

ગાંધીજીનું નવજીવન

૧૫૮૯

પુસ્તક ૧ હું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

જ્યાં સુધી લોકોને રોજ ગાંધીજીનાં નવાં લખાણો મળતાં ત્યાં સુધી 'નવજીવન'ની ક્રાઉલોમાં શું શું આવી ગયું છે તે તરફ લોકો ધ્યાન ન આપતા. હવે જ્યારે તેમની કલમ બુધ પડી છે ત્યારે અનેક વિષય પરના ગાંધીજીના વિચારો વાંચવાને લોકો આતુર થયા છે.

'નવજીવન' માં આવી ગયેલા ગાંધીજીનાં જે લખાણો પ્રગતિ એકત્ર અને પુસ્તકના આકારમાં ગમે એટલા માટે અને 'ગાંધીજીનું નવજીવન' છાપવાની યોજના કરી છે.

આ કદના—અરવા 'નવજીવન' નાં કદનાં—૬૬ પાનાંની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણ વરસના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું પહેલું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે. જોડતો વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાંસીયામાં દરેક પેરાએ મથાળાં મુકવામાં આવ્યાં છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સંગ્રહ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એની આજની ગણતરી છે. સામગ્રી કિંમત અગાઉથી ભરનારને ૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપીયામાં મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાનાં વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલાં દામ પાછળથી ભરવાં પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત આઠ આના રહેશે.

પૈસા અગાઉથી જ મોકલવા. લી. પી. મોકલવામાં આવતાં નથી. સંધ્યો પત્રવ્યવહાર નીચેને સરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

૨૫ મ દા વા દ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૭-૯-૧૯૧૯

અમારો ઉદ્દેશ

MUL. L.A.

ત્યારે 'યંગ ઇન્ડિયા'ના લખાણોની દેખરેખનું કામ મેં માથે લીધું ત્યારે મને પોતાને અને કેટલાક મિત્રોને પ્રશ્ન થયો કે હું ઇંગ્લેન્ડ લખાણો લખવા, મુદ્રાદાર, વિચારવા, તારવામાં મારો કાળ ગાળું તેના કરતાં હું સુન્દરાતી વર્તમાનપત્ર ચલાવું એ મને વધારે ન યાજે? વિશેષ અગત્યનો પ્રશ્ન તો એ હતો કે હું કઈ રીતે હિન્દી વધારે સેવા કરી શકું?

'યંગ ઇન્ડિયા' ચલાવવું એ તો મારી ચોક્કસ ફરજ હતું તે વેળા જોઈ શક્યો. મારા ઇંગ્લેન્ડ ગાનનો ઉપયોગ પ્રખરે સારું હતું કરી શકું એ મને ખબર છે. પણ મારે સુન્દરાતી વર્તમાનપત્ર પણ સાથે ચલાવવું જોઈએ એમ કેટલાક મિત્રોને અને મને જણાયું. અનુકૂળ સંજોગો આવી મળ્યા. મેં છાપખાનાની માલીફી ધરાવી છે. 'ઇન્ડિયન એપીનિયન' ઘણા કાળ સુધી ચલાવ્યું છે. છતાં-તેના તન્ત્રી તરીકે મેં મને ગણાવા નથી દીધો. તન્ત્રી તરીકે જલદેરમાં ઓળખાવાનો આ પહેલો પ્રસંગ આવ્યો છે. તેને મેં વધારી લીધો છે. પણ હું ઘુલુ રહ્યો છું. મારી જવાબદારીનું મને પૂરું ખાન છે.

આ દક્ષિણ આફ્રિકા નથી. ત્યાં-તો મારું ગાડું ગમે તેમ ચાલતું હતું. પણ અહીં? વર્તમાનપત્રોની જોટ નથી. લેખકો ઘણા છે. મારું બાપાસાન બધું જોઈ છે. વીસ વર્ષ સુધી બહાર રહેવા મને હિન્દુસ્તાનના પ્રશ્નોની ઓછી જ માહિતી હોય. આ વિષેની બાંધ નથી પણ મારી દેશનો તાદરસ ચિતાર છે.

આપી અપૂર્ણતા છતાં મારે હિન્દને કંઈ આપવાનું છે તે ખીબની પાસે તેટલા જ પ્રમાણમાં નથી એમ હું પ્રત્યક્ષ જોઈ રહ્યો છું. ધણા પ્રયત્ને મેં કેટલાક સિદ્ધાન્તો મારા જીવનમાં જોડાવ્યા છે ને તેને અમલમાં મુક્યા છે. તેથી મને જે સુખ મળ્યું તે મેં ખીબમાં નથી જોયું એમ મને ભાસ્યું છે. ધણા મિત્રોએ આ વાતની સાક્ષી પૂરી છે એ સિદ્ધાન્તો હિન્દને આપી મારા સુખનો અનુભવ હિન્દને કરાવવાની મને બારે અભિલાષા છે એનું એક સાધન વર્તમાનપત્ર છે.

સત્યાગ્રહ એ મારે મન પોથી માહેલું વેગણું નથી. મારે તો એ જીવન છે સત્ય વિના સર્વ મને તો શુષ્ક લાગે છે અસત્યથી દેશને લાભ ન જ થાય એની મારી ખાત્રી છે પણ કદાચ અસત્યથી તાત્કાલિક લાભ જણાતો હોય તોપણ સત્યનો ત્યાગ ન જ કરાય એમ હું દૃઢતાપૂર્વક માનું છું.

એ સત્યની શોધ કરતા હું સમજણો થયો ત્યારથી શીખ્યો છું. તેને સેવના આજીસ વર્ષ વીત્યા છે એમ છતાં મન, વચન અને કર્મની એકતા સપૂર્ણતાએ નથી આની શક્તિ એમ હું જાણું છું.

તેથી શું ? આદર્શને આપણે જેમ વળગવા જઈએ છીએ તેમ તે વેગણો જતો દેખાય છે તેમ તેમ આપણે વધારે વેગે ધસવું એ જ પુરુષાર્થ છે પણ, આખરુંશું તોયે ઉઠશું પાછી પાની કે પાછી પૂઠ ન કરીએ એટલું જ ખસ છે.

પણ એની શોધ કરતા મને અનેક રત્નો મળ્યા છે. તે માટે હિન્દની પાસે મુકવા છે એની જાહેરખબર રૂપ આ 'નવજીવન' છે.

એ શોધ કરતા મેં જોયું છે કે કાયદાઓને ઇરાદાપૂર્વક માન આપવું એ આપણી દ્રરજ છે પણ તે માન આપવાની દ્રરજ અદા કરતા મેં એમ પણ જોયું છે કે ત્યારે કાયદો અસત્યનો પોપક હોય ત્યારે તેનો ભંગ કરવો એ પણ દ્રરજ છે એવો ભંગ કંઈ રીતે થાય ? સત્યની રીતે રહેતા આપણે પોતે કાયદાનો ભંગ કરવાની સજા વહોરી લેવી આવું નામ પ્રિયથી ભગ છે એવો ભંગ કોનાથી થાય, કયા કાયદાઓ અસત્યના પોપક હોય એનો નિર્ણય માત્ર ઝૂંમુક નિયમો નજરે પડે કરી શકેતો એ અનુભવે જ થાય અને સાર વખત અને સાધન જોઈએ તે સાધન 'નવજીવન' થાઓ.

પ્રતિકૂળ વાતાવરણમાં ધણી બારે લડાઈ લડતા છતાં સરકારીવર્ગ સાથે સત્યાગ્રહીઓ મીઠાશ જાળવી રાક્યા હતા, કેમકે સત્યાગ્રહમાં રોપને કે દોષને અવગણ નથી. સત્યની છાપ સામા પક્ષ ઉપર પડે છે. એટલે તેને અવિશ્વાસ નથી થયેતો તેથી લડતા છતાં બંને પક્ષ વચ્ચે માન ને મીઠાશ જાળવી રાકાય છે. કાયદાઓ.

અને દલીલોથી 'નવજીવન' ખતાવશે કે હિન્દમાં પણ આપણે અધિકારીવગ સાથે મતભેદ હોય ત્યાં લડતા હોઈએ છતાં જ્યાં તેવું નથી ત્યાં તેને મદદ દઈએ ને તેની મદદ લઈએ.

પણ સત્યાગ્રહની સીમા કઈ સંરક્ષાર ને પ્રજા વચ્ચેના સંબંધમાં સમાપ્ત નથી થતી. સંસારી સુધારાને સાર પણ એ જ અમૂલ્ય શસ્ત્ર છે. આમાં સ્ત્રીઓની વસ્થિતિ, આપણા કેટલાકે નકારા રિવાજો, હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ઉભા થતા સવાલો, અન્યજાતે લગતી અડચણો—આવા અનેક પ્રશ્નોનો નીવેડો આપી શકે છે. એટલે આ બધા પ્રશ્નોની ચર્ચા 'નવજીવન' પ્રસંગોપાત કરશે.

રાયેટ કાયદા વિષેની લડત એ સત્યાગ્રહનો પદાર્થપાક છે. એટલે તે લડત પ્રજાની સમક્ષ નિરંતરે 'નવજીવન' રાખશે. એ કાયદો તેની મુક્ત પહેલાં રદ થશે એ વિષે મને શંકા નથી, કેમકે સત્યને વિષે ને સત્યાગ્રહીઓની શક્તિને વિષે મને પૂરો ભરસો છે.

હિન્દનો આર્થિક ઉદ્ધાર સ્વદેશીમાં જ છે એવી भारी દૃઢ માન્યતા છે. સ્વદેશીમાં ધર્મનાં મૂળ છે. ધર્મનો ત્યાગ કરીને કોઈ પ્રજા ઉન્નતિ પામી નથી ને પામશે નહિ. એટલે સ્વદેશીનો ભારે પ્રચાર પણ 'નવજીવન' કરશે.

મારે હિન્દની સેવા કરવી છે તો હું ઇંગ્રેજ બાપામાં જ મારો આત્મા કેમ ન રેડું એવો પ્રશ્ન કોઈ ઉઠાવે તો હું કહેવા છજી છું કે જન્મ અને કર્મથી ગુજરાતી હોઈ હું ગુજરાતના જીવનમાં ઓતપ્રોત થઈ બાકે તો જ હું હિન્દની શુદ્ધ સેવા કરી શકું. વેપારની દૃષ્ટિએ પણ भारी શક્તિનો સારમાં સારો ઉપયોગ હું ગુજરાતને માટે મુખ્ય ક્ષેત્ર મંથળીને જ આપી શકું. વળી ઇંગ્રેજ બાપાની મારફતે હું મારો સંદેશો કેને આપું? ઇંગ્રેજનો ગ્રાહ મિથ્યા છે એ તો 'નવજીવન' પ્રતિક્ષણ ખંતાવ્યાં કરશે. આપણા અભ્યાસક્રમમાં કે જીવનમાં કયાંયે ઇંગ્રેજને સ્થાન નથી એમ કહેવાનો આશય નથી. ઇંગ્રેજ બાપાનો આપાર અત્યારે અસ્થાને થાય છે એટલું જ કહેવાનો આશય છે.

હિન્દુસ્તાન ખેડૂતાની કૃપડીઓમાં વસે છે. વણકરોની કળા હિન્દુસ્તાનની બન્યતાનાં સ્મરણ કરાવે છે. તેથી મને પોતાને ખેડૂત અને વણકર કહેવડાવવામાં હું અભિમાન માનું છું. 'નવજીવન' મારે તો ખેડૂતાનાં કૃપડાંમાં ને વણકરોનાં ઘરોમાં પહોંચાડવું છે. મારે તેઓની બાપામાં તે લખવું છે. તેથી ખેડૂતો ધી નાં સુખદુઃખની વાતો 'નવજીવન' હમેશાં તેઓની બાપામાં કરશે. ખેડૂત બંધબીત રહેશે, કરજનાં

બોળ તણે કચરાથેલા રહેશે, તેઓનાં શરીર રોગી હશે તો 'હું હિન્દુસ્તાનને
નાશ ન જોઉં' છું.

ઘેર ઘેર સ્ત્રીઓ 'નવજીવન' વાંચે એમ હું હમેશા પ્રભુ પ્રત્યે માગીશ.
સ્ત્રીઓના વિના ધર્મની ગદ્દા કોણ કરે ? સ્ત્રીઓ અજ્ઞાન અને મૂઢ દશામાં રહે,
સ્ત્રીઓને હિન્દુસ્તાનની દશાની ખબર ન હોય તો ભાવધ્યની પ્રજ્ઞની શી વચે થાય ?
તેથી 'નવજીવન' સ્ત્રીઓને જાગૃત કરશે અને પુરુષવર્ગને સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની તેમની
કરજતુ બાન કરાવવા પ્રયત્ન કરશે.

આ તો મેં મારી મહત્વાકાંક્ષાઓની વાનગી માત્ર આપી છે. તેના સાગર્ય
તો આટલું જ કહેવા ઇચ્છુ છું કે 'નવજીવન'ની પ્રવૃત્તિ એવી ચાલશે કે જેથી
રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે વેરભાવ મરી મિત્રતા થાય, અવિશ્વાસ મરી વિશ્વાસ થાય, હિન્દુ-
મુસલમાન વચ્ચે અન્તઃક્રાંતિની એકતા થાય, હિન્દુસ્તાન આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવે
અને હિન્દુસ્તાનમાં સર્વત્ર પ્રેમ મિત્રતા જીવ્યું ઠઈ જોવામાં ન આવે. જગત
પ્રેમમય છે. નાગમાયે ઉત્પત્તિ ભરી છે.

આ બધી ગળ વગરની વાતો છે. બચે હોય, છતાં એ દિશામાં થયેલો
પ્રયત્ન નિષ્ફળ ન જ જાય એવું ધર્મવાક્ય છે તેને હું વળગીશ. પણ આવા સન્દેશ
તે ઠઈ અબણુ હિન્દુસ્તાનને, તેણે વળી પ્રેસના જુલમી કાયદા ચાલે છે ત્યાં અપાય
ખરા ? એવો નિગરાવાદીના પ્રશ્ન હોઈ શકે. પ્રેમ અજ્ઞાનની સાડળોને તોડી શકે છે
એવો જાતિઅનુભવ મને નથી થયો ? અને પ્રેમને—સત્યને પ્રેસ ઍક્ટનો ભય શો ?
પ્રેસ ઍક્ટનો ભય જના જે વાત જેવી લાગશે તેવી જ 'નવજીવન'માં કહેવામાં
આવશે એવી વ્યવસ્થાપક, ઉપતન્ત્રી, તન્ત્રી વગેરે જેઓ 'નવજીવન'માં ગોડવાઈ
ગયા છે તેમની પ્રતિજ્ઞા છે. 'સીક્યુરીટી' કે શરીર ખચાવવા ખાતર કહેવાનું કહેતાં
આચકો 'નવજીવન' નહિ જ ખાય. પણ સત્ય કહેતા વિનયનો ત્યાગ નહિ થાય.
'નવજીવન'માં ક્યાંયે વગરવિચાર્યું વાક્ય નહિ હોય, નકામું વિશેષણ નહિ હોય.
ખરૂં જોતા સત્યને વિશેષણના શણગારની જરૂર હોતી નથી. શુદ્ધ હકીકતમાં જે
કળા છે તે નકામો વિશેષણોથી ખગડાયેલી હકીકતોમાં નથી જ હોતી.

શુભગતની માનાઓ અને શુભચર્ચના વિદ્વાન 'નવજીવન'ને વધાવે,
આશીર્વાદ આપે અને 'નવજીવન' તેમના આશીર્વાદને ચોખ્ખા થાઓ એની પ્રભુ
પ્રત્યે પ્રાર્થના કરૂં છું.

ખેડા પ્રકરણ

ઔનરેબલ ગાંધીજીના સંબંધમાં પાંચે જ સેવાઓ કરેલી છે તેમાં ખેડા ખાતેના સર ચંદ્રન નાયરની મિનિટનો જે જવાબ મુંબઈની સરકારે આપેલા છે તેની કપર નોંધ લખીને વધારો કરેલો છે. એ નોંધ બહુ લાંબી છે, તેથી અમે ઔનરેબલ મિ. પારેખના મુખ્ય મુદ્દાઓ આપીને સતોષ વાળી લખ્યું. સર ચંદ્રન નાયરનું કહેવું આ એમ છે કે જે જે સુધારા થયા છે અને જે જે રાહત મોકલે તે સરકાર તરફથી મળેલી છે તેનું કારણ શિક્ષિતવર્ગ અને તેમનું વાહન કૌશલ છે. રાજ્યાધિકારીઓએ જમણાં એવા આરોપ મુકેલા છે કે શિક્ષિતવર્ગે રૈયતની દરકાર નેથી કરી અને તેઓ રૈયતના આગેવાન લોકો, મણી નદિ શકાય. આ આરોપના જવાબમાં સર ચંદ્રન નાયરે ખેડા અને અંપારણુની લડતના બે સચોટ દાખલા આપ્યા છે અને બનાવી આપ્યું છે કે જાને જ્યાંએ રૈયતના લોક સાચવનાર શિક્ષિતવર્ગ હતા અને મહામુશીબતે જ રાજ્યાધિકારીવર્ગ પાછેથી ત્રાટકે તેમણે શકી. તેમાં ખેડાનો જવાબ આપનાં મુંબઈની સરકારે લખ્યું છે કે જે દાંત્ર ત્રાટકે તે સરકારે પોતાની રેલે જ આપી, અને એ વાત સિદ્ધ કરવા સરકારે કેટલીક દલીલો કરેલી છે. તેના જવાબમાં ઔનરેબલ મિ. પારેખની નોંધ છે, હવે નીચેનો સાર વાંચનાર સમજી શકશે.

૧. પંચમહાલ બાદ કરતાં ગુજરાતના બધા જિલ્લામાં મહેસૂલનો આંક પૂરેપૂરો નહોતો મળ્યો છે, એટલે કે દર વર્ષની સરેરાશ કપાતના વીસ ટકા સરકાર લે છે.

૨. ૧૯૦૭ની સાલ પહેલાં સરકાર ખરાબ વર્ષો હોય તોપણ રૈયતને બિલકુલ મારી આપતી જ નહિ, અથવા તો મહેસૂલ મુલતવી રાખતી નહિ; અને જ્યારે એ દુષ્કાળનાં કમીશન નીમાયાં ત્યારે તેમાંના છેલ્લા એટલે ૧૯૦૧ના કમીશન પછી મહેસૂલ મુલતવી રાખવાના અને માફ કરવાના ધારા ઘડયા, આટલો ન્યાય પણ સોડાની દીલગીરી પછી મળ્યો.

૩. ૧૮૯૯ની સાલમાં જ્યારે દુષ્કાળ પડ્યો હતો ત્યારે બચ્ચ અને સુરત જિલ્લામાં અમલદારોના બુલમની ઘણી ફરીઆદ થઈ હતી. મુંબઈની ધારાસભાના સમાસદોએ ધારાસભામાં પણ એ સવાલ ઘડ્યો હતો. સરકારે ફરીઆદોને જૂની ફરિયાદી, છેવટે ફરીઆદ કરનારામાંના એક ગૃહસ્થ એ જિલ્લાઓમાં પ્રયાં, તેમણે પોતાની ખાતરી તપાસ ચલાવી; સાક્ષીઓના પૂરાવા લીધા અને તે નહોતો કર્યો.

તે ઉપરથી સરકારને તપાસ કરવાની ફરજ પડી. મિ. મેકેનોહીને તપાસ કરવાનીમવામાં આવ્યા અને તેમણે ધણીખરી ફરીઆદ ખરી કરાવી. છેવટે સરકારને ૧૯૦૭ની સાલમાં માફી અને મુલતવીના ધારા બહાર પાડવા પડ્યા.

૪. મુંબઈ સરકારે એમ કહ્યું છે કે ખેડાની લડત શરૂ થઈ તેના પહેલાંનાં વર્ષોમાં કંઈ નુકસાની જોવામાં આવી ન હતી. સરકારી રિપોર્ટોના દાખલો ટાણેને આંનરેબલ મિ. પારેખ બતાવી આપે છે કે ૧૯૧૧થી માડીને ૧૯૧૬ સુધી ખેડા જીલ્લાના ખેડૂતોને વધતુંઓછું નુકસાન થયે નહતું હતું. વળી તેવા નં રિપોર્ટોમાંથી તેઓ સાહેબ બતાવી આપે છે કે મહેસૂલ વસૂલ કરવાને સાર લોકોના ઢોરઢાંખર વેચવા ઇત્યાદિનો દાખ સરકારને વધારે ને વધારે કરવો પડ્યો છે.

૫. ખેડા જીલ્લાના લોકોને પાકની નુકસાની સહન કરવી પડી છે એટલું જ નહિ પણ ખેડૂતોમાં મરણી ઇત્યાદિ રોગ પણ ખૂબ ફેલાયા હતા.

૬. ૧૯૧૭ની સાલમાં અતિવૃષ્ટિને લીધે બાબરી કાઢી ગઈ હતી, બાવટા અને કોદરને પણ નુકસાન થયું હતું, આ મુખ્ય પાકના પેટાપાકને પણ ઉદગેએ જકા પહોંચાડી હતી અને કેટલીક જગ્યાએ તો ડાગરને પણ ઇન્ન પહોંચાડી હતી.

૭. આ ઉપરથી આંનરેબલ મિ. પારેખે બતાવ્યું છે કે મહેસૂલી અમલદારોનીએથી ઉચે સુધી રૈયતના દુઃખની-દરકાર નથી કરતા અને રૈયતને કરજ કરવું પડે અથવા પોતાના ઢોર વેચવા પડે છતાં મહેસૂલ ઉધરાવવાનું ચુકતા નથી.

૮. પાકની આનાવારી કાઢવાને માફ કર્યા નથી અને માત્ર અડસટ્ટે જ કાઢવામાં આવે છે.

૯. હોમરૂલ લીગના મહામંદો સરકારને રૈયતના તોફર તરીકે ગણાવવા લાગ્યા તેથી અમલદારો તેઓની ઉપર દટાણ કરવા લાગ્યા અને ખેડાની રૈયતનું ખરું દુઃખ હતું તે બહારથી આવેલા માણસોની ઉરકેમણીથી ખોટી રીતે વધારી દેવામાં આવ્યું છે એમ ગણતરી અમલદારોએ તેને ઉતારી પાડ્યું.

૧૦. મિ. પારેખ પોતે અને આંનરેબલ મિ. પટેલ કેમ જાણે બે વકીલો તરીકે કલેક્ટરની પાસે ગયા હોય નહિ તેમ સરકારી નોંધમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. જોકે હકીકત તો એવી છે કે તેઓ બન્ને ખેડાના રહેવાસી હોઈ રૈયતના દુઃખમાં ભાગ લેવાને આગેવાનો તરીકે વગરથીએ ગયા હતા.

૧૧. ગુજરાત સભા ઉપર જે આક્ષેપો સરકારે સુકેલા હતા તે ગેરબ્યાબખી

હતા. એ સભા પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થાની છે અને તેના સભાસદોને ખેડામાં કામ કરાવે. પૂરેપૂરો હક છે. તે સભાનું કાર્યક્ષેત્ર આખું ગુજરાત છે.

૧૨. મહેસૂલ લેવાનું મુલતવી રાખવાનો હુકમ સરકાર ન્યારે ન્યારે કરે ત્યારે ત્યારે તે મહેસૂલાની જ ગણાય એ અભિપ્રાય બરોબર નથી. મહેસૂલ મુલતવી રાખવાનું ધોરણ નામદાર વડી સરકારે દાખલ કર્યું. તે ધોરણ પ્રમાણે ધારાઓ ઘડાયેલા છે અને તે ધારાઓનો અમલદારોં મનસ્વીપણે અનાદર કરી શકતા નથી.

૧૩. નામદાર પારેખ અને નામદાર પટેલ, હિન્દ સેવક સમાજ અને રા. ગાંધીની તપાસ પછી મુંબઈ સરકારે કમિટી નીમવા બધાયેલી હતી, છતાં તેમ ન કર્યું એ તેમનો અન્યાય જ ગણાય; અને જો નામદાર હિન્દી સરકાર વચમાં નહિ પડી હત તો ખેડાની રૈયત જે કંઈ લાભ મેળવી શકી તે પણ નહિ મળી શકત.

આમ મિ. પારેખે મજબૂત દાખલાદલીલો આપીને સર શકરન નાયરની મિનિટને બારે રૂકા આપ્યો છે અને મુંબઈ સરકારનું પોષણ ખુલ્લું કરી દીધું છે. આશ્ચર્ય તો એ છે કે સરકારનો કેમ ધણો લૂથો હોવા છતાં ગમે તેમ કરીને તેને વળગી રહેવાનો સરકારે પ્રયત્ન કર્યો છે. સીદ્દી ગજે તોપણ વળ મુકતી નથી તે પ્રમાણે સરકાર પણ જૂલ કર્યા છતાં જૂલ કળલ કરવા તૈયાર થતી નથી, અને તેમ કરીને રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે ફેફાડોનો અન્તરાય વધારે છે.

નડિયાદ અને બારેજડીનો દંડ

નડિયાદના પાટીદાર અને વાણીઆ અને બારેજડીના જમીનદારો ઉપર ઘાડ આવી પડી છે. સરકારનો હરાવ બહાર પડ્યો છે તેમા જણાવવામા આવ્યું છે કે ડિસ્ટ્રિક્ટ પોલીસ એક્ટની ૨૫મી કલમ પ્રમાણે નડિયાદ અને બારેજડીમા વધારાની પોલીસ એક વર્ષ સુધી રાખવી અને નડિયાદની વધારાની પોલીસનું ખર્ચ નડિયાદના પાટીદારો અને વાણીઆની પામેથી લેવું અને બારેજડીની વધારાની પોલીસનું ખર્ચ લાંબા અને નાદેજના જમીનદારોની પામેથી લેવું. નડિયાદનું ખર્ચ રૂ. ૧૫,૫૫૬ સરકારે ગણ્યુ છે. બારેજડીનું રૂ. ૬,૦૨૮ ચીકડ્યું છે. સાધારણ રીતે એવો ન્યાય છે કે જે માણસનો દંડ કરવાનો હોય તે માણસને મહેસૂલી જણાવવું જોઈએ અને તેને દંડ શા સાર ન કરવો તેનું કારણ જતાવવાની તેને તક આપવી જોઈએ. એવી પણ સુંદર ન્યાય તો એ છે કે જે શિક્ષાપાત્ર જણાય તેની ઉપર રીતસર કામ

ચલાવી અદાલતની હુકમ મેળવવો. પણ સરકારે તેમાંનું કશુંયે કર્યું નથી. તહોમતદારને કંઈ પણ જાણ ક્યાં વિના તેઓની ઉપર દંડના હુકમ ન દાખ્યાં છે. નડિયાદને દંડ આંની મ્યુનિસિપાલિટીની મારશલે વસુલ કરવા વિષે એ મ્યુનિસિપાલિટીની ઉપર કાગળીઆં મોકલવામાં આવ્યાં છે. તેથી તેો દંડની આટલી હકીકત બહાર આવી શકી છે.

હવે આ દંડની હકીકત તપાસીએ. તેનું મૂળ પોલીસ ખાતાના ઇન્સ્પેક્ટર જનરલ મિ. રૉબર્ટસનના તા. ૭મી જુનના કાગળમાં અને ખેડા જિલ્લાના કલેક્ટર સાહેબ મિ. કેરના ૧૧મી અને ૨૬મી મેના કાગળમાં રહેલું છે. આ તારીખ પહેલાં તા. ૨૧મી એપ્રિલે નડિયાદની મ્યુનિસિપાલિટીના પ્રમુખ રા. ગોદગ્રાસ તલાટી ઉપરના કાગળમાં કેર સાહેબ નીચેના શબ્દોમાં નડિયાદીઓને શાંતિ જાળવવા ખાતર મુજારક્યાદી આપે છે: “હું માનપૂર્વક દહેવા ઇચ્છું છું કે ચિંતા અને ખજાજાગટના જે સમયમાંથી સદ્ભાવે હવે આપણે નીકળી ગયા છીએ તે સમયે નડિયાદીઓએ ધણી સારી રીતે કાયદો અને શાંતિ જાળવી રાખ્યાં તે વખાણવા યોગ્ય હતું. જે આગેવાનોએ મર્યાદા જાળવવા સાર પોતાની વગ વાપરી ન્તેઓને ખરાબ ધન્યવાદ ધરે છે.” આપણે માની શકીએ કે નામદાર કલેક્ટર સાહેબે પોતાના વિચારો દર્શાવવાને સાર રા. ગોદગ્રાસ તલાટીને પોતાનું વાહન બનાવ્યા તેથી એ ધન્યવાદમાં એઓ પણ આવી ગયા હોવા જોઈએ. પણ ૧૬મી મેએ સુદાન કર્યું. ૨૬મી એપ્રિલ અને ૧૬મી મે દરમિયાન કલેક્ટર સાહેબ, રૉબર્ટસન સાહેબ અને ઉત્તર વિભાગના કમીશનર પ્રેટ સાહેબ વચ્ચે મસલતો ચર્ચા ચુટી હતી. રૉબર્ટસન સાહેબની માગણીથી કલેક્ટર સાહેબે વધારાની કેટલી પોલીસ જોઈએ તેનો આંદો-આધો અને ૨૬મી મેએ કમીશનર સાહેબની ઉપર એક લાંબો કાગળ લખ્યો અને તેમાં એવી સૂચના દાખલ કરી કે નડિયાદના પાટીદાર અને વાગીઆની ઉપર વધારાની પોલીસનો ખર્ચ નાંખવો. જે ન્યાય ખીણ કલમમાં તેઓ સાહેબ સ્વીકારે છે તેનો ભંગ ત્રીજી કલમમાં કરી નાંખે છે. ખીણ કલમમાં જણાવે છે કે “ખાસ અદાલતની પામે બધા ગુન્હાઓની તપાસ ચાલી રહેલી છે અને આ તપાસના પરિણામની અસર આપણા દરાવ પર થાય એવો સંભવ છે, તેથી આપણે

* સરકારના હુકમ મુજબ નડિયાદમાં ૧ રાજધાન્યકેટર, ૭ હથિયારબંધ હેડ કોન્સ્ટેબલ ત્રીજા ગ્રેડના અને ખીણ ૨ ગોયા ગ્રેડના, અને ૪૦ હથિયારબંધ કોન્સ્ટેબલ રાખવાના છે; અને બારેબીમાં એક હથિયારબંધ હેડ કોન્સ્ટેબલ ત્રીજા ગ્રેડના, ૨ હથિયારબંધ હેડ કોન્સ્ટેબલ ગોયા ગ્રેડના, અને ૧૫ હથિયારબંધ કોન્સ્ટેબલ રાખવાના છે.

દરાવ કરવામાં હતાવળ કરી છે એવા દેખાવનો હું વિરોધ કરું છું. એમ છતાં ત્રીજી ક્લસમાં તેઓ સાહેબ જણાવે છે કે નડિયાદનો દંડ કરવો એ તો મુકરર થઈ ચુક્યું છે. નડિયાદના કેસ કંઈ ૨૧મીએ ચાલ્યા ન હતા. તેની મુનાવણી પણ નહોતી થઈ. નડિયાદના કેસનો મુકદ્દમા અદાલતે ૧૨મી ઓગસ્ટે કર્યો. એમ છતાં નડિયાદનો દંડ કરવાનું ચોક્કસ ૧૬મી મેએ થયું. પોતાના કામગીરી ચોથી ક્લસમાં એવી રીતે દંડ કરવાનાં કારણો ખાંચ બતાવવામાં આવ્યાં છે:—

૧. નડિયાદના લોકોએ રેલના પાટા ઉખેડી નાખ્યા તેમાં કંઈ શક નથી. તેમાંના ધણીખરા પાટીદાર છે.

૨. કેટલોક વખત થયાં નડિયાદના લોકોમાં સરકારની સામે લડીલી દીકર્યાલ થયા કરેલી છે તે આ ગુન્દો સારી રીતે સાબીત કરે છે. સત્યાગ્રહની દીલચાલ ચાલતી હતી ત્યારે મિ. ગાંધીનું મથક ગયે વર્ષે નડિયાદમાં હતું. એ દીલચાલથી લોકોમાં અમલદાર અને સરકાર તરફનું માન ઘટ્યું.

૩. ખેડા જિલ્લાના પાટીદારો વાણીઆઓ તરફ તિરસ્કારની નજરે જુઓ છે, તેઓને શુભાર્થ તરીકે ગણે છે. પણ વાણીઆઓએ મહેસુલની દીલચાલ શરૂ કરી, પાટીદારોએ સ્વાર્થની દૃષ્ટિએ તે ઝીલી લીધી અને ન્યારે દીલચાલે સંસ્કૃત ૩૫ પદકથું ત્યારે ખરો ભાગ સ્વાભાવિક રીતે સાદસિકે પાટીદારોએ લીધો અને વાણીઆઓ પાછળ રહ્યા. રા. ગાંધી, રા. જોશીદાસ તલાટી અને રા. કુલચંદ સિંહ વાણીઆ છે.

૪. જે ગુન્દો નડિયાદમાં થયો તે સાબીત કરવામાં મદદ કરી ખીન્નઓને મુક્ત કરવામાં મદદ દેવાની નડિયાદીઓને મેં તક આપી હતી, પણ ૩. ૫૦૦) નું જેવું તેવું દાનમ કાદયા હિપરાંત પીત્તું કંઈ તેઓએ ક્યું નથી. નડિયાદના એક પણ આગેવાને મને અગત્યની ખબર નથી આપી. એટલે સિદ્ધ થાય છે કે તેઓને જે તક આપવામાં આવી હતી તેના તેઓએ લાભ લીધો નથી અને પોતાની જવાબદારીમાંથી મુક્તિ મેળવવાને તેઓએ કંઈ જ ક્યું નથી.

૫. જે કારણથી વાણીઆઓ ખાસ જવાબદાર ગણી ગયાય; કેમકે તેઓએ સરકારની સામે હરકેરણી કરી અને વાણીઆ કે જેઓ મુખ્યત્વે કરીને વેપારી છે તેઓએ દુકાનો બંધ કરીને ખજાનગાઠ મચાવ્યો અને હુલ્લંદોરોને ઉત્તેજન આપ્યું. નડિયાદમાં પહેલી હડતાળ જૂઠી એપ્રિલે કંઈ પણ કારણ વિના પાડવામાં આવી અને આમ ૧૧મી તારીખે જે દગો થયો તેની તૈયારી થઈ.

ઉપલાં કારણોમાથી એક વાત બરાબર તરી આવે છે, અને તે એ કે નાડિયાદે રા. ગાંધીને સંધરવાનો મોટો ગુન્હો કર્યો અને સત્યાગ્રહની લડતનું એક મથક બન્યું. પહેલા કારણમાં તો કલેક્ટર સાહેબે વગરહકુમતે ન્યાયાધીશ બનવાનો દાવો કર્યો છે; કેમકે જે અદાલતને નડિયાદના કેસો મોકલવામાં આવ્યા તેનો ચુકાદો થયા પહેલા તેમણે જ નડિયાદના લોકોને અને તેમાં પણ મુખ્યત્વે કરીને પાટીદારને ગુન્હેગાર ઠરાવ્યા, અને આ કારણ તો તેમના કાગળની બીજી કલમ પ્રમાણે દંડ કરવાને સારૂ બરાબર ગણાય જ નહિ. ત્રીજું કારણ ખાસ પાટીદાર અને વાણીઆઓને શિક્ષાનો ભોગ બનાવવાને સારૂ આપવામાં આવ્યું છે. જે પાટીદાર માત્ર વાણીઆઓથી ભોળવાયેલા જ હોય તો બધી સભા વાણીઆ ઉપર જ પડતી જોઈએ. હકીકત તો એવી છે કે મહેસૂલનો પ્રશ્ન અથવા તો રાજ્યપ્રકરણી હિલચાલ એક જ કોમની ન હતી પણ એમાં બધી કોમને હાથ હતો.

હડતાળમાં હિન્દુસલમાન બંનેએ આખા હિન્દુસ્તાનમાં એકસરખો ભાગ લીધો એમ આંખે જોઈ શકાયે છાયે. રા. ગાંધીએ ‘યંગ ઇન્ડિયા’ના મોતાનો લેખમાં જણાવી દીધું છે કે એ પોતે વાણીઆ તરીકે આવી લડતમાં પડ્યા નથી. રા. ગોદાજીદાસ તલાટી વાણીઆ છે એવી પ્રથમ ખબર મિ. કેરના કાગળથી જ તેને પડી અને રા. કુલચંદને વાણીઆ તરીકે તેણે એક માસ પહેલા જ જાણખ્યા. કલેક્ટર સાહેબે વાણીઆ અને પાટીદારને દોષિત ગણીને પોતાને અને વાણીઆ-પાટીદાર તેમજ બીજા વર્ગોને અન્યાય કર્યો છે. અમારી ખાતરી છે કે વાણીઆ-પાટીદારની ઉપર દંડ નાખવામાં આવેલો છે તેથી બીજા કોમ રાજ થવાને બદલે પોતાનું અપમાન થયેલું માનતી હશે, કારણકે જાહેર કાર્યમાં જોડેલો ભાગ વાણીઆપાટીદારોએ લીધેલો છે તેનાથી એણે બીજાઓએ નથી લીધો એવું તહેમત જણે ખરેખર ભાગ લીધો છે તેઓ કેમ સાખી શકે ? છેવટમાં આ કારણ વિશે વિચાર કરતા આટલું પણ અમારે કહેવું જોઈએ કે જે ગા. ગાંધીની હિલચાલ નડિયાદના ગુન્હાનું કારણ હોય તો ર. રાજગજને દંડ અને બીજા શિક્ષાઓને માત્ર તો તે એક જ છે. કલકત્તાના પ્રસિદ્ધ વર્તમાનપત્ર ‘ઈન્ડિયન મિ. હોર્નિંગ’ દેશાનકાલ થયા તે વખતે ટીકા કરતા એવા જ ઉદ્ગાર કહ્યા હતા અને એ વાસ્તવિક ગણાય. કલેક્ટર મહેબૂબ ખાન કારણ તેમની ન્યાયદૃષ્ટિને અજવાણી પાડે એવું છે. એ કાગળનો અર્થ તો એટલો જ થયો કે નડિયાદના લોકો સી.આઇ.ડી.નું કામ ન કરી શક્યા તેથી ન્યાયદાર ગણાયા, અને એ ન્યાયે તો જ્યાં જ્યાં

ગુન્હા થાય ત્યાં ત્યાં જો ગુન્હેગાર ન પકડાય અથવા પકડાયા પછી છૂટી જાય અને ગુન્હેગાર પકડાવવામાં લોકોએ મદદ ન કરી હોય અથવા મદદ કરવા છતાં નિર્ણય ગયા હોય તો તે તે જગ્યાના લોકોએ દંડ, ખરવાં, જોખમે, પાંગમું કારણ વાણીઆઓની જવાબદારી ખતાવવાને મુકવામાં આવ્યું છે. તેનો એક ભાગ ત્રીજામાં સમાય ગયો, અને બીજા ભાગ એ કે વાણીઆઓએ વગરકારણસર દુકાનો બંધ કરી, અને તેથી બીજાઓને કરચી પડી. આ બંને પદ જોડાં છે. દુકાનો બંધ કરવામાં આખા હિન્દમાં બંધાનો સરખો ભાગ હતો એ સિદ્ધ થયેલી વાત છે. વગરકારણસર બંધ થઈ એમ કહેવામાં તો કલેક્ટર સાહેબ બીંત બૂલી ગયા છે; કેમકે રા. ગાંધીની મુશળા મુજબ સત્યાગ્રહની શરૂઆત અચવાને ખાતર જગોજગોએ દુકાનો બંધ થઈ અને ઉપવાસ પાળવામાં આવ્યા અને કલેક્ટર સાહેબ બૂલી જ ગયા જણાય છે કે તા. ૬મી અને તા. ૧૧મીના વચમાં સરકારે પોતે ગંભીર બૂલ કરી કે જે ન થઈ હોત તો હિન્દુસ્તાનમાં ૧૦મીથી ૧૫મી એપ્રિલ સુધી જે ખજાનગાટ થઈ રહ્યો તે થવા ન પામત. મુશ્કેલ જાળવવામાં મદદ કરવાને સાફ જતાં રા. ગાંધીને પકડવાનું સરકારને જરૂરે કારણ ન હતું. એમ છતાં તેને પકડવામાં આવ્યા એ પ્રજાવર્ગથી મદદ ન થઈ શકું અને જગેજગે હડતાલો પડી અને અત્યાચાર પશુ થયાં. સરકારનો ન્યાય કરવાને કંઈ અદાલતો હોઈ શકે ? છતાં કલેક્ટર સાહેબ પોતાનો અભિપ્રાય તો જણાવી શકતા હતા; તે ન જણાવીને તેઓએ પોતાના જલ્લાના માણસોનો ધ્યાય કરવાને બદલે તેઓને ગેરજમાદ આપ્યો છે.

નરિમોદ ખાતેજડીના માણસોએ શું કરવું એ જ હવે વિચારવું રહ્યું. વધારાની પોલીસ બેમાંથી એકે જગ્યાએ રાખવાની જરૂર છે એવું અમને તો જણાતું જ નથી. એ બંને જગ્યાએ અને બીજી જગ્યાએ લોકો તરફથી જે અત્યાચાર થયો એને જોટલો વખોડીને તોટવું જોઈયું છે. અત્યાચાર કરીને લોકોએ માત્ર પોતાનું ગાંડપણ બતાવ્યું. પ્રજાને શાયદો થવાને બદલે નુકસાન થયું. પ્રજાના પૈસાનો દારૂગોળો થયો. પ્રજા દંડાઇ અને સત્યાગ્રહના નામને બદલે લાઓ. જે રોલેટ ઍક્ટ તુરત નીકળી જઈ શકતો હતો તે રોલેટ ઍક્ટને કાઢવાને સાફ હજી વધારે પ્રયત્ન કરવો રહ્યો. વળી નરિમોદમાં ગુન્હા કરનારા છપા રહ્યા છે એ પણ આપણને શરમાવા જેવું છે. પંજાબમાં જેમ સરકાર તરફથી અત્યાચ થયો છે તેમ નરિમોદમાં આપણે અત્યાચ કર્યો છે આટલું કબૂલ કરવું એ એક વાત છે, અને અમારી દૃષ્ટિએ થયેલી સગ્ન જોગવાઈ એ કેવળ જુદી જ વાત છે. જેની ઉપર ગુન્હો સિદ્ધ ન થાય તેને સગ્ન ન જ થવી જોઈએ એ ધોરણ અખંડિત રહેવું જોઈએ.

એ ધારણના પાલનમાં રાજપ્રબલનો સ્વાર્થ અને ખતેનું હિત રહ્યાં છે. કચ્છે શ્રી કાયદાનાં પુસ્તકોમાં કેકાણે કેકાણે ન્યાયાધીશોનાં કથનો જોવામાં આવે છે કે એક પણ નિરપરાધી મર્યો જાય તેના કરતાં મો અપરાધી છૂટી જાય એ પસંદ કરવા લાયક છે. એ સત્ય છે. એ સિદ્ધાંતને આપણે વળગી રહેવું જોઈએ. તેથી અમારી નડિયાદોએતે ખાસ સલાહ છે કે તેઓએ મજકુર દડોમાંથી સુક્તિ મેળવવા સતત પ્રયાસ કરવો અને હકીકત બતાવનારી અરજીઓ ઘડી સરકારને પહોંચાડવી. બારેઝડી વિષે તોખી દલીલની જરૂર નથી. નડિયાદના કરતાં પણ તેનો કેસ મજબૂત ગણાય. બારેઝડીના જમીનદારોને બારેઝડીના રેશન પર કંઈ થયું હોય તેને સાફ જવાબદાર ગણવામાં આવે તો અમદાવાદમાં અને વીરમગામના રેશન પર અનેલા બનાવોને સાફ તેઓ કેમ જવાબદાર ન ગણાય ? જમીનદારોનો રેશન પરના બનાવ સાથે સંબંધ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં લગી તેઓને જવાબદાર ગણાય જ નહિ. તેઓએ પણ અરજી કરવી ઘટે છે. તે બાબત શુજરાતના ખીજા ભાગોમાંથી એ બંને જગ્યાઓને પૂરી મદદ મળશે એમ અમે આશા રાખીએ છીએ અને નામદાર સરકારને વીનસીએ છીએ કે તેમણે નડિયાદ અને બારેઝડીના ઉપર જે અન્યાયી ટુકડો કર્યા છે તે ખેંચી લે.

પંજબનો મામલો

ગાંધી રહેશે મેઘરાજ છેવટે વરખો છે. પંજબના કમીશનની વાત ચાલી રહી હતી તે નીમાઈ ચુક્યું છે. તેમા લૉર્ડ હંટર, મ. રેંકીન, મ. રાહસ, સર ચીમનલાલ મેનલવાડ, સાહેબજીદ મુલતાન અહમદ અને સર જ્યોર્જ બેરોની નીમણુક થયેલી છે. પંજબ, મુઝાફ દલ્હાઉ જગ્યાએ એપ્રિલ માસમાં ખજાબગાટ કેમ ફરી નીકળ્યો અને તે વિષે જે જે પગલાઓ લેવામાં આવ્યાં તેની આ કમીશન તપાસ કરશે અને તેની ઉપર પોતાની ભલામણો સૂચવશે. કમીશન આવતા માસમાં પોતાની બેઠક શરૂ કરશે. આટલી ખબર વડી ધારાસભા ખોલતી વખતે વાઇસરાય સાહેબના બાપણમાંથી મળ્યાં આવે છે. લૉર્ડ હંટર રફાઇલના ગોલીસીટર-જનરલ સન ૧૯૧૦-૧૧માં હતા. મિ. રેંકીન કલકત્તા હાઇકોર્ટના જજ છે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડો મહુ શુજરાતી બાળે છે. કાડિયા કાઉન્સિલના મેમ્બર સાહેબજીદ આદતામ અહમદખાનના બાપ સાહેબજીદ મુલતાન અહમદ છે. તેમણે જ્વાલિયરની રિયાસતમાં ન્યાયખાતામાં લાંબો વખત તોફરી કરી છે.

મિ. રાઇસ નોકરશાહીમાના છે અને બલદેશમાં કેટલાંક વર્ષ સુધી ચીજ સેક્રેટરી હતા. સર જર્જ બેરો એ મેનર જનરલ છે. આમ બધા ખાતાના માણસો કમીશનમાં નીમાયેલા જોવામાં આવે છે. પ્રમાણ હીક સચવાયું છે એમ કહી શકાય. મેમ્બરો સ્વતંત્ર નીવડશે કે કેમ એ તો અનુભવે જ માલમ પડશે. સર ચીમનલાલ મેતલવાડ મરહુમ સર શ્રીરામલાલ જોવા બાહોશ નાયકના શિષ્ય અને મિત્ર છે, એટલે તેઓ સાહેબ નિષ્પક્ષપાન અને સ્વતંત્ર રહેશે એમ આપણે માની શકીએ. સાહેબજીના મુલતાન અહમદને વિશે આપણી માહિતી ઘણી થોડી છે. તેમજ બીજા મેમ્બરોને વિશે ગણાય. હોર્ડ હાઉસ બહારના વાતાવરણમાંથી આવે છે એટલે આપણે આશા રાખી શકીએ કે તેઓ સાહેબ દલતા અને તટસ્થતાના જે ગુણ પ્રમુખને વિશે હોવા જોઈએ તેનું દર્શન આપણને કરાવશે. કમિટીનું કામ મુખ્ય-પણે જાહેર રહેશે એ ઇન્સાફ મજવામા મોટું સાધન ગણી શકાય. ન્યાય મળે છે કે નહિ એનો મુખ્ય આધાર આખરમા તો આપણી ઉપર જ રહેશે. જો દરેક જગ્યાએથી અનુભવી માણસોનો પૂરાવો રજુ થશે તો કમીશનના મેમ્બરોથી બીજા કાંઈ નહિ જ થઈ શકે એમા શક નથી. નીડરપણે જે જે માણસો જે જે હકીકત જાણતા હોય તેની સાક્ષી આપશે તો અમારી ખાત્રી છે કે પંચગમા થયેલો વિકરાળ અન્યાય સંપૂર્ણ રીતે જાહેરમાં આવી શકશે! કમીશનની નીમણૂકની શરતોમા જે સજાઓ ચઢ ચુકેલી છે તે સજાઓની ફરી તપાસ થઈ શકશે એવો અર્થ વાઘસરાય સાહેબના પ્રગટ થયેલા બાપણ ઉપરથી તો નીકળી શકે છે. પણ એ વાત વિશેષ સ્પષ્ટ હવે પછી થશે.

દુઃખી પંજાબ

એક તરફથી પંજાબમાંથી એક ચીજ એક દેશોમાં વચેલા અન્યાયની વાત આવી આવે છે અને બીજી તરફથી લોકોના દુઃખની કહાણી પણ સંમાસી સ્વામી-શ્રદાનંદજી મારશલ આવી રહી છે. કરમચંદ કરીને એક જુવાન વિદ્યાર્થીને વગર પૂરાવે કાંસીની સજા આપી હતી એમ એ જુવાનનો કેસ પ્રકટ થયેલો તેનું પૃથક્કરણ કરી રા. ગોધીએ 'યંગ ઇન્ડિયા'માં સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. સારે નશીબે એ જુવાનને શાસીએ લટકાવવામા નહિ આવ્યો અને હવે તો એક વર્ષની જોલનો લુકમ થયો છે. પંખુ આવા કેસોમાં સજાનો ઘટાડો એ ઇન્સાફની નીચાની નહિ ગણી શકાય.

ન્યા ગુન્હો જ નથી થયો, નરપરાધી માણસ અપરાધી ક્યાં છે ત્યાં સજનો ઘટારો કરી મહેરબાની બતાવવી એ તો કોઈની મિલકત ખુટવી લઈને તેમાંથી કંઈક પાછી આપીને મહેરબાની બતાવ્યા જેવી વાત થઈ. પ્રજા અથવા તો જે બિનગુન્હેગાર માણસો અત્યારે જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેઓ મહેરબાની નહિ પણ ઇન્સાફ માગે છે. ગુન્હો કર્યો હોય તો જે પ્રકારનો ગુન્હો કર્યો કહેવાય છે તેવા પ્રકારના ગુન્હામાં મહેરબાની માગવાનો આપણો અધિકાર નથી અને એવા કેમોમાં મહેરબાની કરવાની સરકાર પર કશી જવાબદારી નથી. ડૉ. સત્યપાલનો જ દાખલો લઈએ. એમના પિનાઝીએ રા. ગાંધી પર કાગળ લખ્યો છે. તેમાં જે હકીકત લખેલી છે તે માણસના રૂવા ઉભા કરી મૂકે એવી દુઃખદ છે. ડૉ. સત્યપાલે લડાઈ સમયે સરકારની ખૂબ નોકરી પણ કરેલી છે. જે વખતે કાવતરું થયું કહેવાય છે તે વખતે ડૉ. શેફુદીન હીયલુ અને ડૉ. સત્યપાલને બોલવાનો પણ મનાઈ દુકમ હતો. વળી, ડૉ. સત્યપાલ તો તે વખતે એટલે ૩૦મી માર્ચે જે કાવતરું થયેલું ગણાય છે તેમાં હાજર પણ નહિ હતા. તેઓ પકડાયા તેના પહેલા કોઈ પ્રકારની ખુનામગીરી અમૃતસરમાં થઈ ન હતી. ડૉ. સત્યપાલના બાપણોનો પણ ખોટો રિપોર્ટ કોર્ટની પામે રજુ કરવામાં આવ્યો હતો. આમ બાહોશ આગેવાનો ઉપર બિલકુલ સખા પૂરાવા વગર સગમો કરવામાં આવી છે. આવી રિયલિટીમાં સ્વતંત્ર તપાસ વિના ફળને સંતોષ કે ન્યાય મળવાના જ નથી. પ્રજા આવા અન્યાયો સહન કરી શકતા જ નથી. અમારી ઉમેદ છે કે વેળાસર તપાસ કરનારી કમિટી નીચીને સરકાર લોકોમાં ફેલાઈ રહેલી અશાંતિ દૂર કરશે.

આમ બંને તોપણ જેઓના બહાલા કારણે અટક્યા છે અથવા તો જેલ ભોગવી રહ્યા છે તેઓના સંકટનિવારણ તો આપી રહેશે જ. સ્વયંમેવકોની મદદ લઈને સંન્યાસી સ્વામી દુઃખી કુટુંબોના દુઃખમાં ભાગ લઈ રહ્યા છે. તેમાં પૈસાની પૂરેપૂરી જરૂર છે. લગભગ ૧ લાખ રૂપિયા કલકત્તામાં અને લગભગ ૧ લાખ રૂપિયા સુરતમાં લખાઈ ચુક્યા છે. સ્વામીજીની મળતરી પ્રમાણે હજુ વધારે પૈસા જોઈશે. તેમણે આપેલો હિસાબ જાપાઓમાં બહાર પડી ચુક્યો છે. અમારી ઉમેદ છે કે સૌ ગુજરાતી આ પુણ્યકામમાં યથાશક્તિ ભાગ લેશે. જેનાથી જેટલું આપી શકાય તેટલું તે આપશે એવું અમે માની લઈએ છીએ.

તુર્કી

તુર્કીના સંવાલ હિન્દુસ્તાનના આઠ દરેક મુસલમાનને લગતો છે. અને જે સર્વાંય પ્રજાના લગભગ એક-ચતુર્થાંશ ભાગને વાશ પડે એ સવાલ સમસ્ત હિન્દુસ્તાનનો છે. પ્રજાનું ચોથું અંગ જામી બને અને પ્રજાની ઉપર તેની અસર ન થાય એ અસંભવિત છે. જો એવા જામીની અસર ન થાય તો આપણે એક પ્રજાકહેવાઈએ નહિ, આપણે એક અંગ ન હોઈએ. એટલે તુર્કીના સવાલ મુખ્યપણે સમગ્ર લેવો એ હિન્દુ મુસલમાન બંધાની સરખી ફરજ છે. ૧૯૧૪ના ઑગસ્ટ માસમા લગાઇ રાત્ર ચર્ચા તે વખતે તુર્કીની જે સ્થિતિ હતી તે સ્થિતિ આજ પણ અખરિત ગ્હેરી નોંધે એ તુર્કીની માગણી છે, એ હિન્દુસ્તાનના ઇસ્લામી બાઈઓની માગણી છે, અને એ માગણી જોરાવર શબ્દોમા વિલાયતમા વસતા આગેવાન મુસલમાન બાઈઓએ કરેલી છે. તેઓએ વડા પ્રધાન મિ. લોહડિ ન્યોર્જના શબ્દો રાકીને બતાવ્યું છે કે આ માગણી તેમણે પણ કબજ રાખી હતી. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સને પણ એવા જ ઉદ્ગારો બતાવેલા છે. પ્રેસિડન્ટ વિલ્સનના ચૌદ મિદ્દાન્તો અને પાંચ મુદ્દાઓમા મળુ એ જ વાત આવેલી છે. મુદ્દમા સડોવાયલી ખીજ પ્રજાઓના હક થણે ભાગે સચવાયલા છે. તુર્કીનો જ શો દોષ ? હજી સુધી આ સવાલનો નીવડો આવ્યો નથી. છતાં ખ્રિસ્તી પ્રેસમાથી એવો ખબર નીકળી ગ્યો છે કે જેથી મુસલમાન માત્ર શક્તિ થઇ ગયા છે. તેઓને ધારતી છે કે તુર્કીને એટલે સમસ્ત મુસલમાનને ગિરજાત્ય નીવડેલી ન્યાય, નહિ, મળે અને તુર્કીની સંલતનતના બાગવા પડી જશે.

આ પ્રશ્ન જેવો તેવો નથી. તુર્કીની સંલતનતમા ઇસ્લામનો ગંજોર સવાલ આવી જાય છે. ઇસ્લામ દુન્યવી અને દીની એવા બે વિભાગ પાડ્યો નથી. તુર્કીના સંલતનત એ જ ઇસ્લામના માનવતા ખલીફા છે, અને જે સંલતનત જાય તો ઇસ્લામી મજહબ પ્રમાણે ખલીફાનો અર્થ જ ન રહે. એની સખત દુરાન શરીફની આવડો છે. એટલે સમસ્ત મુસલમાન પ્રજાને એ મોટો ધાર્મિક પ્રશ્ન ચર્ચ પડ્યો છે.

મહાગર્જો મિદાનેરે મુખમુખી પગ દેતા કહેણ કે ઑન્ટેગ્યુ સાહબ, લોર્ડ સિંહ વગેરે આ જાખત ઉપર પૂરતું ધ્યાન આપી રહ્યા છે. એમ કહેવાય છે કે લોર્ડ એમ્સફર્ડ, પણ મિ. લોહડિ ન્યોર્જને આ જાખત સખત લખાણો કરી રહ્યા છે. પણ કેવળ સખત લખાણોથી દહાડો વળે એમ નથી. આમારી માન્યતા છે કે મિ. ઑન્ટેગ્યુ તથા લોર્ડ એમ્સફર્ડની ફરજ છે કે જે ન્યાય મળવાનો મુસલમાન બાઈઓનો હક

છે તે ન્યાય તેઓ દેશે અથવા તો અન્યાયની સામેના પોતાના પોકારની નીશા દાખલ હિન્દી વહર અને આદરણના પ્રતિનિધિ પોતાનો હોદ્દો છોડી દેશે.

મુસલમાનોની ધરજ છે કે તેમણે પોતાનો કેસ શાંતિપૂર્વક પણ દબતાવે આખી દુનિયા પાસે મુકવે અને તેને આડગણું વળગી રહેવું. તેમાં અતિશયોક્તિ ન હોવી જોઈએ. એ કેસ વધારે થઈ શકે એમ પણ નહિ મુકાવે જોઈએ. જે વિના મુસ્લિમી જીવન વ્યર્થ હોય એમ કહી શકાય, એમાં સિદ્ધ કરી શકાય તે વસ્તુ મુકાવી જોઈએ. જ્યાં નીતિના એટલે ધર્મના પ્રશ્ન છે, જ્યાં અંતરની ઉર્મિઓ વાતો છે ત્યાં ભાગતોડને, આપણેને, સ્પર્શકને, અવકાશ નથી. સત્ય એક જ હોય અને તે સર્વને એક જ સ્વરૂપે છેવટમાં જણાય છે. તુર્કીના કેસમાં ન્યાય છે, પ્રિટિ પ્રધાનની પ્રતિજ્ઞા છે, પ્રેસિડન્ટ વિશ્વસનું વચન છે. જે મિત્રરાજ્યો અન્યાયની સાં નાનકડી સંસ્થાઓના હક્કને સારૂ લગ્યાં છે એ દાવો ખરો હોય તો તુર્કીને, મુસલમાનોને કે આપણે કોઈને શંકિત રહેવાનું કારણ નથી. પણ જે પ્રયત્નવાન હોય તે શંકાને છોડી શકે છે. જેમ મુસલમાનોની ધરજ તેમ હિન્દુ વગેરે ખીજ કોમની પણ રહેલી છે. તેઓ જે મુસલમાનોને પોતાના માનવંતા પડાશી અને બાધ ગણતા હોય તો તેઓએ તેમની ધર્મની માગણીને સંપૂર્ણ ટેકો આપવો જોઈએ. હિંદમાં જાન્યેણ અધાને સાથે કરવું અને સાથે મરવું રહ્યું છે. એકને મારીને ખીજ કહી નહિ, ચર્ચ શકે, એકના હક જવા દઈને ખીજ પોતાના હક નહિ જાળવી શકે.

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદી

દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદી વહર પાસે માનનીય મુરેન્દ્રનાથ બેનરજી જે ડેપુટીશન લઈ ગયાં તેનું પરિણામ એકંદરે સંતોષકારક ગણાય અને દૂર વસતાં આપણાં ભાઈ-બહેનોને વિનયી કાયદાબંધ રૂપી સત્યાગ્રહનો ઉપયોગ કર્યા વિના દાદ મળશે એવી ઉમેદ રાખી શકાય. મિ. મૉન્ટેગ્યુએ આપણો કેસ તદ્દન વ્યાજબી છે એમ સ્વીકાર્યું છે અને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે કમીશનની નીમણૂક થવાની છે તેમાં હિંદના પ્રતિનિધિ પણ નીમાશે એવો ખરાસો આપ્યો છે. જે એ પ્રતિનિધિ ખરેખરા પ્રતિનિધિ, હશે, અને. ‘ઈન્ડિયન એલ સિટિઝનરીપ એસોસિએશન’ની ચાર શરતો પાળવામાં આવશે, તો એ કમીશનના પરિણામ વગેરે આપણને ચિંતા રાખવાનું કારણ નહિ રહે. તે શરતો એ છે કે. (૧) જેટલા ગોરાઓ તરફથી પ્રતિનિધિ હોય તેટલા જ હિંદ તરફથી હોવા જોઈએ, (૨) કમીશનને ચાલુ હોવામાં

ધરતી કરવાની સત્તા ન હોવી જોઈએ, (૩) જે જમીનના અને વેપારને લગત હકો, જીન્ટી લેવાનો કાયદો પસાર થયો છે તે કાયદો ૨૬ કરવાની બલામાં કરવાનો અધિકાર કમીશનને હોવો જોઈએ, અને (૪) કમીશનનો ચુકાદો બહાર પાડ્યા લગી મજબૂર કાયદાનો અમલ ચાલતો રહેવો જોઈએ. આ શરતો નેટલ વ્યાજબી છે તેટલી જ જરૂરી છે. આપણા બાકીઓને મોટી ધારતી એ છે કે અ કમીશન નીમવાનો હેતુ તેમને વધારે હકો આપીને ઇન્સાફ આપવાનો નથી, પણ જેમ ફ્રાન્સનાયમાં છે તેમ આપણા દક્ષિણ આફ્રિકામાંથી તેમને લગભગ નાણુદ કરવાને અથવા તો તેમને કેવળ મજબૂર તરીકે જ રહેવા દેવાનો છે. પ્રગ્ત તરફથી અત્યાં સારામાં સારી હીલચાલ આ વખતમાં એ જ હોઈ શકે કે હિંદી પ્રતિનિધ ઉપદર્શ યગ્ન પ્રમાણે જ નીમવામાં આવે.

અમે દિલ્લીની છીએ કે સર વિલિયમ માયરે પાથરેલી જાળમાં મિ. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સપડાઈ ગયા, મિ. મૉન્ટેગ્યુ પણ ન પસાયા એ સતોષકારક થયું. અમારી વિશેષ છે કે સર વિલિયમ માયરે હતાવળમાં અને અજાણપણે 'રેસીપ્રોસીટી' ની જાળ પાથરી. એના અર્થ તો એ છે કે જે છેવટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા બ્રાઉમિહેનેને હાથ ન મળે તો આપણે દક્ષિણ આફ્રિકાના ગેરાઓને સગ્ન કરવી, એટલે કે દક્ષિણ આફ્રિકાથી ટોઈ રજીમ્બાઓ ગેરા મુસાફરી કરવાને ચડી આવે તો તેને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવા ન દેવો, તેને હિંદુસ્તાનમાં જમીન ખરીદવા ન દેવી અને હિંદુસ્તાનથી એક બે દન કાલસા દક્ષિણ આફ્રિકા જતા હોય તે બંધ કરવા, વર્ષવારિક દિલ્લિએ વિચાર કરતાં પણ આ સૂચનામાં કંઈ વજૂદ નથી. જે અવિચેક ન થતો હોય તો હાથીની પાછળ કુનરા બસવા જેવું એ સૂચના સુજળ્યું કાર્ય ગણાય, દક્ષિણ આફ્રિકાના ગેરાઓ તો તેને વધાવી જ લે. હિંદની સાથે દક્ષિણ આફ્રિકાનો વ્યાપાર અને હિન્દમાં દક્ષિણ આફ્રિકાના ગેરાની વસવાટ એટલાં બધાં નહીં છે કે આપણી આવી સગ્નનો કંઈ અર્થ જ નથી. આપણે એવું કહીને હારથપાત્ર જનીયે એટલું જ નહિ પણ આપણાં બ્રાઉમિહેનેના શાપને પણ પાત્ર જનીયે. ત્યાં વસતાં ટોઢ લાખ હિંદનાં સંતાનેને પોતાની માલમિલકત છોડીને હિન્દુસ્તાન બાગવું પડે અથવા તેઓને સદાયના મજબૂર બની રહેવું પડે, અને દક્ષિણ આફ્રિકા યોડા દન કાલસા જતા બંધ થાય અગર ત્યાંથી એકાદ ગેરાને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવાનો પ્રતિજ્ઞ હોય તેથી તેઓને શા સતોય મળી શકે? 'રાખ્સિ ઓફ ઇન્ડિયા' જે આ પ્રશ્નની સારી દિમાયત કરી રહેલ છે તે પણ સર વિલિયમ માયરની સૂચનાને દસી કાઢે છે.

વધારે ઉંડા ઉતરીયે તો આપણને એમ પણ માલમ પડશે કે વેરભાવથી કરેલી સજા, થયેલી સજાના પ્રમાણમાં હિંદીક હોય તોપણ તેવી સજા, સજા કરનાર ઉપર જ પાછી પડે છે. હાથના કાર્યો હોયે વાગે છે, એક અન્યાયનું ઔપધ કદી એ અન્યાય હોઈ શકે નહિ. અન્યાયથી અન્યાય દૂર થાય નહિ. કદાચ હિન્દુસ્તાનમાં દોઢ લાખ ગોરા વસતા હોય અને તેમને વિષે દક્ષિણ આફ્રિકાના જેવા જ કાયદા આપણે કરી શકીએ અને કરીએ તેથી દોઢ લાખ હિંદીઓનો નાશ થતો કેવી રીતે અટકી શકે ? 'જૈસે કે તૈસા' ન્યાયમાં હમેશા ગર્ભિત માન્યતા એવી રહેલી છે કે સામેનો માણસ, આપણામાં પણ તેના જેવું કરવાની શક્તિ અને ઈચ્છા હોય છે ત્યારે આપણને અન્યાય કરના ડર છે અને તેથી અટકે છે. કેટલીક વાર આવું પરિણામ આવે છે એ ખરું છે. સરવાળે ન્યાય નથી થતો એ તો પ્રસિદ્ધ છે; કેમકે 'દાનની સામે દાત અને આખની સામે આખ' એ પુગતન કાળથી ચાલતો આવેલો પ્રયોગ અસંખ્ય ઐપુરપોએ અજમાવ્યો છે છતાં હજી લગી અન્યાય થતો અટક્યો નથી, એટલું જ નહિ પણ પશ્ચિમના દરઅદેશી લેખકો પણ કહી રહ્યા છે કે યુરોપની બારે શોષા છતાં, યુરોપમાં મળતા બારે સાક્ષરજ્ઞાન છતાં, લોકોમાં વેરભાવ અને અન્યાય ઓગળ થયા નથી. તેનો પ્રત્યક્ષ પૂરાવો તો આપણી નજર આગળ તરી રહ્યો છે. પણ અમે કહકહ વિષયની બહાર ગયા છીએ. આપણે સર વિલિયમ નાયરે કરેલી સૂચનામાં કેવળ વ્યવહારદૃષ્ટિએ—વેરની દૃષ્ટિએ—પણ અર્થ નથી જોઈ શકતા એટલું જ એ મૂળના ત્યાગ્ય છે એવું સિદ્ધ કરવા સાફ બસ છે.

મૉન્ટેગ્યુ માર્કેએ કહ્યું કે 'બ્રિટીશ' એ ગાન્યપ્રકરણી હિસાબે અગ્રણ્ય છે. બ્રિટીશ એટલે બાદશાહે ગમેલી સત્તા મુજબ ક્ષિટિય સસ્તનતના જીવદા જીવદાં સંસ્થાનોએ કરેલા કાયદા રદ કરવાનો બાદશાહી અધિકાર. મૉન્ટેગ્યુ સાહેબનો કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકાનું સંસ્થાન એવું બેરોયર અને એવું સ્વતંત્ર છે કે જો બાદશાહને તેનું પ્રધાનમંત્રી દાક્ષિણ આફ્રિકાનો કાયદો રદ કરવાની સલાહ આપે અને તેમુજબ બાદશાહ વર્તે તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં બાકે ખજાનખાટ હો એવું કદાચ બને. એનો અર્થ તો માત્ર એટલો જ છે કે ક્ષિટિય સસ્તનતના એક બાગીદાર પોતાનો ભાગ ખેંચી લે. એ સસ્તનતના નખખામાં નખખા માણસોની ઉપર પણ અન્યાય થતા અટકે અને તે અટકાવતા કેટલે બાગીદાર પોતાનો સંબંધ ખંધ કરે તો એ પરિણામ કેવળ આવકારદાયક છે. ક્ષિટિય સસ્તનત કે કેમ સસ્તનત હોયેલાંને સાફ નખખામાં નખખા લોકોને પણ ગુલામના જેવા કેવળ વસવાયા તરીકે રાખીને ટકી ન જ શકે. એટલે જે સસ્તનતનો ઉદ્દેશ

દીર્ઘાયુ ભોગવવાનો હોય તેણે હમેશાં તેના ઉદ્દેશોનો વિરોધ કરનારાં અંગોનો ત્યાગ કર્યો જ છડેકો. પણ હકીકતમાં-તો, દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરા બાદશાહી 'બ્લીટા'ના પ્રભોગથી બારે બળબળાટ કરી મુકે એનું માનવાને કંઈ સંબળ કારણ છે જ નહિ. અન્યાય, અનીતિ, દ્વિત્યાદિ હમેશાં બીકણાં અને કાયર હોય છે. શરૂઆતમાં આવાં જુડો બહુ બળ ખતાવે છે પણ ન્યાયી બળની આગળ છેવટે દબાઈ જાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિંદીઓ સામે ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિમાં એવો તો હડહડતો અન્યાય રહ્યો છે કે જે વડી સરકાર જરા પણ જોર કરે તો એ અન્યાય ટકી શકે તેમ નથી. વડી સરકાર જોર કરે તેને સારૂ એક જ વાત આવશ્યક છે. આપણાં સમુદાયર રહેલાં, બહુ વિષમ દશામાં પોતાનું જીવન ચલાવી રહેલાં બાઈબલોનોને સારૂ મર્યાદાપૂર્વક પણ જોરાવર પોકાર અને તેટલું જ જોરાવર કાર્ય કરશું તો વડી સરકારને આપણે બહુ બળ આપશું અને તે વિશે ન્યાય મેળવવા સમર્થ બનાવશું. બાદશાહી 'બ્લીટા' એ જોરે વાપરી શકાય એવું શસ્ત્ર છે એવું અને બનાવી ગયા છીએ તોપણ અમારે કળ્પ કરશું જોધ્યે કે તે શસ્ત્ર જયજે જ વાપરવા જેવું છે. મિ. માન્ડેઝુ ધારે છે તેમ અમે પણ માનીએ છીએ કે રૉયલ કમીશનથી ન્યાય મેળવી શકાશે. તેથી હાલ તો આપણે કમીશનનું કાર્ય સાંગોપાંગ ઉતરે એ ઉપર જ ધ્યાન દેવાનું રહ્યું છે.

શીજની લડતનું રહસ્ય

શીજના પ્રશ્નમાં વણી વાતો સમાયેલી છે. પણ અત્યારે પ્રજામત કેળવવાને સારૂ એક જ વસ્તુ જાણવાની આવશ્યકતા છે. શીજમાં ૧૮૭૭ની સાલથી હિન્દુસ્તાનમાંથી ગીરમીટમાં મજૂરો ગયેલા છે. ગીરમીટનો સીધો અર્થ તો અર્ધશુભાગી છે. એ અર્થ અમારો નથી, પણ મહાંત્ર સર વિલિયમ વિલ્મન હન્ટરે ગીરમીટીઆ હિન્દીઓને વિશે વાપરેલો એ શબ્દ છે. ત્યારથી તે આજ લગીમાં હિન્દી મજૂરોની સ્ત્રીઓ ઉપર જે અત્યાચાર થયેલા છે એ અત્યાચાર કેવળ આપણા આગસથી કહો કે અજાણથી થઈ શક્યા છે. પરીપકારવૃત્તિવાળા મિ. એન્ડ્રુઝનો આપણી સમક્ષ પૂરાવો છે કે એકેક સ્ત્રીને ત્રણ ત્રણ પુરુષની સેવા કરવી પડે છે. આ તો ગીરમીટીઆ પુરો. એ સિવાયના બહારના આવી જાય એ નોખા. અમે મિ. એન્ડ્રુઝની બાવાનો અનુવાદ કર્યો છે, પણ આ સેવાનો અર્થ વાચકવર્ગ સહેજે કરી શકશે. આ મહા-અત્યાચાર થતો અટકે એ રા. ગાંધી ઉપર શીજથી આવેલા તારની માગણી છે.

શીઝના હિન્દીઓ એ તારમાં જણાવે છે કે શીઝની સરકાર આણુ ગીરમીટ બંધ કરશે એવી આશા હતી તે આશા ફાટક થતી જણાય છે. સરકારે ગીરમીટ રદ કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યો છે એવો તેઓને બય છે. જે ગીરમીટ બંધ થાય તો આપણી નિરાધાર બહેનોના શિયળનું રક્ષણ થઈ શકે; હવે આપણી જવાબદારી-માંથી તો આપણે મુક્ત થઈએ. આ આપણી સ્પષ્ટ ફરજ છે. પયારી તળે રહેલા સર્પની જ્યાં સુધી આપણને ખબર ન હોય ત્યાં સુધી અને ત્યાં સુધી જ આપણે નિરાંતે સમી શકીએ છીએ; પણ એ જેરી સાધીના સદ્વાસની ખબર પડતાં જ જેમ આપણે ચમકી ઉઠીએ છીએ તેવી દશા શીઝની ગીરમીટ સંબંધમાં આપણી હોવી જોઈએ. શીઝમાં રહેતી બહેનોની બચાવર સ્થિતિનું જ્યાં સુધી આપણને ખાન ન હતું ત્યાં સુધી આપણે નિરાંતે સમી જોઈ શકતા હતા. પણ હવે? હવે તો એક ઘડીભર પણ શાંત રહેવું એમા પાપ છે. ઉપરની હકીકત જ્યારે આણું હિન્દુસ્તાન સમજે ત્યારે શીઝની અનીતિ એક ઘડીભર પણ ન ટપી શકે. કોઈ કાયદાશાસ્ત્રી એમ પણ કહે કે કાયદેસર થયેલી ગીરમીટ આપણે કેમ તોડાવી શકીએ? શીઝના ગોરાઓ ઉપર આપણે કેમ દયાણુ કરી શકીએ? તેનો જવાબ એક જ હોઈ શકે. જે નીતિની વિરુદ્ધ છે, જે અનીતિનું પોષણ કરે છે તે કાયદો એ કાયદો જ નથી. તેને ખાન આપણું એ અનીતિમા ભાગીદાર બનવા જેવું છે. જે વડે અનીતિ થઈ શકી એ કાયદો ક્યાંટલા દિવસ ટકી જ કેમ ગ્રહ્યો? એ ચોક્કસ પ્રશ્ન જણાય. અમારી ઉમેદ છે કે, ગુજરાતના દરેક શહેરમાંથી, દરેક ગામમાંથી સરકાર તરફ વેળાસર અરજી પહોંચી જશે કે શીઝની ગીરમીટ સત્તર નાણુદ થવી જ જોઈએ. મિ. ઍન્ટુએ નાણુદ થવાની છેલ્લી તારીખ ૩૧મી ડિસેમ્બર ફરવી છે. એમના હાથમાં સરકારી સત્તા નથી. પણ એમના હાથમાં એથી બારે સત્તા રહેલી છે, અને તે એમના દુભાયલા આત્માનો ગંભીર નાદ છે. એ નાદ ગુજરાતના દરેક સ્ત્રીપુરુષ સાંભળે અને પોતાની ફરજ બજાવે એવું અમે દૃઢીએ છીએ.

નાંધ

‘નવજીવન’ની જાગીનગીરી

માસિક ‘નવજીવન’ની ઉપર રહેમનજર હતી એમ કહી શકાય. પણ સાપ્તાહિક ‘નવજીવન’ એટલી રહેમને પાત્ર નથી રહી શક્યું. દરેક વર્તમાનપત્રને બહાર પાડવાના સમયમાં કે ઠાપખાના વગેરેના જ્યારે જ્યારે ફેરફાર થાય ત્યારે ત્યારે નવું ‘ડેકોરેશન’

કરું પડે છે, અને તે વેળાએ બધેકે ખરું જોતાં ગમે તે વેળાએ મેંજસ્ટ્રેટને જામીનગીરી
 સેવાનો અથવા જે લીધેલી હોય તો તેમાં વધારો કરવાનો અધિકાર છે. "નવજીવન" સાપ્તા-
 હિક થતાં તે વિષે 'રેકૉર્ડેશન' તો કરું જ પડ્યું અને મેંજસ્ટ્રેટ સાહેબે નીચે પ્રમાણે
 હુકમ મોકલી આપ્યો:

"તમે ૧૯૧૦ ના ઇન્ડિયા પ્રેસ એક્ટની કલમ ૮ ની પ્રમાણે મિ. ચાક્ષિકને ખબર
 આપવામાં આવે છે કે પુણે વિચાર ક્ષેત્ર પછી તમારે આ કોર્ટમાં તમારું સાપ્તાહિક
 'નવજીવન' પ્રગટ કરવાને સાડે રૂ. ૫૦૦) ની જામાનત આપવી એ હું આવશ્યક ગણું છું.
 આ હુકમ મળ્યા પછી તુરત રોકડાં નાણા અથવા તો ગવર્મેન્ટ બોન્ડ ઇન્ડિયાની સીક્યુરીટીના
 હાથે તોટી રકમ પૂરતા મૂકી જ્યોતિ હપ્તની કલમમાં ૧૨ મુકવાની જે જે શરત છે
 તેનો લાભ તમને હું નથી આપી શકતો."

અમદાવાદ, ૩૦ ઑગસ્ટ

(સહી) ડી. એમ. કોઠાવાળા
 મેજસ્ટ્રેટ

શ. ગાંધીએ તંત્રીપણું સ્વીકાર્યું છે તેથી 'નવજીવન' ૧૨ જોઈ શકે શું ?

પંચમહાલમાં વેઠ

પંચમહાલમાં વેઠું હુખ બીજાં જીલ્લાઓ કરતા વિશેષ છે એમ વખતોવખત
 સાબજવામાં આવે છે. એ બાબત કોરટે પણ ચર્ચા છે. ગોધરામાં મળેલી રાજકીય પરિવૃદ્ધમાં
 એ સારી પેઠે જણાવેલી હતી. હવે તે પંચમહાલમાં કેડાણે પડી, એમ કહી શકાય.
 પંચમહાલના કલેક્ટર સાહેબ મિ. કલેટને જે સરકયુલર કાઢ્યા છે તેને સાડે તેઓ સાહેબને
 સેમજ ગોધરાના હોમરૂલ લીનના વ્યવસ્થાપકોને મુબારકબારી થઈ છે. મે. કલેટન સાહેબે
 સ્થાનિક હોમરૂલ લીનની કમિટીની સાથે મસલત કરીને તુરત જ પોતાનો ઠરાવ બહાર
 પાડ્યો એ બહુ રુચ્ય ગણાય. પોતાના હુકમમાં તેઓ સાહેબે સ્પષ્ટ રીતે જણાવ્યું છે કે
 કોઈ પણ માણસ બહારના દરથી એકા દામ લઈને અધિકારીવર્ગની સેવા કરવા અધિકારી
 નથી અને કોઈ પણ અધિકારી જે લોકોની હપ્ત રજામાં અથવા જીવન કરશે તો તે
 જાતને પાત્ર થશે. અધિકારીવર્ગ અને પ્રબલર્ગ મસલત કરીને વેઠ જેવા શુભવાતામય
 આરક્ષાનો પણ હક્ક હશે એવું તેઓ હાથની બીજા એક નમૂનો છે. અમે આજે રાખીએ
 કીચે કે વેઠના જીવનની ફીઆદ હવે પંચમહાલમાં રહેશે નહિ અને અધિકારીવર્ગ કલેટન
 સાહેબના હુકમને પૂરેપૂરું માન આપશે, અને તેની સાથે જામે એ પણ સૂચવવા ઇચ્છીએ
 કીચે કે પ્રબલર્ગ જ્યારે બહારદામ મળે ત્યારે અધિકારીઓની ધાન્ય-નેવા કરશે. ગરકારી
 અમલદારો જ્યારે ફરવાને નીકળે તે વખતે તેમને સહાય કરી તેમની બરદાસ્તી કરવી એ
 આપણી ફરજ છે. પ્રબલને મિત્ર ગણી તેની પાસેથી દમામથી નહિ પણ વિવેકથી અને પગતા
 દામ આપીને દામ લેવું એ અમલદારોની ફરજ છે. 'ખોટી જુરામત, હાજઆપણ',
 બીરતા, એ સર્વથા ત્યાજ્ય છે. પણ નેટરે જ દરજ્જે હાજતાઈ અને અવિવેક પણ ત્યાજ્ય છે.

મરહુમ શેઠ દાઉદ મહમદ

દક્ષિણ આફ્રિકાના બાબીતા આગેવાન શેઠ દાઉદ મહમદ વિશે વર્તમાનપત્રોમાં રા. ગાંધીજી જે વૃત્તાંત આપ્યું છે તે સદુએ વાંચ્યું હશે. તેમના મરણથી દ. આ. ના હિંદીઓને બારે ખોટ ગઈ છે એમાં શક નથી. શેઠ દાઉદ મહમદ સુરતની આસપાસના ગામડાના વતની હોવાથી તેમને સારે ગુજરાત અભિમાન, રાજ્યે એ નવાઈ ન ગણાય. એમની ચતુરાઈ, એમની કાર્યદક્ષતા એવાં હતાં કે જો તેઓ યુરોપમાં જનમ્યા હતા તો પંકાઈ ગયા હતા. હિંદુસ્તાન તેમને લાગ્યે જ આજીવે છે. સામાન્ય હાલતમાં વધી નિરક્ષર હોવા છતાં જેણે લાખોનો વેપાર ચલાવ્યો, પોતાના હાથ નીચે ધણાઓને ઉછેરીને પાળ્યા, જેણે લોકરોવામાં પોતાની ઉત્તર અવસ્થા જાણી, જેણે પોતાના પુત્રને સારી ફેજવાળી આપી અને જેણે પોતાની રાક્ષિયી હબરો માણસો ઉપર કાણુ મેળવ્યો તે બીજાં શું કરે તો પંકાય ? પંકાયેલા કંઈકે ખોટી કીર્તિ મેળવી ગયા છે અને નથી પંકાયા એવા ધણાએ લોકમેવા કરી પ્રશ્ન પીછાવ્યો છે. શેઠ દાઉદ મહમદના કુટુંબ અને દ. આ. ના હિંદીઓ તરફ અમે દિલસોજી બતાવીએ છીએ.

દાઉદનાં બાપણું

સીઓની મલા.

સીઓના હાર્યમા ધર્મનું રક્ષણ રહેલું છે. પુન્ય બાલ પ્રવૃત્તિમાં અતિરાય રાક્ષાવાથી ધણીવાર ધર્મને ભૂલે છે, ફેરલી વાર તરે છે. પણ સી જેમ પોતાના બાળકને જીવ સમાન ગણીને સાચવે છે તેમ ધર્મને પણ જીવ સમાન ગણીને સાચવે છે. તેથી મેં તો હમેશાં માન્યું છે કે હિંદુસ્તાનની મુક્તિ સીઓની ઉત્તતિમા જ રહેલી છે.

સ્વદેશી એ બાદ ધર્મ છે, તેને ગુજરાતની ધણી સીઓએ છાંટી દીધો છે. પોતાના પંડોશીને છાંટીને ફરનાની મેવા ન જ કરી શકાય. જે પંડોશીની સેવા કરે છે તે આખા જગતની સેવા કરે છે. આપણાં પોતાના કારીગરોનો આપણે ત્યાં કરીએ અને પરદેશના કારીગરોને આપણે જતેજન આપીએ એ અધર્મ જ ગણાય. એવો અધર્મ આપણે અનેક સંયોગોને લઈને એક સીકા થયાં કરતા આવ્યા છીએ. પરિણામે આપણા કારીગરોના મુળખાથી કાઢીને આપણે પરાયા કારીગરોના હાથમાં ફેરડા રૂપીઆ મુખ્યા છે. તેથી હિંદુસ્તાન ભૂખથી પીડાઈ રહેલ છે. આપણી મોટામાં મોટી બે દાગળો છે, અનાજ અને વસ્ત્ર. અનાજ તો આપણે સદ્બાળ્યે હવે દેશમાં જ પેદા થયેલું ખાળ્યે છીએ. પણ વસ્ત્ર ઘણું બહારથી માર્યાં છીએ. તેથી ગયે જ વર્ષે આપણે ૬૦ કરોડ રૂપીઆ પરદેશ મોકલી દીધા. એ આપણે સારે ધણી નામોશીની વાત ગણાય. આ દશામાંથી નીકળવું એ આપણી ફરજ છે. તેનો સંદેહમાં સંદેહો રસ્તો એ

છે કે આપણે જેમ સો વર્ષ પહેલાં કરતાં હતાં તેમ આજ પણ કરવું. સ્ત્રીઓએ મુખ્યત્વે કરીને સૂતર કાંતવું, પુરુષોએ તે વણવું.

તે સ્વદેશીની ચળવળ થયા પછી રોટ્ટા બહેનોને મળી સુક્રો છું. તેમાંથી કેટલીકે પોને સૂતર કાંતતી હતી એવું જણાવ્યું છે અને કેટલીકે ચોતાની માતાએ કાંતતી હતી એવી સાખ પૂરી છે. કાંતવાનો ધંધો હવેકા નહિ અણુતો હોય. બાદશાહી કુટુંબમાં પણ શણીએ સોખની ખાતર અથવા દયાની ખાતર - કાંતતી હતી. દાદોદની બહેનોએ એ પ્રાચીન અને પવિત્ર કારીગરીનો જીર્ણોદ્ધાર કરવો ધટે છે. જે ગરીબ બહેન હોય એ પોતે કોઈ પ્રામાણિક ધંધો કરતી હોય એ ઊંડોને કાંતવાનું કામ કરે એવી મારી માગણી નથી. કાંતવાનું કામ સહેલું અને સુંદર છે. જલદીથી શીખી શકાય છે. જૂથાંદે કરવું હોય ત્યારે કરી શકાય અને પડવું મુશ્કેલ હોય ત્યારે પડવું મુશ્કેલ શકાય. એટલે જ્યારે જ્યારે નવરાશ મળે ત્યારે ત્યારે એ કામ થઈ શકે છે. ગરીબ બહેનો આજ ચોતાના બચતા વખતમાં કાંતવાનું કામ કરી થોડા પૈસા હમેશાં પેદા કરી શકે અને દેશના એક મોટા જરૂરી ધંધાને ઉત્તેજન મળે. સ્વદેશીનો બહોળો પ્રચાર કરવાને સારું બહેનોના આગ્રહની જરૂર છે. હવે પછી સ્વદેશી કાપડ પહેરીશ એવો નિશ્ચય ફરેક બહેને કરવો જોઈએ. દેશને ખાતર થોડું મળું સૂતર હમેશાં કાંતીશ એવો ખીતે નિશ્ચય પણ ફરેક બહેને કરવો જોઈએ. આમ દાદોદની બહેનો ફરે તો ચોતાની હાજરતને જીવંત રાખે દાદોદમાં જ પેદા થઈ શકે. તેથી દાદોદના વતંગીઓ બહારથી કપડાં લાવવાની ઉપાધિમાંથી છૂટી જાય એટલું જ નહિ પણ ધણા ઊંચીઆ દાદોદના વણકરોને અને દાદોદની બહેનોને જ મળે. આમ કરવામાં ધણા જ થોડા લાગની જરૂર છે. આપણા ગામમાં જાડું પાતળું જેવું કપડું ગાળ તેવું પહેરીને સન્તોષ માનવો અને ઈશ્વરનો પાઠ માનવો, અને આજસુ તજ જ્યારે જ્યારે વખત મળે ત્યારે રેડીયા આગળ બેસી જવું. માટી ઉભેલ છે કે ફરેક બહેન આ કાર્યમાં ઉત્સાહ બતાવે.

સાળવીઓની સલાહ

હું આજી કેવલાક અન્યજ ભાઈઓને દૂર ઉમેશા જોડું છું એથી મને અતિશય દુઃખ થાય છે. મારી મહિ પ્રમાણે મેં જિન્દુ ધર્મનો અભ્યાસ કર્યો છે અને શક્તિ પ્રમાણે તેવું પાલન કરું છું. ધર્મ વિના કોઈ પણ પ્રબળ પરી રીતે આગળ વધી ન શકે એમ હું માનું છું. પણ અમુક ભતિનો સ્પર્શ કરવામાં પાપ છે એ તો મારાથી કબૂલ ન જ થઈ શકે. ઈશ્વરે ચાલેલા કોઈ પણ પ્રાણીને અહતાં આપણે અમડાઈએ એવો વિચાર કરવામાં પણ મને તો અધર્મ લાગે છે. રિવાજમાને ધર્મને નામ આજખી લેવો એ દુરાચાર ગણાય. રિવાજે સારા પણ હોય અને નકારા પણ હોય. અન્યજને અહતું એને હું તો નકારો રિવાજ ગણું છું. એમનાં ધંધાની ટીકા કરીને ન અંડીયે એમ કહેવું એ મોટો વિચાર કરતાં અચોક્કસ જ લાગે. તે એ ધંધો કરવામાં હીલુપન હોય તો તેઓની પાસે એ ધંધો છોડાવેલો જોઈએ અને જો આપણાં પાપખાનાં સાફ કરવાં એ પાપકર્મ ગણાય તો આ ધર્મનો ત્યાગ થયે દાદોદની શી દશા થાય એ દાદોદીઓએ વિચારવું જોઈએ.

ફરેક માતા પોતાનાં પ્રત્યાનું મેલું લપાટે છે, એમ કરીને રાજ રહે છે, એને પોતાનો ધર્મ માને છે, અને માતાને આપણે સાધાંગ દંડવત્ કરીએ છીએ. બંધી પણ અભિવન્દન કરવા યોગ્ય છે. એમાં હું અતિશયોક્તિ નથી કરતો. ને અન્યત્રવર્ગ ગંદો છે, દારૂ ઈત્યાદિ પીએ છે એ બહાનું કાઢવામાં આવે તો હું કહીશ કે ધણા દારૂ પીનારાનો આપણે સ્પર્શ કરીએ છીએ અને અન્યને કરતાં પણ ગંદાં રહેનાર સ્ત્રીપુરુષોનો આપણે ત્યાગ નથી કરતા. હું વર્ણાશ્રમને અસ્પૃશ્યતાની ભાવના સાથે બિલકુલ જોડી દેવા માગતો નથી. આપણે કોની સાથે ખાવુંપીવું, કોની સાથે દીકરાદીકરીની લેવદેવ કરવી, એ કેવળ નોખો સવાલ છે. તેમાં મતભેદનો અવકાશ છે. તેમાં પસંદગીનો સવાલ રહેલો છે. ગમે તેની સાથે બાણાવહેવાર કે બેટીવહેવાર રાખવા આપણે બંધાયેલા નથી. પણ કોઈ પ્રાણીને અસ્પૃશ્ય ગણવામાં હોય છે એમ મને બાસે છે. આ મેવમાંથી દાહોદના હિન્દુઓ મુક્ત થઈ જાય એવું હું ઈચ્છું છું.

અહીં હું મુસલમાન બાઈઓને પણ જોડે છું. આપણે જાને એક જ છીએ, એકબીજાના સુખદુઃખના સાથી છીએ. આપણને વદવેટ કરવાની હોય જ નહિ. હિન્દુને મુસલમાન વિના ન ચાલે, મુસલમાનને હિન્દુ વિના ન ચાલે, એ તો આપણે ડગલે ડગલે જોઈએ છીએ. એકબીજાની સેવા જ કરવાનો ભાવ આપણામાં પેદા થાય તો હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે રહેલી ખટારા દૂર થયા વિના રહે જ નહિ. હિન્દુએ મુસલમાન બાઈઓની સાગણી નજવવી અને મુસલમાનોએ હિન્દુઓની, એ આપણી અરસપરસની ફરજ છે. આપણા પારિતોષીની આપણે પ્રથમ સેવા કરવી એવી સ્વદેશીની વ્યાખ્યાનાં આ બન્ને પ્રશ્નોનો સમાવેશ થઈ શકે છે.

પણ ખરું જોતાં હું આજે પ્રસંગ સમજીને વિષયની બહાર બોલ્યો છું. અત્યારે મારું મુખ્ય કાર્ય તો કાપડને વિષે રહેલ સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવો એ જ છે. એ સ્વદેશીનો સંપૂર્ણતાએ અંગીકાર કર્યા વિના આપણે કદી આપણી આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી શકવાના નથી, આપણી હંગાલિયત દૂર કરી શકવાના નથી. દાહોદમાંથી જતાં કળાકૌસલ્યનો દબ્બ કેવળ લોપ થયો નથી. દાહોદમાં શુદ્ધિસાળી સ્ત્રીપુરુષો છે, કારીગરો છે. અલ્પ પ્રયત્નથી તમે તમારું જોઈશું બધું કાપડ અહીં જ પેદા કરી શકો છો, અને કરશો જ એવી કમેદ રાખું છું. સાજવી બાઈઓની સાથે મેં વાતચીત કરી છે. નેઓએ હાથનું કંતાએલું ચતર, કાની આપવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. એ પ્રતિજ્ઞાનું તેઓ પાલન કરશે એવો મને ભરોસો છે. દાહોદની બહેનોએ કાંતેલા સૂતરને દાહોદના સાજવીઓ અને વધુકરો વળે, દાહોદનાં સ્ત્રીપુરુષો ને જ કાપડ પહેરે એનાથી બીજું શું સુંદર દોઈ ગઈ ?

અન્યત્રનેની સલા

જ્યારે જ્યારે કોઈ પણ અન્યત્રનો મને પ્રસંગ થાય છે અને તેઓને ઘેર જવાની અને તક મળે છે ત્યારે ત્યારે હું બહુ રાજ ચાહું છું. ને વગરને માનું તેનો અમલ કરવાનો મારો સ્વભાવ પડી ગયો છે, તેથી અન્યત્રનેના સહવાસ અને એમનો સ્પર્શ એ મને તો એક પદાર્થ-પાઠ જેવું થઈ પડે છે. અન્યત્રને મારી વિનંતિ છે કે તેઓએ ધીરજ રાખવી. ધીમે ધીમે પણ નિશ્ચયપૂર્વક હિન્દુ વાતાવરણ બદલાવું જાય છે. અસ્પૃશ્યતા એ અપર્મ છે એવું ચુસ્ત

રૂઢિંદુએને પણ ભાસવા લાગ્યું છે. એટલે એ પાપ લાંબી મુદત નહિ ચાલે એવા સંભવ છે. અન્યએના જે દોષો મહાપુ છે તેમાંથી મુક્ત થવાને તેઓ ભારે પ્રયત્ન કરે એમ હું ઈચ્છું છું. ગાંધીજીમાં ઘણા અન્યએએ ત્યાંદે હું ત્યાં દનો ત્યાંદે કાઠનું વ્યસન છાડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. મારી હમેશ છે કે અહીંના અન્યએ ભાઈઓ તેમજ દરેક વણાટકામ દત્તચાલથી કરેશો એવી મારી હમેશ છે. તેમ કરવાનું આજે તમે મને વચન આપ્યું છે. તે પ્રમાણે વર્તીશો એવી હું આશા રાખું છું. હાથના કાતેલા સૂતરમાં જુનાક મુશ્કેલીઓ છે, તેથી ન કરતા ધીરજથી વળગી કરશો તો તમારો તેમજ દેશનો સ્વાર્થ સુધરશે એવી મારી ખત્રી છે. અહીંના નાણીના વેપારી ભાઈ કેરાવલાલ નારણદાસ દેસાઈએ તમને હાથે કાતેલું સૂતર આપવાનો અદાબગત કર્યો છે. તમારું કાપટ પણ તે જ ભાઈ બરોબર દામ આપીને લઈ લેશે.

તા. ૧૪-૬-૧૯૧૯

વાઈસરાયનું ભાષણ

નામદાર વાઈસરાયે ધારાસભા ખેલતી વખતે જે ભાષણ આપ્યું તે વિચાર કરવા જેવું છે. સામાન્ય રીતે આવા ભાષણોમાંથી કંઈક શીખવાનું હોય છે. પણ આમાં શીખવાનું છે તેના કરતાં વિચારવાનું અને વિશેષમાં કાર્ય કરવાનું ધણું છે. તેમના ભાષણના ઘણા ભાગમાંના નીચેના ભાગ ઉપર જ હું હાલ તુરત પ્રગ્નનું ધ્યાન ખેંચવા ઇચ્છું છું, ને તે નીચે પ્રમાણે છે:— (૧) તુર્કીનો સવાલ, (૨) પગ્નપનો અને તેને અંગે કમીશનનો અને કન્ડેમ્નિટીનો, (૩) દક્ષિણ આફ્રિકાનો અને (૪) શીંગનો.

તુર્કીનો સવાલ

મારે દિલ્લીગીર્ણપૂર્વક લખ્યું પડે છે કે વાઈસરાય માહેજના આખા ભાષણમાં વધારેમાં વધારે નાકમેદી ઉપજાવે એવા ભાગ એમના તુર્કીના, સવાલ વિષેના ભાષણનો છે. દૈનિક પ્રશ્નોના પ્રતિનિધિઓ એ ભાષણ વિષે તાર કરતાં જણાવે છે કે વાઈસરાય માહેજને યોતાનું ભાષણ વાચતા પચાવન મિનિટ લાગી તેમાંથી તેમના તુર્કી વિષેના વાક્યોનું ઉચ્ચારણ કરવામાં ભાષ્યે એક મિનિટ ગઈ હોય. હું કબજ કરું છું કે એક મિનિટમાંયે બોલનાર ઘણું એટલે ઘણું મહત્વનું વાક્ય ઉચ્ચારી શકે છે. પણ વાઈસરાય માહેજના આ એક મિનિટના ભાષણમાં હું નિરાશા સિવાય કંઈ

જોના નથી. તેઓ સાહેબ કહે છે, “મુસલમાનોની લાગણી પૂરેપૂરી રીતે બતાવી શકાય તેવું કરવાને સારૂં મેં મારાથી જોટલું બન્યું તેટલું કયું છે. હિન્દુસ્તાનના મુસલમાનોના વિચાર વડી સરકારની પાસે મળ્યા બાર દબને આ સરકાર તરફથી રજુ કરવામાં આવ્યા છે, એટલું જ નહિ પણ આપણા એલચીઓએ સુલેહમંડળની પાસે જાતે તે વિચારો રજુ કરેલા છે. વળી, તેઓના પૂરાવાને વજન આપવામાં કંઈ જોઈતું ન રહી જાય તેમ કરવા સારૂં ત્રણ નામાંકિત મુસલમાનોને પણ સાથે રાખવામાં આવ્યા હતા, જેઓને સુલેહના મંડળની આગળ આપણા પ્રતિનિધિઓની સાથે જવાને સારૂં ચુંટવામાં આવ્યા હતા. હિન્દના મુસલમાનોએ ખાત્રી રાખવી કે તેઓની લાગણી મંપૂર્ણ રીતે રજુ કરવામાં આવી છે.” ધણી મહત્વના સવાલને આ પ્રમાણે નામદાર વાઢસિરાયે કારે મુકી દીધો છે. એઓ સાહેબે મુસલમાનોની લાગણીઓ પૂરેપૂરી બતાવવાને સારૂં તબ્બીજ કરી તેથી મુસલમાનોને શો સન્તોષ થાય ? એ સવાલને વિષે લાગણી તો મુસલમાનોની જ નહિ પણ તેમના સહોદર હિન્દુ બાઈઓની પણ મહેલી છે. એ પણ વાઢસિરાય સાહેબે રજુ કરી હશે એવી આપણે કુમેદ રાખીએ. પણ તેથીયે શું વળે ? બ્રિટિશ રાજ્યાધિકારીઓએ આ પ્રશ્નને પોતાનો કર્યો છે કે નહિ એ જણાવવા જેવું છે. તેઓએ મુસલમાનોની વડીલાત કરી છે એટલું કહીને તેઓ અજાણ નથી રહી શકતા. જે લાગણી મુસલમાનોને છે એ જ તેઓને છે કે નહિ ? અને જો એ જ તેઓને હોય તો એની સ્થિતિમાં તેઓ સુલેહમંડળની પાસે કેવી રીતે વર્તે એ સવાલ છે. જૂખથી પીડાઈ રહેલા માણસને એની જુખના દુઃખને પ્રદર્શિત કરવા સારૂં પૂરી તક આપવી એ દાઝ્યા ઉપર ડામ દેવા જેવું છે. મુસલમાનો પોતાની લાગણી પ્રદર્શિત કરવાને સારૂં વડીલો નથી શોધતા. તેઓ એ લાગણીનો અગ્નિ શાત કરવાને સારૂં જે પાણી શોધે છે એ બ્રિટિશ રાજ્યાધિકારીઓ આપવાને તૈયાર છે કે નહિ, તે મેળવશે કે નહિ એ મહાપ્રશ્નનો વાઢસિરાય સાહેબે કશેયે જવાબ વાળ્યો નથી. આ બાબત ચોકખી કરાવવી એ પ્રજાની ફરજ છે, આગેવાનોની ફરજ છે, મહારાજા યિકાનેરની ફરજ છે.

પંજાબ

આ વિષય ઉપર બોલતા વાઢસિરાય સાહેબે લોકલાગણીનો ખ્યાલ જ નથી કર્યો. જેમ રેલ્વેટ કાયદો પસાર કરવી વખતે લોકલાગણીને કચરાની જેમ કાઢી નાખવામાં આવી તેમ તે વિષે થયેલા આન્દોલનને વિષે એઓ સાહેબે કંઈક છે; અને

એક વિચાર તેઓએ સિદ્ધાન્ત ' રૂપે મુક્યો છે તેની સામે પ્રજા જરૂર થશે એવી મારી ઉમેદ છે. એ સિદ્ધાન્ત આ છે. વાઘસિરાય સાહેબ બોલ્યા, " આ સભાના સભાસદો કબૂલ કરશે કે આન્દોલનની ધમકીથી પોતે જરૂરની ધારેલી નીતિનો કોઈ સરકાર ત્યાગ કરે જ નહિ. " એનો વિરોધી અને સાચો, પ્રજાતત્ત્વને પોષનારો, રાજાપ્રજા બંનેને ચકાવનારો સિદ્ધાન્ત તો આ છે: " પ્રજા જેની સામે બારે આન્દોલન કરે તેવી નીતિનો બધી સરકારે ત્યાગ કરશે જ જોઈએ. " અને તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે જ્યાં સુધી રોમેટ એકટ હયાત છે, એટલે જ્યાં સુધી સરકાર પ્રજા-મતની સામે પોતાની હદને વળગી રહે છે ત્યાં સુધી વિલાયતથી ગમે તેવા સુન્દર સુધારાઓ આવે તે નિર્રથક છે. એટલે વાઘસિરાય સાહેબે રજુ કરેલા બધેંદર સિદ્ધાન્તને નામુદ કરાવવા પ્રજાએ મહાપ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે. ઇતિહાસ પણ વાઘસિરાય સાહેબની વિરુદ્ધ છે. મારે પુરાણું દેખાન્ત શોધવાની જરૂર નથી. આમુ કાલિનાથ રાય, લાલા રાધાકૃષ્ણ વગેરે પંચબના લોકોની નજરે માનવના કેદીઓની સગમમાં ઘટાડો થયો તે પ્રજાના આન્દોલનને લઈને થયો. સરકારે જરૂરી ધારેલી નીતિ તો સમ કરવામાં અને તે બહાલ રખવામાં જ રહેલી હોવી જોઈએ એવું નહિ માનવાનું આપણી પામે એક પણ કારણ નથી. જે પંચબમાંથી લાલા ગોવર્ધનદાસ આવ્યાં ન હોત, આમુ કાલિનાથ રાય વગેરેની બજાર બહાર ન પડી હોત અને તે ઉપરથી પ્રજાનો અણગમો એક અવાજે જાહેર કરવામાં ન આવ્યો હોત તો સમજાઓમાં જે ઘટાડો થયો છે તે કદી ન થાત એવી મારી માન્યતા છે. પણ પ્રજા-મતને વશ થવામાં નામદાર વાઘસિરાય સાહેબ નાગોશી છે એમ માનવા જણાય છે. પશ્ચિમમાં તો પ્રજામતને ખુશીથી કે પરાણે અધિકારીવર્ગને નમવું જ પડે છે એવું આપણે નિશાળમાં શીખીએ છીએ અને પશ્ચિમ તરફથી આવતી બજારોથી જાણીએ છીએ. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રજામતને નમવું એ રાજ્યને ઝાંખપ લગાડે એવું છે એમ જે વાઘસિરાય સાહેબ માનતા હોય તો એ મિથ્યા ભ્રમણા છે એવું સહેજે બતાવી શકાય એમ છે. રામચન્દ્રે છપી રીતે બતાવવામાં આવેલા પ્રજામતને તારે યદ્દને સ્તીનાછનો ત્યાગ કર્યો તેનાં કવિઓએ વખાણ કર્યો છે અને તેને સાર આજ લગી રામચન્દ્ર પૂજ્ય છે. જ્યાં સુધી એ રાજનીતિનો હિન્દુસ્તાનમાં પુનરુદ્ધાર ન થાય ત્યાં સુધી પ્રજા શાન્ત અને સુખી ન જ થઈ શકે. જે વાઘસિરાય સાહેબે ઉચ્ચારેલા સિદ્ધાન્ત એ એમનો પોતાનો જ નહિ પણ સરકારનો હોય તો સરકારે તે ફેરવવો જોઈએ અને પ્રજા તે ફેરવાવશે.

પણ તેઓ સાહેબ એકલો સિદ્ધાન્ત રજૂ કરીને શાન્ત ન રહી શક્યા. તેઓ સાહેબ કહે છે કે જેઓએ આન્દોલન કરવાની ધમકી આપી હતી તેઓએ પોતાની “ધમકી - ખરી પાડવી એ જરૂરનું ધાર્યું, અને પરિણામે દુઃખદાયક બનાવો બન્યા.” આમ કહીને તેઓ સાહેબ કાઢી ગયા છે; નેકે એમણે જ ઇન્સાફ કરવાને સાર કમીશન નીચું છે. આન્દોલનને પરિણામે ખુનામરૂટી થઈ કે સરકારની ગંભીર ભૂલોને લીધે થઈ એ તો કમીશને સુકરર કરવાનું છે. છતાં વાઈસરોય સાહેબ કહે છે કે આન્દોલનને પરિણામે દુઃખદાયક બનાવો બન્યા, એ આશ્ચર્યકારક છે.

“ભણેલા અને હોશિયાર માણસો”

વાઈસરોય સાહેબે મને એક અન્યાય કરેલો છે એ પણ મારે કહેવું જોઈએ. અમદાવાદમાં બનેલી બીનાઓને વિષે મેં એપિલ માસમાં જે બાપણ કહ્યું હતું તેમાં એમ કહેવું હતું કે જો ભણેલા અને કોઈ હોશિયાર માણસનો અથવા માણસોનો હાથ ન હોત તો જે બીનાઓ અમદાવાદમાં બની તે ન બનત. મારા આ શબ્દો બીજી કોઈ પણ જગ્યાને વિષે નહોતા કહેવાયા એ બાપણ વાંચનાર હરકોઈ પણ પોતાની મેજે જોઈ શકે એમ છે. એ શબ્દોને હું હંઈ વળગી રહું છું, પણ તેને અમદાવાદની બહાર લાગુ પાડવાનો વાઈસરોય સાહેબને કંઈ પણ અધિકાર ન હતો. એમ છતાં એ શબ્દો એમણે પંજબને વિષે લાગુ પાડ્યા છે. પંજબની સ્થિતિને સાર તો હજીયે મને કશો વ્યતિઅનુભવ નથી. મેં ત્યાંથી આવેલા કેટલાક કેસોનો અભ્યાસ કર્યો છે તે ઉપરથી તો હું એમ જ જોઈ શકું છું કે ગમે તેટલા ભણેલા અને હોશિયાર માણસ ઉદેરણી કરત તોપણ મર માઈકલ ઓડવાયરે જે ભારે ભૂલો બતાવીને કે અત્યંતે કરેલી છે તે ન કરી હોત, નો જે ખુનામરૂટી થઈ તે કદી ન થાત. છટ્ટી એપિલે ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં સહેરોમાં અને નાનાં ગામડાંઓમાં ચારે દિશામાં લોકોએ અપવાસ કર્યો અને હડતાળ પાડી ને વળતે કેટલા દિવસ હિન્દુસ્તાનમાં આપણા જમાનામાં નહિ જોવામાં આવેલા એવો શાન્ત પણ બેચ દેખાવ નગરે આવ્યો. લાખો સ્ત્રીપુરુષોએ આપણે એક પ્રવન છીએ, એકબીજાને દુઃખે દુઃખી છીએ અને એક જ લાગણીથી ઉદેરાયેલા છીએ એમ જાન પાને સિદ્ધ કરી આપ્યું. પણ ત્યાં સુધી કંઈ પણ નોંધ લેવા જેવું અકાર્મ - લોકોને હાથે થયું ન હતું. એ છટ્ટીના દેખાવથી પંજબની સરકાર બાન બૂલી ગઈ અને સર માઈકલ ઓડવાયરે વિનાશરણ એક પછી એક અપાટાયું ભૂલો કરી. તેથી લોકો ઉદેરાય અને તેઓએ પણ ભૂલ કરી. સત્યાગ્રહને કારણે નહિ, પણ તમામ રીતે પશ્ચિમમાં આજ્ઞાત જે કારણો

સર્વમાન્ય છે તે કાટલાંગા આ ખીનાઓની તુલના કમીશન કરશે અને ત્યાં લોકોએ બૂલ કરી છે કે નહિ એ સવાલનો નિર્ણય કરવાને બદલે પ્રથમ બૂલ કોણે કરી એનો નિર્ણય થશે.

કમીશન

તે નિર્ણય કરનાર કમીશન નીમાણ સુધ્યું છે એ ખચર વાહસિરાય સાહેબે તેમના બાપજીમાં આપી છે. મેં એવી ટીકા લેઈ છે કે આ કમિટી છે પણ રાયત કમીશન નથી એ રોચનીય છે અને રાયત કમીશન નહિ નીમીને કંઈ અન્યાય કર્યો છે. મને લાગે છે કે રાયત કમીશન અને વાહસિરાય તરફથી નીમાણની કમિટીમાં ભારે ભેદ નથી. રાયત કમીશનની નીમણુક બહેર રીતે વિલાયતથી થાય અને એ કમીશન પોતાનો રિપોર્ટ પડી સરકારને કહે. આ કમિટીની નીમણુક બહેર રીતે હિન્દી સરકારે કરી છે અને તેને રિપોર્ટ વાહસિરાયને કરવામાં આવશે. એમ છતાં અહીં નીમાણે કમીશનના સંભાસદોની નીમણુક હિન્દી વહીવટની સમિતિ વિના ન થઈ શકે. આપણે એવો અનુભવ છે કે રાયત કમીશનો નીમાણ છે અને એ મિશ્ર થઈ ગયાં છે, અને સ્થાનિક કમિટી નીમાણેલી છે અને તે કમિટીની મારફતે ઇન્સાફ મળી શક્યા છે. એટલે મને તો રાયત કમીશન અને સ્થાનિક સરકારે નીમેલી કમિટી વચ્ચે ભારે ભેદ જણાતો નથી. તેના સંભાસદો કેવા છે એની ઉપર કેટલેક દરજ્જે કમિટીના પરિણામનો આધાર રહેશે. સંભાસદોને તપાસના, જો કે બધા નામ આપણે હર્ષપૂર્વક વધારી લઈએ તેવાં નથી, તોપણ એકદરે પ્રથમથી જ એક પક્ષ તરફ દોરવામાં ગયેલા અથવા તો સ્વતંત્ર વિચાર ન કરી શકે એવા ન કહી શકાય. હોર્ડ હન્ટર એ પ્રમુખ છે. તેઓ સાહેબ સંસ્તનન-વિખ્યાન નથી; તોપણ સ્કૉટલેન્ડના મોલિસિટર જનરલ હતા, એટલે સ્વતંત્ર વિચાર બનાવતા અચકારો એવો ભય રાખવાનું કારણ નથી. ખીન સંભાસદોને વિશે અભિપ્રાય બાંધવાની આપણી પાસે એક ચાવી છે, અને તે સર સીમનલાલ સેતલવાડ. એમની નીમણુકને વિશે આપણે કંઈ ટીકા કરવા જેવું નથી, એટલું જ નહિ પણ જો બધા સંભાસદો તેમના જેવા જ હોય તો આપણે એ કમિટીને જરૂર વધારી લઈએ. સર સીમનલાલ સેતલવાડ એક પ્રખ્યાત વકીલ છે, એટલું જ નહિ પણ બહેર જીવનમાં ખામ લેનારા છે. વળી તેઓ સર દોરોજશા મહેતા જેવા પુરુષર અને સ્વતંત્રતાના ઉપાસકના શિષ્ય, સહાયક અને મિત્ર છે. તેથી આપણે આશા રાખી શકીએ કે તેઓ અદલ ઇન્સાફ કોષ્ટક પણ પક્ષની તરફથી કર્યા વિના કે-કોષ્ટક પક્ષનો ભય રાખ્યા વિના આપણે એટલું જ નહિ પણ બીજાઓને

પોતાની તરફ ખેંચશે. અને જો મુંઝવણ તરફથી આમ સ્વતંત્ર અને બાહ્ય આગેવાનની પસંદગી કરવામાં આવી છે, તો આપણે એવું અનુમાન કરી શકીએ છીએ કે જીમ્સોની ચુટણી કરવામાં પણ એવું જ ધોરણ ધણે ભાગે ગળવવામાં આવ્યું હશે. સાહેબજી સુલતાન અહમદ એ સાહેબજી આદ્રતા અહમદખાનના ભાઈ છે, જેઓ હાલ ઇન્ડિયા કાઉન્સિલમાં છે. પણ કમિટીના રિપોર્ટનો મુખ્ય આધાર આપણી ઉપર રહેશે—આપણી ઉપર એટલે પંજાબના ભાઈઓ ઉપર રહેશે, જે તેઓ નીડરપણે ખરેખરી હકીકત કહેવા નીકળી પડશે અને જે કોઈ પણ હિન્દી પોતાના નીચ સ્થાને સાડા ખોટી જુઝાની આપવા નહિ નીકળી પડે તો આપણે કમિટીના રિપોર્ટને વિશે કંઈ બપ રાખવાનું કારણ નથી. આ કમિટી જેકે પોતાને ખાસ જણાતાં કારણોને સાડા ખાનગી બેઠક રાખી શકે છે, તેમજ સામાન્ય રીતે જાહેર પૂરાવો જ લેશે. એટલે કમિટીના રિપોર્ટ પૂરાવાની ઉપર જ આપી શકાશે. વળી પંજાબમાં થયેલા કેટલાક કેસોમાં એટલે બધા ગ્રહ અન્યાય તરી આવે છે કે તે અબણ પણ જોમ સમજી શકે છે. એ અન્યાયને વિશે કમિટી ખીંજે શો અનિષ્ટાપ આપી શકે ? મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે કમિટીના રિપોર્ટ વિશે મને બપ નથી. બપ માત્ર આપણી બરોબર પૂરાવો આપવાની શક્તિ વિશે રહે. પણ તેથી હું તો મુક્ત છું, અને વાંચનાર મુક્ત રહે એ હવું છું. માનનીય પંડિત મદનમોહન ગાલવીયાજી, સંન્યાસી સ્વામીશ્રી બ્રહ્મનંદજી અને ગહાદુર પંડિત મોતીલાલ નેહરુ એઓ પૂરાવો એક્ટો કરવા વગેરેના કાર્પમાં ખમ્મસ રોકાયેલા છે ત્યાં પૂરાવો બરોબર ન અપાય એવી ધારતી રાખવાને કારણ હેાય જ નહિ. તેથી આપણે ખરૂં જોતાં કમિટી કેવા પ્રકારની છે તેની ઉપર આપણું ધ્યાન રોકવાને બદલે આપણે કમિટી પાસે કેમ પૂરેપૂરી હકીકત મુકી શકીએ એ ઉપર ધ્યાન દેવાનું છે. કમિટીને ચોંપવામાં આવેલા કામમાં પંજાબમાં થયેલા ચુકાદા અને થયેલી સગ્ગજોની તપાસ કરવાનો સમાવેશ થાય છે કે નહિ તેનો ચોક્કસ નિર્ણય કરવો એ પણ આપણું કામ છે. જેકે, વાઈસરાય સાહેબના શબ્દોમાં એ વાત આવી જાય છે એમ જણાય છે, છતાં આવા મહત્વના દ્વિપક્ષમાં સંકેતનું સ્પષ્ટીકરણ થવું જ જોઈએ. વાંચનારના ધ્યાનમાં હશે કે કમિટી માત્ર પંજાબને સાડા નથી, પણ તેમાં મુંઝવણ, પ્રલોકનો પણ સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી આપણે તેને સાડા તૈયારી રાખવી પડશે. કમિટીને શું સત્તા છે તેનો નિર્ણય કરાવવા અને કમિટીની પાસે આપણો કેસ રજુ કરવાની તૈયારી કરવા ઉપર આપણે મુખ્ય ધ્યાન આપવાની જરૂર છે એમ મને તો ખાસ છે.

“ ઇન્ડિયન ”

હવે રહી “ ઇન્ડિયન ” “ ઇન્ડિયન ” એટલે અધિકારીવર્ગને તેમણે કરેલાં કાર્યો વિષે દીવાની કે ફાજદારી દાવામાંથી મુક્તિ. આવી મુક્તિ આપનાર બિલ આ ધારાસભામાં લાવવાના છે એમ વાઇસરાય સાહેબે કહ્યું તેની સામે કોઈ પોકાર ચાલી રહ્યો છે. કેટલાક મંડળો તરફથી વાઇસરાય સાહેબને તારાં પણ પહોંચાડવામાં આવ્યા છે કે મુક્તિ આપનારો કાયદો, ન્યાં સુધી ઇન્ડિયનો રિપોર્ટ બહાર ન પડ્યો હોય ત્યાં સુધી ન જ ચલે બેઠ્યો. આવા કાયદાને જે ને પ્રમાણે સમજી હું તે સમજણ વાચનાર આગળ મુકવા હજી હું. માર્શલ લૉની રૂએ અમલદારોએ જે કાર્ય કર્યાં તે કાર્યને સારૂ તેઓની જાત જવાબદાર ન રહેતી બેઠ્યો. માર્શલ લૉ વિના અમલદારો સામાન્ય કાયદાની રૂએ જે હુકમો વગેરે કરે છે તેને મારૂ, તે હુકમો ખોટા છે, પણ પાતાપણે કે દ્વેષથી અપાયલાં કરે તોપણ તેઓની ઉપર ફાજદારી કે દીવાની કામ ચાલી શકતું નથી. તેઓની જરૂર તપાસ ચલાવી શકે, તેઓને જરૂર કરી શકે, પણ તેઓને ફોરજની માગ્યતે જવાબદાર ન કરી શકાય માર્શલ લૉની રૂએ કરેલા કામનો અભાવ હમેશાં ખાસ કાયદો પસાર કરીને જ કરવામાં આવે છે, અને એ સિદ્ધાન્ત રૂપે તો સહ કોઈ સ્વીકારે છે; અને તેથી જ હું કહું છું કે જે મુક્તિનો કાયદો સરકાર હમણાં જ પસાર કરવાને હજી તો આપણે બધા પામવાની જરૂર નથી. તે કાયદો, જે તેની કલમો જરાબર હોય, તો પાસ ચલાવે બેઠ્યો. આપણે જે જે અમલદારોએ ગોળીગાર કરવાના એરબાજી હુકમ કર્યા કે જે જાતેએ કામીના ખોટા હુકમ કર્યા તે અમલદારો કે જાતેને ફાંસીએ ચડાવવા માગતા નથી. માગીએ તો આપણને તેવી સત્તા મળવાની નથી. તેઓ તો એવી સજાથી મુક્ત રહેવાના. પ્રત્યેક રાજ્યસત્તાને આવા રક્ષણની જરૂર હોય છે. ન્યારે આપણે સ્વરાજ્ય બોગવતા હોઈશું ત્યારે પણ એવી સત્તા તો રહેશે જ. ત્યારના અમલદારો પણ ગંભીર ભૂલો કરશે અને લોકો ઉરકેરાશે, ત્યારે પણ જે હિંદુસ્તાનમાં શુદ્ધ સત્યાગ્રહ વ્યાપક નહિ હોય તો લોકો ખુતામરૂડી કરશે, માર્શલ લૉ, મરૂ, ગોળીગાર, ચાલશે, પછી કમીશન, નીમારો, અને સ્વરાજ્યમાં પણ સત્તાને નીજાવવા ખાતર મુક્તિના કાયદાઓ પસાર કરવામાં આવશે. પણ જેમ ત્યારે તેમ આજે એવા કાયદામાં કેની કલમો આવે છે તે જોઈ રહેશે. તેથી આ કાયદા વિષે પણ હું તો એમ જ કહું કે આપણે મુક્તિનો કાયદો તેના સમય કરતાં વહેલો પાસ કરવાની જરૂર આજે કરવાને બદલે તે કાયદાની કલમો ઉપર ખૂબ ધ્યાન દેવું એ પૂરેપૂરું જરૂરનું છે. જેમકે, જેણે ગોળીના હુકમ કર્યા તેની

ઉપર ખુનનું તહોમત કે તુકસાનીનો દાવો ન કરવો એવી કલમ હોય તો આપણે ખાસ થવા દઇએ. પણ તેની ઉપર તેના ખાતા તરફથી તે વિશે તપાસ ન ચાલી શકે અથવા તે માણસ તેની ગેરવર્તણૂક અથવા તે કમહોશિયારીને સારૂ ખરતરફ ન થઈ શકે એવી કલમ હોય તો તેની સામે ખૂબ લડીએ. જે સબ્જો અથવા તેા હૂકમો વ્યાજબી કે ગેરવ્યાજબી થયા હોય તે કાયમ રહે અને તેમા કશોયે કેરાર ન થઈ શકે એવી કલમ નાંખવામાં આવે, તો તેની પણ સામે થઈએ. આ તો મેં માત્ર દૃષ્ટાન્તો આપ્યા. પણ આમ એવા બિલની અથોગ્ય કલમોની સામે થવું એ જ યોગ્ય છે એમ મારો તો નમ્ર અભિપ્રાય છે.

દક્ષિણ આફ્રિકા

આ બાબત વાઇસરાય સાહેબે જે કહ્યું એ અમંતોપકારક નહિ ગણાય. હિંદ તરફનો કેસ રજુ કરવા સર બેન્જમીન રૉબર્ટસનને મોકલવાનો હક આપકાર દાયક છે. તેમના જવાબી દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓ ઉપર હાંડી અસર થયા વિના નહિ રહે. દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવેલા તારો મૂલ્ય છે કે ગોરા વેપારીઓ હજુ તોગન કરી રહ્યા છે, નવો કાયદો થયો તેના બરોબર અમલ નથી થતો એવી શરિયાત તેઓ કર્યા કરે છે. એટલે હિંદી સરકાર તરફથી એક પ્રતિનિધિ ત્યાં હોય તો તે આવી બાબતમા ઉપયોગી થઈ પડે. નામદાર વાઇસરાયના આ બાબતના ભાષણનો હું એવો અર્થ કહું છું કે મિ. મૉન્ટેગ્યુએ મૂલ્યેલા પ્રતિનિધિઓ તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં નીમાનારા કમીશનમાં પસંદ કરવામાં આવશે જ, એ પ્રતિનિધિઓ મજબૂત અને સ્વંત્ર માણસો હશે તો ઘણું સરસ કામ થઈ શકે અને આપણા ભાઈઓની ઉપર થતો ગેરહ-સાધ થણો ઓછો થાય એમાં મને રાક નથી.

ફીજી

ફીજીને વિશે વાઇસરાય સાહેબે જે ખબર આપી છે એ તો તદ્દન સતોપકારક ગણાય, અને આપણે આશા રાખી શકીએ કે આ વર્ષ પૂરું થાય ત્યાર પહેલાં આપણી બહેનો ઉપર થતો અત્યાચારનો પ્રસંગ બંધ થશે અને ગીરમીટીઓએ ખંધનમાંથી છૂટશે. ગીરમીટ બંધ થતાં પણ જે અનીતિ ઘર કરી રહેલ છે તે અનીતિ એકાએક નીકળી જશે એવું તો કોઈએ માનવાનું નથી. ગીરમીટ રદ થવાથી આખી પ્રજા ઉપર અને સરકાર ઉપર જે નિરંતર વધતો જતો દોષ ગણાવ્યો કરે તે દોષમાંથી રાજપ્રજા મુક્ત થશે, થઈ ગયેલાને સારૂ તો આપણે જરૂર સરમાવું પડશે.

સત્યાગ્રહ

('સાંજ વર્તમાન' ના પતેરી અંકમાંથી)

સત્યાગ્રહને વિષે આપણામાં તેમજ અગ્રેજોમાં હજી એટલી બધી ગેરસમજ જોઈ છે કે એને વિષે જોડે છે ઘણું લખી ચુક્યો છું અને બોલી ચુક્યો છું તોપણ પુનરુક્તિનો દોષ આવે તે જોડારીતેથી કંઈક કહેવું વાસ્તવિક ગણ્યું છે.

સત્યાગ્રહ શબ્દ અમુક પ્રવૃત્તિને સૂચવવાને સાર દક્ષિણ આફ્રિકામાં નવો પોળવામાં આવ્યો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા બાઇઓ જે મહાલડત લડી રહ્યા હતા તેને પ્રથમ તો ગુજરાતીમાં પણ સૌ 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ને નામે ઓળખતા હતા. અગ્રેજોની એક સભામાં હું એ લડતને વિષે બાપણુ આપતો હતો ત્યાં એ સભાના અગ્રેજ પ્રમુખે એમ કહ્યું કે: હિંદીઓ વિચારો વોટ વિનાના અને હથિયાર વિનાના હોઈ 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' સિવાય બીજું શું કરી શકે? નબળાં હથિયાર તો 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' જ હોય. એ પ્રમુખ મારા મિત્ર હતા. એમણે તો સરળભાવે આવા વિચારો દર્શાવ્યા, પણ હું ઝખવાણું પડ્યો. મને ખબર હતી કે હિંદી પ્રજા જે યુદ્ધ દક્ષિણ આફ્રિકામાં કરી રહી હતી એ પોતાની નબળાઈને લીધે ન હતું. ઇશાંપૂર્વક તે પ્રકારનું યુદ્ધ કેમે'કબલ કર્યું હતું. મારો સમય આવ્યો ત્યારે મેં મારા મિત્રના ઉપલા વિચારો સુધાર્યા અને જણાવ્યું કે દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદીઓના જેવું યુદ્ધ નબળા માણસથી કરાય જ નહિ. જે હિંમતની જરૂર સિપાઈઓને વિષે રહેલી છે તેનાથી વિરોધ હિંમત આ યુદ્ધમાં હું જોઈ રહ્યો હતો.

હું જ્યારે તે લડતને અંગે જ ઈંગ્લેંડ ગયો હતો ત્યારે મેં જોયું કે 'સફેજેટ' બાઇઓ મકાનો બાળતી હતી, અમલદારોને ચાકુક મારતી હતી, અને એવી લડવાની ઢબને પણ પોતે 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ને નામે ઓળખાવતી હતી અને જનસમાજ એ નામથી એને ઓળખતો હતો. દક્ષિણ આફ્રિકાના યુદ્ધમાં ક્યાંયે આવા હુમલાને અવકાશ ન હતો.

તેથી મેં જોયું કે દક્ષિણ આફ્રિકાની લડતને 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ને નામે ઓળખાવવામાં બહુ ભય છે. એને સાર અગ્રેજ શબ્દ પ્રચલિત થઈ શકે એવો તો મને ત્યાં ન જ મળી શક્યો. અગ્રેજોની ઉપર જણાવી ગયો તે સભામાં મેં આપણી લડતને 'સોલ કોર્સ' ને નામે ઓળખાવી. પણ એ શબ્દ હમેશાં લડતને સૂચવવા સાર વાપરવાની મારી હિંમત ન ચાલી. બાહોશ ઇંગ્લેન્ડ મિત્રો પણ 'પેસિવ રીઝિસ્ટન્સ' શબ્દની અપૂર્ણતા જોઈ શક્યા હતા, પણ મને બીજો શબ્દ આપી ન શક્યા. 'સિવિલ રીઝિસ્ટન્સ' એ શબ્દ એ લડતનો બરાબર સૂચક શબ્દ છે. એ

મને થોડા સમય થયાં જ અનાયાસે સૂચી આવ્યો, અને તેથી હું ઇચ્છે છું તો તેનો ઉપયોગ કરી રહ્યા છું. જે અર્થ 'સિવિલ ડિસ્ટ્રોબ્યુટિયન્સ' માં સમાયેલો છે એના કરતાં વિશાળ અર્થ 'સિવિલ રીઝિસ્ટન્સ' માં આવે છે; છતાં એ સત્યાગ્રહ કરતાં ઓછું સૂચવનારો શબ્દ છે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં મેં વળી જોયું કે આપણી સકર્તામાં કેવળ સત્ય અને ન્યાય જ હતાં અને સકર્તા સકર્તાને સારું જે બળનો પ્રયોગ કરવામાં આવતો હતો તે પશુબળ ન હતું પણ આત્મિક બળ હતું. ગમે તેટલું ઓછું તો પણ એ આત્માને જ લગતું બળ હતું. એ બળનો પ્રયોગ આપણે પશુઓમાં જોઈ સકતા નથી; અને સત્યમાં હમેશાં આત્માનો પ્રભાવ રહેલો છે, તેથી દક્ષિણ આફ્રિકાની સકર્તાને આપણી બાપાઓમાં સત્યાગ્રહને નામે ઓળખાવવાનું શરૂ કર્યું.

આમ સત્યાગ્રહ શબ્દનું મૂળ પવિત્રતામાં રહેલું છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નહિ ગણાય. હવે આપણે સમજી શકીએ છીએ કે સત્યાગ્રહમાં કેવળ કાયદાનો સવિનય ભંગ નથી. કેટલીક વેળા એવો ભંગ ન કરવામાંયે સત્યાગ્રહ હોઈ શકે. જ્યારે કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવો એવી આપણને શરૂ જ નહાય, એવો ભંગ ન કરવાથી આપણા પુરુષાર્થને, આપણા આત્માને હીણપત લાગે તે સમયે કાયદાનો સવિનય ભંગ એ જ સત્યાગ્રહ હોઈ શકે. આ પ્રકારનો સત્યાગ્રહ સરકારની સામે જ નહિ પણ સમાજની સામે પણ હોઈ શકે; સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે, આપણીકરા વચ્ચે, મિત્રો વચ્ચે પણ હોઈ શકે. દુકાનમાં હરકોઈ ક્ષેત્રમાં અને લગભગ હરકોઈ સુધારાને સારું આ ભારે સજ્જનો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. એ શબ્દ પ્રહાર કરનારને અને જેની ઉપર તેનો પ્રહાર થાય છે એ બન્નેને પવિત્ર કરનાર છે. તેના સહુપયોગનું પરિણામ કોઈ પણ કાળે વિપરીત હોય જ નહિ. તેમાં હમેશા સફળતા જ રહેલી છે. સત્યાગ્રહને નામે, દુરાગ્રહ થાય અને માણં પરિણામે આવે એમાં સત્યાગ્રહનો દોષ ન જ કાઢી શકાય.

આવે સત્યાગ્રહ ધણે ભાગે કુટુંબોમાં જાણે અજાણે ચલાવવામાં આવે છે. ઓરેલે કે દીકરાને આપનો અન્યાય જોવામાં આવે તો દીકરો એ અન્યાયને કબૂલ નહિ કરતાં બાપ જે સજ્જ કરે તે આનન્દ-ભોગથી ભે છે; અને એમ કરતાં છેવટે વિદ્રાણ આપને પણ વસા કરી તેની પામેથી ન્યાય મેળવવા સંમત થાય છે. પણ આપણે જાણતા (Inertia) ના બળને વશ થઈને આ કાયદાનો ઉપયોગ કૌટુંબિક ક્ષેત્રની બહાર કરતાં અચકાઈએ છીએ. તેથી રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં અને સામાજિક

વિધોમાં સત્યાગ્રહ કરવાના અખતરને મેં નવો માન્યો છે. એ અખતરે નવો જે એવું ખ્યાન પહેલવહેલું મરફૂમ ટ્રાસ્ટરેષિ બોતાંના પત્રમાં જેમ્યું હતું..

કેટલાક એમ માને છે કે સત્યાગ્રહ તો માત્ર પ્રાથમિક વિધોમાં જ ચર્ચ થકે. મારો બહેનો અનુભવ એથી હલકું સિદ્ધ કરે છે. બીજા વિધોમાં તેને પ્રયોગ કરીને આપણે તેમાં ધર્મને દાખલ કરીએ છીએ, અને તેમ કરીને હકીકતમાં વહેસા જાય મેળવીએ છીએ અને અનેક પ્રકારનાં ધોખડામાંથી બચી જાય છીએ.

મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે કે સત્યાગ્રહમાં અર્થશાસ્ત્રના બહુ ચક્ષુ નિયમોનું પાલન થાય છે. તેથી હું સત્યાગ્રહને વ્યાવહારિક પ્રવૃત્તિ માનું છું. મેં ઉપર બતાવ્યું તે અર્થમાં સત્યાગ્રહ નવી પ્રવૃત્તિ હોઈને હોઈને તેને ન જોળખવાથી એનો સ્વીકાર થતાં બલે વિલંબ થાઓ અને જેમાં ઉત્તમ પરિણામો નીપજવવાનાં હોય તેમાં વિલંબ થાય તેમાં શી નવાઈ છે! પણ જ્યારે સત્યાગ્રહ હિંદુસ્તાનમાં વ્યાપક પ્રવૃત્તિ થશે ત્યારે રાજ્યપ્રકરણી કે સામાજિક સુધારા કરવા સાર આપણે અત્યારે ઘણો વખત લઈએ છીએ તે સુધારા પ્રમાણમાં ઘણા ઓછા સમયમાં કરી શકાશે. રાજ્યપ્રજ્ઞની વચ્ચે આવધાસ અને અન્તર છે તે મટશે અને તેને બદલે વિશ્વાસ અને પ્રેમ જામશે. આમ જ સમાજનાં જુદાં જુદાં અંગોને વિશેષી શકાય.

પ્રભમાં આ પ્રવૃત્તિ બહેનો વિસ્તારમાં ફેલાવવા સાર એક જ વસ્તુની જરૂર છે. આગેવાનો તેને શુદ્ધ સ્વરૂપે જોળખી લે અને તે પ્રજ્ઞની આગળ મુકે તો પ્રજ્ઞ તેને ઝીલી લેવાં તૈયાર છે એવી મારી આગી છે. તેને જોળખવાને સાર સત્ય અને અહિંસા ઉપર વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. સત્યનો અર્થ કરવાની જરૂર નથી. અહિંસાનો હું બહુ ચક્ષુ અર્થ આ સ્થળે મારતો નથી. જેની પાસેથી આપણે ન્યાય મૂકીએ તેની તરફ આપણે વેરભાવ ન રાખવો, તેને મારીને કે ક્રોધ પણ પ્રકારની ઈર્ષા કરીને તેની પાસેથી કાર્ય ન લેતાં તેની સાથે વિનય વાપરીને, પણ આપણા નિશ્ચયમાં આંગ રહીને, કાર્ય કરવું એટલો જ અહિંસાનો અર્થ. હું આ જગ્યાએ કહે છું, અને એટલી જ અહિંસાની આવા સુધારા દરાવવામાં જરૂરીયાત છે.

સત્યાગ્રહનો અંગીકાર જ્યારે પ્રજ્ઞ કરશે ત્યારે આપણી બધી પ્રવૃત્તિઓ તો ખું જ સ્વરૂપ પકડશે. ઘણી ધાંધલ, આડંબરયુક્ત બાળગો, ઘણી અરજીઓ, ઘણાં કરાવો અને ઘણાં પ્રયોગોમાંથી આપણે બચી જઈશું. હું તો પ્રજ્ઞની સામાજિક, આર્થિક અને રાજ્યપ્રકરણી ઉત્તિ જેટલે દરજ્જે સત્યાગ્રહમાં જોઈ શકું છું તેટલે દરજ્જે બીજા કશામાં જોઈ શકતો નથી.

સ્વદેશી

['સાજા વર્તમાન' ના પતેલી અકમાધી]

સ્વદેશી એટલે સર્વ હિંદીએ હિંદુસ્તાનમાં પેદા થતી ચીજોનો જ ઉપયોગ કરવો. એમાં આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય રહેલું છે, તેથી સ્વદેશી એટલે આર્થિક સ્વતંત્રતા.

આર્થિક સ્વતંત્રતા વિના વ્યવસ્થાનો કંઈ જ અર્થ નથી; તેથી સ્વદેશી એટલે વ્યવસ્થા પણ કહેવાય.

પણ હિંદુસ્તાન એવું પાપમાસ બની ગયું છે કે આપણને જરૂર પડતી બધી ચીજો આપણે પેદા નથી કરી શકતા.

તેથી આપણે જે વધુમાં વધુ જરૂરી વસ્તુ હોય તેને વિષે સ્વદેશીનું પાલન કરવું.

આ વસ્તુ કાપડ છે, તેથી હિંદુસ્તાનમાં જ પેદા થતા કાપડનો ઉપયોગ કરવામાં હાલ સ્વદેશીનું પાલન રહ્યું છે.

આ સ્વદેશીધર્મ કંઈ હિંદુને જ સાર નથી કે મુસલમાને જ સાર નથી. તેનું પાલન કરવું એ હિંદુમાં વસતા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, ગોરા, કાળા, સ્ત્રી, પુરુષો, બધાની રૂઝ છે.

આપણે બધા સ્વદેશી કાપડ જ વાપરવાનું પ્રેર લઇને આપણને બાધી લઇએ.

આપણને જરૂર પડતું કાપડ હિંદુમાં બધું બનતું નથી, તેથી તે આપણે પેદા કરીએ.

આપણે બધા ધનાઢય નથી છતાં આપણે બધાએ કાપડ પેદા કરવું એ આપણી ફરજ છે. એટલે આપણે મિલ ઉપરાંત બીજી રીતે સૂતર અને કાપડ બનાવતા બનણી લઇએ કે જેથી ગરીબો પણ આ મહાન કાર્યમાં ભાગ લઇ શકે. આપણું સાધન આપણા પુગણા રેડીયા ને સાજો છે.

દરેક સ્ત્રી પોતાના બચત વખતમાં સૂતર કાતવાનો ધર્મ સમજે તો પ્રખર સૂતર રૂંદે દાંમે પડે.

દરેક પુરુષ પોતાના યાજ્ઞ પડતા સમયમાં તે સૂતર વણે તો પ્રખર કાપડ રૂંદે દાંમે મળે.

સ્ત્રી ને પુરુષ બન્ને ઉપરની બન્ને ઢગાઓ શીખી શકે છે. કાતવાનું શીખનાર આવાડીયું લાગે. વણવાનું શીખતા આડ આવાડીયા લાગે.

રેંટીયો ચાર રૂપિયે મળે. સાળના રૂ. ૨૫ થી રૂ. ૪૦ બેસે. આ બન્ને વસ્તુ સહેલથી આપણા સુતારો બનાવી શકે છે.

જે રૂ મફત ન કાંતી શકે તેને ૪૦ તોલા સુતર કાંતવાના વધારેમાં વધારે ત્રણ આના મળી શકે. જે સુતર મફત ન વણી શકે તેને ૨૪ ઈંચ પનાની એક વાર ખાદી વણવાનો ઓઠામાં ઓઠો એક આનો મળી શકે.

આખી પ્રજા રેંટીયા ક્યારે કાતે ને ક્યારે વણે એવો કાયરતાનો સવાલ કોઈ નહિ ઉઠાવે એમ હવે છું.

વાંચનાર પોતે સુતર કાંતવાનો કે વણવાનો નિશ્ચય કરશે તો તેણે જરૂર કાતું કે વણું હશે તેટલો સાબ તો તેને અને પ્રજાને થયો જ ગણાય; ને જેવું શૌર્ય કે દેશાભિમાન આપણને તેવું બીજાને વિશે આપણે કા ન માનીયે? ‘આપ બસા તો જગ ભસા,’ તેમજ આપ ઉઘમી તો જગ ઉઘમી.

આધુ પ્રવૃત્તિને અગે ઓઠામાં ઓઠા બે હજાર રેંટીયા હાલ માલે છે; ઓઠામાં ઓઠા બમે વણુકરો નવા વણુતા થઈ ગયા છે.

લેડી તાતા, લેડી પીટીટ, મીસીસ બ્રાઇટ પીટીટ, વગેરે બહેનોએ કાતવાનું શરૂ કર્યું છે કે કરવાનાં છે. હિંદુ બહેનોમાં તો ઘણીએ શીખી લીધું છે. એટલે કોનાં નામ આપી કોને દુશનું?

વાચનાર! તમે બહેન હો કે બાઈ, તમારી ફરજ વિચારો.

બહેનો પ્રત્યે

જેમાં હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર રહેલો છે અને જેના વિના હિંદુસ્તાનનો ઉદ્ધાર ન થઈ શકે એવી બારે છતાં સાદી વાત તમારી સાથે મારે કરવી છે. પુરુષ પોતાના મુદપણથી સ્ત્રી પ્રત્યેની પોતાની ફરજ ભૂલી જાય, પણ તેથી સ્ત્રી પણ સ્ત્રી પ્રત્યેની ફરજ ભૂલે?

દાહોદથી મને કાગળ મળ્યો છે તેમાં જે ખબર છે તે આપણને બધાને ચારમ ઉપજાવનારી છે. તેમાં ખબરખરી લખે છે કે ઢોલની સ્ત્રીઓ જેને ઘરમાં કંઈ કામ નથી મળતું, તેઓ બહાર મજૂરી કરવા જાય છે અને ત્યાં તે સ્ત્રીઓની સાજા લૂંટાય છે. આ વાત આ બહેનોના દીન બની ગયેલા પુરુષ સર્ગાં બણે છે, છતાં સાંખી રહ્યા છે. આ કોમને ‘સાર મે’ દેડ શબ્દ વાપર્યો છે પણ તેઓ વણુકર એ-કેટલાક વણુકરો કેમ દેડ દેડવાય છે એ દુર્ગણતો નથી. પણ આવો સ્વચ્છ

ધધો હોવા છતાંયે એ 'સોડો' અરપૂર્ય ગણાય છે એ હમેશાં યાદ રાખવું તો ડોઈ દહાડો અરપૂરતાના દોષમાંથી આપણામાના કેટલાક 'સુક્તિ' મેળવશું. જેમ કીઓ બીજા ધધાને અંભાવે મંજૂરીએ જાય છે તેમજ પુરો પણ કરે છે. તેથી જ્યારે તેઓએ જ્યેષ્ઠ કે હું તેઓને સત્તર આપવા તૈયાર છું ત્યારે તેઓએ એવા પ્રતિજ્ઞા લીધી કે જે તેઓને રોજનું મણ સત્તર નિયમસર મળી શકે તો તેઓ વંચાટ સિવાય બીજા ધધો નહિ જ કરે. મારા ખખરખતી મને વધારામાં જણાવે છે કે આ વણકરોએ ઉપર પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા કરી તેનું મુખ્ય કારણ મેં ઉપર જણાવી એ અનીતિ વિશેનું તેમનું જ્ઞાન હતું.

ઉપર પ્રમાણેની અનીતિનો દાખલો એક જ નહિ હોય એમ તો તમે ખચીત માની લેશો. ઉમરેકમાં હું હતો ત્યારે મને કહેવામાં આવ્યું હતું કે ત્યાંની ધણી બાધઓ દાળ બીણીને પોતાના આલ્લવિકાના સાધનમાં કંઈક ઉમેરી કરે છે. તેઓને વેપારીઓને ત્યાં દાળ લેવા અને દેવા જવું પડે છે ત્યાં અનેક પ્રકારની મરકરીઓ, અનેક પ્રકારના અપશબ્દો તેમને સાંપવા પડે છે. આવું હું આખા હિંદુસ્તાનમાં ભ્રમતા ચાર વર્ષ થયા અનેક જગ્યાએ સાંભળી રહ્યો છું. મને એમ માસે છે કે સો વર્ષ પહેલાં જ્યારે આપણી માનાઓ કરોડોની સંખ્યામાં સત્તર કાતલી હતી ત્યારે આવું નહિ થતું હોય.

તેથી હું ધનિક અને શિક્ષિત જાહેનોને વર્ણવતી કરવા ઇચ્છું છું કે જે તમે તમારી મરીજ બહેનોના શિયળની રક્ષા કરવા ઇચ્છતાં હો તો હાથેથી સત્તર કંતાવવાની અને હાથેથી કાપડ વણાવવાની પ્રવૃત્તિમાં આગળ પડતો ભાગ લો. આ રચણે બીજા ધધાઓને બદલે આ ધધો પ્રવર્તાવવાનો કેમ આગ્રહ કરું છું તે વિશે બધી દલીલો દેવા ઇચ્છતો નથી. આટલું જ કહેવું બસ છે કે કાતવું એ આપણો પુરાતન જ્ઞાનદાની ધધો ગણાયો છે અને તેમાં ગણીઓ સુધાં જોડાયેલી રહેતી. કાંતવાનું કામ શીખવું એ ધણું સહેલું છે. કાતવાનો સંજો હરકોઈ સામાન્ય રાક્ષિતવાળો સુતાર બનાવી શકે છે. અને તે ઉપર કરોડો બહેનો સત્તર કાતે તોપણ તે હિંદુસ્તાનમાં જ ખપી શકે તેમ છે, અને તે લગભગ અનાજના જેવી જ ઉપયોગી વસ્તુ હોઈ ક્ષણિક પ્રવૃત્તિ ન કહેવાય. એમાં બહુ શારીરિક બળની જરૂર નથી, અને તે કાર્ય ગમે ત્યારે પડતું મુશ્કેલ ગમે ત્યારે પાછું શરૂ કરી શકાય છે તેથી એ કુરસદનો ધધો પણ કહેવાય છે. જે કેટલીક સમજી બહેનો આ પ્રવૃત્તિ ચલાવે તો મેં ઉપર બતાવ્યા છે તેવા અભ્યાસો.

ચના અટકે. એટલે કે કોઈ બહેનને પોતાને અનુકૂળ, ધંધાને અભાવે જેમાં પોતાનું સિયળ જરાયે જોખમમાં આવી પડે એવું કામમાં ન જ જવું પડે.

વાંચનાર બહેન! તમે ધનાઢ્યની સ્ત્રી હશો તોપણ તમે તમારી રંક બહેનોના સિયળની રક્ષા કરવા બંધાયેલી છો. મેં તમારી પામે એક ધોરી રસ્તો મુક્યો છે. તેનો તમે આ અઠવાડિયે વિચાર કરશો. એવી ઉમેદ રાખું છું. દરેક બહેન કંઇ રીતે મદદ કરી શકે છે એ હું આવડતે અઠવાડિયે બતાવવાની ઉમેદ રાખું છું.

તમારો દીન બંધુ વિં

એક થયેલો સંવાદ

[નીચેનો સંવાદ થોડા જ દિવસ પહેલાં જેવો થયો તેવો જ અહીં આપીયે છીયે. વાંચનારને રસ પડે એમ ધારી કેટલાક વાક્યો તોડ્યા છે ને હિંદ દેવીના ચિતારમાં કંઈક વધારો કર્યો છે. તે સિવાય જેવા સવાલજવાબ થયા તેવા જ આપ્યા છે. સંવાદની કિંમત તેના બનવાપણામાં જ છે. પાત્રોની ઓગળાણ છરાદાપૂર્વક નથી આપી.]

અ. જય સચ્ચિદાનંદ ! મને ઓળખ્યો કે ?

ચ. તમે આ બગવાં તો ત્યારે જુહોતાં ધારણ કર્યાં.

અ. હા, બાપજી, મને એક મદાત્માએ પહેરાવ્યાં ને મેં પહેર્યાં.

ચ. તમે વિચાર સરખાયે ન કર્યો ?

અ. મદાત્મા ઉપર મારી શ્રદ્ધા હતી. હું થોડો થોડો ધર્મનો વિચાર કરતો, એટલે મેં જવું કે મદાત્મા કહે છે તેમ કરાય.

ચ. તમને બગવાં પહેરેલાં જોઈ માણસો તમને પૂછે છે કે ?

અ. હા બાપજી, માન તો આવે.

ચ. તમે પૂછને ચોચ્છ છો કે ?

અ. ના ને, એવું તો કેમ કહેવાય ? હું તો રામદેવથી બર્ષો છું.

ચ. તમે તો બિજા પક્ષ માત્રા ?

અ. એમ તો ખરું.

ચ. બિજાના બદલામાં કંઈ કહેવું છે ખરા ?

અ. બહુ તો નહિ, પણ કોઈ કોઈ વાર ઉપદેશ આપીયે ખરા.

ચ. તમે કંઈ અવધાસ કર્યો છે કે ?

અ. થોડો જ તો ખરો. કંઈક પ્રાકૃતમાં સાન્ન-વાંચ્યાં છે.

વ. આમ છંદગી ગાળવાથી તમને સતોષ થાય છે ખરો ?

અ. સતોષ થાય તો તો શું બેઠયે ? હું તો કાંઈ આરંધું. મારે જ સાઈ હોય તે જ કરવાની ઈચ્છા તો બહુ છે. તમે કંઈ રસ્તો બતાવશો ?

વ. બગવાં ઉતારો એમ કહેવાયું મને બહુ મન થાય છે અને એ રહેલું છે. પણ હવે તો બગવાં કેમ શોભે એ આપણે વિચારવું વધારે સારું છે.

અ. એવું થાય તો તો સૌથી સારું.

વ. તમે હિંદ દેવીના ઉપાસક છો એમ તો હું નાણું છું.

અ. એવી ઈચ્છા તો ખરી.

વ. તમે દેવીને ભૂંથાં છે ?

અ. હું ન સમજ્યો.

વ. હિંદ દેવીનો ચિતાર તમારા મનમાં ખરો થાય છે ખરો ?

અ. એ વિચારું નથી.

વ. હું સૂચવું છું કે દેવીએ ભખાનની સાડી પહેરી છે. તેની પારીસની અતક્કસની ચોળી ઉપર પારીસની લેસનું મોળીયું છે. તેને કપાળે નાનો પરદેશમાં બનેલો ચાંદ્રો છે તેના હાથના કાઠમા વિદ્યાયત્રી બંગી છે. જમણા હાથમાં સોના જેવી ચળકતી બાજરી અને મોતી જેવી ભરના કુંડા છે. તેના ડાબા હાથમા સડી રહેલો ધૂળ થયેલો સૂતરનો ધાગો છે. દેવીનો વહુ જાગે પડેલા પકંડના રંગ જેવો છે. દેવીનું મોં વીલું પડી ગયું છે. રોતા હોય તેવો દેખાવ દે છે. આસપાસ દુઃખીઓ જેવા તેના ઉકરાઓ એતરોમાં ધીમે ધીમે કામ કરી રહ્યાં છે. ડાબી બાજુએ રેંદીમા પડ્યા છે તેને હમધ વળગી છે. માળ તૂટી ગયેલી છે. ચમરખા પડું પડું થઈ રહ્યા છે. આસપાસ અમારા ઘેરાંઓ બેઠાં બેઠાં ખાય છે, બે ચાર વહુકરો થોડું કાપડ વણી રહ્યા છે.

અ. દેવીનો ચિતાર તો એવો ખરો.

વ. ત્યારે દેવી તમને ને મને શું કહી રહ્યાં છે એ તમે સમજી શકો ?

અ. આપણે હવેમ કરવો એ જ તો.

વ. એ તો છે જ. ને યજ્ઞ (સરીરમહેનત) ન કરે તે ચાર છે એમ ગીતાવાક્ય છે.

પણ એથી વિશેષ આપણને દેવી કહેતાં નથી ?

અ. તમે જ કહેશો ?

વ. દેવીના દેખાવ પરથી દેવી આપણને એમ સૂચવતાં લાગે છે કે “મને આ પરદેશી ચોપાડમાંથી છાડવો. આ બાઈઓ ને બેઠાં ખાય છે તેને સાદ રેંદીયા સાદ કરો ને તેમને પાછી સૂતર કાંતવી કરો.”

અ. તમારી વાત તો સોનામદોર જેવી લાગે છે.

જ. ત્યારે તમારે બચતું કેમ રોકે એનો નિઠાસ આપણે કરી રાખીયે. ખરો. અનેક સાધુઓ બચતું લખે છે. તેઓ દેશ ઉપર બોલે રૂપ, છે એમ તો તમે કબલ કરો છો.

અ. એમાં કોઈથી ના પડાય ન નહિ.

જ. ત્યારે તમે સૂતર કાંતતાં ને કપડાં વણતાં શીખી બીજાને તે શીખવી તમારો ને તેઓનો હિસાર કરો. તમારો રેડીયો તમારી વતી હપદેરા કરો.

અ. મને લાગે છે કે બચતું, ધારણ કરવામાં મેં હતાવળ તો કરી છે. મારો હિસારો સારો હતો; પણ દેવે હું શોડા ન દેવાડામાં કાંતવાવણવાનું તો શીખીશ.

મૌલાના અબ્દુલ ખારી સાહેબ

હું કેટલાક વખત પહેલા વખતેના મૌલાના અબ્દુલ ખારી સાહેબને ત્યાં મહેમાન-ગનનું માન ભોગવી રહ્યો હતો. હિન્દુસ્તાનના આ ભાગમાં મુસલમાનો સિવાય આપણે આ મહાન બલા પુરુષને વિશે થોડું જ જાણીયે છીએ. મુસ્લીમના પ્રખ્યાત ધર્મ-શુરુઓમાં એઓ સાથે જ કુચુ પદ ભોગવે છે, અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં એમના હજારો નાગરીક છે. એમના નિગમમાન અને સત્યપૂર્ણ અભાવથી એમના, શત્રુઓ પણ જ્યારે તેમને ઓળખ્યા લાગે છે સારે તેમના મિત્ર થઈ જાય છે.

એકબીજાને કામના ધણા કોમી સવાલોની અમે ચર્ચા કરી તે દરમિયાન મેં એમને કહ્યું: “જેટલે દરજ્જે હું હિન્દુઓનો મત જાણું છું તેટલે દરજ્જે મને ખાતરી છે કે તુર્કીના મુરકેલ મામલામાં મુસલમાનો ન્યાય મેળવવાને જે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તે પ્રયત્નમાં હિન્દુઓ પૂરેપૂરી મદદ કરશે. એ સવાલ અધરો છે, કેમકે તેમાં યુરોપમાં કુતબ ચના એટલા બધા શુન્નવાડા છે કે મિતરાંત્ર્યો નીતિજળમાં નખળા પડી જઈ કદાચ તેનો શરૂઓ કેવળ ન્યાયદષ્ટિએ જ ન કરે.” તેમણે મને શાંતિ અને દૃઢતાપૂર્વક પણ જરાયે અવકાશ વિના કહ્યું: “જો અમે તમને હિન્દુઓને મદદ ન કરીએ અને ન્યાય ન આપીએ તો હું તો મારા દીની બાઈઓને સાર તમારી મદદ ઉપર હક ન કરાવી શકું એટલું જ નહિ, પણ તે લાઈ પણ ન શકું.” હું બોલ્યો: “આપ એમ તો કશુંમર પણ ન જ માનો કે હું જો બોલ્યો તે બદલો લેવાના ધરાપથી હતું. તમારા મનમાં ગોઠણજીનો સવાલ જે અત્યારે રમી રહ્યો છે તેનો આપણે મુશ્કેલી ઉપર વિચાર કરીને નિશ્ચય કરી રાખીએ.” હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ખરી મિત્રતા ન પાકે અને આપણે નિષ્પક્ષપાતપણે ચર્ચા ન કરી રાખીએ ત્યાં સુધી તે

સવાલના શરૂઆતી આપણે રાહ જોઈ શકીએ છીએ.” આ વાક્ય મેં પૂરું કયું કે તુરત ખારી સાહેબ વચ્ચે જા બેઠી હતી: “મને ખાતર કરો, હું જાણું છું કે તમે અમને વ્યાપારી દૃષ્ટિએ મદદ કરવાનું નથી કહેતા; પણ મદદ કરવા છલ્લો છો, કેમકે અમારો સવાલ ન્યાયી છે, અને આપણે બધા એક જ બૂમના સંતાન છીએ. પણ અમારે તમારી તરફ પણ શરૂ થઈ જાય છે. જે ક્ષતિમાં હમેશા લીધા જ કરે અને કાઈ પણ દે નહિ તો તેનો નાશ થાય. હમ્લામને અર્થ નિમકહલાલી તો છે જ. અમારા ધર્મની ખાનદાની અમને એમ શીખવે છે કે અમારે અમારા પડોશી પ્રત્યે અદલ ઇન્સાર કરવો જોઈએ. અહીં અમારે તમારી પામેથી કાઢક પણ ચાકરી લેવાનો પ્રશ્ન છે. હિન્દુઓ તેમના પ્રત્યેની અમારી વર્તણૂકથી અમારા દીન વિશે વિચાર બાધશે અને એમ જ હોય. તેથી હું કહું છું કે જે અમે તમારી પામેથી લઈએ તો અમારે તમને દેવું જ જોઈએ.”

એક નમ્ર દિલના વિદ્વાન અને શાળા ધર્મશુરુ સાથે મારે જે આનંદાશ્ચર્ય પમાડે એની વાત થઈ તેમનો મેં તો એક નાનામાં નાનો ભાગ જ આપ્યો છે. મોલાના સાહેબે કહ્યું તે કરી બતાવ્યું છે. હું જાણું છું કે તેમણે આ વાત ચયા પછી પોતાના મિત્રો અને સાગરીદો વચ્ચે મુનસબાનોએ ગોવધ નહિ કરવો એમ સમજાવ્યા કહ્યું છે, અને તેમણે એક મહાન પવિત્ર દિવસે હિન્દુઓનો ખ્યાલ રાખેલો છે, અને નીચે પ્રમાણે તાર મને મોકલ્યો છે:—

“હિન્દુમુસલમાન એકબીની યુગાલીમા આ બકર-હંને દિવસે ફિરંગી મહાલમ ગોવધ નહિ કરવામા આવે
—અબદુલ ખારી”

તેનો જવાબ જે મેં મોકલ્યો તે અહીં હતારે છું:

“આપના મોટા ત્યાગથી હું બહુ રાજ થયો છું આપને હદ મુબારક કહ્યું છું.”

આપણે બધા હિન્દુ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, ચાહુદી વગેરે જુદી જુદી કોમનામા મોલાના સાહેબના જેની જ ઉદારતા, ન્યાયદૃષ્ટિ અને દીર્ઘદૃષ્ટિ હોય તો કેવું સારું? કુનીયા તેથી વધારે સાગી જ થાય.

સંચા વિરુદ્ધ સ્વદેશી (?)

મુંબઈથી એક ચર્ચાપત્રી લખે છે કે:

“સંચાએ કે જેના ઉપયોગથી દેશની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે છે તે સંચ વિરુદ્ધ આપનો મત દરો? મીઠા વગેરે મેલીને રેંદીયાથી કંઈ વિરોધ લાભ કયાં કે પણ સમયિત દરો? શુદ્ધ સ્વદેશી મત દાવથી જ (સંચાથી નહિ) ખનાવેલ માલ

નાપરવાથી જ કેમ લેખાઈ દરો ? સ્વદેશી વત અને સંચાઓને, બનતું નથી. કાંઈ માત્ર સ્વદેશની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા માટે જ આપણે સુધી વિદેશમાં બનેલ સંચાઓ અને તેમ દરે અને નાણાં-તેમાં સુધારોવધારો કરવા ચાલુ કરે તો તે દેશ પ્રત્યે કરજા બળવતો નહિ, કહેવાય ?”

આ શંકા ધણીને થયાં કરે છે એમ મેં જોયું છે. એનો જવાબ છટાબવાયે મેં આપ્યો પણ છે. શુદ્ધ સ્વદેશીને અને સંચાને જરૂરે વિરોધ નથી. સ્વદેશી અગવળ માત્ર પરદેશમાં પેદા થયેલા અને પરદેશમાં પેદા થતા કાપડો ત્યાગ કરવાને સારૂ ઉત્પન્ન થયેલી છે. મીલનું કાપડ પહેરવામાં બાધ બણાયેલો નથી. પણ હું પોને મીલમાં બનેલું કાપડ પહેરતો નથી ને સ્વદેશી મનની ઉપરની સમજણમાં મેં અવરજ અવરજ છે કે હાથથી કંતાયેલું સ્વતંત્ર ને હાથથી વણાયેલું કાપડ પહેરવું એ પ્રત્યેક હિંદોનો ઉદ્દેશ હોયો જોઈએ. હિંદુસ્તાનને સદ્ભાવે કદાચ કરોડો માણસ એકી વખતે આ ઉદ્દેશને અમલ કરે તો મીલોને કદાચ કંઈ ધક્કો પડે એ એમ બને. પણ જો આજુ હિંદુસ્તાન ઉપર પ્રભાવે પવિત્ર નિશ્ચય કરે તો મારી ખાત્રી છે કે મીલના માલીકો પણ તે નિશ્ચયને વધાવી, તેને પવિત્ર ગણી, તેમાં શાંભેલ થાય.

પણ ધણાં વર્ષથી ચાલતી આવેલી ટેવ માણસો એકદમ છોડતા નથી. એટલે દેશમાં બન્ને પ્રવૃત્તિને સારૂ અવકાશ છે. બન્ને મીલો વધે. બન્ને રેંડીયા વધે અને હાથની સાળો વધે. બન્ને સંચા તો છે જ. હાથની સાળ એ નાનકડી લીલીંગ મીલ છે. રેંડીયો નાનકડી રિપનીંગ મીલ છે. ઘેર ઘેર આવી નાણુક મીલ અને તેની સામે કંઈ કહેવાપણું હોય નહિ. એટલું જ નહિ પણ રેંડીયાની અને હાથસાળની પ્રવૃત્તિની દેશને પૂરેપૂરી જરૂરીયાત છે. કોઈ દેશના ખેડતો ખેતી ઉપરાંત બીજા મદદગાર ઉદ્યોગ વિના નબી રાકતા નથી. અને હિંદુસ્તાન કે જે કેવળ વરસાદની ઉપર જ નબે છે ત્યાં તો હુકમગને સમયે રેંડીયો અને સાળ કેવળ કામધેનુ રૂપ જ છે. એટલે ૨૧ કરોડ ખેડૂતોની દૃષ્ટિએ રેંડીયાની અને હાથસાળની પ્રવૃત્તિની યોજના કરવામાં આવી છે. દેશમાં મીલો કરીને આપણે બધું કાપડ પેદા કરતા શકીએ તોપણ આપણે ખેડૂતોની દિનપ્રતિદિન દુઃખી હાલત ચતી મટાડવાને સારૂ તેમને મદદગાર ધંધો આપવો જ જોઈએ, અને કરોડો માણસ કરી શકે તે કોતવા વણવાનો જ ધંધો છે.

આમાં સંચાના કે મીલના વિરોધની વાત નથી. દેશની સ્થિતિને શું અનુકૂળ છે તેની જ વાત છે. દેશમાં સંચાઓ બનાવવાની પ્રવૃત્તિનો મને દ્વેષ નથી. સંચાઓમાં સુધારા ચાપ તેનો પણ દ્વેષ નથી. પણ એ સંચાઓ શું કરશે એ, તો હું બજાવતો છું. રશિકનના શબ્દમાં એમ પણ પૂછું કે શું એવા સંચા

શોધવા છે કે જેથી હજારને બદલે સાખ માણસને એક મિનિટમાં ઉડાવી શકાય તેવી તોપ બનાવાય ? કે એ સંચાથી એવી જાનવનાં નાનાં હજી બનાવવાં કે જે વડે કાણુ જમીન સામાન્ય પરિશ્રમથી ઉખેડી શકાય ? અને મારા હાથમાં કાયદો હોય તો હું નાશ કરવાનું યંત્ર બનાવવાની પ્રવૃત્તિને ગુન્હો ઠરાવું અને પ્રત્યેક મનુષ્યને હજીવું પડે એવું હજી બનાવવાની પ્રવૃત્તિનું રક્ષણ કરૂં. મારી ઉમેદ છે કે આમાં ઉપરની સંકાતું પૂરું સમાધાન આવી જશે.

નહેરખબરો કેમ ન લેવી ?

ઉપરની રા. ખાટવાળાની ટીકા એ ઘણા મિત્રોની છે, તેથી અમે આ પત્રને સ્થાન આપ્યું છે. જે બંધ રા. ખાટવાળાને છે એવું પ્રચલન નથી. નહેરખબરો પૈસાથી જ લેવાય એવી શ્રમણા હોવાથી ચર્ચાપત્રી એમ માને છે કે સ્વદેશી વસ્તુઓને ‘નવજીવન’ મારફતે ઉત્તેજન નહિ મળી શકે. જે વસ્તુની દેશને જરૂર છે તે વસ્તુઓ મળવાના સ્થાન, વગેરેને લગતી માહિતી આપવાને સારૂં દ્રવ્યની જરૂર હોય જ નહિ. ‘નવજીવન’ની પ્રવૃત્તિ બરોબર અંકારી જશે અને તેના કાર્યવાહકો ગોઠવાઈ જશે ત્યારે ખૂબીઆચરેથી પણ હિંદુસ્તાનના હીરોગોને શોધી—એ શોધવામાં પૈસો ખર્ચવો પડે તો તે ખર્ચોને પણ—અમે તે હીરોગોની નહેરખબર આપીશું. દ્રવ્ય લઈને જ્યારે નહેરખબર લેવામાં આવે છે ત્યારે નહેરખબરની ભાષાની અથવા તે વસ્તુની ખસંદગી કરવી લગભગ અશક્ય છે. જે નહેરખબરો અમારા જેવામાં આવી છે તેમાંની ૯૯ ટકા કેવળ નિરર્થક છે. જેમાંથી વધારેમાં વધારે દ્રવ્ય પેદા થાય છે એવી નહેરખબરો કેવળ દવાઓની હોય છે અને દવાઓની નહેરખબરોમાં જે પાખંડ, કેટલીક વખતે બિભત્સતા વગેરે રહ્યાં છે એ દેશને અત્યંત હાનિકારક છે એવી અમારી માન્યતા છે. દવાની નહેરખબરો વાંચીને તેનો ઉપયોગ કરીને માદાની જોડારી લીધી છે એવા ઘણા મિત્રોને અમે જાણખીયે છીએ. દવા સિવાયની બીજી વસ્તુઓની નહેરખબરો પણ પ્રબળે ધબ્બીવાર છેતરે છે એવું કોણે નથી અનુભવ્યું ? આપણે બીજી માનીયે છીએ કે નહેરખબરોને આધારે આપણને એછું પૈસું વર્તમાનપત્રો મળી શકે છે. પણ જે વસ્તુને વિશે નહેરખબરો આપવામાં આવે છે તે વસ્તુના ખરીદનારા પણ આપણે જ હોઈએ છીએ, અને તેમાં આપણને નહેરખબરોનું ખર્ચ પણ વાળી દેવું પડે છે. ઔષધોની કિંમત ઔષધોમાં નથી, પણ ખાટલી, છુચ, નહેરખબર અને પછી ઔષધ વેચનારના નફામાં છે. એક પૈસાની દવાનો આપણે એનું ૩ પીઓ આપીએ છીએ. નહેરખબરો ન અપાતી હોય તો તે ધંદીને અરધો રૂપીઓ તો ચાલે.

નાંધ

ટ્રાન્સવાલના એશિયાવાસી

જ્યાં અઠવાડિયામાં ટ્રાન્સવાલથી જે ખજાર મળ્યા છે તે બળતામાં ધી હોમે છે. ટ્રાન્સવાલની મ્યુનિસિપાલિટીઓ, વેપારીમંડળો, ટ્રેડિંગ સુનિયનો અને બીજી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓની કોંગ્રેસમાં એવો કરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો છે કે, એશિયાવાસીઓની વિરુદ્ધ પસાર કરવામાં આવેલા ધારાનો દીણો અમલ થાય છે, તે વધારે સખત થવો જોઈએ. તે કોંગ્રેસે એશિયાવાસીઓને રહેઠી તરીકેના હક આપવાની વિરુદ્ધ પોક્કર ઉઠાવ્યો છે. વળી, તે કોંગ્રેસે સાકથ આફ્રિકન્સ લીગ અર્થાત્ દક્ષિણ આફ્રિકાના ગોરાઓનું મંડળ સ્થાપવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એ મંડળનો એવો હેતુ છે કે એશિયાવાસીઓના કબજામાં જે સ્થાવર મિલકત હાલ છે તે પેટ વ્યાજથી બદલો આપીને તેમના હાથમાંથી તે લઈ લેવી, તેમજ ટ્રાન્સવાલમાં વસતા અને વેપાર કરતા તમામ એશિયાવાસીઓનો ત્યાગી ધીમે ધીમે પગ દાખવાને દુનંદગી બની રાકે તે યોગ્ય ઉપાયો લેવા

પ્રીટોરિયાથી બીજે તાર પક્ષ ગોરાઓની લાગલી સૂચવે છે. મ્યુનિસિપાલિટી, વેપારીમંડળો ને બીજી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ એક મંડળને સમામાં હાજર થયા હતા, તેમાં ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાવાસીઓનો સવાલ વિચારવામાં આવ્યો હતો ને આ સવાલ આજ રહે તો દક્ષિણ આફ્રિકાનું બવિધ્ય પક્ષ ન થેર થાય એવો ચિતાર પ્રમુખ સાહેબે આપ્યો હતો. સેનેટર મુનીક્ની દરખાસ્તથી સભાએ એવો કરાવ પસાર કર્યો કે એશિયાવાસીઓના વધતા જતા પગપેસારાથી ટ્રાન્સવાલના ગોરા વતનીઓની આર્થિક અને સામાજિક સ્થિતિ અશીર ભ્રમમાં આવી છે અને તેથી તે સવાલનો નીવેડો લાવવાને તરત જ મારા તૈયાર કરવાની હિમાયત કરવામાં આવી હતી.

મિ. મોન્ટેગ્યુએ મિ. સુરેન્દ્રનાથ જોનરજીની આગેવાની નીચે મળવા ગયેલા ડેપ્યુટીશનને જે જવાબ આપ્યો હતો તેને વિષે સખત ટીકા કરતાં 'ધી કેપ ટાઇમ્સ' જણાવે છે કે હિન્દી વજરને ટ્રાન્સવાલના મુરકેલ અને બારીક સવાલની પરી માહીતી નથી. તે પત્ર તેમને યાદ દેવડાવે છે કે ટ્રાન્સવાલમાં હાલ પસાર કરવામાં આવેલા કાયદામાં ટ્રાન્સવાલના તમામ ભાગમાં હિન્દીઓને વેપાર કરતા અટકાવવાનો જે સુધારો મિ. કોલીન્સે રજુ કર્યો હતો તેની વિરુદ્ધ સરકારે પોતાનું બધું જોર અજમાવ્યું હતું. સામાન્યને હિન્દુસ્તાને જે જે મદદ કરી છે તેની હથી કદર યુનિયન પાર્ટિમેન્ટને છે એમ વધારે સ્પષ્ટ રીતે મિ. મોન્ટેગ્યુએ જણાવડું જોઈડું હતું અને હિન્દીઓના સવાલને ઉકેલવામાં દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારને જે મુશ્કેલીઓ પડે છે તેનો વધારે સમજાવથી ચિતાર આપવો જોઈતો હતો.

તા. ૨૧-૯-૧૯૧૯

નિરાંશા

“ જ્યારે આપણે પંનળના મામલાનો વિચાર કરીએ ત્યારે આપ નામદારે (વાઈસરાયે) આપેલી ચેતવણી યાદ રાખવાની જરૂર છે. તે ચેતવણી એ હતી કે એપ્રિલમાં બનેલી ખીનાઓને નહીં ન જણી કાઢવી. જ્યારે પંનળમાં ગોલમાલ ચાલી રહ્યો હતો ત્યારે પંનળની બહારના માણસો તેનું ગંભીર સ્વરૂપ સમજી શક્યા હતા એમ મને લાગતું નથી; અને હવે ગોલમાલ બંધ થઈ ગયો છે એટલે પંનળમાં અને પંનળ બહાર ધણા માણસો છે કે જેઓએ પોતાના મનને એમ મનાવી દીધેલું જણાય છે કે પંનળમાં કંઈ ગંભીર મામલો હતો નહિ. ને તોફાન સમાવવાને સાર તાછીદથી ઉપાયો લેવામાં નહિ આવ્યા હતા, ને તોફાન જરા પણ આગળ વધવા દેવામાં આવ્યું હતું, તો પંનળના અને કદાચ પંનળની બહારના પણ લોકોના જનમાલ અને મુખ્યત્વે કરીને વેપારીવર્ગના જનમાલ ધણા બારે જોખમમાં આવી પડતા. મામલો ગંભીર હતો એ વિષે શક લાવી શકાય ન નહિ. પંનળના લોકો મોટી આક્રમણથી ઉગરી ગયા છે એ વિષે જરાયે શક નથી. એપ્રિલ માસમાં જેઓએ દુલ્લડને ઉત્તેજન આપ્યું અને જેઓએ દુલ્લડમાં ભાગ લીધો તેઓની ઉપર ને સભા થઈ છે તેને વિષે બહુ કહેવામાં આવ્યું છે. આના જવાબમાં ધણું કહી શકાય છે. પણ હમણા તો હું સરકારના ઈરાદા વિષે આ સંબંધો સંબંધમાં ને ગેરસમજૂતી થઈ છે તે વિષે થોડું કહીશ પંનળમાં મારાં લોકોની રૂએ ને ખાસ અદાલતો નીમવામાં આવી હતી તેના ચુકાદા સંબંધમાં કહેવું જોઈએ કે દરેક કેસમાં તે ચુકાદાઓ આપનાર અનુસવી અમલદારો હતા અને દરેક વખતે તેઓએ ચુકાદા એકમતે આપ્યા હતા બહારથી ન જણાઈ આવતી અને જેને વિષે સંકા ન લાગતો શકાય એવી બધા માલમ પડે ત્યારે ન અમલી સત્તા વચમાં પડી એ બહુ સુધારી શકે; અને જોકે મેં ધણા કેસો તપાસ્યા છે, તોપણ મારા જવાબમાં એક પણ કેસ નથી આવ્યો કે જેમાં મજદુર કેટોના ચુકાદાની સાથે હું મુખ્યપણે મળી શક્યો નથી. મિત્રાઓને વિષે જુદી જ સ્થિતિ છે. ધણા કેસોમાં તો સખતમાં સખત સભા આપવાને કોર્ટ બંધાયેલી હતી. ખીના કેસોમાં ને ને માણસોની સામે કેસ ચલાવવામાં આવ્યા હતા તેઓએ તેમના કાર્યોથી દેગને કેટલા જોખમમાં નાંખી દીધા હતા એના ચિતાર જાહેરની પામે ખડો હતો, અને તેથી સભા કરતી વખતે તેઓ વ્યાજબી રીતે (કેદી સામે) દોરવાયા હતા. આવા કેસોમાં સરકાર હવે ઉદાર દિલ કરી શકે છે, અને ગુન્હા અટકાવવાનો મંજૂરોમાં ને ગુણુ છે તે ગુણુને બાધ ન આવે તેવી રીતે મંજૂરમાં સરકાર ધટાડો કરી શકે છે. મારી ગાળના નામાંહિત ગમવદારે (જસર માઈકેલ એડવાયર) આ ધોરણે ૧૯૧૫ ના ગદરના તોફાનીઓ ઉપર થયેલી સભામાં ધટાડો કર્યો હતો અને એપ્રિલના તોફાનને અતે થયેલી સભામાં પણ તેમનાથી થઈ શક્યા તેટલા ધટાડો તેઓ કરતા ગયા હતા. કેટલે દરજ્જે અને કયે વખતે તેઓ બધા સભાઓની તપાસ કરત એ તો હું નથી કહી શકતો; પણ મારી ખાતરી છે કે યોગ્ય વખતે

તેઓ સાહેબ પશુ મંજુર સંભળોની ફરી તપાસ કરત. શાન્તિ થયા પછી ઘણી સભાઓમાં ઘટાડો કરવાનું મારાથી બની શક્ય છે; પણ હું ભણું છું કે તેમ કરવામાં મેં બહુ ભ્રમગ નહોતી લીધું છે. સભાઓમાં ઘટાડો કરીને સરકારે બતાવી આપ્યું છે કે જુલમ કરવાનો કે આરવાજવાનો સરકારનો ધરાદો ન હતો. આ ઘટાડાથી લોકોની દુખાયેલી લાગણીને પણ કંઈક શાન્તિ મળી છે. એ ઘટાડો એવી રીતે થયો કરવામાં આવ્યો છે કે રાજપ્રજા વચ્ચે એપ્રિલ માસમાં જે અંતરાય પડી ગયો હતો તે અંતરાય ટળીને પાછા બન્યો એક થઈ ભય, અને હું ધારું છું કે આ આશામાં અમે નિષ્ફળ નાહ થઈએ પણ કદાચિત્ નિષ્ફળ થયા, તો સરકારે કાળજીપૂર્વક સંકેત નથી કરી તેને લીધે તે નિષ્ફળતા પ્રાપ્ત થઈ છે એમ તો નહિ કહી શકાય "

ઉપરના વિચારો ઠાના છે એ દૈનિક વર્તમાનપત્રો વાંચનાર એાજબી ગયા હશે. એ ઉદ્દગારો પ્રજાએ ખરોખર સમજવા બેઠયે તેથી અમે લગભગ શબ્દે શબ્દ અને વાક્યે વાક્યનો તરજીનો આપ્યો છે. થોડાં જ વાક્યો કે જેનો સંબંધ બીજાઓની સાથે નથી અને જે મુશ્કેલી દેતાં બોલનારને અન્યાય નથી થતો તેવાં જ વાક્યો અમે નકામી જગ્યા નહિ રોકવાના ધરાદાયી મુશ્કેલી દીધાં છે. આ ઉદ્દગારો પંજાબના લે. ગવર્નર સર એડવર્ડ મેકલેગનના છે, અને માનનીય પડિત મદનમોહન માલવીયાજીના એકે ઉગવના રીતિમા તરીકે કાઢવામાં આવ્યા છે.

આ ઉદ્દગારો બતાવે છે કે સર માઈકલ એડવાયરની કાચીદાની નવા નાયમ સૂચા પૂરો બચાવ કરવા છલ્લે છે. જે સભાઓ થઈ છે એ બાજબી થઈ છે એમ તેઓ સાહેબ માને છે અને જે મુશ્કેલી અપાયા છે તે ખરોખર છે એમ પણ માને છે. સભામાં ઘટાડો કરવામાં આવ્યો છે તે દયાને ખાતર અને રાજપ્રજા વચ્ચે એકતા કરવાના ધરાદાયી ક્યો છે. મારે કહેવું બેઠયે કે હું આ ઘટાડામા દયા બેતો નથી, ન્યાય બેતો નથી, અને ઉપરના ઉદ્દગારોમા સરકારી વલણમાં ફેરફાર પણ નથી બેતો. રાજપ્રજાના મન વચ્ચે હું મોટો બેફ બેઠે રહ્યો છું. આધકારી વર્ગની મુક્તિ હું સહન કરી શકું છું. કમીશન બેતું નીમાય છે તેથી હું ચલાવી શકું છું. પણ ઉપરના વિચારો જે વલણ મૂકે છે એ મને અસહ્ય છે, અને પ્રજાને અસહ્ય થાઓ એમ હું ધમ્મું છું; કેમકે તેવા વલણમા હું બનેની પડતી બેઠું છું, બને વચ્ચે અવિશ્વાસ અને અંતરાયના કારણો વધતા બેઠું છું.

જો સરકાર એમ ધારે છે કે તેમના તરફથી કરાયે બૂલ થઈ નથી, બૂલ તો બધી પ્રેમવગની જ છે, તો કમીશનની શી જરૂર છે ? કમીશન શી તપાસ કરશે ? સરકાર તરફ અને પ્રજાની સામે મુશ્કેલી બે મુખ્ય પુરુષો આપી મુક્યા—

વાહસરાય સાહેબને પંખાનના સૂચા સાહેબ જે સરકાર એમ માનતી હોય કે કમી-શનની ૨૨જ અમલદારોના કાર્યોને માત્ર ઘોળવાની છે, તો તે કમીશન આપણને ત્યાંન્ય હોવું જોઈએ. પ્રજા તરફનો કેસ આ છે: સર માહકેલ ઓડવાયર સૂચા તરીકે નાલાયક નીવડ્યા છે. પંખાનના જે અશાન્તિ થઈ તેનું કારણ તેઓ સાહેબની તે પહેલાંની કારકીર્દી હતી. જે તેઓએ ડૉ. કિચલુ અને સત્યપાલની સામે અન્યાયી હુકમો નહિ દાખ્યા હતા, મને દિલ્હી જતો નહિ અટકાવ્યો હતા તો અશાન્તિ ઉપર સ્વરૂપ નહિ પડતું. ત્યારપછી પણ જે ગોળીના બહારો નહિ ચલાવ્યા હતા, તો જે બૂલો લોકોએ કરી તે કદી નહિ થાત. લોકોના બચકર આવેશો, હરકેરવામાં સર માહકેલ ઓડવા-યરના હુકમો સ્પષ્ટ રીતે કારણભૂત થઈ પડ્યા.

હું નથી કહેતો કે લોકો તરફનો આ કેસ બરાબર છે. તેમાં બંને અતિશ-યોક્તિ હોય, બંને તે તદ્દન ખોટો હોય. પણ સરકાર કે જે આરોપીના પીંગશમાં છે, જેની સામે ઉપરના આલેખો કરવામાં આવે છે, તે પોતે કેવળ ઇન્કાર કરીને મુક્ત થઈ શકતી નથી, ઉપરના આરોપોનો નિર્ણય કરવો એ કમીશનનું એક મોટું કાર્ય છે. લોકમત તો એ કમીશનથી સંતુષ્ટ નથી. પણ જે સરકારે પોતાના કાર્યને વિશે નિશ્ચય કરી જ લીધો છે તો પછી કમીશનની જરૂર જ રહેતી નથી. અથવા કમીશન નીમીને તેની ઉપર પ્રભુવિરોધી બાપણો કરીને કેમ આજથી જ ખોટી અસર ઉત્પન્ન કરે છે ? મરકારની દરજ્જા પોતે એપ્રિલના બનાવો વિશે ચૂપ રહીને પોતાની પામે જે પુગવો હોય તે રજૂ કરીને, અને પ્રજાને તેનો પુગવો આપવામાં સહાય કરીને કમીશનને મદદ કરવાની છે.

સર એડવર્ડ મેકલેગને તો પોતાના બાપણથી એમ જ બતાવી આપ્યું છે કે આપ્યું કાલીનાથ રાય, લાલા હરકીસન લાલ, ડૉ. સત્યપાલ વગેરે ગુન્હેગાર તો હતા જ. આમ કહીને તેમણે પ્રજાની લાગણીને જખમી કરી છે; તેમણે બળતામાં ધી હોમ્યું છે; પ્રજાને શાન્ત કરવાનો દાવો કરી અશાન્ત કરી છે.

પ્રજા નથી માગતી કે સરકાર દયા કરે. લાલા હરકીસન લાલ ઇત્યાદિએ જે ગુન્હો કર્યો હોય તો તેઓ દયાને પાત્ર નથી; તેઓ માત્ર સજાને પાત્ર છે. જે તેમણે ગુન્હો ન કર્યો હોય તો તેઓને શુદ્ધ ન્યાય મળવો જોઈએ.

પ્રજાની ૨૨જ સ્પષ્ટ છે. જે પ્રજા ન્યાય મેળવવા સમર્થ ન હોય તો પ્રજા જવાબદાર રાજ્યસભા મેળવવા હાથક નથી. જે પ્રજા ન્યાય મેળવવા સમર્થ બનવા પ્રારંભ કરી હોય તો પ્રજાએ હરકેશમાં વિના કાન્તિથી પણ હઠતાપૂર્વક કાર્ય લેવું

જોઈશે. જોની પાસેથી પ્રજા ન્યાય ઈચ્છે છે તેણે ન્યાય આપવા તત્પર રહેવું જોઈશે. આપણો કેસ મારી અત્યંત મતિ પ્રમાણે એટલો 'સરસ' છે કે તેને વિશેષણના આડંબરની જરૂર નથી. તે જો બગડે તો કેવળ આપણા ગુસ્સાથી અથવા તો આપણી ગણતથી બગડશે. ક્રોધથી સમોહ પેદા થાય છે, સંમોહથી સ્મૃતિભ્રંશ થાય છે, અને સ્મૃતિભ્રંશથી (સ્મરણશક્તિના નાશથી) બુદ્ધિનો નાશ થાય છે, અને બુદ્ધિના નાશથી મનુષ્યનો સર્વથા નાશ થાય છે: આ શાસ્ત્રવાક્ય પ્રજા ગોખી રાખે' એમ હું ઈચ્છું છું.

આપણે શાન્તિથી શું કરી રાહીએ ? ઠેકઠેકાણે સભા ભરી વાઘસરાય સાહેબ અને પંજાબની સરકારનાં બાપણો તરફ આપણે આપણો અણગમો બતાવીએ. જે સરકાર ન્યાયપુર:સર ન વર્તે તો કમીશન પાસે પૂરાવો આપવાનું પણ બધ રાખીએ. પંજાબમાં અને ખીજી જગ્યાએ આપણે જે ભૂલયાપો ખાધી તેમાથી આપણે હવે પછી મુક્ત રહીએ. સરકારના કાર્યોથી આપણને ચીકાવાના હજુએ ઘણા કાણો મળશે. ચીકાઈ જવાને બદલે આપણે ગભીરપણે વિચાર કરીને સરકારને તેમના અન્યાયમાં મંદદ કંઠતા અટકીએ તો આપણે અનિત બનીએ. પ્રજાના સત્યમાં, પ્રજાની દૃઢતામાં અને પ્રજાની સહનશીલતામાં સ્વરાજ્ય રહેલું છે. ન્યાય મેળવવાની આપણી સત્તા એ સ્વરાજ્ય બોગવવાની આપણી સક્તિનું માપ છે. આટલી શક્તિ પ્રજા બતાવે તો સર એડવર્ડ મેંટલેંગન અને વાઘસરાય સાહેબના બાપણોથી ઉપજનારી નિરાશામાંથી આશાના ફિરોડા ઉગી નીકળશે.

બહેનો પ્રત્યે

ગમે અડવાડીએ મેં કેટલાક દૃષ્ટાન્તો આપીને બતાવ્યું કે આપણી ગણતથી કહો, આજમથી કહો કે બેદરકારીથી કહો, પણ ઘણી ગરીબ બહેનો સ્વતંત્ર ધર્મોને અમાને અત્યાચારનો ભોગ થઈ પડે છે. અહીંથી હજારો માઇલ દૂર મેંકડો બહેનો શીજીમાં અત્યાચારનો ભોગ થઈ પડે છે, તેથી આપણને કમકમાટી લાગે છે એ વાસ્તવિક છે. તેને સાફ આપણે શીજીની સરકાર ઉપર આક્ષેપો મુકીએ છીએ અને હિંદ સરકારને આપણે કહીએ છીએ કે તેમણે શીજીમાં ચતા અત્યાચાર બધ કરવાને સાફ પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. આ પણ આપણી જગત છે. પણ આપણી નજર આગળ શીજીના કંઠાં ઘણી જ વિશેષ સમ્પ્રદાયો આપણી બહેનો પીડાય છે તેનું આપણે શું કરીએ છીએ ? તેને સાફ કરાવો કરીને આપણે સરકાર

પાસેથી ન્યાય મેળવવાનો નથી. તેને સાફ તો આપણે પોતે યથાશક્તિ કાર્ય કરવાનાં છે. તમારે દરેક બહેને આ અત્યાચાર કેમ મટે તેને સાફ ઉપાયો યોજવાના છે. તમને વિચાર કરવામાં, ઉપાયો સુઝાડવામાં મદદ કરવી એ આ પત્રનો હેતુ છે.

આપણે ગમે અઢવાડીયે જોયું કે ગરીબ બહેનોનું અને જો મને ખરું પૂછો તો બધી બહેનોનું શિયળ જળવવાન સાફ રેંટીયાની વાડ સૌથી સરસમાં સરસ છે. તમે કદાચ કહેશો: ગરીબ બહેનોનું તો જાણું, પણ બીજાઓને રેંટીયાની સાથે શો સંબંધ છે? આપણામાં એક બારે કહેવત છે, 'નવરો બેઠો નખોદ કાંટે.' હું નતિઅનુભવથી કહી શકું છું કે આજસ એટલે નવરા બેસવું એ વપયોને ઘણી સારી પેઠે પોષે છે. પૈસેટકે સુખી એવી બહેનો પોતાનો વખત પોતાના ચાપડા ખાવામાં કે એવી બીજી રીતે નકામો ગાળે તેના કરતાં કંઈક ઉપયોગી ધંધામાં ગાળે તો તેમનું મન, હાથપગ રૂડી રીતે રોકાય, અને રેંટીયો કાંતવાનો ધંધો કરે તો બેવડો ફાયદો થાય. એક બહેન થોડા જ દિવસ થયાં વિધવા થઈ છે. તેને રેંટીયાની પ્રવૃત્તિની ખબર પડી. સારા ઘરની એ બાઈ એક વપ સુધી તો બહાર ન જ જાય શકે. તેથી તેણે સુતર કાંતવાનું કાર્ય હાથ ધર્યું છે. છ દહાડામાં લગભગ અઞ્ચેર સુતર બીજું કાતીને મોકલી આપ્યું. તેની પવિત્ર આશા તો એવી છે કે પોતાના કુટુંબના કપડાં મટે પકં થાય એટલું સુતર ખૂણો છોડે તેના પહેલાં સહેજે કાંતી કાઢશે.

પણ હું તો મારા વિષયની જહાર ગયો. ગરીબ બહેનો જે પરવશ થઈ પોતાનું શિયળ છોડે છે તેને કેમ મદદ કરાય, એ વિચાર આપણે તો કરવાનો છે. જો તમે તમારો બધો વખત એ જ કામમાં ગાળા શકો તો તમે ગામડાંઓમાં બટકો, ત્યાં તમારી ગરીબ બહેનો શું કરે છે એ શોધી કાઢો, તેઓને કાંતતાં ન આવડે તો શીખવો, તેઓને રૂની પુણીઓ પૂરી પાડો અને તેઓની પાસેથી સુતર મેળવી તેની મજૂરી આપો. એ કાર્યને સાફ હવે તો મુંબઈની સ્વદેશી સભાએ દેકરેકાણે સગવડ કરવાનું માયે લીધું છે, અને થોડી મુદતમાં ઘણે ઠેકાણે સ્થળો મુકરર થશે. અમદાવાદની સભા તરફથી એવું ખાતું જોલવામાં આવેલું છે અને ત્યાંથી રૂની પુણી વગેરેની સગવડ થઈ શકે છે.

હું કબૂલ કરું છું કે બધી બહેનો પોતાનો બધો વખત નહિ આપી શકે. જેઓ થોડો જ વખત આપી શકે એવી છે, પોતાનું ગામડું કે શહેર ન છોડી શકે એવી સ્થિતિમાં છે તે બહેનો પોતાના લક્ષ્મી જ કે પોતાના ગામડાની જ સંભાળ રાખી શકે છે. સુખણ બહેનો પોતાનું જ સંભાળીને સંતાપ ન માને, પણ પોતાનામાં જે

સારથ હોય તે ખીજીને વિષે પણ ઈચ્છે. એટલે તમારી પડોશીયુની સ્થિતિ તપાસી તેઓના જીવનમાં તમે ભાગ લેા અને તમારા લક્ષ્યામાં કાંતવાનું મંડળ કે કાંતવાની 'કલપ' કરો, તમારી ઓગા નસીબવાળી જાહેરને તમે ટૂંકો દર્ઝ આગળ વધારો.

તમે એટલું પણ ન કરી શકો, બીજી જાહેરોની કપર અસર પાડવાની તમારી શક્તિ તમે ન માનતાં હો. અથવા તમને તેટલી ઈચ્છા ન હોય તો તમે પોતે કાંતવાનું શીખી, હમેશા અચૂક સુદન લગી કરી, બીજી જાહેરોને દાખલા બેસાડી શકો છો, અને તમે પોતે મક્કત સૂતર કાંતી એટલે દરજ્જે ગરીબ જાહેરોને વધારે દ્રવ્ય મળી શકે એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરી શકો છો. આવાં કાર્યો કેટલીક જાહેરોએ શરૂ કરી દીધાં છે એ તો તમે 'નવજીવન' માં વખતોવખત જોશો. પ્રજાજીવનને પોષવાની, ગરીબોને મદદ કરવાની, હજારો સ્ત્રીઓના શિષ્યાને સાચવવાની, હિંદુસ્તાનને સ્વેચ્છાશી આર્થિક સ્વતંત્રતા અપાવવાની આ મહાન પ્રવૃત્તિમાં તમે તમારી શક્તિ પ્રમાણે કંઈક પણ ભાગ લેા એવી કોઈ શક્તિ હો.

નોંધ

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ

ભારતવર્ષની પુરાણી વિદ્યાર્થીઓ કપરના લેખ તરફ અમે વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. જ્યાં લગી દેશમાં વિદ્યાદાન આદિત્રયાન શિક્ષકોની મારફતે નહિ થાય, જ્યાં મુખી ગરીબમાં ગરીબ હિંદીને જ્ઞાનમા આરી વિદ્યા પહોંચી શકે એવી સ્થિતિ નહિ હોય, જ્યાં મુખી વિદ્યા અને ધર્મનો ગુપ્ત સંજમ નહિ થયો હોય, જ્યાં મુખી વિદ્યાને હિંદીની પરિસ્થિતિની સાથે સંબંધ નહિ જોડાયો હોય, જ્યાં મુખી પરબાષાની મારફતે શિક્ષણ આપી બાળકો અને લુધાનોનાં મનની કપર અસર ખાતે પડે છે તે દરેક કરવામાં નહિ આવેલો હોય, જ્યાં મુખી પ્રજાજીવન કરી હજારોમાં નથી એ સ્થિતિ છે.

શુદ્ધ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તે ને પ્રાંતની ભાષા મારફતે આપવું જોઈએ. શિક્ષકો ઉચ્ચ કોલેજો હોવા જોઈએ, જ્યાં વિદ્યાર્થીને સ્વચ્છ દેશપ્રાણી મળે, ગાંધિ મળે, જ્યાં મહાન અને આસપાસની જમીન આરોગ્યનો પદાર્થપાઠ આપવી હોય એવી જગ્યાએ ગાળા હોવી જોઈએ અને જેમાંથી હિંદુસ્તાનના મુખ્ય ધર્માતુ અને મુખ્ય ધર્મોતુ જ્ઞાન મળી શકે એવી શિક્ષણપદ્ધતિ હોવી જોઈએ. આવી નિશાળનું મધ્યમ જગ્યા કે પાઠશાળા એક બિન્ને અમને પોતાનો હિંદો જણાવે છે. અમદાવાદના બેંગલોને પ્રાથમિક શિક્ષણ આ નિશાળમાં મક્કત આપવું એવો તેમનો ઉદ્દેશ છે. આવી નિશાળો અમદાવાદમાં એક નહિ પણ અનેક થાય એમ અમારા મિત્રની ઈચ્છા છે. અમદાવાદની નવજીવન જમીન મળી ગઈ, મહાન યદી શકે એમ અમે માનીએ

છીયે; પણ સારી કેળવણી પામેલા ત્વરિતવાન શિક્ષકો મેળવવા મુશ્કેલ પડે છે એમ અમે જાણીએ છીએ. ગુજરાતના કેળવણી પામેલા વર્ગને અમે સૂચવવા હચ્છીએ છીએ કે તેમણે આ માર્ગ તરફ તેમની દષ્ટિ ફેરવવાની જરૂર છે. શિક્ષકવર્ગ જે આપસોગ મહારાષ્ટ્રમાં કરે છે તેનો ચતુર્થીસા પાણ તે વર્ગ ગુજરાતમાં નથી કરતો. અમારા મિત્રની યોજનામાં પચાસ ગિલકુલ નહિ આપવા એવું તો ક્યારેય છે નહિ. પોતાની આહુવિકા મળી રાકે એવી સગવડ શિક્ષકને ત્રાર મજકુર યોજનામાં રહેલી છે; પણ પોતાની કમાઈની મર્યાદા ન બાંધી રાકે એ શિક્ષક આવી શાળામાં આતમેાત ન થઈ રહે. ગુજરાતના કેળવણેલા વર્ગમાંના કોઈ આહું શિક્ષણ આપવામાં પોતાનો કાળ ગાળવા હચ્છતા હોય તો તેમણે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ વિભાગના મંત્રીને નામે કાગળ લખી મોકલવા અને જે યોગ્ય શિક્ષકો મળશે તો ચોટા સમયમાં આપણે જમદાવાદમાં આવી રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ આપનારી શાળા સ્થપાવેલી જોઈશું. આ ગાળાના બાળકો પોતાને પર રહેશે. માત્ર અસ્થાસને સમયે જ શાળામાં આવશે. તેમજ શિક્ષકને વિશે સમજ લેવું. સત્યાગ્રહાદ્યમને અંગે આવતી રાષ્ટ્રીય શાળાની સાથે અમારા મિત્રની યોજનાને શિક્ષણપદ્ધતિ બન્નેમાં એક જ હશે તે સિવાયનો સંબંધ નથી. સત્યાગ્રહાદ્યમને લગતી શાળામાં બાળકોનો સંપર્ક કબજે મેળવી તેઓમાંથી શિક્ષકો ઉત્પન્ન કરવા એ એક ઉદ્દેશ રહ્યો છે. જેનો વિચાર ચાલે છે તે શાળાનો ઉદ્દેશ અમદાવાદનાં બાળકોને માત્ર પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવાનો છે.

વેપારીઓની નોકરો અંગે ૧૯૨૦

‘સર્વોદય’ ઉપનામથી લંબનાર ચર્ચાપત્રીના કાગળ તરફ અમે વેપારીવર્ગનું લક્ષ્ય ખેંચીએ છીએ. અમારા ચર્ચાપત્રી પોતે મુંબઈના સંભાવિત વેપારી છે. મુંબઈનાં ધણુ નોકરોની દુઃખદાયક રાવ અમે ધણીવાર સાલળી છે. તેઓની પાસેથી, વહેલી સવારથી તે રાત્રીના દસ દસ વાગ્યા સુધી કામ લેવામાં આવે છે. પરિણામે તેઓ નથી ધર્મધ્યાન કરી શકતા, નથી પોતાનું ગરીબ સાચવી ગત્તા અને નથી અસ્થાસને સાત વખત બચાવી શકતા. પ્રજના નોકરવર્ગની આવી દયામણી સ્થિતિ જ્યાં હોય ત્યાં પ્રત્યક્ષવન આમીવાળું ગણાય. વેપારી અને નોકર વચ્ચેનો સંબંધ પિતાપુત્રના સંબંધ જેવો અરસપરસ લાગણી અને વફાદારીવાળો હોવો જોઈએ નોકરની લાગણી અને વફાદારીનું પરિણામ એ હોતું જોઈએ કે નોકર જરૂર પડે પોતાના શેઠને ત્રાર પોતાનો વફાદો જન બંધે, હમેશાં શેઠ પ્રત્યે પ્રામાણિક રહે. શેઠની વફાદારી કામ લેતાં નોકર ઉપર દયા રાખવામાં, તેના આરોગ્યનું રક્ષણ કરવામાં અને તેની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવામાં રહેલી છે. આવી અરસપરસ ૧૯૨૦ જ્યાં સમજવામાં આવે ત્યાં પરિણામ ધણું મુંદર બેવામાં આવે. અહીં આપણે હચ્છેલેની નક્ક સારી રીતે કરી શકીએ છીએ. સામાન્ય રીતે નોકરોને કામ કરવાના અમુક કલાક જ હોય છે, અને તે એટલા ઓછા પ્રમાણમાં હોય છે કે જેથી નોકરોને પોતાના ધરકાર્ય ત્રાર, વ્યાયામ સાત અને જો તે ધાર્મિક વૃત્તિનો હોય તો ધર્મધ્યાનાદિ ત્રાર તેને વખત રહે છે. જોઈ કામ હચેજ શેઠ પોતાના નોકર પાસેથી આઠ કલાકમાં લે છે તેટલું ધણી વળા આપણુ શેઠ પોતાના નોકર પાસેથી સોળ કલાકમાં લે નથી લઈ શકતા.

અમે રોકીની આગળ તેમના સંવાદનો પ્રશ્ન મુકવા ઇચ્છીએ છીએ. નોકરોની પાસેથી ફક્ત કલાક, બાર કલાક કે ચોદ કલાક કામ લેવામાં તેમને પણ અટવાઈ રહેવું પડે છે. આપણે કંઈ આખો દહાડો આપણા વેપારનો જ વિચાર કરવાને જનમ્યા નથી. વેપાર એ એક સાધન છે. તે સાધ્ય બની આપણી ઉપર સવારી કરે છે ત્યારે આપણે સુકામ બનીએ છીએ. એ દશામાંથી વેળાસર છૂટવું એ વેપારીની ફરજ છે.

૨. નાનાલાલ કવિ જે પ્રશ્નો ઉઠેલ પોતાના હિંમતી લેખો વડે ફરી રહેલ છે તેને આ વિષય સાથે ગાઢ સંબંધ છે. તેમના કહેવાનું આટલું તાત્પર્ય તો આપણે જાણી ગયા છીએ કે જ્યાં પ્રત્યક્ષવનમાં નિર્દોષ આનંદ મેળવવાનો વખત નથી કે મેળવવાનાં સાધનો નથી ત્યાં પ્રત્યક્ષ વસાય છે. જેમ મનુષ્યને નિદ્રાની જરૂર છે તેમજ આપણાદિ ચિંતાઓમાંથી મુક્ત રહી ધીમર બાળકની જેમ વિનોદ કરવાની અને નિર્દિત થવાની પણ જરૂર છે. તેમ યાય તો પ્રત્યક્ષ નિત્ય નવજીવન પામે અને જેમ હમેશાંનો અશ્વમેધ આપણને તાત્તે જ લાગે છે તેમ પ્રત્યક્ષવન પણ જ્યાં નિર્દોષ આનંદ મળવાનાં સાધન અને સમય રહ્યાં છે ત્યાં નિસ્તેજ અને કરમાવેલ દેખાવાને બદલે તેજસ્વી ને પ્રકુચિત લાગશે. આ વિચારની અમે રોકીઆઓને બેઠ ફરીએ છીએ, તેમજ વિચાર કરવા વીનવીએ છીએ અને 'મર્વેદ્ય'ની મૂલ્યનાનો કોઈ પણ પ્રમદે અમલ કરવા બલામણુ ફરીએ છીએ.

દાક્ષિણ અને સ્થાયી

આખા જગતમાં એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે. એક દાક્ષિણ છે અને દાક્ષિણ સુખને સાર જ હોય છે. દાક્ષા માણસો તેનો ત્યાગ કરે છે અથવા તેને સાથે અલ્પ પ્રયાસ કરે છે. બીજી પ્રવૃત્તિ સ્થાયી હોય છે; તેનો કાયર માણસ ત્યાગ કરે છે, કેમકે તેમાં નિરંતર પ્રયત્નની જરૂર પડે છે.

અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ આમ એ પ્રકારની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. સરકારના ઝીણા ઝીણા અન્યાયા અને જીલ્લોનો વિચાર કરવામાં પ્રજા બહુ રોકાયેલી જોવામાં આવે છે. તેમાં રસ આવે છે, કેમકે થોડા મસાલાનાર રાખને વાપરવાનો કે સાંજજવાનો આપણને પ્રસંગ મળે છે. આવી પ્રવૃત્તિમાં બહુ મેકાવાયી પ્રત્યક્ષ થઈ નહિ પણ પડે. આનો અર્થ એવો નથી કે જીલ્લમતી મામે તો એવી જાય ન બીરહી કે ફરી જીલ્લમ થાય જ નહિ. અહીં કહેવાની મતલબ માત્ર એટલી જ છે કે જીલ્લમતી જ વાતોને આપણે પ્રત્યક્ષવનનો મુખ્ય જ્ઞાન નહિ ફરી મુકવે. ફરોડે માણસોને તેમાં રમ પણ નહિ આવી શકે. જ્યાં જીલ્લમ એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે ત્યાં પ્રત્યક્ષ હમેશાં પોતાના બચાવના કાર્યમાં જ રોકાયેલી રહે છે અને તેવી સ્થિતિમાં પ્રત્યક્ષ પામે બીજી પ્રવૃત્તિની વાત કરવી એ પણ જૂઠ્ઠી પીડાતાની પામે ગાયન ગાવા જેવું છે.

હિંદુસ્તાનમાં આપણે એ સ્થિતિને નથી પહોંચ્યા. અંગ્રેજ સરકારની રાજ્યનીતિ મિશ્રિત છે. તેમાં ન્યાય છે અને અન્યાય પણ છે. એ રાજ્યનીતિનું બંધારણ તો ન્યાયી જ ગણાય; પણ રાજ્યનીતિનો અમલ કરનારા વખતોવખત બુદ્ધ બાય છે નેથી અન્યાય થાય છે અને પ્રજાને તે બુદ્ધ મુદારવામાં મેકાવું પડે છે. એમ કરવું એ પ્રજાની ફરજ છે.

પણ પ્રભુ સ્વાધી નુખ કરી છે એ પ્રવૃત્તિ-રોધી તે ચલાવવામા પ્રભુને મદદ
 કરવી, પ્રભુને દેવરી એ વર્તમાનપત્રોનું કાર્ય છે. અમારી અનુસ માન્યતા છે કે એવી સ્વાધી
 પ્રવૃત્તિમાની મુખ્ય અવદેશીની પ્રવૃત્તિ છે, તેનજ પ્રભુની શુદ્ધ ઝળવાળીના માર્ગ રોધવા-
 ખેડવાનું જીવન દૃષ્ટિ છે તેને રોધાન્યનાન વ્યવહાર ઉપાયો ગોઠવવા, પ્રભુ અને- પ્રકાશના
 દેશોથી ધીરાય છે તેના નાનો અને તેના ઓછા ગેરવા એ છે આ બધી પ્રવૃત્તિ પ્રભુને
 હવે માર્ગ લઈ જતાગી છે, નેથી વાચનના ભેગે - 'નવજીવન'ને અમે ઉપર જણાવી તેવા
 પ્રકાશની સ્વાધી પ્રવૃત્તિઓમા વિશેષે ને શુ સ્વા મુક્તિ પ્રભુતા બધા અગ ખીલવી ન
 શકાય ત્યા સુધી પ્રભુની ખરી દત્તિ ન મળવે આવ પ્રાપ્તિ પ્રવૃત્તિના પ્રભુ ગેરવાય તે
 ન શુદ્ધ સ્વરામ્ય કેળવે એન બોગવે

એટલે જોકે અમે સ્વા સ્વા અન્યાય લેશુ ત્યા ત્યા બંધાન સમિ યદ્યુ અને અમને
 ને અગ માર્ગ લાગે તે માર્ગ સચવશુ, તોપણ 'નવજીવન'ના પાના સુખપણે અમે સ્વાધી
 પ્રવૃત્તિઓને વલાવવાના વિચારે. આમા ને શુ અને અમારી 'મેદ છે' વાચ વર્ગ પણ
 અમારા આ નિશ્ચયને પસંદ રહે

નવજીવન-કંસખ

'નવજીવન'ના હૃદયો પાટ પાટના માટે અમા- વખાણ કરીને મેરી રહેલુ
 અથવા તે એવો વગર અને તેને 'નવજીવન' નોટવી દેવુ ને બસ નથી. ભણેવ કે
 અમલુ શુભાંતી સ્ત્રી કે પુરુષને જ્યા મુક્તિ 'નવજીવન'ને સદેશો ન મળે ત્યા મુક્તિ
 અમારે કાર્ય બરાબર થાય છે એમ અમને જણાય જ નહિ આ મદદનાર્થ 'નવજીવન'ના
 લેખો અથવા વ્યવસ્થાપન એ વાંચી બની સહે તેમ નથી. તેમા 'નવજીવન'ના
 આદર્શ અને વાચકોની મૂર્ખા મદદની જગ છે આદર્શ અથવા વાચ- પોતે વાચકને
 સતોષ નહિ માને પણ પોતાના કુદબોધના અમલુવર્ગને વાંચી સહજાવશે એવી અમારી
 ઉમેદ છે. અમારી સૂચના તે એવી બહુ બાગર વધે છે. અમે લક્ષ્ય છીએ કે એક ઘણા
 માણસો છે કે જે અઠવાડિય એક બાંતો પણ ન ખર્ચી શકે તે જગતા પણ વધારે એવા
 માણસો છે કે જેઓ વાચતા આવડે જતા દેશમા ગી રી પ્રવૃત્તિ ચાને છે ને જણવાને
 હતુંક નથી, વર્તમાનપત્રો વાંચવા દિનજતા નથી અને જો વાચે છે તેા જે વાચવામા જગાયે
 તરવી, ન પડે એવુ વાચે છે આ બંને વર્ગને 'નવજીવન' નો સદેશો અમારા ઉત્સાહી
 વાચકો, જેઓ 'નવજીવન'ના હૃદયો પસંદ જતા છે તેઓ પદોચાથી ગદ છે. તેઓએ
 અમે સૂચવીએ છીએ કે તેમણે 'નવજીવન' જણ કે મંડળીએ કાઢવી તેનો માન એક દુકો
 હેતુ ગણવો. તે મંડળી અમુ- દિવસે, અમુ- વખતે, અમુ- જગાએ મળે, અથવા તે દિવસ
 મુક્તિ 'નવજીવન' વાંચી જાય અને તેની ઉપર ચર્ચા હો આ નર્થ ઘણ રહેલુ છે, પણ
 એમાથી પરિણામે ઘણા ભાગે નીપજવી ગમય છે. તેનું માપ દે- વાચક જો એક
 રાજનિશી રાખે તેા વર્ગને જાનતે કાઢી રાખે શુદ્ધ વિચારો, શુદ્ધ કાર્યો, શુદ્ધ ભાવોની
 અસર પ્રભુની ઉપર ઘણી હી પડે છે. શુદ્ધ ભાવનાઓને આપણે આપણી સદ્વાચિની
 બનાવી દઈએ તેા તે વડે આપણે આ સમારનો વિકટ માર્ગ પછી રહેવાથી કાપી રાખીએ.

‘નવચતન’ એક પણ અયોગ્ય કે નીચ ભાવનાનું, અસત્ય ખવરનું કે અવિવેકી ભાષાનું વાક્ય નહિ થાય એવા પ્રયત્ન અમે નિરંતર કરી જ કરશું; અને તેમાં અમે ભૂલ ન કરીએ, તેની ચોક્કસ અમારા વાચકવર્ગને અમે મોટીએ છીએ. વાચકવર્ગનો અમારી સાથેનો સંબંધ વ્યાપારી નથી પણ ધણો નિકટ અને નીતિમય છે એમ અને ધારીએ છીએ.

ઠીક કર્યું

ઘોડા વખત પહેલાં ન્યારે રા. ગાંધીએ ગાંધારાની મુલાકાત લીધી હતી ત્યારે તેમની બહુમા આવેલું કે ૧૯૨૨ થયેલાં વાચનાવયોમાં અમુક વર્તમાનપત્રો દાખલા થવા નથી હતા. આમાં કેટલાંક લોકપ્રિય વર્તમાનપત્રોનો પણ સમાવેશ થઈ નય છે. આ વિષય ‘યંગ ઇન્ડિયા’માં ચર્ચામાં આવેલો હતો અને તે વિષે કેળવણીના વડા અધિકારીની સાથે રા. ગાંધીએ પત્રવ્યવહાર પણ ચલાવેલો. આ પત્રવ્યવહાર ‘યંગ ઇન્ડિયા’માં છપાશે છે અને તે કપરથી ગાંધુજી પડે છે કે વર્તમાનપત્રો વિષેનો પ્રતિબંધ ૧૯૨૨ થયેલા વાચનાવયોને વિષે દૂર થયો છે. આ હદાપણમયી કરાવને સાક્ર અમે કેળવણી ખાતાના મુખ્ય અધિકારીને મુખ્યાર્જનારી આપીએ છીએ.

પ્રત્નની આગળ નિર્દોષ સાહિત્ય જ મુકાય એ બંસક ઈચ્છવા જેવું છે. ભેદભર્યા લખાણોથી પ્રભુ દૂર રહે એ પણ ઈચ્છવા જેવું છે; પણ આવા મુદ્દાના બળાકાર નથી થઈ શકતા. પ્રત્નના વાચનનો આધાર પ્રત્નની કેળવણી ઉપર રહે છે. એટલે પ્રત્નનો શોખ અખબારો કે પુસ્તકો વાંચવાના ભારે પ્રતિબંધો મરીને નથી કેળવી શકાતા, તેમજ વકાફારીની કેળવણી અમુક પુસ્તકો કે વર્તમાનપત્રો વાંચવાની બંધી કરીને પ્રત્નને નથી આપી શકાતી. જે પ્રત્નને હમેશાં ન્યાય મળે છે અને જે પ્રત્નના મનને જ્ઞાન આપવામાં આવે છે તે પ્રત્ન સહેજે વકાફાર રહે છે. સત્ત્વ ઈંગ્લેંડની માફક વકાફારી એ સ્પર્ધાપણુ પોતાને જ આધારે ટકી શકે એવો શુભ નથી. વકાફારી કોઈ પણ આમ દેડા વિના નથી શકતી નથી. એટલે કૉર્નરન સાહેબનું પગલું દરેક રીતે વખાળવા જેવું છે. ખરે જોતાં સરનાર આવાં હદાપણમયી પગલાં હમેશાં લેતી જ રહે તો એવકાફને ખવડારા જ ન રહે.

માતા ગાગળ થતી હિંસા

નવરાત્રિમાં હવેનવરાત્રીના પવિત્ર દિવસે તથા દસેરાના પુણ્ય દિવસે માતાની ગાગળ બકરા વગેરે પશુઓના ધાતકી રીતે વધ કરવામાં આવે છે તે અટકાવવાની પોતાના ક્ષતિ-ભાઈઓને તથા બીજા હિંદુઓને નમ્રતા સાથે પરંતુ આશ્ચર્યપૂર્વક વિનંતિ કરનારી ચાર પાંચ કવિતાઓ એક બીજા શુદ્ધ તરફથી અમને મળી છે. અમે તે કવિતાઓ તો છાપી શકતા નથી. પરંતુ તેમના સ્તુત્ય કામની મોંઘ તો લેવી જ નેહાયે. દયાધર્મ માનનારા હિંદુ ભાઈઓ કેવીના ભોગને બદલે જે હિંસા કરે છે તે જેમ અને તેમ જલદી અટકાવવાની દરેક હિંદુ ભાઈની ફરજ છે એમ અમે માનીએ છીએ. મુસવમાન ભાઈઓને એવધ બંધ કરવાનું વીનંતિયે તો આ હિંસા તો આપણે બંધ કરવી જ નેહાય.

વિજ્ઞપુરની રેંદીયાની પ્રવૃત્તિ

આ વિજ્ઞપુરની પ્રવૃત્તિ તેમજ એવા પ્રકારની બીજી પ્રવૃત્તિ વિષે તે તે બહેનો પાસે મેં જ્યારે લેખોની ભિક્ષા માગી ત્યારે તેમને સંકોચ થયો. અને તેમના તરફથી એવા પ્રશ્ન ઉઠ્યો કે આમ તેઓનાં નામ નહેરમાં આવે એ હું કેમ ઈચ્છી શકું? આજ લગી તેઓનું કાર્ય મેં છપું રહેવા દીધું. મને પણ આવાં કાર્યો નહેરમાં લાવતાં સંકોચ તો થયો. પણ રેંદીયાનું કામ ચાલી શકે છે, તે લોકપ્રિય છે, તેમાં આર્થિક વગેરે અર્થો સચવાય છે અને તેમાં સંભાવિત કુટુંબોની સ્ત્રીઓ પણ કામ કરી રહેલી છે એ પ્રશ્નએ નણકું આવશ્યક છે એમ પણ મને જણાયું. જો 'નવલખન' જેવું સાધન ન મળ્યું હોત તોપણ તે તે બહેનોની પ્રવૃત્તિ નહેર કરવી એવો તો મેં નિશ્ચય કર્યો જ હતો; અને તેથી જ લેડી તાતા, લેડી પિટિટ અને મિસિસ બ્રદ્દ પિટિટના નામ તે બહેનોની પરવાનગી લઈને મેં 'સાંજ વર્તમાન'ના પતેની અંકમાં નહેર કર્યો. ગં. સ્વ. ગંગાબહેનની પ્રવૃત્તિ મારી અલ્પમતિ પ્રમાણે બહુ મહત્વની છે અને એ પ્રશ્નએ નણકું જ જોઈયે. તેમાં તેમણે પોતાનું સર્વસ્વ હોમ્યું છે. જ્યારે પોતાનું કેટલુંક દ્રવ્ય રોષ્ટી ફેલેડમંદી મેળવી ત્યારે જ રેંદીયા પ્રવૃત્તિ વધારવાને મારે તેમણે બીજા પૈસાની મદદ માગી અને મેળવી. વિજ્ઞપુર જેવા નાના ગામમાં આટલી મોટી સ્તર કાતવાની પ્રવૃત્તિ ચાલે છે એ સૂચવે છે કે જો બરોબર કામ થાય તો થોડી મુશ્કેલી ગામેગામ સ્તર કંતાવ થઈ જાય અને જે વણકરોનો ઉદ્યોગ પડ્યો છે તે પાછા પગભર થઈ જાય. હું કમેદ શકું છું કે ગંગાબહેનની નક્કલ જે જે બહેનોને અવકાશ છે તે તે બહેનો કરશે.

* ગં. સ્વ. ગંગાબહેનના લેખ નીચે મોંઘ

તા. ૨૮-૯-૧૯૧૯

નડિયાદ-ખારેજડીનો દંડ

મા. રા. ખ. હરિલાલ દેસાઈએ મુજબની ધારાસભામાં નડિયાદમાં વધારાની પોલીસ મુકવા બાબત જે સવાલો પૂછેલા અને તેનો સરકાર તરફથી જે જવાબ મળ્યો એ વિચારવા લાયક છે. તાબેના, માણસો સંગ્રહરને કેવી રીતે આડે રખે દોરી જઈ શકે છે એ આપણે સંગ્રહરના જવાબમાંથી જોઈ શકીયે છીયે. વળી એમ પણ જોઈ શકીયે છીયે કે એક જોડું બીજા જોડાને કરાવે છે. સરકારનું પ્રથમ પગલું જોડું હતું. કલેક્ટર સાહેબના કાગળથી દોરવાઈ જઈ સરકારે નડિયાદ

બારેલી ઉપર વધારાની પોલીસ મુકી. સરકારે જોયું કે એ બૂલ થઈ; પણ બૂલ કબૂલ કરવા સરકાર તૈયાર નથી. તેથી બૂલનો કોઈ પણ પ્રકારે બચાવ કરવો એવી જ સ્થિતિ સરકારની પાસે આવી પડી. એ બચાવ કરવામાં સરકારને વિશેષ ખોટું કરવું પડ્યું છે કે કેમ તે આપણે તપાસીએ.

૨૧. બ. સાહેબે સવાલો પૂછ્યા તેમાં એવું પણ પૂછ્યું કે તા. ૧૦-૧૧-૧૨ અને ૧૩ એપ્રિલે નડિયાદમાં કંઈ પણ તોજાન થયું હતું કે નહિ. આ સમયે સવાલ હતો અને તે પૂછવામાં ૨૧. બ. સાહેબની મતલબ હતી કે એ તારીખો દરમિયાન નડિયાદમાં તોજાન થયું નથી તેથી વધારાની પોલીસ મુકવાનું સરકારને કંઈ કારણ નથી. આનું સરકાર કેમ કબૂલ કરે ? તેથી જવાબ આપવામાં સરકારે આવજો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો છે અને જવાબમાં એમ જણાવ્યું છે કે તા. ૧૧મીની સવારે અંગ્રેજ નિશાળના હેડમાસ્તરને અચોક્કસ દબાવવાની દેખાવ કરીને નિશાળ ખંધ કરવાની યજ્ઞ પાડવાના ઇરાદાથી એક ટોળું એકઠું થયું હતું. સરકારે આમ નિશ્ચયપૂર્વક વાત કરી છે તેથી એ બનેલી જ છે એમ માનવાનું કશુંયે કારણ નથી. આ બાબતની કંઈ પણ જાહેર તપાસ કરીને સરકારે નિર્ણય કર્યો નથી. સરકારે પોતાને મળેલા એકપક્ષી પોલીસ રિપોર્ટ ઉપર આધાર રાખીને ઉપરની હકીકત ધારાસભામાં રજુ કરી છે. જો સરકારે વિવેકશુદ્ધિ વાપરી હોત તો સરકાર કંઈક પણ મર્યાદિત વિશેષણ વાપરીને શંકાપૂર્વક હકીકત રજુ કરત. જો પ્રજા તરફથી એકપક્ષી વાત ચાલે તો સરકાર તેની દીકા કરવા તૈયાર થાય છે, તો એકપક્ષી વાત ઉપરથી નિર્ણય કરવાનો સરકારને શો અધિકાર હોઈ શકે ? સરકાર અને રાયત વચ્ચે પણ ઇન્સાફ કરવાને અદાલતો પડી છે, અને પંચ નીમવાના તત્વને પણ ચાકુ રાખ્યો નીતિમા સ્વીકારવામાં આવેલું છે. મેં તપાસ કરી છે અને નડિયાદના જાણીતા ગૃહસ્થો તરફથી મને જુદી જ હકીકત મળેલી છે. તેમની તરફથી દહેવામાં આવે છે કે જોરજુલમથી નિશાળ ખંધ કરાવવાના ઇરાદાથી કોઈ ટોળું ગયેલું ન હતું. બીજી નિશાળો તે દિવસે ખંધ હોવાથી અંગ્રેજ નિશાળના છોકરાઓ પણ વડા શિક્ષકની સાથે રક્ષક કરી રહ્યા હતા. તેમાં શહેરનાં થોડાં માણસો પણ જાણ્યા હતાં. પણ કોઈ પ્રકારનું અચોક્કસ દબાવવાનું ચલાવ્યું ન હતું.

હવે સરકારનો બીજો જવાબ લઈએ. તેઓ એમ કહે છે કે આ ટોળામાંનો એક આગેવાન જ્યારે પકડાયો હતો ત્યારે તેના ખીસામાં ખુનામરડીને ઉત્તેજન આપનારી એક પત્રિકા જેવામાં આવી હતી કે જેને સાર તેને સજા થઈ છે. આ હકીકત વાંચનારને બૂલથાપ ખવડાવે એવી છે. વાંચનાર એમ માને કે

આ 'આગેવાન' પાસે પેલી પત્રિકા ૧૧મી તારીખે જ હતી અને એ તે જ તારીખે પકડાયો હતો. સામીન થયેલી અને ઉભય પક્ષે માનેલી હકીકત તો આ છે કે તે 'આગેવાન' ૧૧મી તારીખે નહિ પણ ૧૭મી તારીખે પકડાયો હતો અને મજકુર પત્રિકા પણ તેના હાથમાં તે જ તારીખે આવેલી. એટલે સરકારની આ ખીજી હકીકત પણ પ્રખરે જાગણમાં નાખનારી જોવામાં આવે છે.

હવે નીચી હકીકત તપાસીએ. ૧૨મી એપ્રિલે એક ટોળું એકઠું થયું અને તેને ધરદો નડિયાદની ડેરી ઉપર હુમલો કરવાનો હતો, પણ તે ટોળાને પોલીસે વીખેરી નાખ્યું હતું, આમ સરકાર તરફથી કહેવાયુ છે. મને જે ખચર મળી છે તે એમ બતાવે છે કે એક ટોળું મળ્યું હતું એ સાચી વાત છે, પણ એ ટોળું નિર્દોષપ્રતિદી ડેરીના વ્યવસ્થાપકને ડેરી બંધ કરવાનું સમંવત્તવવા ગયું હતું. નડિયાદના આગેવાનોની માગણીથી જ એ ટોળું વીખરાઈ ગયું હતું. પોલીસને એ વીખેરવાનો જરૂરે પ્રયત્ન કરેલો પણ ન હતો. તેથી જરૂર પણ ન હતી.

ચોથી હકીકત સાચી છે અને તે એ છે કે નડિયાદની બહાર રહેલા રેલ્વેના પાટા ૧૨મી તારીખે હુમલો નાખવામાં આવ્યા હતા. આ બંધકર કામ હતું, ગંરમાવા જેનું હતું અને ગુન્હેગારો નથી પકડાયા એ વિશેષ સરખ ઉપજાવનારું છે.

હવે પાંચમી હકીકત લઈએ. ૧૩મી તારીખે રેલ્વેના પાટાને ઇજા પહોંચી હતી અને તાર કાપવામાં આવ્યા હતા. આ હકીકત દ્વિઅર્થી હોઇ ખોટો ખ્યાલ ઉપજાવનારી છે, અને તેથી સરકારની પ્રામાણિકતાને ઝાખ લગાડનારી છે.

૧૩મીએ કોઈક જગ્યાએ પાટાને નુકસાન પહોંચ્યું અને તાર કાપાયા એ વાત સાચી. ગ.અ.નો પ્રશ્ન નડિયાદને જ વિશે હતો, તેથી ધ્યાનનાર એમ સમજે કે ૧૩મીની બીના પણ નડિયાદની સરહદમાં બની હતી. ખરી હકીકત, આવી છે કે નડિયાદની સરહદથી સારી પેઢે દૂર પાટાને જોખમ પહોંચ્યું હતું અને તાર કાપાયા હતા. આ અકાસ્તમાં કોઈ પણ નડિયાદના હાથ હતો એવી મૂંઝવણ નથી થયેલી, એમ જાણતાં સરકાર નડિયાદને વિશે પગલેલા પ્રશ્નના જવાબમાં ૧૩મીની બીના મુકે છે એ દુઃખદ છે.

સરકારની પાસે ભારે સત્તા છે. રાવળદાદુરે એક બીજો પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનું જવાબમાં એ સત્તા કેવી છે તેનો સંપૂર્ણ ખ્યાલ સરકારે રાવળદાદુરને અને પ્રખરે આપી દીધો છે. નિર્દોષ સવાલનો જવાબ કેટલી બધી સફાઈથી સરકારે આપ્યો છે એ બતાવવા હું એ સવાલજવાબનો અક્ષરશઃ તરજુમો નીચે આપું છું:

સ.—વધારાની પોલીસ નડિયાદમાં રાખી છે તેનો અર્થ શું એમ નથી કે તે પોલીસ ગુન્હા અટકાવવાને સારું નહિ પણ સંજ્ઞાને ખાતર છે ?

જા.—૧૮૫૫ના મુંબઈ ડિસ્ટ્રિક્ટ પોલીસ કાયદાની ૨૫મી કલમની પેટાકલમ '૧' માનનીય સભાસદે જોયું લેવી. તે કલમ શા કારણથી પોલીસ રાખી શકાય એ બતાવે છે.

જો અવિવેક વાપર્યા વિના ગુરૂ બાપા વાપરી શકાય તો સરકારનો આ જવાબ કહી ન શકાય. તેમાં સત્તાનો મત રહ્યો છે. એ જવાબ કહાક છે, અને ગામડી બાપામાં એ જવાબનો અર્થ એ થયો કે 'અમારે કંઈ' તે કંઈ; તમારાથી થાય તે કરી લેજો.'

રાજ્યસત્તાનાં બારે બળની પાસે એક રૂંક મળ્યાહાલુર શું કરી શકે ? સરકારની ફરજ હતી કે તેમણે ચોખ્ખા સવાલનો ચોખ્ખો જવાબ આપવો; અને જો સરકાર ચોખ્ખી રીતે પોતાને બચાવ ન કરી શકે તો સરકારે પોતાની બૂલ ખેંચી લેવી જોઈતી હતી. હું સૂચનું છું કે એમ સરળભાવે બૂલ સુધારવામાં જે સત્તા રહેલી છે, જે મરનજો રહેલા છે, જે ગિનજવાબદાર મગરો અને કહાક જવાબમાં નથી, એવાં.

પ્રજા આ કિસ્સાને આટલેથી મુકી ગઈ નથી. નડિયાદ કે ખારેજડીનો કંઈ થાય છે એટલો જ સવાલ આમાં નથી રહ્યો. આમાં મંત્રસાદનો, સરકારની રાજ્ય-નીતિનો સવાલ છે. મંત્રસાદ અને રાજ્યનીતિ ચોખ્ખા રાખ્યાં અને સ્થાપવા એ એ રાજ્યની તેમજ પ્રજાની યજ્ઞ છે. આજે નડિયાદ તો મહે મુજરાન અને આવતી કાલે હિંદુસ્તાન—આવી રાજ્યનીતિ એ રોગની જેમ છે; અને જેમ રોગને ઉગતો હાંબવો જોઈએ તેમ અનીતિવાળી રાજ્યનીતિનું તુરંત બંધ થાય એવા કલાન પ્રજાએ લેવા જ જોઈએ.

નડિયાદના શહેરીઓની અને ખારેજડીના ખાતેજડોની ઉપર મોટી જવાબદારી છે. તેઓએ ખંતથી આ પ્રશ્નને સરકાર અને પ્રજાની પાસે મચવો જોઈએ. તેમણે જ્યાં જ્યાં સરકારની હકીકતમાં દોષ જોવામાં આવે ત્યાં ત્યાં બતાવવા જોઈએ. શાંતિ, વિવેક અને મર્યાદા સુસ્ત અને નીંદર સ્થિતિ કામ લેવામાં આવશે તો મારી ખાતી છે કે સરકાર પોતાની બૂલ કબૂલ કરશે. ૨૦-૨૫ હજાર રૂપિયાનો સવાલ નથી. નડિયાદ-ખારેજડીની ઉપર કલાંક આવે છે એ સવાલ છે. એ કલાંક દૂર કરવું એ નડિયાદીઓની અને ખારેજડીના ખાતેજડોની ફરજ છે. તેમને મદદ કરવી એ આપણી યજ્ઞ છે.

પંજીય કમિટી

પંજીય કમિટીમાં અગત્યબીબર્યા ફેરફાર થયાં કરે છે. પંજીય વિષે જે હીલચાલ થઈ છે તેની અસર સરકાર ઉપર થઈ છે એમ જણાય છે. કમિટીનું પરિણામ શું આવશે એ કહેવું મુશ્કેલ છે. આપણી હીલચાલ હજુ પણ વધારે જોરદાર થઈ હતી તો આપણને જરૂરથી ભયનું કારણ નહિ રહેત. પંજીયને સાર જોટલું આપણને દુઃખ લાગ્યું છે તેટલું આપણે જ્ઞાન મેળવ્યું નથી, તેટલો આપણે તે મેળવવા પ્રયાસ નથી કર્યો. એમ છતાં સંન્યાસી શ્રદ્ધાનંદજી કહે છે તેમ લોકોમાં ચોતરફ પંજીયને સાર લાગણી ઉભરાઈ આવી છે, એ જોવી તેવી વાત ન કહેવાય. 'પંજીય અમારું, પંજીયી તે અમારા ભાઈ,' આવો ધ્વનિ આપણે ચારેબેર સાંભળી રહ્યા છીએ. એમાં આપણી પ્રજાભાવના, એકતા રહેલાં છે.

પંજીયની કમિટીમાં બે વધારે સભાસદ નીમાશે—એક હિંદી ને એક યુરોપીઅન—એમ સરકાર વતી સર વિલિયમ વિન્ઝેન્ટે જાહેર કર્યું છે. આ ખબર એક રીતે સતોષકારક ગણાય. એ સૂચવે છે કે લોકલાગણીને કંઈક માન મળ્યું છે. બીજી તરફથી તે ચિંતા ઉપજાવે છે. મેરજરો કેવા નીમાશે ? એ સભાસદો પ્રામાણિક, સ્વતંત્ર અને હોશિયાર હોય તો કમિટીને જોર મળે, ન્યાયની વધારે આશા રખાય. જો તેઓ પ્રામાણિકતા કરતા સ્વાર્થને વધારે ગણે, સ્વતંત્રતા કરતાં ખુશામત કરવી તેમને વધારે પ્રિય હોય, હોશિયારીની ખોટ ચાલાકીથી પૂરે એવા હોય તો ઓલમથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા જેવું થાય. ગાજીરું વાજીરું હમણાં જ માંડવે આવશે એટલે આપણે લાંબી મુદત સંશયવાન નહિ રહેવું પડે.

આ કમિટીમાંથી બીજી કમિટી પેદા થવાની છે. કમિટીને પંજીયમાં થયેલી સજ્જની તપાસ કરવાની સત્તા છે કે નહિ એ સવાલ અમે હમેશાં કર્યો છે. બીજી કમિટી એ આવા સવાલનો જવાબ છે. સર વિલિયમ વિન્ઝેન્ટે જણાવ્યું છે કે સજ્જની તપાસ કરવા બે હાઈકોર્ટના જજો નીમાશે. તેમાંના એક હિંદી ને બીજા અંગ્રેજ હશે. આ ખબરને પણ ઉપરની ટીકા લાગુ પડે છે. હાઈકોર્ટના જજો પંજીયમાં પણ નીમાયા હતા. પંજીય કમીશનમાં હિંદી પણ હતા. હાઈકોર્ટ જજ પોતાની લાગણીથી દોરવાઈ જઈ જાણે અન્યાય અન્યાય કરી શકે છે. હિંદી જજ ન્યાય જ કરે એવો દાવો આપણે કરી શકતા નથી. જજોનાં નામ જાણ્યા પછી જ આપણને ખબર પડશે કે તેથી આપણે સંતોષ પામવો કે આપણી ચિંતામાં વધારાનું કારણ ઉમેરાયું માનવું.

આપણી એક ધરજા તરી આવે છે. સરકાર ગમે તેવી ને ગમે તેટલી કમિટી નામે, આપણે જો બરોબર પૂરાવો રજુ ન કરી શકીએ તો કમિટી શું કરે ? અને જો લાલા હરદીશનલાલ જેવાને કેદમાં રહેવું પડે તો તેઓ ખરી હકીકત કઈ રીતે રજુ કરી શકે ? જોઓ ખરા ગુન્હા સાર નહિ પણ મુખ્યત્વે રાજદારી પુરુષો તરીકે જ પકડાયા છે તેઓને છોડવા જોઈએ. તેમ યાચ તો જ પંચાયતમાં ચથેલા મામલાઓની યોગ્ય તપાસ થઈ શકશે.

જગતનો તાત

(૧)

“ ૨ ખેડૂત તું ખરે જગતનો તાત ગણાયો. ”

આ પ્રમાણે નિશાળમાં પ્રાથમિક કેળવણી લેતાં શીખીએ છીએ. તેનો શો અર્થ છે અને જગતના તાતની સામે આપણી ભક્તિ કેટલી ઓછી છે એનું થોડુંક સમજણ રા. ચંદુલાલના આ અંકમાં છપાયેલા લેખથી આપણને થાય છે.

રા. ચંદુલાલે ખેડૂતોની સ્થિતિ વિશે બહુ દ્રઢકામાં પણ અસરકારક લખ્યું છે. એમણે કાઠીયાવાડના ખેડૂતને કુદેશીને લખ્યું છે, પણ જે વાત કાઠીયાવાડના ખેડૂતને લાગુ પડે છે એ જુદે જુદે રૂપે સમગ્ર હિંદુસ્તાનના ખેડૂતોને લાગુ પડે છે. ન્યા સુધી ખેડૂતોની હાલત શિક્ષિતવર્ગે વિચારી નથી, બાણી નથી, અનુભવી નથી ત્યાં સુધી એ હાલતમાં સુધારો થવો અશક્ય છે.

ખેડૂતોની હાલત વિશે આપણા અગ્રસરોએ થોડી માહિતી મેળવી છે, થોડું લખ્યું છે, ધારાસભામાં પણ ચર્ચા કરી છે, એમ છતાં એ હાલતનો અનુભવ નહિ હોવાથી તેમાં ખરા સુધારો થઈ શક્યો નથી.

સરકારી અમલદારોએ ખેડૂતોની હાલત બેશક જાણી છે, પણ અમલદારોની સ્થિતિ ખરેખરી દયાનનક છે. એમણે અમલદારની દૃષ્ટિએ એટલે મહેસૂલ ઉધરાવનારની દૃષ્ટિએ ખેડૂતને જોયા છે. વધારેમાં વધારે વીધેલી નાંખી શકે, ઉપરાંત શકે એ અમલદાર ચઢે, તેને ખિતાબ મળે અને તે હોશિયાર ગણાય, જે દાંપણે જે ચીજોને આપણે તપાસીએ તે જ દૃષ્ટિએ તેને આપણે જોઈ શકીએ છીએ. એટલે ન્યાં સુધી કોઈએ ખેડૂતની નજરે ખેડૂતની હાલત તપાસી નથી ત્યાં સુધી તે હાલતનો આગેવળ સિતાર આપણને મળવાનો નથી.

તોપણ કેટલેક દરજ્જે આપણે એ હાલન બાણી શકીએ છીએ. હિંદુસ્તાન કંગાલ છે. હિંદુસ્તાનમાં લાખો માણસોને એક જ ટંક ખાવાનું મળે છે. એ બધાનો અર્થ એટલો જ કે હિંદુસ્તાનના ખેડૂતો કંગાલ છે અને તેઓમાંના ઘણાને એક જ ટંક ખાવાનું મળે છે. એ ખેડૂતો કેણુ ? લગ્નરો વીધાના માલીક એ પણ ખેડૂત; જેની પાસે એક વીધું જમીન છે એ પણ ખેડૂત; અને જેની પાસે એક વીધું જમીન નથી પણ જે પીગળને નાળે રહી એની કરી બાગમાં કાઠકિ દાણો મેળવે છે એ પણ ખેડૂત; અને છેવટે મેં ચમ્પારણમાં એવા પણ લગ્નરો ખેડૂતોને જોયા છે કે જેઓ સાહેબ લોકની નેમજ આપણા લોકોની કેવળ ગુલામ-ગીરી જ કરે છે અને જેમાંથી જન્મભર છટ્ટી શકતા નથી. આ જુદા જુદા પ્રકારના ખેડૂતોની ખરેખરી સંખ્યા આપણને કદી મળવાની નથી. વસ્તીપત્રક બનાવવાની પણ રીત હોય છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસવાને અર્થે વસ્તી-પત્રક બનાવવામાં આવે તો એ આપણને આશ્ચર્ય પમાડે અને શરમાવે તેવી ખબરો આપે, ખેડૂતોની દયા મુશ્કેલવાને ગરબે દિવસે દિવસે ખમડતી બય છે એવો મારો અનુભવ છે. જે ખેડા છડેલા આખા ગણાય છે ત્યાં પણ જેઓ સારાં ઘર બાધી શક્યા છે તેઓ તેમાં સમારકામ કરવાને શક્તિમાન રહ્યા નથી. તેઓના ચહેરા ઉપર આપણે આશા રાખી શકીએ એવું નજ નથી. તેઓનાં શરીર જોઈએ તેવાં મજબૂત નથી. તેમનાં છોકરાં રેંછપેંછ જોવામાં આવે છે. ગામડાંઓમાં મગ્ગીએ પ્રવેશ કર્યો છે. ખીજ ચોળી રોળોળી પણ લોકો પીડાય છે. મોટા પારીદારો કરજના બોળ નીચે કચરાયેલા છે. મદ્રાસનાં ગામડાંઓમાં જતાં તો કમકમાટ જ આવે. જોકે જેવો ગાદો અનુભવ મને ખેડા અને ચમ્પારણનો છે તેવો મદ્રાસનો નથી, તોપણ ત્યાંનાં જે ગામડાં મેં જોયાં છે તેની સ્થિતિ ઉપરથી મદ્રાસના ખેડૂતોની કંગાલિયતનો મને સારો ખ્યાલ આવી શકે છે.

હિંદુસ્તાનને સાર આ મોટામાં મોટા સવાલ છે. એ સવાલનો કડવો કેમ થઈ શકે ? ખેડૂતોની હાલત કેમ સુધરી શકે ? એનો વિચાર આપણે કાણે કાણે કરવો આવશ્યક છે. હિંદુસ્તાન તેનાં શહેરોમાં નથી. હિંદુસ્તાન ગામડાંઓમાં વસે છે. મુંબઈ, કલકત્તા, મદ્રાસ, આદિ નાનાં મોટાં શહેરોની વસ્તીનો સરવાળો કરવા જતકે, તો એક દરોડથી ઓછો આવશે. હિંદુસ્તાનનાં સારાં શહેરો ગણવાને બેસીયું તો તે ઓની અંદર હશે. પણ ઓથી માંડીને હજાર માણસોની વસ્તીવાળાં ગામડાંનો પાર નથી. એટલે આપણે શહેરોને આખા કરી શકીએ, શહેરોને સુધારી શકીએ તોપણ એ પ્રયત્નની અસર આપણાં ગામડાંઓની ઉપર ઘણી ઓછી થવાની

છે. ખાબોચીયાને સુધારતાં છતાં જેમ પાસેની નદીની ઉપર જો તેમા મેલ રજો સ્થાયી તો કદીયે અસર નથી થતી, તેમ શહેરોતું છે. પણ જેમ નદી સુધરવાથી ખાબોચીયાં પોતાની મેળે સુધરી જાય છે તેમ જો આપણે ગામડીયાના ઇવનમાં સુધારા, વિકાસ કરી શકીયે તો ખીણું અધું એની. મેળે સુધરી શકે છે.

‘નવજીવન’નું દૃષ્ટિબિન્દુ નિરંતર ખેડૂતોની સ્થિતિ જ રહેશે. એ સ્થિતિ કેમ સુધારી શકાય; એ સુધારવામાં નાના મોટા બધાં કેમ ભાગ લઈ શકે, અને જો આપણામાં ધોડું જ લશ્કર એવું પેદા થાય કે જે સાત્યને જ વળગી પોતાનું કર્તવ્ય ક્યાં કરે તો યોગ્ય સમયમાં આપણે કેમ આગળ વધી શકીયે એ હવે પછી વિચારશું.

લેખકોને વિનંતિ.

પણ લેખકો અમને પોતાના લેખો મોકલ્યા કરે છે. એમના હતાલ અને એમના ‘નવજીવન’ પ્રત્યેના પ્રેમને સારૂ અમે એમને ધન્યવાદ આપીયે છીયે. જે લેખો વાચવા અમારી મનિ પ્રમાણે પ્રગ્ન હતુકે છે તેવા લેખોને અમે જરૂર સ્થાન આપશું. બધા લેખકોને અમે નોખે: પત્ર નથી લખી શકતા તેથી ટેટલીકે સૂચના અહીં જ આપીયે છીયે.

હાલ તુરંતમાં અમે નિબંધોને સારૂ ઘણી જગ્યા શોધવા નથી હાથેલા. ખ્યાતિ પામેલા વિદ્વાનોની પ્રસાદી જ્યારે જ્યારે મેળવી શકીયે ત્યારે ત્યારે અમે આપતા રહેશું. પ્રગ્નની સુખ્ય જરૂર સારા વિચારોની નથી પણ સારાં કાર્યોની છે. સારામાં સારા વિચારો જ જો પ્રગ્નની પામે મુકવા હોય તો પ્રાચીન ગ્રંથોના મુદર અનુવાદથી ‘નવજીવન’ બરી ગણાય. પ્રગ્ન એથી ચાકેલી માણુમ પડે છે. ઝેટલે જે જે વિચારોનો અમલ થયો હોય તેનાં દહાતો પ્રગ્નની પામે મુકી એ વિચારોની ઉપર વિશ્વાસ એસાડવાનો અમે પ્રયત્ન કરી રહ્યા છીયે. તેથી અમે જેમાં પ્રગ્નને ઉપયોગી હોય તેવા અનુભવ પ્રગ્ન પામે મુકવા હાથેલીયે છીયે. ઝેટલે પ્રગ્નમાં જેઓ કંઈ પણ કાર્ય શુદ્ધભાવે કરી રહ્યા હશે તેમનાં કાર્યોનાં વર્ણનને ‘નવજીવન’માં સ્થાન મળશે.

લેખકોએ તાંત્રી અને ગરીબ ગિયારા ખીજાં જોડવાનાર ઉપર દયાભાવ રાખવો જોઈયે. તેથી લેખકોએ કાગળની ઝેક જ ગાળુએ લખવું આવશ્યક છે. લેખકો જે લેખ મોકલે તે અમે શ્રી પાછા નથી લખી શકતા, ઝેટલે પોતાથી બની શકે એવા સમ્રામાં સારા અક્ષરો લખવા એ પણ બહુ જરૂરનું છે. ટેટલીકે એમ માને છે કે સુગરાતી બાપામાં તો ગમે તેવા અક્ષર લખીયે તોપણ ચાલે. એ માનુષકિતની

ન્યુનતા સૂચવે છે. પોતાની ભાષાના અક્ષરો ચોખ્ખા અને સુંદર લખવામાં આપણે અભિમાન માનવું જોઈએ. ગમે તેવા અક્ષર લખતાં શરમાવું જોઈએ. પણ જ્યારે છાપવાને સાર લખીએ ત્યારે બેવડી કાળજી રાખવી એ પોતાનો ધર્મ છે એમ હરેક લેખકે માનવું જોઈએ.

આ પ્રસંગે અમને એક દસાંચેલા લેખકનું કાવ્ય યાદ આવે છે. તેના સાર આવે છે:—વિચાર્યા વિના કંઈ પણ ન લખશો; લખીને ધ્યાનપૂર્વક વાંચી તે જ વસ્તુ ફરી લખજો; અને ફરી લખતાં તેને અર્ધી કરજો; વળી વાંચી જાજો, વળી વિચારજો અને અર્ધીની પણ અર્ધી કરજો; એમ જે ચતુર્થાંશ રહે તે ફરી વાચજો અને તમને જરાયે શંકા નહોતો વળી કંઈક કાઢી નાખજો; તોયે તમે જોશો કે ત્રીજી એવો ઘાતકી હશે કે તેમાથીયે કંઈક કમી કરશે ! આ શીખામણુ નવીન લેખકોને સાર છે, પણ દસાંચેલા લેખકો તેમાથી ઘણું શીખી શક્યા છે. દરેક લેખકને ઉપલી અનુભવને મલાહના અખતગ અજમાવી પશ્ચિામ જોવા અમે સીનવીએ છીએ. અ. ગોખલેજી એક નાનકડો કાગળ લખવો હોય તોપણ તેને વિશે પાચ દશ મિનિટ વિચાર કરી લે, બાપા મનમાં ગોઠવી લે, પછી તે કાગળ લખી કાઢે; તેને રદ કરી પીજો લખે, ગિત્રોને ખતાવે, તેઓની ટીકા વિનયપૂર્વક સાબળે અને પછી જ પોતાનો કાગળ પૂરો લખાવો સમજે. પશ્ચિામ એ આશ્ચર્ય કે એમના જેવો કાણુ પરદેશી બાપા ઉપર થોડા જ મેળવી શક્યા છે. તેમની બાપામાં શૌર્ય, સત્ય ઇ. બધાં હતા, છતાં તેમાં ક્યાંયે કંઈ જોવામાં નહિ આવે. જેમ હોશિયાર કડીયો બીત ચણે છે તેમાથી એક પણ ઇંટ જુલબરેલી રીતે ચણાયેલી નજરે નથી પડતી, તેમ આ બાપાના કડીયાની અક્ષરભીતને વિશે તેના લખાણોના વાગનારાનો અનુભવ છે. પોતાની માંતૃબાપા વિશે તો આપણને એથી પણ વધારે પ્રેમ હોવો જોઈએ.

અમારા હસાહી અને પ્રેમી લેખકો ઉપરની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખશે તો તેઓના લખાણુ કષ્ટલ થવાનો વધારો મંબવ છે, એટલું જ નહિ પણ એવી રીતે વિચારકપી હયોડાથી ધડાયેલા લખાણુ પ્રજને ઉપયોગી થઈ પડશે.

શુદ્ધ પ્રેમની નિશાની

ઠહાલાં ભાઈઓ અને બહેનો,

મારી ઉપર મારા જન્મદિવસને સાર અનેક વારો, કાચગ અને પત્તા આવ્યાં છે. તમે એ દિવસને વધાવ્યો છે. મારી ઉપરનો પ્રેમનો ખડલો હું કહી રીતે આપું ? કયા રાજદર્મ

શુદ્ધસ્થાનો સામાન કઢાવી નાંખ્યો અને ગાડીવાળાને તેણે રોકાયેલી છે, એમ કહ્યું તેથી બે ત્રણ સોડીનો માર માર્યો; વળી તે લખે છે કે 'આસપાસના લોકોમાં એટલી હિંમત ન હતી કે તે બિચારા ગાડીવાનને કે ભાડીયા શુદ્ધસ્થને ન્યાય આપી શકે.' એ ન્યાય કઈ રીતે આપી અપાવી શકે એ બારે પ્રશ્ન છે. ખીલ દેશમાં આવી ઉદ્ધત વર્તણૂકથી, તમારાગીરો વચમાં પડી, એવા માણસને ઉદ્ધતાઈ કરતા જરૂર પડે. આપણને જેની ઉપર અન્યાય થતો હોય તેનો મર્યાદાપૂર્વક બચાવ કરતાં આવડતું નથી. આપણામાં વ્યક્તિગત હિંમત એટલી બધી ઓછી થઈ ગઈ છે કે એક જ માણસ જેખમ સહન કરીને નિરાધારનો બચાવ કરવા તૈયાર થતો નથી. આવી સ્થિતિમાં આપણી પામે ત્રણ રસ્તા સહેલા થઈ સહેલા છે. ગાડીવાળો જે ન્યાયી અને એટલાજો હોય તો એ ગોરાઓને સીધો પોલીસ સ્ટેશન હાંકી નય અને એ જ વખતે ફરીઆદ નોંધાવે; અને હિંમત ધરાવે તો એ ગોરાઓનું ઠેકાણું ચાદ રાખીને તેઓને લિતાર્યા પડી ફરીઆદ નોંધાવે જે ભાડીયા શુદ્ધસ્થને અન્યાય વેઠવો પડ્યો એ પણ ફરીઆદ દિવાની અથવા ફોર્જરી અથવા તો બન્ને કરી શકે; અને ત્રીજું તમારાગીરો પણ એ ગાડીવાળાને તથા ભાડીયા શુદ્ધસ્થને ફરિયાદ કરવામાં મદદ કરી શકે. રા. ખૂળસાંકરે પોતે તમારાગીર તરીકેની પોતાની ફરજ ન બનવી હોય અને ગાંડીવાળા કે ભાડીયા શુદ્ધસ્થને મદદ કરવાનું ન કહ્યું હોય તો અન્યાયનો ખીજો પ્રસંગ આવ્યે આટલું તો કરશે જ એમ અમે માની લઈશું. આટલી વસ્તુ અમે સામાન્ય દષ્ટિએ વિચાર કરતાં સમજી છે. જે આપણા બધાયમાં અન્યાયની અસહિષ્ણુતા આવી નય અને તેને અંગે ગૌણ પણ યોગ્ય અને શુદ્ધ કાર્ય કરતા આપણે યદ જયે તોપણ આવા અન્યાયો થતા જરૂર આટલે.

સ્વદેશી ખાંડ

૨૧. પોપટનાથ દામોદર પુનરાગ્રે સ્વદેશી ખાંડ વાપરવાની આવશ્યકતા વિષે લેખ લખી મોકલેલો છે. હાલ અમે 'નવજીવન'ની જગ્યા એ લેખને સાફ નથી શોધતા, તેમ છતાં સ્વદેશી ખાંડ વાપરવાની આવશ્યકતા વિષે અમને કાંઈ સંશય નથી. અમારાથી કેટલો સાર ઉચ્ચ શિક્ષક એ સવાલ વિચારીને જ આ લેખને અમે સ્થાન નથી આપ્યું. પણ કોપડ બાદ કરતાં ખીજ વસ્તુઓમાં પરદેશી ખાંડ આપણે બહુ પૈસો એટલે લગભગ ૧૭ કરોડ રૂપિયા અહાર ધસી નય છે. અમારી મહત્વાકાંક્ષા તો એ છે કે જે આપણે પરદેશી કાપડને દેશમાં ન આવવા દેવાના મહાપ્રયાસમાં સફળ થઈએ તો તેમાં મેળવેલી સફળતા અને તે પ્રયાસથી ઉત્પન્ન થયેલો ઉત્સાહ આપણને ખીજ વિદેશી વસ્તુઓ જે આપણા દેશમાં આપણે વેદા કરી રાખીએ તેનો ત્યાગ જરૂર કરાવશે જ. અત્યારે તો આપણી દયામણી સ્થિતિ એવી છે કે આપણે આપણને જોઈય તેટલું કાપડ, જોઈય તેટલી ખાંડ જોડે દેશમાં વેદા કરી મક્કતા જ નથી. એ અશક્તિ સગવડને અભાવે નથી, ક્રબને અભાવે પણ નથી એવો અમારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. એ અશક્તિનું મૂળ આપણું જ્ઞાન, સાહસ, સ્વદેશપ્રેમ અને ઉત્સાહની ન્યૂનતામાં છે.

* ધર્મસંકટ પર છત

આવો લેખ હું 'નવછવન'માં આવવા દઉં છું, કેમકે જે ધર્મસંકટ બહેન સતોકને આપ્યું ને દહીં છે તે આપણને બેધાને આવે છે. એવાં સંકટની સામે યહું ને તે છતવાં એમાં પુરુષપણું કે સ્ત્રીપણું છે. વળી કપરના લેખમાં વર્ણના સંદર્ભને ક્યાંયે સ્થાન અપાયું છે એવા અર્થ કોઈ નહિ દાઢે એવી કમેદ રાખું છું. હિંદુ સંસારસાગરમાં નીતિનાં, બરનીઓટ ચયાં ન કરે છે. સત્યાગ્રહાશ્રમમાં એક રહેલી અને એક હરેસને સહુ વગ છે, ત્યાં નતિ-એક રાખવો એ હિંદુ ધર્મનું રહસ્ય ન સમજવા બરોબર છે એવી મારી અલ્પમતિ છે.

* સી. સતોકબહેન ગાંધીના લેખ નીચે નોંધ

તુર્કીનો સવાલ*

આ સભામાં આવવાને આમંત્રણ આપીને મને બ્યવસ્થાપકોએ આભારી કર્યો છે. જે સવાલની ચર્ચા કરવા આપણે એમ્ના યયા બીચે તે સવાલ મારે સાદ નવો નથી. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી જુદા જુદા મતના પક્ષ ઈસ્લામી લાઇઓના પ્રસંગમાં હું આરોપો છું. હું નહીં છું કે આ બહુ મારે સવાલ છે. તેના શુદ્ધ ફર્યા ઉપર આ દેશની શાંતિનો આધાર રજા છે. તેથી આ સવાલને માત્ર મુસલમાનોની સાથે સંબંધ છે એટલું ન નહિ પણ તેની અસર હિંદુ અને ખ્રીસ્ત વર્ગો ઉપર પણ થઈ છે. આ બ્રિટિશ સંસ્તનતનો એક મહાન સવાલ છે. તેથી જ્યારે મેં એયું કે ધારાસભામાં અપાયેલા પોતાના લાપણીમાની ૫૫ મિનિટમાંથી એક ન મિનિટ વાઈસરાય સાહેબે આ સવાલને આંખી હતી ત્યારે હું દુઃખી થયો. જો તેમણે એથી વધુ ન હોત અને ૫૪ મિનિટ તુર્કીના સવાલને આંખી હોત તો અયોગ્ય ન ગણાત. મેં નમ્રતાપૂર્વક આ સવાલની ચર્ચા કરતા વિષે તેઓ નામદારને ચેતવણી આપેલી છે. ઈસ્લામમાં જે ધણું પરિત્ર છે, તે આ સવાલમાં સમાયેલું છે. તમારી લાગણી હું સમજી રહું છું કેમકે જો હિંદુઓની ધાર્મિક લાગણી દુખાત તો તેઓની ઉપર કેવી અસર થાય એ હું નહીં છું. તમારી સમક્ષ આજે ખલીફનો પ્રશ્ન એ સપજી ન છે, તેથી મને ખાતરી છે કે તમારી આ યોગ્ય લડતમાં હિંદુઓ તમારી સાથે છે.

ચોરા ન દિવસ પહેલાં મેં મારા એક લેખમાં જણાવ્યું છે કે વાઈસરાય સાહેબે તમારો કેસ રજુ કર્યો છે અને પીસ હૈન્ડરનુમાં તમારી વતી એવજાએ મોકલી મઝ્યા છે. આ સાદું કહેવાય, પણ બસ નથી. તમારે સારું તેમને લાગણી હોવી જોઈએ. તમારો કેસ તેઓ સાદેને પોતાનો ફરી મુકવો જોઈએ. હું નમ્રતાપૂર્વક એમ સૂચવવા માગું છું કે જો વાઈસરાય સાહેબ અને મિ. ઝોન્ડેવ્યુ તમારી લાગણી બરાબર નહિતા હોય તો તેઓએ બાદશાહના પ્રધાનમંત્રીને કહેવું જોઈએ કે તમને સતોષ થાય તે પ્રમાણે તેઓ ફરિયાદ ન

લાવી શકે તેા એ બન્ને અમલદારોનું રાજનાયું પ્રધાનમંડળે સ્વીકારવું જોઈયે. બ્રિટિશ સત્તા-
નતમાં મુસલમાનોની સંખ્યા ઘણી ઓટી હોવાથી પ્રધાનમંડળની ફરજ છે કે તેઓએ આ
કેસનો બ્યાનથી ચુકાદો મેળવવો. આપણને યોગ્ય વખતમાં જવાબદારી સમજાવવાની ફરજ
આશે મળવાનો આ સમય કહેવાય છે. એવે સમયે મુસલમાનોની લાગણીને વિશેષ ધ્યાનમાં
રાખી તે વિરોધી વર્તન ગણાય.

પણ મારે કબજા કરવું જોઈયે કે પ્રધાનમંડળ પોતાની ફરજ ચૂકશે એવી ધાસ્તીના
કરતાં મને વધારે ધાસ્તી તેા એ છે કે તમે આ મંડપમાં બેઠેલા અગ્રવાનો અને આ મહાન
સભા તમારી ફરજ ભૂલશો. જો તમે અને હું આપણી ફરજ ભૂલી જઈશું તેા કરોડો મુસલ-
માનોના શાપને લાયક આપણે બનશું. કેમકે તેઓ તેા એમ ધારી રહ્યા છે કે ગમે તે પ્રકારે
પણ પરિણામ તેા સાક્ર જ આવશે. એટલે જો પરિણામ સાક્ર ન આવે તેા તેઓની
નિરાશાનો પાર નહિ રહે. બ્રિટિશ અમલદારો ડાહ્યા અને શાણા છે. આપણે જાણી જાયે
કે સમતમાં જાયે એ બાબત કાદતાં તેઓને વાર લાગતી નથી. તેથી હું કશું છું કે તમારી
છાતી ઉપર હાથ મુકી તમે આ જાણી વિષય વિશે જાણી છે કે નહિ એ સવાલ તમારા
હિતને પૂછે. ખાતરીપૂર્વક માનજો કે જો તમે જાણી હશો તેા હજી કંઈ ગયું નથી. 'કોર્ટ'
એમ્પિયલ અને ખીલ ઉમરાવો જેઓ તમારી કુમકે આવ્યા છે તેઓના આપણે આજારી
થયા જાયે. તમે લલા અંગે ન મિ. એન્ડ્રુસનો તુર્કીના સવાલ વિશે એક જ કાગળ જોયો
છે. હું તમને ખાતરી કરી આપું છું કે તેની આ સવાલ વિશેની બારે મહેનતમાંનું આ એક-
જાણના ઓર્ડર કાર્ય છે. પણ જો તમે પોતે આ સવાલ વિશે ખરી લાગણી નહિ ધરાવતા
હો તેા આ બધા અંગેની રોવા નકામી થઈ પડશે.

તમે પ્રાર્થના વડે આજનું કાર્ય આરંભ્યું છે, પ્રાર્થના કરીને સમાપ્ત કરશો. જે હમેશાં
જાત્ર છે અને જે સર્વત્ર વસનારો છે એવા સાક્ષીને આપણે હૃદયી શકવાના નથી. પવિત્ર
આત્માની પ્રાર્થના તે સદાય સાત્તજનારો છે. દુનિયાના સારા માણસો સાક્ષી પૂરે છે કે
તુર્કીના કેસ પવિત્ર છે. તમે પવિત્ર છો, તમે પ્રામાણિક છો ? એ સવાલ છે. કરોડી સહેલી છે.
પવિત્ર અને પ્રામાણિક માણસ પોતે જોને ન્યાય માંગ્યો છે તેને સાક્ર હમેશાં પોતાનો ભોગ
આપવા તૈયાર રહે છે. તમે તૈયાર છો ? તમારો આરામ, તમારી મન, તમારો વેપાર, તમારો
જીવન સુદ્ધા ન્યાય મેળવવાની ખાતર આપવા તમે તૈયાર છો ? જો તમે હો તેા તમે
સત્યાગ્રહી છો અને તમે જીતશો ન.

કેટલીક વખતે હિંદુ અને મુસલમાન મારી પાછો આવે છે અને પૂછે છે કે હપ્પા
ખુનામરખીનો કેઈ વેળા સત્યાગ્રહમાં ગમ્મવેશ ન થાય ? મેં જવાબ આપ્યો છે કે હપ્પા
કે છપી ખુનામરખી એ સત્યાગ્રહ નથી ન. એ સત્યાગ્રહથી ઉલટાં છે. કેવળ ગાંધી અને અચ્ય
નિશ્ચયનો મેળાપ જ્યારે ન્યાય કારણની સાથે થાય છે ત્યારે તેનું પરિણામ સદાય જીત ન
હોય છે. ન્યાયને સાક્ર મરતું એ મહાન કાયદો છે; મારતું એ જનાવરનો છે.

આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિષદ

નામદાર ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખને મુસ્તમાં બરાનારી આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિષદના પ્રમુખ તરીકે સ્વાગત મંડળે પસંદ કર્યા છે તેને સાથે અમે અન્નેને મુઆરકબાદી આપીએ છીએ. નામદાર પારેખે ગુજરાતની જેવી તેવી સેવા નથી કરી. જ્યારે ઘણા યોડા જ ગુજરાતીઓ બહાર સેવા કરવા તૈયાર હતા અથવા પોતાનો વિચાર સરકારને દર્શાવતાં હરતા, તે વખતે નામદાર પારેખ સરકાર સામે ઝૂકના અને લોકમત તેમની પાસે બંહેર કરતા. આગ્રહાલ આપણામાં એવો પવન ચાલી વેળા વાય છે કે મુઝર્ગો જે બુવાન અને ઉછરતી પ્રજાની સાથે દરેક બાબતમાં ન હોવી ચકે અને મતભેદ બતાવે તો તેઓ કાઈ કામના ન ગણાય અને તેમની આગલી સેવા જૂલી જવાય. અમારો ખાસ અભિપ્રાય છે કે વડીલોને માન આપવાની જે આપણી પ્રથા છે તે અમૂલ્ય છે અને તેનો ત્યાગ કરવો એ દેશને હાનિકારક છે. બંને આપણે કોઈ બાબતમાં કોઈની સાથે મતભેદ હોય, એ મતભેદ આપણે વિનયપૂર્વક બંહેર કરી શકીએ છીએ, પણ આપણી માનની લાગણી જરા પણ ઓછી કરી શકતા નથી. તેથી અમે સ્વાગત મંડળની પસંદગીને એક અનુકરણીય દર્શાવ તરીકે વધાવી લઈએ છીએ, અને નામદાર પારેખને ગૂજરાત તરફથી યોગ્ય માન મળ્યું છે અને તેમણે કરેલી સેવાની કદર કરવામાં આવી છે તેને સાથે તેઓ સાહેબને પણ અમે અન્યત્રાદ આપીએ છીએ.

પરિષદની યોજના

આ પ્રસંગે સ્વાગત મંડળને કેટલીક સૂચના કરવાની અમે છૂટ લઈશું. અમારો અનુભવ અમને એમ બતાવે છે કે આપણે પરિષદને આગે કેટલુંક નકારું ખચ કરીએ છીએ. આ વિષયમાં અમારી પાસે પ્રેસિડેસર પૌટ્રક જેડિસે જણાવેલા કેટલાક અમૂલ્ય ઉદ્દગારો છે તે અમે કોઈ વેળા આપવાની હમેદ રાખીએ છીએ. પશ્ચિમનું અનુકરણ આપણે હમેશા ઘણી બાબતમાં વગેરેવિચારે કરીને દેશને બંદુ નુકસાન પહોંચાડીએ છીએ. ખર્ડે બેતાં આપણી પશ્ચિમની માહીતી પણ ઓછી જ છે. પશ્ચિમ એટલે ઇંગ્લંડ, અમેરિકા, ફ્રાન્સ, જર્મની—આ દેશો ઘણા આપાદ છે. તેમની આપાદીની સાથે આપણે મુદ્દલ હરિદાઈ કરી શકતા નથી. જે ખર્ચ તેઓને પાલવે તે ખર્ચ હિન્દુસ્તાન કોઈ પણ પ્રકારે કરવાને શક્તિમાન નથી. તેથી આપણે હિન્દુસ્તાનનાં હવાપાણી, હિન્દુસ્તાનની આર્થિક સ્થિતિ અને હિન્દુસ્તાનના રીતરિવાજોને

વિચાર કરીને જ પરિપક્વતા યોજના કરવી ઘટે છે. એ દૃષ્ટિએ વિચારતાં મંડપેઠ ઉપર અને અસંખ્ય ધનપતાકામાં હજારો રૂપિયાનું ખર્ચ કરવું એ અમે તો પસંદ કરી શકતા નથી. સ્વચ્છતા અને સમવડ જાળવી શકાય ત્યાં સૌંદર્ય રહેજે મળી આવે છે. જે સ્વચ્છ અને ખુલ્લું મેદાન હોય અને તેમાં પુષ્કળ ઝાડો થોડા અંશે મળી આવે તો એના જેવો બીજો મંડપ અમારી કલ્પનામાં આવી શકતો નથી. આપણે લાખો માણસોની હાજરી આપણી પરિપક્વતામાં ધમ્મીયે છીએ. ન હિંજીતા હોઈએ તો હિંજીવી નેહીએ. લાખો માણસને સાર વિલાયતમાં પણ મંડપો રચવામાં નથી આવતા. પ્રમુખ અને કેટલાક આગેવાનોને સાર મધ્યમાં એક માંચડો ગોઠવીને આસપાસ કુડાળામાં જનસમાજને સાર ભોંય પર બેસવાની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. તેઓ ઓછી જગ્યામાં બેસી શકે, ઘણા માણસો માંચડા ઉપરથી થતાં બાપણો માલગી શકે અને આવી રચના બહુ ઓછે ખર્ચે કરી શકાય. જ્યાં હજારો માણસો ભેળા થાય ત્યાં તેઓને આપણે લાખો વખત શેડી શકતા નથી. પરિપક્વતાનું મુખ્ય કામ કમિટીમાં જ હોવું નેહીએ. તેમાં તૈયાર થયેલા ઠરાવો અને વિચારો ઓછામાં ઓછા શબ્દોમાં, લોકો સમજી શકે એવી સરળ અને આડંબરરહિત ભાષામાં મુકાવે નેહીએ. આટલું કરવાને સાર આપણે સવારના સાતથી નવ અને સાંજના પાંચથી સાત વાગ્યા સુધી મળીને પરિપક્વ કામ આટોપી શકીએ છીએ અને કમિટીને સાર વધારે વખત બચાવી ગઈએ છીએ. જે આવે સમયે પણ તડકાની ધાસ્તી લાગે તો બતીઓ લાવીને સાંજના છથી નવ સુધી અથવા તો તેથી પણ મોડી સાંજે મળીને ઘણી રહેલાઈથી પરિપક્વ કામ ઉઠેલી શકીએ છીએ.

પરિવર્તન અંગે પ્રદર્શન

એક બીજી પણ સુચના અમે કરવાની રમ લઈએ છીએ. રા. વામનરાવ મુકાદમે પરિવર્તન અંગે સ્વદેશી પગિપદ પણ સૂચવેલી છે. એમાં સુધારો કરીને અમે સ્વદેશી પ્રદર્શન સૂચવીએ છીએ. આ પ્રદર્શન આપણી પાસે રહેલા વખતમાં રહેજે ભરી શકાય એમ અમે જાનીએ છીએ. અમરેલીમાં હમણા જ પ્રદર્શન ભરવામાં આવ્યું હતું અને તે ઘણી સારી રીતે ઉત્કૃષ્ટ, એટલું જ નહિ પણ તેમાં હજારો સ્ત્રીપુરુષોએ રસપૂર્વક ભાગ લીધો એમ જાણવામાં આવ્યું છે. અમે ઉમેદ રાખીએ છીએ કે સ્વાગત મંડળ અને સુગતના સાહસિક શહેરીઓ બનતે પ્રયત્ન આ સૂચનાનો અમલ કરશે.

જગતનો તાત

(૨)

ગયા અંકમાં ખેડૂતોની સ્થિતિ વિષે આપણે થોડું વિચારી ગયા, એ સ્થિતિ તમ સુધરી શકે તે આપણે વિચારવાનું રહ્યું છે.

મિ. લાયોનલ ક્રાઈસ, જે લખનૌની કોંગ્રેસ વખતે જાહેરમાં આવ્યા હતા, તેમણે એક જગ્યાએ હિન્દુસ્તાનનાં ગામડાંનો આભેદ જ ચિતાર આપ્યો છે. તેઓ સાહેબ કહે છે કે હિન્દુસ્તાનનાં ગામડાં એક ઉકરડા જેવા લાગતા દેશ ઉપર આવેલા હોય છે. તેનાં ઝૂંપડા ખડેર જેવાં લાગે છે. લોકોમાં તાકાત હોતી નથી. મદિરા ન્યાં ત્યાં હોય છે. ગામડાંમાં સ્વચ્છતા હોતી નથી. રસ્તામાં પુષ્કળ ધૂળ હોય છે, સાધારણ દેખાવ એવો હોય છે કે કેમ જાણે આમ વ્યવસ્થાને સાર કોઈ જવાબદાર હોય જ નહિ.

આ વર્ણનમાં બહુ અતિશયોક્તિ નથી; અને કેટલેક દરજ્જે તેમાં ઉમેરો પણ કરી શકાય એવું છે. સુવ્યવસ્થિત ગામની રચનામાં કામચક્ર નિયમ હોવો જોઈએ. ગામની શેરીઓ જોઈને તેમ હોવાને બદલે કાંઈક આકારમાં હોવી જોઈએ; અને હિન્દુસ્તાન કે ન્યાં દરેકે માણુએ ઉઘાડે પગે ચાલનારા છે ત્યાં રસ્તા એટલા બધા સ્વચ્છ હોવા જોઈએ કે તેની ઉપર ચાલનાં કે સૂતાં પણ કોઈ જાનના આણુગમે પેદા ન થઈ શકે. શેરીઓ પાણી અને પાણીના નીકાસને સારૂ નીકળાણી હોવી જોઈએ. મદિરા ને મસજીદો સ્વચ્છ અને ન્યારે જુઓ ત્યારે નવાં લાગતાં હોવાં જોઈએ, અને તેમાં જતાં જનારને શાંતિનો અને પવિત્રતાનો આભાસ આવવો જોઈએ. ગામમાં અને આસપાસ ઉપયોગી ઝાડો અને ડાંગરો હોવાં જોઈએ. તેને લગતી ધમ શાળા, નિશાળ અને દરદીઓની માવજત થઈ શકે એવી નાનકડી ઇસ્પિનાલ હોવી જોઈએ. લોકોની નિત્યની હાજતોને સારૂ એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ કે હવાપાણી, રસ્તા વગેરે ન બગડે. દરેક ગામના લોકોમાં પોતાના અન્નવસ્ત્ર ગામમાં જ પેદા કરવાની અથવા બનાવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ અને એક લૂંટારા વ્યાધાદિના બચની સામે બચાવ કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. આમાંનું ઘણુંખડું એક વેળા હિન્દુસ્તાનનાં ગામડામાં હતું. જે ન હવું તેની તે વખતે જરૂરીયાત ન હોય એવો સંભવ છે. હોય અથવા ન હોય, છતાં મેં ઉપર વર્ણવી છે એવી ગામની વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ એ વિશે કોઈ સંકે નહિ કરી શકે. આવાં ગામડાં જ સ્વાસ્થ્ય કહેવાય; અને જે બધાં ગામડાં એવાં હોય તે હિન્દુસ્તાનને ખીછ થોડી જ ઉપાધિઓ પીડી શકે.

આવી દશા આણવી એ અસકય તો નથી જ, પણ આપણે ધારતા હોઈએ એવું મુશ્કેલ પણ નથી. હિન્દુસ્તાનમાં સોડાસાત લાખ ગામડાં છે એમ કહેવાય છે. એટલે એક ગામડાની વસ્તી સરેરાસ ૪૦૦ થવા જાય. ધણાં ગામડાંમાં ૧૦૦૦થી ઓછી જ વસ્તી છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે આવી નાનકડી વસ્તીવાળા ગામડામાં સારી વ્યવસ્થા કરવી એ ઘણું મહેલું છે. તેને સાર મોટાં ભાષણોની કે ધારાસભાની કે કાયદાઓની જરૂર પડતી નથી. માત્ર એક જ આવશ્યકતા રહે, અને તે એક હાથના પેદા ઉપર ગણી શકાય તેટલાં શુદ્ધભાવે કાર્ય કરનારાં સ્ત્રીપુરુષોની. તેઓ પોતાના આચરણથી અને મેવાભાવથી પ્રત્યેક ગામડામાં જોઈતા ફેરફારો કરાવી શકે છે. તેઓને રાતદહાડો એ જ કામમા રોકાવું પડે એવું પણ કાંઈ નથી. તેઓ પોતાની આજીવિકાનું કામ કરતા છતાં મેવાવૃત્તિ ધરાવવાથી પોતાના ગામડામાં મહત્વના ફેરફાર કરાવી શકે છે.

આવા સેવકોને ભારે કેળવણીની જરૂરિયાત આવશ્યકતા નથી. બિલકુલ અક્ષરજ્ઞાન ન હોય તોપણ ગ્રામ્ય મુદ્ધારાનું કામ થઈ શકે છે. આમાં સરકાર કે રજવાડા વચમાં આવી શકતા નથી, અને તેઓની મદદની ઓછી જરૂર રહે છે. પ્રત્યેક ગામમા આ પ્રમાણે સ્વયંસેવકો નીકળી પડે તો જરાયે આડંબર વિના, મોટી ચળવળો વિના સમસ્ત હિન્દુસ્તાનનું કાર્ય થઈ શકે અને ઘણા થોડા પ્રયત્નથી અણુધાર્મ્ય પરિણામ લાગી શકાય. આમાં દ્રવ્યની પણ જરૂર ન હોય એમ તો વાચનાર સહેજે સમજી શકશે. જરૂર માત્ર સદાચારની એટલે ધર્મવૃત્તિની રહેલી છે.

જેહૂતોની કિન્નતિનો આ મહેલામા સહેલો રસ્તો છે એમ હું અનુભવપૂર્વક જાણું છું. આવા પ્રયાસમા કોઈ પણ ગામને બીજા ગામોની રાહ જોવાની જરૂર રહેતી નથી અને કોઈ પણ વ્યક્તિને બીજાઓની રાહ જોવાની જરૂર રહેતી નથી. જે ગામમાં જે એક પણ પુરુષ અથવા સ્ત્રીને લોકસેવા કરવાનો શુદ્ધ વિચાર થાય તે એ જ સર્વ શરૂ કરી શકે છે, અને તેમાં તેની આખા હિન્દુસ્તાનની પૂરેપૂરી સેવાનો સમાવેશ થાય છે. મારી હિમ્મત છે કે ગામડાઓમાં વસનાર જેઓના હાથમાં 'નવજીવન'નો આ અંક આવે તે મેં મુગ્ધવેલો અખતરો શરૂ કરશે અને થોડા સમયમાં જ પોતાના અખતરાનું પરિણામ દેશને બતાવી શકશે. એ અખતરો કેમ શરૂ કરી શકાય એ વિશે કેટલાક અનુભવો હું હવે પછીના અંકમા વાંચનારની આગળ રજૂ કરીશ. પણ જે આ વસ્તુના મહત્વને સમજી ગયેલ છે તેવા મેવક એક અડવાડીયાની પણ રાહ જોયા વિના પોતાનું કાર્ય શરૂ કરી દેશે એવી હું હિમ્મત રાખું છું.

નાંધ

મિસિસ બેસન્ટ ધણું જીવો !

મિસિસ બેસન્ટ ગયે બુધવારે ૭૩મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો. ઈશ્વર આ મહાન બાઈને યજ્ઞ ધણું વર્ષ આ પૃથ્વી ઉપર રાખો એવી પ્રાર્થના હનરે હિન્દવાસીએ બુધવારે કરી હતી. ૭૩ વર્ષની હમરે ને ખંત અને હઠોળ મિસિસ બેસન્ટ બતાવી રહેલ છે તે ખંત અને હઠોળ આપણામાંના બાળ્યે ન ૩૩ વર્ષની હમરે બતાવવા સક્તિમાન હોઈશું. મિસિસ બેસન્ટની હિન્દુસ્તાનની સેવા હિન્દુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પંકાયેલી રહેશે એ નિર્વિવાદ ન છે. 'દોમરૂલ' રાખને હિન્દુસ્તાને ઝીંટી લીધો એ પ્રતાપ કેવળ આ મહા બાઈને ન છે. બનેજે હોમરૂલ લીગ સ્પર્ધાએ પણ એ બાઈની હિંમતને લીધે બન્યું છે. હિન્દુસ્તાનની રાજ્યપ્રકરણી કેળવણીમાં એમણે ઘણો મોટો ભાગ લીધો છે. હાલ ઇંગ્લંડમાં પણ હિન્દુસ્તાન માટે હોમરૂલને સાર મિસિસ બેસન્ટ બારે ચળવળ કરી રહેલાં છે. પોતાની પાસે રહેલાં બધાં સાધનોનો ઉપયોગ મિસિસ બેસન્ટ હોમરૂલને અર્થે કરી રહ્યાં છે. મિસિસ બેસન્ટના વિચારોથી, તેમની કાર્યપદ્ધતિથી બધે મતભેદ હો, પણ તેમની હિન્દુસ્તાનની સેવા વિશે મતભેદ ન ન સંભવે. દુનિયામાંની ઝીંઓમાં મિસિસ બેસન્ટ સારામા સારાં વક્તામાં ગણાય છે એટલું ન નહિ, પણ તેમની વસ્તુસ્વરાક્તિની દરિદ્રાઈ થોડા ન પુરુષો કરી શકશે. તેમની કલમમાં પણ ધણું બળ રહેલું છે. આ બધી બાઈ સક્તિનો ઉપયોગ આ બાઈ ધણું વર્ષો થયાં હિન્દુસ્તાનને અર્થે કરી રહેલ છે. તેને સાર હિન્દુસ્તાન મિસિસ બેસન્ટનું સદાય મળી રહેશે. એટલે 'મિસિસ બેસન્ટ ધણું જીવો,' એ પ્રાર્થના ખરૂં જોતાં તો આપણા સ્વાર્થની છે.

'નવજીવન'ની ઉપર વાદળ

તેમ હિન્દુસ્તાનનું નવજીવન ધામે ધામે ન વધી શકે છે અને માર્ગમાં અનેક વિઠંબણાઓ પણ આવે છે, તેમ 'નવજીવન' પત્રને વિશે પણ રહ્યું છે. 'નવજીવન'ને આંતરિક અને બાહ્ય એમ બન્ને ઉપાધિઓ રહેલી છે. બાહ્ય ઉપાધિમાં સરકાર તરફનો ઉપદ્રવ છે; અને એ ઉપદ્રવને લીધે ટરી ગયેલા માણસો બાપવા વગેરે બાબતની મદદ કરતાં અવકાશ છે. સરકાર તરફના ઉપદ્રવની કેટલીક દષ્ટિકત વાંચનાર જાણે છે.

સરકાર તરફથી ન્યારે પુછપરછ થઈ અને એમ સૂચવવામાં આસુ કે 'નવજીવન' નહું પત્ર છે અને તેથી ટિફેન્સ ઓફ દિન્ટિયા ઓફ્ટની રૂએ ચયેલા ધારા મુજબ એ પત્રને પ્રગટ કરવાની મંજૂર સરકાર તરફથી પરવાનગી મેળવવી, જોઈયે, ત્યારે રા. ઇન્ડુલાલ યાજ્ઞિકે સરકારે કરેલો અર્થ ખરો ન હશે એમ માની 'નવજીવન' હાલવામાં બહુ થઈ છે એમ કળવ કરી બીધું. આ વેળાએ હું ઘોરાજીમાં હતો. આશ્રમ પહોંચતાં અને હાથદો વાંચતાં મને જણાયું કે રા. ઇન્ડુલાલની દંધક ખૂલ થઈ છે. સત્યાગ્રહી તરીકે પોતાને ને સત્ય લાગ્યું તે તેમણે નિખાલસપણે કળવ કરી લીધું. એટલે એમણે કરેલું કામ, એમણે કળવ

દેલી બૂલ એમને કેવળ શોભાવે છે. પણ એમણે બહુથી બૂલ કમ્પલે કરી એ હું જોઈ ગયો. 'નવજીવન' નહું પણ પત્ર કહેવાય જ નહિ. માસિક 'નવજીવન'નું આ સાપ્તાહિક છે એમ કહી કોઈ સમજે છે અને માને છે. માસિક 'નવજીવન'માં " અને સત્ય " એ પુનઃક્રિયાશક્તિ સપ્તે હોઈ કાઢી નાખવામાં આવ્યા તેથી 'નવજીવન' નહું પણ નહિ કહી શકાય. આથી તેમની સંમતિ લઈ મેં વિચાર્યું કે સરકાર કંઈક નિશ્ચય ઉપર આવે. ત્યાં સુધી 'નવજીવન' પ્રત્ન આગળ મુકવાનું બંધ રાખી નહિ શકાય.

રા. ઈન્દુલાલનો કાગળ ખેંચી લીધાનો તાર સરકારને કરી ૩૬ કલાક સુધી તારનો જવાબની રાહ જોઈ ગયો. અંક પ્રત્ન આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. એથી કંઈ 'નવજીવન' ઉપાધિમુક્ત થઈ નથી. ખરું જોતાં ઉપાધિને વહોરી લીધી કહેવાય. પણ રજૂસંચાલનમાં ઉપાધિઓને વહોરવી પડે. પણ જો સરકારની કટાક્ષ 'નવજીવન' ઉપર થાય તો એક ગરીબ છાપનાર 'નવજીવન' છાપવાનું જોખમ કેમ લે ? એથી 'નવજીવન'ને પોતાનું છાપખાનું જોઈએ. તેટલા સારા રા. શંકરલાલ બેંકર, કે જોએએ આર્થિક જોખમ માથે લીધેલું છે, તેમણે એક છાપખાનું ખરીદ્યું છે. તેને સારા મેંજસ્ટ્રેટ આગળ નહેરપત્ર રજૂ કરવું રહ્યું અને પછી 'નવજીવન' એ પ્રેસમાં છાપવાનો નહેરપત્ર કરવું પડશે.

આવાં કારણોથી અને છાપખાનામાં ઘણી નકલો છાપવાની હોવાને લીધે સંચાલન ભાગદૃટ થવાથી ટીક થઈ છે તે વાંચનારે દરજુબર કરશે અને ધીરજ રાખશે એવી મારી ઉમેરે છે.

(આ લખાણ રજા પછી સરકાર તરફથી પરવાનગી મળી ગઈ છે તેને સારા સરકારને આશર માતું હું ને વાંચનારને મુખારકબાદી આપું છું.)

રેડીયા

સ્વદેશી ચળવળની સંજ્ઞતાનો આધાર ધણે અરે ૩ લોટવાના સામ્રા પણ તુરત ૩ લોટી શકાય એવા ચુરખા ઉત્પન્ન કરવા ઉપર, ૩ ખીજવાની ક્રિયા સહેલી કરવા ઉપર અને રેડીયા તથા સાળમાં બની રાકે તેટલા સુધારા કરવા ઉપર રહે છે.

કોઈ એમ માનતા જણાય છે કે રા. ગાંધીની ચળવળમાં સંચાલન અથવા પ્રાચીન યત્રના સુધારવાને સ્થાન જ નથી. આ બૂલભરેલી માન્યતા છે. એમનો વિચાર આ છે. યત્ર અથવા યત્રના સુધારા એવા જોઈએ કે જે આપણા દેશને સ્વે તેવા હોય અને તેના ઉપયોગ પોતાના ઘરમાં કરી શકે. આ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં રાખીને જોઈતા સુધારા થઈ શકે તેટલા સુધારા કરાવવા તરફ રા. ગાંધીનું લક્ષ રજા જ કરે છે. બધા ખેડૂતો અને કારીગરો મોટાં કારખાનાંમાં કામ કરી ન જ શકે. ખેડૂતો પોતાનાં ખેતર છોડી ન ગમે. તેઓનાં ઘરમાં ખેતી ઉપરાંત કંઈક ઉલ્લેખ દાખલ થઈ શકે એવી શોધ કરવી, એવા ઉપાય ચોજવા એ દરેક દિલ્લિતેચ્છુની ફરજ છે.

એથી રા. દેવારાંકર જગજીવન મહેતાએ આપવા કહેલું ઈનામ અમે આ અંકમાં નહેર કરીએ છીએ અને તેને વધાવી લઈએ છીએ. રેડીયાનો સુધારો એ પહેલી આવશ્યકતા છે. સુધારો ન થાય તોપણ સત્તર તો કંતાયાં જ કરશે. છતાં જો રેડીયા આવે છે તેના

કરતાં બનણું કામ આપી રાકે એટલો સુધરે તો ચળવળ બંધારે વેગે ચાલે અને કાંતનારની કમાણી વધે, એ તો દેખીતું જ છે. ચાલુ દેંડીયામાં સુધારો થઈ રાકે છે એમાં કંઈ રાકા જ નથી. કેટલાક સ્વદેશાભિમાની કારીગરો આ દિશામાં કામ કરી જ રહ્યા છે. ગ્રાંટજનો એક બાદોરા કારીગર પીત્તળનો નાનુકે દેંડીયા બનાવે છે. તેમાં મુખ્ય ઉદ્દેશ વિશેષ રાતર નીકળે એ નથી રાખવામાં આવ્યો, પણ વધારે સ્વેચ્છાથી એક નવ્યાએથી બીજી નવ્યાએ લઈ જઈ રાકાય અને ઘણા લાંબા કાળ સુધી રહી રાકે એવા દેંડીયા બનાવવાનો ઉદ્દેશ તેમણે રાખ્યો છે. એ દેંડીયામાં હલ્લ આ કારીગર સુધારા કરી રહેલ છે.

રાજકોટમાં ચાર વાક સાથે ચકાવી રાકાય, એટલે તે જ મુદતમાં ચોગણું ચતર નીકળી રાકે એવા દેંડીયા એક કારીગર બનાવી રહેલ છે. ભરૂચમાં બે વાક સાથે ચાલે એવા દેંડીયા બની ચુક્યા છે. એટલે દિનામાં દેંડીયા બનાવવામાં મુરદેલી ન આવવી જોઈએ. કારીગર વર્ગને આ દિનામની ખબર અમારા વાંચનાર પદોચાર્યે એવી અમારી ઉમેદ છે; એટલે કે બાળેવર્ગે કારીગર ધત્તાદિ નિરક્ષરવર્ગથી નોખા નહિ પળ જતાં તેઓના જીવનમાં ભાગ લેવાની અને પોતે મેળવેલા જ્ઞાનનો લાભ તેમને આપવાની આવશ્યકતા છે. દેશમાં કારીગરી કે શોધકશક્તિની કશી વૃદ્ધિ નથી, પણ ઉત્તેજનને અભાવે એ શક્તિનો દેશને ઉપયોગ મળતો નથી. અમારી ઉમેદ છે કે રા. રેવાશંકર મહેતાનું કાર્યું દિનામ મેળવવા ઘણા બાદોગ કારીગરો મથશે.

સ્મરણમુધારો

રા. ઉદાસરાજ તેજપાણે અમારી ઉપર બે ચાર પત્રો લખ્યા છે અને તેઓ જે ચળવળ ચલાવી રહેલા છે તે વિષેનું કેટલુંક સાહિત્ય પણ મોકલેલું છે. એ બધું એવું સાંધું છે અને એટલી બધી આસ્થાસની બીજી હકીકતોથી છતાંયેલું છે કે તે અમે આપી રાકતા નથી. તેથી તેઓનો ઉદ્દેશ માત્ર અમે અર્જુનિયાં આપવા ધારીએ છીએ, કેમકે એ ઉદ્દેશ અમને હમણેની જાણ્યો છે.

મુદતોની બ્યવસ્થા કરવામાં પ્રતિદિન તકલીફ વધતી નથી છે. ગરીબોની હાટમારી વિશેષ છે. મુદત ઉચ્ચવાની સગવડ સારખી પણ કેટલાકને હોતી નથી. મરણી હોં ઉપદ્રવો દેશમાં વખતેવખત થયાં કરે છે અને તે સમયે લોકોની સ્થિતિ બહુ દુઃખામણી થઈ પડે છે. વળી મુદત જ્યાં મુધા બળી રહે ત્યાં સુધી બેસી રહેવામાં વખતનો નકામો ફાય થાય છે. કેટલીક વેળા મુદત પડે ઠંડાયેલું પણ નથી હોતું એવી રીતે ચિતા ખટકવામાં આવે છે.

આમાં કારણોથી કેટલીક મુદત થયાં મુદત લઈ જવાની અને બાળવાની દિશામાં સુધારો કરવાનો પ્રયત્ન રા. ઉદાસરાજ કરી રહ્યા છે. અમને લાગે છે કે એ પ્રયત્ન ઉત્તેજનને લાયક છે, જેમની સૂચના એવી છે કે મુદત વાદનમાં લઈ જતું અને સ્મરણ એવી સાપ્તેયિક પદ્ધતિથી બાંધેલું કે જેથી મુદત એક જાડીમાં મુકવામાં આવે અને જલદ અગ્નિથી તેની તરત ખાખ થઈ રાકે. આમ કરવાથી પૈસાનો અને વખતનો બચાવ થાય છે અને ધર્મની લાગણીને જરાયે હિત પહોંચતી નથી. એમ જતાં હાલ તુરતમાં વાદનમાં મુદતને લઈ જવાનું અને સાપ્તેયિક પદ્ધતિ પ્રમાણે અગ્નિદાહ દેવાનું ફરજિયાત કરતાં મરજિયાત રાખવું એ વધારે

દર્શિત ગણુરો. આવી બાબતમાં લોકકેળવણીની જરૂર છે. અધર્મિત રિવાજો પણ ધીમેથી જ દૂર કરી શકાય છે. લોકોએ જ્ઞાનપૂર્વક અથવા તો અર્ધાપૂર્વક પણ સ્વેચ્છાએ ગ્રંથણ કરેલો દેરફાર એ જ ખરો સુધારો ગણાય. એટલે જે જે જગ્યાએ થોડા સાદસિક ગૃંદરથો 'હોય', દ્રવ્યની સગવડ હોય, અને જ્યાં થોડા ઘણા માણસો અગ્નિદાહ કરવાની નવી પદ્ધતિનો સ્વીકાર કરવા તૈયાર હોય, ત્યાં વાહનોની અને અગ્નિદાહની સગવડ કરી હોય તો અને ન્યવસ્થા સારી રાખવામાં આવે તો થોડા વખતમાં આ યોગ્યતાની વસ્તુ લોકપ્રિય થઈ પડશે, અને રાગચાળાને સમયે ગરીબ લોકો તો તેને વધાવી જ લેશે.

તા. ૧૨-૧૦-૧૯૧૯

ઉપવાસ અને પ્રાર્થના

ઉપવાસ અને પ્રાર્થના જે સાચા દિલથી અને ધાર્મિક વૃત્તિથી કરવામાં આવે તો તેમાંથી મહાન પરિણામો નીપળવી શકાય છે એમ ખારી ખાતરી છે અને મારો અનુભવ છે. ઉપવાસથી જે શુદ્ધિ મેળવી શકાય છે એ શુદ્ધિ ખીલ કાઢી રીતે નથી મેળવી શકાતી. પણ પ્રાર્થના વિનાનો ઉપવાસ શુષ્ક છે અને તેનું પરિણામ રોગીને નીરોગી કરવામાં આવી શકે અથવા તો નીરોગીને નકાસુ દુઃખ સહન કરવા જેટલું આવે. ઉપવાસ કેવળ દેખાવને ખાતર અથવા ત્રાસ ઉપજાવવાને ખાતર કરવામાં આવે એ તો કેવળ પાપકર્મ જ ગણાય. એટલે પોતાની જ ઉપર અસર કરવાને સાફ પ્રાયશ્ચિત્તરૂપે થયેલો પ્રાર્થનાયુક્ત ઉપવાસ એ જ ધાર્મિક ઉપવાસ ગણી શકાય. પ્રાર્થના એટલે ઇશ્વરની પાસે સંસારી સુખ કે ખીલ આર્થ સાધવાની વસ્તુઓ માગવી એ નથી. પ્રાર્થના એ કલેશ પામેલા આત્માનો ગંભીર નાદ છે. તેની અસર જગત ઉપર થયા વિના રહેતી નથી અને તે પ્રાર્થના ઇશ્વરના દરબારમાં સંભળાયા વિના રહેતી નથી. વ્યક્તિ અથવા તો પ્રજા ન્યારે મોટા સંકટથી પીડાય છે ત્યારે તે પીડાનું શુદ્ધ જ્ઞાન એ જ પ્રાર્થના છે અને ન્યારે એવું પવિત્ર જ્ઞાન થાય છે ત્યારે ખાવા ઇત્યાદિના શારીરિક વ્યાપારો ઝહેજે મોળા પડે છે. પોતાનો એકનો એક દીકરો અત્યુ પામે છે ત્યારે જા પીડાય છે. તેને આવાનું સ્મરું નથી. એવી જ પીડા ન્યારે પ્રજાની કાઠ પણ વ્યક્તિને દુઃખ થવાથી ખીળ બધાને થાય ત્યારે પ્રજાનો જન્મ થયો ગણાય. એ પ્રજા અમરપદ પામવા લાયક અને છે. હિંદુસ્તાનમાં અનેક બાઈઓ અને બહેનો મહાસંકટમાં રહે છે એમ આપણે જાણીએ છીએ, એટલે આપણને ખરું જોતાં તો પ્રાર્થનામય ઉપવાસના સમયો હાલે હાલે આવી પડે છે.

પણ પ્રજાજનન એટલું કમ નથી થયું, એટલું શુદ્ધ નથી થયું. એમ છતાંયે કેટલાક પ્રસંગો બની આવે છે કે જ્યારે આપણે જાણુ કલેશ પામીએ છીએ.

એવો એક પ્રસંગ ઇસ્લામી બાપ્તિસ્માને આવી પડ્યો છે. એ પ્રસંગ 'નવજીવન'નો વાચકવર્ગ જાણે છે. તુર્કીના બાગલા પડે તો ખિલાફત ગયા જેવું થાય. જે ખિલાફત બંધ તો ઇસ્લામ નિસ્તેજ બને. એ મુસલમાનથી સહન થાય જ નહિ. બેલા મિ. એન્ટોને મારા મનને ટેકો આપતા જણાવેલું છે કે જે મુસલમાનોને ન્યાય ન મળવા જેવું લાગે તો મિ. મૅટ્ટેયુ તથા વાઇસરાય સાહેબે રાજનામાં આપવાં જોઈએ. આ ઉપચાર આવશ્યક છે, પણ તે બહારનો છે. એના કરતા અસંખ્યગણો જોરાવર ઉપચાર મુસલમાન બાપ્તિસ્માના હાથમા છે. એવું દરાવ્યું છે કે તારીખ ૧૭મી ઑક્ટોબર શુક્રવારને દિવસે મુસલમાનોએ રોજી રાખવો એટલે એવીસ કલાકનો ઉપવાસ કરવા; એટલે મોળમીની સાબંથી માડીને સત્તરમીનો દહાડો ઇબ્રાહિમમાં એટલે પ્રાર્થનામાં ગાળવો. આ વિચાર ઘણો સુદર છે. દુઃખને સમયે ઇશ્વરને સંભારવાથી જેટલો લાભ થાય છે, જેટલી શાંતિ મળે છે તેટલો લાભ અને તેટલી શાંતિ ખીબ કદા ઉપાયથી મળતા નથી.

આવે સમયે હિંદુઓની ૧૨જ રૂપ રીતે દેખાઈ આવે છે. હિંદુઓ જે મુસલમાનોને બાપ્તિ સમાન માનતા હોય તો તેમના દુઃખમાં પૂરેપૂરો હિસ્સો લેવો જ જોઈએ. હિંદુઓ અને મુસલમાનોમાં ઐશ્વર્ય વધારવાનો આ મોટામાં મોટો અને સહેલામાં સહેલો ઉપાય છે. દુઃખમાં ભાગ લેવો એ જ બાપ્તિસ્માની ખરી નિશાની છે. તેથી હું 'કોફ રાધુ' હું કે આખા હિંદુસ્તાનમાં દરેક સ્ત્રીપુરુષ ૧૭મી ઑક્ટોબરનો દિવસ ઉપવાસમાં અને પ્રાર્થનામાં ગાળશે. હિંદુઓને સારૂ ગીતાજી સર્વમાન્ય ગ્રન્થ છે. એ પહેલેથી છેલ્લે સુધી અર્થસહિત વાંચી વંચાવી જવો; એટલે દિવસ પવિત્ર રીતે ગાળી શકાશે અને એ જ હિંદુઓની પ્રાર્થના ગણાશે.

મને લાગે છે કે આપણે નિર્ભયપણે તે દિવસે હડતાળ પાડી શકીએ છીએ. જેઓ સ્વતંત્ર છે તેમણે કામો બંધ રાખવા. નોકરો અને મનુષ્યોએ, તથા જેઓને ઇસ્પિતાલ વગેરેમાં કામ કરવાનું છે તે બધાએ કામ બંધ કરવાની જરૂર નથી. અને તે દિવસે સૌ પોતાનું ઘર ખાલીને બેસે, સરકારો બિલકુલ ન કાઢે તો કદા બંધનું કારણ નથી. ઉપવાસ અને પ્રાર્થનામાં બળાટકાર હોય જ નહિ. તેવું જ કામ બંધ કરવા વિશે થયું જોઈએ. હડતાળની અસર તે કેવળ મરજીયાત હોય તો જ પડી શકે. હિંદુ સ્ત્રીઓ તો મુસલમાનની લાગણીનું માપ મરજીયાત હડતાળથી જ મળી શકે. હડતાળ મરજીયાત રૂડી શકે તે કારણસર નિમણેલા સ્વયંસેવકો બહાર હરીફરી શકે

છે, અને દુકાન ઉઘાડી રાખનારા અને કામધધિ વળગનારા કોઇને પણ કોઇ માણસ ઇન ન પહોંચાડે, દબાણ ન કરે એ તપાસ રાખવી એ સ્વયંસેવકોની શરત ગણાવી જોઇએ.

સરકાર જે શાણપણ વાપરે તો પ્રજાને આ કાર્યમાં ઉત્તેજન આપશે. વાઇસરાય સાહેબનો ધર્મ છે કે પોતાની કાગળી મુસલમાન સાહેબોને બતાવવાને તેમણે તમામ અમલદારને મૂંઝવી દેવું જોઇએ કે તેઓ હડતાળ પાળવામાં કોઇને હરકત ન કરે. વાઇસરાય સાહેબ આગળ વધે તો તે દિવસે કામ પણ બંધ રાખી શકે અને પ્રજાને બારે શાંતિ આપી શકે, પણ સરકાર તેમ કરે યા ન કરે, પ્રજાની શરત તો ચોખ્ખી છે. હિંદુ મુસલમાન બન્નેએ મળીને સત્તરમી ઑક્ટોબરનો દિવસ ઉપર પ્રભાણે પાળવો.

વિધવાનો બળાપો

સુરતથી અગીયાર બહેનોએ પોતાનો બળાપો કાઢનારા જે કાગળ લખ્યા છે. “અમે વૈધ્યુવ, વણિક વિધવા, બાળશંક” એવી રીતે આ બહેનોએ પોતાનો કાગળ રાફ કર્યો છે. પોતાના નામ આપ્યાં છે પણ માત્રાપતું નામ અને ઠેકાણું છપાવ્યાં છે. હું દિલ્લીર હુ કે આ બહેનોએ પોતાની પૂરી ઓળખ નથી આપી. વર્તમાનપત્રોનો કાયદો તો એવો છે કે નનામા કાગળ ઉપર તંત્રી ધ્યાન ન જ આપે, અને એ કાયદો જરૂરનો છે. તંત્રીની શરત એ છે કે લખનાર પોતાનું નામ જાહેરમાં મુકવા ન ઇચ્છે તો તે ઇચ્છાને પૂરેપૂરું માન આપવું. પણ તેની બાજુને સારું લખનારે પૂરી ઓળખ આપવી જ જોઇએ. એમ ન થાય તો બળવાન [ઇચ્છા છતાંયે તંત્રી પોતાના છાપા દ્વારા જેટલી સહાય કરી શકાય તેટલી કરી શકે તો નથી. આ બહેનોના જ દાખલામાં હું જોઈ શકું છું કે તેમનું કામઠેકાણું હું બાણતો હોઈ તો વધારે ખર્ચ કરી શકું અને તેઓના હુખમાં ભાગ લેનાર પણ ગોપી શકું. મજકુર કાગળોમાં આવી અને બીજી ત્રીજો છતાંયે તેમાં કેટલીક સામાન્ય વસ્તુઓ એવી છે કે બધાએ તે બાણવી જોઇએ. આ અગીયાર બહેનમાંની ત્રણ થોડી કેળવણી પામેલી છે. આઠ ‘અક્ષરશત્રુ’ છે. તેમાંની એક આઠ દહાડે માઠ ‘નવજીવન’ વાંચવા પામે છે. ન્યાતીલા ‘હડહડ’ કરે, ‘બક્ષણી’ કહે, ગમે તેવાના આગ્રયે રહેવું પડે, કેળવણીનું મોંઢું, ધીખાંડ પણ થોડાં જ ખાવા મળે. સુરતમાં વણિકની ન્યત્ર ભેતળાસ છે, તેમાં બાળવિધવા દંધ નહિ તો સાનમેં હશે. ધર્મ શું ચીજ છે તે કોઇ બાણનું નથી. “અમે વિધવા

ધર્મ સમજ્યે છીયે, પણ એ ધર્મ સાચવી રાકીયે એવાં સાધન અમને મળતાં નથી. અમને કોઈ આશ્રમમાં રાખી સારું શિક્ષણ આપવામાં આવે, અમને સેવાધર્મ શીખવવામાં આવે તો અમે વિધવાધર્મ સાચવવા તૈયાર છીયે. ને તેમ ન ચાય તો અમારી સામે એટલી બધી લાલચો હોય છે કે અમને પતિસંગતી જરૂર છે. ... ન્યારે જ્ઞાનમાર્ગ મદ્દ પડ્યો ત્યારે વલ્લભે ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કર્યો. કાળે કરીને રૂઢિઓમાં ફેરફાર થયા. તે જ પ્રમાણે વિધવાને વિધે ચવાની જરૂર છે. ”

આ સિવાય બીજાં આ કાંગેઓમાં ઘણું લખ્યું છે. વિધવાઓ કેમ બ્રહ્મ થાય છે એ પણ લખ્યું છે. બને કાંગેઓના હું આખી રાકું એવો સારાંશ મુખ્ય બાંગે મારા રાખેલા આપવા મેં પ્રયત્ન કર્યો છે. વિધવાનો પ્રશ્ન હિન્દુ સંસાર પાસે નાનો હતો નથી. બાંગે એવું હિંદુ કુટુંબ હશે કે જેની ઉપર વિધવાની જવાબદારી નહિ હોય. મુદારકેએ એ પ્રશ્નનો એકદેશીય માર્ગ સૂચવી દીધો છે. પુનર્લગ્ન એ જ વિધવાના દુઃખનો ઉપાય છે એમ કહી દીધું છે. મને તો એ વિચાર ભયંકર લાગે છે. વૈધવ્યમાં હું તો ઘણું રહસ્ય જોઉં છું. વૈધવ્યનો ઉપયોગ પણ એટલો જ જોઈ શકું. પુરોહો પણ ધરમંગ થઈ પુનર્લગ્નનો વિચાર ન કરે એ વધારે સરસ ન હોત ? પણ એવી હાલચાલ જરૂર થતી હોય એવું જોવામાં નથી આવતું. પરંતુ એવા વિચારથી અથવા તો એ વિચારના અમલથીયે બાળવિધવાનો બચાવો કેમ બંધ કરી શકાય ? હજારો પુરોહો ધરમંગ થયા પછી સ્વેચ્છાએ પુનર્લગ્ન ન કરે તેથી જેને બચાવવારે વૈધવ્ય બોગવતું પડે તેવી બાળાને સારૂ શો રસ્તો ? હકપૂર્વક વિધવાને પુનર્લગ્ન કરતી અટકાવવી એમાં ધર્મ હશે ? વૈધવ્ય શોભાની શકાય એવી સ્થિતિમાં વિધવાઓને મુક્યા વિના વિધવાઓની પાસેથી પવિત્રતાની આશા રાખી શકાય ?

આ બધા મુદ્દાવાળા ઝડ હાથેથી શકાય એવા નથી. દરેક પક્ષમાં ઓછુંવતું સત્ય રહેલું છે. વાદવિવાદમાં ઉતર્યા વિના હું નીચેના નિર્ણયો હિંદુ સંસાર સમક્ષ સુધ્ધા કર્યું છું :

૧. વૈધવ્યનો બંગ કરવાનો પ્રયત્ન ધર્મને હાનિકારી છે.
૨. વિવાહ ધાર્મિક ક્રિયા છે. પ્રેમ એક જ વખત પરણી શકે છે.
૩. વિધવા પૂજ્ય છે. તેનો તિરસ્કાર એ પાપ છે. પવિત્ર વિધવાનાં દર્શન શુભ શુકન છે. તેને અપશુકન ગણવાં એ પાપ છે.
૪. વિવાહ જો ધાર્મિક ક્રિયા હોય અથવા ગણાય અને એ કેવળ પવિત્ર પ્રેમની નિશાની રૂપે હોય, તો કન્યા અને બાળલગ્ન પાપરૂપ જ ગણવાં જોઈએ. ને પચાસ વરસે નવ વર્ષની કુમારિકાને પરણવામાં બાધ ન ગણાય અને એવા

વિવાહ કરનારને ન્યાતબહાર ન મુકી શકાય, તો એવી કુમારિકા વિધવા થાય અને પુનર્લગ્ન કરે તો તેને ન્યાતબહાર મુકવી અને એવી બીજી રીતે દંડવું એ પણ પાપ જ ગણાય.

ધર્મના પાલનમાં બળાંકારને અવકાશ જ નથી. એટલે મુરતમાં બાળવિધવા-ઓને વિષે વૈષ્ણવોને અને બીજાં હિન્દુ કુટુંબોને હું તો એ સલાહ આપું કે વિધવા-ઓનાં મન અને શરીર સારી રીતે રોકાયલા રહે, તેઓ લાલચોમાં ન ફસાય એવી યોગના ઘડો અને તેને અમલમાં મુકો. તેમ કરતા છતાં પણ જો કેવળ બાળ-વિધવા છે તેને વિવાહ કરવાને ન લલચાવવી એ જોટલું જરૂરું છે તેટલું જ જો તેને વિવાહ કરવો હોય તો તેના માર્ગમાં કાઈ પણ વિઘ્ન ન મુકવું એ જરૂરું છે. વૈધવ્ય પાળવું એ પુણ્યકર્મ છે, પણ વિધવાવિવાહ સવથા પાપકર્મ તો નથી જ. જ્ઞાતિઓ અને વર્ણશ્રમધર્મને શોભાવવા માગતી હોય, તેનો લોપ થવા દેવા ન ઇચ્છતી હોય તો તેમાં આવી ગયેલી અનેક પ્રકારની કુલ્લવચ્ચાઓને દૂર કરવી પડશે અને તેમાં હિતજ્ઞ થતા દરેક પ્રજાનો ધાર્મિક દૃષ્ટિથી પ્રયોગ કરવો જોઈશે. એટલે હું વિધવાને કહું કે તમે તમારા વૈધવ્યને પવિત્ર ગણી શોભાવજો. તેના દાખલા હિંદુ સંસારમાં અનેક પડ્યા છે. જ્ઞાતિઓને કહું કે જો બાળવિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરવા ઇચ્છે તો તેમને તરછોડશો નહિ, તેમને જ્ઞાતિબહાર ન મુકશો.

નોંધ

જામીનરાંધી મુક્તિ

વાંચનકરને યાદ કરો કે 'નવજીવન' ત્યારે માસાદિક કરવામાં આવ્યું ત્યારે પાંચસોની સીક્યુરીટી ઠરાવવામાં આવી હતી. ત્યારબાદ જે વાંચક આવ્યું અને બીજાંય ગયું તે વિષે પણ અમે ખબર આપી મુક્યા છીએ વ્યવસ્થાપકોએ અનુભવ્યું કે 'નવજીવન' જેવું છાપું જેને છાપવામાં ધણી જોખમો વહોરવા જોઈએ, જે પ્રગટને જ્યાંબંધ નિયમિત રીતે પહોંચાડવું જોઈએ તે છાપું પોતાના જ છાપખાનામાં નિર્વર્તે છાપી શકાય. એટલે કે બાહ્ય ઉપાધિ તો જ આજમાં એવી કરી શકાય. એથી શા સંકરવાવ ઘેલાભાઈ બંદ્રે, જેઓ આર્થિક સહાયને સાર જવાબદાર છે તેઓએ મનહર પ્રેસ જરીલું છે અને તે હવે પછી 'નવજીવન મુદ્રણાલય' તરીકે જોખમો વળી 'થંગ હન્ટિયા' જેને સાથે 'નવજીવન'ના તંત્રી જવાબદારી ભોગવે છે તે મુંબઈમાં બહાર પડે અને 'નવજીવન' અમદાવાદમાં બહાર પડે એ પણ કહિત દશા લાગી. તેથી 'થંગ હન્ટિયા' પણ અમદાવાદમાં જ બહાર પડવાનો નિર્ધય થયો. આથી 'થંગ હન્ટિયા' વિષે, 'નવજીવન' વિષે અને નવજીવન છાપખાના વિષે એકરારો કરવાનો સમય આવ્યો, અમદાવાદના મેંદરેડે, સાહેબ પાસે, એ એકરારો થયા. તેઓ સાહેબ

એ બન્ને છાપાં માટે સીક્યુરીટી નહિ લેવાનો કસાય કર્યો અને તે જ પ્રમાણે નવજીવન મુદ્રણાલયને વિષે કરાયું. આવા કરાવને સાથે અમે મહેરબાન ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટને મુખારકબાદી આપીયેં છીએ. ત્યાં સુધી હિંદનાં વર્તમાનપત્રોની ઉપર પ્રેસ એક્ટની અન્યાયી કલમો રૂપી તરવારો જાળી રહી છે ત્યાં સુધી સીક્યુરીટીમાંથી 'નવજીવન' અથવા 'યંગ ઇન્ડિયા' ઉગરી ગયાં છે તેને સાથે અમે ખુશાલી માની કે પ્રગટ કરી શકતા નથી. સીક્યુરીટી અમારી કલમ ઉપર કોઈ પણ પ્રકારનો અંકુશ નથી મુકી શકતી. સીક્યુરીટી ન હોવાને લીધે અમારી નિરકુશતા રીબાર વધતી નથી, અમારી જવાબદારી રહેજ ન વધે છે. રખેને જાણ્યે અનુભવે પણ અમારાથી એવા વિચાર દર્શાવી જવાય કે જેથી અમે ફરી સીક્યુરીટીને પાન ગણાઈએ. પણ જવાબદારી વધો કે ઘટો, પ્રભની પાસે વિવેક અને મર્યાદાપર્વક પણ નીડરપણે અમારા અભિપ્રાયો અને વિચારો મુકવા અમે ખૂબ પ્રયત્ન કરતા રહીશું.

"અમારી મુસીબત તમને ખબર ન પડે"

બિહારના જાણીતા પત્રકાર અને વડી ધારાસભાના સમાસદ માનનીય સમિચદાનંદ સિંહ વડી ધારાસભામાં મુક્તિના કાયદાને વિષે બોલતા હતા તેવામાં તેમણે કંઈ જૂલ કરી. સર જ્યોર્જ હૅન્ડેસે તેમને સુધારવા પ્રયત્ન કર્યો. વાઈસરાય સાહેબે એ તો રાસતચૂક મઈ ગયું છે એમ કહ્યું. પણ માનનીય સિંહ બોલ્યા, "પાર્ટી ભાષામાં બોલતાં અમને કેટલી મુસીબત પડે છે એનો ખ્યાલ આપતા અંદાજમાં ન જ આવી શકે. અમે વારંવાર જૂલ કરીએ છીએ." આ ઉદ્ગાર મા. સિંહને શોભાવનારા છે. પરભાષામાં બોલવાનું હોઈને જાહ બાહોરા સમાસદોને પણ કારે ચિટંબણ પડે છે અને જ્ઞાનરત્નાળીમાં આપણે વંચતોજીવન દારી જઈએ છીએ. આપણો કેસ નળજો હોય છે અથવા આપણી આવડત બોધી હોય છે તેથી નહિ પણ આપણે પરભાષામાં બોલવાનું હોય છે તેથી આપણે ધળીવાર જ્ઞાત, ઘડ્યે છીએ. ઇંગ્લંડ જનાર જારે અંગ્રેજી બોલનાર હિંદીઓ, સામાન્ય ફેળવણી પામેલા અંગ્રેજ કુટુંબોમાં બોલતાં અવકાશો કરે છે અને લખી લેજા મરકરીને પાત્ર થાય છે એવો અનુભવ ઇંગ્લંડથી આવેલા દરેક હિંદીને હોય છે. પ્રીફેસર જ્ઞાનાથ સરકારે બતાવ્યું છે કે અંગ્રેજી ભાષામાં વિચાર કરવાનો હોવાથી અને બોલવાનું હોવાથી શિક્ષિતવર્ગ ઉપર ધણે સખત બોલે પડે છે. એ બોલે એટલો સખત છે કે શિક્ષિતવર્ગ દુર્બળ થઈ ગયેલ છે, રોગથી પીડાઈ રહેલ છે; અને ન્યાયમૂર્તિ રાનડેએ કેટલાંક વર્ષ પહેલાં બતાવી આપ્યું હતું પણ અઝાળ મૃત્યુને રાજી થાય છે અને તેઓમાં શોષકશક્તિ બાબે જ હોય છે. આવી કઠિન દશાનો ઉલાજ વહેલોમોડો પણ આપણે લેવો જ નેઈએ. નેટલો વહેલો લેવાય તેટલો વહેલો લાભ થાય. પ્રાંતિક ધારાસભાઓમાં તે તે પ્રાંતની ભાષાઓમાં કારમાર ચાલેલી જોઈએ. અને વડી ધારાસભામાં રાષ્ટ્રીય ભાષા એટલે હિંદુસ્તાનીમાં કારમાર જ નેઈએ. આ હિંસવાદની રાજાત દામેસ અને જ્ઞાનરત્નથી લઈને જોઈએ. દામેસને જો પોતાનો સચ્ચો હોઈને પહોંચાડવો હોય તો એ સચ્ચો કોઈ પણ કાળે અંગ્રેજી ભાષાની મરફતે ન જ પહોંચે. તે તો હિંદુસ્તાનીની મારફતે જ પહોંચી શકે.

બારેજીના દંડ

બારેજીના લોકોએ, વધારાની પોલીસના રૂપિયા બોતરેસો, ઉધરાવવા બાબત સરકારે કરેલા હુકમની સામે જે અરજ કરેલી છે તે અમે ખીજ ન્યાયે આપી છે. એ અરજ વખોલે નથી ધરી એ એના ઘરતર ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. અરજદારોએ સુક્તિસર દાખલાદલીલો નથી આપ્યાં, પણ ચોતાના હદ્ગારો ચોતાને આવડે તેવી ભાષામાં તેઓએ આપી દીધા છે. અમે બારેજીના લોકોને તેમના કાર્યને સાચું ધન્યવાદ આપીએ છીએ. અમે જે અરજને નિમત્તી સમજીએ છીએ; અને તે જ પ્રમાણે પ્રત્નની ઉપર જે દુઃખ પડે તેનો નાનું સરકારને તેમજ પ્રત્નને દુઃખી સ્ત્રીપુરુષો સંભળાવી શકે છે. એવા કાર્યમાં વખોલોની કે મોટા અરજ ધરનારાઓના જરૂર નથી. એના પગમાં કાટો ભોંકાયો હોય એ ચોતાનું દુઃખ જેટલા જરૂરી સંભળાવી શકે છે તેટલા જરૂરી પારકો માણસ કદી નહિ સંભળાવી શકે. આપણે જે હકીકત જેવી છે તેવી જ આપવી અને અતિશયોક્તિ ન કરવી જેટલી જ સાચવેની રાખવાની જરૂર છે. સત્યને ગણુગા શો ?

બારેજીનો કેસ સીધો છે. સુદા હુકમને ટ્ય છે. અમે શુંહો નથી કહેતા. અમારી ઉપર જે દુષ્કાળો વહી ગયા. અમે ભાગ્યે જ સરકારધારે ભરી શકીએ એવી અમારી સ્થિતિ છે. અમારે ત્યાં વધારાની પોલીસની જરૂર નથી. એથી અમારી ઉપર બોતરેસો રૂપિયાનો બોલો નહિ હોવો જોઈએ. સરકારને અમારી વર્તણૂક વિષે તજવીજ કરવી હોય તો કરો. આ સીધો ન્યાય છે, નડિયાદને વિષે વિચાર કરતા અમે બારેજીનું પણ લખી સુખ્યા છીએ. વિશેષ ટીકાની જરૂર નથી. અમારી હમેદ છે કે સરકાર અરજદારોની અરજ ઉપર ઘડ ધ્યાન આપશે અને ધારાસભાના ગુજરાત વિભાગના અને ખીજ સભાસદો જેઓ અમલદારવર્ગના નથી તેઓ આ કામ ઉપાડી લેશે અને નિર્દોષ ખાતેદારોને સાચું દાદ મેળવશે.

રોલેટ કાયદાની અરજ

જે અરજ આદર ઇન્ડિયા હોમરૂવ લીગ તરફથી બહાર પડી છે તે તરફ અમે વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. જે અરજમાં રોલેટ કાયદાની સામેના મુખ્ય સુદા ટાંકવામાં આવ્યા છે. રોલેટ કાયદો પ્રત્ન એકમતે નાપસદ કરે છે એ સુદો સૂચી મેટ્રા છે. જે કાયદો રદ કરવાને સાચું પ્રત્ન એ જે આન્દોલન કર્યું છે અને જે દુઃખ સંહન કર્યું છે તે પડી જે કાયદો ને રાખવામાં આવે તો પ્રત્નનું સ્વમાન ઘટે અને સરકારની આપખુદી જાગભાગ, અસહ્ય થઈ પડે. રોલેટ અરજમાં ધણી સદીઓ યદો એવી અમારી હમેદ છે. બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનમાં વસતા બધા હિંદો તેમાં સદી કરી શકે છે અને અમે આમાં રાખીએ છીએ કે સો કોઈ શાયક હંમરનાં સ્ત્રીપુરુષ તેમાં સદી કરી મુંબઈ હોમરૂવ લીગ તરફ મોકલી આપશે.

સેવાધર્મ

જેનું મોસ સાહેબ પ્રમુખસ્થાને છે તેથી હું ખુશ થયો છું. જે બાળતોમાં અંગેને અને આપણી વચ્ચે મતભેદ ન હોય એવા સમાજસેવાના ને બીજા સવાલોમાં આપણે એકઠા થઈ કામ કરી શકીએ એ મને તો હમેશાં ઇચ્છવા જેવું લાગ્યું છે. રાજકીય બાળતોમાં હિંદી અને અંગ્રેજ વચ્ચે થયેલી વેળા મતભેદ હોય છે અને તેમાં પડનારાઓને બહુ નાનુકામથી અને જવાબદારીથી કામ લેવું પડે છે. જેમાં મતભેદ નથી તેવા વિષયોની ચર્ચા કરતાં આપણે એકત્ર રહી શકીએ તો બાળને કામ વચ્ચે મીઠાસા વધી શકે અને એકબીજાની ઓળખ પણ થાય.

બધા વાઙ્મય અથવા તો જનરલ ન થઈ શકે, પણ સહુ સેવક કે સિપાઈ થઈ શકે છે. સમાજની સેવા એ મોટો ધર્મ છે, અને રાજકોટના સહાયક મંડળે જ્યારે દાખલ્લર ફેલાયા હતા ત્યારે અને દુકાળને શમવે જે આબાદ કામ કર્યું છે તેને સારૂ તેઓને મુબારકબાદી પડે છે. જેમ ફાયર બ્રિગેડ આવશ્યક છે તેમ રોગો વગેરે તરી નીચે ત્યારે સેવા કરનારાઓની તરફ માન્ય પડે છે. પણ આ બંને પ્રવૃત્તિ હમેશાંની હોતી નથી અને હમેશા હોય એમ આપણે ઇચ્છી શકતા નથી. એવા દાક્તરો અને વકીલો મેં જોયા છે કે જેઓ રોગ અથવા ટંકા ઓછા હોય તો નિરાસાના ઉદ્ભાવે કાઢે છે અને કાંઈ ધંધો નથી એવી ફરીઆદ કરે છે. પણ ખરો વૈદ્ય એ છે કે જે રોગ ન થાય એમ લોકોને શીખવે, ખરો વકીલ એ છે કે જે લોકોમાં કચ્છા થતા અટકાવે. તેમ ખરી અને નિરંતર કરવાની સમાજસેવા તો એ છે કે જે વડે આપણે લોકોમાં રોગો થતા અટકાવીએ, દુઃખો ન થાય એવા સાધનો ઘોષણા આપીએ ખરી સમાજસેવા કેમ થઈ શકે એની શોધ કરવી હોય તો તો આપણે શહેરો કરતાં ગામડાંઓમાં સારી રીતે કરી શકીએ. તેથી સહાયક મંડળના આત્મા રા. ન્હાનાલાલ કવિને હું વિનંતિ કરું છું કે તેમણે એક મુસાફરની જેમ નહિ પણ શોધક તરીકે ગામડાંઓમાં જઈ વસવું, અને ગામડાંના બેઠ્ઠાંની છાંટી ગણીને તેઓના દુઃખમુખને અનુભવ લેવા. એમ થશે તો હું વચન આપું છું કે શુદ્ધ સમાજસેવાની ખરી કુચીઓ તેમને મળી આવશે.

હું બાળક હતો ત્યારે એમ માનતો કે સમાજસેવાને ફરજ તરીકે કેવળ યુરોપે જ જોવાળી છે, યોજનારાશક્તિના દાવો કેવળ યુરોપ જ કરી શકે છે. અનુભવથી હું મારી ખૂબ ભેદ રાઝ્યો છું. યોજનારાશક્તિમાં અને સમાજસેવામાં હિંદુસ્તાન કોઈ પણ દેશથી પછાત નથી એમ મેં કુલ સમય હરિદ્વારમાં જોયું. એકું કહેવાય છે, કે જે સમયે હરિદ્વારમાં સનદ લાગે ત્યાં ત્યાં એકઠા થયેલા. તેઓને સારૂ ખાવાપીવાનો ને રહેવાનો પ્રબંધ કોણે કર્યો, કેમ થયો એની કોઈને ખબર નથી. એમ છતાં જે પ્રબંધ હરિદ્વારમાં થઈ ગયો હતો તે મેં જોયું અને તેમાં અમલદારવર્ગની કરી જરૂર નહોતી પડી. આપણી યોજનારાશક્તિ અને સમાજસેવાના સાક્ષી મેં દિમાલય બિરજો છે. જ્યેષ્ઠી સુધી ચાનાળાઓ બહોલી રાકે છે અને પોતાની જાનતો પરી પાડી શકે છે. આ યોજના ત્યાંપારદશિએ નથી ઘડાઈ, પણ સેવાની દશિએ ઘડાઈ છે. જાતિની યોજના પણ એ જ વસ્તુ સૂચવે છે. જાતિઓની મારફતે

આપણે હિંદીઓની, મુસ્લિમોની અને ગરીબોની સમસ્યા કરી રાખ્યા છીએ. સર વિવિધમ વિલ્સન હન્ટર મોટા ઇતિહાસવેત્તા થઈ ગયા છે. તેમણે હિંદુસ્તાનમાં નિરાશ્રિતોને સાર કંઈ પણ કાયદાઓ ન જ્યા તેમ છતાં તેઓને સાર સુવ્યવસ્થા જોઈ તેથી તે આશ્ચર્યચકિત થયા- ખેરાક, આપણી પોળનામાં ત્રીજીઓ માલુમ પડશે. જાતિબંધનની અતિશયતા પુરુષ છે. એ બધું આપણે સુધારવું પડશે. સમાજસેવાને રૂપાંતર આપવું પડશે. મારા કહેવાનો આશય તો એટલો જ છે કે આપણી પાસે શક્તિ અને સાધનો પ્રાચીન સમયથી રહેલાં છે તેની નવી દ્રષ્ટિએ ગોઠવણી કરવી, અને શિક્ષિતવર્ગે સેવાને પ્રાચીન ધર્મ તરીકે વધાવી લેવી એટલું જ કરવું રહ્યું છે; અને જો આપણે એવું કરવાને શક્તિમાન થઈએ તો દેશને મોટા લાભ થાય એમાં તો શંકા જ નથી. રાજકોટનું મંડળ શુદ્ધ સેવાધર્મમાં અગ્રેસર થાય એજી મારી પ્રાર્થના છે.

તા. ૧૯-૧૦-૧૯૧૯

જગતનો તાત

(૩)

હું કહી ગયો છું કે આખી વ્યવસ્થા સુધારવા બાબત હું મારા દેટલાક અનુ-ભવો આપીશ. દાકતર હરિપ્રસાદે સ્વ. બહેન નિવેદિતાએ કલકત્તાની એક પોળ કેમ સુધારી તેનો દાખલો આપી આપણને બતાવી આપ્યું છે કે એક એક પુરુષ અથવા સ્ત્રી પણ, જો ધારે તો, કેટલું કરી શકે. ગામડાંઓમાં એવું કામ કરવું એ શહેરોની પોળો સુધારવા કરતાં સહેલું છે. ચમ્પારણમાં જ્યારે સ્વામી નિશાળો ખોલવાને નિશ્ચય થયો ત્યારે મેં સ્વયંસેવકોની માગણી કરી હતી. ત્યાં આવેલા સ્વયંસેવકોમાં મહંમદ દાકતર દેવ અને જોલગામના રા. સોમણ વડીલ હતા. આ સ્વયંસેવકોએ માત્ર ત્રણ કામ કરવાનાં હતાં, છોકરાં અને છોકરીઓ આવે તેને ભણાવવાં, આસપાસનાં ગામના રસ્તા ધર વગેરે સાર રાખતાં ગામડીઓને શીખવવું અને સૂચવવું, અને દરદીઓ આવે તેને દવા આપવી. રા. સોમણને બીતિકરવા કરીને એક ગામડું છે ત્યાં સુકવામાં આવ્યા હતા. દાકતર દેવ નિશાળવાળાં ગામોમાં દવાની તબીબી રાખતા. દરમિયાન એમની વસસાદ બીતિકરવાની નિશાળમાં વધારે થયું. ત્યાંના બેઠોની ઉપર સુધારા વગેરેની અસર કરવી એ મુશ્કેલ હતું. દાકતર દેવે ક્યા ક્યા સુધારા તેમણે કરવા જોઈએ તે બનાવ્યું હતું. પણ ગામડીઓ દાકતર દેવનાં વચનને ગોંડે જ શાના ? વાન રસ્તાઓ સાર કરવાની અને દવાની આસપાસ ટોળાવ કરી બેસી બેસી કાઢી નાંખવાની હતી. છેવટે દાકતર દેવ

અને રા. સોમણે કૌદાળા હાથમાં લીધી અને ફવાની આસપાસ ઢોળાવ 'કરવાનું' અને રસ્તાઓ 'ચોખ્ખા' રવાનું શરૂ કર્યું. નાનકડું ગામ તેમાં વાત વીગળાની ગ્રેમ પ્રસરી. ગામડીઆઓ દાકતર દેવનાં વચનનો અર્થ સમજ્યા. દાકતર દેવના કાર્યમાં જે બળ હતું તે તેમની સૂચનાઓમાં ન હતું. ગામડીઆઓ પોતે પણ સાક્ષર કરવા નીકળી પડ્યા અને ત્યારથી બીતિહરવાના ફવા અને રસ્તા સુંદર દેખાવા લાગ્યા. કચરાના ઢગલાઓ અલોપ થઇ ગયા. દરમિયાન ધાસની નિરાળ બાંધવામાં આવી હતી તે કોઇ તોફાનીઓએ બાળી મૂકી. હવે શું કરવું એ બારે સવાલ થઈ પડ્યો. શ્રી પાછી ધાસની નિરાળ બાંધવી અને બળવાનું જોખમ ખેડવું ? રા. સોમણ અને દાકતર દેવે ઘંટની નિરાળ બાંધવાનો નિશ્ચય કર્યો. હવે તો બન્નેને બાપણ કરવાની કળા આવડી ગઈ હતી, જોઈતા સામાનની શિક્ષા માગી. જરૂર જણાઇ ત્યાં પૈસા પણ આપ્યા અને બન્નેએ મળીને કરવાનું શરૂ કર્યું. પાછી નિરાળનો પાયો તેઓએ દ્વાયે નાંખ્યો એટલે ગામડીઆઓ પણ આવી પડ્યા, કારીગરો પણ ચચાસાક્ત મદદ કરવા લાગ્યા, અને બીતિહરવાની નિરાળ આજ પણ એક એ બાણસ ધારે તો શું કરી શકે તેની સાક્ષી રૂપે મેળાજુદ છે. આ પ્રમાણેનું કાર્ય એક ગામડામાં નહિ પણ જે જે ટેકાણે નિરાળો સ્થાપવામાં આવી તે તે ટેકાણે આજવાત પ્રમાણમાં થયું હતું અને શિક્ષકોના કાર્યની આકર્ષણશક્તિના પ્રમાણમાં ગામડીઆઓ કામ કરતા થઈ ગયા હતા. આ સેવા કરવામાં બારે હોશિયારીની જરૂર ન હતી, દિલસોજી અને ખંતની જરૂર હતી. તેની સાથે હોશિયારી કારીગરી વગેરે બીજેથી મળી રહેતાં હતાં.

ખેડા જીલ્લામાં પાકની આંકણી કાઢવાની હતી. તેમા બધા ખેડૂતો મદદ ન કરે તો એ કામ થઇ શકે તેવું ન હતું. એક એક ગામડા દીઠ એક એક સ્વયંસેવકને જોખરો મેળવવાની હતી તે મેળવી લીધી, એટલું જ નહિ પણ ખેડૂતોનાં મન હરણું કરી લીધાં. આવા અનેક દાખલાઓ જુદી જુદી જગ્યાનાં હું આપી શકું છું.

હવે આપણે ગામડાને સુવ્યવસ્થિત કરવા કૃષ્ણનારે કેમ શરૂ કરવું એ જોઈ જાણ્યે છીએ. એ પોતે રહેતા હશે તે શહેરને જ પસંદ કરશે. તેમાં વસનારાં બધાંને જોળાળી લેશે. એમનાં દુઃખમાં જરાયે દેખાવ કર્યો વિના બાગ લેશે. શેરીની સ્વચ્છતા જળવવામાં તેઓની મદદ માગશે. પડોસી દરમી, કંહાડશે, અપમાન પણ કરશે, એ બધું આ સેવક સહન કરશે, અને તેમ છતાં આગળની માફક તેઓનાં દુઃખમાં આગ લેશે અને પોતે એકલે શેરી સ્વચ્છ રાખશે. પોતાની સ્ત્રી, મા, બહેન વગેરે

ધીમે ધીમે પોતાના આ કામમાં રોકાશે. પડોશીઓ મદદ કરે એવુંવા ન કરે તોપણ શેરી તો હમેશાં સ્વચ્છ જ રહેશે અને અનુભવે માલૂમ પડશે કે એમ કરતાં વધુ વખત નહિ દેવો પડે. આખરે પડોશીઓ પોતે કામ કરતા થઈ જશે અને એક-જેરીની સુવાસ આખા ગામડામાં ઉડશે.

જો આવા મેવકને વધારે હોય હોય અને પોતે ઠીક ઠીક ભણેલ હોય તો પોતાની શેરીમાં છોકરાંઓને અને મોટાંઓને પણ જે નિરક્ષર હોય તેને અક્ષરજ્ઞાન આપશે. જો પોતાની જેરીમાં કેઈ માદા હોય અને તેઓ વૈધની દવા કરવા અસમર્થ હોય તો તેને સારું વૈદ્ય શોધી દાટશે. સારવાર કરનાર કેઈ નહિ હોય તો પોતે સારવાર કરશે. આટલું કરતા તેને પ્રત્યેક પડોશીની આર્થિક અને નૈતિક સ્થિતિનું સરસ જ્ઞાન મળશે. તેટલું જ્ઞાન મળવાથી તેમાં જે સુધારા કરવા ઘટે એ સુધારા કંપાની યોજના આવે મેવક રચશે. અને આવા પ્રકારના સુધારા કરતા કરતા તેને પોતાના પડોશીની અને તેમની મારજતે આખા ગામની રાજ્યપ્રકરણી સ્થિતિને પણ ખ્યાલ આવશે. અને જો એ ખ્યાલની સાથે પોતાનામાં લોકોની પાસેથી એકસપે કામ લેવાની શક્તિ આવે તો લોકોની રાજ્યપ્રકરણી સ્થિતિ પણ સુધારવાને આવે. માણસ સમર્થ થશે. આદિકા, અપારણ, ખેડા વગેરે પ્રદેશોમાં હું જોઈ ચક્રો કે જોને આપણે અમણુ માનીએ છીએ તેવા માણુઓ પોતાની ખતને અને લોકલાગણીને લીધે આખાદ સેવા કરી શક્યા છે અને જનસમાજ ઉપર અસર પણ પાડી શક્યા છે. જે જે ગામડામાં એ એક એક પછુંચેતનવાળા પુરપતે કે સ્ત્રીને જોયાં છે તે તે ગામડામાં તેઓને મેં ઘણું સરસ કામ કરતા પણ જોયેલાં છે.

હવે આપણે સ્વચ્છતા વિષેના અને નૈતિક, શારીરિક અને આર્થિક આરોગ્ય-વિષેના કેટલાક નિયમો તપાસીશું. મારી ઉમેદ છે કે જોઓને તે પસંદ પડે તેઓએ નિયમો પ્રમાણે પોતપોતાના ગામડામાં કાર્ય કરતા થઈ જશે અને જો એમ થશે તો આપણે થોડા જ સમયમાં કેટલાક ગામડાઓની સ્થિતિ ઉપર ભારે અસર ઉપજાવી શકીશું.

ગુજરાતની ભેટ

ગુજરાતના રત્ન પ્રેદિસર આનંદશંકર જાણુમાઈ મુવ ગુજરાત કોલેજની માથેનો પોતાનો મતાવીસ વખતો સંબંધ છોડી કાશીથી વિશ્વવિદ્યાલયમાં જોડાવાના છે એમ તેમનો મિત્રવર્ગ કેટલાક મમય થયાં જાણુતો આવેલો છે. તે વાત આ અંદાડીયે બરાબેવા બે મેળાવડામાં જાહેર થઈ. એક મેળાવડો સાહિત્ય મત્તા તમકથી.

અને ખીજો ગુજરાત કોલેજના વિદ્યાર્થીઓ તરફથી થયો હતો. ખીજા મેળાવડામાં કોલેજના પ્રિન્સિપાલ સાહેબ અધ્યક્ષસ્થાને બિરાજ્યા હતા. આ બન્ને મેળાવડામાં પ્રો. દુવને માનપત્રો આપવામાં આવ્યા હતાં. આ માન આપી ગુજરાતીઓએ પોતે માન લીધું છે.

પ્રો. દુવમાં વિદ્વતા અને ધર્મ ઝટકે અંશે જોડાયો છે તેટલે અંશે ખીજા થોડા હિંદીમાં જોડાયેલાં જોવામાં આવે છે. એમણે પૈસા કમાવાના ધરાદારી અધ્યાપકપદનું નથી આર્જ્યું. અધ્યાપક થઈને પોને દેશમેવા વિશેષ કરી શકશે એવી માન્યતાથી એઓ અધ્યાપક થયા એવો અભાગે અભિપ્રાય છે. એક લેખક તરીકે એમણે પોતાનું પ્રામાણિકપણું ઘણી સુદમતાથી જાળવ્યું છે. લેખકની જવાબદારી જેવી તેની તૃપ્તિ. તેમાં પણ જેને પ્રાચીન સાહિત્યમાં હૂણ્ડી મારી તેમણી મોતી કાઢવાનાં છે તેની જવાબદારી તો બહુ વધારે છે. સંસ્કૃત સાહિત્ય સમૃદ્ધ સમાન છે. એનો તાગ કાઢવો મુશ્કેલ છે. એ સાહિત્યનું સામાન્ય જ્ઞાન પણ ઘણા ઓછાને છે. એમાં આજસતે અને અપ્રામાણિકતાને બહુ અવકાશ છે. એના દૃષ્ટાંતો આપણા આધુનિક સાહિત્યમાં આપણે ડગલે ડગલે જોઈ શકીએ છીએ. ભગવદ્ગીતાના આપણી પાસે કેટલા બધા તરજુમા છે ! તેમાના એકેની ઉપર આખા દુશ્વી એ મુશીબતનું કામ છે. મનુસ્મૃતિના જે તરજુમા ગુજરાતી પ્રજા સમક્ષ પડ્યા છે તેને સંપૂર્ણ ભરોસો થઈ શકતો નથી. આજમથી, અજાનથી અને કેટલીક વખતે ઇશ્વરપૂર્વક થયેલા દોષથી પ્રજાને સંસ્કૃત સાહિત્યનક અપૂર્ણ અથવા ખોટા અનુવાદો મળે છે. આવે સમયે આનંદશંકરભાઈએ જે કંઈ આપ્યું છે એ દીવાદાંડીરૂપ છે. એમના અર્થો વિશે અપ્રામાણિકતાનો, અજ્ઞાનનો, જતાવળનો કે આજસનો દોષ સંભવતો જ નથી. જે જે તેમણે લખ્યું છે એ શુદ્ધભાવે કેવળ સાચું માનીને નિષ્પક્ષપાતપણે અને હંદાર દિવથી લખ્યું છે. તેથી પ્રજા તેનું મહણ નિર્ભયપણે કરી શકે છે.

અને જે ચારિત્ર્ય એઓએ પોતાના જાહેર કાર્યોમાં અને જાહેર જીવનમાં બતાવ્યું છે તેવું જ એમની અંગન પ્રવૃત્તિઓ વિશે તેમના સહવાસમાં આવેલાઓએ જોયેલું છે. પોતાના ચારિત્ર્યજાળથી પ્રાચીન જમાના ઉપર અને નવા જમાના ઉપર તેઓ પોતાની અસર રાખી શક્યા છે. પ્રાચીન વિચારોને, પ્રાચીન પદ્ધતિને અને પ્રાચીન રીતિઓને વિવેકપૂર્વક માન આપવા છતાંયે આધુનિક તરજોને ને ઉત્સાહને એમણે દેશક્યા નથી. પણ બન્નેમાંથી અતિશયતાના દોષ કાઢી નાંખવાનો પ્રયત્ન તેમણે કરેલો છે. જેમ વિદ્યાર્થીઓના માનપત્રમાં કહેવામાં આવ્યું તેમ પ્રો. દુવના ગુજરાતે આજ લગી પૂરો ઉપયોગ કર્યો નથી. એમની પાસે જેવા ધનને આપણે છૂટથી વાપર્યું નથી. આપણે એમને પૂરા ઓળખ્યા નથી.

હવે એઓ સાહેબ વિશાળ ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ કરે છે. કાશી વિશ્વવિદ્યાલય બહુ નાનકડું બાળક છે. એના પિતા-હિન્દુ ધર્મના આચાર્ય જેવા લાગતા, નામ તેવા ગુણ ધરાવતા, હિન્દવિષ્ણાત પડિત મદનમોહન માલવીયાજી છે. એક જ પુરુષના દૃઢ પ્રયત્નથી લગભગ કરોડ રૂપિયા જેટલું ધન એકઠું થવા પામ્યું છે. એ એક જ પુરુષના પ્રયત્નથી વિશ્વવિદ્યાલયની હયાતી છે. પણ એમનું બાળક હજી ચાલતાં યાજ્ઞ નથી. માત્ર રીખી ગયે છે. તેને સાડ રમેવાળની જરૂર છે. રમેવાળને પડિતજી શોધી રહ્યા હતા. વિશ્વવિદ્યાલય ચલાવવામાં અનેક પ્રકારનાં વિદ્વાં હોય જ; અને જ્યાં ધર્મને તેનું સ્થાન આપવું રહ્યું છે ત્યાં ધાર્મિક પુરુષોની પૂરેપૂરી જરૂર હોવી જ જોઈએ. એવો પુરુષ પડિતજીને ગુજરાતમાંથી મળ્યો છે તેને સાડ ગુજરાત મગર થઈ શકે છે. આનંદચંદ્રભાઈનું ચાતુર્ય, તેમનું ગાંભીર્ય, તેમની પ્રામાણિકતા, તેમની સરળતા, તેમની ઉદારતા, તેમની શાંત પ્રકૃતિ વગેરે ગુણોના એ વિદ્યાલયમાં સંપૂર્ણ ઉપયોગ થઈ શકશે. ગુજરાતની આ અનુપમ ભેટને સાડ ગુજરાતને અને વિશ્વવિદ્યાલયને અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ; અને અમારી ખાતરી છે કે આનંદચંદ્રભાઈ આ નવા અને વિશાળ ક્ષેત્રમાં હિન્દુસ્તાનની સરસ મેવા કરી શકશે. હજાર તેમને દીર્ઘાયુ કરે અને તેમના કઠિન કાર્યમાં તેમને બધી યોગ્ય શક્તિઓ અર્પો એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

નોંધ

મેહુ ખરચ

રા. ગોપાળજીના લગણ ઉપર અમે વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. ખેસતા વર્ષને સાડ કાર્ડ મોકલવાનો જે રિવાજ પડી ગયો છે એમાં રહસ્ય તો કંઈ જ નથી ને ફોગટનું ખર્ચ છે. તે ખર્ચ કરવાને બદલે તેટલા પૈસા આપણે પંડિત સંકટનિવારણમાં ભરીએ એ રા. ગોપાળજીનો હેતુ છે; અને જેમ તેમણે અને તેમના મિત્રે કર્યું છે તેમ આપણે બધા કરીએ તે આપણે અનાયાસે પંડિતના દુઃખમાં બાગ લીધો ગણીએ.

નવા વર્ષનાં કાર્ડ છપાવવાં ને મોકલવાં એ પ્રાચીન રિવાજ છે? હોય તો અમે બંદુક્તા નથી. નવા રિવાજે દાખલ ન કરવા એવું પણ અમે નથી કહેતા; અને પ્રાચીન એટલું સાદું એમ પણ નથી. પ્રાચીનનો ત્યાગ કરતા પહેલાં આપણે વિચારવું જોઈએ. નવાને એકદમ દાખલ ન કરવું એ ડહાપણ છે. કાર્ડ મોકલવાનો રિવાજ કેવળ યુરોપમાંથી આવેલો છે. જો આપણે યુરોપથી મોદિત ન થયા હોત તો કાર્ડનો રિવાજ આપણે દાખલ ન જ કરત. મિત્રો એવાં કાર્ડથી શાંત થાય નહિ. એ તો ટિબેટના પ્રાર્થનાપત્રો જેવું થયું.

તા. ૨૬-૧૦-૧૯૧૬

રિગ્વેદના કેટલાક માણસો લાખો વાર પ્રાર્થના કે જ્ય કરવા ઈચ્છનારા હોય છે. પણ તેટલો જખત ન બચાવી શકે તેથી ચક્રર રાખે છે ને ચક્રર જેટલા ફેરા ફરે તેટલી પ્રાર્થના થઈ ગયે છે. તેમ આપણે પરિશ્રમ લીધા વિના આપણા મિત્રોને કાર્ડથી અભિનંદન કરવા ઈચ્છીએ છીએ. અમને તો લાગે છે કે એ જ મંડલી રિવાજ છે. જેઓને આપણે યાદ કરવા માગીએ તેઓને આપણે ખાસ કાળજી લખીએ એ સમજી શકાય એવું છે. કાર્ડ મોકલવું એ એટલી બધી સામાન્ય ક્રિયા છે કે તેની કશી કિંમત હોઈતું શકે. માણસ બાપને, માઈને, બહેનને, સૌને, મિત્રને એને પોતાની પુત્રીને એક જ મતવું કાર્ડ મોકલે એ બધે સમજાવતી નિરાતી ગણાયો; અમને તો એ બધાના અપમાનની નિરાતી રૂપ લાગે છે. એટલે અમે કાર્ડ મોકલવાના રિવાજને સર્વથા નાપસંદ કરીએ છીએ. પણ આ સમયે તો કાર્ડને બદલે જે રહતના આવી છે એ વધાવી લેવા જેવી છે.

તા. ૨૬-૧૦-૧૯૧૬

ગયું વર્ષ

ગયા વર્ષનું સંસ્મરણ કારતું મુશ્કેલ છે. લડાઈ પૂરી થઈ, પરિણામ જૂજ આવ્યું. અકાઈ વેળાએ આશા બંધાતી હતી તે કોમટ ગયું. આ લડાઈ પછીની સુસેદ જે કાયમને સાર થવાની હતી તેને બદલે નામની જ સુસેદ થઈ. મહાભારત કરતાં મોટી લડાઈ એ તો ખીજી તેથીયે મોટી લડાઈનું ખીજ હોય એમ જણાયું. લડાઈ પછી અમેરિકા, ફ્રાંસ, ઈંગ્લેન્ડમાં બારે અચાંતિ ફેલાઈ છે. આ બધું માણસને મૂંઝવે એવું છે. આમાંથી સાર જેની શકાય નહિ એવી એ હકીકતો છે.

આ તરફ હિંદુસ્તાનમાં ચોતરફ નિરાશા જેવું લાગે છે. લડાઈને અતે હિંદુસ્તાનને કીક મળશે એવી આશા હતી તેને બદલે કંઈ જ નહિ. મુધારા ચાલુ ત્યારે ખગ. તે પણ ધૂળ જેવા. ઈંગ્લેન્ડ-લીગની ચોળના, વળી ત્યારપછીની ઈંગ્લેન્ડની ચોળના, એનો તો પતોયે નથી. જે આવે તે ખડું. પંજાબમાં ફેર વરતો. નિરપરાધી માણસો માર્યા ગયાં. અમલદારોએ બહુ ગ્રાસ વરતાવ્યો. રાજવર્ગ ને પ્રજાવર્ગની વચ્ચે અવિશ્વાસ ને અંતર વધ્યાં. અતિ હિંસાળ કેમ થકાય ? સરવાળે શું મુકાય ? કે બાદબાકી જ કરવી રહી ? જે બાદ કરવું તો સામાંથી કરવું ? કે શું બાદબાકીનો જ સરવાળો કરવો રહ્યો ?

આવી નિરાશાના ઘોર વાદળમાંથી કંઈ કિરણો ફૂટ્યાં જણાયાં કે ? સત્યાગ્રહનો સૂર્ય તો ફટી એપ્રિલે આખા હિંદુસ્તાનમાં પ્રકાશ્યો. વાદળો વીખેરાયાં ને કિરણો સ્પષ્ટ નજરે આવ્યાં. તેમાં પંજાબ, અમદાવાદથી ગ્રહણ થયું ને તેના છાંટા હજુયે

હૃદયમાં કરે છે. તોયે સત્યાગ્રહની પીછાન ધીમે ધીમે ચતી જાય છે. 'સત્તરમી ઑક્ટોબરે હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જગ્યાએ ભારે ગાતિપર્વક હડતાળ ઉજવાઈ. 'આસ્તિકોએ તે દહાડો ઉપવાસ અને પ્રાર્થનામાં ગાળ્યો. હિંદુઓએ સુસલમાનોના દુઃખમાં ભાગ લઈ તેમની આશામાં ઉમેરો કર્યો ને હિંદુસલમાન વચ્ચેની ગાંઠ મળખત કરી. તે છોડતાં હવે તો મુરકેલ પણ પડે.

જો કોઈ એવો પ્રશ્ન પૂછે કે હિંદુસ્તાનમાં ગયા વર્ષમાં મોટામાં મોટું કયું કાર્ય બન્યું? તો અમે તો એમ જ કહીશું કે હિંદુસ્તાને-ગાંધીપ્રભુએ જાણે આજણે સત્યાગ્રહ થોડે અંશે સ્વીકાર્યો તે; ને તેની નિજાની દાખલ અમે સત્તરમી ઑક્ટોબરને દહાડો પ્રજા સમક્ષ મુક્યું.

હિંદુસ્તાનની આશા સત્યાગ્રહમાં જ રહેલી છે.

નવું વર્ષ

એ સત્યાગ્રહ તે શું? ઘણીવાર તેનું વર્ણન આપાઈ ગયું છે. પણ જેમ મર્ફિનું વર્ણન સહસ્રમુખી શેપનાગ પણ પૂકું ન આપી શકે તેમ સત્યાગ્રહ શી સૂક્ષ્મું છે; ને જેમ આપણે સૂક્ષ્મને હમેશાં જોતાં છતાં માત્ર જરા જ જાણીએ છીએ તેમ સત્યાગ્રહને પણ જરા જ જાણીએ છીએ.

અદેશીમાં, સસારમુધારામાં, ગાંધીપ્રદરણી મુધારામાં સત્યાગ્રહ છે; ને જેટલે અંશે તેની રચના સત્યાગ્રહ ઉપર છે તેટલે જ અંશે તે ચિરસ્થાયી હોઈ શકે. સત્યાગ્રહનો માર્ગ એ ચાલતા માર્ગથી નિગળો છે, એટલે તુરત દેખાય નહિ તેવો છે. તે માર્ગ ગયલા થોડા જ છે એટલે તેની ઉપર પગરવ જોવામાં નથી આવતો ને લોકો બડકે છે. એમ જનાં લોકો ને માર્ગ ધીમે ધીમે ચડણ કરતા જાય છે એવું અમે તો જોઈ રહ્યા છીએ.

સત્યાગ્રહ એટલે કાયદાઓનો સન્નિય ભંગ કરવો એટલું જ ને જાણે છે તેણે સત્યાગ્રહ જાણ્યો જ નથી. કાયદાનો સન્નિય ભંગ આવી જાય છે એવી સત્યાગ્રહની સખત કલમો છે ખરી. પણ જેણે કાયદા પાળી જાણ્યા છે તે જ ભાગવાની કળા જાણે છે. જે બહુ સાધી જાણે તે જ તોડવાનો હકદાર થઈ શકે. 'સત્યનો મારગ છે મગનો નહિ કાયરનું કામ જોને' એમ કવિએ ગાયું છે એ અનુભવથી ગાયેલું છે. અદેશી એ સત્યાગ્રહ છે. તેનું પાલન, તેનો પ્રચાર કાયર સ્ત્રીપુરુષથી ન થઈ શકે- હિંદુસલમાન વચ્ચેનો ભાઈચારો એ કાયરથી ન કેળવી શકાય. સુસલમાન હિંદુને

કે હિંદુ મુસલમાનને ખંજર ભોંકે તે ખાઈ લેવી ને શાંત થઈ ઉભાં રહેવું એ કાયરનું કામ ન હોય. જો આ જો વસ્તુને સાધી શકાય તો સ્વરાજ્ય તો હસ્તામલકવત્ જ હોય. આપણને તે માર્ગે જતાં કોઈ રોજી ન શકે; અને જનને ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ હોઈ હિંદુસ્તાનને રહેજો ધર્મનો લાભ પણ મળે. અમે પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે નવા વર્ષમાં

હૈ પ્રભુ! તું હિંદુસ્તાનને સત્યને માર્ગે જ દોરવજો; તેમ કરતાં તેને સ્વદેશીધર્મ શીખવજો; ને હિંદુસ્તાનમાં વસતા હિંદુ, મુસલમાન, પારસી, યાહુદી ને ખ્રિસ્તી વચ્ચે શુદ્ધ સંપ વધારજો.

કાઠીયાવાડીઓ પ્રત્યે

કાઠીયાવાડના એક ગૃહસ્થે મને રૂ. ૨૫ હજારની રકમ આપી છે. તેમનો પ્રથમ ઉદ્દેશ તો એ હતો કે તેનો ઉપયોગ હું એક જ ગામમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવામાં કરું. આપડી મોટી રકમ તેમાં ન જ ગાળી શકાય એમ મને લાગ્યું. પછી તેમણે તે રજવાડાની રૈયતમાં તેટલા રૂપિયાનો ઉપયોગ કરવાનું સૂચવ્યું. તે બંધનથી પણ હું રૂ. ૨૫૦૦૦નો સદુપયોગ કરી શકું એમ ન લાગ્યું. તેથી તેમણે આખા કાઠીયાવાડમાં તે રકમ વાપરવાની મને છૂટ આપી છે ને મેં તે સ્વીકારી છે.

તોપણ એ ગૃહસ્થની ઉદારતાને શોભા મળે એવો તેમના ધનનો ઉપયોગ કરવામાં હું મુશ્કેલીનો જોઈ રહ્યો છું. કાઠીયાવાડની પ્રજા મને પૂરી મદદ ન કરે તો હું એ રકમ સતોપકારક રીતે ન જ વાપરી શકું.

સ્વદેશીના પ્રચારમાં જ એનો ઉપયોગ થવો જોઈએ. સ્વદેશીનો જ અર્થ મેં કર્યો છે એ તેમણે સ્વીકાર્યો છે, એટલે કે મુખ્ય ભાગે હાથથી કંતામણુ ને વણાટ કાપી દેશની કાપડની ઉત્પત્તિમાં વધારો કરવો ને કાપડ ખાતે ચતી કરોડો રૂપિયાની વાર્ષિક નિકાસનો બચાવ કરવો.

હાથકંતામણુ ને હાથવણાટ વધારવાં એ કામદારો હોય તો રહેલામાં રહેલું છે. દેથી રાખ્યો જો ધારે તો આ કાર્ય રહેલામણથી થઈ શકે છે. તેમને અને તેમના દીવાનોને મારી આ વિનયપૂર્વક મૂચના છે:

૧. તમારા રાજ્યમાં, કાઠીયાવાડમાં હાથથી અનેક કાપડ ઉપર દાણુ હોય તે કાઢી નાખો.

૨. બહારથી હાથે કંતાણેલું કે દેશી મીઠોનું સૂતર હોય તેની ઉપર દાણુ ન લો.

૩. ખેડૂતોને ૩ વેચી નાખવાનું ઉત્તેજન ન આપો, પણ તેનો સંગ્રહ કરવાનું ઉત્તેજન આપો.

૪. રૂનો પાક સુધારો. તે સહેલાઈથી સુધરી શકે તેમ છે.

૫. તમારા જ રાજ્યમાં કંતાયેલા સુતરના ત્યાં જ વણાયેલા કાપડને ઉત્તેજન આપો, તમે પણ તે જ વાપરો.

૬. દેશી સાળો ને રેંડીયા બનાવડાની તમારી પ્રજાને પડતર દામે આપો.

૭. તમારી પ્રાથમિક શાળાઓમાં રેંડીયા ને સાળો દાખલ કરો ને આ કુનરનું શિક્ષણ શરૂઆત છોકરાછોકરીને આપો.

રાજ્ય મહારાજા અને દીવાનો આ કાર્ય ઉચ્ચત્ર લે તો મજકુર દાન એમનું એમ રાખી ગકાય ને મારે દાન કરનારની પામેથી તેનો બીજો ઉપયોગ કરવાની માગણી કરવી પડે.

પણ બધા રાજ્યો એકદમ સ્વદેશીધર્મની મહત્તા સ્વીકારે એવી આશા ન ગળી શકાય.

એટલે પ્રજામાં તેટલા પૈસાનો ઉપયોગ કદાચ થઈ શકે.

પુરુષો ધારે તો બહુ કરી શકે. દરેક ગામમાં વણકરોને શોધી લે ને તેમને ઉત્તેજન આપે.

ખેડૂતોને રૂનો સંગ્રહ કરવાનું સૂચવે.

પોતાના સમાવર્તમાં સ્ત્રીઓને કાતવાનું સૂચવે.

આ કામ કરવામાં

(૧) રેંડીયાની,

(૨) રૂની પુણીઓની,

(૩) અને પુણી આપી સુતર લેવાંની ને તેના પૈસા સુકવવાની વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર છે.

* પછી વણાટકામમાં

(૧) સુતર આપવાની

(૨) તે પ્રમાણે વળનનું કાપડ લેવાની અને તેના પૈસા સુકવવાની વ્યવસ્થાની જરૂર છે.

છેવટે તે કાપડનો પ્રચાર કરવાની એટલે તે વેચવાની દુકાન રાખવાની જરૂર છે.

આટલાં કામ કરવામાં ઉદ્યોગી ને પ્રામાણિક કામ કરનારાઓની જરૂર છે. વગરપૈસે કાંઈ કામ ન કરી શકે, એટલે જો પ્રામાણિક માણસો મળી આવે તો તેઓને આશુવિકા પૂરતા પૈસા આપવામાં ઉપરના દાનનો ઉપયોગ થઈ શકે. કાઠીયાવાડનાં સેવકમંડળો આ કાર્યમાં પૂરી સહાય કરી શકે છે. તેને સાડ એક મોટી કમિટી થોડાં પ્રતિષ્ઠિત પણ કામ કરનારાં સ્વીપુરુષોની બને, અને તેને અંગે પેટાકમિટી બને તો કાર્ય તુરત થઈ શકે તેમ છે, જેઓ આ કાર્યમાં પૈસે કે વગર- પૈસે ભાગ લેવા ઈચ્છે તેઓ વેળાસર આશ્રમને શરનામે કાગળ લખશે એવી ઉમેદ છે.

પણ ન્યાં સગી સ્ત્રીઓ આ કામમાં આગળ પડતો ભાગ નહિ લે ત્યાં સુધી કાર્ય પૂર જોરથી નહિ ચાલી શકે. મુખ્ય ભાગે કાંતનારી તો સ્ત્રીઓ જ હોય. તેઓની પાસે પ્રજનો આપૂટ બળનો છે, કેમકે તેઓની પાસે ધણો યાજ્ઞલ વખત છે. તેનો ઉપયોગ કરી પૈસા પણ લઈ તેઓ પ્રજની સેવા કરશે.

કાઠીયાવાડમાં હું ન્યારે ન્યારે જાઉં છું ત્યારે ત્યારે જાણુ પ્રેમ અનુભવું છું. આ પ્રેમની નિશાની દાખલ હું સર્વની, નાના મોટા, સંભવિત સામાન્ય, રાજા પ્રજા, બધાની પામેથી સ્વદેશીધર્મનું સ્થેર થઈ શકે એવું પાલન માગી લઉં છું.

એક વર્ષમાં કાઠીયાવાડની પાસેથી હું એક કરોડ રૂપિયાના કાપડની આશા રાખું છું. એટલે કે કાઠીયાવાડની પ્રજામાં એક કરોડ રૂપિયા દાખલ કરવાનો મારો પ્રયાસ છે. તેમ કરતાં મંજુર રૂ. ૨૫૦૦૦ વાપરવા ઇચ્છું છું. કાઠીયાવાડમાં ચતુર સ્ત્રીઓ ને ચતુર વ્યક્તિ છે. પણ તેઓને એકલા કરનારની ને તેઓને કામ કરતાં કરનારની જરૂર છે.

કાઠીયાવાડથી સંખ્યાબધ સ્વીપુરુષો મુંબઈ જતી દરેક ટ્રેનમાં ગાંડાંની માફક પૂરાઈ જતાં જોઈ હું ત્યારે હું દુઃખી થાઉં છું. તેઓ કાઠીયાવાડમાં નથી કમાઈ શકતાં તેથી દોડદોડ કરી મુકે છે. એક વર્ષમાં એક કરોડ રૂપિયાની ઉચ્ચપાયલ કરી શકે એટલાં સ્વીપુરુષો તો આશુવિકા અર્થે કાઠીયાવાડ છોડવાની જરૂર નથી.

હિંદુસ્તાનમાં એવા થોડા પ્રદેશો છે કે જે આશુવિકાના સાધનને અભાવે માણસોએ છોડવા જોઈએ. આપણી રેલ્વેના ઉતારોઓની સંખ્યા દેશની આગાદીની નિયામી નથી એમ હું સારી પેઠે જાણું છું. સ્વદેશીતા ત્યાગ એ આપણી કમાળ દાખવતું એક સળગ કારણ છે. તેના મુનસ્વીકારમાં આપણી આગાદીનાં મૂળ રહેલાં છે.

ત્રિવિધ તાપનું નિવારણ*

આપણામાં આવેશ છે, ભાવનાઓ પણ સારી છે, પરંતુ એ આવેશથી કે એ ભાવનાથી આપણે હિંસાર થવાનો નથી. તેનાથી આપણું માન્યું આપણને મળવાનું નથી. આપણે જે કરેલું હશે તે જ સાથે જવાનું છે અને તે ઉપરથી જ ભવિષ્યનું ઘડતર થવાનું છે. આપણા આવેશને આપણે કૃતિમાં ન મુકીએ, એ આવેશનું સુંદર પરિણામ ન લાવીએ. તો એ આવેશ મિથ્યા છે. ભાવનાઓ જગડવાનું કાર્ય સાફ છે. તેની તેવે વખતે જરૂર પણ છે. પરંતુ ભાવનાઓ જગડવામાં રોકાવા કરતા આપણે કામ જ કરવા લાગી જઈશું તો તેની અસર વધારે યશે, અને કામ કરી બતાવીને આપણે વધારે દૃઢ ભાવનાઓ જગાડી શકશું.

ગઈ કાલે સ્ટેશન ઉપર ભારે કુચવસ્થા હતી. જ્યાં સારી વ્યવસ્થા હોય ત્યાં ગમે તેટલા માણસો શાંતિથી કામ કરી શકે છે. મને અડચણ ન આવી એટલું બસ નથી. મને સાચવી લેવાને કેટલાયે ભાઈઓ ભારે પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા. પણ સ્થિતિ એવી હોવી નોંધવે કે કોઈને પણ અડચણ ન આવે. ગમે તેટલા ટાળાજાંઘ માણસો હોય પણ ત્યાં સુવ્યવસ્થા હોય તો શાંતિ જળવાઈ શકે છે. અહીં તો તે મદિ અનુકૂળતા પણ છે. અહીં એક સુંદર વ્યાયામશાળા છે. હું કહેતો જ આવ્યો છું કે કેળવણીના બંધારણમાં ક્વાચર ખાસ આવશ્યક છે. લાંબો માણસો જે પ્રમાણે નક્કી કર્યું હોય તે પ્રમાણે શાંતિથી થાકે, એક સાન કરવામાં આવે અને તેઓ સ્થમત બન્યા તો કાર્ય થઈ શકે. આવી શક્તિ આપણામાં આવવી જ નોંધવે.

અત્યારની આપણી દશા એવી છે કે આપણે કામ જલદી આટાપનાં શીખવું નોંધવે. ગઈ કાલે રાતે સરધસમા જે કલાક નકામાં ગયા. આવાં સરધસ સમૂહનાં ન જ હોવાં નોંધવે એમ હું કહેતો નથી. પણ આપણે વખત વિચારવો નોંધવે. અત્યારે હિંદુસ્તાનની દશા એવી છે કે આપણે સરધસમાં અને એવા તમાશામાં વખત ગાળી નથી શકતા. સરધસના દેખાવોથી, 'વંદે માતરમ્' ના પોકારોથી, માતૃભૂમિના જયઘોષથી આપણે દેશની સેવા નહિ કરી શકીએ. અત્યારે આપણું, હિંદુ ત્રિવિધ તાપથી પ્રજ્વળી રહેલું છે. તેમાથી તેને છોડાવવા મદિ સરધસની નહિ પણ વેદોની જરૂર છે. તમાશા કરવાની નહિ પણ ચોખ્ખા ઇલાજ લેવાની જરૂર છે. વીર પુરુષોની અને વીર માતાઓની જરૂર છે. પ્રજ્વળતા નાયકોનો વખત તે પ્રજ્વળતા વખત છે. તે આપણે બચાવવો નોંધવે. મારે દિસાળ તો સીધો છે. ગઈ કાલે સરધસમાં ચાર પાંચ હાર માણસો તો હશે જ. એ દરેકના જે જે કલાક ગળીએ તો પ્રજ્વળતા આઠ દસ, હજાર કલાક ગયા. આ કલાક—મારા મનમાં તો હમણાં નેંદ્રીયા જ ચટ્ટે છે એટલે હું તો તે જ કહું—તેમાં અગર સાળમાં ગાળ્યા હોત તો કેટલું કામ થઈ શકતું? આમ નકામો વખત ગાળવા કરતાં હું તો કહું છું, કે માણસ પોતાની મંદ્રીમાં બેઠો બેઠો કંઈ સફવિચાર કરે તોપણ સારી રીતે વખત ગાળી.

ગોકે છે. આપણે વખતની આમ કિંમત ગણતાં શીખશું તો જ અમેરિકા, જાપાન અને યુરોપ સાથે આપણે ઢીરીકાઈ કરી શકશું.

આપણામાંથી જેમને આપણા દેશના ત્રિવિધ લાખનું જ્ઞાન હોય તેમણે તે હોલવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આન લાખી હોય તે વખતે આપણે તે હોલવવાના સિદ્ધાન્ત શોધવા કે નિયમો ઘડવા નથી બેસી શકતા, પણ પાણી લઈ આગ, જુઝારવીયે છીયે, અને આગ જુઝારવા પછી તેના નિયમો ભવિષ્યને સારૂ ધારીયે છીયે. એટલે અત્યારે જેને સેવા કરવાનો હમગ છે, જેમને સેવાની કુચી હાય લાખી ગઈ છે તેમણે તો ભાવનાઓ પેદા કરવાના કામમાં પડવાને બદલે કામ જ કરવા માંડી જવાનું છે. તેમનું પ્રથમ કર્તવ્ય, મધ્યમ કર્તવ્ય અને છેલ્લું કર્તવ્ય એ કામ જ હોયું જોઈએ. કામ કર્યા પછી જ અને તે કરતા જ તેઓ પોતાનો સુદેશો બરાબર સંભળાવી શકશે.

હું એટલું કહેવા ઈચ્છું છું કે ગઈ રાતના જેવી વસ્તુ કરી ન કરો. પ્રવ્રનના નેતા તે પ્રવ્રનના સેવક છે. તેઓ જો સેવા કરવાને સરથસોને લીધે પ્રેરાયા હોય તો તેમની સેવામાં ન્યૂનતા છે. સેવકને કાંઈ જાન ન જોઈએ. સેવકને કાર્ડ પૂલ ન જોઈએ. પૂલની ઈચ્છાથી કરેલી સેવા એ એવા જ નથી, અને જો પ્રવ્રનને તેમની પૂલ કરવી જ હોય તો, તે માટે પ્રવ્રનને તાલીમ લેવી જોઈએ. કેમ પૂલ કરી શકાય તે જોવું જોઈએ. તેમની લાગણીને પણ માન આપવું જોઈએ.

હું કહી ગયો એ શું છે ? પહેલો તો બૂખમરો. આપણે હિંદુસ્તાનની દશાનો આંક મુંબઈના કોંગ્રેસપતિઓ કે અંબાજીપતિઓથી બાંધી શકતા નથી. તેમની સ્થિતિ ઉપરથી હિંદુસ્તાનને આપણે આબાદ કે નિર્ધન કહી શકતા નથી. પરંતુ હિંદુસ્તાનનાં સાદાસાત લાખ ગામડાંમાં વસતા વણકરો અને ખેડૂનોની સ્થિતિ પાંચમાલીની હોય ત્યાં સુધી હિંદુસ્તાન આબાદ છે એમ નહિ જ કહી શકાય. હિંદુસ્તાનમાં હું ભારે બૂખમરો જોઈ રહ્યો છું. કેટલાયે માણસોને સ્વા શેટલા અને મીઠા ઉપર નિર્વાહ કરવો પડે છે; અને કેટલાયે માણસોને તો તે પણ વખતે મળતું નથી. તેનું કારણ દેશમાં અન્નની ખામી છે.

ખીજી ખામી વજ્રની છે. તેનો વિચાર કરતાં મારું હૃદય રડે છે; અને જો હું તેનું વર્ણન કરવા બેશું તો મારી આંતરી છે કે હું તમારાં હૃદયને પણ રડાવી શકું. કેટલાયે પુરુષો હિંદુસ્તાનમાં લગાડીસર રહે છે. જો હજીયાપૂર્વક એવી સ્થિતિમાં રહે છે તેમને દુઃખ નથી. પણ ધણને તો વજ્રને અભાવે તેવી સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે; અને પુરુષો તો લગાડીસર રહી શકે, પણ બહેનોને વિષે તો આપણે તેવું ન જોઈએ. છતાં મેં એવી ધણી બહેનો જોઈ છે જેમને એ સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. ચંપારણમાં નંજ અને દમયંતીની દશાવાળી દશામાં મેં ધણીં સીપુરુષો જોયાં છે. મેં તેમની સાથે વાત કરી છે. ખીજી વજ્રને અભાવે તેઓ પોતાનાં વજ્ર ઘોષ પણ ચાડતાં નથી. ખાસેગંજાનરી પહેલી છે; એટલે પાણીનો અભાવ નથી પણ ઘોષને બદલે શું ? આપણે વજ્રને અભાવે અત્યારે નજ દશામાં બીજે.

ત્રીજો તાપ તે આ બે તાપ મળીને થયેલો છે. બુખમરને અને વસ્ત્રના અભાવને લીધે હિંદુસ્તાન અનેક રોગોથી પીડિત છે. પરંતુ હું તેની વાત કરવા નથી આવ્યો. પહેલા બેનું નિવારણ થાય તો આ ત્રીજો તાપનું નિવારણ તો એની મેળે થઈ શકે. એટલે હું તેને છોડી દઉં છું. પહેલા તાપનું નિવારણ કરવા માટે પણ આપણામાંથી દરેક કામ ન કરી શકે. અનન્યો અભાવ યંચવાનો પ્રયત્ન કરવાને માટે આપણામાં બેદરતા જોવાનું બળ જોઈએ, ખેતર જોઈએ, અનેક વસ્તુઓ જોઈએ. તે સાધન દરેક પાસે ન હોઈ શકે. પણ બીજો તાપના નિવારણ માટે તો સૌ પાસે સાધન છે. તેને માટે બાળક બાલિકા સહુ કામ કરી શકે છે. એક મીઠા પેદા કરવી એટલી અઘરી છે તેના કરતાં એટલું કાપડ બાળકો અને સ્ત્રીઓ પાસે પેદા કરાવવું અઘરું નથી. મેં ઘણા મીઠામાલીકો સાથે વાત કરી છે, તેઓ કહે છે કે આખા હિન્દુસ્તાનને પૂરું પડી શકે એટલું કાપડ પેદા કરવા માટે પૂરતી મીઠો હણી કરતાં ૫૦ વર્ષ લાગે. પરંતુ તે જ માલીકો કહે છે કે જો સ્ત્રીઓ કાંતતી થઈ જાય અને વસ્ત્રકરો બરાબર વણતા થઈ જાય તો બે કે ત્રણ વર્ષમાં આપણું કાપડ બનાવી શકવાની સ્થિતિમાં આપણે આવી જઈએ.

હિંદુસ્તાનમાં હજુ પણ એવાં સ્થળો છે જ્યાં ધનાઢ્ય તેમજ ગરીબ બધી બહેનો સુતર હાથે કાતે છે અને વસ્ત્રકર પાસે તેનાં કપડાં વસુલાવી લઈ પહેરે છે. પંજાબમાં તેટલો વિવાદ અથવા મૌલિક પ્રસંગે પોતે કાતેલા સુતરમાંથી જ બનાવેલાં કપડાં પહેરવાને દિવાળ છે. તે કાપડ પવિત્ર મનાય છે. આવાં આવાં તો દેશમાં ઘણાં સ્થળ છે. તેની આપણને ખબર નથી.

આપણે જોઈએ કાપડ આપણે પેદા કરી લેવામાં કરીએ મુશ્કેલી નથી. ધૂરી માત્ર આપણા આજસની અને જડતાની છે. આ પ્રયાસમાં ધનની કરી જરૂર નથી; ઉત્સાહની અને અર્પૂર્વ પ્રેમની જરૂર છે, અને તે ઉત્સાહની અને અર્પૂર્વ પ્રેમની સાથે જ્ઞાનની મીઠાવટ કરવાની જરૂર છે.

હું વસ્ત્રકર તરીકે કહું છું કે રોજના આઠ કલાક હાથની સાજા ઉપર કામ કરતાં માણસ જરૂર એક રૂપિયા પેદા કરી શકે. મેટ્રિક્યુલેશન માટે સખડયા છતાં જ્યાં એક રૂપિયા મળે છે? માસિક રૂ. ૩૦ના પગારમાં વૈદ કરનારા એન્યુએટા મેં જોયા છે, અને પરીક્ષાઓથી ચારીરને ગાળી નાંખ્યા પણ તેમને આમ સખડવું પડે છે. તેના કરતાં તો આ જરૂર સારી સ્થિતિ છે.

જો હિંદુસ્તાનની અસંખ્ય સ્ત્રીઓ અને લાખો વિધવાઓ પોતાના નવરાશના સમયમાં આ કાર્ય કરવા ઇચ્છે, જો તેમના હૃદયમાં શમ અને કૃપણનો વાસ થાય તો સુતર પેદા કરવું એ કશુંયે અઘરું નથી. હું હિંદને અત્યારે આ ધર્મ પાળવા વીનકું છું.

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૨ જી

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

યોજના

‘નવજીવન’ માં આવી ગયેલા ગાંધીજીનાં જ લખાણો પ્રગટે એક જ અને પત્તકના આધારમાં મળે એટલા માટે અમે ‘ગાંધીજીનું નવજીવન’ ડાપવાની યોજના કરી છે.

૯. પાનાની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોચખત પ્રગટ કરવામાં આગશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણે વર્ગમાં લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું બીજું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે. નોંધતો વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાસીયામાં દરેક પંક્તિએ મથાળા મુદ્રવામાં આવ્યા છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

૨૫ સગવડ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એવી આજની ગણતરી છે. મામટી કિંમત અગાઉથી ભરનારને ૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપીયામાં મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાતા વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલા દામ પાછળથી ભરવા પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત આઠ આના રહેશે.

પૈસા અગાઉથી જ મોકલવા સી. પી. મોકલવામાં આવતા નથી. મધ્યો પત્રવ્યવહાર નીચેને મગનામે મોકલો.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

૧ નિનાનીવાળા લેખો ‘યુગ ઇડિયા’માંથી લખાનાર છે.

૨ ” ” અગ્રિય પૃથ્વી ”

૩ ” પુસ્તક આવતી તા ૨૪મી એ બહાર પડે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૬-૧૦-૧૯૧૯

નાંધ

મનુષ્ય બહેનો

સી. વિદ્યાગૌરીએ મનુષ્યવર્ગની ઓછા વિષે જે લખ્યું છે તે નવો વિષય નથી. પણ જેને આપણે જાણતા છતાં ગણ્યમારતા નથી તે તરફ જ્યારે ધ્યાન ખેંચાય ત્યારે તે નવો વિષય ગણાવો જોઈએ. જે હજારો આ. સી. વિદ્યાગૌરીએ લખ્યો છે તે તેમણે જે બે હતાને સમગ્ર અગત્ય માન્યા છે તેના જેવો જ કદિન અમને તો લાગે છે. ધરધણીઓ પોતાના મનુષ્યવર્ગ પ્રત્યે દયાભાવ રાખે એ કંઈ જેવું તેવું મુશ્કેલ નથી. અમે તો માનીએ છીએ કે કડીયાઓ વગેરે 'દેવદૂત' બન્યા વિના સભ્ય બની શકે છે. મનુષ્યો પોતાના માનની રક્ષા કરતાં શીખી શકે છે. ત્રણે વર્ગને સાક ફેળવણીની જરૂર છે. તેમને તેઓની દશાનું જાન કરાવવાની જરૂર છે. જે વર્ગને વહેલા પહોંચીએ તેઓમાં સભ્યતાની કે સ્વમાનની લાગણી વહેલી દાખવ કરી સમય. ત્રણે વર્ગને પહોંચવાની આવશ્યકતા છે; અને જેઓ દેશદાઝવાળા છે, જેઓ પ્રત્યેક વર્ગના પ્રયત્નમાં ચાલનારા છે તેઓ તે તે વર્ગને લીનવી શકે છે. આ.સી. વિદ્યાગૌરી પોતાના જેવી પ્રૌઢ બહેનોનું એક મંડળ બનાવી મનુષ્યોમાં પ્રવેશ કરશે તો તેમને જે અસહ્ય જણાય છે તે સહ્ય થઈ પડશે.

મહેતાઓની વિરખણ

રા. પોપટલાલ નાનજી અમને મહેતાઓને પડતાં દુઃખો વિષે ચર્ચાપત્ર મોકલે છે, તેમાં જણાવે છે કે ખણી વેપારીઓ અસભ્યતા વાપરે છે, અનેક પ્રકારનાં મહેણાં માર

છે ને મહેતાઓની પાસેથી બહુ કામ લે છે. રોકિને છાજે છે કે તેઓએ પોતાના નોકરો—
પ્રાણી તે મહેતા હો કે દરવાન—પર રહેમ નજર રાખે ને વિવેક વાપરે. પણ માત્ર રોકનો જ વાંક
દરો? શુભાશીમાં શુભાશીનો હિસ્સો પણ હમેશાં ઓછો નથી હોતો. નોકરની વફાદારી તેના
પ્રામાણિકપણમાં ને તેના હૃદયગત છે. તે અધોગત વર્તણૂકની બરદાશ કરવા બંધાયેલ
નથી. નોકરો એટલા હતાક થયેલા નેવામાં આવે છે કે નોકરોને પોતાનું સર્વસ્વ ગણે છે.
આવી સાચારીમાંથી નીકળી જવાની તેઓની ફરજ છે. અમે માનીએ છીએ કે જ્યાં મનુષ્ય
પ્રામાણિકપણે હૃદય કરવા ઈચ્છે છે, એનું શરીર સાફ છે ને એને મજૂરી કરતાં શરમ
નથી લાગતી તેને પોતાની આજીવિકા મળવામાં મુશ્કેલી હોતી જ નથી. દેશની અનેક
જળવજો સાચા ને હૃદયી લોકોને અભાવે ટીકી રહે છે. તેમાં નોકરીયાત મનુષ્યોનો સમાવેશ
યથ રીતે છે. એટલે અમે નોકરવર્ગને દીન બની જવાને બદલે ટકાર ધવાની સલાહ આપીએ
છીએ. જ્યાં અપમાન થાય, જ્યાં અતિ વેડ કરતી પડતી હોય, જ્યાં પોતાનું શરીર ધસાઈ
જતું હોય ત્યાં તેઓએ નોકરી કરવાની ફરી આવશ્યકતા નથી. પ્રત્યક્ષ આગળ વધે
તેના પહેલાં અસંખ્ય સ્ત્રીપુરુષોને સ્વમાનનું ભાન થવાની જરૂર છે.

દુઃખીને દિલાસો

નવા વર્ષની શરૂઆતમાં દુઃખીને સંભારવાં એ આપણો ધર્મ છે. તેમાં આપણે સ્વાર્થ છે.
દુઃખીને સુખે જ આપણે સુખી થઈ શકીએ. તે સુખ મેળવવા આપણે આસપાસ નજર
ફેરવી જ્યાં દુઃખ હોય ત્યાં મદદ પહોંચાડવી જોઈએ.

અત્યારે વિશેષ દુઃખ પંક્તિમાં છે ને બંગાળમાં રેલથી ધસડાઈ ધણી લોકો ધરબાર
કપડાં વિનાનાં થઈ પડ્યા છે ત્યાં છે. તે બંને જગ્યાએ આપણે યથાશક્તિ મદદ પહોંચાડીએ
એ આપણી નહું વર્ષ બેસતાં વિશેષ ફરજ છે. મિત્રોને જમાડવામાં, કિંમતી ભેટો મોકલવામાં,
મીઠાઈ મોકલવામાં ઘણું દ્રવ્ય વાપરીએ છીએ. આપણી શક્તિ હોય તો ભલે તે કરીએ. પણ
પ્રથમ હક દુઃખીઓને છે એ યાદ રાખીને આપણે ચાલવું એ આપણી ફરજ છે.

તા. ૨-૧૧-૧૯૧૯

જગતનો તાત

(૪)

એટલોની દશાનો આપણે વિચાર કર્યો. 'આમડાંઓમાં સ્વચ્છતાના નિયમો નથી
જળવાતા એ પણ આપણે જોઈએ.' 'પહેલું સુખ તે જાતે નર્મ' એ કહેવતમાં ઘણું
સત્ય છે. ભારે ઉંચી દશાએ પહોંચેલ સ્ત્રીપુરુષ ભલે રોગે પીડાતાં હોય, છતાં તે
પોતાની દશા સાચવી શકે. પણ આપણે જોઈએ હજી ટોચે ચઢવાનું છે તે તો રોગ-
ગ્રસ્ત હોઈએ તો ચઢતાં હાંસીએ જ.

અગ્રિમમાં એક કહેવત છે કે 'કંડા પગે કોઇ સ્વર્ગે ન જઈ શકે.' 'કંડા' એવા કંડા મુલકમાં લોકોના પગ કંડા રહે તો અકળામણ થાય. ઈશ્વરને સંભારવાનું પે ત્યારે ન સૂઝે, કહેવત છે કે 'સ્વચ્છતા એ દૈવી સ્થિતિના જેવી છે,' મેલા રહેવાનું કે મેલા વાતાવરણમાં રહેવાનું આપણને કંઈ ધારણ નથી, મેલામાં પવિત્રતા ન હોય. ગેલ એ અતાર્નની, આજસની નિશાની છે. એમાંથી ખેડૂતો કેમ નીકળે? આપણે સ્વચ્છતાના નિયમો તપાસીએ.

૧. આપણા ઘણાં દરદોની હિતવૃત્તિ આપણા પાયખાનામાં અથવા આપણી જંગલ જવાની આદતમાં રહેલી છે. દરેક ઘરમાં પાયખાનાની આવરવટતા છે. માત્ર સાત્ત ને મોટાં માણસો જ 'જંગલ' નહીં રહે, બીજાઓને સાત ને પાયખાનું ન હોય તો તેઓ ક્ષણભરે, શરીરને કે ઘરને પાયખાનું બનાવી જમીન બગાડે છે ને હવાને ઝેરી કરે છે. તેથી આપણે જે નિયમ ઘડી શકીએ છીએ. જો જંગલ જળુ હોય તો ગામથી એક માઈલ દૂર જળુ. ત્યાં વસ્તી ન હોય તો જંગલ, માણસોના પગરવ ન હોય તો જંગલ ખેસતી વેળાએ ખાડો ખોદવો જોઈએ ને ક્રિયા પૂરી કર્યા પછી મેલા ઉપર ખૂબ ધૂળ નાખવી જોઈએ. જેટલી ધૂળ ખોદી કાઢી હોય તેટલી પાછી દાંડી દેવાથી મેલું બરાબર દટાઈ જશે. આટલી ઓળખા ઓછી તરદી લઈને આપણે સ્વચ્છતાના મોટા નિયમનું પાલન કરી શકીએ છીએ. સમજી ખેડૂતો પોતાના ખેતરમાં જ શૌચ કરે ને ઘરપરખે ખાતર બરે. આ એક નિયમ.

શૌચના એ નિયમ

આમ જંગલ જતાં હતા દરેક ઘરને અંગે પાયખાનું જોઈએ જ. તેને સાફ ડબ્બા લાવવા જોઈએ. ત્યાં પણ દરેક જણે શૌચ કરી રહ્યા પછી પુષ્કળ માટી નાંખવી જોઈએ કે જેથી ત્યાં દુર્ગંધ ન આવે, માખી ન બહુબહુ, કીડાઓ ક્રિયન્ત ન થાય. એ ડબ્બો હંમેશાં બરાબર સાફ થયો જ જોઈએ. કદાચ જંગલ નકામા છે. પૃથ્વીનું એક કુટ લગીનું ૫૬ જંતુઓથી ખજાનું છે. તેટલા પડમાં જે મેલું આપણે દાટીએ તેનું ખાતર તુરત ચર્ચ નાચ છે. જલુ ઉડે રહેલી માટીમાં એટલા હંમેશાં નથી કે જેઓ મેલાનું ખાતર બનાવી શકે. તેથી ઉડે દોરેલા મેલ મલિન ખાદ્ય પેદા કરી દેવાને બગાડે છે. ડબ્બા લોખંડના કે રોંગાનું ચઢાવેલા માટીના હોય તો ચાલે. એમાં પણ પૈમાનું ખર્ચ નથી, માત્ર લાભમંતી જરૂર છે. પેશાબ પણ જ્યાં ત્યાં ન જ થયો જોઈએ. શરીરોમાં પેશાબ કરવામાં પણ સમજણ જોઈએ. તેથી પેશાબ કરવાનાં કુદા હોવા જોઈએ; ને તેમાં પણ માટી પુષ્કળ હોય તો જરાયે દુર્ગંધ ન આવે, ઊંઘા ન ઉડે ને એ માટીનું પણ ખાતર બને. આ બીજો નિયમ. દરેક

ખેડૂત ને આ નિયમોનું પાલન કરે તો તેના આરોગ્યમાં વૃદ્ધિ થાય, એટલું જ નહિ પણ તે આર્થિક લાભ મેળવે; કેમકે વગરમહેનતે તેને સુવર્ણમય ખાતર મળે.

૨.-શેરીઓ વચ્ચે થુંકાય નહિ, નાક સાફ થાય નહિ, કેટલાકનું થુંક એટલું ઝેરી હોય છે કે તેમાંથી જંતુઓ ઉડે છે ને ક્ષય થાય છે. રસ્તા પર થુંકનું એ કેટલીક જગ્યાએ ગુન્હો ગણાય છે. પાન જરૂરો ખાઈને જોઓ થુંકે છે તેઓ તો ખીજની લાગણીઓનો વિચાર જ નથી કરતા. થુંક, લીંટ વગેરે ઉપર પણ ધૂળ નાંખવી નોંધ્યે.

૩. પાણીને વિષે ખેડૂતો અતિથય બેદરકારી વાપરે છે. કૂવા તળાવ જોમાંથી પીવા રાધવાનું પાણી લેવામાં આવે તે સ્વચ્છ જ હોવાં નોંધ્યે. તેમાં પાંદડા ન હોવા નોંધ્યે. તેમાં ન્હવાય નહિ, તેમાં ઢોરોને ન્હવરાવાય નહિ, તેમાં લુગડા ન ધોવાય. આમાં પણ થોડી પ્રયત્નની મહેનતનું જ કામ છે. કૂવો સાફ રાખવો એ તો રહેજ વાત છે. તળાવ સાફ રાખવું તેથી જગ કડિન છે. પણ લોકો કેળવણી પામે તો સહુ રહેલું છે. અગરેલુ, મેલું થયેલું પાણી પીતાં સૂંગ ચઢે તો આપણે પાણીની સ્વચ્છતાના નિયમો રહેજે જાળવી શકીયે. પાણી હમોશાં જડા ને સ્વચ્છ કપડામાં ગાળવું નોંધ્યે.

એક ડોશી એક મેજ સાફ કરતી હતી. સાચુથી ધુએ ને મસોતાથી લૂછે, એટલે મેજ કેમે સાફ થાય જ નહિ. ડોશી સાચુ બદલે, મસોતાં બદલે, પણ મેજ તેવો ને તેવો. કોઇએ કહ્યું, “ડોશીમા, મસોતું બદલી સાફ કપડું લો તો હમણાં મેજ સાફ થાય.” ડોશી સમજ્યાં. તેવી રીતે આપણે મેલા કપડાથી ગાળીયે કે લૂછીયે તેનાં કરતા ન જ ગાળીયે તોપણ ચાલે.

૪. શેરીઓમાં કચરો ન જ નાંખાય એ નિયમ સમજાવવાનું હોય જ નહિ. કચરાનું પણ શાસ્ત્ર છે. કાચ લોહું વગેરે ઉંડાં દટાય. છોડીઆં ને દાતણની ચીરો ઘોષને સૂકવાય ને બગનણમાં વપરાય. ચીયરાં વેચાય, ઝેરું, શાકના છોલાં વગેરે દટાય ને તેનું ખાતર બને. આમ બનેલા ખાતરના ‘મે’ ઢગલા જોયેલા છે. ચીંદરાંના કાગળો બને છે. ગામડામાં કચરો ઉપાડી જનાર કોઈ હોવાની જરૂર ન હોવી નોંધ્યે, કેમકે કચરો ઘણો ઓછો હોય છે ને તે સુખ્યત્વે ખાતર કરવા જેવો હોય છે.

૫. ગામની કે ઘરેની આસપાસ પાણી ભરાઈ રહે એવા ખાડાખાઓચીઆં ન જ હેવાં નોંધ્યે. ન્યા પાણી ભરાઈ રહેતું ન હોય ત્યાં મચ્છરોની ઉત્પાત્ત ન થાય. ન્યા મચ્છર ન હોય ત્યાં મેકેરિયા ઓછો થાય. દિલ્હીની આસપાસ પાણી ભરાઈ રહેતું તે પૂરાઈ ગયા પછી ત્યાં મચ્છરો પ્રમાણમાં ઘટ્યાં ને મેકેરિયા પણ ઘટ્યો.

ઉપરના સ્વચ્છતાના નિયમોથી આ લેખ સુધાર્યો એમ કોઈ નહિ કહે
એવી હું હમેશ રાખું છું. આ નિયમોના પાલન પર એકવીસ કરોડ ખેડૂતોના
આરોગ્યનો આધાર છે.

જે સ્વચ્છતાના પોતાના ગામડામાં આવા નિયમોની કેળવણી ખેડૂતોને
આપશે તે પોતાના ગામડાના રહેવાસીઓનો, આવરણ, વધારશે, રોગો
અટકાવવાનો મહાકાવ્ય થાશે. સૌથી મુશ્કેલ આ કામ છે, કેમકે તેમાં રસ
લેનાર થોડા છે. છતાં તે કાર્ય દહાડો પણ કર્યું છટકા છે. આ ધર્મના પાલનમાં
સૂચને અવકાશ નથી. નરેશ પળાય તેટલું ફળ દેશે. જેને સર કરવું હોય તે
કરીને એક વર્ષમાં પોતાના ગામડાની તંદુરસ્તી જાણવી શકશે.

પંતબનો પત્ર

(૧)

મેં પંતબમાં પહોંચવાનો પ્રયત્ન એપ્રિલ માસમાં કર્યો ત્યારે મારી બેવી હમેશ
હતી કે મારા દિલ્હી ને લાહોર નવાબી સાંતિ થશે. દિલ્હીથી સ્વામી બ્રહ્મનંદજીએ
ત્યાં નવાબી આગળી કરી હતી. અમૃતસરથી ડૉ. સત્યપાલે આગળી કરી હતી. અને તે
સેત એ હતો કે ત્યાં સાંતિ થાય. દરમિયાન ડૉ. સત્યપાલને ને ડૉ. કીમલને મૌન ધારણ
કરવાના હુકમો મળ્યા ને છેવટે તેઓ બંધ પણ થયા. મને દિલ્હી પહોંચતા પહેલાં અટકા-
વવામાં આવ્યો ને પકડવામાં આવ્યો. છેવટે મુંબઈ ઈલાકામાં ન રહેવાના ને પંતબ નહિ
જવાના હુકમો નીકળ્યા. પરિણામ આપણે જાણીએ છીએ. જે મને પકડવામાં ન આવ્યો
હત તે જ અસાંતિ ફેલાઈ તે ફેલાવા ન પામત.

અંતિમના
મના હુકમ
૨૬

મારી ઉપર થયેલા મનાઈ હુકમો ૨૬ થયા ને હું છેવટે પંતબ પહોંચી શક્યો.
લાહોર તા ૨૪મી ઓક્ટોબર પહોંચ્યો. સ્ટેશન પર લોકોની ભીડનો ધાર ન હતો. માનનીય
પંડિત માહવીલાલ સ્ટેશન પર હતા. સ્ટેશન પરથી ચાકી સુધી પહોંચતા
ચાળીસ મિનિટ લાગી. ભીડમાંથી પસાર થવું બહુ મુશ્કેલ હતું. એ ત્રણ વખત તો મને
એમ ન લાગ્યું કે કોઈ તો તરફ કચરાઈ જશે. જ્યાં માથુરો કેવળ પ્રેમને વસા હોય છે
ત્યાં અકસ્માત જોવા ન થાય છે. તેવું અહીં પણ બન્યું. એમ છતાં આપણે આટલા
જવામાં માથુરો એકઠાં થાય ત્યારે વ્યવસ્થા કરતાં રીખવું પડશે એમાં
સંકે નથી. દહાડે - દહાડે એમ ભયંત્રિ વધશે તેમ લોકો સમૂહીય
કામમાં વધારે રસ લેશે ને ટાળાં વધશે. રહેલામાં રહેલા એક નિયમ બધા સમજ લે તો
અકસ્માત ન ન થાય. જેને આપણે સેટવા ચાલીએ છીએ તેની પાછળના ને બાળનાઓએ

તાલીમની
વરદ

દૂર રહેવું ને આગળનાઓએ આગળ વધે જવું. આપણે આ નિયમથી ઉલટા ચાલીએ છીએ. પાછળના આગલા ઉપર ધસારો દેરે છે એટલે મધ્યમાં દબાણ વધે છે, કચરાકચરી થાય છે ને અકસ્માતનો ભય વધે છે. તેથી મધ્યમાં રહેવાને બાથ લોડી રક્ષા કરવાનો સમય આવે છે. આમ ન થવું જોઈએ એમ સહુ કળુલ કરે છે. જરૂર માત્ર લોકોને તાલીમ દેવાની છે; અને સ્વયંસેવકોની મારફતે આટલી તાલીમ લોકોને વહેલામાં વહેલી દેવાની જરૂર છે. લાહોરમાં પંડિત રામભજનદત્તનાં ધર્મપત્ની સરલાદેવી ચૌધરાણીને ત્યાં મારો ઉતારો છે. રામભજનદત્તજી તો જ્વલમાં છે એ વાંચનારને ચાદ દરો.

પંજબ કમિટીની બેઠક રક્ષમી આંકડોબરથી શરૂ થાય છે તેથી મારો સુરત આવવાનો વિચાર હતો તે મારે બહુ દિલ્ચીરીની સાથે માંડી વાળવો પડ્યો છે. સરકાર પારો તણ માગણી કરવાની ચર્ચા ચાલી રહી છે. આગેવાનોને કમિટીની તપાસ દરમિયાન છૂટા કરવા જોઈએ; જે જાહેર કેસોની તપાસ કરવાને સાફ નીમવાના છે તેઓમાં એક તો પંજબની બહારના જ હોવા જોઈએ; અને તેઓને નવો પૂરાવો લેવાની જરૂર જણાય ત્યાં નવો પૂરાવો લેવાની સત્તા મળવી જોઈએ. આ વાત ચર્ચાઈ રહી છે ને પંડિત માલવીયાજી તે વિષે વિચાર કરી રહ્યા છે. કમિટીની પાસે આપણા વકીલો હાજર નહિ રહી શકે એમ પણ સાંભળવામાં આવે છે. તે બાબતનો પણ ફેરવો થઈ જશે એમ ધારવામાં આવે છે. જો આટલું ન થાય તો મને તો જણાય છે કે આપણાથી કમિટી આગળ પૂરાવો જ ન અપાય.

પૂરાવો આપવાનું થશે તો વકીલોમાં ધણે બાળે મિ. સી. આર. દાસ અને પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ હતા રહેશે. તેઓ ઉપરાંત એક અંગ્રેજ વકીલને પણ તેડવામાં આવેલા છે. તેમનું નામ મિ. નેવિલ છે. તેઓ સાહેબને વિભાગથી આવતાં હજી પંદરથી વીસ દિવસ લાગશે એમ જણાય છે.

મા. પંડિત માલવીયાજી તથા પંડિત મોતીલાલ નેહરૂએ પંજબની અનન્ય સેવા કરી છે એમ સૌ કહી રહ્યા છે. લોકો બયલીત હતા એ સ્થિતિમાં આ બે આગેવાનોએ ભારે દિવાસો દીધો છે. પંડિત મોતીલાલ નેહરૂએ પોતાની વકીલાતની પણ ઓછી જ દરકાર કરી છે. સ્વામી અદ્વાનંદજી તો પંજબના જ છે એટલે તેમની સેવા વિષે કાંઈ કહેવાપણું નથી રહેવું. પંજબના બીજા બહુતા કેટલાક આગેવાનો છે તે ચક્રાચારી કામ કરી રહ્યા છે. મિ. ઐરૂઝની સેવાનો આક મુકવો અસક્ય છે. તેમનું કામ અદ્વિત્ય રીતે થયા જ, કરે છે. ડાબો હાથ શુ કરે છે તેની તેમના જમણા હાથને બળર નથી એમ કહી શકાય. તેમની સેવા એ શુદ્ધ મુખ્તદાન છે એમ હું જોઈ રહેલો છું. જ્યાં બીજાને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ છે ત્યાં મિ. ઐરૂઝ જાહેર રાકે છે.

અહીં સેંકડો બાઈઓ અને બહેનોનો મેળાપ હંમેશાં થયાં કરે છે. હિંદુસ્તાનની અદ્વાનો અપૂર્વ અનુભવ અહીં પણ મળ્યાં કરે છે. અમલદારોમાં અહીંના ડેપુટી કમીશનર મિ. બટલર તથા લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર સાહેબની મુલાકાત લઈ શક્યો છું. જ્વલમાં રહેલા આગેવાનોને મળવાની તબ્બીબ કરી રહેલો છું અને શોડી મુસ્તમાં મારી કમ્પા તૃપ્ત થશે એની ઉમેદ રાખું છું.

નોંધ

રૌલેટ અરજી

આ અંગની સાથે રૌલેટ અરજી, વધારા તરીકે રાખીએ છીએ. તે અરજી હંપાટાબંધ મોકલવાની જરૂર છે. તેમાં સહીઓ પુષ્કળ થવી જોઈએ. જેઓ બ્રિટિશ ઈન્ડિસ્તાનમાં રહે છે તે બધાં સીપુરશે તેમાં સહી કરી શકે છે. 'નવજીવન' ના વાંચનારા આ કામમાં ખૂબ મદદ કરી શકે છે. સહી કરનારનો પંથો, નામ અને પૂરું ઠેકાણું હોવાં જોઈએ. તેના સ્વયંસેવકનું નામ પણ હોય તેા વધારે સારું. પણ જેઓ સ્વયંસેવક વિના સહી કરે તે સ્વયંસેવકના નામ વિના ચલાવી શકશે. અરજીમાં સહી કર્યા પછી સહી કરનારે તે નવજીવન ઑફિસે મોકલી દેવી. અમે તે ચોખ્ખા જમાએ પહોંચાડીશું. અમારી ઉમેદ છે કે આ કામમાં 'નવજીવન'ના વાંચનારાઓ પડી ને તુરત મદદ કરશે.

અરજી પર
સહીઓ

અરજીથી કરી શકાય તેવાનો નથી એમ કહેવાય નથી વિચારવાનું. અરજી એ એક પ્રકારની કેળવણી છે. અરજીથી તેમાં આવેલા વિષય ઉપર પ્રભુનું ધ્યાન ફોજી શકાય છે. તે અરજીની પાછળ બળ નથી, કાર્ય નથી, ને અરજી એ જ કાર્યમાં કે બળમાં ખપી જાય છે તે અરજી ફોગટ છે. પણ જો અરજીની પાછળ કાર્ય ને બળ રહ્યાં છે તે અરજી આવશ્યક છે. આ રૌલેટ અરજી તેવી છે. તેની પાછળ સત્યાગ્રહનું અનુષ્ઠાન બળ છે. તે અરજીમાં સહી લઈને કાર્ય-વાહકો સંપૂર્ણ જવાના નથી. એટલે રૌલેટ અરજીને કિંમતી સમજી સી તેમાં હાનદેા સહી લેવા મનસોએવી અમારી ઉમેદ છે.

અરજીનો
ઉપયોગ

પંજળને મદદ

પંજળમાં ગયા એપ્રિલ મહિનામાં રમખાણમાં વાયવ્ય થયેલા અને મરણ પામેલા અને તે પછી જુદી જુદી ફોરટોને હાથે શિક્ષા પામેલા આજુરોનાં નિરાધાર કુટુંબોને મદદ કરવા માટે મદ્રાસ શહેરમાં જે કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તેનો સાર આ અંગમાં બીજે સ્થળે અમે પ્રગટ કર્યા છે. કલકત્તા અને મુંબઈમાં વધારે ધનાઢયો વસતા હોવાથી વધારે મોટી રકમો ભેગી કરવામાં આવી છે. પણ મોટા બાને સામાન્ય ગંભીર વર્ગમાંથી બને તેટલો ફોજો ભેગા કરવાને સારામાં સારો પ્રયત્ન કરવાનું મીન મદ્રાસને જ પડે છે. આ મદ્રાસમાં અત્યાર સુધીમાં આ ફંડમાં જે રકમો જમા થઈ છે તે પણ આ અંગમાં આપી છે. તે વાંચી સી સાચા અમદાવાદીઓ શરમાશે એવી અમારી આવી છે. છેલ્લાં એક બે આઠવાણીયામાં જે રકમો ભરાઈ છે તે એટલું જ બાકીની આપે છે કે આ વિષે ખરેખરો પ્રયત્ન કરવાનો હેતુ બાકી જ છે. પંજળના મામલા વિષે ચોતરફ ખૂબ રસભર ચર્ચા ચાલતી એવામાં આવે છે. પણ અગતે ધાસ્તી છે કે તે દુઃખી પ્રાતના હાનદેા નિરાધાર પુરુષો અને ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ અને બાળકો માટે ઉત્તરથી સહાનુભૂતિને વ્યાવહારિક સ્વરૂપ આપવાનો વિચાર એટલો જ તર્કાત યોગ્ય છે. પંજળમાં મારાઈ જોના રહે સચેવી હકૂમત વિષે તપાસ-કરવા કમિટી નીમાઈ છે. તેની આજળ પંજળની પ્રભુનો કેસ રજૂ કરવાને પૂર્વ પડિત આલવીયાજી અને પડિત મેહીલાલ નહેરૂ, સ્વામી શ્રી અહ્યાનંદજી

મદ્રાસનો
ફોજો

ખરા પ્રયત્ન
ની જરૂર

અને મિ. એન્ડ્રૂઝ જેવા મહારથીઓ તનતોડ મહેનત કરી રહ્યા છે તે વખતે તે સંબંધી કરાવે કે ચર્ચાની જરૂર ઓછી જ છે. પણ સૌ કોઈ, ગરીબ અને તવંગર, પુરુષ અને સ્ત્રી પંખળનાં નિરાધાર કુટુંબોની સેવામાં જુલમ નહિ તો કુલની પાંખડી રજૂ કરી રાકે. રમખાણમાં ભાગ લેનાર કે શિક્ષા પામનારનાં કુટુંબોને મદદ મળે એ વિચારથી કોઈએ અચકાવાની જરૂર નથી. લડાઈમાં ધાયલ યથેલા યતુઓની પણ સારવાર કાળજીથી કરવામાં આવે છે, તો પણ ગુન્દેગાર માણસોનાં નિર્દોષ કુટુંબોને સહાય આપવાનો પ્રેમધર્મ સૌ કોઈ સ્વીકારશે એવી આશા છે.

જાત્રાનાં સ્થળો

દાકતર લક્ષ્મીપ્રસાદે ડોકોરજનો જે ચિતાર આપ્યો છે એમાં કંઈ અતિરાચારિત નથી એમ અમે જાતઅનુભવથી જાણીએ છીએ. સ્વચ્છતાના નિયમો બળવવા હજીનાર, કોઈ માણસ ડોકોરજમાં ચાલીસ કલાક ન રહી શકે એવી સ્થિતિ છે. તળાવની, આસપાસ લોકો ગમે તેમ ગંદકી કરે તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી. ખુસારો ગમે તેમ ગુલરો કરે છે. આપણને ડોકોરજને વિષે અભિમાન નથી તેથી ત્યાંનું સ્થાન પણ ખરેખર જેવું જોવામાં આવે છે. જ્યાં દર વર્ષે લાખો માણસો જાય છે ત્યાં ઓઝામાં ઓછી સગવડ!

ડોકોરજની આંતર વ્યવસ્થા જુઓ તો તેમાં પણ આપણને મેલ જ નજરે આવે છે. પૂલરીઓ ઠોઠ અને જડ જેવા લાગે છે. ડોકોરજના દાગીના બાળત રીસીવર નીમાયા છે. કેવળ ધર્મના સ્થાન વિષે અદાલતે ચઢતું એ વૈષ્ણવોથી કેમ સહન થઈ શકે છે? જે સંપ્રદાય નીતિનું પોપણ કરનારો છે, જેને નરસિંહ મહેતા, મીરાંબાઈ વગેરેએ શોભાવ્યા છે તે સંપ્રદાય અત્યારે નીતિનો ધાતક બનેલો જોવામાં આવે છે.

ડોકોરજ જનારા કોણ છે? સરળ હૃદયના લોભા જાત્રાજુઓ જાય છે એમાં તો રાક નથી. પણ પાખંડીઓ પોતાનું પાખંડ પ્રવર્તાવવા જાય છે એ પણ ચોક્કસ છે.

આ અનીતિ-અસ્વચ્છતા રૂપ અધાર કેમ ટળે? વૈષ્ણવોની શી ફરજ છે? ડોકોરજ એક જ જાતનું ધામ અપવિત્ર થઈ રહ્યું છે એમ નથી. દારીવિચિત્રતામાં પણ અમે આવી જ દગા અનુભવી છે. વૈષ્ણવ ટ્રસ્ટીઓ જે પ્રવહાઈના વારસ બને તો ડોકોરમાં રહેલા અનેક દિરવ્યકશિપુને તગડી રાકે. તેઓ વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને દીપાવવા હજી તો ઘણા સુધારા કરી રાકે. જાત્રાજુઓમાં જ્ઞાન આવે તો મુખ્ય સત્તા તો તેઓમાં રહેલી જ છે. પણ જાત્રાજુને જ્ઞાન થાય એનો અર્થ એ થયો કે ફરોડો હિંદુઓ પોતાના ધર્મની પ્રીતિ, તેનું ધાર્મિક તત્વ સમજતા થાય. એ અવસર દૂર છે.

જાદીયા પલટણ ત્યાં જતાં શીખી છે. આ પલટણમાં રણછોડજી વસે તો તેઓ પણ કંઈક કરી રાકે. તેઓનું હામ માત્ર બંદોબસ્ત રાખી સતોષ માનવાનું નથી, પણ જ્યાં અનીતિ જુએ ત્યાં તેને ડાંખવાનું છે. આને સાદે તેઓ સાહિત્ય તૈયાર કરી લોકોને આપી રાકે છે.

મહારાજને તો બહુયે કરે. પણ તેઓના હાથમાં 'નવજીવન' જતું હશે કે કેમ એ પણ અમે નથી જાણતા. વૈષ્ણવ વાંચનારા તેઓનું ધ્યાન આ સદા તરફ જોઈ રાકે છે. વૈષ્ણવ ભક્તો મહારાજને તેમનો ધર્મ સમજાવી રાકે છે.

સ્વરાજ્યવાદીએ ખાસ વિચારવા જેવો આ પ્રશ્ન છે. જો આપણે આપણાં વંશનાં મહારાજાને ન સુધારી રાષ્ટ્રીય તો સ્વરાજ્ય મળે શું? હાજી રાકશુ? સ્વરાજ્ય મળ્યાથી આ સ્થળો એની મેળે સુધરશે એવું તો કોઈ નહિ જ માનતું હોય.

ગાંધીજીની મ્યુનિસિપાલિટી કંઈક કહે એમ દાહર લક્ષ્મીપ્રસાદે સૂચવ્યું છે. મ્યુનિસિપાલિટી એટલે લોકો. આવી સંસ્થાઓ આત્મા વિનાની હોય છે. તે તો ઘાંડના જેવી છે. હાંકનાર જેમ હાંકે તેમ તે હંકાય. લોકોની લાગણી ઉદ્દેશય, લોકો સ્વચ્છતા માટે ત્યારે જ મ્યુનિસિપાલિટી સ્વચ્છતા દાખલ કરે. છતાં જ્યાં લોકોની જ પેદા કરેલી મ્યુનિસિપાલિટી નથી હોતી ત્યાં કેટલીક વેળા અકસ્માતે કંઈક સુધારા થઈ જાય છે. કારણ મ્યુનિસિપાલિટી નથી હોતી, પણ અમુક વ્યક્તિની હોરાયાની અથવા તેની દિલસોજી હોય છે.

પ્રાચીન રેડીયો

આ મયાળા 'નીચે રા. બિહારીલાલ કાંચલાળાને લેખ અમે છાપ્યો છે તે ઉપર સ્વદેશીની દાઝવાળા દરેક વાંચનારનું અમે ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. જેમ રા. બિહારીલાલે મર્નન કરી પોતાના વિચારો જણાવ્યા છે તેમ જ બીજા પણ જણાવે તો જ રોષોની આપણને જરૂર છે તે વેળાસર થઈ રહે.

મ્યુનિસિપાલિટી શું કહે?

રેડીયામાં સુધારો

રેડીયો રેડીયો રહેવા છતાં તેમાં કેટલાક સુધારા કરી સકાય ને વધારે સ્પષ્ટ કરી સકાય એવી ખમારી માન્યતા છે. અમે લેખકના મતને તદ્દન મળીએ છીએ કે પ્રાચીન રેડીયામાં કાંતનારની શુદ્ધિ કામ પડે છે તે તત્ત્વ નવી રોશમાં સચવાતું નેહાયે. રા. દેવસાંકર મહેતાનું દિનામ રાખતું એ અમને ચોક્કસ લાગે છે જેઓ વધારે સ્પષ્ટ કાઢવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે તેઓની મહેનત કેવળ નિષ્ફળ તો નહિ જ જાય. તેઓએ રા. બિહારીલાલના અનુભવનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. તેમની સૂચનાઓ ધ્યાનમાં રાખવાથી તેઓ વહેલું પરિણામ લાવશે અથવા કોઈક મહેનત મુકી દેશે.

'હાથે રે પીલવાનું અને તેમ નથી' એ મતને અમે નથી મળતા. આજ પણ કેટલીક જગ્યાએ હાથે રે પીલાય છે, ને તે ચાલતી ચળવળનાં તત્ત્વો કાયમ રહેશે તો દિવસે દિવસે વધારે રે હાથે પીલાશે; કેમકે આ ચળવળમાં એવી ગૂંચળી છે કે જ્યાં રે પેદા થાય છે ત્યાં જ મુશ્કેલી તેના ઉપયોગ થાય. મીઠો સાર જનમાં રે પીલાય; પણ હાથે કાંતવા સાર જનમાં પીલતું એ ખમારી મહેનતમાં પણ ઉપયોગી જણાવ્યું જેલું થાય.

હાથે રે પીલાય

રે પીલતું પુણી રહેલાઈથી બનાવવાનાં સાધન સુધારવા તથા હાંપ રહેલાઈથી પાવાનાં હજારો સાધન રોપવા સાર દિનામ કાઢવાની સૂચનાને અમે વધારા લઈએ છીએ, અને એવાં સાધન જેઓ રોપશે તેને સાર અમે જ્વલંબ દિનામ મેળવશું. દિનામની વ્યાવહારિક સૂચનાઓ ચેળની ચોક્કસ દિનામ પણ બહાર પાડવાની અમે આગા રાખીએ છીએ. પણ અમારા વાંચનારને અમે વલ્લામણુ કરીએ છીએ કે તેઓએ કારીગરોને આ સાબિતોમાં રસ લેતા કરવાની જરૂર છે. જેઓ કારીગરોના પ્રશ્નમાં આગે છે તેઓ રહેલાઈથી આવી રોષોમાં તેઓને દાખલ કરી શકે છે.

બીજા સાધનોની રોશ

દેંડીયાની પ્રવૃત્તિ

અમદાવાદની સ્વદેશી સમા તરફથી દેંડીયાની જે પ્રવૃત્તિ આદરવામાં આવી છે તે વિષે આ અંકમાં પ્રગટ કરવામાં આવેલી હપ્તીકત તરફ અમે વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. તેમાંથી કેટલાક મુદ્દા સ્હેજે તારવી શકાય એમ છે. પ્રથમ તો એ કે મુંબઈની માફક અમદાવાદ શહેરમાં પણ સ્ત્રીઓનો એવો વર્ગ છે કે જેને યેથી ત્રણ આનાની રોજ લઈને ૩ કાંતવાનું કામ પાલવે એમ છે. બીજે એ કે હુણસાવાડના લતામાં વધારે દેંડીયા ચાલે છે. એટલું જ નહિ પણ ત્યાં અત્યાર સુધીમાં દર મહિને દેંડીયાની સંખ્યા વંધે જ ગઈ છે, ત્યારે ખાડીયામાં તેની સંખ્યામાં ત્રીજા માસમાં કંઈક ઘટાડો જોવામાં આવે છે. દેંડીયા લેનાર સ્ત્રીઓની કામવાર તપસીલ જોવાથી આ વધઘટ ઉપર કંઈક પ્રકાર પડશે. ઉપર ઉપરથી જોતા એમ લાગે કે હુણસાવાડની વસ્તી વધારે ગરીબ હોવાથી તેજુ દેંડીયાનો આશ્રય વધારે મોટા અને વત્તા પ્રમાણમાં લીધો છે. આ અનુમાનમાં, સત્યનો અંશ છે એની ના કહી શકારો નહિ. નતિકુળના અભિમાનવાળી ઈશી કામે ગરીબાઈનો ધસારો વેઠતાં છતાં પણ નીચું કહેવાતું કામ લેતાં સંકોચાય છે અને પ્રમાણમાં નીચી કામે જરૂરીયાતને વર્તીને અનુકૂળ કામને વધારી લે છે, એનું દષ્ટાંત આ આંકડા કહેલે અંશે પૂરું પાડે છે એ પણ વિચારવા શામ્ય છે. એથી પણ વધારે બોધદાયક સવાલ તો એ છે કે મુંબઈ, અમદાવાદ, સુરત વગેરે શહેરોમાં અને ખીલ નાનાં ગામો અને નામડામાં જે સ્ત્રીઓ હાલ દેંડીયા ચલાવે છે તેઓ અને ખીલ તે જ વર્ગની હજારો અને લાખો સ્ત્રીઓ પૈકી પ્રમાણમાં કેટલી સ્ત્રીઓ કેવા ધંધામાં કેટકેટલા દેન કમાય છે ? આ અતિશય બોધદાયક સવાલ વિષે સત્વર માહિતી એકઠી કરવા અમે સૌને વિનંતિ કરીએ છીએ, અને દરમિયાન જુદે જુદે સ્થળે ચાલતા દેંડીયા વિષે અમદાવાદના જેવી વિખતવાર માહિતી અમને મોકલી સૌ સ્વયંસેવકો અને સમાજો આભારી કરશે એવી આશા રાખીએ છીએ.

દેંડીયા

‘દેંડીયા’ એટલે ચમારની દુકાનો અને પેટીઓ. આવી પેટી આજકાલ હિંદુસ્તાનમાં ધણી નીકળે છે એમ એક ખબરપત્રી જણાવે છે. વળી તે લખે છે કે આવી રીતે હિંદુસ્તાનનો વેપાર વધે તો એ હાજીવા જોગ નથી, કેમકે તેથી દોરોનો નાશ થાય છે.

આમ લખી લખનારે સદ્ભાવે છવંચાનો પ્રશ્ન ઉઠાવ્યો છે. અમને લાગે છે કે ચમારની દુકાનોથી હિંદુસ્તાનમાં વધારો થવાનો નથી. ચમારોની દુકાનો વધતાં દોરો વધારે મરશે એમ માનવાને કશું કારણ નથી. મૂજેવાં દોરનાં ચામડાનો ઉપયોગ નિરોધ છે એમ અમાની માન્યતા છે. ચમારનો ધંધો આવશ્યક છે. માણસોને જોડા વિના ચાલવાનું નથી. ખેતીના ધંધામાં ચામડાનો દુરુપયોગ ઉપયોગ છે. પાણી ખેંચવાના અસંખ્ય કોસો પણ ચામડાના જ બને છે. એ ધંધાથી લાખો રૂપિયાની કમાણી થાય છે.

એ ધંધો હાલ ચમારોના અને મોચીઓના હાથમાં છે. તેમના હાથમાંથી મોટી પેટીઓના હાથમાં જઈ ચમારો અને મોચીઓ બંને ન મરે એનો બંદોબસ્ત આપણે કરવાનો છે.

ને આપણે ચેતીએ નહિ તો પરિણામ અમે ધારી રાખીએ છીએ તેવું જ આવરી. આપણે આપણા કારીગરોની દરકાર જ નથી કરી. કારીગરોને 'વસવાયા' કરાવી તેઓના અનાદર કરી દેરાને નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. કારીગરી દલગી મળી, મહેતાગીરીને ટાંચે ચઢાવી શુભામી સ્વીકારી છે કદાચ, મોચી, સુચાર, હુદાર, હાલમ વગેરે વર્ગને ઉત્તરતા માની આપણે તેઓને દબાવ્યા છે. તેઓના ધંધામાંથી, તેઓનાં ધરમાંથી વિનય, વિદ્વતા, સમ્મતતા, સમ્યક્તા આપણે હરી લીધાં છે. પરિણામ એ આપણું છે કે એમનું જીવન શુદ્ધ બન્યું છે અને એઓ પોતે પણ તે જીવનને ઉચ્ચ નથી માનતા તેથી તેઓ સામાન્ય જ્ઞાન મેળવે છે તો પોતાનો ધંધો છોડી દે છે, પોતાના ધંધાથી રાશમાય છે. મોચી બાણીને પોતાનો ધંધો છોડે છે; દરજી બાણી એટલે સોય છોડે છે; વણકર ભાણીને સાળની સાથે વેર બાંધે છે ને બંધા તો બાણીને પાપખાનાં સાફ દર્દે એમ બને જ કેમ ? ને આપણે લાયકમની મહેનતથી થતા ધંધાની અવનણના ન કરી હોત તો આવી કઠિન દશામાં ન આવી પડત, અને ઝેલ્યુએટોને બંધીનો ધંધો કરતાં પણ રાશમ ન આવત.

કારીગરોની
અવગણના-
નું પરિણામ

જવદયા મિત્રે પણ આપણામાં વિચિત્ર વિચારો પ્રવર્તે છે. જવદયાની રાશઆત આપણી પોતાની જ નીતિથી એટલે મનુષ્યનીતિથી થવી જોઈએ તેને બદલે પશુનીતિના જીવ છરી વડે ન લણે તેમાં જવદયાની સમાધિ માનીએ છીએ. પશુઓ પર દયા રાખવી આવશ્યક છે, પણ મનુષ્યનીતિ ઉપર પણ તેટલી જ દયાની આવશ્યકતા છે. વળી જવદયાને પ્લાંને કે નામે આપણે દોરાર્દ ન જવું એ ચાદ રાખવાનું છે. મૂંઝેલાં દોરનાં આમ-ડાનો ઉપયોગ જીવતા દોરની ખાલ ઉઘેડવાની વાત કરીને વખોડાએ એ ત્યાંય નથી, સત્ય નથી.

તા. ૯-૧૧-૧૯૧૯

દક્ષિણ આફ્રિકા

દક્ષિણ આફ્રિકાને વિશે વર્તમાનપત્રોમા જાહેર થયેલી ખબર આપણને ચોકાવે છે અને દુઃખ પણ ઉપજાવે છે. આપણે મિ. માન્ડેયુના શબ્દો ઉપરથી માની લીધું હતું કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે કમીશન હિન્દી દેકાને વિશે નીમાવાનું છે તેમા આપણી તરફથી પણ સમાસદો નીમાશે. હવે મિ. માન્ડેયુએ ખબર મોકલાવી છે કે તેમના શબ્દોમા ગેરસમજ હતી કે કમીશન ઉપર હિન્દુસ્તાન તરફથી કોઈ પણ માણસની નીમણૂક નહિ થાય, પણ સરખેન્નામન ગૅબર્ટસનની સાથે કોઈ બન-અધિકારીને મોકલવામા આવશે અને તેઓ જન્ને કમીશન આગળ આપણા કેસ રજુ કરશે. આ ખબરથી આપણને નિરાશા થાય એમ છે. અમારો અભિપ્રાય એવો છે કે જનરલ સ્મૃત્તેની ધારણા પ્રમાણે તેઓ કદી નથી ચક્રવા, ને હિંદુથી કોઈને

નિરાશા .

કમીશનમાં હાથલ કરી શકાય તેવું નથી જાની શક્યું. એટલે મિ. માન્ટેગ્યુને મુધારા-
નો તાર કરવો પડ્યો છે. પણ આપણે આદોલન કરીને કમીશન પર આપણા
માણસોની નીમણુક નથી કરાવી શકતા. મિ. માન્ટેગ્યુ આપણે સારું ઇન્સાર માગી
શકે છે, પણ ઇન્સાર કંઈ રીતે આપવો એ તો દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકારના હાથમાં
જ રહી શકે. એટલે તેના કમીશન ઉપર આપણે અહીંથી કોઈની નીમણુક કરવાની
ફરજ પાડી શકતા નથી. છતાં જો મિ. શાસ્ત્રીઆર જેવા બાહ્યશ માણસની નીમ-
ણુક સરકાર કરે તો તેઓ અને સર બેન્જામિન ગોર્બર્ટસન ઇન્સાફ મેળવી શકશે.

આપણને વધારે ચમકાવનારી ખબર તો એ મળી છે કે કમીશન માત્ર વેપારના
પરવાના વિષે જ તપાસ કરશે. આટલી તપાસ બસ નથી. એ બાબત આપણે
ખૂબ આદોલન કરવાની જરૂર પડશે. કમીશનના હાથમાં વધારે સત્તા આપવી
જોઈએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દીઓએ બધા હકો વિષે તપાસની માગણી કરી છે.
એટલું બનવું અમે મુરકેલ માનીએ છીએ. પણ વેપારના અને જમીનની માલીકીના
હકોની તપાસ કરવાની માગણી આપણે જરૂર કરી શકીએ છીએ; અને એ આપણો
ઓછામાં ઓછો હક છે. વળી વધારે સંબાળવાનું તો એ છે કે કમીશનને ચાલુ હકમાં
ઘટાડો કરવાનો હક ન મળવો જોઈએ. નવાં કાયદો પસાર થયો તે પહેલાં જે હકો
હતા તેમાંથી કંઈ ઓછું કરવાનો અધિકાર કમીશનને હોય જ નહિ. દક્ષિણ
આફ્રિકામાં હવે નવા હિન્દી જતા લગભગ બધા યવા, ગીરમીટનો રિવાજ બંધ
થયો, એટલે તે મારશલ હિન્દીની વસ્તીમાં વધારો થતો તે પણ બંધ થયો.
એટલે હવે સવાલ માત્ર ત્યાં વસતા હિન્દીઓના હકનો જ રહે છે. તેઓને
પ્રામાણિકપણે વેપાર કરવાની તે જમીન જેવા દેવાની પૂરેપૂરી છૂટ મળવી જ જોઈએ.
આ વિષે મતભેદને આવકાશ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાના જોરાઓ હિન્દીને ગુલામ
તરીકે કે માત્ર મજૂર તરીકે રાખી શકતા જ નથી.

શીજી

યોડા જ દહાડા પહેલાં એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી કે શીજીમાં વસતા આપણા ગીરમીટીઆ બાહ્યએનું અને બહેનેનું બંધન માત્ર વર્ષની આખરીએ નહિ છૂટે. શીજીની ધારાસભાએ એવે દરખાસ્ત કર્યો હતો કે હિન્દી મજૂરોની ગીરમીટ ઑગરસ્ટ મહિનામાં તોડવામાં આવશે. જે પ્રથમાં આપણી સ્ત્રીઓની લાજ કાયમ ન રહી શકે એ પ્રથા આપણે એક ધડીમંડ પણ ન સાખી શકીએ. એ બલા મિ. ઑડુએ શીજી જઈને એ સડો આપણને ન બતાવ્યો હતો તો આપણે અત્યારે પણ બચત ન થયા હતા. સારે નરીએ તાજી ખજર મળી છે એ ઉપરથી બંધન લંબાવાનો બચ દૂર થયો છે અને હિન્દી સરકારને એની ખજર મળી ચુકી છે કે જે પેટીઓમાં મિ. ઑડુએ સચ્ચેલા સુધારા ન થઈ શકે તે પેટીઓમાં તો ૧લી જાનેવારીએ ગીરમીટ તૂટી જશે; પણ જે પેટીઓ મજૂર સુધારા કરવાને તૈયાર હશે એ પેટીઓ ગીરમીટ તોડવાની નુકસાની લીધા વિના બંધન નહિ છોડે.

લંબાણને
બચાવે

વાચનાર કદાચ આ યુગચાડો નહિ સમજી શકે. શીજીના કાયદા પ્રમાણે ધણા ગેરારઓની પાસે ગીરમીટીઆ હિન્દી મજૂરો છે. તેઓ પાંચ વર્ષને સાર નોઠરી કરવા બંધાયેલા હોય છે. નવા ગીરમીટીઆ જતા બંધ તો ૧૯૬૧ની સાલથી થયા. પણ મિ. ઑડુના રિપોર્ટ પછી આપણે એવી માગણી કરી કે જેઓ બંધનમાં છે તેઓ પણ પાંચ વર્ષ પૂરા થતા પહેલાં છૂટવા જોઈએ. જે દરમિયાનમાં અનીતિ રહેલી હોય અથવા જે દરમિયાને લીધે અનીતિ થઈ શકતી હોય તે દરમિયાન તૂટવા જ જોઈએ; અને જે તોડવાને સાર નુકસાની બરવાણું હોય જ નહિ. પણ શીજીના પ્લેટફોર્મ કાયદાના જરાયે હક હોય તો તે છોડવા તૈયાર નથી. તેથી ઉપર પ્રમાણે જતાં મુજબ નુકસાનીનો સવાલ ઉભો થાય છે. એ નુકસાની આપીને પણ શીજીમાં રહેલા હિન્દી મજૂરોના બંધન છોડાવવાં એ આપણી સ્પષ્ટ ધરજ છે. સવાલ માત્ર વધારેમાં વધારે ૨૦૦૦૦ પાઉંડ બરવાનો રહેશે છે; અને મારી ઉમેદ છે કે તેટલા પૈસા બરીને હિન્દી સરકાર તુરત બંધન છોડાવશે. આ બાબતમાં તે ખાતાના વજર સર નર્થવર્થ બાન્સને ધન્યવાદ ધટે છે. તેમણે જો દહતાપૂર્વક માગણી ન કરી હોત તો જે શુભ પારણામ આવવાની આપણે હવે આશા રાખી શકીએ તે ન આપી શકત. મિ. ઑડુનું તો કહેવું જ શું! તેમને ધન્યવાદ કેમ આપી શકાય? તેમણે પોતાનું જીવન આપણને આપ્યું છે. હિન્દુસ્તાનની સેવામાં તેઓ પોતાનું શુભ માને છે. શીજીના મજૂરોની આંતરડી તેમને દુધા દેશે.

નુકસાનીને
સવાલ

પંજબનો પત્ર

(૨)

લાહોરમાં હું સ્ત્રીઓ અને પુરુષોનો જે પ્રેમ અનુભવી રહ્યો છું તે મને શરમાવે છે અને હિંદુસ્તાનની અનન્ય શ્રદ્ધા, લોકોની સરળતા અને હૃદયતા વિષે મને મોહિત કરે છે. લોકો મોટાનાના 'દર્શન' કરવા આખો દહાડો આપ્યાં જ કરે છે. કોઈ જગ્યાએ મારાથી એકલા નીકળી જ શકાય નહિ. લોકોનાં ટોળાં અને દેખે કે દુરત એકઠાં થઈ જાય છે. એમને હું રોક્ષી જ નથી શકતો. 'દર્શન' દેવાની મારામાં મેં લાયકાત નથી જોઈ. માણસજાતિમાં પંજબી ભાવના છે તે વખાણવા લાયક છે. પણ કોઈ મેવકના દર્શન કરવા લોકોનાં ટોળાં નીકળી પડે એ મને ચાસણ લાગે છે. જે હું 'દર્શન' જ લીધા કરે' તો મારી સેવામાં ખલેલ પડે. 'દર્શન' કરવાથી લોકોને કંઈ પણ લાભ થતો હોય એમ હું માનતો થયો. 'દર્શન' દેનારની તો ખુરી જ હાલત ગણાય. મને એક વેળા-એક મિત્રે 'પૂછ્યું', "લોકોના માનથી તમને 'ધમંડ' તો નથી આવતો?" આ સવાલ ધણી જ સરળતાથી તેમણે કરેલો. હું શું જવાબ આપું? મેં તો કહ્યું, "જુદા મારામાં ધમંડ પેદા ન કરો." આ મિત્ર જાણીતા મુસલમાન હતા. પણ આટલાં 'દર્શન' દેવામાં રોકાઈ રહેલ માણસની ઉપર જેવી તેવી જવાબદારી નથી. 'દર્શન' દેવાનો મનુષ્યને અધિકાર જ નથી. હું તો કહી શકું છું કે મને તો કેવળ આંજીંમણ જ ચાય છે. અને જે હું લોકલાગણી દુભાવ્યા વિના 'દર્શન' બંધ કરી શકું તો જરૂર એ રિવાજ બંધ કરે. તેટલું મારાથી થઈ શકતું નથી. તેમ ન કરવામાં ચા તો મારી હિંમત ઓછી, યા તો મારી વિવેકદષ્ટિ દબાઈ ગઈ છે, યી તો મારા અહિંસાધર્મ લોકોને દુલખતાં મને ચટકાવે છે. મારી માન્યતા તો એવી છે કે મારામાં ઉપરના જે દોષ છે તે અહિંસાટત્તિનું પ્રાબલ્ય પણ છે. આ દશામાંથી નીકળવાનો હું મદાપ્રયત્ન તો કરી જ રહ્યો છું. અત્યારે તો લોકો 'દર્શન' કરવા આવે છે ત્યાં પણ હું મારે લખવા વગેરેનું કાર્ય કરું છું. આ લખતી વેળા પણ માણસોની આવડત છે. પણ હું મારે કાર્ય રોકતો નથી. નમસ્કાર કરીને મારે લખવું જરૂરી રાખું છું.

સત્ય અને સેવાધર્મના મ્દેજ પાલનની આ બાંધદારી છે એમ તો હું સ્પષ્ટ જોયા કરું છું. જે ગત્યને જેમ હું જાણું છું તે સત્યને મનકર્મવચનથી હું સદાય આવરું છું નેમ મારાથી દાવો નહિ કરી શકાય. સેવાધર્મ જે પ્રમાણે મેં જોળખ્યો છે તે પ્રમાણે સર્વાંગી હું આવરું છું એવો પણ દાવો નથી કરી શકતો. મારો દાવો આટલો જ છે કે સત્ય અને સેવાધર્મનું પૂર્ણપણે પાલન કરવાનો હું મદાપ્રયત્ન કરી રહ્યો છું; ને જે અનન્ય પ્રેમ હું અનુભવી રહ્યો છું તે મને સ્પષ્ટપણે ખતાવે છે કે જેનામાં સત્ય અને સેવા પૂર્ણપણે પ્રગટ થાય તે જગતના દુઃખનું સાધ્ન્ય જરૂર ભોગવે ને ધારેલાં કાર્ય પાર પાડે. હું એમ પણ જોઈ રહ્યો છું કે આ વિષમ કાળમાં સત્ય-સેવા-દયા-ધર્મનું રહેજ પાલન પણ મનુષ્યને પરમ શાંતિ આપે છે.

કમિટીની તૈયારી

લાહોરમાં ના. લે. ગવર્નર સાહેબને તથા ટેમ્પુટી કમીશનરને મળી હું મિ. એન્ડ્રુઝની સાથે દિલ્હી ગયા, કેમકે દિલ્હીમાં કમિટીની બેઠક તા. ૨૬મી તારીખે થવાની હતી. દિલ્હીમાં મિ. એન્ડ્રુઝ અને હું હોર્ડ ઇન્ડરને મળ્યા અને સ્થાનિક અમલદારોની મુલાકાત લીધી. બધાની ઇચ્છા હતી કે આ પ્રમુખ થાય એવી જોવામાં આવી. કમિટીએ જે ખબરપત્ર બહાર પાડ્યો છે તેમાં પણ બધા પક્ષ તેમની પાસે હકીકત સુધી શકે એવું તેમણે જોડેલું છે. હજુ બે ચીજ બાકી છે: આગેવાનોને જોડવાની, અને પંચબતી બહારના એક નજરને નીમવાની. આ બાબતની તત્કાલીન ચાલી રહી છે.

અમલદારોની મુલાકાત

પંડિત માલવીયાજી

પંડિત માલવીયાજી કાશીજી રવિવારે આવી પહોંચ્યા. તેમણે ઉપરની બાબતમાં ના. લે. ગવર્નરને તાર પણ બેઠકથી લીધા છે. મિ. સી. આર. દાસ સોમવારે આવી પહોંચ્યા. તેઓ પણ પંડિતજીની સાથે રહેશે. આ નેળા દિલ્હીની એટલી જ છે કે પંડિત મોતીલાલ નેહરૂ ખીમાર પડી ગયા છે. તેમણે પંચબતી માખલામાં બારે મહેનત દર્શાવી છે. જેટલું જ્ઞાન તેમણે મેળવી લીધું છે તેટલું શોડાઓએ જ મેળવ્યું હશે. અત્યારે તેઓ સાહેબ પધારીવશ છે; પણ આપ્યા છે કે એક અઠવાડિયામાં તેઓ સાલ્ પછ નરો. તેમને કમળી ખીમારી છે.

માલવીયા-દાસનેહરૂ

દિલ્હીમાં મેળાબટો

દિલ્હીમાં શનિવારને દિવસે મોટી સભા બરવામાં આવી હતી. હેતુ મને મળવાનો અને દિલ્હીમાં જેઓ એકિવ માસમાં ગાળીના જામમથી મરણ પામ્યા તેમની યાદગીરીને સ્મર એકે હોલ બનાવવાના પૈસા એકઠા કરવાનો હતો. મેળાબટો મેદાનમાં હતો છતાં બહુ એટલી સમન હતી કે માણસો એકબીજાની ઉપર પડતા હતા. પ્રમુખપદ મને સોંપવામાં આવ્યું હતું. માણસોનો અવાજ ધણો હતો. આ રિયલિમાં સભા ન જ ચલાવાય એમ મને લાગ્યું. કાંઈનાં બાપણો સંભળાય એવી રિયલિ નહોતી. તે સભા બરખાસ્ત કરી સ્વયંસેવકોની જોડવણ કરવાની સૂચના કરી અને લોકોને પહેલેથી બધી સાવચેતી આપવાનું ને સક્ષાતા નિયમો સમજાવવાનું સૂચવ્યું. બીજે દહાડે રવિવારે ફરી સભા કરી ને તેટલા માણસો અત્યંત સાંતિથી જામમ અટી ફાલક બેઠા. બધાં બાપણો તેઓએ સાંત મિત્તથી સંભળ્યાં. ઉપરાણું પણ સારું મધું ગણાય. રોડેડો માણસોએ નાની નાની રકમો રોકકી આપી અથવા પોતાનાં નામ રોકાણાં ભરાવ્યાં. આ હકીકત હું અર્લી રાત્રી કરે હું કેમકે આપણે જેમ જેમ સામાન્ય ને ગરીબ વર્ગમાં પ્રવેશ કરતા જઈશું તેમ તેમ હજારો માણસોની જોડ થવાની. તેવી સભાઓ સાંતિથી ચલાવવાની શક્તિ આપણમાં આવતી જ નહોતી. પહેલેથી જોડવણ રાખી હોય, અથવા સ્વયંસેવકો હોય ને લોકોને બતાવવામાં આવ્યું હોય તો યજ્ઞા બોધ પ્રયત્ને આપણે સાતિ જળવી શકીએ.

અવ્યવસ્થા

સાંતિની શક્તિ

પહેલી નાંદેર બેઠક

કમિટીની પહેલી નાંદેર બેઠક આજે (સોમવારે) છે. આ હાગળ હખતી નેળા હજુ બેઠક મધ નથી. આજે પરાવો દિલ્હી પ્રાંતના બીડ કમીશનર મિ. એન્ડ્રુઝને લેવામાં આવશે.

મુખ્ય સાક્ષીઓ

લોકવાયકા એવી છે કે આ બાહોરા ને લલા કમીરાનર ને એપ્રિલ માસમાં ન હોત તો વધારે બચકર પરિણામો આવત. આપણી તરફથી સાક્ષીઓમાં સ્વામીશ્રી અક્ષાનંદજી, હજીમજી અનમલજી, ડૉ. અનસારી, ડૉ. અબદુર રહેમાન, રા. કૃષ્ણલાલ અંબાલાલ દેસાઈ વગેરે છે. રા. કૃષ્ણલાલ તે સ્વર્ગસ્થ હી. બા. અંબાલાલબાઈના પુત્ર છે. તેઓનો આ ભાગમાં વેપાર છે.

રેંટીયા

લાહોરમાં જે જે બહેનો મને મળવા આવેલી તેમની પાસે મેં રેંટીયાની ખૂબ વાતો કરી ને સૂતરની શિક્ષા પણ માગી. મેંકંડો સ્ત્રીઓ મળી ગઈ, તેમાંની બાબ્બે કોઈએ કહ્યું હશે કે મને કાંતતાં નથી આવડત. મેં સૂતરની શિક્ષા શરૂ કરી તેથી બહેનોએ સૂતર લાવવાનું શરૂ કર્યું છે ને ઘણી બહેનોએ કાતવાનું ફરી શરૂ કરવાનું વચન પણ આપ્યું છે. પંતબના રેંટીયામાં ને શુબરાતના બંદના રેંટીયામાં ઘણો તફાવત જોવામાં નથી આવતો. ગ્રામીર એક જ પ્રકારના રેંટીયા, એક જ ભાતના કિયાઓ વગેરે જેમ જેમ જોતો જઈ છે તેમ તેમ ખાત્રી થતી જાય છે કે હિંદુસ્તાન પૂર્વે એક જ પ્રભ હવે ને હિંદુસ્તાનના રહેવાસીઓને એ એકપ્રભવનું જ્ઞાન હતું. હવે મુઘી એવી બહેનો કે એવા લાઈઓ તો થોડાં જ મળ્યાં છે કે જેઓએ હાથે સૂતર કાતવામાં હાનિ જોઈ હોય.

પૂર્વ બંગાળમાં તોફાન

મિ. સી. આર. ફાસ નસુવે છે કે પૂર્વ બંગાળમાં એટલું સખત તોફાન થઈ ગયું છે કે લગભગ ત્રીજા ભાગમાં ઘણું સખત નુકસાન થયું છે. સેંકડો માણસો દેશમાં તણાઈ ગયા છે. હાલદો ધરનાર વિનાના થઈ ગયા છે. ઘણા છેક બીખારી હાલતમાં આવી પડ્યા છે. તેઓને મદદ કરવા સારૂ કમિટીઓ કામ કરી રહી છે. મિ. દાર્સે બે લાખ રૂપીયા લેખા કર્યા છે ને બીજા ત્રણ લાખની જરૂર છે. તેમણે અને સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરે એક અખીલ પણ કહાડી છે. મારી હમેશ છે કે મુળઈ દેવાકાના ધનાઢ્યો મદદ કરશે. મારી સલાહ તો એવી છે કે મુળઈ દેવાકા વની કોઈ બંદાસાદર માણસને મોકલી આપણે તેની મારફતે મદદની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. ઘણા ધનિક પુરુષોમાંથી કોઈ આ કામ લપાડી લે તો તે સ્થાનિક કમિટીને મદદ કરી રોકે અને માહીતી પણ મેળવી શકે. છપ્પનીયાને સખતે અમેરિકાની પ્રભાએ હિંદુસ્તાન પહોંચી બરીં અનાજ મોકલ્યું હતું, એટલું જ નહિ પણ તેમના એવશીઓ મોકલી તેમની મારફતે તે મદદ વહેંચાતી હતી.

સુસ્લીમ લીગના પ્રમુખ

સુસ્લીમ લીગ આ વેળા કદાચ અમૃતસરમાં ન બસાય એવી પણ ધાસ્તી હતી. હવે તે ધાસ્તી દૂર થઈ છે, એટલું જ નહિ પણ તેના પ્રમુખની પણ સુઝળી થઈ ચુકી છે. દિલ્લીના નામાંકિત હજીમજી અનમલજીનાને લખતીની કમિટીએ સર્વાવમતે સુદી કાઢ્યા છે. હજીમજીનું કુટુંબ ત્રણ પેઢીથી દિલ્લીમાં રહેલું આવ્યું છે. કુટુંબ નવું છે તેવું જ ખાનદાન છે. હજીમજી ગરીબોને મક્કત દવા આપે છે, પોતાના ધેધોમાં એટલા બાહોશ ગણાય છે કે તેમને રાજમહારાજાઓ દવાને સાડ બોલાવે છે. તેમને શુનાતી ને આધુર્વેદિક દવાઓનો બદ

ચોખ છે. કોઈ દારૂગંભી કારકીર્દીમાં તેમણે દિલ્હીમાં આંખને ધંધા શીખવવાની એક કોલેજના પાથો તેઓને હાથે ન આપ્યા હતા. તે કોલેજ જા એકર જમીન પર બાંધવામાં આવી છે. દિલ્હી શહેરથી એ માત્ર દૂર છે. મકાન લખતમ પૂરે થઈ ગયું છે. તેમાં ૧૨૦ દરદીઓને રાખી સકાય એટલી કોટડીઓ છે. અંગ્રેજ વૈદાને પણ સ્થાન આપવામાં આવ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજ વાદકાપત્ર ચોડું જ્ઞાન આપવાનો પણ હકીમજીનો ઇરાદો છે. હકીમજી હિન્દુમુસલમાન પર સમભાવ રાખે છે. બન્ને-કામ તેમને સરખું માન આપે છે. તેઓના રાજ્યપ્રકરણી વિચાર કૌભેસને મળતા છે., તેમની ચુંટણી એ હિન્દુમુસલમાન બન્નેને રાજ ચવા લેવી બીતા છે. (દિલ્હી, કારતક શુદ્ધ ૮, સોમવાર)

નોંધ

ખિલાફત અને સુલેહોતસવ

આગાખી સુલેહોતસવની બાબતમાં આપણી વર્તણૂક કેવી હોવી જોઈએ એ વિષે કેટલાક મિત્રોએ પૂછપરછ કરી છે. મને ખબર છે કે ખિલાફતના દિવસે કેટલીક સમાચારમાં એવો દાવો થયો હતો કે ને ખિલાફતના સવાલનો સતોપકારક ફત્વો આણવામાં ન આવે તો મુસલમાન લાઇએ સુલેહના ઉત્તરમાં ભાગ ન લઈ શકે; કેમકે દિલ્હી બાઈઓનાં મન તેવી સ્થિતિમાં રાતા ન હોઈ શકે. ત્યાં સુધી એ યોગ્ય સવાલનો ફત્વો આવે નહિ અને મુસલમાન બાઈઓની લામણી હુમાવાનો કાચ રહે, તથા લાખો મુસલમાનો બાઈઓ ત્રિશંકુની હાલતમાં અથવા ચિંતામાં રહે ત્યાં સુધી હિન્દુ, પારસી, ખ્રિસ્તી, ચાહુદી વગેરે બાઈઓ, તેમની હિન્દુસ્તાન એ પસંદગીની અથવા જમની ભૂમિ છે એથી, આગાખી સુલેહોતસવની ખુશાલીમાં ભાગ લાગ્યો જ લઈ શકે. હું તો એમ પણ ધારવાની હોંમત ધર્મ છું કે નામદાર વાઈસરોય જે ધારે તો નામદાર રહેનસાહના પ્રધાનોને કહે કે ત્યાં સુધી ખિલાફતના સવાલનો નીવેડો આવ્યો નથી ત્યાં સુધી હિન્દીઓ સુલેહના ઉત્તરમાં ભાગ નહિ લઈ શકે; અને મને હમેશા છે કે સુલેહનાં ઉત્તરમાં ભાગ લેવાનું આપણને કહેતા પહેલાં એ સવાલનો માનપૂર્વક ફત્વો આણવાની અને નહર કરવાની જરૂર નામદાર રહેનસાહના પ્રધાનો સ્વીકારશે.

તા. ૨૩-૧૧-૧૯૧૯

ગૌરક્ષા કેમ કરાય ?

ગૌરક્ષા બાબત મને ઘણા બાધ્યો લખ્યાં કરે છે. છેલ્લે કાગળ મારી ઉપર આવ્યો છે તેમાં લખનાર જણાવે છે કે મારે સ્વદેશ છોડીને પણ ગૌરક્ષાનું કામ પહેલું કરવું જોઈએ. ગૌરક્ષા વિષે મેં ઘણાં વર્ષો થયાં અભિપ્રાયો બાંધ્યા છે. ચાલુ પ્રમાણેથી મારા વિચારો જુદા જ છે. હું માનું છું કે ગૌરક્ષાને નામે આપણે જાણ્યે અજાણ્યે ગૌહત્યા કરીએ છીએ. પણ આ સમયે હું ગૌરક્ષા વિષે મારા બધા વિચારો

મી. બારી સા-
હેબનો કાગળ

વાંચનાર સમક્ષ મુકવા નથી ઇચ્છતો. મારી ઉપર મૌલાના અબદુલ ખારી સાહેબનો કાગળ આવ્યો છે તેમાનો કેટલોક ભાગ જ વાંચનાર આગળ રજુ કરવા ઇચ્છું છું. તેઓ સાહેબ લખે છે કે “હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ઐક્યના સંબંધમાં જે ખિલાફત બાબત પ્રાર્થનાનો દિવસ દરાવ્યો હતો તે સંબંધમાં જે ફતેહમદી મળી છે તેને સાર તમારો હું આભાર માનું છું. તમે એ બાબત જે ધોરણ પકડ્યું છે તેની હંડી અસર મુસલમાનો ઉપર ને ખસુસ કરીને તેઓમા જેઓ ધર્મચુસ્ત છે તેઓની ઉપર થઈ છે. કેટલાક ઉલેમાઓએ તમને તેઓ તરફથી ધન્યવાદ આપવાનું ખાસ લખ્યું છે. તેમાના એક કુલવારીના મૌલાના મુલેમાન સાહેબ છે. તેઓ લખે છે કે પોતે બાલખ્યામા ગોવંધ કરવાનું બંધ રાખ્યું છે અને બીજાઓને પણ તેમ કરવા સમજાવ્યું છે. જે તમારા જેવા માણસો ઐક્યને સાર મહેનત કર્યા કરે તો દેશની ઉન્નતિ વહેલી થાય ને તકરારનાં કારણો દૂર થાય”

ઐક્ય થવામાં મારો હિસ્સો કેટલો છે તે વિચારવું છોડી દઇએ. ઉપરના કાગળમાથી હું વાંચનાર પાસે જે સાર આપવા ઇચ્છું છું તે તો આટલો જ છે કે આપણે જે ગૌરક્ષા કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો કેવળ મુસલમાન બાઇઓની સેવા કરીને જ કરી શક્યું. મને એક ગૃહસ્થે કહેવડાવ્યું છે કે આપણે મુસલમાનોની સાથે ગૌરક્ષાની બાબત શરત કરીને જ તેમને ખિલાફતની બાબતમાં મદદ કરવી જોઈએ. તે ગૃહસ્થને ઉપરનો કાગળ જવાબ આપે છે. આપણે બદલો લઇને કોઇને મદદ કરીએ તેમાં રસ કે સાર નથી હોતો. ખિલાફત બાબત મુસલમાન બાઇઓએ આપણી મદદ માગી નથી. પણ જે આપણે તેમની મિત્રતા ચાહતા હોઈએ, તેમને ભાઇ ગણતા હોઈએ તો તેમને મદદ કરવી એ આપણી શરજ છે. તેને પરિણામે તેઓ ગોવંધ બંધ કરે એ જુદી વાત છે. તેમાં નવાઇ નહિ ગણાય. પણ આપણે ગોવંધ બંધ કરવાની શરતે તેમને મદદ કરી શકતા નથી. શરજનો બદલો હોય જ નહિ. પણ જેઓ ગૌરક્ષા કરવાની હોંશ ધરાવતા હોય તેઓએ ખિલાફતની બાબતમાં મુસલમાનોને સંપૂર્ણ મદદ કરવી એ તેઓની દેખીતી શરજ છે.

એ મદદ કરવાનો અવસર પાછો હિસ્સેબર માસમાં પ્રાપ્ત થાય છે. તા. ૧૩ થી ૧૬ મુધીમાં મુલેહની ઉજવણી થશે. તે ઉજવણીમાં ન્યાં મુધી મુસલમાનોને સંતોષ નથી મળ્યો ત્યાં મુધી આપણાથી બાગ ન જ લઇ શકાય એવી મારી ખાત્રી છે. જેઓનો મોટો સ્વાર્થ લડાઇના પરિણામમાં રહેશે છે તેઓની સ્થિતિની ચોખવટ ચાલ નહિ, તેઓને પોતાની સ્થિતિ વિષે પૂરો બપ હોય ત્યાં મુધી મુલેહની ઉજવણીનાં તેઓને સાર કરો અર્થ ન જ હોય.

પંજાબનો પત્ર

(૩)

અમૃતસરનો ગ્રેમ

દિલ્હીથી મિ. ઝેંડુગ્રની સાથે હું અમૃતસર ગયો. ત્યાં મને જે અનુભવ થયો તે બહોલિકા હતો. લોકોનાં ટોળાંમાંથી પસાર થવું મુશ્કેલ હતું. સ્ટેશનની બહાર બધો ભાગ અમૃતસરવાસીઓથી ઘવાઈ ગયો હતો. જયલાલના પોકારોથી હું તો કેવળ ગભરાઈ ગયો. બા જાની સરખસ શહેર બહાર ચાલ્યું. લોકોએ ટુલોથી ગાડી ભરી મુકી. મસજીદમાં મને વઠા ગયા. મસજીદ દિંદુમસલમાનથી ભરાઈ ગઈ હતી. ઘણી મહેનતે મસજીદમાંથી પાછો ગાડી બેળો થયો. ઘણી ઘણી વારે ગાડી શીઓના સુવર્ણમંદિર પાસે લપ્પી રહી. આ મંદિરને તેઓ દરબાર સાહેબ કહે છે. મંદિરનો ધુમકાં ચોરે સોનાથી મટલા છે. પાસે મોટું તળાવ છે. આસપાસની જગ્યા પણ પ્રમાણમાં વિશાળ જણાય. આવા ખુલ્લા મેદાનમાં યદને મંદિરના મુખ્ય ભાગ સુધી પહોંચવું મને તો અસંકલ્પ લાગ્યું. ચોતરફ દબળેલા માણસો ભરાઈ ગયાં. સ્ત્રીઓની કંઈ ખામી ન હતી. આટલા ચીકાર ભરાયેલા ટોળામાં સ્ત્રીઓ નિર્ભયતાથી દાખલ થતી મેં જોઈ. છતાં મરદો સંપૂર્ણ મર્યાદા જાળવતા હતા, એ જોઈ મને ઘણો હર્ષ થયો. એમાં હર્ષનું કારણ ન હોય જોઈએ. પણ આવી દશા દિંદુ-સ્તાનમાં સ્વાભાવિક નથી એમ હું નહીં છું. આટલી બીડમાં મર્યાદા નથી જાળવતી એમ મેં જોયું છે. દરબારજી જતા સંધ્યામાં મર્યાદાનો લોપ થાય છે એ પણ આપણે વાંચ્યું છે. તેથી દરબાર સાહેબમાં જાળવાયેલી મર્યાદા જોઈ હું હર્ષ પામ્યો. આપણી ક્ષેત્રી રીતિ સર્વ સ્થળે યાજ્ઞો એવું મન્યું છું.

‘દરબાર સાહેબ’

મર્યાદાનું પાલન

આ બીડમાં કેટલોક સમય તો તાલીમ આપવાનું મેં જ વહેતારી લીધું. માણસોનો અસારો થાય એટલે હું થોડું, સ્ત્રીપુરુષોને ખેંસવાનું-કહું ને હું દરબાર સાહેબ સુધી પહોંચ્યું. નહિ ત્યાં લગી બેસી રહેવાનું કહ્યું. હું તેમની સમક્ષ હોયો રહ્યો ત્યાં લગી તો સહુ બેસી જ રહ્યો, પણ જોવા ચાલવાનું રાઈ કરે કે તરત બધા ઓઘિંતા હતા. થઈ નય ને મારી પાછળ ચાલે જ. મેં પાંચ છ વાર પ્રયત્ન કર્યો. પ્રાંતે પગે પણ ચાલ્યો. લોકોથી રહેવાય ન શકાનું ? છેવટે એમ જ જવાનું શાખું ને લગભગ એક કલાકે શોમાં પગલાં. જમીન કાપી હું રેલમાં દાખલ થયો. આમાં લોકોની હડકા હતી. લોકો પોતાનો ગ્રેમ દાખી જ ન શકે. જેમણે ઘણું જ દુઃખ સહન કર્યું હતું તેઓએ ગ્રેમરથી જાળવેલા પોતાનો દુઃખ પોષ્યો.

ગ્રેમજાળનું સિંચન

પણ મારું શું ? મારી પાત્રતા કેટલી ? જેઓએ ગ્રેમ જરૂરસાબી તેમનું તો હેમ ને છે, પણ જેઓ ગ્રેમનો સ્વીકાર કરે તેના સા દાદ ? અનેક સ્ત્રીઓ કે જેમનાં સગાં જેલમાં છે તેઓ એવું ખાતરી કરો કે મારી મહેનતથી તેઓ છૂટશે. પણ હું ઇલાવનાર કણ ? જો નામે હું સેવા કરી રહ્યો છું તે પ્રજાને ચરણે એ બધો ગ્રેમ અર્પણ કરું એટલું જ

સિંચ

મારી પાત્રતા શી ?

દરબાર સાહેબનાં દર્શન કરતાં મને ઉપરણાની ને ફેંટાની કોટ કરવામાં આવી. મેં ફેંટા મારી ટોપી પર બાંધ્યા ને ઉપરણો ગળે નાખ્યા. દર્શન કરી પાછા જવું એ પણ આવવા જેટલું જ મુશ્કેલ હતું. આમ સરખસમાં પાંચ કલાક ગયા. છતાં લોકોના બાવની તૃપ્તિ ન થઈ. મને લાલા ગિરધારીલાલને ત્યાં લઈ જવામાં આવ્યો. તેમના ઘરની આસપાસ છેક સાંજના છ વાગ્યા સુધી હબરો માણસો રહ્યાં ને મારે વારંવાર તેમને મળવા બહાર જવું પડતું હતું. પુરુષો તેમજ સ્ત્રીઓ બંને આવતાં હતાં. અમૃતસરવાસીઓ કહે છે કે આટલી સ્ત્રીઓ કોઈ દહાડો બહાર નીકળી જ નથી. તેઓએ ‘ઉપદેશ’ વિના જવાની ના જ પાડી. આ તરફ ‘ઉપદેશ સુનાઈયે’ એ સામાન્ય વાક્ય છે. મેં બહેનોને પહેલાં દુઃખને દિવાસો આપ્યો, બીક ઊંડવાની ભલામણ કરી, જેઓ જલમાં ગયા છે તેમને સાર શોક ન કરવાની વિનંતિ કરી અને કહ્યું કે જ્યાં લગી હબરો દિવંદી ઇરાદાપૂર્વક જલતું દુઃખ નહિ વહોરે ત્યાં સુધી આપણે આગળ નથી વધવાના. પછી સ્વદેશી વિષે ભલામણ કરીને ધર્મ જાણી હમેશાં થોડો સમય તો અચૂક સુતર કાતવાનું સૂચવ્યું.

શક્તિનો ધોધ

આ દેખાવો જંભીર ગણાય. જેમ નાયચરાના પાણીના ધોધમાંથી શક્તિ ઉત્પન્ન કરી-અમેરિકાના માણસો તેનો ઉપયોગ કરે છે તેમ આપણે પણ અમૃતસર વગેરે જગ્યાએ વ્યાપી રહેલી શક્તિનો ઉપયોગ કરી શકીએ છીએ. અત્યારે આ શક્તિ પાણીના ધોધની જેમ નકામી જાય છે. તેનો ઉપયોગ થઈ રાકે તેમ છે. હબરો સ્ત્રીપુરુષોમાં દેશાભિમાન વ્યાપ્યું છે. તેમાં ધર્મ જોઈએ એમ પણ તેઓ જાણે છે. તેઓને વખત છે, પણ તાલીમ નથી, આવડત નથી, ટકી રાકે એવો ઉત્સાહ ઉછીન નથી. આ સ્ત્રીપુરુષોને અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર છે તેના પહેલાં ને તેના કરતાં વધારે હાર્દિક જ્ઞાનની ને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતા ઉછીંગની જરૂર છે. પણ ખરું જોતાં બહુલા ને સામાન્ય અભણ ગણાતા વર્ગ વચ્ચે ધણું અંતર છે. બહુલા પણ સરખસમાં હતા. તેઓ પણ દેશાભિમાની તો છે જ. પણ તેઓનું જીવન અભણ કરતાં નોખું છે ને તેઓ માને છે કે જ્યાં લગી અભણ બહુ નહિ ત્યાં સુધી દેશનો ઉદ્ધાર થાય નહિ. દેશના ઉદ્ધારને સાર દેશ ઉપર પ્રીતિ, દેશને અર્થે ઉછીંગ એટલે ધર્મ-નમૃતિ સિવાય કરાની જરૂર નથી; અને ધર્મ-નમૃતિ એટલે કર્તવ્યપરાયણતા. દરેક પોતાનો આજનો ધર્મ સમજી તે આચરવો, એટલે કાલનો એની મેળે મળી આવરો-આજનો ધર્મ એ છે કે

૧. આપણે કોઈથી બીજું નહિ;

૨. સત્ય જ આચરવું;

૩. દેશનો ભૂખમરો દૂર કરવા સાર સ્વદેશીધર્મ અદલ કરવો;

૪. તે ધર્મ રહેને પળાય તેટલા સાર આપણે ઘેર ફેંટીયા દાખલ કરાવવા ને હાથબાજા વધારી વધારાથી તેથી વેદા યતું દાખલ પહેરવું.

ઈશ્વરનો ડર રાખનાર મનુષ્યથી ન જ ડરે, એટલે સરકારથી, રાજાથી, અમલદારથી ન ડરે; અને ને ડરે નહિ તેને કોણ ડરાવી શકે ? અને એને કોઈ ડરાવી ન શકે તેની ખજીર બળાકારે કોઈ રાજ્ય ન કરી શકે. એટલે સરકાર વગેરે સત્તા પોતાનું ખર્ચ સ્વરૂપ પાડે, એ સત્તા નીડર પ્રત્નને સાર કસ્યાણકારી રાખી થઈ પડે. રાજદંડ એ ભય લખાવવાનું સાધન છે. પ્રત્ન ભયનો ત્યાગ કરે ત્યાં રાજદંડ નકામો થઈ પડે છે. આ નીડરતા તપશ્વ દેવજ નિર્દોષ આચરણથી કેળવી શકાય. સત્ય વિના નિર્દોષતા સંભવે જ નહિ. એટલે 'સત્યજી' આચરણ એ જ આપણી 'મુક્તિ' દ્વાર છે.

સત્ય અને
સ્વદેશીમાં
સ્વરાજ્ય

આપણા કાષડમાં આપણે દર વર્ષે સાઠ કરોડ રૂપિયા બહાર મોકલીએ છીએ. એટલે આપણને સ્વદેશીની જરૂર છે. સ્વદેશી અપાયાબંધ રૂપિયાથી ને હાથસાળોથી જ ફેલાવાય. એટલે તેમાં આપણા સાઠ કરોડના વેપારની ચાવી છે.

સત્ય વિના નિર્દોષતા નથી, ને સ્વદેશી વિના અર્થસાધ નથી. તેથી સત્ય અને સ્વદેશીના સેવનમાં જ સ્વરાજ્ય છે. આ બે વસ્તુનું શિક્ષણ શોખ સેવક હોય તો કણમાં પ્રત્નને આપી શકાય. ને ગામમાં એવા સેવક હોય ત્યાં એ બે શિક્ષણનો પ્રચાર કરવો શકે કરી દેવો બેઠકે. તેમાં બોલાઈ મકાનોની કે ઘણા પૈસાની જરૂર નથી. માત્ર તીવ્ર ને શુદ્ધ હૃદયની જરૂર છે.

આવા વિચારો લાઠોર અમૃતસરના અનુભવથી અને વખતોવખત આવ્યાં જ કરે છે. તેની વાંચનારને એટ મોકલું છું.

લાઠોરમાં

અમૃતસરમાં એક દહાડો રહી અમે લાઠોર આવ્યા. અહીં કામ તો પર્યું જ હતું. અન્ને પંડિતજી હતું બહાર હતા. મોતીલાલજી પ્રયાગમાં ને માલવીયાજી દિલ્હીમાં. તેથી રજૂ કરવાના પૂરાવા બાબત મારાથી ને થઈ શકે તે કરવામાં હું યુવાયો. સાથે સાથે ના. લે. ગવર્નરને કાગળ પણ લખી તાબ્યો કે તણુ સારતોમાંની બે હતી બાકી હતી.

બે સારતો

એક તો એ કે પંજાબની બહારનો એક જગ સમરી કોર્ટના કેસોનો તપાસણીમાં નીચવો. બીજી સારત એ કે આગેવાન કેડીઆને કમિટીનું કામ ચાલે તે દરમિયાન છોડવા. આ માગણીનાં કારણમાં જણાવ્યું કે તેઓના વિના પૂરાવા બહોળર ન જ આપી શકાય. તેઓના મુદતબંધી મુદતથી પણ લોકોને પૂરાવા આપવાની હિંમત આવશે અને સરકારની દાનતને વિષે લોકોને વિશ્વાસ આવશે.

દરમિયાન 'મા. માલવીયાજી તથા' મિ. દાસ દિલ્હીથી આવ્યા અને મોતીલાલજી પ્રયાગથી આવી પહોંચ્યા. કમિટીના સભાસદો પણ આવી પહોંચ્યા. તેઓ અમૃતસરમાં જ્યાં પોસ્ટોને વધારેમાં વધારે ઈલ થઈ છે ત્યાં જલિયાંવાલા બાગ વગેરે જોવા ગયા. તા. ૧૩મી ગુરુવારે કમિટીની બેઠક શરૂ થઈ ને અમૃતસરની તપાસ ચાલી.

કમિટીનો બહિષ્કાર

પણ આપણી તરફથી કમિટીનો બહિષ્કાર થયો છે. સોમવારે એટલે તા. ૧૦મીએ લે. ગવર્નર સાહેબનો જવાબ આવ્યો કે પંજાબની બહારના જાતની નીમણૂક થઈ છે. તેનું નામ બિહારની હાઈકોર્ટના જસ્ટિસ મલિક છે. પણ ત્રીજી શરત સરકારે કબૂલ ન રાખી. જેને કમિટી બોલાવે તેવા કેદીઓને જ જુબાની આપવા લઈ જવા દેવામાં આવશે એમ ગવર્નર સાહેબે લખ્યું. આવો કાગળ માલવીયાજી ઉપર આવ્યો અને મને પણ તે જ જવાબ મળ્યો. કૌચેસની પેટાકમિટીની બેઠક થઈ. મા. પંડિતજીએ બધું સમજાવ્યું. મારે કહેવાનું હતું તે મેં કહ્યું; ને ઘણી ચર્ચા થયા પછી છેવટે ના. લે. ગવર્નર પર ને લૉર્ડ હંટર પર પંડિતજીએ પ્રમુખ તરીકે કાગળો લખ્યા. તે જાહેર થઈ ચુક્યા છે. અને કાગળમાં પંડિતજીએ સારું જણાવ્યું છે કે જ્યાં સુધી મુખ્ય આગેવાનેને છોડવામાં નહિ આવે ત્યાં લગી લોકો તરફથી હંટર કમિટીનો બહિષ્કાર રહેશે. લૉર્ડ હંટરના કાગળમાં બહિષ્કારનાં કારણો બતાવ્યાં ને લૉર્ડ હંટરની પાસે માગણી કરી કે જેમ દક્ષિણ આફ્રિકામાં અને અને બીજાં જગ્યાએ છોડવામાં આવ્યા હતા તેમ અહીંના આગેવાનેને પણ છોડવા જોઈએ. લૉર્ડ હંટરનો જવાબ પણ 'નકારમાં' આવ્યો છે. દરમિયાન ઐરુજ સાહેબ ના. ગવર્નર પાસે જઈ આવ્યા. તેમણે પણ તેમને વાંતવ્યા. પછી હું મળ્યો. પરિણામમાં કંઈક આગળ વધ્યા ને એમ કબૂલ કર્યું કે જ્યારે આગેવાનેને જુબાની દેવા લઈ જવામાં આવશે ત્યારે તેમને છૂટા મેલવામાં આવશે; તે એવી શરતે કે તેઓએ સૂચને પાછું જલમાં જવું. આમા આપણી માગણીના તત્વનો કંઈક સ્વીકાર થતો હતો તેથી કૌચેસ કમિટી પાછી મળી અને વિચાર કર્યો. એમ ઠરાવ થયો કે જે બાકીના દિવસોને સારું જોઈએ તેનીની જેમ છોડે ને કોર્ટમાં, વકીલને મદદ કરવા આવવા હોતો આપણે ના. લે. ગવર્નરનું કહેણ કબૂલ રાખીએ. બાઈ ઐરુજ આ ચોખવટ ઠરાવવા ગયા. પણ ગવર્નર સાહેબે ચોખ્ખી ના પાડી. તેથી મા. પંડિતજીએ ફરી લૉર્ડ હંટર પર કાગળ લખ્યો છે હંટર કમિટીમાં સરકારી અમલદારો કે જેના કામની તપાસ ચાલે છે તેઓને બેસવાની પરવાનગી છે, તેમાં સરકારી વકીલ પણ છે. માલવીયાજીએ જણાવ્યું છે કે જ્યાં સરકારી અમલદારો કે જેઓ તહોમતદારની સ્થિતિમાં છે તે હાજર થઈ શકે છે, ત્યાં આપણા આગેવાન કેદીઓ હાજર રહી વકીલને મદદ ન કરી શકે એવી એકપક્ષી સ્થિતિ કૌચેસ કમિટી કદી કબૂલ ન કરી શકે. એટલે આપણો બહિષ્કાર ચાલુ છે.

હંટર કમિટીમાં જુબાની

હવે અમૃતસરના અમલદારોની જુબાની ચાલી રહી છે. મુખ્ય આરોપો અમલદારો કબૂલ કરતા જણાય છે. નીચે દિંદી સભાસદો ઠીક કામ કરી રહ્યા છે. પંડિત જગતનારાયણ ઘણી સખત ઉઘટ તપાસ કરે છે. મને લાગે છે કે કેટલેક દરજ્જે તેમની ઉઘટ તપાસ જોઈએ તેના કરતાં વધારે તીખી હોય છે. જેઓ નીચે છે તેઓ કહે છે કે તેમની ઢળ ન એવી છે. ઘણા કાળ સુધી ફોનદારો કેસો લીધા પછી તેમની આદત ન તીખી તપાસ :

કરવાની પડી ગઈ છે. સર ચીમનલાલ સેતલવાડ પણ બારીક સવાલો પૂછે છે, ને સાહેબ-
નંદા સુવ્રતાન અહમદ થોડા સવાલો પૂછે છે પણ મુદાના સવાલો ન પૂછે છે. અંગ્રેજ
સત્તાસદો પણ પક્ષપાતી સવાલો કરે છે એમ લેવામાં નથી આવતું. લોકવાયકા એવી છે
કે કમિટીના સભાસદો બહુજીનેદને ગેરદસ્તી દે એવા નથી. ગમે તેમ હો પણ હિંદી
સભાસદો હાજર કરનારા નથી એમ સૌ કોઈ કહે છે.

આપણી કમિટી

આજે આપણે બહિષ્કાર કરીને ત્યારે તેની અવેજમાં કંઈક કરવું લેખ્યું. કૌંસની
પેટાકમિટીએ પાંચ કમીસનર નીમ્યા છે; તેઓનું કામ ને પૂરાવે એકડા થયો છે તેનું. ને
નવો લઈ તેનું સંશોધન કરી એક રિપોર્ટ બનાવવાનું છે. પાંચ કમીસનરો પરિત મેતીલાલ
નેહરુ, મિ. ચિત્તર નન દાસ, મિ. અખ્યાસ તૈયબજી, મિ. ફઝલુલ હુસેન ને હું છીએ મિ. અખ્યાસ
તૈયબજી આવી કાલે વગેરેથી આવી પહોંચ્યો ને મિ. ફઝલુલ 'હુસેન કલકત્તેથી થોડા
દિવસમાં આવી જશે. આ કમીસનરોએ અહીંના વકીલ મિ. સન્તાનભને પોતાના એજેન્ટરી
નીમ્યા છે. અહીંના બીજા વકીલો વગેરે સ્વયંસેવકનું કામ પણ કરી રહ્યા છે.

ઑફીસની વિશયગીરી

મિ. ઑફીસ દક્ષિણ આફ્રિકા સાથે વિદાય થવાના હતા તેમના માનમાં બારસો હોતમાં
અર્થ કાંચે ગંભીર સભા બરાઈ હતી. ટિકિટો વેચવામાં આવી હતી તેમાં રૂ. ૨૦૦૦ ઉપરાંત
થયેલા તેની મિ. ઑફીસને ભેટ કરવામાં આવી હતી. મા. પરિત માલવીયાજી પ્રમુખસ્થાને
જિરાન્યા હતા, ને મિ. ઑફીસની પંક્તિની સેવાની તારીફો અને તેમના દક્ષિણ આફ્રિકા-
ના કાર્યમાં ફોતેહનો કાચ પસાર થયો હતો. મિ. ઑફીસે ગદ્ગદ કહે 'ચમત્કારી બાપજી
આપ્યું હતું. મારા હાથમાં સમાનો કાચ મુશ્કામાં આવ્યો હતો. એ બનો ભાવણો બહુવા
ચોચ છે તેથી તે આવતા પત્રમાં આપવાની ઉમેદ રાખું છું. બીજા બાપજી મુશ્કેલી વિવેક-
નાં હતાં એટલે તેનો સાર મુકી દેવા ધારું છું.

વાંચનારની ક્ષમા

મારી ઉમેદ હતી કે સાપ્તાહિક 'નવજીવન' ની શરૂઆતમાં ઘણો ભાગ હું ન લખીશ
અથવા તેમાંનાં ઘણાં લખાણમાં કંઈક ભારે હાથ હશે. પંક્તિનું કામ આરંભું ગંભીર થશે
અથવા મારે આખા એકાએક રોજાઈનું વહારે એક હું નહોતો, કારણકે જરૂર પડે પંક્તિમાંથી
હું ક્યારે મુક્ત થઈ શકીશ એ હું બહુતો નથી. 'નવજીવન' ઉપર ને બતથહેનત હું કરવા
માગતો હતો તેટલી હું હાથ નહિ કરી શકું; તેને સાથે મને વાંચનાર ક્ષમા આપશે એવી
ઉમેદ રાખું છું. પંક્તિમાં હું સેવા કરું એવું દરેક વાંચનાર ઇચ્છશે ને એમ માની લઉં
છું, અને તે દરમિયાન ને સેવા બાઈ ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિક કરી શકે તે વાંચનાર સ્વીકારી લેશે
એમ ઇચ્છું છું.

(લાહોર, તારીખ ૧૬ ૧૧. સોમવાર)

પંજબનો પત્ર

(૪)

મિ. ઐરુઝનું બાપણુ

મેં તમા કાગળમાં લખ્યું હતું કે મિ ઐરુઝે તમારે દાક્ષણ આફ્રિકા જવા સાર લાહોર છોડ્યું ત્યારે તેમણે ફરેલું બાપણુ ને મેં ફરેલું બાપણુ અગત્યનાં હોવાથી હું વાંચનાર આગળ રજુ કરીશ. મિ. ઐરુઝનાં બાપણુનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:

“ દિલ્લી અને પંજબમાં આપણે જે ગાઢ સંબંધ રાખીને કામ કર્યું છે તે પછી મારે વીજુરા પડતું એ મુશ્કેલ છે. તેથી હું થોડા જ સપ્તેા જોડીશ. બહુ અગત્ય વિના મેં ભાગ્યે જ પંજબ વિષે મારે મ્હોં ઉઘાડ્યું છે. પણ હવે હું દક્ષિણ આફ્રિકા જઈ” છું ત્યાંથી પાછા ફરતાં મને ચારેક માસ લાગશે, એટલે જો હું મૂંઝે મ્હોડે ચાલ્યો જઈ” તો એકામાણિક ન ગણાય. હું મુખ્ય બાબત ઉપર તુરત જ જોડી દેવા ઇચ્છું છું. મારી સ્થિતિ હંકામાં આ છે. ધણી દરતાપૂર્વક હું માનું છું કે લોકોને ખીજવાવાનાં મને તેવાં કારણો મળ્યાં હોય તોપણ જે ઘાતપ્રીપણે ને હીચકારાપણે અંગ્રેજોનાં ખુન અમૃતસર અને બીજા જગ્યાઓમાં થયાં તેનો બચાવ ન જ હોઈ શકે. તેમ જ બીરણીઓ બાળવાને વિષે કહી શકાય. જે બાઈ ઢિંદીઓને ચાહતી હતી અને જે ઇશુ ખ્રિસ્તને સાચી રીતે માનનારી હતી તેની ઉપર જે ખુની હુમલો થયો એ સૌથી વધારે નીચ હતો. પણ જેમ કોઈ પણ પ્રકારનો બચાવ ક્યાં સિવાય હું ઉપલા ગુન્હાને વખોડું છું તેના કરતાં વધારે રીતે હું જલિયાંવાલા બાગમાં ઈરાદાપૂર્વક થયેલી કતલને વખોડું છું.

ઐકોની કતલ મારા દેગને બદો પહોંચાડે છે તેટલોજ બદો અમૃતસરમાં થયેલી કતલ પહોંચાડે છે. હું કંઈ સાંબળેડી વાત કરતો નથી. મેં ફરેક હકીકત ધણી કાળજીપૂર્વક તપાસી છે અને મારા વિચાર પ્રમાણે એ મોઝાશીનું વર્ણન ન કરી શકાય તેવું છે. તેનો બચાવ ન થાય, તે માફ ન કરી શકાય, તેને સાડ કંઈ ખ્દાનું ન આપી શકાય. અને હવે જો બાલ માર્ગલોની રજેઃ થયેલા જનારો વિષે. જેઓને પેટ ઉપર ચલાવ્યા હતા તેઓને હું મળ્યો છું, જેઓને હલકા કરવા સાડ નખ કરાવ્યા હતા તેઓને મળ્યો છું, જેઓ ખૂળમાં રગદોળાયા હતા તેઓને મળ્યો છું, જેઓને ચાલુક માર્યા હતા તેઓને મળ્યો છું. મનુષ્યને ખ્રિસ્તી મત પ્રમાણે ઇશ્વરની આકૃતિ રૂપ ગણવામાં આવ્યો છે. તેની ઉપર આવાં ન કરવાનાં સેંકડો કામ થયાં છે. મીડીટરી અને પોલીસ મારફત થયેલાં અને મોલસની માલુસાઈ નીચાવી નાખે એવાં આ નીચ ને ઘાતપ્રી કામો જલિયાંવાલા બાગની કતલ કરતાં કંઈ ઉતરે એવાં ન હતાં.

અસાંતિને અંતે થયેલાં કૃત્યો વિષેના અંગ્રેજ તરીકેના આ મારા હૃદયારો છે. મારા

સાથીઓની સાથે કામ કરતાં હું આ ધાતકીપણું ભૂલી શક્યા નથી, ને મેં જે કંઈ મદદ કરી છે તે કેવળ પ્રાયશ્ચિત રૂપે જ છે.

“લાહોરમાં હું હંમેશાં સવારના પહોરમાં સૂતજી ઉગતો જોવા બગીચામાં બહુ હું અને ત્યાં એકાંતે દહાડાનું મરદ કર્તવ્ય વિચારી લઉં છું. એમ વિચારતાં આજ સવારે મને મારા સાત્તમીમાંની આ વાક્ય યાદ આવ્યું : “તે (ઈશ્વર) બધા બૂરા બધાને સુર્યનું અજવાળું આપે છે. તેથી જેમ તે પશુ છે તેમ તમે પણ પશુપૂર્ણતાને પામો.” આ સમ્બો છસરો ઉચ્ચાર્યા હતા. તેણે પોતાના અનુયાયીઓને શીખવ્યું કે વેર લેવું કે કરવું એ મનુષ્યનું કર્તવ્ય નથી પણ ક્ષમા એ તેનું કર્તવ્ય છે. જેણે મનુષ્યને મદદ કરવા ને તારવા સાર અનતાર લીધો હતો એવા બુદ્ધદેવે પણ એ જ સમ્બો કહ્યા છે. અને એ જ શિક્ષણનું આજે સવારે મેં ધ્યાન ધર્યું.

ધર્મવચનું ધ્યાન

“જે ધા પડ્યા છે તેને રૂઝવા સાર તે બદોબર તપાસવા પડશે ને તેમાંનું ઝેર કાઢવું પડશે. પણ સત્સંક્રિયામાંથી છેલ્લું કાર્ય ધા રૂઝવાનું હોય છે, તેને પાટા બાંધવાનું હોય છે. અને ત્યારે તમે બધા શુન્દા રોપી રહો ત્યારે તમે વેરભાવને ન પોષો પણ ક્ષમાભાવનું સિંચન કરો, તમે તિરસ્કારથી અધારમાં ન લટકો પણ પ્રેમથી અજવાળામાં આવી જઈ ઈશ્વરી માર્ગ જુઓ એવી મારી તમને પ્રાર્થના છે.”

મારા શબ્દો

“ઉપર પ્રમાણે મિ. ઑડુઝનું બાપણું હતું. હું જોલ્યા તે તેમના બાપણની પૂર્વે હતું, કેમકે મારે તો તેમના ઉપકારનો કરાવ રહ્યો કરવા હતો. તેમનું બાપણું મેં જોયું ન હતું. છતાં મારા સમ્બોએ તેમના બાપણની પ્રસ્તાવના અથવા સમજાવી રૂપે જ આવી ગયા તેથી અને બંને બાપણો પ્રજા આગળ કંઈક બારે રહસ્ય મુકવા અર્થે જ થયેલાં તેથી અહીં તેનો ઉતારો કરવાનું મેં ધાર્યું છે. મારા જોલવાનો સાર આ છે :

“મિ. ઑડુઝ મને સહોદર જોવા છે. એટલે તેમને વિષે કંઈ પણ કહેવું એ મને સુરેલ જણાય છે. અમારી વચ્ચેના પવિત્ર સંબંધ મને જોડતો અટકાવે છે. પણ આટલું તો હું કહી શકું છું કે મિ. ઑડુઝ એક સુસ્ત અંગ્રેજ છે. પણ તેમણે પોતાનું જીવન દિંદને અર્પ્યું છે. પોતાનાં કૃત્યોથી તેઓ આપણને કહે છે કે ‘અંગ્રેજો તમારી ઉપર જીવન કરે છે એવું તમને જણાય તોપણ તમે તેમનું જતું ન ઈશ્વરો, મારી તરફ નજર કરજો.’ ને આપણે મિ. ઑડુઝ તરફ માન ધરાવતા હોઈએ તો આપણે તેમના પ્રેમની નકલ કરવી જોઈએ. આપણો પ્રેમ આપણો ન હોવો જોઈએ. એવો પ્રેમ પ્રહલાદે પોતાના પિતા પ્રત્યે બતાવ્યો હતો. મિ. ઑડુઝનું જીવન આપણને શીખવે છે કે જોકે જીવન અને અન્યાયની સામે થઈ એ આપણી ફરજ છે, તોપણ જીવનભરનો દેશ ન કરવો એ પણ આપણી ફરજ છે. સરકારે આપણને કફોડી રિયલિટી મુક્યા છે. ફેડીઓને સુદતને સાર પણ ઊડવાની ના પાડી. સોઈ ટેન્કની કમિટી આગળ આપણે પૂરાના આપવાનો ધરાવો રાખતા હતા તેમ કરવું સરકારે

કોઈ સામે અકોષ

અસહ્ય કરી મુક્યું છે. સરકારના આવા અવિચારી પગલા સામે આપણે ક્રોધ ન કરીએ. પણા હિંદીઓએ કર્યું છે તેના કરતાં મિ. ઔદુઝ હિંદને સાડ વધારે કર્યું છે. તેમણે પોતાના માથાએને વિષે ભાલવામાં કંઈ ખામી નથી રાખી, પણ તેથી કંઈ તેઓને અંગે ને . પ્રત્યે ઓછા પ્રેમ નથી. તે જ રીતે આપણે અંગેને અથવા તો સરકારનો તિરસ્કાર, ક્યાં વિના, ન્યાય અને આપણા માન ખાતર લઢી રાકીએ છીએ.

આપણી ફરજ

“મિ. ઔદુઝ પોતાનો આત્મા હિંદને સાડ નીચોવ્યો છે. મિ. ઔદુઝ સામાન્ય પ્રકારના અંગે નથી. તે બહુ વિદ્વાન છે, ઉમદા કુટુંબના જુદરથ છે, કવિ છે, ધર્મશાસ્ત્રી છે. તેમણે ઈચ્છ્યું હત તો તે મોટા સૂળાની પદવી ભોગવી શકત, તેમણે ધાર્યું હત તો મોટી ડોક્ટરના પ્રિન્સિપાલ થઈ શકત ને તેમણે માગ્યું હત તો તે પાઠશાળા તરીકે ઉચ્ચ પદવી ભોગવી શકત. પણ તેમણે લક્ષ્મીને જતી કરી છે, હોદ્દાને ગણકાર્યા નથી અને આજે નિષ્પ્રવિશ્વ રહી હિંદને અર્થે બ્રમણ કર્યા કરે છે. આવા અંગે પ્રત્યે આપણી શી ફરજ છે ? ત્યાં સુધી અંગે પ્રભામાં એક પણ ઔદુઝ હોય ત્યાં સુધી તેમને ખાતર . પણ આપણે અંગેને પ્રત્યે તિરસ્કાર ન કરી રાકીએ. જો આપણે અંગેને ધિક્કારીએ તો મિ. ઔદુઝ પ્રત્યે આપણો નિર્મળ પ્રેમ ન જ હોઈ શકે, આપણને તેમની સેવાનો સ્વીકાર કરવાનો અધિકાર જ ન હોય. આટલું તો સ્પષ્ટ સમજાય એવું થાય છે.

“પ્રથમ એ રહ્યો કે જલિયાવાલા જેવી કતલ આવે, અંગે સિપાઈ આપણને ગાળો ભાંટે, પાટુ મારે, ટૂંતમાં પોતાની જોડે બેસવા ન દે, અંગે અમલદારો બધો અમલ પોતે જ ભોગવવા ઈચ્છે, અંગે વેપારી હિંદુસ્તાનનો મુખ્ય વેપાર પોતે જ રાખે, તેમ છતાં તેની ઉપર ક્રોધ ક્યાં વિના કેમ રહેવાય ? તેની ઉપર પ્રેમ તો આવી જ કેમ શકે ? આ સુદેશી જેની છે. ત્યાં નજર કરીએ ત્યાં દેવ, ક્રોધ, તિરસ્કાર, લડાણું બધું જ છે હિંદી હિંદીને પણ સદાય પ્રેમની જ નજરે નથી જોતા ત્યાં અંગેની શી વાત ? આ શંકાઓમાં નાસ્તિકવાદ બધો છે. ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ શુદ્ધિથી સ્વીકાર્યું આસ્તિક થવાનું નથી. ઈશ્વરની ઉપર શ્રદ્ધા હોય ને પ્રેમ ન હોય એ વિરોધી વાત છે. આસ્તિકતા એટલે સત્ય, પ્રેમ ઈત્યાદિ ગુણો છે. એ ગુણો એકદમ આપણામાં પ્રકાશી નીકળે તો આપણે જ ઈશ્વર બની ગયા.

“આપણે આ સત્યનો સ્વીકાર કરી તે લાણી આપણી ગતિ કરીએ. એ મિ. ઔદુઝના જીવનનું શિક્ષણ છે, તેને અર્થે તેમનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે, ને તેમની જુદ તપશ્ચર્યાનો અર્થ છે. તેમને આપણાં ઘરોમાં મૂકે મહેરિ કલાકો સુધી બેસી રહેતાં જોયા છે. તેમની આપણે અવગણના કરી છે છતાં તેમણે ક્રોધ નથી કર્યો એ મેં જોયું છે. તેમને જે મળ્યો તે ખોરાક આપણાં ઘરમાં બેસીને સંતોષપૂર્વક ખાતા મેં તેમને જોયા છે. સ્વ. ગોખલેજીના હહેવાથી ધણીની મોટિસે દક્ષિણ આફ્રિકા જવા નીકળતાં મેં તેમને જોયા છે. આ તેમની મૂળી ને

ખરી તપશ્ચર્યા છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આદિ દેશોમાં જઈ આપણું કાર્ય કરે છે એ તેમની તપશ્ચર્યા આપણી આગળ મૂર્ત સ્વરૂપમાં છે તેથી આપણે તે આજીવનથી છાંયે. પણ જે તપશ્ચર્યા તેઓ અદૃશ્યપણે કર્યા કરે છે તે વધારે હિંમતી છે.

“પણ મિ. ઝૈન્ટ્ઝના માનને જ ખાતર આપણે અંગ્રેજોને પ્રત્યેનો તિરસ્કાર કાઢીએ એટલું જ નહિ. તેમાં આપણી કાર્યસિદ્ધિ વહેલી રહેલી છે, કેમકે આપણે જ તેમની જેમ ક્રોધ વિના ધીરજથી, ખંતથી, સત્યપણે નિરંતર આપણું કાર્ય કર્યા જ કરીએ તો અંગ્રેજોને પોતાના દોષોનો આપણી ઉપર પ્રયોગ કરવાપણું જ ન રહે, અને જેમ તે એકલા છતાં અનેકનું કાર્ય કરી શકે છે તેમ એક હિંદી પણ તેમની ચારે વાલી અનેકનું કામ કરી હિંદની પ્રગતિનો વેગ વધારી શકે.”

શુભરાનવાલા

ગયે અઠવાડિયે હું શુભરાનવાલા ગયા હતાં તે ૩૦૦૦૦ની વસ્તીનું ગામ છે. ત્યાં પણ જે અમૃતસરના જેવા પ્રેમ અનુભવો ત્યાં મારે પરાવો તપાસવો હતો તેથી ના. પુરુષોત્તમદાસ ટેંડન અને દાક્તર પરસરામને લઈ ગયા હતાં અમારે રહેવાનું નીવાન મંજલસેન જોડો હાલ એલમાં બિરાજે છે તેમને ત્યાં હવે. તેથી તેમના ધર્મપત્નીનાં ફરિયાનો મને લાભ ગળ્યો ને તેમની સરસરા પામી હું જાણી બન્યા. લાહોરમાં હું શ્રી. મરલાદેવી ચોપરાણીને ત્યાં વહું હું ને તેમના અનન્ય પ્રેમમાં નાછી રહી છુ. સરલાદેવીને હું ૧૯૦૧ની સાલમાં મળ્યો હતો. તેઓ પ્રખ્યાત ટાચર કુટુંબના છે. તેમની વિદ્વતા ને સરસતાનો ખ્યાલ પણ મને અનેક રીતે આવ્યાં કરે છે. અમૃતસરના દા. શ્રીચલુ અને દા. સત્યપાવનાં ધર્મપત્નીને પણ મળ્યો છુ. આ બધી બહેનો પોતાનાં દુઃખ ધ્યાની ધીરજપૂર્વક સહન કરી રહેલ છે.

શુભરાનવાલામાં સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની એમ બે જગી સમાજો થઈ હતી. સ્ત્રીઓને ફેરીયાનો ધર્મ સમજાવ્યો ને તેઓએ સતત દાંતવાનું ધ્યન પણ આપ્યું.

શુભરાનવાલા એ રજુનિતિસિંહની જન્મભૂમિ છે. જેમાં તેઓ જન્મ્યા હતા ને રહેતા હતા તે મકાન પણ જોયું. આ જગ્યાએ લોકોએ થણી નુકર્યાની કરી હતી તે વિષે તેમને મેં બાત કરાવ્યું, હું જોકે છું કે દરેક જગ્યાએ આપણા દોષનું બાન દરાવતાં કરી અટચણ નથી આવતી, આપણી ભલ થઈ એવું બધા જ્ઞવીકારે છે. શુભરાનવાલામાં અમદાવાદોએ વેર લેવામાં ને ધાતકીપણું વાપરવામાં જરાયે મણા રાખી નથી. તેટલું વર્ણન કરવાની જરૂર નથી રહેતી.

(લાહોર, તા. ૨૫-૧૧-૧૯)

ખિલાફતનો ઉપાય

ખાસ કરીને મુસલમાનો સાથે સંબંધ ધરાવતી બાબતમાં હિન્દુઓ ભાગ લે એમાં કંઈ નવાઈ જેવું નથી. દુઃખમાં ખરી મદદ આપવી એ જ સાચા મિત્રનું લક્ષણ છે. અને આપણે હિન્દુ, પારસી, ખ્રિસ્તી કે ચાહુદી ગમે તે હોઈયે પણ જો આપણે એક પ્રભુ બનવા ઇચ્છતા હોઈયે તો આપણામાંના એકના હિતમાં બધાએ ચેતાતું હિત સમજવું જોઈયે. અમુક માગણીમાં ન્યાય છે કે નહિ એટલો જ નિર્ણય કરવાનો રહે છે. મુસલમાનોની માગણી સાચી છે એ વાતની સાક્ષી ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાન અને નિવૃત્ત થયેલા બીજા નામાં-હિત અમલદારો પર છે. આપણે હિન્દુમુસલમાન ઐક્યની વાતો કરીએ છીએ, પણ મુસલમાનોનું 'સાચું' હિત જોખમમાં હોય ત્યારે હિન્દુઓ દૂર ઉભા રહે તો એ ઐક્ય નામનું જ રહેવાય. કેટલાકે એવી સૂચના કરી છે કે આપણે હિન્દુઓ મુસલમાન ભાઈઓ સાથે અમુક શરતો કરીને તેમને મદદ આપી શકીએ. પણ શરતે આપેલી મદદ ભેગવળા ચૂના જેવી છે, તેથી સાંધ પકડતી નથી.

તેથી આપણે કેવી રીતે મદદ આપી શકીએ એ જ વિચારવાનું છે. આગાખી મુલેહોત્સવમાં ભાગ ન લેવાનો નિર્ણય ખિલાફત પરિષદે કર્યો છે અને એ નિર્ણય મને બ્યાનખી લાગે છે. હિન્દુસ્તાનના ચોથા ભાગની વસ્તી પર અસર પહોંચાડે એવી મુલેહની શરતો જાહેર કરવામાં આવી નથી ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને માટે તે ઉત્સવનો કંઈ અર્થ હોઈ શકે જ નહિ. ખિલાફત સંબંધી મુલેહની શરતોમાં આઠ કરોડ મુસલમાનોનું જીવન સમાયેલું છે. ખિલાફતનું ભવિષ્ય ત્રાજવામાં લટકે છે તે વખતે મુલેહ ઉજવવાનું કહેવું એ ગેર-બ્યાનખી છે. ખિલાફતના સવાલનો નિર્ણય થયા પહેલાં હિન્દુસ્તાનને મુલેહ ઉજવવાનું કહેવું એ આલ્સાસ-લોરેનનું નકી શાય તે પહેલાં ફ્રાંસ મુલેહ ઉજવે એવી અવી આશા રાખવા બરાબર છે. તુર્કી હિન્દુસ્તાનની બહાર છે એથી આ હપ્તમાં ખામી આવતી નથી. ઇંગ્લંડ જેવી ખ્રિસ્તી સત્તા છે તેવી જ તે હિન્દુ અને મુસલમાન સત્તા પણ છે; અને હિન્દુસ્તાન સામ્રાજ્યનું ભાગીદાર હોય તો બીજી કોઈ કોયના જેટલું જ માન મુસલમાન કેમની લાગણીને આપવું જોઈયે. તેથી ખિલાફતના સવાલનો નિર્ણય શાય ત્યાં સુધી મુલેહ ઉજવવાનું મુશ્કેલી રાખવું એ જ વાઈસરોય સાહેબની વધારેમાં વધારે બ્યાનખી ફરજ ગણાય.

અને ખરેખર, આ સવાલ ઇંગ્લંડની ઈજ્જતને અને ઇંગ્લંડના વડા પ્રધાનના વચનના નોકનો છે. જો ઈજ્જત પર ક્લંક લાગે તો ધન, સત્તા અને લશ્કરી પરાક્રમની શી કિંમત છે? વડા પ્રધાને ગયા વર્ષના ફેબ્રુઆરી માસમાં ખિલાફત વિષે ગંભીર શબ્દો ઉચ્ચાર્યા હતા તેથી મુસલમાનોની વફાદારી સંબળ થઈ હતી અને કેટલેક અંશે લડાયક મુસલમાનોમાં લશ્કરની ભરતીને પણ તેથી ઉત્તેજન મળ્યું હતું. તે શબ્દોથી વિપરીત રીતે ખિલાફતને

નિર્ણય થાય એટલે વડા પ્રધાને હમણાં જ આપેલા બાંધણીમાં સુચનું છે તેથી મુસલમાનોની ધામણી નકામી દુબાય એમ છે. તે બાંધણી વાંચીને મને ઘણું જ દુઃખ થયું છે. હજી પણ વધારે હજી બાંધણીને સ્થાન મળશે અને મુસલમાનોની માગણીને ન્યાય મળશે એમ હું આશા રાખું છું.

પણ બનિષ્ટ જ અને તો તે પ્રસંગે સરકારને કંઈ પણ મદદ ન આપવાની સલાહ આપવાનો નિર્ણય બિલાડત કમિટીએ કર્યો છે. વિધનનિર્ણાયક કમિટીમાં તેમજ સામાન્ય સભામાં હાજર રહેવાની તક મને મળી હતી. હું બહુ ધું કે સરકારને કંઈ મદદ ન આપવી એ મોટી અને ગંભીર બાબત છે. તે મટિ સહન કરવાની શક્તિ નેહાયે. હું એમ પણ, બહુ ધું કે જ્યારે સરકારને મદદ કરવામાં હીલપત લાગે ત્યારે સરકારને મદદ ન આપવી એ દરેક રહેણીની ફરજ છે. સરકારના કૃત્ય વિશે નાપસંદગી દેખાડવાનો આ જ વહેવાર રસ્તો છે.

અસહકારનું
બીજું

આથી એવી આશા રાખી શકાય કે આ ગંભીર સ્થિતિ બ્રિટિશ સરકાર ધ્યાનમાં લેશે. પણ જ્યારે સરકારને મદદ ન આપવા ઉપરથી આપણે બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર કરવા પર ઉતરીએ ત્યારે આપણે ડાહ્યને પાન નળાઈએ. જે બિલાડતના સવાવને મંત્રોપકાર નીચેરો ન આવે તો બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર કરવાનો ઠરાવ બિલાડત કમિટીએ વધુમતે પસાર કર્યો છે. બહિષ્કાર એ વેર લેવાનો એક રસ્તો છે. હું મારા મુસલમાન બાંધણીને સુચવવાની દિગત ધરું છું કે બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર નહોતો કરવાથી તેઓ આજી આલમનો મત પોતાની તરફેણમાં લાખી શકશે નહિ. વળી વહેવારમાં આ બહિષ્કાર ટકી શકશે નહિ. બહિષ્કાર કરવો એ આપણી નળાઈ કમ્બલ કરવા બરાબર છે. બધા સવાવનો નીકાલ કરવામાં સફળ થવાને માટે માર્ગનીની જરૂર છે, નળાઈની નહિ. તેથી હું આશા રાખું છું કે બિલાડત કમિટી આ બાબતમાં પણ પગલું ભરશે અને પાકે વિચાર કરીને બહિષ્કારનો ઠરાવ રદ કરશે. આ મોટા સવાવની લડત સવાવવામાં સાંતિ, ધીજ અને હમ સચનિહાની જરૂર છે. કંઈ તોફાન ન થાય એ જ બાક નથી. ધળીવાર જીતની રાખો જીતની કાર્ય બેટલ જ ટુકસાન કરે છે. મારી ખાતી છે કે આપણી ન્યાયી અને પવિત્ર માગણીને હતાવળા શબ્દ કે કૃત્યથી આપણે હાનિ પહોંચાડીશું નહિ.

‘બહિષ્કાર’ની
નિષ્ફળતા

કેટલાક મિત્રોએ સુચવેલા એક વિચારને વપાસવાનું હવે બાકી રહે છે. એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે પંલબનું દર્દ પણ સુલેહોત્સવ કરવાથી દૂર રહેવાનું એક કારણ છે. એ વિચાર સાથે હું મળતો નથી. પંલબનું દર્દ ગમે તેટલું આકર હોય તોપણ તે દેશની આંતરિક સ્થિતિનો પ્રશ્ન છે અને સામાન્યના ઉત્સાહમાં ભાગ ન લેવાને પંલબના દર્દને વચમાં લાવવામાં આપણી પ્રમાણબુદ્ધિની ન્યૂનતા અંકાય. બિલાડતના સવાવની માફક પંલબનું દર્દ સુલેહની સરતોમાંથી ઉત્પન્ન થતું નથી. જે આપણે બિલાડતના સવાવને શાંત સ્થાન અને મહત્ત્વ આપવા ઈચ્છતા હોઈએ તો આપણે તેને નિરાશ રાખવો નેહાયે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે સુલેહની સરતોમાંથી નીપજતા હોય અને આપણી પ્રભુશીલ સ્થિતિ સાથે મુકાને

પંલબનો
સવાવ ન
ભેળવાય

સંબંધ ધરાવતા હોય એ સિવાય બીજા કારણસર સુલેહોત્સવમાં ભાગ લેવાની આપણે ના પાડી શકીએ નહિ. આ બંને કારણો ખિલાફતના સવાલમાં જ સમાયેલાં છે.

તા. ૭-૧૨-૧૯૧૯

પંબખનો પત્ર

(૫)

ખિલાફતનો મેળાવટો

ગજરાનવાલાથી અમે પુરખારા દિઠ્ઠી ગયા. દિઠ્ઠીમાં તા. ૨૩મી નવેમ્બરે કેવળ મુસલમાનોની સભા હતી અને ૨૪મીએ હિંદુમુસલમાન બંધાની બહેર સભા હતી. ૨૩ મીની સભા ખાનગી રાખવામાં આવી હતી. તેમાં મુસલમાનો સિવાય બીજા ઘોડા જ હતા. મને ખાસ બોલાવ્યો હતો તેથી હું તેમાં હાજર રહ્યો હતો. આ મેલવી ફજદુલ હક આ સભાના સભાપતિ હતા. તેઓ માટેજ પંબખના કામમાં પણ કમીરાનર નીમાયા છે એ સહુને ખબર હશે. સભામાં ઘણા ઠરાવો પસાર કરવાના હતા. તે ઠરાવો મુકરર કરવા સાત વિષય કમિટી બનાવવામાં આવી હતી. આ કમિટી ચાર વાળાથી રાતના ૬-૩૦ વાળા સુધી ચાલી. તેમાં ખૂબ ચર્ચા ચાલી. એક ઠરાવ હિંદુઓનો આભાર માનવાનો હતો. તેને સર્વાનુમતે કબજ રાખવામાં આવ્યો. બીજો ઠરાવ સુલેહની ઉજવણીમાં ભાગ નહિ લેવાનો હતો તે પણ મંજૂર રાખવામાં આવ્યો. ત્રીજો અગત્યનો ઠરાવ બાયકોટનો હતો. તેની ઉપર ખૂબ ચર્ચા ચાલી. ઘણાઓએ તીખાં બાધણો કર્યાં ને બાયકોટમાં યૂરોપનાં બીજાં રાજ્યોનો માલ પણ ન લેવો એવો ઠરાવ કરવાની ચર્ચા ચાલી. પણ તે તો કોઈએ કબજ ન રાખ્યું. આ વિષે મારી સલાહ પણવામાં આવી. મેં કહ્યું તે સીએ પણ ધ્યાનપૂર્વક અને વિનયપૂર્વક સાંભળ્યું ને ઘણાએ મારો વિચાર મંજૂર રાખ્યો. મેં બતાવ્યું કે બાયકોટમાં જેર ને વેર છે. તેથી કામ સુધરવાને બદલે બગડશે. પણ અહીં મતે એ ઠરાવ કબજ રાખવામાં આવ્યો.

બાયકોટને બદલે મેં એમ કહ્યું કે જો નેઓમાં તાકાત હોય તો તેઓ સહાય ન લેવાનો ઠરાવ પસાર કરી શકે છે. એ ઠરાવ કરવાનો આપણે હક છે ને તે આપણી ફરજ પણ યદી શકે. આ ઠરાવ પણ બધાને ગમ્યો ને તે કબજ થયો.

છવટે રાતના મોટી સભા રાત્ર યહ. તેમાં વિષય કમિટીએ મુકરર કરેલા ઠરાવો રજૂ થયા ને બાયકોટના ઠરાવ પર બારે ચર્ચા યહ. સામાન્ય રીતે વિષય કમિટીમાં થયેલા ઠરાવો ઉપર મોટા મેળાવડો ચર્ચા નથી કરતો, પણ આ વેળા ખૂબ ચર્ચાની પ્રત આપવામાં

આવી. આ. મિ. રેઝાઅમી, મિ. અબદુલ્લા હાદન, મિ. સૈયદ હુસેન અને હું બાયકાલી વિરુદ્ધ બાદલા અને લોકોની ઉપર અસર થઈ ગઈ. સહુએ શાંતિથી સાંભળ્યું. પણ છેવટે લેખકની બાંધકામતો કરાવ મંજૂર થયા. આ સભા રાતના ત્રણ વાગ્યા સુધી ચાલી હતી. તેમાં હાજર હતા મુસ્લિમ અનમલખાન, દા. અનસારી, મીઠાના અબદુલ બારી સાહેબ વગેરે પણ નામાંકિત મુસલમાનો હાજર હતા.

હિંદુમુસલમાનોની સભા

બીજી દરોડે એકત્રી સભા મળી. તેમાં જાણવાનાઓને નોતર્થી હવા ને 'રાઈસ બ્રોક' 'કરિયા' વાળા મિ. રોપર્ટ પણ હાજર ગયા હતા. આ સભામાં મને પ્રમુખપદ આપવામાં આવ્યું હતું. સભા સંમત થીએટરમાં હતી. તે થીએટર બરાઈ મનું હતું. તેમાં હાજર થવાની ડિફિટી વેચવામાં આવી હતી. આમાં સંન્યાસી સ્વામીશ્રી અક્ષાતંદ્ર, સહરાનપુરના મિ. બનનજી, સિંધના દા. ચાઈતરામ, પ્રયાગના રા. કૃષ્ણકાંત માલવીયા વગેરે હાજર હતા. મા. પંડિત માલવીયાજી, પં. મોતીલાલ નેહરુ, મિ. સી. આર. દાસ વગેરે તરફથી દિક્ષસોજના તારો આવ્યા હતા.

કોનફરન્સના સેક્રેટરી મિ. અસફલીએ જે ઠગજીયાં બહાર પાડ્યાં હતાં તેમાં નજીકથી હઈ કે આ સભામાં ગોરક્ષાનો તેમજ પંતબનો સવાલ પણ ચર્ચાશે. આ બંને બાબતોની આશા દેવાઈને હતી. બંને વિષય ઉપર મારા વિચારો બંધાયેલા હતા. તે ગોરક્ષાનો સવાલ ચર્ચાવા હ' તો તેને હાનિ પડે. તે પંતબને ચર્ચાવા હ' તો પંતબને તેમજ બિશાફતને હાનિ પડે. આટલું મારું હાથે ન જ થતું બેઠું. તેથી મારી રિવિટી કફાઈ હતી. મારે બાબતોનાં મન દુલ્લવાં પડે એવા બોલો મારી ઉપર આવી પડ્યાં. તેથી મારા બાંધકામમાં મારે આ બધા બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવો પડ્યો. તે બાંધકામોનાં આપું છું કે જેથી વાંચનાર મારી મતલબ સમજી શકે. અંગ્રેજી ભાષણ જે છપાવું છે તે પણ મેં જ તૈયાર કરેલું હતું. પણ તેમાં મેં બધી દલીલ તરી આપી. મારું તેમજ બધાં બાંધકામો કેવળ હિંદુમાં થયાં હતાં, અને શ્રોતાઓ બધું બરોબર સમજતા હતા એમ હું જોઈ શક્યો.

ગોરક્ષા અને પંતબ

મારું બાંધકામ

"હિંદુ સમસ્તનો અને નામ લઈને મારો ઉપકાર માનવાનો મર્ઈ કાલે કરાવ પસાર થયા તેને સારું હું આશીર્વાદ છું. જે પણ મારે કહેવું બેઠું કે બિશાફતના સવાલમાં જે મદદ હિંદુઓ અને બાંધકામો કરી છે તે કેવળ ફરજ રૂપે છે. અને ફરજ તો કરવાના જેવી છે. તેને બદલો હોય નહિ. બાઈ અસફલીએ આ સભા વિષે કામગીરી લખ્યા હતા તેમાં ગોરક્ષા બાબત ઊંચારો કર્યો હતો. મારી નમ માન્યતા જેવી છે કે ગોરક્ષાનો સવાલ આ ન્યાયને હિંદુઓ બિલકુલ કાઢી શકતા નથી. તે આપણે એક પ્રયત્ન હોઈએ, જે આપણે બાંધકામોનો રાવો કરવા હોઈએ તો, હિંદુ, પારસી, ઇરાઈ, આદિ જેઓ હિંદુમાં જન્મ્યા છે તેઓની સ્પષ્ટ ફરજ છે કે, તેઓએ ચોટાના દેશમાં મુસલમાનોને તેમના હુકમમાં મદદ કરવી. તે

બિશાફત અને ગોરક્ષા

મદદ બદલે માગે છે તે બાહુતી મદદ છે. તે બાહુતી મદદ એ બાહ્યચારાની નિશાની ન કહેવાય. લેગવાળી સીમેન્ટ જેમ પથ્થર બાંધી નથી શક્તી તેમ બાહુતી મદદથી બાહ્યબાંધી ન થાય. હિંદુ ખાનદાની એ સૂચવે છે કે તેમણે તેમના બાહ્ય મુસલમાનને મદદ કરવી. મુસલમાનોની ખાનદાની એ તેમને હિંદુઓનું દુઃખ ધણવાનું. સૂચવે તો ખિલાફતમાં અમે મદદ કરીએ કે ન કરીએ તોપણ બલે તેઓ ગોવધબંધ કરે. એટલે બેઠે હું ગાયની પૂજામાં કોઈ પણ હિંદુથી ઉતરું તેમ નથી તોપણ હું શરત કરીને ખિલાફતના સવાલમાં મદદ કરવા ઈચ્છતો ન નથી. હું તો માનું છું કે બિનશરતી મદદ કરવામાં ન ગાયનો વધારે બચાવ છે. આપણે શરતોના વિચાર કર્યા વિના ન એકબીજાની મેવા કર્યા કરીશું તો ન તેમ તેમ આપણામાં પ્રીતિ ને માતૃભાવ વધશે અને ગોરક્ષાનો માર્ગ સરળ થશે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે સી 'હિન્દુઓ શરત કર્યા વિના ખિલાફતનો સવાલ પોતાનો કરશે.

“આપણને બીજી ગુંચવણી પંજબના સવાલની છે. પંજબનાં દુઃખને લીધે પણ આપણે સુલેહની ઉત્તરણીમાં ભાગ ન લેવો જોઈએ એવા કરાવની ગાગણી કેટલાક જુહસ્થો તરફથી થઈ છે. આમા પણ મારો મતભેદ છે. પંજબનાં દુઃખો મેં બહુ તપાસ્યાં છે. તે દુઃખથી જોઈએ હું દુઃખી થયો છું તેટલા ન દુઃખી બલે બીજા થયાં હોય; પણ મારાથી વધારે દુઃખી કોઈ થઈ શકે એવું હું કબૂલ નહિ કરું. તેમ છતાં હું માનું છું કે આપણે ખિલાફતના સવાલની સાથે એ સવાલ લેજવી શકતા નથી. હું તો માનું છું કે પંજબમાં ગમે તેવું દુઃખ પડ્યું તે છતાં આપણે આખી સદતતને લગની ઉત્તરણીમાંથી રથાનિક કારણેને લીધે અજગા નથી રહી શકતા. પંજબનું દુઃખ જાહેર કરવાનાં આપણી પાસે બીજાં સાધનો છે. પંજબની બાબતમાં દાદ નથી મળી એમ કહીને પણ આપણે સુલેહમાં ભાગ લેતા નથી અટકી શકતા, કેમકે આપણે દાદની આશા રાખીએ છીએ. તેને સારું હંદર કમિટી બેઠી છે, તેને સારું આપણા કમીશનરો કાગ કરી રહ્યા છે. સુલેહમાંથી ન ઉત્પન્ન થતા સવાલમાં આપણને અસતોષ થાય એવા સંકા હોય ત્યારે ન આપણે તેની ઉત્તરણીમાં ભાગ લેતા અટકી શકીએ છીએ. આવો સવાલ તો ખિલાફતનો ન છે. તે સુલેહનો ભાગ છે તે છતાં તેની આપણને કંઈ ખબર નથી પડી, એટલું ન નહિ પણ આપણને પૂરી સંકા છે કે તેનો ફરજો આપણને સતોષ થાય એવો નહિ થાય. એટલે ખિલાફતના સવાલમાં ન આપણે સુલેહની ઉત્તરણીનો ત્યાગ કરી શકીએ છીએ. એ આપણે પંજબનો સવાલ આમાં લેજવીએ તો આપણને અવિચારનો, પ્રમાણના અવિવેકનો આરોપ લાગુ પડશે, ને તેથી ખિલાફતના અને પંજબના બન્ને સવાલને ઘોઠો પહોંચશે. ખિલાફતનો સવાલ ધણે ગંભીર છે ને તાત્કાલિક ઉકાળા લેવા જેવો છે. તેનો ફરજો ચોક્કસ ન મુદતમાં થવાનો છે, એટલે આપણે બીજા સવાલોને આં લેજા તેની સાથે ઘસડીને તેને ઇબ્ન પહોંચાડવાનું નોખમ નથી વહોરી શકતા. તેથી હું આશા રાખીશ કે પંજબનો સવાલ આ અવસરે આપણે નહિ ન ઉપાડીએ.

“હવે સવાલ એ રહ્યો કે ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાન બાઈઓ ઈન્સાફસર છે કે નહિ. એ તેઓની માગણી ઇન્સાફસર ન હોય તો આપણે હિંદુ કે બીજા મદદ ન કરી શકીએ.

તેઓ મદદ ન કરી શકે, ને મદદ મળે તોપણ ક્ષેત્ર ન મળે. પણ મુસલમાન સાધ્વિઓના માગણીના વ્યાજબીપણાના સારી તો ઉજ્જરના પ્રધાન પોતે જ છે અને દિંદના પુરાણ નામાંદિત અમલદારો છે. તેથી મુસલમાની ઉત્તરવર્ણીમાં ભાગ નહિ લેવાનો આપણને હક છે. જ્યાં સુધી તુર્કીનું બિસ્થ નથી જણાયું ત્યાં સુધી મુસલમાનોને સાત એટલે આપણે બધાને સાત મુલેહનો કંઈ જ અર્થ નથી. જો આવસાસ-સંદેશ વિશે કંઈક ન થયે હોય તો માંસ મુલેહ ન હજીવે તેમાં નવાજ ન ચલાય, તેમ જ ખિલાફતનો સવાજ મુસલમાનોને સાત છે. હું હમેદ શાખીસ કે વાકસાચ સાહેબ પોતે જ જ્યાં સુધી તુર્કીના કેસો નથી થયે ત્યાં સુધી મુલેહની ઉત્તરવર્ણી પ્રોત્તે રાખજો.

“મુસલમાન બાઈબોએ એક બીજે પછી મદદરતો નિશ્ચય મળી રહે છે. હજાર તેડું ન કને, પણ ક્લાય તે મુલેહની રાતરો તેમની વિરુદ્ધ જાય તો તેઓ સરકારને સહાય આપના અટકરો. મને લાગે છે કે આ પ્રત્નનો હક છે. સરકારના ખીતાબો લેવા કે નોકરી કરવા કોઈ બંધાયેલ નથી. એ પુરોનો મોહો છે. જેને હાથે આપણું શરૂ ન થાય તેને આપણે મદદ કરવા બંધાયેલા નથી એ સ્પષ્ટ છે. સરકારની નોકરી આપણે આજીવિકાને અર્થે અને જો આપણામાં પ્રત્નના કલ્યાણનો ખ્યાલ રહેતો હોય તો પ્રત્નના સત્તાને અર્થે કરીએ છીએ. પણ જ્યાં આપણું બધું થવાને બંધે થઈ જવાનો સંભવ રહે ત્યારે આપણે નોકરી ન જ કરીએ. તો જ્યાં મદદરતને હાથે ખિલાફત જેવા મહાઅગત્યના ધાર્મિક સવાજને વિશે આપણને તુરંત પડે ત્યારે આપણે તેમને સહાય કેમ કરીએ? તેથી ખિલાફતનો મુદ્દો આપણી વિરુદ્ધ જાય તો સહાય ન કરવાનો આપણને હક છે.

“પણ સહાય ન કરવી એ પરથી બ્રિટિશ સરકારના બહિષ્કાર ઉપર આવડું એ તો હાથીની અંબારી હોડીને ગઈબની સવારી કરવા જેવું થાય છે. સહાય ન આપવી એ આપણો હક છે ને તેમાંથી મોટાં પરિણામો લાવી શકાય. બહિષ્કાર કરવાનો આપણને હક નથી ને તેમાંથી પરિણામ માફ જ આવે. હક નથી કેમકે તેમની આપણે બ્રિટિશ પ્રત્નને સત્ત કરવાનો હિંદો રાખીએ છીએ, ને એવો હિંદો ત્યાજ્ય હોવા બેઠ્યો. આપણી ફીઆર સરકારની સામે છે. આમાં પરિણામ પણ માફ આવે, કેમકે ખિલાફત જેવા સવાજનો સત્તાધિકાર નિર્ણય આપણે આખી દુનિયાનો મત આપણી તરફ દોરીને કરાવી શકીએ, અને બહિષ્કારથી તે મત આપણી વિરુદ્ધ જવાનો પૂરો સંભવ છે. એટલે એટલે અમે સહાય ન આપવાનું મત સેવવા ચોખ્ખું છે તેટલે જ અમે બહિષ્કાર ત્યાજ્ય ચોખ્ખું છે. જ્યાં અમે પ્રત્નમાં ચેપારશક્તિ બંદરમાં બંદર છે. તે પ્રત્ન આપણને અનેક પ્રકારની સુક્રિયી પોતાનો માલ પહોંચાડી શકે છે. જાપાનની મારફતે પહોંચાડતાં તે પ્રત્નને આવડે છે. એટલે બહિષ્કારનું પરિણામ અંગ્રેજ માલ બંધ કરતાં બીજા દેશોની સત્તા આપણા દેશમાં હાજલ કરવા જેવું થાય.

“બહિષ્કાર પ્રત્નના નિશાની છે; સહાય ન આપવી એ આપણી હદતાની નિશાની છે. બહિષ્કાર આપણી નબળાઈ સૂચવે છે; સહાય ન આપવી એ આપણી શક્તિ બતાવે છે. ખિલાફત જેવા મહાન પ્રશ્નોનો ઉકેલ આપણે આપણી નબળાઈથી નહિ પણ આપણા બળથી જ લાવી ગણીશું.

સંહાય ન
કરવાનો કરાર

બહિષ્કાર
ત્યાજ્ય

નબળાઈની
નિશાની

“તેથી પ્રજાને વીનવીસ કે આપણે જો આ સવાલનું શુભ પરિણામ લાવવા માગતા હોઈએ તો આપણે ધીરજ, દરદી, સત્ય, નિર્ભયતા વગેરે ગુણોનું સેવન કરવું પડશે. સારાં કામો કર્તાનાં અશક્તિ, અજ્ઞાન, મૂર્ખાઈ, ઉતાવળ, રોષથી બચવાં આપણે જોઈએ છીએ. આપણે હાથેથી ખુનાર્મદકી ન કરવી એટલું જ બસ નથી. જીભથી પણ ખુનો થયાં આપણે જોયાં સાંભળ્યાં છે. તેથી આપણે જેમ હાથપગને વશ રાખવાની જરૂર છે તેમજ આપણી જીભને વશ રાખવાની જરૂર છે. આપણી લડત સાચી છે; ને જ્યાં સત્ય છે ત્યાં જય છે એમ વિશ્વાસ રાખી આપણે મન્યા રહીશું તો આ પ્રશ્નનો હલ પણ સારો નીવડે છે એવી શકીય એવો મને વિશ્વાસ છે.”

સભાનો ઠરાવ

આ બાપણની અસર બહુ સારી થઈ એમ મેં જોયું. સભામાં અનેક વાદો ઉઠશે એવી ધાસ્તી ખાતરી પછીને એક પણ વિરોધનો શબ્દ ઉચ્ચાર્યા સિવાય ઠરાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો. ઠરાવ સહુએ સહુએ વાંચીને પસાર કર્યો. ઠરાવ એ હતો કે ખિલાફતનો સવાલ સુલેહનું અંગ હોવાથી તેની સાથે હિંદુસ્તાનની એક-અતુર્ગીય વસ્તી એટલે મુસલમાનોનો ગાઢ સંબંધ હોવાથી ને તેથી એ સવાલ આખી પ્રજાનો હોવાથી હિંદુસ્તાનની સમસ્ત પ્રજા સુલેહની ઉત્તરવણીમાં ભાગ નહિ લઈ શકે, અને તેથી ના. વાઈસરાય સાહેબને અરજ કરે કે ખિલાફતના સવાલનો સંતોષકારક નીવડે ન આવે ત્યાં લગી આ સુલેહની ઉત્તરવણી મુલતવી રાખે.

એક પૈસાના રૂ. ૫૦૧

સભામાં આવેલામાં બારે હજાર જેવામાં આવ્યો. સુલેહની ઉત્તરવણીમાં ભાગ નહિ લેવાની તાલીમ આપવા એક કમિટી નીમવામાં આવી છે. તેના ખર્ચ અર્થે પૈસા એકઠા કરવાની મેં સૂચના કરી. તેને અંગે મારી-પારે એક પૈસો બરાબો હતો. મારી પાસે તો તે પણ ન હતો. તે ખવાજ સાહેબ હસન નીજામીએ આપ્યો. તેનું લીજામ ભાઈ સૈયદ હુસેને કૃપા ને મીયાં છાયાણીએ રૂ. ૫૦૧ આ તે પૈસો ખરીદી લીધો. એ જ સભામાં દસેક મિનિટમાં રાફડા બે હજાર રૂપિયા તો બરાબ ગયા ને જેઓએ મોકલી દેવા નામ નોંધાવ્યાં તે જુદા હતા. ઠરાવ ઉપર હજીમ અબમલખાનજી, સ્વામી શ્રી અહાનંદજી, ભાઈ કૃષ્ણાનંદ માલવીયા, બાઈખનનજી, વગેરે બોલ્યા હતા. બાપણે બધાં શાંત પણ જોરદાર હતાં.

મોલાના અખટલ બારી સાહેબ

પછી મોલાના અખટલ બારી સાહેબ પ્રમુખનો ઉપકાર માનવા હલા થયા. તેમણે કહ્યું કે “મહાત્મા ગાંધીજી” જોરફાનો સવાલ આમાં ન લાવવાનું ગમે તેટલું કહે. ‘એમાં તેગંતી અને હિંદુ બાહ્યોની શોભા’ છે. પણ મુસલમાનો હિંદુ બાહ્યોની મદદ બૂલી જાય તો તેઓ પોતાની ખાનદાની ખર્ચાએસે-નું તો એમ કહ્યું છું કે ખિલાફતના સવાલમાં તેઓની મદદ હોવા ન હોવા તેપણ આપણે ને તેઓ એક જ મુલકના છીએ તેથી આપણે જોખમ બંધ કરવો જ જોઈએ. હું એક મોલવી તરીકે કહું છું કે આપણી

રાજપુત્રીથી આપણે ઝીવધને ત્યાં કરીએ તેમાં આપણે જરા પણ આપણી દીતથી હસતા આસતા નથી. ખિલાફતના સલાહમાં હિંદુ બાઈઓએ તેમની ખાનદાની બતાવી છે તેથી આપણી વચ્ચે જે બાઈવાદો થયા છે તેવો ખીલ કોઈ સલાહથી નથી થયો. મારી ઉમેદ છે કે એવી મહાબળ બંને કોરો વચ્ચે જુદા હંમેશાં રાખા. ” આ હદૂગાદોને સલામિ ‘આમીન’ ના ચોકસોથી વધાવી લીધા હતા. ઉપરાંત ખિલાફત બાબત ખાસી સાહેબ ધણી લાગણીપૂર્વક બોલ્યા હતા ને તેની અસર તેમણે ઊંડી પાડી હતી.

હિન્દુની ફરજ

આમ ખિલાફતની મળા પરી થઈ. તેથી બધું પૂરું નથી થયું. આપણી બધાની ફરજ વધી છે. પણ આ સમયે હું હિન્દુઓને હદેશીને જ બે શબ્દો લખવા ધાટું છું. તેઓ આ સલાહમાં ધણી મજા કરી રાકે છે ને તેમ કરવાથી તેઓ મુસલમાનોનાં દિલ જેવાં હરી રાકશે તેવાં ખીલ કોઈ રીતે નહિ ઉડી મકે. હિંદુમુસલમાન વચ્ચે એકતા થવી એ નાની વાત નથી. આઠ ફોર માણસો બાવીસ ફોર સાથે ખરી મિત્રતાથી રહે તે મુશ્કેલ છે. એકબીજાથી દબાઈને રહે તો તે નકારું છે એ પણ કોઈની વાત છે. એટલે આપણે સતતપણે ને એકસરખા થઈ રહીને મહાબળ વધારવાની છે. તેવો અવસર ખિલાફતનો જ છે. નેતરનીથી મોળમી રિસેમ્બર મુધી આપણે કે આપણાં ઊંઝાંઓએ આતશબાહમાં-દોશનાઈમાં લાગ ન લેવો જોઈએ. આપણે ધર ઝાલીને બેસી રહેવું જોઈએ. મોટા માણસો જો તે દિવસે ઈતિહાસ લેવાયું પણ ઊંઝાં રાકે તો એ કાર્ય ધણું સરસ થયું ગણાય. હંબરો પૈસા નાંખી દઈ, કહ્યા કરી, મુસલમાન બાઈઓને હાથે માયતું રક્ષણ કરાવવા કરતાં આ રસો તે કાર્યને સાફ પણ સરીઆમ છે એવું મોલાના અબ્દુલ ખાસી સાહેબે બતાવી આપ્યું છે.

મુસલમાન-
થી ફર રહેવું

કાશુરની સુલાહત

દિલ્હી જતાં કાશુરથી એવા તાર આવ્યા હતા કે ત્યાંના કેપ્ટન ટ્વેક્ટરે એક મુસલમાનને મળત માર માર્યો હતો. તેવું કાશુર એ હાલ કે તેની દીવાલ પર ખિલાફતની સલામી નોટીસ ચોટાટવામાં આવી હતી. નોટીસ વાંચન નિર્દોષ હતી અને તે પણ આ માણસે તો ચોટાટી જ ન હતી. મને આ કાર્ય બચકર લાગ્યું. બ્રિટિશ અમલદારો પોતે હાથ ઉઠાવે ને કાયદાનો ફોનદારી લાગે એ એ અસહ્ય ગણાય. તેથી હું, દા. પરસામ જે તે જગ્યાનાં ભોમીયા છે તેમને હદ દિલ્હીથી પાછા આપી કાશુર ગયા. ત્યાં તે મુસલમાનની અને એક ખીલ મુસલમાન જેને પણ માર પડ્યો હતો તેમની જુવાની લીધી. દરમિયાન કે. ટ્વેક્ટર મિ. માર્ચન્ટની તેમની સલાહત લેવાની જિજ્ઞાસાથી. હું તેમને મળ્યો ને ધણી વાતો થઈ. તેમાં તેમણે મજબૂર મુસલમાનની માફી માગી છે ને તેને દસ રૂપીઆ આપ્યા છે એમ જણાવ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે તેમણે નિર્દોષ માણસને માર માર્યો તેથી તેમણે અહેરમાં માફી માગવી જોઈએ બ્રિટિશ અમલદારોને હાથે લોકોને માર પડે એ બનવું ન જોઈએ. તેમણે મને તેમની સિવાયી પ્રબંધ બેઠેર કરવાની રજા આપી. નોટીસો તેમણે પાળી

કે. ટ્વેક્ટરનો
દિરસો

ચાટકાવી હતી. આ મુલાકાત પછી તુરત જ સમામાં તેો મારે જવાનું હતું. પણ ચાટ હજાર માણસો એક મેદાનમાં જમા થઈ બેસ્યા હતા. તેમાં પુરુષો જેટલી સ્ત્રીઓ પણ હતી. મેં માર્સલન સાહેબની પરી દિલખીરી બહાર કરી ને લોકો બહુ રાજ થયા. કાસુર લાહોરથી પાંત્રીસ માઈલ દૂર છે. કાસુરની વસ્તી ૨૦ હજારની હશે. ત્યાં એપ્રિલ માસમાં લોકોએ ન કરવાનાં કામો કરેલાં હતાં. તે વિષે પણ મેં સમાને સંભળાવ્યું ને કરી સ્ત્રીઓની મુલાકાત ન થાય એમ હતું તેથી ચરખા વિષે સ્ત્રીઓને પણ વિનંતિ કરી.

વઝીરાબાદ

ત્યાંથી બીજે મહારે વઝીરાબાદ ગયા. ત્યાં માર્સલ લૉ બાળત તપાસ કરવાની હતી. વઝીરાબાદ નાનું ગામ છે પણ જંકશન સ્ટેશન છે. ત્યાંથી બધી મેઈન લાઈનની ટ્રેન પણ જાય છે. આ ગામ લાહોરથી પચાસ માઈલથી વધારે દૂર છે. વઝીરાબાદમાં લોકો એવા ટરી ગયા હતા કે કેટલીક જગ્યાએ તેો અમારે સારૂ ઉતારાની ના પાડી, અને અમને એક સીંચ મંદિરના મકાનમાં ઉતારી મળ્યો. આમ છતાં લોકોનો ઉત્સાહ તેો એટલો ને એટલો જ હતો આખો દહાડો પુરુષો 'દર્શને' આવ્યાં જ કરે. હવે તેો હું જોને 'દર્શન'થી સંતુષ્ટ અકળાવો છું, એક તરફથી કામ કરવું અને બીજી તરફથી 'દર્શન' દેવાં એ ન બને એવું છે. છેવટે તેો દરવાજો બંધ કરીને બેસવું પડ્યું હતું. આખો દહાડો લોકોના દુનખી કહાણી બોલવામાં આવ્યો.

નીઝામાબાદની મુલાકાત

વઝીરાબાદથી નીઝામાબાદ ગોણા માઈલ પણ નહિ હોય. ત્યાંના લોકોનો મને વઝીરાબાદનો જે જ શુદ્ધો મળ્યા છે. નીઝામાબાદ એક સાંકડી શેરીનું ગામડું છે એમ કહી શકાય. તેમાં વસ્તી બે હજારની છે. તેઓ મુખ્યત્વે મુસલમાન છે. મુસલમાનો ધણીખરા પાકી હાથ છે ને હિન્દુસ્તાનમાં સારામાં સારા ગપ્પુ ગાદી બને છે, એમની દુકાનો ને બેઠાં. દુકાનોમાં હથિયાર લગલગ બધાં પુરાણાં હતાં, પણ કામ ધણું જ સાફ અને સ્વચ્છ હતું. અહીં લોકોના મોઢીઓ પણ ધણાં સુંદર બનાવવામાં આવે છે અને તેમાં ઉંચામાં ઉંચી નતની હોય બને છે. એક બે નળીની બંદુક મેં જોઈ તેમાં નક્શી પણ બહુ બારે હતી. તેવી એક બંદુક બનાવતાં કારીગરને એક માસ મહેત્તો એમ તેણે મને કહ્યું, તેની કિંમત તેણે બસે રૂપિયા કહી. આ કારીગરી જોઈ મને હિંદી હોશિયારીને વિષે અભિમાન આવ્યું ને આપણા સ્વદેશીના ત્યાગથી મને લોંબે દુઃખ થયું. જ્યાં આખી હોશિયારીનો પ્રેરો ઉપયોગ આપણે ન કરીએ ત્યાં આપણે માટે બૂખમરો ન હોય તેો શુ હોઈ શકે? નીઝામાબાદની કારીગરી આખા હિન્દુસ્તાનમાં માલમ પડવી જોઈએ, તેમ છતાં મારા જેવો સ્વદેશીનો રાગી માણસ પણ આ નાના ગામડાથી અનુભવો હોનો.

આપણી ગંદકી

પણ જેવી નીઝામાબાદની કારીગરી તેવી જ તેની ગંદકી હતી. તેમાં એક જ શેરી છે. તેની ગંદકી જોઈ મને તેમાં પંદરેક મિનિટ ગાળની પણ એ સન્ન થઈ પડી. શેરીમાં વચ્ચે એક નીળું ડુંગર તેમાં બધી ગંદકી ચાલી રહી હતી. શેરી પણ કચરાથી ભરી હતી.

આ શેરીમાં આના કરી અને નીજામાળાદના એક મુદ્દરથને ત્યાં ગયા. ત્યાં સાક્ષીઓને તપાસ્યા. પછી મારી પાસે વ્યાખ્યાનની માગણી થઈ. મેં તો ગંદકીની અને સ્વદેશીની ચર્ચા કરી. જેઓની શેરી ગંદી ને દુકાન સારી છે તેઓ શું સાબીત કરે છે? મારું ઘર સાફ કરી મારો કચરો હું શેરીમાં નાખી દઉં, મારો ખાજ સાફ રાખી શેરી ગંદી કરે એ તો એમ બતાવે છે કે મને મારા પડોશીની લાજની દરકાર નથી, તેમની ઉપર મને દયા નથી, પ્રીતિ નથી. છતાં હું એક પ્રત્ન હોવાનો દાવો કેમ કરી શકું? એની શેરી સાફ નથી તેનું નિશ્ચિત સાફ દોષ શકે? મને ભારે કારીગરી આવડે, પણ મારી કારીગરીનો પ્રભાવ મારી શેરી ઉપર ન પડે તો મારા કેવળપણની સીમો જ નથી એમ કહેવાય. નીજામાળાદની શેરી એવી સાંકડી ને નાની છે કે હંમેશાં પંદર મિનિટમાં તે સાફ કરી શકાય. તેટલો પ્રયત્ન જો આટલા ચર્ચાળ માણસો ન કરી શકે તો એમ ગણાય કે તેઓ પોતાનો નાનકડો કારવાર ચલાવવાને પણ લાયક નથી; તો પછી શેરી કારવાર કેમ ચલાવે? સ્વરાજ્ય તો આપણી શેરીઓની રાજ થવું જોઈએ. તેથી અચાહે ફરી પાછો નીજામાળાદ બંદ ત્યારે તેની શેરી, તેની દુકાન ને તેના માલ તેવાં સાફ જોવાની આશા રાખીશ એમ મેં મારા સાપણમાં લખાવ્યું.

સુધારા

તા. ૧૪-૧૨-૧૯૧૯

આ સેષ પ્રગટ થશે તે વખતે નવા સુધારાનો કાપડો ચર્ચા મુદ્દલ હશે અથવા ચવાની અણી પર હશે. એ સુધારાનું આપણે શું કરવું? એ સુધારા કેવા છે તે ઉપર આ સંવાદના જવાબનો આધાર રહે છે.

સુધારા કેવા છે?

જો કૅબ્રેસ-લીગની યોજનાને માગે એ સુધારાને માપીએ તો આપણે એ સુધારા-નો ત્યાગ કરવો જોઈએ; જો ગઈ કૅબ્રેસના દરાવોને માપ ગણીએ તો તો આપણે કૅબ્રેસના દરાવો અને સુધારા વચ્ચે ફરીઓ જોઈએ.

ત્યાગ કરીએ તો તેનો શો અર્થ? ત્યાગ એટલે આપણે એ સુધારાનો કપડોગ ન કરવો. ઉપયોગ ન કરવો એટલે આપણે વોટ ન દેવા, વોટર ન થવું અને કોઈએ મેગર ન થવું. આવો ત્યાગ કરવા કોઈ તૈયાર નથી. એવા આપણે તૈયારી પણ નથી કરી. વિકાસત ગણેલાં ઉપદેશનોએ તેવાં નિશાનો નથી નાંખ્યાં.

તેવા ત્યાગને સાફ પ્રત્ય તૈયાર નથી એ પણ કબજ કરવું જોઈએ. પ્રત્નમાં એવા પ્રકારની રાજ્યપ્રકરણી કમવણીએ હંજુ પૂરો પ્રવેશ નથી કર્યો. જ્યારે જ્યારે જે વસ્તુ આપણને એટલે દરજ્જે નાપસંદ હોય કે તેના સ્વીકારથી આપણો આત્મા

ત્યાગની તૈયારી નથી

હુણાય, ત્યારે ત્યારે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવાનો આપણને અધિકાર છે અને એ આપણી ફરજ છે; અને એમ ત્યાગ કરીને જ આપણે વહેલામાં વહેલા આપણી ઉન્નતિ કરી શકાયે છીએ, એ વિચારે હજુ જડ નથી થાલી.

સંશયવાનોનો તો નાશ જ થાય છે એ મુદ્દા પ્રમાણે ત્યાં સુધી આપણને ઉપલા વિચાર વિષે સંશય છે ત્યાં સુધી આપણે મહાન ત્યાગોને સાડ તૈયાર નથી. આપણે તેવા અખતરા નાની બાબતોમાં જ કરી શકાયે છીએ. નાની એટલે જેમાંથી ત્યાગનું પરિણામ આપણે તુરત જોઈ શકાયે તે જેમાં ત્યાગ વડે આપણે મોટા ભયમાં આવી પડવાનો સંભવ નથી. સુધારાનો ત્યાગ કરી આપણે તાત્કાલિક પરિણામ લાવી ન શકાયે એવો વધારે સંભવ છે. તેથી આપણે સુધારાનો ત્યાગ કરવો હીક નહિ ગણાય.

સુધારાની દીકા તો કરી શકાયે છીએ, પણ તે દીકા મર્યાદિત અને આપણી નિરાશા બતાવવા પૂરતી જ હોઈ શકે. આપણે વધારાને સાડ તજવીજ કરશું એ આપણે કહી શકાયે છીએ, આપણે કહેવું જોઈએ.

પણ વધારે જરૂરનું તો એ છે કે જે સુધારા મળ્યા છે તેનો આપણે સારામા સારો ઉપયોગ કેમ કરવો એ બાબતી લેવું ને તે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવો.

આ પ્રસંગે એટલું કમળ કરવું જ જોઈએ કે આમની સખામા જે બિલ રજુ થયું તેમા સુધારા થયા છે ને અગત્યના હકો મળ્યા છે, તે હકો મળવાની એક વેળા આજ્ઞા થોડી હતી. એક સમયે તો એમ પણ કહેવામાં આવતું હતું કે સુધારાનો કાયદો હાલ તુરત પસાર જ નહિ થાય. તેને બદલે હવે સારા વધારા સહિત બિલ પસાર થશે. તે વાતોમાંથી આપણે જોઈએ સતોય માનવો હોય તેટલો આપણે માની શકાયે છીએ. એટલા વધારાનું ખરું માન તો મોટેચુ, સાહેબને જ ઘટે છે એમાં શંકા નથી. એ સુધારાનો કાયદો થોડા જ રોજમાં પસાર થશે એ પણ આપણે તેઓ સાહેબને ખાતે જ જાહેર કરવું જોઈશે.

સુધારા કેવા થાય છે તેનો અભ્યાસ પ્રબળે કરી પ્રામાણિક અને બાહ્ય પ્રતિનિધિઓને ધારાસભાઓમાં મોકલવાનો પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે. પ્રતિનિધિઓમાં જોઈએ દરજ્જે માનની થોડી ધજ્જા હશે, હોદ્દાનો અને તેને અંગે ધનપ્રાપ્તિનો ઝાઝો લાખ હશે, હોદ્દાની સેવા એ પ્રતિનિધિ યવામાં મુખ્ય હેતુ હશે તેટલે દરજ્જે સુધારાનો ઉપયોગ સારો થઈ શકશે, એટલું જ નહિ પણ સંપૂર્ણ જવાબદારી મેળવવા આપણે વહેલા તૈયાર થઈ જઈશું ને વહેલી જવાબદારી મેળવી શકીશું.

રોસેટ ઍક્ટનું શું ? પંજબનું શું ? જો આપણે સુધારાનો ત્યાગ કરવા શક્તિમાન હતા તો તેનો ઉપાય સરસમાં સરસ હતો. હવે આપણે નવી ધારાસભાનો ઉપયોગ જાનને જાનમાં ન્યાય મેળવવા સાર કરવો રહ્યો છે. રોસેટ ઍક્ટ નાશુદ્ધ થવો જ જોઈએ, ને ધારાસભામાં તેની અજબગ કરી શકાય; ને ન થાય તો આપણું હથિયાર તૈયાર છે જ. તેમ જ પંજબનું. પંજબને ઇન્સાર મળવો જાણી છે, તે ઇન્સારને સાર પણ ધારાસભા એ સ્થાન છે. જાનને જાનમાં નવા પ્રતિનિધિની ને નવા સુધારાની કોઠાટી થઈ શકશે.

ધારાસભા
દોરા ઇન્સાર

§ સ્વદેશીમાં સ્વરાજ્ય

ખડુ ગવાઈ રહેલો સુધારાનો ખરડો થોડા દહાડામાં આ દેશનો કાયદો બનશે અને જોતે દહાડે નવી ધારાસભાઓ જૂનીનું મ્યાન લેશે. સચુકત સમિતિની બધામણો વિષે મેં મારો અભિપ્રાય આપ્યો નથી, કેમકે મને તેમાં જોઈએ તેટલો રસ પડતો નથી.

‘સુધારા’
વિષે
હદારીન

જે વસ્તુના પૃથક્કરણમાથી લોકોને કશું મળે એવું નથી એવી વસ્તુ વિશે ઉત્સાહ થઈ એ સંભવિત નથી. તેથી સુધારાના ખરડા વિષે તો હું માત્ર એટલું જ કહું કે આપણે એનો પૂરેપૂરો લાભ ઉઠાવવો જોઈએ અને ના. વાઈસરાયની પેઠે એને ફોલોઅપ બનાવવા માટે એકનિષ્ઠાથી કામ કરવું જોઈએ. અત્યાગનો ખરડો મળે ખરડા કરનાં સારો છે એ તો સૌ કોઈ જાણ કરે છે.

પણ હિન્દુસ્તાનને જે સુધારાની જરૂર છે તે તો માત્ર સ્વદેશી છે. આપણી સામેનો તુરનનો પ્રશ્ન આ દેશનું રાજ્યનન્ય શી રીતે ચલાવવું એ નથી, પણ આપણા અંગવચ્ચે શી રીતે પૂરાં પાડવાં એ છે. ૧૯૧૮ની સાલમાં આપણે કાયદા ખરીદવાને ૧૦ કરોડ રૂપિયા હિન્દુસ્તાનની જગદાર મોકલ્યા. એ જ પ્રમાણે આપણે પરદેશી કાયદા ખરીદવું ચાલુ રાખીશું તો આપણે હિન્દી વસુકર અને કાતનાર સ્વીયુરુપને બદલામાં ખીલું કંઈ કામ આપ્યા વિના વરસોવરસ એમની એટલી ગેટ છીનવી લઈશું. આ ક્રિયામાં દેશની વસ્તીને કંઈ નહિ તો દસમો ભાગ બચાવે જૂન-મરાનો ભોગ થઈ પડે અને બાકીના અર્ધ પેટ રહે એમાં કશી નવાઈ નથી. જેને આખ છે તે પોતાની આંખે જોઈ શકે છે કે મધ્યમવર્ણના લોકો અસારે પાશુ પેદ-પૂરતું ખાવાનું પામતા નથી અને આપણાં જાળકેને પૂરતું કંઈ મળી શકતું નથી. સુધારાની ચેજના બસેને ગમે તેટલી હદારે હોય તોપણ તેની મદદથી આ પ્રશ્નને

જરૂરનો
સુધારો
સ્વદેશી

ઉકેલ હાલ તુરતમાં આવી શકે એમ નથી. પણ સ્વદેશી એનો નિકાલ અત્યારે જ લાવી શકે એમ છે.

પંજબના અનુભવથી તો આ સવાલનો ઉકેલ મને વધારે ચોખ્ખો થયો છે. પંજબની મુંદર સ્ત્રીઓએ પોતાની આંગળીઓની કળા હજી ગુમાવી નથી. તેઓ ઉંચા કુળની હોય કે નીચા કુળની, એટલી પરમેશ્વરની કૃપા છે કે તેમને કાંતવાની કળા આવડે છે. ઘણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓની માથેક તેમણે હજી પોતાના રેંટીયા બાળી નાંખ્યા નથી. તેઓ મારા ખોળામાં સૂતરના દાઢા બનાવી બનાવીને નાખે છે એ જોઈને મારા હરખનો પાર રહેતો નથી. નેઓ કબૂલ કરે છે કે તેમને કાંતવા સારું જોઈએ. એટલે વખત મળે છે. તેઓ એમ પણ કબૂલ કરે છે કે મંચાથી કાંતેલા સૂતરના કસતાં હાથે કાંતેલા સૂતરમાંથી વણેલી ખાદી વધારે ચઢીયાતી છે. આપણા બાપદાદાઓ થોડી મહેનતે સારી રીતે પોતાના શરીરને ઢાંછી શકતા હતા. તેમને એથી યેન પણ પડતું. તેમને પરદેશી જાગરમાંથી કાપડ ખરીદવું પડતું જ નહિ.

આપણે વખતસર જાગીશું નહિ તો આ મુંદર છતાં આટલી સહેલી કળા નાખી થઈ જવાનો ભય છે. એ કળા પંજબની ગતિ વિશે સાક્ષી પૂરે છે. છતાં પંજબમાં પણ એ કળા ઉપરનો કાચુ ઝપાટાબંધ ઓછો થતો ચાલ્યો છે. હાથેથી કાંતેલા સૂતરના જથ્થામાં દર વર્ષે ઘટાડો થતો જાય છે. એનો અર્થ એ કે આપણા ઘરમાં વધારે ગરીબાઈ અને વધારે વ્યાજબી ઘર થાયું છે. જે સ્ત્રીઓએ કાંતવાનું છોડી દીધું છે તેઓ વાતોના આપડા મારવા સિવાય બીજી કોઈ વધારે સારી રીતે પોતાના વખતનો ઉપયોગ કરતી નથી.

પણ આ દુઃખનું ઓસડ કરવાને એક વસ્તુની જરૂર છે. જે દરેક બહેનો હિન્દી પોતાની ચોખ્ખી અને પહેલી ડ્રેસ સમજશે તો તે પોતાના ઘરમાંની દરેક સ્ત્રીને રેંટીયો અપાવશે અને કાંતવાની કળા શીખવાની સગવડ કરી આપશે. દરેક જ લાખો વાર સૂતર તૈયાર થઈ શકે તેમ છે. જે દરેક શિક્ષિત હિન્દી આવા સૂતરમાંથી વણેલું કાપડ, પહેરવાની મહેરબાની કરશે તો હિન્દુસ્તાનના એકના એક ગૃહઉદ્યોગને તે મદદ કરશે, અને તેને સજીવન કરવામાં પોતાનો યોગ આપશે.

ગૃહઉદ્યોગ સિવાય હિન્દુસ્તાનના ખેડૂતનું આવી જ બન્યું છે. જમીનના ઉત્પન્નમાંથી તે પોતાનું ગુજરાન ચલાવી શકે એમ નથી. તેને કોઈ વધારાના ઉદ્યોગની જરૂર છે. કાંતવાનો ઉદ્યોગ સૌથી સહેલો, સોપો અને સારો છે.

હું કે આમાં તો આપણી માનસિક દૃષ્ટિમંથાદામાં મોટું પરિવર્તન અને એ મોટું પરિવર્તન છે. તેથી જ હું કહું છું કે સ્વદેશી દ્વારા

જ સ્વરાજ્ય મેળવી શકાય એમ છે. જે પ્રજા દર વર્ષે ૬૦ કરોડ રૂપિયા ખચાવી શકશે અને એવડી મોટી રકમ કાંતનારાઓનાં અને વણકરોનાં પોતાનાં ઘરોમાં વહેંચી શકશે એ પ્રજાએ વ્યવસ્થા કરવાની અને ઉદ્યોગ ચલાવવાની શક્તિ મેળવી હશે. અને એ શક્તિથી તે પ્રજા પોતાના જીવનવિકાસને માટે જરૂરનું ખીલું સંધળું કરી શકશે.

સ્વપ્રસિદ્ધિમાં વિહાર કરતો સુધારક એમ કહે છે કે ‘મને જવાબદાર રાજ્યમાં મળે ત્યાં સુધી રાહ જુઓ. પછી હું હિન્દુસ્તાનના ઉદ્યોગનું રક્ષણ કરીશ, પછી આપણી સ્ત્રીઓને કાંતવું નહિ પડે, અને આપણા વણકરને વણવું નહિ પડે.’ ખુદ મોટા વિચારકો ખરેખર આવું બોલ્યા છે. હું એમ કહેવાની હિંમત ધઈ છું કે આ વાતની અંદર એવડી ભૂલથાપ થાય છે. એક તો એ કે ઉદ્યોગોની બેચાવ કરવાને હિન્દુસ્તાન જાકાતની રાહ નેઈ શકે એમ નથી; અને એવા બચાવથી કાપડની કિંમત કાંઈ ઘટવાની નથી. ખીલું એ કે એટલા રક્ષણથી જ કાંઈ ભૂખે મરતા લાખો લોકોને શાપદોં ચાપ એમ નથી. કાંતવાનો ઉદ્યોગ જરીથી ચાલુ કરીને તેમને તેમાં જોડવાથી જ તેઓ પોતાની આવકમાં ઉમેરો કરી શકે તેમ છે, અને તેમ તેઓ કરી શકે એમાં જ તેમને મદદ કરી શકાય એમ છે. એટલે આપણે ત્યાં દેશી ઉદ્યોગોના રક્ષણ માટે જાકાત હો કે ન હો, આપણે તો હાથે સ્વતંત્ર કાંતવાનો ઉદ્યોગ કરીથી જાત કરવો પડશે અને હાથવણાટને હિતજન આપવું પડશે.

સુદ્ધ ચાલતું હતું ત્યારે અમેરિકા અને ઈંગ્લંડમાં મળી શકે એટલા માણસોને વહાણો ખાંધવામાં રોકવામાં આવતા અને એ લોકો પછુ વહાણો અજન્ય ઝડપથી ખાંધતા. માફ થાશે તો હું હાથમાં આવે એવા એકએક સ્ત્રીપુરુષને કાંતવાં કે વણવાં રીખવાની જરૂર પાડું અને એની પાસે દરરોજ અમુક દરાવેસો વખત એ કામ કરવું. હું શાળાકાલેજોથી શરૂઆત કરું, કારણકે શાળાકાલેજો વ્યવસ્થિત રીતે તૈયાર કરેલી સરંચાઓ હોય છે અને એને નવી તાલીમ આપવાપણું રહેતું નથી.

મીલોના વધારાથી આ પ્રશ્નોત્તરે જાણી શકે એમ નથી. જે આર્થિક આવ ચાપ છે એને પહેાંચી વળવાને એને ધણો જ લાંબો કાળ લાગશે, અને વળી મીલોથી આપણાં ઘરોમાં સાફ કરોડની વહેંચણી નહિ ચાપ. મીલોથી માત્ર દબ્બ અને મજૂરી એક ટેકાણે જમા થશે અને એ રીતે આટલો જોડાણો તો છે તે વળી પૂરો થશે.

‘રક્ષણ’ની
નિષ્ફળતા

ફરજિયાત
કાંતવું વણવું

મીલોનો
વધારો
નકામો

પંજાબનો પત્ર

(૬)

ખીન્ત ગામોની સુલાકાત

વજીરાબાદથી અમે અકાલગઢ ગયા, અને ત્યાંથી રામનગર. આ બન્ને ગામો નજીકનાં છે. રામનગર અકાલગઢથી ચારેક માઈલ દુરો. અકાલગઢની વસતી ૪૦૦૦થી વધારે નહિ હોય. દરમિયાન એથી પણ થોડી હોય. રામનગરની ૨૦૦૦ની દુરો. આ બન્ને ગામો એક સમયે આબાદ હતાં અને મહારાજ રણજીતસિંહજીનાં માનીતાં હતાં. બન્ને ગામો એટલાં નાનાં છે કે તેમાં દસ મિનિટમાં બધે ફરી વળાય. અકાલગઢમાં સુલતાનના પ્રસિદ્ધ નાજન દીવાન મૂળરાજના પાંચો વસે છે. બન્ને ગામો અત્યારે તો પડતી હાલતમાં છે. રામનગર બેઠને દેયું ભરાઈ આવ્યું. રામનગરમાં રણજીતસિંહના સુબાનો સુંદર મહેલ અને બગીચો છે. તેમાં આજે પક્ષીઓ ૯૮ વસે છે. મહેલ ધીમે ધીમે પરતો નય છે, તેનો એક મળદો નો તફાવત પડી ગયો છે. ખીન્ત ભાગ ધીમે ધીમે ધસાતા નય છે, બગીચો વેરાન લાગે છે. આવાં ખીન્ત ખરેખરે પણ પુષ્કળ જોવામાં આવે છે. રામનગરમાં ધી ભરવાનાં ચામડાનાં કુસ્ત્રોનો મોટો વેપાર હોય. આખો એક શેરી તે બનાવનારાની હતી. તે મહોલ્લો આજે હવેલ છે. તેમાં એક ૯૮ કપા બનાવનારો વસે છે. કપાની જગ્યા દીનના ટપ્પાએ લીધી છે એટલે તેનો પૈસો ડિંદુસ્તાન બહાર નય છે.

આ ૯૮ પ્રમાણે રામનગરમાં ઘણાં વંશુકરો રહેતા હતા. તેઓને કેવળ નાશ નથી થયો. થોડી સાંજો હતું ચાલે છે. પણ તેઓનો ધંધો નબળો થતો નય છે. એક સમયે રામનગર પોતાનું બધું કાપડ પોતે પેદા કરતું અને ખીન્તને પૂરું પાડતું. તે રામનગરના લોકો આજે પોતાનું કાપડ પરદેશથી મંગાવે છે. હતાં અકાલગઢ રામનગર વચ્ચે ગામડાંઓમાં બહાદુર અને સેવા કરનારા માણસો નથી એમ નથી. બધાના મનમાં વહેંચે ભરાઈ ગયો છે કે હુમલો તો બહારથી જ આવે, ધી તો દીનના ટપ્પામાં જ ભર. ચ દેશનમાં કંઈક રાજ્ય-પ્રકારની હિલચાલ અને કંઈક મરજી વચ્ચે ચાલ ત્યારે મદદ કરવી ને બને. તો પૈસા એકદમ દરી એક નિશાળ કાઢવી ને પછી તેને ભૂલી જવી. તેથી કામ કરનારા પોતાનો વખત આવાં કામોમાં રોકે છે.

આથી કંઈ તેઓને સતિય થતો નથી; તેથી જ્યારે હું સત્યની, નીતરતાની, સ્વદેશીની, રાષ્ટ્રીય કેળવણીની વાતો કરું છું ત્યારે જે લોકોને અમે છે તે માટે કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળે છે. લોકોને મારી પાસેથી જવું ગમતું નથી ને જો હું આખો દહાડો 'દર્શન' દીધાં કરું તો તેઓ મારી પરખે બેસી રહેવા તૈયાર છે. સ્ત્રીપુરુષો બન્નેની એ જ સ્થિતિ છે.

અકાલગઢ અને રામનગરનાં સ્ત્રીપુરુષો એવાં યર્ધ ગયાં હતાં. કુલોના વરસાદથી અને નદવટાવી થયો હતો અને બન્ને જગ્યાએ મેં પૂરાવો લેવા ઉપરાંત સ્વદેશી વચ્ચે વિષયો ઉપર ખૂબ વાતો કરી.

સૂતરના હાર

કુલોથી ને કુલના ફાગળના ખર્ચથી હું અકબાઈ ગયો છું. તેથી મેં હવે હાથ કાતેલા સૂતરના હારોની માગણી શરૂ કરી છે, એટલે મને હવે સૂતરના હારના મળવા લાગ્યા છે. અકાલગદમાં સારા કુટુંબની સ્ત્રીઓએ કાતેલા સૂતરના ને તેના સૂતરનાં વણાવેલાં કપડાંના તેઓએ મારી પાને દગવા કર્યાં. તેમાં સુંદર ખાદી, ચોદાગો, ટુચાલો વગેરે છે.

નિરપરાધી આ ગામે

અકાલગદ અને રામનગરના લોકો તદ્દન નિરપરાધી છે એવી મારી ઉપરજાપ પડી છે. તે બે ગામોના ચારામાં સારા માણસોને પકડીને હેરાન કર્યા છે, તેઓને જેલમાં નાખ્યા છે, તેઓનાં અપમાન કર્યાં છે, તેઓને ગાળો ભાંડી છે, તેઓને ઝડપા છે કેટલુંક જે મારા નેવામાં આગ્યું છે તેનો આપણને કુબંધ હવાકામાં ખ્યાવ પણ ન આવી શકે

હાદ્રીજાખાદ

પણ હું ચાંચનારને અત્યાર પંતળના કુખની કપામાં વધારે રાખ્યા નથી ઝિંહતો. આ બે ગામડાંઓની સામે માયા બાધી અને હાદ્રીજાખાદ પકોટ્યા હાદ્રીજાખાદ પ્રમાણમાં મોટું ગામ છે ત્યાં ઘોખાની કસો છે અને ખીલો વેળા પલુ દીક ચાલે છે તેથી તે ગામડાને બદલે શહેરનો દેખાવ આપે છે અને તેજ લાન છે અહીં લોકો તદ્દન નિર્દોષ ન ગણાય છતાં દોપના પ્રમાણમાં સન તો અતિશય આહરી ન થયેલી છે અમલદારો એક ન પાડ શીખ્યા નજીય છે. તેઓએ માન્યું કે લોકોના આરેવાનોને કતાખા ને બને તો તેઓનો નાગ કરવો.

ધાર્યું થઈનું ચાય

પણ માણસનું ધાર્યું હંમેશા નથી ઉતરતું 'નીપ' નરથી તો કોઈ ન રહે હુખી' એ નરસિંહ રત્નો ત્યાંન મહેતાનું બીત આ પ્રસંગે યાદ આવે છે. અમલદારોએ માન્યું કે તેઓ હવે તો લોકોને દબાવી તદ્દન નિર્દોષ ગમે દાખલું પનિપુત્ર દલદુ' આગ્યું છે આરેવાનો ટરી નથી ગયા, લોકોએ તેઓનો ત્યાગ નથી કર્યો, ને 'શીમે' થીમે લોકો બચ જોડતા બચ છે. એમ માણ્યું મારેનું કંઈ ને ઈશ્વરે કતાનું છે બીજું. એઓ ટરતા તેઓ પણ ટર છોડી બેઠા છે.

અને મને તો લાગે છે કે અમલદારો પણ પસ્તાય છે. હાલે ખુદલો પસ્તાવો ન બતાવે, બલે જનરલ રાયર ગમે તેડું બોલે, છતાં તેઓ ટરગયા છે. તેઓએ બૂધ કરી છે એમ તેઓને કંઈક ભારો છે; અને મારી ખાતી છે કે જો આપણું કાર્ય રમત શહેરો તો તેઓને કપાડો પસ્તાવો કરવાનો સમય પણ આવશે.

હાદ્રીજાખાદમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓની આગળ પણ જોવાનો અને પ્રમંથ મન્યો તેઓને મેં સંસ્પર્શ કે તેઓની કેવળી કેવળ માનસિક હોઈ ધર્મી અપૂરી છે. માનસિક, હાર્દિક ને શારીરિક, ત્રણે એકસરખી અપાય તો મન, આત્મા ને શરીર ત્રણેનું પોપણ માથ ને તે કેવળથી દિ-હૃદયનાં સાર દિવસર થાય. મનની ખીલવણી આપણી બુધા મારદતે ન થાય. હૃદયની, આત્માની કેવળ ધર્મથી; ને ધર્મ કેવળ શિક્ષકોના ધર્મચરણથી, તેઓના હૃદય

સર્વાંગી
દેવવણી

શબ્દમાં, તેઓના દરેક કાર્યમાં જોવામાં આવે, તેના વિદ્યાર્થીઓ મહત્ત્વ હરે. અને શરીરની કેળવણી બાળકોને ખેતી તથા વણાટકામ શીખવી તેમાં તેઓના શરીરને કસીને આપાય. આ કાર્યની શરૂઆત દરેક શિક્ષક, દરેક નિગાળ, દરેક ગામ જેને સૂઝે તે કરી શકે છે. બીજાઓની કે સ્વરાજ્યની ચોક્કસની રાહ જોવાની જરૂર નથી. કોઈ જગ્યાએ પણ બીજા શાપાસો તો તે કળી નીકળી બીજા તેની અસર થઈ રહેશે. મુખ્ય અન્યાયકે પોતાની શાળામાં અખતરો કરવાનો નિયાર રાખ્યો છે.

શ્રીઓની સલાહ

હાજીઆખાની શ્રીઓ પુરુષોની સમામાં નહિ આવી મકી, કેમકે તેઓનાં સમય અને જગ્યા કફોડા હતા. તેથી તેઓએ નોખી ગલાની માગણી કરી મેં સ્વીકારી. પરિણામ એ આવ્યું કે પુરુષો કરતા સ્ત્રીઓ મોટા જગ્યામાં આવી. સ્ત્રીઓની પાને હંમેશાં એ જ વિષય હું ચર્ચું છું એક એક તેઓએ પોતાના વડાવા જોયા જોવામાં છે તેમને સાર પ્રયત્ન કરવો, પણ ચિંતા, રોષું છોડવા, ને રેંદીયાને તો ધર્મ જણી સ્થાન આપવું. બાળકોને અન્તે મારી આગળ સ્તરનો દગો થયો. સ્તરને હાથે પણ પુરુષ આવી પડયા. કેટલીક સ્ત્રીઓએ હાથે કાતેલા ને હાથે વણેલાં જ કપડાં પહેરવાના તત્ત્વ લીધાં

શુભરાતી બહેનોને વિનંતિ

પંખળની બહેનો પારોથી શુભરાતી બહેનોને બહુ શીખવાતું છે. પંખળની સ્ત્રીઓની સાદાઈ બાદે છે ધણી થોડી સ્ત્રીઓ દાખીના પહેરતી જોવામાં આવે છે. થોડી સ્ત્રીઓનાં કપડાંમાં તુંડ વગેરે જોવામાં આવે છે, અને બધી સ્ત્રીઓ સ્તર કાતી બોલે છે. એ બધી કંઈ જરીબ નથી. તેઓની પારો શુભરાતી બહેનો જેટલો પૈસો હોવાનો સંભવ છે. પણ તેઓને રેંદીયાને શોખ છે, તેઓને સાદાઈ ગમે છે. તેઓની કટ તેમ જ મર્યાદા મને બહુ પ્રિય લાગ્યાં છે. પુરુષો તેઓની આમન્યા ખૂબ જાળવે છે. રામનગર હું પહોંચ્યો ત્યારે એક માર્ગેલ મુઠ્ઠી સ્ત્રીપુરુષો મળવા આવેલાં સ્ત્રીઓને પુરુષો હંમેશાં મારગ આપતા હતા. હું આ વિવેક ને મર્યાદા વિષે આગળ લખી ગયો છું, તે અનુભવ હતું કાયમ જ છે. શુભરાતી જે બહેનોને રેંદીયાની ઉપયોગિતા વિષે શક હોય તેમને હું પંખળની બહેનોનો દાખલો લેવા વીનવું છું અને પુરુષોને પંખળના સ્ત્રી પ્રત્યેના વિવેકની નકલ કરવા વીનવું છું.

સાંગઠાહિલ

હાજીઆખાદે છેાડી સાંગઠાહિલ આવ્યા. સાંગઠાહિલ નવું ગામડું છે, એટલે ત્યાંની વસ્તીમાં છેલ્લાં ત્રણ ગામો જેટલું ગાંધાર્ય ન જોવામાં આવ્યું. લોકો પુરાણ પ્રોઈ હોવાને બદલે નવા વસેલા જવા લાગ્યા. તેઓના બાવળમાં તો ન્યૂનતા હતી જ નહિ. અને ત્યાં રાતના પહોંચ્યા તેથી આખું ગામ નાની મીસુખતીઓથી દીપાવી મુદ્દેં દત્ત. દરેક શેરીમાં હંનરો મીસુખતીઓ સળંગાવી મુકી હતી.

હતારો કાકરદાગના મંદિરમાં આપ્યા હતા. લોકોએ માની ન લીધું છે કે માદે સ્વાગત ને ધર્મસ્થાનમાં ફરચ તો વધારે સાહે જે કારણસર વજીરાબાઈમાં મને મંદિરમાં હતારો આપ્યા હતા તે કારણ સાગવામાં હતું ન નહિ. પણ ધર્મસ્થાનમાં હતારો આપી વધારે બાથ ખતાવવાનો હેતુ હતો. માદે વિષે મિથ્યા મોહનો ભય ન હોત તો મને તો એ પ્રિય ન હતું.

એમ અગત્યનું-સમગ્રમાં તેમ ન માંગવામાં લોકોનો હોયો આરાધ નહિં હતા તેઓની ઉપર આપણી પડવામાં મળ્યા ન હતી.

લાહોરમાં

સાંજવાયા અમે લાહોર એક દિવસ બધ આપ્યા. ત્યાં મા. પંડિતજીની સાથે મુલાકાતની નજર હતી. અનાયારો રા. કુતમયાવ ત્રિવેદી તેમનાં ધર્મપત્ની અને લાણે ન સાથે આપ્યા. તેઓના આવવાનું કારણ પ્રેમિટની એગેમીએશન વતી અઢીની કમિમીએ ફરેલા દંદર કમિટીના ત્યાગને સમજવાનું હતું. તેમની સાથે વાતચીત થઈ રાખી. મા પંડિતજીએ તો વાત કરી ન હતી.

મિ. નેવિલની મુલાકાત

મિ. નેવિલને સબકમિટીએ અહીં જાવાનેવા છે. તેઓ ઈંગ્લંડના નાણીતા સોશિસિટર છે. તેઓ પૂરાવો એકેડે કારવા આપ્યા છે. તેમની મુલાકાત પણ થઈ તેઓ ના. લે. ગવર્નરને મળી શક્યા છે ને હંદર કમિટીનું કાર્ય પણ જોઈ આપ્યા છે. ફ્રાંચ તો પંતબમાં ન રહેશે. પંડિત મોનીલાવજી પોતાની તબીબત સુધારી આવી પહોંચ્યા છે. તેઓ સાહેબ હવે શહદુરુંબ નોખું ઘર લઈ રહ્યા છે. તેઓ નાંચેસના પ્રમુખ વચરે શુક્યા છે એટલે પોતાનું ભાષણ તૈયાર કરવાના કામમાં નેમ્યા છે.

રોખુપુરા

લાહોરમાં ઠગીસ કલાક રોકાઈ અમે રોખુપુરા આવી પહોંચ્યા. આ પત્ર હું રોખુપુરામાં લખી રહ્યો છું. રોખુપુરા નાનકડું ગામ લાહોરથી પચીસ માઈલ નજીક છે. અહીં પણ સાંઘલાલિય જેવી સ્થિતિ છે. લોકો નિરોપ છે. જુઝરાનવાયા વગેરે ને ગામો મેં ગણાવ્યા છે તે એ જાણનાં છે, એટલે એક ન અમલદારના અમલ તમે તેઓ આવેતાં છે, ને તે અમલદાર ન્યાયન્યાયનો બેદ શખેશ ન નથી નમુતો. એટલે રોખુપુરામાં પણ અમલ વગેરે ગામોના જેવી ન સ્થિતિ ને તેના જેવો ન જુલમ થયેલો લેવામાં આવે છે.

(રોખુપુરા, માગર શુદ્ધ ૧૫)

તા. ૨૧-૧૨-૧૯૧૯

§ પરદેશમાં હિન્દીઓ

દક્ષિણ આફ્રિકા, પૂર્વ આફ્રિકા અને શીંગ એ ત્રણે દેશોમાં વસતા હિન્દીઓના સવાલનું આપણે નિરાકરણ કરવાનું છે. તેમ કરતા આપણી રાષ્ટ્રીય ભાવનાની કસોટી થશે. ન્યાં સુધી આપણામાને દરેક જાણુ પોતાને વિષે જેની લાગણી ધરાવે છે તેવી જ આપણા લાભો દેશભાષ્યો માટે ન ધરાવે ત્યાં સુધી આપણામાં રાષ્ટ્રીય ભાવના ઝુટી છે એમ ન કહી ગકાય. દુનિયાના જુદા જુદા ભાગમાં આપણા જે દેશો ભાષ્યો વચ્ચે છે તે આપણી પામેથી દોરવણી, સહાય અને રક્ષણની આસા રાખે છે.

અને આ સવાલના નિરાકરણમા જોમ રાષ્ટ્રપ્રેમની કસોટી છે તેમ સામ્રાજ્યવાદની કસોટી પણ છે. જે સામ્રાજ્યવાદનો કાંઈ પણ અથ હોય તો તેના અંગરૂપ સૌનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ તેમા હોવી જોઈએ. આ કસોટી મુજબ પરદેશમાં વસેલા હિન્દીઓ આપણી પામે તેમજ સામ્રાજ્યની પામે એમ બેવડું રક્ષણ મેળવવાનો હક ધરાવે છે. અને છતાં આ બન્ને અત્યાર સુધીમા મોટે ભાગે પોતાની શરજ બચાવવાનું ચૂક્યા એમ જણાય છે.

શીંગની ગીરગીટ હમેશને માટે બંધ થયાનું છેવટનું જાહેરનામું આપણે આ વર્ષની આખર પહેલા બહાર પડાવી રહીએ તોપણ એ ધર્મબ્રહ્મ અને અનીતિમાન પ્રથા આટલાં વર્ષ સુધી નબી રહી એમાં આપણી કે સામ્રાજ્યની સરકારની કરી જ શોભા નથી; અને અત્યારે પણ એ પ્રયાનો અન્ત આવતો હોય તો તે મિ. એન્ડ્રુઝ અને મિ. પીઅર્સન એ બે ભલા અગ્રેજોના એકનિષ્ઠ પ્રયામોને લીધે જ છે. છતાં હજુ ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે. આ દુર્ભાગી મજૂરોના હિત તન્ક શીંગની સરકારે એટલું ભંચકર દુર્લક્ષ દાખવ્યું છે કે તેમને કેળવણી માટે પૂરતી સગવડ નથી. તેમને કેળવણી આપે અને દિશા બતાવે એવા માણુઓને તેઓ શોધે છે. પણ ખરું કહીએ તો પ્રેમધર્મ ગણીને આતું કામ કરે એવા પૂરતા માણુઓ આપણી પામે હિન્દુસ્તાનમા નથી. પૂર્વ આફ્રિકાનો પ્રશ્ન વધારે ને વધારે ગંભીર થતો જાય છે એમ નૈરાળીથી મિ. એન્ડ્રુઝે રા. ગાંધીને મોકલેલા તાર ઉપરથી જણાય છે.

પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓની સ્થિતિ અત્યન્ત ભયંકર થઈ પડી છે. ચૂરોપીઅનોનાં મંડોળો એકઠાં થઈને હિન્દીઓને માટે ભવિષ્યમાં આફ્રિકાનાં ઠાર બંધ કરવાના અને હિન્દીઓને મજતા મતાધિકાર અટકાવવાના પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે. આમ કરવાનું મુખ્ય

હારે એ બતાવવામાં આવે છે કે આફ્રિકાના મૂળ રહેવાસીઓ હિન્દીઓના સંબંધી નીતિબ્રટ થાય છે. પણ ખ્રિસ્તી પાર્શ્વત્ય મુધારાની અસર તોળે રહીને વધારે નીતિમાન અને છે. હમણાં બહાર પડેલા સરકારી આર્થિક કમીસનના રિપોર્ટમાં આ બે વચ્ચે લેવામાં આવ્યું છે. તેમાં હિન્દીઓની નીતિબ્રટવાનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે અને દક્ષિણ આફ્રિકાની હિન્દીઓને અજગરા રાખવાની નીતિને મંજૂર રાખવામાં આવી છે. અહીંની સ્થાનિક હિન્દી હાંમેસની સભાએ આની સામે પ્રબળ વિરોધ દર્શાવ્યો છે. એ સભા એની પ્રતિષ્ઠા અને એની સંખ્યાની દૃષ્ટિએ સરસ કદી રાખય. મને આશ્ચર્યથી વિનંતિ થતાં મેં અહીં બહુઆરી સુધી રહેવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. મારી સૂચનાથી સ્થાનિક હાંમેસ કમીટીએ જર્મન દરર આફ્રિકામાં ખાસ હક્કની માગણી ઊઠી દેવાનો અને અત્યારના બધા હક્કો ચાલુ રાખવાની માગણી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. આ પરિસ્થિતિ ત્યાંનાં વર્તમાનપત્રોમાં અને રેડિયોમાં બહાર કરને અને સમજાવને.”

આ તાર ઉપરથી જણાય છે કે હિન્દીઓ સામેની અજગરામાં ધર્મઅધર્મના દશે વિધિનિષેધ રાખવામાં આવતો નથી. જે લોકો ખ્રિસ્તી સંસ્કૃતિનાં બાળમાં ડુકે છે તેઓ ખ્રિસ્તી ધર્મતત્ત્વથી સાવ અજાણ છે અને હિન્દી વસાહતવાળાઓએ આફ્રિકાના મૂળ વતનીઓના કેવી રીતે ઉદ્ધાર કર્યો એનું પણ એમને જ્ઞાન નથી. પૂર્વ આફ્રિકામાં ન્યારે એક પણ યુરોપીઅન નહોતો ત્યારે હિન્દીઓ ત્યાં જઈ વસ્યા અને ત્યાંના લોકોની રીતબાત અને રિવાજો પર તેઓએ સારી અસર કરી એ ઐતિહાસિક ખીનને પણ આ લોકો કહે છે. જે હિન્દીઓ પૂર્વ આફ્રિકા ગયા તેમણે પોતાના રિવાજો આફ્રિકાના પર બજારોએ યોગ્ય નહોતા; તેમ તેઓ એક હાથમાં દારૂની ખાટલી ને બીજા હાથમાં બંદુક લઈને પણ નહોતા ગયા; કારણ તેઓને ધરિદો આફ્રિકામાં જંગલી લોકોને ‘સુધારના’ નો નહોતો. તેઓ ત્યાંના રહીશોની પરવાનગી લઈને ત્યાં વેપાર ચલાવવાના શુદ્ધ ઇરાદાથી ગયા હતા, અને જેમ કોઈ પણ જો જાતો પર એકબીજાના સંકવાસની અસર શાન્ત રીતે થયા વિના રહે જે નહિ તે જ રીતે હિન્દીઓ પોતાની સંસ્કૃતિની છાપ ત્યાંના લોકો પર મુકતા ગયા. પૂર્વ આફ્રિકાના રહીશો સાથેના હિન્દીઓના વસવાટથી આફ્રિકાને કોઈ પણ એક કે બીજી રીતે નુકસાન થયું છે એમ કહેવું એ સત્યથી અવગું છે.

આ વિધિનિષેધ વિનાની અજગરા સામે આપણે શું કરવું જોઈએ ? દક્ષિણ આફ્રિકામાં પહેલો વસવાટ કરનાર ગોરાઓ હતા એની જે ઉપલક્ષ દૃષ્ટિએ સાચી લાગતી દલીલ ગોરાઓ પાસે દક્ષિણ આફ્રિકામાં છે તે પણ પૂર્વ આફ્રિકામાં તો નથી. કારણ ત્યાં પહેલો વસવાટ હિન્દીઓએ કર્યો છે. પૂર્વ આફ્રિકાના વકાસ હિન્દી મજૂરોના ‘અમથી’ થયો છે. ‘હિન્દી મજૂરોએ તંદુરસ્તીનું ભારે જોખમ વેડીને ત્યાં

વિધિનિષેધ-
ના અભાવ

હિન્દીઓના
દેક

કામ ક્યું છે. જે વડી સરકાર યુરોપીઅન હરિદોની 'સ્વાર્થી' ચળવળ આગળ હિન્દીઓના હક એક તલપૂર પણ જતા કરશે તો તેણે વિશ્વાસનાત ક્યો ગણાશે.

મિ. ઝુંઝે ભાષી, વમવાટવાળા હિન્દીઓની ખાસ હકની માગણીનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમણે કહાપણ વાપરીને એ માગણી છેડી દીધી છે તે એમના સામાવાળીઓ-ઓના ધોગ્ય મુજબ તેઓ એ માગણીના હકદાર નથી એમ કહીને નહિ, પણ પશ્ચિમી સરળ થાય અને પોતાનો પક્ષ પૂરેપૂરે અશે સત્યનો જ પક્ષ રહે એટલા માટે. એટલે આપણે હિન્દીઓએ અને વડી સરકારે કરેલા પોતપોતાના દોષો પૂરા કરવી હોય તો આપણે બંનેને માટે આ બીજો પ્રસંગ છે.

હવે રહ્યું દક્ષિણ આફ્રિકા. એનું કામ ખરેખર સૌથી મુશ્કેલ છે. આ અકમા અને જનરલ સ્મિથ્સે હિન્દી પ્રતિનિધિમંડળને આપેલા જવાબ ઉતારીયે છીયે. એ જવાબમાં સહાનુભૂતિનો અભાવ નથી. આપણા દેશગમ્યુઓને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જેવું વિષમ સુદ્ધ મલાવણુ પડે છે તેવું કોઈ કોઈને મલાવણુ પડ્યું નથી. તેમના હરિકેને મુકાબલે તેઓ ગરીબ છે, તેમની પાસે રાજકીય સત્તા નથી, અને ઠેક ૧૮૮૦થી માંડીને તેમને સ્વમાન સાર્યે ટકી રહેવાના હકનું રક્ષણ કરવામાં મોકલું પડ્યું છે. કોઈ પણ સુધરેલી સરકાર સાવ અબળપયા માણ્યોને સુદ્ધ આવે. હક આપવાનું ના ન પાડે, તેઓ જે રીતે ઝીક ઝાલી રહ્યા છે તે રીતે ઝીક ઝાલીને મક્કમ ટકી રહેવાની ગતિ એ એમના હિંમત અને બુદ્ધિગમનો સચોટ પૂર્વાવે છે.

પંજાબનો પત્ર

(૭)

ચૂડખાના

શેષપુરાથી મેં મારો છેલ્લો કાનગ લખેલો. શેષપુરા બાદશાહ જલ્દાંબીરે વસાવેલું ગામ છે ને તેને લગતો કિલ્લો તેમજ એક વિશાળ મંદિર વગેરે છે. તે જોવા જેવાં મનાય છે. મને તો તે જોવા જવાનો વખત નથી મળ્યો. કહેવાય છે કે અમૃતસરનું સુવર્ણ-મંદિર આ મંદિરની નકલ છે ને તેના કરતાં તે નાનું છે.

શેષપુરાથી જામે ચૂડખાના ગયા. આ ગામ પંજાબની કંઈક દૂર છે. પણ અમારે જે કામ હતું તે તો ચૂડખાનાની 'મંડી'માં હતું. જનરલે આહી મંડી કહે છે. પણ શુભરાતની બજારમાં અને પંજાબની મંડીમાં ભેદ છે. અહીં મંડી એટલે મેટો ચોક અને તેની આસપાસનાં ઘરો. ચોકમાં અનેક પ્રકારનો ગાલ આવે છે, અને આસપાસ, ડુકાનો હોય છે.

ચૂરખાનાની મંડી પ્રમાણમાં મોટી છે ને તેમાં હાલરોનો માલ પડ્યો રહે છે. ચૂરખાનાથી મોટી નહેરો રાત્રે થાય છે, તેથી તેની આસપાસ રૂ વગેરેનો મોટો પાક પેદા થાય છે. ચૂરખાનાના સ્ટેશનને આગ લગાડેલી અને બીજું પણ નુકસાન લોકોએ દરેકું જોવામાં આવે છે. અહીં પણ રિવાજ પ્રમાણે મંડીની આસપાસ મોટી સત્તા ભરવામાં આવી હતી. ચૂરખાના સ્ટેશન ઉપર માણસો ઘણા જમા થયેલા અને બધાની સાથે ચાલીને રહેવાની જગ્યાએ જવાનું હતું. છતાં બધાનો ધસારો મારી તરફ જાયો બધો હતો કે ચાલતું મુરકેલ યહ પડ્યું. મારો બચાવ કરવામાં તો આસપાસના માણસોએ કશી મળ્યા ન રાખી. છતાં મારા ઉધાડા, પગ ભરાયા તો ખરા જ. દરેક માણસને 'ફર્ન'ની અતિરાય લોભ. ગામડાઓની પાસે ધૂળ તો પુષ્કળ હોય જ. તેથી મોંઝાંમાં, નાકમાં ને કાનમાં ધૂળ ઝોળી ન મળ. ઘોંઘાટ પણ જાયો જ થતો હતો. તેથી સમાને વખતે મેં લોકોને તાલીમની ખામી વિષે ખૂબ વાતો કરી. લોકો જોયોને મોટા માને તેઓ તરફ માન ધરાવે એ આપણે ઈચ્છીયે, પણ માનની કામગીરી શુદ્ધ સ્વરૂપ ન પડે તો દેશને હાનિ જ થાય. વળી જ્યાં પહેલેથી કંઈ બંદોબસ્ત ન તાલીમ નથી હોતાં ત્યાં વધારે તકલીફ જોવામાં આવે છે માગ દહને ચાલતું, જેને માન નાપાયે તેની પાછળ અને તેનાથી થોડા દૂર ચાલતું, નકામા અવાજો ન કરવા, કોઈ એક મુખી હોય તેની વાત સાંભળવી, આ બધું સ્કેન્ડલ સિક્કાથી થઈ શકે તેવું છે.

મહામાં મડમડ

સત્રા શરૂ થઈ ત્યારે મડમડનો પાર ન હતો. સદુ અવાજ કરી રહ્યા હતા. આ ક્રિયાતિ મને અસહ્ય લાગી. દુરત જ લોકોને મેં વિનયપૂર્વક સૂચવ્યું કે જો તેઓ શાંતિ નહિ નજવે ને બેસી નહિ જાય તો જેને સાંભળવાને અર્થ જ તેઓ આટલો ઘોંઘાટ કરે છે તેને તેઓ સાંભળી નહિ શકે. લોકો બેઠા ને તદ્દન શાંત થયા. સ્ટેશન આજળ થયેલી પ્રેમની બૂંચો બતાવી ને સત્તા ભરખાસ્ત યહ ત્યારે લોકો શાંતિથી વીખરાયા ને મારી આસપાસ અથવા આગળ ધસારો ન કર્યો. લોકોમાં સમજણ, વિચારગતિ વગેરે જોઈતાં નથી, પણ તેઓને માર્ગ બતાવનારની જ જરૂર છે. આ સમાને મેં બતાવ્યું કે જો બૂલો મકાનો બાળવા વર્ગમાં થઈ તે પણ તાલીમની ખામીને લીધે થયેલી છે. ઘણાઓને મકાનો બાળવાનો વિચાર સરખો પણ ન હતો. છતાં જ્યારે એક માણસે મકાનો બાળવાનું શરૂ કર્યું જ્યેલે બીજાઓએ તેને ઉપાડી લીધું. જો લોકોને વિચારીને પગલાં ભરવાની, જવાબદાર માણસનું સાંભળવાની વાજીબ મેળી હોત તો જે બનાવો બન્યા તે બનવા નહિ પામત.

દિલ્હીમાં એક દેખાવ

મારે ૧૧મી ડિસેમ્બરે દિલ્હીમાં દુબંઝી મારી આવવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. ત્યાં મારે દક્ષિણ આફ્રિકાને સારું જવાનું હતું, પણ ત્યાંના નજીબતા બારિસ્ટર, શ્રીરામે સ્થાયેતા સેવામંડળનો ઉત્સવ ઉજવવાની મેં હા પાડી. લોકોએ સાંભળ્યું કે હું પ્રમુખ થવાનો છું. તેથી, વંદર નોતરેલા હાલરો માણસો આવી પડ્યા. તેઓએ ધસારો કરી દરવાજામાં જોરથી પ્રવેશ કર્યો. ટિકિટવાળા જ નહીં શકે એ તેઓ આવે અવસરે સહન ન કરી શક્યા. બધા

સરમાયા. હું પણ સરમાયો. મને જોવાને માન આપવા આવનારાઓથી આટલી મર્યાદાની બરદાસ ન થઈ શકી એ કેવું અયોગ્ય ?

આગેવાન વિ. આમ

પણ આ કંઈ અવિનય ન હતો. જેનાં 'દર્શન' કરવાં હોય તેની તરફ તમાં આપણને ધસારો કરવાની ટેવ પડી છે તે અયોગ્ય છે એવી તાલીમ આપણને ક્યાં મળે છે ? તીર્થ-ક્ષેત્રોમાં તો નથી મળતી. 'વહેલો તે પહેલો', 'બળીઆના બે ભાગ, એ સૂત્રોનો અમલ મંદિરોમાં ને હવેલીઓમાં થાય છે. શિક્ષિત અથવા મોટા માણસોએ આ સ્થાનોનો ત્યાગ કર્યો છે અથવા તેમાં આપણે જઈએ છીએ તો આપણી સગવડ કરી લઈએ છીએ. સરો તો જોવા ને તેવા આટલાં જ કરે છે. સેવામંડળે મરકીને સમયે મદદ કરી, મૂદાં બાળ્યાં, દવાઓ આપી. તે કરતું જરૂરનું હતું. તેટલુંયે હિંદુસ્તાનમાં જંગોજંગોમાં ન મળે હોત તો આપણે ક્યારના અલોપ થઈ ગયા હોત. પણ તેટલાથી બસ નથી, એ તો અપ સેવા છે. સેવામંડળમાં ચંદો ને પ્રમાણપત્રો આપવાનાં હતાં. તે બધાં અંગ્રેજોમાં હવે હું લોકોનો ધસારો સમજી શક્યો. આગેવાન અને આમની વચ્ચે નિકટ સંબંધ જ નથી. લોકોને મુખ્ય તાલીમ આપવાની આપણને ગરજ નથી, આપણે સાધન પણ નથી મેળવ્યું. જંગોએ ધસારો કર્યો તેઓ અંગ્રેજ નહોતા જાણતા. તેઓને દવા તો આપી. પણ તેઓને સાલ થયા પછી પ્રબલત્રમાં સો ભાગ લેવા તે તો આપણને કહેતાં ન આવડ્યું. તેને સાર અંગ્રેજી શીખે ત્યારે જ તૈયાર થવાય, કેમકે આપણે પણ ત્યારે જ તૈયાર થયા એમ માન્યું. એટલે આમ-વર્ગે તો શિવાજી પ્રમાણે ધસારો કર્યો. આ વાત મેં સલા આગળ મુકી. સલા સમજી, સરમાઈ. દેશમાં નવી ભગ્વતિ આવી છે. આમ પણ જાહેર કામમાં ભાગ લેવા માગે છે, આપલોગ દેવા તૈયાર છે, પણ દિશા જાણતી નથી. અને જ્યાં મુખી આપણે લોકોની બાજામાં લોભને નહિ સમજાવીએ ત્યાં મુખી લોકો શું સમજે ? કેમ સમજે ?

લાયલપુર

હવે પાછો હું ચૂડખાના પાસે આવું. ચૂડખાનેથી અમે લાયલપુર ગયા. લાયલપુર નોખો જીલ્લો છે. જે પાંચ જીલ્લામાં ભારતિ લો ફાંખેલ કરવામાં આવ્યો હતો તેમાંનો આ જીલ્લો છે. લાયલપુર શહેર ઉપરથી જીલ્લો જોળખાય છે. લાયલપુર કેવળ નહું સંદેર છે. તેનું નામ 'સર ચાર્લ્સ લાયલ ઉપરથી રાખવામાં આવ્યું' છે. તે સન ૧૮૬૬માં વસ્યું. તેનું મધ્યભિંદુ એક કુંડાણું છે ને તેમાં મોટી ઘડીઆળનો પુરજ છે ને કુંડાણામાંથી આઠ રસ્તા ફુટે છે. તે રસ્તાઓમાં દુકાનો તથા સ્ટોવનાં મકાનો છે. આ બધાં નવાં બંધાયાં છે એ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. મુખ્ય નહેર કોલોની તરીકે જે પ્રદેસ પ્રખ્યાત થયો છે તે આ જ. સારામાં સારો ઘડનો ને રૂનો પાક નહેરોના પ્રદેશમાં થાય છે. નહેરોની વસ્તી પ્રમાણમાં ઠીક આળાદ ગણાય. લાયલપુરની વસ્તી ૩૦૦૦૦ની હશે. અહીં ભારતિ લોના દિવસોમાં કાળો કેર વરત્યો હતો. લોકોએ કંઈ જ નુકસાન નહિ કરેલું, છતાં મોટા માણસોને પકડી ફોફટના હોરાનું હરવામાં આવ્યા હતા. અહીં પણ જાતની સલા બરવામાં

આવી હતી. આરતોની સભા નોખી કરવામાં આવી હતી, અને પુરુષોની સભા શહેરથી દૂર ગણાય છેતાં સ્ત્રીઓ ખૂબ આવી હતી. લાયકપુરમાં સભાનો બંદોબસ્ત પ્રમાણમાં ચારો ગણાય. જ્યાં જ્યાં લોકોને થોડીકળી પણ તાલીમ મળી છે ત્યાં ત્યાં તેની અમર દુરત જોવામાં આવે છે. મને એવી ખબર આપવામાં આવી છે કે લાયકપુરના પ્રદેશમાં રેંદીયાનું કામ સારું ચાલી શકે તેમ છે.

દસ ત્રાકનો રેંદીયા

હુધીઆનાથી એક કારીગર દસ ત્રાકનો રેંદીયા 'મને આપી ગયેલ છે. સુખિ ધણી સારી, સહેલી ને સસ્તી છે. પણ દસે ત્રાક ઉપરથી એક વખતે સુતર તે કારીગર ન ગાંડી શક્યો. તેનામાં સુધ્ધિ છે, પણ અનુભવની ખામીથી તે આગળ નથી વધી શકેલ. તેને સમજવતાં તે સમજી શકેલ છે ને ફરી પ્રયત્ન કરવાનું પણ કહી ગયેલ છે. આ રેંદીયા મેંયા પછી મને આશા બંધાઈ છે કે કદાચ દસ ત્રાકનો રેંદીયા આપણે દિન્દુસ્તાનમાં જોઈશું. કાનપુરથી પણ એક શુદ્ધરથે ખબર આપી છે કે તેણે તેવો રેંદીયા તૈયાર કર્યો છે. મારી ઉમેદ છે કે જે કારીગરો આ કામ જાણે છે તેઓ મહેનત કરશે ને મુદત દરમિયાન ઈનામ મેળવી શકે તેવો રેંદીયા તૈયાર કરી શકશે.

સુસાફરી પૂરી

લાયકપુરની સુસાફરી એ મારી સુસાફરીનો છેલ્લો ભાગ હતો. હજી શુભવાન જીલ્લા બાકી છે. પણ હવેનો વખત રિપોર્ટ લખવામાં ગાળવાનું મુકર રહેલું છે. તેને અંક બંધવાથી આખીને શુભરાત જીલ્લાની સુસાફરી કરવાની ઉમેદ છે.

૨૧. જ્યકરનું આગમન

૨૧. જ્યકર કૌમેસ સબકમિટીને મદદ કરવા મુંબઈથી આવેલા છે. તેઓ હાલ નિ અબ્બાસ તૈયબજીને મદદ કરી રહ્યા છે. મિ. સી. આર. દાસ અમૃતસર પૂરું કરી બાદોરમાં આવી ગયા છે. પંડિત મોનીલાલ નેહરુએ કૌમેસનું પ્રમુખપદ સ્વીકાર્યું છે. મેંથી સ્મી-સાનર તરીકે તેમણે રાજીનામું આપ્યું છે, તે મા. પંડિત માલવીયાજીએ સ્વીકાર્યું છે. ઓ. જી. હાલ હાલ બંગાળ ગયા છે તે હજી પાછા ફર્યા નથી. પંડિત મોનીલાલ નેહરુ પોતાનું ભાવજ તૈયાર કરવામાં રોકાયા છે. એવી ઉમેદ રાખવામાં આવે છે કે તેઓ સાદેજ તેનાનું વ્યાખ્યાન દિલ્લી-હૈદ્રામાં આપશે. તેની અંગ્રેજ ભાષામાં નકલો તૈયાર રહેશે ને તેઓ દિલ્લી થા હૈદ્રા નથી જાણતા તેઓને તે આપવામાં આવશે. સબકમિટીને રિપોર્ટ એ તૈયાર વહેલો કરવામાં આવશે, તેપણુ હૈદ્રા હૈદરની કમિટીનો રિપોર્ટ અપાયા પછી તે બહાર પડશે. આ જ યથાર્થ છે, કેમકે હૈદ્રા હૈદરનો રિપોર્ટ રહ્યો થયા પહેલાં અંગ્રેજો બહાર પાડેલા એ અવિનય ગણાય.

પંજબનો પત્ર

(૮)

જલિયાંવાલા બાગ

મા. પંડિત મદન મોહન માલવીયાજી અને મિ. નેવિલની સાથે હું અમૃતસર જલિયાંવાલા બાગ અને જતા માલુસોને પંટ અવાવતા હતા તે 'શેરી' લેવા ગયા હતા. અમે મોટરમાં ગયેલા, તેથી રસ્તામાં આવેલા કોલેજ આવે છે તે લેવા હતર્યા. આ કોલેજ વિરાળ મેદાનમાં આવેલી છે. તેમાં મુખ્યત્વે શાખ વિદ્યાર્થીઓ જ પડે છે. તેને લગતું જાતલય પણ છે. આ કોલેજની જમીન ૧૦૦ એકર છે. કોલેજનું મકાન હજુ તદ્દન બંધાઈ નથી ગયું. તેના પ્રિન્સિપાલ મિ. વાયન છે. અહીં વિદ્યાર્થીઓને ખેતીનું જ્ઞાન પણ આપવામાં આવે છે. તેઓને ખેતીનું જ્ઞાન અપાય છે તે બાવહારિક જ્ઞાન છે. આ વિષે વધારે માહિતી હું બીજા વેળા આપવાની આશા રાખું છું.

અહીંથી અમે જલિયાંવાલા બાગ લેવા ગયા. આનું નામ બાગ રાખેલું છે તે ખોડું છે. જલિયાં એ અડકનું નામ છે. અને તેના મૂળ માલીકની અડક જલિયાં છે. આ 'બાગ' હાલ લગભગ ૪૦ બાગીદારની મિલકત છે. તે બાગ નથી પણ ઉજરો છે. તેની ચારે બેર ધરોની પહોત છે, ને પહોતની બારીમાંથી લોકો ચોતાનો કચરો તેમાં ફેંકે છે. તેમાં ત્રણ બાદ છે ને એક નાની સરખી કબર છે. તે તદ્દન મેદાન છે. એક સાંકડી શેરીમાંથી તેમાં પ્રવેશ કરી સમય છે આ શેરીમાંથી જનરલ ડાયરે પ્રવેશ કર્યો. એથે તા. ૧૩મી એપ્રિલે મળેલા લોકો બાગમાં પરાઈ ગયા જેવું જન્યું. તે 'બાગ'માંથી ત્રણ ચાર જગ્યાએથી નીકળી સકાય તેવું છે. પણ તે ફાવાડ કુદીને જ બળી શકે. એમ કુદીને તે હઠાડે હજારો માલુસો ચોતાનો જીવ બચાવી સક્યા.

આ બાગમાં નિરપરાધી માલુસોના પવિત્ર લોહીના સોષ ચાલ્યા છે. તેથી હવે એ પવિત્ર સ્થાન બનેલ છે. એ સ્થાન પ્રત્નને સારૂ મેળવવાનો પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે. જે તેમાં નિષ્ફળતા સાથે સો અપહરને સરમાવા જેવું થયો.

કેમેસની તૈયારી

આ પત્ર લખારી તે પહેલાં તે કોમેસની પહેલી બેઠક થઈ ચુકી હશે. બધી તૈયારીઓ થઈ રહી છે. હજારો માલુસો આવવાની આશા બંધાય છે. પૈંડેલ મોતીલાલજી ચોતાનું બ્યાખ્યાન થઈ રહ્યા છે. સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજી ચોતાનું બ્યાખ્યાન તૈયાર કરી લીધું છે. તે હિંદીમાં છે.

પરજીવણ

મિ. જયકર જેઓ અહીં આવ્યા છે તેમને પંડિત મોતીલાલજીની અવેળમાં કમીશનર નીમવામાં આવ્યા છે,

હંદર કમિટીનું અહીંનું કામ પૂરું થઈ રહેવા આવ્યું છે. જાનેવારીની પાંચમી તારીખે અમદાવાદમાં તેની બેઠક શરૂ થશે.

(લાહોર, રવિવાર)

તા. ૧૧-૧-૧૯૨૦

કાંગ્રેસ

ગઈ કાંગ્રેસ અમૃતસરમાં બરાવાથી એ યાત્રાનું કામ થઈ પડ્યું હતું. હજારો માણસો અમૃતસરમાં તે કાંગ્રેસ બરાધરથી જ આવ્યા ને તેઓનું પ્રથમ કાર્ય જલિયાવાલા બાગનાં દર્શન કરવાનું હતું. મેં કહેા માણસો જે મને મળવા આવતા તેમને હું પૂછતો ત્યારે તેઓ જવાબ આપતા કે “અમે આવતા વેંત જલિયાવાલા બાગનાં દર્શન કરવા ગયા.” કેટલાકે તે ભૂમિની માટી વિભૂતિની જેમ કપાળે ખૂસી, કેટલાકે નિર્દોષ માણસોના રક્તથી બીજાઈ પવિત્ર થયેલી માટી ઘોડી ગાડે બાંધી, આમ દક્ષિણ, પૂર્વ, પાશ્વરમાંથી આવેલા બધા પોતાના બાઈઓના મરણનું સ્મરણ કરી પવિત્ર થયા, કાંગ્રેસમાં આવવાનો પોતાનો હેતુ તેઓએ સમજી થયેલો માન્યો.

અમૃતસરમાં ક્રિસ્ચિયન માસમાં ઘણે ભાગે વરસાદ આવે છે. અમૃતસર નીચી જમીનમાં છે તેથી પાણી આવે ત્યારે તે જમીનમાં ભગાઈ ગયે છે. કાંગ્રેસને સમયે જ વરસાદ શરૂ થયો તેથી ઘણી અડચણ આવી.

કાંગ્રેસનો મંડપ અને રહેવાના તથ્યુઓ એવીસને પાર્કમાં હતા તે પશુ નીચાણમાં હોવાથી પાણી ભરાઈ રહ્યું ને મહેમાનોને સારું સગવડ કરવામાં બારે તકલીફ આવી પડી. પશુ અમૃતસરવાસીઓએ તો મહેમાનોને પોતાના ગણ્યા હાંદમાં તેને સારું ‘અપનાયા’ શબ્દ છે તે સુંદર છે. તેનું શુજરાતી કરીએ તો તેઓએ મહેમાનોને ‘અપનાવ્યા’ કહેવાય. જેઓ પોતાના ઘરમાં કેમને લઈ જઈ શકે તે લઈ ગયા ને આમતારવામતા કરી; એટલે કેમ જાણે કેલીગેટો ને પ્રેક્ષકો ખરખરે કરવા આવ્યા ન હોય તેવા દેખાવ થઈ પડ્યો. અને આ કંઈ ઉપરનો વિવેક ન હતો, પણ હાર્દિક બાવ હતો. અમૃતસરવાસીઓની હિદાયતાનો પાર જ ન હતો.

આ તો ચિત્રની સુંદર પાણુ થઇ. તેની ખીજ પાણુ એ હતી કે કૅંગ્રેસના મંડપને સાર ને તંબુને સાર લગભગ રૂ. ૨૨૦૦૦ નું ખર્ચ થયું. આ ખર્ચ અનિવાર્ય ન હતું. અને એટલા ખર્ચ પછી પણ કંઈ પ્રબળ વધારે આપી શકાય એવી મારી માન્યતા નથી. મંડપ વિના ચાલી શકે એવી મારી માન્યતા છે. મંડપને બદલે આપણે ખુલ્લી હવામાં સભા કરી શકીએ તો ઘણા માણસો આની શકે ને ખર્ચ ઓછુ થાય. મંડપ તડકામાંથી આપણને બચાવે છે, પણ ડિસેમ્બર માસના તડકા આકરો નથી હોતો. વળી તડકામાંથી બચવાનો ખર્ચ મંડપના કરતા ઓછો જ આવે. વરસાદની મે જે વાત કરી તેવી પણ બચાવ નથી થતો, કેમકે વરસાદના કારણથી તો એક દહાડો કૅંગ્રેસ મુલતની રાખવી પડી. વરસાદમાંથી બચવા સાર છાપર બાંધવાની કિંમત પડી તેના કરતા પણ વધારે પડે.

જેમ મંડપ તેમજ રહેવાના તંબુ, તંબુના ખર્ચ કરતા શહેરીઓની સાથે મેલવણ કરી હોત તો પ્રથમથી જ થઈ શકત. પણ આપણને અસલથી જ જે ટેવ પડી ગઈ છે તેનાથી આપણે મુક્ત નથી થઈ શકતા; ને તેથી કૅંગ્રેસ આવો ભારે પ્રબળીય મેળાવડો હોવા છતાં તેણે પ્રબળવનમાં પૂરો પ્રવેશ નથી કર્યો. અમૃતસરમાં વૈશાખ શુદ્ધ ૧ ને દિવસે જે મેળાવડો થાય છે તેમાં કૅંગ્રેસના કરતા ઘણા વધારે માણસો ભેળા થાય છે, તેમ છતાં તે બધાનો સમાવેશ થઈ જાય છે; તેઓને સાર ભારે મંમવડ નથી કરવી પડતી, અગાઉથી ભારે ખર્ચ પણ નથી કરવો પડતો. એવી આપણી પ્રાચીન પદ્ધતિ છે. તેમાં અત્ય પ્રયત્ન ભારે પરિણામ આવે છે. આધુનિક પ્રવૃત્તિમાં આપણે મહાપ્રયત્ન અત્ય પરિણામ લાવી શકીએ છીએ.

પણ શુભ પ્રસંગના વર્ણનમાં આવી 'ફરીઆદ શી ?' એવો આરોપ કોઈ નુકરો. હું ફરીઆદ એટલા જ સાર કરું છું કે એથી આપણે બિવિધમાં કંઈક વધારે સારી વ્યવસ્થા કરીએ. આવા વિચારો ખીજને પણ આવ્યા છે. તેથી આલ્ફ્રિડિયા, કૅંગ્રેસે એક કમિટી પણ નીમી છે. તે કમિટીનું કામ નીચે પ્રમાણે છે—

(૧) કૅંગ્રેસના બંધારણને તપાસવું ને તેમાં ફેરફાર કરવાની જે આવશ્યકતા હોય તે વિચારવી.

(૨) કૅંગ્રેસના જુદા જુદા વિભાગોમાં પૈસા મળતી વ્યવહારો તપાસવા ને વિચારવા.

(૩) આવતા વર્ષની કૅંગ્રેસના મેળાવડા વિષે સૂચનાઓ કરવી.

આ કમિટીમાં મિ. કેળકર, મિ. રંગસ્વામી આયંગર, મિ. આઇ. બી. સેન, આ. વિદ્યસાહ પટેલ તથા હું નીમણા છીએ, અને કમિટીએ ૩૦મી જુન પહેલાં રિપોર્ટ કરવાનો છે.

મારે હજુ બીજી શરીઆત પણ નોંધાવવાની રહી છે. સ્વાગત મંડળના અને કોંગ્રેસના પ્રમુખનાં બાપણા એટલાં લાંબાં હોય છે કે તે વાંચી સંભળાવવાં એ કોઇ પણ પ્રસંગે જુલમ કરવા જેવું છે. પણ ૧૫૦૦૦ મોણીઓની આગળ લાંબાં વ્યાખ્યાનો વાચવા એ તો ધાનક્રીષાર્થે જ કહેવાય. છતાં બાપણો લાંબાં તો હોય જ. ઘણા વિધોનું દીક વિવેચન કરતા ઘણાં પાનાં બરાબ એ આભાષિક છે. ત્યારે શું ઉપાય કરવો ? મને તો લાગે છે કે આ બંને બાપણો હિંદુસ્તાનીમાં (વર્ડ્સ તથા દેવનાગરી લીપીમાં), અંગ્રેજીમાં ને ને પ્રાંતમાં કોંગ્રેસ મળે તે પ્રાંતની ભાષામાં છપાવાં જોઇએ ને પ્રતિનિધિઓ ને પ્રેક્ષકો મંડપમાં દાખલ થાય તેના પહેલાં ફરજાત આગળ જ તેઓને તે મળવાં જોઇએ, પછી અરધા કલાકની અંદર બંનેના બાપણોનો સાર બંને વાંચી સંભળાવે અથવા કદી જાય એ યોગ્ય ગણાય.

બંને વ્યાખ્યાનો તો મનન કરવા યોગ્ય હતાં. સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજીનામા તેમની ધાર્મિકતાની અસર હતી. અંગ્રેજોને આપણે તિરસ્કાર કેમ કરીએ ? તેઓએ આપણને ઐર્ષ્ય, હુમ, વેદરત્ન વગેરે આપ્યા છે. આમ તેમણે પ્રેમભાવની ઝાંખી ફગવી. પરિત મોતીલાલજીના બાપણમાં તીખાશ છે. તેમણે પંચમનું દુઃખ અતુલ્યું છે, તેમનો આત્મા ભારે દુભાયો છે. તે તેમણે પોતાના વ્યાખ્યાનમાં બતાવી આપ્યું છે. સ્વામીજીનું વ્યાખ્યાન હિંદીમાં હોવાથી કોંગ્રેસે દીક પાન દઈ સાંભળ્યું, જોકે પાઠજીથી યોગ્ય કંટાળ્યા હતા. મોતીલાલજીનું વ્યાખ્યાન અંગ્રેજીમાં વંચાતું તેથી કોંગ્રેસ સંભળવા તૈયાર જ ન થયા. પ્રથમ તો ભારે કોલાહલ થઇ રહ્યો. પણ પરિત માલવીયાજીના આગ્રહથી કંઈક શાંતિ રહી. પછી બાગ તો વગર વાચ્યે પડતો મુકવો પડ્યો હતો.

કરાવો

કોંગ્રેસના કરાવો ઘણા મહત્વના હતા. પ્રથમ કરાવ બાદશાહનો ઉપકાર માનવા બાબતનો હતો. તે કરાવની બાબતમાં પણ ચર્ચા તો દીક થઇ હતી, પણ છેવટે પસાર થયો. બાદશાહી દરેકમાં જે ઉદારતા આવેલી જેવામાં આવે છે તે ઉદારતા આગળના આવા લેખોમાં નથી. અને આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે ઘણાઓ ને કેવળ વહેમને લીધે પીડાના હતા તેઓ છૂટ થયા એ કંઈ નાની વાત નથી. એ બધાને કેદ

બાપણોનો
જુલમ

પ્રમુખનાં
બાપણો

બાદશાહનો
ઉપકાર

કરવામાં બંધે અન્યાય હતો, પણ તેમને છોડવામાં ઉદારતા વાપરવામાં આવી છે એમાં શંકા નથી. એટલે એ કૃત્યને સાર ધન્યવાદ આપવો એ આપણો ધર્મ હતો.

પણ ઠરાવોમાં મર્વથી વધારે મહત્ત્વનો હંગામો તો જે વડે આપણે આપણી ભૂલોને ભેદ અને વખોડી એ હતો. એ ઠરાવ કબૂલ કરવામાં આનાકાની થતી હતી તે ન સમજાય તેવી હતી. અમદાવાદ, વીરમગામ, અમૃતસર, શુભગનવાલા, કાનુર વગેરે જગ્યાએ આપણા જ લોકોએ મકાનો બાળ્યા, માણસોને મારી નાખ્યા, પથો બાળ્યા, પાટા ઉખેડ્યા, તારો તોડ્યો એને સાર સાંખીતીની જરૂર નથી. એમાં મી. આઇ. ડી. ની ઉરકેળી હતી, તેઓનો હાથ હતો એમ કોઈ કહે એ ભલે ખર ટોપ; તોયે આપણામાના કેટલાક તેઓના દાવમાં આવ્યા ને આપણે જે ન કરવાના કામો કર્યા એને વખોડવા જ બેઠ્યો. જે વ્યક્તિ અથવા પ્રજા પોતાના દોષો જોવા નથી ઇચ્છતી અથવા કબૂલ કરતા હોય છે તે આગળ વધી જ ન શકે. આપણી આત્મ પાસ -હેલો મેલ આપણે જોતા નથી ત્યાં મુઠ્ઠી તે દૂર કરવાની શક્તિ આપણને મળતી જ નથી ને મેલ ઘર દરે છે. વળી જે દોષો આપણે કર્યા તેને સારી રીતે ન વખોડીયે ત્યાં લગી ખીજના દોષ જોવાનો કે બતાવવાનો આપણને હક જ નથી મળતો. આપણે સરકારી મકાનો વગેરે બાળ્યા તેને સાર પશ્ચાત્તાપ ન કરીયે, પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરીયે તો આપણે શુદ્ધ નથી થતા, આપણે જનગણ હાથરનો બચકર શુદ્ધો વખોડી નથી શકના; ને આપણે આપણી બૂલ કબૂલ ન કરીયે તો આપણે સર માઇકલ ઓડવાયરને પદ્મભૂષ કરવાનું અને લોર્ડ ચેમ્સફોર્ડને પાછા બોલાવવાનું નથી કહી શકના.

એવું પણ કહેવા છે કે લોકોને કેટલા ખોજવા એનો વિચાર આપણે જ ન કરવો ? અહીં જવાબ એ છે કે એનો વિચાર કરતા છતાં પણ આપણે મકાનો બાળ્યાં, નિરપરાધીઓને માર્યાં વગેરે કાર્યોને વખોડવા બંધાયા છીયે. ગમે તેટલા ગુસ્સાનું કારણ મળતા છતાં જે માણસ ગુસ્સાને વશ થઈ ગુસ્સાન નથી કરતો તે જ હોતો છે, તેણે જ કાયદો પાલ્યો ગણાય. જે પ્રજા કાયદો પાળી જાયતી નથી તેને અન્યાયની સામે થવાનો હક નથી. મગદારે મને પકડ્યો, લોકોને ગુસ્સો થયો, તેથી ચોખ્ખો બાળ્યો શું થયું ? વિદ્યાર્થીઓના પરીક્ષામંડપને બાળ્યો તો શયદો થયો ? નુકસાન તો દેખીતું જ છે. દંડ આપણે ભરવો પડે. જેમાં ધણુઓ ગયા, ધણુના જીવ ઉચે રેલા. મારી તો ખસુસ માન્યતા છે કે જે આપણે દસમાં એપ્રિલની બૂલો ન કરી હોત તો આજે આપણે ઘણું ઉચે પડે ચડ્યા હોત અને ગેરેટ કાયદો ક્યારેયો ગદ થયો હોત. હજાર જેટલા કેવળ નિરપરાધી માણસો જસિયા-

વાલા બાગમાં માર્યા ગયા તે માર્યા ન જત ને બીજા નિર્દોષ માણસોએ જોશે વગેરે ભોગવી તે ભોગવતી નહિ પડત. એટલે ગમે તે રીતે વિચારતાં પણ આપણે એક જ નિર્ણય પર આવી શકીએ છીએ. તે એ કે આપણે આપણા હોકાકાથી ચથેલાં ખુનો, દહન વગેરેને વળોડવા બંધાએલા હતા. આપણને પૂર્ણ સ્વરાજ્ય મળે ત્યારે આપણે આવા કૃત્યોને સાંખીએ તો, જામલીમાં ખપીએ.

ત્રીજો અગત્યનો હસવ સુધારાના કાયદા વિષે છે. આ હસવ ઉપર મતભેદ એટલો સત્તરડ થયો કે કોંગ્રેસની બેઠકમાં મત લેવાની અણી ઉપર કોંગ્રેસ આવી ગઈ. બધો ઇતિહાસ છોડી દેતાં છેવટનો જ ભેદ રહ્યો હતો તે જ સમજાવો ખસ થશે. મિ. દામે રજુ કરેલા હસવમાં ત્રણ કલમો હતી. તેમાં એકનો અર્થ એ હતો કે આપણે આજે જ સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય સાથે લાયક છીએ; બીજી કલમ એ હતી કે સુધારા અપૂર્ણ, અસંતોષકારક અને નિરાશાજનક છે; અને ત્રીજી કલમ એ હતી કે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય જેમ બને તેમ જલદી પાલામિટ આપી દેવું જોઈએ. માનનીય પંડિત માલગીયાજી, મિ. શ્રીલા અને મને એમ લાગ્યું કે આટલું જ કહીને ખેતી રહેવાથી પ્રજાને પોતાના કાર્યની સમજ નહિ પડે. જો આપણે સુધારાનો ઉપયોગ કરવાને ઈચ્છીએ તો તે નિરાશાજનક રહેવાય નહિ, અને જો ઉપયોગ કરીએ તો તે વાત આપણે કહી નાખવી જોઈએ. તેમજ જો આપણે કબૂલ કરીએ કે મિ. મૉટેયુએ હિંદુસ્તાનને સાથે જ સુધારા મળ્યા છે તે અપાવવા ધણો પ્રયાસ કર્યો છે તો આપણે તેમનો આભાર માનવો જોઈએ. મેં જોયું કે સુધારાનો ઉપયોગ કરવા તો બધા તૈયાર હતા. એટલે આપણે એ વાત કબૂલ કરી લેવી અને ‘નિરાશાજનક’ શબ્દ કાઢી નાખવો, તથા મિ. મૉટેયુનો આભાર માનવો. છેવટે ‘નિરાશાજનક’ વિગેષણ એમ ને એમ રહેવા છતાં મેં સૂચવેલ વધારો બને કબૂલ કરી ગઈયા એવી ભાષામાં સર્વાનુમતે પગાર થયો. પણ તેમ થતા પહેલાં મન લેવાની જે તૈયારીઓ થઈ એ પ્રસંગ પ્રજાને દીપાવનારો અને સરસ હતો. મંડપમાં પ્રેક્ષકગણ મગાને કાંઈ નહિ તો ૧૫૦૦૦ માણસ એકઠાં થતાં અને ચાલવાનો પણ માર્ગ ભાગ્યે રહેતો. આટલા માણસોમાં મત આપનારા જેટલા જ મત નહિ આપનારા હતા. તેમાં મજબૂરી કરવાનું કામ લગભગ અશક્ય ગણાય. તેથી કોંગ્રેસની ૩૪ વર્ગની કમીટીમાં આ પહેલો જ પ્રસંગ હતો કે જ્યારે પ્રેક્ષકવર્ગને અને ખેડૂત પ્રતિનિધિઓને બહાર રાખીને મતોની મજબૂરી કરવાને સાથે સરસ થોળના કરવામાં આવી હતી. લગભગ પાંચ કલાક સુધી વિવિધ મત ધરાવનારાઓનાં બાણો થયાં. દરમિયાન મત ન લાઇ સમાધાની થાય તો સાઈ એવો

અણીને
પ્રસંગ

સમાધાની

આભપ્રાય બધા પક્ષનો હતો તે વિશે મસલન શરૂ થઈ. છેવટે સમાધાની થઈ અને મતો લીધા વિના મિ. ઝોટ્ટેચુના ઉપકારનો તથા સુધારા ઉપર કામ કરવાનો શરૂ પસાર થયો.

આ દગવની જે ભાષા મિ. દાસના પક્ષે કબૂલ ગઈ એ મને પૂર્ણ નીતે પસંદ પડે એની ન હતી 'નિગરાનનક' શબ્દ રહેના દેવો એ પણ અત્યંત હવું છતાં ન્યાય તત્ત્વ સચવાય ત્યાં પક્ષો ન પાડવા એ અતુટ જીન લાગ્યું, અને પડિતજી, મિ. ઝીલા વગેરે તેમા સમત થયા તેથી જે શબ્દો ખર્ચે પણ કબૂલ કરી શકે તેમા શબ્દોમા વધારો પમાર થયો. જે ટ્રાંઝિમે એમને પણ વધારો કબૂલ ન રાખ્યો હોત તો મારી અદ્ય મતિ પ્રમાણે તો આપણને સમજાવા જેવું થાત આપણે સુધારાનો ઉપયોગ કરવા ન ઈચ્છીય, ઉપયોગ ન કરવાની આપણામા દિમત હોય તો તો મારા જેવાને મર્ડર કરનાપણુ ન ગંદે પણ ન્યારે સુધારાનો ઉપયોગ કરવો એ તો કબૂલ ન કે ત્યારે એ વાતને આપણે મદાર ન પાડી અને ઉપયોગ કરના લાયક સુધારા આપણને મેળી આપનાર પુરુષનો ઉપકાર ન માનવો એ મને અપ્રામાણિક જણાયું, અને બાદરાહના ઠંડેગમા જે લાગણીઓ દર્શાવી છે તે લાગણીઓને આપણે ન ઝીલી લેતાં એ પણ આપણને નગમાવનાર મને લાગ્યું બીજીથી અમલદારવર્ગને નહાય ન કરવાનો વિચાર ગળવો એ નગજામની નિરાતી છે. ન્યા ન્યા દેશને બ્રહ્મ થાય ત્યાં ત્યાં અમલદારોને સહાય કરી, તેઓના નિશ્વાસ નવો એ નરનાની નિરાતી છે. એમ દરેક રીતે ટ્રાંઝિમે સીધારેયો વધારો મગસ છે એમ આપણે કહી રાહીયે, અને મારી કમેદ છે કે આપણે બધા સુધારાઓનો સદુપયોગ કરીયે, તેમા ઘટતા કેરારાં મેળીયે, તો યોડા ન વર્ષમા સપૂર્ણ ન્યગાન્ય મેળીયે

આ ઉપરાંત લાર્ડ ચેમ્સફર્ડ વગેરે અમલદારો વિશે કરાવેા પસાર થયા અને લાગે છે કે જે લાર્ડ ચેમ્સફર્ડ વિશેના અને સગ માહત્તવ જોડાયાર વિશેના કરાવ એમની પેટાકમિટીના રિપોર્ટ બહાર પડે ત્યાં લગી સુવનરી ગલા હોત તો વધારે સાઈ હવું પણ કોઈ પણ અમલદારને સમગ્ર ડાંગલુમર પોતાના દોષા પગથી ખમેડવાની માગણી કરવાનો આપણને હક છે, એટલે જેને અનસર આવ્યા પહેલાં કુપવા જે દગવ થયા છે એમ હું માનુ છું, તોપણ થઈ ગયા એટલે તે વિશે વધારે મિકા કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પણ લાર્ડ ચેમ્સફર્ડનો હોદ્દો લઈ લેવા વિશેના નવ ઉપર જે ભાષણ થયા તે જોઈનાર અને વખોડવા લાયક હતા. લાર્ડ

એમ્સજીને તેમના હોદ્દાને સાર નોંધાવક મળવા એ એક વાત છે, અને તેમનું અપમાન કરવું, શાદશાહના પ્રતિનિધિને વિરોધ તોળકા અને અસમ્યક્ શબ્દો વાપરવાં એ બીજી વાત છે. તેમાં આપણી કિંમત થઈ જાય છે. અને પ્રજામાં એવી ભાળા પ્રચલિત થાય તો આપણામાં નમ્રતા, સમ્યક્તા, ખાનદાની વગેરે ગુણો રહ્યા છે તેને બહો લાગે. આત્મકિંમતી પ્રજાને કાંઈ જ કાષ્ટક થાય એમ જુદું તો માનતો જ નથી. આત્મકિંમત એ અસત્યનું એક જુદું સ્વરૂપ છે. અસત્ય વડે પ્રજા ચડતી હોય તોપણ આપણે એ ચડતીને અગ્નીકાર કરવો એ વધારે શોભે, કેમકે એવી ચડતી એ છેવટે પડતી કરાવે છે.

આ ઉપરાંત કેટલાક દરાવો પ્રજાને માર્ગ બતાવનારા થયા છે એ મુંઝવે ગણાય. સ્વદેશીની સાક્ષી અળવળને કૌભિંસે વધાવી છે અને રેડીયાની અને સાળની પ્રવૃત્તિને સ્થાન આપ્યું છે. ખેડૂતોની સ્થિતિ તપાસવાને સારૂ આંત્ર દિગ્વિષા કૌભિંસ 'કેમિકીને સમ્યક્તા કરી, ખિલાફતમાં મુસલમાનોની મદદનો દરાવ પસાર કર્યો, અને આવા બીજા ઉપયોગી દરાવો કર્યા એ બધા આપણને આગળ વધારનારા ગણાય; અને જો પ્રજા એવો અમલ કરે તો શુભ પરિણામો આવ્યા વિના ન રહે. જલિયાંવાલા બાગમાં પ્રજાને દાખ આપ્યો એ પ્રજાને મગદર થયા જેવું છે. એ બાગની કિંમત જ લગભગ પાંચ લાખ રૂપિયા થઈ જશે, અને પ્રજાનો મોટો દર્દાવનાર, હિંદુમુસલમાનની એકતા વધારનાર અને દોષનો દોષ અથવા તો વિરોધ મુશ્કેલી કે દબાવવા વિના નિરપરાધીઓના મૃત્યુરૂપી યજ્ઞનું સ્મરણ કરાવનાર એક સ્વંભ જનાવવામાં અને જો આજે કચરનો દગલો હોય છતાં બાગને નામે ઓળખાય છે તેને બાગ બનાવવામાં પાંચેક લાખ રૂપિયા બીજા જોઈશે. મારી કમેલ છે કે 'નવજીવન'ના વાંચનારા આ કાર્યમાં પૂરેપૂરો ભાગ લેશે અને હિંદુસ્તાનને શોભે એવું જલિયાંવાલા બાગમાંથી હિંદુમુસલમાન ઇતિહાસ બધા ધર્મના માણસોને યાજ્ઞનું સ્થાન અને એવું કરવામાં પોતાનો શોભા આપશે.

માર્ગદર્શક
દરાવો

બાળવધ :

રા. કંમનવાસ બાડવાળાએ બાળકોના ખરણપ્રમાણ સંબંધી જો કાગળ લખ્યો છે તેની ઉપર અમે વાંચનારનું આમ્ર ધ્યાન ખેંચવા પ્રયત્ન કરીએ. ન્યૂઝીલેન્ડમાં એક વર્ષમાં એક દળર બાળકોમાંથી ૫૧ નું મરણ થાય છે, મુંબઈમાં ૩૨૦ અને

સંયુક્ત પ્રાંતમાં ઉપર. આ હકીકત ગમે તે રીતે તપાસીએ તોપણ આપણને કમકમાટી ઉપજવનારી છે. કારણે સખળ અને ઉપાય થઈ શકે તેવાં છે તેથી વિચારવા લાયક છે. અને પ્રતિકૂળ કાળોમાં વધારો થતો જાય છે. કારણોમાનાં કેટલાક નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) હવા, (૨) ખેરાક, (૩) બાળવિવાહ અને દુનિયાં, (૪) સ્વચ્છતા, (૫) આરોગ્ય વિશે અજ્ઞાન, અને હવે (૬) અસહ્ય મોંઘવારી.

આમા માત્ર છેલ્લા કારણમાં જ અત્યારે સરકાર મુખ્ય ભાગે જવાબદાર ગણી શકાય. અમે આમ ભેદ પાડીએ છીએ એવું કારણ એ છે કે આપણા અનેક વ્યાધિઓ અને તૂટીઓને સાર આપણે સરકારને દોષ દીધે છીએ. એવું કહેવાની ટેવ પડી ગઈ છે કે જો આપણને સ્વચ્છતા મળે તો આપણા બધા વ્યાધિઓ એટલે બાળકોના ભારે મરણપ્રમાણનો વ્યાધિ પણ તુરત મરી શકે. સામાન્ય રીતે એટલું ખરું છે કે દેશમાં બૃહમરો વધતો જાય છે તે સ્વચ્છતા મળે એટલા થવાનો સંભવ છે. તોપણ આપણા ઘણા વ્યાધિઓ સ્વચ્છતા મળ્યા છતાં પણ આપણે સેવા નોંધતા થોડા ધલાને નહિ લઈએ તો હાલા જ હશે, અને એવી વસ્તુ આપણે આજનો વિષય છે.

આપણી હવા આપણે બદલી શકતા નથી. સારામા સારી હવાવાળા મુલકો-માનો ન્યૂઝીલેન્ડ એક પ્રદેશ છે. પ્રમાણમાં હિંદુસ્તાનની હવા દુર્ભોજ કરનારી ગણાય છે. ઘણી ગરમીમા શરીરને ખરાબર બાંધવું એ મુશ્કેલ છે. ગરમી કરતાં પણ ભેજવાળા પ્રદેશ વધારે હાનિકારક છે એવો સાર્વત્રિક અનુભવ છે. એમ છતાં ધૃધરે મનુષ્યને એટલી શક્તિ આપી છે કે તે ધણે ભાગે આવી અગવડોને ઓળંગી શકે છે. ઓઝાવતા પ્રમાણમાં સૌ કોઈ આવી અડચણો દૂર કરે છે. જેટલે દરજ્જે મરણપ્રમાણ એટલું કરવામા હવા પ્રતિકૂળ છે તેટલે દરજ્જે આપણે થોડા ધલાને લઈને હવાની પ્રતિકૂળતા મટાડી શકીએ છીએ. આમાં આપણી ગરીબાઈ એ મોટામાં મોટું વિધન છે. બાળકોને સંબંધી આપણું અજ્ઞાન એટલું જ વિધન છે.

બાળકોને ખેરાક હંમેશા જોઈએ તેવો નથી હોતો. બાળકોના ખેરાકનો વિષય સમજવો ઘણો સહેલો છે. બાળક માતાના દૂધ ઉપર અને માતાનું દૂધ બંધ થાય એટલે ગાયના દૂધ ઉપર જ ઉછેરાવું જોઈએ, તેને બદલે બાળકને દાંત નથી આવ્યા હોતાં તેના પહેલાં દૂધને બદલે રાધેયું અનાજ આપવામાં આવે છે. બાળકની હોજરી અનાજ પચાવવા તૈયાર નથી હોતી એના પહેલા તેને અનાજ મળે છે.

તેથી બાળકને રોગો થાય છે તે નબળું બને છે અને કેટલીક વેળા વગરમોતે મરે છે. અયોગ્ય ખોરાકમાં પણ આપણી મરીબાદ અને આપણું અજ્ઞાન મુખ્ય કારણ છે.

ઉપરનાં બંને કારણ કરતાં પણ મોટું કારણ બાળવિવાહ અને કન્યા છે. પંદર વર્ષની છોકરી પ્રસવો લાવક હોય નહિ, એવી છોકરીના સંતાનમાં શબ્દર અથવા જીવનશક્તિ મંદ હોય છે. આપણાં બાળકો એટલાં દમ વિનાનાં હોય છે કે તેને ઉછેરમાં એ ઘણી સુરક્ષાનું કામ થઈ પડે છે. તેથી ઘણાં બાળકો પોતાના પહેલા વર્ષની અંદર જ મરણ પામે છે. અને જેમ બાળવિવાહને તેમ કન્યાને યજ્ઞાં બાળકોનાં મરણ ઉપકારી છે. અયોગ્ય ઉપર પહોંચ્યા પછી જે પુરો જાન કરે છે તેને ચતી પ્રજા ન જાણી શકે એ નવાઈની વાત નથી.

વળી સ્વચ્છ એ પણ બાળકોના મરણનું પ્રમાણ અવરય વધારે છે. પશ્ચિમના ક્રાંતિ ધર્મને અર્થે નહિ પણ પોતાના શરીરની મુખાકારીને અર્થે, અને ઘણી મુજબ થઈ તો તેનું પાલન કરવું સુરક્ષા થાય તેથી, પ્રજેત્તિ ઉપર અંકુશ રાખે છે. આપણે માટે એવો હેતુ સ્વચ્છ શૈક્ષણ પૂરતો નથી થતો. પણ હિન્દુસ્તાનમાં આપણે પશ્ચિમના દેશોની અપેક્ષાએ ધર્મમય જીવન માળવાનો બારે દાવો કરીએ છીએ. એમ જતાં આપણે ધર્મે સુકેલા અંકુશને ગણકારતા નથી; તેથી ઘણાં માયાપો ધર્મનો કે અર્થનો વિચાર કર્યા વિના વિપયાસકત રહી પ્રજાની ઉત્પત્તિ વખતે કે કલપતે કહ્યા જ કરે છે. પરિણામે જાણે અજાણે, રોગી બાળકો જન્મે છે અને તેથી વ્યાસાવસ્થામાં જ મૃત્યુને વશ થાય છે.

પ્રાચીન કારણ આરોગ્ય-વિધેના નિયમોનું આપણું અધોર અજ્ઞાન છે. માતા અથવા પિતા બેમાંથી એકને એ વિધે કાંઈ જાન નથી હોતું. ન્યાં જાન છે ત્યાં તેનો અમલ કરવાનું આજ્ઞાસ છે, અને ન્યાં આજ્ઞાસ નથી ત્યાં સાધનોનો અગાવ છે. પરિણામ એનું એ જ આવે છે કે બાળકોમાં મરણ વધતાં જાય છે. ઘણી વેળા કેવળ અજ્ઞાની સેવાથી બાળકોની હલાતું કારણ બને છે. તેને સુત્રાવરીની માનજતની ખચર દોતી નથી. સામાન્ય નિયમોનું પાલન માતા પાસે એ કરાવતી નથી. તેથી બાળકો જન્મતાં જ દેહાદી રિથિમાં ફરે છે અને મરણનો ભોગ થઈ પડે છે. જે પ્રથમના જે માસ સુધીમાં બાળક ઉઠી ગયું તો સુમાણીના જોટલી જ અજ્ઞાની માતા બચ્ચાને ગમે તેમ ઉછેરીને ન્યાં તેને મારતી નથી ત્યારે તેની તળીયનને તો જરૂર ધક્કો પહોંચાડે છે.

બાળવિવાહ
અને કન્યા

સ્વચ્છ

આરોગ્યનું
ધોર અજ્ઞાન

છેલું કારણ વધતી જતી અસહ્ય મોંઘવારી છે. મોંઘવારીને લીધે દૂધધાના સાંસાં પડે છે. ધડના ખોરાકની જરૂર છે ત્યાં ધડ પણ મળતા નથી. એટલે માતાનું દૂધ દહાડે દહાડે નળણું થાય છે. ને માતાનું દૂધ બધું થતાં માતાના જ્ઞાન છતાંયે બચ્ચાને સારું કે પૂરતું દૂધ મળતું નથી. ટાકને સમયે કપડા નથી મળતાં. ઘરની સગવડ પણ ઓછી જ મળે છે. આમ મનુષ્યોની પ્રતિકૂળતા એટલી બધી છે કે બાળકોનાં મરણનું જે બચકર પ્રમાણુ રા. ખાડવાળાએ બતાવ્યું છે તેમાંથી ઉગરકુ મુરકેલ થઈ પડ્યું છે.

એમ છતાં ઉપાયો લીધે જ છૂટકો છે. ઉપાયો લઈ સકાય એવા છે, પ્રજ્ઞની કેળવણી સારા પાયા પર મુકાય તો સહેજે બાળક ઉછેરવાનું સામાન્ય જ્ઞાન મળે. દરમિયાન બાળકોને નિયમો સમજાવવા સારું ઘણી સરળ ભાષામાં નાના પુસ્તકો લખી તેના ફેલાવો થાય, લાપણો મારફતે માતૃપિતાને જ્ઞાન અપાય, બેન્ચવાળી હવામાથી કેટલેક દરજ્જે દરેક જણ પોતાનો બચાવ અર્થ પ્રયત્નથી કરી શકે છે. ઘરની આસ પાસનો ને ઘર માહેનો ભેજ જતમહેનવે દૂર દૂરી સકાય. બાળકને સાક દૂધ બીજી કરકસર કરીને પણ મેળવવું અશક્ય ન હોવું જોઈએ. દૂધના જેવો સમૂહ ખોરાક બીજો નથી. દરેક પુરુષ પોતાના વિષય ઉપર અંકુશ મુખી જ્યારે પોને લાયક હોય તથા બચ્ચાની માવજત કરવાની શક્તિ ધરાવતો હોય ત્યારે જ પ્રત્નેત્પત્તિ કરે. વિષમ કાળમા પ્રજ્ઞની ઉત્પત્તિ કરવી એ મહાન હિંસા છે એમ નમજીને પણ વિષયાસક્તિ રોકવાની જરૂર છે. આરોગ્યના નિયમો સમજી લેવા એ મુસીબતની વાત નથી. મોઘ વારી એ એવી પીડા છે કે તેના ઇલાજ કોઈ પણ રીતે થઈ જ રહેશે એવી અમારી માન્યતા છે. પ્રજ્ઞની કંમાણી વધે તો મોઘવારી સહન થાય. એટલે કે તે કંમાણી વધશે અથવા મોઘવારી દૂર થશે એમા અમને શક નથી. જગા આપણો ધર્મ તે મોઘવારી દૂર કરવાના ઇલાજો જ લેવાનો છે. આ પોતે એક નોખો અને મોટો વિષય છે. તેનો વિચાર બીજી વેળાએ કરશું. અમારી ઉમેદ છે કે પ્રજ્ઞજીવનના ભાગ લેનાર દરેક વાચનાર બાળમરણની સંખ્યા ઓછી કરવા સારું જે ઉપાયો પોતાથી લેવાય એ લેશે.

હંટર કમિટી

આ કમિટીનું અમદાવાદનું કાર્ય પૂરું થયું છે. કમિટીની પામે રજુ થયેલો પૂરાવો એટલું સિદ્ધ કરે છે કે પ્રથમ બૂલ પ્રબલ્ગની હતી, સરકારની નહિ. સરકારે રા. ગાંધીને પકડ્યા એ વાતને આપણે ખાદ કરી છોડે છે, કેમકે જે સરકાર કોમને પકડે ને પકડાયેલ માણસ લોકપ્રિય હોય ને તેવા માણસને સરકાર ન બંધ પકડી શકે એવી લોકમાન્યના યાચ તો પ્રબલ્ગો કારભાર ન ચાલી શકે. એવા માણસને પકડવાનું સરકાર પાસે સજા કરણ હોયું નોંધે એ ખરું છે. એવા માણસને પકડના પહેલાં મરકારે મુલેલ બળવવાનો સારો બદોખત કરવો નોંધે એ પણ ખરું છે. છતાં સરકારે અમુક માણસને પકડ્યો તેથી લોકોને ખુનામચી ફેલાવવાનો કે મકનો બાળવાનો હક પ્રાપ્ત થતો નથી. વળી અમદાવાદમાં એવું કંઈ રચનાિક કાર્ય પોલીસે તા. ૧૧મી એપ્રિલે નહોતું કર્યું કે જે પરથી લોકોને ખુન કરવાનું કે મકનો બાળવાનું બહાનું પશુ મળે.

પ્રથમ બૂલ
પ્રબલ્ગ

એટલે પૂરાવો એમ સિદ્ધ કરે છે કે મકનો બાળવામાં અને ખુન કરવામાં પોલીસે મંજૂર બૂલ કરી અમદાવાદને નુકસાન પહોંચાડ્યું છે.

અમે એવા અવાજ પણ સામળીએ છીએ કે એ દુષ્ટથી જ રા. ગાંધીને સરકારે ડોક્યા. તારીખો તપાસતાં તે વાત ખોટી જ પડે છે, કેમકે જે વખતે રા. ગાંધી ઠૂટ્યા તે વખતે અમદાવાદમાં ખુન નહોતાં થયા. રા. ગાંધી ૧૨મી એપ્રિલે બપોરના ઠૂટ્યા. તેમને મુંબઈમાં છોડી મુકવાનો દરાવ તો તા. ૧૦મીની સાંજે થયો. ત્યારે તો અમદાવાદમાં કંઈ જ થયું ન હતું.

દુષ્ટથી
નુકસાન

પણ ખુનથી અને મકનો બાળવાથી ઘણું નુકસાન થયું એ તો આપણે બહુ ઈચ્છીએ. અનેક માણસોને જેલમાં બંધ પડ્યું છે, અમદાવાદની દુપર મોટા દંડો ગણાયા છે અને અમદાવાદને શરમાવાનું કારણ આપ્યું છે.

સરકારે જે છલાએ દુષ્ટક દબાવવાને સાર લીધા તેને વખોડવા અથવા તેની દીકા કરવી એ કેટલેક દરજ્જે ધૂષ્ટતા ગણાય. પંચમની સાથે મરખામચી કરતા સરકારે અહીં એટલી બધી સહનગીક્ષતા વાપરી છે કે આપણે તેમની નાની ભૂલોને કદી વખોડવી યોગ્ય ન ગણાય, છતાં ન્યાં મુખોપ વિચારવા બેસીએ ત્યાં દોષો પણ ગણાવા વિના ન આવે.

સરકારની
સહનશીલતા
અને ભૂલો

‘માર્શલ લૉ’ ની જરૂર ન હતી, માર્શલ લૉની રૂએ જે હુકમ કાઢ્યો તેની જરૂર ન હતી. તેથી નિરપરાધીઓ માર્યા ગયા. નડિયાદ-બારેજી પર ખોટા ને પક્ષપાતી દંડો લુકમ થયો. આ સરકારની કૃષ્ણીતી બ્રૂલો છે. તેને સુધારવાનું કંઈક અંશે હંટર કમિટી માધન છે.

ત્યાગ્રહ ઉપર કમિટીના સભાસદો અને રા. ગાંધી વચ્ચે જે સંવાદ થયો એ બાબતે આ છે. તેથી અમે તે બંને તેટલે દરેકજે અક્ષરશઃ આપવા પ્રયત્ન કરીશું. સત્યાગ્રહ એ ખુનામરકી મટાડવાનો અને પ્રજાહકનું રક્ષણ કરવાનો ઉપાય છે એ વાત આ સંવાદ સારી રીતે બતાવી આપે છે.

† પૂર્વ આક્રીકામાં પ્રબળ વિરોધ !

મિ. ઐઝુલો મોમ્બાસાથી તાર છે. તેમાં તેઓ કહે છે કે:

“હિન્દીઓની રાજકીય સ્વતંત્રતાને બચાવવામાં નાખનાર જે કાયદો ઘડવાની વાત ચાલી રહી હતી તેનો પૂરો ખરડો પ્રગટ થયો છે:-

‘પહેલું એ કે આ ખરડાનો ઉપયોગ સને ૧૯૧૬ના અણુમતા લોકોને ખસેડવાને હથેલી તરીકે કરવામાં આવે’

‘બીજું’ એ છે કે આફ્રિકાનાં સંરક્ષિત સંસ્થાનોની હદમાં રહેનાર પરંતુ ત્યાંનાં વતની નહિ એવા કોઈ પણ રાખસને વિષે મવનર-ઇન-મકુન્સિસને જે સત્તાવાર રીતે એવી બાતમી મળે કે એ રાખસની હાજરી અનિષ્ટ છે તો તેની ઉપર હુકમ કાઢીને ગવર્નર તેને એ હુકમમાં લહેર ફેંકી મુલતની અંદર મનકુર સંસ્થાનોની હદ છોડી ચાલ્યા જવાની ફરજ પાડી શકે.

‘ત્રીજું’, આવા હુકમનું જે કોઈ ઉલ્લેખ કરે તે ૧૫૦૦ રૂપિયા સુધીના દંડને અગર બંને પ્રકારની કેદની છ માત્રથી વધે નહિ એટલી સખને, કે દંડ તથા સખ એ બંનેને પાત્ર થાય. આવી સખ કોઈને યેચી હોય તેમ છતાં અગાડની હજમની રૂએ તે જ રાખસની માને બીજા હુકમો કાઢવાની ગવર્નરની સત્તાને જરાયે બાધ નહિ આવે.”

“ધારાસભા બંનેવારીની ૧૯મીએ મળવાની છે. રાજદારીઓને એનો હુકમપ્રયોગ કરતાં અટકાવે એવી ભતતી મર્યાદાઓ આ કાયદામાં બિવહુલ નથી રાખવામાં આવી. ઇકોનોમિક કમીશનનો મોટો ચોપરો બરીને જે ગુરાવો બહાર આવ્યો છે તેમાં હિન્દીઓ નીતિમાં પવિત છે એવું સિદ્ધ કરનાર વજુદવાળો મુદ્દો એકે નથી. હિન્દુઓના આરિઝનો જે ગુરાવો અમે આવ્યો છે તેથી સૌ નિરુત્તર તો ગયા છે, પણ દક્ષિણ આફ્રિકાને પગલે આફ્રિકાની ગોરાઓની હડ જરાયે નરમ પડી નથી.”

સ્વાથી
ચળવળ

આ તારની ઉપર દીકાની બાએ જ જરૂર છે. આફ્રિકામાંના હિંદીઓની સામે
 મળ વિરોધ હોય છે. ગરી નક્ષ મતિ પ્રમાણે જે કાયદો કરવાની વાત ચાલી
 રહી છે તેનું સ્વરૂપ મહાઅનર્થકારી છે અને તે પ્રત્યેક હિંદીને એવા અમલદારવર્ગની
 દ્વારા પર છોડી દે છે કે જે વગર હિંદીઓના સામેવાળા આ સ્માર્થી ચળવળો
 ગોરાઓની શેઠમાં દબાયેલો છે. હિંદી વસાહતીના માથા ઉપર નીચી બાંધતમાં પાતલ
 હોવાનું જે તદ્દત જૂનું આળ પડાવવામાં આવ્યું છે તે એકાંત બતાવી આપે છે
 કે એ ચળવળમાં ધર્માંધર્મના વિચારનો લેશ પણ નથી. હિંદીઓને સંપૂર્ણ ગુલામ-
 ગીરીમાં હોમવાનું પ્રથમ પગથીયું હોય તેવો મને આ થવા ભરેલો કાયદો ભાસે છે.
 અહીંના હિંદીઓએ આજકાલના આવેલા ગોરા વસાહતીઓની બરોબરીના
 દરજ્જા માટે દાવો કરવાની છાતી બતાવી છે. વેપારની અંદર પેતાના ગોરા
 સમોપડીયા જે મગર દરજ્જાને લોગવે છે તેમાં ભાગ પડાવવાની તેમણે હિંમત
 દાખવી છે. ગોરાઓએ અમલદારવર્ગને સાધી લીધો છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જેનું હિન્દુસ્તાનનો
 ધરમેળે સમાધાન કરી લેવું સક્ય હતું અને કદાચ જરૂર પણ હતું તેનું સમાધાન
 પૂર્વ આફ્રિકામાં પણ કરાય એવી ત્યાંની સ્થિતિ છે જ નહિ. દક્ષિણ આફ્રિકાની
 સ્થિતિ પૂર્વ આફ્રિકા કરતાં નિરાળી જ હતી. પૂર્વ આફ્રિકામાં જેટલા જેટલા
 વસાહત કરવા આવ્યા છે તે જાધાની સાથે બરોબરીના ધરિદર હક તો સહુની
 જેમ હિંદીનો પણ છે જ, પરંતુ હિંદીને તેના ઉપરાત 'વહેયો તે પહેયો' નો હક
 પણ પ્રાપ્ત થાય છે. મને હમેં રહે છે કે તેમનો રાજકીય તેમજ શહેરી તરીકેનો
 દરજ્જો જળવાય એટલા માટે તેમના આ હકને આપ્યા હિન્દુસ્તાનનો સામટો ટેકો
 મળશે, અને હિંદી નરકાર કાઢી ના ન પડાય એવા પોતાના હકને જો તેટલા
 વાપરીને પૂર્વ આફ્રિકામાં વસેલા બ્રિટિશ હિંદીઓનું રક્ષણ કરવાની પોતાની ફરજ

ગાંધીજીની જીવનની*

લેખી એકરાર

હેત્યાં ત્રીસ વર્ષથી હું સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ ને તેનું પાલન કરતો આવ્યો છું. સત્યાગ્રહના સિદ્ધાંતોને હું જે સ્વરૂપે અત્યારે પાઠાનું છું તે સ્વરૂપમાં તે ક્રમે ક્રમે વિકાસ પામ્યા છે.

ઉત્તર અને દક્ષિણ ધ્રુવ વચ્ચે જેટલું અંતર છે તેટલું સત્યાગ્રહ અને 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' વચ્ચે છે. 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' નમ્રતા લોકોનું દયિયાર છે અને પોતાનો હેતુ જરૂર લાવવા શારીરિક બળ વાપરવાનો કે તોફાન કરવાનો તેમાં બાધ નથી. પણ સત્યાગ્રહ તો સમજામાં સમજા લોકોનું દયિયાર છે અને તેમાં કાંઈ પણ પ્રકારનું રમખાણ મચાવવાનો ખ્યાલ પણ ન હોય શકે.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં પૂરું આઠ વર્ષ સુધી હિન્દીઓએ જે બળનો ઉપયોગ કર્યો હતો તે બળને મેં તે વખતે 'સત્યાગ્રહ'નું નામ આપ્યું હતું. એ જ અરસામાં બ્રિટિશ ટાણુઓમાં તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં 'પૅસિવ રીઝિસ્ટન્સ' ની લડત ચાલતી હતી તેનાથી બેઠે બતાવવાને મેં આ શબ્દ ચોાલ્યો હતો.

એ શબ્દનો મૂળ અર્થ સત્યનો આગ્રહ છે. એટલે કે તે સત્યબળ છે. મેં તેને પ્રેમબળ અથવા આત્મબળ પણ કહ્યું છે. છેક શરૂઆતમાં મેં સત્યાગ્રહનો, અમલ કરતાં જોયું હતું કે સત્યને પાળવામાં સામા માણસ ઉપર હુમલો કરવાનો ઇરાદો હોય જ નહિ, પણ ધીરજથી અને સહાનુભૂતિથી તે માણસને બૂલ કરતો અટકાવવાનો જ હેતુ એમાં હોય; કારણકે એકને જે સત્ય લાગે તે બીજને બૂલખરેડું પણ લાગે, ધીરજ એટલે જતે દુઃખ સહેવું. એટલે આ સિદ્ધાંતનો અર્થ એ થાય કે સામા માણસ ઉપર નહિ પણ પોતાની જાતે દુઃખ ખમીને સત્યને પાળવું.

પણ રાજકારણમાં લોકોની લડત તો ઘણુંખડું અન્યાયી કાયદાઓ રૂપી ભૂલોની સામે ચલાવી જ હોય છે. ત્યારે અગ્રહઓથી કે એવી બીજી રીતે તમે કાયદો અમલમાં મુકનારને તેની બૂલનું ભાન કરાવવામાં નિષ્ફળ નીવડે, ત્યારે જો તમે

તે બહુને આધીન થવા માગતા ન હો તો તમારે સાફ માત્ર એટલો જ ઉપાય રહ્યો કે કાં તો તમે તેવો કાયદો અમલમાં મુકનારને શરીરબળ વાપરીને તમને નમવાની ધરજ પાડો, અથવા તો કાયદાનો ભંગ કરીને અને તેને સાફ થતી શિક્ષા પહોંચી લઇને જાતે દુઃખ સહન કરો. આથી સત્યાગ્રહ એટલે દીવાની કાયદાઓનો ભંગ એમ લોકો સમજે છે. તેમાં ફેગલારી નાંહ પણ દીવાની કાયદાઓનો જ ભંગ કરવાનો હોય છે.

સાધારણ રીતે કાયદાનો ભંગ કરનાર માણસ દુષ્કર્મી કાયદો તોડે છે અને તેની શિક્ષાથી દર ભાગવા મહેનત કરે છે. પણ સત્યાગ્રહી તેમ નથી કરતો. કાયદાના ભંગથી જે શિક્ષા થાય તેની ધીકથી નહિ પણ સમાજના કલ્યાણને માટે તે કાયદાને ભરૂંના ગણે છે, તેથી સત્યાગ્રહી હમેશા કાયદાને માન આપે છે. પણ એવા કેટલાક પ્રસંગો આવે છે—જેને કે તે સાધારણ રીતે જૂલ જ હોય છે—જ્યારે અમુક કાયદા એના અંતઃકરણને એટલા બધા અન્યાયી લાગે છે કે તેને આધીન થવું એ દુઃખ ગણાય. આવે વખતે તે ખુલ્લી રીતે અને વિનયપૂર્વક તેનો ભંગ કરે છે અને તેની શિક્ષા શાંતિથી સહન કરે છે. વળી કાયદો ધનાસ્ત્રા વર્તનની સામે પોતાનો વાધો નોંધાવવાને જે કાયદાનો ભંગમા અનીતિ સમાવશી ન હોય તેવા બીજા કાયદાઓનો પણ ભંગ કરીને એટલે અંશે રાજ્યને મદદ કરવાનું પણ તે બંધ કરે છે.

મારા મત પ્રમાણે સત્યાગ્રહ એટલો મુદ્દર અને અર્થસાધક છે અને તેનો સિદ્ધાંત એટલો સરળ છે કે તેના ઉપદેશ બાળકોને પણ કરી શકાય. ગીરમીટીઆ મજૂરને નામે જોળાખાતા હજારો ગ્રીયુરો અને જાળકોને દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને તેના સરસ પરિણામ આવ્યા હતાં.

જ્યારે રોલેટ કાયદા પ્રમટ કરવામાં આવ્યા ત્યારે મને એમ લાગ્યું કે બ્રિટનની અંતઃવ્રતને તે એટલા બંધનકર્તા હતા કે તેની સામે થવામાં અને તેટલું બળ અજમાવવું જ લેઈએ. મેં એ પણ જોયું કે તે કાયદાની સામેનો વિરોધ દિંદીઓમાં સર્વસામાન્ય હતો. સમગ્ર પ્રજાવર્ગને અલગમતો હોય એવો કાયદો વડવાને ગમે તેવા આપણી રાજ્યને પણ હક નથી, તેા પછી હિન્દી સરકાર જેવી બધારણની રૂઢિ અને તેના કામસા પાળતી સરકારથી તો આમ ન જ થઈ શકે. મને એમ પણ લાગ્યું કે આ કાયદા સામેની અળગળ બેસી ન જાય અથવા તો તોફાનને રસ્તે ચડી ન જાય તે માટે તેને ચોક્કસ દિશામાં વાળવાની જરૂર હતી.

તેથી કાયદાના ભંગના તત્ત્વ પર બાર મુદ્દોને દેસને સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ આપવાની જે દિશત ધરી. આ અળગળ કેવળ આંતરિક અને પવિત્ર છે; તેથી

રાલેટ કાયદો

૧૬૩

૬ઠ્ઠી એપ્રિલના એક દિવસને સારૂ ઉપવાસ અને પ્રાર્થના કરવાની તે તમામ કામકાજ બંધ રાખવાની મે સૂચના કરી. આને સરસ જવાબ એકથી બીજા છેડા સુધી આખા હિંદુસ્તાનમાંથી અને નાના ગામડામાંથી પણ મળ્યો, જેકે આને માટે કંઈ પણ વ્યવસ્થા કે મોગી તૈયારી કરવામાં આવી ન હતી. મને જેવો વિચાર સૂઝ્યો તેવો જ તે મે પ્રજા આગળ મુક્યો. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલને દિવસે લોકોએ કાઈ પણ તોશાન કર્યું નહિ, તેમ પોલીસ જેડે પણ કાઈ ઝપાઝપી થઈ નહિ હડતાળ કેવળ મગજમાં અને સ્વયંબૂ હતી, જે કાગળ દ્વારા આ વિચાર જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો તે હું આ સાથે રજુ કર છું.

૬ઠ્ઠી એપ્રિલના દિવસ ઉજા-આ પછી તુરંત જ કાયદાનો ભગ શરૂ કરવાનો હતો તે હેતુથી સત્યાગ્રહ સભાની કમિટીએ કેટલાક ગવર્નમંટ કાયદા પસંદ કર્યા હતા, અને તેથી સ્વરાજ્ય વિષેનું મારું ચોપાનીક, સર્વોદય નામનું રસ્કિનના એક પુસ્તકનું બાયાતર, સૉક્રેટિસનો બચાવ અને તેનું મરણ એ વિષે લેખ, વગેરે જે તદ્દન નિર્દોષ સાહિત્યની સરકારે બંધી કરી હતી તે વેચવાનું અમે શરૂ કર્યું.

૬ઠ્ઠી એપ્રિલને દિવસે હિંદુસ્તાન જેવું સમગ્ર યથુ તેવું પહેલા કદી પણ જોવામાં આવ્યું ન હતું એ વિષે તો કાંઈ પણ શક નથી, જે લોકો બમલીત રહેતા હતા તેમને સરકારનો દર ન રહ્યો વળી 'અત્યાર સુધી પ્રજાનો મોટો સમુદાય તો સુશુભિમા જ હતો. આગેવાનોએ તેમના પર કાંઈ પણ મગીન અસર પહોંચાડી ન હતી તેમને કાંઈ તાલીમ મળી ન હતી તેમને એક નરી રાક્ષિતનું ભાન થયું, પણ તે શુ છે અને તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એની તેમને સમજ ન હતી.

દિલ્હીમાં જે મોટો પ્રજાવર્ગ પહેલા અચેનન રહ્યો હતો તેને કાલુમાં રાખવાનું કામ આગેવાનોને વંસમુ લાગ્યું હું અમૃતસર જાઉં અને સત્યાગ્રહનું શાંત સ્વરૂપ લોકોને સમજાવું એમ ડૉ. સત્યપાલ ઇચ્છતા હતા. દિલ્હીથી સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી અને અમૃતસરથી ડૉ. સત્યપાલે મને લખ્યું કે મારે લોકોને શાંત કરવાને માટે અને સત્યાગ્રહનું સ્વરૂપ સમજાવવાને માટે તે બન્ને સ્થળે જવું હું પહેલા કદી અમૃતસર અને પંજાબ પણ ગયો ન હતો. આ બન્ને ગૃહસ્થોના સંદેશ સત્તાધારીઓના જોવામાં આવ્યા હતા, અને બન્ને સ્થળે હું શાંતિ ફેલાવવાને માટે જતો હતો એ તેઓ જાણતા હતા.

હું ૮મી એપ્રિલને દિવસે દિલ્હી અને પંજાબ જવા મુબમથી નીકળ્યો અને ડૉ. સત્યપાલ કે જેમને હું પહેલાં કદી મળ્યો ન હતો તેમને દિલ્હીમાં મને મળવા

મેં તાર ક્યો. પણ મથુરાં છોડ્યા પછી દિલ્હી પ્રાંતમાં મને દાખલ થતો અંટકાવવાને એક દુકમ બનવવામાં આવ્યો. મને લાગ્યું કે એ દુકમનો બંધ કરવાની મારી ૧૨૦૪ હતી, અને તેથી હું મુસાફરીમાં આગળ ચાલ્યો. પછી પલવલ આગળ મને પંબળમાં જતો અંટકાવવાનો અને મુંબઈ ધલાકામાં જ રોકવાનો દુકમ મળ્યો; અને પોલીસની એક ટુકડીએ મને પકડ્યો અને ગાડીમાંથી ઉતાર્યો. જો પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટે મને પકડ્યો તેઓ મારી સાથે અત્યંત સભ્યતાથી વર્ત્યા, અને પહેલી જ ગાડીમાં મને મથુરાં લઈ જવામાં આવ્યો; ત્યાંથી તેઓ સવારમાં એક બારખાનાં-માં મને સવાઈ માધવપુર લઈ ગયા. ત્યાં પેશાવરથી આવતી મુંબઈની મેલમાં હું બેઠો અને સુપરિન્ટેન્ડન્ટ બાવરિંગે મારો દબાવે લીધો. મને ૧૧મી તારીખે મુંબઈમાં છૂટો કરવામાં આવ્યો.

દરમિયાન અમદાવાદના, વીરમગામના અને સામાન્ય રીતે ગુજરાતના લોકોને મારા પકડાવાના ખબર મળ્યા. તેઓ ઝુલતી જન્યા; તેમણે દુકનો બંધ કરી; મોટા ટોળાં ભેગાં થયા; તેમણે ખુન અને લૂટ કર્યા; આગો લગાડી. તાર દાખા અને ગાડીના પાટા ઉમેડી નાંખવાનો પ્રયત્ન કર્યો.

ગુજરાતમાં
તેજન

થોડા જ વખત પર મેં ખેડાના ખેડૂતોની વચ્ચે રહીને કામ કર્યું હતું અને હળસો પુર્યો અને જીંઓ સાથે હું મળ્યો હતો. અનસૂયા બહેનના કહેવાથી અને તેમની સાથે રહીને અમદાવાદના મીલમજૂરોનું કામ મેં કર્યું હતું. મીલમજૂરો તેમની કદર કરતા અને તેમને પૂજતા. તેઓ પણ પકડાયાં છે એવી ખોટી અફવા હોડી એટલે અમદાવાદના મજૂરોનો ગુસ્સો ખૂબ તપી ગયો. વીરમગામના મજૂરો જ્યારે મુસીબતમાં હતા ત્યારે અમે જન્મે તેમને મળ્યા હતા અને તેમની વતી વચમાં પડ્યાં હતા. મારી તો ખાતરી છે કે મને પકડવાના ખબર અને અનસૂયા પકડવાની ગપ સાંભળાને સોડો ગુસ્સો થયા તેથી જ તેમણે અત્યાચાર કર્યો.

હું લગભગ આખા દિલ્હીપ્રાંતમાં વતસાહુકાય સાથે બાજો છું અને તેમની સાથે મેં ખુલાસાથી વાતો કરી છે. તે ઉપરથી આ અત્યાચારની પાછળ કાંઈ પણ અસરકારક ચળવળ હોય એમ હું માનતો નથી. તેને દુસ્લહતું મોટું નામ પણ બાગ્યે જ આપી શકાય.

મારા મત પ્રમાણે સરકારની સામે જાંડ હોંકવવાનો આરોપ શું-હેંગારો ઉપર મુકવાનો સરકારે બૂલ કરી છે. આ હિતાર્થના પગલાથી અણબધું અને વધારે પડતું, કેમકે ધણીને સહેલું પડ્યું છે. અમદાવાદના મજૂરો ઉપર નાંખેલો દંડ મારે હતો અને

સરકારી
પગલાં

તે ઉધરાવવાની રીત વધારે પડતી દડક-તથા હરકરણી કરે એવી હતી. મજૂરો ઉપર ૨,૭૬,૦૦૦ રૂપિયા જેવડો મોટો દંડ નાંખવાના ન્યાય વિષે મને શંકા છે. નડિયાદ અને બારેજડી ઉપર વધારાની ઘોષીસ નાંખાઈ અને તેનો ખર્ચ બારેજડીના ખાતેદારો તથા નડિયાદના વાણીઆ તથા પાટીદારો પામેથી ઉધરાવવાનું હતું એ પગલાં પણ ખિલકુલ અકારણ અને ખારીલા જ ગણાય. મોરી એવી માન્યતા છે કે અમદાવાદમાં માર્શલ લૉ વિનાકારણ બહાર કરવામાં આવ્યો હતો અને તેના અવિચારી અમલથી કેટલાયે નિર્દોષ માણુઓના જીવ ગયા હતા.

બાકી મુંબઈ ઈલાકામાં જે વખતે પરસ્પર શંકાથી વાતાવરણ છવાઈ રહ્યું હતું અને શાંતિ જળવવાને લાવવામાં આવતા લશ્કરની ગાડીને ઉચલાવી નાંખવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યાથી અમલદારો સ્વાભાવિક રીતે ગુસ્સે થયા હશે તે વખતે ઉપર જણાવેલા મુદ્દા બાદ કરતાં તેઓ ઘણા જ સંયમથી વર્ત્યા એ વિષે મને શંકા નથી.

જુબાની

લૉ. હંટર-મિ. ગાંધી, સત્યાગ્રહની હીલચાલના પિતા તમે જ ને ?

ગાંધીજી-હા.

સ૦—કુકામાં એ હીલચાલનું સ્વરૂપ સમજવશે જરા ?

જ૦—શારીરિક બળને બદલે આત્મિક બળથી અને શુદ્ધ સત્યના જોર ઉપર લડવાની હિમાયત કરનારી આ હીલચાલ છે. મારી દૃષ્ટિએ, એ કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં લાગુ કરવામાં આવતો ન્યાય રાજદારી ક્ષેત્રમાં પણ લાગુ કરવાનો યત્ન છે અને પોતાનાં કુખોની દાદ મેળવવા જતાં એ એક જ રસ્તે પ્રજા ખુનામશીના ભયમાંથી બચી શકે તેમ છે એવો અનુભવ ઉપરથી મારો મત બંધાયો છે.

સ૦—રોલેટ કાયદાની સામે યવા તમે આ હીલચાલ ઉપાડી; તમે લોકોને સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવા કહ્યું ખરું ?

જ૦—હા.

સ૦—આ હીલચાલમાં જેટલા બને તેટલા માણુસો ભેળવવાનો તમારો ધરિદો ખરો ?

જ૦—હા; સત્ય અને અહિંસાના સિદ્ધાંતને કોઈ રીતે બાધ ન આવે એવી રીતે એ ચરતે લાખો માણુસો મને મળે તોપણ એમાંના એકેએકને હું વગર આનાકાનીએ સત્યાગ્રહની હીલચાલમાં દાખલ કરું.

સૌ—તમાગી હોલચાલ સરકાર વિરુદ્ધ છે એમ ન કહેવાય ?

જૌ—નહિ જ. એની કશી ભાવનામાંથી આ હોલચાલી ઉત્પત્તિ થઈ જ નથી.

સૌ—મિ. ગાંધી, તમે જરા સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞા તથા સરકારની દૃષ્ટિથી જોશો ?
ધારો કે તમે પોતે જ ગવર્નર હો તો તમારી સરકાર માટે ઉપાડવામાં આવેલી
આવી હોલચાલ વિષે તમે શું કહો ?

જૌ—જો દેશનો કારભાર માગ દાયમા હોય અને શુદ્ધ સત્યને જ શોધવા
આતર કોઈ શેકેર ચોક્કસ કાયદાઓને માન આપવાની ના પાડે તો હું તેમના કૃત્યને
કાયદેસર જ ગણું અને એમને હું મારા કરી લઉં. સાચો સત્યાગ્રહી જાતે માગે
તે જ હક પોતાના વિરોધીઓને પણ આપે.

સૌ—આવી જાનની હોલચાલ લાખો વખત જારી રહે તો રાજ્ય નબી
ચડી શકે ખરું ?

જૌ—જરૂર. દક્ષિણ આફ્રિકામાં લડત આઠ આઠ વરસ ચાલુ રહી છતાં ત્યાંનું
રાજ્ય અટક્યું ન હતું, અને લડત પછી જનરલ સ્મીથે અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે
દક્ષિણ આફ્રિકાના હિંદોઓની પેઠે જ બધા લડત ચલાવે તો પોતાને કશું વાધો
લેવાપણું ન હોય શકે.

સૌ—તમારી સત્યાગ્રહ-પ્રતિજ્ઞામાં તો એક કમિટી નક્કી કરે તે કાયદાઓ
તોડવાની જ વાત છે ને ?

જૌ—હા છ, અને પ્રતિજ્ઞાનો એ જ ભાગ વૈયક્તિક સ્વચ્છંદ ઉપર અકુશ
સુકનારો છે એ વાત આપની કમિટી સમક્ષ હું સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છું છું. સત્યાગ્રહની
હોલચાલને સાર્વજનિક કરવાનો ઇરાદો હતો એટલે એનો અકુશ સુકવો જ અને
ચોખ્ખો લાખ્યો.

વૈયક્તિક
સ્વચ્છંદ પર

સૌ—મિ. ગાંધી, ‘કપાળે કપાળે જુદી ગતિ’ એ કહેવત સત્યાગ્રહીઓને
પણ લાગુ ન પડે ?

જૌ—હા છ, પડે. અને એ કશો અનુભવ અને ચર્ચા સુધ્યો છે.

સૌ—એની પ્રતિજ્ઞાથી માણસના અંતઃકરણને તમે બાધી નથી લેતા ?

જૌ—હું જે રીતે એનો અર્થ કહું છું એ દૃષ્ટિએ નહિ જ. મારો અર્થ જૂન-
બરેલો નીવડશે તો ફરી આ હોલચાલ શરૂ કરવાનો પ્રસંગ આવે મારે મારી જૂન
સુધારવી રહી.

હો. હું.—ના, ના, મિ. ગાંધી, હું કંઈ તમને શીખામણ આપવાનો દાવો નથી કરતો.

ગાંધીજી—હું સમજ્યો; છતાં એવી માન્યતામાંથી, હું આ કમિટીની પણ રક્ષા કરી લેવા ઇચ્છું છું.

સૌ—પણ કાયદાના સવિનય ભંગનો સિદ્ધાંત તમને ભ્રમજનક નથી લાગતો ?

જૌ—મારી માન્યતા એથી હલકી છે. દેશને ખુનામરફીના વિચારો કરવામાંથી છોડાવી લેવાનો શુદ્ધ હેતુ જ કેવળ એના મૂળમાં રહેલો છે.

[ત્યારપછી લોર્ડ હંટરે હુંકમાં રોલેટ કાયદો પસાર થયા અગાઉના સંજોગો, હિંદી પ્રજા તરફથી ચોખ્ખેરથી એની સામે એકો વિરોધ, વગેરે વર્ણવી ખતાવ્યા અને એ કાયદાની સામે ગાંધીજીને શું વાધો હતો તેનો મર્મ સમજાવવા કહ્યું.]

ગાંધીજી—રોલેટ કમિટીનો રિપોર્ટ વાંચનાં અને એમ લાગ્યું કે રોલેટ કમિટી એ જે ભલામણો પોતાના રિપોર્ટને અંતે કરી તેવી ભલામણો, કરવા-પૂરતો પૂરાવો કે હકીકતો કમિટીની પામે ન હતાં. એ ભલામણો પરથી ઘડી કાઢવામાં આવેલા ખરડાઓનો દેશમાં સાર્વત્રિક વિરોધ થયો; ધારાસભામાં એકેએક હિંદી સભાસદે એનો વિરોધ કર્યો; પણ સરકારે એ વિરોધને તુચ્છકાર્યો. આ રિયલિટમાં વ્યક્તિ તરીકે અને એક મોટા સામ્રાજ્યના સભ્ય તરીકે અંત લગી એની સામે થયા વગર મારે માટે ખીલો રહેતો નથી એમ મેં જોયું.

સૌ—આ કાયદો ખુનામરફીના શુદ્ધાઓને પહોંચી વળવાના હેતુથી ધડવામાં આવ્યો છે એ તો તમે કબૂલ કરો છો ને ?

જૌ—હા છ. એના હેતુ તો વખાણવાલાયક જ ગણાય.

સૌ—ત્યારે એ હેતુ પાર પાડવાને સારૂ ધડવામાં આવેલી યોજનાના તમે વિરોધી છો; એટલે કે જે સત્તાઓ અધિકારીવર્ગને એમાં બક્ષવામાં આવી છે એ સામે તમારો વાધો છે, એમ જ ને ?

જૌ—હા છ.

સૌ—હિંદી રાજ્યપરદાણ કાનૂન ધડવામાં આવ્યો ત્યારે એ કાયદાની રૂએ આપવામાં આવેલી અજ્ઞાઓ એટલી જ વિશાળ ન હતી ?

જૌ—હતી જ. પણ એ કાયદો તો આપકાળ માટે. ધડવામાં આવ્યો હતો અને તેટલા વખત પૂરતો જ હતો. વળી તે પણ પ્રજાએ દુઃખી મને, કબૂલ

રાખેલો. રોલેટ કાયદો એથી તદ્દન બુદ્ધ પ્રકારનો છે અને ઉપરના કાયદોના અમલના અનુભવ પછી રોલેટ કાયદા સામેનો મારો વધો વધુ ગંજીવું બન્યો છે.

સૌ—મિ. ગાંધી, તમને ખબર હશે જ કે રોલેટ કાયદામાં સ્થાનિક સરકારના મત અને સલાહ લીધા વગર હિન્દી સરકાર કશું પગપું ન બંદે એવી વ્યવસ્થા છે.

જૌ—તે સાચું છે; છતાં ગવર્નની લગભગ જેના દ્વારે છે એ સરકારને દીવાની બની જતા મેં નજરે જોઈ છે, અને એવાના હાથમાં અસાધારણ સત્તા હું તો ન જ સોંપું.

સૌ—પણ રોલેટ કાયદો ખીણ કોઈ રીતે જ ન કરાવી શકાય ?

જૌ—અરે, મેં તો પગે પડી પડીને લૉર્ડ ચેમ્સફોર્ડને વીનમાં. તેઓ સાહેબની જોડે અને જેમને જેમને મારાથી મળી શકાય તે બધા અમલદારો જોડે હવે તોડી તોડીને મેં દલીલો કરી. પણ એ બધું વ્યર્થ નીવડ્યું. હાથમાં હતા એમાનો એકે ઉપાય અનુભવવા અમે બાકી નહોતો રાખ્યો.

સૌ—મિ. ગાંધી, વિરોધીઓને એટલી ઉતાવળે તમે કેમ સમજાવી શકો ?

જૌ—સત્યાગ્રહમાં ઉતાવળને અવકાશ જ નથી. મારી નજરમાં તો મેં લીધો એ એક જ રસ્તો ઉત્તમ અને વ્યાજબી હતો. માગ આત્માને દબાવે એવો દુક્રમ માગ પિતા પણ કહે તો મારી નજરમાં તો મારે માટે ઉત્તમમાં ઉત્તમ રસ્તો એ જ છે કે વિનયપૂર્વક મારે જોમના દુક્રમનો અનાદર કરવો; અને મર્યાદા બહાન જતો હોઈ તો હું આપની સન્મુખ દેહી બતાવવા દબ્યું છું કે એ જ ન્યાયને મારા કુટુંબમાં અનુસરતો આવ્યો છું. અને ‘તમારો આ દુક્રમ મારા અંતઃકરણને અપવિત્ર અને હુપિત લાગે છે, એનો અનાદર કર્યા વગર મારે પડે નથી,’ એમ માગ પિતાને કહેવું મારે માટે જો અનુચિત નથી તો એ જ ન્યાયે મારે મારા મિત્રને અગર કોઈ પણ સરકારને પણ એમ જ કહેવું અનુચિત નથી.

[પછી લૉર્ડ, હટ્ટે સાર્વનિક હકનાળને સમર્થ સલાહો મૂકવા શરૂ કર્યા.]

સૌ—હરતાળ એટલે દેશના બધા યોદ્ધાઓ એકસાથે પોતપોતાનું કામ બંધ કરવું, ખરું ને ?

જૌ—હા છ.

સૌ—એમ કરવાથી મારે મુરદેલીબરી સ્થિતિ ન હોવી યામ ?

જૌ—બહુ લાગે વખત હરતાળ આવું રહે તો થાય ખરી.

[પછી લોકોએ ખોળી ગણતરી કર્યાથી નહિ પણ રોનેટ કામદારને ના વાઇમ ગયની સમીતે મળ્યાની ખબર દેશના જુદા જુદા ભાગમાં વહેલામોડા મળ્યા તેથી દેશના અમુક ભાગોમાં તા. ૩૦મી માર્ચને દિવસે અને આખા દેશમાં બધે ૦ ૬મી એપ્રિલે લોકોએ હડતાળ કેવી રીતે પાડી એ માધીજીએ સમજાવ્યું.]

સ૦—હડતાળમાં ભળવાનું સંપૂર્ણપણે સૌ સૌની મગજ ઉપર જ રહેવું જોઈએ એ તો તમને કબૂલ ખરૂં ને ?

જ૦—હા જી. પૂરેપૂરું. પણ તે એવા અર્થમાં કે હડતાળને દિવસે કોઈને હડતાળમાં ભળવાનો આગ્રહ ન કરવામાં આવે. બાકી કોઈના દિવસોમાં ભળવાનું બલામણુ હસ્તપત્રકો, ચોપાનીઆઓ અગર બીજા હીલચાલના સાધનો દ્વારા કરવું એને હું પૂરેપૂરું કાયદેસર ગણું.

સ૦—હડતાળને દિવસે લોકો ટાંગાવાળાઓને હેરાન કરે એથી તો તમે વિરુદ્ધ છો ને ?

જ૦—પૂરેપૂરું.

સ૦—એવું અયોગ્ય વર્તન કરનારા લોકોની બાબતમાં પોલીસ વચ્ચે પડે તે તેમાં પણ તમારો વાધો નહિ ને ?

જ૦—પોલીસ ઘટતી હદમાં ગઈને અને સહનરીલતાપૂર્વક વર્તે તો હું વાધો ન લઉં.

સ૦—પણ હડતાળને દિવસે લોકોએ ટાંગાઓ અટકાવવા અને બીજા લોકોને જોડે ખેંચતાણુ કરવી એ બહુ જ અઘટિત છે એમ તો તમે કબૂલ કરો છો ને ?

જ૦—અવશ્ય, કેમકે સત્યાગ્રહીની દૃષ્ટિએ તો ગમે તે સ્થિતિમાં પણ બળને ઉપયોગ કરવો એ ચોખ્ખો ગુન્હો જ ગણાય.

સ૦—દિલ્હીના તમારા મુખ્ય એલચી સ્નામી અદ્વાનદ—

ગાંધીજી—મેં અદ્વાનદજીને માગ એવચ્છી ગળ્યા જ નથી. એ તો માંડ માનવન્તા સહાયક હતા.

લૅ. હં.—ત્યારે તમારા એ માનવતા સહાયકે તમને આ બાબતમાં કમળ લખીને દિલ્હી તથા પંજાબના અનુભવે પછી શારીરિક બળ અને ખુનામરડી ચલાવગર સાર્વત્રિક હડતાળ પાર પાડવાની ચોખ્ખી અસાધ્યતા બાબત કામળ લખેલો ?

તો એથીયે આગળ ગયા હતા. એમણે કહેલું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની હિલચાલ પ્રજામાં બેધડકપણે ચલાવવી અશક્ય ગણાય. મેં કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાનું મુલતવી રાખ્યું ત્યારે શ્રદ્ધાનંદજી અને મારી વચ્ચે એ વિષે મતભેદ થયો હતો. લોકોની ઉપર પૂરતો કાબુ મેં નહોતો મેળવ્યો. એ મારા ધ્યાનમાં આવ્યાથી મેં કાયદાનો ભંગ મુલતવી રાખ્યો. એમની દલીલ એવી હતી કે જો ખુનામરજીના બચ્ચી સત્યાગ્રહ બંધ કરવાનો પ્રસંગ આવે તો સાર્વજનિક સત્યાગ્રહ થઈ જ ન શકે; કેમકે એટલા વિસ્તારવાળા હડતાળમાં ખુનામરજી તો ચાલ જ હું તેમાં મળતો ન થઈ શક્યો. કાયદાનો ભંગ કરવો એ જોઈલે અંશે સત્યાગ્રહ છે તેટલે જ અંશે એવો ભંગ મુલતવી રાખવો એ પણ સત્યાગ્રહ હોય. એ પ્રસંગ આં અવસરે મારી સામે ઉભો રહ્યો અને મેં કાયદાના સવિનય ભંગ રૂપી સત્યાગ્રહ મુલતવી રાખ્યો. વળી આ બાબતનો વિચાર કરવામાં હડતાળ અને સત્યાગ્રહ વચ્ચેનો તફાવત પણ સમજી લેવો જરૂરનો છે. હડતાળમાં સત્યાગ્રહ રહેશે હોય અને ન પણ હોય. હડતાળની યોજના પ્રજાના તેમજ સરકારના મન ઉપર વસ્તુસ્થિતિની ગંભીરતાની મર્યાદા અસર પડે એટલી જ હેતુથી કરવામાં આવી હતી. કાયદાનો સવિનય ભંગ રોકેટ કાયદાની સામે ચનારાઓને માટે જરૂરી તાલીમ મેળવવા માટે હતો. આવી કંઈ કમોટી વગર દેશનું ગન પારખવાનું મારી પામે બીજું સાધન નહોતું. મારાથી કેટલે દરજ્જે કાયદાનો સવિનય ભંગ થઈ શકે એ સમજવાનું હડતાળ એ યોગ્ય સાધન હતું.

સૌ—પણ સત્યાગ્રહના ઉપદેશની જોડાણે હડતાળ કરવાનું પણ લોકોને કહેવામાં આવે તો એનાથી મારાદાના જુસ્સાને ઉત્તેજન ન મળે ?

જૌ—મારો અનુભવ તો એથી તદ્દન ઉલટો છે. મેં તો હતરો લાખો સ્ત્રી-પુરુષોને અને નાનાં બાળકોઓને પણ અસાધારણ ચુપછીયી સરઘસોમાં ચાલતાં જોયાં અને હું તો દિગ્ધ થઈ ગયો ! મારી ખાતરી છે કે શુદ્ધ સ્વરૂપમાં સત્યાગ્રહનો ઉપદેશ કરવામાં ન આવ્યો હોય તો એ પરિણામ કદાપિ જોવા મળત નહિ. પણ હું પાછળ જાણી ગયો તેમ હડતાળ એ એક વસ્તુ છે અને કાયદાનાં ભંગની ક્રિયા એ બીજી વસ્તુ છે. અને હડતાળને સમયે જ કાયદાનો ભંગ કરવો એવી મારી ગણતરી હતી નહિ.

[ખાદ લૉર્ડ હતરે પલવલ ફોરને ગાંધીજીને તેમની પરહેઠગીની આર્થતંત્રમાં તેમને ખરેખર જ પકડવામાં આવેલા કે કેમ એ વિષે પૂછવાની શરૂઆત કરી.]

લૉ. હું.—પ્રલવલ આગળ તમને વાન્તવિક રીતે પરહેજ કરવામાં આવેલા ખરા ?

ગાંધીજી—હા જી. મારી પરહેજગી એ માત્ર નામની જ ન હતી, પણ તેમાં પરહેજગીના બધા અંશો હતા. તેમજ મુબઈ પાછા જવાનું મને કહેવામાં 'નેહોતું' આવ્યું પણ પોલીસ પરહેજમાં રાખીને મને મુબઈ પાછો પહોંચાડી ગઈ હતી. દિલ્હીમાં દાખલ ન થવાના હુકમને તાબે ન થવાનો મારો નિશ્ચય પોલીસ અમલદારને મેં જણાવ્યા પછી જ્યારે ટ્રેન પ્રલવલ સ્ટેશન પહોંચી ત્યારે અમલદાર ફરીથી મારા હાથમાં આવ્યો અને મારા ખભા ઉપર હાથ મુકી મને કહ્યું, 'મિ. ગાંધી, તમને હું પરહેજ કરું છું.' આમ કહીને મને મારા મામાન સાહત ટ્રેનમાંથી ઉતારી લીધો. એકવાર પેંટરફોર્મની કેર ઉપર હું યુકવા જતો હતો ત્યારે પહેરેગીરોએ મને રોક્યો પણ ખરો. એમ કરવામાં એઓની ભૂલ હતી એવું કહેવાની મારી મતલબ નથી. પણ એ પરહેજગીનું ચિન્હ હતું એટલું જ હું બતાવવા ઇચ્છું છું. પોલીસ તો કેવળ પોતાની ફરજ બજાવી રહી હતી.

સૌ—તમારે દિલ્હી અગર પંજાબ ન જવું એટલી જ સરકારની તો તમારી પાસે માગણી હતી ને ?

જી—એ સવાલ તો હવે રહ્યો જ ન હતો. દાખલ ન થવાનો હુકમ મને પ્રલવલ પહોંચતાં પહેલાં મળ્યો હતો અને તેને હું માન ન આપી શક્યો તેથી તો હું આગળ વધ્યો. એ શુદ્ધને સારું મને પકડવાની ક્રિયા બાકી રહી હતી, તે પ્રલવલમાં કરવામાં આવી; અને તેથી જ મને પહેગતી હેઠળ મુબઈ લઈ જવામાં આવ્યો.

સૌ—મતલબ કે એક સરકારી હુકમની રૂએ તમને જણાવવામાં આવ્યું કે તમને દિલ્હી અગર પંજાબમાં જવા નહિ દેવામાં આવે અને ને મુબઈ ઇલાકા મા ગેરેજો તો પૂરેપૂરી છૂટકા રહેવા દેવામાં આવશે.

જી—હા.

સૌ—એ તમને પકડીને જેલમાં નાખ્યાથી તો જુદું જ થયું કેની ?

જી—મને જેલમાં નાખ્યાનો આરોપ તો સરકાર ઉપર કોઈએ મુક્યો જ નથી. ફરીઆદ એટલી હતી કે હું છાતિ કરેલા જતો હતો તેમાં સરકારે મને રોક્યો અને પકડ્યો.

સૌ—જો સરકારને પ્રામાણિકપણે એમ લાગ્યું હોય કે તમારા સિદ્ધાંતના ઉપ-
દેશથી ત્યાં લોકો ઉરકેરાયેલા છે એવી કોઈ જગ્યાએ તમને તમારા સિદ્ધાંતનો પ્રચાર
કરવા જવા દેવા હીક નથી, તો એ સામે તમે વાધો લો ખરો ?

જૌ—એ દૃષ્ટિએ મારે કશું જ કહેવાપણું ન હોય.

સૌ—તમારા પક્ષડાયા પછી 'દિલ્હીમાં, પંજાબમાં અને અમદાવાદમાં મંબીર રમખાણો
બનાવો બન્યા ખરે ?

જૌ—હા છ.

સૌ—હવે અમદાવાદને લગતી બાબતોનો આપણે વિચાર કરવો રહ્યો. કહે
છે કે, અમદાવાદના મીલમજૂરોમાં તમે ભારે લોકપ્રિય છો, એ ખરું ?

જૌ—છ.

સૌ—અને તમારી પરહેજગીથી એમનામાં ભારે જુઓ ફેલાઈને અમદાવાદ
તથા વીરમગામમાં તા. ૧૦, ૧૧ તથા ૧૨મી એપ્રિલે લોકોના ટોળાઓને હાથે
ખેદજનક કામો થયા ખરે ?

જૌ—છ હા.

સૌ—એ બનાવની બાબતમાં અંગત માહિતી તમને કંઈ જ નહિ હોય,
ખરે કેની ?

જૌ—ના છ.

સૌ—એ બનાવોની બાબતમાં અમે કંઈક મત બાધી શકીએ એવું તમે કંઈ
કહી શકો છો ?

જૌ—હું આટલું કહેવાની રજા લઈશ કે અમદાવાદના શું કે વીરમગામના
શું, લોકોના ટોળાઓએ કરેલા કૃત્યોને તો મેં સર્વથા અક્ષમ્ય માન્યાં છે; અને
મને ખેદ છે કે લોકો એટલે દરજ્જે પોતાનું ભાન ભૂલી ગયા. છતાં એની સાથે
સાથે જ હું એ પણ જણાવી દેવા છું ખરો કે બાળબાળી રીતે કે ગેરબાળબાળી
રીતે પણ જે લોકોમાં હું પ્રિય હતો તેમના ધૈર્યની મને પકડીને સરકારે આકરી
કસોટી કરી. સરકારે ડહાપણ બતાવવું ધટવું હતું. હું એમ નથી કહેવા છું છતાં કે
સરકારે જ ભૂલ કરી અને લોકોએ નથી કરી. હું તો કહી ગયો કે લોકોની ભૂલ
તો માફ ન જ થઈ શકે.

1 [ત્યારપછી અમદાવાદમાં પાઠા શ્રી પડી ચંચલી ભૂયો સુધારવા પોતે શું શું કર્યું તેનું ગાંધીજીએ વર્ણન કરી બતાવ્યું.]

શાંતિ ફેલાવવાને સારૂ મારાથી જે ચર્ચા રહે તે તે મેં કરવાનું મેં સરકારને તેમજ લોકોને સૂચવ્યું. મિ. પ્રેટ અને - ખીન અમલદારો નેડે મારે લાંબી વાત ચર્ચા. ૧૩મી તારીખે લોકોની સભા બરવાનું મેં નખી દરેક, પરંતુ તેમ કરવું ઘણું મુશ્કેલ જણાયું તેથી ૧૪મી તારીખે સભા ચર્ચા.

૨ [આ સભામાં જ લોકોના વર્તનને વખોડી કાઢતાં જેમનો અખાણોમાં હાથ હતો એ લોકોને પોતે 'બલેયાં' કેરી રીતે કહ્યા અને તેમના કામને 'ચોળિત' કેરી રીતે ગણ્યું તે સમગ્રવત્તા ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે:]

આ બન્ને શબ્દોનો મારી વિરુદ્ધ તેમજ લોકોની વિરુદ્ધ વખતોવખત ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પણ જેઓ ગુજરાતી ભાષા-સમજે છે તેઓ બરાબર જાણે છે—અને સર ચીમનલાલ પણ સાદી પૂરજો—કે 'બલેયાં' શબ્દનો અર્થ લખીવાંની જાણનારા એટલો જ છે; અને હમી કેળવણી પામેલાને સારૂ 'સિદ્ધિત' વિરોધીનો પ્રયોગ કરવામાં આવે છે. તેથી મેં વાપરેલા શબ્દમાં ઊંચીવાળાઓનો સમાવેશ થઈ શકતો નથી. તે જ પ્રમાણે 'ચોળિત કાર્ય' નો અર્થ પણ જે પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે તે અથોઅ છે. ચોળના એટલે હિન્દુસ્તાનમાં થયેલા કોઈ પણ કાવતરા અથવા ધટનાનો આ અમદાવાદની ચોળના ભાગ હતો એવું કહેવાનો મારો આશય ન હતો, અને મારૂં આખું ભાષણ વાચનાર એ વાત સ્પષ્ટ રીતે સમજી શકે તેમ છે. એ વેળાએ મને પંડિતજી તો શું પણ વીરમગામના બનારોની પણ ખબર ન હતી. મારા વિચારો કેવળ અમદાવાદમાં બનેલા બનાવોને વિષે જ અપાયા હતા.

મિ. ગાંધીજીની તપાસની સાથે મને હજો મંબંધ ન હતો. હું જાણું છું કે મેં કોઈ પણ ગુન્હેગારનું નામ તેમને ન આપ્યું તેથી તેઓ મારી સામે ફરીઆદ કરે છે. પણ મારી કાર્યરેખા તે જાણના નથી તેથી તેઓ ધ્રુમિત થયા છે. મારું કામ ગુન્હેગારોની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવવાનું, તેઓને કંઈ ગુન્હો કરતા અટકાવવાનું અને ગુન્હો કબૂલ કરાવવાનું છે. જે માણસ આ કાર્ય કરે તેનાથી પોલીસને ખબર આપવાનું કાર્ય ન જ બની શકે, કેમકે એ બન્ને વિરોધી ધંધા છે. હું જાણું છું કે મિ. ગાંધીજી એથી હલકું માને છે, પણ મને તેઓ મનાતી સકયા નહિ. અનસૂયાબહેનને વિષે કુટ અથવા ફેલાઈ તેથી લોકો વધારે ઉરકેરાયા. કેટલાક અર્ધજીવ જીવાનો સીનેમેટાગ્રાફો, મૂર્ખ નવલકથાઓ અને ખુનામરખીની આવશ્યકતા માનનારા

નેતાઓની પાસેથી ખોટા વિચારો ગ્રહણ કરે છે. આવા માણસોને હું જાણું છું. તેવા ઘણાને સીધે માર્ગે ચલાવવા મેં પ્રયત્ન કરેલ છે અને એવા ઘણાને ખુનામરૂઠીના ઉપાય ઉપરથી-વિશ્વાસ હારી ગયો છે.

આવા પ્રકારના આધુ જ્ઞાન મેળવેલા જીવનોથી પ્રેરિત થઈને અમાની માણસો-એ અમદાવાદમાં ન કરવાના કાર્ય કર્યાં. એવા ઘણા ન હતા એમ પણ હું જાણું છું. અને ખુનામરૂઠી કત્યાદિ યોજનાપૂર્વક થયાં છે એનો અર્થ આથી વિશેષ મેં સૂચ્યો નથી, ક્યો નથી. મુનિવર્સિટીના શિક્ષિત માણસોની આ યોજના છે એવું મેં સૂચ્યું નથી. આ કાર્યમાં તેઓનો હાથ હતો એમ મેં જાણ્યું પણ નથી.

‘વાતના’
એવે કુ ?

સૌ—તમે એમ સૂચવો છો કે આ બધા રાજાઓ એક જ ધરાદારી કામ કરી રહ્યા હતા ?

જૌ—હું એમ નથી કહેતો. એમ કહેવું અતિશયોક્તિ ગણાય. પણ હું માનું છું કે બે ત્રણ માણસોએ લોકોને ઉશ્કેર્યાં અને લોકો દોષમાં પડ્યા.

સૌ—આ કાર્યો સરકારની સામેના તમે મણા છે કે ધૂરોપીઓની સામેના?

જૌ—સરકારની સામે હતા એમાં તો મને શંકા નથી. પણ આજ સદીયે ધૂરોપીઓની સામે તે હતા કે નહિ એ વિશે હું નિશ્ચય કરી શક્યો નથી. ધૂરોપીઓની સામે ન હતા એવા શુભ ચિન્હો કેટલાક તો મેં જોયા છે, છતાં બધો વિચાર કરતા હું ચોક્કસ નિર્ણય ઉપર આવી શક્યો નથી.

સૌ—સત્યાગ્રહના સ્વરૂપ પ્રમાણે ગુન્દેશ્વરને સજા મળવી જોઈએ કે નહિ ?

સત્યાગ્રહ
અને
ગુન્દેશ્વર

જૌ—ગુન્દેશ્વરને સજા કરવી એ ખોટું છે એમ કહેવા હું તૈયાર નથી. પણ તેવી વધારે સારો રસ્તો આપણી પાસે છે. સજા કરવામાં એવો ભાવ રહ્યો છે કે ત્રહારથી દબાણ કરીને આપણે માણસને સુધારી શકીએ. આ વાત મને યોગ્ય નથી લાગતી. પણ અત્યારે તો હું આટલું કહું એ જસ છે કે ગુન્દેશ્વરને સજા થાય તેની સામે સત્યાગ્રહી પ્રતિજ્ઞા ન કરી શકે. એટલે સજાઓ વિષે સત્યાગ્રહીનું સ્વરૂપ સરકારી અમલનું વિરોધી નથી એમ કહી શકાય.

સૌ—પણ સત્યાગ્રહના નિયમ પ્રમાણે ગુન્દા શોધી કાઢાય એવી હકીકત સત્યાગ્રહીઓ ન આવે એમ તમે કહેતા જાણ્યો છો.

જૌ—હું ઉપર કહી મથો તેમ સત્યાગ્રહી બે ઘોડે ન ચડી શકે. સુધારણા અને ચોક્કસચોક્કસ એ બે સામસામી વાત છે. બન્ને રાજ્યસભાને મદદ કરનારા છે,

પણ દરેક જુદે રસ્તે મદદ કરે છે. સત્યાગ્રહી લોકોને વિનયી અને સ્વેચ્છાએ કાયદા-
ને માન આપનારા બનાવે છે. પોલીસખાતું ગુન્હેગારને ખોળી કાઢી તેઓને સજા
કરાવી ગુન્હા ઓછા કરવાની આશા રાખી રાજ્યસત્તાને મદદ કરવાનો દાવો કરે
છે. બંને પક્ષનો ધરિદો શુભ છે.

સૌ—ધારો કે સત્યાગ્રહીએ નજરોનજર ગુન્હો થયેલો જોયો. આ ગુન્હાની
પોલીસને ખબર આપવી એ તેની ફરજ છે કે નહિ? આ સવાલનો જવાબ તમને
ચોગ્ય જણાય તો જ આપજો.

જૉ—હું, મિ. ગાંધીજીને તો એનો જવાબ આપી ચુક્યો છું અને મને ભાસે
છે કે આપને પણ આપવો એ જ હચિત છે. આ દેશના યુવકવર્ગને મારા કોઈ પણ
ઓલધી આડે માર્ગે દોરવા હું નથી ઇચ્છતો; આપના સવાલના જવાબથી ગેરસમજ
થવાનો ભય છે; છતાં એક સૂત્ર તરીકે તો મારે કહેવું જોઈએ કે કોઈ પણ
માણસની પોતાના ભાઈની સામે સાક્ષી આપવાની ફરજ ન હોઈ શકે. અહીં ‘ભાઈ’નો
અર્થ હું સંકુચિતપણે નથી કરતો. જાતિ, ધર્મ કે દેશનો ભેદ રાખ્યા વિના પ્રત્યેક
એકબીજાના ભાઈ છે એવો અર્થ કરશો. સત્યાગ્રહીથી ‘ભાઈ’ નો સંકુચિત અર્થ
કરાય નહિ, જો હું મારા ભાઈને ગુન્હામાંથી છોડાવવા ઇચ્છું તો હું તેના ગુન્હાની
પોલીસને ખબર આપીને છોડાવી ન શકું. હું મારા ભાઈની ઉપર કોઈ પણ અસર કરી
શકું તેના પહેલાં તે મારી આગળ જે કંઈક હું તેને વિષે મારે તેને નિર્ભય બનાવવો
જોઈએ. હું તેમ ન કરું તો તે છૂટથી પોતાના ગુન્હાને ન સંભળાવે. પણ પોતે નજરે
જોયેલા ગુન્હાની પ્રજા જુઝાની ન આપવાનો અધિકાર માત્ર સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહીને જ
પ્રાપ્ત થાય છે. આટલું હું ઉમેરવા ઇચ્છું છું કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમજ અહીં હું
ખુબી ગુન્હેગારોના પ્રસંગમાં આવેલો છું. અને તેમાંના ઘણાએ પોતે કરેલાં પાપોનો
પથાતપ કહ્યો છે; કેટલાકે ગુન્હા કરવાનું છોડી પણ દીધું છે. આમ છતાં જુઝાની
ન આપવાના એવા અધિકારનો દાવો હું પોતે કરતો નથી. હું મને પોતાને સંપૂર્ણ
સત્યાગ્રહી માનતો નથી. એટલે મારી નજરે ગુન્હો થયેલો હું જોઉં તો તેને વિષે
સાક્ષી ન જ આપું એવું હું કહી શકતો નથી.

સૌ—આ સિવાય બીજું કંઈ તમારે કહેવાની ઇચ્છા છે ?

જૉ—હા જી. મને લાગે છે કે જે આસ અદાલતો અહીં નીમવામાં આવી
હતી, તેમનું કામ હીક ન્યાયસર થયું હતું. આપી મને દીકા કરતાં સકાય થાય છે.
તોપણ આટલું તો કહીશ કે સરકારે લગાઈ કરવાના ગુન્હાનો આરોપ લોકો પર

મુક્યો નહોતો બેઠતો. તેમ થવાથી કેટલાક લોકોને હદ કરતાં વધારે સળ થઈ છે. એ ઉતાવળું પગલું હતું.

સ૦—પણ એ તો તમે સરકારી વહીવટો દોષ બજાવ્યો.

જ૦—હું એમ નથી માનતો. આવાં ભારે કામોમાં સરકારી વખતેના મુખીને પૂઝા વિના જવાબદારી ન હોય. તેથી હું કમિટીને કહેવા છું કે અદાલતોની મારફતે થોડા અને કેટલીક વેળા બેઠ્યે તેથી વધારે સળ મળ્યા છતાં અમદાવાદની ક્ષેત્રે જે દંડ નાંખવામાં આવ્યો છે તે વધારે પડતો ગણાય જ. વળી મનુરોની ક્ષેત્રે સરખે રિસ્કે કર નાંખવામાં આવ્યો એ એવડી સળ કરવા જેવું થયું છે. અને કર વધરાવવાની ટળ જેરઆજબી અને મજૂરોને હલાકી કરનારી ગણે છે. નરિયાદ તેમજ બારેન્ડી ક્ષેત્રે વધારાની પોલીસ નાખવામાં આવી છે એ ત્યાં જેરઆજબી માનું છે. નરિયાદના ક્ષેત્રે પારીદાર અને વાણી ન વર્ગ ઉપર એમને નાંખવા થિમે જે દલીલો આપેલી છે તે વસ્તુ વિનાની છે, એટલું જ નહિ પણ તેમાં વેરમાત્ર જોઈ છે. મને તો ખાતરી થઈ છે કે જેઓ દ્રેનના પાટા ઉપેક્ષા ગયા હતા તેઓ ને નરિયાદીઓએ જરા પણ મદદ નથી કરી. એટલું જ નહિ પણ તેઓએ સરકારને મદદ કરેલી છે, અને તેઓએ આપેલી મદદ કલેક્ટરે સુંદર રાખેલોમાં કબજા પણ કરેલી છે. મારા અભિપ્રાય પ્રમાણે બારેન્ડી અને નરિયાદનો જે દંડ થયો છે તે રદ થવો જોઈએ અને બારેન્ડી—નરિયાદ ક્ષેત્રે વધારાની પોલીસ ખેંચી લેવાની જોઈએ.

જસ્ટિસ રૅન્કિન—હું તમને લાંબા સવાલ પૂછવા નથી ઈચ્છતો, સત્યાગ્રહની ઉંડી ચર્ચામાં પણ નહિ હતાઈ. પણ જો તમને હરકત ન હોય તો તમારી મારફતે હું કેટલીક ખર્ચ જાણુવા ઈચ્છું છું. તમે કહો છો કે તમે પોલીસના હુકમોને પૂરેપૂરે માન આપવાને લોકોને સૂચવેલું હતું.

ગાંધીજી—આપ બરોબર કહો છો.

સ૦—મેં જરૂરે જોઈ હું કહ્યો કાદે તેને પણ માન આપવાનું તમે કહેલું?

જ૦—હા છ. આ બાબતની ચર્ચા અમારામાં કાયદાનો સવિનય ભંગ શરૂ થયો તેના પહેલાં જ થયેલી હતી અને મેં એવો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય આપ્યો હતો કે સરકારે વગેરે કાદવાને લગતા બધા કાયદાને પૂરેપૂરે માન આપવું જોઈએ.

સ૦—આ બાબત તમે બાપજી કરેલા કે તોડીસો કારેલી?

જ૦—તોડીસો કારેલી અને બાપજી પણ કરેલાં એવું મને યાદ છે.

જસ્ટિસ
રૅન્કિનની
તપાસ

સ૦—તમારી પાસે એને લગતાં ભાષણો, નોટીસો વગેરે જે કંઈ હોય તે મને તારીખવાર મોકલશો ?

જ૦—અવશ્ય મોકલીશ. મારી પાસે કેટલું નીકળી શકશે એનો મને અત્યારે ખ્યાલ નથી.

સ૦—તમને સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજીએ દિલ્હી જવા તાર કરેલો તે સત્યાગ્રહ ફેલાવવાને ?

જ૦—ના છ. દિલ્હીમાં અશાંતિ વર્તતી હતી તેથી લોકોનાં મન શાંત કરવાને. સ્વામીજીની એવી માન્યતા હતી કે હું લોકોનાં મન શાંત કરી શકીશ.

સ૦—એ તારો પણ તમારી પાસે હોય તો મને મોકલશો ?

જ૦—મને ધારતી છે કે એ મારી પાસે નહિ હોય. જેના જવાબો હું આપી દઉં છું એવા ઘણાં કાગળોમાં તે જ વેળાએ ફાડી નાંખવાની મારી આદત છે. બિવિધમાં ઉપયોગી હોય એવા જ કાગળો હું સાચવું છું. છતાં હું તપાસ કરીશ.

સ૦—તમે પલવેલથી પાછા ફર્યા અને ભાષણો કર્યા તેમાં તમે જણાવ્યું છે કે તમારી ઈચ્છા ફરી પાછા તુરત દિલ્હી જવાની હતી, બે તમારો ઇરિદો દિલ્હીમાં શાંતિ જ ફેલાવવાનો હતો તો તમે પાછા દિલ્હી જવાનો ઇરિદો કેમ રાખ્યો ?

જ૦—કેમકે મને પલવેલથી પાછો ફેરવવામાં આવ્યો ત્યારે સત્યાગ્રહી તરીકે મારી ફરજ તે હુકમનો અનાદર કરવાની ચર્ચ પડી.

સ૦—પણ તમારા પાછા દિલ્હી જવાથી અશાંતિ થાય નહિ ? અને તમે સરકારને તમારા કાર્યથી તકલીફમાં ન નાંખો ?

જ૦—સરકાર જેરવર્તણુક ચલાવે, એ જેરવર્તણુકને લીધે હું કાંઈ પણ ચોખ્ખું પગલું ભરું, અને તેથી સરકાર શુન્યવાદમાં આવી પડે તેને સાફ હું જવાબદાર ન બનું. પણ હુકમનો અનાદર કરી મારા દિલ્હી જવાથી અશાંતિ થાય તો હું અનાદર કરતો જરૂર અટકું; કેમકે સત્યાગ્રહના બીજા સિદ્ધાંતને એવા અનાદરથી દોષ આવે. અને જ્યારે મને બંધી જગ્યાએ ખુનામરફા ચંપાની ખખર પડી ત્યારે તુરત જ ઘણી દિલગીરી સાથે મેં દિલ્હી જવાનું મોકુફ રાખ્યું.

સ૦—ત્યારે શરી દિલ્હી જવામાં તમારો હેતુ શો રહ્યો ?

જ૦—સત્યાગ્રહી અન્યાયી અથવા તો બુલભી હુકમની સામે માર્ગ પોતે દુઃખ ભોગવીને જ ચર્ચ શકે છે; અને આ સમયે રોલેટ કાયદા વિષે સત્યાગ્રહ ચાલતો હતો તેથી જ મને દિલ્હી જતાં અટકાવવામાં આવ્યો.

તરિ' પ્રથમે દૃષ્ટિએ તે દુકમનો મારે સાદર નિરાદર કરવો એ મારી દરજ્જે થઈ પડી. પણ પંતળમાં બનેલી બીનાઓની મને ખબર- પડી ત્યારે મારી ઉપર એવો નિરાદર મોકુશ રાખવાની વિશેષ દરજ્જે આવી પડી.

સૌ—તમે કાયદાનો સવિનય ભંગ જે વખત મુલતવી રાખ્યો; બીજી વખત કેમ મુલતવી રાખ્યો? પડ્યો ?

જૌ—નાં વાઈસરોયે અને મુંબઈના ગવર્નર સાહેબે મને ઘણી ચેતવણીઓ આપી, તેઓએ પોતાની પાસેની વિશેષ માહિતીનો ઉપયોગ કરી મને કમચમું કે ખુનામરૂઠી થવાનો ભય દૂર થયો છે એવી મારી માન્યતા વાસ્તવિક ન હતી. મેં વિચાર્યું કે આવી ચેતવણીને માન આપવું એ મારો ધર્મ છે.

સૌ—કોઈમાં સત્યાગ્રહના પ્રચારથી કાયદા પ્રત્યેનું માન ઓછું થઈ ગયું છે એ તમે કબૂલ નહિ કરો ?

જૌ—સામાન્ય રીતે હું એ કબૂલ નહિ કરી શકું. કોઈ હવે કાયદાને ઓછું માન આપતા થયા છે એમ હું માનતો નથી. પણ મારે એટલું કબૂલ કરવું જોઈએ ખરું કે કોઈ કોઈ જગ્યાએ મારા પ્રચારનું તાત્કાલિક પરિણામ કાયદા પ્રત્યેનું માન ઓછું થવા રૂપે પણ આવ્યું છે.

સૌ—કયા કાયદા તોડ્યા એ વિષે કમિટી નીમવાનો હેતુ વધારે સ્પષ્ટ કરો ?

જૌ—કમિટી, નીમીને સત્યાગ્રહીઓની ઉપર અંકુશ મુક્યો. કયા કાયદાનો સવિનય ભંગ થઈ શકે એ દરેક માણસ એકાએક નહિ વિચારી શકે અને અવિનયી ભંગ થવાનો સમય આવે. તેવું અટકાવવું એ કમિટીનો હેતુ હતો.

સૌ—કમિટીઓ જુદી જુદી જગ્યાએ નીમાયેલી હતી એ બધી અતંત્ર હતી ?

જૌ—તે કાયદે અતંત્ર હતી, પણ હકાકતમાં બંધીની ઉપર મોરો અંકુશ રહ્યો હતો, કેમકે તે અંકુશની પ્રત્યેક કમિટીએ માગણી કરી હતી. મને જ હાલખજ દરેક કમિટીનો પ્રમુખ નીમીને તે તે કમિટીએ મારો અંકુશ સ્વીકારી લીધો હતો; અને સત્યાગ્રહ જેવી નવી વસ્તુના પ્રચાર સમયે આ વ્યવસ્થા મને યોગ્ય લાગી.

સૌ—'સેસિવ રીઝિરન્સ' અને 'સિવિલ ડિસ્ઓબીડિયન્સ વચ્ચેનો તફાવત' ખતાવશે ?

જૌ—બન્ને નોખા વસ્તુઓ છે. 'સેસિવ રીઝિરન્સ'માં મંદતા રહેલી છે, તેમાં કાયદાનો હિસાબપૂર્વક ભંગ સમાવેલો નથી. જે કાયદા અપમાનપૂર્ણ છે તે સેસિવ

રીજિસ્ટર હિપર આરી પડે ત્યારે તે તેને તાળે ન ચાય એટલું જ પણ 'સિવિલ ડિસ્-
ઓબીડિયન્સ'—સવિનય ભંગ—એ એક તીવ્ર પ્રવૃત્તિ છે અને ગાંધીજીની ક્ષેત્રમાં
અનેક પ્રકારના દુષોત્તુ નિવારણ કરવાને સાડ જોના ભંગમાં અનીતિ ન થતી હોય
એવા અનેક કાયદાઓના ઇંગદાપૂર્વક સવિનય ભંગ કરીને સ્વેચ્છાએ દુષ્પ વહોરી
લેવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત કરાવનાર એ ભારે શસ્ત્ર છે 'સેસિવ રીજિસ્ટ્રેન્સ'માં ઘણી વેળા
મામેના માણસને ઇન્જ કરવાનો પણ જ્ઞાનપૂર્વક સમાવેશ મે જોયો છે. સવિનય ભંગમાં
કોઇને ઇરાદાપૂર્વક ઇજા કરવાનો કદી સમાવેશ થતો જ નથી.

[અપૂર્ણ]

તા. ૨૫-૧-૧૯૨૦

ગાંધીજીની જુખાની

સર ચીમનલાલ—હું સત્યાગ્રહ સમજ્યો છું તે પ્રમાણે તમારે સત્યનું
આચરણ કરવાનું છે અને તેમ કરતા જે દુષ્પ પડે તે વહોરી લેવું પણ કોઇને
દુષ્પ ન દેવું.

ગાંધીજી—હા છ

સ૦—જે, ગમે તેવો પ્રમાણિક માણસ હોય તોપણ બીજા પ્રમાણિક માણસો
અને તેની વચ્ચે સત્યને વિશે પણ મતભેદ તો હોય છે એમ આપણે જોધ્યે છીએ.
ત્યારે સત્યનો નિર્ણય કોણ કરી શકે ?

જ૦—દરેક પોતાને સાડ કરવો રહ્યો

સ૦—પણ જેટલા માથા તેટલા મત હોય છે એમને જોવામાં થનાનો સભવ
નથી રહેતો ?

જ૦—મને એમ લાગતું નથી

સ૦—પણ એક જ સત્યને જોધતા દરેક માણસ જુદા જુદા અભિપ્રાયો
આધરો જ આવ્યો છે.

જ૦—તેથી જ અહિંસા એ સત્યાગ્રહનો આવશ્યક ભાગ છે એ વિના દુ-
કબૂલ કરે કે જોલમાં ચાય એટલું જ નહિ પણ તેથીયે વધારે રૂબદ પશ્ચિમાં
આવવાનો સભવ રહે

સ૦—તારે સત્યનો આશ્રય રાખનાર માણસ ચારિત્ર્યમાં અને બુદ્ધિમાં બહુ કુશળ હોવો જોઈએ એમ તો તમે કબજ કરશો ?

જ૦—ના જી, સત્યાગ્રહને પૂરતા સત્યના અને અહિંસાના તત્ત્વની આશા હું ખ્યામાં રાખું. ધારા કે કચ્છે કંઈ સત્ય ગોપી કાર્યું અને જ્યાં તથા જ્યાં તેનો સ્વીકાર થયો. પછી જ્યાં અને જ્યાં કના જેટલા જ હિંસા ચારિત્ર્ય અને બુદ્ધિની જરૂર સત્યાગ્રહને સાથે હું નથી સ્વીકારતો.

સ૦—તારે આનો અર્થ એ થયો કે એક માણસ નિર્ણય કરે અને તેનાથી જોઈ જાણી અને બુદ્ધિ વાળાઓએ આધાર થઈને તેનું અનુકરણ કરવું.

સત્યાગ્રહ
અને અહિંસા
શ્રદ્ધા

જ૦—આધાર થઈને અનુકરણ કરવાની વાત મારા આગામી જવાબમાંથી આપ નથી ધરાવી શકતા. હું જે કહેવાને ઇચ્છું છું તે આ છે. માણસ પોતે સ્વતંત્ર રીતે જો શોધી કરી સત્ય જોળવા જ જોઈએ તો જોઈએ અમુક વિશેષ આપત શોધ કરી હોય તેનો એ સ્વીકાર કરે અને પછી કાંઈને તુકસાન પહોંચાડ્યા સિવાય સત્ય માર્ગે ચાલે. આમાં અમુક માણસની શોધ યોગ્ય છે કે અયોગ્ય, ખરી છે કે ખોટી, તે જાણવા પૂરતો બુદ્ધિનો ઉપયોગ દરેકે કરવો રહે છે. એટલે સત્યાગ્રહમાં અધ્યક્ષને કંઈએ અવકાશ નથી.

સ૦—તારે તમારા ધોરણ પ્રમાણે તો એમ થયું કે ચારિત્ર્યકુશળ અને બુદ્ધિકુશળ માણસ જે નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે બીજાઓએ આધારભીત બની વર્તવું, કેમકે તેઓ જોઈને બુદ્ધિને લીધે સ્વતંત્ર નિર્ણય નથી કરી શકતા.

જ૦—આપે મારો વિચાર યોગ્યર મુક્યો ન જણાય. મેં કહ્યું કે હું અન્ય અનુકરણને માનતો જ નથી. સામાન્ય માણસમાં કામ કરવાની જેટલી શક્તિ છે તેથી વધારે શક્તિની જરૂરીયાત સત્યાગ્રહમાં મેં માની નથી.

સ૦—હું માનું છું કે અમુક હિલચાલની પ્રતિબંધના આધાર તો તેના અનુયાયીઓની સંખ્યા ઉપર રહે છે—

જ૦—સત્યાગ્રહને જિંદગી એકું કંઈ ખાસ છે એમ હું કહીશ નહીં. સત્યાગ્રહમાં એક જ શુદ્ધ સત્યાગ્રહી વિગત મેળવી શકે છે.

સ૦—તમે તમારી જુગાનીમાં કહી ગયા છો કે તમે સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હજી ન કહેવાઓ; તારે બીજાઓ તો તમારાથી વધારે ઉત્તરતી કોટિના હોવા જોઈએ.

જ૦—એમ હોવાનું કંઈ ખાસ કારણ નથી. હું માનતો નથી કે મારામાં કંઈ ખાસ વિશેષતા રહેલી છે. મારા કરતાં સત્યનો વધારે શુદ્ધ નિર્ણય કરનારા હોય

શકે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં ૪૦ હજાર અણપદ હિંદી સત્ત્વ જોઈ શક્યા અને સત્તાઅઢ કરી શક્યા. અને જે હું આપને ત્યાંનાં કેટલાક સ્મરણો આપી શકું તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા આપણા ભાઈઓએ પોતાના મન ઉપર કેટલો કાચુ મેળવ્યો હતો એ બધી આપને આશ્ચર્ય થાય.

સ૦—ત્યાં તો તમે બધા એક જ મતના હતા.

જ૦—ત્યાંના કરતાં અહીં મેં વધારે એકમત અનુભવ્યો છે. ત્યાં કંઈ થોડા મનભેદ ન હતા.

સ૦—પણ ત્યાં તો તમારે એક ચોખ્ખો મુદ્દો હતો. અહીં તેવું નથી.

જ૦—અહીં પણ મુદ્દો સરળ અને એક જ છે; અને તે રાલેટ્ એકટને રદ કરાવવો.

સ૦—વારૂ, સત્તાઅઢ કરતાં માણસ જેલમાં જાય; એની માન્યતા પ્રમાણે એમાં એને અન્યાય થાય છે, તેથી એ રીસે બરાઈ એનામાં રાત્તવડતાં તરફ દેખ ન આવે?

જ૦—મારો હાંખા કાળનો અનુભવ એથી વિરુદ્ધ છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હું જોઈ શક્યો છું કે આઠ વર્ષની ઘણી સખત લડાઈને અંતે ત્યાંના રાત્તવડાં અને હિન્દીઓની વચ્ચે દેખાવા ન વધ્યો એટલું જ નહિ, પણ જાને પક્ષ એક બીજાને માન આપતા થયા.

સ૦—પણ દુઃખ જ ભોગવ્યાં કરનારનામાં શું બારે સહનશક્તિની જરૂર નથી ?

જ૦—એવી કંઈ બારે સહનશક્તિ જોઈએ એમ હું માનતો નથી. જે સહનશક્તિ પ્રત્યેક માતામાં રહેલી છે તેના કરતાં વધારેની જરૂર સત્તાઅઢીને જોડના કે તેના બીજા દુઃખમાં નથી રહેલી. હું નમ્રતાપૂર્વક સૂચવું છું કે આપણા ભાઈઓએ એવી સહનશક્તિ બહુએ જાનાવી છે.

સ૦—અમદાવાદનો દાખલો લો. તેઓએ બતાવી કે ? -

જ૦—હું કહીશ કે જ્યારે અમદાવાદ ઇતિહાસ લોકો ભાન બૂલી ગયા ત્યારે હિંદુસ્તાનના બીજા બધા ભાગોમાં એ કડિન સમયે લોકોએ અપૂર્વ આમોશી પકડી હતી. અમદાવાદમાં અને બીજા જગ્યાએ જે બન્યું એ સૂચવે છે કે લોકોએ પોતાની ઉપર હજુ સંપૂર્ણ કાચુ મેળવ્યો નથી. ખેડામાં લોકોને રોય ચઢવાનાં કંઈ થોડાં કારણ ન હતાં, તેમ છતાં તેઓએ ગયે વર્ષે સરસ કાચુ જાળવ્યો હતો.

સ૦—ત્યારે જે ખુનામરણી થઈ તેને તમે અકસ્માત ગણો ? -

જા૦—અકસ્માત. તો નહિ મળે, પણ એ અપવાદ રૂપે હતી. અને જેમ જેમ સત્યાગ્રહની ઓળખ થતી જશે તેમ તેમ લોકો વિશેષ કાણુ મેળવતા જશે. હું માતું છું કે લોકો સત્યાગ્રહનું રહસ્ય એટલે મુખી સમજી શક્યા છે કે જરૂર, જણાયે હું જરી કાયદાનો સવિનય ભંગ શરૂ કરવાની હિમ્મત કરું ખરો. સત્યાગ્રહથી અગ્નિમાંથી નીકળવાને લીધે દેશ વધારે પવિત્ર અને વધારે હતાવળ બન્યો છે એવી મારી ખાતરી છે.

સા૦—સામાન્ય રીતે તમારા મત પ્રમાણે સરકારની સાથે સહકાર અને તેમના પ્રત્યે અદ્વેષ હોવાં જોઈએ. દુઃખ સહન કરતાં કરતાં આમ બની શકે?

જા૦—મારો ત્રીસ વર્ષનો અનુભવ મને સિદ્ધ કરી આપે છે કે ઇરાદાપૂર્વક, ધર્મ સમજીને, જે માણસ દુઃખ સહન કરે છે એ માણસ દુઃખ પાડનાર પ્રત્યે દ્વેષ કરતો નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આ સિદ્ધાંત દું ઓળખી શક્યો. જે જનરલ સ્મટ્સે હજારો દિંદીને કેદમાં ધાલ્યા હતા તે જ જનરલ સ્મટ્સના હાથ નીચે તેમાંના જ હિન્દીઓ પૂર્વ આફ્રિકામાં મહાયુદ્ધને સમયે લડ્યા, અને જનરલ સ્મટ્સ વિલાયતથી પાછા રવાં ત્યારે તેઓએ તેમને સ્વેચ્છાએ માનપત્ર આપ્યું.

સા૦—સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા લીધા વિના લોકો એ હીલચાલમાં ભાગ લઈ શકે?

જા૦—પ્રતિજ્ઞા નહિ લેનારને હું કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવામાં સામેલ ન થવા દઉં, પણ તેમની બીજી બધી મદદ અવશ્ય મારું અને લઈ. રોલેટ અંકટની લડતમાં જેઓએ પ્રતિજ્ઞા નહોતી લીધી તેઓ સવિનય ભંગમાં બળ્યા ન હતા. આવા બીજાઓને સારૂ બીજી પ્રતિજ્ઞા તૈયાર કરવામાં આવી હતી. તે બંને તેઓ સત્ય અને અહિંસા બળવવા બંધાયા હતા. લડતના એક અંશને એક વેળાએ અને અને બીજા અંશને બીજી વેળાએ આગળ લાવવાનો આગેવાનોને અધિકાર છે, એ ધોરણ પ્રમાણે મેં તે વેળાએ સવિનય ભંગના અંશને ગૌણ કર્યો અને સત્ય તથા અહિંસાના તત્ત્વને પ્રધાનતા આપી.

સા૦—મિસિસ બેસન્ટે સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી કે ?

જા૦—એ વિષે મતભેદ છે. મુંબઈમાં હું સમજેલો તે પ્રમાણે તેમણે કમિટી-વાળા શબ્દો બાદ કરીને પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી. મિસિસ બેસન્ટે પોતે એમ જણાવ્યું કે તેમણે પ્રતિજ્ઞા લીધી જ ન હતી.

સા૦—મિસિસ બેસન્ટે એમ નહોતું બતાવ્યું કે રોલેટ અંકટનો સવિનય ભંગ કરવાને સારૂ માણસ 'એનાઈસ્ટ' હોવો જોઈએ?

સત્યાગ્રહ
અને મિસિસ
બેસન્ટ.

૪૦—તેમણે એમ કહ્યું છે ખરું, પણ હું એવું માનતો નથી. અને ગેલેટ અકટનો સવિનય ભગ કરવાનો સમય તો કોઈ પ્રસંગે જ આવી શકે.

સ૦—સત્યાગ્રહમાં સરકારને પળવવાનો ખ્યાલ નથી રહ્યો ?

૪૦—કદી નહિ. સત્યાગ્રહી સરકારને પળવીને દાદ લેવા ઇચ્છી શકે જ નહિ. સત્યાગ્રહી હમેશા સામા પક્ષની બુદ્ધિને પોતાના સત્તના બળ વડે જગૃત કરે છે અને દુઃખ સહન કરીને તેના હૃદય ઉપર અસર પાડે છે.

સ૦—પણ તમારી રીત પ્રમાણે કંટા ગળત્ર ચલાવવું અશક્ય ન થઈ પડે ?

૪૦—જો કેવળ નિર્દોષ માણસો સત્યાગ્રહ ચલાવે તો વ્યવસ્થા તૂટી પડવાનો સંભવ ઘણો ઓછો લેઉ છું. પણ જો કોઈ રાજ્યકર્તા ન્યાયનો કેવળ તિરસ્કાર કરવા બેસી જાય તો એની અન્યાયી વ્યવસ્થા અશક્ય બનાવવાનો પ્રયત્ન કંટા હું જરૂર હું નહિ.

સ૦—તમારા સંદેશમાં તમે લોકોને ખુનામરહી નહિ કરવાની સલાહ આપી છે, છતાં તેઓએ ખુન કર્યા, મકાનો ઝાળ્યા. તમને એમ નથી લાગતું કે સામાન્ય માણસ તમારું અહિંસાનું તત્ત્વ જાળવી ન શકે ?

૪૦—હું કબૂલ કરીશ કે ઘણા વર્ગો સુધી ખુનખરાબી ઉપર વિશ્વાસ રાખેલા હોવાથી માણસો તેમ નહિ કરવાના શયદા એકાએક ન સમજી શકે, અથવા સમજના છતાં પોતાના આવેશને ન રોકી શકે.

સ૦—હવે હું ચોડા સવાલો તમે 'યોજના' વિષે જે કહ્યું છે તે બામન પૂછીશઃ 'યોજના' ક્યારે થઈ ?

૪૦—મારી ખમર પ્રમાણે અને મારા રમરણ પ્રમાણે તા. ૧૦મીની ગત્રે અને ૧૧મીને દિવસે.

સ૦—કેવી રીતે યોજના થઈ ?

૪૦—કેટલાક યુવકોએ પોતાને મળતા રોજાઓને મકાનો બાળવાનું સમજાવ્યું. મારી સમગ્ર પ્રમાણે જાનને નુકસાન કરવાની સૂચના થયેલી જણાતી નથી. ઘણા માણસોએ આ યોજનામાં ભાગ લીધો એમ કહેવાની મારી મતલબ નથી.

સ૦—આ બાબત તમે બધી દક્ષીકત આપી શકો છો ?

૪૦—હું અને ખમર આપનારના નામનિશાન નહિ આપી શકું. પણ જે પ્રમાણે યોજના ઘડાઈ તે હું કહી શકો છું.

સ૦—તમારી પાસે પૂરાવો આવ્યો તે બરોસાવાયક હતા એમ તમે કેમ કહી શકો છો ?

જ૦—મારી પાસે જેઓએ ખુનામરૂઠી જોઈ, જેઓને મકાનો બાળવાનું સમજાવવામાં આવ્યું અને જેઓએ એ સાંભળ્યું તે ત્રણે વર્ગે વાત કહી.

સ૦—પણ તમને એ લોકોએ ખોટી ખબર આપી નથી એ તમે કેમ કહી શકો ?

જ૦—હું માનું છું કે મારામાં ખરેખરું પારખવાની કીકીક શક્તિ છે. મારી પાસે કોઈગમડાંનાં માણસો આવે, તેઓને હું કપડો આપું ત્યારે તેઓ ધનિકાર કરવાને બદલે પોતે કરેલાં કૃત્ય કષ્ટ કરે, વર્ણવી બતાવે, ત્યારે તેમના કહેવા ઉપર મને વિશ્વાસ આવે. ખેડામાં રેલના પાટા ઉમેડવામાં આવ્યા હતા એ કામ ગણ્યાગાંધ્યા માણસોએ કર્યું હતું. તેઓ દારૂ પીનારા હતા. નડિયાદીઓનો તેમાં હાથ નહોતો. જો તેઓને ખબર હોત તો તેઓ એ કામ અટકાવત એમ હું માનું છું. આ વિશે ખબર આપનારાઓ તરફ મને એટલું માન છે કે તેઓની હકીકત ઉપર હું બહુ વિશ્વાસ મુકું.

સ૦—જેમણે શું ક્યાં તેવા માણસોને સજા થઈ છે કે ?

જ૦—હું નિશ્ચયપૂર્વક નથી કહી શકતો. સજા કેને કેને થઈ એ તરફ મેં ધ્યાન નથી આપ્યું.

સ૦—તમારા એક કાગળમાં તમે કાયદાનો, સવિનય ભંગ બધું કરવાનાં કારણો આપ્યાં છે અને ફરી સાર કરવાની શરતો જણાવી છે. તમે એમ કશું છે કે લોકો ન્યાય સુધી ખુનામરૂઠી કરે એવો ભય ગ્રહે ત્યાં સુધી તમે કાયદાનો ભંગ સાર ન કરો; અને તમે એમ પણ બતાવ્યું છે કે જુલાઈ માસ સુધીમાં લોકો તમે કાયદાનો ભંગ કરી શકો એટલા તૈયાર થયા હશે. એમિલ મહિનાના અનુભવ પછી તમે એવું કેમ ખારી શક્યા ?

જ૦—લોકોનો અનુભવ લીધા પછી, લોકોનો પથાપાપ સાંભળ્યા પછી મને વિશ્વાસ આવ્યો કે લોકો સમજી ગયા હોવા જોઈએ.

સ૦—ત્યારે તમને એટલી ટૂંકી મુદતમાં ખાતરી થઈ ગઈ કે લોકો માત્રાગ્રહનું ઉકું રહસ્ય સમજી ગયા ?

જ૦—એવું તો મેં કંઈ નથી ધાર્યું. લોકો સત્યાગ્રહનું ઉકું રહસ્ય ન સમજ્યા હોય એ હું સ્વીકારી શકું છું. પણ લોકો એટલું સમજી ગયા છે કે જો તેઓ કાયદાનો

સવિનય ભગ કરવામા ભાગ ન લે તોયે તેઓ ખુનામરખીથી દૂર રહી અહિંસાનું તત્ત્વ પાળીને તેવા સત્યાગ્રહીઓને મદદ કરે. લઈત ફરી શરૂ કરવાને સાફ એટલું બસ થાય.

સ૦—અને જો લોકો એટલું પણ ન સમજ્યા હોય તો તમે સગરે કરેલી મિલિટરી ગોઠવણ ઉપર મુલેહ જાળવાવાનો આધાર ગણ્યો ?

જ૦—હા જી.

સ૦—એટલે એમ થયું કે તમે કાયદાનો ભગ કરવાની મજે લઈ શકો એટલા સાથ તમે હિંદુસ્તાનમા બધે લશ્કર ગોઠવાઈ જાય એમ ધ્વજ્યુ.

જ૦—મારા કાગળનો એવો અર્થ નથી. હું એ પ્રમાણે ધ્વજવાનો ગુન્હો ન કરું. જે અર્થ મેં ક્યો છે એ અર્થ સ્વીકારતા હું આપને સ્તબ્ધ છું.

સ૦—તમે એ પ્રમાણે ન ધ્વજો તો તમે મિલિટરી ગોઠવણનું લખ્યું છે તેનો શો અર્થ ?

જ૦—એનો અર્થ સીધો છે. જો સગરે મારા ધ્વજ્યા વિના કે વિના સૂચના અનાયામે પોતાની મેજે એવી લશ્કરી ગોઠવણી કરે કે જેથી ખુનામરખી થવાનો સંભવ જ ન રહે, તો મારા જેવા સત્યાગ્રહીને કાયદાનો સવિનય ભગ કરવાને કમ બાધ ન હોય. પણ કાયદાનો સવિનય ભગ કરવાની ખાતર સત્યાગ્રહીથી લશ્કરી ગોઠવણી માગી કે ધ્વજી ન શકાય. તેથી જ આપની કંપના યથાર્થ નથી એમ હું કહું છું. વળી વાઈસરાયે અને ગવર્નર સાહેબે ત્યારે મને કહ્યું કે જો હું હિંદુસ્તાન એક લશ્કરી ઘાવણી થઈ જાય એવું ન ધ્વજતો તો તો મારે સત્યાગ્રહ મોકુફ ગણવો જોઈએ, ત્યારે મેં મારી એવી ધ્વજી કોઈ કાળે ન હોય એવું કાયદાનો સવિનય ભગ મોકુફ ગણીને સિદ્ધ કરી આપ્યું.

સ૦—મજૂરોની બામતમા તમે શું કહેવા ધ્વજો છો ?

જ૦—હું માનું છું કે મજૂરોની ઉપર બહુ મોટો બોજો નાખવામા આવ્યો છે અને તેઓની પાસેથી એ દંડ ઉઘરાવવાનો સમય પણ ઘણો ખરાબ પસંદ કરવામા આવ્યો હતો. પણ મિ. ચટ્ટર્જીએ હમેશા પોતાની કારકીર્દીમા એટલી બધી ખાનદાની બતાવી છે અને એપ્રિલ માસમા તેમણે એટલી બધી સખરી બતાવી છે કે તેમના કોઈ પણ કાર્યને વિષે ફરીઆદ કરતા મને અતિશય સંકોચ થાય છે.

પં. જગતનારાયણ—મહારાજ, તમે 'ઝિનાઈ' બંધ થાય એવા ઉપાયો લેવાની સામે તો નથી ના ?

પં. જગત-
નારાયણની
તપાસ .

ગાંધીજી—ના છ.

સ૦—ત્યારે તમે રોસ્ટે ઍક્ટની સામે શોધી થયા ?

જ૦—રોસ્ટે ઍક્ટની સામે મારી મોટામાં મોટી દલીલ એ છે કે એ કાયદો આખી પ્રજાની ઉપર એક આરોપ રૂપે ધકાવે છે.

સ૦—એ કાયદામાં રૈયનના બચાવોની કેટલીક દલીલો છે એને વિશે તમે ચું કહેશો ?

બચાવની
દલીલો

જ૦—મને તો એ દલીલો બપોરે જાણતી સમાન લાગે છે, કારણ એ કંલ-મોથી અમલદાર અને પ્રજા એમ બાની બેમે કે પ્રજાનો બચાવ કંઈક અંશે પણ થાય છે. આથી અમલદાર વધારે બેજવાબદાર બને અને પ્રજા ગરલતમાં પડે. ધણી વિચાર કરતાં એ કાયદાનો બચાવ હું કોઈ પણ રીતે ન ભેદ શક્યો ત્યારે જ સામે થયો. વળી 'ઝિનાઈ'ને સખ કરવા સાડ સામાન્ય કાયદાઓ પૂરતા છે એવી મારી માન્યતા છે.

સ૦—સત્યાગ્રહની લડતમાં સરકારને પગવણી થવાનો સવાલ ઉઠાવવામાં આવ્યો છે. સરકારને પગવણી તમે ડરો કે ?

સત્યાગ્રહ
અને
પગવણી

જ૦—સત્યાગ્રહીથી સરકારને કે કેમને પગવણી ખાતર કરી-લીલચાલ ચલાવાય જ નહિ. પણ સત્યાગ્રહીના કેષ્ઠ પણ કાર્યથી સરકાર કે ખીજ કેમને ન ધરેછતા છતાં પણ પગવણી થાય તો તેથી કંઈ સત્યાગ્રહી ડરે નહિ. સત્યાગ્રહની લડત અને ખીજ લડતમાં આટલો ભેદ છે કે સામાન્ય લડત ઘણી વેળા પગવણીને ખાતર શરૂ કરવામાં આવે છે.

સ૦—તમે એટલું કબૂલ કરશો કે બંધી લડતમાં જીતનો આધાર સંખ્યા ઉપર હોય છે ?

સત્યાગ્રહ
અને
સંખ્યાગણ

જ૦—ખીજ લડતને વિશે એ વાન ખરી છે; પણ સત્યાગ્રહમાં ભેડે સંખ્યા હોય તો જાણે સાડ, તથાપિ સત્યાગ્રહ સંખ્યાની ઉપર મુઠલ આધાર નથી રાખતો.

સ૦—પણ તમે જેમ બને તેમ વધારે માણ્યોને સત્યાગ્રહમાં જોડવાનો પ્રયત્ન તો જરૂર કરો—

સાર તેવો કંઈ બચાવ ન જ હોઈ શકે. જ્યાં રાજ્યસત્તા પ્રગ્ભને જવાબદાર છે ત્યાં પણ પ્રધાનોએ ગંભીર ભૂલો કરેલી મેં નોંધ છે અને પ્રધાનોએ ખીનજવાબદારી રીતે કામ કરેલું છે એમ મેં અનુભવ્યું છે. એટલે સત્યાગ્રહીને તો બધા સરખા છે. એ જ્યાં અન્યાય જુએ ત્યાં જરૂર સામે થાય. અમલદારવર્ગની પાસેથી નીતિયુક્ત લોકમતને સારૂં સંપૂર્ણ માને મેળવવું એ સત્યાગ્રહીનું કાર્ય છે, અને યોગ્ય પ્રયત્નો કરીને તે સફળતા મેળવે છે. જો હું લોકોને સત્યાગ્રહ બરાબર સમજાવી શકું અને તેઓની પાસે સત્યાગ્રહના નિયમોનું પાલન કરાવી શકું તો વાદસરાય રોકેટ એક્ટ ૨૬ ન કરે તો તેમની પાસેથી રાજનામું લેવડાવી શકું.

સ૦—તમે હડતાળને સત્યાગ્રહનું અંગ ગણો છો કે ?

જ૦—ના છ. હડતાળ સત્યાગ્રહીની હોઈ શકે તેમ દુરાગ્રહીની પણ હોઈ શકે. ખરેખરી અગત્ય ન હોય ત્યાં સુધી હડતાળ ન પાડવી નોંધ્યે એવી મારી માન્યતા છે. ફટી એપ્રિલ પછી પણ મિ. હૉર્નિંગને વિષે તેમજ ખિલાફતને વિષે હડતાળ પડાવવામાં મેં ભાગ લીધો હતો. પણ તેમાંથી હું કંઈ માફું પરિણામ નોંધી શક્યો નથી.

સ૦—સત્યાગ્રહને અંગે જરૂર અશાંતિ ન થાય એવું તમે ઇચ્છો ખરા ?

જ૦—એવું હૃદયે નહિ એટલું જ નહિ પણ હું એવું થાય તો નિરાશ થાઉં. જો અનસૂચાબૂદને અને હું પકડાયાં હોય એ અને મજૂરોમાં કંઈ પણ અશાંતિ ન થાય તો અમે જરૂર નિરાશ થઈએ. પણ સત્યાગ્રહીની અશાંતિ ખુનામરડીનું સ્વરૂપ કદી ન પકડે. સત્યાગ્રહી ખીજને દુઃખે દુઃખી થાય અને એક જેલ જાય તો ખીજ જેલમાં પહોંચવાની યોગ્ય તજવીજ કરે. આવી અશાંતિ સત્યાગ્રહને અંગે હું ઇચ્છું.

[અપૂર્ણ]

પાટેથી ઉતર્યા

મારી ઉપર હમેશાં પ્રિય અપ્રિય કામજો આવ્યાં જ કરે છે. હું તન્ની બન્યો એટલે વળા વિશેષ આવવા લાગ્યા છે. તેમાંના ઘણા હું છાપી શકતો નથી, છાપવા યોગ્ય હોતા નથી. પણ કોઈ કોઈ કામજો છાપવાથી લાભ થવાનો સંભવ રહે છે. એવો એક પત્ર મને હમણાં મળ્યો છે તે નીચે જેવો મળ્યો છે તેવો જ છાપું છું :

“ ‘ફોર્મસ’ ના મથાળા નીચે આપે જે અધિપતિનો નોંધ લખી છે તે વાંચી અત્યંત ખેદ થાય છે. આપે દેશમાં આવ્યા પછી ખેડ છાંદામાં સત્યાગ્રહ શરૂ કરી અધિકારીઓએ ૯૪

દક્ષ બેટોનો 'માવમિલકત તુઠી મહેસુલ વસુલ કીધી તે કરવા દઈ પછી 'મહેસુલ ન બંદે તેને અમે ફરજ પાડતા નથી' એવા સરકારી ફરમાનને સત્યાગ્રહની ક્ષેત્રે માની. વર્ણાશ્રમ-ધર્મની વિરુદ્ધ દેશબોની સાથે સ્પર્શસ્પર્શની હીલચાલ ઉપાધી હિંદુઓનાં મન દુષ્કળ્યાં. 'ગોરાઓના બેટલા જ દહ રીકુટોને આપે તો બેટાઈવે' એવી ભા. તિલકની દલીલ વિરુદ્ધ પોતે પ્રથમ અહિંસાને બહાને લશ્કરમાં બેટાઈલ લડવાનું વખોડતા હોવા છતાં એક સુલાંમની દરખાસ્ત મરદાં ઉપાડવાને કે મરવાને તૈયાર થયા, આપ રીકુટો એકલા કરવા નીકળ્યા. કાળા કાચદા સામે સત્યાગ્રહ રાત્રે કરી કંઈકિના જીવ જોખમમાં ઉતારી, કંઈકિનાં ધરખાર તુટાવી, કાળા પાણીએ ચઢાવવામાં તથા ફરંસીને લાઠે લટકાવવામાં કારણભૂત થઈ—લોકોને અનુપમ પ્રેમના બલદામાં કદુ, હેરી અને ટપ્પી શબ્દોનો પ્રદાર કરી લોકોના ધીમણ સંહાર કરાવવામાં અગ્રમાળ બળવી, પછી એકાએક સત્યાગ્રહ પરતો મુકી પંખળ જવાનું માંડી પાળી, ફેળવાયેલા લોકોના પર આગ ચઢાવી ઈન્દ્રિયનિરી ગિલને ટેકો આપવા નીકળ્યા એ મું આપે દેશની સેવા બોધી બળવી છે !

પરંતુ હજી બધું તેરહેયી સતીય ન થતાં અધૂરે રહી જવું હોય તેમ સમજી અમૃતસરની ઠોંગેસમાં લોકમતની વિરુદ્ધ સુધારાના ફરાવમાં, અને લોકોનાં ટોળાએ મારફાલ કરી તેમ માની તેનો તિરસ્કાર બતાવવાનો ફરાવ કરવામાં ખૂબ પાઠ બળવી, ઉવટે તમારા તન્ત્રીપણા નીચે પ્રગટ થતા પત્રમાં ઠોંગેસના સમગ્ર કામને નિંદી, માત્ર તમારું કલ્પુ'યનું તેમજ જ જન્મ અને બાકીના બધા ફરાવો ઠોંગેસે મૂખાંધકયાં કર્યા છે એમ જણાવવાની જે હિમાયત કરે છે એ વાંચી લોકો તમારા પ્રત્યે ખેદ અને તિરસ્કાર દર્શાવી રહ્યા છે અને પ્રશ્ન કરી રહ્યા છે કે ગાંધીજી તે પ્રત્નનો મિત્ર કે શત્રુ ? (તમે) સત્યાગ્રહી છો કે રાજનીતિ અને વ્યવહારસંજ્ઞતાના જ્ઞાન વિનાના અર્થગ દુરાગ્રહી ? બળતે કહેવે પૂર્વના પૂજ્યભાવને સ્મરણમાં લાવી લખું છું, કે આ પત્ર વાંચીને કાર્યપદ્ધતિમાં ફેરફાર થાય તો (તે) તમેને અને લોકોને હસપને' અત્યંત લાભદારી થશે. પણ હું માનું છું કે તેમ ચડું અસકય છે, કારણકે 'જદી માણસ ઠોકર ખાધા વિના ઠેકાણે આવે નહિ'; તદ્દવત તમારું છે. છતાં વાચી વિચારશે તોપણ સતીય માનીશ. સર્વત્ર લોકો એમ કહે છે કે હવે ગાંધીજી રાજદારી ક્ષેત્રમાં કામ કરવાને લાયક નથી. જો તેઓ લોકોનું અને પોતાનું ખર્ચે એક ઈચ્છતા હોય તો મુનિ સાધુનાં અવાસરા કે મઠમાં ગેસી મીનવું સેવન કરી હથરસરણ કરે તો તે તેમના તરફની મોટામાં મોટી દેશ-સેવા થયેલી લેખારો."

આ કાગળ લખનાર મહેનતુ જીવાન છે. તેમનામાં દેશદાઝ છે, પણ જેમ વક્ષ્યની આંખને લીધે આપણે બધું વક્ષ્ય જોઈએ છીએ તેમ આ બાધ પોતાના હૃદયની કંટુતાથી મારે વિષે બધું વાંકું જ જુએ છે. મારા પ્રત્યે તો તેમને એક વેળા પ્રેમ જ હતો. પણ તેમની અગ્ને પ્રત્યેની કંટુતાથી ને મારી અગ્ને પ્રત્યેની દ્વેષરહિત શતિથી તે બાધ જેને મારાં સારાં કામો માનતા અથવા જેને વિષે તે તટસ્થ હતા તે પણ

તેમને નકારા લાગે છે. એટલું જ નહિ પણ મારા મેં સાગમાં સાગ કામો માન્યા છે તેમાથી તેઓ મારી નાંલાયકી ઘટારી શક્યા છે.

આ કદ અપવાદ નથી આવો અનુભવ મને દાક્ષણ આફ્રિકામાં થયેલો હતો, અહીં પણ થયા કરે છે. માણસની આગ દગા કેમ થઈ જતી હશે? તેનો જવાબ બગદગીતામાં સારામાં સાગ શબ્દોમાં અપાયો છે. 'વિષયોનુ ધ્યાન કરતા પુરુષને તેની માથે સગ હત્પન્ન થાય છે. સગથી કામ, કામથી ક્રોધ, ક્રોધથી સમોહ, સમોહથી સ્મૃતિવિભ્રમ, સ્મૃતિવિભ્રમથી બુદ્ધિનાશ અને બુદ્ધિનાશથી નિનાશ થાય' આ કતરોત્તર ગતિનો ચિતાર છે. બધાની વિષયબ્ધાનની છેવટની ગતિ નથી થતી, કેમકે બધા કેવળ બાન બુદ્ધી જતા નથી.

ઉપરના લખનારને 'બ્યુઝેક્સી' પ્રત્યેનો અણુગમો એ પ્રિય છે. તેમાથી તેને ક્રોધ થયો છે ન તે ક્રોધના અવેગમાં સારાનાગનો વિવેક ભૂખાઈ ગયો છે ને આગળ બેલેલા વચનેનો પણ ખ્યાલ નથી રહ્યો.

આની દશામાંથી આપણે બધાએ મુક્ત રહેવા તો રહેવું એ સાવચેતી આપવા મેં લખ્યો કાગળ પ્રગટ કર્યો છે.

'બ્યુઝેક્સી' કે બીજી 'ક્રમી' ના કાર્યો આપણને બધા પત્ર પડવાની જરૂર નથી. મને તેઓના ઘણા કાર્યો ખગલ લાગે છે. પણ મને તેવી તેનો 'પ' નથી થતો, અને તેથી તેની ખોડા જેટલી ચોક્કસ રીતે હું બતાવી શકું છું તેટલી ચોક્કસ રીતે બીજા થોડા બતાવી શકે છે એમ હું માનું છું. બ્યુઝેક્સીની સામે જેટલી દૃઢતાથી હું મારા ચાર વર્ષમાં થયો છું તટવે દરજ્જે થોડા થયા હશે. પણ મને ક્રોધ નહિ ચઢવાથી હું વિવેક ભૂલ્યો નથી.

એ જ દોષ આ ક્રોધી ભાઈએ મારામાં જોયો છે હવે જગ તેમનો કાગળ તપાસીયે. બધા આગેપોમાં અર્ધમત્ય છે ને અર્ધસત્યને મેં દોષ અસત્ય કહ્યું છે, કેમકે તે યન્ત્રને ભ્રમણામાં નાખે છે. અર્ધમત્ય ખોલનાર પેતાની અપૂર્ણતા જોતો નથી ને અગ્રુ સત્ય પૂરું છે એમ મમજી માનેતો તેને આગ્રુ સત્ય માની લે. એવું બની શકે છે. ખેડા જીજ્ઞાસા થોડાએ વિવેચીતો મોટો ભાગ બર્બા પછી મરજ્યાત બરમાતુ દ્યુએ ખરું, પણ ખેડા જીજ્ઞાસા લોકોએ કૌંલા કાર્યનું એ અગ્રુ કાગળ હતું. સગદાગની 'ના'ની 'હા' થઈ એ તેમાં મહેલા રોપ ભાગ અગત્યનો હતો. લોકોમાં આવેલી જાગૃતિ, છેવટે પણ થાકીને સરકાઈ કરેલો ફગવ, એ મહત્વના પરિણામો હતા એમ હું માનું છું ને ખેડાના હજારે સ્ત્રીપુરુષો માને છે. સત્યાગ્રહમાં અગત્ય સ્વાર્થને અવગણી નથી એ વાત જો આ લખનાર જાણે તો મુકેલો દોષ નહિ મુક્ત. [અપૂર્ણ]

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૩ જી

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

યોજના

‘નવજીવન’ માં આવી ગયેલા ગાંધીજીનાં જ લખાણો પ્રગતિ એકત્ર અને પુસ્તકના આકારમાં મળે એટલા માટે અને ‘ગાંધીજીનું નવજીવન’ જાપવાની યોજના કરી છે.

૯૬ પાનાની એકએક, એવી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને હમબગ એક વગ્મમાં ત્રણે વગ્મના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું ત્રીજું પુસ્તક છે, એના અવેદશી કાળના વાપગવામાં આવ્યા છે. જોઈતો વિષય શોધસતી સગવડ માટે લામ્બીયામાં દરેક પેરોએ મથાળા મુકવામાં આવ્યા છે. તે સિવાય વિન્નાગૃહવર્તક અનુક્રમશઃ પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સમ્રદ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એવી આજની ગણતરી છે. સામગ્રી કિમત અગાઉથી ભગનામે ૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપીયામાં મળી શકશે. તેટલામાં જ્યાં લેખો ન સમાતા વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલા માત્ર પાછળથી ભગવા પડશે. છૂટક ચોપડીની કિમત આઠ આના ગડેગે.

પૈમા અગાઉથી જ મોકલવા. વી. પી. મોકલવામાં આવતા નથી. મરજો પત્રવ્યવહાર નીચેને મળનામે ક.વો.

અવધ-શાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

૧ નિગાતીવાળા લેખો ‘યગ દંડીયા’માંથી લાપાનતર છે.

૨ ” ” અંગ્રેજી પત્રી ”

ચોથું પુસ્તક ૧૪મી જાન્યુઆરીને દિવસે બહાર પડશે

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૫-૧-૧૯૨૦

પાઠેથી ઉતર્યા

(ચાલુ)

વર્ણાશ્રમધર્મની વિરુદ્ધ મેં હીલચાલ ઉઠાવી એ લખનારની ભમણા. અસ્પૃશ્યતા એ વર્ણાશ્રમનું અંગ છે એ અર્થસત્ય. વર્ણાશ્રમને હું માત્ર છું એ ધણી વેળા કહેવાઈ ગયું છે. પણ બગીચાદિને સ્પર્શ ન કરવો એ પાપ છે એમ ખતાની મેં વર્ણાશ્રમધર્મને અસ્પૃશ્યતાના દોષથી મુક્ત કરવાનો પ્રયત્ન દેહતાપૂર્વક કર્યો એ મારી હિન્દુ ધર્મની નિર્ભણ સેવા. હિન્દુઓના મન દુખવ્યા એ પણ અર્થસત્ય. તેમા બાવ એ ગજો છે કે હિન્દુઓના મન કોઈ દિવસ દુખવાય જ નહિ. સત્યાચરણ ચલાવતા મન દુખાય તો દુખવવા એ ધર્મ છે. તેમાથી હું કે કોઈ કેમ નીકળી જઈ રાકે?

વર્ણાશ્રમ
અને
અસ્પૃશ્યતા

સો, મા. તિલકની દલીલની વિરુદ્ધ મેં 'લારકરમા ભરતી કરની શર કરી એ અર્થસત્ય છે. મારી એ પ્રવૃત્તિથી તેઓ વિરુદ્ધ ન હતા, પણ જો સગ્ગા હક મળી શકે તો તે પ્રવૃત્તિ વધારે સારી ચાલે એવો તેમનો અભિપ્રાય. એમ લોકમાન્યના પૂરા અભિપ્રાયમા ને આ બાઈએ માનેલા અભિપ્રાયમા ઘણો તફાવત છે. હું અહિંસાનું પાલન કરનારો ભરતી કરવા કેમ નીકળ્યો એ પ્રશ્ન તો ઘણાને થયેસો ને તેનો જવાબ હું આપી ચુક્યો છું. તેમા અત્યારે ન પડતા સામાન્ય દૃષ્ટિએ તો મારૂં એ કાર્ય પણ અગ્રસ જ ગણાયું છે, છતાં તે આ બાઈને દોષિત લાગે છે.

ભરતી વિષે
લોકોનો
અભિપ્રાય

રેલેટ ગિલને વિષેનાં અર્ધસત્ય તો તરી આવે છે. પણ કોધીને કેમ સમજના-
વાય કે જેઓ મૂંઝા, જેઓએ મકાનો બાબ્યાં તેના દોષોને સાર હું જવાબદાર ન ગણાઉં ?

સુધારા છં વિષેનાં અર્ધસત્યોની ટીકા કરવી અનુચિત ગણું છું. જેઓના કોધી
સ્વભાવ છે તેમને ઉપરના કાગળનું મનન કરવાની સલાહ આપું છું ને તેવી બ્રમણા-
ઓથી તેઓ મુક્ત રહે એમ ધન્ય છું. મારી ઉપરના આક્ષેપો ભલે હો. ખેડા
જીલ્લા વગેરેની મારી સેવા ભલે ન હો. તે બધાને વિષે મતભેદ હોઈ શકે છે. પણ
આપણે કોધના પૂરમાં તણાઈ ન જવું જોઈએ. જે કાર્યો આપણે એક વેળા બુદ્ધિપૂર્વક
સારાં માન્યાં છે તે કાર્યો તે જ પુરુષનાં બીજાં આપણને નકારાં લાભ્યાં તેથી નકારાં
ન કરી નાખવાં એ આપણું કર્તવ્ય છે.

બહિષ્કાર વિ. સ્વદેશી

બહિષ્કારની અસર સ્વદેશીના જેટલી છે એટલું જ નહિ પણ એથીયે વિશેષ છે
એમ મિ. બેપ્તિસ્ટાએ કહ્યું છે. તેનું કારણ એમણે એમ દર્શાવ્યું છે કે બહિષ્કારથી
સ્વદેશી વસ્તુઓના જ ઉપયોગને ઉત્તેજન મળતું હોવાથી સ્વદેશીનો હેતુ પૂરેપૂરો સાર
છે, એટલું જ નહિ પણ તેનાથી અગ્રેજ વેપારીઓનાં અને કારીગરોનાં ખીસાં પર
અસર પડે એ છે. મિ. બેપ્તિસ્ટાએ એમ પણ કહ્યું છે કે બહિષ્કાર પ્રત્યેના મારા
વિરોધમાં કેવળ ધાર્મિક બાબત જ રહેલી હોવાથી અગ્રેજ લોકો તે સમજી શકતા નથી.
ત્યારે બીજી પાસે તેઓ બહિષ્કારને તો રાજકીય લડતનું પૂરેપૂરું કાયદેસર અને બાજબી
શસ્ત્ર ગણે છે.

બહિષ્કારની અને સ્વદેશીની અસર સરખી જ છે એમ કહેવું એ બન્નેને ન સમજવા
જેવું છે. સ્વદેશી એ સનાતન સિદ્ધાંત છે અને તેનો ત્યાગ કરી માણસજાતે અપાર
દુઃખ વહોરી લીધું છે. સ્વદેશમાં જ તૈયાર થતી ચીજોની ખનાવટ તથા વહેંચણી એ
સ્વદેશીનો અર્થ છે. હાલના સંક્રમિત સ્વરૂપમાં સ્વદેશીનો હેતુ ખેડૂતવર્ગ દ્વારા દર
વર્ષે દેશના સાઠ કરોડ રૂપિયા બચાવવાનો છે. આમ કરવાથી વસ્તીના ૭૨ ટકા જેટલા
ખેડૂતવર્ગને પૂરવણી માટે જરૂરનો ઉધોગ મળી શકે છે. સ્વદેશીમાં રચનાત્મક કાર્યક્રમ
છે, મારે બહિષ્કારે તો અગ્રેજ લોકોને નાણાંના નુકસાનમાં ઉતારવાને આદરેલો કામચલાઉ
પ્રયોગ છે. એટલે બહિષ્કારથી આપણે હેતુ સાધવાને અયોગ્ય દયાણુ પડે એ છે.
બહિષ્કારનો અમલ આગ્રહપૂર્વક લાંબી મુદત સુધી કરવામાં આવે તો કદાચ પરાક્ષ

રીતે દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન મળે. પરંતુ ખાંચકોઠનો અર્થ અગ્રેજી માલના બહિષ્કાર પૂરતો જ થાય છે, એટલે જાપાન અમેરિકા વગેરે બીજા દેશોના માલને આપણે ત્યાં વધારે ઉત્તેજન મળવાનું જ. હિન્દના વેપારધંધા પર જાપાનની દિનપ્રતિદિન વધતી જતી અસર હું શાંતિથી સાખી નથી શકતો. બહિષ્કારની ધારેલી અસર ઉપજવવા માટે જ્યારે મહાજનસમુદાયે તેનો અમલ કર્યો નોંધ્યો, ત્યારે એક જ વ્યક્તિ સ્વદેશીનું પાલન કરે તેથી દેશને એટલા પૂરતો પણ લાભ થાય છે. માણસોમાં ક્રોધની લાગણી ઉશ્કેરીને જ બહિષ્કારને સફળ કરી શકાય એમ છે. તેથી કદાચ અણુધાર્યા પરિણામે પણ આવે અને બને પક્ષ વચ્ચે કાયમનો અણુજનાવ પણ થાય. પણ ખાસ કરીને મારા જેવો કોઈ માણસ બહિષ્કારની હિલચાલ ચલાવે તો ક્રોધની લાગણીને અવકાશ ન રહે એમ મિ. બેન્ટિસ્ટા કહે છે. આ મત વિશે હું વાંધો હોવા છું. અન્યાયથી પીડાતો માણસ સહેજ પણ અવસર મળતા અનર્થ કરવા લલચાય એ ખનવાળો છે. આવના અગ્રેજી માલનો બહિષ્કાર કરવાનું કહી આપણે અન્યાયીને સજા કરવાનો વિચાર ફળવૃષ્ટિ છોડીએ; અને સજા કરતાં સ્વભાવિક રીતે ક્રોધ નિવૃત્ત થાય જ.

૧મ. ઝડુર અહમદે પણ આ સંબંધમાં મારી વિરોધ લખતા કહ્યું છે કે સહાય આપવાનું બંધ કરવામાં પણ બહિષ્કારના જેવું જ તત્ત્વ સમાયેલું છે; માત્ર એનો અમલ અશક્ય છે એટલે દરજ્જે એ એણું અસરકારક છે. બે હું, અન્યાયીને સહાય આપું તો હું અન્યાયમાં સામેલ જ છું. એટલે અન્યાયનું સ્વરૂપ જ્યારે કદાચ હોય ત્યારે સહાય આપવાનું બંધ કરવું એ આપણો ધર્મ છે. માત્ર એક વ્યક્તિ પણ પોતાનો આ ધર્મ પાળી તેટલા પ્રમાણમાં અસર ઉપજતી શકે છે. બહિષ્કારમાં શિક્ષાની ભાવના સમાયેલી છે, એટલે તે આપણો ધર્મ નથી. તેથી બહિષ્કાર બધા સુધી અસરકારક ન નીવડે ત્યા સુધી તો એ અર્થરહિત પ્રવૃત્તિ જ છે, અને મૂળીબર માણસો બહિષ્કાર કરે એ તો આગળથી ચાલી પેટ ભરવા જેવું છે.

બહિષ્કાર
વિ. સ્વદેશી

જનાં હું કમલ કર છું કે બહિષ્કારની સામેનો મારો મૂળ વિરોધ ધાર્મિક ભાવના પર રચાયેલો છે. પણ એનો તો એટલો જ અર્થ છે કે રાજદારી ક્ષેત્રમાં ધાર્મિક ભાવનાનો પ્રયોગ કરવાનો મારો પ્રયત્ન છે. આ સ્થિતિ અંગેજી લોકો ન સમજી શકે એ મને માન્ય નથી. દશિષુ આફ્રિકાના મોરાએને તે સમજાવતાં અને તેની કદર કરાવતાં મને જરા પણ મુશ્કેલી નહોતી પડી. વળી ધાર્મિક પ્રવૃત્તિની ધાર્મિક ભાવના સમજાય તો જ તે અસરકારક નીવડે એમ કંઈ નથી. મારી દલીલ એ જ છે કે શુદ્ધ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ સમજવામાં ઘણી સરળ છે અને આચરવામાં

બહિષ્કાર
વિ. ધર્મ
ભાવના

ઘણી સહેલી છે. ધર્મભાવના જો બરાબર અમલમાં મુકી શકાય એવી ન હોય તો તે અર્થરહિત જ છે. આપણા હાથ મેલા હોય તો ધોવા જોઇએ એ સમજવું અને એમ કરવું તદ્દન સહેલું છે. છતાં પણ તત્ત્વતઃ એ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ જ છે. 'શરીર સાજું તો મન તાજું' એ આત્માનું એક સૂત્ર છે. અને જો સ્વચ્છતાની ધાર્મિક ભાવના સિવાય પણ મેલા હાથ ધોવાની જરૂર છે એમ આંપણે કબૂલ કરતા હોઇએ તો, બહિષ્કારની નિષ્ફળતામાં અને ચોક્કસ સંજોગોમાં સરકારને મદદ આપતા અટકવાની જરૂરીયાતમાં સમાયેલ ધાર્મિક ભાવના સમજવાની શક્ય જોયા સિવાય તે બનેતો સ્વીકાર કરવો ઉચિત છે.

ત્યારે બહિષ્કાર વ્યવહાર છે કે કેમ ? મિ. બેંપિસ્ટાએ અગ્રેજી માલનો બહિષ્કાર કરવાનું માન્ય કર્યું છે. દેશના સંજોગ અને સ્થાપી હિતને ખાતર સ્વદેશીની સ્થાપના કરવાને માટે પરદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવાને જો આપણા વેપારીઓ પ્રેરાતા નથી તો અગ્રેજ લોકો પાસેથી ન્યાય મેળવવાને અમુક વખત સુધી અગ્રેજોના માલનો બહિષ્કાર કરવાની માગણી એમની પાસે કરવી એ વૃથા જ છે એવી મારી દબ માન્યતા છે. અહીંનો સમય ચૂકયા પછી બહિષ્કારનો કશોયે અર્થ નથી. ઇચ્છિત પરિણામ લાવવા માટે તો તાત્કાલિક બહિષ્કારની જ જરૂર છે. મારા મત પ્રમાણે આપણે હવે આવી તાત્કાલિક પ્રવૃત્તિને માટે કેળવાયેલા નથી. ક્ષણભાંગની ચેતવણીથી જે કંઈ રચના કરી શકાય એમ છે તેના પ્રમાણમાં બહિષ્કારનું ક્ષેત્ર વિશાળ છે. વળી વર્ષો પૂર્વે જર્મનીએ પોતાનો માલ જર્મ વિલાયતની મારશલ હિન્દુસ્તાનમાં પહોંચાડ્યો હતો તેમ અગ્રેજ દારીગરોને પોતાનો માલ જાપાન અથવા અમેરિકા મારશલ હિન્દુસ્તાનમાં પહોંચાડવામાં જરાયે મુશ્કેલી પડે એમ મને તો નથી લાગતું.

હું સ્વદેશીનો ચુસ્ત ભક્ત છું, કારણકે એમાં વિકાસનો નિયમ જોવામાં આવે છે. જેમ તે આગળ વધે છે તેમ તે મજબૂત બને છે. કોઇ પણ રચના તેના ઉપયોગમાં આવી શકે છે. સરકાર અથવા અગ્રેજ લોકોના ન્યાય કે અન્યાય સાથે સ્વદેશીને કશો સંબંધ નથી. સ્વદેશીને બદલો સ્વદેશીમાં જ રહેલો છે. તેમાં શક્તિનો અગાડ થતો નથી, નિષ્ફળતાને અવકાશ નથી. સ્વદેશીધર્મનું સ્હેજ પાલન પણ મનુષ્યોને મહાદુઃખમાંથી ઉગારે છે.' એટલા માટે સ્વદેશી અને બહિષ્કાર વચ્ચે ઉત્તર દક્ષિણ મુવના જોટું અંતર છે.

† દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દી

દક્ષિણ આફ્રિકાની યુનિયનના પ્રધાનને થોડા વખત ઉપર મોકલવામાં આવેલી અરજીમાં કુગર્સ્ટોર્પની મ્યુનિસિપાલિટી વિરુદ્ધ દાદુ કંપનીના જે સુકદમા વિષે ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે તેને વિષે ડ્રાન્સવાલની બ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિએશનના પ્રમુખ મિ. અસ્વાત તરફથી નીચેનો વધારાનો તાર મને મળ્યો છે:—

“કોરટે જમીનના ખત ૨૬ કથા છે. સ્થાવર મિલકત લેવા સાર સ્થપાયેલી હિન્દીઓની કંપનીઓ ગેરકાયદેસર ગણાઈ છે. કોરટે એમ જણાવ્યું છે કે આવા જમીનના ખત કાયદાનો ભંગ કરીને દીધેલા છે, અને કાયદાની ૧૩૦મી કલમને કંઈ હસી કાઢી શકાય નહિ. કાળાઓરાની સેજરેજ ગમે તેમ થતી અટકાવવાને ગોઠડ દો પડવામાં આવ્યો છે. ૧૯૧૨ના મ્યુનિસિપાલિટીઓ વગેરે સંબંધી કાયદામાં કાનૂન મુજબ પોવેન્સ્ટ્રુમ મ્યુનિસિપાલિટી સંબંધી સુકદા આપવામાં આવ્યો છે, તેથી તે મ્યુનિસિપાલિટીની એ દલીલને ટેકો મળે છે કે એસિયાવાસીઓની દાનજીરને લીધે યુરોપીઓને કનડગત થાય છે અને તેમના વેપારને ધોકા પડેલો છે. એટલા જ કારણસર હિન્દીઓને (કાયદા મુજબ) ‘અનિદ’ ઠરાવ્યા છે. બુન્ને સુકદા આપણી કોમને નુકસાનકર્તા છે. તેની સામે અપીલ નોંધાવી છે. અત્રેની સરકાર તરફથી નીમવાના કમીશન આગળ જુલાની આખનાર યુરોપીઓના હિન્દીઓના સલાહનો ખાસ અવશ્યાસ કરે છે અને મ્યુનિસિપાલિટીઓને આ વિષયમાં પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતા આપવાની માગણી કરે છે. થોમ્સ ડેકાજી આ વિષે આપ તુરત લખાપટી કરો. આખા હિન્ડુસ્તાનમાં આને વિષે સભાઓ ભરવા અમારી એસોસિએશન આપને વિનંતિ કરે છે. નવા કાયદાથી બંધી કંપનીઓને કે જૂના વેપારીઓને પણ કંઈ રદાણું મળતું નથી. સ્થિતિ ઘણી જ ગંભીર થઈ પડી છે. કોમને ઉગાડી લેવા સાર જૂબ પ્રયત્ન કરવાની ઘણી જ જરૂર છે.”

જેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાનો સવાલ ધ્યાન દઇને વિચાર્યો છે તેઓને તો આ તારથી ઘણો હોભ થયા વગર રહેશે નહિ; કારણકે મિ. અસ્વાત જણાવે છે તે પ્રમાણે નવા કાયદાથી જે સોડુંક મળશે એમ કહેવામાં આવ્યું હતું તે પણ આથી ૨૬ થાય એમ છે. દાદુ કંપની તો કુગર્સ્ટોર્પમાં ઘણા જૂના વખતથી સ્થપાયેલી છે. એ પ્રદેશમાં એ કંપની ઘણી જ બહોળા જમીનની માલીકી ધરાવે છે. તારનો અર્થ એ છે કે કંપનીને નામે તેની મિલકતના ખત થયાં છે તે ગેરકાયદેસર છે, કારણકે કોરટે કાયદાનો જે વિશાળ અર્થ કર્યો છે તે પ્રમાણે કાયદાનો ભંગ કરીને તે મિલકતો લેવાઈ છે; અને કાયદાને કંઈ હસી કાઢી શકાય જ નહિ. આ સુકદાની થોગ્યતા વિષે તથા જે દલીલો પર તે રચાયેલો છે તે વિષે હું કંઈ પણ કહેવા ઇચ્છતો નથી. એ સુકદાથી કેવાં ભયંકર પરિણામ આવે એમ છે તે તરફ જ હું

સોમજનક
બગર

હિન્દી મિત્ર-
કત અને
કાયદો

તો માત્ર પ્રજનનું જ્ઞાન જેવવા છલ્હું છું. જે કંપનીઓમાં હિન્દીઓ મુખ્ય ભાગીદાર હોય તેવી કંપનીઓને નામે હજારો પાઉંડની દિગંતની રથાવર મિલકત ચઢેલી છે. જો આ ચુકાદો કાયમ રહે તો આગાંતી દરેક કંપની વર્ષો થયાં જે જમીનો ખુદી રીતે વકીલોની સલાહ લઇને ધરાવતી આવી છે તથા સરકારી નોંધણી ઓફિસમાં જે જમીનો નોંધાયેલી છે તે તેમની પાસેથી ખૂંચતી લેવાય એમ છે. નોંધણી કાગદારો આ બધી વાત સારી રીતે જાણે છે. હજી ગયે જ વર્ષે દક્ષિણ આફ્રિકાની ધારાસભાએ નવો કાયદો પસાર કર્યો ત્યારે આપણને એવું કહેવામાં આવ્યું હતું કે ૩૧મી જુલાઈ પહેલાં ચડી ચુકેલી જમીનો ધરાવવામાં એ કાયદાથી કાંઈ અડચણ આવશે નહિ, અને એની ખાતરી તરીકે મુનિયનની ધારાસભાના બધા વક્તાઓએ આપણને જણાવ્યું હતું કે એ કાયદાથી હાલની કંપનીઓ અને હાલનાં ગીરોખન સચવાશે. આથી જે ચુકાદો આપવામાં આવ્યો છે એથી આપણી આજો ઉપર છે. હું એમ જણાવવાની દિગંત ધરું છું કે એ ચુકાદો ભલે પૂરેપૂરો કાયદેસર હોય, તોપણ તેથી દેખીતી રીતે ધારાસભાને હેતુ બર નથી આવતો, અને વર્ષો થયાં કાંઈ પણ વાધા વગર હિંદીઓ જે હક ભોગવતા આવ્યા છે તે તેમની પાસેથી છીનવી લેવાય છે. હું તો એમ માતું છું કે આપણી ઉપર જે વાઙ્મજી રચ્યું છે તેને વિખેરવાને, હિંદી લગ્નો કાયદાથી મંજૂર કરવાને ૧૯૧૪માં ખાસ કાયદો ઘડવામાં આવ્યો હતો તેમ અત્યારે જરૂર લાગે તો તેવો કાયદો પસાર કરવો જોઈએ.

‘અનિષ્ટ’

તારમાં જે બીજી બાબત જણાવી છે તે મૅનિફેસ્ટના એક ચુકાદાને લગતી છે. એનો અર્થ એ છે કે અનારોગ્યના કે અનીતિના કારણે નહિ પણ હિંદીઓ યુરોપીઓની સાથે વેપારમાં હસ્તિધર્મ કરે છે અને તેથી તેમને ધોકો પહોંચે છે તેથી જ, માત્ર હિન્દીઓ તરીકે, તેમને અનિષ્ટ ગણવા. આ સિદ્ધાંત કાયમ રહે તો દક્ષિણ આફ્રિકામાં એક પણ હિંદી કેઈ પણ ખતનો વેપાર ચલાવી ન શકે, એ પણ દેખીતું જ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદી રહેવાસીઓની વિરુદ્ધ ચાલેલી અગવળથી ટ્રાન્સવાલમાં એશિયાનાસીઓ વિરુદ્ધ જામણીનું વાતાવરણ ન્યાયની અદાલતોને પણ અસર પહોંચાડવા લાગ્યું છે.

તારમાં ત્રીજી બાબત દક્ષિણ આફ્રિકામાં મ્યુનિસિપાલિટીઓની સત્તા વધારવાને કમીશનને કરેલી સૂચના વિશે છે. સાધારણ રીતે તો મ્યુનિસિપાલિટીઓની સત્તામાં વધારો થાય એ સૌને ગમે, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં તથા સામ્રાજ્યનાં બીજાં સંસ્થાને-

માં આવેલો વધારો થાય એનો અર્થ, આ બાબતમાં બન્યું છે તે ઉપરથી જોતાં, એવો થયો કે આ સંરચનામાં પરાધીનતા ભોગવના અને મતાધિકાર ન ધરાવના વર્ગો પર જુલમ ગુમરાવાની સત્તા મ્યુનિસિપાલિટીને મોંપવી. આથી જે લોકોને મતાધિકાર ન મળ્યો હોય તેમને મ્યુનિસિપાલિટીની વધુ સત્તા મુખકારી નહિ પણ હુબદાયક થાય. ફાસવાલમાં અને ફી સ્ટેટમાં હિન્દીઓને રાજકીય કે મ્યુનિસિપલ મતાધિકાર છે જ નહિ. નાતાલમાં અને કેપમાં થોડે અંશે તેઓ મતાધિકાર ભોગવે છે; પણ તે એટલો બધો નહિ કે તેથી મ્યુનિસિપાલિટીની કાર્યવાહી ઉપર તેઓ અસર પહોંચાડે અથવા તેા તેઓ પોતાનું ધાર્યું કરાવી શકે.

હિન્દી સરકારને અરજ

સર બેન્નમિન રૉબર્ટ્સન ટુંક મુદતમાં દક્ષિણ આફ્રિકા બધા ઉપડી જશે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દીઓને પૂરેપૂરો મોભો મળે, એટલું જ નહિ પણ તેમને સાફ માનભર્યું સ્થાન મળે એટલે કે સાધારણ રીતે વ્યવહારમાં જ્યાં લોકો ગિરે જ મર્યાદા મુકવામાં આવી હોય તે સિવાયની બીજી કંઈ મર્યાદા વગર વેપાર કરવાનો તથા જમીન ધરાવવાનો અધિકાર મળે—એટલું પણ કરવાને સર બેન્નમિનને બારે મુત્સદી-પણું વાપરવું પડશે અને હિન્દીઓના ફૂટી તરીકે તેમની જગ્યાજગારીની બુદ્ધિની ધણી દસોટી થશે. આપણે એટલી આશા રાખીશું કે આ બાબતમાં હિન્દી સરકાર યુનિયનની સરકારને બહુ જ બાર દબને ચોખ્ખી વાત કરશે, અને પ્રજા તથા વર્તમાનપત્રો આ બાબતમાં પોતાની કમ્મર કમશે. આ સવાલ ધણી જ મહત્વનો છે અને તેમા દક્ષિણ આફ્રિકામાં દૂર વસના ને વિગમ લગત ચલાવી શકેલા હબ્બરો હિન્દીઓની આજીવિકાનો સવાલ રહેલો છે.

હિન્દીઓને મદદ

તા. ૧-૨-૧૯૨૦

ગાંધીજીની જુબાની

[૫. ૧૯૦ થી આગુ]

સં—તમે ૧૨મી એપ્રિલે મુંબઈ પાછા ચર્ચા ત્યારે 'પાયધુની ગયા. તે વિશે એમ કહેવાયું છે કે તમારું લોકોએ ન માન્યું.

જવ—એ જરોબર નથી. જેઓએ મારું સાંભળ્યું તેઓએ મારું કહેવું જરોબર માન્યું.

સ૦—મારી પાસે એક રિપોર્ટ છે તેમાં એમ લખ્યું છે કે તમારી ગતિ ચંચળ છે જતાં તમે માંદગીનો ડોળ કરે છે !

જ૦—હું તો એટલું જ કહી શકું કે એ કેવળ જૂઠાણું છે.

સ૦—વળી તમે તે દહાડે એવા કરી ગયા કે ભાગીને એક ઘરમાં છૂપાઈ ગયાં !

જ૦—એ પણ તફન જૂઠું છે, કેમકે હું છેવટ સુધી ટોળામાં હતો ને જ્યારે ઘોડેસવારોનો હુમલો થયો ત્યારે તે મેં પોતે જોયેલો ને છેવટે તે જ બાબત વાત કરવા હું પોલીસ કમીશનર મિ. ગ્રિફિથ્સની પાસે ગયો હતો.

સ૦—તમે કહો છો કે અમદાવાદમાં માર્શલ લોની જરૂર ન હતી.

જ૦—મારો એવો અભિપ્રાય છે.

સ૦—પણ ને મિલિટરી અમલદાર કહે કે જરૂર હતી તો તમે શું કહો ?

જ૦—તો હું કહું કે જે હકીકત મારી પાસે છે તેટલી માર્શલ લો જાહેર કરવાને સાફ પૂરતી નથી.

સ૦—તમે કહો છો કે કેટલાક નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા.

જ૦—એ મારો ખાસ અભિપ્રાય છે.

સ૦—તમે એમ કહેશો કે તમારી પાસે એ બાબતનો ચોક્કસ પૂરાવો છે ?

જ૦—મારી ખાતરીને સાફ પૂરતો છે.

સ૦—એ બાબત તમે મિ. એટ્લીટ્ઝને લખ્યું હતું ?

જ૦—હા જી.

સ૦—તેમણે 'પ્રીઆદ' કરનારને તેમની પાસે મોકલવા કહેલું ?

જ૦—હા જી.

સ૦—પછી તમે કંઈ પગલાં ભર્યાં ?

જ૦—મેં ન ભર્યાં કેમકે માર્શલ લો તો મેં લખ્યું તે જ દહાડે રાતના બેઝી લેવામાં આવ્યો. મિ. એટ્લીટ્ઝને હું ખુબ ખાનદાન અમલદાર ગણું છું. એમના જેટલી પ્રામાણિકતા ને નિર્મળતા મેં ચોક્કસ જ અમલદારોમાં જોઈ છે. તેમને નકામી તકલીફ આપવી અથવા તેમના અમલની ટીકા સરખી પણ કરવી પડે એમા મને દુઃખ થાય. તેમની ભૂલોમાં પણ હું તો ખાનદાની જોઈ શકું છું. હું તમને કહેવા

ધમ્મું હું કે આ બાબતને તમે વધારે ન સુધો. મેં કબૂલ કર્યું છે કે મુંબઈની સરકારે એપ્રિલ માસમાં એટલું બધું ડહાપણ બતાવ્યું કે તેમની સામે શરીઆત કરવા જેવું નથી. પણ જ્યારે મારે બધી બીનાતું પૂચકરણ કરવું રહ્યું હોય ત્યારે જે દોષ મેં જોયા હોય તે પણ મારાથી જળવાય તેટલી સમ્યક્તાથી હું બતાવી આપું એ મારો ધર્મ થયો, ને મેં તેમ કર્યું છે. પણ નિર્દોષ માર્યા ગયા તેની ઉપર બહુ વજન સુટી હું તેની બારે શરીઆત કરવા માગતો નથી.

મિ. કેમ્પ—હું કબૂલ કરું છું કે તમે તમારી જુઝાની કેવળ ન્યાયપુરઃસર આપી છે. હવે મારે કંઈ પૂછવાનું નથી.

બ. જીવજીલાલ—તમે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા ત્યારથી જ અમદાવાદમાં વસ્યા છો ?

બે. જીવજી-
લાલની
સવાલ

ગાંધીજી—હા જી.

સ૦—તમે અમદાવાદના નહેરુજીવનમાં ભાગ લીધો છે ?

જ૦—હા જી.

સ૦—તમે અનસૂયાબાઈને તેમના મજૂરના કાર્યમાં મદદ કરી હતી ત્યારે મજૂરોમાં પૂર્ણ શાંતિ જળવાઈ હતી ?

જ૦—હા જી.

સ૦—એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે તમે અમદાવાદ આવ્યા ત્યારે તે જ દહાડે તમે નહેરુ સભા બરવા ધારેલું ?

જ૦—હા જી.

સ૦—પણ તે દિવસે માર્શલ લોને લીધે ધણા માણસો હાજર ન રહી શકે એમ તમે જોયું તેથી ૧૪મીએ સભા બરી ?

જ૦—હા જી. તે દિવસે બધાને નોટીસ વેળાસર ન પહોંચી શકે એમ લાગ્યું.

સ૦—૧૪મીની સભામાં ધણા માણસો હાજર. એવેલા ?

જ૦—હા જી.

સ૦—તેમાં તદ્દન શાંતિ રહેલી ?

જ૦—હા જી. એટલું જ નહિ પણ તેમાં પાદરી રે. ગિલેસ્પી હાજર રહેલા તેમની તરફ આવેલા હજારો માણસો વિવેકપૂર્વક વર્ત્યા હતા.

સ૦—૧મ. ગાંધીજી કહે છે કે તમે તમારા અનુયાયીઓ વધારવાની ખાતર ખુનામરફા વખોડી અને તેટલા જ કારણસર તમે ગુલેગારોનાં નામ આપવાની તા પાડી.

જ૦—એનો જવાબ હું એટલો જ આપું કે મિ. ગાંધીજી મારા પ્રત્યે હંસાદાયક થઈ છે. [અપૂર્ણ]

ખિલાફત

ખિલાફતનો સવાલ એટલે તુર્કીની સાથેની સુલેહનો સવાલ એટલો અગત્યનો છે કે તેની પાસે ખીબા બધા સવાલો ધણા ઓછા અગત્યના લાગે છે, કેમકે એ સવાલના સતોપકારક શરૂઆત ઉપર હિંદુસ્તાનની શાંતિનો આધાર છે. અત્યારે પોતાના શસ્ત્રજળથી સરકાર કૃત્રિમ શાંતિ બલે જાળવી રાકે, પણ જો આ સવાલનો નિર્ણય સતોપકારક ન નીવડે તો શસ્ત્રજળથી જ રખાયલી શાંતિ લાંબા કાળ સુધી નથી નબવાની. કેટલાક સવાલો એવા હોય છે કે જેનો શરૂઆત સતોપકારક ન હોય તોપણ કાળે કરી અસતોપ ભૂલી જવાય છે. પણ ખિલાફતના સવાલનો શરૂઆત અસતોપકારક નીવડે તો તે અસતોપ કાળે કરી ભૂલાય એવો નથી, પણ તેની અસર દિવસે દિવસે વધારે મજબૂત થવાની અને તેથી અશાંતિ ધણુ ફેલાવાની.

આમ હોવાથી દરેક હિંદીની શરૂઆત છે કે આ સવાલ શું છે ને તેનો ફેસલો કેવો આવવો જોઈયે તે જાણી લેવું ને તેનો ફરજી સતોપકારક લાવવા સાફ ઉપાયો યોજવા. જેથી સાત કરોડ મુસલમાનોના દિલ દુખાય તેથી હિંદુના પણ દુખાવાં જોઈયે. એટલે અમે આ સવાલને પ્રજા સમક્ષ વખતોવખત સુકતાં અચકાતા નથી. જેટલી શરૂઆત પ્રજાની છે તેટલી જ બારે ફરજ આ વિષયમાં સરકારની છે.

ના. વાહિસરાય પાસે જે રેપ્રેઝન્ટેશન ગયું તેમાં હિંદુ અને મુસલમાન બન્ને હતા. ના. વાહિસરાયનો જવાબ વિવેકી હતો. તેમણે રેપ્રેઝન્ટેશન તરફ સભ્યતા પૂરી જાળવી અને ધણા કાગળોથી પોતાનો વખત બચાવ્યો. આ બધાને સારૂ તેઓ નામદારનો ઉપકાર માનવો જોઈયે. પણ કેવળ વિવેક અને વિનયથી જ કંઈ મુસલમાન બાઈએતે અથવા આખી પ્રજાને આ વેળા સતોપ થાય તેમ નથી. વિવેક વિના એક ડગલું ન ચાલે, પણ કોઈક સમયે વિવેક છતાં કાર્યશીલિ નથી થઈ શકતી. ‘મીઠા શબ્દોથી કંઈ ગાંજરમાં ધી ઝાલી જવું નથી’ એવી અંગ્રેજી કહેવત છે. તે આ વેળા બરાબર લાગુ પડે છે.

વાઈસરાય સાહેબે જણાવ્યું કે તુર્કીએ મિત્રરાજ્યો સાથે તલવાર ખેંચવાની જૂલ કરી તેની સજા તુર્કીને જમવી પડે એમાં નંવાઈ નથી. આ ન્યાય કોઈ મુસલમાન કબૂલ કરી શકે તેમ નથી. ન્યારે તુર્કી જર્મનીની સાથે બળ્યું ત્યારે તે વખતના વડા પ્રધાન મિ. એસ્ત્રિચે કહેલું કે જર્મનીની સાથે બેઠાવામાં મુલતાનનો હાથ ન હતો; તે જૂલ થોડા તુર્કની હતી; તેથી તુર્કીને તેને સારૂ સોસલું નહિ પડે. આમ કહેવાની તેઓ સાહેબને શી જરૂર હતી? એ કંઈ વિવેક કે ન્યાયને ખાતર ન હતું. પણ તે વચ્ચે કહેવાનું કારણ એ હતું કે મુસલમાન સિપાહીઓમાં અસાન્તિ ન ફેલાય, પરિણામ ધારેલું આવ્યું. મુસલમાન સિપાહીની વશાદારી સુરત નીવડી. આમ દિવાસો દેવા અર્થે બદલો દેવા સારૂ વપરાયેલાં વચ્ચે હવે ધૂળધાણી નથી થઈ શકતાં. તેમ થાય તો તેનું દરદ મુસલમાનોને થાય તેમા નવાઈ નથી. તેથી ના. વાઈસરાયે આપેલી ધમકી અથવા દાટલો વરતારે. અસતોપદારક જ ગણાય અને તેના જવાબમાં જે કંઈ ઉચ્ચ કેપુટેશન તરફથી જણાયું છે એ ખરેખર છે, આપણે ઉમેદ રાખીએ કે તેની ઉપર સરકાર પૂરું ખાન આપશે.

મુસલમાનોની માગણી શી છે? ખિલાફત એટલે તુર્કીનું રાજ્ય, તે સત્તા જેવી લડાઈ વેળા હતી તેથી લગભગ કાયમ રહેવી જોઈએ. તે રાજ્યમાં મુસલમાન સિવાયની રૈયના જે લોકો છે તેઓના હકો બાળવવા સારૂ બંને જે જોગાદરી લેવી હોય તે મિત્રરાજ્યો લે, પણ તુર્કીની સત્તા નાખંદ ન થવી જોઈએ. તેમજ અરબસ્તાન જેને જર્મીસ્ત-ઉલ-અરબ કહે છે તેની ઉપર અને મુસલમાનોનાં ખીન્દ પાંચથ રથજો ઉપર ખાલીકાની હકુમત કાયમ રહેવી જોઈએ. આહીં એવી તકરાર હોલી છે કે આરબો પણ મુસલમાન છે; તેઓને અરબસ્તાનમાં સ્વરાજ્ય દા ન મળે? તેના જવાબમાં મુસલમાન જાણ્યો કહે છે કે હવે અરબસ્તાનને સ્વરાજ્ય મળે તેવી યોગ્યતા ધરાય. તેની ઉપર મુસલમાન સિવાય ખીન્દ હકુમત ન હોઈ શકે એ દાવો છે. મુસલમાન બાઈઓની માગણી તદ્દન વ્યાજબી જ ગણાય; ને તેઓની માગણીનો અસ્વીકાર થાય ને અસાન્તિ ફેલાય તો હોય મુસલમાનોનો નહિ પણ સરકારનો ગણાશે.

સરકારે મુસલમાનોના હક જરાજર મુલેહમ્મદ પાસે મુક્યા છે; એટલું કરવું ખસ નથી. સરકાર આ સવાલને અપનાવવા બંધાયેલી છે. સરકાર જેટલે દરજ્જે ખ્રિસ્તી રાજ્ય છે તેટલે જ અંશે મુસલમાન અને હિંદુ છે. અને જેમ ખ્રિસ્તી હકો તેનાથી જતાં કરાય નહિ તેમજ મુસલમાન હકો તે જતા કરી શકેતી નથી.

મિ. એસ્ત્રિચ-
યનું વચન

મુસલમાનો-
ની માગણી!

સરકારની
દરજ

§ લોકમાન્ય તિલકનો પત્ર

ગઈ તા. ૨૮ મીના 'યંગ ઇન્ડિયા'માં લોક. મા. તિલકનો રા. ગાંધી પરનો પત્ર પ્રગટ થયો છે તેનો અનુવાદ અમે નીચે આપીએ છીએ:—

અધિપતિ,

'યંગ ઇન્ડિયા'

અમદાવાદ

સાહેબ,

ગયા અંકમાં 'સુધારાના કારણો'ના આપના લેખમાં આપે અને 'રાજ્યપ્રકરણમાં અધુરું ચાલે' 'Everything fair in politics' એમ માનતો જણાવ્યો છે એ જોઈને હું દિલગીર થયો છું. આ પત્રથી હું આપને જણાવવા છું કે આપના એ લેખમાં મારો વિચાર ખરી રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યો નથી. રાજ્યપ્રકરણ એ સાધુઓની નહિ પરંતુ સંસારીઓની બાજુ છે અને 'અફોષેન જિને ક્લોષ' એ જુદાના ઉપદેશ કરતાં 'એ વયા માં પ્રવર્ણતે તાંસ્તયૈવ મજામ્મદમ્' એ શ્રીકૃષ્ણનું સૂત્ર માર્ગદર્શક હું વધારે પસંદ કરું છું. આ વિષે મારો સધળો મતભેદ અને સરકાર જેટલે સુધી આપણી સાથે મળીને વર્તે તેટલે સુધી તેની સાથે મળીને સુધારાનો અમલ કરવા વિષે મારા 'Responsive Co-operation' નો અર્થ પણ આ સૂત્રથી સમજાઈ જાય છે. બને માર્ગ એટલા જ ન્યાયી અને પવિત્ર છે. પરંતુ પહેલાં માર્ગના કરતાં બીજો હાલની દુનિયાને વધારે અનુકૂળ છે. આ ભેદ વિષે વધારે માહિતી મારા 'ગીતારહસ્ય'માંથી મળી શકશે.

યુના. રહેર}

૧૮-૧-૨૦ }

આપનો

બા. અ. તિલક

[ધર્મશ્રેયોના અર્થના વિષયમાં લોકમાન્યની સાથે વાદમાં ઉતરતાં હું સ્વાભાવિક રીતે અચકાઈ છું. પરંતુ કેટલીક બાબતો એવી હોય છે કે તેમાં અંતઃકરણનો અવાજ કંઈ પણ અન્યના અર્થ કરતાં ચઢી જાય છે. લોકમાન્યે જણાવેલાં બંને સૂત્રોમાં મને તો કંઈ વિરોધ લાગતો નથી. જુદું સૂત્ર સનાતન સિદ્ધાંત દર્શુ કરે છે અને ભગવદ્ગીતાનું સૂત્ર તો તિરસ્કારને પ્રેમથી અને અસત્યને સત્યથી છતવાના સિદ્ધાંતનો પ્રયોગ બતાવે છે. બીજા સાથે આપણે જેવું વર્તન રાખીએ તેવું જ વર્તન પ્રભુ આપણી સાથે રાખે છે એ ખરું હોય તો ગીતાવાક્યનો તો એ અર્થ થાય કે સખત શિક્ષામાંથી છૂટવું હોય તો આપણે કોષ્ટનો ખદલો કોષ્ટથી નહિ પણ મૃદુતાથી જ વાળવો જોઈએ. આ નિયમ વૈરાગીઓ માટે નહિ પરંતુ ખસુસ કરીને

સંસારીઓ માટે જ છે. લોકમાન્યને માટે મને માન છે, છતાં હું કહેવાની હિમત ધરું છું કે સંસાર સાધુઓ માટે નથી એમ કહેવામાં માનસિક મંદતા જણાઇ આવે છે. પુરુષાર્થ કરવો એ સર્વ ધર્મનો ઉપદેશ છે. અને પુરુષાર્થ એ સાધુ—ખરેખર શુદ્ધ થવાના વિષમ પ્રયાસ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી.

છેવટે, જ્યારે મેં લોકમાન્યના મત પ્રમાણે 'રાત્ર્યપ્રકરણમાં યજુર્વેદ' એ વાક્ય લખ્યું ત્યારે તેમણે ધણીવાર ઉચ્ચારેલું 'શઠ્ઠ પ્રતિ શાઠ્યમ્' એ વાક્ય મારા મનમાં રમી રહેલું હતું. મારી નજરે તો તેમાં ખોટી નીતિ સમાયેલી છે. લોકમાન્ય પેટે જ આ મૂલ્ય ખંડન કરવાને પોતાની તીવ્ર કુદ્ધિ વાપરીને એકાદ તત્ત્વજ્ઞાનનું બાધ્ય લખી દિંદને એક દિવસે તાજુનું દરે એવી આશા હતી છોડી શકતો નથી. ગમે તેમ હોય, પણ 'શઠ્ઠ પ્રતિ શાઠ્યમ્' માં સમાયેલા વ્યવહારસૂત્રની સામે હું મારો એક જમાનાનો અનુભવ ખડો કરું છું. ખરી નીતિ તો 'શઠ્ઠ પ્રત્યપિ સત્યમ્' એ જ છે.

વ્યવહારસૂત્ર
સામે
અનુભવ

પંજળનો પત્ર

(૯)

દિલ્હી

જળી પાછો હું પંજળની યાત્રાએ આવી પહોંચ્યા છું, તેથી 'નવજીવન'ના વાચક-વર્ગને પંજળથી પત્ર લખવાનો પ્રસંગ ફરી પ્રાપ્ત થયો છે.

ખિલાફત
ડેપ્યુટેશન

પંજળ પહોંચતા પહેલાં મને દિલ્હી ગંગે સ્વજનોમાં રોકત થઈ તે વિષે પણ થોડું કહી નહિં છું.

મારી ઉમેદ તો એવી હતી કે હું મુંગઢ આવી મિત્રોને મળી સ્વદેશી સત્તાનું ને સત્યાગ્રહ સત્તાનું કામ તપાસી, રેડીયા ચલાવનારાં બાઈબલોને ભેટી પ્રયાગ થઈ લાહોર જઈશ.

પણ ઇશ્વરે કહ્યો કે ખિલાફત કમિટીએ બીજું જ કાણું. હાજી-ઉલ-મુલક હકીમજી અજમ-મલખાને તાર કર્યા કે જે ખિલાફત ડેપ્યુટેશન ના. પાર્ટિસાપ પાસે જવાનું છે તેમાં મારે હાજર રહેવું જોઈએ. ડેપ્યુટેશનની હકીકત તો વર્તમાનપત્રોમાં આવી ગયેલી છે એટલે તેને વિષે હું કંઈ નહિ કહું. તે ડેપ્યુટેશનમાં હિંદુઓની હાજરી હતી તેથી તે બહુ રીપી નીકળ્યું. અલી બાઈએ કોમની પ્રીતિ કેમ સંપાદન કરી રાક્યા છે એ હું જોઈ શક્યો. તેમની મીઠી જ્ઞાન, બધાં કામો કરવામાં તત્પરતા, માયાજી સ્વભાવ, બધાં તરફ લાગણી,

ધર્મધુરંધરતા—આ ગુણોથી કોનાં મન હરણ ન થાય ? તેઓની હાજરીથી મુસલમાન ભાઈઓનાં મન તૃપ્ત થાય છે. તેઓ મુસલમાન ભાઈઓની આંખ છે, અને અત્યારે તેમની માયાથી ઢિંદુઓનાં મનનું પણ તેઓ હરણ કરી રહ્યા છે.

કાનપુર

દિલ્હીથી મારે પ્રયાગજી તો જઈ જઈ ત્યાં પંડિત મોતીલાલ એકરને મળી પાછો વળ્યો ત્યારે મને કાનપુર જવાનું દબાણ થયું. થોડા કલાક રહી સ્વદેશી ભંડાર ખોલી બીજી ટ્રેન લઈ લઈ એવો કાનપુરના શહેરોઓનો આગ્રહ હતો. તેઓને હું તરછાડી ન શક્યો.

કાનપુર પ્રયાગથી દિલ્હી જતાં રસ્તામાં આવે છે ને પ્રયાગજીથી ચાર કલાકનો રસ્તો મેલ ટ્રેનથી છે. કાનપુર મુંબઈની જગા વેપારનું ને મીઠાનું સ્થળ છે. ત્યાંનાં હવાપાણી પણ સુંદર છે. અહીં સ્વદેશી ભંડાર ખોલવાનું આ પહેલું સાહસ છે. તેમાં મુખ્યત્વે હાથ હેનરત મોહાની સાહેબનો છે. આ ભંડાર ખોલતી વખતે હજારો માણસો ભેળાં થયાં હતાં. લોકોની ઉત્સાહની હદ નહોતી રહી.

એક દુઃખદ બનાવ

હું પહોંચ્યો તે પહેલાં અહીં ભાઈઓ પણ આવ્યા હતા. તેમને સાર જંગી સરખસ કાઢવામાં આવ્યું હતું. તેમની ગાડીના ઘોડા ભડક્યા ને પાટું મારવા લાગ્યા. લીડ થણી હતી. એક મુસલમાન જવાન મજબૂત બાંધોનો નામે અળદુલ હાફીઝ પાસે ઉભો હતો. હાફીઝ તે બહેર સેવાના કામમાં જ મસરૂબ રહેતો હતો. તેના હૃદય ઉપર ચોટ લાગી ને હેઠે પડ્યો. એક ક્ષણમાં ફરી ન ગરે એવો લાભનો જવાન સ્વર્ગવાસ પામ્યો. ભાઈઓ તેવા જ ઉતરી પડ્યા. તેઓએ એક ખાટલી મંગાવી, તેની ઉપર સારાને નાંખી ને બન્નેએ પોતાની કાંધ આપી. થોડા માર્ગ સુધી પોતે જ આ સરખસમાં ચાલ્યા. પછી કાંધ બદલાવી પોતાને કામે ગયા. જે સરખસ ખુશાકીનું હતું તે અત્યારે તો કાઠડીની સાથે ચાલ્યું. દહાડો બગડ્યો.

આ બનાવ બન્યાને ચારેક કલાક થયા હશે તેવામાં હું પહોંચ્યો. મને સ્ટેશન પર જ ખબર આપવામાં આવી. મેં માગણી કરી કે મારે સાર સરખસ બાંધ કરવું, મને એકદમ ભંડારે લઈ જવો, ક્રિયા પૂરી કરાવી જ્યાં અબદુલ હાફીઝની લાશ હોય ત્યાં લઈ જવો. આગેવાનોએ મારી વિનંતિ કબૂલ રાખી. ભંડાર ઉઘાડી અમે કેટલાક પેલા મરેલા ભાઈની લાંસો લેવા ગયા. અબદુલ હાફીઝના મૂંડાનો દેખાવ હૃદયદ્રાવક લાગ્યો. તેનો મજબૂત બાંધો ને ખુશનુમા ચહેરો જોઈ મને ઘણું દુઃખ થયું. આસપાસ ઉભેલા મુસલમાન ભાઈઓની ઢિંમત-થી મેં ધીરજ પકડી. મૂંડાની આસપાસ મેં ફરી રોકકળ જોઈ નહિ. જાણે એક ઘોર નિદ્રા-માં પડેલા ભાઈની આસપાસ વાતો થતી ન હોય તેમ તેઓ નિર્ભયપણે વાતો કરી રહ્યા હતા, કેમ મૃત્યુ થયું તેવું વર્ણન મને સંભળાવતા હતા. આ દેખાવ મને પ્રિય લાગ્યો. ઢિંદુ-ઓની રોકકળનું સ્મરણ થયું. એ પાપમાંથી આપણે બચી જઈએ એમ ઈચ્છ્યું. મોતનો ડર આપણે મેલીયે તો ઘણાં સારાં કામો કરી ચકીયે એમ પણ વિચાર્યું. જે ધર્મના લોકોમાં

મરણમય આજ્ઞામાં આજો હોવો તેણે તેમાં વધારેમાં વધારે બચ છે એવું મને યશી વેળા લાગી આવ્યું છે. આ વિચાર પણ મને સરમાવે છે. આત્મા અમર છે, દેહ ક્ષણભંગ્ય છે, કોઈ પ્રવૃત્તિ પરિણામ પામ્યા વિના રહેતી નથી, એ બધું આપણે બચપણથી શીખીએ છીએ, છતાં મોતથી શું સાર હશે? અબદુલ હાફીઝનો એકનો એક દીકરો મારી પાસે હતો. તે પણ નિર્લક્ષ્યપણે વાનો હતો હતો. અબદુલ હાફીઝના આત્માને ઉશ્કરે શાંતિ બધે!

ગીરતની સુલાકાત

સાંભળી દેતી મેં કાનપુર હોડ્યું. બીજી સવારે એણે રસ્મની સવારે હું મીરત પહોંચ્યો. મીરત જી. આર્ચ. પી. લાઈનથી લાદોર જતાં રસ્તામાં આવે છે. ત્યાં થોડા કલાક માળવાનું મેં વચન આપ્યું હતું. મીરતવાસીઓએ બહુ બારે તૈયારીઓ કરી હતી. હિંદુ-મુસલમાનો વચ્ચે મને પ્રેમ જતાવવામાં હરિકાઈ આવી હતી. અહીં કાઈએ ત્યાં થોડા દિવસ પહેલાં જ ગયેલા. તેમનો જવારો હિંદુ પરમાં હતો. મારો જવારો મીરતના જાણીતા મુસલમાન ગારિસ્ટર લાઇ ઇસ્માઈલખાનને ત્યાં હતો. સ્વાગતમાં ૭૫૦ સ્વયંસેવકો દોડાયા હતા તેમાં થણા મોટાં કુટુંબિના માણસો હતા. કેરેટ કાર પણ ઉભી કરી હતી. તેઓ ઘોડેરવાર હતા. ત્રણ માઈલના રસ્તા ઉપર વાવડાના યાંત્રણા મોટી તેને રસી બાંધવામાં આવી હતી. રસીની અંદર સરખમ્સ ને બહાર હોડો હતા. સરખમ્સમાં વાન, ઉંઠગાડીઓ, ઘોડેરવારો, ફેન્સી ડ્રેસ વાળા વગેરે હતા. સરખમ્સ માઈલ નેટલું લાગુ કરે એમ કલ્પના કર હતું. હનરો આજુસો આસપાસનાં ગામડાંઓમાંથી આવ્યા હતા. છતાં જોગણસ્ત ધણે સરસ રાખવામાં આવ્યો હતો. મ્યુનિસિપાલિટી, જિલ્લાફ કમિટી, સાધારણ જનસમાજ, હિંદુ ચારતો, મુસલમાન ચારતો તરફથી મને માનપત્ર આપવામાં આવ્યાં. સ્ત્રીઓની નોખી સમા હતી. સ્ત્રીઓ દર્પ-થી કંઈકાઈ જતાં હતી. લગભગ હજાર સ્ત્રીઓ આવેલી હશે. હું તો ગમરાઈ રહ્યો હતો. આ પ્રેમ જોઈ રાજુ તો જીરવાય જ કેમ? મેં તો ત્યાં જ બધો કૃષ્ણાર્પણ કર્યો.

જિલ્લાફ બાબતમાં મારા ચોખ્ખું કામ મુસલમાન લાઈઓને પ્રિય લાગ્યું છે. તેમની વાત ઈન્સાફ ઉપર હોય ને તેઓ જુનામરઘી વિના લડે ત્યાં સુધી હું તેઓને પ્રાણુ દઉં. તેઓ ગેરજાજી માગળી કરે તો હું તેઓની સામે પણ સત્યાગ્રહ કરું. આ મારાં વાક્યો તેઓને ગમ્યાં છે, તેમાંથી તેઓ બળ લઈ રાહ્યા છે. હિંદુમુસલમાન બંધાને સત્યનો આગ્રહ તેઓ પોતે પાળે યા ન પાળે પણ ગમ્યો છે. તેથી તેઓ મારી ઉપર પ્રેમ દોળી રહ્યા છે. ત્યારે મારો આગ્રહ તેમની સામે વાજવાનો સમય આવે ત્યારે તેઓ મારો વિરસાર પણ કરે. જો પ્રેમ કરે તેને વિરસાર કરવાનો પણ હક હોય.

સુલકરનગર

મીરતથી મીરતમાં રાતોરાત મને મુઝફ્ફરનગર લઈ ગયા. અહીં હિંદુમુસલમાન વચ્ચે થોડો ભેદ પડી ગયો હતો તે મટાડવા મને એજેન્સી જવામાં આવ્યાં હતાં. રાતના નવ વાગે મીરત પહોંચ્યો. લોકો થેલા ચઈ ગયા હતા. કાંઈ કોઈનું સાંભળે તેમ ન હતું. ઘોડેસવારો તો

પ્રેમનો હક

સત્યાગ્રહનું
ચમત્કારી
સાધન

હતા પણ મીરતના જેવા ળેંદોળસ્ત ન હતો. લોકોએ મોઢરને ઘેરી. તેમાંથી ઘણી મુસીબતે મને ઘોડાગાડીમાં નાખ્યો. હર્ષનાદો સહન કરવાની શક્તિ મારામાં રહી ન હતી. મેં વસ્તુતઃ મારા કાન પુમડાંથી છુટ્યા હતા. એક જણને પગે ચોટ વાગી. મને અબદુલ હાફીઝ યાદ આવ્યો. ચોટ લાગેલાને મેં ગાડીમાં લીધેલ. લોકોને દૂર થવા બીનવ્યા. કોણ કાનું સાંભળે કે માથું શસ્ત્ર મેં બહાર કાઢ્યું. મેં સૂચવ્યું કે જો લોકો દૂર નહિ ગાય ને ગાડી ચલાવવામાં આવશે તો હું ઠેકાને નીચે પડવાનો. મારાથી કોઈને પણ ચોટ લાગે તે સહન થવાની નથી. આ ચમત્કારી શસ્ત્રની અસર વિભળીના જેવી થઈ. લોકો શાંત થયા, ગભરાયા, હકયા ને મેં ગાડી તરત હાંકવાનું સૂચવ્યું. હવે તો કળાને મને મળ્યો. આમાં પુષ્કળ વખત ગયો. રસ્તાએમમાં તો હીપોતસવ કરી મુક્યો હતો. તેમાંથી પહોંચતાં ઘણો વખત ગયો. સલા તો હવે થવાની હતી. મારી ટ્રેનનો વખત નજીક આવ્યો. બીજે દહાડે સવારે લાહોર તો પહોંચ્યે જ છૂટકો. પણ લોકો સમજી ગયા હતા કે હવે અબાજ ન થાય, મને ઘેરો પણ ન ઘલાય. રાતના અબીઆર વાગે મંડપ પર પહોંચ્યા. ત્યાં સભામાં તેની ગેળે જ અદ્ભુત બ્યવસ્થા થઈ ગઈ હતી. ચારેક દબર કે તેથી પણ વધારે માણસો હશે. મારો ધાંટો કંઈક બેઠો હતો, છતાં ઉપર સુધી માણસો સાંભળી રહે એટલી શાંતિ લોકોએ જાળવી. જો આપણે લાખો માણસોમાં કામ કરવા ઈચ્છીએ તો બ્યવસ્થા જાળવવી જોઈએ એ વિષે બે બોલ કહી, સ્થાનિક તકદારની વાત કરી, એકબીજાની બીડ સહન કરી કહ્યો. બોલવવાની વાત કરી મેં વિદાયગીરી માગી. આમ દોડમદોડમાં આ બે રહેરોનાં દર્શન કરી રૂઝમીની સવારે હું લાહોર પહોંચ્યા.

શી ખુબી !

ન્યાં પોતાના ઘણીયી વિખૂરી પરેશી બાઈ એકલી સિંહણી જેમ રહેતી હતી ત્યાં તો મેં દંપતીને લાવ્યાં. પંડિત શમસજહાં ચોધરી તો જ્ઞમાંથી નીકળી નૂતના પણ થઈ ગયા હતા. શ્રી. સરલાદેવીના અહેરા પર મેં જુડું જ તેજ જોયું. જેવા મુખ પર વિચાર-ફેખાઓ જોતો તેનું મુખ હવે તેજસ્વી દેખાઈ હતું. અથવા હું કંઈક અન્યાય કરું છું. વિશયમાં પણ સરલાદેવીએ પોતાનું તેજ શુભાવું ન હતું. છતાં બન્ને તેજનો એક તો હું ઓળખી શક્યો, અથવા કહો કે મને એવા એકનો આશાસ આવ્યો. સરલાદેવીને ત્યાં રહી મને જે આધાત પહેલાં પહોંચતો હતો તે હવે ચોધરીજીના આવવાથી દૂર થયો એ તો નિર્વિવાદ છે.

ખિલાફત વિષે મસલત

અહીં આવતાં જ મારે એક મસલતમાં દોઢાઈ જવાનું હતું. અહીં લાઈઓ અને ખીલ અગ્રેસર ઈસ્લામી ભાઈઓની મુલાકાત લાહોરમાં રૂઝમીએ લેવાનું કહ્યું હતું. તેથી તેઓ પણ કોઈ ખીલ ટ્રેનથી આવી ગયા ને આજો દિવસ તેઓની માગણીનો ખરડો બતાવવામાં ગયો. સરલાદેવીનું ઘર ઘર્મશાળા થઈ પડ્યું છે. આ ધૂરંધર મુસલમાન ભાઈની મહેમાની એક સગી બહેનની જેમ આ બાઈ કરી રહ્યાં હતાં. આમ ખરડો ઘડતાં ને મહેમાનીઓ લેતાં રાત પડી ને અહીં લાઈઓને જવાનો સમય આવ્યો. “તમે સત્યામઠ કરો ત્યારે મને તેડજો, તમે ન કરો ત્યારે હું તમારી સાથે નથી,” એ વચન સાંભળતા, એ જ કોલકશર કરતા આ-

બાધ્યો અને હજરત મોહાની સાહેબ ચાલ્યા બાધ્યોને અને મોહાની સાહેબને રાતદહાડે એ જ સગન છે: ખિલાફતના સવારમાં ઈન્સાફ કથી રીતે મળે? બાધ્યોને સત્યાગ્રહ ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા નથી હજરત મોહાની સાહેબ અને કુદ ભારતી બધા છે કે? હમેશા સત્યાગ્રહ ચાલે કે નહિ એ તો હું ન કહી શકું, પણ આ જમમાં આ જમનામાં સત્યાગ્રહ જેટ બીજી હથિયાર નથી એમ સો હું પણ માનું છું તેથી હું તો તેનો જ પ્રચાર કરીશ ”

હજરત મોહાનીને ‘આ અગાસા મેંડ મુશ્કા’ એમ કહી અથી બાધ્યો ભેટયા આ પુરુષને નથી માન ભેદવું, નથી અપમાનની શીર યાદતરફ, દિવસરાતનો ભેદ નજર્યા વિના ગેરોના કાર્યમાં તેઓ મશગુલ રહે છે. મુસલમાન જામની પાસે આ ત્રણ રત્નો છે. તેમાં પશુ મોહાની સાહેબ સર્વોપરી રત્ન છે એમ મને બાસે છે. તન્મયતામાં થઈ એવા હિંદુમાંયે અત્યારે ઘણા તો નથી જ—જે કોઈ હોય તો. અને આ ત્રણે એવા ચુસ્ત મુસલમાન છે તેવા જ ચુસ્ત હિંદુસ્તાની—હિંદી છે. ખિલાફતના કેસના કે સહનો અને હિંદુસ્તાનની ભવિષ્યની શાંતિનો આધાર આ ત્રણના ઉદાપણ ઉપર પછે બામ રહે છે. જે તેઓને શોધ્ય રસ્તો લાગે તે લેતા તેમાંના કોઈ ન ટરે એવા છે એમ હું જોઈ રહ્યો છું.

(લાહેર, માઈ શુદ્ધ ૬)

તા. ૮-૨-૧૯૨૦

ગાંધીજીની જુબાની.

(૫ ૨૦૨ થી આગળ)

સાહેબજાન—મિ. ગાંધી, હું તમને યોગદ મનાવો પૂજીશું. રોયેટ કાયદો ચર્ચા પારઅગાહની સ્થિતિ જરા યાદ કરો. લડાઈ પહેલા હિંદુસ્તાનમાં એવો સમ્યાનધ ખુતામરફીના મુન્દાઓ થતા હતા, નહિ?

સાહેબજાન
આંતરજ
અદમદના
સવાલ

ગાંધીજી—આખા હિંદુસ્તાનમાં સમ્યાનધ તેવા મુન્દાઓ થતા હતા એ આંખપાવને હું મળતો નથી આવતો.

સૌ—જોજામાં જોજા જગામાં તો મરકારથી ન ડરનાગ લોકોને હાથે ધાડો પડતી હતી, ખુતો થતા હતા, દિંદીમાં વાધસિગય પગ જાળ ફેંકવામાં આવ્યા હતા—

જૌ—હ.

સૌ—મગામાં આરા કૃત્યોના સમ્યાનધ મુન્દાઓ ચાલ્યા હતા—

જૌ—હ.

સરકારે—અને આ બનાવોને લીધે જે કમિટી તથા વ્યવસ્થા બજાવવાની ખાતર સરકારે જરૂરિયાત રોલેટના પ્રમુખપણા હેઠળ ત્રણ આગેવાને જાહેર કમિશન નીમ્યું—

૧૪૦—૭.

સ૦—તેમણે આ આખા સવાલની બારીક વખાસ કરી અને સરકારને રિપોર્ટ કર્યો, તેમાં મારા ધારવા પ્રમાણે રોલેટ પ્રકારના કાયદા ઘડવા વિષે બલામણુ કરી. તમે એવું કહી ગયા કે એ રિપોર્ટમાં દર્શાવેલા નિષ્ક્રિયા જોડે તમે મજાત નથી આવતા, ખરું?

૧૪૦—૭ હા. હું નથી મજાત આવતો.

સ૦—એ બલામણુ જોડે મજાત ને વધાનાં સમારંઠ કરેલા તમે દર્શાવશો?

૧૪૦—કારણ રોલેટ કમિટીનો રિપોર્ટમાં રજુ કરવામાં આવેલી હકીકતો એવા કથા કાયદા ઘડવાની જરૂર પૂરવાર કરનારી એને જરૂર પશુ નથી લાગી. હવે હું એ જ હકીકતોના આધાર પર હું તો એથી તદ્દન દુરદા પ્રકારની બલામણુ કરું. આવા પ્રકારનો એ રિપોર્ટ વાચ્યા પછી મારો મન બંધાયો હતો.

સ૦—પણ સરકારને જે પ્રકારની માહિતી મળી હતી તે મુજબ દેશમાં ખરેખર જ ગંભીર ગુન્હાઓ થતા હતા એ વાતની તો તમે ના નથી કહેતા?

૧૪૦—ખીજ દેશોમાં બને છે તેથી વધારે ગંભીર ગુન્હાઓ નહિ જ. અને ખરું જોતાં આખા હિન્દુસ્તાનમાં તો ગંભીર ગુન્હા ફેલાયા જ નથી. માત્ર બંગાળમાં જ ખુનામશી રહી છે. બાકી તો ક્યાંક ક્યાંક કેવચિત્ કમકસું થયું હશે. અને બંગાળ એટલે કંઈ આખું હિન્દુસ્તાન નહિ જ.

સ૦—ખુનામશી અને ગુન્હાઓ બંગાળમાં ખૂબ ચાલેલાં, નહિ?

૧૪૦—એવું મહત્વ ઘટાડવા હું નથી ઇચ્છતો. સરકારને આકરા છલાંગે લેવા પડે એટલા ગંભીર, ગુન્હાઓ બંગાળમાં બનતા હતા એ પણ હું સ્વીકારી લઉં છતાં હું એ પણ કહી દેવા ઇચ્છું છું કે રોલેટ કમિટીએ જે હકીકતોના આધાર ઉપર પોતાનો રિપોર્ટ ધણે તે હકીકતો એવા નિષ્ક્રિય ઉપર આવવું પડે એવી નહોતી જ. આમાં કદાચ હું સાવ ખૂલ ખાતો હોય, પણ રોલેટ કમિટીના રિપોર્ટમાં એક મોટામાં મોટો દોષ એ રહેલો છે કે એમાની સજમગ અધી. જ હકીકતો ઘૂપી રીતે લેવાયેલી અને સરકારી અમલદારો મારજત એકી થયેલી છે.

સ૦—દલીલની ખાતર માની લઉં કે એ હકીકતો રોલેટ કમિટીએ કર્યો તેવો રિપોર્ટ કરવાને બસ નહોતી, છતાં એ રિપોર્ટથી સ્વતંત્ર પણ આકરા ઉપાયો લેવાની જરૂરિયાત બંગાળ પૂરતી તો હતી જ એ તમે કબૂલ કરો છો?

૧૪૦—હું એ કબૂલ કરું છું.

સાં—તો પછી એ સ્થિતિને. પહેલી વળવાને સરકારે તમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે સાં ઉપાયો યોજના ધરતા હતા ?

જા—પણ સરકાર તો હું સાધ ના પસંદ કરે છું એના ઉપાયો યોજના સુધા છે. મારા હહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે એવાં પ્રકારનાં ગુન્હાઓ નાબૂદ કરવાને મળ્યાં ઉપાયો લેવાનો સરકારને હક હોઈ શકે; અગર તેમ કરવું એ કોઈ પ્રસંગે તેમની ક્ષરણ પણ હોઈ શકે. સરકારે કેવાં ઉપાયો યોજના બોધ્યે એનો જવાબ તો હું એટલો જ આપી શકું કે રેલવેટ એક્ટ તો નહિ જ. અલગત, સરકારે શું ઉપાયો યોજના એ સચવવાનું કામ માંડે નથી. પણ એ કામ માંડે હોય તોયે હું તો જે કંઈ સચવું તે ગુન્હેગારોને સુધારવાના સ્વરૂપના ખેલાંજો હોય, દયાવવાના સ્વરૂપના નહિ; ન્યારે સરકારી ઉપાયો તો એકેએક દયાવવાના સ્વરૂપના જ છે.

સાં—માણસનું તના આજના સ્વભાવને ખાતરમાં લેતાં કાયદા અને વ્યવસ્થા નળવવાની જોખમદારી વાળા સરકારને ઘણીવાર પોતાની ઘમંડા વિરુદ્ધ પણ સંપ્રતાપના કાયદાઓ કરવા પડે છે એટલેયે તમે નહિ સ્વીકારો ?

જા—એ કજબ કરીશ. અને એ જ કારણથી હું એટલું જ કહું છું કે મારી અત્યારની સ્થિતિમાં તો સરકાર જે ઉપાયો યોજે તેને હું કેવળ તપાસી શકું અને તે પર કીકા કરી શકું. પણ સરકારે કેવાં પગલાં લેવાં બોધ્યે તે સચવવા એકું તો તો તે જ ક્ષણે માંડે મન ગુન્હેગારને સજા કરવાને બદલે સુધારવાનું કહેવા મંડી જાય. આમ મારે કાયદો ધડવાનો હોય તો તે એવા સ્વરૂપનો જ ધડાય. છતાં હું કહી ગયો કે દયાલુના સ્વરૂપના કાયદા ધડવાના સરકારના હકનો પણ હું ધનકાર નથી કરતો.

સાં—આટલું બધું તમે કજબ રાખો છો ત્યારે હો હું તમને એમ જરૂર પૂછી શકું કે જે (રેલવેટ) કાયદા સામે તમે કીકા કરો છો તેની જગ્યાએ તમે સરકારને કેવો કાયદો ધડવાનું સચવો ?

જા—હું આપને જણાવી ચુક્યો કે એનો તો હું માંડે નકારાથી જ જવાબ આપી શકું. મારો જવાબ એનો એ જ છે કે રેલવેટ એક્ટ તો નહિ જ. અને હું તેનાં કારણો પણ આપી શકું. રેલવેટ એક્ટથી ધારાપોથી કેલકિત કર્યા. વગર જ વાઇસરાયના હાથમાં મૂરતી સત્તા છે. આ કાયદો તો હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ દિવસ ન પ્રસંગે હોય એવો કોઈ માણસ કહી ધારાપોથી ઉઘાડીને વાંચે તો એના મગજ ઉપર એક જ ન જૂસાય એવી છાપ પડે કે હિન્દુસ્તાન જુનામરકીના ગુન્હાઓથી કેવળ જનરાઈ રહ્યું હોવું બોધ્યે. હું એકેસ માનું છું કે વાઇસરાયના હાથમાં જે સત્તાઓ

છે તે પુનામસ્ત્રીની જડ ઉમેડવાને તદ્દન પૂરતી છે. અને વાઇસરાયે જે એનો ઉપયોગ ન કરે અને વધુ સત્તા માગે, તો એ એમની બૂલ છે. સંદેહકાળના કાયદા કરવાની એમને સત્તા છે અને એનો ઉપયોગ નોંધ્યો, તો તેમણે કરવો ઘટે.

સૌ—તમે ‘ઓડિન-સો’ ની વાત કરો છો ?

જૌ—હા છ. એમ કરવામાં તેઓ સાહેબ વ્યાજ્ઞી લેખાય. આનાં કારણો પણ હું આપી શકું તેમ હું, કારણ આ વિષે મેં પૂરી ચર્ચા કરી છે. મેં રાતોની રાતો વિચાર કરવામાં ગાળા છે કે ના. લોર્ડ ચેમ્સફર્ડ જેવા શાંત મગજના મુદ્દસ્ત જાણમાં કેવી રીતે ફસાયા હશે. એમની પાસે આવા સંદેહકાળના કાયદાઓ ઘડવાની સત્તા છે. તેનો તેઓ ઉપયોગ કરી શકે છે. તેમ કરવામાં તેમને કોઈ રોક તેમ નથી. અને ધારાસભાને પૂછવાને પણ તેઓ બંધાયેલા નથી. તેઓ સાહેબ એક ચોક્કસ નેખમદારીબદ્ધ પગલું લે, તેનું વ્યાજ્ઞીપણ તેઓ પાછળથી ધારાસભા સમક્ષ અથવા પ્રજા સમક્ષ અગર આજ યાય છે તેમ લોકમત આગળ પૂરવાર કરી બતાવે એટલે બસ; જ્યારે અહીં તો ચોક્કસ બનાવોની સંભવિતતા તેઓ અગાઉથી માની લે છે અને દેશની સામાન્ય ધારાપોથીમાં એક નવો કાયદો ઉમેરી દે છે. ચારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે ખરેખર કરોબારી સરકાર આ બાબતમાં જરૂર હતી તે કરતાં હદ બહાર આગળ દોડી ગયું છે.

સૌ—રોલેટ કાયદો વાચવાનો લાભ મને નથી મળ્યો; પણ હું ધારું છું કે એ તો માત્ર જરૂર પડ્યે અમુક સત્તા આપનારો કાયદો છે. એટલે એ પસાર થયો એટલા જ ઉપરથી એ અમલમાં મુકાયો એવું કંઈ નથી.

જૌ—એટલું બાદ કરીએ તો?

સૌ—જાણી, ગવર્નર જનરલે એવી મંજૂરી આપવી નોંધ્યે કે દેશના અમુક ભાગમાં આ કાયદો લાગુ પાડવો. આમાં શું પ્રશ્ન પૂરું રહ્યું નથી રહેલું ?

જૌ—છાટાભાર નહિ. જે રીતે એવી મંજૂરીઓ આપવામાં આવે છે તેનો મને પૂરતો અનુભવ છે. એ મંજૂરીનું મૂળ જ ખરું જોતા હુયિત હોય છે. મુજબ ઘણીવાર એકાદ પોલીસ અમલદાર—અથવા અમલદારે જોતો ?—એકાદ પોલીસને માણસ જ વાત જોવી કરે. તે વચ્ચે પોતાના ઉપરીના કાન બહેરે કે ‘સાહેબ, ક્ષણે ટુકાણે તો આમની વાત આમ અને છે.’ બસ; પેલા ઉપરી અમલદાર ખરી બીના તપાસવા નેટકો ઉડો ઉતરે કે ન પણ ઉતરે. એ તો પેલા ખરેખર આપનોરની નજરે જ એ બીનાને જુએ, આગ એ ખીનાના મુજબમાં રહેલો દોષ આગળ વધતાં વધતાં આખરે

કે વાહસરાય સુધી પશુ જઈ પહોંચે. આ આખી રીત જ તેની બધી સાબરમુદ્ધ વિધિઓ છતાં આવી દોષભરી છે અને તેથી જ હું તેને ખોટી કહું છું. આથી જ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે એ જાહેર કરવાની સત્તા વાહસરાયે લેવી જોઈતી ન હતી. એમને પોતાની જાણમાંથી પર કાઢ કરવું હોય તો તેઓ પોતે જાહેર આ કાયદો ધોડે; પણ પારાસભા તો આ કાયદો ન જ ધડી શકે.

સૌ—એટલે તમે એમ કહેવા માગો છો કે આવી મહત્વની બાબતમાં અનુક્રમીના પોલીસના માણસથી ઉભી ચર્ચા એટલા જ ઉપરથી છેક વાહસરાય સુધીના બધા ઉપરી અમલદારો પોતાના અનુભવને કે પોતાની માહિતીને આધારે જાતે તપાસ કર્યા વગર જ એવી દરેક બીના માની લેશે?

જૌ—એમાં ખીલું ન બને એમ હું નથી કહેતો, પણ આપણા જેવા રાજ્યમંદારશ્રીમાં તો એ જ પરિણામ આવે. અને આ વાત જાણના છતાં હિંદુસ્તાન જેવા ખુનામરૂઝીના શુદ્ધાઓથી ન દેવાયલા રેશમા આટલી બર્બર સત્તા હું તો કારોબારી સરકારના હાથમાં ન જ મુકું. ખુનામરૂઝી હિંદુસ્તાનના એકથી ખીલ છેડા સુધી લોકોના હોડમા વ્યાપી ગઈ હોત તો કદાચ મેં રેલેટ કાયદાની વિરુદ્ધ કાંઈ ન કહ્યું હોત. એમ હોત તો હું આ કાયદાને વધુ તપસીલમાં ઉતરીને તપાસવાની જરૂર જોત. અત્યારે તો હું એ કાયદો તપાસવા કે તેને વિશે દલીલમાં ઉતરવા પશુ ન જોઈ; કેમકે એના મૂળમાં રહેલો સિદ્ધાંત જ એવ્યનાજી છે. વળી કોઈ એકલોડાઈવ દાખલામાં એવી સંખ્યાઓ આજીવન પછી કદાચ હું જોઈ પશુ શકું. પણ અધિકારીઓ જાને જ કહેવા માગે છે તેમ આ તો આખી પ્રજાની સાથે કામ લેવાની વત છે. અને એની એ વ્યાપકતામાં જ એની ગંભીરતા બર્બર બને છે, કારણકે તેમાં તો ગમે તેવા માણસને સરકાર પકડી શકે અને તેની પાછેથી જામીન માગી શકે.

સૌ—તમે જાણો છો કે લડાઈ દરમિયાન હિન્દુસરમણ કાયદાની રચે સદી સલામતીને ખાતર જરૂર સાગવાથી સંખ્યાબંધ લોકોને નજરે દેશવાગો આવ્યા હતા. સુલેહની શરતો ઉપર સદી થયા પછી અલગ અલગ મહિના વીત્યા બાદ આ લોકો છૂટા થાય. એટલે બધાકે લોકોને વિશે સરકારે કેમ વર્તવું એ સવાલ બેશક ઉભો થાય. ગમે તે ધડીએ કોણ જાણે કેવીએ સ્થિતિ ઉભી થાય. તેને પહોંચી વળવા સાથે સરકાર પોતાના હાથમાં કાઈક હથિયાળ રાખે એમાં તમે શો વંધો લો?

જૌ—હું માનપૂર્વક જણાવવા ઇચ્છું છું કે સરકારની પાસે આનું હથિયાર જોઈએ છે. સંકેટકાળના કાયદા પસા કરવાની સત્તા નાઈસરાયને છે એ જ આવું

હચિયાર છે. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે તો શાંતિના કાળમાં રોલેટ એક્ટ જેવા કાયદો ધડી લેવાની ખાતર એક ભૂમિકા તરીકે હિન્દસંરક્ષણ કાયદાનો ઉપયોગ ન જ કરી શકાય. એ કાયદો તો મુખ્યત્વે કરીને લડાઈને અંગે જ પસાર થયો હતો. અને લડાઈને સમયે જે કાંઈ ખરદાસ થાય એ શાંતિને સમયે કદી ખરદાસ ન થઈ શકે.

સ૦—પણ આ કાયદો તો માત્ર અમુક સત્તા આપી મુકનારો છે, અને વળી માત્ર ત્રણ જ વર્ષને માટે છે.

જ૦—એ ખરું. પણ ત્રણ વરસને માટે પણ એક આખી પ્રજાને સળ કરવાની વાત મારું મન તો ન જ ખરદાસ કરી શકે.

સ૦—હવે સત્યાગ્રહની હીલચાલ શા હેતુથી ઉપાડવામાં આવેલી એ વિષે હું તમને કંઈક જુજવા છું. હું, હું વધારે સારી રાજદ્વારી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા એ હીલચાલ ઉઠાવવામાં આવેલી કે માત્ર પ્રજાને નાપસંદ હોય એવા અનીતિમાન કાયદાની સામે થવાના હચિયાર તરીકે જ એ હતી? એની જંદરીયાત કેવી રીતે ઉભી થયેલી?

જ૦—એની જંદરીયાત રોલેટ કાયદો રદ કરાવવા માટેની લોકોની પ્રજાળ ધ્વજામાંથી જ ઉભી થયેલી. અરજીઓ વગેરે સામાન્ય સાધનોથી તમારાં દુઃખની દાદ મેળવવામાં તમે નિષ્ફળ થાઓ ત્યારે અસામાન્ય છતાં ગેરકાયદેસર નહિ એવું દાદ મેળવવાનું કોઈ હચિયાર તમારી પાસે છે કે કેમ એ તમારે તપાસી જોવું રહ્યું. અને મેં જોયું કે રોલેટ કાયદામાં ગેરલા જીલમની અને તેના મૂળમાં રહેલા બપની સામે બાય બીડવાનો સત્યાગ્રહ એ એક જ ઉપાય હતો.

સ૦—કાયદેસર ધ્વિભાજીથી તમે એ ન કરી શકંત?

જ૦—આથી હલકો બીજો કોઈ સચોટ કાયદેસર ધ્વિભાજ માટેની નજરે પડતો નથી. મારા એક બહુ મોટા મિત્રે અને રાજ્યનું હતું કે મારે પ્રજાની પાસે આમની સલા ઉપર પ્રથમ એકાદ જંગી સહીઓવાળા અરજી કરાવીને તેના નીકાલની રાહ જોવી ધટતી હતી. હું એમના મતને મળતો નથી આવતો. અને છતાં મારી ચોક્કસ માન્યતા છે કે કાયદેસર માર્ગે રોલેટ બિલ સામેની હીલચાલ જોકે કરી શકાય તેમ હતું તોપણ તેવો પ્રયત્ન સદંતર નિષ્ફળ નીવડ્યો હોત. એ રસ્તે રોલેટ કાયદો કદાચ રદ કરાવી શકાત નહિ.

સ૦—શા સાર?

૪૦—કારણ મારા આટલાં વરમનો સંસ્કારી અત્યુભવ એવો છે. એકેએક રીતસર વિધિમાં ચઢતે પસાર થયેલી કેઈ અરણ્ય, આ દેશમાં સંજ્ઞા થયેલી મેં ભણી નથી.

સ૦—એ ઉપરથી સત્યાગ્રહ સિવાય બીજો માર્ગ અસ્તિત્વે નથી. એના નિષ્ફળ ઉપર તમે આવ્યા ?

૪૦—અલખતી. બીજો કોઈ ખાતરીનીતો રસ્તો મારે માટે ખુલ્લો નેહતો.

સ૦—તમે જુઠાનીમાં ક્યું કે અધકચરી કેળવણીને તમે અભણપણથી વધારે અધકચરી બધકર ગણો છો. જો 'શું ખરું' ?

૪૦—તદ્વન સાચું.

સ૦—એમ માનવાનું તમારા કારણો અને દર્શાવણો ?

૪૦—કારણકે આખા હિન્દુસ્તાનમાં મુસાફરી કરતા મેં જોયું છે કે દેશની અમલકુ પ્રભુતા કરતાં અધકચરી કેળવણી પામેલા જુવાનીઓના જ ધણી વધારે બીનજવાબદાર અને અવિચારી છે. એ અર્ધજ્ઞ જુવાનીઓના, મુકાબલામાં અમલકુ પ્રભુ તો ધણે દરજ્જે કરેલ મનની છે; અને મારી ખાતરી છે કે આ અધભણેલા યુવકવર્ગને એ આવશે માર્ગેથી પાછો વાળી સકાય તો દેશની આગળ, ડોલો થયેલો સવાલ એકદમ મહેલો યથા બધ.

સ૦—તમે અધભણેલા કોને કહો છો ?

૪૦—દાખલા તરીકે હાઇસ્કૂલના ધોરણ સુધી પહોંચેલો અને થોડુંક અંગ્રેજી બાણનારો અને એથી પણ એટલું અંગ્રેજી ઇતિહાસનું જ્ઞાન ધરાવનારો એકદમ શ્રેકરો. એ ળાપાઓ વાંચે છે અને તેને અધકચરાં સમજીને પોતાના મનમાં એવાક બધાયેલા એકસ વિચારોને દેશવાને ખદલે. એ જ ધર નકરી એટલા વિચારોને છાપાખાની વાતોથી એ પેમે છે માત્ર. હિન્દુસ્તાનની સુખશાંતિને માટે આવો આજુસ તદ્વન અમલકુ બાણસના કરતાં અનેકગણો વધારે બધકર છે.

સ૦—તારે તમે એનો શો ઉપાય કરો ?

૪૦—હું મારી દબળા ઉપાય કરી રહ્યો છું અને કમ્પેક્ટ એવું પણ માતી રહ્યો છું કે મેં એમાં ધાર્યા કરતાં વધુ સફળતા મેળવી છે.

સ૦—એ કઈ રીતે ?

જા૦—એ રીતે કે આવાં માણસો મુદ્દાં ન્યારે તમે એમને વીનવો છો ત્યારે નોકે અભણ માણસોના કરતાં તમને 'ઘણી વધારે માયાઝીક કરાવે છે, છતાં ને તમે ધીરજ ન બોધે એસો તો અંતે તમારી દલીલમાં રહેલું સત્ય કબૂલ કરે છે અને તમારી શીખામણ સાબળે પણ છે.

સ૦—એટલે તમે એમ કહો છો કે એવા હાઈસ્કૂલ મુધી શિક્ષણમાં પદાએલા લોકો વધુ શિક્ષણ લેવાને તૈયાર હોય છે. માત્ર તમે તેમને સારે માર્ગે દોરવવા ઇચ્છો ત્યારે તેઓ સ્કેજમાં તમારું કશું ન માનતાં ખૂબ માયાઝીક કરાવે છે. એમ જ ને?

જા૦—મારા અભિપ્રાય મુજબ તો આજની આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ એવી ખરાબ છે કે તે માણસને બધી કેળવણી પૂરી કર્યા પછી પણ સ્થિર મનનો અને દરેક વિચારનો નથી બનાવતી. હકીકતમાં આજે એટલા બધા ઉંચી કેળવણી લીધેલા દિન્દીઓ આપણી વચ્ચે છે કે તેમના દાખલાઓ ઉપરથી આપણે વગર-આનાકાનીએ સામાન્ય અભિપ્રાયો બાધી રાખીએ. હું વગરબીકે મારો ચોક્કસ મત પ્રગટ કરી શકું છું, કારણકે મારી પામે પૂરતી માહિતી તેમજ સંખ્યાબધ માણસો એ દિશાએ કામ કરનારા તેમજ પ્રયોગ કરી નેવાના સાધન બનનારા છે. અને તેથી હું એવા ચોક્કસ નિષ્કર્ષ ઉપર આવ્યો છું કે આપણી આખી શિક્ષણપદ્ધતિ જ જાડમજબથી સડેલી છે અને તેને તદ્દન નવેસર રચવાની જરૂર છે.

સ૦—એ શિક્ષણપદ્ધતિના ખાસ દોષો બતાવવો?

જા૦—એક તો એ જ કે નિશાળોમાં કર્યું ખડું નૈતિક કે ધાર્મિક, શિક્ષણ તો અપાતું જ નથી. બીજો દોષ એ કે શિક્ષણ અગ્રેજી ભાષા મારફત અપાતું હોવાથી કોઈકાએના મગજને એકદમ તાણ પડે છે અને પરિણામે નિશાળોમાં અપાતા ઉંચામાં ઉંચા વિચારોને છોડી દેવા બદલું કરી શકતા નથી.

સ૦—તમે એને જાહેરે કેવી પદ્ધતિ અમલગા મૂકો? [લોર્ડ હંટરે અહીં વચમાં જ વિપ્લાવર થતું હોવા વિશે સાહેબજાનનાં ધ્યાન ખેંચતા બતાવ્યું કે કમિટીનું કામ પડીભર સંકર, કમીસનનો ખાસ કરાર છે!] તમારા મત પ્રમાણે દેશી ભાષા મારફત શિક્ષણ અપાતું નોંધ્યે અને શિક્ષણક્રમમાં ધાર્મિક કેળવણીને સ્થાન મળતું નોંધ્યે. એમ જ ને?

જા૦—આ બે દોષો તો નીકળ્યા જવાં જ નોંધ્યે. એ ઉપરાંત આધુનિક શિક્ષણપદ્ધતિમાં અંગત તત્વ નથી. શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓ નોંડે અંગત સંબંધ કેળવવો એટલે તે આજકાલ બિલકુલ નેવામાં નથી આવતો. હાલના કરતાં વધારે

સાગ્ર અને વિશેષ સંસ્કારી શિક્ષકોનો વર્ગ જોઈએ. આ વર્ગ દોષો નીકળી જાય તો શિક્ષણવધ્ધતિ આજ સુધરે.

સ૦—સત્યાગ્રહની હીલચાલની દૃષ્ટિ સંખ્યા વધારવાની પગલા ન કરતા કેવળ સત્યાગ્રહનો સંકોનામાં સત્ય અને ચારિત્ર્યનું બળ વધારવા તરફ જ મુખ્યત્વે કરીને છે એ વિસ્તાર બરાબર છે ?

જ૦—અવશ્ય એ સાચ સાચું છે.

સ૦—એનું મહત્ત્વ એ વસ્તુનાં પોતાનામાં જ છે; સંખ્યાબળને એની જોડે નિસંખત નથી એમ ?

જ૦—એને અનુસરનારની સંખ્યા એકની છે કે બેની એ વાત એમા મદદત્વ વગરની છે.

સ૦—આ હીલચાલ પંજાબમાં પણ ફેલાઈ છે ખરી ?

જ૦—હું ધારું છું કે સામાન્ય રૂપમાં ખીજા ભાગોની પેરે જ પંજાબમાં પણ અવશ્ય ફેલાઈ છે. સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરેલી હોય એવાઓને હું કદાચ નહિ ચીકી જઠું. પણ એટલું તો જ જોઈ ચુક્યો છું કે પંજાબ એ સત્યાગ્રહના સિદ્ધાન્તને અદલું કરવાને તેમજ સત્યાગ્રહને ઉપાડી લેવાને હિંદુસ્તાનના ખીજા મે તે ભાગનાં જેટલું જ કે કદાચ એથી વધારે શક્તિમાન છે. પણ મારી આ અટકળમાં કદાચ ખૂલ પણ હોય છતાં પંજાબ સત્યાગ્રહના પાંદ અદલું કરવાની બાબતમાં હિંદુસ્તાનના ખીજા કોઈ પણ ભાગની દારોદાર તો છે જ એટલું તો હું કહીશ જ કહીશ. [સમાપ્ત]

મજૂરોની સ્થિતિ

હિંદુસ્તાનની આગળ અત્યારે બે માર્ગ છે: (૧) કા તો પશ્ચિમનું ધોરણ દાખલ કરવું એટલે કે બળીઆના બે ભાગ એ સૂત્રને ચીકારવું. એટલે હથિયાગમન એ સાચું; મર્યું એ જ હથિયારમન એમ નહિ. (૨) અને કા તો પૂર્વનું ધોરણ માન્ય ગણવું. તે એ છે કે ધર્મ ત્યા જ જાય, સાચને આચ જ નથી, નમણા સંખ્યા બધાને ન્યાય મેળવવાનો એકસરખો હક છે.

મજૂરવર્ગથી આ પર્સદગીની ચર્ચામાં ચવાની છે. મજૂરો મારફેડ કરીને, વધારો મેળવી શકે તો તે મેળવે? ગમે તેવો તેમનો હક હોય તેમ છતાં તેઓનાંથી મારફેડ તો ચાલે નહિ. મારફેડ કરીને હકો મેળવવાનો રસ્તો સહેલો, તો જણાય છે પણ આખરે તે અપરો ધક્કા પડે છે. જેઓ તલવાર વાપરે છે તેઓ તલવારથી જ મરે છે. તારાતું મરણ પાણીમાં જ ઘણું ભાગે ચાલે છે.

યૂરોપની દશા તપાસો. ત્યાં કેમકે મુખી જ નથી જેવામાં આવતું, કેમકે કોઈને સંતાપ જ નથી. મજૂરોને માલીકનો વિશ્વાસ નથી, માલીકને નથી મજૂરનો. બન્નેમાં એક પ્રકારની પ્રવૃત્તિ છે, જોર છે. પણ તે તો પાડામાં છે. તેઓ મરે ત્યાં સુધી વધ્યા જ કરે છે. બધી ગતિ તે પ્રગતિ નથી. યૂરોપની પ્રજા ઉંચે ચડતી જાય છે એમ માનવાનું આપણને કંઈ જ દારણું નથી. તેમની પાસે દ્રવ્ય છે, એટલે નીનિ છે, ધર્મ છે એવું નથી. દુર્યોધનની પાસે ઘણું દ્રવ્ય હતું, પણ તે વિદુર સુદામા કરતા રંક હતો. વિદુર સુદામાને આજે જગત પૂરું છે. દુર્યોધનનું નામ તોના દુર્યોધનો, ભાગ કરવાને ખાતર જ આપણે લખ્યે છીએ.

ત્યારે આપણે શું કરવું? મુંઝવણમાં મજૂરોએ બારે જોર વાપર્યું. મને, તેઓની બધી હકીકત જાણવાની તક નથી મળી. પણ મેં એમ તો જોયું, કે તેઓ વધારે મારી રીતે લડી મક્યા હોય. માલીકનો વાકે પૂરો હશે. સામાન્ય રીતે કહી શકાય કે માલીકમજૂરના ઝગડામાં ઘણું ભાગે માલીકોમાં વધારે અન્યાય હશે. પણ જ્યારે મજૂરોને પોતાના બળતું પૂરું બાન આવે ત્યારે મજૂરો માલીક કરતાં વધારે અન્યાય કરે એ હું સમજી શકું છું—જોયું શકું છું. મજૂરમાં જો માલીક જેટલું જ્ઞાન આવી જાય તો મજૂરની શરતે જ માલીકે કામ કરવું પડે. એવું જ્ઞાન મજૂરમાં કેમકે દુહાડો ન આવે એ તો સ્પષ્ટ છે. તેને સમયે મજૂર મજૂર મટી શકે જ ચાલે. માલીકો કેવળ પૈસાના બળ ઉપર ઝૂંટતા નથી. તેમનામાં અક્ષય, કળા વગેરે રહ્યાં જ છે.

એટલે સવાલ આપણી પાસે એ જ રહ્યો છે કે મજૂરો જેવા છે તેવા જ રહેતા છતાં, તેઓમાં કંઈક વિશેષ બાન આવવા છતાં, તેઓએ કંઈ રીતે વર્તવું. મજૂરો પોતાની સંખ્યા અથવા તો પોતાના બાહ્યબળ ઉપર એટલે મારફેડ ઉપર આધાર રાખે તો તેઓ આપવાત કરશે ને દેશના ઉદ્યોગોને નુકસાન પહોંચાડશે. જો તેઓ કેવળ ન્યાય ઉપર ઉભી ન્યાય મેળવવા દુઃખ જ સહન કરશે તો તેઓ હમેશાં જ્ય મેળવશે, એટલું જ નહિ પણ માલીકોને મુદ્દારશે, ઉદ્યોગો વધારશે અને માલીક મજૂર બન્ને એક કુટુંબના થઈ રહેશે.

મજૂરોની સ્થિતિ વિચારતાં આટલાં તરસેતાં સમાવેશ થવો જ જોઈએ.

મજૂરીની
શરતો

૧. મજૂરોને નીરાંતનો વખત બચે એટલા જ કસાક કામ હોવું જોઈએ.

૨. તેઓને પોતાને કેળવણી મળે એવું સાધન હોવું જોઈએ.

૩. તેઓનાં બાળકોને પૂરતું દૂધ, પૂરતાં કપડાં ને પૂરતી કેળવણી મળવાનું સાધન હોવું જોઈએ.

૪. મજૂરોને રહેવાનાં ઘર સ્વચ્છ હોવાં જોઈએ.

૫. મજૂરો ધરડા થાય ત્યારે તેઓ નબી શકે એટલું તેઓ બચાવી શકે એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ.

આમાંની એકે શરત આજે પળાતી નથી. તેમાં બંનેનો દોષ છે. માલીકો માત્ર મજૂરીની સાથે જ સંબંધ રાખે છે. મજૂરનું શું થાય છે તેની તેમને દરકાર નથી. ઓછામાં-ઓછો પગાર આપી વધારેમા વધારે મજૂરી લેવામાં જ તેમના પ્રયોગો સામાન્ય રીતે સમાયેલા હોય છે. મજૂર વધારેમા વધારે પગાર મેળવી ઓછામા ઓછું કામ કેમ થાય એની ચુકિતઓ રચે છે.

તેથી મજૂરોને વધારા મળે છે છતાં કામમા સુધારો નથી થતો, બંને વચ્ચે સંબંધ નિર્મળ નથી થતો, ને વધારાનો સદુપયોગ મજૂરો નથી કરતા.

આ બંને પક્ષ વચ્ચે એક ત્રીજો પક્ષ ઉત્પન્ન થયો છે. તેઓ મજૂરના મિત્રો બન્યા છે. એ પક્ષની જરૂર છે. તેઓમા જોડેલે અંશે કેવળ મિત્રબાવ છે, કેવળ પરમાર્થદૃષ્ટિ છે તેટલે અંશે જ તેઓ મજૂરના મિત્ર બની શકે.

મજૂરના
મિત્રો

હવે સમય એવો આવે છે કે જ્યારે મજૂરોને અનેક રીતે સોળડીની જેમ વાપરવાના પ્રયત્નો થશે. આ સમય રાજ્યપ્રકરણી વિષયમા પડનારાને વિચારવા જોઈ છે. તેઓ શું કરશે? પોતાનો સ્વાર્થ જોશે કે 'મજૂરની ને કોમની' સેવા કરશે? મજૂરને મિત્રોની જરૂર છે. મજૂરો આધાર વિના આગળ નહિ જઈ શકે. તે આધાર આપનાર માણસો કેવા છે તે ઉપરથી મજૂરોની સ્થિતિ આંકી શકાય.

સ્ક્રાફ્ટ પાડવો, કામ બંધ કરવું, હડતાળ પાડવી, એ ચમત્કારી વસ્તુ છે; પણ તેનો દુરુપયોગ કરવો કદિ નથી. મજૂરોએ મજબૂત યુનિયનો—સંઘ બાંધવા જોઈએ ને સંઘની પરવાનગી વિના હડતાળ ન જ પડાય. હડતાળ પાડ્યા પહેલાં માલીકોની સાથે મસલત પણ કરવી જોઈએ. જો માલીકો પંચ નીચે તો પંચનું તરફ દાખલ કરવું જોઈએ, ને પંચ નીચાય તો તેનો ઠરાવ માલીક મજૂર બંનેએ ગમે તેવા લાગે છતાં કબ્જ કરવો જોઈએ.

હડતાળનો
ઉપયોગ

‘નવજીવન’ના વાંચનાર! તમે, જે મજૂરની સ્થિતિ, રૂઝવણીમાં રસ લેતા હો, તમે મજૂરના મિત્ર બનવા માગતા હો, તમે જે, મજૂરોની સેવા કરવા ચાહતા હો તો તમે ઉપલા વિચારોમાંથી જોઈ શકશો કે, તમારી પાસે એક જ ધોરી માંગ છે: બંને પક્ષ વચ્ચે કૌટુંબિક ભાવના પેદા કરી. મજૂરોને ચકાવવા. તેમ કરવા સારું સત્યાચારણ જેવો બીજો ચોખ્ખો રસ્તો નથી. મજૂરને, વધારે ખગાર મળે તેથી તમે સતોષ નહિ પામે. મજૂર તે ક્યે સાધને મેળવે છે, તે મળેલા વધારાનો શો, ઉપયોગ કરે છે એ પણ તમે તપાસશો.

ખાદીની કિંમત

મુંબઈથી રા. વિઠ્ઠલદાસ જેરાનભાઈ ખજાર આપે છે કે ખાદીની ખપત હવે મુંબઈમાં ઓછી થઈ ગઈ છે અથવા તો પડી ભાંગી છે. આ ખજાર વાંચી મને દુઃખ થયું. આશ્ચર્ય નથી થયું. દુઃખ થયું કેમકે એ ઓછી ખપત સૂચવે છે કે આપણા ઉત્પાદક શક્ષિકે છે અને ઉત્પાદનની પાછળ ધાર્મિક વૃત્તિ અથવા ભાવના નથી હોતી. જે પ્રજા ધર્મ માનીને મેલું પાણી પીવા તૈયાર થાય જે હિંદુ પ્રજા ધર્મ માની આગગાડીમાં ખાતા અબડાઈ જવાના દોષથી ભૂખી રહી શકે, જે મુસલમાન પ્રજા અમુક રીતે તૈયાર થયેલું માસ ન હોય તો તેનો ત્યાગ કરે, એ પ્રજાના માણસો જે ખાદી વાપરવી એ ફયાધર્મ છે, એ પવિત્ર છે એમ માને તો તેનો ત્યાગ ન જ કરે.

ખાદી બધી એક્સરખી સારી નથી હોતી, તે સુધા રમ્મ જાય છે, તેનાં કેટ પાટનું સરખા નથી રહેતા, ને એટલી ચડી જાય છે કે બાય હાથેથી ડોણીએ પહેાંચી જાય છે. તે ચાળણી જેવી ગળા જાય છે તે એટલે મુઠી કે તેમાંથી મગન દાણા પણ ચળાઈ આવે. આ બધું ક્રોધ ક્રોધના અનુભવમાં આવેલું હશે. મારો અનુભવ એવો છે કે મારાં ખાદીના પહેંચ્છુ જેમ પહેરે છું તેમ સુવાળાં લાગે છે. તેના ઘોતીઆં પણ મને તો બારે નથી પડતાં ને હવે સંચાનાં ઘોતીઆં પહેરવાં મને વસગા લાગે છે. આ બધી મારી જમણા હોય તો બલે. મને તો તેમાં ધર્મ જણાય છે.

આ બધી ખાદી કેમ બને છે? તેનું સ્વર ધણે બાગે ગરીબ બહેનોએ કાંતેલું હોય છે. તેમા તો કેટલીકની શુંદરી ખરાબ હતી તે મંદી હવે સારી થઈ છે, અથવા તો તે બહેનો કંઈ ધધો નહોતી કરતી તેને બદલે હવે કંઈ નહિ તો દિવસનો એક આનો કમાતી થઈ ગઈ છે. તેટલામાં પોતાના ઘરનું શાક લઈ શકે છે, પોતાના

છોકરાને સારૂ દૂધ લાઇ શકે છે. જે એક આનો આપણે મુળમાં ફેંકી દઇએ છીએ તે એક આનો ગામડામાં ચાર આનાની ગરજ તો સારે છે જ.

એ ખાદીના વણનારા પોતાનો વેણાટનો ધધો ડોડી ખેડા હતા, અથવા તો છોડવાની તૈયારીમાં હતા તે વણકરે છે.

ખાદીની વપરાશ એ સ્વદેશીનો પાયો છે, કેમકે જાડા સ્તરમાંથી ને સહેલાઈથી વણાય એવી તો ખાદી જ છે. ખાદીને સંયાની સાથે હંચુ તો હરિશંકર પણ કરવી પડતી નથી. ખાદીની ખપમાં જ લાખો ગરીબ માણસો પોતાને ઘેર ખેડાં પ્રામાણિક-પણે આશુવિકા મેળવવાની શક્તિ ધરાવી શકે છે.

આ ખાદી દિવસે દિવસે સુધરશે, સુધરતી જાય છે. તેના અનેક ઉપયોગ છે. જો તેનાં ખમીસ વગેરે ન ચાહે તો પહેરણુ, બંદરણુ તો ચાલ જ, તેના નાના મોટા રૂમાલ કે રૂમાલીઆ ચાલ જ, તપ્પીઆ, ગાદવાની ખોળ ચાલ. તેનું ખોળાઉ જની શકે. આવા અનેક ઉપયોગો થઇ શકે છે. હું એમ પણ નથી કહેવા માગતો કે જેને જરૂર નથી તેવા માણસો ખાદી વાપરવાને ખાતર નકામા પૈસા ફેંકી દે. એથી પણ પ્રગતે પૂરેા લાભ નહિ મળે. પણ હું જરૂર એમ કહીશ કે જે જે ઉપયોગમાં આપણે ખાદી લઇ શકાયે તે તે ઉપયોગમાં ખાદી જ લેવી. મનમાં ખાદી વાપરવાની ખત રાખવાથી તેનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ મળી રહેશે.

ખાદી વધારે પેદા કરવાની હીલચાલ જરી જ છે, વધારે ખાદી પેદા થઇ જ રહી છે. તે ખપાવવાની તબક્કાની પણ થતી જ જોઇએ. તેમાં મુશ્કેલી વેપારીઓની સહાય ઈચ્છુ છું. ખાદીમાં જે સંધારા કરવા ઘટે તે મટે સચનાઓ પણ ઉપયોગી થઇ પડશે. નવા નવા સ્વદેશી બંડારો ખુલ્યા છે ત્યાં તેમણે ખાદી મંગાવી લેવાની જરૂર છે. જેમ ખાદી તેમ ખાતે માલ પણ દિવસે દિવસે વધારે તૈયાર થતો જશે. હાથવણાટના સ્વદેશી માલનો શોખ પ્રજામાં પેદા થશે ત્યારે જ હાથે કાંતવાનું ને હાથે વણવાનું કામ અપારાધ્ય થાયશે.

પંજગમાં મને આ બાબતમાં જે અનુભવ થઇ રહ્યો છે તે ઉપરથી હું જોઈ છું કે લોકોમાં સ્વદેશીની શુદ્ધ બાવના ઉત્પન્ન થાય તો પંજગની ઓરતો જ્યાંય પોતાનું અસલી કાંતવાનું કામ કરતી થઈ જાય. પંજગ સ્વદેશીનું ધામ ચઈ શકે એવો મુલક છે. પંજગમાં ૩ પેદા ચાલ છે, પંજગમાં લગભગ દરેક ઓરતને કાતના આવડે છે, પંજગમાં વણકરે છે. જે સામગ્રી જોઇએ તે પંજગમાં છે. પણ અત્યારે વેપારનું મુખ્ય સ્થળ મુંબઈ છે એટલે ત્યાંના વેપારીઓની પણ મદદ જોઈએ.

ખાદીના ઉપયોગ

વેપારીઓની સહાય

પંજગની સામગ્રી

પંજાબનો પત્ર

(૧૦)

એ ઉપદેશન

શ્રીજીના અને બ્રિટિશ ગીઆનાનાં ઉપદેશનો હાલ ફેરલોક વખતે ચયાં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં છે. શ્રીજીના રાપુ ઓરટેલિયાની પાસે છે. ત્યાં અપવાસ વર્ષ થયા હિંદી ગીરમીટીઆની મદદથી જ્યાળંધ રોરડી વાવવામાં આવે છે અને તેની મારફતે ઓરટેલિયાની મેન્ટલ શુગર કંપની કરોડો કર્માઈ મણી છે. ગીરમીટી પ્રયત્ન એ જેવી બરી છે એ આપણને ભાઈ એકુંડે આગેદુળ બતાવી આપ્યું છે. પણ હવે તો જે ગીરમીટ આહુ હતી એ પણ વાઈસરાય સાહેબના મક્કમપણાથી બંધ થઈ છે.

બ્રિટિશ ગીઆના એ દક્ષિણ અમેરિકાનો એક ભાગ છે. તે ભૂમધ્યરેખાની નીચે આવેલો મુલક છે. ત્યાં પણ જ્યાળંધ રોરડી પાકે છે ને એક એકરમાંથી ત્રણ રત મુધી ખાદ નીવળી શકે છે. હિંદુસ્તાનમાં એક એકરમાંથી એક રત ખાદ નીવળે છે. આ પ્રકારે હાલ શુગર કમિટી હર્ડલી રહી છે. તેમાં પ્રખ્યાત મિ. બ્રાન્ડેરજ પાંદરાઈ પણ એક સભાસક છે. એટલે તેનું પરિણામ કંઈક સાકે આવશે એમ મોંની રાજાય. તેઓના કહેવા પ્રમાણે હાલ તો રોરડીના પાકથી આપણને જરૂરયાદો થતો હોય એવા સભવ છે બહારથી આવતી ખાદ આપણને સસ્તી પડે છે અને હિંદુસ્તાનમાં ખાદ પેદા ન કરવાથી દોષની દોષ પડી ભાગતી નથી. આ વાત જેવી મારે કાને આતી છે તેવી 'હું' આપું છું આ કંઈ મિ. પાંદરાહના ઉવરના વિચારો છે એમ પણ હું નથી કહી શકતો. તેમ આ વિષય અત્યારે હું અર્થવા માગતો પણ નથી બ્રિટિશ ગીઆનાના વિચાર ગત્રા માત્ર આટલી બગર અનાયાસે આપી દઈ છું.

ખાદના વેપારની આપણી સ્થિતિ ગમે તેની હો પણ બ્રિટિશ, ગીઆના અને શ્રીજી માત્ર ખાદના વેપાર ઉપર આબાદ થયા છે.

બ્રિટિશ ગીઆનામાં પણ ગીરમીટીઆ જતા હતા ત્યાં કોઈ બાહોશ માણસ ગવેલ નથી, તેથી ત્યાના ગીરમીટીઆની સ્થિતિ આપણે જાણતા નથી. ત્યાં હવે ગીરમીટીઆ મોન્દવાનું બધ થયું છે.

એને બંને મુલકોને જોતાની આબાની કેમ કાયમ રાખવી એ મેટિા સવાલ થઈ પડ્યો છે ને તેઓને ધીન હિંદીઓ ન મળે તો ચિંતા કરવાનો સમય આવે.

અમેજ મન્દો પાસેથી કાગ ન લેવાય. એ મુલકમાં અંગ્રેજો ધર ન કરી શકે. ત્યાંની હવા તેમને મારક ન આવે એટલે ને હિંદી મન્દો ન મળે તો તેઓને ચીન કે એવા ધીન મુલકે ઉપર દિલ નાખવી પડે. હિંદીના નેટી સગળતા અને નક્કતા ચીનના મન્દોમાં નથી એવા તેઓનો અનુભવ છે એમ જણાય છે.

આ બંને ડેપુટીશન હિન્દી સરકાર અને પ્રત્યક્ષની સાથે મસલત કરવા આવ્યાં છે. સ્વતંત્ર હિન્દી કંઈ રીતે આ બંને જગ્યાએ જઈ શકે એ બંધુવા ને તેવો બંધોબસત કરવા તેઓ આવ્યાં છે. આ બંને ડેપુટીશનની અને અહીં સુલાકાત થઈ છે. બ્રિટિશ ગીઆનાથી ત્યાંના એટર્ની જનરલ અને ત્યાંના કેટલાક નેતાઓ થઈ ગયેલા હિન્દી શબ્દરો ડેપુટીશનમાં આવ્યા છે. ફીલ્ડી ત્યાંના બિરાધ અને એક બીજા અંગ્રેજ શબ્દરો આવ્યા છે. બ્રિટિશ ગીઆનાની માગણી એવી છે કે આપણા, ખેડૂતવર્ગના માણસો ત્યા સ્વતંત્ર રીતે જાય ને ત્યાં ખેતી કરે. તેઓએ કહ્યું ત્યાં મન્દૂરી કરવાની જરૂર નથી. બ્રિટિશ ગીઆનામાં હિન્દી ગોરા વચ્ચે એકસરખા રીયતિ છે. આ ત્યાંના ગોરાનો સુલુ નથી, પણ લીનાં પરિસ્થિતિનું પરિણામ છે. ગોરા ધૂણે ભાગે અમલદારવર્ગના રહેા ને ખેતી વગેરે ધૂણે તેઓથી થઈ ન શકે. ત્યાંના ગોરાએ આપણે બીજા ઊંડાં રીધા છે જેમ માનવાનું કહેણુ નથી. છતાં આટલું ખર્ચ છે કે બ્રિટિશ ગીઆનામાં એવારે તો બે ભાગ જેમ બીજા છે તેમ નથી, ને ત્યાં હિન્દી લોકો જાહેને વસે તો જેમ પૂર્વ આફ્રિકામાં થઈ રહ્યું છે તેમ હલાકી થાય તેવું નથી.

બ્રિટિશ
ગીઆનામાં
સ્વતંત્ર
હિન્દી

ફીલ્ડમાં તુફી રીયતિ છે. ફીલ્ડનું ડેપુટીશન સ્વતંત્ર હિન્દી નથી માગતું પણ સ્વતંત્રપણે મન્દૂરી કરનારા હિન્દી માથે છે. ગોરામાં નહિ પણ સ્વતંત્રપણે તેઓ મન્દૂરી કરવા જાય, જેમ હિન્દી મત્તર સીમારો વગેરે જગ્યાએ જાય છે તેમ.

ફીલ્ડમાં
સ્વતંત્ર
મન્દૂરી

આ બંને દરખાસ્ત રિયે મારો અભિપ્રાય માગવામાં આવ્યો છે. મેં હવું નહોતો એથી અભિપ્રાય નથી આપ્યો. મારા કેટલાક રિયાગે મેં બતાવેલા તેમાં બ્રિટિશ ગીઆનાના વડા વખીવ મારી સહી લઈ ગયા છે.

મસલત રિયે
મારો
અભિપ્રાય

મને લાગે છે કે આપણે હવું હોયોનિરત મોલવા તૈયાર નથી થયા. લોકોમાં એટલી સ્વતંત્રતા, એટલી સ્વામ્યચક્તિ નથી આવ્યા. એટલે સ્વતંત્રપણે મન્દૂરી જાય એ હકીકતમાં બનવું મુશ્કેલ જોઈ છે. સ્વતંત્રપણે ખેડૂનો જાય ને સ્વતંત્ર રહી શકે એ પણ હું હવું શંકાવિત નથી જોતો.

આપણામાં તેટલી હજા નથી, આપણામાં બહાર જવાનો તેટલો શોખ નથી, બહાર જવાની તેટલી જરૂર નથી. જો અહીંની પણ સાર્વસિક વર્ગ જાય તો તેની પાછળ વિદાન પાસમાર્થિક વર્ગ જવો જોઈએ. તેવા માણસો જાય ને લોકોએવા કરે તો ઘણું સાર કામ થાય જેમ મારું માનવું છે. તેવા વર્ગ હિંદુસ્તાનમાંયે લોકો છે. તેમાંથી બહાર જવા કયાથી મળે ? એટલે જોકે હું ખેડૂતવર્ગના લોકોને મન્દૂરી તરીકે કે બીજી રીતે બહાર જવા કાયદેથી બટલાવું નહિ તો પણ હું તેવા માણસોને બહાર જવાનું સીધા કે આટલવી રીતે કોનેજન પણ ન આપું. હાલ તો આટલે મુશ્કે વાજનાગની પામે મારો નમ્ર અભિપ્રાય મુજી-સાફું છું.

પંતબનો પત્ર

(૧૧)

જલિયાંવાલા બાગ

જલિયાંવાલા બાગ પ્રભની મિલકત થઈ ગઈ છે એવું મા પંડિત માલવીયાજીએ કૌંચેસમાં જણાવ્યું હતું. પણ પાછળથી તેમાં મોટા વિધો આવી પડ્યા હતાં તે વિષે જણાવું નહોતું થયું અને તેના કેટલાક હિસ્સેદારોએ પોતાનો અભિપ્રાય બદલ્યો હતો. બાગનો ઘોડા બાગ પ્રભને આપી બાકીનાનો વેપાર કરવો એમ તેમને લાગ્યું. તેઓને ધણુ ચે સમજાવ્યું કે સ્મરણભૂમિના કકડા ન જ કરાય બાગનો એક ઝુલો પણ એવો નથી કે જે નિર્દોષ માણસોના લોહીથી ખરડાયેલો ન હોય તેથી તેના વ્યાપારી ઉપયોગ કરવો એ ખરાબર ન ગણાય. વળી આખો બાગ પ્રભની મિલકત થયો છે એમ પણ હિંદના બહુ બહુ અડગ સેવક મારફતે કહેવામાં આવ્યું છે એટલે એ બાગના બાગવા ન થવા જોઈએ. છતાં જે ભાગીદારોએ પોતાના મત ફેરવ્યા હતા તે તેવા જ રહ્યા. છેવટે પંડિતજીને અને સ્વામી બક્ષાનંદજીને અમૃતસર જઈ પડ્યું. હવે તેનો નીતિય થઈ ગયા છે ને કાણુ લખત પણ થઈ ગયું છે.

પાંચ લાખ

તેની કિંમત રૂ. પાંચ લાખથી ઉપર અંકાઈ છે, અને તે રૂપીયા ત્રણ માસની અંદર બરી દેવાનો ફાર છે. જે તેટલી મુદતમાં પૂરી રકમ ન બરાય તો જમીન પ્રભને હાથેથી જીતી ગેદવાનો પૂરો ભય રહે છે.

એટલે હવે પૈસા કપાટખંધ એકઠા કરવા એ બીજું પગલું રહ્યું. આ કાર્યમાં બધા પોતાનાથી બનવું આપે એ સારામાં સારું ગણાય ને પ્રભને રોમાંચે તેમજ ચડાવે. આ બાગ અસાધારણ વસ્તુ છે, એ પવિત્ર સ્થાન છે, તેને આપણે યાત્રાના સ્થાન તરીકે જોઈએ માગીએ છીએ. કૌંચેસને વખતે દબને માણસો બાગ જોવા ગયેલા. દબરે-તો એ જ કામને સાક્ર આવેલા. હરિદ્વાર હિંદુનું યાત્રાસ્થાન છે. પણ તેમાં જૈન, શીખ ને બીજાં જેઓ પોતાને હિંદુ નથી ગણાવતા તેમની આવી જતા. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી, ચાહુદીને સારતે તો યાત્રા-સ્થાન નથી જ. જલિયાંવાલા બાગ હિન્દુસ્તાનમાં જન્મેલા અને હિંદુસ્તાનમાં રહેનારા બધાને સાક્ર પવિત્ર સ્થાન છે, અથવા આપણે બનાવવા માગીએ છીએ. એની ઉત્પત્તિ દ્રેષમાવમાં નથી પણ નિર્દોષ મુસ્લિમ તરફના પ્રેમભાવમાં છે. બાગનાં દર્શન કરીએ આપણે જનરૂબ ડાયરની દોરતોને યાદ કરવા નથી માગતા. માણસો ભૂલ કરતા આવ્યા છે. તેની ભૂલ યાદ રાખી આપણે દ્રેષમાવ વચાવતા નથી. પણ નિર્દોષ છવાતું સ્મરણ બૂઝી જવાય તો પ્રભ નારા પામે જે પ્રભમાં નિર્દોષ માણસો-પોતાના વાક વિના માર્યા જાય તે પ્રભને અલ્લાનો બારે પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો કહેવાય તેવા કાર્યને યાદ રાખી જે પ્રભ તેને ન સમરે તે

જેમ ઉદાહરણે ચોતાના ધનની સંભાળ ન રાખી શીખારી બની ગય છે. તેમ તે પ્રિય પક્ષ શીખારી બને; અને જો તે ધનનો સંભાળ કરે તો તરત આગળ વધે પાંચસો કે એક હજાર નિર્દોષ માણસો જો જ્ઞાનપૂર્વક મૃત્યુની ભેટ કરે તો તેવાઓની પ્રજાની ઉન્નતિ એકએક થાય ને તેનું પરિણામ એટલું મહાન આવે કે તે એક સમત્કાર તરીકે અધ્યાય. જલિયાંવાલા બાગમાં જે રીતે નિર્દોષ માણસોનું મૃત્યુ થયું તેમાંથી આપણે સમત્કારી પરિણામ કાઢે ન નીપજવી શકીએ, પણ તે બનાવ હિંદુસત્ત્વમાનને એક કરવામાં, સમસ્ત હિંદુસ્તાનની નજીક કરવામાં આ જમાનામાં મોટામાં મોટો ગણાયો. એટલે તેને આપણે ચિરસ્મરણીય બનાવવો એ આપણી ફરજ છે.

આ વિચાર જો ઠીક હોય તો પાંચ લાખ રૂપીયા એકઠા કરવામાં નાના, મોટા, ગરીબ, તબંગર બધા ભાગ લઈ શકે. એક જ માણસ પાંચ લાખ રૂપીયા આપી દે તો આપણી મન્દતા, આપણા આગસને લીધે આપણે રાજ થઈએ, પણ જાગની પવિત્રતાની કિંમત ઓછી થાય. જો ત્રણ દરોડ વીસ લાખ માણસ એક એક પૈસો આપે તોયે પાંચ લાખ રૂપીયા મળે અને તે પ્રમાણે એકઠા થયેલાં નાણાંથી લેવાયેલી ભૂમિની પવિત્રતા અતિ વિશેષ હોય એ સૌ કોઈ કબૂલ કરશે. જો એક જ દિવસ ચિંતન કરી એટલા માણસો ચોતાના પૈસો આપે તો પવિત્રતા હલુ થશે.

પાંચ લાખની જરૂર

આજથી જ પ્રત્યેક ઉત્પન્ન થયા છે કે આટલા નાણાં એકઠા કરવાને સારૂ કેમ કોઈ-વક્ત્ર કરી કે જેની એકઠું કરવાનું અર્થ ઓછું થાય ને ચોરી ન થાય. જામના ઉધરાણાને બદલે હુમ્મા માણસો પૈસા ઉધરાવી તેનો દુરુપયોગ કરશે એ ભય પેદા થયો છે.

હુમ્માહનો ભય

વ્યાવહારિક ઉપાય

આનો વ્યાવહારિક ઉપાય એ છે કે દરેક ગામડામાં પ્રાથમિક માણસે ઉધરાવવાનું કામ માથે લઈ લેવું. તેણે તુરત તે પૈસા મુખ્ય કમિટીને મોકલી આપવા. ઓગળીતા સિવાય બીજાને પૈસા ન જ આપવા. ઓગળીતા એટલે જેની ઉપર વિશ્વાસ હોય તે. ઓગળીતાને ચોતાના ગામના માણસોને તુરત હિસાબ આપી દેવા.

ઉધરાવવાની રીત

ઉધરાવનારે કોઈની પર દબાણ કરવું નહીં, માત્ર તેને પૂરી સમજૂતી આપવી. જોકે આપણો હેતુ પૈસા પૈસા ઉધરાવવા નાણાં એકઠા કરવાનો હોવો. જોઈએ તોપણ સહજ યથોચિત આપણે એ જ યોગ્ય છે. તબંગર અને ગરીબ એકસરખું આપે એવું નબંતમાં બન્યું નથી ને બનવું ન જોઈએ એ તો દેખીતું જ છે. પણ તેટલું જ કરીને બેસી જવું એ યોગ્ય નથી. અધિકત્યાધિક ફલમ્ને ન્યાયે પણ આપણે એ આપણું કરવું જોઈએ. એમ કરવાથી બીજાની ઉપર બોલો એણે પડે છે ને કાર્ય વહેતું પડે છે. આપણો ભાગ આપણે સંતોષ માની લેવો એ કલ્પસાધનું કસણ છે. પ્રેમપૂર્વક થયેલાં કલ્પોમાં મહાકલ્પતા, રહેલી હોય છે. પ્રેમ ચોતાના કાર્યને લાંબામાં સુંકવા ન જ દે. ને જોઈએ છે તે પ્રેમ નથી. તે તો વ્યાપારી,

પ્રેમ વિ. વ્યાપારી થતિ

વૃત્તિ છે. અહીં વ્યાપારી વૃત્તિ અરવાને હશે. આ ઉધરાણું હિંદુ, મુસલમાન, ઈસાઈ, પારસી, બધામાંથી કરવાનું છે. મારી હમેદ છે કે 'નવજીવન'ના વાંચનાર પોતાનો પૂરો હિસ્સો આ પવિત્ર કાર્યમાં આપશે. હાલ તુરત છ લાખનું ઉધરાણું કરવાનું છે એ હિસાબ ધ્યાનમાં રાખવો.

કમિટીનો રિપોર્ટ

હંટર કમિટીનો રિપોર્ટ માર્ચના પહેલા હફતામાં વાઈસરાય સાહેબને મળશે એ આપણે વર્તમાનપત્રોમાં જોયું. આપણી કમિટીનો રિપોર્ટ તુરત જ બહાર પડેલો જોઈએ. જુજાનીઓ છપાઈ રહેલા આવી છે. તે કાર્ય શ. જયકરે માથે લઈ લીધું છે. રિપોર્ટ ઘડાઈ રહેલા આવ્યો છે. રિપોર્ટ તપાસવા ને પાસ કરવા કમિટીના સભાસદો કાશીજીમાં સોળમી તારીખે મેળા થવાના છે ને એવી આશા રાખવામાં આવે છે કે ૨૦મી ફેબ્રુઆરીએ રિપોર્ટ પાસ થઈ છપાવા જશે. રિપોર્ટની છપામણીનું ખર્ચ મોટું આવશે, ને રિપોર્ટ અને પૂરાવો મળીને આઠ રૂપિયાની કિંમત થવાનો સંભવ છે.

તા. ૨૨-૨-૧૯૨૦

પંજબનો પત્ર

(૧૨)

ગુજરાત

૧ પંજબમાં ગુજરાત એ એક જલ્દી છે. તેમાં ગુજરાત સુખ્ય રાહેર છે. સન ૧૮૪૬માં 'શામ સુદ' ચાલ્યું તેમાં ગુજરાતની લડાઈ પ્રખ્યાત છે. જે મેદાનમાં લડાઈ થઈ હતી તે મેદાન પણ જોયું. આ જહામાં પણ માર્ચ લો હતો તેથી ત્યાં હું ગયેલો. મુસાફરીમાં શ્રી. સરલા-દેવી ચાધરાણી સાથે હતાં.

ગુજરાતની પાસે જલાલપુર નદી કરીને નાનું ગામડું છે. ત્યાં પણ જવાનું હતું. તે ગામડું કેવળ વણકરોનું છે એમ કહીએ તો ચાલે. ત્યાંનાં ખેતરો કાંતે છે, મરદો વણે છે. ત્યાંની નાની શેરી આખી હાથવણાટાનાં કપડાંથી લોકોએ રાણગારી મુકી હતી. આ કપડાં માત્ર સફેદ ખાદીનાં ન હતા, પણ ખાદીને લાલ રંગી તેમાં હીરથી શુંચણી કરી હતી. આવાં કપડાંને અહીં લોકો ફલવારી કહે છે. એમાં સુંદર ભાતો પાડેલી હોય છે તેથી તે આંખને પ્રિય લાગે છે. વિવાહ વખતે એવી ફલવારી વરવદને ભેટ કરવામાં આવે છે અને તે પછાં કુટુંબમાં સંધરી રાખવામાં આવે છે. આ ફલવારીના ખેસ પછાં ખેરાં ઉપર જોવામાં આવે છે. તેના ઉપર લોકો પડદા પણ કહે છે. મારે સાથે જે જોક કરી હોય તેમાં પછે સામે તો આવી ફલવારી જ હું જોઈ છું. તેની પાછળ રહેલો ગ્રેમ મને આનંદ આપે છે.

કુલવારીઓથી બરેલી બંનરે જોઈ મને બહુ દિલગીરી પણ થઈ. મારે હૃદય ભરાઈ આવ્યું. આ મુંદર કળા અને હિંદુસ્તાનની આબાદીનું મોટામાં મોટું સાધન લગભગ નાશ પડવાની દશામાં આવી પડ્યું છે એ વિચારે મને ગમગીન કરી મુક્યો. એવી કુલવારીમાં જે શોભા, જે ચલિતતા, પેસાની જે રસ હું જોઈ છું તે વિશ્વાયતની શાદીઓમાં હું નથી જોઈ શકતો. કાંતવામાં હિંદુસ્તાનનાં ધરોની ગરકત છે. તે ધરો જ્યાં ગરકત હોય મળે છે.

આં ગુજરાતમાં જોકે કમીશનરે માર્શલ લૉ નહોતો માગ્યો, તોપણ આવ્યો ત્યારે રમેને મુંબઈ કલકાતા ગુજરાતમાં હોય નહિ એમ માની તેણે તારથી પહોંચેલું. આટલું નિર્દોષ પંબળનું ગુજરાત હવે. ત્યાં શું થયું એ તો હું લખવા નથી માગતો. પણ ઉપરની વાત હંટર કમિટી પાસે આવી મળે છે તેથી તેની યાદ અહીં આપી દઈ છું.

સરગોદા

ગુજરાત એક રાત રહી અમે સરગોદા ગયા. સરગોદા એ નવું વસેલું ગામ છે. નહેરોની નજીક એવાં કેટલાંક ગામો વસેલાં છે. આ ગામ સાદપુર જીલ્લામાં આવેલું છે. ત્યાં જવાનો મેંડ રીફ્ટોની બંદની વખતે થયેલી ઇબની તપાસ કરવાનો હતો. સરગોદામાં અમે મોટે પહોંચેલા. પણ લોકોનો ઉત્સાહ રાતના દસ વાગે પણ મંદ હતો રાજાએ એમ ન હતું. ગામડાંમાંથી લોકો માણસો આવ્યાં હતાં, જે આખી બનરમાં અસંખ્ય ણતીઓ ને તોપામાં આવતી હતી.

હાલુત છતાં
૨૨૬

સાદપુર જીલ્લાના માણસો બીજા જીલ્લાઓ કરતાં જુદા જ પ્રકારનાં લોકોમાં આવ્યા. તેઓ યારીરે હાલુત છે, છતાં ધણા મંદ, ભોળા ને નર છે. સીપાઈથી બહુ ડર છે અને પોતાની રક્ષા કરવા તદ્દન અસમર્થ છે. ધણે ભાગે આ લોકો મુસલમાન છે, પણ ભૂખમરને લીધે તેઓ શીખનાઈ ગયેલા હોવા નેઈયે. નહેરો બોદાવાથી તેઓમાં ભૂખમરો તો ધણે ઓછા થયા છે. પણ લોકોને નહેર જીવનની કંઈ જ તાકીમ નથી તેથી તેઓ નિરાધાર રહેલા છે.

મલકવાલ

સરગોદાથી અમે મલકવાલ ગયા. મલકવાલ ગુજરાત જીલ્લામાં રહેલું છે. મોટું બંદરનું સ્ટેશન હોવાથી તે નજીક થયું છે. ત્યાં માર્શલ લૉ હતો જ. મલકવાલના માણસો એટલા બધા દબાયેલા છે કે આંગેવાનોની અમને નોતરવાની હિંમત ન હતી. પણ આમ અને આંગેવાન વચ્ચે અત્યારે પૂરો મેળ નથી. તેથી લોકોને ખજર પડી એટલે તેઓએ તો સ્ટેશન જ બંદી મુક્યું; ને આસપાસનાં ગામડાંમાંથી એટલા બધા માણસો આવી પડ્યા કે બિલકુલ શાંતિ મળી જ ન શકે. આંગેવાનો ટરના માર્ચો દૂર જ રહ્યા. મલકવાલમાં રાત રહેવાનું હતું. સવારે આસપાસનાં ગામડાંથી વાલ વગાડતાં ઓપુકોઓ આવીને અમને બધાને જાગી મુક્યા, અને માણસો એટલા બધા ભરાઈ ગયા કે નીરાંત વાળીને બેસી સકાય કે કંઈ ઇન્કિલ લઈ સકાય એવું રહ્યું જ નહિ. છેવટે નજીકના મેદાનમાં લોકોને હું લઈ ગયા.

આંગેવાન
વિગ આમ

અને ત્યાં સભા ભરી ત્યારે જ કંઈક સાંતિ મળી રાખી. આ બધી સભાઓમાં જોકે હબરો માણસો હોય છે છતાં પ્રમુખ અને લાજણ કરનારો હું જ હોઉં છું, અથવા પ્રમુખ નથી જ હોતા એમ કહીયે તોપણ ચાલે. દિવસે દિવસે આ સભાઓમાં સ્ત્રીઓની હાજરી વધતી જવામાં આવે છે. મલકવાલથી ૧૧ વાગે અમે લાલામુસા જવા ઉપડ્યા.

રસ્તાનો દેખાવ

આ મેઇન લાઈન ઉપર જંકશન સ્ટેશન છે અને મલકવાલથી અઢી કલાકનો રસ્તો છે. વચમાં ચાર પાંચ સ્ટેશન આવે છે. આ સ્ટેશનો ઉપરનો દેખાવ વર્ણવ્યો હત્ય એમ નથી. લગભગ દરેક સ્ટેશને થોડી મિનિટને સાર ટ્રેન રોકાય છતાં સેંકડો માણસો—પુરુષો અને સ્ત્રીઓ—આવી ચડતાં હતા. વચમાં બાહુદીન કરીને એક સ્ટેશન છે. એ ગામ પ્રમાણમાં મોટું ગણાય. સ્ટેશનની આસપાસ મારી નજર પહોંચી રહે ત્યાં સુધી પુરુષો અને સ્ત્રીઓ ભરાઈ ગયાં હતાં, અને સ્ત્રીઓ મને મળવાને પુરુષોની સાથે હરિફાટ કરી રહી હતી. દરેક જગ્યાએ સ્ત્રીઓએ પોતે હાથે કાંતેલા સૂતરની પ્રસાદી મને મળ્યાં કરતી હતી. પણ ધીંગા કરીને સ્ટેશન છે ત્યાં ટ્રેન પાંચ સાત મિનિટ રોકાતી હશે; ત્યાંના દેખાવ તો મને અદ્ભુત લાગ્યો. પુરુષોની પાછળ સ્ત્રીઓ ઢલા હતી ત્યાંથી સ્ત્રીઓએ સૂતરના ગાળા અથવા આટીઓ એક પછી એક ફેંકવા જ માંડી, અને અમે ટ્રેનમાં રહેલા તેમજ વચમાં રહેલા પુરુષો તે ત્રીકી લેતા હતા. સ્ત્રીઓનો ભાવ હું સમજી શક્યો હતો અને માફ કર્પથી ઉભરાઈ જતું હતું. આટલી બધી સ્ત્રીઓ આવે અદ્ભુત ભાવ દેખ બતાવે છે એ સવાલનો જવાબ મને વિશેષ ધીંગા સ્ટેશન ઉપરના ચમત્કારથી મળ્યો. મારી દટ માન્યતા છે કે પંનળની સ્ત્રીઓ મારો સંદેશો સમજી ગઈ છે. તેઓને બારી આગળ છે કે સ્વદેશી એ કેવળ હિંદુસ્તાનનો પૈરો બચાવવાનો જ ધંધો નથી પણ સ્વદેશીમાં સ્ત્રીઓના શીયળની રક્ષા છે, સ્વદેશીમાં ઈશ્વરભક્તિ છે અને સ્વદેશીમાં હિંદુસ્તાનનો શુદ્ધ છૂટકારો છે. વળી સ્ત્રીઓ સત્યાગ્રહનો નિર્દોષ સંદેશો અનાયાસે પોતાની પ્રેરણાશક્તિથી વગર સમજીને સમજી ગઈ છે અને તેથી તેઓને બારે સાંતિ અને આશ્વાસન મળ્યાં છે. તેઓ એમ માને છે કે જો મારા સંદેશનો હિંદુસ્તાન અમલ કરે તો હિંદુસ્તાનમાં અને હિંદુસ્તાનની મારફતે જગતમાં શાંતિ ફેલાય અને સત્યયુગ દાખલ થાય. એ બધું આ જમાનામાં થાઓ યા ન થાઓ એમ છતાં શ્રદ્ધાપૂર્વક પ્રયત્ન કરવા જેવી આ બંને વસ્તુ છે એમ સ્ત્રીઓ સમજી ગઈ છે, અને તેથી સ્ત્રીઓ નિર્ભયપણે વધારે જગ્યામાં મારી પાસે આવતી થઈ ગઈ છે, પ્રેમપૂર્વક, દ્વેષ વિના આપણી સામેનાની સાથે બંધાઈ કરી લડી રોકાય, અમલદારોને તેમના દોષ નિર્ભયપણે સંભળાવી રોકાય અને અમલદારોને તે સાંભળવા પડે, એ બધું જોઈને સ્ત્રીઓ હર્ષવેશી થઈ ગઈ છે એમ હુંદેવામાં અતિશયોક્તિ નથી થતી એવી ખાતરી મને મારી આ મુસાફરી દરમિયાન થઈ છે.

આમાં કયાંયે આત્મસ્થાપના આવી હત્ય છે એવો ભાવ વાંચનારને ન થાઓ એમ હું કહ્યું છું. ડંટર કમિટીને મારી અપૂર્ણતા વિશે મેં જે જવાબ આપ્યો એ કંઈમાત્ર વિનયનો

સરકાર ન હોતો. એ જવાબ અસરમાં બરોબર હતો. મેં કહ્યું કે હું સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હોવાનો હોવા નથી કરી શકતો. સંપૂર્ણ સત્યાગ્રહી હોઈ તો આ વાક્ય લખવાપણું પણ મને ન રહે. આત્મસાધાનો આશય મારી ઉપર રખેને આવી બંધ એવો બધ પણ મને હોય નહિ. મારાથી મારી પોતાની પ્રસંગે કોઈ પણ વખતે નહિ જ થતો હોય એવો હાલો કરવાની હિંમત હું નથી કરી શકતો. પણ વાંચનારને સત્ય ઉપર, સ્વદેશી ઉપર સંપૂર્ણ રસ ઉપલવવાને ખાતર હું જ્ઞાતપૂર્વક અને સાવધાનાથી આટલું કહેવાની રત્ન લઈ છું કે પંતબની સ્ત્રીઓને અસાધિક બાવ માટે નત પ્રત્યે છે એમ હું નથી માનતો પણ જે સત્ય એમણે મારામાં જોયું છે અને સ્વદેશીની જે યશસ્વી એમણે મારી મારફતે અનુભવી લીધી છે તેથી તેઓ અવારે મારી ઉપર મોહાઈ પડી છે. પુરુષોનો પ્રેમ કંઈ એવો નથી. પણ એ પ્રેમની નિર્મળતાને વિષે મને વહેમ છે. હું સરકારની સામે લડવાવાળો છું એમ સમજીને કેટલાક મારી ઉપર બાવ રાખે છે. કેટલાક એમ માને છે કે હું કહેતો નથી છતાં ખૂબ લે-લાવથી બંધેલો છું; માત્ર એ લાવને હું કાર્યકુશળ હોવાથી છપાવી રાખું છું. કેટલાક એમ માને છે કે મારામાં લડવાની શક્તિ તો સરસ છે, પણ જીલ્લિની ખામીને લીધે હું મૂર્ખ છું; તોપણ મારી લડવાની શક્તિનો ઉપયોગ કરવો અને તેટલા પરતો મારી ઉપર બાવ બતાવવો એ અનુચિત નહિ જણાય. અને યાકી રહેલા પોતે સત્ય અને સ્વદેશીના પ્રેમી હોવાથી હું તેઓના કરતાં આ બંને લાખતોમા વધારે અનુભવી છું તેથી નિર્મળ બાવ રાખે છે. આમ પુરુષોનો બાવ ચિત્રિત છે એમ મારી શંકા હોવાને લીધે અનેક પુરુષો મારી આસપાસ વીંચળાઈ જાય છે ત્યારે હું મુંઝાઈ જઈ છું, ગતરાઈ છું, અને તેઓ અને હું બંને અનર્થના કરનારા થઈ પડીએ એવો મને ભય રહ્યાં કરે છે. પણ સ્ત્રીઓને વિષે તો એવું મને સ્વભા-માયે નથી થતું. તેઓ એક જ લાવથી મને મળવા ઇચ્છે છે, તેમ જ હિંદુસ્તાની પ્રેમનીમાં તેઓની હાજરી મને સાંત્વિ આપે છે અને સત્યાગ્રહ તેમજ સ્વદેશીની ઉપર મારી શ્રદ્ધાને વધારી મારી હૃદયને વધારે દૃઢ કરી મને વધારે લુસ્સો આપે છે અને મારા એ કાંઈને વિષે મને વધારે પ્રવૃત્ત કરે છે. સ્ત્રીઓના એટલો જ નિર્મળ બાવ જો હું પુરુષોમાં પેદા કરી શકું તો એક વર્ષની અંદર હિંદુસ્તાન કેટલે ઉચે જઈ શકે તેનો આંક શેથી નહિ જાણ, અને સ્વરાજ્ય એ તો હું હસ્તામલકવનું મમલું છું.

પુરુષોનો
મિત્ર બાવ

સ્ત્રીઓ
નિર્મળ પ્રેમ

શ્રી. સરલાદેવીની પાસે તેમના એક મુસલમાન નોકરે વાત કરી, અને એ બંહેને મારી પાસે વાત કરી; એ હું રજૂ કરી તેણે મનન કરવા વાચનારને લીધી આ પત્ર ખંધ કરીશ. સરલાદેવીને ધણી સ્ત્રીપુરુષો માતાજી હદીને આવકારે છે. આ નોકરે કહ્યું: "માતાજી, મહા-ભાજી અરખે કાંતવાની વાત જાણી સ્ત્રીઓની પાસે કરે છે એ કંઈ વગરસમજે કરતા નથી. એ તો ખુદાને લાલુનાર પુંકપ છે, અને તેમાં હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓનો ધર્મ રહી શકે એવું માને છે, અને એ ખર્ડ છે તેથી એમ કહે છે." આ નોકર નીમાજી અને લલો છે એમ મને શ્રીમતી સરલાદેવીએ વાત કરતાં જણાવ્યું અને સ્વદેશી વિષેના તેના વિચારો મારી પાસે મુક્યા. આ કહેવાતા અત્યાગી માણસની પાસે આટલું ટકાપણું છે એમ જોઈ સરલાદેવી

અત્યાગીનું
ટકાપણું

ચિત્તિ થયા. હું રાજ થયો, પણ મને આશ્ચર્ય થયું નહિ. અજ્ઞાની કહેવાતાઓની પારો મેં
જેટલું જ્ઞાન જોયું છે અને તેમની પારોથી હું જેટલું જ્ઞાન મેળવી શક્યો છું તેટલું મને બીજીથી
નથી મળ્યું.

(લાહોરથી જતા, માહ વદ ૧૧)

તા. ૨૬-૨-૧૯૨૦

હિંદુમુસલમાન એકતા

હિંદુમુસલમાન વચ્ચે જેવી એકતા અત્યારે ફેલાયેલી છે તેવી આ જમાનામાં કદી
નથી ફેલાયેલી એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. એ એકતા અવિચળ, રહે એવું
આપણે બધા ઇચ્છીએ. પણ ત્યાં સુધી એ ઇચ્છા મુજબ આપણો પ્રયત્ન ન હોય
ત્યાં સુધી એ એકતા નભે નહિ, તેમા વધારો ન થાય.

એ એકતા કેવળ સ્વાર્થથી જ મેળવાયેલી હશે તો સ્વાર્થ સર્વા પછી નહિ
નભે એમા કંઈ શંકા નથી. તેથી એકતા વધવાના કારણો તપાસવા એ જરૂરું છે.

મને કેટલાક મિત્રોએ આ વિષય બાબત સલાહો કરેલા છે, તેનો જે જવાબ
મે આપ્યો છે તે અહીં હું આપી જાઉં તો કેટલીક ગેઝસમજ ફર થવનો સંભવ છે.

ખિલાફતના મવાલમા હું આગળપડતો બાળ લડી છું તે દીક નથી એમ
કેટલાકનું માનવું છે. તેમાંનો એક પક્ષ એમ કહે છે કે હિંદુમુસલમાન વચ્ચે હાડવેર
છે એ તે કેમ જાય? આ પ્રશ્નનો જવાબ હું આ સ્થળે આપવા નથી ઇચ્છતો. માત્ર
એટલું જ કહીશ કે એવો સવાલ કરીએ તો અનેક શુંચવાડ ઉત્પન્ન થઈ જાય જ
થઈ પડે. પુરુષપત્નિયથી બહુ યત્ન શકે એમ કહેવાય છે, ને બને છે એમ પણ
આપણે જોઈએ છીએ. તો આ કામમા એવી અસહ્યતા માની લેવાનું જરૂરે કારણ નથી.

બીજો પક્ષ કહે છે કે ખિલાફતનો સવાલ બધે મુસલમાનોના દીનનો હોય,
પણ તેઓ ઇન્સાફ પર નથી. તુર્કીની સાથે આપણને શો સંબંધ? તુર્કીના અન્યાય-
નો પાર નથી. તેઓનું જુલમી રાજ્ય પાછું સ્થપાય તેમાં દુનિયાને શો લાભ? આવા
અનેક પેટાસવાલો થયા છે. બધાનો જવાબ આપવા બીજી વેળા પ્રયત્ન કરીશ. મુખ્ય
મુદ્દા આ પ્રશ્નને તપાસીશ. ખિલાફતના મામલામાં મુસલમાનો તદ્દન ન્યાયના રસ્તા
પર છે એમ હું માનું છું. ધર્મની લાગણીની જ વાત હોય પણ આપણી યુદ્ધિ તેથી
લાગણી કબૂલ ન કરે તો આપણે આવા સવાલમાં મદદ કરવા બંધાયેલા નથી એમ

પણ હું કમ્પ્લે કઈ છું. પણ ખિલાફતના સવાલમાં ધર્મનો સવાલ કોરે મુકતાં પણ તેઓ ન્યાયના રસ્તા પર જ છે. લાઈ વેળા દેશોની જે સરહદ હતી તે જળવધી ને કોઈને સભ કરવાના ઇરાદાથી જરાયે તુક્કાન ન કરવું એ ધોરણ મિત્રરાજ્યોએ સ્વીકારેલું, પ્રેસિડેન્ટ વિલ્સને કમ્પ્લેક્સ, મુસલમાનો આ સિદ્ધાંતનો સ્વીકાર કરાવવા ઇચ્છે છે. તેઓ કહે છે કે તુર્કીની જે સત્તા ૧૯૧૪ના ઑગસ્ટમાં હતી તે કાયમ રહેવી જોઈએ; અરેબિયા અને મુસલમાનોનાં પવિત્ર સ્થળોનો કમ્પ્લે ખલીફાના હાથમાં રહેવો જોઈએ. મુસલમાનોની ખિસ્તી ચાહુદી રૈયતના હકોનું સ્થાપ ઝાપ એવી જે વ્યાજબી ગણાય તે ખોળાધરી મુસલમાનોના મરતબાને ધજા ન પહેલે તેવી રીતે બસે લેવાય. આરબોની સ્વતંત્રતા બંને જળવાય. આમાં કમ્પિ ગેરવ્યાજબી મામણી હું જોતો નથી. એમાં તુર્કીના કહેવાતા જુલમનો જવાબ આવી જાય છે. આવા પ્રકારનાં વચ્ચેના ખિટિશ પ્રધાને આખાં છે. હવે જો આટલું ન મળે તો મુસલમાનોને બારે ગેરમુસાઈ થાય ને તેમની ધર્મની લાગણી દુખાય. એટલે હું માનું છું કે પડોશી પ્રાંતોની આપણી દરમજા જો આપણે અદા કરવા માગતા હોઈએ તો મુસલમાન બાઈએને મદદ કરવાની આપણી પૂરી દરમજા છે.

પણ સનાતની હિંદુ મને કહે છે કે બંને અંગે મદદ કરીએ, પણ હિંદુ હવે તો એક પાસે પાણી પીએ છે, જોડે જમણુ જમે છે ને દીકરાદીકરીની લેવાદેવડ કરવાની વાતો ચાલે છે. સનાતનીનો આ ભય ખરો છે. પણ તેને સાર સમજ કારણ નથી. ખિલાફતના મામલામાં મદદ કરવાને સાર એક પાસે પાણી પીવાની, સાથે ખાવા-પીવાની કે દીકરાદીકરી લેવાદેવાની જરૂર જરાયે નથી. હિંદુ પોતાનો ધર્મ ચુસ્તપણે પાળતાં છતાં જ્યારે મુસલમાનો પોતાના બાઈ સમાન ગણે ત્યારે જ એકતા થાય. હું મારા દીકરાએ પીધેલો પાણો સાર ક્યાં વિના ન વાપડું ને જો એકો દરેકો પાણો તેને ન વાપરવા દઉં; છતાં મારા દીકરા ઉપરનો મારો પ્રેમ એકો થતો નથી. બાઈ-ખહેન નથી પરણતાં, પણ બાઈખહેનની વચ્ચેનો નિર્મળ રોહ આપણે ક્યાં ગોતવા જઈશું? એક ગોતમાં ઘણા હિંદુ નથી પરણતા, છતાં તેથી તેઓની એકતામાં ખામી નથી આવતી. ખર તો એ છે કે જો આપણે પાણી, બાણા અને ખેડી વહેવાર એ એકતાને સાર જરૂરના છે એવું માનીએ તો હિંદુમુસલમાન વચ્ચે એકતા થાય જ નહિ. તેથી જ્યારે જ્યારે હું સાંભળું છું કે હિંદુમુસલમાનોએ એક પાસે પાણી પીયું, તેઓ એક થાળીએ જર્યા ત્યારે ત્યારે હું દિલગીર થાઉં છું, કેમકે એવી વાતો સાંભળાને પણ ચુસ્ત હિંદુનું મન દુભાય. દુભવવાનું કારણ હોય તો દુભવતું એ જુદી વાત છે. પણ જ્યાં એક પાસે પાણી પીવામાં એકતા નથી રહેલી ત્યાં તે કિયાને

એકતા અને
બાણાવહેવાર

આગળ મુદ્રી તેને એકતાની નિશાની ગણવી એ એકતામાં વિધ્ન નાંખ્યા સમાન છે. હું તો એમ માનું છું કે આપણે ખાવાની ક્રિયાને ખોટું મહત્ત્વ આપી, મંદવાડ ને ભૂખમરો વહેરી લીધા છે ને સંયમને અધરો કરી મુક્યો છે. જેવી શૌચક્રિયા તેવી જ ખાવાની ક્રિયા છે, બન્ને મેલી ક્રિયા છે. તે એકાંતે જ કરવા લાયક છે. આપણને ખાવામાં ઘણા રસ આવે છે તેથી એ વિષયને ઉધાડી રીતે બોગવી એ પણ શરમ છોડી બેઠા છીએ. ઘણા મર્યાદિત હિંદુ ખાવાની ક્રિયા પ્રભુનું નામ લઈ શરીરયાત્રાને અર્થે એકાંતમાં કરે છે, એ અતુકરણ કરવા જેવું છે એમ હું તો માનું છું. પણ મારી માન્યતા બસે ભૂલભરેલી ગણાવ્યો. મારે તો એટલું જ સિદ્ધ કરવું છે કે હિંદુ-મુસલમાનમાં સંપ વધારવા સાર સાથે ખાવાપીવાની જરૂર નથી. ખાવાપીવાનો સવાલ ઉઠાવવો એ સપમા વિધ્ન કરવા જેવું છે.

હવે બેટીવહેવાર તપાસીએ. ઘણા હિંદુમુસલમાન પોતાની સ્વચ્છાએ સાથે ખાય છે તે હિંદુ સંસાર સહન કરે છે. પણ બેટીવહેવાર તો ક્યાંય નથી; અને, તેને ઉત્તેજન અપાય તો હિંદુ ધર્મનો લેખ થાય. હિંદુમુસલમાન પરણીને એકબીજાનો ધમ પૂરો બળતરી શકે એ હું અશક્ય માનું છું. ધાર્મિક ભાવના વિનાના મનુષ્ય નિરર્થક જીવે છે. એ ભાવના ગુદ્ધ રાખી હોય તો એકબીજા વચ્ચે બેટીવહેવારનો સવાલ ઉઠી શકે જ નહિ. હિંદુ કે મુસલમાન પોતાના ધર્મને વિશે મંદ રહી એકતા રાખે એ એકતા ખરી નથી. એ હિંદુમુસલમાનની નથી. આપણે તો હિંદુમુસલમાનની એકતા ઇચ્છીએ છીએ. તે ગેળવધી હોય ને તેને નિરંતર નભાવવી હોય તો આપણે બેટીવહેવારનો છેદ ઉઠાવવો જ જોઈએ. મારી માન્યતા છે કે સુસ્ત મુસલમાનોની 'પણુ' એ જ લાગણી છે. મુસલમાન હિંદુને હિંદુ તરીકે ન જ પરણી શકે. એવાં જોડાની પ્રજા ક્યો ધર્મ પામે ? એકે બીજાનો ધમ અંગીકાર કરવો જ જોઈએ, અથવા બન્નેએ ધર્મહીન થઈ રહેવું જોઈએ, અથવા નવો પંથ સ્થાપવો જોઈએ. એકે દશામા હિંદુમુસલમાનની એકતાનો સમાવેશ નથી. માંડે સ્વપ્ન તોડ્યો છે કે તિલકધારી કંઠીળધ વૈષ્ણવ અથવા વિઝૂતિ અને રુદ્રાક્ષનો માળાથી વિઝૂપિત સંધ્યાસ્નાનાદિ નિયમસર કરનાર હિંદુ, અને નીચાજી પરહેજગીર મુસલમાન સહોદર થઈ ગઈ શકે. પ્રભુની ઇચ્છા દર્શો તો એ સ્વપ્ન ખરું જ પડશે.

શંકાથી ઘેરાયેલ કોઈ બાઈ કહેશે કે ખિલાફતના મામલામાં મદદ ક્યાંથી એકતા વધતી હોય તો વધીલ અને અસીલ વચ્ચે પણ એકતા હોય. આ શંકામાં બે બ્રહ્મા જોડે છું. હિંદુસ્તાનના અગીલ તો એવા મરીમ છે કે પોતે પૂરું બાહું આપ્યું

છે એવા ભાહુતી વણીલને પણ પૂરે છે. પણ ત્યાં વણીલાત બંદલો ધૂંચતી નથી ત્યાં તે તે વણીલાત અસીલને શુભામ તરીકે ખરીદી લે છે. દાદાભાઈને જોણે દીકરા પણ નથી, જેની સાથે દાદાભાઈ ન જ જામે એવા રક્તપિત્તથી પીડાતા હિંદી પણ એ વણીલને પૂરે છે. ગોળખેની ભાણ મિનાની વણીલાતે તેમને અમર પદ આપ્યું છે. જો બાવીસ કરોડ હિંદુ માનપૂર્વક ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનોની વણીલાત કરે તો હું માનું છું કે તેઓ આઠ કરોડ મુસલમાનોના મતને કદાને સાર હરી લે. મૌલાના અમદુલ બારી સાહેબને ત્યાં હું પ્રેમભાવથી રહ્યો. તેમણે મારે સાર બાહ્ય રસોઈપાને એલા-એ ને મારે દૂધ પણ તેને હાથે ગરમ કરાવ્યું. પોતે માસાહારી છે, પણ મને તેમના ઘરમાં શાસ જોવા પણ ન દીધું. આવી ગર્વાદા જાળવી તેથી અમારી વચ્ચેની મિત્રતા ધરી નહિ પણ વધી.

પંતળનો પત્ર

(૧૩)

પંતળ છોડ્યું

આ પત્ર તો હું આશ્રમમાં બેઠોં પ્રાર્થનાના સમય પછી લખવા બેઠો હતું. આશ્રમમાં લખાવેલો પત્ર પંતળનો પત્ર કેમ કહેવાય ? અને પંતળનો પત્ર કહેવાની ધૂંધતા કંઈ છે, કારણકે મારે આત્મા તો હજી પંતળમાં જ વસે છે. પંતળાંજીની સરળતા, સાદાઈ, શોભાઈ, ઉદારતા અને તેઓનાં દુઃખ મારાથી વિસરી જ રાગતાં નથી. તે દુઃખમાં શોડાયે જામ લઈ હું પવિત્ર જાન્યાં છું. ટુવસીદાસે ગાયેલા દયામર્મના—પ્રેમધર્મના મહિમા હું વધારે સમજી રાહું છું. અને મને અવકાશ મળે તો કેઈ વેળાએ ધર્મપાલનનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણો હું વાચનારની આશય રજૂ કરીશ.

પણ મારો આત્મા પંતળમાં વસે છે એથી જ આને પંતળનો પત્ર નહિ કહી શકું. આ પત્રમાં મુખ્યત્વે પંતળની જ વાત હશે તેથી પંતળ પછાર લખાયા છતાં પંતળનો પત્ર કહી શકાય.

દારીની યાત્રા

ગરિ અકબારિયે પંતળના ઝુગરાત છાંતીની મુસાફરી હું વર્ણવી ગયા. એ મુસાફરી પછી કમિટીના રિપોર્ટને ખાતર મુસાફરી કરવાનું નહોતું રહ્યું. વળી કમિટીનો રિપોર્ટ પૂરો કરવાનો વખત પણ આવેલો. તેથી બધા કમિશનરે મળી તે ક્યાં વાચ્યો એ સવાલ ચર્ચ પડ્યો. માં મોતીલાલજી નેદર, રા. ચિતરંજન દાસ અને માં પંડિત માલવીયાજીને અનુદેશ રચાવ, દારીનું ચર્ચ પડે એમ હતું, તેથી બધાએ દારી જડું એમ ઠરાવ થયો. રા.

પંતળનો પત્ર કેમ ?

પંતળ વિશે રિપોર્ટ

જ્યકર લાહોર આવી પહોંચ્યા હતા. તેથી તેઓ, રા. સંતાનમ અને દા. પરસરામ તથા લાલા હરકીશનલાલ, એટલાએ તા. ૧૫ મીએ કાશીજી જવા લાહોર છોડ્યું. રસ્તામાં લાલા ગિરધરલાલ અમૃતસર સ્ટેશને મળ્યા. મારી સંભાળ રાખવા દા. જીવરાજ મહેતા પણ સાથે નીકળી પડ્યા હતા. અમે તા. ૧૬મીએ કાશીજી પહોંચી ગયા. સ્ટેશન પર માં પાંડત માજવીયાજીનાં અને આપણા ધર્મપરાયણ સાક્ષર ભાઈ આનંદરાંકર કુવનાં દર્શન કરી કૃતાર્થ થયો.

રિપોર્ટ લખવાની ફરજ મારી ઉપર નાંખવામાં આવી હતી. તે હું લાહોરમાં પૂરો નહોતો કરી શક્યો. એટલે હું તો આખો વખત તે પૂરો કરવામાં ગાળતો હતો અને બીજા કમીશનરો લખાઈ ગયેલાં રિપોર્ટ વાંચવામાં ગાળતા હતા. કમીશનરોએ મારી રક્ષા કરી. મારી ઉપર અત્યંત પ્રેમ જતાવી મને ઉમ્મદારી લીધો. એ રમરણ મને હંમેશાને સાથ રહી જશે. માલવીયાજીના પ્રેમનું વર્ણન તો કર્યું જ નહિ. તેમણે મારી ચોક્કી જ કરી. અમે એક ઘડી પણ સેવાધર્મની વાર્તા કર્યા વિના ન રહીએ એવા આમારો સંબંધ હોવા છતાં અમે બન્નેએ વાતો નહિ કરવાનો સંયમ પાળ્યો. આનંદરાંકરજીની સાથે ઘણીયે વાતો કરવાનું, તેમનો કાશીજીનો અનુભવ સાંભળવાનું મન થાય ને રોકવું પડે. આમ યવિત્ર અને પ્રેમમય વાતાવરણમાં રિપોર્ટનું કાર્ય પૂરું થયું ગણાય. રિપોર્ટ માર્ચ માસની શરૂઆતમાં બહાર પડશે એવી ઉમેદ રાખી શકાય.

અરુણોદય.

અમારે રહેવાનું ગંગાજીના તટ ઉપર પંડિતજીની સાથે જ હતું. અરુણોદય અને સૂર્યોદયના દેખાવ બંધી જાણ્યાએ લગ્ય હોય છે, પણ ગંગાજીના તટ ઉપર તો તે દેખાવ મને અદ્ભુત જ લાગ્યા. વાદળમાં જેમ જેમ પ્રકાશ વધતો જાય તેમ તેમ ગંગાનાં પાણી ઉપર સુવર્ણમય તેજ વળે અને છેવટે સૂર્ય જડોળર દષ્ટિમર્યાદા પર આવે ત્યારે તો પાણીમાં એક મોટો બોટો સુવર્ણરત્ન જ હોય નહિ એવું લાગે. એ ભેટાં આંખ ધરાય જ નહિ ને બકાજનોના કંઠમાં તો ગાચરીનો મંત્ર તેની મેળે જ આવી ઝડે. સૂર્યની ઉપાસના, નદી-જોનો મહિમા, અયત્રીગંગાનો અર્થ આ લગ્ય દેખાવ પગી કંઈક વધારે સમજાયા.

આ જ જગ્યાએ સાક્ષતાં મને આપણા દેરાને વિષે, આપણા વડવાઓને વિષે અભિમાન આવ્યું, તેમજ મને આજની સ્થિતિ વિચારતાં દુઃખ થયું. નદીને કિનારે જ લોકોને સૌચારિ કરતાં મેં જોયા. ‘જગત’ જડું છોડી આપણે નદીએ જતા થયા. આ પવિત્ર સ્થળ પાસે આપણે આંખો મીચીને હથોડે પડે ફરી શકીએ એવી સ્થિતિ હોવી જોઈએ, તેને બદલે આપણે યજ્ઞી સંભાળપૂર્વક જ આવડું રહ્યું. અને એ સ્થળેથી ગંગાજી પીતાં પણ રડા આવે. વળી આ ગંદકીનો ખ્યાલ પડે નથી થયો ત્યાં કાશીવિશ્વનાથનું મંદિર પણ મને યાદ આવ્યું. મંદિરની પાસેની સાંકડી રોડી, ત્યાંની ગંદકી, ત્યાં જોયેલાં સડેલાં ફૂલોના ટગસો, ત્યાંના પૂલરી બાદાઓની ફોરતા ને મહિનતા—આ વિચારથી મેં નિઃશ્વાસ મુક્યો ને હિંદુની પડતી કારખાં યાદ આવ્યું. ને તે પરથી વિચાર પડિતજી ને તેમના કૃત્ય ઉપર આવ્યા. કાશી વિશ્વ-

વિદ્યાલયની સંજ્ઞતા પરથી તેમની પરીક્ષા ભવિષ્યમાં થશે. તેમાં તેઓ ઉત્તીર્ણ થશે કે ? તેમના ધર્મચરણનો, તેમના ત્યાગનો, તેમની ભારતવર્ષની બન્ધ સેવાનો ખ્યાલ આપ્યો તેમનો નમણો હાથ કુવળ છે. અને એમ બે મોટા ધર્મચરણી પુરુષોના હાથમાં વિશ્વ-વિદ્યાલયનો કારભાર છે એ માદ કરી મેં આશ્વાસન લીધું. બે વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થી ધાર્મિક, વિદ્વાન નીવડે તો મંદિર તેમજ ગંગાના કિનારાની સ્વચ્છતાની આરાધના સખી ચકાય એમ મને લાગ્યું. વિશ્વવિદ્યાલયમાં તે શક્તિ હોય ન હોય, હિંદુ ધર્મમાં આવી ગએલી બાહ્ય તેમ આંતરિક ભવિનતા કાઢવાના ઉપાયો સ્વયં એ દરેક હિન્દુનું હાથ છે, ને દરેક હિન્દુ પોતાને ઘેર બેઠા તેનો ઉપાય આપ્યો ન સ્વયં ગર કરી શકે છે. પોતે પોતાની સ્વચ્છતા પૂરી મંભાળે તો કાશીવિશ્વનાથમાં એની બેઠે બેઠી સ્વચ્છતા આવી જશે.

વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓ

વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓને બે જોડ કહેવાની પંડિતજીની આજ્ઞા 'ચતાં મેં' કારણે ઓળખું તેના પહેલાં, તે ન દહાડે સંવારના ૭-૩૦ વાને મેં તેઓ પામે વિદ્યાર્થીજીવન વિષે માથા નિપારા રજી કર્યાં. વિદ્યાર્થીની અવસ્થા એ ગંભીરની અવસ્થા સમાન છે, તેથી તે દગા પવિત્ર અને બ્રહ્મચારીની હોવી જોઈએ આચારે વિદ્યાર્થીઓની આગળ બે સચ્ચતા તેમને વરવા હરિદાસ કરી રહી છે—પ્રાચીન અને અર્ધપ્રાચીન. સંયમ પ્રાચીન સમ્યક્તામાં પ્રધાનપદ ભોગવે છે. પ્રાચીન સમ્યક્તા આપણને શું છે કે માણસ જેમ જ્ઞાનપૂર્વક પોતાની હાલનો યોગી હોય તેમ આગળ જાય છે; આધુનિક એમ સીધવે છે કે પોતાની હાલનો વધારી મનુષ્ય પોતાની પ્રગતિ કરી શકે છે. સંયમ ને સ્વચ્છંદ વચ્ચેનો ભેદ નેટલો ધર્મ અધર્મ વચ્ચે છે તેટલો છે. સંયમમાં બાહ્ય પ્રવૃત્તિને આંતરિક પ્રવૃત્તિના કરતાં નીચું પદ આપાયું છે. સંયમ-મય પ્રાચીન અવસ્થાને બદલે સ્વચ્છંદમય આધુનિક સમ્યક્તાને સ્વીકાર ચલાવો બધે રહે છે એ બધે દૂર થવામાં વિદ્યાર્થીઓ બહુ સહાય કરી શકે છે. વિશ્વવિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓની પરીક્ષા તેઓના જ્ઞાનથી નહિ થાય પણ તેઓના ધર્મચરણથી ન થશે. આ વિદ્યાલયમાં ધર્મચરણ અને ધર્મચરણને પ્રધાનપદ આપ્યું જોઈએ. એમ થવામાં વિદ્યાર્થીઓની પૂરી મદદ જોઈએ. પંડિતજી પોતે ધર્મચરણી છે. તેમણે એક ધર્મચરણી પુરુષને એટલે આનંદ-સંકરભાવને વિદ્યાલયમાં લાવી વિદ્યાર્થીઓને તક આપી છે. તેનો લાભ લઈ વિદ્યાર્થીઓ પોતાની વિદ્યાને ધર્મથી સોભાવો એમ હું કશું હું આજી પ્રસારના વિચારો પ્રાતઃકાળમાં વિદ્યાર્થીઓની પાસે મુક્યા. આ વિચારો ઘણી વેળા એક કે બીજા સ્વરૂપમાં હું અનેક સ્થળોમાં મુકેલું આપ્યો હું ને ફરી શુભ તક મળવાથી કારણે વિદ્યાર્થીઓની પાસે મુકેલા તે ન વિચારોનો સાર 'નવજીવન'ના વાંચનારાઓ આજી મનન કરવા મુકું હું. મારી ખાતરી છે કે સમ્યક્ચરણી સુધારાને લાભ આપણે ધર્મનો વિચાર કર્યા વિના કરી નથી લઈ શકવાના. ધર્મનું સંસ્થાપન એ સુધારાથી નહિ થાય પણ ધર્મથી ન એ સુધારાની ખામીઓને દૂર કરી શકાયો.

વિદ્યાર્થી-
જીવનમાં
ધર્મનું સ્થાન

કાશીમાં શુભરાતીઓ

કાશીમાં શુભરાતીઓની મોટી વસ્તી છે એ મને આજ લગી ખબર ન હતી. તેઓને મળવાનો પ્રસંગ આનંદશંકરભાઈએ મને મેળવી આપ્યો હતો. પંડિતજી પણ હાજર હતા. શુભરાતી ભાઈઓએ તે જ અવસર પંડિતજીને માનપત્ર આપવાનો શોધીને વિવેકી કાર્ય કર્યું. તેઓના ઉપકાર માનતાં મેં તેમને બે વાતો કહી. શુભરાતીઓના જે દોષ ગણાતા હોય તે શુભરાત પાછા મોકલી દેવા ને તેમના શુભ હોય એ જ વચનવા. આગ કરવાથી શુભરાતીઓ શુભરાત અને હિંદુસ્તાન બન્નેને શોભાવશે. પોતાના વ્યવહારમાં માણસને અનેક ધર્મસંકટો આવે જ છે. તે વેળા સાચા મિત્રની સહાયની જરૂર છે. તેવા મિત્ર રૂપે આનંદશંકરભાઈ મળ્યા છે. તેમની હાજરીનો તેઓ સંપૂર્ણ લાભ લે એમ ઈચ્છ્યું. કાશીથી દિલ્લી યદ્ય ત્યાં માનનીય શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રીની મુલાકાત કરી શ્રીમતી સરલાદેવીજીને લઈ આશ્રમમાં ત્રેવીસમી તારીખે આવી પહોંચ્યા હું.

નોંધ

મિસિસ બેસંટનું અપમાન

મુંબઈમાં લાક્ષણને આવકાર આપવાને સખા ભરાઈ તે વેળાએ મિસિસ બેસંટનું શ્રોતાલનમાંથી કેટલાકેએ અપમાન કરેલું જોવામાં આવે છે. આ સાંકળીં અમને પહોં જોઈ થયો છે. ભારતવર્ષમાં જ્યારે આપણે નવીન અને સુંદર જીવન ગાળવાની આશા રાખી બેઠા છીએ તે વેળાએ અવિવેક અને આપણા વિચારોથી ઉત્પન્ન વિચાર ધરાવનારાનાં પ્રત્યે તિરસ્કાર એ આપણી ઉન્નતિને અટકાવનારાં રાક્ષા છે. નહેરુ, જીવનમાં પ્રતિસ્પર્ધી પ્રત્યે વિવેક, માન, અને અદિષ્ટતા અતિ આવશ્યક છે. મિસિસ બેસંટનું અપમાન થાય એ આપણને નામોશી લગાડનારી વસ્તુ છે. આ લક્ષી બાઈએ જે અનન્ય સેવા હિંદુસ્તાનની મોટા વર્ષમાં કરી છે તેવી સેવા મોટા જ હિંદીઓને હાથે યદ્ય છે. જાય તેમના વિચારો આપણને આત્માને નાપસંદ પડે, હવે આપણે તેમની બધો જોયાં કરીએ, તોપણ જેણે હિંદુસ્તાનની બાદે સેવા કરી છે અને જે બાઈ પોતાની ઉત્તર અવસ્થામાં એક નવજીવાન જેટલો ઉત્સાહ બતાવી હતો પણ હિંદુસ્તાનને આગળ લઈ જવામાં પોતાનો દિરસો આપ્યાં કરે છે તેમની અવગણના કરી આપણે આપણું પોતાનું અપમાન કરીએ છીએ. આ પ્રકારના અવિવેકના ભેરી વાયુને આપણે ઊરત દૂર કરવો એ આપણી ફરજ છે.

અ. સૌ. સરલાદેવી ચાધરાણી

આજકાલ સરલાદેવીજી અમદાવાદમાં આવેલાં છે એટલે તેમની ઓળખ 'નવજીવન'ના વાંચનારને થોડીવિશેષ કરાવવી તે અનુચિત નહિ ગણાય. સરલાદેવીજીનું નામ સામાન્ય રીતે તો સૌ કોઈ જાણે છે, પણ તે, તો નહેરુમાં કામ કરનારી એક વિકાસ બાઈ છે એટલા

જા પૂરતું. એમની વિશેષ ઓળખ તો એ છે કે એઓ સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં બાણેજ છે, ડૉએસના મહાંમ લલિતા મંત્રી સા. ધોરાવનાં દીકરી છે અને પંડિતના લલિતા પંડિત રામભદ્રદત્ત ધોધરીનાં ધર્મપત્ની છે. એમણે ૧૯ વર્ષની ઉંમરે બી. એ. તો અભ્યાસ પૂરો કર્યો અને ત્યારથી જ કંઈ ને કંઈ જાહેર કામમાં ગુમાવેલાં રહે છે. ‘ભારતી’ નામનું બંગાળી માસિક પત્ર તેમણે જ શરૂ કરેલું; અને એમ દહેવાય છે કે તેમાં પોતાની ‘કલમનું’ ભેર ખૂબ બતાવ્યું હતું. એમની કવિત્વશક્તિ ઉંચા પ્રકારની છે, અને બનારસમાં ગવાયેલું તેમનું ‘નમો હિંદુસ્તાન’ નામનું મધુર ગીત સર્વ જ વિખ્યાત છે. બંગાળીમાં સમિતિ-ઓની સ્થાપના કરવામાં થી. સરવાદેનીજીએ અગ્રેસર ભાગ લીધો હતો, અને જ્યારે લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે કેળવણી બંગાળીઓએ ભારતીમાં દાખલ થઈ પોતાની ફરજ બજાવતી તે પણ નેટરે દરજ્જે આ બાઈએ અસરકારક રીતે બતાવ્યું હતું તેથી દરજ્જે ધોરા જ બંગાળીઓએ બતાવ્યું હતું. પંડિતનાં પણ જાહેર દીક્ષાદાના આ બાઈને હાય ભવામાં આવે છે. તેમની કાવ્ય રચનાની શક્તિ છે તેના કરતા સંગીતશક્તિ કદાચ ધણી વધારે હશે, તેથી ‘દેવકં કાંમેસ વળતે’ એમની માગની તો હોય જ. પંડિત રામભદ્રદત્ત ધોધરી પણ કેટલેક દરજ્જે કાવ્યગમિ ધરાવે છે. તેમનું એક કાવ્ય ધણું અસરકારક અને લોકપ્રિય છે. તે શુક્રમુખી ભાષામાં રચાયેલું છે અને હજારો પુરોષો તેના છે. તે કાવ્ય કાંમેસમાં ગવાયું હતું. તે બાવાનું કાંધણ ફેંસરવાદીઓ કેટલાંક બાળકોને અને બાળકીઓને તૈયાર કર્યો હતો. એ લગભગ સત્યાગ્રહીઓના નીત તરીકે ચાલી શકે તેથી જ એ આ અંકના અગ્રભાગે છાપાયે હોય અને તેની સાથે કાણ ગળેના ગર્ભ પંજુ આપાયે હોય.

નરિયાદમાં સ્વદેશીનો પ્રચાર

સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવાને સારું નરિયાદમાં સ્વદેશી જંદાર લિમિટેડ કંપની કાઢવામાં આવી છે. તેમાં કુલ દસ લાખ રાખના શેર છે, અને દસ હજાર શેરો દસ દસ રૂપિયાના કાઢવામાં આવેલા છે. આ સાદસ નરિયાદ વગેરે ગામોમાં ગ્રાહ અને મિત્ર મત પાળનારને નેહનું કાપડ મળી શકે અને હાથે કાતેલા અને હાથે વણેલા કાપડનો પ્રચાર કરી સહાય એ ઉદ્દેશથી કરવામાં આવ્યું છે. વધારેમાં વધારે સર્વાંગ રક્ષા સુધી નફો લેવા કંપની બંધાયેલી છે, અને એન્ટો-તું કમીશન ચોક્કસ નફો ઉપર સેંકડે રૂપ રક્ષા રાખવામાં આવેલું છે. આ સાદસ નફો કરવાના હેતુથી નહિ, પણ કેવળ સ્વદેશીનો પ્રચાર કરવાના હેતુથી થયેલ છે અને તેમાં વ્યવસ્થા કરનારા બાઈઓ કેવળ સેવા કરવાના ઉદ્દેશથી સહાય છે એનું અને માનીયે હોય, તેથી તેને અમે વધાવી લીધું છે. જ્યારે માણસો શેરો લે તેના કરતાં ઘણાં માણસો શોડા થોડા શેર લે એવી ઉમેદ વ્યવસ્થાપકોએ રાખેલી છે. આ કંપનીને નામે જરા પણ સ્ટો ન વગર શકે અને શેરોની લેવડદેવડ કેવળ સ્ટો કરવાના ઉદ્દેશથી ન થાય એ પણ વ્યવસ્થાપકોનો ઉદ્દેશ છે. શેર બરાબનારા પણ ધણું વ્યાજ મેળવવાનો ઉદ્દેશ રાખી શેર ન બરાબે પણ માત્ર સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપવાના જ ઉદ્દેશથી શેર બરાબે એવી ઉમેદ રાખવામાં આવી છે આવી રાજતોથી થતી કંપની આવકારદાયક જ બન્યા-તેથી અને ઉમેદ રાખાયે હોય કે સામાન્ય

નરિયાદમાં
સ્વદેશી
જંદાર

વર્ગનાં માણસો આ કંપનીના શૌર લઈ આ સાહસને ઉત્તેજન આપશે અને વ્યવસ્થાપકો તેની મુશ્કેલીઓ આવે તોપણ જે હદેશ પોતાની આગળ રાખ્યા છે તેમાંથી કદાં પડ

મંજૂરોનું મહાજન

આજે આપણે અહીં બેઠા થયા છીએ તેનો હેતુ એ છે કે મંજૂરોએ પોતાનું સ્થાપનું અને તેના નિયમો તથા કરાવો પ્રસાર કરવા.

આ કામ કરવા જતા પહેલાં મારે તમને કહી દેવું જોઈએ કે આ જે બંધારણ બાંધવા તૈયાર થયા છીએ તેના હેતુ શું છે તે બરાબર સમજી લેવાની જરૂર છે. જે વરસ પહેલાં પૂજ્ય આનંદજી બહેને વલ્લુદેવોનું મહાજન સ્થાપવાનો વિચાર કરેલો. દિશાએ કંઈક કામ પણ શરૂ કરેલું. પણ તે વેળાએ મારી સલાહ એવી હતી કે : જોખમદારીવાળું કામ છે અને મંજૂરોની સેવા કરવાના હેતુથી તેમાં આપણે બળીએ એ જોખમદારી પાછળથી બરાબર ઉપાડી ન શકાય તો એમાં મંજૂરોની મેવાને બા પાડ વગરનું નુકસાન થઈ બેસવાનો વખત આવે. હું એમ પણ નથી કહેતો કે આને લય નથી. પણ હું જોઈ રહ્યો છું કે હિંદુસ્તાનની દગા આજ કેટલેક દરજ્જે એવી બધી છે કે પોતાની દશા મુશ્કેલી રીતે જોઈ સમજી તેને સંબાળનારાં આવાં જ કંઈ રજો જરૂરનાં છે. હું તમને સમજાવવા માંડું છું તે એટલું જ કે આપણાં બંધારણોને કરવાં શુદ્ધ હેતુવાળા ને કાર્યની પૂરી સમજણવાળા શુદ્ધ માણસો આપણી પાસે ન તેઓ આપણા જ પગ ઉપર કુદાડા રખ થઈ પડે આવા માણસો આપણી પાસે તો આપણે મહાજનની જાળમાં ન પડીએ. જે વરસ ઉપર મેં આમ જ કહેલું કે પણ હું એ જ કહું છું.

અત્યારે આ દેશમાં મંજૂરવર્ગમાં અનેક જાતની હીલચાલો ચાલુ છે. લ. મ. અ. એવે અને યુરોપી રાજ્યોની પ્રજા વાળા બધા દેશોમાં એવો ખજાનખાટ ચાલુ છે તે પોતાનું હિત ન જાણે, ન સાચવે તો ક્યારઈ બચ. અત્યારે જે લોકો પ્રજા તરીકે રહી શકે, બીજા પ્રજાઓ જેટલે પોતાનો મેળ ન મેળવી લે તે કપી ન શકે એવું તમે રાજ્યતંત્ર જ એવું થઈ ગયું છે કે દરેકે દરેક માણસ તેમાં પોતાનો જિજ્ઞાસુ પોતાનું હિત ન જાણે, તો ક્યારઈ જ બચ. આગળના વખતમાં એવું હતું કે રા. એ. નેવાની, એવું નામ દેવાની પણ આપણને જરૂર નહોતી. વિધોદી આપણને તા. આવે દિવસ તથા જવાબ આપી દીધો અનેરું લાંચ આપી વખત વઘાવી લીધો. એવું હતું. અત્યારે એમ નીકળી જવાય એવું નથી રહ્યું. ઈંગ્લાંડ પૂર્વક કે આપણી પ. પણ રાજ્યબંધારણ જેટલે આજે આપણો સંબંધ જ એવો. પ્રકારનો બંધાર્થ ગયો.

અમદાવાદની મીસોના ત્રાંસલ ખાતના મંજૂરો આગળ આપણું બાપણ; તા. ૨૫-૨-૨

આપણે તેમાં હંદા જતરીને આપણું જોતાં ન શીખીએ તો કંચરાઈ ન જાય. આપી ન હું ધાર્મિક
વૃત્તિનો અને શાસ્ત્રપ્રકરણી બાબતમાં જોને બિલકુલ રસ રહો નથી એવો માણસ છતાં છેલ્લા
કેલકાક મહિનાથી એમાં ન સુધારી ગયો છું આનું કારણ એટલું ન છે કે શાસ્ત્રપ્રકરણી
બાબતમાં આવેલા લોકો લીધા વગર આજે હું મારા ધર્મ સાચવી રાખું કે કેમ એ વિષે મને શંકા
થઈ છે. અને આ વાત ન તમને હું સાદા શબ્દોમાં સમજાવવા માગું છું કે મનુષ્યને પણ
હવે પણ આ બાબતમાં યોરો કે વધારે પણ જોતે લાગ લીધા વિના ચાલી શકશે નહિ.

પહેલાં આપણે આપણાં જોનરો જાણતા. મીલો નહોતા, મીલમાલીનો નહોતા, જોના
કાચકાઓ નહોતા. આજે એ બધું આવ્યું છે; તો એ શું છે તે બાબી લેવું જોઈએ. ધર્મના
અને કુટુંબના પણ કાચકાઓ છે, પણ આપણે તેને કાચકા નથી કહેતા, કારણ તેમાં સજ
કે દંડ નથી થતાં. હવે એવો જખત આવ્યો છે કે એક ન માણસ આપણું બધું નહિ કરી
શકે, વૃક્ષાન પણ નહિ કરી શકે. આપણે ન આપણાં કામો ચકાવવાં પડે. આમાં એવું
પણ બને કે સરકારમાં, ધારાસભાઓમાં આપણા તરફથી પ્રતિનિધિઓ જાય તે આપણે
નામે આપણું ગણું કાપે. માટે આ કારણસર પણ આપણે આ બાબતને
સમજતાં શીખવું પડે. આપણાં છોડનાં આપણે કેમ કહીશું, તેમને શિક્ષણ આપ-
વાની સગવડ કેમ આપી છે, એના ના કાચ ક્રમ વધે છે એ આપણે જાણવું પડે. મતાઓ
અહીં આં જોઈ છે તેમણે પણ છોડનાં કેમ કહીશું એ શીખવું પડે. નિરાળો યરો તેમાં
ફેરજવાત છોડનાં મોકલવાનો પણ વખત આવશે માટે આ બધું કેવી રીતે આપણા કાચકા
ગેરકાચકાનું છે એ આપણે જાણવું પડે. અને સ્વતંત્ર થતાં નહિ શીખીએ તો
આપણે મૂળ પડ્યા છીએ. વાણીઆત્રાજીજીનાં મહાજનો તો આપણે જ્યાં છે ન. કાચીઓનાં
પણ જરા જુદી જાતનાં છે. હવે મનુષ્યનાં પણ મહાજનો જેમાં વધુકર,
હુકાર, પ્રસિદ્ધ વગેરે ભેગા થઈ પોતાના સંપ જમુદી 'સર્ક', પોતાના શુભ
અવશુભ જાણી શકે, તેના ઉપાય કરી ગએ જોનાં જવારવાનો વખત આવી જાયો
છે. હું કરી તમને ચેતવું છું કે બંધારણ નામે જાયે જાયે, મહાજનો જાયે સ્થાયો પણ
એ નિયમો કરો, ને માણસો સુટે, ને મનુષ્યોના હાથમાં તમે તમારે હિત મુકો તે તેમાં
રહેલી જવાબદારી પરેપરી સમજો ને કરો. એ માણસોના પાસે તમે કેવળ પૈસાના અને
કારકારની ન તપાસ નહિ રાખો, પણ એમણે તમારે નામે શું શું કર્યું, તમારે નામે ક્યાં
સહીઓ કરી આવ્યા એ બધું તમારે તપાસવું પડે.

બીજા એક વાત મારે તમને કરવી છે. તમારામાં જેઓ જેમ માનતા હોય કે મીલ-
માલીકામી સામે લડવા, તેમને જવાવવાની ખાતર આ બંધારણ આપણે બાંધીએ છીએ અથવા
આપણે આ મહાજનોનો એવો ઉપયોગ કરી ગઈશું, તેમને હું ચેતવી દેવા માગું છું કે એવા
ભાજીઓ આ મહાજનોમાં જગવાનો વિચાર ન છોડ દેવો. મીલમાલીકોને જવાવવા કે તેમનું
વૃક્ષાન કરવા આ બંધારણમાં કોઈ કામ ને નથી કર્યું અને મારે હાથે પુવાનું નથી. માત્ર
તેઓ મનુષ્યને જવાને તો તેમાંથી મનુષ્યને છોડાવવા હું આ જગું આપવાં તૈયાર છું. પત્ર

મનુષ્ય મહા-
જનોની બંધર

મનુષ્ય મહા-
જનો અને
મીલમાલીકો

અનુસૂચાળકેને કે બાઈ શંકરલાલને મીઠમાલીકોનો ૨૦૦ પણ દેવ નથી. તેઓ માત્ર મનુરોની સેવાને ચાહનારાં છે એ હું બરાબર બાણું છું. તેથી જ હું તેમની જોડે જ્યારે જ્યારે મને તક મળે છે ત્યારે એ સેવામાં બાણું છું અને તેથી હું તેમને પણ આ વખતે ફરી ફરી હું કે જો તમે મનુરોની ખરેખરી સેવા કરવા ચાહતાં હો તો તમારે મનુરો અને મીઠમાલીકો બન્નેનું હિત ચાહવું જોઈશે. મીઠમાલીકોને સેવાની જરૂર નથી મનુરો ગરીબ, ગમતર, ભોળા છે તેમને સેવાની જરૂર છે. મહાજનો કૃત્રિને મીઠમાલીકોને દબાવવા નથી, મનુરોનું જ માત્ર રક્ષણ કરી લેવાનું છે, અને એટલું કરવાનો આપણને જરૂર હક છે.

આજે મનુરોને પોતાનાં બચ્ચાં તથા ચારતોને કારખાનાંઓમાં કામ કરવા મોકલવા પડતાં હોય તો એ બંધ કરવું એ આપણી ફરજ રહી. મનુરોનાં બચ્ચાંઓને ૩-૪ રૂપિયા ની વધુ આવકની ખાતર કેળવણીને લોએ મનુરો કરવા જવું પડે એ ન જ થવું જોઈયે. બાળકોને માટે મનુરો નથી. ચારતને માટે પણ કારખાનાની મનુરો નથી. તેને માટે ઘરમાં પુષ્કળ કામ છે. તેણે છોકરાં ઉછેરવા તરફ ધ્યાન આપવું જોઈયે. ઘણી યાજીને આવે ત્યારે તેને શાંતિ આપવી, તેની ચાકરી કરવી, ગુસ્સામાં હોય તો તેનો ગુસ્સો શાંત કરવો અને ઘરમાં જોડે બીલું કામ થાય તે કરવું. આપણો સંસાર રૂઝો થાય, મોઢો થાય એમ આપણે ઇચ્છતા હોઈયે તો આપણે આ કરવું જ જોઈયે. પુરુષોની પેટે બહાર કામ કરવા જવું એ સ્ત્રીઓને માટે નથી. આપણી ચારતોને કારખાનાંઓમાં મોકલીશું તો આપણો સંસાર કાણુ ચલાવશે? સ્ત્રીઓ ઘર છોડી બહાર કામ કરવા લાયક તો આપણો સંસાર બગડે અને વણસુંકર થાય. જેઓ યુરોપનું ઉદાહરણ આગળ ધરે છે, ત્યાં કેમ હબરો સ્ત્રીઓ પુરુષનાં કામ કરે છે અને સ્ત્રીપુરુષો સાથે કામ કરે છે એમ પૂછે છે, તેમને મારો એ જવાબ છે કે યુરોપની મને પરવા નથી. સંસારના કાયદાનું મને જે કંઈ સૂક્ષ્મ જ્ઞાન થયું છે તે ઉપરથી મારી તો ખાત્રી છે કે સ્ત્રીપુરુષો સાથે મનુરો કરવા લાયક તેમાં તો બન્નેને પરવાપણું છે. માટે તમારી સ્ત્રીઓને તમે બહાર કામે ન મોકલો. તેનું શીયળ સાચવો. તમારામાં મદાનગી હોય તો તમારી સ્ત્રીઓ ઉપર કોઈ કદાચ ન કરે તેવું કરવું એ તમારું કામ છે. આજે લાયક થઈને, તણાઈને મનુરોને પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પોતાની જોરતો અને બાળકોની પાસે કામ કરાવવું પડે છે. તેમાંથી છટવાને તેમને વધારે ખર્ચે મળવા જોઈયે એ પણ ખરું છે. આ બધું, મહાજન બાંધ્યું હોય તો તેની મારફત સરળતાથી થઈ શકે.

ત્યારે તેવું મહાજન બાંધવામાં તમારે ત્રણ વાતોનો વિચારપૂર્વક નિશ્ચય કરવાનો છે:

૧. મહાજનના કાયદાઓ તપાસી લેવા.

૨. મીઠમાલીકો-મનુરો પર ન છાજે જેવી સત્તા ન લોગવી શકે.

૩. તમારે મહાજનમાં બળવા, માટે દાખલ થવાની અને પછી દર મહિને ફી આપવી પડશે.

વળી તમને વધારે પેસા મળતાં થાય તેવું તમારે શું કરવું એનો વિચાર કરવો જોઈયે. એ પેસા જો હું પીડામાં નાંખું, ચ્હા પીડ; સહયાં ખાઉ તો તેના કરતાં એ ન મળે એ જ.

જલેતર. પણ એ વધુ પેસા મળે તો હું મારી જોસ્તને શકન આપું, તેને કેળવું. વધુ પૈસા હોય તો તેને માટે મહેતી રાખું, છોડરને કેળવણી આપું, મારાં કપડાં સ્વચ્છ કરું, લેન્ડ અને ગંદકીવાળા પરમાંથી સારા પરમાં રહેવા લઉં, તો તો એ પૈસા લાગે મળ્યા. આ બધું આપણે મહાત્મન જનાણીને કરી શકાયે તો તો મહાત્મન બનાવવું હીક છે. પણ હવે મને થાય છે અને હું તમને ફરી ફરીને કહું છું કે જો આપણે આ બધું બહી નહીં તો તમારી જોવા કરવા હચ્છનારાં અને અને તમે જાને પાપયોનિમાં પડીશું.

એક વખત એવો હતો કે સૌ લોકોમાં ધર્મવૃત્તિ હતી હું આ બધી બાબતોમાં બળને લાગ લઇને એમ કહી ગેલા મધી રહ્યો છું કે આ રસ્તે પણ કંઈ કરતાં દેશના લોકોમાં એ ધર્મવૃત્તિની ફરી નવૃત્તિ થાય તેમ છે? જો એ ધર્મવૃત્તિ આપણાંમાં થાય તો આ કાણ કાળમાં આપણે બચ્યા છીએ, નહિ તો મૂચા છીએ એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે આ ધર્મવૃત્તિ કંઈ બાદે અધરી વસ્તુ નથી. એ તદન સારી અને સીધી કેળવી ગણાય એવી વસ્તુ છે. હું તમને કાનમાં કહી દઉં કે જે સ્વચ્છવારી છે, સ્વચ્છંદી છે, જે સંયમ ભણીને નથી તે પાર્થી છે. જે કોઈનું ખોટું કરે નથી, કોઈને ખોટો લેડો નથી લેતો તે, એ ધર્મને ગમતો છે. આપણે દારૂગીચા, હુચ્ચા, લકંગા ગઈ નહીં તો આપણું છલું, કમાયું બધું ફેરડે છે. આપણે સાચા, સારા, સરળ, વિવેકી, ધર્મવૃત્તિવાળા જાનીએ તો આપણું છલું સારું છે. આપણું મહાત્મન બને વાંધાય તેવી આપણામાં મેળ થયો, સંપ થયો. આપણે રીતસર કામો કરી રાખીશું. મને ખબર છે કે મીવમલીકા એવું જ હચ્છે છે કે મહાત્મન થાય તો હીમ. આજકાલ કોઈને કંઈ કંઈને કંઈ એમ ચીને જુડું જુડું પોતાની ગરજોને ફરીઆહોનું સમાધાન કરી લેવું પડે છે. મહાત્મને હોય તો તેમના અધિકારીઓની જોડે મળીને બધું રીતસર થઈ ગયે, સાચા મદમાં જાને પસવુ દિતો છે માટે પડેપડે વિચાર કરી ગમજને તમે આ કામ કરો.

ધર્મવૃત્તિની નવૃત્તિ

તા. ૭-૩-૧૯૨૦

નવજીવનની સ્થિતિ

‘નવજીવન’ પત્ર સાપ્તાહિક જનાયતી વખતે અને તેનું ત્રીજીપણું મેં માથે લીધું તે વખતે કેટલીક શરતો મેં મારા મન સાથે કરી રાખી હતી ને તેમાંની કેટલીક પાંચનાર જાણે છે, તેનું સ્મરણ કરાવું છું.

‘નવજીવન’ના અભિધાય

૧ ‘નવજીવન’માં પૈસા લઈ નહીં રખણર ન લેવી.

૨ ‘નવજીવન’ ખોટ ખાઈને ન દાઢવું.

આજકાલ ‘નવજીવન’ની નવ હજાર નકલો અપે છે. વીસ હજાર ન અપે ત્યાં સંગી મને સેતોય ન થાય, પચાસ હજાર સુધી જાય તો મને નવાહ ન લાગે, પણ

તોટલી નક્કો કાઢવાળેની સગવડ હતું તો થઇ શકી નથી; તેવું મન્ન નથી, તેટલા માણસો નથી. તેટલી નક્કો સુખેથી કાઢી શકાય એવી સગવડવાળું મકાન નથી. અને પંચાસ હજાર ધરાકોને લલચાવી શકું એવું અને એટલું લખાણ મારા સાથીઓ અને હું હજી આપી શકતા નથી. પ્રભુકૃપા હશે તો એવો સમય આવશે. મત અંક કંઈક એવો ગણું ખરો. આગળ પણ એવા અંકો કોઈ કોઈ નીકળી ગયા. પણ અંગ્રેજીમાં કહેવન છે કે એક ચકલીએ ઉનાળો આવ્યો. કહેવાય નહિ. તેમ 'નવ-જીવન'ના એકે ઉમદા અંકે બધાની પરીક્ષા થાય નહિ. ગયો અંક ઉમદા છે, તેવું કારણ એ છે કે તેમાં સરલાદેવીજીનો 'બન્ધુ' નામનો લેખ છે. એ લેખ બે કડકે લખાયો છે. તેનો પૂર્વાર્ધ કેટલાંક વર્ષો પહેલાં જ્યારે તે બહેન અરણ્યવાળા પ્રદેશમાં રહેતાં ત્યારે લખાયેલો, પણ તે પ્રગટ નહિ થયેલો. હવે જ્યારે 'મે' બિદ્યા માગી ત્યારે તેને ખોળી તેમાં પૂરણી ભરી તેને એક સંપૂર્ણ કાવ્ય ગનાર્યો ને તેવું દાન દ્યું. અસલ લેખ બંગાળીમાં છે. તેનો તરજીમો કરતાં મુશ્કેલી આવી તેથી 'નવજીવન'માં છપાતાં વિલંબ થયો. એ લેખમાથી બે ગણ અર્થ ઠાઠી શકાય છે. પણ વાંચનારને મારી ભલામણ છે કે તે એ લેખને બે ચાર વેળા વાંચી જાય ને જરૂર તેમાં રહેલો છે તે ચુસી લે. છતાં તે જોશે કે એમાનો રસ ખૂટશે નહિ.

પણ હું રસ્તે રોકાઈ ગયો. હાલ 'નવજીવન' ખોટી અપાય છે. એક નક્કલી કિંમત સોળ પાઇ પડે છે, તેમાં વ્યાઠ પાછના કાગળ જોઈએ છે. કાગળ સારા વાપરવાનું શરૂ થયું છે તેને બદલે હલકા વાપરવાની હવે ઇચ્છા નથી થતી. એટલે ૨૬ ઘટાડી કાંઈક બચાવ કરવાનો નિશ્ચય થયો છે. મોળ પાનાને બદલે બા વખતે બા પાનાં આપ્યાં છે. આગ કરતા ચાર પાઇ નથી બચતી. તેથી સુંબાઈ અને અગદાવાદ માં છટક નક્કલ વેચવાના ચારને બદલે પાંચ પૈસા રાખવાનો ફરાવ કર્યો છે. આથી ખોટ જતી અટકશે. વાંચનાર સગજરો કે જ્યાં સુધી મૂળમાં ખોટ જાય ત્યાં સુધી 'નવજીવન'ની ધરાકી વધારની એટલે વધારે ખોટમાં પડ્યા બરાબર છે. તેથી ધરાકી વધારવાની વાત પણ હાલ ચાલતી ખોટમાં ન કરી શકાય.

તાં ... 'નવજીવન' ઠાઠતી વેળા પ્રતિજ્ઞા વ્યાઠ પાનાંની હતી, પણ મોળ પાનાં આપવામાં સંજોગો બની શક્યા તેથી મોળ આપ્યા. હજી પણ વાંચનારને પ્રતિજ્ઞાનાં વ્યાઠ પાનાં કરતાં તો વધારે જ મળશે. અને તેની સાથે એટલું પણ કહેવા ઇચ્છું કે જ્યાંના સંકોચથી વિષયોનો ત્યાગ નહિ થાય, પણ વિરોધ મહેનતે વધારે ટુંકા લેખો આપી તેટલા જ વિષયો સંભાવવાનો પ્રયત્ન થશે. ઘણી વેળા વર્તમાનપત્રોમાં અમુક પાનાં ભરવાની દૃષ્ટિએ લાંબાં લખાણો લખવામાં આવે છે. કેટલીક વેળા

લેખકે હતાવળે લખી પોતાના વિચારોને પૂરા ધડી રીતસર ગોઠવી મુદ્રા શકતો નથી. તે સમજવામાં મુશ્કેલી આવે છે અથવા જે વિચાર એક ક્ષણમાં સમજાય તેવો હોય તે આડોઅવળો મુકાવાથી મળેનતે સમજાય એમ મુકાયેલો હોય છે. એટલે જેઓ 'નવજીવન'માં લખી રહ્યા છે તેઓ વધારે ટુંકા લેખો લખી, પોતે એક માલીક છે એમ સમજી તેની ઉન્નતિમાં ભાગ લેશે એવી આશા રાખું છું. 'નવજીવન' કાઢવાનો હેતુ ધંધો કરવાનો નથી, પણ તે મારફતે પ્રજાની યોડીમણી સેવા કરવી, અને જ્યારે પ્રજામાં નવજીવન આવતું શરૂ થયું છે તે કાલે પ્રજાને યથાશક્તિ સેરણ અને સીધા માર્ગો બતાવવા ને શુચવાડાબરેલા પ્રશ્નોની ઉકેલમાં મદદ કરવી, એ છે.

એટલે જેઓ 'નવજીવન'માં લખી રહ્યા છે તેઓ વધારે ટુંકા લેખો લખતાં છતાં વસ્તુમાં ધટાડો ન થાય એવી મહેનત કરશે.

દામગોનો આવ પ્રશ્નો, અથવા નવજીવન મુદ્રણાલયમાં કે કાર્યાલયમાં અમારી અધીની અનુશર્જાને લીધે ખોટ જતી હશે ને તેમાં કંઈ ફેરફાર થઈ શકશે તો તેમ કરીને શરી મોળ પાનાં આપવામાં આવશે. 'નવજીવન'માં જેમ ખોટ ખાતી નથી, તેમ નફો પણ કરશે નથી; એટલે જે કંઈ અચ્ચવ થશે તે વાંચનારને જ મળશે. તેમ સમજી વાંચનાર હશે તો 'નવજીવન'ના પોતે એક માલીક છે એમ સમજી તેની ઉન્નતિમાં ભાગ લેશે એવી આશા રાખું છું.

વાચકોની
આશા

નાંધ

સર સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન

ગાહત્ય પશ્ચિમ એપિય માગમા બસા ઠાંતી છે તે વેળા સર સ્વીન્દ્રનાથ ટાગોર પોતાની નાનરીથી પશ્ચિમ દેશમાં જોવા ખળખળ મળી ગયા છે. એમનું આગમન નાની વાત નહિ ગમ્યું એ રાજપ્રકરણ પુરૂષ નથી, એ ચક્રાક્રિ છે. તેમની જોડી હિંદમાં તો નથી. લાઈ ઓફિસ પોતે એક કવિ છે ને તે મારે છે કે તેમની જોડી આજે યુરોપમાં પામી નથી.

મહાકવિનું
સ્વાગત કેમ
થાય ?

તેઓ જેમ કવિ છે તેમ નવજીવની છે અને આન્તિક પુરૂષ છે બાઈ ઓફિસ તેમને ધર્મધરની પણ હપમા આવે છે. આ મહાકવિ હિંદુસ્તાનનું એક અણખોટું મન છે. તેમની કવિતામાં ધર્મદ્યન, નીતિ અને બીજાં જુદાં ચારે બધાં છે તેમાં કોઈ કાંઈ લાવી શકે તેમ નથી. તેમની 'બીતાંનિ' તેમની 'સાધના', એ અપૂર્વ ગ્રંથો છે. તેમની વાર્તાઓ મા બાળકોનો વિનોદ બધો છે ને તેમનું જ જ્ઞાન, તેમની જ કલા છે.

એમને લાયકનું માન ગુજરાતની રાજધાની આપે એમ હું ઇચ્છું છું. તેમને સાર કાન ફેડી નાંખે એવા પોકારો ન શોભે. માંછુસોની લીડ હોવા છતાં ધક્કાધક્કી વિના આપણને જે પ્રિય છે તેને સાર આપણે રસ્તો આપી દઈએ. આપણે રસ્તા રાણગારીએ તો તેમાંથી પશ્ચિમતા નહિ પણ પૂર્વતા હોવી જોઈએ એ પોતે એવા કવિ છે તેવા જ ચિત્રકલા ને સંગીતના પારખનાર છે. એટલે આપણે જે ભાવ જતાવવા માગીએ છીએ તે સાંતિમંચ, કળામય ને સર્વ પ્રકારે આડંબરથી—ઘેલછાથી રહિત, એવો શુદ્ધ હોવો જોઈએ. કાર્યવાહકોને હું વિનંતિ કરું છું કે તેઓ આજથી જ વિચાર કરી સુવ્યવસ્થા ઘડી કાઢે કે જેથી આપણા પંદોણાને શ્રમ ન પહોંચે અને ગુજરાત ધાર્મિક વૃત્તિથી ગુજરાતને અને કવિશ્રીને શોભે એવો આવકાર આપે.

પંતળનો પેગામ

તમે સૌ કદાચ જાણતા હશો કે હાલ કેટલાક વખત યયાં હું કેટલેક દરજ્જે અપંગ બની ગયો છું, એટલે અત્યારે તમારી આગળ હું જેઠે જેઠે જોડીશ. મને ઉમેદ છે કે તમે સૌ મને તે માટે માફ કરશે.

હું જોકે હું કે આજની રાજાના કાર્યક્રમમાં જોડાનાર તરીકે માફ નામ પણ મુકવામાં આવ્યું છે. મારે સરલાદેવી જાહેનનો અને પ્રમુખ સાહેબનો ઉપકાર માનવાનું કાર્ય કરવાનું છે. આજનું બોયણ કરનાર જાહેનને તેમજ પ્રમુખ સાહેબને હું સારી રીતે જાણ્યું છું એટલે મારે કરવુંનું કામ કરતા મને હરખ થાય છે.

હું પોતે તો બીજારી રહ્યો મારી જિહ્વામાં હું વિશેષ કરીને જાહેનને શોધું છું. મને યુદ્ધો તો સર્વ સ્થળે મળી રહ્યા છે. પરંતુ હું વિશેષ પ્રયત્ન જાહેનને જોળવવા માટે કરી રહ્યો છું, કારણકે હું માનું છું કે હિંદની જાહેન બાદેબાને આશીષ ન આપે તો હિંદની ઉન્નતિ અસંભવિત છે. મને ખાસ કરીને અમદાવાદમાં એવાં એક જાહેન મળી ગયાં છે. મુંબઈ, મદ્રાસ વગેરે સ્થળોએ પણ કોઈ ને કોઈ જાહેન તો મળી ગઈ છે. પંતળમાં મને સરલાદેવીજી મળી ગયાં છે. એમનો પ્રથમ પરિચય મને ૧૯૪૦ની સાલમાં થયો હતો અને ત્યારપછી હરિદ્વારમાં મને એ દંપતીનાં દર્શન યયાં હતાં સરલાદેવીજીએ મને પંતળ આવવાનું આમંત્રણ કર્યું. મેં તે સ્વકાર્ય તો ખરું, પરંતુ હું ગલગયો મને ત્યારે સરલાદેવીજીએ આમંત્રણ કર્યું ત્યારે તે વિયોગિની હતાં. મને એટલા માટે વિચાર થઈ પડ્યો કે વિયોગિનીના ઘરમાં મારે સ્વાગત કેમ સ્વીકારતું ? પરંતુ હુઝૂમાં ભાગ લેવો એ હું સદ્ગામ્ય સમજું છું અને તેથી પંતળમાં હું એમને ત્યાં રહ્યો. મારી સગી જાહેન મારી જોડણી ચાકરી કરે તેટલી જ ચાકરી મેં તેમની પાસેથી જોગવી. આમ હું એ જાહેનનો જાણી જાણ્યો.

*અમદાવાદમાં શ્રી ૦ સરલાદેવી ગાંધીશાસ્ત્રીના વ્યાખ્યાન વખતે તેમનો અને પ્રમુખનો ઉપકાર માનતાં કરેલું બોયણ; તા. ૨૭-૨-૨૦.

જે બંદેન મારો સદેશો દેશને પહોંચાડે તેનાં તો હું ચરણરૂપમાં કંઈ. પરંતુ હું તો આત્મારે એ કહેવા ઈચ્છું છું કે આ બાઈએ મારો મદેશો તમને નથી પહોંચાડ્યો, પણ પોતા રામભન્દત ચોપરીનો સદેશો પહોંચાડ્યો છે. આ અવસર આ પતિધેલી બાઈને બીલું કાંઈ ન સમજ્યું અને તેના ધણીનો સદેશો આપણને પહોંચાડ્યો છે. આમ કરીને પોતાના પતિને બાપરે ચડાવ્યા છે. ચોપરીજનો સદેશો એ આખા પંજાબનો સદેશો છે. એ સદેશો કહે છે કે તમે કદી ન ઠારો, અને તેમ માથે પણ તમે કદી ન ઠારો. પ્રમુખ પ્રત્યે પ્રેમ રાખી શાંતિથી અને સહુરીથી તમે કામ કરતો આ પેશાબ આપણે આપણા હૃદયમાં સુધી લેવો જોયે.

પંજાબનો
પેશાબ

જેમ સુશીલ સ્ત્રીઓ તેમ સારા પુરુષોનો પણ અને મોઢ છે આત્મની સમાના પ્રમુખ સાહેબ પોતાની સાહાય, મળતાવળ રવલાય વગેરે શુભોથી ભરેલી છે. તેમના પિતાશ્રીને કર્ણાં કોયેમાં, મેળવેલા ચસમાં તેમણે ઉમેરો કર્યો છે. સુધારક તરીકે અને બાંછ રીતે પણ શ. રમણલાલજીને ધણું કમું છે. એમના ચદ્દશોને લઈ આપણે પણ કાંઈ કાર્ય કરી રાખીએ તો ધણું કમું કહેવાય.

રમણલાલજીનો
ઉપહાર

ફરી એકવાર હું સરવાલેથીજનો અને પ્રમુખ સાહેબનો તમારા સર્વની વળી આભાર માનું છું.

તા. ૧૪-૩-૧૯૨૦

૬ઠ્ઠી અને ૧૩મી એપ્રિલ

આ બન્ને દિવસ યોગ વખતમાં આવી રહેશે. તે ન ભૂલાય એવા છે. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલને દિવસે હિંદુસ્તાનમાં અઘૌઠિકે જાગૃતિ પેદા થઈ. ૧૩મી એપ્રિલે નિરપ-રાધી મેનુષ્યોનું લોહી વહેવાથી પંજાબ આખા હિંદુસ્તાનને સાદે યાત્રાનું ધામ બન્યું. ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે સત્યાગ્રહનો પ્રવેશ થયો. કાયદાનો ભંગ કરવા રૂપી વિભામ બને કોઈને પમદ ન હો, પણ આમરણાન્ત સત્ય જાગવું અને સત્યને જાળવતા આપણે કોઈને છળ ન કરવી, પણ દુરમન પ્રત્યે પ્રેમભાવથી વર્તવું એ ઉત્તમ છે એ વિષે તો મતભેદ ન જ હોઈ શકે. સત્ય અને અહિંસાનો જ્યાં સંગમ થાય છે ત્યાં આખી દુનિયાને વજ કદી શકાય છે. અને સત્યાગ્રહ એ મૂળમાં પ્રજા-જીવનમાં સત્ય અને અહિંસાનો પ્રવેશ કરાવવાનો પ્રયત્ન છે. સત્યાગ્રહની પ્રતિજ્ઞા વિના સત્યાગ્રહનો ભાવપ્રજ્ઞમાં પેદા થયો છે એ વિષે મંદા રખાય તેમ નથી. પંજાબમાં હર્મોર માણસોને મળતાં મારો તો એ જ અનુભવ થયો.

જાગૃતિ અને
અહિંસાનો
દિવસ

વળા ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે હિંદુસત્તમાજની એકતાની અને રહેશીની પ્રજ્ઞા નિશ્ચય-પૂર્વકે ચાલી. વળા ૬ઠ્ઠી એપ્રિલે રાજેશ્વર અંકરનો આદ્યા નાશ પામ્યો અને તે કાયદો

એકમત શરીર રૂપે રહી. ૧૩મી એપ્રિલે નિરપરાધીઓની કતલ થઈ એટલું નહિ, પણ એ કતલમાં હિંદુ અને મુસલમાનનું લોહી મળીને એક નદી ચાલી અને એમ એકતા વધારે દૃઢ થઈ.

આવી બે ખીનાઓને આપણે ઇશ રીતે ઉજવવી એ વિચારવાની જરૂર છે. મારી સૂચના નીચે પ્રમાણે છે. જેતાથી થઈ શકે તેમણે, સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકોએ બધાંએ ૬ઠ્ઠી એપ્રિલનો દિવસ અપવાસમાં અને ભજનકીર્તનમાં ગાળવો. અપવાસ ૨૪ કલાકનો કરવો અને આખા હિંદુસ્તાનમાં સાંજે સાત વાગે ઠેકઠાણે જાહેર સભાઓ કરવી અને તેમાં રોલેટ એક્ટ રદ કરવાની માગણી કરવાનો અને તે રદ ન થાય ત્યા સુધી હિંદુસ્તાનમાં શુદ્ધ શાંતિ નહિ ફેલાય એવો ઠરાવ પાસ કરવો. કાયદો મુઠ્ઠા સમાન છે એટલું ખસ નથી. કા તો એ કાયદો પ્રજાનું અપમાન કરે છે અથવા તો નથી કરતો. જો અપમાન કરતો હોય તો તે રદ થવો જ જોઈએ, અને મુધારા દાખલ થાય તો સરકારના શુભ ધરાદાની નિગાની તરીકે એ-ગણુશો.

બીજી ૬ઠ્ઠીથી માંડીને ૧૩મી એપ્રિલ સુધીનું અઠવાડિયું જલિયાંવાલા બાગની કતલને અર્થે ગાળવું એવો મારો અભિપ્રાય છે. તેથી એ અઠવાડિયાનો સારામાં સારો ઉપયોગ એ છે કે જલિયાંવાલા બાગમાં જે સ્મારક સ્તંભ કરવાનો છે તેને અર્થે જે ખર્ચ થશે તે ખર્ચ આપણે ઉઘરાવી લેવો. દસ લાખ રૂપિયાની તે કાર્યને સાઠ જરૂર છે એ હું જણાવી ચુક્યો છું. પૈસા ફરી રીતે એકઠા કરવા તે વિશે દરેક ગામ પોતાની યોજના રચી શકે છે. પૈસાની ચોરી ન થાય એટલું જાળવવું આવશ્યક છે, પૈસાનું ઉપરાણું ૧૨મી એપ્રિલની સાંજ સુધીમા પૂરું થઈ જવું જોઈએ.

૧૩મી તારીખે ફરી અપવાસ કરવો અને પ્રાર્થના કરવી. તે દિવસે આપણે અગ્રેજો પ્રત્યે હેય ન કરવો તે આપણા ધર્મ સમન્તું છું. નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા તેઓનું ધ્વજસ્થ કરવું એ આપણી ફરજ છે. કૃત્યનું પુતીપૂર્ણ યાદ રાખવાની આપણી ફરજ નથી. જલિદાન આપવાની તૈયારી કરીને પ્રજા ચઢી શકશે; વેર વાળવાની તૈયારીઓ કરીને નહિ ચડાય. તે દિવસે આપણે આપણી ભૂલોનું પણ સ્મરણ કરવાની અને પશ્ચાત્તાપ કરવાની ડું આવશ્યકતા સમન્તું છું. તે દહાડે સાંજે સાત વાગે જ્યાં ઠેકાણે સભાઓ ભરીને આપણે એવા ઠરાવો પસાર કરવા જોઈએ કે અમલદારોએ જે ગંભીર ભૂલ ૧૩મી તારીખે કરી અને જે ઘાતકીપણું વાપર્યું તેવો બનાવ ફરી પાછો ન બને એવા પગલાં યોજવાં જોઈએ.

બીજી મારી એ વિનંતિ છે કે એ અઠવાડિયામાં દરેક સ્ત્રીપુરુષે પોતપોતાના જીવનમાં સત્યાગ્રહના તત્ત્વનું સિંચન કરવું, હિંદુમુસલમાનની એકતા વધે તેવાં કૃત્ય

કરવાં અને સ્વેચ્છાથી પ્રચાર કરવો. હિંદુમુસલમાનોની એકતા વેધે તેને સાફ તે અડવાડિયામાં આવતા શુદ્ધવારને દહાડે એટલે ૧૯મી તારીખે મુસલમાનોની વ્યાજબી માગણી પ્રમાણે ખિલાફતના સવાલને કેસલો થાય એવી માગણી કરનારા 'ઈસ્લામ' પસાર કરવા. આમ આ અડવાડિયું પ્રજાને વધારે પવિત્ર બનાવવામાં, આંતર-પરીક્ષામાં, આપબોગમાં જોડતી તાલીમ સેવામાં અને પ્રજાની હડી લાગણીઓ જાહેર કરવામાં ગાળવું જોઈએ. આપણી બાબામાં કડંબાચ ન હોવી જોઈએ, તેમ છતાં સંપૂર્ણ નિર્ભયતા અને દૃઢતા હોવાં જોઈએ. ૬૬મી અને ૧૩મી તારીખે હડતાળ ન કરવી? એવો પ્રશ્ન જરૂર ઘણાઓના મનમાં હશે. હું તો દૃઢતાપૂર્વક હડતાળ ન કરવા તરફ મારો અભિપ્રાય બતાવું છું. જોઓની ત્રણ સત્ય અને ગ્રેમ પ્રત્યે છે તેઓને સાફ તો આ અડવાડિયું 'સત્યાગ્રહનું' છે. ૬૬મી હડતાળ એ સત્યાગ્રહી હડતાળ હતી, કેમકે તે હિંદુ સત્યાગ્રહનો અપારભ થયો. વળી જોડે ૬૬મી હડતાળ લોકોએ પોતાની મરજીથી જ પાળી હતી, તે છતાં એટલું કમવ તો કરવું જ જોઈએ કે લોકોએ વાહન વગેરે ન વાપરવા જોઈએ એવા પ્રકારનું દંડાણુ તે દહાડે ચલાવવામાં આવ્યું હતું. તેથી આ પ્રત્યક્ષ કરવાના અને તાલીમ સેવાના સમયે હડતાળ પાડવાની સલાહ હું નથી આપી શકતો. એ તો માત્ર કવચિત જ અને સમય કારણસર વાપરવાનું હથિયાર છે.

પ્રાર્થના અને અપવાસથી પ્રજાનું શું દાગિ શીટવાનું છે એવો સવાલ જરૂર હશે. એ વિષે વધારે વિચાર હવે પછી કરીશું. દરમિયાન મારી હમેદ છે કે બધા પક્ષ અને બધા વર્ણ તથા વર્ગ પ્રજાજાગૃતિમાં મોક્ષ રીતે વધારો કરાવનારા આ અડવાડિયાના પવિત્ર કાર્યમાં પૂરેપૂરો હિંમો લેશે.

ખિલાફત

ખિલાફતનો સવાલ અત્યારે સર્વોપરી ઘટ પડ્યો છે. સામ્રાજ્યમાં સર્વથી વધારે મહત્ત્વ એ સવાલ ભોગવે છે. મુસ્લિમોના મોટા પાદરીઓ અને મુસ્લિમો આગેવાનોએ એ સવાલને મોખરા પર મૂકી દીધો છે. પાદરીઓએ કાવ નાંખ્યો, મુસલમાનોએ તે ઝીલી લીધો છે.

હું હમેદ રાખું છું કે હિંદુઓ સમજી જશે કે સુધારા શું કે બીજું કંઈ પણ શું, ખિલાફતની આગળ નીચેનો દરજ્જો ભોગવે છે. જો મુસલમાનોનો દાવો એ

સર્વોપરી
સવાલ

ધરમાનીની દૃષ્ટિ વિના ગેરધનસારી હોત-તો કેવળ ધરલાભી પુસ્તકોને જ આધારે તેને ટેકો આપતાં કોઈ અવકાશ નથી. પણ જ્યારે ન્યાયી દાવાને દીન તરફથી ટેકો મળે છે ત્યારે એ દાવાની સામે શંકા શકાય નહિ.

મુસલમાનોની માગણી

હુંકામાં મુસલમાનોનો દાવો નીચે પ્રમાણે છે:—

૧. યુરોપ માહેનું તુર્કી તુર્કોના હાથમાં રહેવું જોઈએ. તે રાજ્યમાં ધરલાભી સિવાયની બીજી જે કોઈ નહેતી હોય તેઓના રક્ષણને સાર મળે પૂરી ખાતરી લેવામાં આવે.

૨. ધરલાભની પવિત્ર જગ્યાઓનો કબજો મુલતાનના હાથમાં રહેવો જોઈએ અને જમીર-હલ-અરબ એટલે મુસલમાની લેખકોએ હદ બાંધી છે તે અરબસ્તાન ઉપર મુલતાનનો બાદશાહી હક રહેવો જોઈએ, અને તેની સાથે આરબોને જોડતા હોય તો મળે તેઓને સ્વરાજ્યના હક મળે. આવું વચન મિ. લૉર્ડ લાર્ડિંગનું હતું અને એ જ ધારણા લાર્ડ લાર્ડિંગની હતી. મુસલમાની સિપાહીઓ તુર્કીની રાજસત્તા છીનવી લેવાને સાર કદી લડત નહિ. ખલીફાના હાથમાંથી અરબસ્તાન ઉપરની હકુમત છીનવી લેવી એ ખિલાફતનું મોટું વાગવા બરાબર છે.

૩. લડાઈના પહેલાં જે તુર્કીનું હતું તે જરૂરપડતી ખાતરીઓ લઈને તુર્કીને પાછું આપવું એ ખ્રિસ્તીને શોભે એવો ચુકાદો ગણાય. તુર્કીને સગ્ન કરવાના ઇરાદાથી તેની પાસેથી કંઈ પણ લઈ લેવું એ દારૂગોળાનો ચુકાદો ગણાય. મિત્રરાજ્ય અથવા તો ઈંગ્લેન્ડ પોતાની જીતને વખતે તદ્દન ન્યાય ઉપર જ રહેવું જોઈએ. તુર્કીને કબજે નેર બનાવી દેવા એ ગેરધનસાર કહેવાશે, એટલું જ નહિ પણ ઇરાદાપૂર્વક અપા-યેલાં વચનોનો ભંગ ગણાશે. તેથી હું આજે રાખું છું કે લૉર્ડ લાર્ડિંગની જેમ વાઇસરાય હિંમત ધરશે અને દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્યાગ્રહને વખતે જેમ લૉર્ડ લાર્ડિંગે આગેવાની લીધી હતી તેમ નાં વાઇસરાય ખિલાફતના સવાલમાં આગેવાની લઈને એ સવાલને સ્પષ્ટ અને જોરદાર વલણ આપશે, કે જેથી દુરીને દુતાવળીઓ કે કમહુશિયાર માણસોની આગેવાની નીચે બચકર પરિણામો આવતાં અટકે.

૪. પણ ખરું જોતા સવાલનો દરેક વાઇસરાયના કરતાં આપણા હિંદુ અને મુસલમાન ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. અને હિંદુ અથવા તો વાઇસરાયના કરતાં મુસલમાન ઉપર તેથી પણ વધારે આધાર રાખે છે. મુસલમાન બાઇઓ અધીરા

ચ્યા છે એવી નિશાનીઓ હું જોઈ રહ્યો છું. અધીરાઈમાંથી દીવાનાપણું આવવાનો સંભવ છે, અને દીવાનાપણાનો નતીજો ખુનામરડી જ હોય. હું મરું છું કે ખુનામરડી એ આપવાન છે એવું હું બધાને સમજાવી ચૂકું.

તો.....

ધારો કે સુસક્ષ્મતાનોની માગણી મિત્રરાજ્યો અથવા દેહો કે ઇન્ડિયન કમ્યુનિસ્ટ ન કરે તો ? મિ. મોરેગુના બળવાન બચાવમાં અને મિ. લોઈડ જ્યોર્જના પોતાના જ વચનના અર્થમાં હું તો બહુ આગા જોઉં છું. હું કમ્યુનિસ્ટ કહું છું કે મિ. લોઈડ જ્યોર્જના વચન લક્ષા છે, પણ તેની માંડફેટ એ સંપૂર્ણ ન્યાય મેળવી શકે છે. પણ આપણે ખગલમાં ખરાબ પરિણામ ધારી લેવું જોઈએ અને શુભ પરિણામની આશા રાખી તેને સારું મથવું જોઈએ. કેમ મથવું એ સવાલ છે.

આશા ને પ્રયત્ન

આપણે શું ન કરવું જોઈએ એ તો સ્પષ્ટ છે. વિચારમા, વચનમા કે કર્મમાં ખુનામરડી ન જ હોવી જોઈએ. તેથી વેરલાભે કે સગા કરવાના ઇરાદાથી બ્રિટિશ માલ્લનો બોયકોટ ન સંભવે.

શું ન કરવું જોઈએ ?

૧. માગ વિચાર પ્રમાણે તો બોયકોટ પણ એક નવની ખુનામરડી છે.

૨. વળી દલાય બોયકોટ પ્રચલિતને જ હોય તોપણ એ તદ્દન અવ્યવહાર છે.

૩. જ્યાં સુધી આપણી માગણી મુજબ નથી મળે ત્યાં સુધી આપણે શાંતિ વાળાને ખેંચી શકતા જ નથી.

૪. બિલાફતની માથે બીજા સવાલોને મેળવવા જ ન જોઈએ-જેમકે હજીમનો સવાલ.

હવે આપણે શું કરવું ઇએ એ જોઈએ.

શું કરવું ઇએ ?

૧૬મી તારીખે ધધો બધ કંગેરો અને એક જ દગલ પચાર કરીને આપણી ઓહામા ઓહી માગણી છે તે જાહેર કરી એ પ્રથમ પગલાઈ છે. હડતાળ કેવળ મરજીવાન હોવી જોઈએ, અને નોકરીવાળ વગેરે તેજોના કાલીની પરવાનગી સિવાય કામ બધ કરવાની ગમ ન જ મળવી જોઈએ. ગીવના મનૂરોને હડતાળમા મિલકુલ ભેળવવા જ નહિ. વળી બીજી એક નગમ એ છે કે હડતાળની સાથે ખુનામરડી કે મારપીટ વગેરે ન હોવા જોઈએ. અને વધુ વખત દેહવાગા આવ્યું છે કે છૂપી પોલીસ વગેરે વેળા ખુનામરડી કંગેરો છે. સામાન્ય આરોપ તરીકે કું એ વાત માનતો જ નથી. જતા માતો કે એ આરોપ બરાબર હોય, તોપણ આપણામા એટલી તાલીમ હોવી

જોઈએ કે એ ખુનામરૂઠી અસકય થઈ પડે. જનસમાજને તાલીમ આપવાની, તેઓને દોરવાની અને તેઓની ઉપર અસર મેળવવાની આપણી શક્તિ ઉપર આપણી છત્તના આધાર રહે છે.

જો આપણી માગણી કબૂલ ન થાય તો શું કરવું જોઈએ એ વિચારીએ.

દ્વંથી કે જાહેર લડાઈ કરવી એ જગલી ઉપાય છે. આવી લડાઈ કરવાની વાત આપણી ગણતરીમાંથી આપણે કાઢી નાંખવી જોઈએ. લડાઈ કરીને છત્તવું અસકય છે એટલું જ કેટલું લડાઈની વિરુદ્ધ જસ છે. લડાઈ કરવી એ હમેશાં ખરાબ છે, એવું જો હું બધાને સમજાવવી શકું તો આપણી બધી ન્યાયી ધારણાઓ આપણે વહેલા બરે લાવી શકીએ. ખુનામરૂઠી નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને એક વ્યક્તિ અથવા પ્રેમ ને શક્તિ મેળવી શકે છે એ શક્તિને કોઈ લોકની શકતું જ નથી. પણ ખુનામરૂઠી નહિ કરવાની સામે હાલ તો હું જે દલીલ કરું છું તે કેવળ તેની-અયોગ્યતા જ છે; અને ખુનામરૂઠી અયોગ્ય છે, કેમકે તેથી ધારેલું પરિણામ લાવવું અસકય છે.

સરકારને મદદ ન કરવી

તેથી સરકારને મદદ ન કરવી એ જ હથિયાર આપણા હાથમાં રહેલું છે. અને ન્યારે તેની સાથે ખુનામરૂઠી ન હોય ત્યારે તેના જેવું બીજું ચોક્કસ હથિયાર કંઈ જ નથી. અને તે જેટલું શુદ્ધ છે એટલું જ અસરકારક છે. મદદ કરીને ન્યારે આપણે જ આપણું પોતાનું અપમાન, આપણી હલકાઈ કે આપણા ધર્મની નામોશી વહેારી દેતા હોઈએ ત્યારે મદદ ન કરવી એ ફરજ થઈ પડે છે. જે લોકો મુસલમાનોને સાડ જન્મમરણ જેવા થઈ પડે તે અયોગ્ય રીતે છીનવી લેવામાં આવે, છતાં આપણે મૂળા ભેદ રહીએ એવી આજ્ઞા ક્રિસ્તી ન જ રાખી શકે. તેથી આપણે મથાળેથી અને પાયેથી શરૂઆત કરવી જોઈએ. જેઓ મોટા દરજ્જા ધરાવતા હોય તેઓએ તે છોડી દેવા જોઈએ. જેઓ નાની નોકરીમાં હોય તેઓએ તે નોકરી છોડી દેવી જોઈએ. ખાનગી ગૃહસ્થાના નોકરોને આ નિયમ લાગુ પડતો નથી. જેઓ મદદ નહિ કરવાની સલાહ માન્ય ન રાખે તેઓના બહિષ્કાર કરવાની ધમકી હું પસંદ કરી શકતો નથી. જેઓ કંઈ પણ દાન વિના પોતાની નોકરી છોડી દે તેની જ અસર થવાની છે; કેમકે આપણો અસતોષ અને ચોક્કસાગણીની કસોટી તો મરજ્યાત રાહનામામાં જ હોઈ શકે. સિપાહીઓને તેઓનાં હથિયાર છોડવાની સલાહનો હજી સમય નથી આવ્યો. એ આપણું છેલ્લું ખગલું હોય, પહેલું ન હોયું જોઈએ. ન્યારે વાહસ-શાય, દિંદી વજર અને મુખ્ય પ્રધાન આપણો ત્યાગ કરશે ત્યારે તે ખગલું બરવાનો

પણ આપણને હક મળશે. વળી મદદ આપવાનું બંધ કરવાનું કામ અંતિ વિચારપૂર્વક લેવાનું જોઈએ. આપણે ધીમાતથી વધુ જોઈએ કે જેથી સખન નાપને સગળે પણ આપણે આપણી પોતાની ઉપરને કાણ છોડી ન દઈએ.

મારું કર્તવ્ય

કલકત્તાના દરારોથી ઘણા ચમચી ગયા ગયા છે. તેઓને તેમાં ખુનામરણીની મંધ આવે છે. હું એવો અર્થ નથી કાઢતો, જોકે તેમાંના કેટલાકની બાપા હું પસંદ નથી કરતો. જે દરારોનું વસ્તુ મને મુશ્કેલ પસંદ નથી તે હું ગણવી ગયા છું. તેઓના અંધા દરારો હિંદુઓ કબજે કરી શકે? આ પ્રશ્ન પૂછવામાં આવ્યો છે. હું તો મારું પોતાને વિશે કહી શકું. હરલાખી બાપાઓ ન્યા મુધી અર્થાતમાં રહેશે અને ખુનામરણી નહિ કરે અથવા ખુનામરણીને ઉત્તેજન નહિ આપે ત્યાં મુધી તેઓની બ્યાનળી માગણી પ્રમાણે મેળવવામાં હું તેઓની સાથે બરાબર ઉભો રહીશ. પંજુ ખુનામરણી થાય અથવા ખુનામરણીની સલાહ આપવામાં આવે અથવા ખુનામરણીને ઉત્તેજન આપવામાં આવે તે વખતે હું તેઓની સાથે નહિ ઉભો રહું, અને દરેક હાંકું અથવા તો દરેક જીવુંને સાથે નહિ ઉભવાની સલાહ આપીશ. તેથી ગમે તેવું શુસ્સો ચકવાનું કારણ મને તે છતાં પોતાની જામ ઉપર સંપૂર્ણ અંકુશ રાખવાની હું દરેક બોલનારને પ્રાર્થના કરું છું. જે દરવાજાની સાથે નખનાનું મેળવણી હશે ત્યાં જીતની મને ખાતરી છે, જે શુસ્સો, દેવ, તિરસ્કાર, અધિવાર અને છેવટે ખુનામરણીનું સામ્રાજ્ય થાય તો ખાલિખાને હાર જ મળે. તેથી હું એકલો 'હાક' છતાં ખુનામરણી આદિ શત્રુઓની સામે મારો જીવ જતાં મુધી લડીશ. આખી દુનિયાની સાથે મિત્રબાને રહેવું એ મારો હૃદય છે. અન્યાયની સામે પૂરે બેરહી લડનાં છતાં સંપૂર્ણ પ્રેમભાવ રાખી શકાય એ મારો હૃદ નિશ્ચય છે.

અધિ-સાની
શરત

પ્રેસ એક્ટ અને મિ. હાનિમેન

પ્રેસ એક્ટ રદ કરવા વિશે જે સત્તા સુધ્ધમાં બગાડ હતો એ અગત્યની સભા હતી. પ્રેસ એક્ટ રદ થવાથી જેટલા લોકોને લાભ છે તેટલો જ સરકારને છે એમ સર નારાયણ મહાવરકર જતાવી શક્યા. આંગ્રેજીય પછીને વિશે એમ કહેવાય છે કે એ ન્યારે બધ જુએ છે ત્યારે પોતાનું મોં રેતીમાં સંતાડે છે અને પછી બધ નથી એમ માની લે છે અને છેવટે લેરામ જાય છે. પ્રેસ એક્ટ કરીને સરકારે પોતાની

પ્રેસ એક્ટ
અને પ્રબળન

દશા ઔચ્છ્રીય પદ્ધતિના જેવી કરી મુકી છે. જો લોકોની વૃત્તિ સરકાર પ્રત્યે ખરાબ હોય તો તે વૃત્તિ બતાવવાનું વાહન વર્તમાનપત્ર છે, તેને દાખવાથી કંઈ વૃત્તિ મુધરવાની નથી. વેળા પ્રેસ ઍક્ટને રાખી મુકવો એ વાયુશક્તી હવાનું દબાવું માપ વાના યંત્રને ભાગીને હવાની સ્થિતિ જાણવાનો પ્રયત્ન કરે તેના જેવું થયું. પ્રેસ ઍક્ટ દાખલ કરીને પ્રજાનો વાયુ કંઈ દિશામાં વહે છે, કેવો છે, એ જાણવાનું યંત્ર સરકારે જોખમ કરી મેલેલું છે અને તેથી પ્રજાવૃત્તિ બરોબર જાણવા સરકાર અશક્ત થઈ ગયેલ છે. તેથી પ્રેસ ઍક્ટને રદ કરવો એ જ સરકારનું કર્તવ્ય છે. અને તે રદ કરાવવા પ્રયત્ન કરવો એ પ્રજાની ફરજ છે.

પણ સરકારની જે વૃત્તિ પ્રેસ ઍક્ટ ગણવામાં રહેલી છે તે જ વૃત્તિનો ભોગ મિ. હોર્નિંગેન થઈ પડેલા છે. પ્રજામત ચોકબો જાહેર થાય એ સરકાર સહન કરી શકતી નથી. તેથી પ્રજામતને ઘણી દૃઢતાથી જાહેર કરનાર મિ. હોર્નિંગેનને પણ સહન કરી શકી નથી. મિ. હોર્નિંગેન પ્રજામતને કેળવવામાં જે શક્તિ બતાવી છે તે થોડા જ બતાવી શક્યા છે. તેમણે પ્રજામાં જે જુરસો રેડ્યો છે તેવો જુરસો થોડા જ રેડી શક્યા છે. પણ મિ. હોર્નિંગેનની શક્તિ ભલે તેની ન હો, તોપણ કેવળ આપપદ્ધતિ જ વિચાર કરતાં મિ. હોર્નિંગેનની ઉપર કંઈ ગુન્હો સિદ્ધ થયો નથી. તોયે કેવળ એટલાએ સંગ્રહ તેમને હિંદુસ્તાન બહાર રાખી શકે એ પ્રજા કદી સહન ન કરી શકે. મિ. હોર્નિંગેનની પદ્ધતિ અને મતોની સાથે મળનાર જ તેમને છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરી શકે એવું કશું જ નથી. તેમની સાથે અમને મતભેદનાં ઘણાંયે કારણો હોય છે. તેમની ભાષા ઘણી વેળા જોઈએ તેના કરતા વધારે આકરી હોય છે તેમ છતાં તેમને હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થવાનો હક ખીજીઓના જેટલો જ હોવો જોઈએ એ વિષે અમારા મનમાં બરાબે શંકા નથી. તેથી મજબૂત સભાએ મિ. હોર્નિંગેનને વિષે જે ઠરાવ કર્યો છે તેને અમે વધારી લઈએ છીએ, એટલું જ નહિ પણ તેમને પાઠા લાવવાનું આ આદેશન ભરી રહે અને તેઓની સામેના લુકેશી મુજબની સરકાર ખેંચી લે તેમ કરવાને સારૂ પ્રજાએ આપના ઉપાયો લેવા જોઈએ એમ અમે માનીએ છીએ. એ જ સભામાં ત્રીજો ઠરાવ એવો પસાર થયો કે જે જે પ્રેસની પાસે જામીનગીરી વગેરે લેવામાં આવ્યાં છે તે પાઠા આપી દેવાં જોઈએ. આ ત્રણે બાબત ઉપર સરકાર ધ્યાન આપશે એની અમારી ઉમેદ છે.

છાપખાનાનો કાયદો

જે માણસે આ કાયદાને રદ કરાવવાને સીધી વધારે મથન કર્યું છે એ અર્દાબા આજ હાજર નથી, એ પ્રભને તેમજ સરકારને શરમાવે એવી બીના છે. ભાઈ હોર્નિંગને ને હિંદમાં પાછા આવવા દેવાની વાત કોરાણે મૂકી આ કાયદાને રદ કરવાને હદાધિ સરકાર તૈયાર થઈ નય તોપણ મને ખાતરી છે કે હિંદની પ્રજા તો તે ન સ્વીકારે. પ્રભમતને જાહેર ફરનાર છાપાંઓ ન હોય તો સરકારને પ્રભમતની શી રીતે ખબર પડે એ ન મને સવાલ થયાં કરે છે. સ્વતંત્ર છાપાંઓની ગેરહાજરીને લીધે સરકારને સી. આઈ. ડી. પર વિશ્વાસ રાખવો પડે છે. પ્રજા તેથી સરકારને વિનંતિ કરે છે કે સી. આઈ. ડી. પરનો આ બોલો જો સરકારને હવકો કરવો હોય, સ્વતંત્ર છાપાં હિંદમાં જોવાની સરકારની ખ્વાહેશ હોય અને પ્રભના સહકારની જો સરકારને જરૂર હોય તો પ્રભમતના પ્રતિનિધિરૂપ છાપાંઓને મોટી હુકો નહિ દેવાનો જોયો. હવાનું કબાણુ માપવાનું થતું તોમી નાંખી હવાના કબાણુનું માપ લેનાર વાણુશાહીના એવી હાથ સરકારની સ્થિતિ થઈ પડી છે.

રદ થવો
જોઈયે

આ કાયદો રદ કરાવવાને કૃત્ર પત્રકારોએ નહિ, પણ સમસ્ત પ્રભજને પર જોસથી આદેશન કર્યું જોઈયે. પત્રકારની વિતાંઓનું અને પિટંગણુઆનું જો હું બ્યાન કરવા બેસું તો મોટું મહાભારત ભરાઈ નય. ફેટલીક વાર લોકો પારા વખાણુ કરે છે, ફેટલીક વાર મને ગાળો પણ આંટે છે; ફેટલીક વાર અધિકારીઓના ખચાવ કરે છે, ફેટલીક વાર એમની ઝાટકણી પણ ફાટે છે. આ બધાંમાંથી ચોખા કુશળી જુદા કરવાનું કામ પત્રકારોનું છે. પ્રભને કપચોખી સર્જી બાબતો પર પ્રકાશ પાડવો એ હરેક પત્રકારની ફરજ છે. પણ પ્રભને નિકપચોખી એક પણ વિશેષણ પોતાના પત્રમાં દાખવ ન થવા જેવું એ છાપખાનાનાં કાયદાને રદ કરવાનો અકસીરમાં અર્દસીર ઉપાય છે.

અકસીરમાં
અકસીર
ઉપાય

તા. ૨૧-૩-૧૯૨૦

ખિલાફત

ખિલાફતનો સવાલ જોટલો મંબીર છે તેટલો જ સુંદર છે. મંબીર છે, કેમકે તેમાં આડ કરોડ મુસલમાનોની અને તેથી સમસ્ત ભારતવર્ષની શાંતિ છપાઈ છે. સુંદર છે, કેમકે તેનો નિકાલ કરવામાં જો મુસલમાનો ડહાપણુ

મંબીર અને
સુંદર સવાલ

• હિન્દી પ્રેસ એસોસીએશનના આગ્રય વખે મુંબઈમાં અબેલી સભામાં પ્રેસ બંદ રદ કરવાનો ઠરાવ રજુ કરતાં કાગેશા ઉદ્યોગ: તા. ૫-૩-૨૦

વાપરે તો તેઓની શુદ્ધ સત્તા વધે, અને હિંદુસ્તાન શુદ્ધ સામ્રાજ્ય ભોગવે. હિંદુસલમાન ઉભયમા એકતા, જોર, નીતિ વધે અને અંગ્રેજો પણ આપણને હલકા ગણે છે તે આપણને હલકા ગણાતા અટકે. બાધખંધી સરખાની વચ્ચે જ થઈ શકે. અંગ્રેજો આપણને સરખા ગણતા નથી. આપણે આપણને તેઓના કરતાં ઉતરતા માનીએ છીએ. એટલે આપણે હિંદુસલમાન આ સવાલનો પ્રયોગ લાવી ત્રણે એકસરખા થઈ શકીએ છીએ.

તલવાર માણસોને એકસરખા કરે છે. એક ખીજ પાડાની જેમ ખૂબ લડી બને થાકે એટલે એકખીજને સલામ કરી બાધખંધ બને છે. જો કોઈ નખખાઈ બતાવે તો હલકા બને છે. અથવા એકખીજની સામે શરીરખજ નહિ વાપરીને આત્મ-ખજ વાપરી ખીજનો ઉપરી બને છે. એ ઉપરીપણું બીકને લઈને નહિ પણ ગ્રેમને લઈને સ્વીકારાય છે તેથી બન્ને એકસરખા થઈ રહે છે. ખીજને આપણા કરતાં નીતિમાં બળીઓ માનીએ તેમા આપણી હલકાઈ નથી મનાતી. ખીજો નીતિમા આગળ વધ્યો હોય તેમાં ગર્વ નથી કરતો. એટલે જ બન્ને એકખીજ પ્રત્યે માનની નજરથી વર્તે છે. આપણે તલવારથી અંગ્રેજને બળવાનો વિચાર જ છોડી દેવો ધટે છે.

આપણે તે બળ ન જ વાપરી શકીએ એમ હું નથી મનાવતો. પણ તે બળ વાપરવા સાઠ આપણે દબ, જૂઠાણું, દગો વગેરે વાપરવાં પડશે, અને ત્યારે પણ અનેક પ્રકારની ખીજ મિથ્યા કુશળતા મેળવવી પડશે. તેઓની જોડે મુકાબલો કરી બન્ને હાફ ત્યાં લગી બન્નેએ લડ્યા કરવું પડશે. આવો પ્રસંગ જ તેઓ ઝેઝે નહિ આવવા દે એવો મનુષ્યમનિનો ગ્વભાવ છે. અસલ જમાનામાં પણ લડવા નીકળાઓ છૂપી ગંડેતી, અહંકારી પોતાની અહંતાનાં સાધનો એકાએક ખીજને નથી ગોપનો. શસ્ત્રખજમાં અહંકાર હોય જ. એટલે આપણે જો શસ્ત્રખજથી એક થવા માગતા હોઈએ તો આપણે તેઓના પગજવની અપ્પીએ પહોંચીએ ત્યાં લગી આપણે મથવું પડશે અને અંતે આપણે દરમન બનવું જી! આમ ખિલાફતનો ઉદ્દેશ આવે ?

લડાઈ કરવાની યોગ્યતા અથવા અયોગ્યતાનો વિચાર મેલી દઈ આપણે જો માત્ર પરિણામનો વિચાર કરીએ તો આપણને માલમ પડશે કે શસ્ત્રખજથી મવાલનો દુરયો નહિ જ થાય. ખિલાફતની લડાઈ કેવળ અંગ્રેજોની જોડે નથી. એ લડાઈ ખ્રિસ્તી અને મુસલમાનોની વચ્ચે છે. ખ્રિસ્તી ઘણા એકનિત છે. તેઓએ લડાઈની કળામાં બહુ તાલીમ મેળવી છે. તેમની સાથે લડાઈમાં મુકાબલો કરવાને આવે તો મુસલમાનો નૈવાર નથી. હિંદના મુસલમાનો તો રૂપટ રીને નથી, અને હિંદુ લડાઈના

મુકાબલામાં તેઓની જોડે ન હતી શકે. આવી સ્થિતિમાં, મુસલમાનોએ લડીને પિલાઈતના સવાલનો શરૂઆત લાવ્યો એ દુનવી વિચારે લગભગ અસકલ્ય લાગે છે.

‘ખુદા આહે સો કરે’ એ વાક્ય લડાઈનો મુકાબલો કરનાર નહિ વાંપરી શકે, એ વાંક્ય તો નીતિનો મુકાબલો કરનાર જ વાંપરી શકે, કેમકે નીતિનાં મુકાબલામાં હાર તો છે જ નહિ. શુદ્ધ સાધનો વાપરનારો તકદીર ‘ઉપર’ હાથ મુકી શકે, પણ મેલાં સાધન વાપરનારને તેમ કરવાનો અધિકાર જ નથી. જ્યારે જોઈને કુવામાં હુસકો મારનાર હથિરનું નામ વગોવે તો તેની સગ તેને તુરંત મળે, તે અકાળ મેલુને વશ થાય. દારૂનો શીશો ખાલી કરનાર ‘ખુદાને નીશા મડાવેલો હોય તો બશે મડાવે’ એવો ખટનાદ કરે તો તેને દુનિયા હમે. નીતિના પ્રયોગમાં આપણે ધંધર ઉપર અખંડ બરોસો રાખીએ છીએ કેમકે આપણે જાણીએ છીએ કે નીતિનું પરિણામ કુશળ જ છે. શત્રુજાણીઓ પોતાના શત્રુ પર વિશ્વાસ રાખે છે ને શત્રુ દ્વારા જય ત્યારે ‘બીણુ’ કહે છે—દારૂડીઓ જેમ દારૂના નીશા ખેદ કરવાપણા પર વિશ્વાસ રાખે છે તેમ.

ગત્તવળ અને ધંધરબધી

પણ જો હિંદુમુસલમાન બંને સત્યાગ્રહ રૂપી દિવ્ય શસ્ત્ર ધારણ કરે તો તો વિજય છે. હિંદુમુસલમાન ખ્રિસ્તીના અન્યાયના ભાગ ન લે તો તેને કેણું હરાવનાર છે? મુસલમાનો પોતા પર યતા અન્યાયોમાં ભાગ નહિ લે તો ખુદાનો ક્રોધ છે કે તે ન જ હારે, તેથી જ મેં કહ્યું છે કે અંગ્રેજોને આપણે અન્યાયી પગલાંમાં મદદ ન કરવી એ આપણો હક છે, એ આપણી ધરજ છે. એ ધરજ અદા કરીને જ મુસલમાનો પોતાના ધર્મ ઉપર યથા રહેલ હુમલામાંથી બચી શકે છે.

ગત્યામહત્વ દિવ્ય શસ્ત્ર

હવે વિવાદના મજૂરપણે પિલાઈત વિશે વિચારો જહાર પાડ્યા છે એ જરા વિચારીયે. તેનું તારણ અગે ખીજ જગ્યાએ આપ્યું છે. તે પ્રશ્ન કહે છે કે મુસલમાની સત્તાના લાગણ પડવા જ જોઈયે. મુસલમાનો જ એ ગાળે છે. તેની સામે હિંદુસ્તાનના મુસલમાનો કેમ યથા શકે? આરબો ઑટોમન સાથે ન રહેવા માગે તો શું તેને જોરશુલભથી ઑટોમન સાથે રાખવા? આનો જવાબ હું સત્યાગ્રહી તરીકે તુરંત આપી શકું. હું આરબોની સ્વતંત્રતા છીનવવા નથી માગતો, તેઓ સ્વતંત્ર થાય પણ હકુમત ખલીફાની કબજા કરે, પાક જગ્યાએનો કબજો ખલીફાના હાથમાં રહે. આટલું ન થાય તો હું બંધે લડાઈ ન કરું, પણ હું હલકું થવામાં મદદ પણ ન કરું. મારી મદદ વિના તે અન્યાય ન બને. જો દરેક હિંદુમુસલમાન સરકારી નોકરી છોડી દે તો શું થાય? મા તો અંગ્રેજોએ હિંદુસ્તાન છોડવું પડે અથવા તેઓએ

આરબોની સ્વતંત્રતાનું શું?

આપણું ધાર્યું કરવું જ પડે. એટલે મારી ધારણાઓ લોકકર્મત શુદ્ધ રહે તે જોવવા પૂરતી જ રાહ જોવાની ધીરજ રાખવાની જરૂર છે. અત્યારની જાગૃતિનો મુસલમાનો સદુપયોગ કરશે કે દુરુપયોગ કરશે? મુસલમાનો જ પોતાના શત્રુ-બંધનને અથવા મિત્ર, ધર્મર તેમને સન્મતિ આપો ને તેઓને હિંદુ પૂજી મદદ કરી શકે એવી સ્થિતિ તેઓ જાળવે.

તા. ૨૮-૩-૧૯૨૦

હિંસા વિ. અહિંસા

ખિલાફતનો દિવસ આવ્યો અને ગયો. સત્યાગ્રહના અર્થાત્ સવિનય ભંગના નહિ પણ સત્ય અને અહિંસાના સંપૂર્ણ વિનયનો તે શુભ દિવસ હતો. ૧૯મીની હડતાળ પૂરેપૂરી મરજ્યાત હતી, દારણુકે તેને માટે બધી ચળવળ તે દિવસ પહેલા જ પૂરી કરવામાં આવી હતી. મીલમજૂરોને હડતાળમાં ન જોડવામાં ખિલાફત કમિટીએ અહ્યુત સંયમ દેખાડ્યો છે. તે દિવસની કુશળ વ્યવસ્થા કરવા માટે અને મરજ્યાત ધારણુ ચોક્કસ રીતે સ્વીકારવા માટે કમિટીને હંચામાં હંચું માન થતું છે. જો પ્રજા ૧૯મી જેની તાલીમ અને સંયમ દાખવે અને તેમાં તેટલું જ સ્વાર્થત્યાગનું તત્વ ઉમેરે તો ખિલાફત સમયની આપણી આશાઓ સફળ થવામાં કંઈ અંતરાય આવે નહિ. આળસુઓને કંઈ કામધંધો ન હોય તેવે દિવસે મુસલમાન કેમના ઝનુની સ્વભાવના લોકો ખગ જીમરના વિષયમાં ઉશ્કેરણેલા હોય ત્યારે ગાંધિ જીને એમ એક વસ્ત ઉપર કોઈ માનત નહિ. પણ જ્યારે પ્રાર્થના કરવાની હોય ત્યારે આળસ હોય જ નહિ. બધાને પ્રમાણવામાં આવ્યું હતું કે તમે ગુસ્સે ન થશો, પણ સત્યને ખાતર પ્રાર્થના કરજો. એ વાત ખરી છે કે સૌએ બરાબર પ્રાર્થના કરી ન હતી; પણ પ્રાર્થનાનો ભાવ સર્વત્ર ફેલાયેલો હતો. અને વેગ, ક્રોધ કે ઉશ્કેરણીના દરતા તે ભાવ વધારે પ્રધાન હતો. અને તેથી એ આશ્ચર્ય બન્યું કે સાધારણ દિવસે જેમ સૌ શાંતિ જાળવશે એમ ધારે એવી રીતે હડતાળને દિવસે થયું.

• ત્રીસ હજાર માણસોની મુજબની જંગી સભાનો દેખાવ જોવા જોવો હતો ને જે હજારો માણસોએ તાળીઓ પાડ્યા નિવાસ કે બીજાં કંઈ પણ લાગણીનાં ચિન્હો દેખાડ્યા સિવાય બાપણે સાંભળ્યા તેમના ચહેરા પર દુનિયા અંકાએલી હતી. આપણી સભાઓમાં હાવના જમાનાના ધોંધાટ, ઉશ્કેરણી અને ગરજાદને બદલે પ્રાચીન કાળના

જેની શાંતિ, નિશ્ચયમય અને વ્યવસ્થાનાં તત્ત્વ દાખલ કરવા માટે કાર્યકર્તાઓને હિંમત આપવા માટે માન ધરે છે. આગાનાં એક પ્રકારનાં તત્ત્વોથી સત્યાગ્રહને લાભકારી ગુણ કેળવાય છે અને ખીજાંથી ખુનામરૂપી ઉત્પન્ન થાય છે. અને આ જંગી મહાનો સદેશ અહિંસાનો છે, હિંસાનો નથી. હું આશા રાખું છું કે અધિકારીઓ દાલતની રિયતિનો ખોગ અર્થ નહિ કરે. તે દિવસના આખા સમારંભના તેમજ ફરતના પ્રથમ સાધન બાવની પણ તેઓ કરે કરશે એવી આશા રાખું છું. મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે આ દેશને કે સાત્રાજ્યને પ્રામાણિકપણે આદનાર કોઈ માણસ આ હરાવ વિષે વાંધો લઈ ચકશે જાહે. હું એવી પણ હમેદ રાખું છું કે આ ચળવળ જે દમથી આગળ વધતી જાય છે તે પણ તેઓ જરાજર નીરખશે. હું ધારું છું કે આપણી વચ્ચે જે અદ્ભુત ધીરજ, સંયમ અને વ્યવસ્થાના ગુણ ખીલી ગયા છે તેની પણ તેઓ યોગ્ય કરે કરશે અને તેઓ બ્રિટિશ સરકારને જણાવશે કે દેશમાં પરમ શાંતિ છે, પણ તેની પાછળ 'ના'નો જવાબ ન સ્વીકારવાનો કોઈ નિમિત્ત રહેશે છે. હું એવી આશા રાખું છું કે મયા એપ્રિલ મહિનાના જેવું પાપ મરકાર ફરીથી નહિ કરે અને અપમાન તથા પરાજય સિવાય બંધું સહેવાનો જે કોઈ આવેશ ઉત્પન્ન થશે છે તેને જીલ્લમથી દાખી દેવાની ફાકટ આશા નહિ રાખે.

લીજરલ લીગ જેવા પ્રતિષ્ઠિત મંડળે ઉતાવળે અને અગાડથી હડતાળને વખોડી કાઢી એ ઘણા ખેદની વાત છે. જે લોકો આટલા શોકથી પીડાતા હોય અને જેમના ઉપર નિરાશાનું વાદળ મુકામું હોય તેમની લાગણીઓને નિયમસર દર્શાવવાને કંઈ અવકાશ આપવો જોઈએ. આપણા મનના વિચારો વાતચીતમાં કે લખાણમાં દર્શાવનાં આપણે જીંદગી દતા તેથી જ તે વધારે તે વધારે હિંમત દતા, અને જાહેર પ્રમાણ રૂપી પ્રયત્ન સૂર્યની અને ખુશી હવાની અસર તેને ન પહોંચી તેથી તે હર્ષથી સડી ગયા અને પરિણામે ખુનામરૂપી છૂપી ચળવળ આપણા દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ. આજે ધ્વજરૂપથી આપણે તે દિવસને વટાવી ગયા છીએ. આપણે નિર્ભયપણે અને ખુશી રીતે તેમજ ખુલ્લાં કામ પર મુકામવાનું જે સંયમ મુકે છે તે સંયમથી વિચાર કરવાની, લખવાની અને બોલવાની હિંમત કરીએ છીએ. આ સત્ય પીછાનવાની અને જીંદગી સાવધાનતા કરતાં હિંમત કેટલી ચઢીપાતી છે તે વિચારવાની હું લીજરલ લીગના સભાસદોને તેમજ તેમના જેવા વિચાર ગ્રાહકો સૌને વિનંતી કરું છું. પ્રજાના ઉદ્ધારને સાર જે અસંખ્ય મરતો દરરોજ ક્રિયા થાય છે તેનું નિયમન કરવા તેઓ ચાહતા હોય, તરણ બારતના પ્રમુખાગણનાં હોવામાં હકનેર બાગ જેવા ધ્વજા હેલ્ય તો તેમણે જમાનાનાં

હિંમત અને
સંયમનો
પ્રસાર

લીજરલ લીગ
અને યુવાન
વર્ગ

ચિંજોનાની અવગણના કરવી ઘટતી નથી. જુવાન વર્ગના ઉમળકાને તેમણે તર-
છોડવા જોઈએ નહિ, તેમ તેમની ઉદ્ગતી આશાઓ અને મહેત્તાઓ પર હાથ પાણી
નાંખવું જોઈએ નહિ.. પણ તેમણે આ જુવાન, ઉત્સાહી, સ્વાર્થત્યાગી, મરણીયા
માણુસોના વધતા જતા લશ્કરના સેનાપતિ થવું જોઈએ.. તેમના પ્રત્યે સહાનુભૂતિ
રાખો, તેમના હૃદયના ધમકારાને ઝીલો અને તેનું નિયમન કરો-કારણકે દલીલોથી
તેમજ તેમની ખાનદાનીને ચેતવવાથી તેઓ વશ થાય છે-અને આપણા દેશને
માટે માથું આપે એવું તાલીમખાજ લશ્કર તમારી પાસે મેળુદ થશે. પણ જો
તેમને પોતાની અવગણના થયેલી જાણાશે, જો તેમને એમ લાગશે કે વધોત્તર
આજેવાનો તેમની જરૂરીયાતોને લક્ષમાં નહિ લે અને તેમને દોરશે નહિ, તો તેઓ
નિરાશ થશે, નિરાશાથી તેઓ સાહસિક બનશે અને પરિણામે બચકર વિનાશ
થશે. સત્યાગ્રહને માર્ગે અર્થાત્ કાયદાના ભંગને જ નહિ પણ સત્ય અને આહંસા-
ને માર્ગે હિંદુસ્તાનને દોરવાનો હાલના જોવો કોઈ પરમ સુંદર અવસર આવ્યો
હોય એમ મને યાદ નથી. આના સત્યાગ્રહના હારને અવકાશ જ નથી, અને જો
તેમાં કંઈ જૂલ થાય તો જૂલ કરનારને જ ખમવું પડે છે.

૬ કોર્ટનો સિરસ્કાર

અમદાવાદના સત્યાગ્રહી વજીલો સંબંધી ડિસ્ટ્રિક્ટ મેજિસ્ટ્રેટનો પત્ર અને તેની
ઉપર મારી દીધા પ્રસિદ્ધ કરવા માટે 'યંગ ઇન્ડિયા' ના તંત્રી અને પ્રકાશક ઉપર
માડવામાં આવેલા કેસની સુનાવણી લાંબા વખત પછી આખરે થઈ અને ચુકાદો
અપાયો. તંત્રી અને પ્રકાશક બન્નેને સખત ફપકો મળ્યા. પરંતુ અમારામાંથી
એકને કંઈ સજા કરવાનું કોર્ટને ઠીક ન લાગ્યું. ચુકાદા ઉપર હું વિચાર કરવા બેઠા
હું તે જોટલા માટે જ કે સત્યાગ્રહી તરીકે મારે તેમાંથી શી શીખામણ ગ્રહણ કરી
એ જાણવા હું આનુર છું.

જો મિત્રોએ કેવળ બંધુબાવથી ગૈરમન કોર્ટ માથું તેવું માનીપત્ર આપી દેવાની
મને સલાહ આપી હતી તેમને હું ખાતી આપવા છજું છું કે મારી જીદને લીધે નહિ,
પણ મારા જીવનનો એક મહાન સિદ્ધાન્ત જોખમમાં આવતો હતો તેથી જ મેં તેમની
સલાહનો ધનિકાર કર્યો હતો. મારે પત્રકારની સ્વતંત્રતા જાળવવી હતી અને તેમ

છતાં કાપદાને માન આપવું હતું. કાપદાને ને અર્થ હું સમજું નહું તે પ્રમાણે તો મેં કોર્ટને તિરસ્કાર બિલકુલ કર્યો નહોતો. પરંતુ મારા બચાવનો મોટામાં મોટો આધાર તો એ હતો કે આવે જ પ્રસંગે બિવિધમાં ફરીથી આવે જ મુન્દો ન કરવાને બંધાં સુધી હું તૈયાર ન હોઈ ત્યાં સુધી હું મારી માગી શકું જ નહિ; કારણકે હું માનું છું કે ખાતગીમાં તેમ જ કોર્ટમાં સાચા દિલથી જ મારી માગવી જોઈએ. તેની સાથે વળી કોર્ટ પ્રત્યે મારી એક ખીછા ધરજ હતી. વડા આપાધીશની સલાહને અંગીકાર ન કરવો એ મારે માટે નાનીમૂની વાત નહોતી; ખાસ કરીને એટલા માટે કે તેમણે મારી સાથે પત્રવ્યવહારમાં ઘણી જ મથા રાખી હતી. મારી દશા તો સુડી વચ્ચે સોપારીના જેવી બની. આથી મારે મારા બચાવમાં એક સજ્જ પદ્ય ન ઉચારવો, પણ નિષ્કપટપણે મારી સ્થિતિનો પૂરેપૂરો ખુલાસો કરવાને એક લખાણ રજૂ કરવું અને મારી સામે ચુકાદો આપવામાં આવે ત્યારે કોર્ટ મરજી મુજબ સજ્જ મને બક્ષે ધરમાવે એમ કહી દેવું, એવો મેં નિશ્ચય કર્યો. કોર્ટ પ્રત્યે લેશ પણ અનાદર બતાવવા હું ખુશી નહોતો તેમજ આ વાતની અર્થાં મારે તરફ ફેલાવવાની પણ મારી ઈચ્છા ન હતી, તેથી તેને જાહેર ન થવા દેવાને મેં ઘણી ચીવટ રાખી હતી; અને મેં આ મારી ન માગી તે એટલા જ માટે કે એકમાનથી મારી માગવી એ મારા અંતઃકરણથી વિરુદ્ધ છે.

હું માનું છું કે કાપદાના બગનો આ, સરસમા સરસ નમૂનો છે અને મને લાગે છે કે કોર્ટ મારા બચાવને સુંદર રીતે ઓળી લીધો છે અને મારા કહેવાતા નિરાદરની અંદર રહેલા નિનયને તેણે પીછાણ્યો છે. જસ્ટિસ માર્ટિને પોતાના દીવા જેવા ચુકાદામાં પ્રથમ કાપદાનું નિરૂપણ કર્યું છે અને પછી મારી વિરુદ્ધ નિર્ણય આપ્યો છે, છતાં પણ મારા કાર્યના અર્થિત્ય વિષે કંઈ દીકા કરવામાં તૈયારી આવી એ જોઈને હું તેમના તરફ આભારની લાગણી અનુભવું છું. જસ્ટિસ હેવર્ડના ચુકાદામાં મારા કાર્યને નિઃશસ્ત્ર અર્થાત્ સાદર પ્રતિકારના એક દૃષ્ટાંત રૂપે સ્વીકાર્યું છે અને લગભગ તે જ કારણથી કંઈ સજ્જ ન કરવાનું જણાવ્યું છે. આમ આ બાબતમાં સાદર નિરાદરના સિદ્ધાન્તનો લગભગ સંપૂર્ણ વિનય થયો છે. જો કાપદાનો બગ સાચા ભાવથી, માનપૂર્વક અને વિરોધની જ્ઞાતિ વિના કરવામાં આવે અને તે સમજ-પૂર્વક બંધાયેલા પાકા સિદ્ધાન્તના આધારે હોય, તેમાં અચૂક ન હોય અને સહુથી મુદ્દાની વાત એની પાછળ દેવ કે તિરસ્કારનો છાપો પડ્યું ન હોય તો જ તે શુદ્ધ સત્યાગ્રહ કહેવાય. હું નમ્રતાપૂર્વક જણાવું છું કે રા. દેશમજી અને મેં જે નિરાદર રજૂ કર્યો છે તેમાં આ બધાં તરફે સમાયેલાં છે.

આદર
નિરાદરનો
વિનય

નોંધ

કવિવર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આગમન

કવિશ્રી સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ગુજરાતમાં એક અઠવાડિયું ગાળશે એવી ખબર મળી ચુકી છે. તેમનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ તો આપણે તો જ કરી શકીએ એ આપણે તેમને શાંતિ આપી તેમની પાસેથી શીખવાનું છે તે શીખી લઈએ. તેમને બહુ જલસા પસંદ નથી તેમની વખીયત સારી રહેતી નથી. તેઓને નાશ જે સભાઓ કરવામાં આવે તેમાં કેવળ શાંતિની જરૂર છે. અવશ્યે તેમને પસંદ નથી. આ નિયમે થાદ રાખીને સુરત ભરત તેઓ જઈ શકશે એમ અમે માનીએ છીએ તેમને સારામાં સારું માન કેમ આપી શકાય ? તેમના સાહસને આર્થિક મદદ આપીને. તેમને શાંતિનિકેતન આશ્રમ ઉપર અને ત્યાં ચાલતી શાળા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રેમ છે. આશ્રમ તેમના પિતાશ્રીએ સ્થાપ્યું છે, શાળા પોતે સ્થાપી છે. તેનું ખર્ચ પોતાને મળતી મદદથી ચલાવે છે. પોતાના પૈસા પણ તેમણે આ સાહસમાં વાપર્યા છે. જ્યારે તેમણે મદ્રાસમાં ગયે વરસે મુઆફરી કરી હતી ત્યારે દરેક જગ્યાએથી તેમને શાંતિનિકેતનને સારું ભેટો કરવામાં આવી હતી. અમે માનીએ છીએ કે આવું કંઈક ગુજરાતમાંયે થાય તો શોભી નીકળશે. અમારી ઉમેદ છે કે દરેક સ્થળે જ્યાં તેમની પદચામણી થાય ત્યાં ઉપરની વાત ધ્યાનમાં રાખવાના આવશે.

વફાદારીની શરત

આજના દિવસે જળવાયેલી શાંતિ માટે હું કાર્યવાહકોને મુશ્કેલીમાં આપું છું. શીઆ, સુન્ની, હિંદુ, પગસી સર્વને અને એ-ત્ર થયેલા લોક મને આનંદ થાય છે. હિંદુઓએ પોતાની દુકાનો અને દાપટ મારફત બાંધ રાખી સાબીત કરી ખતાવ્યું છે કે મુસલમાન બાઈઓની માગણી સાથે એઓ સંમત છે. વિવાદમાં અત્યારે ઉભી થયેલી વિરોધી ચળવળથી આપણાં હૃદય પર પડેલા ધા તો ત્યારે રૂઆરૂ કે જ્યારે સંપૂર્ણ ન્યાયનો આપણને સાક્ષાત્કાર થશે.

હિંદુઓ સંપૂર્ણ અનુલભ છતાં હોર્ડ કર્જન જેવા શુદ્ધરથ પછુ આ ચળવળમાં ભાગ લે એ ખરેખર આશ્ચર્યજનક છે. મિ. મોન્ટેગ્યુ તો આપણે માટે મહેનત કરી રહ્યા છે. અંગ્રેજ સરકાર સત્ય અને ન્યાયની ધન ફરકાવે અને આપણને અપાયલાં વચન પાળી

* મુંબઈમાં એક મંત્રવર સભા નમસ્ક * અિવાજીત વિધેની મુસલમાનોની માગણીને ગંધીસર નહિ થાય તો હિન્દીઓની વફાદારીને એંચ પકોંચશે અને સરકાર સાથે અમારો સંબંધ બંધ થશે' એ મનવળનો દગલ રંગ કરતાં કહેલા ઉદ્ગાર; તા. ૧૮-૩-૨૦

મતાને એ આપણે ઉંજીયે છીએ. સરકાર પ્રત્યે હું જરૂર વફાદાર છું; પરંતુ મારા ફેરામણુઓમાંથી કોઈને પણ અન્યાય થાય, એએની ધાર્મિક, માનવીઓનો અસ્વીકાર થાય અને મારી વફાદારી કાયમ રહે એ ન બને. હું તો હંમત આપી નથી છેડતો, પરંતુ આપણી માગણી પર ધ્યાન ન અપાય અને મારી આરા નિરાશામાં ફેરવાય તો પ્રભુ બલે કે આપણી આ મુંદર બૂન પર શા શા બનાવો બનશે. આપણે એટલું તો બહુચિંતી છીએ કે આપણને ને અન્યાય નહિ મળે તો સરકાર અને પ્રજામાં અગાંતિ જ ફેલાશે.

આપણા આ પવિત્ર કાર્યમાં 'પુનામરજીને અવકાશ ન હોવો જોઈએ' તિરસ્કારને પ્રેમથી જ આપણે કહીએ જોઈએ. પરંતુ મુસલમાન બાઈઓ સ્પષ્ટ વાત કરવા ઉચ્છે છે. એએને કાંઈ પણ છાતું નથી રાખતું. આથી કેટલાક બાઈઓએ તથાબું કે તે શાંતિથી કાર્ય કરતાં છતાં આપણે ઇચ્છિત પ્રાપ્ત ન થીએ તો કુદાનમા ફરમાવેલી રીત અનુસાર કરવા આપણને ફર હોવી જોઈએ. આ ફરમાન એવું છે કે ત્યારે તેઓનાં ધર્મ પર હલ્લો કરવામાં આવે ત્યારે તેઓએ એ ફેરા જ છેડી દેવો જોઈએ, અથવા સ્વેચ્છા દરનાર સામે મુઘ્ઘ કરતું જોડે એટલે એ સ્પષ્ટ તરી આવે છે કે તે કાંઈ પપ્પુ સતોષકરક નીવેડો ન થાય તો છેવટે પુનામરજી ફેરાય. પ્રભુ આ ફેરા ન લાવે !

મુસલમાનોની જાડી લાગણી અંગેને જે સમજી શકો અને આ સવાલમાં ન્યાયની આવશ્યકતા વિચારી શકો તો સૌ સારાં વાતો કરો હું આપા રાખું છું કે સરકાર હવે એમ નહિ સમજે કે હિંદ બાળક છે. અંગેને આવા જ ચલેગીમાં મુનય અને એએને જેવી લાગણી થાય તેની જ લાગણી મુસલમાનોને પણ થાય એ અવાધિક છે.

૧ સત્યાગ્રહનું અઠવાડિયું

આવતી ૬ ફીથી ૧૩મી મુંબીના પવિત્ર રાષ્ટ્રીય અઠવાડિયાના કાર્યક્રમમાં 'અપવાસ અને પ્રાર્થનાને હું અગ્રસ્થાન આપું છું' આપણા પ્રજાજીવનોના વિકાસ કરવાને માટે આ એની કેટલી જરૂર છે એ વિષે હું ખૂબ જોગી ચુક્યો છું. આ ખુલું મેં મારા અંગત અનુભવ પરથી જ કહ્યું છે. પરંતુ હાલ એક ગિરને આ પ્રાર્થનાની બાબત પર જ લખના મને અંગેને કવિ ટેનીમનની એક મુંદર કવિતા હાથ લાગી છે. પ્રાર્થનાની શક્તિ પર લોકોના વિશ્વાસ એમે એવી ઉમેદથી હું એ રત્ન વાચકોને ભેટ કરું છું:—

'દુનિયાને સ્વપ્નમાં પણ અપાવ ન દેવ એવી કાળી ચીજ આપણે પ્રાર્થનાથી જેળવી શકી છીએ. તેથી કુવારાનાં જાળી મારેક મારે સાર તારા સપનું અંધુ દિનરાત કરવા દે. ને હંથરને પીછાનીને પણ પોતાને સાર તેમજ પોતાના મિત્રોને સાર એ હાથ જોડીને

પુનામરજીનો
અથ

પ્રાર્થનાવિષે
ટેનીમન

તેઓ પ્રાર્થના ન કરે તો અધિકારમય હવન ગાળતાં પશુમાં અને મનુષ્યમાં ફેર શો? આમ સારી આલમ દરેક રીતે ચોનાની સાંકળથી પ્રભુને ગરણે સંકળાયેલી છે. ”

હિંદુસ્તાનના મારા પ્રવાસ દરમિયાન મને દરેક ધર્મના મનુષ્યો સાથે. ફરવાનો અને હળરો સ્ત્રીઓ અને વિદ્યાર્થીઓનાં સમાગમમાં આવવાનો પ્રસંગ મળ્યો છે. તેઓની સાથે આપણા પ્રજ્ઞાપ્રાય પ્રજો પર મેં ખૂબ ઉત્સાહથી ચર્ચા ચલાવી છે. હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો છું કે આપણે હજુ આપણી પ્રજ્ઞાપ્રાય પરિસ્થિતિને પૂરેપૂરી પારખી શક્યા નથી. આ પરિસ્થિતિને પારખવા જેટલી તાલીમ જ આપણને નથી મળી; અને હું કહેવાની હિંમત ધરું છું કે આપણોગ, નમ્રતા અને કર્મ-બળ કેળવવા સારું નિષ્ઠતી તાલીમ મેળવવાને અપવાસ અને પ્રાર્થના જેવું બીજું એક પણ સાધન નથી. આ ગુણો સિવાય ખરી પ્રગતિ થઈ શકે જ નહિ. હું આથી આશા રાખું છું કે આખા હિંદુસ્તાનમાં સત્યાગ્રહનું આદવાડિયું ખરાં જાગરની પ્રાર્થના અને અપવાસ કરવામાં પસાર થશે.

આ આદવાડિયામાં સત્યાગ્રહના એક અંગને—કાયદાના સચિનય ભંગને હું મહત્ત્વ આપવા નથી ઇચ્છતો. સત્ય અને અહિંસા પર ખૂબ વિચાર કરવાની અને તેની શક્તિ પારખવાની સૂચના કરવાનું હું પસંદ કરું છું. જો આપણે બધા સત્ય અને અહિંસાના સનાતન સિદ્ધાન્ત અનુસાર આપણું હવન ગાળતા થઈશું તો શાંત કે બીજી જાતના કોઈ અવરોધની આપણને જરૂર નહિ રહે.

વિરોધની સામે ત્યારે અમુક ગાળણે સત્યનું અવલંબન કરવા પ્રયત્નશીલ થાય છે ત્યારે શાંત અવરોધ જન્મ પામે છે. સત્ય શું છે, શાંત અવરોધ કરીને પણ સત્યનું પાલન કેમ કરવું અને સત્યને માટે મરતાં ખુનામરક્ષાથી મુક્ત શી રીતે રહેવાય એ બંધનુ મુશ્કેલ છે, છતાં નાતજાત અને યજ્ઞના ભેદ સિવાય સૌએ મળીને પ્રજાની ઉન્નતિ અર્થે ઉત્તરવવાના આદવાડિયામાં સચિનયનિરાદર કરવાની સલાહ આપવી લયિન છે કે કેમ એ માટે મનભેદ હોઈ શકે.

૬ઠ્ઠી અને ૧૩મી તારીખે પ્રાર્થના અને અપવાસ ઉપરાંત આપણે જલિયાંવાલા બાગના રમારક માટે નાણાં એકઠાં કરવાનાં છે. મારી ઉમેદ છે કે દરેક જિલ્લામાં, ગામમાં અને શહેરમાં આ માટે સંપૂર્ણ યોજના ઘડાઈ રહેશે.

આપણી પ્રવૃત્તિના ત્રીજા ભાગ સમસ્ત હિંદમાં આ આદવાડિયા દરમિયાન નિયત કરેલ સમયે સભા ભરવાનો છે. સત્યાગ્રહની ચળવળના કારણસર રોલેટ કાયદા માટે, હિન્દુઓના સાથથી હિંદુમુસલમાનના ઐક્ય પર વજબે પડનાર ખિલાફતના સવાધ

માટે અને નસિયાંવાલા બાગને માટે આ સભાઓમાં ઠરાવ પસાર કરવાની મેં દર-
ખાસ્ત કરી છે. લશ્કરી કાયદાના અમલકરમિયાન જે એકાદાં કૃત્યો થયાં અને જેની
શરૂઆત લશ્કરી કાયદો બહાર થતાં પહેલાં જ ૧૩મી તારીખની બેઠાપદે કતલથી
થઈ મુકી હતી તેના કુદૃષ્ટ્યો જરી થવા ન પામે એવાં પગલાં લેવા ૧૩મી તારીખે
નસિયાંવાલા બાગના ઠરાવથી સરકારને વિનવિ કરવાની છે. હું નીચે મુજબ ઠરાવો
કરવા અચ્છું છું :-

૧મી એપ્રિલ માટે

(૧).....ના સહેરીઓની આ સભા ચોતાનો દટ મત બહાર કઢે છે
કે ત્યાં મુખી રેલિટ કાયદો રદ કરવામાં નહિ આવે ત્યાં મુખી અમારામાં સંતિ ફેલાવાની
જ નથી અને એટલા માટે સરકારને અમારી વિનવિ છે કે પહેલી તકે એમણે એ કાયદો
રદ કરવો.

૨મી એપ્રિલ માટે

(૨).....ના હિંદુ, મુસલમાન, અને ખીન વતનીઓ આજ રાખે છે કે
દિંદના મુસલમાનોની ન્યાયી માગણી મુજબ અને નામદાર સહેનસાદના પ્રધાનોના બંધાર
વચ્ચેના મુજબ ખિલાફતના સવાવનો નિર્ણય કરવામાં આવશે અને આ સભા એવો મત બહાર
કઢે છે કે જે આ સવાવનો આથી ઉવટો નિર્ણય કરવામાં આવશે તેો ત્યાં મુખી અપાયેલાં
વચ્ચેના પાલવામાં નહિ આવે અને મુસલમાનોની લાગણીઓ સંતોષવામાં નહિ આવે ત્યાં
મુખી અગર સાથે સહકાર બંધ કરવાની દરેક હિંદીની ફરજ થ; પડશે

૧૩મી એપ્રિલ માટે

(૩).....ના વતનીઓની આ સભાનો એવો મત છે કે જે કે સખત ઉદ્દેશની
પછી પણ લોકોમાં અમૃતસરના અત્યાચારો પખોટવાયોગ્ય છે તેપણ જનરલ કાયર
ચેતવણી આપ્યા સિવાય નિર્દોષ, હથિયારરહિત અને ખીન કોર્પસનું બચાવ
સિવાયના જલિયાવાલા બાગના લોકોની ઘરાંદોપૂર્વક કંદેલી કતલ એક અપૂર્વ ઘોર કૃત્ય છે;
અને આ અને લશ્કરી કાયદાના અમલ દરમિયાન પંજાબના ખીન જવાબદાર અધિકારી-
ઓને કોયે થયેલાં આવા ખીન ઘોર કર્મો ફરી ન થવા પામે એવાં પમદા પરી સરકાર
લેશે અને હિંદી રાષ્ટ્રીય સમાજી પંજાબની સજ કમિટીની બલામબો પૂરેપૂરી સ્વીકારશે
એવી અમારી આશા છે.

સત્યાગ્રહ સપ્તાહ-ચોડાક વિચારો

આ રાષ્ટ્રીય અઘવાડિયું હવે ચોડા જ દિવસમાં આવી પહોંચશે. જે પ્રસંગનું એ સ્મારક છે તે પ્રસંગને છાજે એવી રીતે એ ઉજવાશે એવો અમને વિશ્વાસ છે. જેનું માપ નીકળી શકે અને જેનાથી આપણી ધમશ અને પળાય માટેની લાગણીની સખત કસોટી થશે એવું મુખ્ય કામ તો ગયા એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે મરણ પામેલા ધર્મવીરોનું સ્મરણ કાયમ કરવાને કરવાના સ્મારક માટે શબો લેખી કરવાનું છે. જે યોગ્ય કાર્યકર્તાઓ મળી આવે તો ત્રીસ દિવસની વસ્તીમાથી દર લાખ રૂપિયા એકલા કરવા એ મોટું કામ નથી. જે પૈસાદાર અને જાણીતા લોકોએ અને બહેનો આ કાર્ય હાથ ધરે તો આ અઘવાડિયામાં એ જરૂર પૂરું કરી શકાય. દરેક પ્રાન્તમાંથી પ્રમાણમાં પૈસા લેવા કરવા એ જ યોગ્ય છે. છતાં દરેક પ્રાન્તના લોકોએ પોતાના શાળા કરતા અને તેટલું વધારે એકઠું કરવાનો પ્રયત્ન કરવો ધટે છે. આપણે જે વધારે રકમ એકઠી કરીશું તો કશીયે અડચણ નથી. દર લાખ એ તો વધારેમાં વધારે નહિ, પણ ઓછામાં ઓછી રકમ છે. આથી દરેક જણ ઉદારતાથી પૈસા આપશે એવી આશા છે.

*

*

*

સાગ પત્રી અપવાસ અને પ્રાર્થના છે. આ અસલી ગિવાજ છે. શુદ્ધ અપવાસથી શરીર, મન અને આત્માની શુદ્ધિ થાય છે. અપવાસથી દેહને કટ થાય છે અને એટલે દેહને આત્મા સુકત થાય છે. શુદ્ધ હૃદયની પ્રાર્થનામાં ચમત્કાર મહેસો છે એ દ્વારા આત્મા પોતાની વધારે અને વધારે શુદ્ધિ માટે ઝખ્યા કરે છે. આ રીતે મેળવેલી શુદ્ધિનો કાષ્ઠ ઉપા કામમાં ઉપયોગ થાય સારે તે પ્રાર્થના કહેવાય. ગાયત્રીનો હાલ જે પ્રમાણે ઉપયોગ કરવામાં આવે છે અને રોગીનો રોગ દાદવાને સાર ગાયત્રીનો જે જપ કરવામાં આવે છે તે પ્રાર્થનાના અમારા આ અર્થને પુષ્ટિ આપે છે. પ્રજાની મુશ્કેલી અને આશનને સમયે દીન હૃદયે તન્મયતાથી અને સમજૂતીને એ જ ગાયત્રીનો જપ કરવામાં આવે તો સંકટને વિખેરી નાખવાને માટે એના જેવું એક પણ સખળ શબ્દ નથી. ગાયત્રીનો જપ કરવો, નિમાજ પઢી કે પ્રાર્થના કરી એ બધું તો અજ્ઞાન અને ભ્રાણા લોકોને માટે છે અને એ એમના વડેમ છે, એમ માનવું એ મોટામાં મોટી ભૂલ છે. અપવાસ અને પ્રાર્થના એ આત્માની શુદ્ધિ માટેનો સૌથી સરસ રસ્તો છે. જેથી આપણા આત્માની શુદ્ધિ થાય છે તેથી આપણે ધર્મ પણ આપણે

અવરથ વધારે સારી રીતે જાળરી શકાયે છાયે અને આપણા લક્ષ્યસ્થાનની પણ સમીપ આવતા જાયે છાયે. આથી જો કેટલીક વાર અપવાસ અને પ્રાર્થના ફોગટ માલુમ પડે તો તેમાં કાંઈ પણ છે નહિ એમ નથી, પરંતુ તેની પાછળ યોગ્ય ટુચિ નથી તેને લીધે.

ધણાહોડો જન્માષ્ટમીને દિવસે કરે છે તેમ જો કોઈ માણસ આખો દિવસ અપવાસ કરીને જુગાર રમવામાં ગાળે તો સ્વાભાવિકરીતે અપવાસનું ફળ એટલે શુદ્ધિ મેળવી શકતો નથી એટલું જ નહિ, પણ આવી રીતના નકામા અપવાસથી માણસનું પતન થાય છે. ખરે અપવાસ તો ત્યારે જ કહેવાય કે ત્યારે અપવાસની સાથે શુદ્ધ વિચારો ઝીલવાની તૈયારી અને અધમ વાસનાઓની સામે ટક્કર ઝીલવાનો સંકલ્પ થાય. તે જ પ્રમાણે પ્રાર્થના પણ ખરી ત્યારે જ કહેવાય કે ત્યારે તે સમગ્રપૂર્વક અને ચોક્કસ રીતે થાય. મનુષ્યે તેની સાથે તન્મય થઈ જવું જોઈએ. મન દશે દિગામાં ભટકતું હોય ત્યારે પ્રભુના નામની માળા ફેરવવી નકામી છે. આથી એમ આશા ગ્રાખીયે છાયે કે આવતું અપવાસ અને પ્રાર્થનાનું રાષ્ટ્રીય અહવાયિયું ગાત્ર ઉજવવાની ખાતર નહિ પણ ખરેખરી રીતે ઉજવાશે.

હિંદુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગના જુમામસીદમા બેળા યના અસંખ્ય મુસલમાનોની સત્વના જય મારેની ખરા હદયની બંદગી સમયના બન્ધ દેખાવે ખિલાફતના સવારનું યોગ્ય નિશાકરણ કરવવાને માટે જેટલું કુર્ચુ છે એટલું બીજા કશાથી નથી થયુ. કેવળ પ્રાર્થનાના બળ ઉપર જ ખિલાફતના સવાલનો યોગ્ય શરૂઆત થઈ જવાની ખાતરી આપના એમ અચક્ષણે નહિ. અમને કહેવાની જરૂર નથી કે પ્રાર્થનાની શક્તિ માટેની ફલીલો બને રીતે લાગુ પડે છે, કેમકે પ્રાર્થના કરવાની આપણને જેટલી છૂટ છે તેટલી જ આપણા શત્રુઓને પણ છે. પરંતુ આ દલીલ પ્રાર્થનાની વિરુદ્ધ નથી જતી. એ નો ફક્ત ફળની પ્રાપ્તિથી પ્રાર્થનાની કિંમત આપણે ન આંકી શકાયે એ બતાવે છે. ઈશ્વરની સાથે સગત ન હોય. પ્રજા તેમ જ વ્યક્તિના છવનવિકાસમાં અનિરુદ્ધાળથી પ્રાર્થનાએ અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવેો છે. એટલું જાણવું બસ છે. અપવાસ અને પ્રાર્થના પોતાના મૂળ ગૌરવ અને ભજનમાં સત્યાગ્રહના અહવાયિયામાં પ્રકાશી ઉઠે એ અમારી અનતરની ઇચ્છા છે.

પ્રાર્થનાની
શક્તિ

‘બન્ધુ’નો અર્થ

શ્રી. સરલાદેવીનાં ‘બન્ધુ’ નામનાં ૨૯મી ફેબ્રુઆરીનાં લેખને મેં વખાણેલો ને વારંવાર વાંચી જવાની મેં સૂચના કરેલી તે ઉપરથી કેટલાક વાંચનારાઓએ મને ‘લખ્યું કે તેઓએ તે લેખ વાંચી જોયો વિચારી જોયો, છતાં તેઓ તો તેમાંથી કંઈ અર્થ ન કાઢી શક્યા.’ મને જ તેનો અર્થ આપવાની તેઓએ સૂચના કરી. હું ઘણી પ્રયત્નમાં સુધારેલો હોવાથી તુરત જ જવાબ ન આપી શક્યો. હવે મને સિંહગઢમાં જરા શાંતિ મળી છે તે દરમિયાન હું એ લેખ ત્રણ વાર વાંચી ગયો, ને જે અર્થ મને સ્પષ્ટ છે તે આપું છું.

એ લેખનો પૂર્વ ભાગ તેમણે કેટલાક વર્ષ પહેલાં જ્યારે પોતે બોલપુરમાં રહેતાં ત્યારે લખેલો. તેમના પતિ જ્યારે જેલમાં હતા તે વેળાની તેમની વિવૃત્તિ દશા મેં જોયેલી. કોઈ રીતે તેમને શાંતિ ન હતી એમ હું જોઈ શક્યો. મિત્ર જોટલી શાંતિ આવે સમયે આપી શકે તેટલી હું આપી રહ્યો હતો. પણ હું જોતો હતો કે તેમનું મન શાંત નહોતું થતું. વિયોગિનીની જે દશા હોય તેવી, હું તેમની દશા અનુભવતો. જો હું કેદીઓના છૂટકારાની ખાત કરતો હોઉં, ક્યારે છૂટવા જોઈએ એ આંકડા મુકતો હોઉં તો તેમનું ધ્યાન હું રોકી શકતો હતો. આવી દશામાં મેં તેમને ‘નવજીવન’ અથવા ‘યંગ ઇન્ડિયા’ ને સારું કંઈક લખવાનું સૂચવ્યું. તેમણે આના કાતી કરી. “વિચારો જ ન આવે” એમ કહી મને ઉડાવ્યો. એક દિવસ મને કહ્યું, “મેં ઘણા વખત પહેલાં કંઈક લખેલું તે જંગાળીમાં તો સારું ગણાય. કહો તો ને પૂરું કરી આપું ને તેનો તરજીમો તમારે કરાવવો હોય તો કરાવજો. જંગાળી હું કામ છાપામાયે મોકલું એટલે મને અધિકાર રહેવો જોઈએ.” મેં એ કબૂલ કર્યું “નિશ્ચય માગનારને તે વળી કંઈ થોડાના દાન જોવા હોય?” એવી અગ્રજી કહેવન છે. વળી મારે તો તેમનો વખત પણ રોકવો હતો.

હવે અર્થ સમજાવવો સહેલ છે. ‘સમય જળવન છે’ એમ આપણે કહીએ છીએ. કાળને વેરીતું સ્વરૂપ પણ આપું છે. એ જ કાળ જ્યારે આપણને વિયોગદુઃખ નથી હોતું, અથવા જ્યારે આપણે અનેક બોજોથી ઘેરાયેલા નથી હોતા ત્યારે બન્ધુનું રૂપ ધારણ કરે છે, શાંતિ આપે છે. એ શાંતિ જ્યારે સરલાદેવી અરણ્યમાં વસતાં હતાં ત્યારે તેમને મળતી હતી. તેથી સમય બન્ધુ રૂપે પ્રાતઃકાળમાં કહે છે, “આ આપણે આસન પર બેસીને મનના ઉડાણમાં જતારી પડે જોડે, ધડીવાર.” અને જ્યારે

આપણે કંઈવ્ય સંમંવાનુસાર કરીયે ત્યારે સમયબંધીનું 'કાં પ્રકૃત્ય મહેરે' ન હશે ?

બોરના હંધ તો આવે, પણ 'સમયબંધુ' એટલે છે કે બહાર જો, બેનરો તપાસ; તે સાંત છે; પણ મ્યાં નથી. "કેટલી સંભાવનાઓ, કેટલી આશાઓ, કેટલાં ધીન, કેટલી શોખા જળદળે છે!" આમ આજસ ન કરવાથી મધ્યાહ્નની શાંતિ પણ મળી. હવે સંધ્યાસમય થયો. યાદચ્ચા, તો 'પંખીનું' કહે છે, "બસ, એક ટેકાણે સુખ થઈને બેસી રહે જોઈ. બીજું કંઈ જ ન કર." બીજું શું કરે? સાંતચિત્ત થઈ જો સંધ્યાસમયે દિવસનાં કાર્યોનો મેળ મેળવી લે છે ને દિવસ સુખરૂપ જવા સાથે કથરનો પાડ માને છે તેને સંધ્યાકાળે બીજું શું કરવાનું હોય? આમ ક્વિસ નિગમિન થતા સરલાદેવીને કાળ બંધુ રૂપે વળાણ્યો.

હવે બીજો બાગ શરૂ થયો. ધરમાં રમરમીયું રહે કે પોતે ? "જંગલ પ્રોડી શહેરમાં આવા છીયે. ચોમેર આલભારીઓ, ટેબલ, ખુરશીઓ." એક જરા જેટલી બારીમાં "મહેલો આકાશનો કટકો" જ નિરાકાર સ્વરૂપનું બાન કરાવનારો રહ્યો. "આને મળવાનું છે, આને નોતરવાનો છે, આને એક તો કાલે બીજો બેરો" ભાગી ગયો છે." કાળ ચાલ્યો જાય છે, યોબનો નથી ને હમેશા કંઈ ને કંઈ અધુરું. હમેશાં નવી ઉપાધિઓ, આ સ્થિતિમાં સમય વેરી છે, શાંતિ નથી. એટલે સરલાદેવી શંકા કરે છે, સમય બંધુ જ હશે શું ? કે હઠવાવકારા બંધુ ? "જેમ મનને નવરું ક્યાં સિવાય બંધુનો સમાગમ થઈ શકે નહિ, તેમ રમૂકની નિરંકુશ લમચકડી વચ્ચે પણ બંધુને આવડું નહિ ગમતું હોય ?" વરુ ન ગમે. જ્યાં અંકુશ ત્યાં જ મુખ હોય. નિરંકુશતા એ અશાંતિની નિશાની છે.

કાળ વેરી
ક્યારે ?

ત્યારે લેખિકા પૂછે છે, "કાણ છે તે સજ્જન, સજ્જનનામાંથી છૂટી આવીને જ જેને પામી શકાય ? એ તે શું મારી આવગિક મંપૂર્ણતા ?" સંપૂર્ણ છે તેને બાલ બંધુની પુરણી નથી જોઈતી, ને જોઈયે તો કેવાની એ હવે બનાવે છે.

સંપૂર્ણનો
બંધુ કાણ ?

સમય જ્યારે પોતાનો નથી રહ્યો ત્યારે હવે કોને જોતવો ? એ નિઆસ્તાં તેમને યાદ આવી બગવદ્ગીતા. તેમાંથી તેને પુરાણ પુરુષોત્તમ અનુશાસિતા હાય લાગ્યો. નિર્મળનું બળ તો ગમ જ હોય. વિભ્રાનું દુઃખ ટાળવા કેમ સરીરી ન મળે કે જે આશ્વાસન આપે ત્યારે દુઃખી 'રામ'ને પુકારે છે. જ્યાં સુધી ગજ ગ્રાહની સાથે લડી શક્યો ત્યાં લગી તેને કથર યાદ ન આવ્યો, પણ જ્યારે બાહ્યસાહેબ ચાક્યા ત્યારે દામના દાસને પુકારવા લાગ્યા. તેથી સરલાદેવી કહે છે, "હું અર્જુના કરનારી,

• જનર પિદુસ્તાનમાં નોંદરના 'બદા' કહે છે.

નના સખા છતાં ઇશ્વર એવા સારથી બન્યુંને દીનપણે બહુશ. દુર્યોધનની જેમ પાસે માફે બળ લઈને નહિ બાક. માફે બળ કેરે મુઠી તેની પાસે જાણે તે તમા પ્રસાદી મેળવી પરમ સાંતિ મેળવીશ. જેમ પિંડમાં તેમ બ્રહ્માંડમાં, જેમ મને તેમજ તમને બધાને. મારે દુઃખને વખને મારી લાકડી મારો ભગવાન હતો તેમ તમને બધાને થાઓ-ચાએ. એ ઇશ્વરને શોધતાં મારા ચિદાકાશમાં નિરખવું પડે છે ને ત્યાં બેઠું છું, તો મને માલમ પડે છે કે મારી સખી પણ હું જ ને વેરણ પણ હું જ. જો મારે વિશ્વાત્માને ઓળખવો હોય તો અંતરાત્માને ઓળખવો પડશે. તેથી “આત્મેવ હ્યાત્મનો યન્યુ.”

જનસમાજની દ્રષ્ટિએ સાહિત્યનો વિચાર *

જનસમાજને કાંઈ ગીબવડું હોય તો કેવું લખવું જોઈએ એ આપણે જોઈએ. આજે આપણને આતું દિલ્લિખું કવિશ્રીએ આપ્યું છે. એમણે કવકતાનો દાખલો લેવામાં ચાતુરી વાપરી છે. તેઓશ્રીએ જોયું કે જેવું કવકતા એવું જ અમદાવાદ છે, અને તેમણે વરેલા ગળદપ્રહારો કેવળ આપણે માટે જ છે. સિદ્ધી સિમથમાં રાજદ્રહારની કથા બહુ હતી. તે ‘આપણે’ કહી તેના ધા લખવા કરતો, પરંતુ આપણા કવિશ્રી તો ‘અમે’ રાજદ્ર વાપરે છે. આપણે તો આથી સમજી જ નહીં જોઈએ કે એ આપણે માટે જ છે. કવકતાને વિષે એઓશ્રીએ ચિતાર આપ્યો કે પવિત્ર ગંગા નદીને તીરે મહાન ઈમારતો વસી છે તેથી ત્યાંનો કુદરતી રણિયામણો હોવા જોઈતો દેખાવ અજબામણો થઈ પડ્યો છે. આવે સ્થળે તો આપણને કુદરતી વિચારો આવવા જોઈએ. જ્યારે તેઓ કવકતાનો વિચાર કરે છે ત્યારે તેમની આંખ માંથી આસુ વહે છે.

આપણું કામ પ્રજાને ઓળખવાનું છે એ મારા જેવા મનુષ્યનો વિચાર. પ્રજાને ઓળખવાનું બહી જાણે આપણે પૈસાની પૂલ કરતા ચયા, સ્વાર્થ સાધતા ચયા.

સાહિત્યના રસિકોને હું પછી હું કે તમે તમારી કૃતિ મારફત મને પ્રજાની પાસે જલદી મુકો કે કેમ ? જો મને તેઓ ‘દા’ માં જવાબ આપશે તો તેઓની કૃતિમાં હું ગિરફતાર થઈ જઈશ. સાહિત્યએવકના ગુસ્તમાં મને ફંગોળો લપાળે તો મારી જલતાનો દોષ નથી; દોષ છે તેની કળાને. સજિતમાન સાહિત્યસેવકે કળાને એવી તો ખીલવવી જોઈએ કે વાચનાર તેના વાંચનમાં લીન થાય. મને દિવસીરી થાયછે કે આપણા સાહિત્યમાં આતું એણું છે. આપણું સાહિત્ય અત્યારે એવું છે કે જનસમાજ તેમાંથી એકાદ વસ્તુ પણ લઈ શકે એમ નથી. આપણા સાહિત્યમાં એક પણ એવી વસ્તુ નથી કે જે એક અડવાટિયાને સાદ, એક વરસને સાદ કે એક જમાનાને સાદ નથી મરે.

* છઠ્ઠી ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ તરફથી અમદાવાદમાં લાલ દરવાજા પાસેના મેદાનમાં આપેલું બાવણ; તા. ૨-૪-૨૦.

આપને ત્યારે જોઈશું કે અનાદિકાળથી આપણી પાસે જે પુસ્તકો છે તેમાં શું સાહિત્ય છે ? આપણાં ધર્મપુસ્તકો આપણને જોડ્યાં રસ આપે છે તેટલો અત્યારનું સાહિત્ય આપણને નથી આપતું. એ સાહિત્યના નમાવા તરત્તુમાં જે રસ આવી શકે છે એ રસ અત્યારના સાહિત્યમાં નથી આવી શકતો. કાંઈ કહેશે કે અત્યારના સાહિત્યમાં ધણું છે. ધણું બધે હોય, પરંતુ તે ધણાની શોધમાં માણસ માફી વધે છે. તુલસીદાસ જેવું, કબીર જેવું, આપણને કોણ આપ્યું છે ?

જુના નવા સાહિત્યનો ભેદ

“ સુતર આવે ત્યમ શું રહે,
જેમ તેમ કરીને દરિને લહે.”

આવું તો આપણે અત્યારે નથી જ જોઈ શકતા. અખાતા જમાનામાં આપણને જે કાંઈ મળ્યું છે એ હવે ક્યાં છે ?

વીસ વરસ દક્ષિણ આફ્રિકામાં રહ્યા પછી હું ડિંદુસ્તાન આવ્યો અને મેં જોયું તો મને જણાયું કે આપણી દશા લગભર છે. પ્રજાની જ્યારે આવી દશા હોય છે ત્યારે એ પ્રજાના ઉદ્ધારો નિર્મથતાથી નથી નીકળી શકતા. કાળની નીચે આપણે લખવાનું હોય તો આપણા કવિત્વની ધારા પણ નહિ જાહે, સત્ય પણ નહિ તરે. વર્તમાનપત્રોને માટે પણ આમ જ છે. જ્યાં પોતાની ઉપર પ્રેસનો કાયદો મુશી રહ્યો હોય ત્યાં સંપાદક વિચાર્યા વિના નથી લખી શકતો. સાહિત્યરસિકો ઉપર પ્રેસનો કાયદો મુશી રહેલો છે ત્યાં એક લીટી ખાતું જાણી નથી લખતી અને એથી જ જોઈએ તેવી રીતે સત્ય નથી મુકાઈ.

ભયભીત દશાનું પરિણામ

ડિંદુસ્તાનમાં અત્યારે સંધ્યાનો સમય છે. કોઈના માણસોને એમ ઘણું રહ્યું છે કે આપણામાં મોટા મોટા ફેરફારો થવાના છે. આપણું બીજાનીપણું મરી હવે આપણી ઉત્તરવળ દશા આવશે. સત્યયુગની આપણને હવે ઝાંખી થશે. બાત્રા ઉદ્ધારો હું મધ્યે સ્થળે સાંભળી રહ્યો છું ધણા અત્યારે એમ સમજી રહ્યા છે કે ડિંદુસ્તાન હવે એક નવું પાતું ફેરવશે. તે ડિંદુસ્તાન નવું પાતું ફેરવશે તો તેમાં ક્યાંકેયો સમાવવા હશે ? મુશ્કારા આપણને એ મળ્યા હશે તે તો હાંસી રૂપે જ થવાના છે, અને આપણે આજે જેમ બળદની માફક દંકાયા જઈએ છીએ એમ હંકાયા જઈશું આ સમયે સાહિત્યની એવા ચાળા પાસેથી તો હું ઉશ્કરતો મેળાપ અને સત્યનું દર્શન જ માગીશ. આપણા સાહિત્યમેવજોએ બતાવી જ આપણું જોઈએ કે ડિંદુસ્તાન પાપી નથી, ઉતરનાર નથી.

પોપે-ઈલિયડવાળો નહિ-ઈસ્રાઈલ પ્રાંતની જે સેવા કરી છે તેવી સેવા કાઠ પણ મદ્રાસીએ નથી કરી. હું રંગી રહ્યો, એટલે દરેકનું હૃદય ચોરવાને ખાસ ઉચ્ચ. ઈસ્રાઈલ પ્રાંતના બાલ્કોનાં હૃદય ચોરવા માટે તેમની બાપા શીખતી પડી. રેવ. પોપે જે લખાણો લખ્યાં છે તેમાંથી તો હું અત્યારે કાંઈ નથી આપી શકતો, પરંતુ એટલું તો કહું છું કે તામીલ ભાવામાં કોશ દાંકનારાઓ માટે પણ જે હાંકાયા છે, દલિત છે એ અદ્વૈતિક છે. સૂર્ય ઉગ્યો પણ ન દોગ ત્યારે કોસ હંકાય છે. બાજરી, પકં, સર્વે પર કાઢ્યોના મોતીમાં છે. ગાંડનાં પાંદડાં

પ્રજા માટે શું લખતો ?

પર બાઝી રહેલું પાણી મેનીના દાણા જેવું છે. આ માણસો, આ કોસ હાંઠનારોઓ, કંઈ આણું આણું ગાય છે. હું જ્યારે કોચરબમાં રહેતો હતો ત્યારે કોસ હાંઠનારને ભેટો, 'સાંભળતો. પરંતુ તેના મ્હોમાં તો બીભત્સ મળેલો હતો. આણું કારણ શું? આનો જવાબ હું અહીં બેઠેલા શા. નરસિંહરાવ પાસે તેમજ આપણા પ્રમુખ સાહેબ પાસે માણું છું.

સાહિત્ય પરિષદને હું કહું છું કે આપણા કોસ હાંઠનાર જેવાના મ્હોમાંથી અપશબ્દો કાઢવા અને નહિ તો આપણી અવનતિતું પાંપ તમારે શિર રહેશે. સાહિત્યના સેવકને હું એમ પૂછું છું કે પ્રભુનો મોટો ભાગ કેવા છે અને તેવાને મદિ તમે શું લખશો? સાહિત્ય પરિષદને હું એમ જ કહીશ કે તમારામાં જે ન્યુનતા છે તે કાઢો, કાઢો, કાઢો.

છુદેને પુસ્તક લખવાનો વિચાર થયો અને વિચાર થયા પછી તેણે પુસ્તક પેનાના ઓકરાઓ માટે લખ્યું. તેના ઓકરાઓએ તો એ વાંચીને લાભ લીધો અને અત્યારના આપણા પુરુષો, સ્ત્રીઓ અને બાળકો પણ એ વાચી તેનો લાભ લઈ શકે છે. હું આપણા સાહિત્ય-સેવકો પાસે આણું સાહિત્ય માણું છું. હું બાળકોની કાદંબરી નથી માગતો, પરંતુ તલ-મીઠાસતું ગભાયણ માણું છું કાદંબરી હમેશાં રહેશે કે કેમ એ વિષે મને શંકા છે, પરંતુ તલસીદાસનું આપણું તો હમેશાને માટે રહેવાનું છે. અત્યારે તો સાહિત્યમાં આપણને શાહી, ધી અને દૂધ મળવા દો. પછીથી આપણે તેમાં બદામ, પીસ્તા વગેરે મેળવીશું અને કાદંબરી જેવું કાઠક બનાવીશું.

૧. સુજરાતની ગાંધી પ્રત, માધુર્ધવાળી પ્રત, જેની સમજનતાનો પાર નથી, જે પ્રત આટલી બધી ભોળી છે, જે પ્રતને ઈશ્વરમાં અખંડ વિશ્વાસ છે એ પ્રતને જો આનંદ વધવું હોય તો સાહિત્યરોવકને મનુરો, મેમ હાકનાગનો અને એવા બીજા માટે પોતાના દાંબો રચવા ભેદ્યે, એવા માટે લખવું ભેદ્યે.

આપણી પ્રત મત્ય લખતી, સત્ય બોલતી અને સત્ય આચરતી થાય એ મારી અંતઃ-કરમની પ્રાર્થના છે.

તા. ૧૧-૪-૧૯૨૦

એ કાગળો

એ મિત્રો તરફથી મને જે કાગળો મળ્યા છે. તે વિચારવા જેવા છે. તેમાંનો એક, એક વિદ્વાન અને પવિત્ર બહેન તરફથી છે. બીજો, એક અગ્રજ મિત્ર તરફથી છે. તે વિલાપનતા બાળીના ખ્રિસ્તી શુદ્ધ છે. મનુરો બહેન લખે છે કે:

‘દિગ્ગજિ અને દેશપ્રીતિ જેવા ઉચ્ચ રસોના સુરભિ મર્વત થઈ રહ્યા છે એ મતિપત્તી વાત છે. પરંતુ આપના ઉપદેશો તેમજ બીજા વચ્ચન અને શ્રવણથી રાત્રિયકતો પ્રત તરત

અધર્મિત અને અમર્યાદ દ્રેષ જો ઉત્પન્ન થતો હોય તો તે આપને છાંં નથી એમ વારંવાર આપ કહો છો, પરંતુ આપનું એ કહેવું ધણું યોદ્ધાં માન્ય થાય છે. શાળામાં છોકરાં ગ્લોબલ રાંબની છબીઓ ઇતિહાસ વગેરેમાં હોય તેને ફાંસી નાંખે, તેના પર આંખો ફાંસી તેને અનેક રીતે વિરૂપ બનાવે એ જ્ઞાતિ, આપ ધારે તો જોઈ, ફરી રહો. અને અંગ્રેજી શાળાની નિર્ધારિત શાળ્યપદ્ધતિનો શાળ્યાધ્યપતિ તો કોઈ પણ રીતે વિદ્રેષનું પાત્ર બનવા લાયક નથી એ સત્ય સમજાવવાની જરૂર છે. આપને મતેથી તો દ્રેષમાત્ર ત્યાજ્ય છે, પણ આદ્ય જુદિવાળાને પણ આહું વર્તન યોગ્ય નથી.

ખીજું, મનરો વગેરેની સંભાળના પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે વળતોવળત તેઓને આપ વરદથી ખાસ સૂચના થવા કું વિનંતિ કરેછું કે ખીમત્સ ભાષાનો ઉપયોગ બંધ કરતાં તેઓ શીખે એ ખરેખર ઇચ્છવાળેછું છે. દસ મિનિટ રસ્તે ચાલતાં જનારનો સામાન્ય અનુભવ છે કે પગલે પગલે ખીમત્સ અપશબ્દો વાતચીત દરમિયાન લોકો એટલા વાપરે છે કે ચાલતાં શરમાઈ પડે. હાથઘટ્ટા દરમિયાન તેવી ગત્રીય માળો તો ભણે ખરી જ, પણ તેવી ઉશ્કેરણીના પ્રસંગ વગર પણ ટેવને સીધે માણસો અપશબ્દો જોલવામાં કાંઈ જોઈ છે એમ સમજતા જ નથી. તેવું જોલનારાનાં બાળકો નૈતિક નિષ્કૃષ્ણ અને બળ તેમજ સંયમના પાઠો દેવા શીખે ? આપણાં બાળકો પણ તેવાં વચનો સાંભળવાથી કેટલાં બગરે છે તે વિચાર કરતાં હમકમીયે છીએ. મત્સરવર્ગી કરતાં ચટ્ટીપાટા સામાન્ય વર્ગમાં પણ આ ટેવ ખરેખર આપણને શરમાવનારી છે. કોઈ કહેશે કે એવા અપશબ્દો સાંભળવા પ્લાન કેમ આપે છે ? તો ઉત્તર એટલો જ છે કે એટલા બધા પ્રમાણમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે કે કાનમાંથી છોડા ખરે એમ છે. બાળકોને વળી કેમ શકેલાં ? શું ખીમત્સોમા આવી કિમ્મત દરો ?

ખીમત્સ
શબ્દોનો
વાપર

ઉપરનું લખાણ, લખનાર ગહેનની પવિત્ર લાગણીઓ સૂચવે છે. તેમની માન્યતા તદ્દન ત્યાજ્યપી છે કે બાદશાહની છબીને બખાડવી કે પાડી નાંખવી એ મોટું પાપ છે. બાળકો જો બચપણથી જ આવેલો અવિનય ને આવી ઉદ્વેગતા શીખે તો અવિનયમાં તેઓ પ્રજાની સેવા કરવાને લાયક ન જ રહે. જરા વિચાર કરતા પણ માલમ પડતું જોઈએ કે બાદશાહનું અપમાન કરવામાં આપણે આપણું જ અપમાન કરીએ છીએ ને મુરજને ફૂલ ઉડાડી આપણી જ આંખમાં નાંખીએ છીએ. આપણને અંગ્રેજી શાળ્યપદ્ધતિ બધે પસંદ ન હોય, તેને સાર બાદશાહ જવાબદાર નથી. તેને તો તેના શાળ્યમાં શું ચાહે છે તેની ખજર પણ નથી હોતી. એમ ખજર રાખવાની તેની ફજજ નથી, શક્તિ નથી, ત્યાં તેનો દોષ શો કાઢવાતો દોષ ? વળી દોષ હોય તોપણ તેની છબી ફાડવાથી એ દોષ કેમ દૂર થશે ? પણ સુખ્ય વાન તો એ છે કે બાળકોનાં મનમાં દોષસાત્ર જ ઉત્પન્ન ન થવો જોઈએ. બાળકોનાં મન નિર્દોષ હોવાં જોઈએ. આખું વિદ્યાર્થીજીવન નિર્દોષ હોવું જોઈએ. વિદ્યાર્થીજીવનમાં રાગદ્વેષાદિને અવકાશ ન હોવો જોઈએ. છતાં આપણે એવી ઉચ્ચ દશાએ

બાળકોમાં
વિનય

ન જાણ શકાયે તોપણ આપણે દુહતાઈ, અવિનય અને કઠોરતાથી તો બચી જવું જોઈએ. ઘણા બાળકો 'નવજીવન' વાંચતા હોય એવી આશા હું રાખી નથી શકતો. તેથી માયાપોને મારી ભલામણ છે કે તેઓ આ લેખ બાળકોને વંચાવી તેમની ભૂલ સુધારે. શિક્ષકો પણ તે જ પ્રમાણે કરી શકે છે.

મજકુર બહેનના કાળજીનો ખીન્ને વિષય ખીભત્સ ભાષા વાપરવાની જે કુટેવ પ્રજામાં છે તે છે. આ ખૂરી ટેવ એવી વ્યાપક છે કે તેનો ઇલાજ ચલો મુશ્કેલ જોઈ જાય છે. મારી શક્તિ પ્રમાણે મેં આ ટેવ કઠાવવામાં ભાગ લીધો છે, છતાં મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે મહામહેનતે જ મારા સહવાસમાં આવેલા અસીલો આદિ-માથી એ ટેવ કઠાવી શક્યો જાય. આ અસાધ્ય જેવો રોગ છે. ઘણી વેળા અસીલોએ મને કહેલું યાદ છે કે તેઓનાથી ધરાદા વધારે ભુંડા શબ્દો બોલાઈ જવાય છે. કાર્ય મને તેવું કદિન છે છતાં આપણે તે ક્યેં છૂટકો છીં. આને વિશે દલીલની પણ જરૂર નથી. આ રોગરૂપનો પણ વિષય નથી. ઘણા કાળની પડી ગયેલી ટેવ કે જેમાં અત્યારે પ્રજા દોષ પણ નથી જોઈ શકતી તે ટેવ કાઢવાની આ વાત છે. 'નવજીવન'ના વાચનાર કેટલાક તો એમ જ માનશે કે આ લખાણ તેમને સાર ન જ હોઈ શકે. તેઓ કંઈ અપરાધો વાપરતા નથી. પણ, તેઓને પોતાની ભાષા તપાસી જશે તો તેમને માલમ પડશે કે તેમના મોઝામાંથી પણ 'સાલો' શબ્દ તો નીકળતો જ હશે. એટલીજને એટલીજના ચોટીદાર નીમી ભાષાના ખૂરા શબ્દો સંભાળી જઈ તેનો ધરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરવો દરખોવો પડશે. જે જે પ્રસંગે આપણે ખીજને ભુંડા શબ્દો વાપરતા સાબળાયે તે તે પ્રસંગે તેમને વિનયપૂર્વક તેમ ન કરવાનું સૂચવીએ તો કંઈ સુધારો થઈ શકે. આ કુટેવ નિશાળાઓમાં પણ છે જ. બચપણથી જ આપણે શીખીએ છીએ. નિશાળામાં તો શિક્ષકો મારશ્વરે સુધારા તરત ચર્ચ શકે છે અને જે વિદ્યાર્થી શરા બને તો તેઓ પોતપોતાના ઘરોમાં રહેલી આવી અસ્વચ્છતા વહેલી દૂર કરાવી શકે છે.

અગ્રિમ મિત્રો પત્ર આવતે અદ્વાડિયે વિચારીશું.

તા. ૧૮-૪-૧૯૨૦

ખિલાફત

એક વિદુષી બહેનના કાગળ ઉપર હું ગમે આવાડીયે લખી ચુક્યો. તે જ લેખમાં મેં એક અંગ્રેજ મિત્રના લેખનો - પુરાનો કથો હતો. તે લખે છે કે “તમે ખિલાફતના સવાલમાં ભાગ લો છો એ જોઈ મને આશ્ચર્ય થાય છે. તમને મેં દક્ષિણ આફ્રિકાના સવાલમાં મદદ કરી હતી. હું માનતો હતો કે તમે બ્રિટિશ ખેર-ખવાડ, ડાહ્યા અને પ્રામાણિક છો. પણ હવે તો તમે બ્રિટિશની સામે હિંદુસલ-માનની એકતા ઠગડો છો ને તુટીનો પક્ષ લો છો. હું તો આરમીનિયામાં રહ્યો છું અને મુસલમાનોએ ફરેલા જુલમથી વાકેશ્ચાર છું. મને તમારા પ્રામાણિકપણા વિશે શંકા આવે છે, પણ હાપાઓમાં જે જોઈ છે તે ખરું છે એમ તમારી તરફથી જાણ્યા વિના તમારી વિરુદ્ધ અતુમાન હું નહિ બાધું.” વિદુષી બહેનના કાગળમાં પ્રેમ છે. તેથી મારી પ્રામાણિકતા વિશે તેમણે શંકા નથી ઉઠાવી. અંગ્રેજ મિત્રના પત્રમાં મિત્રભાવ છતાં મારી પ્રામાણિકતા વિશે શંકા ઉઠી છે. ખત્રમાં મારી પ્રશ્નના શુભ પરિણામ વિશે શંકા તો છે. વળી આવી શંકા કંઈ આ જે મિત્રોને જ થઈ છે એમ નથી. બીજા મિત્રોને પણ એવું જણાયું છે.

પરિણામ
વિશે શંકા

હું માનું છું કે અન્યાયની વિરુદ્ધ પગલાં લેતા અન્યાયી વિરુદ્ધ ઉત્પત્ત થતા દેખને તંદન રોકવો એ અશક્ય છે. દેવ કરવાથી દેવી પોતાને નુકસાન દે છે એમાયે શક નથી. કેઈ પણ માણસ સંપૂર્ણ તો હોય જ નહિ. એટલે દેવ કરનાર દયાવાન ખને છે; કેમકે તેની ભૂલોને સાર તે જાતની ક્ષમા ઇચ્છે. છતાં તે જાતની ભૂલોની ક્ષમા નહિ આપવાથી પોતે ક્ષમા મેળવવા નાલાયક બન્યો છે. પણ ધણી કાળની દેવરોપાદિ કરવાની કુટ્ટવ પડવાથી આપણે કેટલીક વેળા તો ઇચ્છીએ છતાં તે શત્રુઓને રોકી નથી શકતા.

અન્યાયી
પ્રત્યે દેવ

ભારે શું કરવું? રખેને અન્યાયીનો વિરોધ કેઈ કરે તેથી અન્યાયીને વિરોધ ન કરવો? સગાઓનીમાં એમ જ થાય છે. સગાંએ કરેલી ભૂલોને આપણે છાંટી દેવા ઇચ્છીએ છીએ. મારી માન્યતા છે કે જેમ દેવ હાનિકારક છે તેમ ખોરા પ્રેમ પણ હાનિકારક છે. બાહ્યાંની ભૂલો પણ ઉઘાડી પડે તેમાં કંઈ જ નુકસાન નથી, એટલું જ નહિ પણ તેથી લાભ જ છે. ભૂલ સુધારવાનો પહેલો માર્ગ ભૂલને ઓળખવી ને તેથી શરમાવું એ છે. કાંઈ, રાખવાથી તેની પૂરી ઓળખ થતી નથી ને ભૂલો

ભૂલ કેમ
સુધરે?

માણસ સરખ હોડી ઉઠત ખને છે ને ભૂલના ખાદામાં ઉડે. ઉતરે છે. શરીરમાં થયેલા ગુમડાને જેમ કાપે-કે ફેંકે. જ છૂટકો છે તેમ ભૂલને પણ ઉઘાડી પાડે જ છૂટકો છે.

અન્યાયની સામે ન થવાની ભલામણ તો ઉપરના એકે પત્રમાં નથી. એટલે વાંક વિરોધ કરવાની પદ્ધતિનો જ છે. મારી પદ્ધતિમાં અન્યાયનો વિરોધ એટલે સુધી આવે છે કે ને અન્યાયી ન સુધરે તો તે ત્યાજ્ય છે, ભલે પછી તે સગો બાપ હોય. ને તેનો ત્યાગ ન કરીયે તો તેના અન્યાયમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ છીએ. અન્યાયનો અન્યાયીના સાગ પર્યંત વિરોધ કરતા જના ગ્રેમભાવને ધક્કો નથી પહોંચતો એ મારો નતિઅનુભવ છે. અન્યાય એ એક મોડી ભૂલ છે. મિન ભૂલ કરે છતાં તેની ઉપર ગ્રેમભાવ ગમવો તેમાં જ ગ્રેમની ક્યોડી છે. ગુણ ઉપર ગુણ કરવો તેમાં નવાઈ નથી. અવગુણ ઉપર ગુણ કરે તે જ જ્ઞાની છે એમ શામળામટે આપણને શીખવ્યું છે. ગુનુમિન પ્રત્યે સમભાવ રાખવાનું ગીતાનું શીખવે છે.

એટલે આપણી પાસે એક જ ધોરી માર્ગ છે. અમુક કાર્ય અન્યાયી છે, ભૂલ-ભરેલું છે એમ માની લેતા પહેલા ખૂબ વિચાર કરવો. જેનો અન્યાય જણાય તેની સામે ઉતાવળે અનુમાનો ન બાધવાં, અને ઘણી વિવેકશુદ્ધિ વાપરવા છતાં જો એમ જણાય કે ભૂલ તો છે જ તો તેની સામે અંત લગી થયું. તેની સાથે જ જો ભૂલ માનવામાં આપણી ભૂલ થઈ હોય તો આપણે તે જ ક્ષણે કબૂલ કરવા અને મારી માગવા તૈયાર રહેવું.

હું જે પદ્ધતિ ભારતવર્ષ આગળ અજગારી મ્લો છું, જેમાં મિત્રોને રોકું છું તે નવો પ્રયોગ છે. તેમાં ખામીઓ હશે, કેટલીક હું નેકું છું. સંપૂર્ણતાનો દાવો હું કરતો જ નથી. પણ મારી ખાતરી છે કે એ માર્ગ જ ખરો છે. એ માર્ગે જતા જ હિંદુસ્તાનનો ઉગારો છે.

ખિચારતના સવાલમાં મુસલમાનો ન્યાયમાર્ગે જ છે એમ મારી ખાતરી છે. તેઓની હું ભૂલ નેકું તો તે જ ક્ષણે તેમને મદદ કરતો બંધ આવું. તેઓ દ્વેષમુક્ત છે એમ હું નથી કહેતો, પણ તેમના દ્વેષભાવની સાથે મારો ગ્રેમભાવ મેળવી દ્વેષભાવના વેગને હું હાળવો કરી શકું છું એવી મારી ખાતરી છે. જો મારી પદ્ધતિનો ઘણો સ્વીકાર કરે તો દ્વેષના વેગને તદ્દન રોકી શકાય એમ પણ હું માનું છું. અન્યાયની સામે દ્વેષી તો થવાના જ. તેઓ વિવેકશુદ્ધિ નહિ વાપરે. આદ્રેષીએ પણ અન્યાયની સામે થયે છૂટકો છે. અન્યાયી તો દ્વેષી છે, જ. અન્યાયથી પીડાયેલો કૃત્ય કરે છે.

ત્યારે તે પણ દેખી બને છે. અદેખીએ અહીં શું કરવું એ જ પ્રશ્ન રહે છે. તેનો ઉત્તર હમેશાં સહેલાઈથી નથી મળી આવતો. ધર્મસંદેહ પડતાં જ માણસ ધડાય છે. પડી પડીને જ ચડે છે. રખેને ભૂલ થશે તો, એમ સમગ્ર સાવધ રહેવું આપણું કર્તવ્ય છે. એમ સમગ્ર કંઈ ન જ કરવું એ કાવરતા છે. એટલે ભૂલ થવાની ધારતી છતાંયે ત્યાં અન્યાય માલમ પડે ત્યાં ગ્રેગભાને તેનો વિરોધ કરી પરિણામના અધિકારી બનવું એ જ ગીતામાર્ગ છે એવી મારી નમ્ર માન્યતા છે.

ચંપારણમાં, ખેડમાં, રોલેટ ઍક્ટની પ્રવૃત્તિમાં, હું અન્યાયનો તીવ્ર વિરોધ કરી દેખાવને તદ્દન રોકી તો ન શક્યો, પણ અન્યાયને એણે કે વળે અંશે દૂર કરવામાં મદદ કરી શક્યો ને લોકોને સત્યાગ્રહના સૂર્યની ઝાણી કરાવી શક્યો. તેનું તેજ હું પૂર્ણ-પણે નથી જતાતી શક્યો, કેમકે મારી તપશ્ચર્યામાં, મારા જ્ઞાનમાં ખૂબ ખામીઓ હું જોયા કરું છું. હું અંગ્રેજોનો મિત્ર છું. મિલભાલીકોને વિશે મારાગા દશો દેખાવા નથી એમ મારો અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે. એટલે હું ક્ષાત્તચિત્ત થઈ મારે માર્ગે રહ્યો છું.

દેખવાપથી
મુક્તિ

નોંધ

સત્યાગ્રહ સંસ્ત્રાહ

આ પ્રસંગ નિર્વિનિત્તે ઉઠ્યો છે. મારી દ્રષ્ટિ છે કે સ્વતંત્ર કાઠિયાવાડના દરેક નામમાંથી એ પ્રવૃત્તિનો દૃઢ હેતુલ 'નવજીવન' ઉપર દરેક નામના સ્વયંસેવક શોકથી આપસો. તેમાં દરેક ન્યાયને ફાળો કેટલો ભરાયો અને તેની કી વ્યવસ્થા થઈ તે પણ ખબર આપસો. મુંબઈમાં, જોકે પાંચ લાખની રકમ સુધી તો નથી પહોંચાઈ, તોપણ ઠીક રકમ થઈ ગણાય. પણ રકમ કેટલી ભરાઈ છે તેના કરતાં કેવી રીતે ભરાઈ એ વગર નહિવા જેવું છે. અને એ ભરવા પૂરે સંતોષ થાય એમ જ છે, જેમ ધનધાન પુરુષોએ મોટી રકમો આપેલી છે તેમ ગરીબના ગરીબ માણસોએ પણ યથાશક્તિ આપ્યું છે. સ્ત્રીઓએ પોતે ફાળામાં ભરાઈ છે અને ખીજ સ્ત્રીઓની પાસે ભરાવરાઈ છે. શુભરાત્રી સ્ત્રીમંડળે નેમાં સરસ ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી સરલાદેવીના પ્રમુખપણા નીચે સખત પણ ચોળ્ય કરાવ પણ પરસાર કર્યા હતા. દેડોએ અને લાંગોએ પણ યથાશક્તિ પોતાનો ફાળો ભરાવ્યો હતો. અને બધાએ મજબુરીથી પેસા આપેલા છે. કાઠિયાવાડ કરવાની કે ગુરુત્વાવાની જરૂર નથી પડી એમ કહી શકાય. વળી ફાળો ભરાવનાર સંદેહો ભાગ્યે, બહેનો વગેરેની સાથે આ વિશે વાત કરતાં હું જાણી શક્યો છું કે રોષ મુઠવા વેરભાવને કારણે રાખવાના ધરાદાથી તો ચોળાએ જ પેસા બધી દશે, ધણીઓના ગનમાં તો એક જ વિચારને સ્થાન હતું. તે એ

ફાળો કેવી
રીતે ભરાયો

નિર્દોષતા
સ્મરણ
ખાતર

કે જે નિર્દોષ વગર વાંકે ગાયો ગયા તેઓનું સ્મરણ કાયમ રાખવું. ધણીનો ભાવ એ પણ હતો કે ૧૯૧૯ના એપ્રિલની ૧૩મી તારીખે હિંદુસુસલમાનની એકતા ધણી વધારે દંઠ થઈ તેનું સ્મરણ પણ જલિયાંવાલા બાગને પ્રભની મિલકત કરાવી તેમાં સ્મરણસ્તંભ યણીને વધારે દંઠ કરી શકીશું. સર રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરે જે વાક્ય કહ્યું છે એ કેવળ યથાર્થ છે. જનરલ કાયરનું ઘાતકીપણું યાદ કરીને આપણે હરગીજ આગળ વધવાના નથી. પણ જ્યાં જ્યાં સત્ય, દંઠતા, બહાદુરી, નિર્દોષતા ઇત્યાદિ સ્થાયી ગુણો જેવામાં આવે છે તેનું સ્મરણ કાયમ કરવું એ જ પ્રભનું કર્તવ્ય છે, એમાં જ પ્રભની ઉત્તતિ છે.

રાષ્ટ્રીય સપ્તાહનાં બાપણો

૧મી એપ્રિલ

સત્યાગ્રહની લડત દરમિયાન આપણે જે રીતે સલાઓ ભરતા હતા અને કાર્ય કરતા હતા એ જ રીતે ખાસ કરીને આ અઠવાડિયા દરમિયાન કાર્ય કરવામાં આવશે એવી મારી માન્યતા છે. એ સમયે આપણો મુખ્ય સિદ્ધાન્ત વક્તાને શાન્તિથી સાંભળવાનો હતો. આપણાં વચનો અને કાર્યો સત્યમય હોવા જોઈએ સત્યને શોધતા, સત્યનું અનુસરણ કરતાં ખુન-મરકાથી આપણે દૂર જ રહેવું જોઈએ એ હું ખાસ ભાર દેધું. કહેવા મારું હું મારી આગળ મિ. ખટેલ બોલી ગયા કે કરાવો કંઈ કામના નથી. હું કેટલેક અંશે તેમની સાથે એ બાબતમાં મળતો થાઉં છું પરંતુ કરાવો તો ધણાય હોય છે. આપણો આજનો કરાવ નિરાશામય નહિ પરંતુ આશા અને વિશ્વાસમય છે. આ આપણી પ્રભુ પ્રત્યે હડા અન્તરની પ્રાર્થના છે. હું કહેવા છઠ્ઠું હું કે ઉપવાસમાં અને પ્રાર્થનામાં આપણને વિશ્વાસ દશે તો આપણો વિનય અનિવાર્ય છે. આપણા આજના કરાવથી સરકારને પોતાની ફરજ અદા કરવા આપણે નોતરીયે છીએ.

૬મી એપ્રિલ

આપણે આજે માત્ર ખિલાફતના સવાલ માટે જ નથી મળ્યા. ગયા વરસમાં શા શા બતાવો બન્યા તે આપણે જરા જોઈશું. મુખ્ય બતાવો સ્વદેશીની ચળવળ અને હિંદુસુસલમાનનું ઐક્ય-એ છે. સ્વદેશીની ચળવળ એપ્રિલ માસમાં શરૂ કરવામાં આવી હતી; અને જલિયાંવાલા બાગમાં હિંદુસુસલમાનોનું લેણી સાથેસાથે વધુ ત્યારથી આપણું ઐક્ય સંધાયું. આ પછી આ ઐક્ય વધારે ને વધારે સુદૃઢ થઈ રહ્યું છે. ખિલાફતના સવાલમાં સુસલમાન બાઈઓને પડખે ઉભવાની અને એમ કરી આપણું ઐક્ય સદાને મટિ સાધવાની હું મારા હિંદુ બાઈઓને વિનંતિ કરું છું. આંખો મીંચીને હું કોઈ પણ કાર્યમાં સામેલ થતો

* રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ દરમિયાનની મુબહની સલાઓમાં આપેલા.

નથી અને યવાનોએ નથી. મુસલમાન બાઇઓને મદદ કરવા હું રાજકુંડું છું, કારણકે મારી માન્યતા છે કે એઓની માગણીઓ ન્યાયી છે.

કૉન્સ્ટેન્ટીનોપલ અને યુરોપીયન તુર્કી મુસલમાનોના હાથમાં રહેલાં બેઠકે અને બંગા-રત-કલ-અરબ પર તુર્કીની સત્તા રહેલી બેઠકે. તુર્કીના જે લાગણ્યાં બીનમુસલમાન પ્રજા વધારે હોય એ ભાગની પ્રત્યેક માટે બેઠકની ખાતરી એવું લેવાય. મારા મુસલમાન બાઇઓને ખુલા-મરફીથી ફર રહેવા હું વિનંતિ કરું છું. મુસલમાન બાઇઓની માગણી સત્ય અને ન્યાયી છે અને ઇશ્વરની મદદથી આપણી છત અનિવાર્ય છે.

૧૩મી એપ્રિલ

ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના સંદેશા ક્વતાં વધારે સરસ રીતે પંક્તિઓ આપ્યાવારોને વખોડી શકાય એમ નથી. આનો બનાવ ફરી બનવા ન પામે એ આપણે સરકાર પાસે માગ્યું છે. આપણી એક બીછ જોહામાં જોહી માગણી એ છે કે હોપિત અમલદારોને બર-તરફ કરવા જોઈએ. જલિયાંવાલા બાગમાં જે નિર્દોષ માણસો માર્યા ગયા છે તેમનું સ્મારણ આપણે કદીયે વિસરવાના નથી.

જોહામાં
જોહી માગણી

તા. ૨૫-૪-૧૯૨૦

ખાદીના ઉપયોગ

લોકે મને મતોપ થાય એટલે ફરજી તો સ્વદેશીની ચળવળ નથી ચાલી રહી, તોપણ એ ચળવળ ધીમે ધીમે આગળ વધે જાય છે. સલામત સમ્રાટમાં પ્રજામાં નિશ્ચિત ધણી થઈ છે. તેના પ્રમાણમાં સ્વદેશીની ચળવળ પણ આગળ ચાલી છે. સ્વદેશીની ચળવળમાં મુસલમાન બાઇઓએ વધારે ભાગ લેવાનું શરૂ કર્યું છે. તેઓનામાં એક નવો પુરસ્સો પેદા થયો છે. તેઓ સ્વદેશીની ચળવળને બાયકોટને રૂપે જુએ છે. હું જણાવી ગયો છું કે બાયકોટ એ નિષ્પ્રધા છે, છતાં જેટલે અંશે બાયકોટમાં સ્વદેશીનું તત્ત્વ સમાવેલું છે તેટલે અંશે તો લાભ થશે જ. કેઈ માણસ ગુસ્સામાં આવીને અપવાસ કરે છે તો તે અપવાસનો થોડો શારીરિક લાભ છે તે તો તેને મળી રહે છે. તેમ બાયકોટ રૂપે મહણ કરેલ સ્વદેશીનો લાભ પ્રખરે મળશે જ. જે આપણે યુરોપના માલને ત્યાગીને જાપાનનો લેતા જાએ તો જરૂર એલમાંથી નીકળીને ચૂલમાં પડવા જેવું થાય.

બાયકોટથી
સ્વદેશીને
ફોનન

ત્યારે સ્વદેશીનો અંશે પ્રચાર શાથી થાય ? એ વિચાર સ્વદેશીઆદનારને થવો જોઈએ. ગૌલોમાં બનતું કાપડ, વધારે વાપર્યું થાય, એવો ખ્યાલ જો કોઈને રહેતો હોય તો એ જૂઠા દિન-દુસ્તાનમાં આપણી હાજતજોએ સ્વદેશી માત્ર તૈયાર થતો જ

સ્વદેશીનો
અંશે પ્રચાર
શાથી થાય ?

નથી. એટલે મીલનો માલ વાપરી આપણે સંતોષ મારીએ તો ગરીબને બાએ જે માલ આજે આવે છે તે આપણે લીધો ને તે માલની કિંમત વધારી દીધી. આમ ન થવું જોઈએ. છતાં આપણને સ્વદેશીની હુકનો તો ગામડે ગામડે જોઈશે તેમાં પણ શક નથી; કેમકે આજ તો સ્વદેશી કાપડ વાપરનારને જોઈતો માલ સામાન્ય હુકનોમાં ગણા નથી શકતો. પણ મુખ્ય વાત એ છે કે જે માણસ એક વાર જેટલું પણ સૂતર કે કાપડ પેદા કરે છે તે જ સ્વદેશીને ખરું ઉત્તેજન આપે છે. જે નવી મીલો ટુંકે મારતાં પેદા થતી હોય તો તો આજે જ એક પ્રકારનું સ્વદેશી તો વ્યાપક કરી શકાય, પણ મીલો સ્થાપતાં તો વખત જોઈએ જ. ટુંકે મારીને તો હાથે સૂતર કાંતી શકાય એમા શક નથી. એક વાર સૂતર કાંતવાનું હરકાઈ સ્ત્રી પુરુષ એક દિવસમાં શીખી શકે.

આમ સૂતર કાતતી મોકેડો બહેનો ધર્મ ગઈ છે, પણ તેનાં કપડાં પહેરનાર સ્ત્રીપુરુષો નથી મળતાં. એક વર્ષ પહેલાં પૂરતા જથ્થામા ખાદી નહોતી મળતી. હાથનું કાંતેલું સૂતર પ્રથમ શોધતાં તો ઘણી મુશીબત પડતી હતી. હવે એક વર્ષને અંતે મારી જ પામે હાથનું કાંતેલું સૂતર એટલું આવવા લાગ્યું છે કે તે બધું હું તુરત નથી લઈ શકતો. ખાદી મારી પામે એટલી ધર્મ પડી છે કે તેનો પૂરતો ઉકાવ નથી થતો.

ત્યારે ખાદીનો અણુગમો કેમ દૂર કરી શકાય એ પ્રશ્ન નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવા જેટલો અગત્યનો ધર્મ પડ્યો. આપણે ખાદીના કરતાં બારીક હાથના સૂતરનું કાપડ એકાએક નહિ કાઢી શકીએ. લાખો બહેનો ખાદીને લગતું જ સૂતર કાંતશે.

સ્વદેશી ચળવળને બારે લાખ તો શ્રી. સરલાદેવી ચોધરાણીએ આપ્યો. તેમણે રાષ્ટ્રીય સપ્તાહમાં ખાદીની સાડી અને ખાદીની ચોળી પહેરવાની ઇચ્છા બતાવી. ખાદીની સાડી પહેરવા તો હું હજુ સુધી એક પણ બહેનને નથી લલચાવી શક્યો. એટલે સરલાદેવીજીની વાત મને તો પ્રથમ મરકરી સમાન લાગી. પણ તેમણે તો અંતઃકરણથી જ વાત કરેલી; અને તે પણ જેવી જાડી ખાદી હું પહેરું છું તેવી જ ખાદીની, મેં તેમને સાદાં ખાદીની સાડી જનાવડાવી, ચોળી પણ તૈયાર કરાવી ને તેમજે એ જ વસ્તુઓ પહેરી સપ્તાહ ઉજવ્યું. તેમના મામાશ્રીએ પણ બ્યારે પોતાની બાણેજને તો કપડાં પહેરેલાં જ્યાં ત્યારે તેમણે આ હુકારોં દહાડ્યા: “જે તમારું મન ન સરમાય તો આ પોપાટમાં કંઈ જ ખોટું નથી. તમે એ જ પહેરીને દરેક જગ્યાએ જઈ શકો છો” કવિશ્રીના માનમાં મિસિસ પિટિટને ત્યાં મોટો મેળાવડો.

તા. ૧૧મીએ હતો, તેમાં તે ખાદીનો પોપાક પહેરીને જઈ શકે કે નહિ એ પ્રશ્ન હતો. તે ઉપરથી કવિશ્રીનું ઉપરનું વચન યાદ લાવી સરલાદેવીજી તો તે મેળાવડો એ જ પોપાક પહેરી પવિત્ર કરી આવ્યાં. તેમને જે માન તેમની બારે રેશંમી સાડીઓમાં મળતું તેટલું જ આ ખાદીની સાડીમાં મળ્યું. પછી તો તેઓ સભાઓ વહેરેમાં તે જ ખાદીનાં કપડાં પહેરીને ગયાં ને ત્યાં હું હાજર હતો ત્યાં તો જોઈ શક્યો કે તેમની તરફ તે કપડાંની લીધે સ્ત્રીપુરુષોના આદર વધ્યો. આમ હિન્દુસ્તાનમાં કળાની ઓળખને સારૂ પ્રખ્યાત થયેલાં મામાબાલેન્ડે કળાની દૃષ્ટિએ તો ખાદીને નાપસંદ ન કરી. એટલું જ નહિ, પણ સ્ત્રીઓને સારૂ ખાદીના પહેરવેશનો ધનાઢ્યોના મેળાવડામાં પ્રવેશ કરાવ્યો. જે બાપ્પએ જારીકમાં જારીક સાડી છતાંદિ આજ લગી પહેર્યા હતાં, તેમણે ખાદીની સાડી અને ખાદીની ચોળા પહેરી મગરૂરી માતી અને તેના વળનથી ચમક્યાં નહિ. આલો ભાવ સદાને સારૂ અથવા તો આ હિન્દુસ્તાનના સંધિકાળને સારૂ અનેક સ્ત્રીપુરુષોમાં નહિ ફેલાય ત્યાં મુખી સ્વદેશી ચળવળને વિરાટ સ્વરૂપ આપવું એ અસંભવિત માનું છું; કેમકે લાખો વાર કપડું હાલમાં જો પેદા કરી શકાય તો એ ખાદી જ છે.

પણ હું ખાદી પહેરનારની ઉપર જરાપે દયા ખાતો નથી. મને પોતાને કળા-વિહીન હું માનતો નથી અને મારી દૃષ્ટિએ તો ખાદીમાં હું બહુએ કળા જોઉં છું. મારા અને ખીઆઓના જાતિઅનુભવે કહી શકું છું કે કેલીકો કે જે ઉનાળાના પસીનાથી આપણા શરીરને ચોંટી નાચે છે તેના કરતાં ખાદીમાં પસીનો ચૂસી લેવાની શક્તિ રહેલી છે. એ વધારે ઉપયોગી અને વધારે સારી છે. ખાદી કેલીકોના કરતાં વધારે સુંદર છે, કેમકે તેમાં આત્મા રહેલો છે. કાપડને વિષે વ્યક્તિત્વનું આરોપણ થઈ શકતું હોય તો ખાદીમાં વ્યક્તિત્વ રહેલું છે એમ કહી શકાય. ખાદીની પ્રત્યેક ક્રિયાના દરનાર કોણ છે એ જાણવું હોય તો આપણે જાણી શકીએ છીએ. ખાદીમાં કંઈકે કારીગરી રહેલી છે. એવું કેલીકોને વિષે નથી એમ આપણે જોઈ શકીશું. જેમ કાંડનાં જે પાતરાં કેવળ સરખાં હોતાં જ નથી, તેમ હાથે કાંતેલા સૂતરની હાથે વણેલી ખાદીના જે તાકા કેવળ સરખા તો હોય જ નહિ. કોઈ ચિનારો જે એકસરખાં ચિત્રો ચિત્રતો નથી, તેમ ખાદીનો જનાવનાર પણ જે કેવળ એકસરખા તાકા જનાવતો નથી. કેટલાકને તો આ વાત શોક-જનક જણાશે. કેટલાક એમ માનતા હશે કે એક જ પ્રકારનું ન ઓળખી

ખાદીમાં કળા

યંત્રતાયે જગતમાં કેટલીક વેળા ઉપયોગી હોય છે. પણ યંત્રતા એ કળાને નામે કોઇ દિવસ ઓળખાઈ નથી. ટાંકણીઓ એક જ જાતની આપણે પેદા ન કરી શકીએ, કાગળો એક જ જાતના ન મળી શકે, તો આપણે અવરય મૂંઝાઈએ. પણ આ યંત્રના જમાનામાંયે કળાને પહેચાનનારાં સ્ત્રીપુરુષો તો હાથે તૈયાર થયેલા કાગળો આજ પણ પસંદ કરે છે. અને યંત્રથી થયેલા કાગળો અને હાથે બનેલા કાગળો વચ્ચેનો ભેદ હરકોઇ માણસ જોઈ શકશે. હાથે તૈયાર થયેલા કાગળમાં અમુક પ્રકારનું વ્યક્તિત્વ, બનાવનારની કળા રહેલી છે. તેવા કાગળો ધણાને ન મળી શકે એમ ભણે બનો. અહીં હું તો એટલું જ સિદ્ધ કરવા ઇચ્છું છું કે જેમ કાગળોમાં, તેમ હાથે બનેલી ખાદીમાં જે કળા રહેલી છે તે સંચાની બનાવટમાં નથી. આપણે સ્વદેશી વસ્તુઓને વિશે અણુગમો પેદા ન કર્યો હોત તો ખાદીમાં 'રહેલી કળા જ પણ ચાંદાત. સ્કૉટલૅન્ડમાં સ્કૉટલૅન્ડની સ્ત્રીઓએ તૈયાર કરેલી ઉનની 'ટૂવીડ' આજ પણ સંચાની બનેલીને મુકાબલે વખણાય છે. તેના ખરબચડાપણામાં જે શોભા અને જે ગરમી છે તે સંચાની બનેલી લીસી બનાવટમાં નથી એ સ્કૉટલૅન્ડના ઉમરાવો હાથની બનેલી ટૂવીડ વાપરીને સિદ્ધ કરી રહ્યા છે. હાથની બનેલી ટૂવીડ 'ફિશનેબલ' કળાવાળા ગણાય છે તેથી બનાવટના કરતા તેના વધારે દામ મળે છે.

હિંદુસ્તાનને કમનસીબે હાથની બનાવેલી ખાદી એ તો હલકાઓને જ પહેરવાની ગણાઇ, કળા વિનાની ગણાઇ. તેની કિંમત કોઇ કરતું નથી અને ખાદીના વણનારને બાગ્યે ૮ આના રોજ પડી શકે છે. જે દેશમાં આવો અવજો ન્યાય છે તે દેશમાં કળાની પરીક્ષાની શી આશા રાખી? તે દેશમાં જૂખમરો કેમ નહોય? આ દેશમાં અત્યારે હાથની કારીગીરીને માન નથી. ધનાઢ્યો યુરોપમાં સંચામાં બનેલા ચક્રચકિત માલથી મુગ્ધ થઈ તેમાં કળાનું આરોપણ કરી બેસા છે, તેથી તેમનાં ઘરોમાં, તેમના પહેરવેશમાં હિંદુસ્તાનની કારીગીરીને ક્યાંયે ઉત્તેજન નથી. સુરતના કલેક્ટર સાહેબે એક વખતે સ્વદેશીની ટીકા કરતાં મને કહ્યું: "મારી પ્રાંતગરમ તું જો, તેમાં સ્વદેશી કારીગીરીને કેટલું ઉત્તેજન છે એ તું જો, તેમાં કેટલી કળા છે એ જો; અને તેની સરખામણી તારા ધનવાન મિત્રોનાં ઘરોની સાથે કર. પછી સ્વદેશને કેણું વધારે ઉત્તેજન આપે છે તે મને કહે." આ વચન ખરાં હનાં અને તે સાંભળી હું ઝંખવાણો પડ્યો.. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હાથે વણાયેલી ખાદી પહેવામાં હિંદુસ્તાન ત્યારે માન સમજશે ત્યારે, ખાદીમાં રહેલી કળાને ખાતર ખાદીને સારું દામ આપશે ત્યારે. હિંદુસ્તાનનો જૂખમરો જશે અને ગરીબો જોને અનાજનાથે ઝાંસા છે તેમને ત્યાં પૈસા અનાજ આપણે જોઈશું.

આજ તો મારી પાસે ધણી ખાદી આવી પહેલી છે. વળી બહેનો અને ગરીબ બાળકોની પ્રવૃત્તિ અટકાવવાનો સમય આવી પડ્યો છે. તેથી મારે કેટલીક સ્વયંસિદ્ધ વાતો મારામાં જે કાંઈ શક્તિ હોય તેના ઉપયોગ કરીને સિદ્ધ કરવી પડી છે. ખાદીના કેટ, ખાદીનાં અંગરૂખાં, ખાદીનાં કપડાં અને તો સુશોભિત લાગે છે. પણ એટલી ટાંચે હું જે વાંચનારને ન લઈ જઈ શકું તો હું કહેવા છું કે ખાદીના બીજા અનેક ઉપયોગો છે. ખાદીનાં દ્રવ્યો અને, ખાદીના કુલા અને. ચુરશી, કાચ વગેરેને ખાદીથી મઠી શકાય. રંગેલી ખાદીની મોટી બજારો અને. ખાદીના મંદરવા અને, ખાદીના જે જે કદના નોંધે, તેં તે કદના રંગાઓ અને. ખાદીનાં ગરણાં ખાદીની કોથળાઓ, ખાદીની ખોળ, ગલેશ વગેરે અનેક પ્રકારની ઉપયોગી વસ્તુઓ બની શકે. ખાદીનો પ્રચાર કરાવવામાં હું દરેક વાંચનારની સહાય માગું છું. ખાદીને લાલ રવંદેથી રંગ ચડાવનાર એક ખત્રી મળી આવેલ છે. એની સહાયથી હું કેટલીક ખાદી લાલ રંગાથી રંગો છું. ખોળ વગેરેની સાથે લાલ ખાદી વધારે ઉપયોગી છે. દરેક વાંચનારને આટલું વાદ રાખવા વિનંતિ છે કે હાથે કાંતવાના ઉદ્યોગમાં અત્યારે અનેક બહેનો રોકાએલી છે. તેઓમાંની કોઈ અપવિત્ર છંદગી ગામત્રી હતી, અથવા તેઓ પોતાનાં બાળકોને સાથે દૂધ જેની વસ્તુ લેવા અસમર્થ હતી તે બહેનો અત્યારે પવિત્ર રીતે એણુંવનું પણ કમાઈ રહેલી છે. એ હિન્દુસ્તાનના ભૂખમરો રહેજે કાઢવાની અને હિન્દુસ્તાનમાં પવિત્રતાની પૂરણી ભરવાની કામમાં પ્રત્યેક વાંચનાર ભાગીદાર થાઓ એમ હું ઇચ્છું છું.

ખાદીના
ઉપયોગ

જેઓને ખાદી નોંધે તેઓએ મને કાગળ લખવાને બદલે સત્યાગ્રહાશ્રમમાં ખાદી વિભાગના વ્યવસ્થાપક ઉપર કાગળ લખવો. મને લખવાથી આવા કાગળોનો જવાબ મળતાં દીક થવાનો સંભવ છે. જે જાતની ખાદી આશ્રમમાં એકઠી થઈ છે તેના બાવ વ્યવસ્થાપક, સત્યાગ્રહાશ્રમના સરનામેથી મળી શકશે.

ખાદી ક્યાં
મળે ?

કાઠીયાવાડી વિવેક

સાહિત્ય પરિષદ સંમતે લાલ દરવાજાની બહારના એવાનમાં બાપણ કરતી વખતે મેં કાઠીયાવાડી વિવેકને લગતા કેટલાક ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા તે બાબત મારી ઉપર કંઈક કાગળો આવેલા છે એ કાઠીયાવાડી એનિમાલ આજો જે એવો માગ ઉપર

વિવેકની
અતિશયતા

એક કાગળમાં આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે. મારી માન્યતા તો એવી છે કે મેં મારા બાપણમાં કાઠીયાવાડના વિવેકને વખાણ્યો હતો. તેની અનિશ્ચયતાને વખોડી હતી. કાઠીયાવાડમાં જે ઉદારતા, જે વિનય, જે આતિથ્યભાવ, જે સરળતા અને જે પ્રેમ રહેલાં છે એ મારાથી ન ભૂલી શકાય, ન વખોડી શકાય. પણ કાઠીયાવાડમાં એ જ ગુણોને લીધે તથા ખીજા વિરોધી પ્રસંગોને લઈને જે ખટપટ, જે દોષ, અને જે કૃત્રિમતા આવી ગયાં તેને વિષે હું દીક્ષા ન કરું તો જે દોષોમાંથી હું પોતાને બચી ગયેલો માનું છું તે દોષોમાંથી ખીજાઓને બચાવવાનો પ્રસંગ હું છોડી દઉં. ન્યાં ન્યાં હું ભયું છું ત્યાં ત્યાં અને કાઠીયાવાડીના પ્રસંગમાં આવું છું ત્યાં આ બન્ને ગુણદોષનો અનુભવ થાય છે. કાઠીયાવાડની ઉઝરતી પ્રજા, કાઠીયાવાડનો જુવાનવર્ગ ગુણોને વધારે ખીલવી દોષોને ત્યાગી બહુ આગળ વધી શકે છે એ મારી દૃઢ માન્યતા છે. પણ જે જુવાનવર્ગ દોષો ન જ જોઈ શકે તો તેનો ત્યાગ અસંભવિત છે. તેથી મને લખનારાઓને હું નીચેના પ્રશ્નો પૂછીશ :

(૧) તમારો અનુભવ નથી કે ખીજાઓના કરતાં વિશેષે કાઠીયાવાડી જોડા વિવેક કરવા કરતાં ન આપવાનાં વચનો આપે છે? (૨) તમે એવું અનુભવ્યું નથી કે કાઠીયાવાડી ખીજાઓના કરતા પોતે માનેલા વિવેકને ખાતર ગળા ઉપરાંત ઉંડા ઉતરે છે? (૩) તમે એવું અનુભવ્યું નથી કે કાઠીયાવાડી મૂળથી અતિશય વિવેક વાપરતાં છતાં એની કૃતિમાં જાહેર રીતે કે ખાનગી રીતે અવિવેક જોવામાં આવે છે?

મેં તો આ ત્રણે દોષોનો ઠીક ઠીક અનુભવ કર્યો છે. આજ પણ મારી પાસે કાઠીયાવાડને વિષે આ દોષોની રાવ આવ્યાં કરે છે. એવું બની શકે કે તેઓના પ્રસંગમાં હું વારંવાર આવું છું તેથી એ દોષ છે તેના કરતાં મારાથી વધારે જોવાતો હોય. એવું પણ બની શકે કે હું પોતે કાઠીયાવાડી હોવાથી મારી પાસે એ દોષોની રાવ વધારે આવતી હોય. જે એમ હોય તો તેનો અર્થ એટલો જ થયો કે ખીજાઓના કરતાં કાઠીયાવાડી વધારે દોષવાળા નથી. તેણે હું કાઠીયાવાડીને વીનવીશ કે જે હોય તે દોષ પણ કાઠી નાંખશો તો તમારું જીવન વધારે પવિત્ર થશે અને તેથી તમે તમારી પોતાની અને દેશની વધારે સેવા કરી શકશો.

આપણે ખીજાના કરતાં વધારે ખરાબ નથી એમ માની જોડા સતોપ શાને લખ્યે? પણ સ્વતંત્ર રીતે પોતાના દોષ નીરખીને તે દૂર કરવા એ દરેક સ્ત્રીપુરુષનું કર્તવ્ય છે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જે બહાદુરી અને સાહસને સાથે પંધાયેલા છે તે કાઠીયાવાડી પોતાના ઝીણામાં ઝીણા દોષને ઓળખી કાઢીને દૂર કરીને પોતાના

સાહસની અને બહાદુરીની બેટ દેશને કરશે અને સ્વર્ગસ્થ નવલરામે જે હોય આપણા માં નિખાલસભાવે જોયો અને વર્ણવ્યો તેને આવતો કાઢી તાંબશે.

એક વર્ષ પૂરું થયું

મિ. હોર્નમિનને દેશનિકાલ થવાને ૨૬મી તારીખે એક વરસ પૂરું થશે. છતાં આપણે એમને હિન્દુસ્તાનમાં ફરી લાવી શક્યા નથી. ન્યાયે બાદશાહનું બહેરનામું બહાર પડ્યું ત્યારે સૌએ ધારી લીધું હતું કે મિ. હોર્નમિનનો કેસ પણ તેમાં આવી જાય છે. પણ મુંબઈના ગવર્નર સાહેબે એથી ઉલટું જ ધાર્યું અને આત્માર લગી તો આ વિષયમાં એમનું ધાર્યું જ કાયમ રહ્યું છે. મિ. હોર્નમિનને પાછા લાવવામાં એક મહત્તન તરવનો સમાવેશ થાય છે, અને તે શહેરીની સ્વતંત્રતાનો. મિ. હોર્નમિનના ચુલુદોષને આપણે એક કારે મૂકીએ. ભલે તેઓ શુદ્ધેશ્વર હોય, પણ ખુનીને જે આધુનિક રાજ્યવ્યવસ્થાની રૂએ રીતસર તપાસ કર્યા વિના નથી શંસીએ ચકાવી શકાતો, નથી કેદમાં રાખી શકતો, હેલા બાર માસની અંદર જ અગદાવાદમાં જેની ઉપર ખુનો આરોપ હતો, જેને શંસીની સજા હતી, જેની પર રીતસર નીમણેલી કોર્ટ તપાસ ચલાવી હતી તેને કાયદાના ક્રિયાકાંડમાં કાંઈક જૂલ થઈ ગઈ હતી તેથી છોડી દેવામાં આવ્યો હતો; એ પણ આપણા જ ગવર્નરના હુકમથી. આમાં મુંબઈની સરકારે બારે ન્યાયયુદ્ધિ વાપરી હતી. તે જ ન્યાયયુદ્ધિનો ઉપયોગ મિ. હોર્નમિનના કેસમાં સરકાર કેમ ન કરે ? અથવા તો ઉપર પ્રમાણે ન્યાયયુદ્ધિનો ઉપયોગ કરનારી સરકારને વગર તપાસે મિ. હોર્નમિનની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવાનું સમજ કારણ હશે એવો પણ ખ્યાલ કોઈ કરે એ ખ્યાલ અમે વ્યાજબી નહિ ગણીએ; કેમકે પેલા ખુનીને વિશે સરકારની હરિશ્ચંદ્ર કરવાનો કરોએ પ્રસંગ ન હતો. મિ. હોર્નમિન એ એક રીતે સરકારનાં હરિક ગણાય. તેમની કલમથી, તેમના બાપણથી એ સરકારને હરાવી શકતા હતા. તેથી એમની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં સરકારનો કાંઈક સ્વાર્થ રહ્યો. અને તેથી જ પેલા ખુનીને વિશે ખતાવેલી ન્યાયયુદ્ધિનો મિ. હોર્નમિનના કેસમાં પ્રયોગ ન થયો. આવી અમારી માન્યતા છે. મિ. હોર્નમિને ગેરકાયદેસર લખાણ કર્યું હોય તો ગણે તેની ઉપર કેસ ચાલે અને સજા થાય. પણ વગર કેસથી થયેલી સજા રૈયન હરગીજ કબૂલ નહિ કરે. એટલે મિ. હોર્નમિનની સ્વતંત્રતાને અગદાવાદમાં પાછા લાવવાની સ્વતંત્રતાનો અગ્રાવ

પ્રવાની
સ્વતંત્રતાને
સાચ

કરે છે. તેથી અમારી ઉમેદ છે કે પ્રજા મિ. હોર્નીમિનના કેસને નહિ ભુલે, પણ ખૂબ મહેનત કરીને ચાપના ઉપાયો લઈ મિ. હોર્નીમિનની સામેનો મનાઈ હુકમ રદ કરાવશે.

હું થઈ શકે તે હવે જોઈએ. મુજબમાં હંમેશાં એપ્રિલ મે તો વખત મંદતાનો રહે છે, આગેવાનો હાજર નથી હોતા. તેથી આપણે ૨૬મીને દિવસે અસરકારક સભા મુજબમાં ન બરી શકીએ. પણ પહેલે જ પ્રસંગે જંગી સભા એક જ દહાડે આખા મુજબ ઇલાકામાં બરી પ્રજાએ સરકારને બતાવવું જોઈએ કે મિ. હોર્નીમિન ઉપરનો હુકમ રદ થયા વિના પ્રજા શાંતિથી ન બેસી શકે. દરવે, તો ઘણા થયા એમ માનીને દરવે કરવાની જરૂર નથી એવું આપણે નહિ સમજીએ. દરવેને વિષે આપણું દૃષ્ટિબિંદુ ૧૨૫ જોઈએ. દરવે એ પહેલો અને છેલ્લો ઉપાય સમગ્રાય છે તે મટીને પ્રજાનો નિશ્ચય જાણાવનાર એ પહેલું પગથીયું ગણાવું જોઈએ. અને એ દરવેનો અમલ સરકાર ન કરે તો આપણામાં તેનો અમલ કરાવવાની શક્તિ હોવી જોઈએ, એ શક્તિ કદ, કેવી રીતે અને ક્યારે વપરાય તેનો વિચાર આ સમયે કરવાની જરૂર નથી. આપણે અત્યારે તો પ્રજા એકમત છે કે નહિ, પ્રજા મિ. હોર્નીમિનને છોડાવવાને સારૂ પ્રયત્ન કરવા ઇચ્છે છે કે નહિ એ જ જાણવાનું રહ્યું. એ જાણવાનો ઉપાય અમે મુશ્કેલી ગયા છીએ.

હું વિલાયત કેમ જાઉં ?

મારા દરેક કાર્યમાં કેટલાક વાચનારાઓ એટલે બધા રસ લે છે કે તેઓની જિજ્ઞાસા હંમેશાં હું તમ નથી કરી શકતો. તેનું કારણ મારી બેદરકારી નહિ, પણ મને બધાને ખુલાસા દેવાનો વખત નથી રહેતો અને દરેક પ્રશ્નના ખુલાસા 'નવજીવન'માં અપાય તેટલી જગ્યા હું રોજી ન શકું એ છે. છતાં, કેટલીક બાબતો સાર્વજનિક હોઈ તેનો ખુલાસો કરવો આવશ્યક ગણ્યું હું. એવો પ્રશ્ન મારા વિલાયત જવાની વાતનો છે.

હું કે જે હંમેશા આગેવાનોના વિલાયત જવાની સામે ચનારો હું તે જ આ વેળા કેમ વિલાયત જવા તૈયાર થઈ ગયો એની જાંઘ કેટલાક વાંચનારાઓએ કરી છે. મારો અભિપ્રાય તેઓએ બરાબર જાણ્યો છે એટલે શંકા વ્યાજબી છે. પણ મેં એવું કદી નથી માન્યું કે કોઈ પ્રમંજે કોઈથી વિલાયત ન જવાય.

એવા પ્રસંગો હું કદાચ શકું છું કે જ્યારે વિલાયત ન જવું એ ગુનહો ગણાય. ખિલાફતના પ્રશ્ને વિશે મારા મનમાં એવું કંઈ જ નથી. જવું જ નોંધ્યે એવું તો છે જ નહિ. પણ મારા જવાથી કદાચ ફાયદો થાય એમ સંભવે, તેથી મેં એ સલાહનો શરૂ કરેલ મુસલમાન બાઈઓના હાથમાં જ રાખ્યો છે. તેઓની ધ્વજા થાય તો હું જવા તૈયાર રહું તેવી તેઓની ધ્વજા થઈ. ત્યારે હું તૈયાર થયો ને બે શરતો મુકી. એક એ કે અહીં આપણી તૈયારી પૂરી હોવી જોઈએ; અને બીજી એ કે નામદાર વાઈસરાયની પરવાનગી અને પસંદગી મળવી જોઈએ. વાઈસરાય સાહેબની પરવાનગી આવી ગઈ. માત્ર જવાની ચોખ્ખતા વિશે તેઓ સાહેબને અભિપ્રાય આપવામાં સકાચ થાય છે. તેથી વળી પાછો હું ખિલાફત કમિટી પાસે ગયો અને એવી સ્થિતિમાં મારે શું કરવું જોઈએ એનો શરૂ તો તેઓની જવાબદારી પર મુક્યો. તેઓમાં મતભેદ છે. એકંદરે અભિપ્રાય એવા પડ્યા કે હાલ તો ન જવું, જેથી વિલાયત જવું અટકાવી મુક્યું છે.

જવાનો હેતુ કેવળ ફરજો સાવવાનો જ નથી, પણ એ ફરજો આપણી માગણીને અનુકૂળ ન હોય તો હિન્દુસ્તાનમાં શું થશે તેની ચેતવણી આપવાનો પણ ખરો. નૌન-કેઝાઓપરેશન જેથીતેવી વસ્તુ નથી. એ જો બરાબર ચલાવી શકાય તો તેની મારફતે સંપૂર્ણ ન્યાય મેળવી શકાય. એટલે એવું બારે શસ્ત્ર વપરાય તેની પહેલાં સરકારને પૂરેપૂરી ચેતવણી આપવી એ હું જરૂર ગણું અને તેથી અનુકૂળતા હોય તો એવી ચેતવણી આપવાને ખાતર વિલાયત જવાનું પસંદ કરું. પણ વાઈસરાય સાહેબની પસંદગી નહિ આવી અને હજી આપણી તૈયારી ઓછી છે તેથી મેં એમ માની લીધું કે મારે ન જવું એ વધારે સારું છે. તેમ છતાં જો મુસલમાન બાઈઓની ધ્વજા થાય, અથવા તો મારું જવું એ સરકારને પ્રિય છે એમ હું જોઈ તો અવશ્ય જવાનો વિચાર કરું.

વિલાયત
જવાનો હેતુ

વાંચનારને—

‘નવજીવન’ ના કદમાં ને તેની છટક નક્કની કિંમતમાં અમદાવાદ તથા મુંબઈ ખાતે ફેરફાર હમણાં જ કર્યો. કાગળની તંગી ને તેના ભાવ વધતા જાય છે. એમ જણાય છે કે ‘નવજીવન’ માં એક વર્ષ પૂરું થયે-એટલે પાંચ માસમાં-ખોટ ચાલે છે તેમ ચાલવા દેતાં રા. ૧૦૦૦૦ ની ખોટ જશે. જાહેરખબર ન લેવાનો

૪૬ અને
કિંમતમાં
ફેરફાર

નશ્વર તો વાંચનાર પસંદ ન કરશે. ઉપરની મોટી ખોટ જાણ એ પણ વાંચનારને પસંદ નહિ પડે એમ ધારું છું. તેથી વ્યવસ્થાપકોએ ઓછામાં ઓછું કદ રાખવાની જે ધારણા રાખી હતી તે ઉપર આવી ગયા છીએ એટલે આ વેળાં વાંચનારને આજ ન. પાનાનું 'નવજીવન' મળશે. મારી ઉમેદ છે કે વાંચનાર તેથી રોષ નહિ કરે. હું આગળ લખી ગયો છું તેમ વાંચનારને હું તો 'નવજીવન' ના ભાગીદાર ન ગણું છું. 'નવજીવન' ના વ્યવસ્થાપક નક્કી કે વેવારની દૃષ્ટિથી છાપું ચલાવવા માગતા નથી. તેની સાથે ખોટ ખાઈ 'નવજીવન' કાઢવું પણ નથી ઇચ્છતા. જે ખોટ ખાઈને છાપું કાઢવું પડે તો હું એમ ન માનું કે 'નવજીવન' ની પ્રજાને નરર નથી. પણ મારી માન્યતા જૂદી ન છે. વ્યવસ્થામાં જેઓ રોકાયા છે તેઓને સાર જાહેરખબર વિના છાપું ચલાવવાનો આ નવો ન અખતરો છે. વળી કાગળોની કિંમત આટલી વધશે એમ કોઈએ નહોતું ધાર્યું. લગાઈ બંધ થવાથી દાગ વટશે એમ ન ધારેલું. વળી પ્રથમ જે કાગળો વાપરતા તેથી ચલાવી લેવાશે એમ પણ ધારેલું. અનુભવે માનુષ પડ્યું કે એવા હલકા કાગળોથી 'નવજીવન' ની કાપલ રાખવી અસાધ્ય હતું. આવા સંજોગોમાં લવાજમ મોટું ન હોતું જોઈતું હતું તેથી હાલ તો જૂના ધરાકોને મુદત વધારે ન આપવું પડે તેથી હવે પછી થનાર જાન્યુ. ધરાકોને સાર લવાજમ આર રૂપિયા રાખવાનો ફરાવ થયો છે. અને જૂના ધરાકો પણ ખોટ ઓછી કરવામાં ભાગ લે એવા હેતુથી પાનાં આજ ક્યાં છે. જે કાગળના દામમાં મોટો વધારો નહિ થાય તો આથી વધારે ફેરફાર આ વર્ષમાં તો નહિ કરવા પડે એવી ઉમેદ છે. જે ફેરફાર કરવો પડ્યો છે તેને સાર વાંચનાર ક્ષમા દેશે એમ માનું છું. છતાં આટલી ખાત્રી આપવા ઇચ્છું છું કે કદ. એછું થતાં છતાં પણ વિષયોમાં ઘટાડો નહિ ન થાય ને તે ન વિષયો હજી વધારે કુદમાં આપી મુદતનું કહેવાનું કંઈ નહિ રહી જાય એવો સનન પ્રયત્ન જરૂરી રહેશે.

૩ પરદેશમાં વસતા હિન્દીઓ

હિન્દી બહાર વસતા હિન્દીઓ તરફનો અલગમો જુદા જુદા રૂપમાં દેખાવા લાગ્યો છે. રાજકોહના કદંગા બહાનાયા શીજની મરકારે કોંકર મળિયાલને દેશપાર કર્યા છે. બાઈ મણિલાલ અને તેમનાં સુશિક્ષિત પત્ની શીજના ગરીબ ગીરમીટીઆ મજૂરોની અનેક રસ્તે સેવા કરતાં હતાં. આ બધું તોફાન શીજના-મજૂરોની

હડતાળને આંગે નમ્યું છે. એકે ગીરમીટનાં બંધન રદ કરવામાં આવ્યાં છે તેપણુ ચુલાગીતો દોર કોઇ પણ રીતે વટથો હોય એમ નથી લાગતું. અમે હડતાળનું ખડું કારણ નથી જાણના. હડતાળીઆઓએ જૂલ નથી કરી એ પણ અમે નથી જાણતા. પણ ત્યારે હડતાળીઆઓ અને તેમના મિત્રોની ઉપર રાજકોહનો આરોપ મુકવામાં આવે છે ત્યારે આ બધી રમતનો ભેદ અમે કળા રાણીએ છીયે. અમારા વાયકોને સાદ હશે કે શીજના તાજા મામલામાં જે સરકારને રાજકોહની ગંધ આવે છે એ જ સરકાર મિ. એન્ડ્રુઝની બદનક્ષી કરવાની હિમત ચવાવી હતી. શીજના હડતાળીઆઓ અને ડૉક્ટર મણિલાલને વિશે રાજકોહનો શો અર્થ હોઇ સકે ? - શું હડતાળીઆઓ અને ડૉક્ટર મણિલાલને રાજ્યની લગામ હાથ દેવી હતી કે તે દેશમાં તેમને કંઇ સત્તા જમાવવી હતી ? તેઓએ તો મનુષ્યની સ્વતંત્રતાનો મૂળ હક સાચવવાને હડતાળ પાડી. આવી બાબતમાં 'રાજકોહ' નો ઉપયોગ કરવો એ 'તોણાજોનો' દુરુપયોગ કહેવાય. કદાચ હડતાળીઆઓ અધીરા થયા હોય, કદાચ ડૉક્ટર મણિલાલે તેમને કંઈ રસ્તે દોધાં હોય. પણ જે સરકારને જોગની સલાહ શુદ્ધાભરેલી લાગી હોય તો તેમના પર કાયદેસર કામ ચલાવવું જોઈતું હતું. જામને ખચ મળી છે તે પ્રમાણે તો તેઓએ કાયદાની દૃઢતા રહીને જ કામ કર્યું છે. તથાપિ અમારે તો ઝોટકું જ કહેવાનું છે કે કંઇ પણ કામ ચલાવ્યા વિના ડૉક્ટર મણિલાલને દેશપાર કરી દેવામાં શીજ સરકાર પોતાની સત્તાનો દુરુપયોગ કર્યો છે. પોતાની જાતને નિર્દોષ સાબીત કરી આપવા તક આપ્યા વગર અને ફક્ત શક ઉપર કોઈ પણ માથુંસની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવી એ એક સિદ્ધાન્ત તરીકે તો ખોટું જ ગણાય. ડૉ. મણિલાલે ઘણાં વરસોથી શીજને પોતાનું ઘર કરી લીધું છે એ તો સૌ કોઇ જાણે છે. અમને યાદ છે કે એમણે ત્યાં થોડી મિલકત પણ ખરીદેલી છે. શીજ એમનાં જાળકોની જ-મજૂમિ છે. શું તે હોકરાઓનો ત્યા કાઈ હક જ નથી? શું તેમની પત્નીને પણ ત્યાં કંઇ હક જ નથી ? આપણી સરકારના 'હુકમો' તેમની સારી જાંઘળી - જરૂરયાદ વશે ? ડૉ. મણિલાલને જે નુકસાન વેડું પડશે તે બદલ તેમને કાંઈ જપ્તો આપવામાં આવ્યો છે ? અમને આશા છે કે અમારી હિન્દી સરકાર પરદેશમાં વસતા હિન્દીઓના હકનું રક્ષણ કરવા પ્રયત્ન કરી રહી છે તે ડૉક્ટર મણિલાલ વિશે પમાર થયેલા હુકમોનો સવાલ પણ હાથમાં લેશે.

કાયદાના બંધનમાંથી નીકળી જવાનો સત્તાથી જે જીતિ હાલ સત્તાધીશોમાં જામી છે તે એકલા શીજમાં જ દેખાઈ આવી નથી; અસહના-જર્મન પૂર્વ આફ્રિકાના નર્મન પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દી

હિન્દીઓ આગળના કરતાં ખરાબ સ્થિતિમાં પડકાઈ ગયા હાશે છે. તેઓ લખી જણાવે છે કે તેમની માલમિલકત પણ સહીસલામત નથી. વેપાર કરવાના પરવાના લેવાને માટે તેમને જાતજાતના કર આપવા પડે છે. તેમના વેપારવણજમાં આડખીલીઓ ઉભી કરવામાં આવી છે. તેમને મેનોઆર્ડરથી પૈસા મોકલવાનો પણ હક રહ્યો નથી.

૫૪૧ ખ્રિષ્ટિ પૂર્વ આફ્રિકામાં તોફાનનું વાદળ સૌથી ઘેરૂં દીસે છે. હોલ સુધીમાં ત્યાંના હિન્દીઓ જે હક ભોગવતા હતા તે સધળા હક ઝૂંટી લેવાને ત્યાંના ગોરાઓ આકાશ ને ધરતી એક કરી રહ્યા છે. ધારાસભામાં કાયદા ધડીને અને અમલની શહે તેમનું કાટકું કરવાનો ત્યાં પ્રયત્ન ચાલી રહ્યો છે.

૫૪૨ દક્ષિણ આફ્રિકાના હિન્દીઓ સાથે સંબંધ ધરાવતા સર્વ હિન્દી ત્યાં બેટલા કંપીસનનું કામકાજ આતુરતાથી જોઈ રહ્યા છે.

૫૪૩ શહેનશાહતનાં આ જુદા જુદા સંસ્થાનોમાં વસતા હિન્દીવાનોના હકનું મક્કલ કરવાનો બોલને હિન્દી સરકારને માથે કાઢી જેવોતેવો નથી. નિશ્ચય અને એકસરળી નીતિ અખત્યાર કરીને જ આ કામ પાર પાડી શકારો. એ તો કંજૂસ થઈ સુકું છે કે ન્યાય હિન્દીઓના પક્ષમાં છે, પણ તેઓ નિર્બળ છે. આ સ્થિતિમાં તેમનું મક્કલ કરવા માટે હિન્દુસ્તાનમાં એક જખરદસ્ત ચળવળ ઉભી કરવી જોઈએ અને તેની સાથે સરકારે પણ સખત પગલાં લેવાં જોઈએ.

મજૂરોનું કલ્યાણ

ન્યાયની શાંતિમય છતનું આપણે આ ખીલું વર્ષ ઉઠવીયે ખીયે. મજૂરોની છતને હું ન્યાયની છત કહું છું, કેમકે મજૂરોની માગણી ન્યાયી હતી અને તે માગણી કબૂલ કરાવવા સાર ને ઉપાયો તેઓએ લીધા એ પણ શુદ્ધ હતા. હું તો મજૂરોની છત પણ અન્યાયી રહેતે ન હવું.

જયે વર્ષે આપણી ઉઠવણી સંન્યાસી સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજીએ શોભાવી હતી. ત્યારપછી અને આજ સુધીમાં ઘણા અગત્યના બનાવો બની ગયા અને તેથી હિન્દુસ્તાનનું સ્વરૂપ બદલાયું છે. આપણામાં નવો જુસ્સો પેદા થયો છે, નવો ભવન આવ્યો છે. પણ હું હિન્દુસ્તાનની સાર્વજનિક સ્થિતિનો વિચાર કરી તમને નહિ રોડું.

[અપૂર્ણ]

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૪ થું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ

ગાંધીજીનું નવજીવન

યોજના

‘નવજીવન’ માં આવી ગયેલાં ગાંધીજીનાં જ લખાણો પ્રજાને એકત્ર અતે પુસ્તકના આકારમાં મળે એટલા માટે અમે ‘ગાંધીજીનું નવજીવન’ છાપવાની યોજના કરી છે.

૯૬ પાનાંની એકએકે, એમી ચોપડીઓ વખતોવખત પ્રગટ કરવામાં આવશે અને લગભગ એક વરસમાં ત્રણે વરસના લેખો આપી દેવામાં આવશે.

આ પુસ્તક આ યોજના પ્રમાણેનું ચોથું પુસ્તક છે. એમાં સ્વદેશી કાગળ વાપરવામાં આવ્યા છે તંદુરસ્તો વિષય શોધવાની સગવડ માટે હાસીયામાં દરેક પંક્તિ મથાળાં મુકવામાં આવ્યાં છે. તે સિવાય વિસ્તારપૂર્વક અનુક્રમણિકા પણ આપવામાં આવનાર છે.

કુલ સંગ્રહ આવી ૧૮ ચોપડીઓમાં સમાપ્ત થશે એવી આજની ગણતરી છે. સામગ્રી કિંમત અગાઉથી ભરનારને ૧૮ ચોપડીઓ ૮ રૂપિયામાં મળી શકશે. તેટલામાં બધા લેખો ન સમાતા વધારે ચોપડીઓ કાઢવાની જરૂર પડશે તો તેટલાં દામ પાછળથી ભરવા પડશે. છુટક ચોપડીની કિંમત આઠ આના રહેશે.”

પૈસા અગાઉથી જ મોકલવા. વી. પી. મોકલવામાં આવતા નથી. સંધ્યો પત્રવ્યવહાર નીચેને મરનામે કરવો.

વ્યવસ્થાપક

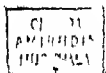
નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

* નિશાનીવાળા લેખો ‘મંગ છંડીયા’માંથી આપાન્તર છે.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૫-૪-૧૯૨૦

(મચ્છરોનું કલ્યાણ—આગ)

જ્યાં વર્ષમાં મચ્છરોએ જે ભાગ એપ્રિલ માસમાં લીધો તે વિશે હું જો કંઈ ન કહું પ્રેમને ખાતર
તો હું મચ્છરોનો મિત્ર કહેવાનો દાવો કરૂં છું, હું પોતે મચ્છર કહેવાણી અભિમાન માનું જુનામરણી
હું તે મિથ્યા નથી.

એપ્રિલ માસમાં મને સરકારે પકડ્યો. સરના જે શૂંચ કરી એમાં રાફ નથી હતા તે
શૂંચ કોઈ મચ્છરો મકાનો બાળી અથવા ખુન કરીને સુવારી રાફતા હતા ? અનુસૂચાબહેનની
તમે પૂછ કરો છો. તે બહેન અવશ્ય પૂજ્ય છે તેમના પકડાવાની તમે અર્ધા સાસણી
તમે ગભરાયા, તમે ખીજ્યા, તમારી પાપ કપાઈ ગઈ એમ તમને લાગ્યું આ બધું તમારા
તેમની પ્રત્યેના પ્રેમને ચોક્કસ છે. પણ વળી હું જુદું કે તમે તે પ્રેમ ખતાવવાને મકાનો
બાળી રાફે કે ? એ કાર્યોમાં બીજાઓ પણ હતા એમ કહીને આપણાથી તદિ નીકળી ગઈ
રાફાય પૂ. અનુસૂચાબહેનને અને મને ત્યારે ખબર પડી કે અમદાવાદમાં ખુન થયા, મકાનો
બળ્યા ને તેમાં મચ્છરોએ ભાગ લીધો હતો ત્યારે અમને કેટલું દુઃખ થયું એનો હું તમને
ખ્યાલ નથી આપી શકતો

એના કાર્યોથી હું હિન્દુસ્તાનને સાત લાખરૂં વખત જે જોડું છું ત્યારે ત્યારે મચ્છરો સચિનયજ્ઞન
ખીજ્ય ત્યારે જો તેઓ કાપદાનો ખુન લગ રાફ કરે અને જનમાવને તુલ્યાન ને તો અને
તેઓ આપઘાત કરે અને હિન્દુસ્તાનને પાશાવાર ખમડું પડે. હોઈ મઈ વિશા ખુતામગજીનો પ્રતીભરણી
દેખીતો લાગ મળતો જોવામાં આવે છે તેથી તમે કોંગ્રેસના જાહેર એમ હું હચ્ચું છું મેં
સત્યાગ્રહનો અને તેના કાપદાના સચિનય જ્ઞનો પ્રચાર કર્યો તેનો અર્થ એવો કરી ન હતો

કે કાયદાનો ખુતી ભંગ થઈ શકે. સત્યનો શુદ્ધ પ્રચાર ખુન કરીને થાય જ નહિ એ મારો અનુભવ છે. જેને પોતાના સત્ય ઉપર વિશ્વાસ છે તે તો સમુદ્ર જેટલી ધીરજ રાખે; અને સવિનય ભંગ તે જ કરી શકે કે જેણે કાયદાનો અવિનયી, ફેજાહારી, ખુતી ભંગ કરી ન કર્યો હોય ને કદી ન કરે. જેમ માણસ એકી વખતે ગરમ અને નરમ ન હોઈ શકે તેમ કાયદાનો સવિનય અને અવિનય ભંગ એકી વખતે ન કરી શકે. અને જેમ શાંતિ તે ફેજાહારીને મારવાની તાલીમ લીધાપછી જ આવી શકે છે તેમજ કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાની શક્તિ પણ કાયદાને સદા મારન આપવાથી જ આવી શકે છે. અને જે માણસ ઘણી લાલચને વખતે લાલચોથી દૂર રહી શકે તે જ જીવો કહેવાય. તેમ જીવો કરવાનો બારે પ્રસંગ આવ્યા છતાં પણ જે જીવોને રોકી શકે છે તેણે જ તેને જીવ્યો. કહેવાય. એ કસોટીમાં આપણે નાખાસ ચલાવીએ. મારી તમને ગાંધી મંદીર બાઈબોને વિનંતિ છે કે આ બીજા વર્ષના ઉત્સવ સમયે તમે એકિસ માસની ભૂલો યાદ કરી હવે પછી તેવી ભૂલો ન થાય એમ મનની સાથે નિશ્ચય કરો.

હવે મંદીરોની સ્થિતિ વિશે હું બે બેજ કહીશ. મંદીરોએ પોતાની સ્થિતિ વિશે ઘણું બોલવા જેવું છે. વધારે પગાર મળ્યે આપણે સાહુકાર નથી થઈ શકતા. વળી સાહુકાર થઈ એ જ બધું નથી તમને વધારે પગાર મળી શકે એટલે જ પપલ કરવા સુધર પૂ. અનુચિત ગણેને પોતાની જાંઘળી અર્પેલી નથી. પોતાની જાંઘળી તમને સમર્પણ કરવાનો હેતુ તો એ છે કે તમે પૈસેટકે મુખી થાઓ, તમે ધાર્મિક થાઓ, નીતિના કાયદા પાળો, બ્રહ્મનો છેડો, કમાણીનો ચારા ઉપયોગ કરો, તમારાં ઘર સારાં રાખો, તમારાં છોકરાં કેળવણી પામે એટલે કે તમારી આર્થિક, માનસિક અને નૈતિક સ્થિતિ સુધારો.

આર્થિક સ્થિતિમાં ઘણો સુધારો થયો છે, પણ હજી વધારે થવાની જરૂર છે. તે સુધારો જે રીતે થઈ શકે. મીઠામાલીકોની સાથે હળીમળીને અથવા તેઓને ફળાવીને. પહેલો રસ્તો એ જ બરો છે. પશ્ચિમમાં મંદીરવગ અને માલીક વચ્ચે હંગેરાં ઝગડા થાય છે, એકબીજાની વચ્ચે વેર વધે છે ને એકબીજા પોતાને શત્રુ લાગે છે. એ વાં લાલમ હિન્દુસ્તાનમાં પણ વાઈ રહ્યો છે. તે એ ઘર કરે તો હિન્દુસ્તાનનાં હોળોનો નાશ પામે ને અસાંતિ ફેલાય. મંદીરો વિના માલીકને ન ચાલે અને માલીક વિના મંદીરો મંદીરી ન મેળવી શકે એ વાત બન્ને પક્ષે ખ્યાલમાં રાખે તો તકરાર ન થાય. પણ આ સમયે હું માલીકોની ફરજ નથી તપાસતો. મંદીરો એકલા જ ને પોતાના હક્કો સમજે અને તે મેળવવા શુદ્ધ ઉપાય લે તોપણ બંનેને લાભ થાય. તેમાં એ વાતની જરૂર છે. માગણી બ્યાજબી હોવી નેહ્યે અને મગણી કમજ કરાવવાનાં સાંધવ સાફ હોવાં જોઈએ. માલીકોની કફેડી દસા જોઈને કરેલી માગણી બ્યાજબી ન ગણાય. મંદીરોનું બરહુપોષણ થાય, તેઓનાં છોકરાં કેળવણી પામે એવો પગાર મેળવવો એ બ્યાજબી માગણી. માલીકોની ઉપર દાબ ન મુકતાં તેમની ન્યાયચક્તિને જાગૃત કરવી, પંથ નીમી ધેન્સાઈ મેળવવો એ સાધનની શુદ્ધતા.

આમ શુદ્ધ સાધનો વડે ન્યાય મેળવવા સાર મહાજન મંડળો નીમવાં જોઈએ. તેની સરખાત યદ્ય છે. દરેક વિમાનના મન્દીરો પોતાનાં મહાજન મંડળો દ્વારા બાંધી લેશે એવી હું ઉમેદ રાખું છું. મહાજન મંડળના કાયદા ઘડાય તેને કહેવું પૂરતું માન આપવું જોઈએ. મહાજનની મારફતે જ દરેકજ મન્દીર માલીકો પાસેથી દાદ મેળવે તે ન મળે તો પૂરતું નીમી. પંચતું તત્ત્વ માલીકો અને મન્દીરોએ કબૂલ કર્યું છે એ સતોવની વાત છે. મારી ઉમેદ છે કે બાને પક્ષ એ તત્ત્વને ખીલવીને હડતાલો વગેરે હિંમતને સાર બંધ કરશે ન્યારે ન્યારે પોતાને હિંસાઈ ન મળે ત્યારે ત્યારે હડતાલ પાડવાનો મન્દીરોને હક છે એ નિઃસંદેહ છે. પણ ન્યારે પંચતું તત્ત્વ દાખલ થાય ત્યારે હડતાલ પાડવી એ પાપ ગણાવું જોઈએ.

પગારનો વધારો ચોખ્ખી રીતે થયાં કરે છે અને ધીરજથી પગારના હલ્લું સુધારે પણ મારો એવો સંભવ છે. પણ જેમ પગાર વધવાની જરૂર છે તેમજ મન્દીરોનો વખત પણ ઓછો થવાની જરૂર છે. મન્દીરો બાર કલાક ને તેથી પણ વધારે કામ કરતાં જોવામાં આવે છે. બેટલા કલાક કામ કરનારને માનસિક કે નૈતિક સ્થિતિ સુધારવાનો વખત ન જ રહે અને તેની હાલત પણ સમાન જ થઈ જાય. આવી દશામાંથી આપણે કદરું જ નોંધીએ. તેમ છતાં દેરાના ઉલોગને તુકસાન ન પહોંચવું જોઈએ એ બંદ રહેવું જોઈએ.

માલીકોની પાસેથી હું એ સવ સામજ્યા કર છું કે મન્દીરો આજસુધી છે, વખતની ચારી કરે છે ને કામ ધ્યાનપૂર્વક કરતાં નથી. બાર કલાક કામ કરનાર મન્દીરની પાસેથી ધ્યાનની કે ખતની હું બહુ આશા ન રાખું, પણ ન્યારે મન્દીરો દસ કલાક જ કામ કરવાની આશા રાખે ત્યારે હું જરૂર જોવી ઉમેદ રાખું કે તેઓ બાર કલાકના જેટલું કામ કરે છે તેટલું જ બંદરે તેથી સાર દસ કલાકમા કરી દેશે. ઇચ્છામાં બેઠા કલાકો કરવામાં આવ્યા ત્યાં પરિણામ સરસ જ આવેલા છે. મન્દીરો મન્દીરો મરી માલીકોનું કામ પોતાનું સમજી તેમા સુધારોવધારો કરતાં જ રહેશે ત્યારે તેઓ વધશે ને દેરાના ઉલોગો પણ વધશે. બેટલે હું માલીકોને બારના દસ કલાક કરવાની અરજી કરે ને મન્દીરોને તે દસ કલાકમાં બાર કલાક જેટલું કામ આપી દેવાની સલાહ આપું.

હવે આપણને મોઢા પૈસા ને વખતનો ઉપયોગ કંપી રીતે કરવો તેનો વિચાર કરવાનો સમય આવ્યો. વરેલા પગારનો ઉપયોગ હાર વગેરેના વ્યસનમાં ને બચેલો વખત જુગારમાં જાય તો બોવમાંથી નીકળીને સુઝમાં પડ્યા બેરોબર થાય. દારૂ, ખીડીનું વ્યસન, છોડી મન્દીરોએ બચેલો પૈસો પોતાની અને કુટુંબની કેળવણીમાં વાપરવો જોઈએ જુગાર, ગંધાં વગેરે બધ કરી બચેલો વખત શીખવામાં ગાળવો જોઈએ.

આ બંને દારૂમાં માલીકો જાલુ મદદ કરી રાકે છે. મન્દીરોને સાર સ્વચ્છ દૂધ, નાખતાં વગેરેની હુકાનો કાઢે, વાચનશાળા સ્થાપે, તેઓને સાર નિર્દોષ રખતો શાન્તો તે સહેજે મન્દીરો વ્યસનોમાંથી નીકળી જાય.

આવાં જ હાથોં મહાજન મંડળ પણ કરી શકે-તેઓએ કરવાં જોઈએ. મહાજનને માલીકોની સામે હલ્લાવનું સાધન ગણવા કરતાં તેનો વધારે સારો ઉપયોગ તો તે મારફત આંતર સ્થિતિમાં સુધારો કરવામાં છે.

કામના
વખતમાં
ધરણી

પૈસા ને
વખતનો
સાદુપયોગ

મનુરો પોતાનાં છાકરાને નિરાળોમાંથી બચાવી લઈ મનુરોએ ચડાવે છે એ તો અધમ હાલત જ ગણાય કોઈ સારી ગણાતી પ્રજા પોતાનાં છાકરાંને આવેા દુરુપયોગ નથી જ કરતી. કમતીમાં કમતી ૧૬ વર્ષ સુધી તો છાકરાંએને બાણાવવાં જ જોઈયે તે જ રીતે ધીમે ધીમે ધૈરાવોએ મનુરોનો ત્યાગ કરવો જોઈયે. સ્ત્રી અને પુરુષ એકબીજાનાં બાળીદાર હોય તો પોતાના કામની વહેંચણી કરવાથી જ તેઓ પોતાના ધરસંસારને શોભાવી શકે. આ ઠાહી હોય ત્યાં તેનો બધો વખત ધરકારભાર ચલાવવામાં અને બાળકોને સોચવવા કેળવવામાં વહી જાય છે. જ્યાં ઘણીઘણીઆની બંનેને આજીવિકાને સારૂ મનુરો કરવી પડે છે ત્યાં પ્રજા છેવટ કંગાળ બને, છે, કેમકે એમ કરનારી પ્રજા દેવાળીઆની જેમ પોતાની મૂઠી ઉપર રહેનારી ગણાય.

મનુરોએ પોતે ને તેમની પ્રજાએ અક્ષરકેળવાળી લઈ કુદ્ધિ ખીલવવાની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર નૈતિક કેળવણી લેવાની છે. નીતિની કેળવણી એટલે ધર્મનું બાન થવું. જેને ધર્મ ઉપર આસ્થા બેઠી છે, જે તેના સ્વરૂપને સમજે છે તેની સાથે જગત એકંદરે કજીઓ કરતું નથી ને કરવા આવે તો પેલો પુરુષ તેને વિનયપૂર્વક દૂર કરાવી શકે છે. અહીં ધર્મનો અર્થ માત્ર નીમાજ પઢવી કે મંદિરોમાં જવું એ નથી, પણ પોતાને ઓળખવો, ઇશ્વરની પહેચાન કરવી એ છે. અને જેમ જેને વણૂતાં ન આવડે તે વણૂકર નથી થઈ શકતો તેમ જે અમુક નિયમોનું પાલન નથી કરતો તે પોતાને ઓળખી જ નથી શકતો.

એવા નિયમોમાં ત્રણ મુખ્ય નિયમો આખા જગતમાં સ્વીકારાયેલા છે. એક એ છે કે સત્યનું પાલન કરવું જે સાચું બોલી નથી જાણતો એ તો ખોટો સીકકો છે. તેની વિગત નથી.

બીજું, પારકાને કુખ ન દેવું જે પરને પીડા કરે છે, પારકાનો દ્વેષ કરે છે, તેને તુકસાન કરે છે એ માણસ જગતમાં રહેવાને લાયક નથી. કેમકે તેનું જગત વેર કરે છે તેથી તેને હંમેશાં જગતથી દરીને રહેવું પડે છે ને જગત તેનાથી દરે છે પૃથ્વી પ્રેમથી બંધાયેલી છે, વસ્તુમાત્રમાં આકર્ષણશક્તિ રહેલી છે તેથી તો આપણે નબી સારીયે છીયે. જગતના નિયમો જાણનારા શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે જો આ આકર્ષણશક્તિ પરમાણુ માત્રમાં ન હોય તો આ આપણો પૃથ્વીનો ગોળો તે બરબર બૂકા થઈ જાય, એટલે આપણે જીવડું જ અસાધ્ય થઈ પડે જડ પદાર્થમાં એકબીજાને વળગી રહેવાની શક્તિ છે તેવી જ શક્તિ ચેતન પદાર્થમાં એટલે આપણામાં હોવી જોઈયે. આકર્ષણશક્તિનું નામ પ્રેમ છે. જે પ્રેમ વિના જગત ન જાય એવો પ્રેમ આપણે પિતાપુત્ર વચ્ચે, ભાઈબહેન વચ્ચે, મિત્રમિત્ર વચ્ચે તો અનુભવીયે છીયે પણ આખા જગત પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવું તેમાં ઇશ્વરની ઓળખ છે. જ્યાં પ્રેમ ત્યાં જ પ્રેમ છે જ્યાં વેર ત્યાં નારા છે. આ પ્રેમનો કાયદો શીખવવામાં, તમને પૂજ્ય બહેન મદદગાર થાઓ એમ હું, હચ્છું છું. તેમના તમાગ પ્રત્યેના પ્રેમને ઓળખી તેનો બદલો તમે આખા જગતની ઉપર પ્રેમ રાખીને આપો એ મારી તમારી પાસે માગણી છે.

નાલે નિયમ એ છે કે આપણે આપણા વિષયોને છૂટવા. તેને સંસ્કૃતમાં બ્રહ્મચર્ય કહે છે. બ્રહ્મચર્યનો હાલ સાંકડો અર્થ કરવામાં આવે છે તે અર્થ તો છે ન. પણ જે માણસ મોન્યોજમાં પડ્યો રહે છે તે કુંવારો હોય અથવા પત્નીવત પાળતો હોય તેપણ બ્રહ્મચારી ન ગણાય. વિષય માત્રને અંકુશમાં રાખી રહે એ જ ચોતાને જાણખી રહે છે. જે માણસ ચોતાના વિષયોને રોકે છે તે જ બ્રહ્મચારી, તે જ હિમાનદાર, તે જ ખરો હિન્દુ, તે જ ખરો મુસલમાન. કાને બંધી પાતો સાંભળતી, એળવાળાં ગાયનો સાંભળવાં એ વિષય કર્યો ગણાય. છલે પરમેશ્વરનું નામ લેવાને બદલે અપરાધો જ કાઢવા; ગાળ વિના મ્હોઢું કપડે જ નહિ એ વિષય કર્યો ગણાય. તેમ જ બીજી ઇંદ્રિયોને વિશે ગણવું. જેઓ ચોતાની બધી ઇંદ્રિયોને રોકી કાળમાં રાખી રહે છે તે જ પુરુષ-મર્દ ગણાય આપણે ઘોડેસ્વાર જેવા ગણાયે. ચોતાને જે કાળમાં નથી રાખી રાકતો તે સ્વાર પછડાય છે. જે ચોતાની લગામ પકડી તેને નિયમમાં રાખી રહે છે તે ચોતાને સુકામ પહોંચે છે; તેમ જ જે પુરુષ ચોતાની ઇંદ્રિયોને કાળમાં રાખી રાધે માર્ગે દોરી લય છે તે કેકાળે પહોંચવા લાયક બને છે, તે જ સ્વર્ગનો કે જગતનો અધિકારી બને છે, તે જ મોક્ષાર્થી કે ખુદાની પહેચાન કરનારો બની રહે છે.

આ મેં બહુ કંડી વાત કરી છે એમ માની તમે કેંડી ન જો એવી મારી તમારા પ્રત્યે અરજ છે. આ સત્યાદિ નિયમો વિના આપણી કનતિ દરમીજ નથી થનારી એ તમે ખરીત માનજો. મેં તમને પુસ્તકોમાંથી જોખી રાખેલી વાત નથી કરી, પણ મારા ચોતાના અનુભવની વાત કરી છે. તમારી સાથેનો મારો સંબંધ પણ હું એટલા જ કારણસર રાખું છું કે તમારા બધા ઉપર પ્રેમ રાખી, તમારા દુખમાં ભાગ લઉં છું કદાચ ઇશ્વરને જોણખી રાકું ને તેની ભેટ કરી લઉં. તમે સત્યવાદી ન થઈ રાકો, તમે બીજાને દુઃખ દેનારાં રાક્ષસ બનો, તમે આખો દહાડો વિષયોનો જ વિચાર કરો તો તમને જાગણો પમાર મળે ને ચોલા લાગવું જ કામ કરવું પડે તોયે શું? પગાર વધરાવવો છે, વખત બચાવવો છે, કેમકે આપણાં ઘર, આપણાં સરીર, આપણાં મન, આપણો આત્મા આપણે શુદ્ધ કરવાં છે. તે શુદ્ધિને સાર વધારે પૈસાની ને વધારે વખતની જરૂર માની તે બંને મેળવવા આપણે મહેનત કરીયે છીયે. પણ જો તે હેતુ ન હોય તો આપણે પૈસા મેળવવા ને વખત બચાવવા તે વધારે પાપ કરવાનાં સાધન એકઠાં કરવા જેવું થાય. જૂન્ય બહેને ચોતાવું સર્વસ્વ નામદારોને તેટલા સાર આવું નથી એમ હું જાણું છું ને તમે પણ જાણો છો. હું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું કે તમને અને એ બહેનને તમારી મુશાહ બર લાવવાની તે શક્તિ આપો.

વિષયો પર અંકુશ

અનુભવની વાણી

તા. ૨-૫-૧૯૨૦.

હું હોમરૂલ લીગમાં કેમ જોડાયો?

હોમરૂલ લીગના સલાસદો પ્રત્યે—

ઓલ-ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગમાં જોડાવાની સલાહ મને કેટલાક મિત્રોએ બહુ આગ્રહપૂર્વક આપેલી, પણ હું તેમાં ન જોડાઈ શક્યો. તેમાંનું એક કારણ એ પણ હતું કે તે રાજ્યપ્રકરણી વિષયોમાં હું રાજ્યપ્રકરણી દૃષ્ટિએ રસ નહોતો લઈ શકતો તે હજી નથી હતો. જ્યાં આ વેળા મને જુદા પ્રકારનો આગ્રહ થયો. ન્યારે પ્રથમ માગણી ચર્ચા ત્યારે મારા વિચારો જેટલા આજે જણાયા છે તેટલા ત્યારે નહોતા જણાયા. વળી ગઈ ઈંગ્લેન્ડમાં મેં જોયું કે જેમ હું દરેક ઈંગ્લેન્ડને સમયે ખૂબો ખેસતો તેમ આ વેળા ન ખેસી શક્યો. કેટલીક બાબતોમાં મારે મારા વિચારો પ્રજા આગળ મુક્યા જોઈએ એમ મેં જોયું. મેં જોસમાં હીક ભાગ લીધો. તેમ કર્યાનો મને પશ્ચાત્તાપ નથી.

હું હોમરૂલ લીગમાં જોડાવાને લલચાયો. મેં મુંબઈ ઇલાકા બહારના મિત્રોની સાથે મસલત કરી તેમને કાગળો લખ્યા. મેં તેમને જણાવ્યું કે હું હોમરૂલ લીગમાં જોડાઉં તો મારા વિચારો ને મારી પદ્ધતિનો અમલ કરવાની આશાથી જ જોડાઈ શકું. મિત્રોમાંના ઘણાખરાએ મારા વિચારો પસંદ કર્યા ને હોમરૂલ લીગમાં દાખલ થવાનો મારો ઇચ્છિત પસંદ કર્યો. બીજા કેટલાકે મારા વિચારો પસંદ કર્યા, પણ મારા દાખલ થવામાં મારી સ્વતંત્રતા ને મારી તટસ્થતા હું ખોઈ ખેસીશ એવો ભય બતાવ્યો. આ ભયનું વગર મારી પર હીક પડ્યું. પણ મેં વિચાર્યું કે જો મારા વિચારો જણાયા જતા પણ મને લીગમાં લેવામાં આવે તો હું મારી સ્વતંત્રતા બાળી શકું, અને મારા વિચારોનો વિશેષ પ્રચાર કરવાનું એક સાધન મળી શકે એમ પણ મને જણાયું. એવા લોભથી હું લીગમાં દાખલ થયો છું.

મને લાગે છે કે સ્વરાજ વહેલામાં વહેલું મેળવવાની ચાવી સ્વદેશીમાં, હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં, હિન્દુસ્તાનીના રાષ્ટ્રીય ભાષા તરીકેના પ્રચારમાં રહેલી છે. તેથી હું આ પ્રવૃત્તિમાં લીગને રોકવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

સ્વદેશીમાં જ હિન્દી આર્થિક સ્વતંત્રતા અને નૈતિક ઉન્નતિ છે. તેથી હું તો ધારાસભામાં જનાર દરેક મેળખર પાંચેથી વચન લઉં કે તે હિન્દુસ્તાનના

ઉદ્યોગના રક્ષણાર્થે પગ્દેશી માલ પર નોટસો દર નાખવો પડે તે નાંખના નહિ હો. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા ન હોય ત્યાં મુખી સ્વગત સ્વાવત્ માનું હું. તેથી મુસલમાનોની ખિવાફતની ન્યાયી લડતમાં તેમને પૂરી મદદ દઈને તેઓને હમેશને આર માંગ કરી લઉં. તેથી લીગના દરેક સભાસદને હું ખિવાફતના કાર્યમાં રોકવા પ્રયત્ન કરું.

આપણે કરોડોની સાથે કાર્ય લેવાનું છે, તેઓની ઉપર અસર પાડવાની છે. તેથી લીગના ને લીગની બહાર આપણા કારભારમાં પ્રાન્તના પ્રાન્તની ભાષાનો, ગદ્યના રાષ્ટ્રીય એટલે હિન્દુસ્તાની ભાષાનો ઉપયોગ કરવાનો અને કઠાવવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ. ધારાસભાના દરેક સભાસદ પામેથી હું વચન લઉં કે તે ધારાસભામાં પ્રાન્તની અને વડી ધારાસભામાં રાષ્ટ્રીય ભાષાનો ઉપયોગ કરવાનો ને કરાવવાનો પ્રયત્ન કરશે.

આ વિચારની સાથે જ એક બીજો વિચાર મહેસો છે. પ્રજાનુ કામ જલદી કરવાને સાર, પાળના દરેક અંગને ખીલવવાને સાર હું હિન્દુસ્તાનના ભાષાવાગ વિભાગે કદવા મંથીગ ને લીગને તે પ્રવૃત્તિમાં રોકવા પ્રયત્ન કરીશ. તેવશુ, સિંધી, મરાઠી, ઉર્દીઆ, ગુજરાતી વગેરે ભાષા બોલનારના નોખા પ્રાન્તો પાડવાની મહેનત કરી તેઓનો સંપૂર્ણ વિકાસ થાય એવા સાધનો ગ્રંથા ને રચાવવા લીગના ઉપયોગ કરવા હું મંથીગ.

ભાષાવાગ
પ્રાન્તવિભાગ

આમ આની પ્રવૃત્તિઓમાં જો લીગને હું રેહી શકું તો હું માનીશ કે આપણે ગંગા અવગમ વડેલું મેળવવા સમર્થ થઈશું. આ દૃષ્ટિએ સુધાગની કિમત હું ઉપલી વસ્તુઓના કરતાં ઓછી આકું. સુધાગ નાખી દેવા જેની વસ્તુ છે એમ કહેવાનો મારો આગમ નથી. પણ તેને હું ઘટે તેના કરતાં દુઝ્ય સ્થાન આપવા તૈયાર નથી. આપણે આજે બધી મત્તા મેળનીયે છતાં જો સ્વદેશીને ન સમજાયે, હિન્દુમુસલમાનની એકતાની કિમત ન જાણીયે ને આપણો કાન્બાર અગ્રેષ્ઠ માર્ગને ચાલી શકે એવા મોહના મહીયે તો સુધારાનો ઉપયોગ આપણી સ્વતંત્રતા છીનવી લેવામાં થઈ શકે એમ હું નેહું છું સુધારા સાધન છે, સાધ્ય નથી. અંગ્રેજી દ્વિતીય સાધન અને માધ્ય બને છે.

સુધાગ અ
સ્વદેશી

મારો વશી એવો પણ અભિપ્રાય છે કે જે પદ્ધતિએ હું કામ કરું છું તે પદ્ધતિ વધારે ને વડેલી ફળ આપે છે. એ પદ્ધતિ એ કે આપણા દરેક કાર્યમાં મત્તને જ દંતપૂર્વક ઉપયોગ કરવો, સત્તની ઉપર પૂરી શ્રદ્ધા ગર્ભની ને જે સત્ય

મારી
કાર્યપદ્ધતિ

જાણવું તે તેવું મુક્તાં-આચરતાં ક્રાંત્યથી ન કરવું. આ વિચારનો સ્વીકાર આપણા જીવનમાં એવું પરિવર્તન કરે છે કે આપણે તત્કાલ સ્વાથ્યા જનીએ છીએ. ખીજની ઉપર આધાર રાખવાને બદલે આપણે આપણી ઉપર આધાર રાખતાં તુરત થઈ જઈએ છીએ. એટલે હું સત્યાગ્રહનું આ તત્ત્વ લીગમાં દાખલ કરવાનો બારે પ્રયત્ન કરીશ એવી મારી ઉમેદ છે. કાયદાના સવિનય બંગની પ્રવૃત્તિમાં લીગને રોકવાનો મારો ધરાદો નથી. એ તત્ત્વ હજુ વ્યાપક થયું નથી, અને કાયદાના સવિનય બંગની ઝીણી ખૂખી હજુ દેશ નથી સમજેલ એવું મને લાગે છે. તેથી મારા કાયદાના બંગની બાજતના વિચારોથી કાંઈ સભાસદ ન ગભરાય એવું ઇચ્છીશ.

લીગના સભાસદો આગળ મારા વિચારો ખીલવવાની ખીજ તક હું શોધીશ. દરમિયાન દરેક સભાસદની ઉપરના વિષયો બાજત દીકા હું માગું છું. મારા પગલાની ચોખ્ખાચોખ્ખા વિશે પણ અભિપ્રાય સૌ સભાસદ આપશે એવી ઉમેદ રાખું છું.

નોન-કોઓપરેશન

નોન-કોઓપરેશનના વિચારની અસર હવે જાણવા લાગી છે એટલે જેમ પેસિવ રીઝિસ્ટન્સને સારૂ એક શબ્દ શોધવાની મને જરૂર જણાઈ તેમ નોન-કોઓપરેશનને સારૂ પણ એક સમજી શકાય તેવા શબ્દની હવે જરૂર જોઈ છે. અસહકાર એ શબ્દ તો તુરત હોડે આવે છે, પણ ખીજે સારો શબ્દ શોધવામાં વાચનારની મદદ માગું છું.

અસહકાર ઉપર વિદુષી જાઈ મિસિસ બેસ્ટે સખન દીકા કરી છે. તેમજ 'ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા' માં એક લેખકે અને તંત્રીએ કરી છે. મિસિસ બેસ્ટની હિન્દની એવા એવી કિંમતી છે, તેમનો ઉદ્દમ એવો બારે છે, તેમનો હિન્દ પ્રત્યેનો પ્રેમ એવો સુંદર છે કે એમનો લખાણોની દીકા કરતાં કે તેમનાથી મતભેદ જાણાવતાં મને આંચકો જ આવે. પણ આપણે જેમને વડીલ માનીએ તેમનાથી પણ આદરમૂર્વક મતભેદ રાખી શકીએ છીએ એ તત્ત્વને મેં હમેશા સ્વીકાર્યું છે, તેથી આ વેળા પણ મારો મતભેદ જાહેર કરવાની મને હિંમત રહી છે.

ત્રણ લેખકોને મોટો બય એ છે કે અસહકારથી ખુનામગ્રી થયા વિના નહિ રહે. ખુનામગ્રી કોઈ કાગે નહિ જ થાય એવું તો આપણે નથી કહી શકતા, પણ ખુનામગ્રી ન થાય એવા બધા ઉપયોગ લીધા પછી આપણે આપણા કાર્યમાં પ્રયત્ન

રહેલું જોઈએ એમ તો મને લાગે છે. ખુનામરડી કરનાર અસહકારની રાહ જ
જોઈને બેઠા છે એવું આપણે જાણીએ તો જરૂર અસહકાર મોકલે રાખવો જોઈએ.
મારી માન્યતા તો એવી છે કે ખુનામરડી અટકાવવામાં જ સુસંઘમાનોની છત
રહેલી છે. એ વાત તેઓ એટલે દરજ્જે જાણી ગયા છે કે ખુનામરડી અટકી જ
રહેશે. તેઓ જાણે છે કે અસહકાર ખુનામરડીની સાથે એક ધડીબર પણ ન જબી શકે.

કેમ કહેશે કે આખા હિન્દમાં ખુનામરડી ચતી કાણુ અટકાવી શકે ? તેનો
જવાબ એ જ કે જેમ સેનામાં જો અણધારેલું કંઈ બને તો મેનાનો ભંગ થાય
તેમ જ જો આપણે એક બન્યા હોઈએ તો ખુનામરડી કલ્પિતિ અકસ્મતો
અટકાવવાની શક્તિ આપણામાં આવવી જ જોઈએ. તે મળતાં પહેલાં આપણાથી
ભૂલો થશે, ભૂલો સુધારવી પડશે એ બધું હું માનું છું, પણ તેટલો કામુ પ્રગ્નએ પોતાની
પર મેળવવો જોઈએ એમ હું જાણું છું. તે કામુ મેળવવાનો આ બારે પ્રસંગ છે
એમ મને જણાય છે.

અસહકારનો પ્રચાર કરનારા પોતાનું કાર્ય જાણતા નથી એવું આ લેખકો
માની લે છે, પણ એવું માનવાનું કંઈ જ કારણ નથી. અસહકારની સીડીએ
ફાલંગ મારીને તેઓ નથી ચડવાના; પણ પમથીએ પમથીએ પોતાનો માર્ગ જોતા
જોતા ચડશે તો પડવાનો ભય ધણો ઓછો રહેશે.

અસહકારમાં જોખમો તો છે જ. તેમ છતાં તે વિના બીજા ઉપાય નથી રહ્યો.
જો ખિલાફતમાં ગેરફાસથી ફેસફાલો અસહ્ય હોય તો કંઈક રસ્તો જોઈએ જ.
અસહકારથી હથિયાર પણ ન હોય તો માત્ર ખુનામરડી જ પ્રજાની પાને રહે છે;
અને ખુનામરડીને ધલાવ તો હાં કરતાં પણ બચકર છે, કેમકે ઉદ્દેશ ગુસ્સાને સાથ
જોભ શોધવાનો નથી પણ ખિલાફતના મામલામાં ન્યાય મેળવવાનો છે. ખુનામરડીથી
ન્યાય મળનાર નથી એટલે અસહકાર સિવાય બીજું હથિયાર જ નથી એવું
મને તો લાગે છે. =

નોંધ

જલિયાંવાલા બાગ સ્મારક અને લોકજાગૃતિ

ગયા એક વર્ષ દરમિયાન લોકજાગૃતિમાં કેટલો વધારો થયો તેનું આપ કહાડું હોય તો
અવિચાલા બાગ સ્મારક ફંડમાં જુદે જુદે રથોથી ભરાતાં નાણાંથી કાંઈક મળી શકે એમ
છે. નીચે આપેલી યાદી ઉપરથી જાણીને કે ત્યાં ત્યાં પ્રચલન થાય છે ત્યાં ત્યાં નાનાં

લોકજાગૃતિનું
માધ્યમ

નાનાં ગામડાંઓ પણ પોતાનો ફાળો આપવામાં સહેર કરતાં પાછાં પડ્યાં નથી. અમને કેટલાક કાગળો એવા મળ્યા છે કે જેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે કે અમુક ઠેકાણે ગરીબમાં ગરીબ માણસે પોતાની અમુક ટેવમાં અર્થ થી રકમ જેટલું આ ફંડમાં ભર્યું, અમુક ઠેકાણે સ્વયંસેવકો આગો દિવસ રથજે રથજે અને ઘરે ઘરે નાણાં બીખવા બરકયા. રા. મહાદેવ દેશાઈ જે ગામોમાં ફર્યા છે તે ગામો તેમના જણાવવા પ્રમાણે એક ઉત્તરથી વધારે વસ્તીનાં નથી, અને દરેક ગામમાં સ્મારક ફંડમાં પોતાનો ફાળો આપનાર ઉચ્ચ વર્ગ કે શિક્ષિત વર્ગ જ નહિ, પણ ઉત્તરતા અને અશિક્ષિત વર્ગના લોકો પણ નીકળ્યા છે. એટલે કે ફાળો આપનારાઓમાં બ્રાહ્મણવાણીયા ઉપરાંત સોની, સુથાર, હુદાર, ધાંચી અને કોળી બાદ્યો પણ છે. એક ગામમાં તો મોટો બાગ મુસલમાનો જ છે. ઉપરાંત બહેનોનાં નામ પણ છે. રા. મહાદેવ દેશાઈ જણાવે છે કે એમણે જેટલાં નાણાં ભેગાં કર્યાં છે તે ભેગાં કરવામાં તેમને જરા પણ મુશ્કેલી કરતું પડ્યું ન હતું તેઓ ફંડ ભેગું કરવાનું કારણ ફંડમાં જણાવતા, દેરલેક ઠેકાણે કૌંચેસ કમિટીના રિપોર્ટમાંથી જણાવવાવા બાગ વગેરેનાં ચિત્રો બતાવી ઉપક્રિત સમજાવતા, અને તુરત જ લોકો ખુશીથી પોતાની રાકિત પ્રમાણે જે આપાયું તે કાઢી આપતા.

ગામડાંમાં કરતા રા. દેશાઈને એક શુદ્ધરથે વિનોદમાં કહેલી કહેવત અહીં મોંવવા જેવી છે. તે શુદ્ધરથ જોલેલા, “ભાઈ, દુબળા ખરમટો વણે ત્યાં પણ હવાલદારને પુવરી, એવો ઘાટ હમણાં થઈ ગયો છે, પણ દેશાઈ છે એટલે આપ્યા વિના ચાલે?” આ કહેવતમાં બહુ રહસ્ય રહેલું છે, અને એ આપણા ખેડૂતવર્ગની હાલની સ્થિતિ બહુ હૃદયભેદક રીતે બતાવે છે. ‘ખરમટો’ એટલે ખાલીઓમાંથી અનાજ લઈ લીધા પછી જે કાંઈ દાણોદુણી જમીનને ખાટેખાટે પડી રહ્યું હોય તે, આટલો અર્થ આપવાથી કહેવતને અર્થ સ્પષ્ટ થશે. આપણા ખેડૂતવર્ગની હાલની સ્થિતિ ખરમટો વણુની દુબળાના જેવી છે, છતાં પણ તેઓ શાશ્વત્વથી હવાલદારને—બીજા આપવા યોગ્ય હવાલદારો એટલે દેસમેવકોને—ધુરી આપે છે.

આટલી ઉપક્રિત ઉપગ્રથી એક બીજું અનુમાન એ પણ નીકળે છે કે સરકારના કરતાં ગામડામાં રાષ્ટ્રીય કાર્ય કરતું સહેલું છે, એટલે ગામીણ સ્વરાજ્યથી જ ગ. ર. કરીને સમરેત રાષ્ટ્રીય સ્વરાજ્ય પહોંચ્યું એ જ સ્વભાવિક છે.

દિલ્હીમાં દબાણ

ખિલાફતની હીલચાલ સરકારના તરફથી દબાણ થયા વિના હમેશાં ચાલી રહે એમ માનવાનું કારણ હતું જ નહિ. જે કાલે એમ માન્યું હોય તો દિલ્હી સરકાર તરફથી જે નોટીસ બહાર નીકળી છે તેથી તેઓની આંખ ઉપડી નેહ્યે

સરકારની નોકરી એવી છે કે દિલ્હી પ્રાંતમાં કોઈથી સરકારની રજા લેવા નહીં માસ સુધી સભા વગેરે ન ભરી શકાય. આ તો હજુ પાશ્વરામાં પહેલી પુણી ગણવી જોઈએ.

અસહકાર જેની હીલચાલ સરકાર વગર દબાણે ચાલવા ન જ દે. કોઈ સરકાર એની હીલચાલને ન ચાલવા દે. એ હીલચાલનો અર્થ એ છે કે જો તે કનેક્ટન્ટ થાય તો સરકારનો કારભાર જ અટકે. એવું બનતું અટકાવવાને સાફ સરકાર પગલાં ભરે જ.

લોકોની કેસોડી પણ તેમાં જ ચલાવી છે. સરકાર કેવળ મૂળી ખેડી રહે તો અસહકારની અસર ઓછી જ થાય. પ્રત્યેક રાજસત્તાનો છેલ્લો ઉપાય તેની અંદર છે એટલે રાજદંડ છે. પણ આ લડતમાં પ્રજાનું હિંચાર પ્રજાની સહનશીલતા છે. જો સરકારના શરીરખળી સામે પ્રજા શરીરખળી અજવાવવા ખેડી જાય તો પ્રજા હારી જવાની. અસહકારની સાથે શરીરખળ અજમાવવાનો પિયાર તદ્દન છોડી જ દેવો પડશે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે દિલ્હીમાં કે ખીજ કોઈ પણ જગ્યામાં સરકાર તરફથી ગમે તેવાં પગલાં ભરાય છતાં લોકો તદ્દન શાન્ત રહેશે. આવી શાંતિ જાળવવી અને પોતાનું ધાર્યું કરવું એમાં જ પ્રજાની છત રહેલી છે. એટલું માફ રાખવું જોઈએ કે એક તરફ મિત્રરાજ્યોનું પશુમજ અને ખીજ તરફી હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના આત્મિક બળનો મુકાબલો કરવાની આ લડત છે. તેમાં જો પ્રજા તરફથી જરા પણ પશુમજની મેળવણી થશે તો આત્મિક બળને નામે ઓળખાતું બળ પણ પશુમજમાં અથવા તો નજાણામાં ખપી જશે.

પશુમજ
સામે
અજમાવવા

જો ખિલાફતના મામલામાં આત્મિક બળથી છત મેળવવાની પ્રજાની ઉમેદ હશે તો પ્રજાએ જોય જવા, મિલકત શુભાવવા, નોકરીઓ છોડવા તૈયાર રહેવું જોઈશે. સહેવાણથી છતવાની આ હીલચાલ મચી જ.

વળી એ પણ યાદ રાખવાની જરૂર છે કે આ વખતની લડાઈમાં હજુ આખો કાયદોનો સચિનય ભંગ કરવાનું તત્ત્વ દાખલ નથી થયું. મારી મતિ તો એમ સૂચવે છે કે અસહકારની સાથે કાયદોનો સચિનય ભંગ નહિ ચાલી શકે. એટલે સરકાર જે કંઈ ધારા બહાર પાડે, જે કંઈ હુકમો કાઢે તેને ખૂંટીને ગાળ આપવાની જરૂર છે. જો આ હીલચાલમાં એક પણ કાન કરનાર પોતાની ક્ષિષ્ટ પ્રમાણે વર્તશે તો લડતને બહુ ધક્કો પડેલોયશે.

સામુદાયિક
મેળમળારીતું
બાલ

આ લડત લડનારમાં ને ફોજગી કંઈ જ તપાવન નથી. ફોજમાં જેમ દરેક સિપાહી પોતાની જવાબદારી ઉપર નથી વર્તી શકેતો પણ તેને પોતાના ઉપરીના

હુકમની રાહ જોવી પડે છે, તેવું જ ખિલાફતની કે બીજી બધી લડતમાં સમજવું જોઈએ. મર્યાદા રાખવી, તાળે રહેવું, ગુસ્સે ન થઈ જવું, એ બધું જેમ લશ્કરમાં સિપાહીને જાળવવું પડે છે તેમ જ ખિલાફત જેવી હીલચાલમાં કામ કરનારને કરવાની જરૂર છે. પ્રજાની ઉપર જે પૂરો કાળુ મેળવી શકાય તો આજે જ છૂત છે; તે કાળુ મેળવવામાં ઉપલાં તત્ત્વોની જરૂર છે જ. એટલે મારી ઉમેદ છે કેએ કં પશુ માણસ પોતાની જવાબદારી ઉપર કંઈ જોખમવાળું કામ નહિ કરે.

હજી તો આપણે અસહકાર પણ શરૂ નથી કરેલ. હજી છેવટની શરતો ઘડાઈ નથી. બાઈ મંદમદઅલીનો છેવટનો તાર આશાજનક છે. આશા હો કે ન હો. પણ ન્યાં સુધી શરતો ચોક્કસ રીતે બહાર નથી પડી અને ખિલાફત કમિટી તરફથી સૂચનાઓ બહાર નથી પડી ત્યાં સુધી કોઈએ રાજીનામાં પણ નથી આપવાનો. અત્યારે મુખ્ય તાલીમ પ્રજાને એ જ લેવાની રહી છે કે ભૂલેચૂકે પણ પ્રજામાંના કોઈથી મુનખરાઓ ન જ થવો જોઈએ.

સરહદ પર સ્ત્રીપુરુષનાં હરણ

હિન્દુસ્તાનના વાયવ્ય ખુણામાં આવેલી સરહદ પર કેટલીક જંગલી જંગલો વસે છે. તેઓ સુસલમાન છે અને લૂંટશાટ તથા માણસોનાં હરણ કરી પોતાનું બરણુપાપણુ કરે છે. તાજેતરમાં તેઓએ એક અંગ્રેજ છોકરી પકડી લીધેલી તે તેને છોડાવવાનો દંડ મળ્યો ત્યારે જ તેને છોડી. આમ જ તેઓ પાસેનાં ગામડાંઓમાં રહેતા હિન્દુઓને લૂંટ છે, તેઓને પકડી જાય છે તે ત્યારે પૈસા મળે ત્યારે તેઓને છોડે છે. આ પ્રમાણે સુસલમાનોને પણ તેઓ રંગડે છે. એટલે આ લૂંટશાટ સુસલમાનો કેવળ હિન્દુની જ કરે છે એવું નથી. છતાં હાલ હિન્દુસુસલમાનની એકતાનો મધુર પવન વાઈ રહ્યો છે તેથી કેટલાક હિન્દુઓ એ એકતા ઉપર જોર મુકી રહે છે કે જે સુસલમાનો ખરા હોય તો તેઓએ ઇલાજ લઈ આ લૂંટશાટ આટકાવવી જોઈએ. મારી ખાત્રી છે કે આ વચન અજાનનું છે. હિન્દના સુસલમાનો સરહદની જંગલી કોમો ઉપર કંઈ જ અસર નથી ધરાવતા. વળી તેઓ પોતે પણ લૂંટાય છે એ હું બતાવી ગયો છું. છતાં આપણે આ પીડાનો ઇલાજ શોધે જ છટકા છે. જેઓ લૂંટાય છે, જેઓ પકડાય છે તેઓને મદદ મળેલી જોઈએ. આ કાર્ય સરકારનું છે. જે સરકાર આટલી રક્ષા ન કરી શકે તો તેની રક્ષા કરવાની જે

મહાશક્તિ ગણાય છે તેનું શું ? હું પોતે એ શક્તિ ઉપર બહુ મોહિત નથી રહ્યો. ગુન્દો થયા પછી ગુન્દેગારને દંડ દેવાની જેટલી શક્તિ સરકાર ધરાવે છે તેટલી ગુન્દાને અટકાવવાની નથી ધરાવતી. આશર કતારપુરના દાખલા તો તાજ છે, તેમાં સરકારનો ખાસ હોય પણ હું તો ન કાઢું. માણસ પોતાનો સ્વભાવ ન બદલે ત્યાં સુધી ગુન્દા તો થયા જ કરશે. દંડના ભયથી જેટલા રોડી સહાય તેટલા રાજ્યસત્તા ઓછાવતા પ્રમાણમાં રહે છે.

સારો ને ખરો ઉપાય તો લોકોના હાથમા હોવો જોઈએ. સરહદ ઉપર શું કે ખીજી જગ્યાએ વસતા લોકોમાં શું, લોકોનામા પોતામા પોતાનો જવાબ કરવાની શક્તિ આવવી જોઈએ. ન હોય તો કેળવવી જોઈએ. એક તો પાડોશીને પ્રેમભાવથી છૂતી લેવાની અને ખીજી ભયથી રોકવાની. સામાન્ય રીતે મિત્ર ક્રિયાનો પ્રયોગ કરવામા આવે છે. લોકો પોતાના જવાબજોગી શરીરશક્તિ મેળવી લે છે અને પાડોશીની સાથે મહોખત રાખવા પણ મથે છે. સરહદના ગામડાના લોકો આ જોગ ક્રિયાનો પ્રયોગ કરી શકે છે. પોતે એકલા યંત્ર લૂંટારાની ટાળીની સામે લડવાની તૈયારી રાખી શકે છે, તેમજ તેઓની સાથે શાંતિને સમયે મમલત પણ કરી શકે છે. સરહદ પરની કોમો જુએ મરતી હોય તો પાડોશી જાણી તેઓને શરતો કરી સહાય આપી શકે છે. સરકાર પોતે પણ એમ જ કરે છે.

અને આવા ઇલાજોની સાથે જે મુસલમાનો સરહદની કોમો સાથે જરા પણ સંબંધ રાખે છે તેઓ આ કોમોને મંદેશા મોકલવાની તેઓને લૂંટકાટ કરતાં રોડી શકે છે. આમ બધા ઇલાજો, સરકાર તરફથી, લોકો તરફથી અને ખાસ મુસલમાનો તરફથી એકસાથે લેવાય તો આ ઉપદ્રવોમાંથી જગી જવાય. મુસલમાનો દંધ નથી કરતા એમ માની એસી રહેવાથી હશું વળવાયું નથી, અને તેવો વિચાર તેઓને ગેરબંતસાદ કરનારો ગણાય.

આ વિષય ઉપર મારે લખવું પડ્યું છે કેમકે હવે તરતના છાપાંઓમાં આ વાત ઠીક ચર્ચાઈલી છે અને આ બાબત ઉપર મારી ઉપર લખાણો આવ્યા છે. તેમ સરહદનાં માણસો પણ આવી ગયાં છે. હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ભાગોમાં શું બન્યા કરે છે એ જેમ જેમ રાષ્ટ્રીય ભાવના વધે તેમ તેમ જાણવાની આપણી ઈચ્છા પણ વધવી જોઈએ.

લોકોની
આત્મરક્ષણની
શક્તિ

મુસલમાનો
તરફથી ઇલાજ

એક નવ્ર સૂચના

નવી કાઉન્સિલમાં—ધારાસભામાં જવાનો ઘણાને મોહ છે એમ હું જોયા કરું છું. તેમાં જવાથી દેશસેવા થઈ શકે છે એમ હું માનું છું, પણ મારી માન્યતા છે કે ખડાર રહીને તેથી પણ વધારે સેવા ઘણાથી તો થઈ શકે છે. મિ. કેર હારડી કહેતા કે શુદ્ધ ખ્રિસ્તી પાર્લામેન્ટમાં રહી જ ન શકે. પાર્લામેન્ટમાં ઘણા વખત વિતંડાવાદમાં જ ચાલ્યા જાય છે. વળી ત્યાં ઘણા ઉમેદવાર થાય ત્યાં જેણે સેવાને જ ધર્મ સીકાર્યો છે તેમણે ખડાર રહેવું એ જ સરસ છે. અનુભવે તેઓ જોશે કે ખડાર રહી મત આપનારાઓને કેળવવામાં તેમ જ સભાસદોને પોતાની ફરજ ઉપર કાયમ રાખવામાં તેઓ વખતનો વધારે સારો ઉપયોગ કરી શકશે. ઇંગ્લંડમાં પણ પાર્લામેન્ટની ખડાર કાગ કરનારા જેવું સાફ પરિણામ લાગી શકે છે તેવું પાર્લામેન્ટના સભાસદો નથી લાગી શકતા. ઇંગ્લંડની પાર્લામેન્ટમાં ૭૦૦થી વધારે સભાસદો છે. પણ પ્રજાનો દારબાર કંઈ તેટલા સભાસદોથી ચાલતો નથી. પ્રજાનું વકાલત હંકારનારા પાર્લામેન્ટની ખડાર રહે છે. તેથી જેઓને ખીજો કશો લોભ નથી ને જેઓ સેવાધર્મ સગળ્યા છે તેઓને મોંઘી ખાસ સલાહ છે કે તેઓએ ધારાસભામાં જવાનો લોભ મુદ્દલ ન કરવો.

જવાની ઇચ્છા રાખનારાઓને હું કહીશ કે તમે તમારા સ્વાર્થને સારૂ ધારાસભામાં જવા ઇચ્છતા હો તો જવાનું માંડી વાળજો. સ્વાર્થ સાધવાના ખીજ ઘણાં માર્ગો છે. પ્રજાનો ભક્તિને અર્થે જે મંડળ ઉભું થવાનું છે, જેમાં ખીજાની સાથે બાય બીડવાની છે તેમાં તમે તમારો જરા જેટલો સ્વાર્થ લઈ જઈને શું કરશો? તમારા સ્વાર્થને સારૂ પ્રજાનું કેમ બગાડશો? મને ખબર નથી કે કેવો છરાદો ધારાસભામાં જવાનો છે. પણ જેવું મ્યુનિસિપાલિટીઓમાં થાય છે તેવું જ ધારાસભામાં થવાનો ભય છે, તેથી જ હું ઉપરની વિનંતિ કરું છું. જે આપણે ધારાસભાઓમાં સાચા, વિનયી, પ્રજાનું જ હિત ચાહનારા, હિંમતવાન, નીરવ અને પોતાના વિષયોને બરોબર જાણનારા માણસોને મોકલીશું તો ધારાસભાઓમાંથી શાયદો ઉઠાવીશું.

મુધારાના કાયદામાં ઘણી ખામીઓ છે. એ ખામીઓ દૂર કરવી જ નેહાયે. પણ જેમ સારામાં સારો અજો તે નાદાન હનનમના હાથમાં કંઈ જ કામનો નથી તેમ સારામાં સાફ બંધાણ સ્વાર્થી કે અજાની માણસોના હાથમાં નકામું થઈ પડવાનું છે. કાયદામાં વહેલામાં વહેલા ફેરફાર કરાવવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો

પ્રેમના મેવડાને જ મોકલવાનો છે. જેમ સારો કારીગર નકારાં ઓળરથી પણ નબાવી લે છે તે નકારાં ઓળરને સારાં પણ કરી શકે છે તેમ તેઓના હાથમાં નકારાં કસદા પણ પ્રગ્નને લાભદાયક બની શકશે.

મન આપનારાઓની ફરજનો વિચાર હવે પછી કરીશું.

ઑરિસ્સામાં દુષ્કાળ

આપણને ઘણાને ઑરિસ્સા ક્યાં છે એ પણ ખબર નહિ હોય. ઑરિસ્સાને કવિયર સર રતીન્દ્રનાથ ટાગોરે 'પોતાના કાન્યામાં 'દ્રક્ષ' નામથી પ્રખ્યાત કરેલ છે. ઑરિસ્સામાં જળનાથપુરી આવે છે અને પુરી છત્રામાં જ અત્યારે ભયંકર દુષ્કાળ વર્તી રહ્યો છે. ઑરિસ્સા બિયાર પ્રાન્તનો વિભાગ છે અને બિહાર તથા ઑરિસ્સા એ બન્ને એક જ લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરના તામામાં છે. હિન્દુસ્તાનના અતિ ગરીબ મુલક- માંનો ભાગ ઑરિસ્સા છે. ત્યાંના લોકો દરેક રીતે પગલ હોવાથી ઑરિસ્સાના કદની વાન આપણે કાને જુઠું આવતી નથી.

ઑરિસ્સાનો પરિવેશ

ઑરિસ્સા જ્યાંની માગણી મારી પાસે ધણી વેળા આ દુષ્કાળના કારણસર આંગ્રેજી, પશુ ડું પોને ત્યા પડેલી શકું એવી મારી રિવિત ન હોવાથી અને ભાઈ અમૃતલાલ કુકર જમશેદપુરથી જ્યા થઈ આવ્યા તેથી મેં એમને જ જવાનો આગ્રહ કર્યો; અને તે ભાઈ મોડીસ કલાકની મોડીમે રવાના થઈ ચુક્યા છે. ત્યાંથી તેમનો કાગળ આવ્યો છે અને તાર પણ આવેલો છે હવે તેઓ માગડાંઓમાં તપાસ કરવાને ગયા છે. પણ તેમના કાગળો ઉપરથી હું જોકે હું કે ત્યાં દુઃખ પુષ્કળ છે. તેઓ લખે છે:—

દુષ્કાળનું સંકેત

“હું એક જંગમળી બાળાશ્રમ તથા લાજારીઓની હસ્તિતાલમાં ગયો હતો. આ સંસ્થાઓ કવચત્તેથી મિહા મંચાવીને સ્વાવવામાં આવે છે. નિરાધાર છાતરા છાતરીઓ સોને આસરે છે. હસ્તિતાલમાં ૩૦થી ૩૫ દર્દીઓ છે. આ જાને ખાતાઓમાં આટલી મોટી સંખ્યા છે તે ઉપરથી આસપાસના પ્રદેશમાં આપણે કેટલી હદે તે સમજી શકાય તેવું છે.”

બીજા કાગળમાં લખે છે કે:—

“માણસો ધણાં મરી કીટી ગયાં છે. બીનસરકારી ચુલ્લેઓની કમિટીએ આ બાબતની તપાસ કરીને રિપોર્ટ પણ કાઢ્યો છે તે મેં વાંચ્યો. એ રિપોર્ટ બહાર પડેલા જ નોંધવે. હું આપણી હાલે સાંજે બળદમાડીમાં માગડાંઓમાં જઈ હતું. ત્યાં ૫-૬ દિવસ લાગશે. ત્યાંથી

પાછા ફર્યા પછી વિગતવાર કાગળ મોકલી રાખીરા. વચમાંથી એક બે કાગળ મોકલીરા, પણ ફરંદને માટે અપીલ તો જરૂર બહાર પાડેલો. હું ગામડાંઓમાં ખાલી હાથે ફરં તે ઠીક નહિ. પણ અત્રેથી બનશે તો સાથે આવલનાં એક બે ગાડાં લેતો જઈશ અને તેનો ખાસ જરૂરના કસોમાં ઉપયોગ કરીશ. છતાં પૈસાને માટે આજથી જ આપ બંદોબસ્ત કરવા માંડેલો.”

૧૧ એક ઓરિસ્સાના જ ગૃહસ્થનો કાગળ છે તેમાં તેઓ લખે છે કે:—

“દાવા કરીને એક ગામડું છે. તેમાં ૫૯ કુટુંબ હતાં. આ વિભાગમાં દુષ્કાળ અને તેની ઉપર પૂર આવ્યા એટલે ઘણું તુકસાન થયું. ઉપરના ગામડામાં ૪૧૧ જણની વસ્તી હતી. તેમાં ૧૧ બાળકો હતાં તે બધા દૂધ ન મળવાથી મરણ પામ્યાં. આ ૪૧૧માંથી ૩૦૩ હયાત છે અને તેમનાં શરીર હાલપિંજર સરખા છે. બધાં યજ્ઞને પ્રત મરણ થયાં છે. ૬૧ જણ ઘર છોડી ભાગી ગયાં છે. કેટલાંક ઘરો ખાલી થઈ ગયાં છે. કેટલાંકનાં છાપરાં ઉડી ગયાં છે. આ ગામડાંઓની પામે ખોરાક લાગ્યે જ નેવામાં આવે છે. ઘણા નમ દગામાં ફરે છે. સ્ત્રીઓ કપડાં ન મળવાથી અને પોતાની એળ નહિ ઢાંચી રાખવાથી કેટલીક બહાર જ નીકળી શકતી નથી. કેટલાંક ઘાસપાવરા ખાઈને મૃત્યુને કંઈક કરે છે.”

વિશેષ ખખર મને જેમ જેમ પડશે તેમ તેમ હું આપનો રહીશ. પણ જે ખખર હું ઉપર આપું છું તે આપણી મદદને સારૂ પૂરતી છે. મારી ઉમેદ છે કે સહુ યથાશક્તિ પૈસા મોકલશે. કેટલું જોઈશે એ આંકડો હું અત્યારે નથી આપી શકતો, પણ ત્યાં યથાશક્તિ આપવાની માગણી ફરં છું ત્યાં આંકડાની બહુ જરૂર નથી રહેતી. જે ખચ ચાલુ તેના હિસાબ રાખવાનું હું બાહ્ય અમૂનલાસ હકરને લખી મુક્યો છું અને સંપૂર્ણ હિસાબ બહાર પાડશે જ. આપણે જેઓ હિન્દુસ્તાનના વતની હોવાને ગગરની માનીયે છીએ તેમનો ધર્મ છે કે હિન્દુસ્તાનનું એક પણ અંગ સુકાઈ જાય તો આપણને દુઃખ થવું જોઈએ; અને આ વિચાર બરોમર હોય તો ઓરિસ્સાને દુઃખે આપણે કેમ દુઃખી ન થઈએ ?

વિધવાનો શાપ

૨૧. કંચનલાલ ખાંડવાળાનો કાગળ કેવળ વિધવાઓને વિશેષ આંકડાઓથી જ ભરેલો છે. તે આંકડા જેના વાંચવામાં આવે તેનું હૃદય રડવું જ જોઈએ. વિધવા-વિવાહ એ જ, એ દરરોજની સીધો ઇલાજ છે એમ અધીરા સુધારક બોલી ઉઠશે. મારાથી એમ નથી કહી શકાતું. હું પણ કહેબી છું. મારાં કુટુંબમાં ઘણી. વિધવાઓ છે.

તા. ૬-૫-૧૯૨૦

પણ તેઓને શરી પરણવાનું કહેવાની માની છબ ન જ માલે. તેઓ શરી પરણવાનો
વિચાર પણ નહિ કરે. તેનો ઉપાય તો એ છે કે પુત્રોએ પુનર્વિવાહ નહિ કરવાની
પ્રતિજ્ઞા લેી લેખાયે.

પણ તે સિવાયના બીજા ધ્યાનને છે એ પણ આપણે લેતા નથી—લેવા માગતા
નથી. આ રજા એ પ્રસાન્ને:

પુનર્વિવાહ
સિવાયના
ધ્યાનને

૧. જાળયત્ત બધ થવા લેખાયે.

૨. વર કન્યાને સાથે રહેવાનો સમય ન આવે ત્યાં સુધી હરગીજ વિવાહ ન
કરના.

૩. જે સ્ત્રી પોતાના ધણી સાથે મુદ્દત નથી રહી તેને પરણવાની છટ આપવી
લેખાયે, એટલું જ નહિ પણ તેને પરણવાનું ઉત્તેજન આપવું જોઈએ આવી સ્ત્રીઓ
વિવાહ ન જ ગણાવી લેખાયે.

૪. જેઓ પદર વર્ષની અદર વૈધવ્ય પામી છે અને જેમની વય હજુ જુવાન
છે તેની વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છટ મળવી લેખાયે.

૫. વૈધવ્ય એ અપશુકનની નિગાળી ગણાય છે તેને બદલે તેને પવિત્ર ગણી
તેને ગાન આપવું લેખાયે.

૬. વિધવાઓને સાર-સિદ્ધિઓ અને ધનનો મુદ્દ પ્રત્યેક થવો લેખાયે.

આટલા મુલાગ થાય તો વિધવાના સાપ્તમી વી હિન્દુસમાજ બચી જાય એમાં
નક નથી. ઉપરના સુધારા દરેક કુટુંબ, દરેક નાના પોતાને માર કમી નક છે એકબીજા
એકબીજી નથી રાહ લેખાયે એમ છે તેના જ વા સુધારા અટકી પડે છે. જેને
જે વખતે જે પુણ્યકર્મ લાગે તેણે તે જ વખતે તે આવરણ એના હૃદયની કાયદો
છે. પાપકર્મ કરના વિચારવું, જોય જોરમવો, હન્યોની સવાહ લેવી ને હેરે પણ
ન જ કરવું, પુણ્યકર્મ કરના રાહ લેવી એ કન્યાના સુન્દરમાર જનના જેવું છે જના
આપણું વૈર્ષન ઉલટુ જ હોય છે. પાપકર્મ કરના કરના નથી પુણ્ય કરના માટે
પરિણામી ગાહ લેખાયે છાયે.

પુણ્યકર્મને
નક શી ?

મણુ પ્રસંગો

સત્યાગ્રહાશ્રમને અંગે વિવાદપ્રસંગ આવ્યો તેથી આશ્રમમાં થયેલ વિવાદ અને બહાર થતા વિવાદની સાથે રહેજે મારાથી મુકાબલો થઈ ગયો છે. અને તેથી ઉત્પન્ન થતા કેટલાક પ્રશ્નોનો વાચનારની સમજ મુકવાની હું છૂટ લઉં છું.

હમામસાહેબ અમદાવાદ દાદર બાવાઝીર એક ખાનદાન કુટુંબના સુગત સુસલગાન છે. તેમના પિતાશ્રી મુગધની વ્હુગા મરજીદનાં કેટલાયે વર્ષો સુધી મુઅજ્જમ હતા. હમામસાહેબ ધણા વર્ષો થયા મારી સાથે જ રહેતા આવેલા છે. જેલમાં પણ મારી સાથે જ હતા. જેલના અનુભવ ઉપરથી તેમનો પોતાનો વેપાર ઉપરથી લોભ ઉતર્યો અને તેઓ કુટુંબ સેવિત મારી સાથે જ રિનિક્સમાં રહેવા લાગ્યા. રિનિક્સમાં મજૂરી કરવાની હતી. હમામસાહેબે દોષ દિવસ મજૂરી નહિ કરેલી, છતાં રિનિક્સમાં તે મજૂરી કરવા લાગ્યા. રિનિક્સમાં 'દિનિયન ઓપીનિયન' નીકળતું હતું તેથી તેઓએ ઠાપણાનાગા બીજા ગોઠવનારનું કામ પણ લીધું.

આ હમામસાહેબને જે દીકરી છે. તેઓ મારી સાથે સગા બાઈની જેમ રહ્યા છે અને અમે બન્નેએ એકજીભાવના ધર્મને પૂરેપૂરું માન આપ્યું છે તેથી અમે વ્હુદા ધર્મના છીએ એવું દુઃખ થયું જ નથી. એઓ પોતાની નીમાળ પદે ને હિન્દુ પોતાની ધર્મક્રિયા કરે તેગા એકજીભાવે ગોઠું બેસે નથી, એટલું જ નહિ પણ એ જ યથાર્થ માન્ય છે.

હવે તેમની મોટી દીકરી બહેન કાનમાતા વિવાદનો પ્રસંગ આવ્યો. અમે બન્નેએ મસવતો કરી. ૧૮૭૫ ૨૦ વર્ષ ઉપરની યાકી છોડરી છે. તેની સાથે તે હમામસાહેબ સાથે મનવન કરીને અમે આશ્રમને છાજે, અમારી ગરીબીને છાજે, તેનો વિવાદ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વડોદરા વાજીરાદિ તમામ આડખેરા બંધ રાખ્યા જમણ બધ રાખ્યા. વિદ્યાર્થીઓ પોતાના બ્રહ્મચર્યના મદિમા સમજ સહે તેથી તેઓની સાથે પણ વાતચીત કરી તેઓને વિવાદમાં ભાગ નહિ લેવાતું ફગર્યું. હમામસાહેબનાં અને વેરરાજ બાઈ મેષ્ટ હોયેન ઉરેજીનાં સગાંને અને જેઓ આશ્રમની સાથે સંબંધ રાખનારા છે તેઓને આશીર્વાદ દેવા આવવાતું આનંદમય થયું. તેઓની આગળ વેર બતાવેલુ યજ્ઞત અને સફેદ લીલો મેવો ધર્યા. ગણીના હાંડી સિવાય કંઈ જ નહિ રાખ્યું.

વિવાદની ક્રિયા બે દલાક ચાલી, તેમાં અરેબો દલાક મોખુદ રીરીશમાં એટલે મંગળાચરણમાં પેમંચર સાહેબનું યજ્ઞચરિત્ર આગળીમાં પરવાગાં ગયો. પછી

કાશ્વસાહેબે સાક્ષીઓ સમક્ષ નિહાળનામું લખ્યું અને મુંબઈની જુમા મસ્જિદના ખતીબ સાહેબ અગ્રદુલ મુનીમ બાગઝાદાએ પઢાવ્યું. તેમાં સહીઓ યથા. તેમાં વીસેક મિનિટ ગઈ. પછી ફતેહા, એકઠે પ્રશ્નરો પાડ. ત્યારબાદ ગરજત અને મેચે તથા વરરાજનાં આવેલા મુરખીઓને નમન કરવાનું. વરરાજનો પોષાક સાદો હતો. સાંજના સાડા છ વાગે દાર્પ શરૂ થયું તે સારાઆડ વાગે પૂરું થયું. ત્યારબાદ જલ્દેન કાતમાએ આશ્રમમાં વિદ્યાર્થીઓની યુલાકાત લીધી. આ દેખાવ દરજ્જાજનક હતો. તેની સાથે ભણનારા વિદ્યાર્થીઓ, તેની સાથે રહેનારા ભાઈજાહેનોની સાથે વિશેષતઃ સમય આવ્યો જાણી તે રોવા લાગી. તેની દરજ્જા આશ્રમી શિક્ષણ તેના સાસરામાં લઈ જવાની છે એનું તેને સ્મરણ કરાવવામાં આવ્યું. તેનું દાર્પ પોતાના નવા ઘરમાં સત્વરે, દયાતો, સ્વદેશીતો, દેશસેવાતો, સાદાઈના પ્રચાર કરવાનું છે એમ તે સમજી. આમ આ વિવાહનું દાર્પ બે અડી કલાકમાં ઉકલી ગયું.

ખીન્ને દહાડે સવારે હું રાહેરમાં ગયો. ત્યાં કુલેક પારમિનાના બેમાં, ચિત્રવિચર પોષાક પહેરેલા વાનવાળા પોતાના અવાજોથી કાન બહેરા કરી ગયા હતા. બાળકો અને જુવાનીઓ આસલ તાપમાં ધરેણા અને મખમલના પોષાકમાં લદાયેલા પરીનાથી નીતરી રહ્યા હતા. વરગળ કુલવાડીમાં દકાઈ મચા હતા. આમાં મેં ન જોયો ધર્મ, ન જોયો ખરો આનંદ, ન જોયો ખરો વૈભવ. બે વાન રાખવા તો આ સાર આપણે પશ્ચિમની બેહરી નક્ક કરીયે? પશ્ચિમની જ નક્ક કરી હોય તો તેનું અસવ તપાસીને જ લઈએ. આપણે જો બેઠો વગાડાનીયે કરીયે તેમાં જરાયે માધુર્ષ નથી, સંગીત નથી એમ સામાન્ય સંગીત જાણનાર પલું કહેશે. વરથોડો કલાડીયે તો દેગની હજારે જાગતો પોષાક કેમ ન ગંખીયે? જવાહીર પહેરાવનાં હોય તો કેમ તેમાં કંઈકે કળા કે ચિત્રેકનો ઉપયોગ ન કરીયે? જો ગીત ગવડાવવા છે તો સ્ત્રીઓને કેમ ગીત ગાતાં ન શ્રીખરીયે?

મારી શરીયાદ ધામધૂમ સામે નથી. જેની પામે પેમો છે, જેની પામે બીન્ને આર્શ નથી એ ધામધૂમ કરો. એને પેમો વાપરવાનો અવકાશ નેકયે. પણ આપણી ધામધૂમોમાં વિચેક, વિચાર, ચર્ચા, કળા, ઉન્નતિ નેવા છત્તું છું. આપણા વિવાહની રૂઝમાં ફેશરો થયેલા તો નેક છું, પણ તે ફેશરો ધણા તો વગરવિચારે થયેલા બેવામાં આવે છે. આડંબર ઘટવાને બદલે વધ્યો છે, ખર્ચ વટવાને બદલે વધ્યો છે. વિવાહ એક ધાર્મિક ક્રિયા પણ છે, એનો જૂવાલ જરૂર છે. સાનું કુટુંબો વિચારપૂર્વક ફેરકાને કરે તો જરૂર ખીન્નઓ ઝીલી લે એવી ચારી માન્યતા છે. ખાનડવન જે આગળ વધવાનું હતો તો આપણે તે જીવનના અર્થમાં પાસા તપાસનાં પડશે.

પશ્ચિમની
બેહરી નક્ક

વિવાહ-
પદ્ધતિમાં
ફેરકારની
જરૂર

આપણી ઉપર એક આરોપ છે; તેમાં કંઈક સત્ય છે. આપણે દેખાવે બંદ કરીયે છીએ. ખરા આનન્દને બદલે આનન્દનો દેખાવ કરીયે છીએ, ખરા શોકને બદલે શોકનો દેખાવ કરીયે છીએ.

અમદાવાદ છોડી હું મુંબઈ ગયો. ત્યાં જે બંગલામાં હું રહેતો હતો ત્યાં ખીળ બાફતો રહેતા હતા. તેઓમાં એક મરણ થયું. વખત બાર વાગ્યાનો હતો. એકા-એક કોલાહલ મચી રહ્યો. રોકડળ શરૂ થઈ. અર્યાના, બૈરાંના, મરદના અવાજ સાથે ઉપડ્યા. આ રોણ રાતના નવ દશ વાગ્યા સુધી ચાલ્યું. ખીળ બૈરાં આવ્યાં તેમણે પણ છાતી ફટવાનું ને રોવાનું શરૂ કર્યું. આ રોવાફટવામાં મોટે ભાગે દેખાવ માત્ર હતો. આમાં ધર્મ તો નથી જ. મુસ્લિમની પાછળ રોવાની આપણા ધર્મમાં મનાઈ છે. ખીળ ધર્મમાં તો રોના જ નથી. ઉપરના રોવામાં પાડોશી તરફનો ધર્મ તો જુલાઈ જ જવાય છે. પાસે માંદા હશે, પાસેના ધર્મમાં વિવાદ હશે એ વિચાર તો કરાય જ કેમ ? રોવા ને ઉચ્છેદી રોવા એ રિવાજ છે. ન રોધયે તો આપણને કોઈ વગોવશે વારતે રોવા, વારતે ફટવું આ ન્યાય છે. અને આ ન્યાય કંઈ ગરીબોનો કે અબણનો નથી. સારા કુટુંબોમાં એ ન્યાય પ્રવર્તે છે. આ કુટુંબ, આ પાપ કેમ મટે ?

શતમાના લગ્ન પછી તુરંત જ જે કરવા અનુભવ મળ્યા તેની સરખામણી ઉપરના (મને લાગતા) બન્ધ અનુભવની સાથે કર્યા વિના ન રહેવાયું. વાંચનારને તે વિચારોની ભેટ કંઈ હું તે એવી આશાએ કે આપણે આપણા જીવનને સૂક્ષ્મ રીતે તપાસીયે અને જે જે બદી હોય તે તે દહાડીયે.

ખિલાફત વિષે અગત્યની ચર્ચા

કરાંચી, તા ૨૪ એપ્રિલ ૧૯૨૦

માનવતા મહાત્મા ગાંધીજી,

આપણા મુસલમાન બાઈઓ ખચ્ચોત જ દુઃખી છે એમ હું માનું છું અને તેજ દુઃખ તેઓના દુઃખમાં ઉમદરદી આપી, ફક્ત મોદોડાના સબ્દોથી જ નહિ પણ કોઈ વહેવાર રીતથી એ બાબતમાં સહાયતા આપવાની મને ઇચ્છા છે. ખિલાફતની બાબતમાં કેટલે દરજ્જે મુસલમાન લાઈઓની માગની વ્યાજબી છે એ બાબતમાં બુદ્ધી બાળુઓનું સમજતાં વિચારો નક્કી કરી શક્યો નથી, પણ મુખ્ય તરીકે અને એક દેસના બાઈ તરીકે

મુસલમાન બાઇઓના દુઃખમા હંમશરીફ થવાની ફરજ સમજી છે. અનેક વખતે દલાલો સુધી ચિંતાતુર બનત એ બાબત ઉપર યાચ છે અને દુઃખ યાચ છે કે શું થશે અને શું કરવું. બીબ મિત્રો આ મારા સંબો હમૂલ ન રાખી શકે એમ છે, કારણ કે તેઓ એમ સમજે છે કે નૌન-કોર્બાપરેશન હમૂલ રાખે તે જ મુસલમાન બાઇઓનો ખરો મિત્ર હોઇ શકે અને બીબો દુસ્મન છે. ખેર. હું માતું છું કે તેઓ ૧૨૨ જ મારા જેવા વિચારોમાંથી અને હંદેયની દુઃખી લાગણીમાંથી પસાર થતાઓનો હાથ સમજી રાહીશો.

‘ નૌન-કોર્બાપરેશન ’ બાબત, મણો વિચાર કીચો છે એ બાબતમા એ અત્યંત મુશ્કેલીઓ મારા મગજમા આક્રમ રહે છે.

‘ નૌન-કોર્બાપરેશન ’ની અસરો હિન્દુસ્તાન સરકારની વિરોધી થશે શા માટે ? હિન્દુસ્તાન સરકારે ખિલાફતની બાબતમા શેઠ મુન્દો કર્યો છે ?

‘ નૌન-કોર્બાપરેશન ’ પ્રત્યક્ષ અનેકોને વિપત્તિઓ અને દુઃખમા લાવશે મને મારા ઉપર વિપત્તિઓ લાવવાને દરેક હક છે, પણ મારા કાર્યથી બીબોની મરજી વિરુદ્ધ દુઃખી કરવાનો શો હક છે ? તેથી તમારા ચાર વિચારોમા પહેલા ત્રિવાય બીબ તથા વિકાસો સત્યાગ્રહના હંમમાં કેમ આવે શકે ?

પણ તમારા જેવા આગળ વધેલા યુરોપો એ બાબતમા પ્રબળે Non-violence ચલાવશે એવી હાંધીક આશા મળી, તે પરમાત્માની બક્ષિ કરી સકીએ કે તે પેદા કરનાર પિતા સહાય થાઓ અને ફતેહ આપે, એ વિચારો હું રાખતો હતા.

તેટલાં મી. રોકતઅલીના મદદાસમાં બેસેલા સંબો વાંચી અત્યંત દુઃખી થયો છું અને મુશ્વલમા પડ્યો છું. છેલ્લી લાઇનો વાંચી આપણે આ કાગળ લખ્યો છે કે એ વિચારો સત્યાગ્રહના હંમ મુનબ છે કે ? જે મી રોકતઅલી જેવા વિદ્વાન અને આગેવાન મુસલમાન નૌન-કોર્બાપરેશન અને ‘ નૌન-વાયોલેન્સ ’નો આ અર્થ કાઢતા હોય કે ‘ દુનીયાને સુખી થવા ન દેવું અને એ મુસલમાન ધર્મ શીખવો છે ’ તો શું થશે એ વિચારથી ચિંતાતુર બનવું પડે છે.

મારા જેવી હાલતમાં અનેક બાઇઓ બહેનો હશે તો આ બાબતનો ખુલાસો તમારા અમુક વખતનો થોડો મીનીટો ફાવેલ પાડી, અને પોતાને યા નહેરવો બ્યાનબી લાંબે તેમ જણાવશે તો આભારી થઈશ.

જમશેદ નસરવાનજી ચહિતા .

સિંહગઢ તા. ૧૯મી મે

લાઇબ્રેરી ૫ જમશેદજી,

તમે કાગળ બંધે લખ્યો. તમને અથવા તમારા બાવેને હું ન સમજી શકું એવું નહિ બને, તેમજ નૌન-કોર્બાપરેશનના વિચારથી વિરુદ્ધ હોય એ મુસલમાનોનો મિત્ર નથી એમ કેહી નહિ શકાય. મિત્રભાવમા પણ મતભેદ હોઇ શકે છે.

હવે તમારા સવાલોનો જવાબ આપું:

૧. અસહકારની અસર સરકારની વિરોધી જરૂર થશે, પણ અસહકાર એ સમગ્રરૂપે નથી કલ્પાયો, એટલે સરકારના ગુન્હાનો સવાલ ઉઠી શકતો નથી. એમ છતાં સરકારે જેટલું કરવું જોઈએ તેટલું નથી કર્યું. જે ઇંગ્લંડની સરકાર ન્યાય ન મેળવે તો હિન્દુસ્તાનની સરકાર રાજીનામું આપી શકે છે. હિન્દુસ્તાનની સરકાર આવે સમયે માત્ર 'પ્રોટેસ્ટ' કરી સંતુષ્ટ નથી રહી શકતી. એ તેમની ત્રુટી છે, અને તેથી એ સરકારનો સહકાર બંધ કરી પ્રજા પોતાનો અણગમો દર્શાવી શકે છે.

૨. આપણે કોઈને જ્ઞાનપૂર્વક દુઃખ નથી આપી શકતા, પણ આપણા અનિવાર્ય કાર્યથી કોઈને દુઃખ થાય તેને સારૂ આપણે જવાબદાર નથી. સરકારની નોકરીનું રાજીનામું આપવાનો મને સદાય હક છે. તે રાજીનામું આપતા સરકારને દુઃખ થાય તેમાં હું હિંસા નથી કરતો. મારા પિતાના ધરમા હું રહું, તેની હું કેટલીક સેવા પણ કરતો હઉં, પણ પિતાને હું અન્યાય કરતો જોઈ તે વખતે તેના ધરમે ત્યાગ કરી સહકાર બંધ કરી તેથી તે અવગ્ય દુઃખી થશે, છતાં મારે એ ધરમે ત્યાગ કરવો એ જ મારી ફરજ હોઈ શકે. એ દુઃખ મારા પિતા પોતાને હાથે વહોરી લે છે. જે આ પ્રમાણે આપણે વર્તન ન રાખીએ તો જગતમાં જુલમગાર માત્રને જુલમ કરવાનો રસ્તો મળે.

૩. તેથી તમે જોશો કે ખુનામરૂઢી કર્યા વિના અસહકાર ચલાવી શકાય તો અવરથ ચલાવવાનો આપણને અધિકાર છે, એટલું જ નહિ પણ તેમ કરવાની આપણી ફરજ છે.

૪. શૌકનઅલીના બાપણથી હું નથી અમરૂઢી ગયો, કેમકે મને લાગે છે કે તેનો અર્થ હું સમજી શકું છું. જે બાવથી હું અસહકારને જોડે છું તે જ બાવથી બધા મુસલમાનો નથી જોતા એ હું કબૂલ કરું છું; પણ તેઓની સાથે સ્પષ્ટ સમજુતી છે કે અસહકારની સાથે ખુનામરૂઢી ન જ હોઈ શકે. અને જોકે મુસલમાન બાપણો વેરભાવે અમરૂઢી ચલાવે છે તે છતાં પણ તે વડે આપણે મુલ પરિણામ ઉપજાવી શકીએ છીએ અને ખુનામરૂઢીમાંથી ઉગરી જઈ શકીએ છીએ. બધા સારાં કાર્યો ગમે તે બાવે થાય તોપણ ચોડુંધણું જળ આપે જ છે. જે માણસ બહીષ્કાર કે લલ્લનથી સત્ય કે સંયમનું પાલન કરે છે તે માણસ પણ તેની સ્થૂળ લાભ ઉઠાવી લે છે એ સંકાર્યનો મદિમા છે.

જેવી તમને શંકા થયેલી છે તેવી ખીમઓને પણ એવા જ નિર્મળ બાવથી થયેલી દર્શી તેથી તમારો કાગળ અને મારો જવાબ 'નવજીવન'માં છાપવા મોકલું છું.

મોહનદાસ ગાંધીના વકેમાતરમ્

તા. ૧૬-૫-૧૯૨૦

ખિલાફત

ખિલાફત બાબત ઘણા સવાલો હાલ થયા કરે છે. તેની ચર્ચા પણ છાપાઓમાં ખૂબ થાય છે. અસહકારમાંથી ખુતામગીરી થશે એવો મત ઘણા બતાવે છે, ને જન તેમ થાય તો અસહકારથી શો લાભ ? જેમ બધા મહાકર્મોમાં તેમ અસહકારમાં જોખમો હોય જ. છ'ંદગી અખનગઓ અને જોખમોથી ભરેલી છે. સાદસ વિના મોક્ષ પણ નથી મળતો. બૂલથી ભરેલો મનુષ્ય માત્ર આટલું જ વિચારી શકે છે: "અમુક કામ કરવામાં વધારે જોખમ છે કે ન કરવામાં; અને જો કરવામાં ઓછું હોય તો તે ખીજી રીતે પણ કર્યા વિના ન ચાલે તેમ છે કે કેમ ?"

ખુતામગીરીનો
મત

મારી દૃઢ માન્યતા છે કે જો અસહકારની વાત ન ચાલી હોત તો આજે ક્યારની ખુતામગીરી થઈ હત. અસહકારને લીધે જ ખુતામગીરી અટકી છે. મુસલમાન બાઈઓનું લોહી ઉઠળી રહ્યું છે, પણ હિન્દુ તેમના સાથી છે એ માન્યતાથી તેમજો ધીરજ રાખી છે. જ્યારે તેમ છતાં પણ હન્સાઈ ન બાળવાની ધામ્તી લાગી ત્યારે તેઓ વિચારમાં પડ્યા. હવે શું કરવું ? કેટલાક ખુતામગીરીના વિચાર કરવા લાગ્યા. બાયકોટનો તુચ્છ વિચાર કર્યો. પણ તેઓ જોઈ ગયા કે બાયકોટ કરવા-ચોખ્ખો હોય તેપણ કરી ગયાય તેવું નથી. તેટલામાં દિલ્હીની પહેલી જ કાન્ગ્રસમાં મેં અસહકાર સૂચવ્યો. તે તેઓએ એકે અવાજે ક્યારે લીધો. મેં તેઓને કહ્યું કે જો ખુતામગીરીના વિચાર તેઓ છોડે તો જ અસહકાર ચાલે, એક પણ ખુન આપણે હાથે કે આપણી મારજતે થાય તો હું તો નીકળી જ જાઉં. તેઓએ એ કષ્ટત રાખ્યું ને જોયું કે ખુતામગીરી કરતાં પણ અસહકાર એ કેટલેક દરજ્જે બાકી જોરાવર લથિયાર છે. તેવા અસહકારનો પવન ટુંકાવે સર થશે ને, આજે તે વ્યાપક વસ્તુ થઈ પડેલ છે; અને તેથી જ આપણે હિન્દુસ્તાનમાં પરમ શાન્તિ અનુભવી રહ્યા છીએ. જો અસહકારની ઉપર મુસલમાનોની નજર ન રહી હોત તો આજે આપણે હિન્દુસ્તાનમાં હુદ્દાશા જોઈ રહ્યા હોત એવો મારો દૃઢ અભિપ્રાય છે. સરકાર ખુતામગીરીને દબાવી શકતી એ હું માનું છું. પણ ખુતામગીરી થઈ તો હત જ. અસહકાર જતા પણ ખુતામગીરી થશે તેણે સરકાર આપણને દબાવી શકશે, સવાલ માત્ર એ જ છે કે ખુતામગીરી અસહકાર વિના ચાલ કે નહિ ? તેનો જવાબ હકારમાં જ મળી શકે છે.

ખુતામગીરી
અસહકાર
અટકાવી

તેઓનો મત આપનાર સાથેનો અંગત સંબંધ જોયો છે. આપણી કહેવત પ્રમાણે 'મુનિસિપાલિટીના સભાસદોને ચુંટવામાં વગે વાવણું થયું છે. આપણે ધારાસભાની ચુંટણી વખતે આ આદતમાંથી શરૂઆતમાં જ નીકળી જઈશું' તો એક ઢગ પડી જશે અને તે પ્રમાણે જ મત આપવાનો ભવિષ્યમાં રિવાજ પડશે. જો ધારાસભાનો આપણે સદુપયોગ કરવા ઇચ્છીએ તો આ રસ્તો જ આપણે પકડવો પડશે. મારી તો એવી પણ માન્યતા છે કે કોઈ મત આપનારાએ પક્ષોના અગ્રણી ન પડવું જોઈએ. અમુક ઉમેદવાર કયા પક્ષનો છે એ જાણવા કરતા કયા વિચારનો છે એ જાણવું આવશ્યક છે. એનું ચારિત્ર કેવું છે એ જાણી લેવું એ વળી એથી પણ વધારે અગત્યનું છે. ચારિત્રવાન પુરુષ ગમે ત્યા હશે ત્યા આપણને શોભાવશે. તેની શ્રેણી સહન કરવા જેવી હશે. ચારિત્રહીનની મારફતે ઉંચા પ્રકારની લોકસેવા હું અસંભવિત માનું છું. એટલે જો મારે ચુંટણી કરવાની હોય તો ઘણા ઉમેદવારોમાં પ્રથમ તો હું સારામાં સારા કેળુ છે એ શોધી લઉં અને પછી હું તેની ઉલટ તપાસ કરીને જાણી લઉં કે જે વડે દેશની ઉન્નતિ વહેલામા વહેલી થઈ શકે એવા વિચારોને સંમુદ્દય છે કે નહિ. તેથી હું તેને નીચેના પ્રશ્નો પૂછું:—

૧. હાલ જે સ્વદેશી અળવેળ ચાલી રહેલી છે તેને તમે પસંદ કરો છો ? જે પસંદ કરતા હો તો તમે સ્વદેશી કાપડ ઉપર મોટી જરૂર નાખવાને તૈયાર છો ? અને સ્વદેશનું કાપડ સોધું થાય તેવી રીતે જે જે વસ્તુઓ જોઈએ તે તે વસ્તુઓ, મોંઘી મળી શકે એવા કાયદેસર પ્રયત્નો કરવા તૈયાર રહેશો ?

સભાસદો
માટે પ્રશ્નો

૨. પ્રત્યેક પ્રાન્તની ભાષામાં જ પ્રત્યેક પ્રાન્તની પ્રજાઓ ચાવંધી જોઈએ અને રાષ્ટ્રની પ્રજાઓને સારું રાષ્ટ્રીય ભાષા હિન્દુસ્તાની એટલે હિન્દીકર્તુનું મિશ્રણ હોવી જોઈએ એમ તમે માનો છો ? અને જો માનતા હો તો પ્રાન્તની ધારાસભામાં પ્રાન્તની ભાષામાં બની શકે તેટલો પ્રાન્તનો કારભાર ચલાવવા અને રાષ્ટ્રનો કારભાર રાષ્ટ્રીય ભાષામાં ચલાવવા તમે સતત પ્રયત્ન કરશો ?

૩. ન્યારે અંગ્રેજ રાજ્ય સ્થપાયું ત્યારે અંગ્રેજ અમલદારોએ લોકોની સગવડ કરતાં અમલ ચલાવવાની સગવડનો વધારે ખ્યાલ રાખીને હિન્દુસ્તાનના ભાગ ભાષા પ્રમાણે કરવાને બદલે અમલદારોની સગવડ પ્રમાણે કર્યાં તેથી દેશને બહુ નુકસાન થયું છે એમ તમે માનો છો ? અને જો માનતા હો તો ભાષા પ્રમાણે પ્રાન્તોના નવેસર વિભાગ વહેલામાં વહેલા થઈ શકે એવો પ્રયત્ન ધારાસભામાં કરશો ?

૪. તમે માનો છો કે હિન્દુ અને મુસલમાનની એકતા વિના હિન્દુસ્તાનની ઉન્નતિ બિલકુલ સંભવતી નથી? અને જો એમ માનતા હો તો બિલાફતના સવાલમાં તમે હિન્દુ હો તો મુસલમાનોને બધી યોગ્ય ગદદ દેવા તૈયાર છો?

આમ હું આવા ચાર પ્રશ્નો તો જરૂર પૂછું અને તેનો મને સંતોષકારક જવાબ મળે તો હું મારો વોટ આપું. મને આ ચાર પ્રશ્નો બહુ વજનદાર અને અગત્યના લાગવાથી હું તે પ્રશ્નો પૂછું. મત આપનારને આમાંના કોઈ પ્રશ્નો જરૂરના ન જણાય તો એ બધે ન પૂછે. એને પોતાને વધારે અગત્યના જણાય તે બધે પૂછે. કયા પ્રશ્નો પૂછવા એ અહીં સવાલ નથી પણ આપણે હિન્દુસ્તાનની અડતીને સાર જે જે વસ્તુઓની આવશ્યકતા કલ્પેલી હોય તે તે વસ્તુઓ આપણા પ્રતિનિધિની પાસે કરાવવાને સાર તેનો અભિપ્રાય જાણી લેવો એ જરૂરું છે. એ સવાલ અહીં હું ચર્ચા કરી છું. મત આપનારની તટસ્થતા, સ્વતંત્રતા, તેનું પ્રામાણિકપણું, તેની શુદ્ધિની જાગૃતિ, એ હિન્દુસ્તાનને આ સંધ્યાને સમયે અતિ આવશ્યક છે એ બતાવવાનો મારો પ્રયત્ન છે. મત આપનાર રાષ્ટ્રની પ્રવૃત્તિમાં કંઈ પણ ભાગ ન લે, તેમાં શું શું આવે છે એ જાણે નહિ, ત્રિચારે નહિ, પણ પોતાનાં સગાને કે પોતાને જેની આથ છે અથવા જેની ગરજ છે તેને જ એ પોતાનો મત આપે તો તેથી હિન્દુસ્તાનનું બહુ થવાને બદલે હિન્દુસ્તાનનું બુઝું થાય એ બતાવવા ઇચ્છું છું.

હવે મારાં છે કે કયા પ્રશ્નો પૂછવા એ આપણે નિશ્ચય કરી લીધો, એ પ્રશ્નો પૂછી લીધા અને એ પ્રશ્નોનો કત્તર આપણને સંતોષકારક રીતે ન મળી શકે અથવા તે સંતોષકારક કત્તર આપનાર ચારિત્રવાન હોદ્દવાર નથી એમ આપણને લાગે તો આપણું શું કર્તવ્ય છે એ પ્રશ્ન તપાસવો રહ્યો. જ્યાં મત આપવાની પ્રથા ઘણા દાખથી ચાલતી આવેલી છે ત્યાં અનુભવથી મત આપનારાઓએ જોયું છે કે જ્યારે તેમને અનુકૂળ પડે એવો પ્રતિનિધિ ન મળે ત્યારે તેઓ પોતાનો મત ન નોંધાવીને પોતાની સત્તાનો પૂરો ઉપયોગ કરી લે છે. જ્યાં કોઈ પ્રતિનિધિ અનુકૂળ નથી ત્યાં ‘નહિ મામા દરના દાજો મામો સારો’ એ ન્યાય લાગુ પડતો નથી. પણ આપણે કોઈને મત નહિ આપીને પૂરેપૂરી અસર ઉપજાવી રાખીએ છીએ.

કોઈ એમ કહેશે કે મત નહિ આપનારાઓની રહેશે અને મત આપનારાઓનો મત લઈને ગમે તે માણસો તો દાખલ થઈ જ ન જાના. થોડે અંગે આ વાત સાચી છે. પણ એમ માની લો કે કોઈ ગામમાં હોદ્દવારો કેવળ મર્યાદિતું સેવન કરનારા જ હોવાથી પીઠ માણસોએ તેઓને મત નહિ આપ્યા અને હોદ્દવારો

પોતાના જોવાઓનો મત મેળવીને પ્રતિનિધિ બન્યા. એવાનું વર્ગન ધારાસભામાં ફેટલું પડવાનું? અલગત તેઓનો એક્ટો મીકું નહિ ગણાય, પણ એઓનાં ભાષણનું, એઓનાં અભિપ્રાયનું કશું વર્ગન ધારાસભામાં પડી શકવાનું નથી, એટલું જ નહિ પણ જ્યારે મન આપનારાઓએ દક્ષતાપૂર્વક એક સમયે પોતે પસંદ કરી શકે એવો પ્રતિનિધિ ન જોયો હોય ત્યારે તેઓ ઘટિત પગલાં ભરી ખીજો સમયે ચોખ્ખા પ્રતિનિધિને શોધી કાઢી પોતાના મતથી તેને ચુંટશે અને આમ કરીને પોતાના ગામને કે શહેરને શોભાવી શકશે. જ્યાં રાષ્ટ્રીય જીવન જીવત દશાના હોય છે ત્યાં લોકો દરેક પ્રવૃત્તિને સમજે છે અને પોતાની આસપાસનું વાતાવરણ શુદ્ધ કરવા અને રાખવાને ખૂબ મથ્યા કરે છે. એટલે ઇરાદાપૂર્વક અને જ્ઞાનપૂર્વક મત નહિ નોંધાવવાના પ્રસંગો કોઈ કેઈ વખતે મત આપનારને આવ્યા જ કરશે એમ અનુભવે સહુ જાનવાન અને વિચારવાન મન આપનાર જોઈ શકશે. તેથી જ્યારે પોતાને અનુકૂળ પ્રતિનિધિ ન જોવામાં આવે ત્યારે મન આપનારાઓ નીકર રહી પોતાનો મત આપવાનું માંડી વાળશે એવી મારી હમેશાં છે; અને-જો મત આપશે તો તેઓ નિષ્પક્ષપાતે પાત્ર પુરવડે જ આપશે એમ હું માની લઉં છું.

ખાદીનો ઉપયોગ કરનારાઓને સારૂ

વાંચનાર જાણીને રાજ યજ્ઞ કે ખાદીનો જે જોયો સત્યાગ્રહાશ્રમમાં ભરાઈ ગયો હતો તે બધો ઉપડી ગયો છે. દસ હજાર રૂપિયાની ખાદી વગેરે શુદ્ધ સ્પર્દેશી ભંડારવાળા રા. નારણલાલ પુરપોત્તમ અને રા. વિદુલદાસ જેરાજનીએ લીધાં છે અને પંજાબ, સિંધ વગેરે પ્રાંતોમાંથી ખાદીની માગણી સારૂ થઈ ગઈ છે. તેથી જ્યાં જ્યાં વધારે ખાદી મોકલવાની મનાઈ કરવામાં આવી હતી ત્યાં, ત્યાંથી પાછી ખાદી આવવી સારૂ થઈ ગઈ છે. ખાદી મંગાવનારાઓ ખાદીના નમૂના તેમ જ બાવો મંગાવ્યા કરે છે, પણ હાલ તુરંત ચોક્કસ રીતે જો બન્ને ચીજ થઈ શકે તેમ નથી. એટલું ચાલ રાખવું જોઈએ કે હાલે કાંનવાની ક્રયા તો એક વર્ષ થયાં જ કરી શકે થઈ છે. તેથી સેંકડો સીઓ જેઓ નિરધમી રહેતી હતી તે હવે ઉઘમી અને ચોક્કસ પણ પૈસા કમાતી થઈ છે. સેંકડો વજુદેશો જેઓએ પોતાનો વજુદેશો ધધી છોડી દીધો હતો તેઓએ તે ફરી હાથ લીધો છે. પરિણામે હાથનું કાંતેલું સારૂ હાથ તો જાહેરમાં જોવામાં આવે છે અને ખાદીની પણ એક જ જાત કે ભાત હોતાં નથી.

ખાદીને
ઉપડા

ખાદી વિષે
સંતોષ

વળી દરેક ઠગ્યાએ વણુકરોને એક જ ભાવ આપવામાં આવતા નથી. જ્યાં તેઓને ઓછા ભાવ નથી પરવડતા ત્યાં વધારે પણ અપાય છે, આમ કરતાં કરતાં ખાદીને પતો, ખાદીની ભાત અને ખાદીના લાવેને આપણે પહોંચી વળીશું અને જો ખાદીની ઉપયોગિતા અને પરિવ્રતતાની ખૂબ જાણતાં આપણે શીખી શકીશું તો થોડા સમયમાં લાખો રૂપિયાની ખાદી પેદા કરાવી શકીશું અને લાખો રૂપિયા ગરીબોના ઘરમાં જતા કરીશું. દરમિયાન ખાદીને ઉપયોગ કરનારાએ હાલ દુરતમાં જેવી ખાદી મળે તેવી લાઇને સંતોષ માનવો જોઇએ. ખાત્રી માત્ર એટલી જ આપી શકાય કે એ ખાદીમાં રૂના દામ અને તેની ખાદી બનાવવાના મહેનતાણા સિવાય બીજું કંઈ પણ નહિ ઉમેરવામાં આવ્યું હોય અને તેનું ટકાઉપણું વિચારીશું ત્યારે તેની હરિશાદ કરી શકે તેવું એકે કપડું જોવામાં નહિ આવે.

ઝોરિસ્તામાં દુકાળ

ની ગયા રવિવારના 'નવજીવન'માં ઝોરિસ્તાના દુકાળ વિશે હું કેટલુંક લખી ગયો છું. તેમા બાઇ અમૃતલાલ હકરના કાગળની મેં આશા રાખી હતી. એ કાગળ આવી ગયો છે અને તે નીચે પ્રમાણે છે:

"મારા બે પત્રો તથા એક તાર મળ્યાં હશે. આજે ત્રણ દિવસથી ગામડાંઓમાં ભયું છે. આજે થોડો દિવસ પત્રો લખવા તથા બજારોને વિરામો દેવા નીમાપાડા મામે રહ્યો છે. ત્યાંથી આ પત્ર લખું છું.

ઝોરિસ્તામાં દુકાળની નવાઈ નથી. હું જમશેદપુર રહેતો હતો ત્યારે ઝોરિસ્તાને કોડાર સમજતો હતો, મારજુકે તેના એક મોટા સહેર જાલામોરમાંથી ત્યાં થોડો પુષ્કળ આવતો હતો. હાલ અત્રે નાખો કતકતા, રાજલપુર વગેરે સ્થળેથી મંગાવવો પડે છે. અનાવૃદ્ધિ અને નદીઓનાં પટ એ બન્ને બાળત ગરીબોના ઝોરિસ્તાને દેરાન કરી નાંખે છે. લગભગ ૧૫૦૦ થી ૨૦૦૦ ને આશરે ગામડો છે. ૭ માસમાં રામરાયણ ચર્ચાં હશે. હું ૧૬ મામડાંઓમાં ફર્યો. તે પૈકી ૬ માં ૪૦ ગામડો જૂજમરાથી ગરજ ૫ ગમ્યાના ખરા બજાર મળ્યા છે. હવે મરતા નય છે. આજે જે વિરાળમાં હું હતો છું તેના દર્યાદમાં મારી સમક્ષ થોખા લેવા આવેલા લોકોમાંથી એક રોડો મરમુ પામ્યો છે. અહીંથી એક માઇલ દૂર ગામડામાં એક રોડો મરણપથારીએ પડ્યો છે. તેને મારી સાથે દામ કરનાર ભાઈ જોઈ આવ્યા. માળાપ વિનાનાં ઠાકરાંઓ ગામડાંમાં નજરે આવે છે. હાલકાં પાંસનાવાળાં ગામડો અને બાજારોને જોઈ તો રોજનું ચર્ચું. આજરોજ આવેને તાર ક્યો છે તે નીચે પ્રમાણે:

‘૧૬ ગામડાઓ નેવાં. હજી પ્રચારીમાં જ છું. કોઈબંધ માણસો ભૂખમરાંમાંથી મરણ પામ્યાં છે. હમણાં હમણાં સરકારે ચાવડના રોલ આપવા માંડ્યા છે, પણ તેથી તેથી ઘોડાઓને તથા ફૂમિન કોડની બકામણ્ હરતાં ઝોણું અનાજ આપે છે. અને ૩૦ થી ૫૦ દબર રૂપિયા નોંધશે. તારીફથી પાંચ દબર ચોકલવા મહેરબાની કરશે.’

ફૂમિન કોડમાં ૯૦ તોલા અને ૫૦ તોલા ચાવડ અથવા બીજું ધાન્ય કામ ન કરી શકે તેવા મરદ તથા સ્ત્રીને આપવાનું કહ્યું છે, પણ અહીં તો ૨૬ તોલા જ આપાય છે. એપ્રિલ માસની તા. ૧૦મીથી રાત્રે થયું ત્યારથી અત્યાર સુધી આ પ્રમાણે ૪ દબર માણસને આપાયું. હવે સાંમથક છે કે ૪૦ તોલા આ માસમાં મળશે. ૫૦-૬૦ કોણુ લાગે ક્યારે મરો? તે જ પ્રમાણે છોકરાઓને ઝોણું મળે છે.

હરીઆ શોક બહુ ગરીબ છે. લેફ્ટનન્ટ જવર્નર સાહેબ પધારીને દુઃખવાળાં ગામડાંમાં ફર્યા અને ઘોડાં આપુ લખ્યાં. પણ ફક્ત ૫ દબર માણસને ઉપર પ્રમાણે મફત ચાવડ આપાય છે. કોઈ ઠેકાણે મળતી મને તેવું એક પણ કામ જોઈયું નથી. જેના હાથમાં પાસનાં ક દેખાય તેને જ મફત ચાવડ મળે.”

ઉપરો કામગી એ પ્રાથમિક તપાસનું કળ છે. દુઃખ કેટલું હેડું હશે એ તો માણસને હવે ખબર પડશે, દરમિયાન આપણી ફરજ આપણે સ્પષ્ટ રીતે જોઈ શકીએ છીએ. દુઃખાળથી, વગર વાકે એક પણ માણસ ન્યાય બંને મરે ત્યાં બીજાઓને શાંતિથી ખાવાનો અધિકાર ન હોઈ શકે. તેથી મારી હમે છે કે જેનાથી નેટલી મદદ બની શકે તેટલી તે આપશે. ઓરિસા એવો મુલક નથી કે જ્યાંના માણસો પોતે આથી આપત્તિને તમથે મદદ કરી શકે. બીજે ઠેકાણેથી એ શોકોને મદદ મળી નથી. આપણી પાસે એમના દુઃખની ખબર આવી પહોંચી છે. તેથી મદદ કરવાની આપણી ચોખ્ખી ફરજ છે. અમદાવાદમાં આ કામ સુચનન મના તદ્દથી ઉપડી ચુક્યું છે અને તેનું કલકાણું મદદ થઈ ચુક્યું છે. જે જે પૈના આવશે તેની પહોંચ આપવામાં આવશે અને યા. અમૃતલાલ દેસાજી તરફથી હિમાળ મળશે તે પણ બહાર પાડવામાં આવશે.

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

અમદાવાદના મીલમાલીકો અને કામદારો

મારી આશા તો એવી હતી કે માલીકો અને મજૂરો વચ્ચેની તકરાર વિશે મારે કંઈ જ નહિ લખવું પડે. પણ ત્યારે હજારો માણસો કામ કરતાં બંધ થઈ ન્યાય ત્યારે તે કિસ્સો હું પત્રકાર તરીકે વાંચનારની આગળ મુકવા બધાયેલો છું એમ

ચાલે છામે
કેમ ચલી

લાગે છે. ઘણા પ્રસંગો એવા હોય છે કે વર્તમાનપત્રોમાં ચર્ચવાયા તેના શુદ્ધ દ્રવ્યોમાં વિધન આવે છે. પણ જ્યારે કોઈ પ્રસંગ વિશે સોંકો માંહોમાંહે વાત કરતાં થઈ જાય ત્યારે તેનું ખર્ચ સ્વરૂપ સોંકો સમક્ષ મુકવું એ પત્રકારની શરત થઈ પડે છે. તેનું માલીકો અને કામદારોને વિશે આજ વર્તે છે.

અમદાવાદમાં પચાસથી ઉપરાંત ગ્રીષ્મો છે. તેમાં કંઈ નહિ તો પચાસ હજાર મજૂરો કામ કરતા હશે. આમાં કાંતવાનો ખાતામાં ત્રાંસલ વિભાગના મજૂરોએ માલીકો પાસે રૂ. ૩૦ના પગારની માગણી કરી અને કામ કરવાના ખાર કલાક હોય છે તેને બદલે દસ કલાક કામ કરવાની માગણી કરી.

આ માગણી ઘણા વિચારપૂર્વક તેઓએ કરી. આ સિવાય ખીજી માગણી છે તેને વિશે વાદવિવાદ નથી. જેમકે જ્યાં તેઓને ચોખ્ખું પાણી ન મળતું હોય ત્યાં ચોખ્ખું પાણી મળવાનો જાહેરાત થવો જોઈએ, જ્યાં તેઓને સાફ જામડની સગવડ ઘણી મંદી હોય ત્યાં સારી થવી જોઈએ, જ્યાં તેઓને બપોરના ખાવાને સાફ કંઈ મકાનની સગવડ ન હોય ત્યાં તે થવી જોઈએ. આ સગવડો તો થવી જ જોઈએ. એની માગણી કરવી પડે એ જ આપણી શરમ ગણાય.

છતાં જેને વિશે જાંબીર ચર્ચા થઈ તે તો કેવળ પગારના વધારા વિશે અને વખતના ઘટાડા વિશે.

માલીકો અને મજૂરોના પ્રતિનિધિઓ વચ્ચે ગસલત થઈ. તેમાં બન્નેની નેમ હડતાળ પડતી અટકાવવાની હતી. એ તો બે રીતે જ અટકે. મજૂરો અમીની રૂઢી પોતાના હક્કો ન સમજે અથવા જ્ઞાની હોવા છતાં પોતાના હક્કો જતા દરે, અથવા બીજા વચ્ચે મતભેદ થાય ત્યારે એકબીજાની ત્રીજીની પાસે પોતાનો ન્યાય કરાવે. બે આમ થાય તો મજૂરોમાં એકબેને કામ કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ. જેમ માલીકોને એસોસિએશન વગેરે મંડળનું સાધન એકીબવાજે બોલવા અને એકમતે કામ કરવા હોતું જોઈએ તેમ મજૂરોને સાફ પણ કોઈ મદાનતન મંડળ હોતું જોઈએ. આવા હરદાદથી મજૂરોનાં મદાનતન બાંધવાનો પ્રયત્ન શરૂ થયો અને ત્રાંસલ ખાતાના મજૂરોનાં મદાનતન બંધાવાં શરૂ થયાં. કેટલાંક મદાનતન મંડળ બંધાયાં. બે આ મંડળો રીનસર કામ કરી શકે, એકસપે બે એકમતે કામ કરે તો તેઓની શક્તિ ખૂબ વધે અને તેઓ પોતાના દરજ્જા અનુકૂળ કે પ્રતિકૂળ હોય તોપણ તેથી બંધાના થઈ જાય. મદાનતનો બંધાવાં શક્તિ વધે અને તેનો દુરુપયોગ થવાનો ભય રહે એ તેનું જોખમ. મદાનતનો બંધાવાં તેના સબ્જો નિયમોનું પાલન કરતા થઈ જાય

સમય પાછો એ તેનો બારે લોભ, આ મહાજન મંડળો હોય તો જ પંચ નીમી શકાય, તેઓની આરક્ષે કેસલા મેળવી શકાય અને જ્યારે આ તત્ત્વ જડ થાય ત્યારે જ હડતાળો બંધ થાય.

હવે જ્યારે મજૂરોએ ઉપર પ્રમાણે માગણી કરી ત્યારે કેટલાક માલીકોની ઠંઠા તો તુરત પંચ માગ્યે ચુકદો મેળવવાની ચક્ર. આમા ગ. અંબાલાલે મુખ્ય બાળ લીધો. તેમને લાગ્યું કે જો પંચ આરક્ષે કરાવ થાય તો હડતાળો થતી અટકે ને ઉદ્યોગ નુકસાનીઓથી બચે. તેથી તેમણે અને તેમના જેવા મન ધરાવનારાઓએ પંચનામુ કર્યું ને તેમાં સહીઓ ચક્ર.

હજીત બનો
હતિદાસ

રા. મંગળદાસને એન લાગ્યું કે મજૂર માલીક વચ્ચે કાઈ ન હોય તો જ હીક; તેમા જ બનેલી શોભા છે. મતભેદ થાય તો તેઓ ધરમજો સમજ લે. તેમણે એમ ધરમજો પનાવવાનો પ્રયત્ન પણ શરૂ કર્યો. તેમને મેટા લખ એ છે કે મજૂરો દિવસે દિવસે માલીકોની સામે થતા જાય છે ને ડીસિલિન-અંકુશ-મા નથી રહેતા. આમ જ થાય તો ઉદ્યોગ બગડે. તેથી મજૂરોને માલીકોની સાથે જ સીધી વાત કરીને હંસાદ મેળવવાની તાલીમ મળવી જોઈએ. આ ધોરણે કેટલીક તકરારોના ફરજી તેમણે કર્યા પણ ખમ. ત્રાસલ ખાતા વિષે છેવટે તેમણે પણ પંચનું તત્ત્વ કેટલેક દરજ્જે ખીંટાર્યું. તેઓ તથા હું જ ચુકદો આપીએ તે કમલ રહે એમ કહ્યું.

આગળના રા. અંબાલાલનું પંચનામુ કાયમ રહ્યું. પણ તે એવી સમજાવી કે જો રા. મંગળદાસવાળા કરાવ મુજબ ચુકદો થાય તો રા. અંબાલાલના પક્ષે તે કમલ રાખવો. તા. ૨૫મી એપ્રિલ સુધી રા. મંગળદાસ અને હું એકમત ન થઈ શક્યા. રા. અંબાલાલને વિલાયત જવાનું હોવાથી તેમણે પોતાને સાડ તો બાવે. મુકરર કમી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો ને મજૂરોના પ્રતિનિધિઓની સાથે મસલત કરી બાવે મુકરર થયા. આ બાબોની રા. મંગળદાસને ખબર આવવામા આવી. પછી આગામી વચ્ચે મસલતો ચક્ર. પણ એકમતે રા. મંગળદાસ અને હું કરાવ ન આપી શક્યા. તેથી તા. ૬મી મેથી રા. અંબાલાલના પક્ષની બાર મીલોને બાદ કરી બીજી મીલોમાં હડતાળો શરૂ થઈ. જો રા. અંબાલાલના પક્ષે કમલ રાખેલા બાવેમાંથી મજૂરપક્ષ કંઈ ઘટાડા કમલ કરે તો સમાધાની થવાનો સંભવ હતો. પણ રા. અંબાલાલના પક્ષે કમલ કરેલા બાવ પણ પૂરતા નથી એમ મજૂરપક્ષની માન્યતા રેવાથી તેઓ ઘટાડો કમલ ન કરી શક્યા. છેવટે ફેબ્રુઆરી સરખેને સંપવાનું

તેઓએ કબૂલ કર્યું. પણ રા. મંગળદાસ અને હું બન્ને કબૂલ કરી શકીએ એવા સરખંચતું નામ અમે ન શોધી શક્યા તેથી હડતાળ શરૂ થઈ છે.

મજૂરોમાં હડતાળ છતાં સંપૂર્ણ શાન્તિ જળવાયો, માલીકો પણ શાન્ત વિચારે યોગ્ય પગલાં જ ભરે અને છેવટે બન્નેને શુદ્ધ ન્યાય મળે એટલું જ હું ઇચ્છું છું. મજૂરોની માગણી વ્યાજબી છે કે નહિ, તેઓએ પોતાની વર્તણૂકમાં ભૂલ કરી છે કે નહિ, રા. અંબાલાલે જે પંચનો દરવ મેળવ્યો તે ખરાબર હતો કે નહિ, રા. મંગળદાસનો પણ ચોડા ટકના દેશરને સારૂ લડે છે એમાં કંઈ સિદ્ધાન્ત છે કે નહિ, હું બે પંચમાં રોકાયો એ મેળવ્યું હતું કે નહિ, આવા પ્રશ્નોના ઉત્તરો આ વેળા આપવાની જરૂર નથી લેતો. હાલ તો હડતાળ નિર્વિધિ પૂરી થઈ પાઠા મજૂરો દામ પર ચડી બાંધ એવું વાતાવરણ પેદા કરવા ખાતર મારે તકરારી વિધોમાં ઓછા ઉતરવું યોગ્ય માનું છું.

વિધવા વિષે વધુ વિચાર

૧૧ વૈધવ્ય એ હિન્દુ ધર્મની શોભા છે. અખંડિત પતિવ્રતનો અર્થ તો એ જ હોઈ શકે કે એક વખતે જોને માનપૂર્વક પતિ ગણે અને જાળ્યો તેનો દેહપાત થતાં પણ તેનું જ સ્મરણ રાખીને સંતોષ વાળવો, એટલું જ નહિ પણ તે સ્મરણમાં આનંદ માનવો અને એ જ રીતે હિન્દુસ્તાનની હજારો વિધવા આચરણ કરીને પ્રાતઃસ્મરણીય બની છે. ચોડા જ સમય પહેલાં ગં. સ્વ. રમાબાઈ રાનડેને મળવા જવાનો મારે પ્રસંગ આવ્યો હતો અને એમના ખાસ ઓરડાની અંદર જ એ એમનાં દર્શન કર્યાં. એ ઓરડામાં મુખ્ય સ્થાને એ એક કોચ જોયો અને તેની ઉપર ન્યાયમૂર્તિ મહર્ષિ રાનડેની છબી લોપ. હું સમજ્યો તો ખરો, પણ મારી સમજ ખરાબર હતી કે નહિ એ જાણવા સારૂ એમને એ પૂછ્યું, “આ છબી કોચ ઉપર કેમ રાખી છે?” એમણે કહ્યું, “એ કોચ એમનો જ હતો. એની ઉપર જ હમેશાં એ બિરાજતા તેથી એ કોચને એ એમની છબીને સારૂ જ રાખેલો છે. અને એની ડાયા તજે હું હમેશાં વસું છું અને મરું છું.” આ પવિત્ર શબ્દો સાંભળી હું આનંદમાં ગરકાવ થયો અને વૈધવ્યની શોભા વધારે સમજ્યો. આવી પતિવ્રતા રમાબાઈ હિન્દુસ્તાનમાં ઠેકઠેકાણે છે એ તો હું જાણું છું.

પણ પત્નીમતા પુરુષો ક્યાં હશે? અને જો ન હોય તો પાત્રતા સ્ત્રીઓની પૂન કરીને પુરુષોએ સતોય વાળી સેવાનો છે કે ચોતે પણ પત્નીવત દટનાપૂવક પાળીને પતિવ્રતા સ્ત્રીઓની પૂન કરવાની છે? અનુકરણના જેવી બીજી કંઈ પૂન હોય? અથવા ન્યાં અનુકરણનો જગથે વિચાર નથી ત્યાં ગાઢિક પૂનતી કેટલી કિંમત આંકી મકાય? પણ વર્ષ ક્યાં હું હિન્દુસ્તાનમાં વસી હિન્દુસ્તાનના છવનના પ્રત્યેક ક્ષેત્રનો સારી પેટે અનુભવ કરવા રહ્યો છું સામાન્ય રીતે ચારિત્રવાન ગણના, પોતાની સ્ત્રી ઉપર સારી પ્રીતિ રાખના દેખાતા બુવાનોને ધરમંગ થતાં તુરત જ સગાઇ કરતા અને પરણ્યા બેસતા મેં જોયા છે અને હું અત્યંત ખેદ પામ્યો છું. જો આપણે અમુક રિવાજના શુભાગ ન બની ગયા હોત્યે તો ધરમંગ થયેલ પુરુષ સ્મશાનમાંથી હજુ પેર પહોંચ્યો નથી તેના પહેલાં જ પરણવાનો વિચાર કરી શકે એ આપણને કમકમાડી-ઉપમાવનારો વિચાર લાગતો જોઈએ. તેને બદલે મા પોતાના પરમંગ દીકરાને તુરત પરણતો જોવા ઇચ્છે છે. સાચુ પણ પોતાના ધરમંગ થયેલા જમાઈને પરણવામાં ઉત્તમ આપે છે અને જમાઈ એ કોઈન કોના જગથે શરમાતો નથી. જોવા પુરુષના રહવાનો શો અર્થ હશે? એનો પુરુષ પોતાની આગવી સ્ત્રીનું સ્મરણ રાખના અનેક ઉપાયો થોળે જોતી શી કિંમત? અથવા તો પોતે નથી સ્ત્રી ભાવેલો છે જોની ઉપર જે હાવમાય રહી રહેલો છે તેની તે નથી સ્ત્રીએ કેટલી કિંમત ગણતી? આનું છવન વિચારમય કેન ગણી મકાય? હું તો એમાં અર્થ જ જોઈ છું અને ન્યાં લગી પુરુષાર્થ આ પ્રમાણે ઉદનાઇ વાપરવા તૈયાર છે ત્યાં લગી વૈધવ્યનાં વખાણ કરવાં મેં જ! અને તો કેવળ દંબ લાગે છે અને પુરુષના સ્વાર્થની પરિસ્થિતિ જણાય છે.

જે સ્ત્રીની સાથે પુરુષે કેટલાંક વર્ષો સુધી મૈત્રી રાખેલી છે, જેનાં દુઃખે તે દુઃખી થયો છે, જેના સુખમાં ભાગ લીધો છે, જેની સાથે ભોગવિલાસ કર્યા છે, જેની સાથે ઓલીમે કલાક રહ્યો છે, તે સ્ત્રીનો દેહપાત થતાં શું પુરુષે સામાન્ય મિત્રના વિયોગથી જોડેલો શોક પાળે તેટલો પણ નહિ પાળતો? ઇંગ્લેન્ડમાં ન્યાં વિધવાને પુનર્વિવાહ કરવાની છૂટ છે ત્યાં લોકલજનને વરા થઇને પણ ખાનદાન સ્ત્રીની બીજા પુરુષનો સંગ કરવાની એક વર્ષ લગી હિમ્મત આણતી નથી. પણ હિન્દુસ્તાનના પુરુષની ખાનદાની ધણે ભાગે સ્મશાનની હદથી આગળ નથી જઈ શકતી. અને કેાઈ કેાઈ વખતે તો ચિતામાં પોતાની પવિત્ર સ્ત્રીના દેહની ભરમ થાય છે અને સ્મશાનની હદમાં જ નાતીલાઓ તેની સાથે નવા વિવાહની વાત કરનાં અચકાતા નથી, અને ધરમંગ થયેલો પુરુષ તે સાંભળતાં શરમાતો નથી. આ દવાજનક

પુરુષોની
ઉદતાઈ અને
સ્વાર્થપણ.

પુરુષોની
વિશરમ્ભ

સ્થિતિમાંથી હિન્દુસ્તાને ઉગરી જવું આવશ્યક છે. વિધવાવિવાહની હીલચાલમાં પણ હું તો પુરુષનું નાણેઅનાણે સ્વાર્થપિણું જોઈ છું. વિધવાને પરણતી કરી મુકીને પુરુષ પોતાની શરમ ભૂલી જતા હોય છે. જે વિધવાના વૈધવ્યનું દુઃખ પુરુષ માનતો હોય તો પોતે અખંડ પત્નીમત પાળીને એ દુઃખ વિસરાવી શકે. આવા વિષયોમાં લોકમત એટલો બધો ક્ષીણ થઈ ગયો છે કે સ્વાસ્થિત ખાનદાન કુટુંબના ગણના પુરુષો પણ કન્યાનાં કરતાં અને ધરભંગ ચનાં તુરત પરણવામાં જરાયે લાલ્ચિત ન થતા મેં હિન્દુસ્તાનમાં ચોમેર જોયા છે.

પણ પુરુષો પોતાની ફરજ બજાવે ચા ન બજાવે, સ્ત્રીઓ પોતાના હક કેમ સિદ્ધ ન કરે? સ્ત્રીઓને મતાધિકાર જરૂર મળવો જોઈએ, પણ જે સ્ત્રીઓ પોતાના સામાન્ય હક સમજતી નથી, અથવા સમજતી છતી તે હકો મેળવવા શક્તિ નથી ધરાવતી એ મતાધિકારને લાઇને શું કરશે? સ્ત્રીઓ મતાધિકાર બંધ મેળવે; બંધે હિન્દુસ્તાનની ધારાસભાઓમાં જાય; પણ સ્ત્રીઓની પ્રથમ ફરજ પુરુષો તરફથી નાણે કે અનાણે થતા અત્યાચારોમાંથી બચી હિન્દુસ્તાનને શોભાવવાની ને પીર્ષવાન બનાવવાની છે. જ્યારે અગાની મા પોતાની તેટલી જ અગાની છોડીને તુરત ધરભંગ થયેલા પુરુષના વિધવાગ્નિમાં હોમી દેવાને તૈયાર છે ત્યારે જ એવા પુરુષો હજી વિયોગ-દુઃખનાં આંશુ મુક્યામાં નથી ત્યાં જ ફરી પરણવાને વિચાર કરી શકે છે. મારી તો માન્યતા છે કે આવા પ્રકારના સુધારા કરવા એ સ્ત્રીઓનો હક છે, એટલું જ નહિ પણ એ સ્ત્રીઓની યદ્જ છે—પોતાં પ્રત્યે, પુરુષ પ્રત્યે અને હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે.

તા. ૨૩-૫-૧૯૨૦

હવે શું કરીશું?

‘સુસેદ’ની શરતો બહાર પડી ચુકી છે. અંગ્રેજ ‘પીસ’ સંબંધનો અર્થ આપણે સુસેદ કરીએ છીએ. ‘પીસ’નો અર્થ શાન્ત પણ ચાય. જે શરતો બહાર પડેલી છે એને લાડાઈની શરતોને નામે ઓળખાવી હત તો એ ખરી વસ્તુ સૂચવનારો સંદેશ ગણાત. પણ મર્દમ ઝેંડરનની મારફત કરતાં તેના જેવા જ મહાન પુરુષ મર્દમ દ્વિરાયલીએ એક વેળા કહેલું કે ભાષા એ માણસોના વિચાર બનાવવાને નહિ, પણ દ્વિપાવવાને શોધાયેલી છે. એ વાક્ય આ સુસેદની શરતોને બરોબર લાગુ પડે છે.

ત્યાં એક પણ ખીજ પક્ષની પાસે કંઈ પરાણે કબજા કરાવે, ખીજ પક્ષને પોતાના પશુબળથી નીચીની નાંખે ત્યાં સુધેહ થઈ એમ કહેવું એ તો સત્યનારાયણનો મદા-
શુદ્ધો કર્યા બરાબર છે.

છતાં મહામંડળે એટલે સુધીમ કાઉન્સિલે એવી સરતો ઘડીને તુર્કીને મોટાવાવી આપી. અને તેમ કરીને પોતે ધારણ કરેલાં વિશેષણો વગાડેલ છે. જે મંડળ ન્યાયને કોરાણે મુકે, જે મંડળ પોતાના બળથી અધિ થઈને અન્યાયને ન્યાયને નામે ઝોળખાવવા કરે, તે મંડળ પોતાને મદાન કહેવડાવે એ તો પડ્યાને પાડ મારવા બરાબર છે. તુર્કીની સુલેહથી બ્રિટિશ પ્રધાતેનાં વચ્ચેનો સંપૂર્ણ બંધ થયો છે એમ કહી શકાય. ત્યાં ત્યાં તુર્કીની કોમ છે ત્યાં ત્યાં એશિયામા અને યુરોપમા તુર્કીની મહત્તત્તન ભાગવવાનું થયન હતું. એમ છતાં તુર્કીની સત્તન નામની જ રાખવામા આવી છે, ખરૂં જોતો સુસ્તાનને પોતાના મહેલમાં કેદ કર્યા જેવું મહામંડળે કર્યું છે. એટલે તુર્કીને પોતાની અસલી બાહોબલાલીનું નિરંતર ફગાર્યું કરાવીને મીળાવવા જેવું થયું. મુસલમાનોના પવિત્ર સ્થાનનો કબજો બહીરના હાથમા ન રહેવાને આજ્ઞા હતી, તેને બદલે એ પવિત્ર ક્ષેત્રો અને જે ક્ષેત્રોપર મુસલમાનો બંદિરત-કુલ-આરખને નામે ઝોળખે છે તેની હકમત તુર્કીની પાસેથી છીનવી લેવામા આવી છે. આ બધામાં ન્યાયની કે સત્યની મધ્ય જેવું શું બેવામાં નથી આવતું. છતાં તેને ન્યાયને નામે ઝોળખાવવામાં આવે છે એ મનુષ્યના અભિમાનની, ઉદ્ધતાઈની અને પરબળની શીમા આવી ગણાય. જે આવી એકપક્ષી સરતોને આપી સરતે ચાલી શકાય તો હુનિયામા ઘણી વસ્તુઓ, જેને આપણે અન્યાયને નામે બળવાના થઈ ગયા છીએ તેને પણ ન્યાયી ગણવી પડશે.

મહામંડળની
સરતો

છતાં નાન વાહસરાય સાહેબ મુસલમાનોને ઉદ્દેશીને કહે છે કે તેઓએ શાન્તિ બાળવવી. જે રહ્યું છે તે આશાબરક છે અને તેથી તેઓએ નિરસ્તાકી થયાને બદલે હસ્તાદિત થવું તેઓએ કંગડક અને તુર્કી વચ્ચેની અસલી મિત્રતા માહ રાખવી અને હવે આ સુલેહથી કરી મેળાવ થયો છે તેની ઉપર નથી મિત્રતાનું અળતર કરી નવું અને તેજની તુર્કી પેદા કરવામાં તેઓએ બાગ લેવો. વાહસરાય સાહેબના આ ઉદ્દેશો હાથમા પર હાથ હેવા સમાન છે. આવે સદિન સમયે શું કરવું? મુસલમાનો સાન્ત થઈ એને તો તેઓની ગયા ત્યાર વર્ષની મરજિત ખોટી દરે, અને મુસલમાનની અશાન્તિએ હિન્દુ અશાન્ત, હિન્દુની અશાન્તિએ મુસલમાન અશાન્ત એવો મિત્રતાનો કામદો છે. એમ આપણું મન અશાન્ત થતાં બે

વાહસરાય પર
કામ

આપણે ગુસ્સામાં આવી જઈએ, આવંગમાં ગુનખરાઓ કરીએ તો બાહ્ય હાથથી ગમેલી છે. પણ જે આપણે ગુનખરાઓ ન કરીએ, આપણમાં આપણોગ કરવાની શક્તિ છે એમ જાણીએ તો બાહ્ય હાથથી ગમ છે એમ કહેવાય જ નહિ.

આ મુસલમાની શરતો લખાઈ ગઈ તેથી મુસલમાનોએ જે સમસ્ત હિન્દી પ્રજાઓ હેખતાઈ, જ્યાંનું મુદ્દલ કારણ નથી. જે હિન્દુસ્તાન પોતાનું કર્તવ્ય કરશે તો આ શરતો ખરે જ કરશે. તેને વિશે જરૂર શંકા લાવવાનું કારણ નથી. એ ફરવવા હિન્દુસ્તાનને સારૂ માત્ર એક જ વસ્તુ છે, અને તે અસહકાર છે. અસહકાર એ ફરજ છે, કેમકે તેમ ન કરવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાન અધર્મગાં સહાયક થયું જાય. આ બ્રિટિશ સંનત પ્રત્યેક રૈયતની સહાયથી જ ટકી રહેલી છે. સંનતનાં અર્ધાં કાર્યો સંનત નીચે રહેનારી રૈયતની સહાયથી જ થાય, પછી બન્ને એ સહાય રૈયતની ઇચ્છાએ આપવામાં આવેલી હોય કે બળાકારે. બળાકારે વશ ન થવું એ સત્યાગ્રહનું મુખ્ય ચિન્ન છે. એટલે જ્યાં પ્રજામાં સત્યાગ્રહનો કંઈ પણ અંશ હોય ત્યાં પ્રજા બળાકારે વશ થતી નથી, અને સત્યાગ્રહી પ્રજાની પામેથી રાજ્યકર્તા કોઈ એટલે પ્રજાને શીઝીને કામ લઈ શકે છે. આ બિનાશ્રતના મામલામાં પ્રજા નથી કળને કે નથી બળને વશ થઈ શકતી. તેથી જે મુસલમાનોની લાગણી ખરેખરી હુલાઈ હોય તો તેઓ સંનતને સહાય તો ન જ શકે; અને જે તેઓ સહાય ન દે તો હિન્દુથી સહાય કેમ શકાય?

અસહકાર ક્યારે કરશે, કઈ રીતે કરશે તે વિચાર કરવાને સારૂ અગ્રેસર હિન્દુઓ અને મુસલમાનોની સભા યોગ સમયમાં થનારી છે. તે સભા જે નિશ્ચયો બહાર પાડે તેને પ્રજા વખાળી લેશે તો અત્યારે જે અકુળ જાય છે તેમાંથી આપણે કુશળને ઉત્પન્ન કરી શકીશું. દરમિયાન પ્રજાએ મહાધીરજ રાખી બેસી રહેવાનું. તેમાં પ્રજાની તપશ્ચર્યા છે.

પણ આ મહાન પ્રશ્નને વિશે પણ પેટાપ્રશ્નો ઉત્પન્ન થાય છે. તેમાંના દેવલાક વિચારવાલાયક છે. અનેક જગ્યાએથી અસહકારની અગોચરતા વિશે અથવા તેમાં રહેલા નેખાઓ વિશે મને ઘણી સલાહ આપવામાં આવેલી છે. તેથી દેવલાક સલાહકારોને મેં જે જવાબ આપેલા છે એ 'નવજીવન'ના વાંગનારે પણ નેખા જવા યોગ્ય છે એમ ધારીને, મારી ઉપર એક અંગ્રેજ મિત્રનો પત્ર આવેલો છે તેનો મેં જે જવાબ આપેલો છે તેનો અને પત્રનો સાર નીચે આપું છું.

કેટલીક ગુન્યવશીનો ઉકેલ

“હું” જાણું છું કે તમારો ઉદ્દેશ સત્ય શોધવાનો અને તે પ્રમાણે વર્તન કરવાનો છે, અને તેથી હું નીચેની ટીકા કરવાની હિંમત ધરું છું. તમે કહો છો કે અસહકાર એ સરકારની સામેની પ્રવૃત્તિ નથી, પણ તે સરકારને મદદ ન કરવી, વળી કદાચ પણ ન આપવા એ વિચારરૂપે સરકારની સામેની પ્રવૃત્તિ ન ગણાય, તેથી દક્ષીણમાં તો સાચું છે એમ જ ગણાવું જોઈએ; કેમકે જેવી પ્રવૃત્તિથી તો બધી સામ્યસત્તાનો અંત આણી શકાય. વધી તમે કહો છો કે પ્રતિષ્ઠાકારને સરકાર જરાયે ન સંબંધે ત્યારે તેને સહાય ન દેવાનો પ્રયત્ન દર્શાવે છે. આ સિદ્ધાન્તની સિદ્ધાન્ત રૂપે ચોક્કસતાનો સવાલ ઊઠી જાય છે. કઈ સરકારને વિશે તમે આમ કહો છો? શું હિન્દી સરકારે તેનાથી બને એટલું આ બાબતમાં નથી કર્યું? પણ તે તેનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ બય તો શું તેનો અસહકાર કર્યો એ શંકા છે? જો અસહકાર એ જોડાવાર પગલું હોય તો સિતરજીવોના મહામંડળની સામે અસહકાર કરવો એ બરોબર નહિ ગણાય? બલે તેમાં ઇચ્છાંકુ પણ આવી જાય તમારા બધા લખાણોમાં તમે એ વાત ભૂલી જતા ગણાવો છો, કે આ સવાલને વિશે સરકાર અને લોકોની વચ્ચે એકમત છે. અને તે સરકાર ન્યાય મેળવવાને અસક્ત થઈ પડે તો તેની સામે અસહકાર કેમ કરી શકાય? આ કાણે તો હિન્દુ, અંગ્રેજ અને સરકાર બધા મુશ્કેલીમાંથી બાજી પડે તેથી કહાવી રહ્યા છે. દરેક પાર્ટે કે ગાંધીની ઇચ્છા પરિપૂર્ણ ન થાય, તો શું આપણે બધાએ અસહકાર કરવો? અને તે કોની સાથે? નીચેની સૂચનાઓ કરવાની હું રજા લઉં છું:—

૧. સુલેખની સરતો મદાર પડવાની રાહ જુઓ.
૨. અને તે તે હિન્દુસ્તાનના લોકોની બચાવણ અને આસાઓ પ્રમાણે ન દોષ તો તેમાં મુધારો કરાવવાની ખૂબ યોગ્ય મહેનત કરો.
૩. જે સરકાર આપણી સાથે મળે તેનો અંત સખી સહકાર કરો અને ખાલી જો તે આપણી સાથે મળવાનો દંતકાર કરે તો જ અસહકાર કરવો.

હજી સુધી તો હું હિન્દી સરકાર સામે અસહકાર કરવાને કંઈ કારણ જોતો નથી. અંતે જ્યાં સુધી એ સરકાર લોકોની દાઝતો અને માગણીઓ વિશે ચેકાર કરવામાં પહોંત ન રહે ત્યાં સુધી કંઈ કારણ ન હોય. હિન્દી સરકાર કેટલીક વખત બળે કરે છે, પણ બિવાદની બાબતમાં એ દેખાડાસર છે. અને તેથી પ્રયત્ન કરેક જો તેનો દિલ્લોલનીથી સહકાર કરવો પડે છે. હું હમેશાં સાચું છું કે તમે આ કપર ખૂબ આન આપશો અને કદાચ “યંગ રિવિયુ”માં તેનો જરાબ પણ દેશો.”

ઉપર પ્રમાણે એક અંગ્રેજ મિત્રનો પત્ર મળ્યો છે. જે સુરકેલીઓ તે અનુભવે છે એવી જાનઓને પણ આવડી દશે. ઘણે બાજે મહાન કાર્યોનાં નિષ્ફળતા આવે છે તેવું કારણ જોડો અન્યાયની જ રચાવના કરવાને કારણે છે એવોના નિરોધને

અસહકાર
હિન્દી
સરકાર સામે
કેમ?

સુરકેલીનો
બીજો અન્યાય
નો સવાલ

લીધે નથી હોતું, પણ આવા અન્યાયી માણસો, દરેક બાબત સમજીને કરવા ઈચ્છતા હોય એવા દરેલ સ્વભાવના માણસોની સહાય મેળવી શકે છે એ હોય છે. અને આવા પ્રામાણિક માણસોની સાથે ધીરજપૂર્વક દલીલ કરવાથી આપણે આપણી પોતાની ઉપર અંકુશ રાખી રાખીએ છીએ, બૂલો કરી હોય તો સુધારી રાખીએ છીએ અને કોઈ કોઈ વખત તેઓની બૂલો પણ સુધારી રાખીએ છીએ.

આ ખિલાફતનો સવાલ વિશેષ મુશ્કેલીનો છે, કેમકે તેમાં ઘણા પેટાપ્રશ્નો રહેલા છે. તેથી ઘણા ઝડ નિશ્ચય ઉપર નથી આવી શકતા તેમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી. વળી આમાં વધારે શુભવણી એવી આવેલી છે કે કંઈ અમલી કામ કરવાનો—પ્રગતું કૌવત યતાવવાનો સમય નહીં આવ્યો છે. પણ ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ હોય તે છતાં મારી તો ખાતરી છે કે હિન્દુસ્તાનમાં એકતા અને શાન્તિ મેળવવાની દૃષ્ટિએ બીજા કોઈ સવાલ આટલો અગત્યનો નથી.

અંગ્રેજ મિત્ર સૂચવે છે કે અસહકાર એ સરકારની વિરુદ્ધની હીલચાલ નથી એવી મારી દલીલ બરોબર નથી; કારણકે તે એમ માને છે કે સરકારની નોકરી ન કરવાનો અને તેને કર ન આપવાનો અધિકાર એ ખરું જોતાં તો વિરોધી પ્રવૃત્તિ જ ગણાય. હું નમસ્તાપૂર્વક એવી જાહેર વિચાર ધરાવું છું. જો મારે મારા સમા બાદની સાથે મનરોદ હોય અને જો તેની સાથે એકમત થવાનું પરિણામ એવું આવતું હોય કે તેના અન્યાયમાં મારે ભાગ લેવો પડે, તો હું બાદ તરીકેની મારી એવી કરજ સમજું છું કે મારે તેને સહાય કરવાનું હોડી દેવું અને મારી કુમાણીમાથી તેને હિસ્સો આપતો હોડું તો તે બંધ કરવો. આમ હમેશાં બન્યાં જ કરે છે. જ્યારે હિન્દુસ્તાનિયો પરમેશ્વરની સત્તેની ગાળો પ્રહાર નહિ માંખી શક્યા અને તેનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે કંઈ એ પોતાના પિતાના દુરમન નહોતા થયા. વળી જ્યારે જ્યુએ હેરિસીની સામે અવાજ ઉઠાવ્યો ત્યારે એ કંઈ ચલ્લીઓનો વિરોધી ન બન્યો. એટલે શું આનો અર્થ એવો નથી કે અમુક કૃત્ય કેવું છે તેના નિર્ણયનો આધાર કર્તાના ઈરાદા ઉપર રહે ?

અસહકાર કરવાથી શાન્ત્યસક્તા અસાધ્ય થઈ પડે છે એવી આ. ગિરની સૂચના બાબતે જ અંગ્રેજી ગણાય. પણ એટલું ખરું છે કે એવા અસહકારથી અન્યાય અગત્ય થઈ પડે છે.

વળી આ મિત્ર માને છે કે હિન્દી સરકારે તો સુસહમાનોને બંધી બેઠતી સહાય આપી છે, તેથી હિન્દુસ્તાનની સરકારનો અસહકાર બાળખી નહિ ગણાય. મારી અભ્ય મતિ પ્રમાણે જો કે હિન્દી સરકારે ઘણું કૃત્ય છે તોપણ જેટલું કરી શકત અને

હવે પણ દરી સકે તેનું તો તેણે અર્થે પણ નથી ક્યું. કોઈ પણ સરકાર મુસલમાનોને જેવી સલામતી છે તેવા પ્રકારની સલામતીને સમયે માત્ર પોતે જ હાથે ઉપરાંત કોઈ પણ કાર્ય ન કરીને પોતાની મુક્તિ મેળવી શકતી નથી. જે શાલુસ બૂખે મરે છે તેના પ્રત્યે મુખનાં વચ્ચેથી જતાવેલી સલામતી અને તેટલી તીવ્ર હોય તો પણ તેની કંઈ કિંમત નથી. જૂને મરતા માણસને અનાજ નોંધ્યે, નહિ તો તેને મરવું જ પડે. એવે અણીને ટાંકણે જે આવરણ છે તે તો એ છે કે બૂખે મરતાની બૂખ મટાડવાને સાર જે સાધનો એકાં કર્યાં એછાં તે સાધનો લાવવામાં રોકાય જવું. જો દિન્દની સરકાર કહે છે તો આ સીક્યાલનું સેનાપતિપણું દરી સકે છે અને એક ખ્રિસ્તિય પ્રધાને આપેલા વચનને પળાવી શકે છે. શું દિન્દની સરકારે મિ. લાઇડ ન્યોર્સ પોતાના વચનનો ભંગ કર્યો છે તેને અણખો જતાવવાની નિશાની દાખલ રાહનામું મોકલ્યું છે? દિન્દની સરકારે પોતાનાં છૂંકાં લખાણોની પાછળ છૂંકાં જઈને પોતાનો ખ્યાલ કેમ કર્યો? આથી પણ જોઈ કટોકટીને વખતે લોર્ડ હાર્ડિંગે આજુ પદ્ધતિનો ત્યાગ કરી દક્ષિણ આફ્રિકાના સત્તામંદીઓને ખુશી રીતે ખસાવેલા હતા, અને તેથી તેઓ દિન્દમાં તે વખતે ઉભરાઈ ગયેલા શુસ્તાને રોકી શક્યા. જોકે તેથી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંનું પ્રધાનમંત્રી અને ખિસ્તમા કેટલાક જાહેર માણસો શુસ્તામાં આવી ગયા તેની તેમણે દરકાર ન કરી. દિન્દુસ્તાનની હાલની સરકારે શું કર્યું? વધારેમાં વધારે તો એ જ કે તેમણે મુસલમાનોની સલામતી યોગ્ય રીતે રજૂ કરી છે અને તેને ટેકા આપેલ છે. જો તો એ સરકારે પોતાની જોડામાં જોડી ૧૯૨૦ જાન્યુઆરી ગણાય. નામેદી વડેરી લીધા સિવાય એથી પણ કાંઈ જોડું દિન્દની સરકાર કરી શકત. દિન્દના મુસલમાનો અને ખીસ્ત બધા આવે સમયે દિન્દુસ્તાનની સરકારની જે આશા રૂપે છે તે એ નહિ કે એ સરકાર જોડામાં જોડું કરે પણ તેણે વધારેમાં વધારે કરવું નોંધ્યે. આથી પણ નાનકડા સવાલોને સાર વાઈસરોયે રાહનામું મોકલાવ્યાં છે. યોગ્ય વર્ગ પહેલાં એક લેફ્ટનન્ટ મેજનરે પોતાનો મરતો જોઈ ગયેલો જોયો તેથી રાહનામું આપેલું. ખિલાફતના સવાલમાં તો લાખો મુસલમાનોના દિલોને ભારે જખમ પહોંચે એવી વાત છે. તેથી દિન્દની સરકાર અને તેની મારફતે વડી સરકારને પોતાની કરજ અદા કરવાની ધરજ પાડવાને ખાતર શું મુસલમાનોને સંપૂર્ણ મદદ દેવા આ અંગે મિત્રો, દિન્દુસ્તાનમાં વસતા દરેક અંગે અને દરેક મોરેટ કે એકરૂમિટ દિન્દને તોલઈ શું.

અસહકારની પ્રતિષ્ઠા ખુનખરોળો મશે એવી વાત ચાલી રહેલી છે. શું એમ કહેવાને મંજૂરું છે કે જે મુસલમાનોને અસહકારનો આધાર ન હોત તો તેઓ

અસહકાર
અને
ખુનખરોળો

પુનઃપરાણના પન્થમાં ક્યારનાયે ઉતર્યા હોત. હું કબૂલ કરું છું કે અસહકારમાં પણ જોખમ તો રહેલ છે. પણ અસહકાર વિના તો પુનઃપરાણો થયા વિના રહે જ નહિ; અને અસહકાર હોવાથી એટલું જ કહી શકાય કે તેમાંયે પુનઃપરાણાનો સંભવ ખરો. અને જે અંગ્રેજ, હિન્દુ અને ખ્રીસ્તીઓ આ બાબતમાં મુસલમાનોને ઉત્તેજન ન આપે તો પુનઃપરાણો થવાનો વધારે સંભવ રહે.

હું માનું છું કે મારા અંગ્રેજ મિત્ર જે બલામણુ કહી છે તે પ્રમાંજે જ મુસલમાનો ચળકા: વર્તી રહ્યા છે. જે કે ભવિષ્ય શું આવશે તે તેઓ ખરી રીતે તો જાણે છે જ, છતાં તુર્કી સાથેની મુલેહની પૂરેપૂરી શરતો બહાર પડે ત્યાં સુધી તેઓ શહ જોઈ રહ્યા છે. અસહકાર શરૂ કર્યા પહેલાં તે શરતો ફેરવવાને બીજા બની શકે તેટલા ઉપાયો લીધા વિના તેઓ રહેવાના જ નથી. અને જ્યાં સુધી હિન્દી સરકાર તરફથી મુસલમાનો સાથે ખરો સહકાર—એટલે કે બ્રિટિશ શબ્દારી પુરોગાનાં વચનોથી મુલેહની શરતો બુદ્ધિ હોય તો તે બહાવી શકે એટલો જગરો સહકાર મળવાની જરા પણ આશા દરી ત્યાં સુધી અસહકાર બિલકુલ શરૂ કરવામાં નહિ આવે. પણ આ સહુ ઉપાયો નિષ્ફળ નીવડે તો પછી જ મુસલમાનો પોતાના ધર્મન પોતાના પ્રાણુ કરતાં ખારો ગણે છે તેઓ બ્રિટિશ પ્રધાનો અને હિન્દની સરકાર સાથે સહકાર કરવાની ના પાડીને તેમના પાપમાંથી પોતાના હાથ ધોઈ નાંખ્યા સિવાય પોતાની આખર જાળવી શકે ખરા? અને હિન્દુઓ તથા અંગ્રેજો, જે તેમને મુસલમાનોની મૈત્રીની કિંગન હોય, અને મુસલમાનોની માગણી પૂરેપૂરી ન્યાયી છે એમ તેઓ માનતા હોય તો વાણી અને કર્મથી તેમને અન્તઃકરણપૂર્વક ટેકા આપ્યા સિવાય તેઓ બીજું કંઈ કરી શકે ખરા?

ખાદીનો સહિયા

ગાંધીનાર જાણીને રાજ યોગે કે ખાદીની માગણી હિન્દુતાનમાં ચોખેરથી આવી રહેલી છે. જેટલી ખાદી હતી તેટલી બધી ઉપડી ગઈ છે અને બીજી માગણીઓ આવ્યા છે. તેથી ખાદી હવે કોઈએ મંગાવવાપણું નથી એવું મે સમજવાનું નથી. લોકોને અવિધાસ આવી જવાથી ખાદી બનતી બધે શક્ય છે, નહિ તો ખાદી દમલામોડે પેદા કરી શકાય એવી આપણી મુદર રીયતિ છે. અને જોકે ખાદીનો ઉપાડ હું કહું છું તોપણ ખાદીની ઉપર હું એટલો જથ્થો મોહિત છું

કે જ્યાં ખાદીનો ઉપયોગ ન હોય ત્યાં કેવળ ખાદીનો બંડાર ખૂટાડવાની જ આતર કાઢ ખાદી મંગાવે એવું હું ધ્વજીતો નથી. જ્યાં દારૂ કાંતેલાં સૂતરો પ્રયોગ થયો છે તે ખાદી હું પવિત્ર ગણું છું. એટલે એ નાંખી દેવાની વસ્તુ નથી. અને જ્યાં જરૂરીયાત જ નથી ત્યાં ખાદી વપરાય તો દેવને શુક્રમાન થાય. ખાદીનો સદુપયોગ તો ત્યારે જ થયો ગણાય કે જ્યારે આપણે જ્યાં જ્યાં ગ્રીષ્માં વસ્ત્રો, પરદેશી વસ્ત્રો કે દેશી મીઠાનાં વસ્ત્રો ઉપયોગ કરતા હોઈએ ત્યાં ત્યાં ખાદીનો ઉપયોગ કરતા થઈ જઈએ. તો જ હિન્દુસ્તાનમાં કપડાંની વૃદ્ધિ છે તેને આપણે પેહોંચી વળવાના. એટલે નિયમ તો એ છે કે જેઓ અનેક પ્રકારનાં જુદાં જુદાં કપડાં પહેરે છે તેઓએ કપડાંની હાલત ધટાડી, એટલે કપડાં ઉપરનો બોળે બોળે થાય, અને લેટીમાં કપડાંમાં પણ જ્યાં જ્યાં જાડી થકે ત્યાં ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવો. આથી ગરીબ લોકોને કપડું મળી શકશે અને કપડાંમાં વપરાતા પૈસાનો વધારે સારો ઉપયોગ થશે, કેમકે તે પૈસો જે ચાર બજારને મળવાને બદલે હજારોમાં વહેંચાશે, હજાર કરતું એટલું જ બસ નથી, ઉપયોગ કરવો એટલું જ બસ નથી, પણ બજારમાં વિપેક્ષક હોયી લેખ્યો. હજાર એવી રીતે કરતું કે તેનો લાભ વધારેમાં વધારે સંખ્યાને મળે; અને ઉપયોગ પણ એવી રીતે કરવો કે જેથી તેના પણ લાભ વધારેમાં વધારે સંખ્યાને મળી શકે. આ અર્થશાસ્ત્રનો સરળ નિયમ છે. તેનો જ્યાં ભંગ થાય છે ત્યાં જ બુજારો હોઈ શકે. એટલે ખાદીની માગણીથી જ હું મુગ્ધ બની શકું તેમ નથી. પણ ખાદી મંગાવનારાઓ ઉપરથી હું નેહ શકું છું કે તેઓ ખાદીનો સદુપયોગ કરવા ધારે છે. વળી ખાદીનો ઉપયોગ સ્વદેશી ભાવનાની ઉપર પ્રીતિની નિવાની છે તેથી આપણે હર્ષ પામવા જેવું છે. ખાદીની મગણી જનુઅસ્તાનથી, નીલગિરિ પહાડો ઉપરથી અને છેક જોતથી આવેલી છે.

પણ કદાચ એથીયે વિશેષ સતોષ તો શ્રીમતી મંગલાદેવી ચોધરાણી અને ખાડોશ અને અત્યંત સુસ્વભાવવાળા ગોલાના હમરત ગોલાનીનાં જીજી સાહેબના અનુભવ વિશે માની શકાશે. સરકારેડીને જરૂરીની પિચારત કૌન્દર-સમા જવાતું નિમંત્રણ હતું ત્યાં તેઓ ત્રીજી તારીખે ગયાં. તેમણે ખાદીની સાડીને રસ સત્વાશ્વિદ સમાહમાં લીધેલો હતો, તેથી પોતાના કર્તવ્ય વિશે વિચારણુ થયું અને પોતાના આત્માની સાથે વિચારવા લાગ્યાં. એ બાઈ પોતાના એક કામગમમાં લાગે છે,

“હું મારો સમાન બાંધી રહી છું. પણ મારા કર્તવ્યનો વિચાર કરતાં મારે મગજ ખચકા રહ્યું હતું. મારે શું સાથે લઈ જવું? ન લઈ જવું? મારે ખાદીનો પોતાક પહેરવો

સરલાદેવીની
સ્વદેશીની
મેવા

કે મારે દેશમની સ્વદેશી સાડી ને હમણાં જ લીધી છે તે પહેરવી? ને દેશમની સાડી પહેરીશ તો તે સ્વદેશી છે એમ તો કોઈ નહિ સમજી શકે. માટે પેટી લઈ જવી કે લીડાતી અંદર કપડાં નાંખવાં? માટે અસહની રીત મુજબ બસબદાર દેખાવું કે સાડી અને સામાન્ય દેખાવું? કેવટ માદાઈના નિમિત્ત પર હું આવી. પણ આ બધું વિચારી લેતાં હોય તો વખત પણ લેય છે ને તકલીફ પણ પડે છે.”

બરેલી પહોંચ્યા પછી અને અતુલ્ય લીધા પછી લખે છે :

“હું હમણાં જ સુસહમાની કુટુમ્બની મુલાકાતેથી આવી છું. પહેલા કુટુમ્બમાં ભોળઈ અને તણુદ હતો. તેઓએ દેશીયો વ્હાવવાનું અને સ્વદેશીનું વ્રત લીધું. આ વાદ્યો ક્ષત્રી વદોરા કુટુમ્બની છે. બહુ ધનાઢય છે અને ખાનદાન છે, ને બળવાના સમયથી આ વાદ્યમાં આવી વસેલાં છે. વજા દરમત મોદાનીતાં બીજી ચાહેલાએ એક સભા બોલાવી હતી તેમાં હું ગઈ હતી. ત્યાં પંદર સુસહમાન બાઈઓએ વ્રત લીધું. હું ભેદ રહી છું કે આ વિભાગોની અંદર મારાથી સ્વદેશીનો અને દેશીયોનો પ્રચાર સરસ થઈ શકે છે. મારો સ્વદેશી થાપા અને આ હામમાં બહુ મદદગારી થઈ પડેલા અને તેની અસરમયા કરતી ભેડ છે.”

બરેલીની પ્રાન્તિક પરિવટમાં તેમના હાથમાં સ્વદેશીનો દરાવ હતો. તે વખતે તેમણે દિ-દીમાં બાપણ કરતાં ને ઉદગારો કાઢ્યા તેમાંથી કેટલાક દુકરા અહીં આપું છું.

“આપણા હાથમાં એક ધરના શાસનનો બાર આરે તો આપણે શું કરીયે? કેમકે છે કે આપણે કુટુમ્બનું બરણપોષણ કરવું એ આપણા હાથમાં પહેલો સવાલ રહેશે, એસે કુટુમ્બને સારૂ પૂરતાં અત્રવસ છે કે નહિ એ વિચારીશું. અને જેમ-એક ધરને વિષે તેમ શાષ્ટને વિષે આપણું પહેલું કર્તવ્ય અત્રવસની હાલત પરી પાડવાનું છે. છતાં અત્યાદે એ બંને વસ્તુની આપણા હાથમાં દેશમાં બારે તંગી જેવામાં આવે છે. એનો વિચાર કરી એ તંગી દૂર કરવી એ આપણું પહેલું કર્તવ્ય છે. એમ છતાં આપણું અતુલ્યયે બીજે કે જ્યારે દેવના શાસ્ત્રપ્રકરણી વિષયની સમાજો દોષ છે ત્યારે તેમાં ધર્માં ગામૂસો આવતાં જેવામાં આવે છે, પણ જ્યારે સ્વદેશીની ચળવળની ગમાનો દોષ છે ત્યારે તેમાં ચોડાં જ માણસો દોષ છે. જ્યાં આપણે કેવળ દરાવ કરીને વિરમવાનું નથી, પણ રંગો સમજ કરવાનો રહેલો છે, જ્યાં દોષોધણે પણ ત્યાગ કરવાનો રહેલો છે, આપણોય રહેલો છે, ત્યાં છતાં આપણે અચકાઈયે બીજે. જ્યાં મુખી આપણી આવી દેશ દશા દશે ત્યાં મુખી ખરે સ્વશાસ્ત્ર આપણે કેમ બોલતી રાણીશું એ પ્રશ્ન મને તો રહ્યો જ હોય છે. આ સ્વદેશીના દરાવમાં આપણે આપણા જોગોનો ત્યાગ કરીને પણ સ્વદેશીનું પાલન કરવાનો નિમિત્ત સ્વચ્છીયે બીજે, ત્યાગ કરવા તૈયાર થઈયે બીજે. આ તખ્તા કપર બિજાનિશા ગૃહસ્થો અને સમાજીઆ સ્વદેશીપ્રીતિને અર્થે નિપાતનાં ખૂણસુરત અનુભાવો મજાનો ત્યાગ કરી દિનદુરવાતનાં નિર્ગપાતનાં વસો પહેરવા તૈયાર રહેશે? ને આપણે

એમ નહિ હરીયે તો સામાન્યવર્ગને આપણે કેમ સમજવી મોકીશું? શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે.

યથાદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ ।

સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥

જ્યારે આપણે આશ્વસ્ત્યર્થક દિન્દુસ્તાનમાં પેટા યતા ભરાં કાપકથી નિર્વાહ કરી લેતા શીખીશું ત્યારે બીણામાં બીણી રેશમ અને મલમલનો પુનરુદ્ધાર કરી શકારો.

સાક્ષમાં અત્તમય કોપ અને પ્રાણમય કોપ એવા બે કોપની કલ્પના આપણે ભેદિયે છીએ એ એકબીજાથી સ્વતંત્ર નથી. પ્રાણનો આધાર અત્ત કોપર જ રહે છે અને જ્યાં પ્રાણ પરામલોગી છે ત્યાં તે પરવશ રહે છે. જ્યાં મનુષ્ય પોતાના શ્રમથી કલ્પત્ત થયેલું અત્ત ખાય છે ત્યાં તે કલ્પથી અને સ્વાધથી બને છે. તેમજ વજ્રનો પ્રભાવ પણ આત્મા કોપર પરમા ચિન્તા રહેતો નથી ને આપણે કાન્સના રોગમ વડે આપણા શરીરો ઠંડીશું તો આપણું મુખ કાન્સ તરફ તાકશે. અને જો આપણે દિન્દુસ્તાનની ખાદીથી સંવૃષ્ટ રીંછી તો આપણું મુખ દિન્દુસ્તાન બાજુ ઢરો, એટલે આપણે સ્વાધથી, સ્વતંત્ર હોઈશું.

મર્મનું આત્મવશં મુસલ્મ

ખંખાનના પ્રાતઃસ્મરણીય સ્વર્ગસ્થ પંડિત હિશ્વર્થદ્રોષી વિદ્યાસાગરે એક વિગત પણ પોતાના ખાદીના વજ્રનો ત્યાગ કર્યો ન હતો અને ખાદીથી આગ્રહાદિત તેમના હૃદયમાં જે બળ હવું, જે સ્વતંત્રતા હતી, જે નિર્ભયતા હતી તેથી આપણે પણ તેમનું અનુકરણ કરીને મેળવી મોકીયે છીએ.

એક ભપાની જુદરમે અને કહેલું યાદ આવે છે કે જ્યારે એ બારતવર્ષમાં સહેલ કરવા ભપાનથી નીકળી પડ્યા ત્યારે એમની ધર્મપત્નીએ એમને પૂછ્યું, 'તમે મને દિન્દુસ્તાનથી કાગળ કેવી રીતે લખજો, કેમકે ત્યાં તો કાગળો બનતા નથી? તમારાં કપડાં ફારી જરો ત્યારે તમે જીલ્લ કપડાં ક્યાં પડેરો, કેમકે ત્યાં તો કપડાં પણ નથી બનતાં?' એ બાઈ આરો પ્રશ્ન કેમ ન કરે? એ નાનકડો સરખો સાપુ પણ દિન્દુસ્તાન સરખા મોટા દીપ-કલ્પને સાર નિરંતર કાગળો ને કપડાં બનાવ્યા કરે એનો અર્થ એ બાઈ સમજ જ ન શકે."

કોપર પ્રમાણે જાપણે ક્યાં પછી ચોધરાણી અને ચોધરીછની કરોટી તો ઘૂસત જ શવાની હતી, કેમકે તેઓના મોટા પુત્રનાં લગ્ન ગયે ખુશવારે થયાં. વર-વહુને સાર કપડાં કેવાં બનાવવાં એ પ્રશ્ન તેઓની પાસે આવી પડ્યો. પંડિત રામભદ્રાત ચોધરી આ વિષે કાગળ લખે છે કે "બંને સાર જે કપડાં બનાવ્યાં છે એ અદેશી રેશમના જ છે. બેકે રેશમનો ભાવ જરા વધારે છે, છતાંયે ચીનનું, જાપાનનું કે બીજું પરદેશી સુન્દર કાપડ અને જિલકુક વાપરેલું નથી."

સાવનાની
કરોગી

અમદાવાદમાં મીલમાલીકો અને કામદારો

અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે જોતો અંત સારો છે એ બધું સાઈ જ ગણાય. એ ન્યાયે માલીકો અને મજૂરો વચ્ચે ક્ષણભાર ભેદ ઉત્પન્ન થયો અને કામદારોએ હડતાળ પાડી એ વાત તેઓ અને પ્રબલ થોડા સમયમાં બૂલી જશે, પણ એ હડતાળનાં શુભ સ્મરણો રહી જશે. કામદારોએ ધીરજ, દૃઢતા, વિવેક વગેરે ગુણો સારી રીતે ખીલવ્યા, એમ નિર્ભયતાથી કહી શકાય. તેઓએ દાઝ છોડવાનો પક્ષ સારો પ્રયત્ન કર્યો ગણાય.

એક પ્રસંગે શાન્તિના વિરોધી હતા. એક નો એ કે ખાર મીલો ચાલતી હતી; અંતે ખીજો એ કે ત્રાસજ આતાના કામદારોએ જ હડતાળ પાડેલી. ખીજાઓ પોતાના પાંક વિના કામધંધા વગરના થઈ ગેડા, છતાં તેઓ તરફથી કંઈ દયાણુ થયું નહિ અને આખો સમય શાન્તિ જળપાત્ર રહી. એને સાફ કામદારોને જેટલો ધન્યાવાદ અપાય તેટલો જોણો છે.

મજૂર મીલના માલીકોનો પણ એ શાન્તિ જળવવામાં ભાગ હતો એમ કબજા કરવું જ જોઈએ. તેઓ ધાર્ત તો શાન્તિનો ભંગ કરી શક્ત અથવા કરાવી શક્ત. કામદારો અડગ રહ્યા હોત તોયે માલીકો શાન્તિ જળવવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ કરી શક્ત એ ચોક્કસ છે. તેને જાણે માલીકો પણ આ હડતાળનો અંત કેમ જલદી આવી શકે એવા વિચારમાં હતા તેથી જ આ હડતાળનો અંત દસ દહાડાની અંદર આવી શક્યો. મારી કમેદ છે કે કામદારો બરોમર વગર સડોએ કામ ઉપર ચડી જશે અને પોતાના શોરોને પૂરેપૂરો સંતોષ આપશે. જે વધારે પગારમાં તેઓને પાંચે અપાવ્યો છે એ વધારાનો તેઓ સદુપયોગ કરે એટલે ઘણા માલીકોને તે વિશે સંદેહો ભય દર થશે. જેમ પગાર વધ્યો છે તેમ કામ કરવાના કલાક ઘટ્યા છે. આ બંનેલા વખતનો મજૂરોએ સારામાં સારો ઉપયોગ કર્યો ઘટે છે અને આગળના કરતાં વધારે દાળજ વાપરી જેટલું કામ તેઓ બાર કલાકમાં કરી શકતા તેટલું જ લગભગ દસ કલાકમાં આપી તેઓ પોતાની લાયકાત સિદ્ધ કરશે.

માલીકોને હું વિનંતિ કરું છું કે તેઓ મજૂરો તરફ વધારે દહાર જાની તેઓને પોતાના કરી લેશે. જો આ પ્રમાણે જાતે પણ તરફથી એક જ દિશામાં ગતિ થાય તો મતભેદ કે દુનિયા ચલાવું જરાયે કારણ નહિ રહે. આ હડતાળમાંથી એક સુંદર તત્ત્વ પેદા થયું છે તે પાંચનું છે. મજૂરો હવે પછી જરાયે હડતાળ નહિ પાડે,

પણ ત્યારે ત્યારે તેમની વચ્ચે અને માલીકોની વચ્ચે મતભેદ થાય ત્યારે ત્યારે તેઓ અને માલીકો પંચની જ ગારદન ફેંસલા કરાવશે. આ તરફ જો ઘર કરી બંધ તો આપણે કોઈ કાળે અમદાવાદમાં મીલેમ અશાન્તિનો કે હડતાળનો બંધ રાખવાપણું રહેશે નહિ.

એવી ભાવના દરાયં તો જાહેર પક્ષે દર્શા છે, પણ દરવાજી દિગ્ગત કરાવ કરનારોનાં બંધિયના વર્તન ઉપર જ આધાર રાખે છે. તેમાં ક્યાંય કામદો તેઓને રસ્તો પાડી મકસો નથી. આમાં જો પક્ષની પ્રમાણિકતા ઉપર અને જ્ઞાનદાની ઉપર જ આધાર રહેલો છે. તેથી પંચના તત્ત્વ કરતા પણ મજબૂત પક્ષે વિનય અને અદ્ય ભળવવી, માલીકપક્ષે મજબૂત ઉપર પિનાનો બાવ ગાખવો, એટલે હડતાળનો અથવા તો પંચ નીમવાનો પણ અવસર નહિ આવે. મજબૂતો સમજી લેવું જોઈએ કે તેઓની માગણીઓમાં ત્યાં સુધી બ્યાગળીપણું રહેવું છે ત્યાં સુધી જ તેઓ પૂરત અનુપ્રાપ્તિને અથવા તો બાધ સંકરવાદ બંધરની મેવા લઈ શકે છે. પણ એઓનો અન્તિમ ઉદ્દેશ તો એ જ છે કે તેઓની મેવા લેવાનો પણ મજબૂત પક્ષને વખત ન રહે. આણું શુભ પરિણામ આવી શકે તો કામદારોની આંતરિક સ્થિતિ સુધારવા તંદર સર્વત્ર ધ્યાન દોરાય, તે તરફ વધારે મહેનત કરી શકાય. હિન્દુસ્તાનમાં એમને અંતરે આવા પ્રકારના કામ કરવાની પૂરેપૂરી જરૂર છે. જગતિ આવી છે, લુગ્ગો વધે છે, જળ વધું છે, પણ જો આ બધી સંકલિતો વિવેક-પૂર્વક સંદર્ભોમ ન થાય તો ઘણાંયે ધોધ જેમ કંઈ પણ ઉપયોગ લેવા વેરાઈ બંધ છે તેમ આ સંકલિત પણ વેરાઈ જવાની, અને કટલીક વેળા જેમ ધોધ આડા કાટે ત્યારે નુકસાન કરે તેમ આ સંકલિત પણ નુકસાનકારક નીવડી શકે છે. મજબૂતો પોતાની આંતરિક સ્થિતિ સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે એ તો કહેવાપણું હોય જ નહિ, પણ તેમાં માલીકો પૂરો રસ લેશે અને મજબૂતોને મદદ કરશે એવી મારી કોઈ છે. તેમાં તેઓનો સ્વાર્થ પણ સમાયેલો છે. અને જ્યાં સ્વાર્થ અને પરમાર્થ સાથે રહી શકે છે ત્યાં સુંદરમાં સુંદર પરિણામો આવ્યાં છે એવો જગતનો અનુભવ બંધે માલીકોને અને મજબૂતોને સાચો.

મજબૂતોવાની
શરત

મજબૂતોવાને
અન્તિમ
દેશ

લગ્નના વરદોહા

આ વિશે એક વિદુષી બહેને કાગળ લખ્યો છે નેમાંથી નીચેનો ભાગ અગત્યનો સમજી 'નવલગ્ન'ના વાંચનારની આગળ મુકું છું:—

“તા. હમીના 'નવલગ્ન'માં બહેન કાતમાતા લગ્નની હકીકતમાં હાલમાં ચાલતા લગ્ન સમારંભો વિશે જે ટીકા આપે કરી છે તે વાંચી અત્યંત સંતોષ થયો છે. અગત્યાદ સહેરમાં આ સાત હલકા લગ્ન થયાં છે અને તે પાછળ એક દરેક રૂપિયા (હું ઘાફે છું કે હું એહા અડરટ્ટો કહે છું) ખર્ચાઈ ગયા છે. તે બધા અરચનારા શ્રીમંત નથી હોતા; અને ચાલતા આવેલા રિવાજને લીધે તેમજ કેળવણીની રૂપરૂપિયામાં ગરીબો દેખાં કરીને પણ તણાયા છે એ સર્વવિદિત છે. લગ્નસમારંભોમાં પૈસા શ્રીમંત ભોત્રા બહે અરચ, પૈસા તેની કંઈક હદ હોતી જોઈએ, તેમજ તેનાં વિષેક ને કળાનું પાન આપ લખો છો તેમ સખલું જ જોઈએ. શ્રીમંતોની પાંડે ગરીબો તણાય છે અને તેમનાં હાલમાં દેખાં અરતાં કેમે ઉંચાં આવતાં નથી. પુલેકા, જમણવારો એ સર્વમાં આનંદ કે સોભા હશે જોવાનું નથી પરંતુનાર હાલમાંકરીને હસનાય રંખાવો કરવા પડે છે તે ખરે તેમને માટે દયા ઉપજાવે તેનું હોય છે. આવા બળીર, પવિત્ર અને હૃદયસમય પ્રસંગોને ધોષણીયા, હાસ્યાપદ અને ત્રાસભય બતાવવામાં શું હાંસલ થાય છે એ સમજાવું નથી. ધરનાં શ્રીપુરો તો પ કલગસાથી હેરાન થાય, બીજાને તેમ કરવા આમદ કરે અને પાછળથી પૈસાની તાણમાં દુઃખી થાય એ આપણા લગ્નનું સ્વરૂપ છે. ધાર્મિક ક્રિયાનું મહત્ત્વ જરૂર રહ્યું છે, બંધીર જવાબદારીનું તત્ત્વ કોઈ જાણતું જ નથી અને સૌન્દર્યનું ખૂત થાય તેવા પોષાકો તથા રચનાઓથી જોનારનું પ્રદય ખિન્ન થઈ જાય છે. આ ગરીબ દેશને આનું કેમ પોષાય ? આપણાં બાળકો પ્રાણચર્યાનો મહિમા કેમ સમજે ? આ દેશમાંથી જની રહેલી કળા અને મસ્કુનિ કેમ ખાતરી આવે ? આવા વિચારો સદા જ રહેશે છે.

જે સ્ત્રીઓ લગ્ન મહાલક્ષ્મી અને લહાના લેવા ધેડી થાય છે તેઓ જ વિચારી તેના ત્રાસથી કંટાળી જાય છે. તાપ, તરકા અને ખાવાપીવાની અવ્યવસ્થા તેમજ વખત જોવખત બહાર જવાનું હોવાથી ધાંવણું બાળકો તરફ કેવળ દુર્લેખ થઈ તેવાં કેટલાં બાળકોના જોગ અપાય છે એ પણ જાણીની વાત છે.

આપના લખવાથી ઘણાકને ધોડા મળશે એવી આશા છે. ધરમાં અને આ બાબત ચર્ચા કરી રહ્યાં ધનાં ને આપનો લેખ વાંચી સર્વે ઘણું જ પ્રસન્ન થયાં હશે.

સંસારના લગ્ન સરળા એક મહાન પ્રસંગને સૌમ્ય, સાન્ત, મંજીર સ્વરૂપે સમજી રહેલ અને હૃદયસમય આનંદ પ્રદર્શિત કરવા માટે કોઈને વાંધો નથી, પરંતુ આ તો વિપરીતતાની સીમા છે. દેશી ભાષાને પ્રભુ સદૃશ્ય આપે અને દેશની ખરી જરૂરિયાતો તેમજ આપણી ખામીઓનું તેમને જાન કરાવે એવી તેના પ્રત્યે માગણી છે.”

પાટીદારોમાં
બાળકો

આ દાગળ આપવનો હેતુ એ છે કે જે વિષય ચર્ચવાની મેં હિંમત કરી છે તે વિષય ઉપર લોકો વિચાર કરતા થઇ જાય અને કંઈક પણ તેનો અમલ કરે. આવા લોકોપયોગી સુધારાની બાબતમાં આપણે કેવળ સારા વિચારો ધરાવીને સંતુષ્ટ નથી રહી શકતા. પણ જે દિવાળ દાનિકારક લાગે તેનો આપણે તુરંત નીકાલ કરવાની રેવ પાડવી પડે છે. વડોદરા તરફથી મારી પાસે ઘણા માણસો આવી ગયા અને પાટીદારોમાં આ વર્ષ વિવાહનું હોવાથી બાળકો અને બાળકોને પણ પરણાવવાની જે કુટેવ છે તેની બધી ગાયકવાડ સરકાર તરફથી ચેલેલી હોવાથી મજબૂર બાળકો એ મનાઇ ખેંચી લેવાય એવી સલાહ મળવા આપ્યા. ત્યારે તેઓને કહ્યું કે જે મારા હાથમાં ગાયકવાડ સરકારની સના હોય તો તે નાણુક બાળક કે બાળકોને પરણાવનારની સામે હું તો એવો સત્યાગ્રહ કરું કે તેઓ ગાયકવાડી રાજ્યમાં રહી પણ ન શકે. મારો આ વિનંદ આ બાલકો સમગ્ર રાજ્ય અને મારી મદદનો વિચાર તો છોડી દીધો, એટલું જ નહિ પણ બાળકોને જે ધર ધાલી રહ્યાં છે તે કંઈ દીતે નીકળી શકે એ ચર્ચા કરવા લાગી ગયા. મેં તેમનો કહ્યું કે બીજા નાતોને દરેક વર્ષે લક્ષ્મી વેળા આપી ગઈ અને પાટીદારો જ ન આવે એવું હું શાસ્ત્ર હોય નહિ. આવી બાળકમાં સલાહની પણ જરૂર ન હોય. જેની મુઝા થાય તે પોતાની છોકરીના લગ્નને રોકી શકે છે. અને દરેક વર્ષે જેમ બીજાઓને સાદ લગ્ન કરવા દેઈ હોય છે તેમ તેઓએ પણ સમગ્ર જવું જોઈએ, ત્યારે તેઓએ કહ્યું કે જે અમે અમારી દીકરીને આ વેળા પરણાવ્યા વિના રાખીએ તો અમને યોગ્ય વર ન મળી શકે. એમ કેટલાક દિવાળે ખરાબ હોય છતાં તેની સામે ચવું મુકેલ પડે છે. મેં તેઓને જવાબ આપ્યો કે આત્મ દુષ્ટ દિવાળોની સામે યનાર એક માણસ નીકળે તો તેને બીજો સાથી મળ્યા વિના તો શકેતો નથી અને કેટલાક પાટીદારો જેઓએ પોતાની દીકરીને મોટી થયા દીધેલી છે તેઓનું દેહાન્ત મેં આ બાલકોને આપ્યું અને છેવટે કહ્યું કે જેને અમુક વસ્તુની ચોખ્ખતા વિશે ખાતરી થઈ છે એ માણસ ગમે તેવું જોખમ માથે હાલે. દીકરીના સંબંધમાં તો બારેમાં બારે જોખમ એ જ હાલવાનું રહ્યું કે દીકરી મોટી ઉંમરની થતા સુધી પણ પરણ્યા વિનાની રહી જાય. આમાં હું તો કંઈ મુશ્કેલી જોઈશ શકું નહિ. જે કન્યાએ વિવેકી કેળવણી લીધી છે તેને સંબંધ પાળવામાં કડાપિ મુશ્કેલી નથી. હોતી એવું મેં અનુભવ્યું છે. તે અનુભવ આ બાલકોની પાસે મેં રજૂ કર્યો. તેઓ વિદાય થયા. છેવટે શું કહ્યું એની મને ખબર નથી, પણ આ દેહાન્ત દિવાળનું કેટલું બળ છે એ આપણને ખતાવે છે. એવું છતાં જ્યાં સુધી આપણે એ

બાળની સામે પુરુષાર્થ ન કરીએ ત્યાં સુધી પ્રજાનું હનન કરનારા હુદ રિવાજો આપણે
દૂર નથી કરી શકવાના.

પણ હું તો વરધોડા ઉપરથી કબોડાની વાત ઉપર ચડી ગયો. જાળજીઓને
બચાવવામાં પાડીદારોને જોટલી મુશ્કેલી આવે તેટલી સામાન્ય માણસને જૂઠા
ઝોડબરવાળા વરધોડામાંથી છૂટતાં તો ન આવી શકે. કોઈની પણ રાહ જોયા વિના
જોને વરધોડાનો કંટાળો આવે તે પોતે તો તુરત સુધારા કરી નાંખશે તો આપણે આ
અને એવા અનેક પ્રાણુપાનક પ્રયત્નોમાંથી અલ્પ પ્રયાસથી છૂટી જઈશું.

તા. ૩૦-૫-૧૯૨૦

ગાંડપણ

હું કહી ગયો છું કે અસહકાર વગેરે ઉપર શરૂઆત આપણે ધીરજ
વાપરતાં શીખવું જોઈએ. જે મુશ્કેલીમાં આવી જવાય તો ભારે હાનિ થઈ જાય.
સરકાર શુભામાં આવી જાય એ પણ સહન કર્યું જ છૂટકો. જ્યારે જ્યારે
રાજ્યસત્તાથી અન્યાય થઈ જાય છે ત્યારે ત્યારે લગભગ દરેક વખતે સત્તાવાળા પ્રજા
મર્યાદા છોડી દે અને ખુનખરાળો કરે એવું ધ્રુવે છે. અને જે પ્રજા એ દાવમાં
આવી જાય તો પેલા અન્યાય ઉપરથી પ્રજાનું ધ્યાન પસડીને અશાન્તિ
નરક દોરાય છે. ખુનખરાળી કરનારાને દબાવવામાં રાજ્ય પ્રજા એકત્ર થાય
એ અને અતે પેલો અન્યાય ભૂવાઈ જવાય છે. અથવા અન્યાયની સામે પ્રજા
રીસચાલ કરતી હોય છે ત્યારે તે રીસચાલને દબાવવા રાજ્યસત્તા ભારે પ્રયત્ન કરે
છે અને થયેલા અન્યાયને હાંકવામાં વિવેકની મર્યાદા ચુકી જવાય છે. પરિણામ એવું
આવે છે કે અન્યાયની સામે ચત્રી રીસચાલને દબાવવામાં રાજ્યસત્તાને ગાંડપણ
આવી જાય છે.

એવું ગાંડપણ આપણી સરકારને આવી ગયેલું મને જોવામાં આવે છે. પંડિત
મોતીલાલ નેહરુને સંયુક્ત પ્રાન્તમાં અધાં જાણે છે. ત્યાંના ગવર્નર તેમને ત્રીસ વરસ
થયાં જોળાળે છે. તેમના એક જ પુત્ર જવાહરલાલ બેરિસ્ટર છે અને એ પણ
સારી રીતે જાણીતા થયેલ છે. પોતાના પિતાજીને તેમના ધંધામાં અને જાહેર
કામમાં સંપૂર્ણ મદદ કરે છે. સંયુક્ત પ્રાન્તમાં સદુ કોઈને ખબર છે કે એમનાં

માતૃશ્રીની તખ્તીયત હમેશાં નાબુદ રહે છે. રા. જવાહરલાલ નેહરૂનાં પત્નીની તખ્તીયત હાલ ધણી ખરાબ છે. નેહરૂ કુટુંબ વખતોવખત ઉનાળામાં હવાફેર કરવા મસૂરી જાય છે. આ વખતે ઉપર જણાવેલી માંદગીને લીધે મસૂરી જવાની વિરોધ જરૂર હતી. જ્યારે એ નિશ્ચય થયો ત્યારે અફઘાનિસ્તાનના એલચીઓ મસૂરી જવાના છે એ તેમના ખ્યાલમાં પશુ ન હતું. જ્યારે એ ઉતરવાના હતા ત્યાં જ આ એલચીઓ પશુ ઉતરશે એ પશુ તેમને ખ્યાલ ન હતો. છતાં મસૂરીમાં ઉતરવાની ધણી મગવડો ન હોવાથી નેહરૂ કુટુંબ અને અફઘાનિસ્તાનના એલચીઓ ભટકાયા. બન્ને એક જ મકાનમાં રહે એ સરકારી અમલદારોથી સહન ન થઈ શક્યું. છતાં રા. જવાહરલાલ નેહરૂની ઉપર એકદમ દાખ મુકવાનું પશુ ન બની શકે એમ હતું, તેથી પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટે તેમને બોલવાની કહ્યું કે જો તેઓ એવી કબૂલત આપે કે પેલા એલચીઓની સાથે બોલચાલીનો પશુ વહેવાર નહિ રાખે તો તેમને મસૂરીમાં રહેવા દેવામાં આવશે. જેને પોતાનું માન બહાલુ છે તે માણસ આવી બોળાધરી કેમ આપે? બહે એલચીઓની માથે મુદ્દલ પહેવાર ન હોય. રા. જવાહરલાલ તો પંદર દિવસ મસૂરીમાં રહ્યા, છતાં એક સબ્બ સરખો પશુ એ એલચીઓની સાથે નહોતા બોલ્યા. પશુ રવેચાએ વગરપસંગે કેપ્ટની સાથે ન બોલવું એ એક વાત છે અને કેપ્ટનાં દબાણથી અધિક માણસની સાથે નહિ બોલવાની પ્રતિજ્ઞા કરવી એ જુદી જ વાત છે. તેથી રા. જવાહરલાલે તેની બધણી કરી આપવાની ના પાડી. તેથી તેમને તુરત જ મસૂરી છોડવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો. અમલદારને રા. જવાહરલાલે બધી હકીકત જણાવી હતી. પોતાની મુરકેલીઓ પશુ કહી હતી. પશુ મુરકેલીઓની સાથે અમલદારને શી લેવાદેવા હોય?

જો પ્રજાના નબળામાં નબળા અંગની મુરકેલી પશુ ગળ જોતો હોય તો એ તો ગમરાત્મ કહેવાય, એ પ્રજાસત્તાક રાત્મ કહેવાય. એવી આરા આધુનિક જમાનામાં કેહ પશુ રાત્મની—પછી તે બધે અંગેજ હોય કે હિન્દી હોય, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન કે હિન્દુ હોય—રાખી શકાય જ નહિ. જે યુરોપની આપણે નકલ કરવા અધીર થઈ ગયેલા દેખાઈએ છીએ તે યુરોપ પશુ પશુબળને અથવા પશુબળને મુકાબલે વડુમતને પૂરે છે. અને વડુમતવાળા દંઈ નબળાની હમેશા રક્ષા કરે છે એવું બનતું નથી. વડુમતનો ન્યાય એ સામાન્ય વિષયોમાં સામાન્ય રીતે લૌકિક ન્યાય છે એમ કહી શકાય. પશુ શુદ્ધ ન્યાય તો સર્વના કલ્યાણમાં જ હોઈ શકે. એટલે ત્યાં નબળામાં નબળા માણસની પશુ પૂરેપૂરી રક્ષા કરવામાં

શુદ્ધ પ્રજા-
સત્તાક રાત્મ
કેવું હોય?

આવતી હોય અને તેના હક પણ પૂરેપૂરા જાળવવામાં આવતા હોય ત્યાં જ શુંક પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ગણાય. પ્રજાની સત્તાથી આવતા રાજ્યનો અર્થ ધણા મતને ન્યાયે ન્યાય એ નથી, પણ પ્રજાનાં નાનામા નાના અંગેનું પણ પોપણ થાય એ છે. આવા પોપણ અને આવા ન્યાયની આજ્ઞા આપણે અત્યારે- આપણી સરકાર પાસેથી નથી રાખી શકતા. પણ જે પગલું સરકારે ભર્યું છે એ તો ચોખ્ખું ગાડપણ છે, કારણકે એ પગલાને સાડ તેમની પામે કંઈ પણ સમજ કારણ હોય એની કલ્પના થઈ શકતી નથી.

૮

આ તો ગાડપણની એક નિશાની. સિધ્ધથી જે ખગર આવી છે તે બરેખર હોય તો ત્યાં તો એક ડેપ્યુટી કમીશનર ગાડપણની સીટીને છેક છેલ્લે પગથીએ પહોંચી ગયા જણાય છે. ખિલાફતની રીઝવાલને બધે કરવાના ઇરાદાથી આજરફાર માણસોની ઉપર દાખ મુકવા કરે છે, એટલું જ નહિ પણ એક આજરફાર ગૃહસ્થને તેમણે માર માર્યાનું કહેવામાં આવ્યું છે. આપણે આજ્ઞા રાખીશું કે મુંબઈના ગર્વનર સાહેબ આની પૂરી તપાસ કરશે. પણ અત્યારે તો આપણે આપણી ફરજ તપાસવાની વિશેષ જરૂર છે. હજી તો અસહકાર ગર થયો ગણાય નહિ, પણ ત્યારે એ શરૂ થશે ત્યારે તેને નાજવાને સાડ સરકાર પોતાનાથી અજમાવી શકાય તેટલું બંધુ જેર અજમાવશે તેમાં કંઈ શક નથી. તે વખતે કેટલું ગાડપણ આવશે એ કાણ કહી શકશે? એવે સમયે ને પ્રજા નિશ્ચય રહી શકે, શાન્ત રહી શકે અને પ્રજા તરફથી જરાયે ખુનરેજ ન થાય તો પ્રજા ધણી જીવી પામરીએ ચડેલી ગણાશે અને ખિલાફતના પ્રશ્નને હેવલનો નીકાલ આપણા પક્ષમાં આવશે એ વિગે મને મુદ્દત નહીં.

આજરફાર વગેરે વિગે હેવલના ફરાવ કરવાને સાડ ખિલાફત કમિટીની સભા તીલચાવ કરતી હોય છે. ઘણે બાજે આલ ઇન્ડિયા કોંગ્રેસ કમિટીની સભા ૩૦મી મેએ છે અને શયેલા અન્યાયને મામા કાઢી અથવા તો પ્રયાગમાં આ કમિટી પણ મળવાને આવે છે કે અન્યાયની મામે આવી જાય છે.

એવું ગાડપણ આપણી મરકારમાં કેમ ઠીલ થાય છે ?

ખેતીવાય નેહરને સંયુક્ત પ્રાન્તમાં બધા થયાં જોળામે છે. તેમના એક જ પુત્ર બે છે—

સાડી રીતે જામીતા થયેલ છે. પોતાના જિં વખતના આપના પત્રમાંથી ખિલાફત મારે કાગળા મંવર્જ મદદ કરે છે. સંયુક્ત પ્રાન્તનો પડચો ત્યારે આપ હજી સુધી સર્વે

ખિસ્મત માટે હમ્ય પરિણામે લાવવાની આગા આપી રહ્યા છે ત્યારે 'નિરાશા' જેવો સમ્પદ આપના પત્રમાં કેમ દેખાય?

વીર પુરોહિતા શમ્પદકાવ્યમાં 'નિરાશા' જેવો શબ્દ પણ ન મળે. એક બાબત હિંમત અપાય અને બીજી બાબત 'નિરાશા' જેવો સમ્પદ વપરાય તેનો તો અર્થ?

હવે તુર્કીના કાનકા તો તુલસીમગાર અને આપજી સત્તાપીરોએ પાઠી નાંખ્યા છે; તે આપના 'નિરાશા'વાળા લેખમાં અપ'ટ થયું છે. તો અપી અસહકાર છે એક નિરાશ પ્રભને માટે અસખત હિંમત સાધન છે તે ક્યારે અનર્થમાં મુશ્કેલી? શુ હવે હતા બેંગિયન વિદ્યાર્થીનો પ્રધાનો અને હિન્દના આપજી અધિકારીઓની મદદ કે આગા માટે બેઠા છે? અને જે શકોને અમેરિકાને કન્યા અને તુર્કીને માટે વચન હયાવતા પાર ન લાગી તેવા અર્થનો ઉપર આપના રાખવી? તે આપની ભૂખતા વિના બીજું શુ રહ્યું છે? કે કઈ પ્રભ ક્રેવવવાની કે કોઈ બીજી અટ્ટિમાં છે? પણ આપી લાખતોના મોક્ષ વાદ મુખને કે 'Duty is the greatest good;' કારણકે જેમ દીવ થશે તેમ પ્રભનો ઉત્સાહ નરમ પડશે. આ સર્વ કેહાને સરખા અનુભવાયેલા મને શુ બોલું કારણ છે? અને હવે તો તૈયારી કેટલી? વખત બહુ મથો દરખાસ્તો પાળી પર્યાર થઈ પણ શુ મોટરો, અને પ્રભનો પળો ભાગ દેરાકોટીઓ અને ખુશામતીઓ કરતા વધારે સમજતો નથી, તેમના બાબતોથી ડરો છે? જેમ રોલેટ એક્ટને રફ કરાવવા માટે પ્રભઉત્સાહ નરમ પડી મથો તેમ બિવાદત મંજૂરમાં પણ કરવા મળે છે? કે મુમક્ષમાન બાધોએ તમને પોતાની મેનાના નાચ બનાવ્યા છે તેમને શું આશામાં જ રાખી વિચારામાં કરવા માગો છે? રોલેટ એક્ટ માટે તો લખતો નથી. પણ આપ તે વચનપ્રતિષ્ઠા રફ કરાવવા માગો છે તે અસહકારથી વધુ શું છે? શું આરંભવાય ન છે?"

ઉપલા લખાણમાંથી કોમ્પક ન્યાઓથી મેં વિગેપણ ખમેશું છે. હવે બીજા પ્રકારે તો ઘણું છે, પણ એ આપતાં મારી હિંમત ચાલતી નથી. આ લખનાર પોતાનું નામ પણ આપેલું છે; તે પણ આપના મિત્રિતો નથી. કદાચ તેણે પોતે પણ મળકુર પત્ર મને એકાન્તે મલાહ તરીકે જ લખ્યો હોય. છતાં જે આપવા જેવો બાગ હવે એમ લાગ્યું તે બાગ આપી ગયો હું.

જ્યાં સુધી આટલા બધા ગુસ્સાથી બરેલા અને વહેવાયેલા બાલકો જુદા-લવાયેલા પણ પ્રજામાં પડ્યા છે, ત્યાં સુધી જ અસહકાર વગેરે અમૂલ્ય શક્તિઓ ઉપયોગ કરતાં મુશ્કેલીઓ આવ્યા કરે છે. અસહકાર જેવા શક્તિના ઉપયોગમાં જે તરવ સમાયેલું છે એ તો આ લખનાર સમજેલ જ નથી. અને તેનામાં મુસલમાન બાકોઓના ભેટથી ધીરજ પણ નથી. મારી કૃપનામાં અસહકાર એ કેવળ નિરાશ પ્રજાનું હૈયિયાર છે એવું છે જ નહિ. નજાના સળજા બધા તેનો ઉપયોગ કરી ગઈ. અમુક પ્રસંગોમાં અસહકાર એ ધર્મ છે એ હું સમજતી ગયો હું.

અનંદ'૧૨
કેમ અહીં
છે?

છેલ્લંડના પ્રધાનો પર જે ભારે આક્ષેપો મુકવામાં આવેલા છે એ અધોઅ છે. વડા પ્રધાને આ સવાલમાં વિશ્વાસઘાત કર્યો છે એમ હું માનું છું, પણ અંગ્રેજ પ્રધાનમંડળ બેઠકમાં અને વિશ્વાસઘાતી છે અથવા હિન્દના અધિકારીઓ માત્ર આપણું છે એવું હું માનતો જ નથી. અંગ્રેજ પ્રજા અથવા તો અંગ્રેજ પ્રધાનમંડળ આપણા કરતાં ભારે ઉતરતા છે અને, આપણે શુણોના ભંડાર છીએ એવી મારી માન્યતા નથી. અંગ્રેજ પ્રજાની ઉપર હું પોતે તો આશંકા છું. એ પ્રજા ચરવીર, ભોળા દિલની અને કાંઈક ધ્રુવરનો ડર રાખનારી છે, સદંતર ધર્મથી વિમુખ નથી. એ પ્રજા જેમ પશુઓને પૂજનારી છે તેમજ નીતિઓને ઓળખનારી છે. એ પ્રજાથી અનેક દોષો થયા છે તેમ અનેક પુણ્યકર્મો પણ થયાં છે. એ પ્રજામાં ખરેખર કેટલાક યોગીજનો પેદા થયા છે અને તે ઉપાસવાલાયક છે. તેનામાં જે યોગનાશકિત છે, જે ધૈર્ય છે, જે કળા છે એ અનુકરણ કરવા લાયક છે. તેનામાં દોષ નોવાથી, હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેના તેના અન્યાયોથી હું મારી ન્યાયચિત્તિને ખોલ દેવા કે ઢાંકવા તૈયાર નથી. જેટલું અંગ્રેજોના ગેરહત્તાની સામે હું જૂઝ્યો છું તેટલે દરજ્જે ખીચન કાઢી ભાગ્યે જ જૂઝ્યા હસો. પણ એ જૂઝવાની પાછળ ઉઠે ઉઠે એ પ્રજાની પ્રત્યે મારો ભાવ અથવા મોહ કહો તો મોહ પણ રહેલ છે. નીતિઓને જેટલી ત્વરાથી અંગ્રેજો પારખી લે છે તેટલી જ ત્વરાથી હિન્દુસ્તાનની પ્રજાને છોડીને ધીરજ પ્રજા નહિ પારખતી જ હોય એવી મારી માન્યતા છે. અને તે પાયાની ઉપર મેં મારી ધણી લડતો ચણેલી છે. પણ કદાચ મારી ગણતરીમાં બૂલ હશે, તો એ મને પશ્ચાત્તાપનું જરાયે કારણ નહિ રહે. કેમકે કોઈ લડતનો મારો આધાર બાલ્ય વસ્તુ ઉપર નથી, પણ પ્રત્યેક લડત અને તેને વિશે સેવાયલા સાધનોની કેવળ નિર્મળતા ઉપર રહેલો છે. સત્યને કાળની બાધા આવતી જ નથી. સત્યમાં ધીરજને પુષ્ટિ અવકાશ છે. રાહ નોવામાં જરાયે બય સત્યને આવરનાર માને જ નહિ.

વળા મોડરેટો ઉપર કેવા આક્ષેપો? મોડરેટો માત્ર દેશદ્રોહી અને ખુશામતીઆ છે એમ પ્રજાના ઘણા ભાગ માનતો હોય તો હું જરૂર નિરાશ થાઉં અને દુઃખ પામું. હું તો બલે પક્ષને દેશનું હિત આદનારા માનું છું. જે વખતે આપણે બધા સત્તા હતા તે વખતે સુરેન્દ્રનાથનો અવાજ આખા હિન્દુસ્તાનને ગંજવી રલો હતો. એક સમય એવો હતો કે ન્યારે સર દીનચા વાગ્ડાના ચપ્પેને મુંઝવેલા કાઠી બેતો હતો. આવા દેશના નામકેને દેશદ્રોહી અથવા ખુશામતીઆ કહેવા એને હું પાષ માનું છું. તેઓના ઘણા વિચારો મને અન્યારે પસંદ નથી પડતા. મારો નવો

અનુભવ મને અવશ્ય તું શીખવે છે. સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીતો અગ્રેજી ઉપરનો મોઢું સાંખી શકતો નથી. સર દીનદાસ વાઝીના અર્થશાસ્ત્રોના કેટલાક નિયમો હું ગ્રહણ કરી શકતો નથી. પણ તેથી તેઓના પ્રત્યે રહેલો મારો પૂન્યભાવ કવલેશ પણ ઝોછો યદ્ય શકતો નથી. તેઓએ કરેલી દેશમેવા હું ભૂલી શકતો નથી, અને જે ઉમ્મરે તેઓ પહોંચ્યા છે એટલી ઉમ્મરે હું પહોંચી શકું અને ત્યારે પણ મારામાં દેશની સેવા કરવાનો ઉત્સાહ તેઓના જેટલો રહી શકે તો હું મને આગ્યશાળી સમજું. તુલસીદાસે મારું છે કે જડ ચેતન ઉભય ગુણદોષમય છે. પણ આપણું કામ, જેમ હું સ વારિશ્મી વિદ્યારને ત્યજને કેવળ પયને જ ગ્રહણ કરે છે, તેમ ગુણદોષનું પૃથક્કરણ કરી, બધાના દોષનો ત્યાગ કરી ગુણને જ ગ્રહણ કરવાના છે; કેમકે જો આપણા જ દોષોને આપણાં સમાન્હાલા અને સંસાર જોયાં કરશે તો આપણી શી વશે થશે ?

ગુજરાતની પ્રજાને હું અવશ્ય ધીનવવા છજું છું કે તેણે અત્યારે આલતો ઝેરી પત્ર તજવો જોઈએ. ઉપરનો પત્ર એ પવનની નિશાની છે અને તેથી જ મેં તેને અહીં સ્થાન આપ્યું છે. મારી પોતાની માતૃભાષા ગુજરાતી હોવાથી, શેષ જન્મભૂમિ ગુજરાત હોવાથી હું મારા સારામાં સારા ઉદ્દેશો વહેલામાં વહેલો ગુજરાતને જ આપી શકું એવી મારી માન્યતા છે; અને ગુજરાતની મારફતે તેના પ્રચાર હિન્દુસ્તાનમાં થઈ શકે, એમ હું જાણું છું. જે ઝેરી વાસુ અત્યારે પ્રવર્તી રહ્યો છે તેમાંથી ગુજરાત અને હિન્દુસ્તાન મુક્ત રહેા એવી મારી તીવ્ર ઇચ્છા છે, મુક્ત રહી શકે એમ હું જીવતા મુંઝી માન્યા કરીશ. અને સત્યશ્રી સુગંધમય વાસુને ગ્રાપ્તાબ્ધ ફેલાવવામાં વખત જાય છે તેનું કારણ માત્ર હું વર્ણવી ગયો એ ઝેરી વાસુ જ છે. આપણે અગ્રેજો પ્રત્યે ક્રોધ કરીને, માનવજાતનો અવિધાસ રાખીને, એકબીજા પરો ઉપર આક્ષેપો દોળીને, અસપરસ તિરસ્કાર રાખીને દેશનો ઉદય નથી જોવાના. તિરસ્કાર, દોષદર્શન એ બધાં રોગનાં—નશ્વળાઈનાં લક્ષણ છે. નશ્વળાઈ બધે નશ્વળાઈ જ જુએ છે. દુષ્ટ બધાને દુષ્ટ જ માને છે. સર્પ કે વાંછી સદૃશી ડરે છે. આ જગતનો કાયદો છે, તેને આપણે કેમ ભૂલશું ? ‘આપ બસા તો જગ બસા.’

ઝેરી વાસુગર્ભ
થી મુક્તિ

રોસેટ એક્ટ વિષે પણ જે રાજદ કહી લઉં. એ કાયદો તેની મુદત પહેલાં રદ ન્યવાનો જ છે એવો મારો વિશ્વાસ છે, અને તે, કાયદાના સવિનય બંધ રૂપે

રોસેટ કા
વિષે વિ

સત્યાગ્રહની ફરી જરૂર જણાયા વિના થશે એમ હું માનું છું. પણ કદાચ તેમ ન થયું તો સત્યાગ્રહ અવરથ ફરી થશે એ વિષે મને શંકા નથી.

વિવિધ ચર્ચા

મને હું જ્યારે સ્વદેશીને અર્થે કાઠિયાવાડમાં પ્રવાસ કરતો હતો તે વખતે કેટલાક પત્રો-મુળેલા અને 'નવછવન' આફિસમાં પણ કેટલાક પરભારા ગયેલા. એ બધાનો જવાબ હું તે જ વખતે 'નવછવન'માં નહિ આપી શકેલો. કોઇને મેં ખાનગી ચિઠ્ઠીઓ પણ લખેલી કે અવકાશ મળ્યે જવાબ આપીશ. બધાં કાગળો મેં કાળજીથી સંઘરી રાખ્યા છે, તેની ઉપર આંખ ફેરવી જવાનો આ અઠવાડયે મને પ્રસંગ આવ્યો. તેમાં કેટલાક કાગળો હમેશાં તાજા જ જેવા લાગે તેવા છે તેનો પ્રસંગોપાત્ત ઉપયોગ કરવા ધારું છું. તેવા એક કાગળ કાઠિયાવાડના એક પ્રખ્યાત અને ધર્મપગાયણ બહેનનો છે. તેમાંના બાગ હું નીચે ઉતારી લઉં છું.

“આપનો અભિપ્રાય દેરાદિતને માટે એક રંદીયામાં જ રામાઈ જવાનો છે કે આગળ કાંઈ બીજો વિરતાર વધારવાનો વિચાર છે? આ આપણા દુર્જળ દેશને સોય, પેન્સિલ, હોલરેડો, શીશવાના રાંધા વગેરે વસ્તુની જરૂર પડે છે. તે પરરાજ્યમાંથી આવીને આપણા બહાસા દેશને દુર્જળ બનાવે છે હું આશા રાખું છું કે આપે ખાદી પહેરાવવાને માટે હદ આશ્રદ કર્યા છે તો ઉપરના વિચાર પણ ધ્યાન બહાર નહિ હોય.

જળી એક બીજી જરૂરની વાત પૂછું છું આ દુર્ભાગી હિન્દુસ્તાન ઉગ્રભાગી ક્યાર થશે તે આપ તો જાણતા હશે, પણ બીજાઓને પણ જણાવશે. બધી કામો કરતાં આપ અંત્યજ કામોને વધારે ઉત્તેજન આપો છો તેનું વિરોધ રહસ્ય શું હશે? હિન્દુસ્તાનમાં ઘણી કામો દુર્જળ સ્થિતિમાં છે તેમાં અંત્યજની કામ ઉપર આપની વધારે લાગણી હોય એમ દેખાય છે. આ માત્ર માનવું તે ખોટું હશે, કારણકે આપ ગાતમવત્ સર્વમુતેવુના સિદ્ધાન્તને માનીને સત્યાગ્રહ પકડે છે.”

આ પ્રમાણે સાર મજકુર બહેનના કાગળનો છે. એવા જ સવાલો મુસાફરી દરમિયાન બીજાઓએ પણ પૂછેલા તેથી એનો જવાબ આપવાનો પ્રયત્ન કરીશ.

પ્રથમ સ્વદેશી વિષે મારી સ્વદેશીની કલ્પનામાં માત્ર કાપડનો જ સમાવેશ છે; કેમકે પરદેશી કાપડનો ઉપયોગ ચવાથી હિન્દુસ્તાનમાંથી લગભગ ૫૦ કરોડ રૂપિયા પ્રતિવર્ષ ચાલ્યા જાય છે. જેકે એ બધા રૂપિયા આપણે આપણા કારીગરોમાં જ વાપરી રાખીએ છીએ. તેટલા કે તેથી ઓછા આપણે આગળ વાપરતા હતા. તે ધંધાની.

અવેજમાં આપણા કારીગરોએ ખીન્ને ધંધા ગ્રહણ કર્યો નથી અને અસંખ્ય ઝોરતો ને પોતાના ઘરમાં નિરંતર ધોડુંપણું સતર કાંતી હિન્દુસ્તાનને ઢાંકતી' હતી તે ઝોરતોની દોકરીઓ અત્યારે પોતાની માનો પવિત્ર ધંધા બૂલી ગઈ છે અને તેને બદલે ખીન્ને ધંધા કરાણે કરતી નથી તેથી જ દેશમાં અત્યંત બૂખમરો વધ્યો છે; અને ગમે તેવા બીજા પ્રયત્ન થાય તોપણ 'ન્યાં સુધી આ કારીગરો અને ઝોરતો પોતાના અસલી ધંધા શરી ગ્રહણ નહિ કરે ત્યાં સુધી કદાચ હિન્દુસ્તાનમાં ચારમાણી મીઠો થઈ જાય તોપણ કરોડોની ખરીબાઈ કદી ઘટવાની જ નથી. એવા કારણથી મેં સ્વદેશીને ઉત્તમ ધર્મ માન્યો છે અને હજી મારું હું, મોય, હોહાર કલ્યાદિ દેશમાં પેદા થાય એ ઇચ્છવાનું છે. આપણે હેવટે એ સ્થિતિએ પણ પહોંચવું જોઈ છે. પણ એની સરખામણી કાપડની સાથે થઈ જ નહિ શકે. આ ઉદ્યોગો આપણે નવા દાખલ કરવાના રહ્યા. તેમાં કરોડો ને કલાલ થઈ ગયા છે તેઓને આપણે નહિ રોકી શકીએ, અને ને શક્તિ વડે આપણે ૧૦ કરોડનું નવું દાખલ અમખ્ય સ્ત્રીઓ અને કારીગરોની મારફતે કરાવી શકીશું તે શક્તિ આપણને આગળ પર પણ કામ આવશે. ૧૦ કરોડ રૂપિયાની વાર્ષિક આવકનો ઉદ્યોગ હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ કરવામાં ઘણો આત્મભોગ, યોગનાશક્તિ, જીદિ, પ્રામાણિકતા, દૃઢતા કલ્યાદિ ગુણોને ખુબ કેળવવા પડશે. તે ગુણો જ્યારે ધણા કેળવાશે ત્યારે જ આપણે મેં કલેસી સંકલિત લાગતી સ્વદેશીને મળજત પાયા ઉપર મુકી શકીશું.

હવે અંતજને વિષે હિન્દુસ્તાનમાં મંદભાગ્યનો પ્રશ્ન આમાં સમાઈ ગયો છે. અંતજનો પ્રશ્ન કરીને આ બહુનું સંકા હાલે છે કે શું અંતજને અંતજતામાંથી મુક્ત કરીને હિન્દુસ્તાનને આપણે ઉગ્રભાગી કરી શકીશું? અને હાથે છે જરૂર એવું પરિણામ લાવી શકાય, કેમકે ને શક્તિ વડે આપણે મહાપાપમાંથી મુક્તિ મેળવીશું તે શક્તિ વડે બીજા પાપોમાંથી આપણે નીકળી શકીશું, અને મારી દૃઢ માન્યતા છે કે જ્યાં સુધી આપણે કેટલાંક પાપકર્મોમાં પડેલા છીએ ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન મંદભાગી રહેશે જ. હું અંતજની સેવા કરીને આખી કેમની સેવા કરું છું એવી મારી માન્યતા છે. જો અંતજ દુઃખી છે તેમ બીજાઓ પણ છે, તો અંતજની ઉપર આપણે ધર્મને નામે ધાડ પાડીએ છીએ તેથી એ ધર્મમાંથી નીકળી જવા અને નીકળવાને બીજાને સહયોગ સુરત હિન્દુ નરીકે મારી વિગ્રેષ કરજ મારું હું. અંતજના દુઃખનો મુકાબલો પ્રેરના બીજા કેટલું પણ વિભાગના દુઃખની સાથે આપણે નહિ કરી શકીએ. અંતજ અસ્પૃશ્ય છે

અંતજનો પ્રશ્ન
ની ખાસ
૧૩૨

એવો ધર્મ આપણે કેમ માનીએ છીએ એ મારી બુદ્ધિ ગ્રહણ કરી શકતી નથી અને એનો વિચાર કરું છું ત્યારે માફ હૃદય દર્પે છે. આ અસ્પૃશ્યતા હિન્દુધર્મનું અંગ કદીયે ન હોઈ શકે એવી સાક્ષી મારો આત્મા પૂરે છે. આટલાં વર્ષો સુધી તેમને અજ્ઞાનપણે અસ્પૃશ્ય ગણીને હિન્દુ સંસારે પાપનો થર જમાવેલો છે તે દૂર કરવા આપું છવન અર્પણ કરવું એ મને જરાયે વધારેપડતું નથી લાગતું. અને હું કેવળ એ જ કાર્યની અંદર નથી રોકાઈ શકતો એટલું મને દુઃખ રહ્યાં કરે છે.

આમાં અત્યજની સાથે જમણુવ્યવહાર કે બેટીવ્યવહાર રાખવાનો સવાલ જરાયે હતપ્ત થતો નથી. કેવળ અડકવા નહિ અડકવાનો જ પ્રશ્ન છે. અત્યજ મુસલમાન થાય તો હું અડું, ખ્રિસ્તી થાય તો હું એને સલામ કરું, જે ખ્રિસ્તી અથવા મુસલમાનને તે અડે તેને અડતા પાપ ન માનું, પણ તે અત્યજને અડતાં મને સંકોચ થાય ! એ વિચાર મને તો અન્યાયભર્યો, વિવેકરહિત અને અધર્મી જ લાગે છે. તેથી જ હું અત્યજને અડીને મને પોતાને પવિત્ર થયેલો માનું છું અને અનેક રીતે મર્યાદામાં રહીને હિન્દુ સંસારને આ આરોપમાથી નીકળી જવા વીનવ્યા જ કરું છું. આ બહેન જેણે સરળભાવે ઉપરનો કાગળ લખ્યો છે તેને પણ હું તો વીનવું કે એ પોતાની સરસ શક્તિ અને પોતાની વગનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને હિન્દુ સંસારને અસ્પૃશ્યતાના પાપના યોગમાંથી છોડાવવામાં બાગીદાર થાય અને પોતે થોડા વખતને સારૂ પણ પવિત્ર રેટીયો પોતાના ઘરની અંદર દાખલ કરીને થોડા સમયનું દાન હિન્દુસ્તાનને કરે અને પોતાની અજ્ઞાની બહેનને સારૂ સરસ દાખલો બેસાડે.

નોંધ

એક મુંદર નમૂનો

ઝોરિસા દુષ્કાળ દંડમાં અનેક જાવ્યાંથી કંઈ પ્રયત્ન વિના પૈસા આવ્યા કરે છે. એ દયાની અને પ્રજાભાવનાની શુભ નિશાની છે. પણ મુંબઈની એસ્પેક્ટેડ હાઇસ્કૂલની ગરીબની પેટીમાંથી જે ફાળો આવ્યો છે તે ધ્વાન ખેંચવા લાયક છે. આ હાઇસ્કૂલમાં એક પેટી રાખવામાં આવે છે. તેમાં વિદ્યાર્થીઓને અને શિક્ષકોને પૈસા નાંખવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે છે અને તે પૈસાનો ઉપયોગ ગમે તે ટેકાને નાતબતનાં બંધન વિના દુઃખનિવારણ અર્થે કરવામાં આવે છે. એ પેટીમાં માત્ર એ હાઇસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓ, શિક્ષકો અને નોકરો જ પૈસા નાંખી શકે છે. તેને સારૂ શાખ્ય નિયમો પણ મેલવામાં આવ્યા છે કે જેથી કંઈ ધાલમેલ યજન શકે. નાંખવાની ઝોળામાં ઝોળી રકમ એ

આના કરાવવામાં આવેલી છે અને વધારે રકમોને સારા જુદાં જુદાં પ્રમાણપત્રો વગેરે માંથી લાદાયો આપવામાં આવી છે. એ ધારાઓની બાંજીરમાં આવી ઉતરવાની જરૂર નથી, પણ આ પ્રમાણે પેટી કાઢવાનો વિચાર અનુકરણીય છે એ તરફ જ અમે ધ્યાન ખેંચીએ છીએ. દરેક સુઅવસ્થિત નિરાશમાં બાળકોને અને મહેતાઓને ચધારાક્રિ દાન કરવાનું ઉત્તેજન આપવામાં આવે અને તેનો સદુપયોગ થાય તો દેશમાં દુઃખનિવારણને સાર સ્થેજ પ્રયત્ને મોટી રકમ પેદા થઈ શકે અને તેનો દરેક નિરાશ ચેતાને જોખમે સદુપયોગ કરી શકે

નોકરોની સ્થિતી કેમ મુધરે ?

‘નવજીવન’ નિયમસર વાંચનારને યાદ હશે કે તા. ૨૨મી સપ્ટેમ્બરના અંકમાં ‘સર્વોદય’નામે એક ચર્ચાપત્રીએ મનુદોના કામમાં ક્લારકો પદ્યકવાની સુચના કરેલી તે ઉપર ‘વિરાગી’ ઉપનામથી લખનાર એક શિક્ષિત વેપારીએ ચોનાના વિચારો જણાવ્યા છે. તેમાં તે લખે છે: “કેવળ કાપડની જાનરમાં નોકરવર્ગની કષ્ટિયા આસરે દસ લાખની હતી એ જ પ્રમાણે ૨, સુતર, કરિયાણું, અનાજ તથા શારીર વગેરે પ્રધાને વિષે સમજવું. નોકરોને પહેલું એક પગાર લાગે વખત કામ કરવું પડે છે તેમાં ચોખ્ખું ફેરફાર થયો જોઈએ. એ સ્વીકારતાં છતાં ‘વિરાગી’ કહે છે કે આ સર્વ મુશ્કેલીઓ દૂર કરવાનો રામબાણુ ઉપાય એ સહકાર જ છે. જુદા જુદા પ્રધાના નોકરો માટે નોકરવર્ગે સહકારી સમાજ સ્થાપી દરેક નોકરને તેના સહાસદ થવાની ફરજ પાડવી. આવી સમાજ નોકરોના ખાખાપીવાની, રહેવાની વગેરે અનેક સમસ્યા કરી શકે છે અને આમાં રોડો પોતે નોકરોને મદદ કરે તો પણ કપાટાથી સહકારનું કામ ચાલી શકે.”

નોકરોની
સહકારી
સમાજ

આ વિચારો સ્તુત્ય છે એમાં તો કંઈ સંકા જ નથી પણ એક વેળાએ ઉદ્દેશની સત્તામાં બિલાડીની ચેતતા રહેવાને સાર એક ઉંદરે સુચના કરી કે બિલાડીને ગળે એક ધંટ બાધવો જોઈએ અને એમ થાય તો અવાજ થતાં સહ પોતપોતાના દરમાં ભાગી ભય. એ વખતે પ્રશ્ન એ હશે કે ધંટ કોણ બાધશે ? તે પ્રમાણે આમાં મહત્ત્વમાં નોકરોમાંથી કોણ કરશે એ સવાલ ઉઠે છે. સુખર્ષના નોકરોની આટલી મોટી સંખ્યા જો એકત્ર થાય અને તેઓ એકમતના થઈ શકે તો કામ જવાયે કાણ નથી જે માણસને સારો વિચાર સૂઝે તે પોતે તેનો અમલ કરવાનું શરૂ કરે એના જેવી બીજી એકે જે વિચારનો પ્રચાર કરવાની સારી ચોળના ન હોઈ શકે. ‘વિરાગી’ પોતે જ ચેતાનો વિચાર અમલમાં લેમ ન શકે ?

બિલાડીને
ધંટ કોણ
બાધે ?

માતર તાલુકામાં લૂંટ

એક ખખરપત્રી ચેતાનું નામ આપ્યા વિના લખી જણાવે છે કે માતર તાલુકામાં આજકાલ બારવગીઆ ખૂણ લૂંટ ચડાવી રહ્યા છે. તે જણાવે છે કે વૈરામ શુદ્ધ ૫ થી બે વખત લૂંટ થઈ ચૂકી. આ જાબત એજા ઉદ્ધાજ ઉદ્ધતા હોય તેઓએ વધારે વિગત આપવી જોઈએ. નામકામ આપતાં ટરી જણની જવાબે જરૂર નથી. હવે આવા પ્રકારના બધા પ્રબલે ઊગી હેવા જોઈએ. અમુક જણાએ લૂંટ થઈ છે એટલી ખખર આપવામાં

હરનો ત્યાજ

જેખમ તો છે જ નહિ. છતાં જેખમ હોય તેની પણ ખરી ખબર આપતાં ડરવાનું બૂવાઈ જવું જોઈએ. ઉપગ્રની બાબતમાં, કોઈ પણ વાંચતારને વધારે ખબર હોય તો તે અમને પહોંચાડવામાં આવશે તો અમે તેને ઘટોત્તર ઉપયોગ કરી દાઢ મેળવવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ.

સાચે એટલું પણ કહેવાની જરૂર છે કે લોકોએ આવા ઉપદ્રવોની સામે પોતાની મેળે પોતાનું રક્ષણ કરતાં પણ શીખી લેવું જોઈએ. ગામના બધા માણસો સંપીને દલાજ લે તો બારવડીઆગ્રો સામાન્ય રીતે લોકોને લૂંટી રાકે નહિ એવી અમારી મુશ્કેલી છે.

કામદારોની સભામાં ભાષણ

શ્રી મંગળદાસ શેઠ, બહેનો અને સહુ બાઈઓ,

આજે આપણે સહુ અહીં મેળા થયા છીએ તેનું કારણ એ છે કે જે હંડતાળની જાનબમાં આપણે પરપા હતા તેમાંથી હવે આપણે છૂટી ગયા છીએ વળી પાછો શોક અને નોકરીની વચ્ચેનો સીધો સંબંધ બાંધાય ગયો છે. આજના કામનો આરંભ આપણે બે ઈશ્વરભજનથી કરેલો છે. મને હમેશાં છે કે એ બજારોની ઉપર દરેક બાઈએ અને બહેને વિચાર કર્યો હશે. ન કર્યો હોય તો હું એ બજારો તરફ સહુનું ધ્યાન ખેંચવા હચ્છું છું એ બજારોનો ગૂર તો સરસ જ જ. પણ એ સર ઉપર હું તમારું ધ્યાન નથી ખેંચતો. એ સરની પાછળ જે મીઠાસ રહેલી છે, જે અર્થ રહેલો છે તેની તરફ હું તમારું ધ્યાન ખેંચવાને હચ્છું છું. બહેનમાંથી આપણે જોઈશું તો એ દેખાય છે કે એક તરફથી જીવ અને બીજી તરફથી શિવ એ બેની વચ્ચે, એક તરફથી મનુષ્યપ્રાણી પામર સ્ત્રી અને પુરુષ, અને બીજી તરફ મહાન ઈશ્વર એ બે વચ્ચે મોટો તફાવત રહેલો છે. એક પણ વસ્તુ ઈશ્વરની હચ્છી વિના કરી શકાતી નથી ઈશ્વર એ એવું પરમ મહાન તત્ત્વ છે કે જેને આધીન રહીને આપણે વર્તવું જ પડે છે, જેની સામે આપણો સત્યાગ્રહ કે દુરાગ્રહ કંઈ જ ચાલતો નથી, જે સર્વવ્યાપી છે, સર્વજ્ઞ છે, બધું જાણે છે. તેથી બજારમાં કણું કે હે ઈશ્વર, તું કેવો મહાન અને હું કેવો પામર ગમાર? મારા જેવા પામરને અહંકાર શું, અભિમાન શું? આપણું એક જ કર્તવ્ય હોય રાકે, પ્રભુનું નામ લેવું. ચૂંતાં, ખેસતાં, જમતાં પ્રત્યેક ક્રિયા કરતાં કરતાં પ્રભુનું જ નામ લેવું. આપણાં સાંજોમાં અને બજારોમાં એક જ લખેવું છે. બધા માણસોનો અવગણ પણ એ જ વાત કહે છે. એથી જ આપણે આજની આ મહાન સભાનું કાર્ય ઈશ્વરની પ્રાર્થનાથી શરૂ કરીએ છીએ.

અહીં દાગર રહેલા બાઈઓ અને બહેનોને હું કહીશ કે દુનિયામાં તમારું આત્મ સાર્થક કરી તમે ચાલ્યા જવા ઈચ્છતા હો તો તમારા દરેક કાર્યની અંદર ઈશ્વરને સાક્ષી રાખજો દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં તમારી જાતને પૂછજો કે આ કાર્ય ઈશ્વરને મને એવું છે કે નહિ! ને એને મને એવું એ કાર્ય નથી એવો તમને જવાબ મળે તો તેનો તમે ત્યાગ કરજો.

મનુરોની ફરજ સી તેને વિષે ખાત કરવાં એ' એ ફરજને નીચે પ્રમાણે સમજવી હતી. એ મનુરોએ પોતાની સ્થિતિમાં સારા બનવું હોય, પોતાના રોડની પ્રીતિ સંપાદન કરવી હોય તો તેમણે પ્રામાણિક બનવું જોઈએ, પોતાના વ્યયનેને છોડવાં જોઈએ, લઘીગી બનવું જોઈએ એટલે કે મહેનત શરૂ જોઈએ, આપડા રાખવી જોઈએ અને વિવેક વાપરવો જોઈએ. વિવેક એટલે હુકમ ઉઠાવતાં આપડાં જોઈએ, અદબથી બોલતાં આપડાં જોઈએ. અદબ રાખવી એટલે રોડની સાથે રાખવી એટલું જ નહિ, પણ દરેકની જેટ જોડતાં અદબ રાખવી જોઈએ. રોડને પોતાને નમાયે, સલામ કરીએ અને એ જ રોડ નીમેલા ઉપરીનું અપમાન કરીએ એ વિનય ન કહેવાય. એક રોડીઆએ અને કાંઈ હાથ કે અમારી મીઠમાં સ્પીનરે એવા વાન લઈને બેઠા છે કે અમુક હોટ જંજીરને કાઢી નાખો તે પછી જ અમે કામે ચડી શકીએ. એવા કામે નહિ ચડનાર મનુરોને હું પછવાડેથી છું કે એવા વિચાર ત્યારે તમે કર્યો, ત્યારે તમે પરમેશ્વરને તમારા સાક્ષ્ય સમક્ષ હોતો કે ?

મનુરોને
ધર્મ

આખો હવે તો એવા દરાવ થઈ શકેલા છે, કે હવે પછી ફાળ પણ કારણસર આપણે ઉડતાળ માણીને નથી બેસવું. તેને બદલે હવે આપણને બીજું હથિયાર—ઉડતાળથી થયું જ સુધર હથિયાર હાય કાળું છે. આપણે કંઈ કારણથી કચવાયા હોઈએ અને રોડની પાસે વિવેકની ખાત કરવા પણ કંઈ દાન ન મળે ને આપણને સંતોષ ન થાય ત્યારે આપણે એસીસીએમન પાસે જવું જોઈએ, અને ત્યાંથી પણ સંતોષ ન મળે ત્યારે પંચ પાસેથી દાદ મેળવવી જોઈએ. એ પંચ ત્યારે તમારી રામસ બેઠા છે. માલીકોની તરફથી મંગળદાસ રોડ નીમાયા છે અને મનુરોની તરફથી ૫ અનરસાબ્દેન તથા માઇ સંકરવાલની દિલાથી અને મારી પોતાની કબજામાંથી હું નીમાયો છું. એક વર્ષ સુધીમાં એ કંઈ તકરાર થયાં પામે તેના કારણને કે સંજો આ પંચે કરવાનો છે. એ પંચ ત્યાં સુધી છે ત્યાં સુધી ઉડતાળ પાડી જ ન સકાય. કેટલોક દેહાણેથી હવ તકરાર આવે છે કે કેટલોક મીલના મનુરો હવ કામે નથી ચડ્યા. એ વાત સંમિતી ત્યારે મને સરમ થઈ અને આ સત્તાનું શું પ્રયોજન એમ મને લાગ્યું. પરંતુ યાનું મનુરો કામે ચડી નયેલા છે અને એ ધણુઓને ખાતર હું આજે અહીં આવેલો છું તેઓ કામે ચડી ગયેલા છે તેમને હું લીનવું છું કે જેઓ કામે નથી ચડ્યા તેમને ચડી જવા તેઓ મનાવશે. પણ તેમા કોઈની ઉપર બળાકાર કરવાનો નથી, કોઈને ગાળ કે હુકારો સરખા કહેવાનો નથી, લાડી વાપરવાની નથી. માત્ર તમારે તેમને બીનવડું, તેમને પગે ખડકું, પાખડી ઉતારવી, દડીવ કરવી, અને કહેવું કે આ તમારો ધર્મ છે. મહાનનના સમાસરો હોય એવા માણુઓ જે તોછડાઈ—ઉડતાળ વાપરે, મીઠમાં ન જતાં હોય તો તેમને મહાનનમાં રહેવાનો અધિકાર જ નથી. એટલે મારી શરૂ સાહજોને વિનવિત છે કે જેઓ કામે નથી ચડ્યા તેમણે કાલે જ કામ ઉપર હાજર થઈ જવું. તેમ થાય તો જ આ મોટી સંજો ચોક્કસ.

ઉડતાળને
બદલે પંચ

મંગળદાસ રોડની રામસ હું રોડીઆઓને કહું છું, વિનવિત કર છું, મનુરોના પ્રતિનિધિ તરીકે હું હાય બેઠીને તેમને બીનવી જ શરૂ કરે તમે મનુરોની સાથે ઉદારતાથી વર્તો, તમે

રોડીઆઓને
વિનવિત

મન્દીરોની ઉપર મીઠી નજર રાખજો. મેં તો મન્દીરોની વતી કબૂલી લીધું છે કે મન્દીરો જો ગરવર્તણુક કરે, તમારો કંઈ શુન્દો કરે તો તમે એમને કાઢી મુકજો. તેમાં હું વચ્ચે નથી પડવાનો. પણ તમને મારી એટલી ચિનન્તિ છે કે માણસો ઉપર તમે રહેમ રાખજો. કોઈ મોટા હોય, જરા અગ્રેસર હોય માટે એને કાઢી નહિ મુકજો. મંગળદાસ શેઠે મને કહ્યું છે કે મારે મન્દીરોનો એક પૈસો પણ નથી જોઈતો. મન્દીરોનો પૈસો લઈને અમે કરોડ (નીસાસો) નથી લેવાના. તેમને રૂપીઆ આપીને અમે રાજ થઈશું, તેમનો પૈસો લઈને નહિ. તેમણે મને આમ અનેકવાર કહેલું છે. મન્દીરો અને માલીકોની વચ્ચે હવે પગારમાં તકરાર નહિ રહે. મંગળદાસ શેઠે કહ્યું છે કે મન્દીરો જો મારી ઉપર સવાર થઈ આવે તો કેમ કંઈ આપી શકાય? તેઓ બાઈબીધીથી નોકર થઈને આવે તો રૂપીયા આપી શકાય. મેં કહ્યું કે શિરજોરીથી જો કોઈ તમારી પાસે લેવા આવે તો જરૂર તેને કંઈ પણ નહિ આપજો. વિનય-પૂર્વક પણ મન્દીરનાથી ચોતાના અધિકારથી વધારે માગી ન શકાય. જો મન્દીરો તરફથી વિનય અને ન્યાયનો ઉપયોગ થાય અને શેઠીઆઓ તરફથી હદારતા અને ન્યાયનો ઉપયોગ થાય તો તમારે ૫. અનસૂયાબહેનનું પણ કંઈ કામ નથી પડવાનું, બાઈ શંકરજીવનું પણ કંઈ કામ નથી પડવાનું અને મારું પણ કશું કામ નથી પડવાનું.

આજે એરોસીએસનમાં સધળા મીઠના શેઠીઆઓ બેઠા હતા અને પ્રીમ" ખાતાંના ભાવો તપાસતા હતા. બધી મીલોના પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. તેમણે ભાવો હદારતાથી મુક્યા છે. હું એમ નથી કહેતો કે એ પંચનો કરાવ છે. તેમ હોય તો કેવળ ધનસાદ જ મળે. એમ કહેવાય. આની કિંમત પંચના કરાવ કરતાં પણ વધારે છે. શેઠીઆઓને લાગ્યું કે ગ્રાંસલ ખાતાંના મન્દીરોને જો વધારો આપીયે તો બીજા ખાતાંના મન્દીરોનો શો વાંક? તેઓ પણ માગવા આવે અને પણ આપીયે એના કરતાં પહેલેથી જ આપીયે એમાં મોટાઈ રહેલી છે, હદારતા રહેલી છે. આ ભાવો પંચે નથી માંડેલા, પણ જે ભાવો માંડ્યા હતા તેનાથીયે વધારે છે અને તે શેઠીઆઓએ ચોતાની રાજપુત્રીથી માંડેલા છે. તેને આપણે રાજપુત્રીથી સ્વીકારવા જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ ઉપકારની સાથે સ્વીકારવા જોઈએ.

બોદામ, કાર્ડમ, ટોપલાવાળા, લારીવાળા, તેલવાળા, સાઈકલ્સ, ફાટર્સ વગેરે ખાતાંમાં તે કાયમનો વધારો નથી અપાડેલો. પણ તેમને જે પ્રથમ વધારો બાદ અંબાવાલની સલીવાળો મળેલો છે તે છે; એટલે કે એમને ૨૫ ટકાનો વધારો છે. દરેકને માટે ૧૦ ટકાકનો રીજ તો છે જ.

ફેમર્સના ૩૫ ટકાના વધારીને ૪૦ ટકા કરી આપવામાં આવ્યા છે ને તેમને બોનસ પણ જેવી રીતે ગ્રાંસલ ખાતાંના કામદારોને બોનસ અપાય છે તેવી જ રીતે આપવામાં આવશે. આ બાબતમાં ફેમર્સને હાંસતાર વાત કરવાપણું રહેતું નથી. હદારતાથી શેઠીઆઓએ તેમને આપેલું છે.

વીવર્સ, વૉપર્સને માટે ૬૦ ને બદલે ૨૫ ટકા લખ્યું હતું તે વધારીને ૩૩% ટકા કરી આપવામાં આવ્યા છે.

વાર્ડનર્સને આજના બાબ ઉપર ૪૦ ટકાનો વધારો મળશે, એટલે રૂ. ૧) થી વધારે થવા જશે.

બધાં બાબો સરસ છે. આજ છે તેના કરતાં વધારે છે એ તો સદ્ બજૂલ કૌરો જ. દરેકને ૨૫ થી ૪૦ ટકા સુધીમાં મળે છે. આ બાબોને દરેક બજૂલ વધાવી દેશે, દિયરનો માટ માનશે અને રોડીઆઓનો ઉપકાર માનશે એવી મને ઉમેદ છે.

મેં સાંભળેલું કે સાળખાતાંના મન્દીરજાઈઓના મનમાં હવે અસંતોષ રહી ગયો છે. એ બાળકમાં હું હંમેશાં ઉતરી નથી શક્યો—મને વખત નથી મળ્યા. રોડીઆઓએ એ વિષે વિચાર ખૂબ કર્યો છે, તેમનો વિચાર એમ થયો છે કે હડતાળના દિવસોનું માગવું ન જોઈએ.

સાળખાતાંવાળાઓની વાત મેં એમની પાસે મુખી છે રોડીઆઓનું કહેવું છે કે મન્દીરોને આટલો વધારો અમારી મેળે જ આપ્યો છે, તો પછી એ વધારો અમે હંમેશાંને માટે દાખલ કરવા બંધાયે છીએ તેમાં સાળખાતાંના હામદારોએ વચ્ચે ન પડવું જોઈએ. હું સાળખાતાંના મન્દીરોને વિનંતિ કરું છું કે મને તમારા રોક નોકર વચ્ચેના ન્યાયની ખબર નથી, તોપણ ન્યાયે રોડીઆઓએ આપેલું કહ્યું છે ત્યારે તમે હવે તેમને તાબે રહેવા માગો છો કે નહીં? તમારી કસોડી લેવા રોડીઆઓ એમ કરતા હોય તોપણ તમારે તો તાબામાં રહેવું એ જ રાઈ છે તમે કહ્યું હતું તેમ ખીવના મેનેજરોએ હાજરી પરતાં કહેવું હોય કે પગાર મળશે તોપણ હું કહું છું કે એ વાતમાં આપણાથી ટક પકડી ન સમય.

મારી ખીજ સવાહ છે કે એ બાળકમાં પણ આપણે ન્યાય માગી શકીએ. પણ એનો રસ્તો હડતાળ નથી. કેટલાક હવે કામ નથી ચડતા એ મન્દીરોને સોભવું નથી. આપણે વચ્ચે મોટો ન્યાય—સુક્રોડો મદ થયો છે કે હડતાળ કદાચ ન પાડવી. હંધ ત-સાર હોય તો તે પ્રથમ બિરોડીઓને પાસે લઈ જવી, ત્યાં કામ ન થાય તો પછી પંચ પાસે વકરાર સુકવી. કાચનો હાથમાં લઈને આપણાથી એમ કરી શકાય કે અમે કામ નથી ચડતા.

તેઓ હવે હડતાળ પાડી રહ્યા હોય તેઓ કાલથી કામે ચડી જશે તમે રોડીઆઓ પાસે અરજીઓ કરો, તેમનો ગેરહાજર હોવાને તો પંચ માગો, પણ તમારાથી કંપાક ખલુ કામ રોકી નહીં શકાય. આ વસ્તુને તમે વળગી જ રહેશો એવી મારી ઉમેદ છે.

હડતાળ રોડીઆઓ નથી પાડી સમતા હડતાળ પાડવી પડે છે ત્યારે તમારે મન્દીરોને જ પાડવી પડે છે. એટલે તમને નકામો ગેરહાજરી ન થાય, મીઠાસા રહ્યાં કરે માટે જ રોડીઆઓએ પંચનું તત્વ કમ્પટું છે. એ તત્વને તેઓ એકલા જ જો કબજ કરે તો પછી મન્દીરોએ શું કરું? હું સાળખાતાંના મન્દીરોને વીનવું છું કે તમારી જ માગણી હોય તે

સાળખાતાંનો અસંતોષ

હડતાળની ખબર

અન્યાયની વિરોધનો ધર્મ

વિનયપૂર્વક તમે રજુ કરજો અને તેમંદરીને કામે ચડી જલો. તેમ કરશે તો રોકીઆઓને યશો કે તે મલ્દરો આટલી ઊંધી સૌરમાણસાઈ બતાવે છે તો તે આપીયે જ. આપણાથી શિરભેરી-દબાણ ન થઈ શકે; દબાણ કરીને મેળવી શકાય એવું જો કોઈ માનવું હોય તો તેની બાંદિ ભૂલ છે. હું માલીકો મમત કહેવાને ઇચ્છું છું કે જે વખતે મલ્દરોનો અન્યાય હું લેઉં તે વખતે મલ્દરોને તો હું મદદ ન જ કરું, પણ ઉલ્ટો રોકીઆઓને જ મદદ કરું. મારા પોતાનો ધર્મ તો એ છે કે જ્યાં જ્યાં અન્યાય બેઠું ત્યાં તેની સામે યત્ન. તે મલ્દરો રોકીઆઓ સામે અન્યાય કરશે તો જેમ હું સરકારની ગામે થઈ શકું છું, રોકીઆઓની સામે થઈ શકું છું તેમ મલ્દરોની સામે પણ થઈ શકીશ.

આજ જે હું તમારી પાસેથી લાંચ લઉં, તમે ગારાં વળાણ કરો, હારતોરા ચડાવો એ પણ એક જતની લાંચ જ છે, તેમ છેતરાઈને ટુલાઈ વડે તો કાલે મંગળદાસ રોકીની પાસેથી એ લાંચ લેતાં શીખીશ. મારી કિંમત હું ન્યાય લેવાની શકું ત્યાં સુધી જ રહેશે. જો તમે અન્યાય કરો તો મારે તમારી સામે ગઈને ન્યાય લેવાવનો પડે. હું આ દુનિયામાં કોઈની સામે યતો નથી. હું નથી રોકીઆઓની સામે યતો, નથી મલ્દરોની સામે કદી યતો, પણ એ બંનેના અન્યાયની સામે હું જરૂર યાદું. આપણે ઇશ્વરનું નામ લઈને આ કુલ કાર્ય સારું કર્યું છે તે પણ કેવળ ગોપ્યને માત્ર.

નરી પાછો હું મંગળદાસ રોકને મીવમાલીકોના અગેસર તરીકે, એરોસીએશનના પ્રમુખ તરીકે, વિધુવધર્મના એક મોટા માણસ તરીકે કહેવા ઇચ્છું છું કે તમે જે મલ્દરોને પૂરેપૂરા તાબામાં લેવા ઇચ્છતા હો તો હાલેમાં ઇશ્વરને દરમિયાન રાખીને ન્યાય આપજો. તેમની ઉપર મીઠી નજરે લેજો, પોતાનાં હાકરાં પ્રત્યે નેટલી પ્રીતિ રાખો છો તેટલી જ મલ્દરો પ્રત્યે પણ પ્રીતિ રાખજો. એમ કરશો તો હું ખાતરી દેવા ઇચ્છું છું કે તેઓ બેવકાફાર નાંદ યાય.

આ ઝાડની નીચે બેસીને આપણે ઘણું કામો કર્યા છે. આ ઝાડની નીચે આપણે પરમેશ્વરને દરમિયાન રાખીને કાર્ય સારું કર્યું છે તે કામ હવે તમે પૂરું કરજો. એ જ ઝાડની નીચે હું તમને કહેવા ઇચ્છું છું કે આપણું કામ પૂરું નથી થયું. હવે તો એ સારું થયું છે. જ્યાં સુધી તમે રોકીઆઓનું પ્રમાણપત્ર જોળવ્યું નથી ત્યાં સુધી તમારું કામ પૂરું નથી થયું, મારું કામ પૂરું નથી થયું, પ. બહેનનું કે બાઈ સંસ્કરણનું કામ પૂરું નથી થયું તમે જે કુલોના હાર અમને ચડાવ્યા તે કુલોની કિંમત નથી, તમારા કામની કિંમત છે.

જે પ્રણતું આજના કાર્યની સરખાતમાં સ્મરણ કર્યું તે જ પ્રણતું સ્મરણ કરીને હું મારું લોભવું બંધ કરીશ. તારાવ ખાતાંના કામદારોએ ચોરા પૈસા ઉપરાણું કરીને એકઠા કર્યા છે અને કોઈ પણ સારા કામમાં વાપરવા મને આપે છે. પૈસા તો હું બધેથી લેતો રહ્યો છું, પણ ખીમ સારાં કાર્યોને માટે તો હું મંગળદાસ રોક લેવાની પાસે મારો લાભ લંબાવું છું અને હવે પણ લંબાવીશ. પણ આટલા બાવની સાથે જે પૈસા તમે આપો છો

એને હું ઈનકાર નહિ જ કરું. તમારા પૈસા હું પૂ. બહેનને આપવાનો છું. તેનો તેઓ મત્કરોની કમતિને અર્થે ઉપયોગ કરશે. મુખ્યત્વે કરીને તેમને દારૂના વ્યસનમાંથી છાડાવવામાં તેનો ઉપયોગ થશે. બીજો ઉપયોગ મત્કરોનાં બાળકોને ભણાવવામાં, બાળકોને દૂધ મળતું ન હોય તો તેમને દૂધ આપવામાં થશે. તમે કેટલા પૈસા લાવ્યા છે એ મને ખબર નથી, પણ તમારા પ્રેમભાવની નિશાની તરીકે એને સ્વીકારી લઉં છું અને મારા પ્રેમભાવની નિશાની તરીકે તેને કહો તેનો તેનો ઉપયોગ હું કરીશ.

તા. ૬-૬-૧૯૨૦

ખિલાફત

ખિલાફત વિશે મારે શું કરવું જોઈએ તે સંબંધમાં જાહેર ચર્ચા, ખાનગી સલાહ અને નવામાં ફાગળોનો ભાગ પર વરસાદ વરસે છે. હું બલકી મોટા પાયે પર અમલકારની હીલચાલ શરૂ કરવા મલાહ નથી આપતો તેથી ધણી તો અધીરા થઈ ગયા છે. દેશને બન્ને બાજુએથી તોફાનના દરીઆમાં દોરી નુકસાન કરવાની આરોપ પણ કોઈ મુકે છે. બંધી દીકરોનો જવાબ આપવો અસમ્મ છે, છતાં મુખ્ય શંકાઓ રજૂ કરી તેનો અને તેટલો સતોપકારક જવાબ આપવા પ્રયત્ન કરું છું. વધારાની શંકાઓ તીવ્રે મુજબ છે:—

ખિલાફત
વિશે શંકાઓ

૧. તુર્કીની માગણી અતીતિમય વા ગેરન્યાયજી છે તો સત્ય અને ન્યાયના મારા જેવા હિમાયતી તેને કેમ રોકે આપે ?

૨. દલીલ ખાતર માનો કે તેમની માગણી વ્યાજબી છે, તોપણ તુર્કો અસક્ત, બાયલા અને નિર્દય છે. તેઓ મદદને પાત્ર નથી.

૩. વળી બંને તુર્કી જે માગે છે તેને માટે લાયક હોય, તોપણ હિન્દુસ્તાનને આ આંતરરાષ્ટ્રીય તકરારમાં શા માટે નાખવું જોઈએ ?

૪. હિન્દુસ્તાનના મુમલમાનોએ આ વિષયમાં માથું મારવું જોઈએ નહિ. હજી તેઓને રાજકીય મહત્વાકાંક્ષા હોય તોપણ તેઓ હવે પ્રયત્ન કરી ચુક્યા છે અને તેઓ નિષ્ફળ થયા છે, તેથી હવે તેઓએ હાથ જોડીને ખેસવું જોઈએ. જો આ લડનને તેઓ ધાર્મિક સેખતા હોય તો અત્યારની પરિસ્થિતિ પ્રમાણે હિન્દુઓને તેમાં કશું લાગનું વળગનું નથી. ખાસ કરી મુસલમાનો અને ખ્રિસ્તીઓ વચ્ચેના ધાર્મિક કલ્હો તેમણે છીનીને લેવો જોઈએ નહિ.

૫. કોઈ પણ સંજોગોમાં મારે અસહકારની હિમાયત કરવી જોઈએ નહિ; કેમકે સાચું કંઈ તો બલે તે શાન્ત હોય તોપણ દુલ્લહ સમાન છે.

૬. ઉપરાંત આગલા વર્ષના અનુભવ પ્રમાણે આવી ચળવળ વખતે દેશમાં ઢંકણેલાં તોફાની તત્ત્વને અંકુશમાં રાખવાં એ મનુષ્યશક્તિની બહાર છે.

૭. અસહકાર નિષ્પજ્જી જશે, કેમકે તેમાં પૂર ઉત્સાહથી લોકો જોડાશે નહિ; અને પછી જે પ્રત્યાઘાત થશે તેથી હાલ કંઈક આશામય સ્થિતિ છે તે પણ નષ્ટ થશે.

૮. અસહકારથી બીજી બધી ચળવળો—સુધારાનું કાર્ય પણ—બંધ થશે તેથી પ્રગતિનો કાટો પાછો ધરશે.

૯. તમારો હેતુ ગમે તેવો નિર્દોષ હોય, પરંતુ મુસલમાનો તો વેર વાળવાને જ તત્પર જણાય છે.

હવે હું દરેક વાધાનો ક્રમવાર ઉત્તર આપું છું.

૧. મારા મત પ્રમાણે તુર્કીની માગણી કેવળ નૈતિક અને વ્યાજબી છે. ખાસ કરીને એટલા માટે કે તુર્કી જે પોતાનું છે તે જ જળવી રાખવા માગે છે અને મુસલમાનોએ ચોખ્ખું જણાવ્યું છે કે મુસલમાન સિવાયની પ્રજાનાં રક્ષણ માટે તુર્કી પાસેથી જ ખાતરીઓ લેવી હોય તે લાઇને ખ્રિસ્તીઓને તેમ જ આરબોને પણ તુર્કીના જત્ર નીચે સ્વરાજ આપવું.

૨. તુર્કીને હું અશક્ત, ખાયલા કે નિર્દય માનતો નથી. તેમનામાં અવ્યવસ્થા તો છે જ અને સારા સરદારો ન હોય એવો સંભવ છે. તેમને બારે લશ્કર સામે લડવું પડ્યું હતું. જેમની સત્તા ધીનરી લેવી હોય, તેઓ અશક્ત ખાયલા કે કૂર છે એવી દલીલ આપણે હંમેશા સાંભળીએ છીએ. આર્થાનિયતોની કતલના સંબંધમાં નિષ્પક્ષપાત કમીશન નીમવાની માગણી દરવામાં આવી છે, પણ તે હજી સ્વીકારાઈ નથી. અને વળી બવિધ્યમાં જુલમ ન થવા પામે તેવી ધરત પણ તુર્કી સાથે કરી શકાય તેમ છે.

૩. હું કહી ગયા છું કે હિન્દના મુસલમાનોની ખાતર જ હું તુર્કીના સવાયમાં પડ્યો છું. બાકી તો ઑસ્ટ્રિયાના કે પોલન્ડના લોકો જેટલી જ મારે તુર્કીની પણ પડી હોય. પણ એક હિન્દી વરીકે મારે મારા દેશી બાઇઓના દુખમાં ભાગ લેવો જ જોઈએ. તેથી જ હું મુસલમાનોને મારા બાઈ સમાન ગણું તો તેમની માગણી અને વ્યાજબી જણાય એટલે તેમના દુઃખમાં મારે સહાય કરવી જ જોઈએ.

૪. આ ચોથા વાંધામા હિન્દુઓ મુસલમાન સાથે કેટલે અંગે બેઠાણ શકે તે પ્રશ્ન છે. આ એક લાગણી અને માન્યતાનો વિષય છે. એક વ્યાજબી લઘુત્તમા—જે તેના સાધનો તેના હેતુ જેવા શુદ્ધ હોય તે—મારે મારા મુસલમાન ભાઈઓ સાથે રહીને અંત સુધી લડવું જોઈએ. મુસલમાનોની લાગણી હું રોષી નથી શકતો. ખિલાફતનો સવાલ એ તેઓનો ધાર્મિક સવાલ છે અને તેને માટે તેઓએ પોતાના પ્રાણના ભોગે પણ ન્યાય મેળવવો જોઈએ એવું મુસલમાન ભાઈઓનું કથન માટે સ્વીકારવું જોઈએ.

૫. અતલકદાગને હું બળવો માનતો નથી, કેમકે તેમા ખુનખગઓ નથી. વિચારણ અર્થમા તે સરકાર મામેની બધી હીલચાલનો બળવામા સમાવેશ થઈ શકે. આ અર્થમા તે વ્યાજબી કારણોને લીધે બળવો એ ટ્રગ થઈ પડે છે. અન્યાય પ્રમાણે ઉપાયનો નિર્ણય થઈ શકે છે.

૬. મારા ગયા વર્ષના અનુભવ પ્રમાણે હિન્દુસ્તાનમા છટાવામા તોરાનો થયા છતાં પણ સમગ્ર દેશમા તે શાન્તિ જ હતી. સત્યાગ્રહની અમર ધણી સારી થઈ હતી, જે તોરાનો થયા હતા તેમા ધણે ભાગે સ્થાનિક કારણો જવાબદાર હતા. સાથે સાથે એટલું પણ કહીશ કે જે તોરાન થયા તે પણ ન જ થયા જોઈએ. મારી જૂલબરેલી ગણતરી માટે મેં 'પુષ્કળ પ્રાયશ્ચિત્ત' કર્યું છે. આ કડવા અનુભવ છતાં પણ સત્યાગ્રહ-વિરોધી અથવા તે એ અનુષ્ઠાન શબ્દ હિન્દુસ્તાનમા વાપરવાની શક્યતા વિશેની મારી શ્રદ્ધા જરા પણ ઓછી નથી થઈ. થયેલી જૂલો ફરી ન થવા પામે તે માટે આ વર્ષે પૂરી કાળજી ગ્રાહ્ય છે. શાન્તિ નાળવતા અમાધાનજી પ્રયત્ન કર્યા છતાં પણ અણધાર્યું તોરાન થઈ જાય તેટલા ખાતર જ આપણું કાર્ય અટકાવી શકાય નહિ. વળી મારી સ્થિતિ પણ સ્પષ્ટ કરી દઉં. અધિકારીના બચથી સત્યાગ્રહી પોતાનો 'ધર્મ' ચૂકતો નથી જાંઝ પડે, તે બધે સ્વેચ્છાથી લાખો નિર્દોષ અને નિષ્કલંક જોવાનો ભોગ અપાય. સત્યાગ્રહની લઘુત્તમા લોકોની જ જૂલો નડે છે. બળવાન અને સત્તાધીશ લોકો જૂલો કરે અને ગાડા પણ ચાય. જે સમયે સત્તાના મદની સામે થયા સિવાય સ્વેચ્છાથી માનપૂર્વક અને શાન્તિથી તેના હુકમને તાબે થઈ જાય—અન્યાયમા સમેલ થયેલ અધિકારીની ઈજાને નહિ—તે સમયે આપણે વિજય થયો જ સમજવો. માટે દરેક અંગ્રેજની—સરકારના દરેક અમલદારની—પોતાના વહાલાની પેઠે પ્રાણજ્ઞા કરી—એ આપણી 'શતેદની' ચાની છે. મારા આગાસ વર્ષના અનુભવથી હું કહી શકું કે જીવનદાન જેવું

ખીલું કોઈ દાન નથી. અગ્નેનેની નાની સંખ્યા જે પોતાને સશ્ત્રુબળથી નિર્ભય સમજે છે તે અન્યાય દરે છતાં પણ હિન્દીઓ તેમને કદી પણ હણનાર નથી એવી જે ઘડીએ અગ્નેનેને ખાત્રી થશે તે ઘડીએ તેમને સ્વભાવ દરી જશે અને શ્રવણે અશ્ત્રશસ્ત્રો કટાવા માંડશે. એ હું છાતી ઢોળીને કહું છું. આ સ્વપ્ન પ્રત્યક્ષ થતાં ઘણા કાળ જશે, પણ તેથી શું? માફ કામ તો એ છે કે સત્ય જાણવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું. આ સત્ય માર્ગમાં મને સોળતી મળી જાય તો ખીલું શું જોઈએ? અગ્ને મિત્રો સાથેની ખાનગી વાતચીતમાં મેં જણાવ્યું છે કે શાન્તિના ચાલુ ઉપદેશથી તેમજ તેની—શાન્તિની—વ્યાવહારિક ઉપયોગિતા સિદ્ધ દરી આપવાથી ખિલેલતની હીલચાલમાં તોણની અંશો સંપૂર્ણ કાચમાં આવી ગયા છે.

૭. ધાર્મિક દૃષ્ટિથી જોતાં આ વાંધામાં કંઈ પણ વિચારવા જેવું નથી. અસહકારની હીલચાલને લોકો ન વધાવી લે એ શોચનીય છે, પરંતુ તેથી કંઈ માફ કામ ન કરવું એમ નથી. હાલની આશામય સ્થિતિ આત્મબળ તેમ જ જ્ઞાનને આભારી નથી, પણ તે અજ્ઞાન અને વહેમથી જ કલ્પાયેલી છે એમ મને જણાય છે.

૮. જો ખરા સ્વરૂપમાં અસહકાર સર થાય તો સુધારા આદિ સર્વ હીલચાલ બંધ થઈ જાય ખરી, પણ તેથી પ્રગતિ જ અટકી પડે એવું અનુમાન તો નથી નીકળતું. હું તો ઉલટું અસહકારને એવું નિર્દોષ પણ મળવાન સશ્ત્રુ માતું છું કે તેના ચચાર્ય ઉપયોગથી ધ્વજસ્તંભ સામ્રાજ્ય કે જેમાં બધાં સુખ આવી જાય છે તે પણ મળી શકે છે. લોકોને ત્યારે પોતાની સત્ય શક્તિનો ખરો ખ્યાલ આવ્યો હશે. ત્યારે તેમને મર્યાદાની, મનોનિયંત્રણની, સહકાર્યની, શાન્તિની, વ્યવસ્થાની અને પ્રજાને કેવળ મહાન નહિ પરંતુ મહાન અને ઉદાત્ત બનાવે તેવા ગુણની કિંમત સમજાઈ હશે.

૯. મુસલમાનો કરતાં મારો હેતુ વધારે પવિત્ર હોય એ માનવાનો મને દર છે તેવું હું માનતો નથી. પણ તેઓને શાન્તિના સૂત્રમાં મારા જેટલી શ્રદ્ધા નથી એ હું કહ્યું કહું છું. અસહકારને તેઓ નજાણું ઉપયોગી સશ્ત્રુ માને છે. કંઈ પણ વ્યાવહારિક કાર્ય દરી બતાવવું હોય તો શાન્તિપૂર્વક અસહકારથી જ થઈ શકે છે એમ તેઓ સમજે છે. હું જાણું છું કે તોણનાથી તેઓને કોઈ છતાડનાર હોય તો તક્ષણ તેમ દરે. પણ તેઓને ખાત્રી છે કે આમ થવું તદ્દન અશક્ય જ છે. તેથી તેઓને અસહકાર માત્ર ધર્મ છે, એટલું જ નહિ પરંતુ વેરરૂપ પણ છે. સરકાર સામે મેં જે અસહકાર ઉદાહર્યો છે તે મારા કુટુંબીઓની સામેના અસહકારથી કંઈ

વધારે નથી. બ્રિટિશ મહારાજ્ય માટે મને માન છે. અંગ્રેજ તરફ મને દેવ તો મુલક નથી જ, પરંતુ તેમના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોની તારીફ કરી છું. ધણીઓને મારા મિત્ર તરીકે ગણાવી શકું. કોઈને પણ દુરમન ગણનાની મારો ધર્મ સાચા ના પાડે છે. મુસલમાનો તરફ પણ મારી આ જ ભાવનાઓ છે. મને તેમનો હક પવિત્ર અને ન્યાયી જણાય છે. આથી જો કે તેમનું દૃષ્ટિમિત્ત માસથી જુદું છે છતાં હું તેમની સાથે મળતા અને મારા પ્રયોગનો અખતરો કરવાનું કહેતા અચકાતો નથી; કેમકે ખોટા હેતુથી પણ નિર્દોષ શસ્ત્રનો ઉપયોગ સાચા પરિણામ લાવી શકે છે. દલાલ તરીકે અમુક સંયોગમાં કવજો પણ સત્ય બોલવું જ ઇષ્ટ હોય ત્યારે સત્ય તેટલે અશે પણ સારા પરિણામ લાવી શકે છે.

તા. ૧૩-૬-૧૯૨૦

૬ મુસલમાનોનો નિર્ણય

અંગ્રાહાખાદની ખિલાફત સભાએ સર્વાનુમતે અસહકારના સિદ્ધાન્તને મંજૂર રાખ્યો છે. અને તે સંબંધી વિશાળ યોજના ઘડવાને તેમજ તે અમલમાં મુકવાને એક કાર્યવાહક મંડળી નીમી છે. આ સભાના પહેલા દિવસમુસલમાનોની એક એન્ટ્રી સભા બસણ હતી. તેમાં દિન્દુ નેતાઓને પોતાના અભિપ્રાય જણાવવાને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું હતું. તેમાં મિસિસ બેસન્ટ, એ. પડિત માલનીયાજી, આ. ડૉ. સમુ, પડિત મોતીલાલ નેહરુ, મિ. ચિંતામણી અને બીજાઓ હાજર હતા. બધા પક્ષના દિન્દુ નેતાની સલાહનો લાભ લેવાને તેમને આમંત્રણ આપવામાં ખિલાફત કમિટીએ હઠાપણ દેખાડ્યું હતું. મિસિસ બેસન્ટ તેમજ ડૉ. સમુએ હાજર રહેલા મુસલમાનોનો અસહકારથી દૂર રહેવા ખૂબ સમજાવ્યું. બીજા નેતાઓએ પણ અસહકાર વિશે બાંધ્યો કર્યો. કેટલાકે અસહકારના સિદ્ધાન્તને પસંદ કર્યો, પણ તેની વ્યાવહારિક મુશ્કેલીઓ જણાવી અને અપ્રધાનો દિન્દુ પર ચડી આવે તો મુસલમાનો તેને વધારી લે તથા બહુ ચુંચવાડો ઉભો થાય એવી દહેશત બતાવી. મુસલમાન ચક્તાઓએ સ્પષ્ટ રીતે પૂરેપૂરી ખાતરી આપી કે દિન્દુસ્તાનને છતવા કદી કોઈ ચડી આવે તો એક એક મુસલમાન સાથે યગે એમ જણાવ્યું, પણ તેની સાથે એમ પણ ચોખ્ખું જણાવી દીધું કે ઇસ્લામનું માન જાળવવા તથા ન્યાય મેળવવા ખાતર કદી કોઈ ચડી આવે તો તેમાં અમે દેખે આપીએ નહિ, પણ તેમની સાથે સંકલ્પબૂતિ જરૂર દેખાડીશું. દિન્દુઓની એન્ટ્રી સમજની અને તે વ્યાજબી માનની

અસહકાર
મંજૂરઅપ્રધાનો
હાથ

એ સહેલ છે, તેમ મુસલમાનોના વિચારોના અનાદર કરવો કઠણ છે. મારા મન પ્રમાણે હિન્દને ઇસ્લામ અને ખ્રિસ્તી પ્રજાનું સુદ્ધક્ષેત્ર બનવું અંટકાવવાનો સરસ રસ્તા એ જ છે કે અસહકારની હીલચાલને સંપૂર્ણ અને શ્વેતહમંદ બનાવવી. જો મુસલમાનો પોતે જાણીવેલ હેતુને ચુરતપણે વળગી રહે, સંયમ રાખે અને આત્મભોગ આપે તો મને ખાતરી છે કે હિન્દીઓ પણ અસહકારની લડતમાં જોડાશે. વળી મને એવી પણ ખાતરી છે કે અશ્વાનિસ્તાન તથા તેના મોજતીઓને બ્રિટિશ સરકાર સાથે લડવાને મુસલમાનો ઉશ્કેરશે તો હિન્દુઓ તેમાં મદદ નહિ કરે. બ્રિટિશ લશ્કર એણું જોડાવાયેલું છે કે કોઈ સરહદ પર ચડી આવે તેવો સંભવ જ નથી. ઇસ્લામનું માન જાળવવાનો મુસલમાનો પામે એક જ અસરકારક ઇલાજ એ સાચો અસહકાર છે. સમગ્ર પ્રજા તેના અમલ કરે તો તેની સંપૂર્ણ અસર થશે, એટલું જ નહિ પણ માણસના અંતઃકરણને પણ તેમાં પૂરેપૂરો સંતોષ મળી શકશે. વ્યક્તિ કે સંસ્થા તરફથી થયેલ અન્યાય જો હું સહન ન કરી શકું અને તે અન્યાય કરનાર વ્યક્તિ કે સંસ્થાને હું સીધી કે આડકતરી રીતે ટકાવી રાખું તો મારે સર્જનહાર પાસે તે વિશે જવાબ આપવો પડશે. પણ જો હું ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે અન્યાયમાં ભાગ લેતો બંધ થાઉં તો અન્યાય કરનારને મુજબ કર્યા વગર નીતિસર નમ્રભાવે મારે જે કરવું જોઈએ તે બધું હું કરી છૂટ્યો ગણાઉં. આ પ્રમાણે બંધી બાજતનો આધાર માત્ર મુસલમાનો પર જ છે. જો તેઓ પોતે જ પોતાને મદદ કરશે તો હિન્દીઓની પણ મદદ મળશે અને પછી સરકાર ગમે તેવી મદાન અને સત્તાવાળી હશે તોપણ તેને પ્રજાની એકત્ર અનિવાર્ય માગણીને તાબે થવું જ પડશે. આખા ગાંધીના ગાંધ વિરોધ સામે કોઈ પણ સરકાર ટકી શકે નહિ.

૬ રાજકીય ગુપ્ત મંડળ

૧. કોમેસન્ટ્રી એ એક ગુપ્ત મિત્રમંડળ છે. તેણે મનુષ્યજાતની મેવાના કન્યાં પણ ગુપ્ત અને સખત નિયમોને લીધે કેટલાક સરસમાં સરસ માણસોનાં મન હરણ કર્યા છે. આ જ પ્રમાણે હિન્દી સરકારના અમલદારો મારે પણ અમલનો કંઈ ગુપ્ત વિધિ હોય તેમ જણાય છે. તેના દુષ્ટમ આગળ બલભલી વ્યક્તિઓ પણ લાચાર બની જાય છે, અને જે અન્યાય કરતાં ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે તેઓ સરમાય તેવો અન્યાય કરવામાં તેઓ જાણેઅજાણે પણ સાધનમૂળ થાય છે. હંટર દેમિટીનો બુદ્ધિમંતીનો

રિપોર્ટ, હિન્દી સરકારનો ખરીદો અને હિન્દી વજરના જવાબનો બેઠ પીટી કોષ રીતે સમજવો મુશ્કેલ છે. કમિટીના સભ્યોની પ્રસંગીક સામે દેહલાંક છાપાંએ પ્રથમ વિરોધ દાખવ્યો હતો છતાં તેમાં કોમ્પ્રાઇઝ પબ્લિક નોરવાઈ બાજુ તેવા ત્રણ હિન્દી સભ્યોસહી હતા તેથી પ્રજા તેનામાં વિશ્વાસ મુકવા તૈયાર હતો. પંજાબના કેદ થયેલા નેતાઓને પોતાની હકીકત વજીસને જણાવવાની રજા આપવાની કૌઝિસ કમિટીની નજર અને આજની માગણીનો પબ્લિક ન્યારે હંટર કમિટીએ કન્ટ્રાર ક્યોં ત્યારે આ વિશ્વાસને સખ્ત આધાર પહોંચ્યો. અને હવે હંટર કમિટીના બહુમતિના રિપોર્ટ થો નો જરૂર જેટલો વિશ્વાસ હતો તે પણ રહ્યો નથી. કૌઝિસ કમિટીએ આ કમિટીથી અલગ રહીને કામ કર્યું તે આજની હતું એમ હવે જણાય છે. હંટર કમિટીએ બાકી મોઢને જે પૂગવાને ન રવીકાયાં તે કૌઝિસ કમિટીએ લીધેલ પૂગવામાં કોઈ શકાય છે.

હિન્દી સભ્યોના રિપોર્ટ મરજૂમિમા લીસીતરીની જેમ તરી આવે છે. હિન્દી સભ્યોએ બારે વિરોધ છતાં પણ પોતાનું કર્તવ્ય જાળવ્યું તે માટે તેઓને ધન્યવાદ ધેંદ છે. સત્યાગ્રહના સવિનય ભંજના અંશને નજર ચંદોથી પણ વખોડવામાં હિન્દી સભ્યો સામેલ ન થયા હોય તો સાફ થાત. ૩૦મી માર્ચના હિન્દીના તોફાન પંચથી જ આરી આધ્યાત્મિક-પવિત્ર લીસ્યાસને વખોડી તકલ નહિ. તેને રપટ હેતુ લોકોનાં રોજાને યુનામરજી કરતાં અટકાવવાનો અને સત્તાધારીઓ હાથે કરીને માન યુમાવી બેસે તેવાં કામ કરે ત્યારે રાજદ્રોહી બજવાને બદલે સવિનય ભંજ કરવાનો છે. વળી ૩૦મી માર્ચે તો સવિનય ભંજ સર પણ નહોતો થયો. આજ સુધીમાં જ્યારે જ્યારે પંજા સરકારની સામે થય છે ત્યારે ત્યારે ઘોડેધણે અંશે પણ અધાણુંથી થય જ છે. ૩૦મી માર્ચ તથા ૬મી એપ્રિલે જે દેખાવો થયા તે જેમ સત્યાગ્રહને પ્રસંગે થયા તેમ બીજે પ્રસંગે પણ માન. સવિનય ભંજ વેળાએ શાન્તિ અને સભ્યતાનો અવતાર થયો ન હોય તો રિવ્હીમાં જે સોરાનો ચપાં તેથી પણ વધારે થાન. સત્યાગ્રહનો મંત્ર મોઢોએ જલદી મહલુ ક્યોં નેથી આખા હિન્દમાં નોગલ થતાં અટક્યાં છે. આજ પણ જનરલ ડાયરના કોળા કેરની માદગીરી લોકોને તોફાન કરતાં નથી અટકાવતી. લોકોમાં સત્યાગ્રહ વ્યાપક થયો છે—પછી બલે તેં યુમીથી ન હોય—નેથી બજેડાઓ અને અશાન્તિ નાજુદ થઈ જશે. પણ સત્યાગ્રહ સામેના અલુપરતા હુમલાના જવાબમાં જ વાચકને રોકવા મજીલો નથી. હવે જ્યારે હિન્દમાં સત્યાગ્રહનું તરવ લોકોમાં કાયમને માટે દાખલ થયું છે, ત્યારે હંટર કમિટીના બેગ સભ્યોએ તેમજ કંઠક અંશે હિન્દી સભ્યોએ પણ તેના કપર આલોપ

સત્યાગ્રહ
અને યુના-
મરજી

કર્ચો છે. તેથી પણ વધારે ગંભીર આક્ષેપો કરવામાં આવે તોપણ સત્યાગ્રહના વિજય વિશે કંઈ શંકા હોઈ શકે નહિ. રાજકીય ક્ષેત્રમાં સત્યાગ્રહનો પ્રયોગ તો નવો નથી છે; અને ઉતાવળમાં તેને ખુનામરહીતું કારણ ગણવામાં આવે તો તે માફ થઈ શકે.

કમિટીના રિપોર્ટ તથા તે સંબંધી કરાવેા સામે જે વિરોધ એકે અવાળે દર્શાવવામાં આવે છે તે તો આથી પણ વધારે દુઃખદાયક લખાણ ઉપરથી બંધાયેલ છે. અમલદારોએ જે રાક્ષસી કૃત્યો કર્યા છે તેનો કેવો લૂલો બચાવ કર્યો છે ! જ્યારે તેઓએ પોતાની છત્રે જે ગુન્હાઓ કબૂલ કર્યા છે ત્યારે જે તેમને નહુટકે વખોડ્યા છે. જનરલ ડાયરની સામે જતી દલીલથી પણ તેનો કેવો બચાવ કર્યો છે. નીચલા અમલદારોએ જે સીતમ ગુમચીયો તે વિષે સર માલકલ ઓડવાયરની સંમતિ હતી છતાં પણ તેની મિથ્યા તારીફ કરી છે ! ઓપરલના બનાવો પહેલાંની તેની ફૂર કારકીર્દી તપાસવાની તો કમિટીએ ચોખ્ખી ના પાડી. તેનાં પ્રગટ થયેલાં કામોનો કમિટીએ તોલ કરવો જોઈતો હતો. અમલદારો જે કહે તે માની લેવા કરતાં કમિટીએ જાતે જે તોફાનનું કારણ શોધી કાઢવાની તરદી લેવી જોઈતી હતી. બધા બનાવોનું આતંકિ કારણ શોધવું હતું. નીરાતે સરકારી દફતરોનાં કાગળોમાં ન ઉલ્લેખતા આ સમયે આગસ કરીને માત્ર અમલદારોના કહેવા પર જે કમિટીએ આશ્રય લેઈવું ન હતું. મારા મન મત પ્રમાણે રિપોર્ટમાં અને ઠરાવોમાં અમલદારોના અત્યાચાર પર હાકળીછોડેા જે કરવામાં આવ્યો છે. આ અમલદારી હાંકપીછોડાનાં ત્રીમ પાંના એક પછી એક ઉઠેલીયે છીયે ત્યારે ડાયરે શાન્તિ સ્થાપવાને ખંડાને ચલાવેલી રાક્ષસી હતકને કમિટીએ બહીતાં બહીતાં વખોડી છે તેથી તો હાજમા પર હામ દીધા જેવું થયું છે.

વિનીત તેમજ ઉદામ તમામ પક્ષોએ જે લખાણને વખોડી કાઢ્યું છે તેનું બારીક અધ્યયન કરવાની હવે માગે જે જરૂર છે. પણ આ અમલદારી અત્યાચારોને અનુમોદન આપનાર છપા દાવતરને-પછી તે ઠરાવપૂર્વક હોય કે નહિ- તેને કેમ તોડી પાડવું એ જે મુખ્ય પ્રશ્ન છે. જે પ્રશ્ન સ્વમાન બળવવા ઇચ્છતી હોય તથા સામ્રાજ્યની સ્વતંત્ર ભાગીદાર યુવા ઇચ્છતી હોય તે આખું અધમાન સાંખી શકે નહિ. બીજી કેટલીક બાબતો ઉપરાંત આ રિપોર્ટ પર પણ વિચાર કરવા કોંગ્રેસની એક ખાસ સભા બરવાતો હાથ કોંગ્રેસ કમિટીએ કર્યો છે. મારા મન પ્રમાણે હવે એવો વખન આવ્યો છે, કે કંઈ પણ વાસ્તવિક કાર્ય માટે પાર્લામેન્ટને અરજી કરવી ફામટ છે. જ્યારે પ્રજા અરજીનો અમલ કરાવવાની સત્તા ધરાવતી હોય ત્યારે

જ તે અરજીની કંઈક કિંમત છે. આપણી પાસે તેવી સત્તા શી છે? આપણને ગંભીર નુકસાન થયું છે એમ જ્યારે આપણે ચોક્કસ મોનતા હોઈએ અને પાર્લામેન્ટને અરજી કર્યા છતાં પણ દાદ ન મેળવી શકીએ, ત્યારે આપણું હુખ દૂર કરવાનો કંઈક છલાંગ આપણા હાથમાં અવસર હોવો જોઈએ. જ્યારે પોતાના મૂળ હકને નુકસાન ન પહોંચતું હોય ત્યારે ઉપરી સત્તાને અરજી કર્યા છતાં પણ દાદ ન મળે તો સહન કરી લેવું એ રૈયતની ફરજ છે. પરંતુ અસહ્ય હુખની સામે થવાનો દરેક પ્રજા તેમજ વ્યક્તિનો હક તેમજ ધર્મ છે.

હથિયાર લઈ બળવો કરવામાં મને શક્તિ નથી, તેથી તો દરદ કરતાં દવા વધારે ભયંકર થાય તેમ છે, તે વેર વાળવાની અધીરાઈ તેમજ ગુસ્સાની નિવાની છે. વળી આનું પરિણામ પણ સાફ નથી આવતું. જર્મની સામે મિત્રરાજ્યોએ તકવાર ખેંચી, તેનું પરિણામ જુઓ ! મિત્રરાજ્યોએ જેવા જર્મનિને પહેલાં ચિતર્યા હતા તેવા જ પોતે પણ નથી ચમ ગયા શું? આપણી પાસે તો એથી સારો છલાંગ છે. આ છલાંગમાં સંઘની તેમજ ધૈર્યની જેમ જરૂર છે તેમજ દૃઢ નિશ્ચય-ધૃત્તાશક્તિની પણ અપેક્ષા છે. આ છલાંગ એ કે અન્યાય કરનારને મદદ ન કરવી. કેમ પણ જીલમગાર કેવળ બળથી જ કેમને છતી ચક્રો નથી. સામે ચર્મ માઠાં પરિણામ ભોગવવા કરતાં ઘણા સોદા જીલમીની છંછાને આધીન થાય છે. દમ દેવો તે જીલમીની ખરી મૂઠી છે. પણ ઇતિહાસમાં એવા દાખલા છે કે જેમાં જીલમી પોતાની છંછાને સ્વીકાર સામાન્યતા પાસેથી નથી કરાવી શક્યો. હિન્દને હવે ખેમાંથી એક માર્ગ લેવાનો રહ્યો છે. જે પંજબની સરકારે અસહ્ય અન્યાય કર્યો હોય અને હંટર કમિટીનો રિપોર્ટ તથા તે વિષેના બે ખરીતાઓથી મૂળ અન્યાયરૂપ પાપ દાંકયું એથી ઓછું પાપ કરી વધારે થયું હોય, તો આપણે આ સરકારી અત્યાચાર-અન્યાયને વશ થવાની સાદ ના પાડવી જોઈએ. જરૂર પડે તો હું પાર્લામેન્ટને અરજી કરું, પણ પાર્લામેન્ટ આપણને સંતોષ ન આપે અને જો આપણે એક રાષ્ટ્ર તરીકે જોળખાવવા માટે લાયક હોઈએ, તો આપણે સહકાર પાછો ખેંચીને સરકારને વજગી રહેવાની સાદ ના પાડવી જોઈએ.

અસહકારનો
ઉપાય

સ્વદેશી સ્ટોર*

મેં જેણે જીજ્ઞાસુ પર તો મોટી આશા બાંધી છે. જે સ્ટોર હું હમણાં ખુલ્લો મુકવાનો છું તે માત્ર સ્વદેશી કાપડનો પ્રચાર કરે એટલું જ નહિ, પરંતુ જેણે જીજ્ઞાસુના બધાં ગામડાંમાં બુનદ કાપડ રાખી લે અને સ્વદેશી કાપડનું મથક બને ત્યારે જ મને સંતોષ થાય. અહીંના સ્ટોર માટે કાપડ ખરીદવા સુંબસ શા માટે જરૂર પડે ? મને ખાતરી છે કે જેણે જીજ્ઞાસુની સ્ત્રીઓ જેણે જીજ્ઞાસુને બેઠવું કાપડ વણી રાકે તેમ છે, અને તે પણ વળી પોતાના કુરસદના સમયમાં. મને આગા છે કે હરસાલી માણસો સ્ત્રીઓને રેંટીયા તથા કાંતવાને રૂપડાં પાડશે. કાપડ માટે દર વર્ષે આપણે માયાનીક જે રૂપીયા દેશાવર મોકલી દેતા. આ હિસાબે તો આપણે ઘેર કાપડ વાનીયે, તો જેણે જીજ્ઞાસુ સાત લાખ માણસોના કાપડ માટેના ચૌદ લાખ રૂપીયા બહાર જતાં અટકશે અને તે રૂપીયા પણ થોડા પેસાદારોમાં નહિ, પણ આપણા ધણા જરીબ બાંકુઓમાં જ વહેંચાઈ જશે. આમ સ્વદેશી ટીલચાલ એક જાતની ચીમ કંપનીની ગરજ સારે છે. વળી હું બાર દહને જણાવું છું કે સ્વદેશી દીલ્લચાલને આનંદ વધારવી હોય તો નવા ઉદ્યોગો સ્ટોરોએ આ મુખ્ય વાત ખાસ આનમાં રાખવી કે સ્ટોરોએ (વેચાણમાં) પરસ્પર સ્પર્ધા કરવાની નથી, પરંતુ સ્વદેશી કાપડ બનાવવા પર ખાસ લક્ષ આપવું જોઈએ. આ હેતુ માટે ઘેર ઘેર સ્વયંસેવક મોકલી લોકોને રૂપડાં પાડે અને તેનું સત્કર અને કાપડ ફાકટથી લેવા માંડે. ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીએ આ જ રીતથી હિન્દુસ્તાનમાં પગપેસારો કર્યો હતો. આપણા દેશી ઉદ્યોગોને પુનરુદ્ધાર કરવાને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કરતાં પણ વધારે વ્યવસ્થાપકગતિ, ખર્ચ અને કરકસર-વાણીઆ-બુદ્ધિ-વાપરવી જોઈશે. મને આગા છે કે આ નવા સાદસથી દેશોદ્યના આધાર રૂપ સ્વદેશીનો નિર્ભર થશે.

તા. ૨૦-૬-૧૯૨૦

આપભોગનો ધર્મ

યજ્ઞમિષ્ટામૃતમુજો યાન્તિ મહા સનઢ્ઢનમ્ ।

નાર્ય લોકોઽત્યયદાસ્ય કૃતોન્દ્ય. કુરસતમ ॥ —ગીતાજી

કરદિ જાદ તપ શૈલજુમારો । નારદ કહા સો સત્ય ચિચારી ।

માતૃપિતૃહિ પુનિ યદ મત માવા । તપ મુગ્ધદ દુસદોય નમાવા ॥

તપ અધાર મવ સૃષ્ટિ ભવાની । કરદિ જાદ તપ અસ જિય જાની ॥

—તુલસીશામાયજી

યજ્ઞના ધણુએ, અર્થ કરી શકાય છે, પણ સર્વ ધર્મને સામાન્ય એવો યજ્ઞનો એક જ અર્થ છે, અને તે એ કે ખરેખરી ઉત્પત્તિને સાચા પ્રાણુર્પણ કરવા લગી તૈયાર રહેવું. પાર્વતીને શિવજી જેવા પતિને જોઈતા હતા તેથી તેને તપ કરવાનો હુકમ થયો. તેણે કેવા પ્રકારનું તપ કર્યું એ જાણવાની જેને ઈચ્છા થાય તેણે તુલસી-દાસનો અપૂર્વ ગ્રંથ જોઈ લેવો. મા પોતાના ભોગે પોતાનાં હોકરોને જન્મ આપે છે અને ઉછેરે છે. મૃત્યુમાંથી જ જન્મ સંભવે છે. અનાજના બીજ બોંધમાં દટાઈ સડે છે, મરે છે ત્યારે જ પાક ઉત્પન્ન થાય છે. હરિશ્ચન્દ્રે પોતાનું સત્ય પ્રગટ કરવાને સાચા પારાવાર દુઃખ સહન કર્યું, પોતાનાં જીવાત્મા સાથે ઈશ્વરને દાંડાને! મુગટ પહેર્યો, પોતાના હાથપગમાં ખીલા બોધવા દીધા અને રીજાઈને પ્રાણુત્યાગ કર્યો. એવો યજ્ઞ કરવાનો અનાદિકાળથી ચાલતો આવેલો વિધિ છે. યજ્ઞ વિના ધૃતી એક ધડી પણ ન નળી શકે. તુકોએ ઇસ્તંબુલ સર કર્યું તેના પહેલાં અક્ષરખ્ય સિપાઈઓનો હોમ કર્યો અને તેનાં મુકામોએનો પૂલ ખનાવ્યો. હિન્દુસ્તાનમાં આપણે આ આપભોગનો અચ્છિત ધર્મ છે તેનો ત્યાગ કરીને આપણા દેશને આગળ ચડાવવા ઈચ્છતા હોઈએ એવો આવાસ મને આવ્યા જ કરે છે.

આપભોગનો
અચ્છિત
ધર્મ

આપણે સંપૂર્ણ સ્વદાન્ય ઇન્દ્રીયે છીએ પણ એકે જનભોવા ઇચ્છતા નથી. પૈસાનો ભોગ પણ આપ્યા વિના ચાલે તો ચવાની લેવા ઇન્દ્રીયે છીએ. અસહકારની ધણી ધારતી ધણુઓને લાગી છે. તેનું કારણ શું રહે ? એ વિચારું છું ત્યાં જો જ કારણ જોવામાં આવે છે. એક તો એ કે સોડો નોકરી છોડીને એમે તો બળે મરે; અને બીજું જે કદાચ કોઈની બૂલ યજ્ઞ વ્યર્થ અને સરકારનો દારૂગોળો ચાલે તો હજારોની જન જાય. એટલે કે ખિલાફત જેવા અપરા અને મહાન પ્રશ્નની ઉકેલ આપણે જરાયે દુઃખ ભોગવ્યા વિના કરવાને ઇન્દ્રીયે છીએ. અસહકાર એ એક પ્રકારનો મહેસામાં સહેલો યજ્ઞ છે, એક નાનકડું તપ છે, તેમાં થોડો આપભોગ રહ્યો છે. વીસપચીસ હજાર કે લાખ દોઢ લાખ માણસ ન્યાય મેળવવા ખાતર, અન્યાયમાં ભાગ લેતા જંધ યવાને ખાતર પોતાની નોકરી છોડે એમનું હું કશુંયે દુઃખ ન માનું, એટલું જ નહિ પણ મુન્યવરિયન સંસ્થા ન્યાય ચાલતી હોય ત્યાં એવા દુઃખને હું સ્વાભાવિક માનું અને સોડો એવા દુઃખથી નામે નહિ, પણ હર્ષપૂર્વક તેની ભેટ કરે. ખિલાફત જેવા પ્રશ્નનો સીધો કડવો કરવાને હજારો માણસો પાયમાલ થઈ જાય તેની મને જરાયે ચિંતા નહિ થાય. તેને તો હું ધર્મભાવનાની કમેડી સમજું. એવું દુઃખ તો ગાંઠા વિના જીત ન જ મળે એમ હું માનું અને એવું દુઃખ ધણા માણસો ભોગવે તો જીત મળ્યા વિના ન જ રહે એમ પણ હું માનું.

ખિલાફતને
ખાતર ભોગ

અસહકાર કરવાને લીધે સરકાર તરફથી ગમે તે દુઃખ પડે તેથી મને ક્ષોભ કે ભય થાય જ નહિ. જેમ સરકાર તરફથી વધારે દુઃખ પડે તેમ આ પ્રશ્નનો ઉકેલ વહેલો થાય એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.

ભય માત્ર એક જ રહે છે. રખેને લોકો તરફથી કાંઈ ભૂલ થાય, રખેને લોકો વાંકમાં આવે અને સન્નિપાત્ર થાય; રખેને કોઈ શુસ્સામાં આવીને કોઈ અમલદારને ધમ્મ દે કે તેનું ખુન કરે. એમ થાય તો આપભોગના યત્નના શુંક ધર્મને હાનિ પહોંચે અને તેટલે દરજ્જે ધુલેલું પરિણામ મળવામાં દીલ થાય. આહુતિ વિશુદ્ધ વસ્તુની જ અપાય. હરિશ્ચંદ્રમા જરા પણ અપવિત્રતા હોત અને તેણે રાજપાટનો હાગ કર્યો હોત તો આપણે તેનો મહિમા આજે ન ગાતા હોત. ઇશુમાં સંપૂર્ણ નિર્દોષતા દર્શાવે જ ખ્રિસ્તી મત માનનારાએ તેને તારનારની ઉપમા આપી. એ પ્રમાણે વિચારતાં જો ખિલાશતના કે બીજા કોઈ પણ પ્રશ્નમાં આપણા તરફથી કંઈ પણ દોષ થવાનો જરા પણ સંભવાત હોય તો અસહકારને સંપૂર્ણ વેગે આપણે ઊરડ ચલાવી શકીએ. તેનાં પગથીઆં રાખ્યાં છે એ પણ આપણી નિર્દોષતાને વિષે સંકેત રહેલી છે તેથી. આમ વિચાર કરતાં, અને આપભોગ એ એક હિન્દુસ્તાનની ઉન્નતિને સાથ આપવાક ધર્મ છે એમ માનતાં અસહકારને વિષે આપણને જરાયે ભય ન રહેવો જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ આપણે સમજવું જોઈએ કે અસહકાર અથવા તો એવા પ્રકારના કાંઈ પણ યત્ન અથવા તપ વિના આપણે નથી ખિલાશતનો ઉકેલ કરી શકવાના, નથી પંનજને વિષે -યાય મેળવી શકવાના કે નથી સ્વરાજ્ય ભોગની શકવાના.

હું શું કરું ?

સામાં મિસિસ પોલ્કે મને એક ચિત્ર મોકલ્યું છે. તેમાં એક એ'સી વરસનો અંગ્રેજ નામો 'મિ. ઝોડિંગ' રેડીયાં જાતી બીજા દોષે છે. આ 'કંથી' તેણે વિનોદનો આનંદ આટલી મોટી ઉમરે શરૂ કર્યો છે. આખો દહાડો તે જુદો વતોમાં ન ગાળી શકે; આખો દહાડો આધખલ પણ ન વાંચી શકે; આટલી ઉમરે ઘરમાં રમાતી રમતો પણ શું રમે ? વળી રમતમાં કોઈ સાથીને રોકવો જોઈએ, બધાને સાથી મળી નથી શકના. સારે જો કંઈક ઉપયોગી વિનોદ મને તો સાઈ એમ વિચારી આ જુદાએ રેડીયો પસંદ કર્યો હોવો જોઈએ.

આ ચિન મારે હાથે આવ્યું તે પહેલાં એક ગૃહસ્થ જે પ્રથમ કોઇ ઠેકાણે મોટા હોદ્દા ભોગવતા હતા તે આવ્યા તેમના વખત કેમે જતો ન હતો. આખો દફાડો માળા ફેરવવામાં તે નહોતા રોકી શકતા. કંઈક પશુપરોપકારી ધર્મો જોઈતો હતો. હું ધણી પ્રવૃત્તિવાળો ગણાયો તેથી મારી સલાહ માગવાં આવ્યા. મને તો વિચાર કરતાં તેમના શરીરને થોડાં એવો રેંટીયા વિનાનો બીજો ધર્મો સૂચ્યો નહિ. મેં તેમની પામે વિનયપૂર્વક સૂતર કાંતવાની વાત કરી. મને ધાસ્તી છે કે હું તેમની ઉપર કંઈ અસર ન પાડી શક્યો. મેં કદાચ મારી આજ્ઞા પશુ તેમની પાસે શુભાવી હોય.

કેટલાક એમ માને છે કે રેંટીયો એ કેવળ સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિ છે, પુરુષો આગળ રેંટીયાની વાત કરવી એ તેઓનું અપમાન કર્યા બરાબર છે. હું તેવું માનતો નથી, એટલું જ નહિ પણ એમ માનું છું કે જનસમાજને પોષનારી બધી પ્રવૃત્તિ બન્ને માટે છે. સ્ત્રીઓથી પુરુષના નેટલી શારીરિક મજૂરી ન થાય ને સ્ત્રીઓ પુરુષના નેટલી છૂટથી બહાર જઈ કામ ન કરે એટલે રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ સુખ્યત્વે સ્ત્રીઓને સારું મનાઈ છે એ યોગ્ય છે.

પુરુષો અને રેંટીયો

પશુ જેમ રસોઇ સુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રીઓ કરે છે તોપણ ધણીની રસોઇ તો પુરુષો જ કરે છે. તેમ જો કે રેંટીયો સામાન્ય રીતે સ્ત્રીઓ ચલાવે, તોપણ પ્રસંગવશાત્ તો તે યંત્રો ઉપયોગ પુરુષ પણ કરી શકે. આજે રેંટીયામાં સુધારો દર્શાવતો પ્રયત્ન ધણી પુરુષો કરી રહ્યા છે. એટલે ઉપર જણાવેલા મિત્ર જેવાને હું જરૂર રેંટીયો ચલાવવાની સલાહ આપું.

વધીલ, દાસ્તરો કપડોમાં જામવામાં રહે છે કે બિલિયર્ડ રમે છે, તેથી પોતાના મગજ તાજાં કરતાં હશે કે નહિ એ વિશે મને શંકા છે. પણ તેઓ ઘેર જઈ રવસ્થા કોટડીમાં બેસી રેંટીયો ચલાવે તો તેમાંથી નેટલો નિર્દોષ આનંદ ભોગવાય તેટલો પાનામાંથી નહિ જ મને એમ મારી ખાતરી છે. સર જૉન લબકનો આરામ એક ઉપયોગી કામમાંથી બીજામાં પ્રવેશ કર્યો એ હતો. તેનો વિનાદ કોડીઓની પ્રવૃત્તિનું અવરોધન કરવામાં હતો. લોર્ડ સોલ્સબરી રસાયણના પ્રયોગો કરીને વિનાદ મેળવના, ઝૅક્સ્ટન લાકડાં કાપી આમની સભાને બોલે હળવો કરતો. આવા ઉપયોગી આનંદોની નેટલી આપણને જરૂર છે તેટલી અગ્રેજ પ્રખરે નથી.

દેશમાં અનાજ નથી, વસ્ત્ર નથી અથવા બન્ને બંધુ મોંઘાં છે. દૂધપીનો તો ધણીને ત્યાં કરવો પડે છે. તે અવસરે સુખ્ય ધર્મ આ બે વસ્તુ પેદા કરવામાં ને

ધર્મ અને અર્થનું સાધન

પૂરી પાડવામાં સમાઈ જાય છે. જૂખ્યાનું પેટ ભરવું ને નાગાને ઠાકવા પ્રજા ન આપણે ખાઈએ, પહેરીએ તેમાં દયાધર્મનો સમાવેશ થઈ જાય છે. તેથી પેલા મિત્ર જેવાં જેટલા માણસો હોય તેઓને હું નમ્રતાપૂર્વક સલાહ આપું છું કે તમારો બચતો વખત બે તમે ખેતર આદિમાં રોકાઈ શારીરિક શ્રમ ન કરી શકો તો ખચીત રેડીયો મેળવી સ્વાસ્થ્ય કાંતવામાં રોકાવો, તેથી ધર્મ અને અર્થ બન્ને સચવાશે.

નેદામિક્રમનાસોડસિ પ્રત્યવાયો ન વિદ્યતે ।

સ્વલમવ્યસ્ય ધનંસ્ય વ્રાયતે મહતો મયાત્ ॥

જૂની મૂડી

છાપાઓમાં ઘણી રેળા જાત્રી જગ્યા બરવાને સાદ કાંઈ કાંઈ વસ્તુ સંપાદકો તૈયાર કરી રાખે છે. એને અંગ્રેજીમાં 'એવરગ્રીન' એટલે 'સદાય તાજુ' કહે છે. જ્યારે મૂડો ત્યારે એ વસ્તુ મુટી રહેાય. એવું અનાયાસે હું 'કોનીક્લ' માં જોઈ ગયો. તેમાં નીચેની લખીકતો આપેલી છે.

“હિન્દુઓએ દશાંશ સોથી કાઢ્યો છે. બુદ્ધિ અને બીજાં સ્થિતિની શોધ પણ પ્રથમ હિન્દુસ્તાનમાં થઈ હતી. તેમજ ત્રિકાણમિતિ. પહેલી પાંચ ઇસ્પતાનો હિન્દુસ્તાનમાં બંધાઈ ચૂક્યાં પના પ્રાચીન ધર્મવંતરીઓએ હિન્દુસ્તાનમાં ઔપચોનો ઉપયોગ કર્યો. ઈસવી સન પૂર્વે છઠ્ઠા સદામાં હિન્દુઓએ ગરીબનાં આવયંસાની તપાસ કરી અને તે જ આરસામાં વાદકાપની નિષા પણ મહાલુ કરી જે હોખાંડના સ્તંભ આજે બની શકે છે નેવા સ્તંભ બનાવવાની કળા હિન્દુસ્તાન પ્રાચીન કાળમાં જાણવું હતું શુદ્ધિઓ બોદવાનો ધ્યેય તો હિન્દુસ્તાનને જ હતો. જ્યારે સિકંદર હિન્દુસ્તાનમાં ચડી આવ્યો તે વખતે તેને પંજાબમાં અને ચિંધમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્યો લેયાં. પ્રાચીન હિન્દુસ્તાનમાં જે હકોને સાર ચૂકાપમાં આજ સીઓ મળી રહેલી છે તે બધા હકો આપણી સીઓ ભોગવતી. ચન્દ્રશેખરના વખતમાં મ્યુનિસિપાલિટીઓ દયાનીમાં હતી. વ્યાકરણવિદ્યાને તો હિન્દુઓ જ સંપૂર્ણતાએ પહોંચાડી ગયા રામાયણ મહાભારતની દરિદાઈ કરી ગઈ એવા પ્રયો આજ લગી નથી થયા.”

આ બધી લખીકતો કેટલે દરજ્જે ખરી છે એ હું નથી જાણતો, પણ એટલું જાણું છું કે બે મહાન આયર્નિંગ રાનડે આજે છવતા હોય અને હિન્દુસ્તાનની પ્રાચીન જાહોગકાલીની આ બધી વાતો સાંભળે અથવા જુએ નો અવગમ બોલી હો ‘આપી ચું ?’ તેઓ-શહેના કે કોઈ પ્રજા પોતાની બુદ્ધકાળની શોભાને યાદ કરીને આગળ વધી ચકતી નથી. બુદ્ધકાળની શોભા બે યાદ કરીએ તો ને એટલા

જ અર્થે કરવી જોઈએ કે જેથી આપણે એ શોભામાં વધારો કરી શકીએ. આંતરે રામાયણના લખનાર ક્યાં છે? આંતરે પ્રાચીન સમયની નીતિ ક્યાં છે? તે વેગાની કાર્યદક્ષતા ક્યાં છે? ક્તવ્યપદાયણતા ક્યાં છે? જે દવાઓની શોધ સમરો વર્ષ પહેલાં થઈ ગઈ તેમાં આપણે કાંઈ વધારો કરી શક્યા નથી. અને જે દવાઓ વિશે પ્રાચીન ગ્રંથો લખાયા છે તે દવાઓની આપણને પૂરી માહિતી પણ નથી. એમ જ ખીટી બધી ઉપર વર્ણવેલી વિભૂતિઓને વિશે આપણી કંગાલ હાલત આપણે જોઈ રહ્યા છીએ, અને દરેક વસ્તુ યુરોપમાંથી ઉઠીની લઈ રહ્યા છીએ. મને તો લાગે છે કે ત્યાં સુધી આપણે ભૂતકાળની શોભાનો વર્તમાનકાળમાં પુનરુદ્ધાર નથી કરી શક્યા ત્યાં સુધી આપણે જૂની મૂંઝાણે સાંતી રાખવી એમાં જ ઉદાપણ છે. જે દ્રવ્યને આપણે વટાવી શકતા નથી, જેને દુનિયા પારખી શકતી નથી તે દ્રવ્ય આપણને શોભાવતું નથી પણ સમજે છે અને ભોજનરૂપ થઈ પડે છે. જો પ્રાચીન સમયમાં ઉપર વર્ણવેલી વિભૂતિઓ આપણામાં હતી એમ આપણે માનીએ તો તે જ વિભૂતિઓ, ફરી પાછી બતાવવાની આપણામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. આપણે બહાદુર પ્રજાના વારસ છીએ, પણ એ વારસાને શોભાવવાની આપણામાં અત્યારે તાકાત નથી એ પણ કમળ કરીએ તો આપણે કશોયે શુકાર વાળવાના નથી. એ પ્રાચીન વારસો આપણે કેમ શોભાવી શકીએ એ હવે પડી જોઈએ.

નોંધ

ઓરિસ્સામાં દુકાળ

ઓરિસ્સા વિશે શ્રી અમૃતવાલ હાકર જણાવે છે કે તેમણે જી-૪ ગાયોનાં મુસાફરી કરી છે તે તે ખરેખરી જણાવે છે કે ઘાયાં દરેક વધારે સ્થળોમાં જુગમરો છે. આટું દારૂ એમ જોવામાં આવે છે કે ત્યાં આવવા જવાનાં સાધન ઓછાં હોવાથી તે લોકો પ્રમાણમાં વધારે કંગાલ હોવાથી તેઓ તરફથી તો રાવ આવે જ નહિ. જે સ્થિતિ હોય તે ભોગવતા ચારણો જાય છે એટલે કાંઈ માણસ તેઓની અંદર જઈને તેઓની હાલત તપાસે ને દર્શાવે. ત્યારે જ તેની ખબર પડે. આવી કડેડી દરો તો હિન્દુસ્તાનમાં ક્યાં ક્યાં દરો તેની અરખાવને ખબર પડે શી પડે? ત્યાંના એક ઊપામાં જણાવે છે કે એ પ્રદેશ નીચાં હોવાથી મધ્ય હિન્દુસ્તાન તરફના પાણીનું પૂર ત્યાં આવ્યા જ નહીં છે. આને વાળવા' સાર કેટલાક ખેતો ખેલેલા છે તે નળીયાં પડ્યા છે. કેટલીક જગ્યાએ નવા ખાંધો લાંબવાની નહીં છે. આમ જ થાય ત્યાં સુધી ખૂરશી તો દર વર્ષે હિન્દુસ્તાન થયાં જ કરવાનું. આના ઉપાયો

ઓરિસ્સાની
સ્થાપી
ક'ગાલીયત

લેવા સાર એ છાપામાં એવી સૂચના છે કે એન્જનિયરને એકઠા કરી, તેઓને અભિપ્રાય સરકારે લેવો જોઈએ ને ઘટતા ઈલાજ લેવા જોઈએ અને ઉમેદ રાખીએ છીએ કે દુષ્કાળ અટકાવવાને સાર પણ થું કરવું જોઈએ તેની તપાસ પણ રા. અમૃતલાલ હક્કર અવકાશ મળ્યે કરશે ને આ દુર્ભાગી લોકોની રચાયી કંબાલીયતના કસણો શોધશે.

વાંચનાર જાણીને રાજ થશે કે રા. અમૃતલાલ હક્કરના પ્રયાસથી ને કલકત્તાના જાણીતા શુજાતી વેપારી રા. દરસનદાસની સહાયથી કલકત્તામાં પણ રૂા. ૧૮૦૦૦ ની રકમ દુષ્કાળને સાર એકઠી થયેલી છે.

તા. ૨૭-૬-૧૯૨૦

† વાઈસરાયને પત્ર

શ્રીમાન !

આપના કેટલાક વિશ્વાસને પાત્ર અનેલ વ્યક્તિ તરીકે તેમજ બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક અનન્ય શુભેચ્છક તરીકે આપની અને આપની મારશલ નામદાર શહેનશાહના પ્રધાનમંડળની સમક્ષ ખિલાફતના સવાલની જોડેનો મારો સંબંધ તેમજ તેને વિશે મારી વર્તણૂક બાબત ખુલાસો કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજું છું.

લડાઈના છેક આરંભથી જ્યારે લંડનમાં હું ઇન્ડિયન એમ્બુલન્સ ટુકડી ઉભી કરવામાં શું થયો હતો ત્યારથી જ ખિલાફતના સવાલમાં હું રસ લેતો થયો હતો, અને જ્યારે તુર્કીએ જર્મનીની બાબત લેવાતું નક્કી કર્યું ત્યારે લંડનમાંની નાની સરખી મુસલમાન કોમ કેવી જોએન યઈ હતી હતી તે મેં જોયું હતું. ૧૯૧૫ ના જન્યુઆરીમાં હિન્દુસ્તાન આઝાદ પડી પણ જે જે મુસલમાનોના પ્રસંગમાં હું આવ્યો તેમને એ જ ચિંતા અને આતુરતાથી ધરાયેલા મેં જોયા. છપી સંધિઓની વાત જ્યારે ફરી ત્યારે તેમની એ ચિંતા ઘણી જ વધી. બ્રિટનના ઇરાદાઓ પ્રત્યે તેમને ગેરવિશ્વાસનો પાર રહ્યો નહિ અને તેઓ હતાશ યઈ ગયા, તે વખતે પણ મેં મારા મુસલમાન બાઈબલોને નિરાસ ન થવાની અને તેમની બીક તેમજ તેમની જોડેનાં વ્યવહાર્યંત રૂપમાં જાહેર કરવાની સલાહ આપી, અને સૌ કોઈ કબૂલ કરશે કે છેલ્લાં પાંચ વરસ સુધી સમસ્ત હિન્દી મુસલમાનો વખાણવાનેગ સંચમથી વર્ત્યા છે અને તેમના આગેવાનો કોમના તોશાની વર્ગો ઉપર સંપૂર્ણ કાયમ જાળવી રાખ્યા છે

સુસેહના કોલકારથી અને આપ નામદારે એ કારોના કરેલા બચાવથી હિન્દી મુસલમાનોના મનને જે ધક્કો લાગ્યો છે તેમાંથી ઠટાર ચું તેમને કંઈ પણ પડશે. આ કોલકાર પ્રધાનોનાં વચનોનાં ચોખ્ખો ભંગ કરનારા અને મુસલમાન લાગણીને સાદ તરફોળનારા છે. મને લાગે છે કે મારા મુસલમાન દેશજનુઓની જોડે પૂરેપૂરા આપચારના નાતાથી રહેવા હજીનાર હિન્દુ તરીકે તેમના સંકટને સમજે જો હું તેમની પાંખે ન હોયો રહું તો મેં હિન્દુમાતાની કૃપા લાગવી કહેવાય. મારી નમ્ર સમજણ મુજબ તેમનો પક્ષ સાચો છે. તેઓ કહે છે કે જો તેમની લાગણીને માન આપવું હોય તો તુર્કીને સળ કરવાની વાત જતી કરવી જોઈએ. મુસલમાન સિપાહો કંઈ પોતાના જ ખલીફાને સળ કરાવવા અગર તેનો મુલક છીનવી લેવાવવાની ખાતર નથી લડ્યા. મુસલમાનોનું આ ધોરણ છેલ્લાં પાંચે વરસમાં એકસરખું રહ્યું છે.

મુસલમાનોની માન્યતા

જો સામ્રાજ્યને વશદાર રહેવાને હું બધાએલો છું તે જ સામ્રાજ્ય પ્રત્યેનો મારો ધર્મ મને અત્યારે મુસલમાન લાગણીને થયેલા નિર્દય આધાતની સામે થવાની ફરજ પાડે છે. મારા ધારવા પ્રમાણે હિન્દુમુસલમાન બન્નેના અંતરમાંથી બ્રિટિશ ન્યાય અને બ્રિટિશ પ્રતિષ્ઠા પ્રત્યેના વિશ્વાસ હઠી ગયો છે. હંટર કમિટીને બહુમતિના રિપોર્ટ, તે ઉપરનો આપ નામદારનો ખરીતો અને મિ. માન્ટેગ્યુએ તેનો આપેલો જવાબ—આ બધાએ એ અણવિશ્વાસમાં માત્ર વધારો કર્યો છે.

અણવિશ્વાસમાં વધારો

આથી સ્થિતિ વચ્ચે મારા જેવાને માટે એક જ રસ્તો ખુલ્લો રહે છે. તે એ કે હાં તો નિરાશ થઈને બ્રિટિશ રાજ્યની જોડેનો સંબંધ તોડી નાંખવો, અને નહિ તો જો હાલનાં બધાં રાજ્યજંધારણોમાં બ્રિટિશ રાજ્યજંધારણના ચડીયાતાપણા વિષે અને હજુએ શ્રદ્ધા હોય તો એવો કોઈ માર્ગ શઢણ કરવો કે જેથી થયેલા અન્યાયનું પરિમાર્જન થાય અને હઠી ગયેલો વિશ્વાસ પાછો આવે. બ્રિટિશ રાજ્યજંધારણની ઉત્તમતા વિષેની મારી શ્રદ્ધા હજુએ મેં નથી ગુમાવી; અને જાતે હજી સહન કરવાની પૂરતી શક્તિ પ્રજા જતાવી ચક્રો તો હજુએ કોઈ ને કોઈ રીતે પણ ન્યાયનું પથ નીચું નમશે એ આશાને હું ત્યાગી શકતો નથી. અત્યંત, બ્રિટિશ રાજ્યજંધારણ વિષેની મારી કલ્પના જ એવી છે કે માયું હંચું રાખનારને જ એ મદદ કરે છે. નબળાંનું એ રક્ષણ કરી શકે છે એમ હું નથી માનતો. માત્ર જોશવર જ એના આશરા હોજી કુદેશાયે છે; દુખર્તા રખડી મરે છે.

બ્રિટિશ રાજ્ય જંધારણ વિષે મારી શ્રદ્ધા

આમ બ્રિટિશ રાજ્યજંધારણને વિષે મને શ્રદ્ધા છે એ જ કારણથી સુસેહના કોલકારોમાં બ્રિટિશ પ્રધાનોનાં વચનો અને મુસલમાન લાગણી પ્યાનમાં લેવાઈને,

ઘટતા ફેરફાર ન થાય તો મારા મુસલમાન ભાઈઓને આપની સરકાર જોડેનો સહકાર બંધ કરવાની અને હિન્દુઓને તેમાં ભગવાની મેં સલાહ આપી છે.

જે મહાઅન્યાય બ્રિટિશ પ્રધાનોને હાથે મુખ્યત્વે કરીને થયો, અગર જે કરવામાં ઓઝામાં ઓછું બ્રિટિશ પ્રધાનો ભાગીદાર બન્યા, તેને વિષે પોતાનો જોરબળો નિષેધ દર્શાવવાને તથા માર્ગ મુસલમાનો સન્મુખ ખુલ્લા હતા.

૧. ખુનામરદી ચલાવવી.

૨. આપી કેમે ઓકીવારે હિન્દુત વ્યથા દેશનો ત્યાગ કરવો.

૩. સરકારની જોડેનો સહકાર બંધ કરી અન્યાયની ભાગીદારીમાંથી નીકળી જવું.

આપની જાણમાં હશે જ કે એક એવો પણ પણ વખત હતો કે જ્યારે મુસલમાનોમાંનો સૌથી સાહસિક સાહસિક—અવિચારી તો ખરો જ—ખુનામરદીની તરફેણમાં હતો. તેમ હિન્દુઓની જૂઠાં પણ હજી છેકે નથી સમી. હું કહીશ કે અસાધારણ ધીરજપૂર્વક દલીલો કરી કરીને આ ખુનામરદીની હિમાયત કરનારા વર્ગને તેમના વિચારોથી પાઠા વાળ્યાનો હું દાવો કરી શકું. હું કબૂલ કરું છું કે માત્ર કપરોગીનાની દૃષ્ટિએ જ હું આમ કરાવી શક્યો છું; નીતિની દૃષ્ટિએ હું તેમની પક્ષે ખુનામરદીને અગ્રાહ્ય નથી મનાવી શક્યો, તેમ કરવાનો મેં પ્રયત્ન પણ નથી કર્યો. પરિણામે હાલ તુરતને માટે ખુનામરદીના વિચારો છોડી દેવાયા છે. હિન્દુઓની હિમાયત પણ તક્ત ન અટકી હોય તોપણ મોળી તો જરૂર પડી ગઈ છે. હું માનું છું કે જો માત્ર પ્રમાણમાં આપજોગની જરૂર પડે છે, અને પ્રજા મોટા પ્રમાણમાં અમલમાં મુકી શકે તો જે વડે કાર્યસિદ્ધિ થવાની પ્રગ્તને ખાતરી લાગે એવો કોઈ સ્વાવલંબન બંધો કાર્યક્રમ પ્રગ્તની સમક્ષ મુકવામાં ન આવ્યો હોત તો સરકાર તરફનાં સાથે તેટલું જાણુ કે સખ્તાઈ પણ ખુનામરદીને યાદી નીકળતી અટકાવી શકે નહીં. અસહકાર એ એક જ આવો ખાનદાનીઓને કાયદેસર સ્વાવલંબન—બંધો કાર્યક્રમ હતો, કારણ જે રાજ્યકર્તા પોતાનો રાજધર્મ મૂકી કુરોત્તમ ચલાવે તેને મદદ આપવાની ના પાડતી એ પ્રગ્તને સનાન કાળથી સ્વીકારાયેલો હક છે.

આની સાથે સાથે જ હું એ પણ કબૂલ કરી લેવા દબું છું કે આજે પ્રગ્તની મોટી સંખ્યાને હાથે અમલકાર અમલમાં મુકાય તેમાં ગંભીર જોખમો તો રહેલાં છે જ. પણ આજે આ દેશના મુસલમાનોની સામે જે ગંભીર સવાલ હશે થયેલો છે તે બીનજોખમી કલામ્બેથી સુધરી શકે એવી આશા ઓછી છે.

આમ યોદ્ધાએ જોખમ ખેડવા તૈયાર ન થવું એ ધણી જ મોટા જોખમને નોતરવા જેવું અથવા કદાચ મુશ્કેલીશાન્તિનો સંપૂર્ણ નાશ માથે ઝોટી લેવા જેવું છે.

પણ આવા અસહકારમાંથી બચવાનો હજુ પણ રસ્તો છે. મુસલમાન ભાષાઓએ તેમની અરજીમાં ફક્ત આફ્રિકાના મામલામાં આપની પહેલાંના નામાકિત વાઇસરોયે કંઈ હું તેમ આપને પણ આ મામલામાં આગેવાની લેવા વિનંતિ કરેલી છે. પણ તેમ કરી શકવાને જો આપ આપની જાનને અસમર્થ ગણો અને અમારે અસહકાર કરવો જ પડે, તો મને આશા છે કે જેમણે મારી મવાહ સ્વીકારી છે તેઓ તેમજ હું આ મામલામાં પોતાની એક માત્ર યોગ્યી શરજના વિચાર સિવાય બીજા કોઈપણ જનના હેતુથી મામેલ થયા નથી એમ માનવાનું એમ આપ અમને આપશો.

અસહકારથી કેમ બચાય ?

લૅબર્નમ રોડ,
ગામહેલી મુંબઈ,
તા. ૨૨ જુન, ૧૯૨૦

કં. ઇ.
આપનો સહાનો વફાદાર સેવક
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

ખિલાફત

આ પ્રશ્ન વિષે એક પગલું આગળ વધ્યા. તે પગલું પણ જેવુંતેવું નથી. વાઇસરાય સાહેબને તોટીસ આપ કં આપ સાહેબ અમારો પૂરું ખેડો અથવા અમે આપને રાજ્યપત્ર સલાવવામાં મદદ નહિ કરી સહાયે. વાઇસરાય સાહેબમાં એટલી સન્મતિ આવે કે તેઓ પોતે લોકસભા ચલાવે. એવો ઉજ્જવળ દહાડો બ્રિટિશ સત્તાનળનો આવ્યો નથી. એટલે આપણે પહેલી આગરે અસહકાર કરવાની તૈયારી જ કરવી જોઈએ. જે અસહકારની ખૂબ ચાલી રહી છે, જેને વિષે દેશમાં ધણી કામગીરીઓ લખાયો થયો છે તે અસહકાર આપણી નજીક આવી રહેલ છે.

અસહકાર નજીકમાં

એક માસની અંદર અસહકારની તૈયારી કરવી સહી. મુસલમાનેની અને હિન્દુની પરીણા યથ રહેશે. પણ આ સમયે હું માત્ર હિન્દુઓ પ્રત્યે જ એ બોલ કહેવા છાપું છું. મુસલમાનો કંઈ ન કરે ત્યાં ધણી ખિલાફતના વિષયમાં હિન્દુએ કંઈ કરવાપણું નથી રહેતું. પણ જ્યારે મુસલમાન ભાષણો અસહકાર શરૂ કરે ત્યારે હિન્દુ સું કરે ? અત્યાધ્યાત્મમાં એક આગેવાન હિન્દુ-ગૃહસ્થે કહેવું કે જો એક મુસલમાને પોતાના

હિન્દુની મિત્રતાની પરીણા

જે. પી. પશુનાં રાજીનામું આપશે તો ત્રણ હિન્દુ પી. તૈયાર હશે. જે એક મુસલમાન નોકરી છોડશે તો ત્રણ હિન્દુ તૈયાર હશે. આમ જને તો કંઈ હિન્દુએ વધારે કર્યું નહિ ગણાય. મુસલમાન સાત કરોડ હપરાંત છે, હિન્દુ વસ્તી ખાસ કરી હપરાંત છે; એટલે ત્રણગણા કરતાં વધારે હિન્દુ આ દેશમાં વસે છે. જ્યાં સુધી ત્રણ હિન્દુ એક મુસલમાન સાથે લખા રહે તેમાં લગી બેને એ સરખો ભોગ આપો ગણાય; અને એ મિત્રતાની નિશાની છે. ખંડે જોતાં મિત્રતામાં હિસાબને અવગણ ન થયો. પણ તેનો અર્થ એવો નથી કે પોતાને હિસાબે આવે તેની કરતાં મિત્ર ઓછો શખો આપે. તેનાથી ઘણો વધારે આવે તોપણ કંઈ ન થયો આપ્યું એમ લાગ્યું જોયું એવો મિત્રતાનો સંબંધ હોય છે અથવા હોવો જોઈએ. ત્યારે હિન્દુ મુસલમાનની જોડે લગશે કે નહિ એ 'સવાલ આપેલું' આપણને પૂછવાનો રહે છે, એટલું ન નહિ પણ આપણું જગત હિન્દુ બણી ટમટમી જોઈ ગયું; કમકે હિન્દુની સ્થિતિ ઉપર મુસલમાનોની છતનો ટેકો આધાર રહેશે. જે હિન્દુ તેઓને સાથ દેશે તો તેઓના દુ:ખનો અંત પડેશે આવશે એમાં તો શક ન થયો.

હિન્દુ જે પ્રકારે લાભ લઈ રહે છે. એક તો મુસલમાનના જેટલા પ્રમાણમાં ત્યાગ કરીને, અને બીજું ત્યાં મુસલમાનો ત્યાગ કરે ત્યાં પો તેન કુદી પડીને. એક મુસલમાન નોકરી છોડે ત્યારે એક અથવા ત્રણ હિન્દુ નોકરી છોડે એ એક વાત. તે હિન્દુ નેમ કરે તો તેણે સરસ દામ કર્યું ગણાય. મુસલમાન નોકરી છોડે ત્યાં હિન્દુ પોતે જઈને ન ખેસી જાય એ બીજી વાત, ને એ પણ ભારે પાત ગણાય. જે હિન્દુ મુસલમાને ખાલી કરી નોકરી પૂરવા જાય તે તો તેના મુસલમાન ભાઈની દુ:ખનાવડ કરે એમ કહેવાય, ને અસહ્યારું દામ જોડે તોયે અશક્ય ન થાય તોપણ હિત સ્વચ્છ પડે. એટલે જે હિન્દુ બીજું વધારે નહિ કરી રહે તે પણ મુસલમાનોની સખામાં જઈને તેઓને લાગણી અપાવીને અને તેઓના કાર્યમાં પધ્ધતિ નહિ દેવાને પોતે દુ:ખ ન થયો એટલું તો સિદ્ધ કરી આપી રહે છે.

તેના કારણે મને કપાશે આપણે વિચારવા મ્હા છે.
 અંગ્રેજોના વખતમાં જે મુગેવાઈતું તેજ હતું તે તેના વાગેમાં જોઈ બેઠા, કેમકે અંગ્રજના ગુણો એક પછી એક તેના વાગેમાં લોપ થતા ગયા. જહાગીરે એક, શાહજહાંએ બીજો, ઔરંગઝેબે ત્રીજો વિશેષ અને ત્યાર પછીનાએ વગભગ બધા ખોલા. એટલે બાદશાહતે મોગરના હાથમાંથી મર્ઝ ને અંગ્રેજને વગી તેનું જ દિનની આધુનિક પ્રજાએ કહ્યું છે.

આ વાત આપણે કમ્પ્યુટ કરના નથી માનતા તથા કહીએ છીએ કે વાક માં અંગ્રેજોનો છે. તેમની હુમ્મ્યાન-દોગાળી આપણે પડ્યા છીએ. તે આપણા પૈત્રો હરી ગયા છે તેથી બીજારી થયા છીએ તેમની પગલાની વિના આપણે આમોજવામાં પણ નથી સમ્મત રહતા. તેના પછી આપણો વાક ક્યા આવ્યા?

અંગ્રેજ પર
ફાળો પામ

આ આશપમા અતિનયોક્તિ નો રહી છે, જા તેમાં કેટલુંક મત્ત્ય પણ છે અંગ્રેજોએ એટલો કમ્પ્યુટ આપણી ઉપર મેળવ્યો તેનું કારણ શું? તેમાં પણ વાક આપણો જ નહિ હોય? કુટ્ટ કનિયા કમ્પનીના ગ્રીયાથી કામ લવવામાં? એ કમ્પનીએ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વેપાર કર્યો તેમાં તેનો દોષ? દારૂનાગો દારૂ વેચે તેથી પીનાર તેની ઉપર દોષ જોળી શકે? હુ બ્યાન્સબોગને દામ જેટલું જ આજ આપુ તેમાં બ્યાન્સ લેનારો શો દોષ? તેને મારાથી નો ન જ વગેવાય એક બેમકે કહ્યું છે કે તમા સુધી ઇંગ્લેન્ડના પડ્યા છે ત્યા સુધી ઇંગ્લેન્ડના મળ્યા જ દરસી.

અંગ્રેજોનો દોષ ફરી તેઓનો દોષ ફરી આપણે આગળ વધવાના જ નથી. જે દોષ આપણામાં હતા તે જેને લીધે તેઓએ ધરવાસ કર્યો તે મોંને આપણે જ નહિ ફરીએ ત્યા લગી આપણે સુલામીમાં જ રહેયું.

તેજ
આપણા છે

જા અંગ્રેજોને તેમના દોષા વિશે આપણે કહેના આવ્યા છીએ તે હજી કદીશું કોંગ્રેસ મુખ્યત્વે એ જ કાર્ય કર્યું છે. તેઓના દોષ જનારના વહીવટી તો જોડના પાતન જેટલા મળી આવે છે. તેથી તેમના દોષો પણ બાહ્ય મુકરોને આપણા દોષોનું મર્જન કરવાનું વધારું જણાવ્યા માનુ છું. 'આપ બધા તો જાન બધા' એ પ્રવચન કદા કેહી દેવામાં નથી. તેમાં ઘણું જોર ભર્યું છે. આપણે નિર્દોષ બનીશું તો આપણને કેમ અંગ્રજો નહિ રહે. પેદશાહનો નિયમ કે કે ત્યા સુધી સોહીમાં જોગાદ ન દોષ ત્યા સુધી જહાગીરી ઝરી રહેવા તેની કુર્સ અસર ફરી રાહતી નથી, અને તેથી જ રાજચોગાને સમો કેટલાકને એપ કે દેવા વાને કેને કેટલાકને તેની

અસર થતી નથી. તેમજ જે આપણામાં લેવાવાપણું ન હોત, તેા ધરત હિન્દિયા કમ્પની કંઈ ન કરી શકત, ને અત્યારે પણ સર માઇકલ ઓડવાયર જેવા અધિકારી પોતાનાં ધંધા વિનાના થઈ રહેત.

ત્યારે એવા આપણા કયા દોષ છે કે જેથી આપણે અપંગ થઈ ગયા છીએ તે આપણા દેશમાંથી અટળક પૈસા ચાલ્યો જાય છે તેને રોડી શકતા નથી, આપણાં બચ્ચાંને દૂધ મળી શકતું નથી, આપણા દેશના ત્રણ કરોડ માણસોને એક જ વખત ખાવાનું મળે છે, ઘોળે દહાડે ખેડા છત્તામાં લૂંટણ થઈ શકે છે, મરહી કેસેરા વગેરે રોગો ત્યારે ખીન્ન દેશોમાંથી નાશુદ થઈ શકે છે ત્યારે આપણા દેશમાંથી નથી થઈ શકતા? એવું કયું કારણ છે કે જેથી આપણને મદાંધ સર માઇકલ ઓડવાયર અને ઉદ્ધત જનરલ ડાયર માંકડની જેમ સગદી શકે છે અને સીમલાના પાદરી સાહેબ આપણે વિષે ન છાજતાં લખાણો કરી શકે છે? એવું કયું કારણ છે કે જેથી આપણને પંજાબમાં અસલ અન્યાય થયો. ખિલાફતના સવાલમાં ખિસ્તનના મુખ્ય પ્રધાને પોતાના વચનનો ભંગ કર્યો છે. છતાં આપણે તે બંને બાબતમાં નિરુપાય જેવા લાગીએ છીએ.

આનું કારણ આપણી સ્વાર્થી દષ્ટિ, આપણામાં દેશને ખાસર આપમેળા દેવાની અશક્તિ, આપણી અપ્રામાણિકતા, આપણું ડરપોકપણું, આપણો દંભ અને આપણું અજ્ઞાન છે. સ્વાર્થી તેા સદુમાં ઓછોવત્તો હોય, પણ આપણામાં તે વધારે પ્રમાણમાં જેવામાં આવે છે. કૌટુંબિક કામેમાં સ્વાર્થીત્યાગ યોડો ધણો રહેલો છે, પણ રાષ્ટ્રીય કામેમાં યોડામાં જ યોડા પ્રમાણમાં જેવામાં આવે છે. જુઓ આપણી શેરીઓ, આપણાં શહેરો, આપણી આગગાડીઓ! આ બધામાં દેશની દશાનું દર્શન થઈ શકે છે. શેરીમાં, શહેરમાં કે ટ્રેનમાં ખીન્નની સગવડો કંટસો ઓછો ખ્યાલ રહે છે? મારા ઘરના આંગણામાંથી હું શેરીમાં કચરો નાંખતાં અચકતો નથી, મારા કોરામાંથી રસ્તામાં જતા માણસોને અગવડ થાય કે નહિ તેનો વિચાર કર્યા વિના હું કચરો ફેંકું છું ને યુંકું છું. મારું ઘર બાંધવામાં મારા પડોશીની અગવડો વિચાર હું ઓછો કરું છું. શહેરનો નળ છોડી તેમાંથી પાણી વહું જાય તે મારું નથી. એમ માની જેદરકાર રહું છું. દેસગાડીમાં એ જ દેખાવ નજરે પડે છે. મારી જગ્યા ગમે તેમ કરી મેળતી ખીન્નને બને તો અટકાવું. ખીન્નને અગવડ પડે કે નહિ, પણ મારી બાંકી હું સર કરું છું. કેળાંની ને શેલડીની છાલ, મારા પડોશીની સામે જ નાંખતાં અચકતો

નથી. નળ ઉપર પાણી ભરવા બાકું છું તો ખીમની દરકાર નથી રાખતો. આમ સ્વાર્થનાં દષ્ટાન્તો પણથી ટાંકી શકાય એમ છે

જ્યાં આટલી બધી સ્વાર્થી દૃષ્ટિ રહી છે ત્યાં આપભોગની આશા જ ક્યાંથી હોય? દેશને ખાતર વેપારી પોનાના વેપારને શુદ્ધ કરે છે? પોતાને થતા લાભને જતો કરે છે? દેશને ખાતર રૂના સટ્ટા બધે કરે છે? દેશને દૂધના 'નદાસમાંથી' મળતો નફો જતો કરી દૂધની કિંમત ઓછી રાખવા પ્રયત્ન થાય છે? દેશને ખાતર મોટરી જતી દરવી હોય તો ફેટલા કરે છે? દેશને ખાતર ભોગો ઓછા કરી, સાદાઈ ગ્રહણ કરી બચતા પૈસાનો ઉપયોગ ફાણુ કરે છે? દેશને ખાતર જેલ જવું હોય તો જવા ફેટલા તૈયાર છે?

આપભોગની
અસંમિતિ

આપણી અપ્રામાણિકતા તો આપણી નજર આગળ તરી નથી છે. વેપાર તો પ્રામાણિકપણે ન જ થઈ શકે એવું આપણે માનીધે છીએ. જેઓને તક મળે છે તેઓ લાંચ લેતાં ચૂકતા નથી. અપ્રામાણિકતાનો મોઢામા મોઢો અનુભવ રેલવેમાં થઈ રહ્યો છે. રેલવેના સિપાઈને, ટિકિટ માસ્તરને, ગાર્ડને લાંચ આપીધે ત્યારે કામ થાય. ટિકિટ સુધ્ધાં મળવામાં અપ્રામાણિકતા દરવી જોઈએ અથવા તેને સાર આપ આડા દાન કરવા જોઈએ. રેલવે પારસલો આપ્યા નહિ તો તે જરા પણ ઉપાડી શકાય તેમ હોય તો જરૂર તેમાંથી માલ ચે રાખે જ હોય.

પ્રામાણિકતા-
નો અભાવ

આપણો દંભ તો માત્ર અજોગના દંભ ક્રમ્તા એજ જ ધરે. અને તેનો અનુભવ પ્રતિફલે ક્યાં કરીધે છીએ. આપણી સમાજોમાં, આપણાં બધાં કાર્યોમાં આપણે જેના નથી તેવા દેખાવાનો પ્રયત્ન કરીધે છીએ.

રેલવેકર્મણ
અને દંભ

આપણું ડરપોટપણું તો આપણું ખાસ ક્ષેત્ર ગણાય છે. અસહકારને અંગે કોઈ ખુનામરફી કરવા નથી હિત્તું, છતાં આપણે તેની જ ધારતીથી કંઈ કરવા નથી હિત્તતા. સરકારના શસ્ત્રબળના તાસરથી આપણે એટલા બચડસલા છીએ કે કંઈ મળતાં બરવાની આપણી કિંમત જ નથી ચાલતી. તેથી આપણે જ્યાં ત્યાં અુદ્યમની બરદાસ કરી રહ્યા છીએ તે આપણને ધોળે દહાડે ખારવરીઆને લૂંટવા દબધે છીએ.

આપણા દંભનું તો હું શું લખું? દરેક ક્ષેત્રમાં દંભ વધી પડ્યો છે. નબળાઈની સાથે દંભ હમેશાં રહેલો જ છે. વળી જ્યાં લેક્ષિ નીતિમાન થવા હિત્તતા હોય છતાં ન થઈ શકે ત્યાં દંભ વધે જ; કેમકે નીતિમાન ન હોઈએ તો દેખાવાની સાસમે

તણાઈ એક અતીતિમાં ખીણતો, હિમેયે કરીયે છીયે. આપણા ધમ મા પણ દબા
મપૂર્ણતાએ પ્રવેશ કર્યો છે, તે એટલે લગી કે આપણા મીના, માળા, કત્તાદિ
આપણી પવિત્રતાની નિનાની હોવાને બદલે તે અપાવનતાની સગા થઈ પડ્યા છે

આ બધાનું મૂળ અજ્ઞાન તો છે જ આપણે આપણા બળને વિરે અજ્ઞાન
છીએ તેથી તો ખીજ દોષો આવી જાય છે આપણામાં જેના આત્માને ધિરે જ
નકા છે, તેના ગુણોને વિરે આપણને શ્રદ્ધા નથી આ, અજ્ઞાન કેવળ અક્ષર-
જ્ઞાનથી નથી જનાતું. માન વિચારના પરિવર્તનથી જ જાત રાકે છે અક્ષરજ્ઞાન
એટલે જ દુઃખને જાણતું છે જોઈએ દુઃખને તે આપણી વિચારશક્તિને ખીનવ
અને આપણને માનમાત્રો નિર્લય દેવતા આપે

એટલે ત્યાં લગી આપણે સ્વાર્થ ઓડી પરમાર્થ શ્રદ્ધા નથી કર્યો, આપણે
શ્રદ્ધા નથી આપણે, માયનો જ આશ્રય નથી લીધો, ખીજ ઓડી હિ મન નથી શ્રદ્ધા
કરી, દબ નથી ઓછો ને અજ્ઞાનનો ત્યાગ નથી કર્યો ત્યાં લગી દેવની ખરી
નિતિ થવાની જ નથી.

જળનાય છે આ ત્રણે વધા પિતા પ્રેમ નથી જ ન શકે એ ધધાન નીચ બાથવા દલદલ
 નહેવામા કેવળ અજ્ઞાન જ દેખાઈ આવે કેવળી પામીને આપણે આપણા ધેધાનો ત્યાગ
 કરવા નથી ઇચ્છતા, પણ તે વધાને પપિન બનાવવા તરફ આપણો પ્રયત્ન હોવો જોઈએ
 એટલે કે આપણે સદૃષ્ટિથી જોતાં જોતાં ધધા કતા છતાં નીતિવાળા, બનાવવા ને રચના
 થાય અને દેખાઈયે

તા. ૪-૭-૧૯૨૦

અસહકાર

પટેલી બાગચ પહેલાં જહ બિતાવતો મામના સતોષના કે મીતે પૂરો માથ
 અથવા તો સુલેવનો તરનો ફર્જ તપાસવાનું વચન મળે એવી આશા રખાય નહિ,
 એટલે આપણે અસહકાર કરવા ને તૈયારી કરવી જોઈએ મિત્રો તેની તૈયારી કરી
 રહેલી છે હાલ તુરતમા નીચેની બાબતો થઈ શકે છે

મસદા રાની
 મળ થાળના

૧. નથી કોનો ન લેની

૨. દીવાની કે તરકરી નોકરીની બ લીમા મામ ન મોઘાવતુ.

મેસોપોટેમિયાને કન્યામા ગળરાનો સ ગરને ઘોડો દફ નથી મોટનો અથ
 કે જાન સિરાય ખીજે કંઈ જ નથી વળી ત્યાં તો આરમો કિન્દી સિપાહીને જોવા
 પણ નથી ચાહતા એવા ખમર છાપાઓમા આવે છે, એમ હોમ થા ન હોમ, પણ
 દરેક કિન્દીની ફરજ છે કે તેણે આની નોમરીમા દાખલ ન જ થયું મેસોપોટેમિયામા
 જેઓ જામ તે તો પૈમા અર્થે જ જામ આપણાવી મજ જ ન થઈ શકે તોપણ
 ત્યાં જવાનું તો આપણે છોડવું જ જોઈએ

અરબોની કપર જોરજુલમથી રાજ્ય વધાવરાની તો આપણી ફરજ ન હોય,
 પણ આપણે જેઓ સુલામ નથી નહેવા છુટ્ટા તેઓ ખીજને સુલામ બનાવવા તો
 ન જ છુટ્ટાઈયે

એટલે નવી કોનો ન લેની અને ની -સરકારી નોકરીમા—તેમાયે
 મેસોપોટેમિયા વગેરે જવાની નોકરીમા—આપણે આજથી જ દાખલ ન થવું ધરે

આ કપરાત પટેલી બાગચથી નીચેની બાબતો અમલ થશે એવી હિમેદ
 અપાય છે

૧. ખિતાબો ને માનના હોદ્દા છોડી દેવા.

૨. ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરવો.

૩. સરકારી નિયામોમાંથી માખાપોએ પોતાનાં છોકરાંને છાડી દેવાં.

૪. વડીલોએ વડીલાતબધ કરવી અને પ્રજાના દીવાની કજીઆ ધરમેળે પતાવવા.

૫. સરકારી જલસા, પાર્ટી વગેરેમાં આમંત્રણ મળે તો તેનો વિનયપૂર્વક પણ્ય કેવળ અસહકાર એ જ કારણ બતાવી ઇનકાર કરવો.

આટલી વસ્તુઓ ખિલાફતની બાબતમાં રહ્યો ન થાય તો પહેલી આગરતથી અમલમાં મુકવાનો સંભવ છે.

લાલા લજપતરાયે પંજાબની બાબતમાં પંજાબ વિષે ન્યાય ન મળે તો ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરવા રૂપી અસહકારની વાત જાહેર કરી છે. એટલે હવે આપણે માની લઈએ કે ખિલાફતના મામલામાં પંજાબ પણ બળ્યું દહેવાય. જેમ ખિલાફતમાં આગેવાની મુસલમાનની હોય તેમ પંજાબ બાબત આગેવાની પંજાબીઓની હોવી જોઈએ. પંજાબી અસહકાર ન કરે તો હિન્દુસ્તાનના બીજા ભાગો ન કરી શકે એમ કહી શકાય.

આપણે એટલી આશા રાખીશું કે લાલાજી ધારાસભાના ત્યાગથી નહિ અટકે. ત્યાં લગી આપણે છત ન મેળવીએ ત્યાં લગી આપણું અસહકારનું કુંડાળું મોઢું કર્યાં કરવું પડશે ને જે ચાર પગથીઓ સૂચવ્યાં છે તે લેવા આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. જોકે મારી ખાતી છે કે ધારાસભાના બહિષ્કારમાં પ્રજા સમસ્ત ભાગે તેણે છત મળે.

ધારાસભાને વિષે ત્રણ મતભેદ બતાવવામાં આવ્યા છે.

૧. અસહકાર ન જ કરવો.

૨. ધારાસભામાં મુરદણી કરાવીને અસહકાર કરવો.

૩. ધારાસભાનો આરંભથી જ ત્યાગ કરવો.

પહેલો પક્ષ તો એ છે કે જે અસહકારથી કેવળ વિરુદ્ધ છે. બીજો પક્ષ જ તપાસવો રહ્યો. મારી તો ખાતી છે કે ધારાસભામાં દાખલ થવાનો પ્રયત્ન કરી પછી તેમાં ન બેસવું એ મિથ્યા મહેનત છે. પૈસાની ને વખતની ખરાબી છે. તેનો હેતુ હું સમજ જ નથી શકતો. જો આપણે ન જાણીએ તો નાલાયક માણસ જોઈ

તેનું શું ? નાલાયક માણસો ધારાસભામાં દૂષિત થયે તે નથી જાણતું એવી પ્રજાને કારનાર સરકાર ચલાવી નહિ શકે ને તેની હાસી થશે. વળી સુરક્ષાની ધમાલમાં પડનાથી બહિષ્કારનું શુદ્ધ સ્વરૂપ ખતાવી નહિ શકાય. આપણું કર્તવ્ય તો એ છે કે પ્રજામત—વોટરોનો મત—એવી રીતે કેળવવો કે જેથી કોઈનું પણ તેમની વતી ધારાસભામાં જવું અસાધ્ય થઈ પડે. જ્યાં સુધી રાજ્ય પ્રજા વચ્ચે એકદિલી ન થાય ત્યાં સગી રાજની સર્ભાભા જવું એ તેની સત્તા વધારે કાયમ કરવા સમાન છે. કોઈ રાજ્ય પ્રજાના કોઈ ભાગને પોતાની સાથે ન ભેળવી શકે ત્યાં સગી રાજ્ય ચલાવી જ ન શકે. તે પરથી એમ સિદ્ધ થાય કે જેમ પ્રજાનો ઝોહો ભાગ તેની સાથે ભજે તેમ તેની સત્તા ઝોહી હોય છે, એટલે જેઓ અસહકારનો સ્વીકાર કરે છે તેઓને સાચું ધારાસભાનો સર્વથા ત્યાગ એ જ શુદ્ધ રસ્તો છે. અને મારી ઉમેદ છે કે જેઓ ધારાસભામાં દાખલ થવાની ભાંજગડમાં પડી ગયા છે તેઓ હાથ તુરત તો એ કામને છોડીને જે વધારે ઉપયોગનું કામ ખિલાઈત અને પંજબ ખાતલ લોકમત ટેળવવાનું છે તેમાં પડી જરી, અને મરોખર લોકસેવા કરીને ત્યારે ધારાસભામાં જવાનો સમય આવશે ત્યારે તેમણે વધારે સામકાલ મેળવી હશે.

હવે રહી જે ખીજી બલામણો, કે જેને વિશે સખન દીકા થવાનો સંભવ છે. વજીસોએ હાલ તુરત વજીલાત બંધ કરવી અને તકરાર કરનારાઓએ કે તકરારમાં આવી પ્રસેલાઓએ કોટોનો ત્યાગ કરી પંચ નીમી પોતાની તકરારોનો કડ્યો કરાવવો. મારી હદ માન્યતા છે કે પ્રત્યેક સરકાર પોતાનું પશુબળ એટલે સિપાઈબળ કાપીને દીવાની અને ફાજદારી અદાલતો માગતે પ્રજા ઉપર પોતાનો દાખુ જમાવે છે. કેમકે કેવળ પશુબળથી કરારોને પ્રજાને વશ કરવી એના કરતાં અદાલતો કત્યાદિ મીઠી સાલઓથી પ્રજાને લલચારી તેની મારફતે પરદીન કર્યાથી પ્રજા જાણીને વશ થાય એ સોંધું, મહેલું અને રાજ્યકર્તાને જીતિ આપનાર છે. જે લોકો પોતાના દીવાની કજીઆ ધરમેજે પતાવે અને વજીલો પોતાનો અંગત સ્વાર્થ એકીને પ્રજાનું હિત જાળવવા ખાતર અદાલતોનો ત્યાગ કરે તો પ્રજા એકદમ આગળ વધી શકે. હું ઘણાં વર્ષો યથા માનનો આવ્યો છું કે પ્રત્યેક રાજ્યસત્તા વજીસોની મારફતે પોતાની સત્તા વધારે કાયમ કરે છે. એટલે જેકે આ સૂચના વિશે હું દીકાને પાત્ર થપતિ એમ જાણું છું, છતાં સૂચના કરતાં જરાયે અચક્ષતો નથી.

જેમ વજીસનું તેમજ નિશાળોનું. ખિલાઈત અને પંજબના જેવા બારે પ્રસંગ ન હોય તોપણ હું જરૂર મારાથી બની શકે તો આજની નિશાળોને ખાલી કરી

અદાલતોનો
બહિષ્કાર

મુક, અને જે બાળકોની કપર હિન્દુતાનનું બલિધ્ય રહેલું છે એ બાળકોને યોગ્ય દોષ એવી કેળવણી આપુ. પણ આપણે નિશાંચો ખાલી રહેવાનું કહેવામાં આવે છે. નિશાંચો ખાલી કરીને સરકારને મતાવવા હમ્મિદુ 'ડુ' કે ન્યા મુંધી પાંચાગ અને ખિલાફતને વિશે ન્યાય નથી થયો ત્યાં મુંધી તમારી સાથે સહકાર રાખતો એ ગોચનીય છે. હું માનું છું કે આ સૂચના ઉપર ઘણું હાસ્ય થશે પણ જેમ જેમ વખત જશે તેમ તેમ પ્રજા લોઈ શકશે કે નો સરકારની નિશાંચો આપણે ન બૂગી મુદ્રાએ તો નાન્યત્ર ચલાવવું એ અગત્ય થય પડે આખી પૃથ્વીમાં તપાસશું તો આપણને ગાયમ પડશે કે રાન્યત્ર સહેલામાં મહેલી મીતે ચાલી ગઈ એવા પ્રકારની કેળવણી બાળકને આપવામાં આવે છે ન્યા રાન્યત્ર પ્રજા પ્રજાને ઉપકારી છે ત્યાં કેળવણી પણ તેની જ હોય છે. ન્યા તંત્ર મિશ્રિત છે—જેમ હિન્દુતાનમાં—ત્યાં કેળવણી પણ બુદ્ધિને કરનારી ને હાનિગતો દેનારી ઉપગતી સૂચનામાં જુવાનીઓને કેળવણી વિનાના કરી મુકનાનો હેતુ નથી. એક લાજુબર પણ હું પ્રજાકેળવણી માંખા હમ્મિદુ નથી પણ મારી માન્યતા છે કે નિશાંચો ખાલી થયાં છતાં આપણે પ્રજાની કેળવણી સારી રીતે મહાળા શાંચીએ છીએ મારી ઉપરની સૂચનાઓ મંજૂર છે એમ હું જાણું છું. વોચનાગને તે મિત્રે એકદમ સમજાવી શકનારી આના રાખતો નથી. આ મિત્રો વખતોવાખત ચર્ચાઓ અને મારી દલીલો પ્રજાની પાને રજૂ કરીશ.

ખિલાફત અને સ્વદેશી

પાંચ આલમખાન હવખાન દામનગરથી લખે છે.—

“આજે હઠલ કીતગો મુળાક દિવન હોવાથી દામનગર તથા આસપાસના નામદાના ૨૫૦ થી ૩૦૦ મુસલમાનો દિવામાં નિમાળ પદવા ભેળા થયા હતા સૌએ નિમચ કર્યો હતો કે નિમાળ પદાવનાર ધર દામન સ્વદેશી કપડામાં હશે તો જ તેની પાળ નિમાળ પદાવું દામન સાહેબે સ્વદેશી કપડા જ પહેર્યા હતા અને ફરક નિમાળ પદનાર પણ સ્વદેશી કપડાં પહેરીને આવેલ. યુરોપમાં ખિલાફત બાબત ને જુલમ ચાલી રહેલો છે તે સામલો અમારા હાથ ચોરાઈ જતા હતા ન્યા મુધી યુરોપી રાન્યો ખિલાફત બાબત જુલમ કરે ત્યાં મુધી વિલાયતી મીતે વાપરવામાં જાયે નામોરથી સમજાયે છીએ આવામાં પણ અમે તે દિવસે સાકરને જાલે જોગ વાપર્યો હતો મેર મેર દેમીયાની સાચાત કીધી અમાના નનરગોઠ દામોહરદાસ બાઈએ થજ સ્વદેશી ખાતે નહદ આપવા વચન આપ્યું છે.”

ના દાંગા ખરેખર હવે ઉપનયનનાર છે ખિવાત પ્રસિત્તી અસર સ્વદેશી
 વધારતી વગેરે એમ તો એમણે દેખાઈ આવે છે. ખિવાતનો ફેસલો થતા સુધી
 યરોપની વસ્તુ નહિ, વાપરવાનું ને, પણ લીધું છે તે હું જરોબર ગણતો નથી.
 ખિનાતનો ફેસલો આવશે ધોળો, કરવામાં આવે તો પણ મુસલમાનો યરોપનો
 મોલ વાળી રાખતા નથી વળી યરોપનો માલ જ ન વાપરે એટલું બરા નથી,
 પણ ખરેખરી એટલે જાપાનનો માલ પણ ન જ વાપરી શકાય સ્વદેશીની ચળવળ
 હમેશાને સાર છે. યરોપ આપણને ગમે તેટલો ન્યાય આપે તો પણ હિન્દુસ્તાનને
 નેપાલ દેસાં મળવાને ખાતર હિન્દુસ્તાનમાં બનતી વસ્તુઓ જ વોપવાનો
 આપણે ધર્મ છે તેથી રેડીયાની અને માગની પ્રગતિમાં જ સ્વદેશીની ઉત્તિ
 જોઈ છે. લાખો મુસલમાન આપણે કાતરાનું મુખી દાણ સાંભો-મુસલમાન
 વસ્તુઓ વધુવાનું ઝોડી દોડ. હિન્દુ અને મુસલમાન જીઓ, હિન્દુ અને મુસલમાન
 વસ્તુઓ ને કાતરાનું અને વળુનાનું સાથમાં લે તો યોડી મુદતમાં હિન્દુસ્તાનને જોઈ
 યાદુ-કાપડ હિન્દુસ્તાનમાં પેલા થઈ ગઈ તેથી જ દામનગરના દાખના તરુ જાણતું
 અને મુખ્યત્વે કમીને જીઓનું પ્યાલ ખેચવા દેખું છું પણ ન્યા સુધી પુરો
 રેડીયા નહિ લાવી આપે અને પીઝગની પામ ૩ પીઝગી પુણીઓ નહિ જનવાની
 આપે ત્યાં સુધી જીઓ સુ ટી રાકરો તેથી જ હોદ રાખું છું કે દરેક ગામમાં
 જુનું મહેનત કરનાર પણ કાળજી ગણતારા યોગ્યેક પુરો નીકળી પડશે કે જેઓ
 જોગરી, પીઝગી, પુણીઓ કરારી ને જીઓ કાનના તેવાર હોય તેઓને આપશે.
 આ કાર્પમાં ક્યાયે ખોટ નથી આપણે ગમે અડવાડિયે જ જોયું કે દસા
 ગામના જીપુઓ કલે છે, વણે છે, એટલું જ નહિ પણ ત્યાં જ પેલા ચણેલ કપડ
 મુખ્યત્વે વાપરે છે અને વાપરના ડાના વધુ હોય તો તે જીન માઓમાં મોકલાવે છે.
 દસા ગામમાં જુખમરો છે નહિ, દો-ગ્રેકે સહિ. આની વ્યવસ્થા દરેક ગામમાં
 અલગ પ્રયાસથી થઈ ગઈ તેમ છે.

ખિવાત
 આ સ્વદેશી

સ્વદેશીની
 વ્યવસ્થા

તેના ગસ્તામાં સુઝેલીઓ વધી છે, તેને જોડાગી વ્યાનો પ્રયત્ન તે ન્યા જ છે
છે ને કરશે.

બીબાની બૂલો વગેરે થાય છે એ ગોચનીય છે કેટલીક વખત જે જાણી
આપના વિચાર હોય તે આપવાનો વખત નથી મળતો તેથી કનગ્તા લખાણ દાખલ
કરવા પડે છે પણ તેને લીધે કદ ને હેતુથી 'નવજીવન' કાદમાં ૨૦૦૫ ને
પાઠ નથી પડતો એમ કહેવાય નહિ 'નવજીવન'ના પાના જોજા થયા છે એ ખેતકારક
મને નજાણ, પણ દાગગીરી મોઢવારી વેળા વધારે પાના ન આપાય એ 'નવજીવન'નો
પોતાનું ગણના' જેવાએ કાન્ટન્ય ગણતું જેવો વળી તે પાના જોજા છે તે
જાણી કમતી જ હોય એવો હિમાયતી નાખવાની જગ નથી જ પાના જોજા
થયા પછી વધારે મહુચિમ લખાણો કરનારો પ્રયત્ન નવામાં આવ્યો છે અને
વિશ્વમાં તો હુંદલ વગરો જગમાં આવ્યો નથી

આટલું કહેતા છતાં ઉપરનો પત્ર નવજીવનનો જ આવે કરના પાના જાણના
નથી આવ્યો, પણ બીજા જેઓ 'નવજીવન'ની ખોડ જેના હોય તેએ ને એ
બતાવના નોતરના ખાતર લખ્યો કે અને જેઓને સીમ ક નાનું મન થાય તેમ
રિવે ન છોડના અને હિમતપૂર્વક પોતાનું નામ આપવાની બનામજી કરને
સાર લખ્યો છે 'નવજીવન'ની પ્રતિષ્ઠા તેના જાણનારી નહિ દે તો તેનામ
એકઠે સાચમન કરી તો જ નહીં એ ન્યા કે

૧ પંજાબના અન્યાયની ભરપાઈ

આ દરોહાની માયતીઓ નામેસ મિશીના રિયોનાની ના જાણના કરના જાણ
તવ છે મારખ તેમાં જોડવાયર અને તેના મળતીનામે ૧૨ માસ અસાવવાનું કહેવા
આવ્યું છે કોર્મસ સબકમિટી આટલે સુની નથી ન, છતાં એવું રિયો કોર્મસ કમિટી
ના નાખીઓ કરશે છે મારો અનન ગત દલુ દલ મિશીના રિયોને મળના છ, પણ
જાદુનતીને માન આપીને જ આ દરોહ દલુ ને કું કું નાનું છ કે દર રિયો આ મળા
'સાદપર્વક' અને વડીનજીને, કરને દાખીજાડા છે તેને જાણીજીને પંજાબના
ગર્મિસદાને ગમ્યા છે માર નાલે તો તો આની સામે મુ અતદા અને અત્યાચરના જ
દગવ સાલ, જાણ એ રહેને જ આપલે પાંદડરી સારી નેડે કું અલીજી

૧ પંજાબ પ્રદેશ વિશે દર કમિટીના નુમાદાને વિશેષ દર્શાવવા સુખમ મનોની
સમાના મુખ્ય દરોહ રેલુ મરતા કરેલુ આપણ તા ૨૦-૧-૨૦

ખાણ સંભળાવવા બાબતે નથી. મારી હાથમાં હાથ વાગણીઓ રહે છે કે તમારી પાસે હાથો હાથો અહીં નથી આવ્યા, એથી ધણ વધારે કરવાનું કહેવા આવ્યા છે. એ તમે કોઈ ચમત્કર્ષને વિશ્વાસ થાજી મોકલી શકો તો એ જોડવાયર કે ડાયરને લટકાવવા કરતાં વધુ મારે હાથે હાથે કહેવાયો. જે ખાણને લોકવાનગીનો સૌથી વિશેષ અનાદા કર્યો તે સૌથી પ્રદેસો ખરોડાવો જોઈએ. મારાં જ હોયો શીર બોલવર્ધ મિત્ર દહ પાતાના હોદા ઉપર ન છે. પ્રવની નેમ ડાયર, જોડવાયર, કોઈ ચમત્કર્ષને હોદા વગરના હરી મુઠવાની હોતી જોઈએ. આ હાથમાં સોફાને ધરવાં દેંદ, તુડસાન વમરેતી પામુ આપણે, અરપાઈ માગીએ છીએ. આ કોની અવકાશની તમને ખબર પડુ નહિ નોય આ દમવાઈ ખમ દહો સોમને પોણા ન મને ત્યાં કુખી અમરદારને સળ કરવાનું કોડે નહોતુ છે. ન્યા કુની ગેયેટ એમર ધારાપાટીમા છે ત્યાંકુખી સન્યાધર્મ તો થવાનો ન છે અને પ્રાંત એ સજ વાપરતાં મોખો નય તો બધાં હાથે લ્યા નય. મારો તો સત્યાગ્રહને વિશે અન્યથ વિચાર્યું છે. પંજબને અન્યાય દહુ થસો છે. તે માટે અમરદારવગનાત એટલા જ આપણે પસુ નવાગદાર છીએ આપણી જોખમા બોડી નાનલી પ્રમુ છે. કોઈ ચમત્કર્ષની નિમત્ત, કોની અરપાઈ, કોઈ એમરુ હન.

તો. ૧૧-૭-૧૯૨૦

ગુજરાતની ફરજ

આખો હિન્દની આગળ અત્યારે ધણા ભાર પ્રમો આવી ગયા છે. તેના ઉપર નેપર હિન્દના અવિધ્યનો આધાર ધણે ભારે રહેશે. આ વેળા આપણે નુનતામાં બતાવશું તો આપણને માથ લાગશે.

આ રીતને મેં 'ગુજરાતની ફરજ' એવું મથાળું કરાવાપૂર્વકે આપું છે. 'નવજીવન' ગુજરાતી સ્થાપા મોલનારાઓને સાર ન કબાય છે, એટલું જ નહિ પણ મારા જે વિચારોની ઉપર મને જહુ મોહ છે તેને હું ગુજરાતીઓની સમક્ષ ખીલવી ન્વો છું. ને વચાદમિત્ર મહાન પ્રવૃત્તિપૂર્વકે ગુજરાતીઓની સમક્ષ મારા દરનમા હવારી રહેશે છું.

આથી ગુજરાતીઓની વિશેષ ફરજ બિપ્રત થાય છે. બીજેક ગુજરાતીઓનાં નિષ્ઠ પ્રસંગમાં હું આપું છું. તેઓની સાથે મુશ્કી છંટથી મારા વિચારો ગયું છું. નાઈ બધું જીવન તેઓ હાંડા કીતરીને ન્વે, રહે છે. મારી નમ્રતાઓ નેપનાથી હું છપાવી શકતો નથી—છપાવવા પ્રયત્ન કરતો નથી.

ગુજરાતની ફરજ
તો. ૧૧-૭-૧૯૨૦

મારો દાવો એવો છે કે જે વિચારો આજે હું પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું તે કાયા અગત્યમાંથી ઉત્પન્ન નથી થયા, પણ ત્રીસ વર્ષના જાગૃત અનુભવની એરણ ઉપર ઘડાયેલા છે, તેથી તે પુષ્ટ છે. છતાં તેમાં દોષ હોઈ શકે. તે ખોટા પણ હોય. ઘણી જુઓ પરંપરાથી ચાલી આવે છે. અનુભવ છતાં આપણે તેને જુલ તરીકે નથી ઓળખી શકતા. મારા વિચારોના દોષ મારી જાણને લીધે હું ન જોઈ શકું એ સંભવે.

તેથી મારી માગણી એટલી જ છે કે તેને અગત્યવ્યા વિના કંઈ ન દેવા. તેને તપાસવાની શુદ્ધરાત્રીઓની વિશેષ શરૂઆત છે; કેમકે મારી નજીક હોવાથી તેની પારખ કરવાની સુલભતા શુદ્ધરાત્રને વિશેષ છે.

મેં તો દુનિયા છોડી છે; હું તો સાધુ થઈ ગયો છું; વિચારો સારા છે, પણ દુનિયાદારી માણ્યોથી એમલંભા ન મુકી શકાય તેવા છે; આમ ખોલી જતેમને કાઢી નાખ્યા એ કાયગ્નાની નિશાની છે. મારી ઉપર સાધુતાનો, અદુનિયાદારીના આરોપ હું સ્વીકારી શકતો નથી. મારા સાંથીઓને જેતાં મારી અપૂર્ણતા હું જોઈ શકું છું. હું મને દુનિયાદારી માનુ છું. મને તો લાગે છે કે હું વ્યવહારકુશળ માણસ છું. મારા ખડોશીઓના કરતા વધારે સુખી, સતોષી ને નિર્ભય છું. છતાં ખીજાઓના કરતા હું ઓછો જાણના નથી. મારી ઉપાધિઓ જેમને માગ પડોશીઓ તો કાપી જાય છે. છતાં મારો નિર્વાહ આજે એટલો નીરોગી હું રહી શકું છું. મને શ્રીપુત્રાદિ ખીજાઓની જેમ ગહેલા છે. તેઓ પ્રથેની જવાબદારી મેં કંઈ નથી દીધી, પણ તેનો મેં સુદૃઢતાએ અભ્યાસ કર્યો છે અને તે જવાબદારીમાંથી એકેનેયે ત્યાગ નથી કર્યો. હું જંગમમાં રહેતો નથી, પણ મારા સંજોગો વધારતો દેખાઈ છું. ખીજાઓ દુનિયામાં મારા કરતા કદી રીતે વધારે આત્મપ્રેમ હોઈ શકે એ હું સમજતો જ નથી. મને માધુ ગણીને કાઢી નાખવો એ મને અન્યાય કરવા જેવું છે અને શુદ્ધરાત્રને મારી સેવા ગુમાવવા ખરાબ છે.

અત્યારની સરકારનાં અનીતિ, અન્યાય, ઉદ્ધતાઈ વર્ણવ્યાં જાય તેમ નથી. એક જુદાને ખીજા જુદોથી નમાવ્યે જાય છે. ધણું કામો ધમકીથી જ ચલાવ્યે જાય છે. એ જધાને સાંખીને પ્રજા જેસી રહે તો કદી આગળ ન વધે.

જૂઓ પોતાની જૂખના જગડા જે પાડે, પણ અત્રે મેળવવા મદદપ્રયાસ ન કરે, પ્રયાસ કરતાં મરવાં તૈયાર ન થાય તો તેની જૂખને તિરે જ આપણને શંકા થાય.

ગાંધીજીનું નવજીવન

૧૯૮૮

પુસ્તકે પ મું

વેન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

મારો દાવો એવો છે કે જે વિચારો આજે હું પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું તે કાચા મગજમાથી ઉત્પન્ન નથી થયા, પણ ત્રીસ વર્ષના જાગૃત અનુભવની એટલું ઉપક્રમ ધરાવેલા છે, તેથી તે પુષ્ટ છે. છતાં તેમાં દોષ હોઈ શકે. તે ખોટા પણ હોય વણી ભૂલો પરંપરાથી ચાલી આવે છે અનુભવ છતાં આપણે તેને ભૂલ તરીકે નથી ઓળખી શકતા. મારા વિચારોના દોષ મારી જઠરાને લીધે હું ન જોઈ શકું એ મને

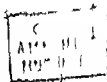
તેથી મારી માગણી એટલી જ છે કે તેને અજમાવ્યા વિના ફક્ત ને દેવા તેને તપાસવાની ગુજરાતીઓની વિશેષ શક્તિ છે, કેમકે મારી નજીક હોવાથી તેની પારખ કરવાની સુવ્યવસ્થા ગુજરાતને વિશેષ છે.

મેં તો દુનિયા છોડી છે, હું તો સાધુ થઈ ગયો છું, વિચારો સાગ છે, પણ દુનિયાદારી માણસોથી અમલમાં ન મુકી શકાય તેવા છે, આમ ખોલી તેમને કાઢી નાખવા એ કાયરતાની નિશાની છે મારી ઉપર સાધુતાનો, અદુનિયાદારીના આરોપ હું સ્વીકારી નક્કો નથી માગ સાથીઓને જેતા મારી અપૂર્ણતા હું જોઈ શકું છું. હું મને દુનિયાદારી માનું છું મને તો લાગે છે કે હું વ્યવહારકુશળ માણસ છું. માગ પડોશીઓના કરતા વધારે સુખી, સતોષી ને નિર્ભય છું છતાં ખીજાઓના દગ્તા હું ઓછો જાણી નથી. મારી ઉપાધિઓ જેમને માગ પડોશીઓ તો કાપી જાય છે. છતાં મારો નિર્વાહ આવે એટલો, નીરોગી હું રહી શકું છું મને સ્ત્રીપુત્રાદિ ખીજાઓની જોગ મહેલા છે. તેઓ પ્રથેની જવાબદારી મેં ફક્ત નથી દીધી, પણ તેનો મેં સુક્ષ્મતાએ અભ્યાસ કર્યો છે અને તે જવાબદારીમાંથી એકેનેય ત્યાગ નથી કર્યો. હું જંગલમાં રહેતો નથી, પણ મારા સળસો વધારતો દેખાઈ છે. ખીજાઓ દુનિયામાં મારા કરતા ધૃત રીતે વધારે ઓતપ્રોત હોઈ શકે એ હું સમજતો જ નથી મને સાધુ ગણીને કાઢી નાખવો એ મને અન્યાય કરવા જેવું છે અને ગુજરાતને મારી સેવા ગુમાવવા બરોબર છે.

અત્યારની સરકારના અનીતિ, અન્યાય, ઉદ્વેગ વર્ણવ્યા બાદ તેમ નથી એકે જુદાને ખીજા જુદોથી નમાવ્યે જાય છે. ધણી કામો ધમકોથી જ ચલાયે જાય છે. એ બધાને સાંખીને પ્રજા બેસી રહે તો કદી આગળ ન વધે.

જૂઓ પોતાની ભૂખના બગડા જે પાડે, પુણુ અન્ન મેળવવા મદાપ્રયાસ ન કરે, પ્રયાસ કરતા મગ્વા તૈયાર ન થાય તો તેની ભૂખને જિંદગી આપણને શંકા થાય.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૧-૭-૧૯૨૦

(ગુજરાતની ફરજ-આશુ)

‘રાષ્ટ્રસંઘ’ એ દીકરા કન્ટા ચોરા દિવસ પહેલાં લખ્યું હતું કે ‘આપણા વક્તાઓ જેટલા વિસ્તૃતો પળખાઈને વિશે વાપરી રહ્યા છે તે બધા બગ ન હોય તો તેટલી લાગણી ઉત્તરના પછી લોકો ઉપાય ચોખ્ખા વિના ન જ રહે. ‘આવરખડના એ ગોધની મા છે’ એવા એક અગ્રણી કહેવતનો અસરાર્થ છે. મેમણોમા કહેવત છે કે ‘મામલામા માટી.’ એટલે મામલો માટી (વીર પુરુષ) પેદા કરે છે. મામલો એટલે ભીડ, અને ભીડ માણસને તેમાથી મુક્તિનો માર્ગ બતાવે છે તેથી જ માટી (મટી) અને એ આપણી ઉપર ખરી ભીડ હોય, આપણા વિગેવણો ને આપણી સ્થિતિનો ખગ ચિન્તા હોય તો આપણને, તેનો ઉપાય કેમ ન જડે ?

પંજાબના દુઃખ ‘અસલ’ છે એમ આપણે અનેક વેળા ગાયું. અસલ વેદનાથી પીડાતો પુરુષ શું કરે છે ? વીછીથી કાપાયેલો કાપ હિતરાવવા અનેક ઈલાજો કરે છે અને તેથી તપ્ત દુઃખ ન શમે તો મરણ પામે છે. આપણે તો અસલ દુઃખ છતાં મરવાની સક્તિ પણ ખોઈ બેઠા છીએ. પછી ‘રાષ્ટ્રસંઘ’ દ્વારા આપણી મરહરી ન કરે ?

આપણી
અધમતાની
નિશાની

રાષ્ટ્રોએ અસતોનો ત્યાગ સૂચ્યો છે. આપણને અમત મિ. આશ્વાયન, અસત મિ. શિવ, અસત મિ. શ્રીરામનો લાભ દેવા જેટલીયે હિંમત નથી.

જે સરકાર વચન આપે તે તોડે તેનો ત્યાગ એ અનાદિ કાળનો ધલાળ છે. રાજ્યથી પાકાયેલી ચેતે રાજ્યનો ત્યાગ કર્યાનાં દષ્ટાન્તો આંપણા ઇતિહાસમાં રહેજે મળ્યા આવે છે. પ્રજાને રીસાધ જવાનો હક છે.

હુદ રાજ્યને યુરોપમાં પ્રજા હજી છે. હિન્દુસ્તાનમાં પ્રજા અકળાય ત્યારે તેનું રાજ્ય છોડી દે છે. મેં સૂચવેલો અસહકાર એ હળવો ત્યાગ છે. સર્વથા ત્યાગ એ અસહકારની પરાકાષ્ઠા છે. આપણે રીસાનું પણ જૂલી ગયા છીએ.

જો એમ હોય તો એ આપણી અધમતા સૂચવે છે. જ્યારે ગુલામ પોતાની ગુલામી જૂલી જાય ત્યારે તેને બધનમુક્ત દરવાનો ધલાળ રહેતો જ નથી.

જો એ અન્યાયોનું સમર્થન સરકાર આજે હકપૂર્વક કરી રહેલી છે તેનાથી વધારે આકરાં અન્યાય થવાનો સંભવ થોડો છે. જો તેથી આપણને અકળામણ ન થતી હોય તો સરકારનો દોષ નહિ ગણાય, પણ ગામડીઆ બાપામાં એમ કહેવાજો કે 'આપણે એ જ લાગના છીએ.'

આવે કહ્યું સમયે અસહકારના સ્વરૂપો જે હું ગુજરાતી પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું તેને પ્રજા ખૂબ તપામે એ તેની જાણ છે, ગુજરાત આ કાર્યમાં અનુકરણ નહિ કરે, પણ અમર્યાદા લઈ અનુકરણીય થશે એવી મારી આશા છે.

એજ વિચારથી માલમ પડશે કે મલકાજ છોડવા, ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરવો, સરકારી નિશાળો છોડવી, વફાલત છોડવી, એ દરિન દાર્યો નથી. પણ હાલ તુરત તો આપણે ધારાસભાના બહિષ્કારનો નિશ્ચય કરી લેવાની જરૂર છે. ગુજરાતમાંથી એક પણ ઉમેદવાર ધારાસભામાં જવા તૈયાર ન થાય એની અસર રાજ્ય પ્રજા ઉપર જોવીતેવી નહિ થાય.

હવે ધારાસભાનો ત્યાગ કઈ રીતે કરવો એ વિચારીયે. ધારાસભાનો ત્યાગ એટલે સુપ્રતીયો ખેતી રહેવું એ નથી, પણ વોટરોને તે દિશામાં કેળવવા, સરકારની સાથે ચોખ્ખવટ કરવી એ છે.

તેથી દરેક મુખ્ય શહેરમાં આપણે ધારાસભાના બહિષ્કારનો દરાવ કરવો જોઈએ. "ખિલાફતના સવાલમાં મુસલમાનોને અન્યાય મળવાથી, પ્રધાનમંડળે મુખ્ય પ્રધાનના વચનભંગને સ્વીકારવાથી અને પંજાબમાં થયેલા વિકરાળ અને અસહ્ય અન્યાયથી પ્રજાનું મન એટલું બધું દુખાયું છે કે જ્યાં સુધી આ બંને આગતમાં ન્યાય નથી મળ્યો ત્યાં સુધી ધારાસભાઓમાં દાખલ થઈ સરકારને રાજ્યતંત્ર ચલાવવામાં મદદ કરવી એ પ્રજાનો માનભંગ કરનારું છે. તેથી આ સંભા બંધામણ કરે છે કે કોઈએ

ધારાસભાનો ઉમેદવારી ફરવી નહિ, અને કોઈ ઉમેદવાર તૈયાર થાય તો તેને મત આપનારાઓએ પોતાનો મત નહિ વ્યાપવો, એટલું જ નહિ પણ તેઓ કોઈને પણ પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે ધારાસભામાં મોકલવા નથી ઇચ્છતા એમ તેને લખી મોકલવું.” આ બાબાર્થના ઇંગ્લેન્ડ પ્રત્યેક સ્થાને તાત્કાલિક ફરવાની જરૂર છે.

કોંગ્રેસની બેઠકની આપણે રાહ જોવાની જરૂર નથી. કોંગ્રેસ પ્રળમત જતાવનાર વાદન છે. કોંગ્રેસ પ્રળમત કેળવવાનું સાધન એ છે જ ‘અંશે છે.’ જેઓને પોતાનો માર્ગ સૂચ્યો છે તેઓએ કોંગ્રેસને સાડ જરા પણ રોકાઈ રહેવાની જરૂર નથી, એટલું જ નહિ પણ પોતાના નિશ્ચયને અમલમાં મુકી કોંગ્રેસને પ્રળમતની દિશા અને તેનો વેગ જતાવવાનો છે.

આ મહાકાર્યમાં બધા એકાએક એકમત થાય એવું બનવું મુશ્કેલ છે. આપણે ધીરજથી વિરુદ્ધ મત ધરાવનારને કેળવવા પડશે. તેઓની તમ્બ અણગમો જતાવી, તેઓનો બહિષ્કાર કરી, આપણે તેઓનો મત નહિ ફેરવી શકીએ, પણ તેઓને દલીલાથી વિનયપૂર્વક સમજાવી આપણા મતના કરવા બેઠશે. આમ ફરવાથી જ આપણે પ્રળમત શુદ્ધ રીતે કેળવી શકીશું.

કોંગ્રેસને
રિંગાર્ડન

શાહજહાનું આગમન

શહેનશાહ ન્યૂઝર્લના પાટવી કુંવર આવે તો આજે જે દુઃખી હાલતમાં આપણે હોય તેવી સ્થિતિમાં તેમનો હાર્દિક આવકાર આપણે કરી શકીએ કે નહિ એ સવાલ મિ. બેપ્પિસ્ટાએ ‘ક્રાનિકલ’માં ઉઠાવ્યો છે. તેમાં મારા વિચારો વિષે પણ તેમણે ઘણું લખ્યું છે, તેથી મારા વિચારો દર્શાવવાની શરૂઆત મારી ઉપર આવી પડી છે.

શાહજહાનના
આગમન
આમે
અણગમો

હું મારું હું કે શાહજહાને અથવા બાદશાહી કુટુંબને આપણે રાજ્યપ્રકરણી ક્ષેત્રમાં નથી ધસડી શકતા. આપણે સરકારની સાથે સોંધાણુ મતબેદ હોય તો શાહજહા આવે ત્યારે તેમને આદરપૂર્વક વધાવી લેવા બેઠાયે. પણ ન્યારે પ્રળ શોધકત હોય, ન્યારે પ્રળ અતિશય દુભાયેલી હોય ત્યારે શાહજહાનું આગમન ગોખે નહિ અને અમલદારવર્ગ પ્રળની રચિતી જળવા વિના નો શાહજહાને મોકલે તો પ્રળ તેવા પગલાનો અણગમો જતાવવાનો હક ગણે છે. તેમાં શાહજહાનું કશું અપમાન થતું નથી. આનાથી વિરુદ્ધ વિચાર જતાવવો એ અંગ્રેજી ગંભીર ધારણું અમાન જતાવવા જેવું થાય.

ચાલ રાખતું જોઈએ કે શાહનંદા પોતાની કચ્છાએ આવતા નથી. એમ કહે તો રાજ્યનાધારણની વિરુદ્ધ વર્તન કર્યું ગણાય. બ્રિટિશ પ્રધાનમંડળ અહીંની સરકારની સાથે મસલત કરીને, તેમને મોકલે તો જ તેમનાથી આવી શકાય. શાહનંદાથી પોતાની સ્વેચ્છાએ, એક પણ હિન્દીની મુલાકાત ન લેવાય, તેમનાથી પોતાની કચ્છા પ્રમાણે એક પણ લાયણ ન થાય. એટલે શાહનંદાનું આગમન એ તેમનું કાર્ય નહિ પણ સરકારનું કાર્ય ગણાય.

વળી સરકાર શાહનંદાને હિન્દુસ્તાનમાં લાવે તો તે પોતાની મતલબે. સરકારને રૂબરૂ વચ્ચે મોટો મતભેદ ન હોય ત્યાં તો જોઈતી એક મતલબ ગણાય. પણ જ્યાં મોટો મતભેદ હોય ત્યાં સરકારની મતલબ તે પ્રજાની હાનિ હોય. આ સમયે શાહનંદા આવે અને આપણે તેમને વધારી લઈએ તેનો અર્થ સરકાર એવો જ કરે કે પ્રજાનું મન ફાળાય નથી ને ફાળાવાની વાત માન થોડા અસતોષી માણસો કરી રહ્યા છે. આવે અર્થ કરે તેમાં નવાઈ પણ ન ગણાય.

એટલે સરકાર જો આ ઠાણે શાહનંદાને લાવે તો હું તેને જાળરૂપ જ સમજું. તે જાળમાં ન ફાળતું એ પ્રજાની કળ છે.

પ્રજાની આજ શી સ્થિતિ છે? ખિલાફતના સંજોગમાં પ્રજાના એક અંગને પ્રધાનમંડળે આપેલું વચન તોડ્યું છે ને તેનો હિન્દી સરકારે સ્વીકાર કર્યો છે. મુસલમાનોની ધર્મલાગણી તરછોડી છે. પંજાબમાં પ્રજાની ઉપર અમલદારોએ ભારે અત્યાચાર કર્યો તેનો પચાત્તાપ નથી, એટલું જ નહિ પણ તેનો ઉદ્ધત ખ્યાલ કર્યો જેવામાં આવે છે. અત્યાચારીઓમાંના ઘણાને અમલ કાયમ રાખ્યો છે ને તેઓને અત્યાચાર આજ પણ કાયમ છે. આ સ્થિતિમાં આપણે શાહનંદાને આવકાર આપી સરકારની સત્તાને વધારે કાયમ કરીએ તો આપણી બેડીને આપણે હાથે સજ્જત કર્યા ખરોખર થાય.

શાહનંદાને આવકાર ન આપી આપણે સરકારનાં અકાર્યો તરફ આપણો સંપત્તિ અણુગમે જોડે, કરીએ છીએ. તેમ કરવાનો આપણને હક્ક છે. તેમ ન કરીએ તો આપણે હીચકારામાં ખપીએ. આપણી અરજીઓ ને ફરીઆદો ખોટી ગણાય.

જો સરકાર શાહનંદાના આગમન સમયે પ્રજામાં ઉત્સાહ, ઉમંગ અને માનની લાગણી જોવા કચ્છતી હોય તો સરકારની રચના છે કે તેણે પ્રજાને સતોષવી. પ્રજાને સતોષવાનો એક જ રસ્તો છે. ખિલાફતનો ન્યાયી ઇશ્યો કરવો ને પંજાબની બાબત

સંપૂર્ણ ઇન્સાફ કરવો. આ બે વસ્તુઓ સરકાર અને પ્રજાની વચ્ચે અંતરાય પાડનારી છે, પ્રજાને શોકમાં ડૂબાવનારી છે. તેથી પ્રજાનું સમાધાન ન થાય ત્યાં લગી પ્રજાએ ખુલા શબ્દોમાં સરકારને બચ્ચારી દેવું જોઈએ કે તે સાહનગદાના આવકારમાં ભાગ અસમર્થ છે.

શુદ્ધ સ્વદેશી

ગમે આવાગમે શ્રીમતી સરલાદેવીની પંજમમાં ચાલી રહેલી પ્રવૃત્તિને [વધે થોડી ખમર 'નવજીવન'માં અપાછ ગઈ છે. ત્યાર પછી તાર ઉપરથી જાણાય છે કે તેઓ જોલમમાં મળેલી ખિલાફત કૉન્ફરન્સમાં ગમેલ ત્યાં પણ સ્વદેશી ઉપર જ બોલ્યા. સુસલમાનો સ્વદેશી ગ્રહણ કરવા મડી ગયા છે એટલે ખિલાફતના તખ્તા ઉપરથી સ્વદેશીની વાતો સહેલાઈથી ચઢી શકે છે.

સ્વદેશીના
મુળતરંગો

આવે સમયે સ્વદેશીના કેટલાક મુળતરંગો સમજી લેવા બહુ આવશ્યક છે. સાખો સુસલમાનો સ્વદેશીગત લાંબે બેસી જાય તો સ્વદેશીની વૃદ્ધિ થાય કે? મને લાગે છે કે જો તેઓની હાજત પૂરતો નવો માલ પેદા થાય તો વૃદ્ધિ થાય, અથવા ખીત્તઓ અને સુસલમાન વગ લેનારા પેલાની કંપાની હાજતો ઓછી કરે તો થાય.

આપણી મીસોમાં જો માલ પેદા થાય છે તે ઇન્ડિયાનને સારૂ પૂરતો નથી. મીસો વધારે કાપડ તુરતમાં પેદા કરી શકે તેમ નથી. જેટલું સુતર મીસો કાતે છે તેનાથી વધારે વણવાની તેમની તાકાત છે. એટલે મીલના સુતરથી હાથવણાટ કરીએ તેટલું ઓછું કાપડ મીસો વણે, તેટલું વધારે/કાપડ પેદા થાય નહિ. આતુ પાગણામ એ આવે કે બહારથી કાપડ વધારે આવવાને બદલે સુતર વધારે આવે. એટલે આપણે છીએ ત્યાના ત્યા જ રહીએ. વણાટના પૈસા તો અહીં બચારી શકાય એમ માનવાનું મેં કારણ નથી કેમકે સુતરના દામ વધે. આ સ્વદેશી ન કહેવાય.

મીસો અને
સ્વદેશી

આપણે કંપેલી સ્વદેશીમાં ધર્મની અને અર્થની ગૂંથા રહેલી છે. આપણા જ પોઝીશી, આપણા જ ભાઈબહેનોની મેવા આપણે ન કરી વેચીએ, તેમના મોંમાંથી કાઢીને દૂરનાના મોંમાં નાખીએ એ પરમ અર્થ નથી. એ દયા નથી. એમાં તો આપણે આપણું ક્ષેત્ર છોડ્યું ગણાય. એટલે આપણી કાતનારી બહેનોને અને આપણા વણકરોને ઉત્તેજન આપના આપણે બધામાં છીએ; અને તેમ કરતાં આપણે

ધર્મ અને
અર્થની રસ

સાહ કરોડ રૂપીયા દેશનાં ભૂખે, મરતાનાં, ધરમાં નાખીએ એ અર્થનું રૂઝુલું આ બન્નેની રક્ષા સાથે જ થાય એવો સ્વદેશી સહેલો ધર્મ છે.

એ ધર્મ તો હાથે સૂતર કાઢીએ ને તે વણીએ ત્યારે જ પાળી શકાય. તેથી સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ એ જ સાચી ને શુદ્ધ ગણાય કે જેથી આપણે વધારે સૂતર પેદા કરી તે વણવા લાઇએ અને એમ વણાયેલું કપડું આપણે વેચીએ. તેથી સ્વદેશીના દરેક શોખીને અને સ્વદેશી દુકાનો ચલાવનારને મારી સલાહ છે કે તેમણે કાંતનારીઓને પેદા કરવી ને તેમણે બનાવેલું સૂતર વણવા તેના પ્રચાર કરવો. હું બાળું છું કે આ કામ મુશ્કેલ છે, તેમા નિરાશાઓ રહેલી છે. પણ મુશ્કેલીઓનો માર્ગ ખેડ્યા વિના ઉત્તિ સંભવતી નથી. ધવલગિરિનો રસ્તો અસંખ્ય મુસાફરોનાં હાડકાંથી લદાયેલો છે. કાચાપોચા તો તળેટીએથી જ ચાકે છે, છતાં ત્યાં જવાનો રસ્તો ખીણો અને ટેકરીઓમા જ રહ્યો છે. એટલે સ્વદેશીનું સાહસ કરનારાઓ સ્વદેશીનું તરવ સમજીને કાર્ય આગળ વધારશે તો પશ્ચાત્તાપ નહિ કરવો પડે. બંને પોતે જ કાંતવાનું કરી વિરમે; બંને થોડાને જ પોતાનો આવેશ આપી શકે. સ્વદેશી ન આવે તો સ્વદેશીને નામે ઓળખાના સાહસથી સતોષ પામવામાં નુકસાન છે. સુવર્ણની ગરજ ચક્રચક્રતા પિત્તજથી નહિ સરે. હીરાની ગરજ કાચ નાહ સરે. ને 'જેમ કાચને' હીરા તરીકે માની લેવામાં હીરા મળતા હીલ થાય તેમ ખોટા સ્વદેશીને સાચા સ્વદેશી તરીકે માની લેતા આપણે સ્વદેશીના પ્રચારને હીલમાં નાખીશું. જે સૂતર પેદા કરવાની જ વાત હોય તો કરોડો ઓરતોને સૂતર કાંતવાનું સમજાવવાને બદલે દસ વીસ મીલો જ દાં ન પાંધવી એવી શંકા ફેટલાઈને ઉભી થશે. તેનો જવાબ હું 'નવચંપન'માં આપી ગયો છું. મીલો સહેલાઈથી પેદા થઇ શકતી નથી. મીલો પેદા કરવાનો પ્રયત્ન કોઈએ કરવાની જરૂર પણ પડે તેનું નથી. ધનાઢ્ય વર્ગ તે આદરીને વધાર્યા કરે છે. મીલો પેદા કરવાથી અંચા મેળવવાની પગધીનના આપણી ગાંઠ બંધાય છે. તેમ મીલો વધારવામાં કરોડોની ભૂખનો છત્રાજ આપણને નથી મળી જતો ને કરોડોમાં આપણે માફ કરોડ રૂપીયા દર વર્સે ફેરવી નથી શકતા. હિન્દુસ્તાનની કરોડોની પ્રજા જે ઓગણીસસો માઈલ જેટલા લાખા ક્ષેત્રમાં પથરાયેલી છે તેનો ભૂખમરો ન્યાં સુધી કરોડોના ઘરમાં ખેતીનો સહાયક ધંધો લાખવ ન કરીએ ત્યાં સગી મટવાનો જ નથી, અને એવો ધંધો કેવળ સૂતર કાંતવાનો, અને કેટલેક અંશે વણવાનો જ છે. આ ધંધો દોઢમો વર્ષ પહેલાં હિન્દુસ્તાનમા ચાલતો હતો અને ત્યારે આપણે આજે છીએ તેવા કંગાલ ન હતા.

શાન્તિનિકેતન

મિ. અનુક્રમણે છે કે શાન્તિનિકેતનમાં મહાન બંધાઈ રહ્યાં છે તે પૈસાની તંગી થયેલી રહે છે. કવિશ્રી અત્યારે ત્યાં નથી તે અખ્ય બોલે મિ. અનુક્રમણ ઉપર, રહે છે.

મને લાગે છે, કે ગુજરાતે પોતાની ૧૨૦૦ કાવશ્રીના આગમન સમયે પૂરી નથી બળવી. અવાજને વડે અને કુલના હારો વડે આવકાર આપવો એ વિવેક છે; એ ૧૨૦૦ બળવવાની સરખાત છે, તેની પૂણતા નથી. જો આપણે કવિશ્રીને અલૌકિક પુરુષ રૂપે ઓળખતા હોઈએ, જો આપણે તેમની વિદ્વતાની કદર કરવા માગતા હોઈએ તો તેમના કાર્યમાં તેમને સહાય કરવી એ આપણો ધર્મ છે.

મદદ કરતા પહેલાં દરેક મતુષ્યના દરેક કાર્યને આપણે મળતા યવાની જરૂર હોતી-નથી. મહાન પુરુષોનાં કાર્યોમાં આપણે અપૂર્ણતા જોઈએ એ સંભવિત છે. તેમનો હેતુ નિર્મળ હોય તો અપૂર્ણતા જોતા જતા તેમના કાર્યમાં મદદ કરવી આપણી ૧૨૦૦ છે.

પડિતા રમાબાઈની પ્રવૃત્તિને આપણે બાળે જ જાણીએ છીએ. એ બાઈ એકલી અમેરિકાના પૈસાથી પોતાનું કાર્ય ચલાવી રહી છે. તે ખિન્તી છે એટલે આપણે તેના કાર્યમાં રસ નથી લેતા. તે આપણી પાસે મદદ માગવા આવતી નથી. આવતી નથી એ વાસ્તવિક પશુ છે. તેમાં ખિન્તી ધર્મ પ્રવર્તાવવાનો ઉદ્દેશ રહ્યો છે, તે અમેરિકાના લોકોને બાંધે છે. પડિતાના બધા કાર્યો કંઈ અમેરિકાના લોકો જોવા જતા નથી, કદાચ પસંદ પશુ ન કરે. પડિતાનો ઉદ્દેશ તેઓને સારૂ બસ છે, એટલે તેઓમાંના કેટલાક તે મોટી સંસ્થાને મોટા ખર્ચ પૂરો પાડે છે.

તેમજ જો આપણે કવિશ્રીના ઉદ્દેશને માન આપના હોઈએ, રાષ્ટ્રીય કેળવણી રાષ્ટ્રીય હાથમાં રાખવાનો અખતરો આપણને પસંદ હોય, કવિશ્રીની કળા આપણાં બાળકોમાં પણ કંઈક અંશે જનરે એમ આપણે ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે તે સંસ્થાને નબાવવી જોઈએ. કવિશ્રીએ પોતે કહ્યું છે કે શાન્તિનિકેતન તેમનો વિનાશ છે, તેઓ બાળકોને પોતાના વિનાશને ખાતર એકાં કરે છે. તે વાનાવરણમાં તેમનો વિનાશ વધારેમાં વધારે થાય છે. શાન્તિનિકેતન તેમના પિતાશ્રી મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાયકની કૃતિ છે. કવિશ્રીની પૂજા કરવી ને તેમની સંસ્થાને મદદ ન કરવી એ વિરોધી વાત થઈ.

ગુજરાતીઓને હું આ સંસ્થાનું ચોખ્ખું ખર્ચ જોઈ શકેલા બધામણ કહે છું. કેમકે કવિશ્રીને આપણે આપણા માનવતા, પરોણા તરીકે નોતર્યા હતા, આપણું

શાન્તિનિકેતનને આર્થિક મદદ

ગુજરાતી-ઓનો ફાળો

આમંત્રણ સ્વીકારવામાં એમનો એ પણ હિદ્દેશ હતો કે તેમની સંસ્થાને આપણે ઓળખાણે ને તેને મદદ કરીયે. જ્યાં જ્યાં ભાવપૂર્વક તેમને ભેટ કરવામાં આવી તે તેમણે સહર્ષ સ્વીકારી છે. તેમનો કાઠીયાવાડનો પ્રવાસ નિર્ણય ગયો એમ કહી શકાય. ભાવનગરે ૬૪ ને ૬૫ એમ ગણાય. વડોદરામાં પણ એમ ૪ થયું. અમદાવાદે તેના ગજના પ્રમાણમાં 'ચોડું' ૪ કર્યું કહેવાય. મારી હમેદ છે કે આ ખામીને આપણે હજુ સુધારી લઈ આપણા સત્કારની પૂરણી કરીશું.

માંગરોળના રા. તુલસીદાસ કરાણીએ પોતાને ત્યાં વિવાદ હતા તે પ્રસંગનો લાભ લઈને ચોડા ૪ દિવસ પર રૂ. ૧૦૦૧ મોકલ્યા. તેની પહોંચ લખતાં ૪ મિ. એનુએ જણાવ્યું છે કે હજુ બહુ મદદની જરૂર છે. આપણે જેમ જેમ આગળ વધશું તેમ તેમ આપણા ઉપર મરજીયાત દરો અવરય વધશે. આપણી શક્તિ અનુસાર આપણે તે આપી છટવું ભેદશે. જેઓને વિચાર મદદ કરવાનો હોય તેઓએ આશ્રમ પર અથવા મિ. સી. એફ. એન. જી, શાન્તિનિકેતન, બોલપુર છટ ઇન્ડિયા રેલ્વે, એ શિરનામે પોતાનો ફાજો મોકલવો.

જૂનાગઢનું ગાંડપણ

જૂનાગઢની બાહીન કોલેજના સિધી વિદ્યાર્થીઓને ત્યાંના નવાજ સાહેબે કઠાવી મુક્યાની ખજર જૂની ચર્મ ગમ્મ છે. સાડ વિદ્યાર્થીઓને કારણ વિના ચોતીસ કલાકમા કાઢી મુકવા ને ટ્રેનમા રવાના કરી દેવા એ ગાંડપણની ૪ નિશાની ગણાય. આવું ગાંડપણ આપણને પંજાબનો માર્શલ લો યાદ કરાવે છે.

આ પગલાની પાછળ અગ્રેજ સરકારની અસર છે કે નહિ એ સવાલ તુરત ઉત્તર થાય છે. નવાજ સાહેબે કાંઈ કારણ જતાવ્યું જણાવું નથી, એટલે નિશ્ચયપૂર્વક કંઈ કહી શકાય નહિ.

ને નવાજ સાહેબે પોતાની ઈજ્જતને ૪ આ પગલું બંધુ હોય તો સિદ્ધ થાય છે કે દેશી રજવાડામાં રૈયતવર્મ સરકારી સત્તા નીચે રહેલ રૈયતના કરતાં વધારે દુઃખી છે.

દેશી રાજાઓની સ્થિતિ કેવળ દયાજનક છે. તેઓ પોતે રૈયત છે. તેઓની સત્તા ને તેઓની દોલતનો આધાર કેવળ અગ્રેજ સત્તાનવને આધીન છે ને તે સદનતથી

નથી શકે છે. આવા પ્રાધીને રાજ્યો તો પસંતી રૈયત રૈયતની રૈયત હોય એવડી રીતે પ્રાધીન હોવાથી કેટલીક વેળા એવડું નુકસાન વેડે છે.

પણ નવાજ સાહેબના કૃત્યની જવાબદારી કોની છે, દેશી રાજની રૈયતના હક શા છે, નેઓની સ્થિતિ કેમ મુઘરે, એ વિચાર કરવાનો આ અવસર નથી; આપણી આગળ તે વિચાર કરવા જેટલી સામગ્રી નથી.

પણ દાદીયાવાડી વિદ્યાર્થીઓની તેમના સાથીઓ પ્રત્યે શી રજા છે, એ મહાપ્રશ્ન ઉભો થાય છે. દાદીયાવાડાના સોફા સરીરે બજાળત છે, બહાદુર પણ કહેવાય છે. તેમની સહનશક્તિ વખણાય છે. દાદીયાવાડી વિદ્યાર્થીઓ પોતાના સિંધી બ્રાધરોનું અપમાન સીંધી બેસી શકે? મને તો લાગે છે કે જે સિંધી વિદ્યાર્થીઓને પાછા બોલાવવામાં ન આવે તો દાદીયાવાડી વિદ્યાર્થીઓની ચોખ્ખી રજા એ છે કે તેઓએ કાલેજનો ત્યાગ કરવો.

એમ કરે તો બિચારા વિદ્યાર્થીઓનું બહુતર રખડે એમ કદાચ કહેવામાં આવશે. હું તો કહીશ કે તેઓ આવે સમયે કાલેજનો ત્યાગ કરે એમાં જ ખડું બહુતર છે. જે બહુતર સ્વમાન ન રીખવે તે બહુતર શાનું? સમય આવ્યો હુઝ સહન કરીને પણ પોતાના સાથીઓનું માન જાળવવું જોઈશે. તેઓનો અન્યાયમાંથી બચાવ કરવો એ પુરુષાર્થ છે.

શિક્ષણ અને સ્વમાન

આપણે મનુષ્ય બનવું એ પ્રથમ બહુતર છે. મનુષ્ય જ અસંગ્રાનને લાયક છે. જે મનુષ્યત્વ ગુમાવી બેસે છે તેને રીખવીને શું કરવું? અક્ષરગ્રાનથી મનુષ્યત્વ નથી આવતું. વળી કાયેજના વિદ્યાર્થી બાળક ન ગણાય. તેઓ સ્વતંત્ર વિચાર કરવાને લાયક નથી એમ ન કહેવાય. એટલે મારી ઉમેદ છે કે બાકીની કાલેજનો ત્રેક દાદીયાવાડી વિદ્યાર્થી જે સિંધી વિદ્યાર્થીને અ્યાયન મળે તો તે કાયેજનો ત્યાગ કરશે.

પછી શું કરવું એ પ્રશ્ન થશે. સંભવ છે કે આ વિદ્યાર્થીને બીજી કાલેજમાં દાખલ નહિ કરે. જે દાખલ કરે તો તેની પાસે શી આપવા જેટલા પૈસા નહિ હોય. આ મુશ્કેલી સહન કરવામાં જ કાલેજના ત્યાગની કિમત છે. જે કાલેજને ધાસની જેમ ટ્વી નીકળતી હોત તો તેની કિમત કંઈ હોત જ નહિ તે સિંધી વિદ્યાર્થીને દાદી મુકવામાં ન જ આવ્યા હત.

ત્યાગી વિદ્યાર્થીઓ પરિશ્રમ હાવી પોતાનો અભ્યાસ ઘેર કરી શકે છે. તેઓને મરત શિક્ષાનો બદોલત થઈ શકે. અત્યારે એવા પારમાર્થિક શિક્ષકો નીકળવા

મુરકેલ નથી કે જેઓ આવા વિદ્યાર્થીઓને મદદ દેવા આનાકાની કરે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની પ્રાથમિક શરૂઆત, બળવરો તેમાંથી જ આ અભ્યાસને પહેલેથી વળવાનો માર્ગ મળી રહેશે. પોતાની સમક્ષ આવેલી કરજ બળવતાં ભવિષ્યનો વિચાર ન કરવો, એનું નામ જ નિષ્કામ કર્મ છે ને તે જ ધર્મ છે.

તા. ૧૮-૭-૧૯૨૦

ધારાસભાનો બહિષ્કાર

ધામે ધામે અસહકાર પોતાનું સ્વરૂપ પકડતો જાય છે. નવી ધારાસભાનો ત્યાગ એ મોટામાં મોટી વસ્તુ પ્રજાની સમક્ષ ખડી થઈ ચક્ર છે. મારી હમેશા છે કે પ્રજા અડગ થઈને તેનું મેવન કરશે.

જેની દાનત ખરાબ છે, જેને જાણીએ છીએ ન્યાય નથી કરવો, જેના હૃદયમાં પ્રજાનો તિરસ્કાર છે એવી આપણી ખાતરી થઈ છે, તેણે યોગ્યતાથી આપણે શું મેળવવાના હોઈએ ?

અત્યારે હું આખા રાજ્યતંત્રને ઝેર સમાન જોઈ રહ્યો છું. કંઠવીના વેલામાંથી મીઠા ફળની આગા જ કેમ રૂખાય ? મુખ્ય સવાલ એ છે. ધારાસભામાં જઈને હમેશા સામે થવું કે ધારાસભામાં સુદલ ન જ જવું ? પત્તવણીથી કંઈ લડવૈયા હારે નહિ. અંગ્રેજ લડનારા છે. ધારાસભામાં પત્તવણી કરવી એટલે શું ? સાંખ્યાં ને તીખા બાપડો કરવાં, માજો પણ દેની, અને આપણા વોટની-મતની જરૂર જણાય ત્યારે તે ન આપવા. જેઓ એમ માને કે આવા ઉપાયોથી સરકાર હાંસી જાય, તેઓએ રાજ્યપંચાલનો અભ્યાસ જ કર્યો નથી. આવી પત્તવણીથી ઝીંપી ઝીંપી ચીજો આપણે પણ તત્ત્વ કદી નહિ આપે.

આજ સમીતી આપણી જે જીતે છે તે વડે આપણે મુખ્ય વસ્તુ બાંધે જ લીધી હશે. દિ-દનો પૈસો ચારો જ જાય છે. મિલીટરીનો ભય લેશ પણ ઓછો નથી થયો. ગેરકાયદા વચ્ચેનો ન્યાય જરાયે શુદ્ધ નથી થયો. પ્રપંચ ઓછો થવાનો જાહેર-વંધો છે, રાજ્યનીતિ એક નમુનર પણ સુધરી નથી. બંનેની વચ્ચેનો મંબંધ દહાડે દહાડે નિર્મળ થતો જાય છે એમ કોણ કહેશે ?

તો પછી યોડા હિન્દી જુજ બન્યા, યોડાને કારણથી સખામા પદવી મળી, યોડા હિન્દી ધારાસભામાં ગયા, એક હિન્દી હિમરાવપદ પામ્યા, તેથી શા દલાડા વળ્યા ? તેને હું લાલચ રૂપે ગણું છું. એ આપણને સતેલા, રાખવાને સાર અપીણની ગોળા છે. બન્યા મુધી ન્યાય નથી ત્યા મુધી તેમના તરફથી મળેલું માન એ ખરું જોતાં અપમાન છે. આથી સીધી વાત આપણે કેમ ન સમજી શકીએ ?

હું તો આખા હિન્દુસ્તાનની ભારે આશા રાખી બેઠો છું. પણ ગુજરાતની આશા વધારે રાખવાને મને હૃદ છે એમ માનું છું. ગુજરાત આ પ્રાપ્તમા અથ હિરસો આપે એવી આશા ગણીશ.

ગુજરાતની પ્રજા ચોક્કસ ગણાય છે. તેને હિસાબ કરતા ખુબ આવડે છે, એ જે હિસાબ પ્રજા આગળ મૂક્યો છે એ તો તંદન સહેલો છે. કીચકા પગ નાખવો ને છાટા નાંદરો એ કેમ બને ? બન્યાં મુધી રાજ્યતંત્ર ગાંધીયજીવિથી ખગડાયેલું છે ત્યા મુધી ધારાસભાને હું કીચક સગાન જ મળું છું.

પગવણીથી આવવડની પ્રજા કંઈ નથી મેળવી શકા. તેને તો પારનેલ જોવો બડ લકવૈયો હતો. હવે તે પ્રજાએ દારીને ખુનામરથી અખત્યાર કરી છે. આને પણ હું તો જુલ ગણું છું. પગવણીનું પરિણામ કંઈ નથી એટલું જ ખતાવવા આપણે નો દાખવો દાકું છું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં જનરલ બોયાની સમક્ષ એ રસ્તા હતાઃ ધારાસભામાં જઈને ન્યાય માગવો અથવા તો ધારાસભાનો ત્યાગ કરવો, તેણે ધારાસભાનો ત્યાગ પસંદ કર્યો અને તે જીત્યો, તેણે મનમાનતું રાજ્યપદાગ્રણ મેળવ્યું ને સ્વતંત્ર પ્રજાનો પ્રધાન થયો.

ધારાસભાનો ત્યાગ કરવાથી પ્રજા મરજે, પ્રજાને શુદ્ધ તાલીમ મળશે ને સરકારની ઉપર જ રાજ્યતંત્ર ચલાવવાનો ધોળો આવી પડશે. મારી હૃદ માન્યતા છે કે જે પ્રજાનો શિક્ષિત ભાગ જ મધ્યભાગને છોડી પોતાની ફરજ સમજી મરકાર તરફથી મળતા દેખાતા લાભોનો ત્યાગ કરે તો રાજ્યતંત્ર એક ફાલુમર સરકાર નહિ ચલાવી શકે. રાજ્યતંત્ર કેવળ પ્રજાની આક્રમકી મંમનિથી ચાલે છે. એ રાજ્યતંત્રની માંમે પ્રજા મીધી ગીતે ચાલે ત્યાં ચાલી જ ન શકે. પ્રજાને કસીને નહિ પણ જોળવીને મુખ્ય ભાગે સરકાર રાજ્યતંત્ર ચલાવે છે. હા છે, પણ તે છેવડતું શસ્ત્ર છે. ન્યાય એ ને રાજ્ય ચલાવવા પૂરતો છે. ન્યાય કરવો એ ક્ષત્રમ ' પોલીસી ' છે તેથી ન્યાય કેટલેક ભાગે મરજે છે, આપણે તો પૂરતી સ્વેચ્છાગ્રણ દ્વારા તે પણ ન્યાય જ ચાલે એવું માનીએ છીએ.

ધારાસભાનો ત્યાગ લાભ

અને આ તત્ત્વ દાખલ કરાવવા સારૂ આપણે અગ્રેજી અમલદારોનાં દિલ બદલવાની વાત આપે છે. એ બદલવાને સારૂ આપણે તેના બરોબરીઆ છીએ એ બતાવવું જોઈએ. માણસ બરોબરીઓ પોતાના નીતિબળથી કે શરીરબળથી બની શકે છે. શરીરબળથી એકસરખાપણું મેળવવું એ ઉત્તરતી પંક્તિનું સરખાપણું છે; એ પશુનિતિ છે; પણ હિન્દુને તો એ ત્યાગ્ય છે. હજારો વર્ષની આપણી તાલીમ જુદા જ પ્રકારની છે. નીતિબળથી અગ્રેજને વધ કરી શકાય છે, એ મારી ધડ માન્યતા છે. હું તેમના અમલદારોના અન્યાયને વિષે કદુ લખાણ કરી ગયે છું, છતાં હું માનું છું કે જેટલી અસર નિતિબળની એ પ્રજાની ઉપર થઈ શકે છે તેટલી અસર ચરોપની બીજી પ્રજા ઉપર નથી થઈ શકતી. અને ધારાસભાને જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ એ નીતિબળની એક અવ્ય નિશાની છે. આ ત્યાગ સહેલાઈથી થાય તેવો છે અને છતાં તે પ્રજાના પ્રતિનિધિ થવાને લાયક પુરોગથી થયો જોઈએ તેથી મહા અસર ઉપજાવનારો છે.

સ્ત્રીઓની ફરજ

પંખજમા જુ અત્યાચાર થયા છે તે વિષે બહો બાઈ બાઈ જહાંગીર પિટિટના પ્રમુખપણા નીચે મુજબની સ્ત્રીઓએ પોતાનો વિચાર દર્શાવ્યો છે. તેમાં બે અર્થ સર્વા છે. એક તો સ્ત્રીઓએ હિન્દુસ્તાનનાં દુઃખમાં ભાગ લીધો છે અને તે દુઃખ શું છે તે સમજ લીધું છે. એવા અત્યાચારોને વિષે સ્ત્રીઓ તટસ્થ નથી રહી શકતી. જ્યાં સ્ત્રીઓ પોતાનું સ્ત્રીત્વ અને પુરુષો પોતાનું પુરુષત્વ બોધ બેઠે એવા સંજોગો આવી પડે ત્યાં સ્ત્રીઓ મૂગી બેસી જ ન શકે. પંખજમાં પુરુષોનાં જ અપમાન નથી થયાં, સ્ત્રીઓનાં પણ થયાં છે. મનિયનવાલો ગામમાં સ્ત્રીઓનું અપમાન કરવામાં ઉદ્ધત અમલદાર મિ. બોસવર્થ સિમરે કંઈ કયાશ રાખી નહોતી. એટલે સ્ત્રીઓએ સુબાઈમાં સભા બરી પોતાની ફરજ બજાવવા ઉપરાંત કંઈ જ વધારે નથી કર્યું. મારી હમેદ છે કે સુબાઈનાં મુખ્ય સહૈદોમાં સ્ત્રીઓ એવી જ સભા બરી દરાવો પસાજ કરશે.

સ્ત્રીઓ પોતાને અખજા માની આવાં કામોમાંથી મુક્ત નથી થઈ શકતી. અખજા એ વિશેષજ્ઞ આત્માને વિષે તો લાગુ ન જ પડે. એ તો શરીરને વિષે કહેવાનું છે. એક બાલિકા જેનો આત્મા હિન્દુત્વ છે, જેને તેનું જ્ઞાન થયું છે, તે

માડા છ પુટ લાના ઉદ્ધત અંગ્રેજની સમક્ષ ઉભી તેને ન્હાન કરી રાકે છે. જે સ્ત્રીને પોતાપણાનું જ્ઞાન આવ્યું છે તેનું સ્ત્રીત્વ તેના આત્મજન વડે શોભે છે. પોતાના શરીરની નમજાઈ સ્વીકારી નમણી બની સ્ત્રી પોતાનું સ્ત્રીત્વ શોભાવી નથી શકતી. મીના, દ્રૌપદી આદી સ્ત્રીઓએ પોતાનો પ્રભાવ દુષ્ટો પર પાડ્યાનું આપણને યાદો ગીખવે છે. જેમ હાથીનું શરીરમળ મનુષ્યના બુદ્ધિબળ આગળ કામ નથી કરતું તેમ મનુષ્યના એટલે સ્ત્રી પુરુષ ઉભયતા આત્મજન આગળ મનુષ્યનું બુદ્ધિબળ અને શરીરબળ તૃણપત્ર થઈ જાય છે.

તેથી હું ઇચ્છું છું કે હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ પોતાને અમળા માની પોતાની પ્રજાનું વ્યથા કન્વાનો અધિકાર નહિ તાગે. જે સ્ત્રીઓએ હનુમાનાદિ વીરોને પેદા કર્યા છે તે સ્ત્રીને અમળા કહેવામા અસાન રહ્યું છે. અથવા તેને અનળા કહી છે તે પુરુષને કેવળ પોતાની કન્વા સચવાવા જ, કે તેણે શરીરે બળવાન હોઈ અમળા સ્ત્રીને પોતે મક્ષમતી જેમ ઉદ્ધત બની સત્તાવવાની નથી, પણ તેનું વ્યથા કરી તેના આત્માનો વિકાસ થાય એવા સાધનો તેના હાથમા મુકી તેની મેવા કન્વાની છે.

આ જમાનો કેવળ શરીરબળનો છે એની જમણામા પડી આપણે મુઝામા કડીયે છીયે અને માનીયે છીયે કે આપણે હિન્દુસ્તાનની રાકડી પ્રજાનું કરી મકડીયે ? આમ માની પુરુષવર્ગ પણ અમળા બની ગયેલ જેવો લાગે છે. પણ તેવું કંઈ જ નથી એમ હિન્દુસ્તાન સમગ્ર નવ્ય એ ઇચ્છવા જેવું છે. હિન્દુસ્તાનની પ્રજાને પોતાના વ્યમાનનું જ્ઞાન આવે ત્યારે તે પ્રજા સમળ છે અને પછી જનન્ય કાયદા અહીં નહિ રહે.

આશું બળ
શામા ?

એવું બળ કેમ આવે ? ભાગે લાવીમની જરૂર નથી. ઇશ્વર ઉપર વિશ્વાસ રાખી આપણે કોઈના શરીરમળથી ન જ કરવું. શરીરમળો વધારેમાં વધારે આપણા શરીરનો નાશ કન્વાની સત્તા ધરાવે છે. તે શરીર વિષે આપણે નીડર બનીયે ત્યારે આપણે સિંહ છીયે. એટલે બળ રાક્ષસી શરીર મેળવવામા નથી પણ મનની મજા-ખૂતીમા, આત્માની ઓળખમા, મોલની નીડરતામા રહેલું છે.

સ્વદેશી

‘શુદ્ધ’સ્વદેશીને વિશે હું લખી ગયો છું તેમી ઉપર વાંચનારને મનન કરવાની બલામણુ કરે છે. રેડીયા વિશે જે ખખર આજના ‘નવજીવન’ માં આપી છે તે સ્વદેશીપ્રેમી સ્ત્રીપુરુષને ઉત્સાહિત કર્યા વિના નહિ રહે.

આ રથજે કેટલીક ખીછ ખખર પણ એવી આપવા ઇચ્છું છું કે જે ખામ મુજરાતની બહેનોને મનન કરવા યોગ્ય છે.

માનનીય પંડિતશ્રી હિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલયને સાડ બિલા માંગના સ્વદેશીના પ્રચાર ત્યાં કરવાનો છે, ત્યાં માળો દોખલ કરવાની છે, એ ખખર આપના કૃત્યું કે તેમને હિન્દુસ્તાનની કેટલીક રાણીઓએ પણ કાતવાનું શીખવાની કબજાત આપી છે અને તાળાઓના અવાજે વચ્ચે તેમણે કૃત્યું કે ન્યા લગી હિન્દુસ્તાનના ગણા મહારાણીઓ સાથે નહિ ચલાવે ત્યાં લગી તેમને શાન્તિ નહિ થાય.

આમ પંડિતશ્રી કેમ બોલ્યા ? તેઓ સમજે છે કે હિન્દુસ્તાનના આર્થિક સ્વાતંત્ર્યનો આધાર રેડીયા અને હાથસાળ પર રહેલો છે. ન્યા આર્થિક સ્વાતંત્રતા નથી ત્યાં ખીછ સ્વતંત્રતાની આશા જ ફેફટ છે, અથવા તે સ્વાતંત્રતા મેળવવાને માટે ઇશ્વરની જેમ હુલા ખેપ ખેડવા જોઈએ.

એ જ વિચારે દાક્તર માર્કેટપાલ બહાદુરશાહ કાતવાનું શીખી લીધું છે અને ચોંટાળે દમેશા કાતે છે. માર્કેટપાલ મુજબના એક વેળાના એડવોકેટ જનરલના ધર્મપત્ની છે, અને પ્રસિદ્ધ મર્લુમ ના આત્મારામ સચુણના દીકરી છે. તેમની તખીયત કેટલાક વર્ષ થયા ઘણી ખગત્ય રહે છે. હાથ પણ નમળાઈ ગયે છે. પોતાને દમેશાં જે વખત બચે છે તે, દરમિયાન કાતવાનું કામ કરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો છે.

હવે આનિયા બેગમ અને જાંજીના બેગમ શીખવાનું માથે લીધું છે.

પંજાબમાં શ્રી. સરલાદેવી એકાદમી સ્વદેશીનું કામ કરી રહેલ છે. તેમના હેલા કામગામાં તેઓ લખે છે કે તેમણે અમૃતસર જઈને ત્યાં રતનચંદ અને મુગા ચોધરી જેઓ જેલમાં છે તેમની ધર્મપત્નીઓને, અને રતનદેવી જેમણે પોતાના ધણીનાં શબ્દને બોળામાં રાખી આખી રાત વિવાપ કર્યો તેમને આ કામમાં રાજી લીધેલ છે. ત્યાં એક દમિટી નીમી આરતોમાં સ્ત્રીયાવર્ગે બોલ્યો છે. પુધિયાનામાં પણ

ઝોરોની સભા બરી ત્યા પશુ તે જ કામ શરૂ કરી દીધું છે, આ વધી પ્રવૃત્તિ ક્યાં સુધી નહીં શકશે એ આપણે નથી કહી શકતા, પણ એટલું તો અનુભવ આપણને થીએ છે કે જેમા એક પશુ સાચો કામ કરનાર હોય ત્યા આરભાયવી પ્રવૃત્તિ પડતી નથી.

૧. અત્યારે દેશમા હાથથી કાતેલા સુતરના કપડા પહેરવાનો શોખ વધી રહેલો છે, તે સમયે ગુજરાતની બહેનો કામ કરતી યથા નય એ આવશ્યક છે, તેમનામા શક્તિ તો ઘણી છે, પણ તેમને ઇચ્છા થતી જોઈએ. નાગાને ઢાકવાનો પ્રયત્ન જેવો-તેવો નથી. હિન્દુસ્તાનની કંપડાની ખેડ સ્ત્રીઓ જ્યાં લગી કામ કરતી ન થઈ જાય ત્યાં સુધી ન જ મરી શકે

† માર્શલ લોનો કારભાર

પંજાબના ગુજગવાલા જીલ્લાના પોલીસ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ મિ. એફ. એ. હેરનેની સહીને એક દુકમ પડિત મદનમોહન માલવીયાજી તરફથી મને મળ્યો છે. ગુજગવાલા જીલ્લાના મારા અનુભવની દૃષ્ટિએ ઘટતી ટીકા સંદિત તેને પ્રગટ કરવા પડિતજીએ મને કહ્યું છે. પંજાબના મારા છેલ્લા નિવાસ ઇમિયાન હુમ્મો આમો જ્યાં હું ૫ થોડો છું, આ સુપરિન્ટેન્ડન્ટ હેરને જ ગુજગવાલાના એક ટોળાએ ૧૯૧૬ની ૧૪ મા એપ્રિલને દિવસે રહેલા એક પૂછને આજ લગાડી હતી ત્યાં કોડે ૫૨ ગોળાબાર કરાવેલો. દુકમ પ મી જૂન ૧૯૧૯ ની તારીખનો છે અને તે નીચે પ્રમાણે:-

ગુજગવાલામાં
માર્શલ લો

ચાલીસ મળ ઇન્સ્પેક્ટર જોન—

ગુજગવાલા, તા ૫મી જૂન ૧૯૨૦

એ તો હજીકતમા ચોક્કસ છે કે, આ જીલ્લાના જે આમોમા માર્શલ લો હતું ચાલુ છે તે ત્યાંથી હવે થોડા જ મેનમાં એવી લેવામા આવશે આનુ પરિણામ એ યવાન કે જેલવા કેસો માર્શલ લો ઢાકવાની વેળાએ માર્શલ લો કમિશનેરો આગળ પ્રત્યક્ષ ચાલુ દરો તેટલા જ માત્ર માર્શલ લોની રૂએ ચાલવા દેવામા આવશે

૧. ખીલ બધા કેસો જોને પૂરાવા એકઠા થતો દરો કે જે સક્ષિપ્ત અદાવતો આગળ ચાલતા હશે તે બધા માંથી વાળવા પડશે, અને માત્ર સામાન્ય કાયદા હેઠળ જ તેની તપાસ થશે. આથી જે કેસો ખૂબ લંબારો, કારણ સામાન્ય કાયદા હેઠળ અદાવતોમા એ કેસો ધીર ધીર ચાલશે અને વળી તેને અપીલો વગેરેના લક્ષણ રહેશે આટલા મટિ એ ખાસ જરૂરું છે કે સંક્ષિપ્ત અદાવતો આજ મુજબ તૈયાર હોય તેવા બધા કેસો તાબડોત અદાવત

આમજ રજુ કરી દેવા, અને જે કેસો જલ્દી પૂરા કરી શકાય તેવી તપાસમાં હોવા તેમને પણ એકદમ પૂરા કરી લઇને અદાલતે આગળ મોકલે દેવા. આ જુદામાં જુદા મુદ્દા પોલીસ પ્રમાણમાં ઘણા જોઈને કેસો અદાલતે આગળ લાવી રાખી છે અને તેથી હજુ જેમની સામે પૂરાવા મળી શકે એવા ઘણા ગુનેગાર લોકો હોવા જોઈએ, જેમને વગરદીલે અદાલતે આમજ રજુ કરી દેવા જોઈએ.

અધૂરા કેસો બધા એકદમ પૂરા કરી નાંખવાના પ્રયત્નોમાં બિવકુલ ત્યાગ ન રહેવી જોઈએ, ગુનેગારોને આજખવાની પરેડે તાબડતોળ ઝોઠવવા અને તહોમતદારોના ગુન્હા માખીત કરે તેવા સાહેદીઓ યોજાવવાના દરેક પ્રયત્ન વગર વિલંબે થવા જોઈએ.

નાસતા ફરતા આરોપીઓને પકડવા તરફ અત્યાર મુદ્દા ઘટતું ધ્યાન નથી આપાયું- એ હવે અપાતું જ જોઈએ. કોન્સ્ટેબલો, સફેદપોલીસો વગેરેને હવે તાબડતોળ આવા લોકોની પછવાડે મુકવા જોઈએ અને તેમને એકદમ પકડવાની દરેક કોશીશ થવી જોઈએ માત્ર કેટલાંક પોલીસ ચાલુઓ ઉપર તેમને પકડવાને લગતો કમો મોકલી રાખવો બસ નથી.

હાથમાંના કેસોને મારાઈ લો હઠાઈ લેવામાં આવે ત્યાર પહેલાં તાબડતોળ પૂરા કરી દેવાની તેમજ આરોપીઓની પૂરતી સંખ્યાને અદાલતે આગળ રજુ કરવાની મોટી અગત્ય મારા અમલદારોના મન ઉપર ઠસાવવાની હું જરૂર જોતો નથી આ જુદા બીજા જુદાઓને મુકાબલે કામ ચલાવેલા લોકોનો સંખ્યામાં ઘણો જ પાછળ છે અને તેથી તે સ્વાભાવિક રીતે જ અહીંની પોલીસની કાબેલિયત તેમજ ઉત્સાહ વિશે દીકાને સ્થાન આપે છે. આ સ્થિતિ હજુ મુધારી શકાય તેમ છે અને જે મારા બધા અમલદારો મને ઉપર લે તે આ જુદાના પોલીસ અમલદારોની કમજોર લાહોર અને અમૃતસરના પોલીસ અમલદારોને મુકાબલે ટીકી પડવાનું કંઈ જ કારણ નથી. પણ જે અદાલતે આગળ મુકાયેલા તહોમતદારોની સંખ્યા હાલના જેટલી નાની જ રહે તો આ કામમાં ફાસાયેલો દરેક અમલદાર જે કદર અને માન મેળવવાને કેટલીક રીતે હકદાર છે તે દેખાતી રીતે જ ખોલે.

(સહી) એફ. એ. હેરન

સુપરિન્ટેન્ડન્ટ આપ પોલીસ, ગુજરાંવાલા

ફોર્સ સગકમિટી આગળ આ જુદામાંના કોડીબધ સદસીઓની જુબાની નોંધાય છે કે માર્શલ લોના હેઠા દિવસો દરમિયાન કેદીઓની સામટી ટુકડીની ટુકડીઓ કહેવાતી સંક્ષિપ્ત અદાલતો આગળ અસાધારણ ઉનાવળથી લઈ જવામાં આવેલી. અદાલતના જડને મોડી રાત મુદ્દા બેસના, અને બચાવના સાહેદીઓને તપાસ્યા પણ વગર તદ્દન નિર્દોષ માણ્યોને જુદી જુદી મુદતની કેદની સળંગ આપવામાં આવેલી. આ સંક્ષિપ્ત તપાસ ચલાવનારા જડજોમાંનો એક કનૈલ યોગાવન હતો અને બીજો મિ. ખાસવથ હતો. ઉપરોક્ત કેસ કમિટીએ નોંધેલા પુરાવાને

મનખૂત એ છે અને પંજાબમાં ચાલેલા કેસો ઉપર મોટું અજવાળું પાડે છે. આવી સંક્ષિપ્ત અને ઉતાવળી રીતે અકાલગદ, રમિનગર અને બીજાં સ્થળોએ તદ્દન નિર્દોષ માણસોને હતકડામાં તેમજ કેદ કરવામાં આવ્યાં હતાં ! અને પંજાબમાં એ જ અમલદારો હજી તેમના હોદ્દાઓ અને તેમની કુટુંબો કરવાની શક્તિ રાખી રહ્યા છે.

એક અર્થાપન

મેં 'નવજીવન'ના તંત્રી જોન-

મહાભાઈ,

મિ. મી. એફ. એન્ડ્રુસના પત્ર ઉપરથી શાન્તિનિકેતનને પૈમાની મદદ કરવાની આવશ્યકતાને વિષે લખતાં આપ લખો છો કે ગુજરાતે પોતાની ફરજ કવિશ્રીના આગમન સમયે પૂરી નથી બાળવી, એ વાંચી ખરેખર મને તથા મારા કેટલાક મિત્રોને પશુ જ આશ્ચર્ય થયું છે. કવિશ્રીની વિદ્વતાની કદર ગુજરાતે કરેલા પેસા આપે તો ચઢી જાય એવું માપ લાઈએ અસાધ્ય છે. પરંતુ એ પ્રશ્ન બાંધુએ ચુકતા એક બીજા પ્રશ્ન કે જે આજે અનેક દિશામાં ચર્ચાસ્પદ છે તે એ છે કે બંગાળ પ્રાન્તની સંસ્થાઓને બંગાળ પોતે કેમ નથી જોખવું અને તેને પૈસાની મદદ માટે બહાર કેમ કંઠક્ષુભ્રમક વિનંતિઓ કરવી પડે છે ? બંગાળમાં મોટા મોટા જમીનદારો છે, બંગાળમાં બીજા પશુ લક્ષ્યપિપિડિઓ પડેલા છે, જ્યાં બંગાળ આમ પોતાના ઉત્તમમાં ઉત્તમ પુરુષોને તેઓની સંસ્થા ચલાવવામાં મદદ કેમ નથી કરતું ? વળી ખાસ વિચિત્રતા તો એ છે કે બંગાળને બીજા પ્રાન્તો ન્યારે ન્યારે મદદ કરે છે, પણ બંગાળ બીજા પ્રાન્તોના કુખની વહારે કંથિતજન ધાય છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની હતત વખતે પાંચ સાત લાખ રૂપિયા આખા દેશમાંથી લેશ કરવાયા આવ્યા હતા, તેમાંથી બંગાળે પૂરા દસ લાખ પશુ આપ્યા નહોતા જલિયાંવાડા બાગના ફંદમાં બંગાળે પૂરા વીસ લાખ રૂપિયા પશુ આપ્યા નથી, ન્યારે ગુજરાત અને ગુજરાત જોએ લગભગ પશુ શાખ રૂપિયા આપ્યા છે. ઓરિસ્સા દુકાળ ફંડને માટે ગુજરાતે જેટલું કર્યું છે તેટલું બીજા પ્રાન્તે કર્યું નથી. પરંતુ બંગાળ ને પોતાનાં કુખો વખતે બહાર મદદ માગે છે, તો આ માટે બંગાળે બીજાનાં કુખો વખતે થોડી પશુ સહાય આપવા તત્પર ન થયું જોઈએ ? બાકરામાં દુકાળ પડ્યો ચારે પશુ ગુજરાતે દબરો રૂપિયા આપ્યા હતા. સર જગદીશચંદ્ર બોઝને પશુ ગુજરાતીઓએ જ લાખો રૂપિયા આપ્યા છે. યાત્રોરને પશુ ગુજરાતે બનતી સહાય કરી છે. ગુજરાતે પોતાની ફરજ પૂર્ણપણે નથી બાળવી એ કહેવું વધારેપડતું છે, એ તદ્દન ન્યાર્ય છે. બંગાળે ત્રણ વર્ષ ગુજરાતમાં દુકાળ હતો ત્યારે ગુજરાતને કેટલી મદદ કરી ? ગુજરાતની ઘડી સંસ્થાઓને ચોરેપણે અરો પણ તેણે ચાવી છે ? આપને આશ્ચર્ય કે જે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના દિશામાં પ્રયત્નો કરે છે, તેને બંગાળ તરફથી કેટલી મદદ મળી છે ? બંગાળની સહાયને માટેની ખૂમ નહામી છે. એ બંગાળ બીજા પ્રાન્તોને મદદ કરવું હોય તો તેને બીજા પ્રાન્તો પાસે મદદ માગવાને હક છે. ને તે તેમ ન કરી શકે તો તેને મદદ માગવાને વિત્તકેસ હક નથી. બંગાળીઓને આ સત્ય જણાવવાની બધી જરૂર છે. બાકી ગુજરાતે

બંગાળ અને ગુજરાતની જાનવીરતા

પોતાની શક્તિ અનુસાર, ન્યાત, ભત, ધર્મ કે પ્રાન્તના તફાવત વગર મદદ આપી છે અને આપશે. ગુજરાતને બચાવે ટાણા મારવાથી કંઈ મદદ મેળવી શકાય નહિ.

લિ.

કંચનલાલ મ. ખાંડવાળા

આ દાગળ હું ખુશી થઈ છું છું. ઘણી દલીલો મેં સાંભળી છે તેનો ખુલાસો આપી શકું છું. બંગાળને આપણે તેની ૧૨૯ કેમ બતાવી શકીએ. કાળે કરી તે પોતાની ૧૨૯ જાળવશે. પણ દરેક પ્રાન્તને પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર નહિ હોય? બંગાળે પૈસો નથી આપ્યો તો વિદ્વાતું દાન કર્યું છે. ગુજરાતે કર્યું છે તે નવાઈની વાત નથી લાગતી. ગુજરાતની પાસે ઘણું છે, તેને આપતાં આવડ્યું છે ને તે આપે છે. બંગાળને આપતાં નથી આવડતું તેથી એ નથી આપતું. કવિશ્રીને જેથી મદદની જરૂર પડે છે તેનો અર્થ એ જ કે તેમની પીછાન બંગાળે પૂરી નથી કરી. એટલા માટે આપણે નહિ કરીએ? કવિશ્રીની કદર પૈસાથી ન જાણી શકાય એ ખરું; પણ તેનો અર્થ એમ પણ ન કરાય કે તેટલા સાર આપણે આર્થિક મદદ કરવામાંથી મુક્ત છીએ. તેનો અર્થ તો એ છે કે આર્થિક મદદ જેટલી આપીએ તેટલી ઓછી. મારી તો ખાસ માન્યતા છે કે જેટલું ગુજરાતે આપ્યું તે તેમને ખાસ આમનજી આપ્યા પછી થોડું જ છે. એટલે ટાણાનો સવાલ ઉભો થતો જ નથી. ગુજરાતે ઘણું પ્રસંગે ૧૨૯ બળવી તેથી તો મારા જેવા ભિક્ષુક ખીજ થોડા પ્રસંગે આશ્વા રાખે. ભિક્ષા કંઈ કવિશ્રી નથી માગતા. શાન્તિનિકેતનની સ્થિતિ જોઈ, મિ. અન્ડરજનું વર્ણન વાંચી મેં ગુજરાતનું ધ્યાન પોતાની ૧૨૯ તરફ ખેંચ્યું છે. આ જવાબ લખતાં મને ખબર મળી છે કે ગુજાઈ શાન્તિનિકેતન સાર રૂ. ૧૦૦૦૦ મળ્યા છે. આ પૈસા કવિશ્રી આપ્યા હતા ત્યાર પછી ઘુરત થયા હતા એટલે જે અત્યંત ખેંચ હતી તે દૂર ચાલે છે. પણ હવે જોએને મારી માગણી બ્યાનબી લાગે તેમણે મોકલતાં અટકી જવાનું નથી.

ગુજરાતને સલાહ

૧. રાજકીય મંડળ નરિયાદમાં મળવાનું છે. મારો આમ્રદ મેં 'નવજીવન'માં સૂચવ્યો છે, તે તો જોઈ જ નથી. નિર્ભય રહીને મંડળ અસહકારનો કારણ પંબજ અને બિલાફત બંને સલાહો બાબત કરે એવું હું તો છું છું. તેમાં પ્રથમ પરત ધારાસભાના બહિષ્કારને માનું છું. ધારાસભામાં જઈને તેનો બહિષ્કાર કરવો તેને હું તો ભારતા છું. પંબજમાં

*દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિને પહેંચી વળવાને બરવાં જોઈતાં પગલાં વિષે વિચાર કરવાને મળેલી ગુજરાત રાજકીય મંડળની સંજ્ઞા પર લેખિકા 'પર', તા. ૧૧-૭-૨૦.

ન્યાય ન આવે, ખિલાફતમાં હજો જે તે સરકારની સાથે કમ 'રમાય' ? ચાપટની રમતમાં પાસા અપ્રમાણિકપણે ફેંકનારની સાથે ન રમતાં એ રમનારાને 'અર્થપણમાં ભેગલા' યાદ આવે છે. સુન્દરીય રમતમાં તો હિન્દુસ્તાનની લાજ રૂપી હાથ છે. એક પક્ષના રમનારા કેવળ દુરોધને જેવા લાગે છે. તેની સાથે રમત શી ? તમને બધાને પ્રશ્ન સંભવ થાઓ ને તમે હિંમતપૂર્વક શુદ્ધ નિશ્ચય પર આવો એમ ઇચ્છું છું.

તા. ૨૫-૭-૧૯૨૦

૧ પંજાબનો પત્ર*

(૧૪)

અહિંતમાંયે મર્યાદા બેઠયે

અમે ૧૪મી તારીખે બપોરે મુંબઈથી નીકળ્યા. મીલાના શીક્ષકઅલીની ગોઠવણમાં હાંકે ન મળ્યા ન હતી. કસ્યાણથી ખિલાફતમાં ફત લેનારા માણસો રોશન ઉપર આવવા લાગ્યા; ને ઠેક અમૃતસર સુધી દરેક અગ્રચના રોશન ઉપર માણસોની હક મચવી હતી. રોશનોએ તો શીક્ષકઅલી માણસોને એમની પુરંદર નવાતમાં ન યોદી મિનિટ મળતી તેટલામાં ખિલાફતનું તત્ત્વ અને પહેલી ઓગસ્ટના દિવસનું કર્તવ્ય સમજવડા આ પ્રમાણે બુલાવળ સુધી ચાલ્યું. લોકોની સંખ્યા એટલી બધી ન હતી કે શાન્તિ ન જળવાય; એટલે રહેજે શીક્ષકઅલી પોતાનું કામ ચલાવ્યા નતા હતા. પણ મધરાતથી પ્રમાત્ત રાજ થઈ. હોસાંઆબાદ રોશને તો શીક્ષકઅલીના રોડયા પણ માણસો ન રોકાયા; 'મહાત્મા ગાંધીજી છી ને', 'અલ્લાહો અકબર' થી રોશન નબતી મુક્યું હતું. ગાંધીજી પણ નંગી હકયા. આ પમાણે ગ્વાલીયર, લોપાળ, ખીના, હાંસી, આમ્રા, મયુરા અને બીજી રાત્રે ખીરત પકોઆ ત્યાં સુધી ચાલ્યું. ઘણે ઠેકાણે સેંકડો નહિ પણ હજારો માણસો ભેમાં થતાં અને ગાંધીજી, શીક્ષકઅલી અને ડૉ. કિચલુને એક દિવસ માટે જીતરવાનો ભારે આગ્રહ કરતાં. ઘણે ઠેકાણે હાસાદ એટલો બધો વધારેપડતો હતો કે લોકો ગાંધીમાના ખીલ હતાએને તેઓના સોરબકારથી અને ગદીથી ફેટલી અગવડ થતી હતી તેનો વિચાર ન કરતા, તેમની અહિંતનાં પાત્ર શીક્ષકઅલી, ગાંધીજી અને ડૉક્ટર કિચલુને કેટલી હેરાનમતિ થતી હતી, તેના ખ્યાલ પણ ન કરતા અને અતિમય વીનવણી છતાં કુલોના ટમવા કાલથી ગાંધીમાં કચેરે વધારતાં અચકતા નહિ. કુલોથી તે કચેરો યાચ ? આ વચન આકરે લાગશે, અહિંતની

અહિંતમાં
મર્યાદા અને
વિવેક

*ગાંધીજીના નવજીવનમાં ફક્ત ગાંધીજીનાં જ લાપણો અને લખાણો આવે એમ નહીં થયેલું છે. છતાં ગાંધીજીની ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ મુસાફરીના અઢેવાલમાં તેમની પ્રવૃત્તિ અને તેમના ઉદ્દ્યારો આવેલા હોવાથી તેના વચર 'ગાંધીજીનું નવજીવન' વાચકોને અપૂરે લાગશે એમ નેહ, તેમના મુસાફરીના સાથી અને લક્ષમણ જેવા સેવક શ્રી ૦. મહાદેવમાધુ દેસાઈના તેમજ ખીલના તે મુસાફરીને લગતા પત્રો વપાસ્થાને આપવાનું પાર્યું છે.

કદરનો એમાં અભાવ જણાયો, પણ વસ્તુતઃ તેમ નથી. ભક્તિમાંયે મર્યાદા નોંધાયે. અને મર્યાદા એજાંબી જેમના તરફ ભક્તિ દાખવવામાં આવતી હોય તેમને દેખીતી રીતે કાવવવામાં આવે ત્યારે તે ભક્તિ રહેતી જ નથી. જેમને લોકો મળવા આવ્યા હોય છે તેમનાથી બે ધરીના સમાજમનો લાભ લેવાતો નથી, તેમને જે અગત્યનાં વચન કહેવાં હોય તે કહેવાની તક પણ મળતી નથી, અને આમ બધાયે ઉત્સાહ વ્યર્થ જાય છે, આપણે જેમ બને તેમ જલદી આપણી ભક્તિમાં મર્યાદા અને વિવેક રાખતાં શીખ્યા વિના છૂટકો નથી.

જલ્દી

નને પણ હવે તો મુસાફરીના અનુભવો કરતાં વધારે અગત્યની હકીકતો ઉપર આવીયે. ૧૫ મીની સવારે જલ્દીમાં રાયજાદા બખતરામને ત્યાં ઉતારેા હતો. આખો દિવસ સ્ત્રીઓનાં ટાળેટાળાં સૂતરના દડા અને દોરા લઇને આવ્યાં જ કરતાં હતાં. ગાંધીજીને એક તાર તેઓ સૂતરના દડા અને દોરાથી રીજવતાં એટલે આ અનુભવ તેમને તો નવો ન હતો. પણ સ્ત્રીઓએ જોયું કે હવે કેવળ સૂતરના દડાઓથી ‘મહાભાઈ’ને રીજવી શકાય એમ નથી; કારણકે દરેક સ્ત્રીને ‘તમે કાંતો છો તો ખરાં પણ તમારા કાંતેલા સૂતરનાં કપડાં તો તમારાં અંગ ઉપર હું ભેંતો નથી.’ એ પ્રમાણે મીઠી ટોર કરીને ચૂંચવતા, અને પણ તો ચાલકા માંડે આમું બેસા ખાદીનું શુભ્રજાત. આ શુભ્રજાત જેમણે સાંભળ્યું છે તે તેની અસર કદી શકી. મને તો ચાંદા નથી કે હવે પછીની ગાંધીજીની મુલાકાત વખતે સ્ત્રીઓ ખાદીનાં કપડાં પહેરીને દર્શન કરવા આવશે. તેમની વિશુદ્ધ શક્તિથી હું ચક્તિ થયો. ટોર કરતાં કરતાં પણ ગાંધીજી તેમને મુંદર ઉત્તેજન આપતાં ચૂકતા ન હતા: ‘પુરુષો બાલનારા છે, પુરુષોને હું કહી કહીને યાજી જઈ કે સ્વદેશી સમજે. તેઓ કહેશે કે સ્વદેશી એ પરમ ધર્મ છે, પણ એ પરમ ધર્મ છે એમ વચનથી નહિ પણ વર્તનથી બતાવનારી તો તમે બહેનો જ છો.’

માં પ્રથમ જ રાયજાદા સાહેબે ખબર આપ્યા કે ‘અહીં અસહકાર મંદિરે લોકોમાં પૂરતો ઉત્સાહ નથી.’ આ વચનનું સત્ય તો આજળ ઉપર આપણે જોઈશું, પણ લોકોના કરતાં લોકનેતાઓને વિશે એ વચન સત્ય હોવાનો કાંઈ ભાસ થયો ખરો. ધારાસભાના બહિષ્કારનો પ્રથમ લાલા લખપતરાયે અહીં ઉસો કર્યો છે એટલે તે સંબંધે ગાંધીજીને સાંભળવાને સૌ ઉત્સુક હતા. આ વિશે કેટલીક રસમય ચર્ચા ચાલી, પણ રાયજાદા સાહેબને બાંધકાટના મદદત્વ વિશે ખાત્રી ન થઈ શકી. સંજો જ અમૃતસર જવાનું રાખ્યું હતું, એટલે બપોરે બે વાગે સામિયાના તબે સવા રાખી હતી. પંબજનો આકરો તાપ અને આપણા લોકોની કાચી વ્યવસ્થાશક્તિ એ બન્ને કારણોએ સમાનું કાર્ય રાત્રે કરવું અશક્ય થઈ પડ્યું. લખજ એક ક્ષણ લોકોને સાન્ત રાખવામાં લીડી ગયો, પણ કાંઈ વચ્ચું નહિ. આખરે સભા વિસર્જન કરવી પડી. ત્રણ ક્ષણ પછી શહેરના એક હોલમાં સભા થઈ ત્યાં લોકોએ ઠીક સાન્તિ ભળવી. એ સમાનું વર્ણન હું અહીં નહિ આપું, કારણ એક બીજા બારે જલ્દીનું વર્ણન તો મારે આપવાનું જ છે, અને તે જલ્દીમાં થયેલાં બાજબીનાં હું હુંકે સાર આપીશ તો જલ્દીનાં કોષણોનો સાર આપવાની જરૂર જોણી રહેશે એમ હું માનું છું.

અમૃતસર

ધમાલજી
પરિણામ

લોકોની અવિવેકભરી ભક્તિનો જ્ઞાનધર સ્ટેશન ઉપર પણ હરવો અનુભવ થયો. ગાડીને આવવાને થોડો વખત હતો એટલે ગાંધીજી, શ્રીમતી સરલાદેવી, સીકતબલી અને ખીબ રેતાઓ 'વેઇટિંગ રૂમ' માં બેઠાં હતાં. લોકોએ 'વેઇટિંગ રૂમ'ની ઉપર હલ્લો મચાવ્યો. જેંટલો લોકો 'દર્શન'ને માટે ચડસાચડસી કરી રહ્યા હતા. ખીબ જતાજતા સામાનની અને જેમના દર્શન મોટે આ ધમાલ થતી હતી તે નેતાઓના સામાનની બૂરી વલે થઇ પડી હતી. આ ધમાલ ગાંધી આવી ને જેમતેમ ચાલવા માંડી ત્યાં સુધી બંધ ન થઇ. શ્રીમતી સરલાદેવીની એક કિંમતી આમડાની પેડી સ્ટેશન ઉપર આ ધમાલને લીધે જ રટી ગઇ. રેતાઓનાં 'દર્શન'થી સંતોષ માનવાને જદલે તેમનાં કાર્યોમાં બાગ લેતાં આપણે ક્યારે શીખીશું?

અમૃતસર જ્ઞાનધરથી ૫૦ માઇલ છે. સંજે અમૃતસર આવી પહોંચ્યા. સભા રાત્રે જ ટાપી હતી. આ સભાને સભા નહિ પણ એક જગી જલસો હતી રાહાય. વ્યવસ્થાસક્તિ વગે ખીબે ઠોકણે જે નિરાસા ઉત્પન્ન થયેલી તે નિરાસા અહીં ધણે અંશે ઝાંછી થઇ. અન્યુમન ખાગના વિરાજ મેદાનમાં આ જલસો હતો. બહેર કરેલા વખતના ત્રણ કલાક બગાડથી ટાળેટાળાં આપીને બેઠાં હતાં. જલસામાં હિન્દુઓ વધારે હશે કે મુસલમાન એ કલેવું અસાધ્ય હતું—એટલા બધા સેજસેજ થઇને લોકો મોઢવાયા હતા. તેમની સંખ્યા બેઠામાં બોધી દસ હજાર જેટલી હશે, છતાં બારે રાત્રિ જલવાઈ રહી હતી. સ્ત્રીઓ પણ આટલી મોટી રાત્રે ઠીક સંખ્યામાં હાજર હતી. સભાને પ્રમુખરમાને એક ધીરા અને ગંભીર મુસલમાન મીઠવી સનાહલ્લા બિરાજ્યા હતા.

રાત્રિઆત બાઈ અખતરઅલીની મધુર ગજલથી થઈ. ગજલ લાંબી છે એટલે અહીં હું આપી શકતો નથી. પણ તેનો વાહી સૂર તો એ હતો કે 'આ ધડી કસોડીની છે, એ પારખની છે; અને પારખ તો ભાગ્યવાનની જ યાય; એ પારખને અતિ ચસા નીવડીશું. એ માટે જ પરવરદિમારને જ દગી'

ખોડે નથી, નાઉમેરી નથી

મોલાના સાહતબલીએ 'પંદરેક મિનિટ સુધી આખા જલસાનું ધ્યાન જેથી રાખ્યું. જેમનો અવાજ બોલી બોલીને ગેસી ગયો છે, છતાં લોકોની સાન્તિને લીધે તે બખાયે સાંસળી શકતા હતા.

શીકતબલીજી
માપણ

હું જેમના મુખેસર મુદા આપીશ. મોલાનાએ સદ્ગત્વાવ કરી: 'કેટલાયે મહિના થયાં ખિલાફત વિષે અનેક બંધીબૂરી બખરો સામગ્ર્યાં જ દે છે, પણ મને તેની કરી અસર નથી થતી 'ખોડ, ખત્રા યા નાઉમેરી' વિના હું તો આપણી ફરજનો વિચાર કરતો ઠામ વીધે જઇ છું. આમાં કાંઈ વગાડાયે વગેં એમ નથી, કરી ગયે વગેં એમ નથી, કે કંટાળે વગેં એમ નથી. હું તો જાણું છું, ખુદાતાલાને વીનવું છું કે યુરોપ આ સવાલનો પોતાનો આખરનો ફેસલો. આપી દે કે લાગ્યો જ યુરોપને આપણે પણ આપણો આખરનો ફેસલો બતાવી દઈએ. આ આખરનો ફેસલો સરકારની સાથે સમજી વલ્લેકાત બંધ કરવાનો, સરકારની સાથે તલ્લાક કરવાનો, કુરબા સરીફના રાખોમાં બાદમ

તાવન' કરવાનો છે.' દિનરત અને જોડાદના બે ઉપાયો મુસલમાન સાધ્યોને ખુલ્લા હોવા છતાં તેમણે આ ઉપાય કેમ પસંદ કર્યો તે સમજાવ્યું: 'જ્યાં સુધી ગાંધીજીની મદદ આપણે જોઈએ ત્યાં સુધી તેમણે સૂચવેલો જ ઉપાય આપણને મુજારક છે.' પંતળના સવાલ ઉપર પણ એમણે ખૂબ સાર મુક્યો અને કહ્યું: 'આપણામાં દિનિત ન આવી હોય, ખુદાની અને ઈસ્લાનિયતની તરફની ફરજનું આપણને જ્ઞાન ન થયું હોય, આઝાદી (સ્વતંત્રતા) શું છે તેનો ખ્યાલ આપણને ન આવ્યો હોય, તો આપણને એક નહિ પણ દસ જલિયાવાલા બાગ ઘટે છે.'

સાત કરોડ એક લાખનું કામ ન કરી શકે ?

આ પછી ડાક્ટર કિચલુ બોલવા ઉઠ્યા. ડાક્ટર કિચલુ તો સીકતઅલી આગળ દેખાવમાં બચ્ચા જેવા, એટલે તેમને તો ખેંટડોઈ ઉપર ઉભા થઈને બોલવાની ફરજ પડી. તેમણે પોતાના ખુબંદ અવાજે લોકોને જણાવ્યું કે 'આ સંજોગો વખત નથી, આ કામનો વખત છે.' અસહકારનું રહસ્ય લોકોને સમજાવવાને તેમણે પૂછ્યું: 'આપણી આંખ આગળ એક લાખ ગોરાઓ આખા દેશનો વહીવટ ચલાવી રહ્યા છે. શું આપણે સાત કરોડ મુસલમાન એક લાખનું કામ નહિ કરી શકીએ ? આપણે એટલા બધા નાતાકાત, નાલાયક બની ગયા છીએ ? દિનરત કરવાનું મુસલમાન ધર્મનું ફરમાન છે ખરું, પણ હું પોતે તો અહીં રહીને જ મારા ધર્મની સ્વતંત્રતા સાધવાનો છું.' પછી પંતળના અત્યાચારોનું કહ્યનેધક વર્ણન આપીને અસહકારની અમલ્ય સમજાવી.

પછી ગાંધીજી ઉઠ્યા. ઉઠ્યા એટલે ઉઠીને બોલ્યા એમ નહિ, પણ ડા. કિચલુની માફક ટોળલ ઉપર ખુરશી મુકીને હયા બેસાડવા પછા એમનું સાધણ અતિશય મહત્વનું દોઈ હતું તેમાં જરા વિગતવાર ઉતરીશ. તેઓએ કહ્યું:

આપણી રોર ભૂલ, સરકારની ખાંડી ભૂલ

"હું ગાર્ડ ડુઝ તમને શી રીતે બતાવું ? પંતળનું દર્દ કહી બતાવવું અશક્ય છે. દિનિત મુસલમાન પારો હું એટલું જ માથું કે ગયા એપ્રિલને કદી ન ભૂલરો. સાથે સાથે-હું એટલું કહી લઉં કે આપણે જ્યાં સુધી આપણી ભૂલને નથી ખીછાવતા અને દૂર નથી કરી જાણતા ત્યાં સુધી આપણે બીજાની પણ ભૂલ નથી જોઈ શકતા. સરકારે, સરકારી અમલદારોએ ભારે શુદ્ધાઓ કર્યા છે પણ આપણે પણ શુદ્ધાઓ કર્યા છે. શા સાર આપણે મકાનો બાળ્યા ? શા સાર નિરોધિ માણસોના પ્રાણ લીધા ? પોલીસના મનાઈ દુકાનો માનવાની આપણી ફરજ નહી. આપણા આ શુદ્ધાઓ મઠિ સરકાર આપણને યોગી શિક્ષા કરત તો આપણે તે વિષે બોલવાનું બાળ્યે જ રહેત. પણ સરકારે તો શિક્ષા નહિ પણ કેવળ અત્યાચાર કીધો છે. આપણી રોર બલ થઈ દરો તો સરકારે ખાંડી ભૂલ કીધી છે."

ત્યારે શું કરવું ?

ઉપાય એક માત્ર 'અસહકાર' છે એમ સમજાવતાં અને અસહકારનાં ચાર પગથીઆ સમજાવતાં ગાંધીજીએ કહ્યું: "અમારા ખુરમ બધુઓ કહે છે કે આ તો હિંસાના કામ છે; ગાંધી તો મર્યાદા એપ્રિલ બનીને કામ લેશ લેશે; અને સીકતઅલી તો સમરોર

એવનારો રહ્યો. મને હમેશાં છે કે હું તેમને જતાવી શકીશ કે આમાં કશું હિવાનાપણું નથી, કે નથી જૂથ્યો હું ગયા એપ્રિલને. આપણે વિશુદ્ધ થઈએ, આપણે બેચુનાઈ થઈએ તો પછી ક્ષરકારના મને તેટલા અત્યાચાર થાય તેની મને ખરવા નથી. પણ આપણો ગુન્દો હશે તો આપણું કશું ચાલવાનું નથી. આપણે જ્યાં કુધી 'બેચુનાઈ' થતાં નોંધ શીખીએ ત્યાં કુધી આપણે એક નહિ પણ સેંકડો જીવિયાંવાલા આગની બરહારત કરવી પડશે. અને તેથી મને કુઝ નથી થવાનું. પણ આપણે 'બેચુનાઈ' હજી કતાં સરકાર આપણને કુઝ આપશે તો આપણે 'આઘાદ' થઈને જીવા રહીશું.

પંભળખીઆ ડરી અયા

“પંભળખીઆ કારે હસ્તાઈ અને ચારા હોવાનું સાબળ્યુ છે; પણ એપ્રિલમા તો તેઓ ડરી અયા હતા એમ મારે કહેવું જોઈએ અને તેમ કહેવાના અને તો બરાબર કારણો છે. હું પણ હું કે તમે ડરી અયા ન હતા તો શા સાર તમે જમીન પર નાક ઘસ્યાં હતાં? શા સાર તમે પેટે ચાલવાં અચકાયા નહિ? એ તો તમને નહોલ કશું કે તમે નાહલીટી કાઢતે કે સાપની માફક પેટે ચાલતે. આવા હુકમ થયા ત્યારે તેને તાલે યવાને બદલે તમે મરી કેમ ન ગયા? તમે એમ કેમ ન કહી શક્યા કે ‘હું સાપ નથી, આદમી છું; માત્ર કામ પેટે ચાલવાનું’ નથી, પણ સારી ડુનિયાની સામે છાટી કાઢીને જીવા રહેવાનું છે.’ જરૂર પંભળખી ડરી અયા. પણ હું અહીં પંભળખી ઉપર આજ લાવવાને નથી જોતો. એ મિટ્ટીમાંથી પંભળ બન્યું છે તે મિટ્ટીમાંથી હું બન્યો છું. એવા સંજોગમાં હું પણ એવે ગુન્દો ન કરું એમ હું શી રીતે કહી શકું? હું તો પ્રાર્થના કર કે મારી મરદન કપાય પણ હું આઈ કહી કરું નહિ. તમારે માટે પણ એ જ પ્રાર્થના હું કરું છું.”

ખરી સિપાઇગીરી કરીને મરજો

આ પછી ૧લી ઑગસ્ટનું મહત્ત્વ ગાંધીજીએ સમજાવ્યું હતું. “ગુરુસાથી આ બહે માનસ—પંભળ ખિલાફતનો નીવેડો નહિ આવે, શાન્તિથી જ આવશે, આ બહે માનસા સર કરવા માગતા હો તો શાન્તિથી જ વર્તવાની પ્રતિજ્ઞા લેજો. આપણા તરફથી અત્યાચાર થશે તો આપણું કામ આયોગ્યાપ બંધ થઈ જશે. હું તો ખરી સિપાઇગીરી જ સમજ્યો છું અને તેની તમને ભેટ કરું છું. ખરી સિપાઇગીરી મરવામાં છે, મારવામાં નથી; પ્રાઇની આખર સાચવવામાં છે, આખર ભૂંટવામાં નથી.”

જિલાનીની આખર કેમ સાચવશે?

જણા કહે છે કે ખિલાફત વિષે સામાન્ય જનસમુદાયે જ્ઞાન નથી. ગાંધીજીએ એ કહીલેલો જતર આ પ્રમાણે વાઝ્યો:

“ખિલાફતના સવાલ વિષે જ્ઞાન બધાને ન હોય એ સંભવ છે પણ તે બધાને જમાલવા એ ખિલાફતનું કામ કરવાસાથેની ફરજ છે, અને તેઓ તેમની ફરજ બાજુએ જ. પણ જીવિયાંવાલાનું જ્ઞાન કેને નથી? બાઈ ગુલામ જિલાની ઉપર જે અત્યાચાર ગુજાર્યો

તાવન' કરવાનો છે.' દિનરત અને જોડાના બે ઉપાયો મુસલમાન લાઠીઓને ખુલા હોવા છતાં તેમણે આ ઉપાય કેમ પસંદ કર્યો તે સમજાવ્યું: 'ત્યાં સુધી ગાંધીજીની મદદ આપણે જોઈએ ત્યાં સુધી તેમણે સુચવેલો જ ઉપાય આપણને મુજારક છે.' પંતળના સવાલ ઉપર પણ એમણે ખૂબ જાર મુક્યો અને કહ્યું: 'આપણામાં હિંમત ન આવી હોય, ખુદાની અને ઈસાનિયતની તરફની ફરજનું આપણને જ્ઞાન ન થયું હોય, આઝાદી (સ્વતંત્રતા) શું છે તેનો ખ્યાલ આપણને ન આવ્યો હોય, તો આપણને એક નહિ પણ દસ નસિયાંવાલા બાળક છે.'

સાત કરોડ એક લાખનું કામ ન કરી શકે ?

આ પછી ડાક્ટર કિચલુ બોલવા ઉઠ્યા. ડાક્ટર કિચલુ તો સૌકતઅલી આગળ દેખાવમાં બચ્ચા જેવા, એટલે તેમને તો 'પેલ્ડર્ફ' ઉપર ઉભા થઈને બોલવાની ફરજ પડી. તેમણે ચોતાના ભુવંદ અવાજે લોકોને જણાવ્યું કે 'આ રાષ્ટ્રોનો વખત નથી, આ કામનો વખત છે.' અસહકારનું રહસ્ય લોકોને સમજાવવાને તેમણે પૂછ્યું: 'આપણી આખી આગળ એક લાખ ગોરાઓ આખા દેશનો પહીવટ થકાથી ચલા છે. શું આપણે સાત કરોડ મુસલમાન તરીકે લાખનું કામ નહિ કરી શકીએ ? આપણે એટલા બધા નૌદુવંતો, અને પછી તો ચાલવા માટે દિનરત કરવાનું મુસલમાન ધર્મનું ફરજનું છે તે તેની અસર કદાચી ગઈને ધર્મની સ્વતંત્રતા આ હવે પછીની ગાંધીજીની મુલાકાત વખતે જોઈએ ખાદીનાં કપડાં પહેરીને અસહકારની રીતે આપરો. તેમની વિશુદ્ધ વાંકિતથી હું ચકિત થયો. ટકોર કરતાં કરતાં પણ ગાંધીજી તેમને સુધર ઉત્તેજન આપતાં ચૂકતા ન હતા: 'પુરુષો બોલનારા છે, પુરુષોને હું કહી કહીને યાત્રી ભઉ કે સ્વદેશી સમજો. તેઓ કહેશે કે સ્વદેશી એ પરમ ધર્મ છે, પણ એ પરમ ધર્મ છે એમ વચનથી નહિ પણ વર્તનથી બતાવનારી તો તમે બહેનો જ છો.'

પ્રથમ જ રાયઝાદા સાહેબે ખબર આપ્યા કે 'અહીં અસહકાર માટે લોકોમાં પૂરતો જતસાદ નથી.' આ વચનનું સત્ય તો આગળ ઉપર આપણે જોઈ્યું, પણ લોકોનાં કરતાં લોકોનેતાઓને વિશે એ વચન સત્ય હોવાનો કાંઈ ભાસ થયો ખરો. ધારાસભાના બહિષ્કારનો પ્રથમ સાક્ષી જનપતરાયે અહીં ઉભો કર્યો છે એટલે તે સંબંધે ગાંધીજીને સાંભળવાને સૌ ઉત્સુક હતા. આ વિશે કેટલીક રસમય ચર્ચા ચાલી, પણ રાયઝાદા સાહેબને બાયકોરના મદત્તવ વિશે ખાત્રી ન થઈ શકી. સાંજે જ અશ્રુવસર જવાનું રાખ્યું હતું, એટલે બચેરે બે વાગે શામિયાના તથે સભા રાખી દીધી. જંબળનો આકરો તાપ અને આપણા લોકોની કાચી બેચરથારાકિત એ બંને કારણોએ સભાનું કાર્ય રાત્રે કરવું અશક્ય થઈ પડ્યું. લગભગ એકલાક લોકોને શાન્ત રાખવામાં બીની થયો, પણ કાંઈ વચનું નહિ. આખરે સભા વિસર્જન કરવી પડી. ત્રણ કલાક પછી શહેરના એક દોલમાં સભા થઈ ત્યાં લોકોએ ઠીક શાન્તિ ભળવી. એ સભાનું વર્ણન હું અહીં નહિ આપું, કારણ એક બીજા બંદે જણાવું વર્ણન તો મારે આપવાનું જ છે, અને તે જણાવવામાં થયેલાં ભાષણોનો હું કંઈ સાર આપીશ તો જલ્દીથી મોંઘણોનો સાર આપવાની જરૂર જોઈ રહેશે એમ હું માનું છું.

સાથે વાતો કરીશ અને તે તમે સાંભળી લેજો. હરમિદાન હું તો મુંબઈમાં બેઠો બેઠો તમને મારી સલાહ સંભળાવીશ. હું તો હિન્દુસ્તાન માટે સાંભળવું હોય તો કાઠમે ખાસસલામાં ન જવા હઉં.”

ખાદીમાં ખાનદાની

પણ ગાંધીજીનું કાંઈ ભાષણ ખાદી વિષે વચનો વિના ભય? ખિલાફતની સાથે સ્વદેશીના સંબંધ એ રીતે છે કે “આપણે આપણું વસ્ત્રો માટે ઇંગ્લેંડ કે બીજા કોઈ પણ દેશ ઉપર આધાર રાખતા નથી એમ આપણે ઇંગ્લેંડને બતાવી આપીએ તો આવી મદદ પ્રાપ્તિ ન્યાય મળે એ નોંધે એમ ઇંગ્લેંડને જણાવ અને અંગ્રેજ પ્રતિ પણ આપણી સાથે ઉભી રહે” એમ ગાંધીજીએ જણાવ્યું.

કુરબાની કરો

ઉપસંહાર કરતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું: “મુસલમાન કાંઈ કરવા માટે તૈયાર ન થાય તો આ જગતે જલસો નકામે ગયો એમ સમજાશે. પણ આપણી સામે જે મામલા ખડા છે તેનો નીવેરો આવા જલસાથી નથી થવાનો, પણ સાચી કુરબાનીથી જ થશે. માટે ખુદાનું નામ લઈને બંન, માલ અને તમારે રાખણું કુરબાન કરીને જ સૂજો”

આમ જલસો પૂરો થયો આને તો આ પત્ર લાહોરથી લખ્યું હતું. લાહોર વિષે કાંઈ જાણવા નહીં તો આ પત્ર બમલો થઈ ભય અને લાહોરમાં તો કેટલાક એવા સ્મરણીય કિસ્સા બન્યા છે કે તેનું વર્ણન બનશે તો હું ગાંધીજીની પાસે જ અપાવીશ.

લાહોર,
તા. ૧૯-૭-૨૦ }

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧-૮-૧૯૨૦

આપણી ફરજ

પહેલી આગસ્ટ આપણી ઉપર આવી પડી છે. અસહકારને અનેક પ્રકારના દોષો દેવામાં આવે છે. મોટામાં મોટો દોષ તો એ કાલવામાં આવે છે કે અસહકારને અંગે ખુતામચ્કી તો જરૂર થશે.

અસહકારને
અધિકાર

આ દોષમાંથી મુક્ત રહેવું તદ્દન સહેલું છે. દરેક જગ્યાએ ઘોડા પણ ચાલિતે ભળવનારા માણસો હોય તો સુલેહ ભળવવામાં અડચણ ન જ આવવી જોઈએ. અસહકારમાં પ્રથમ પગથીજ જ સુલેહ ભળવવાનું છે. જો આપણને સુલેહ ભળવતાં ન આવડે તો આપણને અસહકારનો અધિકાર નથી.

આપલેંડના સીનફેનનો દાખલો કેટલાક સે છે અને કહે છે કે ત્યાં અસહકાર ને ખુનામરૂ સાથે જ ચાલે છે. સાથે ચાલે છે એ ખરૂં છે, પણ આપલેંડને તથા હોમરૂસ મળતું નથી. અને આપણી ને આપલેંડની વચ્ચે ઘણો ભેદ છે. આપણે ખુનરેજરહિત અસહકારથી રહેજે આપણી ઇચ્છા પાર પાડી શકીએ, ને ખુનરેજ ચાપ તો અસહકાર એ જ વેળા અટકી પડે. હિન્દુસ્તાન જેવા મોટા પ્રદેશમાં ખુનરેજથી લોડા પોતાની મુશ્કેલી પાર ન પાડી શકે અને શાન્ત અસહકાર હોય તો આવડા મોટા દેશનું રાજ્ય કોઈ ચલાવી ન જ શકે.

એટલે ખુનરેજ થતી રોકવામાં આપણી મોટામાં મોટી ફતેહ છે. ખુનરેજ ચાપ તો તે અટકાવવાને સારૂ આપણે જ સરકારને મદદ કરતા થઈ જઈએ—યવું જોઈએ. ખુનરેજ ચાપ તો આપણે કામની ઉપર અસર નથી મેળવી શક્યા એમ જ ગણાય. અસહકારને વિષે ખીજી ચર્ચા એ છે કે લોકો તેમ કરવા તૈયાર જ નથી. આનો અર્થ એ થયો કે લોકોમાં આપભોગની સક્રિય નથી.

જે સરકાર અન્યાયની છેલ્લી હદ સુધી પહોંચી જાય તેને હાથે મળેલું માન આપણે માન ગણીએ, તેની નિરાજમાં આપણે બહુધે ને તેની આદાલતમાં આપણે વજીલાત કરીએ તો તેના કામથી આપણને અસંતોષ થયો છે એવું આપણે કંઈ રીતે બતાવી શકીએ ?

કોઈ લખે છે કે યોડા જ માણસો પોતાના ઇલાકાત છોડે ને ખીજા યોડા પોતાનાં હોમરૂસને નિરાજમાંથી ઉઠાડી મુકે તથા એ ચાર વજીલ વજીલાત કરતા ખંધ રહે તેની અસર સરકાર પર શી પડવાની હતી ? આ ચંકા યોગ્ય ન ગણાય. જો અન્યાયી સરકારને મદદ કરવી કે તેની પાસેથી કંઈ મહેરબાની લેવી એ આપણે પાપ સમજતા હોઈએ તો આપણે યોડા હોઈએ કે વધારે, છતાં આપણે તે મદદ અથવા મહેરબાનીનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. વળી વધારેની પાસે ત્યાગ કરાવવાનો સીધો રસ્તો વજીલ એ જ છે.

કુનિયામાં કોઈ મુધારા એકાએક બધાએકે કબૂલ નથી કરેલા હોતા. હમેશાં યોડાથી સરખાત ચાપ છે; ને ન્યારે યોડાની દલતાને મળ્યા જોઈ સે છે ત્યારે તેનું અનુકરણ કરે છે. બધા કરસે ત્યારે જ આપણે અમુક કામ કરશું એવો વિચાર રાખવાથી ઘણી વેળા મુધારા અટકી પડે છે, હમેશાં વિલંબ લાગે છે અને કોઈ વેળા તેમ અટકી જવાથી ધણું નુકસાન થાય છે. વળી બધાની કે ઘણાની રાહ જોવી એ આપણા કર્તવ્યને વિષે આપણા અણુવિશ્વાસની નિશાની છે. તથા મારી હમેટ

છે કે જેઓએ સરકારને મદદ ન કરતી એ આપણું કર્તવ્ય છે એમ સમજી લીધું છે તેઓ, યોગ્ય હોય કે વધારે, અસહકાર કરવાનું શરૂ કરી દેશે.

મોન્ટેગ્યુ સાહેબની ધમકી

મોન્ટેગ્યુ સાહેબે ખિલાફત વિશેના પ્રશ્નનો જવાબ આપતાં મારે લખે જે ધમકી આપી છે તેથી આપણે ચીકાવાનું કશું કારણ નથી. મોન્ટેગ્યુ સાહેબના વિચારોમાં ને ખીલ અધિકારીઓમાં આદર્શનો ભેદ નથી. જ્યારે પ્રજામતની સામે થયે તેને પણ કંઈ કાર્ય કરવું હોય તો તે પણ પ્રજાને દાખવામાં ખામી ન રાખે, એ અધિકારીવર્ગની સામાન્ય આદત હોય છે. તેમાંથી મોન્ટેગ્યુ સાહેબ મુક્ત કેમ હોય ? પ્રજા ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયની સામે માથું ઉઠાવી રહેલ છે. તેને પોતાને રસ્તે જવા દે તો સત્તાને નમવું જ પડે. નમવા તો મારે નહિ એટલે પ્રજાને જ નમાવવી રહી.

મને પકડવાની ધમકી

આપી રીયતિમાં જે પ્રજા મારી સલાહને માને તો રાજ્યાધિકારી મને પકડે નહિ તો ખીલું શું કરે ?

મને પકડવાના ત્રણ હેતુ હોઈ શકે:

મને સા મટિ પકડે ૧

૧. મને જ હરાવીને મારા વિચારો જાહેરાવવા.

૨. મને પ્રજાથી વિખરેલા પાડી પ્રજામત નરમ પાડવો.

૩. મને છૂટો પાડી પ્રજા પરેશાન અન્યાયથી અકળાઈ છે કે નહિ એ પ્રજાની કસોટી કરીને જોવું.

મને દાખવાનો છારો ન હોઈ શકે એમ હું માનું છું. પ્રજામતને નરમ પાડવાનો હેતુ તો હોય જ, પણ વધારે યોગ્ય વિચાર તો એ છે કે પ્રજાની કસોટી કરવાનો સરકાર છારો રાખે છે. આમ કરવાનો તેને હક્ક છે. પ્રજા કસોટીએ ચડી પોતાનો કસ બતાવે તો તે જ શણે પ્રજાની જીત થાય. આવી કસોટીની સામે આપણે કંઈ જ ન કરી શકીએ.

ત્યારે જો મને પકડે તો પ્રજાએ શું કરવું ? આપણી લડત જ એવી છે કે જેમાં આપણે જીતે તો આપણી સાથે જ રાખીએ છીએ. એટલે મારા જેલ જ્યાંથી પ્રજાને હર્ષ થવો નોંધાયે, એવી જેલથી રાખ તો ન જ થવો નોંધાયે, હું જેલ જ્યાં જેવાં કામ કરું ને પછી જેલથી હું નાસ્તુ અથવા પ્રજા દુઃખી થાય તો

હું પકડાઈ તો—

દોષ સરકારનો નથી, આપણો છે. ત્યાં રાજ્ય અન્યાયી છે ત્યાં પ્રજાની સ્વતંત્રતા રાજાની જોશોમાં જ હોય છે.

એટલે હું જેલ જઈ તો પ્રજા અસહકારને વધારે જોરથી આગળ ચલાવે એવી આશા હું રાખું.

પ્રજા ઘેલી થઈ જાય એવું તો કદાચ સરકાર માગે. તેથી તેને શસ્ત્રનો ઉપયોગ કરવાનું મળે. સરકાર ન માગે તોપણ પરિણામ તો એ જ આવે કે તે પ્રજાને દબાવે ને પીડે.

તેથી પ્રજા જો અસહકારને સમજી ગઈ હોય તો હું પકડાઉં કે ખીજી પકડાય પણ પ્રજા અસહકારને ન જ છોડે ને સરકારને ખતાવે કે પ્રજાની સંમતિ વિના રાજ્ય ચલાવવું અશક્ય છે.

પણ મૉન્ટેગ્યુ સાહેબ પ્રજાને દબાવવાનો અવળો રસ્તો લઈ બેવડો ગુન્હો ત્રાસાઈ કરે એ સલાહ રહેજે થશે. અન્યાયમાં તેમણે ભાગ લીધો છે એ તો એક ગુન્હો છે જ. હવે તે અન્યાયને નસાવવા સારું પ્રજાને દબાવવી એ ખીજો ગુન્હો. સીધો રસ્તો તો એ છે કે ત્યારે પ્રજા અસહકાર કરવાને પણ તૈયાર થઈ છે ત્યારે તેમણે પ્રજામતને માન આપી અન્યાય દૂર કરી અસહકારનું ખૂણ જ દહાડવું જોઈએ.

મૉન્ટેગ્યુ સાહેબ કબૂલ કરે છે કે મેં આજ લગી તો મારાં કાર્યોથી સત્તાનતના સેવા જ કરી છે. એ સેવામાં જુદે જુદે પ્રસંગે કરેલો સત્યાગ્રહ આવી ગયો. ખરું જોતાં મારી મુખ્ય સેવાઓ સત્યાગ્રહ કરી અન્યાય દૂર કરાવવામાં જ આવી જાય છે. આજે હું જે કરી રહ્યો છું એ મારી મોટામાં મોટી સેવા છે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. આ વખતે પણ હું કેવળ સત્યાગ્રહ કરી રહ્યો છું. અસહકાર એ સત્યાગ્રહ રૂપી મરાઠાણી એક શાખા જ છે. એમ છતાં અત્યારની મારી પ્રવૃત્તિને દોષિત સમજે છે એ જ દિલગીરી. મારા જેવો સત્તાનતનો મિત્ર ત્યારે અસહકાર જેવું હથિયાર વાપરવા તૈયાર થાય ત્યારે પ્રજાની લાગણી બહુ દુભાયેલી હશે એમ માની ન્યાય આપવના મૉન્ટેગ્યુ સાહેબે મથતું જોઈતું હતું. તેમનું ન ચાલત તો તેઓ પોતાનો હોદ્દો છોડી શકત. પણ તેઓએ અવળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. હવે આશા રાખું છું કે પ્રજા રાજા પછી અગ્ર રહી અસહકાર કરીને જ મૉન્ટેગ્યુ સાહેબની ધમકીનો ઉત્તર વાળશે.

ના. શાહનદા વિષે

ના. શાહનદા સાહેબ આવે તો તેમના આવકારમા આપણે આપણી હાસની રિયાતમાં ભાગ ન લઈ શકીએ એવો અભિપ્રાય મેં આપ્યો છે તેને માન્યતા સાહેબ બેવશાદર સૂચના માને છે.

બેવશાદર
કાની ?

આ જમાનો બદલાયાની તાસીર છે. શાહનદાને આવકાર નહિ આપવામાં હું પોતે બેવશાદરી જોતો નથી, એટલું જ નહિ પણ આ દાણ સમયે આવકાર આપવામાં ભાગ લેવો તેને હું પ્રજા તરફ બેવશાદર સમજું છું.

ના. શાહનદા સત્તનતના એસચી તરીકે આવે છે એવું મુખ્ય પ્રધાનનું વાક્ય છે. સત્તનતની જાહેરાતો અને સત્તનતનું સામર્થ્ય બતાવવા તેમનું આવડું થશે એ આપણે જાણીએ છીએ. એ આવકારમા ભાગ લેવો એ વાહસારાથી માડી દરેક અમલદારને માન આપવા બરોબર હું સમજું છું તે અમલદારોમાં પંખાના અમલદારો જેણે પોતાના અમલને નામોશી પહોંચાડી છે તે પણ આની ગયા.

પ્રજાના દર્દ-
નો પોષક

જે પ્રજાનું દિલ ડુખાયું છે, જેને લાગેલા ધા હજી રૂઝાયા નથી, જેને કમરાવની સમાજે પોતાના ધોર અજાન અને ઉન્મત્તપણાને લીધે જનરલ ડાયરના ગુન્દાને ઠંડીને દાઝ્યા પર ડામ માર્યો છે, તે પ્રજા કેવી રીતે શાહનદાના આવકારમાં ભાગ લે? એવા આવકારમા ભાગ લેવો એ નોકરચાહીને (બ્યુરોક્રસીને) મલમનસાહીને રૂઝો આપ્યા બરોબર છે. પ્રજામાં જે અચાન્તિ વર્તી રહી છે તેને નોકરચાહી શાન્તિનું રૂપ આપવા માગે છે. પ્રજામાં ખીજ કંઈ પણ હિંમત ન હોય, પ્રજા ખીજે કંઈ પણ ભોગ આપવા તૈયાર ન હોય તોપણ શાહનદાના આવકારથી દૂર રહી પોતાના દહનો પોષક પ્રજા દરે એટલું તો સહુ કાંઈ ધારે.

આવકારમાં ભાગ ન લઈ આપણે કેટલું અપમાન કરતા જ નથી. શાહનદાનું અપમાન તો છે જ નહિ, તેમનું અપમાન કરવાનો કેટલો દરિદ્રો પણ ન હોય. જે કેટલું અપમાન થતું હોય તો તે કેવળ નોકરચાહીનું જ ગણાય. પણ તેનું અપમાન નથી. તેને માથે ચડાવવાનો આપણે છનકાર કરીએ છીએ. તે તેમ કરવું એ આપણી ચોખ્ખી રજા છે. તેથી મારી તો હિંમત છે કે માન્યતા સાહેબ ગમે તેમ જોશે છતાં આપણે આવકારમાં ભાગ ન લઈએ એ આપણો ધર્મ છે.

કાનું અપ-
માન ?

મહાજરીનનું ખુન

અમારી ખિલાફત પાર્ટી પંજાબની મુસાઈરી કરતી હતી તે દરમિયાન મને પેશાવરના મહાજરીનવાળા પ્રસંગની હકીકત સહીસીકા સાથે મળી. સરકારે પણ આ પ્રસંગ વિષે જાહેરનામું બહાર પાડ્યું છે. અને મળેલી હકીકત જવાબદાર માણસો તરફથી આવેલી જણાય છે તેથી, અને સરકારી જાહેરનામામાં અને આ હકીકતમાં ફેર છે તેથી એ હકીકત પ્રજા સામે મુકવી અને સરકારનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચવું એ મારી ફરજ રહી. મને દહેવામાં આવેલી હકીકત સાચી હોય તો પેલા દહેવાતા સોલજોની બારે બદનામી ગણાય. જેઓ સ્ત્રીઓની આખરનું રક્ષણ કરવાનો પ્રયત્ન કરતા એક માણસને મારવામાં મોજ માને તેને સિપાહી કોણ કહે ?

મેં સાંભળ્યું છે કે સંયુક્ત પ્રાંતની વાયવ્ય સરહદની સરકાર આ બાબતમાં કાયદેસર તપાસ ચલાવે છે, પણ કાયદેસર તરીકે જાળખાતી તપાસ વિષે પણ પ્રજા એટલી બધી શંકામીલ છે કે જે આ તપાસ પરખરી સ્વતંત્ર અને પ્રામાણિક નહિ હોય તો તેણે દરેલી તપાસને કોઈ વગરનું આપવાનું નથી. મારે સોલજોના એક અમાનુષિક કૃત્ય ઉપર ઢાંકપીછોડો કર્યાનું આજ પોતાને માથે ચડે એવું જો સરકાર ન ઇચ્છતી હોય તો તેણે ખરી વાત જાહેર કરતાં ડરખું ન જોઈએ અને વિશ્વાસપાત્ર માણસોને તપાસ કરવા નોતરવા જોઈએ. એકલા સ્થાનિક માણસો જ હશે તો નિષ્પક્ષપાતપણું રહેશે જ એવી ખાત્રી નહિ રહે.

આ બનાવ કાઠી નાંખવા જેવો નથી. જનરલ ડાયરે કમનસીએ હિન્દમાં અંગ્રેજ સ્ત્રીઓનાં જીવન અને આખર પવિત્ર બનાવો જોઈએ એવું કહ્યું છે. મારી માન્યતા છે કે હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેક ઓળખતની આખર અને જીવનને પૂરત પ્રિય અને પવિત્ર વસ્તુ કહેએ છે. મારે આ બનાવમાં અજણા જાતની આખરનો સવાલ સમાધર્ષો છે. તે ઉપરાંત હિન્દી સિપાઇઓએ જાળાખાર કરવાની ના પાડી તે પછી એક ખીજ વાન છે. એ વાત સાચી હોય અને મને મળેલી હકીકતમાં ચર્ચવ્યાં છે એ જ કારણસર જો ના પાડવામાં આવી હોય તો તે મારે એ હિન્દી સિપાઇઓને બારે માન ધટે છે. સિવાય, આ બનાવનું વિશેષે કરીને મહત્વ એ છે કે જેઓની ઉપર આ પ્રસંગ ગુન્ગો, તે ધાર્મિક જાત્રાઓનો એક સંધ હતો. હું સરકારને ખાત્રી આપવા છતાં હું કે આખા પંજાબમાં હજારો માણસોને મરોરે આ વાતની ચર્ચા ચાલી રહી છે. આ સંબંધમાં સાચાનું જાણ્યું મોકોની અંદર ન ફેલાવા દેવા હોય તો પૂરેપૂરી તપાસ કરાવવાની જરૂર છે.

એ મહેલા વર્ણનમાં ગુસ્સો અને છટા ઓછી હોત તો સાફ હતું. બનેલા બતાવના વર્ણનમાં વિશેષણો જેમ ઓછાં હોય અને વર્ણન કરનારનો અભિપ્રાય તેમા ઓછો પરાવાયસો હોય તેમ તેના હેતુ વધારે સચવાય. પરંતુ અનુભવ વગરના માણસનાં વર્ણન સંપૂર્ણ હોવાની આશા ક્યાથી રખાય? ખાસ કરીને એ વર્ણનોના પશુ ન્યારે અઓક્ષત માણસોને હાથે અગ્રેજી તરજુમા થાય, અને તરજુમો કરનાર પશુ પોતાનું કંઈ તેમાં ઘુસાડી દેવાને તત્પર હોય ત્યારે તો એવી આશા રાખવી વ્યર્થ છે. ગમે તેમ હોય, પશુ વાચકને મારી સલાહ છે કે સરકારી સત્તાવાર કકીકત તેમની પાસે આવે ત્યાંસુધી તેમણે પોતાનો અભિપ્રાય બાધી ન લેવો.

વર્ણન કેવાં
તેણે ?

બીજી વાત આ બતાવ સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે કે હિન્દુત વિશે મરકાર કેવી નીતિ અખત્યાર કરશે એ જાહેર કરવું કેટલું જરૂરું છે.

કોઈ પશુ જાતની ધામધુમ વગર અને ધાર્મિક રીતે બતાવવામા આવતો વિરોધ તોડી પાડવો એવી નો પોતાની ઈચ્છા ન હોય તો સરકારે તેવું સાર કહી દેવું જોઈએ. નાના નાના અમલદારોને સરકારની નીતિની ખબર ન હોવાથી સભય છે કે તેઓ કમઅક્ષલના અને ઉદ્દતાઇનાં પગલા બરી ખેંચે, અને જાધા મામલાને એવો બગાડી મુકે કે સરકારને પસંદ ન પડે, આ હીલચાલ નંગી સ્વરૂપ પકડે એવો પૂરો સંભવ છે એટલે આવી રીલચાલ તરફ આંખ આડા કાન કરી ન શકામ. મરકારની નીતિ જાહેરરીતે પ્રગટ થાય એ બધાનું હિત બેતા કમ્પ્રવાન્નેગ છે.

સરકારની
નીતિની
સ્પષ્ટતા

નોંધ

લોકમાન્યની તબીયત

લોકમાન્ય ત્રિલોક મહારાજની બીમારીએ મંજીર સ્વરૂપ પકડવાના અખર સંજ્ઞાની લાખો દિન્દિઓનાં હૃદય કોંપી રહ્યાં છે પ્રજાભયુક્તિમાં તેમણે જે દિરસો લીધો છે, તેમણે જે સ્વતંત્રતા બતાવી છે, જે લોગો આખ્યા છે, તેથી પ્રજા તેમને પૂજે છે. લાખોને સાર તેમનું વચન આજ્ઞા સમાન છે. આ દેશને સાર સ્વરાજ એ તેમનો જીવનમંત્ર છે. એમનો વિશ્વાસ આ સમયે પ્રજા સહન કરવા તૈયાર નથી. પ્રજાને પોતાને જ આ સમયે મંજીર કોગ છે. તે રોમનું નિર્દાન કરવામાં ને તેનો ઇલાજ કરવામાં લોકમાન્યે અમલગા લીધો છે. અત્યારે પ્રજા બધાં આગેવાનોની એવાની ને તેમની સલાહની બૂખી છે. તેમા લોકમાન્યે જીવી પડવી જોમવે છે. પોતાની દયાળીમાં જ પોતે સ્વરાજ મળવાની ઉમેદ રાખી છે, એવો લોકમાન્યનો અખ આશવાદ છે. ઇશ્વર તેમને આબિમુક્ત કરે, તેમને લીધો કરો ને તેમને સ્વરાજના સાક્ષી બનાવે.

લોકમાન્યની
બીમારી

છે. આ માન્યતાએ લોકોના મન હરી લીધાં. એમ માનીને તેઓ ખેતી ન રહ્યા, પણ તેના અમલ આખી જીંદગીભર કર્યા કર્યા; તેથી પ્રજામાં એક નવો જુસ્સો મેદા થયો. સ્વરાજ મેળવવાની પોતાની અધીરાઇને એપ તેમણે પ્રજાને લગાડ્યો ને જેમ તે લાગતા ગયો તેમ તેમ પ્રજા તેમની તરફ દોરવાતી ગઇ.

પોતાની ઉપર ગમે તેવા ભ્રેષ્ઠો આપ્યા, ગમે તેટલા દુઃખ પડ્યા, પણ આ મંત્રનું રટણુ તો તેમણે છોડ્યું જ નહિ. એમ તેઓ કઠિન પરીક્ષામાં પણ પસાર થયા, તેથી પ્રજાને તેમની ઉપર ભારે વિશ્વાસ બેઠો ને તેમનું વચન કાયદો ગણાયું.

આવું મહાન ઇંચન દેહ જતાં પૂરું થતું જ નથી. દેહ જતાં તો શરૂઆત થાય છે.

તિલક મહારાજને સાડે દંધક વિશેષ થવું જોઈએ એમ એક મિત્રે લખ્યું ને સલાહ માગી. સાથે એમ પણ જણાવ્યું કે તેમની પાછળ ત્રણ દહાડાની હડતાળ પાળાયે તો સાડે નહિ ? તેના જવાબ મેં જે આપ્યો તે વિચારને જરા લખાવીને અહીં આપું છું.

જેની આપણે પૂજા કરતા હોઈએ તેના સદ્ગુણોનું અનુકરણ કરવું એ જ ખરી પૂજા છે. તેથી હડતાળ પાળવાના કરતાં દંધ અમલી કામ કરવું મને તો વધારે પ્રિય છે. તે દહાડે હડતાળ પાળવી, અપવાસ કરવો વગેરે જરૂરનું છે, પણ વિશેષતા તો અનુકરણમાં જ હોય. તેઓ અત્યંત સાદા હતા; તેમના સ્મરણાર્થે આપણે સાદાઈ ચંદણ કરીએ, આપણને દંધક અમલક પડે એટલે દરજ્જે વસ્તુઓનો ત્યાગ આદરીએ. તેઓ બહાદુર હતા; આપણે તેમની નિર્ભયતાનું અનુકરણ કરી મન સાક્ષી પૂરતું હોય તે જ કરીએ, પોતાનું ધાર્યું કરતા ન જ હડીએ. તેઓ વિચારશીલ હતા; આપણે બોલવામાં ને કરવામાં પૂરો વિચાર કરીને જ બોલીએ ને કરીએ. તેઓ વિદ્વાન હતા, માતૃભાષા જીને સંસ્કૃત ઉપર તેમનો ભારે કાચુ હતો; આપણે તેમના જેવા વિદ્વાન થવાનો આગ્રહ રાખીએ. પરબાપાનો આપણા વ્યવહારમાં ત્યાગ કરી માતૃભાષાનું સાડે જ્ઞાન મેળવી તેમાં આપણા બધા વિચારો જતાવતાં શીખીએ. સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરી આપણા ધર્મની ખૂબીઓ જે આપણાં શાસ્ત્રોમાં છૂપેલી છે તેને ખોળી કાઢીએ. તેઓ સ્વદેશીના ગાખી હતા; આપણે સ્વદેશીનો અર્થ સમજી સ્વદેશીનું આચરણ કરીએ. તેમનો દેશ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હતો; આપણે પણ તેવો પ્રેમ આપણા જીવનમાં ખીંચવીએ ને યથાશક્તિ દિનપ્રતિદિન દેશસેવામાં વધારે ને વધારે પરાયણ થઈએ. આમ કરીને જ તેમની ખરી પૂજા કરાય. જેનાથી એટલું પણ ન થઈ શકે તે એક પૈસાથી માંડી ગમે તેટલું નાણું તેમના સ્મરણ અર્થે આપે

तु तेन। गृहीय शिक्षणं आपनारी साक्षात्। स्थापयामा, लायक विद्यार्थिनि लायक
शिक्षणं देवा साऽ शिक्षावृत्तिर्वा। स्थापयामा के अत्र धीमं सार्वजनिके कार्येभ्यः
व्यथेभ्यः दुःखम्।

લોકમાન્ય થાપુ ગણ્યમંડળના દ્વારા શુદ્ધ હતા, પણ તેમને અંગ્રેજોના અણગમો હતો એવી માન્યતા કેટલાકમાં રહેલી છે તે ખોલી છે. તેમને જ મુખેથી મેં અંગ્રેજોના વખાણ વધી વેળા માખણા છે. તેમને અંગ્રેજી રાજ્ય સાથેના સબધ સર્વથા અનિષ્ટ હતો એમ ન હતું, પણ તેઓ અંગ્રેજોના કાગળરીઆ તરીકે પોતાને અને પ્રજાને ઓળખાવવા માગતા હતા. અંગ્રેજોને કે કોઈની પણ તાણે મેઠું તેમને જરાયે પસંદ ન હતું.

તેમની અગ્રેજ આમલગી કુપર એની અદા હતી કે તેમણે ક્વિથંડા સીને-
મોઝાઆણી માગ્યેતે અગ્રેજ પ્રજાને પબ્લિકનો અન્યાય સમજાવવાની વિચિત્ર સૂચના
કરી હતી.

આવા પ્રૌઢ દેવબક્તનો સ્વર્ગવાસ આપણે ઉઝની રહ્યા છીએ. જે દેહમા આપણે તેમને જલપ્યા હતા તે જ દેહમા એઓ હજી ગયા હતા તે આપણને લાગ હતો એ તો નિર્વવાદિત છે, પણ આવી વ્યથિત દેહ ગમે. યા નહિ તોપણ દેહની મેવા ધર્યા જ કરે છે, દેહને ટોપાં કરે છે. જેણે પોતાની કાયરેખા ધરી લીધી છે, જેણે તે પ્રમાણે પિતાનામ વર્ષ મુખી અગમ ધર્યો છે, જેણે પોતાના દેહને દેશ-મેવામા જ નીચેની નાખ્યો છે, તે પોતાના દેહને ત્યાગ કરી ભૂલાતા નથી, મરવા નથી. તેથી લોકમાન્ય તિલક મરીને પણ આપણને જીવવાનો મત્ર આપી ગયા છે એમ માનીયે.

† यद्दिने त्यागः*

શિશુ આદિકામા જલધ્યાના કાર્ય માટે આપતી અમાહિના ના, વાહસેગય સાહેબે અને એનાયત કરેલ કેનરે હિન્દો સુવર્ણપદક, ૧૯૦૬ની યુદ્ધ વૉરમા હિન્દી સ્વયંસેવકોની અગ્રમુલ્કસ દુકાનીના અમલદાર તરીકે મે અખબેલી મેરા માટે મળેલું યૌર મેડલ, તેમજ સને ૧૮૯૫—૧૯૦૦ ની બોઅર લડાઈમા ધાયસોતી ડોળા કિચકનારા હિન્દી સ્વયંસેવકોની દુકાનીના આસિ. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ તરીકે મે અખબેલી

॥ सरकारी बाँटो पाछा भैरवता वाछसथयने वज्रियो भन

સેવાઓ માટે મને એનાયત કરવામાં આવેલું જોયર વૉર મેડલ આજથી શરૂ થતા બેલાઈતને લગતા અસહકારના નિશ્ચયને અનુસરીને હું દુઃખિત અંતઃકરણે આપને મોઝા મોકલું છું. આ ચાંદોને મેં કિંમતી માન્યા છે, પણ મારા મુસલમાન ભાઈઓ, બાહેલી ધાર્મિક લાગણીના અન્યાયથી જ્યાં સુધી હિંદુ છે ત્યાં સુધી એ આદેશ રાજસંઘે હું પહેરી શકું તેમ નથી. છેલ્લા મહિનામાં બેલાઈત બનાવેલી મારી બાત્રી થવા માંડી છે કે ખિલાફતની બાબતમાં વડી સરકારે કશો આંચકો ન ખાતાં મારેમાં ભારે અનીતિ અને અન્યાય કર્યો છે, એટલું જ નહિ પણ કરેલી અનીતિનો મયાવ કરવાને સાર નિતનવા અન્યાય કરતી જાય છે. આવી સરકાર પ્રત્યે હું માન કે પ્રેમ ન જ ધરાવી શકું.

પંજબના સવાલની બાબતમાં આપની તેમજ વડી સરકારોએ અખત્યાર કરેલું વલણ મારા ગંભીર અસંતોષમાં વધારો જ કરાવે છે. આપની જાણ બહાર નહિ જ હોય કે કોંગ્રેસની વતી પંજબના જુલમોની તપાસ કરનારા કમીશનરોમાંનો હું એક હતો. અને મારો ચોક્કસ અભિપ્રાય છે કે સર માઈકલ ઓડવાયર પંજબના મવર્નરના ચોક્કાને માટે તદ્દન નાલાયક માણસ હતો; તેમ અમૃતસરમાં લોકોનાં ટોળાંની ઉત્કેષણોને માટે પણ એ જ મુખ્યત્વે કરીને જોખમદાર હતો. અલબત્ત, લોકોએ કરેલા અત્યાચારો અક્ષમ્ય હતા. પાંચ અંગ્રેજોનાં ખુન, મિસ શીયરવુડ ઉપરનો હુમલો તથા લૂંટફાટ અત્યંત શૌચનીય અને અનુચિત હતાં; પણ તેની સામે જનરલ ડાયરથી માંડીને મલીકખાન સુધીના જોરા અને કાળા અમલદારોએ જે પગલાં લીધાં તે લોકોના અપરાધને મુકાબલે બધા પ્રકારની હદ બહારનાં અને તેની કરતા અને રાક્ષસીપણામાં આજના જમાનામાં જેનો કયાંયે જેટલો ન મળી શકે એટલાં દુષ્ટ હતા. આ અમલદારોના અપરાધો તરફ આપે કરેલો ઢાંકપીછોડો, સર માઈકલ ઓડવાયરનો આપે કરેલો બચાવ, મિ. મૅન્ટેન્સનો ખરીતો અને સૌથી છેલ્લે કમિશનરની સભાએ પંજબ વિષે દર્શાવેલું અચાન, તેમજ હિન્દીઓની લાગણીઓ પ્રત્યે દર્શાવેલો હડહડતો તુચ્છકાર—આ બધા બનાવોએ મને સામાન્યતા બાવિ વિષે અત્યંત શંકાશીલ કરી મુક્યો છે, ચાતુ સરકારથી મને છેક વિષ્ણુટો પાડી દીધો છે. અને આજ સુધી એકનિષ્કપણે સરકાર જોડે હું ખરા દિલથી સહકાર કરતો આવ્યો તેમ કરતા રહેવાને મને તદ્દન અસમર્થ બનાવી દીધો છે.

મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ અરજીઓ, ડેપ્યુટી મેજિસ્ટ્રેટોનાં સાધનો દ્વારા હિન્દી સરકાર જેટલી કર્તવ્યમુદ્ધ બનેલી સરકારની આંખ ઉઘાડવી અસંભવિત છે. મૂરોપના દેશોમાં ખિલાફત અને પંજબ જેવા મહાઅન્યાયો પર આવો ઢાંકપીછોડો કરવામાં

આવ્યા હોત તો કેટલાકાનીયે રાજ્યકાંતિ થઇને લોહીની નદીઓ વહી હોત. લોકો શિરસાટે પણ કેવળ પશુબળના ભેરથી પ્રભવે નામદ કરી મુકવાના આવા પ્રયત્નની સામે થયા હોત; પણ આજ અરધુ હિન્દ આવો પ્રતિકાર કરવાને અતિ નિર્બળ છે, અને બાકીનું અર્ધું અનિચ્છુક છે આથી સરકારથી અલગ થઈ જવા હિંમતનારાઓને તેમ કરવાનો રસ્તો કરી આપનાર અસહકારનો માર્ગ અહણુ કરવાની મે. પ્રભવે સલાહ આપી છે, અને જો આ અસહકાર ખુબામરણી વગર અને વ્યવસ્થિત રીતે પ્રભ અખત્યાર કરી શકે તો તે સરકારને નમવાની પ્રજા પાડી, થયેલા અન્યાયોનું અવશ્ય પરિમાર્જન કરાવી શકે એવો મને વિશ્વાસ છે. પણ લોકો આવશે ત્યાં સુધી પણ એમને સાથે લઈ આવો અસહકાર ચાલુ કરવા છતાં હજુ પણ હું ઉમેદ રાખ્યે જ નહીં કે હજી આપ આપ કરવાનો દરદિ માર્ગ કાઢશો. હું આપને માનપૂર્વક વિનંતિ કરું છું કે આપ પ્રભના આગેવાનો તરીકે જાણીતા લોકોની એક પરિપક્વ બોલાવશો અને તેમની જોડે મસલત કરીને મુસલમાનોને ગણ કરવાનો તેમજ દુખી પશુબળના તુકસાનની બગપાઈ કરવાનો માર્ગ કાઢશો.

કૌંગ્રેસનું સ્થાન

માનનીય પડિત માલવીયાજી મને સલામ વદ છે. તેમને હું ધર્માત્મા તરીકે જાણુ છું. તેમણે મને સલાહ આપી છે કે મારે અસહકાર ખાસ કૌંગ્રેસની એક શ્રવાની છે ત્યાં લગી મુલતવી રાખવો. તેવી જ સલાહ 'મરાઠા' ના અધિપતિએ મે તેવા બીજાઓએ પણ આપી છે. પડિતજીની સલાહ ન માનવી એ મારે સારું દુઃખદ પાત છે. હું અનેક કટ હિંદાવીને પણ તેમની સલાહને માન આપવા હજુ છું પણ જમા મારો અન્તગતમા મને બીજું સૂચવે ત્યાં હું લાચાર બની નહીં દીનપણે તેમની સલાહને પણ ન માનું. એવો જ પ્રસન્ન મારે સાર આવી પડ્યો છે.

અસહકાર
મુલતવી
રાખવાની
સલાહ

મારે અસહકાર મુલતવી ગખવો એટલે મુસલમાન બાધઓએ તેમ કરવું હતું. તેઓને સારું ખિલાફતની સરતો બહાર પડ્યાં પછી અસહકાર તેમનો ધર્મ થઈ પડ્યો. જો તેઓના ધર્મનું અપમાન હતું છે, તેઓના ધર્મને જોખમમાં નાખ્યો છે, તેમને એ મદદ કેમ કરે ? તેમની મહેરબાની કેમ લે ? પણ આખી પ્રભને એક જાતની સલાહ વિચારપૂર્વક આપ્યા પછી મારાથી અસહકાર થવા જ સંભળ નિર્વિવાદ કારણે વિના કેમ મુલતવી રાખી શકાય ? ખિલાફત પરત્વે અસહકાર ચાલુ રાખીએ એ જ મારે સારું સ્વધર્મ થઈ પડ્યો છે.

સાહ
રાખવાનો
ધર્મ

આટલું તો ચાલુ રિયલિટી જોતા મારે કહેવું રહ્યું. પણ કૉંગ્રેસનું સ્થાન આપણે તપાસીએ. મારી અપ મતિ પ્રમાણે કૉંગ્રેસ પ્રતિવર્ષ પ્રજાની વૃત્તિની, પ્રજાના વિચારોની નોંધ લે છે. કૉંગ્રેસ પ્રજાને સામાન્ય રીતે નવો માર્ગ નથી બતાવતી. એ બતાવવાનું કામ કૉંગ્રેસનું નથી. કૉંગ્રેસની પ્રતિજ્ઞ જ તેના પ્રજામતનું તવાજન હોવામા રહેલી છે. એટલે કૉંગ્રેસ મળે નહિ ત્યાં લગી આપણે કંઈ નહીં પ્રવૃત્તિ ચલાવતા પહેલાં ભેંસી ગયેલું એ આપણું કાર્ય નથી જો એમ કહીએ તો કૉંગ્રેસ પ્રગતિ કરી જ ન શકે. બધા કૉંગ્રેસના મત ઉપર અસહકાર મુલતવી રાખે તો હા મેથાને સારું મુલતવી ગ્રહે. બધા પોતાનો મત ન ધગવે તો કૉંગ્રેસ કંઈ પ્રજાથી એક ભિન્ન વસ્તુ નથી કે તેની પાસેથી કંઈ વરદાન મેળવી શકે. અમુક વસ્તુ વિશે જ્યાં સુધી બહુમત ન થાય ત્યાં સુધી કૉંગ્રેસ પોતાનો અભિપ્રાય ન આપે. આનો અર્થ માત્ર એટલો જ થયો કે અપમતવાળાઓએ એટલી મુશ્કેલીમા પોતાનું કાર્ય કરવું રહ્યું. તેની પ્રવૃત્તિને કૉંગ્રેસ રોકતી નથી, રોકવા ઇચ્છતી નથી, રોકવાનો અધિકાર ધરાવતી નથી. એટલે જોને અમુક સુધારો ગમ્યો છે, જોને પોતાની શક્તિને વિશેષદ્વા છે અને જો કૉંગ્રેસપક્ષના છે, તેની કૉંગ્રેસ પ્રત્યે એની ફજ્જ છે કે તેણે પોતાનો સુધારો પ્રજા આગળ મુકવો ને તેનો અમલ કરવો કે જેથી કૉંગ્રેસને મન બાધવાની સામગ્રી મળે. બધા સુધારા એમ જ થયા છે ગેસેટ એકઠની સામે ચના પહેલાં કૉંગ્રેસના અભિપ્રાયની કોઈએ શંક ન જોઈ.

પડિતશ્રીએ મને જે સલાહ અતિ પ્રેમપૂર્વક આપી છે તેનો અર્થ એટલો છે કે તેમણે અસહકાર વિશે ચોક્કસ અભિપ્રાય નથી બાધ્યો. હું તે સલાહ માથા ઉપર નથી ચડાવી શકતો તેનો અર્થ એ છે કે મેં દંડતાપૂર્વક મારો અભિપ્રાય બાધ્યો છે. અસહકાર ક્રમ તો જોઈલો વિલગ આપણને લાગે છે તેટલું પાપ આપણને લાગે છે, આની મારી શુદ્ધ માન્યતા છે. જ્યાં સુધી મને સગકાગની ન્યાયશુદ્ધિ વિશે જરા પણ શંકા હતી ત્યાં સુધી હું સહકાર કરતો હતો ને સહકાર કરવાની પ્રજાને સલાહ આપતો હતો. અમૃતસર કૉંગ્રેસમા મેં સહકારની સલાહ ઘણી જ દંડતાપૂર્વક આપી કેમકે હું અત કશુપૂર્વક માનતો હતો કે પ્રજાને અને મુસલમાન બાધ્યોને ધનસાર મળશે. મારી માન્યતા ભૂલભરેલી હતી એટલે હું અસહકાર કરતો થઈ ગયો. સરકારની પ્રત્યેક મહેગ્યાની, તેના બધા રીફોર્મ મારે મન ઝેરથી બર્પા દૂધ જેવા ત્યાજ્ય થઈ પડ્યા છે. તેથી જ હું એકલો ગ્રીથ તોપણ પોકારીશ કે આપણે તેમની ધાગસમામા ન જ જવું જોઈએ.

કૌંઝિસના ડેલીગેટ તથા પ્રકારના હોય. એક અમુક પ્રમુખ વિશે સાનુકૂળ ચોક્કસ મતવાળા, બીજા તેને વિશે પ્રતિકૂળ ચોક્કસ મતવાળા, ત્રીજા અચોક્કસ મતવાળા. પહેલા પક્ષે કૌંઝિસમા જતા અચોક્કસ મતવાળા ઉપર અસર પાડવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તેમની ઇચ્છા છે, અને આચરણના જેવી બીજી કઈ અસર હોઈ શકે ? તેથી મારી અક્ષલ તો એમ જ સૂચવે છે, કે જેઓ અસહકારના હિન્દુસ્તાનનું શુભ જીવે છે, જેઓ તે વડે જ ખિલાફત ને પગલને ન્યાય મળવાનો સબબ જીવે છે, તેમણે અસહકાર કરવો, બીજાઓને તેમ કંઈવાની સલાહ આપી ને તેમ કરી પ્રજામત તૈયાર કરવો એ તેમનો ધર્મ છે, તેમા જ કૌંઝિસનું માન છે, તેની પ્રગતિ છે, કોઈ સુધારક પોતાના વિચારોનો અમલ કરતા પહેલા કોઈની સહાજ નથી પ્રુપ્ત્યર્થ કરતા સલાહ લેવા જેટલો વિચાર ન કરવો, પાપકર્મ સલાહ મળ્યા છતાંયે ન કરવું, એવો સાશ્વત ધર્મ છે. આ પ્રસંગે અમહકારને હું પ્રુપ્ત્યર્થ સમજી છું.

પ્રુપ્ત્યર્થ
વિશ્લેષ

શાસ્ત્રપ્રમાણ

સર નારાયણ ચદાવરકર અને બીજા ગૃહસ્થોએ એક લેખ પ્રગટ કર્યો છે. તેમા અસહકારને ખૂબ વખોડી કાઢ્યો છે ને જાણવું છે કે ધર્મશાસ્ત્રો તથા ઇતિહાસ તેનાથી વિરુદ્ધ છે. સહી કરનારા લખે છે કે ગીતાજી, કુરાન, બાઇબલ તથા પારસી અસ્ત્રા અસહકારને અધર્મ ગણે છે. તેમાના દાખલા તેઓએ ઠાંક્યા નથી.

ધર્મશાસ્ત્ર
દષ્ટિએ
વિરોધ

ગીતાજી ઇત્યાદિનો મેં પણ થોડો અભ્યાસ કર્યો છે એમ માનું છું. હું અસહકારનું તત્ત્વ તે ધર્મશાસ્ત્રોમા જોઈ શક્યો છું. ગીતાજીમા દેવઅસુરસંગ્રામનું વર્ણન છે. ન્યાય અને અન્યાય વચ્ચે કદી મેળ હોય નહિ એમ ગીતાજી સ્પષ્ટ બતાવે છે. ગીતાજીનો કેવળ અક્ષરાર્થ કરીએ તો આપણને માલમ પડે છે કે જ્યારે અસુરને પાપી કૌરવોની સાથે યુદ્ધ કરવાની આનાદાની કરી ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેને યુદ્ધ કરવા પ્રેર્યો. એટલે અક્ષરાર્થથી તો, અન્યાયની સાથે સહકાર ન કરવો એટલું જ નહિ પણ અન્યાયીને દડ આપવાનું ગીતાજી સીખવે છે. ગીતાજીનો શુદ્ધાર્થ દંડ આપવાનું શીખવતો જ નથી, પણ તેમા લીટીએ લીટીએ ન્યાય અને અન્યાયના ઝગડા વિશે શિક્ષણ છે.

ગીતાજી એ
અસહકાર

અધકાર અને પ્રકારને જેમ વેર છે, ટાહ ને તડકો જેમ સાથે નથી રહી શકતા, તેમ ધન્સાદ અને ગેરધન્સાદ સાથે નથી રહી શકતા. તેથી જ આપણમા રીસાઇ જવાની પ્રથા પરપરાથી ચાલતી આવેલી છે. કેમ જ્યારે અન્યાયી રાજાથી અકળાઇ

અસહકારન
ધાર્મિક
દષ્ટાંતો

જાય છે ત્યારે તે તેનાથી રીસાઈ-જાય છે. બહુ અકળાય છે ત્યારે કૈયત 'રાજના ગામનો ત્યાગ' પણ કરે છે. આવા દાખલા વખતોવખત જોવામાં આવ્યા છે. 'આજે પણ' જે રાજ્યોમાં ઝોવી લીલચાલ ચાલી રહી છે. પ્રક્ટિદે પોતાના રાક્ષસી પિતા સાથે અસહકાર કર્યો, મીરાંબાઈએ પોતાના ધણી સાથે, નરસિંહ મહેતાએ પોતાની નાત સાથે કર્યો. આ ત્રણે આપણે આજે પૂછ્યે છીએ. તુલસીદાસે સંત અસંતનો ભેદ પાડી બન્ને વચ્ચે મેળાપ ન હોય એમ બતાવી આપ્યું છે. એટલે હિન્દુધર્મમાં તો ન્યાય અન્યાય વચ્ચેનો મેળાપ સર્વથા ત્યાજ્ય છે, એવું શિક્ષણ છે. અવસ્તામાં ઝોરમઝદ અને અહરીમાનનું દ્વંદ્વયુદ્ધ સદાય ચાલ્યા કરે છે. બાઈબલમાં ખુદા અને શયતાન વચ્ચે ચાલે છે. ઝોરમઝદ-ખુદા-ન્યાયની મૂર્તિ છે, અહરીમાન-શયતાન-અન્યાયનું પૂતળું છે. જીસસ ક્રાઈસ્ટ તો સત્યાગ્રહી વીર હતા. તેણે દાંભિક, જુડા, મદાંધ માણસનો હમેશાં અસહકાર કર્યો હતો. નીતિને અર્થે કુટુંબમાં વિરોધ કરાવતાં તે અયકાયા ન હતા, અને રોમની મહાન સત્તાની સામે તે એકલા થયા હતા. હવે રહું કુરાને શરીર. લેખકોએ કેમ જાણે પયગમ્બરનો ઇતિહાસ પણ ન જાણ્યો હોય તેમ ઇસ્લામને વિષે લખ્યું છે. પયગમ્બર ન્યાં લગી મક્કામાં રહ્યા ત્યાં લગી અન્યાય કરનારાઓની સાથે તેમણે અસહકાર કરેલો. મુસલમાનો પોતે ન્યારે પોતાના જ ધર્મમાં અસહકારને સારા આધાર બતાવે છે ત્યારે તેઓને કહેવું કે તેમનો ધર્મ અસહકારની વિરુદ્ધ છે એ કેવું આશ્ચર્યકારક ગણાય ?

ઇતિહાસના પ્રમાણો પણ અસહકારનું જ પ્રતિપાદન કરે છે. સામાન્ય રીતે તપાસતાં ઇતિહાસ એ લડાઈનું બ્યાન છે. અને લડાઈ માત્ર તીક્ષ્ણ અસહકારનું દટાવ છે. એક પક્ષ બીજા પક્ષનો ત્યાગ કરે છે એ અસહકાર જ છે. લડાઈ એ રાક્ષસી અસહકારનો દાખલો છે. જે અસહકાર હિન્દુસ્તાનની પાસે ફૂં મુકી રહ્યો હું એ દેવી અસહકાર છે એમ કહેવામાં કર્યા ધૂલતા નથી જોતો. જે અસહકારમાં ખુનામગી—હિંસા રહી છે તે અસહકારમાં હારજીત રહ્યાં છે. જેમાં કેવળ કુરબાની—આત્મબોગ છે ત્યા જીત જ છે. એવા આ અસહકારની સામે કોઈ કેમ ચાલે શકે એ જ મારી અક્ષય દેખી શકતી નથી, કેમકે જે દેવી અસહકાર કરે છે તે ન્યા મુખી ન્યાય ન મળે ત્યાં મુખી સહકાર કરતો જ નથી. જર્મનીએ સત્ત્વબળથી અસહકાર કર્યો તેથી હાર્યા એટલે ભેંસી ગયા. રશિયાના દુબોચેર લોકોએ નિઃશસ્ત્ર અસહકાર કર્યો તેથી તે હાર્યા જ નહિ. ન્યારે રશિયામાં તેમનું રહેવું અરકય થઈ પડ્યું ત્યારે તેઓએ રશિયા છોડ્યું, પણ રશિયાના જુલમી કામદારોને તેઓ વશ ન થયા. આજે તેઓ

કેનેડામાં માનીતી કામ તરીકે પોતાનું જીવન ચલાવી રહ્યા છે. જાતિગત અસહકારમાં વ્યક્તિની જીત છે. સામાજિક અસહકાર યામ તો સમાજની જીત યામ. એટલે દેવી અસહકારમાં હાથમનો નાશ નથી, તેમાં દોષ લાગવાપણું નથી તેનું અલ્પ આચરણ પણ સુખદાયી છે અને મોટા બચમાથી તેના આચરનારને હારે છે. જાલીબના ઇલાકાબનો ત્યાગ કરીને તેટલા અસહકારથી ત્યાગી સુખ મેળવે છે. જાલીબની અદાલતનો ત્યાગ કરી ત્યાગી તેટલો સતોષ મેળવે છે. અને જો કામનો ધણો ભાગ તેવો ત્યાગ કરે તો આખી કામ અન્યાયનો સહકાર ત્યાગી મેલ ધુએ છે ને તેટલો દુઃખ નીરોગી યામ છે.

સહકાર અને અસહકાર બન્ને અનાદિકાળથી ચાલતી આવેલી નીતિ છે. ન્યાયીનો હમેશા સહકાર, અન્યાયીનો હમેશા અસહકાર. હિન્દી સરકાર તેમજ વડી સરકાર બન્ને અત્યારે એક ઉપર એક અન્યાય કર્યો જાય છે. પોતાના મૂળ અન્યાયને છુપાવવા અનેક અનીતિ આચરી ગઈ છે. તેની જોડે સહકાર પાપ છે, અસહકાર ધર્મ છે-ફરજ છે.

અનાદિકાળની નીતિ

विष्णुस्त एक प्राण हर सैहीं।
मिलत एक दाख दुख देहीं।

તેથી જ અસતનો અસહકાર એવું સાબવચન છે. તેને હજારો 'મેનીફેસ્ટો' પણ લંકાપી ન શકે.

ગૌરક્ષા

ગૌરક્ષા મને અતિ પ્રિય છે. હિન્દુ ધર્મનું મોટામાં મોટું આજ સ્વરૂપ શું એમ જો મને કોઈ પૂછે તો હું ગૌરક્ષા સૂચવું. એ ધર્મને આપણે જૂલ્યા છીએ એમ અને વર્ષો થયા દેખાયું છે હિન્દુમાં એવો મુલક મે નથી જોયો કે જ્યાં ગાયનો વશ હિન્દુસ્તાનના જેટલો રેઢિયાળ હોય. પ્રમાણમાં દોરના પાસળા જેટલા આપણે હિન્દુસ્તાનમાં જોઈએ છીએ તેટલા બીજે ક્યાં જોવામાં નથી આવતા. અંગ્રેજ પ્રજા ગેમાસબક્ષણ કરે છે, છતાં ઈંગ્લેન્ડમાં મે રેઢિયાળ દોર જ નથી જોયા.

હિન્દુસ્તાનના દોરોની હર્ફશા

જેવા આપણાં દોર દુખર્જા, તેવા આપણે છીએ. જ્યાં દોર જૂએ મરે છે ત્યાં ત્રણ કરોડ મનુષ્યો જૂએ મરે તેમાં નવાઈની વાત નથી.

કે મારા વિચારો હું છૂપાવું છું ને તેથી વાત અહિંસાની કરી અંદરખાતેથી હિંસા જ કરાવવા ઇચ્છું છું. આ ઉપરાંત એક વર્ગ એવો પણ છે કે જે મારે વિષે એમ ધારે છે કે હું હુચ્ચો નથી, પણ કેવળ મારી તક શોધી રહ્યો છું ને તક મળ્યે તલવાર ચલાવવાની સલાહ આપવાનો છું. અને તેઓ માને છે કે તે સમય આવે આવ્યો છે; હવે મારે ઉતાવળ રાખવી જોઈએ.

આ ઉપદેશકોની સલાહનો ફાયદો કરવામાં રોકાવાની સામાન્ય રીતે જરૂર ન હોય. મને કાંઈ હુચ્ચો માને તેથી થી હરકત કે ચિંતા હોય ? વળી સાધુતાનું સમર્થન કરવામાં કે હુચ્ચાઈનું ખડન કરવામાં મને 'નવજીવન'ના વાચનારને રોકવાનો શો અધિકાર છે ? મારા બચાવની દૃષ્ટિએ તો આ ચર્ચામાં મારે ન ઉતરવું જોઈએ એમાં શક નથી, પણ આજકાલ મારી સ્થિતિ એવી છે કે મારા વિચારો જાણવાની સાધારણ વર્ગને બહુ અગિલાયા છે એ હું જાણું છું, ને મારા આવરણનો આધાર મારા વિચારો પર છે એની મને ખબર છે. તેવાઓને અર્થે મારી સ્થિતિ સ્પષ્ટ કરી બતાવવાની આવશ્યકતા સમજી હું પશુબળ વધે મારા વિચારો વાચનાર આગળ ફરી મુઠવાની રજા લઉં છું.

તલવારબળ એ પશુબળ છે. ખુતામરફી કરવામાં બુદ્ધિબળનો પ્રયોગ નથી. બુદ્ધિને અવગે માર્ગે લઈ જઈ આપણે પશુબળને મદદ કરી શકીએ છીએ ખરા, પણ બુદ્ધિની મદદથી વપરાતું હતું બળ તો અતે પશુબળ છે, ને મારવાનો ન્યાય તે પશુન્યાય છે. પશુમાં આત્મા કેવળ મૃદ દશામાં હોય છે. પશુને આત્મજ્ઞાન સંભવતું જ નથી. તેથી તેની યોનિને આપણે મૃદ્યોનિ તરીકે જાણીએ છીએ. ખાતું, પીતું, સૂતું, ખીતું ઈત્યાદિ ક્રિયાઓ પશુ અને મનુષ્યને સામાન્ય છે. પણ મનુષ્યમાં સારાસારનો વિવેક છે ને તેનામાં આત્માને જોળખવાની શક્તિ છે. એક પશુ ખીજને કેવળ પોતાના સરીગબળથી જ વધ કરે છે. તેની જાતિનો એ કાયદો છે. મનુષ્યજાતિનો કાયદો એ નથી. મનુષ્યજાતિનો સ્વાભાવિક કાયદો પ્રેમબળથી—આત્મિક બળથી ખીજને છતવાનો છે. ઝેટલે ઘેર મનુષ્ય પ્રેમથી ખીજને છતે છે ત્યારે પોતાના કાયદાને વધ વર્તે છે. તેવેળા મનુષ્ય દેવ નથી બનતો. દેવો અશરીરી હોય છે. પશુની રીતે વર્તે છે ને મનુષ્યની રીતે પણ વર્તે છે. દેવો ધોળા પણ છે ને કાળા પણ છે. મનુષ્ય પશુની જેમ વર્તેલો ઘણીવાર જોવામાં આવે છે. મનુષ્યને પશુશક્તિ પણ ગટેલી છે; અને ન્યાયલગી તેનામાં આત્મવિકાસ નથી થયો ત્યાં લગી તે બુદ્ધિવાળો પશુ છે. મનુષ્ય સારીરે માનુષી કાયદા પ્રમાણે ચાલવાને બદલે તે

પશુના કાયદાને અનુસરે છે; એ તેનો સ્વભાવ ન કહેવાય. તેથી હું માનું છું કે જો આપણને આપણું જ્ઞાન થાય તો આપણે પશુત્વાચના તો જ કાણે ત્યાગ કરીએ.

પશુ ઘણાંને તો મનુષ્યસરીર છતાં પશુવાસના મરી નથી એમ ધર્મવિતાઓએ જોયું, તેથી તેમણે મનુષ્યસરીરમાં પણ પશુજાને અવકાશ રહેવો છે એ કબૂલ કરી તે જાળના ઉપયોગ કયા રહ્યો છે તે દર્શાવ્યું છે.

માણસ ખીકનો માર્થો ખીજાને વશ રહે તે કંઈ પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે વર્તે તો નથી, તે તો પશુજાને વશ રહે છે. જે પશુજાથી ખીજાને વશ કરવા માગતો નથી તે પશુજાને વશ પણ ન રહે. તેથી જે પશુજાથી હરે છે તેને આત્મજ્ઞાન થયું જ નથી એમ માની અને જાણીને શાસ્ત્રોએ આવી સ્થિતિમા પશુજાના ઉપયોગને સ્થાન આપ્યું છે.

સન ૧૯૦૮માં એક પડાણે મારી ઉપર પ્રાણુચાતક હુમલો કર્યો હતો. તે વેળા મારો મોટો પુત્ર મારી સાથે નહોતો. તેનામા શરીરજાળ ઠીક હતું. જે વિચારો મારા આજે છે તે વિચારો તે વેળા પણ હોવાથી મેં તે પડાણ ઉપર ઠામ ન બધાવ્યું. મારા છોકરાઓને પણ હું ક્ષમાતા—પ્રેમજાળના વિચારો શીખાવી રહ્યો હતો તેથી મારા પુત્ર મને પહેલી મુલાકાતે જ નીચે પ્રમાણે કહ્યું: “જ્યારે તમારી ઉપર હુમલો થયો તે વખતે હું તમારી પામે હત તો મારી શી શરજ હતી તે સમજવા માગું છું. તમે શીખવ્યું છે કે કોઈ આપણને મારે તો તેને સાચું ન મારવું તેમ તેની ઇચ્છાને વશ પણ ન થવું. આ કાયદો હું સમજું છું, પણ મારામા તે પ્રમાણે વર્તવાની શક્તિ નથી. તમને મરતા હું ન જોઈ શકું. તમારી ઉપર હુમલા થાય ત્યારે તમારો જવાબ કરવાની મારી ફરજ સમજું. પણ કેવળ મરીને તમારો જવાબ ન કરી શકું. તેથી હા તો મારે તમને મારનારને મારીને જવાબ કરવો રહ્યો અથવા તો મારે તમારી ઉપર માર પડે તે જોયા કરવો અથવા ભાગી જવું.” મેં તેને જવાબ આપ્યો: “તું ભાગી જાય અથવા મારો જવાબ ન કરે, એ તો નામદાંત્રી નિશાની છે. જો તારાથી તારી જીવંતી કેવળ જોખમમાં નાખીને મારો જવાબ ન થઈ શકે તો તારે જરૂર મારનારની સાથે લડીને જવાબ કરવો જોઈએ. નામદાંત્રી કરતા તો પશુજા વાપરવું વધારે સાચું છે.” આ વિચાર હું અત્યારે પણ માનું છું. ખીકને લીધે હિન્દુસ્તાન રાજ ન હોવાને તેના કરતાં શત્રુધારી બની પોતાની જાતને રહેવું જોખમ વધારે એ જરૂરું છે. તેથી જ હું જોખમ લડાઈમા જોડાયો; યુધ્ધના જાળવા વખતે સરકારને મદદ કરવામાં મેં ભાગ લીધો. તેથી જ હવે હમા ગણ લડાઈ સમયે મેં મદદ કરી અને હિન્દુસ્તાનમા પણ ભરતી કરવામાં હું શાકાયો.

શાસ્ત્રો અને પશુજા

પશુજા વિ-
નામદાંત્રી

ક્ષમા એ સીરંતાનો મુલ્ય છે. જેનામાં વેર વાળવાની શક્તિ છે તે પ્રેમ કરી જાય; જેનામાં વિષયો ભોગવવાની શક્તિ છે તે વિષયોને રોષી બ્રહ્મચારી ગણાય. ઉંદર ખિલાડીને ક્ષમા આપી જ ન શકે. હિન્દુસ્તાનમાં લડવાની તાકાત હોય છતાં ન લડે એ જ આત્મજળની નિશાની કહેવાય.

અહીં 'લડવાની તાકાત'નો અર્થ સમજવાની જરૂર છે. લડવાની તાકાત એટલે માત્ર શરીરજળ નહિ. જેનામાં હિમ્મત છે તે લડવાની તાકાત રાખી શકે છે. જેણે મરણનો ભય છોડ્યો છે તેનામાં લડવાની તાકાત છે. મસ્તાન સીદીઓને મેં જોયના છોકરાથી ડરતા જોયા છે, કેમકે તેઓને જોરાની રિવાજરતો ભય છે. અને નખળા માણસોને બળિયા સાથે ઝૂંઝટા મેં જોયા છે. તેથી હિન્દુસ્તાન બીકે છોડે તે દહાડે વગર હથિયારે પણ લડવાની તે તાકાત ધરાવે છે એમ કહી શકાય. લડવાની તાકાતને સારૂ હાથમાર ચલાવવાની શક્તિ મેળવવાની જરૂર જ છે એવું કંઈ નથી. એટલે જે વેળા માણસ આત્મશક્તિને ઝોળખતો થાય છે તે જ વેળા તે પોતાની લડાયક શક્તિને ઝોળખતો થાય છે. તેથી હું માત્ર હું કે ખરો લડવૈયો એ છે કે જે મારીને મરતો નથી, પણ મરીને જીવવાનો મંત્ર સાધી લે છે.

અહિંસાનો અપવાદ વિતાવો કાયદો શોધનારા ઋષિમુનિઓ પોતે મહાન યોદ્ધા હતા. ત્યારે તેમણે આયુધજળની તુચ્છતાને જોઈ લીધી, મનુષ્યસ્વભાવનો સાક્ષાત્કાર કર્યો ત્યારે તેઓ આ દિસામય જગતમાં આદ્યસાનો નિયમ જોઈ મેક્યા. આત્મા આત્મા જગતને જીતી શકે છે, આત્માનો મોટામાં મોટો શત્રુ આત્મા જ છે, તેને જીત્યો એટલે, જગતને જીતવાનું જોર આવ્યું એવું શિક્ષણ તેઓએ આપણને જતાવ્યું.

એ કાયદો ઋષિઓએ શોધ્યો તેથી તેઓ જ પાળી શકે એવું કંઈ તેઓએ નવ્યું, જણાવ્યું કે શીખવ્યું નથી. તેઓએ જણાવ્યું કે બાળકને સારૂ પણ કાયદો તો એ જ છે અને તે તેને પાળી પણ શકે છે. એ સાધુસન્મારી જ પાળે છે એમ નથી; બધા ઘોડેઘણે અશે તો પાળે જ છે. અને ઘોડેઘણે અંરો પાળી શકાય તે સર્વાંશે પણ પળાય.

એ કાયદાનું પાલન કરવા મથી રહ્યો છું. આજે ધણા વર્ષો થયા જ્ઞાનપૂર્વક પાલન કરતો આવ્યો છું ને તેનું પાલન કરવાનું હિન્દુસ્તાનને પોકારીને જણાવતો આવ્યો છું.

હું મને પોતાને આદર્શ પસંદ કરનારો માનું છું; તેમ વ્યવહારકુશળ પણ માનું છું. તે કાયદાનું પાલન જ્ઞાનપૂર્વક થાય ત્યારે જ થયું કહેવાય એમ નથી

ગણતો, તેથી વૈદની જેમ અદાળ અદાળાઈ બધીની ખાસે તે કાલો સુકું છું. તેમું મહર્ષિ જાણતાં સાઝ માનની જરૂર નથી એ સમ્બોધ કરવા મોરારી ઉદ્ધટા વિચાર ધરાવનારનો સાથ મેં કર્યો છે. બાહ્ય શોકતઅલી હિંસાને પ્રધાનપદ આપતા જણાય છે, દુરમનને મારવો જ એવો ધર્મ માને છે, તેથી અહિંસાના કાલદાનું અસારે વેરભાવે પાલન કરે છે. અસહકારને તેઓ નમણાનું સ્વચ્છ માને છે, તેથી શરીરખળ કરતા તેને હિતરતું માને છે. તેમ છતાં મારી સાથે બળ્યા છે, કેમકે અસારે નિઃશસ્ત્ર અસહકાર વિના બીજો ધવાજ પોતાના દીનનું માન સાચવનાર નથી એમ તેમને સ્પષ્ટ જણાયું છે.

જેઓને મારે વિષે અદા નથી તેઓને પણ હું ભાઈ શોકતઅલીની નકલ કરવાની વિનંતિ કરું છું. મારા મનની વ્યથિતા તેઓએ માની લેવાની જરૂર નથી; પણ અસહકારની સારો ખુન ન જ થઈ શકે એટલું સમજી લેવાની જરૂર છે. સંપૂર્ણ અસહકારમાં મોટામાં મોટી રોકાવટ ખુનની જ ધાસ્તી છે. જેઓ શસ્ત્રધારી છે અથવા ચરા ઉત્સક છે તેઓએ પણ અસહકાર સાથે તે દરમિયાન શસ્ત્રોને મિયાનમાં ગણવા બેઠાશે.

મારે માઝ તો હિન્દુસ્તાનમાં જ્યારે પશુખળ પ્રધાન ગણાશે ત્યારે પ્રાચીન—અર્વાચીન, પૂર્વ—પશ્ચિમ જન્મેનો ભેદ નાશુદ થયો ગણાશે. તે વેળા મારી કમોઢીની હશે. હિન્દુસ્તાનને મારો મુલક ગણી હું અભિમાન ધરાવું છું, કેમકે હું માનું છું કે હિન્દુસ્તાન આત્મખળની સર્વોત્તમતા જગતને જતાવવાની શક્તિ ધરાવે છે. જ્યારે પશુખળની સર્વોત્તમતાનો સ્વીકાર હિન્દુસ્તાન કરે ત્યારે તેને મારી માતૃભૂમિ કહેવામાં અને હર્ષ ન મહેલો બોધે. મારા ધર્મને ક્ષેત્રની, ભૂગોળની મર્યાદા નથી એમ મારે માનવું છે. દેહરણા કે ક્ષેત્રરણો ધર્મ હું નથી માનતો એમ સિદ્ધ કરવાની મારી શક્તિ હો એવી મારી પ્રથુ પાસે પ્રાપ્ત ના છે.

હિન્દુસ્તાનની
આત્મખળની
શક્તિ

અદાલતો અને નિશાળો

વહીવોને વહીવાત છોડવાની, માણાઓને પોતાના બાળકોને નિશાળોમાંથી છડાડી લેવાની અને કાલેજના વિદ્યાર્થીઓને કોલેજોના ત્યાગ કરવાની ખિલાફત અસહકાર-કમિટીએ મારી સલાહથી બંધામણ કરી છે. હું જાણું છું કે આ સલાહ આપવાને સારૂ અને કેટલાક ગાડો ગણતા હશે. પણ સમજ છે કે દક્ષિણ આફ્રિકા

ગાંધીજીનાં
કડાપણ

વગેરેમાં મારાથી ચયેલાં કામોને લીધે જ જાહેર હાંસીથી હું ખચી રહ્યો છું. આમ છતાં મારા ગાંડપણમાં હું ડહાપણ જોઉં છું! હું ગંભીરપણે માનું છું કે વહીવટીએ પોતાની વહીવટ છોડવી અને પ્રજાએ સરકારી નિશાળો ખાલી કરવી એ અત્યારે તેમની ફરજ છે. અને જો વહીવટી અદાલત છોડી દે અને સરકારી નિશાળો અને કોલેજો ખાલી થઈ જાય તો એની અસર ઘણી ઉંડી પડે.

પ્રથમ તો આપણે વહીવટી વિશે વિચારીએ. પ્રત્યેક સરકારની સત્તાનો આધાર પોતાની અદાલતો ઉપર છે. અદાલતો મારજતે તે ગુન્હેગારોને દંડ આપે છે; અદાલતો મારજતે દીવાની તકરારોના ફેસલા ચાલે છે; અને આથી સરકારનો કાયુ પ્રજા ઉપર એસે છે. વહીવટી વિના આવી અદાલતો ન ચાલી શકે, તેથી વહીવટી પણ અદાલતના અમલદાર ગણાય છે. જ્યારે સરકાર ન્યાયી હોય ત્યારે અદાલતોથી અને વહીવટીથી બંને ફાયદો થતો હોય, પણ જ્યારે સરકાર અન્યાયી બને છે ત્યારે તેની અદાલતોને મદદ કરવી એ તેવા અન્યાયને પોષવા સરખું છે. વહીવટીની મદદ ન હોય તો અદાલતો ચલાવવી એ લગભગ અશક્ય છે. હું જ્યારે વહીવટીને પોતાના ધંધા બંધ રાખવાનું કહું છું ત્યારે વહીવટીએ આગમુ થઈ ધર ઝાલી બેસી જવું એમ કહેવાને આશય નથી. આશય તો એ છે કે તેમણે આખો વખત ખિલાફતનું કે પંજાબનું કામ કરતા થઈ જવું. વળી એ વહીવટી પોતાના અસીલ ઉપર અસર પાડી તેઓએ અદાલતોમાં જતા રોકે એ પણ હેતુ છે. એવા વહીવટી પંચોને નીમતા થઈ જાય તે પોતાના અસીલોના કેસનો અંત ધરમેજે લાવે. આમ કરતા અદાલતો કામગીરીની બને ને પ્રજા રાજ્ય-સત્તાથી સ્વતંત્ર થતાં રીજે.

વહીવટી વહીવટ છોડે એ તો સરકારને ગમે, એવું કેટલાક કહે છે. એ તફન વહેમ છે. એ ખરૂં છે કે સાધારણ વખતે વહીવટી સરકારનાં કાર્યોની સખત દીકા કરનારા જેવામાં આવે છે, પણ જ્યારે રાજ્યતંત્ર બંધ કરવાની હીલચાલ ચાલે ત્યારે તો સરકાર વહીવટીની કુમક શોધે છે ને વહીવટી પોતાની રાજ્ય તે તંત્ર ઉપર આધાર રાખે છે એવું માની રાજ્યને મદદ કરતા થઈ જાય છે. તેથી એને સમયે વહીવટીની પણ કસોટી થઈ જાય છે.

વહીવટી ધંધા છોડી આજીવિકા સારું શું કરે એ પ્રશ્ન કોઈ કરે છે. એક તો એ જવાબ છે કે મોટાં વહીવટીને વિશે એ પ્રશ્ન ઉડી જ ન શકે. નાના વહીવટીની આજીવિકા ખિલાફત કમિટી આપીને તેઓનો બધો વખત હીલચાલને સારું રોકે તે પરવડે તેવું છે, અથવા તો તેઓને પ્રજા તરફથી નીમેલા પંચો મારજતે ન્યાય મેળવવામાં

રોકે તે તેને સાફ મહેનતાણું આપે. વળી વધીશે કંઈ એવા નથી હોતા કે વધીલાત છૂટી તો હાથ નેડીને ઘેસી નવ. તેઓનામાં પોતાની રાષ્ટ્રી બીજી થોડી રીતે કમાવાની શક્તિ હોય છે, હોવી જોઈએ. મદદ લગાડી વેળા ઈર્ષ્યકાંક્ષા ધણી વધીશે વધીલાત છોડી લગાડમાં રોકાઈ ગયા હતા.

છેવટમાં વધીશેએ પોતાની સનદ આપી દેવાની આ સલાહ નથી પણ લગત ચાલે છે તે દરમિયાન વધીલાત બંધ કરવાની છે.

સ્વ. ગોખલે કહેતા કે હોશિયાર, દર, એક્સપીલી નોટરલાલીની સામે ગાય બીડવાનું કામ એટલે રાજ્યપ્રકરણી કામ પ્રજાના આગમના—રખના વખતમાં પ્રજા કરે છે તેથી જ તે કાચું રહે છે. આ દોષમાથી નીકળવાનો માર્ગ પણ વધીશેએ વધીલાત બંધ કરી પ્રજાના કાર્યને આગમના સમયનું કામ ગણવાને બદલે મુખ્ય ગણવું એ છે. એ તો વધીલાત બંધ કર્યા પના ન જ થાય. વધીશે પોતે કુરખાની કરવા તૈયાર ન હોય તો પ્રજાની પામે કદ રીતે કુરખાની કરવી શકે? ખિલાફતના કે પંજાબના મામલામાં ન્યાય મેળવવો એ રમત વાન નથી. આમ દરેક રીતે તપાસતાં વધીશેને જો ખિલાફત અથવા પંજાબને વિશે ખરી દાઢ હોય તો તેમનાથી વધીલાત ન જ થઈ શકે.

હવે નિશાળો તથા કોલેજોને વિચારીએ.

આપણી નિશાળો તે કોલેજો મારફતે સરકાર નોકરો બનાવે છે. આવી મોટી સંઘાયને બંધ કરવી એની અસર જેવી તેની ન પડે. જ્યાં સુધી આપણે સરકારને ફડી ગણીએ ત્યાં સુધી તો તેની શાળાઓને મદદ કરી સરકારી નોકરીને હાથક માણસો તૈયાર કરવામાં કદી શરમ નથી. પણ જ્યારે સરકાર પ્રજાની વિરુદ્ધ હોય ત્યારે શાળાઓ તેના હાથમા રહેવા દેવી એ તેની સત્તાને જાગ્રત્વા બેઠું છે.

શાળાને જો સરકારની મહેરબાની રૂપે ગણીએ તોપણ આપણે અન્યાયી સરકારની મહેરબાની સરખી પણ ન લઈએ.

શાળા બંધ થતાં છોકરાઓની કેળવણી રખડે એવી સંજ્ઞા રાખવાનું કારણ નથી. કોઈ શાળા આપણે બંધ થાય તો તે શાળા પ્રજા અલાવી શકે છે. પ્રજામાં એટલી શક્તિ ન હોય તો સરકારની સામે લડવાની શક્તિ જ નથી એમ સિદ્ધ થાય. બધાં માળાપો કે ધણાં જો પોતાનાં છોકરાંને છાત્રી લે તો માસ્તરો પોતાની મેળે રાજનામાં આપે. એમ થાય તો તે જ માસ્તરો મારફતે શાળાઓ ચલાવીએ. તેમાં ખર્ચ કંઈક થીના કરતાં વધારે પડે તે તે જાણી કમિટી ઉભી લે. માળાપો તેટલો વધારે બોલે સહન કરે.

વધીશેની
કુરખાની

શાળા
કોલેજોને
ત્યાગ સા
મટિ ?

વળી થોડી મુદતને સારૂ કેળવણી બંધ રહે, તો, શી અડચણ છે? મારો દાવો તો એવો છે કે કેળવણી બંધ થવાને બદલે છોકરાને હાડવામાં ને કોલેજમાંથી હટી જવામાં જ ખરી કેળવણી છે. ત્યારે આપણે ધર્મને અર્થ કે ન્યાયને અર્થ આપણું છોકરાને નિશાળોમાંથી હટાડી લખ્યે, અથવા તે મોટા હોવાથી પોતાની 'મેળે' હટી બધ ત્યારે તેને ધર્મનું કે ન્યાયનું જે જ્ઞાન થાય છે તે જેવી તેવી કેળવણી નથી. તેને હું તો ખરી કેળવણી ગણું. આ પ્રમાણે નિશાળોમાંથી હટી ગયેલા વિદ્યાર્થીઓ વળી સ્વયંસેવક બને એ લાભ તો નોખો જ છે.

મુસલમાન ભાઈઓનું એ કહેવું છે કે ખિલાફતનું દુઃખ તેઓને બહુ લાગ્યું છે. તે ખરેખરો ધર્મલાગણીનો પ્રશ્ન છે. નિશાળોની મારફતે મુસલમાન માયાપોની ધર્મ-લાગણીની કસોટી છે, હિન્દુની મુસલમાન પ્રત્યેની ભાઈબંધીની કસોટી છે. અને કસોટી સહેલામાં સહેલી છતાં બહુ અસરકારક છે. લાખો નિશાળોઆઓ નિશાળ છોડે તેનો અર્થ સરકાર શું કરે? એ પ્રજાલાગણીનું કેવું સુંદર માપ છે! ને પ્રજા પોતાના બચાવની કેળવણી પોતે હાથમાં લે એ કેટલી પ્રજાજાગૃતિની નિશાની છે!

ગમ લડારી વખતે ઘડઁડમાં ઘણી નિશાળો બંધ પડી હતી. બોઅર યુદ્ધ વખતે બોઅરની બધી નિશાળો બંધ હતી.

ઉપરનાં કારણોથી મારી માન્યતા છે કે હિન્દુમુસલમાને દરેક સરકારી નિશાળોમાંથી પોતાનાં છોકરાને હટાડી લેવાં ને કોલેજના વિદ્યાર્થીઓએ હટી જવું એ તેમનો ધર્મ છે. જે વસ્તુ કરવા જેવી છે તે તો એક દૈર તોપણ કરની થોડી છે. એકે દરેકનું પુણ્યકર્મ તેને તો ફળશે જ. પ્રજા કરશે તો પ્રજાને પણ ફળશે.

આગામી ગુજરાત રાજકીય પરિપદ્ધતિ

આ માસની આખરે જે પરિપદ્ધતિ ભરાવાની છે તે ઘણી અગત્યની છે. તેમાં અસહકારના મહાન વિષય વિષે નિર્ણય ચનાશે છે. લોકમત કેળવવો અને ખાસ કોંગ્રેસની પાસે ગુજરાતનો મત રજુ કરવો એ આ પરિપદ્ધતિ ઉતાવળથી ભરવાનો હેતુ છે. મહાન સંસ્તનતની સાથે અસહકાર કરવામાં ઘણી દૃઢતા, હિંમત, હોશિયારી, આપભોગ, એકતા, તાલીમ વગેરેની જરૂર છે. અંગ્રેજ સરકારની હાલની રાજનીતિ એટલી તો પાપી છે કે ન્યાય મુખી એ રાજનીતિ આલે છે ત્યાં મુખી તેનો સહકાર કરવો એ પાપ છે એવું અને તો પ્રતિજ્ઞા વધારે ને વધારે સ્પષ્ટ રીતે

જણાયાં કરે છે. પણ એ રાજનીતિમાં સુધારો કરાવવો એ સહેલું નથી. એટલે અસહકાર એ સહેલી વસ્તુ ન હોવી જોઈએ. તેથી હું ગુજરાતની પાસેથી જેમ તેમ કરીને અસહકારની તરફથી મત ચોરી લેવા ઇચ્છતો નથી, પણ જે સગ્યો આવે તેઓ ગંભીરપણે બંને બાબતની દલીલોને તોળીને વિચાર આપવો હોય તે આપે એમ ઇચ્છું છું.

મારી ઉમેદ છે કે અસહકારની વિકલ્પ જોયો હોય તેઓ પૂરજોરમાં પરિપક્વમાં આવશે અને પોતાની દલીલો દૃઢતાપૂર્વક રજૂ કરશે; અને એ જ પ્રમાણે અસહકારને ટેકો આપનારા પણ સગજ યદી આવશે એમ માની લઉં છું. શ્રોતાઓ વિવેકથી, અવાજ ક્યાં વિના અને મર્યાદાપૂર્વક બંને પક્ષની દલીલો સાંભળે, એ મનેની ઇચ્છા છે. આવી પરિપક્વતા પાસેથી ચોખ્ખો મત મેળવવાની મેં બતાવી તે અનિવાર્ય શક્ત છે. આમની સમાની ઉદ્ધતાઈ, અવિવેક અને જામકીપણું આપણે માટે જરૂરી નકલ કરવા જેવાં નથી. પહેલેથી અભિપ્રાય બાંધીને આવવું, સામેની દલીલોથી ઉત્ક્રાંત જવું, એ કાંઈ શુદ્ધ નિર્ણય કરવાનો રસ્તો નથી. તેથી વ્યવસ્થાપક મંડળ આ બાબતની પત્રિકાઓ કાઢી સગ્યોને પ્રથમથી સૂચના કરશે તો ઘણો લાભ થશે અને પરિપક્વ કામ સારી રીતે ઉઠી શકશે.

જેમ શાન્તિ ઇત્યાદિની જરૂર છે તેમજ ચતુર સગ્યોને સુટવાની લોકોની યત્ન છે. માપસર પણ સારી સંખ્યામાં સગ્યો આવે એ ઇચ્છવા જેવું છે.

પરિપક્વમાં દરેક વર્ણ અને દરેક ધંધાના પ્રતિનિધિઓ હોવાની આવશ્યકતા છે. શિક્ષિત અશિક્ષિતો, બેદ કાઢીને બીજા યોગ્ય ધંધા ઇત્યાદિ સૂચવનારા બેદ દાખલ થાય એ પ્રજાને વધારે શોભે એવું છે. અક્ષલનો—વ્યવહારશુદ્ધિને ઇચ્છે કાંઈ અક્ષરમાનીઓએ લીધેલો જગતમાં જોવામાં આવતો નથી. ખેડૂતોનાં સુખદુઃખની વાર્તા જેટલી અમલુ ખેડૂત કરી શકે તેટલી ગમે તેવો વિદ્વાન પણ એ ક્ષેત્રમાં અનુભવ વિનાનો હિંદો ન કરી શકે. તેથી ખેડૂત, વણકર, સુતાર, હુદાર, મોચી ઇત્યાદિ પ્રતિનિધિઓને વધારે ને વધારે સંખ્યામાં જોવાની હું ઇચ્છું છું. જે પ્રમાણમાં ખેડૂતની વસ્તી હિન્દુસ્તાનમાં છે તે જ પ્રમાણમાં જ્યાં સુધી અક્ષરશાબિમાની ખેડૂતો પ્રતિનિધિ તરીકે આપણા રાજકીય કે સંસારસુધારા મંડળમાં હોય નહિ ત્યાં સુધી આપણી ખરી પ્રગતિ હું તો અસંભવિત માનું છું. ખેડૂતોની દશાનો જે અનુભવ હું થોડા મહિનામાં અંપારણમાં અને ખેડા જીલ્લામાં લઈ શક્યો તે કદી અનેક ઓપડીઓ પાંચીને ન જ મેળવી શકાય.

પરિપક્વમાં
વિવેક અને
મર્યાદા

પરિપક્વમાં
ખેડૂત પ્રતિ-
નિધિ

અને જે આપણે ખેડૂત વગેરે પ્રતિનિધિઓને વધાવી લેવાને મુશ્કેલી હોય છે તે આપણી પરિપક્વતામાં આજી ખુરશીઓને અને આડંબરને સ્થાન નથી. હિન્દુસ્તાનની હવામા ખુરશી પરદા ઇલાદિ ઉપાધિઓ છે. સ્વચ્છ જમીનની ઉપર શેતરંજીઓ પાથરીને આપણે સભાનું કામ ધણી સરળતાથી, ઘણું ઓછું ખર્ચે ઉઠેલી શકીએ એવાં મારો દૃઢ વિશ્વાસ છે. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં ત્રણ કરોડ માણસો ભૂખે મરે છે, જ્યાં સુધી તેથીયે વધારે કરોડોને જમવું વસ્ત્ર પણ નથી, જ્યાં સુધી ઝોરિસમાં વિનાકારણ સંખ્યામધ લોકોના પાંસળાં દેખાય છે ત્યાં સુધી આપણને અનેક રંગોથી પૂરેલા મંડપો બનાવવાનો અને ખુરશીએ ખેસવાને અધિકાર નથી એમ હું માનું છું. ખુરશીએ ખેસવું એ પ્રજાની હાજત નથી, તેથી વ્યવસ્થાપક મંડળને હું તો વીનવું છું કે જરૂર જ હોય તો જરૂર પડતી થોડી ખુરશીઓ રાખીને જમીન ઉપર ખેસવાનો પ્રયત્ન કરશે તો પ્રજાને પેસો બચશે અને થોડી જગ્યામાં ઘણા માણસો સમાઈ શકશે. હમણા જ હૈદરાબાદની ખિલાફત પરિપક્વતાંથી હું આવું છું. ત્યાં હજારો મુસલમાન, પીર સાહેબો, વકીલ બારિસ્ટરો, પાટીદારો વગેરે બધા આરામથી બોય ઉપર ખેસી મુશોભિત લાગતા હતા. કામચલાઉ માટીના ઓટા બાધ્યા હતા. તેની ઉપર અંગ્રેસર માણસો પલાડીઓ વાળી ખેસા હતા. પ્રમુખ પણ તે જ પ્રમાણે ઓટા ઉપર બિરાજેલા હતા. ઓટા હુંદાના લાકડાંને આધારે બનાવવામાં આવ્યો હતો અને લાકડી લાખી હતી. તેને છેડે પ્રમુખનું સ્થાન હતું. આથી તે બધાની નજરે આવી શકતા હતા અને વક્તવ્યો તેને છેડે ઉભા રહીને બાપણો કરતા હતા. હજારો માણસને ખેસવાનો મંડપ એક દિવસમાં ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો.

પરિપક્વતાં અવાજ ન થાય, ભીડ ન થાય, તેને સારું સ્વચ્છતાને યોજના કરવાની પહેલેથી તાલીમ મળવી જોઈએ. બધા એક ટુંકાણે બેળા થઈને ઉભવાને બદલે નીમેલી જગ્યાએ રહે તો બદાબગત રહી શકે; અને જ્યારે સાદ્યો એકબીજાને ખમર ન પહોંચાડી શકાય એમ હોય ત્યારે વાવટાની અથવા તો આંગળોની બાપા એઓને શીખવી દેવી જોઈએ.

૧ પંજાબનો પત્ર

(૧૫)

લાહોર

મેં તમા પત્રમાં લાહોર સુધીના પ્રવાસનું તો વર્ણન કર્યું. લાહોરમાં થયેલા કામનું બ્યાન મેં નથી આપ્યું. ત્યાં સંજો પાંચ વાગ્યે જહોર સમા રાખી હતી. એક વિગત તંત્ર

નીચે લોકો ભેગા થયા હતા. લાહોરનો તાપ તેો ઘંટર કમિટીની આગળ અપાયલી જુઝાનીમાં મરાહુર થઈ ગયો છે. હંજરો પસીના નાંગળતા આદમીઓ જેમ તેમ કરીને પંખા હલાવતા હોય અને પાછળથી બીજા માણસોનો ઘસારો આવશે કે વિન્દહન થઈને ઉભા થાય ! શોરબકાર તો આ સંજોગમાં હોય જ. આ શોરબકારને સાન્ત પાડવા સમાજના પ્રમુખ પંડિત રામભજજીત ચાપરીએ ભારે પ્રયત્ન કર્યા, બીજાએએ પણ કર્યા, પણ તેઓના સાદ જ દૂર સુધી પહોંચી શકતો ન હતો અથવા બીજા અવાજમાં ટૂંકી જતો હતો. આમ એક ક્લાક સુધી પ્રયત્ન ચાલ્યા, પણ આખરે સભા બરખાસ્ત કરી સત ઉપર મુકતવી રાખવી પડી. પંતબમાં ગંભીર સમાજો ભેરવાને અનુકૂળ વખત ચંદની રાત્રો જ હોય એમ લાગે છે.

લોકોને બપોરે નાસીપાસ થઈને ચાલ્યા જતાં પડ્યું એટલે રાતની સભા ભારે થરો એવી કોઈને આશા ન હતી; પણ લોકોને તો તકલીફની પરવા ન હતી એમ જણાયું. રાત્રે જખરદસ્ત સભા થઈ. લોકોએ સાન્તિ સંપૂર્ણ રીતે નળવી અને રાતના એક વાગ્યા સુધી રિંધર થિતે ભાષણો સાંભળ્યાં. આ ભાષણોના સાર હું આહી નહિ આપું. ડૉક્ટર દિવદુ અને શીક્તઅલીનાં ભાષણ અમૃતસરની માફક નેચદાર હતાં અને તેની મતલબ ત્યાંનાં ભાષણોના જેવી જ હતી. આંધીછતુ ભાષણ અમૃતસરના કરવાયે વધારે નેચદાર હતાં, પણ રાવળપીંડીનાં જે ભાષણોના સાર હું આગળ આપવાનો છું તેમાં તે આવી નય છે.

મહાજરીનો વિષે ઠરાવ

સમાજમાં બનેલી એક અજાણની બીનાને અહીં ઉલ્લેખ કર્યા વિના ચાલે એમ નથી. ગોળીબાર થયેલા મહાજરીનો વિષે કાંઈક વિશ્વ પેસાવારથી આવી હતી. બને તેટલો સંપૂર્ણ અને મંતોપકારક હેવાલ સરકાર જલ્દી બહાર પડે એવા ઠરાવ સમાજે કરવાનું કરાવ્યું હતું. આ ઠરાવ રજુ કરવાને મોલવી કંદરઅલીખાન ઉભા થયા હતા. મોલવીજીની જગ્યાન બહુ જ નેચદાર અને કટાર જેવી વીંધી નાંખનારી છે જે મહાજરીન ઉપર એક નહિ, બે નંદિ પણ હ ગોળીબાર થયા તેહું વર્ણન આપતાં એવો ઉકળો ગયા. ચોતાઓનાં હેવાં પણ એ કમકમાટી ભરેલી બીના સાંભળી ઉકળી ગયાં. કેટલાકની આખમાંથી આપારાં આંસુ વહેતાં હતાં. મોલવીજી એ કંઠે પ્રસંગની વિગતોમા હંડા ઉતરી તેને વધારે કંઠે કરતા હતા. લાઇ શીક્તઅલીથી વધારે ન સહન થઈ શક્યુ, તેથી હઠીને મોલવીજીને રોકવા અને કહ્યું, “બાઈ, હું હવે એને હુંડું કરે, અમારાં હેવાં ઉકળાવ નહિ.”

રાવળપીંડી

બીજે દિવસે રાવળપીંડી ગયા. ત્રીજા વર્ગના હતાએક માઈ મોર્થ વેસ્ટર્ન રેલ્વેની લાહોરથી પેશાવરની મુસાફરી જેટલી ત્રાસજનક છે તેટલી બીજી રેલ્વે ઉપર જાયે જ ધરો. મને એ મુસાફરીનો અંગત અનુભવ તો ખરી મળ્યો, પણ આઠ માણસ એસવાના ડબ્બામાં વીસ બાવીસ માણસો, ગંદકીનો પાર નહિ, એટલી કોઈ પણ પ્રેક્ષકને જણાતી વસ્તુઓ વિષે જ અહીં કહી શકે. રાવળપીંડી બીજે દિવસ સવારે પહોંચ્યા. સ્ટેશન ઉપર માણસ

મહાજરીન
પરના ગોળી-
બારનું વર્ણન

રાવળપીંડીમાં
આંધીજી

ઉભરાઈ રહ્યાં હતાં. મહામુશીબતે સ્ટેશનના પ્લેટફોર્મની બહાર નીકળ્યા. માથા ઉપર ખરે તાપ હતો તોપણ લોકો પોતાની મોંઘા મહેમાનોને સરથસમાંથી કેમ છડકવા દે ? લગભગ એક દોઢ કલાક સ્ટેશનથી મુકામે જતાં લાગ્યા.

બપોરથી તે સાંજ સુધીમાં સે'ક્રેટરી સ્ત્રીઓ આવી ગઈ. તેમની આગળ 'ખાલીની ખાનદાની' નો પાઠ આપવામાં આવ્યો અને અનેક હિન્દુમુસલમાન આવ્યા તેમની આગળ હિન્દુમુસલમાન ઐક્યની વૃદ્ધિનાં વ્યાવહારિક ખજાનોની ચર્ચા થઈ. સાંજે સભા હતી. સભામાં માણસ બપોરથી આવવા લાગેલાં હતાં અને સભા એક કલાક મોડી કરવા માંડી હોવાથી કેટલાક તો ચાલ્યા ગયા હતા. છતાં અમે સભામાં પહોંચ્યા ત્યારે જોઈતામાં જોઈતા ૨૦ હજાર માણસો તો હશે જ. મહામુશીબતે વ્યાખ્યાનખીટ ઉપર અમે પહોંચ્યા. ધડકવાર એમ જ લાગતું હતું કે સભાને વિખેરી નાંખવી પડશે; પણ અહીં તો વિખેરી નાંખ્યે કાંઈ છૂટકો થાય તેમ નહોતું, કારણ રાત તો લગભગ ખડવા આવી હતી અને ખીજે દિવસે તો અહીંથી નીકળવાનું હતું. અતિશય મુશીબતે લોકોને શાન્તિ નળવવાનું ગાંધીજી સમજાવી રાક્યા, અને તેમણે રાત ક્યું ત્યારે તો એવી બારે શાન્તિ હતી કે જમીન ઉપર ટાંકણી પડે તો સંભળાય.

હિન્દુસ્તાનની આઝાદી, હિન્દુ ધર્મની આઝાદી ' ૧ '

ગાંધીજીએ મુસલમાન ભાઈઓની લડત ઈન્સાફને માટે છે એમ કહીને દુ'કામાં હિન્દુઓએ તેમની સાથે રાા માટે જોડાવું એ સમજાવ્યું:

" હિન્દુઓ સમજતા હોય કે ૭ કરોડ મુસલમાન તેમના હમવતની છે અને તેમની સાથે દુસ્મનાઈ કરીને તેઓ નથી રહી શકતા તો તેઓ સમજશે કે તેમની બારે મોટી ફરજ છે કે મુસલમાનોની સાથે રહીને જીવડું અને તેમની સાથે મરવાનો તેમણે નિશ્ચય કરવો. હું તાળીઓના અવાજ નથી ચાહતો, હું જલસા નથી જોવા માગતો, હું તો 'અમલી કામ' માગું છું. હિન્દુઓ પોતાની ફરજ જુલોને કુરબાનીમાં ભાજ ન લે તો હું તેમને કહીશ કે જેમ મુસલમાન ધર્મ જોખમમાં આવ્યો તેમ કોઈવાર હિન્દુ ધર્મ પણ જોખમમાં આવે. યૂરોપમાં મિત્રરાજ્યના પ્રધાનો સમજે છે કે યૂરોપમાંથી મુસલમાનોનો પણ કાઢી રાકાય છે, તેમ કોઈ દિવસ તેઓ એમ પણ હચે કે હિન્દુઓને શુદ્ધાત બનાવી રાકાય તો સારું. આપણને લાગે છે કે જ્યાં સુધી મુસલમાન ભાઈ પોતાના ઈમાન અને દીન ઉપર કાયમ રહીને કુરબાની કરવા તૈયાર હોય ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનની આઝાદી માટે મુસલમાનોની સાથે લલા રહેવું. "

તલવાર ઝ્યાનમાં રાખી કુરબાની કરો

આગળ આવતાં તેમણે વિનય મેળવવાનો માર્ગ એક માત્ર કુરબાની છે એમ કહી કુરબાનીનું સ્વરૂપ સમજાવ્યું:

"૩૦ વર્ષ થયાં હું મુસલમાન ભાઈઓને જણું છું. હું આફ્રીકા છું કે મુસલમાન ભાઈઓ હિંમતનું કામ કરી શકે છે, બહાદુરી કરી શકે છે. મેં એમ પણ જોયું છે

તેઓએ ધર્મીવાર ભારે કામ કીધાં છે તે કેવળ ગુસ્સાના જોગમાં આવીને; અને ગુસ્સો પૂરો થયે તેમની તાકાતનું ભેદા પશુ પૂરું થાય છે. આ લડતમાં કુરબાની આપવા માટે આપણે તો જે સંસ્તનતની સાથે લડી રહ્યા છીએ તે સંસ્તનતની કબિલિયત મેળવવાની છે. તે સંસ્તનતના સિપાઇઓ ગુસ્સો ભૂંડી તાક્ષીમથી, દોશિયારીથી, બહાદુરીથી લડત ચલાવે છે. તેમની સામે તમારે ઉભા રહેવું હોય તો તમારે દોશિયારી, બહાદુરી અને તાક્ષીમ કેળવવી જોઈએ. ગુસ્સામાં આવીને તમારા સરદારના હુકમને તમે તાબે ન થાઓ તો તમને ફતેહ નહિ મળે. ગુસ્સામાં આવવાથી થણાં કમીને ઈન્સાફ નથી મળી શકે. ખુદા તે જ માણસને ઈન્સાફ આપે છે જેનામાં તતબીર છે, હિંમત છે, સાચે રસ્તે કામ લેવાની શક્તિ છે, પશુ ગુસ્સો નથી. રાવળપીંડમાં હિન્દુમુસલમાન વાઈઓનું ભેદ ખૂબ છે. તેઓ દંડાની પશુ ઠીક તાકાત રાખે છે. તેઓને હું વીનવું છું કે કુરબાનીની તાકાત મેળવો. હું ફરીથી કહું છું કે આ કુરબાની તલવાર ખેંચવાની નથી. તલવાર ખેંચવામાં મુસલમાન ઘરા છે. હું તેમની તલવાર મુલાગ્ક ગણું છું, પશુ તેમને સમજાવવા માથું છું કે તલવાર વાપરવાની તાકાત જોઈતી હોય તો તમારે મરવાની તાકાત જોઈશે પંજી તલવાર ખેંચી બંધો છે પશુ હું તેને બાહુતી તલવાર કહું છું. હું એ તલવારથી કોઈને દરાવી નથી શકે. તમારી તલવાર તમારા હરતાં વધુ કુશળતાથી તલવાર વાપરનારની સામે નકામી થઈ પડે છે, અને તમારા હાથમાંથી તલવાર ગઈ કે તમે નકામી થઈ પડો છો. તમે તમારી તલવાર મ્યાનમાં રાખીને લડી શકો એવો રસ્તો મેં ચોધી કાઢ્યો છે. મને લાગે છે કે તમે તલવાર વાપરશો તો હારશો, એટલું જ નહિ પશુ તમારા સ્ત્રીપુત્રો ઉપર તમારી તલવાર ચાલશે. તમે જો અદમ-તા-અવાન (અસહકાર) ની ખૂબી સમજવા માગતા હો તો મારું કહેવું માનજો. કુશને શરીર બંધવાનો હું દાવો નથી કરતો, પશુ તમારા ઉલેખાઓને જ કહું છે કે અદમ-તા-અવાન એક ભારે પ્રકારની જોહાદ છે. તલવાર ખેંચીને પશુ મરવું છે, અદમ-તા-અવાન કરીને પશુ મરવું છે. તો જેમાં પારકાને મારવાપણું નથી રહેતું તેવું અદમ-તા-અવાન ગ્રહણ કરીને શા માટે કુરબાની ન કરો?

મેં સાંભળ્યું છે કે પેસાવરમાં મહાજરીનની ઉપર જુલમ થવાથી લોકોનાં દિલ બહુ ઉચ્છેડાયાં છે, લોહી લૂંટી રહ્યાં છે. મને લાગે છે કે મહાજરીન બાઈઓની ભૂલ ન હતી; અંગ્રેજ સિપાઇઓનો જ વાંક હતો; પશુ આવી બૂઝો સામે પશુ આપણે સખૂરી પકડવી પડશે, નમી જવું જોઈશે. તમે નિશ્ચય કર્યો કે લોહીની નદીનું વહેશે તોપણ મદાની ન ખોઈ, મિલન ન ખોઈ, હિંમતથી કુરબાની કરશું તો ફતેહની ખાતી છે.”

૧લી ઝાગસ્ટ અને પછી

પહેલી ઝાગસ્ટના કાર્તવ્ય ઉપર વિવેચન કરતાં તેમણે સમજાવ્યું કે “સરકારની સામે ગહબજત ન રાખવી એટલું તત્ત્વ સમજાવમાં ખરો અસહકાર રહેલો છે.” માનસાદવાળાને સમજાવ્યા પછી નોકરીવાળાઓને સમજાવવાની હમેદ છે એમ જણાવી તેમણે કહ્યું કે “તે તેનાં માણસોમાં તાકાત ન હોય, મેળા ન હોય તો તો મોઢાં નોકરીને છોડી હું ખાનસારાને

અસહકારનો
ક્રમ

પણ કહીશ કે સરકારી નોકરોની રોડી પકવવામાં પણ જે સરકાર નથીમ થઈ છે તેના નીલીમપણામાં મદદ કરવા જેવું છે.” આગળ જતાં સોલ્જરોને હથિયાર છોડવાનું અને ખેડૂતોને મહેસૂલ ન ભરવાનું પણ કહેવામાં આવશે એમ કહીને તેના ઉપર જરા વધારે વિવેચન તેઓએ આ પ્રમાણે કર્યું હતું :

“ હું સોલ્જરોને હથિયાર છોડવાનું કહીશ, પણ હથિયાર છોડી તે ખીલ ઉપર વાપરવાનું નથી કહેવાનો. તેમને મારા જેવા ખેતલવાર સિંચાણ ખનવાનું કહેવાનો હું. મારામાં શરીરની તાકાત તો કરીયે નથી, પણ હું માનું છું કે મારી મરજી વિરુદ્ધ મારી પાસે કોઈ કંઈ ન જ કરાવી શકે. ખેડૂતોને પણ હું આગળ ઉપર મહેસૂલ ન ભરવાનું કહેવાનો છું, પણ કોઈ પણ સોલ્જર કે ખેડૂત હુકમ વિના કંઈ પણ પગલું ન લે એમ હું તેમને કહું છું. આપણી લડતની ખૂબી જ તાલીમમાં છે, તેથી હું આપણી બેહથિયાર, ખેતલવાર સેનાને કહીશ કે આપણાં હથિયાર હુકમ વિના કશી ન ઉપાટરો. તક આવશે એટલે તમને હુકમ મળશે. પણ જ્યાં સુધી અમને લાગ્યું નથી કે સારા હિન્દુસ્તાનની ઉપર અમે અસર નથી પાડી શક્યા ત્યાં સુધી સિંચાઈએ અને ખેડૂતોને અમે કંઈ જ નહિ કહીયે.”

રંગરેટો તરીકે ન બોલાઓ

રંગરેટભરતી તો અત્યારે પણ પંતળમાં ચાંલી રહી છે, તેને ઉદ્દેશીને ગાંધીજીએ કહ્યું :

“ આ લોકો શા માટે ભરતીમાં નથી છે ? પૈસા માટે. જે પૈસો ઈન્શાનિયત લઈ લે છે તે પૈસો ધૂળ ધરાબર છે. તમે ખોસવર્થ સ્મિથ, જોનસન, શ્રીરામ વગેરેનાં કાળાં, કૃત્રી બૂટી ગયા છો ? ચેટ ધસવા પડ્યા હતાં તે બૂટી ગયા છો ? હું આજીજી કરીને કહું છું કે આ ભરતીની લાક્ષણમાં ન ફરે. મનુદ્રી કરીને રોડી મેળવે અને સાફ દિલથી તમે કહી દો કે અમે રંગરેટ નહિ આપી શકીયે અને પંતળ આમ કહેશે તો શી બાદે અંસર થશે તેનો વિચાર કરે. પંતળ જેટલા સોલ્જર કોણે આપ્યા છે ? અને પંતળ સોલ્જર આપવાની ના પાડી કે તો પછી કોની તાકાત છે કે બીજે ઠંકાણેથી સોલ્જરો લઈ શકે ?”

પંતળના નાક માટે

“ મેં પણ સરકારની સોલ્જરી કરી છે, પણ હવે તો સરકારને એમ કહેવાનો વખત આવ્યો છે કે તમારી સસ્તનતના કરતાં ખુદાની સસ્તનત અમને દબારગણી પ્યારી છે. એ સસ્તનતમાં અમે અમારા ધર્મને કાયમ રાખી શકીયે એમ છે ! તમારી સસ્તનત અન્યાયથી રજી રહી છે, ખુદાની વિરુદ્ધ થઈને રજી રહી છે; તેની સાથે અમે વગાદારી નથી રાખી શકતા.

“ માર્શલ હોમાં પંતળનું નાક કપાડું છે, પંતળની લાજ ગઈ છે. એનો ખરોબર બહો મને તે માટે સરકારને કહી દો કે તમારી વફાદાર દૈયત અમે રહેવા માગીયે, છીયે, પણ તે ક્યારે કે ન્યારે તમે સીધા થશો ત્યારે, પંતળને ન્યાય આપશો ત્યારે. ત્યાં સુધી અમારે તમારી સાથે મહુબબત નથી, કંઈ લેવાદેવા નથી.”

તમે પાગલ ન બનલો

મૅટિયુએ પોતા વિષે આમની સભામાં કહેલા ઉદ્ઘાસ વિષે ઈશારો કરી ગાંધીજી બોલ્યા:

“મૅટિયુએ કહ્યું છે કે ગાંધીજી દેશની સેવા તો કરી છે, પણ ગાંધી હવે દિવાના થઈ ગયા છે, અને જરૂર પડે એમને પરહેજ કરવા પડશે. હું તમને કહું છું કે ગાંધીને પરહેજ કરે તો તમે પાગલ ન બનશો. કિયકુને માટે તમે પાગલ બન્યા હતા, સત્યપાલને માટે પણ તમે પાગલ બન્યા હતા, મકાનો બીજાં હતાં, નિર્દોષોને માર્યા હતા. તમે મને આહતા હો તો અમને બન્નેને પરહેજ કરે, અમને બન્નેને ફાંસીને લાકડે લટકાવે તોમણ તમે બરદાસ્ત કરી લેલો. હું સમજું છું અને મારે દિલ કહે છે કે હું દીવાન હોઈ અને મારી સાથે કોઈ એવો માણસ થયો હોય કે જેને હું પાગલ ગાંધી માનતો હોઈ તો હું જરૂર તેવા ગાંધીને આંદામાન મોકલું. મૅટિયુ મને પાગલ સમજે—પ્રામાણિક રીતે પાગલ સમજે અને મને પરહેજ કરે તેમાં શરૂઆત શેનો? તમે મને પાગલ ન સમજતા હો તો તમે મારે કહેજો માનજો અને મારે કહેજો કરીને જેલમાં જાવો. ત્યાં નસિમ રાજ કરી રહ્યો છે ત્યાં જેલ મહેલ સમાન છે અને મહેલ જેલરૂપ છે. તમે જો જેલમહેલનો ઇલાક લીધો હોય તો હું કહું છું તે માનજો. જો તમે માનતા હો કે ખુદા મને જે અવાજ સંભળાવી રહ્યો છે તે જ હું તમને સંભળાવું છું તો હું તમને કહીશ કે તમે મને એવી ખાતરી આપો કે સરકાર મને સજા આપે તોપણ તમે તમારા હોટીને પી જશો, ઉકળવા દેશો નહિ. બુધદ અવાજે સરકારને કહેલો કે અમને કાં તો ફાંસીએ ચડાવો, કાં તો જેલમાં નાંખો, પણ અમારી મદદ તમને નહિ મળે. અમારી મદદ તમને જેલમાં મળશે, ફાંસી ઉપર મળશે, પણ લશ્કરી રીતસામાં નહિ મળે, ધારાસભ્યોમાં નહિ મળે, બીજાં નોકરીખાતાંઓમાં નહિ મળે.”

જેલમહેલનો
ઇલાક

હિન્દુસલસમાન એકબીજાનાં શુભાસ અનેરો

ઉપસંહાર કરતાં બહુમું:

“આ તાલીમને માટે કાંઈ તાકાત નથી જોઈતી, કાલ ઈલમ નથી જોઈતો, શીક્ષકઅસીના જેવું સંસ્કાર નથી જોઈતું; કેવળ એક તત્ત્વની સમજ જ જોઈએ છે, સત્યની જોઈએ છે. હું પ્રાર્થના કરું છું કે ખુદા તમને હિદાયત આપે, તાકાત આપે કે હિન્દુસ્તાન બીજું વસ્તુ બનીને આ જ કામ લઈ લે. આ કામ સર કરવાથી હિન્દુસલસમાન એકબીજાનાં શુભાસ બની રહેશે અને જગતને હકમ આપી રાકરો કે જેલમાની અને અન્યાય બંધ કરે.”

શીક્ષકઅસી અને ડૉ. કિયકુએ પણ પાગલ ન બનવાની આદેશ પોતાની તેજસ્વી બોલાવમાં રજુ કરી હતી.

શુભરખાત એકમ

આમ આ સભા પૂરી થઈ. સવારે રાવળપીંડીથી નીકળી મોટરમાં શુભરખાત અને જેલમ જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં એક લાયકર અકસ્માતમાંથી ગાંધીજી, શ્રી. સરલાદેવી અને

કાર્યસાધિ
બહારનો
ઉત્સાહ

શીકૃતઅલી પ્રભુની મહેરથી ખચી ગયાં એમ કહું તો ચાલે. આ વિષે હું ભેડું છું કે વર્તમાનપત્રોમાં તો ખબર આવી સુધી છે. ગુજરાતમાં એક નાની સરખી પણ સુંદર સભા યથા મુખ્યત્વે હિન્દુમુસલમાન ઐક્ય ઉપર બોલવાની જ લોકોની વિનંતિ હતી. પાંચ દસ મિનિટના જ ભાષણમાં ગાંધીજીએ અને શીકૃતઅલીએ ઐક્યનું મહત્ત્વ સમજાવી દીધું. એવમના લોકોનો ઉત્સાહ તેમની કાર્યશક્તિની મર્યાદા ઓળંગીને બહાર પડ્યો હતો. એવમથી લાહોર જવાની ટ્રેન લેવાની હતી અને ટ્રેનને પંદર વીસ મિનિટ રહેલી હતી, છતાં શાન્તિથી સભાની વ્યવસ્થા કરવાને બદલે લોકો સરથસના પ્રપંચમાં પડ્યા. વખત બહુ થઈ ગયો, આખરે લોકોનાં દિવ દુખાવીને ગાંધીજીને સરથસ અધવચ્ચ પડતું સુધી સ્ટેશન ઉપર આસ્થા નહું પડ્યું. સ્ટેશન ઉપર લોકો આવ્યા. ત્યાં ટ્રેન આવી ત્યાં સુધીનો વખત પહેલી ઓગસ્ટનું કર્તવ્ય સમજાવવામાં ગાજ્યો.

એક આકરો પ્રસંગ

પ્રસંગ નાનકડો હતો, પણ એનું મહત્ત્વ આખા દેશમાં સમજાવાની જરૂર છે એટલે હું અહીં તેની નોંધ લીધા વિના નથી રહી શકતો. હું આગલા પત્રમાં લોકોની સ્ટેશન ઉપર યતી ભીડ વિષે કહી ગયો છું. આ ભીડ લાહોર પાછા ફરતાં દરેક સ્ટેશને યતી હતી; પણ અહીંના લોકોમાં એક બીજી ઘેલછા પણ જોવામાં આવી. સ્ટેશન ઉપરથી અનેક માણસો ગાંધીજીના ડબ્બાની ઉપર ચડી બેસે અને એક સ્ટેશન સુધી ગાંધીજીની સાથે જઈ ત્યારે શાન્તિ વળે. આવી રીતે દરેક સ્ટેશને યતું. શુજરાતવાદા ઉપર આમ આઠેક જણા ચડ્યા. તેમને ગાંધીજીએ વીનંતી કે ઉતરી જાઓ; પણ તેમણે ન માન્યું અને હજી ધરી ડબ્બામાં ઉભા રહ્યા. બેસવાની તો નહોતી હતી જ નહિ. ગાંધીજીએ તેમની સામે સત્યાગ્રહ કર્યો. તેઓ પણ ખાસતી આગળ ઉભા રહ્યા. બે કલાક સુધી ગાંધીજી ક્યાંયે થોભે એમ ન હતું. લોકોને પણ અર્થાત્મક કલાકે ભાન આવ્યું કે તેઓએ શૂંચ કરી છે. તેઓ માફી માગવા લાગ્યા. તેમને સમજાવવા ગાંધીજીએ કહ્યું, “માફી ચોની હોય? માફી આવી હકને માફ મળે જ નહિ. તમે મારી ધૂળ જેવી આજ્ઞા નથી પાળતા તે હું હબ્બે ગાડ બેઠો બેઠો બીજા માફી આજ્ઞાઓ કરીયા તે ચી રીતે પાળ્યો? મારી આજ્ઞા તમે નથી માનતા તે મારા તપની ખામી છે એટલે હું ઉભા રહ્યો છું. માફી તો તમને એ રીતે આપી શકાય છે કે તમે આ કિસ્સાને જ્યાં જાઓ ત્યાં સુણાવો અને કહો કે જ્યારે તમે સરદાર બનાવ્યા છે તેની અવજાથી શું ફળ આવે છે.” બધાએ અતિશય ગળગળા થઈ ગયા અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે એ પ્રસંગની અને તેમાંથી લેવાના બાંધની ઠેકણે ઠેકણે વાતો કરશું. ગાંધીજી બે કલાકે ઉભા રહ્યા, પણ આ સત્યાગ્રહ એટલો આવરયક અને અકૃત્રિમ હતો કે એમને બેસવાની વિનંતિ કરવાની મારી દિવંત ન આવી.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૨૨-૮-૧૯૨૦

મદ્રાસમાં ગાંધીજી

અસહકારની અગત્ય

જે વિષે આજકાલ આટલી બધી ચર્ચા થઈ રહી છે એ અસહકાર જી છે અને આપણે સા મઠિ એ રાજ દેવાનું છે કે ધર્મીવાર હું એના કારણમાં ઉતરીશ. અત્યારે દેશની સામે જે પ્રત્યે પડેલા છે. પહેલો અને મોટામાં મોટો ખિલાફતનો આ બાબતમાં મુસલમાનોનાં દિલ ચોરાઇ ગયાં છે. ઇંગ્લેન્ડને નામે બ્રિટિશ પ્રધાનોએ અત્યંત વિચારપૂર્વક આપેલાં વચનો પર પાણી ફેરવવામાં આવ્યું છે. હિન્દી મુસલમાનોને આપેલાં એ વચનોના ભંગ કરવામાં બ્રિટિશ પ્રભુએ સ્વીકારેલી મદદ હિન્દની પાસેથી કઠાવવામાં આવી તે વચનોનો ભંગ કરવામાં આવ્યો છે અને મહાત્મા ઇસ્લામ ધર્મ ભ્રમણમાં આવી પડ્યો છે. મુસલમાનો બાબતની રીતે માને છે કે બ્રિટિશ વચનો ન્યાં સુધી ન પહોંચે ત્યાં સુધી તેમને મંદિ બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું અસંભવ છે. અને બ્રિટિશ પ્રત્યે વફાદાર રહેવું કે ઇસ્લામ અને પયગમ્બર પ્રત્યે, એ સવાલ ન્યાયે આવી પડે ત્યારે તે કોઈ પણ મુસલમાન પોતાની બાબત બંદર કરવામાં એક શક્તિ પશુ બાર ન લગાડે એ દેખીતું છે. અને મુસલમાનોએ લગાડી પણ નથી. તેમણે કશું ન પ્રાપ્તતાં ઇંગ્લેન્ડ અને ખાનદાનીભરી રીતે દુનિયાને જાણવી રીધું છે કે બ્રિટિશ પ્રધાનો તેમજ બ્રિટિશ પ્રભુ આપેલાં વચનો નહિ પાળે, હિન્દના ઉકેલ મુસલમાનોની લાગણીને માન નહિ આપે, તે તેમનાથી વફાદાર રહી રહીને નહિ.

સવાલ બાબતનાં હિન્દીઓને જ રહ્યો, કે તેમણે આ યાજ્ઞ મુસલમાન લાઇઓને પડ્યો હોવા રહી પડોશી તરીકેના ધર્મ બંધનને યા નહિ એ તે દેખીતું છે કે એમને સાર આ જીંદગીની તક છે. સૌ વચે પણ આવી વિચાર, બંધુભાવ અને મિત્રાચારી બતાવવાની, તેમજ મુસલમાન હિન્દુના લાઈ છે એમ આટલા દિવસ આપણે એ વાતો કરતા આવ્યા તે ખરી કરી બતાવવાની તક મળવાની નથી. બે હિન્દુને મન અંધેલ કરતાં મુસલમાન વધારે નહકને હોય, અને બે મુસલમાનોની માગણી ન્યાય અને ધર્મના પાયા પર ખરી થયેલી હોવા વિષે તમારા મનમાં સંકે ન હોય, તે હું તમને કહું છું કે ન્યાં સુધી મુસલમાનોની માગણીનું બાંજીપણ કાયમ છે અને તેમના ઇલાજે ખુલા, ખાનદાનીભર્યા અને હિન્દુસ્તાનને કશું તુકસાન ન કરાશે છે ત્યાં સુધી તમારે મુસલમાન લાઇઓની પડ્યો હોવા રહ્યો જ રહે છે. મુસલમાનોએ આ નિર્મળ સાધનોની સરત સંપૂર્ણતાએ સ્વીકારી લીધી છે અને સફી આલમની સમસ વગરસોયે તેઓ તેમ કરી રહ્યાં એમ જોવા પછી જ એ સારતે હિન્દુ લાઇઓની મદદ કયવ રાખવા તેઓ તૈયાર થયા છે.

બ્રિટિશ
કે ઇસ્લામહિન્દીઓને
જીંદગીની
તક

મદ્રાસમાં સમુદ્રતટ પર ૩૦-૪૦ હજાર માણસોની વિરાટ સભા આગળ અંગ્રેજોમાં આપેલું બાબ્બાન; તા. ૨૨-૮-૧૯૨૦

આવી સ્થિતિમાં હિન્દુમુસલમાનોએ મળીને જ આખા યુરોપની ખ્રિસ્તી રાજસત્તાઓનો પ્રતિકાર કરવો જોઈયે, અને તેમને જાણવી હેતુ જોઈયે કે હિન્દુ નિર્બળ હશે, પણ સ્વાભિમાન જળવવાની હજુ તેનામાં શક્તિ છે. ચોતાના ધર્મની ખાતર, ચોતાના માનની ખાતર હજુ તેને મરતાં આવડે છે. આ જ ખિલાફતનો એક સંદેશમાં અર્થ છે.

પણ આ ઉપરાંત પંજાબનો સવાલ ઉભો છે. પંજાબના બનાવે હિન્દના હૃદયને જે કારી જામ કર્યો છે તેવો છેલ્લો સૈકામાં બીજા કોઈ પણ બનાવે નહિ કર્યો હોય. પંજાની સાક્ષનો બળવો હું નથી ભૂલતો. પણ એ બળવા દરમિયાન હિન્દને ગમે તેટલું ખમણું પડ્યું હોય તોપણ શેલેટ કાયદા દ્વારા હિન્દને જે અપમાન આપવાનો પ્રયત્ન થયો અને એ કાયદો પસાર થયા પછી હિન્દનું જે પ્રત્યક્ષ અપમાન કરવામાં આવ્યું તેની તુલના હિન્દની આખા ઇતિહાસમાં કયાંયે થઈ શકે તેમ નથી. આ બ્રિટિશ પ્રજાપાસેથી પંજાબનો ન્યાય મેળવવાના કારણે પણ તમારે કંઈક રસ્તો શોધ્યો જ છડો છે. આમની સભા, ઉમરાવોની સભા, મિંગેટિયુ, નાં વાઇસરાય. એકેએકને ખિલાફત તેમજ પંજાબને વિષે લોકશામણી શી છે એની પૂરી ખબર છે. પાકિસ્તાની બંને સભાઓમાં ધ્યેશી ચર્ચાએ તથા મિંગેટિયુ અને નાં વાઇસરાયે લીધેલાં પગલાંએ પૂરેપૂરું બતાવી આપ્યું છે કે તેઓ હિન્દને બ્યાજથી ન્યાય આપવા તૈયાર નથી. આપણા આગેવાનોએ આ મુશ્કેલીમાંથી રસ્તો કાઢવો જ જોઈયે. અને આપણે બ્રિટિશ રાજ્યકર્તાઓના બરોબરી આ બધે અને તેમને હાથે આપણું સ્વમાન જળવાવી રાહીએ બીજે એ જ્યાં સુધી આપણે સાબીત નહિ કરી આપીયે ત્યાં સુધી આપણી અને તેમની વચ્ચે કોઈ નતનો સંબંધ કે બાધચારો સંભવતો નથી. આથી જ હું અસહકારનો ખુંદર અને સચોટ માર્ગ બતાવી રહ્યો છું.

અસહકાર ગેરકાયદે છે ?

કેટલાક કહે છે કે અસહકાર ગેરકાયદે છે. હું તેનો ઇનકાર કરું છું. હું તો કહું છું કે અસહકાર એ ન્યાયી અને ધર્મસંમત માર્ગ છે. દરેક મનુષ્ય તેને ગ્રહણ કરી શકે છે અને તે સંપૂર્ણપણે કાયદેસર છે. બ્રિટિશ સામ્રાજ્યના એક મહાન આદ્યનારે તો કહ્યું છે કે બ્રિટિશ બંધારણની દૃષ્ટિએ તો ચોખ્ખો બળવો સુદ્ધાં સફળ નીવડે તો સાવ કાયદેસર છે. અને ચોતાના ક્યનના ટેકામાં તેણે મારાથી ઇનકાર ન કરી શકાય તેવા ઐતિહાસિક આધાર રાંધ્યા છે. હું તો સફળ કે નિષ્ફળ કોઈ બળવાને કાયદેસર કહેવાનો દાવો બિલકુલ નથી કરતો, કારણ બળવામાં ખુનામરશીની માન્યતા રહેલી છે. હું તો હિન્દુસ્તાનને પહેલેથી કહેતો આવ્યો છું કે ખુનામરશી યુરોપમાં ગમે તે દેતુઓ બર લાવની હોજ, પણ આ દેશમાં તે આપણું કામ કદી સાધી શકે નથી. મારા બાઈ-સમાન બાઈબંધ સૌકસ્યથી ખુનામરશીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા છે. જો તેમનાથી બની શકે તેમ હોય તો તો કે'દલાડાનીયે એમણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય વિરુદ્ધ તકવાર એજો હોત. તેમનામાં શરયીરની મદાઈ અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યની સામે યવાની જરૂર જોવાતું હોવાથી બને છે. પણ ખરા ક્રિપાઈની દૃષ્ટિએ આજે હિન્દમાં

તત્ત્વવારથી કામ લેવાની અસંભવિતતા તે જોઈ શકતા હોવાથી તેઓ મારા પક્ષને સ્વીકારી મારી અલ્પ મદદ કબૂલ રાખવા તૈયાર થયા છે. તેમણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે ત્યાં મુધી હું તેમની જેડે હું ત્યાં મુધી અંગ્રેજની રાખે તો શું પણ આ દુનિયા પરના કોઈ પણ માણસની સામે 'તેઓ ખુનામરકીના વિચાર નહિ કરે. હું' તમને ખાતરી આપું છું કે તેઓ પોતાનું વચન ખરા ધર્મનિષ્ઠને શોભાવે તેમ પાળી રહ્યા છે, ખરી ઈમાનદારીથી અસહકારને માર્ગે ચાલી રહ્યા છે; અને એ જ ખુનામરકી વગરનો અસહકારનો માર્ગ પસંદવા હું હિન્દુસ્તાનને વીનથી રહ્યો છું.

હું તમને કહું છું, કે હિન્દુસ્તાનમાં આપણી વચ્ચે આજ ભાઈ શીક્ષતઅક્ષીના કરતાં વધુ સાચો કોઈ સિપાઈ નથી. જો કદી તત્ત્વવાર ખેંચવાનો વખત આ દેશમાં આવી જ પહોંચશે તો એ કેવી તત્ત્વવાર ખેંચી શકે છે એ તમે જોશો. મને પણ તમે તે દિવસે હિંમાલયનાં અરવલો તરફ ચાલી નીકળેલો જોશો હિન્દુ જે દિવસે તત્ત્વવારનો ન્યાય સ્વીકારશે તે દિવસે હિન્દી તરીકેનું મારું હવત સમાપ્ત થશે. હિન્દુસ્તાનને આ દુનિયામાં પ્રભુના ધરનો વિશેષ આદેશ છે એમ હું માનું છું તેથી જ, અને હિન્દના પ્રાચીન ઋષિઓએ સંકેતો વર્ણના અદુભવ પછી પશુખળ હપર ખડો થયેલો ન્યાય નહિ પણ આપભોગ ઉપર, યજ્ઞ ઉપર, કુરબાની ઉપર ખડો થયેલો ન્યાય જ આ સંસારમાં કોઈ પણ મનુષ્યને માટે ખરી વસ્તુ છે એ મહાન સત્યને શોધી કાઢ્યું છે એમ હું માનું છું; તેથી જ હું એ સિદ્ધાન્તને મળગી રહ્યો છું અને મરણની ધડી લગી વળગ્યો રહીશ તેથી જ હું તમને સમજાવી રહ્યો છું કે જ્યારે ભોઈ શીક્ષતઅક્ષી ખુનામરકીમાં અક્ષર રાખતા હોવા છતાં અસહકારને નબળાના હથિયાર તરીકે સ્વીકારે છે ત્યારે જ હું તો તેને સળગામાં સળગાનાં હથિયાર તરીકે જ માનું છું. હું તો માનું છું કે વગરહથિયારે દુરમનની સામે ઉપાડી છાતીએ મરવાની હિમ્મત એ કરી શકે છે તે યરવીરમાં યરવીર સિપાઈ છે. આવો ખુનામરકી રહિતનો અસહકાર છે. તેથી મારા વિદ્વાન દેરાજનુજીને સમજાવી રહ્યો છું કે ત્યાં મુધી અસહકાર લોલીનાં કાપ વિનાનો છે ત્યાં મુધી તેમાં ગેરકાયદે એવું કશું જ નથી.

સળગામાં
સળગાનું
હથિયાર

હું તો ઉલટો સવાલ કંઈ છું કે આજે બ્રિટિશ સરકારને 'હું તમારી સેવા કરવા ઇનકાર કંઈ છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? આપણા માનવતા પ્રમુખ સાહેબે પોતાના બધા માનસાંદ સરકારને વિનયપૂર્વક પાછા સોંપી દેવા એ શું ગેરકાયદે છે? સરકારી કે ગ્રાંટલેટી નિરાણેમાંથી પોતાનાં છાકરાને ઉઠાડી લેવાં એ કોઈ પણ માણસને માટે શું ગેરકાયદે છે? ને કાયદાની સત્તાનો મને અણબવામાં નહિ પણ મારી અણબવિત કરાવવામાં ઉપયોગ થાય છે તે કાયદાની સત્તાને હું હલ નથી પોણી શકતો એમ કોઈ પણ વકીલે કહેવું શું ગેરકાયદે છે? કોઈ પણ સિવિલ સર્વિન્ટ કે જજને 'જે સરકાર આપી પ્રજાની ઇચ્છાને માન આપવા નથી ઇચ્છતી એવી સરકારની મોકરી કરવાની હું ના પાડું છું' એમ કહેવું શું ગેરકાયદે છે? હું તમને પૂછું છું કે કોઈ પણ પોલીસે કે સિપાઈએ પોતાના જ લાઈઓને અપમાનિત કરનાર સરકારની સેવા બળવવાની ફરજની સામા ઘડને પોતાની

અસહકાર
ગેરકાયદે છે?

નેહરીનું રાજનામું રજુ કરવું એ શું ગેરકાયદે છે ? હું કૃષ્ણા જીવાના ખેડૂતોને જાણે હતું કે 'તમે જે કર સરકારને આપો છો તેનો ઉપયોગ સરકાર તમને ચકાવવામાં નહિ પણ તમને નબળા પાડવા તરફ કરે તો બહેતર છે કે તમારે કરા કર ન બરવા' એ શું ગેરકાયદે છે ? હું માનું છું અને વિનયપૂર્વક હતું હું કે આમાં કશું જ ગેરકાયદે નથી. મેં આમાંની એકેએક બાબત મારા જીવનમાં કરી જોઈ છે, અને કોઈએ મને એના વ્યાખ્યાનપણા વિષે સવાલ કર્યો નથી. ખેડામાં સાત લાખ ખેડૂતોની વચ્ચે હું હતો. તેમણે બધાએ પોતાના કરો આપવા ઇનકાર કર્યો હતો અને આખા હિન્દુસ્તાનનો મને ટેકો હતો. કોઈને એ ગેરકાયદે ન લાગેલું.

હું હતું હું કે અસહકારના આખા પંથમાં ક્યાંયે ગેરકાયદો નથી. આ કાયદેસર સરકાર હેઠળ—આશીશાન બંધારણવાળી બ્રિટિશ પ્રજાની હકુમત હેઠળ બારેમાં બારે ગેરકાયદો તો હિન્દુસ્તાનની પ્રજાએ નિર્બળ બનવામાં—પેટે આવવામાં રહેલો છે. ગેરકાયદે તો, આખા હિન્દુસ્તાનની પ્રજાએ પોતાને પડીએ અને પળે યતાં સપળા અપમાન મૂકે મ્હોડે ગળી જવાં એ છે. ગેરકાયદે તો હિન્દવા ૭ કરોડ મુસલમાનોએ પોતાના ધર્મ પર શુભરેલા અન્યાયને સાબિતો એ છે. ગેરકાયદે તો, આખા હિન્દુસ્તાને મૂકે મ્હોડે બેસી રહી આ બધું રગર રગર જોયા કરવું અને તે અન્યાયી સરકારે પંજાબની ઇન્જન તૂળમાં રગદોળી તેની સાથે સહકાર કરવો એ છે. હું મારા એકેએક દેશબંધુને કહીશ કે જો તમારામાં સ્વમાનનો છોટો હોય, જો તમને આખરની કિંમત હોય, જો તમે તમારી જાતને તમારા મહાન બાપદાદાઓની પેઢી દર પેઢીથી આવતી આવેલી ઉચ્ચ પરંપરાઓના વારસ અને રક્ષક માનતા હો, તો હાથની સરકારના જેટલી અન્યાયી બનેલી સરકાર સામે અસહકાર ન કરવો એ જ તમારે માટે સૌથી મોટામાં મોટો ગેરકાયદો છે એ તમે જોઈ શકો.

મને અંગેએ પ્રભુ દેખ નથી. મને કોઈ સરકાર પ્રત્યે દેખ નથી. પણ અસત્યની જોડે, આંખમીઆમણાની જોડે, અન્યાયની જોડે મારે દાટવેર છે. ન્યાય મુખી સરકારને અન્યાય કરવો છે ત્યાં મુખી એ મને પોતાનો રાત્રુ, દાટવેરી ગળી શકે છે. હજી ગયે જ વર્ષે અમૃતસર હોંશિસ વેળાએ—ધરતરને સમક્ષ રાખીને આ હું તમને કહી રહ્યો છું—મેં આ સરકારની જોડે સહકાર કરવા ધુલ્લોએ પ્રતિ પડીને તમારી જે વીનવણીઓ કરી તે એ શ્રદ્ધાએ કે મને પૂરી જાહેદ હતી કે બ્રિટિશ પ્રધાનો જેઓ સામાન્યપણે દાહો વર્ગ છે તેઓ મુસલમાન લાગણીને ધ્યાનમાં લેશે; પંજાબના અત્યાચારોની પૂરી ખરપાઈ કરશે. અને તેથી જ મેં બરી હોંશિસને કરી કરી આમદ કરીને વીનવી કે સરકારે મિતવાનો હાથ લંબાવે; આપણે પણ આપણી આનહાની સાચું જોઈ શકી ધરી આપણો હાથ લંબાવવો પડે. હું માનતો હતો કે બાદશાહી ઈંગ્લેન્ડને રૂપે અસ દિલથી સરકાર દોસ્તીનો હાથ લંબાવી રહી હતી. આથી જ મેં પ્રજાને સહકારની તરફેણમાં એટલી વીનવી. પણ બ્રિટિશ પ્રધાનોએ પોતાને હાથે મારી એ શ્રદ્ધાને જામીનદોસ્ત કરી; અને એનો એ હું આજ તમારી સામે કેવળ ધારાસભાઓમાં નિરર્થક ચોંચપોણા કરવા ખાતર નહિ, પણ સરકારની જોડે ખરો, વાળવાળો અને દુનિયાની

જેરાવરમાં જેરાવર સરકારને પણ કહી રાખે એવા જેરાવર અસહકાર કરવા વીનવી રહો છું. આ અત્યારે તમારી આગળ મારી માગણી છે. જ્યાં સુધી આપણે ન્યાય નથી મેળવી શક્યા, જ્યાં સુધી આપણે નાખુશ નોકરસાહીના હાથથી આપણું સ્વમાન નથી રક્ષી શક્યા ત્યાં સુધી આપણાથી સહકાર થઈ જ કેમ શકે ? આપણાં રાષ્ટ્રો કહે છે અને હું પણ ગાંધી અને ધર્માચાર્યો પ્રત્યે સંપૂર્ણ માનપૂર્વક કહું છું કે અન્યાય અને ન્યાય વચ્ચે, અન્યાયી અને ન્યાયપ્રિય માણસ વચ્ચે, સાચ અને ત્રુટ વચ્ચે 'કદાપિ' સહકાર પસંદ નહિ. જ્યાં સુધી સરકાર તમારાં માનદમ્બરત રક્ષનારી છે ત્યાં સુધી તેની જોડેના સહકાર એ ધર્મ છે. પણ જ્યારે એ જ સરકાર તમારી ધમ્બરતને સાંચવવાને બદલે લૂંટવા લાગે ત્યારે તેની સરકારની જોડે સહકાર નહિ પણ અસહકાર તેણી જ જરૂરી ધર્મ છે.

અસહકાર અને ખાસ હાંમેસ

મને કહેવામાં આવે છે કે મારે પ્રભમતના વાજન રૂપ હાંમેસની ખાસ જોડ સુધી રાહ જોવી પડતી હતી. હું તાત્કાલે છું કે હાંમેસ પ્રભમતનો પડવો પાડનારી રાંધણી છે. મારા પોતા પૂરતો આ સવાલ હોત તો હું અનંતકાળ રાહ જોવાનીયે ના ન પાડત. પણ મારા હાથમાં તો મુસલમાન કેમરું પવિત્ર સુકાત સોપવામાં આવ્યું 'હવે' હું મુસલમાન કેમરો સલાહકાર હતો અને હાલ તુરતને માટે તેમની ધમ્બરત માત્ર હાથમાં મેં પાળેલી છે અંતઃકલ્પના 'વનિની' ઉપરવટ થઈને કાઢ પણ સંસ્થાના નિર્ણયની રાહ જોવાની સલાહ તેમને મારાથી કેમ આપી શકાય ? શું મુસલમાનોએ પુરેલું ગળાને પોતે અત્યાર લગી સ્વીકારેલું આત્મહત્યાઈ શોધી આજે ફેરવવા તૈયાર થઈ ? હાથ ન કરે ને કદાચ હાંમેસે તેમની વિકલ્પ કરાવ આપ્યો તો ? હું તો તોપણ મુસલમાન બાધ્યોને કહો, જ જવાનો કે તેમણે તેમના હિતને થયેલા અપમાનને સાંજવા કરતાં એકલે પગે પણ કબા રહેલું અને હવે જુ. મુસલમાનો આજે તો હાંમેસની પાસે બસે જિલ્લોની હાલતમાં મદદ માગે; પણ મદદ મળેા પા ન મળે, હાંમેસ દ્વારા દોરાવાની તેમનાથી રાહ જવાય નેમ નહોતું. તેમને તો નિર્ધર્મ ખુનામરણી અથવા નિર્દોષ છતાં પરિણામકારક અસહકાર બેમાંથી એક રસ્તો લીધે જ છૂટકો હતો; અને તેમણે અસહકારને માર્ગ પસંદ્યો છે. અસહકારનું પવિત્ર સ્વરૂપ મારી પેટે જ જેને મત વસી મરું છે તેમની તો ચોખ્ખી ફેરજ છે કે તેમણે વગરદીધે એ મુજબ અમલ કરવો અને ખુદ હાંમેસને પણ ખોળે કરો. નિર્ણય આપવાનું અરાધ્ય કરી મુકવું. કારણ હાંમેસ પણ અતિ તો તેમની વ્યક્તિઓના મોટા સચ્ચદામો મત દર્શાવનાર નહિ તો ખીજું, શું છે ? અને જે વ્યક્તિઓ એકમત બળીને હાંમેસમાં બધે તો પછી હાંમેસનાથી પણ તેમના મતથી જુદો મત કેમ આપી શકાય ? જે આપણે અગાઉ મત બાધ્યા વગર અથવા મત દર્શાવતાં દરીને કમા મત વગર જ હાંમેસમાં જવા માગતા હોઈએ તો જ આપણે હાંમેસના નિર્ણયની રાહ જોઈ બેસીએ. જેઓ નિર્ણય નથી કરી શકતા તેમને હું કહું છું કે બધે હાંમેસ સુધી ચોતો, પણ જેમને આ બાબતમાં દીવા જેવું દેખાઈ જાય છે તેમને માટે તો હવે શોખનું એ

હાંમેસની
રાહ શા માટે
જોવી ?

ચોખ્ખું પાપ છે. ઠાંચેસ તમને ચોખવા નથી દહેની, પણ તમને તમારો વિચારો મુજબ અમલ કરતાં લેવા છડે છે કે જ્યાં તે લોકલાગણીનો ખરો આંક લાઠી રાકે.

હાઉન્સિલોનો બહિષ્કાર

અસહકારની વિગતોમાં સૌથી પહેલાં એ નવી ધારાસભાના બહિષ્કારને મુક્યો છે. કેટલાક મિત્રોએ આ 'બહિષ્કાર' શબ્દ સામે વાંચો લીધો છે, કારણ હું પ્રથમથી જ બ્રિટિશ માલનો અગર કાઢ પણ માલનો બહિષ્કાર કરવાની વિરુદ્ધ છું. પણ ત્યાં 'બહિષ્કાર' શબ્દ જુદો ભાવ સૂચવે છે અને અહીં 'બહિષ્કાર' નો જુદો અર્થ છે.

હું પૂરા વિચારપૂર્વક આપતી નવી ધારાસભાનો બહિષ્કાર સૂચવી રહ્યો છું. અને તે શા માટે ? પત્ર—જનસમુદાય આજે આગેવાનો તરફથી ચોખ્ખી—સમન્વય તેવી આગેવાનીની અપેક્ષા રાખે છે, દ્વિઅર્થી વાતોની નહિ. પ્રથમ ધારાસભા માટે ચુંટાવું અને પછી ધારાસભામાં સોગંદ લેવાની ના પાડવી, એવી જે વાત ચાલી રહી છે તેથી પ્રજામાં આગેવાનો પ્રત્યે અવિશ્વાસ જન્મવાશે. લોકો તેમાં કંઈ નહિ સમજે. ઉલટો પ્રજાને બુદ્ધિભેદ થશે. આ જ કારણથી આ જળમાં ન ફસાવા હું તમને ચેતવું છું. પ્રથમ ચુંટાવું ધારાસભામાં ગયા પછી ત્યાં સોગંદ લેવાનો ઇનકાર કરવાનું ધોરણ અપત્યાર કરીને આપણે આપણે હાથ દેશને યેચશું. આપણને વસતુ લાગે તેવું છે, છતાં હું, ચુલ્લા ફિલ્લથી કહું છું કે જેટલા હિન્દીઓ અત્યંત ઉપસી વાત કરી રહ્યા છે તે બધા એ મુજબ કરી શકશે જ એવા મને બહેરો નથી. એ અતિપ્રાય ધરાવનારાઓને આજે હું ચેતવું છું કે તેમ કરવાથી તેઓ પોતાને માટે તેમજ પ્રજાને માટે જળ ઉભી કરી રહ્યા છે; અને તેમાં તેઓ ફસારો. આ મારો અંગત મત છે. હું તો માત્ર છું કે પ્રજાને ખરેખરા નિર્મળ રસ્તે દોરવી હોય, આ મહાપ્રજાની જોડે આપણે આજે જે મળક કરવા ન શકતા હોઈએ, તો જ્યાં સુધી હિન્દને કરવામાં આવેલો બેવડો અન્યાય હોય છે ત્યાં સુધી સરકાર તરફની મને તેટલી યોગી મહેરબાનીઓ પણ જની કષ્ટે જ આપણે છટકો છે. તેમના તરફની કાંઈ પણ મહેરબાની આપણે સ્વીકારીએ તે પહેલાં પંજબ અને બિવાક્તના બેવડા અન્યાયની બરપાઈ થવી જ નોંધે. પ્રાચીન યુરોપમાં કહેવત ચાલતી કે 'ત્રીકાથી ચેતતા રહેજે; પણ તેમાં જ્યાં તેમને હાથમાં બક્ષિશ લઈને આવતા જુઓ ત્યારે તો 'અસુખ ચેતજે' જે પ્રધાનમંડળ ઇસ્લામ અને પંજબને કરેલા અન્યાયોને કાયમ કરવાની આજે ઝાંઝ વાળી બેઠું છે તેના હાથની કાંઈ પણ બક્ષિશ આપણે સ્વીકારી જ કેમ સમીચે ? ઉલટું આપણે તો તેણે બિહાવેલી જળમાં ન ફસાવા ચારે બમણા સાવચેત રહેવું ધટે. આથી હું તમને વીનવું છું કે નવી ધારાસભામાં જોડે નખરાં કરવાના કે બીજી કશી જ લેવાદેવાના બધા વિચારો આપણે છોડી દેવા.

એમ પણ દહેવામાં આવે છે કે પ્રજામતના ખરા પ્રતિનિધિ એવા આપણે જે ધારાસભામાં નહિ જઈએ તો મોંઢરેટો જે પ્રજામતનો સાચો પડેરા પાટનારા નથી તેઓ ધારાસભામાં જશે. હું તેમાં મળતો નથી થનો. મોંઢરેટો સાના ખરા પ્રતિનિધિ છે અને મંરના

વિરોધ યાના છે તે હું નથી જાણતો. હું તો માત્ર 'હું' કે સારા માઠા બધે છે. હું પણ માનું છું કે ધણા ઔદરેદી સાચા દિલથી માને છે કે અત્યારે અસહકાર અખત્યાર કરવો એ પાપ છે. હું માનપૂર્વક તેમનાથી જુદો પડું છું. તેમને પણ હું કહું છું કે જો તમે ચુંટણીને માટે ઉભા રહેશો તો તમારી પોતાની ઉભી કરેલી ભળમાં તમે ફસારો. પણ આથી મારી સ્થિતિમાં ફેર પડતો નથી. જો મારા અંતરને એમ જ લાગે કે નવી ધારાસભાઓમાં મારે ન જવું જોઈએ તો મારે જોછામાં જોછું મારા પૂરતો તો તેનો અમલ કરવો જ રહ્યો; પણ બાકીનામાંથી ભલે નવ્વાણુ ટકા ચુંટણી માટે ઉભા રહે. એ જ નહેરુ કામ કરવાનો અને પ્રભુત્વ કેળવવાનો રસ્તો છે. એ જ સુધારા કેળવવાનો અને ધર્મ રક્ષવાનો રસ્તો છે. મારે મન જો એ દીનની, ઈર્ષ્યાતનો સવાલ છે. તો હું એક હોઠ કે હલ્દરમાં એક હોઠ, મારે મારા સિદ્ધાંતને વળગી રહે જ પડે રહ્યો. એમ કરતા મારે મરણ યા પાપ તો પણ એ, જીવીને મારે રહોડે મારા સિદ્ધાંતનો છતકાર કરવા કરતાં તો બહેતર જ થયું. હું ફરી ફરી વડું છું કે કોઈએ પણ ધારાસભામાં જવામાં આપણે બારે બારે કરીશું. હાલની સરકાર જેડે આપણાથી સહકાર ન કરી શકાય એમ જો આપણને સાચે જ લાગી ગયું છે તો આપણે છેક મથાળેથી જ આરંભ કરવો જોઈએ. પ્રભુતા આપણે સ્વાભાવિક આગેવાનો છીએ અને આજે પ્રભુને અસહકારની સલાહ આપવાનો અધિકાર તેમજ શક્તિ આપણે કેળવેલાં છે. તેથી હું તો ફરીફરીને એ જ કહેવાનો કે નવી ધારાસભા માટે કોઈ પણ રાસ્તે ઉભા રહેવું એ અસહકારના ધોરણથી વિરુદ્ધ જ છે.

વકીલો અને અસહકાર

બીજું પણ એક કહણ પગલું એ સૂચ્યું છે, વકીલોએ વકીલાત છોડવાનું. સરકાર વકીલોની મદદથી પોતાની સત્તા કેટલી નભાવે છે એ જો હું પૂરેપૂરું જાણું છું તો મારાથી બીજા સલાહ આપી જ કેમ શકાય ? દેરાની લડત ચલાવનારા આપણા હાલના આગેવાનોમાં યજ્ઞાગ્રા વકીલો જ છે એ વાત સાચી છે. પણ જ્યારે સરકારની પ્રવૃત્તિને ધંભાવી દેવાની વાત આવે ત્યારે તો હું જાણું જ છું કે સરકાર પોતાનું માન અને મોક્ષો નળવવાના નામમાં વકીલવર્ગ સાથે જ જુએ છે. તેથી જ હું મારા વકીલ બાળએને તેમની વકીલાત મોકલું ફરી ઈઈ સરકારને એમ બતાવી આપવા સમજાવી રહ્યો છું કે તેઓ પોતાના આંતરરી હોદ્દા વધુ વખત નભાવવા નથી ઈચ્છતા કારણકે વકીલો અદાલતોના આંતરરી અમલદારો ગણાય છે, અને તેટલે દરજ્જે તેઓ કોર્ટના ધારાધોરણને આધીન છે. જો તેઓ સરકારની જોડેના સહકાર એથી લેવા માનતા હોય તો તેમનાથી આ આંતરરી હોદ્દા ન જ ભોગવી શકાય. પણ આમ થતાં કાયદા અને વ્યવસ્થાની શી ગત થશે એવો સવાલ કરવામાં આવે છે. મારો જવાબ એ છે કે આ જ વકીલવર્ગની મારફત આપણે કાયદો અને વ્યવસ્થા ઉભી કરીશું. આપણે પંચાયતી કોર્ટો સ્થાપીશું અને આપણા દેશબંધુઓને શુદ્ધ, સાદો, નિર્ભય, ધરમણ અને સ્વદેશી ન્યાય વહેંચીશું. વકીલોએ વકીલાત છોડવાનો અર્થ આ છે.

વકીલાતનો ત્યાગ શા માટે ?

આખા પો અને અસહકાર

ખીજ પણ એકં મુશ્કેલી મેં પ્રભને સૂચવી છે. છાકરાઓને નિરાળોમાંથી હકાડી લેવાની, કોલેજના છાકરાઓએ હકી જવાની અને સરકારી તેમજ સરકારી ગ્રાંટ લેનારી અધ્યસરકારી નિરાળો અને કોલેજને ખાલી કરી મુકવાની. ખીજું હું સૂચવી જ કેમ શકું ? મારે લોકલાગણીનો તાગ લેવો રહ્યો. મારે નજીવું રહ્યું કે મુસલમાનો કેટલે હંડે સુધી દુભાયા છે. જો હંડે સુધી દુભાયા હશે તો તો તેઓ સનકારામાં સમજી જવાના કે જે સરકાર ઉપરથી તેમનો બધો ઇતબાર હકી ગયો છે તેમની મારફત પોતાના છાકરાઓને કેળવણી મળવા દેવી એ કેટલું અનુગતું છે. જો હું સરકારને કશી મદદ આપવા રાજી નથી તો તેની કોઈ પણ જાતની મદદ હું લઈ પણ કેમ શકું ? મારી નજરમાં તો હાલની નિરાળો અને કોલેજને સરકારને ભેઠવા કારકુનો અને નોકરો તૈયાર કરવાની ફેદટરીઓ માન છે, જો હું સરકારને હેડેના સહકાર ખેંચી લેવા માગું છું તો હું એ મોટી કટરીને મદદ ન જ કરું. શ્રેષ્ઠે તે બાજુએથી વિચાર કરી જુઓ, અસહકારના સિદ્ધાન્તને માનવો અને છાકરાઓને પણ સરકારી નિરાળોમાં મોકલવા રહેવું એ બન્ને તમારાથી બની જ શકશે નહિ.

માનચાંદવાળાઓની ફરજ

માનચાંદ અને ઈલકાળો ધરાવનારાઓને પણ મેં તેમના ઈલકાળો છૂટી દેવાની સલાહ આપી છે. આ સરકારનાં માનચાંદ હવે તેમનાથી રાખી રહેવાય જ કેમ ? એક કાળે જ્યારે આપણે એમ માનતા હતા કે આપણી ઇત્તજવચ્ચાબર આ સરકારના હાથમાં સલામત છે ત્યારે એ માનચાંદ સાચી જ માનસૂચક હતા, પણ અત્યારે તો એ આપણા માનનાં નહિ પણ અપમાન અને નામોશીનાં નિદર્શક છે. કારણ આપણે જોયું કે આ સરકાર પામે ન્યાય જેવી વસ્તુ નથી. દરેક માનચાંદ ધરાવનાર પોતાનો ઈલકાળ પ્રભના ટ્રસ્ટી તરીકે ભાગવે છે; તેથી જ અત્યારે સરકાર જેડેના અસહકારના પ્રભ તરફના પહેલા પગથીઆ તરીકે એક પડીની ટીલ કે વિચાર કર્યા વગર એ સરકારના માનચાંદોનો ત્યાગ આપણે ધર્મ ધણે. મારા મુસલમાન બાઈઓને હું કહું છું કે, આ પહેલી ફરજ બજવવામાં જો તમે નિષ્ફળ નીવડશો તો આખા અસહકારમાં તમે નિષ્ફળ યશો; સિવાય કે પ્રભ કેળવાયેલા વર્ગને બાજુએ મુખી ક્રાન્તિના સમયની ક્રાન્સની પ્રભએ રાખ્યની લગામ હાથ લીધી હતી તેમ અસહકારની લગામ પોતાના હાથમાં લે અને ફેંટેડને સર કરે. હું ક્રાન્તિની હિમાયત નથી કરતો; હું તો પ્રગતિ ઇચ્છું છું. મારે અવ્યવસ્થિત વ્યવસ્થા નથી નેઈઓ; મારે અંધાધુંધી નથી નેઈતી. મારે તો અત્યારે વ્યવસ્થા તરીકે બાસવવામાં આવતી અંધાધુંધીમાંથી સાચી વ્યવસ્થા જોઈએ છે. જો એ વ્યવસ્થા જીલમગારે રાખ્યની જીલમી લગામ હાથ કરવા રચાયેલી વ્યવસ્થા હોય તો મારે મન એ વ્યવસ્થા નહિ પણ અવ્યવસ્થા જ છે. મારે આજના અન્યાયમાંથી ન્યાય ધરાવવો છે, તેથી જ હું તમારી સમક્ષ નિવૃત્ત અસહકાર મુખી રહ્યો છું. જો આ રાજ્ય છતાં રામબાજી મોર્ગેસ રહેલ્ય આપણે સમજી નહિયું તો તમે જોશો કે આપણે

કાઠની સામે એક ઠરેલા શુકન પશુ કાઠવાપણું નહિ રહે. તેઓ તમારી સામે તલવાર લગામરો; તમારે સામી તલવાર તો શું પણ સાદી લાકડી કે આંગળી પણ ઉઠી નહિ. કરવી પડે.

અસહકારમાં સામાન્યસેવા

તમને લાગશે કે આ સમ્બો મેં કોયે બરાબર કહ્યો છે, કારણકે સરકારની હાલની નીતિને હું અન્યાયી, અનીતિમાન, હલકાઈ તથા ન્યાયી બરેલી છે એમ માનું છું. પણ મેં આ વિશેષજ્ઞા પૂરેપૂરા વિચાર કર્યા પછી જ વાપર્યાં છે. તેનો ઉપયોગ મેં મારા સગા ભાઈની સામે કર્યો છે, જેની સામે મારો અસહકાર ૧૩ વર્ષ લગી ચાલુ હતો. અને આજે જોકે એ લાઘ સદાની નિદ્રામાં સૂતો છે, પણ હું તમને કહી રાહ છું કે હું એને રોજ કહેતો કે 'તમે અન્યાયી છો અને તમારાં કામો અનીતિના પાયા ઉપર હવાં થયેલાં છે,' હું એને કહેતો કે 'તમે સત્યને તમારૂં સૂત્ર નથી કરતા.' આમાં મારો એના પ્રત્યે દોષ નહોતો; હું તેને આવી કહી વાત કહેવો કારણકે હું તેને ચાહતો એ જ ન્યાયે આજે હું બ્રિટિશ પ્રભુને કહી રહ્યો છું કે હું તેમને માફ છું, અને તેમની સોબત ઈચ્છું છું; પણ એ સોબત ચોખ્ખી રાસતોએ ઇચ્છું છું. મને તો મારૂં સ્વમાન ભળવીને, તેમના ચોખ્ખા બરાબરીઆ બનીને જ રહું' ચોસાય તેમ છે. જો એ બરાબરીઆપણું આપવા બ્રિટિશ પ્રભુ તૈયાર ન હોય તો મારે એ બ્રિટિશ સંબંધ ન ભેળવે. આમાં જો મારે બ્રિટિશ લોકોને નવા કરીને દેશમાં થોડા વખતને મટિ અભ્યવસ્થા અને અધ્યાધુની વહોળવાં પડે તેમ હશે તો એવી અભ્યવસ્થા અને અધ્યાધુની પણ હું વહોરી લઉંશ, પણ બ્રિટિશ જેવી મહાન પ્રભુને હાથેથી અન્યાય નહિ લઉં. તમે જોશો કે આ આખું પ્રકરણ પૂરું થયે આ જ મિ મોન્ટેગ્યુ પછીના અસહકારને મને અસહકાર દ્વારા, અને સાહજતાની ભલતો નહિ પણ સરકારે પ્રભુની ગરદન પરની ફાંસી વધુ ટાઈટ કરવાની દાનતથી અધિકારીવર્ગે, ગોઠવેલા સાહજતાના આગમનને બહિષ્કાર ચોક્કસને તે દ્વારા, સામાન્યની અગાડ કદો ન કરેલી એવી સૌથી મોટામાં મોટી સેવા કર્યાનાં સર્વિફિટો આપશે. સાહજતાના આગમનને ન વધાવવા અને તેનો નેટલો બની રાકે તેટલો જોરાવર બહિષ્કાર કરવા હું પ્રભુને નહિ સમજાવી લઉં રાહ' તોપણ એકલો હશે રહીને હું એક જ પણ એની સામે ચોક્કસ કરતો રહીશ. એટલા જ મટિ હું અહીં તમારી સામે હશે રહીને તમને આ ધર્મશુદ્ધમાં જોડાવા વીનવી રહ્યો છું.

એ ધર્મશુદ્ધ કોણ ખત્રાબી કે ત્યાગીવેરાગી સૂચવી રહ્યો નથી. હું સાધુ કે ત્યાગીપણાને ઇનકાર કરું છું. હું ખ્યાબી કે રોજસહીપણાને ઇનકાર કરું છું. મારામાં સાધુસંન્યાસીપણાને આદોષ મને માન્ય નથી. હું માદીનો માણસ છું, માગીચાથી પેદા થયો છું. 'તમારામાંના દરેકના જેવો—કદાચ તમારાથી વધારે—કુનિયાદાર આજે એવું છે. તમારા નેટલી જ હુર્જનતાઓથી ઘેરાયેલાં છે. પણ મેં કાળો માયાના માનવીને' માથે પડનારી કઠણમાં કઠણ કસોડીઓ પાર કરી છે; એ પાર કરવાની પૂરી તાલીમ લીધી છે. મેં મારા પવિત્ર દિનું

પ્રેમને ખાતર અસહકાર

ધર્મશુદ્ધ કોણ સૂચવે છે ?

ધર્મનું રહસ્ય જાણખું છે. અસહકાર એ સાધુસંન્યાસી કે ત્યાગીવેરાગીને જ સારું નહિ, પણ દરેક સામાન્ય શહેરીને માટે, વધુ વાતો જાણ્યા વિના, ઉડા પાણીમાં કૃત્રિમ વિના— ઉતારવાની ઇચ્છા કર્યા વિના—કેવળ પોતાનો સામાન્ય ગૃહસ્થધર્મ બળવવા ઇચ્છનાર માણસને માટે પણ છે એ પાઠ હું શીખ્યો છું.

ધૃતરાષ્ટ્ર, પ્રભામાંના જનસાધારણને પણ આજે તલવારનો ન્યાય શીખવી રહ્યો છે, પણ બસતખંડના ઋષિઓ જેઓ આર્યાવર્તની મહાન પરંપરાઓના રક્ષક હતા તેમણે તો બારતવર્ષની પ્રભને તલવારનો કે ખુનામરશીનો નહિ, પણ સહી લેવાનો, આત્મચક્ષુ કરી ઇચ્છવાનો મંત્ર ઉપદેશ્યો છે; અને જ્યાં સુધી હું અને તમે આ સાદી સાધનાનાં શ્રી ગણેશાય હુંડવા જેટલા પણ તૈયાર નથી ત્યાં સુધી તલવાર ખેંચવાની તૈયારી તો આપણાથી સેંકડો યોજન દૂર છે એ તમે નિઃસંદેહ માની લેજો. એ રહસ્ય બાઈ શીકતઅલીના અંતરમાં કાતરાયું ત્યારે જ એમણે મારી સાવેસાચા ભક્તિભાવે અને વિનયભાવે આપેલી સલાહ સ્વીકારી લીધી છે અને આજે ‘પણુ જીવો અસહકાર’ એમ તેઓ અસહકારની જે બોલાવી રહ્યા છે.

ખુદ ઇશ્વરમાં પણ હમણાની જ લડાઈ દરમિયાન નાનાં બાળકો સિકે નિરાળોમાંથી ઢાકી લેવામાં આવેલા, આકસર્ફ અને કેમિકલની કોલેનેને બોળળો લાગેલી, એ ભૂલતા ના વક્રીલોએ પોતાની કોટરો અને ઓફિસો છોડેલી અને ખાઇઓમાં સડતા રહી લડવાનું સ્વીકારેલું હું તમને ખાઇઓમાં લડવાનું તો નથી કહેતો, પણ ઇશ્વરમાં સ્ત્રીપુરુષો અને યુવતી ઓકરાઓએ જે આત્મચક્ષુ કર્યા તે આત્મચક્ષુ હું તમારી પાસેથી અવશ્ય માગી રહ્યો છું જે પ્રભની જેટલે તમે લડત ચલાવવા તૈયાર થઈ રહ્યા છો તે વખત આવ્યે કેટલો આપભોગ આપવાવાળો છે એ ભૂલતા ના. સાચે એ પણ યાદ રાખજો કે બોઅરોની એક નાની ટોળીએ આ જ જ્ઞેરાવર પ્રભને હંફાવી હતી, પણ તેના વક્રીલોએ પણ વક્રીલાતો છોડી હતી, તેમની માર્તાઓએ પોતાનાં ઓકરાઓને ચાળાઓ તેમજ કોલેનેમાંથી ઢાકી લીધા હતા અને એ જ બાળકો પ્રભના સ્વયંસેવકો બન્યાં હતાં. મેં આ મારી સગી આંખે તેમને જોયેલાં. હું મારા દેશબાંધવોને આજ દરેક લડાઈની પૂર્વે સાધવી પડતી આ આત્મચક્ષુની સાધના વગર બીનું કશું ન સાધવા બીનવી રહ્યો છું. તમે ખુનામરશીમાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો કે અહિંસામાં શ્રદ્ધા રાખનારા હો, આ આત્મચક્ષુની—તાલીમની પરીક્ષા તમારે આપવી જ પડવાની. હવે તમને તથા આપણા આગેવાનોને સદૃશ્ય આપો, હિંમત આપો; પ્રભને તેના છાં ધ્યેય તરફ દોરી જવાનું સમ્યક્જ્ઞાન આપો. હિંમત હિન્દુસ્તાનની પ્રભને સંચ માર્ગ દોરે અને કહણુ છતાં સદેશો એવો આ આત્મચક્ષુનો માર્ગ આક્રમવાનાં દષ્ટિ, શક્તિ અને સાદસ આપો.

તા. ૨૮-૮-૧૯૨૦

હિન્દુ પ્રત્યે

ખિલાફતના મામલામાં હિન્દુએ સર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો કે નહિ એ વિષે હજુ પણ હિન્દુના મનમાં ટગઘો રહ્યા કરે છે એમ હું જોઈ છું. મેં તો ઘણું ચર્ચોથી નિઃશ્ચય કર્યો છે કે હિન્દુસ્તાનનું બધું હિન્દુમુસલમાનની હાથક એકતામાં જ રહેલું છે. તેથી જ સત્યાગ્રહને દહાડે એટલે તો, ૬૬૧ અગ્રિયે હિન્દુમુસલમાનની એકતા ઉપર ખાર મુકવામાં આવ્યો હતો.

અંગ્રેજ સત્તાનતની સાથેના સંબંધ કરતા હિન્દુમુસલમાનની એકતાને હું ઘણું વધારે મહત્ત્વ આપું છું. અંગ્રેજ સત્તાનતનો સંબંધ હિન્દુસ્તાનની આબાદીને સાર અનિવાર્ય નથી, પણ હિન્દુસ્તાનનું શ્રેય હિન્દુમુસલમાનના એકત્ય વિના અસંભવિત છે. હિન્દુસ્તાનના ત્રણ ભાગ ચોથા ભાગની સાથે પેર રાખી કદી સ્વતંત્રતા ન જ ભોગવી શકે. સાત કરોડ મુસલમાનોનું નિકંદન પણ તેટલું જ અસંભવિત છે.

ઘણા હિન્દુ માને છે કે અંગ્રેજ રાજ્યથી હિન્દુ ધર્મની તો રક્ષા થાય છે, તેથી અંગ્રેજ સત્તાનતથી ગમે તેટલું બીજું નુકસાન થાય છતાં હિન્દુ ધર્મની રક્ષા થાય છે એટલો બહો અસ છે. આના કરતાં હિન્દુને લગભગ ૨૫૬ બીજો વિચાર મને તો લાગતો નથી. જો તેથીસ કરોડ હિન્દુ સાત કરોડ મુસલમાનોની સામે પોતાનો અચાવ કર્યો તાકાત ન ધરાવતા હોય તો કાં તો હિન્દુ ધર્મ જ ખોટો છે અથવા તે ધર્મના આનંદના નાખંદ અને અધર્મી હોવા જોઈએ.

હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે કૃત્રિમ મુશ્કેલ પોતાની તલવાર વતી અંગ્રેજ સરકાર જાળવે તેના કરતાં હિન્દુમુસલમાન તલવારથી મુકાબલો કરી હિસાબ ચોખ્ખો કરી લે એ હું વધારે પસંદ કરું.

પણ જો આપણે મુસલમાનો સાથે તલવારથી મુકાબલો ન કરવા ઇચ્છતા હોઈએ, જો આપણે તેઓની સાથે સગા બાઈની માથક રહેવા માગતા હોઈએ, જો આપણે તેઓનાં ફિલ ચોરી લઈને મિત્રભાવે ગાયની, આપણાં મન્દિરોની અને આપણી સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવા ઇચ્છીએ તો આજે પ્રાપ્ત થયેલો મુયોગ આપણે પકાવી લેવો જોઈએ. પાછો તેવો યોગ મો વર્ષ લગી નહિ આવે.

મીમાં અને મહાદેવને કદી ન જ બને એવું માનવું અયોગ્ય છે. મુસલમાનના અન્યાયના હાખલા જરૂર તવારીખમાં મળશે. પણ મુસલમાન ધર્મ ખાનદાન ધર્મ

હિન્દુમુસલ
માન
એકતાનું
મહત્ત્વ

અંગ્રેજ
રાજ્ય અને
હિન્દુ ધર્મની
રક્ષા

અનન્ય
મુયોગ

ખાનદાની
સાથે ખાન-
દાની

છે. મુસલમાનો ખાનદાન છે. તેમનામાં ખીજાઓ પ્રત્યે માન નથી, કદાચ નથી એવું, હું માનતો નથી. તેમની ઉપર થયેલા ઉપકારનો બદલો વાળતાં તેઓને આવડે છે. એટલે હું તો દરેક હિન્દુને સલાહ આપું છું કે તેણે મુસલમાન બાઈઓનો પૂરો વિશ્વાસ કરવો. મનુષ્યમાત્ર સ્વભાવે નિર્મળ હોય છે; મુસલમાનનો સ્વભાવ તે કાયદાના અપવાદરૂપે નથી.

આજ લગી આપણે એકતા મેળવવાના ખાનદાન પ્રયત્ન કર્યા નથી. ખાનદાન પ્રયત્નમાં બદલાની આશા ન હોય. ખાનદાની કંઈ વાણીઓનો હિસાબ નથી. મુસલમાનોની સાથે શરતો કરીને તેમને મદદ આપવી એ ન આપવા બરાબર છે. સાત કરોડનું દિલ્લ શરતોથી ન બદલી શકાય. તેમનો વિશ્વાસ, તેમનું માન તો તેમને આણીને સમયે મદદ કરીને જ મેળવી શકાય. બદલો કેવળ ધર્મ પાસે જ માંખે લેઈ શકાય. મારો હિન્દુ ધર્મ મને શીખવે છે કે મારે સાંઈ કરતાં જાણી આંશા ન કરવી, પણ સારાનું પરિણામ સાંઈ જ હોય એવો વિશ્વાસ રાખવો. એ અનિવાર્ય કાયદો છે એમ સમજી કોઈ દૃષ્ટાંત તેનાથી વિરુદ્ધ આપણને મળી આવે તો આપણી ઓછી સમજને લીધે તેનો આપણે ઉકેલ નથી કરી શકતા એમ માનવું. તે અપવાદ રૂપે છે એમ માનવાનું કશું કારણ નથી. ધર્મ હમેશાં માણસની બાંહે ટસોટી કરે છે. જો ખરી બીડમાં તેને બૂલતો નથી એટલે સત્યનો વિશ્વાસ કરે છે તેને જ ધર્મ સહાય કરે છે. તેથી જ તે નિર્જળનો બેલી મનાયો છે.

પણ માનો કે હિન્દુએ પોતાની ખાનદાની બતાવી છતાં મુસલમાનોએ દોષો, તો શું હિન્દુ નામદ રહેવાના? પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાની તેમની તાકાત નથી? જો હિન્દુ પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાની શક્તિ મેળવવા માગતા હોય તો તે શક્તિ પણ તેઓ મુસલમાનોને સહાય આપતાં મેળવી લેશે; કેમકે મુસલમાનોને સહાય આપતાં હિન્દુએ દૃઢતા, વીરતા, સત્ય, આત્મભોગ, એકતા, યોગની ધત્તાદિ મહાશુભોત્તં સેવન કરવું પડશે.

હિન્દુએ પોતાની નબળાઈને લીધે સહાય આપવી એમ માંડે કહેવું નથી; પણ મુસલમાનો આપને રસ્તે છે, તેમણે આપને ચોંટાળ્યાં સાધનો પણ ન્યાયી છે, તેથી તેમને મદદ કરવાની તેમની પડાશી તરીકેની ફરજ ઉત્પન્ન થઈ છે. તે ફરજ તેઓ અદા નહિ કરે તો પોતાની શુલામી વધારે સંજ્ઞા-કરશે ને મુસલમાનોની મિત્રતા હમેશાંને માટે મેળવવાની તક શુભાવશે. મદદ કરીને શુલામી હાવશે ને મુસલમાનોને પોતાના કરી લેશે.

આમ વિચારતાં મુસલમાનોને મંદિર કદવી એ દરેક હિંદુનો પરમ ધર્મ છે; કેમકે તેમ 'કરીને તે હિંદુસ્તાનનો 'ને પોતાના' ધર્મનો રક્ષક બચાવ કરી લેશે. આથી ફરજ બળવતાં સાદાનો વિચાર કરાય નહિ અને 'ડર' પૂર્ણ રખાય નહિ. આનું શુભ ને મહાન પરિણામ લાવવામાં થય—મહાપયો 'હોવો' જોઈયે; એ 'યમમાં આપણા ખિતાબો, આપણી વહીવાતો, આપણી દુનવી કેળવણીનો હોમ કરવો એ તો અત્ય બલિદાન સમજ્યું છું. હિન્દુ બલિદાન આપો યા ન આપો, દરેક હિંદુએ આપ્યુંજનું રહસ્ય તો સમજ લેવું' જોઈયે.

ଆଧାର ୫୨୪

પીર મહેજૂનશાહ પડ્યા. પીર મહેજૂનશાહ જોરાવર પુરુષ હતા. તેમને ડાહ્યો
અમાત્ર ન કદવાની કુશળ નહોતી પાડી. તેમને પોતાના દીનની ખલુ દાઝ હતી.
છતાં જ્યારે ખરેખર પોતાને માથે જેલ આવી પડી ત્યારે ડરી ગયા. એ વર્ષની
સાઠી જેલ ભોગવના પલુ તૈયાર ન થયા. ખાશી માગીને જેલમાંથી છૂટ્યા. મુકદ્દમ
માણમે પલુ થોડું દુઃખ સહન કરવા તૈયાર નથી થતા તેના શો અર્થ?

આપણે કંઈ હમેશાં નામર્દ નહોતા, હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં દુઃખ સહન કરવાની શક્તિ યોડી ન હતી. આજ પણ યોડી નથી. છતાં આપણે સામાન્ય દુઃખથી કેમ હરી નહાયે છીએ? જેલનાં દુઃખને હું બારે દુઃખ ગણતો નથી. આવી દીનતાનું કારણ આપણી શુલામી સમજનું છે. આપણે મણા કાળથી એવી અધમ દશા ભોગવતા આવ્યા છીએ કે ખરી સ્વતંત્રતા ભૂલી ગયા છીએ. તેથી જહાડ રહી આપણને માન મળે ના ન મળે, આપણે ધર્મ રહેા ના ન રહેા, પણ આપણે આપણા શરીરની સ્વતંત્રતા કેટલેક દરજ્જે નળવવી શકીએ એટલે આપણને સતોષ રહે છે અને તેથી વિશેષ પ્રત્યક્ષતા નથી, તેથી ત્યારે શરીરને દુઃખ દઈ આત્માને છૂટે કરવાની વાત આવે છે ત્યારે આપણે કાયર જેવા લાગીએ છીએ.

ધણાં વર્ષની શુભાગી ભોગવી છે એટલું જ નહિ પણ તે શુભાગીમાં
એશઆરામ આવી ગયા છે. અગ્રેજ રાજ્યમાં કેટલાક માણસોને એશઆરામ
ભોગવવાની તક મળે છે તેમાં શક નથી. જેમ, હંદર રાટલાના ઠંડાને બેઠો.
હંદરીઆમા ચાશ્વો નખ છે, માછલુ લોટની ગોળાઓ બેઠા નળખાં સપડાઈ નખ
છે, તેમ આપણે પણ કેટલાકને મળતા એશઆગમથી 'લલચાઈ' શુદ્ધ સ્વતંત્રતા
પોષ વેસીયે છીએ.

જાણી કૃષ્ણ

દાચરતાનુ
દારણ
ગુલાબી

એશ્વર્યારામ-
ની સાક્ષ્ય

પીર મહેબૂબશાહના કિસ્સાથી આપણે હારી જવાનું નથી, પણ જે વાતાવરણમાં ધીર પુરુષો પણ પડી નહીં શકે છે એ વાતાવરણને બદલાવવાનો એવરો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. આપણે આપણી શુભાશીને ઝાળખવી, તેમાંથી છૂટવા સાર શારીરિક, મુખ જવું કરવું એટલે એશઆરામ તજવા અને જેલમાં દુઃખથી ન ડરવું.

વળી જેમ એક ગાડીમાં બેઠાયેલા ઘણા બેઠમાંથી એક માંદો પડે કે ચાકી જાય તો બીજા તેનો બોલો ઉપાડી લે છે તેમ આપણે પણ એક મહેબૂબશાહ પડ્યા તો તેનો બોલો ઉપાડી લેવાની હિમ્મત રાખવી ઘટે છે.

આપણે જે છત મેળવવાની છે તે જીવિતેવી નથી; તેમ જોની સાથે લડવું છે પણ તે સરકાર પણ જીવિતેવી નથી. તેનામાં શુભ અવશુભ બંને ભરેલા છે. એ સરકાર બહાદુર છે. તેના મંડળમાં એકસંપ છે, જ્ઞાન છે, યોજનાશક્તિ છે, આત્મભોગની તાકાત છે. તે નાસ્તિક છે, દંભી છે, તેનામાં છળકપટ છે. તે લલચાવે છે, ફાસલાવે છે, ડરાવે છે બહાદુર હોઈ બહાદુરીને ઝાળખે છે ને તેને વશ થાય છે. તેથી જો આપણે તે ઉપર છત મેળવવા ધૃષ્ટીએ તો તેના કરતાં આપણે વધારે બહાદુર થવું તેનામાં સંપ છે તેના કરતાં આપણામાં વધારે હોવો જોઈએ, તેના જ્ઞાન આપણું જ્ઞાન વધારે શુદ્ધ હોવું જોઈએ, તેની યોજનાશક્તિને આપણે જીતી જોઈએ, તેના આત્મભોગ કરતાં આપણો આત્મભોગ ચઢવો જોઈએ. તેની નાસ્તિકતાને આપણે આસ્તિકતાથી છતીએ, તેના દંભને આપણે નિષ્પાલસતાથી છતીએ છળકપટને આપણી સમ્માધથી છતીએ, તેના ખિનાભોજથી લાલચોથી જો ગાહી નાસીએ, તેના મુધારાથી કે મોટા હેઠાથી ન ફાસલાઈએ, ડાપર જોનસનના ડરથી આપણે ન ડરીએ.

‘એવો દહાડો ક્યાંથી કે મીમાંના પગમાં જૂતી હોય’ એમ વિચારી નિરાશ થવાનું કશું કારણ નથી. સ્વતંત્રતા મેળવવી એનો અર્થ ઉપરની શક્તિઓ મેળવવી એ જ છે. આખી પ્રજા ક્યારે મેળવે એ સવાલ કરીએ તો આપણું મગજ ફરવા માંડે, પણ આપણે તેવી શક્તિ ક્યારે મેળવીએ એટલો જ સવાલ મન સાથે કરીએ તો ખર્ચ સહેલું છે. જે આપણે કરીએ તે બીજા પણ કરી જ શકે એમ માનીએ. ન મંત્રીએ તો આપણે અઢંકારી કરીએ.

વંચનરે બહાદુર રહ્યું, સાચું મરું. આત્મભોગ દેવો, નીડર મરું, કપર ઉપર અસ્થર રાખતો. સરકારનું કબજામાંથી ન લલચાવું. સરકારની ધાગસભાથી ન ફાસ-

લાવું, એ સુરક્ષ નથી. તે ન્યારે આટલું કરે ત્યારે તે સ્વતંત્ર બને છે; ને તેની સ્વતંત્રતાનો એ પળીબને લાગ્યા વિના ન જ રહે. પ્રજાને લાગે ત્યારે પ્રજા સ્વતંત્ર બનશે. એક માણસ અને આખી પ્રજાને એક જ કામદો લાગુ પડે છે. આખી પ્રજા રોગથી પીડાયેલી હોય છે ત્યારે, જોકે આખી પ્રજા એક ઇલાજ ન સમજે તોપણ જે સમજે તેની દરજ્જા જેમ તે ઇલાજ પોતાને સાદુ થોડું લેવાની છે, તેમ આ ગુલામીના રોગમાંથી મુક્ત થવાના જે ઇલાજ છે તે પણ સમજનાર એક માણસે પણ થોડુંવાળા છે.

પણ મોહ

હું જેમ જેમ ધમણ કંઈ છું તેમ તેમ જોડું છું કે લોકોને સરકારી નિયંત્રણોના, વકીલાતોના ને ધારાસભાના બારે મોહ છે. નિયંત્રણો વિના છોડરા રખાશે, વકીલાત વિના ન્યાય નહિ મળે ને વકીલો ભૂખે મરશે, ને ધારાસભા વિના પ્રજાને કારભાર નહિ આવે એવાં જામ ન્યાં મુખી રહેશે ત્યાં મુખી નથી ખિલાફતનો ઉલ્લેખ થવાનો કે નથી પંજાબનો મામલો સીધો થવાનો. સરકાર પોતાનાં કાણુ ને બળ વધારતી જશે.

લોકોનો
વિવિધ મોહ

સરકારી નિયંત્રણનાં જે જ્ઞાન મળે છે તે મેળવવાની આપણામાં શક્તિ આપવી જોઈએ. જિંદગી મોહ જલો જોઈએ. ઘરમેળે ઇન્સાફ કરાવવાની આવડત આપણામાં હોતી જોઈએ. સરકારી અદાલતોમાં હમેશાં ઇન્સાફ મળે જ એવું તો નથી. મુનસિફ વગેરે લાંચ લેતા પણ જાણ્યા છે; બૂલયી, અજાનથી જેરફ-સાફ કરતા પણ જાણ્યા છે. ગ્રામી કાઉન્સિલ મુખી-જતાં પણ અન્યાય કાયમ રહ્યા જાણ્યા છે. તો પછી ઘરમેળે તે ન મળે એટલું સહન કરવા ઉપરાંત બીજા ગમત્ય કંઈ અદાલતોના ત્યાગથી નથી થવાનો. અને વકીલો વિનાના બીજા પણ પોતાની આજીવિકા મેળવે છે એમ માની વકીલો ધીરજ રાખી બીજી રીતે પોતાની આજીવિકા મેળવી શકે છે. ધારાસભાનો મોહ સર્વથી વિશેષ જોવામાં આવે છે, છતાં એ મોહ સમજવો સુરક્ષ છે. જેઓને સરકાર પાસેથી ન્યાય મળવાની આશા છે તેવાને તો હું કંઈ નહિ કહી શકું. દારૂથી કાપડો સમજનારની પાસે દારૂ છોડાવવાનો પ્રયત્ન મિથ્યા છે. પણ ધણુ તો સરકારને વિરોધ મારાથી પણ ઓછી શક્તિ રાખનાર છે. તેઓને તો શક્તિ અસહ્યથી જ ન હતી, આજે નથી; તેઓ કેમ ધારાસભાથી લોભાય છે એ મારી સમજાવવા હું હાર છે.

વિવિધ મોહ
કેમ રહે?

“ જ્યાં સુધી સરકારી વર્ગનું” અંતઃકરણ શુદ્ધ નથી, જ્યાં ‘લગી’ તેની દાનત સાર નથી થઈ, ‘જ્યાં સુધી પંજાબનો પાપનું તેણે પ્રાપ્તિ નથી કર્યું, જ્યાં સુધી મુસલમાનોને દીધેલા દગાને તેણે સાફ નથી કર્યો, ત્યાં સુધી ગમે તેટલા ઉજળા દેખાતા સુધારાઓ મારે મનુ. તો સોમલમિશ્રિત દુધની જેમ ત્યાજ્ય છે. મિ. શર્મા અને ડૉ. સપુની નીમણુક કારભારી મંડળમાં થઈ તેથી શું થયું ? એને તો હું લોકોને છેતરવાનો પ્રયત્ન માનું છું. લૉર્ડ સિંહ ગવર્નર થાય તેથીયે શું ? તે બધી ભેટો આપનાર દોષી છે ? તેની દાનત એ આપવામાં શી છે ? પોતાની સત્તા વધારે મજબૂત કરવી, પંજાબ અને ખિલાફતના જખમને ભૂલાવવો. જખમ અંદર ધર કરતો જાય ને ઉપરથી રૂઝાતો દેખાય એવી મલમપટ્ટી આપનાર તખીબને આપણે કેવું વિશેષણ આપીયે ?

જુઓ ના. વાઈસરોય સાહેબનું ભાષણ. તેઓ કહે છે કે પંજાબ વિશે સરકારના દીકાકારોને જવાબ આપવાની તેઓ શક્તિ ધરાવે છે, છતાં જવાબ આપવાનું હુસ્ત ધાગતા નથી. છેવટનો ન્યાય તેઓ ભવિષ્યના ઇતિહાસકર્તાને મોપે છે. ના. વાઈસરોય સાહેબ ભૂલી જાય છે કે છેવટનો ન્યાય તેઓ તો આપી ચુક્યા છે. સર માઈકલ જોડવાયરને પોતે નિર્દોષ ઠરાવ્યા છે; જનરલ હાયરે અકલ જોડી વાપર્યા ઉપરાંત કંઈ શુન્દો નથી કર્યો; ખાન અમલદારોએ શુન્દો કર્યો જ નથી; કર્નલ જોશ્યાયન વગેરે નિર્દોષ ફરી માનીતા હોદ્દાદાર તરીકે જોળખાય છે; રોલેટ એક્ટ કાયમ છે; આ પંજાબનો છેવટનો મન્સાર. હવે ઇતિહાસ શું કહેશે ? કદાચ ભવિષ્યમાં તેમને અયોગ્ય અધિકારી ઠરાવશે; સર માઈકલ જોડવાયરને નીરોનું ઉપમાન આપશે. તેથી શું ? તેથી કંઈ પ્રજા આજે પીકા ભોગવી રહી છે તેમાંથી મુક્ત થઈ શકે તેમ છે ? દરદીના મનથી પછી ખીલુ અને ખર નિદાન થાય તેથી દરદીને શો લાભ ? આપણે તો પંજાબને સાર આજે ન્યાય માગીયે છીએ. જે આપણે એક પ્રજા હોઇયે તો એક પણ પંજાબીને પેટે ચાલવું પડ્યું તે હિન્દુસ્તાન પેટે ચાલ્યા બરાબર છે એમ માનીયે. પાપનું પ્રાપ્તિ કર્યા વિના સગકાને લોકોની પામિથી સહકાર માગવાનો લક્ષ નથી. લોકોથી સરકારની મહેરબાની મદદથી થાય નહિ.

હવે તપાસો ખિલાફત ઉપરનું તેમનું ભાષણ. તેઓ મુસલમાનોની લાગણી મિત્ર-ગાળ્યો પામે મુશ્કેલી સુધ્યા એટલે કે તેમની માગણી ન્યાયી હોવાનો તેઓ સ્વીકાર કરે છે. પણ મિત્રગાળ્યો ને કંઈ કરે તેની ઉપર આપણી સરકારનો કાસુ ન હોય એમ કહી તે નિર્દોષ ઠરાવે માગે છે. આ અસત્ય છે. હિન્દી સરકાર નાજો છે ને

આખું જગત જાણે છે કે તુર્કીની સાથેના ઈશરો ધણામાં ને તે કબૂલ કરાવવામાં અંગ્રેજ સરકારનો મુખ્ય ભાગ છે. તેઓ જાણે છે કે મિ. હોલ્ડ ન્યોર્થ ધારતે તો જરૂર પોતાનું વચન પાળી શકત અને મુસલમાનોની લાગણીને માન આપી શકત. પણ તેમનો ઇરાદો જ તુર્કીના નાશ કરવાનો ને ઇસ્લામની જડ ઢીલી કરવાનો હતો. આમ છતાં ખિલાફત ખાખત બહુ ઠરી ચુક્યા કહીને વાઇસરાય સાહેબ નીકળી જ્યાં માગે છે, તેનો અર્થ એ થયો કે તે પ્રજાને ભાવે છે.

આવા અન્યાયોને દૂર કરવા પ્રજા અસહકાર જેનું નિર્દોષ શસ્ત્ર ધારણ કરવા મથી રહી છે તેને તેઓ સાહેબ હસી કાઢે છે. મૌલાના શૌકતઅલીને અને મને પકડવાનો વિચાર બંધ કરીને અસહકારને હસી કાઢવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. જે આ નિશ્ચયની સાથે પાખંડનું મિશ્રણ ન હોત તો હું નાં વાઇસરાય સાહેબને મુઆરક-ખાદી આપત. જનરલ ડાયરની કતલ જંગલી હથિયાર છે, હાંસીથી અમુક હીલ-ચાકને મંદ કરવી એ સુધરેલું હથિયાર છે. અને જે પ્રજા અસહકાર નહિ કરે અને પેટે ચાલવાનું અપમાન પી જશે તો જરૂર પ્રજાની હાંસી થશે. જે હાથ નિર્દોષ પ્રજાના દોહીથી ખરડાયેલા છે, જે કલમથી ઇસ્લામનું અપમાન થયું છે, તે હાથે, તે કલમે મજલ પાતખત પણ ત્યાજ્ય હોયું જોઇએ એવો પોતાના દીન અને માન જાળવનારી દરેક પ્રજાનો કાયદો હોવો જોઇએ.

એથી મારી ઉમેદ છે કે પ્રજા મક્કમપણે અસહકારનું પ્રથમ પગથાડ બરી પોતાનું માન જાળવશે, ત્રિવિધ મોહને ત્યાગશે અને નાં વાઇસરાયની હાંસીને સાર તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવશે.

સ્વમાનવાળ
પ્રજાનો
કાયદો

મદ્રાસ ઈલાકાની મુસાફરી

મદ્રાસની શ્રદ્ધા

પંજાબની મુસાફરીનાં સ્મરણો હું નથી આપી શક્યો. ભાઈ મહાદેવ દેશાજી તેનો ચિતાર આપ્યો છે. સિંધનાં સ્મરણો પણ લખવાનો મારો ઇરાદો હતો, પણ તેટલો વખત નથી મળી શક્યો. સિંધીનો જુરસો કંઈ જોડો ન હતો. ક્યાં વધારે અનુભવો એ કહેવું મુંઝેલ છે. છતાં મદ્રાસના લોકોએ મારા મન ઉપર હમેશાં વિલક્ષણ અસર કરી છે. મદ્રાસમાં અમારો જાણે કાઠજાને અંગ્રેજીમાં લાપણ કરવાં પડ્યાં છે. જ્યાં મુસલમાનો પણ વધારે હતા ત્યાં કોઈ કોઈ જગ્યાએ બાઈ શૌકતઅલી દિન્દુસ્તાનીમાં બોલતા. આમ છતાં લોકો અતિશય શાંતિથી સાંભળ્યા કરતા હતા. તેની અસર મારા મન ઉપર બહુ થવી હતી. મદ્રાસની શ્રદ્ધાનો પાર નથી. લોકોની નિર્મળતા ઘણી જ છે.

અહીં છતાં
નિરાશ

જે વખતનો ભાઈ શૌકતઅલીનો પ્રકૃષ્ટિત ચહેરો જોવાલાયક હતો. આમ ગુજરાતીઓ દ્વરે દેશમાં પણ વિવેક, મર્યાદા, પ્રેમ ઈત્યાદિ બતાવ્યાં કરે છે ને નહેરુ દામમાં હિસ્સો આપ્યાં કરે છે એથી હું અત્યંત હર્ષ પામ્યો.

સ્વદેશી

ગુજરાતીઓ સ્વદેશી ચળવળને પણ સુંદર રીતે ઉત્તેજન આપી રહ્યા છે. કાલીકટમાં નાનકડી છોકરીઓને પણ સૂતર કાંતતાં શીખવ્યું છે. આ છોકરીઓએ રેંદીયો ચલાવતા રેંદીયાનું ગીત પણ અમને સંભળાવ્યું હતું. આ ચળવળ અને કાલીકટ કોચીનમાં ગુજરાતીઓની કેટલીક ભગૃતિ કેવળ એક ભાઈના સાહસને આધારી છે. કેટલાક ગુજરાતીઓ જેઓ પૈસે-ટકે સુખી છે તેમને ખાદીનાં કપડાં પહેરતા જોઈ હું બહુ રાજ થયો.

એક હોશિયાર ગુજરાતી

સ્વદેશી ચળવળ ગુજરાતીઓ દ્વરે જોઈ ચલાવી રહ્યા છે એથી બધા ગુજરાતી કંદાય મગર નહિ થાય, પણ જે હિસ્સો હું હવે વર્ણવું છું તે તો બધા વધાવી લેશે એવી મારી ખાતરી છે. કાલીકટમાં મારા ભાવણનો એક મલખારી બાઈએ તરજુમો કર્યો. તેથી લોકોને સંપૂર્ણ સંતોષ ન થયો. બહુનારા કંઈ બૂલ કાઢી રહ્યા હતા. જ્યારે ભાઈ શૌકતઅલીની પાસે આવી ત્યારે ભાઈ મથુરાદાસ તરજુમો કરવા તૈયાર થયા. તેમને સ્ત્રી જાળખતા હતા. તેમને સ્ત્રીઓએ વધાવી લીધા તેમણે મલયાળી ભાષામાં ભાઈ શૌકતઅલીના અંગ્રેજી ભાષણનો એવો સુંદર તરજુમો કર્યો કે બધાનાં મન હરી લીધા. એમ કહેવાય છે કે અંગ્રેજોનો એક પણ ભાવ ભાઈ મથુરાદાસના મલયાળીમાં રહી ગયો ન હતો. ભાઈ મથુરાદાસ ગુજરાતી, મલયાળી ને અંગ્રેજી ત્રણે ભાષા સારી રીતે જાણે છે ને તેમનો અભ્યાસ થોડો કોચીનની સામાન્ય નિરાળમાં ને ખાખી અનુભવનો જ છે. પોતે ખતે વેપારી છે, પણ રાજ્યપ્રકરણી પ્રત્યેનું સારૂ જ્ઞાન ધરાવે છે. આ તરફના ગુજરાતીઓ પણે ભાગે બે ત્રણ પેઠી થયાં કુટુંબસહિત વસેલા છે. ધણીનો તો જન્મ પણ ત્યાં જ થયેલો હોય છે. તેઓ પોતાને વતન વખતોવખત આવી વતન સાથે સંબંધ રાખે છે, અને જ્યાં વસે છે ત્યાં અતડાઈથી નહિ રહેતાં હળીમળીને રહેતા જેવામાં આવે છે મુખ્યત્વે કંઈ કાઠીયાવાડના ભાડીયાં અને વાણીઆઓ વેપાર અર્થે જઈ વસેલા જેવામાં આવ્યા.

અમારી રોજનીશી

નીચે પ્રમાણે અમારી સુસાફરીની નોંધ છે:

૧૦	ઝોગર	મુંબઈ છોડ્યું	૧૬	ઝોગર	માંગલોર
૧૨-૧૩	,,	મદ્રાસ	૨૦	,,	સેલમ
૧૪	,,	અંબર ને વેલોર	૨૧	,,	સેલમ ને બંગલોર
૧૫	,,	મદ્રાસ	૨૨	,,	મદ્રાસ
૧૬	,,	તંતવર અને નાગોર	૨૩	,,	બેંગલોર
૧૭	,,	ત્રિચિનાપલી	૨૪	,,	મુંબઈ
૧૮	,,	કાલિકટ	૨૬	,,	અમદાવાદ

એકીવખતે પુરા ચોવીસ કલાક અમે મદ્રાસ સિવાય કાંઈ જગ્યાએ રહી શક્યા નથી. અને મદ્રાસમાં પણ પહોંચ્યા ત્યારે જ ચોવીસ કલાક રહેવા પડી. તે બીજે જતાં મધ્ય-મિત્ર હોવાથી મદ્રાસ આવતું હતું એટલે થોડા કલાક રહી જતા. સેલમથી બંગલોર ૧૨૫ માઈલની મુસાફરી મોટરથી કરવી પડી હતી. આટલા અંધારાથી મુસાફરી કરવી એ વધારે પડતું હતું. પણ આમ ત્રણે એટલા બધી જગ્યાએથી આવતાં કે ના પાડવી થોડી ન લાગતું. વળી જેટલે ઠંડાણે અમારો સહેલો પહોંચાડાય તેટલે પહોંચાડવાનો લોભ પણ ખરો.

૧ || સત્યં શિવં સુન્દરમ્ ||

આધીછને અને શીકેતંગીની અનેક ઠંડાણે માનપત્રો આપવામાં આવ્યા છે, પણ જે એક માનપત્રે એમના મનનું હરણ કરી લીધું એમ કહેવાય તે મલબાર કિનારા ઉપર કાલિ-કટ અને માંગલોરની વચ્ચે આવતા કાસરગોડ સ્ટેશન ઉપર આપવામાં આવેલું માનપત્ર. એ માનપત્રનો ભાવાર્થ નીચે આપું છું:—

પ્રિય અને પૂજ્ય બન્ધુઓ,

“અમે, કાસરગોડ તાલુકાના લોકો, અમારા છઠ્ઠામાં આપનાં પ્રથમ પગલા થતા આપને દિલોભનીમયોં આવકાર માપીએ છીએ. આપના વિધિવિધ વ્યવસ્થાઓ વચ્ચે, ખુશ્ખુમાં ખરેખરા અમારા કાનડા પ્રાંતની સુલાકાત માટે આપ અવકાશ કાઢી શક્યા એ અમારે મન મોટા આનંદ અને માનની વાત છે; અને એ માનને માટે અમારો અંતરનો આભાર અમે પ્રગટ કરીએ છીએ.

પૂજ્ય બન્ધુઓ, બાળકને જેમ કાંઈ દુઃખ થાય કે લાગણું જ પોતાની માતા તરફ વળે છે તેમ પીડિત, અપમાનિત હિન્દુ આ અણીને વખતે સહાય અને માર્ગદર્શન માટે તમારા તરફ ભ્રમ રહ્યો છે. અને સ્વદેશી અને અસહકારના આધ્યાત્મિક અશ્વો વડે, અમને શાંત નથી કે આપણે આપણું પુરુષાતન પ્રતિપાદન કરી શક્યું અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સરખા ભાગીદાર તરીકે આપણું રથન સ્વીકારાવી શક્યું. પ્રિય બન્ધુઓ, અમને આપના પુરાતન ઋણિઓના દુર્ધર્ષ ઉત્સાહ અને આત્મબળનો આપનામાં પુનરુદ્ધાર મળેલો જણાય છે, અને દેરાના પવિત્ર અને ઉદાત્ત કાર્ય માટે આત્મા નિવેદિત કરનારા આપના જેવા રાજદ્રોહી સાધુઓમા જ અમારી એકપૂરી આશા સમાયેલી છે. અસહકારના તમામ પગથીઓ થઈ-વાતું અમારે માટે ન હોય, પણ આપને અમે ખાત્રી આપીએ છીએ કે અમારી સક્રિય પ્રમાણે નમ્રતાયે આપે દોરેલી રેલામાં જેટલે અંશે જવાય ત્યાં સુધી અમે જવાની ઉમેદ રાખીએ છીએ, અને આપે જે લટક આપની કરી લીધી છે તેમાં અમે અમારી ખરી દિલસોજી અને ટોંકો આપીએ છીએ.

આપની ખિરાદરીમાં હિન્દુમુસલમાન એકબીજા ઉદાત્ત અને છવન્ત દંપ્તાન્ત બેઠાને અમારાં દેશાં દર્પ અને ઉત્સાહથી ઉભરાય છે, અને અમને તો એ ખિરાદરીમાં આપણા ઉત્તર ભવિષ્યની આશા રહેલી લાગે છે.

અંતે અમે આશા રાખીએ છીએ અને પ્રાર્થના કરીએ છીએ કે આપ ધણાંધણાં વર્ષો સુધી અમે વચ્ચે વિરાજે, કે પરિણામે આપણી બારતમાતાની પુરાણી કીર્તિ અને નહોત-જવાલીના પુનરુજ્જવનના આપના ઉદ્દાત્ત પ્રયત્નો સફળ થાય "

આ માનપત્ર વિષે ગાંધીજીએ પોતાના ઉદ્દગારો મુક્તકંઠે, માંગલોરના આપણામાં નીચે પ્રમાણે પ્રગટ કર્યા હતા:

" અમારી મુસાફરી દરમિયાન અમને અનેક જગ્યાએ માનપત્રો મળ્યાં છે, પણ મારા નમ્ર અભિપ્રાય પ્રમાણે કાસરગોડમાં આપવામાં આવેલા માનપત્રના જેવું સાચું માનપત્ર એકે નહિ હોય. એને હું 'સાચું' કહું છું કારણ એમાંનાં વિરોધણા ધણાખરાં સાચાં હતાં. એમાં અમને 'પ્રિય અને પૂજ્ય બંધુઓ' તરીકે સંજોગો છે. 'પૂજ્ય' વિરોધણુ અમને આદરે પડે છે, પણ 'પ્રિય' વિરોધણુ તો અમને બહાણું લાગે છે, અને એથીયે વધારે પડાણું તો લાગે છે અમને મધુર નામ 'બંધુઓ'. એ માનપત્ર આપનારાઓ અમારા પ્રવાસનો હેતુ સમજ્યા છે. અમને લાગે છે કે અમારા કરતાં વધારે ગાદું સગપણ ધરાવનારા ખીલ એ સગા ભાઈઓ ભાગ્યે જ હશે. એ પૈયે લઈને એક જ કાર્યમાં અમારા કરતાં વધારે પ્રેમથી પરીવાહ ગયેલા ખીલ એ સગા ભાઈઓ કોઈ ભાગ્યે જ હશે. એ ભાઈબંધીથી મારી છાતી અભિમાનથી ઉછળે છે, અને એ માનપત્રમાં મને અને શોકતબલીને સગા ભાઈઓ કહીને સંજોગો છે એથી અમારા હર્ષનો પાર રહેતો નથી. આગળ જતાં દિનકુ-મુસલમાન એક્ય અમારામાં ભૂતિમંત યદું એ ભાઈઓ જુએ છે અને હું તમને કહેવા માગું છું કે એ ઈશ્વર એક્યને દાખલો અમે ન બેસાડીએ, અમે એ બંને કોમોની અખડ અચી ન સાંધી રાખીએ તો ખીલું કોણ તેમ કરી શકશે? કાંઈ અતિશયતા વિનાની અને અલંકાર વિનાની ભાષામાં પછી ખિલાફત અને પંજન માટેની લડતનું રહસ્ય એમાં જણાવવામાં આવ્યું છે, અને પછી સાદી અને મધુરી ભાષામાં સત્યાગ્રહ અને અસહકારનું તાત્પર્ય એમાં વર્ણવ્યું છે. અંતે એક નિખાલસ અને નિર્મળ વચન એમાં આપવામાં આવ્યું છે. અમારી કહણ જગી લડત મટિ તેઓ મુક્તકંઠે પોતાની દિલસોજી અને ટેકો આપવાની મરજી દાખવે છે, છતાં બધાં પગલાં ચલાવને મટિ તૈયાર ન થઈએ એમ પણ નમ્રપણે તેમાં જણાવવામાં આવ્યું છે. અને સાચાં કરતાં વધારે સખળ વચનો ખીલ ક્યાં હોય? એટલે જ સાચાં અને સખળ વચનોમાં એઓ કહે છે કે એઓ અસહકારમાં અમારી સાથે અમુક અંશે નહિ રહી, શકે તે પ્રયત્નને અમાને નહિ પણ કેવળ શક્તિની ખામીને લીધે જ. આથી વધારે સુંદર માનપત્રની મને ઈચ્છા નથી, આથી વધારે અદકાં વચનની અમને ઈચ્છા નથી. તમે માંગલોરના લોકો આ માનપત્ર આપનારાઓની કોટિએ પણ રહી શકો તો અમને સંતોષ જ છે. "

પુનઃ જણાવવાની જરૂર નથી કે એ માનપત્રનું સત્ય જ પ્રિય અને સચિત્ર થઈ પડ્યું. આપણે 'સત્ય' શિવં મુન્દરમ્' નું રહસ્ય સમજી જાયે તો સત્વર આપણું શ્રેય સાધી શકીશું.

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૫-૯-૧૯૨૦

‘નવજીવન’નું નવું વર્ષ

‘નવજીવન’ એક વર્ષનું થયું. તેની ઉપર આપણે ઘણી આશી. તે છતાં પણ વર્ષ તે પૂરું કરી શક્યું છે. માગ બધા દગદગો દુ પાર નથી પાડી શક્યો. છાપખાનાની અગવડો, કાગળોની મોઢવારી, વ્યવસ્થામાં ખામીઓ, વગેરે ઉપાધિઓને લીધે જેટલા પાના આપવાની ધારણા હતી તેટલા નથી આપી શકાયા.

‘નવજીવન’ની મુશ્કેલીઓ

કેટલાક આનંદી એન-ટોએ નામ આપ્યો તેથી આંદોલને અગવડ પડી છે. એ અખબરો નિષ્ફળ જવાથી મને દુ ખ થયું છે ‘આનંદી’ પ્રીત્યે થયેલું દામ જાહેર કરતા ઘણું વધારે સાડ હોવું જોઈએ; પણ તેટલી ૮૬ સુધી આપણે પહોંચ્યા નથી. સેવાધર્મની બાવના ફેલાઈ છે, તે ગણિત હજી કેળવાયેલી નથી.

આ મુશ્કેલીઓ સાથે મારી અગત્ય મુશ્કેલીઓએ પણ મને મતાપ્યો છે તેવી જે જે વાનીઓ દુ વાચનારની આગળ મુકવા ધામ્તો હતો તે નથી મુકી શક્યો. પરંતુ તન્નીપણું જાતે કરવું ને બગલું કરવું એ બે કાર્ય સાથે કંવા અગત્ય ન હોય તોપણ મુશ્કેલ તો છે જ. એથી કેટલુંક લખવાનું દુ નથી કરી શક્યો. અર્થાપત્રીઓને ટોરવતા મને આવડે છે, તેઓને વિચાર આપવાની મારી ધ્રુજા દુ પૂરી કરી શક્યો નથી.

આની અતેક પ્રકારની ખામીઓ છતાં ‘નવજીવન’ ખતથી વચાંચ છે એ મને ઓઠો સન્તોષ નથી. દુ તેમાં આવતા વિચારોનો અમલ અબલુવર્ગમાં પણ થાયો એવું હજી હું. તેથી વાચનાર જેઓ ‘નવજીવન’ના વિચારોમાં ભાગ લે છે તેઓ અબલુવર્ગને પણ ‘નવજીવન’ વચાંચે એમ માગી લઈ હું. તેને વધારે વાચવાલાયક બનાવવાનો પ્રયત્ન તો કર્યા જ કરીશ.

‘નવજીવન’ અને અબલુવર્ગ

ગુજરાતની પસંદગી

ગુજરાતે પોતાનો ભાગ સારો ભજવ્યો છે. જે મહત્વના સવાલનો નિર્ણય પરિપક્વે કર્યો છે તેવા સવાલ અગાઉ કદી પરિપક્વ આગળ આપ્યો નથી અને એક સૈદ્ધાંત લગી કદાચ નહિ આવે. તેવે સમયે આપણને દૈનિક આગેવાનની જરૂર હતી, તે મળી ગયા. રા વચ્ચેના પટેલનું બાપણ અને યુવરગ અખબાર તૈયારજીનું બાપણ

ગુજરાતના દૈનિક આગેવાનો

વાંચતાં સૌ કાંઈ દૃષ્ટ કરશે કે તેમનાં બાપણ દૃઢ, વિનયથી ભરેલાં, અને દ્વિઅર્થથી રહિત હતાં. સ્વાગત, મંડળના પ્રમુખે સાદામાં સાદી શુજરાતી બાપામાં અસરકારક રીતે પોતાનાં વિચારો દુકાંમાં બતાવી આપ્યાં. ૨૧. અબ્બાસઅલીની બાપા વિષે આપણે કંઈ ન કહી શકીએ, કેમકે તેમનું અસલ અંગ્રેજીમાં હતું. ખીજાં બાપણો દુકાં ને સરળ હતાં. એવાં દુકાં છતાં એટલાં સીધાં પ્રમુખોનાં બાપણો મેં બાપે જ નોંધ્યાં કે સાંભળ્યાં છે.

જેવા પ્રમુખ તેવી જ પરિપક્વ હતી. પરિપક્વ જે ઠરાવો પસાર થયાં તેમાં કંઈ કયાંય નથી રાખી. ઠરાવોની પાછળ શરત છે જ નહિ. એ ઠરાવોનો અમલ તુરત જ શરૂ કરવાનો છે.

આજ સગી જે ઠરાવો થયાં છે તેમાં કંઈક સરકારને કરવાપણું હતું. હવે આપણે જ કરવાનું રહ્યું.

પરિપક્વ ચેતવણી ખૂબ મળી છે. આજેવાનોએ બધાં જોખમોની ચેતવણી આપી છે. પ્રજામાં પેતિ દરેલા નિશ્ચયનો અમલ કરવાની તાકાત નહિ હોય તો પ્રજાની આખર જશે એ સારી પેટે સમજાવવામાં આવ્યું છે. દંદાય મહાસભા જ અસહકાર અથવા તેના સૂચવેલા ક્રમની વિરુદ્ધ મત આપે તોપણ પરિપક્વ એકે અવાજે અસહકારનો સ્વીકાર થયો છે.

શુજરાતીઓ વ્યવહારકુશળ ગણાય છે, આવેશમાં ઠરાવ કરતા નથી. શુજરાતીની સાજા ઠરાવ કરીને જોટલી વધી છે તેટલી જ ઠરાવનો અમલ નહિ કરવાથી જશે. અને શુજરાત જે પોતાના નિશ્ચયમાંથી હડે તો હિન્દને પણ નુકસાન થાય. કાર્યનો અનારંભ બુદ્ધિનું પ્રથમ લક્ષણ છે. પણ જો આરંભ થયો તો તેને ગમે તેમ કરીને પણ પાર હોતારવું એ મનુષ્યમાત્રની ધરજ છે.

શુજરાતીઓ બારતમાતાના માનના દૃષ્ટી જન્યા છે. પ્રજા તેમને દૃઢતા આપો.

પરિપક્વ ધારાસભાનો, સરકારની નિશાળોનો, અદાલતોનો બહિષ્કાર ઠરાવ્યો છે. માનઅકરામવાળાને તેનો ત્યાગ કરવાની પરિપક્વ વિનંતિ કરી છે. સ્વદેશીનો સંપૂર્ણ સ્વીકાર કરી બિટિશ માસનો બહિષ્કાર કરવાની સૂચનાનો ધણા વધારે મતે ઇનકાર થયો છે. ના. ડ્યુક આદિ કોર્નોટ પધારે ત્યારે તેમને આવકાર આપવાનો વિરોધ થયો છે. સિપાહી, મહેતા અને મજૂરવર્ગને મેસોપોટેમિયાની બસ્તીમાં નહિ જવાની સલાહ આપી છે.

આનો અર્થ નીચે પ્રમાણે થયો :

૧. માન્યાંદવાળાએ માન્યાદ વગેરે છોડી દેવા.

૨. વજીરોએ પોતાની વજીલાત છોડી તકરારોના આગળી સુકાદ કરવાની જાહેર્ય કરી.

૩. માનપોએ પોતાનાં છોકરાને જેમાં સગ્ગારનો વગથે હાથ હોય એની નિશાળો-માંથી કાઢી લેવાં. મોટી હમરે પહેલેલા વિવાર્યાઓએ પોતે નિશાળો કે કાલેજોનો ત્યાગ કરવો.

૪. વેટરોએ પોતાનો વેટ ધારાસભામાં જનાર કોઇ પણ ઉમેદવારને ન આપવો અને ઉમેદવારોએ પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લેવી.

૫. દરેક સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકે સપૂર્ણ સ્વદેશીનું પાલન કરવું તે તે પાલન કરવા સાર થેર થેર કાંતવા વલુવાનું કરવું.

આથી જોઈ શકારો કે પ્રજાએ જોઈ જવાબદારી નથી વહેરી લીધી. તેમ છતાં એ જવાબદારીમાં ઉપદ્રવનો ભય નથી. માત્ર લોકોની કાયરતા અથવા આળસનો જ ભય છે. ઉપલા ક્રમમાં પૈસાની તુક્કસાની પણ કંઈ નહીં છે.

આદાલતોની અવેજીમાં શું ? નિશાળોની અવેજીમાં શું ? એ સવાલના જવાબો-માં પરિપક્વ પચેા મારફતે ઇન્સાફ મેળવવાની યોજના સૂચવી છે ને નવી નિશાળો કાઢવાની અથવા ચાલુ નિશાળોને પ્રગતી બનાવવાની યોજના સૂચવી છે.

આમ છાપના તો બધું સુંદર લાગે છે. પુરુષ કામદારો વિના કંઈ થઈ શકવાનું નથી. કામદારો પણ હિંમતવાન, નીતિમાન, સમજુ, વિવેચી અને ખંતીલા હોવા જોઈએ. આવા કામદારો આપણને મળી રહે તો શુભગત આજે જે પરતન્ન દીમે છે તે કાંપે સ્વતન્ત્ર થઈ જાય અને શુભરાત સ્વતન્ત્ર થાય તો તેટલે દરજ્જે ભારતવર્ષ પણ થયું ગણાય.

કામદારોનો જરૂર

ઉપરના ક્રમમાં આખી પ્રજાને કંઈક કરવાનું તો આવી જ જાય છે. એક-બીજાની રાહ જોઈને જોઈ રહેવાથી કામ નહિ સરે, પણ જેનાથી જરૂરે, જોઈ શકાય તેને તેટલું તેણે કરી નાખવું.

એક ડેચુટી કમીશનરનું ખુન

ન્યારે મેં સાંભળ્યું કે ડેચુટી કમીશનર મિ. વિલોખીનું ખુન એક મુસલમાને કબુલ્યારે જ મને લાગી આવ્યું કે હું ત્યાં હોત તો કેવું-સાંઈ ચાત, અને જો મેં તે ધા લીધો હોત તો તેથી જેટલી ઇસ્લામની અને હિન્દની સેવા હું કરી શકત તેટલી ખીજ રીતે ન જ કરી શકું, મારા તે વેળાના મરણનું પરિણામ એ આવત કે આખા જગતને આપણી લડતની શુદ્ધતાનો વિશ્વાસ આવત; અને તે વિશ્વાસમાં આપણી છતનું મૂળ રહ્યું છે.

આ ખુનથી આપણને નુકસાન થયું છે. જે શાંતિ લડતમાં હતી તેમાં ચોડો અશાંતિએ પ્રવેશ કર્યો છે. પ્રમાણમાં જે નિર્ભયતા અગ્રેજોને હતી તેમાં ઘટાડો થયો છે. તેથી વેર લેવાનું, દાખ વધારવાનું શરૂ થશે. આપણી ભૂલથી વધેલો દાખ આપણને નુકસાન કર્યા વિના ન રહે.

આપણી લડતમાં છાતું કંઈ જ નથી. જે વિચારો આપણે કરીએ છીએ તે ખુદા કરીએ છીએ. આપણે અસહકારની લડતમાં ખુનામરદી કરવા ઇચ્છતા જ નથી તેથી આપણે આ ખુનને વખોડી કાઢવાની જરૂર છે. છાપામાં ને સભાઓમાં વખોડીયે એટલું બસ નથી. આપણી ખાનગી વાતોમાં, આપણા મનમાં પણ વખોડવું જોઈએ.

આ વેળા હું જે લખું છું તે જે પ્રમાણે હું અહિંસા આગળખું છું તેને જ લાગુ પડે છે એમ નથી. હું જે લખી રહ્યો છું તે કેવળ સામાન્ય નીતિની દૃષ્ટિએ છે.

જો અસહકાર ખરેખર ખુનામરદી વિના જ ચલાવવો હોય તો આપણે ખુનામરદી બંધ કરવી આપણી પ્રથમ ફરજ સમજાયે. જો ખુનામરદીના ત્યાગનો દાવો કરતા છતાં ખુનામરદી છૂપી કે ઉઘાડી રીતે પસંદ કરીએ તો આપણે દગો જ કર્યો કહેવાય.

ખુનામરદી ચાલે તો પ્રજા અસહકાર ન ચલાવી શકે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં ત્રાસ ચાલે અને પ્રજા પોતે જ કરી બંધ ને અસહકાર દરનાર પછી તો કોઈ રહે જ નહિ. આટલું તુરત સમજી જવાય તેવું છે ને અસહકાર ચલાવી રહેલા મુખ્ય માણસો આ વાત સમજી ગયા છે, તેથી જ ખુનામરદીરહિત અસહકાર ચાલે છે.

પણ હું જાણું છું કે કેટલાક મુસલમાનો આવા ખુનને પસંદ કરનારા છે. હવે પણ તેવું માનનારા છે એમ હું જાણું છું. આપર્થેન્ડમા ચાલતી ખુનામરડીનો કિસ્સો ઘણાઓ હેતથી વાંચી રહ્યા છે. ઘણા માને છે કે બોમ્બ ન ફૂટતો તો બંગાળ પાછું સંધાત નહિ. ધિંગરાએ કરેલા ખુનથી કાપ્ટો થયા છે એમ કોઈ માનનારા છે. હું તો અવરખ માનુ છું કે ખુનામરડી કરવાથી શક્યો થતો જ નથી; અને કેટલીક વેળા કાલ્પિક શક્યો થયો દેખાય છે તે છેવટે નુકસાનકારક નીવડે છે. અંગ્રેજોની છતને હું હાર માનુ છું તેઓગા પાપ વધુ છે. લોભ, દંભ, ક્રોધ, જૂઠું, અન્યાય ખૂબ વધતા આવ્યા છે. મદનો પાર નથી. જર્મનોને આવા અવગુણો ખીસવા હવે અવકાશ જ ન રહ્યો. અન્યાય કોની હિપર કરે? ક્રોધ કયે કામ શુ આવે?

પણ જેઓ ખુની શાસ્ત્રને માનનારા છે તેમને પણ એટલી તો અરજી હું જરૂર કરું કે તેઓ જે ઘોરે ન જ ચડી શકે. યા તો ભઃશસ્ત્ર અસહકાર ચલાવીયે અથવા તેનો ત્યાગ કરીયે.

આમ લખવામા મારો હેતુ એવો નથી કે આપણે અસહકારને છોડી દેવાનો વખત આવ્યો છે, પણ હું અસહકાર ચલાવનારાઓને સાવધાન કરવા માગું છું. મારો બચ ક્યા છે એ બતાવવા માગું છું. મિ. વિલોખીનો ખુની તો અસહકાર ગ્રાન્દ પણ નહિ જાણતો હોય; પણ હવે ગુલામના દરેક માણસની હિપર કાપુ મેળવવામા આપણી છતની ચાવી રહેલી છે. જો આપણે છટાછવાયા ખુન પણ અટકાવવાની તાકાત ન ધરાવીયે તો આપણી છત આગળ ન જ ચાલે.

આવા ખુનો આપણે કઈ રીતે અટકાવીયે? વાતાવગ્નુ બદલવાથી. વાતાવરણ તો જ બદલાય કે ન્યારે જેઓ અસહકાર ચલાવી રહ્યા છીયે તેઓ તેતુ સ્વરૂપ અને તેની શક્તિ પૂર્ણ સમજી લઇયે. તેની પહેલી શરત એ છે કે આપણે દરેક અંગ્રેજની જાનના રક્ષક બનવું અને તેમ જનીયે તો આપણે આપણી આસપાસના સર્વ લોકોને દલીલોથી, દાખલોથી સમજાવીયે કે આપણી છતનો બધો આધાર ખુનામરડીથી દૂર રહેવામા છે.

‘નવજીવન’નો તરજુમો

‘નવજીવન’ના તાંત્રી જોગ,
સાહેબ,

હું ‘નવજીવન’નો હમેશનો વાચનાર છું આપના આદર્શો અને પસંદ છે આપની સાદી બાબા લોકોને ગમે છે. બાકરુદોષો કાઢી નેળા દોષ છે તે વરદ વાચનાર દલાલ નથી કરતા.

તરજુમાની
ભૂલો

પણ આપે શ્રીમતી અનસુયાબહેનના કમીસનર સાહેબ, પરના પત્રનો તરત્તુમે આપ્યો છે તે આપના દિવાળ પ્રમાણે સરળ નથી જણાતો. આપે 'strong' શબ્દનો અર્થ 'આકરા' કર્યો છે. એમાં શ્રીમતી બહેનને કંઈક અન્યાય થયો, છે. એમના વિચારો દૃઢ હોય, મનબૃત્ત હોય, પણ આકરા તો ન જ હોય; અને, એ વિરોધજ્વાળા વાક્ય એક લંબાવું છે કે તેનો અર્થ મનરવર્ગ તો બાળ્ય જ કરી શકે અને તે કાગળ મુખ્યત્વે તો મનરવર્ગનું ધ્યાન ખેંચનારો છે. મારા નમ્ર મત પ્રમાણે ગુજરાતી વાક્યોમાં વિરોધજ્વાળા વાક્યો નથી રોબતાં. તેથી વિરોધજ્વાળાને તોડીને ઉભયાન્વયી વાક્યોની રચના કરવી યોગ્ય ગણાય વળી શ્રી. અનસુયાબહેન પોતે કરેલા સ્વાર્થત્યાગનો ખુલાસો કરવા કંઈ 'ઈન્ટેન્ડર' ન હતાં. એવી તેમની ઇચ્છા રહ. 'ઈન્ટેન્ડર' શબ્દનો પ્રયોગ તો 'curious' શબ્દને સારે મારા મહેતાજ કરાવતા. આપણે પારકાના વિચાર જણાવ્યા, 'ઈન્ટેન્ડર' રહીયે છીએ. પોતાના જણાવવાની તો ઇચ્છા જ રાખીએ. 'આપની અનસુયા' એવો તરત્તુમે પાંચીને અમારામાંના કેટલાકની તો પાંચળીએ કુખવા લાગી ને અમને હાલ્ડની પાકમાળાનું સ્મરણ થયું. 'વખાણી ખીચરી દાંતે વળે' નો તરત્તુમે Praised the old sticks to the teeth આપે તરવા લાગ્યો! છેવટમાં ગાંધીજીને તો અમે શ્રીમતી અનસુયા બહેનને 'પૂન્ય' વિરોધજ્વાળા લગાડતાં સાબળ્યા છે. તંત્રી તરીકે શું એમણે વિરોધજ્વાળા જરૂર જ ન જણી? અમને તો બંને નવાઈ જેવાં લાગે છે; તેથી આ ઉલ્લેખ વાક્ય દીકાર્યે નથી. 'એ તો માત્ર મારા જેવાની 'ઈન્ટેન્ડરી' દર્શાવે છે.

આપનો સેવક

'નવજીવન'ને પોતાનું ગણનાર

[આ ચર્ચાપત્રને અમે ઘણી ખુશીથી જાણ્યા આપીયે છીએ. તેમાંનો સુદૃઢ વિનોદ અમને પ્રિય લાગે છે. કુલની જેમ કે'કાથેલો કપકો અમે સ્વીકારીયે છીએ. વાક્યરચનાની દીક્ષા યોગ્ય છે. 'ઈન્ટેન્ડર' શબ્દનો પ્રયોગ પણ દીક્ષાકારનો ખરો છે. સ્ત્રીનતિને 'આકરા' શબ્દો ન જ રોકો. 'આકરા'નો પ્રયોગ તરત્તુમામાં ખોટો થયો છે એ પણ ખરું છે. ચર્ચાપત્રીએ કરેલી દીક્ષા પત્રકારની સુરક્ષાએ સૂચવે છે. જળવતા છતાં જલો રહી જ નય છે. 'આપની' સર્વનામ તરત્તુમામાં નહોતું જ ચુકાવું જોઈતું. અંગ્રેજી ભાષાના કેડમાંથી અમે પણ છૂટ્યા નથી એ આમાંથી સિદ્ધ થાય છે. અંગ્રેજીમાં વિચાર કરવાની ટેવ ખરે ખરી જ છે. અમારા દોષો વિવેકી ભાષામાં જતાવવા સારે અમે ચર્ચાપત્રીનો આભાર માનીયે છીએ. ગાંધીજી 'પૂન્ય' શબ્દનો પ્રયોગ કેટલીક વ્યક્તિએ પ્રત્યે કરે છે એ તેમની તેઓના પ્રત્યેની ખાસ પ્રેમની નિશાની છે; તેથી તેના પ્રયોગોનો અધિકાર પત્રકારને પ્રાપ્ત નથી થતો ને પત્રકાર તરીકે ગાંધીજી પણ તેવો ઉપયોગ ન કરે. 'શ્રીમતી' વગેરે વિરોધજ્વાળાની પ્રથા હજી નવી છે. પરિચિત વ્યક્તિએ વિશે 'શ્રીમતી'નો પ્રયોગ કંઈક અત્યાચાર્ય એમને જણાયો છે. 'બહેન' શબ્દ માત્રમાં જ જે માન, મર્યાદા ને પ્રેમ છે એ બીજા વિરોધજ્વાળા નથી આવતાં એમ કહેવાની અમે રત્ન લઈશું અનસુયાબહેન ગુજરાતના મનરવર્ગનમાં.

એવાં જાતગ્રાંથિયાં છે કે તેમને શ્રીમતીને નામે જાળખાવવાં એ અપમાન કર્યા બરાબર લાગે. જ્યેષ્ઠરત્નને મિરદાર કયો અંગ્રેજ કહે ? અથવા કહે તો તેનો પ્રતિસ્પર્ધી કહે.

તા'ની ક છ.]

ખિલાફત-અંસહકાર પ્રશ્નોત્તર

[૧૦મ પંક્તિમાં તેમ મદ્રાસમાં દરેક રથાને ગંધીજી સ્થાનિક નેતાઓ અને કાર્ય કરનારાઓની ખાનગી સભા બોલાવે છે, અને અસહકારની લડતને અંગે લઘુ પ્રશ્નોનો ઉકેલ આ ખાનગી સભામાં થાય છે, ન્યારે અસહકારના તત્ત્વનું નિરૂપણ ગોરા જલસાની સમક્ષ અપાતાં લાપ્સેમાં થાય છે. માંચણારમાં કચેરી આવી ખાનગી સભામાં પૂછાયેલા પ્રશ્નોના જવા ન પ્રશ્નો બીજાં રથને પૂછાતા હોવાથી, 'નવજીવન'ના વાચકોને એ ચર્ચાનો સાર પ્રશ્નોત્તરીના રૂપમાં આપી દેવો ઠીક છે એમ મને લાગે છે. 'નવજીવન'ના વાચકોને અહીં આપેલી ધણી ખરી દલીલ તો જુદે જુદે ટેકાણે મળી સુધી છે, છતાં સંમતિ રૂપમાં એ બધી દલીલો અહીં આપવાની અત્યંત સ્પષ્ટ ન છે.

મ.]

પ્રશ્ન—આ લડત તો હિન્દી સરકારની સામે ઉઠાવેલી છે. હિન્દી સરકાર શો શુંદો કર્યો ? એ તો બાપડી બ્રિટિશ સરકારના હુકમ ઉઠાવનારી આઝાદીવાની પેઢી છે.

જવાબ—હિન્દી સરકારનો શુંદો તો જાણી છે. ખિલાફતના પ્રશ્નો સત્તાધિકારક નીચેથી કરવા માટે એ તો અનેકવાર વચન આપી સુધી છે. જહોરમાં તેમજ ખાનગી રીતે મારી રખાર, એક નહિ પણ અનેક અમલદારોએ કહ્યું છે કે મુસલમાનોની લાગણી અને માનસી માટે તેમને બારે દિવસોજ છે. એ દિવસોજનું આપણે કશું ફળ ફીકું નથી. મુખ્ય શુંદો કરનાર વરા શુંદેગાર હિન્દી સરકાર ન હોય, પણ શુંદો રાફે યયા પછી તેમાં મળતી આ યજ્ઞ શુંદેગાર બનનાર તો હિન્દી સરકાર છે ન. હિન્દી સરકારની ચોખ્ખી ફરજ છે કે તેણે મુસલમાનોની સ્થિતિમાં પોતાને કલ્પી લેવી અને મુસલમાન પ્રત્યેની લાગણી કૃત્યમાં બતાવવી. વાઈસરાય અને તેના નેત્રીદારો બધાએ એકસામઠા રાજાનામાં આપી સક્તા હતા. તે તેઓએ કર્યાં આપ્યાં છે?

વાઈસરાયને તમે નોકર અને આરતીઓ કહો છો. વાઈસરાયને પોતાના રોકના શુંદામાં જામ લેવાનો કરો હક નથી. રોકે શુંદો કર્યો છે એ તેને ખબર છે. એ શુંદાથી પોતે ને દેરાના હાકમ છે ત્યાં ખજાનગાર ઉપજી રહ્યો છે એમ પણ તેને ખબર છે. બહુવિધને સા માટે તે શુંદાને ટોપેરી આપે છે? હિન્દમાં રાજ્ય કરવા આવનાર દરેક વાઈસરાયે લોકમત સમજ લેવો. નેહરુ અને લોડોના મતને અમલમાં મુકાવે નેહરુ. તેમ ન કરે તો બેકોનો વિરોધ સાંખી લેવો નેહરુ. પણ તેમ ન કરતાં કહી જોગણને જોગમાં વીંટળાવે. આપણને આપવાનો તેમણે અને તેમની સરકાર પ્રયત્ન કર્યો છે. કેવી શુંદર ધારાસભાઓ તમને મળશે, ત્રણ ત્રણ હિન્દીઓ તો ધારાસભામાં બેસશે—એ બધી નલામણી જોગના. પક

અસહકાર
હિન્દી
સરકાર સામે
રા મટિ ?

મિત્રાના
જાન ૧૯૨૦
૧૨/૬/૨૦

જેવી છે; પણ એ પડ નીચે તો હવાહલ એર બન્યું છે. ક્યાં છાતી છે તેમણે તેમની હડવારા, ક્યાં કોઈ પણ પ્રકારે ન્યાય આપવાની છે તેમની દાનત? કોઈ પણ અમલદારે એમ કહ્યું છે 'અરે કે મુસલમાન ફેકેડોની' લાગણીને બારે ધક્કો નથી પહોંચ્યો? મને બોચર લડાઈ પછીની સ્થિતિ યાદ આવે છે. બોચરને આપવાની રાજ્યવ્યવસ્થા વિષે વાટાઘાટ થવા માંડી, આટલું જ અપાય અને આટલું ન અપાય એવા વાંધાસાંધાઓ નીકળવા માંડ્યા, ત્યારે 'હોડ' મોક્ષીએ કહેલું કે 'સાડય આફ્રિકાની સાથે પાછી લડાઈ તો તમારે નથી મંડાવવીને?' વાઈસરાય પણ બ્રિટિશ સરકારને સ્પષ્ટ કહી શકે છે કે 'તમારે હિન્દુસ્તાન સામે લડાઈ તો નથી નહિર કરવાનીને?' હિન્દુસ્તાન સરકાર આપણી વતી આપણો મત રજૂ કરનારી છે એ વાતની તો તે ના પાડતી નથી, તો તેની જવાબદારી પણ ચોખ્ખી જ છે. મને રા'કા નથી કે હિન્દુસ્તાનમાં તેની આંખ હવાડવા જેટલી શક્તિ છે. એ શક્તિનું તેને જ્ઞાન નહિ હોય, પણ જ્ઞાન આવવા જેટલી જ વાર છે. જ્ઞાન થશે કે હિન્દુસ્તાન બતાવી આપશે.

પ્રશ્ન—સુલતાને તો સલાહનામા ઉપર મઘ મારી દીધું છે. હવે આપણી ધમપછાડથી શો ફાયદો?

જવાબ—અને ૧૯૧૮માં હોઈડ ન્યોર્થે આપેલું વચન સીને યાદ કરો. તેમણે સ્પષ્ટ કહેલું કે 'જગમરાહરૂ થયેલા ફગદ્રૂપ પ્રદેશો—ગ્રેસ અને એરિયા માઇનર—તુર્કી સુલ્તાનત પાસેથી છીનવી લેવાનો અમારો હેતુ નથી આ લડાઈ એ હેતુથી નથી લડાતી, કે નથી તે કુસ્તુન-તુનિયા પડાવવા માટે. તે વખતે આમની સલામાં જે ચર્ચા થઈ હતી તે દરમિયાન હોઈડ ન્યોર્થે વધારે ખુલાસો કર્યો કે 'તુર્કી' કે તુર્કીના સુલ્તાનને મદદ આ વચન નથી આપવામાં આવતું' આ હિન્દુમુસલમાનોને સીઝરવા આપવામાં આવે છે. લડાઈમાં હાવ કટોકટીનો પ્રસંગ છે, અને હિન્દી લશ્કર વિના કોઈ વજો એમ નથી હિન્દના મુસલમાનોને સીઝરવા વિના એ લશ્કર ન આવે, માટે જ એ વચન આપવામાં આવ્યું છે. આ વચનના આધારે તો માણસોના ચોકચોક લડાઈમાં જોડાયા. એટલે તુર્કીના સુલ્તાને મળું માર્યું. તેની તો ફૂટી બદામ જેટલી કિંમત નથી. મુસલમાનોની મદદ લેવા મટે જે કરાર થયેલા તે મદદ લીધા પછી તટલા છે એ જ મુસલમાનોની ફરીઆદ છે. અને અહીં હું ધર્મની વાતમાં તો ઉતરવા માગતો નથી પણ હુકામા વમને કહી દઉં કે મુસલમાન દીનની વિરુદ્ધ સલાહ કરવાની કોઈ પણ સુલ્તાનની મનદૂર નથી સુલ્તાન એમ પારકું ઘર બાંહે આપી શકતા નથી અને સુલ્તાન એમ કરે તો સુલ્તાનને તો તરત મુસલમાનો રૂખસદ આપી શકે છે. અને સુલ્તાન તો કુસ્તુનતુનિયામાં નાખનો રાજ્યો થઈને બેસી રહેવાને બધે તૈયાર હોય, પણ કુસ્તુનતુનિયા સાથે દિસ્લામને એટલી લેવાટેલા નથી કે જેટલી જીરીત-હલ-અરબની સાથે છે. આ લડત મુસલમાન દીનની આબરને સાર, મોજાને સાર છે.

પ્રશ્ન—ખીન ખંડના મુસલમાનોને આ સલાહમાં એટલું લાગવું નહિ હોય? કે બરતખંડના મુસલમાનોએ જ આ જાળમાં ફંદારો લીધો છે?

ઉત્તર—બીજા પોતાની આબરોને વેચી આવે, મઠિ આપણે પણ વેચવી ? પણ આ વસ્તુસ્થિતિ તો જુદી છે. બીજા ઠેકાણે પણ વિદોષામિ સળગી રહ્યો છે. આપણને કોણ સરખી ખબર આવે છે? આપણી પામે એ આવે છે તે પણ અધી રાજદાંત્ર માહિતી આવે છે. બાકી જેટલી માહિતી મળે છે તે ઉપરથી પણ હસ્તાંતરે તો સમજી શક્યા છે કે મધ્ય એશિયામાં બચ્ચંદર દાવાનળ બખૂંદી રહ્યો છે. હા, એમ હોય કે બીજા ઠેકાણે અહીંની મારફત મુસલમાનો સંગઠિત નથી, તેથી પણ ત્યાંની પરિસ્થિતિની જાણી ખબર પડે. પણ હિન્દી મુસલમાનો આઠવા સંગઠિત છે એ તો તેમને ચોક્કસવાની વાત છે. હજી કેટલેક ઠેકાણે ખિલાફતના સંબંધમાં બંદોબસ્ત સમજ ન હોવાને પણ સંભવ છે, એટલે તેઓ અજ્ઞાનસંતોષમાં પડેલા હોય, પણ આપણે તેમના અજ્ઞાનના અંધારાં ફેંડવું પડશે.

પ્રશ્ન—વાર, ત્યારે અસહકારથી આ સવાલને શી રીતે દરિયા થવાનો ?

અસહકારની
સરકાર પર
અસર

ઉત્તર—આનો ઉત્તર તો ઉપાડો જ છે. સરકારના સાધેસાધા અસહકારને લીધે જાણી જાય છે, એટલે સરકાર ઠેકાણે આવશે મુલેહની શરતોમાં ફેરફાર શા માટે ન થાય ? અને એમ સમજે કે અહીંનું સાસકમંડળ ફેરફાર ન કરતી રહે તો તેણે અહીંથી વધાય લઈ લેવી જોઈએ તેમને વચ્ચે થઈ પડે એવી સ્થિતિ, આ નિર્દોષ હમિયારના બળે કરીને આપણે ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ, અને એ શુદ્ધાના કરનારા અહીંથી વધાય થાય એટલે આપણી મરજ સરી. મુસલમાનોને પણ તેમની સાથે કરી વડવાડ રહેવાની નથી.

પ્રશ્ન—ત્યારે અસહકાર તમને તો એકમાત્ર ઇલાજ લાગે છે કેમ ? અને એ જ સમજાણુ ઇલાજ લાગે છે ? આમને તો એની મર્યાદા વિશે સવાલ રહે છે. એ મર્યાદા નથી લાગતો તેમજ વ્યવહાર નથી લાગતો.

અસહકારની
સમર્થતા અને
વ્યવહારતા

ઉત્તર—આના કરતા કોઈ વધારે સત્વરપરિણામી ઉપાય હોત તો શા સાર તે અમે છોડીએ ? એ તુરત અમલમાં મુકાય એવો પણ છે અને વ્યવહાર પણ છે. વ્યક્તિપરતે કદ તો એ એક અમોઘ અસ્ત્ર છે. હરેક વ્યક્તિ પોતાનું કર્તવ્ય કરીને બેસી જઈ શકે છે તેના કર્તવ્યનું પાલન એ જ તેનો સંતોષ. અનેક વ્યક્તિઓ કરે તો એ જ ઇલાજ સંપૂર્ણ રીતે વ્યવહાર થઈ પડે છે. વ્યક્તિપરતે જોવાતા હું અમરો બનેનો જ દાખવો આશીરા અમારા બનેનાં મન એટલાં બધાં નાનુક છે કે કોઈ પણ વિષયગતી એની ઉપર અસર થયા વિના રહેતી નથી, છતાં અમે તો આઝાદ આવમગીરોની મારફત ફેરીએ છીએ. તેનું કારણ શું ? કર્તવ્યપાલનનું જાન. એ જ આઝાદી હરેક વ્યક્તિ બેઠીથી શકે છે. સમરોરને ઉપાય આની સાથે સરખાવો એ શક્ય છે, પણ વ્યવહાર નથી એની અવ્યવહારતાના રીકતઅધી જ છવતા નમતા દેખાત છે. રીકતઅધી તો શારે તાલીમબાજ છે, મોટા પહેલવાન છે, આપણા જેવા અનેકને ચપ્પીમાં મસળી નાંખે એવા છે. પણ તેઓ સમર છે કે તેઓ એકલા તલવાર લઈને જુઝી શકે નહિ, ખુલે તો તેમાં કોઈ સાર નથી, ત્યારે અસહકારમાં તો દેરા પણ ઉતરી શકે અને એકલશર લડવાંજો પણ નીકળી શકે દેરાનગતિ થતી જવાની એટલે એ ઉપાયની વ્યવહારતા વધતી જવાની.

પોતાપોતાની હાજરો સંભાળી લેવાને સક્તિવાળું છે; અને તે જ પ્રમાણે સાળાની. સરકારે અત્યાર સુધી આપણી હાજરો તપાસી છે, પણ મહાવિનયકારક રીતે તપાસી છે. હવે આપણે એ જ હાજરો આપણી નતમહેનતથી નહિ સંભાળી શકીએ ?

પ્રશ્ન—બ્રિટિશ માલ ઝાંચકોટ કરવાથી કંઈ ન થાય ?

ઉત્તર—હું આ બાબત બે વર્ષ થયાં દેશની આગળ મારા પોતાના વિચાર મુકી રહ્યો છું, છતાં તમારા આગળ સંક્ષેપમાં હું એનું તાત્પર્ય મુકી દઈશ. એ ઉપાય દેખાય છે સરસ, પણ અમલમાં મુકવા કઠણ છે; કારણ એ ઉપાયમાં તો આપણાથી ન સંબંધી શકાય એવા કઠણ કરોડપંતિઓને પોજનાવવાની જરૂર છે. હું તેમની પરિસ્થિતિ સમજું છું, પણ બ્રિટિશ માલના પોશીદારો તેઓ હોઈ તેઓ જ્યાં સુધી તે ઇડિ નહિ ત્યાં સુધી કંઈ વળે નહિ. જો તેઓ તે છોડવાને માટે તૈયાર હોય તો ઝાંચકોટની કંઈક અસર થાય જરી. પણ આખરે આ વિચાર આવીને નહે છે કે એ અશુદ્ધ, દેષદુષિત, હિંસાદુષિત હથિયાર છે; એમાં એકને તથા બીજા પરદેશીને સેવવાપણાનો આત્મપાતક અવશુષ્ટ રહેલો છે. સરવર પ્રયોગ થાય તો જ તેની અસર થઈ શકે એમ હોઈ તે અશક્ય પ્રકારનું છે, કારણ આપણી મારી ઝાંચકોટ ભેરે પ્રમાણમાં, પણ પ્રમાણમાં કરવાની સામગ્રી જ નથી. ગંગાધરરાવ દેશપાડેએ ધાતું ઉતું કે આહમદનગર કોન્ટ્રાન્સ વખતે એને વિષે કસાવ કર્યાથી તે ત્રણ મહિનાની અંદર અમલમાં આવશે. પણ તે વાતને વધે વીત્યાં અને તે હતી ત્યાંની ત્યાં રહી. હવે તેઓ મારી વાત કબૂલ કરતા થયા છે. તેમ જ હજારત મોદાની. બંગાળમાં બંગલો પછી કાંઈ ઉત્સાહની ન્યૂનતા હતી ? પ્રથમની કંઈ હળુપ હતી ? અનેકવાર શુદ્ધ કરેલી ભાવનાઓના અર્કરૂપ બંગાળમાં પણ ઝાંચકોટ અશક્ય અને અવ્યવહાર નીવડેલા. કારણ શું ? તેનો ચોખ્ખો અને અસરકારક પ્રમાણમાં અમલ કરવા માટે સામગ્રી જ ન હતી.

પ્રશ્ન—બ્રિટિશ માલનો ઝાંચકોટ અસરકારક થવા માટે તે બહુ મોટા ક્ષેત્રમાં પથરાયેલો હોવો જોઈએ એમ આપ કહો છો, અને તેના વિસ્તારમાં, હાલની સ્થિતિમાં, તે થવો અશક્ય છે એમ કહી આપ ઝાંચકોટને અવ્યવહાર કરાવો છો. ધારાસભાના ઝાંચકોટ અને સાળાઓના ઝાંચકોટનું પણ એમ જ છે. છટાછવાયા ખાણો પોતાનાં છોકરાંને સાળામાં મોકલતાં, પછે તે પણ સંકુચિત પ્રમાણમાં થતા ઝાંચકોટના જેવું નિરર્થક અથવા અવ્યવહાર ખરું ?

ઉત્તર—ના. એમ દોલ તો હું એ સ્વયં જ નહિ કોન્ટ્રાન્સ-ઝાંચકોટ અને સાળાત્યાગ એક એક વ્યક્તિ કરીને જ સ્વયં કર્યાંના સન્તોષ મેળવી શકે છે. મતલબ કે કોન્ટ્રાન્સ-ઝાંચકોટ અને સાળાત્યાગ બંનેને જે આદર્શરૂપ (ideal) માન્યા છે તેથી જ કેવળ એક વ્યક્તિ કરીને બેસી રહે તોપણ તેની કિંમત છે; જ્યારે બ્રિટિશ માલના ઝાંચકોટને જે આદર્શ માન્યો નથી. એક જ વ્યક્તિને ધર્મ તરીકે એ હું ઉપદેશી શકું જ નહિ; જ્યારે ઉપર કહેલી બંને વસ્તુઓ તો ધર્મ તરીકે હું લોકો આગળ મુકી રહ્યો છું. બ્રિટિશ માલનો ઝાંચકોટ કેવળ રાજકીય રાજ છે અને જે સૂચવેલાં રાજો આધ્યાત્મિક રાજ છે એવા મારી દાવો છે. એ દાવો તમે સ્વીકારો તો તમારા પ્રશ્નો ઉત્તર લખાઈ જ છે.

પ્રશ્ન—આપણે ઘરફર અને ચારમાર વિના શી રીતે કામ લઈ શકીશું? બ્રિટિશ સંબંધ તોડીને તમે તો દેશને રક્ષણ વિનાનો કરી મુકવાના!

સ્વરાજ્યમાં
૧૯૬૨

ઉત્તર—(હસીને) તમે તો બધી જ રીતે હારીને બેઠા છો એટલે શું? આપણે બહુધે કરી શકીશું. આપણા હાથમાં અખત્યાર આવ્યે આપણે તૈયારી ન કરી શકીએ? અરે, વખત આવ્યે શીકતઅલીને જ આપણે આપણા કમાન્ડર-ઇન-ચીફ કરીશું, અને મને ખાતરી છે કે જનરલ મનદેવી એઓ આજે ઉતરશે નહિ, [અહીં શીકતઅલી પણ કહેવા લાગ્યા, 'કરોડો સિપાઈ બનાવવાની તાકાત હું રાખું છું.']

પ્રશ્ન—આ પ્રશ્ન અગ્રાડ કરવાનો હતો પણ હવે ઉઠે છે, ચાલે કરો. સામાન્ય માણસ પાસે શું કામ લઈ શકશે? અને કાંઈ કામ ન લઈ શકે એટલે જ તમે મોટિરાઓને પકડી રાખી છોને?

અસહકાર
અને
સામાન્યવર્ગ

ઉત્તર—અરે કંઈ રામ રામ બલેને. જે લોકો તો મારી અખૂટ ખાણ છે. એમની પાસે હું જે કરાવી શકવાનો છું તે તમારી પાસે નથી કરાવી શકવાનો. પણ એમને મેં હમણાં 'રિજર્વ' માં રાખ્યા છે. એઓમાં સંપૂર્ણ આત્મનિશ્ચય હજી નથી. એટલે તો લાગે છે તૈયાર કરી શકું પણ તેઓનાં ગાંધીજી, દોરડાંખર, જરજરીત વેચાય ત્યાં તેઓ મીઠી મુશ રાખી શકે એ માટે મારે હજી તેમને તૈયાર કરવા રહ્યા. મારે મિલ્લોતોની સાથે મારે સંબંધ છે, તેઓની પાસે ધીરજનાં કામો મેં લીધાં છે, પણ આ કામને માટે હજી તેમની પાસે માગણી કરવાનો હું શકાણ જ વિવેચન કરી રહ્યો છું. એઓને તૈયાર કરી શકાય એમાં તો મને શંકા જ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હજારો મનુષ્યો તૈયાર થયા અને હજારો જેલમાં ગયા એ બહુવાનું નથી. પણ તમને નિશ્ચય રાખવાનું કહેતાં મને સંકેત નથી થતો, એટલે મેં તમો મોટિરાઓથી શરૂઆત કરી છે. અબદુલ ખાલીફ સાહેબને મને કહેવું કે તેમની પાસે વીસ હજાર માણસો નોકરી છોડવાને માટે પણ તૈયાર છે. પણ હું તેમની પાસે હમણાં નોકરી છોડવાને શું કરું? મારી પાસે હજી તેમને માટે બ્યવસ્થા નથી. અને આજે તો ગ્રાહી રીતે દરેકથી ને ધીરજથી લડાઈ લડી રહ્યા છો. અમારી સામગ્રીનો અપવ્યય નથી કરવાનો. તક આવ્યે જ વાપરીશું.

પ્રશ્ન—પણ મને તો વિશ્વાસ નથી રહે—આપણી તૈયારીમાં કે આપણી સહનશક્તિમાં. તમે તો કેવળ 'તપ, તપ ને તપ' નો પાઠ લાણીની રહ્યા છો. એ તપના લખા પાઠથી લોક શાકશે અને આખરે હારીને બેસી જશે.

તપ, તપ
ને તપ

ઉત્તર—તમને માનવજાતિના ઇતિહાસની ખબર નથી. માનવજાતિ અખૂટ રહી છે, ત્યાં અનેક નીચી કોટિઓ નષ્ટ થઈ છે; કારણ માનવજાતિમાં સહન કરવાનો ભાર, ગુણ રહેલો છે. તમે આપણા ગરીબો શી યાતનાઓ ભોગવે છે તે જુઓ. આપણી સ્ત્રીઓ કેવી યાતનાઓમાંથી પસાર થાય છે તે જુઓ. આપણી માતાઓને પૂછો. તેઓ તમને જવાબ આપશે અને તમારી અંતરજાને કારણ નહિ રહે.

હા, તમારા કહેવાનું તાત્પર્ય એ હોય શકે કે 'દેસ રાજકીય કારણે 'દુઃખ' ખમવાને તૈયાર નથી. પણ તૈયાર નથી એટલું જ તમે કહી શકો; અરાજક છે એમ કહેશો તો 'હું ના પાડવાનો. પણ હું દેશને 'તે માટે તૈયાર' કરવાનો જ પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું; દેશદાજનો ગુણ હું તેમનામાં જાગૃત કરી રહ્યો છું. અન્ય ધૃષ્ટાંતો દેશમાં રાષ્ટ્રને માટે ખમવાની, જે લાગણી છે તે લાગણી હું ધેરી રહ્યો છું; અને તેનો બહુ થોડા કાળમાં ઉદય થયો. એ વિષે મને શંકા નથી. આ બારે જલસાઓથી તમે મને માન આપો છે, હજારો લોકો મને જોઈને હર્ષિલા થાઓ છે, તે શા સાર? એ તમારો હર્ષ, તમારો ઉત્સાહ હું ચોક્કસ દિશામાં વાળવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તૈયાર નથી માટે તૈયાર થઈને ત્યાં સુધી બેસી રહો એમ કહેવું એ કાયરનું વચન છે. એમ કહીને તો આપણે કેટલું દિવસ ઉભા થવાના નથી. દેશદાજનો ગુણ જાગૃત કરવામાં મને જરાયે નિરાશા નથી થતી. આ તમારો હર્ષ અને ઉત્સાહ જિની સકચતાની સાક્ષી પૂરે છે. ઇટાલીના 'દુઃખ'ને માટે હું 'દુઃખી ન થઈ શકું', જર્મનીના 'દુઃખ'ને માટે લોકોમાં 'દુઃખ ન ધેરી શકું', તેમ કરવાની ઉમેદ પણ ન રાખું; કારણ હું પરમેશ્વર નથી. પણ આપણા દેશના 'દુઃખ'ને 'દુઃખી' થવાને તો હું દેશમાં જન્મેલા દરેકને તૈયાર કરીશ. અહીં જ કહી દઉં કે ખિલાફતના સવાલમાં તુર્કીને માટે સહાનુભૂતિ દર્શાવવાનું હું નથી કહેતો. હું સાત કરોડ મુસલમાન બ્રાહ્મણો સાથે ન રહેતો હોત તો આ લડત હેત જ નહિ. હું તો તેમની લાગણીને વશ થઈને જ આ લડત લડી રહ્યો છું.

પ્રશ્ન—અંગ્રાજોના એક પ્રશ્નમાંથી ઉપરિચિત યતો પ્રશ્ન મેં ટાંકી દીધો. સત્યાગ્રહ તો હવે ગયો જ ના ?

ઉત્તર—અરે સત્યાગ્રહ શી રીતે જવાનો ? એ તો ત્રિશલાબાધ છે. એ નિષ્ફળ ગયો જ નથી. એ તો અનેક રૂપમાં વ્યાપ્ત રહેવાનો જ. સત્યાગ્રહયો કશું પણ 'અનિષ્ટ' પરિણામ આપ્યું છે એમ મને લાગતું વધી. જલિયાવાલા બાગને હું ભૂલતો નથી. હું તો અનેક જલિયાવાલાથી ટરતો નથી પણ મેં 'સત્યાગ્રહ બંધ કરેલો, કારણ હું સત્યા શિપાઇની માફક નિર્ધર્મ-સંહાર ન થવા દઉં'. સત્યાગ્રહને જ ધન્ય છે કે આજે આપણે કચોટ રાજદ્રોહની વાતો કરીએ છીએ, જે કરતાં આપણે છુત્તા હતા. રાજદ્રોહનું અમે 'કારખાતું' માંડ્યું છે એમ કહું તો વાલો. હું તમારા સૌમાં આ કંદક રની પ્રત્યે અપ્રીતિ ગાળી રહ્યો છું.

અને એમ ન સમજાવે કે સુલેહની શરતો રદ થયો એ એક માફ રૂપનું માત્ર છે; કારણ કે તે રદ કર્યા વિના બ્રિટિશ સરકાર શાન્તિથી રહી નહિ શકે, સામાન્ય શાન્તિ નહિ મેળવી શકે. અને આ પ્રમાણે પારાવાર અશાન્તિની કિંમત આપી સરકાર પોતાની હાકમાં કાયમ ન જ રહે.

તા. ૧૨-૯-૧૯૨૦

તા. ૧૨-૯-૧૯૨૦

લોકસત્તા અને ગુંડસત્તા

કેવલ દૃષ્ટિએ જોવારને ઘણીવાર લોકસત્તા અને ગુંડસત્તામાં ઝાઝો તફાવત જોવાનો નથી રહેતો. લોકોનાં ટોળાં અમુક વાતના દિલ્લાહ અને જોશમાં ગુંડાઓનાં ટોળાંને બાસ કરાવી દે છે. આમ છતાં આ બે વચ્ચે ઘણા તફાવત છે અને તે સદાને માટે રહેશે. આ આપણે સમજી લેવું જોઈએ.

હવે સ્થાન ગુંડાશાહીની દશામાંથી આજકાલ અપાટનપદ પસાર થઈ રહ્યું છે. 'અપાટનપદ' વિશેષણ વાપરીને હું મારી આશુ વ્યક્ત કરી રહ્યો છું. કંદાચ એ દશામાંથી બહાર નીકળી રહેતાં વાર લાગવાનું પણ આપણા નરીખમા હોય. છતાં એ દશામાંથી બનતી ત્વરાએ બહાર નીકળી જવાના સપળા પ્રયત્ન આપણે હાથે જતાં એમાં ઠકાવણ છે.

શાંતીની મરજીને તામે ધમને ઉધમ મચાવવા તરફ આજકાલ આપણું ધ્યાન વલણુ છે. અર્થાત્ ૧૯૧૯ની એ પ્રવૃત્તિ ૧૦ મીએ અમૃતસરમાં ટોળાની આજુ વર્તી; અમદાવાદમાં તે જ રાત્રે ટોળાઓએ રાત્રી કર્યું. એ રાત્રી બે-સભામ, ગુંડાશાહી અને દાદાગીરીનું હતું. એ તેથી તે અરિયા ૧, કયા સામ વિનાનું, દુષ્ટ અને હાનિકારક હતું. સહાય એ આવી કંઈ પણ ગુંડાશાહીના કરતાં વધારે ખુનામરફીમરી પણ ધોરણસર વિનાશ કરતી વસ્તુ છે એટલું જ. છતાં સહાયના વખાણ થાય છે, કારણકે કેટલીક લોકોએનાં અવકાશિન છતાં અગત્યતાં પરિણામો ઉપરથી આપણે જુલાવો ખાધ્યે જાય. પણ હિન્દુસ્તાનને લોકી વહેવડાવીને—ખુનામરફીથી—સ્થાન-ત્રય મેળવવું હશે તોપણ તેને તે ધોરણસર અને ખાનદાન (જેટલે દરજ્જે ખુનામરફીને ખાનદાન કંઠી રાખે તેટલે દરજ્જે) ખુનામરફી ને લાગુ કરેલા છે તે દ્વારા મેળવવું પડશે. એ સ્થિતિમાં પણ ગુંડાશાહી કરી તો એને નહિ જ પોસાય.

પણ અહીં તો મારે અમદાવાદમાં ચાલી હતી તેવી ટોળાશાહી અગર ગુંડાશાહીની વાત નથી કરતી. એથી ઘણા વધારે પ્રમાણમાં મને ઝોળખીતી થયેલી ટોળાશાહીની હું આજે વાત કરવા છત્તું છું. કંઈક એ ગણાં અને ધોરણી સ્ત્રીપુરુષોનું બાંધેલું છતાં લોકશાહી પ્રદર્શન છે. હાલના જમાનાનાં આપણાં ધણીપરનાં મંત્રવર લોકપ્રદર્શનો, સરઘસો કે મેળાવડોએ નિઃસંશય લોકશાહી પ્રદર્શનો હોય છે. ખિવારતને લગતી મારી સિન્ધ, પંજાબ અને મદ્રાસ છલામની ખુસાફરીઓમાં આવાં પ્રદર્શનોનાં મને પારવગરનો અનુભવ થયો. રેલવેસ્ટેશનો પર આવાં ટોળાંની પેતાના

લોકસત્તા વિ.
ગુંડસત્તા

ગુંડાશાહીનું
જામદાર
વર્ણન

પ્રથમ નેતાઓને માન આપવાની ઘેલછામાં અનુભુ ખીજા ઉતાડીઓનાં પોટલા
 કચડાતા, મેં, અનંકવાર જોયાં છે, અને મને શરમ ઉપજી છે. આ ટોળાઓ
 પોતાના પરોણાઓને માન આપવાના ધોમાં જે ખેંસર અને કઈંશ ખૂંસોતો કોલાહલ
 મચાવી મુકે છે તેમા તે પોતાનાં એ પરોણાઓને કેટલી તકલીફ થતી હશે તેના
 ખ્યાલ કરવો પશુ ભૂલી જાય છે. તેઓ ધક્કાધક્કી કરે છે, એકબીજા પર પડે છે,
 કચરે છે; સામટાં ખોલે છે, સામટા હુકમો આપે છે. વ્યવસ્થા અને શાન્તિ જાળવવા
 ૧૫૦ સામટા સૂચનાઓના ખૂંસરાણુ કરી મુકે છે, દસ સ્વયંસેવકો સામટા એક જ
 હુકમ આપતા સંભળાયા છે. સ્વયંસેવકો ઘણીવાર લોકોના પોલીસ બન્યા રહેવું
 છોડી મેળાંવડાંમા ભાગ લેવા મડી જાય છે. વચમા તૂટી ગયેલી સ્વયંસેવકોની હરેણ
 ખચેણુ થઈને ગાડી કે મોટર સુધી પહોંચવું એ આગેવાનોને માટે હમેશા ત્રાસદાયક
 અને ઘણી વેળા જોખમકારક થઈ પડે છે. પાંચ માનટથી વધુ વખત, ન જ લાગવો
 જોઈએ તેવા આ કામ માટે ઘણીવાર કલાકના કલાક નીકળી જાય છે. લોકો બીડમા
 જોર કરી પોઈજી હાંવાને બદલે હલકા આગેવાનો તરફ જ વધવા જોર કરે છે, અને
 તેથી આગેવાનોને સંભાળવાની વધારે જરૂર પડે છે. ગાડી પાંચે આવી પહોંચતા
 તો જોને મરજી પડે તે ગાડી પર ચડી બેસે છે. આમા સ્વયંસેવકો સૌથી વધારે
 ગુન્હેગાર હોય છે. આગેવાનો અગર ગાડીમા જનાગઓને આ આગેવાનોને એમ ગાડીના
 પાડીઆઓ ક્રિપ્તુ વગગચારે ન ચડી બેસવા સમજાવવાના નીકળે વખત ખોવો
 પડે છે. સરખમમાના લોકો ગાડીનું છપ્પર પકડીને શવે તેમ ટીંગાંય છે અને ફોડે
 તોડે છે. આવા સરખસોમા મોટરના છપ્પરોને ટોળાઓના હાથથી કૂચીને સાજા સમાં
 મુકામે પહોંચતા મે કલ્પન જ જોયા હશે. રત્નાઓ ઉપર પણ બેઠે બાણુ
 દરિઅંધ હોવા રહેવાને બદલે લોકો ગાડીની પાછળ દોડે છે; અવ્યવસ્થાનો પાર નથી
 ફેલેતો; ડાંગેડાંગે અકસ્માતોની ધાસ્તી રહે છે. અકસ્માતો નથી થતા તે વ્યવસ્થાપકોની
 કાબેલિગતને લીધે નહિ પણ લોકો ધક્કામુક્કી અને કચડાકચડી સહી લીધને પણ
 ચોનાનો દસાહ અને આતંદ ટકાવી રાખવાનો નિશ્ચય કરીને આવેલા હોય છે,
 પેરસ્પર ધક્કામુક્કી કરવા છતા ખીજા માણસને જાણીનેષ્ટને અગવડ કરવો;
 ફોધને રૂઝિ, નથી હોતી, તેથી. આ બધાં અન્તે સમાનો ચિતાર આ રોજાંતિ
 લોકો એટલે, આ આખું ચિત્ર પૂરું થાય છે. અવ્યવસ્થા, દુર સરખ પોવાની
 ખૂંસરાણું અને હોહો સિવાય ખીજી વાત નહિ. માપણુકેત
 એમા ધ્યાન દઈને સાબળે છે અને ટાકણી પણ પડી સંભળ

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૬

વજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

ગાંધીજીના નવજીવનનું પૂંકું

૧. આ પુસ્તકોને અમુક અમુક સમયને અન્તરે એકાં કરીને બાંધી લેવાતું વાચક ઇચ્છશે જ. અમારી ધારણા એવી છે કે વર્ષને માપે ભાગ પાડવા કરતાં લડતના કુદરતી ભાગો પડેલા છે તેવું જ અવલમ્બન કરવું એ વધારે અતુકૂળ છે. આમ 'નવજીવનની શરૂઆતથી કલકત્તા કેંગ્રેસ સુધી'ના કાળનો (પાન ૧ થી ૪૮૪ સુધીનો) પહેલો ભાગ બાંધી શકાય.

૨. આ પુસ્તકમાં જ્યાં આ પહેલો ભાગ પૂરો થાય છે ત્યાં પહેલા ભાગનું મુખપૃષ્ઠ રાખેલું છે.

૩. 'ગાંધીજીનું નવજીવન' જેમણે નિયમિત લીધું હશે તેમને કાર્ડબોર્ડનું છાપેલું પૂંકું મફત આપવામાં આવશે. તેઓએ પહેલાં પાંચ પુસ્તકોનાં કાચાં પૂંકાં અને તે સાથે પોસ્ટેજનો એક આનો મોકલીને પહેલા ભાગનું પૂંકું મંગાવી લેવું. કોઈ પણ બાધા-ર તેને મોકલાઈથી ચોંટાડી આપી શકશે.

૪ પ્રકાશન મંદિર પણ તે કામ કરી આપશે. અહીં બંધાવવું હશે તો બધામના જે આના વધારે લેવામાં આવશે.

વ્યવસ્થાપક

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

વાચકોને ચૂચના

૩ નિમ્નાલીખા લેખો 'વંચ હડિયા'માંથી બાધાન્તર છે.

૧ " " અંગ્રેજ પરથી

૨ " " ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના મતીઓએ કરેલાં ચર્ચના છે.

પહેલું પુસ્તક ખસાસ થયેલું હોવાથી સામઘાં ૧૮ પુસ્તકના પ્રાદર તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; ગાંધીજીનાં લે. ૮ ને ગદશે ૨૧. ૧૭-૮-૦ મોકલવા.

લોકો ચૂપ થઈ જતા અને સાંભળતા બાંધે તૈયાર મંદ્ર જતા હોય પણ અંતે તો આ દના ટોળાસાહી જ છે. તમે લોકોના મીઠાજના પંડના રહો છો. તમારી અને તેમની વચ્ચે રાગ છે ત્યાં સુધી તો બધું કીક ચાલે છે, પણ એ ગળતુ વટતાની સાથે જ તમે મૃત્યુ પડવા છો. અમદાવાદની ઘટના ટોળાના મીઠાજની આપણને પડી વડી ઝાળી કાઢે છે.

આ અવ્યવસ્થામાંથી વ્યવસ્થા ઘટાવી લઈને હાલની દશામાંથી હરપ્રયત્ને ^{દુઃખ} જ આપણો છૂટકો રજો. અને તેમ કરવાને સૌથી સારો અને જલદ માર્ગ એ જ કે ટોળાસાહીને કાઢી આપણે લોકસત્તા ચાલુ કરી.

આમાં એક મોટી અડચણ એ છે કે આપણે ગાનને તરછોડ્યું છે, ગાન એટલે સૂરીલી વ્યવસ્થા એની અસર વિગળ જોવી છે. તે તત્કાળ મુલાવમી આણે છે. ગૃહાપના ગોળા સમયમયક પોલીસ અમલદારોને એકાદ લોકપ્રિય ગાયન શરૂ કરી દેને તોફાન કરવા તૈયાર થઈ ગયેલા ટોળાઓને શાન્ત કરી રેતા મે જોવા છે. આપણે ત્યાં આપણા શાસ્ત્રોની પેઠે સંગીત પણ થોડાક લોકોની જ મર્યાદા ગણાતું આપ્યું છે, કા તો રામજનીઓની, કા તો હુવ્ય કેટિના સન્તોની. પ્રજાની મિલકત તરીકે એ કદી નથી મનાયુ. સ્વયમેવકાના પડકાર અગ્ર સેવાસમિતિઓ જે ગાક માને તો હું એમની કેળવણીના ફરજિયાત અગ્ર તરીકે તેમને માથે મળીને રાષ્ટ્રગીતો ગાતાં શીખવું. અને એ હેતુ નગર આગળ મળી નામીયા સંગીતશાસ્ત્રીઓ અને ઉત્સાહોને દરેક કોંગ્રેસ અને દાનદસ્તમા નેતાનીને પ્રજાને માધુર્યિક ગાન ગાતા શીખવાની તાલીમ આપુ.

સંગીતવાચન
નું પરિણામ

સ્વયમેવકા પામેથી તો આથી વણી વધારે તાલીમ, વ્યવસ્થા અને શાન હું માગું લઉં, અને જેક પણ જાતાવાસે આવી ચડનારને પૂરા સ્વયમેવક તરીકે દાખલ મ કર એવો સ્વયમેવક મદદકર્તા થવાને જલ્દે અડચણ તરીકે જ વધારે થાય એ દેખીતું છે. મેદા. પર લડી રહેલા લોકરના કવાવતી સિપાઈઓની હારમા વચમાં જ એ મિલકવાયતી સિપાઈની કલ્પના કરી જુઓ. એક કૃષ્ણવારમાં એ આજ્ઞા લોકરને મોટાળામાં નાખી શરૂ. અસહકારના કાર્યક્રમમાં મારી મોટામાં મોટી ચિન્તા એ નથી કે આગેવાનો તેનો સ્વીકાર કરવામાં વિલંબ કરી રહ્યા છે, અથવા તો તેના પર બલીખૂરી ટીકાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે, અગર તો તેની સામે સરકાર તરફથી નિર્બેળ દબાણની નીતિ અખતાર કરવામાં આવશે. અસહકાર એને પહોંચી વળશે. એમાંથી એ ઉલટો જોરાવર પણ બનશે. પણ અસહકારના

અસહકારમાં
નિમ્નરૂપ

૧૫. છેલ્લા કે છેવાડાના ભાગમાં હવા રહેલા લોકોએ ઠંદી આમળ ન ધસવું જોઈયે; પણ પોતાની આમળના લોકો પોતાની તરફ ખાધા ખેડે ત્યારે ખુસીને તેમને માર્ગ આપવો જોઈયે.

૧૬. સરઘસમાં સ્ત્રીઓ હોય તો હરજોખમે તેમનું રક્ષણ કરવું જોઈયે.

૧૭. નાનાં બાળકોને સરઘસો કે મેળાવડાઓમાં 'શીડની' વચમાં ઠંદી ન લાવવાં જોઈયે.

૧૮. સલામાં સ્વયંસેવકોએ ટાળામાં વિખરાઈ જવું જોઈયે; તેમણે એકબીજા જોડે વાત કરવાને અવાજ ખડોયે તેવું ન હોય ત્યાં વાવટા અને સીસોટીની નિશાનીઓની તાલીમ લેવી જોઈયે.

૧૯. સમામાં જોડેલા લોકોએ વચમાં જ ઉઠીને વ્યવસ્થા કરવાનું માથે ન લઈ લેવું જોઈયે. એ તેમનું કામ નથી. તેમણે શાન્તિ ભળવીને પોતાની જગાએ જ બેસી રહેવું જોઈયે.

૨૦. છેલ્લું પણ સૌથી મહત્વનું એ છે કે એકેએક માણસે દલીલ કર્યા વગર સ્વયંસેવકની સચનાઓનું પાલન કરવું જ જોઈયે.

આ નિયમોમાં બધી વાતોનો સમાવેશ થયો માનવાનો નથી. આ તો માત્ર લોકો આ બાળતનો વિચાર અને ચર્ચા કરતા યહ જય એ હેતુથી લખ્યું છે. મને ઉમેદ છે કે દેશી છાપાંઓ આ લેખનો અનુવાદ કરશે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

ભાગ પહેલો

[નવજીવનની સરચાતથી કલકત્તા ટ્રાંસિસ સુધી]

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અ મ દા વા દ

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૧૬-૬-૧૯૨૦

§ કલકત્તા કૌઝેસ

લાલા લજપતગયના પ્રમુખપણા હેઠળ કલકત્તામાં મળેલી ખાસ કૌઝેસના નેટકો મહત્વનો નિર્ણય કરવા કૌઝેસને અગાઉ કદી મળતું નહિ પડ્યું હોય. અસહકારના ઠરાવને થોડો તેવો કચ્છો વિરોધ પણ કૌઝેસે અગાઉ કદી જોયો નહિ હોય. આટલા માન અને ધ્યાનપૂર્વક ચોખ્ખી બહુમતીએ ઓઝા મતવાળાઓને અગાઉ કદી સામળ્યા હોય એ પણ મેં નથી જોયું રિપનિયામક કમિટીમાં આવેલા ઠરાવનો પણ પ્રજ્ઞના જાણીતા આગેવાનો તરફથી આવેો સામરો અને આટલો પ્રજ્ઞ વિરોધ અગાઉ કદી નહિ થયો હોય

અપૂર્વ પ્રસંગ

મિસિસ ગેસ્ટની હિન્દમેવા જયજહેર છે. ૫. આવવીયાજીનું નામ તો દરેકના મોહામાં માન્યો અને માનીતો શબ્દ છે. એમના નામની પાછળ અનેક વર્ષોની હિન્દજન દેસસેવા અને નિર્મળ ચારિત્ર્ય પડ્યા છે. મિ. દાસ દિનપ્રતિદિન વધતા અને બળવાન બનતા જતા પક્ષના આગેવાન છે. આ અણીને પ્રસંગે લોકમાન્યની ગેરહાજરી મને અત્યંત વસમી લાગી. મિ. જપદિસ્ટા દક્ષિણના મુખી હતા. 'હિન્દુ'ના પ્રતિભાવાન અધિપતિ ધીયુન કસ્તુરીરંગ આયગાર મદ્રાસ નેશનલિસ્ટ પક્ષના આગેવાન હતા આ બધા અને બીજા અનેક આગેવાનોએ અસહકારના ઠરાવનો ભારે પ્રયત્નપૂર્વક

વિરોધ અને ચેતવણી છતાં સ્વીકાર

વિરોધ કર્યો. મેં મંડપમાંના એ મોટા જનસમુદાયને ખૂબ એતવણીઓ આપી. આપભોગની તૈયારી ન હોય, અને મેં બતાવેલા અસહકારના કાર્યક્રમ વિના શુદ્ધ અસહકાર નથી થઈ શકવાનો એ વાવે ખાતી ન થઈ સુધી હોય, તો મારો ઠરાવ મંજૂર કરવામાં કંઈ જ સાર નથી એ ખૂબ સમજાવ્યું. પણ પ્રજાને તો કામ જોઈતું હતું, આપભોગ જોઈતો હતો છ કલાક સુધી ખૂબ કાળજીપૂર્વક ખુદ લાલાજીની દેખરેખ હેઠળ મત લેવાનું કામ ચાલ્યું. પ્રશિષ્ટામ જાહેર થઈ સુક્રમું છે. મધ્ય પ્રાંત અને વરાડ સિવાય બીજા અધા પ્રાંતોએ અસહકારની તરફેણમાં મત આપ્યો. મધ્ય પ્રાંતમાં પણ અસહકાર વિરુદ્ધ ત્રણ જ મત વધુ પડ્યા.

મેં રજુ કરેલા ઠરાવમાં ખિલાફત કમિટીનો આખો કાર્યક્રમ—કરો ન આપવા સુદ્ધાંત—આવી જતો હતો અને તુરંત અમલમાં મુકવા માટે ચાલુખિતાળ અને માનના હોદ્દાનો ત્યાગ, અદાલતો, શાળાકાલેજો અને નવી ધારાસભાઓનો અહિંકાર, એટલી બાબતો હતી. આપ મિપિનચંદ્ર પાવની ઉપસૂચનામાં આપણી માગણીઓ સારૂ વિલાપત ખાતે એક મીશન મોદલતું અને દરમિયાન રાષ્ટ્રીય શાળાઓ તથા લવાઈકોર્ટો સ્થાપવી અને ધારાસભાઓનો અહિંકાર ન કરવો, એટલી બાબતો હતી. એમના ઠરાવની રૂએ ધારાસભાઓમાં જવાનું અને ત્યાં જઈને હરકત કરવાનું આવત અને એનો અર્થ 'એ જ ચાત કે ખરી લડત બીજી સુઠણી સુધી મુખતબી રહેત. આમ ખરો વિરોધ ધારાસભાઓના અહિંકારની બાબતમાં જ રહ્યો હતો, અને કોંગ્રેસે જાળવેલા અહિંકારની ધારાસભાઓનો અહિંકાર મંજૂર કર્યો છે. મને હમેશ છે કે જેઓ ધારાસભાના અહિંકારથી સ્વરાજ્ય વહેલું ન મળતા મુખતબી રહેશે એમ નથી માનતા તેઓ કોંગ્રેસનો હેતુ સફળ કરવા હવે પૂરી મહેનતથી કામ કરશે.

કોંગ્રેસમાં પડેલા પ્રાંતવાર મત તપાસનાર જોઈ શકશે કે પ્રજાને અસહકાર જોઈએ છે મિસિસ બેસન્ટ જેમણે હરપગથીએ, નિર્બંધપણે અને ખુલા દિલથી તેના વિરોધ કર્યો તેમને કોંગ્રેસમાં ધણા જ યોગ્ય અનુયાયીઓ મળ્યા. આ બાબતના ગુણગોષ હું અહીંયાં તપાસવા નથી બેસતો. ધારાસભાઓ, કોર્ટો અને શાળાઓના ત્યાગ વિશેની દલીલ અત્યારે પ્રજા સામે રજુ છે. કોંગ્રેસમાં સાંબળેલી દલીલોથી આ ઉપાયોની અકસીગતા અગર અગત્ય વિશેના મારા વિચારો બિલકુલ નથી બદલાયા. પણ હાલ તો અત્યારે આ બાબતમાં દેશમાંના બહુમતી અને અલ્પમતી વર્ગને યોડુંક કદી લેવા મળ્યું હું.

ખડ્ગમતીવાળા વર્ગને હું કહીશ કે મોટામાં મોટી ક્ષતેહની પણ ભારેમાં ભારે વિનય અને નિરભિમાનની હોવી જોઈએ. ખડ્ગમતી વર્ગે ભારેમાં ભારે જોખમદારી ઉઠાવી છે. મારા દરાવની તરફેણમાં મત આપનાર દરેક જણ, જે તે છોકરાંઓ હોય તો તે છોકરાંઓને નિશાળ કે કૌશલમાંથી ઉઠાવી લેવા, વકીલ હોય તો વકીલાત બંધ કરવા તથા ખાનગી ક્ષવાદ મારફત કજીઆ પતાવવાનો પ્રયત્ન કરવા બંધાયેલો છે. જે તે ધારાસભાનો ઉમેદવાર હોય તો પોતાની ઉમેદવારી પાછી ખેંચી લેવા તે બંધાયેલો છે. હાયકંતામણુ અને હાયવણુને ઉત્તેજન આપવા અને જાતે હાથે કંતેલા સુતરું હાથે વણેલું કાપડ વાપરવાને તે બંધાયેલો છે. કૌશલના દરોવને ટેકા આપીને અસહકારને વિશે તેણે અહિંસા, આપભોગ અને તાલીમનું તત્ત્વ સ્વીકાર્યું હોવાથી અધ્યમતીવાળા વર્ગની જોડે માન અને ન્યાયની નજરથી વર્તવાને તે બંધાયેલો છે. કડવા શુકનથી પણ તેમની હિંસા કરી આપણને ન પડે. આપણું જ્વલંત આચરણ અને શુદ્ધ સાધનોની મદદથી આપણે તેમને આપણા મતના કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. અધ્યમતીવાળા કાં તો કંઈક દુર્બળતાભર્યા અગર તો તૈયારીમાં અધૂરા હતા એટલું જ. કાપલા તરીકે છોકરાં ઉઠાડી લેવાની તદ્દન સામે તો કોઈક જ હતા. પણ જ્યારે તેઓ નવાજોને ખાલી થતી અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થપાતી, વકીલોને વકીલાત છોડી દેતા અને છતાં જૂએ ન મરતા, અને નામાંકિત નેશનાલિસ્ટ આગેવાનોને ધારાસભાઓનો ત્યાગ કરતા જોશી ત્યારે તેઓ અસહકારના કાર્યક્રમમાં શ્રદ્ધાવાળા બનશે, દુર્બળતા ત્યાગશે અને જાતે અસહકાર અખત્યાર કરવા તૈયાર થશે. માટે એટલા મતવાળાઓ આપણી જોડે આજ મળતા ન થઈ શકે તે સારૂ આપણે તેમની સામે આક્રમણ ન થવું જોઈએ.

એટલા મતવાળાઓને હું કહીશ કે ધનમુદમાં તમારી હાર થઈ છે. અર્થાત્ જો તમારા અંતઃકરણનો અવાજ આડે ન આવતો હોય તો હવે તમારે અસહકારનો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા ખરા દિલથી કમર કસવી જોઈએ. જેમને એમ જ લાગતું હોય કે ખડ્ગમતીવાળાઓએ ગંભીર ખૂલ કરી છે તેમને પોતાના મત તરફ લોકોને વાળવાનો આધાર છે. પણ એટલા મતવાળાઓમાં પણ ઘણાખરાઓએ તો ખાનગી ક્ષવાદો અને રાષ્ટ્રીય શાળાઓ સ્થાપવાની વાત તો સ્વીકારી જ છે. તેમને માત્ર ધારાસભાનો બહિષ્કાર જ મુલતવી રખાવવો હતો. હું તેમને સૂચવું છું કે હવે જે ખડ્ગમતીએ વેધુ ઝડપે ચાલવાનું હતું છે તો તેમણે પણ ખડ્ગમતીનો નિર્ણય મંજૂર રાખી અસહકારનો કાર્યક્રમ સફળ કરી બતાવવામાં મદદ કરવી જોઈએ.

અધ્યમતીને
સૂચના

પરદેશી માલના બહિષ્કારે પણ મારા દરાવમાં સ્થાન મેળવ્યું છે તે માટે હું દિલગીર છું. એ કેવી રીતે આવ્યું તે અહીં નહિ કહેવા બેસું; પણ મારા અંતઃકરણના અવાજની આડે એ ન આવતું હોવાથી અને મારી સરળતા પૂરવાર કરી આપવાની ખાતર આ વસ્તુથી દરાવ એમરો બનતો હોવા છતાં તે રજુ કરવા મેં હા પાડી. સ્વદેશીમાં પરદેશી દાપડનો બહિષ્કાર તો આરી જ નય છે. ખીજા પરદેશી માલના બહિષ્કારની વાત અર્થવગરની છે કારણ તે અશક્યવત્ છે. પણ આટલી પૂરવણી જોડવાથી આપણે શોખની અને ખીનજરી ચીજો ત્યાગવા પ્રેરાતા હોઈએ તો એ વસ્તુનો પણ ઉપયોગ છે એ કબૂલ કરવામાં મને વાંધા નથી. જે પરદેશી ચીજ ખીનજરી છે તેનો ત્યાગ કરવો એ તો આપણામાંના દરેકનો હક અને ફરજ છે જ; પરંતુ જે પરદેશી ચીજ જરી છે તે પણ આપણા જ દેશમાં પેદા કરી લેવી અગર બનાવી લેવી એ પણ આપણો ધર્મ છે.

શુદ્ધ સ્વદેશી

૨૬ સ્વદેશી એક જ વસ્તુ હોય એમ હવે દિવસે મારી ખાત્રી થતી જાય છે. સ્વદેશી બંદારો મેં જોયા, સ્વદેશી મતો ધડમાં; તેથી કેટલોક અર્થ ભલે સર્વો હોય, સ્વદેશી ભાવના ભલે તેથી વધી હોય, પણ હિન્દુસ્તાનને તેથી કંઈ અર્થલાભ નથી થયો એમ હું માનું છું. સ્વદેશી પ્રવૃત્તિથી જેટલે દરજ્જે હાથેથી કંતાયેલ સત્તર હાથે વણાયું હોય ને તે દાપડનો પ્રચાર થયો હોય તેટલો જ લાભ થયો છે.

II મીલોને ઉત્તેજનની જરૂર નથી. મીલો પોતાનો બધો માલ વેચી શકે છે, મીલો પોતાને જોઈતું સત્તર પણ બાંચે કાંતી શકે છે. તેવી સ્થિતિમાં મીલોના સત્તરમાંથી હાથે કપડાં વણાવવામાં દેશને લાભ નથી, પણ ગરીબોની ઉપર બોલે વધે છે. આમ-થવાથી સત્તરનું ને દાપડનું દામ વધે તે એક ગેરલાભ, ને ખીજો ગેરલાભ એ કે ગરીબો જે હાથ આપણી મીલનો માલ પહેરી સતોપ પામે છે તેઓ પરદેશી માલ વાપરતા થઈ જાય. આ ગેરલાભ વધે હાનિકારક નીવડે, કેમકે ગરીબોને એક વખત પરદેશી દાપડ વાપરવાની ટેવ પડી જાય તો તેઓને પાછા સ્વદેશી દાપડ વાપરતા કરી મુકવા મુશ્કેલ પડશે. તેથી સ્વદેશી ચળવળના કેટલાક નિયમો ને તત્ત્વો નોંધી નાંખું છું.

સ્વદેશી-
ચળવળની
નિયમો

૧. હાથે કંતેલા સૂતરનો ને હાથે વણેલા કાપડનો જ ઉપયોગ કરવો.
૨. તેવું સૂતર કંતાવવાનો અને તે સૂતર વણાવવાનો મહાપ્રયત્ન કરવો.
૩. સૂતર કંતાવાના ને હાથવણાટની સાળના યત્રોમાં જેટલા બતી રહે તેટલા સુધારા કરાવવા.

૪. હાથે કંતેલું સૂતર હાલ ક્યાં બને છે, તેવું સૂતર ક્યાં વણાય છે, તેની તપાસ કરવી.

૫. તેવું કાપડ હાલ તો મુખ્ય ભાગે ખાલી છે; તેનો પ્રચાર કરવો.

૬. લોકોમાં સાદાઈનો શોખ વધે તેવા ઉપાયો યોજવા.

૭. અને હાથે કંતેલું સૂતર તથા તેવા સૂતરનાં વણેલાં કાપડ વેચવાના બંડાર ખોલવા.

મારા પ્રવાસમાં મને માવમ પડ્યાં કરે છે કે શાન્તિથી પણ દટનાપૂર્વક આવા પ્રકારના સ્વદેશીનો પ્રચાર ધણી જગ્યાએ થયાં કરે છે. મદ્રાસમાં એક ગામડામાં સરવન્ત્રસ આદિ ઇન્ડિયા સોસાયટી વાળા રા. હજુમંતરાવ ગિત્રોના મદદ લઈ ખૂબ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એક વિધવા બાઈ તેમને પૈસાથી ને મહેનતથી મદદ કરી રહેલ છે. તેમની પત્ની પણ એ પ્રવાસમાં જોડાયેલ છે. મહલીપટ્ટણમાં કળાશાળા છે ત્યાં પણ પ્રયાસ ચાલુ છે. કેટલુંક સૂતર મેં જોયું, તે ગુજરાતમાં થાય છે તેના કરતાં ધણું વધારે બારીક ને વળદાર જોવામાં આવ્યું. બારીક સૂતર કેવળ ધનિક સ્ત્રીઓએ રાખથી કંતેલું હતું. તેનાં વણેલાં ધોતીયાં પણ મેં જોયાં. સ્વદેશી રંગ પણ દીક કરવામાં આવે છે. આમ ખૂણેખાંચરે વગરમૂડીએ પણ આ સાહસ ચાલી રહેલું છે.

શુદ્ધ-
નો પ્રચાર

ખાલી બંડાર ખોલવામાં પાંચસે રૂપિયા ભાગે જ જોઈએ. તેમાં એક જ માણસ મહેનતુ હોય તો કામ ચલાવી શકે. પોને જેટલો માલ રાખી શકે તેટલી જ નાની દુકાન રાખે. ખાલીની ધરાડી દુકાનમાં જામે નહિ ત્યાં સુધી પોતે ફેરી કરી ખાલી વેચે. આ પ્રવાસે થોડી મૂડીયા ધણા માણસો નથી શકે અને શુદ્ધ સ્વદેશીનો પ્રચાર થાય. પણ આ લેખનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તો મીસેલું કાપડ ખરે જતું વ્રત લેનારને અને તેવા કાપડના બંડાર કાઢનારને એનવવાનો છે. નીકળેલા બંડાર બધે કરવાની જરૂર ભલે ન હો, પણ તેઓએ ધીમે ધીમે પોતાના બંડારમાં ખાલી ભરી રાખવાની જરૂર છે. કાપડ ઉપરાંતની બીજી સ્વદેશી ચીજો રાખી મૂડી રોકી હોય તો તેઓ ભલે રોકે, પણ મીસેલું કે મીસેના સૂતરનું હાથે વણેલું કાપડ એકદું કરવામાં દેશને કશો લાભ નથી થતો એ યોગ્ય છે.

સ્વદેશી
બંડારને
ચેતવણી

રેલમાં થતી ચોરગો

મારી હપ્તર ગરીબ માણસની રાવો ચાલી આવે છે કે રેલમાં માલ મોકલનારાઓના માલની ચોરી પુષ્કળ થાય છે. કોઈ સત્તર મોકલે છે તો તે ચોરાય છે. ફળની ચોરીનો પાર નથી. આમાં કોનો દોષ ? સરકારનો તો નહિ જ. આપણામાં પ્રામાણિકપણનો શોષ નથી, અપ્રામાણિકપણનો વિરસાર નથી. મને ખબર નથી કે રેલવેના નોકરોમાં 'નવજીવન'નો પ્રચાર કેટલો છે. છતાં જેઓ વાંચે છે તેમને મારી વિનંતિ છે કે તેઓએ ખીલ્લોને આ લેખ વંચાવવો. રેલવેના કામદારો પ્રત્નના નોકર છે એમ તેઓએ સમજવું જોઈએ તેઓથી ચોરી કરાય જ નહિ. જો તેઓને પેટપૂરતો પગાર ન મળે તો તેમણે પગારના વધારાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ; પણ ચોરી તો ન જ કરાય.

રેલવેના સુનિયનો થયાં છે. તેના નેતાઓને હું રાજ્ય હું કે જોડલી ફરજ તેઓની પગારો વિષે હકો મેળવવાની છે તેટલી જ માંડેનો સુધારો કરવાની છે. આપણે હકો જ માગશું ને આપણી ફરજ નહિ બળવીયે તો મળેલા હકો શુભાવશું. અહીં સૂક્ષ્મ પ્રામાણિકતાનો સવાલ નથી. સામાન્ય વ્યાવહારિક પ્રામાણિકતાથી પણ જો આપણે પચિત રહીએ તો પ્રત્નનો કારસાર જ ન આપે. રેલવેના કારખાનીઓ પાસે એક સારો ગિચાર રજી કરે છે. તમે પણ દેશની ચળવળમાં રસ લો છો, તમે પણ અંગ્રેજ રાજ્યના અન્યાયની સામે પોકાર કરો છો. તમે પ્રત્નની ચીદી કરો તે અન્યાયની સામે પોકાર કોણ કરે ? અન્યાયીને ન્યાય માગવાનો દક્ક હોય ? જોલે દરજ્જે તમે અપ્રામાણિક રહો તેટલે દરજ્જે તમે અંગ્રેજ સત્તા વધારે બેસાડો છો, કેમકે લોકોને તમારો વિચાર નહિ રહે. મને તેવી તોપણ અંગ્રેજ વ્યવસ્થા સારી એમ તમે કહેવડાવશો. ખીલ્લો તાજે રહેલી પ્રત્ન ન્યાં સુધી નીતિબળમાં તાજે રાખનારી પ્રત્ન કરતાં ન થયે ન્યા સુધી તાબામાંથી છૂટી જ નથી. તેથી જો રેલના કારખાની પ્રત્નતું ને પોતાનું બહુ ઈચ્છે તો તેમણે ચોરીરૂપી અનીતિમાંથી તો દુરત નીકળી જવાનો નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ.

લકેતા કાંગ્રેસનાં ભાષણ *

મળું છું કે આ મહાન મેળાવડા સમક્ષ આ ઠરાવ મુકવાથી મારે 12 જવાબદારી આવી પડે છે જો તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરશો તો 12 મારી મુશ્કેલીઓમાં કેટલો બધો વધારો થવાનો છે એ પણ હું સમજું નો ઠરાવ રજી કરતાં આપેલું ભાષણ

મારો ઠરાવ તમે મંતુર કરો તો એનો અર્થ એ જ થવાનો છે કે આજ સુધી પ્રજાના હક્ક અને ધર્મનતને ભળવવા સાર ને નીતિ અજાત્યાર કરતી આવી તેને આપણે સારી રક્ષા કરીએ. હું પૂરેપૂરું જાણું છું કે આપણા ઘણા આગેવાનો આની વિરુદ્ધ છે. છતાં માતૃભૂમિની રોવામાં હું આપી નથી રાક્ષ્યો તેટલાં વંખત અને શક્તિ તેમણે પાં છે. ચાહે તે આપણોગે પણ સરકારની રાજ્યનીતિમાં ક્રાંતિ કરી મુકવા હઠેનારી આ નો વિરોધ કરવો એ તેમને પોતાની ફરજ લાગે છે. આ જાણું પૂરેપૂરું સમજીને હું શી સમજૂ હશે છું. પરમેશ્વરથી રરતો અને સ્વદેશ પ્રત્યેના ધર્મલાનથી ઘેરાઈને હું આ રજી કરું છું, તેને તમે વધાવી લેશો એમ હું ઈચ્છું છું.

હું માગી લઉં છું કે હું આંધ્રી છું એ ખ્યાલ ધરીને માટે તમે જોડી દેજો. હું થોટા 'તમા' છું અને જોડકાંથી અમલ કરવો મને ગમે છે એવા મારા હપર આદેશ છે. કંમતપૂર્વક હવે છું કે હું તમાની પાસે 'મદાત્મા' તરીકે નથી આવ્યો, તેમ જોડકાંથી જ ચલાવવાની કમેદથી પણ નથી આવ્યો; હું તો મારા અનેક વર્ષોના આચરણના અસહકારનો જે અનુભવ થયો તે રજી કરવા સાર તમારી આગળ ખરો થયો છું. દબરોની ટીવાળી રોકડો સમાજોએ અસહકારનો રવીકાર કરેલો છે અને મુસલમાનોએ તો ૧લી રજીથી જીને આચારમાં મુકવા હાલક સ્વરૂપ પણ આપી લીધું છે. ઠરાવેલા કાર્યક્રમમાંની ખરી ધાળતો જોડા કે વત્તા જોડા સાથે અમલમાં પણ મુશ્કટી બન્ય છે. હું ફરીથી શી પાસેથી માગી લઉં છું કે તમે આ મહત્વના પ્રશ્નમાં માણસ દાણ છે તે સામું ન હ, અને ધીરજ અને શાન્તિથી તેના હપર તમારો નિર્ણય આંધજો.

વળી આ ઠરાવ મંતુર કર્યો એટલે તમે છૂટ્યા એમ નથી. દરેક જણે ઠરાવની જે જે જોતાને સાણ પડતી હોય તેટલા પ્રમાણમાં લાગણી જ તેનો અમલ શરૂ કરી દેવો રાને. મારી વિનંતિ છે કે તમે ધીરજ રાખીને માઈ જોલું સંભળજો. તાળીઓ પણ રો નહિ કે દુરીયેથી કરરો નહિ. મારે પોતાને માટે તો એમ કરી તેણે મને ખંદુ 'વાતું' નથી. પણ તાળીઆથી વિચારનો પ્રવાહ અટકે છે અને તાળીઓ અને દુરીયાથી નાર અને સંભળનાર વચ્ચે સંધાયેલો તાર તૂટે છે. માટે તમારે પોતાનું વલણ ગમે તે હ, છતાં એકે વડવાને તમે દુરીયા કરીને બેસાડી નહિ દેજો. અસહકાર એ તો તાલીમ આપણોગની સાધના રૂપે કસપાયેલો છે, અને વિરુદ્ધ પક્ષના મત 'ધીરજ અને શાન્તિથી છ લેવા એ અસહકારનું લક્ષણ છે. પૂર્વ પશ્ચિમ જોડવા વિરુદ્ધ વિચારો પણ અરસપરસ વી લેવાની વૃત્તિ જ્યાં સુધી આપણે કેળવ્યું નહિ ત્યાં સુધી અસહકાર અસંભવિત છે. બી વરાળો નીજળતાં વાતાવરણમાં અસહકાર ન જ નથી શકે કોઈને દાખી દેવો એટલી અગત્યની વાત હું કહવા અનુભવેથી ૩૦ વરસમાં શીખ્યો છું. દાખી રાખેલી હથેલીમાંથી શક્તિ પેદા થાય છે તેમ સંયમમાં રાખેલ કોધમાંથી પણ એવું જળ પેદા કરી રાકાય જે સારા જગતને દયમયાવી નાંખે. ક્રોધેસમાં આવનારાઓને, એક જ રોનાના સૈનિક ર તરીકે હું પાછું છું કે આપણી વચ્ચે પુરરપર સહનરાકિત કેળવીએ અને ક્રોધીભના

ગાંધીનો
ખ્યાલ જોડી
દેજો

સહનરાકિત
ની તાલીમ

મત ઝમે તેટલા વિરોધી હોય તોપણ તે નસાવી લેતાં શીખીએ તેના કરતાં વધુ સારી તાલીમ બીજી કઈ હોઈ શકે ?

મને કહેવામાં આવે છે કે મારો કરાવ રજી કરીને હું મોટું બંગાલ પાડવા બેઠો છું, મારા કરાવથી હું દેશના રાજ્યપ્રકરણી જીવનમાં ફાટ પાડી રહ્યો છું. કૉંગ્રેસ એ કંઈ અમુક પક્ષની સંસ્થા નથી. દરેક મતમતાંતરને માટે કૉંગ્રેસનો માંગેલો ખુલ્લો હોવો જોઈએ. પોતાના પક્ષની સંખ્યા નાની છે એટલાં માટે કોઈએ કૉંગ્રેસ છોડી જાની જરૂર નથી. તેમણે વખત જતાં દેશને પોતાનો મત ક્યતો કરાવીને પોતાની જ બહુમતી કરી લેવાની આરામ રાખવી જોઈએ. કૉંગ્રેસે વખોડી કાઢેલી કોઈ પણ નીતિને કૉંગ્રેસને નામે કોઈ અપભ્રંશ કરી ન શકે. તમે મારી પોતાની રીતને નાપસંદ કરો તો હું કંઈ કૉંગ્રેસ છોડીને ચાલ્યો નથી જવાનો. આજ મારા વિચારોની અલ્પમતી હશે તો તે અલ્પાંશ બહુમતી યાચત્યા સુધી હું કૉંગ્રેસને સમજાવતો જ રહેવાનો.

ખિલાફતને અન્યાય થયો છે એ વિષે તો બે મત છે જ નહિ. ઝમે તેટલો ભોગ આપવો પડે તે આખીને પણ એ મુસલમાનો પોતાની લાજ આજે નજરવરો નહિ તો તેઓ માનઆબર સાથે રહી શકવાના નથી અને પોતાના દબરત પથગમ્બરનો ધર્મ પાળી શકવાના નથી.

પંતબ ઉપર સીતમ ગુન્યો છે; અને જે દંડો એક પણ પંતબીને પેટ ચાલવું પડ્યું તે દંડો આજુ દિનુસ્તાન પેટ ચાલ્યું એમ માનજે. જે આપણે હિન્દના નામને લલવવા ન માગતા હોઈએ તો આ નામોશીને ઘોઈ કાઢે જ આપણે છૂટકો રહ્યો. આ બે સીતમોની દાંઢ મેળવવા મહિનાઓ થયાં આપણે મરી રહ્યા છીએ, પણ હજી બ્રિટિશ સરકારને આપણે વાળી શક્યા નથી. પ્રજા અત્યાર સુધી આટઆટલું કર્યા પછી—આટઆટલો જીરવો અને લાજણી બતાવ્યા પછી માત્ર પોતાની કોષની લાજણીઓડું પોઠળ પ્રદર્શન કરીને જ બેસી રહેવાડું પસંદ કરશે ? પ્રમુખ સાહેબે પોતાના પ્રારંભિક ભાષણમાં પંતબના સીતમોડું જે દિર્ઘર્શન કરાવ્યું એનાથી વધુ તાદૃશ વિવેચન તમે કદી સાંભળેલું ? આવી દાવજનમાં નાપુરા અધિકારીઓને ન્યાય કરવાની ફરજ પાડ્યા વિના, ખુનથી ખરડાયેલા તેમના હાથોની ઝમે તેવી બારે મહેરબાની પણ સ્વીકારવા પ્રેરેલાં તેમના દિલોને પશ્ચાત્તાપ જોયા વિના, કૉંગ્રેસને આ બાબતમાં દાંઢ મેળવવાનો, પોતાનું નામ અને પોતાની દંજાત નળવવાનો બીજો રસ્તો જ કયો છે ?

કેવળ આ જ કારણથી હું મારી અસહકારની યોજના તમારી સમક્ષ મુકી રહ્યો છું અને તમને આગ્રહ કરી રહ્યો છું કે બીજી કોઈ પણ યોજનાને એની અવેજમાં તમે સ્વીકારતા ના. મારી યોજનાનો મને આગ્રહ છે એટલા માટે હું તમને આમ નથી કહેતો મારા કહેવાની મતલબ એ છે કે ખૂબ વિચાર કરી જોતાં મારી યોજનાના કરતાં બીજી યોજના તમને ચકીયાતી ન લાગે તો તમે એને નામંજુર કરજો. આ યોજનાને પ્રજા તરફ

પૂરતા પ્રમાણમાં ઉંઠા મળ્યો છે એવો હું ઘાતો કરું છું અને તેનો અમલ કરો તો હું એક જ વરસમાં સ્વાસ્થ્ય મેળવી શકી એ તમને ફરીથી કહેવાની હું હિમ્મત કરું છું. આ મંત્રવર સમાજ આ ઠરાવને માત્ર પસાર કરે એટલું બરા નથી, પણ દિનપ્રતિદિન વધુ વધુ ને સર્વવ્યાપક પ્રભુ તેને અમલમાં મુકે ત્યારે જ એ કેળવણી નીવડે તેમ છે. આ અમલી કાર્યક્રમ દેશની આત્માની સ્થિતિને પૂરેપૂરી લક્ષમાં લઈને જ ગોઠવવામાં આવ્યો છે.

અસહકાર સિવાય બીજો એક માર્ગ પ્રભુ સમક્ષ હોતો, અને તે તરવાર ખેંચવાનો. પણ હિન્દની પાસે આત્મારે તરવાર નથી. જો તેની પાસે તરવાર હોત તો હું નહીં છું કે તેણે અસહકારની આ સલાહને કાન સરખાવે ન દીધો હોત. પણ હું તો તમને એ જણાવી દેવા ઇચ્છું છું કે ખુતામરશીને રસ્તે નાખી રાજ્યકર્તાઓના હાથથી ન્યાય પડાવવા ઇચ્છતા હશે તો તે માર્ગ પણ આ અસહકારના કાર્યક્રમમાં જરૂરી એવી તાલીમ અને આપભોગ એ બે વસ્તુઓ વગર તૈયાર આવવાનું નથી. બેતાલ લેનું વાળા બહારવટીઓએ લડાઈ છોડી મેં આજ લગી નથી સાંભળી; પણ પોતાપોતાનું નાકું સાચવી રહીને માથું હાથમાં લઈને મરવાવાળા ક્વાયની ભરફરે લડાઈઓ છોડી મેં તેમ તમે પણ લેધ છે. તમારે બ્રિટિશ સરકારને, અંગ્રેજ પ્રભુને કે યૂરોપની સામગ્રી પ્રભુઓને એક વખતનો પૂરો ફરિયાદ કરી નાખનારી લડાઈ આપવી હોય તો આપણે તાલીમ અને આપભોગને કેળવવાં જ પડેલાં. એ તાલીમ અને આપભોગની ક્ષિતિએ પ્રભુને ચડેલી નેવા હું ઉત્સુક છું, એ ક્ષિતિ નેવા હું ઉતાવળો થયો છું. બુદ્ધિબળમાં આપણે પછાત નથી. પણ હું એક છું કે રાષ્ટ્રીય પાયા પર હજી આપણમાં આપભોગ અને તાલીમ નથી આવ્યાં કૌટુંબિક ક્ષેત્રમાં તો દુનિયાની બીજા કોઈ પ્રભુને નથી કેળવ્યાં એટલાં તાલીમ અને આપભોગ આપણે કેળવ્યાં છે. એ જ વસ્તિને રાષ્ટ્રીય વહેવારમાં પણ દાખવવાને આત્મારે હું તમને વીનવી રહ્યો છું.

હું હિન્દના એક ઉઠાથી બીજા ઉઠા સુધી એ પાતનો પનો મેળવવા ફરી રહ્યો છું કે પ્રભુમાં ખરો પ્રતીય જીવંતો આવ્યો છે કે નહિ, પ્રભુ રાજાની વેદી ઉપર પોતાના ધન, પોતાનાં સૌપુત્ર અને પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન આપવા તૈયાર છે કે નહિ. અને જો પ્રભુ કશું બાકી રાખ્યા વગર પોતાનું સર્વસ્વ હોમી દેવા આવે તૈયાર હોય તો આ જ કાણે સ્વરાજ હું તમારા હાથમાં મુકાવી દેવાડવા તૈયાર છું. આટલો આપભોગ આપવાં પ્રભુ તૈયાર છે? ખુશી છે? રાક્ષિમાન છે? માનવ્યાંદવાગ પોતાના ખિતાઓ અને માનના હોદાઓ છોડી દેવા તૈયાર છે? માળાઓ દેશની લડત લડવા ખાતર પોતાના ઓઠરાઓની પુસ્તકી કેળવણી બૂઠાડવા તૈયાર છે? હું તો કહું છું કે જો રાજાઓ અને હોદ્દાલો સરકાર માટે કાર્યુને કાઢવાનાં કારખાનાં માત્ર છે તેમાં ઓઠરાઓ ન મોકલવાયો આપણે ઓઠરાઓની કેળવણી ફળાવીએ છીએ એમ જ્યાં સુધી આપણે માનતા હોઈશું ત્યાં સુધી સ્વરાજ આપણાથી સંકેતે ગાઢ દૂર છે. બીજા પ્રભુના હાથ હેઠળ પડેલી કોઈ પણ પ્રભુ એક હાથે એની મહેરબાનીનો સ્વીકાર કરતી નય અને બીજા બાજુ રાજ્યકર્તા પ્રભુ તેને માથે જે એક અને નેખમદારી નામે તેને ફાવતી નય એ ન બની શકે. વિજેતાઓના તરફની

આપભોગ
અને
તાલીમની
કેળવણી

ફેરફાર
મૂળાસર

આવતી કોઈ પણ મહેરબાની છતાંયેલી પ્રત્નતા કલ્યાણની ખાતર નહિ પણ રાજ્યકર્તાઓના જ લાભની ખાતર હોય છે, એ વાત ને સહેલે કોઈ પણ પરાધીન પ્રત્નને સચ્ચો આવે છે તે જ સહુથી એ પ્રત્ન રાજ્યકર્તાઓને દરેક જાતની મરજીયાત મદદ આપવી સંબંધ કરે છે અને તેવી મદદ આપવાની ચોખ્ખી ના પાડે છે. આપણી સ્વાતંત્ર્યની લડતની ફતેહના આ મૂળાક્ષર છે. પછી તે સ્વાતંત્ર્ય સામ્રાજ્યની અંદરનું હોય કે બહારનું.

મારા દેશબંધુઓ મારી આ વાત બરાબર સમજ લે એમ હું ઇચ્છું છું; અને આ વાત તેમને ગળે ને ન ઉતરતી હોય તો મારા કરાવને નામ જીતી કરવો એ જ તેમની ફરજ થશે. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેની ખરી એકતાને હું બ્રિટિશ જોડેના સંબંધના કરતાં હજારો દરજ્જે વધુ કિમ્મતી ગણું છું અને એ સંબંધ તમા હિન્દુમુસલમાન એકતા એ જ વચ્ચેથી કોઈ પણ એક જ પસંદ કરવાનું મારે લાગ આવે તો હું હિન્દુમુસલમાન એકતાને જ પસંદ કરું અને બ્રિટિશ સંબંધને નતો કરું. તે જ પ્રમાણે એક બાજુ પંતબની અને તેથી આખા હિન્દની ઈજ્જત, અને બીજી બાજુ હિન્દમાં અમુક વખત પૂરતી અંધાધુંધી, ઠાકરાઓની ફેજવાણીની ધૂળધાબ, અદાલતોની અને ધારાસભાઓની બંધી, બ્રિટિશ સંબંધનો ત્યાગ, એ જ વચ્ચે પસંદગી કરવાનું આવે તો પણ હું પંતબ અને હિન્દનું માન અને તેની સાથે આવનારાં અંધાધુંધી, રાજાઓ, અદાલતો વગેરેની બંધી અને એ જોડે આવનારી બંધી અવ્યવસ્થાને જ જ ન પણ આકાશની કપાં વગર વધુ બહાણાં કરું. તમારાં અંતર પણ તેટલાં જ બળતાં હોય, તને પણ ઇસ્લામી ઈજ્જત અદ્વિત રાખવા મારા જોડા જ ઉત્સુક હો, પંતબની આબજ નિષ્કર્ષ કરવા તરફલા હો, તો વગરઅંકોએ આ કરાવ તમારે જીતી કરવો થશે.

પણ આટલું જ બસ નથી. મૂળ મુદ્દાનો વાત ઉપર તો હંત હું નથી આવ્યો. તે વાત એ જ કે ધારાસભાઓનો ઉમેદવારોએ તથા મત આપનારાઓએ સંપૂર્ણ બદિષ્કાર કરવો. આ જ અત્યારે મુદ્દાનો પ્રશ્ન યદ્યપિ પડ્યો છે, અને બીજી નાનીમોટી બબતોમાં માંડવાળ થશે તો પણ આ સવાના મતમાં ને તરો પડવાનાં દરો તો તે આ જ પ્રશ્નની બાબતમાં પડશે એ હું જાણું છું. ધારાસભાઓ મારફત સ્વરાજ મેળવવારો કે ધારાસભાઓ ત્યાગ કરીને? ધારાસભાઓ દ્વારા સ્વરાજ મેળવવાની વાતમાં પ્રત્નની શ્રદ્ધા છે ખરી? આ બાબતમાં અત્યારે હું વધુ દલીલ નહિ કરું. ધારાસભાઓનો બદિષ્કાર ન કરવાની તરફેણમાં જે જે દલીલો રજૂ થશે તેનો જવાબ હું પાછળથી આપીશ. હાલ તો એટલું જ કહીશ કે ને બ્રિટિશ સરકાર અને તેના અત્યારના અગ્રણીયારો ઉપરનો આપણો વિશ્વાસ તદ્દન હરી ગયો હોય, ને આપણે માનતા હોઈએ કે બ્રિટિશ સરકારને તેનાં કુદૃષ્ટ્યોને માટે કોઈ પણ જાતનો પધાતાપ નથી થયો, તો આ મુદ્દાઓ મારફત અતિ સ્વરાજ્ય મળશે એમ તમે માની શકો જ કેમ?

પ્રત્ન વિદેશી માલનો બદિષ્કાર કરે એમ હું અવશ્ય ઇચ્છું છું, પણ અત્યારે તે ન બની શકે તેવી વાત છે એ પણ હું જાણું છું. ત્યાં સુધી સોયોડાઈઝીઓને સાથે પણ આપણે પરદેશના મ્હોં સાથું જોડું પડે છે ત્યાં સુધી વિદેશી માલનો બદિષ્કાર અશક્ય છે. પણ જે

તમે મુકામે પહોંચવાને અધીરા થવા હો અને જમે તે ભોજ આપવા તૈયાર હો, તો હું કબૂલ કરું છું કે પરદેશી માલનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી, જતાંબીને આજી મીંચીને ઉધાડો એટલી વારમાં હિન્દ પેતાનું સ્વાતંત્ર્ય મેળવી લઈ શકે તેમ છે. આથી આ કરાવમાં ઉમેરેલો મુદ્દાનો વગરઆનાકાનીએ મેં સ્વીકાર્યો. એ મારા મૂળ કરાવની સુંદરતાને બરાબર બગાડે છે એટલું જ. મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ કરાવમાંના બહિષ્કારને લગતા એ શબ્દો કાર્યક્રમના સમતોલપણાને બરૂંદ બગાડે છે. પણ અહીં હું સૂઝાડે ઉતારેલા કાર્યક્રમની વકીવાત કરવા નથી હોતા. મારે તો પ્રત્યેક આગળ વહેવાર કાર્યક્રમ મુકવો છે. અને હું રહેતો કબૂલ કરું છું કે પરિદેશી માલનો બહિષ્કાર જો આપણે થી થઈ શકે તો એ બેરબર વસ્તુ છે. આવો બહિષ્કાર અને સ્વચ્છ બને તમને પસંદ હોય તો તે કરાવના હેઠા પરિગ્રહમાં છે.

અંતમાં હું તમને આ બાબત ખૂબ ઉડો વિચાર કરીને મત આપવા અને મારા તરફનો અંતર ખુલાસો તફાત ઓડી દેવા વીનવું છું મેં દેશની સેવાઓ બાબતી હોય તેના ખ્યાલને પલુ તમે વચ્ચે આવવા દેશો નહિ એની કિમત અહીં ન હોય. હું પ્રત્યેક આગળ મુકું તે કાર્યક્રમ ખૂબ વગરનો જ હોય એવો મારો ભોલો દાવો નથી. હું એટલી જ દાવો કરું છું કે મેં આ કાર્યક્રમ તૈયાર કરવા પાછળ ધબી જ મહેનત ઉઠાવી છે, અત્યંત વિચાર કર્યો છે અને વહેવાર હોય તેણે જ તે કાર્યક્રમ ધરવાનો નિશ્ચય મેં કાગળે રાખ્યો છે. આ બે વાતો તો તમે જલ્દતરીમાં બરૂંદ લેજો. તમારી પાસે કામ કરનારે મંડળ પણ તૈયાર છે. અત્યારે આ ઘોડણી કરાવતી વેળાએ જ હાથ બંધે વિચાર પૂરતા જ હોય, પણ મારા કાર્યક્રમને પ્રત્યક્ષ કબૂલ કરનારા હજારો અનુયાયીઓ તમારી નેઝે હતા છે.

મહેનતથી
કેટલો
કાર્યક્રમ

ઉપડા કરાવ આજે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ

કરાવ સામે રજુ કરવામાં આવેલા વાંધાઓનો જવાબ આપવાનો મારો ધર્મ છે, બાકી જીમનાનાસને તમે ન સાંભળી લીધા એ જો હું બહુ દિવસીર થયો છું.

વહેવાર
કાર્યક્રમ

બધા વાંધા મેં ખૂબ ચાતુર્વૈક સાંભળ્યા, પણ તે મારે જો નથી ઉતરી શક્યા. મિ. ઝીલ્લા અને દાર કહે છે કે મારો કાર્યક્રમ અવહેવાર છે. હું તો કહું છું કે એમાંનો કોઈ પણ ભાગ ના જ આ ધર્મને અમલમાં મુકી શકાય તેમ છે. વળી નિરાશો અને વકીવાતો બંધ કરવાની બાબતમાં 'રફતે રફતે' રાખે ઉમેરવામાં આવ્યો છે એ કંઈ આ જીમનાનું અવહેવારપણું પૂરવાર નથી કરતો. એ આપણી દુર્બળતાને અવશ્ય સૂચક છે. પ્રત્યેક એટલી ધમરા આવી હશે અને કાંમ કરનારાઓ એટલે અસી આ કાર્યક્રમ સફળ કરવા લોહીનું પાણી કરશે. તેટલે દરજ્જે એ દીસી આવશે બાકી અસહકાર-સમિતિ ન્યાં મુખી હયાત છે ત્યાં મુખી તો એ આવી અને બીજા અનેક કલમોવાળો કાર્યક્રમ પ્રત્યે આજી મુક્યાં જ કરશે. મારા દોષ જ મહિનાના અનુભવથી મારી ખાત્રી થઈ છે કે પ્રત્યેક પૂરતી લાગણી છે અને આ કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા લોકો તૈયાર છે.

એણી ઉર્મી પરદેશી માલનો બહિષ્કાર ખરેખર અશક્ય છે એ કલપનામાં બરાબર હોય તોપણ પ્રત્યેક આદે તો આજે જ અમલમાં મુકી શકે એવો વહેવાર કાર્યક્રમ જ પ્રત્યેક સમજા મુકવા હું ઉત્સુક છું.

એક વાત ચોખ્ખી કરવા હું ખાસ હતુક હું. જો તમે અસહકારનો કાર્યક્રમ મંજૂર કરો તો આવડી કાઢી જ છાકરાંઓને નિરાશમાંથી હટાડી લેવાનું અને - વધીલાત બંધ કરવાનું તમારે માથે છે એ ધ્યાનમાં રાખજો. જો દુરત તેમ કરવા તૈયાર ન હો તો જ 'રક્તે રક્તે' વિરોધજન્ય તમને વિચાર કરવાનો વખત લેવા પૂરતી છટ આપે છે. આ તો ખાયા વગર ધર બાંધવા વાળી વાત છે. છાકરાંઓને કેળવણી આપ્યા વગર સુંદર મકાન તો શું પણ ખાસનું છું પંડું પણ હું ન હજી કરી શકું. પણ પ્રજા એકવાર લઠાઈમાં હતરી—પછી તે લોહીવાળી હોય કે વગરલોહીની—એટલે તત્કાળ એની નિરાશો અને અદાલતો બંધ જ પડવી જોઈએ એ બે લઠાઈઓ જાતે નિહાળી છે. ત્યાં તો લાગલી જ અદાલતો. બંધ પડેલી એ જોઈ, કારણ લોકોને પોતાના ખાનગી કલ્યાણનો વિચાર કરવા કુરસદ ન રહી; અને નિરાશો બંધ પડી, કારણ માળાચોંચે જોયું કે એવા આપદાળની વખતે તેમનાં છાકરાંઓને માટે હયામા હંચો કેળવણી એ જ હતી કે તેમણે નિરાશો જઈ અટકવું. આ એ ખાખતો જ આપણી લાગણી અને ધમરાની કરોડી છે.

શ્રિદિસ રાષ્ટ્રને અગાડ નોટીસ આપ્યા વગર અસહકારમાં સ્વરાજની માગણી બેળવ્યા સામે વાંધો હટાવવામાં આવ્યો છે; પણ મારા ઠરાવમા સ્વરાજની સ્વતંત્ર માગણી નથી કરવામાં આવી. થયા તેવા જીલ્લો ફરી ન થયા ખામે તે માટે સ્વરાજ સાધનરૂપે જરૂરી છે એમ કહેવામાં આવ્યું છે; અને પાલણાજીની સૂચનામાં પણ મીરાન વિદ્યાવત રહ્યું કામ કરે તે દરમિયાન અમુક બાબતોનો આવડી કાલથી જ અમલ અને બીજીની તૈયારી કરવાનું તો છે જ. તો પણ એને જ નોટીસની મુદત માની લેવામાં શો વાંધો ?

ધારાસભાઓના બહિષ્કારની બાબતમાં તો આટલાટલી ચર્ચા વચ્ચે એક પણ વળુદવાળી ફલીલ મેં ન સાંભળી. ૩૫ વર્ષમાં ધારાસભાઓ મારફત આપણે કંઈક કરી શક્યા છીએ એટલે એક જ દુરો સીને મ્હોડે મેં સાંભળ્યો, જે મને કબૂલ છે; અને આપણે બહુમતી થાય એટલે ત્યાં રહીને આપણે વધુ ત્રાસ આપી શકીએ અને સરકારને કબી પણ રાખી દઈ શકીએ એ પણ મને માન્ય છે. પણ ઇંગ્લંડના ઇતિહાસના અભ્યાસી તરીકે હું જોઈ શક્યો છું અને વિદ્યાવતમાં એ વાત અત્યારે સિદ્ધાન્ત રૂપે મનાય છે કે હરકોઈ સંસ્થા વિરોધમાંથી હલકું ચોપણ મેળવે છે અને રહિ પામે છે.

સરકાર આજે નેશનાલિસ્ટોને ધારાસભા બહાર રહેવા જોવા નથી માગતી. હું ચોક્કસ માનું છું કે ધારાસભામાં જવા કરતાં ધારાસભાની બહાર રહીને જ વધુ દેરાસેવા થઈ શકે છે. દિવંદના એકપૂરા લોકમાન્ય ધારાસભાની બહાર રહ્યા તેથી જ આવડી અલૌકિક લોકસેવા કરી શક્યા. એ ધારાસભામાં ગયા હોત તો કરોડો દિવંદો, હપર આવી બહુ અસર ચલાવી શકત ખરા ? અસહકાર વિષે તેમનો મત તમારી આગળ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે; પણ તેની સાથેની બીજી વાત તમને નથી કહેવામાં આવી, તે મારે કહેવી રહી. તેમના મરણ અગાડ પંદર દિવસ પર હું તથા લાઇ સીક્રેટરી તેમને મળવા ગયા ત્યારે તેમણે કહ્યું હું કે 'હું પોતે એવા મતનો છું કે ધારાસભામાં જઈને જરૂર પડે ત્યાં સરકારને હરકત

કરવી અને જરૂર પડે ત્યાં સહકાર કરવો એ બહેતર છે, પણ કાંઈ સીકતબલીએ તેમને પૂછ્યું કે 'આખે દિલ્હીમાં મુસલમાનોને વચન આપેલું તેનું શું?' લોકમાન્યે જવાબ આપ્યો કે 'અવળત, એ મુસલમાનો કરશે'—અને આ સંજોગેજીવ ધારાસભાના બહિષ્કાર પૂરતાં જ નહોતા—'તો હું તમને મારો કોણ આપું છું કે મારો પણ તમારી ભેટ જ રહેશે.'

અને આ ધારાસભાએ શું છે? શું તમે એમ માનો છો કે ત્યાં જવાથી અને જઈને ચર્ચા કરવાથી તમે બ્રિટિશ પ્રધાનો ઉપર અસર કરી છૂટી જાવોની શરતો ફરવાની શકવાના છો. અથવા પંચબને માટે પશ્ચાત્તાપ કરાવી શકવાના છો? માલવીયાજી કહે છે કે કૉંગ્રેસ કમિટીની ધણીખરી માગણીઓ હવે જલ્દી જ પૂરી પડશે, કારણ જુલમમાં લાગ લેનારા યજ્ઞાખરા વડા અમલદારો ચાલ્યા જયા છે અગર જવાના છે, અને જુલ વાઈસરાય પણ ઉનાળો આવતાં જશે. હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં પોતે તો આટલું જ કસવા રિપોર્ટમાં કલમ નથી વાપરી. મેં તો આ વિષે ચર્ચા થઈ ત્યારે એ જ વાત પર ભાર મુક્યો હતો કે અમલદારોને તેમની નાલાયકી અને જુલમાટની દૃષ્ટિએ જ બરતરફ કરવામાં આવે, તેમની મુદત પૂરી થયે નહિ; અને વાઈસરાયને પણ તે તેની મુદત પૂરી થયા અગાઉ રાજીનામું ન આપે તો રિટાયર થવાની ફરજ પાડવામાં આવે મુદત પૂરી થયે તો વાઈસરાય શું કે બીજા અમલદારો શું, ક્યારે નય છે એ લઈને મારે શું કરવું છે? મારે તેમની પાસે પશ્ચાત્તાપ કરાવવો છે, તેમનાં અંતઃકરણ બદલવાં છે; અને તેમાંનું કશું તો હું નથી જ ભેતો. એવી રીતિની અમૃતસર કૉંગ્રેસ વેળાએ મેં ઉમેદ રાખી હતી તેથી જ સરકાર ભેટે સહકાર કરવાની તરફેણમાં મેં કૉંગ્રેસને તે વેળાએ એટલો બધો આગ્રહ કર્યો હતો. પણ પાછળથી મારી અંખિા ઉઘડી અને દુઃખી અંતઃકરણે મેં ભયે ક મિલિસ પ્રધાનમંડળે કે હિન્દી સરકારે કોઈએ મૂળથી જ કદી હિન્દુનું લયું ઈન્કુરું નથી. પશ્ચાત્તાપ કરવાને બદલે તમને ઉલટું દેખાડી દેવામાં આબું કે મિલિસ રાજ્ય હેઠળ એ તમારે રહેવું ફરો તો જુલમ અને તાસની આણુ તમારે માની લેવી પડશે. આટલા માટે જ હું આ મલીમોની ટાળીને અત્યારની અદાવતોની અને રાષ્ટ્રીય સાળાએ ન સ્થાપી રહું તો મારાં ઇાકરાંઓના ગિફ્ટાણની સુધ્ધાં ભેટ ચડાવવા ઈચ્છું છું.

પશ્ચાત્તાપ,
ક્યાં છે?

મલીમોની
ટાળીને ભેટ

પણ એવી રાષ્ટ્રીય સાળાએ પ્રથમ રચનાય અને પછી આપણાં ઇાકરાંઓને આપણે સાળામાંથી ઉઠાડીએ એવી રાહ ભેવાની હું ચાખ્ખી ના પાડું છું. જરૂર હોવી યરો એટલે સાધનો એની મેળે ઉઠાં યરો. આપણાં ઇાકરાંઓ સાળા બહાર નીકળશે એટલે આપણા માલવીયાજી જ રાષ્ટ્રીય સાળાએ માટે ફેંટ ઉપરાવવા ફરતા થઈ જશે. હું હિન્દીઓને જ્ઞાનવગરના રાખવા નથી માગતો. દરેક હિન્દી રીતસર કેળવાય, પોતાના રાષ્ટ્રની પ્રતિષ્ઠા સમજતો થાય અને પોતાને ગુલામ બનાવનારી કેળવણી લેવા ઈનકાર કરે એમ હું ઈચ્છું છું.

એ જ બાળતો છેકા કદી લઈશ. પ્રજા ઝીણા ભેટ નથી સમજી શકતી. એને તો એમ જ લાગે છે કે પ્રજા સરકારની ભેટે સહકાર કરવા ઇનકાર કરતી હોય ત્યાં નવી ધારાસભા ડે બૃહદી પ્રજાના પ્રતિનિધિ મનાતા મંડળમાં તો અસહકાર સી પહેલાં દેખાઈ આવેલા

ધારાસભા-
બહિષ્કારના
બીજા લાભ

જોઈએ. અને તેમ થતાં સરકારની આંખો જરૂર ઉઘડી જશે. વાત તો એમ છે કે ધારાસભામાં જવાની ના પાડનારા ધારાસભાઓનો બહિષ્કાર કરીને કંઈ બેસી રહેશે નહિ, પણ દેશના એકથી બીજા છેડા સુધી ફરીને. સરકારની નદિ પણ લોકોની નજરે એકેએક પ્રતીકીય દુષ્પ્રવાવરો અને કૌંચેસ પણ દર વર્ષે એ દુઃખોને જલકેર કર્યા કરશે; જોથી એ બધાં દુઃખોનું જોશ આ મહાપ્રલંભમાં તે ફર કરવાની અસાધારણ ધમશ આણે અને તેના મહાકોધનો સંયમ કરી તેને અદમ્ય કાર્યસ્થિતના રૂપમાં ફેરવી નાંખે.

ધ્યાન રાખજો કે મુસ્લીમ લીગ તો ધારાસભાઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર પોકારી ચુકી છે. આપણો શ્રેયો બાબ એકમેર ખેંચે અને ત્રણ બાબ એથી તદ્દન ઉઘડી દિશાએ ખેંચે એ શું સારું છે ? બન્ને સ્વતંત્ર પ્રતાં એક જ દિશાએ ખેંચતા હોત તો જુદી વાત હતી. દરેક મુસલમાન ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરે તો હિન્દુઓ ધારાસભામાં રહીને અડચણ કરવાની નીતિ અપાત્યાર કરીને કરી શકે. લાભ ઉઠાવી શકે ખરા ? મુસલમાનો તો ધાર્મિક દ્રષ્ટિએ ધારાસભામાં જઈ પક્ષદારીના સોગંદ લેવાને પાપ માને છે. અહીં વહેવાર મનાતી રાજનીતિના હિમાયતી આગેવાનોનું આ વાત તરફ હું ખાસ ધ્યાન ખેંચું છું. જો તમે એમ માનતા હો કે મુસલમાનોના કંરાવ નામના જ છે તો મારી દલીલ અલબત્ત લાંબી પડે છે. પણ જો તમે માનતા હો કે મુસલમાનો ઉધમાં વાત નથી કરતા, તેઓ થયેલા અન્યાયથી ઉઘળી રહ્યા છે અને દિવસ જતા જાય છે તેમ તેમ એ અન્યાયની લાગણીઓ મોજા પડવાને કે બૂઝાઈ જવાને યાદવે વધુ ને વધુ તીવ્ર થતી જવાની—તો તમે જોશો કે હિન્દુ મદદ કરે કે ન કરે તો પણ મુસલમાનો તો આગળ વધે જ જવાના. એ જ બાબતોના નિર્ણય આ કૌંચેસ કરવાનો છે. તેથી હું માનપૂર્વક જણાવું છું કે મેં વગરવિચાર્યે આ રસ્તો નથી પસંદ્યો, વગરવિચાર્યે મારા જેવા એક સામાન્ય, એકાકી, ભૂત કરનાર માણસે દેશના સારામાં સારા આગેવાનો સામે ઉભાગરહેવાનું માથે નથી લીધું. એમાં જ હું તો ધર્મ જોઈ રહ્યો છું. હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા કરવી હોય, અને તે કાયમની કરવી હોય તો અત્યારે ન્યાં સુધી મુસલમાનો ખાનદાન રહે, જુનામરફી વગર, ગેરવ્યાજબી માગણીઓ ન કરતાં ન્યાયની માગણી કરી રહ્યા છે ત્યાં સુધી હિન્દુઓએ સંપૂર્ણ રીતે તેમની પડખે ડમા રહ્યા વિના ઇચ્છા નથી.

હું તમારો વધુ વખત નહિ રોકું. મેં વકીલ ન બનતાં નિષ્પક્ષપાતપણે દરેક દલીલ તમારી સમક્ષ મુકી છે. મેં તો પંચ તરીકે આ વસ્તુ તમારી પાસે મુકવા પ્રયત્ન કર્યો છે, જે મઠિ હું માલવીયાજીનો આમારી ધું. એમને હું એટલા ગાનું છું કે એમને રીજવવાની ખાતર હું ત્રણ આપતાં પણ ન અચકાઉં. પણ ફરજ અને અંતઃકરણના અવાજની વાત આવી પડે ત્યારે તો એમના પ્રત્યેની મારી ફરજમાંથી પામું હું મુક્ત થાઉં છું અને એઓ પણ મને મુક્ત કરે છે; અને જો હું એમને માન આપતો હતો એમના મતથી જુદો એવો મારા અંતઃકરણને શુદ્ધ લાગે છે તે માર્ગ લઈ શકું છું, તો આ મંડપમાં મજેલાં સર્વ બાઈજહેનોની પાસેથી. પણ હું એ જ માંગી લઉં છું કે મારા પોતાના વિષેનો કોઈ પણ

નતનો ખ્યાલ તમારો મત બાંધવામાં બિલકુલ વચ્ચે ન આવવા હોતાં તમે આ ઠરાવ ઉપર તમારો મત આપવો. અતિ, જો તમે આ ઠરાવ મંજૂર કરો તો તે ઉધારી આપે કરશે. જો તમારામાંથી દરેક જણ દેશને માટે અને કાયમની હિન્દુમુસલમાન એકતાને માટે ઠરાવમાં સૂચવેલો આપસોગ આપવા તૈયાર અને સક્તિમાન હો, તો વગરઆનાકાનીએ આ ઠરાવ મસૂર કરશે; ન હો તો તેટલી જ દરતાપર્વક તેને નામંજૂર કરવાનું બળ જતાવશે.

તા. ૨૬-૯-૧૯૨૦

ગુજરાતની ફરજ

ગુજરાત હવે શું કરશે એ સવાલ છે જેનો જવાબ આ છે. ગુજરાતે કૌંઝિસ થઈ તે પહેલાં જ ધારાસભાનો, નિશાળોનો અને અદાલતોનો બહિષ્કાર કરવાનો વિચાર કરી નાંખ્યો, તેને કૌંઝિસ બહાલ રાખ્યો; એટલે ગુજરાતની જેવડી ફરજ થઈ પડી.

ગુજરાતની
જેવડી ફરજ

છતાં ગુજરાતે હજી કંઈ બારે કામ કરી તો નથી નાખ્યું જેવામાં આવતું.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર મોટા ભાગે યશો એમ ભાસે છે, પણ એટલેથી બસ તો નહિ જ ગણાય.

આપણે કેટલી નિશાળો ખાલી કરી? કેટલા વકીલોએ પોતાની વકીલાત બંધ કરી? કેટલાએ પરદેશી કાપડોને સર્વથા ત્યાગ કર્યો? કેટલાએ હાથેથી કાંતવાનું ને હાથેથી વણવાનું, શરૂ કર્યું અને કરાનું?

આ સવાલ કંઈ જેવા તેવા નથી. એના જવાબ ઉપરથી આપણી કમોડી થવાની છે. આપણે પરિવેશમાં જઈને હાથ હંચા કરીએ તેથી સ્વરાજ મળવાનું નથી; તેથી પંજાબને ત્યાં મળવાનો નથી; તેથી મસ્લામનો માર્ગભંગ અટકવાનો નથી.

વાહસરાય સાહેબે પોતાના કાર્યથી વળી જણાવી આપ્યું છે કે ધેન્સાદની આજ્ઞા આપણે રાખવાની નથી. અમલદારને રૂપકા અપાયા છે. હિન્દુસ્તાને શુન્દેમાર અમલદારોને રૂપકા આપવાની જ માગણી નથી કરી, પણ તેઓને બરતરસી અને તેઓને યોગ્ય દંડ મળવાની માગણી કરી છે. આમાંનું કશું નથી થયું.

સરકાર
કોની સામે?

શીલમાં અમૃતસરના જેવો ત્રાસ નિર્દોષ અને અપંગ હિન્દીઓ પર ગુજર્યો. ન્યૂઝીલેન્ડમાં જે ઉદ્દતાઈ ચાલી રહી છે તેનો શિરો ગુજરાતીઓએ વાંચ્યો હોવો જોઈએ. આફ્રિકામાં રહેલા હિન્દીઓના હકો ઉપર હુમલો ચાલી રહ્યો છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં છેતરીને હિન્દીઓને નસાડવામાં આવે છે. આવી રાજધેનીતિ જ્યાં ચાલી

આ રાજ્યનીતિ બદલવી, આપણે અગ્રિએના બરોબરીઆ થવું, સ્વમાન જાળવવું, દેશને દગાલ થતો બચાવવો, આપણી સમ્યક્તા (જે દંઈ હોય તો) પ્રગટ કરવી, એ કર્તવ્ય આપણે વહોરી લીધું છે.

આ બધું આપણે મેળાવડાઓથી કે યાચનાથી કરી શકવાના નથી એવો કોંગ્રેસે નિશ્ચય કર્યો. ગુજરાતીઓએ તે પહેલાં જ કર્યો.

ત્યારે આપણે આ કામ કઈ રીતે કરી શકીએ? - 'અસહકારથી' એવો આપણે નવાજ આપ્યો. અગ્રિજ રાજ્યનો અસહકાર એટલે આપણો સહકાર. આ કાર્ય સ્વાર્થત્યાગ, દહના, કાર્યદક્ષતા, યોજના, તાલીમ વગેરે વિના ન જ બની શકે.

આપણી કેળવણીને સાર, આપણા કુળઆ પતાવવા સાર, આપણા કાયદા સાર, આપણા પોપાક સાર, જે આપણે અંગ્રેજ સરકાર સામું જોષ્ટને બેસી રહેવું પડે તો આપણે કઈ રીતે અસહકાર કરી શકીએ ?

અનીતિમાં ગુલતાન થયેલો બાપ તેનાં છોકરાંને કેળવણી આપતો હોય, તેમના કુળઆ પતાવતો હોય, તેઓને સાર ભવિષ્યના વર્તનનાં ધોરણો રચતો હોય, તે બાપનો અસહકાર ત્રણે વસ્તુઓ લેતાં છતાં છોકરાંઓ કરી શકે? અસહકારનું પહેલું જ પગથીડું એ ત્રણે વસ્તુના ત્યાગથી જ શરૂ નથી થવું ? અને ત્યારે છોકરાં એકાએક આ બધી મહેરબાનીઓનો ત્યાગ કરે ત્યારે બાપના મન ઉપર કેવી અસર થાય ? બાપ તુરત પોતાનું આચરણ બદલી છોકરાંઓને મનાવવા નહિ જાય ?

પણ જે છોકરા માને કે કેળવણીથી ચતો લોભ ન જવા દેવાય, પોતાના કુળઆ બાપ પતાવે છે એ તો સરૂસ જ ગણાય, વળી ભવિષ્યને સાર ધારા તો એનાથી જ ધડાય, આ બધી સગવડો છોડવામાં શો અસહકાર ? તો છોકરાંઓ બાપની અનીતિ દૂર ન કરી શકે, એટલું જ નહિ, પણ તેનાં ભાગીદાર બની છેવટે પોતે જ અનીતિ કરતાં થઈ જાય.

તેમ જ સરકાર અને આપણા સંબંધને વિષે છે. નિઘાળો દત્તાદિ સ્થૂળ લાભોની મધલાણે આપણે તહનામાં કરીએ તો આપણાથી સ્વારાજ દૂર દૂર જતું જશે; કેમકે આપણને એમ જ લાગશે કે નિઘાળો, અદાલતો વગેરે તો સરકાર જ ચલાવી દે. જેમ હમેશાં ગાડીએ બેસનાર પેનાની ચાલવાની શક્તિ ખોઈ બેસે છે તેમ પરાધીનપણે કેળવણી દત્તાદિ લેનારો કદી સ્વાવલંબી ન થઈ શકે.

આપણે આપણાં બાળકોને કેળવી શકીશું, આપણે આપણી તકરારો પતાવી શકીશું ત્યારે આપણામાં નવું જોર આવશે, ત્યારે આપણામાં સ્વતંત્રતા ખ્યાલ આવશે.

સ્વાધીન
અને
સ્વતંત્રતા

આપણાં હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે તકરાર થઇ. અંગ્રેજ અધિકારીઓએ કહ્યું, 'હવે તમારા મૌલાના શૈક્ષણિક અને ગાંધીને બોલાવો.' એઓએ એમ કહી ઉપકાર કર્યો. મૌલાના કે ગાંધીને ત્યાં જતું જ ન પડ્યું; પણ દિલ્હીથી પ્રખ્યાત હકીમજી અબ્દુલખાન અને ખીમજી પહોંચી ગયા ને બંને કેમો વચ્ચે સુલેહ કરી આપી. સિપાહી અને અમલદારો વિના ચાલી શકે એમ પ્રજાને ખાતરી થઇ. એટલે દરજ્જે પ્રજા ચડી, સ્વતંત્ર થઇ, સ્વરાજને સારૂ લાલચ થઇ.

આમ જેમ જેમ પ્રજા પોતાના કારભાર પોતે ઉપાડતી જશે તેમ તેમ તે સ્વતંત્ર બનશે.

અસહકારનું રહસ્ય જ એ છે કે પ્રજાને પોતાની શક્તિનું જ્ઞાન કરાવવું. પ્રજાએ જાણવું કે તેની સમમિતિ વિના, તેના સહકાર વિના રાજ્યતંત્ર ચાલતું જ નથી. એ સમજમાં સ્વરાજનું મૂળ રહેલું છે. લાલચથી, અજ્ઞાનથી કે ડરથી પ્રજા સહકાર કરી રહી છે ત્યાં લગી જ પ્રજા પરત-જ છે. માનઅકરામ ઇતિહાસની લાલચથી પ્રજા છૂટે, સરકારે બનાવેલી શાળાઓમાંથી જ જ્ઞાન મળી શકે છે એવી જાતના અજ્ઞાનમાંથી છૂટે, અને સરકારના પશુબળના બચમાંથી છૂટે, એટલે પ્રજા સ્વતંત્ર છે.

અસહકારનું
રહસ્ય

આવી સ્પષ્ટ વાત શુભરાતીઓએ તુરત સમજી લેવી જોઇએ ને સૌએ પોતાનું કર્તવ્ય જાણી લેવું જોઇએ.

મુખ્ય ખોટ કામદારની છે. જો પ્રામાણિક, વિશુદ્ધ, જાગૃત અને અસહકારના દરેક પગલાને વિષે અચ્છિત શ્રદ્ધાવાળા કામદારો મળી આવે તો પ્રજાને તયાર થતાં જરાયે વાર લાગે એમ નથી. તેથી અસહકારનો વિજય થવાને સારૂ પ્રથમ કાર્ય કામદારો શોધવાનું છે. તેવા કામદારોની ખાતરી હોવી જ જોઇએ. ચારી ઉમેદ છે કે દરેક ગામમાં એવા કામદારો મળી આવશે.

કામદારની
ખોટ

એક વિચિત્ર સરકારી

કેળવણી ખાતા તરફથી એક યાદી નીકળી છે. તેનો તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે:
" શિક્ષક અને આ પ્રાંતના કેળવણી ખાતાના અમલદારોને કહેલું જોઇએ કે સામાન્યપણે જેલ બંદોબસ્ત સમજાવવામાં અને સામાન્ય પશુબળ અને સિપાહીસત્તા ઉપર નસે છે એવા

અસહકાર
સામે બંદુકની

ખ્યાલ દૂર કરવામાં તેઓએ મદદ કરવી જોઈએ. ઉદાર બાવના અને એકબીજાને વચ્ચે મિત્રતા અને લાગણી વધારવામાં, બધા એકબીજાના લાઈઓ છે એમ માનવામાં પ્રત્યેકને ઉત્તેજના આપીને તેઓ ઉપર પ્રભાવે મદદ કરી શકે છે. આવી બાવના મુખ્યત્વે કરીને હિન્દુસ્તાનમાં પેદા કરવાની જરૂર છે, કેમકે હિન્દુસ્તાનમાં વિરોધી લાગણીના વધારો થતો જાય છે.”

૧. આ યાદી કાઢનારનો હેતુ સમજવો મુશ્કેલીની વાત નથી. આ સરચુલરની તારીખ પહેલી સપ્ટેમ્બર છે. જ્યાં અસહકારની વાત ચાલે ત્યાં પશુબળ કામ ન જ આવે, બંદુકડી નકામી જાય, એ બંદુકવાળાને પણ કળહીત કરવું જ જોઈએ. જ્યારે આપણે અસહકાર કરી શકશું ત્યારે બંદુકો કટાશે, તેની ઉપર ધાસ ઉગશે ને આપણું જાળકો તેની ઉપર રગશે.

જો અસહકારની વાત ચાલે તો સામી સહકારની વાત ચલાવ્યે જ છૂટકો. ૧. સામ્રાજ્યનો આધાર પરસ્પર મૈત્રી—સહકાર ઉપર છે એમાં શક જ નથી. એ મૈત્રી જ્યારે મને ખોટી લાગી—લાંબા ને ટુંકા વચ્ચેની દોરતી લાગી—ત્યારે જ મેં અસહકાર સૂચવ્યો. મિત્રતા બરાબરીઆ વચ્ચે જ હોય, અને આપણે આખા જગતની સાથે મિત્રતા રાખવા માગીએ છીએ તેથી તેઓના બરાબરીઆ થવા ઇચ્છીએ છીએ; તેઓનો ડર ભૂલી જવા માગીએ છીએ, તેઓના પશુબળને આપણે નીતિબળથી જીતી લેવા માગીએ છીએ.

આપણો અસહકાર એ જ મિત્રતાનો પાયો છે. ઉપલી યાદી એ કેવળ દંબ છે, ડોળ છે. એ રેતીની દોરી બનાવવા જેવો ફાકટ પ્રયત્ન છે. જો સરકારની દાનત બરેબર આપણને તમર ગણવાની હોય તો અન્યાયો દૂર જરૂર જોઈએ, તેમની વર્તણૂકમાં ફેર પડવો જોઈએ, તેમનું હૃદય પીગળવું જોઈએ. હૃદય પીગળે તો અનેક પાપોનો પથરાણાપ કરે, પંજાને ન્યાય આપે, મુસલમાનોનો જખમ રૂઝવે, તિલક મહારાજને તેઓ દુશ્મન ગણે છે તેને યદ્યપે તેમના નામને સલ્તનતના સ્તંભરૂપે માને, વાઇસરાયે તેમનું નામ મુઝાં નાહ લેવાનો જ ગુન્હો કર્યો છે તે ગુન્હાની માફી માર્ગે. તિલક મહારાજનો મોટામાં મોટો ગુન્હો તો એ જ હતો કે તેમણે ઈર્ષદ્રષ્ટિથી જોયું કે જ્યાં મુઘી આપણને અંગ્રેજ અમલદાર હવડા ગણે ત્યાં લગી તેમનો મંસર્ગ આપણને હાનિકારક છે. તેથી જ અંગ્રેજ અમલદારો તેમનું નામ લેતાં પણ અબગતતા જોવામાં આવે છે.

૨. જ્યાં મુઘી તેમના મનમાં આપણી અવગણના છે ત્યાં લગી મિત્રતા વધારવાની યાદીઓ આળખવાળ છે. પણ અમલદારોનાં હૃદય બદલાવાની આશા રાખવાનો આપણને અધિકાર ત્યારે જ પ્રાપ્ત થશે કે જ્યારે આપણે પોતે આપણા ચારિત્ર્યગથી

તેઓના વેરભાવને છતી લઇશું. આપણે જ તેઓને આપણા કૈરતાં બજાવાન માનીએ છીએ. આપણે તેઓના જેવા થવાને ઇચ્છીએ છીએ. હકીકત તો એવી છે કે સામ્રાજ્ય મેળવવામાં અડિયાતાપણું નથી. સામ્રાજ્ય મેળવવામાં જગુબળ, સામ, દામ, દંડ, બેદાદિ શક્તિઓનો પ્રયોગ હોય છે. એમાં કંઈ નીતિનું માપ નથી. ઉત્તમતાનું માપ તો નીતિ જ છે, અને નીતિની પાછળ રહેલું સામ્રાજ્ય એ જ ખરું સામ્રાજ્ય છે. એવું સામ્રાજ્ય મેળવવાનો રસ્તો હિન્દુસ્તાને અસહકારથી રીકાર્યો છે. ઉપરની યાદી આપણને તો એટલું જ શીખવે છે કે આપણો માર્ગ ખરો છે એમ આપણો પ્રતિપક્ષ પણ રીકારે છે.

ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ

ઓરિસ્સાનો દુષ્કાળ વધે છે પણ ઘટતો નથી. તેમાં 'નવજીવન' વાચનારાઓએ ખૂબ મદદ કરી છે, પણ એટલી ખસ નથી. બાકી અમૃતલાલ ફકર રૂ. ૫૦,૦૦૦ની માગણી કરે છે. જો તે ન મળે તો કેટલાકને તો ભૂખે જ મરવું રહ્યું.

દુષ્કાળની
ભયંકરતા

ભૂખે મરતાને જો ત્યાં જમ તે જોઈ શકે છે. એક શૂદ્રસ્થ ત્યાં થોડી મુદત પહેલાં જ ગયેલ. તેમણે ભૂખથી પીડાતા એક બાળકને મરતો પોતાની નજરે જોયો. તે માણસ જ્યાં દુકાળીઓને આપવામાં આવતું હતું ત્યાં અનાજદાન લેવા આવ્યો હતો. પણ લેવાને શબ્દો નહિ.

આવો એક ખીજો દુકાળીઓ દુઃખનો માર્ગો આપવાન કરવા નીકળી પડ્યો. આપણાત એ ગુન્હો છે તેથી પોલીસે તેને પકડ્યો. મજરૂટે તેને નામની સજા કરી છોડી મુક્યો. ગરીબોની પેટીમાંથી તેને રૂ. ૨૦ આપ્યા.

હવે પુરીમાં સ્વયંમેવકોની ખોટ છે. તેઓ ચાક્યા છે. તેથી પગારદાર નોકર ગખવા પડ્યા છે. એટલે આ ખર્ચ વધ્યું. આપણે તે ખર્ચ પૂરું પાડવું એ આપણો ધર્મ છે.

જ્યાં લગી હિન્દુસ્તાનમાં કંઈક ભૂખે મરે ત્યાં લગી આપણને 'પાર્ટીઓ' આપવાનો, જમણ કરવાનો, આડંબરચુકન વિવાદ કરવાનો, એસઆરમમાં ખર્ચ કરવાનો અધિકાર જ નથી. આપણે ઉત્તમ પકવાનો પણ ન ખાઈ શકીએ.

કંગાલિયત-
નો કાયદો

આ તો મેં હિન્દુસ્તાનની ઘણા કાળથી ચાલતી 'આવતી કંગાલિયતનો કાયદો' કહ્યો. તેનો સ્વીકાર કરો યા ન કરો. પણ અત્યારે પુરીમાં જો વિશેષ ભૂખમરો

ચાલી રહ્યો છે તેનું નિવારણ તો આપણે કર્યું જ છૂટકો છે ને મારી ઉમેદ છે કે આ પ્રાણમાં સહુ યથાશક્તિ પોતાનો ભાગ આપશે.

વળી ભાઈ અમૃતલાલ ઠક્કર એક બીજી હકીકત લખે છે તે તરફ પણ વાચનારનું ધ્યાન ખેંચવો માગું છું. તે લખે છે કે એક યુવક નામે કૃષ્ણચંદ્ર નાયક હતો. તે પોતાનું કાર્ય કરતાં સર્પદંશથી મરણ પામ્યા. આ ભાઈના કુટુંબને આપણે દિલસોજી આપીયે. પણ મારું મન તો મુબારકબાદી આપે છે.

મને મરડો થાય ને હું મરણ પામું તેના કરતાં કોઈ જુએ મરેતાની જૂખ કાપવા જતાં સર્પદંશથી મૃત્યુ થાય તે વધારે પસંદ કરું. મરડો મારા પાપથી થયો હોય, સર્પદંશ પણ પાપથી હોય તોયે સારું કામ કરવા જતાં અનાયાસે એવું મૃત્યુ થાય તેથી મારી સહગતિ જ સંભવે. એથી હું મને ભાગ્યશાળી જ સમજું.

ભાઈ નાયકના મરણથી કોઈને પણ ત્રાસ છૂટવાના કરતાં હર્ષ ઉપજે અને કોઈ તેવા કામને જોખમનું માની ન અટકે એમ ઇચ્છું છું.

હિન્દુસ્તાનમાં મરણજીવ આજીમાં આજો હોવો જોઈએ ત્યાં વિશેષ જોવામાં આવે છે. આપણે આત્માને અમર માનીએ છીએ. શરીરને તો કાલુજીશ્વર જાણીએ છીએ. આત્મા પોતાના કર્મને અનુસરીને નવા દેહો ધારણ કરતો જાય છે. ત્યાં મરણનો ભય કે શોય જ શો? બાળક મરે તોપણ તેનું કેરજ આપીને મરે છે એમ માની આપણે તેથીએ કમકમાડી ન પામીએ એવું કેમ ન હોય? બાળકનું મૃત્યુ અકાળ મૃત્યુ મનાય છે એ જમણા નથી? બધા મૃત્યુ કાળસર જ થાય છે એમ માનવું એ આપણો ધર્મ નથી? મૃત્યુની પાછળ રહેલા પ્રભોમાંથી ચુકિત મેળવવાની આપણને ખરેખરી જરૂર છે.

આનો અર્થ એવો તો નથી જ કે પુરુષપ્રયત્નને અવકાશ નથી. મૃત્યુ આજ આવો કે કાલ, તોના ભય રાખ્યા વિના આપણે આપણો ધર્મ પાળવો, કરજ બજાવવી એ શુદ્ધ પુરપાઈ છે, કેમકે તેમ કરજ બજાવતાં આપણે અધીરામના દોષથી મુક્ત રહી અનેક પાપોથી બચીએ છીએ. છતાં ધર્મ પાળવામાં આજસ હોય જ નહિ એમ સમજી મૃત્યુનો છેદ ઉડાડી આપણે સતત કામ કર્યું જ જાણે.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર

મતદારોની ફરજ

કોંગ્રેસની ખાસ બેઠક મોટી બહુમતીથી નવી ધારાસભાનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવાનો કસબ કર્યો છે. તેથી નવી ધારાસભાની સુઠણી માટે કેઈ પણ હમેદવારને મત નહિ આપવાની તમારી ફરજ છે. વળી તમારા પ્રતિનિધિ તરીકે હયા રહેનાર હમેદવારને તમારે જાણવવાની જરૂર છે કે તમે એમને કે બીજા કોઈને પણ તમારા પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવા ઇચ્છતા નથી તેટલા માટે તમારે તમારી સહી માટે તૈયાર કરેલાં ત્રણ હપ્તર સહી આપવી જોઈએ અને તમારી સાથેના બીજા મતદારોને પણ આ સંબંધમાં શું કરવાની જરૂર છે તે તેમને જાણવવાની તમારી ફરજ છે.

મતદારોને
સૂચના

ધારાસભામાં જહું એ સાથી હોયરૂપ છે તે તમે જાણો છો. સરકારે પંબળનાં સંબંધમાં ન્યાય આપવાની ના પાડી છે, બ્રિટિશ પ્રધાનોએ ખિલાફતના સંબંધમાં મુસલમાન ભાઈઓને આપેલું વચન તોડ્યું છે, અને બીજી રીતે તેમની ઉડામાં કંઈ ધાર્મિક લાગણીઓની અવગણના કરી છે આ અન્યાયો આપણે દૂર કરાવવા જ જોઈએ, અને આવા અન્યાય કે વચનભંગ ફરીથી ન થવા પામે તે માટે આપણે સંપૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવું જોઈએ અને ગુલામીની દશા દૂર કરવી જોઈએ.

આપણે ધારાસભા જાઉંને આ નથી કરી શકતા, તેમજ ત્યાં જાઉંને સ્વરાજ્ય પણ મેળવી નથી શકતા. હકકૃં સરકારના અન્યાયો કાર્યો સામે મત આપે તો પણ આપણા પ્રતિનિધિઓ તે કાર્યોના ભાગીદાર ગણાશે, અને એ રીતે મરજી વિરુદ્ધ તેઓ સરકારના અન્યાયના દુષિયાર બનશે તેથી આપણું સ્વમાન જાળવવા માટે, સ્વરાજ્ય વહેલું સ્થાપવા માટે અને કોઈએ અન્યાય દૂર કરાવવા માટે ધારાસભામાં કોઈ પણ પ્રતિનિધિ ન મોકલવો એ જ એક ઉત્તમ માર્ગ છે.

ઝાંવ-હન્ડિયા હોમરૂફ લીગ, }
માડવી, મુબઇ

મોહનદાસ કરમચંદ ગાધી

મતદારોનું બહેરનામું

હિન્દી રાષ્ટ્રીય મહાસભા તથા ઝાંવ-હન્ડિયા મોસ્લેમ લીગની ખાસી બેઠકના ઠરાવ અનુસાર અમે નવી ધારાસભામાં સુઠણી માટેનાવિભાગના મતદારો આથી બહેર કરીએ છીએ કે નવી ધારાસભામાં (પ્રાતિક, વડી કે રાજસભામાં) અમે પ્રતિનિધિ મોકલવા ઇચ્છતા નથી, અને આથી અમે હમેદવારોને ખબર આપીએ છીએ કે જો તેઓ અમારી ઇચ્છા વિરુદ્ધ હમેદવાર તરીકે હયા રહેશે તો તેઓ અમારા પ્રતિનિધિ ગણાશે નહિ. જ્યાં સુધી ખિલાફત તથા પંબળના સંબંધમાં ન્યાય ન મળે અને હિન્દમાં સ્વરાજ્ય ન સ્થપાય ત્યાં સુધી અમે નવી ધારાસભામાં પ્રતિનિધિ મોકલવા ઇચ્છતા નથી.

મતદારોનું
બહેરનામું

ચુંટણીનો વિભાગ —

નં. સહી (પૂર્વ નામ)

સરનામું તા.

મતદારોમાં કામ કરનારા સ્વયંસેવકને સૂચનાઓ

૧. સ્વયંસેવકોએ મતદારોને કૌંઝેસનો અસહકારનો આખો કરાવ અને ખાસ કરીને તેમનો ધારાસભાના બહિષ્કાર સંબંધી ભાગ બરાબર સમજાવવો.

૨. મતદારોએ સહી કરવાનું બહોરનામું પણ તેમને બરાબર સમજાવવું.

૩. ફારમ ઉપર સહી આપવાની ના પાડનાર કોઈ પણ મતદાર ઉપર સ્વયંસેવકોએ કોઈ પણ પ્રકારે દબાવુ કરવું નહિ, તેમજ તેમને કોઈ પણ પ્રકારની ધમકી આપવી નહિ.

૪. કૌંઝેસનો કરાવ અને ધારાસભાના બહિષ્કાર માટેનાં કારણો સંપૂર્ણ રીતે ન સમજાયા હોય તેવા મતદારોની સહી કોઈ પણ કારણે લેવી નહિ.

૫. મતદારો તરફના વર્તનમાં સ્વયંસેવકોએ સંપૂર્ણ સભ્યતા બજાવવી.

નિઘ્રહ અને સંયમ

‘આપણે ન્યાય માગવા માટે અહીં ભેગા થયા છીએ. જો તમારે ન્યાય જોઈતો હોય તો ન્યાય આપવાને માટે તમારે તૈયાર હોવું જોઈએ. મિસિસ બેસન્ટ તમારાં સત્તુ નથી. અસહકારની હરતનો આરંભ આવી અમંગળ રીતે ન ચાલે. તેઓ તેમની વયને લીધે જ નહિ, પણ દેશને માટે કરેલી તેમની ભારે સેવાને લીધે પણ પૂજ્ય છે. તેમનો વિરોધ કરવામાં જેમ હું કોઈથી ઉતરું એમ નથી, તેવી જ રીતે તેમની ભક્તિમંદ પણ હું કોઈથી ઉતરું એમ નથી. આને જે આત્મનિઘ્રહ અને સંયમની હરતમાં ઉતરવાની તમે અણી ઉપર છો, તેવે સમયે આ નિઘ્રહ અને સંયમ વિનાના આવશ્યકતા તમે દૂર રહો એમ હું અતિ-શય નમ્રભાવે, અને પ્રભુપ્રાર્થના સાથે તમારી પાસે ચાલું છું.’

એટલે ગાંધીજી દાહ્યાજીનો વિચાર ઊડી શાન્તિનિકેતન ગયા. શાન્તિનિકેતન કલકત્તાથી ઉત્તરે સો માઇલ ઉપર આવેલા બોલપુર ગામની નજીકમાં આવેલું છે. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુરની શેડી નાની મિલકત હતી તેની આસપાસ બીજી વધારે જમીન હાથ આ બ્રહ્મચર્યશ્રમ સ્થાપવામાં આવેલું છે. અનેક કોશો સુધી વિસ્તરેલા વેરાન મેદાનમાં સુદર વૃક્ષોથી ભરેલું આ સ્થાન મોટા રણ માંહે એક લીલાશ્રમ યાપુ એવું વિશાળ રહેલું છે. જમીનની ખૂબ મોડળાશને લીધે વિદ્યાર્થીઓનાં અભ્યાસગૃહો અને આવાસગૃહો અને શિક્ષકોનાં આવાસગૃહો એ બધાં એકબીજાની ઠીક ઠીક અંતરે બાંધવામાં આવ્યાં છે. સૌ ગૃહો ક્વાની દૃષ્ટિથી ભેતો કોઈ તપસ્વીના આશ્રમને સોલે એવી કાવકાદથી બાંધવામાં આવેલાં છે. વિદ્યાર્થીઓનાં ગૃહો સુદર આશ્રમ, બહુવ અને આમલકીની વૃક્ષરાજ્યોથી વીરળાયલાં છે, અને એ ગૃહો અને વૃક્ષો કવિવર રવીન્દ્રનાથના, બાળકોને માટે રચેલા 'આમાદેર શાન્તિનિકેતન' વાળા કાવ્યમાં અમર યથાં છે. મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથની રમૃતિ સૂક્ષ્મ રીતે તો ભ્યાં ત્યાં નજરે પડે છે; રમૂલ રીતે જળથી રાખવા માટે તેઓ સમાધિસ્થ થયા તે સ્થાને એક બહુવૃક્ષ તળે આરસના ચોતરા ઉપર ઉભી કરેલી આરસની શિવા ઉપર અધ્ય પણ અર્ચન અને પ્રેમધન સંબોધનાં આ પ્રમાણે લેખ છે:

તેઓ અમારા પ્રાણના આરામ

મનના આનંદ

આત્માની શાંતિ

આ રમ્ય વાતાવરણમાં વૃક્ષો તળે બેસી વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરે છે, અને અભ્યાસ વિનાના સમયમાં રવિબાણુનાં ગીતો હાલકારતા ફરે છે. હું એટલે સુધી તો ન જ કહું કે ત્યાંનું જીવન સંગીતમય છે, પણ એટલું તો ખરું કે કોઈ પણ ધારક માટે ત્યાં જનારને લાગ્યા વિના ન રહે કે સંગીત એ જ જાણે તેમનું જીવન છે.

રવિબાણુનું રહેવાનું યર આ રચનાથી એક દુર્ભાગ દૂર બાંધવામાં આવ્યું છે. મૂળ તો શાન્તિનિકેતનની શાન્તિ જ ભારે અને તેમાં આ તો બધાં ગૃહોથી દૂર આવેલું એટલે ત્યાં અપાર શાન્તિ છે આ યરમાં ગાંધીજીને રાખ્યા હતા. અમે રહ્યા તે દરમિયાન વરસાદ આવ્યો રિવસ પડતો હતો એટલે ગાંધીજીને જે વાછી હવા નેછતી હતી તે તો ન મળી, પણ શાન્તિ અને આરામથી જે લાભ થાય તેટલો તો થયો જ.

પણ આ શાન્તિના કંઈક મોટી શાન્તિ દેનારો તો 'ત્યોને સત્સમાગમ થઈ પડેલો. મોહનમુર્તિ' એવું જ તો ત્યાં હતા જ. તેમણે અને વિદ્યાર્થીઓએ અમને પ્રેમમાં નિહવાવ્યા. પણ બીજી એક પૂજ્ય મુર્તિ વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ બાણુ દિવેન્દ્રનાથ ઠાકુર પણ ત્યાં જ રહે છે. બડાદાદા—આ તેમનું બડાલનું નામ છે—નું વય એંશી ઉપર છતાં અભ્યાસ અને તત્ત્વચિંતનમાં તેઓ નિરંતર નિમગ્ન રહે છે, અને તેમના અભ્યાસમાં 'અસહકાર'ની પ્રવૃત્તિને પણ આજકાલ તેમણે અગ્રગણ્ય સ્થાન આપ્યું છે એ જાણીને કોઈને આનંદ થયા વિના રહેશે નહિ. પણ એઓ અસહકાર ઉપર આરાધ, છે એ તો એઓ ગાંધીજીને

બડાદાદા અને
અસહકાર

મળવા આંખ્યા ત્યારે જ જોયું. બહુ હમંમી વાતો કરતાં એમણે કહ્યું, 'જે વસ્તુનો મારો રોખી—રવીન્દ્રબાબુ—લેખો દ્વારા, કાવ્યો દ્વારા, પત્રો દ્વારા ઉપદેશ અને પ્રચાર કરી રહ્યો છે તેને તમે આચારી રહ્યા છો અને દેરાની સમક્ષ આચારને મારું મુકી રહ્યા છો એથી મારા હર્ષની સીમા નથી રહેતી. તમે દેરાની આગળ જે એક જ સિદ્ધાન્ત મુકવા જવો છે તે મુક્યો છે. અસહકાર વિના આપણી આ રાજ્યકર્તાઓ પ્રત્યે ખીલ કોઈ વૃત્તિ હોઈ શકે જ નહિ. સહકાર સરખેસરખા વચ્ચે હોય, શુભામ અને શુભામના માર્ગિક વચ્ચે ન હોઈ શકે. અંગ્રેજોને આપણને બરોબરીઆ માનતા નથી; તેમની સાથે બરોબરીઆપણે આપણે ન અનુભવી રાષ્ટ્રીયે ત્યાં સુધી સહકારની વાત મારે મન જમણા છે. અને આ વિપત્તિ ત્યાં સુધી પ્રવર્તે છે ત્યાં સુધી સહકારમાં હું આપણો નાશ જ જોઈ છું. પૃથ્વી બિચારી સૂર્ય સાથે સહકાર કરવા નય તો ભરમ ન થઈ નય ?' પણ તો એમણે 'અસહકાર' વિષે એક લેખ લખી આપવાની માગણી કરી. આ લેખ આજના 'નવજીવન'માં પ્રગટ થાય છે.

એક અઠવાડિયાના ત્યાંના અમારા વસવાટ દરમિયાન વિદ્યાર્થીઓએ 'વાલ્મીકિપ્રતિભા' નામનું રવિબાબુનું એક નાનકડું નાટક જે વખત બજાવી બતાવ્યું. પણ ગાંધીજીને તો સૌએ બધાએ દિવસ શાન્તિ જ આપી હતી. છેલ્લો દિવસ બધાને મળવાનો રાખ્યો હતો. સવારે વિદ્યાર્થીઓ પ્રાર્થનામંદિરમાં મળ્યા, પણ શિક્ષકો મળ્યા, પણ બપોરે સ્ત્રીઓ મળી. આ બધાની સાથે થયેલી વાતચીત આપણને લાગે તો હું નહિ કહું, પણ પ્રાર્થનામંદિરમાં થયેલી વાતચીત ખાસ વિશેષતાવાળી હોવાથી તેનો ટુકો સાર 'નવજીવન'ના વાચકોને આપી દેવો મને હજી લાગે છે.

પ્રાર્થનામંદિર એક સાદું આરસની પરગાળનું મકાન છે. નિત્યપ્રાર્થના તો વિદ્યાર્થીઓ બહાર કરે છે, પણ અઠવાડિયે કવિશ્રી હોય તો તેઓ અથવા ખીલ કોઈ અધ્યાપક ધર્મનીતિ સંબંધી બોધનાં વચનો કહે છે; તે આ સ્થાને કહેવામાં આવે છે. શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓની સાથે મેળાપ થવાનું મેં ઉપર જણાવ્યું છે તે આ મંદિરમાં થયો હતો. એક નાના આસન ઉપર ગાંધીજી વિરાજ્યા હતા, સામે ગંધપુષ્પ રાખેલાં હતાં, અને સામે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો ભેગા ભેગા હતા અને એક બાજુએ બહેનો બેઠી હતી. આ મેળાપનો આરંભ અને ઉપસંહાર બહુ સમુચિત રીતે થયો. આરંભ રવિબાબુના નીચેના પ્રસિદ્ધ બીટથી થયો:

*અંતર મમ વિકસિત કરો

અંતરતર હો !

નિર્મળ કરો હૃદયજન કરો,

સુંદર કરો હો ! અંતરો

* આ બીટ એટલું તો સરળ છે કે આપોઆપ સમજાશે. કેટલાક સંપ્રદાયોનો અર્થ માત્ર અહીં આપીશ.

નમ્રુત કરો, ઉચ્ચત કરો,

નિર્ભય કરો હે,

મંજલ કરો, નિરલસ નિઃસંશય કરો હે ! અંતર

મુક્ત કરો હે સખાર સંગે,

મુક્ત કરો હે બંધ,

સંચાર કરો સક્ક કર્મે

સાંત તોમાર હંદ ચ

ચરણપદે મમ ચિત્ત નિર્બંધિત કે કરો હે !

નન્દિત કરો, નન્દિત કરો, નન્દિત કરો હે !

અંતર મમ વિકસિત કરો

અંતરવર હે !

અંતરને નિર્મળ નિર્ભય કરવાની આ જલ્દી પ્રાર્થના પણ આંધીજી શ્રોતાઓને સંજોધીને જે અંગેશમાં બોલ્યા તેનો દુકા સાર આ હતો:

બાહ્યો અને બહેનો,

તમારી સાથે યોગ દિવસના આનંદનો સહવાસ મળ્યો એ તો અવર્ણનીય છે. હું મારી કથલેલી પ્રકૃતિ સુધારવા અહીં આવેલો, અને તમને આનંદ થશે કે હું તદ્દન સાચો થઈને નહિ તોપણ મારી રીતે સુધરીને તો અહીંથી જઈશ ન.

સંપૂર્ણ
કેળવણી અને
ખર્ચ જવન

અંગાળીમાં તમારી સાથે હું વાત કરી ન શકું એ મને વરસું જાગે છે. મને લાગે છે કે કોઈ દિવસ તમારી સાથે અંગાળીમાં વાત કરવાની મારી આશા બરાબર ન હોય તોપણ મારું હિન્દુસ્તાની તમે સમજી શકશો એવી મારી આશા તો અવશ્ય નથી ન. હિન્દુસ્તાની તમારી સાળામાં ફરજયાત વિષય ન થાય અને તમે ન શીખી શો ત્યાં સુધી તમારી કેળવણી સંપૂર્ણ નહિ કહેવાય. વળી એક બીજી વાત હું તમારાથી છાની નથી રાખતો કે તમારી સાળાને જોતે દહાડે અતિશય ઉત્તમ મધમાખોથી ભરેલો રૂંડો મધપૂડો થઈ રહેલો જોવાની હું આશા રાખું છું. આપણા કુટુંબની સાથે આપણા હરતોનો સુંદર સહકાર નહિ મને ત્યાં સુધી આપણું જવન ખર્ચ જવન નહિ બને.

મને લાગે છે કે હું હાલ જે કામમાં ઝિરફતાર થઈ રહ્યો છું તેનું સહાય નાના બાળકો આગળ પણ મુકી શકાય એમ છે. છતાં હું જે કહેવાનો છું તે સચ્છ બાળકોને ન માટે નથી. મારા પોતાના બાળકો પાસેથી, મારાં પોતાનાં તથા દક્ષિણ આફ્રિકામાં મારાં પોતાનાં માનેલાં બાળકો પાસેથી જે દરી વાત છાની નથી રાખી.

. મારે માટે તો માત્ર એક ધર્મ છે, તે હિન્દુ ધર્મ. અને હું મને હિન્દુ કહેવડાવીને અભિમાન લઉં છું, પણ હું કંઈ કદો કર્મકંદ હિન્દુ નથી. હું હિન્દુ ધર્મને જે રીતે સમજું છું તે પ્રમાણે એ

હિન્દુ ધર્મ
પરતું નોખમ

અતિશય વ્યાપક છે. એમાં બીજા બધા ધર્મો માટે સહિષ્ણુતા રહેલી છે, માન રહેલું છે. એટલે જ હું મારા ધર્મના સંરક્ષણ માટે જેટલા ઉત્સાહ અને વેગથી પ્રયત્ન કરું તેટલા જ ઉત્સાહ અને વેગથી ઇસ્લામનું સંરક્ષણ કરતો તમે મને બુઝો છો. ઇસ્લામનો બચાવ કરવામાં તો મને હર્ષના ધુલડા આવે છે, કારણ મને લાગે છે કે તેમ કરતાં હું મારા પોતાના ધર્મનો બચાવ કરવાને માટે લાયકાત મેળવી રહ્યો છું. યૂરોપની પાશાની સત્તાઓનું લેખમ ઇસ્લામ ઉપર જેટલું ઝૂંમે છે તેટલું જ હિન્દુ ધર્મ ઉપર ઝૂંમે છે. આજે ઇસ્લામનો વારો છે, કાલે હિન્દુ ધર્મનો વારો આવે. મને લાગે છે કે હિન્દુ ધર્મની ઉપર લેખમ તો ન્યાયથી ક્રિસ્ટિયન સત્તા આ દેશમાં આવી ત્યારથી છે; અને એ લેખમ બહુ સૂકું રીતે- રહ્યું છે. મેં જોયું છે કે આપણા વિચારના પાયા પાશ્ચાત્ય અસરે કરીને હાથી બંધાય છે. પાશ્ચાત્ય સભ્યતા રાજતાનની પ્રવૃત્તિરૂપ છે. અનેક વર્ષો થયાં આપણે કોઈ અન્ય માયાથી ભોળાવાઈ રહેલા છીએ.

મારી આંખો ખદેખરી તો ગયે વર્ષે જ ઉઘડી. મિત્રરાજ્યો યુદ્ધમાં ભેગાં ત્યારે તેમનો પ્રગટ હેતુ તો નળજાં રાષ્ટ્રોનું સંરક્ષણ હતો, પણ એ હેતુની પીઠાડી નીચે તેઓએ અનેક દુઃકપટોનો પ્રયોગ કર્યો. છતાં ગઈ આશુતસર ઈંગ્રેસ વખતે સરકાર સાથે સહકાર કરવા માટે મેં દેશને અતિશય આશ્વસ્ત્ય અને ખરા દિલથી વિનંતિ કરી, કારણ મને ત્યાર સુધી બેરોસો હતો કે ક્રિસ્ટિયન પ્રજા પોતાનાં પાપો માટે પશ્ચાત્તાપ કરશે, ક્રિસ્ટિયન પ્રધાન પોતાનાં વચનો પાળશે. પણ પંડિતના પ્રકરણનો નીકાલ થતાં અને તુર્કી મુલેહની શરતો પ્રગટ થતાં મારે એ બંધો વિશ્વાસ નાશ થયો, હું એવા નિર્ણય ઉપર આભો કે મનુષ્યને જીવનમાં એકવાર એવા પ્રશ્ન જરૂર આવે છે કે જ્યારે ખુદા કે રાજતાન એ ભેમાંથી એકનો પંચ તેણે મલકા કરી લેવો જોઈએ. ક્રિસ્ટિયન રાજસત્તાની સાથે આટલાં વર્ષના સહકારના પરિણામે મેં એ જોયું કે એ સત્તાધીરો સાથે જે પ્રસંગ પડે છે તેની અવનતિ થાય છે. મને ચોક્કસ લાગી ગયું કે જ્યાં સુધી હિન્દુ પોતાનો આદેશ સમજ ન લય અને ઇશ્વરની પ્રજાની સાથે પોતાના સરખાપણાનું આખી પ્રજાને બાન ન થત ન થાય ત્યાં સુધી ક્રિસ્ટિયન સંજોગ આજી રહેવાથી આપણે અધઃગત ચાલુ જ રહેવાનો. મેં એ પણ જોયું કે મુસલમાનોની સાથેનું આપણું એક્ય જળવડું એ ક્રિસ્ટિયન સંજોગ જળવવા કરતાં અનેકગણું વધારે કિંમતી છે, અને મુસલમાનોની સાથેનું એક્ય આપણે તેમને આપીને ટાંકે મક્કા ત કરીએ તો ટકાવવું અશક્ય છે. વળી રાષ્ટ્રશરીરને ગાયો બાજ રહી ગયેલો દોષ તો આપણા દેશભિમાનનો વિકાસ થવો અશક્ય છે.

આથી મેં શીક્ષાપ્રતીતિની સાથે મૈત્રી બાંધી, એમને મારા બાઈ કર્યાં. એમની સાથેનો તો મારો સમાગમ એ મારે મન એક આનંદ અને અકિમાનની વાત છે. કેટલીક બાજતોમાં તેમની ને મારી વચ્ચે મતભેદ છે. હું અધિસાધર્મને માનનારો છું. એ અધિસાધર્મને માનતા દેખાય છે. એજો એમ માને છે કે અમુક સભેગમાં મનુષ્ય મનુષ્યનો દુરમન દોષ રાકે, અને દુરમનેને રેંસી રાકાય. પણ હું તેમની સાથે કામ કરી રહ્યો છું એવું કારણ

કે એમનામાં મેં કેટલાક બધા શુભો જોયા-એઓ એકબચની છે, એઓ અતિશય વફાદાર નિત છે, અત્યંત શરવીર છે. એમને હંશર પ્રત્યે બારે શ્રદ્ધા છે. મને તરત જાણી મળ્યું કે આટલા શુભો તો ધર્મિષ્ઠ, માણસમાં નહીં, દેહી રહે, અને એમના ધર્મિષ્ઠપણા ઉપર મોહિત થઈને જ મેં એમનો સંગ શીધો, અને મેં તો સદાય વિશ્વાસ રાખ્યો છે કે મારા અદિસાના સદ્ગ પ્રયોગથી એઓ અદિસાની ખૂબી સમજી શકશે.

અંગ્રેજી ગ્રંથ 'Innocence' માં જેટલા અદિસાના ભાવો આવે છે તેટલા બીજા કોઈ ગ્રંથમાં આશુવા સુરેકેય છે. તેથી અદિસા અને 'Innocence' ગ્રંથ સનભગ બરખા કહી શકાય. મારો વિશ્વાસ છે કે અદિસામાં આવનારને બધી વાતે કુરાળ જ છે. અદિસાના પંથીને જે સૂચો મળી શકે છે તે સૂચો દિસાના પંથીને મળી શકે તેના કરતાં વધારે જોરાવર છે. દિસાની યોજના એ એ જ બંધી યોજના હતી કહી શકું, એમાં પામવતા રહેલી જ છે. અદિસાધર્મને સંપૂર્ણ પાળનારો જ સંપૂર્ણ મરદામી બતાવી શકે. એક માણસ પણ અદિસાધર્મન સંપૂર્ણપણે પાળનારે તૈયાર દરો તો દુનિયાને વગ કરી નાંકશે. હું નમ્રતાથી કહીશ કે આજે મારા આ નિર્ણય રહે પશુ આટલી બારે લડત ઉઠાવવાની મારી કંઈક મક્કિત છે, તેનું કારણ મારે અદિસાધર્મનું પાલન જ છે, અને હિન્દુ યોજનાના ધર્મને એજાબી તેને પાળરો તો યોજનાની ઇષ્ટ જગતમાં પાડશે જ. હિન્દુસ્તાન જે દિવસે દિસાધર્મને પામ્યાન આપશે તે દિવસે માર જીવન શાન્તરૂપ થઈ પડશે.

પણ મારો વિશ્વાસ ઇશ અચલિત છે. અને તમે હિન્દુ માળાધોનાં સંતાનો હિન્દુ તરીકે તમારું જગતમાં કંઈવ્ય શું છે એ સમજશે તો તમે કદી અન્યાયી અને દુર્જનની સાથે સહકાર કરશો નહિ. દુર્જનની સાથે કામ ન પાડવા વિષે તુલસીદાસજીએ જે અમર દુહાઓ લખ્યા છે તેના સૌંદર્યની ક્યાંય સરખામણી થાય એમ નથી. અને હિન્દુસ્તાને આજે બ્રિટિશ રાજ્ય જેવા પ્રકારનું છે તેવાની પાસેથી કાંઈ પણ શુભની આશા રાખવી એ આત્મમાં ખાંચ ભરવા જેવું છે મેં તો એ રાજ્યની સાથે અનેક વર્ષો સુધી ગાઠ સહકાર કર્યો છે અને એ સહકારને અતિ મને કેટલાક બારે અનુભવેલા થયા છે. એ અનુભવોના પરિણામે જ આ ભયંકર છતાં Cદાત અને યશસ્વી મુદ્દ મેં ઉઠાવ્યું છે અને તમેને બતાવે તેમાં સામીલ કરતા મધી જ્યાં છુ. આ ધર્મમંદિરમાં હું તમારી પાસે એટલું જ માગું છું કે આત્મવિકાસના આ મુદ્દમાં મને હંશર આદોષ્ય અને સન્મતિ આપે, હોપ અને કાતરતાથી મને સદાય વેગળો રાખે એવી તમે પ્રાર્થના કરો.

માંથીજના અંતિમ શબ્દોમાં કહેલી વિનંતિનો રામ્પિનકેતનના બધુઓએ સ્વીકાર્યાજના નીચેના ગીતથી અનુપમ ઔનિત્યવાળો ઉત્તર વાજ્યો:

આમાદેર બવા દયો શુક, એજન એ જો કાળધાર !

તોમારે કરિ નમસ્કાર;

એજન બાનામ છૂંક, હરંન કહૂંક, ફિરજો ના જો આર,

તોમારે કરિ નમસ્કાર.

અદિસા
વિષે શ્રદ્ધા

દુર્જન સાથે
અસહકાર

આમાદેર
બવા

આમરા દિયે તોમાર ન્યધ્વનિ, વિપદ બાધા નાહિ ગણિ,
 ઓ ઓ કર્ણધાર !
 એખન 'મા મૈ' બોલી, બાસાઈ તરી, દાઓ ગો કરિ પાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 એખન રહ્યો ભરા આપન ધરે, ચાઓ ના પય તાદેર તરે,
 ઓ ઓ કર્ણધાર !
 નખન તોમાર સમય એલો કાછે, તખન કેવા કાર ?
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 આમાર કેવા આપન કેવા અપર, કોધાય બાહિર, કોધા વા ઘરા ?
 ઓ ઓ કર્ણધાર !
 ચેયે તોમાર મુખે, મનેર મુખે, નેબો સક્ત બાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 આમરા નિચેછિ દાંડ, તુલેછિ પાલ, તુમિ અખન ધર ગો દાલ,
 ઓ ઓ કર્ણધાર !
 મોદેર મરણબાંચન ટેકેર નાચન, બાવના કિવા તાર ?
 તોમારે કરિ નમસ્કાર-
 આમરા સદાય ખૂંજે દારે દારે, ફિરબો ના આર બારે બારે,
 ઓ ઓ કર્ણધાર !
 કવલ તુમિઈ આહો, આમરા આહિ, એઈ જોનાહિ સાર,
 તોમારે કરિ નમસ્કાર.*

* આ સુપ્રસિદ્ધ ગીત બંગાળીમાં સ્વદેશીનો વાણુ પ્રથમ વાણે તે અરસામાં કવિવર રવીન્દ્રનાથ રચ્યું હતું. વાંગીને પણ એનું સંગીત અનુસવી રાધાય એવું છે એટલે એ એમનું એમ અહીં આપ્યું છે. શબ્દાર્થ આ પ્રમાણે છે:

અમારી બધા હવે સાર થઈ છે, હવે હે કર્ણધાર, (સુકાનથી) તને અમારા નમસ્કાર દો; હવે બધે પૂવન કુંકાઓ, તુફાન હટા, તોપણ અમે પાછા ફરીશું નહિ. તને અમાર નમસ્કાર દો.

અમે તારો 'ન્યધ્વનિ' કરીએ છીએ. કાંઈ કષ્ટ કે અટચાણે હવે અમે ગણતા નથી, હવે તો 'મા મૈ' (હો નહિ) બોલી કિસ્તી મુકાબીને અમને પાર ઉતારી દે; હે કર્ણધાર, તને અમારા નમસ્કાર દો.

અભારે જેઓ પોતાના ધરમાં બરાઈ રહ્યા છે તેમના તરફ પાછા ફરીને જોઈશું નહિ; અમારે તારો સમય આવ્યો છે, ત્યારે કોણ કોણ ? હે કર્ણધાર, તને અમારા નમસ્કાર દો.

એ જ દિવસે અંજિ અને લાંચી વદાય લીધી. બધાએ વિદ્યાર્થીની અને શિક્ષકો વદાય દેવા ભેગા થયા હતા. સૌના મુખ કુપર વિશેષદુઃખની છાયા સ્પષ્ટ હતી. 'આમાદેર શાન્તિનિકેતન' તેઓ ગાતા હતા. અમારી ગાડી બપોર, અને તેમના સદ્ગુણોની ગીતનો રહેલો ભાગ ન નીકળી શક્યો. અમારી સ્મૃતિમાં તો 'આમાદેર શા...તિ નિ...દે...તોન' ના ભણકારા ઊંચ વાગી રહ્યા છે. >

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૩-૧૦-૧૯૨૦

દૃઢતા તથા વીરતાની આવશ્યકતા

જે સુદ ચાલી રહ્યું છે તેના મહત્વનો ખ્યાલ યોડાને જ હશે. એક ગૃહસ્થે સંવાસ પૂછ્યો કે આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે સુદ કહેવાય ખરું? મેં તો તુરત જવાબ આપ્યો, 'આપણી સહનશા મુદ્દના બધા સફળ છે. જે આપણને જોડ્યો છે, —સ્વરાજ—તે સુદ વિતા ન જ મળે. તેથી સાધનો પણ મુદ્દના જ હોવાં જોઈએ. એટલે કે આપણો સામાન્ય વ્યવહાર બંધ કરી આપણે આપદ્ધર્મ આચરવો જોઈએ. મુદ્દમાં અને આમાં ફરક માત્ર અથવા મોટો ફરક એ છે કે આપણા મુદ્દમાં પશુખળ—શસ્ત્રખળને અવકાશ નથી; એટલું જ નહિ પણ શરીરબળમાં આપણી હાર છે. બીજાં સફળ આ મુદ્દમાં સામાન્ય મુદ્દના જેવાં જ છે. જેમ સામાન્યમાં તેમ આમાં આપભોગની, તાલીમની, યોજના કલ્યાણની આવશ્યકતા છે. સામાન્ય મુદ્દને વખતે પ્રજા પોતાની ચાલુ પ્રવૃત્તિના ધણે મોટે ભાગે ત્યાગ કરે છે. પ્રજા માર્ગજનિક સંકટને સમયે વ્યક્તિગત ખાનગી દુઃખ વિસરી જાય છે. 'અનીતિમાન નીતિનો રસ્તો ચલણ કરે છે; બીજાને લૂંટતો હોય તો લૂંટવાનો ધધો છોડી દે છે. દારૂડીઆ દારૂ છોડે છે; વ્યભિચારી વ્યભિચાર છોડે છે; ચોર ચોરી છોડે છે. સૌ પ્રજાના છૂટકારાનો મંત્ર પડે છે. આવે સમયે અદાલતોમાં જવના વખત પ્રજાને લેતો નથી; વિદ્યાર્થી દેશની સ્વતંત્રતા મેળવવામાં ભાગ લેતા ચૂક જમ્મ તે પ્રવૃત્તિને જ વિચારખાસ માને છે.

મુદ્દકાળની
અવસ્થા

અમને અમાર કોણ અને પારકું વળી કોણ? ઘર શુ અને બહાર શું? માત્ર તારા મુખ તરફ દષ્ટિ રાખી, સંપૂર્ણ સંતોષથી, સધલો ભાર વહીયું. હે કર્ણધાર, તને અમારા નમસ્કાર હો.

અમે હવેમાં લીધાં છે અને શરૂ ખોલ્યા છે. ત હવે સુજાન પમ્ડ, હે કર્ણધાર; અમાર મરહું કે છવડું તો હજોતાં મોજાં સમાન છે. તેની તે ચિંતા શી?—તને અમારા નમસ્કાર હો.

પણ આવે સમયે સર્વથી વધારે શોભતા શુભો દદતા અને વીરતા હોય છે. તેની જરૂર સહુથી વધારે જોવામાં આવે છે. નિશ્ચય કરેલો ન ફેરવેલો એ દદતા. આજે સરકારી નિશાળ છોડી કાલે પસ્તાવો કરવો ને ત્રીજો દહાડો પાછા તે જ નિશાળમાં જવા પ્રયત્ન કરવો એ કંઈ દદતા નથી. એવી નબળાઈથી દેશ પડે, કદી ચડે નહિ. આજે મહેતાજી રાજનાથું આપી કાલે તેને પાછું ખેંચે ને તે વડે પ્રભને જેટલું નુકસાન કરે તેટલું રાજનાથું નહિ આપનાર ન કરે. આપત્તિ હોય, જોખમો હોય તે ખેડવાં ને પોતાનું કામ કરવું એ વીરતાની નિશાની છે. વણિકવૃત્તિ કરતા વીરતાનો ભાવ શુદ્ધમાં વધારે હોય છે. શાન્તિને સમયે વણિકવૃત્તિનો ખપ પડે છે, અશાન્તિને સમય વીરતાનો. શુભરાત વણિકવૃત્તિને સાર પ્રખ્યાત છે; અને એ યોગ્ય જ લાગે છે કે વણિકવૃત્તિવાળામાં વીરતા આવે જ નહિ. આખ્યાલ બરોબર નથી. જેમ પ્રજાનું પોપણ એક જ વૃત્તિથી થાય નહિ તેમ વ્યક્તિનું પોપણ પણ એક જ વૃત્તિથી નથી થતું. તેથી દરેક વ્યક્તિમાં વીરતાનો શુભ તો હોય છે જ. માત્ર તેનો ઉપયોગ નથી કરવાનો હોતો ત્યારે આપણામાં તે ન હોય એવું આપણને લાગી આવે છે. શુભરાતનો સમય — આખા ભારતવર્ષનો સમય અત્યારે વીરતા અતાવવાનો આવ્યો છે.

ત્યાં પશુબળ વાપરવાનું નથી ત્યાં વીરતા કેવી, એવી મિથ્યા 'ચંકા' કોઈ નહિ કરે એવી હું ઉમેદ રાખું છું. ખરું જોતાં પશુબળ વાપરવામાં વીરતા નથી. હાથી કાઢીએને કચરતો ચાલે! જાય છે તે કંઈ વીરતા અતાવતો નથી. પણ સિંહની સામે ઝૂઝતો હાથી વીરતા અતાવે છે, કેમકે એમાં તે પોતાની જાનને જોખમમાં નાખે છે. મધેડીના કાન ઉમેળતો કુંભાર વીરતા નથી અતાવતો; પણ લૂંટારાના ધાડાની સામે ઝૂઝતો નરેંદ્રસરી વીરતા અતાવે છે, કેમકે તે પોતાની જાનને ચોખ્ખીરીતે જોખમમાં નાખે છે. જે પશુબળ ન વાપરતો છતાં વચ ચતો નથી પણ ઝૂઝે છે તે પૂરેપૂરી વીરતા અતાવે છે. વીરતા એટલે શું? હિન્દુસ્તાનને સાર આ નિઃશસ્ત્ર યુદ્ધમાં પૂરી વીરતા અતાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. મારી કેળવણીનું કાલે શું થશે એ વિચાર કર્યા વિના નિશાળ છોડનાર વિદ્યાર્થી વીરતા અતાવે છે; જે ખીજ નિશાળની સગવડ થયે જ છોડે છે તે વણિકવૃત્તિ અતાવે છે. રોજ મળો યા ન મળો છતાં સરકારની અદાલતમાં ન જનારો વધીલ વીરતા અતાવે છે; રોજનો ખંદાબસ્ત કરાવ્યા પછી જ છોડનાર બંધે દુન્યવી ડહાપણ અતાવતો હોય, તે વીરતા નથી અતાવતો. પરિણામની ખીંકે રાખ્યા વિના વિશ્વાસ રાખી ઝંપલાવવું એ વીરતા છે. ત્યાં બીરતા છે ત્યાં વીરતા હોય જ નહિ. આ પ્રજામાં બીરતા છે. સ્વતંત્રતા મેળવવી ને બીરતાને સંપૂર્ણ

એ પરસ્પર વિરોધી વાત છે. હમણે હમણે સાંહસની જરૂર પડશે. હમણે હમણે નોખર્સો હંદાવવાં પડશે. રણમાં નોખર્સો ખેડવાં પડે છે તે કેટલાક જગાહરે ખેડાય છે. અહીં આપણે ઇશાદાપૂર્વક નોખર્સ ખેડીએ છીએ, તેમજ વોડું નોખર્સ ખેડીને મોટું પરિણામ લાવો શકીએ છીએ.

અસહકારનાં જે પગલાં આપણે આજે કરવાના છે તેમાં નોખર્સ ઘણું થોડું રહ્યું છે. છતાં પ્રજા તરફથી તેમાં પૂરો જવાબ મળે તો મારી ખાતી છે કે આપણે થોડી જ મુદતમાં સ્વરાજ ભોગવતા થઈ જઈએ. પણ તે પગલાં કરવામાં શિક્ષિતવર્ગ તરફથી દૃઢતા અને વીરતાની પ્રજા જરૂર આપે રાખે.

સત્ય અને ખિલાફત

સત્યમાં મર્વ ધર્મની સીમા છે. સત્ય એ પરમેશ્વર છે. સત્ય કરતાં પર એવો કોઈ ધર્મ નથી. એ સત્યનું પાલન બહુ કઠિન છે એમા સંક નથી. મનથી, વચનથી સત્ય જ પળાય તો મનુષ્યને બીજું કંઈ જ ન લેઈએ. તેમાથી તેને બહુ મળી રહે છે. સત્યનો માર્ગ શરૂનો જ છે. સત્ય હળવો શબ્દ છે. તેનો વ્યવહાર ન કરી શકાય તો માણસ ખાનદાની ખૂએ, તેની સાથે જાય. જેમ દૂધમા કચરો પડે તો દૂધ પણ મેલું દહેવાય તેમ નિર્દોષ વચનો સાથે અસત્ય બળે તો નિર્દોષ વચનની પણ કિંમત ઘટે છે. એટલે દોષિત વચનને જ સાર સભા ભોગવવી પડે છે એટલું જ નહિ પણ નિર્દોષ વસ્તુ પણ દોષિતના ભેજભેજથી દોષિતમાં ખળે છે.

આનો દાખલો મૌલાના ઝરઅલીખાનનો. કેસ છે. તેમને વિશે કહેવાયેલા વચનો તેમણે કહ્યાં છે કે નહિ એ આપણે જાણતા નથી. મારો હેતુ તો માત્ર એટલું જ બતાવવાનો છે કે તેમની ઉપર મુકેલા તહોમતમાં સફાઈ વાપરવામા આવી છે. જે વસ્તુને કેસની સાથે સીધો સંબંધ નથી, જેના હોવાથી કેસ કદાચ સાબીત નથી થઈ શકેતો, તેવી હકીકત દાખલ કરી મૌ. ઝરઅલીખાનની સામે કેસ મંજૂર કરવામાં આવ્યો છે.

આખા તહોમતનો કાયદેસર અર્થ ગમે તે હોય, મને તો તેની રાત્ર્યપ્રકરણી અસર સાથે સંબંધ છે.

એ તહોમતનામામાં બે વિભાગ છે. તેમાં જે દોષિત બાગ છે તે ખરો હોય તોપણ તહોમત સિદ્ધ થતું નથી. નિર્દોષ બાગથી તહોમત સિદ્ધ થતું હોય તો એ

સત્યનો
મદિમા

મૌ. ઝરઅલીખાનનો
કેસ

સત્ય સાથે
અવિરોધાદિત

માનપ્રદ છે. મૌ. ઝરઅલીખાન ઉપર તહોમત છે કે તેમણે પોતાના ભાપણમાં એમ કહ્યું કે ' જો સરકાર શાહબાદને રૈયત તરફથી માન આપવવા ઇચ્છતી હોય, તો તેણે અમુક શરતો પાળવી જ જોઈએ; જેવી કે તુર્કની સત્તનત આગાદ રાખવી, મુસલમાનોને સંતોષવા, રોલેટ અક્ટ રદ કરવો અને સરકારે એવું વેચન આપવું કે હવે પછી માર્શલ લા ન કરે. જો સરકાર આટલું નહિ કરે તો સત્તનત નાશ પામશે. ' આતું ક્યત જોરાવર છે, પણ તદ્દન નિર્દોષ છે. જો તેમાં ગુન્હો હોય તો એવો ગુન્હો હું તો લગભગ હમેશાં કહું છું. એ વાત માગી છે ને સાચું કહેવામાં ગુન્હો હોત નહિ.

પણ સરકાર કહે છે કે એવાં ક્યતથી સરકાર તરફની મહોબત કમી થાય છે. એ તો ખરું છે. પણ સરકાર ખૂંડાં કામ કરે તેનું વર્ણન કરતાં મહોબત ઘટે તો હોય સરકારનો છે, ખૂંડાં કામ સચ્ચાઈથી વર્ણવનારનો નથી; અને જો તેમ કરતાં કાયદાને, ગુન્હો ગણાય તો ગુન્હો એ પુષ્પકર્મ થવા જાય.

તહોમતનો ખીજો ભાગ આ છે એમ કહેવાય છે કે પોતાના એ જ ભાપણમાં મૌ. ઝરઅલીખાને મુસલમાનોને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે અંગ્રેજોએ મક્કા શરીફ પર ગોળા ચલાવ્યો. એક મુસલમાને પેતાનો દીકરો જે સરકારની સામે ને આરખોની સામે ઠડતા મૂંઝો તેનો ચહેરો હુકમ જોયો થયેલો જોયો અને બગદાદમાં હુમારિકાની લાજ બ્રિટિશ લશ્કરે લૂંટી. હવે આ વાતોમાંની પહેલી ને છેલ્લી પૂરાવા વિનાની છે; અને ખીજી અસંભવિત છે, તેથી લોકોની વહેમી લાગણીને ઉરકેરનારી છે. હું તો હજુ એવી ઉમેદ ગણું કે મૌ. ઝરઅલીખાને એવી વાતો નહિ કરી હોય, અને જો કરી ગય તો એ દિલગીરીભરેલું ગણાય. અતિશયોક્તિથી આપણા કામને ધક્કો પડે એ છે. કામદારોએ એવી અનિશ્ચયોક્તિથી અળગા રહેવાની ઘણી જરૂર છે એમ બતાવવાનો આ લેખનો હેતુ છે. સત્તનતની માગેતો કેસ સરકાર તરફથી મળતા પૂરાવાથી જ નિર્ણય થાય છે. ત્યાં તો અતિશયોક્તિથી કેસ નખાવો જ થાય.

સંભવ છે કે મૌ. ઝરઅલીખાન ઉપર જો અતિશયોક્તિ ઉચ્ચારવાનું તહોમત ન મેળવે તો ખીજાં વચ્ચેના સાર કેસ ન ચાલે અથવા કરવો મુશ્કેલ પડત.

આમાંથી દરેક ખિલાફત અને સાર્વજનિક કામદારો સાર તો એ જ લેવાનો છે કે તેમણે મતનો પંથ કદી ન છોડવો.

શ્રીઓનો હિસ્સો

‘અસહકારમાં અને શી મદદ કરી શકાયે?’ એ પ્રશ્ન શાન્તિનિકેતનમાં વસતી બહેનોએ મને અતિ ગંભીરપૂર્થી પૂછ્યો હતો. એ જ સવાલ બહેનો વતી એક બાઈએ કર્યો છે. જે બપોલ મેં શાન્તિનિકેતનમાં બહેનોને આપ્યો હતો તેની જ મતલબ થોડા ફેરફાર સાથે અહીં આપવા ધારું છું. શ્રીઓનો પૂરો હિસ્સો આ કાર્યમાં ન મળે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યની આશા રાખવી ફાટ છે. તેનું સૂક્ષ્મ પાલન નેટલું શ્રીઓ કરે છે તેટલું પુરુષો નથી કરતા. પ્રજાની સ્વતંત્રતા જાળવવી, ગંધ હોય તો એ મેળવવી એ ધર્મ છે એમ શ્રીઓ ન જાણે, ન કબજે તો પ્રજાની રક્ષા અસંભવિત છે.

દેવદર્શન કરવાં એ હું આપ્યા વધારવા સાર અગત્યની વસ્તુ સમજું છું, પણ બંને શ્રીઓ એમ માને કે તેમાં બધો ધર્મ આવી જાય છે તો એ વહેંચતું સ્વરૂપ પકડી પ્રજાને હાનિ કરે છે. દેવદર્શન એ આત્મજ્ઞાનનું એક સાધન છે એમ જાણનારી સ્ત્રી સમજશે કે મંદિરોમાં પણ પ્રજાની સ્વતંત્રતાનો ધ્વનિ સંભળવો જોઈએ, કેમકે સ્વતંત્રતા વિના ધર્મની રક્ષા અશક્ય છે. અશ્વત્થામમાં જ્યારે ડાયર સાહેબે કેર વરતાવ્યો ત્યારે હોઠો ધર્મની રી રક્ષા કરી રાક્યા હતા? સારે પણ મંદિરોમાં શ્રીઓ જાતી; થોડા પુરુષો પણ જતા. ત્યાં જનું તેમને કંઈ રીતે શબ્દ?

પણ જો શ્રીઓ જાણતી હોત કે એના બુલ્લમમાથી દૂરેથી એ પ્રજાની પ્રથમ યજ્ઞ હતી, તો શ્રીઓ પોતાના ધણીઓને ને દીકરાઓને શરાતન ચડાવત અને તેમની બીરતા છોડવી સ્વમાનની રક્ષા કરાવત. પણ આ દેશમાં અત્યારે સ્ત્રીવર્ગ પ્રજાના કન્યાશુભી ખરી વાતોથી વચ્ચિત રહે છે, તેથી તેની મદદ થોડી જ મળે છે.

અગાઉ એમ ન હતું. સીતાજી રામચંદ્ર સાથે વનવાસમાં નીકળ્યાં ને તેમનાથી રામચંદ્રની પ્રતિષ્ઠા એકે વાત અજાણી ન હતી. દ્રૌપદી પાંડવોની સહચરી થઈ ને તેની સાથે રખડી, અને જ્યારે તેની લાજ લૂંટાવાનો સમય આવ્યો ત્યારે તે પોતાના આત્મજાણથી રક્ષા કરવાની શક્તિ ધરાવતી હતી એવું તેણે જાળની પાસે સિદ્ધ કર્યું. દમયંતી નખતે પંડવો તેની બધી પ્રતિષ્ઠામાં કુબી રહી, એટલું જ નહિ પણ હલકી એ નખતી મૂર્ઝિત દશામાં તેની પાલક બની હતી.

આજે સામાન્ય રીતે આપણે કહી રાખીએ કે સ્ત્રીપુરુષ વિરોધી દશામાં જતાં બાસે છે. સ્ત્રીને જોમ કરવું હોય તેમાં પુરુષ વચમાં પડતો નથી. તેના કેટલાક

શ્રીઓ અને અસહકાર

ધર્મની બ્યાપકતાઈ જાન

ક

પ્રજાકન્યાશુ-
માં શ્રીઓનો
લાજ

વહેમો દઢ થતા જાય છે, જોકે તેની આસ્થા હજી અચળ રહી છે. પુરુષ પોતાને કાલે તેમ વર્તે છે, તેમાં સ્ત્રી વચ્ચે પડતી નથી.

ઐતલે પ્રથમ સુધારો તો એ થયો જોઈએ કે સ્ત્રીએ સ્વતંત્રતાનો મહામંત્ર જાણી લઈ તેને ધર્મ જાણી સેવવો, અને જે સ્ત્રીને એ જ્ઞાન થયું છે તેણે તે બીજી બહેનોને આપવું. સ્ત્રીજાતિમાં મોટું કાર્ય તો સ્ત્રી જ કરશે. પુરુષની શક્તિને હદ છે. તેનાથી સ્ત્રીના ઉંડામાં ઉંડા ભાવો ન જ વરતી શકાય.

સ્ત્રી પોતાનાં બાળકોનાં શરીરને પોષે છે તે જ પ્રમાણે તેમના મનમાં સ્વતંત્રતા, નિબળતા દૃઢતા વગેરે ગુણો ઉતારે. આજીવિકાનું શું થશે એવા વિચારમાં ન પડતાં સંમજે. કે જે પોતે અને પોતાની પ્રજા કામ કરનાર હશે તો આજીવિકા સહેલી વસ્તુ છે.

પોતાનાં છોકરાં સરકારી નિશાળમાં જતાં હોય તો તેને નિશાળોમાંથી ઉઠાડી લેતાં એ સ્ત્રીઓનો તાત્કાલિક ધર્મ છે.

પણ સર્વથી મહાન કાર્ય—હમેશાંને સાર કરવાનું કાર્ય—તો સ્વદેશી છે. સ્વદેશી વિના પ્રજાનું શરીર નબી જ ન શકે, પ્રજા અન્નવસ્ત્રની ભૂખે પીડાય છે તેનું કારણ મુખ્યપણે એ છે કે પ્રજાની પાસે દ્રવ્ય નથી. પ્રજા, પોતાનાં વસ્ત્રાદિ બનાવવાની શક્તિ ધરાવે છે તે છતાં બનાવવાને બદલે બહારથી મંગાવી પહેરે છે, તેથી પ્રજાનું લોહી પ્રતિવર્ષ ચૂસાતું જાય છે. આ જોડ સ્ત્રીઓના સાહસ વિના દૂર થવાની નથી, સ્ત્રીઓ આ મુલકમાં અનાદિકાળથી કાંતવાનું કામ કરતી જ આવી છે. તે ક્રિયા છોડી ભારતી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક અને આત્મિક સ્થિતિમાં સડો પેડો. હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા સ્તરના તાંતણા પર નિર્ભર છે એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. જે હિન્દુસ્તાન પોતાનું બધું સ્તર પોતે જ ઝૂંપડીઓમાં બનાવી શકે અને તેનાં કપડાં વણી શકે તો ઐતલી શક્તિ મેળવી લે કે એ જ શક્તિથી હિન્દુસ્તાન પોતાની પૂરી સ્વતંત્રતા લઈ લે અને સ્વતંત્ર હિન્દુસ્તાન ખિલાફતનો તેમજ પંચબનો ન્યામ મેળવે જ.

વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી

પંચબમાં વિદ્યાર્થીઓને ૧૬-૧૮ માઈલ ચલાવ્યા, કેટલાંક બાળકોને આજીવ મારવામાં આગ્યા, એટલું જ અપમાન થયું હતું એમ નથી; પણ વિદ્યાર્થીઓને શુનિયન જોડને સલામ ભરવા બોલાવવામાં આવતા એમ બળાકારે શુનિયન જોડને અને ખુદ પરમેશ્વરને પણ સલામ

* અમદાવાદમાં એલિસબ્રિજ હોટલ વિદ્યાર્થીઓની એક મહેરસભા આગળ આપેલું બાપલુ; તા. ૨૮-૯-૨૦

ભરાવવામાં આવે એની જેતા પર બળાત્કાર કરવામાં આવ્યો હોય તેના પર અને ખુદ પરમેશ્વર પર શી અસર થાય એ વિચારવાનું હું વિદ્યાર્થીઓને સોંપું છું. વળી કેટલાકને કૌંસેજમાંથી કાઢી મુકવામાં આવ્યા હતા. આવા વિદ્યાર્થીઓના મારા પર પત્રો આવતા. તેઓને તો એમ ન લાગતું કે પોતે એકાદ યઈ ગયા અને સર્વસ્વ ગુમાવી દીધું.

વિદ્યાર્થીઓને પંબજના પ્રકરણમાંથી કાંઈ શીખવાનું હોય તો તે એ છે કે કૌંસેજ પર કેમોહ છે એ કાઢી નાંખવો; અને જો ત્યાં ન જઈયે તો આપણે રાષ્ટ્રી વિનાના યઈ જવાના છીએ એ માન્યતામાંથી નીકળી જવું.

જ્યારે હું લાહોર ગયો ત્યારે વિદ્યાર્થીઓના ચહેરા પર જે ઉલ્લાસ હતો એથી મેં જોયું કે કૌંસેજનો એમનો મોહ કંઈ જોઈ શકાયો હતો. જો હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે ગાબરો બન્યો હોત અને ખોટી લાગણી, ખતાવી હોત કે કૌંસેજમાં જો આપણે નહિ જઈયે તો આપણે માણસ ન મરી જવાના છીએ તો એમનો મોહ વધત. જો વિદ્યાર્થીઓ સરકારી કૌંસેજમાં ન હોત તો સરકાર એમને શું કરી શકત? હું કહું છું કે જો એ વિદ્યાર્થીઓ સરકારની કૌંસેજમાં ન હોત તો સરકાર એમનો વાંકો વાળ પણ ન કરી શકત; એમને સલામ ભરવાની ફરજ ન પાડી શકત. વિદ્યાર્થીઓને જે મોડામાં મોટા ટર હોતો તે એ હોતો કે આપણે યુનિયન જોડને સલામ ભરવા નહિ જઈયે તો આપણે મૂઆ ન પડ્યા છીએ. જો એ વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર—સરકારને જેની સાથે કંઈ પણ સંબંધ ન હોય એવી—રાજાઓમાં બહુતા હોત તો તેમને કંઈ થાત નહિ. પણ વિદ્યાર્થી સરકારી ન રાજામાં હોવાથી સરકાર વિશેષ અંકુશ રાખી રાષ્ટ્રી અને પ્રભનું નાક કાપી લીધું. વિદ્યાર્થીઓને લીધે ન આપણે સ્વતંત્રતા મેળવી રાષ્ટ્રીયે અને વિદ્યાર્થીઓની નબળાઈથી ન આપણે પરતંત્રતામાં પડી રહીયે. મેં ધારાસભાના બહિષ્કાર ઉપર ખૂબ બાર મુક્યો છે એ ખરું છે. માણસ માત્ર પ્રતિમા-પૂજક છે; માટે જ્યારે પ્રતિનિધિ યજ્ઞને લાયક હોય એવા નાયકો ધારાસભામાં જવાનું માંડી વાળશે ત્યારે એની ક્ષણિક અસર બહુ મોટી થશે એ હું બહુ છું. એ કામ અત્યારે ને અત્યારે કરી શકાય એવું છે, એટલે તુરત ચલું જોઈયે. તેની અસર પણ મોટી થવાની. છતાં હું એમ પણ વચન આપવા ઉચ્છું છું કે જો સરકારના તાણાની બધી નિશાળો ખાલી થાય તો એક માસની અંદર હિન્દુસ્તાનના ચહેરા બદલાઈ એકેલ તરે રહેશે. દરેક વિદ્યાર્થી એકાએક આવતી કાલે ન નીકળી જાય તો એની જે અસર પ્રતનની અને રાજ્યકર્તાઓની ઉપર પડવાની તે ખીબ કરાથી નહિ પડે. એટલી અસર વિદ્યાર્થીઓના ઊડવાથી પડવાની છે એટલી અસર વકીલોના ઊડવાથી પણ નહિ પડે. જ્યારે વિદ્યાર્થીઓ સરકારની નિશાળમાંથી નીકળી જશે ત્યારે સરકાર સમગ્ર જશે કે આપણું યન્ત્રા પોટર વર્કસ—એટલે દૂર શા માટે જઈયે? દુધેશ્વર પોટર વર્કસ ખંધ થયું. વિદ્યાર્થીઓની ઉપર ન હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા નિર્ભર છે, કારણકે વિદ્યાર્થીઓ એ જુવાનીઆવર્ષ છે. વકીલો જુજુર્ષ ગણાય, કારણ એમને વ્યવસાયો રહ્યા. પણ વિદ્યાર્થીઓ નિર્દોષ છવન ગાળે છે. વકીલોને સ્વાર્થ (ભરણપોષણનો) રહ્યો છે તેથી વકીલો પાસે વકીલાત છોડાવવી મુશ્કેલ છે; પણ વિદ્યાર્થીઓને

વિદ્યાર્થીઓના રાજા-ત્યાગની અસર

એ સ્વાર્થ નહિ હોવાથી માત્ર સરકારી નિશાળોની માયા છાંય તો વિદ્યાર્થીઓને નિશાળો ઝાડવી સહેલી છે.

કોઈ કહેશે કે વિદ્યાર્થીવર્ગે એમ શા સાર કરવું? નિશાળો શા માટે ઝાડવી? એ હીલચાલની સામે આપણા મહાન, ધર્મધુરંધર, પ્રજાની સેવામાં અત્યંત કસાયલા એવા પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી, હિન્દુસ્તાનમાં અત્યંત વિચાર કરવાની શક્તિ ધરાવે એવા શાસ્ત્રીઆર અને બીજા આપણા નેતાઓ—લાલા લજપતરાય કુર્ધા—એમ કહી રહ્યા છે કે વિદ્યાર્થીઓની પાસે શાળાઓ છોડાવવી એ ધણું લેખમજદરું પગલું છે. એમના વિચારોની તમારા પર અસર ન થાય એ મારાથી નહિ ઇચ્છી શકાય. મારે વિદ્યાર્થીઓને હું એ જ વાત સંચવી રહ્યો છું કે આવા આપણા દેશદાઝવાળા આગેવાનોના કહેવા ઉપર તમે પૂરેપૂરો વિચાર કરજો, અને એમ વિચાર કરતાં છતાં જો તમને એમ લાગે કે હું જે કહી રહ્યો છું એ જ ખરાબર છે તો જ નિશાળો છોડજો.

કોઈ સવાલ કરશે કે આપણે જે કેળવણી લઈ રહ્યા છીએ એ શું આજ જ ભેર સમાન થઈ પડે? સરકાર ગમે તેટલી ખરાબ દોષ પણ જે જે નિશાળોની અંદર આપણે જતા હોઈએ તે નિશાળોની અંદર સારી વ્યવસ્થા હોય, ચારા પ્રોફેસર હોય, સારા માસ્ટર હોય તો આપણે શા સાર ઝાડવી લેઈએ? એ પ્રશ્ન કરેને થાય.

પંજબનું પ્રકરણ થયું અને બિહારનું પ્રકરણ થયું ત્યારે સરકારની રાજ્યનીતિ સ્પષ્ટ હતી. હું તમને ખાતરીપૂર્વક કહેવા ઇચ્છું છું કે હું ત્યાં હતો ત્યારે મને એવી પ્રતીતિ હતી કે આપણને ન્યાય મળ્યા વિના રહેવાનો જ નથી. મુસલમાન ભાઈઓને પણ હું એમ જ કહેતો કે તમને જે વચન પ્રધાન હોઈને નહોતો આપેલું છે એટલું તો જરૂર મળશે. છતાં આપણને પંજબની બાબતમાં સખત ફટકો લાગ્યો, અને એ અન્યાય ટાળી દેવાને ખોટામાં ખોટા કાવતરાં કંવામાં આવ્યાં. બિહારની બાબતમાં એક છોકરું પણ મમજી રાં. એવો વચનમંજ કરવામાં આવ્યો.

પંજબમાં જે જે માણસો પર અત્યાચાર થયો એ કોઈ સામાન્ય માણસો ન હતા; પાનું સરકારે જેમને કેળવ્યા હતા એવા શિક્ષિતવર્ગ ઉપર નેટલા અત્યાચારો કરવા હતા એટલા કરવામાં આવ્યા.

હંડારાની શાળામાં કેમ બહુચ ?

સરકારે હિન્દુસ્તાનના સ્વતંત્રતા દરજ્જે ઉઠાવ્યું છે. એ કોઈ વાંદો આપણું ધરબાર વાંદી નથી અને આપણને માત્રીને કહે કે 'હું તમારે મન વાંદી થયો છું એમથી થયેલી આ શાળામાં તમે બહો' તો મારી ખાતરી છે. કે આપણે તો એ વાંદારને એવો જ જવાબ આપીશું કે 'અમારે તમારી કેળવણી નહિ લેઈએ.' મારે ધર કોઈ વાંદો વાંદી નથી તો એ હું સહન કરી શકું છું, પણ મારે માનમંજ થઈ નથી, મારે પુરુષત્વ, સ્ત્રીત્વ વાંદામાં આવે તો હું એ પાછું કેમ મેળવી શકું? મારે નાક કાપવામાં આવે એ હું કેમ આપું કરી શકું?

ઠાઠીયાવાડના ભૂંડારાઓ મુસાદરોનાં નાક કાપતા, અને એકે દાકાર એવો નીકર્યો હતો કે એ કપાઈ ગયેલાં નાકને આખાં કરતો. પણ હિન્દુસ્તાનનું નાક ને કપાઈ ગયું, ને આંખું યઈ ગયું એને અલીયાણું કરનાર કાઈ દાકાર છે જ નહિ. એ નાકને અલીયાણું કરવું હોય તો તે આપણે જ કરી શકીએ તેમ બીયે. સારામાં સારા દુધમાં સોમન પડવાથી એમ આપણે ત્યાગ કરીશું, તે જ પ્રમાણે સારામાં સારી કેળવણીમાં જેર પડવાથી એ ત્યાગ્ય છે એમ આપણે માનવું જ જોઈએ. મને જરૂર એવી સંકા યાય છે કે એટલું દરદ આ બે પ્રકરણોથી મને થયું છે એટલું જ દરદ પડિત માલગીયાણ અને શાસ્ત્રીઆરને ન જ થઈ શકે. સરકારે જે રાજ્યનીતિ બતાવી છે તેથી દુધ જેવી એમણે આપેલી ચીજે જેર જેવી થઈ પડી છે, એવું ને તેમને લાગતું હોય તો તેઓ મેં કહ્યું છે એમ જ કહેશે. સરકારની કેળવણીમાં દાખલ થઈ ગયેલા જેરને આપણા આ મહાન પુરુષો નથી એળખી શકતા એમ માટે કહેવું જોઈએ.

કેળવણી જેર જેવી કેમ ?

જે આપણે આ સ્થિતિમાં કાંઈ પણ નહિ કરીએ તો આપણું નાક સદાને માટે કપાઈ જવાનું છે; કેટલાક જમાના મુઠ્ઠી પ્રભ પોતાનું સ્વત્વ આ જગત આગળ બતાવવાને નાવાયક બનવાની છે. તમે વિદ્યાર્થીઓ બાળક વયના છો એમ તો ન જ કહી શકાય. માટે તમે માખાપો વગેરે વચ્ચેને માનપૂર્વક કહી સંલગ્નથી કાલે જ નિશાળોનો ત્યાગ કરો. પણ જે સ્વતંત્રતા સોગ વરસની ઉપરનાં બાળકો અને બાળકીઓ વાપરી શકે છે એ સ્વતંત્રતા વાપરવાની જે રાત છે એ તમે પૂરેપૂરી સમજીશો એમ હું ઇચ્છું છું.

એમને તાવ આવી ગયો છે—આનસિજ અને હાર્દિક—અને તેઓ માને છે કે આ સરકારની સંવતનત એક મિનિટ પણ મારાથી સહન થઈ શકતી નથી, જે સંવતનત અન્યાયના એકથી આપી ગય છે એ સંવતનત રહેવું મારે માટે નામોશીભરેલું છે, તેમને જ નિશાળ પોઠવાને અધિકાર છે. જે ભૂંડારો આપણ સર્વેય હરણુ નરી ભય એના હાથનું દાન આપણે ન લઈ શકીએ, તેમ સરકારના હાથની કેળવણી આપણે ન લઈએ એમાં જ માતા પ્રત્યે, પિતા પ્રત્યે અને નેતા પ્રત્યે આપણો વિનય રહેશે છે; એમાં જ આપણી આધીનતા રહેશે છે. જે કોઈને અંદરથી કહ્યોને અવાજ આવે છે કે ‘મારે આ કામ કરવું જ જોઈએ’ એ માણસને એમ કરવાનો હક છે. એ ચીજોની પ્રતીતિ તમને પડતી હોય તો તમે આવી કાને જ નિશાળો ને કોલેજો છોડો એમ હું ઇચ્છું છું.

શાળાત્યાગનો અધિકાર

ખીજ નિશાળો ક્યાં છે ? એમ પૂછનાર વિદ્યાર્થીને મારો એ જવાબ છે કે તમારે કંઈ શકે એવાની જરૂર છે, માખાપોની સાથે સવાદ કરવાની જરૂર છે, કારણકે તમે શંકિત છો. જે જોરડીમાં સરખ વસતો હોય એ જોરડીમાંથી નીકળી જવા માટે મને સંકા રાખી જ હોઈ શકે ? રાષ્ટ્રીય ડો.મેસે જે હરાવ કરેલો છે એનો અર્થ શું છે એ તમે વિચરના ધારતા હો તો હું કહું છું કે એ હરાવમાં આપણને નવી નિશાળ ગળવાની રાત્ર નથી. આપણને નવી નિશાળો મળો યા ન મળે, પણ જે નિમાળ આપણને એરૂપ થઈ ગઈ છે એ નિશાળો તો ત્યાગ કરવો આવશ્યક જ છે.

શાળાત્યાગ
ખીનસારને

આપણને આ યુદ્ધનો સમય આપ્યો છે

આથી કોઈએ એમ નહિ સમજી લેવું કે હું કેળવણીની વિરુદ્ધ છું અથવા તો મારા કેળવણી, વિદ્યે જે વિચારો છે એનો હું પ્રચાર કરવા ધારું છું. એ વિચારોનો પ્રચાર હું રાષ્ટ્રીય શાળા મારફત કરી રહ્યો છું; અને જે વખતે એવી કેળવણીનો પ્રચાર મારે વધારે કરવા હશે ત્યારે હું મારે સાધન શોધી લઉં. પણ અત્યારે જે દૃષ્ટિએ હું નિરાશોનો ત્યાગ કરાવવા ઇચ્છું છું એ દૃષ્ટિ સિપાહીની છે. ન્યારે યુદ્ધ સારૂ થાય છે ત્યારે નિરાશોઆઓ નિરાશ છેડે છે, અદાવતો ખાલી થાય છે અને જેલો પણ ખાલી પડે છે. જેમાં રહેનાર જેલીઓ પણ પોતાનો સ્વભાવ છોડી દે છે અને લડાઈમાં ઝૂમે છે. તે જ પ્રમાણે આપણને આ યુદ્ધનો સમય આપ્યો છે. જો આ પ્રજા સત્ત્વ ઉગમનારી હોત તો હિન્દુસ્તાનમાં ક્યારનીયે અસંખ્ય તત્ત્વવારો નાંખી ચર્ચિ હોત; પણ હિન્દુસ્તાનમાં એ તત્ત્વ હાલ અસંખ્ય છે. અત્યારે તો સામાન્ય દૃષ્ટિએ, લૌકિક દૃષ્ટિએ જ આ પ્રજા હું પ્રજા આગળ મુકી રહ્યો છું કે જે સરકાર તરફથી આપણું આટલું માનભંગ થયેલું છે તે સરકાર પાસેથી આપણે દાન લઈ શકતા નથી, મદદ લઈ શકતા નથી માટે જો એ તત્ત્વ માન્ય થાય તો નિરાશો હો કે ન હો એનો સવાલ રહેતો જ નથી. એટલે તમારે તો એ દૃષ્ટિએ વિચાર કરવાનો છે કે અત્યારે વિદ્યાર્થીઓની તાત્કાલિક ફરજ નિરાશ છોડવાની ચર્ચા છે કે નહિ. નિરાશો છોડીને વિદ્યાર્થીઓ શું કરે? સંધિકાળને વખતે જે વિદ્યાર્થીઓ નવરા થઈ બેસે તેઓ શું કરે? એ બધા પ્રશ્નો તમે પૂછી શકો છો. સિદ્ધાન્ત મેં જે મુક્યો છે તે જ છે. એમાંથી જે ઉપસિદ્ધાન્તો નીકળે છે એ તમારી આગળ હું મુકતો જ નથી. મુખ્ય સિદ્ધાન્તને અનુસરીને આપણા દિલમાં જે ફેંસલો થાય તે પ્રમાણે અટકાવણી વર્તવું. પણ સંકાતું સમાધાન થઈ ગયા પછી નબળાઈને કીધે એક પણ વિદ્યાર્થીને કોલેજમાં કે નિરાશમાં રહેવાનો અધિકાર નથી એ પણ કહેવાની મારી ફરજ છે. અત્યારે પ્રજાએ નબળાઈ યતાવચ્ચનો સમય નથી.

[વ્યાવહારિક દૃષ્ટિએ છોડનાર વિદ્યાર્થીઓનાં-ભાગ તૈયારી અને વિદ્યાર્થીઓ તરફથી સવાલો પૂછવામાં આવ્યા તેના ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે જવાબો આપ્યા:]

૧૧ પ્ર—મદાત્માજી, નાગપુરમાં મળનારી કૌન્સિલ આ ઠરાવ મુલતવી રાખે તો અમારે શું કરવું ?

૭૦—નાગપુરમાં મળનારી કૌન્સિલથી આ ઠરાવ મુલતવી રાખવાનો ઠરાવ ન થઈ શકે એમ હું માનું છું. જે માન્યુસ અત્રે કલ્પેલા સિદ્ધાન્તને સમજી ગયો હોય તેને નાગપુરમાં મળનારી કૌન્સિલ શું કરશે કે શું નહિ કરે એ લાગુ જ નથી પડતું. ગુજરાતના વિદ્યાર્થીઓની નિશ્ચિત કૌન્સિલને સારૂ એવો ઠરાવ કરવાનું અસંભવ કરી શકે છે.

૧૦—મદાત્માજી, આપ વિદ્યાર્થીઓ પાસે આત્મધાન કરાવવા માગો છો કે સ્વાર્થ-ત્યાગ કરાવવા માગો છો ?

૭૦—હું વિદ્યાર્થીઓ પાસે સ્વાર્થત્યાગ કરાવવા ઇચ્છું છું, અને સ્વાર્થત્યાગથી આત્મ-રક્ષા કરાવવા ઇચ્છું છું.

પ્ર૦—ગુજરાત કૌલેજ ગુજરાતને પૈસે ચલેલી છે ને સરકારે મળેલો કારભાર લીધો છે, તો આપણે આપણી જ મિત્રકત ઓડવી કે કારભાર પાછો મેળવવો ?

હ૦—જે વસ્તુ વિદ્યાર્થી આપણે કોઈ માણસને સોંપેલી હોય એનો ખીજો જ રસ્તો ઉપયોગ કરવામાં આવે તો કાયદામાં પણ એ માણસને વિશ્વાસપાત્રી કહે છે. એક યોખીને આપણે કપડું ધોવા આપ્યું હોય અને એનો ખીજો ઉપયોગ કરે તો એની ઉપર ચોરીનું તહોમત મુકાય છે. એવી રીતે હું સરકાર ઉપર ચોરીનું—વિશ્વાસપાત્રતાનું—તહોમત મુકી રહ્યો છું. ‘તમને ત્યારે કૌલેજ સોંપી ત્યારે તમે પંબખનો અન્યાય રચ્યો, ખિત્તારતનો અન્યાય કર્યો એ ખબર ન હતી.’ ખીજું પ્રમુખ સાહેબે કહ્યું તે પ્રમાણે ગુજરાત કૌલેજમાં કાંઈ બનવર ભરવાનાં નથી. એ કૌલેજ ઉપર તો આપણી જ છે. આપણી મિત્રકત જે અત્યારે આ સત્તાનત લઈને બેઠેલી છે એ મિત્રકતનો પૂરેપૂરો ખરો કબજો લેવાને સાર જે બેઠો ઉપલોભ છે એ પણ આપણે ઓડી દેવા ધટે છે. આપણા પોતાના ધરમાં મરજી થઈ હોય તો એ ધરને મુકી દઈએ છીએ એમ આ કૌલેજ પરથી આપણી ખરેખરી માલીકી ચાલી શકે છે મટે એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. જે માણસનો હાથ સડી ગયો હોય એ માણસનો હાથ ડો. માનુષ કાપી નાંખે છે, કારણ એ હાથમાં સડાએ ધર કરેલું છે. વડાણવાળો પોતાના માથેને તોફાન વખતે ફરીઆમાં હોખી દે છે તેથી કાંઈ તેઓ આત્મકષાત કરતા નથી. તે જ રીતે આપણને અત્યારે આપણી માલીકીની દલી એવી નિરાશનો પણ ત્યાગ કરવો ધટે છે, અને એના ત્યાગથી જ આપણે માલીકી પાળી મેળવશું.

પ્ર૦—મહાત્માજી ! જે નિરાંતો સરકારી ન હોય પણ ખાનગી હોય તે પણ ઓડી દેવી કે ?

હ૦—જે ખાનગી નિરાંતો સરકાર સાથે (યુનિવર્સિટી સાથે) સંબંધ ધરાવતી હોય એ નિરાંતો ઓડી દેશો જોઈએ, કારણકે એ નિરાંતો પર સરકારની સત્તા છે, *majority government* છે. મારા મત મુજબ તો સરકારની અસરથી ગંધ પણ રહેલી હોય એ નિરાંતો સુધ્ધાં ઓડી દેવી જોઈએ.

પ્ર૦—લોહા વિદ્યાપીઠના નિરાંત ઓડી દે તેથી સરકાર પર શી અસર થવાની ?

હ૦—આમાં અસરની વાત નથી પણ અન્યાયથી દ્રવ્ય લેવું કે નહિ તે સવાલ છે. આપણું પોતાનું માન નળવતું એ આપણો ધર્મ છે. જે લાઠાએ કે બહેને નિરાંત ઓડી એટલે દરજ્જે એણે પોતાની ફરજ ભલા કરી અને દુનિયાની પણ સેવા કરી. એના ત્યાગથી પણ અસર થઈ શકશે.

પ્ર૦—મારા ધારવા મુજબ સરકારની દાનત જ આપણને કેળવણી આપવાની હતી નહિ. તો કૌલેજે ઓડવાથી આપણે સરકારને મદદ નથી કરતા ?

હ૦—હું એમ માનતો જ નથી કે સરકાર આપણે જોઈએ ઓડીએ એમ ઇચ્છે છે. સરકારે તો એ બાબતમાં સરકારીય પણ કાદવો છે. સરકાર તો મુછ રહી છે કે ‘ને

મારબાને કંઈ શીબાને વિરોધ ન હતો. આપણે તો આરબાને હેતુ શું હતો તે જ નેવાનું
 ૧. અંગ્રેજોએ તેમને બહુ બહુ આશાઓ આપી. બગદાદમાં એટલે તાપ હોય છે કે
 મે બધા અહીંઆં બેઠા છો તેમ ત્યાંની રેતીમાં કાઈ બેસી નહિ શકે. ત્યાંની રેતી એટલી
 ઘેલી હોય છે કે તેની ઉપર શંધી શકાય. અંગ્રેજ સરકારે કહ્યું કે અહીં તમારા માટે પાકા
 સ્તા બાંધશું, રેલવે લાવશું; તમને જે રીતે સુખ યાચ એવી બધી સગવડ કરી આપશું.
 તમને શિક્ષણ આપશું. મોટર પલ્ક આરબોએ હમણાં જ પહેલી લેઈ. પલ્ક આરબોને તો
 નેક જ વાત ખબર હતી. તેમણે કહ્યું, 'તમે અમારો મુલક લેવા આગ્યા છો. અહીંઆંના
 મુસલમાનોના પહેલાં જ મેસોપોટામિયાના મુસલમાનો અંગ્રેજોને પોતાના દેશમાંથી કાઢી
 લા છે.

બ્રિટિશોનાં હવાઇ જહાજ એમને ડરાવી નથી શકતાં. હવાઈ જહાજ હો કે બમે તે હો,
 આરબોને શું? તેઓ તો મોતને હથેલીમાં લઈને ફરે છે. એમની પાસે હોય શું કે લઈ નય?
 તેઓ પોતાની જાત માટે નથી લડતા. તેમનાં કપડાં છે તે ચામડાનાં. તેઓ તંત્રમાં રહેનાર
 રહ્યા. પોતાનો દેશ-બલે તે રેતાળ રહ્યો-તેને બચાવવો, બગદાદ શરીફ જે પાકબૂમિ છે, જ્યાં
 અનેક પીર થઈ ગયા છે ત્યાં પરવાનગી વિના કોણ જઈ શકે? ત્યાં અંગ્રેજ, શીખ કે તેમના
 માઇબંધ કોઈ નહિ રહી શકે.

આરબો આપણા કરતાં અગણિત દરજ્જે અરેલા છે. આ અમારો દેશ છે; તેના ઉપર
 આંગળી ઓધે તેની આંગળી કાપી નાંખીયે, ત્રીલને અહીંઆં રહેવા નહિ દઇયે,' એ જુરસો
 જેનામાં છે તે ખરા સુખી છે. જો આપણે માનીયે કે આરબો જંગલી અને આપણે મુઘરેલા
 તો આપણે તેમને અને આપણને પોતાને ગેરહંસાઈ કરીયે છીયે. આપણે પોતે શુદ્ધમાની
 દેશમાં રહેતા છતાં ઘોડાધણાં સુખ અને ભોગ આપણને મળે છે. આવા ભોગો અને
 વિલાસોની જ્યાં સુધી આપણે ઈચ્છા રાખીયે છીયે ત્યાં સુધી આરબો કરતાં આપણે
 ઉતરતા જ છીયે.

આપણા બાપદાદા કંઠી ગયા છે, વેદોમાં, ઉપનિષદોમાં કહેલું છે કે પવિત્ર ભૂમિને
 અપવિત્ર યવા ન દો. ખીલઓ તમારી ભૂમિમાં થેસે તે અતિથિ થઈને જ થેસી શકે છે.
 જો સ્વતંત્રતા બાહ્ય તેણે સર્વસ્વ બોધુ, ધર્મ બોધો.

બ્રિટિશ રાજ્યમાં આપણે આપણા ધર્મ સુખેથી પાળી ગણીયે છીયે અને મુસલમાની
 રાજ્યમાં જોઈએ પાળી શકતા એ હું નથી માનતો. મુસલમાની રાજ્ય પ્રાણપીડક હવું એ
 હું નહિ છું; તેનામાં અભિમાન હવું. અત્યારે તો અંગ્રેજ રાજ્ય નાસ્તિક છે, ધર્મથી વિમુખ
 છે. એ રાજ્યમાં આપણા ધર્મ જોખમમાં આવી પડેલો છે.

આપણી આસપાસના મુલકમાં પકાણુ, ઘરાની અને આરબોની સ્થિતિ આપણા કરતાં
 સારી છે. આપણા જેવું શિક્ષણ તેમને મળવું નથી છતાં આપણાથી તેઓ ચડતા છે.

આ પ્રમાણે આપણી દીન દશાનું ચિત્ર આખ્યા પછી શિક્ષકોની પાસે હું. મારો કેસ સુકું છું. ન્યાં સુધી આપણે આપણા શિક્ષણની આહુતિ આપવાને તૈયાર નથી ત્યાં સુધી દેશને સ્વતંત્ર કરી નહિ શકાય.

સ્વાતંત્ર્યાર્થે
શિક્ષણની
આહુતિ

આજકાલ મારી પાસે ધણા વિદ્યાર્થીઓ આવીને પોતાની વાતો કહ્યમેકક રીતે કહે છે, છતાં તેઓ બેબાકળા છે એમ હું જોઉં છું. અમે શાળા છોડી દઇએ તો કાલે જ ખીચ શાળા મળે કે નહિ એવા સવાલ કરે છે. એ શિક્ષણનો મોહ છે. હું પોતે શિક્ષણનો વિદ્યાર્થી છું એમ કહે છે નહિ કહે. હું કાલુ પણ વિચાર કે વાચન વિના નથી રહેતો. પણ ચોપાસ દાવાનળ સળગતો હોય ત્યારે આપણે રિક્તસ કે જાળજલ લઇને વાંચવા બેસી નથી શકતા. અત્યારે દાવાનળ સળગે છે. અત્યારે શિક્ષણનો મોહ ન જ રાખવો જોઇએ.

તમને તો મનમાં શિદ્ધ થઈ ગયું હોય કે અંગ્રેજોએ પંજાબમાં ને બિહારમાં હિન્દુસ્તાન ઉપર અત્યાચાર કર્યો છે, હોય દીધો છે, તો તે અત્યાચારનું તેઓ પૂરૂ પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, પોતાનું મનિન અંતઃકરણ પૂરૂ સ્વચ્છ ન કરે ત્યાં સુધી કોઇ પણ ભવનું દાન કે પગાર કે શિક્ષણ તેમની પાસેથી સ્વીકારવું એમાં મદ્દાપાપ છે. રાક્ષસ પાસેથી આપણે શિક્ષણ નહિ લઇએ. એવા હાથથી અપારં શુદ્ધમાં શુદ્ધ શિક્ષણ પણ મેલું જ છે. અંગ્રેજો તો પોતાના એકને પણ સ્વચ્છતા કહીને બતાવે છે.

એવા
શિક્ષણનો
ત્યાગ

અત્યારે આપણામા જે દીનતા છે, પામસ્તા છે, આપણે જે જમણામાં પડેલા છીએ તે અંગ્રેજ કેળવણીને લીધે જ છે. અંગ્રેજ કેળવણી મળી ન હોત તો આપણે અત્યારે કંઈ હીલચાલ કરતા ન હોત એ મિથ્યા છે.

દેશને માટે મરણ એ વૃત્તિ આરબોમાં છે તે આપણામાં નથી. આવી પતિત દશામાથી ન્યાં સુધી આપણે નથી નીકળ્યા ત્યાં સુધી હું ભવિષ્ય કહું છું કે હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર થઇ શકશે નહિ.

શિક્ષકો અને પ્રોફેસરોને હું હિંમતથી કહું છું કે પ્રભને જે હજળતી ઉત્સાહિત કરવી હોય તો આપતી કાલે જ રાજનામું આપજો. રાજનામું આપનાર શિક્ષક વિદ્યાર્થીને ભાદમાં ભારે પાઠ શીખવશે.

જો શિક્ષકોને શરણાત યદી નય, તેમને લાગી નય કે જે સંસ્કૃતનત ઇન્સાદ નથી આપતી, પોતાના અન્યાયને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત નથી કરતી, તેની પાસેથી પગાર ન લેવાય, તો સુન્દરાતમાં આજે જ સ્વરાજ્ય છે. શિક્ષકો જે હિંમત ધરીને કહેરો કે અમે લોખ માગીનેય સાચું રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ જ આપીશું તો આકારમાં દેવતાઓ પણ જોવા આવશે અને તેઓ પોતાના વરસાદ વરસાવશે.

એ ભાવના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં પેદા થાય ત્યારે જ દેશ છૂટે. અત્યારે તો વિદ્યાર્થીનો પ્રથમ પાક જ સામ્રાજ્યની શક્તિની ઓળખ કરવાનો, અને સામ્રાજ્યથી જ આપણે નબીયે એવું શીખવાનો હોય છે. એમ જ હોય, સામ્રાજ્ય પોતાની શાળામાં ખીલું કંઈ કેમ શીખવે?

વિદ્યાર્થીએને નિગાળોનો ત્યાગ કરવાનું કહી હું તેમને આમાંથી ઉગારવાનો પ્રથમ પાક શીખવું છું, અને માથાપેને તેમા મદદ કરવા વીનવું છું. ભલે જીવાનીઆ કેળવણી ચિનાના અથવા એકાદી કેળવણીવાળા રહે. તેઓમાં ચોતાપણું આવશે તો જાણી બધું મળી રહેશે. હકીકત તો એવી છે કે જ્યારે બે ચાર વિદ્યાર્થી નીકળી જાય ત્યારે વિચાર કરવાપણું ભલે હો, પણ જ્યારે સંખ્યાબંધ વિદ્યાર્થીઓ છોડશે ત્યારે તો ગૃહીય શિક્ષણનો પ્રબંધ એની મેળે જ થઈ જશે.

સુરતનો અનુભવ

સુરત, નડિયાદ અને અમદાવાદ વચ્ચે હારાશાહ ચાલી રહી છે. તેમા આગળ ઢાણ જશે એ તો ભવિષ્ય જ બતાવશે. સુરતમા જ્યારે ભાઈ શૌકતઅલી, ભાઈ મહમદઅલી અને હું ગયા ત્યારે જુસ્સાનો પાર ન હતો. મેં કેડો માણસો ગામડાઓમાંથી પણ આવ્યા હતા. રાષ્ટ્રીય શાળા ખોલવી એ મુખ્ય હેતુ હતો. સુરતમાં અનેક સંસ્થાઓ ચાલે છે, તેમાં અનાવિલ જાત્રાલય અને પાટીદાર જાત્રાલય એ પણ પ્રસિદ્ધ સંસ્થાઓ છે. બન્નેમાં વિદ્યાર્થીઓ સારી સંખ્યામાં રહે છે. એ વિદ્યાર્થીઓમાના જેમજે મરકારની નિશાળ છોડી તે વિદ્યાર્થીઓનું શું કરવું એ પ્રશ્ન હતો. એ વિદ્યાર્થીઓ અને એવા ખીજાઓને ખાતર શાળા ખોલવી જોઈએ એમ લાગવાથી અગ્રેસર દાર્શવાદકોએ સુરત બંદોજાત કર્યો. એક મુસલમાન મિ. નરમાવાળાએ પોતાનું વિદ્યાળ મકાન બાકા ચિના આપ્યું. કેટલાક શિક્ષકોએ મફત કામ કરવાનું દેરાયું. ખીજા કેટલાક પગાર લઈ કામ કરશે. દાર્શવાદકો ઉઘમી ને પ્રામાણિક હશે તો સંસ્થા સુન્દર સ્વરૂપ પકડશે. તેમનાં ઉઘમ અને પ્રામાણિકતા વિશે મને શકા જ નથી. તેથી એ સંસ્થા ચાલશે જ.

તેને નખાવવા સાર પણ બંદોજાત સુન્દર થયો છે. રૂના વેપારીઓએ ખાડી દીઠ ચાર આના આપવાનું દેરાયું છે ને ખીજા વેપારીઓ પણ આપશે. આમ સુરતનું કેળવણીખાતું સ્વાસ્થ્ય બની જવા સંભવ છે.

ચાલુ નિરાગો, કાલેજ વગેરે ખાલી હવાની હીંચાચ ચાલી રહી છે તેમા પશુ સફળતા મળવા સંભવ છે.

પશુ આમ સંતોષકારક પ્રગતિ ચાલતા છતાં મને પોતાને બે નિગ્રહા યદ્ય એક તો સભામા થોડા સમય સુધી ગહેલો ઘોઘાટ. ગમે તેવી ગભવર સભા પશુ શાન્તિથી ચલાવવાની શક્તિ આપણામા આવવી જ જોઈએ. એ તાલીમની, સભ્યતાની, સમજની, એકતાની નિશાની છે. શાન્તિ ન જળવાઈ એમા કોઈનો ખાસ દોષ નથી, પણ એ સૂચવે છે કે આપણે હવે એ દિશામા હીક કામ કરવાનું માટી છે.

સંતોષમા
નિરાગો

ખીન્ને ખનાવ એથી પણ દુખ હતો. અમે સુગતથી દિલ્હીની ટ્રેન લીધી ત્યારે માણુઓ ખેંટકોમ પગ હીક હતા. તેમાના કેટલાકે જ્યારે કોઈ ગેરા ઉતાર કંઈ અટકચાળા ક્યાં વિના પસાર થતા હતા ત્યારે 'જુહુહુ' કરીને તેમનો તિરસ્કાર કર્યો. આમા જ ખુનામરડોનો ભય જ્યો છે સસ્તનતની સાથે ગમે તેટલો વિરોધ દોષ છતાં માણુસોનો વિરોધ આપણાથી ન જ થાય. આવી રાત્રીઓ ઉપર કાનુ મેળવેલો એમા જ આપણી છત રહી છે.

પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોને

મને તો ખાતરી છે કે પ્રાથમિક શાળાઓના શિક્ષકોનો પગાર ઘણો ઓછો છે. પણ અત્યારે વધારે પગારની હીલચાલની સલાહ હું શિક્ષકોને આપી શકતો નથી પૂરેપૂરો પગાર મળે તોપણ સરકારની સત્તા નીચે ચાલતી બધી શાળાઓને શિક્ષક અને વિદ્યાર્થીવર્ગને સારું હું જોઈ જોમ ત્યાજ્ય ગણું છું. તેથી પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોમા જો જગૃતિ અને જગ હોય તો ગમે તેટલું સહન કરીને પણ જેમા મુખ્યત્વે કરીને શુભાશીમા વિદ્યાર્થીઓને વિદ્યા આપવામા આવે છે એવી શાળાનો ત્યાગ કરી તેઓ પુગતન કાગમા જેમ નિક્ષા માગીને પણ શિક્ષણ આપતા હતા તેમ આજે પણ તેઓ પ્રજાને શિક્ષણ આપે. પણ મારી તો ખાતરી છે કે જો શિક્ષકો આસ્થાપૂર્વક અને પ્રામાણિકપણે સરકારી નોકરી છોડી દે તો પ્રજા તેઓનું ભણપોપણ અવરમ કરે.

પ્રાથમિક
શાળાઓના
શિક્ષકોને

તા. ૧૭-૧૦-૧૯૨૦

‘મારા અનુયાયી’

“તમેએ જે ધારાસભાનું ઉમેદવારી બહાર પાડી છે તે પાછી ખેંચી લેવામાં નહિ આવે તો તમેને પુરવઠીમાં હતા ન હતા થઈ જશે. તમેએ ગઈ સાલ જ્યું હશે કે તમારા જેવા દેશદ્રોહી જે માણસોના હાથ વીરમગામ અમદાવાદમાં દેવા હાથ થયા હતા. તમારા મગજમાં પાવર હશે કે શ્રીકૃષ્ણ સલ્લતન આગળ કોન હીસાબમાં. પણ તમારે નક્કી સમજવું કે તમારા એકને માટે શ્રીકૃષ્ણ સલ્લતન જેવાને અમે પાયમાલ કરી ચકશું. અમે ખોલીતા નથી. તમારી ખુરી હાલત કરી ધરખાર વનાના કરી નાખીશું તે ચાકસ જાણવું. વધુમાં રીચીરોડ પર એક અંગ્રેજીનું કેલું ખુન કરેલું તે તમે ગઈ સાલ જ્યું હશે. તો મોને તો અમારે મારવા તે એક માખીને મસરવી તેમ છે. માટે ખુબ વીચાર કરી જોજે

લી. બોલસેવીજમ.”

આ કાગળ એક ધારાસભામાં જનાર ઉમેદવારને મળ્યો છે. તે જોયેને તેવો તેમણે ઉતારીને મને મોકલ્યો છે. લખનારની ભાષા દોષિત છે. તે ઠાં તો પોતે જાણીનેષ્ટને તેવી કરી છે અથવા લખનાર સાદો માણસ હોવો જોઈએ. તેણે પોતાનું નામ મોકલ્યું નથી. આવા લખનારામાં પોતાનું નામ આપવાની હિમ્મત હોતી નથી.

શુભરાતમાં હજુએ આવા માણસો પડ્યા છે ત્યાં લગી આપણે શરમાવાનું રહ્યું જ છે. પોતે ‘બોલસેવીજમ’નું ઉપનામ ધારણ કરી બોલશેવિકને વગોવે છે. બોલશેવિકને મેં જેવું જાણ્યું છે તેવા બોલશેવિકને પર મને મોકલ નથી. પણ બોલશેવિક લોક નામદં તો નથી જ. ઉપરનો કાગળ નામદં સૂચવે છે. જે ઉમેદવાર શુદ્ધ દાનતથી ધારાસભામાં જાય તેના દોષ શો? તેના દોષ શો? આપણે જો લોકોના દિલને રોકવા માગશું તો જેવું સરકાર કરે છે તેવું આપણે કરશું, એટલે આપણે પણ સરકારના જેવી જ રીતોનિયત કરી દેવારો.

ધારાસભામાં જનાર ઉમેદવારને આપણે દલીલથી હરાવી રોકાયે, લોકમતની પ્રમંજનાથી રોકાયે, પ્રેમથી મનાવીએ. જળાકાર કરીને રોકાયે તો આપણને કશો ફાયદો થવાનો નથી એવી મારી ખાતરી છે. એથી તુકસાન જ છે.

ઉપરનો કાગળ લખનાર અમદાવાદમાં ને વીરમગામમાં થયેલ ખુનની યાદ આપે છે. હજારો માણસોએ મળી એક ગોગ્રને માર્યો, એક હિન્દી અમલદારને માર્યો

ને તેની લાશને બાળા તેમાં મર્દાની રીતે હતી? શુભ એમ લાગતા નથી. આજ સગી મારનાર પકડાયા નથી. એમ છૂપી રીતે મારીને બાગી જવું એ તો ખુનીપણું થયું. તેમાં નથી હિંમત, નથી મર્દાંગી, નથી દેશદાઝ, નથી આપભોગ કે નથી કોઈ અનુકરણ કરવા યોગ્ય દદાન્ત. આવાં અધોર કૃત્ય કરનારા માણસો દેશને નુકસાન જ કરે છે. તેવા માણસો હજુ ગુજરાતમાં વસે છે ત્યાં લગી અસહકાર પૂરે વેગે ચાલી શકતો નથી. અલાવવા માગીયે તોયે ન ચાલે. જેમ અધાઈ અન્યાયાને રોકે છે તેમ હવે પ્રમાણે જતાવેલા આદર્શો પણ સ્વાર્થત્યાગમય અસહકારને જરૂર રોકે છે, અસહકારની તાલીમને રોકે છે. અસહકારીઓની શરૂઆત છે કે તેમણે 'બોલસેવીજમ' ના વિચારવાળાને પ્રેમથી રોકવા, તેઓને દલીલથી સમજાવવા તે તેમની નામર્દાં છોડવવી.

જે શુદ્ધરયને હવેનો કાગળ મળ્યો છે તે મને લાગે છે, “હું” માનું છું કે આ હતારો વાંચી આપનું મન દુઃખાયા વગર રહેશે નહિ. આપ શાત અને ખીનબળાત્કારી અસહકારની બલામણુ કરો છો અને દરેકની અંતઃકરણની માન્યતાને માન આપવા માગો છો, છતાં આપના અનુયાયીઓ બળાત્કારની ખીક જતાવી અસહકારનું ધોરણ ગ્રહણ કરાવવા સાદ કંટલી હાથે પહોંચે છે તેનું દર્શન આ કાગળથી થશે. અને આ તો હજી શરૂઆત છે. અસહકારને પરિણામે બળાત્કારી અનર્થો થશે એની જેમની માન્યતા છે તેઓ એ ધોરણથી દૂર રહેવા માગે તો તેમાં નવાઈ નથી.” લેખકનો કાગળ આથી લાંબો છે. મેં તેના જરૂરી ફકરાઓ જ આપ્યા છે. ‘બોલસેવીજમ’ને માગે અનુયાયી તરીકે ગણવામાં મને લેખકે અન્યાય કર્યો છે. મને જ અન્યાય થયો હોત તો હું દલીલમાં ન પડત, પણ લેખકે અસહકારને અન્યાય આપ્યો છે. હું તો કોઈને મારા અનુયાયી ગણતો નથી. મારા વિચાર જેને પસંદ પડે તે તેના અનુયાયી. એ વિચારની વિરુદ્ધ વર્તન કરનારા ન માગે કે ન માગે વિચારના અનુયાયી ગણાય.

સારી પ્રવૃત્તિનો કોઈ અનર્થ કરે તેથી એ પ્રવૃત્તિ જેમ ન રોકી શકાય તેમ અસહકાર જેવી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ તેના દુરયોગની દૃઢશક્તિ ન રોકી શકાય. ગીતાજીનો અનર્થ ધણીએક કરે છે તેથી ગીતાજીને નથી વગોવાતી, નથી તબતી. ખ્રિસ્તી ધર્મને નામે ખ્રિસ્તી કહેવાતા લોકો ઘાડ પાડે છે તેમા તે ધર્મનો કે તેના પ્રવર્તકનો દોષ નથી.

સરકારના દોષનું દર્શન કરાવતા સરકાર પ્રત્યે દ્વેષ વધે તેથી કંઈ દોષને છુપાવાય નહિ. નિર્દોષનો દ્વેષ ન કરવો એ અદ્વેષનો ગુણ સૂચવતું નથી. દોષિતનો

અનુયાયી
મારા નહિ,
વિચારના

અસહકારને
કેમ રોકાય ?

પણ દેવ ન કરે તે જ અદ્વૈતતાનો, શુભ શોભાવે છે; તેથી હું અગ્રેજી 'સદ્વતંત્રતા' મહાદેવો ખતાવતો છતાં તેમના પ્રત્યે ઉત્પન્ન થતા દ્વેષને રોકી, 'ખુનને રોકી, તેઓનો અસહકાર કરીને તેઓનાં હૃદયને બદલાવવાનો અથવા તેઓની પાસે હિન્દુસ્તાન ખાલી કરાવવાનો ધોરી માર્ગ ખતાવી રહ્યો છું.

તેમ કરતાં લોકોમાં ઘડીભર દ્વેષ વધશે. 'બોલસેવીગમ' જેવા ગાંડાઓનો ઉપદ્રવ પણ થશે; તો તેને અટકાવવા હું પ્રયત્ન પણ કરીશ. પણ અગ્રેજી સદ્વતંત્ર જેવી છે તેવી રહે તેના કરતાં ઉપલા ઉપદ્રવોને હું સહ્ય માનીશ. અગ્રેજી પ્રતિષ્ઠિત બોલશેવિઝમના કરતાં દેખાઈ રહે તેવું ગાંડું બોલશેવિઝમ દૂર કરવું વધારે સહેલું છે એમ હું માનું છું. લોકમત 'બોલસેવીગમ' જેવા ગાંડાનો અસહકાર કરશે એટલે એ ગાંડપણ તો પાનાના બંગલાની જેમ કુકશી ગબડી પડશે.

ના
ની

લેખકે પોતાના કાગળમાં કેટલાંક ગુસ્સાનાં વાક્યો લખ્યાં છે, તે ગુસ્સાનો ત્યાગ કરવા હું તેમને વીનવું છું. ધારાસભામાં જવું એ તેઓ ધર્મ સમજે તો ભલે જાય, પણ જો 'બોલસેવીગમ'ના કાગળથી આવેશમાં આવી જઈ તે ખાતર જ ધારાસભામાં જાય તો એ પણ એક જાનવું બોલશેવિઝમ જ ગણાશે. કોઈથી કંઈ દેશનું હિત બચાડાય?

લોકમતની વિરુદ્ધ થઈ ધારાસભામાં જવા જેવું હવે તો છે જ નહિ. જે મતદારોના મનથી ઉમેદવારો જતા માર્ગે તે જ મતદારો જો ઉમેદવારને મનાઈ કરે છતાં ઉમેદવાર જાય તો એ સ્થિતિનું વર્ણન કયા વિશેષજીવી કરી શકાય?

એટલે આપણી પાસે એક જ સુવર્ણમાર્ગ છે. જેઓ ધારાસભાને સ્વતંત્રતાનું દાર માને છે તેઓ અને મારા જેવા જેઓ તે સભાઓને હિન્દુસ્તાનને સારૂ મૃત્યુજન્ય માને છે તેઓએ ધીજનથી મતદારોને ગુણદોષો સમજાવવા અને તેઓ જે કહે તે પ્રમાણે કરવું. તેઓ કાદને ધારાસભામાં મોકલવા માર્ગે તો મારા જેવા તેને રોકે નહિ; અને ઉમેદવારોને મતદારો ચોખ્ખી રીતે પોતાના વિરોધ બતાવે તો તેઓએ પણ ન જવું એ તેઓનો ધર્મ છે. જો ધારાસભાના વિરોધી બળાકાર કરે તો તેઓ પાપ કરશે; જો ઉમેદવારો બળાકારે જશે તો તેઓ મહાપાપ કરશે. આમાં ઉમેદવારોને ધર્મસંકટ છે જ નહિ, કેમકે તેઓનો ધર્મ જ એ છે કે તેમના લક્ષ્યાં મતદારોની ઈચ્છા હોય તો જ તેઓ ધારાસભામાં દાખલ થઈ શકે.

૧ મુરાદાબાદ રાજકીય પરિષદ

મુરાદાબાદમાં સંયુક્ત પ્રાન્તની રાજકીય પરિષદ ભારે કહેવાય. મુસલમાન બાહ્યો ખિવાફતનો પ્રશ્ન ઉદયે ત્યારથી રાજદ્વારી બાબતોમાં વાગ લેતા થયા છે, તોપણ આવા જગ્યામાં શ્રાંત મુસલમાનો જણાતા નથી. આ પરિષદમાં તો મુસલમાનો અને હિન્દુઓ એકબીજાની સાથે જોડાઈને બેઠેલા જ્યાં ત્યાં નજરે પડતા હતા. સ્વામતકારિણી સલાના અધ્યક્ષ પણ મુસલમાન જ હતા આ પરિષદના અધ્યક્ષ કારીના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન બાહુ બન્વાનદાસ હતા. તેમનું બાપણ હિન્દીમાં આપવામાં આવ્યું હતું બાપણ ગૌરવયુક્ત વાણીમાં લખાયેલા વિચારો અને વિદ્વત્તાથી ભરપૂર હતું એનો સાર માત્ર જ બાહુ બગવાનદાસના શબ્દોમાં આપી શકાય એમ છે.

ભાંગવાળાના બેવાં સુખ

બાહુ બગવાનદાસે બિહારી રાજ્યના બે મૂળ કુખ બતાવ્યાં. (૧) મનનું—એટલે તિરસ્કાર અને અપમાનનું કુખ, (૨) ટનનું—એટલે રોજગાર અને ખાવા પીવા પહેરવાના નાશનું કુખ. બિહારી રાજ્યથી કેટલાક સુખો પણ મળ્યા છે—શાંતિના, પોરટ, પોલીસ, રેલ્વે, વિદ્યુત, ગેસની બત્તી વગેરેનાં, પણ તે સુખો એવા સુખ છે કે જે ભાખ, ગાળ, શરાખ અને અશીલુધી ઉત્પન્ન થાય છે, જેનાથી અંતરમાં પ્રાણ ક્ષીણ થતો જાય છે, ત્યારે બહારથી દેખીતી સ્ફુર્તિ દેખાય છે; જેથી સ્વાધીનતા પ્રત્યેક રીતે એછી થતી જાય છે, પરવશતા વધતી જાય છે; અને જેમ પરાધીનતા વધતી જાય છે તેમ આપણો તિરસ્કાર વધતો જાય છે, અને ભાંગ મશખ, અશીલુ પાછને આપણી બધી હોલત બરબાદ કરવામાં આવે છે.

ફઝલ્લી ગાય અને હજ બેચનારા બગદ

હોય રાજનીતિનાં ધોરણો છે. સરકારનો સિદ્ધાન્ત એ નથી કે હિન્દીઓ સુખ મેળવે; સિદ્ધાન્ત એ છે કે રાજ્યની ઇજ્જત વહે. એ રાજ્યની નીચત એ નથી કે હિન્દીઓ અને અંગ્રેજોની વચ્ચે બરાબરી, બાદચારા અને મનુષ્યત્વમયું વર્તન રહે; બરક એ છે કે હિન્દીઓ હમેશાં શાન્તિ રહે—દુઝળી ગાય અને હજ બેચનારા બગદ રહે.

ઉત્તમ, મધ્યમ અને અધમ રાજ

બાહુ બગવાનદાસે રાજપ્રબલનો સંબંધ બહુ સરસ-રીતે બતાવ્યો.

આ દેશના પુરાતન સિદ્ધાન્તો પ્રમાણે તો રાજ ક્રિયશક્તિનો હોવો જોઈએ પ્રબળી રક્ષા કરીને તેની પાસે ફર લઈ રાજ્યનો વહીવટ ચલાવે તે જ પ્રબલ ઉત્તમ કહેવાય જે રાજ વેપાર કરીને ચોતાની આમદાની વધારે તે વૈશ્યવર્તિને રાજ મધ્યમ કહેવાય; કારણ પ્રબળો વેપારરોજગાર તેથી નષ્ટ થાય છે. પણ જે નીચ રોજગાર કરે અને કરાવે—જેવા કે આબકારી અને અશીલુનો પ્રચાર અને વેચાણ—તે રાજ અધમ છે. આ નવા રાજ્યમાં શરાખ અને અશીલુનો રોજગાર ચલાવવામાં આવે છે. + + + જે રીખવવાની રીત નવા

બાહુ
બગવાનદાસ
નું બાપણ

અંગ્રેજ
રાજ્યની
સુખ

રાજના ત્રણ
પ્રકાર

રાજ્યે આપણા દેશમાં દાખલ કરી છે તેથી નવું ધન પેદા કરવાનો ઉપાય આપણે નથી શીખતા. કેવળ એકના મંદોમાંથી ફોટી અને ગજવામાંથી પૈસા લઈને ખીલના મંદોમાં અને ખીસામાં મુકવાની ચતુરાઈ શીખવવામાં આવે છે. એ આ જ રાજ્યનો દોષ છે કે આ દેશમાં લોકોને હુઆઈના ધંધા શીખવવા અને કરવા પડે છે, કારણ અસલના બંધા રોજગારો તેો વિલાયતી રોજગારે ચૂરી નાંખ્યા, અને અહીંની નીતિનું વાતાવરણ દુષિત કર્યું.

દુકામાં અત્યાર સુધીની આ દુઃખો મટાડવાની પ્રણાલિકાનું વર્ણન કરીને બાણે ભગવાનદાસે તે પ્રણાલિકામાંથી મળેલા સુધારાઓનું માયાવી સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું. પંતળ અને ખિલાફત એ બચકર અપમાનો છે એમ ચોટાં જ વાક્યોમાં કહી દીધું, અને તેને માટે જે જલદ ઉપાય લેવામાં આવ્યો છે તેની ચર્ચામાં ઉતર્યા.

અસહકાર 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' નથી ?

અસહકાર 'રાજ્યમાન્ય' (Constitutional) નથી એ ભ્રમને ભગવાનદાસજીએ પહેલો ફોડ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે આ રાજ્યમાં ફક્ત 'રાજ્યમાન્ય' અને ફક્ત 'રાજ્યમાન્ય' નહિ એમ કરાવવું મુશ્કેલ છે. અમૃતસરમાં કોંગ્રેસ ભરવાની એક વાર મનાઈ થઈ મુશ્કેલી, પછી પરવાનગી મળી. જો મનાઈ હોત તો કોંગ્રેસ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ન હતી, પરવાનગી મળી એટલે તે 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ. ૧૯૧૭ની મિસિસ બેસન્ટની નજરબંધી વિરુદ્ધ ભરાયલી કલકત્તાની સભા બરી એટલે લોર્ડ રોનાલ્ડરોએ મનાઈ ઉઠાવી લીધી અને સભા 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ ગઈ. 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' અને 'અનકોન્સ્ટીટ્યુશનલ' કરાવવું એ તો અંગ્રેજ અમલદારોની હાથચાલાકીના ખેલ છે. રોલેટ ઍક્ટ, સિટિરિયસ મીટિંગ્સ ઍક્ટ, ડિફેન્સ ઍક્ટ ઇન્ડિયા ઍક્ટ, ગ્રેસ ઍક્ટ, ગવર્નર-જનરલના ઍડિનન્સ, માર્શલ લૉ, આ બધી વાતો જો 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' હોય તો પ્રજાના પ્રાણ લેવા એ પણ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' છે.

આપણો ધર્મ શું કહે છે

પશ્ચિમના વિલાયતી કાનૂનો ગમે તેમ કહે, પણ આ દેશના કાનૂનો વર્ષના પુરાણા ધર્મના કાનૂન જે આદિરાજ મહુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે, તથા તેમની પછી લખાયેલી શુક અને વ્યાસાદિ ઋષિઓની નીતિ તો સ્પષ્ટ કહે છે કે જો રાજ અને રાજના નોકરો અધર્મ કરે, અન્યાય કરે અને સાચો પત્થર છાણને બિપત્રે ચાલે અને પ્રજાને પાડે તો પ્રજાની તરફથી તેનો નિમલ થવો જોઈએ, દંડ થવો જોઈએ. પુરાણા કાળમાં તો રાજાને પ્રતિજ્ઞા લેવી પડતી હતી, અને રાજાને એતવણી આપવામાં આવતી હતી કે તેણે કર લઈને પોતે પ્રજાના પગારદાર નોકર તરીકે અને શુભામ તરીકે રહેવું, અને પોતાનો આરામ છોડી, પ્રજાના આરામને સાધવો, એટલું જ નહિ પણ જો પોતાની આપજીવીથી તે પ્રજાને દુઃખ દેશે તો જે દંડથી પ્રજામાંના દુષ્ટ જનનું દમન કરવાનું હશે તે જ દંડથી રાજાનું દમન થશે.

આ સિદ્ધાન્તોનાં પ્રતિપાદન માટે ભગવાનદાસજીએ રહેલાં અવતરણો જેમનાં તેમ અહીં આપી દઈ છે :

યથા દિ ગર્મિણી હિત્વા સ્વં પ્રિયં મનસોઽનુગમ્ ।

ગર્મસ્ય હિતમાયતે તથા રાજ્યાયસંશયમ્ ॥

વર્તિતવ્યં કુલ્યેષ્ઠ સદા ધર્માનુવર્તિના ।

સ્વ પ્રિય તુ પરિત્યજ્ય યદ્વલ્લોકહિતં ભવેત્ ॥

(મ. ભા. શા. અ. ૫૫)

પ્રજા સહિજતે યસ્માદત્કર્મ પરિનિન્દતે ।

ત્યજ્યતે ધનિકૈર્વસ્તુ ગુણિભિઃ સ નૃપાધનઃ ॥

નરથેત્કૃપિગોરક્ષં વાગિવ્ય વાપ્યનુષ્ટિતઃ ।

સશર્મં ભમતે કિંચિતેન રાજા વિગર્હાતે ॥

અધર્મશીલો નૃપતિર્યથા ત ભીયમેન્દ્રનઃ ।

બદ્ધનામૈકમત્ય દિ નૃપતેર્લવત્તરમ્ ॥

યદુચ્ચૂનનૃતો રજ્જુ સિંહાઘાત્કર્પણક્ષમઃ ।

એ રાજ આઠશાથી પણ ન સમજે તે

નવોનકરશુલ્કાર્લોક ઉદ્ધિજતે યતઃ ।

ગુણનીતિશલદ્વેષો કુલમત્તોઽપ્યયાર્મિકઃ ॥

નૃપો યદિ ભવેત્ તુ ત્યજેદ્રાષ્ટ્વિનાસકમ્ ।

તત્પદે તસ્ય કુલર્જં ગુણયુક્તં પુરોહિતઃ ॥

પ્રકૃત્યનુમતિ કૃત્વા સ્થાપયેદ્રાજ્યગુપ્તયે ।

(શુકનીતિ અ. ૨૭૪-૨૭૫)

અંતિમ હંડ મનુ સમવાન આ પ્રમાણે જણાવે છે :

કામાત્મા વિપમ ક્ષુદ્રો દગ્ધેનૈવ, નિહન્વચે ।

દગ્ધો દિ સુમદત્તેજો દુર્મચ્ચાનૃતાત્મભિઃ ।

ધર્માદ્વિચલિતં હન્તિ નૃપમેવ સર્વાંધવમ્ ॥

વેનો વિનષ્ટોઽવિનયાનહુપથૈવ પાર્થિવઃ ।

સુદા પૈજવનઘૈવ સુમુલ્લો નિમિરેવ ચ ॥

આ પ્રમાણે આપણા દેશના પુરાતન 'કૉન્સ્ટીટ્યૂશન'ની અનુસાર રાજાની નીતિ અનીતિની તપાસ થઈ ગઈ હતી હતી, અને રાજાની કસુર સાબીત થયે કસુરના પ્રમાણમાં સજા પણ થતી હતી માત્ર આ પ્રમાણે તપાસ કરવાનો અને સજા કરવાનો ખરા સાધુ પુરુષોને અખત્યાર હતો.

રાજ્યે આપણા દેશમાં દાખલ કરી છે તેથી નહું ધન વેદા કરવાનો ઉપાય આપણે નથી શીખતા. કેવળ એકનો મોંમાંથી દોરી અને ગળવામાંથી પૈસા લઈને બીજાના મોંમાં અને ખીસામાં મુકવાની ચતુરાઈ શીખવવામાં આવે છે. એ આ જ રાજનો દોષ છે કે આ દેશમાં લોકોને હુસ્વાઈના ધંધા શીખવવા અને કરવા પડે છે, કારણ અસંલગ્ન બધા રોજગારો તો વિદાયતી રોજગારે ચૂરી નાંખ્યા, અને અહીંની નીતિનું વાતાવરણ કુપિત હતું.

હું કામાં અત્યાર સુધીની આ દુઃખો મટાડવાની પ્રજાસિકાનું વર્ણન કરીને બાણ બગવાનદાસે તે પ્રજાસિકામાંથી ગણેલા સુધારાઓનું માયાવી સ્વરૂપ બતાવી આપ્યું. પંજળ અને ખિલાફત એ બંધકર અપમાનો છે એમ શેરડાં જ વાક્યોમાં કહી દીધું, અને તેને માટે જે જલદ ઉપાય લેવામાં આવ્યો છે તેની ચર્ચામાં હત્યા.

અસહકાર 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' નથી?

અસહકાર 'રાજ્યમાન્ય' (Constitutional) નથી એ ભ્રમને બગવાનદાસજીએ પહેલો ફેરવ્યો. તેમણે જણાવ્યું કે આ રાજ્યમાં ફક્ત 'રાજ્યમાન્ય' અને ફક્ત 'રાજ્યમાન્ય' નહિ એમ ઠરાવવું મુશ્કેલ છે. અમૃતસરમાં કૉંગ્રેસ બરવાની એક વાર મનાઈ થઈ ચુકી હતી, પણ પરવાનગી મળી. ને મનાઈ હોત તો કૉંગ્રેસ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ન હતી, પરવાનગી મળી એટલે તે 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ. ૧૯૧૭ની મિસિસ બેસન્ટની નજરબાંધી વિરુદ્ધ બરાકથી હલકાની સભા ભરી એટલે લોર્ડ રોનાલ્ડસે મનાઈ ઉઠાવી લીધી અને સભા 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' થઈ ગઈ. 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' અને 'અનકોન્સ્ટીટ્યુશનલ' ઠરાવવું એ તો અંગ્રેજ અમલદારોની હાયયાલાકીનાં ખેલ છે. રોલેટ ઍક્ટ, સિરિયસ મોટિંગ્સ ઍક્ટ, રિફ્રેન્સ ઍક્ટ ઇન્ડિયા ઍક્ટ, પ્રેસ ઍક્ટ, ગવર્નર-જનરલના ઍડિનન્સ, માર્શલ લૉ, આ બધી વાતો ને 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' હોય તો પ્રભના પ્રાણ લેવા એ પણ 'કોન્સ્ટીટ્યુશનલ' છે.

આપણો ધર્મ શું કહે છે

૧. પરિમના વિદાયતી કાનૂનો ગમે તેમ કહે, પણ આ દેશના હલરો, વર્ષના પુરાણા ધર્મના હાનન ને આદિરાજ મનુના નામથી પ્રસિદ્ધ છે તે, તથા તેમની પણ લખાયેલી શુક અને વ્યાસાદિ ઋષિઓની નીતિ તો સ્પષ્ટ કહે છે કે ને રાજ અને રાજના નોકરો અધર્મ કરે, અન્યાય કરે અને સાચો પત્ન્ય છોડીને વિપત્તિ ચાલે અને પ્રભને પાડે તો પ્રભની તરફથી તેનો નિમદ્દ થવો જોઈએ, દંડ થવો જોઈએ. પુરાણા કાળમાં તો રાજને પ્રતિજ્ઞા લેવી પડતી હતી, અને રાજને એવણી આપવામાં આવતી હતી કે તેણે કર લઈને પોતે પ્રભના પગારદાર નોકર તરીકે અને સુલામ તરીકે રહેવું, અને પોતાનો આશ્રમ છોડી, પ્રભના આશ્રમે સાધવો, એટલું જ નહિ પણ ને પોતાની આપણીથી તે પ્રભને દુઃખ દેશે તો ને દંડથી પ્રભમાંના દુધ જનનું દમન કરવાનું કરાવ્યું છે તે જ દંડથી રાજનું દમન થશે.

આ સિદ્ધાન્તોનાં પ્રતિપાદન માટે બગવાનદાસજીએ ટોકેલાં અવતરણો જમનાં તેમ અહીં આપી દઉં છું :

યથા હિ ગર્ભિણી હિત્વા સ્વં પ્રિય મનસોડનુગમ્ ।

ગર્ભસ્ય હિતમાચતે તથા રાજ્યાપ્યસંશયન્ ॥

વર્તિતવ્ય કુરુથેષ્ઠ સદા ધર્માનુવર્તિના ।

સ્વ પ્રિય જી પરિત્યજ્ય ચક્રાદ્યેકદિત ભવેત્ ॥

(મ. ભા. સા. અ. ૫૫)

પ્રજા સદ્વિજતે યસ્માદ્દત્તર્થ પરિનિન્દતે ।

ત્યજ્યતે ધનિકૈર્યસ્તુ ગુણિભિ સ નૃપાપમ ॥

નરથેન્કૃપિગોરક્ષ્ય વાણિજ્ય ચાપ્યનુષ્ઠિત ।

સદાય લમતે કિંચિતેન રાજા વિગર્હ્યતે ॥

અધર્મશીલો નૃપતિર્યથા ત મોપયેજ્જનઃ ।

યદ્દનામૈકમત્ય હિ નૃપતેર્વલવત્તરમ્ ॥

યદુષ્ટનૃતો રજ્જુ સિંહાદ્યાકરંચક્ષમ ।

એ રાજ આદર્શાધી પણ ન સમજે તે।

મયોનકરશુલકાદેર્લોક સદ્વિજતે ચત ।

ગુણનીતિશ્લદ્વેષો કુલમતોડ્યપ્યર્થિક ॥

નૃપો યદિ ભવેત જી ત્યજેદ્રાષ્ટ્રવિગાદાદમ્ ।

તત્પદે તસ્ય કુલજ ગુણયુક્ પુરોહિત ॥

પ્રકૃત્યનુમર્તિ કૃત્વા સ્થાપયેદ્રાજ્યગુપ્તયે ।

(ગુહનીતિ અ. ૨૭૪-૨૭૫)

અતિમ હંડ મનુ ભગવાન આ પ્રમાણે બધાંને ઉ :

કામાત્મા વિપમ દુદ્ધો દષ્ટેનૈવ, નિહન્યતે ।

દષ્ટો દિ સુમહત્તેજો દુર્વધ્યાનૃતાત્મભિ ।

ધર્માદ્વિચલિતં હન્તિ નૃપમેવ સર્વાંધવમ્ ॥

વેનો વિનષ્ટોડવિનયાનુદયૈવ પાર્થિવ ।

સુદા વૈજવનથૈવ સુમુખી નિમિરેવ ચ ॥

આ પ્રમાણે આપણા દેશના પુરાતન 'કૉન્સ્ટીટ્યુશન'ની અનુસાર રાજની નીતિ અનીતિની તપાસ થઈ શકતી હતી, અને રાજની કસુર સાબીત થયે કસુરના પ્રમાણમા સજા પણ થતી હતી માત્ર આ પ્રમાણે તપાસ કરવાનો અને સજા કરવાનો ખરા સાધુ પુરુષોને અખત્યાર હતો।

પણ 'કૉન્સ્ટીટ્યુશનલ' ના ચાહે તે અર્થો ક્યાં છે. આપણા વિધાયતી બાઈબીએ દેશનું બંધારણ એવું ક્યું છે કે જેથી રાજ્ય માત્ર પૂતળું બની રહ્યો છે. બધું કામ રાજ્યના પ્રતિનિધિ કરે છે; અને જોવા એવું છે કે મુખ્ય પ્રધાન ખુદ તો 'અન-કૉન્સ્ટીટ્યુશનલ' વસ્તુ છે, કારણ તેનું નામ કોઈ વિધાયતી કાનૂનમાં નથી. તે પણ જ્યાં સુધી લોકમતનો ટકો હોય છે ત્યાં સુધી જ ચોતાના પદ પર કાયમ રહી શકે છે.

આ દેશમાં કૉન્સ્ટીટ્યુશનલ અંગ્રેજીએ એવું ક્યું છે કે નથી તેમાં રાજ્ય, કે નથી પ્રજા. કુલ અખત્યાર માત્ર નોકરોના હાથમાં રહેલો છે; અને તે નોકરોને પસંદ કરવાનો કે કાઢી મુકવાનો એકે અધિકાર પ્રજાની પાસે નથી.

આ પ્રમાણે 'અસહકાર' ની રાજ્યમાન્યતા નહિ તો ધર્મમાન્યતા સમજવી બાણ ભગવાનદાસે અસહકાર વિષેના નરમ ગરમ દળના વિચારોનું વિવેચન ક્યું અને ચોતાનો મત બતાવ્યો. ભગવાનદાસજી દાંએસના ઠરાવની બધી વિગતોને સ્વીકારતા નથી. ધારાસભામાં સારાસારા માણસો ન જવાથી નકારા માણસો જશે અને ધારાસભાનું કામ ઠીક નહિ ચાલે, રાજ્યા પાઠશાળાઓ પણ ચોચ વ્યવરથા વિના ચાલી નથી શકવાની, એમ તેમને લાગે છે. આત્યાર સુધીના કામનું કંઈ દળ નથી આવ્યું તો એક વર્ષની અંદર આપણે શું કરીશું? મહાત્મા ગાંધી, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ અને રા. વિક્રમભાઈ પટેલ સાહેબે જે કાર્યક્રમ ઘડ્યો છે તે નહિના કરતાં તો કાંઈક સારો છે; પણ કાંઈ 'આરેનિએશન' (સંગઠન) નથી, આપણા કાણના રોજબરોજ આપણા હાથમાં નથી કે વકીલો ચોતાની વકીલાત વગેરે છોડીને ઉપાડી શકે-લા, કૉન્સ્ટીટ્યુશનલ મદદ ઉતરી પડે તો કાંઈક ગાય; પણ હાલની મદદ ન મળે અને એક વર્ષમાં કાંઈ કામ ન થાય તો બારે મોટી ખૂર્ચીય ચરો અને પહેલાં કરતાં વધારે બારે પરત્રેતા નમશે.

વળી દેશમાં ક્રોધ, આવેશ, હત્યાદિનો પાર નથી, ક્રોધ ઉત્પન્ન કરનારી વસ્તુઓના પાર નથી, ત્યારે શાંતિથી અને કાર્ય કરનારા ચોચ માણસો વિના અસહકાર એવું રાજ્ય શી રીતે ચલાવાશે?

વિદ્યા-તપસ્યા-કુરબાની

ત્યારે ઉપાય શો છે? ઉપાય માત્ર આપણા પુરાણા ગ્રંથોમાંથી મળતો 'વિદ્યા અને તપસ્યા'નો છે એમ બાણ ભગવાનદાસજીએ ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું. જે મહાત્મા ગાંધીની વિદ્યા અને તપસ્યાને વચ્ચે યદ્યદ્વંતું મંત્રીમંડળ સુદ્ધાં ચરચરી રહ્યું છે તેવા ઘણા ગાંધી યાય-તેવી વિદ્યા અને તપસ્યાવાળા ઘણા ગાંધીઓ યાય-તો જ ઉદ્ધાર છે. આવી વિદ્યા અને તપસ્યાની સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરેનું દેશસેવક મંડળ તૈયાર કરે, જેઓ ચોતાનો બનો વખત દેશને અર્પણ કરીને કુરબાનીને માટે તૈયાર રહે. આપણે અજગર્ત અને ઇત્યાદિમના જેવી કુરબાનીઓ કર્યાં સિવાય બીજી ઉપાય કાઢ નથી.

બાણ ભગવાનદાસના બાપણના ઉપર આપેલા સાર ઉપરથી જણારો કે તેઓ તૈયારીની ઉપર ખૂબ બાર મુકે છે, અને તે વાત બરાબર છે. પણ આપણે તૈયાર નથી એનો અર્થ

પાર નાંદ થઈ રાજીયે એમ નથી, અને તૈયાર થઈ રહીયે ત્યાં સુધી રાહ જોઈને બેસીયે
! શોભ્ય મુદ્દત ખોઈ બેસીયે. વિદ્યા, તપસ્યા અને કુરબાનીનો ઉપદેશ તો સોએ
ધરવા એવો જ છે.

ઠરાવો

આ સુંદર બાપણ પછી બીજે દિવસે પરિવ્રજામાં પ્રથમ ઠરાવ લાવવામાં આવ્યો, તે યુ. પી. જે
મિસના ધ્યેયમાં શોભ્ય ફેરફાર કરવાની કોમેસને બલામણ કરવા બાબતનો હતો. બાઈ નિરધાર
કુંદરલાલ, જવાહરલાલ નેહરુ, વગેરે એ ઠરાવના સમર્થનમાં બોલ્યા. આ ઠરાવ વિષે બોલતાં
એક ગુદરથે એક રમુજ દાખલો આપ્યો. “એક બાઈ અદાલતમાં ગઈ. ‘તેને ન્યાયાધીશે
છેલ્લું, ‘તારી ઉંમર કેટલી છે?’ તેણે કહ્યું, ‘૨૫’ ન્યાયાધીશે પૂછ્યું, ‘પાંચ વર્ષ ઉપર તું
મર્યાદા આપી હતી ત્યારે પણ તે’ ૨૫ વર્ષની ઉંમર હતી હતી અને આજે પણ તું’ ૨૫
વર્ષની છે?’ બાઈએ કહ્યું, ‘હા, હું તો છું તેની તે જ છું.’ વેક્ષી બાઈની જોમ આપણી
મિસને છે તેની તે જ નથી રહેતું.”

આ ઠરાવ પસાર થયા પછી અસહકારનો કોમેસે પસાર કરેલા ઠરાવ પરિવ્રજ રવીન્દર
કે તથા તેનો અમલ કરવાને પગલાં લેવાની પ્રાન્તિક સમિતિને બલામણ કરે છે એવો ઠરાવ
જણ થયો. એ રજૂ થયા પછી એક બાઈ તરફથી તેના ઉપર મુધારો રજૂ થયો કે “પરિવ્રજ
અસહકારના સિદ્ધાન્તને સ્વીકારે છે, પણ સાળાત્યાગ, અદાલતત્યાગ, અને ધારાસભાત્યાગનાં
પગલાં શોભ્ય નથી મટિ નામપુર કોમેસને બલામણ કરે છે કે કોઈ બીજા શોભ્ય પગલાં
આપે.” આ ગુદરથે રજૂ કરેલી દલીલોમાં એક આ હતી. તેમનું બાપણ એક જ પ્રશ્નમાં
મુગ્ધ રહી રાકાય: “અત્યાર સુધીમાં શું કામ ‘ધ્યુ’ ? કેટલી સાળાઓ ખાલી થઈ ? કેટલા
વકીલોએ વકીલાત છોડી ?” — કેટલા જણ ધારાસભામાં જતા અટક્યા ?” એ પ્રશ્ન તો
મુમ્મયે ન પૂછાયો.

અહીં પરિવ્રજનું કામ બંધ થયું. બીજે દિવસે એ જ ઠરાવ ઉપર બોલનારા સ્વામી
શ્રદ્ધાનંદજી, અર્થી ભાઈઓ, માનનીય પંડિત માલવીલાલજી, પંડિત મોતીલાલજી, ગાંધીજી
ઉત્પાદિનાં નામ અગાઉથી જાહેર થયાં હતાં એટલે સભામાં એકે જગ્યા ખાલી રહી
ન હતી.

પંડિત મોતીલાલજી

પંડિતજીએ પેલા પ્રશ્નોનો જ એક જ જવાબ હોઈ શકે તે આપ્યો. “Circumspice” ‘કમરા’ને
યાને તમારી આસપાસ આંખ ઉઘાડીને જુઓ. અત્યાર મુધીના હુંકા વખતમાં કેટલું કામ
થયું છે તે સંભળાવ્યું. ‘કમરા’ રાખે જો પોતાને લીધે જ ગાંધીજીએ ઠરાવમાં દાખલ
કર્યો હતો તેનો અર્થ સમજાવ્યો, અને પોતાનો જ દાખલો આપી બીજા વકીલોને તેમનો
કલો છોડવાની વીનવણી કરી. તેમણે સ્પષ્ટ કહ્યું કે ‘કમરા’ રાખેનો કદી એવો અર્થ
નથી થતો કે માણસ ધીમે ધીમે પોતાની કમાણી ઝાઝી કરતો જાય અને આખરે ધણી
વર્ષે ઘોળા વાળ થવાનો વખત આવે ત્યારે છેડે. એ રાખે તો એવો અવાકથી પોતાનો

પરતંત્રતાનો ફાંસો નાંખવા માટે જે સરકાર સિંચાઈઓ મોકલી રહી છે, જે સરકારની નિશાળોમાં આવા પાપાચારો છતાં યુનિયન જીતે સલામી માગવામાં આવે છે, તે સરકારની ધારાસભામાં, અદાલતમાં, નિશાળોમાં જલું દરામ છે.

શૌકતઅલીનાં માતાજી

અલીબાઈઓનાં માતાજી જુરખો નાખી પૂર્વેથી આવતાંની સાથે આખી સભાએ ઉભી થઈને તેમને વધાવી લીધાં. પ્રથમ તો તેમનો અવાજ ધીમે ધીમે હોઈ તેમનું જ કહેલું મોટું અવાજ સંભળાવવા માટે શૌકતઅલી દબા હતા. પ્રથમનું વાક્ય શૌકતઅલીએ કહી સંભળાવ્યું: “આવી મિત્રલસમાં આવવાનો પર્દેનશીન ઝારતોનો વિચાર નથી; પણ હવે સમય એવો આવ્યો છે કે મારા જેવી જુજરગ માત્ર નહિ, પણ જીવાન ઇસીઓ પણ આવી મિત્રલસોમાં ભાગ લેશે.” આ વાક્યને બારે હર્ષનાદ સાથે લોકોએ વધાવી લીધું, અને એ હર્ષનાદથી જાણે તેમના અવાજમાં પણ જોર આવ્યું હોય તેમ તેઓ પોતે જ બોલવા લાગ્યાં. એ ત્રણ મિનિટ બોલ્યાં હશે, પણ તેની ચમત્કારિક અસર થઈ. તેમણે પૂછ્યું, “હું તમને પૂછું છું કે ખુદા જોરાવર છે કે સરકાર? તમને પેદા કેણે કર્યા? તમે જાતમાફ જાત્યાને શી ઉત્તર મેળવવાના છો? દિંમતને મજબૂત કરો, ખુદાને યાદ કરો. મહોને ચૂકી પહેરવાની શી જરૂર છે? મુસલમાનને માટે ઇસ્લામથી વધારે કોઈ વસ્તુ નથી. મારા પોતાના દીકરા મારા નથી, ખુદાના છે. ખુદા તેને મારે કે ડગારે. મેં” તેમને ખુદાને સોંપ્યા છે. ખુદાનો દર કરો, ઇસ્લામનો શો દર કરો છો? ખુદા તમને તાકાત આપે—એટલું કરવાની કે જેથી તમારા, તમારા દેશની, તમારા ધર્મની, ઉત્તર કાયમ રહે. દિન્દુમુસલમાન એક થાઓ. પછી સરકાર તમને મારી નથી શકતી; અને મરવાનું એક વખત છે.” આની શી અસર થઈ હશે એ તો આ હુંકાં ને ટ્ય હૃદયસોસરાં પેસી જનારાં વાક્યો વાંચવાથી જ કહી શકાયે. મત લેવાતાં બે કે ત્રણ હાથ ઠરાવની વિરુદ્ધ હતા. બાકી ભગવાનદારો જલ્દી ઔદાર્યથી એ ઠરાવ પસાર થયેલો જાહેર કરતાં કહ્યું: “અલી બાઈઓની માતા નહિ, પણ દિન્દુ અને મુસલમાન બે કોમરૂપ પુત્રોની માતા—એ દેવીએ આપણને આશીર્વાદ આપ્યો છે. આપણું કુશળ છે.”

યુનિવર્સિટીઓ પાસે અસહકારનો ઠરાવ

પણ એથીયે વધારે અગત્યનો ઠરાવ તો દલ બાંકી હતો. એ ઠરાવ મુસ્લીમ યુનિ-
વર્સિટી અલીગઢ, અને કાશીનું દિન્દુ વિશ્વવિદ્યાલય સરકારની મદદ લેતાં બંધ થાય અને સરકારનો ‘ગ્રાન્ટ’ ફાંસી નાંખે, તેમ જ યાદ તો વિદ્યાર્થીઓ એ સંસ્થાને ખાલી કરે એ મતલબની લાગતાવળગતાંને બતામણું કરવાનો હતો; અને એને માટે બોલનારા પસંદ કરવામાં પણ ભારે ઔચિત્ય હતું. અલીગઢ માટે દબા થયા શૌકતઅલી, જંગલે અલીગઢ કૉલેજને પોતાની માતાના જેવો ચાહી છે, જેની આબાદીમાં એમણે અધિમાન લીધું છે. કાશીના વિશ્વવિદ્યાલય માટે

હવા થયા પડિતછના દિવાનન હોસ્ત અને વિશ્વવિદ્યાલયને નખી શિખ સુધી નજીવાર નાજી શિવપ્રસાદ શુભ.

મી. શીકતઅલીએ જણાવ્યું કે “લાખ રૂપીયાની મંદી માન્ટ સરકારને પાછી એનાયત કરીને શિક્ષણમાં અડાદસર કરવાની બાંહે પરીક્ષાઓ પાસ થવાનું અસીમદના નસીબમાં છે. ૧૨૦૦ છોકરા પાઠી કરી તેને બિચારીની બિજમતમાં હું મોકલી મોકીશ તેા તે તાલીમના કરતાં હું તેમને બીજ વધારે ચડતી તાલીમ ક્ષ અપાવી શકીશ ?

બાજી શિવપ્રસાદ શુભે અતિથય વિનય અને નમ્રતાથી પડિતછના ફેલવણી વિધેના ખ્યાલની વિચિત્રતા કહાકી પાડી. “૧૯૦૬થી તે ૧૯૧૦ સુધી પડિત માલવીયાજીનાં અમૃત-ભર્યા ભાષણો જેમણે સાંભળ્યાં છે તેમને આજનું ભાષણ સાંભળી અનર્હ દુઃખ થયા વિના નહિ રહે” એમ તેમણે જણાવ્યું. “તેમણે જ એ વિશ્વવિદ્યાલય સ્થાપવા માટે દેરાની આગળ નહેર કંદેરું કે ‘આજી ફેલવણી તણ કરાવો’થી કુબિત છે, તેને લીધે આજી સાળાઓ અને પાઠશાળાઓ ન ચાલી શકે: (૧) તેમાં માતૃભાષા દ્વારા શિક્ષણ ન અપાઉં હોવાથી મર્જન-શક્તિનો વિરોધ થાય છે; (૨) તેમાંથી કેવળ વકીલ, ડાક્ટર અને દારુનો પેદા થાય છે; (૩) તેમાં એટી દતિદામ ગીજવવામા આવે છે.” પુકાર કરીને કપર પ્રમાણે જણાવનારા પડિતજ એ તાલીમથી મોહિત છે? એ સરકારના લાખ ફેંકી દઇશું તેા કરોડો ભેગા કરાવવાની શક્તિ ધરાવનારા પડિતજને લાખ રૂપીયા વર્ષે નથી મળી શકવાના? અને ક્યાં ચર્ચ પડિતજની ધર્મપરાયણતા? આ જ મુરાદાબાદ શહેરમાં એ જ વિશ્વવિદ્યાલય માટે પૈસા એકઠા કરતાં એક વેળાએ ૩૦૦૦ રૂપીયા આગળ ધર્યાં ત્યારે પડિતજએ તેને અપવિત્ર દાન કહીને નહિ સ્વીકારેલા. તે પડિતજ સરકારના દાનને પેલા દાનના કરતાં વધારે પવિત્ર સમજે છે ?

આ રીતે મુરાદાબાદ પરિવરે લલી બનવી. છેહા દિવસની આગલી રાત્રે ગાંધીજીએ એક નાની ખાનગી મિલલસ ભરી હતી તેમાં પ્રાન્તને માટે કાર્ય કરનારાઓનાં નામ નોંધાયાં, અને ધીકમાં તેા ૬૦ જણાંએ નામ નોંધાવ્યાં! આમાંના ચાર જણાંએ બીજ દિવસે પેતાની ઔરિશરી ઊડવાનું નહેર કહ્યું, તણ જણાંએ પેતાની આનરરી ચેલસ્ટ્રેટિય ઊડવાનું નહેર કહ્યું, એક ગુઢરયે પેતાનો ચાંદ અને પેતાનું પેનના તજવાનું નહેર કહ્યું. આમ અમલી કામ બનવી મુરાદાબાદ પરિવરે ધણા વિપક્ષીઓનાં મ્હોં બંધ કીધાં છે. અમલી કામ ભેગા દીકાનો બીજો કોઈ સમજાડ જવાબ નથી.

અલીમદ,
તા. ૧૨-૧૦-૨૦

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૬—આ લખું છું ત્યારે અસીમદમાં ગાંધીજી સભા ભરી રહ્યા છે, વિદ્યાર્થીઓમાં બારે બળભળાટ યથ રહ્યો છે. કૌસલના ફેટલાક ટ્રસ્ટીઓને બીજ ટ્રસ્ટીઓએ માટે બંધ કરવાની મોટી સંખ્યાના, અને માંડબંધ ન થાય તેા બધા વિદ્યાર્થીઓએ કૌસલ ઊડવાનો નિશ્ચય કરવાના ખબર આવી રહ્યા છે.

તા. ૨૦-૧૦-૧૯૨૦

સુરતમાં ગાંધીજી

અમદાવાદના વિદ્યાર્થી બાઈઓને આપેલા બાપજીનો સાર તમે વાંચ્યો હશે; તેમાંની કેટલીક વાત તમને કહેવા ઈચ્છું છું. તમારા વડીલો સાથે સારે વાત કરીશ. હું ત્યાં જઈ છું ત્યાં વિદ્યાર્થીઓ સાથેનો મારો વિશેષ સંબંધ જાળવી રાખવા ઈચ્છું છું. હું પોતે પણ ચાર દીકરાનો બાપ છું, એટલે દીકરાની માબાપ તરફની ફરજ સમજી શકું છું હું પણ એક વખત ફરજદાર હતો અને જેને વડીલ તરીકે પૂછું તેવા કેટલાક માણસો હજી હયાત છે; તેથી હું બાપ પ્રત્યેની પુત્રોની ફરજ સારી રીતે જાણું છું. ફરજદારને એવી સલાહ આપી શકાય કે પ્રસંગ આવે બાપની સામે પણ થઈ શકાય. એટલે મેં વિદ્યાર્થી સલાહ આપી કહેવાય. હું જે ઉદ્દેશો કાઢવાનો છું તે મારાં પોતાનાં ફરજદારને સંબંધાવેલા છે. મારે અનેક દીકરા છે, અનેક બાળકો જન્મ્યાં અને સોંપાયા છે અને તેમને મેં ઉછેર્યા છે. મહા દારૂ જ એક ટેક માબાપે પોતાની દીકરીને મને સોંપવા ઇચ્છા દર્શાવી. એ છાકરી પહેલાં મારી સાથે રહી ગઈ હતી. મેં એના બાપને કહ્યું કે બહેન લઈતી ઉપરનો તમારો જથ્થો દારૂ કાઢી લઈને જ તમે તેને મને સોંપી શકો છો. મને સોંપાયલાં બધાં છાકરાં માબાપો સાથે એવી શરત નહોતી, છતાં જેમને મેં ઉછેર્યાં છે તેમને પણ પોતીકાં ફરજદાર જ સમજું છું. જે સલાહ આજે હું વિદ્યાર્થીઓને આપું છું તેથી આકરી સલાહ મેં મારા દીકરાને આપેલી છે. યોગ્ય પ્રસંગે મારી સાથે, માબાપની સામે અને આખા જગતની સામે તમે થઈ શકો છો. હું એમ ન કહું તો જે ધર્મ હું સમજું છું તેનો લોપ થાય. ધર્મને ખીલવવો હોય તો જે વખતે ખરેખરી લાગણી થાય ત્યારે એ ચક્ષુમાં મા, બાપે, સર્ગસંજનથી સૌંદર્ય બલિદાન આપવું ઘટે તો આપવું જોઈએ, જેમ પ્રજ્ઞાદે પોતાના બાપનું બલિદાન આપ્યું હતું. પ્રજ્ઞાદે પોતાના બાપની સામે લાકડી પણ નહિ ઉગામી છતાં દિવ્યકશિપુના અતઃકરણ વિરુદ્ધતા દુઃખને—વિષ્ણુનું બળન નહિ કરવાના દુઃખને—ન માન્યો ને કહ્યું, ‘આ વખતે જે તમારા પણ પિતા છે અને તેના પ્રપિતાના પણ પ્રપિતા છે તેનો દુઃખ. હું માથે ચડાવીશ.’

તમારાં માબાપ કહે કે તમારે નિરાજ ને છાકરી અને હું છાકરાંની કહું છું. હું કહું છું તે તમે ધર્મ તરીકે જાણી શક્યા હો. તો તમે વિનયપૂર્વક કહેજો કે અમે એ નિરાજમાં જન્મી શકતા નથી. તમારી લાગણી ઉદ્દેશ્ય હોય તો આ ફરજ તમને પ્રાપ્ત થાય છે. હું આવી સલાહ આપી રહી છું? હું જે કહું છું તે દસ બાર વધની વયના વિદ્યાર્થીને નથી લાગુ પડતું. તેમને સ્વતંત્ર વિચારનો અધિકાર પ્રાપ્ત નથી

• સુરત પાટીદાર વિદ્યાર્થી આશ્રમની આંખાવાડીમાં સાર્વજનિક કોલેજ અને દાહ-સ્કૂલોના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકો સમક્ષ આપેલું બાપજી; તા. ૬-૧૦-૧૯૨૦

યર્ષાસહતો. તેમણે તો માળાપ કહે તેમ જ કરવું. આપણા શાસ્ત્રમાં છે કે બાળકનું પાંચ વર્ષ સુધી લાલન કરવું, ૧૦ વર્ષ સુધી તાડન કરવું—તાડન એટલે લાકડીથી મારવું એમ નહિ પણ બોધ કરી તેને સમજાવવું—અને ૧૫ વર્ષ પુત્રને પોતાનો મિત્ર માનવો. હું જીવાન છેકરાઓને આવી સલાહ કેમ આપું છું ? ૧૫ વર્ષો વર્ષો થયાં સરકાર સાથે, બ્રિટિશ સક્તનત સાથે હું સહકાર કરતો આવ્યો છું. મારાથી વધુ મારો સહકાર કોઈએ કર્યો નહિ હોય, કારણકે એથી વધુ સહકાર લગભગ અસંભવિત હતો. મારા એ સહકારમાં કાંઈ જ સ્વાર્થ નહોતો. મારે મારા બાઈ કે દીકરાને સરકારી નોકરી અપાવવી ન હતી. મને ઇલાજાની આશા નહોતી. એટલે મારે સંબંધ કેવળ સ્વચ્છ હતો. હું સહકાર ધર્મ—ફરજ સમજીને કરતો હતો. એના શાસનને હું માન આપતો આવેલો છું તે એ શાસનમાં દંડ રહેલો છે તેથી નહિ, પણ એને માન આપવું જોઈએ એમ સમજીને. એના એક દાખલો આપીશ.

મને ત્રીજા પુત્રની પ્રાપ્તિ થઈ ત્યારે શીતળા કઠાવવાનો સવાલ ઉભો થયો. હું માનું છું કે ગૌશીતળા કઠાવીને હું સારું નથી કરતો. છતાં ૧૮૯૦ માં મેં એ બાળકને ગૌશીતળા કઠાવ્યા. અત્યુક દિવસમાં ગૌશીતળા ન કઠાવાય તો દંડ થાય. આ કાયદો ચાપડીમાં જ છે. પ્રજા એને જોઈવું માન નથી આપતી. મને લાગ્યું કે મારે કાં તો એને માન આપવું કે કાં તો સરકાર સાથે ચોખ્ખા કરી લેવી એટલે કે સાદર નિરાદર કરવો ધરો; કારણ આ કાયદો જે લોકમતનો સ્વીકાર કરે છે તે મને માન્ય નથી. પણ એને ફેરવું નહિ ત્યાં સુધી એને તાબે રહેવું મને ઠીક લાગ્યું ને તેથી મેં છેકરાને શીતળા કઠાવ્યા. પણ એ જ ગૌશીતળાની સામે યવાનો પ્રસંગ આગળ ઉપર આવ્યો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં અમે જલમાં ગયા. જલમાં કાયદા મુજબ શીતળા કઠાવવા જ જોઈએ. ત્યારે અમે અસહકાર કર્યો—સાદર નિરાદર કર્યો. સરકાર ચાહે તો જલમાં વધુ વખત રાખે પણ અમે શીતળા નહિ કઠાવીએ એમ અમે કહ્યું. સરકારે આજરે હુકમ કાઢવો પડ્યો કે જેમાં ધર્મની વાત હોય તો ભલે કોઈ ન કરાવે.

સહકાર કેવો હોવો જોઈએ ?

સહકારને મેં કેટલે દરજ્જે ખીલવ્યો છે ? સરકાર તરફની નાની નાની ઉપાધિઓને ગળી જવી અને તેની સાથે ચલાવી લેવું એ સુદર ધર્મ છે એમ હું માનું છું. આપણે સ્વરાજ લઈશું ત્યારે પણ પાખંડ, ચોરી અને ડાયરિઝમ આવશે. હું એવા લોકો નથી કે એવા પાખંડી નથી કે એમ કહું કે સ્વરાજની સત્યયુગ થશે. આ સ્વરાજ સત્યયુગનું નહિ પણ કળિયુગનું જ હશે; એ અંધેલો અને આંધળોના જેવું હશે; પણ એ વખતનું ડાયરિઝમ સહી હશે. સત્તા આપણી હાથમાં હશે; એટલે બહુ તો એ સત્તાનો આપણે પોતે દુરુપયોગ કર્યો હશે કે કરવા દીધો હશે. પણ આને જે થયું છે તે એવું નથી; એ આપણી મરજી વિરુદ્ધ છે. વાઈસરાય હોર્ડે એમ્પાઈને કે હોર્ડે સિંહને આપણે નીમ્યા હોત તો બહી વાત હતી. આપણા વિરોધ આમીનો નથી, પણ રીતનો છે. મારા સાથી દલાજી કે કમ્યાણજી અન્યાય કરે તો હું

ઉત્તમ સહકાર
જુ' ઉદાહરણ

સ્વરાજ
પરસનનો
મેદ

તેમનો વિરોધ કરે, કે તેમનું આપેલું દૂધ પણ ન લઈ. બાઈ ઔરુંઝ, મહમદઅલી અને શીક્તઅલી સહોદર છે, પણ સરકાર એમને વાઈસરાય નીમે તો તે પણ મને કબૂલ ન થાય; કેમકે એ સરકારી ધોરણે નીમાયેલા હશે. આપણા પોતાના હાથમાં સત્તા હોય ત્યારે અને આપણને વિશ્વાસ પડે તો હોર્ડ એમ્સફોર્ડને પણ આપણે વાઈસરાય નીમીએ, અને વિશ્વાસ ઢી જતાં હતારી પણ મુકીએ. આજે આખું દિન્દ હોર્ડ એમ્સફોર્ડને કહે છે કે તમે હવેરો, છતાં એ બેકા જ છે. હું તો અહીં દલો તેવી જ જાતનો સહકાર કરવા હચ્છું છું. એમ અત્યારે નથી માટે અસહકાર હચ્છું છું.

સહતનતનો સરવાળો

મેં સરકારની સહતનતનો સરવાળો કાઢ્યો, તો તે સરવાળો નહિ પણ બાદબાકી જણાઈ. રિફોર્મમાં સુધારા આપવાનું નહિ, પણ લઈ લેવાનું જણાયું. સરકારની સત્તા મશીનગનથી નહિ, પણ એનામાં રહેલા આપણા મોહથી ટકે છે. એ મોહ ત્રણ પ્રકારના છે. દિગ્ગેન્દ્રનાથ કાકુરે એને માયામૃગ કહેલો છે એ ધારાસભાનો મોહ, અદાલતોનો મોહ અને કેળવણીનો મોહ. માનઅકરામ ને ઇલકાળનો તો હું છેદ જ હટાવી દઈ છું, કારણ એ ધરાવનારા બહુ જ ઘોરા છે. પણ આ ત્રણ મોહમાં તો આપણે ઘણા ફસાયેલા છીએ. આપણા અમેસર વિદ્વાન વડીલ કાલા લખપતરાય પણ એમાં ફસાયેલા છે. મને સદા પૂજનીય મદન-મોહન માલવીયા પણ એમ માને છે કે મારી મતિ ફરી ગઈ છે અને હું સૌને આડે રસ્તે દોરી રહ્યો છું. એઓ માને છે કે ધારાસભામાં જવું એ ધર્મ છે, નિશાળમાં જવું એ ધર્મ છે. મારે મન ધારાસભામાં જવું એ પાપ છે, અદાલતમાં જવું એ પાપ છે, નિશાળમાં જવું એ મહાપાપ છે.

હું સહતનતની જડ કાઢવા માગું છું

હું વધીએને નહિ સમજાવી શકું એવું કારણ છે. એમનામાં કેટલી માયા રહેલી છે તે હું જાણું છું. ગચ્ચાઈગચ્ચાઈ, આરામપુરથી ને મોટરકારનો ત્યાગ મુરકેલ છે. પણ વિદ્યાર્થીને એવું કશું જ નથી. એને જેમ વાળો તેમ વળી શકે છે. જે ગુલામીની તાલીમ લે ને નોકરીને માટે શાળામાં ગયા જ કરે એને નહિ રોકું તો સહતનતની જડ નહિ નીકળે. હું એ જડ કાઢવા માગું છું. વિદ્યાર્થી મારફત સહતનતને ખાતરખાણી મળે છે; એ જળ નાથગરા ફોર્સ જ્વાં—ગંગા, જમના, બ્રહ્મપુત્રના એકત્ર ધોધ એવાં છે. તમે સાનમાં સમગ્ર સંસ્કૃતિ કે એ વહેમો વિદ્યા—ગુલામગીરીની વિદ્યા—આપણને નથી એળેટી. હું ગુલામી ઠોડવાના અર્થે એને—કચ્છને શીખવું નહિ ત્યાં સુધી ખીલું બધું નકામું છે. મેલા પાત્રમાં દૂધ રેડવા કરીશ તો પાત્ર નહિ સુધરે પણ દૂધ મેકું થશે. આપણે ગુલામીના પાત્રથી ખરાયેલા હોઈએ ત્યાં સુધી કેળવણી પૂળવાણી છે. ઉપર દેવતાઓ દોષ ને તે જુએ કે દિન્દુસ્તાન મેકું પાત્ર છે, તો કેળવણીનો વર્ધક ફોલ્ટ છે. માટે પ્રથમ સાફ થાઓ. કાયદા, વેદકનું જ્ઞાન નોંધ મળે તો દિન્દુસ્તાન રસોડાન નથી જવાનું; પણ ગુલામીથી રક્ષા ત્યારે દિન્દુ મુખ્યના નહિ પણ જનવરોના હેય

તરીકે ઓળખાશે. માણસ કોઈથી—મોટી સસ્તનતથી પણ—દળાઈને પોતાના શુદ્ધ હૃદયાર ન બોલી બતાવે એવું નામ શુભામી. એમાંથી નીકળેલું એ આપણો પ્રથમ પાઠ. જે ધગસ મને લાગી છે તે નિર્ધારવાલાના દયાનંત તથા ઈસ્લામના અપમાનથી સીને લાગે.

ઈસ્લામને ઘેરો એ હિન્દને નોટીસ છે

હિન્દુઓને બેવડો મારો છે. ઈસ્લામીઓ શુભામી બનશે ત્યારે એ ઈસ્લામી શુભામી મારફત હિન્દુઓને શુભામ બનાવવામાં આવશે. એ ત્રિસરીને દાખલો છે. મારે હિન્દુ ધર્મનું રક્ષણ કરવું હોય, છાંયા તમે બેસીને વિધ્યુને ભજવે હોય તો 'મુસલમાનોને મદદ કરવી એ મારી ફરજ છે. મુસલમાનો કદાચ બલિષ્ઠમાં જીવન કરે તો હું તેમને કહું, 'ભાઈ, પેલા દિવસ યાદ કરો!' તમે પણ કહી શકો કે અમારામાંનો એક ગાંધી—એ ગમે તેવા હતા પણ—અમારે માટે કાંઈક કરી ગયા છે. છતાં ન ચાલે તો તમે લાડી લેજો. હું તો મદદ ચલાવું છું. લાકડી જગામીને મરવા તૈયાર હોય તેના કરતા લાકડી છોડીને મરે તે વધારે મરદ છે. હિમાલય ઉપર લાકડી લઇને કે ડોળીમાં બેસીને જે ચરે તેના કરતાં લાકડી કે ડોળી વગર જાય તેનો શ્વાસ કેટલો મજબૂત હોવો જોઈએ! ઉપર ચડીને એ આખા હિન્દની સામે ખડખડ હસશે. મારી પાસે બેઠેલા મારા ભાઈ (મહમદઅલી) એને નબળાઈનું હથિયાર ગણે છે. એ ખરું હો કે ન હો પણ તલવારને ન્યાય પણ એમાંથી જ શીખી શકાય એમ છે. મેં ભાઈ સૌકતઅલીને કહ્યું કે મુસલમાનોમાં કુરબાનીની તાકાત નથી. મરવાની તાકાત આવશે ત્યારે તો તેઓ ભેરો કે તલવારની નરેર જ નથી. છતાં જ્યારે નરેર લાગે ત્યારે સુધે તલવાર લાડજો. જે સસ્તનને ઈસ્લામને દગો દીધો, તેણે હિન્દને પેટ ચઢાવ્યું—કારણ એક પણ માણસ પેટ ચાંલ્યો છે—તેણે હિન્દની સ્ત્રીઓના સુરખા ખેંચ્યા—કારણ પંજબમાં એ થયું છે—એ સરકારની સાથે સહકાર હોય જ કેમ? ગમે એટલા પાકા રસ્તા મળે, દેશમાં ગમે એટલી સુલેહ વતે, તે કરતાં યોહીની નદીઓ વહે એ કબૂલ. અરે, રેલવે જાય, સ્ટીમર જાય, વ્યવસ્થા દૂરી પડે, એ બધુંયે એ સ્થિતિના કરતાં મારે મન બહેતર છે. મારા નેટલી જ ધગસ તમને થઈ હોય તો જે વિદ્યાર્થીને માળાપે ના કહી હોય તે પણ સાળાનો ત્યાગ કરી શકે છે. એક વિદ્યાર્થીના બાપે કહ્યું કે રાષ્ટ્રીય સાળા નીકળી છે તે કેવી ચાહે છે તે જોયા પછી થઈ રહેશે. રાષ્ટ્રીય સાળાની આવી પરીક્ષા કરીને બાળકને સરકારી નિશાળેથી લઇથી લેવારથી જિંદ સર નથી ચલાવું. વિદ્યા મળે કે ન મળે તેની ધરવા ન હોવી જોઈએ. શુભામી સ્થિતિમાં રહ્યાં આશ્રમીની વાત શીખવી શકાતી હોય તો પણ તેથી સ્વતંત્રતા કેળવી શકાય જ નહિ. આ હું કહું છું તે બરાબર સૂઝી જાય તો બધું ઓછી કેવું. પછી સૌ મળી રહેશે. ઇશ્વરી કાયદો છે કે અધ્યાત્મિક ભક્તિ કરે તો તેને સર્વ કંઈ મળે.

મધુકરી માગે, પણ સાળામાં જઈ મનુષ્યત્વ ન ગુમાવે

સુરતની સાળાઓમાંથી બધા વિદ્યાર્થી નીકળી જાય તો કેવું શુભ પરિણામ આવે? તે વખતે તો પ્રેક્ટિસરો અને સિદ્ધાંતો તમને પૂછવા આવશે કે પોમે કેવી સારતે રહેવા માગો.

હું મર્દાની
શીખવું છું

મનુષ્યત્વ ન
ચોરી

છા ? તમે કહેજો કે સરકારની સાથેનો સંબંધ અને મદદ છાડીને અમે બિદ્યા માગીને પણ શાળાના ખર્ચની જોગવાઈ કરીશું. એ અસહી ન્યાય છે. પહેલાંના વખતમાં વિદ્યાર્થી શુકની પાસે સમિત્યાણી યદને જતો. શુકને કહેતો કે હું તમારે બળતણ લાવીશ, ગાયદોરની સંભાળ રાખીશ; તમે મને લણાવજો. પૂનામાં આહું એક અનાય વિદ્યાર્થી આશ્રમ વિદ્યાર્થીઓ મધુકરી માગી લાવીને ચલાવે છે. તમે એમ કરજો, પણ અત્યારની તમારી શાળામાં જઈ તમારે મનુષ્યત્વ યોગ ન દેશો. તમારી હપત તો બારે આશા છે.

અહીં સુરતમાં આ એ સંસ્થાઓ બારે પડેલી છે. તેના વિદ્યાર્થીઓ બહુ સુંદર કામ કરી શકે. સુરત અત્યારે બેસુરત બની ગયું છે. હું સુરતમાં એટની આશા રાખું છું. 'અમે વિદ્યા વિનાના રહીશું' અથવા 'તો આમારી શરતે જ ભાગીશું.' બધા વિદ્યાર્થીઓ એટલું બળ બતાવે તો એક મહિનામાં ધારેહું. યાચ. છતાં એ ચાર વિદ્યાર્થીઓને જ વસી નમ્ય તોપણ તેઓએ તો આજે જ શાળામાંથી નીકળી જવું રહ્યું. તેવાને હું કહીશ કે તમે સ્વરાજને સાક્ર એક પગલું ભર્યું છે, હિન્દને માટે મોટું બાપણ કર્યું છે. તમને ઘેરથી મદદ ન મળે તો મનુદૂરી કરજો, હામપગ વાળતાં નથી શીખતા તે શીખજો, પણ શુદ્ધાત્મામાં ન પડશો. વિદ્યાર્થીઓ ! જરૂર માનજો કે હિન્દને સાક્ર સ્વરાજ જોઈવું હોય તો શાળાનો, અદાલતોનો અને ધારાસભાનો મોહ ત્યાગવો જોઈયે. સ્વરાજનું સૌથી પહેલું અને ઉત્કૃષ્ટ પગથીયું પાતે સ્વચ્છ બનવું એ છે. જેને દાત આપેલા છે તેને ચાવણ આપનાર સરકાર નહિ પણ ચરકારનીયે સરકાર છે. આ આપણે પહેલો પાઠ છે. એ આ આપણે બૂધી ગયા છીએ. હું તો શેક કે સરકારના ચાવણનો સ્વીકાર નથી કરતો. સરકારની હયાતી છતાં ઓરિસ્સામાં હબરો દુકાણાઓ મુઆ. હિન્દમાં અનેક શેઠીઓ છતાં હબરો દુકાણાઓ હરિશરણ થયા. તમે દિયરનું નામ લઈને, હિંમત રાખીને, કંઈ પણ ગણતી વગર—કરો. પણ દિસાબ ક્યાં વગર—શુકને અને ગાબાપને નોટીસ મોકલજો કે મારાથી શાળામાં નહિ જવાય. મેં કહ્યું છે તેથી ઉરકેરાઈને નહિ. હું તમારાં હૃદય અને હુક્મિને સતેજ કરી રહ્યો છું. એ હુક્મિ અને હૃદય કબૂલ ન કરતાં હોય તો કોઈ બાળકને આધિકાર નથી કે વડીલની સામે યવું. એ તો એક જ બાળકને અધિકાર છે કે જેનું હૃદય મારા જેટલું જ ધગી રહ્યું હોય. દારૂશીમાં ગાબાપને દારૂના વ્યસનમાંથી ઉઠાવવા સાક્ર છાંડરાએ તેના વારસાનો, ધરનો, તેની છાયાનો ત્યાગ કરવો જોઈયે. તમને લાગે કે ને ગિફ્ટણ મળે છે તે શુદ્ધાત્માના છાયામાં છે તો ગાબાપની આજ્ઞા સામે યદને પણ આવડી કાઢે જ ચાલોમ કરજો.

સવાલજનવાઓ

સવાલ—મહાત્માજી ! આપ માનો છા કે આપને પકડવામાં કે દેરાપાર કરવામાં આને ત્યારે દેરામાં સાંતિ રહેશે ?

જવાબ—હા. અમે શાન્તિ નહિ રહે તો માનીશ કે આપણે નાવાયક. મેં તલવાર છાડી તે વાપરતો ન આવડી યા તો હમતાકાનું હું તેથી નહિ. આજે પણ હું એક રિતેજ્વર ફેડવાની

તાકાત તો ધરાવું છું. અણીવાળો જમૈયા પેટમાં ભોંકવો હોય તેને હું ભોંકી શકું એમ છું. છતાં મેં એનો ત્યાગ કર્યો છે, કારણ એથી કાયદો નથી. મને, આઈ શીફ્ટઅક્ષીને કે બાઇ મહમદઅક્ષીને પકડે ને રેશમાં સાંતિ ન રહે તો હિન્દુસ્તાન હજી નથી સમજ્યું એમ મને લાગે. એવી અસાંતિ આપલુંડમાં થઈ શકે, અરબસ્તાનમાં થઈ શકે. ત્યાં સૌને તલવાર રાખવાનો હક્ક છે, ને સૌ તે વાપરી જાણે છે. તેમની વચ્ચે હું હોઈ' ને સરકારે મને પકડ્યો હોય તો તેઓ અસરને કહે કે કશીને લઈ જાઓ. પણ અહીં એવું નથી અહીં શાન્તિ, ન રહે તો મારે હિમાલય જવું પડે, કારણકે મારે માટે જુનામરજી ન થવા દેવાય. પણ આવી તાકાત હિન્દુઓમાં નથી. મુસલમાનોમાં પણ નથી. મેં અવાહાબાદમાં મુસલમાન બાઇઓને કહેવું કે મેં આજે જે વાત મુકી છે તે નવી નથી. બધા સાંભળે તે સુચવાઈ છે. પણ અજ સુધી આપણે તેને બૂલી ગયા હતા તમને લાગે કે આજે જ તલવારથી મુકાબલો કરી ક્રિસ્તીઅનો બચાવ કરી શકાયે તો તલવાર ખેંચી શકો છો. ધારો કે વાઇસરાયને ચૂપકીથી મારી શકાયે કે મરાવી શકાયે, પણ એવી ક્રિસ્તીઅનો બચાવ ન થાય, એવી માર્શલ લૉ થાય. તેનીયે દરકાર નહિ. પણ હિન્દુસ્તાન એવી દબાઈ જાય. હિન્દુસ્તાનને મારો આ ભાગે અત્યારે જળરાવું નહિ પણ તબલાવું મગ્ગ છે જો મુસલમાનોમાં તેવું જોર હોત તો તેઓ મને કહેત કે તું અમને તલવાર ખેંચતાં અટકાવું કહેનારો કેણું ? કુરાને શરીફનું ફેરગાન છે. હિન્દુઓમાં પણ મારું ન માનનાર પડ્યા છે. છતાં હિન્દુસ્તાનને આ ધુંટી કોતર્યો છે એ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ. જલિયાંવાલામાં મર્થા એ કંઈ કાઢીદ—વીર ન હતા. વીર હોત તો કાયર ઉજ્જતાઈથી આવ્યો ત્યારે કા તો તલવાર ખેંચત કે લાકડી ઉગામત કે કાં તો સામી છાતીએ ઉભા રહીને મરત; નાસત નહિ. જેમ છામમ દશરત કરી ગયા હતા તેમ કરનારા હિન્દુસ્તાનમાં અત્યારે શીખ નથી; ગુરખા નથી; વાણીઆ તો નથી જ; ને રજપૂતો તો કેવળ વાણીઆ બની ગયા છે. એટલે જો હિન્દુસ્તાનમાં મારા પકડાવાથી અશાન્તિ થાય તો હું કહું કે તમે હારી ગયા; કારણ તેવી તાકાત તમારામાં નથી. હું પકડાઈ' તે દિવસે તો તમારાથી આજે નિશાળ ન છૂટી હોય તો તે દિવસે છોરો. વજીલા વજીલાત છોડે. સિપાઇ સિપાઇનીરી છોડે ને લરકર ઉચિયાર છોડે. વળી હું ખેડત છું; ખેડતો તે દિવસે કહે કે અમે કર નથી આપવાના. આમ થશે તે જ દિવસે આપણે ઉજાર છે.

કહાય અમને ત્રણેને એકસાથે ધસડે. પહેલાં હું જોને સાથે પકડે તે માટે બંદગી કરતો હતો. હવે ત્રણેને માટે કરું છું. આથી જ શીફ્ટઅક્ષી એકલા દિલ્લી જવા હતા ત્યારે મેં ના પાડેલી, કેમકે મારી મુરાદ પકડાઈયે તો જાને સાથે પકડાઈયે એવી છે. સરકારને પાલવપણું આપ્યું હશે ત્યારે અમને ત્રણેને કે ત્રણમાં જે વધુ શુન્દેગાર જણાશે તેને પકડશે.

સરકાર આપણને તલવારથી દબાવી ન શકે. 'તમારી સલ્વનત ગેરકાયદે હશે તો તમેને નવગીને કાઢી મુકશું' એ કહેવાનો મને હક્ક હોવો જોઈએ. આજ સુધી મનમાં કંઈ અને પ્લેટફોર્મ ઉપર કહેવાતું કંઈ, સાંતિનો અર્થ અશાંતિ, એમ કરવાની નીતિ હતી. એ હવે બંધ છે. આ બે લાઇઓ ઉપર મને એટલી યદ્ધા છે જ કે જે દિવસે અમને અશાંતિ કરશે

અમે ત્રણ
પકડાઈયે
તો—

હરો તે દિવસે અગાઉથી નોટીસ આપી દેરો કે આજથી એક પણ અંગ્રેજની 'જન સલામત' નથી. આ વિષે તમે એ બંને ભાષેને પૂછજો. છૂટા છૂટા પૂછી જોજો. મને પૂછજો. ત્રણેના એક જ જવાબ નીકળે તો માનજો ને અમે પક્કડાધરે ત્યારે તમે બધા વોલંટીઅર બની શાંતિ ભળવવા નીકળી પડજો. નહિ તો માર્શલ હોં ચરો. માર્શલ હોં થાય તેની હરકત નથી; પણ તે સરકારને આજુ જ રાખવો પડે એટલી હડત ટકાવવાનું આપણામાં જરૂર નથી તેની હરકત છે.

સ૦—મહાત્માજી ! આપ અંગ્રેજ નિરાળમાંથી છોકરાને ડહાવી લેવાનું કહો છો ત્યારે મ્યુનિસિપાલિટીની પ્રાયમિક સાળાઓ છોડવાનું શા માટે નથી કહેતા ?

જ૦—મ્યુનિસિપાલિટીઓ પણ સરકારની મદદ અને સંબંધ ફગાવી દહને સ્વતંત્ર થઈ શકે છે. નડિયાદ મ્યુનિસિપાલિટી આવું પગલું ભરવાની તૈયારીમાં છે.*

સ૦—આપ નિરાળ વગેરે છોડવાનું કહો છો ત્યારે સરકારની બીજી મદદ કે આગ-ગાડીના ઉપયોગ, પાણીના નળનો લાભ વગેરે છોડવાનું કેમ કહેતા નથી ?

જ૦—હું 'પ્રેક્ટિકલ આઇડીઆલિસ્ટ' છું; એટલે જે વાત બની શકે એવી છે તે જ પ્રજા પાસે મુકું છું. છતાં કોઈ એવો ત્યાગ કરે તો એને હું ધન્યવાદ આપું. મારા અસહકારની સામે મિસિસ જેસપ્ટે ત્યારે એવી ચૂંચના કરી કે સરકારે ગાંધી અને શોકતઅલીની ટપાલ બંધ કરવી, એમને આગગાડીની ટિકિટ ન આપવી વગેરે, ત્યારે મારા ભાઈને મેં મુખારક-આદી આપેલી. મારી આસપાસ જે ભાઈઓ બેઠા હતા તેમને મેં કહેલું કે એવો પ્રસંગ આવે તો તે દિવસ સુંદર હરો. એથી ખિલાફત કે અસહકારનું કામ અટકરો નહિ.

સ૦—મહાત્માજી ! અમારે ત્યાં પ્રાયમિક કેળવણી ફરજિયાત છે તો નિરાળ છોડવાનું કેમ કહેવાય ?

જ૦—કેળવણી ફરજિયાત છે, કંઈ નિરાળ ફરજિયાત નથી.

સ૦—અસહકારની બાબતમાં દેશી રાજ્યમાં શું કરવું ?

જ૦—દેશી રાજ્યમાં રહેનારા તો શુભામોના શુભામ છે. હાલ તો સીધા શુભામોની જ વાત કરોને. છતાં ત્યાંથી કોઈ આપોઆપ સાળા કે કોલેજ છોડે તે વાત જુદી. પણ ત્યાં દીલચાલ કરવા હું ન જાઉં. એમાં દેશી રાજ્યોની કફોડી સ્થિતિ થાય. પણ વડોદરાના ગાયકવાડને જ એમ લાગે કે મારી મુસલમાન રીયતના ધર્મનું રક્ષણ કરવા રાજપાટ છોડવું પણ બહેતર છે એ વાત જુદી.

મોલ્લાના મહંમદઅલી—એ પ્રશ્ન તો ન્યૂટનની ખિલાફી અને તેનાં બચ્ચાને ઓરડામાં દાખલ થવાનાં કાણુંઓ જેવો છે. એટલે કે મોટી ખિલાફીને રસ્તો થયો કે આપોઆપ બચ્ચું દાખલ થઈ જ જવાનું. મિટિરા હિન્દનો નિઠાલ થયો કે તરત જ દેશી રાજ્યોને પણ થયો જ સમજવો.

સમ—સરકાર રાષ્ટ્રીય શાળાઓ બંધ કરાવે તો શુ ?

જવ—આ સરકાર શાણી સરકાર છે એટલે એવું પગલું ન લેશે, અને જો લેશે તો તેથી કંઈ રાષ્ટ્રીય કેળવણી અટકશે નહિ. ઉલટું જો વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકો આજે શાળા કે કોલેજ નથી છોડતા તેઓ તે દિવસે છોડીને બેસશે અને શિક્ષકો વિદ્યાર્થીને ઘેર ઘેર જઈને બાણીવતા થઈ જશે. એનો અટકાવ કોઈ પણ સરકાર ન કરી શકે કદે તો એનો અર્થ એમ થાય કે હિન્દુએ ઓળખતા ન વાંચતી, કારણકે તેમાં યુદ્ધની વાત છે, અને મુસલમાનોએ કુરાન ન વાંચતું એવું પગલું સરકાર ભરી શકે જ નહિ.

રાષ્ટ્રીય શાળા
અને હમન-
નીતિ

તા. ૨૪-૧૦-૧૯૨૦

સ્વરાજસભા

‘આલ ઇન્ડિયા હોમરૂલ લીગ’ હવે ‘સ્વરાજસભા’ ને નામે ઓળખાશે. તેનું બધારણ બદલાયું છે. મારે કબૂલ કરવું જોઈએ કે ‘હોમરૂલ’ નામ મને હર્મેશ્વર અળખામણું લાગતું હતું. જો આપણે આપણા ઉચ્ચના ઉચ્ચ આદર્શને પણ પરદેશી નામે ઓળખાવે! રહ્યો હોય તો આપણે પોતે પરદેશી બનવું એ જ કા આપણો આદર્શ ન ગણીએ ? કેટલાક સાક્ષર હિન્દીઓને હું જાણું છું કે જેઓ માને છે કે હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર પાશ્ચાત્ય ધોરણનું ને પાશ્ચાત્ય આદર્શનું અનુકરણ કરવાથી જ મંભવે છે. એવામાના એક મિ. ચિંતામણી છે. તેમના પ્રત્યે મને આદર છે. તેમને હિન્દુસ્તાન કંઈ દેવલ નથી. તે સ્વાર્થબુદ્ધિથી ઘણું અગ્રેજી જ પસંદ કરે છે એમ નથી. પણ તેમને એમ જ લાગે છે કે આપણે અગ્રેજ બનશું તો જ અગ્રેજોની સાથે મુકાબલો કરી શકીશું. કેટલાક હિન્દી ને ખ્રિસ્તી બન્યા છે તે એમ જ માને છે કે હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર હિન્દુમુસલમાન બને ખ્રિસ્તી ન બને ત્યાં સુધી અસંભવિત છે.

પણ જેમ આપણને અગ્રેજ કે ખ્રિસ્તી બનવા રૂપી આદર્શ પસંદ ન હોય તેમ મને ‘હોમરૂલ’ શબ્દનો પ્રયોગ જ પસંદ ન હતો. ‘સ્વરાજ’ના જો અર્થ છે, જો જોર છે, તે ‘હોમરૂલ’ના નથી. સ્વરાજ શબ્દનો અર્થ હિન્દુ, મુસલમાન, અબણ પણ સમજી શકે; હોમરૂલનો ન સમજે. તેથી હોમરૂલ શબ્દનો આપણે ત્યાગ કરી સ્વરાજ શબ્દને તેનું યોગ્ય સ્થાન આપ્યું છે.

આ ઉપરાંત બીજા મહત્વના ફેરફારો કર્યા છે તે પણ જાણવા—વિચારવા યોગ્ય છે. પ્રથમ આદર્શ એ હતો કે બ્રિટિશ સત્તાનત નીચે રહીને કોલોનીના જેવું હોમરૂલ મેળવવું. આ આદર્શને બદલીને હિન્દી પ્રજા જેવું ધમ્મે તેવું સ્વરાજ મેળવવું એમ ફેરફાર

‘હોમરૂલ’
વિ.
‘સ્વરાજ’

સ્વરાજસભા-
નું બધારણ

કરવામાં આવ્યો છે. મેળવવાનાં સાધનોને વિષે જ્ઞાન લગી તકરાર રહ્યાં કરી છે, તેથી સાધનોમાં જે અસરકારક ને નિઃશસ્ત્ર—શાંત હોય તેવાં બધાં પ્રામાણિક સાધનોને જ રથાન આપ્યું છે. એટલે આપણો આનંદો આદર્શ એ હોય કે આપણે તલવારનો ઉપયોગ કર્યા વિના આપણું સ્વરાજ મેળવવું છે.

કેંગ્રેસ એ પ્રયત્નું વાજાંત્ર છે. હોમરૂલ લીગ હમેશાં કેંગ્રેસને સહાયકારક સંસ્થા રહેલ છે ને સ્વરાજસભા પણ તેમ જ રહેવા માગે છે. તેથી સ્વરાજનો અર્થ જે કેંગ્રેસના બધારણમાં છે તે હાલ રાખ્યો છે. આનું રહસ્ય એ છે કે સ્વરાજસભા કેંગ્રેસનું બધારણ ફેરવવા સારૂ પણ સતત પ્રયત્ન કરશે.

આ સુધારાને હું નિર્દોષ અને આવરમક ગણું છું. તેનો હેતુ ચોખ્ખો છે. એ સુધારા ધણા વિચારો—ધણી ચર્ચા થયા બાદ કરવામાં આવ્યા છે. યોગ્ય બધારણ મુકરર કરવા સારૂ રા. જવાહરલાલ નેહરૂ, રા. રાજગોપાલાચારી, રા. ઉમર સોબાની તથા મુમુઝની શાખાના પ્રમુખ રા. ઝીણા અને રા. જયકરની દમિટી નીમવામાં આવી હતી. બધારણની ચર્ચા ભરી સભામાં એક વાર કલકત્તામાં ને એક વાર મુમુઝમાં થયા પછી ધણા વધારે મતે તે પસાર થયેલ છે.

છતાં વજીલવર્ગે અને ખીજા ફેટલાક ભાષ્યોએ સ્વરાજ સભામાંથી રાજીનામું આપ્યું છે. તેમાં આજ લગી ગણાયેલા નામાકિત પુરોગાની સહી છે. હું આ રાજીનામાથી દિલગીર થયો છું. રાજનામાના કાગળમાં જે કારણો દર્શાવ્યા છે તેથી વળી વધારે દિલગીર થયો છું. આ ભાષ્યોની સહાય સ્વરાજસભાને કિંમતી હતી. છતાં જ્યાં આદર્શોની વાત આવે છે ત્યાં બહાલામાં બહાલાનો વિયોગ પણ સહન કરી લેવો પડે છે ને તેમાં આનંદ માનવો પડે છે.

હવે જરા રાજનામાનો કાગળ તપાસીયે.

મારા ઉપરનો આરોપ પહેલો તપાસીયે. રા. ઝીણાએ એવી દલીલ કરી હતી કે જ્યાં સુધી ત્રણ ચતુર્થાંશ મતથી કંઈ ફેરફાર મંજૂર ન થાય ત્યાં લગી તે ફેરફાર કાયદેસર ન ગણાય. આનું કારણ તેમણે એમ જણાવ્યું કે હોમરૂલ લીગની કાઉન્સિલ જે ફેરફાર કરે તે ફેરફાર ત્રણ ચતુર્થાંશ મતથી, જ થઈ શકે એવો ધારો જૂના બધારણમાં હતો. મેં મારો દરાર એવો આપ્યો કે કાઉન્સિલની ઉપર આખી સભાએ મુકેલો અંકુશ સભાને પોતાને લાગુ ન પડે. આખી સભાને કેવળ વધુમતે ને કરવું હોય તે કરવાનો સામાન્ય હક છે. તે કાઉન્સિલ ઉપર મુકાયેલા અંકુશથી રદ થતો નથી. આ મારા દરારને હું હજી પણ વળગી રહું છું. મારા દરારને વિશે

રા. ઝીણાએ ને તેમના સાથીઓએ જે વિશેષણો વાપરી છે તેની ચર્ચામાં ઉતરવાની જરૂર નથી જોતો.

પણ રા. ઝીણા જેવાએ જે અભિપ્રાય બતાવ્યો ને જેને રા. જયકર જેવાએ ટેકો આપ્યો, તે અભિપ્રાય ઉપર મારે ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ એમ જાણી મેં ખીજ વડીલોની સલાહ લીધી. તેમણે પણ મારા અભિપ્રાયને અનુમોદન આપ્યું ને કહ્યું કે હું ખીજે ઠરાવ આપી જ ન શકું. જો ખીજે ઠરાવ આપત તો તે આપમુદી ગણાત.

રાજીનામું આપવાનું ખીજું કારણ તેમણે એ બતાવ્યું છે કે કૌંગ્રેસના બંધારણને સ્વરાજસભાએ તરછોડ્યું છે. આ તો ખરોખર નથી જ; કેમકે હું આગળ જણાવી ગયો છું તે પ્રમાણે કૌંગ્રેસનું બંધારણ ન રહે ત્યાં સુધી સ્વરાજનો અર્થ કૌંગ્રેસ દરે તે જ આપણે માન્ય રાખ્યો છે.

ત્રીજો અપવાદ કંઈક ગંભીર ગણાય. રા. ઝીણા અને તેમના સાથીઓ લખે છે કે સ્વરાજ મેળવવાના ઉપાયોની ક્લબમાથી એવો અર્થ નીકળે છે કે કાયદા વિરુદ્ધની હીલચાલો પણ સ્વરાજસભા ચલાવી શકે. આ અર્થ કંઈક દરજ્જે ખરો છે, કેમકે ઉપાયોમાં કાયદાનો સવિનયભંગ આવી શકે છે એવી મારી માન્યતા છે. એટલે અવકાશ રાખવો હું યોગ્ય ગણું છું. બંધારણની કે કાયદાની અંદર શું ગણાય એ કહેવું હમેશાં સહેલું નથી હોતું. કોઈ કહે છે કે અસહકાર કાયદા વિરુદ્ધ છે. કોઈ કહેતું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ કાયદા વિરુદ્ધ છે. આવાં ધર્મસંકટોમાં ન પડવાના કારણે ઉપાયોની ક્લબમા છૂટ રાખી છે. પણ તેનો અર્થ એવો છે જ નહિ કે કાયદાના ગમે તે પ્રકારના ભંગને સ્વરાજસભા ઉત્તેજન આપશે. શાંતિમય ઉપાયો જ સહ શકાય એ નિર્બંધમાં સર્વ અવિનયનો પ્રતિબંધ આવી જાય છે. સભ્યતાનો આપણે ત્યાગ ન કરીને જે જે ઉપાયો યોગ્ય લાગે તે લેવામાં કંઈ હરકત ન આવે એ ઉદ્દેશ મજબૂર ક્લબનો છે.

સ્વરાજનાં
આધનો

સ્વરાજસભાના બંધારણમાં કદી અયોગ્યતા નથી એમ હું બતાવી ચુક્યો છું. છતાં આ બધા નેતાઓએ સભાનો કેમ ત્યાગ કર્યો છે ? સીધો જવાબ તો એ છે કે દેશનો પ્રવાહ અત્યારે એટલા વેગથી ચાલે છે કે તેને આપણા નેતાઓ સહન કરી શકતા નથી. એવે સમયે આપણને દુઃખ થાય છતાં આપણે આગળ વધે જ છૂટકો છે. હિન્દુસ્તાન પાસે આવેા સમય પાછો સૈદ્ધાંતમાં ફરી નથી આવવાનો. એ અવસરને આપણે છોડી ન શકીએ. એટલી જ ઉમેદ રાખીએ કે નેતાવર્ગ

નેતાઓ અને
પ્રત્યક્ષ

ન્યારે પ્રમ્ના વેગનું મહત્ત્વ સમજશે ત્યારે તેઓ તે વેગમાં જોડાયા વના નહિ રહે. દરમિયાન આપણી ૫૨૯૪ એ છે કે આપણે વિનયપૂર્વક આપણો માર્ગ સાધવો, નેતાઓના મતભેદને સહન કરવો, તેમની અદ્ય રાખવી, પણ તેમના મતભેદથી ગભરાયા વિના રહતા, શાંતિ તે નીતિપૂર્વક આગળ વધે જવું. સાચને આંચ આવવાની જ નથી.

૩ સરકારનાં શસ્ત્રો

અમહકારની હીલચાલ હાંસીની સરહદ વટાવી ચુકી છે એ તો હવે દેખીતી વાત છે. હવે એને દાખી દેવાને દબાણની નીતિ અખતાર કરવામાં આવશે કે દુરાચક હોડી આદરપૂર્વક એને સરકાર નમશે એ જોવાનું રહ્યું છે. પોતાના વિરોધીની વાતને હસી કાઢીને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવાની હાલની સુધરેલી રીત શરીરશ્લેષ વાપરીને કે ડોકું હડાવી દબાવે ચતુરે છતવાની જંગલી પુરાણી રીતને સુધારાંજે સુધારણા સૂચનારી પદ્ધતિ છે. અને હેઠી ધારાસભા વેળાએ ના. વાઘસરાયે પોતાના બાપણમાં અસહકારની જે હાંસી કરી તેમાં વિનયમર્થોદાનો અધારણુ અભાવ છતાં ઉપલી દિગ્દિએ તેમનું વર્તન વાંધા વગરનું બધે સુધારણાની દિશામાં એક પગલાંરૂપ જ ગણી શકાય.

પણ હવે કસોટીનો વખત આવ્યો છે. સુધરેલા દેશોમાં ન્યારે કોઈ પણ હીલચાલ હાંસી થયે નથી મરતી ત્યારે લોકો તેના તરફ માનની નજરથી જોવાનો આરંભ કરે છે. વિરોધી મત ધરાવનારાઓ માનપૂર્વક અને સંગીન દલીલોથી તેની સામે ચાલ છે અને સામસામા પક્ષનું પરસ્પર વર્તન એકબીજા પ્રત્યે કદી ઝનુન પર આવી જતું નથી. દરેક પક્ષ સામવાજાઓને છતી લેવા અગર કેવળ દલીલ અને તર્કવાદથી પોતાની બાજુ મજબૂત કરી બતાવી સામાને મ્હાત કરવા મૂયે છે.

ધારાસભાનો બહિષ્કાર સંપૂર્ણ નહિ તોપણ ઘણા મોટા પાયા ઉપર થશે એ તો હવે ચોક્કસ વાત છે. વિદ્યાર્થીઓમાં પણ ખળભળાટ થઈ ચુક્યો છે. મોટામોટી શિક્ષણસંસ્થાઓ કંઈ કાણે અસહકાર પોદારી સરકારી સત્તા ફગાવી દેશે અને રાષ્ટ્રીય બનશે એ કંઈ કહેવાય નહિ. પં. મોતીલાલ નેહરુનો વક્રોલાતના ધંધાનો ત્યાગ એ બનાવ એકલો પણ કોઈની હાંસીને માનમાં ફેરવી નાંખવાને સારૂ બસ ગણાય એવડો મોટો છે. પં. માલવીયાજીએ પણ અતિ ધારાસભાનો બહિષ્કાર સ્વીકાર્યો છે.

આનાથી લોકો ગંભીર બનશે; પોતાના વલણુ વિશે વિચારમાં પડશે. એમને યશ કે પડિત મોતીલાલે કે ગાલવીયાજીએ લીધું એટલું ભારે ખર્ચું લેવાને સારૂ આપણી સરકારને વિશે કંઈક ભારે અનુચિત બાબત બની હોવી જોઈએ. હાથી કેળવણી પૂરી કીધેલા વિદ્યાર્થીઓએ પોતાને મુનિવર્સિટી તરફથી મળતી ફેલોશિપો (છાત્રવૃત્તિ)નો ત્યાગ કીધો છે. વૈદક કાલેજના વિદ્યાર્થીઓએ વૈદકની છેલ્લી પરીક્ષામાં બેસવાની ના પાડી છે. આ સ્થિતિમાં અસહકારની હીલચાલને પોષળ હીલચાલ કહી શકાય નહિ.

આમ આમાં એક તો જે લોકમત અસહકાર દ્વારા આજે ચોમેરથી સ્પષ્ટ રૂપે પ્રગટ થઈ રહ્યો છે તેને સરકારે નમતું રહ્યું અથવા તો જુલમની નીતિ અખત્યાર કરી તેમણે આ હીલચાલને દાખી દેવાનો પ્રયત્ન કરવો રહ્યો.

નમે કે
જુલમ કરે

ગમે તેવા સંજોગોમાં સરકારને હાથે વપરાતા હરકોઈ ભતના બળને જુલમ નહિ કહી શકાય. ખુનામગીની હિમાયત કર્યાના આરોપવાળા કેાઈ માણસની ખુદી અદાલતમાં તપાસ ચલાવીને તેને સજા કરવી એને જુલમ નહિ કહી શકાય. ખુનામગીની શરીરવળ વાપરીને પણ દાખી દેવાનો દરેક રાજ્યતંત્રને હક છે. પણ ખંજનવાળા ભાઈ અરરબલીખાન અને પાણીપતના બે મોલનીઓ પર કરવામાં આવેલા મુકદ્દમાઓ બનાથી આપે છે કે સરકાર ખુનામગીની તરફેને દાખી દેવા કે અટકાવવા જ નથી ઈચ્છતી, પણ લોકોના વિચારોને દાખી દેવા, લોકોને બોલતા બંધ કરવા, પ્રજામાં અપ્રીતિ ફેલાતી અટકાવવા, મથી રહી છે. આનું જ નામ દબાણની રાજનીતિ. હવેલા મુકદ્દમાઓ એ નીતિનો આરંભ સૂચવે છે. એ હજુ ચોમેર ફાટી નથી નીકળી; પણ આ મુકદ્દમાઓથી સરકારે ધારેલું પરિણામ હતારીને અસહકારની હીલચાલ નહિ દબાઈ જાય તો સરકાર પૂરબેસમાં દબાણ અને જુલમની નીતિ અખત્યાર કરશે એવો મોટે ભાગે સંભવ છે.

આ અપ્રીતિ ફેલાતી અટકાવવાનો બીજો એકમાત્ર રસ્તો એ જ છે કે એ અપ્રીતિનું મૂળ જ દૂર કરવું. આનો અર્થ એ જ થશે કે લોકોની અસહકારમાં બળવા તરફ દિવમે દિવમે વધુ વધુ વળતી જતી વૃત્તિને માન આપવું. પણ હાલના જેટલી વિજય અને સત્તાના મદમાં આંધળા બનેલી સરકાર તરફથી પશ્ચાત્તાપ અને નમ્રતાની આશા રાખી એ સ્વપ્નવત્ છે.

આથી આપણે માની લેવું જોઈએ કે હવે જેમ જેમ પ્રજા અસહકારના માર્ગમાં પ્રગતિ કરતી જાય તેમ તેમ તેટલે દરજ્જે દબાણ અને જુલમ વધુ વધુ

જુલમ
સહેવાની-
યારી

એ પણ અસહ્ય થઈ પડે—એટલું જ બતાવી આપવા આટલું વિષયાંતર, થયું. આ જ દારણને લીધે લૉર્ડ સિંહને ગભેરી મોટી જગ્યાથી અને તો લેશ પણ સતોષ નથી થયો. આપણામાં વિચાર અને વ્યવહારમાં સંપૂર્ણ એકતા હોવી જોઈએ. તથા આપણને જોઈતું હોય તો અંગ્રેજોને જોડેનો સંબંધ છોડી દેવાની શક્તિ પણ આપણામાં હોવી જોઈએ.

પણ પાછા આપણે અદાલતો પર આવીએ. જ્યાં મુઘી પેલાં કહેવાતાં ન્યાય-મંદિરો તરફ લગભગ ધાર્મિક માનવૃત્તિ અને વિરભયની નજરથી જોવાનું આપણે નહિ છોડી દઈએ ત્યાં મુઘી ઉપર કહેલી માનભરી દષ્ટિ રચિતિ પ્રાપ્ત કરવા આપણે શક્તિમાન નહિ બનીએ.

જોએની લોભવૃત્તિ, વેર અગર ન્યાયી માગણીઓ અદાલતો મારફત સંતોષાઈ છે તેમણે પણ સરકારની સત્તાને સ્થાયી બનાવવાનો જો અંતિમ ઉદ્દેશ આ અદાલતોના મૂળમાં રહેલો છે તે તરફ દુર્લભ ન કરવું જોઈએ. અદાલતો વગર સરકાર એક દિવસ પણ નહીં શકે નહિ. આરી યોજના મુજબ દરેક દેશી વઝીલ અદાલતમાંથી નીકળી જાય અને અદાલતોમાં દીવાની મુકદ્દમા નહિ રહે તોપણ અદાલતો મારફત પ્રજા પરનો સરકારી અંકુશ ચાલુ રહેશે એ હું કબૂલ કરું છું. પણ અદાલતો આપણને છેતરતી તો મટશે જ. અને આજે જે નૈતિક પ્રતિષ્ઠા અને માનની લાગણીથી અદાલતો તરફ જોવાય છે તે મૂકી અદાલતો તેના મર્યાદા રૂપમાં પ્રજા સમક્ષ રહેશે. આ વાત નવાઈ ઉપજાવનારી છતાં તેટલી જ ખરી છે કે જ્યાં મુઘી અંગ્રેજો ધીરે ધીરે દેશીઓને રાજ્યસત્તા સોંપશે એમ આપણે માનતા હતા ત્યાં મુઘી અદાલતોમાં હંચા હોદ્દાઓ પર દેશીઓની નીમણુકે ચતાં તેને આપણે આનંદથી વધારી લેતા. હવે જ્યારે આપણી માન્યતા એવી થઈ છે કે ચાલુ રાજ્યનીતિમાં ધીરે ધીરે મુધારો કાઢી રીતે થઈ શકે તેવું છે જ નહિ ત્યારે આવી દરેક નીમણુકને તેના માયાવીપણાને કારણે આપણે અનિષ્ટ લેખવી જોઈએ. આટલા માટે જ જે વઝીલ પોતાની વઘીલાત છોડી દે છે તે અદાલતની પ્રતિષ્ઠા પર ઘા કરે છે અને તેટલે દરજ્જે તેવો. સાગ જોડેલો વ્યક્તિજ્ઞ લાભમાં છે તેટલો જ પ્રજાના લાંબમાં પણ છે.

અદાલતોને પરિણામે ચતી પૈસાની ખુવારી તો આમાં આપણે ગણી જ નથી. તે છતાં એ કંઈ જેવી તેવી નથી. ચાલુ રાજ્યનીતિને અંગે રચપાચલી દરેક ક્રાંતિયા ધણા જ ખરચાળ ધોરણ પર ચલાવવામાં આવે છે. તેમાં પણ અદાલતોનું ધોરણ તો

સૌથી વિશેષ ખરચાળ છે. ઇંગ્લેન્ડની અદાલતોના ધોરણથી હું વાકેફ છું. હિન્દી અદાલતોનું સાધારણ અને દક્ષિણ આફ્રિકાની અદાલતોનું ગાહું ગાનું મને છે. અને હું લેશ પણ અચકાયા વગર કહી શકું છું કે હિન્દી અદાલતો આ ત્રણેમાં સૌથી વધુ ખરચાળ છે. લોકોની સામાન્ય આર્થિક સ્થિતિ જોડે તેનો ખિલકુલ મેળ જ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકાના મોટામાં મોટા વખાણો—અને તે પણ ઘણા જ બાહોશ હોય છે—હિન્દુસ્તાનના વખાણો જે મહેનતાણું લે છે તેટલું લેવાની હિંમત કરી શકતા નથી. કાપડાની સલાહ માટે પંદર મોનામહોર તો ત્યાં બહુ જ ચલુ મળે. હિન્દમા હજારો રૂપિયા લેવાય છે. જે પદ્ધતિની રૂબે રૂબે એક વખાણ માસિક પચાસ હજારથી એક લાખ રૂપિયા કમાઈ શકે તે પદ્ધતિના મૂળમાં કાંઈ પણ તત્ત્વ હોયું જ નોંધવું. કાપડાનો ધંધો એ કંઈ સફાળાઈ નથી; ન હોવી જોઈએ. કાપડાના કાપડા ગરીબમાં ગરીબ રેંચતને વાળખી મહેનતાણું મળવી જોઈએ, પણ આપણે તો વિલાયતની રીતો નકલ કરીને તેના પર પાછો મુધારો કર્યો છે. અંગ્રેજ વખાણોને હિન્દુસ્તાનની હવા ભારે પડે છે. ઠંડી અને આકરી હવામાં પડેલી ટેવો તેઓ હિન્દમા ચાલુ રાખે છે, તેની સાથે વખતોવખત હવા ખાવા શીતળ ટેકરીઓ પર તથા પોતાને દેશ જવા માટે તેમજ પોતાના છોકરાઓને માટે હવા તથા શ્રીમંતને છાત્રે એવી કેળવણી માટે પૂરેપૂરી સામગ્રી મળે છે. આ કારણોને લીધે તેમનાં મહેનતાણાંને દર ઘણું જ ઉંચું હોય છે. પણ હિન્દુસ્તાન આ ખર્ચ સહન કરી શકતું નથી. આપણે એમ માની બેસીએ છીએ કે આવા અંગ્રેજોના સમોવડીયા તરીકે ખર્ચા માટે પણ આપણે પણ આલું હદ બહારનું મહેનતાણું લેવું જોઈએ. અહીંની પોતાની પરિસ્થિતિને તદ્દન પ્રતિકૂળ એવા અંગ્રેજ ધોરણ તથા રીતભાત* હિન્દુસ્તાન જે દિવસે અખત્યાર કરશે તે દિવસ હિન્દુસ્તાનના કમભાગ્યને હશે. મેં જે દક્ષિણ-પ્રિન્સીપલ અદાલતો તથા વખાણતના ધંધા પ્રત્યે વિચાર કરવાનું સૂચવ્યું છે તે, દક્ષિણે કાંઈ વખાણ એવા પ્રયત્ન કરશે તો તેને જરૂર સફળી જશે કે ને તેને પ્રગતિ મેળા કરી હોય તો એક ભણતી પણ દીલ કર્યા વગર તેણે પોતાની વખાણત છોડવી જોઈએ. મેં ઉપર બતાવેલી હકીકતો ન્યાં લખી એ ખોટી પાડી શકે નહિ ત્યાં સુધી એમાંથી એનાથી બીજાને એકે નાજુક કાઢી શકાય નહિ.

વખાણોની
લાલ પત્ર

ફતાલીમની જરૂર

આપણામાં તાલીમની અગત્ય કેટલી છે એ વિષે મદ્રાસ ઇલાકાના મારા અનુભવો વર્ણવતાં હું અગાઉ કેટલુંક લખી ચુક્યો છું. રોહીલખંડની મુસાફરી દરમિયાન પણ એ જ તાલીમનો અભાવ હું જોયાં કરું છું.

દરેક જગાએ માણસની જોડને લીધે નહિ પણ સ્વયંસેવકોમાં તાલીમના અભાવને કારણે હું અન્યવસ્થા અને અધાણી જોઈું છું. દરેક જગાએ સ્વયંસેવકો ઉપર અગાઉ કદી ન રાખવો પડ્યો હોય એવડી મોટી સભાઓ, જલસાઓ કે સરપ્રસાનો બહોળસત રાખવાનો જોગ પડે છે. કામના કરતાં દરેક જગાએ ધોંધાટ અને હો હો જ વધુ હોય છે.

બાઈસાહેબ શૌકનઅલી દરેક જગાના અવિશ્રાંત યોજક હોય છે. જ્યાં જ્યાં ત્યાં બધાનું મન રાખવાની એમને વિશેષ હલકા રહે છે તેથી 'રાત યોડી ને વેશ ઘણા' એટલી બાબતો ધણીવાર એમના કાર્યક્રમમાં જોડવાય છે. કામલા તરીકે એમણે એક જ દિવસે મોટરમાં મુસાફરી કરીને અલીગઢથી હાથરસ, હાથરસથી એટા અને એટાથી કામગંજ એમ ત્રણ ચહેરના કાર્યક્રમો ઉકેલીને રાત્રે રેલવેને કાનપુર જવાનું માથે લીધું! મોટરની મુસાફરી બધી મળીને ૯૦ માઇલની હતી. અલીગઢમાં કામ કરનારાઓની એક સખન સભા સવારના પહોરમાં જ પૂરી કરીને પોણા દસ વાગે એમ મોટરમાં નીકળ્યા અને ૧૧ વગે હાથરસ પહોંચ્યા. તાપ તો કહે માફ કામ. હાથરસમાં યોધાટ કરતા હમરો લોહોનાં ટોળાં, અને સરપ્રસ તો ત્યાં વાટ જોઈ રહ્યું હતું. પાછળથી તાબડોલ જાહેરસભા પણ એવડી તો જગજગ હતી કે મજબૂતમાં મજબૂત માણસનો અવાજ પણ કંઈ કામ ન કરે. આવી દશામાં થાકને તો પાર જ થોતો હોય? બાકી અમારા મહેનનના બદલામાં ત્રણ ઓનરરી મેંજિસ્ટ્રેટોએ પોતાના હોદ્દા છોડ્યા. ત્યાંથી પાછા ઉપડ્યા તે એટા પહોંચ્યા. અહીં હાથરસના કરતાં કંઈક વધુ વ્યવસ્થા હતી. અહીંનું પનાવીને અમારી મોટરો તાબડોલ કાસગંજ જવા ઉપડી. રસ્તામાં અકસ્માતો નડ્યા અને મોટરો અટકી પડી. જેમ તેમ કરીને એ કાસગંજ પહોંચ્યા. મોંઘાના શૌકતઅલી અને તેમના સોબતીઓ વખતસર પહોંચી ન ચક્યાથી ટ્રેન પકડી ચક્યા નહિ. એટામાં સંખ્યાબંધ લોકોએ રોજનામાં આપ્યાં. કાસગંજની સભામાં એનું વિરાટ સ્વરૂપ જોતાં કીક બહોળસત જળવાનો કહેવાય; જોકે તે જળવવાને ખૂબ

જાહેમત હાથેથી પડેલી. પગે સાગનાં ચરણસ્પર્શ કરવાની બાબત આ તરફ એટલી તો આનવાય મુઠ્ઠા પડી છે કે વ્યવસ્થાપકો પેરણાઓને એમાંથી કોને કર્ચે, ઉગારી શકતા નથી. આ ઉપરાંત આમા જે વખતની જરૂર પડી શકે છે અને મોટાં ટોળાંઓ આવું વંદન કરવા ધસે છે ત્યારે એ ધક્કામુઠ્ઠામાં જે જોખમ રહેલું છે તે જુદું.

પણ સૌથી ત્રાસદાયક અનુભવ તો કાસગંજથી કાનપુરની રાતની રેલવે મુસાફરીને હતો. 'દરેક' રેલવેને લોકોનાં ટોળેટોળા જમરાણુ કરી મુકે અને અમને ધડીવાર જંપવા નં દે. ટોળાંઓ દર રેલવેને મને જગાડવા અને દર્શન કરવા ધાંધલ મચાવી મુકે. એ બધું કેવળ અસલ હતું. મારા થાકેને પાર નહોતો રહ્યો; માફે માથું સખત શરતું હતું અને વશાતિની અતિશય જરૂર હતી. મારી સ્ત્રી તેમજ બીજાઓ તેમને પોતાની લાગણીઓને રોકવા અને ચૂપ રહેવા ગમે તેટલી વિનંતિઓ કરે પ્રથુ કરી દાદ મળે નહિ. તેઓ વધુ આજીવ્યો કરે તેમ તેમ લોકો વધારે જ દલીલો કરે અને ઘોષાટ મચાવી મુકે. આવી રસાકસી ચાલ્યાં જ કરે. મારી સ્ત્રી ડાખામાંની બની નેટલી વાર ખજાવી નાંખે તેટલી વાર તેઓ તેને ફરી સળગાવે. બારી બંધ કરે તો તેને પણ લોકો પાછી ઉપાડી નાખે. 'આખા દિવસની તકલીફ પછી ધોડીક વિશ્રાંતિ લેવા' છતાં છે, એટલું પણ શું તમારાથી સહન નથી થઈ શકતું? શું તમારે એમને અકબી મારી નાંખવા છે?' એનો તેઓ જવાબ આપે કે 'અમે કાસના કાસ માંલીને દર્શન કરવા આવ્યા છીએ. અમને દર્શન કરવા દો !' એ કંઈક કાળજી કરીને મજરકું થતાં મુઠ્ઠી ન જ ઉઠવાના નિશ્ચય પાળ્યો, પણ આખી રાત દરમિયાન અમારામાંના કોઈની આંખ પળવાર મળી નહિ હોય. માંડાપુર પ્રેમતું આ એક વિશ્વશય ઉદાહરણ હતું. દુઃખ, દાન્દિય અને અપમાન હેઠળ રંગદોળાલી આવુર અને શ્રદ્ધાળુ પ્રજા માને છે કે મારી પામે એમને માટે આશાનો સંદેશ છે. એમનેથી તેઓ હું જાકું છું ત્યાં એકઠાં થાય છે.

કાસગંજથી
કાનપુર

હું માતું છું કે મારી પાસે તેમને માટે આશા અને નિશ્ચિત છૂટકારાનો સંદેશ છે. પણ...હા, અહીં આં જ મોટાં પહાડ જેવડો પણ આડો પડેલો છે. આપભોગ વગર, તાલીમ વગર, સંસ્કૃત વગર છૂટકારો નથી, આશા નથી. તાલીમ વગરનો એકલો આપભોગ પણ કોઈને જશે. હાડના ઘર કરી એટલી આ અવ્યવસ્થિતપણાની ટેવમાંથી તાલીમ કેવી રીતે કેળવવી? બ્રિટિશ લોકોની આં સંગીનો અગર બ્રિટિશ દંભ અને હેતરપીડીથી શું? બ્રિટિશ અમલદારોને આ પ્રેમલેખી શાંતિપ્રિય નિરોધ

પહાડ
જેવડો પણ
આપભોગ
વગર

પ્રજા માટે દ્રશ્ય લાગણી નથી. તેઓ તો તેમનું ચાલે તો 'જંગલી' પદ્ધતિઓથી માખીઓની જેમ તેમને મારી નાખે. સર માઇકલ ઓડવાયરે એમ કરવાનો બેયન કરી જોઈ નિજ્જનતા મેળવી અને સદાની નામોશીને પોતાની કરી !

પણ આ પ્રેમનું પ્રદર્શન પશુખળથી ન દેખાતું હોય તોપણ તેને દેશકાર્ય માટે તાલીમ આપી કેળવ્યા વિના હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું સામર્થ્ય એનામાં યેહું જ આવી જવાનું હતું ? પ્રજા એના ગાંડા પ્યારનું પ્રદર્શન કરવા પાછળ ને એના મેવકાને અત્યંત જરૂરી આરામ પણ લેવા ન દેતા મારી નાખે, તો એ કેવી રીતે પોતાની ઇષ્ટસિદ્ધિ કરી શકશે ? આથી આપણે આર્વા રતિનાં પ્રદર્શનો વગેરે બંધ કરવા જોઈએ. આપણામાના સૌથી નાનામાં નાના માણસની લાગણીને પણ આપણને વિચાર હોવો જોઈએ. એક આખી ગાડીનાં મુસારોની વિશ્રાંતિને બરબાદ કરી મુક્તા પહેલા આપણે વિચાર કરવો જોઈએ. આપણા આગેવાનો પ્રત્યેનાં આપણા પ્રેમને દેશના ઉપયોગી કામ કરવાની શક્તિમાં આપણે ફેરવી નાખતાં શીખવું જોઈએ. આગેવાનના ચરણસ્પર્શ કરીને અને એની 'જ' બોલાવીને સંતોષાનારો પ્રેમ વાઝીઓ નીવડવાનો ઘણો જ સંભવ રહે છે. આવો પ્રેમ ધીમે ધીમે સદ્ગુણ ગણાતો અટકે છે, અને આગળ જતાં તો તે સ્વચ્છ અને તેથી દુર્ગુણ થઈ પડવાનો પણ સંભવ રહે છે. પ્રજાની સામે આજ સૌથી મહાભારત કાર્ય તો એ છે કે તેણે પોતાના જંગી પ્રજામય મેળાવડાઓમાં, તાલીમ દાખલ કરી તેની ઉપયોગિતા દેખાવી. અસહકારનો હેતુ દ્રેષ શીખવવાનો ન હોય પણ પ્રજાને અંદરના કે બહારના ઠોષ પણ સત્તુની સામે પોતાનું રક્ષણ કરતાં શીખવવાનો હોય. અસહકારને સજા કરવાની ખાતર આજે આ પ્રાચીન પ્રજાના એકેએક અંગ વચ્ચે નમરોદાર સહકાર અને એકતા જરૂરી છે. એ સહકારનો પાઠ જોઈ આપણાં બહાલ છે તેમની જોડે સહકાર કરતાં શીખીને જ આપણે આરંભીએ.

૬ એકાંતની વાત

અહમદનગરના પાલનને વિરે સવાલ કે સવાલ પૂછનારા મારા ઉપર એટલા બધા ટાંગો આવે છે અને આ વિષયમાં હું એવા આગ્રહી વિચાર ધરાવું છું કે મને લાગે છે કે આપણા પ્રજાજનની હાલની અત્યંત દોષદીની ધડીએ મારા અનુભવોથી વાચકવર્ગને મારે અગ્રાત ન રાખવો ઘટે.

‘અહ્યર્થ’ એ સંસ્કૃત શબ્દ શાસ્ત્રીમાંથી આપણને મળેલો છે, અને તેનો માહિમા આપણે અહ્યર્થનો જે સામાન્ય અર્થ કરીએ તેથી અનેકગણો વધારે મનાવેલો છે. ‘અહ્યર્થ’ એટલે સર્વ ઈચ્છિયો ઉપર સંપૂર્ણ કાબુ, જે પૂર્ણ અહ્યારી છે તેને માટે આ સંસારમાં કશું જ અસાધ્ય નથી. પણ આ આદર્શ સ્થિતિ હોય તેટલે સુધી પહોંચેલાં માણસો જવલ્લે જ જોવામાં આવે છે. એને ભૂમિતિમાની સરળ રચના ઉપમા આપી શકાય, જે માત્ર કલ્પનામાં જ રહે છે; પ્રત્યક્ષ કરી નથી દોરી શકાતી. અને આમ છતાં એ એક મહત્ત્વની વ્યાખ્યા છે જે ભૂમિતિમાં બારે બાગ મળે છે, તે જ પ્રમાણે સંપૂર્ણ અહ્યારી બલે કલ્પનામાં જ રહી શકતો હોય છતાં એને આપણે જો રાતદિવસ આપણી આખ સારને ન સંપાદિએ તો આપણી સ્થિતિ સુકાન વચરના વહાણના જેવી થઇ પડે. એ કાલ્પનિક સ્થિતિને જેમ વધુ વધુ પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીશું તેમ તેમ આપણે સંપૂર્ણ થઈશું.

પણ આ વિશાળ અર્થને છોડી અત્યારે તો ‘વીર્યવક્ષા’ના અર્થમાં જ અહ્યર્થની વાત કરવા પ્રવિષ્ટ છું. હું માનું છું કે મન, વાણી તે દર્મથી સંપૂર્ણ સંયમ પાળ્યા વિના આધ્યાત્મિક પૂર્ણતા પ્રાપ્ત ન જ થઇ શકે. અને જે પ્રજામાં આવાં સ્ત્રીપુરુષો નથી એની અધોગતિ ચોક્કસ છે.

પણ એ સિદ્ધાંતને પણ જવા દઇને અહીં આં તો હું આપણા રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનની આ ઘડીની સ્થિતિએ એક અવકાશના અનુકાન તરીકે જ એની સર્વોપરી અગત્ય પ્રજ્વલે દસાવવા મથી રહ્યો છું. દેશમાં આજે રોગ, દુષ્કાળ, દારિદ્ર્ય અને પ્રત્યક્ષ જૂખમરો લાખો લોકને બરબી રહ્યો છે. ગુલામીના ચક્રમાં આપણે એવા તો સૂક્ષ્મ રીતે દબાઇ રહ્યા છીએ કે આપણામાંના ધણુને તો એની જોળખ સરખી નથી રહી; ઉલટાં આપણી અત્યારની આર્થિક, માર્ગસિક અને નૈતિક અવનતિની સ્થિતિને તેઓ ઉત્તરિની સીડી માની રહ્યા છે! હિન્દુસ્તાનને માથે લદાયેલાં રાક્ષસી સરકરી ખરચો, લેન્ડેસાયરના અને બીજા બ્રિટિશ વેપારીઓના લાભની જ દૃષ્ટિ રાખીને ઇરાદાપૂર્વક બાંધવામાં આવેલું આ દેશનું આર્થિક ધોરણ અને જુદાં જુદાં સરકારી ખાતાંઓ ચલાવવાની ઉડાઉ પદ્ધતિ — આ બધાથી હિન્દુસ્તાન એટલું નીચોવાય છે કે રોગાદિ સાથે બાંધવા તેનામાં જોડાતી તાકાત નથી રહી. ગોખલેજના શબ્દોમાં ‘હાસની રાજ્યપદ્ધતિ’એ પ્રજાની પ્રગતિને એટલે દરજ્જે સોરી નાંખી છે કે આપણામાંના હંયામાં હંયાને પણ નીચા નમવું પડ્યું છે.

અમૃતસરમાં તો હિન્દને પેટ ચલાવવામાં આવ્યું! દરદાપૂવક કરવામાં આવેલું પંજાબનું પ્રજાઅપમાન અને હિન્દી મુસલમાનોને આપવામાં આવેલાં વચનોને

હિન્દુસ્તાન-
ની અધોગતિ

તૃત હોઇયે કે અતૃત, ગમે તે ભૂમિકા ઉપર હોઇયે તોપણ આપણી ગુલામીનાં વારસ પેદા કરતા આજે આપણે એકદમ અટકી જવું જોઇયે.

ખીજે એક મુદ્દો માખાપોને અહીં જ કહી લઉં. મિલકત ને ભોગવટો ને વારસો ને વંશ ને એ બધી બ્રમણુઓની જળનામાં પ્રભુની ખાતર અત્યારે રસાતા ના. પાપ કરતા, સ્વચ્છદમા પડતા પહેલાં મુદ્દર્ત જોવાં, જોશ જોવડાવવા, ઢીલ કરવી, અને અંતે ઉગરી જવું; પણ સંયમનો નિશ્ચય કરવામાં, તેનું પાલન શરૂ કરી દેવામાં કોઇની ઘડી રાહ જોવી નહિ—આ સત્તિદાંત છે.

પ્રજા જે વખતે એક જખરદસ્ત સરકાર જોડે જીવલેણ લડતમાં ઉતરી છે તે વેળાએ તેની સામે મુકવા આપણે આપણું શારીરિક, ભૌતિક, નૈતિક, આધ્યાત્મિક બધું જ બળ એકત્રિત કર્યે છૂટકો છે.

ઇષ્ટસિદ્ધિની ખાતર, જેને આપણે અત્યારે સૌથી વધુ કિંમતી ગણી તે સાધ્ય વસ્તુ મેળવવાની ખાતર, ખીજ બધી વસ્તુઓને હોમી દીધા સિવાય ચાલવાનું નથી. આપણા ખાનગી જીવનને આમ શુદ્ધ કરી નિષ્પાપ અને પવિત્ર બનાવ્યા વિના શુભામગીરી કોઈ દાળે આપણાં કપાળમાંથી જૂંસાવાની નથી. આજની સરકારને આપણે પાપી ગણીયે છીયે તેટલા ઉપરથી ખાનગી સદ્ગુણની બરાબરીમાં અગ્રેજીને આપણા પ્રતિસ્પર્ધી માનવાનું જો આપણે છોડી દઇશું, એમને તિરસ્કારીશું, તો ભારેમાં ભારે જૂલ કરીશું. સ્વભાવસિદ્ધ સદ્ગુણોનો કશોયે ધાર્મિક આડબર કર્યા વગર તેઓ ખીજ નહિ તો શારીરિક ગુણો મોટા પ્રમાણમાં પાળે છે જ. આ દેશના રાજકાજના શુભાચેલા અગ્રેજીનેમા અહ્યયર્થ પાળનારાં સ્ત્રીપુરુષોની સંખ્યા આપણા કરતાં વધારે છે. આપણામાં થોડીક જૈન સાધ્વીઓ કે જોગણો છે; તેમની કેશી જ અસર આપણા રાજદ્વારી જીવન પર નથી. આ સિવાયની અહ્યયારિણીઓ તો આપણામાં છે જ નહિ કહીયે તો ચાલે; જ્યારે યુરોપમાં હજારો સ્ત્રીઓ આ સદ્ગુણ એક સામાન્ય વસ્તુ તરીકે પાળતી મળી આવશે.

છેવટે થોડાક સાદા નિયમો વાચકોને માટે અહીં આં આપીશ. આ નિયમો મારા એકલાના જ નહિ પણ મારા અનેક સોજાતીઓના જાતિઅનુભવ ઉપર બધાયલા છે.

(૧) છોકરા તેમજ છોકરીઓને સાદી અને કુદરતી ઢબે તેઓ જીવનભર નિર્મળ રહેવાનાં છે એવી જ માન્યતામાં દુછેરવાં.

(૨) સૌ કોઇએ વસાણાં, મરચાં અને ગરમ વસાણાનો ત્યાગ કરવો. ચરખીવાળા અને ભારે ખોરાક, ભારે મિષ્ટાન્ન, મીઠાઈ અને તળેલા પદાર્થો ખાંજ છોડી દેના.

- (૩) પતિપત્નીએ જુદા જુદા ઓરડામાં સૂવું અને એકાત ટાળવી.
 (૪) શરીર અને મન બન્નેને સતત અને સારા કાર્યમાં રોકેલાં રાખવાં.
 (૫) 'રાતે વહેલા ને, સઘ વહેલા ઉઠે વીર' એ નિયમનું કડક રીતે પાલન કરવું.

(૬) કોઈ પણ જાતનું બીજાસ અને હલકું સાહિત્ય ન વાંચવું. મલિન વિચારોનું ઓસડ નિર્મળ વિચારો છે.

(૭) નાટકો, સીનેમાઓ અને એવા મનોવિકારોને જગૃત કરનારા તમાશાઓ એવા નહિ.

(૮) સ્વખાવરયા થાય તો તેથી ગમરાઈ ન જવું. આતું થાય તે તે વેળાએ તંદુરસ્ત માણસે કંઈ પાણીથી નહાઈ લેવું એ સૌથી સુંદરમા સુંદર ઇલાજ છે. પ્રસંગોપાત્ત સ્ત્રીસંગ એ સ્વખાવરયાની સ્થિતિ સામે ઊપાય છે એ માન્યતા ખોટી છે.

(૯) સૌથી મહત્ત્વનું એ છે કે કોઈ પણ વ્યક્તિએ—પતિપત્ની વચ્ચે સુદ્ધ—સંયમ અત્યંત અપરો છે એમ માનવું નહિ. હલકું સૌ કોઈએ સંયમને જીવનની સામાન્ય અને સ્વાભાવિક સ્થિતિ તરીકે માનીને ચાલવું જોઈએ.

(૧૦) રોજ ઉગે પવિત્રતા અને નિર્મળતાને ઘોટે એકાદ મનથી પ્રભુપ્રાયના કરવી, એથી આપણે દિનપ્રતિદિન નિર્મળ અને પવિત્ર બનતા જઈશું.

૧ સંયુક્ત પ્રાન્તમાં મુસાફરી

સંયુક્ત પ્રાન્તમાં તો ગાંધીની માફક મુશારી કરી છે, એમ નીચેની રોજનિશી એવાથી જણાયો:

રોહતકમાં ગાંધીજી

૮મી રોહતક	૧૩મી દાપરસ, એસ, દાસજી
૯-૧૦-૧૧મી મુસાદાબાદ	૧૪મી કાનપુર
૧૧મી રાત્રે ચંદીસી	૧૫મી લખનૌ
૧૨મી અલીગઢ	૧૬મી રાહલ/દાનપુર; ૧૭મી બરેલી

આમાંથી મુસાદાબાદના અમારા ત્રણ દિવસનું વર્ણન તો હું આપી ચુક્યા છું. બીજા જગ્યાએ ને ને બન્યું તે હું કામાં જણાવીશ.

રોહતકમાં એલવી લાકાઉલા અને સુદી ઈન્ચારને રાજદ્રોહી બાપણે કરવા ગાંધીજી પકડવામાં આવ્યા હતા. એમાંના પહેલા બાઈને કચકતામાં ગાંધીજી મળ્યા હતા. તેમની સાથે

વતો કરતાં ગાંધીજીએ મળકમાં કહેલું “એ કાંઈ કામ કરી જતાવો ત્યાં હું રોહતક આવું.” તેમણે કહેલું કે “હું જેલમાં જઈ ૧ આવો નહિ, ?” અને ગાંધીજીએ વચન આપેલું કે “તો હું જરૂર આવીશ.” મોક્ષવી લાકડાંએ તો વચન પાળ્યું એટલે ગાંધીજીને પણ વચન પાળવાની ફરજ પડી. રોહતક દિલ્લીથી ૪૫ માઈલ ઉપર નોનકોટ કસબો છે, અને ઝાઝી વસ્તી નહીં હોય છે. લોકો ખડુ સાદા, ભોળા દિલના અને સાચાખોશ છે. મોક્ષવી લાકડાં દલાના ઉપરનું તહેમુતપત્ર ગાંધીજીને રોહતકમાં સુભા-એ મળી ગયું. તહેમુતપત્ર એ હવે કે મોક્ષવી સાહેબે એક લાપણમાં અંગ્રેજોને ‘હરામખંડા’, ‘બેધમાન’ અને ‘ધોષાખોર’ કહ્યા. મોક્ષવી સાહેબે મકામદીના ઉપર ગોળી ચલાવવામાં આવી છે એમ કહ્યું હતું, અને સસ્તનત મિટીમાં મળનારી છે એમ કહ્યું હતું ગાંધીજીએ ‘લાપણમાં’ સ્પષ્ટ જણાવ્યું કે ‘હરામખંડા’ એ ગાળ છે, એ ગાળ પોતાના મોંમાંથી કહી ન નીકળે, પણ જરૂર તેઓ સરકારને ‘બેધમાન’ અને ‘ધોષાખોર’ એટલે જાણોર કહે, અને તે કહેવા મટિ સરકાર પકડતી હોય તો તેમને જરૂર પડે. મકામદીના ઉપર ગોળી ચાલી હતા એમ કહેવામાં મોક્ષવી સાહેબનું અજાન હતું એમ ગાંધીજીએ કહ્યું, પણ સાચે સાચે જણાવ્યું કે “જે સસ્તનતે બેધમાની કરી છે, જે સસ્તનત ૩૦ કરોડ પ્રજા તરફ જલ્મીમ થાતી છે, જે સસ્તનત ૩૦ કરોડ પ્રજાને ઠગી રહી છે તે સસ્તનત, આ દુનિયામાં કોઈ ખુદા હોય તો જરૂર માદીમાં મળવી જ જોયે” મહમદજાલીએ મકામદીના વિષેના મોક્ષવી સાહેબનાં વચન મટિ કહ્યું કે ખુદ એક અંગ્રેજ પ્રોફેસરે આંકડાંમાં જાહેર કર્યું હતું કે મકામદીના ઉપર હવાઈ જહાજો ઉડતાં હતાં, એટલે મોક્ષવી લાકડાંદલાનાં વચનમાં કંઈક વિગતની જ ખામી હોઈ શકે. આ બન્ને મોક્ષવીઓએ વકીલો મારફત કાઈ બચાવ રજૂ કર્યો નથી.

રોહતક ઊંડીને બીજે દિવસે મુરાદાબાદ ગયા મુરાદાબાદનાં પરિપક્વે છેલ્લે દિવસે અલીગઢ નીકળવાનું હતું. અલીગઢને રસ્તે જ ચંદૌસી આવે છે. ચંદૌસી સુધી મોટરમાં જઈ ગાંધીજી, સ્વામીશ્રી ‘અધ્યાન’દંડ અને સ્વામી સત્યદેવજીએ ટુંકાં ટુંકાં વાપણે આખ્યાં હતાં.

અલીગઢ તો ખાસ મોલાના શીક્ષકઅલીના આગળથી જ ગાંધીજી ગયેલા. “પ્રથમ અલીગઢ હોલિંગ ખાલી કરીશું તો દિન્દુસ્તાનની ઉપર ભારે અસર પડશે ચરો અને તો જ શુજરાતે જે કામ કરેલું છે તેણે કામ મુસલમાનો જતાવી શકશે” એમ શીક્ષકઅલી ન્યાં ત્યાં કહેતા હતા. જ્યોરે અલીગઢના વિદ્યાર્થીઓને હોલિંગના ક્ષેત્રમાં જ આવેલા તેમના ‘યુનિયન’ના મકાનમાં ગાંધીજી, મોલાના શીક્ષકઅલી અને મહમદજાલી મળ્યા. સરઆતમાં ગાંધીજીએ અસહકારનો સિદ્ધાન્ત વિદ્યાર્થીઓને સમજાવ્યો ‘પોતાની’ અનેક વર્ષની સસ્તનતની સેવા—નિઃસ્વાર્થ સેવા—સસ્તનતની સાથેના અનેક વર્ષો સુધીનો સહકાર—બોઅર અને મુલુ લડાઈ તથા અઢ લડાઈ વખતે પોતે કરેલો સરકારનો સહકાર, અને ગયા છે મહિનામાં રાજ્ય પરનો હડી ગયેલો પોતાનો દિલખાર—એ સઘળું ખૂબ ભગતથી તેમણે કહી સમજાવ્યું, અને ખૂબ અદબથી ટૂંકીઓને સરકારની મદદ ઊંડી દેવાની નોટીસ આપવાની, તથા તેમ ન સાચ તો પોતાનાં માળખાને હોલિંગ ઊંડી દેવાની ખરવાનગી આપવાની માગણી કરવાની તેમણે

વિદ્યાર્થીઓની ખાસે માગણી કરી. વિદ્યાર્થીઓમાં તો પણ દિવસથી ખળભળાટ પેદા થઇ રહેલો હતો. તેઓમાંથી પણોએએ હઠીને સવાલો કર્યા, એક બેરિસ્ટરે તેઓ અગાઉ અટીકાદના વિદ્યાર્થી હતા તેમણે ખૂબ દલીલો કરી. “તમારે કામ (Destructive) ખડનાત્મક છે, (Constructive) મંડનાત્મક નથી, જેટલો વખત સુધી નવી કોલેજ નહિ બનાવી શકો ત્યાં સુધી વિદ્યાર્થીઓ શું કરશે, સરકારની પાસેથી જે માંડ મળે છે તેમની આપો, પણ કોલેજ બંધ થઇ પણ શકે. તાલીમ બહુ હિતમ નહિ મળતી હોય તોપણ ત્યાંજ તાલીમ તો નથી ન મળતી.” એવી એવી દલીલો કરી. ગાંધીજીએ કબૂત ક્યું, “આ કામ Destruction—ખડનાત્મક નરર છે, પણ હાલ જે ખરાબ ધાસ હોય તોફાનું છે તેને નરમથથી હખેડવાની ન નરર છે કે જેથી તેમાં સાંરે અનાન વાની શામય.” તાલીમના સારામાડાપણા વિષે ગાંધીજીએ એટલું ન જણાવ્યું કે “જ્યાં તમારે ધરીસર પણ સુનિયત નકના વાવડાને કબૂલ કરવો પડે છે, જ્યાં કોઈ પણ ગવર્નર અગર ખોલે મોટા અમલદાર આવે તેને તમારે કહેવું પડે છે કે તમે વડાદાર છો, અને હઠીકતમાં તમે વડાદાર મથી, ત્યાં ધરીસર પણ તમે કેમ શેકાઈ શકો?” પૈસા રિપેની દહીસની સામે ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “રવતન થયેલી કોલેજને માટે તો નાણાં વધારે આવી પડશે, અને જ્યાં શીકતગલી અને મહમદગલી જેવા ભદ પડયા છે ત્યાં પૈસાનો શો ભય હોય?” મી. શીકતગલીએ પણ આ સવાલજવાબમાં બહુ અવિરાપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે “જિહાર્તને માટે તમારી ખારામાં ખારી કોલેજ છાડવાને તમે તૈયાર થાઓ છો એ ન કાંઈ નાનીસતી તાલીમ નથી. ઈસ્લામના દુરમનોની સેવા કરે, ખુશામત કરે, તે દુરહીઓની કોલેજ મુસ્લીમ કહેવાય નહિ.” મી. મહમદગલીએ સવાલ કરનારા ભાઈને પૂછ્યું, “તમે કોલેજને વધારે ચાહો છો કે મુમલમાન ધર્મને વધારે ચાહો છો? તમારે અંગ્રેજોની સાથે દુરમનાઈ નહર થઈ છે કે નહિ? નહીં નહીં રત-હત-અરબમાં બિશનિયાનો કબજો છે કે નહિ? આ સવાલોના તમે ‘હા’માં જવાબ આપી શકો તો તમને અંગ્રેજ સરકાર પાસેથી મળતી મદદ હરામ છે. તમે કહો છો કે તમારે પૈસે કોલેજ બની, મહાન વમારાં છે, બહુ તમારે છે, તો હું તમને પૂછું છું કે તમે ‘રજી’ હોવ’ શા માટે બનાવ્યો? ‘રિટન લાઇવેરી’ શું કરવા બનાવી અને રજીઓને રિટનને અમર રાખ્યા? અટીકાદના પાયો તો સર સૈયદ અહમદે ચાલુ કેળવણીની સામે બળવા ઉપર નાંખેલો હતો. એ પાયો ખસી ગયો છે. એ પાયાને તમે પાછો મજબૂત કરો.”

વિદ્યાર્થીઓ ઉપર ભારે અસર થયેલી જણાઈ. આખી રાત તેઓ જગ્યા. પ્રોફેસરોની સાથે મળ્યા, કેટલાક દુરહીઓને તેઓ મળ્યા. બીજે દિવસે કેટલાક દુરહીઓએ બીજા દુરહીઓને માંડ છોડવાની નોટીસ આપી. તેની સાથે જ વિદ્યાર્થીઓએ માંડ ન છોડાય તો કોલેજ છોડવાની પંદર દિવસની નોટીસ આપી. ત્ય. રહમીએ આ નોટીસની મુદત પૂરી ચાલ છે. આખી મુસલમાન આવમ રહમીએ શું કાય છે તેની રાત જોઈને બેઠી છે. વિદ્યાર્થી પૂરેલેસમાં છે: ઘા પણ વિદ્યાર્થીઓએ ચાતાનાં જઈ કમી કરવાનાં અને માંડના

અટીકાદના
વિદ્યાર્થીઓ-
ની નોટીસ

સાને જેટ દરેક વિદ્યાર્થી દાઢ પ રૂપીયા ભરવાનાં પ્રત લીધાં છે. કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓ જુનાગઢ વર્ગમાં ખેસતા નથી. એક પ્રોફેસરે તો વર્ગમાં જણાવ્યું કે “જ્યાં ભારેમાં ભારે સંવે યઈ રહ્યા છે ત્યાં હું તમને વનસ્પતિશાસ્ત્ર ઉપર ટાલકું” શું સંભળાવું ?” આપણે જણ રહ્યોએ શુભ યશે એવી આશા રાખીશું.

૧૩મીની મુસાફરી તો ઉડતાં ઉડતાં કરી એમ કહેવાય અડીગઢથી ૨૦ માઈલ મોટરમાં યંત્રસ ગયા ત્યાંની સભા હીક યઈ કહેવાય ત્યાંથી ૨૦ માઈલ મોટરમાં કાસગંજ ગયા, ૧૨મી કાસગંજથી કાનપુર માટે ટ્રેન લેવાની હતી. કાસગંજની સભા ગણુ વ્યવસ્થિત હતી, એટલે ગાંધીજીને કાઠક કાસગંજથી શાન્તિ ગળી; પણ એ જ શાન્તિનો રાત્રે ભંગ થવાનો હતો કે કોને ખબર? એ રાત્રિની દુઃખદાયક મુસાફરીનું ખ્યાન ગાંધીજીએ ‘થંચ ઈન્ડિયા’માં આપ્યું છે. તેનું બાધાન્તર ‘નવજીવન’માં આપ્યું છે એટલે હું નથી આપતો. લોકોએ સ્ટેશને સ્ટેશને કમાલ કરી આખી રાત એક ધડીનો જ નથી આપ્યો. લોકોએ કદી ગાંધીજીનાં દર્શન ન કરેલાં એટલે ઘેલા હતા. એ ઘેલાઈની અમૃતસરના લોકોને ભારે કિંમત આપવી પડી કારણ એ ઘેલાઈની સરકારને કાંઈ કદર નથી એ જ ઘેલાઈમાં આપણે કાયમ રહીએ તો સરકાર તેનો દુરુપયોગ ભવિષ્યમાં પણ કરવા ન ચૂકે. એટલે આ અસહકારની લડતમાં પ્રભુએ એકબીજા વચ્ચે સહકાર અને આરંભમાં પોતાના નેતાઓની સાથે સહકાર કરીને એટલે તેઓ કહે તેમ કરીને જ લડતમાં જીત મેળવવી એટલે એમ ગાંધીજીએ ઉપદેશ આપ્યો છે. આ જ ઉપદેશ સવારના જે સ્ટેશનો અમારે રસ્તે આવ્યાં ત્યાંના લોકોને આપતા ગાંધીજી ૧૪મી તારીખે કાનપુર આવી પહોંચ્યા. પણ કાનપુર અને બીજા જગ્યાઓની મુસાફરીનું વર્ણન તો આવતામાં

મહારાવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૩૧-૧૦-૧૯૨૦

દીવાળી કેમ ઉજવાય ?

આ કળિયુગમાં આપણને રંગરાજ કરી દીવાળી ઉજવવાનો હક જ નથી એમ કહેવું વધારે પડતું નહિ ગણાય. દીવાળી ઉજવવી એટલે રામરાજ અનુભવવું. આજ હિંદુસ્તાનમાં રામરાજ છે ?

જે રાજ પ્રજાનું સામળવા તૈયાર જ નથી, જે રાજની પ્રજાને પીવાને દૂધ નથી, ખાવાને ખોરાક નથી, પહેરવાને વસ્ત્ર નથી, જે રાજ વગરવાકે પ્રજાની કતલ કરે છે, જે રાજ દારૂનો, અશીષનો, ગાળનો વેપાર કરે છે, જે રાજ સુવસ્તુ માસ ખાઈ મુસલમાનોનાં અને ગાયનું માસ ખાઈ હિંદુના મન દુખાવે છે, જે રાજ

ધસ્લામને જોખમમાં નાંખે છે, જે રાજ ઘોડાઓની સરતોના જુગાર ખેલે છે, તે રાજની પ્રજા દીવાળી કેમ ઉઠવે ?

આ વર્ણનમાં અતિશયોક્તિનો જામ કેલથે રાખવાનો નથી; અર્થવા જેને એ જાણ હોય તેને હું નમ્રતાપૂર્વક સમજાવવા આતુર છું. જો હું અંગ્રેજોને જરાયે અન્યાય કરતો હોઈ તો મારી જૂલ સમજવા તૈયાર છું, ને સમજ્યે તેમની મારી માગવી મારો ધર્મ સમજાય.

અંગ્રેજ રા
રાવજી રાજ્ય
કેમ ?

જે ધોરણે હું અંગ્રેજ રાજ્યને લાગુ પાડું છું તે જ ધોરણે હું હિન્દુસ્તાનના ગમે તે રાજ્યને લાગુ પાડવા મુશ્કેલું છું. એટલું જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનના રાજ્યને હું વધારે કઠિન ધોરણે લાગુ પાડું છું. હજવામાં હજવું ધોરણે લાગુ પાડતાં અંગ્રેજ રાજ્યસત્તા અને અજખામણી લાગે છે. એ રાજ્યસત્તા પરનો મારો જધો મોહ નાસ પામ્યો છે.

અંગ્રેજ પ્રજાની બહાદુરીને સારૂ અને સંપૂર્ણ માન છે. તેમની સંઘર્ષક્રિયા—યોજનાશક્તિ સરસ છે. તેમના સાહિત્યનો કેટલોક ભાગ વખાણવાલાયક છે. તેમનું બાઈબલ વાંચીને હું આત્મનિષ્ઠિ પામી શકું છું. પણ તેમની સ્વાર્થચિંતિ તેમના ગુણોને ઢાંકી દે છે. તેમની પ્રવૃત્તિથી હિન્દુસ્તાનને નુકસાન જ થયું છે. હિન્દુસ્તાન પાંચમાલ ને નામદર્દી બન્યું છે. જે નામદર્દી હિન્દુસ્તાનમાં આજે વર્તે છે તેવી મુગલાધીને સમયે કે બીજે કેઈ પણ સમયે ન હતી એવી મારો દૃઢ માન્યતા છે. અને એ નામદર્દી અનાયામે નથી આવી પણ ઇરાદાપૂર્વક પેદા કરવામાં આવેલી છે, તેથી આ રાજ્યને હું રાવજીરાજ્ય માનું છું. જે આપણને જોધ્યે છે તેને હું રામરાજ્ય કહું છું. એવું રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય જ હોઈ શકે.

એ રાજ્ય કેમ સ્થાપી શકાય ?

પૂર્વે જ્યારે પ્રજા પીડાતી ત્યારે તપશ્ચર્યા કરતી. પ્રજા માનતી કે પોતાના પાપે પોતાને પાપી રાજા મળે છે; તેથી પોતે પવિત્ર થવા પ્રયત્ન કરતી. પહેલો પ્રયત્ન એ કે રાક્ષસને ઓળખી તેનાથી દૂર રહેવું, તેનો અસહકાર કરવો. અસહકાર કરવાનીયે હિંમત જોધ્યે. તે હિંમત મેળવવા અને સુખ ઉપજોગનો ત્યાગ કરવો જોધ્યે. રાક્ષસરાજ્યને હાથે કેળવણી લેવી, તેને હાથે પહેરામણી લેવી, તેને હાથે પોતાના કુટુંબનો ચુકદોં મેળવવો, તેને કાયદાઓ ધડવામાં મદદ કરવી, તેને સિપાહીઓ આપવા, તેનાં બનાવેલાં કપડાં પહેરવાં અને તેની સાથે

રામરાજ્ય
કેમ સ્થપાય

સાથે જ તે રાજ્યનો નાશ પણ ઇચ્છે એ તો જે કાળ ઉપર ખેડા હોય તેને જ કાપવા બરોબર થયું. તે તો પાપ જ ગણાય. અને એમ રાજ્યનો નાશ પણ ન થાય. ત્યારે આપણે કઈ રીતે દીવાળી ઉજવીએ?

૧. આપણાં છોકરા સરકારની નિશાળમાં ભણતા હોય તો તેને હાડી લખાવે.

૨. તેને બદલે ખીજ નિશાળો સ્થાપીએ.

૩. આપણા દેશમાં આપણે ખાનગી પંચમેળે પતાવીએ.

૪. વધારા હોય તે વધારાત છોડીએ.

૫. મતદાર હોય તે કોઈ પણ ઉમેદવારને મત નહિ આપવાનો નિશ્ચય કરીએ તે ખીન્નને તેમ કરવા વીનરીએ. આપણા જ લતામાં કોઈ ઉમેદવાર થયેલ હોય તો તેને ઉમેદવારી ખેતી લેવાનો 'કાર્ડ' મોકલીએ.

૬. આપણે ધરમાં પવિત્ર રેડીયો દાખલ કરીએ.

૭. હાથે જ કાતેલા ચૂરણું કાપડ વણાવીએ ને તેનું કાપડ પહેરી દેશને ખાતર વધારે બાર ઉપાડીએ.

આ બધા કામોને સારૂ પૈસાની તો જરૂર હોય જ. તેથી આપણે મથાશક્તિ દાન કરીએ; ખીન્નઓની પાસે તે ઉઘરાવીએ. જે પ્રજા ભારી સલાહ માને તો આ દીવાળીના દિવસોમાં પ્રજાની પાસેથી હું કેવળ સ્વરાજને સારૂ જ દાન કરાવું.

દીવાળીમાં આટલું તો ન જ કરીએ:

૧. એશઆગમ ન કરીએ.

૨. જુગાર ન ખેલીએ.

૩. અનેક ભેળના પકવાનો ન કરીએ.

૪. ફટકડા ન ફેડીએ. આ બધા ત્યાગથી બચતા પૈસા આપણે સ્વરાજને સારૂ આપીએ.

આ આપદર્શ છે. જ્યારે આપણે મનમાનતું રાજ્ય સ્થાપીએ ત્યારે જરૂર ફટવાક નિર્દોષ આનંદો લખાવે. પણ અત્યારે તો પ્રજા શોધમાં છે, પ્રજાને વૈધવ્ય છે. તે વેળા તો પ્રજાથી રંગારાગ ખેલાય જ નહિ.

૬ હિન્દુમુસલમાનનું એકત્રય

અસહકારને વિનયો બતાવવાનો આધાર જોડેલો અહિંસા પર છે તેટલો જ હિન્દુમુસલમાનની એકતા પર છે. અસહકારની લડત દરમિયાન આ બન્ને બાબતોને ખૂબ કટાક્ષીના પ્રસંગો આવશે, અને તેમ છતાં ન વણતાં જો એ અક્ષત રહેશે તો વિનય નક્કી છે.

એકતા પર
કટાક્ષીના
પ્રસંગ

હિન્દુમુસલમાનની એકતા પર હમણાં જ આશ્રમાં જખરદસ્ત ધટકો પડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો. અને એમ કહેવાય છે કે જ્યારે દરેક પણ અધિકારીઓ પામે મદદ માટે ગયો ત્યારે તેમને 'ગાંધી-શૌકતઅલી પાસે જાયો' એવો જવાબ મળેલો. સદ્બાબે અમારા કરતા અનેક રીતે વધુ યોગ્ય ગૃહસ્થ ત્યાં હાજર હતા. હકીમ સાહેબ અજમલખાનજી બન્ને કોમનો વિધાસ અને આદર ભોગવતા એક સુંદર મુસલમાન છે. પોતાના માણુઓની ટુકડી સાથે પોતે આગ્રે પધારી દુઝાઓ નીવેડો આપ્યો અને બન્ને કોમ વચ્ચે પાછી મિત્રાચારી સાંધી દીધી. દિલ્લી નજીક પણ આવો જ એક પ્રમંગ બનેલો અંત તેનો પણ જો આવો જ સુદર રીતે નીવેડો લાવવામાં આવ્યો ન હતો તો કદાચ તેમાંથી એક જખરદસ્ત ધટકો થાત.

પરંતુ દરેક ટુકડાણે હકીમ સાહેબ અજમલખાનજી સાતિના કિસ્સાની જેમ ખરોખર અણીને વખતે પહોંચી જાય એમ કાંઈ હમેશા જ ન બની શકે. તેમજ હું કે મૌલાના શૌકતઅલી પણ કાંઈ દરેક જગાએ પહોંચીએ નહિ. અને છતાંયે બન્ને કોમો વચ્ચે અણુમનાવ કરાવી એકબીજા એકે લડાવી મારવાના પ્રયત્નની સામે, એવનિત યથા બન્ને કોમોમાં સંપૂર્ણ શાંતિ જગવાની જોઈએ.

'આશ્રમાં અધિકારીઓને મદદ માટે અરજ પણ રા માટે કરવામાં આવી ? અસહકારના કાર્યક્રમને આપણે સરળ કરી બતાવવો હોય તો જ્યારે જ્યારે આપણે માંહોમાહે કહ્યું આ થાય ત્યારે સરકારની મદદ વિના ચલાવી લેતા આપણને આવડતું જોઈએ. ગુન્હેગારોને સજા કરવા માટે અથવા માહોમાહેના ટંકા પનાવવા માટે અગ્રિને ઉપર જ આપણે છેવટનો આધાર રાખવો પડે તો આપણી અસહકારની આખી યોજના જ નિષ્ફળ સિદ્ધ થાય. દરેક ગામમાં એજામાં એજા એક હિન્દુ અને એક મુસલમાન એવા હોવા જ જોઈએ કે જેનું દર્તવ્ય બન્ને કોમ વચ્ચેના દુઝાઓ નીવેડો આણુવાનું જ હોય. કેટલીક વાર તો સમાબાઈઓ પણ મારામારી પર આવી જાય છે. હું, માની લડ' હું કે શરૂઆતમાં તો કોઈ કાંઈ વાર આવાં હમકલાં થયાં

સરકારી
'મદદ ન'
લેવી

વગર રહેવાના નથી. કમનસીબે આપણે એટલે જાહેરમાં કામ કરનારાઓએ પ્રજાને અને ખાસ કરીને તેમનાં તોફાની વર્ગને સમજાવવાનો તથા સમજાવવાનો ધણો જ ઓછો પ્રયત્ન કર્યો છે. આમ પ્રજાના આદરને આપણે પાત્ર થયે અને તેના તોફાની તત્વો પર અંકુશ મેળવીએ તે દરમિયાન લોકો મીઠાજ ખોઈ બેસીને ક્યાક ક્યાક હાદિસાદ કરી દેશે પણ ખરા, પણ એવે પ્રસંગે સરકારની મદદ માગ્યા વગર ચલાવી લેતા આપણને આવડતું નેહયે. હકીમ સાહેબ અજમલખાનજીએ આપણને એનો પાઠ શીખવ્યો છે.

આપણે હિન્દુસલમાન વચ્ચે જે ઐક્ય ઇચ્છીએ છીએ તે કાંઈ ઉપરચોટીઈ કે યોગદા દીધેલું નથી; સાચી દિલસજાઈ ઉપર ખડુ થયેલું પરસ્પર હૃદયનું ગઠન છે. હિન્દુસલમાનની એકતા સિવાય હિન્દુસ્તાન માટે સ્વરાજ્યની આશા સ્વપ્નવત્ છે એ વાત જે દિવસે આપણા ખરા જીગરમાં વસી જશે તે દિવસે એ એકતા કાયમની સ્થપાશે. માત્ર કામચલાઉ સધિ ન આપે એકબીજાના બચ ઉપર તેના આધાર ન હોઈ શકે, એ તો જેને એકબીજાના ધર્મને માટે ગાન છે એવા બગેબરીઆ વચ્ચેની ભાગીદારી જ હોઈ શકે. જે કુરાને શરીરમાં હિન્દુઓને પોતાના નૈસર્ગિક શત્રુઓ ગણવાની સુસલમાનો પર ફરજ નાખવામાં આવી હોત, અગર તો હિન્દુ ધર્મમાં પણ બંને કોમો વચ્ચે દુરમનાવટ જ હોતી નેહયે એની કશી આગ્રા કે આધાર હોત, તો બંને કોમ વચ્ચેના ઐક્ય વિશે હું નિગરા થાત.

બંને કોમો વચ્ચે બૂતકાળમાં જે દ્વેષ હતો તેવો જ દ્વેષ, જે અગ્રજો આજે આપણી વચ્ચે ગંઢી બંને કોમને ન ઝાલી રાખે તો ચાલુ રહે એમ હજી આપણે માન્યા કરીએ તો આપણે ઇતિહાસ બગાડી શીખ્યા ન કહેવાઈએ પરંતુ મને પૂરેપૂરી ખાતરી છે કે હિન્દુ ધર્મ કે ખ્રિસ્તી ધર્મમાં આવી માન્યતા રાખવા કોઈ જાતનો આદેશ નથી. એ ખરૂં છે કે બંને કોમોના સ્વાર્થો અને ઝગુની ઉપાસકો બંને કોમોને એકબીજાની સામે ઉરકેરે છે. એ વાત પણ સિદ્ધ છે કે ખ્રિસ્તી રાજ્યકર્તાઓની મારફતે સુસલમાન રાજ્યકર્તાઓએ પણ પોતાના ધર્મના પ્રચાર માટે તલવારનો ઉપયોગ કર્યો છે; પણ આજની દુનયા તેના અન્વેષ આધુનિક દોષો છતાં, શુભામીની પ્રધાની પેઠે જ જબરદસ્તીથી બીજા ધર્મનો વટાળ પણ સાખી શકે, નહિ! ચાલુ યુગનો વૈજ્ઞાનિક જીવસો એ જ કદાચ આજના જમાનાનો એક કિંમતીમા કિંમતી કાળો છે. એ જીવસોએ ખ્રિસ્તી તેમજ ખ્રિસ્તી ધર્મને વિશેની કેટલીયે માન્યતાઓને પલટાવી નાખી છે. ખ્રિસ્તી ધર્મ વિશે લખનારો, એક પણ એવો માણસ આજે મારી જાયુમાં,

નથી જે ધર્મપ્રચારને ખાતર બળનો ઉપયોગ કરવાની હિમાયતનો બચાવ કરતો હોય. આપણા જાનનાની ઉપર અસર કરનારા ઘટનાપ્રવાહો તરવારની ધારના કરતાં પણ વધુ સફળ છે.

મારી તો માન્યતા છે કે, પશ્ચિમમાં મહાભારત પાયા પર ચાલી રહેલ ખુના-મરડી, કુટિલતા અને છેતરપીંડીની વચ્ચે પણ મનુષ્યમતિ ચૂપડીથી અવરમ એક વધુ સારા યુગ તરફ પ્રયાણ કરી રહી છે. અને કાયમની હિન્દુમુસલમાન એકતા સ્થાપીને તથા અહિંસક સાધનો એટલે કે નિર્ભે આત્મયત્ન દ્વારા પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય અને આત્મપ્રકટન પ્રાપ્ત કરી લઇને આજના અંધકારમાંથી દુનિયાને મોક્ષનો માર્ગ દેખાડી શકે તેમ છે.

સ્થાની દુકાનો

ગુજરાતમાં સ્થાની દુકાનો બધે યથા છે એ ફેરફાર જેવો તેવો નથી. જો તે કાર્મ હાથમા લીધું ને પાર ઉતાર્યું તેને હું ધન્યવાદ આપું છું. મારી ઉમેદ છે કે આ ત્યાગ ટકી રહેશે.

એક જાનો એવો હતો કે આપણે આપણું ખાવાપીવાનું ઘરમાં કરી લેતાં; ખેડી બહાર ખાવાપણું ન રહેતું. હવે તો બહાર જ ખાવાનું ધણું રાખીએ છીએ. તેથી ખોરાક સારો નથી મળતો; મોઢિા મળે છે. એ રીતે ગરીબોને સારું આપણે મોંઘવારી કરીએ છીએ.

સ્થામાં કંઈ ખાસ ગુણ મેં તો જાણ્યો નથી. વળી બજારમાં થયેલી સ્થા ઉકાળેલી હોવાથી હાનિકારક હોય છે. પણ આ હીલચાલનું સારામાં સારું પરિણામ એ છે કે દૂધનો બચાવ થયો છે ને તેનો ભાવ ઘટ્યો છે. પ્રજા બરોબર ધ્યાન રાખશે તો દૂધનો કાણુ મેળવી દૂધ, ધી વગેરે વસ્તુઓ જે ગરીબોને સ્વખર્ચે યથા પડી હતી તે હવે તેઓ લાઇ શકે એવો સંભવ છે.

પણ સ્થાખાનાં પ્રજામતના બળથી બધે કરવાં એ એક વાત અને પશુબળથી બંધ કરવાં એ બીજી જ વાત છે. મુંબઈમાં પશુબળથી સ્થાખાનાં બંધ કરવાનો પ્રયત્ન ચાલ્યો છે એ મને તો ભયંકર લાગ્યો છે. તે બાબત ત્યાના હાપાવાળાને મેં કાગળ પણ લખ્યો છે. તે તરફ વાંચનારનું ધ્યાન ખેંચું છું. જોરાવરીથી સ્થાખાનાં

બંધ થાય તેના કરતા તે ખુલ્લા રહે એ હું વધારે પસંદ કરું. સ્વાખ્યાના બંધ કમવવાનો રસ્તો સ્વાધ્યાનાઓની ઉપર જુલમ કરવો એ નથી, પણ ત્યાં જનારાને સમજવવા એ છે. વળી તેની પ્રગતિમા માર નામ વપરાયુ જોઈ હું વધારે દુઃખી થયો છું. ટોઈ પણ બળાત્કારમા 'હું ન જ હોઉં' જાળાત્કારને હું અધર્મ માનું છું. સાગમા સાઈ કાર્ય પણ હું બળાત્કારે કરાવવા નથી ઇચ્છતો. સ્વરાજ મુદ્દા હું બળાત્કારે લેવા નથી માગતો. ત્યારે સ્વાખ્યાના બળાત્કારે બંધ કરવા હું કેમ જ ઇચ્છુ ?

પણ ઘણા મદત્વનો ફેરફાર તો પ્રજા મદપાન મુદ્દાનીને કરાવી શકે છે. જે પ્રજા આ કાર્ય પોતાના હાથમા લે તો દારના પીય બંધ કરાવી શકે છે. પીડાના માંલીકને સમજાવીને નહિ. માંલીકને સમજાવવા એ હું લગભગ અશક્ય માનું છું. પણ દાર પીનાગને તેના દુર્ગુણો સમજાવી તેના મન ઉપર અસર પાડી હું મુશ્કેલ ગણતો નથી સ્વાધ્યા માણસની હોજરી બગડે છે, દારથી આત્માનો વિનાશ થાય છે દારની પાછળ દિવાનાપણુ, વ્યભિચાર, જુગાર વગેરે આવે છે દારથી મન મનિન થાય છે, હૃદય ઘાતકી બને છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે પશ્ચિમના સોફા દારના વ્યમનથી મનિનતાને પામ્યા છે. એ જ કાનુચી તેઓ દુષ્ટત્યોથી ડરતા નથી ને પાપને પુણ્ય માને છે. તેથી જ આપણે ગુજરાતમા દાર પીવાની ખૂબી દેખાંથી પ્રજાને છોડી શકાયે તો તેને એક જોડાથી છોડવ્યા સમાન છે. દારની માણસને જગાયે જર નથી એ તો જગત્સિદ્ધ વાત છે દારડીઆથી સવમ ન જ જાળની શકાય એ કાનાથી અનંતુ છે ? એટલે મારી હમેદ છે કે વિવેકથી, પરબ્રમ વાપર્યા વિના ને સમજાચી દારના વ્યસનમાથી દાર પીનાગને છોડાવવાનો પ્રયત્ન ચાલુ થશે.

તેમા મુશ્કેલીઓ છે જ. સ્વા પીનારાને સમજાવવા એ સહેલું હતું. દાર પીનારાને સમજાવવાનું કામ વધારે મુશ્કેલ છે. છતાં પ્રજામતની પામે સહુ રક બની જાય છે. પ્રજામતથી લગિજત થઈને પણ દાર પીનારા પોનાનું વ્યસન છોડી દેશે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૭ મું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર
અમદાવાદ

વાચકોને સૂચના

§ નિશાનીવાળા લેખો 'ચંગ છડીયા' ગાથી બાબાન્ટર છે.

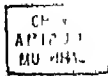
† " " અગ્રેજી પરથી "

¶ " " ગાધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થયેલું હોવાથી સામટા ૧૮ પુસ્તકના આદ્ય તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ રા. ૮ ને બદલે રા. ૭-૫-૨ મોકલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૩૧-૧૦-૧૯૨૦

પ્રત્યેક અંગ્રેજને-

પ્રિય મિત્ર !

હું ઇચ્છું છું કે હિન્દુઓને પ્રત્યેક અંગ્રેજ આ પત્રને જુઓ અને એની ઉપર વિચાર કરે.

સૌ પહેલાં તો હું તમને 'મારી ઓળખ કરાવી લઉં'. મારા નામ અભિપ્રાય પ્રમાણે મેં બ્રિટિશ સરકાર જોડે આજ સુધીમાં જેટલો સહકાર કર્યો છે તેટલો ખીજ કોઈ હિન્દીએ નહિ કર્યો હોય. ખીજ હરકોઈ માણસને બળવો કે બહારવટું કરવાનું મન થઈ જાય એવા કાંઈ સંજોગો વચ્ચે રહીને મેં ૨૯ વરસ સુધી તમારા સામ્રાજ્યમાં અખંડ જાહેરસેવા કરી છે. અને એ સેવા તમારા હાથમાંથી ચોત્રેલી સળંગોની ખીટી વગર ખીજે કોઈ પણ સ્વાર્થી હેતુથી કરી નથી એ ખાતરી મળે. એ સહકાર સ્વતંત્ર, મરજીયાત અને બ્રિટિશ સરકારની એકંદર પ્રવૃત્તિ અને હિન્દુસ્તાનના લાભમાં છે એ શ્રદ્ધાથી પ્રેરાઈને જ કરેલો હતો. એ જ શ્રદ્ધાથી સામ્રાજ્યની ખાતર ચાર વેળાએ 'મારી જાતને જોખમમાં નાંખી : (૧) બોઅર યુદ્ધ વેળાએ; તે વેળા મારા હાથ હેઠળ એક ઍમ્બ્યુલન્સ (જખમી થયેલાઓને મદદ પહોંચાડનારી) ટુકડી હતી જેની સેવા વિશે 'જનરલ

મારી સામ્રાજ્ય-સેવા

બુધરે પોતાના ખરીતાઓમાં ખાસ ઉલ્લેખ કરેલો; (૨) નાતાલમાં, ઉંઠેલા બુધ બળવાની વેળાએ; તે વખતે પણ મારી પાસે તેવી જ અંબ્યુલન્સ દુકડી હતી; (૩) છેલ્લા મહાયુદ્ધની શરૂઆતમાં; તે વખતે પણ મેં એવી જ દુકડી ઉભી કરેલી, જેની અતિપરિશ્રમભરી તાલીમને પરિણામે મને સખત ચુરસીનો રોગ થયેલો; અને છેલ્લે (૪) દિલ્હીમાં મળેલી સુદ્ધ પરિષદ વખતે મેં લૉર્ડ એમ્સરડને લશ્કરબરતીમાં મદદ કરવા વિશે આપેલા વચનનો જીવંતોડ અમલ કરીને. આ દામને સાર પેડા છુટ્ટામાં રહીને અને લાંબી લાંબી મજલો કરીને મેં એટલી મહેનત ઉઠાવેલી કે એમાથી મને જીવલેણ મરડો લાગુ પડ્યો અને હું મોંઝા મોંઝા મરતો બન્યો.

આ બધી મેવાઓ મેં એવી જ શ્રદ્ધાના બળ ઉપર કરેલી કે મારાં એ દામોથી સામાન્યમા મારા દેશને સમાન દરજ્જો મળશે. હમ્મુ છેક ગયા દિસેઅંર સુધી સરકાર ઉપર ભરમો રાખી સહકાર કરવા મેં મારા દેશબધુઓને વીનવ્યા. મને ત્યાં સુધીયે આશા હતી કે મિ. લૉર્ડ ન્યોર્સ પોતે મુસલમાનિને આપેલાં વચનોને પાળશે અને પંતખના અભ્યાસોની અતિ બહાર આવેલી હકીકતો, ઉપરથી પંતખીઓ પર શુભરેલ સિતમની પૂરી ભરપાઈ કરવામાં આવશે. પણ મિ. લૉર્ડ ન્યોર્સ કરેલા વિશ્વાસગ્રાતથી, તમે તેના વર્તનને જો રીતે વળાપથું તે ઉપરથી, અને પંતખના અપશબોના તમે કરેલા ઢાંકપીછોડા ઉપરથી સરકારના શુભ હેતુઓ ઉપરનો તેમજ જે પ્રજા એવી સરકારને ટેકા આપી રહી છે એ પ્રજા ઉપરનો મોઢો બધો હતમાર ઢાંક ગયો છે.

પણ તમારા શુભ હેતુઓ વિશેનો મારો વિશ્વાસ હજી ગયો જહોમ તોપણ તમારી બહાદુરીને હું ઓળખું છું અને હું બાણું છું કે ન્યાય અને દલીલને વશ થઈ તમે જે આપવા તૈયાર નહિ યાઓ તેનાં શરતનને નમીને આપવા રાહ થઈને તૈયાર થશો.

સામાન્યનો અર્થ હિન્દને માટે થું છે તે તો જુઓ :

૧. એશિયનના લાખની ખાતર દિન્દનાં ઇચ્છાનું શોધણ.
૨. રોજ વધતાં નતાં લાકરી ખરચ, અને દુનિયાના ઢોઈ પણ દેશનો કરતાં વધુ ખરચાણ મુઠ્ઠી અમલદારોનું ખાતું.
૩. હિન્દની ગરીબાઈનો છાંટામાર ખ્યાલ ન કરતાં હડાઉપણે અભાવવામાં આવતાં સધળાં સરકારી ખાતાં.

૪. અમારી વચ્ચે વસતા તમારા મૂઠીભર અંગ્રેજોની જાન રખેને જોખમમાં આવે એ ખીકે આખી પ્રજાની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવેલાં હથિયાર, અને તેને પરિણામે પ્રજામાં આવી ગયેલું નયુંસકત્વ.

૫. આવી અતિ ખરચાળ સરકારને નભાવવા દારૂ, અશીષ અને એવા જ બીજા માદક પદાર્થોના અભાવવામાં આવતો વેપાર.

૬. પ્રજાના હિંદુને જાહેર કરવા દિનપ્રતિદિન વધતી જતી પ્રગતિને દાખી દેવાની ખાતર નિત્ય નવા ધડાતા દબાણ અને સખ્તીના કાનડો.

૭. તમારી વસાહતોમાં વસતા હિન્દીઓ પ્રત્યે સલાવવામાં આવતું 'શરમ-અર્થ' વર્તન; પંજાબના કારોબારને આપેલું સાબાશીનું પ્રમાણપત્ર અને મુસલમાન લાગણીને તુચ્છકારી કાઢી તમે અમારી લાગણીઓની કરેલી અવગણના.

હું જાણું છું કે જો અમે લડીને તમારા હાથમાંથી અમારું રાજ્ય ખૂંચવી લઈ સકાયે તો તે સામે તમે વાધો ન ઉઠાવો. તમે જાણો છો કે તેમ કરવાની અમારામાં તાકાત નથી; કારણકે તમે એવી ખુશી અને ખાનદાંતીભરી લડાઈ કરવા જેવી અમારી સ્થિતિ રહેવા દીધી નથી. આમ લડાઈના મેદાનમાં અમારું જગતન સિદ્ધ કરવાનાં બારણાં અમારે માટે બંધ છે. આત્માનું જગતન બનાવવાનો મંત્રો હજી અમારે માટે ખુલ્લો છે. એ જગતનને પણ તમે નમશેા એ હું જાણું છું. એ જગતન મારી પ્રજામાં જગાવવાનું કાર્ય હું આપારે કરી રહ્યો છું. અસહકાર એટલે આપજોગની તાલીમ. જ્યારે અમે જોઈ ચુક્યા કે આ દેશના તમારા રાજ્યકારોબાર હેઠળ અમે રોજ વધારે ને વધારે ગુલામીમાં ખૂંચતા જઈએ છીએ, ત્યારે અમે હવે શા માટે તમારી જોડે સહકાર કરીએ ?

મારી સલાહને પ્રજા આજ ને આટલી ઝીલી રહી છે તે મારા નામને લીધે નથી. મારા નામને અગર અશી બિરાદરોના નામને આ બાજતનો વિચાર કરતી વેળાએ તમે બાળુએ મુકજો. હું પોતે જો આજે પ્રજાને મુસલમાનોના સામે થવાની સલાહ આપવાની મૂખાઈ કરું, અગર અલી બાઈજી તેથી રીતે મુસલમાનોને હિન્દુઓ વિરુદ્ધ હરકરવા પોતાહું જાહુજ બજ વાપરે તો અને તેમજ તેઓને ખર્ચને પ્રજા તાકાળ ફેંકી દે. લોકોનાં ટાંચોટાંચાં આજે અમારા બોલ સાબળવો ધસે છે, કારણકે તમારા જુલમ નીચે દકળતી પ્રજાના અંતરની લાગણીઓ, અમે બોલી બનાવીયે છીએ. અલી બિરાદરો પણ કાલ મુખી તમારા મિત્ર હતા; જેવો હું હતો અને હજી છું. મોરો ધર્મ તમારા પ્રત્યે મારા અંતરમાં કોઈ પણ પ્રકારની કડવાશ સંધરવાની મને મનાઈ કરે છે. મારા શંકામાં જોર હોય તોપણ હું મારો

શરાતન
જગવી
રહ્યો છું

પ્રજા માટે
કેમ માન્ય
છે ?

હાથ તમારી સામે ન ઉગામું. મારા દુઃખભોગથી જ તમને છતવાની હું ઉમેદ ધરું છું. અલી બાદશાહ તેમનાથી જને તો તેમના દીનની ખાતર અને દેશની ખાતર અવશ્ય તલવાર ખેંચે. પણ પ્રજાની લાગણીઓ નહર કરવાના અને તેમના દુઃખનો ઇલાજ શોધવાના કામમાં એમણે અને મેં પ્રજાની જોડે સહીયાઈ કર્યું છે.

લોકલાગણીના આ ચક્રના ઉભરને દાખી દેવાના ઉપાયની તમે શોધમા છો. હું તમને સૂચવીશ કે એનો ઉપાય એક જ છે, અને તે એ જ કે રોગનાં કારણો જ શોધીને દૂર કરવાં. હજુ બાકી તમારા હાથમા છે. હિન્દને કચેલા ઘોર અન્યાયો માટે તમે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી શકો છો. મિ. લોમ્બર્ડ જ્યોર્જ પાસે તમે તેમનું વચન પગાવી શકો છો. હું તમને ખાતરી આપું છું કે એમણે જે કર્યું છે તેમાંથી છટકવાની કેટલીયે બારીઓ એમણે જાતે જ રાખેલી છે. નાનું વાહસરાયને પાછાં જવાની તમે ફરજ પાડી શકો છો. લાયક માણસને એ જગ્યા આપી શકાય. સર માઈકલ ઓડવાયર તેમજ જનરલ ડાયરને વિરેના તમારા વિચારો પણ તમે ફરજી શકો છો. પ્રજાના જાણીતા, તેમણે યુદ્ધી કાઢેલા અને સર્વ મતના આગેવાનોની એક પરિષદ બોલાવીને હિન્દુસ્તાનની પ્રજાની ઇચ્છાઓને અનુસરતું સ્વરાજ્ય બસવાનો રસ્તો કાઢવા તમે સરકારને ફરજ પાડી શકો છો.

પણ પ્રત્યેક હિન્દી ખરેખર તમારો બરોબરીઓ અને તમારો ભાઈ છે એ તમે ન જુઓ ત્યાં સુધી તમારાથી આ બનવાનું નથી. હું તમારા આશ્રયનો યાચક નથી; હું તો મિત્ર તરીકે એક કંઈ પ્રશ્નો ખાનદાનીભર્યો ઉઠેલ તમને દેખાડી રહ્યો છું એટલું જ. ખીજો રસ્તો દેખાણ અને સખ્તીનો તો તમારી સામે ખુલ્યો છે જ. હું તમને એવું છું કે એ ઇલાજ નિષ્ફળ જશે. એનો આરંભ તો થઈ ચુક્યો છે. મરહુમ પાણીપતના જે બદાહર પુરોતને અત્યંત અભિપ્રાયો ધરાવવા અને તે જાહેર કરવાને સાફ કેદ કર્યા છે. ખીજા પર લાહોરમાં કેસ ચાલી રહ્યો છે. અયોધ્યામાં ખીજો એક કેદ થયો છે. ત્રીજો સુકાદો હવે ચલાવેલો છે. તમારી આગુખાગુ શું ચાલી રહ્યું છે તે તમારે જોતું જોઈએ. અમારી પ્રતિ તો દેખાણ અને સખ્તીની આશા રાખીને જ શરૂ થઈ છે. હું માનપૂર્વક તમને બેમાંથી સારો રસ્તો લેવા અને જે હિન્દુસ્તાનનું લુપ્ત તમે ખાઓ છો તેની પ્રજાને પણ લેવા વીનું છું. એની આકાંક્ષાઓને રોકવા પ્રયત્ન કરવો એ આ દેશની બેવકાફ કરવા બરોબર છે.

તમારો વફાદાર મિત્ર,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

અલીગઢ કૉલેજના ટ્રસ્ટીઓને—

શ્રદ્ધસ્થો !

હિન્દમાંની આખી મુસલમાન દુનિયાને લગતા એક ખારેમાં ખારે કટોકટીના વખત ઉપર તમારો નિર્ણય આપવાને બેગા, મવાની તમે તૈયારીમાં છો. હું સાંભળું છું કે તમારી બેઠક મજે તે વખતને માટે તમે સરકાર અને પોલીસની મદદ માગી રહ્યા છો. આ અફવા બે સાચી હોય તો તેમ કરવામાં તમારે હાથે બારે ભૂલ થશે એ ખચીત માનજો. ધરમેજે ખેસી પતાવવાની વાતમાં સરકારની દખલ અગર પોલીસનું રક્ષણ બેઠકે જ શું કરવા ? અહીં બાઇએ કે હું બેમાંથી કોણે પશુબળની લડાઈમાં યોડા જ હતર્યા છીએ ? અમે જગાવેલી લડાઈમાં અમારું એકપૂરું હથિયાર પ્રગ્ભત છે અને એ પ્રગ્ભત બે અમે અમારી બાજુએ નહિ રાખી શકીએ તો અમારી ચોખ્ખી હાર છે. આપણી વચ્ચેના કજીઆમાં પણ પ્રગ્ભતની પરીક્ષા તમને બહુમતી મળ્યાથી જ થશે. એટલા માટે આ બાબતની સંપૂર્ણ ચર્ચા કર્યા પછી બે બહુમતીથી તમે એવા નિર્ણય ઉપર આવો કે બે કૉલેજ અને શાળાના વિદ્યાર્થીઓ સંસ્થાઓને સરકારથી છૂટી પડાવવા અને સરકારી થાંટ છોડી દેવાવવા વિષેના પોતાનો આગ્રહ ન મુકી દે તો વિદ્યાર્થી તરીકે અગર બોડરો તરીકે પણ કૉલેજની સરહદમાં ન રહે તો શાંતિપૂર્વક તેઓ કૉલેજ ખાલી કરશે. તેમ થાય તો જનના લગી અલીગઢમાં જ. નહિ, તો બીજી કોઇ જગાએ તેમને કેળવણી આપવાનું ચાલુ રાખવાનું અમે ધાર્યું છે. એમની દુન્યવી કેળવણી જરૂર વગર એક દિવસ પણ ન અટકે એવી અમારી ઇચ્છા છે; પણ એ કેળવણી ઇસ્લામના કાનૂતને અને હિન્દની ઇજ્જતને અતુસરીને આપવાની અમારા દિલની ખ્વાહિશ છે. નામાકિત ઉદ્દેશોઓને આ બાબતમાં મેં અભિપ્રાય પૂછી જોયા છે, અને તેમનો મત એવો છે કે જો સરકારે પવિત્ર ખિલાફતને નાણુદ કરેવા અગર જાહીરન-હિલ-અગરન પરના કાસબી કબજામાં હસ્તક્ષેપ કરવા સીધી કે વ્યાકત્તરી રીતે પ્રયત્ન કર્યો છે તે સરકારની મદદ કોઇ પણ ધર્મનિષ્ઠ મુસલમાનથી લેઇ શકાય નહિ. હિન્દની ઇજ્જતને આ સરકારે કયી રીતે ઇશાદપૂર્વક ધૂળમાં રગોળી છે એથી તો તમે મારા જેટલા જ વાકેફ છો. આ કારણોને લઇને લોકોને જુસ્સો કાઢ્યોમાં રહી શકે એટલી સાવધાનીપૂર્વક પ્રગ્ભ સરકાર જોડેના બધા મરજયાત નાતો તોડી રહી છે, આવા સંજોગો વચ્ચે, અને બાંજે છે કે, સરકારી થાંટને હવે

સરકારી
મદદ નહિ
છેતા તે—

પછી લેવા ઇનકાર કરી તમારી મહાન સંસ્થાને સરકારથી સ્વતંત્ર બનાવવી અને મુસ્લીમ યુનિવર્સિટી માટે 'મજલુ' ચાર્ટર (-સનડપત્ર), પાંછું આપી દેવું એટલું તો તમારે ઓછામાં ઓછું કરવું જોઈએ. અલીગઢ સંસ્થાના વિદ્યાર્થીઓએ પણ જે તમે ઇસ્લામ અને હિન્દની સામું ન જુઓ તો સરકારનું છત્ર કબૂલ રાખનારી તમારી સંસ્થાનો પડગાયો તબવો જોઈએ. આવી સંસ્થા ઇસ્લામ અને હિન્દ તરફથી માન પામવાનો પોતાનો બધો હક ગુમાવે છે. આ અલીગઢને ઠેકાણે તેમણે વધુ વિજ્ઞાન, વધુ ઉદ્યોગ અને વધુ નિર્માણ અલીગઢ—તેના મહાન સંસ્થાપક સર સૈયદ અહમદના સમ્યા હુગરમાંની આકાંક્ષાઓને પૂરી કરનાર અલીગઢ—ઉભું કરવું જોઈએ. મારી તો કલ્પનામાં પણ નથી આવી શકતું કે પ્રાતઃસ્મરણીય મહુમ્મદ સર સૈયદ અહમદ પોતાની મહાન સંસ્થાને હાલની સરકારની સત્તા અગર અસર હેઠળ એક ક્ષણ વાર પણ રહેવા દેવાનો વિચાર સરખો શી રીતે કરી શકત !

અલીગઢ સંસ્થાને સરકારી કાયમ અને સરકારી ગ્રાંટમાંથી છૂટી પાડવાનાં ખ્યાલનો હું ઉત્પાદક હોવાથી મને લાગે છે કે તમારી ચર્ચા વેળાએ જો હું તમારી વચ્ચે હોઈ તો તમને કદાચ મદદરૂપ થઈ પડું. આથી જો મને તમારી સભામાં હાજર રહેવા આજ્ઞા કરશે તો હું આનંદથી મારી સેવા અર્પણ કરવા તૈયાર છું. હાલ હું મુબબ બાગ હું અને ત્યાં તમારા જવાબની રાહ જોઈશ.

પણ તમે મને સભામાં બોલાવજો અગર ન બોલાવજો પણ આ ચોખ્ખો ધરમનુ વાતની વચ્ચે કૃપા કરીને સરકારને તો ન જ નોતરતા.

અને સરકારને પણ તમારી મારફત મને ચોક્કસ કહી લેવા હો. આજ્ઞાકાર મારે અને અલી ગિરાદરને વિનેના સરકારના ઇરાદાઓ વિષે અનેક અશ્વવાઓ ઉપાં કરે છે. દુર્ભાગ્ય રાખું છું કે આ લડતને સાંતિમાં વધવા દેવાની ખાતર સરકાર આમારી સ્વતંત્રતા પર અકેશ ન મુકે. અમે સીધામાં સીધી રીતે અમારી લડત હંકારવા મથી રહ્યા છીએ. અમે સરકારને પ્રબળી ઇચ્છા આગળ નમાવવા અને તેમ કરવા તે તૈયાર ન હોય તો પરબળનો આશ્રય લઈને નહિ, પણ શુદ્ધ પ્રભમનના જોરથી તેને ઉચકાવી પાડવા મથી રહ્યા છીએ. અમે માનીએ છીએ કે સરકારની જોનાનિયતને ઉઘાડી પાડી પ્રબળ કેળવવી અને લોકોની ખુદ્દિ તથા લાગણીઓને જગાવીને પોતાની અંદરના શારીરિક પરબળસાને કદી વશ ન થવા, અને મહોડાના ચખ્ખેથી નહિ પણ પ્રત્યક્ષ અમલ કરીને એટલે કે સરકાર જોડેના બની શકે તેટલો બધો નાતો તોડી જતારીને અસહકાર કરવા લોકોને કહેવું એ તદ્દન કાયદેસર,

ન્યાય અને ખાનદાન કામ છે. પણ જો સરકારનો ધરાદો વિચાર સ્વાતંત્ર્ય અને શાંતિભર્યું કાર્ય સુદ્ધા દાખી દેવાનો હોય તો ઉમેદ રાખીશ કે તેઓ અમારી સામે નજરકેદના અગર અમુક જ પ્રાન્તમાં રહેવું કે અમુક જગ્યાએ ન જવું એવા કશા હુકમ ન કાઢતાં અમને સીધા કેદ જ કરે. કારણકે અમારે પોતાને હાથે સુદ્ધા આ ધડીએ કાયદાનો સવિનય ભંગ ન થાય એવી અમારી, ખરા અંતઃકરણની ઇચ્છા છે અને છતાં જો અમારી ઉપર અમને છૂટા રહેવા દેવા છતાં અમારી હરવા ફરવાની સ્વતંત્રતા ઉપર અંકુશ મુકનારો કશો હુકમ બળવવામાં આવશે તો નિરુપાયે તેનો સવિનય નિરાકર કરવાની અમારા ઉપર ફરજ આવી પડશે. કારણ જ્યાં સુધી અમારાં શરીરોની પ્રત્યક્ષ અટકાયત ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી અમારા કાર્યને માટે જ્યાં જ્યાં જવા આવવાની જરૂર જણાય ત્યાં તે શરીરોનો તેનો ઉપયોગ અમારે કરવો જ રહ્યો.

તસ્દીને માટે સવિનય દસ્તખત હસ્તનાર,

તમારો સાચો સેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

જા એમેર જગૃતિ

૧

મયા પત્રનું મધ્યલું 'સંયુક્ત પ્રાન્તની મુસાફરી' રાખ્યું હતું. એ જ પત્ર હેતુ આજે છે છતાં મધ્યલું બદલ્યું છે, તે સફારત છે. અમારી મુસાફરી સંયુક્ત પ્રાન્તમાં જ સમાપ્ત થવાની હતી તેને બદલે પંજાબ સુધી પહોંચી અને જ્યાં જ્યાં મયા ત્યાં ત્યાં જગૃતિ જ જોઈ.

વિકસે જવાનો

આપણે કાનપુર આવીને અટક્યા હતા. કાનપુરમાં સ્ત્રીઓની જે સત્તાઓ આગળ બાંધી જોડ્યા. બપોરે તેમણે સરકાર પાસેથી મદદ ન લેતી જેક શુભરાતી રાખ્યા ખોલી, અને સાચે જલદેર સભામાં ગયા. સંજની સમાપ્તિ હાજર રહેવા માણસોનો અંદાજ ૩૦ થી ૪૦ હાજરનો કહેવાય છે. બવરયાની ખામી તો અહીં પણ જણાતી હતી. આખ્યાનપીઠ સુધી પહોંચતાં જ દસ પંદર મિનિટ ગઈ હતી. પણ સમાનું કામ રાત્ર થઈ ગયા પછી બારે સાંતિ પથરાઈ રહી. બાંધીછતુંમાપણ બવરયાસાક્ષિની આવર્યકવાપી રાત્ર થયું. તેમણે જણાવ્યું, "આપણે હિન્દુસ્તાનનું રાજ્ય ચલાવવા માગીએ છીએ તો આપણામાં અંગ્રેજની બવરયા-સક્તિ આવવી જોઈએ. મેં આ જલસાના દરતાં પછુ મોહું હરર જોયું છે; તેની સાથે કૃત્ય કરી છે; પણ તેમા મેં બારે વાલીમ જોઈ હતી. સવારના જે વાગે હતી ૧૦૦૦ માણસોને

અસહકાર
એટલે
આનુ
સહજ

લખને મેં જાતે ક્યારેય કરી છે. રાતના અંતરે દુકાન મળ્યા હતા. અને ગુપ્તચર સવાર સુધીમાં તેા અમુક જગ્યાએ પ્રહોંચી જવાનું હતું. સવાર સુધીમાં અમારામાંથી નથી કોઈએ એકબીજા સાથે વાતો કરી કે નથી બોલી. પીવાને મરિ દીવાસળી સળગાવી. પણ ત્યાં તેા તલવારથી સુકાળવો કરવાનો હતો. અહીં તેા તલવાર છાકીને સુકાળવો કરવાનો છે, એટલે લશ્કરી તાલીમના કરતાં પણ વધારે ભારે તાલીમ લેવો. એ તાલીમ વિના આપણી લડત લડવી બહુ કઠણ થઈ પડશે. લડતમાં રહેલની બીજી કુંચી હિન્દુમુસલમાન મહાબળતની છે. મહોડાની મહાબળત નહિ, પણ માનવજાતી બાઈઓની વચ્ચે જે મહાબળત હોય છે તે મહાબળત હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે થાય એમ હું ઇચ્છું છું.” સરકારની સાથે અસહકાર એટલે આંતર સહકાર. આંતર સહકારનું જ્ઞાન ન થાય તેા અસહકાર જલાવવો અશક્ય છે એમ તેમણે જણાવ્યું. “આંતર સહકાર કરીને જે કુરબાની થશે તેમાં કોઈ ઓર જ જોર હશે; તેમાં મકાનો બાળવાપણું નહિ રહે; તેમાં દિલને જલાવવાપણું રહેશે અને દિલને જલાવ્યા વિના દિલની કુરબાની નથી થઈ શકવાની.”

અસહકારના કાર્યકર્મની ઉપર કેટલુંક વિવેચન કરીને તેમણે ઉપસંહાર કરતાં જણાવ્યું, “આપણા પક્ષ સમ્યાધમે છે એ વાત ખરી, પણ સમ્યાધની સાથે કુરબાની આવે તેા જ સમ્યાધ છતી રાઈ છે. સમ્યાધની પરીક્ષા કુરબાની છે.”

મી. મદમદઅલીએ હમેશની જેમ જે વાતો ઉપર ખાસ ભાર સુકર્યો: “એક તેા એ કે બદાર કોઈના ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કોઈ સાર નથી; અને બીજી એ કે તમારે પોતાની આજ્ઞાદી નજવવી હોય, તેા બદારના તમારા પોરોશીઓની પેલુ આજ્ઞાદી નજવો. આખું યુરોપ ખુવાર થઈને આજે બેઠું છે. પારકાઓની શુલામીની સંકળ વધારે મજબૂત કરવાને સરકારને હિન્દુસ્તાનના જ શુલામો મળે છે. તમે એ કાર્ય આજ રાખ્યો તેા એમ ખચીત સમજાવે કે જેમને તમારા વડે તેઓ શુલામો બનાવી રહ્યા છે તેમની મદદ વડે તમારી શુલામી પણ કાયમ રાખવાની એ સત્તતત ગેરબી કરશે. તમને શુલામોથી ગેરબી લઈને તમે કોઈ દિવસ ચૂં કે ચાં ન કરી શકો એવી સ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવાની અદર્શિશ ગેરબીમાં એ સત્તતત છે.”

લખનૌની બારે સભા

કાર્ગપુર છાત્રી અમે લખની ગયા. આખા પ્રાંતમાં જાણમાં જાંબી નગૃતિવાણું લખની ગણાય છે. સત્યામદપ્રતિષ્ઠા ઉપર સહી લેવાને જે વર્ષ ઉપર ગાંધીજી ત્યારે લખની ગયા હતા ત્યારે ત્યાં સભા બોલાવવાની પણ ગાંધીજીને મદામુશીબત પડી હતી. જેમ તેમ સભા બોલાવેલી અને તે પણ દમણું જ ૨ વર્ષ અને ૬ મહિનાની જેલ મેળવીને આજ્ઞાદ થયેલા મોલવી ઝફરમુલકે ત્યારે પ્રમુખ થવાનું બીડું ઝડપેડું ત્યારે જ થઈ શકેલી. એ સભામાં ધાનવી પણ માંડમાંડ પાંચસો માણસોએ બાંધેલી. એ જ લખનીમાં તા. ૧૬મીને દિવસે ‘દિદાઈ આમ’ નું મોટું આશાન માણસોથી ઉતરાઈ રહ્યું હતું. બ્યવરથા પણ બારે હતી અને ધ્યાનપાનોની રાત્રાત થઈ એટલે આખી પચીસઠીસ દબરની સભા ચિતવત બની ગઈ હતી.

આમ આ સલાહ બારે હતી, ત્યારે તેની હજુપ એ હતી કે તેમાં મહેરના આગેવાનોનું નામનિશાન માંડવું. આ કુખની વાત છે ખરી, પણ નોકોએ કરનારી વાત નથી. પ્રભે જ નમ્રુત યદને લેખતા આગેવાનોને જગાડશે, અને તેઓ તલિ મંગે તો તેઓ આગેવાન થતા પણ મરશે જમાનો બદલાતો જાય છે, તેમ પ્રલયાથી નવા કાચ કરનારા—કુરખાની કરનારા આગેવાનો ઉત્પન્ન થશે.

શયતાનિયતની મૂર્તિ

ગાંધીજીએ પોતાના સાયણની રાજઆત કરતાં જણાવ્યું કે “આપણે તો મોટું રાષ્ટ્રીય લક્ષ્ય બનાવવાનું છે. બારે તાલીમ વિના આપણે તેણું લક્ષ્ય નથી બતાવી શકવાના.” આગળ એમણે જણાવ્યું કે “બ્રિટિશ સંસ્તનત આજે શયતાનિયતની મૂર્તિરૂપ છે, અને એઓ ખુદાના બંદ છે તેઓ શયતાનિયતની સાથે મદબ્બત રાખી શકતાં નથી.”

તતવારત્યાગ
પર મહકમ
રહેા

‘જેરીનું’ ખુન

તાલીમની જરૂર હવેર જોવાતાં ગાંધીજી સ્વાધ્યાયિકે રીતે જ મિ. વિલોખીના ખુન વિધિ જોઈયા. તેમણે જણાવ્યું : “તલવાર ન થવાવવાની તમે ટક લીધી છે, તો આવી રીતે છૂટાંબાઈ ખુન થાય એ તાલીમનો મજબૂર ભંગ બતાવે છે. હરલમ ધર્મમાં પણ આવા તાલીમનો ભંગ મટિ પરવાનગી છે એમ હું નથી માનતો. જ્યાં સુધી મુસલમાનો હિંસા-વહિત અસહકારને બંધાયેલા છે ત્યાં સુધી તેમને એવો વિચાર પણ ન આવવો જોઈ કે તલવાર હઠાવવાથી સરસ કામ થશે આ સંસ્તનતે બૂરાઈ કરી છે, પણ બેશુનાહ માણસને મારીને તો આપણે સરકારની દબાણ અને ત્રાસની નીતિને જ હોતેજન આપવાના હોય. હિંસામમાં તલવારના ઉપયોગની પરવાનગી છે ખરી, પણ આવી રીતે ડોકાં હઠાવવાનું તો હરલમમાં પણ ન હોય એમ મારી ખાતરી છે, અને હું માનુ છું કે હવેમાઝો પણ મારી માન્યવાને ટેકો આપશે. તમે (એટલે મુસલમાનો) જે દિવસે હિંસાવહિત અસહકારનો સિદ્ધાન્ત તણ તલવાર હઠાવવાનો નિશ્ચય કરો તે દિવસે જરૂર તમે દરેક યુવોચીઅન સ્ત્રી, પુરુષ કે બાળકને ચેતવણી આપી શકો છો કે તેમની છદ્મી ભેખમમાં છે. પણ એવો નિશ્ચય કરવાનો તમને વખત ન આવે એવી હું આશા રાખીશ.

સંસ્તનતને મીઠાવવાની ફરજ છે

આ જાણી ગાંધીજીએ જરૂરમુલક એઓ તે દિવસે જેલમાં હતા તેઓની નેરહાજવી મટિ દિશગીરી દર્શાવી. “જરૂરમુલક તો અવિશય પ્રમાણિક અને નીંટર માણસ છે, એટલે તેમને તો જેલમાં ગમે જ શાન્તિ મળવાની છે” એમ ગાંધીજીએ જણાવ્યું. “તેઓ શા મટિ જેલમાં છે ? તેમણે એકે બાપણમાં જણાવેલું કે આ સંસ્તનત જમીનદોસ્ત થશે તે મટિ, અને સરકારની રચણદીમા જહું એ દેખાજનો નેસ્તો લેવા જેવું છે એમ કહેલું તે મટિ” ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “એ સંસ્તનતે એટલા ઘોર અત્યાચારો કીધા છે કે તે ખુદ સાથે અને હિન્દુસ્તાનની સાથે સોળાં મટિ કરે તો

પુરુષપ્રકાપ
ની જ્વાળા

જરૂર એ સક્ષત્ત્વના માટીમાં મળી જશે. હું તો એ પણ જણાવીશ કે જ્યાં સુધી એ તોળા ન કરે ત્યાં સુધી એને મીઠાવવાની દરેક દિન્દીની ફરજ છે. સરકારની રંગરટીમાં જવું એ રોજખમાં જવા બરોબર છે એમ કહેવું એ ગુન્હો દોષ તો જરૂર એ ગુન્હો કરીને સાફ ચણું એ પ્રત્યેક જણની ફરજ છે. ”

ગુલામીમાં રહેવા કરતાં દરીઆમાં પડવું સારું છે

આગળ જતાં ગાંધીજીએ મો. ભંડારમુલ્કને કેસ બહેરમાં ચલાવવાની માગણી લોકો તરફથી થઈ એ કેટલું ખોટું છે તે જણાવ્યું: “ આપણે એવી માગણી કરી શકતા જ નથી. આવી માગણી કરવી એ જેલમાં જવાની આપણી દાનત નથી એમ બતાવે છે. આપણે સા માટે એમ કરીએ છીએ તે સમજાતું નથી. ભંડારમુલ્કને પોતાને તો જેલ મહેલ સમાન છે. આપણે તો એવું કામ કરવું કે જેથી સરકાર ત્રાહે ત્રાહે પોકારે અને આપણું માથું આપે, અથવા આપણને દરીઆમાં નાંખે. ગુલામીમાં રહેવા કરતાં દરીઆમાં પડવું બહેતર છે. ”

સરકાર ડાકુના કરતાં છુરી છે

“ સરકારને હું ડાકુની સાથે સરખાવતો આવ્યો છું. કેમ કે આપણી મિલકત લૂંટી જાય અને પછી આપણને તેમાંથી અરધી પાછી આપવા માને તો તે શું આપણે લઈ શકીએ? પણ આ સરકાર તો ડાકુના કરતાં પણ ખરી છે. સરકારે આપણને ખાસી દયા છે, એટલું જ નહિ પણ તે તો આપણા આત્માને કળજે લેવા બેઠી છે. સરકાર આપણને ગુલામ બનાવવા બેઠી છે. તો તેને આપણે એટલું જ કહેવાનું રહે છે કે જ્યાં સુધી અમારું વિષ માત્ર જ નહિ પણ અમારી આબરૂ, અમારી રવતંતતા પાછી ન આપે ત્યાં સુધી તમારી સાથે મદબ્બત રાખવી દુરામ છે. ”

હું મહમદઅલીના લાંબા ભાષણનો સાર આપી નહિ આપું. ખેરીના ખુન વિષે મીઠાના શીકનગની અને મીઠાના અબદુલ ખારીના ખાસ ઉદ્દગારો આ પ્રસંગે જણાવવા જરૂરના છે.

ખેરીનું ખુન અને શીકનગની

મી. શીકનગનીએ જણાવ્યું કે એ ખુનને ખિલાફત કમિટીની સાથે બેઠનારા માણસો બિલકુલ ભૂંડા છે. ખિલાફત કમિટીએ દિસપદિત અસહકારની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તેણે તલવાર ઉપાડવાનું ફરમાન કાઢ્યું દોઢ તો તે એક વિદ્યોબીનું નહિ પણ એક દબર વિદ્યોબીનું ખુન થાત. [આ ઉદ્દગારને સમામાના પણ જણાવે તાળીના અવાજથી વધાવ્યા હતા એમ અહીં જણાવવાની જરૂર છે.]

ખેરીનું ખુન અને મીઠાના અબદુલ ખારી

પછી મીઠાના અબદુલ ખારી સાહેબ ઉઠ્યા. તેઓ નમાજ પઢવાની સ્થિતિમાં પુટલ કપર બેસી બોલ્યા; કારણ તેમણે જણાવ્યું કે હું એક આલિમ ટરીકે બોલું છું અને પ્રધાને હાજર રાખીને બોલું છું.

તેમણે જણાવ્યું: “ મને ખેરીના ખુનને વિષે જોત્તવાનું કહેવામાં આવ્યું છે એમ સમજું છું; એટલે આશિર્મ તરીકે મારા વિચાર જણાવ્યા. એ ખુનને માટે, મને એટલું દુઃખ થાય છે તેટલું કદાચ ખીલ કોઈને નહિ થવું હોય. પણ ત્યારે એ ખુનને વખોડી કાઢનારા કરાવેા પસાર કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કરાવ પસાર કરાવવામાં હું બાગ નથી લઈ શકતો. એ વાત જ એ માણસ અને ખુદા વચ્ચેની છે, એને હું નથી અપરાધી કહી શકતો. એ માણસને એ કામ કરતાં ‘હું ખુદાની સેવા કરું છું’ એમ લાગે એ સંભવિત છે. મનદબ્ધ તો એને સહીદ જ કહેશે. કુશને શરીરમાં તો એને કાકર કહ્યા છે તેની ઉપર તલવાર ખેંચવાની પરવાનગી છે. એ માણસ જેટલું જાહેર થયેલી સમજે છે તેને મન કાકરના કાકરામાંના સૂં કોઈ દુરમનરૂપ છે, પણ તે નિર્દોષ હોય થા ગુન્હેગાર. એ રાત્રીની ટોળીમાં છે એટલું નક્કી થયું એટલે વાત ખતી. હાજની લડાઈમાં પણ શું થાય છે ? એક પક્ષનો સિપાઈ ખીલ પક્ષના સિપાઈને હણે છે એમા કાંઈ કોઈ સિપાઈએ વ્યક્તિ તરીકે સામા સિપાઈનું બગાડેલું નથી હોતું; પણ એ તો લડાઈનો કાયદો જ છે. તેમ જ જેહાદનું પણ છે. એ માણસે ખુન કર્યું તે માણસની ખરીખોડીયે એમ માન્યતા હતી કે પોતાને જાગેજ પ્રત્નની સાથે દુર્ગમનાથ છે, એટલે તેમાંના ગમે તેની ઉપર તલવાર ખેંચી શકાય. ‘તેણે ખુન કર્યું’ તેને મરિ તેને જન્મત મળે કે જહન્નમ તે ખુદાને હાથ છે; પણ આપણે તેને વખોડનારા કોણ ? તે તો સહીદ હતો એમ આપણે માનવું જોઈએ. પણ વાત એ છે કે આપણે તો કુશને શરીરના ફરમાનના કરતાં પણ ગંધીજીના ફરમાનને વધારે પસંદ કર્યા છે, આપણે ગંધીજીને જોળે આપણું માથું મુક્યું છે; એટલે આપણે તલવાર ખેંચી શક્યા નથી.

“ આપણી હરત જ આજે જુદા પ્રકારની છે, અને એ હરતમાં આપણે તલવાર ન ઉઠાવવાને બંધાઈ સુઝેલા છીએ. એ ખુનથી જિવાઈતના સવાલને જરા પણ ફાયદો થયો નથી; ઉલટું તુકસાન થયું છે એમ હું માનું છું. આ વિચારમાં કદાચ ધણી ઉલ્લેખાઓ મારાથી જુદા પડશે. હું હિન્દુઓની હમદિલી કરી ગાંધીની વિરુદ્ધ થયો છું તેથી પણ હું તો વજોવાયો છું. પણ મને તો આ હરતમા પડ્યો ત્યારથી હિન્દુઓ અને ગાય જેટલાં પ્રિય છે તેટલું કંઈ પ્રિય નથી. ”

આ પ્રમાણે મેં મારા સપ્તેમ્બર મોલાના સાહેબની દલીલ મુકી છે. એમાં દોષ હોવાનો પણ સંભવ છે. પણ મેં મારી સમજ અને સ્મૃતિ પ્રમાણે એ મુકી છે. એ પ્રસંગે એટલો બધો ગંભીર હતો અને એના ઉપર વિવેચન એટલું બધું તોળેલા સપ્તેમ્બરમાં કરવામાં આવ્યું હતું કે એ સપ્તેમ્બર આખા વિના એમાં કંઈક અપૂરપણું રહી જ નય.

એક મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું

તા. ૧૬મીએ સાહેબજાનપુર અને બરેલી ગયા. સાહેબજાનપુરની કાંઈ ખાસ જાણવા જેવી હકીકત નથી. બરેલીમાં લોકોના ઉત્સાહ અવર્ણનીય હતો. ૧૭મીની સવારે અનેક સંસ્થાઓ તરફ ગંધીજી અને અમી બાઈએ માનપત્ર આપવામાં આવ્યાં. આ માનપત્રોમાં—જેની સંખ્યા ૭ હતી—ખાસ નોંધવા જેવું માનપત્ર બરેલીની મ્યુનિસિપાલિટીનું હતું. એ માનપત્ર

મ્યુનિસિપાલિટીની નીચરતા

મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી. સર્વાનુમતે આપવામાં આવેલું હતું. પ્રમુખ અને ઘણા સભ્યો દાનર દતા, એ માનપત્રમાં અસહકાર માટે સંદાનમૂલિ દર્શાવવામાં આવેલી છે. આવી નીડરતા વાપરનારી મ્યુનિસિપાલિટી અમને આમારા પ્રવાસમાં આ પહેલી જ મળી છે. ગાંધીજીએ એ માનપત્રનો ટુકડો જ ઉત્તર વાળ્યો. બહુ આમાર દર્શાવવા ઉપરાંત તેમણે જણાવ્યું કે “તમે આટલા નીડર થયા છો તો નીડર રહેને એવી હું તમારી પાસેથી આપા રાખીશ. અમૃતસરમાં મ્યુનિસિપાલિટીની પાસે સરકારે જે નીચ કૃત્ય કરાવ્યાં—લોકોને પાણી પૂરું પાડવાનું બંધ કરાવ્યું—એનાથી બીજું યાતકી કૃત્ય કયું કહી શકાય ? આમાર ઉપર સિતમ ગુજરે તોપણ તમે તમારું સ્વાતંત્ર્ય જાળવજો; દબારો નહિ; અમૃતસર મ્યુનિસિપાલિટીની જેમ કરો નહિ. બીજી વાત એ હતું હું કે તમારામાં જે તાકાત હોય તો તમે તમારી શાળાએને સ્વતંત્ર બનાવી શકો છો. સરકારના તરફથી મળતી ગ્રાંટ બંધ કરો એટલે તમારી શાળાઓ સ્વતંત્ર થઈ રહેશે. આ બંને બાબતમાં તમે ખૂબ વિચાર કરો એમ કહ્યું હું.”

ઐરજુની ચારી અને સોયનું દાન,

બેરેલીથી સંયુક્ત પ્રાન્તની વધુ મુસાફરી કેટલાંક કારણસર તજવી પડી. અમૃતસરમાં ગીબોની બારે જ્યોતિ ગાંધીજીને ત્યાં ખેંચી રહી હતી. તા. ૧૮મીએ અમૃતસર પહોંચ્યા. બપોરે ખાલસા હોલિંગના વિદ્યાર્થીઓની સાથે મેળાપ થયો. તેઓને ગાંધીજીએ આરંભમાં સ્થિતિ સમજાવી. તેમને કહ્યું: “મારા બાઇ મદમદઅલીએ ‘Choice of the Turks’ નામનો એક લેખ લખ્યો હતો જે જાણ થયો હતો. હું તમને આજે કહું છું કે આજે Choice of the Believers of India—હિન્દુસ્તાનના ધર્મનિષ્ઠ લોકોએ શું પસંદ કરવું તેના નિર્ણયનો આજે વખત આવ્યો છે. શીખ વિદ્યાર્થીઓને હું પૂછવા આવ્યો છું કે તમે સંસ્કૃતનંતને વફાદાર રહેવા માગો છો કે ગુરુ નાનકને વફાદાર રહેવા માગો છો ? જે અરજોએ આપણું માંડે નથી બગાડયું અને જે એક બારે સ્વતંત્ર પ્રબલ છે તેને જીતે કરવા માટે તમારા જીવનમાઝાને મોકલવામાં આવે છે તમારી પાસે સરકાર ઐરજુની ચારી કરીને સોયનું દાન આપી રહી છે. મરદાર-ગોદરસિંગની ઉપર જે ત્રાસ ગુજર્યો ત્યાર પછી કાંઈ શીખ સદમાર માટે તલવાર ઉપાડી શકે જ કેમ ? જલિયાનવાંસામાં બૅસવર્થ સિમથે જે સિતમ ગુજર્યો ત્યારપછી એ સરકાર સાથે કેમ મહોબ્બત રાખી શકીયે ? મને પત્તનને માટે જેટલું દુઃખ થયું છે તેટલું દુઃખ તમને થવું હોય તો ખાલસા હોલિંગની ગ્રાંટ ઊડાવીને, મ્યુનિસિપાલિટી સાથેના તેનો સંબંધ તોડાવીને, તેને તમે ખરેખરી ખાલસા કરી શકો છો તેમ જ બને તો તેને ઊડી દઈને તમે ખાલસા બની શકો છો.

પૈસા આપીને શુલાગી

મદમદઅલીએ આ પછી તેમને અલીઝદની સ્થિતિ સમજાવી. “અલીઝદને માટે પૈસા ભેગા કરતા દતા તે ભેગા કરવાની અટકાયત સૌન્દર્યથીને ધણ ત્યારે તેમણે પોતાની સરકારી મોડરી ઊડેલી; તે જ સૌન્દર્યથી આજે ‘તે’ હોલિંગને ખાલી કરવા કેમ ભેગા કર્યો ?

આપણને કહેવામાં આવે છે કે આપણાં પોતાનાં મકાનો છે, આપણા પોતાના પૈસાથી આ કૌલેને ચાલે છે, તો સાં મઠે એ કૌલેને ઓડવી ? હું તેમને પૂછું છું કે એ મકાન આપણાં દેતી તો સાં મઠે આપણાં મકાનોને 'Mactonalt House', 'Lyllion Library' નાં નામ આપ્યાં ? એ આપણા પૈસાએ ચાલતી કૌલેને દોષ તો આપણે પૈસા આપીને ગુણમાં બનીએ છીએ એમ થયું. તમને ખરાબ કેળવણી મળે છે એટલે તમારે કૌલેને ઓડવી એમ હું નથી કહેતો; કેળવણી સીના જેવી મળતી હોય તોપણ એ પાંક દાનતથી નથી મળતી તે મઠે એ ઓડવાનું કહું છું. પ્રકવાન હુકરતાં ગોસ્તનો પંઠ લગાડીને પારસંમાં આવે છે ખાંટ તમને એ પંકવાન તેમવાનું કહું છું. આ યહી વિદ્યાપ્રિયોની તરફથી અધ્યાપકો ગાંધીજીને મળ્યા હતા. કેટલોકે વાદવિવાદ કર્યા બાદ તેઓએ જણાવ્યું હતું કે જો જો દિવસે મળનાર શીખ સંઘ ને નિયમ કરે તે પ્રમાણે વર્તવાને તેઓ તૈયાર છે. રાત્રે કૌલેનેના પ્રિન્સિપાલ તેઓ એક ગારા છે તેમને તથા અધ્યાપકોને ગાંધીજી મળ્યાં. તેમની સાથે બળ વાતચીત થઈ. પ્રિન્સિપાલ બહુ મીઠાઓવા—પણ માત્ર મીઠાઓવા જ—લાગ્યા. યહીખરી દલીલો તેઓ કબૂલ કરતા હતા, પણ ઉવરતા નિર્ણયગાંધી તેઓ છટકી જતા હતા.

રાત્રે અમૃતસરમાં મોટી જલદરસણા થઈ. એનું વિગતવાર વર્ણન આપી હું પત્રને બહુ લેખો નથી કરી કેવા છુટ્કો. જે મહિના ઉપર જે અમૃતસરના જલસામાં એક પણ શીખ-વક્તા ન હતો તે જ અમૃતસરમાં એક નહિ, બે નહિ, પણ પાંચ શીખ વક્તાઓ એક પછી એક ઉઠીને જુસ્સાદાર બાંધણી કરી ગયા, અને જણાવ્યું કે શીખસંઘ તો અસહકારનો કમળ-ખરાર કરશે એમાં તેમને શંકા ન હતી. શીખ યોતોઓમાં પણ ભારે ઉત્સાહ દીસતો હતો. કંઈક વધારેછટકો પણ કહી શકાય, કારણ પોતાની કુડાડી ઉભી કરીને ધણીક ગાંધીજીના હતા કે જરૂર એ હમિયાર હાથમાં છે એટલે ડરકું નહિ.

લાહોર

લાહોર પણ દિવસ રોકાયા. પ્રથમ દિવસે એટલે રહેમી તારીખે રાત્રે જંગી જલસો હતો. ત્રીસ આબીસ હજાર માણસો હાજર હશે.

આરંભ પંચમળના જ વતની રવામી સત્યદેવે કર્યો. અતિશય લાગણીભરેલી રીતે તેમણે પૂછ્યું. મુલકમાં આઝાદીનાં લહર ચાલી રહી છે, બીજા બધા પ્રાન્ત નમ્યા છે, ત્યારે મું પંચમળ જ સુતું રહેશે ?

તત્કાલ દાંતિલોના તરફથી ઉઠશે આપણા તરફથી નહિ.

મી. મહમદઅલીએ યુરોપમાં તરફી મુલેહનામાં વિશેષ કું વલણ છે તે સમજાવ્યું. પોતાની ખાત્રી થયેલી જણાવી કે આ સંસ્કાર દુઆબાજ સાથે દાવપેચ રમનારી છે. એટલે હિન્દુસ્તાન તરફથી પોતે ઇંગ્લેન્ડમાં જલદર કરી આવેલો છે કે જેની વફાદારીને લીધે તમે જંગમમાં મોટી સંસ્તનત ગણાઓ છો તેની વફાદારી દેવે તમને નહિ મળે. આમ કરવાનું

મહમદ-અલીની 'અલિ'સા' નીતિ

હારણ બધી કસુર અંગેની તેમણે ભેદ. “ કાન્સે આપણી વાત સુણી છે, સુલેહનામાથી કાન્સ વિરુદ્ધ છે, અને એમ કામગીરી હતું કે સુલેહનામું ફરો પણ મિટિરા પ્રધાનના કાવતરાથી ન ફરી શક્યું. પણ આજે શી સ્થિતિ છે? આજે બહાર ગુલામી કેમ કાયમ રહી છે? અંગેજી સરકારથી નહિ, ફ્રેન્ચ સરકારથી નહિ, ઇટલીયન સરકારથી નહિ, પણ આપણુ ગુલામી સરકાર મોહવાઈ રહ્યું છે માટે આજે છે. આપણે જ પરોશી મુલકોની આજ્ઞાથી કાયમ રાખવા દેશીશ હરી રહ્યા છીએ. તો આ બધી સ્થિતિનો ઉપાય ‘ તર્ક ’ મવાલાત ’ છે. આજે તથવાર આપણા તરફથી ન હોઈ ગઈ. તથવાર કેવળ કાલિયોના તરફથી, જલ્મીમની તરફથી હોઈ શકે; આપણા તરફથી હોય તો આપણને ફેરફાર નથી એ અચિત માન્ય. ન હરી ખુદા અને વખત આવ્યો અને હું તે વેળા જીવતો હોઉં તો ફર્ક થઈ પરોશી જેહાદ હું જ પહેલો પોંકારીશ અને પહેલી તથવાર હું જ ચલાવીશ ” (આ વચનને વાળીએ મળી, અને એક ફરી હાથો ને બાંધ્યા ‘ જે બાંધ્યા તે થાઓ ’ એવો મારો આશીર્વાદ છે)

ફરેખ અને જુલમતુ’ પૂતળું

મીવાના અબ્દુલકદામ આજ્ઞાદે પૂછ્યું, “ પંજાબના મૂર્ખ ક્યારે જીવતાં થશે? ત્યારે ધરીપટ્ટીએ દુનિયાની પ્રજાના નસીબ ફેરવાઈ રહ્યા છે ત્યારે હલીયોનો વખત ક્યાં રહ્યો છે? જે કોમ ફરેખ અને જુલમતુ’ પૂતળું છે, જે કોમ અધા ઇસ્લામની આજ્ઞાનો નારા કરનારી છે, જે કોમમાં ધર્મીયે વસ્તુ છે પણ ઇસ્લામ નથી, તે કોમની પાસેથી તમે તાલીમ લેશો? તેની કોઈમા તમે ઇસ્લામ શોધવા જશો? ”

તેમના જેવાં કાર્ય કરી ભલ્લમાં ભય તો તેને આજ મળ્યો છે એવી 'મોટે છે.' એ કાંઈ સરકારને બહાર રહ્યાં રહ્યાં દહેશે કે જેને ઊડા તે પ્રત્યક્ષ શુંદો કરશે.")

શીખોનું કલ્પ

"મેં બહોળીને શીખોને બહાદુર કહ્યા છે. શીખોએ સરકારને મટિ પોતાનું લોહી રેડ્યું છે તેમના લોહીથી ખેત્ર પ્રત્યક્ષ ખરતી ભય છે. અરજો અને ઇન્ટરિયનનેનાં ગળાં શીખોને લીધે કપાયાં છે. આજ સુધી સરકારને મટિ શીખોને ને શૌર્ય બતાવ્યું છે. તેમ પરિણામ શું આવ્યું? સરકાર મોહરસિંગ શેખપુરાવાળાને પૂછા. હું તો કહું છું કે ઢિંદુરસલમાનો સાથે શીખો પોતાની ફરજ બજાવી શકશે તો અંદરબહીને ઊડાવી અંદરો સ્વરાજ્ય ચેળવું અને અંદરબહીને ઊડાવવા એ બન્ને કામ સાથે થશે."

એક અંગ્રેજને દાખી કળરો જલિયાંવાલા બનાવશે

"મહમદઅલીએ જ્યારે તલવાર વાપરવાની વાત કરી ત્યારે કોઈ ફરી ને બોલ્યા તે થાઓ 'મેં અવાજ કાઢ્યો. તેથી બને કુખ થયું છે. તલવારને મટિ સામાન તૈયાર નથી, ત્યાં સુધી તલવારથી ધાન ન રહેલી છે. મેં તો પારો વિચાર આપ્યો મટિ બતાવી રીધેલો છે મારે મટિ તો હું તલવારને ઉપયોગ કરી જોતો નથી. મહમદઅલીને મટિ આ રાત્રો મામલો છે. તેમને પણ અતિ તલવારની નિપુણતા જણાય એમ હું કહેવાઈ આવે તો એક અંગ્રેજને દાખી કળરો જલિયાંવાલા બનાવશે, પણ રવત્રતા નહિ ચેળવી રાત્રી તલવારથી મુકાળશે કરવા આદત હો તોપણ કુખાની અને તાલીમની જરૂર છે."

જિતેન્દ્રિય બને

"મને અમૃતસરમાં મઠ કાંડે સવારના પહોરમાં એક સ્ત્રી મળી. તેણે મારી સામે પુંકડોની વિરુદ્ધ ભારે ફરિયાદ કરી. 'પુંકડો સાચો વાત નથી કરતા સ્ત્રીઓને ફોસલાવે છે. તેમનામાં ખુશી હર નથી અમારા જંદા મરદો અને જંદો સ્ત્રીઓ પારોથી શું તમે આ મામલાને છડી મક્કો? તમે પુંકડોને જિતેન્દ્રિય બનાવો તો કંઈક થાય.' આ તે સ્ત્રીના જ રાખ્દો છે. મને તે વાત બરોબર લાગે છે. જિતેન્દ્રિય થયા વિના અસલકારની લગત લડવી કઠણ છે. ને માણસ છલે જુકું જોવતો નથી, જંદું ખાતો નથી, ને પ્રુંડ જોતો નથી, તેની નજર સાફ છે, ને માણસને પોતાની સ્ત્રી સિવાય બીજી સ્ત્રીઓ માળહેત સમાન છે, જેને પોતાનું મન કાણુમાં છે તે જિતેન્દ્રિય છે આજે તો તમે નથી જોરત કે નથી મરદ. તમે તલવાર ખેંચવાની વાત કરતા હો તો તલવાર તમને મુખારક હો. બાકી મને તો રવત્રત ભારો છે કે તમે જિતેન્દ્રિય થઈ, કોંગ્રેસમાં ને દરાય મટિ લાગ લેવા કરી આવ્યા છે તે કાવતો અમલ કરીને જ આજાઈ થઈ શકવાના છે. આ બંધીમ સરકારની પારો છંસાઈ હો, છંસાઈ ન મળે તો તેની સાથે મદબબત તોડી મેને મિરાવે, અને અંદરબહીને ઊડાવો, અથવા બધા ભલ્લામાં જળીને જશે."

આ પછી અમૃતસરની માફક ધણી શીખ બ્રાહ્મણોએ લાહોરમાં પણ બેશર્મ્યાના પાપણ આપ્યાં, અને શીખ સંઘ નરેર અસહકારનો ઠરાવ પસાર કરી એમ જણાવ્યું.

ડૉ. કિયલુએ જાહેર કહ્યું કે પંજાબમાં સ્વરાજ આશ્રમ સ્થપાયો છે. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે પોતાને અનુભવ એવો થાય છે કે પંજાબમાં ખરે જવાળ તો શીખ લોકો જ દેશે.

પંડિત રામમજદત્ત ચીધરીએ જણાવ્યું કે પોતામાં તો ખરેખર પરિવર્તન થઈ ગયું છે. પોતાને એક વર્ષ ઉપર બાદશાહની સામે લડાઈ કરવાના આદેશસર જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા હતા ત્યારે તો પોતે લડાઈ નહોતી કરી, બાંકી આજે તો નરેર પાદશાહના ગેરમનસાફ સામે પોતે લડત રાકે કરી છે. તેમણે સ્વરાજ આશ્રમ માટે પોતાનું ધર તૈયાર છે એમ પણ જાહેર કહ્યું.

ગુલામ મોહીઉદ્દીને વકીલાત છોડી

મી. શોકતઅલીએ આ પછી જાહેર કહ્યું કે બાઈ ગુલામ મોહીઉદ્દીને વકીલાત છોડી છે. ગુલામ મોહીઉદ્દીને પંજાબના એક બહુ જાણીતા વકીલ છે. તેમનો ધંધો ધીકતો થાય છે. તેઓ અતિશય નમ્રતાથી વક્તવ્ય અને બોલ્યા : ‘હું રાતરિન વિચારી રહ્યો હતો; પણ આજે આ ધંધાએ જ પ્રજાએ મને ફરમાવ્યું કે વકીલાત છોડ. મારે દેટલી દીકરી છે તે સીને ખબર છે. ૭ દીકરીઓ છે તે સી કાંતવાનું કામ કરશે. મારો એક દીકરો છે તે હું ગાંધીજીની મેવામાં અર્પણ કરીશ. મારી જાતને પણ હું નજર કહે છું. મારી પાસે જે કામ હોય તે હોય કાંઈ નહિ તો સ્વદેશીના પ્રચારનું તો કામ હું કરીશ જ.’

વિદ્યાર્થીઓમાં ખજાલખાત

વિદ્યાર્થીઓમાં બારે જગત દેલાઈ રહી હતી. તેઓનાં ટોળેટોળાં ગાંધીજીના મુકામ રામમજદત્ત ચીધરીના મકાને બીજા દહાડે બેઠાં થયાં. સરકારના વાગે ગાંધીજી તેમને મળ્યા. દોંયેને બંધ થતાં પાચસો ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ હાજર હશે. ગાંધીજીએ પ્રથમ જણાવ્યું કે આ અસહકારનો મામલો ઉત્પત્ત થયો ખિલાફતમાંથી, પણ જ્યારે પંજાબ બાળ્યું ત્યારે આખા દેશને તેઓ તેમાં ભેગવી રાક્યા. પોતાના ગુજરાતના એક સારામાં સારા કામ કરનાર ઇન્ડુલાલ યાજ્ઞિક પંજાબનું કારણ જ્યારે આમાં દાખલ થયું ત્યારે જ અસહકારમાં લાગ લેતા થયા. ‘જે પંજાબને માટે આખો દેશ આ લડત લડવા તૈયાર થયો છે તે પંજાબ ગું સૂરું જ રહેશે? તમે કદાચ ખિલાફત જૂલો, પણ પંજાબ ન જૂલો રાકો. જલિયાંવાલાથી આપણે બહાદુર થયા, પણ જેટલાં આત્મવાનું આખું ત્યારે આપણે બાચવા બન્યા; જલિયાંવાલાથી દિન્દ ચડ્યું છે, પણ જેટલાં આત્મવાળી દિન્દ પડ્યું છે. વિદ્યાર્થીઓ પાસે શુનિયન જોડને સલામ કરાવવી એ તો એવી પણ વધારે કડવું હાલું. કર્નલ નેનસને તમારે નાક કાપ્યું અને તમે કપાવ્યું. મારો સંત્યાગદ કદી આવજો જાવાનું નહોતો કહેતો. પંજાબમાં મરી ગયેલા છાત્રાઓનો આત્મા અહીં આવીને પોકારી રહ્યો છે કે, તમે શું કરવા માગો છો? સર માધકજને તમે ફાંસીએ ચડાવવા માગતા હો તોયે તમારે તો ફાંસી ઉપર ચડવાને લાથંક થવું જોઈએ.’

બોઅર લોકોની કુરબાની રીતો

ગાંધીજીએ દ્વાન્સવાસનો દાખલો લીધો. “ત્યાં જ્યારે બોઅર લડાઈ ચાલતી હતી તે વખતે સ્મર્ટ્સ અને હરબોમ એવા નામીયા વકીલો વકીલાત છોડી લડાઈમાં પડ્યા હતા. બોઅર સૈન્યો છાતરાને એ રીતે વતી કે એક પણ સબ્જ અંગ્રેજ ન બોલેલો. ત્યારે અહીં સ્વીટ્સરલૅન્ડ-દાખલા તરીકે પંડિત રામજનકલ ચાપરી અને સરલાહેવી-એક્ષમીનની સાથે અંગ્રેજમાં પત્રવ્યવહાર કરે છે એમાં હું નામદી બેઠું છું. દ્વાન્સવાસની બાઈઓ તો ઝાંસીની રાણીએ હતી. આપણી સૈન્યોમાં એકું યશતન ક્યારે આવશે ? હું અંગ્રેજ ભાષા ઉપર આફરીન છું. ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ પર હું ફીલા છું. મેંટરોય અને કુરાન હું અંગ્રેજ ભારતે જ ગોખ્યો છું પણ હિન્દી હિન્દી વચ્ચે અંગ્રેજ ભાષા વપરાય તે હું ન જ સાંખી શકું. હું તો માનું છું કે હિન્દુસ્થાનનો જ પિતા પોતાના પુત્રની સાથે, પતિ પત્નીની સાથે અંગ્રેજમાં બવહાર રાખે છે તે નામદી છે. અંગ્રેજની સાથે હું મુકાબલો કરી રાખીશ ત્યારે જ તેનું કાંઈ પણ વાપરી રાખીશ. બોઅર લોકોની બીજી કુરબાની ફીનીખનની સલાહ થઈ ત્યાર પછીની હતી. સ્મર્ટ્સ-બોયાએ કુધારાને ફેંકી દીધા. તમામ કેમલે આસહકાર થયો, અને તે ત્યારે જ બંધ થયો કે જ્યાં ધારેકુ સ્વતંત્રતાનું બંધારણ બોઅર લોકોને મળ્યું.”

બોઅરોનું
યશતન

આ ઉપરાંત બીજી ઘણી વાતો વિદ્યાર્થીઓને સંભળાવી. ત્યાર પછી લગભગ એક કલાક સુધી વિદ્યાર્થીઓ સાથે સવાલજવાબ ચાલ્યા. કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ માગણી કરી કે કૉલેજ છોડનારા વિદ્યાર્થીઓનાં નામો લખી લેવામાં આવે. ગાંધીજીએ ‘ના’ પાડી. સૌને એક દિવસ ખૂબ વિચાર કરી નિશ્ચય ઉપર આવવાનું હતું. બીજો દિવસે તો આગળ દિવસના કરતાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓ હાજર હતા. ટપાટપ વિદ્યાર્થીઓએ નામ નોંધાવ્યાં. આ નામ નોંધાવનારની સંખ્યા હતી હતી, પણ હવે તો તે સેંકડો ઉપર ગઈ છે એમ સીમતી સરલાહેવી ચાપરાણી લખે છે. આને પરિણામે જ્યેલો વેલિં કૉલેજ, ક્યાલસિંગ કૉલેજ, સનાતન ધર્મ કૉલેજ ખાલી થયો, વા તો ગ્રાંટ છોડી, યુનિવર્સિટી સાથેના સંબંધ તોડી સ્વતંત્ર થયો. સ્વામી સત્યદેવજી ત્યાં વિદ્યાર્થીઓમાં કામ કરી રહ્યા છે; સરલાહેવી તો છે જ. અને ડૉ. કિલહુ તથા બીબી કાર્થી કરનારાઓ મળી વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજ છોડવી પડે તો તેમને મટિ સિલ્હુના પ્રબંધમાં ગુપ્તતા છે. મીલાના મહામદઅલી અને સીકતઅલીએ ઇસ્લામિયા કૉલેજ અને રફામાં તો ચમત્કાર કર્યો છે. ત્યાંના ટ્રસ્ટીઓ જ માની જશે એવી વકી છે. એટલે ત્યાં તો કૉલેજને ખાલી કરવાપણું નહિ રહે; કૉલેજ જ આગાહ બનશે અને તેમાં અનાયાસે બીજી કૉલેજમાંથી નીકળેલાં વિદ્યાર્થીઓની પંખુ જેવવાઈ થઈ શકશે. ગાલીમટની આમ ઇસ્લામિયા કૉલેજ ઉપર અસર થઈ છે, ઇસ્લામિયા કૉલેજની અલીમેટ ઉપર અસર થઈ છે. શું પરિણામ આવ્યું તે તો રહ્યો એ જાણશે. ગાંધીજીને ટ્રસ્ટીઓને લખાયેલા પત્ર તો તમે સૌએ વાંચ્યો જ હતો.

હાલોરના
વિદ્યાર્થીઓ-
નો ઉત્સાહ

શીખ પરિષદ અને લીવાલીની પરિષદ મટી તો મરિ બીજે ૪૪ પત્ર લખવા રહ્યો. એમર નવગતિનો ખ્યાલ તો આટલાથી જ ઠીક આવશે. કેકેટલાં નવા નવા પ્રજાસમૂહોમાં ચેતન આવવું જાય છે. આ ચેતનની સાથે કંઈક ઉદ્યોગતા તો ચાલુ છે જ. આ લખનારોમાં અને લાહોરમાં તજવારનું નામ સાંભળી તાળી પાડનારા ઉપરથી ગુચવાય છે. શીખ પરિષદનો અને લીવાલી પરિષદનો આવતા પત્રમાં હેવાલ આપીશ તેથી આ કથન વધારે સિદ્ધ થશે. આપણે જે બળેને ગતિમાં મુક્યાં છે તેને અંકુશમાં રાખવાની ફરજ દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. તે દાખમાંથી ઇચ્છતાં નથી એ પ્રબુનો પાટ છે.

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાઈ

તા. ૩-૧૧-૧૯૨૦

નિર્દોષ ભૂલ

ગયા 'નવજીવન' ના અંકમાં લખનારી બારે સભાનો હેવાલ એકંદરે બહુ સારી રીતે રા. મહાદેવ દેશાઈએ આપેલો છે. તેમાં જ તેમણે મૈ. અબદુલ બારી સાહેબના બાપજીનો હેવાલ પણ આપ્યો છે. એ બાપજી સદુએ બહુ ખ્યાનપૂર્વક સામર્થ્ય દર્શાવેલો. અનર્થ મિ. હાસલ નામના એક ઇસાઈએ તો ત્યાં સુધી ક્યો કે અસહકાર અપ્ત્યાર કરીને તેણે વળીસાત છોડી દતી તે પાંચી ગ્રહણ કરી છે અને અસહકારનું કામ છોડી દીધું છે. બીજાઓની ઉપર પણ એ બાપજીની એકસરખી અસર નથી પડી. રા. મહાદેવ દેશાઈ મૈલાના સાહેબનું શરસી અને અરબીમય હૃદય પૂરેપૂરું સમજે નહિ એ હું જાણું છું. તેમણે જે રિપોર્ટ આપ્યો છે એમાં મારી સમજ પ્રમાણે ગ્રૂપ કરી છે. મૈ. સાહેબના બાપજીની મારી ઉપર જુદી જ છાપ પડી છે. એ બાપજી જે પ્રમાણે મને યાદ છે તેવું ને તેવું હું આપી જાઉં છું. એ સમજો મૈ. સાહેબના ન ગણી સકાય, કારણકે મેં કંઈ એ બાપજીની નોંધ નહોતી લીધી. પણ વિચારો તો એમના જ છે એમ મારી તો ચોક્કસ સમજાય છે.

“માંથીજે બેરીન વિસ્તારે વિરે જે વિરેવન કું” ત્યાર પછી મારે બોલવું એમ મારી હું ફરજ સમજું છું. હું, રાજ્યપ્રકરણી વિષયો જાણતો નથી. હું બાપજી કરવા ઈચ્છતો નથી. એક આલિમ તરીકે જ બોલવા માગું છું. તેથી બેઠો બેઠો જ બોલીશ. એ જીનને વિરે પછા માણસોએ ધપા ઉઠાશે કાઢવા છે. તેમાંના કેટલાંઓ તો કંઈ સમજતા જ નથી. હું તો માત્ર મારા રીનનાં ફરમાનોને જે પ્રમાણે જાણું છું તે વિચારીને જ મારી ગત આપવા ઇચ્છું છું. કોઈ કહે છે કે જીન ફરનાર માણસ જલમમાં જશે. મારાથી એવું દલી

નહિ કદી સકાય. માણસનું દિલ ખુદ જ સમજે છે. એ માણસે મા માટિ અને કેવી રીતે ખુન ક્યું એની મને શી ખબર ? ઇસ્લામમાં ડુરમનને મારવાનો હક ચોખ્ખી રીતે આપેલો છે. ડુરમનમાં નિર્દોષ કોણ અને દોષિત કોણ એવા વિચાર નથી કરી શકાતા. લડાઈમાં ડુરમન કોમનાં બધાં માણસને મારી શકાય છે એવો પ્રતિજ્ઞ મયદો છે. મિ. વિલોખી એ કાફર હતો, ડુરમન કોમના હતા; અને તે જેહાદ બંદેર થયેલી હત અને એવા માણસનું પણ કાયદેસર, ખુન થયું હત તો તે માણસ જરૂર સીદીક થાત પણ આ વખતે આપણે જેહાદ નથી કરતા. આપણને આંધીછએ બીજા રંગનો બતાવ્યો છે, અને આપણે એક લીધું છે કે આપણે જેહાદ કરીને ઇસ્લામને અત્યારે બચાવી મકતા નથી; આપણી તેથી તામાત નથી. આંધીછએ આપણને 'વર્ક મવાલાત' કરવાનું બતાવ્યું છે અને તે આપણે પસંદ કર્યું છે. તેને સાર કુશને ગરીફના ચોખ્ખી રીતે ફરમાનો છે. પેનઅર સાહેબે પણ તેર વરસ સુધી 'તર્ક મવાલાત' અખત્યાર કર્યો હતો આંધીછને બોલે એ 'માર' માયું મુઠ્ઠું છે તેથી ફરવાક મુસલમાનો મારી ઉપર ચડાયેલા છે, પણ તેઓ ગિલકુલ મુમનતા નથી એમ હું કદી મક્કું છું. એ કાફરોએ ઇસ્લામને ખતરમાં નાખેલ છે તેની મોસ્ટી કરવી તેને મુશબે હુ હિન્દુઓની મોસ્ટી વધારે પસંદ નર છું અને તેઓને ખાતર આપને બચાવી લેવાનું પણ હું નયન સમજું છું. પેગમ્બર સાહેબે પોતે બતપરમતોની મોસ્ટી કરી હતી. જ્યાં મુધી ખિવાફત કે મરીએ અને આગિમ લોહાએ જેહાદનાં ફરમાન કાઢ્યાં નથી ત્યાં મુધી આપણે તલવાર ખેંચી શકતા નથી. અને તેથી મિ વિલોખીના ખુનને સાર મને કુખ થાય છે. મને જો ખબર પડત તો હું એ ખુનને જરૂર અટકાવત, પાનુ એમ કહેવું તથા ખુનની નાપસંદગી બતાવવી એ એક વાત છે અને ખુન કરનાર જહદમમાં જરો એમ કહેવું એ બીજી વાત છે. એ માણસને સાફ જહદમ છે કે જતલ છે એનો કસાય તો માત્ર ખુદ જ કરી શકે છે. આપણે તો એટલું જ કદી સકાય કે એ ખુનથી ખિવાફતની લશ્તને ધક્કો પહોંચ્યો છે અને એવાં કામોને આપણે અટકાવવા જોઈએ."

આ પ્રમાણે મોલાના સાહેબના બાપણની મારી સમજ છે. આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકાય છે કે જ્યાં મુધી રિપોર્ટ ન લેવાયો હોય ત્યાં મુધી અંગતનાં બાપણના રિપોર્ટ આપવ એ પાલુ જોખમકારક છે. શ. મહાદેવના રિપોર્ટથી અખજબે મોલાના સાહેબને ગેરમત્સાહ થઈ ગયો છે. ખુની શહીદ થઈ ગયો એમ. મૌ. સાહેબે કહ્યું નથી અને એમ કહેવાથી ઇસ્લામને પણ નાજોશી લાગે એમ હું તો માતું. જ્યારે જેહાદનો પોકાર નથી થયો, તે વખતે કોઈ પણ મુસલમાન સારા હેતુસર અને ગિલાશતની ખાતર પણ જોનાની જવાબદારીથી ખુન કરે તો તે શહીદ ન થઈ શકે એવી મારી અરથ મતિ છે. જહદમને લાયક ન થાય એ જુદી વાત છે અને એ સમજી શકાય તેવું છે; પણ સીદીકપણ એ તો સારા કામનું ખાસ ધનામ છે. જે કાર્યથી ખિવાફતને ધક્કો પહોંચે એમ આપણે કેળવ કરીએ તે કાર્યથી

મતીપણનો અર્થ

સહીદ ન થવાય. એટલે મૌ. સાહેબના બાપણમાં ખુની સહીદ થઈ ગયો એવું વચન સંભવી શકતું નથી એમ મારી માન્યતા છે.

૨. મહાદેવના-રિપોર્ટમાં બીજી બુલ્ડ હું એ જોડું છું કે તેમણે મૌ. સાહેબે કુરાને શરીફના શરમાનના કરતાં પણ મારાં શરમાન વધારે પસંદ કર્યાં છે એમ બતાવ્યું છે. કોઈ સુસલમાનથી કુરાને શરીફના શરમાનના કરતાં બીજા સુસલમાનના શરમાનને પણ વધારે પસંદ ન કરી શકાય, તો પછી એક હિન્દુના શરમાનની તો વાન જ શી કરવી હોય? જેમ હિન્દુને ગીતા અથવા વેદ એ આખરી શરમાન છે તેમ સુસલમાનને કુરાને શરીફ છે. વળી મૌલાના સાહેબ જેવા આલિમને મારાથી શરમાન જ ન અપાય. મારાથી તો ખિલાજત કમિટીને પણ શરમાન ન આપી શકાય. હું કેવળ સલાહકાર જ હોઈ શકું અને છું.

હજી એક બૂલ્ડ બતાવવાની રહે છે. ૨. મહાદેવે મૌ. સાહેબના બાપણનું છેલ્લું વાક્ય નીચે પ્રમાણે આપ્યું છે:

“પણ મને તો આ લશ્તમાં પરચો ત્યારથી હિન્દુઓ અને ગાય જોડવાં પ્રિય છે તેટલું કંઈ પ્રિય નથી.”

આમ મૌલાના સાહેબે કહેલું મને યાદ નથી, અને એઓ એમ ન કહે એમ હું માનું છું. બીજાઓને મુકાબલે હિન્દુઓ તેમને અત્યારે પ્રિય છે એટલું જ એ કહી શકે, છતાં આ બૂલ્ડ ઉપલી બે ભૂલોની સાથે સરખાવી શકાય એવી નથી. પહેલી ભૂલથી અજ્ઞાન લોકોને ખુન કરવામાં ઉત્તેજન મળી જાય છે કે જે આપવાનો મૌલાના સાહેબનો દત્ત વિચાર ન. દત્તો અને નથી એ મારી દઢ માન્યતા છે. બીજી ભૂલથી મૌ. સાહેબને જેરહ-સાદ થઈ જાય છે અને સુસલમાનોને દુઃખ માનવાનું પણ દારણ મળે છે. કુરાને શરીફના શરમાન કરતાં બીજાના શરમાનને કોઈ સુસલમાન વધારે પસંદ કરે એ સુસ્ત સુસલમાનને અસંભવ શર્ત પરે.

‘નવજીવન’ ધ્યાનપૂર્વક વાંચનારને મ્હારે કહેવાની જરૂર નથી કે ૨. મહાદેવે પોતાના રિપોર્ટની નીચે જે નોંધ દેલી તેમાં તેમણે પોતાનો અને મૌલાના સાહેબનો પૂરેપૂરો બચાવ કરી દીધો છે. તેઓ કહે છે:—

“આ પ્રમાણે મેં મારા સંબોમાં માણના સાહેબની દલીલ મુકી છે. એમાં દોષ હોવાનો સંભવ છે. પણ મેં મારી સમજ અને સ્મૃતિ પ્રમાણે એ મુકી છે. એ પ્રસંગ એટલો બધો અંતર દત્તો અને એના ઉપર વિવેચન એટલું બધું તોળેલા સંબોમાં કરવામાં આવ્યું હતું કે એ સંબોશન આપ્યા વિના એમાં કંઈક અસાધ્ય રહી જ જાય.”

રા. મહાદેવે પણ કંઈ શબ્દશબ્દ રિપોર્ટ તો લીધો જ ન હતો, તેથી જે અધૂરાપણું મેં જોયું તે મેં વાંચનારની આગળ સૂક્યું છે. માફ અધૂરાપણું તો બીજા સાંભળનારાઓ અવશ્ય ખતાવી શકે અને બધાનું અધૂરાપણું તો મૌ. સાહેબ જ જોઈ શકે અને ધારે તો ખતાવી પણ શકે. મારી એક પત્રકાર તરીકે જવાબદારી શી છે એ મારે આંખથી જોઈ લેવાનું રહ્યું. દરેક તંત્રી પોતાના પત્રની લીટીએ લીટી ઉપર અંકુશ રાખી શકતો નથી. જો મેં રા. મહાદેવનો રિપોર્ટ અગાધરો એવો હોત તો હું ઉપર પ્રમાણે ફેરફાર જરૂર કરત. પણ હું રા. મહાદેવનો દોષ કાઢવાને પણ તૈયાર નથી. રિપોર્ટર પોતે સાંભળેલું અને સમજેલું પ્રામાણિકપણે અને શુદ્ધબુદ્ધિથી આપી દે એટલે તેણે પોતાની ફરજ બજાવી છે. વાંચનારે તંત્રીની અને રિપોર્ટરવર્ગની સુરક્ષાના ખ્યાલ કરી હંમેશાં વર્તમાનપત્રોમાં યોગ્ય સુધારા કરીને જ વાંચવા જોઈએ. એમ ન કરે તો વર્તમાનપત્રો ચલાવનારાને એ મોટા ગેરફાવતો કરે અને જોડલો લાભ તેને ફેલાવવો શક્ય છે તેટલો તે હરગીજ ન હોવાની શકે.

તંત્રી અને
રિપોર્ટરની
સુરક્ષાઓ

હવે યા મિ. ડગલસ કે જેણે હું ઉપર મુક્યવી મળી તે પ્રમાણે રાજનામું આપ્યું છે. એ ભાષ્યએ કેવળ ઉતાવળ કરી છે. મૌ. સાહેબે ઇસાઈને વિષે 'કાર' શબ્દનો પ્રયોગ કર્યો એથી તેમને દુઃખ લાગ્યું. હું એ દુઃખ સમજી શકું છું. 'કાર' શબ્દનો પ્રયોગ ન થાત તો વધારે સાફ હતું. પણ મૌ. સાહેબે તો એ શબ્દનો પ્રયોગ શુદ્ધ દિલથી કર્યો હતો, અને જેને અત્યારે તેઓ દુરમન તરીકે જોઈ રહ્યા છે તેવા અગ્રજોને વિષે એ પ્રયોગ હતો. છતાં મિ. ડગલસે જે પગલું બંધ્યું તે ભગ્તા પહેલાં એમણે મૌ. સાહેબની ખાસેથી તેમના કહેવાનો અર્થ જાણી લેવો તો જોઈતા જ હતો. તેમ નહિ કરતા અતિશય ઉતાવળથી પોતાનું રાજનામું આપ્યું છે તેથી એમના પગલાને હું પોતે તો શકની નજરે જોઉં છું. મૌ. સાહેબનાં પત્રન તીર્થો હતાં, પણ કેઈ નિર્દોષ માણસે ખોટું ક્ષમારૂપ જવા ન હતાં એમ મારી ખાતરી છે, અને તેથી જ મારી ખાતરી છે કે ખુબને ઉત્તેજન આપવાને પણ તેમા જરાયે ભાર ન હતો. એમણે તો પોતાના લાપલુખાં શાસ્ત્રાર્થ આપ્યો અને પોતાની ઉપર કયેલા હમલાના રદીઆ આપ્યા.

મિ. ડગલસનું
ઉતાવળ
પગલું

ડાકોરમાં ગાંધીજી

૧*

પાખંડનાં ધામ

તમે બધા અને હું આ યાત્રાને સ્થળે એકઠા થયા છીએ. પણ અત્યારે હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ કદાચ સ્થિતિ છે, એવી દીન દશા છે કે આપણે યાત્રાને સ્થાને આવીને પણ પવિત્રતાને નથી ઓળખી શકતા. અને હું તો આ પવિત્ર સ્થાનમાં આવ્યો છું તે સ્મૃતિઓનાં દર્શન માટે નથી આવ્યો. અત્યારે સ્મૃતિઓનાં ધર્મ, ધર્મોનાં તાત્કાલિક રહેલી નથી. એનું કારણ એ છે કે આપણે પૂનરીઆ તે પૂનરીઆ નથી રહ્યા, આપણે આપણી શ્રદ્ધાને ખોઈ બેઠા છીએ. યાત્રાસ્થાન પવિત્રતાને બદલે પાખંડનાં ધામ બનેલા છે એ હું નજરે લેઈ રહ્યો છું. એ આપણાં ધર્મો, એ પાપપ્રત્યાયી હથેર આપણને ક્યારે ઓડાવશે ?

મારા સાંભળવામાં ધર્મીવાર આવેલું છે કે ડાકોરમાં આવનારા ધણા લોકો સારા વર્તનથી નથી રહેતા; આવતાં આવતાં કેટલીક જગ્યાએ અત્યાચાર કરે છે. આ વાત સાચી છે કે ખોટી છે તેની મને ખબર નથી. પણ જો આપણા ધર્મ—હિન્દુઓનો ધર્મ અને મુસલમાનોનો ધર્મ—આપણને કંઈ શીખવે તો હોય તો પહેલી વસ્તુ તે એ શીખવે છે કે આપણે આપણા વિષયોને, આપણી ઈન્દ્રિયોને, કાલુષ્ય શાખવાં બધા જ ધર્મો આપણને શીખવે છે કે જગતમાં જેથી સૌથી છે તે બધી, ખોટી ઉમરની તેટલી આપણી માતા સરખી છે, સરખી વયની બહેન સમાન અને નાની દીકરી યદ્યપ્ત એવી હોય તો તે દીકરી સમાન ગણવાની છે. એ સામંજસ છે અને માન્યું પણ છે કે ડાકોરમાં આવનારાઓ આ ધર્મના પહેલા નિયમ ખંડન કરે છે. છતાં એ માને કે ગ્રામનીજીમાં સ્નાન કરી પવિત્ર થઈ જાયું, એ શા ખપતું ? સ્નાન કરીને પવિત્ર થવાનો એનો ઉદ્દેશ હોય એ પણ હું તો નથી માનતો. સત્યનું પાલન, બ્રહ્મચર્યનું પાલન એ સામાન્ય ધર્મો છે. શુદ્ધરથોને માટે પણ બ્રહ્મચર્યપાલન એ ધર્મ છે. બ્રહ્મચર્ય એટલે દાન, આજ, નાન, જીભ અને ચામડા બધી હિન્દુઓનો સંયમ આ ધર્મ ક્ષણ સંન્યાસીને માટે નથી, સદ્ગુણરથોને માટે છે. આ સાદા નિયમો ન પાળતો હોય તે સદ્ગુણરથ નથી. આ સંસ્કારમાં, હિન્દુ સંસ્કારમાં તેમજ મુસલમાન સંસ્કારમાં, જો આપણે યોગ્ય રીતે રહેવું હોય, સ્વતંત્રપણે રહેવું હોય, કોઈના નુકસાન ન થવું હોય, તો આ આપણું સીધી પહેલું કર્તવ્ય છે.

ધારાજાઓને

મને કાઠમે હતું કે આ મિલ્લસભા ધણા ધારાજાઓ દર્શી, તેમને એ સાબો કહો. તેમને હું શું કહું ? પણ એટલું તો મારે તેમને કહેવું જ લેઈએ કે એ તમે ધર્મને સમજાવતા

* સંવત ૧૯૭૬ ની માગેશ્વરી પૂનમની રાતે ડાકોરમાં આગ્રીસ ટાવર યાત્રાળુઓની મેદની સમક્ષ આપેલું બોલવું; ૦૮-૨૭-૧૦-૨૦.

હો તો એ ધર્મ એવું નથી કહેતો કે બીજાને તમે લૂંટો. લૂંટીને છુપવા કરતાં તો આપઘાત કરવો સારો. બીજાને લૂંટીને ખાવા કરતાં ભૂખે મરણ તે સારું. બીજાને લૂંટીને કપડાં પહેરવાં તે કરતાં નમ્રહસામાં ફરણ વધારે સારું છે.

ઈસ્લામને 'મહલ્લુ લાગ્યું' છે

આજે હું આખા હિન્દુસ્તાનને આલુ કરી રહ્યો છું તે એકલાં વાણીઆપ્રાણીને, નથી કરતો, પણ હિન્દુસ્તાનમાં દેડ, ભાંગી, પારણા છે તે બધાને—મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી એ બધાને—હું આલુ કરી છું કે જે તમારી ઇચ્છા હિન્દુસ્તાનને, મુંબી કરવાની હોય તો તમારો પહેલો ધર્મ એ છે કે તમારે જુદા જુદા ધર્મોની સાથે એકત્રિય થઈને રહેવું. એ પટોશીનો ધર્મ છે. બાહ્ય શોકતઅલીને કામ પ્રસંગે મુંબઈ બહાર જઈ ન પડ્યું હોત તો આજે આ હિન્દુઓના યાત્રાસ્થાનમાં તમે તેમને મારે પડ્યા જોત. હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં તેમને—અને હવે તો એ બંને બાઈઓને—મારી સાથે જ ફેરવું છું. હું બધાને કહું છું કે તમારા જે સગા બાઈઓ મુજરી મચા છે, પણ આ જે બાઈઓ પ્રત્યે મને સગા બાઈ કરતાં જરાયે ઓછો ભાવ નથી. હું ચનાતની હિન્દુ હોવાનો કાવો કરું છું અને હું આ જે મુસલમાનોની સાથે બાઈબારે રાખીને મારો હિન્દુ ધર્મ સંપૂર્ણપણે પાળી શકું છું. તેમાં મારો સ્વાર્થ રહેલો છે. જો હું એક હિન્દુ તરીકે ઈસ્લામ માટે મરી શકું તો વખત આવ્યે હિન્દુ ધર્મ માટે પણ મરી શકીશ. આમાં મારી પોતાની અને દેશની કોયડી રહેલી છે.

એકદિલીનો
પટોશીધર્મ

સાત કરોડ મુસલમાન બાઈઓ ઉપર મહાન ધર્મચંકટ આવી પોરું છે. એક વિકરાલ સલ્તનત તેમના ધર્મને છિન્નસિન્ન કરવા બેઠી છે. આઠાસમાં આ ચંદ્રમાને જેમ અત્યારે મહલ્લુ લાગ્યું છે તેમ ઈસ્લામને આ સલ્તનતના મહલ્લે પેથો છે. તેને તમે ઊડાવો. ચંદ્રમાનું મહલ્લુ એ તો સ્વયં મહલ્લુ છે. એને ઊડાવવું એ આપણા હાથમાં પણ નથી. અને આ ચંદ્રમહલ્લુ જરાયે નથી દરાવવું, મને ઉપવાસ નથી કરાવી શકવું. પણ આપણા આત્માને જે મહલ્લુ લાગ્યું છે, આપણું દિલ જે મહલ્લુમા ધરાયું છે તેનાથી હું મૂર્છા છું. તે મહલ્લુને ઊડાવવાનો ઈલાજ ઉપવાસ હોય તો હું ઈશ્વર પાસે માથું છું કે મને ઉપવાસ કરવાની શક્તિ આપો. આ મહલ્લુ ઊડાવવાનો ઈલાજ આપઘાત હોય તો આપઘાત કરવાની શક્તિ પરમેશ્વર મને આપજો. હિન્દુસ્તાનનો મુંદર ચંદ્ર ઇંગ્લંડના રાધથી ધરાયેલો છે. તેનું એક કારણ હું બતાવી ચેલો. ઈસ્લામ ઉપર સલ્તનતની તરવાર ઝડપે છે. આજે ઈસ્લામ પર તો કોણે હિન્દુ ધર્મ પર. જે સલ્તનતે ઈસ્લામને દગો દીધો છે, જે સલ્તનતે પંબજ મારફત સાથે હિન્દુસ્તાનને ચેટ ચલાવ્યું છે, જેણે પંબજ મારફત નાનાં નાનાં બાળકો પાસે જળરીધી સલામી કરાવી છે ને તેમ કરતાં કરતાં જે સલ્તનત મારફતે છે ગાત વર્ષનાં જે બાળકના પ્રાણ ગયાં છે, જે સલ્તનત નીચે દોઢ હજાર કે એક હજાર નિર્દોષ માણસોનાં ખુન થયાં છે, તે સલ્તનત કેવી હશે કે જે સલ્તનતનું મહલ્લુ આપણી ઉપર કેટલે દરજ્જે છે તેનો હું તારું નથી કાઢી શકતો.

ઈસ્લામ પર
સલ્તનતનું
મહલ્લુ

રાવણરાજ્ય

અત્યારનું રાજ્ય એ રામરાજ્ય નથી; એ રાવણરાજ્ય છે. એ રાવણરાજ્યમાં આપણે યાદયે છીએ અને પાખંડ સીખીએ છીએ. આવા રાવણના રાજ્યમાંથી મુક્તિ કેવી રીતે મળી શકાય? પાખંડીઓની જોડે પાખંડી જનીને? રાકેની જોડે રાકતાપી મુકાબલો કરીને? જંડમાં આપણાથી તેમને કેમ પહોંચારો? એ સસ્તનતા લેદોને આપણાથી કેમ પહોંચારો? સસ્તનતે પોતાના ઇજ્જતપટ્ટી પાખંડી યુરોપને પણ મ્હાત કર્યું છે તેની સાથે અહીંના ખંડીઓ શું કરી શકવાના? હિન્દુમુસલમાનને પાખંડ કરવું હોય તો પણ આપણી પાસે ખંડ નથી. રાવણને પાખંડથી મારવો હોય તો તેના જેવાં દસ માયાં અને વીસ બુલ પ્યે તે ક્યાંથી લાવવાં? એને મારવાનું કામ રામ જેવો પાખંડી જ કરી શકે. રામની સે શું પાખંડ હતું? એણે બ્રહ્મચર્યનું પાલન કર્યું હતું, એને ઈશ્વરનો ડર હતો; એની ના વાંદરાંઓની હતી. વાંદરાંઓએ કોઈ દિવસ હથિયાર ઉપાડ્યાં છે? આને પણ આપણે વાળી ઉલ્લીએ છીએ તે એ રામનો રાવણ ઉપરનો વિનય ઉલ્લીએ છીએ. પણ એ વિનય પાળે ત્યાર જ ઉલ્લી મગીએ ત્યારે આપણે આ દસ નહિ પણ દબાર માયાંવાળા વખુને ઇત્તિભિન્ન કરી શકીએ. તે નથી કરી શક્યા ત્યાં સુધી આપણે માટે વનવાસ જ પો છે. તમે સીતાજીના જેવી સતીઓની ઉપર કુદૃષ્ટિ ન કરો તો જ આ સસ્તનતને તમે કાત કરી શકો. સર્વતાનને કાઢ મ્હાત કરા શક્યો હોય તો તે ઈશ્વર જ છે. તેણે જ યતાનને પેદા કર્યો અને તે જ તેને મારી શકે છે. આદમીની સક્તિથી તે હારતો નથી હાલા ઈશ્વરની શુભામી કરનાર માણસ મારતું ઈશ્વર જ તેને હરાવે છે.

વાંકું બોલવાનું મને એકલાને જ સોંપજો

આવી જખરી સસ્તનત સાથે આપણે મુકાબલો કરવાનો છે. એના તરફથી પડતાં કુખો. પાને હું ઈચ્છતો નથી. હું તો ઉઘટો હિન્દુસ્તાન પાસે માગી લઉં છું તેનું વાંકું મોલવાનો અધિકાર તમે મને એકલાને જ આપજો. હું જ્યારે સસ્તનત જોડે સહકાર કરતો તો ત્યારે તમારા મ્હોમાંથી આ સરકારને વિષે અંગારા કરતા મેં જોયેલા છે. સરકારની નેન્દા પણ તમારા મ્હોંમાં ચોખલી નથી. મેં પીધા છે તેવા હડવા કુટડા તમે કદી પીધા પી. એ હડવા કુટડા ઉતારીને મેં જ ગલ્લિ મેળવી છે તેની સાતોંસ પણ તમે નથી મેળવી. તેની તરફ શુરમે થવાનાં મને લખાં કારણો મળ્યાં, પણ હું મારો શુરસો પી ગયો છું. આ પ્રસંગે પણ હું શુરસામાં આવીને એકે રાજ નથી બોલતો, પણ મારા અપમાના જ રાખે. મ્હાઈ છું. અંગ્રેજ સસ્તનત માટે તમારી પાસેથી હું શુરસાનું વાસ્ત સરખું નથી માગતો. અંગ્રેજોમાંનું ખૂં જોવાના કરતાં તમે તમારું પોતાનું જ ખૂં જોજો અને તેને કાઢજો; જિરણે મે સ્વનંત-પટા થયો. અંગ્રેજ સસ્તનતની હું એજ જતાવું છું તે સ્પષ્ટીરે જતાવું છું. એ સસ્તનતને ત્રીસ વર્ષ ખરા વિશ્વથી સેળ્યા પછી મારી ખાત્રી થઈ છે કે એ રામરાજ્ય નથી પણ રાવણરાજ્ય છે. આ સસ્તનત મને અત્યારે ખુદી લાગે છે તે મને કંઈ અંગ્રેજોનો વેરહાર નથી; મને વિરહાર સસ્તનતની સાથે છે. જ્યાં સુધી અંગ્રેજ સસ્તનત પ્રથાતાપ

કરી નથી, હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની પાસે માફી માગતી નથી, “અમે તમારા નોકર છીએ અને નોકર તરીકે રાખો તો રહેવા માગીએ છીએ” એમ કહેતી નથી, ત્યાં સુધી હું એ સંસ્તનતનો દવાઈ બહાને સામે અને મશીનમનો સામે મુકાબલો કરવાને તૈયાર છું. એનાં દવાઈ બહાન કે મશીનમન મને ડરાવી નહિ શકે.

દિલ્લી સરકારી ઇશ્વરને જ સોંપજો

એ સંસ્તનત સામે મુકાબલો કરવામાં હું ધર્મની દાનિ બીજકુલ જેતો નથી હું પ્રસંગ આવે તો સગા દીકરા સામે અસહકાર દરી રાકું, તેમ સંસ્તનત સામે પણ કરું. એ પણ ધર્મ છે, માણસમાન ભૂલથી બરેલા છે, પાપી છે. હું ક્યારે કરું છું કે હું પોતે સંઘમધર્મ પાળું છું છતાં હું સંપૂર્ણ નથી. મારામાં પાપ અને અપૂર્ણતા બરેલાં છે. તોયે હું પાપથી દુર છું. મારામા દુરીઓ છે અને તેને કાદવાને હું પ્રયત્ન કરું છું. હું તેમનો શુદ્ધિ નથી. આ સંસ્તનત તો પાપને જ ધર્મ માને છે. આ સંસ્તનત બીજ દેશોને ક્યારી નાંખીને પોતાના દેશને આબાદ બતાવે છે. તે અત્યાચાર છે. હિન્દુસ્તાનને બીજ દેશોને ક્યારી—તારાજ કરી—ને આબાદ કરવા હું ઉચ્છેતો નથી. બીજના ધર્મનો લોપ કરીને હું હિન્દુસ્તાનને આક્રમણ નથી કરીશ તો પણ આ સંસ્તનત તો કહે છે કે બાદશાહીને માટે ‘ગમે’ તેવા અત્યાચાર અમે દરીશું સંસ્તનત બોલતી નથી, દરી બતાવે છે. પંતબમા તેણે કરી બતાવ્યું છે. હું કૃષ્ણને પૂનરી વખને સહુને કહું છું કે એવી સંસ્તનતની નિરાણોને, તેમની આશરોને તમે ફેંકી દેજો. મારા શરીર માટે અને મોઢાને દર નથી. માઈ શરીર તો હું એ સંસ્તનતને સોંપીને જ અહીં બેઠો છું; તમારા દિલ્લી સરકારી તમે ઇશ્વરને જ સોંપજો તે વખતે તમારી બિગી વરી જશે.

અસંતોષી નાસજો

અસહકાર એ સોના જેવું રાજ છે, દિવ્ય રાજ છે. હિન્દુઓને તે સીકૃષ્ણે આપેલું છે; મુસલમાનોને મહંમદ પચઝંબરે આપ્યું છે; પારસીઓને ઝંદ અવરતામા મળેલું છે; કે ત્યાં તમે અન્યાય જુઓ, કાઠ માણસમાં અન્યાયને મર્તિમત જુઓ ત્યારે તે માણસને ત્યાજ કરજો. તુલસીદાસજીને બહુ જ મૃદુ બાપમાં કહ્યું છે કે અસંતોષી દૂર બાગો, અસંતો પોતાના સમાજમથી ખીટ છે. રાવનબથી દૂર નાસો તેમ અસંતોષી—અન્યાયથી નાસજો. નાસવું એટલે જ અસહકાર. અસહકાર એ ક્રોધ કે વેર નથી. એ તો ધર્માનું ધર્માચરણ છે. અસહકાર એ બાપદીકરા વચ્ચે થાય છે, સ્ત્રીપુરુષ વચ્ચે ફરજરૂપ છે, સમાજમાં વચ્ચે કરવ્ય છે. મારો દીકરો મધમાંસ ખાઈ આવે અને હું તેનો વેપ્પુવ બાપ તેને મારા ધરમાં પડી પણ સંપર્ક તો પછી માઈ રીરવ નરકે જ પરડું પડે. આ અસહકારનું રહસ્ય હું તમને ન રાખીશ રાકું તો પછી સ્વરાજ એ એક અસહકાર વસ્તુ છે. સ્વરાજ મેળવવું હોય તો એક જ ઈલાજ છે અને તે અસહકાર છે.

અરી કસિવદ

હા, તલવાર એ પણ એક બીજો ઈલાજ છે અરે. પણ તલવારને સાફ ‘તમે મેઘ કિવસ તપશ્ચર્યા કરી છે ? તલવારને સાફ તમે સંઘમ કર્યો છે ? ઇસ્લામીઓને તો’ તમારા

પાપધર્મી
સંસ્તનત

અસહકારમાં
ધર્માચરણ

શુદ્ધ
કસિવદ

કરતાં તલવાર વાપરતાં વધારે આવડે છે. તેમણે પણ બંદી લીધું કે આ કામ તલવારથી નહિ થાય. બે ચાર માણસ માર્યે આ સક્તનત હરી-જીને સ્વરાજ હઇ દેશે ? બે સક્તનત હારે અંગ્રેજોનાં મરદાં પર ચાલવી છે, જેણે હારે અંગ્રેજ, શાખ અને પંડાણોના અધિરનો દરીઓ ચલાવ્યો, તે સક્તનત પાંચ પચીસ ખુનથી દરી જવાની ? હરગીજ નહિ. હું અંગ્રેજ સક્તનતની નિન્દા કરું છું, છતાં એને બહાદુર પણ કહું છું. એને સ્વદેસ બહાર છે. તેમાં શક્તિની બાવના છે તે ત્યાંથી છે. હું તો રાવણની પણ બહાદુરી જાનસો છું. તલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે દુરમન મળે તો શવણ જેવા મળજે. લક્ષ્મણ સાથે લડનાર તો ઈન્દ્રજિત જેવો હોવો જોઇયે. આવી સક્તનતની જોડે લડે તો બહાદુરીથી મેદાનમાં પડીને તલવાર ફાટીને લડે. પણ તે વસ્તુ તાકાતની બહારની છે. હું હિન્દુ ધર્મ સમર્પણ છું તે પ્રમાણે હિન્દુએ તલવાર પિના જ લડવું જોઇયે, જીભનું માથું કાપવા કરતાં પોતાનું જ માથું કાપવી જેવું જોઇયે, હું પોતે હિન્દુસ્તાનનો એક મોઢામાં મેટો ક્ષત્રિય હોવાનો દાવો કરું છું. મને વિવેચનના પાંચ બાર કરતાં ન આવડે ? મને કોઇને હાર પાતાં ન આવડે ? મને અંદોષનેમાં કોઈ લઈ બચ તો ત્યાંથી જોળ કેંટાં ન આવડે ? પણ મેં એ વસ્તુનો જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કર્યો છે. મને કંઈકે એક માંદ સરખાને પણ સરખવાની તાકાત આપી નથી, તો, પછી કોઇને મારવાનું કામ પણ મારું નથી. મારું કામ સરવાનું છે. હું મારું, મારી સીધું મારા દેશનું રક્ષણ કરવામાં માથું આપું ત્યારે હું શુદ્ધ ક્ષત્રિય છું. અરાકતમાં અરાકત ગાણસ—સ્રી પણ—પોતાની અંદર ક્ષત્રિયનો સ્વભાવ પેદા કરી શકે; એટલે કે દુરમનને કહી શકે છે કે હું તો અડને હવે રહીશ, તારાથી થાય તે તું કરી લે. નહિ તો ખુબી તે જ ક્ષત્રિય ગણાય ! બે પુરુષ સ્રી ઉપર હાથ ઉપાડે તે પણ ક્ષત્રિયમાં બપે ! તેથી હું હિન્દુસ્તાનને પોકારી પોકારીને કહું છું કે બે કંઈ કરો તે શુદ્ધ ક્ષત્રિયવૃત્તિથી કરજો. મુસલમાનને જાણ આપવી, મુસલમાનનો તિરસ્કાર કરવો, એ આપણા ધર્મને લગે. મુસલમાન તમને દગો દેશે એમ ધીમર માની લો, તોયે બે સહિત તમે આ સક્તનત સાથે અસહકાર કરવામાં વાપરો તે જ સહિત તમે મુસલમાનો સાથે અસહકાર કરવામાં વાપરજો આજ સુધી તમે મુસલમાન જોડે સહકાર કર્યો છે જ ક્યાં ? એકવાર તમે તેમની જોડે સહકાર કરી ન્હોતો. તમે સરકાર જોડે તો ખૂબ સહકાર કર્યો છે; અને તેમ છતાં આપણે દુઃખી છીએ. તેથી હું તમને કહું છું કે તમે સરકાર સાથે અસહકાર કરો અને મુસલમાન બાઈઓ સાથે સહકાર કરો. અસહકાર કદાવવાને તમારે ખુનામરજી નથી કરવાની. જો તેમાં નથી બળતું તેને તમે મારીને મુસલમાન નથી કરી શકવાના. તેને તમારે નમવું અને વીનવવું. પાટુ મારે તો સદન કર્યો ત્યારે તમે અસહકાર કરાવી ગયો. તમારામાં સમ્યાઈ દરો, નમતા દરો, એકદિગી દરો, તમે બહાદુર થશો, તો તમારો ત્યાગ કરીને સરકારનો સાથ કેળવું કરી ગયો ? તેવાઓને સમજાવવા માટે તમે પોતે બહાદુર બનો અને ત્યાગ કરો.

એક લાજ મોરો આરણ તેમજ દરોડ ઉપર કેમ સરકારી ભાગવી શકે છે ? કારણ એ છે કે આપણે ગુલામ બન્યા છીએ. આપણે જે કદીયે કે ભાઈ, આજથી અમે ગુલામ નહિ

રહીયે, તો કાં તો એ ચાલ્યા' નય, 'નહિ તો આપણા મોઢર' થઈને રહે. પણ એટલું કહેવાની શક્તિ પ્રાપ્ત કરવાનું પ્રયત્ન પત્રથીજ એ છે કે આપણે ધારાવા, જીવ, મુસલમાન સાથે, હેડ-બેંગી લોકો સાથે, અદારે વહોરો સાથે શાકધારી કરવો, તેમને શાકધારી ગણવો, તેમને તિરસ્કાર ન કરવો. મુસલમાન ગાય મારે છે એથી તમે ગુસ્સે થાઓ છો, 'પંજુ' હિન્દુઓ 'કંપા' ગાયને નથી મારતા ? ગાયનું દૂધ ખૂબી નય છતાં તેનું લોહી જેથી કાઢવું, ગાયનાં વારસોને આર લોન્વી એ પણ મોઢત્યા બરાબર જ છે. આવી મોઢત્યા હમેશાં કરનાર હિન્દુ શું મોઢો લઈને મુસલમાન લાઈની પાસે જઈને કહે કે મારી ગાયને તમે કેમ મારો છો ? ગાયને બચાવવી હોય તો હિન્દુએ પોતાની ખાનદાની બતાવવી જોઈયે. જાને તો મુસલમાનો પાસે માગવા જતા લાજ આવે. અને તમારી ગાયને અંગ્રેજો તો રોજ ખાય છે. અંગ્રેજ સોલ્ડારો ને ખીન્-ગોમાસ વગર ધડીઅર ચાલવું નથી તમે મુસલમાન ઉપર સા સાર તિરસ્કાર કરો છો ? મુસલમાનમાં તો અશ્વરને ડર પણ છે. તમે અહીં બિરાહરો સાથે થોડો વખત રહો તો તમને ખબર પડે કે ઈશ્વરથી તેઓ કેટલા ડરે છે. મુસલમાનો સાથે એકદિવ બનો તો રવરાજ મળવું એ ધાંડા મળી જ વાત છે.

સ્વદેશી

તમારાં છોકરાને સરકારી નિશાનેભાષી ઉઠાડી લો, ધારાસભાઓમાં પ્રતિનિધિ ન મોકલો, રેડીયા પર ચઢર કાંતો અને ખાતીમાં કપડાં પહેરો.

સ્વદેશી અને નાણાંની મદદ

ઉપરમાં કહેવાનું કે આપણે છોકરાંને કેબલણી આપવી છે, નવી અદાલતો ચલાવવી છે, તેમાં પૈસો નોડશે. તમે યથારાજિ પૈસા આપો. તમારી પાસેથી પૈસા લેવા એ મને કાજુ લાગે છે. હું એવા યણા જીવાનીઓ નથી જોતો કે જેમના હાથમાં તમારા પૈસા રોપીને હું નિર્ભય રહી શકું. અસહકારને તમારે મદદ કરવી હોય તો અત્યારે સ્વયંસેવકો ફરો તેમને એક પૈસાથી માફને તમારે નેટલુ આપવું હોય તેટલું આપને અસહકારને અર્થે એક પૈસો આપવો એટલું તો જોખામા જોધુ દરેક જણ કરી જ શકે તેવું છે. ખીલું નહિ તો જોખામા જોધુ દરેક જણ કાતવું વણવું તો કરી શકે જ. મીનનું કપડું પહેરીને સ્વદેશી પગાય છે એવું માનતા હો તો તે જુવ છે. મીલો હિન્દુસ્તાન ચાટે પૂરવું કાપડ બનાવી નથી શકતી. ખાતીમાં જ સૌદર્ય રહેતું છે જીલ્લી મગમલની અંદર ગુલામીની નિશાની રહેલી છે, તેથી મને ખાતી હલકીકુવ લાગે છે અને પાતળી મગમલ બારે લાગે છે. તમે તમારાં છોકરાંને ઘર બેસાડી જ દેજો. તેઓ થોડો વખત નહિ લાગે તો હરકત નથી. ઘર બેસા તેમને વિષ્ણુનું બનન કરવા હો.

ઉપસુંહાર

તમે જે અસહકારને પસંદ કરતા હો, આ શાણસી સ્થાનતની મુસરીમાંથી છૂટવા માંગતા હો, તો સ્વયંસેવકો આવે ત્યારે તમે ઢી નહિ જતા, પણ કંઈક ચમારાકિત આપતા જાઓ. માફ નામ લઈને કે વડીલજાણું મામ લઈને કે સ્વરાજસભાનું નામ લઈને

તમારી પાસે કોઈ કંઈ માને તો તમે એકદમ આપી નહિ દેશો. તમે એમને ઓળખતા હો તો તેમના હાથમાં પૈસા મુકજો. અત્યારે જેની પાસે પૈસા ન હોય તે અમદાવાદ મોકલી રાકે છે. આજથી ઈશ્વર તમને હિંમતવાન બનાવે, બલિદાનની વાકાત આપે, ઈશ્વર તમને સમ્પ્રદાય અને નમ્રતા આપે અને તમે માત્ર ઈશ્વરનો હર રાખો અને માણસમાત્રનો હર ઈશ્વર તમારામાંથી કાઢી નાંખે.

શ્રીઓની સભા

બહેનો,

તમે સદ્દ માટે શાન્તિથી સાંબળજો; હું થોડા રાખ્દોમાં જ બધું પૂરું કરીશ. તમારામાંથી કેટલીક બહેનો ડોકોરની જ હશે અને કેટલીક બહારની આ યાત્રાસ્થળમાં આવી હશે. મને ખાતરી છે કે આટલી બધી બહેનોમાંથી ભાગ્યે જ કોઈને ખબર હશે કે આજે હિન્દુસ્તાનની શું સ્થિતિ છે? આજે હિન્દુસ્તાનની જે સ્થિતિ છે તેવી સ્થિતિમાં આપણું દર્શન શું છે, આપણો ધર્મ શું છે? તમે સદ્દ આ યાત્રાસ્થળમાં પવિત્ર ભાવથી આવેલાં છો. તમને લાગતું હશે કે ડોકોરજનાં દર્શન કર્યાં એટલે બધાં પાપ નાશી ગયાં; ગોમતીમાં સ્નાન કર્યું એટલે સર્વસ્વ મળી ગયું. કેટલીક બહેનોને એમ પણ લાગતું હશે કે ગાંધી જેવા મહાત્માનાં દર્શન કર્યાં તેથી દુર્ભાગ્ય થઈ ગયાં. આ વાત સાચી જોઈ છે. ગોમતીજમાં સ્નાન કરે અને મનને પવિત્ર ન કરે તો ઉત્તરમાં તમે ગોમતીજને ગંદી બનાવો છો. ડોકોરજનાં દર્શન કરવા જાય અને કેવળ પત્રનો મેલ જ ત્યાં મેલીને ખાઈ આવીયે તો એ દર્શન ફરિયાદી કામ નહિ આવે. મનને પવિત્ર કરીયે, દિલમાં સારા બાવો ઉત્પન્ન કરીયે, આપણે પોતાના વિષે જ્ઞાન મેળવીયે તો જ ડોકોરનાથનાં દર્શન ફળે. મારા જેવા અધ્યાત્માત્માને કે કોઈ ખ્રિસ્તીને દર્શન શું ફળ્યે જોગ તો તમે પોતે જ કહેશો. હું તમને બતાવી દેવા છું હું કે આપણું મન ન્યાં સુધી સાફ નથી થયું, દિલ ન્યાં સુધી સાફ નથી થયું, ત્યાં સુધી ગોમતીજું સ્નાન કે રમ્પછાડરાયનાં દર્શન કશું જ ફળી શકે.

સરકારની ધાર્યામાં નથી, તરફકામાં સોસાયટી છોયે

હવે બધી બહેનોને મારી પ્રથમ વિનંતિ એ છે કે તમે ખરો ધર્મ સામાં રહેલો છે એ સમજ લો. ન્યાં સુધી ખરો ધર્મ શોમાં છે તે તમે નહિ સમજો, ન્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનની શી રીત છે તે નહિ સમજો, સરકાર એ તો માળાપ છે, તેના રાજ્યમાં આપણે શાંતિથી રહીયે છીએ એવું ન્યાં સુધી તમે માને છો, ત્યાં સુધી તમે શુભાશીમાંથી દૂરી રાકવાનાં નથી. હું માનું છું કે સરકારે આપણને શુભાશ બનાવ્યાં છે. ત્રીસ વરસ સુધી જે

* આ જ અવસરે ડોકોરમાં લગભગ ત્રણ દવસ શ્રીઓની સમગ્ર આપણું સાપણું

માન્ય' કે અંગ્રેજી રાજ્યની ઊંચામાં આપણે સુખી છીએ. પણ 'હવે મારી' ખાત્રી વધ' અંધ છે કે આપણે આ સરકાર નીચે ઊંચામાં નથી પણ તરફમાં સોસાયટી છીએ. આપણે ધર્મ જવા બેઠો છે. મેં રસ્તામાં પાટીઆ લટકાવેલાં જોયાં કે હોટલમાં જવાથી આપણે ધર્મ મેલીને આવીએ છીએ. એ ખરું છે; પણ અરું ખરું છે. એ હોટલો કયારે મળે ? આ સરકારના રાજ્યમાં અને કેમ થઈ ? આ સરકારે આપણને એકઆરામ કરતાં શીખવ્યાં તેથી. હવે આપણે ધર છાડીને બનરમાંથી સ્વાદ લેતાં શીખ્યાં છીએ, વૈષ્ણવનો મર્યાદાધર્મ આપણે જોળેથી ગયાં છીએ. આ સરકાર એવી છે કે જે દારૂ અને અડીલનો વેપાર કરીને લાખો રૂપિયા વેદા કરે છે. સાક્ષમાં કહેલું છે કે જે રાત્રી વેપાર કરે તે વચલા વર્ગનો છે; પ્રભુને રક્ષણ કરી શકે એટલા સાર થોડુંક તેની પાસેથી લે તે પહેલા વર્ગનો; પરંતુ જે પ્રભુને વ્યસની બનાવીને અને મદ્યપાન શીખવીને પૈસા કપાલવે છે તે તેો અધમ રાત્રી છે. અત્યારે આપણી કપર આપણું અધમ રાજ્ય છે એ તમને બહેતોને શીખવવાને કું અહીં આવેલો છું.

દેશની બે આંખો

ભગવદ્ગીતામાં આપણને શીખવવામાં આવ્યું છે કે બધાને સરખાં ગણીએ. હિન્દુમુસલ- માન એ તો દેશની બે આંખો બરાબર છે. તેમની વચ્ચે વેરભાવ હોય નહિ. પણ આપણે એ મુસલમાનોનો તિરસ્કાર—અસહકાર કરીએ છીએ, તેમની જોડે વેર કરીએ છીએ. આ સરકાર આજે એ મુસલમાનોનો ધર્મ લોપ કરવા બેઠી છે. આજે તેના ધર્મ લોપ કરી શકે છે તે આવની કાલે આપણે ધર્મ પણ કરી શકે.

રાવણરાજ્યની આજુ

બીજું પંબળ. પંબળનું નામ પણ તમે નહિ સાંભળ્યું હોય. પણ પંબળમાંથી જ આપણા કાપિ હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થયા હતા. પંબળ તે ભૂમિ છે જ્યાં બેઠા કાપિઓએ જ્યાં શાસ્ત્રો લખ્યાં હતાં તે જ પંબળમાં સરકાર બહેતોનું અને પુરોહીનું અપમાન કર્યું છે; તે જ પંબળનાં અગ્નિને ચાલુક માર્યા છે; તે જ પંબળના માણસોને સરખા ચાલે તેમ વેદ સહાન્યા છે. આવી સરકારની આજુ મામલી એ અધર્મ છે. તેથી જ હું કહું છું કે આપણે આ રાવણરાજ્ય બદલીને રામરાજ્ય સ્થાપવું જોઈએ.

ખરી ખૂબસૂરતી

મારી બીજી વિનંતિ તમને એ છે કે તમે સ્વદેશીધર્મ માણતાં થઈ જાઓ. આ સરકારે આપણને ખાખડ શીખવ્યું છે. વિદ્યાવતી કપડાંથી સરીનેતી સોસાયટી વધે છે એમ માનતાં આપણે શીખ્યાં છીએ. અહીં આવેલી બહેનોએ જે કપડાં પહેરેલાં છે તેમાં પણ સ્વદેશીની બદલા છે. મીઠાનું કાપડ પણ સ્વદેશી નથી. મીઠામાં થાય છે તેટલું કાપડ હિન્દુસ્તાનને પૂરતું થઈ નથી. તમે પોતે તો લાખારી નથી. હમારાથીયે વધારે ગરીબ મેં જોયાં છે. પુરોહિને એકલી લંગોટી જ મળતી હોય અને બહેનોને ફરેલી લૂટેલી પાવરી જ હોય એવાં મેં જોયાં છે. સ્વદેશીધર્મને હિન્દુસ્તાન આજે અંગીકાર કરે, 'રંગે રંગીયો' બધી બહેનો

ધર્મ પર ધાર

રામરાજ્ય સ્થાપો

સ્વદેશી-ધર્મનો મહિમા

ચલાવતી. યદ્યંતય, પોતે હાંની, ગડે નેટલાં ન કપડાં પહેરે તો આજે આપણે શુભામીમાંથી છૂટીયે. પહેલાંની સ્ત્રીઓ શુભામાં ખૂબસુરતી માનતી. પરદેશી કપડાં પહેરનારી તે કુબાલી છે. કપડાં પહેરીને સુંદર દેખાવું એમાં તો વેચાણનો ભાવ છે. આપણે કેવી સ્ત્રીતાલ અને દમયંતીને પૂછ્યે છીયે ? ઝીણાં કપડાં પહેરનારી દમયંતીને, ઝીણાં કપડાં પહેરનારી સ્ત્રીતાલને ? નહિ, અર્થે વસ્ત્રે વનમાં ભમનારી દમયંતીને, ૧૪ વર્ષ વનવાસ આજનારી સ્ત્રીતાલને આપણે પૂછ્યે છીયે. દરિયુંદ્રની રાણીએ દાસત્વ કરેલું તે શું ઝીણાં કપડાં પહેરતી હતી ? એ વખતે તો પાંદડાંથી એજ કાંકતા. બહારની શોભાથી સુંદર દેખાવું એ વેચાણનો ભાવ છે. તમે તમારો ધર્મ પાળવા ઈચ્છતાં હો તો પહેલું પચાવીજ એજ કે તમે સ્વદેશીધર્મ સમજો લો. પોતાને ન હાથે કંતેલું સુતર અને પોતાના ન ધરના પુરુષોએ ખાતાં ખાતાં વણેલું કાપડ વાપરવું એવું નામ સ્વદેશીધર્મ. હું પોતે સાચો ખૂબસુરત થું, કારણકે મેં પહેરેલાં કપડાંમાં બહેનોને હાથે કંતાએલું સુતર પુરુષોએ પ્રેમથી વણેલું છે. ભેતભારે રાવજીરાજ્યમાંથી સ્વતંત્ર થઈને રામરાજ્ય સ્થાપવું હોય તો તમારે સ્વદેશીધર્મનો અંગીકાર કરવો, રેડીયો પરમાં દાખલ કરવો. રેડીયો શીખવનારી અત્યાદિ તો તમને ઘણી મળી શકશે. જોડામાં જોણું પ્રત્યેક બહેન ઈશ્વરમનન કરતી કરતી એક કલાક તો કંતે ન. એ સતતનાં તમે કપડાં વણાવી નાંખો.

ખાદીનો ભાર ને ભારતનો પ્રસવકાળ

પરદેશી મદ્રમલ ઊઠીને હાથલું વણેલું પહેરવું પ્રથમ તમને ભારે તો પડશે ન. મુંબઈની કેટલીક બહેનોએ મારી આજળ ફરીઆદ કરી કે અમારી સાડી પહેલાં ૪૦ તોલાથી જોધી મળી તે હવે ૭૦ તોલાથીયે વધી નય છે. મેં તેમને જરા આશ્ચર્યકારક ભાષામાં જવાબ આપ્યો કે કપડાંનો ભાર જોડાઈશોને તમે તમારો પોતાનો ભાર આજ સુધી હલો કર્યો છે. સ્ત્રીનો નવ માસ સુધી મમનો ભાર આનંદ સાથે ઉચકે છે, પ્રસવકાળની બારે વેદનાઓ સુમે સહન કરે છે. આજે તો ભારતવર્માને પ્રસવકાળ છે, આ નવા ભારતના પ્રસવકાળમાં તમે નહાં કપડાંનો તાર કપાડવા નેટલાં પણ તૈયાર ન થાઓ ? એ ભાર ઉપાડ્યો તો ન તમે હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર બતાવી શક્યો. હિન્દુસ્તાનને તમે જન્મ આપવો હોય તો દરેક સ્ત્રીએ નવ માસ શું, નવ વર્ષ પણ ભારે ખાદીનો ભાર ઉપાડવો જોઈશે.

રાવજીરાજ્યની નિશાળો

ખીનું, તમે તમારાં ઊઠારને ક્યાં બસવા મોકલ્યો છો એ તમે લલ્યો છો ? તેમને તમે રાવજીરાજ્યની નિશાળોમાં મોકલ્યો છો. ધાર્મિક વૈષ્ણવ કોઈ દિવસ પોતાનાં બાળકને અધર્મી રાજ્યની નિશાળમાં મોકલે ? હું કોઈ દિવસ પાખંડી પાણેથી ગીતા કે ભાગવત બસવા બડું ? અત્યાદની નિશાળો પાખંડી રાજ્યની છે. એ નિશાળો આપણી ન થાય ત્યાં સુધી તમે તમારાં ઊઠારને તેમાંથી દાટી લો. નેમને રામરક્ષા શીખવો, ઈશ્વરનાં ભક્તિ શીખવો, ગણવા તમારા ગામના યાદા લોકોને જઈને કહો કે ‘અમારાં ઊઠારને બસાવો’, પણ આ નિશાળોમાં તો તમે ઊઠારને ન જ મોકલ્યો.

જાત્રે એક બહેન મારી આગળ જઈ થી મુઠ્ઠી ગઈ. આજ મુઠ્ઠી મેં આવી રીતે દાન લીધું નથી. મારે ભય છે તેટલું હું મિત્રો પાસેથી જ ચેળથી લઉં છું. પણ હવે તો મારે અસાધ્ય સ્થાપનું છે, અનેક શાળાઓ ચલાવવી છે, તે આમ મિત્રો પાસેથી પૈસા લઈને ચલાવી નહિ શકાય. તમારે મનનું રાજ્ય લેખતું હોય તો તે માટે તમારે પ્રયાસ કરવો જ નોંધવો. કાંચે તેટલું દાન તમે આપજો, એનો હથેળો હું સ્વેચ્છાથી અર્પે, તમારો ઇશ્વરનાં મન નિરાળો ચલાવવામાં ફરીસત. આપણે તો ટાઇરનાં ઘડને માટે આપણાંમાંથી પાખંડી લોકો કાઢી ચકા છે ! કેવો સાર તે આપણી વચ્ચેનાં આપણે કોરટમાં લઈ જતા હઈશું ? એ પાખંડ છે. જમીણને ધર બેસાડવા માટે એમને થોડુંક આપવું જોઈએ. મારી અને મારા સાથીઓની જીવ સાચી છે ત્યાં મુઠ્ઠી તમારા એક પૈસાના તમને જે પૈસા થશે એ પૈસાથી તમારું જ સ્વેચ્છા, તમારી જ અદાવતો ચાલશે. આજ દેવરૂપાનામાં જે પૈસા આપણે આપીએ છીએ તે પાખંડીઓને કાંચે વડાઈ નહીં છે.

મેલું તત્વ: કળિયુગનો માણસ

જે તમારે સીનાઇ જેવાં પવિત્ર થવું હોય, જેં સમજાવ્યો તેવા અનેક નવનો શુદ્ધ માનસિક વ્યક્તિયાર છાંડવો હોય અને તમારી બીજી બહેનો પાસેથી છાંડાવવો હોય, પાખંડમાંથી પવિત્ર ધર્મ શીખવો હોય, તો તમારે આ સ્વરાજ્યની હીલચાલમાં પૂરો ભાગ લેવો જોઈએ. પાખંડ છું અને ધર્મ છું એની પરીક્ષા તો ફરકે જલ્દીને આપણી જોઈએ જ. તમારી પાસે પણ પાખંડીઓ પણ પૈસા માગવા આવશે. એ દેશને તમે આપો એવું હું ન કહું. મારા પોતામાં તમને વિશ્વાસ છે એવી ખાતરી થઈ છે ત્યારે જ હું તમારી આગળ આજ હાથ લીંટા કરું છું. મારા કાર્યમાં પૈસાથી મેલું તત્વ રાખવું કરતાં હું મુશ્કેલું છું. પૈસા વિના કામ કરી શકું એટલું મારું તપ હોય, એટલી માદામાં તતખીર હોય, તો હું તરત ન મરું. પણ તેવું તપ કે તતખીર મારામાં નથી. હું પોતે પણ કળિયુગનો જ માણસ છું, અનેક દુઃખોનાળો છું; પણ મને ખાતરી છે કે હું મારી દુઃખોને કાઢી નાંખવાનો સતત પ્રયત્ન કરું છું. માટે તમને વિશ્વાસ આવે તો તમે એક પૈસાથી માંડીને બની શકે તેટલું દાન આપજો. બધાંનો વતીવટ સ્વરાજ્યમાં કરો.

અહણને દિને દિલ્લેના મેલ કાઢો

ઉપરે વખતે સહુ બહેનોને મારી ચિનતિ છે કે તમને જે જે ચાર વસ્તુઓ મેં આપી છે તે એક કાને ચાંસળી ટેલી જ બીજી કાનેથી કાઢી નાંખીશો નહિ. સ્વેચ્છાધર્મથી તમારા પૈસાકર્મમાંથી થયેલ પૈસા અચરે, તેમાંથી તમારાં ઇશ્વરને વધે દૂધ થી આપી શકશો. અત્યારે ઇશ્વરનાં દૂધ પીના પૈસા તમે એગ્રાજાગમાં ખરચી નાંખ્યા છે અને એ બચતમાંથી હું પણ થોડુંક મારું છું. પણ પૈસા તો તમારી પુરો હોય તો જ આપજો. પૈસા ન આપો તોયે તમારી આગળ મેં દેશીયાનો ધર્મ મુક્યો છે તે તો સ્વીકારી લેજો જ. આજ અહણ કાઢવાનું છે. આપણા દિલ્લેના મેલ કાઢવા એ ખરું અતલ્લ કાઢવું છે. ખાતરી બહેનો આપો

સમજાવ્યું
માટે દાન

પૈસાથી
મેલું તત્વ

અહણ
કાઢવાનો
ધર્મ

હતી. હીવાળી એ રામ સીતાજીને ઊડવી લાવ્યા તેની ખુશાલીનો ઉત્સવ છે. રામે રાવણ પર મેલ્યો તેવો જ આપણે ફરીથી મેળવી ન શકીએ ત્યાં સુધી આપણને એસઆરામ કરવાનો કે શણગાર સજવાનો, સ્વાદ કરવાનો કે ફટકડા ફેડવાનો અધિકાર નથી.”

આ પછી જે ઉપરાણું આપ્યું તે વખતનો દેખાવ સી. કેવળ અવર્ણનીય હતો. થોડીક ઊઠારીએ અને આશ્રમમાંની ફેટલીક બહેનોએ સ્ત્રીઓ વચ્ચે ફરવા માંડ્યું અને સજાનો દેખાવ દેવમંદિરને મળતો યથા ગયો. જોણે તેણે, નાની મોટી તેમજ વૃદ્ધ સ્ત્રીઓએ ખસ, પૈસા, આનીઓ, ચવલીપાવલીઓ અને રૂપીયાઓનો પણ વરસાદ વરસાવ્યો. ફેટલીક બહેનોએ અને વૃદ્ધ ટોચીઓએ પોતાની સાથે કાનું અગર કાનું આપવાનું ન હોવાને કારણે છવ બાળ્યો. ફેટલીક બહેનોએ સ્વયંસેવકો તેમજ સેવિકાઓને પોતાના ધરદેહાણું લખાવી પોતાને ઘેર આવી અમુક પૈસા લઈ જવાની આમદભરી વીનવણીઓ કરી. જોતજોતામાં લગભગ સવાસો રૂપીયા જેટલા ચિલ્લારનો ઢગલો થયો. આ પરચુરણમાં તાંબાનાણું, પૈસા, ટણ, એટલું જ નહિ પણ અધેલીઓ અને પૈસા પણ હતી ! ગાંધીજી તો ગ્રેમબીની આંખોથી ગળગળા જેવા દેખાતા હતા. તેઓ કહેતા હતા કે “આ પૈસો લાખો રૂ.ની રકમોનાં લક્ષ્યાધિપતિઓનાં કાનો કરતાં વધુ પવિત્ર છે. આ દરેક તાંબાના પૈસાની જોડે અમદાવાદની બહેનોનો આત્મા જડાયેલો છે, એમની દેશભક્તિ રેડાયેલી છે. આ પવિત્ર પૈસાથી હું દેશનાં બાળકોને ફેળવીશ. આવાં પવિત્ર પૈસાનાં દાન ઉપર હું સ્વરાજ્યને ઘેર ફરીશ.” આ વાતનું દર્દ તેટલામાં એક ઊઠારીએ ચટ હટને પોતાના હાનમનો દાગીનો ઉતાર્યો. બીજાએ પણ ઉતાર્યો. ત્રીજાએ બંગી કાઢી. ઘુરત જ ચોમેરથી અલંકારો ઉતરવા લાગ્યા. જોતજોતામાં તો હાથની વીંટીઓ, કંઠી, લવંગીયાંઓ, માળા, પોંચીઓ, હોંકેટો અને એવા નાનામોટા દાગીનાઓની પણ એક ઢગલી થઈ ગઈ. ગાંધીજી કંઈક વિનોદ કરતા જાય, કંઈક સમજવતા જાય કે જે બહેનો જીવે નવા દાગીના માગે કે ઇચ્છે તેમનું ધન મને ન ખપે. તે સાથે જ સંખ્યાબંધ બહેનોએ અને ઊઠારીઓએ ગાંધીજીને ખાત્રી આપી કે તેઓ બીલકુલ દાગીનાઓ અને અલંકાર પહેરવાની નથી. ગાંધીજી તરફથી આનો એક જ જવાબ મળતો હતો કે આવે આપકાળે તમને એ જ શોભે—એ જ ધર્મ છે. સજા પૂરી કરી ગાંધીજી આશ્રમમાં પાછા ફર્યા ત્યારે સાંજ પડી હતી. સાંજની આશ્રમની પ્રાર્થનામાં પણ એ જ ઉપરાણું આપે રહ્યું. તેમાં ફેટલીક બહેનોએ ચૂલી પરની સોનાની ચોપા ઉમેરી, અર્પણ કરી હતી.

૧ ચોમેર જગૃતિ

[૫. ૫૯૪થી ચાલુ]

૨

ક્રીડા યાપ દેવે પાદસાહી

લક્ષ્મી કંદે રવાદ,

નદીમાં બીચો ટીબે કેળાવે
 ચલી કદે અસખાઈ,
 નાનકે જ્યોં જ્યોં સાચે બાવે
 તીવે અલાઈ રાહ.

[ટીબે ચોરી પાદસાદીને હાથેડી નાંખી રાકે છે, અને આખા ઘરકરને સ્વાહા કરી નીકળે રાકે છે; નદીની અંદર પહાડ અને મેદાનો ઉત્પન્ન થઈ રાકે છે; જળને ઠંડાણે સ્વચ્છ અને સ્વચ્છને ઠંડાણે જળ થઈ જાય છે; નાનકે કહે છે પ્રભુ તેની ઇચ્છા હોય તેવાં વાતાં ફરી રાકે છે.]

મયા પત્રમાં હું શીખ પરિવહ અને જિવાની પરિવહનો ઉલ્લેખ કરી મયો. એ બંને પરિવહનોએ મારા ઉપર પાડેલી છાપ હું આ પત્રમાં આપીશ.

શીખ પરિવહ તો બહુ જોવા જેવી હતી. બેંકો હોલમાં શીખ ભાઈઓ—અથવા તેમનું વધારે યોગ્ય નામ 'ખાલસાઈઓ'—મળ્યા હતા. પ્રમુખપદ એક શિયાળકોટના પ્રતિષ્ઠિત શીખ ભીનદારને આપવામાં આવ્યું હતું.

બારે શ્રદ્ધા

પ્રમુખ સાહેબ આત્મા તે પહેલાં તો આખો બેંકો હોલ સ્ત્રીપુરુષોથી વિકાર ભરાયો હતો. સ્ત્રીઓ પણ મારે સંખ્યામાં હાજર હતી. પ્રમુખ સાહેબના આવવા પહેલાં બે કુલ્લં અવાજના શીખ ભાઈઓ 'મંદસાહેબ'માંથી ઇશ્વરસ્તુતિ, અને ઇશ્વરશ્રદ્ધાનાં વચનો બોલતા હતા. આખો ગુરુવર્ગ એ જીવતો હતો અને તે પછી તમામ સ્ત્રીઓ એ જીવતી હતી આ દૃશ્ય હૃદયને હવનલાવનાર હતું. બધીયે બહેનોને એ વચનો મોઢે ન હોય એમ લાગતું હતું. લગભગ એક કલાક સુધી ગુરુ નાનક અને કપીર સાહેબનાં ભજનોની ધુને ચોરી રહી, અને પરિવહનાં કાર્યને માટે શાંતિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવી. મને લાગે છે કે રાજકોટની ચર્ચા કરનારી કોઈ પણ પરિવહમાં અગર સંસ્થામાં ગુરુ નાનક અને કપીર સાહેબનાં પવિત્ર ભજનોથી બાંધે ન મંગલાચરણ થતું હશે. એ જોગ અને એ ઉશ્કેસથી એ ખાતાં હતાં તે ઉપરથી કોઈ પણ અપરિચિત શ્રોતાની ઉપર એ કોમની હંડી અજ્ઞાની છાપ પડ્યા વિના રહે એમ ન હતું.

સખમે સચ્ચા એકો સોઈ;
 જિત્કા ટીયા સખદુહ હોઈ.

ગુર ગુર દીના મીઠા પીઆરીઆ
 કદત કળીરા મેરી રાદા નાચી
 સરવ નિરંજન દીડા પીઆરીઆ.

આ અને આવાં તો આપણા આખા દેશનાં લોકજાજનો છે. પંજુ અને બક્ષીથી સંધરી રાખનારો તો આજે શીખસમાજ ન છે એમ લાગ્યું. આ પત્રને મથાળે ટાકેલાં વચનો આ

જ પરિષદમાં બીજા દિવસે ગવાયેલાંમાંનાં છે. એમાં શીખ સ્વસ્થાવનું પ્રતિબિંબ છે. એમાં જે નમ્રતા રહેલી છે—આપણામાં કરી શકી નથી, આપણી પાસે બારે સાધનસંપત્તિ નથી—છતાં હજારમાં જે અડગ શ્રદ્ધા રહેલી છે કે શુભ સંદેશને પાર પડાવનારો માલીક છે, તેનું ધાર્યું હોય તે હઠાડે કોટો પણ મોટી પાદશાહીને હથેલાવી નાંખી શકે—જે નમ્રતા અને અડગ શ્રદ્ધા આપણે સૌ આ મહાભારત યુદ્ધમાં આપણી રંગરંગમાં અનુભવી શકીયે તેા શું અસાધ્ય છે ?

સ્વરાજ અને નામિલવર્તનનો એક અવાજ

શીખ પ્રભુ તો આજ સુધી અંગ્રેજ સરકારનો જમણો હાથ ગણાતો હતો; તે જ શીખોને આ પરિષદમાં એકે અવાજે “સ્વરાજ” પોકારતા સાંભળ્યા, નામિલવર્તન—અસહકારને મરિ મુગ્ધાવ્ય પંજબી રાષ્ટ્ર—ની વાત આવે કે હર્મય અને આશાથી હલનતા જોયા, એ રાષ્ટ્રના નામમાત્રને “બોલે સો નિહાલ, સત્ થી અકાલ” ના પવિત્ર ઉદ્દ્યોગરથી વધાવી લેતા સાંભળ્યા, એનું કારણ શું હશે ? શીખો સરકાર પાસેથી જે આશા રાખી બેઠા હતા તે નથી મળ્યું, ઉલટું મનિયાનવાલા અને રોષપુરના માર્શલ લોની બક્ષીસ મળી છે, એ જ પ્રત્યેક વક્તાના વચનનો ફવનિ હતો. સરકાર શીખ પ્રભુની ભગૃતિની અવગણના કરી શકતી નથી.

સ્વાતંત્ર્યપ્રેમી સમાના પ્રમુખ, અને પરિષદના પ્રમુખ બંનેનાં બાણોનો શ્વનિ નામિલવર્તન જ હતો. બીજા દિવસે પ્રથમ કરાવ નામિલવર્તનનો જ હતો, કૌંઘેસનો આખો કાર્યક્રમ સફળ કરવા તરફ હતો, અને તે વિષે વિરુદ્ધ મત તો આખા મંડપમાં ગણ્યાગાંઠ્યાના જ હોય એમ જણાઈ હતું.

જોશ ખૂળ પણ દોષ પણ ખરો

૧. પણ એ ગણ્યાગાંઠ્યાના વિરુદ્ધ મત પ્રતિ સંદિપ્તતા નહોતી એમ પણ દુઃખની સાથે જણાવવું પડે છે. એકે વિરુદ્ધ બોલનારાને ખાલસાજો સહન ન કરી શક્યા. સરકાર શરબક્ષિંગ જ્ઞાની અને શુભસંવાદા ખાલસા કૌંઘેસના વિદ્વાન પ્રોફેસર જોષિંગ જેવાની હલીયો સાંભળવાને પણ ઓઠાઓ ટેવાઈ ન હતા. પહે પહે ખગભગાટ થતો હતો. ખગભગાટ થતો કે ઘરત જ શુર નાનક અને દબીર સાદેખનું સ્મરણ કરવામાં આવતું, અને ઘરત સાંતિ પથરાતી. સાંતિ પથરાવવાનો આ ઇલાજ દેરાની બીજી રાજકીય સંસ્થાઓએ અનુકરણ કરવા જેવો છે. પણ આખા મંડપને નામિલવર્તનની વિરુદ્ધ આસ સરખો સાંભળવાની વૃત્તિ ન હતી એમ જણાઈ હતું.

ગાંધીજીએ તો અગાઉથી જ કરાવ પસાર થઈ જાય ત્યારપછી જ જવાનું અને બોલવાનું શીખ નેતાઓની સંમતિથી કરાવ્યું હતું. આ પ્રમાણે ગાંધીજી ત્રણ વાગે આવ્યા પણ કરાવ પસાર નહોતો થયો; પસાર થવાની તૈયારીમાં હતો. પાંચ વાગ્યાની ગાંઠમાં જવાનું હતું એટલે ગાંધીજીને ઘરત જ બોલવાનું દહેવામાં આવ્યું, અને અર્ધો અસહકારના

કરાવને ટેકા આપવાને નહિ, પણ શીખ સમાજને કંઈક સદરો આપવાને જ તેઓ ઉઠ્યા. ત્યાં આખો સમાજ નામિલવર્તનનો કરાવ કરી ચુક્યો હતો ત્યાં તેમને 'નામિલવર્તનનો કરાવ પસાર કરવા વિષે તો બાહુ' શું કહેવાયું હોય ? નામિલવર્તન ચલાવવામાં શી સામગ્રીઓ લેધે તે વિષે જ ગાંધીજીએ પોતાના વાક્યમાં લાર ચુક્યા.

શરૂઆતમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “તમે હિન્દુસ્તાની હોવાને દાવો કરતા હો, પંતળી હોવાનો દાવો કરતા હો, તમારા શુરૂ નાનકના ધર્મને આગ્રહ રાખતા ચાલતા હો, તો મને લાગે છે કે નામિલવર્તન સિવાય ખીલે કોઈ ઉપાય નથી.” નામિલવર્તનના વિનયની કેટલીક સારતો આ પછી ગાંધીજીએ જણાવી. તેમણે કહ્યું, “નામિલવર્તન બહુ ભારે શબ્દ છે. જો તમે એનો ખરા પ્રયોગ કરવા ચાલતા હો તો તમારે એ સારતો પાળવી લેધવે. એક સારત એ કે તમારે ફિસાદનું વેળાં ચુકવા લેધવે. આ લગતમાં તલવારને અપકાર નથી. તલવારમાં કંઈ આવી નય છે. એટલું જ નહિ પણ કોઈ બાઈને જબરદસ્તી કરીને બોવતો ફાંકવો એ પણ ફિસાદ છે. તમે નાનકપંથીએ 'નામિલવર્તન' બરાબર કરવા ચાલતા હો તો તમારે તલવારને મ્યાનમાં રાખવી લેધરો. શુરૂ નાનકને જેમ તમે પૂલે છે તેમ હું પણ તેમનો પૂજનારો છું. તે પ્રુદાના સાચા બંદા હતા ખાલસાં સાહેબે, શુરૂ ગોવિંદ તલવારને માટે જન્મી રાખી છે ખરી, પણ તેને માટે એક સારત પણ રાખી છે; તે એ કે તમને હુકમ નથી મળ્યો ત્યાં સુધી તમે તલવાર નથી ઉપાડી શકતા—તમારા શુરૂ તમને હુકમ ન આપે ત્યાં સુધી તમે તલવાર નથી ઉપાડી શકતા. આજે તમારી કામમાં કોઈ શુરૂ નાનકની સરખામણી કરે એવો શુરૂ છે ?

નામિલવર્તન
ની સામગ્રી

“શીજોએ તલવાર સરસ રીતે વાપરી છે; મુસલમાનોએ પણ સરસ રીતે વાપરી છે. પણ તલવાર ચલાવવાનો પણ ઢંગ હોય છે. એટલે તમને પ્રાર્થના કરું છું કે તમે તમારા જુરસાને રોકીને પાણી પાયા વિનાની તલવાર પાણીદાર કરી શકાતી નથી, તેમ જ આદમી પોતાના ભેશને રોકી શકતો નથી તે પાણીદાર કહેવાતો નથી. જુરસામાં આવીને જ માણસ વળત હવેલો શુરૂનો બતાવી દે છે તેને આજે આ લગત નથી. જો હિન્દુસ્તાનમાં તલવાર ખેંચવાને કોઈ કાબેલ હોય તો તે મુસલમાન નો છે જ. પણ તેમના ધર્મમાં પણ એવું તો છે જ કે તલવાર વિના કામ સાધી શકાય તો તલવાર ઉઠાવવી બરાબર નથી. એટલે તે લોકોએ 'તર્કમવાલાત' પસંદ કર્યું છે. તમે પણ તલવાર મ્યાનમાં રાખીને જ કામ લઈ શકવાના છો.”

નાનકને પેદા કરે

શુરૂના હુકમ વિના તલવાર ન ઉઠાવી શકાય એ દલીલ પાછી ઉપાડીને ગાંધીજીએ સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને કહ્યું, “તમારે ત્યાં આજે શુરૂનાનક અને શુરૂ ગોવિંદસિંહ એવા શુરૂઓ છે ? તમે તલવાર ખેંચવા માગતી હો તો શુરૂ ગોવિંદસિંહ અને શુરૂ નાનકને પેદા કરો. કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, મત્સરને છોડો તો જ તમે એવા વીરોની માતા થઈ શકવાની

નાનક અને
શુરૂ ગોવિંદને
પેદા કરો

છા. એ શુક્રો વિના તલવારને આજે અવકાશ ન રહ્યો નથી. આજે તો, તમારે તમારા આવેશને દબાવવા કુરબાની કરતાં શીખવું, તમારો પરદેશી દેખાસ છોડવો, તમારાં ધરેણીં તજવાં અને નાનકડાં બજન ગાતાં ગાતાં નામિલવર્તન કરવું એ જ તમારી કરજ છે.”

એકબીજામાં સહકાર

નામિલવર્તનની ફતેહની ખીજ રાત ગાંધીજીએ એકબીજા વચ્ચે સહકારની ખતાની. “આપણે અત્યાર સુધી શુલામ કેમ રહ્યા છીએ? આપણને એકબીજામાં વિશ્વાસ ન હતો, આપણે એકબીજાને શંકાની દૃષ્ટિથી જોતા આવ્યા હતા. હિન્દુઓ માનતા હતા કે મુસલમાનોને મારીને ગાયને બચાવી શકાય. પણ તેઓ પોતાની ભૂલ સમજ્યા. તેમને એમ લાગ્યું કે મુસલમાનની સાથે શાઘરા વિના ગાયનો વધ અટકાવવો અશક્ય છે. શીખો એમ માનતા કે તેમના શરાતનનો ઇતિહાસ અખંડ તો ત્યારે જ રહે કે ત્યારે તેઓ અંગ્રેજોની સાથે સહકાર ચાલુ રાખે. એ સહકારથી તમે શું મેળવ્યું છે? પંજાબમાં જે બન્યું છે તે, જે સરકારે આપણને નામોશી લગાડી છે અને અપમાન કર્યું છે તેની સાથે સહકાર હરામ છે. આપસ આપસમાં લડાઈ કરવાથી તો આપણે પ્રભ તરીકે મટી નહીં. પણ જો એકબીજા સાથે એકથ સાધી રાખીશું તો તો એક લાખ અંગ્રેજો ૩૦ કરોડની ફૂંકથી પણ ચાલ્યા જશે, અથવા હિન્દુસ્તાનના સેવકો યદને હિન્દુસ્તાનમાં રહેશે.”

છવટે સ્વરાજ્યમાં શીખોને કેમ પ્રતિનિધિત્વનો દક્ રહે કે નહિ તે વિષે ગાંધીજીએ ખુલાસો કર્યો કે જ્યાં એનો દક્ નહિ હોય તે સ્વરાજ્ય નહિ હોય. પછી સૌને શુક્ર નાનકડી સાદાઈ અને સમ્માઈ લેવાની બજામણ કરીને ગાંધીજીએ પૂર્વ કર્યું હતું.

‘નામિલવર્તન’નો કાવ તો પસાર થઈ ગયો. ખાલસાજીઓ શું કરે છે તે જોવાનું છે. જે જોરા આજે શીખ પ્રજામાં પ્રગટી રહી છે તેને કાજુમાં રાખી તેનો વ્યવસ્થિત ઉપયોગ કરવાની જવાબદારી પંજાબના આગેવાનો ઉપર રહેલી છે. ખાલસા કોલેજના ૧૩ પ્રોફેસરોએ કોલેજનો યુનિવર્સિટીની સાથેના સંબંધ તોડવાની નોટીસ આપી છે તેથી તો સૌ કોઈ વાકેફ હશે.

મહાદેવ દરિયાઈ દેશાઈ

તા. ૭-૧૧-૧૯૨૦

જો હું પકડાઉં તો—

જો હું પકડાઉં તો પ્રજા શું કરશે એ વિચારો અને થયાં જ કરે છે. સંજમીઓ પણ એ જ પ્રશ્ન પૂછે છે. અતિશય પ્રેમાળ હોકો પ્રેમને વસ થઈ ન કરવાનાં કાર્ય કરે તો હિન્દુસ્તાનની શી વસ્તે થાય? મારી પોતાની શી વસ્તે થાય? સરકારે કરેલાં

ખુનતી નદીઓ મને ડરાવી નથી સકતી. પણ મારે નામે કે મારે અર્થે દેવાયેલ ગાળ પણ મને કારી ધા સમાન લાગે. મારા પકડાવાથી ઘેલા બની જતું એ તો મને લાઇન લગાડવા જેવું છે. મારી ઉપર આધાર રાખીને પણ પ્રજા આગળ નહિ વધે. હું જે માર્ગો સચ્ચું છું તેને જાણીને, તે પ્રમાણે ચાલીને જ પ્રજાની ઉન્નતિ સંભવે છે. તેથી મને પકડે ત્યારે પણ પ્રજા સ્વસ્થ રહી તે દહાડો આનંદનો માને એમ ઇચ્છું છું. જે નખખાઇ પ્રજામાં આવે રહી છે તે પણ તે સમયે જાઓ એ હું ઇચ્છું છું.

મને પકડવાનો હેતુ શું હોય ? સરકાર મારી શત્રુ નથી, કેમકે મારામાં તલમાત્ર શત્રુતા તેના પ્રત્યે નથી. પણ સરકાર એમ માને છે કે દરતાહરતા હું જ છું. તો હું નાથ પામું અથવા અલોપ ચાહું નો પ્રજા અને સરકાર મુખે બેમે. પ્રજા મારી બમારી જ બમે છે એમ સરકાર માને છે; એટલું જ નથી પણ આપણા કટલાક આગેવાનો પણ માને છે. ત્યારે પ્રજાની પરીક્ષા સરકાર કઇ રીતે કરી શકે ? પ્રજા મારી સલાહ સમજે છે કે કેવળ મારાં વાક્યોથી અન્યથા જ છે એ સરકારને કેમ ખબર પડે ? મને પકડવો એ જ રસ્તો એમની પાસે રહ્યો, અથવા તો જેને ખાતર હું સલાહ આપું છું તે કારણો દૂર કરવાં. સરકાર મદાધ હોવાથી પોતાનો દોષ જોશે નહિ તે જોશે તો કબૂલ નહિ કરે. ત્યારે પ્રજાની શક્તિનું તેને માપ જ કરવું રહ્યું. મને પકડીને તે પ્રજાની શક્તિનું માપ કરી શકે છે. પ્રજા હેતુનાઇને બેસી જાય તો પંજાબના ને ખિલાફતના અત્યાચારને લાયક જ હતી એમ કહી શકાય. અથવા તો પ્રજા ખુનખરાળી કરે તો સરકારને ખાતરું હતું તે મળ્યા બરોબર થાય. તેનાં હવાઇ ઝાઝો આકાશમાંથી ગોળા ફેંકે, તેના ડાવરો લોકોને ગોળી દે, ને તેના રિમ્મો ઓરતોના બુરખા ઉચકે. બીજા અગલદારો લોકો પાસે નાક રમકાવે, પોટે ચલાવે, ફટકા મારે. આ બધું પરિણામો ખરાબ જ મળ્યા. તેથી સ્વરાજ ન જ મળે. બીજા દેશોમાં સરખોમોમથી રાજ્યોની ઉચ્ચપાયેલ ચર્ચ છે, પણ હિન્દુસ્તાન તે પ્રયોગથી સ્વરાજ મેળવવા શક્તિમાન નથી એ હું ઘણી વેળા સિદ્ધ કરી ચુક્યો છું. ત્યારે હું પકડાઉં તો પ્રજાએ શું કરવું ? હવે જવાબ સહેલો છે.

૧. પ્રજાએ શાંત રહેવું.

૨. હક્કોના ન પાડવી.

૩. સભાઓ પણ ન બરતી.

૪. પણ પ્રજાએ વધારે જાગૃત થવું.

૫. ત્યારે તમામ સરકારી નિયામો જાંધે થવાની હું જરૂર આશા રાખું.

મને આ માટે પકડે ?

હું પકડાઉં ત્યારે—

૬. ત્યારે તો વહીસો વધારે સંખ્યામાં વહીલાત છેડે.

૭. અદાલતોમાં આપણા કજીઆ પડ્યા હોય તેના ફેસલો પણ ખાનગી રીતે થાય.

૮. અનેક પ્રજાકીય નિશાળો અને મહાસાળાઓ ખુલે.

૯. પ્રજાનાં લાભો સ્ત્રીપુરુષો પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરી કેવળ હાથે કાંતેલા ને તે સૂતરના હાથે વણેલા કાપડનો જ ઉપયોગ કરે અને પરદેશી કાપડ પડ્યું હોય તે પણ વેચી દે કે બાળા નાંખે.

૧૦. સિપાહીની બરતીમાં કે બીજી સરકારની નોકરીમાં કાંઈ જાય જ નહિ.

૧૧. જેનામાં પોતાની આજીવિકા મેળવવાની શક્તિ હોય તે તે સરકારી નોકરી અને સિપાહીગીરી પણ છેડે.

૧૨. પ્રજાકીય કામો સારૂ પૈસા જેટલા જેમણે તેટલા પ્રજા આપે.

૧૩. ઇલકામનો વિશેષ ત્યાગ થાય.

૧૪. ધારાસભામાં જેણે જવાનો વિચાર કર્યો હોય તે ત્યાગ કરે અને ગયા હોય તે રાજીનામા આપે.

૧૫. મતદારો જેણે હજી નિશ્ચય ન કર્યો હોય તે નિશ્ચય કરે કે કોઈને પણ ધારાસભામાં મોકલવો તે પાપ છે.

૧૬. આમ કરી પ્રજા નિશ્ચય કરે તો એક વર્ષ સુધી પણ પ્રજાએ સ્વરાજને સારૂ રાહ જોવાપણું ન રહે.

પ્રજા આઈસ્ટું જોર બતાવે એટલે સ્વરાજ મળ્યું જ છે. એવું સ્વરાજ મળે પછી તો પ્રજાના સિકાથી હું છટું. એ તો મળે મળે જ. અત્યારે તો માઈ છટા રહેવું એ મને કેદ સમાન છે.

ધાંધલ કરીને પ્રજા મને છોડવે ને સ્વરાજ લેવાને સારૂ મારી મદદનો ઉપયોગ કરે એ તો પ્રજાની અશક્તિ જ ગણાય. સ્વરાજ માઈ કે કોઈનું અપાવ્યું નહિ મળે. પ્રજાની યોગ્યતા સિદ્ધ થયે જ મળવાનું છે.

અંતમાં તો સરકારનોયે વાંક વ્યર્થ છે. જેવા આપણે છીએ તેવી સરકાર આપણને મળી રહી છે. આપણે સુધરીએ એટલે સરકાર સુધરી. જ્યારે આપણે સુધર્યું ત્યારે જ આપણને સ્વરાજ મળશે. અસહકાર એ પ્રજાનો સુધરવાનો નિશ્ચય છે. મારા પકડાયા પછી પ્રજા શું એ નિશ્ચયને છોડી સહકાર કરશે? ને પ્રજા ગાંડી

ખને, પેટ ચાલે, નાકો ધસે, યુનિયન જોડની સલામી કરે, સલામી કરવા અઢાર માઇલ ચાલે—તો તે સહકાર નહિ તો બીજું શું કહેવાય ? પેટ ધસડું ધત્વાદિ કરવા કરતાં તો મરવું જ સારું છે. એટલે જેમ વિચારીએ તેમ મેં 'મુચવેલો' છે તે જ માર્ગ પ્રજાને સારૂ ખરો છે.

સોળમી નવેમ્બર

મુંબઈ ધલાકામાં બધી જગ્યાએ ૧૬મી નવેમ્બરે ધારાસભાના પ્રતિનિધિઓની ચુંટણી થવાની છે. તે દિવસ પ્રજાની કંઈક પરીક્ષાનો છે. તે દિવસે મતદારો શું કરશે ? શું કરે ?

ચુંટણીના
દિવસનું
કાર્ય

૧. મારી ઉમેદ છે કે એક પણ મતદાર મત આપવાની જગ્યાએ નહિ જાય;

૨. દરેક મતદારે પોતાને ઘેર જ બેસી રહેવું;

૩. અથવા તો જો મત આપવાની જગ્યાથી દૂર મતદારોની સભા થાય તો ત્યાં જઈ સભામાં પોતાનો મત પ્રદર્શિત કરવો કે તે સભા કોઇને પણ પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલવા નથી માગતી;

૪. પંદરમી તારીખની ગત પછી કોઇને પણ સમજવવાનું કે મતદારોની સહીઓ લેવાનું કામ ૨૪ કલાક બંધ રાખવું;

૫. સ્વયંસેવકોએ પણ ૧૬મી તારીખે કોઈ પણ મતદારોને સમજવવાં નહિ;

૬. કુંડામાં તે દહાડો જે મતદારો મત આપવા ધારતા હોય તેઓને સારૂ તફત ફૂટા રહેવા દેવો.

જો આપણે પંદરમી તારીખ સુધી મતદારોને ન સમજાવી શક્યા હોઈએ તો પછી સોળમીએ શું સમજાવવાના ? આપણે બળાત્કારે તો કોઇને મત દેતાં શેઠવા જ નથી. તો પછી આપણે ૧૬મીએ કોઇને સમજાવવાપણું રહેવું નથી.

આપણી લડત પ્રજામત કેળવવાની છે. જ્યારે પ્રજામત કેળવવાનું કાર્ય આપણે પૂરું કરીશું ત્યારે અને ત્યારે જ આપણી પાસે સ્વરાજ્ય હસ્તામલકવત છે.

કેટલીક હરકતો

સ્વરાજનો મામ જોવો સીધો છે તેવો જ વિકટ છે. તેમાં ટેકરાઓ, ખાઇઓ રહેલાં છે. ટેકરાઓ તોડવા પડશે, ખાઇઓ પૂરવી પડશે. એમ નહિ કરી રાજીયે તો ટેકરાઓ આપણો માર્ગ રોકશે. ખાઇઓ નાહ, પૂરી રાજીયે તોપણ એ જ પરિણામ આવશે.

અમદાવાદમાં જે બનાવો બન્યા છે તેમાંના કેટલાક દુઃખદ બન્યા છે. કાળી-માતાને યજ્ઞવવામાં આવે છે તેમાંના એક બકરાને બચાવીને ઘણાએ સંતોષ માન્યો છે. જો એ બકરો રીતસર બચ્ચો હતો તો હું ખૂબ રાજી થાત. પણ બકરાને બચાવતાં માણસોને દુઃખી કર્યા છે. તેઓની ઉપર જીલમ કરીને બકરાને બચાવ્યો છે. આ હિન્દુ ધર્મ નથી. તે ધર્મના જે અહિંસા શીખવી છે તે એવી નથી કે બકરાને બચાવનાં માણસને મારવો કે ડરાવવો. ઘણાં સિંહ, વાઘ, વર, અસંખ્ય બકરાં છત્યાહિને ખાઇ જાય છે, તેને આપણે મારીને રોકના નથી. ઘણા સર્પો કરડીને જનવરોને તેમજ માણસોને મારે છે, તેને હિન્દુ મારના નથી ને તેને મારવામાં પાપ પણ સમજે છે. તો પછી આપણે બકરાને બચાવવામાં બગાટકાર કેમ વાપરીયે ?

એટલું જ નહિ પણ આ હિન્દુ હિન્દુ વચ્ચેના ધર્મકામમાં હિન્દુઓએ એક સુસલમાન મોલવીની અને તેની માનસર મજૂરોની મદદ મેળવી. આ એક મોટી બૂલ થઈ એમ માફ માનવું છે. એવા કામમાં સુસલમાનનું બળ આપણે વાપરવું તે એક શુભામીમાંથી નીકળી બીજી શુભામીમાં દાખલ થવા જેવું છે. એ મોલવીએ વચ્ચે આવવું જ નહોતું જોઈતું. એમણે સમજવું જોઈતું હતું કે હિંદુના ધર્મના ઝગડામાં, પડવું તેમનું કામ જ ન હતું. એ મોલવીની વાતો પણ કોમને તુકસાન કરનારી સાંભળવામાં આવી છે. આ અનુભવ જો વસ્તુ સૂચવે છે. આપણે કોઈની પાસે બગાટકારે કંઈ જ કાર્ય નથી કરાવવું. અને જેઓની ખાસ નીમણૂક ખિલાફત કમિટી, સ્વરાજ સભા કે એવી સંસ્થાઓ જેની ઉપર આપણો વિશ્વાસ હોય તેણે ન કરી હોય તેનાં બાપણો આપણે સાંભળવાં નહિ, તેની સમામાં આપણે જવું નહિ. આપણે જેને આપણા વિરોધી માનીયે તેની સમામાં તેની દલીલો સમજવા જઈએ એ જુદી વાત છે. પણ આપણે પોતાના વિચારો બાંધ્યાં ન હોય છતાં 'એક મોલવી આવ્યા છે, ત્રાશે આપણે સાંભળવા જઈએ' એમ સમજી કોઈએ ન જવું જોઈએ એમ હું માનું છું.

ખડું તો એ છે કે અત્યારે ખિલાફતને કે સ્વારાજસભાને નામે કેટલાક પાખંડીઓ પણ બાપણો દર્ષ પોતાતું પોષણ કરી રહ્યા છે. તેઓનાં વ્યાખ્યાનો સાંભળવા આપણે ન જ જવું જોઈએ.

પાખંડી
શત્રુઓ

મેં સાંભળ્યું છે કે કોઈ એક હિન્દી બાઈ મારી દીકરી હોવાનો દાવો કરી જગ્યા જગ્યાએ માણસોને છેતરી રહેલ છે. આવી બગર મને દારકાથી મળી હતી. હવે સંધ્યા આવી છે. એક માણસે મારે નામે ઉધરાણું કરેલું ને તે તો જલમાંથે ગયો. મને દીકરી છે જ નહિ, પણ હોય તોયે મારી સલાહ તો એવી છે કે મારાં સગાં હોય તેને પણ મારાં સગાં હોવાના કારણસર કોઈએ દંડ મઠક કરવાની કે તેતું માનવાની જરૂર નથી. આ સમય મગાઈને પીઝાનવાનો નથી, માણસને જ પીઝાનવાનો છે. પોતે જોને જાણીતા નથી તેનો તબાક્કા તેની મગાઈને લીધે કરવાની કંપાએ જરૂર નથી.

મારી કુમેલ છે કે ચોરા સમયમા બધી જાણીતી સંસ્થાઓ પોતાના મુકરર થયેલા વક્તાઓનાં નામ બહાર પાડશે કે જેથી હમેશાં વક્તાની ઓળખ આપણે કરી શકીએ જેમ અસહકારની લડત રજે ચડતી ગય છે તેમ અનેક પ્રકારના પાખંડી અથવા અજ્ઞાની વક્તાઓથી, તેવા સલાહકારથી, આપણે બચવું જોઈશે. જરા જોઈલી બૂવથી આપણે મોટાં વિતો આવી પડીએ એમ બને.

આપણે અનેક કાર્યો—જૂતા પાડી નાખવાના, નવાં ચણવાનાં કરવાં રહ્યા છે. નવી નવજાતો બોલતી છે, પચો નીમવા છે, પૈસા એકઠા કરવા છે. આ બધું આપણે, માણસોને ઓળખતા નહિ થઈએ ત્યાં સુધી નહિ કરી શકીએ. એક તરફથી આપણે વિશ્વાસ રાખવો પડશે ને બીજી તરફથી આપણે સાવધ પણ રહેવું જોઈશે. આપણા રસ્તામા મોટી મુસીબત જ એ છે કે આપણે હંકારાની જેમ રહીએ છીએ; ભેળા રહી કામ કરી શકતા નથી. આપણામાં એકબીજાને ખેંચવાની કે તે તરફ ખેંચવાની આકર્ષણશક્તિ નથી. ત્યાં ખેંચાણે છીએ ત્યાં અંધશ્રદ્ધાથી ખેંચાણે છીએ, શ્રદ્ધાની જરૂર છે, પણ તેની સાથે વિવેક—જ્ઞાન જોઈએ જ. ગમે તે માણસોથી ભોળાવાઈ જઈ કામ કરવાની મુશ્કેલી એ એક છે.

મહા સાથે
વિવેક

બીજી એ છે કે આપણે શુસ્તામાં આવી જઈ આખું કામ બગાડી નાખીએ એવો ભય છે. અસહકારવાદી અને સહકારવાદી જોવા બે પક્ષ છે. અંકેશ્વરમાં એક સહકારવાદીએ આકેશ શબ્દ વાપર્યો તેની સામે એક અસહકારવાદીએ પણ વાપર્યો. તેનાથી જો આમજ વધત તો ખરજી પરિણામ આવત. આ તો આપણી લગ્નગી

દરેકરણી
અને
અસમ્યક્તાને
ભય

જ તકરાર કે મતભેદ હતાં. પણ સહકારવાદ અત્યારે સરકારને પસંદ છે, તેથી તે સરકારી પણ પણ થઈ પડ્યો છે. સરકારી પક્ષમાંનો કોઈ માણસ આવીને તકરાર કરવાના જ ઇરાદાથી કંઈ અપશબ્દ બોલે, સામું આપણે બોલીએ, તેનાથી મારા-મારી થાય, ખુન પણ થાય, તો બગડે કોનું? સરકારને ખુનામરુદ્ધ કરવાનો લાગ મળે તો તે ન જ ચૂકે એમ હું માનું છું. સ્વરાજ વિષેના ગમે તેવા સ્વતંત્ર વિચારો આપણે બતાવીએ તેથી સરકાર ખુન નહિ રેડી શકે. ખુન તો ત્યારે જ કરશે કે જ્યારે આપણે સરકારના માણસોની ઉકેરણીથી પણ ખુન કરશું. સ્વામી શ્રદ્ધાન્દુલ માને છે કે દિલ્હીમાં એપ્રિલ માસમાં કંઈ પણ ભૂલો આપણા તરફથી થઈ હોય તો તેનું કારણ સરકારી માણસોની ઉકેરણી હતું. તેથી આપણે સાર સહેલો રસ્તો એ જ છે કે આપણે કાનણ મળ્યે પણ આપણો ગુરસો રોકવો. ગાળની સામે ગાળ ન દેવી; મારની સામે માર ન મારવો. આમાં પણ અસહકાર કરી અનેક વિધોમાંથી ઉગરી શકાય. ત્યાં આપણાથી સાંખી ન શકાય ત્યાં આપણે જવું જ નહિ. મિસિસ બેસન્ટનું અલાહાબાદમાં અપમાન થયું; મુંબઈમાં પણ ચપુ' મે' સાંભળ્યું' છે. જો મિસિસ બેસન્ટના વિચારો આપણને પસંદ ન જ પડે, તેનાથી આપણને રીસ પણ ચડે તો આપણે તેમની સભામાં ન જઈએ એ સમ્મત છે. જાને તેમાં શરમના અથવા ખીજ નિરસકારમૂલક પોકારો કરીએ એ અસમ્મત છે. અસમ્મત પ્રજાથી શુદ્ધ સ્વરાજ તો ન જ લઈ શકાય. અસમ્મતતા અને અહિંસા—નિઃશસ્ત્રતા એ વિરોધી વસ્તુઓ છે. અસહકારની સેનામાં અસત્યને, અસમ્મતતાને, ઉદ્વેગને જગ્યા જ નથી. આ વાત આપણે ખૂબ ધ્યાનમાં નહિ રાખીએ તો આ છતવા જેવી આગને દારી બેસીશું. અસહકારની લડત આપણે ગુરસો બતાવવાની નથી પણ આપણા ગુરસાને રોકી તેમાંથી એવી પ્રચંડ શક્તિ પેદા કરવાની છે કે તેની સામે કોઈ પણ ટકી જ ન શકે.

પ્રજાને વિનંતિ

અસહકારની ગળવળ ખૂબ ચાલી રહી છે. પ્રજા તરફથી થોડોધણો જવાબ મળ્યાં કરે છે. વિદ્યાર્થીઓ શાળા ખાલી કરતા જાય છે. ધણુઓએ ધારાસભામાં જવાનું હોડ્યું છે. કોઈ કોઈ વખતે વખાણાત છોડી છે. સ્વદેશી આગળ વધ્યાં જ કરે છે.

પણ ચળવળને જેમ લોકોના ઉત્સાહની જરૂર છે, તેમ જ નાણાંની જરૂર છે. મુખ્ય ભાગે પૈસા અત્યારે કેળવણીના પ્રચાર સાર જોઈએ છે. પૈસા વિના કેળવણી આપવી મુશ્કેલ જોઈ છે. પણ જો આપણે પૈસા એકઠા કરી શકીએ તો તેનો અવેળ વિદ્યાર્થીઓના શિક્ષણરૂપે આપણને પૂરતો મળી રહેશે.

આ ઉપરાંત આપણે અનેક કાર્યો કરવાનાં રહ્યાં છે, જેને સાર પણ પૈસાની જરૂર રહેશે.

અત્યારની મહાતરી પ્રમાણે આપણી હાજત પાંચ લાખ રૂપિયાની છે. એટલા રૂપિયા આપણે વાપરી શકીએ તો કેળવણીનું કામ બહુ શોભાવી શકાયું. રાષ્ટ્રીય જનનારી નિશાળોને જ્યાં જરૂર જણાય ત્યાં મદદ આપી શકાયું તે વિદ્યાર્થીનું કામ આપણે સારી રીતે કરી શકાયું. વિદ્યાર્થીને શોભાવવાને સાર આપણે ખર્ચ કીક કરવો જ પડશે. ખર્ચના હિસાબ વખતોવખત બહાર પાડવામાં આવશે. કેળવણીમાં પહેલા વર્ષમાં રૂ. ૪ લાખનું ખર્ચ થવાની મહાતરી છે, અને બાકીના એક લાખનું ખર્ચ પરચુરણ થશે.

મારી ઉમેદ છે કે જે બીજી રીતે ભાગ ન લઈ શકે તે પણ આટલું કામ તો કરશે જ; પોતે કંઈક દાન કરશે તે બીજાની પાસે કરાવશે.

જેઝા આખી અસહકારની યોજનામાં સંમત ન હોય તેઝા પણ રાષ્ટ્રીય કેળવણીને તો ઉત્તેજન આપશે જ એવી મારી ઉમેદ છે.

આ દહાડા દીવાળીના છે. દીવાળી એ રાક્ષસી સંતપ્તો અંત અને રામરાત્નની સ્થાપના મુલ્ય છે. જ્યાં મુઠ્ઠી આપણે દેશ ગુલામીમાં છે ત્યાં મુઠ્ઠી આપણાથી દીવાળી મોજશોખથી ઉજવી શકાય નહિ એવો મારો નમ્ર મત છે. દીવાળી ઉજવવાનો સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે દીવાળીના દિવસે આપણે સ્વરાજ વહેલું આવે એવા કાર્યોમાં માળામે, ઇસ્લામી બ્રાહ્મણોનું માન રહે, ખંતનનો ધા કંઈક રૂઝાવ, એવા કાર્ય કરવાનું માળામે.

જો મારી સલાહ માન્ય રખાય તો દીવાળીમાં ખર્ચવાના પૈસામાંથી આપણે થોડા બચાવીએ. એથી પણ ચળવળને ઘણી મદદ મળે. દરેક સ્વૈચ્છિક આ પુણ્યકાર્યમાં ભાગ લેશે એની મારી ઉમેદ છે. માત્ર ધનવાન જ દાન કરે એવું આમાં કાંઈએ સમજ નથી લેવાનું. ધનવાન પોતાનો જ અને અદીચ પોતાનો આપે એમ હું માનું.

દીવાળીમાં
શું કરવું ?

હું. જે પ્રામાણિક માણસો કામ કરનારા મળી રહે તો આપણે જરૂર જેટલું જોઈએ તેટલું મહેલથી ઉપરાની રાખીએ.

કોઈ પણ પોતે ન જાણતા હોય એવા માણસને પૈસા નહિ આપે એવી મારી ઉમેદ છે.

બધાએ પૈસા સ્વરાજસભાની મુબબતી શાખામાં જમા કરો.

મહેમદાવાદનું બાપણું

મારી હજી આજે તમારી સાથે પુષ્કળ વાત કરવાની છે. પરંતુ હું લાંબો વખત ચલાવવા હજી તો નથી આજ્ઞાવ હિન્દુસ્તાનનો કંઠજી કાળ છે. દેશની ખરાબ સ્થિતિનું હું વર્ણન નથી કરી શકતો. હું દમણમાં જ બેઠોને કહી આવ્યો કે આ દેશમાં જે રાજ્ય વર્તે છે તે રાજસી રાજ્ય છે, રાવજીરાજ્ય છે, તેમાં રાજતાનિયત રહેલી છે. આની સાબીતીમાં આપણી પાસે બે મોટા દાખલા છે: પંજબનો અને બિહારનો. બિહારની બાબતમાં આપણે કંઈક વચનો નથી પળાયાં; હજી ચર્ચા છે. પંજબમાં વિનાકારણ ખુનો કરેલાં છે. જેનો સ્વભાવ રાજસી હોય, રાજતાનિયત હોય તે જ આવા કામ કરી ગઈ. આવા રાજ્યને તુલસી-દાસજીએ રાજસી રાજ્ય કહેલું છે. તેની સાથે ચડકાર કરી ન શકાય; એટલું જ નહિ પણ અસહકાર કરવો એ ધર્મ અને ફરજ છે. એવી સરકાર પામેથી આપણે મદદ લઈએ અથવા તેની મદદરખાની સ્વીકારીએ તો તેણે કરેલા અન્યાયમાં અને પાપમાં આપણે ભાગીદાર બનીએ. ત્યાં મુઘી એના પાપમાં આપણે ભાગ રહે ત્યાં મુઘી પ્રત્ન સુખી ન થઈ શકે.

એકદિલીની જરૂર

એ અસહકાર કેમ થઈ શકે ? એક રહેતો તો એ છે કે આપણી બધાની વચ્ચે સહકાર મળે જોઈએ. દેશના તમામ માણસો હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ઇસાઈ, સીની વચ્ચે પરસ્પરા સહકાર મળે જોઈએ. રાજસ સભાને અંદર અંદર લડાવોને જ રાજ્ય ચલાવી શકે છે. આપણી સરકારે તેમ જ કર્યું છે. તેણે હિન્દુમુસલમાનને લડાવ્યા. મદ્રાસ ઇલાકામાં બ્રાહ્મણઅબ્રાહ્મણને લડાવ્યા. એનાથી બની શકે તો અહીં પણ લડાઈ કરાવે. મારી ઉપર તો કાગળો આવી રહ્યા છે. દેડ અને ભંગી ગને પાણી રવા છે કે અસહકારમાં અમારું સ્થાન ક્યાં છે ? હું એનો અર્થ સમજી ગયો છું: અને તેથી કહું. હું કે ત્યાં મુઘી આપણામાં એકદિલી ન થાય ત્યાં મુઘી અસહકાર અસંભવિત છે. એકદિલી પાખંડથી નથી થઈ શકતી. આપણે એક બીજાને ન્યાય આપીએ તો જ એકદિલી મંભવે.

* મહેમદાવાદમાં આપણું બાપણું; તા. ૧-૧૧-૧૯૨૦.

કુરમાની કરો, પવિત્ર બનો

- તેને સાર આપણામાં કુરમાની કરવાની તાકાત જોઈએ, સ્વાર્થત્યાગ કરવાની તાકાત જોઈએ; આપણને મરતાં આવડતું જોઈએ. આપણે ભારીને, મહાનો બાળીને, રેલના પાટા ઉમેરીને સ્વરાજ્ય નથી મેળવી શકવાના. સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણે પવિત્ર બનવું જોઈએ. પવિત્ર બનવું એટલે વિતેન્દ્રિય થવું.

અમદાવાદના પાખંડી મોલવી

ત્યાં સુધી અસત્ય, ફોર આપણામાંથી ન ત્ય ત્યા સુધી આપણે કામ નથી કરી શકવાના. અમદાવાદમાં બકરાનો વધ અટકાવવા કરેલ પ્રયાતનો ફાખડો તાજો જ છે. ત્યાં એક પાખંડી મોલવીએ લોકોને બમાવવાનું શરૂ કર્યું. બાર બાર વાળા સુધી તેમણે સમાજો ચલાવી. પોતે માંધીની વડી આવેલો છે, તેમના કહેવાથી અહીં શકાયો છે, એવું ભહેર કર્યું. એ માણસે બાપજીમાં સારીનરસી વધીકલથી લોકોને કલ્કર્યા અને તેની સાથે એક સાધુ બન્યા. બકરાને બચાવવાથી ચોતાને વિમાન ખજા ગણુ એમ તેણે માન્યું. સાધુએ તેમાં મેળવ્યા મોલવીને, અને મોલવીએ એ બકરે માદનારને ધમકાવી તેનો વધ ન થવા દીધો. પરંતુ આ બનાવમાંથી હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે તકરારનો પાયો રોપાયો. હિન્દુઓ માને કે માતાને બકરો ચડાવાય. મારા જેવો માને છે કે ન ચડાવાય. ચડાવવું હોય તો મારું શરીર ચડાવાય. પરંતુ આ હિન્દુઓની અંદરઅંદરની વકરારમાં હું બોલાના શોકતઅલીને તો ન જ બોલાવવા ભડકું. છતાં નામદું હિન્દુઓ તો મોલવીને બોલાવી લાવ્યા મોલવી ફાખલ થયા અને તેમની દારી પીટનારા માણસોની મદદથી તેમણે બકરો ઠોડાવ્યો. પેલા સાધુ મને મળ્યા. તેમને મેં કહ્યું કે સાધુનો વેશ ઉતારો નાંખો. મોલવીને મેં કહ્યું કે તમે અમદાવાદમાંથી ચાલ્યા જાઓ. તમે આ રીતે દેશની સેવા નથી કરી શકતા. આપણે જે સરકારને પણ ભારીને રાજ્ય ભોગવવા નથી છગ્ગતા તે શું આપણા બાપજીને ભારીને રાજ્ય ભોગવી શકીશું ? તેણે પરિણામ શું આવે ? પરિણામ તો એવા જેવું આવતું; પણ અમદાવાદના કલેક્ટરે સારા કે તેમણે બકરાને માનવાની નાં કહી. નહિ તો એમ બને કે સરકાર ચોક્કસ મોલવી અને ચોતાની મદદથી જ બકરે કપાવે. પણ આપણો અસહકાર સહ ત્ય. મેં મોલવીને બોલાવીને આ કહી દીધું. આણં પાખંડીને ફાખલ થઈ ત્ય તો આપણું કાંઈ ન ચાલે. મેં તેમને કહ્યું કે તમે તમારો છલાકો ન છોડો, તમારું કામ ન છોડો ત્યારે તે દહે કે હિન્દુઓએ મને મજબૂર (તંગ) કર્યો બસો નાનદો આપણને કેમ તંગ કરી શકે ? બસો નાનદોથી આમ થઈ શકે તો એક ગોરો શું ન કરી શકે ? અને થયું પણ તેણે. કલેક્ટરે મોલવીને બોલાવ્યા ત્યારે તે કરી ગયા ને તેમણે મલ્લનેની મદદ માગી કે, તેમના તોફાનના બચથી સરકાર તેને કાંઈ ન કરે. જેલમાં જવાની જેની દાનત હોય તેણે તો ખૂનખરાનો ન કરવાનું જાખવું જોઈએ.

પાખંડી
મોલવી

તોફાન કરશો મા, બાજુ હારશો

હું પકડાયો અથવા મૌ. શીકતઅઢી પકડાયો તે વખતે તમે તોફાન કરશો, મકાન બાળશો, દેવતા પાટા ઉખેડશો તો બાજુ હારી જશો. તમે આરબ, નથી તેથી હું તમને આ કહું છું. તમને તો લાકડી મારતાં પણ આવડતી નથી. અંગેડાને લાકડી મારી અથવા ધરમા સ્ત્રીને લાકડી મારી એ લાકડી મારતાં આવડતું ન દહેવાય. જેને લાકડી મારતાં આવડે છે તે તો દબરની સામે ઝૂચી શકે છે. પરંતુ એવા તમે નથી તેથી તમને સલાહ આમ આપી શકાય.

આપણે સિંદ બનવાનું છે

આપણે સિંદપણું બૂધી થતાં બની રયા છીએ, એટલે આપણે આયર્લેન્ડ અથવા ઇંગ્લેન્ડનો દાખલો લઇને તેવા બનવા જઈશું તો રોજખર્ચ પડીશું. જ્યારે સરકાર ચોતાનું તેજ બતાવશે—અને તેમાં કાંઈ ખોટું નથી. હું પેતે સરકાર હોઈ તો હોડાને પકડું. જે સરકારને ચોતાની હકુમત ચલાવતી છે તે સામા યનારને પકડે, તે તેનો ધર્મ છે. એટલે જ્યારે સરકાર તેનું તેજ બતાવશે—ત્યારે તમે તોફાન કરશો તો હારશો. તમે આવી રીતે જો તેને ડરાવવા છોશો તો તમે ડરપોક છો. હિન્દુસ્તાનને આપણે છોડાવવું હોય તો આપણે સિંદ બનવાનું છે.

મ્યુનિસિપાલિટીને આટોપી લો

તમે ૬૦૦૦ માણસો અત્યારે ભયમાં છો. તમારે તે વળી મ્યુનિસિપાલિટી શી ? એ તો સરકારે તમારી વચમાં દાખી હશે ક્યો છે. ૭ દબર. માણસોની વસ્તી ઉપર બાર દબરનું ખર્ચ ! તમે એ મ્યુનિસિપાલિટીને આટોપી લેજો. એ તમારું કાંઈ કામ નથી કરતી. એ કેળવણી આપે છે, પણ તે કેળવણીનો તો આપણે અસહકાર કરવો છે. આપણે અપાત્ર પાસેથી દાન કેમ લઈશું ? મારે વિદ્યાપીઠ મઠે પૈસા જઈએ છે, પણ તે શું હું વેરયા પાસેથી દાન લઈને ચલાવીશ ? દારૂના પીઠામાંથી નફો લઈને ચલાવીશ ?

આપણી કેળવણીના પૈસા દારૂના પીઠામાંથી

હું કહું છું કે આપણી કેળવણીના પૈસા દારૂના પીઠામાંથી આવે છે. આજકારી ખર્ચ બધે કરવાનું આપણે કરીએ તો કહેશે કે તેના પૈસા વિના નિશાળો બંધ કરવી પડશે—દારૂના પૈસામાંથી બંધેલા આપણા વકીલો, બેરિસ્ટરો વિદ્વાનો દેશનું શું ઉઠાળવાના છે ?

હું અહીંના ઇન્ડિયોને મુબારકબાદી વ્યાખ્યાનું છું કે તેમણે મરકારી નિશાળોનો ત્યાગ કર્યો છે. તમે આજથી એ ઇન્ડિયોને અને હન્સોને તમારે દિસાળે બહાવો. તમે સિંદકો પાસેથી રાજનામાં અપાયો અને આજે જ મુફ્ત કરો. તમારા મકાનમાં તમે મુફ્ત કરો અને સરકારી મકાન છોડી દો. મ્યુનિસિપાલિટીની કેળવણીનો આ તોડ થયો. બીજું કામ પાંચખાનાં અને બત્તીઓ છે. તે દેદિયાજ રિવતિમાં છે. રસણ તો કરતી નથી, કારણ ચોલીસ-ખાનું તેના હાથમાં નથી. મ્યુનિસિપાલિટીના રસ્તા; ના ઉપર તો મૂળ હરે છે. એટલે કેળ-

વણી સિવાય બીજું કંઈ મુદ્દાનું કામ મ્યુનિસિપાલિટી નથી કરતી. ક્વોપાનું તેનું છે, પણ તેની સામે તો પણ ખાનગી દવાખાનાં ચાલે છે. એટલે તે તેમને મુખ્યરૂં હો. મતલબ, આપણને મ્યુનિસિપાલિટીનો કંઈ ખર્ચ નથી. એ તો એક પૂજવાની પ્રતિમા થઈ. માટે તમે નવસો 'રેડ એઅર' ભેગા, થઈને કરાવ કરે કે આ મ્યુનિસિપાલિટીને ઉઠાવી લો. કહો કે અમારે તમારું 'સેનિટરી બોર્ડ' નથી બોલેલું, ગામખંચાચત નથી નોંધવું. તમે મેમ્બરોને નોટીસ આપો કે તમે મ્યુનિસિપાલિટી ખાતી કરો.

અમે તેનો કર નથી આપવાનો

એમ સરકારને જણાવી દો. આમાં કાયદાનો ભંગ નથી, બેઅદબી નથી; તમે એની સેવા નથી લેતા એટલે સરકારને કહેવાપણું હોય નહિ. તમે સામે થઈ શકો છો. યોગ્ય વખત સુધી સરકાર તમને ધમકાવશે. તમે સામા થશો એટલે તમારા ઘર ઉપર ટાંચ લાવશે. તમે તેમને ધર લેશ્યા દેલો. હ બંદરની વસ્તી ગામ પણ ખાતી કરી ગઈ છે. પણ મ્યુનિસિપાલિટી કોનું કામ કરશે? પણ એટલે સુધી ભય એવી સરકાર ઘેચી નથી. હું તેનું ખર્ચ બોલી રહી છું. પણ એટલું ભણું છું કે તે ડાહી છે. જો એમ ન કરે તો તેને આજે જ જવું પડે. પણ સરકાર તેની સંસ્તનત ઝાડી દેવા નથી માગતી.

વિરોધીઓને વીનવો

આ કામ ખાર દતારવા માટે તમારામાં એકદિલી બોધે. કોમાં કલ્પાક વિરોધીઓ તો નીકળવાના જ. પરંતુ વિરોધીને અદબ સાથે વિનયપૂર્વક કહેવું કે તમે અમારા શિરના તાલ છે. મહાજનના મતને વશ થવાનું જ અમે તમને કહીએ છીએ. તે ન થઈ શકે તો પણ આપણે તેમને વીનવીએ કે તમે અમારા કામમાં પાછો ન નાખો. એમને શું ખાતી જવાનું છે કે એવા ૨૦૦-૫૦૦ માણસ ૬૦૦૦ની સામે કાય? તમે હિન્દુમુસલમાન સંપથી રહો તો તમને આ મારી સલાહ છે.

સહિષ્ણુતા
અને
નિશ્ચિતા

હું કાર્ય કરવા માટે બે શરતો બતાવી ગયો. એક સહિષ્ણુતા અથવા અદિ'સાધર્મી: એ નબળાને ધર્મ છે એમ માની લઈએ તોપણ જ્યાં સુધી તમારામાં તલવારની સંસ્થિ નથી આવી ન્યા સુધી બીજું બતાવી શકાય જ નહિ. બીજી શરત એ છે કે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે, દેશની તમામ કોમો વચ્ચે, એકદિલી થવી જોઈએ. આ બે શરતોનું પાલન કરો તો જ તમે અસહકાર કરી શકો. ધારાસભાનાં પ્રતિનિધિ નહિ મોકલવા અને નિરાણેથી છાકરાઓને ઉઠાવી લેવા તે અસહકારનું પહેલું પગથિયું છે. તમે આટલું કરો એટલે તમે સ્વરાજ લઈને બેશો. પણ

પોલીસને ઠર ન રાખો

સરકારી નોકરાનો ઠર ન રાખો. તેમની સાથે આપણે વેર નથી, પણ આપણે તેમને પ્રેમથી, મહોબતથી વશ કરવાના છે પણ તમારે કરવાનું નથી.

સામાન આવી રહે, ' એમ વારંવાર કરેલી આજીજી ફેફસે હતી. ' મહાત્મા ગાંધીજી કી જય ' ' મૌલાના મહમદઅલી સૌકતઅલી કી જય ' ના અવાજમાં ગાંધીજી અને મૌલાનાજીની વિનંતિઓ ફળી જતી હતી । રેલવે ઉપરની ચોલીસ જે અત્યાર સુધી તટસ્થ હતી તે વચ્ચે પડી. તેમને એમ લાગ્યું કે લોકો નાહક પજવણી કરી રહ્યા છે, એટલે તેમણે લોકો અને ચાલુક વાપરવા માંડી । લોકો ધડીકવાર ખસીને પાછા ત્યાં ને ત્યાં એકઠા થતા હતા— તેમને અને અમારે બંનેને માટે આ સરમજરેલી સ્થિતિ હતી એ તેઓ સમજી શકતા ન હતા ।

આખરે અમારે નસીબે ગાડી ચાલી. પણ કમનસીબે એ ગાડી કાસગંજ કાનપુરની ગાડીની માફક બધે સ્ટેશને ઉભી રહેનારી હતી, એટલે સવારે સિવાની પહોંચ્યા ત્યાં સુધી અમારામાંના જે દૂરના ડબ્બામાં સરખી ગયા હતા તેમના સિવાય કોઈને નિદ્રા ન મળી શકી.

બીજું ચિત્ર

ઉપરનું ચિત્ર કમકમાડી ઉપલવે એવું છે. પણ સતોપ ઉપલવે એવું ચિત્ર હવે આવે છે, અને તે બતાવી આપે છે કે વ્યવસ્થાપકો જરા ગહેનત લે, સ્વયંસેવકોને તાલીમ આપવામાં આવી હોય, તો ધણી સુંદર રીતે બારે જનસમૂહોની સાથે પણ કામ લઈ શકાય છે. સિવાની એ અંબાલા વિભાગનો એક કસ્ટો છે. લશ્કરનું મોટું મથક છે. ત્યાં આ વર્ષે પ્રથમ જ વાર વિભાગીય પરિષદ થઈ. એના સ્વાગતકારિણી સમાના અધ્યક્ષ આપણા સુપ્રસિદ્ધ હીવાનબહાદુર અંબાલાક સાકરલાલના પુત્ર કૃષ્ણરાવ અંબાલાદે દેરાઈ હતા. તેમણે સ્ટેશન ઉપર તેમજ શહેરમાં અને ખાસ કરીને મંડપમાં જે વ્યવસ્થા શખી હતી તે હેરાત પમાડ એવી હતી. સ્ટેશન ઉપર યોલંદીઅરો સિવાય એક પણ માણસ ન હતું. ગામડાઓમાંથી ૫૦ હજારથી ઓછાં માણસ નહિ આવેલાં હોય. છતાં બહાર રસ્તાની બંને બાજુએ માણસોનાં બંદરે ટાળાંઓ, વચ્ચે ગાડીઓ મટિ મોકળો માર્ગ મુકીને શાંત હતાં હતાં. સરથસ વિના તો લોકોને શી રીતે સંતોપ વળે ? પણ સરથસ પણ સુખે થોડા વખતમાં આટોપી લેવામાં આવ્યું.

મંડપમાં વ્યવસ્થા

મંડપ દસ બાર દબર માણસો મટિ હતો, પણ એટલો અવકાશવાળો હતો કે બરછક બરેલો છતાં તેમાં માણસની ગરદી લાગતી ન હતી. મંડપ વર્તુલાકાર હતો. ખુરશી ટેબલનું કયાંયે નામનિશાન ન હતું એટલે કોઈ પ્રાચીન રાજસભા જેવો મંડપ કીપતો હતો. અંધગર પ્રમુખ અને માનનીય નેતાઓ માટે પણ બેઠક ન હતી. એક અમેરિકન શૃંગર્ય ખાસ પરિષદને માટે આવેલા તેઓ પણ ચપટ બેઠા હતા. પ્રેક્ષકો તથા બીજાઓને જવા આવવા માટે મોકળા રસ્તાઓ હતા. શાંતિ પણ અનુપમ હતી.

અસહકારનો અખંડ સૂર

પરિષદમાં અસહકારનો અખંડ સૂર નીકળે રહ્યો હતો. માર્શ કૃષ્ણરાવ દેરાઈનું માથું નાનકડું દસ મિનિટમાં વંચાઈ રહ્યું એવડું, સરથસ દિન્દીમાં બખાવડું અને હીમેસનજ

કરાવને વધાવી લેનારું હતું. પ્રમુખની ચુંટણીની દરખાસ્ત મુકનારા જુદા જુદા જિલ્લાના સભ્યોમાં કેટલાએક વકીલો હતા, તેમાંના જે ધારાસભ્યમાં જનારા હતા તેઓએ પોતાની હમેદવારી જેઓ લીધેલી હતી. વકીલોમાંના વકીલોત છેડનારાઓ પણ હતા. પ્રમુખ વચોવદ્દ લાલા મુરારીલાલ અંબાલાના પુરાણ વકીલ હતા. તેમની હમર આસરે એંશી વર્ષની હશે. તેઓની આખી જીંદગી 'મોડરેટ' તરીકે ગણાય છે. તેઓ પંચબના 'માન્ટ મોહર મેન' તરીકે ઓળખાય છે. હાલ નિવૃત્ત છે, અને થોડા જ સમય ઉપર અસહકારને અંગે તેમણે પોતાનો રાવસાહેબનો ઇલકાબ સરકારને પાછો સ્વાધીન કર્યો હતો.

લાલા મુરારીલાલનું બાપણ

આરંભા વદ્દ હતાં તેઓએ વ્યાખ્યાનપીઠ ઉપર જઈને 'યં વ્રજાવસ્થેન્દ્રશ્મશ્વતઃ સ્તુત્વન્તિ દિવ્યઃ સ્તવઃ' ના પવિત્ર સ્તોત્રથી મંગળાચરણ કર્યું. બાપણની હસ્તલિખિત પ્રત પોતાના હાથમાં હતી. અને પાછળથી ખબર પડી કે એ બાપણ તેમણે આગલે દિવસે જ લખેલું 'એટલે છપાઈ ન શકેલું'. તેઓ શીખ હવે છે એટલે તેમના મઘમાં રથને રથને પણ સ્વાભાવિક રીતે જ ગુંચાઈ રહેલું હતું. અને છતાં એ બાપણ પણ બદ્દ જ હતું. પંદરેક મિનિટમાં એ પૂરું થયું હતો. બાપણની શરૂઆતમાં ઉચ્ચ પ્રત્યેની તેમની બારે અદ્વાયચક્ર એક પણ હતું.

પંખ'પંખીઓં કી કરતા હૈ કોન રક્ષા ?
બિન માંઝે બિલુઓં કો હેતા હૈ કોન વિંક્ષા ?
ફરિયાદ બેનવા કી સુનતા હૈ કોન રાન,
તેરે સિવા બિધાતા હૈ કોન અનઘાતા ?
ભારતનિવાસીઓં કી બિનિતિ હૈ તુજસે—
હર હે દયા સે અપની ભારતકા પાર બેડા.

અને એક પદ્યમાં મુરલીધરની ખાસ બંદગી હતી. તેમાંની છેલ્લી બે કડી મોંઘવા જેવી છે:

ધર કર છપરમેં દિરસે બન અસી બંસરી

બોસિદા હસ્તમાં મેં આ બય જંદગી.

(હે હૃષ્ણ દીનબંધુ! તું ફરી અહીંઆં એવી બંસરી બનવ કે જેથી નિષ્પ્રાણ અશ્વિઓમાં પ્રાણ આવે.) આગળ જતાં 'મુદ્દક હા રોસન સિતારા' 'હિન્દ કી આંખો કો તારા' બાળ ગંગાધર ટિળકને નિવાર્ણજિ હતી.

બાપણમાં પંચબ અને ખિલાફતની આફતના હુકા નિરૂપણ અને કોંગ્રેસનાં કરાવની અધીયે વિગતોના સરસ સમર્પન સિવાય બીજું કાંઈ નહોતું. 'અસહકાર' વિષેનું તેમનું કવિત રમુજ છે:

તરેં કાઉન્સિલ, તરેં કોલેજ તરેં સરકારી સ્કૂલ

તરેં અસનાદિ વડાદત, કોંગ્રેસકા હૈ હસ્ત

અહલ કી હમીદ રખના હૈ અદાલતસે" કુઝ્વ,
જન્સ પર હન્સાઈ કી ને ટેકસ કરતી હૈ વસુલ.

આટલું જ નહિ પણ 'કાઉન્સિલ, સાળા, કોલેજ, અદાલતમાંથી ફાયદાની આશા રાખવી તેને તેમણે

‘જેતપી સાળોમે’ કળ લખતે ખિલતે હે ફૂલ ?’

એમ સવાલ પૂછી નેતરના ઝાટ પરથી ફૂલ તોડવાની આશા કરવા જેવું છે એમ જણાવ્યું હતું.

ગાંધીજીએ આ સાદા સીધા બોળા લોકોની મિજલસ આગળ પોતાનું બાપણ બહુ જ દુઃખમાં પતાવ્યું હતું. આરંભમાં તેમણે બવરયાપકોને બવરયા માટે અને હિન્દની સભ્યતાને ધીધાનીને ધુરશીએને બલિદાન આપવા માટે સાળાશી આપી હતી. ‘ખિલાફત અને પંનળના ઘોર અન્યાય બતાવે છે કે આપણા ઉપરની સરતનત રાયતાનની છે, અને આપણા ધર્મમાં કહેવાયુ છે કે જે ખુદાથી દરે છે તેણે રાયતાનની સાથે ગહળબત રાખવી હરામ છે’ એમ જણાવી દોષેસ, મુરલીમ લીગ, શીખ લીગે રવરાજ લેવાનો ઉપાય જે અસહકાર મદલુ કીધો છે તે મદલુ કરવાની બલામલુ કરી હતી. દુઃખમાં અસહકારની શરતો ત્રણ બતાવીઃ (૧) ખુન અને શરસો રોકવો, (૨) શુદ્ધ કુળાની કરવી, (૩) બ્યવ-રયામકિ મેળવવી. કુળાનીમાં વકીલોનો વકીલાત ત્યાગ, સાળાઓનો ત્યાગ અને રંગદીનો ત્યાગ. ખિવાની તો રંગદીનું મથક છે એટલે ત્યાં તો સૌને રંગદીમાં ન જવાનો આમદ ખાસ કરવો તેમજ એમ તેમણે જણાવ્યું. “દિસાર જીલામાંથી ધણાયે રંગદોઢા વાક્યા નય છે. તે સૌને હું કહું છું કે રાયતાનિયત જેમનામાં બદલો છે તેવી સદતનતને માટે રંગદી કરવી હરામ છે.”

આખરે સ્વદેશીમાં રહેલા બલિદાનની વિનંતિ કરી, પરદેશી કપડાં પહેરવાને મુકાબલે નાજા ફરું બહેતર છે એમ જણાવી, નેષ્ટી, વિંગત, રવચ્છ ફિલ અને રામચાઈ સમજ આ રાયતાનિયતથી બદલો સદતનતને હવાડો એમ કહી તેમણે તેમનું બાપણ પૂર કહ્યું હતું.

આ પછી મૌદાના સીમ્તઅલી, મદમદઅલી, અખુલ હજામ આઝાદ, ડા. અનસારી આ ગધાયે નેતાઓ બબને ત્રણ ત્રણ મિનિટ બોલ્યા હતા.

સાને ખેડોતોની જે આવગ ઉચરાયવી હતી અને જે ટિકિટ ત્રણને પન્થિદગાં નહોતા આબ્યા તેમને માટે એક ચમા ભરી હતી, તેમને તેમનું કર્તવ્ય સમજાવી સૌ મોટરમાં સાને હિંદી જવા ઉપરી ગયા હતા.

રા. કૃષ્ણરાવ દેસાઈ અને પંડિત નેષ્ટીરામ રામાં જેઓ રાયતની આ બારે બગતિને માટે જવાબદાર છે તેઓની આગળ હવે વધારે કામ હામ હશે છે. તેઓ આ લોકને બારે તાલીમ આપી રાહો—અને તાલીમ આપવાનું કામ સહેલું નથી—તો જે રાયત આ સદતમાં બહુ મુંદર ભાગ આપી ગઈ એવી છે.

ગદારેવ ઉદિભાઈ દેસાઈ.

તા. ૧૦-૧૧-૧૯૨૦

અલીગઢ કૌલેજના વિદ્યાર્થીઓનાં

માખાપો પ્રત્યે-

ભાઈઓ,

હું અત્યારે જે કરી રહ્યો છું અને તેમાયે ખાસ કરીને દેશના સુવર્ણવર્ગને સલાહ આપી રહ્યો છું તેથી ધણા ગમરામ ગયા છે તે હું જાણું છું. તેમના અભરાઈની મને નવામ નથી લાગતી. જે રાજ્યસભા નીચે આપણે કચરામ રહ્યા છીએ તેના પ્રત્યે માંડ વચણ તદ્દન ખરલામ મધુ છે. આપણા ધર્મના રાવણ-રાજ્ય વિષે કહેલું છે તેના જેવું જ આ રાજ્ય સંપત્તાનયનથી ભરેલું છે. આ રાજ્યપદ્ધતિમાં છેક નવેસરથી માડીને દેશમાં ન થાય અને આપણા રાજ્યકર્તાઓએ જે કુખ્યે કહ્યા છે તેને માટે તેમને ખરી દિવગીરી ન થાય તો આ રાજ્યની જડ ડખડી જવી જોઈએ. તે ખાજત મને જેવી ખાત્રી થઇ છે તેવી મારા મિત્રોને નથી થઇ લાગતી.

ખદલાવલું
વધણ

તમારા દીકરાઓ અલીગઢમાં ભણે છે તેમના ભવિષ્યની ચિંતા તમને થાય તેવી મને પણ થાય છે. હું તમને ખાત્રી આપુ છું કે હું તમારી લાગણી દુભાવવા નથી ઇચ્છતો. હું પોતે ચાર દીકરાઓ આપ છું અને મારી શુદ્ધિશક્તિ પ્રમાણે મેં તેમને સારી રીતે કેળવ્યા છે. માગ માતાપિતાનો હું જહુ આજ્ઞાકિત પુત્ર હતો અને માગ અધ્યાપકોના આજ્ઞાકિત શિષ્ય હતો. પિતા પ્રત્યેના ધર્મની કિંમત હું સમજું છું; પરંતુ પ્રભુ પ્રત્યેના ધર્મને હું સર્વ ધર્મ કરતા વેષ ગણું છું. મને લાગે છે કે દેશના અત્યારે એવો સમય પર્તી ગ્યો છે કે જે વખતે દરેક યુવાન સ્વીપુરમે પ્રભુ પ્રત્યેના ધર્મ અને ખીજ તમામ પ્રત્યેના ધર્મ એ બે વચ્ચે પસંદગી કરવાની છે. દેશના વખતોને દીક સારી રીતે ઝોળખવાનો હું દાવો કરું છું. હું જાણું છું કે મોટે ભાગે તો આપણા યુવાનોને પોતાના દુષ્ટ શિક્ષણની ખાજતમાં પોતે જ નહી કરી લેવાનું હોય છે. મેં એવા દાખલા પણ જોયા છે કે માખાપોને એમ લાગે કે છેલ્લેને દુષ્ટ શિક્ષણનું પેલું લાગ્યું છે, છતાં તે લેતાં તેને તેઓ અટકાવી શક્યાં નથી. મારી પાકી ખાત્રી છે કે આપણા યુવાનોને માખાપની ઇચ્છા ઉપરાંત ચાખા અથવા મદાવિદ્યાલય છોડી દેવાનું સમજાવવામાં માખાપોની લાગણી વપર હું

વિદ્યાર્થીઓ
અને માખાપો

જરા પણ બળાદાર કરતો નથી. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ શાળાઓ અને મહાવિદ્યાલયોના ત્યાગ કર્યો છે. પરંતુ માત્ર એક જ પિતા, જે સરકારી નોકર છે, તેના તરફથી પોતાના છોકરાઓએ મહાવિદ્યાલયનો ત્યાગ કર્યો તે બાબત વાંધો દર્શાવનારો કાગળ મને મળ્યો છે. વાંધામાં ઠારણ એ જણાવવામાં આવ્યું છે કે છોકરાઓએ મહાવિદ્યાલયનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં તેમને પૂછ્યું પણ નહ; જોકે મેં તો વિદ્યાર્થીઓને હમેશાં સલાહ આપી છે કે કોઈ પણ જાતનો નિશ્ચય કર્યા પહેલાં માથાપો સાથે મસલત કરી લેવી જોઈએ.

મેં કુડીયંધ જાહેર સભાઓમાં હજારો માથાપોને પણ છોકરાંઓને સરકારી નિશાળોમાંથી હટાડી લેવાનું કહ્યું છે; તેમાંથી બાએ જ કોઈ માથાપે વાંધો ઉઠાવ્યો છે. આપણને આશ્ચર્ય લાગે તેવી રીતે સર્વાનુમતે નિશાળોના ત્યાગ સાથેનો અસહકારનો ઠરાવ તેમણે પસાર કર્યો છે. તેથી હું માની લઉં છું કે જે સરકારે હિન્દુસ્તાનના સુસજ્જમાનેને દગો દેવામાં ભાગ લીધો છે અને જે સરકારે પંજાબ ઉપર જંગલી અત્યાચારો કરી પોતાની ઉદ્ધતાઈથી પ્રભને ટંકલ લગાડ્યું છે તે સરકારની મદદથી નબતી અથવા તે સરકારના અંકુશ નીચે ચાલતી શાળાઓ અથવા મહાવિદ્યાલયોમાંથી પોતાનાં છોકરાંને હટાડી લેવાં જોઈએ એવી પ્રતીતિ અહીંગદ દેવેજના વિદ્યાર્થીઓનાં માથાપોને પણ થઈ હોવી જોઈએ.

આટલું તો તમે માનશો કે આપણાં છોકરાંઓની કેળવણીમાં જરા પણ અટકાયત ન થાય તે માટે હું જીવન કોઈ કરતાં ઓછો આતુર નથી, પરંતુ તેના કરતાં તો મને વિશેષ ચિંતા એ છે કે તેમને પાઠ દ્વારા કેળવણી મળે. આપણે જે સરકારને છગરથી નાપર્જક દેરીએ તે સરકાર પાસેથી આપણી કેળવણી માટે મદદ લેવી એને હું ધારતો ગર્જું છું. મારો નમ્ર મત તો એવો છે કે એમ કરવામાં બેઆગર અને બેવશાઈ રહેલા છે.

આપણાં જાળકો સ્વર્ગ વાતાવરણમાં કેળવાય એ શું વધારે સાફ નથી ? બલેને તેમને નાની ઝૂંપડીઓમાં બેસવાનું હોય કે જાડ નીચે બેસવાનું હોય; પણ ત્યાં અધ્યાપકો એવા હશે કે જે પોતે સ્વર્ગ હોઈ, વિદ્યાર્થીઓમાં સ્વાતંત્ર્યનો પ્રાણ પૂરશે. આપણા વ્હાલા દેશનું બલિષ્ઠ માથાપોના હાથમાં નથી, પણ આપણાં સંતાનોના હાથમાં છે એ તમે સમજી જાઓ એમ હું ધર્મી છું. જે શુલાભીરુત્તિએ આપણને પેટ ચલાવ્યા તે શુલાભીરુત્તિના સંદર્ભમાંથી આપણે તેમને છોડીશું નહિ ? આપણે પોતે નિર્જાળ હોઈ આપણામાં એ ધૂસરી ફેંટી દેવાનું બળ ન હોય, પરંતુ

આપણામાં એટલું હઠાપણું પણ નહિ હોય કે આપણાં સંતાનોને આપણાં અ
કલંકનાં વારસ ન બનાવીએ ?

વિદ્યાર્થીઓ સ્વતંત્ર બનીને બહુશે તેમાં કશું શુભાવવાના નથી. તેમને
સરકારી વિદ્યાપીઠોની પદવીઓની કાંઈ જરૂર નથી. અને સરકારી પદવી(ડીગ્રી)
ઓનો મોહ છોડી દમ્પત્તે તો આપણાં બાળકોની ફેળવણી માટે પૈસા મેળવવાનું તો
સાવ સહેલું છે. એક સપ્તાહ આપણી પ્રભુ આત્મસંયમ પાળશે તો તેમાંથી
આપણાં બાળકોની એક વર્ષની ફેળવણીના પૈસા આપણને મળી રહેશે. આત્મા
ચાલતી હિન્દુ મુસ્લીમ અને ધાર્મિક સંસ્થાઓના નાણાંમાંથી એક સપ્તાહના
આત્મસંયમ વિના પણ ફેળવણી માટે નાણાં તો નીકળી શકે. આપણું રાજ્ય
ચલાવવાની તથા આપણો ધર્મ અને આપણી આખર સાચવવાની આપણામાં ટેલવી
શક્તિ છે તેનું માપ કાઢવાનો આ પ્રસંગ છે.

ફેળવણીનાં
નાણાંનું

૧ ખેડા જિલ્લામાં ગાંધીજી

મહેમદાવાદથી ૧૧ જાણ્યાની ગાદીમાં નડિયાદ ગયા નડિયાદમાં આ વખતે ત્યાંના
અદારાજ જનકીદાસજીના ખાસ આમંત્રણે સંતરામના મંદિરમાં ઉદારો રાખ્યો હતો. જે
જાણ્યા મુખી આરામ કીધા પછી મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરોને મળ્યા હતા. ત્યાંના મ્યુનિસિપલ
જોડે સરકાર તરફથી ફેળવણી માટે મળતી રૂ. ૨૧૦૦૦ની મદદનો અસ્વીકાર કર્યો છે તથા
જાણ્યા ઉપરથી સરકારી અંકુશ હઠાવી લેવાની માગણી કરી છે. તેના જવાબમાં ખેડા
જિલ્લાના કલેક્ટર તરફથી આ કસાવ ઉપર ફરી નિચાર કરવાનું, મ્યુનિસિપાલિટીની આર્થિક
સ્થિતિ સરકારી મદદનો અસ્વીકાર ન કરી શકે તેવી હોવાનું તથા મદદનો અસ્વીકાર હવે
પણ સરકારી અંકુશમાંથી મુક્ત ન થઈ શકાય એમ જણાવવામાં આવ્યું હતું. ગાંધીજીએ
તો સલાહ આપી કે તમે માત્ર ફેળવણીની બાબતમાં જ નહિ, પણ જાણ્યા બાબતમાં સરકારથી
સ્વતંત્ર થઈ શકો છો. મ્યુનિસિપાલિટી તમારા હાથમાં હો અને કર તમે ઉધરાવો.
સરકાર થોડા વખત મુખી દબાણ તો કરશે જ અને પોતે કર ઉધરાવશે, પણ કર બંદનારાઓએ
તેનો વિરોધ કરવો જોઈએ અને જે આવી પડે તે સહન કરવું જોઈએ. આ બધી
વ્યવસ્થા એકસાથે ઉપાદવી મુશ્કેલ પડે એમ કાઉન્સિલરોએ ફરીલે કરી, તેના જવાબમાં
ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે આપણે આને સ્વરાજ્ય માગીએ છીએ તો પછી જાણ્યા ચલાવવાને પણ
આપણે આને જ તૈયાર હોવું જોઈએ તમે રિટોવ્યોને આ જાણ્યા સમજાવી શકો છો અને
તેઓ કર આપવાની ના પાડવા તૈયાર ન હોય તો તમે જેમ સરકારની સાથે તેમ તેમની
સાથે પણ અસહકાર કરી શકો છો તમે તેમને કહી શકો કે પછી તમે તમારું કામ અમારી

નડિયાદ
મ્યુનિસિપા-
લિટીને
સલાહ

મારફત નદિ કરાવી રાકો. આગેવાનોએ તો લોકોને દોરવાના છે. તેમની આગેવાની પ્રમાણે નથી ચાલવાનું. વળી તમારે લોકોને ચોક્કસ સમજાવવું જોઈએ કે સરકારને કર ન આપીએ એટલે પૈસા આપવામાંથી આપણે બચી નથી જતા. આપણું તંત્ર ચલાવવા આપણે પૈસા કાઢવા જ પડશે. પણ સરકારની પાસેથી જેમ દસ રૂપિયા આપીએ ત્યારે એક રૂપિયાનો અવેજ મળે તેમ આમાં નહિ થાય. અહીં તો તમે એક પૈસો આપશો તો બે પૈસાનો અવેજ મળશે. પરંતુ પૈસા તો આપવા જ પડશે. આ ઉપરથી કાઉન્સિલરોએ ખોતે દિવસે 'દેટ' એ અરો'ની સભા બોલાવી તેમને આ પ્રમાણે સમજાવવાનું કબજું હતું. ત્યાંથી એક મસ્જિદમાં મુસલમાનોને મળવા ગયા. તે પાક જમીન ઉપર પોતાને બોલાવવા મદિ ગાંધીજીએ મુસલમાનોનો આભાર માન્યો. ત્યારપછી કેટલેક કોઈ હિન્દુ તથા કોઈ કોઈ મુસલમાનોનાં વચનો અથવા કૃત્રિમી બંને કોષોમાં પ્રેમ થઈ જાય છે તે ઠીક નથી એ સમજાવ્યું. હિન્દુ મુસલમાન વચ્ચે સાચી એકતા સાધવી હોય તો બંને કોષો વચ્ચે સાચી એકદિલી જોઈશે. આપણું દિલ જ્યાં નુખી રાકવાળું છે, જ્યાં નુખી આળાં છે, ત્યાં નુખી કોઈ કામ નથી થઈ શકવાનું. કેટલીક વાર નિર્માણ ભાવવાળા માણસો પણ ભૂલ કરી પડે છે. તે વખતે ઉદ્દેશજ ન જતા, તેમને તેમની ભૂલ બતાવી દેવી એ જ કર્તવ્ય છે.

આ સભા ખતમ થયા બાદ સીએની સભામાં ગયા. અમદાવાદની સીસસા કરતાં સીએની દાનવી લગભગ દોડી હતી. આ રાવજીરાજ્ય છે અને તેને નાણું કરવા મદિ પવિત્રતા તથા સ્વદેશીની જરૂર છે એમ કહી પવિત્રતાની, સ્વદેશીધર્મના પાલનની, બાળકોને નિશાળેથી હાડી લેવાની તથા પૈસાની, જેમ નરિયાદની બહેનો પામે ચાર ભિક્ષાએ માની. ધર્મનું પાલન કેવળ માત્રા ફેરવવામાં કે દેવદર્શન કરવામાં નથી આવી જતું, પરંતુ સ્વરાજ્ય એટલે ગમરાજ્ય મેળવવા મદિ મથવામાં છે. અને આવા ધર્મનું પાલન આપણે અસહકારથી થઈ શકે; માટે સીએએ અસહકારમાં બાળ લેવા જોઈએ એમ સમજાવ્યું.

લહેર સભા

અને નરિયાનિવાસીઓની લહેર સભા મળતા આઠ વાને ગામની એક બાગોને મોટા મેદાનમાં રાખી હતી. ગમરામાંથી પણ લોકો આવ્યા હતા અને દાનવી દસ દબરથી વધુ હશે; છતાં શાન્તિ સારી પડે હતી પ્રમુખગયાન વક્તવ્યોને આપવામાં આજુ' હતું. પોતાના બાપજી રૂઝિયાન ગાંધીજીએ જણાવ્યું હતું કે

“આવી બારે જટલમાં જ્યારે તમામ કામ વચ્ચે એકદિલીની જરૂર છે તે વખતે કોઈ બીજાજાળદાર અથવા પાખંડી માણસના સારાનરસા બોલવાથી હિન્દુ હિન્દુ વચ્ચે અથવા મુસલમાન મુસલમાન વચ્ચે કંઈકો કંઈકો ઉઠે એવું ન બનવું જોઈએ તે સાચું મારી ઉમેદ છે કે સ્વરાજ્ય સતી તથા ખિલ્લ ફત્તેહમિલી તરફથી નોંધી નીકળે કે તેમના પ્રમાણપત્ર વિના કોઈ ન જોલે. એ તે કોઈ માણસ બોલવા આવે તો તમે સાંભળવા મુખત્યાર છે. પરંતુ તમને ખબર તો પડી જશે કે આ કોઈ સંસ્થાનો પ્રતિનિધિ નથી. એ સસ્તનત સાથે.

આપણે હવવાનું છે તેનો બંદોબસ્ત શારે છે. તેમનામનો કોઈ માણસ ઉપરીના હુકમ વગર નથી જાવતો કે હામ કરતો. આપણામાં એ શક્તિ આવવી જોઈએ.

હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે સાફ દિલ

“આપણે સ્વતંત્ર થવા ઈચ્છતા હોઈએ તો હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે એકતા, સાફ દિલ હોવાં જોઈએ. કોઈ મુસલમાન ગંદપત્તી કાઢી બેસે તો હિન્દુઓએ તેની બરદાશ કરી લેવી જોઈએ. તે જ પ્રમાણે કોઈ હિન્દુ કાંઈ બેસી જાય તો તેની મુસલમાનોએ બરદાશ કરી લેવી જોઈએ.

મને પકડે તો હડતાળ ન ખાડવી

“મને પકડે, મી. શૌક્તઅલીને પકડે, મી. અબ્દુલ ખાદીને પકડે તો તમારે શું મોઢે હામ કરવાનું છે. તમે હડતાળ પણ નાદિ ખાડી શકો. તેમ કરીએ તો આપણે ઢારી બધા ચણાઈએ. અમને તમે શું હામ પાછા લાવવા ઇચ્છો? હંફાળી પકડાયા છે તેમને તો મેં કહ્યું, ‘અમે તમારું મંદિ અરજી નથી કરવાના, પણ સ્વરાજ્ય મેળવીને તમાને ઇલાવીશું’. તમે મારા નેવાને છોડાવવા ઇચ્છતા હો તો અચલકારના આર પત્રનાં બરવાનો વિચાર કરજો. આંધ્રી ઉપર લોકો ઝૂકી રહ્યા છે એમ હું સરકાર હોક ને જણું તો માધીને જરૂર પકડું.”

હિંમત વિના કિંમત નથી

“મંદિ તમારી પેતાની હિંમત નહિ હોય તો તમારી કરી કિંમત થવાની નથી. પણ અમે ન હોઈએ તો આજે તમે નથી કરતા તે કાલે કરતા થઈ જાશે.”

ત્યારબાદ ધારાસભામાં પ્રતિનિધિ નહિ મોકલવા વિષે, નિરાશો ખાલી કરવા વિષે, વખીલાત અને ખિતાબો છોડવા વિષે, માનસિક પવિત્રતા વિષે, રવરેશી વિષે તથા ટીવાળી કેમ હજવવી તે વિષે કરી પૈસા સંબંધી બોલ્યા હતા.

ગરીબોની વડત

“સ્વયંસેવકોની પ્રામાણિકતાની ખાતરી કરી તેમને પૈસા આપવા. આ હડત કરોડ-પતિઓની નથી પણ ગરીબોની છે. ત્રીસ કરોડ લોક એક એક પૈસો આપે તોપણ આપણી પાને પૈં લાખ રૂપીયા થાય અને ગંદ કેળવણી આપી શકાય. હું પૈસા માગું છું તે કાન નથી માગતો. તમારા સ્વાર્થની વાત છે. તમે એક પૈસો આપસો તો બે પૈસાનો અવજન મળશે.” ત્યારબાદ અમદાવાદની સીસસના બચ્ચ દેખાયા વિષે બે હતો તેમણે જણાવ્યું કે “નાની નાની સોજ અને આઠ વર્ષની બાળકીઓએ મોવાની વીંટીઓ અને માળાઓ અને હાતારીને આપી. તેમણે ફરી તેમનાં માળાપ પાસે માગવાની ના કહી છે. કારણ તેઓ ધરેણાં પહેરીને શું કરે? હિન્દુસ્તાન તો રાંડીરાંડ થયું છે. હિન્દુસ્તાનમાં પુરુષો કયાં છે કે તે માડીમાંડ થઈ શકે? એ તો જ્યારે પાકરી ત્યારે હિન્દુસ્તાન સીલાગ્યવાન થશે અને તેની સ્ત્રીઓ ધરેણાં પહેરી શકશે.

ત્યારબાદ સભામાં પૈસા ઉપરાવવાનું હામ આપ્યું હતું. ગાંધીજી મેલમાં બંધાય જવા ઉપડી ગયા હતા.

હું પકડાઈ
તો—

રાંડીરાંડ
હિન્દુસ્તાન

ભરૂચનું વ્યાખ્યાન*

અત્યારે રાવણરાજ્ય અને રામરાજ્ય વચ્ચે યુદ્ધ ચાલી રહ્યું છે. ખુદા અને રાયતાન વચ્ચે લડાઈ છે. રાક્ષસી પ્રજા અને દેવી પ્રજા વચ્ચે ઠઠઝો ચાલી રહ્યો છે. આ સરકારમાંના આત્માને હું રાક્ષસરૂપે રહેલો જોઉં છું. જે દિવસથી મારી આંખ હધડી ગઈ ત્યારથી હું આ વિચારનો પ્રચાર કરી રહ્યો છું. મને લાગ્યું છે કે અંગ્રેજ સક્તનત રાયતાનિયતવાળી છે, રાક્ષસરૂપ છે. અને સર્વ ધર્મો—હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી બધા ધર્મ—સૂચવે છે કે અધર્મને ધર્મથી ઢેસવો જોઈએ. એટલે કે એ ધર્મને સહાય કરતા અટકવું. મુસલમાન સામ્રાજ્યમાંથી આવા દાખલા મળે છે. પારસી સામ્રાજ્યમાં તો અહુરમઝદ અને અહરીમાન વચ્ચે સતત યુદ્ધ ચાલે જ છે. ગીતામાં પણ એ જ છે. આજે આપણે માટે અસહકાર સિવાય બીજો એક ધર્મ નથી. પણ તમને એમ લાગતું હોય કે અંગ્રેજ સક્તનતમાં હજી લેવા જેવું કંઈક છે, એ પાપમય નથી તો તમે એને જરૂર વળગી રહેજો. અંગ્રેજો ખરાબ છે એવું હું કહેવા છોડ્યો નથી. એણે પેદા કરેલી પ્રવૃત્તિ, એણે નાંખેલી પાપની જરૂર, હિન્દુસ્તાનને નુકસાન કરે છે. હોર્ડ દાર્ડિંગ, હોર્ડ રિપન જેવા સારા વાઇસરાય અને અમદાવાદના બહા અને ખાનદાન કલેક્ટર મિ. ચેટ્ટર્સેડ જેવા અમલદારો સક્તનતમાં છે ખરા, છતાં એ લોકો રાક્ષસી પ્રવૃત્તિમાં પડેલા છે અને તેથી રાક્ષસી પ્રવૃત્તિને જ પોષે છે. મારા પોતાના પિતાશ્રી એક સંસ્થાનમાં નોકર હતા. તેમના રાજ અધર્મી હતા. મેં એમને પૂછ્યું કે 'આવા રાજની નોકરી છોડી કેમ નથી દેતા?' તેઓ કહે, 'આપણે એવું લખી આપ્યું છે.' મારા પિતા લખદરામી ન થયા, પણ વિપય, માંસ અને દારૂમાં ચકચૂર રાજનું આશ્રિત અમારું આખું કુટુંબ રહ્યું. આખા હિન્દુસ્તાન સમક્ષ હું કહી રહ્યો છું કે આપણી પાસે બીજો કોઈ ધર્મ નથી. ગમે, તેવા પુણ્યવાન પુરુષો દોષ તોપણ એ પ્રવૃત્તિનો સ્પર્શ થવાથી તેઓ સારા રહેતા નથી. તેથી જોઈને હું પૂજનીય ગણું છું તેવા શ. શાસ્ત્રીઆર અને પં. માલવીયાજી—જેમનો નિકટ સંબંધ મને પ્રિય છે, જેમને માટે અત્યારે પણ મને અત્યંત ભાવ છે એવા એ પુરુષો છે તોપણ અમારી વચ્ચે મતભેદ પડ્યો છે. જેમને લાગે છે કે આ સક્તનતમાં પુણ્ય છે, મને લાગે છે કે તેમાં પાપ છે. માલવીયાજી મારા વડીલ ભાઈ હતા, શાસ્ત્રીઆર સાહેબને માટે મને માન છે, તોપણ તેમની જોડે મારે લડત ચલાવવી જ જોઈએ. અસહકાર કેમ કરવાનો છે તે તો હોમોરો જતાવેલું છે, મુસ્લીમ લીગે જતાવેલું છે અને શીખ લીગે પણ જતાવેલું છે.

સળખાની સળખાઈ

અસહકાર કરવાની બે શરતો છે. તેમાંની એક હિન્દુમુસલમાનની એકતા. હિન્દુમુસલમાનની એટલે સર્વ ધર્મોની એકતા. આ હિન્દુમુસલમાનનું તો મેં એક જગ-પ્રસિદ્ધ દર્પાંત લીધું છે. એ બે વચ્ચે ઘણા કાળથી અવિશ્વાસ છે, તેથી હિન્દુ કે

મુસલમાન મધ્યો સુધી હટે ત્યાં સુધી આપણને જ્ય મળવાનો નથી. એના જ પ્રેમથી પારસી વર્ગેને વચ કરી લેવા થટે. તેમને સફારતી પ્રવૃત્તિથી એટલે ખુનથી વચ કરી રાકીયે, પણ આપણે એથી હનર પારસીઓને નાશ કરવો થટે. આપણે તો તેમને પ્રેમથી જ વચ કરી લેવા થટે છે. હિન્દુ કે મુસલમાન શીખને દબાવે તોયે આપણે સ્વતંત્રતા નથી મેળવવાના. હમણાં હમણાં નેનો પણ કહેવા લાગ્યા છે કે અમે હિન્દુ નથી, તો તેમનું શું આપણે નિકંદન કરવાના ? સળગાની સળગાઇ સામાને પ્રેમથી છૂતી લેવામાં છે, મદ્યો કચડી નાખવામાં નહિ. મઠે આપણું સૌથી પહેલું કાર્ય એ છે કે બધા ધર્મો વચ્ચે એકતા જાળવવી.

આપણું ખીલું સાધન છે ચોળનારાકિત. આપણી અંદર ચોળનારાકિત નહિ આવે ત્યાં સુધી અસહકાર અસાધ્ય છે.

તમારા નત્રાને વળગી રહેજો

ખીજ જર છે દયાની. ખુનનો વિચાર જ ન આવવો જોઈયે. દયા નહિ ને કુરતાં કરો તોયે તમારું કામ નહિ થાય તવવાર હોયો તો તમારી તલવારના કટકા થઈ જવાના છે. દેશને બચાવી રાક્ષા હો તો તો તમને તમારી તલવાર મુબારક; પણ એ અસાધ્ય છે.. સરકારને મઠે એક પણ ખરાબ ગબ્દ ન બોલો; બોલો દેવી છોડી દેજો. સહકારવાદીઓ જે કહે તે અદબથી સાંભળી લેજો, પણ તમારા નત્રાને વળગી રહેજો. એક નવો સો વેળાને હજો એ અસહકારનું ખીલું નામ છે.

દયા છતાં
કંઠડી

જે મહાન બલિદાન

અસહકારને ફતેહમંદ બનાવવા તમારે જે મહાન બલિદાન આપવાના છે. પહેલું કેળવણીમાં બાળકમાં. હિન્દુસ્તાનમાં કેળવણીનો આજે મોટામાં મોટો પ્રમ. થઈ પડેલો છે. ખીજું બલિદાન પારાસીઓના ત્યાગથી આપવાનું છે. અસહકાર અત્યાર સુધી પ્રત-આમનર્થ જ કરી રહ્યો છે. ખાસતર્થ ખિલકુલ નથી કરતો. તેમની પાસે આપણે કરાવવો દોષ તો આપણા સહુરથી કરાવી રાકીયે ણીયે. આપણી સદુની સહીથી તેમને એક નોટીસ મોપી દહ્યે કે તેઓ આપણી તરફથી પારાસીઓમાં જઈ નથી રાક્ષા, તો તેઓ નહિ જઈ રાકે. પણ કેળવણીમાં માળાખ, વિદ્યાર્થી, માસ્તરો મુગ્રાય તે શું ? લવિષ્યની પ્રભાવે સુલામીમાંથી નીકળતું જ લેઈયે. સુલ્તઝોની એ ફરજ છે કે તેમને સ્વતંત્ર કરી મુકવા. એ 'સ્વતંત્રતા માળાપો અને સિદ્ધાંતો. લવિષ્યની પ્રભાવે અમે તેમ કરીને કરી આપો. પૈસાના નરતર આતર તમે રાષ્ટ્રીય કેળવણી એક ધડીબર પણ ન રેડો. 'સરકાર કાયદો કરીને બાધા નાખે તો ?' એમ કાઠ પછો. તે નિયે હું એક સબ્દ પણ કહેવા નથી ઈચ્છતો, કારણ એ બિરથક છે. એ તમને હાગે કે એ રીતે આપણા ફેરને સંકુચિત કરવા ઠોડી સમર્થ છે તો તમે ઘીર લનીને અને નીંદર. બનીને સરકારી નિયંત્રણો ત્યાગ કરજો. જેટલાં બાલક, બાલિકા અને જુવાનોને તમે શીખવી રાકો તેટલાને શીખવજો ને બીજાનો દોષ છોડજો.

જે મહાન
બલિદાન

સ્વદેશી

હવે સ્વદેશી. સ્વદેશીની અદર સ્વરાજ્ય રહેવું છે એ મારી શ્રદ્ધા છે. મારે વિષે એક વાર મિ. ચિન્તામણિએ લખ્યું હતું કે ગાંધીને સ્વરાજ્ય અને ખિલાફતના કરતાં સ્વદેશી વધારું છે. મને ખરેખર સ્વદેશી વધારું છે નં. ખિલાફતનો પ્રશ્ન છતાં મળ્યા પછી થોડો જ રહેવાનો છે ? સ્વદેશી એ તો સાચું છે. સ્વદેશી દેહ સાથે જડાયેલો ધર્મ છે. એ અચલિત છે. તીવ્ર રૂપે એક કિવસ આપણે સ્વદેશી પાળીએ તો આને જ સ્વરાજ્ય હાથમાં છે. હાથા લોભએ મને કહ્યું છે કે હંદીશાયરને આપણે બેસાડી દઈએ. પણ એ કામ અધરું છે. આપણામાં નથી બાયકોટની શક્તિ કે નથી બાયકોટની ભાવના. શક્તિ હોય તો હું કંઈ બાયકોટથી ટૂંકે એમ નથી, જમ શસથી હું ન ટૂંકે તેમ. બાયકોટ વિના હિન્દુસ્તાન નીચાવાઈ નય તો હું તે પણ ઇષ્ટ ગણું છું. હું ચોતે જોનો એક વાર ત્યાગ કરું તે ફરીથી શ્રદ્ધા કરું ન નદિ દારૂગીઆ અને પાપીની જોડે લણુ પણ સદકાર ન હોય. દારૂ છેટે ત્યારે જ એ સંભવે. એ અચલિત સિદ્ધાન્ત હિન્દુસ્તાન શ્રદ્ધા કરે તો આને જ સ્વનંત્રતા મળી નય. ખિલાફતના સવાલમાં આને જ ન્યાય મળી નય. મુસલમાનોને હું હજી ખાલી નથી પહેરાવી શક્યો. ફજીર નથી બનાવી શક્યો. હિન્દુને પણ નથી સમજાવી શક્યો. આથી ખિલાફતના મામલામાં હન્સકાંડ આપણે હજી નથી મેળવી શક્યા પંજબનું પણ આટલા બધા રફન છતાં હજી કંઈ નથી થઈ. આપણા મનમાં એટલું ઘર્ષ જરૂં જોઈએ કે પરદેશી કાપંડ આપણે માટે દગ્ગમ છે. સ્ત્રીઓને તો મારી દીન વચને પ્રાર્થના છે કે સ્વદેશી તો તમારા હાથની વાત છે. કાંનું એ તો તમારો ધર્મ જ છે. પુરુષો સામે તમારે તમારો પોતાનો દાખલો મુકવો જોઈએ. ખાલીમા ભાર દોય છે એવી ફરિયાદ માતાઓ તો ન જ કરી શકે. નવ ગદિના પ્રજાનો ભાર આનંદથી ઉપાડનાર માતા એક રોર ભાર મને અસહ થાય છે એવું કેમ કહી શકે ? તે વાંઝણી રહેવાને તૈયાર હોય તો જ એવું કહી શકશે. પણ એ વાંઝણી રહેવાં નથી હન્ટળી, પણ વીરોને અને વીગમનાઓને જન્મ દેવા હિંચ છે, ત્યાં યુધ્ધી એ શબ્દો હું માતાની પાસે સામજવા નથી માગતો. તમારો દેસા જો નમ દગામાં છે તો તમે જાપાનની, ચીનની, હન્ડન્ટની કે કાન્સનના મીલમાં જાનેલી ગાફોને કેમ પહેરી શકો એ મારો સમજ બદારની વાત છે.

ત્યાગવૃત્તિ કેળવો

દુપાટેલા કામ માટે પૈસો જોઈએ પૈસો તો ખાખીઓ પણ મેળવી શકે છે એવો શ્રદ્ધાળુ આ દેશ છે. તમારાં મંદિરા, મસ્જીદો અને ધર્મશાળાઓ માટે તમે પૈસો પેદા કરી શકો તો તમારાં વધારે શુદ્ધ મંદિરા—કેળવણીમંદિરા—માટે કેમ પેદા ન કરી શકો ? હિન્દુસ્તાનમાં નથી તે પૈસાને અપાવે નદિ. આપણામાં વપધર્યાં જોઈએ, ત્યાગ જોઈએ છે. હિન્દુઓ ત્યજીને અર્થ બરાબર સમજી જાયો. સાસમાં કહેવું છે કે અપરિમદ પાળનાર પાસે રત્નો તો નાવે છે. મારો પોતાનો એવો જ અનુભવ છે. આદિદા જેવા ગરીબ દેશમાં

લઈ પૈસાને અમારે હાથે બંધ નથી રહી. લલિત પૈસા ન મોકલે એમ માટે ગોખવેલને લખતું પત્રું હતું એટલા અંધારણ વખતે પણ પ્રભુએ પૈસાના વરસાદ વરસાવ્યા હતા. એ તે અડકાવેલા અમદાવાદના મત્તરોએ ૨૩ દિવસ પ્રચંદ અસહકાર કર્યો તે છતાં બહારથી જરાયે મદદ માગી ન હતી. ત્યાજવૃત્તિ દોષ તો પૈસાના તો વરસાદ આવે.

વૈષ્ણવનાં, જૈનનાં અને સ્વામીનારાયણનાં મંદિરોમાં કરોડો રૂપિયા કાઢી આઈ રહ્યા છે, તેમાંથી તમને થોડો ભાગ મળે તોયે તમારું આખું કેળવણીનું ખાતું નમે. પણ સરકાર એમ પૈસા લઈ લેવાને ધરીતા છૂટા ભાગમાં સરકારી ખાતાં લખાડે છે તેમ આપણે લખાડવા નથી માગતા. આપણું કામ હિન્દુસ્તાનની ગરીબાઈના પ્રમાણમાં જ રહેશે. બહુધ આંગ્રે પરીમાં લગાડી રાકાય; પરંતુ તેનો રસ આપણે આપી નથી શકતા. ખરા આખાને લગતાં નીસ વરસ લાગે છે. એટલે કોઈ તમને રાષ્ટ્રીય કેળવણીને માટે કરોડ રૂપિયા આપે તો હું કહું કે એ રૂંધી દેતે ખાલસા કોલેજના પ્રિન્સિપાલને જોવામાં આવ્યું કે જો ગાંધી એક કરોડની માત્ર આપે તો પણ અસહકાર કરજો પ્રિન્સિપાલે કહ્યું, 'અમે સરકારના શુભામ તરીકે ગાંધીના શુભામ થવા નથી માગતા. અમે જુ પડે જુ પડે ફરીને શોખો પાગે બિલ્લા માગ્યું' એ જ પ્રિન્સિપાલે ખાલસા કોલેજને તોડીસ આપી દીધી છે કે સરકારી કળાને નહિ નીકળી બધ તો તેઓ ફરી બનશે અને દેશ. ખાળકોને રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપશે.

પૈસાની માગણી

તમારામાં શ્રદ્ધા હોય તો યથાશક્તિ અને ન ગરમાતાં બને તેટલું આપજો. આનો ઉપયોગ કેવળ તમારા મામ માટે જ નહિ થાય અમદાવાદમાં જીવંત વિદ્યાર્થી સ્થાપન કર્યું છે તેને અગે આ પૈસો વપરાશે ભરતના શહેરીઓને હું વસ્તુપાઠ આપવા ઉચ્છુ છું.

આ પ્રમાણે અસહકાર કરો તો એક વરસમાં સ્વરાજ તમે લઈ લેશો.

અંકલેશ્વરનું ભાષણ*

જે પૂજ્ય પુરુષનું નામ તમે તમારી સાળાની સાથે બેસ્યું છે તેના નામને તમે ગોમાલતે સ્વરાજ્ય બેસું લોકમાન્યને વહાણ હવે તેટલું બીજા કોઈને નહિ હોય. આ રાષ્ટ્રીય સાળાની સાથે સ્વરાજ્યને પાસે લાવવાના હિતેથી જ સ્વં લોકમાન્યનું નામ બેસું પડે. માબાપ, વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોને હું સરકારી સાળા છોડવા કહું છું તે બેઠવા માટે નહિ કે તેમની કેળવણી ખરાબ છે. જે ભાવના તમારામાં હું પેદા કરવા ઉચ્છુ છું તે સાથે કેળવણીના પ્રશ્નને એકાંત સંબંધ છે. જે કેળવણી સરકારી સાળામાં અપાય છે તેમાં સુધારાની જરૂર છે જ, પણ એ થાય ત્યાં સુધી જે કરવાનું કાર્ય છે તે શાંતી ન રાકાય.

સાળાત્યાગ
સ્વરાજ્યને
ખાતર

* અંકલેશ્વરમાં લોકમાન્ય રાષ્ટ્રીય સાળા ખાતર કરેલું ભાષણ

૫૦ વરસથી આપણે સરકારી શાળાઓની બરદાસ્ત કરેલી છે અને તેમાંથી કંઈક લાભ મુઠકાવેલો છે. અત્યારે એ બધી શાળાઓ આપણને દરામ છે. એવું કારણ જુદું છે. ત્યારની શાળાઓ ઉપર ને ધન ફરકે છે તે રાક્ષસી સંસ્તનતની ધન છે. એ શાળાઓ પર ને સંસ્તનતની ધન ફરકે છે તેણે સાંત કોથી મુસલમાનોનાં દિલ જખમી કર્યા છે, તેણે પંખળ મારફત હિન્દ પર કાળો કેર વરતાવ્યો છે. બધાં ધર્મશાસ્ત્રો એકે અવાગે કહે છે કે અધર્મી રાત્રનો આશ્રય એ પાપ છે, એ અધર્મની ભેટ કર્યા બદોબર છે, અધર્મમાં બાગ લીધા બદોબર છે. એ સંસ્તનતની શાળામાં જવાથી તમને દ્રવ્ય મળતું હોય, એ શાળામાં તમને કુરાને ચરીફ, હંદઅવસ્તા કે ગીતા પણ મહાવવામાં આવે તોપણ તમે ત્યાંથી લાભી જાઓ. એ કુરાન કે ગીતા શીખવે તોયે તેમનો હેતુ બુદ્ધ છે. તેથી ને શાળા ઉપર રાક્ષસી ધન ફરકે છે તેમાં આપણાં બાળકોને કેળવણી આપી આપણે તેમને શુદ્ધાત્મ બનાવવા નથી ઇચ્છતા. આ વસ્તુ જોયો સમજી ગયા હોય તેઓ એક દિવસને સાડ પછુ પોતાનાં ઠાકરાંને સરકારી નિશાનોમાં રહેવા નહિ દે. પ્રથમ ઠાકરાંને ઠંઠાડી લેશે અને ત્યારપછી બીજી કેળવણી આપવાનો પ્રયત્ન કરશે. આપણું મકાન સળગવા માંડ્યું હોય તો બીજું સાંકે મકાન મળતાં સુધી આપણે તે સળગતા મકાનમાં જ ન રહીયે. આપણે તરત જ નીચે કુડકો મારીયે—પછી બચે નીચે ખાઈ હોય. આ પ્રાણ ને આપણી અંદર પેદા નહિ થાય તો આપણે કેળવણીની સળગળમાં નિપજી થવાના; કારણકે સરકારી માણસો—ભૂતસો તો દમેશાં આપણને લલચાવતા રહેશે અને ગતાવશે કે ‘જુઓ, અમારી શાળાઓની કેળવણી કેવી સરસ છે ! અમારાં મકાનો કેવાં સારાં છે ! અમારે ત્યાં મફત કેળવણી આપીયે છીયે.’ એ બધું હોવા છતાં એમની કેળવણી આપણને ત્યાજ્ય છે—દરામ છે એવી ભાવના પ્રભમાં પેદા ન થાય ત્યાં સુધી સળગળ આમજ નહિ આવે.

આજાપોને મારી પ્રાર્થના છે કે તમે પોતાનાં ઠાકરાંને શુદ્ધાત્મીમાં ન રાખો. તમારે પહેલું કાર્ય એ છે કે ઠાકરાંઓને સરકારી શાળામાંથી ઠંઠાડી લેવાં. ઠંઠાડી લીધા પછી ઠાકરાંઓને આપણે ચેરીઓમાં રખડવા દેવાનાં નથી, માટે તમારું બીજું કાર્ય એ છે કે રાષ્ટ્રીય કેળવણી આપવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ અર્પી દઇને પ્રયત્ન કરવો. ને એટલી શક્તિ આપણામાં નહિ હોય તો આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી રાઠવાના નથી. સ્વરાજ્ય એટલે પોતાનું રાજ્ય ચલાવવા માટે શક્તિ તો જોઈએ જ.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની સંજ્ઞા માટે બીજી સરત છે સારા અર્થિચ્ચવાન શિક્ષકો. અહીંની દાહરકલના મુખ્ય અધ્યાપક અને જીલ્લા શિક્ષકો જેમણે ધર્મને અને દેશને અર્થે ત્યાગ કર્યો છે તેમને હું મુબારકબાદી આપું છું, અને તેમની પાસે માગો લઈ છું કે ને જતિથી તમે સ્વાર્થ-ત્યાગ કર્યો છે તે જ જતિ દવેતા કાર્યમાં વાપરજો. કાર્યમાં તન્મય થઈ જશો તો પૈસા તો સુલભ થઈ પડશે. તમારું બ્યવસ્થાપક મંડળ સહેલાણીની સેવા મેળવી સકશે. સ્વચ્છ જમીન ઉપર બેસીને જમવા છતાં રાષ્ટ્રીય શાળાના ઠાકરા બીજા ઠાકરાઓ સાથે દરિદ્રાઈ કસી સકશે, અને શિક્ષકો અર્થિચ્ચવાન કરશે તો સરકારની ચારે નિશાનો કરતાં રાષ્ટ્રીય શાળાઓના

વિદ્યાર્થીઓ વિશેષ પુરુષાત્મવાળા બનશે. અત્યાદિ પુરુષો પુરુષત્વ ખોઈ બેઠા છે, સ્ત્રીઓ સ્ત્રીત્વ ખોઈ બેઠી છે. મહાં પ્રજા પેદા કરવાનું તેમનામાં જોર નથી. શુભાભો પેદા કરવાની તેમને હું ના પાડું છું. મહાં પ્રજા પેદાં પામ તો એ સાળાનું શિક્ષણ તેમને શુભામ બનાવી દે છે ત્યાંનું શિક્ષણ હેવાનો ધનકાર કરશે. શુભાભીનું શિક્ષણ હેવા માતાપિતા ઇલાકારને નહિ મોકલે તો બીજા સાળાઓને મુકાબલે રાષ્ટ્રીય શાળા જરૂર સોંપશે.

અવસ્થાપક કમિટીને મોટી મુશ્કેલી છે કે તમે બિલકુલ અધીરા નહિ થતા. માળાપોને તમે વિનંતિ કરો, પરંતુ કદ વધત નહિ કહેલો. તેમને સમજવવા એ મુશ્કેલ કામ છે. દરેક જાણીતા આંખ ખુલી નય અને આપણી પેઠે જોઈ શકે એમ ન માની લેવું. આ નવા વાણુ હજી ઘોડા વખતથી જ વાપો છે, ત્યાંદે જ આપણે ધીરજ રાખી નહિ શકીએ તો કંઈ કામ કરી નહિ શકીએ.

મેં સાંભળ્યું છે કે અંદોલનના ધનાઢય પારસીઓ અસહકારની વિરુદ્ધ છે. હિન્દુસ્તાન જેટલો હિન્દુઓનો અને મુસલમાનોનો મુલક છે તેટલો જ તે પારસીઓનો પણ છે. દાદાબાઈ નવરોજી શું હિન્દી ન હતા? સર ફીદાજી શા પછી શું હિન્દી ન હતા? પારસીઓને પણ દેશ માટે સીના સરખું જ લાગ્યું જોઈએ. પારસીઓને સમજવીને, પહે પડીને તેમની પાસેથી દ્રવ્ય માગ્યું, તેમનાં ઇલાકાઓને આપણી ગજામા મોકલશે તો એમને નમન કર્યું, નહિ મોકલે તેથી નમન કર્યું. એમ-કરીને આપણે તેમને બતાવ્યું કે હિન્દુસ્તાનમાં એ જગી અજબજ વાલી રટી છે તેમાં તેમણે પણ પોતાનો હિસ્સો આપવો જોઈએ. તમે પારસી બાઈઓને પ્રેમથી વશ કરો. તેમને કહેલો કે તમારી ફરજ તમને સમજવવી એ અમારો ધર્મ રહ્યો.

રાષ્ટ્રીય શાળાને ફેલોશિપ્સે ચલાવવાની સ્થાનમાં સારી કુંચી એ છે કે બિલકુલ આડંબર નહિ રાખવો. ભહેરનાં બિલકુલ ન કરવું. તેથી પાણું પડવાપણું નહિ રહે. ચણતર મુંદર ઇલાનું કરવું હોય તો ઉતાવળ નહિ ચાલે. નાશ કરવાના કામમા ઉતાવળ થઈ શકે. ખેતરને નીંદવાનું કામ એક દિવસમાં ફાતરફું લખને કરી નાખી શકાય, પણ વાવણાનું કામ એમ ઉતાવળથી નહિ થઈ શકે. નિરાણીનાં મકાનો ખાલી કરાવવાનું કામ તો એક દિવસમાં જ કરી શકાય, પણ ભર્યાં નવી વસ્તુ કરવાની છે ત્યાં પુરુષ ધીરજની જરૂર છે. તમને સારા માસ્તર ન મળતા હોય તેથી આકળા થઈને તમે ચારિત્ર્ય વગરનો માસ્તર નહિ લેજો. આપણે જો સત્યને નહિ ઇલાવે, ઉતાવળા નહિ થઈએ તો આજે આ સાળામાં ૧૨૦ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થયા છે તેવા તમે ૧૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓ મેળવી શકો. સરકારી શાળામાં હોય એટલા તમામ વિદ્યાર્થીઓ તમને મળે એ પણ પૂરતું નથી. ત્યાં કંઈ તમામ બાળક જતાં નથી. ગામમાં એક પણ બાળક કે એક પણ બાલિકા એવી ન રહેવી જોઈએ કે જેને સારામાં સારું ચારિત્ર્ય ધરાય એવી કેળવણી આપણે ન આપી શકીએ.

પ્રેમથી વશ કરો

રાષ્ટ્રીય શાળાની ફેલોશી ચાલી

જે મહાપુરુષને નામે તમે આ કાર્ય આરંભ્યું છે, ખિલાફત અને પંતબનો ઇન્સાફ મેળવવો, સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરવું એવાં શુભ કાર્યો માટે જેની સ્થાપના થાય છે, જેની યાદગીરી માટે આ સાળા સ્થપાય છે, તેને તમે સોભાવજો. પરમેશ્વર આબાપોને, વિદ્યાર્થીઓને અને શિક્ષકોને સદ્બુદ્ધિ આપો.

જાનાશિકમાં ગાંધીજી

જગદ્ગુરુ આમંત્રણ

ગાંધીજીના મહારાષ્ટ્રના દોરાનો કાર્યક્રમ તા. ૪થીને રોજ નિશ્ચિત થયો તેમાં નાશિક જવાની વાત ન હતી, જોકે નાશિક તરફનાં આમંત્રણો અગાઉ આવી ચુક્યાં હતાં. એટલામાં નાશિકથી કરવીરપીઠવાળા જગદ્ગુરુ શ્રીમત્ સંકરાચાર્યજી તરફથી ખાસ નિમંત્રણ લઈને એક ડેપુટેશન આવી પહોંચ્યું અને જગદ્ગુરુ આપને માટે જ ખાસ નાશિકમાં રોકાયા છે. નાશિકમાં રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની વિદ્યાપીઠ સ્થાપવાની તેમની મુનીયા છે તેમાં લેઓ આપની સલાહ ઈચ્છે છે. લોકો તો કામને રોજે આપની શરૂઆત રહ્યા છે. આપ અમે તેમ કરીને એક દિવસ આવી જ બેસો, નહિ તો આખી વસ્તી તિરાસ થયે. એવા આશંકાપૂર્વક પાંચમી તારીખનો એક જ દિવસ ગાંધીજી જે કંઈક વિશ્રાંતિમાં ગાળવાના હતા તે નાશિકવાસીઓએ કટખી લીધો.

રાતની ગામ્રીમાં મુંબઈથી નીકળ્યા. તા. ૫મીની સવારે સાડાજ વાગ્યામાં નાશિક પહોંચી બાર વાગ્યા મુંબઈમાં ત્યાંના બધો કાર્યક્રમ અટોપી બયોરના એક વાગે પંતબ મેલથી પાછા મુંબઈ આવવા નીકળવાનું હતું, કારણકે રાત્રે મહારાષ્ટ્રની મુસાફરીએ નીકળવાનું હતું. મુંબઈથી તો બરાબર નીકળ્યા. ૫. મોતીલાલ નેહરુ તથા સેન્ટ્રલ ખિલાફત કમિટી તરફથી મિ. મોઆઝમઅલી નેઓ બેરિસ્ટર હોર્થ હમણાં જ વકીલાત છોડી મુક્ત થયા છે તેઓ પણ સાથે હતા. કમનસીબે ગાંધી ખાસા ત્રણ દલાક મોડી થઈ અને સવારના છને બદલે નવ વાગે અમે નાશિક પહોંચ્યા.

ઝોળખીતી અવ્યવસ્થા

સ્ટેશન પરથી જ લોકોની ભીડ, વ્યવસ્થાની ખામી, સ્વચ્છતાની ધાંધલ એવી ને એવી જ નેવામાં આવી. કાર્ટનું કેટલું કાને ધરે નહિ; એક દુકાન આપે તેની સામે બંધાઈ આપે. જેને જેમ કાનું તેમ કાવે તે મોટરોમાં ખટકાઈ રવાના થયા. અમારા સામાન કાવે તેમ ફેંકાયા. સ્ટેશનથી ચહેરે પાંચ માઈલ છે. સાડાત્રણેક માઈલ તો અમે ઠીક ગયા, પણ જામ માઈલ દોઢ માઈલ ૧૬૦ ત્યાંથી જ લોકોનાં ટોળેટોળાં મોટરોને વીંટી વળ્યાં અને આટલું મોંઘું થયા હોવા છતાં એ સરપસ કીડીનેાંવેને ચાલવા લાગ્યું. ગાંધીજીએ આગેવાનોને ખૂબ સમજાવ્યા. કાર્યક્રમ પૂરો નહિ થાય તો અહીં માંડી વાળીને પણ એમ ને એમ પોતે

આર વાગશે એટલે રેશન પહોંચવા પાછા નીકળશે, દસ તો લગભગ વાગવા આવ્યા હતા, આ બધું ઠસાવું, પરંતુ આગેવાનો કે સ્વયંસેવકો સૌ કોઈ લોકોના એ સમુદાયને ખસેડવા અસમર્થ અને નિરુપાય હતા એમ દેખાયું.

ગોદાવરીતટે

આખરે જેમતેમ સહેરની સાંકડી બનવામાં થઈ ગોદાવરીતટે શ્રીમત્ સંસ્કારચાર્યજીના મઠ આગળ આવી પહોંચ્યા અને થોડી મિનિટમાં ગોદાવરીના પાવમાં ઉંચાનીચા ખડકો પર એકઠા થયેલા પ્રચંડ જનસમુદાયની સભામાં ગયા. વચમાં એક પત્થરના ઓટા ઉપર વ્યાખ્યાનસ્તાંભિને મટિ જગ્યા રાખવામાં આવી હતી. આંધીજી, પં. મોતીલાલજી વગેરે જગદ્ગુરુની જોડે ત્યાં પહોંચ્યા ત્યારે અગિયાર વાગવા આવ્યા હતા અને સૂર્ય ઠીક વપતો હતો. ધકાધકીને સીમા નહોતી. વ્યાખ્યાતાના ભાષા ઉપર એક આચ્છાદન બાંધવામાં આવ્યું હતું, પણ તેના છાંયારે લાજ તેમને ખિલકુલ મળી શકતો ન હતો. સભાના પ્રમુખ શ્રી સંસ્કારચાર્ય તરફથી તથા ખિલાફત કમિટી તરફથી પરાણાએનું સ્વાગત થયા પછી આંધીજીએ હિન્દીમાં ચોતાનું બાવલુ શરૂ કર્યું:

“ભાઈઓ, આ-વખતે આ પવિત્ર સ્થળમાં હું તમને લાંબી વાત નથી કરવાનો. હું દિલગીર છું કે મારા ભાઈ સમાન મૈ. શૌકતઅલી અત્યારે મારી સાથે નથી. તેઓ તથા તેમના ભાઈ મહમદઅલી અત્યારે અલીગઢમાં બારે દામ કરી રહ્યા છે, તેથી આ વખતે એમના બનેલી મુરાદાબાદવાસી ભાઈ મોઆઝઅલી જેમણે લખણ ન ચોતાની બાદિશ્વરી છાડી છે તેઓ મારી સાથે અહીં આવ્યા છે.

મોઆઝઅલી અને મોતીલાલજી

“આપણી સાથે જોડેના પ્રમુખ પં. મોતીલાલજી નેહરુને તો નામથી તમે સી જાણખંતા હશો. પંજબના મામલામાં તેમણે કેટલી બારે સેવાઓ બનવી છે અને કેટલી કુરબાની કરી છે તે જાન્યોર છે. તેમના તથા પં. માલવીયાજીના મહાભારત પ્રયત્નથી જ પંજબમાં કેટલાય બેશુનાહ હિન્દુસુસલમાન લાઇઓની જન બચી છે આજે પણ તેઓએ લગભગ એક લાખની માસિક આવકની ધાંતી વધીવાત છે. જી ચોતાની જાતને હિન્દુસ્તાનની સેવામાં સમર્પિત કરી છે.

લાખ અંગ્રેજને હાથે ન રખાઓ

“જેલ્લા દસ મહિનાના બતાવો ઉપરથી મારી ખાત્રી થઈ ચુકી છે કે આજકાલ ૭ સદતનત આપણા ઉપર અમલ કરી રહી છે તે કેવળ રાક્ષસી છે. હું એને સંસ્કારજન્ય કહું છું. આની બે મોટી સાબીતોએ પ્રબળી સામે મોતદ્ છે. પંજબમાં જે કેર પર્વો તેવો કોઈએ કરી નહિ સાંભળ્યો હોય બીજું, ખિલાફતના સંવાલમાં દરો મળે વિવિધતા સાત કરેલ મુસલમાનોનાં દિલ આ સદતનને જે રીતે જખમી થઈ તેવાં કેટલાં રાત કરી ગઈ નહિ. આથી રાક્ષસી સદતનની રૂયતે શું કરવું? હવેસીદાસજીએ કહ્યું છે કે જે અસત છે, જે ખૂંડ છે તેમની અખંતિ કરવી—તેમને સંજ છેડવો, તેમની મદદબલત તોડવી,

શયજીશ્રીજીને
નમ
ચિંતાવશ

તેમનો અસહયોગ દરવો, તેમને મદદ આપવી જાંઘ કરવી. આ એક ચક્ક છે, તેમાં જ્યારે આપણે આપણું બલિદાન દહતું ત્યારે જ આપણે જાતે વિશુદ્ધ થઈશું અને રાવણરાજ્યને મિથાવીને રામરાજ્યની સ્થાપના કરી શકીશું. એ રામરાજ્ય તે સ્વરાજ્ય છે. સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યા વિના આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યમાથી છૂટી ગણાયે તેમ નથી.

“એ સ્વરાજ્ય કેવી રીતે સ્થાપવું? આપણી વચ્ચે પરસ્પર હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે પ્રેમ અને મહાબળત વધારીને અને સહકાર કરીને: જ્યાં મુઘી આ સંસ્તનત પોતે કરેલાં પાપોના પથાપાપ ન કરે, તોભા ન કરે, ત્યાં મુઘી એની જોડેના વહેવાર આપણે હરામ કરેલાં જોઈએ. અંગ્રેજોને દાખીને, તેમનાં મકાનો બાળીને આપણે સંસ્તનતને મિથાવવાની કે નમસ્કવાની નથી, પણ તેમની મહાબળત તોડીને આપણે તેમને મિથાવી શકીએ છીએ. એક લાખ લોકો ત્રીસ કરોડ પ્રબળ મજબૂર કરી રહ્યા છે એનું કારણ એટલું જ છે કે આપણે પોતે એમના ઉપર મોહિત છીએ. આપણે પોતે માની લઈએ છીએ કે અંગ્રેજ અહીંથી જશે તો અમે આપમ આપસમાં લડી મરીશું. આ જમણાને આપણે એકદમ ફેંકી દેવી જોઈએ. આપણે આ એક લાખ અંગ્રેજોને હાથે મજબૂર બનવાનો ઇનકાર કરવો જોઈએ. હિન્દુમુસલમાનોએ મળીને ખુન કરવાને બદલે પોતાનું ખુન રોડીને જ સ્વતંત્ર થવું જોઈએ. એ જ એક રસ્તો છે, બીજો રસ્તો નથી, એ હું તમને સમજાવવા ઇચ્છુ છું. સૈતાનની સાથે સૈતાનીથી નહિ પણ ઇશ્વરની મદદ લઈને જ લડી જીતી શકાય, સૈતાનને મજબૂર કરી શકાય; અને ઇશ્વરની મદદ એને જ મળે તેના દિલમાં મહાબળત છે.”

રાકુના હાથનું દાન

“આમ આપજોગના અને કુરબાનીના પાયા ઉપર હમારત ચાલવી છે — એ માટે આજે આપણે આ અસંત સંસ્તનતનુ મગણ, એનું દાન, એની મહેરબાની, સર્વ કંઈ છોડવું જોઈએ. એના ઇવકાઓ, એની શાળાઓ, એની નોકરીઓ આપણે હરામ માનવાં જોઈએ અને બળતા ધરને જેમ આપણે ઊંડા જઈએ તેમ બીજાં કરો. વિચાર કર્યા વગર સૌ પહેલાં આપણે તેમાંથી નીકળી જવું જોઈએ. એ સરકારના લશ્કરમાં પણ આપણાથી બરતી ન થઈ શકાય. એમણે આપણા માટે પાગલેલી ધારાસલાની જગમાં પણ આપણે ન ફસાવું જોઈએ કેટલાક લોકોને હું એવી દલીલ કરતા જોઉં છું કે સરકાર જે પૈસામાંથી શાળાઓ ચલાવે છે તે પૈસા ક્યાં એમના છે? એ તો પ્રતના જ પૈસા છે. તો એ પૈસા ચાલતી શાળાઓ આપણે શા માટે છોડવી? હું કહું છું કે તમારા પૈસા ઠાક તાંડી લે તે પછી પણ એના હાથમાંના પૈસાને તમે તમારા પૈસા શી રીતે કહી શકો? અને જે મિલકત ઠાકુએ તમારી પાસેથી ચૂંટવી લીધી તેનો કુટુંબ પાછળથી એ તમને દાન તરીકે આપવા કાઢે. એ દાન તમારાથી કેમ લેવાય? જેણે આપણી ઇજ્જત લીધી, જેણે આપણા મજબૂત ખતરામાં નાખી મોઢામાં મોહું ઠાકપણું છીયું તેના હાથનું દાન આપણે કેમ લઈએ એમનો તો સર્વ ત્યાગવો એ જ આપણો અત્યારે ધર્મ રહ્યો. આપણા આપસના કાજ માટે એમની અદાલતોનો આશ્રય ન લેવો જોઈએ, એમણે નથી આપવા કાઢે. ધારાસલાઓને ધમેકવારોને એક પણ મતદાર એક પણ મત ન આપે એમ કરવું જોઈ

સ્વદેશીધર્મ

“આટલું આપણે કરીએ અને સાથે સ્વદેશીધર્મ સમગ્ર જાણે તો એક ન વર્ષમાં સ્વરાજ્ય મળી શકે, પંજબનો ન્યાય મળી શકે, ખિલાફતમાં દાદ મળી શકે. સ્વદેશીની વાત માસુલી નથી. હિન્દુસ્તાન અત્યારે કંગાલ છે, પ્રબળે ખાવા અત્ર નથી, પહેરવા વસ્ત્ર નથી. પછી સ્ત્રીઓને જે નોંધ છે તેઓ એકથી બીજું વસ્ત્ર પહેરવા ન હોવાથી નહાઈ શકતી નથી. તે આપણે પેટપૂર ખાવા પીવા અને અર્ચન કરી પહેરી લગ્ન નિવારણ કરવા માગતા હોઈએ તો અત્યારે હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક માણસે સ્વદેશીધર્મ અંગીકાર કરવો જોઈશે, દરેક બહેને પવિત્ર રેશીયો ધરમાં આણી સૂતર દાંતવા લાંબી જાંતું પહેરી. મીસીનું કાપડ આપણે ન વાપરશું પટે, કારણ મીસીનું કાપડ મોટી બાંને આપણો સૌથી ગરીબ વર્ગ વાપરે છે, વિદ્યાર્થી કાપડ ઊઝીને આપણે હિન્દુસ્તાનની મીસીનું કાપડ વાપરવા માંડતું એ ગરીબોને મોટી કાપડ ઉલટું વધારે મોંઘું કરવા બંધાવે છે. આથી આપને આપણા ધરમાં બહેનોને દાંતે કાંતેલા સૂતરનાં અને આપણા વસ્ત્રોને વણેલા કાપડનાં ન કપડાં પહેરવાં જોઈએ. હું તમને આત્મીયતા કહું છું કે આવી જે પહેરી છે તેવી ખાદીથી વધારે પાક અને વધારે મુદ્દર કપડું બીજું કોઈ નથી. આ ન હિન્દુસ્તાનને કંગાલિયતમાંથી બચાવવાનો એકમાત્ર સરીઆમ રસ્તો છે. હું ઇશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું કે તે તમને આ અંગના પવિત્ર સ્થળમાં હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવા, મુસ્લમાન સાહ્યોને યથેલા જખમ દુઝાવવા, પંજબની દાદ એળવવા માટે સર્વવિધ બલિદાન કરવાની પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા કરવાનું બળ આપે.”

પંડિત મોતીલાલ નેહરુ

ત્યારપછી પંડિત મોતીલાલ જણાવ્યા. તેમણે કહ્યું, “આ દુનિયામાં હરકોઈને જે વસ્ત્રો ‘સબોને ખારી’ છે; ધર્મ અને દુઃખ. એ ધર્મ અને દુઃખના પર દુઃખો થાય અને જે કામ જેને નીચી મૂંડીએ બરદાસ્ત કરે એના કરતાં વધારે અધઃગત પામીથી બીજી કોઈ પ્રભ નથી. મુસ્લમાનોના ધર્મ ઉપર સીધો દુઃખો થયો છે અને જે દુઃખો કરનારાઓમાં પથાનાપરો છાંટા નજરે પડતો નથી. જે ન લોકો આવતી કાલે એમના ફાયદો થતો હશે તો તમારા ધર્મ ઉપર દુઃખો કરવામાં આવશે ખારો શું? આ સક્તનવના કારોબારનું કોઈ પણ પગલું તમારી જાણે. અમલદારવર્ગના લાચર સિવાય બીજા કોઈ પણ હેતુ તેમાં તમને નહિ જાણે શકે. રેવનના લાભને તેઓ ત્યાં મુખી ન બરદાસ્ત કરી જ્યાં મુખી એમાં એમના ચેતાના લાભને કરી ધક્કો નહિ પડેવો હોય. પંજબનો કિસ્સો તો હવે સર્વત્ર જાણીતો છે. જે બેશુનાહો જલિયાવાલામાં મૃત્યુ તે તો મૃત્યુ, પણ બીજાઓ પાસે અંગેલ અમલદારોએ જે નાક રમડાખાં પેટ મલાખ્યા, સલામો કરાવી, દલર રીતે બેઠાજતી કરી એ બધું, શા સારું? તમને બતાવી આપવા કે તમે શુદ્ધામ છે અને અમે માલીક છીએ; આપણા દિલ પર એનું હસાવવા કે આપણે માણસના નામને લાયક નથી, આપણે જનવરથી બહેતર નથી. આ નોકરરાહી પાસે એનાં કુર્મોની તોળા દરાવવા આપણે શું કરીશું? એમનો મુકાબલો

કંગાલિયતનો
એકમાત્ર
ઉપાય

આત્મબળનું
ફાયદો
દર્શિતાર

કરવાનાં બધાં સાધન એ મોક્ષસાધીએ આપણી પાસેથી ખૂંચવી લીધાં છે. કોઈ રીતે એમની સામે યવાને એમણે આજ આપણને હાયક રહેવાદીધા નથી. છતાં ઇશ્વર એક હથિયાર હતું. આપણા હાથમાં રાખ્યું છે. એ આત્મબળ (social force) છે. લોહી વહેવડાવ્યા વગર, કોઈ કાર્ય વગર, દુઃખનને નમાનવાનું આ દેવી હથિયાર છે. આ વસ્તુ મહાત્માજીએ તમને સમજાવી છે. તેની પુનરુક્તિ નહિ કરે. હું એટલું જ કહીશ કે આજ સુધી આપણા દેશમાં કોઈ મહાત્મા સંકટ આવી પડતું કે સાધના કરવી પડતી ત્યારે દેવતાઓની પૂજા આરાધના થતી. આજે હિન્દુમુસલમાનની પૂજા કરે. આ દેશની પ્રજાને ઉગરવાનો બીજો કોઈ રસ્તો નથી. હું તમને ખાતરી આપું છું કે જે ધર્મીએ રાજ્યકર્તાઓ આખી પ્રજામાં આત્મ જોરા આવેલું જોશે તે જ ધર્મીએ તેઓ કંઠા બની જશે અને માગશે તે આખી દેશે. એ જુરમો ન્યાં સુધી પ્રજામાં નહિ ફેલાય, ન્યાં સુધી આપણે એમની સૂઝો દોલેખમાં, એમની અદાવત કાઉન્સિલોમાં જતું પાપ નહિ માનીએ, હરામ નહિ ગણીએ, ત્યાં સુધી આપણા દિવમાંથી શુભાગી નથી નીકળી એમ જ હું માનીશ; ત્યાં સુધી આપણે સાડ જીહ્વાનીની ખોટ નથી, ત્યાં સુધી આપણે માટે માણું ઉંચું રાખીને ચાલવાને જગા નથી, એમ ખાતરી માનજો.”

મિ. મોઆજમઅલી

પરિવર્તનના આ જુસ્સાદાર બાપજી બાદ મિ. મોઆજમઅલી ઉઠ્યા. તેમણે સ્થાનિક મુગલમાનેને હુદૂશીને પોતાના બાપજીની શરૂઆત કરી. તેમણે કહ્યું કે “ન્યાંદે મેં સાંભળ્યું કે નાસિકના મુસલમાનો ખિલાફત કમિટી રથપતાં ઉડે છે ત્યારે મને બારે ચોક તેમજ અન્નયણી થયાં. મુસલમાનો હમેશાં ફરાનની આપત પડે છે કે ‘હુનિયામાં ખુદા શિવાય બીજા કોઈ ગણિ નથી કોઈનો ખોદ ન રાખો.’ એ શું તમે ગેજટ પડો છો? જંદગી તો અંદોળનું ચાંદરણું છે, સૌને એક દિવસ માલીફની સામે ખેડા રહી આ હુનિયાનો દિસાળ સિતાળ કરવો પડવાનો છે, અન્નયણની ગામલામાં, ઇમ્મલતની વાતમાં તમે કન્સ્ટેન્ટ-ઇન્સપેક્ટરથી કરો, ધૂજ જેવા એસઆરઆર અને શારીરિક શુષ્કોને વડાલાં કરો તો તમે તમારા ખર્ચને, તમારા દેશને, તમારી જ્વતને એજ લગાડો.”

“II ચરકારની રૂઢો, અદાવતો, દોલેખો, ધારાસભાએ—એમના એકેએક તમારા તમને કમાવવાની ધોખાની ટટીઓ (ઉદ્ગ્રભો) છે. એમનાથી ઉગરી નવજો, એમાંથી સાફ થઈ નવજો. બાપજી, રોજ પ્રાર્થના કરો કે ‘ખુદા મિયાય બીજો કોઈ શક્તિમાન નથી—કોઈનો ખોદ નથી, અને એ પ્રાર્થનામાંથી અખર આત્મબળ ગેજવજો.”

શ્રીમતશંકરાચાર્યનો ઉપસંહાર

શ્રીમત શંકરાચાર્ય પ્રમુખસ્થાનેથી બાપજીકર્તાઓને આમાર માન્યો અને જણાવ્યું કે “ગાંધીજીએ નાસિકને ભેટ આપી અમને સૌને ફત્વાઈ કર્યા છે. જે પુરુષે પોતાના તપાચરણ-થી અને સ્ત્રીય સદિસાદિના પાવનથી પોતાના વિરોધીઓને પણ નિર્ધર કરી મુક્યા છે તે પદ્મ આપણને તે તો રોગકર્ષક તમને ખાતરી આપું છું કે અસર કાઢવે આમનત

કરતાં કશું વિશેષ નહોતા. એવી જ દયા, અલિંસા, એવો જ પ્રેમ—રાત્રીઓની પ્રત્યે પણ પ્રેમ—એ જ તમારો મારનારને સામે તમારો ન મારો' નો ઉપદેશ આજે આપણે એમનામાં જોઈએ છીએ. હું કહું છું કે એ જ આજે પ્રલના ખરા ગુરુ છે; એ જ સાચા ધર્મ-સંસ્થાપક છે. એમણે આજે પ્રભને પ્રાચીન યજ્ઞનું ખરું રહસ્ય નવેસર શીખવ્યું છે. આપણા ધર્મની ખાતર, આપણું આદિત્ય સિદ્ધ કરી આપવાની ખાતર, આપણા સ્વાભિમાનની ખાતર, અથર્મા, અનીતિમાર્ગ અને બુદ્ધિમી રાજ્યકર્તાઓની બેઠે નાતો તોડવાનો તેઓ ઉપદેશ કરી રહ્યા છે. હું પછું છું, તેમની ધારાસભાઓમાં, તેમની સાળાઈસેજોમાં જઈને તમે ડગલે ને પગલે અપમાન સિવાય બીજું શું મેળવો છો? એવી રીતે નિર્ધનન મનવા કરતાં ઘેર રહેવું શું ખોટું? તમે પોતાને માલુસ કહેવડાવતા હો, તમારામાં સ્વાભિમાન હોય, તો તમે આ કરી જ કેમ રાજા? હું કહું છું કે તમે આ મહાત્માનો પવિત્ર ઉપદેશ અંતરમાં ભરી સરકારી ઇલકાઓનો, સાળાઈસેજોનો, અદાલતોનો, ધારાસભાઓનો યજ્ઞ કરો. આપણા દેશને આ પવિત્ર પ્રુરુષે આપણી સાચી સંસ્કૃતિને અનુસરીને જાતાવેલો માર્ગ અનુસરવાની પ્રવ્ર્તને સદ્બુદ્ધિ યાજો અને આ હીલચાલ યરાસવી યાજો એવો માર્ગ આરીવાદ છે.”

ખાદ સભા વિસર્જન કરી શ્રીમત્ ગાંધીજીએ પદોણાઓને પોતાના મનમાં લઈ ગયા હતા. નડીપાર પંચવટીમાં સ્ત્રીઓની સભા ગોઠવવામાં આવી હતી, પણ હવે તેો વખત જ રવો ન હતો અને મોટું મયાદી ને સભા પણ વિસર્જન મયાના ખબર મળવાથી યોડી જ મિનિટમાં ખાવાપીવાનું આટોપી ત્રણ બધા સ્ટેશન પર ઉપડી હતા. શ્રીમત્ ગાંધીજી સ્ટેશન પર ગાંધીજીને વળાવવા આવ્યા હતા અને સ્ટેશન પર તેમણે રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ તથા નાણિક વિદ્યાપીઠની સ્થાપના વિશે ગાંધીજી બેઠે લંબાણથી ચર્ચા કરી હતી.

મહાદેવ ઉચિલાઈ દેશાઈ

તા. ૧૪-૧૧-૧૯૨૦

મહારાષ્ટ્રયાત્રા

ગાંધીજી પૂના અને વાઘમાં

સાધુમતે ચેતી ઘરા લોચિ દિવાલી દસરા ।

—નુતારામ

જિરકે જગ તિરકે જગન્નાથક ।

—શ્રી સમર્થ રામદાસ

ધર અને સાધુઓથી પવિત્ર મહારાષ્ટ્રે કંદેલું નિમંત્રણ સ્વીકારવાનો ગાંધીજી અને મૌલાના સૌકતઅલીને હમણાં જ પ્રસંગ મળ્યો. તુઝાશમ, રામદાસ, જ્ઞાનદેવની અમૃતવાણીથી ગાજ રહેલી પવિત્ર ભૂમિમાં કીવણીના દિવસોમાં પ્રગમ એ એક અલ્પ લાસ હતો. શ્રી

સાધુપુત્રક
મહારાષ્ટ્રમાં
આપીજી

શિવાજી, સમર્થ રામદાસ અને તિલક મહારાજના સ્વતંત્રતાના મહામંત્ર ખાતી પ્રભને પણ ગાંધીજી અને શૌક્તઅલીનો સમાગમ એ કહ્યાણુકર જ નજીતો હતો.

સાધુસંત આગ્રહ

તા. ૫મી નવેમ્બરે આખું પૂના જમંખી ઉછળી રહ્યું હતું. લોકના ચોકેચોક રસ્તા ઝાંઝીને ઉભેલા હતા એટલે ઝાંઝી વ્યવસ્થા દિધીએ નહોતી પડતી, પણ લોકોનો ઉત્સાહ માતો ન હતો એ ચોખ્ખું હતું. સાધુઓ અને સાધુઓનાં વચનોને પૂજનાર મહારાષ્ટ્રે તો આજે તુકારામનો પ્રસિદ્ધ અમંજ યાદ કરી એમ જ માન્યું કે આ વર્ષની તેમની દીવાળી સાર્થક થઈ, કારણ તુકારામ મહારાજ કરી ગયા છે કે સાધુસંત ઘેર આવે તે જ દિવસ ખરી દીવાળીદસરા કહેવાય. ભાવિક સ્ત્રીઓના મુખથી તો આ વચન અનેક ઠેકાણે સાંભળ્યું. આ દરેત શુદ્ધ ધાર્મિક ઘડત સિવાય બીજું કંઈ નથી એવું બાન મહારાષ્ટ્રમાં જેટલું જોયું તેટલું કયાયે ન જોયું.

ભરપૂર કાર્યક્રમ

અમને મહારાષ્ટ્રમાં હજી ચાર દિવસ થયા છે, પણ ચાર દિવસમાં પારવિનાટું કાર્ય ઉઠેલાયુ છે. પૂનામાં પહેલે દિવસે દુખખણુ છમખાનામાં એક નહેર સભા, બપોરે પાંચ સાત ઠેકાણે પાનગોપારી કરી કાર્યવાહકાની ખાનગી સભા, ત્યાર પછી સાંજે બવાનીપેંઠની મોટી નહેર સભા, અને અતે રાત્રે 'સર્વન્ટ્રસ આઈ ઇન્ડિયા સોસાયટી' માં નરમ ફળના આગેવાનો ગાયે વાતચીત. બીજે દિવસે સવારે વિદ્યાર્થીઓ અને વેપારીઓની સભા, બપોરે સ્ત્રીઓનો બંબ મેળાવડો, અને પૂનાથી ૫૬ માઇલ દૂરની મોટર મુસાફરી. પછી રાત્રે વાહગા સભા અને ત્યાંથી ૨૦ માઇલ મોટર મુસાફરી. પછી રાત્રે સતારામાં મુકામ; બીજે દિવસે સવારે સતારામાં સ્ત્રીઓની સભા. પછી નહેર સભા. ત્યાંથી ૧૨ વાગે નીજી ૩૨ માઇલની મુસાફરી; પછી કરાડમાં વ્યાખ્યાન. ત્યાંથી ૭૦ માઇલ દૂર નેપાળી રાત્રે પહોંચ્યા. બીજે દિવસે એટલે ટમીએ સવારે નેપાળીમાં નહેર સભા. ત્યાંથી ૧૩ માઇલ ઉપર વિદ્યાગ્રામ સ્ત્રીઓની નહેર સભા, અને ત્યાંથી જલગ્રામને રસ્તે હુકેરી અને સકેશ્વરમાં નહેર સભા. ગને જલગ્રામ પહોંચીને સ્ત્રીઓની સભા અને જંગી નહેર જલસો. આ ચાર દિવસની રાત્રિનિશી જ માત્ર માહીતીની ખાતર આપી દઉં છું. આગ ચાર દિવસમાં કોઈ દિવસ ગ્રાહ્યમાં એકી ૪ સભા તો કોઈ દિવસ ૭ સુધીયે સભા બરી પૂના, સતારા અને જલગ્રામની મુખ્ય જગ્યાઓએ પહોંચી વળાયું છે.

સવિસ્તર દર્શકલ

દુખખા! છમખાનાના વ્યાખ્યાનમાં ગાંધીજીના ખાસ નોંધવાલાયક ઉદ્ઘારો થોડા જ દિવસ ઉપર ગવર્નરને હાથે ત્યાં વહેંચવામાં આવેલાં વ્યાખ્યાન અને મલકુસ્તીના ખેતોનાં ઈનામ વિષે હતા. તેમણે કહ્યું:

“આ છમખાનામાં પદમ દદાટે ગવર્નરને બોલાવ્યા હતા અને તેમની પાસે ઈનામ વહેંચાવ્યાં હતાં તે દર્શકલ સાંભળી અને સદમ આપી છે. હું ગવર્નર સાહેબને પીછાનું છું.

તે લાવક પુરુષ છે. પંતળના ગંબીર અત્યાચારે જેના ન્યારે પંતળનો હાકમ થયો બન્યો હતો ત્યારે એમનું માથું ઠેકાણે રહ્યું હતું; તેમણે બારે શાન્તિ બળવી હતી. બે આપણે આ સસ્તનતને રાખવા માટે કબૂલ હોઈએ તો આ જ હાકમ બોધ્યે. પણ હમણાં હું તેમનો સંનહાર કરું છું તેવું કારણ એ છે કે તેમણે સરકારની નોકરી નથી છોડી. ને સસ્તનતમાં ખુદાની કુલ નથી પણ સયતાનિયતની કુલ છે. તે સસ્તનતની નોકરીમાં એમના જેવા પુરુષથી ટકાવ જ કેમ ? મારા પૂજ્ય ગુરુ ગોખલે હોત અને તેમને ગવર્નર બનાવેલા હોત તોપણ કુલ હોત કે ને ગવર્નર આવી સસ્તનતના અત્યાચારો સાંખી રહ્યો છે તેની પાસે હું કહી નહિ બદ. સારામાં સારો સમજન પણ આ સસ્તનતમાં કાંઈ ન કરી શકે. તિલક મહારાજ એમણે સ્વરાજ્ય પાછળ સારી છાંટગી બરણાઈ કરી તે વાઈસરાય થવાને લાવક હતા; તેઓ પણ આ સસ્તનત જેણે માંડી નથી માગી, તોળા નથી કરી તેમાં વાઈસરાય યાત તો તેમને પણ હું સલામ કરવાને તૈયાર ન થાત. મારો ગુરુ અંગ્રેજી કોમની સામે નથી, સસ્તનતની સામે છે. તે સસ્તનત સાંખી વાતો કરે છે, પણ એકે પાળતી નથી. કૉપ્ટન બ્રાઈડને વિચરીને આજે તે સયતાનિયતની ગુલામી કરી રહી છે. આવી રીતે ન્યા સુધી આજે છે ત્યાં સુધી તેમની સામે કાંઈ પણ લેવાદેવા આપણને દરમિયાન હોવી જોઈએ."

ભવાનીપેઠની જગી સલા

રાત્રે ને સસા ભવાનીપેઠમાં યઈ તેવી સલા પૂનામાં અગાઉ બાળ્યે થઈ હતી. ત્રીસેક જાહેર માણસ હાજર હશે. સલામાં બોલનારા ગાંધીજી, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ, ચૌકતઅલી, હાજી સિદીક ખત્રી સાહેબ, રા. કેળકર, ખાલિલકર, પરાંજી વગેરે હતા. આદેશમાં ગાંધીજીએ આ રાજ્યનું રાવણસામ્યપણું સમલગ્યું, અને રાક્ષસની સાથે ગ્રેમ તોડવા માટે રાક્ષસી-પણાથી નહિ, પણ દેવપણાથી હામ લેવાની સૂચના કરી. આ દેવપણું એટલે ઇશ્વરનો ડર અને આવેશનો અભાવ.

દેવપણું
એટલે શું ?

બ્રાહ્મણોનો પ્રશ્ન

મહારાષ્ટ્રમાં બ્રાહ્મણો અને અબ્રાહ્મણો વચ્ચે ખટાર રહી છે આ કમડા ત્રણ ચાર વર્ષનો જ નૂતનો છે. અર્ધદેશ કેળવણી લીધેલા વર્ગ તેને માટે જવાબદાર છે. પ્રબલો મોટો બાગ મરાઠા અબ્રાહ્મણોનો છે. એમાંના ધણાઓ તો પોતાનું દિલ બ્રાહ્મણોની સાથે રહીને જ હામ લેવામાં રમજે છે. પણ મરાઠાઓમાં જ એક સત્યશોધક નામનું મંડળ ઉત્પત્ત થયું છે. તેણે બ્રાહ્મણોની સામે બારે કુંડા ઘસાવ્યા છે. તેની ઉત્કેરણીથી બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણોત્તરના ધણા કમડા થાય છે. બ્રાહ્મણોનાં ઢોરોના અપહરણના, પાક અને ધાસ સળગાવી મુશ્કાના અને સીંચીની લાજ લૂંટાવાના કિસ્સા પણ બન્યા છે. આ મંડળ બ્રાહ્મણોને પોતાની જુવમી સરકાર કહીને જોળવાવે છે, તેમના ઉપર ખરા અને હાથપિંક અનેક આદેશો મુકે છે અને સરકાર તરફ મદદની નજરથી જુએ છે. છતાં મેં આજે કહ્યું તેમ મતભેદ એવા નથી કે ને યાગી ન જ સહાય; અને બ્રાહ્મણ નેતાઓ

બ્રાહ્મણ
અબ્રાહ્મણોનો
કમડો

એ ખટારા મટાડવાનાં ઉપાય હતા જ રહ્યા છે. મહારાષ્ટ્રીઓની ખાસ માગણી હતી કે ગાંધીજીએ આ પ્રશ્નનો કોઈ પણ રીતે ઉકેલ કરવો, કારણ તેમણે મદ્રાસના વિદ્યાર્થીઓ આગળ આપેલા એક બાપણમાંના ઉદ્ગારો પછી હઈ એ ટાળીવાળાઓએ ગાંધીજીએ બ્રાહ્મણોને જ દોષ દીધો છે એવો બાવાર્થ કાઢ્યો હતો. એટલે આ પ્રશ્ન વિષે ગાંધીજીએ દરેક દેશને ખૂબ વિવેચન કર્યું. પૂનાના બાપણમાં એ વિષે બોલતાં તેઓએ કહ્યું:

“દિન્દુમુસલમાન બંનેમાં આજ સુધી દુસ્મનાઈ ચાલી આવી છે; એકદિલીની આપણે વાતો જ કરી છે, કેવળ રાજકીય કામ માટે જ આપણે થોડી મહબ્બત રાખી છે, પણ દિલની નથી રાખી. હવે આપણે ફિલ્લે સાફ કરી દિલની મહોબત વધારીએ એ હું ઈચ્છું છું. ‘પણ હું જોઈ છું કે અહીં તો બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણમાં એવું ચાલી રહ્યું છે કે તેથી મને સંપારી દેટ છે. મદ્રાસના બ્રાહ્મણોની સામે હું એકવાર બોલતો હતો. ‘જ્યાં ખાનગી હતી. ત્યાં અબ્રાહ્મણોનો સવાદ નુરો છે અને અતિગમ્ય તીવ્ર છે. ત્યાં એક દાખલો આપી મેં કહ્યું હતું કે પંચમ (અસ્પૃશ્ય) પ્રતિ વર્તનમાં તો નોકરશાહી જીટલી રાચતાનિચત બ્રાહ્મણો કરી રહ્યા છે. હું બ્રાહ્મણોની આગળ વાત કરી રહ્યો હતો માટે મેં બ્રાહ્મણોનો દોષ બતાવેલો. પંચમોને અસ્પૃશ્ય માનવા એ જરૂર રાચતાનિચત છે. જ્યાં સુધી આપણે આપણી રાચતાનિચત નથી મટાડી ત્યાં સુધી આપણામાં ખીલની રાચતાનિચત મટાડવાની લાયકાત નથી આવી એમ મેં કહેલું. પણ, મારો આરોપ તો બ્રાહ્મણો ઉપર નહિ પણ દિન્દુ કોમ ઉપર હતો. આજકાલના બ્રાહ્મણો ઉપર ન હતો. ૨૧. ગોખલેજી બ્રાહ્મણ હતા, લોકમાન્યજી બ્રાહ્મણ હતા, અને તેઓ પણ અસ્પૃશ્યને સ્પૃશ્ય કહેતા હતા અને હમેશાં કહેતા કે તેમને અસ્પૃશ્ય સમજશું તો સ્વરાન્ય નહિ ચકાવી શકીએ.”

“મહારાષ્ટ્રની તો મેં વાત કરી નહોતી. મેં મદ્રાસમાં મદ્રાસને માટે જ જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા તેમાંથી એક સબ્બ કાઢીને અબ્રાહ્મણો તેનો ઉકપયોગ કરી રહ્યા છે. અબ્રાહ્મણો કેટલાં જોગ પણ કહે છે કે તેઓ દિન્દુ નથી. આવાઓને તો બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણની તકરારમાં પડવાનો ક્યો જ દર નથી. પણ હું અબ્રાહ્મણને કહું છું કે જેમ મુસલમાન બાઈઓ આપણને ગાળો દેશે તોપણ આપણે ફોજદારીમાં નથી દોડવાના તેમ અબ્રાહ્મણોએ પણ તેવા વિચાર વાળવા જોઈશે. જો દિન્દુને ઈલાવવા માટે તેઓ આ જુરી ચલતવત પામે ત્યારે તેની દુનક ગમશે તો તેમણે યાદ રાખવું કે તેમણે તેના જ શુદ્ધાત્મ બનવું પડશે. અબ્રાહ્મણને મારી અરજ છે કે મારા નામથી તેઓ કાંઈ બ્રહ્મણ ન ફેલાવે. સત્યજોષાકે મંડળ શું છે તેની ગને ખબર નથી, પણ તે એમ પ્રગટ કરી રહ્યું છે કે હું વર્ણાશ્રમનું ખંડન કરનાર છું. હું કહું છું કે આ ભૂઠી વાત છે. મારા નામથી ગમે તેવાં યોગ્ય ચાલ્યાં છે. હું સુન્દ દિન્દુ — વૈષ્ણવ છું; મારી અચલિત શ્રદ્ધા રામાયણ, મદામારત, ઉપનિષદની ઉપર છે. મારાં ચાલોની ખામી હું સમજું છું, પણ વર્ણાશ્રમનો હું કોઈ માનનારો છું. એ ઉપરથી મારા નામનો ફાયદો લેવા ઇચ્છતા હોય તે બંધે લો. જો દિન્દુઓ બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણ એવા બેદ પાડીને આ રાચતાની સરકારને યાજી જશે તો તે

ખતા ખારો અને તેમને પાછા ફરવું પડ્યો એમ માટે કહેવું છે. મુસલમાનોને આનો અનુભવ ગળ્યો છે. રાષ્ટ્રીય અન્યાય દૂર કરાવવા માટે બધાઓએ એક થયા વિના છૂટકો જ નથી.”

વાઈમાં એ જ પ્રશ્ન વિશે બોલતાં ગાંધીજી બોલ્યા :

“મદ્રાસમાં મેં જે વાત કરી હતી તેને ઉદ્ઘટાવીને અગ્રાજીએ તેનો દુરુપયોગ કરી રહ્યા છે. હું તમને નમ્રતાથી કહું છું કે એમાં આ ઝગડાને કશું સ્થાન નથી. અગ્રાજીએ એમ પણ કહે છે કે બ્રાહ્મણોને અને હાથી મંદિરો, તેમને તેઓ ત્રાસ પણ આપે છે, અને કે પ્રકારની કનડગન કરે છે. પણ આપણી હિન્દુ સંસ્કૃતિ એવી નથી કે કોઈની પણ સાથે એવા પ્રકારનું વર્તન કરવાની પરવાનગી આપે. આ સંસ્કૃતિમાં કોઈરેણો કાંઈ પણ માથુસ પેસે તે હિન્દુ નથી એમ કહે એ વાત જ હું સમજી નથી શકતો. મને એમ પણ ખ્યાલ નથી આવી શકતો કે કોઈ અગ્રાજીએ બ્રાહ્મણ માટે દ્વેષ હોય. હું અગ્રાજી હું મને કોઈ બ્રાહ્મણ પ્રત્યે દ્વેષ નથી. હું ભગવદ્ગીતાનો અભ્યાસી છું, અને ભગવદ્ગીતાના ખરા અભ્યાસીને દ્વેષ અને ઘૃણા તમને સહેવ છે એવો મારો કારણ છે તેમાં એમ પણ છે કે જાને છતવા હોય તો પ્રેમથી છતવા લેઈએ. અગ્રાજીએ હું કહીશ કે તમે હિન્દુ સંસ્કૃતિને પિછાનતા હો તો ટંકાદિસાદ છોડો. બ્રાહ્મણોએ અન્યાય કર્યો હોય તો તમે તેને બદલે ન્યાય માગી શકો છો. તમારું પ્રથમ કર્તવ્ય એ છે કે બ્રાહ્મણોએ તમને શું શું કયું છે તે તપાસો અને તેનો કોઈ બ્રાહ્મણને તમારો આનંદ નીકાલ માગો. આજકાલ હિન્દુ ધર્મમાં જે અતિશયતા છે, જે ખોટો છે, તે સુધારવાનો પ્રયત્ન બ્રાહ્મણો કરી રહ્યા છે. બ્રાહ્મણના દિવસ તે વિશે દુઃખ છે. હું જે બ્રાહ્મણો અધિકારમાં પડેલા છે, રાષ્ટ્રનું ઉચ્ચારણ માત્ર કરે છે, તેમને વિશે નથી બોલતો, પણ હું તો ભૂલી સામે અગ્રાજીનો દુમલા કરી રહ્યા છે તે બ્રાહ્મણોને વિશે બોલું છું, કે જે બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરેલા તો તમે તમારે પોતાને બળે છરી મુકો.” આ પછી સ્વ. ગાંધીજી, સિવક નાદારાજ, પરાંજી વગેરે બ્રાહ્મણ નેતાઓની સેવા તેમણે વર્ણવી હતી અને જણાવ્યું હતું કે એવા દેશોવડા જોઈને હૃત્પત્ત કર્યા છે તે કામનો દ્રોહ કરેલા એ આત્મપાતક છે

એક વધારે ધર્મ—સ્વરાજધર્મ

સતારામાં અગ્રાજીએ ઉદ્દેશને એ જ કહીવ તેમણે આ પ્રમાણે આગળ ચલાવી હતી :
 “તમે તેમને અપૂર્વ ગણતા હો તો પણ બ્રાહ્મણોની તપશ્ચર્યા, જ્ઞાન, રક્ષ અને પવિત્રતાને લીધે તેમની પૂજા કરવી પડશે; જે બ્રાહ્મણોએ હપ્તિપદ વગેરે અથવા રથેલા છે તેમની બૂઝો કાઢતાં હું કદ ખરો, છતાં એ બ્રાહ્મણોએ પણ અસ્પૃશ્યતાને મંદિરી આપીને બેસી રાખતા નિયત લઈ લીધી હતી એમ મેં કહેવું અને કહું છું બ્રાહ્મણોના ગંડાન બાળીને, તેમને ગાળો છંદને, તમારા પોતાના ધર્મનો તમે જવાબ નથી કરી શકવાના. તમે હિન્દુ હોવાનો કારણ કરતા હો તો તમે હિન્દુ ધર્મની વિરુદ્ધ વર્તો છો. તમે હિન્દુ ન હો તો હું તમને કહું છું કે તમારે એક વધારે ધર્મ થવો. તમારે અહિન્દુપણું તમને સુખારક છે. એમ હું જાનને કહું કે તમે અહિન્દુ હો તો બધે, પણ તમે હિન્દુસ્થાનને તમારો દેશ માનતા હો તો તમને ખોતે એક ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે—સ્વરાજધર્મ. એ સ્વરાજધર્મ તમને શીખવે છે કે

બ્રાહ્મણદ્વેષ
એ
આત્મહત્યા

બ્રાહ્મણો
પૂજ્ય કેમ જ

સ્વરાજ્ય તમે આપતા હો તો હિન્દુઓ સાથે મેળાપ કરો. તિલક, ગાંધી, રાનડે, આગરકર એ કોણ હતા ? તેઓએ બ્રાહ્મણ ઇર્ષા અબ્રાહ્મણોને માટે મોટામોટી તપશ્ચર્યાઓ કરી. તિલક મદારાજની મારા જેવા અબ્રાહ્મણ ઉપર પણ બારે પ્રીતિ હતી. જે કોમમાં રામદાસ, દુલસીદાસ, રાનડે, તિલક આદિ જન્મેલા છે તેની ધૂણી કરીને તમારો ઉદ્ધાર યવો અસાધ્ય છે. તમે અંગ્રેજની મદદ માગીને વધારે ગુલામીમાં ગરક યશો. શૌકતઅલીને તમે પૂછી નુઓ કે તેમણે સરકારની મદુબ્બતથી શું કાઢ્યું ?

અસહકારનું પવિત્ર નામ

“તમે બ્રાહ્મણો સાથે અસહકાર કરવાની વાત કરો છો, પણ અસહકારનું પવિત્ર નામ ઉચ્ચારવા માટે પવિત્રતા જોઈએ. હું અંગ્રેજ સંસ્તનતને ગયતાની કહું છું, પણ મને કોઈ અંગ્રેજને માટે દ્રેષ નથી માટે કહી શકું છું. લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ જેમની સાથે હું આજે કોઈ પણ પ્રકારના સહકારની ના પાડું, જેમનું પાણી પણ ન લઉં, તેઓ જે ખીમાર પડી નય તો જરૂર હું તમારી સેવા કરું છું તેમ તેમની કર. તમે બ્રાહ્મણોની પાસે ન્યાય માગતા હો તો તમે તેમના જેવી તપશ્ચર્યા કરો. તમે તલવાર ઉપાડશો તો તમે જ મરશો. મુસલમાનોને પણ હું એ જ કહી રહ્યો છું. ઇસ્લામને તેઓ તલવારથી નથી સ્વતંત્ર કરી શકવાના. તલવાર તેને વધારે જોખમમાં નાખશે એમ હું માનું છું. અબ્રાહ્મણોને હું કહું છું કે તમે હિન્દુસ્તાનને એકવાર સ્વતંત્ર બનાવો, અને પછી બ્રાહ્મણનું ગળું કાપવું હોય તો કાપો. હિન્દુઓને પણ તેમજ કહું કે પહેલું સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરો અને પછી મુસલમાન સાથે લડવું હોય તો લડો. તેમ જ મુસલમાનોને પણ. આજે તો આ સંસ્તનત તમારા ૩૦ કરોડનું અપમાન કરી રહી છે, તેની ઉપર અત્યાચાર કરી રહી છે, તે અટકાવવા માટે સંસ્તનત સાથે અસહકાર અને આપસમાં સહકાર સિવાય બીજો ઉપાય નથી.”

પણ દંષ આથી વધારે સચિસ્તર વિચેષન તો ગાંધીજીએ નિપાળીમાં એક મરાઠા શૂદ્રસે સવાલો કર્યાં ત્યારે કહ્યું હતું, અને તેમાં બ્રાહ્મણોની બારે સ્તુતિ કરી હતી. તે ઉદ્ધારો બ્રાહ્મણો વિશેના ગાંધીજીનો ઉડો આદર બતાવનારા હોઈ જેમના તેમ ટાંકવા અરથાને નહિ ગણાય.

બ્રાહ્મણોનું તપ અને બલિદાન

મારતિરાવ રાવણ નામના શૂદ્રસે આરોપ મુક્યો કે “બ્રાહ્મણો અબ્રાહ્મણોને નીકાળાંબરેલાં શાસ્ત્રોથી વરા રાખવા માને છે; અમને જનાવરથી પણ નીચ જનાવી બદાર રાખ્યા.”

ગાંધીજીએ હત્તર આપ્યો : “મારતિરાવે કહ્યું તે મેં ધ્યાનથી સાંભળ્યું, અને સર્વ અબ્રાહ્મણોને હું કહેવા માશું છું કે તેમણે જે જે કહ્યું છે તેમાં અર્ધસત્ય છે. અર્ધસત્ય હમેશાં ભયંકર હોય છે. મારતિરાવ નાળિયુજને અર્ધસત્ય કહે છે એમ હું નથી કહેતો. ધર્મીવાર આપણે ગેરસમજથી અર્ધસત્ય કહીએ છીએ અને તે પ્રમાણે વર્ણવે છીએ. એમાં

કાંઈ શક નથી કે જગતમાં એવા બ્રાહ્મણો પણ પડેલા છે કે જે બીજા પાસે પોતાનું ચરણામૃત લેવરાવે છે, હિન્દુ ધર્મપુરતકોમાં અપતાં એવાં પુરતકો છે કે જેમાં મૂર્તિવિદ્યા છે. પરંતુ વિવેકબુદ્ધિથી આપણે જાણું જાણીએ કે પાખંડ ક્યાં છે અને સત્ય ક્યાં છે. ઘોરા બ્રાહ્મણોએ અસત્ય કહ્યું, ઘોરાએ ખોટાં શાસ્ત્ર બતાવ્યાં એટલા સાચા આખી બ્રાહ્મણ ભવિતો દ્વેષ અને ત્યાગ કરવો એ આત્મઘાતક છે. અબ્રાહ્મણોને હું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક સુધાપવા ચાહું છું કે જે દુરાન, ઝંદ અવસ્થા અને બાઈબલનો યથાગતિ અભ્યાસ કર્યો છે. મારા દિલમાં આ સર્વ ધર્મ વિષે માન છે, અને હું માનું છું કે એ પ્રત્યેક ધર્મમાં બહુ સત્ય છે. પણ હું માનું છું કે હિન્દુ ધર્મમાં જેટલો સ્વાર્થત્યાગ, સંયમચક્ષુ છે તેટલો બીજા કોઈ ધર્મમાં નથી. હું હિન્દુઓને કહેવા માગું છું કે જે સપ્ત યજ્ઞધર્મ માટે, બલિદાનધર્મ માટે આપણે બ્રાહ્મણોને જ આભારી છીએ. જેટલું બલિદાન બ્રાહ્મણોએ આજન્મમાં કર્યું છે તેટલું બીજા કોઈએ નથી કર્યું. અને આજે પણ આ દારણ સમયમાં, આ કળિકાળમાં જેટલું બલિદાન, જેટલી શ્રદ્ધતા તેમણે દાખવ્યાં છે તેટલાં કોઈ કોમે નથી દાખવ્યાં. આથી હું મારતિરાવ અને બીજા અબ્રાહ્મણોને કહેવા માગું છું કે તમે જે કોષ બતાવ્યા છે તે ઠીક છે, પણ ને વિષે મને એક ઉપમા યાદ આવે છે. ઉપમાં મેલ હોય તે પુરત દેખાય છે, પણ મેલી ચીજમાનો મેલ તરત દેખાતો નથી. અબ્રાહ્મણોએ બ્રાહ્મણો વિષે એવો ઉચ્ચ આદર્શ બાધી દીધો છે કે તેઓના હોયો તરત તરી આવે છે. હું તો કહું છું કે બ્રાહ્મણની નાની બૂલ મોટી કરી બતાવવામાં આવે છે તે જ બ્રાહ્મણની પરીક્ષા છે. બ્રાહ્મણોએ જેટલી તપશ્ચર્યા કરી છે તેટલી કોઈ કોમે કોઈ દેશમાં કરી હોય એવું મેં નથી જોયું એટલે અબ્રાહ્મણ બાઈઓને કહું છું કે તમે બ્રાહ્મણોના હોયો તરત વિવેકબુદ્ધિથી જુઓ. બ્રાહ્મણો તરફ અસહકાર કરીને આત્મહત્યા કરો નહિ.

મને ખબર છે કે બ્રાહ્મણોની સંખ્યા બહુ ઓછી છે અને અબ્રાહ્મણોની બહુ મોટી છે. અને તેથી જ કાંઈ સચતાન હિન્દીએ કહ્યું છે કે આજની અંગ્રેજ સરકાર પણ એક બ્રાહ્મણ છે; કારણ એક લાખ અંગ્રેજ ૩૦ કરોડ હિન્દુમુસલમાન અને શીખ જેવી સૌર્યવાન, વીર્યવાન પ્રજા ઉપર રાજ ચલાવે છે. પણ અંગ્રેજ સરકાર તો તલવારને બળે ૩૦ કરોડને પોતાની સત્તામાં રાખે છે. હિન્દુસ્તાનના બ્રાહ્મણો કરોડો અબ્રાહ્મણોને તલવારથી તાબામાં નથી રાખવા ચાહતા. પણ એ મહીસર બ્રાહ્મણ કેવળ પોતાના સંયમધર્મથી ૩૦ કરોડને પાખી રાહો. જેમ આ બહીમ સલ્તનતની સાથે આપણે સંયમધર્મથી લડવા માગીએ છીએ તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોએ પોતાની પવિત્રતાથી પોતાની સ્વતંત્રતા—શુદ્ધિ જળવી રાખી છે. બ્રાહ્મણોએ આજે પોતાનો ધર્મ છોડ્યો છે એની મને ખબર છે; આથી હું મહારાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણોને વીનહું છું કે તમારામાં અજ્ઞા અને ભક્તિ ખાલી આવશે તો પછી મારે કાંઈ કહેવાનું રહેશે નહિ. હું અબ્રાહ્મણ બાઈઓને એટલું કહેવા માગું છું કે તેઓ ધૈર્ય અને શાન્તિ ખોળને બ્રાહ્મણોનો દ્વેષ કરતા ચડે. આથી એમ નથી સમજવાનું કે બ્રાહ્મણની ઉપેક્ષા કરવી કોઈ પણ અન્યાયને સહન કરી લેવાની હું સલાહ નથી આપતો. આ અન્યાયી સલ્તનતને આપણે જો કર્તવ્યસંજ્ઞિથી હાથેલા માગીએ છીએ તે જ કર્તવ્યસંજ્ઞિથી કાંઈ પણ

સંયમધર્મ
ની સત્તા

કામની પાસે ન્યાય મેળવી શકાય. બ્રાહ્મધર્મમાં અંગેજ સરકારની શયતાનિચત નથી એ તો એક નાનો બાળક પણ કહી શકે. બ્રાહ્મણોના ધર્મમાં એવું છે કે કોઈ નાનું બાળક પાંખ પોતાનું મન પવિત્ર રાખીને, સંયમધર્મ પાળીને, બાદશાહનો બાદશાહ થઈ શકે છે. બ્રાહ્મધર્મ એ છે કે અત્યંતેમાંથી ને સાધુચિંતા થયા છે તેની તે પૂલ ફરે છે. બ્રાહ્મણોના દોષ બહુ છે, તે શલે તમે જુઓ. પણ તેનો ઇ-સાફ પંચથી કરો. તેમણે જગત્ની ને સેવા કરી છે તેની કદર કરી આપણે તેમની સાથે સહકાર કરતા રહેવું એ જ આપણો ધર્મ છે. ”

આ વિવેચન પછી બાઈ ગાંધિરાયે જણાવ્યું કે પોતાની કામના આગેવાનો ગાંધીજીને જેલગામ મળશે ને તેમની સાથે મસલત કરી તેઓ સમાધાની ઉપર આવવા તૈયાર છે. જેલગામમાં મરાઠાઓમાં ને વેપારી પણ છે તે બ્રાહ્મણોની સાથે બહુ પ્રેમથી રહે છે. માત્ર નોકરીયાત મરાઠા વર્ગમાં જ એ રહેવું છે. બ્રાહ્મણો, આ મરાઠાઓ ગાંધીજીને મળીને તેમના જેટલા દોષો બતાવે અને ગાંધીજી નિર્ણય કરે તે પ્રમાણે વર્તવા કબૂલ થયા છે. આને મરાઠાઓની એક ખાસ સલા છે અને કાંઈ સંતોષકારક નિર્ણય બાકી જ આવી નય એવો સંભવ છે.

પણ મેં તો અહીં અબ્રાહ્મણોના પ્રશ્ન વિષેના હુદ્દાગાર સવિસ્તર આપવામાં જ લગભગ પત્ર પૂરો કર્યો. પૂનાની બવાનીપેઠની સવામાંના વધારે નોંધવાલાયક હુદ્દાગાર લખી શકા જ છે.

તમે મારફાડ કર્યો તો તેની જગલામાં હું બરમ થઈશ

ઉપસંહાર કરતાં ગાંધીજી બોલ્યા : “ મેં સાંભળ્યું છે કે સરકાર અમને પકડવા આદે છે. અમને સરકાર પકડવા માગી દોય તો તેમાં આપણે તેને દોષ નથી દઈ શકતા. અમે તે સક્તનતને ઉઠેલવા માગીએ છીએ. તે સક્તનતને અમને કેદ કરવાનો હક છે. તમને હટતાળ પાડવાનો હક નથી. તેમ તમે કર્યો તો તેનો અર્થ એ થશે કે તમે જેલમાં જવા માગતા નથી. તમારામાંથી કોઈ જાંટા બનશે, મકાન બાળશે, કોઈ કોઈ અંગેજનું ખુન કરશે તો તમે છાંટી જાશે. આપણે છાંટી નથી, રસિયા નથી, આયર્લેન્ડ નથી. આપણી હલત સત્તેની નથી. અસહકાર જ આપણું સજ્જ છે. અમને પકડશે તો તમે બધા હરીને બેસી જશો એમ સરકાર માને છે. તમે સરકારને બતાવી શકો છો કે તેઓ આમ વાણીઓનો દિલાળ કરે છે, પણ અમને પકડવા પછી તેમ નહિ થઈ શકે. મારા અસહકારનું કામ તમે સહેલાઈથી કમળીને અમને છૂટા કરી શકશો. સ્વરાજ્યનો સીકો મેળવી અમને ત્રણેને તમે છોડાવી શકશો. અમને છોડાવવાનું તમારા હાથમાં હોઈ ગોળી. હું તેમના હાથે નથી મૃત્વા માગતો, તમારા જ હાથે મૃત્વા માગું છું. પણ તમારા ખુનથી ખરડાયેલા હાથે પણ નથી મૃત્વા માગતો. મારા પકડાયાથી ખુન થશે તો મારું પણ તલાળ ખુન કરશે એમ સમજાવે. હું ખુદને પ્રાર્થના કરીશ કે તે અને કોઈ બેવી તાલાત આપે કે તેથી હું તમારાં કૃત્યોથી થતા જલનની ગ્વાલામાં બરમ થઈ જાઉં. મારી કામ મને દોષ ન દે એમ હું વિશ્વાસ રાખું છું. પણ ને દોષ દશે તો હું મરી જાઉં એમ માગી લઉંશ. ”

આ પછી ઘણા વક્તાઓનાં બાપણુ થયાં હતાં. તેમાં ડા. ખાડિલકરના સંખેડો બહુવાચ એમ નથી :

“ ગાંધીજીનાં સરીર, મન અને બુદ્ધિ તેમજે તપશ્ચર્યાથી પવિત્ર કરેલાં છે. તે સરીર કોઈ સમયતાની દેહજ્વાનામાં રહેવાનું નથી, ધન્યસ્તા જ કબજામાં રહેશે. અને અમે તેમને વિશ્વાસ આપીએ છીએ કે જો કદી તેનો કબજો દેહજ્વાનામાં થશે તો તેમના જ તપના સામર્થ્યથી અમારાં દુબળાં અંગોમાં પણ એવું જૈવી જોર આવશે, એવું સામર્થ્ય પ્રગટશે કે આપણે જ હાથે આપણે તેમને ઊઠાવી થેર આણીશું. ”

આ પછી અસહકારની પ્રવૃત્તિને માટે સદર બહારમાંથી ૧૦૦૧ રૂપિયાની ચેકી, ગુજરાતી સેપારીઓ તરફથી ૧૦૦૧ રૂપિયાની ચેકી અને ડા. ધનંજય રતનજી તરફથી ૧૦૧ રૂપિયાની ચેકી ગાંધીજીને અર્પવામાં આવી હતી. બીજે દિવસે ૭૦૦ રૂપિયા જેન મંડળે, ૧૦૧ રૂપિયા કેસરી ઓફિસે અને બીજી નાની રકમો અન્ય મંડળોએ ભેટ કરી હતી.

અપૂર્ણ]

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૮-૧૧-૧૯૨૦

કુલપતિના આશીર્વાદ*

બાહ્યો અને બહેનો,

આત્મકથન

મારી જીંદગીની અંદર મેં અનેક કાર્યો કર્યાં છે. તેમાંનાં ઘણાં કાર્યોને માટે મારા મનમાં જે મગરૂરી પણ મારું હું, કેટલાકને સાર ન પડતાપણ પણ થાય છે. એમાંનાં ઘણાં મોટી જવાબદારીવાળાં પણ હતાં. પણ અત્યારે જરૂરે અતિશયોક્તિ વિના હું કહેવાને છાછું હું કે મેં એકું એક પણ કાર્ય નથી કર્યું કે જેની સાથે આને કરવાના કાર્યનો મુકાબલો થાય. આ કાર્યમાં મને સારી ભોખમ લાગે છે, તે એ કારણથી નહિ કે એમાં પ્રભને મુકસાન રહેતું છે, પણ મને દુઃખ થયાં કરે છે અથવા હું મારા મનમાં મુકાબલો કરી રહ્યો છું તે એક જ વસ્તુ છે, કે હું એ કાર્ય કરવા જોઉં છું તેને માટે હું સ્વાયત્ત મરાવતો નથી. આમ કે વિશ્વકલ્પિએ નથી કરી રહ્યો, પણ મારા આત્મા ને કહે છે તે હું તમારી સામે આજેખી રહ્યો છું. મને જો ખબર હોત કે અત્યારે એ કાર્ય કરવાનું છે તે કેમવળીતો ને ખરો અર્થ છે તેને અવલંબીને કરવાનું છે તો મારે આ પ્રવૃત્તિના મુકબી ન પડત. આ મહાવિદ્યાલયની

મહાવિદ્યા-
લયની
પ્રતિષ્ઠાના
સેતુ

*અમદાવાદના ગુજરાત મહાવિદ્યાલયની સ્થાપના કરતાં કુલપતિસ્થાનેથી કરેલું બાપણુ;

તા. ૧૪-૧૧-૧૯૨૦

પ્રતિષ્ઠા કરવાનો હેતુ કેવળ વિદ્યાદાન આપવાનો નથી, પણ આજીવિકાની પ્રાપ્તિને સારૂ સાધન કરી આપવાનો છે, અને તે સારૂ આ વિદ્યાલયની સરખામણી ગુજરાત કૉલેજ આદિની સાથે કરે છે ત્યારે મને ધુમરી આવે છે.

ઈસ્ટ્યુનાની સરખામણી

આમાં પણ અતિશયોક્તિ નથી. ક્યાં ગુજરાત કૉલેજ અને એવી બીજી કૉલેજો અને ક્યાં આપણું આ નાનું મહાવિદ્યાલય ? મારા મનમાં તો એ મહાન જ છે. પણ મને ધાસ્તી છે કે તમારા હિન્દુસ્તાનમાં પડેલી કૉલેજોની સામે આ વિદ્યાલયનો વિચાર કરતાં તમારી દષ્ટિથી આ મહાવિદ્યાલય આજીવિદ્યાલય લાગતું દરો; મનમાં છટા અને ચુનાની સરખામણી થતી દરો. છટા અને ચુનો તો હું ગુજરાત કૉલેજમાં વધારે જોડું છું. ટ્રેનમાં આવતો હતો ત્યારે એ જ વિચાર હું કરતો આવતો હતો કે તમારી આગળ આજે હું કયો વિચાર મુકું કે જેથી આવી ઈસ્ટ્યુનાની સરખામણી તમારા મનમાંથી કાઢી તાંખી શકું. એવો વિચાર મને લંછ મુધી નથી મૂક્યો એ મને ખૂબી છે. આવો દક્ષણ પ્રસંગ મેં મારે વારંતે અગાઉ કહી દેવો નથી ક્યો. અત્યારે અનાયામે એમાં હું આવી પડ્યો છું. મારા હૃદયની અંદર જે વસ્તુ સિદ્ધ છે તે હું તમારી આગળ તેવી રીતે સિદ્ધ નહિ કરી શકું. જો તમે ત્રીઝી માનસો તેને હું ત્રીઝી નથી એમ કહી રીતે બતાવી શકું ? એ ત્રીઝી સરળભાવે જણાવીને બાઈ કિશોરલાલે (મહામાત્રે) મારે કામ સહેલું કરી મુક્યું છે. એ ત્રીઝી હોવા છતાં આ કાર્ય મહાન છે એમ તમે માનજો. મારામાં એને વિષે જેવી શકા છે તેવી જ શકા ઇશ્વર તમારામાં આરોપો. હું પોતે તમારામાં એ શકાને નહિ આરોપી શકું, મારામાં એટલી તપશ્ચર્યા નથી. મારે મારું અસમર્થપણુ દબાવ કરવું જોઈયે. મેં કેળવણીમાં એવું કાર્ય નથી કર્યું કે હું તમને બતાવી શકું કે આ કાર્ય મહાનમાં મહાન છે. હિન્દુસ્તાનની આજની પરિસ્થિતિમાં આપણે જે કાર્ય કરી રહ્યા છીએ તે જ રોજો છે. મકાનોની શી સરખામણી ?

કસોટીની પથરી

આજે તો ધરતીનો એક ઈય પણ આપણો નથી. જાણું સરકારી છે. આ જમીન, આ ગ્રામ, સૌ કંઈ સરકારી છે, શરીર પણ સરકારી છે, અને આપણો આત્મા પણ પોતાનો છે કે નહિ એ વિષે આજે મને શંકા થઈ રહી છે. આવી કયામણી સ્થિતિમાં આપણે મહાવિદ્યાલયને સારૂ સારાં સારાં મકાનો કેમ ચોધાયે ? વિદ્વાનેને ચોધવા રહીયે તો કેમ બને ? કેાઈ અજ્ઞાનમાં અજ્ઞાન અણપડ માણસ આવીને કહે અને સમજતી રોકે કે આપણો આત્મા શુદ્ધ થઈ ગયો છે, આ દેશ તેજોદીન—જ્ઞાનદીન થઈ ગયો છે, તો તેવાં માણસને હું આચાર્યની પદવી આપું. એક ભરવાડને આચાર્યપદ આપવાને તમે તૈયાર હો એવી મારી ખાત્રી નથી. એટલે આપણે બાઈ ત્રિદવાનીને ચોધવા પડ્યા છે. એમની પદવી ઉપર હું મોઢિત નથી. તમે એમને એમની પદવી સિવાય બીજી રીતે બોળખતા નહિ દો. પણ આ વિદ્યાલયની કસોટીને મઠિ તમે જુદો આંક મુકજો, આની પાંચ કરવાને સારૂ તમે જુદી

પયરી સોનો એમ હું ઇચ્છું છું. સામાન્ય પયરી ઉપર કસોટી કરશે તો આભાસ પીતળનો ગાલમ પડશે, પણ ચારિત્ર્યની કસોટી ઉપર તપાસશે તો તમને પીતળ નહિ પણ સોનું જણાશે.

અહીં આ વિદ્યાના કાર્યને સાર જે સંગમ થયો છે તે તીર્થરૂપ છે. અહીં ચારિત્ર્યવાન પુરુષો એકઠા થયા છે. મુંદર સિંધી, મુંદર મહારાષ્ટ્રી, મુંદર ગુજરાતીઓનો સંગમ થયેલો છે. આવો સંગમ આપણે ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી શકીએ ?

અહીં જે ભાઈઓ અને બહેનો આવેલા છે તેમની હું પહેલો પ્રાર્થના કરીશ. આ મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠામાં તમે સાક્ષીભૂત છો. તમારામાંથી કોઈને આ પ્રતિષ્ઠા કરવી એ તમારો લાગેનો હોય તો તેનાઓના અંતઃકરણોને હું રોકવા માગું છું, અને તેમને હું કહેવા માગું છું કે તમે આ પ્રતિષ્ઠામાં ન બેસશો. તમે અહીં તમારા આગીર્વાદ આપવાને સાર જ બેસાતો. તમારો આગીર્વાદ મળવાથી મહાવિદ્યાલય મદાન તરીકે ઓળખાશે. પણ તે મુખનો જ ન હોવો જોઈએ, હૃદયનો આપણો. હૃદયનો આગીર્વાદ તો તમે તમારા છાતરાઓ અને છાતરીઓ મહાવિદ્યાલયને આપીને જ આપી શકો છો. હિન્દુસ્તાનમાં પૈસો આપવાની યત્નિ તો ઘણી છે પૈસાને અભાવે કોઈ પ્રગતિ નથી ફેલાતી પ્રગતિ ફેલાય છે તે તો મનુષ્યને અભાવે—અધ્યાપક અથવા મુખને અભાવે, કે મુખી હોય તો તેના શિષ્યોને એટલે કે શિષ્યાઓને અભાવે. હું માનુ છું કે જ્યાં આવેલાનો લાયક હોય ત્યાં સિપાઈ મળી જ રહે છે પોતાનાં ઓળખ ગમે તેટલા બૂઠા હોય પણ સુવાર તેની સાથે કહ્યો નહિ કરે એ તો બૂઠામાં બૂઠાં ઓળખાને પણ પોતાના હાથમાં રમાડશે. તેમ મુખી પણ ખરેખરો કારોબાર હશે તો જેવી વસ્તુ ગમેલી હશે તેવીગણી દેરાળી માગીમાંથી મુવણું ઉત્પન્ન કરી શકશે. આચાર્ય પ્રતિ ભારી એ પ્રાર્થના છે.

ચારિત્રનો ચમત્કાર

આચાર્યની અને અધ્યાપકની અહીં દાખલ થવામાં એક જ બાવના છે. વિદ્યાનો નહિ પરંતુ ચારિત્રનો ચમત્કાર બતાવીને તમે સ્વતંત્ર્ય આપાવવાના છો. સરકારની તેજસ્વી તબવારની સાથે તબવારનો મુકાબલો કરીને નહિ, પણ સરકારની અશાન્તિકારક શક્તિની પ્રજ્વલિની સાથે આપણી સાન્નિભય દેવી પ્રજ્વલિનો—અથે તે અપણું—હોય તોપણ—મુકાબલો કરીને. અત્યારે આપણે સ્વતંત્રતાનું બીજ રોપી તેને પાણી પાઇ તેમાંથી સ્વરાજ્યનું મુંદર વૃક્ષ બનાવવું છે. તે ચારિત્રથી, શુદ્ધ દેવી બળથી જ ઉછરશે. જ્યાં મુખી આચાર્ય અને અધ્યાપક આ એક જ દિશિ રાખીને કાર્ય કર્યે જશે ત્યાં મુખી આપણને જરા પણ ઝાંખ નથી લાગવાની. જે મારી પોતાની શ્રદ્ધા છે તે આચાર્ય અને અધ્યાપકો, તમારે વિશે ઇશ્વર ખરી પાડો. જે અચિત્ત શ્રદ્ધા મારામાં નહિ હોવ તો હું નિરશ્વર આ કુવપતિનું પવિત્ર સ્થાન કબૂલ ન જ કરત. આ કાર્યની અંદર જ ઇવવાને તેમ મરવાને હું તૈયાર છું, તેને માટે મરવું એ જ જેમ હું ઇવવું સમજું છું તેમ તમે પણ સમજો છો. એમ નહીંને જ હું તમારી સાથે વસું છું, અને તેથી જ આ મદાન પદ મેં ધારણ કર્યું છે.

આચાર્ય
પ્રતિ પ્રાર્થના

ચારિત્રનો
ચમત્કાર

પરિસ્થિતિનું આભણું

તે આચાર્ય અને અધ્યાપકો ચોતાનો ધર્મ બનવે તો વિદ્યાર્થીને મારે શું કહેવું ? વિદ્યાર્થીઓ ઉપર આક્રેષો મુકવાનું અધમ કામ હું કરવાનો નથી. વિદ્યાર્થીઓ તો પરિસ્થિતિનું આભણું છે. તેમનામાં દંભ નથી, દેવ નથી, દોષ નથી. જેવા છે તેવા ને તેવા તેઓ ચોતાને દેખાડે છે. તે તેમની અંદર પુરુષાર્થ નથી, સત્ય નથી, શ્રદ્ધાર્થ નથી, અસ્તેષ નથી, અપરિગ્રહ નથી, અહિંસા નથી, તો એ દોષ તેમનો નથી દોષ માળાપનો છે; અધ્યાપકોનો છે, આચાર્યનો છે, રાત્રનો છે. પણ આમાં રાત્રનોયે શું દોષ કાઢું ? કાલે જ મેં મુંબઈમાં વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું હતું કે મયા રાજા તથા પ્રજા જેમ સાચું છે તેમ જ મયા પ્રજા તથા રાજા પણ સાચું છે; બંને એ જ સાચું કહેવાય. પ્રભનો પ્રથમ દોષ છે. પ્રભના દોષ વિદ્યાર્થીવર્ગમાં નીતર્થ છે, અને તેથી તે વિદ્યાર્થીમાં સ્પષ્ટરૂપે જોઈ શકાય છે, તો આપણે, માળાપે, આચાર્યે, અધ્યાપકે તે દોષો કાઢી નાંખવાને માટે જે કરવું પડે તે કરવું જોઈએ.

બાહ્યની સંસ્કૃતિ

દિન્દુસ્તાનનું દરેક પર વિદ્યાપીઠ છે—મદાવિદ્યાલય છે, માતપિતા આચાર્યો છે; માતાપિતાએ એ આચાર્યનું કાર્ય હોડી હઈ ચોતાનો ધર્મ હોડી લીધો છે. બહારની સંસ્કૃતિને આપણે નથી ઓળખી શક્યા, ઘન્ટા શુભ અને દોષોનું આપણે માપ નથી લઈ શક્યા. બહારની સંસ્કૃતિને આપણે ભાટ લીધી છે, પણ કાઢું તો આપણે કશું આપતા નથી એટલે અને આપણે ચોરી લીધી છે. એની ચોરી સંસ્કૃતિથી દિન્દુસ્તાન કેમ થયે ચડી શકે ?

આપણે આ વિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા વિદ્યાની દૃષ્ટિથી નહિ, પણ રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિથી કરીએ છીએ. ‘વિદ્યાર્થીઓને બળવાન અને ચારિત્રવાન બનાવવાને માટે હું ચામેર કહી રહ્યો છું કે જેટલી સંજ્ઞતા વિદ્યાર્થીઓમાં મેળવશું તેટલે અંશે દિન્દુસ્તાનના સ્વરાજ્ય માટે આપણે લાયક થઈ શકશું. સ્વરાજ્યની સ્થાપના બીજી રીતે થઈ નહિ શકે. આપણે આવાં વિદ્યાલયો સંજ્ઞ કરવા માટે આપણે પૈસો, આપણું ચારિત્ર, જેટલાં ખર્ચો રાષ્ટ્રીય તેટલાં ઓળાં છે.

આ બોલવાનો સમય નથી, કરવાનો સમય છે. મારા હૃદયમાં જેવા ઓળ્યા તેવા હું તમને આપી ગયો છું. તમારી પાસે મીઠવાનું મેં માગ્યું. હવે અભ્યાસ કરનાર વિદ્યાર્થી પાસે પણ માગ્યું છે. તેમની પાસે સાદસ છે એમાં તો સંકા નથી. તેમને—જેઓ દાખલ થઈ ચુક્યા છે તેમને હું વિદ્યાર્થી તરીકે નહિ ગણું, એટલે એમને હું જવાબદારીથી મુક્ત નથી ગણવાનો. જે વિદ્યાર્થીઓએ અર્દા નામ નોધાવ્યાં છે તેઓ તો અરધા શિક્ષક ગણાય તેમણે જ મદાવિદ્યાલયનો પાયો નાંખ્યો છે. તેમના ઉપર જ મદાવિદ્યાલયનું મંડાણ રચાયું છે. તેઓ દાખલ ન થયા હોત તો આ મદાવિદ્યાલય હમું ન થઈ શક્યું હોત. તેથી તેમની

પણ પૂરેપૂરી જવાબદારી છે. તમે આનાં. પૂરેપૂરા સામીદાર છો અને તમે તમારો બાજુ પૂરેપૂરા નહિ આપો તો શિષ્યક મને તેટલા પ્રયત્ન કરે તોપણ ફળીભૂત નહિ થાય. અર્થવા સંપૂર્ણ ફળીભૂત તો નહિ જ થાય જે વિદ્યાર્થીઓએ પોતાની શાળા છોડી છે તેઓ શું સમજીને? અહીં આન્યા છે, તેમને અહીં શું મળવાનું છે, એ તેમણે જાણી લેવાનું છે. મને તેટલા વખત, સુધી આ દાસ્તુર યુદ્ધિ આદર રહેશે તે દરમિયાન તેઓ પોતાનું કાર્ય કરતા રહે એવી શક્તિ ઇશ્વર તેમનામાં રહેશે. તેમ જ યશો તો મારી ખાતરી છે કે મૂંઝીબર વિદ્યાર્થીઓ દરો તોપણ આ મહાવિદ્યાલય શોભશે અને આખા હિન્દુસ્તાનમાં આદર્શ વિદ્યાલય યશે.

કવિનું કાર્ય

આનું કારણ નથી ગુજરાતનું ધન, નથી ગુજરાતની વિદ્યા, પણ એનું કારણ એ છે કે અસહકારની ઉત્પત્તિનું સ્થાન ગુજરાત છે; અસહકારનું મૂળ ગુજરાતમાં રોપાયું છે, તેના ઉપર સિંચન ગુજરાતમાં થયું છે; એને માટે તપસ્યા ગુજરાતમાં થઈ છે. આ ઉપરથી એમ નહિ માનરો કે આ મિશ્યાસિમાની માલુસ બાલે છે, એમ ન માનરો કે એ બધી વપસ્યા મેં જ કરી છે કે એ મૂળ મેં જ રોપ્યું છે. મેં તો કેવળ મંત્ર આપ્યો છે, એક વણિકપુત્ર જો કરી શકેતા હોય તો મેં કવિનું કામ કર્યું છે.

શ્રદ્ધાનું બળ

એથી વિશેષ મેં કંઈ નથી કર્યું. તેનાં મૂળ તો મારા સાથીઓએ રોપ્યા છે. એમની શ્રદ્ધા મારા કરતાં પણ વધારે હતી ત્યારે કામ થયું. મને અનુસવજ્ઞાન છે એમ મારો દાવો છે. દેવતાઓ આવીને સમભવે તોપણ મારી શ્રદ્ધા ચળે એમ નથી. નરી આંખે એમ સામાં કાઠ હું જોઈ છું તેમ મને લાગે છે કે હિન્દુસ્તાનની ઉત્તતિ શાન્ત અસહકારથી જ થવાની છે. પણ મારા સાથીઓને વિષે તેડું કહેવામાં તેઓએ તર્કથી, ન્યાયથી, શ્રદ્ધાથી માન્યુ છે કે આ ગાનિતમય અસહકારથી જ ઉત્તતિ થઈ શકશે.

હિન્દુસ્તાનમાં કે પૃથ્વીમાં ક્યાંયે કોઈ પોતાના જ અનુભવથી કાર્ય નથી કરતું. કેટલાકને અનુભવ મળે છે ત્યારે બીજા તે કાર્ય શ્રદ્ધાથી કરે છે.

મારા સાથીઓએ પાંચે રોપ્યો છે. તેમનામાં ઘણા ગુજરાતી છે; મહારાષ્ટ્રીઓ પણ છે. પણ એ મહારાષ્ટ્રીઓ તો ગુજરાતમાં આવીને અરખી કે પોણા અથવા સવા ગુજરાતી જ બની ગયા છે. તેમના વડે આ સંસ્કૃત, હાલજીવન બનેલું છે. એનો પૂરો ચમત્કાર આપણે હજી નથી જોયો. એને માટે બાલિકાઓએ પોતાની બંગડીઓ મને દારી આપી છે તે કાર્યનો ચમત્કાર તમે જ માસની અંદર વિશેષ જોશો. પણ એ બધાનું મૂળ—તેની દૃશ્ય પ્રતિમા આ મહાવિદ્યાલય છે. હિન્દુઓ પ્રતિમાપૂજક છે; અને તે માટે આપણને અસિમાન છે. આ પ્રતિમાનાં જુદાં જુદાં અંગો છે. તેમાં કુલપતિ તો હું પોતે; અધ્યાપકો, આચાર્ય, વિદ્યાર્થીઓ એ એનાં બીજાં અંગો છે. હું પોતે જુદો છું, પાકું પાન છું, બીજાં કામોમાં

કવિનું કાર્ય

મારી અવગણ
શ્રદ્ધા

મહાવિદ્યા-
લય રૂપી વૃક્ષ

રોકાયેલો છું. મારા જેવું પાકું પાન ખરી પડે તો ઝાડને કંઈ આંચ આવે નહિ. આચાર્ય અને અન્યાયકો પણ પાતરાં ન છે, નોકે એઓ અત્યારે કુમળાં પાતરાં છે. થોડા વખતમાં તેઓ પ્રજા ધરડા પાન થઈને કદાચ ખરી નશે. પરંતુ વિદ્યાર્થીઓ એ આ સુંદર ઝાડની ડાળીઓ છે, અને આ ડાળીઓમાંથી આચાર્યો અને અન્યાયકો રૂપી પાતરાં ફુટવાનાં છે.

પ્રવ્હાદના જેવો અગ્નિ પ્રગટાવો

વિદ્યાર્થીઓને મારી વિનંતિ છે કે મારી ઉપર નેટલી તમારી શ્રદ્ધા છે તેટલી ન શ્રદ્ધા તમારા અન્યાયકોમાં રાખજો. પણ જો તમે તમારા આચાર્યને કે અન્યાયકોને ખવડીન જુઓ તો તે સમયે તમે પ્રવ્હાદના જેવા અગ્નિથી એ આચાર્યને અને એ અન્યાયકોને ભસ્મ કરી નાખજો અને તમારે હાથ આગળ ચલાવજો. એ ન મારી ઇશ્વર પ્રત્યે પ્રાર્થના છે અને એ ન મારો વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ છે.

અંતમાં હું પરમેશ્વરને પ્રાર્થના કરું છું અને એ પ્રાર્થનામાં તમારા સર્વેની સંમતિ માગું છું. મારી પ્રાર્થનામાં તમે સદુ નિર્ભય હૃદયથી જોડાજો, હે ઇશ્વર! આ મહાવિદ્યા-લયને એવું બનાવ કે તેની અંદરથી જે સ્વતંત્રતાનો નંપ આપણે રાતદિવસ નખીએ છીએ તે સ્વતંત્રતા મળે, અને એ સ્વતંત્રતાથી એકલું દિન્દુસ્તાન ન નહિ, પણ આખું ભગત જેમાં દિન્દુસ્તાન એક બિંદુમાત્ર છે, તે મુખી થાઓ.

વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે ગાંધીજી

પ્રમુખ સાદેખ, વિદ્યાર્થીજી, બાઈઓ અને બહેનો,

પુરાણી પ્રતિજ્ઞા

આપણને આચાર્ય મહારાજે સ્મરણ આપ્યું છે કે જે પ્રતિજ્ઞા કોમેસો કલકત્તામાં પ્રાંતની પાસે કરાવી તેનું પાલન કરવું જોઈએ. એ પ્રતિજ્ઞાના સ્મરણ સાથે હું તમને એક બીલું સ્મરણ કરાવવા માગું છું અને મને બાંહે છે કે એ પ્રતિજ્ઞા કોમેસો કરેલી પ્રતિજ્ઞાના કરતાં વધારે મહત્ત્વની છે. હું ગઈ, સાવ પંખળમાં ગયો દત્તો ત્યાં ઢંઢર કમિટીના બદિષ્કારનો વિચાર અમે સદુએ એકમત થઈને કર્યો દત્તો. એ કરાવ પર આવતા પહેલાં અમે ચર્ચામાં ઘણા દિવસ ગાળ્યા દત્તો. પંડિત માલવીયાજીએ ધર્મી દલીલો કરી હતી, આપણામાં કંઈથી કચાશ રહેલી છે તેની ચાલ આપી હતી, આપણે આરંભ્યારા છીએ એનો પણ તે વખતે વિચાર થયો દત્તો, આમેવાનેને જેશમાં નાંખવામાં પણ આવે, આ બુધો વિચાર થયો દત્તો. તે છતાં ત્યાં આવેલા સદુએ—જેમાં પડેલા હું, બીજા પં. માલવીયાજી, ત્રીજા પં. મોતીલાલ અને ચોથા મિ. અનુજ અને બીજા કેટલાક નજીક પણ હતા, તે સદુએ મળીને હરિવંશી કે ઢંઢર કમિટીના બદિષ્કાર કર્યો. એ પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ પડેલું હું તમને કહું છું એ વખતે.

• અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ આપેલું બાપજી; તા ૧૫-૧૧-૧૯૨૦

જે ચેતવણી આપી હતી કે આ પ્રતિજ્ઞા કર્યો તો વમારે વમારો ચોતાનો રિચાર્ટ કાઢવો પડશે; અને તપાસ કરતાં બે બધા જીલ્લા સિદ્ધ થશે તો ન્યાય મેળવવાને મરતું પણ પડશે; તે માટે દેશનું બલિદાન આપતું પડે તો તે પણ આપે જ આપણે છટકો છે. મારી ચેતવણી છતાં બે પ્રતિજ્ઞા એ વખતે તે બધાને ખારી હતી એ સ્મરણ કોર્ટેસની પ્રતિજ્ઞાના સ્મરણના કરતાં પણ વિરોધ છે; કારણકે કોર્ટેસની પ્રતિજ્ઞા ઉપર તો એવો એક આરોપ છે કે તે વખતે લોકોને વિચાર કરવાનો વખત મળ્યો ન હતો, મારી વાણીથી અંતર નળને સહુએ કબ્બ કરી લીધું હતું. બીજો આરોપ એ છે કે પહેલી જ વખત મુસલમાનો મોટી સંખ્યામાં કોર્ટેસમાં ગયા અને તેમના સંખ્યાબળથી કરાવને બહુમતી મળી. ખરી વાત તો એ નહોતી જ. ખરી વાત તો એ હતી કે પ્રાંતવાર વોટની ગણતરી થઈ હતી અને તેમાં બે પ્રતિનિ ઊભાને બાકીના બધાએ આઝ મતે એક જ કરાવ કર્યો હતો. છતાં એ કરાવની ઉપર બધાએ માણસોએ વિચાર નહિ કર્યો હોય એ ખરું છે, અને તે માટે એ પ્રતિજ્ઞાને તમે સહે વળત ન આપો; નેકે નેકે કોર્ટેસને માટે માન છે, કોર્ટેસના કરાવનો અમલ કરવામાં નેકે અંતઃકરણના અવાજનો આપ નથી આવતો, તેણે તો એ પ્રતિજ્ઞાને પણ નિશ્ચયપૂર્વક પાળવી જ જોઈએ. પરંતુ પંબળની પ્રતિજ્ઞા તો કરાવપૂર્વક લેવામાં આવી છે. કહે પેટ, જે વખતે આવેલા જરાયે રહી નહોતો તે વખતે, વિચાર કર્યા પછી લેવામાં આવી છે, સંકટનું પૂરૂં થાન હતું ત્યારે લેવાયલી છે. નેકેસને માટે તમને માન છે, નેકે વમારો અવેસરો છે તેમણે જે પંબળને માટે આપણે લીધી રહ્યા છીએ તે પંબળનું નાક રાખવા માટે દટ નિશ્ચય કરેલો છે. એ પ્રતિજ્ઞાનું હું તમને સ્મરણ કરાવવાનો હતો.

સોનાની બેડી

હવે જે વિદ્યાર્થીઓ આ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલયમાં નથી જોડાયા તેમને હું પૂછું છું કે તમે શું માગો છો? તમે હિન્દુસ્તાનને સારું સ્વતંત્રતા—સ્વરાજ્ય ઇચ્છો છો? તમે તમારી ચોતાની સંસ્કૃતિ ઇચ્છો છો કે પરાધીનતા ઇચ્છો છો? પરાધીનતાને સહન કરી લેવાને તમે તૈયાર હો તો તો તમને કહેવા સારું એક રાષ્ટ્ર પણ મારી પાસે નથી. જુલશાત કોલોનમાં તમારે માટે મોટાં મોટા વિનોદનાં મેદાનો છે, ત્યાં તમે રમવાગમવા કરી શકો છો, ત્યાં તમારે માટે મોટા મોટા પ્રોફેસરો છે. ત્યાં નવી લેબોરેટરી છે તેવી આ વિદ્યાલય તમને આપી શકે તે પહેલાં ઘણા કાળ જશે. તેવી સગવડો તમને અહીં નહિ મળે. પણ કેદીને સોનાની અને રત્નો જડલી બેડી પહેરાવવાથી તેનું કેદીપણું ઓછું થઈ જાય તો તમે જુલશાત કોલોનમાં કેદી નથી. પણ ને તમે માનતા હો કે ન્યા આપણી સ્વતંત્રતા ત્યાં જ આપણું તેજ રહી શકે, તો તમે જુલશાત કોલોનમાં, ત્યાં ગમે તેટલી સગવડો મળતી હોય તે છતાં, ત્યાં જ કરો, અને આ મહાવિદ્યાલયમાં અગવડો વેઠતા છતાં તમે દાખલ થજો હું તમને ઉચ્ચકરવા નથી ઇચ્છતો, પણ તમારી બુદ્ધિને ભગ્યત કરવાને ઇચ્છું છું, તમારી ફરજનું તમને જ્ઞાન કરાવવા ઇચ્છું છું, તમારી અક્ષયને મારી અક્ષયની સાથે વ્યવહાર કરાવી આપવા ઇચ્છું છું. છતાં તમને એવું મુશ્કેલ હોય કે ન્યાં સુધી સરકારી નિયામમાં બહુથિ ત્યાં સુધી આપણાથી સ્વતંત્રતાનો

સોનાની
રત્નજડિત
બેડી

વિચાર ન કરી શકાય, એવા વિચાર-કરવામાં નિમકદ્દરમિતરું રહેલું તમને લાગે તે તમે સરકારી શાળા ભણે ન ઇંગ્લેન્ડ. જ્યાં મુખી સરકાર મોરફત શિક્ષા લઈએ ત્યાં મુખી સરકારનું રહે બોલવું જોઈએ. પણ આ સરકાર તો બદલત બની છે; તેણે આપણા ઉપર અત્યાચાર કર્યા છે; તેણે પ્રભુનું નર હર્ષ છે, તેણે આપણા ધર્મ ઉપર તરાપ મારી છે. આગ છતાં શું સરકારનું રહે ઇચ્છી શકીએ ? અને કહી શકીએ કે આ સહનત એવી ન્યાયી છે કે સૂર્ય તેની ઉપરથી કદી આપણી જતો નથી ? અને એવું ન ઇચ્છી શકીએ તો તેથી સરકાર પાસેથી નાસ્તી છૂટું જોઈએ. એકેએક ધર્મ શીખવે છે કે ધર્મને બેવડા. 'યવા સરસ' બીજું પાપ નથી. માટે જ મેં લખેલું છે કે આ સરકારના વિદ્યાર્થીઓ રહીને શિક્ષણ લેવું એ જે રાજ પર બેઠા હોઈએ તે જ રાજ કાપવા બરાબર છે. તેથી જે વિદ્યાર્થીઓએ હજી મુખી સરકારી શાળા કે કોલેજ નથી છોડી તેમને હું હું છું કે તમે ફરીફરીને તમારા હૃદયને તપાસો. તમને લાગે કે આ સરકારનો અંત લાવવો જ જોઈએ તો આપણું સત્ત્વ, આપણી બદાહરી એમાં જ રહેલી છે કે જે સરકારની નિશાળોમાંથી તરત નીકળી જવું.

આચાર્ય મદારાજે તમને બતાવ્યું કે કેટલોક સરકાર તો અનિવાર્ય છે, જ્યારે કેટલોક આપણે તરત ખેંચી લઈ શકીએ તેમ બીજે. કેટલાક પ્રકારની વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવાને માટે તો આખા દેશનો ત્યાગ કરવો પડે છે. એવા દેશનો ત્યાગ કરવાનાથે વખત આવે, ન આવે એમ હું કહેતો નથી. પણ આજે એવા વખત નથી આવ્યો. 'એટલે એ આપણે નહિ તપાસીએ. આપણે જે તપસ્યા કરીએ તે આપણા પોતાના કામ પૂરતી જ કરવી જોઈએ. આપણે કેટલી ચિત્તશુદ્ધિ કરવી હોય અથવા કેટલા રોગમાંથી મુક્તિ મેળવવી હોય તેટલી જો એક દિવસના ઉપવાસથી થઈ શકતી હોય તો બે દિવસ ઉપવાસ કરે તે બેવડું ફરવાય. જે તપસ્યા આપણે કરાવી છે તેટલીથી આપણું કાર્ય સમજી હોય તો વધારે કરવી ન જોઈએ. એ જ જવાબ તાર, રેલવે વગેરેના સરકારને વિષે છે. જે સરકારથી આપણું તેજ દગાય છે, જે સરકારથી સરકારની પાસે આપણે ઇચ્છાપૂર્વક, જાન લઈએ તેનો ત્યાગ વરત કરવો જોઈએ. તેજો સરકાર સરકારી નિશાળોમાં જવું એ છે. અત્યારે સારું નસીબે રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલય થયું છે. આપણા આચાર્ય અને અધ્યાપકો જેવા બધે કેમણે નથી દોતા. હું અહીંની ગુન્ડાત કોલેજના પ્રોફેસરો જોઈ તેમની સરખામણી કરવા નથી માગતો. બે તો મોઢા વખતમાં એની મેળે થઈ જશે. રાષ્ટ્રીય શાળા નામુસવાથી હજી મુખી કોલેજ ન ઇંગ્લેન્ડના વિદ્યાર્થીઓને દબે પહેલાં દબે તેજો સમય નથી રહ્યો. દબે તેજો એમ નહિ કહી શકે કે નવું વિદ્યાલય નહિ ખુલે તો શું થશે ? તેમણે તો તમે તરત જ આ મહાવિદ્યાલયમાં જામત થઈ જવું જોઈએ.

અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીઓ

મેટ્રિક ઇલેજના એક વિદ્યાર્થીએ મને પૂછ્યું કે અમરિ અસદ્ગત કરવો હોય તો શું કરવું ? મેટ્રિક ઇલેજના વિદ્યાર્થીઓમાં બે પ્રકાર છે. તેમાં જે ફી બરીને ભણનારા છે તેઓ તો આવવી કાંઈ જ નથી બચ. પરંતુ એઓ સરકાર પાસેથી શિષ્યવૃત્તિ લઈને

મણલા હોય અને અમુક મુદતમાં એ રકમ પાછી આપી દેવાની કે અમુક વર્ષ સરકારની નોકરી કરવાની જેમણે બંધણી કરી હોય તેવાઓને આજે ન જોડાશે. છોડવાની સલાહ હું આપતો નથી. પ્રભની પાસેથી ને પૈસા આપણે એકઠા કરીશું છીએ તેમાંથી તેમને હું પૈસા નહિ આપી શકું. તેઓ એટલી રકમ બીજે ક્યાંકથી મેળવી એ સરકારને બરી દબને પોતાની મેળે પોતાની મુજિ મેળવી શકે તો મેળવવી એ તેમનું કર્તવ્ય છે. પણ પોતાની ગાંઠના પૈસાથી બહુનાર વિદ્યાર્થીઓને સલાહ મારી પાસે વધારે તોરથી આવી પડેલા છે. આપણને વૈદું શીખવાની બીજી સગવડ મળે કે ન મળે તોપણ એ વિદ્યા લેતાં આપણી સ્વતંત્રતા દૂર જશે એમ લાગે તેવી વિદ્યાનો ત્યાગ કરવો ન જોઈએ, ને એવી સગવડ ન મળે ત્યાં સુધી એ વિદ્યાના મોહનો ત્યાગ કરવો અને બીજા કોઈ ધંધામાં રોકાઈ જવું. આ પ્રભ એ સારૂ વિનાની બની જશે તો વિદ્યા મેળવીનેય શું કરી શકવાની? વિદ્યાના મોહને હું વખોડતો નથી વિદ્યાને મોહ હોવો એ જીવાનનો ધર્મ છે; એ મને સ્વીકાર્ય છે. પણ એ મોહની ખાતર આપણા દેશને—આપણા ધર્મને હોમવો નહિ જોઈએ.

ના વિદ્યા યા વિમુક્તયે

જે વિદ્યાર્થી ધર્મને સાચવી રાકીયે તે ન વિદ્યા. આ વિદ્યાર્થીકમા એ ન સૂત્ર સ્વીકારવામાં આવેલું છે. તે સૂત્ર મને બહુ સરસ લાગ્યું છે. ના વિદ્યા યા વિમુક્તયે એનાથી મુજિ મળે તે વિદ્યા. મુક્તિ એ પ્રકારની છે. એક મુક્તિ દેગને પરાધીનતામાંથી છૂટા કરવાની તે. એ ઘોડા વધતને ઘડિ દોલ બીજી મુક્તિ સમિત સાર છે. મોક્ષ કે જેને પરમધર્મ કહીયે તે મેળવવો હોય તો દુન્યવી મુક્તિ પણ હોવી જોઈએ ન. અનેક કલ્પમાં રહેલો માણસ નિરંતરનો મોક્ષ નથી પ્રાપ્ત કરી શકતો નિરંતરનો મોક્ષ મેળવવો હોય, પરમ પુરુષાર્થ પ્રાપ્ત કરવો હોય તો નજીકનો મોક્ષ પ્રાપ્ત કર્યો ન છૂટકો છે. જે વિદ્યાર્થી આપણી મુક્તિ દૂર થાય છે તે વિદ્યા ત્યાગ્ય છે, તે વિદ્યા રાક્ષસી છે, તે વિદ્યા અધર્મ્ય છે. સરકારી વિગ્રાહ્યમાં મળે છે તે વિદ્યા મને તેવી હોય તેથી ત્યાગ્ય અને રાક્ષસી એવી સરકાર મારફત મળતી હોવાથી ત્યાગ્ય છે.

માળાપના અને વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓએ માળાપ પ્રત્યે કેમ વર્તવું, તેમની આજ્ઞાનું ઉદ્ધેયન કરવું કે નહિ એ વિષે કહેવું હું વિદ્યાર્થીઓને કહીશ તમારો પરમ ધર્મ છે કે તેમની આજ્ઞાનું સુદર રીતે પાલન કરવું. પણ માતાપિતાની આજ્ઞાના કરતા પણ તમારા અંતરનો નાદ વધારે છે. તમારા અંતરનો નાદ જો તમને એમ સંભાવે કે માળાપના વચન કેવળ નળળાપના ન છે, સરકારી શાળા છોડવી એમા તમારો પુરુષાર્થ રહેલો છે, તો માતાપિતાની આજ્ઞાનું ઉદ્ધેયન કરીને પણ તમે સરકારી શાળાને છોડજો. પણ એનો અંતરનો નાદ કોને હોય? એ આચળ થણીનાર કહેવું છે તે ન ફરીથી કહું છું કે જે માણસની અંદર વિનય ભર્યો હોય, જેણે હમેશાં આજ્ઞાનું પાલન કર્યું કરેલું હોય, જેણે નીચિના કામદા સમજી લીધા હોય અને પાલ્યા હોય, તે ન આજ્ઞાનું ઉદ્ધેયન કરી શકે ને દયાધર્મને પોતાના જીવનમાં પ્રધાનપદ આપે છે,

મોક્ષદાયી
વિદ્યા

માળાપની
આજ્ઞા અને
અંતરનો
અવાજ

જેણે બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરીને પોતાની ઈન્દ્રિયો પર કાબુ મેળવ્યો છે, જેણે નથી પોતાના દાષપત્રને મેલા કર્યા કે નથી પોતાના મનને મેલું કર્યું, જેણે અસ્તેયવ્રતને પાળ્યું છે, જેણે અનેક પ્રકારના લોચા ભેગા કરીને પરિવ્રજ નથી કર્યા, તે જ કહી શકે કે મારા અંતરનો આ અવાજ છે. તમે જાંધોનો અવાજ લઇને તમારાં માર્ગાપ પાસે ન જાવો. તમારો પોતાનો જ અવાજ લઇને તમે તમારાં માતાપિતા પાસે જાવો અને તેમને હંડવત્ પ્રણામ કરીને કહેજો કે અમારાથી તમારી આજ્ઞા નહિ પળાય.

એક વિદ્યાર્થીએ મને કહ્યું કે મેં માળાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને સરકારી શાળા તો છોડી, પણ હવે રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયમાં મારે ન જવું એમ તેઓ કહે છે. મેં તેને સલાહ આપી કે એ આજ્ઞાનું તો તમે જરૂર પાલન કરો. માળાપને લાગતું હોય કે નહીં વિદ્યાલયમાં મળશે તે વિદ્યાર્થી સુકસાન થવાનું છે અને તેથી એ વિદ્યાને શિક્ષા ધર્યું તો તેવું દિષ્ટવાનો તેમનો હક છે, અને એવી આજ્ઞા માનવી એ પુત્રનો ધર્મ છે. માળાપ નંબી વસ્તુથી, જો તે તેમને ખોટી લાગે તો, છોડીને ફોફો શકે છે. મેલ ઉપાડવાની ફરજ તેઓ ન પાડી મને ફરેક વિદ્યાર્થીએ આ માળતમાં પોતાનો ધર્મ શો છે તે જોઈ લેવો, અને ત્યારપછી જે પોતાનું કર્તવ્ય લાગે તે માળાપ કે સરકાર કોઈ પણ વિરોધ કરે તોપણ કરવું. તેમ કર્યા વિના દેશ ચડી નહિ શકે.

મુંબઈનો બનાવ

હવે હું તમને મુંબઈમાં બનેલા એક બનાવ વિષે કહું છું. ત્યાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ સરમ સરમના પોકાર કર્યા. તેવા અવાજ કરનારાઓમાં બાઈ નિમકર પણ હતા. મુંબઈની સભામાં મેં મિમિસ બેસન્ટના અપમાન ઉપર ભાર મુક્યો હતો. જેમણે અસહકારનો અંગીકાર કર્યો છે તેવા કોઈ વિદ્યાર્થી પાસેથી હું શાન્તિનો બંગ લેવાને ન હમ્યું. અસહકાર કરનારે તેનાં ત્રણ પદનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલું પદ છે કે શાન્તિને તમે હૃદયમાં નોંધી રાખજો કે નથી આપણે શાન્તિનો બંગ કરવો, નથી કોઈને ગાળ દેવી, નથી શુરસો કરવો, મથી કોઈને તમારો મારવો કે નથી ગરમ સરમના અવાજે કરવા. એમ થાય ત્યાં સુધી કેદનાથી આ લડતમાં ન નેકાઈ સમય. મેં બાઈ નિમકરને કહ્યું કે તમે શાન્તિનો બંગ કર્યો છે. તમને મિમિસ બેસન્ટ કે બાઈ પુરુષોત્તમદાસે કે બાઈ સેતલવાડે બધે ગમે તેટલો અપાત પદોચારો દોષ, છતાં રોમ રોમ કરવું એ તમારો ધર્મ ન હતો. તમારો ધર્મ તો એ હતો કે શાન્ત રહેવું અથવા સાંતિપૂર્વક સભામાંથી ચાલ્યું જવું. બાઈ નિમકર મારી વાત સમજી ગયા અને તેમણે બરી સભામાં તે માટે પધાતાપ કર્યા અને પોતાની બહાદુરી બતાવી આપી. જે પોતાની ભૂલો કબૂલ કરે ને તે માટે પધાતાપ કરે તે ખરો બહાદુર છે. એમ કરીને બાઈ નિમકર આગળ વધ્યા છે.

ત્રણ ૫૬

તે જ પ્રમાણે તમારી પાસેથી—શુભરાત કોલેજમાં જાઓ છો તેમની પાસેથી તેમજ આ મહાવિદ્યાલયમાં રાખજો થયા છો તેમની પાસેથી—હમ્યું છું કે તમે તમારો ધર્મ ન

મુકી. અસહકારની પ્રતિજ્ઞાનાં ત્રણ પદ છે. પહેલું પદ છે શાન્તિ. અસહકાર શાન્તિનય, તથવાર વિનાનો હોવો નોકસ. એમ પણ તથવાર છે, હાથ પણ તથવાર છે અને હોખડનો ધારવાયો દુકરો પણ તથવાર છે. ખીલું પદ તાલીમ કે સંયમ છે, અને ત્રીજું પણ છે. આપણે વિશુદ્ધ હોય ત્યારે યજ્ઞ—બલિદાન કરી શકીએ. બલિદાન આપ્યા સિવાય કેઈ પવિત્ર—વિશુદ્ધ બની શકે નહિ અને વિશુદ્ધ ન બને ત્યાં સુધી તમે તમારી સાજા ન છોડો. અહીં આજ સમય ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમનાથી—માંચ જ વિદ્યાર્થીઓ હોય તે તેજાથી પણ વિદ્યાર્થીક પોતાનો બ્યવહાર ચલાવશે. તેનો પાથો પવિત્ર હશે તો એ પાયાની ઉપર સ્વરાજ્યની સ્થાપના થશે. જેણે પોતાની વિશુદ્ધિ કરી નથી તે આ પવિત્ર પાયાની વિશુદ્ધતામાં હશે નહિ, કરશે નહિ, પણ તેને નામોશી લગાડશે. મટિ આ મહાવિદ્યાલયમાં દાખલ થયા છતાંનાર વિદ્યાર્થીઓને હું કહું છું કે તમે આ અસહકારનાં ત્રણ પદોનું પાલન કરવા ન ઇચ્છતા હો તો તમે તેનો ત્યાગ કરો.

માખાપોને

આ સમામાં આવેલાં માખાપોને હું કહું છું કે તમે રાષ્ટ્રીય પરિપક્વતામાં હોજર હતાં, તેના કરાવા તમે હયા હાથ કરીને પસાર કર્યા છે, તમે કોંગ્રેસને પણ માનનારાં છો, તમે તમારી જવાબદારી સંપૂર્ણ રીતે સમજો. તમે તમારા છોકરાઓ ઉપર આપાત ન કરો. તમે હિન્દુસ્તાન ઉપર આપાત ન કરો. તમારા લીકરાલીકરી ચલ કરવાને છોડો તો તેમને તેમ કરતાં અટકાવશો નહિ, પણ તેમને આગીવાદ આપો અને તેમને આ રાષ્ટ્રીય મહા-વિદ્યાલયમાં તમારા આગીવાદ સહિત મોકલો. તેમ નહિ કરો તો તમે તમને પોતાને સ્વતંત્રથી, શુભરાતને લલવશો, શુભરાત અને તેથી હિન્દુસ્તાન નબળું છે એમ સિદ્ધ કરશો.

ઉપસંહાર

શુભરાતે આજ લગી રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં કદાપિ આટલો ભાગ નથી લીધો. આજે શુભરાતે હવે રાજ્યપ્રકરણમાં પડવાનો નિયત કર્યો છે. તેનો તે નિયત ચાલુ રહો અને તેથી શુભરાત અને સમસ્ત હિન્દુસ્તાન લલવણ થાઓ. તમારાગાં સત્ય કે વીરતા ભૂલે ન હોય પણ તમારાં છોકરાંઓમાં સત્ય આવ્યું હોય, વીરતા આવી હોય, તો તમે તેને અવશ્ય પોષવો. એટલી શક્તિ હથેર તમને આપો એવી પ્રાર્થના કરીને હું વિરમું છું.

૧ મહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫-૬૫૫ થી ચાલુ]

પ્રારંભિક

તા. ૫મીએ બપોરે ગાંધીજીને સ્વ. તિલક મહારાજના ગાયકવાડ વાડામાં લઈ જવામાં આવ્યા ગાયકવાડ વાડો એ તો એક લીધું જ છે. તિલક મહારાજ જે ખંડમાં હતા એસતા તે ખંડમાં ગાંધીજીને રા. કેળકર લઈ ગયા. એ ખંડ અમે ચાર મહિના ઉપર ગયો

તિલકના
ધામમાં
ગાંધી

જેણે બૈંધવ્યમતનું પાલન કરીને પોતાની ઈન્દ્રિયા પર કાબુ મેળવ્યો છે, જેણે નથી પોતાના દાષપણને મેલા કર્યા કે નથી પોતાના મનને મેલું કર્યું, જેણે અસ્તેયમતને પાળ્યું છે, જેણે અનેક પ્રકારના લોચા ભેગા કરીને પરિમલ્લ નથી કર્યો, તે જ, કહી શકે કે મારા અંતરનો આ અવાજ છે. તમે માંધાનો અવાજ લઇને તમારાં માખાંપ પાસે ન જાવો. તમારો પોતાનો જ અવાજ લઇને તમે તમારાં માતાપિતા પાસે જાવો અને તેમને હંડવત્ પ્રણામ કરીને હૃદયે કે અમારાથી તમારી આજ્ઞા નહિ પળાય.

એક વિદ્યાર્થીએ મને કહ્યું કે મેં માખાપની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરીને સરકારી શાળા તો છોડી, પણ હવે રાષ્ટ્રીય મદાવિદ્યાલયમાં મારે ન જવું એમ તેણે કહ્યું છે. મેં તેને સલાહ આપી કે એ આજ્ઞાનું તો તમે જરૂર પાલન કરો. માખાપને લાગણું હોય કે નવા વિદ્યાલયમાં મળશે તે વિદ્યાર્થી તુકમાન થવાનું છે અને તેથી એ વિદ્યાને રોકવા ઇચ્છે તો તેણે ઈચ્છવાનો તેમનો હક છે, અને એવી આજ્ઞા માનવી એ પુત્રનો ધર્મ છે. માખાપ નંબી વસ્તુથી, જો તે તેમને ખોટી લાગે તો, છોડીને ફોડી શકે છે. મેલ ઉપાડવાની ફરજ તેઓ ન પાડી શકે. દરેક વિદ્યાર્થીએ આ આજ્ઞામાં પોતાનો ધર્મ શો છે તે જોઈ લેવો, અને ત્યારપછી જો પોતાનું કર્તવ્ય લાગે તે માખાપ કે સરકાર કોઈ પણ વિરોધ કરે તોપણ કરવું. તેમ કર્યા વિના દેરા ચડી નહિ શકે.

મુંબઇનો બનાવ

હવે હું તમને મુંબઇમાં બનેલા એક બનાવ વિષે કહું છું. ત્યાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓએ શરમ શરમના પોકાર કર્યા. તેવા અવાજ કરનારાઓમાં બાઇ નિમકર પણ હતા. મુંબઇની સભામાં મેં મિલિસ બેસન્ટના અપમાન ઉપર બાર મુક્યો હતો. જેમણે અસહકારનો અંગીકાર કર્યો છે તેવા કોઇ વિદ્યાર્થી પાસેથી હું શાન્તિનો બંજ લેવાને ન ઇચ્છું. અસહકાર કરનારે તેનાં ત્રણ પદનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. તેમાં પહેલું પદ છે કે શાન્તિને તમે હૃદયમાં નોંધી રાખજો કે નથી આપજો શાન્તિનો બંજ કરવો, નથી કોઇને ગાળ દેવી, નથી ગુસ્સો કરવો, મથી કોઇને તમારો મારવો કે નથી શરમ શરમના અવાજો કરવા. એમ યાચ ત્યાં સુધી કોઇનાથી આ લડતમાં ન જોડાઈ શકાય. મેં બાઇ નિમકરને કહ્યું કે તમે શાન્તિનો બંજ કર્યો છે. તમને મિલિસ બેસન્ટ કે બાઇ ગુરુપોત્તમદાસે કે બાઈ સેતતવાટે ભલે ગમે તેટલો અપાત પડેલાયડો હોય, છતાં રોમ રોમ કરવું એ તમારો ધર્મ ન હતો. તમારો ધર્મ તો એ હતો કે શાન્ત રહેવું અથવા સાંતિપૂર્વક સમાધાની ચાલું જવું. બાઇ નિમકર મારી વાત સમજી ગયા અને તેમણે બરી સભામાં તે માટે પદ્માત્તાપ કર્યા અને પોતાની બદાદુરી બતાવી આપી. જો પોતાની ભૂલો કબૂલ કરે ને તે માટે પદ્માત્તાપ કરે તે ખરો બદાદુર છે. એમ કરીને બાઇ નિમકર આજીવ વધ્યા છે.

ત્રણ પદ

તે જ પ્રગાણે તમારી પાસેથી—ગુજરાત કોલેજમાં બહો છે તેમની પાસેથી તેમજ, આ મદાવિદ્યાલયમાં દાખલ થયા છે તેમની પાસેથી—હવું છું કે તમે તમારો ધર્મ ન

સુકો. અસહકારની પ્રવિજ્ઞાની ત્રણ પદ છે. પહેલું પદ છે સાન્નિત. અસહકાર સાન્નિતમય. તદ્વત્તર વિનાનો હોવા જોઈએ. બીજું પદ તદ્વત્તર છે, હાથ પણ તદ્વત્તર છે અને લોખંડોનો ખારવાળો ટુકડો પણ તદ્વત્તર છે. ત્રીજું પદ તાલીમ કે સંયમ છે, અને ત્રીજું પદ છે. આપણે વિશુદ્ધ હોઈએ ત્યારે ચક્ષુ-બલિદાન કરી સમીચે. બલિદાન આપ્યા સિવાય કોઈ પવિત્ર-વિશુદ્ધ બની શકે નહિ અને વિશુદ્ધ ન બને ત્યાં સુધી તમે તમારી શાળા ન છોડો અને અહીં આજ સમયમાં ૧૦ વિદ્યાર્થીઓ છે. તેમનાથી-પાંચ ન વિદ્યાર્થીઓ હોય તો તેટલાથી પણ વિદ્યાર્થીઓ પોતાનો બ્યવહાર ચલાવશે. તેનો પ્રાચી પવિત્ર હશે તો એ પાયાની ઉપર સ્વરાજ્યની સ્થાપના થશે. બેણે પોતાની વિશુદ્ધિ કરી નથી તે આ પવિત્ર પાયાની વિશુદ્ધતામાં ઉમેરો કરશે નહિ, પણ તેને નાખોશી લગાડશે. માટે આ મહાવિદ્યાલયમાં દાખલ થવા છત્તનાર વિદ્યાર્થીઓને હું કહું છું કે તમે આ અસહકારનાં ત્રણ પદોનું પાલન કરવા ન ઇચ્છતા હો તો તમે તેનો ત્યાગ કરજો.

માખાપોને

આ સમામાં આવેલાં માખાપોને હું કહું છું કે તમે રાષ્ટ્રીય પરિપક્વતામાં હાજર હતાં, તેના કારણે તમે હવે હાથ કરીને પસાર કર્યા છે, તમે કોંગ્રેસને પણ માનનારાં છો. તમે તમારી જવાબદારી સંપૂર્ણ રીતે સમજો. તમે તમારા છોકરાઓ ઉપર આપાત ન કરો. તમે હિન્દુસ્તાન ઉપર આપાત ન કરો. તમારા દીકરાદીકરી ચક્ષુ દરવાને છાંટે છે. તેમને તેમ કરતા અટકાવશો નહિ, પણ તેમને આશીર્વાદ આપજો અને તેમને આ રાષ્ટ્રીય મહા-વિદ્યાલયમાં તમારા આશીર્વાદ સહિત મોકલજો તેમ નહિ કરો તો તમે તમને પોતાને લગવશો, ગુજરાતને લગવશો, ગુજરાત અને તેથી હિન્દુસ્તાન નબળું છે એમ સિદ્ધ કરશો.

ઉપસંહાર.

ગુજરાતે આજ સગી રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં કદાચ આર્યો બાગ નથી લીધો. આજે ગુજરાતે હવે રાજ્યપ્રકરણમાં પડવાનો નિર્ણય કર્યો છે. તેને તે નિર્ણય ચાંદિ રહ્યો અને તેથી ગુજરાત અને સમસ્ત હિન્દુસ્તાન ઉત્તમવજ થાઓ. તમારામાં સત્ય કે વીરતા સૂચી ન હોય પણ તમારાં છોકરાઓમાં સત્ય આનું હોય, વીરતા આવી હોય, તો તમે તેને અવશ્ય પોષજો. એટલી શક્તિ હથેલ તમને આપો એવી પ્રાર્થના કરીને હું વિરમું છું.

૧ મહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫. ૬૫૫ થી ચાલુ]

પુરુષતીર્થ

તા. ૫મીએ બપોરે ગાંધીજીને સ્વ. સિદ્ધક મહારાજના આપકવાદ વાદમાં લઈ જવામાં આવી ગાયકવાડ વડો એ તો એક દીકરો ન છે. સિદ્ધક મહારાજ એ જાણનાં ઉત્કૃષ્ટ એસવા તે ખંડમાં ગાંધીજીને રા. કેજર લઈ ગયા. એ ખંડ અંધે ચાર ગાંધીના ઉપર બેઠો

સિદ્ધકના
પામમાં-
ગાંધી

હતો તેવો ને તેવો જ આ વખતે પણ હતો. પણ આ વખતે ત્યાં અમને કોઈ અજબ ચત્રવેદી લાગી. મહારાજના પુત્રાએ સૌનું સ્વાગત કર્યું, બધાને તિલક મહારાજની પ્રિય સોપારી આપી, ગાંધીજીને તિલક મહારાજની પ્રતિમાવાળો એક ચાંદીનો ચાંદ પહેરાવ્યો. અને એ સોપારી જોવાંદીની દાબડીમાં રહેતી તે દાબડી પણ ગાંધીજીને એનાયત કરી. આ બધું ગાંધીજીને બહુ બહારું લાગ્યું. આ ચાંદ અને દાબડી તેઓ તે દિવસથી સદા પોતાની ખાસે જ રાખે છે.

નેતાઓની અચ્છદા

આ પછી બીજા જ ખંડમાં રથાનિક નેતાઓ અને કાર્યકર્તાઓની ખાનગી સમા રાખી હતી. રાષ્ટ્રીય પક્ષના પહ્લાખરા રથાનિક નેતાઓ હાજર હતા. કાર્ય શી રીતે લેવું તે વિષેની વાતો કરતાં બધારે વાતો રાંકાઓ અને સુરકેલીઓ વિષે ચાલી. કેટલાકને રાજાત્યાગની આવશ્યકતા વિષે રાંકા હતી, કેટલાક રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ થાય ત્યાં સુધી રાહ જોવાના પક્ષમાં હતા, બધાયને નાણાની બીડ એ મોઝામાં મોટું નડતર લાગતું હતું. ગાંધીજીની બધી દલીલ તો અહીં નહિ આપું, પણ તેનો સાર આપીશ. તેમણે પ્રથમ જણાવ્યું કે શિક્ષણ સાર હોય या નરસુ હોય તેનો પ્રશ્ન નથી; ચાહુ પ્રધામાં ખામી હોય या ન હોય તે પ્રશ્ન નથી; જે સરકારે આપણને જખમ કર્યા છે તે સરકારના ઉત્તર તળે, શિક્ષણ લેવું એ પાપ છે એ વાત છે. બીજી વાત તેમણે એ જણાવી કે રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ થાય ત્યાં સુધી કેવી રીતે રાહ જોઈ શકાય કે બધારે આ સરકાર સહ્ય હોય; આ સરકાર તો સહ્ય રહી નથી અને એ અસહ્ય સરકારના કરતાં કોઈ પણ સ્થિતિ બહેતર છે. નાણાં ન મળી શકે એ વાત તો શ્રદ્ધાની જ હતી. પ્રખર શુદ્ધિ અને અપ્રતિમ સ્વાર્થત્યાગના ધામ મહારાષ્ટ્રમાં કાંઈ ઉછેપ હોય તો તે શ્રદ્ધાની જ છે એમ ગાંધીજીએ જણાવ્યું. જે વસ્તુને તિલક મહારાજે પોતાનો ધર્મ બનાવ્યો હતો અને જેનું રક્ષણ કરતા તેઓએ દેહ છોડ્યો તે સ્વરાજ્યને ધર્મ બનાવવાની ગાંધીજીએ માગણી કરી. શ્રદ્ધા વિષે કહેતાં તેઓએ લગભગ એમ કહ્યું કે હું આખી મીઠીને શ્રદ્ધા રાખો—*I cannot go on to be reckless in faith*. બધા ઇંગ્રાઓ એમ વખતે રાજાઓ ખાલી કરે તો પછી તેમને માટે શી રીતે વ્યવસ્થા થાય, બાળ માગીને કરી રાખીયે? — આ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતાં ગાંધીજીએ કહ્યું કે બધા જ વિદ્યાર્થીઓ નીકળશે તો તો અખ્યાપકોને નીકળ્યા વિના ચાલવાનું છે? અને બધા અખ્યાપકો નીકળ્યા એટલે તો આખો દેસ ઢાલી ઉઠશે. આખો દેસ આમ ઢાલી ઉઠે તો શું હિન્દુસ્તાનમાં બધી પ્રવૃત્તિને પહોંચી વળવાને માટે નાણાં છે? — એ પ્રશ્નોના ઉત્તર આપતા ગાંધીજીએ કહ્યું, આટલી ભયંજન થશે તે દિવસે રામનાથ દાગી દામળીવાળા પોતાના ખખનામાં એકે પેસો દાગી રાક્ષો ખરા કે? રા. કેળકરનું આથી સમાધાન બહુ ગયું હોય એમ જ જણાય. તમારો તો આતો સૌથી દિસાબ છે, અમારો નથી, અમને એ તે ધર્મદા ખાતાંઓમાંથી પૈસાં કાઢવા સહેલા નથી લાગતા, એમ તેમણે જણાવ્યું. આ અશ્રદ્ધા લગભગ બધાયે નેતાઓમાં જણાવી હતી. પણ એ અશ્રદ્ધા નિષ્કારણ એ વાતની સાબીતી તો પૂનામાં જ મળી રહી હતી. તે તરફ દબે આપણે વળી

‘આત્મચરણીય ભગિનીઓ’

તા ૬ઠ્ઠીએ બપોરે સ્ત્રીઓની સભા કોલેજીયલ નાટકશાળામાં સંબોલી હતી. નાટકશાળાની નીચેની બાજી નજીક તથા ઉપરની બંને ઝેલેરીઓ સ્ત્રીઓથી ભરેલી હતી. એક વસુ પશુનાથના બાપે ન જાણી હશે અન્દરને જોઈ સમગ્ર ઉઘટે તેમ આજે બહારી ચડી હતી હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી બધા વર્ગોની બાધી વચની સ્ત્રીઓ હતી એક મુદ્દર પદ્ધતી કાર્યના આરંભ થયા તેમાની કેટલીક કહીએ તેની સાર્થકતા અણુવણા માટે અહીં આપી દઉં

પૂનાની
સ્ત્રીઓ
આમજ

દિન છાતે દુધેર સારત મૂલ
સકટીં યા તારક તુમ્હીં જનતલા
પ્રભુ દેવો યંદા યા સરકાર્યાલ ॥ ચાલ ॥
જાડ દે નશિવાચે હૈં પાસતકય વિલયાલ ॥

માન્ય બસો સ્વાગત૦

જરી બામુદા વાઠ તિલક બાજિ મેલા
બચવિત દા પાત જનાવા દાલા
તરિ આતાં માર તુમ્હાંવર બાલા ॥ ચાલ ॥
કેડનિયા મિતરં બામ્હીં યા તિલકનિપનદુ સાલા ॥

માન્ય બસો સ્વાગત૦

આથીજીએ બહેનોને ‘આત્મચરણીય’ કહીને સંબોધી અને વજનમ પોણા કલાક સુધી એ ઉદ્બોધન કર્યું તેમાના વિચિત્ર ઉદ્ગાર માન અહીં આપુ છુ :

“હુ નણું છું કે હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી અને બીજી બધા કોમોના ધર્મ આપણી સ્ત્રીઓના ન દાખમા છે સ્ત્રીઓ ધર્મ તંત્રો તે દિવસે આપણે ધર્મ નદ યંદા જરો આપણા સાક્ષમા કહી છે કે ત્યા રાત્ર અને સ્ત્રીઓ ધર્મ છેડે છે ત્યા દેશ નદ યાચ છે. આપણે ત્યા સ્ત્રીઓએ ધર્મ તદ્દન નથી છેડયો, પણ રાત્રએ તે છેડયો છે આપણે ત્યા એ રાત્રાધિકાર આને છે તે રાવણુરાત્ર્ય લેવો છે—તે રાક્ષસીરાત્ર્ય લેવો છે” જિનાસ્ત અને પંતબના અન્યાયોના ઉલ્લેખ કરીને તેઓ જાણ્યા “આ સંસ્તનત મદેનિ નામર્દ બનાવી રહી છે આપણે નામર્દ ન હોત, સ્ત્રીઓ પીર પુરોષો પેદા મરત તો અત્યાચારો અસંમવિત થાત પણ મને અર્ધસોસ છે કે આજકાલ આપણા દેશમા આપણા મર્દો નામર્દ થઈ ગયા છે. હું હિન્દુસ્તાનની માતાઓ માસે અધુષાત આહું છું. તેઓ મર્દો પેદા ન કરે ત્યા સુધી દેશનો ઉદ્ધાર અશક્ય છે + + + પણ મર્દો પેદા કેમ કરાય ? ત્યારે સ્ત્રીઓના દિલમા હિંમત આવે, શક્તિ આવે, શ્રદ્ધા આવે, હથેર તેમના હૃદયનો પતિ અને, તેઓ હથેરથી ન દરતી થાય, મનુષ્યથી દરતી મટે, તો ન હિન્દુસ્તાનમા મર્દો પેદા

યાય. + + + રાવણરાજ્યને બંધ કરવું હોય તો રામરાજ્ય પેદા કરવું જોઈયે. રામરાજ્ય મેળવવાની તાકાત તો ન્યાં સુધી બહેનોએ પાર્વતી દૌસલ્યાના જેટલાં તપ નથી કર્યા, દ્રૌપદી દમયંતીના જેટલું ધર્મપાલન નથી કર્યું, ત્યાં સુધી કેવું ? ત્યાં સુધી મદોં પેદા થવા અશક્ય છે.” આ પછી અમૃતસરની જે સ્ત્રીએ પ્રભાતમાં આવી દેરાને ‘છતેન્દ્રિય’ બનાવવાની ગાંધીજી પાસે માગણી કરેલી તેનો કિરસો કહી સંભળાવ્યો અને પોતાની ભિક્ષા માગવી શરૂ કરી. પ્રથમ ભિક્ષા પવિત્રતાની માગી, બીજી ભિક્ષા મુસલમાનો માટે દ્વેષ દાદી નાંખવાની કરી, ત્રીજી ભિક્ષા રાવણરાજ્યની રાણામાંથી બાળક બાળકીઓ ઉઠાવવાની માગી, અને ચોથી ભિક્ષા સ્વદેશીધર્મના પાલનની માગી, અને પાંચમી ભિક્ષા ત્યાગ—અલંકાર આભૂષણાદિ તથા દ્રવ્ય—ની માગી.

આ માગણી થતાંની સાથે જ જે દૃશ્ય બની રહ્યું તે વર્ણવવાને કંવિની કલમ જોઈયે. અમદાવાદ, ઠાકોર, વગેરે સ્થળોની બહેનોએ પોતાનાં આભૂષણો આપી દીધેલાં જોયાં છે, પણ પૂનાએ આ સ્થળોને ભૂલાવ્યાં એમ કહું તો અતિશયોક્તિ નથી. મંગલારંભ એક પારસી બહેને પોતાની મોનાની બંગડી આપીને કર્યો; અને પછી તો એક બે ત્રણ એમ બંગડીઓ બહુગરના ખીસ્સામાંથી જેટલી ઝડપથી નીકળે છે તેમ નીકળવા માંડી. બંગડીની સાથે ગળાની કંઠીઓ, એરિંગો, વાળનાં કુલો, રૂપિયા ઉમેરાયાં. સ્ત્રીઓ માંઢોમાંઢો નાણાં ભેગાં કરીને આપી રહી હતી. ઉપરની ગેઢરીમાંની બહેનોએ કોઈ ભાઈનું ઉપરથી લઈ તેમાં ઉપરાણું કરી તે ઉપરથી લટકાવ્યું. આમ પૈસા અને દાગીનાની લગભગ અર્ધાં દલાક સુધી ઊભા થઈ. “ગાંધીજીએ રા. હરિભાઈ ફાટકને કહ્યું, “હવે દખ્ખણમાં અષ્ટા નદિ આવે તો કયારે આવશે ?” પણ આ દૃશ્ય જાણી વળત નિરખ્યા કરવાનું બાંધમાં ન હતું. અમારે તો તરત વાઈ અને સતારા જવા માટે મોટર પકડવાની હતી, એટલે રા. હરિભાઈ ફાટકને એ ઊભા સંકેતવાનું હતી અમે આ ‘પ્રાતઃરમરણીય’ બહેનોની રજા લીધી. રસ્તે રા. કેળકર ગાંધીજીને મળ્યા. ગાંધીજીએ તો જે અસૌકસિક દૃશ્ય તેઓ જોઈ આવ્યા હતા તેનો તેમને ચિતાર આપ્યો. રા. કેળકર માની નહિ શક્યા. તેમને પણ ગાંધીજીએ હયાતો હમતો કહ્યું કે “સ્ત્રીઓને જોઈને તો તમે અશ્વાવાન થાઓ.”

માર્ગ]

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

હિંદુમુસલમાનને-

મારા મહેમદાવાદના બાપણુથી કદ્દ ચર્ચા ઉત્પન્ન થયેલી મે સાબળી છે. તે બાપણુનો જોડતો ભાગ મે તો આ લખતી વેળા જ વાચ્યો. તેમા એક જ અગત્યની જૂન જોડ હુ 'સાધુ મને મળ્યા' એમ માગ બાપણુના રિપોર્ટમા જણાવ્યુ છે. એ પ્રમાણે બોલ્યાની મને શમ નથી. પણ બોલવામા જીમની જૂલ ચક્ર ગઇ હોય. મને સાધુ મળ્યા જ નથી એટલા દોષને સારુ હું કદામા માગુ છુ. હકીકત આ છે મારી પામે તેમના બે માણુઓ આવ્યા ને તેમણે મને સાધુનો સન્દેશો આપ્યો કે મને તેઓ બોલાવે છે. મે આવેળા બનેલી હકીકત સાબળા લીધી હતી. મે કહ્યુ કે મને તો જવાનો વખત જ નથી, પણ જો સાધુ પધારશે તો મળીશ, મે તેમને વધારામા એમ કહેડાવ્યુ કે 'તમે સાધુવેનમા સાધુને ન શોભે એવું કાર્ય કર્યું છે એવો મને ભય છે. સાધુવેગ છોડીને જ આવશે તો સારુ છે. સાધુઓની પાસેથી હું નિર્ભયતા ને દયાના પાલનની આશા રાખુ છુ સાધુઓની પાસેથી હું

૨. એની આશા નથી ગમતો કે તેઓ હિન્દુ ધર્મના પોતપોતા માહેના ક્રમક્રમા

૩. મુસલમાનોને વચ્ચા નાખે, કે જેમ સાધુએ આ મોલવીને નાખ્યા જણાય છે. આ

૪. મંદિરાથી પણ બળભળાટ ચોરો નેક હુ છતા આ અદેશને અને મારા બાપણુને હું વળગી રહુ છુ. બદરને વિષે બનેલો બનાવ હું ગભીર માનુ છુ. તેનું પરિણામ ગભીર નથી આ-સુ એ આપણુ સદ્ભાવ્ય સૂચવે છે, અનેક નિર્દોષ છવોને બચાવવાની માવુની જરૂર ધરજ છે. પણ સાધુઓવી પોતાની સાધુતાથી-તપશ્ચર્યાથી જ તેમ ધર્મ શકે. સાધુ શરીરબળથી કે તેવા બળના દેખાવથી છવોને ન બચારી શકે. વળી તેઓ 'ધાર્મિક ક્રમક્રમા મુસલમાનોના બળનો ઉપયોગ ન કરી શકે મુસલમાનો એકબીજાની માથે લડતા હોય તેમા હિન્દુ કોઈતો પક્ષ લખને બીજાને કેમ દમારે? જો દમારે તો હિન્દુને નામોશી છે, ને મુસલમાનોને' તો અરવા જોણે થાય જેમ આપણે આપણી વચ્ચેના દુનિયાદારી ક્રમક્રમોમા અત્રે-મને વચ્ચે નાખીને રાજ્ય ગુમાવ્યુ તેમ આપણે જો ધર્મના અદરઅદરનો ક્રમક્રમા મુસલમાનને નાખીયે કે મુસલમાન હિન્દુને નાખે તો બન્ને પોતાનો ધર્મ ગુમાવે. બદરનો હોમ કરનાર, હિન્દુ, મુસલમાનની મદદ માગી પોતે બીજા હિન્દુઓની સામે થઈને બદરો

સાધુનો ધર્મ

હિન્દુમુસલ
માનના
ધાર્મિક
ક્રમક્રમા

આપણે હિન્દુમુસલમાન વચ્ચે ખરા દિલનો બાધચારો દાલખ, કરવાં માગીયે છીયે; તેમાં અમદાવાદના બનાવથી વિદ્ય આપ્યું છે એમ મારી માન્યતા છે. એ વિદ્યની અસર આજે બધે ન જાણાય, પણ તેવા વિદ્ય આગળ ઉપર વધે નહિ તેથી મેં હિન્દુમુસલમાન બંનેને ચેતવ્યા છે.

હવે મોલવી વિશે. તેમને તો મેં પાખંડી જ માન્યા છે. મારી પાસે તેમણે કશું તે એક હતું; જે પત્રિકા કેટલાક મુસલમાન બાધજોના નામે બહાર પડી છે તે વળી જુદું જ સૂચવે છે. તેમાં જે વાતો મોલવીની સાથે થયાં હપ્તું છે તે તો તદ્દન બનાવટી છે. તે મોલવીએ મારા નામનો દુરુપયોગ કર્યો એટલું જ દહેવાની મારી મતલબ હતી. તેમને કે કોઈને અમદાવાદમાંથી કાઢી મુકવાનો મને શો અધિકાર? પણ તે મોલવીએ મને તો પોતાનો મુરખા હોવાનું કહ્યું. તેથી મેં તેમને સલાહ આપી કે તમે મારી સલાહ માનો તો અમદાવાદ છોડી જાઓ. તેમને કે કોઈ મુસલમાનને ખિલાફત કમિટીને નામે કે મારે નામે અમારી પરવાનગી વિના કામ કરવાનો હક હોય જ નહિ. એ મોલવીની ઉપર મારો વિશ્વાસ તો જરાયે નથી, તેમની પાસે ખિલાફત કમિટીએ આપેલું કશું અપત્ત્યારપત્ર નથી. એટલે મારી દરેક મુસલમાનને સલાહ છે કે તેમણે તે મોલવીનું કે ખીલ્લ કાઢવું જોને ખિલાફત કમિટી તરફથી અધિકાર ન હોય તેનું સંભળવું ન જોઈયે.

મુસલમાનો ખિલાફતનું બારે કામ, જે હિન્દુમુસલમાન સ્વરાજ્યનું કામ, ન્યાય સુધી બંને નિર્ભય, હિંમતવાન, સ્વાર્થત્યાગી ને સાચા નહિ બંને ત્યાં લગી નથી કરી શકવાના. તેથી તેઓએ હંમેશાં સાવધાનીથી ચાલવાની જરૂર છે. મહાન લડતોને અંગે સદાયે પાખંડો ચાલ્યા કરે છે. તે બધાં પાખંડોમાંથી બચવું એ આપણી દરજ છે.

સ્વરાજ્યની શરતો અને અસ્પૃશ્યનીતિ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠના એક નિર્દોષ દરાવથી અમદાવાદ, મુબઇ વગેરે જગ્યાએ ખળભળાટ મચી રહ્યો છે. વિદ્યાર્થીને જે દરાવ કર્યો છે તે એ છે કે જે કોઈ શાળા કેવળ અંતઃજાતો બહિષ્કાર કરે તેને માન્ય ગણવામાં નહિ આવે. આ દરાવ વિદ્યાપીઠના સિદ્ધાંતને લઘુને જ થયો છે. છતાં એ દરાવથી ધણા હિન્દુનાં મન દુખાયા

છે તે તેઓમાંના કેટલાક મને સલાહ આપી રહ્યા છે કે મારે આ વાત ચર્ચાની નહોતી બોધતી. કેટલાક કહે છે કે અસ્પૃશ્યતા વિષેના મારા વિચારો માગ હિન્દુપણને બદલે પહોંચાડે છે. બીજા કેટલાક એ વિચારોને સાદે મારો ચુસ્ત સનાતની હોવાનો દાવો ગ્રહ કરે છે. હું મને ચુસ્ત સનાતની કેમ માનું છું તેના કારણો હવે પછી તપાસીશ.

“અત્યારે તો હું એટલું જ બતાવવા માગું છું કે વિદ્યાપીઠ પોતાના ઠગવથી કંઈ નવો નિર્ણય નથી કર્યો. વિદ્યાપીઠે જો બીજાને ઠગવ કરત તો તે નવો નિર્ણય ગણાત. સરકારની શાળાઓમાં આજે અત્યંત જાતિ કેળવણી લે છે. મુમુક્ષુની ઘણી નિઃશ્વસ્તિઓમાં તેવા વિદ્યાર્થીઓ છે. ચુસ્ત સનાતની હાથરૂઢોમાં પણ છે.”

જો આજ સગી આપણે આવી નિશાળોમાં ચૈષ્ણુવ છોકરાઓને મોકલતા આવ્યા છીએ તો પછી રાષ્ટ્રીય શાળામાં તેમને બહિષ્કાર કરી નવી શાળા દાખલ કરીશું ? અસ્પૃશ્યતાનો પુનરુદ્ધાર કરીને શું આપણે સ્વરાજ્ય મેળવવાની આશા રાખીએ છીએ ?

રેલગાડીમાં, હોટલોમાં, અદાલતોમાં, મીલોમાં અસ્પૃશ્યતા નડતી નથી; ત્યારે નિશાળમાં જ્યાં શિક્ષકની દેખરેખ નીચે સુવ્યવસ્થાવા નિયમો જાળવીને જ બેસી શકાય ત્યાં જ અસ્પૃશ્યતાને દાખલ ગણવી ?

મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, ચાલુદીને આપણે અસ્પૃશ્ય નથી ગણતા, અસ્પૃશ્ય ગણીને તેમને ભાઈ નથી બનાવી શકના; તો પછી હિન્દુ ધર્મનું જ જે એક અંગ છે તેને—અત્યંત જ રાષ્ટ્રીય નિશાળોમાં જેમાં યતન જાતિ આવી શકે તેમાં પણ અસ્પૃશ્ય ગણવા ?

મારી ઉપર એવો આરોપ મુકવામાં આવ્યો છે કે વિદ્યાપીઠ પાસે ઉપરનો ઠગવ કરાવીને મેં પણ સરકારના જેવો જ જુલમ હિન્દુ સંસાર પર કરાવ્યો છે. આવો આરોપ મુકનારને નમ્રતાપૂર્વક સાદ દેવા મગ્ન છું કે હું તમને તમાગ ધોરણ પ્રમાણે નિશાળો ચલાવતા રોકવા નથી ઇચ્છતો; તમે મને ન રોકો. આમાં જુલમ શો ? અહીં તો એ છે કે મને રોકવાનો મગ્ન હોઈ શકે તમે જુલમ કરો છો. જેઓ રાષ્ટ્રીય ભાવના પેદા કરવામાં અસ્પૃશ્યતાને હાનિકારક માને છે તેને તેવી ચળવળ કરતા તમે કેમ રોકી શકો ? બીજા આદર્શવાળા, અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ ગણનારી વિદ્યાપીઠો તમે પેદા કરો તેમાં ફાઈ તમને નહિ રોકે. તેની અચકચતા તમને રોકે એ જુલમ વાન.

૫ મારી દૃઢ માન્યતા છે કે અસ્પૃશ્યતા એ 'અધર્મ' છે. હિન્દુ ધર્મની તે અતિશયતા છે. અતિશયતાને પોપરી એ દરાગ્રહ છે, તેને તપશ્ચર્યા કરી દૂર કરવી એ સત્યાગ્રહ છે. સત્યનો આગ્રહ એ જ ધર્મ છે કેટલેકે માનેલ દરેક દોષને પકડી ગપ્પ વાનો આગ્રહ અધર્મ છે."

અસહકાર એ શુદ્ધિશાસ્ત્ર છે, આપણી વિશુદ્ધિ કર્યા નિના અસહકાર અસાધ્ય છે, જ્યાં લગી આપણે આપણા જ એક અંગને અસ્પૃશ્ય માનીયે છીયે ત્યાં લગી આપણે હિન્દુ પોતે અને આપણા પડોશી મુમલમાન છતાંદિ પણ જે આજે અસ્પૃશ્ય બન્યા છીયે તે રહેવાના. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હિન્દુ સંસારની અધોગતિ અસ્પૃશ્યતાના દોષથી ચપેલી છે. આપણા પાપે આપણે જ અસ્પૃશ્ય બન્યા છીયે આપણે ધર્મને બહાને અત્યજને અસ્પૃશ્ય ગણ્યા, સગરે પણ ધર્મ માની આપણને અસ્પૃશ્ય બતાવ્યા છે. અને જેમ અત્યજે તેમ આપણે પણ આપણા પર વિદેશીઓ નમ્રથી ચોટાડવાના આવતી અસ્પૃશ્યતાને સ્વાભાવિક માની સેવતા થયા છીયે. અને જેમ આપણે કહીયે છીએ કે અત્યજ પોને અસ્પૃશ્યતાને કલક નથી માનતા, તેમ સરકાર પણ કહે છે કે આપણે તો આપણું નીચાપણ આપણો સહજ ધર્મ માનીયે છીયે માત્ર કેટલાક ગાંધી જેવા વિખ્યવ કરનારા લોકો હિન્દીઓને બમાવી તેમની સ્વાભાવિક ગતિને અધોગતિ તરીકે ગણાવે છે.

શુદ્ધગતિ હિન્દુ સંસારને હું વીનવીને કહું છું કે તમે અસહકારમાં ભાગે ભાગ લઈ ગયા છો તેને આ ચાતુ ખળખળાટથી અટકાવશે નહિ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ ગણીને તમે અગાત્ય નહિ જ મેળવો તમે કહેશો કે તો અમને આ ગણસી સરકાર પણ પ્રિય છે. આનો જવાબ એ જ છે કે રાજસી સગરના અમલમાં જેને તમે અસ્પૃશ્ય ગણો છો તેને તમે અસ્પૃશ્ય રાખી નહિ શકો; એટલું જ નહિ પણ આપણે બધા અત્યજ બન્યા છીયે તે આપણી દયામણી સ્થિતિ વધારે દૃઢ મનવાની છે. આ સહજનિદ વાને આપણે બૂલવી ન જોઈએ.

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૮ મું

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર

અમદાવાદ

આ પુસ્તક
વચન યોગ મંદિર
ભાવની દ્વારા પ્રકાશન
૧૯૭૩

નવમું પુસ્તક ૧૫મી એપ્રિલને દિવસે બહાર પડશે

વાચકને સૂચના

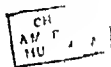
! નિશાનીવાળા સેજો 'યંગ હંડીયા' માથી ભાષાન્તર છે.

† " " અંગ્રેજી પરથી "

¶ " " ગાંધીજીની મુસાફરીઓના તેમના સાથીઓએ કરેલા
વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખવાસ થયેલું હોવાથી સામગ્રી ૧૮ પુસ્તકના ગ્રાહક તરીકે નામ
નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ ૩૧. ૮ ને બદલે
૩૧. ૭-૬-૦ મોકલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨૧-૧૧-૧૯૨૦

તલવારત્યાગની એક જીત

તલવારત્યાગ કહેા, દયાધર્મ કહેા, શાન્તિ કહેા, અમન કરો કે અદિસા—એ બધાનો એક જ અર્થ છે. આ ગુણની જીત થય છે એવું સગકારના છેલા ફગવથી મિદ્ધ થયું છે મરકારે હાલ દુરવતને સારૂ અલી બાઘએને અને મને ઠેઠમા મોકલવાનું માડી વાળી આ શાન્ત અસહકારને હાય તો જુદિજળથી—મગ્ગ દળતી મદદથી—જીતી લેવાનું ફગ યુ છે આ નિશ્ચયને મારૂ રાજપ્રગ્મ બા. એકમીજને ધન્યવાદ આપી શકે છે હુ આ નિશ્ચયને શાન્તિમય યુદ્ધતી એટલે અદિસાની જીત સમજી છું અને આપણે છૂપા કે જાહેર ખુનોચી કે મકાનો બાળીને કે પાટા ઉખેડીને લડત ચલાવવાનો વિચાર રાખ્યો હત તો આપણે પ્રજામત બિલકુલ ન કેળવી શક્યા હતા, આપણામા દિમ્મતપૂર્વક સત્ય બોલવાની શક્તિ ન આસી હત, એટલે કે આપણે સ્વરાજ્ય લેવાને તૈયાર કે લાયક ન બન્યા હતા આજે આપણે જેટલી છૂટથી આપણા વિચારો અતાનીચે છીએ તેટલી છૂટથી એક વર્ષ પૂર્વે પણ બતારી શકતા ન હતા આપણે સરકારને અભયદાન આપીને આપણે ખોલે દિમ્મત મેળવી લીધી છે. આપણામા મલિનતા નથી તો આપણને કોણ કંઈ કન્યા છે એવો વિશ્વાસ આપણા મનમા આપણને આવી ગયો છે. આપણે ઠાકને

તલવાર—
ત્યાગની જીત

મારવા નથી ઇચ્છતા તો આપણને કેંઈ કેમ મારશે એવી સ્ફુરણા એની મેળે જ આપણને થઈ આવી છે.

આમ વાતાવરણ ચોખ્ખું થયું છે. આપણે હૃદયબળથી, બુદ્ધિબળથી, લોકમત ફેરવી સ્વરાજ્ય લેવા ચાલીએ છીએ; તેથી સરકારની દ્રવ્ય પણ બુદ્ધિબળ વાપરવાની થઈ પડે છે. સામેનાં માણસથી ડરી જઈ આપણે તેના મલિન બળનો ઉપયોગ કરીએ છીએ ત્યારે જ આપણે મલિનતા શીખીએ છીએ તે નમળા થઈએ છીએ. આથી બંને પક્ષ નમળા પડે છે. જો મલિનતાની સામે આપણે સ્વચ્છતાનો પ્રયોગ કરીએ તો સરવાળે મલિનતા ઓછી થાય છે ને તેથી તેટલે અંશે પ્રજા—જગત સુખી થાય છે. આમ શાન્તિનો—અમનનો—અહિંસાનો સર્વ કાળે જય જ છે. આ જયનો સરકારનો ઠરાવ એક મોટો દાખલો છે.

હવે તો આપણામાં સંપૂર્ણ શાન્તિ નથી ફેલાઈ. આપણી જલ ચોખ્ખી નથી થઈ; આપણું હૃદય ચોખ્ખું નથી. આપણામાં રોષ છે, ગુસ્સો છે. તેથી આપણી શાન્તિની પૂરી છાપ પડતી નથી. ત્યારે આપણી લડતમાંથી દુટતા માત્ર નાશ પામશે, ત્યારે કાર્યવાહકો તદ્દન શુદ્ધ થશે, તે જ દહાડે સ્વરાજ્ય છે. સામાન્ય વર્ગ આપણે કરીએ તેમ કરે છે. ક્રેડને પગલે ધતર વર્ગ ચાલે છે.

સરકારના ઠરાવમાં છેલ્લે ડૉખ રહ્યો છે કેમકે આપણે પણ છેલ્લે ડૉખ રાખ્યો છે. શાન્તિને ધર્મ માની સેવનારા આપણામાંના મારા જેવા કેટલા છે? મારા બાદ શૌરજાલી પણ શાન્તિને હમેશાંનો ધર્મ નથી માનતા, પણ આ વખત પૂરતો આપણે ધર્મ માને છે; શાન્તિને એક યુક્તિ—પૌલીસી તરીકે સ્વીકારે છે. જો આપણે જ્યાં શાન્તિને જ સર્વોત્તમ રચોન આપીએ, તેને છેવટનું સાધન ગણીને સ્વીકારીએ તો આજે સ્વરાજ્ય મળે તેમ છે. એવું આપણે ઘરતમાં કરીશું એવી માન્યતાથી હું હું હું કે સ્વરાજ્ય એક વર્ષમાંએ આવે. શાન્તિ વિના સ્વરાજ્ય શું? ધર્મની રચાપના એ જ અધર્મનો. નાશ છે. આ રાજ્ય અધર્મી છે એવી પ્રતિજ્ઞાની સાથે જ આપણે ધર્મી બનવું પડે છે. અધર્મી કેઈ અધર્મીની ઉપર અધર્મનો આરોપ મુકી શકે? કચરોટ કુંડાને શું હસે? અધર્મનો નાશ ધર્મથી જ થાય. જુલમ સહેનાર ન હોય ત્યાં જુલમીનો ઉપદ્રવ હોય જ નહિ.

આપણે હવે તદ્દન સાચા નથી બન્યા તેથી સરકારના ઠરાવમાં જુદાણું ને દબાવ્યું છે. સરકાર કહે છે કે આપણે શાન્તિમય યુદ્ધ કરીએ છીએ તેથી તેઓએ વંત માનપત્રો પરનો અંકુશ જતો કર્યો છે. આ વાક્ય તદ્દન સાચું નથી. કેટલાંક

વર્તમાનપત્રોને હજી કનકે છે. જેઓને કેદ કર્યા છે તેઓને કેદ કરવાનું કારણ એ અપાયું છે કે કેદીઓએ શાન્તિનો ભંગ શીખવ્યો છે. આ વાન પણ બરોબર નથી. જેઓને કેદમાં મોકલ્યા છે તેઓની ભાષા બધે સારી ન હોય, પણ તેઓએ કોઈને અશાન્તિની સલાહ તો નથી જ આપી. અને આપી હોય તો સરકારે એ સિદ્ધ નથી કર્યું. પાપ સિદ્ધ કર્યા વિના પાપીને પણ ન દંડાય એવો કાયદો છે. સરકારે અસહકારને નિંદવામાં દંભનો ઉપયોગ પુષ્કળ કર્યો છે. સરકાર કહે છે કે અસહકારથી અંધાધૂંધી થશે. પણ સરકાર જાણે છે કે અસહકારની સાથે જ વ્યવસ્થા શરૂ થઈ છે. સરકારની કેળવણીનો ત્યાગ એટલે કેળવણીની અવ્યવસ્થા નહિ, પણ ગુલામીની કેળવણી મટી સ્વતંત્રતાની કેળવણીની સ્થાપના; સરકારની અદાલતનો ત્યાગ એટલે ટંકાદિસાદોનો વધારો નહિ, પણ તેનો પંચોની આરંભે ચુકદો; ધારાસભાનો ત્યાગ એટલે ધારાઓનો—સંયમનો ત્યાગ નહિ, પણ સ્વચ્છંદી કાયદાઓ મટી પ્રજાને માન્ય એવા સંયમો રૂપી ધારાઓનું રચેજાએ પાલન; પરદેશી કાપડોનો ત્યાગ એટલે નમ્રાવસ્થા નહિ પણ પ્રજાએ પોતાની હસ્તકળાથી ઉત્પન્ન કરેલા પવિત્ર કાપડોનો શરીરરક્ષાનેજો પવિત્ર ઉપયોગ; સરકારની સિપાઈગીરીની બરતોનો ત્યાગ એટલે પ્રજામાં પોતાની રક્ષા કરવાની શક્તિ; આમ સરકારની સામે અસહકારનો અર્થ પ્રજામાં અંદર અંદર સંપૂર્ણ સહકાર એમ છે.

સરકારના દંભનો પાર નથી તેમ તેની કલ્પતાલોએ પાર નથી. જે માણસ નકલો ડર બતાવે છે તે કલ્પ છે. જે ન થઈ શકે એવો દાવો કરે છે તે કલ્પ છે. સરકાર એવો દાવો કરે છે કે હિંદુસ્તાનનો ખજાનો હુમલાના ભયથી તે જ બચાવે છે, અને કહે છે કે જો અસહકારની ક્ષતેહ થાય તો એટલે સરકાર વિદાયગીરી લે તો, હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ નમાયા બાળકના જેવી કેવળ રક્ષારહિત થઈ જાય ને. હિંદુસ્તાનની ઉપર ગમે તે પ્રજા હુમલો કરી શકે; હમીકત એવી છે કે જ્યારે આપણી વચ્ચે સહકાર હોય, જ્યારે આપણે હિંદુ, મુસલમાન, શીખ, ઇસાઈ, પારસી એક પ્રજા છીએ એમ માની નીડરપણે સ્વાસ્થી બની રહીએ, પ્રજા પોતાની જોઇતી હાજતો—અન્નવસ્ત્રાદિની—હિંદુસ્તાનમાં જ ઉત્પન્ન કરે, ત્યારે હિંદુસ્તાન ઉપર કંટાળ કોણ કરી શકનાર છે ?

અહિંસાનો, શાન્તિનો અર્થ નામદર્દી નથી. તેનો અર્થ શુદ્ધ મર્દાનગી છે. હિંદુસ્તાન પર એવો હુમલો થાય ત્યારે હિંદુસ્તાન કાં તો પરમ શાન્તિથી રાહો

સરકારની
ફિદવાઈ

અહિંસા
એટલે શુદ્ધ
મર્દાનગી

પરાજ્ય કરે અથવા તો તેનાથી એ રીતે એવી હક્કતાઈ સહન ન થાય તો તેની ફાનિય જાતો—શીખ, મુસલમાન વગેરે હુમલાખોરને દંડ દે. અહિંસા—અમનતા અર્થે પરાધીનતા—દુર્બળતા નથી. શૌર્ય ત્યાં જ ક્ષમા હોઈ શકે. ન્યારે સરકારને છેલ્લી સલામ કરવાનો વખત આવશે ત્યારે હિન્દુસ્તાન આજની જેમ નિસ્તેજ નહિ હોય, પણ તેનું તેજ યોગેર ઝળહળી રહ્યું હશે. જો કોઈ એમ કહે કે એવો દિવસ કાંઈ એક વર્ષમાં આવે ? તો એવી શંકા કરનારને જવાબ એટલો જ અપાય કે ત્યાં સુધી એવો દિવસ આવે નહિ ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન સ્વરાજ્ય ભોગવવા લાયક, ન જ બને. અને ન્યારે એવો શુભ દિવસ આવવાનો હશે ત્યારે તે કેવળ શાન્તિમય અસહકારથી જ આવ્યો હશે. એ દિવસને હું તો નજીક જ આવતો જોઈું છું.

નરમ દળના આપણા વડીલો સરકારનું પોગળ જુઓ અને સરકારે પાંચરેલી જાળમાં ન ફસાઓ એમ હું દીનપણે તેમને વીનવું છું.

કેળવણી વિષેના સરકારી આક્ષેપોમાં હું હમણાં નથી ઉતરતો. માયાપોતી સલામ ન હોત તો અજવળ નેટકે સુધી આવી છે તેટલે સુધી ન જ આવી શકત. ન્યા માયાપો અદ્વારહિત છે, ન્યા પુત્રોમાં આત્મજાળ છે, ત્યાં જ તેઓને વિનય-પૂર્વક પિતાની આજ્ઞાનું ઉપધન કરવાની મારી સલાહ છે. એ સલાહમાં નથી અનીત, નથી અવિચાર, કે નથી અવિવેક. જુવાનોને પોતાનો સ્વતંત્ર વિચાર કરવાનો અધિકાર સર્વ શાસ્ત્રોએ આપ્યો છે.

સરકારના ફરાવમાથી ગ્રીખવાનું એ છે કે તેમના હથિયારંજનને હથિયારનો ત્યાગ કરી આપણે જેમ છતી લેવાની અણી પર આવ્યા છીએ તેમ જ તેમનાં દંભ. ઇજકપટ ઇત્યાદિની જાળને પણ આપણે આપણા નીડર સમ્યાઈ રૂપી સુવણ શસ્ત્રથી તોડી પાડીએ, બૂલ ખાઈ તેમા ફસાઈ ન પડીએ.

જમહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫. ૧૧૮ થી આગળ]

વાઈ

ફિર્કોસ્કર નાટકસાજામાંનાં પ્રદયને દલાવી નાખનારાં ફરિયો છોડી અને વાઈ જવા માટે મોટરમાં બેઠા. વાઈ જવાનું ખાસ કારણ ન હતું. માત્ર ત્યાં બ્રાહ્મણોની વરની ઝાંઝી છે અને મુસલમાનો પણ છે અને એક પુરુષદેવ ગણાય છે તે ખાતર તથા તેની પાસે જ

આવેલા સતારા સહેરમાં તો અને જવાના ન હતા એટલે રસ્તે વાઘ પણ ઉતરવું એમ જારીને વાઈ ગયા હતા. ઘણા કાળથી આ સ્થળ વિદ્યાનું ધામ મનાવું આવેલું છે અને આજે પણ પુરાણી પ્રયા ઉપર ચાલતી 'પ્રજા પાઠશાળા' આજન્ય શ્રદ્ધચારી અને સંસ્કૃતના પ્રોફેસર પૂજ્ય નારાયણશાસ્ત્રી મરાઠે ચલાવી રહ્યા છે. દેડીયા ત્યાં પણ પહોંચી ગયા છે. એક યુવકે ઠોંગેસમાંથી ન જઈને ચોતાની આવડત પ્રમાણે દેડીયા બનાવેલા અને તેની ઉપર ચુર કરીને બીજને શીખવી રહ્યો છે. તેણે તેમાં સુંધારાવધારાની સચના લેવા મટિ દેડીયા સસામાં આવેલા હતા.

સમા કૃષ્ણા નદીના વિશાળ ધાર ઉપર મળી હતી. અહીંની પવિત્ર પરિસ્થિતિને લઈને ગાંધીજીના જાપણે વિરોધ ધાર્મિક સ્વરૂપ પકડવું હતું. આરંભમાં મુસલમાનની ઝાળી દાખવી વિદે તથા સરકારની સાથે અસહકાર, માંદોમાંદો સહકારની આવશ્યકતા ઇત્યાદિ વિશે બોલતાં ગાંધીજી બ્રાહ્મણ અગ્રણીના અગ્રણી બિગે જોડું બોલ્યા, જે હું મારા મંદારાજની મુસાફરીના પ્રથમ પત્રમાં ન આપી ગયો છું. અહીં તેની પુનરુક્તિ નહિ કરે. 'હું અસહકાર કેમ કરું છું' એ પ્રશ્ન કરી ગાંધીજી નીચે પ્રમાણે બોલ્યા :

"મેં ૩૦ વર્ષ સહકાર કર્યો છે, પણ આજે અસહકાર કરવા પ્રવૃત્ત થયો છું, તેનું કારણ શું ? કારણ એ ન કે આપણું રાષ્ટ્ર કહે છે કે જ્યાં સુધી માણસમાં કાંઈક પણ સાફ રહે ત્યાં સુધી તેનો સહકાર કરવો, પણ જ્યારે માણસ ચોતાની માણસાઈ તણ દેવાની ઢઠ છે ત્યારે તેનો ત્યાગ કરવાની મનુષ્યમાનની ફરજ થઈ પડે છે. મુસસીદાસ, મુકારામ, રામદાસ બધા એ ન શીખવી ગયા કે દેવ અને દાનવ, રામ અને રાવણ વચ્ચે સહકાર નથી રહી શકતો. રામ અને હરમણ તો બાળકો હતા, છતાં દસ મંત્રકના રાવણની સામે, જૂઠાના આપણી અંબેજ સરકારે મુસમાનના દિલમાં કારી ખંજર જોડ્યું છે, અને ઇસ્લામનું અપમાન કર્યું છે. પંતબમાં સ્ત્રીપુરોએ ને વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અત્યાચાર થયા છે. તેને ફરી થતા અટકાવવા સરકારની સામે અસહકાર એ એક ન માર્ગ છે."

અભેદબુદ્ધિ

"ગીતામાં અભેદબુદ્ધિ કહી છે તેનો અર્થ શું ? જ્યાં સુધી પંતબના પુરોએ ઉપર ને મારપીટ થઈ, ચેટ અને નાક ધસાવવામાં આવ્યાં, વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અત્યાચાર થયાં, તે તમારા ઉપર ન થયા હતા એમ તમને ન યાચ ત્યાં સુધી તમે અભેદબુદ્ધિ નથી મેળવી. શ્રી સમર્થ રામદાસ સ્વામી વિશે કહેવાય છે કે તેમણે કોઈને ચાણક મરાઠી બેઠ હતી ત્યારે તેમને એટલું દુઃખ થયું હતું કે તેમની ચોતાની પીઠ ઉપર ચાણકની ચોળો દેવાઈ. રામદાસ સ્વામીએ કેળવેલી આ અંબેદકરને કીધે તેઓ આપણા પૂજ્ય યજ્ઞ પડયા છે. પંતબમાં અને મુસલમાનોને ને ગેરહન્સાઈ થયા છે તે આપણને ન થયા છે એમ આપણને ન લાગે તો આપણે ઇસ્લામનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું, હિન્દુ ધર્મનું રક્ષણ શી રીતે કરી શકીશું ?

સીતાજીનો અસહકાર

"બલ તો સી કોઈ કરે, પણ જૂદ થઈ જાણીને સી કોઈ માફી માગે છે, તોખાદ કરે છે. પણ આ સંસ્તનતે તો જૂદ કરીને હુપદમાં તોખાદ

અસહકારની
ધાર્મિકતા

સીતાજીની
અર્થ

કરવાની ના કહી અને આપણને જ્યાં અત્યાચારો ભૂટી જવાનું કહ્યું માટે એ રાક્ષસી ધા છે. તુલસીદાસજી કહી ગયા છે કે અસતીનો ત્યાગ કરવો. તે ઉપદેશને આધારે જ સંસ્તનતનો ત્યાગ કરવાની સલાહ હું આપી રહી છું. આ સંસ્તનતમાં રહી આપણે તેની મહેરબાની કે મદદ સ્વીકારતા બંધ થઈએ એટલે ખસ. સીતાજી રાવણ-રાજ્યમાં જઈ રાવણની પાસેથી આવતાં પકવાન સ્વીકારી શકતાં ન હતાં, રાક્ષસીઓનું દાસત્વ સ્વીકારી શકતાં ન હતાં, એટલે તેમણે બારે તપશ્વર્થા કરીને પેતાના સતીત્વનું પાલન કર્યું. આપણે આપણા શીલનું રક્ષણ કરવું હોય તો અસહકાર વિના બીજે ઉપાય નથી. વિદ્યાર્થીઓ શાળાત્યાગ એ કારણથી કરતા અટકે છે કે આજે શાળા ઓડીશું તો કાંઈ આપણા શિક્ષણનું શું થશે ? હું તમને વિશ્વાસ આપું છું કે જે શ્રદ્ધાથી જન્યજી, રાવણનો આહાર લગતાં હતાં—રામચંદ્રજી પાસેથી તેમને આહાર તો પહેલેથી જ હતો—તે શ્રદ્ધાથી તમે આ રાયતાની સંસ્તનતનું શિક્ષણ ઓડશો તો તમારે મટિ રામચંદ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણ બગવાન શિક્ષણની ગોઠવણ કરશે.

આપણી સંસ્કૃતિ શું સીખવે છે ?

“ મને વિદ્યાર્થી લોકો કહેશે કે તમારા રામચંદ્રજી ક્યાં છે ? અંમેજી પદ્ધતિથી : ત્વશીમ લઈને, તેના હતિદાસો શીખીને આપણને આવા પ્રશ્ન થાય છે. આપણા વિદ્યાર્થીઓ પતિત થતા જાય છે, પશ્ચિમની વિદ્યાર્થી આપણે પશ્ચિમની આદતો સીખ્યા હોયે અને સારમ સારમના પોકારો કરતાં સીખ્યા હોયે. મિસિસ બેસ્ટને તમે, નહિ ચાહતા હો તો બસે તેમની શાળાઓમાં ન જાઓ, તેમની સભાઓમાં ન જાઓ, પણ તેમની સભામાં જઈને ટીચરિસાદ કરવાનું તો નથી હિન્દુ ખનદાનીમાં લખેલું કે નથી દસ્તાખી સંસ્કૃતિમાં કહેલું. લાગીએના અર્વાચી આપણે પસંદગી નથી બતાવી શકતા; સારમના અવાજથી. આપણે ઈરપલ્લંગી નથી બતાવી શકતા; કેવળ વર્તનથી જ બતાવી શકીએ છીએ. તમારે અસહકાર કરવો હોય તો તમારાં સાચાં શું કહે છે તે સમજવું જોઈએ. આ ધાર્મિક યુદ્ધ છે. આપણે અધર્મને ધર્મથી દરખાવી શકીએ છીએ અને ધર્માચરણથી અધર્માચરણ અટકાવી શકીએ છીએ. ”

વકીલોને કહેસીને ગાંધીજી બોલ્યા: “તમે કેવળ હિન્દુસ્તાનના સેવક થશો ત્યારે તમે કંદો છો તેના કરતાં આગળી સેવા કરી શકશો. આપણા સંન્યાસીઓ જેમ આહાર મેળવી સતીય માનતા તેમ તમે પણ દેશને સાચું એક વર્ષ માટે પણ સંન્યાસ લો અને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરો.”

આગળ જતાં અમૃતસરની બંદેન અને ‘નિતેન્દ્રિય’ થવાના ઉપદેશનો હિસ્સો ગાંધીજીએ કહી સંભળાવ્યો અને કહ્યું કે જ્યાં સુધી આપણો યજ્ઞ પવિત્ર નહિ હોય ત્યાં સુધી તે-યજ્ઞની કિંમત નથી.

ઉપસંહાર કરતાં તેમણે જણાવ્યું કે “હિન્દુધર્મમાં સૌથી બારે સંસ્કૃતિ છે, અને તેમાં હું છે કે સાચો શુદ્ધ ક્ષત્રિય તે છે કે ને આદી નદિ પણ મરી નહીં છે. ગીતાગ્રંથમાં બારેમા બારે રાખ્દ મને ‘અપભાષન’ મળી ગયા. વચ્ચવારથી ને કામ કરે છે તે કોઈ પણ વાર ઢઠી જવાનો સંભવ છે. તે ધર્મ ઉપરની ચર્ચા વચ્ચે બાહુ ઉપર ચર્ચા કરે છે એટલે ‘અપભાષન’નો ધર્મ પાળતો નથી. પ્રવાસદિ અપભાષનનો ધર્મ પાળી શુદ્ધ ક્ષત્રિય થઈ ગયા એમ જ હું તો કહીશ.”

અપૂર્ણ]

મહારાવ હરિભાઈ દેશાઈ

અપભ
નો ૧

‘સુ’ટણીઓની નિષ્ફળતા

ધારાસભાની ‘સુ’ટણીઓ થઈ ગઈ. મુખ્ય ઇલાકામાં તેમજ બીજાં એનાં પરિણામો બહાર પડી ચુક્યા. આસહકારની રતેલ એમાં દીવા જેવી દીસી આવી છે એ તો નિર્વિવાદ છે. પ્રજાના જાણીતા આગેવાનોમાંથી બાએ જ કોઈએ ધારાસભાની કમેન્ડ-વારી સાચુ જોયું. પણ ઉમેદવારો કોઈ કોઈ નીકળ્યા હશે તોપણ મતદારોએ મન ન આપવાની આપતતા અતાવેલું મક્કમપણું તો અસાધ્યજી જ કહી શકાય. ધણી જગ્યાએ તો એક પણ મતદાર મત ન આપ્યાનું જાહેર થયું છે. આવી સ્થિતિ વચ્ચે દેશને, પ્રજાને કે પોતાને પણ એળખવાની ના પાડનારા કેટલાક જણ સ્વ પ્રકારના સ્વાભિમાનને કારે મુકાને પોતાને પ્રજાના પ્રતિનિધિ કહેવડાવતા આગળ આવ્યા અને જિલ્લ નગરીના એડાંઓની પેટ અનાયાસે ‘પ્રવાન’પદ પામ્યા. સવાલ એ છે કે આવી ‘સુ’ટણીઓ વચ્ચે ‘સુ’ટા’ને પ્રજાના ‘પ્રતિનિધિ’ બનેલાઓ હવે શું કરશે ? તેઓ પૂરેપૂર્ણ સમજે છે કે મતદારો આગસને લીધે મત આપવાથી દુર નથી રહ્યા, પણ તેઓએ વિચારપૂર્વક તેમ કર્યું છે. ક્યારે મતદારોએ તો તેમને લેખિતવાર જણાવી દીધું છે કે નવી ધારાસભાઓમાં તેઓ કોઈ પણ શખ્ષને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે નથી મોકલવા માગતા. મત આપનારાઓને સમજવવાનો અને મન આપવા તેમજ નવી ધારાસભાઓમાં પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની ઉપયોગિતા વિશે મતદારોની ખાત્રી કરી આપવાનો રસ્તો આ ‘સુ’ટા’એલા સમાસદોને ખાટે ખુ’લો હતો. એમના કાર્યની આડે આવવાના અગર તેમને ‘અટકાવવાના પણ કશા પ્રયત્નો થયોની તેઓ ઈરીઆદ કરી શકે તેમ નથી, કારણકે મતદારોને ન અટકાવવા વિશે કામ કરનારાઓને

પ્રજાન
પ્રતિ
નિધિ

સૂચનાઓ આપવામાં આવી હતી અને એ સૂચનાઓ અક્ષરશઃ પળાઈ છે એમ કહેવામાં અતિશયોકિતની કશી ખીક નથી.

ત્યારે જેઓ આવા સંભોગો વચ્ચે પ્રજ્ઞના પ્રતિનિધ તરીકે ચૂંટાયા તેમણે શું કરવું રહ્યું ? ધારાસભાઓને ત્યાગવી એ જ શું એમનો ધર્મ નથી ? મતદારોએ તો ચોખ્ખું કહી દીધું—અતાવી દીધું કે તેમને નવી ધારાસભાઓ જોડે કશી જ લેવાદેવા નથી. મતદારોની આવી ચોખ્ખી આગાહી ઉપરવટ થઈને સભાસદો ધારાસભામાં જવાનો આગ્રહ રાખશે તો પ્રાતિનિધિક સંસ્થાઓ કારસરૂપ થઈ પડશે.

પણ આ 'પ્રતિનિધિ'ઓ હજીયે પ્રજ્ઞના અવાજને—મતદારોની ઇચ્છાને માન ન આપતાં ધારાસભામાં બેસવાની પોતાની હડને વળગી રહે તો મતદારોએ શું કરવું? એમની ફરજ સ્પષ્ટ છે. તેમણે મતદારોની સમિતિઓ સ્થાપન કરવી અને તે દ્વારા આ પ્રતિનિધિઓમા પોતાને કશો જ વિશ્વાસ ન હોવા વિષેના ઠરાવો પસાર કરવા; તેમણે પોતપોતાના સંઘ તરફથી જાહેર થયેલા સભાસદને લખી મોકલવું કે સદરજૂ સંઘ તરફથી પોતાને ચૂંટાયેલા જાહેર થવા દેવામાં તેઓની જાણકુલ સંમતિ નથી. વળી મતદારસંઘોએ તેમની ઇચ્છાની સામે થઈને ધારાસભાઓમાં દાખલ થયેલા આવા સભાસદો મારફત કંઈ પણ પ્રજ્ઞકીય કામ ન લેવું જોઈએ એ તો આમાં આપોઆપ જ આવી જાય છે. મતદારોએ તો ધારાસભાઓ હરની જ નથી ધરાવતી એમ માનવું ધટે. એ ધારાસભાઓ મારફત કોઈ પણ પ્રજ્ઞકીય હુકમની દાદ મેળવવા પ્રયત્ન કરવો અગર તેનો કોઈ પણ પ્રકારનો ઉપયોગ કરવો એ પ્રજ્ઞને હરામ હોવું જોઈએ. ધારાસભાઓમા સવાલો રજૂ કરીને પ્રજ્ઞકીય હુકમોના ખુલાસા માગવા એ એક બારે લાલચ છે આ લાલચ પ્રજ્ઞ તરફના આટલા જગરદસ્ત વિરોધ છતાં જો કદી ધારાસભાઓ ઉધડશે જ તો પ્રજ્ઞ સન્મુખ ઉભી થશે. પ્રજ્ઞએ મક્કમ રહી એને જીતવી જોઈએ.

પણ આપણે તો એની જ આગા રાખીશું કે મતદારોએ આવડા મોટા પ્રમાણમાં અને આટલા મક્કમપણે ધારાસભાઓ સામે દર્શાવેલા વિરોધને માન આપી ચૂંટાયેલા સભાસદો પોતે જ પોતાની જગ્યાઓનાં રાજીનામાં આપવા જેટલી સમજણ તેમજ સ્વદેશાભિમાન બતાવશે.

બહેનોને—

હાકારશયી મેં દ્રવ્યની શિક્ષા શરૂ કરી છે, અને સારે નસીબે બહેનોથી જ શિક્ષા શરૂ થઈ. બહેનોમાં જે બહેને પોતાનો દાગીના આપવાનું શરૂ કર્યું એ દળપટ્ટ દળનારી હતી. તેણે પોતાની વાળી દટી આપી ત્યારથી જ. મેં તેા નિમ્ન કર્યો કે હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ શાન્ત અસહકારની પાવત્રતા સમજી ગઈ છે. પછીના અનુભવો અસૌહાર્દ ગણાય. અમદાવાદની બાળાઓએ પોતાની બંગડી, વીંટી, સાંકળીઓ કિતારી, પૂનામાં દાગીનાનો વરસાદ વરસ્યો. બેલગામમાં, ધારવાડમાં, દુબળીમાં પણ એ જ દૃશ્ય જોયું. દિલ્હીમાં મુસલમાન બહેનો જે પદામાં બેઠી હતી તેમણે પણ દાગીના કિતાર્યા, નોટા આપી, રોડના નાણાં આપ્યાં.

સ્ત્રીઓની
નમ્રતા

ત્યારે હિન્દુસ્તાનની બહેનો જનગૃત યાય ત્યારે સ્વરાજને કોણ રોડી શકનાર છે? સ્ત્રીઓ ધમની રક્ષા કરતી આવી છે. સ્ત્રીઓએ વીર પુરોષોને પેદા કર્યાં ત્યારે દેશો સ્વતાંત્ર જાન્યા છે. સ્ત્રીઓએ પવિત્રતા જાળવી ધર્મને અખણિત રાખ્યો છે. સ્ત્રીઓએ પોતાના સર્વસ્વનું બલિદાન કરી પ્રજાનું મક્કલું કર્યું છે. એ સ્ત્રીઓ ત્યારે હિન્દુસ્તાનનું કુખ સમજે ત્યારે તે કુખ કેટલા દલાડા નભી શકે ?

જે સ્ત્રીઓમાં હું જનગૃતિ જોઈ રહ્યા છું એ દંઈ બહેલી ન ગણાય, છતાં તે જાની છે. તે ધમધમ પૂરેપૂરી રીતે સમજે છે. મક્ષિનવર્ગને જે મીઠા સમજતાં ધણો વખત સાગે છે, તે સ્ત્રી સ્ત્રીઓ પોતાની પ્રેરણાશક્તિથી સાનના સમજી ગઈ છે. સ્વરાજ્ય એટલે સમરાજ્ય એ વાત તેઓને સમજતાં વાર નથી લાગી.

બહેનોની પામે બધી બાબતો સ્પષ્ટ રીતે મુકવામાં આવી છે. કુખ શું છે તે સમજવાયું છે. કુખનો કપાય અસહકાર છે તે પણ કહેવાયું છે. અસહકાર એટલે શું તે પણ તેઓએ જાણ્યું છે. પોતાપોતાનો ધર્મ જાણી તેમાં મક્કમ રહી સ્ત્રીઓએ હિન્દુમુસલમાનની એકતા જાળવવામાં મદદ કરવાની ફરજ જાણી છે.

જે સ્ત્રીઓ સમજપૂર્વક શરૂ કર્યું છે તે પ્રમાણે જારી રાખે તો મારી ખાતરી છે કે માત્ર સ્ત્રીઓને ગરજના ન હોય તેવા દાગીનામાંથી જ આખા હિન્દુસ્તાનના શિક્ષણની વ્યવસ્થા થઈ શકે. જે બહેનોએ દાગીના આપ્યા છે તે એવી શરતે કે તેમણે સ્વરાજ મળતો લગી તેવા દાગીનાની પૂરી માગણી ન કરવી, પણ તે વિના જ અસાધ્ય. એટલે સ્ત્રીઓના શણગારના યોગ્ય ત્યાગમાંથી હિન્દુસ્તાનના શિક્ષણને

સ્ત્રીઓના
મદાયક

ને સ્વદેશીના પ્રચારનો મદાંતર તથા શકે તેમ છે. તેથી મારી ઉમેદ છે કે જે મહાપ્રજા ડાકારથી આરંભાયો છે તે બહેનો કાયમ રાખશે ને તેમના પાતે કે ખીજાં સમાં તેમને આ પવિત્ર કાર્યમાં જરાયે રોકાશે નહિ.

૧૭

જામહારાષ્ટ્રયાત્રા

[૫. ૧૭૨ થી ૨૧૬]

શિવાઈ બના રે । સ્વાતંત્ર્યવિજય મિલજા ર ।

અસહકારિતાશસ્ત્ર પવોની । અલ્પધૈર્યકાલ
કરીં થરોની । વેશમક્તિચિલ્પત ચડવાંની । મુદ્ધ કરા રે ॥

સ્વાતંત્ર્ય ૦

સ્વાર્થત્યાગશિસ્ત હે દોન્હીં । રાષ્ટ્ર લેપ્ટ અસે પદધિ ઢાકુનિ ।

પરમન્કૃતિયા હાંલ્ડ' મ્હળોની । કૂન કરા રે ॥ સ્વાતંત્ર્ય ૦

સ્વાપલગ્ની ટ્રેંચ સંદોની । સહનશીલતા મર્શનગ્ન

ધક્તી । ગોંઝિ વિદેશીવસ્તુ મરોની । વાર કરા રે

સ્વાતંત્ર્ય ૦

સતારા અને કરાડ

વાઈમાં દાદાસાહેબ કરંદીકર ગાંધીજી અને શૌર્યમયીને સતારા તરફથી આમંત્રણ આપવા આવેલા હતા. તેમના આમંત્રણાનુસાર વાઈથી રાત્રે જ સતારા જવા માટે મોટર લીધેલી. સતારામાં સવારે સીએની સભા અને પુરોવાની સભા રાખેલી હતી. મતારા છોડવાનો વખત અને ત્યારપછી ખીજા જગ્યાએ જવાનો વખત એવો તો મદ્રાસ રાખેલો હતો કે સતારામાં સીએ અને પુરોવા સમક્ષ બાપણ ઉપરાંત કશું જ થયું નહિ. ગાંધીજીને તો ખાસ રયાનિક કામ કરનારાઓને મળવું હતું, પણ દાદાસાહેબે તે બાબત વળખીજા કોમિટી જણાઈ ન હતી. આખરે દાદાસાહેબને ગાંધીજી મળ્યા. તેમની સાથેની વાત ઉપરથી તેમનું અસહકારના સંપૂર્ણ કાર્યક્રમમાં મન જણાયું નહિ. ગાંધીજીએ તેમને કહ્યું કે 'ત્યારે તો મને અહીં બોલાવવાનું પ્રયત્ન જ ન હતું.' દાદાસાહેબે કહ્યું કે 'હું તૈયાર બધે ન હોઉં પણ હોડો તો તૈયાર હોય, અને હોડો આપનો ઉપદેશ સાંભળે એ ખાતર આપને બોલાવેલા.' હોડોનો ઉપદેશ તો સારો હતો. સીએની સભામાં પ્રુક્ષ્ણ ઝેરીઓ આવી હતી અને દ્રવ્ય અને કાગીનાની બિંદાને સરમ જવાબ મળ્યો હતો. પુરોવાની સભામાં નગરવાસીઓ તરફથી રૂ. ૧૦૦૦ની થેલી સ્વરાજ્યદંડ માટે ગાંધીજીને આપવામાં આવી હતી. ત્યાંથી કરાડ ગયા.

કરાડમાં સરક સભા યજ્ઞ. આસપાસનાં ગામોના લોકો પ્રમુખ આવેલા હતા. હોડીએ રૂ. ૪૦૦ની ચેલી આપી અને નહેરસભામાં રૂ. ૨૦૦ ને આસપાસનાં ઉપરાણું યજ્ઞ. કરાડ અને આસપાસના વિદ્યાર્થીઓએ નાની નાની રકમો કરીને રૂ. ૨૫ સ્વરાજ્યપંથ માટે ભેગા કર્યા હતા તે અહીં નોંધવા જેવું છે.

નેપાણી અને ચિકોડી

સતારામાં યજ્ઞે કંઈક નિરાશા બેઠામ બહીમાં આવતાં હશે. શ. ગંગાધરાય દેરાયે તેઓ પોતાની કંઈકની કળેશુ આને આસપાસને માટે બચીત કરે. છે તેમની બચવાની ઇચ્છા ન્યાં નહયે ત્યાં દેખાતી હતી. નેપાણીમાં બ્રાહ્મણોત્તરોની જાણ વસતી છે અને વણાટકામનું એ મોટું સેન છે. જુનાગઢી નેપાણીઓની વસતી પણ સારી છે. સવારે ને સવારે યજ્ઞ તેમાં બ્રાહ્મણોત્તરોને વહેરીને નાથીજ કેટલુંક બોલ્યા, એટલે આજ માહિતિસર રાવણ નામના શુદ્ધેષ બ્રાહ્મણોત્તરોના તરફથી બોલવા લગ્યા. ત્યારપછી ને બન્યું તેઓ અહેવાલ તો હું પહેલા પત્રમાં જ આપી ચુક્યા છું. બ્રાહ્મણો અને બ્રાહ્મણોત્તરો વિશે આથીજ એ કહેવા લાગ્યા છે ને હું આપી ચુક્યા છું તેની કેટલી અસર થઈ છે તે તો ત્યાં લખવાં થોડા જ દિવસ ઉપર બનેલા એક બનાવ ઉપરથી જણાશે. શ. કહે તેઓ બ્રાહ્મણોત્તર હોવાવાળા દંપતીક અને નેતા છે તેઓ નેપાણીમાં થોડા જ દહાડા ઉપર ગયા હતા. ત્યાં તેમણે બ્રાહ્મણોત્તરો આગળ 'મહાત્મા ગાંધી અને બ્રાહ્મણોત્તરો' એ વિષય ઉપર એક બાપણ રાખ્યું હતું. સભામાં કેરળ બ્રાહ્મણોત્તરો જ હતા. તેમણે શ. કહેને વિનંતિ કરી કે એ બાપણ તેઓ ન કરે, કારણ તેઓ શું કહેવાના છે તે તેમણે કળા લીધું હતું. તેમણે એમ પણ જણાવ્યું કે ગાંધીજી પોતે બ્રાહ્મણોત્તર હોય બ્રાહ્મણોત્તરોનું હિત તેઓ સમજે છે, અને તેઓ કહી રહ્યા છે તે પ્રમાણે બ્રાહ્મણોત્તરોએ ધારાસભામાં ન જવું ભેળ્યું. શ. કહેને પણ તેમણે ધારાસભામાં ન જવાની વિનંતિ કરી. શ. કહેએ તેમની એ વિનંતિ સાંભળી કે નહિ તેની મને ખબર નથી; પણ બાપણ તો તેમણે પડતું મુક્યું, એટલું જ નહિ પણ ચિકોડી ગામે એ જ વિષય ઉપર તેઓ બોલવા જવાના હતા તે પણ તેમણે જોડી રીધું.

બ્રાહ્મણોત્તરોને સંતોષ

નેપાણીમાં રૂ. ૭૦૦ ની ચેલી અને બરસભામાં ત્રણસો રૂપિયા જેટલું ઉપરાણું યજ્ઞ. ચિકોડી નેપાણીથી ૧૪ માઈલ દાંડ છે. એ પણ વણાટકામનું મથક છે. આજસત્ર તો શ. ગંગાધરાયના પ્રયત્નોને લીધે નેપાણી અને ચિકોડી બન્ને જગ્યાએ રેલીયાનું સુતર ખૂબ દંતાઈ રહ્યું છે અને તેમાંથી સારા પ્રમાણમાં ખારી તૈયાર થાય છે. ચિકોડીમાં તો બહેનોએ ખારા સુતર અને ખાદીનું સંસ્કારસ્થાન બંધું હતું. એમાં સંકેતરના સુતરનો નમો હેરત પમરે એવો હતો. ઘણી સ્ત્રીઓ સુતર કાંતવી યજ્ઞ આ છે. આજ ગામડા ગામમાં પણ સ્ત્રીઓમાં ને હજી સંસ્કૃતિ ભેદ તે ઉપરથી આજા હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીઓમાં મહારાષ્ટ્રની સ્ત્રીઓનું સ્થાન રહેતે પ્રથમ આવે એમ લાગ્યું. ચિકોડીની સભામાં પણ પાંચસો રૂપિયાની ચેલી ગાંધીજીને આપવામાં આવી અને સભામાં સારું ઉપરાણું યજ્ઞ.

બેઠામનની કામગીરી

જેલગામની સુંદર વ્યવસ્થા

નેપાળી અને ચિકોડીની સુવ્યવસ્થાએ જેલગામની બારે સુંદર વ્યવસ્થાની અમને આશા આપી હતી અને તે ફળીભૂત થઈ. તા. ૮મીની સાંજે અમે જેલગામ પહોંચ્યા. શુદ્ધ ખાદીના પોશાકવાળા સ્વયંસેવકોની આગેવાની હેઠળ લોકોનાં ટોળેટોળાં જે ગાડીઓ સાથે સાથે ચાલી રાકે એટલે માર્ગ વચ્ચે ખુલ્લો મુકી વ્યવસ્થાસર હતાં હતાં. ગાંધીજી અને સીકતબક્કી આંખો ત્યારે પણ આ ટોળાંમાં ખળખળાટ નહોતો, અવાજ નહોતો. સંપૂર્ણ શાન્તિથી તેઓએ પોતાના નેતાઓનું સ્વાગત કર્યું. તેટલી જ શાન્તિ તેઓએ સમાનું કામ થવા દીધું. પણ એ સભા વિરે બોલવા પહેલાં જેલગામની બહેનો વિરે જે બોલ કહેવા નરરના છે.

સ્રીઓનો ઉલટભર્યો જવાબ

સાંજે સાત વાગે ભારતિના મંદિરમાં સ્રીઓની સજા રાખવામાં આવેલી હતી. દેવળનો અંદરનો ભાગ અને વિરાળ આંગણું સ્રીઓથી હબરાઈ રહ્યું હતું. મંદિર જેવી પવિત્ર જગ્યામાં બહેનોએ મીઠાના સીકતબક્કીને બોલાવવાનો આમદ્ધ ધર્યો હતો, અને તેઓ ગાંધીજી સાથે નેડાનેડેડે બેઠા હતા. એક બહેનના મધુરા ગાન પણ ગાંધીજીને બોલવાની વિનંતિ થઈ. ગાંધીજીનું હૈયું આનંદથી ડહકાડું હતું. બહેનો આગળ આવેલું તેમનું બાપણુ મેં જેમનું તેમ આ પત્રને છેડે આપી દીધું છે. દ્રવ્યની મિલ્કતને સુંદર જવાબ મળ્યો. મૂનાનાં દસ્યો અહીં ફરી નેવાનાં મળ્યાં. પણ પનામાં જે નેવાનું મુકીને આવ્યા હતા તે પણ અહીં તો નેરા મળ્યું. એક મેલાંચેત્રાં દપરાંવાળી વિધવા બહેને, ગાંધીજીએ બોલવાનું પૂરું કર્યું તે પહેલાં 'એક દીન દરિદ્ર વિધવાની ભેટ લો' એમ કહીને ગાંધીજીના પગ આગળ ૧૦ રૂપિયા મુક્યા. ગાંધીજીનું બાપણુ પૂરું થયા બાદ દાગીનાનો જેવો વરસાદ પનામાં વરસ્યો હતો તેવો જ જેલગામમાં વરસ્યો. આ સભામાં ગાંધી પુરુષોની બહેન સભામાં જવાનું હતું એટલે અને ત્યાં ગયા. બીજે દિવસે જેલગામમાં રહ્યા તે દરમિયાન બહેનો તો પોતાની ભેટ લઈને ગાંધીજીને મુકામે આવ્યાં જ કરતી હતી. આ સહિતમાં કેટલો વિવેક ભર્યો હતો તેનો કદી ન બૂલાય એવો એક દાખલો અહીં આપી દઈ. ગાંધીજી દાગીનાની માગની કરતાં હમેશાં બહેનોને કહે છે કે 'જે વસ્તુ દલે પણ ન પહેરવાનાં હો તે જ આપો' એટલે કે જે વસ્તુ આપો તેનો ખર્ચ ત્યાગ કરો. એક બહેને સાંજે આવીને પોતાના અંગ દપરની ત્રણ વસ્તુઓ કાઢી આપી. ગાંધીજીએ પોતાથી શરત તેમને સંજોગથી. એક આબૂપણે સદાને માટે ત્યાગ કરવાને એ બહેન તૈયાર ન હતી. ત્રણ જ તેણે એ એક વસ્તુ પાછી દપાકી લીધી. કેટલી બધી પ્રામાણિકતા !

પણ બહેનોની વાત પૂરી કરવા બેસું તો માનાનાં પાનાં ભરાય. જે દિવસ પણ જેલગામના ષ્ટેશનથી પસાર થઈ સુંબઈ તરફ જવાનું હતું જેલગામના ષ્ટેશન ઉપર તે દિવસે પણ બહેનો ભેટ લઈને બસી જ હતી. નિર્મલ વહેતા પ્રેમાશ્રુથી લીની કિંમતી ભેટ જે વેળા અપાઈ તે પ્રસંગ સ્મૃતિમાંથી કદી ખસે એમ નથી.

અહરે સભા

અહરે સભા કોઈ પરિવર્તન લેવી જાણતી હતી. પરિવર્તનમાં જે શાન્તિ ન મળે તેવી શાન્તિ આ સભામાં પથરાયેલી હતી. આ પત્રને આરંભે ટોકેલી કડીઓમાંના સ્વશબ્દના સિપાઈઓ બનવાને બેલગામના સ્વયંસેવકો તો લાયક છે એમ તેમણે પૂરવાર કરી આપ્યું. પ્રથમ ગાંધીજીને અને મો. શાકલબક્ષીને ચાંદીની 'કારકેટ' આ માનપત્રો આપવામાં આવ્યાં. પ્રથમ માનપત્ર અંગ્રેજીમાં હતું એટલે તે ગાંધીજીની થોડી મીઠી ટીકાને પાત્ર થયું અને 'કારકેટ' નાનીમોટી હતી તે વાત પણ ગાંધીજીની ટીકાને પાત્ર થઈ. શા. ગંગાધરશાસ્ત્રી બ્રહ્મસો કચો કે સરખા કદની 'કારકેટ' ન મળી ગઈ, ત્યારે ગાંધીજીએ સામે ઉત્તર વાળ્યો કે 'શોકતઅલીને થોડી કારકેટ આપવી હતી !'

વ્યાખ્યાનમાં ગાંધીજીએ બહેનોની જે પ્રશંસા કરી તે નોંધવા લેવી છે :

"માકતિના દેવળમાં હું જે દ્રવ્ય ભેષ આવ્યો હતું તેથી મારા ઉપર ધ્યેયી અસર હતું વર્ણવી શકું એમ નથી. એની એ જ વસ્તુ પૂનામાં ભેષ. અમારા ઉપર તેમણે પ્રેમ અને આશુપણે વરસાવ્યો છે, અને તે સ્વરાજને માટે, શમશાસ્ત્ર મેળવવા માટે, મગવામાં આવ્યા છે એમ સમજીને. આટલાં જાન આપણા કરોડપતિઓએ નથી આપ્યાં. આપણે તેમની પાસે જાન મેળવવા તેમના પગ ચૂમીએ છીએ, આજીજી કરીએ છીએ ત્યારે તેઓ કંઈક પક્ષી છે. બહેનોને મારે કદર આજીજી કરવી પડી નથી. તેમણે તો કેળવેલ ધર્મી, શાવધી જ દેવાનું શીખ્યું. અને તેમણે શાવધી ને શીખું તે કરોડાંથી પણ અધિક છે."

હાલની પરિસ્થિતિ વિષે ઉદ્ગારો, બ્રહ્મભેતરના પ્રશ્ન વિષે ઉદ્ગારો, અન્ય ધ્યેયો ઉદ્ગારોના નેવા છે એટલે તે અહીં ઉત્તરતો નથી સત્તાની આખરે ૩૨૦૦ રૂપિયાની થોડી સ્વશબ્દ ફંડ માટે જિનાયત કરવામાં આવી; તથા સભા ચાલતી હતી તે દરમિયાન એમ બીજી ન્યાયો થાય છે તેમ અહીં પણ ઉપરાણું થયું, તેની રકમ પણ બહુ સારી હતી. ખોજે દિવસે 'કારકેટ' નું લીલાગ થયું એક 'કારકેટ' ૧૨૦૦ રૂપિયે અને બીજું ૮૦૦ રૂપિયે વેચાયું.

આ પ્રમાણે બેલગામના કાર્યકર્તાઓએ બનવેલા કામનો કંઈક ખ્યાલ ઉપર આવી નય છે. બેલગામના કાર્યકર્તાઓની ઝોળખ આપવી બહુ જરૂરી છે, પણ તે આવતા કાળમાં આપીશ.

મહારાજ હરિલાલ દેસાઈ

બેલગામની સ્ત્રીઓ આગળ*

પ્રાતઃસ્મરણીય સચિનીઓ,

આ પવિત્ર મંદિરમાં આપ સૌ બહેનોના દર્શનથી હું કૃતાર્થ થયો છું. અને વધારે આનંદ તો એથી થાય છે કે તમે મારા સાથે શોકતઅલીને પણ મળવા ઉત્સુકતા

પરધર્મી પ્રત્યે પ્રેમ

* બેલગામમાં માકતિના મંદિરમાં સ્ત્રીઓ સમક્ષ આવેલું શાવણ; તા. ૮-૧૧-૧૯૨૦

જતાવી છે. અમે સી યાકેલા હતા અને જરા આરામ લેતા હતા, પણ જ્યારે મેં 'સાંભળ્યું કે તમારી ઈચ્છા છે કે શીકૃતઅધીને પણ લાવવા ત્યારે મેં તેમને બોલાવ્યા. આ સદ્બાવમાં હું હિન્દુસ્તાનની સિદ્ધિ સમજું છું, કારણ અને ખબર છે કે જ્યાં 'સુધી આપણી હિન્દુ મહિલાઓ મુસલમાનને બાઈ સમાન નહિ ગણે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનના માકા દિવસ મટવાના નથી. હું આ મંદિરમાં બેસીને તમારી ધાર્મિક કલ્પનાને કરો ઘોડો પહોંચાડવા માગતો નથી. હું સનાતની હિન્દુ ધર્મનો છું. પણ મેં હિન્દુ ધર્મમાંય. 'ખી લીધું' છે કે કોઈ પણ ધર્મની ધૂણા કે તિરસ્કાર ન કરવો. મેં એમ પણ જોયું છે કે જ્યાં સુધી બધા પરધર્મવાળા સાથે અને પરાશીઓ સાથે આપણે પ્રેમ રાખીશું નહિ ત્યાં સુધી દેરાનું કલ્યાણ સાધવું અશક્ય થશે. હું તમને એમ નથી કહેવા આવ્યો કે મુસલમાન અથવા ખીન ધર્મના લોકોની સાથે તમારે ખાવાપીવાનો અને બેઠીવ્યવહારનો વ્યવહાર રાશ કરવો. પણ હું જરૂર એમ કહેવાને આવ્યો છું કે આપણે પ્રત્યેક મનુષ્યની સાથે પ્રેમ રાખવો જોઈએ. હું તમને પ્રાર્થના કરું છું કે તમારા બાળબચ્ચાને પરધર્મીઓ પ્રત્યે પ્રેમ રાખતાં શીખવો.

હું તમારી પાસે એ પણ માગું છું કે તમે હિન્દુસ્તાનની રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ સમજી લો. એ જ્ઞાન લેવા માટે બારે શિક્ષણ લેવાની યા મોટાં મોટાં પુસ્તકો વાંચવાની જરૂર નથી. હું તમને જણાવવા માગું છું કે આપણી સરકાર રાક્ષસી સરકાર છે. પૂર્વે જેવું રાવણરાજ્ય હતું તેવી સ્થિતિ આજે છે; કારણ આપણી સરકારે મુસલમાન બાઈઓની લાગણીઓને મોટા ધક્કો પહોંચાડ્યો છે, પંડિતોની સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકો ઉપર ભયંકર અત્યાચારો કર્યા છે, અને આટલું કરતાં ઘટાયે સરકાર પોતાની બૂલ કબૂલ કરતી નથી, પશ્ચાત્તાપ કરતી નથી; લલકું આપણને અત્યાચારો ભૂલી જવાનું કહે છે. આથી હું આ સરકારને રાક્ષસી કહું છું. અને સીતાજીએ જેવો રાવણની સાથે અમલકાર કર્યો, રામચંદ્રજીએ જેવો રાવણની સાથે અસહકાર કર્યો, તેવો અમલકાર આપણાં સ્ત્રીપુરુષોએ સરકાર સામે કરવાનો છે. રાવણે સીતાજીને લાવ્યો આપી, નાના પ્રકારનાં પક્ષાત્ર મોકલ્યાં, પણ સીતાજીએ તેનીં અવગણના કરી અને રાવણના પંડિતોથી ઇશ્વરને તેમજે બારે તપશ્ચર્યા કરી. જ્યાં સુધી સીતાજી રાવણના હાથમાંથી ઇશ્વરનાં ન હતાં ત્યાં સુધી તેમણે કોઈ વસ્ત્રાબાવણ યા અલંકારોથી પોતાનું અંગ રાખ્યું ન હતું. રામચંદ્રજી અને લક્ષ્મણજીએ બારે ઈન્દ્રિયદમન કર્યું. ફળફૂલ, કંદમૂળ ખાઈને સંયમમાં દિવસ ગુજાર્યા, બને ભાઈઓએ કાણુ બ્રહ્મચર્યમત પાળ્યું. તમને હું કહેવા માગું છું કે જ્યાં સુધી આ નકીમ સંસ્કૃત આપણા ઉપર બેઠી છે ત્યાં સુધી તમે સી બહેનો અને આપણા સી બાઈઓને કરો રાણાગાર કરવાનો અધિકાર નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર નથી, મુસલમાનોના યા રાજા નથી ત્યાં સુધી આપણે માટે ફજીરી જરૂરની છે. આપણે એગઆરામને આપણા શોકાન્નિમાં બાળીને બરમ કરવા જોઈએ. હું દીન વચનથી તમારી પાસે માગું છું કે એસઆરામ તણ કહ્યું તપશ્ચર્યા કરો, કદય અને મનને પવિત્ર રાખો.

૫૦ વર્ષ ઉપર આપણે સર્વ બહેનો—હિન્દુમુસલમાન તમામ—સીઓનાં યરમાં પવિત્ર રંદીયો ચાલતો હતો અને પ્રત્યેક સી હાથથી બનેલા સ્તરનું કાપડ વાપરતી હતી. હું તમને

અહેનોને કહેવા માગું છું કે આપણે અ્યારથી સ્વદેશીયમાં ઊંટયો ત્યારથી આપણું અધઃપતન શરૂ થયું, આપણા ઉપર ગુલામી નાંખવાનાં શરૂ થઈ. આપણા દેશમાં જ્યાંએ જ્યાંએ લોકો અ્યે મરી રહ્યા છે, વચ્ચે વિના નગ્ન ફરે છે. આ સ્થિતિમાં તમે પ્રત્યેક બહેન ઝાઝામાં ઝાઝો એક કલાક પણ હિન્દુસ્તાનના નામથી સૂતર કાંતે અને દેશને એ સૂતર અપૂર્ણ કરો. તમને બારીક કાપડું મળતું હોય સુદેશ છે, પણ બારીક સૂતર તમે કાંતતી થશો તો બારીક કાપડ પણ મળશે. પણ દેશ જ્યાં સુધી પરતના દશામાં છે ત્યાં સુધી બારીક સૂતરનું કાપડ આપણને હંદશમ થતું થતું; કારણ બારીક સૂતર કાંતવામાં બહુ વખત લય છે, અને હિન્દુસ્તાનમાં આને એક મિનિટની પણ કિંમત છે

[આ પછી સરકારી શાળામાંથી આવેલા અને બાલિકાઓ જેવી લેવાની માગણી કરીને શાળા પાકાળા બોલવા માટે ગાંધીજીએ નીચે પ્રમાણે દ્રવ્યની માગણી કરી :]

હું ડોક્ટર અગાધરાવમાં દ્રવ્યની માગણી કરી ચુક્યો છું. પૂનામાં પણ પરમદહાદે ન માગી આવ્યા. કેટલીક બહેનોએ, નાની નાની ઊકરીઓએ લીંટીઓ, બંગડીઓ, નાકની નયનીઓ, ગળથંદો લવારી આપ્યાં. હું તમારા દિલમાં જે ફજીરી નજૂત કરવા આજ્યો છું તે નજૂત કરી રાહ્યો હોઈ તો તમને તમારાં બધાંયે આબપણે દેશને માટે લવારવાં સંકોચ થયો ન જોઈયે. એમાંથી થતા પૈસાનો ઉપયોગ રા ગંગાધરરાવ શિક્ષણ અને સ્વદેશીને માટે કરશે. તમે બહેનો જો કોઈ ફેડડા પૈસા અ્યવા દ્રવ્ય આપવા માગતી હો તો જે ભાવથી આ મંદિરમાં તમે પૈસા મુકે છે તે જ ભાવથી તે દેશકાર્યને માટે આપશો. હિન્દુસ્તાન અત્યારે ક્ષાઈના દાયકામાં ચરીબ ગાયત્રી જેમ છે, અને એ હિન્દુસ્તાનથી ચરીબ ગાયને ઊડાવવી એ મારું અને તમારું કામ છે, અને ગાયને ઊડાવવા દાન કરવામાં દેવમંદિરમાં દાન કર્યા જેટલું પુણ્ય રહેતું છે.

ઉલ્લી લિસા તમારી પાંચે એ માગું છું કે જે કામ હું, રોકિતઅક્ષી અને ગંગાધરરાવ કરી રહ્યા છોયે તે કામ સફળ થવા માટે અગતીવાદ આવે. હું એમ પણ કહી દઉં કે કોઈ બહેન શરમની મારી દાગીનો લવારી આપે ચા પૈસા આપે એવું હું ઇચ્છતાં નથી તમારા દિલમાં જગી નય કે આ દાન કરતું એ તમારું કર્તવ્ય છે, એ એક પુન્યકાર્ય છે તો જ દાન આપજો. ઉચ્ચર તમને પવિત્રતા, કિંમત અને દેશને માટે ચક્ક કરવાની ભાવના આવે.

તા. ૫-૧૨-૧૯૨૦

વૈષ્ણવો પ્રત્યે-

વૈષ્ણવજન તો તેને કહીયે, જે પીડ પરાઈ નહીં દે,
પરંતુએ ઉપકાર કરે તોયે, ઉર અભિમાન ન આવે દે.
સફળ લોકમાં સોને વડે, નિંદા ન કરે કની દે,
વાચ કાંઈ મત નિશ્ચળ રાખે, ધન ધન જનની તેની દે.

વૈષ્ણવનાં
લક્ષણ

૧૦

સમદૃષ્ટિ ને તૃપ્ત્યાભ્યાસી, પરચી જેને માત રે,
 છન્દા યજ્ઞી અસત્ય ન બોલે, પરધન નવ આણે હાથ રે. વૈ
 મોહમાયા બ્યાપે નહિ જેને, દૃઢ વૈરાગ્ય જેના મનમાં રે, વૈ
 રાગનામ સું તાળી લાગી, સકળ તીરથ તેના તનમાં રે. વૈ
 વશુચોખી ને દષ્ટરહિત છે, કામક્રોધ નિવાર્યા રે, વૈ
 કહે નરસિંચો તેનું દર્શન કરતાં, કુળ એકોતેર તાર્યા રે. વૈ

—નરસિંહ મહેતા

વૈષ્ણવનાં લક્ષણ નરસિંહ મહેતાએ જણાવ્યાં છે તે પરથી આપણે જોઈએ છીએ કે તે

૧. પરદુઃખમંજન હોય,	૧૧. સત્યવ્રત પાળે,
૨. તેમ કરતા નિરભિમાની હોય,	૧૨. અસ્તેય પાળે,
૩. સદ્ગુની વંદના કરે,	૧૩. માયાતીત હોય,
૪. કોઈની નિંદા ન કરે,	૧૪. તેથી વીતરાગી હોય,
૫. વાચ દૃઢ રાખે,	૧૫. રામનામમાં તક્ષીન હોય,
૬. કાઠ દૃઢ રાખે,	૧૬. તેથી પગ્નિ હોય,
૭. મન દૃઢ રાખે,	૧૭. કોમરહિત હોય,
૮. સમદૃષ્ટિ હોય,	૧૮. દષ્ટરહિત હોય,
૯. તેથી તૃપ્ત્યારહિત હોય,	૧૯. કામરહિત હોય,
૧૦. એકપત્નીવ્રત પાળે,	૨૦. ક્રોધરહિત હોય.

આમાં વૈષ્ણવશિરોમણિ નરસિંહે અહિંસાને પ્રથમ સ્થાન આપ્યું છે. એટલે જેનામાં પ્રેમ નથી તે વૈષ્ણવ નથી. જે સત્યનું પાલન નથી કરતો, જેણે સર્વ દંન્ડિય ઉપર જીજ્ઞાસુ નથી મેળવ્યો એ વૈષ્ણવ નથી. તેનાં પ્રજાતીઆમાં તેણે શીખવ્યું છે કે વેદ બળ્યાથી, વર્ણાશ્રમ પાળવાથી, કંઈ બાંધવાથી કે તિલક કરવાથી વૈષ્ણવ થવાનું નથી. એ બધા પાપના મૂળ હોઈ શકે. પાપાંડી પણ માળા પહેરી શકે, તિલક કરી શકે, વેદ બાધી શકે, રામનો જપ મુખે જાપી શકે. પણ પાપાંડી રહીને સત્યાચરણી ન થવાય; પાપાંડી છતાં પરખીડાનું નિવારણ ન કરી શકાય; પાપાંડી છતાં વાચકાઠમનને નિશ્ચળ ન રાખી શકાય.

આ સિદ્ધાંતો-તરફ હું ધ્યાન ખેંચી જાઉં છું. કેમકે મારી ઉપર અંતઃજ આખત કાગળો આવ્યાં જ કરે છે. સદુ સલાહ આપી રહ્યા છે કે જો હું અંતઃજને

રાષ્ટ્રાય શાખાઓમાંથી અદિષ્ટકાર નહિ કરૂં તો સ્વરાજની ચળવળ ઉઘી વળી જશે. મારામાં જરૂરે વૈષ્ણવપણું હશે તો અન્યજનોના ત્યાગ કરીને મળનારા સ્વરાજનો ત્યાગ કરવાનું બળ પણ મને કશું આપશે.

જેમાં બીજા વર્ગો ને તર્ણો આવે તેમાંથી અન્યજનોના અદિષ્ટકાર ન થાય એ હરાવ મારો નથી, પણ સંમરત નિયામક સલાનો છે, અને તે હરાવ પ્રિય છે. એવો હરાવ ન કરત તો સભા અધર્મ કરત.

આવો હરાવ નવી પાત નથી. ચાલુ શાખાઓમા તે હરાવ છે જ. જે કોંગ્રેસને વૈષ્ણવો માન આપે છે તેણે પણ તે હરાવ કરી નાંખ્યો છે. તેની સામે વૈષ્ણવો નથી થયા. છતાં મારો એવા હરાવમાં હાથ છે તેથી મારા તરફ દટાણ કરી તેઓ અને માન આપે છે એ હું સમજું છું. ભલે બધા અધર્મ કરે પણ મારે હાથે તો અધર્મ ન જાયો જોખ્યે એવો તેઓની દલીલનો બાવ છે. એ અને હર્ષદાયક છે.

અન્યજનો અસ્પૃશ્ય ન ગણવા એ ધર્મ છે એમ જનાવવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. લાંબા કાળના આવરણોથી આપણે અન્યજનો અસ્પૃશ્ય ગણવામાં અધર્મ કરીએ છીએ એ નથી સમજી શકતા. જેમ લાંબા કાળના આવરણથી અંગ્રેજી રાજ્ય પોતાનું રાક્ષસપણું નથી જોઈ શકતું તેમ તેવાં જ કારણોથી આપણામાંના ફેટલાક પોતાની ગુલામીની સાંકળ નથી જોઈ શકતા. એવાને ધીરજથી સમજાવવા એ મારો ધર્મ સમજું છું.

પણ દંભ અને મિથ્યાવાદ મારાથી સડી શકતો નથી. મહારાજાની સાથે મારો સંવાદ થયો એનું વર્ણન મેં 'ગુજરાતી' માં જોયું; તેની ટીકા પણ જોઈ. તે બન્નેથી હું દુઃખી થયો છું. વર્તમાનપત્રોમાં આવતા વિચારો કપર હું બાંધે જીકી કરું છું. બાંધે જ વર્તમાનપત્રો હું વાંચું છું. પણ 'ગુજરાતી' પર 'ધણા વાંચે છે, તેમાં સનાતન ધર્મનું સ્વરૂપ જતાવવાનો દાવો કરવામાં આવે છે. તેથી તેમાં બ્યારે કંઈ પણ અસરજતા જોઈ' છું ત્યારે મને દુઃખ થાય છે. અને એક મિત્રે મહારાજાની સાથે થયેલો સંવાદ અને તેની કપર થયેલી ટીકાની કાપલી મોકલી છે. એ બન્નેમાં બહુ અલગ અલગ અધર્મને ધર્મ સિદ્ધ કરવાનો પ્રયત્ન જોઈ' છું. એ કેમ થયો છે એ જતાવવા હવે પછી પ્રયત્ન કરીશ.

દંભ અને
મિથ્યાવાદ

જા કાશીમાં ગાંધીજી

કાશીક્ષેત્રમાં

ગાંધીજીની કારણની મુલાકાત તરફ સોનું ધ્યાન ઘાટી રહ્યું હતું. 'હિન્દુ વિદ્યાપીઠમાં શું થશે? પંડિતજીને ગાંધીજીની મુલાકાતથી આધાત તો ન પડે?—તેમની અસ્વસ્થ પ્રકૃતિ વધુ નબળા તો ન બને?'—આવા આવા સવાલો ઘણાને થયાં જ કરતા હતા. કેટલાક મિત્રો તરફથી ગાંધીજીને સૂચના પણ કરવામાં આવી કે પંડિતજીની પ્રકૃતિ તરફ જોતાં હાલ તેમણે જવાનું માંડી વાળવું. પણ ગાંધીજીએ તાર કરીને ત્રણ ચાર ઠેકાણેથી ખબર મંગાવી હતી, અને પંડિતજીનો પોતાનો તાર જ્યારે એવો આવ્યો કે 'જ્યારે આવે ત્યારે આવકાર છે,' ત્યારે ગાંધીજીએ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. ગાંધીજી બનારસમાં જઈને આવ્યા પણ ખરા. જે ભાઈએ ભાઈએ મળે ભેટ, પોતાના મતભેદ મટી જે આંસુ પાડે અને પ્રેમપૂર્વક છુટા પડે તેમ ગાંધીજી અને પૂજ્ય પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી વચ્ચે થયું. કાશીજીમાં જે શાન્તિ અને પ્રસન્નતાથી કાર્ય આટોપાયું તેનું પૂ. પંડિતજી, પૂ. આનંદરા'કર-ભાઈ અને ગાંધીજી એ ત્રણે વચ્ચે રહેલો અખંડ પ્રેમ એ એક જ કારણ કહેવાય. વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં શું કરશે, કેટલા વિદ્યાર્થીઓ પાઠશાળા છોડશે એ આજે ન કહી શકાય, પણ કાશીજીમાં વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો અને પંડિતજી વચ્ચે જે પ્રુષ્ઠા દિલથી ચર્ચા થઈ તેનું પરિણામ વાતાવરણને વિશેષ સ્વચ્છ કરનાર જ આવ્યું છે એમ કહેવામાં હરકત નથી.

પણ આ સામાન્ય વિવેચન છોડીને હવે ગાંધીજીનાં 'વિદ્યાર્થી' પ્રત્યે થયેલાં લાખણો તરફ જણાવે :

એક સૂર

તેમણે ગાંધીજીનાં જે દિવસનાં લાખણો સાંભળ્યાં છે તથા પંડિતજીનું લાખણ સાંભળ્યું છે તેમણે ત્રણે લાખણોને એકે અવાજે અલૌકિક કલાં છે. ગાંધીજીનાં અને પંડિતજીનાં લાખણની ખૂબી તો એ કહેવાય કે આ બંને વચ્ચે વિવાદને બદલે ભારે સંવાદ હતો, જે સૂર સંભળવાને બદલે બનેલી એક જ સૂર હતી જતો, એક ખીલતું પૂરક હતું.

પહેલે દિવસે વિદ્યાર્થીની પાસે આવેલી 'જોનકોર્પોરેશન ડ્રાઇન્ટ્સ' હપર ગાંધીજી સવારના પહોરમાં લગભગ સવા કલાક સુધી વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે બોલ્યા. એને આખો દેવાલ આપવો દરજી છે. ગાંધીજીને એ બતાવનારો મને વખત નથી રહ્યો. છતાં મેં એની નોંધ લીધેલી છે એટલું જણાવી દઈને એને આપી શકાય તેવો દેવાલ હું નીચે આપું છું :

તમને બહેકાવવા નથી આવ્યો

"ઘોડા મટિના હપર તમને મેં સંજમ હપર કંટલુંક કહેલું. આજે પણ તમારી આજળ, મારા દિસાએ, હું મંચમની જ વાત કરવા આવ્યો છું. આજકાલ એમ કહેવાય છે

કે હું વિદ્યાર્થીઓને બહેકાવી રહ્યો છું. મારી જવાબદારી સમજતો છતાં હું કહું છું કે કોઈને હું બહેકાવવા નથી માગતો. હું વિદ્યાર્થીઓને બહેકાવી શકું ન તિ. હું પણ એક વિદ્યાર્થી હતો, અને વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પણ જે કામ કરતો હતો તે અદબથી કરતો હતો. વળી હું ચાર પુત્રોનો પિતા છું, અને સેંકડો છોકરા મારી પાસે આવ્યા તથા જે જમનો પિતાપ દોષાનો હું આજે પણ દાવો કરી રહ્યો છું. આવો હું રહ્યો ત્યાં મારા મ્હોતમાંથી બહેકાવવાનાં વચનો ન જ નીકળે.

મારાં વચનોમાં અવિવેક નથી

“પણ આજે તો જાઓ એવો છે કે હું જે કંઈ કરી રહ્યો છું તેમાં બરાબર માને છે કે હું તેમને અન્યાય કરી રહ્યો છું; તેમને લાગે છે કે સાચના આશ્રદનો હું દાવો કર છું તેમાં પણ હું જરા અચિત થયો છું; અને જે વિવેકનો દાવો કરતો આવ્યો છું તે વિવેક પણ મારી અજાની ભાષામાં રહેલો નથી આ બધી વાતોનો હું વિચાર કરી રહ્યો છું, પણ મારો આત્મા સારી પૂરે છે કે હું અવિવેકી ભાષા નથી વાપરતો. હું જે કહું છું તે સાતિથી, ખૂબ વિચારપૂર્વક કહું છું વાત એ છે કે હું ગયા ડિસેમ્બરમાં જે જમણામાં હતો તે મારી જમણા ભાગી ગઈ છે અને તેને કોઈ આજે આગકના કરતાં મારા મ્હોતમાંથી બીજા ભાષો નીકળે છે. પણ જે વસ્તુ જેવી છે તેવી જ હું તેને જણાવી રહ્યો છું જે વસ્તુને ગંદી રેખા તેને ગંદી ન કહું તો સત્યનો ભંગ થાય, અવિવેક થાય. જે વસ્તુ જેવી છે તેવી બતાવનામાં વિવેકનો ભંગ નથી, સત્યદં પાલન છે. જોકે એકાન્તિક સત્ય તો મીનમાં જ રહી છે, છતાં ભાષાનો પ્રયોગ કરવો પડે છે ત્યારે તો તેમાં સંપૂર્ણ સત્ય ત્યારે જ આવે કે જ્યારે હું સ્થિતિને જેવી જોઉં છું તેવી ને તેવી તમારી સામે આપેશું.”

પંડિતજી અને હું

“પંડિતજી એક બાબતમાં આજીવન છે. તે તેમની સંમતિ પણ જવાબ છે એમ જોઈ છું તેમાં એક વાક્ય વિશે હું તમારે ધ્યાન ખેંચવા માગું છું, તે એ કે ‘બહુ જોઈ-વિચારી તમને તમારો અંતરાત્મા કહે તે પ્રમાણે વર્તશો. હું પણ એ જ વાદ કહેવા માગું છું અને તમને અંતરાત્માના અવાજ વિશે કંઈ પણ શક દોષ, તમારા દિલમાં તમે નિર્ણય ન કરી શકતા હો તો તમે માર ન માનશો, બીજા કોઈનું ન માનશો, કેવળ તમારા પૂજ્ય બાઈપાટેબ પંડિતજી ન માનશો માલવીયાજીથી વધારે મોટા ધર્મોત્તમા મેં જોયા નથી; હિન્દુસ્તાનની એમની સેવાના કરતાં વધારે મેલા કરી દોષ એવો કોઈ દિન્દી હું આજે બીજો જીવંત જોતો નથી. પંડિતજી અને હું—જે જે વચ્ચે કેવો સંબંધ છે ? હું તો દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારથી તેમનો પૂજનરો છું. મારા હું એ મેં જાનેકવાર એમની આગળ સુણાવ્યાં છે અને મેં એમની પાસેથી આશ્વાસન મેળવ્યું છે. એઓ તો મારા, વડીલ બધું સમા છે.”

અંતરાત્માને
અનુસરજો

અદેશો હોય તો પંડિતજી કહે તેમ જ કરજો.

“આવો અમારો સંબંધ છે એટલે હું તો તમને એમ કહી શકું કે જો તમારે કંઈ એવો જ અવાજ કાઢે કે ગાંધી કહે છે તે જ સંત્ય વાત છે તો જ હું તમને કહું છું તે કરજો. પણ તમને લાગે કે બંને આપણા આગેવાનો છે, બંનેની વાતોમાથી એકની પસંદગી કરવાની છે, તો તમે પંડિતજી કહે તેમ જ કરજો. તમને જરા પણ અદેશો હોય તો મારી વાત તમે ન કરો; બદલે તેમ કરવામાં તમારે ખરું છે પંડિતજીએ વિદ્યાપીઠના ગુરુવર્ધ છે; પંડિતજીએ એની સ્થાપના કરી છે; પંડિતજી એના આત્મા છે; અને તેમનો આદર કરવો એ આપણો મર્મ છે. આ બાબતમાં હું પંડિતજીની બધી જાણ રહી છું તે વિષે તમને લેશમાત્ર પણ શંકા હોય તો તમે મારી વાત કબૂલ ન કરો. મારી પાસે એક સમજન આવ્યો તેમણે કહ્યું કે ‘તમે કારણ જરો પણ પંડિતજીની તબીયત એવી છે કે તમારી મુલાકાતથી તેમને સખત આઘાત પહોંચશે અને પંડિતજીને જોઈ બેસવાનો વખત આવશે. તમારી મુલાકાત પંડિતજીનો નાશ તો ન કરે ?’ પંડિતજીનો નાશ કરવાવાળો હું કોણ ? પંડિતજીના આત્માનું દનન કરવું એ અર્થ હોય તો તે તો અશક્ય છે. પણ જેવા સમજનને મારા કાથી જવામાં પંડિતજીનું મૃત્યુ રહેલું લાગ્યું. તેઓએ કહ્યું, ‘છાકરાઓ તમારે કહેલું માનશે, વિદ્યાપીઠમાંથી નીકળશે, પંડિતજીને પોતાનું જીવન કામ બરબાદ થઈ ગયેલું દેખારો અને તેથી તેમનો દેહ પડશે.’ મને આથી કંઈક દસનું આવ્યું, મને એમ થયું કે એ સમજન પંડિતજીને એજાબતા નથી. પંડિતજી કંઈ નામદ નથી કે આવી વાતમાં પ્રાણ તરો.

પંડિતજીનો વિદ્યાલયના કરતાં ઠિંદ વધારે પ્રાણ છે

“પંડિતજીનો પ્રાણ વિદ્યાલય છે એ ખરું. પણ મને તો એમનો પ્રાણ હિન્દુસ્તાન વધારે લાગે છે. પંડિતજી આરામવાદી પડ્યા છે. પંડિતજીનું સાચું મંતવ્ય છે કે હિન્દુસ્તાનનું ખરું કોઈયી નથી યદ શકવાનું, હિન્દુસ્તાનની લગામ કાઢના હાથમાં નથી પણ ધમરના હાથમાં છે, અને તેનું બહુ કરનારો ઈશ્વર બેઠો છે. છતાં પંડિતજીને મેં તો તાર કહ્યો અને પંડિતજીએ મોઢા રાખેલાં મને કારણ બોલાવનારો જવાબ વાળ્યો.

“પંડિતજીને એમ લાગી ગયેલું છે કે તમે કેટલાક જણ વિચાર વિના પેગલાં લઈ રહ્યા છો, અને વિચાર વિના તમે કાંઈ કરો તો સ્થાનજપ્ત થશો. પણ તમને એમ લાગે કે આ સંસ્થામાં અભ્યાસ કરવો એ પ્રાપ્ત છે તો કમ્પેન્સેશન છે, અને પંડિતજી તમને આશીર્વાદ આપશે. પણ તમારો આત્મા પ્રત્યક્ષિત ન હોય તો તમે પંડિતજીનું જ સાંચીજો.

અંતરાત્માનો અવાજ કોને કહેવો ?

“જ્યારે તમારે કાર્ય સ્વચ્છ હોય, તેનો હેતુ સ્વચ્છ હોય, તેનું પરિણામ સ્વચ્છ હોય, ત્યારે જ તે અંતરાત્માથી પ્રેરાયલું હોઈ શકે. પણ તેના ઉપર બીજો નિર્બંધ શાંત્રીએ મુકેલો છે. ને સંયમી છે, ને અહિંસા, સત્ય અને અપરિમદનું પાલન કરનારો

છે તે ન હતી રાદે કે મને અંતરાત્માનો આદેશ થયો છે. તમે બ્રહ્મચારી ન હો, તમારા દિવસમાં દયા ન હોય, મર્યાદા ન હોય, સત્ય ન હોય તો તમે કોઈ કાર્યને અંતરાત્માનો અવાજથી પ્રેરાયલું નથી હતી શકતા. પણ મેં જર્ણુઓ તેણે તમારે દિશા દોષ, તમે પશ્ચિમી દેશનો ત્યાગ કરેલો હોય, તમારા સ્વચ્છ હૃદયમંદિરમાં પ્રભુનો વાસો હોય, તો તમે તમારા માબાપનો પણ સવિનય બનાવર કરી શકો છો. તે સ્થિતિમાં તમે સ્વતંત્ર છો એટલે થયેલું લઈ શકો છો. પશ્ચિમમાં સ્વેચ્છાચારનો ધો ચાલી રહ્યો છે તે મને ખબર છે, પણ હું હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓને સ્વેચ્છાચારી નથી બનાવવા માગતો. આ પવિત્ર કાશીકેતુમાં, આ પવિત્ર સ્થળમાં, હું તમને સ્વેચ્છાચારી બનાવવા માગતો હોય તો હું મારા કાર્યને હાથક નથી.

મારી સલાહ અને તેનું કારણ

હું ઊકરાઓને કેમ સમજાવતી રહ્યો છું કે શાળા ઊઠવાનો તમારો ધર્મ 'છે' ? હું શું તમારે અભ્યાસી જીવન નહ કરવા માગું છું ? નહિ. હું આજ સુધી અભ્યાસી જીવન માગું છું, વિદ્યાર્થી છું, પણ હું કહેવા માગું છું કે જેને સ્વતંત્રતાની તાલીમ નથી મળી—અને ખચીત તે મિલકત 'Liberty' ના અભ્યાસથી નથી મળતી—તે સ્વતંત્ર નથી કહેવાતો. તમારી તાલીમ અરબસ્તાનના ઊકરાઓ કરતાં પણ નપાવટ છે. જે તરફથી આવેલા એક માણસે મને કહેલું કે ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓની તાલીમના યોગ્ય બાબ નેટલી પણ તાલીમ આપવા વિદ્યાર્થીઓની નથી. અરબસ્તાનનો એક પણ વિદ્યાર્થી એવો નથી કે જે આ સુક્તનતને સ્વીકારી શકે. ત્યાં તેમને ટપાલ, તાર અને ટ્રામ આપવા કાર્યમાં, બેરોખોનો હાથ કરવાની લાલચ આપવામાં આવી, જે રેતીમાં ખીચી મુકતાં ધડોમાં ચડી જાય તે રેતીને ઠંડી કરી આપીશું એવું પણ કહેવામાં આવ્યું, તાલીમ આપવા સાથે તાલીમની બારે શાળાઓ ખોલવાની લાલચ આપવામાં આવી; પણ ત્યાંના ઊકરાઓ કહે છે કે અમારે એ નથી જોઈતી. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓમાં બારે ધાર્મિક તાલીમ છે. તમારે એવી ધાર્મિક તાલીમની જરૂર છે. તમે જે સંજોગોમાં જાણો છો તેમાં મનુષ્યનો ઇર રાખવો પડે એવી તાલીમ મળી શકે છે. પણ હું તો મનુષ્યનો ઇર છોડી ઇશ્વરનો ઇર રાખતાં શીખ્યો હોય તેને ખરો એમ. એ. કહું. તમારામાં એટલું જોર આવે કે આજીવિકા માટે તમારે કેઈની આજીવ હાથ લાંબો કરવાની, ખેતના ન રહે, ત્યારે તમારી કેળવણી બરોબર કહેવાય. જ્યારે તમને જગી જાય કે આ દુનિયામાં જ્યાં સુધી મારા હાથપગ શામત છે ત્યાં સુધી આજીવિકા મેળવવા મારે કશું બીજું કંઈક કરવું નથી ત્યારે તમારી કેળવણી બરોબર કહેવાય.

જનકની પુણ્યભૂમિમાં મૃત્યુ

અંગ્રેજ ઇતિહાસકારો કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં ૩ કરોડ લોકોને દિવસમાં ચેટપૂર આવડતું નથી મળતું. બિહારમાં સત્તુ નામનો નિઃસત્ત્વ ખેતરક ખાઈને પ્રભુનો મોટો ભાગ રહે છે. એ સત્તુ—મહાદેવો લોહ પાણી અને લાલ મરચાં સાથે મળે હવારતા જ્યારે મેં લોકોને જોયા છે તે વેળા મારી આંખમાંથી અગ્નિ વરસે છે.

સાચી
કેળવણી
કઈ ?

જનકની
પુણ્યભૂમિમાં
સત્તુ

તમને તેવું ખાવાનું મળે ત્યારે તમે કેટલા દિવસ શુભરી રાકો વાર ? એ. રામચંદ્રજીની બુમિમાં—જનક રાતની પુણ્યબુમિમાં લોકોને આજે ખાવા થી નથી મળતું, દૂધ સરખું નથી મળતું. આવી સ્થિતિમાં તમારાથી નિરાતે કેમ બેસી રાકાય ? દરેક જણ, મૈત્રિવિની ગઢ સખીયે, જેવી તાલીમ આપણને ન હોય તો તે તાલીમમાં કશો અર્થ નથી. તમને આઝાદીથી ખાવાનું ન મળે તો બુખ્યા મરી આઝાદ રહેવાની તાકાત આવે. ।

હું સોબિલું છું કે અરેબિયા અને મેસોપોટમિયાના ઓઝારાઓમાં એ તાલીમ છે. તે અંગેજી સામે બાય બાઇવાવાળા છે. ત્યાં તો સસજળ પટેલું છે. આપણે ત્યાં તે નથી. પણ હિન્દુસ્તાનની સત્યવ્રતિમાં જારે આત્મિક શક્તિ પટેલી છે, તેથી જ આપણે અત્યાચારને હાથથી રાખીએ એમ, છીએ. અસતનો ત્યાગ કરવાનો તુલસીદાસજીનો ઉપદેશ છે. આ સંસ્તનત રાક્ષસી છે એમ હું કહું છું, એટલે તેનો ત્યાગ એ આપણો ધર્મ છે. ત્યાગ કરવો એટલે દિવરત કરવી એવું જ થાય. પણ તેટલું કરવાનું હું નથી કહેતો. ત્યાગ કરીને આપણે ક્યાં જઈએ ? હિન્દી મહાસાગર થા બંગાળી ઉપસાગરના પેટ સિવાય તો હું ક્યાંય આસારો નથી જોતો. પણ તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે અસતનો સદંતર ત્યાગ ન કરી રાકો તો તેનાથી થોડા દૂર રહો. રાવણનાં પકવાનો તથા દાસીઓનો ત્યાગ કરી અશોકવાટિકાના કેવળ ફળફૂલથી નિર્વાહ કરનારાં સીતાજીના જેવો શાન્તિમય અસહકાર કરવાની તાકાત તમારામાં ન આવે તો હિન્દુસ્તાન ફેના ધંધ જાય, શુભાશીર્વા સખડમાં જ દે એ વિષે મને લેસ રાંદા નથી.

સંસ્તનત વર્ષે થયાં હિન્દુ નખોદ વાળી રહી છે

આ સંસ્તનત રાક્ષસી કેમ છે તેના કારણોમાં હું ઉતરવા નથી માગતો. પણ પંખબના અત્યાચારો કરનારી, છ છ સાત સાત વર્ષના બાળકોને તાપમા ચલાવી મારી નાંખનારી, જોરતોની લાજ લેનારી અને જે અમલદારોએ આ અત્યાચારો ક્યાં તેમણે કંઈ શુદ્ધા નથી કર્યા, તેમણે તો સંસ્તનતને બચાવી, એમ કહેનારી સંસ્તનતના તાબાની સાળા-પાકરાગામા બાળકું મારે મન મહામા મહા અર્ધર્મ છે. મારા વડીલ બંકુ પંડિતજીને એ ધર્મ લાગે છે. મને મારાં સાસુ એવું નથી બહાવતાં. રાવણના હાથથી હું ગીતા નથી શીખી શકતો, કુરાન નથી શીખી શકતો, બાઈબલ નથી શીખી શકતો. ગીતાજીનું ધાર્મિક દૃષ્ટિએ અધ્યયન કર્યું હોય તેની પાસે શીખું. દાર પીનારા પાસે કેમ શીખી શકું ? મારા આત્મા કેટલો સજી રહ્યો છે તેનો તમને હું ખ્યાલ નથી આપી શકતો. આ સંસ્તનતની મેં ૩૦ વર્ષ સેવા કરી. તેમાં કાંઈ બૂર કર્યું એમ કહેવા હું માગતો નથી. માત્ર દહે હું એને સેવા આપી શકતો નથી; કારણકે દહે પંખબના અત્યાચારો જેવા છે એટલું જ નહિ પણ હું એ પણ જોઈ શકું છું કે આ સંસ્તનત કેટલાંયે વર્ષો થયાં હિન્દુ એવું નખોદ વાળી રહી છે કે જેની સરખામણીમાં પંખબના અત્યાચાર કાંઈ વિચારતાં નથી. તમારા જેવો હું હતો ત્યારે દાદાસાહેબ નવરોજીજીનું 'Poverty

and the Un-British Rule in India' મેં વચ્ચે. તેમાં જે Progressive demand — સત્તાવાર વધતું જઈ દેશરોષણ સાબીત કરેલું છે તે આજે આજે થયું છે? હરકરી ખર્ચ વધતું ગયું છે કે નહિ? પેન્શનોમાં તણાવો નાણાં વધ્યાં છે કે નહિ? આનો જવાબ જો 'હા' હોય તો હું કહું છું કે હોર્ડ સિંઘ જેવા કોઈ મંત્રીને યાજી—અરે પરિણતર જેવાને વોર્ડસરાય જનોવવામાં આવે તેપણ—તેને સલામ કરવા હું ન જ નહીં. ખરી સ્થિતિ એ છે કે આ રાજ્યપ્રયા નીચે આપણી શુભાશી વધતી જ ગઈ છે. અને શુભામ જ્યારે શુભાશીની રાજધાની ચમકે ત્યારે મુખ્ય થાય ત્યારે તેની શુભાશી સંપૂર્ણ થઈ કહેવાય. ૩૫ વર્ષ ઉપર જે શુભાશી હતી તેના કરતાં આજે આપણામાં વધારે. શુભાશી છે એમ હું કહું છું. આપણે વધારે હતાશ બનતાં આવ્યા છીએ. આપણામાં નામદાર વધતી ગઈ છે; એટલે તાત્વિક દ્રષ્ટિએ કહું તો જરૂર કહું કે આપણામાં શુભાશી વધતી નાથ છે.

સકલનને હિંદુસ્તાનને તાપાક બનાવી દીધું છે

“આજ સત્તાવારસના વિદ્વાપૂર્ણ બ્યાખ્યાનનો એક ભાગ મારી સ્મૃતિમાં આવ્યો જ કરે છે. તેમણે કહ્યું છે કે આપણા રાજ્યધિકારીઓ જ્યારે વણિક બનીને રાજ્ય કરે, અને વણિક જાતીને જ નહિ પણ જ્યારે સાંમજાંબ જેવાં નશાનાં સાધનનો વેપાર કરે ત્યારે તે અધમ બને છે. તેમનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ સકલનને હિંદુસ્તાનને તાપાક બનાવી દીધું છે. આખરો ખાંડ વધતું જ નાથ છે. ગોખરેલ જેવાં જો સાળાઓ વધારવાનો અવાજ કાઢ્યો હતો, પણ સ્થિતિ એ છે કે સન ૧૮૫૭માં પંજાબમાં જ્યારે ૩૦૦૦૦ સાળાઓ હતી ત્યારે આજે ત્યાં ૫૦૦૦ છે. સરકારે એ સાળાઓને હડાવી. સરકારનામાં યોજનારાક્તિ છે. આપણામાં યોજનારાક્તિ છે? પણ આપણને તો તેમણે કમણમાં રાખ્યા છે. એ લોકો આપણને સ્વરાજ્યનો શો પાઠ શીખવવાના હતા કે ધારાસભ્યામાં બેઠને આપણે સ્વરાજ્યનો પાઠ શીખીશું? સ્વરાજ્યસક્તિ શીખવા માગતા હોતા આજે પાણે બંધો, બોખરો પાણે ચાલ્યા બંધો. હું તો કહું કે આપણામાં સ્વરાજ્યસક્તિ આજે પણ છે, પણ આપણે સિંઘ છતાં પેલાને બકરાં માની ગયા છીએ. જોનામાં આત્મા છે તેને કોણ ડરાવી શકે? આ ભાવના તમારામાં કલ્પન થાય ત્યારે તમને ખરી તાલીમ મળે. એ તાલીમ પ્રથમ લીધા પછી જ તમે ખીટ સામાન્ય લાક્ષીમ લઈ શકો. આજે તો તમારી બેઠાઓને વધારે જડે એવી તાલીમ તમે લઈ રહ્યા છો. રિશીઓ ઉપર મુખ્ય હોવાને લીધે આપણે આજે કહી રહ્યા છીએ કે અમારે ચાર્ટર જોઈએ છે. આ કોરો નીચે આપણે નથી લણતા તેટું કારણ શું? આવાં લગ્ન મકાનો આપણને આ સાર જોઈએ? દેશમાં જ્યાં કંઈક ગાણસોને પૂરે આવ્યા પણ નથી મળતું, જ્યાંની સ્ત્રીઓ બદલવતું બીજું વસ્ત્ર ન હોવાને લીધે દિવસના દિવસ સ્નાન કરી શકતી નથી, ત્યાં તમને જ્ઞાન મેળવવા મટિ થોડી મહેલોતો જોઈએ? જો તેમ હોય તો તમે અસહકારને ભૂલી બંધો. તમને દેશને મટિ હાં હોય, ગાણમાં જે આજ સજા રહી છે તે તમારામાં સજા રહી

પ્રથમ તાલીમ
નિર્ણયકારી

દોષ નો મકાન બકાનની વાત ભૂલી જાઓ, અને હું હું હું તેવો અસહકાર કરો. એ તમે તેમ કરશો તો જે પ્રતિજ્ઞા મેં બીજા સ્થળે કરી છે તે હું આ પવિત્ર સ્થળમાં પાછી કરું છું. કે એક વર્ષમાં આપણને સ્વરાજ મળશે.

આ બહુકી આગમાંથી હઠી જાઓ

પણ ફરીફરીને હું હું હું કે તમે તમારા ધર્મને પાછોનો તો જ એ મળે. હર્ષનાદો કર્યો એ ન મળી શકે હું આ વાતો કેમ કરી રહ્યો છું ? મને ધનદોષવત નથી લેઈતાં, માનઅકારામં નથી લેઈતાં, હિન્દુસ્તાનનું ટાલ નથી લેઈવું; મને તો હિન્દુસ્તાનની આઝાદી લેઈવે છે. મને બધા કહે છે કે તમે બીજાની માથે મળી જાઓ. પણ હું મળી નથી જઈ શકતો; મારા હૃદયનો મત ઊઠીને હું એક નથી થઈ શકતો; અંતરાત્માનો અવાજ તરછાડીને હું એક નથી થઈ શકતો; સિદ્ધાન્તની વાતને ઊઠીને મળવા નથી માગતો. સિદ્ધાન્તની વાત એ છે કે સ્વરાજ મેળવવું દોષ તો પ્રત્યેક જણે આજીવ યત્ન લેઈવે. તમે જેમ માથેના ઘોરને જુઓ છો તેમ તમારો અંતરાત્મા પ્રત્યક્ષ અનુભવે કે આ સંસ્થાનત રાક્ષસી છે, અહીં ભણવું એ પાપ છે, લેફ્ટનન્ટ ગવર્નરે સૂચે તેટલું કહે કે 'અમારો કાંઈ કળાને નથી,' પણ ગ્રામ રીતે તે ચોતાની અસર થવાની શકે છે, જે તમને એમ લાગી જાય કે આ સંસ્થાનતની પાસે તાલીમ લેવી એ બેવફાઈ છે, તો તમે એક ફાલુ પણ આ વિદ્યાલયમાં ન રહેજો, એની જગ્યા પૂજુ ન લેજો.

હું તમને હું હું કે આ બહુકી આગમાંથી હઠી જાઓ અને બધાય જોખમો છઠાવો. મને બીજો પ્રશ્ન ન પૂછ્યો. વિદ્યાર્થીઓ શું કરે એમ ન પૂછ્યો પ્રિન્સિપલ નથી, મકાનો નથી, ક્યાં શીખવું એમ ન પૂછ્યો. તમારામા તાકાત દોષ તો તમારા ધર્મમાં ચાલ્યા જાઓ. ધર તમારી યુનિવર્સિટી છે. તમે વિનયી થાઓ, તમે સત્યશીલ થાઓ તો તમારું ધર તમારી યુનિવર્સિટી છે. પણ તમે આ મન્દિરો (વિદ્યાવધના મકાનો તરફ આગની કરીને) સાથે મુકાબલો કરવા માગ્યો તો તમે પડ્યો. આ મન્દિરોની સાથે તમને આસજિ થઈ દરો તો તમે બદ થયા છો. આ મન્દિરો અને આપણું ધર વચ્ચે સામ્ય છે ? વિદ્યાર્થમાં તો તેહું કાંઈક છે, પણ અહીં તે પણ નથી. અહીં તો કેવળ વંદના પૈસામાંથી બનેલાં છે. જે સ્વતંત્ર નથી તે ધર્મરત્ન પ્રાર્થના પણ મુખે નથી કરી શકતો. તમારી રાષ્ટ્રીયિક, આનંદિક અને આત્મિક સ્વતંત્રતા આજે જ તમે મેળવી શકો એમ છે; આ વિદ્યાર્થમાંથી નીકળી નાશાયણનો મંત્ર જાપીશું, રામનું નામ જાપીશું. તો પણ તે લાંબે તાલીમ છે, એવો જેને વિદ્યાસ આવી જાય તેણે ઉપર કહેલી ત્રણે સ્વતંત્રતા મેળવી છે. હિન્દુસ્તાનના વિદ્યાર્થીઓમાં હું આ વસ્તુ કુંકી શકું તો હું તેમનામાંથી રજાજીવ તરફ જાવાની શકું. હું હું હું કે આ સંસ્થાનતની કુંકળ્યાં સુધી એ પાકશાળામાં સીધી અથવા આડકતરી રીતે અસર કરી રહી છે ત્યાં સુધી તમારે એ પાકશાળાઓને યોગ્ય જ ઇટકો પણ તમારામાં આત્મવિશ્વાસ ન આવ્યો દોષ તો તમે છો ત્યાં જ રહેજો.

બીનસરતે વિદ્યાતથા ઊંઠો

“ અહીં ૨૦૦ વિદ્યાર્થીઓએ વિદ્યાતથા ઊંઠવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેથી મને દર્દ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાથી દર્દ નથી થતું, પણ તે વિદ્યાર્થીઓમાં રહેને અવિશ્વાસ હોય એ વાતથી દર્દ થાય છે. તમે જો માનતા હો કે ગાંધી જીવંત છે, તે આવશે એટલે વિદ્યાતથા બનાવી દેશો, તો તે તમારી બાજુ છે તો તો હું તમને કહું છું કે અનારંભ એ પ્રથમ શુદ્ધિવસ્તુ છે. તમે આટલું વિદ્યાર્થી વિના જો વિદ્યાતથા ઊંઠાશો તો હું પાપી બનીશ હું તો તમને કહું છું કે તમે વિદ્યાતથા ઊંઠાને પરમાં બેસો. આ આગમાંથી બચો નહીં. તમારામાં આત્મવિશ્વાસ હશે તો આજે જ વિદ્યાતથા બનાવી શકો. પણ પંડિત જવાહરલાલે અને અક્ષીગઢમાં મહામહાશયીએ કહ્યું છે તેમ સરત ક્યો વિના ઊંઠો. તમારે ઊંઠથી હોય તો સાત હજાર વાર ઊંઠો નહિ તો પાછા નહીં. પણ ઊંઠાને પાછા જવાના હો તો ઊંઠાશો જ નહિ. આપણા ધર્મનું પાલન ન કરીયે તો આપણે દેશ આપણે નથી. તમને—તમારી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ અને પવિત્રતાને—હું કહી શકો છું તેનો ખ્યાલ કરજો. ફરીફરીને કહું છું કે તમને જાણ પણ અદેશો હોય તો તમે માલવીયાજીનું જ માનજો. તેમણે આ વિદ્યાર્થીક બનાવવા પોતાના આયુષ્યનો ફાય ક્યો છે. પણ અંતરાત્મા જેમ કામેની વસ્તુ ચોખ્ખી જુએ છે તેમ અહીં રહેવું એ પાપ છે એ વાત તમને સ્પષ્ટ બાગી નય તો તમે ઊંઠાજો. ‘પ્રાણે તુ પોહશે વર્ષે પુને મિત-વદાચરેત્’ એ આપણું સાચવન છે, અને તમે ૧૧ વર્ષ ઉપરના હોઈ તમને મેં આજે કહ્યું તે કહેવાનો મને અખત્યાર છે. આવી જ વાલીમ મેં મારા પુત્રને આપી છે: અને મેં તેમનું કશું નથી બગાડ્યું. અતિ તમને કહું છું કે તમને કાશીવિશ્વાનાથ પવિત્રતા આપો, ધૈર્ય આપો, તપશ્ચર્યા આપો અને બીજી જોઈતી સામગ્રી આપો. ”

આ બાણ છો તો વિદ્યાર્થીઓની જ જગીન ઉપર ચડેલું, પણ પંડિતજીની તો ખાસ માગણી હતી કે તેમણે પોતે વિદ્યાર્થીઓને જ્યાં ઉપદેશ આપ્યો છે ત્યાં જ ગાંધીજી પણ તેમને ઉપદેશ આપે; એટલે બીજે દિવસે વિદ્યાતથાના વિરાગ ખંડમાં ગાંધીજીએ બોલવાનું સ્વીકાર્યું. પંડિતજી અને અધ્યાપકો પણ સૌ હાજર હતા. એ બાણજીના હેવાલમાં ગદ્યા બાણજીમાં આવી ગયેલી બાળતોની પુનરુત્થિ હું નહિ કરું. આરંભમાં અક્ષીગઢ અને કાશીજીમાં પોતાની સમસ્યા આવી પડેલા કાર્યની ગાંધીજીએ હલતો કરી :

અક્ષીગઢ અને કાશીજી

“ અહીં બેસીને જે દ્રશ્ય અક્ષીગઢમાં જોયું હતું તેણે સ્મરણ કરી રહ્યો છું. અક્ષીગઢમાં ગયો અને વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતો કરી ત્યારે ત્યાંના હોલમાં મારે જે તેમને કહેવાનું હતું તે મેં કહેલું તે પ્રથમે મારી જુએદારી મારે હતી એ મને ખબર હતી. તે સંસ્થા આ સંસ્થાથી વધારે નહીં છે એનું પણ મને જ્ઞાન હતું. એ પણ મને ખબર હતી કે તે સંસ્થા માટે તેમની મહાબળત પણ બહુ મારે હતી. મને એ પણ ખબર હતી કે એ સંસ્થા એક મહાન મુતલગાને પેદા કરી હતી. છતાં નીકર થઈ ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓને

બીનસરતે
સામાન્ય

મતકોદ છતાં
પ્રખ્યાત

કહેવાનું હતું તે મેં કહ્યું. મારું દિલ રદન કરી રહ્યું હતું કે હું આ શું કામ કરી રહ્યો છું? મારી આસપાસની ઇમારતો ભેદને આજે પણ મારું દિલ રોઈ રહ્યું છે. આજે વિરોધ રદન કરી રહ્યું છે, કારણ તેના પ્રાણ મારા પૂજ્ય બન્ધુ છે, જેને હું વડીલ બન્ધુ સમજું છું. તેમની સલાહ લીધા વિના હું કંઈ ન કરતો. હિન્દુસ્તાનમાં મારું જીવન એમની સાથે રહીને વ્યતીત કરીશ એવી મારી અભિલાષા હતી. આવો મારો તેમની સાથે સંબંધ અઢીગઢમાં તેવી સ્થિતિ ન હતી. અઢીગઢ સંસ્થાનો પ્રાણ કોણ છે તેની મને ખબર નથી. અને આ વિશ્વવિદ્યાલયમાં એસીને મારા મુરબ્બી બાઈને કંઈ દુઃખ થાય એવું રખેને કંઈ કહેવાઈ જવાય એ બીકથી હું કંપી રહ્યો છું. પણ મારો ધર્મ મને સમજાવે છે કે મારા દિલમાં જે મને ધર્મ લાગે તે વાત કરવાની આવે ત્યારે મારે મારી પ્યારામાં પ્યારી વસ્તુને પણ છોડવી જોઈએ. એ જ વસ્તુ આજે હું કરી રહ્યો છું. પણ તમને કહેવા માગું છું કે અમારા તીવ્ર મતભેદ છતાં મારા પૂજ્યભાવમાં જરા પણ ઉણપ નથી પડવાની. તેમ તમે માર કહેવું કરો તોપણ પંડિતજી પ્રત્યેનો તમારો પૂજ્યભાવ તમે પ્રથમના જોશો જ કાયમ રાખશો એવી હું આશા રાખું છું.

અમારી થવા માટે પાઠશાળા ન છોડશો

“મારું દિલ વિશ્વાસ દે છે કે પંડિતજી જે કામ કરી રહ્યા છે તે તેમનો ધર્મ સમજીને કરી રહ્યા છે, જ્યારે અમારી મૈત્રીમાં કંઈ ઓછાપણું થઈ જ ન શકે. પંડિતજી અને અધ્યાપકો મારેની તમારી પૂજ્યભાવના એ જ રીતે કાયમ રહે એમ હું માગું. તમારી બુદ્ધિ અથવા દેશભક્તિ તેમના કરતાં વધારે છે એમ પણ ન માનશો. માત્ર વિચારનો ભેદ છે. આજે આખા હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક પુરુષ અને સ્ત્રીની એક ભાવના થઈ શકે તો હિન્દુસ્તાન આજે જ સ્વતંત્ર થઈ શકે. પણ જે જે ભુલકોએ આવી લડત ઉઠાવી છે તેઓમાં મતભેદો પણ રહ્યા જ હતા. એ બધામાંથી કમરી જઈને તેઓ સ્વતંત્ર થયેલા. તેમણે જે કષ્ટ સહેલાં તે કષ્ટ ગઢન કર્યા વિના આપણે દેશ પણ સ્વતંત્ર ન થઈ શકે. તમે તમારી સત્યતા ન છોડશો, વિનય ન છોડશો. નમ્રતા ન છોડશો. તમારી સાથે ન જનારા વિદ્યાર્થીઓ તરફ ધૂણા ન કરશો. તેમને સ્ત્રતાવશો નહિ. તમે એવાં કામ કરજો કે જ્યાં તમારે વિશે આપણા માનનીય બાઈઓમાં જે અવિશ્વાસ રહ્યો છે તે નીકળી જાય. તમે વિદ્યાલયની બહાર નીકળી તમારું ધર્મચિરણ વધારશો તો તેમના આગાહિદ એજવરો. તમે અવિચારથી વિદ્યાલય છોડી તમારા સ્વાર્થને સાધશો, ઈર્ષી યરો, વ્યસની યરો, સેવાધર્મ છોડશો તો તેમના આત્મા અને માગ આત્માને દુઃખ થશે. તમે કોઈની સલાહ માગતા હો તો પંડિતજીની જ માનજો. પણ તમારે કોઈની સલાહની જરૂર ન રહી હોય અને તમે નિશ્ચય કર્યો હોય, તમારું દિલ પુઠારીને કહેવું હોય કે અસહકાર એ તમારો ધર્મ છે, તો તમે જોશક નીકળજો, અને પંડિતજીને આશીર્વાદ લઈને નીકળજો; તેઓ તમને એક કાણુ પણ નહિ રોકે.”

હું એકાન્તિક અસહકાર કેમ નથી કરતો ?

આગળ ત્યાં આગળ 'શિક્ષણ દેણેવાણું' એ માટે નહિ પણ અધર્મીના હાથનું સુવર્ણનું દાન પણ ન લેવાય, અધર્મીને હાથે વિદ્યાનું પણ દાન ન લેવાય' એ ખાતર વિદ્યાસયનો ત્યાગ કરવાઈ પોતે સમજતી રહ્યા છે એ જણાવીને ચાંધીય બોલ્યા :

“ હું આ સંવતનતને જરૂર ત્યાગ કરું, પણ તેમ કરું તો હિન્દુસ્તાનને હું જે યોગ્ય આપવા માણું છું તે ન આપી શકું એમ મને લાગે છે. માટે જ હું આ અસહકાર સ્થિતિમાં માફ જીવન બંધીત કરી રહ્યો છું. રાષ્ટ્રરાજ્ય હોત અને તુલસીદાસ' સુભાષત તેમ હું સુભાષી રહ્યો છું કે આ આપણે માટે પણ રાષ્ટ્રરાજ્ય છે. હું કલાકની પ્રત્યેક પળે એ જ જાણ જાણી રહ્યો છું કે આ સંવતનતને હું સી રીતે હઠાવી શકું યા તો સુધારી શકું. એ જ બિરાદાથી હું આ દેશમાં રહ્યો છું. ”

દેશની ખાતર ઉચ્ચ શિક્ષણનું બલિદાન આપે :

બીજી વિદ્યા મળે યા ન મળે પણ આ વિદ્યા છોડો એમ કહી પાછું તેમણે જણાવ્યું કે “માણ સ્થિતિ માટે ખરો વૈરાગ્ય—પોતાના જીવો વૈરાગ્ય પ્રત્યે હોય તો જ, સ્વતંત્રતા માટે કોઈ વિચાર કર્યા વિના દેશનો ત્યાગ કરવો એ પણ ધર્મ છે એમ કાગળું હોય તો જ ઠીકલે, આ વિદ્યાસયમાં બારેમાં બારે કેળવણી મળતી હોય, સગવડો મળતી હોય, તો તેનું પણ હિન્દુસ્તાનના હાસ માટે બલિદાન કરવાની જરૂર છે.

સંયમ અને વિનય

“ અસહકાર પરમ સંયમધર્મ છે. તમારામાં અસહિમજીવતા હોય તો તમે અસહકારી નથી થઈ શકતા. પિતામાતા પ્રત્યેના ધર્મ વિષે જેટલું જ કહ્યું છે કે તમે નિશ્ચય કર્યો હોય તો અદબથી બારે વિનયપૂર્વક તેમની પાસે ચાલ્યા જાઓ, તેમની સાથે વલોલ કરો, અને તેમની પાતથી તમારું ક્ષિ હાથે છે એમ તમને લાગે તો જરૂર તેમની આજીવું જ પાલન કરો તમારા પ્રત્યેક કાર્યમાં વિનય માણું છું, ધર્મ માણું છું. જે પ્રતિજ્ઞા લઈને તમે પાઠશાળા છોડીશો તે જ પ્રતિજ્ઞાને તમે ધર્મપાલનને તરછેડીશો તો બંધ કરશો. માટે તમારે વિનયની તાલીમ પહેલી લેવી પડશે. અને તમારે બારે બલિદાન લેવાં પડશે. 'બારે' કહ્યું છું કારણ આજની દીન દશામાં આપણે નામદર્ થઈ ગયા છીએ, અને રાહીનું સાધન તમણું એ પણ મોટું બલિદાન છે.

“ અતે પણ ફરીફરીથી કહ્યું છું કે તમને જેમના ઉપર વિશ્વાસ હોય તેવા આંધાપકો અને માલવીયાઓને મળાને નિશ્ચય કરીને પાઠશાળા છોડીશો અને તેમનો આશીર્વાદ લેશો. ”

પંડિતજીને ઉપદેશ,

પણ પંડિતજી કહ્યા. તેમણે જણાવ્યું :

“ તમે જે ગંભીર ભાવપૂર્ણ ઉપદેશ સુણ્યો છે તે વિષે મને આશા છે કે તમે અક્ષરે અક્ષરનો અર્થ અને અભિપ્રય વચ્ચે વિચાર કરીને નિર્ણય કરો. તમારી સામે પ્રશ્ન એ છે કે

રાષ્ટ્રરાજ્ય-
માં કેમ રહ્યો
છું ?

શિક્ષણ અને
દેશનો હાથ

સંયમ અને
વિનય

અન્તરાત્માને
અનુસરો

ને તમને અંગ્રેજ સરકારના વર્તનથી એમ લાગ્યું હોય કે જે ભૂમિ કે જે સંસ્થામાં સરકારનો સંબંધ હોય તેમાં રહેલું દુઃખદાયક છે તેા તેનો સંપર્ક તજજ્ઞે. મનુષ્યને માટે આત્મા કહે તે પ્રમાણે ચાલવાથી વધુ મોટા બીજા કોઈ ધર્મ નથી. પણ શીખતાથી કે જ્ઞાતાપથી, વગર વિચાર્યે કંઈ ન કરશો. તમારો આત્મા આકુળ થઈ રહ્યો હોય તેા જરૂર તમે આત્માને અનુસરજો. પણ તમને અહીં જે પવિત્ર ઉપદેશ મળ્યો છે તે અને તેની કંઈ કસોટી વિચારીને તમે ધટે તેમ કરજો. આ સંસ્થાનતમાં દોષ પારખવાના છે. પેલે દિવસે અનેક ક્લાંક સુધી તમારી આગળ મેં બાપજી આપ્યું ત્યારે મેં એ જ વાત કરી હતી કે એ દોષો વિષે બધા એકમત છે. હું તમને કહું છું કે જો તમને આ શિક્ષણ મેળવીને અથવા તે છોડતાં એવી બાવના ન હોય કે દેશની સેવા માટે પ્રાણ તજવાને પણ તૈયાર થવું જોઈયે તેા તમે કંઈ ભૂલ્યા નથી એમ સમજજો. દેશમાં આપણું જ રાજ્ય સ્થાપિત કરવું છે અને તેની સેવા માટે તન મન ધન અર્પણ કરવું જોઈયે, એ બાવથી જ વિદ્યાર્થીઓ પ્રતિદિન મળે એમ હું ઈચ્છું છું. પણ તમારા દિલમાં એમ લાગી જાય કે આ વિદ્યાલયમાં શીખવું એ ધર્મ નથી રહ્યો તેા માતૃપિતાને તમે જાણે તે વાત સુણાવજો અને તેમનાથી તમે ન સમજો તેા તેમને પ્રણામ કરીને તેમની રજા લેજો. હિરણ્યકશિપુ જેવા પિતા હોય તેા પ્રહ્લાદના જેવું જ તમે કામ કરજો. પ્રહ્લાદનામાં જે ન્યોતિનો પ્રકાર થયો હતો તે પ્રકાર તમારામાં હોય તેા તમે પણ તમારાં માતૃપિતા ના કહે તેાપણ વિવેકથી તેમની સલાહનો અનાદર કરજો. તેને અંગે જો પાપ થવું હશે તેા તેમાં હું ભાગી બનીશ. માત્ર એટલું જ કહું છું કે કંઈયે કંઈ કરીને તમે સંકલ્પ કરી શકો કે નીકળી જવું છે તેા જ નીકળજો. પાછા ન આવવાનો વિચાર કરીને નીકળજો. કાયા સંન્યાસીઓની માફક અપરિપક્વ વિચારથી વિદ્યાલય ન છોડશો. જે તમે દેશની સેવા કરવાના બાવથી જ વિદ્યાલય છોડશો તેા હું તમને આશીર્વાદ આપીશ. દેશને માટે તમને ખુદ્ધિ, સાદસ અને દૃઢતા પરમેશ્વર આપે.”

આ બન્ને ઉપદેશો હિન્દુસ્તાનનો પ્રત્યેક વિદ્યાર્થી સંપર્કે એવી ઈચ્છા પ્રગટ કરી આ કાગળ હું પૂરો કરીશ. કાચીના વિદ્યાર્થીઓ વિચારી રહ્યા છે. પ્રાદેશર કૃપલાની જેમણે વિદ્યાલય છોડ્યું છે તેઓ તેમના સલાહકાર છે. પંડિત શિવપ્રસાદ અને બાબુ ભગવાનદાસજી પણ મદદ કરી રહ્યા છે. જે કંઈ આવશે તે શુભ આવશે એ વિષે શંકા નથી.

પ્રયાગ,
તા. ૩૦-૧૧-૨૦ }

મહાદેવ હરિભાઈ દેશાધ

તા. ૮-૧૨-૧૯૨૦

૬ એક સલાહ

એક વધુ નવામો કાગળ મને મળ્યો છે. તેમાં નીચે મુજબ સલાહ આપવામાં આવેલી છે :

“ મહાત્મા,

એક સ્ત્રી તરફથી મળી સલાહ પર ધ્યાન દેલે ન કરે તો તેને । ફેંકી દેલે, પણ ફેંકતાં પહેલાં ખૂબ વિચારને સદ્બુદ્ધિ અને પ્રજ્ઞાપેરણા માટે પ્રાર્થના કરેલે. એકાગ્રતા વિક્ષિત છે; દુષધા મનની દુર્બલતા સ્વયં છે; તમારા અસહકારને ત્રણ જ બાળતાં પર કેન્દ્રીકૃત કરો. પરદેશી માલ પર, પોલીસ ખાતાં પર અને લશ્કર પર. એવી અંદર અંદરના અગાડા તમને ક્યાં આરે નહિ આવે તમારી પ્રવૃત્તિ જોસભેર આગળ વધશે અને સ્વરાજ આવશે આવી ઉશું રહેશે. શીખ, પંજાબી, ડોચરા અને ખસુસ કરીને શરખા આદિ સરહદની કોમોમાં મુખ્યત્વે કરીને શુ'થાઇ બંધો. ઇતિહાસની સામુ જીઓ અને રણસીંગમાં ફેંકવાં છોડી દૂપા મંડળો દ્વાગ કામ લો. મ્હેડાની ધમકીઓ આપવાનું મુકી ધા કરો, અને તે જટમળમાં કરો, કાળોઓ પર નહિ. ધૃત્ય તમને અને તમારા કાર્યને સવળ સફળ કરો. મિસિસ એક્સ”

કાગળ ઉપર તારીખ નથી. એ સ્ત્રીના લખેલો નથી એ તો દેખીતું છે. એ લખાણમાં સ્ત્રીના સ્ત્રીપણને છાન્ને એવું કશું જ નથી. હિન્દી રમણી આ કાગળ તેમને સાખીન કરે તે કરતા લાખ દેખેલે વધુ બહાદુર છે. લખનાર ધૃત્યની વાતો કરે છે પણ જાતે ક્ષિટિય સગીનના ડરથી ચરચરી રહ્યો છે; તેથી જ શીખ અને શુરખાની સમશેર પર પોતાની ઉમેદોના ચણતર ચણી રહ્યો છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિને એનો અભ્યામ વ્યર્થ છે. પોતાના ગભગટ વચ્ચે એ તો એને સૂચે જ ક્યાંથી કે ક્ષિટિય પશુખળને પઠાડી તેના બહલામાં ખીજું તેવું જ પશુખળ વેચાતું લેવા દોડતું એ હિન્દના દર્દને ખગે છલાજ ન હોય. અને સમશેર જ ને હિન્દના બાવિનો રક્ષો કરનાર હશે તોપણ એ સમશેર એકલા શીખ કે એકલા શુરખાની તો નહિ જ ચાલે. એ સમસ્ત હિન્દુસ્તાનની હિન્દુસ્તાની મમંશેર નેહશે. મુરોપ ને કોઈ સર્વોપરી પાઠ શીખવતું હોય તો તે એ જ છે. ને પશુખળ જ હિન્દનું રાજ કરનાર હોય તો પછી કાં તો હિન્દના લાખો કરોડો આમપ્રજાવર્જે મુદ્દકળા શીખી લીધે છૂટકો રહ્યો, નહિ તો જ કોઈ સમશેર ચલાવી શકે તેવાના પગ તણે સદને માટે ક્યડાવું રહ્યું; પછી એવી સમશેર ચલાવી શકનાર પડેશી, હોય કે સ્વદેશી. લાખો કરોડોએ મ્મા ઘેચ જ બન્યા રહેવું રહ્યું. અસહકાર તો આમપ્રજાવર્જને આત્મભાન કરાવવાના—તેમની મદદતા અને તેમના સામર્થ્યનું તેમને જ્ઞાન કરાવવાના—પ્રયત્ન રૂપે જ કન્યાઓ છે, આમ થવાનો એક જ રસ્તો છે, અને તે એ જ કે પ્રજામાં એ ભાવના પૂરેપૂરી આવી જાય કે અંતરમાં આત્માને પીઠાની લપ્પે તો પછી પશુખળથી બંદીવાપણું આખા ત્રિભુવનમાં પણ કશું છે જ નહિ.

સમશેર
રાખ્ય

ડોંગરા શું, શીખ શું, ગુરખા શું, કે હિન્દની બીજી લડાયક જાતો શું, કેાધ્યે આપણને અકારા થોડા જ છે? સૌ કેાઈ આપણને જોધ્યે જ છે—ખ્રિષ્ટશ સોજરોનો મુકાબલો કરવા માટે નાંદ પણ એ ખ્રિષ્ટિય સોજરોને હાથે આપણા પગમાં જકડાતી ગુલામગીરીની બેડીઓમાં મદદગાર થતા અટકવા માટે. આપણી લડાયક જાતિઓને કોગી આવડું જોધ્યે કે ખ્રિષ્ટિય અમલદારના દુકંમસર પોતાની સમરોર ચલાવીને, તેઓ પોતાની અને અમારી ગુલામગીરીને કેવળ મજબૂતીનો પદો જ બક્ષે છે. અને એ દિવસ પણ આવશે કે જ્યારે ઉપલા પક્ષના લેખક જેવા વિચારવાળાઓ કેાઈ નહિ રહે અને જ્યારે લડાયક જાતિઓ પણ અહિંસાની આવશ્યકતા સમજી ચુકી હશે.

પણ ઉપલા કાગળનો લેખક જ્યારે અને પરદેશી માણ, પોલીસ અને લરકર એ તથા ઉપર જ બધું બળ એકત્રિત કરીને અજમાવવાનો આગ્રહ કરે છે ત્યારે તો મને એના હેતુઓ વિશે ખરેખાર શક જાય છે. આવા આગ્રહમાં દરેક પ્રકારનો આપભોગ આપવામાંથી બચ્યાં રહીને—એટલે કે જે વર્ગ આજદિવસ સુધી પ્રજામતને દોરતો આવ્યો તે જ લોકોના વર્ગને આત્મચક્ષુ વડે શુદ્ધ અને પાવન થવાની તકમાંથી ખાતલ કરીને પ્રજાક્રોધ એકના સ્થાપવાના અદ્વિદાસ વિના બીજા શું છે? પણ અસહકારની લડત તો એ આમપ્રજાને દોરનારા વર્ગના આપભોગ ઉપર જ લડાઈ રહી છે. ધડીબરને માટે એણે એ વર્ગમાં વિખવાદ કે ખરાશ ઉત્પન્ન કરાવેલાં દેખાશે. પણ હકીકતમાં આત્મશુદ્ધ કરાવીને આ પ્રવૃત્તિ જ ખરી પ્રજાક્રોધ એકતા સ્થાપન કરશે. ઉપરાંત, લખનાર આ લડતના પૂરેપૂરા અને છયોક ખુલાખલાથી જે આસાધારણ સુદર પરિણામ અત્યાર સુધીમાં જ આવી ચુક્યું છે તે જોઈ શક્યો નથી, મને તો લાગે છે કે પ્રજા આજે જોટલી નિર્ભય બની મનની વાત ખુબા ચગ્દોમાં કરી નાંખતી થઈ ગઈ છે તેટલી નિર્ભય અગાઉ હતી પણ નહોતી. રાજકોહનો મહાકૃત્રિમ કાપદો તો એને લગભગ વિસારે પડી ગયો છે. લેખક છૂપાં મંડોળોની વાત કરે છે ત્યારે તો એ જૂઠ્ઠા જમાનાની વાત કરતો હોય એવો જ આસ થાય છે. મલિન છૂપી પદ્ધતિઓની મદદ લઈને આ મહાન પ્રજાને તમારાથી ઉત્તરિને ચિખરે ચલાવી શકાશે નહિ. ધોળા દડાડાના પૂરા અજવાળામાં આપણી લડત બદાહરીપૂર્વક છયોક ખુબમખુબા મલાવીને પોલીસના છૂપા અને અનીતિકર ખાતાને આપણે નાશકર કરી મુકવું જોઈએ. અસહકાર મુગમાં ધાં કરનાર તો છે જ. અને ખ્રિષ્ટિય સરકાર જોડે ખુલ્લો અને સંપૂર્ણ ખાનદાનીઓ અસહકાર કરીને એ વિપ્લવને

પાણી સિંચવાનું બધ કરવું એ જ ખરેખરો મૂળમા ઘા છે. લખનાર પરમેશ્વરના નામની જોડે જોડે જ મેતાનના છૂપા માર્ગોની દિશાપત કરીને તાકત વાળીકાય કરે છે.

જા ગાંધીજીની મુસાફરી

વિદ્યાર્થી જગતમાં સંદોષ

આ વખતની કતારની મુસાફરી ગાંધીજીએ મૂળ વિદ્યાર્થીઓને મઠિ મળેલી કહી શકાય. વિદ્યાર્થી જગતમાં કેવો મોટો સંદોષ થઈ રહ્યો છે તે તો જમે તે વર્તમાનપત્રોના એમક એક ભેવાળી જણારો મુજરાત, મદ્યરાષ્ટ્ર, મદ્રાસ, મધ્ય પ્રાંત, બંગાળ, સંયુક્ત પ્રાંત, પંજાબ, બધેય વિદ્યાર્થીઓના ચિત્ર ખજાણી રહેલા જણારો ગાંધીજી ખાસ કરીને દિલ્હી, આગ્રા, બનારસના વિદ્યાર્થીઓને મળવા આ વખતે નીકળેલા દિલ્હીના વિદ્યાર્થીઓને મળવાનું થયું તે પહેલાં તો ઠેર ઠેર વિદ્યાર્થીઓ લોકી ગયાની વાતો માસજવામા આવી જ હતી. આગ્રામાં અનેક વિદ્યાર્થીઓ દોરને છોડવાને તત્પર છે એમ જણાતા જ ગાંધીજી બીજાગર અને મધુરાથી આગ્રા ગયા. આગ્રામાં અવ્યવસ્થાનો પાર ન હતો. વ્યવસ્થાપત્રોએ ગાંધીજીને વિદ્યાર્થીઓ માટે જોતાંબ્યા હતા, પણ તેમને મઠિ શાંત સ્થાગત, અને કલામનુ સરખસ અને હબરો માણસની તહેર સલામનુ ધમસાણુ રાખતા તેમને વિચાર થયો ન હતો. આ બધું અટાપતા ગાંધીજીને ધણી હેરાનમતિમાથી પસાર થયું પડ્યું. આખરે વિદ્યાર્થીઓની સલામ થઈ તેમાં પણ શાન્ત થતા વીસ પચીસ મિનિટ ચાની ગઈ આગ્રાની સ્થિતિ વિશે આગ્રાના વિવેચનની જરૂર એ મઠિ છે કે વિદ્યાર્થીઓને અપાયેલા ઉપદેશમાં તેનો ઉલ્લેખ છે.

આગ્રાના વિદ્યાર્થીઓને

આરમ્ભમા ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “મને અહીં આવીને નેટલું દુ ખ થયું છે તેટલું દુ ખ બીજે કયાયે નથી થયું. આવા ધમસાણુ વચ્ચે દુ જે નમ પ્રવા આળ્યા હું તે કામ તમે મારી પાસેથી નહિ લઈ શકો ત્યાં આટલી વૂડી વ્યવસ્થા છે ત્યાં ૯ વિદ્યાર્થીઓને શી રીતે કોરોન છોડવાનું કહી શકું ?” હાખતા ગિલણને વિશે જોતાતા તેઓને તેને એવી બેઠીરૂપ વર્ણવ્યું કે ને બેઠી “તેની ચમકને લીધે આપણને આજ રહી છે, અને જેને આપણને આપણી સ્વતંત્રતાની નિશાની જ માની બેસીયે બીયે આ સ્થિતિ આપણી બારેમા બારે મુદ્દામી સમયે છે.” આગળ જવા તેમણે પ્રચલિત શિક્ષણથી ડરપોગપણુ શીખવાય છે એમ જણાવ્યું. તિલક મદ્યરાજને મઠિ જમે તેટલી બંધિત મનમાં દોષ પણ તે ભક્તિને આજ કયે વિદ્યાર્થી સ્વતંત્ર રીતે હાખવી શકે છે ?” ડરપોગપણુ, ગાંધીજીએ વધારેમા વધારે પાળના વિદ્યાર્થીઓમા ભેય.

આગ્રાના
વિદ્યાર્થીઓ
આગળ

ચમકદાર
બેઠી

૩૨ નહિ ઓડી શકે તો તાલીમ શા કામની ?

“ ૩૨ પોઝીવું આપણી હંદગી થઈ ગઈ છે. જે તાલીમ ૩૨ ન ઓડાવી શકે, હવેથી ૩૨ને પુષ્ટિ ન આપે તે તાલીમ શા કામની ? જે તાલીમમાં સચ્ચાઈથી ચાલવાનો અવકાશ નથી, દેશને પૂજવાનો અવકાશ નથી, તે તાલીમ શું ? ”

“ પણ ” ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “ તાલીમ જૂરી છે માટે તે તમની જોઈએ એ જ મારી દલીલ નથી. એ તાલીમ શુદ્ધીમાં રાખનારાઓ દ્વારા આપણને મળે છે માટે આપણે તે નથી લઈ શકતા એવું મારું કહેવું છે શુદ્ધીમાં માલીક પાસેથી આપણે સ્વતંત્રતા નથી શીખી શકતા. આ સંસ્તનત ગંદી બની છે અને એ રાક્ષસી સંસ્તનત મને સ્વતંત્રતાની તાલીમ આપવા માગતી હોય તોપણ તે હું નથી લઈ શકતો. ”

ચોરી કરીને નશાબાજી શીખવે છે

“ આ તાલીમ મને તેવી હોય પણ તેના મૂળમાં શું છે ? બારે બારે પુસ્તકો શીખવવામાં આવે તેથી શા માટે મોઢાઓ ઓ ? એ પુસ્તકો વખતે સ્વતંત્રતાની સાચી તાલીમ નથી આપી શકતાં, કેવળ ભોળાવે છે. ખરે જોતાં દેશના પૈસાની ચોરી કરીને એવી ભોળવનારી તાલીમ આપવામાં આવે છે તે ચોરી કરીને તેમાંથી થોડા પૈસા આપી નશાબાજી શીખવવા બેસાડે છે. ”

આજ્ઞાપાલનનું શ્લેષ

માળાપની આજ્ઞા પાળવાને વિષે બોલતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું, “ હું માળાપની બહિત કરનારો—શ્રવણના જેવી બહિત કરનારો ઓકરો છતાં. હું ઈશ્વરને પણ માનનારો રહ્યો. એવો હું માળાપની આજ્ઞા તોડીને કોઈને ઈર્ષ કરવા કહું ખરો ? પણ માળાપનો હિત્વન કરનાર પણ ઈશ્વર છે; અને ઈશ્વરની આજ્ઞા અને માળાપની આજ્ઞા વચ્ચે વિરોધ હોય ત્યાં ઈશ્વરની આજ્ઞાને વધારે માન આપવાનું હું કહી રહ્યો છું. ”

બીનસરતે ઓડવું એ સ્વતંત્રતાનો પહેલો પાઠ

“ જોને દિલમાંથી અવાજ આવે કે મેં વર્ણવી છે તેવી સંસ્તનતથી ચાલતી નિરાખોમાં આઝાદી ન શીખી શકાય, જોને ખુદાઈ દુકમ થાય કે આઝાદી મેળવવા એ શુભાશીમાંથી છૂટવું જોઈએ, તે માળાપને વિનયપૂર્વક સમનવલે. વખતે એમ લાગે છે કે આ બળતું ધર છે, તેને વાકાજ તમને ન છૂટકો છે, તો જ વખે ઓડાવે. મારાથી તો આ સંસ્તનતમાં ‘શાશ્વ’ પણ ન રહી શકાય એમ મને માલીસે કલાક જાન રહે છે, અને તમને એ બાન થઈ હોય તો વખતે માટે બીજી સાળાની જવરશા છે કે નહિ તે પૂછવાનું તમને કશું પ્રયોજન ન ન હોય. બીનસરતે સાળા ઓડવી એ સ્વતંત્રતાનો પ્રથમ પાઠ છે પણ વખતે ધીરજ ન હોય, વખતે સાળા ઓડીને નથી સ્વતંત્ર સાળા થાય ત્યાં ‘સુધી તેને માટે પૈસા એકઠા કરવાની, સિદ્ધા માગીને રહેવાની ધીરજ ન હોય’ તો હરમીજ સાળા ન ઓડાવે. ”

સરકારના મન્દૂર થવું હોય તો શાળાને વળગી રહેલો

“તમારામાં મન્દૂરી કરવાની તાલીમ લેઈએ. અગ્નિ છાકરો શાળાપાઠશાળામાંથી નીકળે છે ત્યારે તેનામાં મન્દૂરી કરવાની તાકાત તો હોય જ છે. પણ તમે બાળીને વધીલ વધાની અથવા સરકારના મન્દૂરીઆ બનવાની ખાહેશ રાખતા હોય તો તમારે મનિ આ જ શાળાપાઠશાળાઓ છે. દક્ષિણના મધુકરીની જે પુરાતન પ્રથા આજે પણ મોજાઈ છે તેવું ઓરવ તમે સમજી શકતા હો તો બિદ્યા માગીને પણ શિક્ષણ લેશો બિદ્યા માગીને શિક્ષણ લેવાની તાકાત ન આવી હોય તો હું તમારી મારફત દેશની સ્વતંત્રતા નથી મેળવવા ચાહતો.

શાળા-
ત્યાગની
શરત

અંતરનો અવાજ કયારે ?

“આ તાલીમ નાસ્તિકતાની તાલીમ છે તે તાલીમ છતાં જોગને ઈશ્વરમા શ્રદ્ધા હોય, જેણે ઇન્દ્રિયો ઉપર કાણ મેળવેલો હોય, જેણે અન્નનેય અહિંસાનું પાલન કરેલું હોય, તેને અંતરનો અવાજ હોઈ શકે. માટે સંયમથી ધ્યાનથી વિદ્યાર્થીઓને જ હું કહું છું કે તમને ઇશ્વરનો આદેશ હોય તો તમે બેધડક કૌલેજ છોડજો.

મારે નામદારીથી સ્વતંત્રતા નથી મેળવવી

“તેમનામાં વખત આવ્યે કુરળાની કરવાની સંકિત હોય, ફાંસી પર ચડવાની તાકાત હોય, જેમ લેવાની વાગત હોય તે જ વિદ્યાર્થી મને લેઈએ છે ને તમારા હિતમાં દેશની ઉપર મુસલમાનના ધર્મ ઉપર, ધર્મેદા અત્યાચારથી અંગાર જળી રહ્યો હોય તો જ તમે કૌલેજ છોડી શકશો.”

ડૉ. લક્ષ્મીકાંત અને સ્વામી અત્પદેવ આગ્રામાં વિદ્યાર્થીઓને સંભળી રહ્યા છે. તેમણે પોતાની એક કમિટી સ્થાપી છે અને ખૂબ વિચાર કરી રહ્યા છે. આધીછના આ ઉપદેશ પછી કાંઈ ઉતાવળ પગલું તો ત્યાં ન જ લરાય એવી આશા છે.

દિલ્હીના વિદ્યાર્થીઓ

દિલ્હીમાં હિન્દુ કૌલેજમાં વિદ્યાર્થીઓની સાથે જે વાતચીત થઈ તેનો સાર હું નથી આપી શકતો, ફારણ એમાં બહારના કોઈ પણ જાણુને જવાની રત્ન ન હતી. પણ પ્રિન્સિપાલ રૂદ્રની સાથે મારે પાછળથી થયેલી વાતચીત ઉપરથી જાણાયું છે કે દિલ્હીમાં પણ આ જ પ્રકારનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હતો. દિલ્હીના વિદ્યાર્થીઓની ઉપર અસર થઈ રહી છે. સેન્ટ સ્ટીવન્સ કૌલેજના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ અને હિન્દુ કૌલેજના કેટલાક લાવા લાવવારે ઉપદેશી રાજકીય શાળામાં જવાને તૈયાર થયા છે અને તેમને તેમના આચાર્યો તરફથી આશીર્વાદ પણ મળી ચુક્યા છે.

પ્રયાગ

તા. ૩૦-૧૧-૨૦

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૨-૧૨-૧૯૨૦

§ દિશાભૂલ

બંગાળના ગવર્નર નામ લોર્ડ રોનાલ્ડેએ મારા 'હિન્દ સ્વરાજ'ની અંગ્રેજી આવૃત્તિ વાંચવાની મહેર કરી છે. ચોદા જ દિવસ ઉપર બંગાળીઓના એક મેળાવા સમયે બાપથુ કરતાં તેઓએ ઉમેદ દર્શાવી કે સ્વરાજનો અર્થ જે મેં મારા પુસ્તકમાં કર્યો છે એવો જ કરવાનો હોય તો બંગાળીઓ તો એવા 'સ્વરાજ'ને દૂરથી જ નમસ્કાર કરશે કૌંસેસના દરાવમાં પ્રગ્નના ધ્યેયરૂપે મુકેલું સ્વરાજ મારા 'પુસ્તકમાં નિરૂપેલું સ્વરાજ નથી એ હું જાણું છું. અને એની દિલગીરી છે. કૌંસેસ જે 'સ્વરાજ' માગે છે તે હિન્દુતાનની પ્રગ્નની માગણીનું સ્વરાજ છે. બ્રિટિશ સરકાર આપવાની મહેર કરે તો સ્વરાજ નહિ. મારી કલ્પના મુજબ તો સ્વરાજમાં એક લોકનિયુક્ત પાર્લામેન્ટ થશે જેનો પ્રગ્નકાય નાણું, પોલીસ, લશ્કર, આરમાર, અદાલતો અને શિક્ષણસંસ્થાઓ ઉપર સંપૂર્ણ અબત્તાર રહેશે.

જે સ્વરાજ પ્રજા સાથે આપે તો એક વરસની અદર હું ધેર દરવા ઉમેદ રાખું છું તેના અમલ હેઠળ ખિલાફત કે પંજાબ જેવા અન્યાય કરી બનવા અવરમ અલકય થઈ પડશે. એ સ્વરાજના અમલ હેઠળ પ્રજા આજની જેમ એક બેજવાબદાર, ઉદ્દન અને નાસ્તિક અધિકારીવર્ગની બેઠકોમીને 'છ' કહી સરકારની નગરે 'સારા' બનવા મથવાનું છેડી પોતાની ઈચ્છા મુજબ સાઈ કે નફાઈ ચાહે તે કરી શકશે. એ સ્વરાજના અમલ હેઠળ હિન્દુસ્તાનમાં તૈયાર થઈ શકે એવા પદ્દેશી માલ ઉપર પ્રજા જબ્બર જઠાત નાંખી શકશે; અગર તો પટોશની કે દૂરની પ્રજાએને મુલામ બનાવવા માટે એક પણ સિપાઈ દેશની બહાર મોકલવા ના પાડી શકશે. આદર્શ તરીકે મેં જે સ્વરાજને કહ્યું છે તે સ્વરાજ પ્રજા પ્રથમ જ્યારે આમ સારા કે નારા વચ્ચે ચાહે તેની પસંદગી કરવા જેટલી સ્વતંત્ર થશે ત્યારે જ સંભવનીય થશે.

આમ હિન્દ સ્વરાજમાં કહેલી એકેએક વાત ઉપર હું હજુએ જેવાને તેવો મક્કમ છું અને વાચકને તે વાંચવાની હું અવરમ બલામણુકરું છું. આત્મસ્વાતંત્ર્ય—પોતાની ઉપર સ્વરાજ મેળવવું—એ જ સાચામાં સાચું સ્વરાજ છે. સુક્તિ કહો, મોક્ષ કહો, કંઈ સર્વ એ જ છે. અને ડાકટરો, વકીલો કે રેલવે આપણા મોક્ષમાર્ગમાં મદદદર્તા નથી, વિમુક્તિ જ છે—એ મારો મત બદલવાને અને હજુ પણ કશુંએ જડ્યું નથી.

હું એ પણ કહું છું કે સરકારે અત્યારે જે શેતાની કાય માં રોકાયેલી છે તેમાં અગાને તો એવા મોક્ષસાધક આત્મસ્વાતંત્ર્યનો પ્રમત્ત સરખો અસંભવિત છે. ધર્મ અને શેતાન બન્ને બેડે સામઠું સડીઆડું ન થઈ શકે.

ચાલુ રાજ્યતંત્રની ચયતાનિયતનું રૂપક મિલ્ન એ જ છે કે નાં લોડે રોનાદરો જેવા ખાનદાન અંગ્રેજોને મુઠ્ઠાં આપણી નિશાળ દરાવવાના પ્રયત્નમાં સામેલ થવું પડે છે. વસ્તુસ્થિતિનો પ્રલાભ શોધવાની સરળ ચર્ચામાં એઓ નથી હિતરતા. પંબજના અત્યાચારો વિશે તેમને મીન ધારણ કરવું પડે છે. ખિલાફત પ્રકરણનો પોતાના આપણમાં ઉલ્લેખ સરખો કરવા તેઓ નાખુશ છે. જેના શરીરમાં રાબરોજે ઘર ક્યું છે તેને બહારથી મુંઠ એવે શી કળ વળવાની હતી ? શું લોડે રોનાદરો એટલું પણ નથી બેઠ શકતા કે હિન્દના એકથી બીજા છેડા મુઠ્ઠી આજ જે અસંતોષનો જનજામુખી બહુમતી ઉઘો છે તેનું કારણ મુધારા અમર એના અધૂરાપણામાં નથી, પણ પંબજ અને ખિલાફતના અન્યાયોમાં અને તે તેમને મુલાલી દેવાના સરકારના પ્રયત્નમાં રહેલું છે ? બે વચ્ચે મુલેહ અને સમાધાન થાય તે પહેલાં પૂરેપૂરી દિલસરાઈ થવી જોઈએ, અંતરમાં પલટો થવો જોઈએ, એટલું શું તેઓ નથી સમજી શકતા ?

પણ બાજકાલ તો કમજાના રાગીને બધે પીળું જ દેખાય તેમ જ્યાં અસહકાર ત્યાં દ્વેષ અને અંગ્રેજો પ્રત્યેની વેરવૃત્તિને જ જોવી એ અમુક વર્ગોમાં શિલાચાર થઈ પડ્યો છે. અને હું દિલગીર છું કે ઈર્નલ વેનપુડ જેવા બહા અંગ્રેજ પણ એ જાળમાં ફસાયા છે. હું તો કહું કે દ્વેષ પોષાય છે એ સાચું હોય તો પણ એવા દ્વેષને દૂર કરવાનો રસ્તો એ જ છે કે એ દ્વેષને હુધવાવા દઇને આંધળા કીતાની વૃત્તિએ પહોંચવા ન દેતાં તેને મર્યાદામાં રહીને વહી જવા દેવો. જ્યાં મુઠ્ઠી પ્રજાની લાગણીઓ કાંચે તેમ તરછોડાતી રહે, તેમની પ્રત્યે તિરસ્કાર અને ધુણાને પ્રયત્નપૂર્વક મોલવાનું ચાલુ રહે, ત્યાં મુઠ્ઠી હું શું કે બીજો કોઇ શું—કોઈ પણ વ્યક્તિ પ્રજાના અંતરમાં પ્રોપાતાત્રેર અને વેરની વૃત્તિને સર્વથા નિમૂળ કરવાની આશા રાખી શકે નહિ. એક બાબુથી હિન્દી પ્રજાની પવિત્રમાં પવિત્ર લાગણીઓને તિરસ્કારપૂર્વક ઠોકરે મારતા જવું અને બીજી બાબુએ કાવજા બનીને દ્વેષ અને વેર ન રાખવાનો હિન્દને ધર્મોપદેશ સંબજાવવો એ કેવળ દિલગી છે. હિન્દુસ્તાન અત્યારે નિર્મળ છે, વિવશ છે; અને તેથી પોતાને મૂણાની નગરે જોનાર, પોતાને પેટે ચલાવનાર, પોતાની નિર્દોષ અંતિઓના ધુરખા હચકનાર, પોતાનાં કુમળાં બાળકો પાસે એની પશુસત્તાની

ચયતાનિયતનું રૂપક મિલ્ન

દ્વેષ અને વેરવૃત્તિ

આણુ બનાવવા સાર દહાડામાં ચાર એના વાવટાને સલામો કરવાની ફરજ પાડનાર, દૈત્યને ધિક્કારીને એ પોતાની વિવશતા પ્રગટ કરે છે. અસહકાર પ્રવર્તે આવી વ્યવસ્થામાંથી ઉગરી નીકળે સમજ અને સ્વાથથી બનાવવા, તેમનામાં વરસી ગ્રહણા ઝેરને દયા અને કરુણામાં ફેરવી નાંખવા મથી રહ્યો છે.

એવું સમજ સ્વાથથી હિન્દુસ્તાન બાંધવર્થ ક્ષિયોને અને કર્નલ જનસોને ધિક્કારવાની તંદ્દી નહિ લે; કારણકે તે વખતે તેવાઓને સજા કરવાનું તેમ તેમની દયા, ખાઇ તેમને ક્ષમા કરવાનું પણ તેનામાં બળ હશે. આજે તો તેનામાં નથી સજા આપવાનું બળ કે નથી ક્ષમા કરવાનું; એટલે એ નિરુપાયે ઝેરનું સેવન કરી રહ્યું છે. જો મુસલમાનો આજે સમજ હોત તો અંગ્રેજોને ધિક્કારવાની પરવા ન કરત, પણ હથિયારથી હિસાબ કરી લાઇને ધરલામનાં પવિત્ર સ્થળોને તેમની પાસેથી પાછાં ખૂંચી લેત. હું જાણું છું કે જે અલી શિરાદો ધરલામના માન અને ઇજ્જતની ખાતર જ છવે છે અને એ માન અને એ ઇજ્જતની ખાતર કોઇ પણ શસ્ત્રે પોતાની જાન કુર્યાન કરવા તૈયાર છે, તેઓ પોતે પણ અંગ્રેજો ખિલાફતના મામલામાં ન્યાય આપે (જે કરવું તેમના હાથમાં છે) તો આજે જ હવે પછીના અંગ્રેજો જોડે દોસ્તીનો હાથ લંબાવતાં લેશ મનમાં આણુશે નહિ.

માફ અંતર તો એ જ સાક્ષી પૂરે છે કે આ આખી લડતમાં અંગત તત્ત્વ એવું કશું છે જ નહિ. જો અંગ્રેજો પોતાની બલમનસાઇ, વશાદારી અને હિન્દ પ્રત્યેની નિષ્ઠા સાબીત કરી આપે તો હિન્દુમુસલમાન બન્ને આજ તેમના ઉપર હથેરી આશીર્વાદ માગવા તૈયાર થઈ જાય એમ છે. અસહકાર દૈવી શસ્ત્ર છે. હિન્દને શુદ્ધ કરવા, સમજ અને સમર્થ બનાવવા એ સરજનનું છે. અને આજનું નિર્જળ અને નિરાધાર હિન્દ જેમ દુનિયાને રોગ સમાન છે તેમ એવું સમજ હિન્દ આખી દુનિયાને ટેકાપ યથા પડશે. હિન્દી સિપાઇઓ અનિચ્છાએ પણ તુર્કીના નાશ કરવામાં બાગીદાર બન્યા છે અને આજે મહાન આરબ પ્રજાના આશામયી સુવાન વર્ગોનો નાશ કરી રહ્યા છે. અને જરેજરેજ એવો એક પણ વિચાર થાદ નથી આવતો જેમાં બ્રિટિશ સરકારે હિન્દી સિપાઇઓનો ઉપયોગ દુનિયાના—મનુષ્યજાતિના કલ્યાણ માટે કર્યો હોય. અને છતાંયે પોતાને ક્ષત્રિય માનનારા આપણા દેશી રાજાઓ પોતે અંગ્રેજોને વશાદારીપૂર્વક આપેલી કિમતી મદદના અભિમાનમયો ઉત્કંઠા કરતાં કદી યાદના જ નથી! આથી વધુ શરમની વાત બીજી કઈ હોઇ શકે? આથી વધારે આપણી અપોગતિ બીજી કવી હોઇ શકે?

વૈષ્ણવો અને અન્યથા.

વૈષ્ણવના જે શુદ્ધ વૈષ્ણવશિરોમણિ નરસિંહ મહેતાએ ગાયા છે તે હું ખતાવી ગયો છું. મહારાજશ્રી અને મારી વચ્ચે જે સંવાદ થયો તે વિષે જે લખાયું છે તે ઉપર મારું હુઃખ હું મહેર કરી ચુક્યો છું.

તેમાં મેં ધર્મનિર્ણયને બદલે દુરાગ્રહ અને આક્ષેપો જ લેયા. હું પણ દુરાગ્રહ કરું છું ને આક્ષેપો મુકું છું એમ કાં ન કહેવાય ? જરૂર કહેવાય. એનો ન્યાય તો વાંચનાર જ કરી શકે. મહારાજશ્રીની સાથે સંવાદ શરૂ થયો તે જ વેળા તેમણે જણાવી દીધું કે શાસ્ત્રનિર્ણયમાં શુદ્ધિને સ્થાન નથી. હું તો એથી જ દુઃખાયો. જેને શુદ્ધિ સમજે નહિ, જે હૃદયમાં ખૂંચે તે શાસ્ત્ર હોય નહિ એમ હું માનું છું; અને મને લાગે છે કે જેને 'કેવળ ધર્મ' આચરવો છે તેણે તે સિદ્ધાંત કબ્જ કરવો જ જોઈએ. એમ ન હોય તો આપણને ધર્મબળ થવાનો ભય રહે. ગીતાછનો અર્થ મેં એગે સાંભળ્યો છે કે દુષ્ટ સમા હોય તો તેને પણ આપણે ધનુષ્યળથી હાવી રાખીએ—હાવવા એ ધર્મ છે ? રામે રાવણને માર્યો તેથી આપણે જેને રાવણ માનીએ તેનો સંહાર કરવો એ ધર્મ છે ? મનુસ્મૃતિમાં લખ્યું છે કે માંસાહાર ક્રમય; તેથી શું વૈષ્ણવ માંસાહાર કરી શકે છે ? રોગ થાય ત્યારે તેનું નિવારણ કરવા જોમાંસ પણ ખાઈ શકાય એમ મેં શાસ્ત્રીઓ અને સંન્યાસીનો દાવો કરનારને શુભે સાંભળ્યું છે. આ બધા શાસ્ત્રાચારિને જણ રાખી મેં સમજાવેલો સંહાર સ્વેચ્છા હત, મેં અંગ્રેજોને મારી નાખવાની સલાહ આપી હત, અને માંદગીના મેં જોમાંસબદ્ધ શુદ્ધિ હત, તો મારી કેવી દયા થાત ? મેં આવે સમયે, મારી શુદ્ધિએ કબ્જ રાખ્યો, મારા હૃદયે માન્યો, તેને જ ધર્મ માંધ્યો, તેથી હું બચી શક્યો છું; અને બધાને તેમ કરવાની સૂચના કરું છું.

તેથી જ નિર્ભય તપસીઓએ આપણને શીખવ્યું છે કે જે વેદાદિ ભણે છે પણ જે ધર્મ આચરતા નથી તે વેદીઆ કહેવાય; તે નથી તરવાર નથી તારતાર; તેથી જ વેદાદિને કંઈ કરનારાથી અથવા તેની દીકરાઓ માદ રાખનારાથી હું અનંદાળ નથી; ને તેઓના જ્ઞાનથી ચક્રિત ન થતાં મારું અત્ત્વ જ્ઞાન હું વધારે કિંમતી ગણું છું.

આવા મારા વિચારો હોવાથી જ્યારે મહારાજશ્રીએ શાસ્ત્રનિર્ણયનો સિદ્ધાંત મને સંભળાવ્યો ત્યારે હું દુઃખી થયો, પણ તેમની સરખામણી હું શણ થયો. એમ શાસ્ત્રનો અર્થ મારી વિરુદ્ધ કરતાં છતાં તેમણે નિર્ણય એ આપ્યો કે જે વિદ્યા-

શાસ્ત્રનિર્ણય
અને શુદ્ધિ

રાષ્ટ્રીય
રાગો અને
અન્યથા

લયમાં સુસલમાન, પારસી, ઇસાઈ, ચઢદી વગેરે આવી શકે છે, તેમાંથી અન્ત્યજને દૂર રાખવા એ ન્યાય ન ગણાય. જે વૈષ્ણવો અનેક દુનયાદારીનાં કામોમાં દ્રવ્ય આપે છે, જેઓ જુગાર ઇત્યાદિમાં પણ દ્રવ્ય નાખે છે, તેઓને રાષ્ટ્રીય શાળા જેમાં અન્ત્યજને પણ દાખલ કરવામાં આવતા હોય તેમાં ધર્મના બાધનું બહાનું કાઢીને દાન આપવાની ના પાડવાનો અધિકાર નથી. જે શાળાઓમાં અન્ત્યજ આવે તેમાં વૈષ્ણવો પોતાનાં છોકરાંને ન મોકલવા ઇચ્છે તો તેમને આગ્રહ ન કરી શકાય. આવો મહારાજશ્રીએ વ્યાવહારિક નિર્ણય સંભળાવ્યો.

પણ તેમની આસપાસના શાસ્ત્રીઓએ જે દલીલો ચલાવી તેથી તો હું ગભરાયો. તેમાં મેં સરળતા ન જોતાં કેવળ મતાગ્રહ બાલ્યો. તેને નમૂનો શાસ્ત્રીજી વસંતરામે આપણને 'ગુજરાતી'માં આપ્યો છે.

એમને અને 'ગુજરાતી'ના આધપતિને હું વિનયપૂર્વક કહેવા ઇચ્છું છું કે જાહેરસેવા કરનારનો ધર્મ પ્રજાના પ્રવાહની જેમ્મતિ હોય તેમાં તણાવાનો નથી, પણ ઇચ્છે ગતિ અવળી હોય તો તેને સવળી કરવાનો છે.

શણે પોષને શાસ્ત્રનું જ્ઞાન નથી, મને અનુભવ નથી, હું હીલો છું, એમ કહી મને મામલામાં માંથી દૂર કરી શકાય એમ નથી. જ્યાં લગી હું માનું કે વૈષ્ણવપણાની અગ્રિએ જેડયરણમાં જ છે, વાદમાં, વાક્યાતુર્થમાં કે શાસ્ત્રાર્થમાં નથી, ત્યાં લગી માફ અ છોડવા ઇચ્છતો નથી.

એવું કશું છે જ્ઞાને પાપ માનવું એ પશ્ચિમી વિચાર છે એમ કહેવું પાપને પુણ્ય પ્રત્યેની નિષ્ઠા સા છે. અખો ભગત કંઈ પશ્ચિમની કેળવણી નહોતા પામ્યા; પણ ઇશ્વરી આશીર્વાદ માન્માભડોટ અદકેં અંગ છે. આપણા દોષો કાઢવાના પ્રયત્નોને હિન્દને શુદ્ધ કરવા, સંજ્ઞાપોને સંધરવા એ ધર્માધિપત્ય છે અને તેથી ધર્મની નિર્જળ અને નિરાધાર હિન્દ.

આખી દુનિયાને ટેકારૂં યજ્ઞ પડશે. દલીલ કરવામાં આવી છે, એવી જ દલીલ નાશ કરવામાં બાગીદાર બન્યા છે અપણુને અલગ રામે, 'નેટિવ' કહે, તેમાં યુવાન વર્ગોના નાશ કરી રહ્યા છે. મને પા એસાડે તે કેવળ 'આરોગ્યની સગવડ' આવતો જેમાં ખ્રિષ્ટિય સરકારે હિન્દી સિપાઈઓ છે. વૈષ્ણવોને મેં અન્ત્યજને કલ્યાણ માટે ધર્મો હોય. અને છતાંયે પોતાને ૧૫૫૫ તેમને અડી, ગયા. આવી રાજ્યો પોતે અગ્રિએને વશદારીપૂર્વક આપેલી પાપ છે. બ્રાહ્મણ નીકળે ત્યારે હિન્દોએ કરતાં કદી યાકતા જ નથી! આથી વધુ રૂં ઉદ્ધતાઈ છે. અન્ત્યજને એવાડ આથી વધારે આપણી અધોગતિ બીજી કવી. હોઈ ૧ વર્તણુકનું મૂળ અસ્પૃશ્યતામાં છે.

અન્યજ નહાવાથી, સાદ કપડાં પહેરવાથી શુદ્ધ નથી થતા એ, દલીલનો અર્થ જ હું નથી સમજતો. અન્યજનું અંતઃકરણ મેલું છે? શું જનમથી જ અન્યજ મનુષ્ય નથી? શું અન્યજ પશુ કરતાં પણ કનિક છે?

અન્યજને
અને સ્વચ્છતા

મેં અનેક અન્યજોને સરળ ચિત્તના, પ્રામાણિક, ચાની અને હાથરતા ભક્ત બાળ્યા છે. તેવાઓને સર્વ પ્રકારે હું વંદનીય ગણું છું.

અન્યજ મેલા હોય, અન્યજને મેલ હપડાએ હોય છતાં નાહ્યા નહોય, તેને ન અડકવું એ હું સમજી શકું છું. પણ તેઓ ગમે તેટલા શુદ્ધ હોય છતાં તેમને ન જ અડકાય એ તો અધર્મની સીમા છે. ઘણા અન્યજ નથી તેવાને બહુ મેલા મેં જોયા છે. ઘણા ખિસ્તી મેલું હચકે છે. દાકતરોનો ધર્મ જ મેલ ધોવાનો છે. તે બધાને આપણે અડકવામાં પાપ નથી માનતા; પણ જેઓ હિંમી વિનાના આપણા અભણ દાકતર છે તેમનો અનાદર કરી આપણે પાપમાં પડીએ છીએ તે વૈષ્ણવધર્મને એજ લગાડીએ છીએ.

પણ અસ્પૃશ્યતા અને વર્ણશ્રમ એ બેને શાસ્ત્રી વસંતરામજી તથા 'સુમરાતી'ના અધિપતિ એક જ વસ્તુ માનતા જણાય છે. મારી અસ્પૃશ્યતા પ્રમાણે વર્ણશ્રમ એ ધર્મ છે, શાશ્વત છે, વ્યાપક છે, કુદરતને અનુકૂળ છે અને વ્યવહારવ્યવસ્થા છે; હિન્દુ ધર્મનું એ એક શુદ્ધ બાલ સ્વરૂપ છે.

અસ્પૃશ્યતા
અને
વર્ણશ્રમ

અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મનું કુણુ છે; ખરીતે વખતે આપદ્ધર્મ તરીકે તત્કાળને માટે દાખવ થયેલી એ એક વ્યવસ્થા હોવાનો સંભવ છે. એ અવ્યાપક છે; તેને શાસ્ત્રોમાં સ્થાન નથી. જે સ્થાકોને એના ટેકામા ટાકવામા આવે છે તે હોપક છે અથવા તો તેના અર્થ વિશે મતભેદ છે. વૈષ્ણવોએ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મરૂપે વર્ણવેલ નથી. અસ્પૃશ્યતાનો દહાડે દહાડે લોપ થવો બંધ છે. રેલમાં, સરકારી નિગાજોમાં, તીર્થસ્થાનોમાં, અદાલતોમાં તેને સ્થાન નથી. મીલોમાં અને બીજાં મોટાં કારખાનાઓમાં અન્યજોને સંપૂર્ણ સ્પર્શ છે. આમ જ સ્પર્શ વૈષ્ણવો પાપ માનતા છતાં કરે છે તેને વિચારપૂર્વક ધુણ માનીને તેઓ કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે. ગીતાજી પણ એ જ કહે છે : સમદર્શિને આહુષ, શ્યાન, અન્યજ બધા સરખા છે. 'નસ્સૈયો' ગાય છે કે વૈષ્ણવમાં સમદર્શિ હોવી જોઈએ. અન્યજને સર્વથા અસ્પૃશ્ય ગણતા છતાં તેમના તરફ પણ મોને સમદર્શિ રહી શકે છે એવો દાવો વૈષ્ણવો નહિ કરી શકે.

૬ વર્ણવ્યવસ્થા

મારી દક્ષિણી મુસાફરી દરમિયાન વર્ણવ્યવસ્થા અને આદર્શો અપ્રાપ્ત થયેલા જોઈએ. સંબંધોમાં મેં કાંઈકા ઉદ્ગારો વિશે મને સંખ્યાબંધ શુભસામર્થ્યો દાગળો મળ્યાં જાય છે. આ દાગળો હું છાપતો નથી કારણ તેમાં ગાલિપ્રદાન ઉપરાંત બીજું કંઈ બાકી ન હોય છે, અને ગાળો નથી હોતી તેમાં પણ દલીલ કશી નથી હોતી. ચીક કંઈ દલીલ ન કહેવાય.

છતાં કેટલાકના દાગળોમાંથી ઉત્પન્ન થતી દલીલોના પ્રત્યુત્તર આપવા ઘટે. કેટલાક કહે છે કે જાતિભેદ ટકાવવાથી હિન્દુસ્તાનનું સત્તાનાશ વળશે કારણ જાતિભેદે જ હિન્દુસ્તાનને શુભાશીર્વાહ હુમાડ્યું છે. મારી નજરે આપણી આજની અધોગતિના મૂળમાં આપણો જાતિભેદ નથી. આપણા લોકોને લીધે, રાષ્ટ્રીય મહાશક્તિ દેખવા તરફ આપણે જોઈએ રહ્યા તેને લીધે શુભાશીર્વાહ આપણને વરી છે. હું તો હલકું એમ માનું છું કે વર્ણવ્યવસ્થાએ તો હિન્દુ સમાજને દિગ્ભિન્ન થઈ જવામાંથી કેટલેક અંશે બચાવ્યો જ છે.

પણ બીજી સંસ્થાઓની પેઠે જ આ સંસ્થામાં પણ આતશયતાએ પેરીને ભારે નુકસાન કંઈ છે. વર્ણવ્યવસ્થામાં મૂળ કંઈપણ સમાજની ચતુર્વિધ રચના જ મને તો યુક્તિની, સ્વાભાવિક અને જરૂરી જણાય છે. અસંખ્ય ન્યાતો અને પેટા-ન્યાતોથી, કેટલીક વાર કેટલીક અનુકૂળતા થઈ હશે; પણ મોટે ભાગે તો ન્યાતો વિદ્યાર્થી જ થઈ પડનારી છે એમાં શક નથી. જોયું પેટા-ન્યાતો જેમ જલદી એક થઈ જાય તેમ સમાજનું શ્રેય છે. પેટાજાતિઓમાં આવી નજરે ન ચડનારી ઘડ-બાંગ અને નવેસર રચના મળતી જ ચતી આવી છે અને ચર્ચા જ કરવાની. પ્રજામત અને પ્રજાના નૈતિક દલાણની અસર એ કામ કરી લેવા સારું બસ છે. પણ મૂળ વર્ણવિભાગને જ નાશુદ્ધ કરવાના કાર્ષ્વ પણ પ્રયત્નની રૂં અવશ્ય સામે છે.

વર્ણવિભાગમાં ભેદભેદ, અસમાનતા અગર ઉચ્ચનીચપણું કંઈ છે જ નહિ; અને મદાસ અગર દક્ષિણ જેવા પ્રાંતોમાં જ્યાં એવા ભેદ દ્રશ્ય થવા બેઠા છે ત્યાં અવશ્ય તે અટકાવવા ઘટે. પણ એના એવા પ્રસંગોપાત દરુપયોગને કારણે આખી વ્યવસ્થાને મોનની સજ્જ દરમિયાન મકાષ નહિ, જેમાં સહેવાઈથી સુધારણા થઈ શકે તેમ છે. હિન્દુસ્તાનમાં તેમ આખી દુનિયામાં આવે તે ભેદશુભ જોતજોતામાં પ્રવર્તી રહ્યો છે તેને પરિણામે હિન્દુ જાતિઓમાંથી પણ ઉચ્ચનીચના ખ્યાલ રહેને નીકળી જશે.

કેવળ બાહ્યગેને તોડ્યાથી લોકયુગ નહિ પ્રવર્તે. એ ગણિતના દાખલો નથી કે છેદ ઉડાવી દીધે બંધ બેસી જાય. એની મુજબ ઉકેલવાને અંતર બદલાવાં જોઈએ, સમાજની વૃત્તિમાં પચટો ઘડે જોઈએ. નતિભેદ એ જો સમજાવવાના ફેલાવામાં વિમરૂપ હોય તો હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુ, મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહૂદી આદિ ધર્મોનું એકીવારે હોવું એ પણ વિમરૂપ જ છે. લોકસત્તા અને રાષ્ટ્રીયતાની ભાવના તો પરસ્પરના બંધુભાવ ઉપર જ ચોપાય છે અને આજે એક ખ્રિસ્તીને કે મુસલમાનને સગા માનવ્યા ભાઈ જેવો જ માનવામાં હું તો દલીલ જ અડચણ જોતો નથી. આપણે કદી ન જાણું જોઈએ કે જે હિન્દુ ધર્મે વર્ણવ્યવસ્થા ઉપજવી તે જ હિન્દુ ધર્મે મનુષ્યમાત્ર પ્રત્યે જ નહિ પણ જીવમાત્ર પ્રત્યે આત્મભાવ પ્રાપ્ત કરવાનો આદર્શ પણ મનુષ્યના સર્વોપરી કલ્યાણના સાધનરૂપે આપણને આપેલો છે.

એક બાઈ મૂચવે છે કે આપણી વર્ણવ્યવસ્થા ભાગીને આપણે યુરોપની વર્ણવ્યવસ્થા સ્વીકારી. એટલે કે મારા ધારવા પ્રમાણે તે એમ કહેવા માગે છે કે આપણી વર્ણવ્યવસ્થામાં મૂકેલી વંશપરંપરાની ભાવનાને જ માન આજે આપણે નાશુદ કરી. મને તો લાગે છે કે વંશપરંપરાનો સિદ્ધાંત એ એક સનાતન સિદ્ધાંત છે. તેને બદલવાના પ્રયત્નથી દુર્ભેગાં અનવસ્થા ઉત્પન્ન થઈ છે, અને તે થાય જ. એક બ્રાહ્મણને તેની આખી જીંદગી બ્રાહ્મણ જ માનવામાં હું તો ભારે ઉપયોગ જોઈ રહ્યો છું. જો બ્રાહ્મણને છાજે એની રીતે એ નહિ વર્તે તો સ્વાભાવિકપણે જ સાચા બ્રાહ્મણને મળનારું માન તે ખેંચે. જો આપણે વ્યક્તિના પ્રત્યેક કૃત્યના સારા-નરસાપણાનો આંક કાઢીને તેની રજો દરેક વેળાએ વ્યક્તિઓને સન્નિધાન કે બક્ષિમે! એનાયત કરવા બેસીયું, રોજ રોજ બ્રાહ્મણને ધરૂં અને ધરૂં બ્રાહ્મણની પદવીઓ આપવા બેસીયું, તો મુશ્કેલીઓના પાર જ નહિ રહે, એ દેખીતું છે. જો હિન્દુઓ પુનર્જન્મને માનનારા છે—અને દરેક હિન્દુ પુનર્જન્મમાં માનનારો હોવો જ જોઈએ—તો તેઓએ તો એમ જ માનવું રહ્યું કે કુદરત કદી પણ ભૂલ કદી વગર દુર્વર્તન કરનાર બ્રાહ્મણને માનની ઉચ્ચતી કોટિમાં નીચલી પાયરીએ નાંખશે અને તે જ રીતે આ જગતમાં બ્રાહ્મણજીવન ગાળનારને બ્રાહ્મણ કોટિમાં ચડાવ્યા વગર પણ નહિ જ રહે.

હવે રાષ્ટ્રપ્રેમીપરકેવારની જાગૃત તથાસીધે. હું માનું છું કે એકરાષ્ટ્રીયતાની ભાવના પ્રવર્તાવવાને સાર એક જાણે જતાં અગર મને તેની જોડે પરણવાની છૂટ એ જરૂરની વસ્તુઓ નથી. મને દેવા સ્વતંત્ર જમાનામાં, મને તેટલા સ્વતંત્ર

વર્ણવ્યવસ્થા
વિવ
વર્ણવ્યવસ્થા

વર્ણવ્યવસ્થા
અને રાષ્ટ્રી-
પ્રેમીવહેવાર

રાજ્યબંધારણમાં પણ સમાજના બધા જ લોકોમાં ખાવાપીવા કે પરણવાની બાબતમાં એકસરખો જ આચારતહેવાર પ્રવર્તે એમ હું માનતો નથી. સમાજના જુદા જુદા વર્ગો વચ્ચે આચારવિચારની વિવિધતા હમેશાં રહેવાની જ. એ વિવિધતા વચ્ચે જ આપણે હમેશાં એકતાને શોધવી અને સ્થાપવી પડવાની, અને કોઈ માણસ સૌ કોઈની જોડે ખાવા કે પીવાની બાબતમાં હરકત માનનારો હોય તો તે પાપ કરે છે એમ કહેવાને હું તૈયાર નથી. હિન્દુઓમાં બાઇબાઇનાં છોકરાં એકંબીજાં જોડે નથી પરણતાં, એથી કંઈ સમની વચ્ચેના પ્રેમને ખલેલ નથી પહોંચતી. ઉલટો આ ગિવાજ એમની વચ્ચેના સગપણને વધારે વિશુદ્ધ અને નિર્મળ કરે છે. વૈષ્ણવોમાં મેં ઘણી માતાઓને જોઈ છે જેઓ મરગદ પાળે છે અને ઘરને રસોડે જમતી કે ઘરના સામાન્ય ગોળાતું પાણી પીતી નથી. આથી તેમનાનાં એકલવાયાપણું કે ઉદ્વેગ આવી જાય છે અગર તો તેઓ રોડ કે મમતા વગરની બની જાય છે એવું નથી બન્યું જોયું. આ બાબતો કેવળ સંયમ અને તાલીમને લગતી છે. એમનામાં અગત એવો કશો દોષ નથી રહેલો. એમાં અનિશ્ચયતા પેસે તો તુક્કાનકર્તા યમ પડે ખરી. અને તેમાં પણ ઉંચપણના અભિમાનથી ને તેમ કરવામાં આવે તો તો આવો સંયમ સયમ મૂકીને ખરેખર સ્વચ્છંદ જ બની જાય છે અને તેથી ધાતક નીપટે છે. પણ જમાનો જેમ જેમ આગળ વધે છે અને નવનવી જરૂરીયાતો અને પ્રસંગો ઉમાં ચતાં જાય છે તેમ તેમ શરીરોદીચહેવારની બાબતમાં પણ ઘણી જ સંબાળપૂર્વક આપણે સુધારાવધારા અવશ્ય કરવા પડવાનાં.

આમ હિન્દુ વર્ણવ્યવસ્થાનો હું પક્ષ લઉં છું, હમેશાં ક્ષેત્રે આવ્યો છું; અને છતાંયે હિન્દુઓમાં ધર કરી ખેડેલી અશ્રયપણાની બાવનાને હું માનવજાતિની સામે એક ઘોરમા ઘોર અપમાન રૂપે ઓળખાવું છું. એ બાવનાના મૂળમાં સંયમ નહિ પણ ઉંચપણની ઉદ્વેગ બાવના જ રહેલી છે. એ બાવનાએ પોતાની કોઈ પણ જનની યોગ્યતા નથી બતાવી આપી; ઉલટા જેઓ કોઈ પણ વાતમાં આપણાથી જુદા નથી અને જેઓ અલેક દિશાએમાં સમાજની બારે ક્ષેત્રે જગતની રક્ષા છે, તેવા મનુષ્ય-જાતિના એક પ્રચંડ જનસમૂહને આપણે માણસમાંથી કાઢી નાંખ્યાનું ઘોર પાપ કહ્યું છે. આ પાપમાંથી હિન્દુ ધર્મ જેટલો સત્વર ઉગરી નીકળે તેટલી નેની મોટપ અને પ્રતિષ્ઠા છે. આ હીન બાવનાને ટકાવવાની તરહેણુમાં એક પણ દલીલ મને દબ્બુ જડી નથી. અને આની પાછી પ્રયાની દિમાચત કરનારાં શાસ્ત્રવચનો—જેના પ્રામાણ્ય વિશે શંકા છે—ને ખાતલ કરતાં હું બિચકુલ અચક્ષતો નથી. અલગત, ઠરેલ જુદી અને

અંતરના અવાજની વિરુદ્ધ જનારી કોઈ પણ સાત્તાશક્તિ માથે ચડાવવાની હું ના પાડું. સાત્તાશક્તિ જ્યારે શુદ્ધિના પાયા ઉપર ચડાયેલું હોય છે ત્યારે તે નયનજાએને મદદરૂપ લીવડે છે અને તેમને ચડાવે છે; પણ જ્યારે તે અંતરના ઉઠાણમાંથી આવતા નાદથી પાવન થયેલી, શુદ્ધિની માગણીને સંતોષવાની ના પાડી તેની જગા જ રોડી દેવા માગે છે ત્યારે તે માણસને પાડે છે.

તા. ૧૬-૧૨-૧૯૨૦

જવાબનો જવાબ

મિ. પોપ્પી અને શિક્ષિતે મારા 'પ્રલેક અંગ્રેજો' લખેલા કાગળનો જવાબ આપ્યો છે, જે આ અંકમાં બીજો છાપું હું. કાગળ મિત્રભાવથી ભરપૂર છે. હું એની પૂરી કદર કરું છું. પણ એની સાથે સાથે જ મારે એ પણ કહેવું રહ્યું કે એમની અને મારી દૃષ્ટિમાં અત્યારે ધરમજના ભેદ છે જેને લીધે તેઓ અને હું સામસામે કાંઈ જાઈ પડ્યા છીએ. જ્યાં સુધી મારી એ માન્યતા હતી કે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યનો પ્રયત્ન તેની અનેક દુરીઓ છતાં દુનિયાના અને હિન્દુસ્તાનના બધા તરફ હતી ત્યાં સુધી માતાના સ્તનને ખાળક વળગી રહે તેમ બ્રિટિશ સંસ્થાનતને હું વળગી રહ્યો. પણ એ શ્રદ્ધા આજ આવી ગઈ છે. બ્રિટિશ પ્રજાએ પંચનમ અને ખિલાફતના અપરાધોને સંમતિ આપી છે. એક નાનો વર્ગ અલગત વિરુદ્ધ રહ્યો છે, પણ જે અપમતવાજાઓ પોતાના વિરોધનું મતપ્રદર્શન માત્ર કરીને બેસી રહે છે અને અધર્મ કરનારને મદદ કરવાનું ચાલુ રાખે છે તે અધર્મમાં પ્રલય જ જાગ લે છે.

બ્રિટિશ
સંસ્થાનત પર
અશ્રદ્ધા

• બે અંગ્રેજોનો જવાબ

• હાલા મિ. અંધી,

પ્રત્યેક અંગ્રેજને હૃદયથી લખેલા તમારે પર અને વાચ્યો તેના રોમાંચક હૃદયી લય એવા છતાં હૃદય વચાલુ મારે તમારો આભાર માનીએ છીએ. તમે લખેલા પત્રોને ઓઢવા અને તેનો પ્રતિબંધનિ આપવા અમારા અંતરમાં કંઈક અમને પ્રેરે છે. અમે કોઈ કાયદેસર સંસ્થાના પ્રતિનિધિ નથી, પણ અમે માનીએ છીએ કે ઇન્ડિયામાંના અમારા લાખો દેશબુઓની તેજા હિન્દુસ્તાનમાંના ઘણા અંગ્રેજોની લાગણીઓ અમારા જેવી જ છે. તમારો પત્ર વાંચીને અમારી ખાતી થઈ છે કે તમારી અને અમારી વચ્ચે સાચી સહુતા હશે ન જ થઈ શકે.

અંગ્રેજોનું
દૃષ્ટિબિન્દુ

વળી ઝાઝાવતાનો કુલ સળવાળો જ્યારે ઝાઝામાં જ આવતો હોય ત્યારે તો એકલા વત્તાની રકમ જ ઉચકી ખતાવીને તેનાં વખાણુ માંડવાં અને તેનાં વખાણુમાં સામેલ થનારા લોકોને પોતાની મદદમાં લેવા એ વ્યાજબી નથી.

સેતાનની તદખીર જ એ હોય છે કે પાપને પુણ્યનો ટોળ ચડાવીને રચું કરવું કે અજણ્યાં સુસારર અનાયાસે જ એની બળમાં ફસાય. એ સેતાનની બળમાં ન ફસાવાનો એક જ રસ્તો દુનિયાને આજ સુધીમાં બહુ છે અને તે એ કે તેના રાજ્યની હદમાં પગ જ ન મુકવો. હું તો જે અંગેએ તેઓ જે આદર્શને કબૂલ રાખે છે તેને અનુસરવા તૈયાર હોય તેમને આજે અસહકારવાદીઓના પક્ષમાં બળવાનું જ કહું. એ સિવાય એમને મારે અધર્મમાંથી ચોખ્ખા થવાનો બીજો રસ્તો નથી. પ્રખ્યાત

અમે આપને આરંભમાં જ કહી દીધે કે જેટલે અરો બ્રિટિશ સંસ્તનત પોતાના લાક્ષણી ખાતર બીજી નતિઓ ઉપર સત્તા વસાવવાની અને તેમને દ્રોહી ખાવાની હિમાયત કરે છે, તેમની જોડે માણસને ન હાજતી રીતે વર્તન કરવાની, નશો કરનારી માદક ચીજોનો વેપાર કરવાની, નુકસાની હાયદાઓ ધડવાની અને અમૃતસર જેવા કિરસાઓ બને એવી હંમેશાં કરવાની હિમાયત કરે છે તેટલે અરો એવી સંસ્તનતનો નાશ થયેલો જેવા તમારા જેટલા જ અમે પણ આતુર છીએ. અમે એ પણ ફેરો સમજી રાકીએ છીએ કે અત્યાચારના કટોકટીને પ્રસંગે બ્રિટિશ શરમારનાં ફેરોમાં પગલાંઓ—જેને અમે તમારી પેઠે જ વખોડી દાદીએ છીએ—ને લીધે સંસ્તનતનું આ કાણું પાશું જ તમને ફેંખાય છે. પણ અમારા દેશબંધુઓના અંગત અનુભવથી અમે ખાણીએ છીએ કે આ બધી મનોરતિઓ—જેને માટે તમે અને અમે સરખા જ દિલગીર છીએ—ની વચ્ચે રહ્યાં રહ્યાં પણ આજ સ્વતંત્ર પ્રજાઓના એક મદારાજ્યના આદર્શ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા દેશીમાં ખમીર પ્રસારે તેમ લોકોના અંતરમાં પ્રચરી રહી છે. આ પ્રજાઓ ભૂતકાળના સામાન અનુભવો અને બાવિસાળની સમાન આરાઓની સાથે સ્વેચ્છાપૂર્વક પરસ્પર સંકળાયેલી રહેશે; એકું મદારાજ્ય આખી દુનિયામાં સ્વતંત્રતા અને પ્રગતિ ફેલાવવા મથશે. અમારા દેશબંધુઓમાં મોટી સંખ્યાને લીધે આવેલા આદર્શ સિદ્ધ કરવાની સંભવિતતા બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ખસુસ કરીને ધરાવે છે, અને તેથી જ તેની આજ માની તે પ્રત્યે વફાદાર રહેવાને અમે અમારો ધર્મ માનીએ છીએ.

દરમિયાન હિન્દીઓ પ્રત્યે વર્તવામાં જે તુમાખીતરું વર્તન અમારા દેશબંધુઓમાં સામાન્ય થઈ પડેલું છે તેને સાર અમે પક્ષાચાપ કરીએ છીએ. અમે હિન્દીઓને અમારા ભાઈ તરીકે, ખંડાબરીઆ તરીકે, ધણને અમારા કરતાં ચડિયાતા તરીકે ગણીએ છીએ; અને હિન્દુસ્તાનના રાજકર્તા બનવા કરતાં તેના સેવક થવું અમને વધુ પસંદ છે. રાજ્યતંત્ર પણ અમે એવું જ જોતા દર્શાવીએ છીએ કે જે રવાર્થી એવો દબિયનો અવર બીજા કોઈ ખાતર ટોચથી ઉઠે નહિ, અને જે લોકોનાના હદારમાં હદાર હિન્દીઓને અનુસરીને જ અમલ ચલાવે. આ સાર

કમલુ. ડી. સ્ટેડ બોઅર લગાઈ વેળા બ્રિટિશ લશ્કરોની હાર માટે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતા. સાચી ધાર્મિક અગ્રેજ બાઈ બિસ દોસકાઉસ હરોએ અગ્રેજો સામે લડ્યે જતા અને લગાઈ ટકારી રાખવા બોઅરોને શરૂ ચલાવતી, હિન્દુસ્તાનને બ્રિટિશ પ્રજાએ દીધેલા હો તો તેણે બોઅરોને કરેલા અન્યાયના કરતાં અનેકગણા મોટા છે. બોઅરો પણ પોતાના હકો માટે લડ્યા અને પોતાના લોહી રેડ્યા; આપણે પણ બ્યારે આપણોગની વેદી ઉપર હોઆશું, આપણા લોહી આપવાને તૈયાર થઈશું ત્યારે ન્યાય મૂર્તિમંત થશે અને મૂર્તિને જ એળખવારી હુનિયા ત્યારે જ એને જોઈ શકશે અને નમશે.

પણ મિ. પોપલી અને શિલિંગે જે તલવારના ન્યાયમાં માનનારાઓનો સંગ કર્યો છે તે માટે વાધો લેવાય છે. મને તો એમ કદ જ અનુગતું નથી લાગ્યું. હું અહિંસામાં માનવામાં સાચો છું તેવા જ તેઓ પણ તલવારમાં માનવામાં સાચા છે, અને લોહી વહેવડાવ્યા વગર લડાઈ જીતવામાં બળવાનો માર્ગ જતાવી સમશેર જેવાવી અટકાવવી એ શું પ્રયત્ન કરી જોવા જેવું નથી? તેઓ હિન્દુસ્તાને જીતેલી આ લડતનું રહસ્ય સમજે છે તેમને માટે તો આ અહિંસામંક લડતમાં મદદગાર થયું એ હૃદયરતું કાર્ય બન્યા બરોબર છે.

તલવાર-
વાળોનો સંગ

સ્વરાજ્યનું બંધારણ નક્કી કરવાને પ્રયત્નના—એકેએક રાજદાની પક્ષના, એકેએક ભતિ અને પંથના—અણીત, આગેવાનોની એક રાષ્ટ્રીય પરિષદ બરાબ એમ અમે તો ઇચ્છીએ. સુદાની એક એ જ બાબતમાં જો તમારી બેડે સંકેત લીધે. હિન્દની સેવામાં—દાખલા તરીકે શિક્ષણના કાર્યમાં—તમે અને અમે અવસ્થા-સાથે મળીને કામ કરી શકીએ. આવી શક્તિ અને સહકારના નૂતન યુગને આરંભ તમે બાધાને એક કરનારા મંત્રને બદલે જુદા પાડનારા મંત્ર હિન્દના હરેક સ્વદેશાભિમાની સંતાનના હાલમાં કુંદોને કરો એ અમારી દૃષ્ટિએ તો કમ્પ્યુરસની સીમા છે.

આપણી વચ્ચે તમે અને અમે એક સાથે જવા રહી શકીએ એવું કેટલું બહુ છે તે અમે જણાવી શક્યા પણ સરળતાને અનુસરીને તમારા કાર્યક્રમમાંના જે ભાગને મટિ અમારા મનમાં વધવડો રહ્યાં કરે છે તે પણ અમારે સ્પષ્ટપણે કહી દેવો પડે. જે બીજા કેટલીક નાની બાબતોને વિષે તમે તમારા પત્રમાં બ્રિટિશ બાળને પૂરતો ન્યાય નથી આપી શક્યા તે બાબતે મુશ્કેલી તોપણ ત્રણ મુખ્ય બાબતો અહીં રજૂ કરવાની અને રજૂ લઈએ છીએ. એક આધ્યાત્મિક બળ ઉપર જ આધાર રાખવાને તમારે આવ્રહ્મ અમારામાં તમારા પ્રત્યે લડું માન અને તેવું અનુકરણ કરવાની ઇચ્છા ઉત્પન્ન કરે છે; પણ તેની સાથે સાથે જ એકા હચાક અને પુહી રીતે તત્તવારના ન્યાયને માનનારા છે અને બની શકે તે જ ધર્મને

નવું સુદા
વિષે પાધ

વળી ઓછાવત્તાના કુલ સળવાળો બ્યારે ઓછામાં જ આવતો. હોય ત્યારે તો એકલા પત્તાની રકમ જ ઉચ્છ્રી બતાવીને તેનાં વખાણુ માંડવાં અને તેનાં વખાણુમાં સામેલ થનારા લોકોને પોતાની મદદમાં લેવા એ વ્યાજબી નથી.

સેતાનની તદબીર જ એ હોય છે કે પાપને પુણ્યનો દોળ ચકાવીને રત્ન ધરતું કે અગ્નિમાં મુસાદર અનાયાસે જ એની બળમા ફસાય. એ સેતાનની બળમાં ન ફસાવાનો એક જ રસ્તો દુનિયાને આજ સુધીમાં જડ્યો છે, અને તે એ કે તેના રાજ્યની હદમાં પગ જ ન મુકવો. હું તો જે અંગ્રેજો તેઓ જે આદર્શને કબૂલ રાખે છે તેને અનુસરવા તૈયાર હોય તેમને આજે અસહકારવાદીઓના પદ્ધતિમાં ભળવાતું જ કહું. એ સિવાય એમને માટે અધર્મમાંથી ઓખખા ચલાવો બીજો રસ્તો નથી. પ્રખ્યાત

અમે આપને આરંભમાં જ કરી દહયે કે જેટલે અરો પ્રિટિશ સત્તનત પોતાના લામની ખાતર બીજી નતિઓ દ્વારા સત્તા વ્યભાવવાની અને તેમને દ્રોહી ખાવાની હિમાયત કરે છે, તેમની જોડે માણસો ન છાજતી રીતે વર્તન કરવાની, નમો કરનારી માદક વીભોના વેપાર કરવાની, જુવમી કાયદાઓ ચડવાની અને અમૃતસર જેવા કિરસાઓ બને એવી દંભે શાલ્ય કરવાની હિમાયત કરે છે તેટલે અરો એવી સત્તનતને નારા થયેલા જેવા તમારા જેટલા જ અમે પણ આતુર છીએ. અમે એ પણ રહેલે સમજી રાષ્ટ્રીય છીએ કે અત્યારના કટોકટીને પ્રસંગે પ્રિટિશ ધારમારનાં કેટલાંક પગલાંઓ—જેને અમે તમારી પેઢે જ વખોડી દાટીએ છીએ—ને લીધે સત્તનતનું આ 'કાણું' પાસું જ તમને દેખાય છે. પણ અમારા દેશબુદ્ધોના અંગત અનુભવથી અમે નક્કીએ છીએ કે આ બધી મનેજનિઓ—જેને મઠિ તમે અને અમે સરખા જ દિલગીર છીએ—ની વચ્ચે રહ્યાં રહ્યાં પણ આજ રજત્ર પ્રલબ્ધોના એક મદારાજ્યના આદર્શ પ્રત્યેની શ્રદ્ધા રોડીમાં ખમીર પ્રસારે તેમ લોકોના અંતરમાં પ્રસરી રહી છે. આ પ્રલબ્ધો ભૂતકાળના સામાન અનુભવો અને ભાવિકાળની સમાન આશાઓના સાકળે સ્વેચ્છાપૂર્વક પરસ્પર સંકળાયેલી રહેશે; એક મદારાજ્ય આખી દુનિયામાં સ્વતંત્રતા અને પ્રગતિ ફેલાવવા મથશે. અમારા દેશબુદ્ધોમાં મોટી સંખ્યાને લીધે આચો આદર્શ સિદ્ધ કરવાની સંભવિતતા પ્રિટિશ સામ્રાજ્ય ખસુસ કરીને ધરાવે છે, અને તેથી જ તેની આખા માની તે પ્રત્યે વફાદાર રહેવાને અમે અમારો ધર્મ માનીએ છીએ.

દરમિયાન પ્રિટિશ પ્રત્યે વર્તવમાં જે તુમાખીમર્યુ વર્તન અમારા દેશબુદ્ધોમાં સામાન્ય થઈ પડેલું છે તેને સાર અમે પદ્યાત્તાપ કરીએ છીએ. અમે પ્રિટિશોને અમારા બાઈ તરીકે, ખરોખરીઆ તરીકે, પાણને અમારા કરતાં ચરિયાતા તરીકે ગણીએ છીએ; અને પ્રિટિશ્વાનના રાજકર્તા બનવા કરતા તેના સૈવક થવું અમને વધુ પસંદ છે. રાજ્યતંત્ર પણ અમે એક જ જેવા દિમીયે છીએ કે જે રત્નથી એજો દબિલ્યો અગર બીજી કોઈ ખાન કોમથી રહે નહિ, અને જે લોકસત્તાના ઉદારમાં ઉદાર પ્રિજ્ઞાન્તોને અનુસરીને જ અગ્રવ ચલાવે. આ સાર

હાલુ. દી. રોડ બોઅર લડાઈ વેળા બ્રિટિશ લશ્કરોની હાર માટે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરતા. સાચી ધાર્મિક અગ્રેજ બાર્થ ગિસ હોસેલાસ હરોળે અગ્રેજો સામે લડાયે ન્યા અને લડાઈ દરમ્યાં રાખના બોઅરોને શર ચડાવતી. હિન્દુસ્તાનને બ્રિટિશ પ્રબલ એ દીધેલા હો તો તેણે બોઅરોને દરેલા અન્યાયના કરતાં અનેકમણો મોટા છે. બોઅરો પણ પોતાના હક્ક માટે લડ્યા અને પોતાનાં લોકો રેડયા; આપણે પણ ન્યારે આપબોઅરની વેડી ઉપર હોમાશું, આપણું લોકો આપવાને તેવાર ચડાવું ત્યારે ન્યાય મૂર્તિમંત થશે અને મૂર્તિને જ આપબનારી દુનિયા ત્યારે જ એને બોઈ થકશે અને નમશે.

પણ મિ. પોપલી અને શિલિષ્ઠે મેં તલવારના ન્યાયમા માનનારાઓનો સંગ કયો છે તે માટે વાધો ઉઠાવે છે. અને તો એમા કંઈ જ અણુગતું નથી લાગ્યું. હું અહિંસામાં માનવામા સાચો છું તેવા જ તેઓ પણ તલવારમા માનવામા સાચા છે. અને લોકો વહેવારમા વગર લડાઈ જીતવામા ભળવાનો માર્ગ બતાવી સમશેર ખેંચાતી અઠકાવરી એ શું પ્રયત્ન કરી નેવા જેવું નથી ? તેઓ હિન્દુસ્તાને ઉઠાવેલી આ લડતનું રહસ્ય સમજે છે તેમને માટે તો આ અહિંસામક લડતમાં મહદમાર થવું એ હથેરનું કાર્ય બનવા જોઈએ છે.

તલવાર-
વાજાનો સંગ

સ્વરાજનું બંધારણ નક્કી કરવાને પ્રવ્ર્ણા—એકેએક રાજદારી પક્ષના, એકેએક ભૂતિ અને પંથના—ભણીત. આગ્રેવાનોની એક રાષ્ટ્રીય મરિયદ્ બરાય એમ અને તો હાજીયે. મુદ્દાની એક એક બાબતમાં અને તમારી એકે સહમત હોયે. હિન્દની રોવામાં—દાખલા તરીકે શિક્ષણના કાર્યમાં—તમે અને અમે અવશ્ય-સાથે મળીને કામ કરી શકીયે. આવી કદા અને સહકારના નૂતન યુગનો આરંભ તમે જાહોને એક કરનારા મંત્રને બહોલે જુદા પાડનારા મંત્ર હિન્દના દરેક સ્વેદશક્તિમાની સંતાનના કાનમાં ફૂંકીને કરો એ અમારી દૃષ્ટિએ તો કલ્પરસની સીમા છે !

આપણી વચ્ચે તમે અને અમે એક સાથે ઉભા રહી રાષ્ટ્રીય એનું કેટલું બધું છે તે અમે જાણી શકયા. પણ સરળતાને અનુસરીને તમારા કાર્યક્રમમાંના જે ભાગને માટે અમારા મનમાં વસવસો રહ્યાં કરે છે તે પણ અમારે સ્પષ્ટપણે કહી દેવા ઘટે. જે બીજા કેટલીક નાની બાબતોને વિષે તમે તમારા મનમાં બ્રિટિશ બાજુને પૂરતો ન્યાય નથી આપી શકયા તે બાબતોએ મુકીયે તેાપણ તમારું મુખ્ય બાબતો અહીં રહી કરવાની અમે રત્ન લઈયે છીયે. એકલા આધ્યાત્મિક બળ ઉપર જ આધાર રાખવાનો તમારો આગ્રહ અમારામાં તમારા પ્રત્યે ઉઠું માન અને તેવું અનુકરણ કરવાની હચ્છા હત્યમ્મ કરે છે; પણ તેની સાથે સાથે જ નેઓ હબોક અને પુષ્ટી થીતે તલવારના ન્યાયને માનનારા છે અને બની રહે તે જ ધરીએ

પણ મુદ્દા
વિષે નાંધ

આ બધા અગ્રેજ મિત્રોએ હાલેલો બીજો વાંધો વધારે મુદ્દાસર છે. જે મુસલમાનોના પ્રશ્ન ન્યાયનો ન હોય તો હું પોતે અધર્મમાં બળ્યાનો અપરાધી થાઉં કે નહિ ? અલગત થાઉં. પણ વાત તો એ છે કે ગેરમુસલમાન અગર ગેરતુર્કી કોમો ઉપર વિદેશી મુસરી કાયમ કરવાની મુસલમાનોની માગણી છે જ નહિ. હિન્દી મુસલમાનો આત્મનિર્ણયની સામે છે જ નહિ; પણ આત્મનિર્ણયના બહાના હેઠળ મેક્સિપોટેમિયા જેવા દેશને ફોલી ખાવાની નીચ તદબીરોનો તેઓ અલગત અંત લગી વિરોધ કરશે; આર્મિનિયાની સ્વતંત્રતાને સુરક્ષિત બનાવવાનું જૂઠું બહાનું આગળ ધરીને તુર્કીનો અને તે દ્વારા ઇસ્લામનો તેજેવધ કરવાના નિશ્ચિત પ્રયત્ન સામે તો તેમણે થવું જ રહ્યું.

આ મિત્રોનો ત્રીજો વાંધો મીગનરી નિરાળો સંબંધે છે. મીગનરી અને બીજી જ બીજી નિશાંજો સરકારી પૈસે ચાલે તેની હું અવરમ સામે છું. સરકારી પૈસા તે એક કાળે આપણે પૈસા હતો એ સાચું; પણ આ બધા પાદરીઓ માફે ધન, ધર્મ

સમયેર જેવવા તૈયાર છે, તેઓની જોડે તમે જની દોસ્તી કરી રહ્યા છો; આ જે વસ્તુઓ તમે શી રીતે મેળ બેસાડો છો તે અમારી કલ્પનામાં નથી આવી શકતું.

તમારી સંપૂર્ણ રાષ્ટ્રીય ઢબના શિક્ષણની ઇચ્છામાં અમે ખરા દિલથી મંદપૂરા સહમત છીએ; પણ તે સાર આવતા જ વરસથી શિક્ષણપદ્ધતિને સંપૂર્ણ હિન્દી બનાવી દેવાનું કરવાને બદલે અમર તો બોલપુર જેવી સેંકડો નવી સંસ્થાઓ દેશમાં ખડી કરી દઇ હિન્દના યુવકવર્ગના બુદ્ધિપ્રવાદને તેમાં વાળી દેવાને બદલે એ પ્રવાદને તમે તેની અત્યારની નીકમાંથી કાઢી લઈને ખુલ્લા રેગિસ્ત્રાનમાં મુકી દેવા માગતા જણાવો છો, ત્યાં તે ભેતભેતામાં રૂઝાઇ જાય. બીજા સંજોમાં કહીએ તો કદાચ ચોટા વખતને માટે તમે દેશની આખી કેળવણીની અટકાયતનું જોખમ પણ ખેંચના હા પાડો છો—આમ કેળવણી વખરના ઘર્ષ પડનારા દબરો લાખો યુવાનોને માટે વધુ સારી કેળવણીની વ્યવસ્થા થાય ત્યાં મુધી પણ હાલની જેવીતેવી પણ કેળવણી સદંતર અટકી પડે તે શું સાર છે ?

દિન્દુમુસલમાન નાંજે એકતા સ્થાપવાની અને તમારા મુસલમાન બાઈબોની જોડે તેમની હબેદો બર લાંબવામાં મદદમાર બનવાની તમારી ઇચ્છાને અમે સમજી રાષ્ટ્રીય છીએ, અને તે વરફ અમારી સદાગુજ્જતિ છે; પણ તમારા પક્ષના કેટલાકેએ માગણી કરી છે તેમ જૂના વર્કો અમલ નીચેની દરલોક કોમોને તમે બ્રિટિશ ક્રેસ્ટીને વર્ણવો છો તેના કરતાં નજી બહતર વિદેશી ક્રેસ્ટી દેહળ મુકવાની હિમાયત શું જોખમભરેલી નથી ? પશ્ચિમ એશિયાનાં રાજ્યોને ખુલામીમાં સાંકળીને તો દિન્દુતાનની આગાહી મેળવવાની ઇચ્છા તમારાથી ન જ રાખી શકાય.

અને ધનજીવ લૂંટી ગયેલા કોઈ વૃંદારે તેમને પૈસા આપે તો એ પૈસા મળ મારા હતા એટલા માટે એ પૈસા રાખી લઇને તેમાંથી મને કેળવણી આપવામાં વ્યાજબી માનશે કે ?

મેં પોતે આટલા દિવસ દિન્દના પૈસાની લૂંટ ખરદાસ કરી, પણ પંચમના અત્યાચારના રૂપમાં દિન્દની ધનજીવની અને ખિવારતના રૂપમાં તેના દીનની લૂંટ મેં ખરદાસ કરી હોત તો હું નરકનો જ અધિકારી થાત. આ આકરા શબ્દો છે, પણ મારા અંતરને ખુલ્લું કરી જતાવવાને એથી હળવા શબ્દો મને જડે તેમ નથી, ખાલી સરકારી કે અધિકારકારી શાખાઓ ખાલી કરગમ્યાથી દેરાતો યુવકવર્ગ સ્વકી મરશે એમ માનવાનું કશું જ દારણું નથી. આજી શાખાઓ ખાલી થતી જશે તેમ તેમ નવી રાષ્ટ્રીય શાખાઓ પણ તેની સાથે જ ખુલતી જશે એ વિષે મારા મનમાં કશી જ શંકા નથી.

કુંકર્મા તમારા પત્રમાં જેવાઈ આવતી તમારી ઉદારચિત્તિને માટે અમે તમારા આભાર માનીએ છીએ. એવા જ ઉદારમાવથી તેને જવાબ આપવાનો અમે પ્રયત્ન કર્યો છે. પોતાની ઉંચામાં ઉંચી સંસ્કૃતિને ખીવવી શકે એવી ખરી સ્વતંત્રતા જોગવતા દિન્દને એવાની તમારી ઇચ્છામાં અને દિન્દની એ ઉંચામાં ઉંચી સંસ્કૃતિ અત્યાચારી દુનિયાના કુખને મઠિ કોઈ રામબાણ ઉઠાવે દરો એ તમારી માન્યતામાં અમે તમને મળતા થઈએ છીએ.

દિન્દસ્તાનને તેનું ઉંચામાં ઉંચું જાતિ સિદ્ધ કરવાની દિશાએ મદદ કરવામાં તમારી જરૂર અત્યંત ખીજી કોઈ પણ ભતિ કે દોમની જોડે સહકાર કરવાને અમે તૈયાર છીએ. તમારો એનો પણ આગ્રહ છે છ' કે અને અમારી એકાદ દિન્દી નિરાશને સાર સરકારી ગ્રાંટ (એટલે દિન્દી પ્રજાનો જ પૈસો) લઈએ તો તે સાર પણ તમે અમારો સહકાર, ત્યાગ ? ખરેખર, 'અસહકાર' ના કરતાં તો કંઈક વધુ સુસ્તિદાયક મંત્ર અવશ્ય રોપી કાઢી શકાય. અમે પુલા દિવસી તમારા કાર્યક્રમમાંની ત્રણ બાજતો તમારી નજરે આણી છે, જે અમારા અભિપ્રાય મુજબ દિન્દની મહત્તાના તમારા ખેરા આદરો પ્રાપ્ત કરવામાં તમને આવડે આવે તેમ છે. બાકી એ આદરો પ્રત્યે તો અમારી ખરા દિલની સહાનુભૂતિ છે અને અમે અમારાથી નેટલે સુધી બની શકે તેમ છે તેટલે સુધી એ આદરોને પહોંચવાનું કામ કરવા ઇચ્છીએ છીએ. એ જ રીતે અમારા બિટિશ સહેરીષ્ટાની અમે જોગબ કરાવી રાખીએ.

‘અસહકાર’
સામે સચિર

તમારા સાચા,

ખેંગલોર,
તા. ૧૫મી નવેમ્બર, ૧૯૨૦

(સહી) એચ. એ. ચોપલા
(સહી) ઇ. ડ. કિલિખા

મિ. પોપલી અને શલિષ્ઠને લાગે છે કે પંજાબ અને ખિલાફતના અન્યાયોને લીધે મારી ન્યાયદષ્ટિ પર મોતીઆં વળી ગયાં છે. મને તો એવું કશું જ નથી થયું લાગતું. મેં તો કુદહાડાતુથે મિત્રોને કહી દીધું છે કે હિન્દુસ્તાન ઉપર ગાંધી સ્થાપીને બ્રિટિશોએ ધરાદાપૂર્વક પ્રયત્ન કરીને આ દેશનું એક પણ ભલું કર્યું હોય એવું તેમણે બનાવી આપવું. આજે પણ એ જ વિનંતિ હું કરીથી કરું છું; અને સાથે તેમને એ પણ ખાતરી આપવા કૃષ્ણું છું કે ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયોની બાબતમાં મર્યાદા બદલાર વડી જાહેર ને મેં બૂલ કરી છે એવું તેઓ મને સાબીત કરી આપશે તો મારી બૂલની મહામાગી ભરપાઈ કરી આપવાને હું રજા આનાકાની કરનાર નથી.

૬ કેટલીક શંકાઓ

બાણુ જનકદારીપ્રસાદે મારી જોડે સંપારણુમા દાખ કરેલું છે, તેમણે અસહકારની તરફેણમા અને દેવી રાજની મદદથી જ હિન્દુસ્તાન પોતાની સ્વતંત્રતા મેળવી તે વડે દુનિયામાંનું પોતાનું દેવી કાર્ય ચાર પાડવા કેવી રીતે સમર્થ નીવડશે એ વિશે એક લાખો દાગળ મને લખી મોકલ્યો છે. પણ તેની સાથેસાથે જ તેમને અસહકારની બાબતમા કેટલીક શંકાઓ રહેલી છે. જેનો મારે જાહેર જવાબ આપવો એવી તેમની ઇચ્છા છે. તેમનો દાગળ લાખો હોવાથી હું નહિ આપું. પણ તેમની શંકાઓ વિચારવા જેની છે અને તેનો જવાબ આપવા પણ મારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેમની શંકાઓ નીચે મુજબ છે :

(૧) અસહકારની હિલચાલ અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે એકે બાતને બાતને પેદા નથી કરતી? અને એવો દ્રેષ અગર કડ્યાશ વિશ્વપ્રેમ અને વિશ્વબંધુત્વની કૃષિરી યોજનાને અનુમરીતે છે શું ?

(૨) 'રાઠાસી' 'સેતાની' સંબંધોને અને એવો ઉપયોગ બંધુભાવના વિરોધી અને દ્રેષપ્રેરની લાગણીને ઉત્તેજીતો નથી શું ?

(૩) અસહકારની હિલચાલને બાપજીમાં અગર કાર્યમાં પૂરેપૂરી અહિંસાત્મક માર્ગે અને લાગણીઓ ઉત્તેજ્યા વગર ચલાવવાની બાબતમાં વધારે કડક થવું અત્યંત જરૂરનું નથી શું ?

(૪) આ હિલચાલ દ્વારા બદલાર જાતી રહેવાની અને ખુનામશીમાં ઉતરી પડવાની ધોસ્તી નથી શું ?

હવે (૬) ના જવાબમાં હું કહીશ કે આ હીલચાલ અતિદેવ અને અગ્રેણે પ્રત્યે એરે નથી વધારી રહી. હું અગાઉ કહી ગયો છું કે અસહકાર તો પ્રજાના મનમાં ધૂંધવાતા એરેવેરે નજોખમી રીતે વધી જવાનો માર્ગ કદી આપે છે. અધર્મ તરફ આંખ બંધ કર્યાથી અધર્મનો નાશ નથી થતો. મારે વિશ્વમંદુરની સ્થાપના જોવાની ઇચ્છા છે તેથી જ મેં અસહકારની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરી છે કે જોથી આત્મશુદ્ધિ કરીને હિન્દુસ્તાન દુનિયાને ચડાવે.

(ખ) તો જવાબ એ છે કે 'સેતાની' અને 'રાક્ષસી' એ શબ્દો અવશ્ય સખત છે, પણ સત્યને બારોબાર સૂચવે છે, એ તંત્રને વળુંવે છે, વ્યક્તિઓને નહિ. અધર્મથી બચતું હોય તો અધર્મને આપણે ધિક્કાર્યો જ છૂટકો. અસહકારથી તો આપણે અધર્મ અને અધર્મી વચ્ચેનો ભેદ ઓળખતા શીખીએ છીએ. મારા ભાઈની એકાદ પ્રવૃત્તિને રાક્ષસી કહેતાં હું નહિ અચ્છો હોઉં; પણ તેની જાત સામે ધિક્કારની વૃત્તિ મારામા કદી નહિ ડેકાછ હોય. અસહકાર આપણને મનુષ્યના દોષ તરફ આંખ મીંચીને અગર દુર્લક્ષ કરીને નહિ પણ તે તરફ જાગતા રહીને પણ તેની જાત તરફ પ્રેમવૃત્તિને પોષતા શીખવે છે.

(ગ) તો જવાબ એ છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ અહિંસાત્મક માર્ગે જ ચલાવવાનું જરૂરી છે. એકેએક અસહકારવાદીએ એ અહિંસાત્વ દૃશ્ય પોતાનામાં પૂરેપૂર્ણ નથી હિતરૂં એ સાચું છે. પણ એ વાત એટલું જ સિદ્ધ કરે છે કે આપણા આજ મુંદીના સરકાર ખૂરા છે, આ હીલચાલમાં ભાવનાને તો સ્થાન છે જ. અને તે રહેવાનું પણ ખરું. ભાવના વિનાનો મનુષ્ય તે લાગણી વિનાનું પ્રાણી છે.

(ઘ) તો જવાબ એ છે કે આ હીલચાલ ખુનામરૂં તરફ વળી જવાનું જોખમ અવશ્ય છે, પણ એ જોખમથી ડરીને અસહકારની હીલચાલને જ પડતી મુશ્કેલી વિચાર કરવો તો પછી સ્વતંત્રતા મેળવવાનો પ્રયત્ન પણ એ સ્વતંત્રતાનો અવિચ્છાદ્ય કોઈ દુરુપયોગ કરી ચક્રશે એ બીકે કા ન પડતો મુકવો ?

અન્યજો વિષે વધુ વિચાર

અન્યજોને વિષે જે ચર્ચા હાલ ચાલી રહી છે તેમાં 'નવજીવન'ને રોકાણ પડે છે તેથી મને દુઃખ થાય છે. જતાં એમાં અસહકારની સરળતાની એક ચાલી રહેલી છે, તેથી 'નવજીવન'ની જગ્યા રોકવા માટે 'નવજીવન'ના

અન્યજો
અને રાષ્ટ્રીય
એકતા

વાંચનારાઓ મને ક્ષમા કરશે. 'નવજીવન' નું દર્તવ્ય પ્રગ્નની આગળ શુદ્ધ સત્ય જે તેના કાર્યવાહકો માને છે તે મુકવાનું છે.

અસહકારનો માર્ગ સહેલો તેમજ વિદ્ય છે. સમજી જાય તેને સાર સહેલો છે. બીજાઓને સાર વિદ્ય છે; કેમકે ન સમજવાથી વખતોવખત તે ગુંચવાયા કરે છે.

મુરઝેલીઓ દાંકવાથી દૂર થવાની નથી. આવી પડેલી મુરઝેલીઓ તે જ ક્ષણે દૂર કરવાથી અસહકારનો માર્ગ સહેલો થશે. એકબીજા વચ્ચે સહકાર કર્યા વિના આપણે સરકાર સામે અસહકાર કરવાની શક્તિ મેળવવાના નથી. છ કરોડ અન્યજોને 'દેડા' ગણી તેમને તિરસ્કાર કરી આપણે સફળ થવાના નથી, જે સત્તાનતે હિન્દુસલમાનને લડાવ્યા તે સત્તાનત અન્યજ અને બીજા હિન્દુની વચ્ચે લડાઇ કરાવવામાં ચૂકે તેમ નથી.

નિર્ણય કરતાં આપણે ખોટી વાતોથી ન દોરવાઇએ એ ધ્યાન રાખવું છે. અન્યજોને પણ વિદ્યાપીઠે માન્ય કરેલી શાળાઓમાં દાખલ કરાય એ નવો નિયમ નથી. પણ વિદ્યાપીઠના બંધારણનો એ અર્થ છે. મિ. અર્જુનની પ્રેરણાથી થયેલો એ અર્થ નથી. પણ મિ. અર્જુને પ્રશ્ન પૂછ્યો તેનો એ હરાવ જવાબ છે. બીજા કોઈએ પૂછ્યો હતો તોપણ એ જ જવાબ મળતો.

એ હરાવ મારો કે કોઈ એક વ્યક્તિનો નથી પણ વિદ્યાપીઠના નિયામક મંડળનો છે એ તો હું અત્યાર અગાઉ કહી ચુક્યો છું.

એ હરાવ આપણે સમજી સ્વીકારાયો નથી પણ આવશ્યક ધર્મ છે એમ માની સ્વીકારાયો છે.

તે એના સ્વીકારમાં પ્રતિબંધ વાયુ નથી, પણ કેવળ હિન્દુ ધર્મનો અંગીકાર છે. હું પોતે દુન્યારી સ્વરાજના મઠમાં ધર્મને હોમવા ઇચ્છતો નથી. સ્વરાજને હું ધર્મનું આવશ્યક અંગ ગણું છું તેથી તેને સાર મથી રહ્યો છું.

હું ધર્મમઠમાં દેશને પણ હોમવા તૈયાર થાઉં એવી મારી ભાવના છે. મારું સ્વદેશાભિમાન ધર્માભિમાનથી ભર્યું છે; તેથી જ દેશહિન ધર્મહિનનું વિરોધી હોવ તો દેશહિનને જાતું કરવા હું તૈયાર થાઉં. અન્યજને અરપૂર્ય ગણવામાં હું અધર્મ માનું છું, તે અધર્મ આચરને દેશહિન કરવાની મારી સેજ ઈચ્છા નથી. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે દેશમાં ન્યારે ખરી ધર્મજાતિ થશે ત્યારે જ સ્વરાજ મળશે. એવી ભવિષ્યનો સમય આવ્યો જણાય છે, તેથી જ મેં એક વર્ષમાં સ્વરાજપ્રાપ્તિ સંભવિત માની

છે. મારા આટલા લખાણ પરથી સમજાયું હશે કે હું અસ્પૃશ્યતાને અધર્મ માનું છું તેથી જ, અસ્પૃશ્યતાના દોષને દૂર કરવા મથી રહ્યો છું.

કોઈ પણ જીવ જન્મથી જ અસ્પૃશ્ય છે તે તેને અસ્પૃશ્ય દશામાં જ મરવું પડે છે એવો હિન્દુ ધર્મ નથી જ એમ મારી ખાતરી છે, આંવા અધર્મને ધર્મનું નામ આપવું એ વધારે અધર્મ કરવા જરોઅર છે. જે અસ્પૃશ્યતા આજે વ્યવહારમાં નથી રહી તે અસ્પૃશ્યતાને! જ્ઞાનપૂર્વક ત્યાગ કરવા શુદ્ધરાતના હિન્દુઓને હું વીનવી રહ્યો છું. જો તે ધર્મ હોત અને વ્યવહારમાં આજ તેનો દોષ થયો હોત તો હું વિદ્યાપીઠમાં પુનરુદ્ધાર ઇચ્છત, પણ તે અધર્મ છે એમ માનીને જ મેં વિદ્યાપીઠના કરાવને વધાવી લીધો છે તે દરેક શુદ્ધગતીને તેમ કરવા વીનવું છું.

અસ્પૃશ્યતામાં અધર્મ

ધણાં વર્ષો થયા પડેલી કુટેવો કાઢવી શરૂકેલ છે એ હું સમજી છું. જેઓ અસ્પૃશ્યતાને કુટેવ માની એકાએક નથી કાઢી શકતા તેઓની તરફ મારી હાથશી છે. પણ જેઓ તેને ધર્મ માની પોષે છે તેઓની તો હું દયા જ ખાઉં છું.

હિન્દુ ધર્મને નામે કે શાસ્ત્રને નામે, જેટલું કહેવાતું હોય તે ખરું સત્ય જ છે એવું માનવું એ બપર છે. તેથી સંદેશચાર્યના પ્રમુખપણા નીચે થયેલા કરાવથી ન બમાવા મારી શુદ્ધરાતી હિન્દુઓને પ્રાર્થના છે.

પણ બધા નિર્ણયો કરવામાં આપણે શાન્તિ જાળવવાની પૂરી જરૂર છે. તેમાયે અસહકારીએ તો વળી વિશેષ. શાસ્ત્રી વર્મતરામજીની ઉપર હુમલો કરવાની કોઈએ ધમણી આપેલી હોય એમ તેમના એક લેખમાં મેં જોયું. આપણે ધર્મના નિર્ણય કે બીજા દશા શુદ્ધ નિર્ણયો મારામારીથી નથી કરી શકવાના. વિનયપૂર્વક દલીલો કરીને જ આપણે સત્યાસત્યનો વિચાર કરી શકીએ, જ્યાં ધર્મસંકેતોનો સજ્જ પોતપોતાના વિચારોને અમલમાં મુકીને જ કરી શકીએ. અમલમાં મુક્યા તરી આવવાનું જ આખને ધૂળ ઉડાડવાથી તે આપણી જ આખમાં પડે છે. દલીલ શી ? જો એમ ધૂળ ઉડાડવામાં રસ આવે તે ઉડાડીને જ સારાસારનો લેશે. અસ્પૃશ્યતાના પાપનો મેવ સંવરીને સ્વરાજ મેળવવાનો પ્રયત્ન આકાશમાં ઉડાડ્યા સમાન છે.

મતાન્તરની સહનશીલતા

૧ વિદ્યાર્થી જગતમાં સંક્ષોભ

અલાહાબાદ

હારી ઇાદીને ગાંધીજી અલાહાબાદ આળ્યા. ડેરેર વિદ્યાર્થીઓએ શાળાઓ, ઇાડયાની ખબર આવતી હતી એટલે ગાંધીજીએ આપ્તા, દિલ્લી અને હારીમાં સાવધાનતા અને દૃઢતાના ઉપર ભાર મુક્યો હતો એ આપણે જોઈ ગયા. અલાહાબાદમાં આવતાં વેંત જ પડિત મોતીલાલ નેદરએ જાંસીથી તેમના ઉપર આવેલો એક પત્ર ગાંધીજીની આગળ મુક્યો, જેમાં ગાંધીજીના ગયા પછી અનેક વિદ્યાર્થીઓ શાળાત્યાગ કરવાના ગીતાજી અને કુરાને શરીફને નામે કસમ લીધા પછી એ કે ત્રણ જ દહાડામાં પાછા શાળામાં ગયાના ખબર આપવામાં આળ્યા હતા. એટલે તા. ૩૦મીએ અલાહાબાદમાં વિદ્યાર્થીઓ આગળ તેમણે જે ભાષણ આપ્યું તે ભાષણ મોટા બાગે પ્રતિજ્ઞાના મહત્ત્વ વિષે જ હતું એમ કહીયે તો ચાલે. એમાંના વિચારો નવા નથી, એ જ વિચારો અમદાવાદમાં ૧૯૧૭ માં મનુજીના વડફથી મોટી લડત લડતા ગાંધીજી અનેકવાર દર્શાવી ચુક્યા છે. છતાં તેના તે જ વિચારો જુદા રૂપમાં મુખ્યત્વા હોઈ આજે માત્ર વિદ્યાર્થીઓને જ નહિ પણ સૌ કોઈને પ્રિયકર તેમજ હિતકર થઈ પડે તેવા છે, અને કોઈ પણ વિદ્યાર્થીમાં નીતિના પ્રથમ પાઠ તરીકે સદાને માટે કાયમ રહે એવા છે.

પ્રતિજ્ઞાધર્મ

જાંસીને કિસ્સો સંભળાવીને તેમણે કહ્યું: “ મને આ સમાચાર સાંભળીને અતિશય દુઃખ થયું અહીં પણ બાઈ જવાદરવાલની સાથે ધણી વિદ્યાર્થીઓને મુઝાકાત થઈ હતી. તેમને જવાદરવાલે સાફ સાફ કહેલું કે તમને શાળાપાઠશાળા ઇાડવી એ ધર્મરૂપ લાગતું હોય તો જ ઇાડજો; અમે કાંઈ બ્યવસ્થા કરીશું તેવી આશાથી ન ઇાડવા. તેઓ ગમે તેવી બ્યવસ્થા સ્વીકારવાને કબૂલ થયેલા; બાઈ જવાદરવાલે તેમને માટે મકાન પણ લીધું, પણ તે એક અઠવાડિયાથી ખાલી પડ્યું છે. આ બધા સમાચારોથી મને કેટલું દુઃખ થયું છે તે હું દર્શાવી શકતો નથી આ બનાવો મને આપણી ગુલામીની સ્પષ્ટ નિયાની લાગે છે. પ્રતિજ્ઞા લઈને જે તોડે છે તે દેવાન બની જાય છે, નાર્મદ બની જાય છે. હોઈ વિલિંગ્ડન વિજ્ઞાપતથી આળ્યા ત્યારપછી મુંબઈમાં થોડો વખત ગાળ્યા પછી તેમને થયેલો અનુભવ જણાવતાં તેમણે કહેલું કે, દિન્દુસ્તાનમાં આવેલો ‘ના’ કોઈ દિન્દુમુસલમાનને ‘ના’ કહેવાની દિઘંમતવાળો ન હોય. આ આંદોલન હજી પણ સાચું છે. આપણા દિલમાં ના હોય છતાં આપણે ‘ના’ નથી કહી શકતા; સામાનું મોં જોઈને તે ‘હા’ જોઈએ છે કે ‘ના’ એ વિચારી લઈને આપણે તે પ્રમાણે વાત કરીએ છીએ. આ મકાનમાં ત્રણ ચાર વર્ષની ઇાકરીને હું તેની મરજી વિરુદ્ધ નથી કરાવી શકતો. હું કહું છું કે મારા બાળામાં જોશ, તે કહે છે ‘ના.’ તેને કહું છું કે તું ખાદીના કપડાં ? તો કહે છે ‘ના.’ આ બાળકોની તાકાત પણ આપણામાં નથી. એક મહાયુગ્ય છે કે આપણે સર્વર્થમાં જરૂં હોય તે

બાળકના એવું થવું જોઈશે. બાળકના એવું થવું જોઈશે એનો અર્થ એ કે બાળકની નિર્દોષતા અને શિષ્ટતા જોઈશે. એટલે આનો ફોટો બાળકની નિર્દોષતા સરસ રીતે વર્ણવી છે. બાળક વીંછીને પકડે છે, સાથે પથ્થુ પકડી રાંધે છે, આગમાં હાથ નાંખી રાંધે છે, તેને ડરવું નથી બાન નથી હોતું. તમે એ જીવનની ભવ્યશક્તિ જોશો. તમને ઇશ્વરની ઉપર ભરોસો રહ્યો નથી એટલે તમે ડરને વશ થાઓ છો.

“ મને ધર્મીનાર એમ થાય છે કે હિન્દુસ્તાનમાંથી હું ક્યારે નાસી છૂટું યા તો હિન્દુસ્તાનને હું ક્યારે સ્વતંત્ર કરું ? સ્વતંત્રતાનો એટલો જ અર્થ કે આપણે કોઈનાથી ન હરી આપણું દિવસમાં હોય તે કહી રાજીવે, કરી રાજીવે. કરોડો માણસ સામે ટ્યાર વબા રહીને પોતાની વાત કહી રાંધે તે ખરો શિષ્ટતાવાન ઓકસો છે. માટે તમારે માટે પહેલો પાઠ તો ‘ ના ’ કહેવાનું શીખવાનો છે. પ્રતિજ્ઞા તમે લો જ નહિ એ બહેતર છે; પ્રતિજ્ઞા લઈને તોડવી એ બારે શુન્દો ક્યાં બરાબર છે એમ હું કહીશ. તમે બારે કેળવણી લીધી હશે, મોટી ડિગ્રી મેળવી હશે, તોપણ ને તમે ટપટપ પ્રતિજ્ઞા તોરો એવા દરો તો તમને નરર કહીશ કે તમે જમનામાં જઈને ડૂબી કેમ નથી મરતા ? તમારું દિલ એક વખત અચુક કહે એટલે તે પ્રમાણે તમે વર્તો અને પરી જુઠું કહે તેથી જુઠી રીતે તમે વર્તો રાંધો છો, એવો બચાવ તમે કદાચ કરશો. પણ તેનો જવાબ એ છે કે તમારે કસમ લેવા જ ન જોઈએ. ચાલોમાં કહ્યું છે કે પ્રતિજ્ઞા લો તો તેને માટે મરો. અને એ વચનોને સાચાં પાડનારા હતા આપણા હરિશ્ચન્દ્ર અને રોહીદાસ કે જેણે બંનેને ભાં સેવા કરેલી; એ ધર્મી-વીરોની આપણે ઓછાં જાણે એ તમે કેમ બૂલી જશો ? હા; બ્યભિચાર કરવાની, જુઠું બોલવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો તે નરર તોડી રાકાય, કારણ તે કરવામાં માણસ પોતાની જાતે સાધે છે. ત્યાગ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી ફેરવી રાકાય નહિ. હિન્દુ ગોમાંસ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા અથવા મુસલમાન ધર અને ડુકરનું માંસ ન ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરે તો તે બીમાર હોય, મરવાની તૈયારી ઉપર હોય, અને ડાકટરો આચક કરતા હોય કે સ્કેન્ડલ અભિસ્ય લઈ લો, તો તેનો પણ તેણે ઇનકાર કરવો લાજીમ છે. આવી રીતે જીવનના લોચે અભિસ્ય તણ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં કાગળ રહેત સખસને જ તે જ્યારે જ્યતમાં જશે ત્યારે ખુશ કહેશે ‘ હું શેરનો બચ્ચો છું. ’

પ્રતિજ્ઞા-
પાલનનો
ધર્મ

“ હુનિયાના તમામ ધર્મમાં પ્રતિજ્ઞા વિશે એવી કહણ સખતાઈ છે. સત્યની પ્રતિજ્ઞા લીધી હોય તો ગામ બચાવવાની ખાતર કે કોઈ મનુષ્ય બચાવવાની ખાતર તમે અસત્ય નથી સોધી શકતા. પ્રતિજ્ઞામાંથી થયેલું દુઃખ મારે કોઈ પણ રીતે કહી દેવું જ રહ્યું. કોઈ ધરો ખંખ આદમી પ્રતિજ્ઞા તોડે તે મારાથી કંઈક સમજી રાકાય; હું પોતે જુદો રહ્યો એટલે કોઈ બચાવપ કસ પણ તમે તો જીવનજોષ રહો, તમારામાં લાનું લોઈ પકે છે, તમને હું કેમ માફી આપું ? આ પ્રસંગે કાંઈ વિષયોતરને બધે પણ મારો અનુભવ સુણાવ્યા વિના મારાથી રહેવાતું નથી. અમદાવાદમાં એ વર્ષ ઉપર દલ્લેરો મન્દિરોએ સાબરમતીને

અમદાવાદ-
મન્દિરોની
પ્રતિજ્ઞા

તીરે આવેલા એક વૃક્ષની નીચે ખુદાને હાજર રાખીને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે પોતાની માગણી
 કબૂલ ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ કામ ચડશે નહિ. ૨૦ દહાડા સુધી તેઓ ટકી રહ્યા, પણ
 'પછી' મને લાગ્યું કે તેઓ પડવાની તૈયારી ઉપર હતા; એટલે મેં તેમને 'હથ્થુ' કે 'તમે પડશો
 તો હું પણ અત્ર ન લઇને દેહ પાડીશ. તમે પ્રતિજ્ઞા ન લીધી હોત તો ચાલત, પણ
 લઈને તોડા એ તો મને અસહ્ય છે. મનુદેશ રોવા લાગ્યા, પગે પડવા લાગ્યા, 'મનુદેશ
 કરીને પેટ ભરશું પણ કામે નહિ ચડશે' એમ કરીને મારી પ્રતિજ્ઞા મુખી દેવાનું મને કહેવા
 લાગ્યા. આમ તેમને પડતા અટકાવતાં મારે માટે નિરાહારવત લેવું પડ્યું હતું. તમે મનુદેશ
 કરતાં તો બેતાકીમ ન બને; તેનાથી વધારે નાસ્તિક તો તમે ન બને. તમે ઈન્સાનની ગુલામી
 તથા ખુદાની ગુલામી લો આ સંસ્તનતને મિશ્રવતી હોય તો ગુલામી તબવી પડશે. તમે
 કસમ ન લો તો સ્વરાજ ન મળે એમ નથી, પણ તમે કસમ તોડશો તો સ્વરાજ જરૂર
 પામી પડશે. આવા કસમ તોડનારા વિદ્યાર્થીઓની મદદથી મુસલમાનો મુસલમાનોને મદદ
 નથી કરી શકવાના. એટલે હું તમને તીનવીને કહું છું કે તમે કસમ ન લો, અને કસમ
 લો તો તે પૃથ્વી રસાતળ નીચે તોપણ ન ઇડશે. તમારામાંના ગણ્યામાંકયા કસમ લેશે
 તો તેઓનાથી પણ સ્વરાજ મળવાનું છે. મુસલમાન વિદ્યાર્થીઓની આગળ ઈમામ હસન
 અને હુસૈનના દાખલા મોતુદ છે. ઇસ્લામને ટકાવનાર તલવાર નથી, પણ આવા અટગ
 ટેકવાળા બારે ફરીરો યથ ગયા તેમને લીધે તે ટકી રહ્યો છે. એમ, એ મગાથી કે રોવા-
 સંગિતિના વેશ દીયર થવાથી, કે કૌંચેસમા જન્મે ભાષણ આપવાની તાકાત મેળવ્યે થી
 તમે દેશને સ્વતંત્ર નહિ કરી શકો-એટલા તમે પ્રતિજ્ઞાનું માન ભળવતાં શીખીને અને તેનું
 : પાલન કરીને કરી શકશો."

આ સરકાર અને રાવણ

આમ પ્રતિજ્ઞાધર્મ ઉપર આટલું લંબાણથી જાણીને ગાંધીજી પ્રસ્તુત વિષય ઉપર
 આવ્યા તેમ કરતા તેમજે સરકારની રાવણરાજ્ય સાથેની ઉપમામાં રહેજ સુધારો કર્યોઃ
 "આ રાજ્ય અને રાવણરાજ્યમાં ફરક નથી. જે કાંઈ ફરક હોય તો તે એટલો જ કે રાવણના
 દિવમાં કાંઈ દયા હશે, કાંઈક ઓછા દગો હશે. તેણે તો મહોદરીને કહ્યું કે 'દસ
 મળતકવાળો હું શું શમનો મુગળલો ન કરી શકું? હું તો દિવાની યથ ગઇ છે. હું બહુ
 પું કે તે અવતારી પ્રુચ્છ છે. મને તો ખબર છે કે હું એવો તો ખૂદો યથ ગયો છું કે તેના
 દાસથી હું મરી જઈ તોપણ કાંઈ જાહે નહિ.' પણ આપની સંસ્તનતને તો ખુદાનો
 ડર રહ્યો જ નથી ખુદાને દાંધે મરીશું એવો ખ્યાલ નથી. તે તો ખુદાને યોજાને પી ગઇ છે.
 તેના ખુદા તે તેની વડબબરી, સેની રોહલ, સેસર દગો છે. યુદ્ધપીચ્છન સંસ્કૃતિ રાજતાનિયતથી
 ભરેલી છે; પણ અમેજ સંસ્તનત ગૌથી વધારે રાજતાનિવતથી ભરેલી છે. આજ સુધી
 હું યુદ્ધમાં અમેજ સંસ્તનતને ઓળમાં ઓછી ખરાબ માનતો હતો; હવે તો મારી ખાત્રી
 થઈ છે કે એના જેની ખુદાને ભૂલી ગયેલી સંસ્તનત ખીજ કાઢ નથી. એ સંસ્તનતની રોવા
 હું નથી કરવા માનતો. એના આશ્રય તલે મારોથી એક ફાણ પણ ન રહેવાય.

વધારે શુભામ ન બને

“તમને મારાં વચનો વિષે સક હોય, તમને મારા જેટલી એની ખૂશી ન લાગતી હોય તો તમે એવારાક તમારી સાબામાં બધવા કરજો. પણ જે તમે મારા વિચારના હો તો આ સક્તનવની સાબામાં ગીતા શીખીને તે પણ નકામી છે. આપણને શુભામ કરીને રાખનારી સરકાર આપણને મહેલો બાંધી આપી તેમાં ચીતાજી બહાવરી, ડાકવરી, સાયન્સ, ઈન્જનેરી-બહાવરી, તે શું શીખી સકાય કે? હું ના કહું છું, કારણ કે બધી તાલીમમાં જેર છે, એ બધી તાલીમ આપણને વધારે શુભામ બનાવવા માટે છે. આપણી લગાઈ ધર્મની છે, સરકારની અધર્મની છે. જે સરકાર માઈકેલ ઝાકંવાયર જેવા અમલદારના શુન્દા બહો છે છતાં તેનો બચાવ કરે છે, કાયરની દેવાનિયત નવવા છતાં તેને ગંભીર વિચારદોષ માન ગણે છે, તે સરકારની મફત કેમ લેવાય કે તેની સાથે સંબંધ કેમ રખાય? તેની સાથે સંબંધ રાખવો એ વધારે દેવાન બનવા બરાબર, વધારે શુભામ બનવા બરાબર છે.

જેરી તાલીમને ઠારો

‘અમારે માટે શું કરશે?’

“આ પ્રશ્ન મને કરશે ન નવિ, હું તમને સરકારની શુભામી છાત્રીને મારા શુભામ વધારું કહેતો નથી. મારા શુભામ ધવા માગતા હો તો મારે તમારે કાંઈ કામ નથી. તમારામાં જેટલી તાકાત ન હોય કે ગમે તેમ કરીને માર પેટ ભરીશ, ગમે તે મહેનત કરીને મારા માતૃચિતાતું થોપણું કરીશ તો તમે સમજાવારણના ન ન છોડશો. અમારે તમારે માટે બ્યવસ્થા કરવાનું કામ છે; અને ગમે બ્યવસ્થા થઈ રહે તેટલી નફર કરવાના. હિન્દુસ્તાનની આબોહવા જેટલી બગેરી છે કે શિક્ષકો અધ્યપકો મને દિવાનો પણ મળતા હોય, અને તેમની મફત નદિ મળે. આવાઓની હું મફત નથી ચાહતો. પણ શિક્ષક અધ્યાપક ન મળે તો તમે તમારા અધ્યાપકો બનજો અને તમે તમારા ન થયે ઉપર ઉભા રહેજો. મારી, મેક્લીલાલજીની કે સીકતબલીની તાકાત ઉપર ઉભા રહેવાની આસાએ આવતા હો તો છો ત્યાં ન ઉભા રહેજો.”

સાબા-ત્યામની સરદ

‘આજે પ્રવ્હાટો ક્યાંથી લાવવા’ એ પ્રશ્ન કલ્યાણને તેમણે ‘પ્રવ્હાટો આ જમાનામાં પણ છે’ એમ કહી સ્વામી દયાનંદ સરસ્વતીનો જ્ઞાનત કહી ચક્રાવળે. કોણે કહ્યું કે તમે યુવની સ્થિતિ બતાવીને તેને શોચ્ય કામ લેવા ચાહતા હો તો કાજ દુઃસાહનના—કાંઈ નરો આપનો નેહ્યે. માધીજીએ કહ્યું, “હું કાંઈ નરો અપવા રાખતો નથી તમારી તાલીમનો નરો તમારે માટે પૂરતો છે. હું તો તમને કંઈ હિંમત આપવા માગું છું. કુરબાની માટે—તપશ્ચર્યા માટે તમારાં દિન પાક હોય એમ ચાહું છું.” ‘માળાઓની રત્ન નથી મળી રાકતી’ એ ફરીઆહના જવાબમાં તેમણે અંશુબંધુ કે ખરી લખાવત તો એ છે કે માળાઓ બાળકોને નથી અટકાવી રહ્યાં, બાળકો ન માળાપ સાબા છાત્રવાનું કહે તોપણ ઠાકવા તૈયાર નથી. હિન્દુ

આત્મ કાં તો છોડશે

યુનિવર્સિટીમાં સો દોઢસો ઇન્ટરમીડિયેટ મેં પૂર્યું હતું. તેમણે કહેલું કે અમારાં માળાપની અમને પરવાનગી છે એટલું જ નહિ પણ તેઓ ખર્ચ આપવાને માટે પણ તૈયાર છે; પણ મને તેમ હોય. કોઈ મને તેમ કહે, સરકારથી ચાલતી સાળાપાઠશાળામાં ભણે જઈએ પાપ છે એમ તમારે આત્મા કહેતો હોય તો જ તમે તે છોડો; કોઈ પણ અંદરો હોય તો તમે માલવીયાજીની સલાહ માનજો. હું તો હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ વર્ષ ઉપર આગ્યો; માલવીયાજીએ તો આખી જીંદગી દેશની સેવામાં અર્પી છે. માટે હું છું કે મારો અવાજ તે જ તમારો આત્માનો ન અવાજ હોય તો માલવીયાજીનું માનો. મારો અવાજ તે જ તમારો અવાજ હોય તો માલવીયાજીની સલાહને પણ ન જ માનો. ”

મોહાના આજ્ઞા સંકેતે પોતાના દુઠ્ઠા પણ મુંદર ભાવણમાં એ વાત એ જણાવી કે પોતે કેળવણીના ઉપર તો ભારે આસક્ત છે. રાંધામાં પરહેજ રહ્યાં રહ્યાં પણ તેમણે કેળવણી દેવાવવાના પ્રયત્ન કરેલા અને એક સ્વતંત્ર સાળા અવાવવા માટે ફંડ હેતુ કંઈકે કંઈકે કેળવણીની પોને વિસ્તર હોય એવું ન્તો કોઈ ન જ માને. બીજી વાત એ જણાવી કે કોઈના હાથમાં દેશનું બહુ વધારેમાં વધારે હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં છે, અને વિદ્યાર્થીઓ આજની અમૂલ્ય ધર્મી પોતાનો ભાગ ન ભજવે તો દેશ પોતાની આજ રીતિમાંથી નીકળવાનો નથી.

આ પછી નિશ્ચયપૂર્વક જે વિદ્યાર્થીઓ ઇંગ્લેન્ડ આવતા હોય તેમને અગ્રજ યથ જવાનું કહેવામાં આવ્યું. ૭૫ વિદ્યાર્થીઓ કૉલેજના અને ૩૫ વિદ્યાર્થીઓ હાઈસ્કૂલનાએ પોતાનો નિશ્ચય બદલે કહ્યો. કોસ્વેટ ઝર્સ્ટ સ્કૂલની કેટલીક વિદ્યાર્થીનીઓએ પણ પોતાનો નિશ્ચય બદલે કહ્યો આ બધાં ભાઈબહેનો સાથે આ મીટિંગ બાદ બીજે દિવસે ગાંધીજીએ ખૂબ વાતચીત કરી; જેને પોતાના ભરણપોષણનું સાધન ન હોય તેવાઓનાં ભરણપોષણના સાધનની જીવરક્ષા માટે નામ જાણી લેવામાં આવ્યાં. બીજે દિવસે સાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે ‘તત્ત્વ વિદ્યાલય’ ગાંધીજીએ ઓળખ્યું. જે વિદ્યાર્થીઓએ ‘સાળા છૂટા છે એઓથી આ વિદ્યાલય શરૂ થઈ જશે. પાઠશાળાના વિદ્યાર્થીઓ માટે હાલ તો ધૈર્યની, દરેક વિદ્યાર્થી આશ્રમમાં નિયત સમયે હાજરી ભરવાની અને કાંતવાનું સરસ શીખી લેવાની તાલીમ જરૂરની છે એમ તેમણે તેમને સમજાવ્યું. આ વિદ્યાર્થીઓને માટે મકાન બાંધ જવાદરવાલ નેદર લેવાની તજવીજમાં હતા; તે લેવાઈ ગયું હતું. તેમને સલાહ આપવાનું અને તેમને માટે બીજી જીવરક્ષા કરવાનું પણ ભાઈ જવાદરવાલે માથે લીધેલું છે.

ઃ વળી પાછું ચંપારણુ !

હિન્દુસ્તાનમાં આજે કરચરસને ક્યાયે એટલે નથી. પણ તેમણે ચંપારણુમાં તો જાણે તેના અખંડ જીવાણ ચડ્યા રહે છે. આ દીન બ્રહ્મિમાંના તાંબમાં તાંબ કરણુ દિસ્સાનું બ્યાન રા. મહાદેવ દેશામજે આજે બીજી મેર આપેલું છે;* તેથી એના જેવાલના બ્યાનમાં હું અહીં નહિ ઉતરું. આ ગામડાઓમાં થયેલા અત્યાચારો પાછળ હવે આરોપીઓ ઉપર અદાલતો સમક્ષ ને કાગો ચાલશે તેના ચુકાદાઓનું પણ મને એટલું નથી લાગતું. પોલીસે પકડેલા લોકોમાંના કેટલાકને હુલા કરેલા પૂરાવાઓ પર સમજાવો થશે એ પણ નિઃસંશય છે. આખા હિન્દુસ્તાનમાં કોઈ પણ ઠેકાણે બંને બાજુએ સૌથી વધારેમાં વધારે ખોટા સાક્ષીપૂરાવા જે ક્યાંય ચાલતા હોય તો તે ચંપારણુમાં. અહીં ને દિસ્સો બ્યાન કરેલો છે તે ન મનાય એવો છતાં ચંપારણુમાં તે નવો નથી. ચંપારણુના દેહાલીઓ જેવા અનાથ અને બીકચુ લોકો બીજા કોઈ પણ પ્રદેશના ગામડાઓમાં મેં જોયા નથી. પોલીસના નામથી જ તેઓ ફકડી ઉઠે છે અને તેમને દેખનાંની સાથે તો ગામ છોડી બાગવા માડે છે ! પોલીસ પણ ત્યાં એટલી જ નીતિબદ્ધ બની ગઈ છે. લાચરચરના તેમનામાં પાર નથી; અને આ દિસ્સામાં બન્યું તેમ ત્યારે ત્યારે લોકોએ પોલીસના જીવમની સામે થવાને પ્રયત્ન કર્યો છે ત્યારે ત્યારે ડાયરના નામને રાખે એવા સ્થાનિક અમલદારો—જેમાં ન્યાય આપનાર માજિસ્ટ્રેટોનો વર્ગ એજો સામેલ નથી હોતો—ને હાથે જીવમ અને અત્યાચારના મારો હેડળ તેમને પકેલાં દસ્તાં પણ વધારે જ પુંદાવું પડ્યું છે, વધારે અનાથ અને નિગધાર થવું પડ્યું છે.

કોઈ કોઈ વાર માજિસ્ટ્રેટોએ અગર સરકારે પોલીસને ધમકાવી છે. પણ એવી ધમકાવોને કાણ ગાઈ ? નામિના અમલદારોને તો એવા સરકારી હુકમની બજ સરખી નથી થતી; અને યાજ તોપણ તેમને મન એવું કર્યું જ નથી હોતું. જીલમ અને અત્યાચાર જેવા ને તેવાં ચાલુ રહે છે; ઉલટી એમને ભરતી આવે છે.

આવી રીતિમાં લોકરક્ષણનો ઇલાજ શું ? આ, બગાડો, આ અધોગતિ અસેડની કેમ કરીને ? સરકાર પાસે તપાસ કરવાની માગણી કરીને નહિ. જ નહિ ?

ચંપારણુના
અત્યાચાર

લોકરક્ષણનો
ઈલાજ

એથી તો પોલીસ જ વધુ ભેરાવર બનશે. પોલીસ તો અગાડથી જ પાણી પહેલી પાળ બાંધી રહી છે. ત્યારે શું દેહાતીઓએ અદાલતોનો આશ્રય લઇને ? કદાપી નહિ. મારી તો ખાત્રી થઇ સુધી છે—અને વરસોના વરસ સુધીના આવા દેસોનો અભ્યાસ કર્યા પછી મેં મારો અભિપ્રાય બાંધ્યો છે—કે આવા ઝગાડોઓમાં નવાણું ટકા સોદા અતે પૈસામાં તેમજ બળમાં બંનેમાં ખુબીર જ થયા છે. વકીલો અને રાયવતખોરોનાં ઘર ભરી ભરીને બહુ બહુ તો કોઇ રડ્યાખડ્યા દાખલામાં એકાદ નિર્દોષ માણસને તેઓ છોડવી લાવી રાખ્યા હશે.

એટલે આ ઇલાજો આ આગતમાં નિરર્થક છે. ખરો ઇલાજ તો એ છે કે આ પોલીસ જે મુખ્યત્વે કરીને આપણા જ લોકોની બનેલી છે તેમને સુધારવી; તેમને અપ્રતિકારથી છૂટવી. એગતી દયા ખાત્રી છોડીને નાફક આપણે આટલા દિવસ એમની નાલેશી કરી છે. એઓ તો એક નીનિબ્રટ અને ઠલકંડૂપ પ્રયાના ભોગ ચર્મ પડેલાં જાતુ માત્ર છે. હિન્દી પોલીસ સ્વભાવે કરીને જ દુષ્ટ છે અને સરકાર તેમને સુધારવાને અસમર્થ છે એમ માનવાતી હું ના પાડું છું. કિલકું સરકારની અત્યારની પ્રથા જ એવી છે કે જોની હે જ પ્રામાણિક પ્રામાણિક માર્શલ પણ અપ્રામાણિક બન્યા વગર ન રહે. હોમ અને અપજય ગમે તેમ થઇ જાય તોપણ પેતાને માથે ન લેવા એ તરફ જ રાજદિવસ એના બધા પ્રયત્નોનો ઓથ રહે છે. પ્રતિજ્ઞા અને મોખાને એણે સાતમે આસમાન ચડાવી ખેસાડ્યા છે અને પોતાની જાતને તે ઇશ્વરના નેટલી અપ્રાન્ત અને હોયદહિત માને છે.

મતલબ કે પ્રજાની રિયતિનો ઇલાજ એ જ રહ્યો કે દરેક સ્થળે વસ્તીના લોકોએ પોલીસ જોડે બાઇચારો કરવો અને એવો બાઇચારો પે. કરવાનો સાગમાં સારો મનો એ જ છે કે તેમનાથી અગર તેમના હાથમાની સત્તાથી દરવાનું છોડી દેવું.

જી અહીં બનેલા બનાવની બાબતમાં હું એવી જ સલાહ આપું કે ગામના લોકોએ થયેલા જુલમ ગળી જવો. જે મિત્રોની માર્ગદર્શન પ્રયત્ન કરીને ગયેલા માલ પાછો મળે તેવું હોય તો તેટલું અવરજ મેળવવા મથવું. સમજાવો વગેરે જે કંઈ થાય તે ધીરજથી બોગમી લેવી, તહોમનદારોએ પોતાના અચાચમાં વકીલો આપવા સાદ ના પાડવી. પોતાના હેવાલ અદાલત આગળ અડગ રહીને હવે આધુપાધુ કર્યા વગર મુકવા. સામાવાળાઓ અર્થના અનર્થ કરે, ચીડવે, ‘આરોપીની પામે કશો બચાવ જ નથી’ એમ કહે, ગમે તેમ કહે તોપણ આમોસ રહી જે પરિણામ આવે તે બધું સહન કરી લેવું ઘટે.

અને ભવિષ્યમાં? ભવિષ્યમાં જે આવા બનાવ શરીર બનવા પામે તો અને જ્યારે બનવા પામે ત્યારે લોકોએ પોતાનો બચાવ પોતે કરી લેવો જ જોઈએ. જે તેઓ મહાકર્મપૂર્વક જુલમ સહન કરી લેવા જોઈતું અને કોઈ જનમાલ લૂંટી જાય તો લૂંટાઈ પણ જવા જોઈતું ચરતન બનાવી શકે તો તો સરસ જ. એ તો એમની મોટામાં મોટી છત્ર ગણાશે; પણ એની સહનશક્તિ બગીઓ જ બનાવી શકે; નળગાથી તેમાં નદિ પડી શકાય. તેથી તેટલું જળ આવે ત્યાં સુધી તો જુલમ વર્તાવવા આવનારને લોકોએ પગુળગાથી પણ હડાંએ જ છૂટકો રહ્યો. જ્યારે કોઈ પોલીસને માણસ પરહેજ કરવા નહિ પણ કોઈને રંબડવાનો જ નિરંધાર કરીને આવે ત્યારે એ પોતાની સત્તાની હદ જાળવીને આગળ ચાલ્યો જાય છે. એવા શ્રમસને ચોખ્ખા લૂંટારાં તરીકે ગણીને તે મુશ્કેલ તેની સાથે વર્તવાનો ગામના હરકોઈ, માણસને સંપર્ષ કરે છે. તેણે તેને લૂંટતો અટકાવવાને જોઈતું શરીરજળ બેલાવક વાપરવું. જોઈતું જ નહિ પણ પોતાના સ્વીકર્ષની લાગતું રક્ષણ કરવાની સ્થિતિ જ્યાં થઈ હોય ત્યાં તો તેણે શરીરજળ વાપરતા જિનકુવ આયકો ખાવો નાહ. અહિંસાધર્મ, કંઈ નામદ અને ગાયત્રીઓને માટે નથી. શમીર અને સમરથને માટે જ એ ધર્મ છે. જે વીરવિરોધિય છે તે જ આપણે કરીને પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપશે, મામાના પ્રાણ લેશે નહિ; એ ધા ઝીલશે, ધા દરશે નહિ. કારણ એ જણે છે કે ઈશ્વરની સહિને હજી કરવી એ અધર્મ છે. અધર્મના દેહાતીઓને માટે તો આ ધર્મ નથી એ ખુટું છે. તેઓ તો કાળો હમથો દેખે છે ત્યાંથી નાસવા માટે છે. તેઓ તો જે કાયદાથી ન મૂળતા હોય તો આને પોલીસને મારે કે તેની જાન પણ લે. તેઓ પોલીસની સામા ન થવામાં કશું જ પુરુષ નથી કમાતા; જલદું નામદાઈ અને જામનાપણની નામોશી તેમને વરે છે. સરકારની નજરમાં અને દુનિયાની નજરમાં તેઓ સરખા જ હડપ્ત થાય છે.

પણ આટલી અંધગતિએ પહેચિત્રા પ્રાનમાં કામ કરનારાઓને તો મારે એથીયે આકરી એતપણી આપી મુકવી ઘટે. નાનામાં નાની અને નાનગીમાં નજીવી બાબતમાં પણ લોકોને ચકાવવાની દિશાએ તેઓ જ કંઈ કરે, જે કંઈ પગલું લે, જે કંઈ સલાહ લોકોને આપે, તેમાં તેમણે ખૂબ સાવધાન રહેવું જોઈશે. જે તેઓ પોલીસને તેમની કાયદેસર ફરજ બજાવવામાં સામે થશે તો તેમનું કામ બગડશે. પોલીસ ગેરકાયદે કામ કરી રહી છે એવું પણ તેમને દેટલીક વાર ધડીબરને માટે લાગશે, છતાં તેમણે અવિચાર ન જ કરવો જોઈશે. દાખલા તરીકે પોલીસ વગરવારે

સાચું
ચરતન

કાઠને પકડે; તે તેવા દાખલાઓમાં પણ લોકોએ પોલીસની સામે ન થવું જોઈએ. તેમણે કાયદો પોતાના હાથમાં ન લેતાં તેનો જે કંઈ અમલ કરવામાં આવે તેને તટાળને માટે તાબે થવું જોઈએ. તેમણે યાદ રાખવું જોઈએ કે ગમે તેવા કારણસર પણ અદાલતનો આશ્રય ન લેવાના નિશ્ચયમાં જ્યાં સુધી આપણે મક્કમ રહીશું ત્યાં સુધી કાયદાની ધાર આપણને વાળી શકવાની નથી. ચાલુ બનાવમાં પોલીસે પકડેલ પ્રહારચારી દેહાતીઓની નજરમાં સાવ નિર્દોષ હોય છતાં તેને પોલીસના હાથમાંથી જાળમાંથી છરીને છોડાવી લાવવામાં લોકોએ ભૂલ જ કરી, વળી પોલીસ પાછી આવે ત્યારે તે પોલીસને જોતાંની સાથે માણસો જે રીતે નાકા એ તે શુદ્ધ નામદાર જ હતી. તેમણે તે પોતાની સ્ત્રીઓ અને પોતાનાં ધરખારનું રક્ષણ કરવા ત્યાં મારવું કે મરવું જોઈતું હતું. અલગત જરૂર કરતાં વધારે સારી સ્થાન વાપરવું એ તે સ્ત્રીઓ નામદાર છે. બહાદુર માણસ ચોરને મારી નથી નાંખતો; પકડીને માત્ર પોલીસને સોંપી દે છે. એના કરતા પણ શરો હશે તે માત્ર એને પકડીને ધર બહાર મુકી આવશે અને એની વાત સરખી ભૂલી જશે. સૌથી શરો છે તે તે ચોરની દયા ખાશે, તેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરશે, તેનાં માળનમાયો ખાઈ લેશે, એને હાથે મરી પણ લેશે, પણ સામે નહિ મારે. ગમે તેમ થઈ જાય તોપણ આપણે આજની બાવલા અને નામદારની સ્થિતિમાંથી તે ઉગરી જ જવું પડે.

જા બિહારમાં ગાંધીજી

રાતના નવ વાગ્યા છે. ભાગલપુરથી દલદલા જતી ટ્રીકમાં બેસીને આ પત્ર લખી રહ્યો છું. આજ વખત કાંઈક શાન્તિનો છે. દિવસના અનેક સભાઓ, અનેક માણસોની આવન. રાત્રે દરેક રૂટેરને સે કડો—દબરો માણસો દરનાતુર ઉમાં જ હોય. એટલે આજથી રાત તે પરાણે જગવું જ પડે. રાત્રે બે, ત્રણ અને ચાર વાગે માણસો આવતાં નથી એમ નહિ, પણ આખરે ગાંધીને યોગ્ય તે આવવા માટે જ, એટલે માણસોના દુમસા છતાં અર્ધ સુષુપ્ત દશામાં રહીયે. પણ જામશી આજથી રાત તે જાગરણની જ—ગાંધી આવતી હોય તે દરમિયાન શાન્તિની એટલે કામને માટે ઉપયોગની.

આજે અમારી બિહારની મુસાફરી પૂરી થાય છે. બિહાર—ગાંધીજીનું માનીતું બિહાર દેશમાં મદિના થયાં ગાંધીજીના દર્શન માટે તલસી રહું હતું મહદ્દર અલ દક સાહેબના તે બે મદિના થયાં તારો રાત્રે થયેલા. અતિ ગયા મદિનાની આખરે કંટાળાને તેમણે ઉશ્કે તાર કરેલો કે 'તમારું વચન પાછું વાળ્યું છે. દરે નહિ આવો તે લોકજીવન

છત્રને અમારે ક્યાંક ભાગ્યું પડશે. ' ગાંધીજી કારીમાં હતા ત્યારે જ હક સાહેબ ગરેબાર ૧૧ દિવસનો પ્રવાસક્રમ તૈયાર કરીને ત્યાં જાવેલા. તે પ્રવાસક્રમ તેમણે ગોઠવેલો હતો તે ક્રમણે આજે પૂરો થયો છે. પ્રથમ આરા, પટના, છપરા અને દક્ષિણમાં ગયા કરીને ઉત્તરે ગયા; ત્યાં મુઝફ્ફરપુર, તેથી ઉત્તરે ગાંધીજીને જ અંપારણને લીધે દેશે પીછાન્યા તે અંપારણ—જેટલે બેલીયા અને મોતીદારી; ત્યાંથી પૂર્વમાં દરમંગા અને સમસ્તીપુર કરીને પાછા દક્ષિણમાં અંબાકિનારે હતરી પડયા; મોંધીર, જગાલપુર, માગલપુર, આમ ૧૧ દિવસમાં બિહાર પૂરું થયું. ૧૧ દિવસમાં તો કોઈ ઇલાકા ન પડે માથ. પણ કામ કેટલી ત્વરાથી લેવાયું છે તેનો ખ્યાલ આવી શકે છે. લોકો પણ જે સમજી ગયેલા છે અને દરેક મધ્યે ચાલીસ ચાલીસ પચાસ પચાસ કોસથી માણસો આવી પડતાં હતાં.

નિરવધિ ગ્રેમ

બિહારમાં ગાંધીજી અને મી. શોકતઅલીને જે ગ્રેમનાં દર્શન થયાં તેનું વર્ણન આખું ન્ય જોમ નથી. દરેક ઠેકાણે લગી રહેતી માધીવાળું બી. એન. ટબલ્યુ 'દેલવેરું' એક પણ સ્ટેશન રો'હરો માણસથી ભરેલું ન હોય એમ અમારી મુસાફરીને દિવસે બન્યું નથી. કદી ધરમાંથી બહાર ન નીકળતી બહેનો ગાંધીજીને સાળબવા માટે ન્યાં ને ત્યાં આવ્યા વિના રહી નથી. વિદ્યાર્થીઓનાં ટાળેટાળાએ દરેક ઠેકાણે ગાંધીજીને પોતાના હસાહથી શુભચાવી દીધા છે. કોઈ ઠેકાણે કોઈ બહેન પોતાનો પરવાનાનો દાર કાઢીને ગાંધીજીને કહે કે 'તમારા ગળામાં પહેરવા માટે જ એ આપુ છું' તો કોઈ ઠેકાણે સાધુ બાવાઓ પોતાની માળા બોળામાં મુકી નય. કોઈ ઠેકાણે સુંદર હાથકંતામણ અને હાથવણાદના તાકા ધરવામાં આવે તો કોઈ ઠેકાણે દૂર જંગલમાંથી 'મહારાજ, મારા બાહુબળ વડે, અમારી વસ્તીને તારા આપનાર વાપને મારીને આ ચામડું તમારે માટે લઈ આવ્યો છું,' એમ કહેનાર પ્રેમી મામડીઆ મળી આવે. કોઈ ઠેકાણે 'ફોગ સિમ્લો'થી તોપનું માન આપતા, ક્યાંક પોતાની હકુમતની અંદરની સિગ્ગલ ન આપી દર્શન માટે માફી અટકાવતાં 'દેલવેના નોકરો મળે. અનેક સ્ટેશનો છાકી ચાલી જનારી 'સ્પેસલ' ને ન ગણકારી 'કોચ સ્ટેજ' તો દર્શન મળી જાય, અને દર્શન નહિ મળે તો 'ગાંધી શોકતઅલી જી ન્ય'નો અવાજ તો ઉપરે પહોંચાડી શકે એવી અહાપી ઉભેલા ટાળાંઓ જણાય. ક્યાંક 'દિ'મતથી સલામ કરતા અથવા હાથનો સ્પર્શ કરવા આપતા પોલીસના માણસો મળે, તો ક્યાંક ક્યાંક 'આ પાપી પેટની ખાતર આમાં પડ્યા છીયે, સ્વમાનનો જેને ખ્યાલ નથી એવા હિન્દીઓમાંના અમે છીયે, છતાં સ્વરાજ માટે આટલા પાંચ રૂપિયા તો લઈ જાઓ' એવું દીન વચને કહેનારા શુભચર ખાતાના નોકરો પણ મળ્યા છે.

ફરી સાચીએ

બિહારના અનુભવોમાં બીજો નેધિવાલાયક અનુભવ ગાંધીજી અને મી. શોકતઅલીના ફરી સાચીઓનો. બિહારના હંખરામાં પગ દેતાં દર્શન થાય છે ઇસ્લામ અને સ્વરાજને માટે ફરી બનેલા મગ્દુર અલ હક સાહેબનાં. ક્યાં તેમની એકાદ જે વર્ષ ઉપરની

બિહારને
નિરવધિ
ગ્રેમ

હક સાહેબની
ફરીસાચી

નવાળી અને જહોનલાલી, અને ક્યાં તેમની આજ્ઞા કોઈ ઔચિત્તે રોજની સાદાઈ ! બિહારમાં સરસમાં સરસ બેરિસ્ટરોમાં ગણાતા એકો આજે પોતાના કાયદાનાં પુસ્તકો ઢરાજ કરીને, 'એ જહર આ જાંદગીમાં તો હવે ન જ જોયે' એમ નિશ્ચય કરીને બેઠા છે. પટનાની સુંદરમાં સુંદર મોટર વાપરનારા આજે કોઈ મિત્રની ગાડી મંગાવી લે છે અથવા પગે જાય છે; દબલ્યા બરેલા પોસાકમાં કચલીની ચણુ ખામી ન આવે એવી કાળજી રાખનારા હક સાહેબ આજે નખથી તે સિખ સુધી હાથકંતામણુ અને હાથવણાટના લેખાસમાં, અનેક દિવસ અચકના પાચબમા બદલ્યા વિના કરે છે; દરરોજ દાદીમૂઠ તદ્દન સાફ મુંઠ્યા વિના જોને નિદ્રા ન આવતી તે આજે 'દાદી વિના મુસલમાન શાને ?' એમ કહી ચાંદી જેવી ચળકતી દાદી વધારી રહ્યા છે; મરાઠીની તળાઈએ પોટતા અને મોડે સુધી સવારે તેમાં જ રહેતા હક સાહેબ આજે જમીન ઉપર ગોદી પાથરી સૂએ છે, અને બીજા બામદાદમાં ઉઠીને બંદગી કરે છે; આવતી પહેલી તારીખથી મોટા આલેશાન 'સિકંદર મંજિલ' તેમના વિના સુનો પડશે; ગંગાદિનારે સ્થાપેલાં 'સદાકત આશ્રમ'માં પોતે ચુરી કાઢેલા વિદ્યાર્થીઓને તાલીમ આપશે, અને તેમનાં પત્ની (જેઓ અવધ્યાસ તૈયબજી સાહેબના કુટુંબનાં છે) કાદિનાના ૭૦ રૂપિયાના અર્ચથી સંતોષ માની તેમના જે પુત્રો સાથે ગામડામાં આવેલા પોતાના એક ધરમાં રહેવા જશે !

અસહકારને પરિણામે આવેલા એક જ ફકીર યથા દોષ તેણે અસહકાર નિષ્ફળ કહેવાય નાંદ. પણ ફકીરોની ભૂમિ દિનંતે તો પણાયે ફકીરો ચાવચ્ચંદ્રદિવાકરી પવિત્ર રાખનારા દશે. આગળચાલતાં મુકરરપુર જાયે છીએ તો ત્યાં પણ મોલવી મહમદ ગઢી સાહેબ પોતાની ધીક્તી કમાળી ઊઠી બેરિસ્ટર મટી ફકીર થયા છે. તેમના 'મોતી મંજિલ' સાર્વજનિક હાઈને માટે સોંપ્યા છે, અને પોતે એક નાનકડા ધરમાં રટી શુભરો કરશે. મોંધીરમાં ગયા તો ત્યાં પણ બેરિસ્ટર સાહેબ જુનેર ગજ તા. ૧લી ઓગસ્ટથી જ પોતાની દુકાન દલાળી મુખીને બેઠા છે ! હિન્દુ બાઈઓમાં તો પટનાવાળા બાપુ શત્રેન્દ્રપ્રસાદ, દરબંગાવાળા બાપુ હિરોપ્રસાદ અને સમરતીપુરવાળા બાપુ ધરણીધરપ્રસાદ વગેરે જાણીતા છે જ.

બહેનોની હિંમત

ત્રીજી નોંધવાલાયક વાત દરેક સ્થળે થયેલી સ્ત્રીઓની સમાજો. હક સાહેબ કહેતા હતા કે પટનામાં સ્ત્રીઓની સમાજ કેટલાયે વર્ષોમાં કહી ન શકેલી તે આજે થવાને પ્રસંગ આપ્યો. હક સાહેબના ધરમાં જ બધી બહેનો આવી હતી. ધરમાંયે પદાં તો રાખેલા હતા, પણ માંધીજીનાં અને રીક્તઅલીનાં તો દર્શન થઈ શકે જ માટે પદાંમાંથી પાપુ એ એ બાપુઓનાં દર્શન બહેનો કરતી હતી ! અને દ્રવ્યની માગેલીને કૈવે જવાબ મળ્યો ? હક સાહેબનાં પત્નીએ પોતાની બારેમાં બારે મોતી અને માલેકજીવિત ચાર બંગાળીઓ દતારી આપી. હક સાહેબને આ વાતની ખબર પડતાં તેમના દરબજો પાર ન રહ્યો. તેમણે કહ્યું : 'આના કરતાં વધારે હિંમતી જુગતી એની પાસે નથી.' કોઈકે કહ્યું, 'આ દબર રોડ

દાનરની બંગલી ઉતારતાં એમને સંકેત ન થયે? તરત સૌકતઅરી સાહેબે ઉત્તર વાળ્યો, 'એણે એના માલીકને આપી દીધો છે તે એ બંગલી તો શી વિચારતાં?' બાલ્યે જ સોએક સ્ત્રીએ હસી છતાં પહેલે જ દિવસે ૧૫૦ હમર રૂપિયાનું ત્યાં ને ત્યાં જ હથરાઈ થયું, અને પછી તો બેલગમની માફક ત્રણ દહાડા સુધી સ્ત્રીએ તરફથી ઘરેણાં આલ્યાં જ પ્રીધાં. સ્વ. બાબુ પરમેશ્વરલાલનું ત્રણ વર્ષ અવમાન થયું ત્યારપછી ગાંધીજી પહેલી વાર પટનામાં આવેલા, એટલે તેમનાં વિધવાને મળવા ગયા. કેવળ બેસવા અને દિલારો આપવા ગયેલા; ત્યાં તો ધરમાંથી દીકરી અને વહુઓના દારો ગાંધીજી આગળ આવીને પડયા. બીજે બધેય ટેકાણે બહેનોએ ઠીકઠીક જવાબ આપ્યો જ છે. પણ ચાલે ભાગલપુરમાં તો હાલ વળી. હત્તાહી અને દેરાજન અર્ધદ્રીમંત બાબુ હીપનારાયણ સિંહ અને તેમનાં પિતૃથી પત્નીએ દરજગામાં જે વ્યવસ્થા કરી હતી તેમાં તો કશી મજા રાખી ન હતી. તેમાં સ્ત્રીઓની સમાનું તો વર્ણન કયું જય એમ નથી. પાર વિનાના જવાહીર વસ્ત્રમાં, હીરાની વીંદીઓ, હીરાની અને માણેકની વીંદીઓ, મેણી અને માણેકની બગડીઓ, સોનાના કાન, અને ચાંદીના દાંડીનાં હાથોનાં દાંડીનાં સ્ત્રીઓ દાંડીનાં હાથો. રાકડું હથરાઈ સડાહસે રૂપિયાનું થયું. દિલ્હી, અલાહાબાદ, પટના, ભાગલપુરની બહેનો શ્રદાહીનોમાં અદા નહિ પૂરે?

વિવાર્થીઓનું જોમ

લગભગ દરેક ટેકાણે વિવાર્થીઓની પણ સમા તો થઈ જ છે. પ્રેમવેલા વિવાર્થીઓના ટાળાં ભેળને ગાંધીજી—પોતાની વખતની ગણતરી કરી ન બૂનતારા ગાંધીજી વખત ભૂલી નય છે, 'આવાપીવાનું' ભૂલી નય છે, અને કેવળ વિવાર્થીમય થઈ નય છે, અને વિવાર્થીઓ જન્મારામાં કેમ શિક્ષકને ધ્યાન ન આપું હોય તેટલું ધ્યાન આ મહારાજાને આપે છે. તડ ને ફડ વાતો જ હવેનાં કાણુમાં યાય છે. 'મેં' બહુ કાણુઓ પ્રીધાં; શુભામના માલીક હસી સ્વતંત્રતાનું શિક્ષણ આપી શકે, તેની સાથમાં સ્વતંત્રતા તમે શીખી શકો, એમ માનતા હો તો સામા ઠાડરો નહિ, 'તમારા બિજાનામાં સાથ દોય તો તમને બીજું બિજાનું મળે થા ન મળે તોપણ તે બિજાનું તો તમારે ઠાડયે જ ફરકો; દિ-હસ્તાને સ્વતંત્ર થયાં પછી ધર્મને, રાકડા અને વૈજ્ઞાનિક જનને, 'જે વર્ષ નહિ કાણુવાનું મળે તો એતર અણુવાયકું રહી વધારે પાડને મટિ તૈયાર રયો, અને વચગાળામાં દાયકંતામણ અને હાથવણાટ તો શીખવાનાં છે જ, 'કાંઈ શીખવાનું' ન મળે તો રામાયણ—અસહકારને ભારેમાં ભારે ત્રય—શીખો, તેનું રણુ કરો', 'તમે ફરજોલને મોઢ મુકીને તમારાં એતરમાં માલીનાં ટેકાં સાથે બેસો,' આવી આવી અનેક હૃદયગમ ગોષ્ઠિથી વિવાર્થીઓનાં ચિત્ત તેમણે દરી લીધેલાં છે. તેના પરિણામો આજે જણાય રહ્યાં છે. પટનામાં ધર્મનેરી દેવેનના ૧૩૦ વિવાર્થીઓ—બાકી પાંચ સાત રહ્યાં છે તે માતપિતાની પરવાનગી મટિ રોકાઈ રહ્યા છે—હસી ગયા. વિવાર્થીબવનમાંથી પોતાના સંસ્ક્રામનથી આઠ દસ માટી ભરીને સામાન કાઢી તેનું સરપસ કાઢ્યું, અને 'સરકારી પાઠશાળાને સલામ' એવો વાજટા

બિહારી
વિવાર્થીઓનું
જોમ

ફરકાવતા બીજા કૉલેજ આગળથી પસાર થયા ! હક સાહેબ તેમને સલાહ વગેરે આપવાને તૈયાર છે જ. અનેક 'ઇન્ટર્ન' ધ્યેય વિદ્યાર્થીઓનો હિલો—મુશ્કેલપુર કૉલેજ પણ ખાલી થઈ રહી છે. આંધીજીના ત્રણ પછી ૮૫ વિદ્યાર્થીઓ નવમીએ નીકળ્યા. તે અગાઉ દસ પંદર વિદ્યાર્થીઓ નીકળેલા. અગાઉ જે દસ પંદર વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા હતા તેઓ સરસ સાર્વજનિક કાર્ય કરી રહ્યા છે. તેમાંના એક ભાઈ મનરંજનપ્રસાદનાં ગીતો-કૉલેજ છોડ્યાર પછી બનાવેલાં ગીતો અનેકને મળતળા કરે છે ! અહીંની રિયલિટી શક્તિ સાહેબ, બાલુ બ્રહ્મકિશોર અને ધરણીધરપ્રસાદ સંભાળી રહ્યા છે. ધૈર્યથી વિદ્યાર્થીઓ કામ ક્યેં બધ તો તેઓ બિહારના બીજા વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પણ સરસ અમર માલ્યો.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

જા આ તે શું ડાયરશાહી ?

સાફ સાફ કહી લીધું. હવે વળાયે પેલી, દુઃખ અને અત્યાચાર ન્યાં ધણાં વર્ષો થયાં વાસો કરી રહેલાં છે તે ભૂમિ, અંપારણી તરફ ! દોઢ વર્ષ નીલવરો (પેઈટર્સ) ની સાથે લડતાં-લડતાં તેમના પંખમાંથી ફેંચતને આંધીજીએ ધણા વર્ષના અત્યાચાર પછી મુક્તિ અપાવી. તેમનામાં તે લડતને પરિણામે કાઈક ભેર પણ આવેલું નહોતું હતું. પણ હજી અંપારણના કેટલાક ભાગમાં તો કાળા કેર વર્તી રહે છે જે નબરોનબર પેલે જ દહાડે ભેટીઆથી ૧૮ માઈલ દૂર આવેલા ગામડામાં ભેઈ આવ્યા. એક મૂળ જેવી ગોલાત્રણમાંથી આ એક કેર ઉત્પન્ન થઈ રાક્યો છે ! એક સોનીને ત્યાં એક માણસે નજીસ ધડવા આવેલી; તે સોનીએ 'ધણા મદિના વાપરો ન પૂરો કર્યો એટલે માણસે નળને અડગો પાક્યો. બને વચ્ચે લાકડી લટળી અને કંઈક લોલીની છોટ થઈ. એકે કરી ફરીઆદ. પોલીસે ફરીઆદીમાં બીલવું નામ ઉમેર્યું; એ માણસને પકડાવા આવ્યા, તેને ગામડાંવાળાઓએ ભગાડ્યો, અને બીજા કેટલાક કૉન્ટેબલોની આસપાસ ફરી વળ્યા. પોલીસનો મીનજ ગંધો એટલે દાપીયોડેસવાર થઈ ગામડાઓ ઉપર કરી ચડાઈ. ગામડાંઓ બિચારા તેમને નળને જીવ લઇને ભાગ્યા. ગામડાંઓમાંને પણ ધરમાં મુકીને ભાગ્યા. પોલીસે અને તેમની સાથે આવેલા પરગામના ભાડુતીઆઓએ ગંડીજ ગામડાંઓના કોઠાર તોડ્યા, પેટીપટારા તોડ્યા, જે કાંઈ લીકું તે લીધું, ભાંગ્યું, તોડ્યું, નેર્યું અને સરવાળે નિહંદન કરી ગામડાંમાંથી જીવ લઇને નાસતી શ્રીઓ પાછળ પણ પડ્યા. તેમનામાંની એકનું લગ્નું ઉતારી લીધું, તેના ઉપર મૂળ નાંખી; બીજા સૌય ગઈ દની ત્યાં તેને મારી, હેરાન કરી ! રાવણસેનાનાં કુલ્યોનો આ દુકે દેવાલ તો ગાંધીજી અને ગોસ્વમીની સાથે દુલ્લવરીઆ, સીસવનીઆ અને સેદા ત્રણ ગામ ભેવા હું તથા હતા ત્યારે તેમની જૂળ ઉલટવપાસ કરીને લેવાયલી બુબાનીમાંથી આપું છું. હક સાહેબ નોખી તપાસનો રિપોર્ટ તૈયાર કરી રહ્યા છે. સરકાર

પણ આ હકીકત તૂટી છે એમ પૂરવાર કરવાની તૈયારી કરી રહી છે. આ સત્યાનારાયણે ગામડીઆઓનાં ચોધારાં ચાલુએ એમણે તેમાં હોય તે, અનુષ્ઠા હોઈ, એમ કેમ કહી શકે કે આ બધી વાંટની નિરાશી એ આજે મિલતુ છે તે કૃત્રિમ છે ? પણ ડાયર પણ માનવજાતિમાં અવતરેલાં હોતા નાં.

આ લોકોને આશાસન આપી આવીને ગાંધીજીએ તે ન સાંભળે જેનીઆમાં ને લાપણુ હતું તે અક્ષરેઅક્ષર લેવા એનું હોઈ અહીં આપી દઉં છું. (કિલ્લાક બામ તો મેં હું કાળ્યા ન છે; પણ આજુ ગાંધીજીને બતાવું છે.)

જેતીઆનું લાપણુ

“ ચંપારણુ મારે માટે નહું નથી. ચંપારણુમાં હું આનું છું ત્યારે ત્યારે મને એમ ન લાગે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં ચંપારણુ મારી નાખ્યું છે. અને હું ચંપારણુના લાઈઓનાં હુઝારી હુઝારી રહું છું. આજે હું એ વર્ષે અહીં પાછો આનું છું તોપણ તમને ખાત્રી આપું છું કે તમારાં હુઝારી હું કહી નથી શક્યો. ચંપારણુ જીતીને યદ્યપિ એમને યદ્યપિ હું લખેલાં યાદ કરતો ન રહ્યો છું, અને તેને માટે કંઈક કંઈક કરતો પણ રહ્યો છું. પણ તમે તેને માટે જોઈ કહી શકો તેથી તો તે જોઈ ન હોય. એટલે આજે તો તમને તમે ગી ગીતે બચાવી શકો તે કહેવા માગું છું.”

ચંપારણુ
પર પ્રેમ

ગામડીઆમાં આજે હું જઈ આવ્યો. તે વિષે ને સાલજી દવ્ર સેથી હું હુઝારી તો થઈ રહેલો ન હતો, પણ ત્યાં બનેલું નહતે જોતો તો મારા હુઝારી પાર નથી રહ્યો. ને અત્યાચાર ત્યાં થયો છે તેમાં સંસ્કારની ભૂલ આ વખતે હું નથી જોઈ શકતો. હું ને જોઈ છું તેમાં ખંડેની ભૂલ પણ નથી જોઈ શકતી. આપણા પોલીસ અમલદારો, તેમના હાથ નીચેના માણસો અને દેહાનીઓ (અમરીઆઓ) ની ન ભૂલ જોઈ રહ્યો છું. પણ આપણે આ લોકોની સામે હાથ નાંચવો અશક્ય નથી જોઈ શકો. આપણે એ લોકો પાસે ન તેનો હાથ લેવા માગીએ છીએ. પોલીસ આપણા લાઈ છે, તે લોકો ને ચલાવું રક્ષણ કરે, બકાણુ ન કરે એ તેમની ફરજ છે. મેં જ્યારે સાંજે જઈને અહીંના દેહાના અને પીલ પોલીસ લાઈએ ત્યાં જઈને અત્યાચાર કરી આવ્યા ત્યારે મને અત્યંત દુઃખ થયું. તેઓએ આ કહ્યું છે એમ તેઓ કલમ કલમ ન કરે, પણ મને લાગે છે કે હોદ્દાતીઓએ મને ને સંજગતો છે તે બધું જાણું ન હોય આપણામાંના ગોરાઓમાંની ફરજ છે કે તે પોલીસને સમજાવે. હું અહીં આવેલા બધા પોલીસને કહેવા માગું છું કે તમે મારા બાઈ છો, તમે ગામડીઆઓના પણ લાઈ છો, તો તમને કહું છું કે સરકાર તમને ‘ગંડુ’ કામ સોંપે તો તે તમારાથી ન ન થઈ શકે. અમને પણ તમે તમારા બાઈ સમજો તો અમારું કામ તમે કરો, પણ ‘દેનડો’ નહિ. સરકારના તમે નોકર છો તો સરકાર અમારી નોકર છે, અને તેથી તમારી ફરજ નથી કે સરકાર તમને કંઈક ‘ગંડુ’ કામ ઉઠાવવાનું કહે તે ઉઠાવો. પણ આજના ગામવામાં તો સરકારના પોલીસને ઘર વાંટવાનો કંઈક હુકમ ન હતો,

પોલીસો
પ્રત્યે

ખીલ દેહાનીઓ પાસે વાંટ કરાવવી એવો દુઃક ન હતો, સ્ત્રી ઉપર જીલ્લમ કરે એવો દુઃક ન હતો. આથી ચોક્કસને જે કહ્યું તેમાં સરકારની કંઈ વલ્સીર નથી, પણ ચોક્કસને પોતાની મરજીથી જ ગિરતોરી કરી છે. આનો રસ્તો એ છે કે સારા સારા માણસો ચોક્કસને બંધને મમનને કે તમારી લાલ પાથરી ફેરવતા રક્ષણ મળે છે, બક્ષણ મળે નથી. તમે જે વાંટ્યું હોય તે પાતું આપો અને ગામડાનાં માણસો પણ તમારાં છે એમ સમજી તમે તેમને તમારાં કરો.

“પણ આ અત્યાચારો અઠાવવાનો રસ્તો ચૂકવતાં ચોક્કસને સમજાવવા ઉપરાંત બાકી રસ્તો પણ છે. હું મયાં દુઃખોનું નિવારણ સત્યાગ્રહ છે એમ કહી રહ્યો છું. આ સંસ્તનત મિથાવવાનો કલો ગાન્તિનો ઇલાજ પાતાવી રહ્યો છે. પણ સાન્નિતનો ઇલાજ કરતો છતાં હું એમ નથી ઇચ્છતો કે હિન્દુસ્તાનની ફેરવ તામર જાની લય, પરાધીન બની લય અને સ્ત્રીઓની રક્ષા મળે પણ નાતાકાત રહે. મને દેહાનીઓનું જતાવ્યું, શું સંભળાવ્યું? [અહીં ત્યાં જે લોકો તેનું બ્યાન આવી લય છે, જે હું ઉપર આપી ગયો છું.] તેમણે વાંટારાઓ સામે શું જતાવ્યું? કેવળ નાસલાગ. મને એમ થયું કે શું હિન્દુસ્તાનના લોક એટલા નામર્દ બની ગયા છે કે પોતાના માથ અને સ્ત્રીઓનું પણ રક્ષણ ન કરી શકે? શું ચારની સામે રક્ષણ કરવાની પણ આપણામાં તાકાત નથી? ચાર વાંટી લય અને આપણે બાગી જાવું એ શું સત્યાગ્રહ છે - તમે તમારું ધન ચારને વાંટારી દો તે જુદી વાત છે. તમારે ન આપવું હોય તો તેને સમજવી શકો છો, ન સમજે તો તમે તેને મારી પણ શકો છો. ચોક્કસ અત્યાચાર કરવાને તૈયાર થાય, તેની સામે મરવાને તૈયાર આજો તો તમે સત્યાગ્રહી છો, બદોદર છો એમ કહું. પણ તમે ઉભા ઉભા બેઠાજાતી થવા દો તેના કરતાં તેને મારીને હાથો એ સાફ. સત્યાગ્રહનો અર્થ એ નથી કે સ્ત્રીઓને મુકીને બાગી જાવું, સ્ત્રીઓને પોતાની સમક્ષ નાખી કરાવી લેવી. તમે લાખી લાખી રાંગો લઈને અહીં આવ્યા છો તેમને પછું છું કે શું તમે એને સત્યાગ્રહ સમજો છો? આપણે ધર્મ નથી શીખવતો કે નામર્દ બનવું, અત્યાચાર સહન કરી કરવા. ધર્મ શીખવે છે કે અત્યાચારીનું ખુન લેવા કરતાં તેને ખુન આપવા તૈયાર થવું એ સરસ છે. આપણે એવી રીતે ખુન આપવા તૈયાર થઈએ તો આપણે દેવ બની ગયા; પણ અન્યાય બેઠેને પચાવનું ફરિયે તો તો આપણે પશુથી પણ નપાવટ થયા. આપણે પશુમાંથી મનુષ્ય થયા છીએ. પશુના ધર્મે તો મનુષ્ય કરતો જ જામે છે; સમજ આવે છે એટલે તેનામાં મનુષ્યત્વ આવવું લય છે. મનુષ્યત્વ આવેલું લય છે એટલે પશુબળનો આશ્રય તજી આત્મબળ પર આધાર રાખતાં આપણે શીખીએ છીએ. પણ કોઈ આપણી સામે પશુબળ વાપરવા જાણે તોની સામે આત્મબળથી ઉભા રહેવાનું તો યેર મળે, પણ તેનાથી બાળી ગયા તો તો આપણે નથી રહ્યા પશુ કે નથી રહ્યા મનુષ્ય. આપણે જાણવા-નામર્દ બની ગયા. કુવેરો જુઓને, તે પણ સત્યાગ્રહ નથી કરતો, બનાં-બામતોયે નથી; દેરાન કરનાર સામે બસે છે, વડીલે છે. હિન્દુસ્તાન મનુષ્યત્વ ન જતાવી ગયે તો પોતાનું પશુબળ તો જરૂર જતાવી શકે છે. દલ પછી કહી હું એવું

સાંભળવા નથી માગતો કે ૧૦૦ માણસો લેવાનજીમ જેવા હવા હતા, ને સિવાઈ આવતા
તેવા કે બાપ્યા! તમે તેમની સામે હવા રહીને મરી ગયા એમ સાંભળીને હું તમને સાબાશ
આપીશ. તમે તેમની સામે સારી પેટે લડ્યા એમ સાંભળીને પણ હું તમને સાબાશ
આપીશ. પણ મને કોઈ કહેશે કે ‘અમે છું’ ફરીયે, અમને પોલીસ પડીને લઈ બંધ તો ?’
હું કહું છું કે તેવી રીતે જીવોને છોવા તે કરતા મરવું બહુ સરકારે પણ તમને તમારાં
જીવ અને માવના રક્ષણ માટે લડી લેવાની રીત આપી છે. કાયદામાં ચોખ્ખી છૂટ છે. કોઈ
પણ ચંપારણી હશે આવે પ્રસંગે મુક્ત કરશે અને મારશે અથવા મરશે. મારાથી આજે
સાંભળી તેવી ફરીઆદ સાંભળી નથી મકાની.

“પણ તમે મને બરાબર સમજાવો. બધીયે જેવા મારવા તૈયાર થવાનું હું તમને
નથી શીખવતો. પોલીસ વોરંટ લઈને આવે ત્યારે તમે લડવા નીકળો એ તો તમારી
નામદારી સૂચવે. આપણે ૫૦ માણસ હવા હોઈયે અને એક સિપાઈ હુકમ આપવા આવ્યો
હોય તેને આપણે મારી રાફીયે એમાં નવાઈ શી ? તોપણ તે હુકમને માનવો એમાં જ
આપણી મદદનગી છે. પોલીસનું તો પકડવાનું કામ છે, તેનું વોરંટ અથવા હોય તોપણ
પોલીસના હાથમાં જ આપણે કાઢીને છોડાવી નથી સકતા. પોલીસ પકડતાં તમને મારે,
ગાળો દે, તો તે પણ તમારે સહી લેવું જોઈયે. પણ તમારા ઘરમાં પોલીસ આવે, તમારાં
દોરદાંબર લૂંટવા આવે, તમારે ધન લૂંટવા આવે, તો તમે જરૂર તેની સામે યત્ને બને
લાડી વાપરજો—તે તમે તમારો પ્રાણ આપવા તૈયાર ન હો તો. પણ વળી ખીજ સારત
કરે તમને આવે પ્રસંગે મારવાનું કહું છું તેથી લઈ એમ નથી કહેતો કે તમે કોઈ ચાર
આવે તેને જીવંત મારી નાખજો. લડાઈનો પણ કંઈ કાયદો હોય છે ના ? લાડીની સામે
તલવાર ખેંચવી એ ધર્મ નથી, લાડીની સામે મુઠ્ઠો મારવા એ ધર્મ છે. એક માણસની
સામે ૫૦ નું સૈન્ય લઈને જવું એ ધર્મ નથી, નામદાર છે. લાડીની સામે તલવાર
ખેંચવાથી, એકની સામે ૫૦ જવાથી, આપણે નામદાર બન્યા છીએ.

“આ મારી શીખામણનો તમે કદાચ દુરુપયોગ પણ કરો એવી મને લાગતી રહે છે.
પણ અહીં બેઠેલા સમગ્ર બાઈઓ તમને તે વારંવાર સમજાવશે એમ ઈચ્છું છું. મને આજે
હું જે જોઈ આવ્યો ત્યારપછી જે લાગ્યું તે તમને ન સુખાવું તો હું અધર્મ કરે, મારું કર્તવ્ય
ક્યાં વિના ચાલ્યો ગયો ગણાડું, એમ મને લાગ્યું. તમે ડરપોક ન બનો; નામદાર કદી
ન ચાલો; છતાં કોઈનું જીવ ન કરો એ હું ઈચ્છું છું.

“સરકારે એક ભૂલ કરી ખરી. સ્વયંસેવકો ત્યાં તપાસ માટે ગયા તેને ધમકાવવાનો
પ્રયત્ન કર્યો, ફાસલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. પણ આમ ધમકાવ્યા તમે ડરો નહિ. સ્વયંસેવકોને
માથે પણ મારે ફરજ આવી પડી છે. તેઓએ નીંદર થઈ નાનિ રાખી કામ કર્યું જવું પડ્યો.”

આ બાબતું અસહકાર વિભેના વિવેચનના કામ સાથેનું સંબંધ હું હવે નહિ આપું.
અસહકાર કરતાં તો જરાયે જાણજેરી નથી વાપરવાની એ ત્રીજી સારતી ગોંધીજીએ બજ
વાપરવા વિષે કહેતાં મુશી એટલું જ અહીં કહી દઉં.

પણ બાબત
ઉપયોગની
સરતો ૧૬

રાત મોડી થવા આવી. બિહારમાં થયેલાં બંધુવા જેવાં બીજાં વ્યાખ્યાનોનો સાર
આવતા પત્રમાં.
કલકત્તા જતાં રેલમાં }
તા. ૧૩-૧૨-૨૦ }

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ.

તા. ૨૬-૧૨-૧૯૨૦

૬ જાહેરાતની બીક

હિન્દુસ્તાનને વળગેલા અતિ દુષ્ટ રાજાઓનો એક આપણામાંની જાહેરપણાની
બીક છે. 'ભીંતને પણ કાન છે' કહી કોઈ કાલ્પનિક ભાવિ સંકટથી ડર્યા કરીને
આપણે બધી વાતો એક બીજાના કાનમાં મ્હોં ઘાલીને કરીએ છીએ. આ હીન વસ્તુને
બંગાળમાં મેં જોયેલા દુઃખદાયી પ્રમાણમાં અતુલની તેટલી બીજે ક્યાંયે નથી જોઈ.
ત્યાં દરેક માણસ તમારી જોડે 'ખાનગી'માં જ વાત કરવા ઇચ્છે છે. નિર્દોષ
નોંજવાને વાતચીત શરૂ કરતા પહેલાં પોતાની વાત કોઈ ત્રીજાં તો નથી સાંભળતું
એ આશંકાએ આગુબાગુ નિહાળીને જોઈ લેતા ભાળીને મને અત્યંત ખેદ થયો
છે. ત્યાં દરેક અજાણ્યો માણસ છૂપી પોલીસનો મનાય છે. અજાણ્યા માણસોથી
સાવધાન રહેવા મને ચેતવણી ઉપર ચેતવણીઓ મળી છે; અને શહેર (કલકત્તા)માં
મળેલી વિદ્યાર્થીઓની સભાતું પ્રમુખસ્થાન લેનાર વિદ્યાર્થી પશું 'છૂપી પોલીસ
ખાતાનો જ માણસ હતો એમ મેં સાંભળ્યું ત્યારે તો મારા દુઃખને પાર જ રહ્યો
નહિ. વળાં જોઈએ જોઈએ એ આગેવાન લોકનેતાઓનાં નામ તેઓ સરકારના
છૂપા ભાગ્યે હોવા તરીકે લેવાયાનું તો મને જરાજર થાઈ છે.

કથરનો ઉપકાર છે કે હું તો આજ વરસો થયાં મારા વ્યવહારમાં—અને
તેમણે રાજ્યપદસ્થિ બાજતોમાં ખાસ—છૂપાપણાને અને ખાનગીને ચોખ્ખું પાપ
માનતાં શીખ્યો છું. જો આપણે પરમેશ્વરને આપણા એકેએક વ્યવહારનો સાક્ષી
સમજીએ છીએ તો આ પૃથ્વીતલ ઉપર આપણે કોઈથી કોઈ પણ વાતમાં ડરવાનું
પ્રયોજન છે જ નહિ; કારણકે આપણી કિરવારની હાજરીમાં આપણે મેલા વિચાર
બોલવા તો દૂર રહ્યા પણ કરી પણ કેમ શકીએ ?

મેલી વાત જ અંધારું અને ગોપન શોધે છે. મનુષ્યસ્વભાવ મેલને જ કાંટવા-
છૂપાવવા તરફ છે. આપણે મેલી બીજને અડકવા કે જોવા નહીં ક્ષમતા; આપણે એને

આખઅગી કરવા હતુંકે રહીયે છીયે. એ જ નિયમ આપણી વાણીમાં હોવો જોઈયે. હું તો કહું છું કે આપણે જે વિચારોને દુનિયાની નગરથી છુપાવવા માગીયે એવા વિચારો કરવા પણ ન જોઈયે.

આ જાહેરપણાની બીકે આપણામાં નામદારી આણી છે અને આપણી વાણીને માગીને દિઅર્થી બતાવી દીધી છે. પ્રજાના જરીરમાં દુષ્ટમાં દુષ્ટ ક્ષયરાગની પેરે ધર કરી બેઠેલા આ છૂપી પોલીસ ખાતાને દેખાવવાને દુકામાં દુકા રસ્તો એ જ છે કે આપણે મનના વિચાર પણ મોટેથી કરતા શીખવું, આપણો એકેએક વિચાર બોલતા થઈ જવું, કોઈની પણ જોડે ખાનગીમા વાત કરવા ના પાડવી અને છૂપી પોલીસની બધી બીકે છોડી દેવી. એ જાણે છે જ નહિ એમ જ માનીને ચાલવું, અને હરકોઈને આપણા બધા જ વિચારો અને બધા જ કાર્યક્રમો જાણવાના અધિકારી માનવા. મને અનુભવ છે કે માગ ભારેમા ભારે વિચારો અને કાર્યો મેં જાહેર રીતે—ખુદા અજવાળામા ધડીને મુંદરમા મુંદર પગિણામે નીપજાવ્યાં છે. મારી બાજુએ ડિક્ટેટરોને બેઠેલા જોઈને હું કદી એક ક્ષણ પણ ગભરાયો નથી. પ્રજા કદાચ નહિ પણ જાણતી હોય કે મારા હિન્દુસ્તાનમાના આખા વસવાટ દરમિયાન છૂપી પોલીસ કમેશા મારી પગવાડે રહેતી આવી છે. પણ એથી મારા મને કદી ત્રાસ નથી માન્યો; એટલું જ નહિ પણ એવા માણસો પાસેથી વગરમોકાએ મેં મિત્ર બાને આપેલા કામકાજ પણ લીધાં છે. કેટલાઓએ પિતાને મારી પાછળ રહેવું પડવા માટે મારી માફી માગી હશે. સામાન્ય રીતે આવા લોકોની હાજરીમાં આજ સુધીમાં હું જે જે કાંઈ ગોત્યો હોયશ તે બધું જ દુનિયાને જાહેર થઈ ચુક્યું છે. પરિણામે આજે એવી સિંધિતિ આવી ગઈ છે કે એ લોકો મારી આસપાસ છે કે નહિ એ પણ મારા પ્યાનમાં નથી હોતું. આમ મારી હીનચાલ ઉપર દેખરેખ કરવા આવું છું ખાતું રોકવામાં આજ સરકાર કેટલું હઠાપણ વાપરી ગઈ છે એ હું નથી કહી શકતો. મને લાગે છે કે આ લોકો માત્ર શિરસ્તાની ડાકે મારી જોડે ફરે છે. મને પોતાને તો એમનો જાંઠાભાર ત્રાસ નથી થતો.

આ મારા અનુભવની હું જમાનતા તેમજ આખા હિન્દુસ્તાનના પ્રત્યેક નૌજવાનોને બેઠે કહું છું. આના કોઈએ એમ માનવાનું કંઈ પણ નથી કે મારી સ્પષ્ટતા નહિ પણ મારો દેશમાનો દરજ્જો મને પોલીસના ત્રાસમાંથી બચાવે છે. જે ધડીએ તમે છૂપી પોલીસથી ગભરાવાનું છોડીને અને એ રીતે છૂપા જાસસ તરીકે ગણવાની જ ના પાડશો તે જ ક્ષણેથી તેની હાજરીનો તમને ત્રાસ લાગવો જ થશે એ સમજાવું

૧૫૫
પોલીસમે
જવ, એસ

દેવુ નથી. આમ કાં તો ચેડા જ વખતમાં સરકારને જ પોતાના છૂપા જમસૂઝ ખાતાની તરમ આવશે અથવા તો તેમ નહિ થાય તો એ છૂપી પોલીસના આણુસો જ એવા નાહકના અને રિથર્ન્ટ ધંધાથી કટાળશે.

અસહકાર એ આત્મગુહનો માર્ગ છે. રોગના ઇલાજ કરતાં રોગનાં મૂળ તરફ એ વધારે લક્ષ આપે છે. છૂપી પોલીસ ખાતાની નીપજ આપણી ઝેતનપ્રિયતામાથી થયેલી છે, એ છૂપાપણનો વાળાઓને ત્યાગ કરી દેવાથી જમસૂઝ ખાતું એની મળે જ બંધ પડશે. છાપાંનો કાયદો આપણામાંની આ નામદીધના રોગની જ એક નિશાની છે. એ આપણે આપણા ધરાદાઓ જાહેરપણે બેધડક બોલી બતાવના થઈ જઈશું તો છાપાંનો કાયદો એમનો એમ મુકાઈ જશે. પહેલ કરનારાઓએ અલગત સાહસ ખેડ્યું લેખારો અને સહન કરવું પડશે. મેં સાંભળ્યું કે કલકત્તાના 'સર્વિટ' પત્રની ઉપર 'થંગ હન્ડિયા'માથી શ્રી. રાજગોપાલાચારીએ મતદારોને ઉદ્દેશીને લખેલી મુંદર સૂચનાઓવાળો લેખ પોતાના કામમાં છાપ્યાના શુન્દહાને સાર પ્રેસ અકટની રૂએ તોટિસ જળવાઈ છે. મેં એ પણ જોયું કે મારા કલકત્તાના બાપણુમાના સૌથી મુદ્દાના બાગે ત્યાનાં ઘણાંખરાં છાપાઓએ—અલગત એન્સરની બીકે જ—છાપવા છોડી દીધા છે.* હું તો જો કાંઈ પત્રનો તંત્રી પોતે જ વિચારો પસંદ કરતો હોય અગર પ્રગટ કરવા ઇચ્છતો હોય તે છૂટથી—પરિણામની કશી બીકે રાખ્યા વગર—છાપી ન શકતો હોય તો એવા વર્તમાનપત્રને સાફ બંધ કરી દેવું જ હજાર કરોડો વધુ પસંદ કરું.

અસહકારની પ્રવૃત્તિ વર્તમાનપત્રો તરફથી તેને મળનારી મદદનો બંધે ખુશીથી ઉપયોગ કરી લેવી હોય, છતાં વસ્તુતઃ તે વર્તમાનપત્રોથી સ્વતંત્ર છે, સ્વતંત્ર ગ્રેવેલી જોઈએ. આજે આપણે જે વિચારો છાપી રહ્યા છીએ તે ના છૂટકે જ છાપવા દેવામાં આવે છે એમાં તો બહો સંકા જ નથી. અને એ વિચારોનો પ્રચાર પરિણામકારક નીવડ્યા લાગ્યો છે એમ જે ધડીએ સરકાર જોશે તે જ ધડીએ પોતાના જીવની ખાતર તેને અટકાવવાને તે અકટોપિષ્ટ પ્રયત્ન કરશે, એ દેખીતું છે. આ સરકાર શું કે કાંઈ પણ સરકાર શું આપણાત કરવા તૈયાર થાય એવી અપેક્ષા તો આપણે કેવી જ રીતે રાખીએ? એણે કાં તો સુધરવું રહું, નહિ તો પોતાની આણુ ને માનનારોએને એણે દાખી દેવા રહ્યા.

સામાન્ય રીતે આપણે ત્યાંના જેવી આપણુદ જુલમી સરકારના અમલ હેઠળ તેનામાં સુધારણા થવાની અપેક્ષા રાખવા કરતાં તેના તરફથી દબાણ અને

જીવનની અપેક્ષા જ આપણે પહેલી રાખવી ઘટે. સંરક્ષાને પશ્ચોત્તાપ કરાવવા નહિ તો તેની બદલેલા માગનારા વિચારોનો પ્રચાર અટકાવવાનું પગલું તો સરકારના શસ્ત્રાગારમાંનું એક સામાન્યમાં સામાન્ય યસ્ત્ર ગણાય. એ વાપરતાં તો સરકાર સ્થેજ પણ આચકો નથી ખાવાની એમ માનીને આપણે ચાલવું ઘટે. આ સ્થિતિ વચ્ચે જો એકેએક છાપાવાળો નિર્ભય જની બદલે પરિણામની છાંટાભાર દરકાર ન કરતાં આવા વિચારોને પ્રગટ કરવાનો — કોઇ વાર આવા વિચારોની પૈતે વિદ્વ હોય તોપણ છાપાના બપોતાના કાચાને ન ગણકારીને કેવળ છાપાનું છટાપણું સિદ્ધ કરવાની ખાતર પણ—નિરક્ષર ન હરે તો અને ત્યાં સુધી આપણા વિચારોનો પ્રચાર ચાલુ રાખવાના અને તે અટકવા ન દેવાના માર્ગ આપણે શોધવા જોઇએ. પ્રગતને આપવા સારુ જેની પાસે નરા વિચાર છે અગર તો હિન્દુસ્તાનના રોગને માટે જેને કોઈ પણ અકરીર ધસાજ કે જગી બડી છે એવો કોઇ પણ તંત્રી પોતાના એ વિચારને સહેજે લખી દાઢી શકે; ખીજા સો માણસો તેની નકલો કરી શકે; અને ખીજા અનેક લોકો હજારો લોકોને તે વાચી સંભળાવી શકે. આમ જોઇમાં જોઈું અસહકારવાદી છાપાવાળાઓ તમચી તો હું એટલી આશા રાખી જ રહ્યો છું કે તેઓ પ્રેમ અકરીની બધી બીક છોડીને—પ્રેસ એક્ટ જાણે છે જ નહિ એમ જ માનના રહીને—પોતાના સર્વ વિચારો છૂટથી અને પૂરેપૂરી સ્વતંત્રતાપૂર્વક પ્રગટ કરવામાં બિલકુલ નહિ અચકાય અને પોતાના વિચારોને છૂપાવી રાખવાને મહાપાપ સમજશે. એ રીતે પોતાના વિચારોને યુગજાવનારું છાપું ચલાવવું એ પોતાની શક્તિઓની કેવળ અજબાદી કર્યા સમાન છે. વર્તમાનપત્રના સંપાદકે પોતાના સારામાં સારા વિચારો ઉપર એવો દાળ કબૂલ ગણવો એ સંપાદકના પ્રધા ઉપર પાણી ફેરવવા સમાન છે.

મારો નોંધ

‘નવજીવન’ની સાધા

મારી ‘હોલોદોડની મુસાફરીમાં મારા જહા અનુભવો ને વિચારો હું હંમેશાં તેટલા બહોળા સ્વરૂપમાં નથી મુકી શકતો, તેથી કૃષ્ણ નેત્રિથી હાથ દ્રશ્ય સંતોષ માની કેટલાક બરેદના વિચારો ને અનુભવો નાચકવર્ગ આગળ મુકવાની રજા લઉં છું.

‘નવજીવન’
ની સાધા

‘નવજીવન’ માગીવાતો અને મત્સરવર્ગ વાંચે છે એ અને પ્રિય છે. તેમાંના એ વાંચનારાઓએ મને લખ્યું છે કે મારે ‘નવજીવન’માં ‘અસ્પૃશ્યતા,’ ‘મહારાષ્ટ્રયાત્રા’ વગેરે કથિત સુબો

વાપરવા ન દેવા જોઈયે. આવા વાંચનારને હું 'સંતોષવા માગું છું', પણ તેની સાથે ભાષાને બગાડવી એ પણ ઠીક નહિ ગણાય. વળી મન્નરવર્ગે પણ સહ્ય ભાષા સમજવા થોડી મહેનત કરી લેવી જોઈયે જે રાખ્દનો અર્થ ન સમજાય તે રાખ્દનો અર્થ બીજાની પાસેથી સમજી લેવો જોઈયે.

આપણી ગુજરાતી ભાષા ત્રણ વર્ગ વાપરે છે: હિન્દુ, મુસલમાન અને પારસી. ત્રણેએ ભાષાને તો ખુબ સ્વરૂપ આપ્યું છે. અને આપણે એટલી અતરાઈથી વર્તયિ છીએ કે ત્રણે એકબીજાની ભાષાથી પરિચિત રહેતા નથી. પારસીઓનાં લખેલાં પુસ્તકો હિન્દુ બાળ્યે વાંચે છે. તેમાં ખબરદાર જેવાનાં લખાણો અપવાદરૂપે છે એ ખરું, પણ સાધારણ રીતે પારસી પારસીને સાર. મુસલમાન મુસલમાનને સાર ને હિન્દુ હિન્દુને સાર લખે છે. જ્યારે આપણામાં એક ભાષાના પેદા થયે અને મુખ્યત્વે આપણી શાળાઓમાં આપણે ગુજરાતી મારફતે બધું શિક્ષણ લેતા યદ્યપુ ને ગુજરાતી ભાષાનું માત્ર ગુજરાતીમાં અંકારો, ત્યારે આપણે એક ભાષા લખતા યદ્યપુ. ફરગિયાન 'નવલ્લવન'માં બને તેટલી સાદાઈ રાખવા પ્રયત્ન થાય છે; પણ રેટલાક રાખ્દોનો ઉપયોગ ક્યાં વિના ન જ ચાલે કે જોને અર્થ મુસલમાન વાંચનાના તુરત ન સમજે એ સંભવે છે. તેમણે તેવા રાખ્દો જાણી લેવા થોડી મહેનત લેવી પડે છે.

રાષ્ટ્રીય ભાષા

ભાષાનો વિચાર કરતાં મને હિન્દુસ્તાનીના અનુભવો યાદ આવે છે. માર્ક હિન્દુસ્તાની બ્યાકરનું હોયોથી ભરપૂર છે. છતાં લોકો માર્ક હિન્દુસ્તાની પ્રેમપૂર્વક સાંભળે છે. પછી જન્યાએ વિદ્યાર્થીઓને હુ અંગ્રેજી જોડવા તૈયાર છું એવું જણાવ્યું હતું: ત્યાં પણ તેઓ હિન્દુસ્તાની જ પસંદ કરે છે. આવા પ્રસંગ ત્રણ જગ્યાએ—અલાહાબાદમાં, પટનામાં ને નાગપુરમાં ખાસ આવ્યો, છતાં વિદ્યાર્થીઓએ હિન્દુસ્તાનીમાં જ જોડવાની માગણી કરી. હાહામાં મારે અંગ્રેજી જોડ્યે જ છડે છે એમ સદુ માનતા હતા, છતાં લોકોએ હિન્દુસ્તાનીની જ માગણી કરી ને માર્ક જોડ્યું તેઓએ પ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યું. હું નેકું છું કે જલ્દેર કામ કરનારાઓમાં મારા જેવા જેઓ હિન્દુસ્તાની છૂટી જોડે છે તેઓને આખા હિન્દુસ્તાનમાં રરતો ધોજો સરળ યદ્ય જાય છે. માત્ર બંગાળમાં ને મદ્રાસ દક્ષિણમાં જ થોડી મુશ્કેલી છે. જેમ જેમ સામાન્યવર્ગમાં જન્યતિ આવતી જાય છે તેમ તેમ જલ્દેર વક્તાઓને પોતાનો પ્રાત ઉઠાવા પછી હિન્દુસ્તાની જોડ્યા સિવાય છૂટકો નથી એમ અનુભવસિદ્ધ થતું જાય છે. ગુજરાતના વક્તાઓ જેઓ આખા હિન્દુસ્તાનમાં કામ કરવા માગતા હોય તેમણે હિન્દુસ્તાની જાણી લેવાની પરી જરૂર છે.

શ્રીઓમાં જન્યતિ

જેમ ભાષાને વિષે તેમજ શ્રીઓને વિષે. આપણી માતૃભાષાને અને રાષ્ટ્રભાષાને તરછોડીને આપણા પ્રભવર્ગની શિક્ષિતવર્ગ જેમ વિખૂટા પડ્યો છે તેમ જ

આપણે સ્ત્રીસમાજને પણ તરછેડેલ છે. તેમનો રાષ્ટ્રીય જીવનમાં કંઈ દિસેનો ન નથી એમ આપણે માની લીધું છે. તેથી તેઓએ બહારજીવનમાં મોંઝા લગી કરી ભાગ નથી લીધો. આમાં તેમ ભાષામાં આપણે માન્યું છે કે અંગ્રેજ કોળવણી પામ્યા વિના અને હાઈસ્કૂલોમાં અથવા કોલેજમાં ભણ્યા વિના આપણને દેશસેવા કરતાં નહીં આપે. આ માન્યતા સરકારે આપણાં મનમાં ઠસાવી દીધી છે ને હવે હાલતાં અડચણ આવે છે. જ્યાં લગી બી. એ. ન થયા ત્યાં લગી સરકારી નોકરી ન મળે, તે નોકરી ન મળે ત્યાં લગી અમલ ન મળે, અને અમલ ન મળે ત્યાં સુધી આપણને ચેન ન પડે, તેથી આપણે માન્યું કે અંગ્રેજ કોળવણી વિના આપણાથી લોકરોવા ન થાય એટલી કોળવણી પામ્યા એટલે આપણે સાદેળ બન્યા ને જેમ 'સાદેળ' આમલગને લગભગ અસ્પૃશ્ય ગણે છે તેમ આપણે દેશી સાદેળોએ પણ ગવ્યા. આથી જ જનસમાજે રાષ્ટ્રીય જીવનની ઉત્તતિમાં ભાગ ઓછો લીધો.

હું હાલના બહેનોને મળી ચુક્યો છું. તેમની પાસે મેં સ્વરાજની વાર્તા કરી, પંતબની વાર્તા કરી, સ્વદેશીનો પ્રચાર કર્યો, સ્વરાજ મેળવવા સાથે અસહકાર એ જ આજે એક ધર્મ કેમ છે એ સમજાવ્યું. આ બધું તે બહેનો સમજી છે. આ કંઈ અંગ્રેજી બાણી બહેનો નથી. ધનિક અને નિર્ધન પણ મુખ્યત્વે અમલ એ બહેનોએ આપીયો આપ્યો ને પોતાનાં જવાહીર આપ્યાં. કોઈએ હીરામોનીની બંગલી, કોઈએ મોઢીની માળા, કોઈએ હીરાની વીંટી, કોઈએ સોનાની સાંકળી. સોનાની વીંટીવાળીનો તો પાર નથી. ગરીબ બહેનોએ પોતાનાં રૂપાનાં અંકર ઈત્યાદિ આપ્યાં છે. ગુજરાત, હરિયાણા, સુકત પ્રાંત બિહાર, બંગાળ ને મધ્ય પ્રાંતમાંથી મળી રમતવાતમાં મેં બહેનોની પાસેથી લગભગ અઢસાળ રૂપીયાના દાગીના અને દ્રવ્ય મેળવ્યાં છે ! આ કોઈએ રરમણને નથી આપ્યાં, પણ ઈરાદાપૂર્વક ને તેવા દાગીના સ્વરાજ મળતાં સુધી નવા ન કરાવવાની પ્રતિજ્ઞા લઈને આપ્યાં છે હું કેમ ન માનું કે જ્યાં સ્ત્રીઓમાં આવી ભજતિ ઘટી છે ત્યાં સ્વરાજ એક વર્ષમાં મળે ન ? અને આ તો યરઆત છે. સ્ત્રીઓ દ્રવ્ય આપવા તૈયાર યદને પણ નહિ આવેલી; પોતાના પતિ સાથે અસહત કરીને પણ ઘણી નહિ આવેલી; એમ છતાં જ્યારે આટલા પૈસા મળ્યા છે તો હું કેમ વિશ્વાસ ન રાખું કે સ્ત્રીઓના સાધુચારના ચોડા ત્યાજમાંથી હિંદુસ્તાનમાં નવી નિરાણો ઘઈ રહે અને ચાલે ?

પારસી રસ્તમજની સખાવત

નાતાલના પ્રસિદ્ધ શેડ રસ્તમજ જીવજીએ મને પત્ર લખ્યો છે. તેનો તરજુમો નીચે પ્રમાણે છે:

"તમારી મહાન હીલચાલ હું અહીં રહ્યો રહ્યો નિહાળી રહ્યો છું અને તેમાં તમને રસોડા ઉપરું છું. જે તમે સરકારી નિરાણો ખાલી કરો તો ગામડાંઓમાં ગરીબ બાળકો માટે તમારે રાષ્ટ્રીય શાળાઓ ખોલવી જોઈએ. આમ હોય તો મારી વતી એવી નવી શાળાઓ દરેક રા. ૧૦ હજાર કે એથી ઓછેવધુ ખર્ચે ખોલજો. એટલી જ સરત કરજો

સ્ત્રીઓની
ભજતિ

પારસી
રસ્તમજની
સખાવત

તે ગામના લોકો એ શાળાને કાયમને માટે નસાવવા તૈયાર થાય એ' ગતલગતું લખત પશુ કરતે.

“ મને લાગ્યાં હશે કે કે જીંદગી ‘ચાગ દિવસનું ચાંદરણ’ છે અને તેથી મારે તમારી મારફત મારી માવજતિને માટે એવી વિષતના આ કાળમાં મારાથી ને કંઈ બને તે 'કરું નેકરું' સળાઓની બાબતમાં કંઈક કરવા હું હતુંક છું અને તેથી લોકો નસાવે એવી ૪ નિશાળોનાં મકાનો માટે રૂ. ૪૦ હજારની રકમ આપું છું એનો તમે તમને યોગ્ય લાગે તે રીતે ઉપયોગ કરજો. એથી અરબી અરબી રકમ ખર્ચાને ચારને બદલે આઠ નિશાળો બાંધવી તમને યોગ્ય લાગે તો તેમ કરજો. ખૈસાની નજર ખડે એટલે તારૂં કરજો કે હું રકમ પહોંચની કરવાની ગોઠવણ કરીશ.”

શેઠ રસ્તમજીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં સૌ કોઈ બંધ છે તેમણે બહારજીવનમાં હમેશાં પૂર્ણ ભાગ લીધો છે. તેમણે સમાવતો પશુ પુષ્કળ કરી છે. ચત્યામદને સમયે એક વર્ષની સખત નેલ એમણે ભોગવેલી તેમણે હિન્દુમુસલમાનને એક કરવામાં પશુ પુષ્કળ ભાગ લીધેલો દવે તેઓ અહીંની બહાર પ્રવૃત્તિમાં પોતાનો ભાગ આપી રહ્યા છે. આ સમાવતો ઉપયોગ હઈ રીતે કરવો એ હું મિત્રોની સાથે મસલત કરી ઘોડા સમયમાં બહાર કરીશ દરમિયાન એટલું કરી નહ' કે પારસીઓ અસહકારમાં ભાગ નથી લેતા એ આશય શેઠ રસ્તમજીએ મોજો પાડ્યો છે ને મુબરકા બાબીતા ધનિક શેઠ બમતજી પશુ તેમ જ કરી રહ્યા છે એ નોંધ લેવા યોગ્ય છે. મારી ખાત્રી છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિ એવી સ્વચ્છ છે કે તેમાંથી પારસી, ખ્રિસ્તી કે ચઢવી કોઈ પામુ જેમણે આ દેશને પોતાનો ક્યો છે તે અળખા નહિ જ રહી શકે.

કેલકત્તાનું બાપણુ

તમારામાંના આટલા બધા દિન્દી બાપા કે ને દિન્દની રાષ્ટ્રમાંના ગવાને નિર્માયિકી છે અને તેથી ને બાપામાં દિન્દના બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રતિભા લોકોની બનેલી મેઘ પશુ સમા કે પરિપક્વ ભવિષ્યમાં પોતાનું કામકાજ ચલાવવાને બંધાયેલી છે તેનાથી અજાંત છે એ જ બતાવી આપે છે કે આપણી અયોગ્યિ કેટલી દદ મુઘી પડેલેલી છે. આ એક જ વાત એ અયોગ્યિમાંથી આપણને જ્યારીને બદાર આશ્વિતાર અસહકારની પ્રવૃત્તિની સર્વોપરી નજર સહ કરવાને સાથ પૂરતી છે આ સરકાર હિન્દુસ્તાનની આ મદદાપ્રતને અનેક રસને એ અયોગ્યિએ પહોંચાડવાનું કારણ બની છે અને આજ આપસમાં એક થયા વગર અને તેવા થવા રાષ્ટ્રીય બાપારે પરસ્પર વચ્ચે વિચારવિનિમયનું એક સામાન્ય વાદન પ્રાપ્ત કર્યા વગર એ અયોગ્યિમાંથી દમરવાનો આપણે માટે બીજો રસ્તો નથી.

અહિંસામય અસહકાર

પણ એવા રાષ્ટ્રીય બાબવાદનની હિંમાયત કરવા આજે અહીં હું તમારી સામે નથી જશે. રહ્યો હું તો આજે રાષ્ટ્રને 'અહિંસાત્મક અને ક્રમે ક્રમે આગળ વધનારો અસહકાર' અખત્યાર કરવા વીતવવા હશે. હું આમાં મેં જેટલા સંબોધનો થોડાના કર્યો છે તે સપ્તમા સરખા જ મહત્વના અને જરૂરી છે, અને 'અહિંસાત્મક' તેમજ 'ક્રમે ક્રમે આગળ વધનારો' એ જાણે વિશેષજ્ઞ પણ આખી વસ્તુના હાથપગ સમાન છે. મારે મન તો અહિંસા એ ધર્મનું જ એક અંગ છે—સ્વર્ગ છે. પણ સંખ્યાબંધ મુસલમાનોનું મન એ માત્ર એક સાધન છે. પણ સ્વર્ગ દોષ કે માધન ગાત્ર દોષ, જમે તે દોષ, તોપણ અહિંસા અને ખુનામરજીના અભાવની સર્વોપરી આવરયક્તાને જોગજવા સિવાય કરેડા હિન્દીઓના ઇશ્તીકારનો કાર્યક્રમ પાર પારવાની વાત સર્વથા 'અસંભવિત' છે. ખુનામરજી કદાચ પરીમરને મટિ સદ્ગતા મેળવવામા ઉપયોગી થી જ નહીં તોપણ સાચે 'સરચાળે' અંતે એ ચોક્કાની બાબતે કશે જ લાભ દાખવી શકે એમ નથી લલકરું એવી ખુનામરજીથી રાષ્ટ્રના સ્વમાનને નેમજ રાષ્ટ્રની ખાનદાનીને બારે ધકો પઠોચે છે. સરકારી હેવાસો ઉપરથી આપણે ભોધ રાષ્ટ્રીય જીવે કે જેટલે જગતે આપણે ખુનામરજી બતાવી છે તેટલે દરજ્જે આપણા ઉપરના લશ્કરી ખરચોના જોત્ કોંગ્રેસના નહિ પણ દરજ્જાના વધા છે. આખી તકરીરને મટિ આપણી શુધામીની બેડીઓ વધારે સમજા કરવામાં આવી છે અને હિન્દુમાના ગિટિસ અમલનો ઇતિહાસ જ એ વાતનો પૂરાવો છે કે આપણે ખુનામરજીમાં કોઈ દિવસ સંજ્ઞતા નથી મેળવી શક્યા. તેથી ન્યારે હું આપણને આટલે દરજ્જે નામક બનાવી મુકનાર સરકારની જસરી મરજન ઉપર રહે તેના કરતાં ધરીબર ખુનામરજી ચાલે તે પણ બરહાસ કરી લેવા રાજ્ય હું એમ કહું છું ત્યારે સાચે સાચે તેટલા જ આગ્રહપૂર્વક હું એ પણ પ્રવ્રતા મન ઉપર કરાવવા માણું છું કે ખુનામરજી જ્યારે હિન્દુસ્તાન કરી પણ પેટાનો વારસો પાઠો મેલતે જનનાર નથી.

મારું આદર્શ સ્વરાજ્ય

હોઈ દાનાસ્તરોએ મારું 'હિન્દુ સ્વરાજ' વાંચીને મારા દેશજનુઓને ચેતવણી આપવા માગી છે કે મારા આદર્શ મુજબના સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિ મટિની લરતમાં જંપલાવતા પહેલાં વિચાર કરવો, ભેકે એ પુસ્તકમાંનો એક પણ સજ્ઞ આજની ધરીએ પણ પાછો એથી લેવા હું તૈયાર નથી, તોપણ મારે કહેવું જોઈએ કે એ પુસ્તકમાં નિરૂપેલું સ્વરાજ્ય મેળવવા પછવાડે હું હિન્દુસ્તાનની પ્રવ્રતને આજે નથી દોરી રહ્યો, તેમાં બતાવેલી પદ્ધતિઓ અખત્યાર કરવા હું અત્યારે પ્રવ્રતે નથી સમજતો રહ્યો, એ મારું પકડી ચકે તો તે પ્રવ્રત એક વરસમાં નહિ પણ એક જ દિવસમાં સ્વરાજ્ય લેર કરે એ વિચે મને તલમાત્ર સંકા નથી. એટલું જ નહિ પણ એ આદર્શ પ્રાપ્ત કરીને તો હિન્દુસ્તા આખી દુનિયામાં સર્વોપરી બને. પણ હાલ દુરતને મટિ તો એ આદર્શની વાત એક મનોરાજ્ય માત્ર છે, આજે તો હું માત્ર લોકોને પચે, લોકોને બળે કવરે એવા જ કાર્યક્રમ લોકોની આગળ અમલ કરવા

અહિંસાની
સર્વોપરી
આવરયક્તા

આદર્શ
સ્વરાજ્ય

મટિ સુધી રહ્યો છું; અદાલતો, ટપાલ, તાર અને રેલવેના નાશવાળું નહિ પણ માત્ર પાક્કા-મેન્ટની ટબનું સ્વરામ્ય જ મેળવવા લોકોને સમજાતી રહ્યો છું. ત્યાં સુધી આપણે આ સરકારની જોડેના બધા સંબંધ તોડી નાંખવા તૈયાર નથી થયા, ત્યાં સુધી આપણે શાળાઓ દ્વારા, અદાલતો મારફત, ધારાસભાઓ મારફત, મુલકી અને લરકરી ખાતાઓમાં તેમની નોકરી કરીને, કરો-આપીને અને પરદેશી માત્ર લઈ દઈને તેમની જોડે સહકાર કરી રહ્યા છીએ, ત્યાં સુધી હું તમને એટલું જ સ્વરામ્ય મેળવવા મથવાનું કહી રહ્યો છું.

‘ચડતા કમનો’ શા માટે ?

‘જે કણે પ્રભને આ વાત વસી જશે અને અસહકાર જનમરો તે જ ધડીએ આ સરકાર વૂટી પડવાની એ સિદ્ધ વાત છે. જો આમપ્રજ એવા અસહકારના આખા કાર્યક્રમને માટે તૈયાર છે એમ મેં જોયું હોત તો હું તેને તત્કાળ અમલમાં મુકવાનું ફેરવે કહેતાં અચકાત નહિ પણ હજી અત્યારે કાયદાનો અમલ કરવા આવનાર સરકારી કર્મચારીઓ ઉપર આમપ્રજને શુસ્સાની મારી વૂટી પડતી અટકાવી રાક્ષય એવું નથી; હજી અત્યારે લરકરમાં આપણા જાણીયા કોઈ પણ નવતરો દોઢાઈસાઈ ક્યાં વગર પોતાનાં હથિયાર સોઠાં મુઠી દઈ હજી રહે એવું નથી. જો સંજવણું હોય તો આજે જ—આ જ ધડીએ હું અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ એકીવારે અમલમાં મુકવાની પ્રભને સલાહ આપત પણ હજી આપણે આમવર્ત જપર એટલો કાણુ નથી મેળવ્યો. આપણે રાષ્ટ્રના જીવનનાં કિંમતી વરમો નાહક અંગેજી ભાષા બણવા પાછળ બરબાદ ક્યાં છે, જે ભાષાના જ્ઞાનની આપણી સ્વતંત્રતા મેળવવાનાં કામમાં આપણને ઊંઘામાર જરૂર નથી. એ બધાં વરસો આપણે શેક્ષણીયર અને મિલ્કતમાંથી સ્વતંત્રતાને ઓગળતાં રીખવામાં, મિલ્કતનાં પુરવઠામાંથી રકુર્તિ મેળવવામાં વીતાવ્યાં, જે વસ્તુ આપણે ધરમાં બેસીને પણ રીખી રાક્ષતા દતા. આમ આપણે પ્રલવર્ગથી નોખા પડી આપણી જુદી જાત બનાવી ગેજા છીએ. આપણે પશ્ચિમના પૂનરી બન્યા છીએ. આપણે ઊંઘાં કપ વરસ કેળવણી લીધાં છતાં તે કેળવણીનો ઉપયોગ જનસમાજમાં બજવામાં કરતાં રીખ્યા નથી. હંમેશા પાંચ બેસીને તેઓ ન સમજી શકે એવી ભાષામાં માત્ર ટંકાપણુ રોન્યાં છીધાં છે, અને આજે આપણે જોઈએ છીએ કે મોટા જનસમૂહોને અને મેળાવડાઓને આપણે વ્યવસ્થા નજીવીને હાથ નથી રાખી રાક્ષતા. વ્યવસ્થા અને તાલીમ તો સંજીવનનો પ્રાણ છે. હવે તમે જોઈશકરો કે ગા ઠારણીથી મેં અસહકારના ઠરાવમાં આગળ ‘કમે કમે વધનારો’ એવા સંખેટ દાખલ કર્યા છે. કરો અચિનય ન કરતાં હું તમારી આગળ કહેવા ઈચ્છું છું કે દાલના કોઈ પણ કેળવણેલા દિન્દીના સ્વતાં આમપ્રજની નાટને હું વધારે ઓગળું છું. પ્રજા હજી દર આપવાનું બંધ મરવાની યદ સુધી જવા તૈયાર નથી થઈ. તેમનામાં હજી તે સ્થિતિને પ્રસ્તો થાય એટલો સંજોગ નથી આવ્યો. જો તેમને હાથે કરો જનજમાનો નહિ થાય એવી મારી ખાત્રી થાય તો હું આજે જ તેમને કર આપતા બંધ થવાની સલાહ આપું અને પ્રજાના વજનની એક ધડી પણ નકામી જવા ન દઉં. મારે મન તો દિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતા એ આજે સર્વ કાંઈ વધ પડી છે. ઇસ્લામની આગ્રાવી

મને તેટલી જ ખ્યારી છે. તેથી આખો કાર્યક્રમ આજે જ અમલમાં મુકવામાં અડચણ નથી એમ જો હું જોઉં તો એક કાણુનો પણ વિલંબ ન કરું.

‘અહિંસામક’ શા માટે ?

આ સભામાં ખ્યારા અને પૂન્ય એવા કેટલાયે આગેવાનોને ગેરહાજર જોઈને મને દુઃખ થાય છે. અહીં અત્યારે દેશની અમૂલ્ય સેવાઓ બંભવનાર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી માણ રહ્યા નથી. અને આજે લોકે આપણે એકબીજાથી ઉતાર અને દફાલુ જેટલા દૂર બીયે, આપણી વચ્ચે તીવ્ર મતભેદ વર્તી રહ્યો છે, તોપણ આપણે આપણા મતભેદોને ઘટતા સંયમપૂર્વક જ પ્રગટ કરવા ધટે. હું તમને સિદ્ધાંતની બાબતમાં એક રતિભાર પણ નથી કહેતો; હું તો માત્ર વાણીમાં તેમજ વર્તનમાં સંપૂર્ણ અહિંસાનું પાલન કરવા કહી રહ્યો છું. જો સરકારની ભેડેના આપણા વર્તનમાં અહિંસા આરમ્ભક છે, તો તે આપણા આગેવાનો ભેડેના આપણા વહેવારમાં તો અવશ્ય અનેકગણી વધુ ભરૂરી છે. અને તેથી જ યોશ રોમ ઉપર પૂર્વ અંગ્રાજમાં આપણા જ લોકોને કેટલાકોએ સલાહ આપી હતીકત સાંભળીને મને પારાવાર દુઃખ થયું છે. સુરેન્દ્રજીએ વખતે મત આપવા અથવા એક માણસના ત્યાગ કાળ કાપી લેવામાં આવ્યા અને બીજા એક સુરેન્દ્રજી મટિ ઉભા રહેનારની પયારીમાં મેલું નાંખવામાં આવ્યું. આ રીતે અસહકારનો કોઈ કાળે વિજય નથી થવાનો. ત્યાં સુધી સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાનું જાતાવરણ આપણે સર્વત્ર પેલા નહિ કરીયે, આપણી સ્વતંત્રતાના જેટલી જ આપણા વિરોધીઓની સ્વતંત્રતાને પણ કિંમતી માનતાં નહિ સીખીયે ત્યાં સુધી એ વિજય નહિ જ નીવડે. શ્રદ્ધાની, અંતરના તાદની, વિચારની અને વર્તનની જે સ્વતંત્રતા આપણે માંગીયે બીયે તે આપણે આપણા સામાજિકજીને પણ આપવા તેવાર રહેવું જોઈયે. અસહકાર એ આત્મસહિનો માર્ગ છે; અને આપણે આપણાથી જુદા પડનારાઓનાં અંતઃકરણ અને લાગણીઓને જાગ્રત્વા સતત પ્રયત્નવાન રહેવામાં તેમને વાજ વાંકો ન કરવો જોઈયે. તાલીમ અને સંયમ આપણા વર્તનના પાયાના સિદ્ધાંતો છે, અને તેથી કોઈ સામે કોઈ પણ પ્રકારના જુગમી સામાજિક બદલાર કરવા તરફ પણ ન પ્રેરાવા હું તમને વીનવું છું. આ જ કારણથી દિલ્લીમાં એક નૈયતની પાયદરત વિરે પણ અપમાન થયેલું સાંભળ્યું મને અતિશય દુઃખ થયું અને મને એમ જ લાગ્યું કે એક અપમાન કરનારા જે અસહકારીઓ હોય તો તેમણે પોતાના વર્તનથી પોતાને અને પોતાના પંથને કલંક લગાડ્યું છે. હું ફરી ફરી કહું છું કે જીવન કે જીવનજામાયી આપણે દેખી મુકિત નથી જ સાધી ચેંચવાના.

એક વર્ષમાં સ્વરાજ્ય

પ્રત્ય તરફથી પૂરતો જવાબ મળે તો એક જ વર્ષમાં સ્વરાજ્ય ઘેર કરી શકાય એ ઊંચેના બ્યાસથી ઉપરથી મેં મરકીમાં નહોતું કહ્યું. એ વરસમાંથી ત્રણ મહિના વીતી ગયા છે. જો આપણે સાચ ઉપર મુરબાન હોઈએ, વઠના કડકા હોઈએ, રાષ્ટ્રને વખાણ

સાર્વત્રિક
અહિંસાની
ભરૂરી

એક વર્ષમાં
સ્વરાજ્ય

હોઈયે, રાજ દેશમહિતાનાં જે લાગેનાં માઈયે છીયે, તે સાચા દિલથી ગાતા હોઈયે, ગીતાઈ અને કુરાને સરીફને પ્રાણથી પ્યારાં ગણતા હોઈયે, તે બાકીના મવ મહિનામાં આપણે કાર્યક્રમ પૂરા કરી બતાવીશું અને ઇસ્લામને, ખંભાળને અને હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરીશું.

કેળવાયલા વર્ગની સ્થિતિને 'આનમાં લઈને જ મેં' એક વરસમાં પૂરા કરી સકાય એવો મર્યાદિત કાર્યક્રમ પ્રત્યક્ષમણ સુકલો છે. આપણે કંઈક એવી જ બ્રમણમાં પડેલા દેખાઈયે છીયે કે બહુ ધારાસભાઓ વગર આપણું ચાલી જ ન શકે. જે 'સામે' આ બ્રમણમાંથી આપણે ઉગરી જઈશું તે જ શક્તિ આપણને સ્વરાજ મળ્યું સમજાવે. એક લાખ પ્રવાસી અંગ્રેજો ત્રીસ કરોડ રૂપાળ પડે પોતાનું ધાણું દાગી શકે એ સરકાર અને પ્રાન્ બન્નેને સરખું જ પાડનારું છે. બને તેઓ આમ પોતાનું ધાણું દાગી શકે છે એકું રહસ્ય એ જ છે કે આપણામાં અંદર અંદર ભેદ અને કુસંધ પાથરીને તેમણે રાજ્ય કંઈ છે, 'ભેદ કરો અને રાજ્ય કરો' એ બેદનીતિનું પાયા ઉપર આ દેશમાં બિટિશ સત્તા નબી રહી છે એ છુમનું નિખાલસ કબજાતવચન હું કોઈ દિવસ બૂઝી ગઈયો નથી.

એથી જ આજ અસહકારથી સંજ્ઞતાને સાથે હિન્દુમુસલમાન એકતાને મેં સીધી વધારેમાં વધારે મહત્ત્વની વસ્તુ ગણી છે. એ પણ ચાહ રાખતું તોઈયે કે એ એકતા કેવળ મહોદાની કે કેવળ વાણીઆમાં જ નહીંકધાર ઉપર ખરી થયેલી ન જ હોવી તોઈયે. એ તો ક્રમની વિશાળતા ઉપર, એકદિશીની એકબાજુ ઉપર ખરી થયેલી હોવી તોઈયે. તે હિન્દુ ધર્મનું આપણે રક્ષણ ઈચ્છતા હોઈયે તો ખુદાને ખાતર મુસલમાનોની જોડે આવા વાણીઆમાં દિસાળ કરવાના ખ્યાલને અંતરમાં સ્થાન આપના નૌ. આટલા મહિના ચર્ચાં મૌ સૌકતઅલીની સાથે હું રૂં રૂં, પણ ગૌરક્ષા માટે એક રાખ સરખો હું તેમની આગળ નહિ બોલ્યો હોઈ. ગાલી બિરાદરો જોડે મારો માત્ર ખાનદાનીનો સંબંધ છે. મારી ખાનદાની સામું હું જોઈ. હિન્દુ ધર્મની ખાનદાની સામું હિન્દુ ધર્મ જુએ, અને તે એની ખાનદાની એને હદે તો મુસલમાનો તરફ એ પોતાની ફરજ નિષ્કામ બાંધે બળવે એમાં કોઈ પણ ભતનું સાડું કરવા તાકતું એ આપણને પાડનારું છે. ટ્રાફિક રાખતે કે અજવાળું પોતાની પાછળ અજવાળાને જ લાવયો, અંધારાને નહિ; ઉચ્ચ અને નિર્મળ હેતુથી પ્રેરાઈને બતાવેલી ખાનદાની બમણું ઉમદા ફળ આપશે. ગાયનું રક્ષણ કરનારો તો એક પરમેશ્વર જ છે. આજે 'ગાયની રક્ષાનું ગુ' એમ મને ન પૂછા. હિન્દના આત્મબળથી ઈસ્લામનું એકવાર રક્ષણ થવા દો; પછી એ સ્વચાલ પડે. આપણા દેશી રાજ્યોને પૂછો કે પોતાના અંગ્રેજ પદોષ્ટાઓની પદોષ્ટાગત કરવા તેઓ શું કરે છે ? તેઓ તેમને ગોમાંસ અને દારૂ લાવીને નથી ધરાવતા ? પદોષ્ટાં તેમને ગોવધા કરતા અટકાવે; પછી મુસલમાનો જોડે સાદું કરવાનો વિચાર કરે. અને આપણું પોતાનું ગાય અને તેના પંચ તરફ કેહું વર્તન છે ? આપણું પોતાનું ધર વ્યવસ્થિત ન કરીયે અને અંગ્રેજોને હાથેથી ગાયને ન બચાવીયે ત્યાં સુધી મુસલમાનો આગળ મારની વજીહાત કરવાનો આપણને દહ નથી પ્રાપ્ત થતો. એમને

હાથેથી માથે બચાવવાનો રાજમાર્ગ એ જ છે કે આજ એમના સંદર્ભે કાળે એમને વગર-
અરતે મદદ આપવી.

પંતળ

એ જ પ્રમાણે પંતળના કિસ્સાથી આપણે શું ગ્રીષ્મ? આપણા એક પંતળી ભાઈને
જે દિવસે અમૃતસરની પેલી ગંદી ગલીમાં પટે ચાલતું પડ્યું તે દિવસે આપણું હિન્દુસ્તાન
પટે ચાલ્યું; જે દિવસે મનિયનવાણી એક નિર્દોષ જોરતનો ધુધટ એક હક્કત અંગ્રેજ
અમલદારને હાથે ખેંચાયો તે જ દિવસે હિન્દના આખા સૌવનની છૂટત ઉપર હાથ નખાણી,
અને નાભુક વચના કુળનાં બાળકોને પંતળમાં માર્સલ લો હેઠળ ન્યાયે દિવસના ચાર ચાર
વેળા ખસા જયોરના તરફમાં યુનિયન નેહને સલામ કરવા પછે આજતા નવા ફરજ પાડવામાં
આવી અને જેને પરિણામે જે સાત સાત વરસનાં બાળકોને પ્રાણ તપ્યા, તે જ દિવસે
આખા હિન્દુસ્તાનના બાળકો પર ગીતમ શુભ્યો. ચારે મન તો સરકાર આ બધા પાપોનું
પ્રાયશ્ચિત ન કરે ત્યાં સુધી તેના આશ્રય હેઠળ ચાલતી સાખા દોલેજોમાં બાણનું એ
નરકયાતનાઓ ભોગવવા સમાન છે. ત્યાં સુધી આપણામાં અમાન જેવી કાઠ વસ્ત્ર હોય
તો જે સરકારની અદાલતોમાં પંતળમાં સેંકેડો નિર્દોષ માનુસોને ફટની અને ફાસીઓની
સજા થઈ તેની અદાલતોમાં આપણે મર્યાદા ન લેઈએ. એવી સરકારને સ્વેચ્છાએ મદદ કરવામાં
અગર તેના તરફની મદદ સ્વીકારવામાં આપણે તેના શુન્દાઓ અને પાપોના ભાગીદાર
બનીએ છીએ.

પંતળનો
પાક

• દિંદની સ્ત્રીઓ આ હરતન આત્માત્મિક સ્વરૂપ આતર દરિયો જ જોળખી મળ છે.
હત્તેરો, બહેનો કેટકેકાણે અલિંગાત્મક અસહકારનો સંદેશો સાંભળવા ચાલી આવી છે અને
સ્વરાજ્યની પ્રાપ્તિને અર્થે પોતાના સારીર પરનાં નવજીવિત મને સોંપતી ગઈ છે. આ બધાં
અનૈતિક દરેકો જોયા પછી પણ એક વસ્ત્રમાં સ્વરાજ્ય મગવાની સંભવિતતા હું નોંધી શકું
એ શું આશ્ચર્ય છે? દિંદની સ્ત્રીઓ તરફથી મળેલા આ અલૈકિક જવાબની હું જોઈ
કિંમત આકું તો છપ્પરનો ચોર બનું, અદાલીત પામર કહેવાડ. વિદ્યાર્થીઓ પોતાનું
દર્શન બલવશે એ વિષે પણ મને પૂરી શંકા છે. અને આજ સુધી નહેરુજીવનને ચોખ્ખું
રહેવાર આપણે વજીરવર્ગ પણ આ નવી નજીવિને જોળખી ધરતો જવાણ આપણે એની
પ્રભ આસા રાખે જ.

સ્વરાજ્ય વિષે
આસાવાદ

ઉપસંહાર

મેં કહવા શરૂ કર્યો છે, પણ તે મેં બહુ વિચારપૂર્વક જ કહ્યો છે. જેર કે
ચેરની લાગણીથી હું તથી ઉદ્ભવ્યો. અંગ્રેજોને હું મારા દુરમન નથી માનતો. પણ અંગ્રેજો
મારા પરમ મિત્ર છે, પણ હું અત્યાદે જે રીતે અંગ્રેજ સલ્તનત સ્વાયેલી છે તેમો કદો
દુરમન હું ખરો. અને જો એક માણસની શક્તિ, એક મનુષ્યની તપસ્યા એ સલ્તનતનો
નાશ કરવાને સમર્થ હોય તો હું જરૂર એવો એ ન સુધરે તો નાશ કરવા દિશું છું.

સલ્તનતનો
નાશ

જે સહનત અન્યાય અને દગાને ધર્મ માની રહી છે તે તેના રખેપાઓ તોળા ન કરે તો દુનિયામાં રહેવાને લાયક નથી અને એવી સહનતને ન્યાય કરવાની ફરજ પાડવાનું પ્રબળ સામર્થ્ય મેળવી આપનારા દિવ્ય અસ્ત્ર તરીકે જ અસહકારની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

મને તો પૂરી હમેદ છે કે બંગાળ આત્મશુદ્ધિની હીલચાલમાં પૂરેપૂરા બાગ બજારો, ન્યાયે આશુ' હિન્દ ઉધવું હવું ત્યાં બંગાળે સ્વદેશી અને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણનો શંખનાદ કરેલો. આજે આત્મશુદ્ધિ અને આત્મજલિદાન આપીને સ્વરાજ્ય ચેર કરવાની અને ખિલાફત તેમજ પંજાબની બાબતમાં ન્યાય મેળવવાની આ લડતમાં પણ મને પૂરેપૂરી હમેદ છે કે એ જ બંગાળ ચોતાનો મોખરો નહિ હોય.

તા. ૨૬-૧૨-૧૯૨૦

સાક્ષર નરસિંહરાવ પ્રત્યે—

શુભરાતના સાક્ષરરત્ન નરસિંહરાવે પ્રગટ પત્ર લખ્યો છે તે મેં અનાયાસે વાંચ્યો. હું છાપાંઓ વાંચવાનો વખત બાંચે જ મેળવી શકું છું. પ્રવાસમાં છાપાં જવશ્યે જ મળી શકે છે, તેથી આવાં લખાણો વાંચ્યા વિના પણ હું રહી જતો હોમથ.

ઉપરનો કાગળ જો હું ન વાંચત તો મને દુઃખ થાત. રા. નરસિંહરાવે અતિ પ્રેમભાવે ને નિર્મળ હૃદયે તે પત્ર લખ્યો છે. મારી આજની પ્રવૃત્તિથી તેમને દુઃખ થયું છે એ હું જોઈ શકું છું. તેમનો પત્ર વાંચી ખીજને પણ દુઃખ થયું હોવું જોઈએ. કંઈ ખુલાસાથી એ દુઃખનું હું નિવારણ કરી શકું તો 'મને કૃતાર્થ થયો, સમજું. નેથી હું તે પત્રનો જવાબ દેવા પ્રયત્ન કરું છું.

નરસિંહરાવજીનો લેખ કેવળ એક આનંદતા ઉપર રચાયેલો જોઈ શકું. જે સાત્ત્વિક અને ધાર્મિક બાવના તેમણે મારામાં અને ૧૯૧૫ માં ને ત્યારબાદ જોયેલી એ તેઓ આજે નથી જોતા. તેઓ એમ માને છે કે આજે હું રાજકીય સમુદ્રમાં પડી ગોયાં ખાઈ છું, મને મોઢ ઉપજ્યો છે.

મારો આત્મા સાદ્ગી પૂરે છે કે હું જે ૧૯૧૫ માં હતો તે જ છું. 'મારી ધર્મવૃત્તિ અને ન્યાયવૃત્તિ આજે વધારે જગૃત છે.

મને ધાસ્તી છે કે મારા આગલા જીવનથી નરસિંહરાવજી અપરિચિત છે. મેં માફ બધું જીવન રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં જ વ્યતીત કર્યું છે. મેં ધાર્મિક પ્રવૃત્તિને રાજકીયથી

ભિન્ન નથી ગણી. રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં ધર્મશક્તિ દાખલ કરવાનો જોખમનો મંત્ર મેં હમેશાં માન્યો છે ને તેનો યથાશક્તિ અમલ કર્યો છે.

સરકારને વિષે જે વિશેષણોનો હું પ્રયોગ કરું છું તેવાં વિશેષણોનો પ્રયોગ મેં દક્ષિણ આફ્રિકામાંના સત્યાગ્રહના યુદ્ધને સમયે કર્યો હતો. પણ મારી મતિ તે વખતે માલુમ થયેલી અમ મેં માન્યું નથી. કેટલાક અંગ્રેજ મિત્રો માનતા ખરા, તેમણે તેવી માન્યતાને સાફ અતિ પચાતાપ કરેલો. તેમાંના એક નાતાલના મરદુમ પ્રધાન એસ્કેમ્મ હતા ને બીજા દક્ષિણ આફ્રિકાના આગળા પ્રધાન જનરલ સ્મટ્સ છે.

ગ્રેમ્સ ન્યોતિના ભજનનો બહુકાર મારા કાનમાં આવે પણ મુંઝે છે; આવે પણ તેનો આદેશ માફ નિશાન છે. આવે પણ હું હૃદયની ગ્રેરણા પ્રતિક્ષણ યાચી રહ્યો છું.

છતાં 'પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ સૂચી જાઓ' એવી સલાહ મેં તે વેળા પણ આપેલી. એ સંસ્કૃતિના અનુકરણમાં હિન્દુસ્તાનનો નાશ મેં ચોખ્ખી રીતે સને ૧૯૦૮ માં જોયો. મારી માન્યતા મેં પ્રથમ એક અંગ્રેજ હમરાવને જાહેર કરી ને વિલાયતથી દક્ષિણ આફ્રિકા પાછો ફર્યો ત્યારે તે જ સાલમાં (૧૯૦૮ માં) 'ઇન્ડિયન એસોસિયેશન'માં પણ પ્રસિદ્ધ કરીને છેવટે તે ક્ષેત્રને 'હિન્દ સ્વરાજ' રૂપે પ્રગટ કર્યો. તે અથવા તેનો તરજુમો વાંચી જવા રા. નરસિંહરાવને હું વીનવું ? તેમાંથી તેમને મારી આધુનિક પ્રવૃત્તિ વિષે વધારે માહિતી મળશે.

પણ પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિનો ત્યાગ એટલે અંગ્રેજ એટલા બધાનો ત્યાગ અથવા તો અંગ્રેજ પ્રજાનો દ્વેષ એવું તો મેં કોઈ કાળે માન્યું નથી, ને આવે પણ માનતો નથી. હું બાઈબલનો પૂજારી છું. છસસનો પર્વત ઉપરનો ઉપદેશ મને આવે પણ મંગળમય છે. તેમાંનાં મધુર વાક્યો આવે પણ મારા અગ્નિને રાખાવી શકે છે. રસિક કાલાંકલનો કેટલાંક લખાણો આવે પણ હું ગ્રેમ્સ પૂર્વક વાંચું. ધણાં અંગ્રેજ ભજનનો સુર ને તેની દડીઓ આવે પણ મને અમૃત સમાન લાગે છે. એમ છતાં પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિનો ત્યાગ હું ઇષ્ટ સમજું છું, ધર્મ સમજું છું.

પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એટલે પશ્ચિમમાં મનાયેલા આગળા આદર્શો અને તે ઉપર રચાયેલી પાશ્ચાત્ય પ્રવૃત્તિઓ. પશુબળને પ્રધાનપદ, પૈસાને પરમેશ્વરનું પદ, ઐહિક સુખ મેળવવામાં કાળનો મુખ્ય ભાગે દ્વેષ, અનેક પ્રકારના હન્યવી ભોગો મેળવવા કાળજીવટ સાહસો, યાંત્રિક શક્તિના વધારા પાછળ માનસિક શક્તિનો પારાવાર

પાશ્ચાત્ય
સંસ્કૃતિ
બૂલી ન

પાશ્ચાત્ય
સંસ્કૃતિ
એટલે છે

વ્યય, નાશ કરવાની યુક્તિઓ શોધવામાં કરોડો રૂપીયાનો ખર્ચ, રૂપ બહારની પ્રત્નને હાથે મણવાનો ધર્મ—આ સંસ્કૃતિને હું સર્વથા ત્યાગ્ય સમજું છું.

આમ છતાં હું અંગ્રેજ રાજ્યને વળગી રહ્યો હતો, કેમકે તેમાં મેં જૂલયી ઉપરની સંસ્કૃતિને તોડવાના સાહસની શક્તિનું આરોપણ કરેલું. હવે હું માતું છું કે અંગ્રેજ રાજ્યતંત્રમાં જેટલી ચેતનાનિયત છે તેટલી જર્મનમાં કદાચ નાહ હોય. પણ તે ગણતરીમાં જૂલ હોય તો બન્ને સરખાં તો છે જ.

જે જે ચિદ્વો તુલસીદાસે રાવણરાજ્યનાં વર્ણવ્યાં છે તે તે અંગ્રેજ રાજ્યમાં ખરાં પડે છે, તેથી હું તેને રાવણરાજ્ય કહું છું. આમાં શેષ નથી; ‘પુષ્પપ્રકોપ’ પણ નથી. એ શાન્ત ચિત્તે મને ચંચેલી માન્યતા છે. તેથી પ્રત્યેક અંગ્રેજ કે અંગ્રેજ અમલદાર રાક્ષસ છે એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ પ્રત્યેક અમલદાર રાક્ષસો તંત્રનો ચલાવનાર હોઈ અન્યાયનું, દમનું, અત્યાચારનું સાધન બાજે બાજે બને છે. આવી મારી માન્યતા છતાં હું જે તેને છપાવું તો મેં સત્યનો અનહર ક્યો કહેવાય. ચોરને ચોર કહેવો, પાપીને પાપી કહેવો એમાં અવિવેક નથી, તે કાસ દાંડનારની ગાળ નથી. હલકું જે તે દુષ્કાર નિખાલસભાવે નીકળેલ હોય તો તે ગ્રેમની નિશાની હોઈ શકે.

મેં જે કંઈ પણ વસ્તુનું આ જગતમાં અનન્ય દૃઢતાથી સેવન કર્યું હોય તો તે અદિત્યનું, સત્યનું તે બ્રહ્મચર્યનું. તે ત્રણેનું પાલન કરેલું કદિન છે એ મારો આત્મા જ જાણે છે. ત્રણેનું કાયિક વાયિક પાલન મેં સારી રીતે કર્યું છે એમ મારી માન્યતા છે. મનમાં ક્રોધ નથી આવ્યો એમ કહું તો અસત્ય બાપણ ચાર્ય; મનમાં વિષયવાસના નથી જાગેલી એમ કહું તો પાપી બનું. છતાં, આ ત્રણે મનનું સર્વાંગે પાલન કરવાની પૂર્ણ શક્તિ મારામાં આવી ગઈ હોય તો જે સંશય રા. નરસિંહરાવને લદ્દમચો છે તે ન જ લદ્દમવત, એવો એ ત્રણ મતના કાયિક, વાયિક ને માનસિક પાલનનો પ્રભાવ છે એમ માનું છું. આટલું કહીને હું પ્રતિજ્ઞા કરી શકું છું કે જનરલ હાયરનું ખર્ચ હું લેગમાત્ર રુચ્છતો નથી. તેને શિક્ષા આપવાની મને જરાયે ક્ષમ્મા નથી. તે માટે પડે તો હું તેની સારવાર ગ્રેમપૂર્વક કરું. પણ તેને મારા પેસામાંથી પેન્શન આપીને તેના પાપમાં હું લાગીદાર તો ન જ બનું; તેના દૃત્યની અધોરતાને હું કંઈ મોણું સ્વરૂપ ન આપું. તેનું દૃત્ય રાક્ષસી હતું તે ચિત્તે મને શંકા નથી. તેના દૃત્યને અંગ્રેજ પ્રગ્ગએ ‘વિચારકોપ’ માની તેનું પાપ જાને વડોરી લીધું છે.

જીસમે તેના જમાનાને 'સરપોતો જમાનો' કહ્યો હતો, તે કંઈ કોઈમા નહિ. ત્યાં સાચું બોલતાં બધા ડરતા હતા ત્યાં જીસમે પોતાનું માથું ડેરે મુઠ્ઠી સ્પર્શ બાળામાં બધા દંબ, દર્ષ તથા જુદાંબને વર્ણવીને નિર્દોષ અને સાદા માણસોને સાવધોન કર્યાં ને બચાવ્યા. જુદા જ્યારે પેલા ઘેરાને પોતાની બાધ ઉપર મુઠ્ઠી અભાચારી આફરો પશુવધ કરી રહ્યા હતા ત્યાં જ પડોચીને જે બાપા વાપરી તે સુવાળી બાપા ન હતી, પણ તેના આત્મા ગ્રેમથી ઘેળાયેલો હતો. તેઓની સર-ખામણીમાં હું કોણ ? એમ છતાં તેઓની અહિંસાનો—ગ્રેમનો મુદ્દાબંધો આ જ જીવનમાં કરવાની અભિચાપા હું રાખું છું. તેને સાડ વાંચનારે મને ઉદ્ધતન મણવો. મારો પરમ આદર્શ એક રા. નરસિંહરાવનો જ નામેરી ગુજરાતનો મહેતો છે. તેના ગ્રેમ કંઈ જુદા કરતા ઉતરે તેમ ન હતો.

જીસમે, જુદા,
નરસિંહ
મહેતો

હું જૂલ કરતો હોઉં, હું અગ્રેજોને અન્યાય કરતો હોઉં, મેં ઇતિહાસને ખોટી રીતે જાણ્યો હોય, આ બધું સભવે છે; પણ મારી પ્રવૃત્તિ આજે વેરથી ભરેલી છે અથવા તો તે ઝોછી ધાર્મિક છે એમ તો નથી જ. જે મિત્રો મને જૂલથી બચાવવા ધરે તેમને મારી વિનનિ છે કે તેમણે પ્રથમ મને જાણી લેવો. હું નિર્મળ થવા અને રહેવા પ્રયત્ન કરું છું; જૂલથી ભરેલો છું, જૂલ મુદ્દાસ્તા તરફ છું. આ જગતમાં એવું મારું કંઈ જ નથી કે જે હું છપાવવા ધરું છું. જે વિચારો મને મુજે છે તે હું હુરત મહેતો કરું છું. પણ હું અતિશય વિચારપૂર્વક કામ કરનારો હોવાથી મારો મન એકાએક છોડી શકતો નથી. આથી મને મારા સાથીઓ પણ 'આપજુદી' માનવા હોય તો નવાધ નથી. હું 'ઓર્ટોડોક્સ' નથી એવી મારી મત્ર માનવા છે. આપજુદ માણસ જીવનું સાબળવા જ ઇચ્છતો નથી. મને તો એવાં જ સ્મગણ છે કે હું બાળકોનું પણ સાબળું છું, અને તેમની પામેથી ઘણું શીખ્યો છું. મેં ભરવડો, ખેડૂતો પામેથી ઘણું મેળવ્યું છે.

પહેલાં મને
જાણી લે

મેં, ઉપર 'સાથી' શબ્દ વાપર્યો છે. 'માગ અનુયાયી કોઈ નથી, મારા વિચારોના અનુયાયી બને હોય' એ મારું કહેવું રા. નરસિંહરાવે 'શબ્દમેલ' માંની મને અર્જણો અન્યાય કર્યો છે. મેં કાઠને ધર્મગુરુનું પદ આપ્યું નથી. મને પોતાને હું તે પદને સાડ લાપક મણવો નથી. જ્યાં મુઠ્ઠી મનથી, વાચાથી ને કાપાથી હું ચમનિયમાદિનું વન સંપૂર્ણપણે પાજવાની શક્તિ નથી મેળવી મક્યો ત્યાં મુઠ્ઠી અનેક જૂલોને પાત્ર છું. તેવા માણસથી કાઠને સિંચ બનાવાય જ નહિ. એક જ મિત્રને તેના અગ્રહને

ગુરુપદની
મીમાંસા

વશ થઈ શિષ્ય ગણવાની યોગ્ય વર્ષો પહેલાં મેં જૂલ કરેલી; તેમાં હું ડંખાયો. માફ ગુરુપણું ચાલી જ ન શક્યું. મારી પરીક્ષા ખોટી હતી.

આ યુગમા કેાઈને ગુરુ બનાવવા અથવા કેાઈએ ગુરુ બનવું એ બહુ જોખમ-દારક ગણું છું. ગુરુમાં આપણે પૂણ્ણતા દૃષ્ટીએ છીએ. અપૂર્ણ મનુષ્યોને ગુરુ બનાવી આપણે અનેક જૂલોમાં પડીએ છીએ. તેથી જ મેં દરિદ્રાપૂર્વક કહ્યું છે કે મારા વિચારના અનુયાયી મને પસંદ છે; અનુયાયી હું ઇચ્છતો નથી. વિચારોને અનુસરવામાં જ્ઞાનની આવરયક્તા કે; મનુષ્યને અનુસરવામા શ્રદ્ધા પ્રધાન છે. હું મારી શ્રદ્ધાભક્તિ માગતો નથી; મારા વિચારોની ભક્તિ અવરય માણુ છું. તે તો જ્ઞાનપૂર્વક જ હોય. એમ છતાં હું જાણું છું કે અત્યારે અનેક માણસો મારી ઉપર મોહિત હોવાથી મારા વિચારોને અનુસરે છે. તેમનું પાપ હું નહિ વહોરું, કેમકે તેઓને હું મારા અનુયાયી નથી ગણતો. મારા અનુયાયી ને મારા વિચારના અનુયાયી વચ્ચે એટલો તફાવત છે જેટલો ઝેરરતને એક માણસને મૂર્ખ કહેવો ને તેના વિચારોને મૂખ કહેવામા બતાવ્યો હતો.

પણ રા. નરસિંહરાવ માગમાં કંઈક ખીજે દોષ પણ જોઈ રહ્યા છે, જે 'ગુરુ-જ્ઞા'માં વિરોધ હોય છે. હું ચરણસ્પર્શની સામે સત્યાગ્રહ ન કરતાં—તેને વખોડતો છતાં—કરવા હું એ શું ? હું વિનયપૂર્વક એ બાઈને સચવું છું કે એ સત્યાગ્રહને વિષય નથી. ચરણસ્પર્શ એ મૂળે દોષ કે પાપ નથી કે તેની સામે સત્યાગ્રહ થાય. વળી અગણિત સાદા બાવિક ખેડૂતો જેમને સદાય ચરણસ્પર્શની આદત પડી ગઈ છે તેમને એકાએક કેાણુ સમજવી શકે ? હું રા. નરસિંહરાવને ખાત્રી આપું છું કે ચરણસ્પર્શથી ને જયપોષાથી દું બહું અકળાયેલો છું. બાઈ શીકતઅલી તે ચરણ-સ્પર્શથી પ્રદારથી મને બચાવવા હમેશાં બારે પ્રયત્નો કરે છે, ધણા સ્વયંસેવકો પણ તેમાં રોકાયેલા રહે છે; પણ તેમાંથી હું સાવ બચી શક્યો નથી. તેની સામે અપવાસ કરીને અમર હોકોની સામે અખોલાનું વ્રત લાઈ સત્યાગ્રહ કરવાની મારામાં હિમ્મત નથી, મને ઇચ્છા નથી. જયપોષાથી દું એટલો અકળાઈ છું કે મારા કાનમાં હું ઘણી વેળા અરે જ રનાં પુમડા મુકું છું. પૂજાથી જૂલાવામાં ન પડવાની ને તિરસ્કારથી માફ કર્તવ્ય ન હોડવાની હું રા. નરસિંહરાવને ખાત્રી આપું છું.

વાંદરા પોઈન્ટ પર જવાને સાફ મને રા. નરસિંહરાવ આમત્રે છે. મારો ત્યાં જવાનો ઉદ્દેશ કેવળ સાધુપુરુષ દયારામ ગિદુમલને મળવા જવાનો હતો. તેમને વિષે તેમનાં કુટુંબીઓ તરફથી મેં હેરાબાદમાં સાંભળેલું. રા. નરસિંહરાવે તેમને

પોતાના ધરમાં માનીતા પરાણ તરીકે રાખી બહાદુરી બતાવી છે, તેને સાર ત્યાં જઈ
ધન્યવાદ આપવો એ પણ મારો હૃદય હતો. વ્યવસાયેને લઈને તે પાર નથી પડ્યો.
વાંદરા પોઈન્ટ પર મને આશ્વાસન મળે અથવા તો ત્યાં હું 'ત્રિમલ જ્યોતિ'માં
વિશેષ દર્શન કરું એવી મને આશા નથી. વાંદરામાં મારે રહેવા જવું એવો ઘણું
વર્ષો પહેલાં પ્રસંગ આવેલો છતાં મેં તેનો ધરાદાપૂર્વક ત્યાગ કરેલો. વાંદરાને લગતું
સુખપ્રાપ્તું કલકાખાતું છે. તે કલકાખાતું જ્યારે જ્યારે વાદરા થઈને નીકળું છું ત્યારે
ત્યારે મારું હૃદય ચીરે છે. વાંદરામાં મને તેવા મુંદર દરેકો હોય તોપણ તે બધા જ
મને નિર્દોષ પશુઓના લોહીથી ખરડાયેલા લાગે છે ને તેથી ત્યાં જતા મારો આત્મા
દુઃખાય છે. એવું બીજું સ્થાન કલકત્તા છે કે જ્યાં રહેવું મને વિપત્તિ લાગે છે. ત્યાં
હિન્દુ ધર્મને નામે અસંખ્ય બકરાંઓની કતલ થાય છે તે મારાથી સાંખી શકાતી
નથી. એટલે હું વાદરા જવા પ્રયત્ન તો કરીશ, પણ હૃદય તો હજી પહેલો જ રહેશે.
બાકી 'ત્રિમલ જ્યોતિ'ની ઝાખી તો હૃદયમુદિરમાં જ્યારે તે નિર્મળ સંયમથી
કોઈ વેળા મુરોબિત બની રહે છે ત્યારે થઈ જાય છે ને તે મને ધરમ શાંતિ
આપ્યાં કરે છે.

† નવ મહિનામાં સ્વરાજ*

* ત્રણ માસના અનુભવ પછી મને લાગે છે કે હવે અસહકારની ચળવળ બંધ
પડવાની નથી. કોઈ કોઈ સ્થળે લોકોએ પોતાનું સમતોલપણ બેચાળા મને અનુભવ
થયો છે, તોપણ એ ચળવળથી એકંદરે લોકોનાં હૃદય વિશુદ્ધ બનશે એ નિઃસંશય છે.
દિવસે દિવસે લોકોનાં હૃદયમાં અસહકાર વધારે પસંદો જાય છે તેને માત્ર એક
સિદ્ધાન્ત તરીકે જ નહિ, પરંતુ એક અનિવાર્ય નીતિ તરીકે તેઓ સ્વીકારે છે.
શાન્તિમય અસહકારમાં હું જગદીશચંદ્ર બોઝની મોઢી કરતાં પણ વધારે ચમકાવનારાં
પરિણામો જોઈ રહ્યા છું. અમારા તરફથી કેટલું પણ રીતે શાંતિનો ભંગ નહિ થાય
એવી સરકારને ખાતરી થાય અને અશાન્તિ થશે એવી શકતને સ્થાન જ ન રહે તો તે
જ ક્ષણથી સરકાર જાણે અગવડે કે મજા અનિચ્છા એ પણ જરૂર પોતાનું સ્વરૂપ બદલશે.

[કઈ દિશામાં સ્વરૂપ બદલશે એ પ્રશ્નના જવાબમાં :]

* નામપુરની મહાસભા વખતે 'પાછાસ' એક ઈડિયાના પ્રતિનિધિએ લીધેલી મુલાકાત
-દરમિયાન દર્શાવેલા વિચારો.

અમે માગીયે છીયે તે જ દિશામાં—એટલે તેને પ્રજાના અવાજને માન આપવાની દરજ પડશે. લોકો ખલાશત અને પંજાબના સંબંધમાં ન્યાય મેળવવા ખાતર દૃઢનિશ્ચય રહી, આત્મભોગ આપી પોતાનું પુરુષાર્થ દાખવશે એટલે તેમને એની મેળે પોતાની ઈચ્છા મુજબનું સ્વરાજ મળશે.

આધુનિક જાનનાના સંપૂર્ણ હકવાળા પાલારિંટથી હિન્દુસ્તાનનું ગત્યતંત્ર આલે એને હું સ્વરાજ કહું છું. પણ તે અંગ્રેજોના કૃપાપ્રસાદથી મળે કે તે સિવાય મળે, પોતાના પ્રત્યેક કાર્યમાં પ્રતીત થતી સ્વાર્થ અને લોભરૂપી મલિનતામાંથી સરકારને વિશુદ્ધ કરવાનો આ અળવળનો હેતુ છે. સોમાલીલેંડની મારફતે એ હિન્દુસ્તાન પણ છોડીને આવ્યા જાય. સોમાલીલેંડના રાજ્યતંત્રમાંથી તેમને નફો મળતો બંધ થયો એટલે ત્યાંથી તેઓ નીકળી ગયા.

આ તો છેક છેવટની વાત મેં કરી નાખી. હિન્દુસ્તાનમાં એવું કંઈ બનશે એમ હું ધારતો નથી. મને તો લાગે છે કે અંગ્રેજો અનિવાર્ય બળ આગળ નમશે. જ્યારે લોકમતનું ખરૂં સ્વરૂપ અને શક્તિ પ્રગટ થશે ત્યારે તેઓ તેને માન આપશે. ત્યારે જ શહેનશાહનના પ્રધાનો અને તેમના હિન્દ ખાતેના પ્રતિનિધિઓએ તેમને નામે શુભરેલા બચંદર કેરનું તેમને જ્ઞાન થશે. એટલે તેઓ આ બે અન્યાયો પણ લોકોની ઈચ્છા મુજબ દૂર કરશે અને તેમની ઈચ્છા મુજબનું સ્વરાજ પણ આપશે.

ગયા ચોડા મહિનાના અનુભવ ઉપરથી, મને એવી આશા બંધાય છે કે હવે બાહી રહેલા નવ મહિનામાં અમે આ બન્ને અન્યાયો દૂર કરી શકીશું અને અમારી ઈચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ સ્થપાવણું જોઈશું.

[તો પણ હાલની સરકાર ક્યા જશે? એના જવાબમાં :]

પછી વાઘ અને બકરી એક આરે પાછી પાશે.

જા 'શુરખા' ઉપર વાતચીત

દમેશ જ કંઈ મારે મુસાફરીનાં કષ્ટો વર્જીવવાનું હોય એવું નથી. દામ જેતાં જોલ-દોથી નારાયણજી અને નારાયણજીની જોલ-દો મુખીના પગા નદીના પ્રવાહે અમારા આખા પ્રવાસના શ્રમને બૂધાયો. સાત કલાકની મુસાફરીમાં માત્ર બે ત્રણ ટેકાતે રહીમર અટકે, એટલે પાણીક વાર તો કલાકમાં સાત આઠ વખત ઉભી રહેનારી અને કાઠકવાર જોખમાં જોખી કલાકમાં એક વખત ઉભી રહેનારી રેલમારીની સરખામણીમાં

સ્ત્રીમત્ર ઉપરની શાન્તિનો પાર જ રો ? કેવળ મુસાફરીની અશાન્તિ નહિ, બેરુરો ઘડઘડાટ નહિ, અકબીટ નહિ સ્ત્રીમત્રની મુસાફરી છતાં સ્ત્રીમત્રને હંચે નીચે ઉછાળતાં મોત્ત' પણ નહિ. સાગર જેવી વિરાળ છતાં સરોવર જેવી શાન્ત પદ્મ ઉપર સ્ત્રીમત્ર દેશમતી દોરી ઉપર મોતી સરી ભથ તેમ સરી જતી હતી. અને આસપાસનાં દરેયો—જેમાં પ્રભાતનો અવર્ણનીય સૂર્યોદય કંઈકે ઓર ખૂબી પૂરતો હતો—તે તો દેવેની મુસાફરીમાં ક્યાં મળે ?

પણ હું આ પ્રવાસની ચિન્તિત વર્ણવવા નથી ભેટો. સ્ત્રીમત્ર 'મુરખા' ઉપર 'યથેલી' એક મુન્દર વાતચીતનો આર આપવાનો જ આ પત્રનો હેતુ છે. મુખાર સાતેક વાગે, સાંજે નારાયણ-જન્મથી અમે પાછા ફરતા હતા તે સ્ત્રીમત્રમાં આધીજની શાન્તિનો બે અપરિચિત મિત્રોએ ભંગ—મધુરો, મનોહરુષ ભંગ—ફરી. બન્ને સમજાનો ઝંફિરેટો હતા; એક અંગ્રેજ હતા, અને બન્નેનો ધધો ધીકતો ચાવતો દરો એમ તેમની વાતચીત ઉપરથી લાગતું હતું. બન્નેની વાતમાં વિનયની મણા ન હતી, અને દેવજા ત્રિજ્ઞાસાથી જ ઘેરાઈને તેઓ ગાંધીજી સાથે વાતો કરવાને આજ્ઞા હતા. અસહકાર વિષે કેટલીક વાતો પછી,

અંગ્રેજ પાસે શું માગું છું ?

હિન્દી ભાઈએ પૂછ્યું—ત્યારે અસહકારનો તાત્કાલિક હેતુ તો અન્યાયની સામે વિરોધ કરવો એ જ છે ને ?

ગાંધીજી—ના, વિરોધ નહિ, શુદ્ધીકરણ. અમારા પોતાના શુદ્ધીકરણ વડે સામાન્ય શુદ્ધીકરણ.

અંગ્રેજ વાલ્ડ—અને પાપનો સંજયોગ ?

ગાંધીજી—બરોબર, પાપનો સંજયોગ.

અંગ્રેજ વાલ્ડ—ત્યારે શું તમે આર્થ શુદ્ધીકરણ કાંઈ ઉપલબ્ધી રાહચા હો એમ તમને લાગે છે ?

ગાંધીજી—હું-ઓછો દેરાતું પર્યટન કરી રહ્યો છું તેમાં સોફોને નિમલ, રવાયથ શીખના બેઠને હું તો આશ્ચર્યચકિત, મધ્ય રહ્યો છું બેઠતવર્ગમાં પણ આ બન્ને પ્રમુખ ખીલી રહી છે, અને ત્રિવિંશત અમલદારો પણ આની અસરથી અસ્પૃશ્ય છે એમ મને નથી લાગતું. તેઓનાં મન ખૂબ અવજા થતાં જાય છે.

અંગ્રેજ વાલ્ડ—આ શુદ્ધીકરણ ઉત્પત્ત કરી અંગ્રેજ પાસે તમે શું દરાવવા માંગો છો ? અંગ્રેજના વર્તનમાં શો ફેર હશે ?

ગાંધીજી—હું કેક અંગ્રેજ દરેક દિનદીને પોતાના સરખો સમજતો વાથ એવી સ્થિતિ ઉત્પત્ત કરવા ઈચ્છું છું. અંગ્રેજ અધિમાનના મિત્રે સફોને વાનો કરે છે તેને હું નીચે ઉતારી દિન્દનાં સામાન્યમાં સામાન્ય મનુષ્યને પણ પોતાના સરખો માનતો

'મુરખા' ઉપર
વાતચીત

વિરોધ નહિ
શુદ્ધીકરણ

અંગ્રેજ અને
શુદ્ધીકરણ

‘ફરવા માગું છું. કોઈ પણ વ્યવહારમાં તે હિન્દીની અવગણના ન કરે, સર્વ વ્યવહારમાં તેને તે પોતાનો સરખો ભાગીદાર સમજે, એવી સ્થિતિ’ હું હપલવવા માગું છું. ખીજ કોઈપણ સરતે હિન્દમાં તેને સ્થાન નથી. અંગ્રેજ અને હિન્દી બંનેમાં આ સરખાપણના લાવનો અનુભવ થાય, સાક્ષાત્કાર થાય એટલે લાગતું જ મારા દેશને સ્વાતંત્ર્ય મળ્યું એમ મનજતું. અને આ પરિણામ લાવવા માટે પ્રતિષ્ઠા અને ઇચ્છાતની જે ભૂંડી પ્રતિભાપૂર્ણ ચાહુ છે તેનો નારા થયા એટલે બસ છે. આજે જ્યાં જોઈએ ત્યાં શું જોવાનું મળે છે ? અંગ્રેજીથી ટરતા હિન્દીઓ—પોતાના વિચારને ખીનથી સંતાડતા હિન્દીઓ. આના કરતાં વધારે અવનતિજનક દૃશ્ય ખીનું શું હોઈ શકે ?

અંગ્રેજ ભાઈ—તમે કહો છો કે દરેક અંગ્રેજ હિન્દી મનુષ્યને પણ પોતાના સરખો સમજે એ વધારા પરતું નથી ? દરેક હિન્દી જુદરથ શું મનુષ્યને પોતાના સરખો સમજે છે ? તમે એટલું માગો તો તે વાજબી છે કે દરેક અંગ્રેજ ખીન અંગ્રેજ તરફ વર્તે છે તેવી રીતે હિન્દી તરફ વર્તે. કોઈ અંગ્રેજ ‘સ્કવાયર’ પોતાના બેફતો તરફ વર્તે તે રીતે અંગ્રેજ હિન્દી મનુષ્ય તરફ પણ વર્તે.

માંખીજી—વાદ, એ તો તમે મારા કરતાં પણ સુંદર ભાષા વાપરી દીધી. મારું કહેવાનું તાત્પર્ય એ જ છે.

શુન્દેગારો માટે શું માગીએ છીએ ?

હિન્દી ભાઈ—ત્યારે અત્યાચારી સરકાર સાથે અસહકારનો તાત્કાલિક હેતુ પણ આપ શુદ્ધીકરણ જ કહો છો ? પણ શુદ્ધીકરણથી ખીન ઐદિક લાભો પ્રાપ્ત થાય થા ન થાય તેની ચિંતા નહિ ?

માંખીજી—અમારી શુદ્ધ તપસ્યા પરી ચંદ્રો એટલે ઐદિક લાભો તો એની જોડે જ અંદરથી ફલિત થવાના. દાખલા તરીકે પંજાબના અત્યાચાર વિષે કશું કરવાપણું રહેશે નહિ, પંજાબના એક પણ શુન્દેગારને પણ હિન્દુસ્તાનમાં જમા રહેવાનું સ્થાન નહિ હોય, એટલું જ નહિ પણ કોઈ પણ શુન્દેગારનો પગાર કે પેન્શન તો આપણી લીભેરીમાંથી આપી શકારો જ નહિ.

અંગ્રેજ ભાઈ—ત્યારે સભા શું અંગ્રેજને માટે જ તમે રાખી છે ? હિન્દીઓ—સામાન્ય વર્ગમાંના હિન્દીઓએ પણ શુન્દા તો કર્યો હતા; તેમનું શું ?

માંખીજી—આ સવાલ આપપ્રકારક છે. અમારા શુન્દા કરતાં અમને દબાર દરમિયે વધારે સભા મળી ચુકી છે. હું ખાતરીપૂર્વક કહું છું કે જેણે શુન્દા કર્યો હતા તે તો સભા પામ્યા, એટલું જ નહિ પણ ખીનશુન્દેગાર પણ સેક્ટો માયો ગયા છે. નિર્દોષ માણસોને જેલ જવું પડ્યું છે. બચ્ચાંઓને પણ સજા કરવું પડ્યું છે. નિર્દોષ બોરતોનું અપમાન થયું છે. જલિયાંવાલાની કવલ પણ ખીનશુન્દેગારોની હતી. આથી

વધારે સત્ત્વ હઈ હોઈ રહે ? પણ મેં જ્યેષ્ઠ અમલદારોની સહાનુતા તો વાતે નથી કરી. તેઓને હજી દિન્દુસ્તાનના પૈસા ન મળ્યાં કરે, ઈલાકાત તેઓ ન રાખે, હોદ્દા ન રાખે, એટલી જ વાત કરી છે. તેઓની સહા તો તેમાંના કેટલાકને તો ફાર્સીની જ હોય. અને મારા ધર્મમાં સ્થાન નથી. દિન્દુસ્તાન શું માગે તે હું જાણતો નથી.

આ જ પ્રસંગે મને એક વાત યાદ આવે છે. મિ. એન્ડ્રુએ જલિયાંવાલા બાગની કતલની 'વૅલેકોની કતલ'ની સાથે સરખાવી ત્યારે તરત જ મેં 'યંગ ઈન્ડિયા'માં વૅલેકોની કતલનું વર્ણન પણ પ્રગટ કર્યું. મિ. એન્ડ્રુએના મનમાં જલિયાંવાલાના ઘાતથીપણા વિષે કેટલી ધૂણા દુરો ને દર્શાવવા માટે જ મેં એ છાપું પણ મને ફરી વાંચી ગયા પછી લખ્યું કે એન્ડ્રુએ કાંઈક અન્યાય કર્યો છે, અને મને તે વિષે બહુ દુઃખ થયું હતું. પ્રિન્સિપાલ એડને મળ્યો, તેમની માથે વાતચીત થઈ; અને તેમનો વિચાર પણ મારા જેવો જ હતો. પણ આજે મને મિ. એન્ડ્રુએના સરખામણીની ચર્ચાઈતાને ખ્યાલ આવે છે. વૅલેકોની કતલના કરતાં પણ જલિયાંવાલાની કતલ વધારે ખૂરી, વધારે નિંદા દાતી એમ મને હવે લાગે છે, કારણ વૅલેકોના કાળના ને આજના કાળના સુધારામાં તો આસમાન જમીનનું અંતર છે.

જલિયાંવાલા
અને વૅલેકો

હિન્દી બાઈ—સરકારે ધર્મની ઉપર દુબસો કર્યો છે એમ તમે કેમ કહો છો ? સરકાર તો વિશ્વની મિત્રરાજ્યોના મોટા મંડળમાં એક હિસ્સેદાર જ છે.

ખિલાફત
અને ઇસ્લામ

ગાંધીજી—તમારા જેવાના મંદોમાંથી એક આજની યાદી આવે સવાલ નીકળે છે. તે તેમને હું ચક્રિત થાઉં છું. તુર્કિના નાસ ગોજવામાં ઇસ્લામી મુખ્ય શાખ છે. મુખ્ય પ્રધાનને હાથનાં કર્વાં દેશે વાગે છે. તેણે નૉનકનફોર્મિસ્ટ કૉન્સરન્સને ઓછા હવે તેને સંતોષવા ખાતર તેને વચનમંત્ર કરવો પડ્યો છે ને તેથી તેણે મુસલમાનોનાં હિલ્લે જખમ કર્યો છે.

હિન્દી બાઈ—વાર, ખીજ તરફ વળાયે. તમે રાજાઓ ખાલી કરાવી રહ્યા છો, પણ કેળવણીની કાંઈ ખીજ આવર્યા કરે છે ખરા ?

[ગાંધીજીએ આના ઉત્તરમાં મુજરાતમાં ચાલી રહેલી શિક્ષણપ્રવૃત્તિનું વિવૃત્તવાર વર્ણન આપ્યું.]

ચાલુ શિક્ષણપ્રથા

હિન્દી બાઈ—ત્યારે શું પ્રચલિત શિક્ષણપ્રથા ખોટી છે ?

ચાલુ
શિક્ષણ-
પ્રથાના
વિવિધ

ગાંધીજી—આ પ્રશ્ન જ ઉપરિચિત થતો નથી. છતાં તેનો જવાબ આપવાને મને અસમર્થ નથી. હું કહું છું કે 'હા તે ખોટી છે.' કેળવણીનું વાહન અંગ્રેજી હોવાથી વિદ્યાર્થીનાં મગજ ઉપર ભેવડો બોલે મુકાયો છે. હું તો મારા વિચારો તમને શું કહું ? પ્રેરિસર જનુનાથ સરકાર જેવા કહે છે કે આ ખરેખરી વાહનની પ્રવાથી કેળવણીના વર્ગનાં મગજ

નિર્વાર્થ થઈ ગયા છે કલ્પ શક્તિ કે સર્જનશક્તિ ન આપણાથી કેવળ નહીં થઈ છે આપણો સમય બધો પારખી લાપાના ઉચ્ચારો અને ગદિયોગો યાદ રાખવામાં બીતીત થાય છે એ કામ ન એવું વેઠ એવું છે, અને પ્રવિણામ એ આત્મ છે આપણે યુરોપીય સુધારાના ગાલીચસ બન્યા હીં તેમથી સરસ વસ્તુ લેવાને બદલે તેના કુલ્લ અનુદરશુરૂપ બન્યા છીએ બીજું પ્રવિણામ એ આત્મ છે કે આપણી અને સામાન્ય વર્ણની વચ્ચે મોટું ફગીઆ એવું બીજું અતર પડી ગયું છે આપણે તેઓ સમજે તેથી લાપામાં તેઓ રાજકીય વિષય તો શું પણ શરીર-વાસ્થ્ય અને જનસુખામગીની તરફ પણ નથી સમજાવી શકતા આ જમ નામાં અસવના કાદાઓ જેવા બગ આપણે બની ગયા છીએ બદલે તેમના ક્રોધ વધારે ખરાબ કારણ તેમના અતર મનિન ન હતા તેઓ રાષ્ટ્રની ગલ્લત ના 'ફરસી રૂપ હતા આપણે તો તેને નથી રહ્યા આપણે તો આપણી કેળવણીનો અયોગ્ય ઉપયોગ કરી ગયા છીએ અને સામાન્ય વર્ણના તો બીજે મુરખીઓ હોઈને એવું વર્તન રાખી ગયા છીએ તમે મારી સામે આ બાબતમાં મારી ઉલ્લટપામ કરો એમ હમ્મુ છું પણ એટલું મી લઉં કે આ વિચારો મારા આજના નથી પણ અને વર્તના અનુભવના ફળરૂપ છે

અમેજ ભાઈ—આ દિશામાં અમે વિચાર ન નથી કર્યો, એટલે તો આના ઉપર અમે વિચાર કરીશું એટલું ન કરી શકીએ

ગાંધીજી—એ બગેબર છે એમ ધાત કહેવી જૂની ગયો આ પ્રયાયી અમારો આત્મા હાજુરો છે એ તો મેં મ્મુ નહિ તમે અધાર્મિક કેળવણીની ન પૂલ કરતા આવ્યા છો એટલે દિન-એને પામિ જીવણી મ્મી મળી શકી નથી હજીવના તો હા કુપ્રવિણામ કે નથી આજુ ત્યાં તો ધર્મશુરૂઓ માહ નર્મશિગણ અપવાનો પ્રબળ વરી લે છે

દિ હી ભાઈ—ખરી વત તો એ છે કે વૃદ્ધો ધનથી તમે તમારા બાગમને મેળવી નથી આજના માતા નહિ ?

‘ God Save the King ’ કેમ ગાઉ ?

ગાંધીજી—હા, વૃદ્ધો ધનમાંથી ન નહિ, પણ વૃદ્ધ મનાશબેના વ વડા નીચે પણ નહિ ને કહ્યું કે જે સરમ ના તરફ અમને બિલકુલ નિષ્ઠા રહી નથી, તેમ રમે નથી તે સરકારના દાસ નીચે ને જી રાજની સાથે આપણે લેવાદેવા ન હોવી એવું હું તમને એક માટી વાત કહું ને- વખત એવો દનો કે હું પોતે God Save the King (હવે બહુ વર્ષ ગાનારા) અવિશય ઉમગથી લવકારતો, એટલું ન નહિ પણ મારા અમેજ ન જીવનારો છે રાંને પણ એ પીત મેં જે કહ્યું હતું હું અમિમાંથી મનાશબે અવ્યા ત્યારે ટ્રેનિંગ કે જેમના વિગ્રમીઓને પણ મેં આ બીત ગીમ્મવ રમ, કરણ હું સમજતો કે સાચા જીવનિક મ મુખને તે એ બીત આપણું ન બેઠીને પણ આગે રી સ્થિતિ છે હું એ પીત મારા કદર ઉપર દાસ મુખી આગે ન ન આહ ચકુ તેમ કે ને જાવાનું ન મી રાક મારા જીવનિક એક નજીવન તરીકે થતું હવે એમ હું મ્મુ પણ મનુષ્ય નાને દેવની આગળ અધમ બનતું સામાન્ય તો હાજુમાન પણ હવે એમ હું નથી ગાહ રહ્યો

હિન્દી ભાઈ—તમે કદી અસા કે શીખવવાની પ્રથા કેવી છે તેની તમને દરકાર નથી.
માંધીજી—હા, સાચું.

યુનિવર્સિટીઓ પાસે શું માથું હું ?

હિન્દી ભાઈ—આપણી યુનિવર્સિટીઓ તો હિન્દીઓ ચલાવે છે; તેની policy યુનિવર્સિટી-ઓ શું કરે?
પરંતારા પણ હિન્દીઓ હોય છે.

માંધીજી—હા, સાચી વાત. યુનિવર્સિટીઓમાં માત્ર સાંભળે તો તેમને હું એમ જ
કહું કે તમે તમામ 'ચાર્ટર' ફાઈ નાખો, અને પછી તે મારી જ છે એમ હું કહું. સરકારની
પામેથી મળતા પૈસા બંધ થયે એમ તેઓ કહે તો હું તેને બાહેધરી આપવાને તૈયાર છું
કે પૈસા હું લાવી આપીશ. માત્ર તમારી યુનિવર્સિટીઓને રાષ્ટ્રીય બનાવો એટલું જ કહી
રહો છું. પંડિતજીને પણ મેં શું કહ્યું ? 'વાઈસરોયને ચાર્ટર પાછો આપી દો, અને
મહારાજાઓને પૈસા પાછા ભેટવા દો' તો તેમના પૈસા પણ પાછા આપી દો. પૈસા
ધરો તેની શિક્ષા મારીશું. તમે મહારાજાઓની પાસે ભીખ માગવાની જાનનુરૂણીય
ગામ્હિ ધરાવે છે, તો હું સામાન્ય વર્ગ પાસે ભીખ માગવાની શોધી શકિત ધરાવું છું.

હિન્દી ભાઈ—પણ 'ચાર્ટર' શું બસાયું ?

• "Evolutionary Revolution"

માંધીજી—અરે 'ચાર્ટર' આવ્યો તેની સાથે સરકારનું બધું બાબતું. 'ચાર્ટર' છે માટે
જ હિન્દુ વિદ્યાપીઠ ટૂંક સમયે કોનેઈને માન આપશે. હું તે કેમ સ્પષ્ટી રાખું નહિ,
હું તો ખર કહું છું કે મિસિસ એસટ એકવાર કહેતા હતા કે 'હું તો રાજ્યવિશ્લેષ—બળવો
કરવા માને છે, તે વાત સચ્ચો છે. માત્ર તે વિશ્વવ કેવળ revolution નહિ પણ વિકાસક્રમને
અનુસરી થતો (evolutionary religion) વિશ્વવ હોવો જોઈએ. બાકી વિશ્લેષ
તો ધરો જ જોઈએ એમ મને લાગે છે. તે વિના ઘટકો નથી. જુઓને સરકારનાં તો બચત
ફરી ચર્ચા છે. ચેવી ટેલી નિર્વહ બહેર મોલણા બહાર પાડી તે જુઓ. તેમાં મોટા મોટા
વાક્યત્વની રચી કહે છે કે હાવ તો અમે છાપાઓને ફટ આપી છે, અમે કોઈની છાપા
બંધ નથી કરવાના. છતાં તેઓ શું કદી રહ્યા છે ? પંડિતજીના ગાત હાથ કરનાર અગ્રણી
ચંદ્રને મેકેડે શું દામ તાપા માર્યા ? તેમનામાં ધમકિયા જેવી વસ્તુ નથી; તેઓના જેવા
સાત દામ કરનાર મેં પંડિતજીના જોયા નથી. વળી ચેવી જ દહાડે 'સર્વન્ટ' પત્રના બાણ
સ્વામીનુંદર ચક્રવર્તીએ મને કહ્યું કે તેમને એક 'ચિલ્લવણી' સરકાર તરફથી મળી છે; સા
મદે ૧ તો રા રાજ્યોપાધ્યક્ષના 'મતદારોને સુચના' નામનો એક લેખ 'ચંચ ઇન્ડિયા'માં
આવેલો તે તેમણે છાપ્યો તે માટે ! આ સ્થિતિ અસહ્ય છે.

આકાશનો અને કણના કેમ યોગ્ય કરશું ?

હિન્દી ભાઈ—હવે અદાલતો તરફ વળીએ. અદાલતો છોડાવી, વકીલોની વકીલાત બંધ
કરાવી, તમે શું કરવા માંધો છો ?

વિશ્લેષ થશે
લેઈએ

કણના કેમ
યોગ્ય થાય?

ગાંધીજી—સરકારની પ્રતિષ્ઠા તોડવા માગુ' છું. આ અદાલતો અને સાળાઓ સરકારની પ્રતિષ્ઠાનો પાયો મજબુત કરનારી વસ્તુઓ છે. લોકોને આ વડે જ સરકારે મોહનજીમાં ફેસાવી રાખ્યા છે.

દિન્દી ભાઈ—ત્યારે કજીઆઓ શી રીતે પતશે ?

ગાંધીજી—મારો અનુભવ તમને કહું ? મારી વકીલાત દરમિયાન ૭૫ ટકા કેસો મેં ધરમેળે પતાવેલા. અને ધરમેળે પતાવવામાં હું તો એક 'એક્સ્પર્ટ' ગણાતો હતો. નિષ્પક્ષતા માટે ત્યાં હું પ્રખ્યાત થયો હતો. એટલે મારા વરફાથી કેાજ સામા પક્ષવાળાને નોટિસ મળે કે તરત જ તે મારી પાસે આવતો અને પતાવટ કરવાને માગણી કરતો. એટલે ઘણા જણાએને જે સોલિસિટરો રાખવા પડતા મારી પાસે ન ફાવે એટલે તેઓ લડવા માટે બીજા સોલિસિટર પાસે જતા. હું તો ગાન સ્વચ્છ કેસો જ લેતો.

અંગ્રેજ ભાઈ—આપી રીતે વિશ્વાસથી કામ કરનારા પક્ષકારો ઘણા આવે એમ તમને લાગે છે ?

ગાંધીજી—૫૦ ટકા પક્ષકારો અદાલતો છોડશે એટલે ૫૦ ટકા કેસો ઓછા થવાના. ૫૦ ટકા કેસો તો કજીઆદલાલો જ ઉત્પન્ન કરી રહ્યા છે એમ મેં સાંભળ્યું છે. કલકત્તામાં એમ નથી એવું મિ. દાસ કહેતા હતા, પણ બીજાઓએ કહ્યું કે મિ. દાસને તે વિષે અનુભવ નથી.

એક કલકત્તાના વકીલ બારીમાંથી આ વાત સાંભળ્યાં કરતા દત્તા તે બાંસી પડ્યા; 'મુકસ્તિલ' તો 'રાડટ' (કજીઆદલાલો) પી ભરેલી છે. ત્યાંના ૫૦ ટકા કેસો તેમના જ બનાવેલા હોય છે એમ હું સાહી પૂરું છું.

દિન્દી ભાઈ—હરો, પણ હું સહેરની વાત કરું છું. બં'બાળ જે'બર બોર્ડ હોમસે' એક 'આર્બિટ્રેશન ટ્રિબ્યુનલ' સ્થાપી છે; એગર પ્રતિષ્ઠાવાન કહેવાય છે, છતાં વેપારીઓના કજીઆ અદાલતમાં જતા ઓછા નથી થયા.

ગાંધીજી—હોય, કારણ વકીલો ઓછા નથી થયા.

દિન્દી ભાઈ—એકદ જણ વકીલાત છોડશે તેની શી અસર થવાની ?

ગાંધીજી—પ્રમાણમાં તો અસર થવાની જ. પડિત મોટીલાલ નેહરુએ વકીલાત છોડ્યાથી સરકારની પ્રતિષ્ઠાની દૂરી પડી ઈમારતને એક વધારે ખંકો લાગ્યો છે એમ હું જરૂર કહીશ. સર હાર્કોર્ટ જરૂરને પછા.

અંગ્રેજ ભાઈ—તમે પક્ષકારોને પણ અદાલતોમાં જતા અટકાવી રહ્યા છો ખરા ને ?

ગાંધીજી—હા.

અંગ્રેજ ભાઈ—પણ એમ કેમ ધરો ? તમારામાં તો તેમને વિશ્વાસ 'દેનો. તમે તો જેઓ સાફ દિલ અને પાક હાથે તમારી પાસે આવતા તેમનું જ કામ કરી આપી શકતા હતા. નાપાક હાથે જેઓ આવે તેનો તો તમે પાપ પણ ન પૂછતા. આવા નાપાક હાથવાળાઓનું તમે શું કરો ? એવા કેસો તો બાંચે જ આવવાના કે જેમાં બંને પક્ષકારો સાફ દિલ અને પાક હાથવાળા હોય.

ગાંધીજી—તાપાકાની બધાની હું બેધડક સરકારને ભેટ કરીશ.

બન્ને જણા તરફથી દિંદો બાઈ—અમે તમારી સાથે લડવા નથી આવ્યા, સમજવા ન આવ્યા છીએ એમ તો આપ બહોલોને કે હવે એક જ સલાહ પૂછીએ. તમારા અનુયાયીઓ કે તેમનો અસહકાર તો વેર અને તિરસ્કાર ઉપર ખરો થયેલો છે એ ખરું કે નહિ ?

ગાંધીજી—હા, મને મદ્રાસથી એક અંગ્રેજ બાઈએ પણ આ બાબતમાં લખ્યું છે.

બીજા સાથી કયાંથી કાઢું ?

અંગ્રેજ બાઈ—હું તમારો સિદ્ધાન્ત સમજું છું, પણ તમારા અનુયાયીઓની બબાલમાં તો નયું એર વર્ષ છે.

સાથીઓની અપૂર્ણતા

ગાંધીજી—હા, હા, પણ માથે કહેવું તો એ છે કે કાઈ ઉદાત્ત કામ પ્રીતિથી કે અપ્રીતિથી કરે, તેનું ફળ આવ્યા વિના રહેતું નથી. સત્ય બીકથી બોધાય કે સમજાવવામાં જોવાય તોપણ તેથી સત્યનું ફળ આવ્યા વિના રહે ?

દિંદો બાઈ—તમારો સિદ્ધાન્ત પાપને તિરસ્કારે, પણ પાપને તિરસ્કારે નહિ એ છે. ત્યારે તમારા અનુયાયીઓનો સિદ્ધાન્ત હવે લાગે છે—‘પાપને તિરસ્કારે, પાપને તિરસ્કારવાની જરૂર નથી’ એવો.

ગાંધીજી—તમે અત્યાય નથી કરતા ? કસ્ટોડિયન પાપ અને પાપી બન્નેને તિરસ્કારે છે. પાપને તિરસ્કારે છે એટલે જ તો તેઓ આટલો ત્યાગ કરી રહ્યા છે. બારે બારે બોગો આપવાને લેવાર થયા છે. કેવળ પાપીને તિરસ્કાર કરનારથી આટલા બોગો અપાય ? કાઈ કાળે નહિ.

અંગ્રેજ બાઈ—તમારો મૂળ સિદ્ધાન્ત તો પાપીઓની સાથે ન લગવાનો છે. તો પછી તમે તાપાક સાથીઓ સાથે કેમ કામ કરી સકો ? તમારા જેવી ઉંચી કક્ષાએ ઉભા રહીને કાર્ય કરનાર પુરુષ મહિન હવિયારો વડે કામ કેમ લે ?

ગાંધીજી—તમે સરકારની તાપાકતા અને સાથીઓની અપૂર્ણતાની, સરખામણી કરો ? તમે જરા વધારે વિચાર કરી જુઓ તો સમજશો. કાઈ પણ સુધારક—હું સુધારક છું—યોગદાને મળે તેવાં હવિયારોથી કામ લેવાને બંધાયેલો છે—મહિન હવિયારો નહિ, પણ અધૂરાં હવિયારો કહો.

દિંદો બાઈ (હકલું હકલું)—આપને આજે બહુ તરફી આપી; માફ કરશો. હું અત્યારે સુધી ‘અસહકાર’ સાથે લડતો આવ્યો છું, પણ આજે જ સમજું છું કે જે ‘અસહકાર’ સંચે હું લડી રહ્યો હતો તે તમારી પાસે આજે સમજ્યો તે ‘આસહકાર’ નહિ. અમે બન્ને તમારા આભારી છીએ.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

નાગપુર મહાસભાનાં ભાષણ

૧૯

મહાસભાનું ધ્યેય

મારા ભણવા પ્રમાણે આજે વ્યાસપીઠ પરથી મારા ઠરાવ સામે જે પ્રકારના વાંધા રજૂ થશે. એમાંથી એક એ છે કે બ્રિટિશ સંબંધ તોડવાનો વિચાર આપણે આજે જ ન કરીએ. નું જે કદી રહ્યો હો તે તો એ છે કે ગમે તે ભોળે પણ બ્રિટિશ સંબંધ હાયમને માટે સાચવી રાખવો એ પ્રતિજ્ઞા સ્વાભિમાનને હીલુપદ લગાડનાર છે. આપણે જે અસહ્ય દુઃખ ભોગવી શકા છીએ તે દૂર કરાવવા દરેક દિવસની અંતે દરેક છે. બ્રિટિશ સરકાર ગેરધંત્યા દૂર કરવાની ના પાડે છે, એટલું જ નહિ પણ તે પોતાની બૂલ કબૂલ પણ કરવાની ના પાડે છે; અને જ્યાં મુખી તેનું આ વશણ હાયમ રહે ત્યાં મુખી બ્રિટિશ સંબંધ ભળવી રાખવો એટલું જ આપણે જોઈએ છીએ એમ આપણે કદી મંજૂર નહિ. આપણા માર્ગમાં ગમે તેવી મુશ્કેલીઓ હોય છતાં આપણે આખા હિન્દને અને દુનિયાને નહર કરી દેવું જોઈએ કે બ્રિટિશ પ્રતિ આરોપો સામે ન્યાય પણ નહિ આપે તો હાથ જોપણે બ્રિટન સાથેના સંબંધ ભળવી ન પણ રાખીએ. એક ફાલુવાર પણ હું એવી સૂચના કરવા નથી માગતો કે આપણે હાઈપણ ભોળે બ્રિટિશ સંબંધ તોડી જ નાંખવો છે. જો બ્રિટિશ સંબંધથી હિન્દુ-સ્તાનની પ્રગતિ થતી હોય તો આપણે તેનો નાશ કરવો નથી, પણ જો તે આપણા રાષ્ટ્રીય સ્વભાવની આટે આવતો હોય તો તે તોડી નાંખવાની આપણી પવિત્ર ફરજ છે બ્રિટિશ સંબંધ હાયમ રાખવાથી આપણે પોતે પણ વિશુદ્ધ થઈ રાષ્ટ્રીય અને બ્રિટિશ પ્રગતિને પણ વિશુદ્ધ બનાવી રાષ્ટ્રીય એમ જે પક્ષ માને છે તે, અને જે પક્ષની એવી જરૂર અહીં નથી ને બંને પક્ષને માટે આ ઠરાવમાં રચાન છે. હાખડા વરીકે મિ. ઍર્ડુઅર્ન દુધાન્ત લો. તે કહે છે કે બ્રિટિશ સંબંધ ભળવી રાખવામાં હિન્દ માટે જરા પણ શુભ આશા નથી. તેમનું કહેવું એ છે કે હિન્દ ઉત્તરથી ભૂડી પડી વર્તન નવતર થવું જોઈએ. મિ. ઍર્ડુઅર્ન જવાબે માટે પાડે આ મુખરેલા હાંમેસખમાં રચાન છે. ખીનું દુધાન્ત હું પોતે અને શીક્ષકથી. આપણાં દુઃખો દૂર થાય કે નહિ, છતાં આપણે બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં જ આપણો વિકાસ કરવો પડશે એનો સિદ્ધાંત હમેશને માટે સ્વીકારવામાં આવતો હોય તો તેમાં અમારે માટે રચાન નથી. એવા ધ્યેયમાં મારું રચાન ન હોઈ શકે. આ નવા ધ્યેયમાં બંને મતન

અનુયાયીઓને બેળા કરવાનું બળ રહેલું છે, અને સાથે સાથે બિટિશ પ્રબલ પણ એવો કે તે ન્યાય આપવા ન માગતી હોય તો આ સામ્રાજ્યનો નાશ કરવો એ દરેક હિન્દીની પવિત્ર ફરજ થઈ પડશે.

હવે આપણે માધવો વિષેની દલીલોનો વિચાર કરવો રહ્યો. છેલ્લી જગ્યાએ આપવાનો મને હક છે તેથી એ પ્રશ્નમાં હું અત્યારે ઉતરવા નથી માગતો. હમણું તો હું ફક્ત બંગાળ પ્રાંતની ઇંગ્લીશમાં બનેલા ગઈ કાલના બનાવે જે બોધપાઠ આપ્યો છે તે તરફ તમારું ધ્યાન ખેંચવા માગું છું તમારે સ્વરાજ બેઠવું હોય તો તે કેમ મેળવાય તેનું એક દિશ્વર્તન હોયે થયું. કાલે બંગાળની ઇંગ્લીશમાં થોડી રજા અને કપાત્રથી યંદ, થોડો મતભેદ પણ ટોચ થયો. મતભેદ તો દુનિયા ચાલે ત્યાં મુઠી રહેવાના જ હું પતિપત્ની વચ્ચેના મતભેદથી માલીતગાર છું, કારણકે હું હજી પણ પતિ છું. ભાંડુભાઈ વચ્ચેના કલ્યાણ મેં લોયા છે, કારણકે હું ચાર દીકરાનો બાપ છું, અને એ બધામાં શારીરિક યુદ્ધમાં તો મને પક્ષે કરી નાંખવાની શક્તિ છે. પતિ અને પિતા તરીકેના વિવિધ અનુભવ મને થઈ ચુકેલા છે. હું જાણું છું કે આપણામાં હંમેશા રક્તક થતી જ રહેશે. પણ જે બોધપાઠ તરફ હું તમારે લક્ષ્ય ખેંચવા માગું છું તે તો એ છે કે મને બન્ને પક્ષ આગળ બેઠવાનું આન મળ્યું છે, તેમજે મારી હકીકત પણ ધ્યાનથી સાંભળી છે, અને એથી વધારે તો એ છે કે મેં તેમના આગમ જે બોધ નમ્રભાવે મુકેલો તે ગ્રહણ કરીને તેમજે મારા માટેની સામગ્રી, મારા પ્રતિભો પ્રેમ અને ભાવુભાવ પ્રદર્શિત કર્યા છે. એ તમે ફૂટ હો, તમે બાહાદુર હો, એ સ્વરાજ મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય હોય અને એ તમારે ખરેખર હૃદયેના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય તો તમારે તમારો યુરોપો ગમાવી દેવો પડશે. - ગેરહિંસાકેની કંઈ પણ લાગણી તમારા હૃદયને કોવરી ખાતી હોય તો તેને તમારે દબાવી દેવી પડશે અને આ બધું ભૂલી જવું પડશે. બંગાળી સાહ્યો અને બીજા બધા જે આ મહાન પરિવર્તનમાં હદ નિશ્ચય કરીને આવેલા છે તેમની પાસે હું એ જ માગી લઉં છું કે તમારા દેશને સ્વસ્થ બનાવવા સિવાયની બીજી કોઈ પણ બાબત પાછળ પ્રયત્ન ન કરતા, તમારા સ્વાતંત્ર્યોતાના હક આગળ વધારવા વિનાની કોઈ વાતની ચિંતા ન કરતા, તમારા દેશના સ્વમાનની રક્ષા દિવાલની કોઈ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા. જેમનાં મન ગઈ કાલે દુખાયાં અને જેમને કાલે પોતાનાં માથાં કુદી ગયેલાં લાગ્યાં તેવાઓના દૃષ્ટાન્તરું અનુકરણ કરવાની, હું તમારામાના દરેકને સલાહ આપું છું. (હૃદયના પેકાર) કૌચિસની ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મહાન યુદ્ધમાં કિત્યાં છીએ તે વિગત પૂરે થઈ રહે તે પહેલાં આપણને હતાય લોહીનો સમુદ્ર તરવો પડશે. આ વાતનું મને ખાત છે; પણ આપણા પર જે આપણામાંના કોઈના પર ખુન ફેડવાનો આરોપ ન આવવો જોઈએ. બવિધ્યની પ્રબલ પાસે આપણે હેડકાવતું જોઈએ કે આપણે સદન કર્યું છે, આપણે પારકાના નાદ પણ પોતાના જનની કુરબાની કરી છે. અને તેથી હું જરાયે આચકો બાધા વજર હજી છું કે જેમનાં માથાં કુટ્યાં અને જેમની છાંદમીઓ જોખમમાં આંધી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે હું પણ સદાતુષ્ટિ

કુરબાનીનો પાંદ

દર્શાવવા માગતો નથી. આમ થયાથી ગયું શું ? પોતાના દેશી લાઠીએને ન હાથે મરડું એ તો બહેતર છે. આપણે શાને માટે અને કોના પર ભેર લેવાનું રહ્યું ?

તમારામાંના દરેક પાસે માગી લેઈ હું કે કોઈ પણ પ્રસંગે તમારા દેશી લાઠી વિરુદ્ધ તમારું લોટી લડાઈ રહ્યું હોય (પછી લયે તે સરકારી નોકરીમાં હોય, દુખી પેઢીસમાં હોય કે ડિટ્રીટિવ હોય) તો તમારે શરૂઆતે ઘણી રાખવાની અને ધામે બદલો ધાધી વાગતા અટકવાની સંભાળ લેવી જોઈશે. એમ સમજાવે કે જે કાણે તમે સામે ધા કરશો તે ન દાખો તમારું કામ પૂણમાં મળી વરશે. એ તમારો અહિંસાત્મક કાર્યક્રમ છે. પ્રમુખ આલેખ પામે દોરી જઈને તેમની સમક્ષ કહ્યો રહ્યું કરતાં જે અટક્યા તેમને હું અભિનંદન આપું છું. આ ઠરાવ કેવળ હર્ષનાદથી ન પસાર કરશો નહિ, બેકે આ ઠરાવને માટે મારે તમારા હર્ષનાદની જરૂર તો પડશે ન. આ ઠરાવ પસાર કરવાની સાથે સાથે ન હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં કરાધી ન ચળી શકે એવી શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયની આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જોમ બને તેમ વહેલું સ્વરાજ મેળવવાનો છે. અને તમારી ઈચ્છા એ સ્વરાજ કાયદેસર, માનવર્યા, અહિંસાત્મક અને શાન્ત સાધનોથી ન મેળવવાની છે. દધિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી શકીએ એમ નથી, પણ જોને હું આત્મબળ દી રહ્યો છું તેવાથી આપણે સરકાર સામે ઝૂકી શકીએ એમ છીએ. આ આત્મબળ કોઈ એક ન માણસના—પછી તે સંન્યાસી હોય કે દહેવાતો મહાત્મા હોય—અધિકારની વાત નથી. આત્મબળ સ્ત્રી કે પુરુષ સર્વ મનુષ્યના અધિકારની વાત છે; અને તેથી મારા દેશજન્યુઓ જો આ ઠરાવને સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું કહું છું કે તેઓ તેને દૃઢ નિશ્ચયથી સ્વીકારે, અને સમજી લે કે જે ઉપર વર્ણવી તેવી ગુણ પળમાં તે સ્વીકારાયો છે. પ્રભુ તમારી પાસે આ ઠરાવ સર્વાનુમતે સ્વીકારાયે અને તમારામાં એક વર્ષની અંદર આ ઠરાવને પાર પાડવા માટેનાં ધૈર્ય અને બળ પણ પ્રેરે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૬ મું

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર

અમદાવાદ

દસમું પુસ્તક ૧૬૧ મેન દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

૬ નવાનીવાળા લેખો 'યંગ ઇડીમા'માંથી જાપાનતર છે.

૧ " " અગ્રેજ પરથી "

૧૧ " " ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થયેલું હોવાથી સામગ્રી ૧૮ પુસ્તકના માહક તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ રૂ. ૮ તે બદલે રૂ. ૭-૦૦ મોકલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૨-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભાનાં બાષણ

૨*

મારી આગળ મૂળ ઇરાદા, સામાન્યમા રહેવાવાળી બાબત, પ્રભુસત્તાક રાજ્યતંત્ર અને સબ્બો કાઢી નાખવાની સૂચના, જે બધી વિવિધ પ્રકારની સૂચનાઓ પડેલી છે. આપણા દુઃખો દૂર ન થાય તો હું બંધુએ કહું છું કે બ્રિટિશ સંબંધ તોડી નાખવો જોઈએ. બંધારણમા ફેરફાર કરવાનું કારણ આ છે અને જો દુઃખો દૂર થશે તો પરસ્પર ચર્ચા થયા પછી સ્વરાજ માટેનું સમાધાન આવવાનો સંભવ રહે છે ન. આમા પ્રપંચ જરાયે નથી રજૂ કર્યા પ્રમાણેના મહાસભાના ધ્યેયથી તો બંને પક્ષને આવવા માટેના માર્ગ ખુલ્લા રહે છે. જો આપણે નામ પ્રપંચ દોર્યો તો એને આપણે આવકાર દઈએ કાયદેસર અને શાન્ત સાધનો તો મહાસભાધર્મના પાયા રૂપ છે. યૂરોપીઓનો આપણે લહેર કરવું જોઈએ કે અમારા દેશમા તમારી છાંટગી સહીસલામતીમાં છે અને તમારી તોષો વગેરે તો વિનાશના સાધનો નહિ પણ કેવળ રમકડા છે. આ કાણે તો હિંસાનો જરાયે સંભવ નથી અત્યાર સુધી આપણે કંત સિક્ષિત વર્ગ સાથે જ કામ લેવાનું હતું, હવે આપણે હોદ્દાસમુદાય સાથે કામ લેવાનું છે. સ્વરાજ જો નામોરસીયર્ચા સાધનોથી મળવાનું હોય તો તે સ્વરાજ પણ નામોરસીયર્ચું છે. ઇસ્લામને અપમાનથી મુક્ત કરવા માગતા હોઈએ તો આપણે શાન્ત ભજવવી જોઈએ, નહિ તો આ

* મસવત સમિતિમા આપેલું, મહાસભાના વધારાઓમા પ્રસિદ્ધ થયેલું

ચળવળ થતી હાંમેરો. આપણે હિંસા કરતા ધર્મથી તો મહાસત્યાગિનકાયદેસર ગણારો અને
 ભૂને ચમત્તે નાંખવામાં આવશે. આપણે આપણું હૃદય માનવચાર્યા સાથેનોથી સિદ્ધ કરવું
 જોઈએ. 'જવાબદાર રાજ્યતંત્ર' એ તો ભૂલાવામાં નાંખનારા રાખેલો છે. હિન્દીમાં આપણું રાજ્યસ્ત્રોત
 આવી નહિ શકે કારણકે સ્વરાજ તે હિન્દના લોકોનું સ્વરાજ થશે. જો હિન્દના લોકોને
 જ આપણુદીધું રાજ્ય જોઈવું હશે તો તેને કાઢ અટકાવી સંક્રાંત નથી.

૩*

મહાસત્યાગ્રહ ધ્યેય

આ ઠરાવનો અર્થ એ છે કે આ રાષ્ટ્રીય સભાનો હેતુ સ્વરાજ મળે એવો છે, અને
 એ સ્વરાજ લેવાને વારતે જપાય એક જ છે, તે એ કે આપણાં સાધનો ન્યાયી, નિર્મળ
 અને શાન્તિમય હોય. સ્વરાજ મળે તેટલું વહેતું મળે, આને મળવું, હોય તો આને જ
 લેવું જોઈએ એક મહાસત્યાગ્રહ માને છે.

સ્વરાજ મેળવવાને મરિ છું કરવું જોઈએ તે પણ આ ઠરાવમાં મહાસત્યાગ્રહ માને છે.
 ઠરાવમાં લખ્યું છે કે સ્વરાજ આપણે તવવારથી નથી મેળવતું. સ્વતંત્રતાને આપણે
 નહીં કે શાન્તિને ઠરાવે નથી લેવી, પણ જેવા આપણો હેતુ નિર્મળ છે તેવાં આપણાં
 સાધન પણ નિર્મળ હોવાં જોઈએ. એટલે આ ઠરાવનો અર્થ એ છે કે આપણે સ્વરાજ
 લેવાનો દંડ નિમ્ન કરવો અને તે મેળવવામાં ન્યાય, સમ્યાહ અને શાંતિનો રસ્તો લેવો.

હું મારું સુધાગ્ર સમજું છું કે આવો મદત્વનો ઠરાવ આ મહાસત્યાગ્રહ આગળ રજૂ
 કરનારો અને પ્રસંગ મળ્યો છે. આપને હું જણાવીશ કે આજ સુધીનો મહાસત્યાગ્રહ હેતુ એવો
 હતો કે જેનું બ્રિટિશ સામ્રાજ્યમાં સંસ્થાનો જવાબદાર રાજ્યતંત્ર લોગવી રહ્યાં છે, જેને
 'Responsible Colonial Government' કહે છે તેનું રાજ્યતંત્ર એ સામ્રાજ્યમાં રહીને
 જ આપણે લેવા ચાહીએ છીએ, અને એ મેળવવું તે કાયદા પ્રમાણે કાયદો એટલે બ્રિટિશ
 સંસ્થાનવતો કાયદો. બ્રિટિશ સરકાર જિવાંદતના પ્રશ્નો સંતોષકારક નીવડે ન આણે કે
 પંતળના અસાચારમાં ન્યાય તો જાણીએ રહ્યો પણ પોતાની ભૂલ સુધારી કમળ ન કરે
 તેમજ તેની સરકારના કાયદાને માન આપીને, જે આપણે મહાસત્યાગ્રહરહેતું હોય તો, આપણાથી
 એ સંસ્થાનવતે મિશ્રી ન ચકાય, એવો આજ સુધીનો ખંધારણનો અર્થ હતો. આટલો
 વાર અન્યાય સંસ્થાનવતે કરે અને તેને દુરસ્ત ન કરે તોયે તેની જવાબદારી ફરી લેવાનું
 હિન્દી કે પ્રસંગમાંથી હશે જની શકે તેમ નથી. તેથી આ ઠરાવથી આપણે એકદાર ફરી
 બીજા કે આપણે સ્વરાજ જોઈએ છીએ. સ્વરાજ વધે જ આપણે પંતળ અને જિવાંદતના
 અસાચારોનો ઉન્નિષ્ઠ મેળવી શક્યું.

* આ મહાસત્યાગ્રહ ધ્યેય હિન્દી પ્રજાને 'શાન્તિનાં અને સમ્યાહનાં સાધનોથી
 મેળવું સ્વરાજ મેળવવું' એ છે—આ ઠરાવ થરી મહાસત્યાગ્રહ સમજી રહ્યાં કરનાં કરેલું
 આપણું; તા. ૨૮-૧૨-૧૯૨૦ (પ્રેસ નિર્ણય)

। પણ સ્વરાજ લેવામાં હું પશ્ચિમનાં સાધનો લેવા નથી માગતો. હું જાણું છું કે હિન્દુઓ કે મુસલમાનો એમ નથી કહેતા કે અમે અમારી સ્વતંત્રતાને માટે કોઈ દિવસ તલવાર નહિ ચલાવીયે. પણ આટલું તો સહુ સમજે છે કે તલવારથી આજે આપણે જીજીયે છીએ તે નથી મેળવી શકવાના; અને તેથી તો આપણે તર્ક મનાવતા અથવા અસહકાર ચલાવી રહ્યા છીએ. તવવાર વડે આપણે આપણને પોતાને, આપણા ધર્મને કે સંસ્તનતને કે, કોઈનેય બચાવી શકનાર નથી. તમે સહુ આ માર કહેવું કબૂલ કરતા હો તો જે પ્રસ્તાવ મેં તમારી સમક્ષ મુક્યો છે તેનો કોઈ વિરોધ કરશો નહિ.

હું જાણું છું કે આપણા ડાહ્યા પુરુષોમાં જે પક્ષ છે. તેમાં એક પક્ષમાં મારા વડીલ બધું માનનીય પંડિત માલવીયાજી છે. પંડિતજીને આજે તાવ અને શરદી યવાથી અહીં તમારી પાસે તેમનો અભિપ્રાય આપવાને આવી નથી શક્યા, તેથી તેમની મતલબ હું તમને હુંકામાં કહી જઈશ. તમે જાણો છો કે પંડિતજીના જેવી દેશની સેવા કરનાર ઘણા નથી હોતા. તેમના જેવી સેવા કરનારનું કહેવું માન્ય ન હોય તો પણ સાતિથી અને અદબથી સાંભળી લેવું જોઈએ. તેઓ કહે છે કે શિશિરા સંસ્તનતને મિટાવવાની વાત કરવી એ આપણી તાકાતની બહાર છે. જે હિન્દુ બેઢચિયાર છે, કમતાકાત છે તે આવી જાણી સંસ્તનતને કેવી રીતે મિટાવી શકવાની? તેઓ કહે છે કે પોતાની તાકાત બહારનું સમજાવીને લોકોને ભ્રમાવવા ન જોઈએ. જે એવા લોકોને તેમની તાકાતની હદ બહાર લઈ જાય તે ખૂર્ખ છે. તેમના કહેવા પ્રમાણે જ તે આ પ્રજાની તાકાત બહાર હોય તો તેમની સલાહ હું કબૂલ કરી લઉં. પણ આ બાબતમાં હું તેમના મતથી વિરુદ્ધ મત ધરાવું છું. હું માનું છું કે પ્રત્યેક સ્ત્રી અને પુરુષની અંદર સ્વરાજ લેવાની શક્તિ રહેલી છે. ત્યાં સુધી સરીરમાં આત્મા છે એટલો વિશ્વાસ આપણા દિલમાં રહ્યો છે ત્યાં સુધી આપણે સ્વરાજને લાયક છીએ એમ મારે માનવું છે. તેવીસ કોટિ હિન્દુમુસલમાનો અને ધર્મચુસ્ત છે, ખુદાનું નામ લેનારા છે, ઇશ્વરને નામો મરજું ચાહનારા છે. એક ગાયની કત્તવ જપર એક હજાર હિન્દુઓ ખુન લેવાને અને પોતાનું ખુન રેટવાને તૈયાર છે. એક મુસલમાનના અપમાન ખાતર અનેક મુસલમાનો પોતાનાં ખુન આપવાને અને ખુન લેવાને તૈયાર છે. ત્યાં સુધી આવા હિન્દુઓ અને આવા મુસલમાનો હિન્દુસ્તાનમાં હયાત છે ત્યાં સુધી હું કહી નહિ કહું કે હિન્દુસ્તાનને માટે સ્વરાજ લેવું અશક્ય છે; ત્યાં સુધી સ્વરાજના આપણા આ આદર્શને હું ફર ન રાખવા દઉં.

આ સંસ્તનતે એટલા બધા અત્યાચારો કર્યા છે કે તેના અંડા 'નીચે રહેવું' જે ઇશ્વરની ખેવડાઈ કરવા બેસાળ છે. માટે મારી વચને સહુને નમ્ર પ્રાર્થના છે કે જો આ કારાને પસંદ કરવો.

આપણામાંથી જેમને એમ લાગત હોય કે આપણે અશક્ત છીએ, શક્તિથી સ્વરાજ લઈ શકાય એમ નથી, તેમને પણ આ પ્યેવ કબૂલ હોવું જોઈએ, કાશ્મીરે આપણે સાંતિથી, સન્માનને ન છોડીને સ્વરાજ મેળવવું છે. આથી આપણે આદર્શને મોટામાં મોટા રાખી રાખીએ છીએ.

સ્વરાજ
લેવાની
તાકાત

જેમતા દિલમાં એવા સંશય હશે કે આ સંસ્તનત કેમ નહિ સમજી નય, આવી સંસ્તનત પણ ઉવટે સમજી જશે અને ન્યાય આપશે, ધારાસભાઓમાં જઈને તેમને સમજાવી શકું, એવા મતના લોકોને માટે પણ આ કરાવથી મહાસભામાં સ્થાન રાખેલું છે.

આપણે સંસ્તનતને દંડ દેવા નથી માગતા. અંગ્રેજ સંસ્તનતને મિટાવીને જ સ્વરાજ મેળવવું એમ આમાં નથી. એ જ સંસ્તનત એ આપણને ન્યાય દેવા તૈયાર હોય, અધિકાર દેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેની અંદર રહેવાને તૈયાર છીએ. આને હું ન્યાયપંથ કહું છું. એ પંથે જતાં આપણને બાધા કે વિઘ્ન નથી.

માટે હું તમને કહું છું કે જો તમને આ કરાવ કબૂલ હોય, આપણે સ્વરાજ લેવું છે અને તે આ કરાવમાં કહ્યું છે તેવા દંડથી લેવું છે એ તમને કબૂલ હોય તો તમે દિલમાં દંડ પ્રતિષ્ઠા કરો. કેવળ કરાવ પસાર કરી દીધો એટલે કામ અતમ નથી થઈ. તમે પ્રતિષ્ઠા કરો તો સ્વરાજ જરૂર મેળવશો, પંનબતા જુલમેને અને ખિલાફતના અન્યાયને દુરસ્ત કરી શકશો.

તમને એમ કહેતારા વક્તા પણ આવશે કે આપણા ઉદ્દેશને હાંસલ કરવાને ફાંવે તેવાં સાધનો વાપરી શકીએ. આનો જવાબ પ્રસંગ આવશે તે વખતે હું આપીશ અત્યારે તો હું એટલું જ કહીશ કે મહાસભાના આપણે આદર્શ કરાવીએ તો તે આજનો સમય જોઈને જ કરાવશે નોંધે. મારે યોતાને મટિ તો એ જ ધર્મ છે કે દિંસા કરીને મારે સ્વરાજ મળવું હોય તો તે નથી જોઈવું, મોક્ષ મળતો હોય તો તે પણ નથી જોઈતો; ધર્મની ભક્તિ પણ દિંસા કરીને ચલી હોય તો મારે તેવી ભક્તિ નથી જોઈતી. તમારે મટિ આને આ કરાવમાં બતાવ્યાં છે તેવાં ચાન્નિતના અને અને સમ્યાઈનાં સાધનો જ યોગ્ય છે. તેવાં સાધનોથી જ તમારી પર ચલેલા અન્યાયોને તમે દુરસ્ત કરી શકશો.

હું તમને હવે વધારે કંઈ નથી કહેવા ઇચ્છતો. આજ દિનુસ્તાનમાં ચામેર કેટલી ભગ્નિ થયેલી છે તે હું પીછાડું છું અને તેથી આવું છું કે તમને કંઈ વધારે સંભળાવવાની જરૂર નથી.

મારું વિચેચન પૂરું કરતાં પહેલાં હું તમારી સમક્ષ એક આદર્શ પાઠ વર્ણવવા હૈમ્યું છું. કાલે બંગાળ કેપમાં ચોટો જમડો થયો હતો. તે સાંતળીને મને દુઃખ થયું. સ્વતંત્રતા કંઈ રીતે મેળવાય તે બતાવું એમ જાણીને હું ત્યાં ગયો. અહીંની સાથે મારે કહેવું હતું તે એ ભાઈઓને કહ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે તમારામાંથી કયો પક્ષ ન્યાયી છે અને કયા પક્ષની બાજુ છે એ હું નહિ કહી શકું, પણ જો તમે તમારા અણબતાવને દુરસ્ત કરાવી લેવા ઇચ્છતા હો, દિનુસ્તાનને માટે સ્વરાજ લેવા માગતા હો, દિલ સાફ અને નિર્મળ કરવા માગતા હો તો તમે બધી વાત જૂતી નહોતી. તમારી બધી તકરાર તમે અહીંની આંખો દફનાવીને કરો. અને એ બંને પક્ષો સમજી ગયા. સ્વરાજ જોઈવું હોય

તો પોતાના બાઈએ ઇત્ત કરી હોય કે માણું ફોડયું હોય તોયે આપણે સરકાર પાસે નથી જતું; અધિક્ષ પાસે પણ શું કામ જતું થશે ? મને કોઈ લાઠી મારે તો હું તેને સામેા નમત કહું. તેને છતવાનો એ જ અવસર છે. તેમ ન વળીયે તો આપણાથી કંઈ નહિ બને. જો તમે દંડ હો, બંદાદુર-હો, જો સ્વરાજ મેળવવાનો તમારો નિશ્ચય જ હોય, અને જો તમારે ખરેખર મહાસત્યાના ધ્યેયમાં ફેરફાર કરવો હોય, તો તમારે તમારો ગુસ્સો સમીવી દેવો પડશે. ગેરઈન્સાફની કંઈપણ લાગણી તમારા ક્રોધને કાતરી ખાતી હોય તો તેને તમારે દખાવી દેવી પડશે અને આ બધું બૂલી જવું પડશે. તો બંગાળી બાઈએ અને અન્ય સર્વ જે આ મહાન પરિવર્તમાં દંડ નિશ્ચય કરીને આવેલા છે તેમની પાસેથી હું એ જ માગી લઉં છું કે તમારા દેશને સુદૃઢ બનાવવા સિવાયની બીજી કોઈ બાબત પાછળ પ્રયત્ન ન કરતા; તમારા પોતપોતાના હક આગળ વધારવા વિનાની કોઈ વાતની ચિંતા ન કરતા; તમારા દેશના સ્વમાનની રક્ષા સિવાયની કોઈ બાબત પર ધ્યાન ન આપતા. જેમનાં મન મઈ કાલે દુખાયાં અને જેમને પોતાનાં માથાં ટૂટી ગયેલાં લાખાં તેવાઓનાં દહાન્તરું અનુકરણ કરવાની હું તમારામાંના દરેકને સલાહ આપું છું. (હર્ષના પાઠાર) મહાસત્યાના ખાસ બેઠકમાં આપણે જે મહાન યુદ્ધમાં ઉતર્યા છીએ તે વિગ્રહ પૂરો થઈ રહે તે પહેલાં આપણને કદાચ લોહીનો સમુદ્ર તરવો પડશે. આ વાતનું મને જ્ઞાન છે. પણ આપણા પર જે આપણામાંના કોઈના પર ખુન રેડવાનો આદેશ ન આવેલો તેથીયે. શવિમ્બની પ્રાણ પાસે આપણે કહેવડાવવું જોઈએ કે આપણે સહન કર્યું છે, આપણે પારકાના નહિ પણ પોતાના જનની કુખ્યાની કરી છે. અને તેથી હું જરાયે આંચકા ખાધા વગર કહું છું કે જેમનાં માથાં ટૂટ્યાં અને જેમની છંદગીએ લેખમમાં આવી પડી કહેવાઈ છે તેવાને માટે હું બહુ-સહાનુભૂતિ દર્શાવવા માગતો નથી આમ થવાથી ગયું શું ? પોતાના દેશી બાઈએને જ કાંઈ મરવું એ તો બહોતર છે. આપણે રાત્રે માટે અને કોના પર વેર લેવાનું રહ્યું ? ડિટકિટવ કે સરકારને કોઈ પણ અમલદાર મને મારી લે તોયે હું તેની સામે સરકારની પાસે ફરીઆદ નહિ કરું, પણ ઇશ્વર પાસે ફરીઆદ કરું. અંદર અંદર આપણે સંઘકાર પૂરો નહિ કરીયે ત્યાં સુધી સ્વતંત્રતા નહિ મળે. બંગાળી બાઈએએ દંગો કર્યો, પણ તેઓ સમજી ગયા કે તરત સાંજમાં યઈ ગયા. જેઓ દિંસાને ધર્મ સમજે છે તેમને હું કંઈ નથી કહેવા માગતો, પણ જેઓ પોતાને અસહકારવાદી ગણાવે છે તેમને હું જરૂર દખાવીને કહી શકું. તેમણે ગુસ્સો નહિ કરવા એકરાર કર્યો છે. હું બંગાળના પ્રતિનિધિ બાઈએને આ પ્રસંગે મુખારકબાલી આપું છું. તમે સહુ તેમની પેઠે જ વર્તશો તો મને જ જાત શાંત નથી કે તમે સ્વરાજ મેળવી શકશો. તમને મારનારને તમે માફી આપો તે નામદીથી નહિ આપો મને કોઈ મારે તો હું તેને નામદીથી બરદાસ્ત નહિ કરી લઉં. હું નહું કે તે ખરેખરો નામદી છે. તેની દયા ખાઇને મારા પર અત્યાચાર કરનારને પણ હું માફી દઉં એમાં બંદાદુરી છે. આ કારણ તમારી પાસે મુકતી વેળાએ આ પદાર્થ પાઠ હું તમારી સામે મુકું છું.

સાથે સાથે જ હું તમારી પાસેથી દુનિયામાં કમ્પાથી ન થયો શકે એવાં શ્રદ્ધા અને નિશ્ચયની પણ આશા રાખું છું. હું જાણું છું કે તમારો નિશ્ચય જેમ બને તેમ વંદેહું સ્વરાજ મેળવવાનો છે

અને તમારી ઈચ્છા એ સ્વરાજ કાયદેસર, આનંદનીભર્યા, અહિંસાત્મક અને શાન્ત સાધનોથી જ મેળવવાની છે. હથિયારથી આપણે સરકારનો મુકાબલો કરી શકીએ એમ નથી, પણ જોને હું આત્મબળ કહી રહ્યો છું તેનાથી આપણે સરકારની સામે ઝૂકી શકીએ એમ છીએ. આ આત્મબળ કોઈ એક જ માણસના—પછી તે સંન્યાસી હોય કે કહેવાતો મહાત્મા હોય—અધિકારની વાત નથી. આત્મબળ સ્ત્રી કે પુરુષ સર્વ મનુષ્યના અધિકારની વાત છે. તેથી મારા દેશબંધુઓ જો આ કરાવને સ્વીકારવા માગતા હોય તો તેમને હું કહું છું કે તેઓ દૃઢ નિશ્ચયથી સ્વીકારે અને સમજ લે કે મેં હવેર વર્ણવી તેવી શુભ પળમાં તે સ્વીકારાશે છે. પ્રજા તમારી પાસે આ કરાવ સર્વાનુમતે સ્વીકારાવે અને તમારામાં એક વર્ષની અંદર આ કરાવને પાર પાડવા નેટલાં ધૈર્ય અને બળ પ્રેરે.

૪*

અસહકારનો કરાવ

મહાસમાનો કરાવ કેઈ બલિના અંતરના નાદની આટ આવી શકે નહિ. એનો એવો અર્થ કરવો એ મૂલ્ય છે. મહાસમાનો કરાવને એ રીતે બંધનકારક ગણવાનો મેં કહી આમલ નથી બતાવ્યો. હજારો મોહાની સાહેબ વિદ્યાર્થીઓની બાબતમાં મુકેલી ૧૬ વર્ષની વયમર્યાદાની સામે છે. તું કહીશ કે સોળ વર્ષની અંદરનો કોઈ વિદ્યાર્થી સાળા છાત્રવાનો નિશ્ચયી કરી તો આ દુનિયામાં તેને કોણ અટકાવી શકનાર છે ? પણ કુમળી વયના બાળકોને આપણે અસહકારનો હપદો ન કરવો ધટે. એમના અંતઃકરણને બગાડ કરવાનું કામ આપણું નથી, પણ એમનાં માળખપનું છે. અંતરના નાદને માન ન આપતાં મહાસમાનો આજ્ઞાને માથે ચડાવવાની સૂચનાને હું મળતો નથી ઘટ શકતો. માનવીના અંતરમાંથી નીકળતો નાદ એ પવિત્ર દેવી વસ્તુ છે. મારા પોતાના અંતરના નાદની વિરુદ્ધ હું મહાસમાનો લલામણુ યથેલી ત્રેડ તો શું કરે ? માટે તો હજારોની મેદનીએ કરેલી આજ્ઞાની વિરુદ્ધ જીંદગી પણ મારા અંતરના નાદને માન આપવું રહ્યું. આથી જ મેં અલીમટ અને કાશ્મીના વિદ્યાર્થીઓને અંતરના નાદની પવિત્રતા ફરી ફરીને સમજાવવા પાળળ એટલી તરતી લીધી. પોલીસ અને હરકેરી લોકોના સંબંધમાં પણ સાહેબ લોકોના નોકરોને ફાટવાનો કરાવમાં આશય નથી. એમાં તેમને એટલું જ સમજાવવાનો આશય છે કે આ સેતાની સરકારની સેવા જનવીને તેઓ સ્વદેશનું અકલ્યાણ કરે છે. આ તેમને સૂચી નવ્ય એટલે તેઓ નોકરીઓ છોડે. આપણે તેમની વફાદારીને કે નોકરીને અંગે રહેલી તેમની દુરાવ વિરુદ્ધ તેમને નથી હરકેરતા. આપણે તો માત્ર એમનાં અંતઃકરણમાં બળતી આત્મજ્યોત દોડવી ન નાંખવાને જ એમને સમજાવવા છીએ. આ વાતને કહો તો.

હજી પધારે સ્પષ્ટ કરે. જો હું પોતે જનરલ ડાયરની હાથ નીચેના કોઈ સિપાઈ હોત અને જલિયાંવાલામાં મને નિર્દોષ માણસો પર જોળી ચલાવવાનો હુકમ મળ્યો હોત તો હું છવને જોખમે પણ એ હુકમનો આનાદર કરવાનો મારો ધર્મ ગણત. સિપાઈની છંદગીની સાજાઈથી હું પાકેરું છું, છતાં હજી હું કે જે કોઈ સિપાઈને એના અમલદાર તરફથી એના પોતાના 'સ્વધર્મ'ની વિરુદ્ધ જનારો હુકમ મળે તો પોતાની છંદગી આપીને પણ એ હુકમનો આનાદર કર્યો જ એને છુટકો રહ્યો. મને ઉચેદ છે કે આ કરાવને પાસ કરીને તમે છેલ્લા ત્રણ મહિનામાં સરકાર જેદે અગર તો આપણી વચ્ચે મગેલાં વિખનાદ અને કવેલા કડવારા સર્વ કંઈ બૂલી જશે અને કેવળ એકચિત્ત થઈને કરાવમાં દોરેલા કાર્યક્રમ પાર પાડવાના કામમાં લાગી જશે. આટલું કર્યો તો હું ફરી એકવાર તમને યાદ આપું છું કે સ્વારાજ ચેળવવાને એક વરસ તો નહિ, પણ નવ મહિના પણ તમને લાગવાના નથી.

૧ નાગપુરના અન્યત્રે આગળ

ગાંધીજીને આ પરિપદ્ધતું પ્રમુખસ્થાન લેવાની સૂચના વિ સુધારક જૂદરશોએ કરી. તેમણે હજી કે 'મહાત્મા ગાંધીના રાજકીય મતો સાથે અમને મેળ નથી' મહાત્માજીએ ગમે તેટલું મોટું કાર્ય કર્યું હોય તોપણ ત્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાને તેઓ નાણદ કરાવી શક્યા નથી ત્યાં સુધી તેઓ મહાત્માપદને લાયક નથી. આજ સુધી આપણે માટે મહાત્માજીએ કયું જ કર્યું નથી. તેમને આપણા પ્રયત્નોને માટે સદાનુભૂતિ છે. આપણી ઉજ્જવિને અર્થે આપણને ગાંધીજીની ગરજ નથી. રાજ્યમાં સારા કાયદાઓ ઘડાવીને પણ આપણે આપણી ઉજ્જવિ કરાવી શકીએ, પણ અસ્પૃશ્યતાને આપણે કાયદાની મદદથી કાઢી શકીએ તેમ નથી.

આવા હજીમારોથી જ્યારે સલાતો આરંભ થશે ત્યારે ગાંધીજીને અસ્પૃશ્યતા, ગિરિ અને અન્યત્રેની ઉજ્જવિ વિશેના પોતાના વિચારો ખૂબ સ્પષ્ટતાથી લેલવાની જરૂર પડી. પહેલાં તો આખાં દિવસના ચારેલા હોવાથી તેમને વિચાર હુકમમાં પતાવી દેવાનો હતો. ગાંધીજી દિનિતીમાં ક્ષેત્રવા:

“આ સલાતું અધ્યક્ષસ્થાન લેતાં મને ધણો આનંદ થશે છે.”

સાર કરતા પહેલાં ગાંધીજીએ ત્રણ સલાત કર્યાં. હું જોઈ છું તે સહ સમજે છે ? જ્યાં 'હા' મળ્યો. અત્યલે હોય તેમને હાથ જ આ કરવાનું કહેતાં પણ હાથ જ આ થયા. લગભગ પોણા સાત અત્યલે હતા.

“આટલા બધા અત્યલેતર હોટો આ સલામાં આવેલા જોઈ હું બહુ ખુશ થશે છું.”

સુધારક અને મારી વચ્ચે ફરક .

“ અન્યજનની હાલતનો અભ્યાસ હું કેટલાંયે વખેથી કરી રહ્યો છું. આ વિષયમાં આપણા મોઝા મોઝા સુધારકોના જેવો હું નથી. સુધારકો ને રીતે કામ કરે છે તે રીતે હું કામ કરતો નથી. ન્યારથી હું દિન્દુસ્તાનમાં આવ્યો છું ત્યારથી સુધારકો ને ટળથી કામ કરી રહ્યા છે તેની વખત મેં વિચાર કર્યો છે. પણ હું ને કામ કરું છું તેમાં દ્રષ્ટી છે અગર તો ખીલવો કરે છે તે વધુ સાફ છે એવું મને નથી લાગ્યું. મારામાં દ્રષ્ટી હોય એ સંભવિત છે, પણ દ્રષ્ટી નથી એવો જ મારો વિશ્વાસ છે.

મારું કામ

“ હું કામ કરું છું તે આ પ્રમાણે છે. અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે, તેથી એ પાપને હઠાવવું જોઈએ. અસ્પૃશ્યતાને હઠાવવી એ હું મારું કર્તવ્ય સમજું છું, પણ તે અન્યજનોની અંદરથી નહિ પણ ધર્મ દિન્દુઓમાંથી હઠાવવી જોઈએ. અસ્પૃશ્યતા એ દિન્દુ ધર્મની અતિશયતા છે. મદ્રાસમાં એક સ્થળે હું જોલ્યો હતો કે જેવી આપણી સંસ્તનતમાં બીજી મારી રાજવાનિયત હું જોઈ છું અને જો એ દુરસ્ત કરી ન શકું તો તેને મિટાવવા હું ઇચ્છું છું, તેમ હું માનું છું કે દિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા એ મારે રાજવાનિયત છે.

આપણી હાલત ખૂરી કેમ ન હોય ?

“ સ્વ. ગોખલેએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ત્યાંના બધા મામલો જાણ્યા બાદ કહ્યું હતું કે ‘આપણી હાલત આવી ખૂરી કેમ ન હોય ?’ જેમ આપણે અન્યજનોને અસ્પૃશ્ય સમજીએ છીએ તેમ યુરોપની પ્રજા પણ આપણને, દિન્દુમુસલમાન બધાને, અસ્પૃશ્ય સમજે છે. તેમની સાથે રહેવા આપણને પરવાનગી નહિ; તેમના જેટલા આપણને દરક પણ નહિ. જેટલા બેદાર્દ દિન્દુ સમાજને અન્યજનો ક્યાં છે તેટલા દક્ષિણ આફ્રિકાના ગેરારોએ દિન્દુઓને ક્યાં છે. દિન્દુ બહારનાં સંસ્તનતનાં, જેટલાં સંસ્થાનો છે તેમાં પણ ગેરારોએ વર્તન તેવું જ છે, જેવું દિન્દુ સમાજનું વર્તન અન્યજનો સાથે છે. માટે જ ગોખલેએ કહેલું કે ‘આપણે દિન્દુ સમાજને બતાવેલી રાજવાનિયતનું ફળ મળી રહ્યું છે. સમાજે મોટું પાપ કર્યું છે, મારે રાજવાનિયત દેખાઈ છે, એને પરિણામે જ આપણી ખૂરી હાલત દક્ષિણ આફ્રિકામાં થયેલી છે.’ એ તરત તેનો સ્વીકાર કરી લીધો. એ ‘નાત સાવ સાચો હતો. ત્યારપછીનો મારો અનુભવ પણ તેવો જ છે.

સુસ્ત દિન્દુ

“ હું પોતે દિન્દુ છું; હું કારો કરું છું કે હું સુસ્ત દિન્દુ છું. મારો વિશેષ કારો છે કે હું સનાતની દિન્દુ છું. આને જીનસાતમાં દિન્દુ સમાજની સાથે મારે મોટો અંતરો થાંભી રહ્યો છે. દિન્દુ સમાજ—ખાસ કરીને નૈઋત્ય સમાજ મારો સનાતની દિન્દુ હોવાનો કારો ઇનકાર કરે છે, છતાં હું મારો કારો કાયમ રાખું છું અને કહું છું કે હું સનાતની દિન્દુ છું.

હિન્દુ સમાજની મોટી ખામી

હિન્દુ સમાજની આખારે મોટી ખામી છે. બીજી ખામીઓ પણ બહુ છે. પણ એ તો આજે દૂર કરો. કે હંલર વરસ પછી કરો તોયે સંતોષ હશે, પણ હું અન્યજની અસ્પૃશ્યતાને સાંખી શકતો નથી. અસ્પૃશ્યતાની 'હું' બરદાસ કરી શકતો નથી. હિન્દુ સમાજનું કર્તવ્ય છે કે અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે ભારે તપશ્ચર્યા કરે. મેં કહેલું છે ને આજે પાછો હિન્દુ સમાજને કહું છું કે જ્યાં સુધી અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હિન્દુ સમાજ મુક્ત નહિ થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યસ્થાપના અસંભવિત છે. મારા ઉપર તમે કૃતિયાર રાખતા હો તો તમને કહું છું કે જોકે હવે અન્યજને અસ્પૃશ્ય રહેવામાં છે તેથી વધારે હવે મને અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ ધર્મમાંથી હોવાથી છે અસ્પૃશ્યતા હિન્દુ સમાજમાં કાયમ છે ત્યાં સુધી મને લાજ આવે છે અને હિન્દુ છું એવો દાવો કરતાં પણ મને સંકોચ થાય છે. આજે મરાઠીમાં જોયો મારી આગળ જોલી ગયા તેજોએ આશ્વેષ કર્યો છે. ને પદ હિન્દુસ્તાને મને આપ્યું છે. પણ ને મેં સ્વીકાર્યું નથી, તેને માટે હું લાયક ત્યારે જ થાઉં. કે જ્યારે હિન્દુ ધર્મમાંથી અસ્પૃશ્યતા નીકળી જાય. (ગાંધીજીના વાપણ દરમિયાન એ વાર તાળીઓના અવાજ યદ્ ગયા હતા. અહીં વળી ત્રીજી વાર અવાજ યદ્ય. એટલે ગાંધીજીને કહેવું પડ્યું કે 'હું' જ્યાં કહ્યેના કદગારો આપના માથું છું ત્યાં તમે અવાજથી, મને ન રોકો. ') હું તમને પૂછું છું કે તમે મને કહી શકતા હો તો કહો કે એક આદમી શી રીતે કામ લેવાથી કેટલાયે વરસના રિવાજને એક દિવસમાં મટાડી શકે. મને કોઈ ખતાવી શકે કે આમ કરવાથી આજ એને હઠાવી શકાય તો હું આજ હકાલું. પણ હિન્દુ સમાજ પાસે હોવનો સ્વીકાર કરાવવો અને તે દોષ સુધરાવવો એ કઠણ છે.

સુરકેલીઓ

હું ને કહું છું તે જ કરું છું. હું ને કામ કરી રહ્યો છું તેમાં મારી ધર્મપત્નીને સામેલ કરવામાં મને કંઈ પડ્યું છે, મને ને તપશ્ચર્યા કરવી પડી છે તે પરથી હું તમને અન્યજોને અને હિન્દુ સમાજને ખતાવવા માથું છું કે આ કામમાં ભારે સુરકેલીઓ રહી છે. તેથી હું એમ નથી કહેવા માગતો કે આ કામને બંધ પાડવું. પણ કામ-શી રીતે લેવું તેની પદ્ધતિ વિચારી લેવી જોઈએ. માટે જ તમારા કરાવો મને પસંદ નથી પડતા.

તમે કરાવ કરવા માગો છો કે અન્યજોને જોકે દેવાલયો છે તેમાં જવાનો દક હોવો જોઈએ. એ કેમ જાની શકે ? હિન્દુ ધર્મમાં જ્યાં સુધી વણશ્રમધર્મને પ્રધાનપદ આપવામાં આવ્યું છે ત્યાં સુધી એમ કહેવું કે દરેક દેવાલયમાં પ્રત્યેક હિન્દુ જઈ શકે એ આજ નહિ અને. આજે એ સમાજમાં દાખલ કરવું અસંભવિત છે. હિન્દુ સમાજ આજે માટે તૈયાર નથી. મારો અનુભવ છે કે ધણાં દેવાલયોમાં અન્યજોને સિવાયની બીજી કેટલીક જાતિઓથી પણ નથી જઈ શકાઈ. મદ્રાસમાં કેટલાક દેવાલયોમાં તો હુથે નથી જઈ શકતો. મને એ વિષે દુઃખ નથી. હું એમ પણ કહેવા તૈયાર નથી કે આમાં હિન્દુ સમાજની સંકુચિત

દંષ્ટિ છે યા તો તેનો દોષ છે. દોષ હોય પણ, પરંતુ કઈ દંષ્ટિથી એ દોષ કરાયેલો છે તેનો ખ્યાલ કરવો જોઈએ. એ કાર્ય જે સંયમની દંષ્ટિથી કરવામાં આવ્યું હોય તો હું નહિ કહું કે સહુને દેવાવધોમાં જવાનો અધિકાર હોવો જોઈએ. હિન્દુસ્તાનમાં પૃથક્ પૃથક્ સંપ્રદાયો છે, તેને હું નષ્ટ કરવા નથી માગતો. હિન્દુ સમાજનું પતન સંપ્રદાયોથી કે વર્ણાશ્રમથી નથી થયું. પતન થયું છે તે તો વર્ણાશ્રમમાં રહેલા સૌન્દર્યના અને સંયમતા ત્યાગથી થયેલું છે. તમારે એ 'સમજી લેવું જોઈએ કે વર્ણાશ્રમધર્મ એક ચીજ છે અને અસ્પૃશ્યતા એ બીજી ચીજ છે. વર્ણાશ્રમધર્મ દોષિત છે, તેમાં પાપ છે, એમ કહેવામાં પશ્ચિમની પદ્ધતિનો પ્રયોગ છે. હું એ પદ્ધતિનો પ્રયોગ નથી કરતો. એના સ્વીકારે હિન્દુસ્તાનને પાકયું છે. અન્યજ્ઞેના આશીર્વાદ અને અન્યજ્ઞેની પ્રસન્નતા હું મક્કતમાં લેવા નથી ચાહતો. તેથી હું આજે સાફ કહી દેવા છઠ્ઠું છું કે આ કામમાં હું બહુ કષ્ટથી લગ્યો છું, કારણ હું અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડવામાં અન્યજ્ઞેની અને સુધારકોની સાથે છું. બીજા બાબતોમાં તમે ને એ ને કરવા માગો છો તેમાં હું સામેલ નથી. હું કોઈ પણ હિન્દુને નથી કહી શકતો—કારણ હું તે માનતો નથી—કે દરેક હિન્દુએ એકબીજાની સાથે ખાણું, પીણું કે બેઠીબેઠાર કરવો. તેની આવશ્યકતા નથી. હું કહું છું કે જે માણસ આ ત્રણે બેઠારનો ત્યાગ કરે તે સંયમી હોઈ શકે છે અને સ્વચ્છંદી પણ ગણ શકે છે. હું માનું છું કે જે ત્યાગ સંયમવૃત્તિથી જ થયેલો છે.

- હું ઘોતે અન્યજ્ઞેની સાથે ખાઉં છું પીઉં છું. એક અન્યજ્ઞ ઓકરીને મેં દત્તક લીધી છે. એ ઓકરી મને પ્રાણુથી ખ્યારી છે. છતાં હિન્દુ સમાજને હું નહિ કહું કે તમારી ત્યાગવૃત્તિને તમે દઢાવી દો. હું માનું છું કે મારા જવાને માટે પણ હિન્દુ સમાજમાં સ્થાન છે. સંન્યાસી ન હોવા છતાં હું કહી રહ્યો છું તેમ કરનારને માટે હિન્દુ સમાજની અંદર સ્થાન છે મુસલમાનો મને દંઈ ખાલ વસ્તુ આપે અને તેમની પાસેથી હું તે 'ખાઈ લઉં' તેમ અન્યજ્ઞે પાસેથી પણ હું 'ખાલ વસ્તુ લઉં શકું છું'. પણ એમ કરવાને હું હિન્દુને ફરજ પાડવા નથી ઈચ્છતો, કારણકે આમ કરવામાં સંયમ રહે છે. એ સંયમમાં હિન્દુ સંસારની રક્ષા રહેલી છે. વર્ણાશ્રમને કે આવાપીવાનાં બેઠારને મટાડવો અને અસ્પૃશ્યતાને મટાડવી એ એક વસ્તુ નથી. એક વસ્તુ સંયમ છે, જ્યારે બીજી વસ્તુ શયતાનિયત છે. હું અન્યાસી છું અને અન્યથન કરી રહ્યો છું, એટલે મને જ્યારે લાગશે કે મારી સમજમાં જૂલ હોતી તે જ દિવસે હું મારી જૂલ કબજ કરી લઉં. પણ અત્યારે તો હું કહેવાને તૈયાર છું કે જ્યો અસ્પૃશ્યતાનો બચાવ કરી રહ્યા છે તેઓનામાં હું પાખંડ જ જોઉં છું, શયતાનિયત જોઉં છું. જેના તેજા બચાવ કરી રહ્યા છે તે શયતાનિયત છે.

૧. મેં મારી મર્યાદા, મારું શું કામ છે તે કહી દીધું છે; તેની પદ્ધતિ પણ મેં નક્કાવી દીધી છે. હું નથી માનતો કે સુધારકો અન્યજ્ઞેમાં કામ કરીને, તેમને કેજવણી આપીને અસ્પૃશ્યતાનો દોષ મટાડી શકે. હું એવા પણ જોઈને જાણું છું કે જેઓ 'ખેડાઈ' પર ખૂબ

એણે છે, પણ ત્યારે સ્પર્શ કરવાનો પ્રસંગ આવે છે ત્યારે, હકી નય છે. આવી ઢબ સાથે મારી કિતતા છે, અને હું કહેવાને ઇચ્છું છું કે આ રીતે સુધારો નહિ થાય. પણ ખીજ તરફ હિન્દુ સમાજ સમજશે ત્યારે કરશું એમ કહેનારો પશુ મને કંટાળો છે. હું તો અન્યત્રેને કહી રહ્યો છું કે આખા પાપ સામે હું પોતે તો અસહકાર જ કરું. અહીં આવેલા અન્યત્રેતર લોકોને હું કહીશ કે સમાજના આ પાપની સામે—આખા હિન્દુ સમાજ સામે હું એકલા અસહકાર કરું એવા પ્રસંગ પણ ને એ પાપ કાઢ રીતે દૂર ન થાય તો આવે. સંસ્તનતની શયતાનિયત મટાડવી મને એટલી બધી મુશ્કેલ નથી લાગતી. સંસ્તનતની શયતાનિયત દુન્યવી છે. અસ્પૃશ્યતાની શયતાનિયતે ધાર્મિક રંગ લીધો છે. હિન્દુઓ તો એમ જ સમજે છે કે અન્યત્રેને અડવામાં પાપ છે. તેમને મનાવવાનું કામ કંઠણ છે. આપણામાં એટલી મંદતા, આજસ આવી ગયાં છે, આજણે એટલા બધા દુઃખમાં ફેળેલા છીએ કે આપણે વિચાર પણ કરી શકતા નથી. આપણા ધર્માધિકારીઓ પણ અજ્ઞાનમાં એટલા બધા ફેળેલા છે કે તેમને સમજાવી જ ન શકાય. અસ્પૃશ્યતાદોષના નિવારણને અર્થ જ એ છે કે એનો હિન્દુ સમાજ પાસે સ્વીકાર કરાવવો. અન્યત્રે કંદોરો હિન્દુઓનો નાશ કરીને અસ્પૃશ્યતાના દોષને મટાડી શકે એ અસંભવિત છે. વેદમાં કે મનુસ્મૃતિમાં બો એનું કુરમાન હોય તો વેદને ગદલવા નેઈયે. પણ ખીજ ધર્મશાસ્ત્રે કાણ રચી શકે ? હું સંસારી છું, ધર્માધિકારી હોવાનો દાવો નથી કરતો. હું પોતે અનેક ખામીઓથી ભરેલો; હિન્દુ સમાજને હું ધર્મનીતિ શી રીતે આપી શકું ? હું તો મને જાતને તેમની દયાને પાત્ર બનાવીને કામ કરાવી શકું તે કરી લઉં.

કામમાં મુશ્કેલીઓ ભારે રહેલી છે. પણ આપણા સુધારકો એ એટલું સમજ લેશે કે હિન્દુ સમાજને મિટાવીને આ દોષ કાઢવો અસંભવિત છે, તો તેમને ખાતરી થશે કે તેમની સહિષ્ણુતાથી જ તે મટાડી શકાશે. તમને અન્યત્રે બાઈઓને હું કહું છું કે તમે મારા નેટ્યો જ દિન્દુ છો. મારા નેટલા જ તમને પણ દિન્દુપણના અધિકાર છે. તમે દિન્દુ ધર્મને બરાબર સમજશો તો તમારાં હથિયાર તમારા હાથમાં જ છે, જેમ સંસ્તનતને મટાડવાનું હથિયાર આપણા જ હાથમાં છે. બીજ માગીને તેનો ઉપાય થઈ શકવાનો નથી; તેમ અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવાનો ઉપાય પણ અન્યત્રેના જ હાથમાં છે.

અન્યત્રે કહેશે કે અમને અસહકાર શીખવો, તો હું તેમને જરૂર આજ રાત્રે જ અસહકાર શીખવવા ઇચ્છું છું. અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે. દિન્દુરતાન ખીજ મુવકાથી જુદો મુલક છે. નેથી આપણે જ કરવાનું છે તે અંગ્રેજોને તંજ કરીને નથી કરી લેતા. પણ આપણાથી શુદ્ધ શી રીતે થવાય ? હિન્દુ સમાજ કહે છે કે જુઓ અન્યત્રે દાર પીયે છે, ગમે તે ખાય છે, શીયતા નિયમો પાળતા નથી, અન્યત્રે ગાયોની કતલ કરે છે. આ વાત હું નથી માનતો. જે દિન્દુ હોવાનો દાવો કરતો હોય તે ગામાંસ નથી ખાઈ શકતો. અન્યત્રે અસહકાર કરવા ઇચ્છતા હોય તેઓ મલખાન ખેડે, માંસ ખેડે, તેટલું નહિ તો ગોદેલ્યા તો ખેડે જ. અમારેને હું અમારકામ ઠાડવાનું કહેતો નથી.

અન્યત્રે
પ્રત્યે—

અન્યત્રેની
આત્મશુદ્ધિ

અંગેને એ કામ કરે છે તોપણ આપણે તેમને સલામ કરતા નહયે છીએ. અત્યારે તો બ્રાહ્મણો પણ એ કામ કરે છે. પાપખાનાં સાફ કરવામાં હું મતિનતા નથી જોતો. એ કામ મેં થોડે બહુ કર્યું છે અને મને એ ગમે છે. મારી માતાએ મને શીખવ્યું છે કે એ કામ પવિત્ર છે. મેલાની નેડે કામ છે છતાં કામ તો પવિત્ર છે. એ કામને એવું પવિત્ર સમજીને ને કરે છે તે સ્વર્ગ પામે છે. એ કામને ન છોડતાં તમે હિન્દુ ધર્મમાં રહી રાકો છો. તમને એહું અત્ર કંઈ અત્ર કોઈ આવે તો તમે તેનો અસ્વીકાર કરો અને કાચું અનાન માગો. તમે સ્વચ્છતાથી રહો. પાપખાનાં સાફ કરી લીધા પછી તમે તમારા ચોષાક બદલી નાંખો. મેહું સાફ કરતાં છતાં પણ તમે મારી માતા રહેતી હતી તેટલા સ્વચ્છ રહો. કપડાં બદલવાને અમને ક્યાંથી મળેએમ તમે પૂછશો; તો તમારે કહેવું જોઈએ કે અમને પંદર, વીસ, ત્રીસ કે નેચવાને માટે અમે લાયક હોય તેટલા પૈસા ન મળે ત્યાં સુધી અમે કામ નહિ કરીએ. એમ તમે હિન્દુ સમાજને કહી રાકો છો. જેમ સુતાર હાથાર તમારે કામ કરે છે તેમ અમે પણ સમાજનું આવશ્યક કામ કરીએ છીએ એમ તમે કરી રાકો છો. તમે નીંદર બની નહો. હું શુભરાતના અનંત્યજ્ઞને પીછાનું છું, તેમના સ્વભાવથી વાકેં છું. તેમને હું એ જ શીખવી રહી છું કે તમે અસ્પૃશ્યતાનો દોષ તમારી જ તાકાતથી દૂર કરો; તમે કદા હિન્દુ બનો કે નેથી હિન્દુ સમાજ તમારી ધૂણા ન કરે પણ પૂજ કરે.

હું આ કામ તમારી જ મારફત અથવા હિન્દુ સમાજની જ મારફત કરાવી લેવા માગું છું. તમને હું કહું છું કે તમે ને હક માગી રહ્યા છો તેને માટે તમે લાયક થાઓ. આમ કહીને હું એ નથી કહેવા માગતો કે તમે લાયક નથી. હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજને માટે ચોખ્ખ થવાનું કહું છું ત્યારે હું હિન્દુસ્તાનને નાલાયક નથી ગાનતો; હું હિન્દુસ્તાનને વધારે લાયક થવા કહું છું. તેમ અનંત્યજ્ઞને કહું છું કે તમારો અધિકાર સ્વતંત્ર બનવાનો છે, દરેક હિન્દુની સાથે સરખાપણું પ્રાપ્ત કરવાનો છે. પણ આને તપશ્ચર્યા કરીને તેને માટે વધુ લાયક બનો એમ હું કહું છું.

તપશ્ચર્યા વિશે જોણતાં મારી જીંદગીના જે પ્રસંગો વિશે હું તમને કહેવા ઈચ્છું છું. અમદાવાદમાં સત્યાગ્રહાશ્રમ ઓઢ્યા પછી મેં ત્યાં દૂધાભાઈ નામના એક અનંત્યજ્ઞ બાણને ને તેમનાં પાત્રીને આશ્રમમાં રાખ્યાં. અને મેં તેમને રાખ્યાં ત્યારે હિન્દુ સમાજે શું કર્યું? અમે ને રૂબે પાણી બરતાં તે રૂવાનું પાણી દૂધાભાઈની પત્નીને ન બરવા દીધું. મેં કહ્યું દૂધાભાઈને પાણી ન બરવા દો તો હું પણ એ રૂવાનું પાણી નહિ બરું. એ રૂવામાં પાણી બરવાનો તો મારો દિરસો હતો, પણ એ દિરસો મેં તજ દીધો. દૂધાભાઈએ શું કર્યું હતું? દૂધાભાઈ તો સ્વચ્છ હતા. તેઓ તો નેરલી ગાંજો ખરતી તેટલી સાંભળી રેતા હતા. આ તપશ્ચર્યાથી ત્રણ દિવસની અંદર ૪૯ રૂં થયું, અને લોહા સમજી ગયા કે એ રૂબે દૂધાભાઈ પણ પાણી ભરી રાકે છે. એ જ દૂધાભાઈની છોદરી લક્ષ્મી આજે મારા પરમાં લક્ષ્મી સમી રહે છે. તમે બધા જો દૂધાભાઈની તપશ્ચર્યા શીખો તો તમારાં દુઃખ આજે મટે.

હવે અન્યત્રેતર હિન્દુઓને હું કહું છું કે તમે પણ બહાદુર બનો અને તમારા પાપને હઠાવો. હું ધાર્મિક છું એમ માનું છું તમે અને વહેમી પણ કહી શકો. હું માનું છું કે આ પાપમાથી તમે મુક્ત નહિ થાઓ, અન્યત્રેત્રી તમે સમા નહિ માગો ત્યાં સુધી બીજા અનેક કષ્ટો તમારે માથે આવ્યા કરશે અસ્પૃશ્યતા એ પાપ છે એમ સમજાવે તમે જ્ઞાનપૂર્વક તમારી મનિનતાને હઠાવી શકો તો સ્વતંત્રતાને તમે આપે દાપ કરી શકો.

અન્યત્રેતર
હિન્દુઓને—

હવે બીજી દૃષ્ટિ આપીને હું તમને હિન્દુ ધર્મની સરળતા દર્શાવવા છઠ્ઠું છું. દક્ષિણ આફ્રિકાથી આવ્યો ત્યારે મારી સાથે નાચકું નામનો એક પચ્ચ (અન્યત્ર) ભંતનો ઓકરો હતો. સાધુ નરેશન અન્યત્રેત્રી ભારે કામ કરનાર ગૃહસ્થ છે તેમના ધરમા મારે અમદાવાદ જતા મદાસમા હતરવાનું થયું. મને પણ મિત્રોએ કહ્યું કે તુ આ શું કરે છે ? નરેશનની માતા એટલા બધા ભૂતા વિચારના છે કે તું એના ધરમા અન્યત્રને લઈને ગયો એ બધુરો તો દોરણી મોત ન થશે મેં કહ્યું હું એ ઓકરાનો ત્યાગ કર એના કરતા તો બહેતર છે કે હું નરેશનના ધરનો ન ત્યાગ કર પણ નરેશન તો સરલચિત્ત માણસ છે તેમણે જીવે માનુશીને ખરી હકીકત જણાવી માતાજીએ કહ્યું ભલે આવવા દો તેઓ સમજ્યા કે મારી સાથે આવનારો અન્યત્ર મહિન નહિ જ દોષ, અને મેં પણ એ ઓકરામાથી બધી મહિનતા કાઢી નાખી હતી અને તેમના ધરમા હતર્યા અને ને રૂવેથી એ બાઈ પાણી કાઢતા તે ને રૂવેથી અમે પણ પાણી કાઢ્યું આ હિસ્સામાથી મું ફરિયાદ થાય છે ? અન્યત્રેતર પોતાની માતાઓને અને બહેનોને બાઈ નરેશનની જેમ પવિત્રતાથી, સરળતાથી સમજાવી શકે છે આનું તાત્પર્ય એ છે કે આ પ્રશ્નો નીવડે અન્યત્રેતરોની સરળતા અને અન્યત્રેત્રી તપશ્ચર્યાથી ન આવશે.

અન્યત્રેતરોની
સરળતા

ધરમેશ્વરને મારી પ્રાર્થના છે કે અન્યત્ર ભાઈઓને સન્મતિ અને ધૈર્ય આપજે કે નથી તેઓ ધર્મને ન ઓડે. હિન્દુઓને માટે મારી પ્રાર્થના છે કે આ પાપમાથી—આ રાજનાનિષ્ઠતાથી—હિન્દુ સમાજને ધરમેશ્વર મુક્ત કર.

તા. ૯-૧-૧૯૨૧

નાગપુર મહાસભા

મહાસભાએ શું કહ્યું ? આપણે શું કરવું જોઈએ ? અમદાવાદે શું કરવું જોઈએ ? આ ત્રણ પ્રશ્નો દરેક જણના મનમાં ઉઠવા જોઈએ. મહાસભાએ આપણને તબુ બધાગણ આપ્યું, શાંતિમય અસહકારનો ઠગવ સર્વાનુમતે પસાર કર્યો. આવડી જગી મહાસભા કદી થઈ નથી. આટલી દૃઢતાથી મહાસભાએ કદી વિચાર કર્યો નથી. બધાગણના મહત્વના ફેરફાર કર્યા છે. મહાસભાના ઉદ્દેશ ઉપર ખૂબ ચર્ચા ચાલી ને છેવટે મેં રાત અને એક દિવસ જગી વિચારો ચાલ્યા બાદ પ્રાતપ્રાતના મતો લેવાયા ને લગભગ સર્વાનુમતે ઉદ્દેશના ચર્ચેયો ફેરફાર મંજૂર થયો.

મહાસભાના
ધ્યેયમાં
ફેરફાર

નવો ઉદ્દેશ એ છે કે આપણે આપણા વિચાર પ્રમાણે સ્વરાજ મેળવવું. એ સ્વરાજ બ્રિટિશ સંબંધ રહે તો રાખીને અને જો સંતોષકારક ન હોય તો તોડીને પણ મેળવવું એવો છે. જો સંબંધ રહે તો તે મહાસભાનો ઉદ્દેશ સંપૂર્ણ રીતે ફળે એ રીતે જ રહી શકે. એટલે કે અંગ્રેજોએ પોતાનું ઉપરીપણું છૂટી મળું જોઈએ. ન્યાં લગી મૂકીમાં માય તેટલા અંગ્રેજ આપણી ઉપર રાજ્ય ચલાવી શકે છે એમ માનીએ ત્યાં લગી અંગ્રેજ સંબંધ અસહ્ય જ હોવો જોઈએ. આવું સ્વરાજ મેળવવાનાં સાધનો પણ મહાસભાએ સૂચવ્યાં છે. શાંતિથી અને શુદ્ધતાથી આપણે સ્વરાજ મેળવવું છે એવો નિશ્ચય મહાસભાએ કર્યો છે. જૂદા, સુક્તિ, દંભ, ડોળ, ધત્યાદિને અહીં જગા જ નથી. સાચો રસ્તો લેવો ને તે રસ્તે ચાલતાં મારવું નહિ પણ મરવું. 'મરીને છવવાનો મંત્ર' શીખવો છે. એ મંત્રને અનુસરીને જગત છવે છે. ખીજ મરે છે ત્યારે જ ક્ષાન્ત પાડે છે. મા મરતાં લગી કષ્ટ ભોગવે છે ત્યારે જ બચ્ચું છવે છે. યજ્ઞ વિના ખાવું તે ચોરીનું ધન છે. બલિદાનથી જ સ્વરાજ મળે, અને એ બલિદાન, એ કુરબાની પવિત્ર—પાક હોય તો જ ઈશ્વરને ભાવે.

ખીજે મહારવનો દેશદાર એ છે કે આજ સુધી ગમે તે ને ગમે તેટલા માણસો મહાસભાના પ્રતિનિધિ બની શકતા હતા તે હવે નહિ બની શકે, પણ માત્ર હિન્દુસ્તાનની વસ્તીના દર એક લાખે બે જણ પ્રતિનિધિ બની શકશે; એટલે કે આખા દેશમાંથી લગભગ ૭ લાખથી વધારે પ્રતિનિધિ નહિ બની શકે. મારા વિચાર પ્રમાણે તો આ સંખ્યા પણ વધારે પડતી છે. આમાંથી ખરાબ પરિણામ તો એ અવરઘાવ આવવાનું કે ન્યાં મહાસભા બરાબ ત્યાંની તો પૂરી સંખ્યા આવી શકે, પણ દૂરના પ્રતિવાળીને ધણા પ્રતિનિધિઓ મોકલવા એ મુશ્કેલીની વાત છે. આમ છતાં ૬૬ બંધાર્થ છે એટલી સગવડ તો છે જ. ચુંટણી કરવાની ઢગમાં પણ દેશદાર કરવામાં આવ્યો છે. હવેથી લાખો માણસોની પસંદગીથી જ પ્રતિનિધિઓ ચુંટારો ને તેમાં સુસહમાન, સીઓ, અત્યંત ધત્યાદિ આજ લગી ભાગ નથી લેતા આવ્યા તેઓને ભાગ લેતા કરવાને માફ જે ઉપાયો યોજવા જોઈએ તે યોજવા એ બંધન પણ મુકવામાં આવ્યું છે. મહાસભાના કોઈ પણ મંડળમાં જોડાવા ઇચ્છનાર માણસને ચાર આનાની શી આપીને અને મહાસભાના પ્યેમને કળૂલ કરીને દાખલ થવાનો ૬૬ આપવામાં આવ્યો છે. દરેક પડના માણસો દાખલ થઈ શકે એવા હેતુથી પ્રત્યેકને એક જ મત આપવાનો અને તે મત એકને જરૂર ન હોય તે બીજાને મળી શકે એવી જોડવણ વાળી રીતથી આપવાનું કારણવામાં આવ્યું છે. પ્રાંતોમાં વિભાગ પણ ભાષા પ્રમાણે પાડવામાં આવ્યા છે. આ બંધારણ પ્રમાણે વર્તી દરેક પ્રાંતમાં કામ

સેવામાં આવે તો તેટલાથી જ આપણે બહુ આગળ વધી શકીએ તેમ છે, કેમકે આપણામાં સઘનશક્તિ અને યોગનાશક્તિ ખીલે એટલે સ્વરાજ મળ્યું જ જાયું. તેને સાર પ્રજાના એકેએક વર્ગમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના પેદા કરવાની મુખ્ય જરૂર છે.

હવે શાંતિમય અસહકારના ઠરાવથી કલકત્તાની ખાસ મહાસભાનો ઠરાવ કાયમ ગ્રહીત છે અને તેમાં કેટલાક વધારા કરવામાં આવ્યા છે. એ ઠરાવને પસંદ કરનારની નીચે પ્રમાણે કરવાની ૫૦૦ થી વધુ સુધી છે.

નાગપુર
મહાસભાનો
અધ્યક્ષ

૧. ખિતાબવાળાએ ખિતાબ છોડવા.

૨. માનાયે પોતાના હોકરાને સગરની સત્તા તથા ચાલતી નિશાળોમાંથી હાકી સેવા ને તેઓને સાર કંઈક પણ જોડવું પોતાના ઘરમાં જ કે રાષ્ટ્રીય શાળામાં કરી લેવી.

૩. સોળ વર્ષની હુમ્મના વિદ્યાર્થીને જો ખાત્રી થઈ હોય કે જે સત્તાને સુધારવાનો અથવા નારાતો કરવાનો પ્રયત્ન નિષ્ફળ થઈ છે તે મત્તાની અસર નીચે ભણવું જો પાપ છે, તો તેણે તુરંત નિરાળ છોડી પોતાનો બદોમસ્ત ગમે તે રીતે કરી લેવો.

૪. વહીવે વહીલાત બનતી હતાવળે છોડી દેવી ને પ્રજાની સેવામાં શુ થાઈ જવું.

૫. વેપારીએ પરદેશી વેપાર ને પરદેશી સમ્પદ જેમ બને તેમ વેળાસર છોડવા ને કાયે કાતવા તથા વણવાના કામને ઉત્તેજન આપવું.

૬. ખાસભાના સભ્યો જો મતદારોના વિરોધ છતાં ચુકાયા છે તેઓએ રાજીનામું આપવું ને જો પ્રજામત વિરુદ્ધ છતાં રાજીનામું ન આપે તેઓની પામેથી મતદારોએ કંઈ પણ રાજ્યપ્રક્રમણી કામ ન લેવું.

૭. સિપાહીઓએ અને બીજા સગરની નોકરોએ કોમની તમ્બ નસતતા, માયા ને સમ્પાદ વાપરવા, રીજાઈય સભાઓમાં જવું પણ તેમાં ભાષણો વગેરે ન કરવા, ને સ્વરાજની ચળવળમાં બહેન રીતે નાણા ભરવ.

૮. સિપાહીઓએ પોતાની નોકરીને પોતાના ધર્મ અથવા દેશ કરતાં વધારે ન ગણવી ને પોતે કોમ તરફની લાગણી વિનાના માણતી નોકર છે એ આરોપને પોતાના સહવર્તનથી કાઢવો.

૯. દરેક સ્ત્રીપુરુષે પોતાથી જેટલો બને તેટલો સ્વાર્થત્યાગ કરવો.

૧૦. સૌએ સમજવું કે શાંતિમાં જ આપણી છત રહેલી છે અને તે શાંતિ માત્ર સરકારની સાથે જળવવી, એટલું જ નહિ પણ આપણે એકબીજાની વચ્ચે પણ જળવવી. શાંતિ જળવવી એટલે મારપીટ ન કરવી એટલું જ નહિ પણ ગાળા પથ ન દેવી.

૧૧. સૌએ હિન્દુમુસલમાન એકતામાં વધારો કરવો ને તે જ પ્રમાણે હિન્દમાં એકબીજાની વચ્ચેની કડવાશ દૂર કરવી. બ્રાહ્મણ ને શ્રાક્ષણેતરનો ઝગડો મટાડવો ને અસ્પૃશ્યતાના પાપનો નાશ કરવો.

આટલું આપણે એક વર્ષની અંદર કરી શકીએ તો એક વર્ષની અંદર સ્વર્ગ જ મળે; ને મોડું કરીએ તો મોડું મળે.

આપણું કર્તવ્ય ચોખ્ખું છે. આપણે દરેક પોતાની શક્તિ પ્રમાણે બલિદાન આપી જ દેવ ને ખીજ આપે તેમ કરવા સાર દુરત નવા ધોરણ પ્રમાણે સમાજો દરવી. દહે પછીની મહાસમાજો એવો એક પણ પ્રતિનિધિ ન હોવો જોઈએ કે જેના જોક્ષ મગદારી નિયામમાં જતા હોય, જે પોતે વહીલાત ચલાવતો હોય અથવા જેણે પોતે પોતાને લાગુ પડતી હોય એવી કોઈ કલમનું પાલન કર્યું હોય. એટલે દરેક પ્રતિનિધિ — પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ — ના શરીર ઉપર કેવળ હાથે દાતેલ સત્તના હાથે વજોલાં કપડાં જ હોવા જોઈએ. આવા છ દળર પ્રતિનિધિ ને ખીજ કામદારો હોય ત્યારની આપણી સ્થિતિને અર્થ સમજવો મુશ્કેલ નથી.

અમદાવાદ આવતી મહાસમાજને આમંત્રણ કર્યું છે; એટલે અમદાવાદે નવા જમારણને સફળ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી ગણાય. અમદાવાદે જેમ ભારે માન વહોર્યું છે તેમજ જોખમ વહોર્યું છે. અમદાવાદનું માન તે ગુજરાતનું છે અને ગુજરાતનું તે હિન્દનું છે. આપણે તૈયારીઓ આજથી કરી ત્યારે જ પૂરી તૈયારી કરી સફળ થઈ શકીએ તે દહે પછી વિચારવું.

નોંધ

જો10 તિલક સ્વરાજ રાષ્ટ્રીય ફંડ

અલ્પકારના દરમિયાન સાથે સોહમન્યના સમાજવાદે સ્વરાજનો ફાળો કરવાનો છે એ જ્ઞાન પણ યથા છે. મહાસમાજી પેઢીએ જોઈએ તે ફાળોને નામે પૈસા પણ બરાબ. આ ફાળામાં યવાસક્ષિત જાતની સહુની ફાળ છે એમાં તો શક જ નથી થોડાં માણસો ઘણા

પૈસા આપે એના કરતાં ઘણા માણસો થોડા પૈસા આપે ને ધણું ધન એકઠું થાય તેમાં આપણી 'શોભા' છે. ને તેમાં જ સ્વર્ગસ્થ લોકમાન્યના ઇલકાળની સિદ્ધતા છે. એક વેપારી કરોડ રૂપિયા આપે તેમાં લોકમાન્યતા નથી, પણ કરોડો ઓપુરકની પાસેથી આપણે કરોડ પૈસા ઉધરાવીએ તેની મદદતા ઘણી વધારે અણુય; અને તે દેવ, લોક-માન્યની લોકમાન્યતાને બારે પૂરાવા ગણાય. આ ફાળો એકઠો કરવામાં આપણે પોતાનો અંજલ સ્વાર્થ છે, કેમકે આપણે તે પૈસા આપણા જ બચાવે અર્થે વાપરવા છે. સ્વરાજ લોકમાન્યનો જીવનમંત્ર હતો. સ્વરાજ આપણે સારૂ આપણા મોશનું દાર છે, આપણા મુખની ચાવી છે, ગરીબની જીખનું નિવારણ છે, નાગાને કાંડવાનું સાધન છે, પાખને નારા કરવાનું દયિયાર છે. એટલે લોકમાન્યની પૂજામાં આપણી જ સિદ્ધિ રહેલી છે. આ ફાળો ઉધરાવવામાં દીક્ર ન થવી નેહિયે, સંકોચ ન થવો નેહિયે. અસંખ્ય માણસોની પાસેથી ઉધરાવવાનું છે એટલે ઘણા ઉધરાવનારા દરો. તેઓએ પ્રામાણિકપણાંની પ્રતિષ્ઠા લઈને કામ ચકવાનું રહ્યું છે. આ વર્ષમાં ઉધરાણું એક જ હોય અને તે લોકમાન્યને નામ; કેમકે તે ઉધરાણામાંથી પ્રત્યેક યોગ્ય પ્રરતિને આશ્રય મળી શકે છે. એ ઉધરાણું એક કરોડ રૂપિયાથી બોણું ન જ થવું નેહિયે એવો આપણે આમદ રાખવો નેહિયે. તેમાંથી આપણે નેહિયે રાખાઓ વગેરે ખોલી સમીયે છીએ અને એવાં અનેક કામો કરી સમીયે છીએ.

આનો ફાળો ઉધરાવવા સારૂ આપણે દરેક ગામડામાં પ્રવેશ કરવો નેહિયે. દરેક યદેશમાં દરેક લતાના માણસોને સ્વરાજનો પેગમ પહોંચાડવો નેહિયે. મારી ઉમેદ છે કે આ કામ વગરડીએ હાથમાં લેવામાં આવશે.

ડચ્ક ઓફ કોનોટ *

નામદાર ડચ્ક ઓફ કોનોટ દવે આવી પહોંચવાનો વખત આવ્યો છે. આપણને તેમની સાથે વેર નથી. તે જલ્દા માણસ છે; પણ તે અંગ્રેજ સત્તાને શરણુ છે. અત્યારે તે તે બાદશાહના એકરૂ છે. અંગ્રેજ બાદશાહત જામવડી એ તેમનો હેતુ છે. આજ રાજ્યાધિકારીઓની દરજ્જો વધે એ તેમના આગમનનું પરિણામ આવે. એમને આવકાર આપીએ તેમાં આપણે આપણી સુલાખીને આવકાર આપવા જેવું થાય. ને આપણે આ રાજસલાને મદ ઉતારવા માગતા હોઈએ તે આપણે ખર્ચ છે કે તે વધે જેવું એક ધણુ કાર્ય આપણે ન કરવું. આપણે જો વિશ્વાસ હોય કે નવી ધારાસભામાંથી આપણને કંઈ કામ થવાનો નથી તે આપણે તેને તેજ આપવા આવેલા પુરવઠે વધાવી નથી શકતા. એથી ન્યાં ન્યાં ના. ડચ્ક ઓફ કોનોટ આવે ત્યાં ત્યાં પ્રભુએ ધર ઝાલીને બેસી રહેવું નેહિયે; શાસની વગેરે થાય તે તે એવા ન, જવું નેહિયે; જીભ કંઈ નજીસા થાય તેમાં પણ માન ન લેવો નેહિયે. આ સત્તાની તરફના આપણે અણુયમે નહોત કરવાનો આ જ એક સરળ રસ્તો છે.

ડચ્ક ઓફ
કોનોટ

સ્વરાજ્ય ખાતમુહૂત

વાદ ને વિવાદ ગણ્યા,
ઝેર વિખવાદ ટળ્યા;
જુદા સૌ ભેગા મળ્યા રે.— (મણિલાલ)

અમો પ્રેમને વશ થયા રાજ રે,
તેમાં શું કરી પડિત ને કાજ રે.— (એક નૂતન બલનમાંથી)

વીર્ય દેઓ શુદ્ધ જને ના કરિતે
હીન જ્ઞાન; બલેર ચરણે ના હરિતે— (શીતાંજલિ)

આશ્ચર્યપરંપરા

હૌમેશ અઘ, પણ હૌમેશનાં સંભારણાં તો સદાય રહેશે. આજે હિન્દુસ્તાનનો એકે ભાગ, સહેર, કસ્બો કે ગામડું એવું નહિ હોય કે જ્યાં હૌમેશના વાતજીઓ પોતાના અનુભવો પર રહેલાઓને નહિ કહી રહ્યા હોય. હિન્દુસ્તાનના નાનામાં નાના ગામડાના ખેડૂત, અમલુ બાઈઓ કે બાળકોને પણ હૌમેશની કંઈક પીછાન યદુ ગયા વિના નહિ રહી દોય. હૌમેશનો જ્વન જે ઘોડા દહાડા સહેરોની જ ચલ્લ-સીમામાં જઈને વેરાઈ જતો તે દેશની દરે દિશામાં પથરાયો; તેના ઉપરાઉપરી પથરાતા પ્રતિધ્વનિ લોકોના જીવનમાં ચિરકાળને માટે સંધરાઈ રહેયો; એટલું નહિ, દેશની સીમા ઓળંગીને દબરો ગાક ઉપરના બહેરા કાનોને પણ ઉપાડ્યો.

આ હૌમેશ વિશે અતિશય લાગતી આ વાણી શા માટે, એમ કોઈ નહિ પૂછે એમ માનું છું. કારણ આ રવીકારો કે આ હૌમેશ સામાન્ય નહોતો. યદુ હૌમેશના જેવી કેવળ અપૂર્વ જ નહોતી; એ તો એક આશ્ચર્યપરંપરા હતી. આજ દષ્ટિએ જ જોઈએ તો તેમાં કેટલા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, કેવા કેવા પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા, તેટલું જ ભેવાની જરૂર છે. સ્વાયત સમિતિના સભ્યોને ગમવાં અઘાર દબર ચેરની પ્રતિનિધિઓની સંખ્યા હતી. તેમાં ગાંધીજીના રાજકીય સંન્યાસીના આદર્શને વલ્લે પોષવા આવેલા હોય તેવા કેવળ બજવા જ ધારણ કરનારા નહિ એવા સાધુઓ, કોઈ વીર રત્નપુતાળી જેવી અ. સૌ. જનકીબાઈ (જમનાલાલજીનાં પત્ની)ની આગેવાની નીચે કદી ધગ બદાર ન નીકળેલી એવી મારવાડી બહેનો, અને દેશમાં ચાલી રહેલી વિરાટ પ્રજાતિની દાક સાંભળી દૂર બહારથી

• રંકનો પકડેલો હાય કદી ન ઊડવાનું અને ઉદ્ધત બળ આગળ કદી ન નમવાનું, તે પ્રત્યુ, મને બળ આપ.

આવેલા બરમી પ્રતિનિધિઓ, અને એ સૌ ઉપરાંત પુરવતેના પ્રગટ કરવા હતા મયેલા—
 દેશનું પાણી નળદાનનર લેવા, દેશને મનાવી રાકાય તો મનાવવા, વિશિષ્ટ કરવા આવેલા—
 અંગ્રેજ મહેમોનો, એ મહાસભાના ગૌરવમાં વધારો કરતા હતા. પ્રતિનિધિઓની સંખ્યાએ
 પ્રેક્ષકોને માટે તો ભાગ્યે જ જગ્યા રાખી હતી; એટલે પ્રેક્ષકો સમાધ રાક્યા તેટલા મંડપમાં
 અને ન સમાયા તેટલા બહાર ઉભરાતા હતા. અસહકારનો તિદ્ધાન્ત સ્વીકારનારા છતાં
 ગાંધીજીએ સચવેલા માર્ગને સંપૂર્ણ રીતે ન માનનારા સૌ કોઈ રીસાઈને બદાર ન
 નીકળતાં, ગયા ત્રણ મહિનાના અનુભવ પછી પોતાના જલ્લાયલા વિચારોના લાભ આપવાને
 માટે બારે સંખ્યામાં હાજર થયા હતા. આ બધાં એકત્રિત દળો કેન્દ્રીભૂત થવાને કીમે
 હું એ આશ્ચર્યપરંપરા આગળ ફરી ગયો તે ઉત્તર થવા પામી.

પ્રમુખ મહારાજ

આ આશ્ચર્યપરંપરામાં હું પ્રમુખ મહારાજને પહેલાં સુકતાં અચકતો નથી. પ્રમુખ
 મહારાજની યુદ્ધણી દેશમાં વધાવી દેવામાં આવી હતી એમ જો ન જ દેવાય. તેમનું
 લાપણુ ભેટાં તેઓ કેવી રૂતિથી કામ કરે તે કદાચ મુરદેવ હવે, પણ તેમણે તેમના
 કાર્યથી, તેમની દક્ષતાથી, તેમના સ્પષ્ટવચનીપણથી સૌને આશ્ચર્ય મમાડ્યું, અને તેમની
 ન્યુટણી ખોટી નહોતી થઈ એમ સૌને ખાતરી કરી આપી. તેમના લાપણુમાં જ્યારે તેમની
 તેજસ્વી, અગાધ વિદ્વતા દૃષ્ટિએ પડતી હતી, ત્યારે તેમના અનુભવના ઉદ્દગારો પણ
 હેટલાકને ખૂબ્યા વિના રહેતા ન હતા. અસહકારનાં મુખ્ય તત્ત્વો વિષે અચ્છ, એટલું જ
 નહિ પણ તે કૃતિમાં મુકાય તો દેશ માટે પોતાની પ્રથમની જગલી દસા—દેશ જગલી
 ક્યારે હતો તે તો પ્રમુખ મહારાજ જ નહિ—ને પ્રાપ્ત કરે એ મતવળનાં વચનો તેમના
 લાપણુમાં સ્પષ્ટ હતાં. છતાં એ લાપણુ વંચાણુ ત્યારે અસહકારનાં તત્ત્વો ઉપરની રીકાના
 ભાગને મોટે જ ફી જતાં પ્રમુખ મહારાજે હંધાળ્યો, મોળો કર્યો. વિદ્યાર્થીઓને વિષે કહુ
 કે બરોબર સમજને તો તેઓ ભેટવા વહેલા શાળાઓ છોડે તેમ સારું. વધોલો પણ
 સ્વાર્થત્યાગ કરવા નીકળે તો સાર એમ સુઝાં જણાવ્યું. આમ પ્રથમ દિવસે જ તેમણે પોતાના
 વિચારમાં ફેરફાર કરવાની ત્વર લેઈ, અને છેવટે દિવસે તો તેમણે આશ્ચર્યકાર એક
 બોધને અસહકારના કારણ વિષે પ્રસંગતા દર્શાવી, એટલું જ નહિ પણ દેશને આત્મા
 ખજાણી હશે એ, મહાન્ધ ઈન્દ્રને તે આંખ આપાવી દેહાણે આજુરો જેવા કાવાર્યના
 ઉદ્દગારો કાઢ્યા; વિષયવિચારણી સમિતિના અઘલ તરફ તેમણે જે દક્ષતા દાખવી તે
 તો એ સમાવત કામ તેનારા જ નહિ. તેગનાં જ્ઞાન, વ્યવસ્થા અને પદ્ધતિ માટે તેમનું
 અજગ ચોકણાપણ અને તેમના અદ્વિત તથા કૃત્રિમ વિચારો અને મર્મવચનોનો એક
 દિવસ અનુભવ લીધા પછી સૌ કોઈને, કોની સાથે કામ લેવાનું છે તેની બરોબર ખબર
 થઈ ગઈ હતી. સર દિરાજસાહેબ મહેતા અને ગોખલેજી જેવા અધ્યક્ષની નીચે જેમણે
 કામ કરેલું તેઓને પણ આ અનુભવના આદરપણાએ સૌને ભૂલાવ્યા એમ કહેવાં સાચા
 છે. છતાં એ આદરપણાએ જ દોષેસની આવજ ને બારે કામ ઉત્તરવાનું હવે તે સરસ
 રીતે દેહવાનું એમ ફરી રાકાય.

નાયપુર
 મહાસભાના
 પ્રમુખ

‘કેટલું’ કામ ઉકેલાયું ?

હોંચેસની આજળ બૂના બંધારણને ફેરવી તદ્દન નહું જ—મૂળગામી પરિવર્તનો કરનાર—
 જોધારણ તૈયાર કરવાનું કામ કાંઈ નાનું સૂતું ન હતું. ‘દરેક પ્રાંત એ પસંદ કરે, તો જ
 સ્થાય થાય એવા કાયદાને લીધે મુશ્કેલી વધેલી હતી. અને આ ઉપરાંત એક વર્ષમાં
 સ્વરાજ પ્રાપ્ત થાય એવો અસહકારનો કાર્યક્રમ ચલાવતું તો હતું જ. વિષયવિચારણી
 સમિતિના સભ્યોએ નથી તો સ્વાસ્થ્ય તરફ કે નથી જોયું સમય તરફ—
 યાર દિવસ આઠ આઠ દસ દસ કલાક કામ કરીને શુભ પરિણામ આપ્યું. એ સભામાં
 જે રીતે કામ ચાલ્યું તે દરમિયાન દાનર રહેનાર સૌ કોઈ સાક્ષી પૂરશે કે આ હોંચેસની
 વિષયવિચારણી સમિતિએ કાર્ય સરસ રીતે આટોપવાની નેટલી ઉત્કંઠા, નેટલો જ્ઞાનભર્યા
 અને રસભર્યા ઉદાપોદ ચલાવ્યો છે તેટલો અગાધ ભાવ્યે જ કોઈ સભાએ ચલાવ્યો હશે.

અને તેનાં મધુરો ફોનો દેશે એકે અવાજે પસાર કરેલા મદ્યવના કરાવે છે.

અમતિમ ઐક્ય

એ કરાવો પસાર થવાના મૂળમાં દેશના ઉપર આવી પડેલા અસહ સંકટનું સામાન્ય
 ભાન નેટલું રહેલું હતું તેટલી જ તે ભાનથી ઉત્પન્ન થતી સમાધાનશક્તિ હતી. અને સૌથી
 સર્વોપર તો બધા ‘વાદવિવાદ’ ‘જેર વિખવાદ’ યાગનારી પ્રેમશક્તિ રહેલી હતી. જે વીરો
 કલકતામાં અસહકારના ગાંધીજીના કરાવતી વિકેદના ઇળમાં હતા તેઓ ગાંધીજીની સાથે
 ભળ્યા. શ્રીયુવ ચિત્તરંજન દાસે અસહકારનો કરાવ રત્ન કપ્યો. તેમને અનુમોદન આપનારા
 ગાંધીજી, શ્રીયુવ બિપિનચંદ્ર પાલ અને કસ્તૂરીરંજ આચાર્ય તો આ અલૌકિક દરેકે સૌ
 કોઈને દેવત ધમ્મદવા. સૌથી બારે આશ્ચર્ય તો થયું આપણા અંગેજ મહેમાન મિ.
 સ્પૂરને, જેમણે ચિરમરણીય ચમ્પેમાં એ ઐક્યને વર્ણવ્યું છે: ‘મારા જન્મભાષામાં એક ટુક
 ધરી, એ જ સાધ્ય માટે, અગમ આત્મજિહ્વાન આપવા માટે તૈયાર થયેલો આપણો
 જનસમુદ મેં કદી નથી જોયો. હું મારે દેશ જળને સંદેશો દહરા કે રાષ્ટ્રીય પક્ષના
 દિંદીઓ સૌ એક થઈ ગયેલા છે. અને આજે એમ લાગે છે કે આ દેશ પોતાનું પવિત્ર
 કાર્ય પવિત્ર રીતે કરી લઈ કુનિયાને જિવેકને પથે લાવશે. આત્મોત્તરિના એક જ પંથ
 ત્યાગને પથે આ પ્રશ્ન ચલાવવાનો પ્રયાન આ દેશને જ સ્વતંત્ર કરીને નહિ અટકે, અમને
 અને બીજા દેશોને પણ સ્વતંત્રતા અપાવવામાં મદદ દેશે.’

આ હકામતનું કારણ આ ઐક્યમાં રહેલી સત્તા અને સરલતા હતી. વિષયવિચારણી
 સમિતિમાં તો તેઓ સુંદર ઉદાપોદ જોઈ આવેલા હતા; પ્રત્યેક કરાવ ઉપર સૂક્ષ્મ ચર્ચા
 થતી જોઈ આવ્યા હતા પણ બરી સભામાં તેમણે વધારે મોટક દરેકો જોયાં. અસહકારના
 કરાવમાં શિશુલુ વિષેના ગાજમાં મીવાના દબરત મોદાનીને જરા મતભેદ હતો, તેઓએ
 કરાવમાં સુધારો મુકવાનો પોતાનો વિચાર અમલમાં મુક્યો. ગાંધીજીએ બન્ને વચ્ચે
 સિદ્ધાન્તનો ફેદ નહોતો એમ જરી સભામાં સમજાવી બતાવ્યું, અને તરત તેઓએ પોતાનો

સુધારા પાછા ખેંચી લીધા. દેશી રાજ્યોની આંતર યટનાઓથી ઠીંગેસને મુક્ત રાખવાના ઠરાવ વિષે કેટલીક ઝેરસમજ હજી થવાથી કેટલાક ભાઈઓએ ઈસ્કેરાઈને સરી સભામાં ખુલાસા માગ્યા; ગાંધીજીએ તે ખુલાસા આપ્યા એટલે તે વિરોધપદા પણ ટળી ગયા ! આ બધાં ફરિયાદી શ્રદ્ધા ખોઈ બેઠેલામાં શ્રદ્ધા નશ્વત કરે એવાં હતાં.

અસહકારનો ઠરાવ

અસહકારના ઠરાવ હપર જેટલો હઠાપોદ નાનપુરમાં ખાનગી અને નહેરૂમાં ઘણો છે તેટલો ખીલ કોઈ ઠરાવ હપર નથી થયો. ગાંધીજીએ પોતાનો ખરેખર યતીને તેની નહોતો મિત્રવર્તમાં અગાડથી વહેંચેલી હતી. તે હપર ચર્ચા કરવાને બે ત્રણ ખાનગી સભાઓ થઈ, ખાનગી મુવાકાતો થઈ અને સૌને મદાસલામાં બંધાવે પડતાની ધાસ્તી ઠરાવતો ઠરાવ આખી મદાસલાએ હપર કહ્યું તેમ એકે અવાજે મંજૂર કર્યો ! એ ઠરાવ રજુ કરતા શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે તેટલું જ કુંદર લાપણું કયું. એ ઠરાવની ભાષા એટલી બધી સ્પષ્ટ છે કે તેના હપર ઉંડા વિવેચનનીયે જરૂર રહેતી નથી. અહીં એટલું જણાવી દેશ કે બહુ આગળ જનારા અસહકારીને પણ ગાંધીજીના ભાષણમાંના એક વાક્યનું રહસ્ય હઠા વિચાર પછી સમજવા વિના નહિ રહે; ‘લાલાજી સ્વરૂરીરંજ આપંગર કે શ્રીયુત દાસને ખારા કરી લેવા મટિ સિદ્ધાન્તનો કાઈ ત્યાગ ન કરવો પડતો હોય ત્યાં સુધી મરિ એક પગલુ પણ હાંકું પડે તોપણ તૈયાર છું’ આ ઠરાવની ખૂબી વિશે એક પરમ મિત્રના હઠમાર અહીં આપવાની છૂટ હજી ? પુનિતક્રિય બિ. એનુંજે ગાંધીજીને એક પત્ર લખ્યો છે તેમાં જણાવ્યું છે કે ગીતાજીમિમાની

નાનપુરના
ઠરાવની
ખૂબીઓ

" Give me the strength never to disown the poor,

Or to bend my knee before insolent might. "

એ પ્રાર્થનાની બને વસ્તુ આ ઠરાવમાં અતર્જીત છે. એ ઠરાવમાં આપણા ભાઈ સરકારી નોકરો—પોલીસ અને ફોજના નોકરો—પોતાના દેવમાં રટીને કેટલું કરી શકે એનું દિગ્દર્શન છે, એટલું જ નહિ પણ આપણા જ અનીદાર્થથી બેબોરંક બન્યા છે તેમને ફરી પોતાના કરી લેવાનો દં નિશ્ચય પણ રહેલો છે; એ એકથ અને દં નિશ્ચયમાં સરકારના હક્ક બળની સારો ન નસવાનો નિશ્ચય રહેલો છે.

સ્વરાજનો પાયો નખાયો

મદાસલાએ જે બંધારણ પસાર કર્યું છે તેની મદદમાં આજે સમજાવી દેશું છે. એ તો એક વર્ષના કાર્ય પછી સૌ કોઈ સમજી શકે એવો અવિચ્છિન્નો ઇતિહાસકાર આ નવા બંધારણમાં દેશના સ્વરાજ્યનું ખાતેપૂર્ણ જોરો એમ માત્ર તો સ્પષ્ટ માનવું છે. કોઈ પણ ટંબપડા વિના, પોતાની અવરૂણતા મટિ—કેટલીકવાર તો તેવી અવરૂણતાના પણ વિચાર વિના—દેશના વિભાગો પાસે આજના રાજ્યસ્થાનો રાજ્ય કરી રહ્યા છે. તેના ભાષા પ્રમાણે વિભાગો પાસે મદાસલાએ દેશના એકથની એક સીધી ગોઠી કુંચે સાધી છે. બંધારણના જે બિ

મદાસલાનું
બંધારણ

કરાવોની ઉપર ભારે ચર્ચા ચાલી હતી—અર્થે પ્રતિનિધિત્વ જળવાય એવી નવી પ્રથા દાખલ કરવા વિષેનો, તથા કૉંગ્રેસનાં 'થેય' વિષેનો—એ બન્ને કારણ વચ્ચે કેટલો અન્યાય સંબંધ રહેલો છે તે 'થેય' વિષેના કારણની સાથે થનારા શુદ્ધસ્થાનો સાથે જ ખ્યાલમાં દરો. પ્રતિનિધિત્વની નવી પ્રથામાં દેશના સર્વ રાજકીય પક્ષોને મહાસભામાં લાવવાનો કાર્યસાધક ઉપાય રહેલો છે એ વાતની અવગણના કર્યા વિના આ નવા નીકી થયેલા 'થેય'ની સાથે થઈ શકાય એમ નથી. બ્રિટિશ રાજ્યમાં અંતર્ગત રહીને કે ન રહીને હિન્દી લોકોને હાથે-પાંચેની સ્વરાજપ્રાપ્તિ એ કૉંગ્રેસનું 'થેય' છે એમ કારણવામાં કૉંગ્રેસની સર્વ પક્ષોને સાથે લેવાની ઉત્કંઠા તથા ઉંડી દીર્ઘદષ્ટિ રહેલી છે. જે પક્ષને બ્રિટિશ રાજ્યનો પાલન જોડવો નથી તે પક્ષને માટે આ 'થેય' વિના કૉંગ્રેસનું કાર ખુલ્લું રાખવું અસંભવ હતું. ભવિષ્યમાં એ પક્ષ યોતાના બળે કરીને યોતાની ઈચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ્ય દેશની પાસે મંગાવી શકે છે.

તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ

સ્વરાજ્યનો આ પ્રમાણે પાંચો નાંખી તેને માટે કાર્ય કરવાને મહાસભાએ કાર્યવાહક-સમિતિ નીમી છે. તેણે યોતાના કાર્યની શરૂઆત કરી લીધી છે આ કાર્યને પાટ પાડવાના થત માટે પ્રાતઃસ્મરણીય લોકમાન્ય તિલક મહારાજનું સ્વરાજ્ય ફંડ સ્થાપવાનો સંકલ્પ પણ અચલકારના જ કારણમાં આવી ગયો છે. આનાથી ગાંધીજીને જે શાંતિ અને આનંદ થયો છે તેટલો સાથે જ ખીલ દોષને થયો હતો. ત્રણેક માસ ઉપર કૉંગ્રેસ કમિટીની એક સભામાં તેમણે તિલક મહારાજના સ્મારક માટે તો 'સ્વરાજ ફંડ' જ નેમ્બરે એમ સૂચના કરી હતી; પણ પરદેશના પ્રચારના રસીઆ શ્રીયુત સત્યમુર્તિ અને બીજા સાહેબોને એ સૂચના પસંદ નહોતી પડી. શ્રીયુત કેળકરને પણ એ નહોતી ગમી. એ સૌ સાહેબોએ આ વખતે કારણમાં એ સૂચના દાખલ કરવામાં સંમતિ આપીને ભારે આદર્શ દાખવ્યું. છે અને દેશના ચિત્તને પણ પ્રસન્ન કર્યું છે. એ ફંડનું મંગળ મુદ્દત્ત કરનારા સ્વાગતકારિણી-સમિતિના પ્રમુખ શ્રી. જમનાલાલજી જ યયા છે. એક લાખ રૂપીયાની અનુલિપ્તિ તેમણે લોકમાન્યના સ્મારક આ સ્વરાજ્ય ફંડની શરૂઆત કરી અને બીજા જ દિવસે મુંબઈવાળા સુપ્રસિદ્ધ દાનદાર શેઠ સાવકરા જમનજીએ મહાસભાના કામને માટે જ્યાં સુધી સ્વરાજ્ય સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે દરમિયાને દરો દાનર રૂપીયા આપ્યાં કરવાનું વચન આપ્યું. મહાસભાની આશર્યપર પરાનાં આ કાર્તિ નાનાં આશર્યો નથી.

ઉવટનું આદર્શ

પણ મોરારાં બોટું આશર્ય તો વાર્ષિક અઢવાળની કમાણીવાળા શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે વહીલાલ ઊભાને આપ્યું છે. એ આત્મજલિદાનથી દેશને કેટલો લાભ થશે એનું સર્વ ભાષ આને ન નીકળી શકે; પણ પડિતજી મોટીલાલ નેદરની સાથે દેશ-મેવામાં ભેડાઈને એમણે અનેક બીજા દેશદિવંશીઓને ઉત્તેજિત કર્યા છે એમ તો આપણે થોડા જ સમયમાં જોઈશું.

આ તો બધી વાતો વધ એથી કોઈ પણ જાણી છાતી ઉઘી આવે એમ છે, પણ મહાસભ્યને કરેલા કાર્યથી કત્તવ્ય થયેલી આપણી જવાબદારીનો વિચાર કરતા છાતી ખેસી નાંચ છે રાષ્ટ્રીય કેળવણીનો સવાલ આરે મુકે, ખરો political boycott 'રાજ્યદ્વારી બહિષ્કાર' પ્રત્યે રાષ્ટ્રીય ધારાસભ્યબહિષ્કારને ખરો વિનયવત્ કરવાની વાત બાબુએ રાખે, નવા બધારણનો ચોથો ભાગ અમલમાં મુકતા પ્રત્યે આખો દેહ વસોવી નાખવે. પડશે એમ હું અત્યારથી જોઈ રહ્યો છું તાલુકાના મુખ્ય ગાયેગાયે ફરી, સભાઓ બરી, બધારણનું મહત્વ લોખંડા મન ઉપર ઠસાવવાને, ખર સમજદાર પ્રતિનિધિમંડળ રચવાને, નિર્મળ મનના, નિ સ્વાર્થી, સંપૂર્ણ સમય અર્પણ કરનારા વીરો નવા બનેલા દરેક પ્રાદ માત્ર જોઈએ. જોઈ ૬૦ થી ૧૦૦ સુધી ભેઈરો, ત્રણ મહિના સાચ લીધા વિના તેમણે કામ કરતું જોઈશે ગોડગાડા નાણા ભેઈરો એ બધાને માટે દેશ તૈયાર છે ? તૈયાર નહિ હોય તો રાજમાવનો વખત આવશે સામે બળીઆ યત્રુ તો અનેક વિધ નાખનારા પડયા ન છે 'The hour of the greatest triumph is the hour of the greatest humbly' (જારેમા ભારે વિનયની પણ એ ન જારેમા ભારે વિનય અને નમ્રતાની પણ છે) ને વિનયને હૃદયે રાખે આધીજીવ આ અમરવાક્ય નીકળેલું તે વિનય કરતા આ વખતનો વિનય વધારે જારે છે તો તેને અનુરૂપ વધારે જારે વિનયનમ્રતા પણ આપણે સમજી ધટ છે એ વિનયનમ્રતા, મહાબહિષ્કારને માટેની એ શક્તિ, પરમદૃષ્ટાણુ પ્રજા સિવાય બીજો મોઈ આપી શકે એમ નથી

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૬-૧-૧૯૨૧

§ નમ્રતાની જરૂર

અહિ સંધર્મનું પાલન કરનાર હમેશા નમ્રરૂત્તિને પોષે છે. તે વિવેકી હોય છે. તે પોતાનો સમયો આધાર એક પગમાત્રા ઉપર જ રાખે કે આપણે જો પરમાત્માની ન મદદની આશા રાખતા હોઈએ તો આપણે અત્યંત નમ્ર જની, પાપથી ડગતા ગહીને જ તેની પામે પહોંચી શકીએ અસહકારવાદીઓ નાગપુરમા મળેલી અલૌકિક ક્ષતેહથી ટુનાઈ ન જાય એમ હું હૃદય છું એક જળનો પણ શ્વાસ ખાધા વિના આપણે કાર્ય કરવા મડી જવાનું છે આજાનું ગ્રાહ જેમ ફળ આવે છે તેમ નીચુ નમે છે. નમ્રતા ધારણ કરીને જ તે પોતાની મહત્તા દાખવે છે આપણુ વર્તન પણ તેવું જ હોવું જોઈએ. પોતાના મતથી જેઓ જુદા હોય તેના પ્રત્યે કેટલાક અસહ-કારવાદીઓ ઉદ્વેગથી વર્તતા સંભળાય છે, તેમની સાથેના વર્તનમા મહનશક્તિની

નમ્રતાની
જરૂર

ખામી બતાવતાં જોવામાં આવે છે. તેઓએ જો કુલાઈ જવાની જરૂરિયાતે, પોપણે તો મારી ખાત્રી છે કે તેઓ જરૂર પોતાની મહત્તા અને કીર્તિ ગુમાવી બેસશે, આપણે જે પ્રગતિ કરી છે તેથી અસંતુષ્ટ થવાનું પ્રયોજન નથી, છતાં આપણે મગરર થઈ શકાયે એટલું તો કંઈ ખાસ કરી નથી નાખ્યું. મગરર થવાને તો આપણે જે કંઈ ભોગ અત્યાર સુધી આપ્યા છે તે કરતા હજારગણા વધુ ભોગો આપવા પડશે. જે હજારો પ્રતિનિધિ બંધુઓ રાષ્ટ્રીય મહાસભાના મંડપમાં આવ્યા હતા તેમણે વિચાર-પૂર્વક ગંભીરતાથી સ્વીકારેલું છે કે આત્મભોગ વિના આપણે કંઈ જ કરી શકવાના નથી. છતાં હજી ઘણાં ઓછા પ્રતિનિધિ બંધુઓએ એ સિદ્ધાંતને વ્યવહારમાં મુક્યો છે. વધારેને એક બાબતે રાખો; કેટલા મામાપોએ પોતાનાં બાળકોને સરકારી અને સરકારી મદદ લેતી શાળાઓમાંથી હટાડી લીધા? જેઓએ અસહકારના ઠરાવને પોતાનો ટેકો આપ્યો હતો તેવા કેટલા પ્રતિનિધિઓએ રેંટીયા ઉપર સૂતર ઠાંતવાનું ચર કર્યું છે? કેટલાએ પરદેશી કાપડ વાપરવાનો ત્યાગ કર્યો છે?

અસહકારની હીલચાલ કુલજીવન જનવાની, ખડાઈ મારવાની કે ઘાપ દેવાની નથી. આપણી સત્યનિષ્ઠાની એ હીલચાલ કમોટી છે. એ હીલચાલમાં આપણે અનેક સંગીન આપણોગો આપવા પડશે, રાષ્ટ્રનું મહાન કાર્ય ઉપાડી લેવાની તાકાત આપણે ધરાવીએ છીએ યા નહિ, આપણે પ્રામાણિક છીએ યા નહિ, એ પ્રશ્ન આ હીલચાલ આપણી સમક્ષ ઉપરિચિત કરે છે. જે વિચારો આપણે જનસમૂહ સમક્ષ મુકીએ છીએ તે જ મુજબ વ્યવહારમાં આપણે આચરણ હોવું જોઈએ એ આ હીલચાલનું શુદ્ધ સ્વરૂપ છે. આપણે જેમ જેમ વધુ કાર્ય કરતા જઈએ તેમ તેમ આપણને એમ જ લાગવું જોઈએ કે આપણે ધારીએ છીએ તેથી વિશેષ અને તેથીયે વિશેષ હજી કરવાનું બાકી છે. આપણી અપૂર્ણતા વિષેના આ વિચાર આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ રાખી આપણે વધુ અને વધુ નમ્ર બની આગળ વધવું રહ્યું. અસહકારવાદી પોતાના શુદ્ધ વર્તનથી પ્રભુત્વ પામી પોતા તરફ ઝડ કેવી રીતે ખેંચાઈ આવે તેના જ વિચાર કરતા રહે. તે બીજાઓને દાખી કુબચીને નહિ, પરંતુ પોતે જે કંઈ કરી શક્યો હોય તેથી નમ્ર બની બીજાઓને દાખલારૂપ થઈ પડે. તેના મતમાં—તેની માન્યતામાં શું સમાયેલું છે તે માત્ર સંગીન કાર્ય કરીને જ તે બતાવે. પોતે લીધેલા માર્ગની ચકાસણી વિષે તેને શંકાનું સ્થાન જરાયે હોવું ન જોઈએ. અને તે માર્ગને દૃઢતાથી વગગી રહેવામાં જ તેના બળનું માપ દાઢી ચકાસ છે. મ્હોડે વાતો કરવા કરતાં જ્યારે તે સંગીન કાર્ય કરી બતાવે ત્યારે જ તેના મતની સત્યાઈ વિષે તેના

વિરોધીઓને ખાતરી થઈ શકે. બોલવામાં કટુતા યા તો મગરૂરી હોય એ તેના પોતા વિષે અગ્રદા બતાવે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેના મત વિષે. અને તેની કાર્ય કરવાની શક્તિ વિષે તેના વિરોધીઓને તે શંકાશીલ બનાવે છે. એટલે આપણે ત્વરાથી કોઈ મેળવવી હોય તો આપણી પ્રથમ કસબ નમ્રતા ધારણ કરવાની છે. એટલે હું આશા છું રાષ્ટ્ર કે પ્રત્યેક અસહકારવાદી સંઘની અને નમ્ર બનવાની આવશ્યકતા સમજશે. ને પ્રત્યેક અસહકારવાદી પોતાની કસબ પૂર્ણ રીતે સમજી કાર્ય કરવાનું શરૂ કરે તો આપણને મહાન લાભનું કાર્ય તે છોડું થઈ પડે. એ મહાન કાર્યને છોડું કરી બતાવવું એ આપણા પોતાના જ હાથમાં છે અને એ જ રસ્તે હું અનેકવાર કહી ચુક્યો છું કે એક વસ્તી અંદર આપણે સ્વરાજ મેળવી શકીએ.

૬ પ્રવૃત્તિને કેમ ચોપવી ?

નામપુરની રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ એકે અવાજે પસાર કરેલા અસહકારના કાર્યનું પ્રત્યેક દેશપ્રેમી ભારતવાસી ધ્યાનપૂર્વક ચિંતન કરશે. એ કારણ પસાર કરાવવા જે ને પ્રતિનિધિઓએ પોતાનો મત નોંધાવ્યો તે બધા જે તેના કાર્યક્રમ પ્રણાલિ દ્વારા અમલી કામ કરવા વળગી બન્યા તો એક વર્ષની અંદર આપણે સ્વરાજ્યને યોગ્ય કરીએ. સરકાર સાથે અસહકાર કરવાની આવશ્યકતા વિષે માત્ર પ્રતિનિધિઓએ જ આગ્રહ દર્શાવે એમ નથી, પણ હજારોની સંખ્યામાં જેઓએ મહાસભામાં પ્રેરણા તરીકે હાજરી આપી હતી તેઓએ પણ અનેક રીતે દર્શાવી આપ્યું હતું કે અસહકારના કાર્યમાં જે કાર્યક્રમ દોરવામાં આવ્યો છે તે પ્રત્યે તેમની પણ સંપૂર્ણ સહાનુભૂતિ છે.

નામપુરના
કારણ

નાતાલના તહેવારના દિવસોમાં એક રથને એકલા મળી માત્ર કારણ પસાર કરી બીજા તહેવારના દિવસો આવે ત્યાં સુધી કુંભકર્ણની નિંદ્રા લેવી અને ૧૨ી ઉઠીને પાછા કારણ જ કરવા એક જ યેવું એ દિવસો હવે સુખાચે ગયા છે. પોતાની આનંદના મુગ્ધ દંડ ને કંઈ કાર્ય જેમણે કયું નહિ હોય તેવાઓને માટે મહાસભામાં હાજરી આપવી એ હવે વધુ અને વધુ મુશ્કેલ બનતું જશે. સરકારી યા તો સરકારની દેખરેખ નીચે ચાલતી શાળાઓમાં પોતાના બાળકોને ઉઠાડી લેવાની પ્રત્યેક જણ પાસે મામણી કરવામાં આવી છે. મહાસભાએ પ્રત્યેક ભારતવાસી પાસેથી

અમલની
જવાબદારી

એવી આશા રાખી છે કે જેમ અને તેમ થોડી વિદેશી વસ્તુઓના ઉપયોગ કરવો, હાથે કાંતેલા સૂતરમાંથી, હાથની સાળ ઉપર વણાયેલાં કાપડોના જ માત્ર ઉપયોગ કરવો. લો. તિલક - મેમોરિયલ, સ્વરાજ્ય, ફંડમાં, કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી મુઠ્ઠી એમ પ્રત્યેક ભારતવાસીને વીનવવામાં આવેલ છે. અસહકારની આ ચળવળ એ પોતાના હૃદયને ઉઠેલી જોવાની એક ધાર્મિક ચળવળ છે. કાર્ય કરનારાઓએ પ્રગતે તેમની દેશ પ્રત્યેની પ્રજાને વિશે નિરંતર જાગૃત રાખવી જોઈએ. અસહકારના દાવમાં દાખલ કરેલો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકવા રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રત્યેક મંડળનો પૂર્ણ ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ. રાષ્ટ્રીય મહાસભાએ સ્વીકારેલા નવા બંધારણથી દરેક કાર્યકર્તા અસહકારના દાવના કાર્યક્રમના પ્રત્યેક અંગને એક વર્ષની અંદર પૂર્ણપણે અમલમાં મુકી દેવા પ્રગતે વ્યસ્થિત રીતે તૈયાર કરી શકે છે, અને ભારતવાસીઓનો મોટો સમુદાય સચેત બની પોતાના પ્રવાસો કાર્યક્ષેત્રમાં ચાલુ રાખે. તો આપણી આત્મનિર્ભયની યોગ્ય અભિલાષા પૂર્ણ કરવાની આડે કંઈ પણ આવી શકે એમ નથી. આપણે હાલની બંધી સરકારી શાળાઓને રાષ્ટ્રીય બનાવી દઈએ, અદાલતોનો બદિલકાર કરીએ અને આપણને જોઈતું સર્વ કાપડ આપણે જાતે જ બનાવી લઈએ તો આપણો રાજકારોબાર આપણે જ ચલાવવાનો આપણો અનિવાર્ય હક આપણે મેળવી લીધો સમજવો; અને જગતની કોઈ પણ શક્તિ પછી આપણને આપણા અંતિમ પ્થેય તરફ જતાં અટકાવી નહિ શકે. થોડાક દહાડે સ્વાયત્તાગી, પ્રામાણિક અને ઉલોગી કાર્યકર્તાઓની મદદથી મેં ઉપર દર્શાવેલી ત્રણ વસ્તુઓ આપણે કોઈ પણ જાતની મુશ્કેલી વિના કરી શકીએ.

આ મહાન કાર્યને પહોંચી વળવા આપણે પૈસા કેવી રીતે એકઠા કરવા એ વિશે વિચાર કરવાનો આ લેખનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે. લો. તિલક સ્મારક સ્વરાજ્ય ફંડ એવકું મોટું હોયું જ જોઈએ કે જે આપણી દરેક જરૂરીયાતને પહોંચી વળી શકે. આપણે જે નથી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓ ઉપજાવી કાઢવા માગીએ છીએ તેના ખર્ચનો સમાવેશ પણ એ જ ફંડમાં થઈ જવો જોઈએ. એ ફંડમાં થીમતોના દળરોનાં દાનને તો આવકાર છે જ, છતાં દરોડો મરીઓની એક એક પાઈથી પણ એ ફંડ વૃદ્ધિગત અને પાવન થયું જોઈએ. આ ફંડમાં જ્ઞાન અને શ્રદ્ધાપૂર્વક આપેલી દરેક પાઈ માતૃભૂમિમાં 'સ્વરાજ' સ્થાપવાના દાન દેનારના નિશ્ચયની નિશાનીરૂપ હશે. હું એટલું કહેવાની દિંમત કઈ છું કે પ્રજા પોતાની ઘણી બીનજરૂરી આદતોને ત્યાગી, ઘણા દુર્ચરિતોને છોડી અને જોઈએ તે કરતાં વિશેષ વસ્તુઓ સંગ્રહવાની શક્તિ ઉપર સંયમ રાખી

તેમાંથી જે અચત ચાપ તે આ પવિત્ર શંકમાં અર્પણ કરે તોપણ આ મહાન હીલચાલમાં નાણાંની ખોટ ન રહે.

જો ભારતમાતાની મહિલાઓ પોતાના વધારાનો દાગીનાઓ આ પવિત્ર શંકને અર્પણ કરી દે, દારૂના વ્યસનમાં પડેલાઓ જો પોતાની જો આદતને ત્યાગી તેનાથી બચતા પૈસા અરધા પણ આ શંકમાં જમા કરાવે, જો બીડી પીનારાઓ નિધન ભારતના ધનનો ધુમાડાના ગોટ્ટોગોટામાં નાશ કરતા અટકી સ્વચ્છ મળતા મુઠ્ઠી બીડી પીવાનું છોડી દઈ તેમાંથી અચતા પૈસા અરધા સ્વચ્છ શંકમાં આપે, તોપણ આ પવિત્ર હીલચાલને ફતેહમંદ બનાવવા આપણને જેટલા પૈસા જેમણે તેટલા જરૂર મળી રહે, દારૂ પીવાની ખૂરી આદતની સામે મધ્ય પ્રાંતમાં જન્મરસ્ત હીલચાલ ચાલી રહેલી છે એ જાણીને મને બારે આનંદ થયો છે. એ હીલચાલનું ત્યાં એ પરિણામ આવ્યું છે કે હજારો માણસોએ શાપ સમાન આ દુષ્ટ આદતને છોડી દીધી છે એવા ખબર મને મળ્યા છે. ભારતવર્ષમાંથી આ દુષ્ટ આદતને જટમૂળથી હથેડી ફેંકી દેવા માટે જો વ્યવસ્થાપૂર્વક જદાબસ્ત કરવામાં આવે તો અસહકારની ચળવળની એક ભારેમાં ભારે ફતેહ ગણી શકાય, અને મારી ખાત્રી છે કે જેઓ આ દુષ્ટ આદતમાંથી ઉઠી જાય તેઓ હર્ષપૂર્વક આભારની લાગણી સાથે તેમાંથી બચેલા પૈસાનો ચોડો ભાગ આ શંકને જરૂર અર્પણ કરે. આપણે અત્યંત ગરીબ પ્રજા છીએ, આપણે પ્રતિદિન ગરીબ થતા જઈએ છીએ અને જો આપણે ગરીબોમાંથી પૈસા એકઠો કરવા ઉમેદ રાખતા હોઈએ તો જાતે આપણોગને દાખલો બેસાડીને જ આપણે તેમ કરી શકીએ. આપણી માતૃભૂમિને ખાતર એવું કંઈક ને કંઈક તો આપણી પાસે હોય છે જ કે જેનો આપણે ખુશીથી ત્યાગ કરી શકીએ. જેઓ શુદ્ધ ધાર્મિક વૃત્તિથી ધાર્મિક કાર્યને માટે દાન કરે છે તેમને પણ હું અવરજ સૂચવું કે તેમણે પોતાનું દાન ભારતવર્ષમાં 'સ્વરાજનું મંદિર' ચણવાના કાર્યમાં આપવું જોઈએ. આ કાર્યને સાધવા માટે રાષ્ટ્રીય મહાસભાની સમિતિએ એક કાર્યવાહક મંડળ સુઠી કાઢ્યું છે, તે એક સુંદર યોજના ઘડી કાઢશે એમ મારી ખાત્રી છે. પરંતુ જે સ્વયંસેવકો કાર્ય કરવા ઈચ્છે તેમને હું સૂચના કરું છું કે તેમને ગરીબ વર્ગ પાસે પહોંચી તેમને સમજી ચલાવો ભોધ આપી ઉપલી યોજનામાં પૂરવણી કરવી. આ કાર્યને માટે જુદા જુદા પ્રકારમાં એકબીજા વચ્ચે નિર્ભય હરિશ્ચંદ્ર ચાલવી જોઈએ.

ચાકું ચાકું
આપો

ચાદવાડકર પટવર્ધન

ચોડા જ માસમાં હું મારા બે સાથીઓને બોધ બેઠો છું. એ બન્ને - પ્રભુના શક્ત હતા. બન્ને કામના સેવક હતા. તેમની સેવા અદરશ હતી. એક મજલાલ બીમજી. બાળકોએ કૂવામાં ધડો નાખી દીધો હતો તે કાદવા એ બાધ હતર્યા હતા. પાછા દોરીએ ચડતાં ચાક્યા, લપસ્યા ને પ્રાણત્યાગ કર્યો.

બીજા બાધ પટવર્ધનને તાવ આવતો હતો. તે 'યંગ ઇડિયા'માં પોતાને પૈસે ખાઈપી મદદ કરતા હતા. તે દરમિયાન માદગીમાં સપડાયા. તેમના બાધને ત્યાં અમરાવતી તે સારા થવા ગયા. સારા થયા છે એમ માની મહાસભા સમયે નાગપુર આવ્યા ને શ્રી મદવાડમાં ઘેરાયા. આ તાવ જીવલેણ નીવડ્યો. તેમની પામે તેમનાં નજીકના સગા અને બે ત્રણ મિત્રો સવાય કોઈ ન હતું. આમ પટવર્ધન ગઈ એકાદશીને દિવસે ચાલ્યા ગયા.

તેમના જેવા કે મજલાલ જેવા એવકો મેં ઓછા જોયા છે. તેમને ભાવ્યોની કે બીજી રીતે આગળ પડી કામ કરવાની ટેવ ન હતી. છતાં પ્રજા તો આવા જ સેવકોથી આગળ વધે. પટવર્ધનના સત્યની, તેમના નિરર્થિમાનની, તેમની તત્ત્વમયતાની સરખામણી કરાય તેવું નથી. તે મુનઘ યુનિવર્સિટીના બી. એ. એચ. એલ. બી. હતા. પણ તેમણે વજીલાતનો ધ ધો કર્યો જ નહીં. સન ૧૯૧૬ની સાલથી તેમણે આશ્રમમાં રહેવાની ને જે દ'ઈ કામ પોતાને હિસ્સે આવે તે મૂંગે મ્હોડે કરવાની ટેવ પાડી હતી. મહાસભા પછી તેમનો વિચાર સોલાપુર જીલ્લામાં જઈ અસહકારનું કામ કરવાનો હતો. તેમના અંતઃકાળનો ચિંતાર આપના એક સાથી લખે છે :

“ અમે આવ્યા ત્યારે અંતઃકાળનો કહણ દુઃખઆસ ચાલી રહ્યો હતો. ચેતનારાકિત ઝાઝી ન હતી, છતાં ચોડા સમય પછી એટલે નવ સાદાનવ વાગે તેમને જરા બોલતા બેઠ મેં કહ્યું. ‘ સરકાર ! (પટવર્ધનનું પ્યારનું નામ) કેવળ શાન્તિ રાખો. ’ એટલે મને સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો ‘ શાન્તિ જ છે ! ’ ચોડી ફાણ પછી બોલ્યા : ‘ ખરી વસ્તુ બીજી કોઈ નથી, એક જ છે. ’ એમની સનિપાતની દશા ગઈ હતી બીજા કોઈનું નહિ પણ સત્યચિત્તનું એમને સ્મરણ થઈ રહ્યું હતું એમ સૌએ ચાહસ બેઠ ચોડી ફાણ પછી મેં કહ્યું : ‘ સ્થિતપ્રજ્ઞ બોલીયે ? ’ અંતરનો આનંદ પ્રગટ કરી પોતે જ બોલવા લાગ્યા. ”

પછી ગીતાજીનો આ બાગ કેવી રીતે એકથી નધારે વાર પટવર્ધન અને બીજાઓ બોલ્યા એનું વર્ણન છે.

આ કંઈ મોતની નિશાની નથી. એ તો અમર શવાનાં ચિહ્ન છે. પટવર્ધનના અત્યુચી સ્વાર્થે તેમના સાથીઓ ભલે રૂદન કરે. પટવર્ધનનું રમરણ તેમને વધારે કાર્યપરાયણતા શીખવનાર છે. પટવર્ધન મરીને જીવે છે. તે તો મરતા છતાં સ્વરાજની સેવા કરી રહ્યા છે.

મરીને જીવે છે

આવા અદ્વય રહેલા સેવકો તો હિન્દુઓ કેટલાયે પડ્યા હશે. તેમની નોંધ કેળવે ? નોંધ લેવાની જરૂર પણ શી હોય ? ખરા સંતસાધુઓ છૂપા રહીને જ સેવા કર્યાં કરે છે. પાડવો કંઈ પાત્ર જ નહિ હોય. અર્જુન જેવા ભક્ત, ભીમ જેવા યોદ્ધા, યુધિષ્ઠિર જેવા સત્યવાદી જગતના પડ્યા જ છે. તેમને પોતાની નામનાની ખમર નથી. તે ઇચ્છતા નથી. પટવર્ધન જેવા ઘણા સેવકોને ભારતમાતા પેદા કરે !

તા ૨૦-૧-૧૯૨૧

૬ બંગાળના નવજવાનોને—

પ્રિય તરુણ મિત્રો,

રાષ્ટ્રના આદ્વાનને તમે આપેલા જવાબની ખબરો હજુ હમણાં જ મેં વાંચી છે. એનાથી તમે દીપ્તી નીકળ્યા છો અને બંગાળને પણ તમે દીપાવ્યું છે. મેં એનાથી બંગાળની આશા રાખી જ નહોતી, બહુ વધુની જ આશા રાખી રહ્યો છું. બંગાળ ભારે પ્રતિભાવાન છે; એથીયે ભારે એનું અતઃકચ્છ છે. હિન્દુસ્તાનની અધ્યાત્મપ્રધાન મસ્કૃતિનો વારસો બંગાળે જ સૌથી વધારે પ્રમાણમાં મેળવેલો છે.

બંગાળની પ્રશંસા

કલ્પનાશક્તિમાં, શ્રદ્ધામાં, ભાવનામાં, હિન્દુના બીજ બંગાળના કરતા તમે ચડેા છો. હર્યોકપણાનો હાવ તમે બંગાળના નામ ઉપરથી સાવ સાર ઘેાછ કાઢ્યો છે. આ શિયતિ વચ્ચે આજ સુધી મોખરે ગ્રહીતું આલ્યુ તેમ આજે પણ શરી એકવાર બંગાળ રાષ્ટ્રપ્રશ્નને મોખરે કેમ ન ગહે ?

તમે પચડું ભર્યું છે, હવે પાછી પાની કગવાનો વિચાર પણ મનમાં આવવા દેતા ના. તમને આટલા દિવસ વિચાર કરવા મળેલા. તમે યોશી જોયું છે; વિચાર કરી જોયો છે. તમે ગરૂને અસહકારનો એટલે કે આત્મશુદ્ધિનો, આપભોગનો, હિંમતનો અને આશાનો સંદેશ આપનારી મહાસભાની એક તમારે ત્યાં ભરીલી. નાગપુરની મહાસભાએ તમારે ત્યાંની બેઠકે કરેલો નિર્ણય બહાલ રાખ્યો છે; વધારે

પાછા ન ફર્યો

મળ્યાં, વધારે શુદ્ધ કર્યો છે. મહોસલાએ એ સંદેશ પ્રથમ સંભળાવ્યો ત્યારે આપણામાં વરોધ, શંકા અને અણુરાગ હતાં. તે જ નાગપુરમાં ૧૨ી સંભળાવ્યો ત્યારે પરમાવધિનો આનંદ, સમાધાન અને સંપૂર્ણ એકમતીથી આખા સમાજનું અંતર ઉજળી રહ્યું હતું. તમે હા નો કરવાને, એ સંદેશો ઝીલી લેવાની ના પાડવાને સુખત્યાર હતા. તમે શ્રેષ્ઠ છતાં દુનિયાના હાપણવાળાઓની દૃષ્ટિએ એછો સાવચેતીવાળો માર્ગ પસંદ કર્યો છે. હવે તમારી પોતાની જાતને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—રાષ્ટ્રકાર્યને હાનિ પહોંચાડ્યા સિવાય—તમારાથી પાછા ફરી શકાય નહિ.

પણ ચાલુ રાજ્યતંત્ર અને તેથીયે ચડી જાતને તો આજની પાશ્ચાત્ય કેળવણીએ આપણી બુદ્ધિને ઘેરી ન લીધી હોત તો આપણને આજે આ સવાલનો આશ-વિચાર કરવાનું જ રહેત નહ. આદ્યમોનો જ દાખલો લે. બહાદુર આરણ જાતિ પોતાની સ્વાધીનતા પણ જાળવી રહે અને બીજા બાબતોએ તેમને શુભામ બનાવનારા—ઓની શાળાઓમાં શિક્ષણ પણ લેતી જાય એવા દેખાવાની શું દેખના સરખી કરી શકાય ખરી ? એમની પાસે જાતને એમના ઉપર આક્રમણ કરનાર પરદેશીઓની શાળામાં બહુવા જવાનું કહેનારને તેઓ કેવળ હસી દાઢશે. આપણી બાબતમાં પણ એકવાર જે સરકારને આપણે ખરી કે ખોટી પણ આપણી ઇચ્છા મુજબ વર્તવાની ફરજ પાડવાનો અથવા તો તેના નાશ કરવાનો સંકેપ કર્યો છે તેના આધાર હેઠળ ચાલતી શાળાઓનો ત્યાગ કરવાનું કહેવામાં એ વાત શું તેટલી જ બરકે વધારે જ લાગુ નથી પડતી ?

દેશનો એકાદ વર્ગ પણ ન્યાં સુધી કાર્યમાં, આપમેળમાં, તપસ્યામાં સાથ નહિ દંડાઈ જાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળવાનું નથી. સંજ્ઞાજનકી અને દલીલથી સરકાર ઘોડી જ સમજી જનાર છે ? સચ્ચાઈમાં અને શરાતનમાં કૃત્યોને જ તે આગળશે.

તલવારનું શરાતન તે સમજે છે અને એ તલવારનો તોડ પણ આપણી સામે તેજે કરી રાખ્યો છે. એ તો આપણે ક્યારે બૂઝેચૂકે પણ ખુનામરડી કરીયે એની વાટ જ જોઈ રહી છે. ખુનામરડીનો સુકાબલો કરવામાં અને તેને દાખી દેવામાં તે અજિત છે. તેથી જ આપણે અધિસાધર્મ ઉપર દૃઢ રહીને તેમની દિવ્યશક્તિને ધીનની દમ્મશું. તલવાર ચલાવવાની તરસ જેના ઉપર ચાલવાને ટાંપી રહી હોય છે તેના તરફથી ફરી જવાજ ન મળતાં એની મોટે મરી જાય છે. અધિસૌ અસહકારનો પાયો છે. તેથી તમે તમારાથી જુદા પડનારાઓ પ્રત્યે રજો અધીરા કે

છાંછળા બનતા. અસંદિષ્યતા એ જામરદસ્તીનો જ એક પ્રકાર છે અને તેથી તે આપણે સ્વીકારેલા ધર્મથી વિરુદ્ધ છે. અદિસામય અસહકાર સાચી હોડસતાનો પદાર્થપણ છે. જે ક્ષણે ગમે તેવી ઉરકેરણી વચ્ચે પણ આપણી આદિસાવૃત્તિને ઉદ્દેગ નથી એ આપણે બતાવી આપી શકીશું તે જ ક્ષણે આપણું કાર્ય સિદ્ધ થયું સમજવું. કારણ તે જ ક્ષણે આપણે અસહકારનો આખો કાર્યક્રમ અમલમાં મુકી દીધો હશે.

પણ આટલા ઉપરથી તમે રખે હાથડી ઉઠતા, રાષ્ટ્રો અને જાતિઓ કંઈ ગણિતની ગણતરીઓ પાળાને નથી ચડતી કે નથી પડતી. એક દિવસની અદર રાષ્ટ્રો સજીવન થયાં છે અને એક દિવસમાં નાશ પામ્યાં છે. ત્રીસ કરોડ માણસ જેવાં માણસને પોતાના સામર્થ્યનું ભાન સવાની જ માત્ર ખોટી છે. થયું તે જ ક્ષણે એ સામર્થ્યનો ઉપયોગ સરખો કર્યા વગર તેઓ તત્કાળ સ્વાધીન જ બન્યાં સમજવાં. આટલું સૂચી આવવું શું ભારે મુશ્કેલ છે ? એ ભાનને અભાવે જ આટલા દિવસ શાન્તકર્તાઓ આપણને એકબીજા સામે લડાવીને પોતાનો સ્વાર્થ સાધી શક્યા, એ રિયલિટી ચાલવા દેવા ઇનકાર કરીયે તે જ ક્ષણે આપણે આપણા માલીક છીયે. તેઓ ક્રોધ છે ?

સામર્થ્યનું
ભાન

તેથી જ શાળાકોલેજોમાં જતારા તરુણ નવયુવકો જેવા અને ભાવનાભર્યા વર્ગો જેમની ઉપર સરકાર પોતાની જાળ સ્ટેન્જમાં પાથરી શકે છે, તેમની તરફ અસહકાર પહેલું ધ્યાન આપે છે.

વિદ્યાર્થીઓ-
નો આપભોગ

વળા આપભોગનો પણ ન્યારે વિચાર કરીયે છીયે ત્યારે આપણી સંખ્યા સામું જોતાં આપણે ભાગે આવતો આપભોગ તો છેક જ નજીવો લાગવા માંડે છે. કારણ શો આપભોગ તમારી પાસેથી માગવામાં આવ્યો છે ? તમારા પુસ્તકો ભણતરને એક વરસને માટે અગર સ્વરાજ સ્થપાય ત્યાં સુધીને માટે બંધ રાખવાનો. આખા વિદ્યાર્થી જગતમાં મારામાં વસતી થકા સુધી દેવાનું મારામાં સામર્થ્ય હોય તો હું તો કદું છું કે એક વરસ પણ અભ્યાસો છોડવા પડતાર નથી.

જો અને અભ્યાસત્યાગની એ સુદૃઢ દરમિયાન એ એક વરસથી પણ વહેલું સ્વરાજ કરી શકાય વગર ઘેર કરવાની રીત ચીખી લેવાનું પણ હું તમને કહી દઉં છું. હું તમને રેડીયાની બોટ કહું છું અને સૂચવું છું કે તેમાં હિન્દુસ્તાનની આર્થિક હુદયોનો ઉકેલ રહેલો છે.

વિદ્યાર્થીઓને
રેડીયો

પણ મારી આ સૂચનાનો અસ્વીકાર કરી શી. દાસે તમને આપવા કહેલા મહાવિદ્યાલયમાં. પણ તમે જઈ શકો છો. ગુજરાતના મહાવિદ્યાલયમાંના તમારા વિદ્યાર્થી બંધુઓએ તો રોજના ૪ કલાક કાંતવાને આપવાનું માથે લીધું છે. એક સુંદર ઠળા શીખી લેવી અને સાથે નાગાને દાંકવાનું પુણ્યકમ સાધવું એ બારે આપભોગ નથી જ.

સરકારી કોલેજો ત્યાગીને તમારા ધર્મ તમે બળવ્યો છે. તમારા વખતનો ઉપયોગ કરવાનો સહેલામાં સહેલો અને સૌથી વધુ લાભદાયક માર્ગ મેં તમને બતાવ્યો છે.

તમારા નિશ્ચયમાં દૃઢ રહેવાનાં બળ અને હિંમત પ્રભુ તમને આપે.

તમારો શુભેચ્છક,

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રેંટીયાનો ધર્મ

મહાસભાના અસહકારના ઠરાવનાં અંગે હું વર્ણવી ગયો છું. તે બધાં અગત્યનાં છે. પણ એક અંગ એવું છે કે જેનો અમલ પ્રજા કરે તો તે જ વેળા સ્વરાજ મેળવે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે. એ રેંટીયાનો ધર્મ છે.

દેકેદાણે મને પૂછવામાં આવે છે કે શું સ્વરાજ મળશે તો અનાજનાં દામ સોપાં યશી અને દાપડના બાવ ઘટશે ? આ સવાલ યોગ્ય છે. સ્વરાજ મળે છે બીજું કંઈ મળે પણ નો આપણે પરદેશ ઉપર આપણા દાપડને સાર આધાર રાખ્યું તો દાપડના કે અનાજનાં બાવ ઘટવાના નથી. નહિ ઘટે કેમકે આપણે સાક દરોડ રૂપિયા ન્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન બહાર આપણા દાપડને સાર મોઢલીયે છીએ ત્યાં સુધી આપણી બૂખ નહિ ભાગે. ત્યાં સુધી દરોડે માણુમે યોડા કે વત્તા પ્રમાણમાં ઉઘોગ વિનાના રહેશે ને તેઓને પૂરું અનાજ કે વસ્ત્ર નહિ મળે.

એટલે આપણી સમક્ષ આપણી હાજતજોશું દાપડ પેદા કરવાનો પ્રશ્ન આવે પડ્યો છે. એટલું જ દાપડ આપણે પેદા કરીયે તો આપણા સાક દરોડ રૂપિયા બચે. એટલું જ નહિ પણ તે બધા ગરીબોના જ ધરમાં જાય આ દામ કેવળ રેંટીયાની પ્રશ્નિ વધારવાથી જ થઈ શકે. હિન્દુસ્તાનમાં પાંચ દરોડ રતલ સુતર બહારથી આવે

છે. આ સૂતર એંશી નંબરનું ને તેથી પણ યદતા નંબરનું હોય છે; એટલે જો તે જાડું હોય તો ચાળીસ કરેડ રતલ સૂતર થવા જાય. એટલું સૂતર આપણે ન કાંતીયે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનને સ્વતંત્ર કરવાની વાત આપણે જુલો જની જોઈયે. આટલું સૂતર કઈ રીતે કાઢવું ?

આપણી બીલો કાઢી શકે તેમ નથી. રેંટીયો જ એ કામ કરી શકે તેમ છે. અને સૂતરનો જથ્થો વધારવાનો સહેલામાં સહેલો રસ્તો એ છે કે આપણી નિશાળોમાં ભણના વિદ્યાર્થીઓ એ કામ કરતા થઈ જાય. આવાં કારણોને લઈને વિદ્યાપીઠની નિયામક સભાએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો છે કે વિદ્યાપીઠ સાથે સંબંધ ધરાવતી શાળાઓએ નિશાળોમાં રેંટીયો દાખલ કરી સૂતર કાઢાવવું જોઈયે. આપણા શિક્ષણકામમાં આટલી ટૂટી હમેશાં રહી છે એ હું તો હમેશાં માનતો ને કહેતો આવ્યો છું. મારી ઉમેદ છે કે આ અભિપ્રાયને બધા શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓ વધારી શકે. એ અભિપ્રાય વિશે વધારે વિચાર હવે પડી કરીશું.

શાળાઓમાં
રેંટીયો

સૂતરને તાંતણે સ્વરાજ

મારી ઉમેદ હતી કે મુસાફરીથી પાછો ફરીશ ત્યારે તમને મળીશ, તમારી સાથે મસ્લન કરીશ, સુખદુઃખની વાતો કરીશ અને મારા મુસાફરીના અનેક અનુભવોમાંથી શોડાં ટીપાં તમને આપીશ તે વખતે મને ખબર નહોતી કે જે સંદેશો આજે જે દિવસ થયાં હું જેને તેને આખી રહી છું તે જ સંદેશો આજે હું તમને આપીશ. જે વસ્તુ અત્યારે હું તમારી આજ્ઞા મુકનારો છું તે કંઈ નવી નથી. તે વસ્તુ મારા અંતમાં મૂળથી રહ્યાં જ કરી-છે. શણે કયાણે મેં એનો વિચાર કર્યો જ કીધો છે અને એનો અમલ પણ કીધો છે. પણ મારી જીંદગીમાં અમુક વસ્તુઓને અમુક વખતે જ હું ઘોળા દિવસના જેવી જોઈ શકું છું, જેમકે રોલેટ ઈફ્ટની ચળવળ વખતે નડિયાદમાં મને એક દિવસ એકાએક લગી આવ્યું કે કાયદાઓનો સવિનય ભંગ કરવાને પ્રતિ હજી તૈયાર નથી. નંદિયાદમાં હું પોતે રહ્યો હતો અને મારી માન્યતા પ્રમાણે મોટામાં મોટું કામ મેં ત્યાં કર્યું હતું. ત્યાંના જ માણસોએ ખીત જુલો તેવી મોટી બત મરી મેં જોયું કે કાયદાનો સવિનય ભંગ તો તે જ કરી શકે કે જેણે ખાસ્તીથી નદિ પણ સમજીને આખી જીંદગી કાયદાને માન આપ્યું હોય.

સ્વયં-સ્ફુર્તિ
ના પ્રસંગો

■ ગુજરાત મહાવિદ્યાલય (અમદાવાદ) ના વિદ્યાર્થીઓ અંગળ નેપ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવા શુ કરવાની ફરજ છે તે સમજવતાં કરેલું ભાષણ; તા. ૧૩-૧-૧૯૨૧

મારે માફે અત્ર પાછું ખેંચી લેવું પડ્યું. આવી રીતે અમુક વસ્તુ અમુક પ્રસંગે જ હજી આવે છે. હું વિદ્યાર્થી હોતો ત્યારે ભૂમિતિમાં મને કંઈ સમજાતું નહિ. ૧૩મા પ્રમેય સુધી ભૂમિતિ મુંઝેલી મને ખબર જ ન પડે. પણ પછી એ ૧૩મું પ્રમેય જે વખતે સિદ્ધાંત પાથીયા પર સમજાવ્યું તે વેળાએ એકાએક મારા અંતરમાં અજવાળું પડ્યું. અ. ત્યારપછી હું રસપૂર્વક ભૂમિતિ શીખતો થયો. એ જ પ્રમાણે આજે ત્રણ માર દિવસથી એક વસ્તુ મારા મનમાં હજી ગઈ છે. આપણે અસહકારને સફળ કરવા હચ્છતા હોઈએ, વિદ્યાર્થીઓની પાસે એમાં ભાગ લેવાડાવવા માગતા હોઈએ અને સ્વરાજ એક વર્ષમાં નોંધવું હોય તો આપણે શું કરવું જોઈએ ? જે વસ્તુ હું પ્રથમથી માનતો આવ્યો છું તે જ વાતને હું અત્યારે તમારી આજળ મુકું છું. મારો તો એ વસ્તુમાં મૂળથી જ અલગ વિશ્વાસ રહ્યો; છતાં એ વિશ્વાસ મુંઝામું છે એવું એક પાસું દબાવ્યાં હું જેવું સમજ્યો તેવું અગાઉ નહોતો મનજતો.

કુતપતિ તરીકે હું તમને કંઈ કહેવા નથી આવ્યો. મોટા માર્ગ તરીકે અરવા વરીલ વરીકે સલાહ આપવા અને મસલત કરવા આવેલો છું. તે સલાહ આશ્ચર્યજનક તો આપવાનો જ. એટલી દટતા અને વિશ્વાસથી આજે હું આ વસ્તુ કહીશ તેટલી દટતા અને વિશ્વાસપૂર્વક આ વસ્તુ અગાઉ કોઈ વાર મેં તમારી આજળ નથી સુધી. નિરાણો છોડવી, ફેળવણી બજારના યજ્ઞને તો આપઘાત કરવા જેવું છે એવું તમારું કહેવું હોય તો હું તમને કહીશ કે નિયામમાં રહેવાનું પાપ છોડીને તમે અવરજ આપવાત કરો. જે આપઘાતની માફી ધરત તમને આપી રહેશે. અત્યાર સુધી હું તમને અનેક વાનાઓ પીરસતો. આજે તો હું જે કહેવા આવ્યો છું કે અસહકારને જો તમે ખરો કરવા હચ્છતા હો તો તમારી પાસેનો એકાએક ક્લાક સુતર કાંતવામાં જ આવે. આ તમને નવી વાત લાગશે, આથી તમને આપઘાત પહોંચશે. જેમને બી. જી. યવાની આકાંક્ષા છે અને જેમને આ વિદ્યાપીઠ જે ટિકી આપશે એવી ખાતરી આપવામાં આવી છે તેમને હું કહું છું કે આજે હિંદુસ્તાનનું મનિ રેડીયો ચલવવા એ જ મારેમાં મારે ટિકી છે. હું જાણે સુધી જઈ છું તે મારા વિચારોનો જોડો. વેગ અત્યારે છે તેટલો વેગ હું તમારામાં આવેલો જોવા હચ્છું છું તેને લીધે છે.

હિન્દુસ્તાન દાયથી મરું તે આપણે સ્વદેશીનો ત્યાગ કર્યો તેથી જ. હિન્દુસ્તાનમાં સુતર કાંતવું એ એક જોરો પધો નહોતો. દરેક વર્ષની પ્રત્યેક સી સુતર કાંતવી. કેટલાક પુરુષો પણ કાંતતા. રાકાના મઝમઝનું સુતર કાંતનાર પુરુષો હતા પણ એ તો મેં ઘોડા ધધાદારીઓની વાત કરી. સામાન્ય રીતે કાંતવું એ ધંધો નહિ પણ કર્તવ્ય ગણાવું, ધર્મ મનાતો. કાંતવાનું હિન્દુસ્તાનમાં ચાલુ હતું ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાન આપઘાત હતું, સમૃદ્ધ હતું. દેશની અંદરની આજીવે આપણે વેદો દરેક હાપડ પડોચો વળવું, એવું જ નહિ પણ તેથી વધવું અને પરદેસ જવું જેમ ભૂતચળનો ઇતિહાસ કહે છે. હજી હિન્દીયા કંપનીએ પાંચ કે અષ્ટવિંશતી સમયનો વડે કપડો વણવાનો કામોડ તાજું કર્યો, કરોડો રૂપિયા ત્રણે એકલા સાદ તેમજી લગાડ્યા હતા, બંદના સર હવા. ગેપાર દાય

કર્મો અને છેવટે રાત્ર્ય વસાવું. આપણે ત્યાં સુધી પધાતાપ ન કરીયે, આપણાં જોની ઉપર શુભરેષા જીવન માટે ત્યાં સુધી પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરીયે ત્યાં સુધી સ્વરાજ શી રીતે લઈ શકીયે ? હંડ હળે આપણે તે નથી જ સર્થ રાકવાના. હંડ દેવાની પદ્ધતિ આપણે છોડી દેવી રહી. હંડથી નહિ પણ આત્મચુદ્ધિથી જ સામર્થ્ય પ્રાપ્ત કરીને આપણે અંગેજીને રાત્ર્ય કરતા અટકાવવા જોઈયે. આપણી અપવિત્રતાને કીધે જ તેઓ રાત્ર્ય કરી રહ્યા છે, નથી રહ્યા છે એમ જો તમે માનતા હો, નિર્મળ સાધનોથી જ સ્વરાજને તમારે જો પેર કરવું હોય, તો શું કરવું જોઈયે ? પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું જોઈયે, પહેલાં કરતાં તે કાંતવાનું કામ પાછું ઉપાડી લેવું જોઈયે. તમે કહેશો કે એ કામ તો સ્ત્રીવર્ગનું છે; તેમને કાંતવાનું કહેવા તૈયાર છીયે. હું કહીશ કે તેટલે નહિ ચાલે. પંજાબની સ્ત્રીઓની લાજ જોઈયેલી આપણે જોવા વારો આવ્યો; એ જાણે પણ આપણે પુરુષોએ એ કાંતવાનો ધધો કોઈ ખીલ ધધાને બદલે કરવાનો નથી, પણ પ્રભતા ફાજલ વખતનો ઉપયોગ કરીને સ્વતંત્ર કાંતવાનું છે અને તેનાથી હિન્દુસ્તાનનો ઉદ્ધાર કરવાનો છે. આપણું પ્રાયશ્ચિત્ત પ્રેર તો ત્યારે જ થશે જ્યારે સ્ત્રી, પુરુષ અને બાળકો બધાં કાંતતાં થઈ જાય. બ્રિટિશ માલના બહિષ્કારના હિમાયતીઓ હૈન્ડ્રાયરને પગાડવા માટે બહિષ્કારની વાત કરે છે, પણ ખીજને પગાડવાના કરતાં પોતે કોઈથી ન પછડાવાની વાત કરી એ મને તો કીધે લાગે છે. જપાન, વિશાલ અને અમેરિકાનું ખારે બધું કરવું હોય તો આપણને જરૂરનું બધું જ કાપડ આપણે ધરમા પેદા કરી લેવું જોઈયે. ત્યાં સુધી આપણે સ્વતંત્ર પેદા નહિ કરીયે ત્યાં સુધી આપણને જરૂરનું તેટલું કાપડ આપણે વણી નથી સર્થ રાકવાના. અનુભવી વેપારીઓનું કહેવું છે કે આપણને જરૂરનું બધું કાપડ મીઠોની મારફત મેળવવા છૂંદીયે તો તેટલી મીઠો ફળી થતાં પચાસ વરસ જોઈયે. ત્યાં નવ મહિનામાં એ કાર્ય કેમ સાધવું ? મીઠોથી તમે કરોડોનો ઉદ્ધાર કદાપિ નથી કરી શકવાના એ અનેક લાઇઓ અને બંદોનો ઉપાડો ફરે છે તેમને ટાકી નથી શકવાના. કોઈ પણ દેશ એકથી ઓછી ઉપર નથી નહી રાકવાનો. યોનીની જેટ મદદનીશ એવો ખીજે ધધો જોઈયે જ. ને બીજી કાતવાવશુવાનો જ છે. તેનો ત્યાં સુધી આપણે પુનઃઉદ્ધાર નહિ કરીયે, તે નહિ શીખી સર્થે ત્યાં સુધી આપણું ખીજું બહુતર ફેંકી દે.

આ બધું કહીને એ સિદ્ધ કરવા માગું છું કે જો આ વાત ચાચી લાગતી હોય—અને દેશની મહાસભાએ ઠરાવ કરીને આ વાતની સંખ્યા જોતે રીતે માન્ય કરી છે—તો આપણે અત્યારે શું કરવું જોઈયે ? જો નવ મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવું હોય તો વિશ્વ ધર્મિયોને માટે ખરી નિશા એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનનો કાપડનો બૂખમરો મટાડવો. આજે હિન્દુસ્તાનમાં કાપડનો બૂખમરો છે. અનાજનો બૂખમરો તેટલો નથી. એ કાપડ જેટલું ૬૦ કરોડ રૂપિયા દર વરસે બહાર ચાલ્યા જાય છે. હિન્દુસ્તાન આજે ૪૦ કરોડ રૂપિયા સ્વતંત્ર પરદેશથી મંગલે છે, એટલું સ્વતંત્ર આપણે ધરનાં કાતી લેવું જોઈયે પણ તારની બાંધણી ત્યાં ખોટ નથી, કાંતનારની અજાણે ખોટ છે. વધુનારોની સંખ્યાનો એ કમ આકોશો ઢાલ મને મળ્યો નથી, પણ તેમની સંખ્યા પચાસ લાખ કે

સાઠ કરોડ
બચાવો

૧૧

તેથી વધુ નેહથી છે. ને એ પૈસાને બચાવવા હોય તો આપણે સુતર કાંતવા લાગી જઈ નેહથી. ૬૦ કરોડ રૂપીયાનો વેપાર દેશમાં જ એકવામાં કેટલા માણસોને રાજ મળે તેનો વિચાર કરો. કપડાને ધીની માફક વાપરવું નેહથી. નેહથી તેટલું કપડું વાપરી રાજીયે એવી આપણી સ્થિતિ નથી. એકલા પહેરણથી ચાલે ત્યાં સુધી બીજું કંઈ ન પહેરવું નેહથી. ડુંકા ઘોલીઆથી ચલાવી રાજીયે તો લાંબું નહિ પહેરવું નેહથી. ૬૦ કરોડ રૂપીયા બચાવવા માટે તેટલો જ મેરટો આપનોજ આપવો પડશે.

વિદ્યાર્થીઓ આ આખું વરસ આ જ કામ લચકી લે તો મહાસભાએ કરાવ્યા પ્રમાણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ ઘેર કરી શકે. પણ આને માટે મહાપ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. અમુક સરતે તમારું આ ધ્યેય પ્રાપ્ત કરી શકો છો. વિદ્યાર્થી પોતાનો અભ્યાસ અટકાવીને હિન્દુસ્તાનને અર્થે મનુદ્વેષ બને. તમારી મનુદ્વેષને માટે તમે કંઈ મહેનતાણું ન રો તો તમારી મહેનતાણી, પણ નેને લેવું હોય તે ખુશીથી લઈ શકે છે.

તમને સલાહ આપવાને હું ચોખ્ખો હોઉં તો તમને હું સલાહ આપીશ કે તમે તમારી કોલેજ છોડી દો. સ્વરાજ માટેની લડતમાં તમારા તરફનો પૂરો દિરસો આપવા માગતા હો તો હિન્દને માટે નેહલું સુતર કાંતી રહો તેટલું કાંતો. રોજ ૭ કલાક કે તેટલા ન બને તો ઉપર ચાર કલાક પણ કાતવામાં ગણો. તમે તદ્દન અભ્યાસ છોડી દો એવો મારો આશ્રય નથી. છોડી દેશો તોયે તેમાં તમારી વિચારશક્તિ જોખી મરી એમ હું માનતો નથી. નેહ મન મલિન નથી તેની વિચારશક્તિ કદાપિ ઘટતી નથી. મારો પોતાનો તો એ અનુભવ છે કે જ્યારે હું નેહમાં હતો અને વાચવાને મને એક પુસ્તક નહોતું મળતું ત્યારે હું, વધારે વિચાર કરી શકતો. આપણું મગજ વાંચી વાચીને સડી ગયેલાં છે. તેથી મેં તમને, કહ્યું કે તમે ૭ કલાક કોલેજ અને બાકીના ૫૫૦૦માં શીખો. તમને તો હું એમ પણ કહ્યું છું કે તમે આ કાલ્પના કામમાં પારંગત થઈ જાઓ તો તમે ગામડાંમાં પણ ચાલ્યા. જઈ શકો છો. તમારામાં એટલો આત્મવિશ્વાસ ન હોય તો તમે કોલેજમાં પણ રહી શકો છો. પણ મને એટલી તો ખાતરી લાગે છે કે બધાએ રોજ ચાર ૭ કલાક કાંતવામાં, આખા વરસ આપણને સ્વરાજ નહિ મળી શકે. એક મહિનામાં કે બધું તો ત્રણ મહિનામાં કાંતતાં શીખીને તમે ગામડામાં પહોંચી જરાને તૈયાર થઈ જશો અને ત્યાં તેનો પ્રચાર કરી શકશો. સુતરનો જૂઝમરો મહાદેવે નેહલું હિન્દુસ્તાનને આગળ લઈ જઈ શક્યું તેટલું બીજા કરાશો નહિ લઈ જઈ શકીને. જગા દલે તો આપણે મહાસભાના બંધારણ પ્રમાણે મતદારસંઘ તૈયાર કરવાના છે તે ન હોય તો કેવી રીતે થઈ શકશે? સુલશક્તિનાં ગામડાંને ગામ હું ક્યો પેગામ પહોંચાડી શકું? અંગ્રેજોને ગણો દેવાનું કહું કે તલવાર બંધુક તેમને આપું? ત્યારે હું તેમને શું કહું? મારો સંદેશો આજ એ છે કે બધા સુતર કાંતવામાં લાગી જાઓ. એક ગામડાનો માણસ અમદાવાદ આવીને કાપડ લઈ જાય છે ત્યારે મને ભારે લાગી આવે છે. મારો સ્વદેશીધર્મ એ છે કે દરેક ગામડું પોતાની જરૂરીયાતની ચીજ પોતે જ પેદા કરી લે. આ પ્રાચીન પ્રવાને ને આપણે પાછી લાવી રાજીયે તો આ હિન્દુસ્તાનની ઉપર

કાઈ કુદરિ નાખી રાકનાર નથી. આચાર્ય મદદરાજને અને અધ્યાપકોને હું બીનહું છું કે એક વર્ષને માટે તો તમે આવું જ ધોરણ સ્વીકારો અને વિદ્યાર્થીઓને આમડાંમાં મોકલી દેવા તૈયાર કરો.

આ વર્ષે દરમિયાન તમારે શિક્ષણ આપવું હોય તો બસ છે; તમારે શૂન્યતા સુધારો, અંગ્રેજોને ત્યાગ કરો, હિન્દુસ્તાની શીખો, હાલુ સિપી શીખી લો, અને રેડીયો સ્થાપતા શીખી લો. આપણું કર્યો તો આપણે આવતા વર્ષને માટે તાબ બની નહીં. હું તો છું છું કે સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી આ જ ધોરણ ચાલુ રાખો. તેમ ન થાય તો એવું એક વર્ષ સુધી તો રાખો જ. આ મારો આજનો સંદેશ છે.

તમે બેપડક થકે જે કંઈ રાંધે થાય તે પૂછો. અધ્યાપકો! એક પણ વિદ્યાર્થી આ નહું સ્વીકારી લે એમ હું નથી ઇચ્છતો. તમારાં કુદિ અને કલ્પ હજી કરે તો જ આવી વાત બનશે.

સંવાદનવાચક

વિદ્યાર્થી—માબાપ હરો, તમને મદાનિદાસજીમાં બહુવા મોકલ્યા હતા, રેડીયો માબાપ જુદાવા નહિ.

ગાંધીજી—તમને કહેવું કે રેડીયો કાંતવો એ પણ બહુતર જ છે.

વિદ્યાર્થી—માબાપ જામડે જવાની ના કહેરો અને કહેરો ધર જ બેસી રહો.

ગાંધીજી—તમે ધર બેસીને કાંતો એ સરસ રસ્તો છે. કાંતવાની પણ મનાઈ કરે તો વિનયપૂર્વક તમને સમજાવવાં. આજો દિવસ રેડીયો કાંતનાર ઊઠારને માબાપ એક દિવસ, બે દિવસ કે બહુ તો ચાર દિવસ લડો. પણ પછી તો સખજ જ કરો. મેં એમાં પણ માબાપ જ્યાં છે તે ઊઠારને નહીં બોલાવ્યું એવું કહે છે. ઊઠારે નહીં ન બોલે તો ખીલવ છે, પણ બે ચાર દિવસ ખીલવને પેતાની મેળે રહી નય છે. તમારામાં તેટલી હડતા તો નેહવે જ, અને એટલી હડતાની કોલેજના વિદ્યાર્થી પાસેથી તો હું આશા રાખું જ રાખું.

વિદ્યાર્થી—રેડીયાથી અસહકારની લડતને શી મદદ મળશે ?

ગાંધીજી—રેડીયાથી હિન્દુસ્તાનની આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી રાકો. આર્થિક સ્વતંત્રતા નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાજ આપણે બોલાવી નથી રાકવાના. આપણે 'સાણ વિના, સોય વિના કે રાંધણી વિના ચલાવી શકીએ; પણ કાપડ વિના ન ચલાવી' શકીએ. અત્યારે આપણે બહારથી એટલો માત્ર લાવીએ જીવે તેટલો આપી રાકતા નથી. આથી વરસોવરમ આર્થિક ખોટ ચાલી જ નય છે. સરકારી લરકરો બારે ખર્ચ આપણે જાપાડેલા પડે છે જ. ૬૦ કરોડ કપડાંમાં આપી દઈએ; અને બીજી નકામી ઢાંચોમાં નય એ પણ લઈએ. આ જો સાચું હોય તો આપણે આર્થિક-સ્વતંત્રતા મેળવી લેવી જ નેહવે. ૬૦ કરોડ રૂપિયા આપણે બચાવી રાકીએ છીએ તે બચાવી લઈએ. ૬૦ કરોડ બચાવશું.

સ્વરાજના વર્ષનું શિક્ષણ

માબાપ જુદાવા

રેડીયાથી આર્થિક સ્વતંત્રતા

એણે ખીલ પણ બચાવવાની શક્તિ આવશે અથવા તેવી શીજે બહારથી લેવી પણ તે વખતે પાલવશે. ટાંકણીનું કે પરિચારનું કારખાનું દિન્દુસ્તાનમાં નહિ હોય તો દિન્દુ કંઈ રાંડવાનું નથી, પણ કપડાં બિના તો દિન્દુ ખરેખર વેધવ્યદશામાં છે.

વિદ્યાર્થી—રેડીયાના દાખલ થવાથી વિદ્યાર્થીઓમાં પાછો ખળભળાટ ઉત્પન્ન થશે.

ગાંધીજી—ખળભળાટથી તો વિદ્યાર્થીઓ ઘટે છે. ખળભળાટ કરવો એ મારો અને અધ્યાપકોનો તો ફર્મ છે. અત્યારે વિદ્યાર્થીઓ ભગવાનના સૂતા છે. માળખ સાથે, ભગવા સાથે અને ચોતાના સાથીઓની સાથે આવી ભતની વદવાડ આશે ત્યાં ફેરવાક ભગૃત ધાય એ સંભવિત છે; તેમાં પડતી નથી.

વિદ્યાર્થી—વિદ્યાર્થી વગરના ખીલ વખતે તમે કાંતવાનું કેમ નથી કહેતા? વિદ્યાર્થી પાસે ભણતર, આ સાર મુશ્કેલી છે?

ગાંધીજી—કાંતવું એ કેળવણી નથી એમ માનવું એ આપણી પહેલી ભૂલ છે. બલિદાન એ કેળવણી નથી એમ માનવું તે બીજી ભૂલ છે. કાલે ને અધા છોકરા સમજી ભય કે ભણતરનું બલિદાન કરીને દેશસેવા કરવી છે તો તે જ કાળે માર્ક, એક વરસનું કામ પૂર થયું એમ કું સમજ્યું.

વિદ્યાર્થી—રેડીયાથી છવન શી રીતે નબી શકશે?

ગાંધીજી—જુદી વાપરનાર કમાલી પણ કરી શકે. પણ અત્યારે તો રેડીયાને હું આપદર્મ તરીકે મુકું છું. દિન્દુસ્તાનના બધા છોકરાઓ રોજ ૪ કલાક સુધર કાંતવાની પ્રતિજ્ઞા લે તો એક મહિનામાં સુતરના બાવ ધડી ભય.

વિદ્યાર્થી—સાળાઓમાં આવો ફેરફાર કરવાથી અસહકારની અળવળને ધમ્મો નહિ પડે?

ગાંધીજી—નહિ સરકારી સાળા છોડનારે સરકારી શિક્ષણ મહિન વસ્તુ છે એમ માનીને સાળા છોડવાની છે. આ વિદ્યાર્થીની લાલચથી જ છોડતા હોય તો તેમને તેમની કોલેજે જ મુબારક છે. જો એમનું અદારજ્ઞાન જ આપણું હોય તો કાલે તેવી જુદી કોલેજ ઉપર. આપણને જો સુઝત હોય કે આપણું આ જ કર્તવ્ય છે, એક વરસ આ કામ કર્યું તો દેશને લાલ થશે, સ્વરાજના આપણે સાધનભૂત થઈશું, તો આપણે આ કામ કર્યું જ નહીં.

વિદ્યાર્થી—તમે માનો છો કે તમારા નવા વિચારને માટે દેશનું વાતાવરણ તૈયાર છે? તદ્વતના 'ઈર્ષિ' બાપ' ના છેલા જોરડામાં એકદમ જ તમે પ્રબલે દરરોજો માર્યા છો!

ગાંધીજી—વાતાવરણ તૈયાર છે એમ બહુ ઘ, તેથી તો હું આ વાત કહે છું. ગયા ત્રણ માસમાં દેશ પલ્લો જ વડો છે. વાતાવરણ રેલવેની અતિથી નહિ પણ બરફ પડે તેમ ભૂમિતિની રીતની જડ્યે વધી રહ્યું છે. મેં આક વર્ષ ઉપર લખ્યું હતું કે દિન્દુસ્તાનને આ

માર્ગી સેવા પડવાનો છે. તે વખતે હું જાણતો ન હતો કે ૧૯૨૧ ના જાનેવારીની ૧૩મીએ તમારી પાસે હું એ વાત કરીશ

વિદ્યાર્થી—દેશસેવા કરતાં પહેલાં કુટુંબસેવા ન કરવી જોઈએ ?

ગાંધીજી—જરૂર કરવી જોઈએ. પણ કુટુંબસેવા એ લોકસેવાની વિરોધી ન હોઈ શકે. પહેલાં પોતાની સેવા, પછી કુટુંબસેવા, પછી ગામસેવા અને પછી દેશસેવા એ ક્રમ હું માનું છું. પરંતુ કોઈ પણ સેવા જગતના કલ્યાણની વિરુદ્ધ ન હોવી જોઈએ. દેશના આવા દારિદ્ર્યના કાળમાં કુટુંબસેવાને નામે બદેનના વિવાદમાં વીસ દંબર રૂપિયા ખર્ચો ન શકાય.

વિદ્યાર્થી—દેશના રક્ષણ માટે પોલીસની જરૂર પડશે આપ જેંટીયાને બદલે અમને ક્ષાયત શીખરીને તે કામ માટે લાયક કેમ નથી કરતા ?

ગાંધીજી—પોલીસનું કાર્ય તે હું તમને કવી રીતે શીખવું ? ત્યાં બચ હોય ત્યાં જઈને ઉભા રહેવાની સક્તિ આવવી જોઈએ તમે શું એમ કહેવા માગો છો કે હમ્મશ રિશ્નણ નીરાંતે કોઈ લીધા પછી જ સ્વરાજની પેરની મીઠું ?

વિદ્યાર્થી—સ્વરાજનો અર્થ શું ?

ગાંધીજી—આપણા હાથમાં લશ્કરી શાસ્ત્ર આવે, ઉપજાવવાનો અધિકાર આવે, મહેસૂલનો વહીવટ આપણા હાથમાં આવે અને અદાવતો આવે, એવું નામ સ્વરાજ. એવું સ્વરાજ મળે એટલે બધા અત્યાચારો આપણે અટકાવી શકીએ. આમાં આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય તો આપણે જાણે જ મેળવી શકીએ તેમ છીએ તે જેંટીયાથી મેળવી શકાય દેશ આજે કદાચ આ વસ્તુને ન પણ ઝીરે

વિદ્યાર્થી—તમે વારંવાર 'લડાઈની સ્થિતિ' 'લડાઈની સ્થિતિ' છે એવી વાત કર્યા કરો છો તો શું 'વોલન્ટિયર આર્મી' ઉભું કર્યા વિના તે યશ શકશે ? વિદ્યાર્થીઓને લશ્કરી તાલીમ પણ આપવી જ જોઈએ તો હાલ જેંટીયાને બદલે તેના ઉપર વધારે ભાર મુકવાની જરૂર નથી શું ?

ગાંધીજી—એ લશ્કરી તાલીમ તો બહુ જ યોગ્ય વખતમાં હઈ શકાય એમ છે અને લશ્કરી તાલીમ એવે વળી શું ? બહાદુરી [સવાલ પૂછનાર વિદ્યાર્થી બાઇ પુરાણીના અખામમાં જનાર હતા એ ગાંધીજીને ખબર હતી] બહાદુરી તે કદ અશપઠા ખેલવાથી આવે ? શહેરમાં પાગલ તોફાન ચાલે અને લોકો ઘર બાળવા લાગે તો તરત દોડી જઈને જે વસ્ત્રે પોં અને કહે કે મને માયો પછી જ તમે ઘર બાળી શકો તો ખરો બહાદુર તેવે વખતે શું હુકમે અપાતા હશે ? 'માર્ચ' 'ક્રિકેટ માર્ચ' સાબળવા સુધી જવા રહેવાનું હશે ? તેવે વખતે તો કષાયન પણ ભૂલવાની. એરે પ્રસંગે તો હું એમ જ કહી શકું કે સાધ, દોડાય તેટલું દોગને એ જગએ પહોંચી જાએ હું તો એવો સમય જારે તો કદ પણ સાથે લીધા વિના—જોડા પહેરતો હોડકો તો તે પણ પહેરવા મુશ્કેલી—દોડું અને આગો હોતવતા બરમ

દેશસેવા
અને
કુટુંબસેવા

સ્વરાજનો
અર્થ

લશ્કરી
તાલીમ

યર્ષ ભઈ. હું જો આમ બસમ ન યર્ષ ભઈ તો કહેજો કે માંધી બડી બડી વાતો કરતો હતો તે બધી મિથ્યા.

વિદ્યાર્થી—આપણી બધી માનણીએ સરકાર આપે ને કેવળ ખિલાફતની માનણી ન સ્વીકારાય તો લડત ચાહુ રાખવી જોઈએ ખરી ?

માંધીજી—નરર, ઘરલામને બચાવવામાં હિન્દુ ધર્મને બચાવવાની હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું એમ મેં અનેકવેળા કહ્યું છે. ઈસ્લામના બચાવમાં જ માયની રહ્યા રહેલી છે; અને જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ ગાય મરે છે ત્યાં સુધી મારા માંસ, મારા સ્નાયુ, મારા કબિરતું પાણી યદ્ય રહ્યું છે. ગાયને બચાવવાને હું તાલીમ લઈ રહ્યો છું, તપશ્ચર્યા કરી રહ્યો છું, અનેક વિભૂતિઓ મેળવી રહ્યો છું. અને એગરફાનો મત જ પતો જ પતો જ હું મંદીરા.

વિદ્યાર્થી—કેવળ રેંદીયાનું જ ધ્યાન ધીધાધી ચાહુ કેળવણી બૂલી જવાશે એમ શું આપ નથી માનતા ?

માંધીજી—રેંદીયાની પ્રવૃત્તિથી સ્વતંત્ર યદ્ય અક્ષરજ્ઞાન લેવા માટે આપણે ખરી લાયકાત મેળવીશું એટલે એ રેંદીયાની પ્રવૃત્તિથી તો હાલની કેળવણી સતેજ ચર્ચ રહેશે.

વચુકર પરિષદ આગળ *

ખૂબ કામમાં રોકાયેલા છતાં આ સભાના પ્રમુખપદનો હું ઇનકાર કરી રાક્યો નહિ. મારો ધર્મો વચુકરો નહોતો છતાં હવે હું મને કિલાનકોટી ચણું છું અદાલતમાં પણ મારો એ જ ધર્મો જાણુ વેરો છે. મને લાગે છે કે વચુકરોની ઉત્પત્તિ નહિ થાય ત્યાં સુધી હિન્દની જનતિ અસહ્ય નહિ તો મુકર છે. તેથી છેલ્લી પાસ મદમમાં આ વિષે કંઈક કહેવાયું હતું. હિન્દુસ્તાન પરત્ર યથું ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં કાપડ બનવું તેણે ને તેણે હુનિયામાં નહોતું બનવું એટલું બધું કાપડ પેદા થવું ત્યારે અહીં મીઠા એક ધણુ નહોતી. તે વખતે ખાદીથી દાઢાની મલમલ સુની તરેલવર કપડું મળવું હિન્દનેજેઈવું કાપડ પૂર પાડવા ઉપરાંત વધારાનું પરદેશ મોકલાવું. બદારના માણસો અહીં જીવાને બેચારી આપતા. દારૂઓ (કાંતવાના સંચાનો ગોળક) દરતાં વવાંદે ગતિ પવિત્ર રેંમીયો મોખનારે બતાવી હતી. આના કરતા હિન્દમાં મેંમી મોખકશક્તિ કોઈએ નથી બતાવી હિન્દ સુખી હતું ત્યારે દરેક પરમાં સુતરની મીઠા હતી જ્યાંએ વિચારી લીધું કે હિન્દને સ્વતંત્ર રહેવું હોય તો સીઆને ચોડું સુતર બતાવી લેવું એ ગોતાનો પવિત્ર ધર્મ છે એમ સમજાવી લે અરે જ સુતર બતાવનારી નૂરી કેમ કેમ પેદા ન કરતાં બધી સીઆ માટે તે આવશ્યક રાખ્યું. હરે

ઇડિયા કંપનીએ અહીં પ્રવેશ કર્યો તે દિવસથી પડતી સર થઈ. ત્યારથી વલુકરે અને કાંત-
નારે પોતાનો ધંધો છોડ્યો. સંપારણમાં જેમ લોખ પાસેથી ગળીનો પાક લઈ લેવામાં આવતો
તેમ લોખ પાસેથી સુતર માત્રમાં આવતું. તે કોટથી સુધી કે લોખીએ કંઠાળીને પોતાનાં
આંગળાં કાપી નાખ્યાં હોંઝાપરતું કાપડ પછી આવવા લાગ્યું. તમે ધર્મનો પુનઃકલ્પ કરવા
માત્રતા હો તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરી પુરાણો કાંતવાના અને વલુવાના ધંધાને સંતુલન કરો.
આપણે ધર્માચરણ બૂધવા તેથી સ્વદેશીને નામે દુરાચરણ કરી રહ્યા છીએ. માટે હું કહું છું
કે ધર્મરક્ષણ માટે નહું સુતર પેદા કરો, નહું કાપડ બનાવો. તેમ ન માથ તો બહારથી
જરૂર મંગાવવું પડે. નાજકતા અને લાભીયા સાહેબ કહે છે કે ૫૦ વરસ સુધી આપણે
આપણું કપડું પૂરું કરીએ એ અશક્ય છે. ગ્રામલેખને બતાવ્યું હતું કે ૧૦૦ વષ સુધીએ
અશક્ય છે. તેઓની બૂઝ છે. તેઓને ખબર નહોતી કે હિન્દના દરેક ધર્મમાં રેડીશો ને
સાજ હોઈ શકે છે.

ત્યાં સુધી સુતર કાંતવાની ને વલુવાની પ્રવૃત્તિ નથી ત્યાં સુધી સ્વદેશી બંદાર
કાઢવા તે દેશહિત નહિ પણ પાપ છે. મને રમાત આવવામાં આવ્યો તેનો ધાંગો પરદેશી છે.

વલુકરોની સંખ્યા બહુ ઘણી જોડ છે. તલુ વર્ષના કોઠીમાંથી ત્રીજા અસ્પૃશ્ય લોક
જેતો નથી. મને એક મુદ્દસરે લખ્યું કે તેઓને નહિ પેસવા કે મેં કહ્યું કે તેઓને નહિ
પેસવા કે તો હું ચાક્રી જઈશ. બીજું અધિવેશન કરો ત્યારે એ વલુકરોને લાલાવળો.

તમે તમારો ધંધો ને રીતે ચલાવો છો તે ઠીક નથી. દેશને માટે જ એ ચલાવવા
માત્રતા હો તો નહું સુતર પેદા કરીને કે કરાવીને તે વલુ તે વલુવામાં તકલીફ પડશે,
પણ તે હાથી લેઈ નેઈએ હિન્દુતાનનાં બાળક અને બાળકીઓ રોજ એક કલાક કાંતે
તો નેટકું કે લેપક કરીએ છીએ તેટલું કંઠાઈ નય. આને સિદ્ધ માટે બારીક કાપડ બનાવ-
વાનું કહેવાનો મારો ધર્મ નથી. આને રોકાઈ જાય રહ્યો છે તેમા હિન્દના સ્ત્રીપુરુષોને
જે કરી શકે તો અસ્મ દરવા હું ચાહું છું. કાણેજોને કહું છું કે તેઓ પહેરે છે તે કાપડ
તેમનું બનાવેલું નથી એ ખેંદની વત છે.

“હિન્દવાસન” આપણુ

બાઈઓ અને બહેનો,

તલુ વર્ષ થવા હું તમારા શહેરમાં આવવાની ચેતવી કરી રહ્યો હતો. હિન્દુસ્તાન
આખા પછી મારા પરિચયમાં આવનાર મુસવમાન બાઈઓમાં પહેલા અહીં બાઈઓ હતા.
ન્યારથી તેઓ તજરોક થયા ત્યારથી હું તેમને મળવા આવવા માટે પત્તાનની મેળવવાની
કોશીશ કરતો હતો, પણ તે મને મળેલી નહિ.

અહીંબાઈઓ
અને
હિન્દવાસી

અલી બાઈએને હિન્દવાડા પર સારે મોઢબ્બત છે. હું મુંબઈ થઈને અમદાવાદ થોડો આરામ મેળવવો નહિ એ અમારો પહેલો કારાર હતો, પણ તેઓ મને હિન્દવાડા જેને માટે તેમને એટલી બધી ઘાગણી છે, જેની તેમણે સેવા કરી છે, જેણે તેમની પણ બદલામાં ઘણી સેવા કરી છે, અને જેની પાસેથી તેમને સારે આરામો છે તે આ સ્થળમાં હજી આવ્યા છે.

મદાસભા

મદાસભાના મેળાવડાથી તો મધ્ય પ્રાંતનું જોરવ વધુ જ છે, પણ જે કારણ મદાસભાએ કર્યો છે તેથી વળી વધારામાં વધારો થયો છે. હિન્દુસ્તાન તથા મધ્ય પ્રાંતને સારે નસીબ કલકત્તામાં ને થયું તેનાથી એક ડગલું પાછળ નહિ પણ આગળ જ નાગપુરમાં આપણે વધી શક્યા છીએ. આપણે જિલ્લાફતનું અપમાન યજવા ઇચ્છીએ, પંબળને અન્નાથ રૂર કરાવવા ઇચ્છીએ અને સ્વરાજ સ્થાપવા માગતા હોઈએ તો આપણું કર્તવ્ય શું છે તે નાગપુરની મદાસભાએ આપણને બતાવ્યું છે. સરકારી ખિતાબદારોને નેટકું કહેવાપણું હતું તેટલું આપણે કહી ચુક્યા છીએ. ખિતાબોને સંધરવા કે તજવાની જવાબદારી મદાસભાએ તેમના ઉપર જ રાખી છે, તેથી જ આ વંચતમાં કરાવમાં તેમનું નામ પણ ભેવામાં નથી આવતું કોઈ બાળક પણ દહે એવો નહિ હોય કે જેને એ ખિતાબો ધરાવનારાઓનો ભય હોય અથવા તેમના ખિતાબોને વિષે કોઈ પણ ભત્રું માન હોય.

વકીલો

વકીલોને મદાસભાએ વકીલાત ઠોડવાનો વંધુ આકરો પ્રયાસ કરવા તથા દેશની સેવામાં પોતાનો બધો વખત અર્પણ કરવા આગ્રહ કર્યો છે. જે વકીલોની પાસે પોતાના અજીરાન નેટલી પણ બચત ન હોય તેઓને તેટલું મદાસભા જરૂર પૂરું પાડે. વકીલો પોતાની ને સક્તિ તથા સમયનો બધા અઢાલતોમાં ફરી રહ્યા છે તેની અત્યારે દેશના કાર્યમાં ઘણી જરૂર છે.

વિદ્યાર્થીઓ

વિદ્યાર્થીઓની તથા વિદ્યાર્થીઓ વિશેની માબાપોની ફરજ પણ મદાસભાએ સૂચવી છે. જે અત્યારે તે બધાની ફલીલ ન આપતાં મદાસભાનું કરમાન જ તમારી સાથે મુકવા માગું છું. બાળકોને શાળાઓમાંથી હટાડી લેવાની સાથે સાથે જ એ બાળકોને બીજાં કામોમાં ભેડવાની પણ તમારી ફરજ રહેલી છે. શિક્ષણ મળી શક્યું હોય તો તે આપવાની ગોઠવણ કરો. જે તે દાદ ન મળે તો બાળકોને બીજા દેશકાર્યમાં ભેડો. હું નથી માનતો કે કોઈ પણ બાળક એવો દરો જે પંબળમાં થયું, જિલ્લાફતને થયું તે નગમત્યા પછી નહિ કહે કે 'હું આ તાજ્યને નિર્મૂલ કરવા માગું છું.' જે તેવો વિરથો કોઈ હોય તો તેને હું કદીયે કે ઠારી શાળા તને મુબારક છે. ૧૬ વરમની ઉપરના વિદ્યાર્થીઓને સરકારી અસરવાળા શાળાઓએને તરત ત્યાગ કરવાની મદાસભાએ સલાહ આપી છે.

ભરકરીઓ

તે જ પ્રમાણે ભરકરી સિપાઈઓને પણ પોતાનો કામ જાળવવા મદાસભાએ હથું છે. સરકારી મોકરીની વફાદારી કામ પ્રત્યેની વફાદારીને તાબે છે, તેથી જ્યારે એક વફાદારી બીજી વફાદારીની આડે આવે ત્યારે મોકરીની વફાદારીનો ત્યાગ કરી કામની વફાદારી સ્વીકારવાનો ધર્મ પ્રાપ્ત થાય છે. જો ડાયર જેવા કોઈ જુલમી અમલદાર બેફેદો દુકમ કરે તો તમે તેના દુકમને માન આપવા કરતાં બદાહુર ધર્મને તેની ગોળી ખાઈ મરી જવું કબૂલ રાખો. જાણીવાલાના નિર્દોષીઓ જેવાને ગોળીએ હડાડવા કરતાં જાતે ગોળીએ હડવા તૈયાર થવું બહેતર છે. તમે તમારા દેશખુશોને માટે રક્તમહિલ બનો. તમારા હોદ્દાનો ગેરલાભ લઈ તેમના ઉપર જુલમ કરવાને બદલે તેમને તમારા જ સમજ તેમના ખરા રક્ષક બનો. તમને મળતો પૈસો દેશના બધામાં આપતાં તમને કોઈ નથી અટકાવી શકવું. જે કાંઈ બચાવતા હો તે બહેતરમાં આપો. તમે જાહેર સ્થાનામાં નિર્ભય થઈ આવી શકો છો. તમારાથી શ્રાવણ ન અપાય એ ખર્ચ, પણ તમારા દેશની હિંમતવાદોથી વહેંચે રહેવા સક્ષાઓમાં આવવા માટે તમને સરકાર બરતરફ ન જ કરી શકે. આ બધા ઉપરાંત

સ્વદેશી

ઉપર મદાસભાએ ખાસ ભાર મુક્યો છે. જ્યારે લૅકેશાયરનું કાપડ અહીં આવતું અટકશે ત્યારે જ હિન્દમાં સ્વતંત્રતાનો પાયો નજાણો સમજાશે. વળી એમ નહિ માનતા કે લૅકેશાયરની જગા નિધાનને આપીને તમે ધરિયું પાર પાડી શકો. આપણી મુઠિ ફેંદીવામાં છે. દરેક ધરમાં ફેંદીયો દાખલ થવાની જરૂર છે. અત્યારે જો દેશનો એકલેક માણસ—સૌ, પુરુષ અને બાળક—કંઈક ને કંઈક વખત કાતવામાં આપવાનું પ્રત લઈ લે તો જોતજોતામાં આપણે દેશનું અંધ દાંડવા બીજા ઉપર આધાર રાખતા બંધ થઈ જઈ સાક કરોડ રૂપિયા દેશને માટે બચાવી લઈ શકીએ.

હિન્દુમુસલમાન

તેટલું જ મહત્ત્વ હિન્દુમુસલમાન એકતાનું છે. આપણે અંગ્રેજોનું ગળું નથી હડાડવા માગતા. તેવી જ ગીતે આપણે એકબીજાનાં ગળાં પણ નથી હડાડવા માગતા. આપણે બાઈઓ ધર્મને રહેવું છે. શીતાન હમેશાં હિંદોનો લાભ લે છે. માટે હિંદો ખૂરવાં એ આપણું કામ છે.

અસ્પૃશ્યતા

જેમ હિન્દુમુસલમાને સંપર્થી રહેવાની જરૂર છે તેમ હિન્દુઓએ અસ્પૃશ્યતાનું કલંક યાજી હિન્દુ ધર્મ ઉપરની નામોશી દૂર કરવાની જરૂર છે. મદાસભાએ બધા હિન્દુઓને અસ્પૃશ્યતાનો ખેટો વિવાજ છોડી દેવાની આજ્ઞા કરી છે. તમે અચીત માનવો કે જેમ હિન્દુમુસલમાન વચ્ચેના અણરાગનો લાભ સરકાર લેવા ચૂકતી નથી તેમ હિન્દુઓમાંના આ વિવાજને લીધે ફેલાતા આપસના અસંતોષનો પણ તે પૂરેપૂરો લાભ લેવા ચૂકે તેમ નથી.

ન્યાં મુધી આવી ખામીઓ આપણામાં છે ત્યાં મુધી આપણે સ્વરાજ્યનો, પ્રયત્ન અર્થ
નીવડે તો કાંઈ નવાઈ નહિ.

દુઃકમાં આવે મહાસભાએ નાગપુરમાં એકે અવાજે મંત્ર કરેલા કરાવ છે. તેને અમલ-
માં મુદ્દામાં આપણી કસોટી થવાની છે. આપણે એક વરસની અંદર સ્વરાજ્ય ઘેર કરવાનું
બીડું ઘડ્યું છે તે સરકાર પોતાની ચેતાનિયતને બૂલી આપણને સંતોષીને આપણી ઉચ્છાની
દબે અહીં રહેવા તૈયાર હોય તો આપણે તેને રાખવા માગીએ બીયે, પણ તે ચેતાનિયતને
નળવી રાખી આપણને દબાવવા માગે તો હું હું હું કે તેને નાણુદ-કરવી એ જ આપણે
ધર્મ થયો તે જ આજ થઈ શકે તેમ હોય તો તેને માટે હું કાંઈ મુધી પણ શકું જોવા
નથી માનતો. હવે આપણને આ મહાન લડતમાં જરૂરી તેટલી બધી કુરબાની કરવાનું બળ
આપો એવી મારી પ્રાર્થના છે.

તા. ૨૩-૧-૧૯૨૧

લંટ અને ચોરી

જેટલાથી કેટલાક બાપ્તિઓ અને બહેનોએ ત્યાં લંટશાટી વર્તી રહેવા ત્રાસની
વાતો મને સંભળાવી. તેવી જ સ્થિતિ ખેડનાં કેટલાંક ગામડામાં વર્તે છે એ પણ
મેં સાંભળ્યું. વડનાડ હું તે જ દારૂચુસર જઈ આવ્યો. ત્યાં ધારાળો દોષદોની
મુપાકાત લીધી અને વધુ સાબળ્યા પછી હું જોઈ ગયો કે આ સાતત્ય મદત્તનો છે.
એ નરો નથી આવી લંટશાટ હમેશા ચોરીપણી ચાલી છે આ પણ મેં જોના જોવો
હવે દરેકે. કોઈ વાર વધારે કાઢી નીકળે છે ને કોઈ વેળા ધીમે ચાલે છે. આજ
મુધી પ્રજાએ એમ જ માન્યું છે કે આવી લંટશાટ અટકાવવી એ સરકારનું કામ છે.
પ્રજાની રક્ષા કરવાની સરકારની. હવે તો અવરથ હોય જ છે. પણ જો પ્રજા હમેશાં
આવી બાબતમાં કેવળ સરકાર પર આધાર રાખે છે એ સ્વતંત્ર નથી બની શકતી.
આવે અસહકારને વખતે પ્રજા જો સરકારનું રક્ષણ સોંપે તો તેણે આત્મસત જ
કર્ષો દહેવાય.

સરકારપક્ષ તરફથી તો હમેશાં દહેવાયું છે કે પ્રજા પોતાની રક્ષા કરવા તૈયાર
નથી, પ્રજામાં બદારના ગુમરાઓમાંથી બચવાની તાકાત જ નથી. આ વાત મથાઈ
નથી એમ તો સ્વેચ્છા પિયારે માલમ પડે એમ છે. આ સરકાર ન હતી ત્યારે પણ
હિન્દુસ્તાનમાં નબરની તાકાત હતી. જે હિન્દુસ્તાનની પ્રજામાં સ્વચ્છતાની ગતિ ન
હોત તો પ્રજાને દ્યાગનેયે નાશ થયો હોત. હવે તો એવી છે કે ગમે તેવી
પતિત છે તોપણ હિન્દુસ્તાનની પ્રજા આજ મુધી પોતાની સમ્મતા સાંદત હમાન રહી

શક્તિ છે, જ્યારે રોમ, ઇજિપ્ત, ચીન, હિન્દુ ધર્મના નાશ પામ્યા છે. પ્રાચીન ઇજિપ્ત તે અર્વાચીન ઇજિપ્ત નથી. પ્રાચીન હિન્દુ તે જ ધર્મે ભાગે આજ પણ અર્વાચીન હિન્દુ છે. હતાં દલીલને ખાતર માની લઈએ કે ત્યારે અગ્રિણ સત્તા દાખલ થઈ ત્યારે હિન્દુ સ્વરક્ષા કરવા અશક્ત હતું; તો આજે તો તેના કરતાં પણ વધારે અશક્ત છે. અને અશક્તિનું મુખ્ય કારણ સરકાર જ છે. સરકારે પોતાના પ્રથમ ધર્મ જ જાળવ્યો નથી. તેની કરજ હતી કે આપણને ધીમે ધીમે સ્વરક્ષા કરવાને લાયક બનાવવા, તેને બદલે આજની આપણી દસ આપણને એવી ભાસે છે કે આપણે બહારના તેમજ અંદરના આવા ઉપદ્રવોની સામે લડવા અશક્ત છીએ.

આપણે અશક્ત છીએ એવો આપણને આભાસ આવે છે એમ મેં લખ્યું. હકીકતમાં સરકારે આપણને અશક્ત રાખવા અને વધારે અશક્ત બનાવવા ઇરાદાપૂર્વક પ્રયત્ન કર્યો છે. તોપણ આપણે સ્વરક્ષણ કરવા કેવળ અશક્ત નથી બની ગયા. બહારના ઉપદ્રવોથી બચાવ કરવાનો વિષય અત્યારે હું અહીં નહિ તપાસું. તે વિષે ચોક્કસ હું પૂર્વે લખી ચુક્યો છું. વળી પ્રસંગોપાત તે વિષયને સંભાવીશ. આજે તો મેં ઉપર જણાવ્યા તે ઉપદ્રવોનો જ વિચાર કરીએ.

રોગનું કારણ જાણે જ તેનો ઇલાજ હાથ આવે છે. ઉપદ્રવોનાં કારણો તપાસીએ. જોટાણાના મકરાણી અને બૂચીનો ઉપદ્રવ સાંભળ્યો છે. ખેડાના ધારાળાનો. જોટાણામાં કારણ એ અપાણુ છે કે મકરાણી, બૂચી વગેરેએ સરકારનો ડર મુક્યો છે અને તેઓને હવે કોઈ ફંડનાર નથી એમ માની તેઓ પોતાના લૂંટનો ધંધો કરે છે. ધારાળાઓ લૂંટ કરે છે તેમાં કારણ એ કહેવાય છે કે પાટીનરો પોતે પૈસાકથાવાના હેતુથી ધારાળાને ચડાવી લૂંટ કરાવે છે અને કોઈ એકબીજાની વચ્ચેની દુરમતાવટ સિદ્ધ કરવા ધારાળાની ખૂરી ટેવેનો ઉપયોગ કરે છે.

લૂંટચોરીનાં કારણ

સહેલો અને સીધો હોય તો એ છે કે મકરાણી, બૂચી અને ધારાળાને આપણા ભાઈ જાગી આપણે તેઓને સાગ થવા વીનવવું. તેઓ જો જુઓને લીધે લૂંટ કરતા હોય તો તેઓની જુબ દૂર કરવી, તેઓને કેળવણી આપવી, તેઓની સારી બાવનાઓ જાગૃત કરવી. આપણને સ્વગમ્ય હોય તો આપણે શું કરીએ? આપણે સ્વરાજ્ય વ્યવસ્થિત હોય તો અવરજ તેઓને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીએ.

લૂંટચોરીનાં સુધારણા

આ સુધારણાનું કામ સાધુઓનું છે. પૂર્વે પણ આવ્યોને બોધ સાધુઓ જ આપતા. સ્વામિનારાયણે પોતે સામાન્ય વર્ણો પર સારી અસર પાડી તેઓની ખૂરી આદનો છોડાવી હતી. બધા સંપ્રદાયના સાધુશ્રીઓનો ધર્મ છે કે તેઓએ

નિમ્ન ય બની આવી કોમોમાં પ્રવેશ કરવો ને પોતાના જનને જોખમે પથ આ લોકોને તેમના અયોગ્ય ધંધામાંથી રોકવા પ્રયત્ન કરવો. સાધુઓ જે આ-તેમનું આવરયદ્ કાર્ય હાય લે તો થોડી જ સુદતમાં મેં વર્ણવી છે એવી કોમો પર અસર કરે.

જો પાટીદારો ઉપર સુધાયો છે એ આરોપ ખરો હોય તો તેઓએ અરસ-પરસનો દ્વેષ છોડવો જોઈએ, તેમજ અયોગ્ય રીતે, ચોરીનો માલ ખરીદીને પૈસા એકઠો કરવાની આદતને ખાપ માનવું જોઈએ. પાટીદારો બહાદુર ને યાની કામ ગણાય. પાટીદાર કેમ જેલની લડત વેળા શૌર્ય, ચાતુરી, એકતા, સમજ વગેરે ગુણોનું દર્શન આપ્યા હિન્દને કરાવ્યું હતું. એ કામને માહોમાહે દ્વેષ અને અયોગ્ય રીતે કમાણીની રેવ ન જ શોભે.

ધારાળાઓમાં કેટલાક યાની ને નિવેંદ્રી આજેવાનો છે. તેમણે ધારાળાની રિયતિ સુધારવા સતત પ્રયત્ન કરવા જોઈએ.

ઉપરના જવા પ્રયત્નો એકબીજાના મદદગાર છે. પણ માનીયે કે એ બધા પ્રયત્ન નિષ્ફળ નહીં, તો હું જરૂર સલાહ આપું કે આપણે એવા લૂંટારા ચોર છત્વાદિની સામે યવાંતી શક્તિ મેળવવી. એ શક્તિ હચિયારો જતા છતા હોઈ શકે. દરેક ગામના થોડા પુરોમાં પોતાની જાતને જોખમમાં સુધવાની શક્તિ આવે તો તેઓએ રક્ષક બની જવું જોઈએ ને ગામની ચોટી દરવી જોઈએ. જ્યારે કોઈ પણ ગામ લૂંટવાને ચોર વગેરે આવે ત્યારે ત્યાં માણસો જાગૃત રહે, હરે નહિ ને લડવા તૈયાર થઈ જાય તો લૂંટારા જરૂર બાજે. લૂંટારાઓ પાસે બંદુકો વગેરે હોય છે એવું મેં સાંભળ્યું છે. તેથી શું ? બંદુકદાર સામે પણ બહાદુર માણસ તો જરૂર લડી શકે છે. બંદુક-વાળાને મ્હાન કરનારા પણ ઘણાને મેં સાંભળ્યા છે. એ કંઈ અસ્વાભાવિક ખીના નથી. બંદુક ફાડનાર પણ હમેશા કંઈ પેનાનું હચિયાર સાથે નથી રાખતો. છતાં કોઈ વેળા તેનો ભેટો બંદુકવાળાની માથે પણ થઈ જાય છે, ત્યારે તે પાછો ન હાંતા બૂંચે છે. શૌર્યનું માપ હમેશાં અરવાની શક્તિમાં જ રહેલું છે, એટલે શૌર્ય ચરીરે નમ્જામાથે મેં દોષ વડે. પેનાની જાતને જગાવવા જોઈએ શૌર્ય દરેકમાં હોવું જોઈએ ને દરેકે એટલી કેળવણી પણ જ મેળી જોઈએ. એ કેળવણી અટાપટાથી નથી આવતી પણ મનને કાંઈ કરવાથી આવે છે, મોનનો હો સુધવાળી આવે છે. લાંબી વગેરેના પ્રયોગો એવી શક્તિ મેળવવામાં અવરય સદાયક હોય છે, અને જેમનામાં અદ્વિંમાં ધર્મ નથી લાખ્યો, તેઓ ગરણીયા નથી થયા અને તેઓ મારીને પણ પોતાનો

બચાવ કરવા કુત્સુક છે નેવાઓએ, અવરય અટાપટાની તાલીમ લઈને પણ સ્વચ્છતા કરવાનું બળ પ્રાપ્ત કરી લેવું જોઈએ.

હું ખતી વાત તો એ જે કંપાપણે પોતાના કે ષડોશીનો બચાવ કરવા અશક્ત છીએ એમ જ માની લીધું છે. આપણે શરીરે બળીઆ છળા જો એક જ ચોર આવ્યો છે તો તેને લૂંટવા દીરો છે ને આપણે સુતા ગ્લા છીએ, આપણે ષડોશી-ધર્મને પીછાંચો નથી; પાપો નો ક્યાથી જ હોય ? આ દશામાથી આપણે દુરત નીકળી જ જવું જોઈએ દરેક ગામમાં બહાદુરમાં બહાદુર માણસોએ સ્વયં સેવક બની લોકરક્ષા કરવાની જવાબદારી માથે લઈ લેવી જોઈએ. ચોર કંત્યાદ વર્ગ જ્યારે સગજશે કે ગામડીઆઓ પોતાની રક્ષા કરી લેવાના છે ત્યારે તેઓ ચોરી કરતા ડરશે, ઉત્તમ રીત તો મે પ્રથમ બનાવી એ જ છે. ચોરોને પણ શાહુકાર બનાવતા આપણે શીખવવું દનિષ રસ્તો ચોરોને દડ દેવાનો છે ચોરોથી ડરેનું સતાર્થ જવું એ બચાવનો રસ્તો નથી, એ તો ચોખ્ખી નાનદાઈ છે. આજની સ્થિતિને પહોંચી વળવા વ્યવહારમાં બધા રસ્તા માથે લેવાવા જોઈએ.

લોકરક્ષાની
જવાબદારી

૬ પરદેશોમાં પ્રચાર

વિલાયતમાં હિન્દના પિતની ચળવળ કરવા ખ્રિસ્ત મહાસભા સમિતિ જેવી સરશ અગર 'ઇડિયા' જેવું છાપુ નબાવવાની વિરુદ્ધ નાગપુરની મહાસભાએ કરેલો ડરાવ કેટલાકને અનુપ્રતો લાગ્યો છે. એમ પણ દહેવાયું છે કે મહાસભાએ નવું બંધારણ લડવા નીમેલી સમિતિએ ખ્રિસ્ત સમિતિ કે 'ઇડિયા' છાપુ મંધ કરવાની સલાહ આપવાનું નહોતું સૂચવેલું. આ સાચું છે, પણ એ સમિતિ અમૃતસરની મહાસભા વખતે નીમાર્પિ હતી અને એણે દલકતાની ખાસ બેઠમમાં મહાસભાએ અમલકારનો ડરાવ પમાર કરી તારઅગાઉ પોતાનો રિપોર્ટ નૈયાર કરેલો એ બૂલવું ન જોઈએ ત્યારપછી જે જે બનાવો બન્યા છે તે જોતા વિનાયકના હિન્દના હિતની ચળવળ ચલાવના ઉપર અનુકૂળ પૈસાનું પાણી કરવાની ઉપયોગિતા વિશેના હિન્દી પ્રજાના વિચાર સાદ પનટાર્ક ગયા છે નાગપુરની મહાસભામાં એવી પ્રશ્નિ ચાનુ રાખતી કે નહિ આ પ્રજાના પ્રતિનિધિઓને સિદ્ધાંતની વાત લાગી. તેમને લાગ્યું કે પ્રજાકીય અસદ્દાર નિમ્રપ કરનારી મહાસભા પોતાના કામમાં મદદ આપવાને તાદ્ વિનાયકની સમિતિને નબાની શકે નહિ.

1 1 1

ખ્રિસ્ત
સમિતિ અને
'ઇડિયા'

મહાસભા પોતાને હાથે પાછા હાવાનો પૂલ ભંગી ચુકી છે. એણે સ્વાશ્રયી બનવાનો નિર્ણય કરી નાંખ્યો છે. તેથી વિલામતની કમિટી કેટલી કાર્યદક્ષ હતી એ સવાલનો વિચાર કરવાપણું નથી રહેતું. આ બદલાયેલી સ્થિતિમાં એક પરદેશીઓની બનેલી સમિતિને નબાવી તે ભારત પરદેશોમાં હિન્દુસ્તાનને, મારે સહાનુભૂતિ મેળવવાનું પ્રચારકાવ કરાવવામાં મહાસભાની પ્રતિષ્ઠા નથી, જે પ્રજામાં પાણી હશે અને તે પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરી બતાવશે તો એની સામે પરદેશોમાં ગમે તેટલી ગેરસમજો દેલાવવામાં આવશે તોપણ હિન્દુસ્તાનનું કશું નુકસાન થનાર નથી.

તમે પોષાર કરીને કહ્યો કે ચૂપ રહો, પણ જે શરીરને જરૂરી ખોરાક નાહ મળે તે મરવાનું જ. તેમ આપણે આપણા કાર્યની જાહેરાતો કરીએ કે ન કરીએ તોપણ જે કશું આપણે સરકારને નમાવવાનું હોડી દેશું તે કશું એ સરકાર મરવાની જ. હું પાતે તો પરદેશોમાં પ્રચાર કરવામાં પૈસા ખર્ચ્યા, મહાસભાના આપવામાં આવેલી છટની પણ સામે ચાક. એવા જમ હજાર રૂપિયા પરદેશોમાં હિન્દુસ્તાન સામેના અન્યાયોની જાહેરાતો કરવામાં ખર્ચવા કરતાં તેમાંથી રેડીયા કે પ્રાયમિક શાળાઓ ચાલુ કરાવવાં હું વધુ ઉપયોગી ગણું. દરેક સત્કાર્ય એના મોનથી જ વધુ બોલે છે.

‘ઉડિયા’ પત્ર બંધ કરવાની બાબતમાં હું એમ કહું કે એના વગર જ આપણે સુખી છીએ. એને લીધે આપણામાં ખોટી આશાઓ ઢબી થતી. આપણા જ એકલાના માન અને હિન્દુસ્તાનની કસોટીનો આ પ્રસંગ છે અને બ્રિટિશ પ્રજાનાં માનહીનતાનો નથી એવું થોડું જ છે ? જે બ્રિટિશ પ્રજા સ્વાર્થી અને લગાડ છાપાંએની વાતોમાં જ પોતાનો વિશ્વાસ મુકવાનું પસંદ કરશે તો બલે કરે, આપણે ક્યાં આડો હાથ દેવા જતીશું ? આપણે મહાસભા તરફથી પંજાબ રિજીસ્ટર્ડ પ્રગટ ન કરી શકી ? કેવો એને માન્યો ? જિ. જાન્સને એને માનવા તૈયાર નથી. બ્રિટિશ પ્રજા એની હામાં હા બસે છે. જૂની જાહેરાત કરવામાં બ્રિટિશ છાપાંવાળાઓ એક અમેરિકનોને જ હાર બાધ તેમ જ એમની ગેરબરીમાં આપણે ક્યાં હતરતા જઈએ અને હક્ક ખાઈએ ? એની અગિયારા તરફ પણ આપણામાં અણગમો પેદા થવો જોઈએ.

૧ વડતાલની યાત્રા

સ્વામિનારાયણના આ પવિત્ર ધામની યાત્રા કરવાનું ગાંધીજીએ ઠરાવ્યું છે એમ ત્યારે મેં સાંભળ્યું ત્યારે એમની સાથે જવાનું મેં માગી લીધું. સ્વામિનારાયણે પોતાનાં પવિત્ર પત્રવાંધી અંકિત કરી આ સ્થાનને તીર્થસ્થાન બનાવ્યોને સો વર્ષ થયાં છે. ધારાના-ઓમાંની વૃંદાવતી શક્તિ વૃંદી લેવી એ જ તેમણે પણ તે દિવસોમાં કામ ઉપાડ્યું હતું. કાળીઓના સરહાર ભેળવન પછી અને તાબા પછીને સાધુજીવન અર્થે તેમના ગામમાં પવિત્ર ધામ બનાવનાર સ્વામિનારાયણના ભેળું જ કામ કરવા ગાંધીજીએ સો વર્ષ પાછી એ ગામની મુલાકાત લેવા મારી હતી એમ મને લાગ્યું.

સ્વામિનારા-
યણ અને
ગાંધીજી

નડિયાદથી વડતાલ અમે મોટરમાં ગયા ત્યારે મારી આંખ આગળ એ દૃશ્ય હું જોતો હતો તેને હું સ્વામિનારાયણના જીવનચરિત્રમાં આપાયલા વર્ણન જોડે મનમાં સરખાવી રહ્યો હતો, તે દિવસે મોટર કે આગમણી ન હતી. બળદના ગાડામાં કે થોડા ઉપર સ્વામિનારાયણ પોતાના સાધુ સહિત આવતા. દર્શનલેલા—થ્રેમલેલા લોકો અડધો ગાફ મુધી સામા આવી આવવાની રાહ જોતા બેસી રહેતા; અને આવતાની સાથે સામા દોડતા. દરેકને પોતાને ગામ લઈ જવાની ખેંચ. મહાપુરુષ રસ્તામાં મળે ત્યારે લાખમાંની લાકડી દેં ફોડેલી જોઈએ, છત્રી બંધ કરી દેવી જોઈએ એ બૂનો ગિખાવાર પળાતો મેં જોયો. મોટરને લીધે સામા દોડી આવવાને બદલે લોકોને પાછળ દોડવું પડ્યું એ ચિત્ર ઉઘટું ઠેક દિલગીરી ઉપજાવનાર લાગ્યું.

નડિયાદમાં ગાંધીજી પણ ઠેકાણે થોડું થોડું જોડ્યા. પહેલાં રાષ્ટ્રીય શાળાના વિદ્યાર્થીઓ આગળ. એ શાળાના વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શાળામાં રેડીયો લાખ કરવા મુખ્ય અધ્યાપકને વિનંતિ કરી ચુક્યા હતા અને એક રેડીયો સહામાં ગાંધીજી આગળ મુક્યો પણ હતો. ગાંધીજીએ વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું:—

“અત્યારે તમારો, મારો, એ પોતાને હિન્દુસ્તાની કહેવાય છે તે દરેકને એક જ ધર્મ છે. તે એ કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવવું છે તેને મટિ થોડા ઉપાયો લેવા જ છે, તરેરી લોભ આપવો જ છે. ‘સ્વરાજ’ એ કાંઈ સુલખકરણી વિષય છે એમ તમે ન માની બેસો એમ ઇચ્છું છું. દરેક બાળકે ‘સ્વરાજ્ય’ એ શું છે તે સમજવું જોઈએ; એ સ્વધર્મ છે એમ માનવું જોઈએ. સ્વધર્મનું રક્ષણ કરવાની દરેક બાળકમાં શક્તિ હોવી જોઈએ. અને મારીને કે ધમકારીને એની પાસે કાંઈ કાંઈ ન કરાવી શકે એટલી તેનામાં સત્તા હોવી જોઈએ. ‘ગોહ’ માને તેને ‘ગોહ’ કહે, સાચાને સાચું કહે એટલી દિનંત દરેક બાળકમાં હોવી જોઈએ. દરેક માળાપે બાળકને સાચા ખિટા વચ્ચેનો એક શીખવો હોવા જોઈએ. એ જ સ્વરાજ્યનો અર્થ છે. સ્વરાજ્ય એટલે એ મનમાં દોષ તે બોલવાનો અને કરવાનો તથા ને વસ્તુ પાપરૂપ મનાય તે ન કરવાનો અધિકાર.”

સ્વરાજ એટલી
સ્વધર્મ

“જ્યાં સુધી આપણે કોઈ પ્રકારની સ્વતંત્રતા નથી લેખવાતા, જ્યાં સુધી આપણી ખાવાપીવાની વસ્તુઓ ઉપર, આપણા નિવારો ઉપર પારકો અંકુસ છે, ત્યાં સુધી આપણાથી સ્વરાજ્ય કેમ લેખવાય ? વજ્ર માટે આપણે ખસાધીન બીએ. તેને લીધે આપણે અતની બાળતમાં પરાધીન થઈએ છીએ. હમણાં જ સાથ અમૃતલાલ કક્કર ઓરિસ્સામાં કામ કરી આવ્યા છે. જીજ્ઞાસે ત્યાંના દુકાનના સંકટને નિવારવામાં કેટલોક હિસ્સો આપ્યો છે તેથી એ વાત કહું છું. એ દુકાનનું કારણ ભલે અતિવૃદ્ધિ કે અનાવૃદ્ધિ હોય, પણ ઓરિસ્સાના લોકો પાસે પેસા, નથી તેથી એ અનાજ લઈ સકતા ન હતા. એમની પાસે ધંધો ન હોવાથી એ લોકો કંગાલ છે; તેથી હું તો કહી રહ્યો છું કે જે બચ્ચાં પાસે પણ સ્વદેશની સેવા થયેલતા હો તો જ એને ઇશ્વરનું નામ લેતાં અને લખતાં વાંચતાં શીખવવું જોઈએ તેમ એના દાવપગ પણ ફેળવવા જોઈએ. એમાં જ દાર્શિક, માનસિક અને શારીરિક ત્રણે શિક્ષણ છે. દેશીયામાં આજે હાથને મોટામાં મોટી ફેળવણી છે; વળી એથી આપણે સ્વરાજ્ય મેળવી શકીએ છીએ, કારણકે એથી આપણે ૧૦ કરોડ રૂપીયા બચાવતાં શીખીએ છીએ.

“હું ઇચ્છું છું કે તમે બધાં બાળકો એમ માનતા થઈ જાઓ કે જમ સત્યાદિ જમ પાળવાં એ ધર્મ છે, તેમ હિન્દુસ્તાનને માટે જે ચાર કે ૭ કલાક દેશીયો થતાવે એ પણ ધર્મ છે. એક વર્ષ માટે ૭ કલાક દેશીયો દરેક બાળક થતાવે એમ હું ઇચ્છું છું. એ વસ્તુ ઇશ્વર આપણે માટે સહેલી અને હલકી બનાવે એમ હું પ્રાર્થના કરું છું, કારણકે એથી આપણે ધાર્મિક અને આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવીશું.”

ત્યાંથી ગાંધીજી શિક્ષકોની સભામાં ગયા. નરિયાદની ગ્યુનિસિપાલિટીએ સરકારી માન્ટે ડાઝી દીધેલી હોવાથી, યાત્રામાં કામ કરતા શિક્ષકોએ સરકારી નોકર મદી ગ્યુનિસિપાલિટીના નોકરો થવું કે નહિ તેનો નિર્ધાર કરવાનો હતો. ગાંધીજીએ એમને સરકારના પેન્શન ઉપર નેટલો વિશ્વાસ છે તેટલો સહેલીઓ ઉપર વિશ્વાસ રાખવા સમજાવ્યા. જે તેઓ સાચે બાવે, સહેલીઓની મેવા કરશે તો સહેલીઓ તેમને ખૂલશે નહિ એવી અઘ્ઘા રાખવા કહ્યું. અસહકારની બાબતમાં માન્ટે ડાઝીને સહેલીઓએ પોતાની પ્રથમ ફરજ બજાવી હતી; હવે શિક્ષકોની વારી હતી. સરકારની મદદ ડાઝવાથી કેટલા. કાયદા થયા તે વિષે બાલતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું કે “અત્યાર સુધી આપણને સરકારની ખાસ્તી રહેતી; આપણને એમ થવું કે સરકારની મદદ જરો તો આપણું કેમ ચાલશે ? તેને લીધે આપણે ખી ખીને ચાલવું પડ્યું. એની બીકથી આપણે વાત પણ નહોતા કરી શકતા. આજે આપણે જોઈએ છીએ કે આપણે સરકારની મદદ વિના ચલાવી શકીએ છીએ, અને સરકાર આપણને કશું કરી શકતી નથી. આપણે નુકાણામાંથી છુટ્યા છીએ; આપણને જે લાગવું દોષ તે બાકી શકીએ છીએ. આપણે સરકારને કહી દઈએ કે નિશાળ અમારી છે; પણ એ પોતાની અસર કેવી રીતે પહોંચાડે ? શું એ બખાને દંડી રાફે કે કેદ કરી રાફે ? પણ આ તો પહેલી અસર છે. એની સુવર્ણ અસર તો હજી દેવે બેવાની છે. તે અસર પહોંચાડવા શિક્ષકોની મદદની જરૂર છે. સ્વરાજ્યની લડતમાં તમારો સાજ અને લોજ આપવો તેવાર થાઓ. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે

તમારું પેન્શન પણ ચાલતું યરો. આપણે પોતાના દોકોને માટે લાગે જાય, એમ જાન-
પૂર્વક-દિમ્બતપૂર્વક બધા માને અને હરે એમાં જ આ લોકોનું રક્ષણ રહેતું છે. તમે
સર્વે સ્વરાજના શિક્ષક બનશો અને યુનિસિપાલિટીને મદદ કરશો એમ ઇચ્છું છું.”

ત્યારપછી એ જ ઠેકાણે વેપારીઓની સભા થઇ. તેમને હેરેશીને આધીન બોલવા
“ નરિયાદે અત્યાર સુધી થયું હતું એ જ પ્રમાણે આંગણ ક્યાં હરે અને વરે એમ
કામું છે. ને વેપારી તૈયાર થાય તો વકીલનું પણ કામ નથી. આપણે વેપારી દ્વારા
પંખળબો અને પિલાફતો ઇન્સાફ લઈ શકીએ જીવે. સાત કરોડ મુસ્લમાન અને ત્રેવીસ
કરોડ હિન્દુઓને ને સ્વદેશીની કાવના થઈ નહીં તો આને આપણે સ્વરાજ લઈ શકીએ.
તેમાં પહેલું કાપડ કાઢવાનું છે. એ કાઢવાની શક્તિ આપણમાં આવે તો ખીજ બધી શીને
કાઢવાની શક્તિ પણ આપણે મેળવી શકીએ. એ શક્તિ ખાવાના હિન્દુમુસલમાન બન્ને
વેપારીઓ સરખા શુંદેગર છે. એમને લોભ નથી પ્રત્યે. એ પોતાનો લોભ દૂર કરે તો
આને તમે સ્વરાજ્ય અને ઇન્સાફ મેળવી શકો. તમે નેહનું પરદેશી કાપડ દોષ તે કાઢી
નાંખો, બાળી નાખો તોયે અને દયા નહિ આવે. એને નેહયે તો પરદેશી મોઢીને વેચી
નાંખો પણ તમારા દેશમાં ન વેચો, અને દેશી કાપડ ઉત્પન્ન કરતા થઈ જાઓ. નરિયાદે
અમદાવાદ ઉપર આધાર રાખવો એ પણ અને વસ્તુ લાભ. એને સ્વદેશી કહેવું મુશ્કેલ છે.
ન્યાં સુધી નાનામોટા બધા જ સુતર કાંતતા નથી ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય દૂર છે. ને આપણે
બધા કાંતીયે તો સુતર આપણને મફત મળે. પછી એમ યકું દરેક જણ પોતાને માટે
દળાવી શકે છે તેમ સુતર વણાવી શકાય. આ રીતે મીલના કાપડની ઘટ પૂરી પડે. ને
તમે પરદેશી માલ લેતા અને વેચતા બંધ થાઓ, તો તમે સ્વરાજ્ય મેળવી શકો.”

ખીનું તમે પૈસા આપી શકો સ્વરાજ્ય માટે તમે ધન ખર્ચી તમારામાં કપોર નથી
પણ સોનું છે એમ બતાવો. તમારા પૈસા તમને જ પાછા મળવાના છે. એ પૈસા તમારા
નામમાં જ વપરાશે. એમાંથી તમને આઠ આના કે બાર આના બચાવ નહિ મળે, પણ
શિક્ષણ મળશે, સ્વતંત્રતા મળશે. તમારું કાપડ તમે તૈયાર કરતા યરો. હું આશ્ચર્યપૂર્વક
તમને કહું છું કે આ બંને કામો કરી તમે નરિયાદને સોંપાવજો. નરિયાદને સોંપાવવામાં
તમે આખા યુગરાતને, હિન્દુસ્તાનને સોંપાવશો.”

નરિયાદથી અમે બધોડે અહીં વાગે ઉત્તરસંડા ગયા. જતાં મોટું થયું દોવાયો લોકો
બૂખ્યા અને તરસ્યા ભેગી ભેગી છેવટે કંઠાળી વિજરાવા વાળા દતા. તેટલામાં અમે પહોંચ્યા
એટલે પાછા બેસા વધ ગયા. ઉત્તરસંડામાં અસહકારી રાજા ચાલુ થઈ નહીં છે, પણ તેના
કાર્યવાહકને એક પૈની પણ મદદ મળી નથી. તેથી લોકોને પરસ્પર કુસંધ છાંડવા કહી રાજા
માટે પૈસા આપવાનો ઉપદેશ કર્યો. કાંતવાનું પણ કહ્યું જ. હિન્દુસ્તાનમાં ધણી બાળકોને
દસ કલાક મનુરી કરવી પડે છે, તેથી હ કલાકનો રેડીયો એ સમગ્ર મનુરી ન કહેવાય.
રેડીયોમાં એક પંથને તણ કાળ થાય છે. એથી સર્વેને કેળવણી આપી શકાય. બાળકો
પાસે સુતર પણ કંતાવાય અને બહુવાધ પણ ખરું, અને એ દ્વારા સ્વરાજ્ય મળે એ ત્રીજું.

વેપારીની
સભા

વડલસમાં
આધીન

જાતરસંઘથી ઉપડ્યા. રસ્તામાં યોરીચાવી આવ્યું. ત્યાં દોકાવાનો વિચાર ન હતો. પણ લોકો—સ્રીઓ અને પુરુષો—દાખાબંધ રસ્તામાં રાહ લેતાં હતાં જ હતાં; એટલે ત્યાં પણ લોકો દોકાવું પડ્યું. ત્યાં ટહેલી વાત વડતાલમાં વિસ્તારથી કહી હતી, એટલે તેનો સાર અહીં નથી આપતો.

વડતાલમાં ગોમતીજીના કિનારા પરના વિરાજા જોગાનમાં લગભગ ૧૫૦૦૦ માણસોની મેદની ભરાઈ હતી. તેમાં ૩૦૦૦થી વધુ તો સ્રીઓ જ હશે. દસ દસ ગાડથી ચાલીને લોકોનાં ટોળેટોળાં આવ્યાં હતાં. સ્વયંસેવકોએ વ્યવસ્થા રાખવા ખૂબ મહેનત લીધી હતી, પણ દર્શનલેણા લોકોને વ્યવસ્થિત રાખવા એ સહેલું ન હતું. તેમાં વળી વરસાદના છાંટા આવી રાત્રિનો ભંગ કરતા હતા. ગોમતીજીનું મેદાન સ્વામિનારાયણનું પ્રિય સલાસ્યાન હતું. એના ઉપર એમણે કેટલીયે સમા ભરેલી, ત્યાં બેસી તળાવ ગળાવેલું, લોકોને ભેટવા એમણે જ્યાં જ્યાં સમા દેલી ત્યાં ત્યાં ઓટા બાંધી સ્મારક કર્યાં છે. એવી જ રીતે આસોપાલવ અને આખાનાં બે શરો વચ્ચે બાંકડો મુકી તે ઉપર બાંધીજીને માટે પુરશી મુકી હતી. એમના બ્યાખ્યાનનો હેવાવ હું જુદો આપુ છું એ બ્યાખ્યાનને સાચુ ન હતી શકાય, એ ધર્મપ્રવચન જ હતું.

એ સાંભળનાં વચ્ચે વરસાદના છાંટાથી જે અવ્યવસ્થા યદ્ય તેથી એક પદાર્થપાક આપવાને બાંધીજીને ઠીક પ્રસંગ મળી આવ્યો.

ત્યાંથી સાજો મંદિરમાં દર્શન કરવા ગયા. સાધુઓએ એમને સર્વે મંદિરોમાં ફેરવ્યા; અગરશુભન (સ્વામિનારાયણની પ્રસાદીની વસ્તુઓનું સંચયસ્થાન)માં છેક નજીક લઈ એમણે લેવું. ત્યાંથી સાધુઓની ખાસ સલામ થઈ. સાધુઓએ પણ એમની પાસે જે રાખ સાંભળવા ઇચ્છ્યું. તેમણે કહ્યું:

“હું હમેશાં સાધુઓને મળવા ઈચ્છા કરતો રહું છું. હરિદ્વારના કુલમેળામાં હું એવા ત્યારે મનને કાંઈ એવા સાધુને જોળવા મેં એટલેક સાધુના અખાડામાં જાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. એટલા માં પત્ની બાળીતા સાધુ દના તેમને મળ્યા પણ મારે કહેવું નેહયે કે હું નિરાશ થયો ગાદી ખાતી છે કે ગાધુ એ હિન્દુસ્તાનનું બાળુ છે, અને એના વડે ‘ન’ હિન્દુસ્તાન ટકી રહેશે; પણ એ સાધુતા આજ હું યાત્રી ઓળી રહેલી જોડ’ છું. હરિદ્વારમાં ઉલ્લે દહારે મેં આખી રાત વિચારું કે હિન્દુસ્તાનના સાધુ સાધુ બને એટલા માટે હું મારા તરફથી શું કરી શકું? છેવટે મેં એ દષ્ટિ મત લીધું. એ મત કયું જો હું નથી કહેતો; પણ એ કાળ છે એમ પણ માને છે. દિશરૂપાથી એ મત હું હજી સાચવી શક્યો નહીં.”

તેનું કારણ કાંઈ મારે બોગ બોગવવા છે એણે તો નહિ જ માને એનો ત્યાગ કરવા હું
 યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો કરું પણ એ પ્રયત્નમાં જ હું નોંડું છું કે હું સગવા પહેરવાને
 હાયક નથી હું કાયા, વાચા અને મન ત્રણેથી સત્ય, અર્થિન્સા કે અદાયર્થી પાણુ છું એમ
 મારાથી ન કહી શકાય. મને મરીને મને રાગદ્વેષ આવે, વાસનાઓ હોડે, તેને હું વિચાર
 કરીને રોકવા પ્રયત્ન કરું છું, અને ચારીર દાખી દઉં છું એ સર્વશૂં રીતે હું પાળી શકતો
 હોઉં, તો તો આજ હું સર્વે વિમૂતિનો સ્વામી હોઉં છું નમ્ર છતાં જગત મારે બંધો
 હોય, કોઈ મને હમી કાઢવા કે મારો તિરસ્કાર કરવા ઉચ્ચે જ નહિ

“પણ હું તમને તમાને વેષ ઉતારાવવા નથી આળ્યો સ્વામિનારાયણ સ પ્રદાયમાં મે
 જે મરજતા અનુભવી છે, જે પ્રેમથી તમે મને બોલાવ્યો છે, તેના બદલામાં મારા મનમાં
 જે છે તે કહી ન દઉં તો મે મારી જ્વલ જાળવી ન હોવાય મટિ હું તો તમને મહુ છું
 કે જે સાધુનો વેષ તમે બહાર રાખ્યો છે તેને તમે સાધુતાના ગુણોથી શોભાવો અને તેથી
 તમે ઉચ્ચવર્ગ ખનો તથા તમારા સ પ્રદાયને ઉચ્ચવર્ગ રો”

સાધુનો વેષ
 શોભાવો

હિસોરલાલ ધુ મહારાજા

તા. ૨૭-૧-૧૯૨૧

અસહકાર એટલે આત્મશુદ્ધિ

મહાત્માના હાવમા અસહકારને આત્મશુદ્ધિ અને યશની ગીત માન્યા છે.
 જો અસહકારનો એ અર્થ ન હોય તો અસહકાર એ પાપ જ ગણાય પુષ્પપાપ
 વચ્ચે મેળ ન હોય, અધાગ અજ્ઞાનાને મેળ ન હોય, તે જ રીતે પ્રજ્ઞના
 હિતની વિરોધી સગદાર સાથે પ્રજ્ઞને પણ મેળ ન હોય, અસહકારથી આપણે
 સિદ્ધ કરીએ છીએ કે હુદમા હુદ રાજ્યનીતિ પણ જો પ્રજ્ઞ તેને તકલ ન કરે,
 તેમા પોતાનો હિસ્સો ન આપે, તો ટકી ન શકે.

અસહકાર
 એટલે
 આત્મશુદ્ધિ

આપણે લલચાઈએ છીએ તેથી પરદેલી કાપડ હિન્દુસ્તાનમાં ખપી શકે છે, આપણે
 સોનાઈએ છીએ તેથી ખિતાબની લાચથી સગદાર પોતાનો કામુ જમાવે છે, આપણે
 જોની હિંદીઓના મોહમાં પડીએ છીએ તેથી સગદાર આપણી કેળવણીનો કમરો કરી
 આપણને સચવે છે કે આપણામાં કેળવણી પૂરતીએ સ્વતંત્રતા લેવાની શક્તિ નથી,
 આપણે અત્યાચારી અમલદારોના હુકમોને તામે રહીએ છીએ તેથી પળખમાં હળુ
 નેવા અમલદારો સત્તા ચલાવી રહ્યા છે, આપણે દાઢ પીએ છીએ તેથી જ સગદાર
 કરોડોની ઉપજ દારૂમાંથી કરી શકે છે, આપણે લડીએ છીએ તેથી જ સગદારની
 આદાલતો ચાલે છે એટલે કે સરકારના પાયોમાં આપણો હિસ્સો કંઈ ઓછો નથી

સરકાર અને
 આપણી
 નબળાઈ

જે વેળા લોકમત શુદ્ધ થશે અને પ્રજા પાપમુક્ત થવા નિશ્ચય કરી લેશે તે જ દહાડે સરકારના માથાનો તાજ ઉતરી પડશે. તેને આપણે જ ટકાવી રહ્યા છીએ. કંઈ એક સાખ અંગેજ પોતાના બજે ચીસ કાઢી ઉપર રાજ્ય નથી કરતા. એક સાખને આપણે અનેક સાખો બણે અજબપુરે પૂરેપૂરી મદદ કરી રહ્યા છીએ ને ખીજા કરોડો આપણે તે સ્થિતિને સાંખી રહ્યા છીએ. સરકાર એટલે જેઓ રાજ્યતંત્ર ચલાવી રહ્યા છે અને જેમાં આપણે મદદ કરી રહ્યા છીએ તે આપણે ત્યારે આપણી મદદ ખેંચી લઈશું ત્યારે સરકારનો પત્તો સરખાયે નહિ લાગે.

સરકારને આપણે પાપી માની છે, રાક્ષસી માની છે. આપણે પાપમુક્ત થઈએ તો સરકાર સૂકાં પાદડાની જેમ ખરી પડે, અગર તો પશ્ચાત્તાપ કરી પુણ્યવાન થાય.

ત્યારે આપણે કયા પાપથી સરકારને નિભાવી રહ્યા છીએ ? નિશાળોનું, અદાલતોનું, ખિતાબોનું, ધારાસભાઓનું તો આપણે જોયું. ખરે જોતા એ ચીજો પોતે પાપ નથી, એ તો પાપની નિશાનીઓ છે. સરકાર પુણ્યવાન હોય તો આપણે તેને હાથે બણીએ, ધનસાદ લઈએ, માન લઈએ આ હોડતા આપણી પાપી આદતો આપણને છોડવી જ પડે છે.

એટલે ખરી વાત પાપી આદતોને છોડવાની છે. પ્રજા દારૂ પીએ, લુગાર રમે, ચોરી કરે, બળિયાર કરે, દેવ કરે તો અસહકાર ન ચાલે, કેમકે એ ખૂરી આદતોનાં લાભ લઈને જ સરકાર રાજ્ય ભોગવે છે.

દારૂની આદત કંઈ ઓછી બેયંકર નથી. એ આદત આપણે છોડીએ તો કરોડો રૂપિયા પ્રજાના ધરમા રહી જાય ને ધણા અત્યાચારો મટે. હું માનું છું કે અંગ્રેજ રાજ્યનીતિમાં જે ધાતકીપણું છે તે જો તેઓ દારૂ ન પીતા હોય તો ન જ હોય. દારૂ પીધા વિના માણસ કેવળ બાન બની શકતો જ નથી. ગમે તેટલો ઓછો દારૂ પીધો હોય છતાં તેની ખુમારી ચડ્યા વિના ન જ રહે; તેથી બુદ્ધિ યેડીધણી ડાળા ચાલ જ; માણસોનો અંતરાત્મા તે વેળા અવરધ મંદ બને છે. એટલે આપણે જેઓ ત્યાગ ગેજવવા નીકળ્યા છીએ તેઓએ પ્રજાને દારૂ પીવાની ટેવમાંથી છોડાવવી જોઈએ. દારૂ પીનારને સારું દંડ ફરાવ નથી હોય સંકેતો, કેમકે દારૂની લનવાળા ધણા દંડ ભડેર જીવનમાં ભાગ લેતા નથી. પછું તે બાજબ ઉપર ખાલ દેવાની તો અવરધ બંધ છે. ચીની. ટેકે છોડાવવાને સારું પણે દેકાજો બારે પ્રયત્નો થયા. જેટલે દરજ્જે તેમાં, મારપીટતેજ અંશ ન હતો તેટલે દરજ્જે તે લીધેલા સ્તુત્ય હતી. આપણે મારીને કોઈની પાસેથી

દાર છોડાવવા નથી હચ્છતા; પણ સરમાનીને, સમજવીને આપણે છોડાવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણામાંના કેટલાકે પોતાપોતાનાં શહેરોમાંના દારૂપીઠાવાળા પામે જઈ તેમને સમજાવવા જોઈએ, તેમને ખીજો ધધો કરવા વીનવવા જોઈએ અને દારૂ પીનારાની નાતજાતો મારણને મહેનત કરવી જોઈએ. આ કામ કઠિન છે; પણ પ્રજા-મત આગળ કંઈ જ કઠિન નથી. પ્રજામત ત્યારે દારૂને નહિ સાથે ત્યારે દારૂ એક કાણુમાં બધ થશે. અત્યારે તો આપણને આપણા પડોશીની ચિંતા નથી. એક પ્રજા શું એટલે નીમ કોટીએ એક કુટુંબ બનવું. એક હિન્દી પણ બૂબે મરે તો આપણે બધા બૂબે મરીએ છીએ એમ માનવું ને વર્તવું એમાં એક પ્રજા થવાપણું છે. એમ કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે દરેકે પોતાનો નજીકનો પડોશ સંભાળી લેવો; એટલે કે તેઓની સેવા કરતા થઈ જવું. આ ધોરણે કામ લેતા દારૂનાં પીડામાનને આપણે ધણી દુઃખી સુદતામાં નાખી દરી રાખીએ છીએ. આખું હિન્દુસ્તાન દારૂ ક્યારે સુકશે એ વિચાર લાંચનારે કરવાનો નથી. તે તો પોતાના ગામને સંજાળી લે એટલે તેણે તેના ધર્મ તે પરત્વે પૂરો બળાઓ. જેમ દારૂનું તેમજ તમાકુનું છે. તમાકુની અવગણના આપણે બહુ નથી કરતા, કેમકે તેના ખર્ચ પરિણામ પ્રત્યક્ષ નથી. તે અશીલુતા જેવો નરો છે. દર્દને બૂલાવે છે. પણ તે આદતમાં પૈસાનો ક્ષય એટલો બધો થાય છે કે તે આદત સુકાવી જ જોઈએ. તે આદત સ્વરાજ મળતાં લગી સુકાય તોપણ તેમાંથી ધણી પૈસા બચી ખીજા સારા ઉપયોગના જઈ શકે છે.

વ્યભિચારનું તો શું કહું ? દારૂ ખીડી વગેરેને હું વ્યભિચારને સુકાવશે પાપ જ ન સમજું. દારૂ પીનાર પોતે જ બગડે છે; વ્યભિચારી પોતાની સાથે ધણીને વહેરે છે. વ્યભિચારમાંથી કેટલાં પાપડો, કેટલા બુદ્ધિશૂન, કજીઆ, કેટલાં દરદો વીપજે છે તેનો આંકડો કોણ રાખી શકે ? પરંતુ ઉપર કુદરિ કરવી એના જેવા પાપ થોડાં જ હશે. છતાં આ પાપ કંઈ એણું વ્યાપક નથી. તેમાંથી બચવાનો અને બચાવવાનો ઉપાય પણ સહેલો નથી. એ પાપમાંથી પ્રજાને છોડવવા સાર્વત્રિક ઉપાયો હજી હું તો ગોધી રાહ્યો નથી, વેચાઓને કોણ સમજાવે ? વેચાગામીને કોણ વીનવે ? તેને સાર મળેલો કેમ સ્થપાય ? હું તો એટલી જ શ્રદ્ધા રાખીને બેઠો છું કે જ્યોતીય ચળવળની આંદર ભાગ લઈ રહ્યા છે તેઓ તો દહતાપૂર્વક એ પાપમાંથી સુકત થશે, અને જેમ જેમ લોકો બચત મતા જશે તેમ તેમ ખીજાઓ પણ વ્યભિચારથી સુકત થશે. આ વ્યભિચારથી પ્રજા હીજી થઈ છે, રંક બની છે, નામદ બની છે. પશ્ચિમની પ્રજા કંઈ એણી વ્યભિચાર નથી કરતી. છતાં તે કેમ નામદ નથી એમ પ્રશ્ન ઉઠશે. એ અનેક વેળા બતાવ્યું છે કે મારવાની શક્તિમાં મહાનગી

વ્યભિચાર
પાપ

પશ્ચિમમાં
મહાનગી
નથી

નથી. પશ્ચિમની પ્રજાઓએ મારવાની ચક્રિતને કેળવી છે એ તેનાં દારના વ્યસન અને વ્યભિચારને દીધે છે એમ મારી દૃઢ માન્યતા છે. એમાં બીજાં કારણો છે ખરાં, પણ આ કારણો મુખ્યમાંનાં છે. પશ્ચિમની પ્રજાને મર્દ કહેવી એ અતિશયોક્તિ છે.

હા, એ પ્રજાઓમાં મરવાની બીક આપણા કરતાં ઓછી છે એ ખરું; પણ તેમ તો આપણી લૂંટાર કેમોમાં પણ છે. જેટલે અંશે લૂંટાર કેમોને બહાદુર ગણીયે તેટલે અંશે પશ્ચિમની કેમોને આપણે ભલે બહાદુર ગણીએ. પશ્ચિમનો મુકાબલો જ અસ્થાને ગણાય. પશ્ચિમનું અનુકરણ કરીને હિન્દુસ્તાનમાં ધર્મરાજ્ય દાખલ નહિ થઈ શકે એમ તો સદુએ સમજવું જોઈએ. પશ્ચિમનો સંયમ આવશ્યકતા ઉપર- 'પોલીસી' ઉપર રચાયેલો છે. પૂર્વનો સંયમ ધ્યેય સમાન છે. સત્ય શાયદાકારક છે માટે બોલવું એ ધર્મવચન નથી; સત્ય એ જ સાક્ષાત્ ધર્મ છે એમ ધર્મોએ માન્યું છે. નમાઝથી દસરત મળે છે; પણ કોઈ મુસલમાન નમાઝને દસરતની ખાતર નથી પડતો, ધર્મ માનીને જ પડે છે. એટલે જો અસહકાર કરીને હિન્દુસ્તાનને આપણે મુક્ત કરવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે આત્મશુદ્ધિને સમજવી પડશે, પશ્ચિમનો મોહ છોડવો પડશે. પશ્ચિમની પદ્ધતિના ત્યાગથી જ આપણે સ્વરાજ મેળવશું; પશ્ચિમની પદ્ધતિના અનુકરણથી મેળવવું હું અસંભવિત માનું છું.

વડતાલનું વ્યાખ્યાન

બાહજી અને બહેનો,

મને તમે સૌ બાહજી અને બહેનો માર્ફ કરો કે હું ચોતે અસહકાર છું તેથી ઉભો રહીને બોલી નથી શકતો. દુષ્ટીકત તો એવી છે કે જેમ માર્ફ શરીર અસહકાર થયું છે તેમ માર્ફ અનાજ પણ હું પહેલાંના જેટલો કાઢી નથી શકતો; પણ જેટલાને હું માર્ફ હૃદયારો પડોંચાડી શકું તેટલાને પડોંચાડવા હર્ષુ છું, માટે સૌ સખત રહેરો; કારણકે ચાન્તિ જગવારો તો મારે જ હોવાનું છે તે ધર્મ બાહજીને સાંભળીને સમજી શકો.

આ પવિત્ર સ્થાન પર આવતાં મને આનંદ થાય છે. ઇ. સ. ૧૯૧૫ની સાલથી આ પવિત્ર ધામની હું યાત્રા કરીમ એકું મારા મનમાં હર્ષુતા દતેલ; અને આજે એ તક આપવા માટે હું ઘરનો અનુક્રમ સમજું છું જોને તમારો પણ પાઠ માનું છું.

આ સમામાં આપણા બધા સાધુ આભ્યા છે તેથી મને બહુ આનંદ થાય છે; કારણકે મારો સદેરો સામાન્ય સીપુરો માટે જ નહિ, પણ સર્વેને માટે છે—સાધુને માટે વિરોધ

ઉ. જ્યારે સાધુવર્ગ અસહકાર શું છે, શું કામ હિન્દુસ્તાનની, પ્રભુ એ કરી રહી છે તે સમજીએ, ત્યારે અસહકારના મંત્ર વિના સાધુ નહિ રહી શકાય, સાધુતા, ભગવતી નહિ ગયા એમ તેઓ જાણીએ. અસહકાર એ દઈ આપણા ધર્મમાં નહું તત્ત્વ નથી, પણ કેટલીક ઉપાધિને લઈને આપણે એને ભૂલી ગયા છીએ, અથવા તેનાં લક્ષણ વિસરી ગયા છીએ તેથી એનો અમલ કરવામાં કેટલીક ટીક થાય છે, મંત્રોનો ઉપયોગ છે અને તેથી સ્વરાજની ગથાપત્રમાં કાળ નથી છે. પણ એ તત્ત્વ નહું નથી એમ હું જાણું છું, તેથી જ હું હું છું કે જે પ્રભુ બરાબર જાણે આપે તે આપણે એક વર્ષમાં સ્વરાજ સ્થાપીએ. આ વાત કરવાને ચાર મહિના થઈ ગયા તોપણ હું એમ કહી રહી છું, તેનું કારણ મારી પ્રભુ ઉપરની અવ્યવસ્થા છે.

જ્યારે કેટલાક કેવળ રાજ્યપ્રકરણમાં મળેલા બાઈઓ સંકા લાવે છે અને કહે છે કે આ પ્રવૃત્તિ રાજ્યની નથી, પણ કોણ જાણે કેવીએ હશે, અથવા ધાર્મિક છે, ત્યારે હું કહ્યલ કરું છું કે હા, એ ધાર્મિક છે એમા જવાબે સંકા નથી, એ મેં જણાવ્યું પણ નથી જ્યાં સુધી સાધુઓ ધર્મના સિદ્ધાન્તો સમજતા નથી અને તેના ઉપયોગ રાજ્યની પ્રત્યેના ઉદ્દેશમાં કરતાં નથી ત્યાં સુધી પ્રત્યેકી ઉલ્લી થાય છે જ્યાં સુધી સાધુ આમાં પોતાને પૂરી ઉપયોગ ન આપે ત્યાં સુધી તેમનામાં સાધુતા નથી આવી શકતી.

સરકારના અત્યાચારના સામેલ ન થવું, તેમાં ભાગ ન લેવો, તેમા સીધી કે આટલરી મદદ ન આપવી, એ અસહકાર છે. બધાં સાચા કહે છે કે રાજાસી પ્રવૃત્તિથી અલગ રહેવું. જ્યાં સુધી રાજાસી પ્રવૃત્તિ ચાલતી હોય ત્યાં સુધી તે પ્રવૃત્તિ કરવાવાળાની મદદ લઈએ કે એને મદદ આપીએ ત્યાં સુધી એના પાપના આપણે બાંધીદાર થઈએ છીએ. તુલસીદાસે કહ્યું છે કે નસતોનો રાગ કરવામાં પાપ છે. ગીતાજી પણ કહે છે કે આપણે જો રાજાસી પ્રવૃત્તિનો સ્વીકાર કરીએ તો આપણે રાજાસ થઈએ.

[વરસાદના ઊંઘાથી આ વખતે અભ્યવરથ થઈ ગઈ ગાંધીજીએ જોશને સાન્ત જોડી રહેલા હતા. એમણે કહ્યું કે આટલા વરસાદથી આપણે બાજશું તો અસહકાર શું તે પણ સમજ નહિ રાખીએ. પણ પોધારમાં એ સળેરો આગળ થયા નહિ પછાળી રાત્રિ ચતાં સુધીમાં લગભગ આઠનો દવાક બહી ગયો. સાતિ થયા બાદ ગાંધીજીએ પાણુ આપ્યું હતું.]

આપણને આટલા મમયની અંદર એક પદાર્થપાઠ મળી ગયા છે, તે ઉપરથી આપણને સ્વરાજ મળવામાં ટીક કેમ થાય છે તે સમજી શકીએ છીએ હજિયુગ આ સંસારમાં આવકા રૂપ છે. જેમ માવકાથી સુખ નથી મળત તેમ હજિયુગમાં સીધું સુખ નથી મળી શકેલ અને જો આપણે ઉપરામનન ઇચ્છતા હોઈએ, સત્યસુખ મારફત રહેવા ઇચ્છતા હોઈએ તો આપણે હજિયુગનો ભય ઓઢવો જોઈએ.

આપણે અત્યારના માવકાના ઉપરી કેટલો વખત જુમાવ્યો. અહીં કેટલા બધા માણસો વાકાડી, છઠ્ઠી અને ધારીયાં લઈને જોડા છે એમણે શેષાટ કરી મુક્યો, છઠ્ઠીઓ કમડી ગઈ

અસત્તાસનનું
પાપ

પ્રથમ સુખ
નિર્વચનની

અને બહેનો નકામી નકામી લડી પડી. આ બંતાવે છે કે આપણે સ્વરાજને માટે લાયક નથી. સ્વરાજમાં નિર્ભયતાનો ગુણ પહેલો જોઈએ. ઉપાધિયા-દુઃખથી ડરીને જે ધર્મ છેડે છે તે સ્વરાજ જોળવી ન શકે. ડરપોકને સુખ ન મળી શકે. એક ચાર કે છ ટાંચાં એને બહીવડાવીને-ધમકાવીને ગમે તે કામ કરાવી લે; એટલે તે ધર્મનું પાલન કરી ન શકે.

સભામાં દરેક સ્ત્રીપુરુષનો, ધર્મ શાન્તિ બળવવાનો છે. - એમનો ધર્મ છે કે કોઈ દિવાનો યદ્ય ગુસ્સામાં હુમલો કરે તો તે સહન કરવો, હુમલો ન કરવો, ગાળાગાળી ન કરવી, બમરાણુ ન કરવું, બહાર હોય તેણે અંદર આવવા પ્રયત્ન ન કરવો, પણ એક મિત્તે સાંભળવું, વિમારવું, બરાબર લાગે તે વર્તનમાં ઉતારવું, બાકીનું ત્યાગવું. આટલો બ્યાવ-દારિક ધર્મ પાળવાને આપણે લાયક નથી બન્યા. એ ચાર વચ્ચેના છાંટામાં આપણે શાન્તિ ન રાખીએ તો આટલાં ધારીઆં અને લાકડીઓમાં કોઈ દિવાનો બની તોફાન કરે, તોપણ આપણે નાંસીએ. પછી સ્ત્રીઓનું રક્ષણ ન કરી શકીએ, આપણુ ગાન ન રાખી શકીએ. આપણુ-ને માણસનો વિશ્વાસ હોવો જોઈએ. કોઈ લાકડી અને ધારીઆથી મારવાનું નથી, પણ જેમ અનેક બ્યાધિઓ આવે છે તેમ કોઈ દિવાનો મારી એસે તોપણ લાલાએ ખામોસ પકડવી જો એનો ધર્મ છે. કાનિનો ધર્મ કોઈ બાળો દે, લાકડી મારે, ધારીજ મારે તો સાચું મારવામાં નહિ પણ સહન કરવામાં છે. કાનિનો ધર્મ ન ભાગવાનો છે. એનો ધર્મ મારવાનો નહિ, પણ મરવાનો અને મરીને જીવવાનો છે. હું ખાતીપૂર્વક કહું છું કે કોઈ પણ મારીને બીજાની રક્ષા નથી કરવું; પણ મરનાર મરવાની તૈયારી કરે છે, ને મરવાની પૂરી શક્તિ નથી તેથી મારીને મરે છે. એટલે હજારો તે તલવાર ઉગામે છે તેટલો જ ઓછો કાનિ છે.

કાનિને વિશ્વાસ હોય તો મરણ એ માયાનો મુનઠ છે. મરવાનો ભય શો? જ્યાં સુધી વધારે મરવાનો સંભવ ત્યાં જઈને ઉભો રહે તે જ બહાદુર. જે મારી શકે, તેને કોઈ બહાદુર નથી કહેવું. એક કુંભાર ગણેશને માર્યો કરે છે તેને આપણે કાનિ નથી કહેતા. તેમ જે કાનિ માર્યો કરે તેને આપણે કુંભાર કહી ચચાઈ વિરોધણ આપીએ છીએ. નામદં પુરુષ એને માર્યો કરે છે, તેને આપણે બહાદુર નથી કહેતા, પણ નામદં કહી ખરું વિરોધણ આપીએ છીએ. જ્યાં સુધી કાનિનો ગુણ આપણામાં નથી આવ્યો ત્યાં સુધી સ્વરાજ મળવું મુશ્કેલ છે. કાનિનો ગુણ ધીરજ છે. ખાર વજના પ્રહારમાં, યુધ્ધમાં, સીતામાં એ ગુણ આવ્યો હતો. રાવણે સીતાને લાલચો મોકલી, ભય કર્યો, પણ સીતાજી એકનાં જે ન થયાં, તેથી જ આપણે એને રાહ કાનિયાણી-દેવી-માતા માનીએ છીએ. સીતોમાં સીતાના ગુણ ન આવે ત્યાં સુધી અસહકાર કરવા, સ્વરાજ જોળવા આપણે નાલાયક છીએ. સીતાએ રાવણનાં મિશતોનો ત્યાગ કર્યો, એ મોકાઈઓ કાંઈ કરવી ન હતી; પણ એ અપાત્રની હતી, માટે એણે એને ફંદી દીધી. રાવણે જે રાહમાર મોકલ્યાં તે તમે કરી ને તોય દોષ એવા વસ્ત્ર દરો; એનાં હીરાઓની આજનાં હીરાઓની કરતાં વધારે ચક્રચક્રીત દરો; પણ એ અપાત્રને દાવે આવે છે બંધી એનો ત્યાગ કર્યો ત્યારે જ એ પોતાના સહીતનું રક્ષણ કરી શક્યાં.

હિન્દુસ્તાને પણ અસહકારનાં તણ્ણો ભણી લેવાની જરૂર છે. જો આપણે આપણા વીર્યનું, ધર્મનું, ગાયનું રક્ષણ કરવું હોય, આપણું અસ્તિત્વ રાખવું હોય તો અસહકાર જરૂરી છે.

સરકારે આપણા માનની ચોરી કરી છે. પૈસા તો તે ચોરતી જ હતી; પણ જ્યાં સુધી એ કેવળ પૈસાની ચોરી કરતી હતી ત્યાં સુધી મેં એની બરહાસ્ત ડીધી. મેં મારા આશ્રમના લોકો એની સાથે બેવહાર રાખ્યો. જેમ આશ્રમમાં હું કોઈ ચોરને શિક્ષા કરતો નથી તેમ મેં સરકારને પણ સહન કરી. પણ જ્યારે સરકારે મારા દેશના માનને છેલ્લું ત્યારે હું ચેતી ગયો કે એ તો રાવણનો અવતાર છે; એનો સંહાર કરવો જોઈએ. આથી હું રામચંદ્રનો અવતાર છું એમ કહેવાનો દાવો નથી કરતો. રામચંદ્રને આપણે ઈશ્વર માનીએ છીએ. હું ઇશ્વર નથી; તમે પણ નથી, પણ આપણે બધા રામચંદ્રના વારસ છીએ તેની વ્યવસ્થા, તેના દુઃખ વેઠવાનો આપણે ધર્મ છે એણે જેમ રાવણનો અસહકાર કર્યો તેમ આપણે પણ કરવો રહ્યો, આપણે રામ નથી માટે આપણે એના શરીરને મારીને હતું ન કરી શકીએ. આપણે તો માનીએ છીએ કે એની દુષ્ટ વાસનાઓને લીધે એ વારંવાર નવા નવો શરીરો ધારણ કર્યા કરે. પણ આપણે જ્ઞાતીબંધિ ઉપરીદાસજીની આજ્ઞા પાળી તેના સંજોને ત્યાગ કરવા જોઈએ; તેની દુષ્ટતાનો નાશ કરવો જોઈએ.

રામચંદ્રને
અસહકાર

ત્યારથી, કુરાન, બાઈબલ, સ્વામિનારાયણે એ જ શીખવ્યું છે કે દુષ્ટનો સંજ ન કરવો, એને મદદ ન-દેવી, ન લેવી. સરકારે ઇસ્લામ પર હાથ નાખી, મુસલમાનોને જો કદાચ એનું રાવણપણું બતાવ્યું છે આજે ઇસ્લામ અને કદાચ હિન્દુ ધર્મ. હિન્દુ ધર્મ ઉપર તો એણે આત્યાર પહેલાં જ ત્રાપ મારી છે, પણ આજનાથી આપણે આપણી સંસ્કૃતિનો ત્યાગ કરીને તેની સાથે જાળ નથી કર્યું. હિન્દુઓએ પોતાના ધર્મનો ત્યાગ ન કર્યો હોત તો ગાયોની ઇચ્છા કતલ કરનારને આપણે કેમ સલામી બરી શકીએ? આ કાંઈ એક બંધનનો સંવાદ નથી. એક બંધન ગાય મારે તો તે આપણે સહન કરી લઈએ તે જુદી વાત છે. પણ આ તો આપણા સરહાર-સરહાર-અન્યાયના યજ્ઞને ગાય મારે તેને કેમ વધારા થઈ શકીએ?

હિન્દુ ધર્મ-
ના રક્ષણ
માટે

૧૧

તમે પૂછો કે આ વાત શું મેં એક વર્ષ ઉપર જ જાણી ના, પણ તે વખતે હું મિત્યાત્વમાં હોયો હતો. હું સરકારને સુધારીશ એમ માનતો હતો. હું મરીને પણ એને અસર કરીશ એમ માનતો હતો પણ ઇસ્લામને ભણી જાણે છીએવા દગાથી મારો એ વિશ્વાસ ચાલ્યો ગયો. હું ચેતી ગયો તે સમજ્યો કે હે છપ! હું હિન્દુ હોય તો ચેતલ કે હવે તારે નાસવું જોઈએ, નહિ તો તારા હિન્દુ ધર્મ ઊડીશ ત્યારથી હું હિન્દુ માતા પિતાને ધર્મરક્ષણે અસહકાર આપવા રહ્યો છું. જો તમારે હિન્દુ ધર્મનું પાલન કરવું હોય તો આ પવિત્ર ધામમાં હું કહું છું કે તમારો પહેલો અને છેલ્લો પાઠ અસહકાર છે.

પણ તમે કહેશો કે ત્યારે હું મુસલમાનો સાથે મિત્રતા કરવાની કેમ વાતો કરી રહ્યો છું? એ પણ ત્રણેયે મારે છે! હું કહું છું કે એ ગાયની કતલ ધર્મને નામે અને બદાને કરે છે. તેને હું રામભવો શરીર કે એક સનાતની—ચુસ્ત હિન્દુ તમારી સાથે રહે છે તે

મુસલમાનો
ની મિત્રતા
એને ગાયબધ

એ શ્રદ્ધાથી કે તમારા ધર્મ બચાવતા તે પડશે, તો ખુદા એમને કહેશે કે તમે ગાયને બચાવજો. હું એ રાત તેમની સાથે નથી કરતો, પણ ખુદા એમ કહેશે જ એમ હું માનું છું.

આ વાત હું હમેશાં નથી જાણતો. હું કાઈ ગરબ નથી કરતો; પણ સાધુ અને મંદિરની સમીપમાં મારાથી જાણાયા વિના નથી રહેવાઈ. હું એ ન જાણું તો મને લાગત લાગે

તમે મુસલમાન કે અંગ્રેજની ક્તલ કરીને ગાયને નહિ બચાવી શકો, પણ તમારી પોતાની બહાલી ગરદનને કોપી આપીને જ બચાવશો. ગાયને બચાવતાં ગરદન આપશો ત્યારે ચમકાજ તમને પૂછવાનો નથી, પણ તમને પોતાના સિંહાસન પર બેસાડશે. પણ એને બચાવવા તમે બીજાનો જીવ લેશો તો એ જરૂર તમને પૂછવાનો છે; કારણકે તમે પણ માણસ છો, એ પણ માણસ છે. હું ઇશ્વર નથી કે જેથી ગાયને બચાવવા બીજાનું જીવ કરવાનો મને અધિકાર હોય. પણ હિન્દુધર્મે મારા પર ફરજ નાંખી છે તે એ કે ગાય માટે મારે મારી ગરદન આપવી. કેટલા હિન્દુઓએ આમ કયું છે? કેટલાએ વગરશરતે મુસલમાનોને જીવ આપ્યો? વલ્લિકવૃત્તિથી ગાય નહિ બચાવાય. હિન્દુ ખાનદાની માથું કોરે ચુક્યા કહે છે. ત્યારે મુસલમાનોની ખાત્રી યશે કે હિન્દુ એમને માટે જીવ આપી રહ્યા છે ત્યારે તે મીઠવ્યા કરતા બધે યજ્ઞ જશે. અહીં લાઇઓએ ગોમાસ બધે કયું છે, એમના રોજાડામાં એ આવી પણ રાકવ નથી; કારણકે એ પેરાશી પ્રત્યેનો ધર્મ જાણે છે અને પાળે છે. ઇસ્લામ એમ નથી વળું કે મુસલમાનોએ ગોમાસ ખાવું જ નોઈયે. જ્યોત્સના ગોમાસનો બાધ નથી ગરબો એટલું જ. એટલે એ પારાશી તરીકેની પોતાની ફરજ જાણી મીઠવ્યા છોડશે. આ શ્રદ્ધાથી જ હું મુસલમાનોનો સગ કરી રહ્યો છું અને દરેક હિન્દુ સાધુને કહું છું કે તમે બિવાહ માટે સર્વસ્વનો ભોગ આપશો તો તમે હિન્દુ ધર્મનું બારે રક્ષણ કયું કરેવળો. અત્યારે દરેક હિન્દુનો ધર્મ ઉસ્તામને જોખમમાંથી બચાવવાનો છે. અને જો તેમ કરશે તો ઇશ્વર જ તેમને હિન્દુને મિત્ર ગણતાં શિખવશે, અને હિન્દુ પણ તેને મિત્ર ગણશે. અત્યાર સુધી તો મુસલમાનોએ ગાન્ય કે હિન્દુને પગવવા, હિન્દુઓએ માન્ય કે ગાયને બચાવવા મુસલમાનોને મારવા. આ કાવમાં વચ્ચે તટસ્થ અંગ્રેજો ગાયને માર્યા જતા દતા,તોપણ એને તો બન્નેને આશીર્વાદ જ આપ્યા. એ રીતે આપણે અત્યાચાર કર્યો.

આ સરકારે ઉસ્તામને દગે લીધો અને જાંબળનું નાક કાપ્યું પંજલ તો આપણું ચિર; આપણા ક્રિષ્ણમિત્રો ન્યાં વચ્ચા તે જોઈયે. એ રેરાના લોકોને એમણે ચાલુકે માર્યા, પેટ ચલાવ્યા, એમની સંજિના છુરખા બેચ્યા, સાધુઓનાં કપડાંને પોળા પીછીયા રખ્યાં, એક દબર માણસનાં પાછળથી ગોળા મારી જીવ કર્યા; એ સરકાર દગે કહે છે એ તમે બહી જાઓ. દબર માણસની ક્તલ થઈ તેનો મને જાણ નથી. પણ કારી યા લાગે એનું તો એણે બીજું એ કયું કે એ બધામાં હિન્દુસ્તાનનો જ દોષ. પોતે ખરાબ છતાં હિન્દુસ્તાનને જ ખરાબ કયું. પોતે કોઈ નથી કયું; એ તો માત્ર જગતના રાજની સ્ટેજ ભૂલ થઈ એમ કહે છે. એને માટે નથી એને યથાચાપ કે નથી માફી માનવાની વૃત્તિ. ન્યાં

સુધી પંખળને ન્યાય નથી મળ્યો ત્યાં સુધી હિન્દુ, મુસ્લમાન, ખ્રિસ્તી, સર્વેનો ધર્મ છે કે અસહકાર કરવો. મુસ્લમાન ધર્મમાં પણ એ વસ્તુ છે. તે માટે એમણે 'તર્ક' મનાવત' શબ્દ વાપર્યો છે.

એ અસહકાર શાંત છે. એમાં લાગીનો-ધારીઆનો ઉપયોગ નથી; માથાં કાપવાનો નથી; માથા દેવાનો છે. અંગેલે પ્રત્યે તેમ આપણા પ્રત્યે પણ અહિંસા પાળવાનો એ ધર્મ છે.

તમે ધારાળા નથી, પણ કાકરા—નદિ કાકાર છે તમારે કાકાર ખનડું હોય તો તમે નાના ચોર ન થઈ શકો. પાણીદાર પણ ચોરાને ફાંસી કહેવડાવે છે, પણ એ ફાંસી નથી, કાશુકે એ ચોરીમાં ચોરાનો ભાગ રાખે છે, એ ચોરીનો માત્ર લે છે. એ ફાંસીપણું ભૂલી ગયા છે. પણ તમે તો ફાંસી લેવા જ લાગો છો, રાત્ર રાખી ફાંસીપણાનો દેખાવ કરો છો હું તમને કહું છું કે તમે પ્રભને રાખવા સાર ફાંસી નથી, પણ તેમનું રક્ષણ કરવા સાર છે. તમે હાથ પીચો, પંખને ફેંકો, સીંગો પર કુદાઈ કરો, કાંઈને વાંટો એ તમારો ધર્મ નથી. એમ કરો તો તમે લ'પટ કહેવાયેલ લ'પટને ફાંસી ન કહેવાય હું ધારાળાઓને મારા ભાઈ સમજાવું તેમની મુલાકાત લેવા આગ્યો છું. હું કહું છું કે કાક પાણીદાર લ'પટ બને તો તમે એને છોડાવો. હું તમારામાંનો જ છું, પાણીદારમાંનો પણ છું એમને ફાંસી નાહી હું એમની સાથે રહેવા આગ્યો ત્યારે મેં સામજીય કે એ પાણીદારો વાંટેલા માત્ર રાખે છે ત્યારે મને રાંધા મધ કે નામર્મ તો નહિ હોય ? ને તમે પાણીદાર કામ મારવો સ્વરાજ્યમાં હિસ્સો આપવા ઇચ્છતા હો તો તમે એ કામ ભૂલી જાવો.

ધારાળાનું
સતિપણું

ધારાળા કાકાર ત્યારે જ બનશે કે ત્યારે તે દેશનું રક્ષણ કરતા દરો. સાધુ એ જ કે જે એમનામાં આપ્યો નથી, જે એમનો સમ ન કરવા છતાં પશ્ચાત્ત માફ નિર્દોષ રહી એમને સમજાવવા બંધ હું સાધુ હોવાનો દાવો નથી કરતો, પણ ચુદરથ દોવા છતાં કહું છું કે ને હું આ કામમાં ન રોકાયો હોવ તો હું જીવોમાં અને જ'જવી ભંતોમાં જઈને રહેલ, તેમને શબ્દ, દયાવાન, બહાદુર, સહાયરણી, સાચાઓનો ધવાનો ઉપદેશ આપી એમની પાસે પ્રભનું રક્ષણ કરાવત.

ધારાળાને
સાધુ મુધાર

અહીં અતેક સાધુઓ રહે છે, તેમને હું યોગીને કહું છું કે ત્યાં સુધી આવો કે વર્તે છે ત્યાં સુધી જેમ નિરાળાઓને પણ સ્વયંસેવક થવાનું કહું છું તેમ તમે તમારો અધિકાર ઉપયોગમાં લઈ દેશના આ કામમાં પડી નજીક દુશ્મના, ચોર, લ'પટના હોયોનું દરણું કરવું એ તમારો ધર્મ છે. એમ ન કરો ત્યાં સુધી તમને સાધુ કહેવડાવવાનો અધિકાર નથી. ને તમે સ્વરાજ્ય ઈચ્છ્યા હો—એટલે સમસાજ્ય, સત્યનું ઇચ્છતા હો, ને તમે લશ્ત-ખંડેને ધમ ભૂમિ—દેવભૂમિ બનાવવા ઇચ્છતા હો, તો ખ્રિસ્તી પર અત્યાચાર થતા હોય ત્યારે રક્ષા કરવી એ તમારો ધર્મ છે. તમારી પાસે અમનિવશનાં દિગ રાજો છે. એ રાજોને યત્નિત તપશ્ચર્યાથી તમે એજના સાચા કરી શકો.

આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આપણે સરકાર પાસે ઈન્સાફ નથી માગવો. રાવણ જો મને મારી નાખે તો ઈન્સાફ હું રાવણ પાસે કેમ માગવા બહુ? મારે કટિબદ્ધ થવા હિંમત મેળવવી. હિંમત મને ક્યાંથી મળે? મારે દયા શીખવી જોઈએ, જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એ સર્વ એ તમારી પાસેથી જ શીખે. શુદ્ધ ધર્મવાનને હિન્દુ, મુસલમાન, કાણુથી દરેક યોગ્ય અને માન આપજો. તમે ધારાજાને શીખવો કે લંડન દરવા એ એમનું કામ નથી.

ધારાજાને હું કહું છું કે તમે સાધુને તસ્લી ન આપશો. પાટીદારને કહું છું તમે ઉત્તેજન ન આપશો. તમે લોકોએ લડતે. તમે બ્રાહ્મણધર્મ ન પાળી શકો તો બાહ્યપાટને મારીને કાઢજો.

એ બંને પોતાનો ધર્મ ભૂલે તો હું સાધુઓને કહું છું કે તમે તેમની રક્ષા કરજો, સુધારજો, એમનો મેલ ધોજો; એ કામ કરશો ત્યારે ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થશે, ત્યારે જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કર્મભૂમિ કહીશું.

હું તો આશ્ચર્ય જોઈ પશુ તમે આ કામ ઉપાડી લેજો. હું તો કહું છું આજે જ બેચાર સાધુ, બેચાર પાટીદાર, બેચાર ધારાજાની એક કમિટી નીમી આ કામ કરાવો—પ્રતિજ્ઞાઓ લેવડાવો. આ કામ કરશું તો સ્વરાજ એક વર્ષમાં મળશે જ. હવે તમને પ્રેમ, હિંમત, દયા, સત્ય યજ્ઞ કરવાની શક્તિ અર્પો એવી મારી તેની પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નોંધ

‘જાપિઓના વંશજો’

આ લેખને હું મૂળાંથી નંબી છાપતો. જે દિવસના અનુભવથી આ લખાણેનું છે તેમાં સમીક્ષા આવેશ દોવાનો સંભવ છે. પણ હું જોતો તો રેડીયાને ને પદવી લેખકે આંખી છે તે ચોખ્ખું છે એમ માનું છું, એટલે આ લેખને પ્રજા કરીને હું મને બાંધી લઉં છું. આશ્રમને સાર ને અતિશયોક્તિ થઈ દયો તે આશ્રમવાસીઓને સાર આદર્શ રહે તે ખાતર છાપું છું. તે આદર્શ નહિ સાધવે ત્યાં તેઓને આ લેખ લખાવત કરશે. ‘વંશજો’ નામ એમિને ચુલવેલું. એ નામ તો હજીવે અચોખ્ખું માનું છું. સત્યને આશ્રમને આશ્રમમાં રહી શકે તો મને લાગે છે, ને રેડીને પણ યાવ જ એમ મારી અચલિત થઈ છે. તેથી સત્યાગ્રહઆશ્રમ એ જ એક નામ એ આશ્રમ ઝીલી શકે.

તા. ૩૦-૧-૧૯૨૧

કેટલાક પ્રશ્નો

ધણા ચર્યાપત્રીઓને નિરક્ષર થતી હશે; કેમકે તેમના પત્રોને પૂરે ન્યાય નથી મળી શકતો. 'નવજીવન'ના વાંચનાર જાણે છે કે 'નવજીવન'માં જે લખાણ આપવામાં આવે છે તેને વિષે બહુ ઠાણજી વાપરવામાં આવે છે, તેથી ચર્યાપત્રોના ઉપયોગ અવકાશ મળ્યે જ કરાય છે. એવા જે પત્રો અદ્યોત્તર માસમાં લખાયેલા મારી પાસે પડ્યા છે. ત્યાર પછી તો ધણા લખાણો થઈ ગયા. તેમ એ પત્ર લખનારની સંકાના જવાબ કદાચ તેમને મળ્યા પણ હોય. છતાં તેમના સવાલોને 'મે' નકામું નથી ગણ્યા એમ બતાવવા ખાતર પણ હું તેમને જવાબ દેવા અહીં પ્રયત્ન કરું છું.

ચલાવવે હજીવું અને અસરમાં પ્રવેશ

એક બાઈ સુરતથી લખે છે:

સૌ—આપ કહો છે કે જો આપને અને અહીંબાઈઓને પરહેજ કરે અથવા કંઈ શિક્ષા થાય તો લોકોએ શાન્ત રહેવું. જો તેમ નાહ કરે તો અસહકારને ધક્કો પહોંચશે. આની મને સમજ પડતી નથી. વળી તમારી સાથે તો એક માત્ર નેહર સાહેબ જ છે. ધારો કે તેમને પણ પકડે તો પછી તમારું કામ કોણ માયે લેશે?

આગેવાનોને
પકડે તો?

જૌ—મારી સલાહ યોગ્ય જ છે. અસહકારની ચાવી શાન્તિ છે. જો શાન્તિનો ભંગ થાય તો અસહકારીનું બળ ભાંગી પડે. કેમકે શાન્તિભંગને અંગે સરકાર ત્રાસ વર્તાવે અને ત્રાસથી અકળાઈ જઈ લોકો દયાઈ જાય. અસહકાર એ ત્રાસનો ભય હોડવાની તાલીમ છે. આપણે હજી કયબીત છીએ. જ્યારે અચરહિત યમ્યું ત્યારે ત્રાસ વર્તાવનાર કોઈ હશે નહિ. હવે તો અસહકારમાં એટલા નેહરજી છે એમ પણ કહેવાય એમ નથી. પણ બધા અસહકારી આગેવાનોને પકડે તોપણ અસહકાર ચાલ્યાં કરે તો જ છત મળે. અસહકારમાં પ્રજાની સત્તા કેળવાય છે. પ્રજા પોતાના બળ પર ટકી રહે ત્યારે જ સ્વરાજ એટલે પ્રજાસત્તાક રાજ્ય ભોગવે. આપણે સરકારને મદદ નથી દેવી તે તેની મદદ નથી લેવી. એમાં કાંઈ મોટું કાર્ય નથી કરવાનું કે આગેવાનની જરૂર હોય. અસહકાર રામજાણી છતાં બચ્ચાથી પણ ચલાવાય તેવું શક્ય છે. ચલાવવે હજીવું ને અસરમાં પ્રવેશ એવું એ હથિયાર છે.

આપણે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે આપણે સરકાર પાસે ઇન્સાફ નથી માગવો. રાવણ એ મને મારી નાખે તો ઇન્સાફ હું રાવણ પાસે કેમ માગવા નહીં? મારે કશુંપણ થતાં દિગ્ભ્રમત મેળવવું. દિગ્ભ્રમત મને ક્યાંથી મળે? મારે દયા શીખવી જોઈએ, જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. એ સર્વે એ તમારી પાસેથી જ શીખે. શુદ્ધ ધર્મવાનને હિન્દુ, મુસલમાન, કાશુમી દરેક ઓળખશે અને માન આપશે. તમે ધારાજાને શીખવો કે લૂંટફાટ કરવી એ એમનું કામ નથી.

ધારાજાને હું કહું છું કે તમે સાધુને તરફી ન આપશો. પાટીદારને કહું છું તમે હિંદુને ન આપશો. તમે લોકોએ લડો. તમે બ્રાહ્મણધર્મ ન પાળો સહો તો ધાડપાડને મારીને કાઢો.

એ બન્ને પોતાનો ધર્મ બૂલે તો હું સાધુઓને કહું છું કે તમે તેમની રક્ષા કરજો, સુધારજો, એમનો મેલ ધોળો; એ કામ કર્યો ત્યારે ધર્મની પુનઃ સ્થાપના થશે, ત્યારે જ આપણે હિન્દુસ્તાનને ઈર્ષ્મણિ કરીશું.

હું તો ચાલ્યો નહીં. પણ તમે આ કામ ઉપાધી લેજો. હું તો કહું છું આજે જ બેચાર સાધુ, બેચાર પાટીદાર, બેચાર ધારાજાની એક કમિટી નીમી આ કામ કરાવો—પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાની. આ કામ કરશું તો સ્વરાજ એક વર્ષમાં મળશે જ. હવે તમને પ્રેમ, દિગ્ભ્રમત, દયા, સત્ય યજ્ઞ કરવાની શક્તિ અર્થે એવી મારી તેની પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

નોંધ

‘ઋષિઓના વંશજો’

આ લેખને હું મુદ્રાપી નથી છાપતો. બે દિવસના અનુસંધાનો આ લેખાણું છે, તેમાં શક્તિ આવેશ દેવાનો સંભવ છે. પણ હું પોતે તો રેડીયાને જે પદવી લેખકે આપી છે તે શ્રામ્ય છે એમ માનું છું, એટલે આ લેખને પ્રગટ કરીને હું મને બાંધી લઉં છું. આશ્રમને સાર જે અતિશયોક્તિ થઈ હશે તે આશ્રમવાસીઓને સાર આદર્શ રહે તે ખાતર છાપું છું. તે આદર્શ નહિ સાચવે ત્યાં તેઓને આ લેખ લખાવત કરશે. ‘વંશજો’ નામ એક મિત્રે સૂચવેલું. એ નામ તો દંતુરે અશ્રામ્ય માનું છું. સત્યનો આશ્રમ જે આશ્રમમાં રહી શકે તો મને વૃત્તિ છે, ને દેશને પણ સાચ જ એમ મારી અવલિત શ્રદ્ધા છે. તેથી સત્યાગ્રહઆશ્રમ એ જ એક નામ જે આશ્રમ ઝીંટી શકે.

• ‘ઋષિઓના વંશજો’ એ લેખ નીચે લખેલી નોંધ

હું ડિક્ટેટર છું ?

સૌ—તમે કહો છો કે તમે આપખુદ (ડિક્ટેટર) નથી. શું તમે કોઇ નેતાનું કહેવું સ્વેચ્છ પણ માન્યું છે ? વિષયવિચારણી સમિતિમાં પણ આપ ખાંદ જોવાં અચ્છાપમાન જ રહ્યા એક વાર કહો છો કે અંતરના અવાજ પ્રમાણે ચાલવું, તો પછી તમારા મતને ટેકો આપાવવાને શા માટે આટલું મથન કરી રહ્યા છો ?

જી—હું તો અવશ્ય માનું છું કે હું આપખુદ નથી, એટલું જ નહિ પણ મારામાં આપખુદનો અર્થ સરળેણે નથી; કેમકે મારો ધર્મ જ સેવાધર્મ છે. મેં તો ક્યારે નેતાઓનું કહેવું માન્યું છે ને માનતો આનું છું. વિષયવિચારણી સમિતિમાં મેં દલક્રાંતિમાં તેમજ નામપુરમાં યણેયે પાતું મેલ્યું છે. પણ આટલું સાચું છે કે ન્યાં અંતરના અવાજની વાત આવે છે ત્યાં હું આમીઠી બનું છું; મને કોઇ ચળાવી નથી શકતું. તેથી મારી ઉપર આપખુદ હોવાનો આરોપ મેલવામાં આવ્યો છે તેને હું સાંખી રહું છું. આત્માના નાદને જ માનવાનું કહેતા છતાં દલીલો કરી બીજાને મનાવાનો અધિકાર સર્વને હોય છે. આપણામાં આમાને સૂત્રાની ટેવ પડી ગઇ છે. તેને વખતોવખત નાગૂન કરવો પડે છે; ને તે જ પુરપાઈ છે. એકબીજાની બેઠીઓ તોડવામાં સદાય દરરો એ જ સેવા છે.

લોકોએ વધાવી એટલે મહાસભાએ વધાવી

સૌ—આપે મહાસભા મળ્યા પહેલાં કહેલું કે ' મને મહાસભાની જગ્યાએ દરકાર નથી ' તો પછી ' કોંગ્રેસમેન ' હોવાનો દાવો કેમ કરો છો ?

જી—મહાસભાની મને દરકાર નથી એવું કૃષ્ણ વાક્ય મેં કદી ઉચ્ચાર્યું નથી. તેમ ' કોંગ્રેસમેન ' હોવાનો દાવોયે નથી કર્યો. કોંગ્રેસ મહાસભા છે. તેનો હું પૂજારી છું. અચપણથી મેં તેને આદર આપ્યો છે, તેથી જ દરેક વેળા મેં ત્યાં હાજરી આપવા મહેનત કરી છે. પણ મહાસભાના ઠરાવને મેં વેદવાક્ય માન્યાં નથી. ન્યાં તેના ઠરાવ મારા અંતર ધર્મના વિરોધી લાગ્યા છે ત્યાં તેની સામે વર્તન કરવાની છૂટ મેં રાખી છે; ને એવી છૂટ સર્વને હોવી જોઈએ એમ મેં માન્યું છે. એમ કરતાં છતાં માણસ મહાસભાનો પૂજારી હોઈ રહે.

સૌ—મહાસભાએ આ ઠરાવ પસાર કર્યો નહતો તો શું આપની ચળવળને એક ટકો પણ શ્લેષ મળતો ? આ ચીમ-સદીઓ મુઠીમાં આ અસહકાર એક મોટામાં મોટો સવાલ છે. અમૃત સમાન ' મોટેચુ-એમશર્ડ મુધારા ' મળ્યા છે તો પછી એક

મહાસભા
અને
પ્રત્યક્ષ

કિટ્ટેટરની માફક આખા હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરવવું એ વ્યાજબી છે. માલવીયાજી જેવા પણુ કહે છે કે ગાંધીજીની તો અક્ષલ ગાંધી છે અને હિન્દુસ્તાનને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યા છે.

૧૮૦—આ સવાસમાં બહુ ગેરસમજ જોઈ છે. મહાસભા એ પ્રજાઅવાજનું વાજ છે. જ્યારે અમુક વસ્તુને પ્રજા ઝીલી લે ત્યારે તે મારી હોય કે ખરાબ, પણ મહાસભા તો તે પાસ કરે જ. હવે અમુક સુધારક કંઈ સુધારો દાખલ કરવા ઇચ્છે છે કે જે લોકોને પ્રિય નથી, તો તે મહાસભાની પાસે પાસ ન કરાવી શકાય એમાં નવાઈ નથી. મહાસભામાં દરાવ થયા પહેલાં અસહકારની ચળવળ જોરથી ચાલી રહી હતી, અને તેથી જ મહાસભાએ તેને વધાવી લીધી. મારા તો ધણાએ વિચારો છે જે હું મહાસભા પાસે પાસ ન કરાવી શકું. કેમકે તે પ્રજાની, પાસે પણ હું અંદાવી શક્યો નથી. હું માનું છું કે પુરુષ ધરબંજ થાય ત્યારે તેણે શરી પરણવું ન જોઈયે; હું માનું છું કે આપણે કેવળ નિરાશિષ ભોજન કરવું જોઈયે; હું માનું છું કે ગૌશીતળા કઠાવવામાં હોય છે; હું માનું છું કે આપણા શૌચાદિના રિવાજોમાં કેટલાક એવા ખરાબ રિવાજો છે કે જેથી રોજો પેદા થાય છે. પણ આ બધી બાબતોમાં હું પ્રજામતને દગલુ મારા પક્ષમાં કેળવી નથી શક્યો; તેથી તેવો દરાવ મહાસભામાં પણ પસાર ન કરાવી શકું. તેમ છતાં પ્રસંગોપાત મારા તે વિચારો પણ લોકો આગળ મુકતાં હું અચ્છતો નથી. ઐરોચ્ય સુધારા અમૃત સમાન છે એમ જો હિન્દે ગણ્યુ હત તો મારું આપણુદીપણું મારા ખીસામાં જ રહી જત. પ્રજાને ગમતી વસ્તુને મેં એક વ્યાવહારિક રૂપ આપ્યું છે તેથી જ મારા સંદેશાને પ્રજાએ વધાવી લીધો છે એમ મારું માનવું છે. હું પ્રજાને અવળે માર્ગે નથી દોરી જતો, પણ પ્રજા જે માર્ગે જાય છે તે અવળો હોય તો હું પણ બૂલમાં પડી તે માર્ગે તણુયો છું. એમ' દરો તો મારી કાર્યદક્ષતા ઝોઝી ગણાયો. હું તો માનું છું કે પ્રજા સાથે માર્ગે જ ચાલી રહી છે, અને પ્રજા ધણા વેગથી આગળ વધી છે. માલવીયાજી માનતા જ નથી કે હું પ્રજાને અવળે માર્ગે દોરી રહ્યો છું. અમારી વચ્ચે ચોરો મતભેદ છે ખરો, પણ તેઓ અસહકારના પૂનરી છે ને માને છે કે પ્રજા આગળ વધી રહી છે.

નવું રાજ્યતંત્ર હું નહિ ચલાવું, પ્રજા ચલાવશે

૨૮૦—સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી લો. મા. તિલકે કહ્યું હતું તેમ તમે હિમાલયની તળેટીમાં વાસો કરો તો પછી નવા રાજ્યતંત્રનું શું ? તેને કાણ ચલાવશે ? સગા બાપુએને નથી બનવું તો દરોહોનું શું પૂછવું ?

૪૦—આ સવાલમાં પણ જૂલ છે. શેકમાન્યે મારા હિમાલય જ્યાં વિષેનું કંઈ કહ્યું જ નથી. સ્વરાત્મ્ય મળ્યે મેં હિમાલય જવાનું ધાર્યું નથી. પણ નવું રાત્મ્યતંત્ર નું ચલાવવાનો નથી એ ચોક્કસ છે. તે તંત્ર તો પ્રભુ જ ચલાવશે. પ્રજામાં જ્યાં સુધી એટલો, આત્મવિશ્વાસ નહિ આવે ત્યાં સુધી સ્વરાત્મ્ય મળે પણ શાનું ?

‘પૉલિટિક્સ’ અને ધર્મ

૨૦—મિ. એન. વી. શર્માના કહેવા પ્રમાણે આપ પૉલિટિક્સમાં ધર્મની મેળવણી નથી કરી દેતા ? પૉલિટિક્સ મહાત્માઓને સાર હોઈ શકે ? શું આપે આફ્રિકામાં ને ખેડમાં થોડાને સાડ વિજ્ય મેળવ્યો તેથી કરોડો માટે પણ મેળવી શકેશો ?

ધર્મ અને
રાજકારણ

૪૦—હું અવશ્ય ધર્મનું મિશ્રણ રાત્મ્યપ્રકરણી વિષયોમાં કરું છું. હિંદુવાની એક પણ ક્રિયા ધર્મરહિત ન હોવી જોઈએ એમ મારી અપમતિ છે ‘મહાત્મા’ને સાર શું ન હોઈ શકે એ સવાલ છે. જે તે સર્વ હુખોમા ભાગ ન લે તો મહાત્મા શાનો ? મારાથી ગંધાં હુખોમા ભાગ નથી લેવાતો, તેથી હું ‘મહાત્મા’ હોવાનો દાવો નથી કરેતો, પણ મહાત્મા ચવાતો પ્રત્ય આપણે અધા કરીએ તેમાં અવિચેક નથી. આપણા રાત્મ્યપ્રકરણમા આપણે ધર્મનીતિને દાખલ ન કર્યા તેથી તો સ્વરાત્મ્ય મળતાં આટલો વખત લાગ્યો. જેવું એકે તેવું અનેક એ કામદો છે. જે ધોરણે ખેડમાં લડી શકાયું તે જ ધોરણે ભારતવર્ષમા લડી શકાય, ને છતાં પણ મળે.

૨૦—અમદાવાદમાં આપે કહેલું કે એક માણસ પણ સંપૂર્ણ અસહકાર કરે તો તેની અસર થાય ને સ્વરાત્મ્ય મળે. શું આ ઝરોખર છે ?

જમતના
સુધારકો

૪૦—મારી ખાતરી છે કે ઝરોખર સંપૂર્ણતાને પામેશે તો એક અસહકારી પણ ખસ થાય, પણ મારા જેવા પ્રમત્તવાનની અસર પણ હું ધણી સમજું છું. જમતનાં અથા સુધારાનું મળ એક જ વ્યક્તિ નામે છે.

પોતાના કાળની પૂર્વે કોઈ જન્મતું નથી.

૨૦—જેમ શેકમાન્ય હતા તેમ તમે પણ શું તમારા કાળની પૂર્વે નથી આવ્યા ?

૪૦—કોઈ પોતાના કાળની પૂર્વે આવતું નથી ને જતુંયે નથી. પણ હિંદુવાની અથા સુધારકોને વિશે એવો આભાસ આવ્યાં કરે છે. એક ધોરણે ચાલ્યા આવતા આપણને જ્યારે બીજું ધોરણ કોઈ જનારે છે ત્યારે પ્રથમ તો આધાત પહોંચે જ છે.

મુસલમાનોને મેં નધી જગાડ્યા

સ૦—મુસલમાનોને ખિલાફતનું કંઈ જ લાગતું નથી. તમે જ ધોંઝીધોઝીને તેમને જગાડ્યા છે. શું મુસલમાનો ધારાસભાના હોદ્દવાર નથી થયા ? મિ. શરી વાઇસરાયના કારભારી મંડળમાં નથી ? શું ધર્મવાન ને ભણેલા મુસલમાન તમારી ચળવળમાં ભાગ લે છે ?

જ૦—મેં મુસલમાનોને જગાડ્યા છે એવો દાવો મારાથી થાય જ નહિ. તેઓને જગાડનાર તો અલી બાદશાહ છે. મેં તો મારો ધર્મ જાણી તેમને મારી મદદ આપી છે. ભણેલા આદિ મુસલમાનો પોતાનું જ્ઞાન ભૂલ્યા છે એ નવામની વાત નથી. એ આ જમાનાની તાસીર છે. આમ મુસલમાનો અલી બાદશાહની સાથે જ છે. મિ. શરી વગેરે જેવા મુસલમાન અને હિન્દુ મૂર્છિત દશામાં ન હોય તો આજે આપણને આટલો વિલંબ થાય છે તે પણ ન થાત.

સારા કામમાં કદી નિષ્ફળતા નથી

સ૦—શું તમારી ચળવળ અવ્યાવહારિક અથવા અસાધ્ય નથી ? તમે મદ્રાસમાં કશું હતું કે જો સંતોષકારક જવાબ ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ પણ જાય. તો પછી જેઓએ તમને ટેકો આપ્યો છે તેમનું શું ? આખા હિન્દુસ્તાનની કેવી અવનતિ ! સત્યાગ્રહની માફક આ ચળવળને પણ અધવચથી પ્રણામ કરો ને તમારા દહેવા મુજબ હિમાલયમાં વાસ કરો તો ?

જ૦—ચળવળ અવ્યાવહારિક નથી એમ દિવસે દિવસે સિદ્ધ થતું જાય છે. સીધો રસ્તો દદાય પ્રથમ અગમ્ય લાગે તોપણ અવ્યાવહારિક તો નથી જ. સત્યના જેવો દુનિયાગા બીજો વ્યાવહારિક પદાર્થ નથી. સીધી લીટીના જેવી ટુંકી લીટી બીજી જગતમાં દોષ દોરી શક્યું જ નથી. મદ્રાસનું બાળક આખું વાંચતું જોઈએ. ટાંકેલા વાક્યનો અર્થ એટલો જ કે જો પૂરો હિતર ન મળે તો ચળવળ નિષ્ફળ જવાનો આભાસ ધ્રજળે આવે. પણ સારા કામમાં નિષ્ફળતા હોતી જ નથી. દાર્થ પ્રમાણે ફળ મળ્યાં જ કરે છે. પણ એક માણસ કરે તેવું ફળ પ્રજા ન જોઈ શકે એ સંભાવન છે. પ્રજા જોઈ શકે તેવું ફળ મેળવવા સાડા અંગૂઠો તે દાર્થ કરેલું હોવું જોઈએ. ખાલી જોઈ શક્યું છે તેજે તો પૂરું ફળ મેળવ્યું જ છે. જેઓએ અભ્યાસ હોયો છે, વહીવટ હોયો છે, તેઓને પ્રુવ્વરજ મળી ચુક્યું છે. ચળવળનું ગમે તે થાઓ, તેથી હોડનારને કંઈ હાનિ થવાની ? તેઓને હોડવાનો પક્ષાત્પ

યાય તો દુઃખ ખરું. તેથી જ હું કહી રહ્યા છું કે ત્યાગ પૈરાગ વિના નાહ ટકે. જેઓ આ સરકારથી તદ્દન ન થાક્યા હોય તેને અસહકાર કરવાની સલાહ મેં આપી જ નથી. આ ચળવળ ધર્મ છે કેમકે તે એકે પશુ કરવા યોગ્ય છે. પુણ્યકર્મ કરતાં નથી શોધવાની કે નથી સાચી શોધવાની જરૂર; પાપકર્મ કરતાં પહેલાં હળવર બોલીને પૂછવું તે હળવેરો સાચીને શોધવા. સમય અને સાચી મળી રહે તોપણ અટકવું. અસહકારથી જેમ વ્યક્તિને કશો ગેરલાભ થવાનો નથી તેમ હિન્દુસ્તાનનું પણ સમજવું. સત્યાગ્રહને મેં અધવચથી છોડ્યો જ નથી. તેણે ખીલું રૂપ પકડ્યું. કાયદાના સવિનય ભંગ રૂપે ચલાવનાં લોકો નહોતા, શીખ્યા તેથી તે રૂપે સત્યાગ્રહ બંધ રહ્યો. તેથી હિન્દુસ્તાનને પાસવાર લાભ થયો છે એમ હું માનું છું. મારી ખાતરી છે કે કાયદાના સવિનય ભંગને રોકીને મેં સત્યાગ્રહના મારા શાનને સિદ્ધ કર્યું, મારી સત્યાગ્રહના નામક તરીકેની લામકાત બનાવી. મેં કાયદાનો ભંગ રોક્યો તેથી જ સર માઇકલ ઓડવાયરે પંખખને પગાડવાનો નિશ્ચય કર્યો. છતાં તે ચક્રવર્તી, તેણે જ મારા હિમાલય જવા વિષે સમજવું. મારી દૃઢ મોન્યના છે કે પશ્ચિમનો પશુન્યાય હિન્દુસ્તાનને નહિ બાવે—નહિ સદે. છતાં ધારો કે હિન્દુસ્તાને તે ગ્રહણ કર્યો, પછી હિન્દુસ્તાનમાં મારું રહેવું હું નિરર્થક સમજું. તે વેળાએ હિમાલયનો એકાન્તવાસ મને સ્વર્ગીય લાગે. પશુવળનો પ્રયોગ કરવામાં હિન્દુસ્તાનને મારો હાથોગ નિરર્થક થાય. હિન્દુસ્તાન પણ તેવે સમયે મને આશીર્વાદ આપીને હિમાલય તરફ વળાવે.

આદર્શ રાજ્ય અકલ્પનીય નથી ?

સ૦—આપે 'નવજીવન'માં લખ્યું છે કે ખરેખરો અલ્પચારી કલ્પનામાં જ હોય. તે જ પ્રમાણે આદર્શ રાજ્યનું પણ શું ન કહેવાય ? શું એવું રાજ્ય અગાધ કદી હતું ? કે ભવિષ્યમાં થશે ?

જ૦—આદર્શોના સંપૂર્ણ અમલ થયે તે આદર્શ મટે છે. છતાં આપણે આદર્શને અવરખીને ચાલવું પડે. નહિ તો આપણે ગોવાં ખાઈએ. આદર્શ સીધી લીટી, આદર્શ કાટખુણો, કલ્પનામાં જ રહે છે. છતાં તે આદર્શ લીટી અને કાટખુણો વિના કદીયો એક પણ મુકાન નાચણી શકત. તેમજ આદર્શ સ્વરાજ્યને—આદર્શ સાધનોને ખ્યાનમાં રાખનાં તે તેનો અમલ કરતા આપણે વહેલામાં વહેલા યોગ્ય સ્વરાજ્ય મેળવશું.

સત્યાગ્રહ કેમ
રોક્યો ?

આદર્શોનો
અપ્રાપ્યતા

સુરતનિવાસીની પ્રશ્નાવલી પૂરી થઈ. તેણે પોતાનો ઠાગળ મધુર, પ્રસ્તાવનાથી સર કરેલો છે. પ્રશ્નોમાં ભાષાની સખ્તી ક્યાંક ક્યાંક જોવામાં આવશે, પણ પ્રશ્નો વિનયપૂર્વક પૂછાયા છે એમ મારી માન્યતા છે. પૂછનારે પોતાનું નામકામ પણ આપ્યાં છે. તેનાં છેવટનાં વાક્યોમાંથી ત્રણ ટાકું છું: “જેમ પિતા પુત્રના અપરાધને ક્ષમા આપે તેમ આપ મારે વિશે પણ સમજી લેજો. જેમ નિશાળમાં મહેતાજીએ કહે છે કે મુરકેલીએ હોય તો વારંવાર પૂછો તેમ જ હાલમાં આવા પ્રશ્નો વિદ્યાર્થી તરીકે અમારે તમને પૂછવા રહ્યા છે. જે પ્રશ્નો જૂલ ભર્યા કે અપમાનભર્યા લાગે તો ઠાગળ તુરત શાડી નાંખશો.”

વિદ્યાર્થીઓની વર્તણૂક

ખીજે ઠાગળ અમદાવાદના એક બાણીતા લેખકનો છે. તેમણે તે ‘સ્વદેશી’ ઉપનામથી લખ્યો છે. તેમાં પાંચ પ્રશ્નોની ચર્ચા છે. એકમાં વિદ્યાર્થીઓને મેં આપેલી સલાહ વિશે વિવેચન છે. એ પ્રશ્ન એટલો બધો જીજ્ઞાસુ છે કે હવે તેમાંથી કંઈ વિશેષ નીકળે એમ નથી, તેથી હોડી દઉં છું. હું એટલું જ કહીશ કે વિદ્યાર્થીઓને મેં જે સલાહ આપી છે તેથી તેઓ ઉદ્ધત ને સ્વચ્છન્દી નથી બન્યા. તેઓ પીંજરામાં પૂરાયા હતા; પીંજરામાંથી નીકળેલું પક્ષી થોડા યાગા કરે જ. એથી તેની ઉપર દયાસ કરવાપણું ન હોય. બહાર નીકળી પડેલા વિદ્યાર્થીઓના સસુદાયને જોઈતો હું ઝોળખું છું તેટલો ટોષ ખીજે ભાગે જ ઝોળખતો હોય. તેઓએ વિનય નથી છોડ્યો. તેઓ પોતાના આત્માની સાથે, જનસમાજની સાથે, તેમના વડીલોની સાથે ઝૂંઝી રહ્યા છે, અને તરણ વચના જીવંતોની પાસેથી જેટલી આશા રાખી શકાય તેટલી તેઓ રજાબૂત કરી રહ્યા છે. અસહકારમાં અવિનય હોય જ નહિ. આ ભાઈ લખે છે કે માણસો પ્રકૃતિવશ રહીને વર્તે છે, એ ખરું જ છે. પણ માણસનામાં બે સ્વભાવો રહ્યા છે. એક ‘અહરીમાન’નો ને ખીજો ‘ઔરમઝદ’નો; એક ‘રાક્ષસ’ નો ને ખીજો ‘મનુષ્ય’નો; એક સત્યનો ને ખીજો અસત્યનો. સત્ય ઉપર જ ભાર દેવો, ઔરમઝદ તરફ જ તેનું ધ્યાન રાખવું, કાલે પણ હતો પણ હવે મનુષ્ય રૂપે—મનુષ્ય જ—છે એમ નિરંતર કલા કરવું, એમાં તેની ઉપર આધાર નથી થતો, એવો મારો ખાસ અનુભવ છે.

ખીજે પ્રશ્ન ખાતગી યાગાઓના શિક્ષકોને મેં તેમના કરાર તોડવાની સલાહ આપ્યાનું તેમણે સાંભળેલું તે વિશે છે. એવી સલાહ મેં કોઈને આપી જ નથી.

અવિવેકી અસહકારી

ત્રીજી વિવેચન કોઈ કહેવાતા અસહકારીએ ધારાસભાના ઉમેદવારને 'અધેડાનો સરદાર' કહેલો તે વિશે છે. મને લખતાં ખેદ થાય છે કે આવાં અવિવેકી વિશેષજ્ઞો વાપરનારા અસહકારી પડ્યા છે, પણ એ વારસો ધણા કાળનો હતોયો છે એટલે પ્રયત્ને કરીને જ એ ટેવ જશે. ધણા અસહકારીઓ પોતાની ભાષા ઉપર, પોતાના વિચારો ઉપર કાચુ મેળવી રહ્યા છે એમ હું નાહું છું. લખનાર એમ માને છે કે એમ જોલવાની પણ પ્રકૃતિ પડી ગઈ છે; તેની સામે થવાનો મારો પ્રયત્ન નિર્થક જવાનો સંભવ છે. મારો ત્રીસ વર્ષનો અનુભવ મને જુદું જ શીખવે છે.

અવિવેકી
અસહકારી

ખિલાફતમાં કેમ મચ્યો છું ?

એવો પ્રશ્ન મહત્વનો છે. એ બાબ લખે છે: "આપને ખિલાફતને વારસે આપ્યું બધું લાગે છે એ સમજાવું જ નથી. અમારી ખાતરી થઈ છે કે ખિલાફત શકત 'પોલિટિકલ વેપન' (રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર) છે. ઇતિહાસની તવારીખ તપાસતા, ધણા ત્યાગ કર્યા છતાં હિન્દુમુસલમાન એક રહે નહિ એમ જ લાગે છે. થાય અને આપુ રહે તો એકમ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. પણ સ્વાર્થ અર્થે ન ચાલુ રહે તેમ લાગે છે. માગ જોવા ધણાં આપું માનવું છે. આથી ખિલાફતમાં આપને એટલું કેમ લાગે છે તે એક લેખ દ્વારા આપ જણાવશો તો અમારા જેવાં આપના આભારી થઈશું."

ખિલાફતમાં
કેમ મચ્યો
છું ?

આ પ્રશ્ન મેં વાતોમાં ને લખાણોમાં ચર્ચ્યો છે. પણ તે એટલે બધે અગત્યનો છે કે તેની ચર્ચા નેટલી થાય એટલી ઓછી ગણી અહીં કરી નાખું છું. ખિલાફતના પ્રશ્નને 'હું સર્વોપરી સ્થાન આપું છું'. અસહકારનું શસ્ત્ર મને એ જ રૂપે ખિલાફતનો પ્રશ્ન વિચારતાં જ જડ્યું. તે વિશે મને બહુ લાગી આવ્યું છે, કેમકે હું સુસ્ત હિન્દુ છું. જે સાત કરોડ મુસલમાનોથી મારા ધર્મને હું મુશ્કિલ રાખવા માણું તો મારે તેમના ધર્મને બચાવવા સાર્વજનિકપણથી એ સૂચના પાડવા રહેવું જોઈએ. તેમજ સર્વ હિન્દુને માટે પણ ત્યાગ સુધી હિન્દુમુસલમાન એકલ ન થાય ત્યા સુધી સ્વરાજ્ય અર્થે વિનાનો આદર્શ છે; ત્યાં સુધી ગૌરવના અસંભવિત છે. સ્વાર્થ સર્થે મુસલમાન દગો દેશે એમ હું માનતો નથી. જેઓ ધર્મને માને છે તે દગો દેતા નથી. હિન્દુઓએ ધણો ત્યાગ કર્યા છતાં તે શબ્દો નથી એવો ઐતિહાસિક દાખલો મેં એક પણ નથી જાણ્યો. આજ લગી જે થયું

છે તે તો વાણીઆનું સાદું થયેલું છે. આજનાં વ્યવહારમાં સાદાને વ્યવહાર જ નથી. હિન્દુ પોતાનો ધર્મ સમગ્ર મુસલમાનને મદદ કરે ને ફળની આશા ધમ્મરથી રાખે. મુસલમાનોની પાસેથી કંઈ જ ન માગે. ગૌરશાની વાત અલી ભાઈઓની સાથે હું જાણે જ કંઈ હું. મૌલાના અબ્દુલ ખારી સાહેબની સાથેનો સંવાદ હું પ્રગટ કરી ચુક્યો છું. છતાં તેઓ જાણે છે કે મેં એ છૂપાવ્યું નથી કે મુસલમાનોને સારૂ મરીને પણ તેઓનાં હૃદય પીગળાવવાની હું આશા રાખું છું. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે સારાનું જળ ધમ્મર આપે જ છે. મારી માન્યતા ધમ્મર પાસે છે. મુસલમાન બાઈઓને તો હું વિનામૂલ્યે વેચાણો છું ને પ્રત્યેક હિન્દુને તેમ કરવા કહી રહ્યો છું. આમાં દાવપેચ નથી, ખુદી વાત છે. જો મુસલમાન બાઈઓનાં કેસ નમજો હતો તો હું તેમને સારૂ ગરવા તૈયાર ન થાત. તેમનો કેસ તદ્દન સાચો જણ્યા છતાં હું શકથી કે ખીકથી અળગો રહું તો મારું હિન્દુત્વ લાજે, મારો પોશીધમ જાય.

ખિલાફત એ રાજ્યપ્રકરણી હથિયાર નથી એમ હું જાણું છું. ખિલાફતનો અયાવ કરવો એ સવ મુસલમાનની ધરજ છે. હિન્દુ તેને ધર્મ ન માને એ વાત જુદી છે. ગાયને અયાવરી એ કંઈ મુસલમાન ધર્મરૂપે ન માને. પણ સર્વ મુસલમાન જાણે છે કે હિન્દુઓનો તે ધર્મ જ છે. તેમ જ સર્વ હિન્દુએ જાણ્યું જોઈએ કે ખિલાફતનો અયાવ કરવો એ મુસલમાનનો ધર્મ છે. અલી ભાઈઓની ધર્મપરાયણતા રિપે મને મારે માન છે. કેવળ રાજ્યપ્રકરણી લાભ મેળવવાને ખાતર તેઓ ફકીરી ન લે. પણ ખિલાફતને અયાવતાં ધરિલામની સત્તા અવરથ વધે. તેથી રાજ્ય એમ કંઈ ગુન્હો નથી. મુસલમાન ગાંધી થાય જ; અને, જો હિન્દુ ધર્મની જાગૃતિ ને દ્વંત્રિયિથી ઇતરધર્મીઓએ રાજ્ય થવું જોઈએ એમ વ્યાપણે માન્યે તો ધરિલામની વ્હનિયી આપણે હિન્દુઓએ પણ રાજ્ય થવું જોઈએ.

ગુરુ નાનકે અને કમીરે હિન્દુમુસલમાન બન્નેને એક કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો તે ઇતિહાસ કોઈ અહીં રજૂ નહિ કરે એવી હું આશા રાખું છું; કેમકે આજનો પ્રયત્ન ધર્મની એકતા કરવાનો નથી, પણ ધર્મની ભિન્નતા છતાં દિલની એકતા કરવાનો છે. ગુરુ નાનકે આદિનો પ્રયત્ન ધર્મમા એકતા બતાવવાને બદલે એક બનાવવાનો હતો, આજનો પ્રયત્ન તિતિજ્ઞાનો છે. સનાતની, હિન્દુ મુસ્ત રહે અને છતાં મુસ્ત મુસલમાનને માન આપે, તેની સાચા દિલથી વ્રતિ ધૃષ્ટિ, એ પ્રયત્ન છે. આ પ્રયત્ન નવો જ છે, પણ હિન્દુ ધર્મના મૂળમા રહેલી એ બાવના છે.

આ પ્રયત્નને અતિ પશુ માની લેઈ કે મુસલમાન બાદશાહો દે. એક વાત તો એ છે કે બંનેનો સ્વાર્થ સદાકાળને સાર એકમ નળવવામાં જ સમાયેલો રહેશે. પશુ એમ કહો કે ખિલાફત રૂપી-વિરોધ અર્થ સર્થે મુસલમાન હિન્દુનો વિરોધ કરવા મંડી નય, આ બીકથી આજે તટસ્થ રહીએ તો તેમાં આપણે અગ્રેજી રાજ્યની શુલાબી નબાવવા કપરાત રો. અર્થ સાધી શકીએ? અત્યારના પ્રયત્નને ધારો કે ખિલાફતનો બચાવ થયો, સ્વરાજ મળ્યું ને પછી મુસલમાનોએ કહ્યો હીલો; તોયે શું ? ખાલીમ કરોડ હિન્દુને મુસલમાન કરાવશે ? તેમનું આત્મજન, તેમની તપશ્ચર્યા, તેમનો આજે કરેલો યજ્ઞ, તેમને કઈ જ સહાય નહિ આપે ? પશુ મુસલમાનો તો બહારથી બીજાને લાગીને આપણી માથે લડે તો ? હોમ, તેથી પશુ મર્દ કમ ડરે ? આગળનો પ્રયત્ન સ્વાવલંબી—સ્વતંત્ર જનતાનો છે. એક હોય તોપણ છાતી ખુલી મુઠી અનેકની સામે ઢલો રહે ને ન્યાય મળી શકે. હોય ત્યાંથી ન ખસે. આજું પશુઓ પશુ સમય આજે કરે છે. આજું આરબનાં બાળકો કરે છે. આજું કરતા ડમ બાળકોને મેં જાણ્યા છે. એ કંઈ દેવી શક્તિ નથી. એ તો સામાન્ય મનુષ્યને મળેલી વસ્તુ હોય છે. એવી શક્તિવળા પણ હિન્દી ન હોય ત્યાં મુઠી હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર ન અને. પ્રતાપના સમયના ક્ષત્રિયોમા એ ધૈર્ય હતું. ક્ષત્રિય એટલે ગાંધાર નહિ; ક્ષત્રિય એટલે મરી નળ્યુનાર. ગીતાની વ્યાખ્યા પ્રમાણે ક્ષત્રિય એ કે જે ભાગે નહિ, પીડે જતાવે નહિ. હિન્દુમુસલમાનની આગતી એકતામાં સાદાની વાત જ નથી. આપણા સહીઆગતું જાતપત્ર આપણી એકબીજાની ખાતહાની છે. એ અજેજ વિતાની દોસ્તી છે. એ બંનેને સાર એકપણી કરાર છે. તે જ સ્વેચ્છાએ થયેલું સહીઆઈ કહેવાય. તે એકતુ તોડ્યું તૂટ્યું જ નથી, તે વરે પશુ છે. કાપડો તેના તોડનારને બાધે નહિ. પશુ પ્રેમ એવા તોડનારને પશુ જેવી રાખે.

મુસલમાનો
કે? તે

પ્રેમનું બંધન
અને શરતો

‘કાચે રેં તાંછે મને કરજીએ બાધી

જેમ તાલે તેમ તેમની રે,

મને લાગી કદારો પ્રેમની.’

એમ ગીર એ ગાયું ને કરી જતાવ્યું. એ જ તાતજો મુસલમાનમાત્રને બાધવા ને ગાયને છોડાવવા બસ છે પશુ ભોજન મળતે આપણને પ્રેમની શરતો પશુ જાણીરી છે:

‘બગલી રીસ તણ સાદું,

આમજ વચમી છે વાદું.’

પ્રેમની પરીક્ષા અભિધારા પર ચાલતું એ છે. હિન્દુ જો પોતાના ધર્મની રક્ષા કરવા પુબ્ધે તો અસિધારા પર ચાલી જાય.

પાંચમો પ્રશ્ન મળકુર બાઇએ આમ ઉઠાવ્યો છે: “પંબળ ને ખિલાફતની બાબતમાં માલવીયાજી તથા શાસ્ત્રીજીને આપના જેટલું લાગતું નથી એમ માનવામાં આપની બચંદર બૂલ થાય છે.” આટલું કહીને આ બાઇએ થોડી દલીલો આપી છે. આમાં તેઓએ એમ માની લીધું છે કે મેં આ બન્ને પ્રીટ નેતાઓ પર આક્ષેપો કર્યા છે. હું ખાત્રી આપું છું કે એવું કંઈ છે જ નહિ, બન્ને પ્રત્યે માફ માન જે હતું તે જ કાયમ છે. તેઓનો મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ તેવો જ કાયમ છે. મેં તો માત્ર વસ્તુસ્થિતિ વર્ણવવામાં એ મિત્ર જેમની સાથે અને ગાઢ સંબંધ છે તેમના દાખલા આપી દીધા છે. ખિલાફત અને પંબળને વિષે હું અધીરો થઈ માફ સર્વસ્વ હોમવા તૈયાર થયો છું. આ બન્ને નેતાઓ એ બન્ને અપમાનને સાંખી રહેવા તૈયાર છે. તેને અવહારન્યાય કહો તોપણ ચિન્તા નથી. મારે મન આચાર એ માણસની લાગણીનું માપ છે. મને વધારે લાગણી છે એમ કહી હું વધારે માન ખાટવા ઇચ્છતો નથી, તેમ માલવીયાજી અથવા શાસ્ત્રીજીને ગ્રાહી છે એમ કહી તેમને લેશમાત્ર હીણવવા પણ ઇચ્છતો નથી.

તા. ૩-૨-૧૯૨૧

૬ ‘એકે ડગલું’ ખસ થાય’

બહા મિ. રોક્રોસ આજે ડેટલાંક વરસ થયાં હિમાલયના પહાડી પ્રદેશમાં વસનારા એક ધાર્મિક ખ્રિસ્તી છે. અસહકારની પ્રવૃત્તિનો તેઓ લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરી રહ્યા છે. થોડા વખત ઉપર કલકત્તાનાં છાપાંઓમાં તેમણે અસહકાર વિષે ત્રણ લેખો લખ્યા છે. અસહકાર નૈતિક સરૂર તરીકે તેમને માન્ય છે, પણ એવી પ્રવૃત્તિ સંપૂર્ણ રીતે જોડમંદ નીવડે તો અંગ્રેજોને હિન્દુસ્તાન ખાલી કરવું પડે અને એવું થવા વખત આવે તો હિન્દુસ્તાનની સી ગત થાય એ ચિન્તા એમને બારે બારે બાકુળ કરી મુકે છે. તેવો વિચાર આવતાંની સાથે જ એમની આંખ સામે હિન્દની સરહદ ઉપર અરધાનોનાં ધાડાં ચડી આવતાં અને ઉત્તરની બાજુએથી નેપાળી ‘શુરખાંઓના ટોળાં હિન્દને લૂંટતાં, રંબડતા તરવરવા મોંઠે છે. હું તો આ બધી દાહ્યનિક ચિન્તાઓના જવાબમાં કાર્ડિનલ ન્યૂમનની પેઠે એટલું જ કહી સંતોષ માનું કે

‘દૂર દેશ જોવા લોકો લખીને’,

‘એક ડગલું બસ યાવ—’

મારે એક ડગલું બસ યાવ.

૧૬૩
૬૪૨ પંચ
અર્ધ

અસહકારની પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક પાયા ઉપર બંધી થયેલી છે. ઇશ્વરથી હરીને ચાલ-
નારા માણસમાનને, સર્વોપરી ધર્મ એટલો જ છે કે પાપથી નાસીને દૂર જવું.
એમાં પરિણામનો વિચાર બિલકુલ આડે આવવા જ ન દેવો. જોધે. સેતાર્થનું
ફળ હમેશાં શુભ જ આવે, બીજું આવી શકે જ નહિ, એવી એને અચલિત શ્રદ્ધા
હોય. એ જ મારે મન ગીતાના નિષ્કામકર્મવાદનો પણ મર્મ છે. ઇશ્વર માણસને
ભવિષ્યમાં હોણકું કરી જોવા નથી દેતો. એણે તો સત્યને જ શ્રદ્ધાપૂર્વક અનુસર્યો
હરવું રહ્યું; પણ એવા અનુસરણમાં છવનું જોષમ પણ ભલે હોય. એ જાણે છે કે
એ સ્વધર્મના માર્ગમાં મરણ પણ શ્રેયસ્કર છે. સેતાનને વેચાણને છવવા કરતાં
ઇશ્વરને માર્ગે મરણ હજાર દરજ્જે બહેતર છે. માટે જે જે કાંઈ માને છે કે આ
સરકાર સેતાનના પંથની પ્રતિનિધિ છે તેને મારે એ સરકારનો સંગ તથા અજગા
થવા સિવાય બીજો રસ્તો નથી.

છતાં વાદને ખાતર ધડીબર માની લઈએ કે અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાન તથા મધ્ય
અને હિન્દુસ્તાનમાં અશુભમાં અશુભ સ્થિતિ ઉભી થઈ. એ દશામાં પડાણોએ કે
ગુરખાઓએ હિન્દ પર ચડાઈ કરી અગર લૂંટફાટ કરી એમ માનીએ તોયે શું એ
એટલી કમળા બડાગની અસાધ્ય વસ્તુ છે ? મારે હિસાબે તો અત્યારે સરકાર
હિન્દુસ્તાનનો જે શારીરિક અને નૈતિક સક્તિપાત અહોરાત્ર કરી રહી છે તેને
મુકાબલે એ સ્થિતિમાં પડાણો કે ગુરખાઓના એવા ચાર દહાડાનાં ધોંગાણાંની
સામે થવા આપણે અવગ્યા વધુ સમર્થ હોઈશું. બિ. રોકાસ સરીરખનો નિષેધ
માનના જણાતા નથી. એ હિસાબે તો એક ચપેલા હિન્દના રજપૂતો, શાખો અને
મુસલમાન મોહાઓના સામટા જળને એક દિશાનાં કે ચારેબેરથી પણ ચડી આવ-
નારાં લૂંટારોઓના ધાડાઓ સામે સજળતાપૂર્વક યઈ ચકવા પૂરતું શ્રેય જરૂર આપી
શકાય. છતાં એથીયે અશુભ કદથી લઈએ, અશુભમાં અશુભ કદથીયે કે જપાન
ખંખાળના ઉપસાગરમાંથી આવી લાગે, ગુરખાઓ ઉત્તરમાંથી ઉતરી પડે અને
પડાણોનાં ધાડા વાયવ્ય સરહદો પરથી ચડી આવે. એ સ્થિતિમાં પણ કાં તો અમે
તેમને મારી હોડાવશું અને નાહ કાંઈ મુશ્કેલી શકાયે તો તેમની જોડે સરતો કરી
લઈશું અને વહેલામાં વહેલી તકે લાંછી કાઢીશું. અમે તેમ કરીશું તોયે આજની

૫૨૨૨
અગાધના ભય

નાદારી અને આ પાપી, રાજ્યની ગુલામગીરીના કરતાં તો તે વખતનો ગમે તેવો છતાં તે રસ્તો વધારે જ મર્દાનગીભર્યો હશે એ વિષે મને દશો જ શક નથી.

પણ એવું અશુભે દર્શવાની જ હું ના પાડું છું. જે મિ. સ્ટોકસ કહે છે તેમ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સફળ થાય—એ સફળ થાય એમ માની લઈને જ મિ. સ્ટોકસે ઉપલી બધી બીકનું ચિત્ર ખડું કર્યું છે—તો તો અંગ્રેજો અહીં રહે કે બાપ, જે કંઈ કરશે તે બધું મીઠું મીઠું, મિત્ર તરીકે, બે ભાગીદારો વચ્ચે કરારનો અમલ થાય તેવી રીતે, રીતસર અને વ્યવસ્થાપૂર્વક કરવાના. મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી કુદરતી સાક્ષસાધના—પછી તે અંગ્રેજોમાં જોવા જાઓ કે બીજા કોઈ પણ જાતિમાં—હવે મને અક્ષા છે. અંગ્રેજો 'રાત લઈને' અહીંથી ભાગે અને સવારમાં ઉઠતાં આપણને વૈદરજીની પેઠે વલવલવાને વારો આવે એ હું નથી માનતા.

વળી શુરખાઓ કે અધિકારો પણ ન્યાય કે નીતિની વાત કાને પણ ન ધરનારા કે તેની આભરછેદ માનનારા હાડના ચોરલૂટારા છે અગર તો તેમની પણ આત્મશુદ્ધિ કરવાના પ્રયત્નને દશો જવાબ વાળવાની શક્તિ વગરનાં જડ પ્રાણીઓ છે, એમ પણ મારે શા સાર માની લેવું? જે હિન્દ પોતાની પુરાણી ધર્મિકતા પાછી જીવનમાં આણી શકશે તો તેની પડોશી કોમો ઉપર પણ તેની અસર પડવાની જ, તે આ બળવાન પણ ગરીબ પહાડી કોમોના ઉદ્ધારના માર્ગ શોધવામાં રસ લેતું યશે, અને તેમનાથી ડરીને નહિ, પણ પડોશી તરીકેના પોતાનો ધર્મ સમજીને પ્રસંગ પડ્યે તેમને ચાર દહાડા પાળશે પોપણે પણ ખરું. જાપાનની જોડે તો તેણે અંગ્રેજોની સાથે સાથે જ હિસાબ કરી લીધો હશે. હિન્દ જાપાનમાં બનનારી એક પણ વસ્તુ વાપરવાને પાપ માનતું થઈ ગયું હશે નો જાપાન હિન્દ ઉપર સ્વારી કરવાના ખ્યાલ સરખો મનમાં નહિ લાવે. એને આવાપીવા અને પહેરવા પ્રસૂ છે. આપણે પરદેશો પર આધાર રાખતા બનીને તેમનામાં આપણે માટે લોભ અને તૃષ્ણા પેદા કરીએ તો જ તેમને આપણા ઉપર ચક્રાઈ કરવાનું આપણે દારણુ આપીએ. આપણે એવા કોઈ પણ દેશના આશ્રિત બનવાનું છોડી દઈએ એટલે બસ.

આમ અને હિન્દ અહિંસાથી સંજ્ઞ થવા નિર્માયું હો કે હિંસાથી, ગમે તે સ્થિતિમાં પણ આપણું ભવિષ્ય મિ. સ્ટોકસને દેખાય છે તેટલું શોચનીય નથી જ નથી. અને મારે મન તો એવું ગમે તે ભવિષ્ય સુધાં અત્માદની નામદાઈ અને નાદારીની હાલતના કરતાં તો એણું જ ઠાણું હશે. તેથી આપણે હાલની

અહિંસા અને આપભોગની આ ખુલી અને સંપૂર્ણ ખાનગીભરી લક્ષ્યમાં
મહાપૂર્વક નિમ્ન અને અડગ બનીને આગળ ધપ્યાં જવા જેવો કિત્તમ બીજો
એક રસ્તો આપણે માટે નથી એમ જ માફ મન સાક્ષી પૂરે છે.

વેળવુડ અને શૌકતઅલી

વિલાયતના ' નેશન ' પત્રમાં મારે વિષે અને મારા સાથીઓને વિષે કર્નલ
વેળવુડે એક લેખ લખ્યો છે, તેમાં બહુએબહુએ પણ તેઓ પોતાનું સમતોલન
સંચવી ચક્રમા નથી એ જોઈને મને દુઃખ થયું છે. હું જોકે હું કે જેમના વિષે
તેમણે પોતાના વિચારો દર્શાવ્યા છે તેમને લખતી પૂરતી હકીકતો મેળવવા કે
તપાસવા તેમણે ઘટતી મહેનત નથી લીધી. મારી પોતાની ખાતરમાં એમણે જે કંઈ
લખ્યું છે તેની ત્રીજો તપાસવા હું નથી ઇચ્છતો, પણ મૌં શૌકતઅલીની ખાતરમાં
કર્નલ વેળવુડે પ્રગટ કરેલું અત્યંત તો ખરેખર હેરાત પમાડે તેવું છે. મૌં શૌકતઅલી
મુસ્લમાન કેમની ઉપર જે બહુ અસર ધરાવે છે તેનું રહસ્ય જ કર્નલ વેળવુડ
સમજ્યાં નથી જણાતા મૌં શૌકતઅલીના કરતા વધુ ઇમાનદાર, વધુ સાચા
દિલનો માણસ હતું મેં જોયો નથી. હું નવા માનતો કે અંગ્રેજોને કે ખ્રીસ્ત હરકોઈ
જાતિને તે હાડથી ધિક્કારે છે. અલગત ધર્મ—મજહબ એમને મન પ્રાણથી પણ
ખારી ચીજ છે. અહિંસાને તે અલગત માને છે, જેકે તલવારના ન્યાયમાં પણ
તેમને વિશ્વાસ છે. જે અહિંસાને રસ્તે તેઓ વિલાયતનો વાજખી ઇન્સાફ ન જ
મેળવી શકે અને સમશેરો રસ્તે પોતાના દેશી માણસોને લઈ જવા એ નાહક
નીવડવાનું નથી એમ તેઓ ભુએ તો તેઓ જરૂર સમશેર ખેંચે. પણ જે દિવસે
એવી સમશેર ખેંચવા વારો આવશે તે દિવસે દુનિયામાં કોઈ તેમને આગળ ચીંધી
શકે નહિ એવી કોઈ પણ સિપાહીને છાજે તેવી દબે જ તેઓ સમશેર ખેંચનારા
છે એ વિષે મારા મનમાં છાંટાબાર અંદાજો નથી. અહિંસાને તેઓ ઝોડેથી
માનતાં નથી સીખ્યા; અહિંસાનો પાઠ તેમણે હજાર પેઢીઓ સાહેબના જીવનમાંથી
લીધો છે. એ પાઠ એવો છે કે સખથી, અહિંસાના ઇલાજોથી જ્યાં સુધી હેતુની
સિદ્ધિ સંભવતી હોય ત્યાં સુધી બળ વાપરવું મુનાસબ નથી. કર્નલ વેળવુડનું લખાણ
વાંચીને હરકોઈને એમ જ થઈ આવે કે મૌં શૌકતઅલીને કર્નલ વેળવુડે બહુ
કેવળ કોહીને માટે જ તલસતા જોયા. કર્નલ વેળવુડ જેવાએ તો એટલું વિચારવું જ

શૌકતઅલીને
ન્યાય

મટનું દહનું કે એક સિપાહી પણ તલવારના ન્યાયમાં વિશ્વાસ રાખતો હોવા છતાં
 યા, ઉદારતા, ક્ષમા, શૌર્ય ઇત્યાદિ અન્તઃકરણના શુભોદયી છેક સુધી હોતો નથી. હું
 કર્નલને ખાત્રી આપું છું કે મૌં શૌકતઅલી તેમના પોતાના જેવા જ શરા સિપાહી
 છે, તેમના જેવા જ બડ પુરુષ છે.

કર્નલ વેન્નપુડનો દષ્ટિદોષ મારે એટલા સારૂ બતાવી આપવો પડે
 છે કે અંગ્રેજ પ્રજા કર્નલના લખાણ ઉપરથી દારવાઈ જાઈ અલી બિરાદરોએ વિશે
 તેમજ મુસલમાન લાગણીને વિશે જૂલાવામાં ન પડે એમ હું ઇચ્છું છું. અલી બિરાદરોએ
 પોતે પોતાની લાગણીઓનો સંયમ કરીને અને અલગ અલગ પ્રસંગે આખી
 પ્રસલામી કોમની લાગણી ઉપર કાણુ જાળવીને સમસ્ત માનવજાતિની અપૂર્વ સેવા
 કરેલી છે. તેમનો આ અલૌકિક સંયમ જ તેમની ડૉડી ધર્મચત્તિનું સૌથી બારેમાં
 બારે ઉદાહરણ છે. 'કર્નલ વેન્નપુડ જેવા દરેક અને ફિલમોજ અંગ્રેજને પણ જ્યારે
 હું આવાં કિનાવળાં અનુમાનો ખાંધતા જોઈ છું ત્યારે ખરેખર મને ડૉડો શોક થયા
 વગર રહેતો નથી; કાણુ વસ્તુસ્થિતિને નિષ્પક્ષપાત દષ્ટિએ જોવાની આવી ના પડવા
 જોઈથી ખીંછ કોઈ વસ્તુ આજની લડતનો સાન્નિધ્યે નીવડે. આજવાના માર્ગમાં
 અન્તરાયરૂપ નથી.

૧. અંગાળની જગૃતિ

આપણો કરાર પઠાવો

અમે કાલે જ કલકત્તા પહોંચ્યા. શ્રી. જયકર પોતાનો ધંધો (સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી)
 છોડ્યાની જાગૃતિ લઈને જ અમે મુંબઈની નીકળ્યા હતા. તે ખબર શ્રી. દાસને ગાંધીજીએ
 આપી. તેઓ બહુ રાજ થયા. શ્રી. જયકર મુંબઈમાં તા. ૨૨મીએ સવારના પહોરમાં આવીને
 પોતાનો ધંધો છોડ્યાની પાત કરવા લાગ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહેલું એક વાક્ય યાદ
 આવે છે: 'ત્યારે દબે આપણો કાશીનો કરાર જરૂર પઠાવો. માત્ર માવજીયાલ અને લાલ:
 દરકિશનલાલ રહ્યા છે.' આ કરારની વિગતમાં સ્કેલ કિતરવાની જરૂર છે કે નહીં શ્રી. દાસને
 આ લડતમાં પડવાને ધૈર્યનાર ખરું કારણ જી આલે. ડાકામાં અમે રિંગેબરની ૧૮મીના
 અરસામાં હતા. ત્યાં આપેલા એક પ્રોટ બાપલુના આરંભમાં ગાંધીજીએ શ્રી. દાસને આમ્રઠ
 કરીને હવે દહનું કે 'પંચજ કમિટિનો રિપોર્ટ' તૈયાર કરવામાં શ્રી. દાસની મને અમૂલ્ય
 મદદ મળી છે. એ રિપોર્ટની ઉપરની બહામણ ઉપર અમે આવ્યા ત્યારે મેં કૌન વિનંતિ
 કરી કે આપણી ઓઝામાં ઓછી માત્રાની આપણે લખવી જોઈએ, અને તે માત્રાની મેળવવા

મટિ આપણે સાચે પ્રાણ અર્પણ કરવાને પણ તૈયાર થવું જોઈયું. શ્રી. દાસને અમારી વચ્ચે કાચીમાં મોકલે થયેલા આ કારણે 'હું' સ્મરણ કરાવું છું.' તે દિવસના શ્રી. દાસ શાંદે વિચારમાં પડ્યા હતા. મહાસલામાં આવીને તેમણે વિચારને નિશ્ચયનું રૂપ આપ્યું, અને આજે તે નિશ્ચયને કૃતિમાં મુકી રહ્યા છે.

‘અંગાળના બગીરથ’

શ્રી. દાસ અંગાળમાં આજે આઘાતજ્વર સોની બગીચાએ ચડી રહ્યા છે. તેમણે જ કહ્યું કે ‘હું’ તો ગમરાઈ ગયો; આઠસી આસા મેં નહોતી રાખી; અને હવે તો મારાથી અહીંથી ખસાય એવું નથી—આ વિદ્યાર્થીઓને ઊંડાને માત્રિક આઘાતખતી આવકલાળી વજીલાત ઊડવાનું આ પરિણામ છે એમ શ્રી કોઈ કહી રહ્યું છે. સ્થિત દાસ પણ તે માનતા થયા છે. ‘નાયક’ નામના એક પત્રમાં આવેલું એક ‘હાર્દન’ (રમણ ચિત્ર) અંગાળાઓની શ્રી. દાસને વિશેની લાગણીનું દ્રોતક છે. એ ચિત્રમાં ગાંધીજી રૂપી અંગાળે અંગાળમાં ડહા-રતા બગીરથ બેસી શ્રી. દાસને ચિત્તયા છે.

અંગાળના
બગીરથ

વિદ્યાર્થીઓનો ઉત્સાહ

કેટલા વિદ્યાર્થીઓ નીકળ્યા તે વિષે તો ‘નવજીવન’માં ખબર આવી ગયા છે. પ્રેસિડેન્ટી કૉલેજના, સિલપુર કૉલેજની અરિંગ કૉલેજના અને પ્રેસિડેન્સી કૉલેજના ઊદ્દેશ્યો સિવાય બધી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓ મોટે ભાગે નીકળ્યા છે. ગાંધીજીને વિષે અમદાવાદમાં જે અરબા હજી દતી (કે તેઓ ગુજરાત કૉલેજના પગથીયાને આટિ લાખા યઈ સૂવાના છે) તે અર્થ તો વિદ્યાર્થીઓએ સાચી પાડેલી જણાય છે. આમાં અંગવાસી કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓને સૌથી જોડા હોવી કહી શકાય. તેઓએ જે સંજોગોમાં આ કહેવાતો સત્યાગ્રહ કર્યો તે સંજોગો જણવા જેવા છે. શ્રી. દાસને કૉલેજના આચાર્ય કહી મુકેલા હતા કે ૭૦૦ જેટલા ઊદ્દેશ્યો સહીવાળું વિનંતિપત્ર લાવે તો તેઓ કૉલેજને રાષ્ટ્રીય કરશે, એટલે કે તેનો યુનિવર્સિટી સાથેના સંબંધ તોડશે. શ્રી. દાસે ૧૦૦૦ સહીઓ લઈને ગયા, ત્યારે તેમણે કહ્યું ‘એ સહીઓનો કંઈ અર્થ નથી.’ વિદ્યાર્થીઓ આ ન સ્તબ્ધ કરી શકે એ અસાધ્ય છે. તેમણે કૉલેજનાં પગ-થીયાં ઉપર અડગ નાખ્યા! તેમજ આચાર્યજીના ઘરના આંગણમાં જઈને સવારના આઠ વા-ગ્યાના સતા. રાત્રે ૧૦ વાગે આચાર્યજીનાં પત્નીની કર્ણ વિનંતિ તેમને માનવી પડી. ‘નિશાઓ, તમે ઉઠો, ખાઓ. તમારે રેસાનું કાર્ય કરવું છે; આમ સરીર ઉપવાસે કરીને પાણી નાંખો એ ઠીક નથી. પાંચ દિવસની મુદત આચાર્યજીને આપો; જરા વિચારવાનો અવકાશ આપો.’ શંકાચુક્ર સત્યાગ્રહનાં આ પગલાંઓને પહોંચી વળવાનો શ્રી. દાસ પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. તેઓ સમજે છે કે આજે કરવામાં સફળ હિંસા રહેલી છે. માત્ર એટલું જ વિદ્યાર્થીઓ આ ‘સફળ હિંસા’ બાદ કરીયે તો અતિશય આત્મનિશ્ચય બતાવી રહ્યા છે. એનો એક દાખલો આપું. પ્રેસિડેન્સી અર્થ કૉલેજના આચાર્ય ડૉ. વૉલ પોતાનાં બૃદ અઢાલી એક વિદ્યાર્થીને જાણી ગયા—લાલ મારવા ખાતર બૃદ અઢાલમાં હોય એમ નથી લાગતું, પણ ચોરવા ખાતર તો ખરા

અંગાળી
વિદ્યાર્થીઓનો
સત્યાગ્રહ

ધરતું હતું કે એક સિપાહી પણ તલવારના ન્યાયમાં વિશ્વાસ રાખતો હોવા છતાં દમા, કદારતા, ક્રમા, શૌર્ય ઇત્યાદિ અન્તઃકરણના ગુણોથી છેક શૂન્ય હોતો નથી. હું કર્નલને ખાત્રી આપું છું કે મૌં સૌક્તઅલી તેમના પોતાના જેવા જ સરા સિપાહી છે, તેમના જેવા જ બડ પુરુષ છે.

કર્નલ વેન્નપુટો દૃષ્ટિદોષ મારે એટલા માટે બતાવી આપ્યો પડે છે કે અંગ્રેજ પ્રજા કર્નલના લખાણ ઉપરથી દોરવાઇ જઇ અલી બિરાદરોએ વિશે તેમજ મુસલમાન લાગણીને વિશે જૂલાવામાં ન પડે એમ હું ધન્ય હું. અલી બિરાદરોએ પોતે પોતાની લાગણીઓનો સંયમ કશીને અને અલગ અલગ પ્રસંગે આખી ખુશ્ખામી કેમતી લાગણી ઉપર કાણુ જાળવીને સમસ્ત માનવજાતિની અપૂર્વ સેવા કરેલી છે. તેમનો આ અસૌકસ્ય સંયમ જ તેમની જીંડી ધર્મશક્તિનું સૌથી બારેમાં બારે કદાહરણ છે. 'કર્નલ વેન્નપુટ જેવા દરેલ અને દિલસોજ અંગ્રેજને' પણ જ્યારે હું આવાં કૃતાવળાં અનુમાનો આંધતા જોઉં છું ત્યારે ખરેખર મને કડો શોક થયા વગર રહેતો નથી; કારણુ વસ્તુનિયતિને નિષ્પક્ષપાત દૃષ્ટિએ જોવાની આવી ના પાડવા જોઈતી બાંછ કોઈ વસ્તુ આગતી લડતનો શાન્તિભર્યો નીવેડો આજવાના માર્ગમાં અન્તરાયરૂપ નથી.

૧. બંગાળની જાગૃતિ

આપણો કરાર પળાયો

અમે હાલે જ કલકત્તા પહોંચ્યા. શ્રી. જયકર પોતાનો ધંધો (સ્વરાજ મજે ત્યાં મુકી) ઇંગ્લેન્ડની ખુશખબર લઈને જ અમે મુંબઈથી નીકળ્યા હતા. તે ખબર શ્રી. દાસને ગાંધીજીએ આપી. તેઓ બહુ કાજ થયા. શ્રી. જયકર મુંબઈમાં ત્રણ રાત્રીએ સવારના પદોરમાં આવીને પોતાનો ધંધો ઇંગ્લેન્ડની જાત કરવા લાગ્યા ત્યારે ગાંધીજીએ તેમને કહેલું એક વાક્ય યાદ આવે છે: 'ત્યારે હવે આપણો કાશીનો કરાર બંદાવર પળાયો માત્ર માલવીયાજી અને લાલુ દરશિયનલાલ રહ્યા છે.' આ કરારની વિગતમાં સ્કેલ કતરવાની જરૂર છે કે નેથી શ્રી. દાસને આ લડતમાં પડવાને પ્રેરનારે ખરે કારણુ જડી આવે. કાશીમાં અમે રિજીંગરની ૧૦મીના અરસામાં હતા. ત્યાં આગેલા એક પ્રૌઢ બાપજીના આરંભમાં ગાંધીજીએ શ્રી. દાસને આમલ કરીને કહ્યું હતું કે 'પંજબ કમિટિનો રીપોર્ટ' તૈયાર કરવામાં શ્રી. દાસની મને અમૂલ્ય મદદ મળી છે. એ રિપોર્ટની ઉપરની બહામણુ ઉપર અમે આવ્યા ત્યારે મેં સૌને વિનંતિ કરી કે આપણી ઝાંઝામાં ઝાંઝી માગતી આપણે લખતી લેખણ, અને તે માગતી મેળવવા

[આટલું બોવાયા પછી અવાજ બારે થવા માંડ્યો. કેટલોક કાળ અસાંતિ રહી ગાંધીજીનો અવાજ પણ કંઈક પડ્યો લાગ્યો. શ્રી. બિપિનચંદ્ર પાલે પોતાના મોઢા અવાજે શાન્તિ માટે વિનંતિ કર્યો પછી પાછી શાન્તિ પથરાઈ ત્યારપછી ગાંધીજીનો અવાજ કમે કમે એટલો તો પ્રફુલ્લિત થતો ગયો કે તે તો ત્રીજે ત્રીસ હબર એટલા શ્રોતાઓ સાંભળી શક્યા હશે એમ લાગે છે.]

“ત્યારપછી શ્રી. દાસે અને તમારે મળીને દસ કપાચો ચોળવા જોડો, કે બેથી આરંભેલું કાર્ય થોડા રીતે આટાળી ગયાય, જેથી તમારી શક્તિઓનો ઉપયોગ કેવળ સ્વરાજ મેળવવાને માટે જ થાય, અને કોઈ પણ દિશામાં મિથ્યા વ્યય થાય નહિ.

અધ્યાપકગણ અને શિક્ષિતવર્ગ પ્રત્યે

“ત્યારે વિદ્યાર્થીઓએ આવો ઉમંગભર્યો જવાબ આપ્યો છે, ત્યારે અધ્યાપકો દરેકીએ, ગાંધીજી, માધીકાએ—દુકામાં શિક્ષિતવર્ગ, જે જગત આપવો જોઈતો હતો તે નથી આપ્યો તેથી મને પારાવાર દુઃખ થાય છે. આ છદ્ધુ છ ત્યારે છ તેમના ઉપર અથવા તેમના દેશપ્રેમ ઉપર આશ્ચર્ય કરવા માગતો નથી. મને લાગે છે કે તેઓના મનમાં સ્પષ્ટ બાગે છે કે વિદ્યાર્થીઓએ ભૂલ કરી છે, શ્રી. દાસે ભૂલ કરી છે. તેઓ માને છે કે દેશની આગળ અસહકાર મુન્નામાં મેં પણ જંબીર ભૂલ કરી છે, અને ખાસ કરીને વિદ્યાર્થીઓને શાળાપાઠશાળાઓ તત્ત્વવાને ઉપદેશ આપવામાં તો મારી ભૂલ કરે ભૂલ થઈ છે. પણ મને જે કાંઈ અનુભવો થયા છે, મેં જે માર્ગ વાચ્યુ છે અને સાંભળ્યું છે, તે છતાં પણ હું આપણા સૌ નેતાઓ અને મોટિરાઓને કહી શકું એમ હું કે જે આપણે આપણી ઇચ્છા પ્રમાણેનું સ્વરાજ જોઈએ હોય, નો હિન્દુસ્તાનને ખોળેનું માન પાછું મેળવવું હોય, અને હસ્તક્ષેપ ને માન બોવા બેઠું છે તેને જવા દેવું ન હોય, તો સરકારને આપણે ચોખ્ખા મન્દોમાં કહેવું જોડો કે તેને આપણા તરફથી કરી મદદ મળશે નહિ. તેમ આપણે તેની મદદ લેવું નહિ તેના ઉપર આપણને તત્ત્વાત વિશ્વાસ રહ્યો નથી તમે કહેશો કે મને એવાને જ નથી રહ્યો, કારણ તમને તો અશ્રદ્ધા છે કે આવી વાત હું કરતો જ આવ્યો છું મેંકમખવરે પોતાના એક પુસ્તકમાં કહ્યું છે—એક સંસ્કૃત કહેવતનું ભાષાંતર કરીને—કે સત્તા ન્યાં સુધી આમાને કરી ન જવ ત્યાં સુધી તે ફરીફરીને કંઠા જ કરવું જોઈએ. એટલે જ હું ઉપરની વાત વિદ્યાર્થીઓનાં અને મોટિરાઓના મનમાં ઠસાવી ન શકું ત્યાં સુધી ફરીફરીને કંઠા જ કરવાનો. એટલે આજે મેં અનેક ટેન્સિયન કહ્યું છે તે અહીં પલું હું કહેવા આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને પોતાની સ્વતંત્રતા પાછી નહિ મળે ત્યાં સુધી તેણે અમહકારની હાંતવને બરોબર જવાબ આપ્યો નહિ ચલાય.

અસહકાર, આપણા હાડમાં છે

“મારા અન્તરને સિદ્ધ થઈ શક્યું છે કે અસહકાર સિવાય બીજી કોઈ રીતે આ સરકાર સામે લડાઈ થઈ શકે એમ નથી. પ્રત્યેક હિન્દી પોતાના હાડમાં અસહકાર સહને

શિક્ષિતવર્ગ—
ની અશ્રદ્ધા

અસહકારના
સ્વાભાવિકતા

નમ્યો છે. અને હિન્દુસ્તાનના લાખો માણસોને અસહકાર કેમ ગણે હતરી ગયો છે એ બહુવં હોય તો હું કહીશ કે તેનું કારણ એ પ્રવૃત્તિનો હું પ્રવૃત્તા છુ એ નથી. તેનું કારણ તો એ જ છે કે અસહકાર આપણામાં નમ્યો છે. દરેક ધર્મમાં તે અનર્ત છે—પણ તે હિન્દુ ધર્મ હો કે ઈસ્લામ હો. અને આ જ કારણે આપણી શક્તિ પૂરતી ન હોવા છતાં, આપણે નિરાધાર છીએ એમ લાગવા છતાં પણ એ અસહકારે આપણને આપણી દીર્ઘ નિદ્રામાંથી જાગતા કીધા છે. તેના વડે જ આપણે શ્રદ્ધા, આશા અને બળ મેળવી રહ્યા છીએ. શિક્ષિતવર્ગે હજી કંઈ જવાબ નથી દીધો તેનું કારણ તેઓ અજ્ઞાની છે, અને સામાન્યવર્ગમાં આવેલી ધર્મભ્રૂતિનું નામ પણ તેમનામાં નથી પાક્યાલ્ય સુધારો તેમની રોગગર્ભ બંદેલો છે—આધુનિક સુધારો કહું તો તે વધારે ઠીક છે, નેકે મેં તો બન્ને શબ્દો એકબીજાના પર્યાય તરીકે વાપર્યા છે. હું પશ્ચિમનો તિરસ્કાર કરતો નથી. પશ્ચિમની પાસેથી હું ઘણું શીખ્યો છું; તેને માટે તેનો આભારી છું.

આધુનિક સુધારાની બલાથી આજ ગાઉ દૂર ભાગો.

“ આધુનિક સુધારાએ મને જે કંઈ વસ્તુ ખાસ શીખવી હોય તો તે એ છે કે તેનાથી બાર ગાઉ દૂર ભાગતા રહેવું. આધુનિક સુધારો ગો વસ્તુ છે ? તેનો અર્થ પાર્થિવ પૂલ, પશુપૂલ. પહે પહે પાર્થિવ સુધારાની પૂલ તેમાં ન રહી હોય તો તેમાં બીજું કશું નથી એમ ખચીત માનજો. મને સામાન્યવર્ગનાં મનની ખબર ન હોત તો આ પ્રવૃત્તિ જપાદમાં મારી ભૂવ યાત. ૨૦ વર્ષ સુધી આધુનિક પ્રવૃત્તિથી ખડગદી રહેલા એક—દેશમાં—દક્ષિણ આફ્રિકામાં હું રહ્યો છું. તે દેશે આધુનિક તેટલી સઘળી વાતો મદદ કરી છે, અને આજે તે પ્રવૃત્તિથી તરવરી રહેલો છે. ત્યાં મેં દુનિયામાં શરવીરમાં શરવીર પુરુષો જોયા છે. છતાં મારે શિક્ષિતવર્ગને કહેવું જોઈએ કે આધુનિક સુધારાને એક રીતે પ્રચલિત થતો જોઈ આવ્યો છતાં હું એ જ નિયમ ઉપર આવ્યો છું કે હિન્દુસ્તાનને તો પ્રજા આધુનિક સુધારાની બલાથી મુક્ત જ રાખે તો સાર.

“ આ પાઠ હું આજે નહિ પણ ૧૯૦૮માં શીખેલો; અને એ જ પાઠ હું અહીં આવ્યો ત્યારથી શાન્તિથી પણ દંડવાળી દેશને બાજુની રહ્યો છું. આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃતિ વિશે મારા અટક વિશ્વાસને લીધે, આપણા ધર્મની સાદાનિક સરળતા વિશે મારા વિશ્વાસને લીધે જ વિરોધ અને વિખવાદનાં વાદ્યોમાં પણ હું મારી શાન્તિ અને આશા જાળવી રાખ્યો છું. આપણી તો હજી પારોડમાં પહેલી પુણી છે. આ વિરોધ અને વિખવાદ હમણે હમણે આપણને દેશન કરશે; પણ મારા જેવો ભગૃત, પ્રજાવિત વિશ્વાસ રાખશો તો લડાઈ કરી દારવાના નથી જોમ નિયે માનજો. આધુનિક સુધારો ઉપર ઉઠેલા વગે લોહો આજળ પણ હું કહેતા-શરમાતો નથી કે આ ધર્મયુદ્ધ છે, હું કહેતાં શરમાતો નથી કે આપણી રાજકીય દષ્ટિ પલટાવી નાંખવાનો આ એક મદ્દાપ્રયાસ છે; આપણાં રાજકીયને ધર્મમય બનાવવાનો મદ્દાપ્રયાસ છે. અને જેમ આમાં આપણે પ્રગતિ કરતા થઈ તેમ આપણે આપણા ઉદ્દેશ તરફ પણ વધારે પ્રગતિ કરી દેશે.

“ દિન્દુસ્તાનનો સામાન્યવર્ત આજે વાલિદા, બ્રિટિશ રાજયથી કંઠાળેલો છે એમ હું માનું છું. માટે જ મેં કહેવાની હિંમત ધરી છે કે સ્વરાજ એક વર્ષની અંદર મેળવી શકાય. ચાર મહિના તો આ વર્ષમાંથી ગયા, જતાં આખરે બંગાળના યુવકોની સાથે હું પાતચીત કરી રહ્યો છું. અત્યારે મારામાં જે વિશ્વાસની ન્યોત જળી રહી છે તેટલી ક્યારેય બળતી ન હતી. તમે મારી આશા, હિંમત અને બળમાં શ્રદ્ધા કરી છે. પ્રશ્ન કરે તે શૌકતઅલી, મહમદઅલી અને હું સ્વરાજની ધન્ય એક વર્ષની અંદર સંપાદિતી જોવાને જીવતા રહીએ. પણ હમ્મરની મરજી એકી હોય કે મારા શરીરની બદલ આઠ મહિના પૂરા થાય તે પહેલાં બંગાળમાં ફળાવતી પડે, તોયે હું એટલી ખાતરી આપું છું કે એવા જ વિશ્વાસથી મરીશ કે આ વર્ષ પૂરું થાય તે પહેલાં સ્વરાજ તમે મેળવ્યું હશે.

વિશ્વાસની
ન્યોત

આપણી સમજમાં જે રથો, જોઈએ

“ આને તમે જેટલું દુધર સમજે છે તેટલું તે કઠણ નથી. માત્ર આપણી સમજ જ ફેરવાતી જોઈએ. આપણે માની રહ્યા છીએ કે ધારાસભા હાલમાં આપણને સ્વરાજના પટ્ટો મળશે. એ જ તો મુશ્કેલી છે. આપણે માની રહ્યા છીએ કે આજ જ કેળવણી આપણે મેળવી રહ્યા છીએ તેવી કેળવણીના ૧૬ વર્ષના અસ્પષ્ટસહમયાથી નીકળ્યા વિના આપણો ઉદ્ધાર નથી. એમા જ તો મોટી મારામારી છે. પણ એમાંની એટલે વસ્તુની આપણને જરૂર નથી. આપણને માત્ર બળ, હિંમત અને શ્રદ્ધા જોઈએ અને સામાન્યવર્તની ખાસે આ બધું છે એમ મને પ્રતીતિ છે માટે જ હું માનું છું કે સ્વરાજ આ વર્ષની અંદર મેળવી શકાય એમ છે.

સમજફેરતી
જરૂર

મદાસભાની હાલકલનો રોા અર્થ છે ?

“ મદાસભાની હાલકલનો એ અર્થ છે કે તમારી સાથે, મારી સાથે અને દેશના આખા સિદ્ધિતવર્ગની સાથે—જે વર્ગ દિન્દેના કરેલિ લોકો, કારીગરો અને ખેડૂતો આજળ મદાસખુદના એક ટીપા બરાબર છે તેની સાથે—એક કસોટી મુકાયેલી છે. અને હું કહું છું તે અત્યંત માનને કે મદાસભા તો દિન્દુસ્તાનને તમારાથી છુટું પાડશે, અને કહ્યું હાલોમાંથી સ્વતંત્રતા લઈ તેનો વાવટો રાખશે. અને તેમ કરવામાં તમારી મદદ હશે તો તો ઠીક છે, અને મદદ વિના ચલાવવું પડશે તો તે પણ ચલાવી લેશે આખું દિન્દુસ્તાન સિદ્ધિત દિન્દેમાં જ નથી આવી જઈ આખું સિદ્ધિત દિન્દે અશ્રદ્ધાળુ રહી આશા, હિંમત અને બળ વિના બાકીના દિન્દેથી અવગ રહેશે તોપણ દિન્દેની આશા ઠીક રહેશે એ વિશ્વાસ મને ઠકાવી રહ્યો છે. અને મારી આશા છે કે બંગાળના વિદ્યાર્થીઓ જે પોતાની પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે વર્તે, પોતાની પ્રતિજ્ઞાને પાળશે. તો અધ્યાપકો, ટ્રીચીઓ અને સિસ્ટરશાસ્ત્રીઓ પણ તેમની હાલ સાંભળશે, અને તેમની નિરાશાની સાથે અદેશી તમે આશાની વચન લેવાનું કરી શકો.

સિદ્ધિતવર્ગને
ચેતવાડી

“પણ હું તમને બંગાળના યુવકોને જે નિશ્ચય ઉપર આભ્યા છે તે નિશ્ચયને ગમે તેમ થાય તોપણ વળગી રહેવાનું કહું છું. શ્રી. દાસ પોતાના વચનને વળગી રહેવાના છે એમાં મને સંકાન નથી. તેમને ૧૦૦૦૦ રૂપિયાનું વચન મળી ચુક્યું છે અને ૧૦૦૦૦ વાર્ષિક મળવાની વકી છે. કેટલાક મારવાડીઓ—દલકતામાં વસતા મારવાડીઓ—પાસેથી પણ તેમને વચનો મળ્યાં છે અને પૈસાની મદદનાં બીજાં ધણીયે વચનો મળવાની વકી છે. પણ પૈસા મેળવવા એ તો એક સામાન્ય મુશ્કેલી છે. તેમને કંલેજને માટે મકાન સોધવાં પડશે, વધારે સારા અન્ધાપકો સોધવા પડશે.

આહુ ધોરણને બૂલી જાઓ.

“હું તમને વીનવીને કહું છું કે તમે જૂના ધોરણને બૂલી જાઓ. જેમ આપણે જે સ્વરાજ મેળવવા માગીએ છીએ તે પણ આજની રાજપ્રથાની દલકી નકલ હોય એવું આપણે નથી ઇચ્છતા તેમ આપણી શિક્ષણપ્રથા પણ આહુ ધોરણની દલકી નકલ નહિ હોય તમે એ આશા ન રાખશો કે ઇટ કે પશ્ચિમનાં મકાનો, બાંકડાઓ અને ખુરશીઓ તમારામાં ચેતન પૂરશે. તમે કેવળ ચારિત્ર સોધજો; તમે તમારા અન્ધાપકો અને તમારા શિક્ષકોના નિર્ભજ ચારિત્રથી ચેતન મેળવવાની આશા રાખજો; તમને જરૂરું પ્રેરકબળ તમારા પોતાના અંતરમાંથી, પોતાના આત્મનિશ્ચયમાંથી જ મેળવજો, અને હું તમને વચન આપું છું કે પછી તમને નિરાશ થવાનું કારણ નહિ રહે. પણ જે તમે એક માનતા હસી કે શ્રી. દાસ તમને આલેખાન મકાનો આપવાના છે, તમને સુખશાન્તિ અને એશઆરામીમાં રાખવાના છે, તો તમે એક નિરાશ થશો.

નવે સન્દેશ

“પણ આજે તો હું તમને એક નવો સન્દેશ દેવાં આણ્યો છું, વધારે સરસ સન્દેશ દેવાં આણ્યો છું. જે તમે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ મેળવવાનો આશ્રદ રાખતા હો, જે તમારે એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ લેછવ હોય, તો તે મેળવવાનો માર્ગ હું તમને જે સલાહ આપવા માંડ છું તે સલાહ સ્વીકારીને વધારે ઘાખજો અને સુખમ કરવાનું હું તમને કહું છું. સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે જેણે પોતાના છવન નિવેદિત કર્યા છે તેમનો માર્ગ વધારે સહેલો અને સુખમ કરવાનું હું તમને કહું છું.

“તમે માનતા હો કે શાળાપાઠશાળાઓ દ્વારા ચાલે છે તેમજ આહુ રાખવાથી સ્વરાજ મળી શકવાનું છે તો તમે બારે બૂવ ખાઓ છો. કોઈ પણ દેશને કળેટા ખમ્યા વિના અને કોઈ આપ્યા વિના સ્વતંત્રતા નથી મળી, નવો જન્મ પ્રાપ્ત નથી થયો. અને કોઈ ‘યા તો ત્યાગનો અર્થ શો? અંગેશમાં ‘Sacrifice’ શબ્દ પવિત્ર કરવું એ માતૃભૂમિ આવેલો છે. અસદકાર એ આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને આત્મશુદ્ધિની ખાતર આહુ કાર્ય-વ્યવહાર તજવા પડે તોપણ તે જરૂરું છે. હું બંગાળને બહુતો દોડે તો મને લાગે છે કે તમે તે કર્તવ્ય તજશો નહિ અને મને યોગ્ય જવાબ આપશો.

૨'ટીથો લો

“આપણા શિક્ષણમાં બે બારે ખામીઓ છે. આપણા શિક્ષણક્રમ પઠનસાક્ષિએ શરીર અને આત્માના શિક્ષણની અવગણના કરી. અસદકાર કરવામાંથી જ તમને આત્માનું શિક્ષણ મળી રહે છે, —કારણ પાપનો સંપર્ક તબવો એ જ અસદકારનો અર્થ છે. બે આ સંપર્ક આપણે ખરા દિલથી વિચારપૂર્વક તબવે તો આપણે ઇશ્વરાભિમુખ થઈને ચાલીએ છીએ. આટલું થયું એટલે આત્માનું શિક્ષણ સારૂ થાય છે. આ તો પૂરૂ થાય છે પણ આપણા શરીરના શિક્ષણની અવગણના થઈ છે, અને દિન-દેડીયો તબવે અને વાધરીની ખાતર જેમ મારીને શુભાશ થઈ બેઠું છે. તેથી હું તમને બંગાળી યુવકોની આગળ ૨'ટીથો મુકતાં. અચકતો નથી અને આ આત્મશુદ્ધિના એક વર્ષ દરમિયાન ૨'ટીથો શીખવો અને એટલું ઉત્પન્ન થઈ શકે તેટલું સ્વાસ્થ્ય ઉત્પન્ન કરવું એ જ તમારો મુખ્ય ઉદ્દેશ અને મુખ્ય કામ થઈ પડે એમ હું ઇચ્છું છું. તમારી સામાન્ય કેળવણી સ્વરાજ સ્વધાયા પછી સારૂ કરવું. આને બંગાળનો દરેક યુવક અને યુવતી પોતાનો સંપૂર્ણ સમય અને સક્રિય કાલવા પ્રીત્યર્થે જ આપો એમ માગું છું.

કતિ, કતિ
ને કતિ

તા. ૬-૨-૧૯૨૧

૧ બંગાળની જાગૃતિ

[ચાલુ]

સ્વધર્મ ભૂલ્યા તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરે

“તમારામાંથી જેઓને ઇંગ્લંડની પાલીડી છે તેમને હું ત્યાંની લગાઈના દિવસોની સ્થિતિ યાદ દેવાનું છું” તે વેળાએ ત્યાંના એટલે-બાળકો અને એટલે-બાળકો પોતાનો નિયમિત અભ્યાસ બંધ કરી લડાઈને લગવું કંઈક કંઈક કામ ઉપાડી લીધું હતું. નાની વયના બાળકોને પણ કામ લગાઈવામાં આવેલા. માળાપોની ઉચ્ચ ઉપરવટ થઈને પણ લડાઈના મેદાનપર સૂઝવાનો પ્રસંગ જ્યારે ખેડનાં, જીવવાનો આગળ મુક્યો ત્યારે મારી પ્રવૃત્તિથી સરકારની આજ્ઞા કરતી. એ જ સરકાર આને મને કામી વયના બાળકોને માળાપો સમિ ઉરડેરવાનો હોય હઈ રહી છે. માર તમને એટલું જ કહેવું છે કે તમાર અન્તર તમને આજ્ઞાની લડતમાં કેવળ યાદોમ કરવા જ પ્રેરવું હોય તો આને તમે ખીલું બધું કામ બંધ કરી તમારો બધો સમય અને સક્રિય એક વરસને માટે સ્વરાજ મેળવવા માંગળ આપો. સૌ પહેલો તો તમે ૨'ટીથો કાતતાં શીખી વર્ષ સ્વાસ્થ્ય પેદા કરતા થઈ જાઓ તમામન્યાં સુધી દિન-દુસ્તાનના દરેક પુરુષ, સ્ત્રી અને બાળક કાતતાં નહિ થઈ જાય ત્યાં સુધી વિદેશી કાપડ અને વિદેશી વસ્ત્રોનો સંપર્ક બહિષ્કાર અસંભવિત છે. સામિક સતરના તાંતણા તો

સ્વધર્મ
ભૂલ્યાનું
પ્રાયશ્ચિત્ત

મહાસભાએ ૩૫ વરસ કાઢ્યાં. એથી બૂખ્યાં સંતોખાયાં નહિ તેમ નાગાં ઢંઠાયાં નહિ-
આજે એ કાર્યનો ખરો માર્ગ આપણે લાંચો છે. માટે જ બંગાળી ભાઈબહેનોને ચરણે
દેશોદ્ધારની આ નવી તક હું અર્પણ કરી રહ્યો છું. એ ઉપાયથી વિદેશી કાપડોનો સંપૂર્ણ
બંધિબંધાર સાધીને હૈંકશાયર તરફથી આમની સભામાં બેસનારા પંચાવન સભાસદોની
પ્રવૃત્તિઓને આપણે નિષ્ફળ કરી સુકોશું. એથી હિન્દ ઉપર લોભની દૃષ્ટિ નાખનાર બંધાનને
પણ આપણે અટકાવીશું. મહાસભાએ આપણને કહ્યું છે તેમ હિન્દ પોતાના અન્નવસ્ત્રની
બાબતમાં સ્વતંત્ર નહિ બને ત્યાં સુધી તેની આર્થિક સ્વતંત્રતાની આરા બચ્યાં છે.
હિન્દુસ્તાન જેવો અક્ષાંશ દેશ પારકે આધારે નભ્યાં કરીને સ્વાધીન બંની જ કેમ રાકે ?
કંપનીના કાળનો ઇતિહાસ યાદ કરો, અને જીવમયી કાયર યજ્ઞ આપણે સ્વધર્મ ભૂલ્યા
તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત આજે જ આરંભો. આજે સુતર કાંતીને હિન્દની આર્થિક સ્વતંત્રતા
થેર કરો.

“જે તમે એક વરસની અંદર સ્વાધીન સ્થાપવા માગતા હો, તો જેને આજથી ત્રણ
વરસ ઉપર આ મંત્રની સ્મરણા યજ્ઞ, ત્યારપછી તે ઉપર બાધેલા સિદ્ધાન્તોમાંથી મેળવેલી
શ્રદ્ધામાંથી જેને આજ સુધી કોઈ ડગલી રાક્યું નથી, અને જે એ દિશાએ આટલાં વરસો
દરમિયાન એની શ્રદ્ધાને વધારે દૃઢ કરવામાં જ પરિણમેલા અનેક પ્રયાસો કરી ચુક્યો છે,
તેની સલાહ માનજો. હિન્દની આર્થિક દશાનો જેમ જેમ હું અભ્યાસ કરતો ગયો, મીલોના
આલોશ જોડ જોડેટલી મેં વાતો કરી, તેમ તેમ મારી વધુ ને વધુ જ ખાતરી થતી ગઈ છે કે
થેર થેર રેંડીયો આજ ક્યાં વગર આપણો ઉદ્ધાર નથી. કોઈ પણ મીલવાળાને જાણને પૂછો; તે
કહેશે કે મીલોમાયી જ હિન્દ પોતાને જોડણ બધું કાપડ મેળવવા માગે તો તેટલું બધું
કાપડ આપે એટલી મીલો કાઢવાને ૫૦ વરસ જોઈયે. આમાં હું એટલું ઉમેરું છું કે જે હજારો
વણકરો આજે દેશમાં દાયવણાટનું કામ કરી રહ્યા છે તેમને દેશી મીલો સુતર પૂર્વે પાડી
રાકતી ન હોવાથી તેઓ વિદાયતી સુતર વાપરી રહ્યા છે. ફરીફરીને હું આખા બંગાળના
નવજવાનોને આ ભૂલાઈ ગયેલી કળાનો ઇર્ષાદાર કરી હિન્દની પરાધીનતાની બેડીઓ
તોડવા ધીનું છું.”

હિન્દી ભાષા શીખો

“જીજ્ઞાસુ એક સચના મેં કરી છે. આપણી શાળાકોલેજમાં આટલા દિવસ ખરા
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના મુલાકાત સમાન એક રાષ્ટ્રીય ભાષાનું શિક્ષણ પણ આપણે આપ્યું નથી.
અત્યારે દેશના એક પ્રાંતના નવજવાનોને જીવન પ્રાંતમાં જન્મ ને જપ લાગતું સો સો
વાત યજ્ઞ પડે છે. માટે મારી જીજ્ઞાસા એ છે કે કાંતવામાંથી જે કંઈ વખત તમે ફાનલ
પાડો તેનો ઉપયોગ હિન્દી શીખી લેવામાં કરો. મારી તો ખાતરી છે કે ચાલાક, નમ્ર,
મદેનતુ અને દેશાવવાળો દરેક જ નવજવાન આ જોને વસ્તુ એ મદિનામાંથી જી લઈ રાકે.

ગામડાંઓની સેવા

“આટલી તૈયારી કર્યા પછી તમે મદ્રાસ ઇલાકા સિવાય હરોળ પ્રાન્તના ગામડાંઓમાં સેવાર્થે નીકળવા લાયક બનશો અને પ્રભુની ભેટ અન્તર ખોલીને વાત કરી શકશો. ૨૨ હરોળ પ્રભુ દિનદુસ્તાની સમયે છે. બીજા એકે ભાષા તે એટલી નથી બહુલી. તમારે જેમનાં દેવાં હાય હરવાં હોય તો તમારે દિનદી શીખી જ લેવી રહી. આટલું કરવા તૈયાર થશો તો મારે વચન છે કે આટલા દિવસની તિમ્મત અને શક્તિની ખામીને એક વરસમાં તમે ખંજ વાળી દીધો હશે.

“સરકારી મોકરી નહિ મળે એ પ્રાસંગિક પડતાં જ હવારા થઈ પડતા હતા. અધ્યપ્રાણ વિદ્યાર્થીઓને હું બહુ છું જે આ સરકારને સુધારવા અને નહિ તો ફીટાડવા તમે સંકલ્પ કર્યો હોય તો સરકારી મોકરીનો તમારી આવજ સલામત જ કેમ હશે. યાદ રાકે ? જે તમે આલંબિકા માટે સરકારની સાથું ન જ નેવાને નિશ્ચય કર્યો હોય તો પછી અંગ્રેજી ભાષાના જ્ઞાનનું તમારે શું પ્રયોજન રહ્યું ? સાહિત્યની દૃષ્ટિએ અંગ્રેજી ભાષાનું મહત્ત્વ હું નથી ઘટાડવા માગતો. અંગ્રેજી મન્યોમાં સમાયેલ બારે વિભૂતિઓને આંક પણ હું ખોળી નથી આંકતો. હું તો એટલું જ ઇસાવવા માગું છું કે સમસ્ત પ્રભુવર્મ ઉપર અંગ્રેજીને આપણે નાદુની લાડી છે. સ્વરાજની દૃષ્ટિએ તો અંગ્રેજી ભાષાને બંધ જ શીખુ સ્થાન છે. સ્વરાજ પ્રાપ્ત કરવાની લાયકાત મેળવવા સાથે કેમકે અંગ્રેજી રાષ્ટ્રોને ભરોળ વધારવાની જરૂર નથી; અને તેથી જ સુઝાતના નવજીવાનોને મેં અંગ્રેજી કેળવણી નવ કે બાર મહિનાને સાથે સાથે મુજતબી રાખી કાતવાની સલાહ આપી છે.

“આટલું શીખીને તેઓ પોતાની જાતને દેશની સેવામાં અર્પણ કરવાને લાયક બનશે. દિનદી સાડામાત વાખ ગામડાંઓ માટે ત્યાં સુધી આવા સેવકોનું સૈન્ય આપણે તૈયાર ન કરીએ ત્યાં સુધી અઢાસમાના નવા બધારણથી આપણે લામ હાંતી ન કહેવાય. ગામેગામ મદ્રાસનાની એકાદ સમિતિ સ્થપાયેલી આપણે જેવા માગતા હોઈએ તો નવ જવાનોએ આ કામ કપાડી લેવું જ રહ્યું. બંગાળના તેમજ આખા દિનદીના વિદ્યાર્થીવર્ગને સાથે આ જેવાની તક એક અપૂર્વ પર્વણ છે. મારે હૃદય તો સાફ જ પૂરે છે કે આવી અઢાણી જે તમે એકેએક જણ આ સેવાના હેતુમાં યાદામ કરશો તો એક વરસને અન્તે આ પગલાને પદ્માપાપની લાગણીથી યાદ કરવાને વખત તમને નથી જ આવવાનો. કલકત્તા તે કિયસે તો તમારાં હૈયાં હરખથી ફરવાં નહિ સમાતાં હોય, કારણ સ્વરાજ સ્થાપીને તમે દિનદીનું નાક રાખ્યું હશે, ઉરવામની ઇચ્છા જળવાયી હશે, આખા રાષ્ટ્રને ઉર્ધ્વ મસ્તકે દુનિયાબર ફરવાનું અધિવરી કયું હશે ઉપર તમને—બંગાળના યુવકો તેમજ યુવતીઓ—આપભોગ અને આત્મશુદ્ધિના આ પવિત્ર વરસમાંથી વિજયવન્તપણે પસાર થવાને અખૂટ ધૈર્ય, આશા અને શ્રદ્ધા આપો.”

મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને

ગાંધીજી જાલી રહ્યા પછી દાકતરી અભ્યાસવાળા વિદ્યાર્થીઓને હરોળને શેડું ખોલવાની તેમને ફરી વિનંતિ કરવામાં આવી. એટલે તેઓ ફરી ખોલવા ઉભા થયા:

સ્વરાજની
લાયકાત
અને અંગ્રેજી

ગામડાંની
સેવા

“એક વરતને મેં જાણીએ છીએ છાત્રી દીધી. મારા ખ્યાલ બહાર નહોતી, પણ કાંતવાની તેમજ હિન્દીની વાત કરવામાં મારે તમારો એટલો બધો વખત લેવો પડ્યો કે મેડિકલ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓના મુશ્કેલીઓ વિષે કહેવા હું જાણીએ છીએ જ રહી ગયો. સામાન્ય શાળા-કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને જે શાળા પડે છે તે ખરું જોતાં મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓને તો કંઈક વધુ જ શાળા પડે છે. તેઓ હિન્દના ધા રૂચનારા છે; જે રોગોથી દેશ દુઃખિત છે તેને મટાડનારા છે. પંજાબના ઉપર પડ્યો તેના કરતાં મોટો ધા હિન્દના શરીર ઉપર હું અત્યારે જોતો નથી. જે પરાધીનતા, દીનતા અને નાદારીના રોગમાં પ્રજા અત્યારે તરફડી રહી છે તેના કરતાં વધુ બચાવે જોઈએ રોગ હિન્દને વળગેલો હું જાણતો નથી. જે મેડિકલ વિદ્યાર્થીઓ જેનાના બાવિ ધંધાને વફાદાર નીવડવા માગતા હોય તો તેઓ આ અવસરે હિન્દનું અપમાન ધોવા, હિન્દની નાદારી ટાળવા, નાગાને ટાંકવા અને દુષ્ટિમાંને દિલાસો આપવા આગળ આવતાં બિલકુલ આંચકો ખાશે નહિ. ગમે તેટલા બાલોલા-કેળવણી, ગમે તેટલા સમૃદ્ધ હિન્દીને મારે હિન્દને પીડી રહેલા આ રોગને મટાડવાના કરતાં વધારે કંઈ જોઈએ કાર્ય અત્યારે હોઈ શકે નહિ. તેથી સોળ વરસની ઉપરની વયમાં એકેએક મેડિકલ વિદ્યાર્થીને એક સપ્તાહની પણ રાહ જોવા વિના તેમની શાળાકોલેજે છોડવાનું કહેતાં હું અચકાતો નથી. મારી સલાહ માનવા ન માનવાને તમે મુખત્યાર છો જ. તમારા અભ્યાસ ન જ અટકવા દેવાના તમે આગ્રહી હો તો નવી રાષ્ટ્રીય શાળાકોલેજે બોલવાને પણ તમે સ્વતંત્ર છો. પણ યાદ રાખજો કે જ્યાં સુધી તમે તમારો આખો સમય આજની સ્વરાજની લડતમાં અર્પણ કરી પ્રજાનું કાર્ય સહેલું નહિ કરી મુકો ત્યાં સુધી આજની આ પાલકીય લડતમાં નવાજવાનો તરીકેના સૌથી અમલના દિગ્ગજામાં તમે તમારો પૂરેપૂરો ફાળો આપ્યો નહિ કહેવાય.

‘બાપજો કરતાં ઓછો છું’

“તમારા મનમાં હજુયે કંઈ શંકાઓના નિર્ણય કરાવવા બાકી રહેલા હોય તો હું તેના જવાબો આપવા તૈયાર છું, જેકે મારે કશું કરવું જોઈએ કે જવાબો દેવા દેતાં અને બાપજો કરતાં કરતા હવે તો હું યાકયો છું. હવે તો હું મારાથી બને તો મૌન રાખી તમારા પોતાના ડબ્બા અને તમારા પોતાના અન્તઃકરણ ઉપર આગવાય છોડવાનું વધારે પસંદ કરું આજે જ ‘નવજીવન’ના એ-અર્ગ્યુમેન્ટ અને સવાલ કીધો છે કે ‘જો તમે અંતઃકરણને સૌથી ઉપર ગણો છો તો તમારે અમારી જેટલે આટલી બધી દલીલો કર્યાં કરો છો? અગત્યે અમારા અંતરના બળ ઉપર છતાં કેમ નથી મુકી દેતા?’ એક દિવસ આ દાવો દીક દતો એમ મારે કહેવું જોઈએ. પણ હું જાણું છું કે મારા અંતરમાં જે અનલ પ્રગટી રહ્યો છે તે જો તમારી પાસે ઉપાયો ન હોય અત્યારે તો મારા પોતા તરફનું કર્તવ્ય ચૂકું; આથી જ હિન્દના એટલી ખીમ છેડા સુધી પૂમતો રહીને હું તમને આશા તથા ધર્મના સન્દેશ આપી રહ્યો છું. હું નવરો પડું તો તો તમે મને કાંતો અને હિન્દુસ્તાની

ચાપલખોનાં પાનાં ફેરવતો ન જુઓ. હું દિન્દુસ્તાની ખર્ચું છું 'ચલુ તેની' દૂધીઓથી હું તેટલો ન વાકેં છું. અંગ્રેજીના જેટલી પ્રવીણતા દિન્દુસ્તાનીમાં હું નથી ધરાવતો એની અને જેટલી અઘ્યણુ થાય છે તે હું ન જાણું છું.

"બંગાળના નવજવાનો, તમારી બધી ચ'કાકુરા'કાઓને બંગાળના ઉપસાગરમાં ડૂબાવી દો અને એક એવી અતીત આશાથી ઉભા થાઓ કે જેને નિરાશાનું કોઈ ફિતિલ મચાદિત કરી શકે નહિ."

મદમદઅલીનું આપણું

ગાંધીજીનું આપણું ઉપર પૂરું આપી દેવામાં આવ્યું છે. એ પ્રસંગે મી. મદમદઅલીનું શોક્ષપીઅર કે રેડીયો? આપણું પણ બહુ અમત્યનું હતું. ખાસ કરીને તેમનો કર્નલ વેનગુડના કેટલાક આદેશોને જવાબ. કર્નલ વેનગુડે 'નેશન' પત્રમાં લખેલા ગાંધીજી ઉપરના એક લેખમાં મી. શોક્ષપીઅરને વિશે લખ્યું છે કે તેમની અદિસારતિ માત્ર ઉપરઉપરની છે. તેને જવાબ આપતાં મી. મદમદઅલીએ જણાવ્યું કે 'અમે અદિસારતિ કાર્યક્રમ સ્વીકાર્યો છે, કારણ તે કાર્યક્રમથી કાર્ય વધારે જલદીથી આટોપી સકાય એમ અમને લાગ્યું છે. આપણે દિસારતિ કાર્યને માટે બોલાખુંદો બતાવવા બેસીએ તો કેટલો જર્મ તૈયારીમાં ઘણે તેની કલ્પના નથી, જ્યારે આ કાર્યક્રમથી—શાન્તતા કાર્યક્રમથી એક વર્ષના સ્વરાજ લેવાની આપણે આશા રાખીએ છીએ' કાંતવાનું કામ કરવા વિશે બોલતા તેમણે વિદ્યાર્થીઓને કહ્યું, "જમ આપણી અનેક વર્ષોની શુભામીની અરખામણી થઈ શકે તેમ નથી તેમ જ આપણી સ્વતંત્રતા પણ એટલી જલદી ખાસ કરી કે તેની સરખામણી પણ નહિ કરી શકાય. જગરદીસે સ્વતંત્રતા દેર કરાય તે માટે ગાંધીજી એક વર્ષને માટે તમને સૌને પુસ્તકો પડતા મુશ્કેલીથી લેવાનું કહે છે. એ રેડીયોના તાંતણાથી તમે આર્થિક પરતંત્રતાના તાંતણા તોડી શકશો." તમે તમારા દિલને ખૂબી જાણો કે તમારી સ્વતંત્રતા માટે ને તમને શોક્ષપીઅર જાણવાનું કહે છે? જો તેમ કહેવું હોય તો તેમ કરો. પણ જો તેમ જાણ્યા કરવાથી એચિસ્ટરનો આપણી ઉપરનો કબજો વધતો નય એમ લાગે તો શોક્ષપીઅરના અભ્યાસ ઉપર ખૂબી મુકો."

આ પછી બીજાં આપણાં મી. દાસ, પાલ, જિતેન્દ્રલાલ બેનરજીનાં ધયાં હત્યાં, તેમાં હું જાણકને નથી ઉતારવા ઇચ્છતો માત્ર શીશુલ દાસને ૧૦૦૦૦ રૂપિયા મોકલવના પત્ર લખતા બાણ ગોપાલચન્દ્ર સિંહે તેમને લખેલા પત્રમાં એ ઉલ્લેખ કર્યો. અહીં ઉતાર છું: "વિદ્યાર્થીઓએ સાર કર્યું હોય કે માફ કર્યું હોય, કાર્યમાં જે અઘ્ય ઉત્સાહથી તેઓ અમેસર લયા છે તે અઘ્ય ઉત્સાહને કુપણે વાળવાને માટે પ્રભુએ—અતી, નિર્ધન, ધંડિત, મૂર્ખ, શીશુ—જીવનેડ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જોઈ નહિ કહે તેઓની ઉપર તે ન કર્યા બદલ જાણ શકી નથી એવી માત્રી ખાત્રી છે. આ ખાત્રીને લીધે મેં જે

કાંઈ આપવાનું હવે તે આપ્યું છે.” બાણીમાનન્દ ચટ્ટોપાધ્યાય, સર પ્રદુલ્લભચન્દ્ર રાય અને બીજા વિદ્વાન શિક્ષણસાગ્રીઓ જોઈને આ બીજાવાલની વિરુદ્ધ યથા રહ્યા છે તેઓ ઉપરના પત્રમાંની વાતની અવગણના કરે છે.

બીજી પ્રવૃત્તિ

આ વિરાટ સભા પછી ગાંધીજીએ અહીં અનેક સભાઓ આગળ લાવ્યાં છે, અનેક જાણને મળ્યા છે, શિક્ષણ મંડળ સ્થાપ્યું છે, વિદ્યાર્થીઓનાં માળાપોને મળી રહ્યા છે, અને બીજાં જે કંઈ બચાવવા પડ્યાં હોવાં જોઈએ તે લઈ રહ્યા છે. સ્ત્રીઓની સભાઓમાં પ્રગટ થયેલા ઉત્સાહનું વર્ણન આખી રાજ્ય એમ નથી. સ્ત્રીઓની કુલ ત્રણ સભાઓ યથા. એક શ્રીયુત દાસના આંગણમાં, જ્યાં ચારસો પાંચસો બંગાળી બહેનો હશે. તેમનામાં થયેલ ઉપરાણમાં છસો રૂપિયાથી વધારે ફાંદા રૂપિયા અને પાંચ હજાર રૂપિયાના કિંમતના દાગીના હતા. બીજી મારવાડી બહેનોની યથા; તેમણે તો ધરણું અને નાણાનો વરસાદ વરસાવ્યો. અને મળીને ૧૦ હજારથી વધુ ઉપરાણું નહિ હોય. અને ત્રીજી એક સભા બાણી નિર્મળચન્દ્રને ત્યાં યથા. ત્યાં માત્ર સોએક બંગાળી બહેનોમાંથી આઠસો જેટલા રૂપિયા થયા.

શ્રીયુત દાસની પાસે ખાનગી ચહેરો તરફથી તો મદદ આવ્યે જ નય છે; જમીન, મકાન વગેરેની. એકે દિવસે લગભગ લાખ રૂપિયાની કિંમતની જમીન અને મકાનવાળી એક સાળા આખી શ્રીયુત દાસને સોંપવામાં આવી. મારવાડી લાઈઓ પણ ઠીક ઉત્સાહ બતાવી રહ્યા છે. તેમના તરફથી એક લાખ રૂપિયાને આસરે ઉપરાણું થયું છે. ગુજરાતી લાઈઓની ખાસ સભા મુઘવારે રાખવામાં આવી છે.

રૂંડીયાની પ્રવૃત્તિ વિશે અહીં હજુ જોઈએ તેટલો રસ-ઉત્પત્ત થયો ન કહેવાય; જોકે બહેનો શ્રીયુત દાસને ત્યાં મુકવામાં આવેલા રૂંડીયા ઉપર કાંતવાનું શીખી નય છે. શ્રીમતી જામિનાદેવી—શ્રીયુત દાસનાં વિધવા બહેને પોતાનું મકાન કાંતવાનું શીખવા આવનારી બહેનોને માટે ખુલ્લું મુક્યું છે. એક વેપારી સંસ્થાએ રૂ. ૧૦૦૦૦ ફેવળ રૂંડીયાને માટે જ આપ્યા છે.

વિદ્યાર્થીઓ કેટલા બદાર છે તે હાલ કહેવું મુશ્કેલ છે, કારણ કોલેજો બધી બંધ કરવામાં આવી છે. જે ત્રણ દિવસમાં રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય ખુલશે એટલે ખબર પડી જશે કે કેટલા નવા આવે છે. પ્રવેશ માટે અરજીઓ જ્યારે ઉભરાવા લાગી ત્યારે શ્રીયુત દાસે એવા આમદ ધર્યો કે જો પોતાની કોલેજ ઉઠાવવાનું સર્ટિફિકેટ લઈ આવે તેમને જ દાખલ કરવા. આવાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા પણ કાંઈ જોણી નથી. વિદ્યાલય માટે મહિને ૨૦૦૦ રૂપિયા બાહ્ય એક મકાન તથા ત્રણ મકાનો તેમને રહેવા માટે લેવામાં આવ્યાં છે. આવતી કાલે નવી ઉપનારી ધારાસભા પ્રત્યે વિરોધ પ્રદર્શિત કરવા માટે આખા રાજ્યમાં સવારથી સાંજ સુધી આઠ સભાઓ થશે. દરેક સ્થાને ગાંધીજી અને બી. મહાદેવજી દાખરી આપશે.

અર્થાનું કામ પાટિ ચડાવ્યા પછી જમી તારીએ ગાંધીજી જરીઆ જવાનો ઈશદો રાએ છે. ત્યાંથી તા ફટીએ પડતા, ટમીએ ગોરખપુર, હમીએ રાષ્ટ્રીય વિદ્યાપીઠ ખુલ્લું મુકવા કાશી અને ૧૩ મીએ દીક્કી—આ પ્રમાણે કમ દાઝ રાખવામાં આવ્યા છે. કાવા લખપત-રાયજીના ઉપરાજપરી તારા આવવાથી ગાંધીજીનો પંતળ જવાનો પણ ઈશદો છે.

કલકત્તા
તા. ૩૧-૧-૨૧

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

† ના. ૦ ઉચક ઓફ કેનાલ્ટને ખુલ્લો પત્ર

નામદાર !

આપ નામદાર અત્યાર સુધીયા અસહકાર, અસહકારવાદીઓ, તેમજ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓ વિષે ધણું સાબળા ચુક્યા હશે. તેમ આ પ્રવૃત્તિના ઉત્પાદક તરીકે અનાયામે મારે વિષે પણ સાબળું હશે. મને અદિશે છે કે આપ નામદારને આપવામાં આવેલી માહિતી એકતરફી હોવી જોઈએ. આવી સ્થિતિ વચ્ચે આપને સત્ય-શોધનનો માર્ગ કરી આપવા ખાતર, મારા મિત્રોને ન્યામ આપવો ખાતર, મને પોતાને ન્યાય આપવા ખાતર, જે અસહકારની લક્ષ્ણ હું એકલો જ નહિ પણ બાહ્ય શક્તિઓ અને મહમદઅલી જેવા મારા સૌથી નિકટના સાથીઓ પણ મક્કાની રહ્યા છીએ તેવી મર્યાદા કેન્દ્રી છે એ વિષેનો ખુલાસો આપ નામદાર આગળ રજુ કરવો એ હું મારો ધર્મ સમજું છું.

અસહકારની
મર્યાદાનો
ખુલાસો

આપ નામદાર જેવાની હિન્દની મુલાકાતનો રાષ્ટ્રીય અધિકાર કરવામા આગળ પડતો બાળ લેવો મારે મન ગુપ્તની વાત હોય જ નહિ. મેં કેમના આગ્રહ વિના સ્વેચ્છાથી છંદગીના સતત ૩૦ વરસ સુધી સરકારની એકનિષ્ઠાપૂર્વક સેવા કરી છે; એમ માનીને કે એ જ રસ્તે મારા દેશની પરાધીનતા મરી સ્વાતંત્ર્ય સ્થપાશે. એના એ જ મને આજ આપ નામદારના સ્વાગતનો સંપૂર્ણ અધિકાર પ્રગ્લને મુસવવામાં જેની તેવી આનાકાની નથી થઈ.

સેવામાંથી
અધિકાર પક્ષ

એક વાત હું આરંભના જ સંપટ કરી દેવા માયું છું કે એક અંગ્રેજ સંદ-ગૃહસ્થ તરીકે આપ નામદારની સામે અમારામાના કોઈને કશું છે જ નહિ. આપનું સતીર અમારે મન હરકેલ બહાલામાં બહાલા મિત્રના જેટલું જ પવિત્ર છે. એ ગરીબને જોખમના જુએ તો મારા મિત્રમાનો કેઈ પણ પોતાનો પ્રાણ ખરચીને

અસહકારનું
ધ્યેય

પણ તેની રક્ષા કરતાં પાછો હઠે એવું હું નથી માનતો. અકિત તરીકે કોઈ પણ અંગ્રેજ સામે અમે લડાઈ નથી માંડી. અંગ્રેજોની જન સેવા અમે નથી મથી રહ્યા. પણ જે રાજ્યતંત્રે હિન્દની પ્રજાને સરીરથી, મનથી અને આત્માથી કેવળ નપુસક અને નાદાર કરી મુકી એ રાજ્યતંત્રે અમે અવરજવડથી ઉપેડવા ઇચ્છીએ છીએ. જે અંગ્રેજ સ્વભાવમાંથી પંજાબમાં ઝોડવાયરચાહી અને ડાયરચાહી ઉદ્ભવી ચક્રી, જેમાંથી ઇસ્લામનું—અમારા સાત કરોડ બાઈઓના મજહબનું—કેવળ નિર્લજ્જતા-પૂર્વક અપમાન થયું કે જે વડા પ્રધાને પોતે જાતે કરેલી પવિત્ર જાહેર પ્રતિજ્ઞાને સાફ સાફ ભંગ કરી સિદ્ધ કર્યું, તે સ્વભાવની સામે અમારા બધા બળપૂર્વક જૂઠવાનો અમે સંકલ્પ કર્યો છે. આટલા તિરસ્કાર પછી હિન્દની ત્રીસ કરોડ નિષ્પાપ પ્રજાની સામજીઓને એક થું, બે થું, અનેક જીવસટોસટના સવાલોની બાબતમાં નિયમ અને વ્યવસ્થાપૂર્વક તુચ્છકારનાર સરસાઈ અને દોરના તોરને હવે વધુ વખત સાંખી બરદાસ કરતા બેસી રહેવું એ અમારા સ્વમાનનું ઘાતક છે. એમાં અમે નાગોદી જોઈ રહ્યા છીએ. આપ નામદારને મન પણ ત્રીસ કરોડ હિન્દી પ્રજા સાથે અંગ્રેજોને હાથે રાત અને દહાડો જીવના જોખમની બીકથી ફફડતી રહે અને બીકની ભારી તેમને આધીન રહે એ સ્થિતિ અભિમાન લેવા જોગ ન જાણી શકે.

આવા રાજ્યતંત્રો અત્યંત આજુબા નહિ પણ તેના મોભાની રક્ષા કરીને તેને અશ્વત રાખવાનું, તેને નભાવવાનું કાર્ય જગતી આપવાને સાફ અત્યારે આપ નામદારનું આ દેશમાં આગમન થયું છે. આવ્યા પછી આપનું પહેલવહેલું જ જાહેર બાપણ તપાસો. એ દોઈ વિલિંગ્ડનની તારીફમાં વાંચેલું એક વખાણ જ છે. દોઈ વિલિંગ્ડનની અંગત ઓળખનું હું માન ધરાવું છું. એઓ એક નિષ્પાસ અને મળતાવડા સ્વભાવના ગૃહસ્થ છે. તેઓ સ્વેચ્છાથી એક ક્રીડી સરખાને પણ ઇમા નહિ કરે. જ્યાં રાજ્યકર્તા તરીકે તેઓ નિષ્ક્રિય જ નીવડ્યા છે. તેમણે પોતાની સત્તા કાયમ રાખવાને સ્વાર્થ ધરાવનારા સલાહકારોની આપમતલખી મીખામણ સાંભળીને તે સુજ્ઞ પોતાને તણાવા દીધા. મદ્રાસમાં પણ તે પોતાના ઇલાકાની પ્રજાનું અન્તર ઓળખી શક્યા નથી દેખાતા. અહીંયાં બંગાળ પ્રાન્તમાં આવીને પણ આપ અહીંના ગવર્નરને પ્રશંસાનું પ્રમાણપત્ર આપી રહ્યા છો, જે હાકેમ પણ મેં એમને વિષે જે જે કંઈ સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી એક ખાનગી વ્યક્તિ તરીકે પૂરેપૂરા સદ્ગૃહસ્થ છે, છતાં હાકેમ તરીકે તેમને પણ બંગાળના અન્તરની અને તેના આન્તરિક અભિધાનોની કશી જ ગંધ નથી. બંગાળ એટલે કંઈ કલકત્તા નથી. ફોઈ

વિલિયમ તથા કલકત્તાના રાજમહેસા આ સુન્દર પ્રાન્નની અધરાધ અને અસાધારણ સંસ્કારી પ્રાનીય પ્રજાને ઉન્નતપણે અને શિરગેરીપૂર્વકે નીચીવી કાઢીને ખડા કરેલા શરમનાં સ્મારકો નહિ તો બીજું શું છે ?

અસહકારીઓ એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે હિન્દની નિર્ધનતા અને નામોશીના આ મહાપ્રજ્ઞને યીમું દેવા માગનાર સુધારાઓથી અન્નવામાં સાર નથી; તેમ અધીરાઇથી ઉઠી જઈ માથું વાદળા તૈયાર થયે પણ કશું વળે તેમ નથી. આવેશ અને ક્રોધમાં ખુનામરહી તરફ અમારાથી ન જ વળી શકાય. અમે વગરઆનાકાનીએ કબૂલ કરી, લઇએ છીએ કે આગળની આ સ્થિતિને માટે અમે પોતે પણ તેટલા જ દોષી છીએ. અમારી શુભાભીને માટે પાપ સાથેની અમારી આ આપખુશાની ભાગીદારી નેટલી નેખમદાર છે તેટલા નેખમદાર બ્રિટિશ તોપો અને સંગીનો નથી.

સુધારા અને ખુનામરહીનો ત્યાગ

આમ આપ નામદાર નેઈ ચક્રો કે આપને હાર્દિક સ્વાગત આપવાની હિંદઆલમા ભેળવા—ભાગ લેવાને લગતો અમારો ઇનકાર કોઈ પણ રીતે આપ નામદારની પ્રત્યેના અમારા અંગત વિરોધનું ચિહ્ન નથી, પણ જે રાજ્યતન્ત્રને ટકાવવા આપ આવ્યા છો તે રાજ્યતન્ત્રની સામેના અમારા વિરોધનો નિદર્શક છે. હું સમજું છું કે અંગ્રેજોના વ્યક્તિગત પ્રયત્નો અંગ્રેજ જાતિનો સ્વભાવ એક દિવસમાં ન ફેરવી શકે. પણ તંત્ર અમે અંગ્રેજોના બરોજરીઆ ચાલે તો તેઓ અમારી સામે અવિલંબે માનની નુજાથી જોતા થાય. તેવા થવા સાર અમારે સૌ પહેલાં તો ભયરહિત થવું જોઈએ; અમારે આશ્રયી બનવું જોઈએ; અને જે સરકારને* અમે કાં તો સુધારવા અને ન સુધરે તો શીઠાડવા માગીએ છીએ તેના હાથના કેળવણી, ન્યાય, રક્ષણ અને આશ્રયથી અમારે સ્વતંત્ર થઈ જવું જોઈએ. આથી જ આ અહિંસામય અસહકારની કલ્પતિ રૂઢ છે. હું એ પણ જાણું છું કે અમે બધા જ હજી વાણીમાં તેમજ આચરણમાં અહિંસાધર્મનું સંપૂર્ણ પાલન કરનારા નથી થયા; પણ અલાર સુધીમાં એ દિશાએ અમે કરેલી મતિ કેવળ કલ્પનાતીત છે એવી હું આપ નામદારને ખાતરી આપું છું. કદી ન સમજે તેટલા આ આહવામય લડતનું સહય અને કિંમત પ્રજા અલારે સમજી ગઈ છે. હવે તો હરકોઈ રસ્તે ચાલનાર નાહિતને પણ આ લડત કેવી ધાર્મિક અને આત્મશુદ્ધિના તત્ત્વ ઉપર ખડી થયેલી છે એ દેખાય તેમ છે. અમે ચ્હા દારૂની ટેવો છોડી રહ્યા છીએ. અમે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હિન્દને છોડવવા મથ્યા, ચ્હા છીએ અમે પહેરવા ઓઢવામાં દાખલ કરેલો ખોટો પરદેશી, બમકો

અસહકારી-ઓના કાર્યનો હિસાબ

અને ડાકડિમાંકે ફગાવી દઇ અમારા પુરાણા રેંટીયાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી રહ્યા છીએ, અને જીવનની અમારી પુરાતન સાદાઈ તરફ પાછા વળી રહ્યા છીએ આમ કરીને આજની આ હાનિકારક સંસ્થાને અમે થીજતી દેવા માગીએ છીએ.

આપ નામદારને એક અંગ્રેજ તરીકે આ પ્રવૃત્તિનો મુક્ત અભ્યાસ કરવા અને સામ્રાજ્યને માટે, બહુ આખી દુનિયાનાં દરેકને માટે તેમાં સુતેલી શક્તિઓને આંકે કાઢવા હું વીનવું છું. અમે દુનિયામાં જે કંઈ નેક છે, પાક છે, તેની સામે લડાઈ કરવા નથી નીકળ્યા. કરવામનું—અમે મથી રહ્યા છીએ તે ક્ષેત્ર—રક્ષણ કરવામાં અમે બધા ધર્મોને અભય આપવા મથી રહ્યા છીએ; હિન્દુસ્તાનનું માન બ્રહ્મ નં થવા દેવામાં અમે આખી માનવજાતિના માનને માટે રક્ષણનો કોઈ ચણી રહ્યા છીએ; કારણ અમારાં સચિવાર કોઈને ધૂળ કરે એમ નથી. અંગ્રેજોની જોડે અમે મિત્રને નાતે ગ્રેવાં હચ્છુક છીએ, પણ એ મેરી વાતમાં તેમ વર્તનમાં બંનેમાં જે બરાબરી આ વચ્ચે હોય તેની મેરી હોવી જોઈએ. આ નેમ પાર પડે ત્યાં સુધી અમારે અસહકાર એટલે અમારી પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવાની આ લડત ચાલુ જ રાખ્યે છૂટકો. આપ નામદારને અને આપની મારફત પ્રત્યેક અંગ્રેજને અમહકારના આ સ્વરૂપને સમજાવેલા અને તેની, કદર કરવા હું વીનવું છું.

લિ. હું છું,

આપ નામદારનો સાચો સેવક,
મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ

રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ દીક ચાલી રહી જણાય છે. રેંટીયાની માગણી અનેક જગ્યાએથી આવે છે એ હું જોઉં છું. પણ જે એક જ સ્થળેથી રેંટીયા બનાવી આપવાની માગણી થયાં કરે તો આપણે વળી પાછા અટવાઈ જવાના.

આ પ્રવૃત્તિમાં જેટલું ક્ષણ ગ્રેહું છે તેટલી જ સહેલાઈ ગ્રેહી છે. પણ તેની સહેલાઈમાં જ છે, રેંટીયા દરેક ગામમાં બની શકે એવી સામાન્ય વસ્તુ છે. તેનો દરેક ભાગ જે કોઈ ગામમાં મુતાર ને મુદાર છે ત્યાં બની શકે તેમ છે. ત્રીસ દેશની વસ્તી છે એટલે દસ માણને એક ઘર ગણીએ તો ત્રણ દેશ પર થયાં, ત્રણ

કરોડ રેંટીયા ન્યારે હિન્દુસ્તાનમાં દાખલ થાય ત્યારે સ્વરાજવાદીને શાન્તિ વળે. સેટલા રેંટીયા ને એક જ રથબેઠી તૈયાર કરી આપવાના હોય તો કામ અટકી પડે.

હિન્દુસ્તાનમાં સાડાંસાત લાખ ગામડાં છે. એટલે આ પ્રવૃત્તિ તેટલાં ગામડાંમાં વહેંચાઈ જાય, આ ગામડાં અડીસો જુદામાં વહેંચાઈ ગયાં છે. એટલે ને દરેક જુદાદીકે એક એક માણસ આ કાર્ય કરનાર નીકળી પડે તો પ્રવૃત્તિ વ્યાપક સ્વરૂપ લઈ શકે; અને તે તે જુદાને રેંટીયા તે તે જુદાને કારભારી પૂરા પાડી શકે અથવા માર્ગ ખતાવી શકે તો જ કામ આગળ વધી શકે.

રેંટીયાની મારણહીઓ કેવળ આશ્રમમાં જ ચાલી આવે છે એ ખતાવે છે કે આપણે આપણા કારીગરવર્ગમાં પ્રવેશ નથી કર્યો. આપણે દરેક ગામની અંદારે વધુને સ્વરાજની પ્રવૃત્તિમાં રસ થેતી કરવી રહી છે. અંગ્રેજ બંજોલા જ સ્વરાજની અળવળ ચલાવી શકે એ થેલડામાંથી આપણે જેમ નીકળતા નહ્યે છીએ તેવી જ રીતે માત્ર મુસદ્દાવગ જ આ પ્રવૃત્તિ શોભાવી શકે એ વાત પણ આપણે ભૂલી જીને છીએ.

સ્વરાજ
અને
કારીગરવર્ગ

સ્વરાજની તાલીમ એ આપણી પ્રાથમિક તાલીમ છે. એ બાળક, ટક, સ્ત્રી, પુરુષ, બધા વર્ણનાંને, બધા ધર્મનાંને આપવાની રહી છે. તેમાં અક્ષરજ્ઞાનની જરૂર નથી. આપણે આ રાક્ષસી રાજ્યનો નાશ કરવો છે. તે રાજ્યમાં આપણું શ્રેય નથી. તેનો નાશ કરવાનું સાધન શાન્તિમય અસહકાર છે. અસહકાર એટલે આપણા બધામાં સહકાર. આપણામાં સહકાર એટલે આપણામાં સ્વતંત્ર યવાની છંછા ને શક્તિ. આ છંછા પાર પાડવાની શક્તિ મેળવવાનું મોટામાં મોટું સાધન રેંટીયા છે. આટલું જ્ઞાન જુદું કેલને થોડા સમયમાં આપી શકાય છે.

એટલે આપણે આપણા સુનાર, લુહાર, મોચી, ખેડૂત વગેરેને આ કાર્યમાં પરોવવા જોઈએ. સ્વામિનારાયણનું મંદિર કારીગરોએ મરત બાંધ્યું. દૈનિક માણસોએ તેને સારું ધન આપ્યું. સ્વરાજનું મંદિર સ્વરાજના ભક્ત કારીગરો કેમ મરત ન બાંધે? મજૂર પોતાની મજૂરીનું દાન આપે ને પૈસાદાર પોતાના પૈસાનું. આવી બાવના ઉત્પન્ન કરવા સારું થોડા જ માણસોની જરૂર છે, પણ તે પ્રામાણિક એવક હોવા જોઈએ.

અત્યારે હજી બધી પ્રવૃત્તિ અપંગ વર્ગમાં જ ચાલી રહી છે. મારો ખાસ વિશ્વાસ છે કે આપણે શિસિનવર્ગ ખડું સ્વરાજ મેળવવા અપંગ બની ગયા છીએ. આપણને ખજાર પડી ગઈ છે કે સ્વરાજ વાતોથી, બાણોથી, અરજીઓથી, વિધાયતનાં

શિસિન
વર્ગનું
અપંગપણું

ઉપરોક્તનોથી ન મળે. પણ સ્વરાજમાં સ્વધર્મ રહ્યો છે, સ્વરાજ અહાહુરીથી અને પગથી જ મળે; એમ તો હજુ માનતા થવા લાગ્યા છીયે. હવે આપણે તે આન્યતાને વ્યાપક કરવાની રહી. એ માન્યતા જે દહાડે વ્યાપક થાય તે દહાડે સ્વરાજ છે. તે કામ કરીયે તો એક વર્ષમાં કરી શકાય એવું છે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે એક વર્ષમાં સ્વરાજ મળવું સંભવિત છે.

પણ આ લેખનો વિષય તો રેડીયો છે. સ્વરાજ મેળવવું એટલે રેડીયો દરેક ઘરમાં દાખલ કરવો ને તે વડે સુતર કંતાવવું.

રેડીયો મારી પાસેથી મંગાવવાને બદલે બધાએ તે પોતાના ગામમાં પેદા કરાવી લેવો જોઈયે.

આપણે કરીયે છીયે, આપણે અજાણ્યા છીયે, તેથી રેડીયો શોધતાં વખત નાંધ છે. હિન્દુસ્તાનમાં ખૂણખાંચરે બધા પ્રાંતોમાં રેડીયો પડ્યો છે. દરેક પોતાના ગામમાં ને સત્તામાં શોધ કરી લેવી જોઈયે. મળી આવે તો સુતારને શોધી લેવો જોઈયે. કદાચ તેને જ્ઞાન હશે. ઉપર ન જ મળે તો એક નર્મતો મંગાવી તે પ્રમાણે બીજા બનાવડાવવા જોઈયે.

પણ રેડીયો મળ્યે જ કંઈ સુતર કંતાવાનું નથી. તેં-તો પ્રથમ પગથીડ છે. જેની પૂણી જોઈયે તેને સાર પીંજરારને શોધી લેવો પડશે, તેને વીનવેવો પડશે. તેને પણ સ્વરાજનો પાક દેવો પડશે.

કપડા વિચારે વખતોવખત અપાઈ ગયા છે છતાં તે જુદા કે તે જે શબ્દોમાં કહી જતા પડે છે, કેમકે હજુ આપણામાં કાર્યશક્તિ ને આંધડત નથી આવ્યા.

રેડીયાની માગણી થાય છે તેવી જ ખાદીની ચર્ચા કરે છે. સુતર સાડ પેદા થયું એટલે ખાદી આખા હિન્દુસ્તાનમાં પાચરી-સકાચ-તેટલી ઉત્પન્ન થઈ શકશે.

સુતર તે સુતર હોવું જોઈયે. રૂમાંથી અમે તેવો ધાગો તાણી કાઢ્યો તેને સુતર કોઈ નહિ ગણે. સુતર એ કે જે વણી શકાય. તે વળદાર, દેસા વિનાનું ને એકતાઈ હોવું જોઈયે; તે કાઠીથી ચઢિત હોવું જોઈયે.

શુન્દરાતમાં રેડીયો એટલે દરજ્જે પેસી ગયો છે કે જરા વધારે શ્રદ્ધા આવી નાંધ તો શુન્દરાતમાં જ કોરાડ રૂપિયાની ખાદી એક વર્ષમાં વણી શકાય. આનો અર્થ એ થાય કે શુન્દરાતનાં ગરીબ ઘરોમાં એક કોરાડ રૂપિયા પેસી નાંધ, ને તેમ છતાં પાખંડ ન વધે; કેમકે બ્યારે ગરીબનાં પેટમાં ધામ નાખવાને સાર પેસી અપાય છે ત્યારે તેનું રૂળ પુષ્પ જ હોય છે.

ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૧૦ મું

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર

અમદાવાદ

અગીયારમું પુસ્તક ૨૦મી મેને દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

૬ નિચાતીવાળા લેખો 'મંગ ઇડીયા'માંથી આપાન્તર છે.

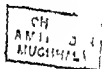
† " " અગ્રેજી પરથી "

૧૧ " " માંથીછતી મુસાદરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં
વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થયેલું હોવાથી સામટાં ૧૮ પુસ્તકના આઠઠે તરીકે નામ
નોંધાવનારાઓને પણ તે ગણી શકશે નહિ; મારે તેવાઓએ શ. ૮ ને બદલે
શ. ૭-૮-૯ મોટાલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૬-૨-૧૯૨૧

સનાતની હિન્દુ એટલે ?

હું અને શુક્લ સનાતની હિન્દુ કેમ કહેવાયું છું, હું અને વૈષ્ણવ કેમ માનું છું, એ સવાલો પૂછાયા છે અને લાગે છે કે એ મનાઈનો હિત્તર મારે વાજવો ન્તેકયે

હિન્દુ અને
વૈષ્ણવની
વ્યાખ્યા

આના ઉત્તરમાં સનાતની હિન્દુની વ્યાખ્યા આવી જાય છે, વૈષ્ણવની યોગબાણ આવી જાય છે.

મારી માન્યતા છે કે જે માણસ હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુ જગમાં જન્મીને વેદ, પતિપદ, પુગણાદિ ગ્રન્થોને મર્મગ્રન્થરૂપે માને; જે માણસ સત્ય અધિસાદિ પાત્ર યોગેને વિશે શ્રદ્ધા રાખે તે તે યદાદક્ષિત પાત્ર; જે માણસ આત્મા છે, પરમાત્મા છે, આત્મા અજ ને અમર છે તેમ છતાં દેહાધ્યાસથી સત્તામાં અનેક યોનિમાં આવળા કર્યા કરે છે, તેને મોક્ષ છે, અને મોક્ષ એ પગ પુરુષાર્થ છે એમ માને; જે વર્ણાશ્રમ ને ઔરશાધર્મને માટે તે હિન્દુ છે. જે માણસ આ 'જહુ' માનતો દોષા ઉપરાંત વૈષ્ણવ સંપ્રદાયને માનનાર કુટુંબમાં જન્મ્યો હોય તે તેનો જેણે ત્યાગન કર્યો હોય, જેનામાં નરસિંહ મહેતાએ તેના 'વૈષ્ણવજન' નામના બજનમાં વર્ણવેલા ગુણો મેળેપણે અને પણ દોષ ને જે તે ગુણો પૂર્ણપણે મેળવવા પ્રયત્ન કરતો હોય તે

વૈષ્ણવ છે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે મેં વર્ણવેલાં ચિદ્ગુણ મારામાં ધણે અંશે છે ને તે મારામાં વધારે દૃઢીભૂત કરવા હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તેથી મને પોતાને હું નમ્રપણે પણ દૃઢતાથી ચુસ્ત સનાતની હિન્દુ અને વૈષ્ણવ તરીકે ઓળખાવતાં સંક્રાંતિ નથી. હું માનું છું કે હિન્દુ ધર્મનું મોટામાં મોટું બાહ્યસ્વરૂપ ગોરક્ષા છે. તે રક્ષા કરવા હિન્દુમાત્ર અત્યારે અસમર્થ બની રહ્યા છે, તેથી હિન્દુ સંસારને હું નપુંસક માનું છું. તે નપુંસકમાં હું અને ઓછામાં ઓછા નપુંસક માનું છું. જે તપશ્ચર્યા મેં ગોરક્ષાને સાર કરી છે ને કરી રહ્યો છું, જે લાગણી મને ગાય તથા ગાયના વંશને સાર થાય છે, તેનાથી વધારે બીજામાં હશે એમ હું ધારતો નથી. તેને ખાતર મારા જેટલી તપશ્ચર્યા કોઈએ જ્ઞાનપૂર્વક કરી હોય એમ હું જાણતો નથી. જ્યાં લગી હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુ ગાયની ઉપર ત્યાં રાખતા નથી, દોરને હિન્દુ પોતે જ અનેક પ્રકારનાં દુઃખો અભે છે, જ્યાં સુધી સુસહમાનોની પ્રીતિ મેં પાલન કરી તેમની પાસેથી પ્રેમને ખાતર ગોવધ છોડાવવા તેઓ સમર્થ થયા નથી, જ્યાં સુધી અંગ્રેજો હિન્દુસ્તાનમાં ગોવધ કરી રહ્યા છે તે સહન કરી અંગ્રેજ સત્તાનતની હિન્દુઓ સહાગ્રી કરે છે, ત્યાં સુધી હિન્દુ ધર્મમાં બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિયધર્મનાં હું લોપ સમજું છું. અને તેથી હું વૈષ્ણવ જનમ્યા છતાં તે બંને ધર્મનું પાલન કરવા સદા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું.

હિન્દુ ધર્મનું ખાતર સ્વરૂપ સત્ય અને અહિંસા છે એમ હું માનું છું. સસત્તુ એવન જેટલી મક્કમતાએ હું છેલ્લે બચપણથી કરી રહ્યો છું તેટલું કરતાં મેં મારી ઓળખમાંના કોઈને જાણ્યો નથી. અહિંસાનું જન્યત લક્ષણ પ્રેમ છે—અવેર છે. મને દૃઢ વિશ્વાસ છે કે હું પ્રેમથી ઉભરાઈ રહ્યો છું. મને સ્વપ્ને પણ કોઈના પ્રત્યે વેરભાવ ઉત્પન્ન થયો નથી. ડાયરનાં દુષ્ટત્વો છતાં તેના પ્રત્યે મને વેર ઉત્પન્ન થતું નથી. જ્યાં જ્યાં મેં દુઃખ જોયું છે, અન્યાયા જોયો છે ત્યાં ત્યાં મારો આત્મા અકળાયો છે.

હિન્દુ ધર્મનું તત્ત્વ મોક્ષ છે. મોક્ષને સાર હું મધી રહ્યો છું. મારી બધી પ્રવૃત્તિ મોક્ષને ખાતર છે. જેટલો વિશ્વાસ મને મારા દેહના અસ્તિત્વ વિષે ને તેની ક્ષણિકતાને વિષે છે, તેટલો જ આત્માના અસ્તિત્વ વિષે ને તેના અમૃતત્વને વિષે છે.

આવાં દારણોથી હું મને પોતાને ચુસ્ત સનાતની હિન્દુ તરીકે ઓળખાવી શકી શકું છું.

શાસ્ત્રોના મેં જુડા અભ્યાસ કર્યો છે એમ મને કોઇ પૂછે તો હું તેને કહું કે મેં નથી કર્યો ને કર્યો છે; વિદ્વાનની દૃષ્ટિએ નથી કર્યો. મારું સંસ્કૃતમાત્ર નહિ જેવું જ ગણાય; પ્રાકૃતમાં રહેલા તરજુમા પણ મેં થોડા જ વાંચ્યા છે. એકે વેદ મેં પૂરેપૂરા વાંચ્યો છે એવો દાવો હું ન કરી શકું. છતાં મેં શાસ્ત્રોને ધર્મદૃષ્ટિએ જાણ્યાં છે. તેમાંનું રહસ્ય હું જાણી ગયો છું. વેદ વાંચ્યા વિના માણસ મોક્ષ મેળવી શકે એ હું જાણું છું.

શાસ્ત્રો વાંચવાની—સમજવાની ચાવી મને હાથ લાગી છે. જે શાસ્ત્રવચન સમ્યક્, અદ્વિસાત્તું, અક્ષર્યર્થનું વિરોધી હોય તે ગમે ત્યાંથી મળ્યું હોય છતાં તે અપ્રમાણ છે. શાસ્ત્ર શુદ્ધિથી પર નથી. શુદ્ધિપ્રાણ ન હોય તે શાસ્ત્રને આપણે પડતાં એવી રાહો છીએ, ઉપનિષદો માત્ર હું વાંચી ગયો છું. એવાં પંચ ઉપનિષદો મેં વાંચ્યાં છે કે જેમાંના કેટલાક મને શુદ્ધિપ્રાણ નથી લાગ્યાં. તેથી તેને મેં આધારભૂત નથી માન્યાં. શાસ્ત્રોના અક્ષરને વળગ્યો તે વેદીઓ છે એમ ધણુ દૃષ્ટિએ માણુ છે. શાસ્ત્રોનું દોહત સંકરાચાર્યોદિએ એક એક વાક્યમાં આપ્યું છે, ને તે બધાનું તાત્પર્ય એ છે કે આપણે કશ્વરમક્ષિત કરી જ્ઞાન મેળવવું અને તે વડે મોક્ષ મેળવવો. અખ્યા ભગને કહ્યું છે કે

‘નુતર આવે ત્યમ હું રહે,

ત્યમ ત્યમ દરીને દરિને લહે’

જે શાસ્ત્ર મને મદિરાપાન, માસમંદાણ, પાખંડ કલ્યાદિ શીખવે તે શાસ્ત્ર ન કહેવાય.

સ્મૃતિઓને નામે મહાઅધર્મ ચાલી રહ્યો છે. સ્મૃતિ આદિ અન્યેના અક્ષરને વળગવા જતા આપણે નરકને સાઠ લાયકત મેળવીએ છીએ. સ્મૃતિથી બ્રમિત થઇ પોતાને હિન્દુ કહેવડાવતા માણુએ વ્યભિચાર કરે છે, બાળક-ચાની ઉપર બુળાકાર કરવા કરાવવા તૈયાર થાય છે.

અત્યારે બધાં શાસ્ત્રોમાંથી આપણે શું શોધે ગણવું, શું ગ્રાહ્ય ગણવું, શું ત્યાજ્ય ગણવું એ મહાપ્રશ્ન ઉભો થાય છે. જે મેં ઉપર જણાવ્યું છે તે પ્રમાણે આજે બ્રાહ્મણધર્મનો કોપ ન હોત તો આપણે યમનિયમાદિના પાલનથી જ શુદ્ધ થયેલ હોય તે જેણે સાદ જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તેવા કોઇ બ્રાહ્મણને પૂછી જોત. તેને અસાચે અત્યારે ભક્તિમાર્ગ પ્રધાનપદ બોગવે છે. પાખંડ, દંભ, મદ, આયા વગેરે પાપો જે આધુનિક સંસ્કારમાં અનેક રૂપે પ્રગટી રહ્યાં છે તેની સાથે

અસહકાર કરી ન્યારે આપણે આત્મશુદ્ધિ મેળવીશું ત્યારે કદાચ આપણને શાસ્ત્રદોહન આપનાર કોઈ સંસ્કૃત પુરુષ મળી રહેશે. ત્યાં લગી આપણે પ્રાકૃત લોક સરળભાવે મૂળ તત્ત્વોને વળગી હરિભક્ત થઈ વિચરીયે. એ સિવાય બીજો માર્ગ હું જોતો નથી.

‘શુરુ વિના જ્ઞાન ન હોય’ એ સુવર્ણવાક્ય છે. પણ શુરુ મળવા જ દોહેલાં છે, ને સદ્ગુરુને અભાવે ગમે તેને શુરુ કરી બેસીને આપણે ‘સંસારસાગરની વચ્ચેવચ્ચે ધૂળનું ચોગ્ય નાદિ ગણાય. શુરુ તે કે જે તારે, પોતે તરી ન જાણે તે બીજાને શું તારે ? એવા તારા આગ્રહાલ હોય તોપણ તે એકાએક જોવામાં આવના નથી.

હવે આપણે વર્ણાશ્રમને તપાસીયે. ચાર વર્ણ હિપરાંન વર્ણ નથી એમ મેં તો જાણ્યું છે. વર્ણ જન્મથી છે એવી મારી માન્યતા છે. બ્રાહ્મણ કુળમાં જન્મ્યો તે બ્રાહ્મણ રહીને જ મરે. ગુણે અબ્રાહ્મણ થાય તોપણ તેનો બ્રાહ્મણદેહ બ્રાહ્મણ મરતો નથી. બ્રાહ્મણધર્મનું પાલન નહિ કરનાર બ્રાહ્મણ ગુણ પ્રમાણે શરૂયોનિર્મા જન્મે ને પશુયોનિમયિ જન્મે. મારા જેવા ‘બ્રાહ્મણધર્મનું’ અને ક્ષત્રિયધર્મનું પાલન કરનાર વૈશ્યને જન્મવાપણું રહે તો બીજે બંને બંને બ્રાહ્મણ કે ક્ષત્રિય જન્મે આ જન્મે તો ને વૈશ્ય જ રહેશે ને તે જ અર્થ છે. હિન્દુ ધર્મમાં બીજા ધર્મોવાળા વખતોવખત મમાઈ ગયા છે, પણ તેઓ તે જ જન્મે હિન્દુ તરીકે જોળખાયા નથી. હિન્દુ સંસાર ફરીઓ છે. તેના પેટમાં બસો કચરો આવીને સાફ થઈ જાય છે, સ્ત્રી જાય છે. એમ થયાં જ કર્યું છે. ઇટાલી, ચીન, વગેરેના લોકો આની હિન્દુ ધર્મમાં સમાઈ ગયા છે, પણ તેઓને કેમકે હિન્દુ જનાવ્યા નથી. પણ કાળાંતરે આમ વધવટ થયાં જ કરી છે. હિન્દુ ધર્મ ખિરતી કે મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે પરધર્મીઓને તેમાં દાખલ થવાનું નિમન્ત્રણ કરતો નથી; સર્વને પોતપોતાનો ધર્મ પાલન કરવાનો જ આદેશ તેમાં રહેલો છે. ભગિની નિવેદિતા જેવાં હિન્દુ ધર્મમાં આવ્યા છતાં આપણે તેમને હિન્દુ તરીકે નથી જોળખતા; તેમ તેનો અદિકાર કે તિરસ્કાર પણ નથી કરતા. હિન્દુ ‘ધર્મ’માં આવવાપણું ઠાકને રહેતું નથી. હિન્દુ ધર્મનું ‘પાલન’ સૌ કોઈ કરી શકે છે.

વર્ણાશ્રમ કાયદો છે. તેનું વ્યાવહારિક રૂપ જ્ઞાતિ છે. જ્ઞાતિમાં વધવટ થાય છે. જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ ને લય થય જ કરે છે. હિન્દુ ધર્મ બહાર તો માણસ પોને જ થઈ શકે છે. જ્ઞાતિ બહાર માણસ મેલાય છે. જ્ઞાતિનો અદિકાર જો દંડ છે ને સર્વ જ્ઞાતિની પામે એ દોષો જ નોંધાયે.

૧. ધણી ગણિઓ મટી ઓછી થવાની આવશ્યકતા છે ખરી, અને તે હિન્દુ ધર્મને આપાત પ્રદોષાક્રમ વિના તે તે ગણિનાં મહાજનો કરી શકે છે. અનેક વાણીઆ-ગણિઓ એક થાય, તેમની વચ્ચે બેટીવ્યવહાર ચાલુ થાય, તેમાં ધર્મને કશી હાનિ નથી પહોંચતી.

૨. પાણી, બાણીવ્યવહાર અને બેટીવ્યવહાર એ હિન્દુ ધર્મનું આવશ્યક ચિન્હ નથી, પણ હિન્દુ ધર્મમાં સંયમે પ્રધાનપદ ભોગવેલું હોવાથી પાણી, ભોજન, વિવાદ દત્તાદિના સૂક્ષ્મ પ્રતિબંધો રાખવામાં આવ્યા છે. તેને હું નિન્દા નથી ગણતો; છતાં જે તેનું પાલન ન કરે તેને હું ધર્મજાણી યથેચ્છે પણ ન ગણું. પાણી, ભોજન, કે વિવાદવ્યવહાર શવે ત્યાં ન કરવો એને હું શિષ્ટાચાર ગણું છું. તેમાં આરોગ્ય અને ધર્મનાં ત્યાગ કરવો એ હિન્દુ ધર્મની વિરુદ્ધ છે એમ માનું છું. પરવર્ણની સાથે કે મરધમની સાથે બેટીવ્યવહાર અને ભોજનવ્યવહારનો પ્રતિબંધ હિન્દુ ધર્મની સંસ્કૃતિની આવશ્યક વાત છે એવો મારો અનુભવ ઉપર બધાયેથી અભિપ્રાય છે.

પાણી,
ભોજન અને
વિવાદ
વ્યવહાર

એમ છતાં હું કેમ મુસલમાનેને ત્યાં પણ જાઉં છું? કેમકે હું તેમને ત્યાં જન્મતા છતાં સંયમધર્મનું ખૂબ મેટન કરી શકું છું. પકડેલી વસ્તુમાં ઉપલ્લેખી સુધી લઈ છું, કેમકે ઉપલેખી પકાવવાની ક્રિયા તદન શુદ્ધ છે, ને જેમ પાણી ગમે ત્યાં પકડેલી સેવાય તેમ રેટી (રેટલી નહિ) ગમે ત્યાં પકડેલી સેવાય, છતાં મારા સાથીઓ તેટલો પ્રતિબંધ મદિ પાળતા મુસલમાન અને પોતાનાથી ધર્મ-વર્ણીઓને ત્યાં શુદ્ધ રીતે પકડેલો ખાદ્ય પદાર્થ પણ લે છે. આમ કરવામાં તેઓ શાંતિબંધિધારનું જોખમ માથે વહોરે છે, હિન્દુ મટવા નથી. આશ્રમ એ સંન્યાસીઓને લગતો કંઈક ધર્મ પાળે છે. ત્યાં હિન્દુ ધર્મને અનુસરીને એક નરી ગણિ કે નવી વ્યવહાર આ યુગને યાગે તેમ બધાઈ રહેલ છે. આ કાર્યને હું અખતગ રૂપે ગણું છું. કળાભૂત શરે અતુકરમીય ગણાયે. નિષ્કળ થયે કોઈને હાનિ નહિ કરે. અખતરો કરનારને પણ નુકસાન નહિ થાય, કેમકે અખતરનું મૂળ સયમ છે. એવાધર્મનું સહેલાઈથી પાલન થાય, ને ન્યા ધર્મનો સમાવેશ કેવળ ખાવાપીવામાં જ કરી મેલવામાં આવી છે ત્યાં તે રિવાજને તેનું ચોખ્ખું અને ગૌણ સ્થાન અપાય તો ઠીક, એ હેતુ છે.

આશ્રમીઓ-
નો ભોજન-
વ્યવહાર

હવે સ્ત્રી અસ્પૃશ્યતા. અસ્પૃશ્યતાની ઉત્પત્તિ કોઈ કળા શકે તેમ નથી. મેં અનુમાનો જ ક્યો છે. તે ખેડાં હોય કે ખરાં. પણ અસ્પૃશ્યતા અધર્મ છે એમ તો

અસ્પૃશ્યતા
અને હિ-
ધર્મ

આંધળોયે જોઈ શકે એમ છે. માત્ર ઘણા કાળનો અધ્યાસ જેમ આપણને આત્મા જોળખવા નથી દેતો તે જ રીતે ઘણા કાળનો અધ્યાસ આપણને અસ્પૃશ્યતામાં રહેલો અધર્મ પણ જોવા નથી દેતો. કાંઈને પણ પેટે ચલાવવા, નોખા રાખવા, ગામ ખંડાર કાઢવા, તે મરે કે જીવે તેની દરકાર ન રાખવી, તેને એકું બોળત દેવું, એ બધું ધર્મ હોય જ નહિ. પંચાંગના જે અન્યાયની વિરુદ્ધ આપણે પોકાર કરીએ છીએ તેનાથી વિશેષ અન્યાય આપણે અત્યજ ઉપર કરીએ છીએ. અત્યજ પડોશમાં રહી ન શકે, અત્યજને પોતાની માલીકીની જમીન ન મળે, અત્યજને આપણને જોતાં જ પોકાર કરવો જોઈએ કે 'છેટા રહેજો, મને અડશો નહિ,' અત્યજને આપણી સાથે ગાડીમાં બેસવાની પરવાનગી ન મળે—આ હિન્દુ ધર્મ નથી. આ તો ડાયરશાહી છે. અસ્પૃશ્યતામાં સંયમ નથી. મા ગેલું ઉપાડી સ્નાન કર્યા વિના નથી અડતી એ દાખલો અસ્પૃશ્યતાને નબાવવા સાચું આપવામાં આવ્યો છે. પણ તેમાં તો મા પોતે જ નથી અડવા માગતી; અને તે કાયદાને આપણે બંગીના સંબંધમાં પળાવીએ તો કાંઈ ધનકાર કરે તેમ નથી. ભગી ઇત્યાદિને અસ્પૃશ્ય ગણી આપણે મેલને સહન કરીએ છીએ તે રાગે ઉત્પન્ન કરીએ છીએ. જે અસ્પૃશ્યને સ્પૃશ્ય ગણીએ તો આપણે આપણા તે અંગને સાફ રાખતાં રીખશું.

બંગીઓનાં ઘર તો ઘણાં વૈષ્ણવપર કરતાં મેં જોખ્યા જોયા છે. તેઓમાના કેલાકતી સત્તવાદિતા, સરસતા, દયા વગેરેથી હું અકિં થયો છું. મારી ખાત્રી છે કે હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા રૂપી દળિએ પ્રવેશ કર્યો તેથી આપણે પનિત બન્યા છીએ તે તેથી ગોખાતાના રક્ષણને સાચું પણ વીર્યહીન થઈ ગયા છીએ. જ્યાં સુધી આપણે આ ડાયરશાહીમાંથી સુક્ત નથી થયા ત્યાં સુધી અંગ્રેજ ડાયરશાહીમાંથી સુક્ત થવાનો આપણને અધિકાર નથી.

તા. ૧૦-૨-૧૯૨૧

શ્રી નાંધ

ધોળામાં કાળું

એક મિત્ર લખે છે:

“ધોળા રોપી—ખાતીના પહેરવેશથી લોકોને કાંઈ દબાવે નહિ, કંઈ નહિ એ ઓસ્કેની નર છે. ધોળા કમળી જેમ ધોળા રોપીવાળા કમ પણ નીકળશે, દેશસહકારમાં ખપશે, લોકોને રંભડશે ને ઉતારશે. મઠિ બદારથી દેખાતો ખાતીના પહેરવેશવાળો

દેશભક્ત ન હોઈ શકે એમ સ્પષ્ટ કરવાની જરૂર નથી ? આંતરિક શુદ્ધિ વગર બાહ્યાર્થના શા કામનો ? ત્યાં લગી સ્વેચ્છામાં સ્વદેશી ન પ્રસરે ત્યાં લગી ખાદી પહેરવાથી શું ? ખાદી ન પહેરે તે વિધારા મહત્તરીમાં જ નહિ, ખાદી ન વાપરનાર કેટલાક ખાદી વાપરનારાથી—બાહ્યાર્થના કરનારથી અન્તઃકરણમાં, મનોવૃત્તિમાં અને આચારવિચારમાં ઉત્તમ દોષ છે. એટલા માટે ખાદી વિનંતિ છે કે 'નવલખન'માં ખાદી પહેરનાર દરેકને અયોગ્ય સ્થાન ન મળવું જોઈએ, ખાદી ન પહેરનારને અન્યાય ન ગણવો જોઈએ. ખાદી એ દેશભક્તિનું અંગ બને રહે, પરંતુ ખાદી ત્યાં જ દેશભક્તિ એમ લોકોના મનમાં ન ઠસવું જોઈએ."

આ દીકા અસરશા: ખરી છે. દરેક સુધારાને કાળે તે સુધારાનો દુરુપયોગ થવાનો ભય રહે જ છે. તેવું ખાદીને વિષે પણ છે. ખાદીના ઉપયોગ વિના પરી દેશભક્તિ ન સંભવે એમ કું કહું ખરે, પણ ખાદી પહેરનાર તો પ્રખી પોલીસનો માણસ હોઈ શકે ને ખાદી ન પહેરનાર ગરીબ હોવાને લીધે અથવા તેને હલુ ખાદી ઉપર વિશ્વાસ ન બેઠો હોવાને લીધે ન પહેરતો હોય તે છતાં સ્વદેશીમાં હોઈ શકે એમાં તો કોઈપણ ઈનકાર ન જ કરાય. એટલે ખાદી પહેરનારને આપણે સ્વદેશભક્ત જ માની લેવાની જરૂર નથી. ખાદી પહેરનાર સ્વદેશીને અમલ કરનાર હોવાનો સંભવ છે એવું આપણે માની શકીએ ખરા. ખાદીનો અણગમો મરી ખાદીમાંથી શોભા મળ્યાં એટલે બસ છે. જેમ ખાદીને વિષે બધા યુજોનું આરોપણ ન કરવું થટે તેમ ખાદીને પહેરનારા પોતાનાં અપભ્રંશો ખાદીને વગેરે તેથી આપણે બડકવાનું પણ નથી. આર્થિક માત્ર ત્યાગ્ય છે પણ અન્તરના કાવોને કાળે તેવો બદારનો દેખાવ હોવો જ જોઈએ. એટલે જેનું અન્તર સાદું છે તેનો પહેરવેશ પણ સાદો હશે, જેનું અન્તર સ્વદેશી છે તેનો પહેરવેશ પણ ખાદી હશે. ત્યાં સુધી જગતમાં ગુરુજ અથવા અજ્ઞાની પડ્યા છે ત્યાં સુધી પૂતારાનો ધંધો આક્યાં જ કરશે. તેથી આપણે નથી ઉવસાવતું ને નથી ડરવાતું.

જેમ ખાદીનો દુરુપયોગ ધાય છે તેમ અસદકારનો દુરુપયોગ પણ ધાય છે એ આપણે જોઈએ. અસદકારના કરાવમાં લાગી હાય કર્ણો એટલે સદકાર કરનારને બાળો બાંટવાનો જાણે આપણને પરવાનો મળ્યો હોય નહિ જોમ પણ કેટલાક કરી રહ્યા છે. ખરૂં જોતાં તો ખાદીનો, અસદકારનો દુરુપયોગ આ શુદ્ધ લીલચાલને દુષિત કરે છે ને સ્વરાજ્યનો સમય દૂર લઈ જાય છે. આ મેલા કાળમાં એક જગ્યાએથી મેલ કાઢવા જતાં બીજી જગ્યાએ તે આવી જતો જોવામાં આવે છે. આવી મુશ્કેલીઓ છતાં જો સત્યને જોઈએ છે તેને સાદે તો એ જ માર્ગ રહ્યો છે.

અન્યથા વિષે

આ વિષય ઉપર મને સલાહના કામનો લણા આપ્યા છે. તે બધા પ્રગટ કરાય નહિ. તેમાં ફક્ત કરતાં ઠપકો વધારે છે. કેટલાક મારા વિચારને મળતા કામનો પણ છે. તે તો

અસદકારનો
દુરુપયોગ

અસદકાર
અને અન્યાય

પ્રગટ કરવાપણું હોય નહિ. જેઓ વિરોધી દલીલ કરે તેને સમજાવવાનું રહ્યું છે. એક યુવક
 લખે છે કે અન્યને પ્રગટ કરવાની મેં અસહકાર લેવા, રામબાણ સમજને ઢીલું, ક્યું છે.
 એ બાઈ કહે છે કે અન્યને સ્પૃશ્ય હોય તોપણ એ વિષયનો વિચાર અત્યારે અરવાને છે;
 તેનું એક પરિણામ તો એ આગું કે એક નિશાળ પાછી સરકારને મઠ; અને તે કહે છે કે
 ઉપર 'સનાતની' બધા સરકારના યથા મારી ઉપર બાથવા અસહકાર, ઉપર વેર, વાળો.
 મને આવો ભય નથી. મોડાકાનું ઘેર વાળવા ખાતર નાકને કાપનાર ધણા કયાંયે હોતા
 નથી. હિન્દુતાનમાં એવા ધણા નથી એમ હું માનું છું. જેઓ અત્યારે આ
 ચળવળનો વિરોધ કરી રહ્યા છે તેમાં પણ કેટલાક ખરેખર જ માને છે કે જો અન્યને
 અડકશું તો હિન્દુ ધર્મનો લોપ થશે. ધીમે ધીમે તેઓ સમજતા થઈ જશે કે અસ્પૃશ્યતાને
 માન આપવાથી જ હિન્દુ ધર્મની અધોગતિ થઈ છે. અસ્પૃશ્યતાને સાફ કંઈ જ
 શુદ્ધ આધાર નથી. છતાં એમ માનો કે અસ્પૃશ્યતા બાબતની ચળવળથી અસહકારને
 ધક્કો પહોંચે છે. એનો અર્થ એમ થયો કે અસહકાર જ અસહકારને વિધક્તા છે.
 ધણાઓ કહેતા હતા કે વડીલો ને નિગાળોના વિભાગથી અસહકારની ચળવળ કરી
 પડશે. હકીકત એવી છે કે અસ્પૃશ્યતાને સંધરીને અસહકારને અંત લગી ન જ લઈ જઈ
 શકાય. વળી જો અસ્પૃશ્યતા જળવવાને ખાતર સરકારને 'સનાતની' નભાવશે તોયે અસહ-
 કારી નિર્મય રહેશે. સનાતની પણ સરકારને ત્યાગ્ય ગણે છે, નિન્દે છે સરકાર પોને
 અત્યારે અસ્પૃશ્ય છે, તેનો સ્પર્શ કરી 'સનાતની' અસ્પૃશ્યતાને નમાવે એવું બને જ કેમ?
 અસહકાર એ આત્મશુદ્ધિ હોય તો આપણે પરિણામોનો વિચાર ક્યાં વિના અસહકારને
 ખીલ્યાં જ કરવાનો છે. પણ એક જ અસહકારી રહી જશે તો તેની મારફતે પણ આપણને
 વિજયપ્રાપ્તિ થશે. વળી વિચારવા જેવું તો એ છે કે જો અસ્પૃશ્યોને આપણે ભૂંડી નહીં
 તો એ પ્રાપ્ત આપણને નરે, જેવું જ નહિ પણ તેઓનો દુરુપયોગ સરકાર તો કરે જ.

પારસીઓની મદદ

» ડાહ્યાથી બાઈ રોકના લાગિ-ખત લખે છે ને જણાવે છે કે પારસીઓ અસહકારમાં
 નથી; એવો આરોપ થોડો નથી. તે બાઈ કહે છે કે જેમ જેમ હિન્દુમુસલમાનની સુસ્તતાની
 ખાતરી પારસીઓને થતી જશે તેમ તેમ તેઓ અસહકારમાં આવતા જશે. મારી પણ એવી
 જ માન્યતા છે. બધા પારસીઓ અસહકારથી વેગળા રહે છે એમ તો કાઠફી કહેવાય જ
 નહિ. પણ તેઓની સંખ્યા ઘણી ઓછી હોવાથી તેઓ તરી નથી નીકળતા. કામ તરીકે
 પારસીઓએ માત્ર લીધા ન શકાય એ ખરું છે. અસહકારી રાગિત, વિનય ને સત્ય જળવી
 સ્વાર્થત્યાગ કર્યા જ જશે તો પારસી અને ખીલ જે જે કાંઈ બહાર રહ્યા છે તે આવી
 મળશે જ મળશે.

તા. ૧૩-૨-૧૯૨૧

સ્વરાજ મોહું થશે

આવું મયાણું લખતાયે હું શરમાઈ છું. પણ જે બતાવે પૂનામાં ને મુંબઈમાં ખુશ્ખા અને કેટલુંક મારી મુસાફરીમાં જેમ રહ્યો છું તે ઉપરથી આ જુમાર નીકળી ગયો છે. જેઓએ બિહારમાં હાર લૂંટ્યાં, જેઓએ શાસ્ત્રીઆરને અને પરાંજોને એકવા ન દીધા, તેઓએ સ્વરાજ્યની ઘડિયાળનો કાટો ધીમે ધીમે કપો; તેઓએ સત્યને નામે અમત્ય આપ્યું; શાન્તિની પ્રતિજ્ઞા કરીને અશાન્તિ ફેલાવી; તેઓએ શાસ્ત્રીઆરના ભયને પોષ્યો, જે શાસ્ત્રીઆર વગેરેને ખાતી થાય કે હિન્દુસ્તાન ખરેખર શાન્ત થઈ જાય શકે તેમ છે તો તેઓ આને જ અસહકારી બની ગય; અને જે આખું હિન્દુસ્તાન આને અસહકારી બને તો આને સ્વરાજ્ય છે.

શાન્તિવું
માહાત્મ્ય

વડીલો વડીલાત નહિ હોય, વિવાદીઓ સરકારની નિયાજો નહિ હોય, ખિતાબવાળા ખિતાબ નહિ હોય, તોયે સ્વરાજ્ય તુરત મળી શકે એમ હું જોઈ શકું છું. પણ જે અશાન્તિ ફેલાય તો સ્વરાજ્ય ન મળે, અથવા એક વર્ષમાં તો ન જ મળે.

શી. શાસ્ત્રીઆર વગેરે શુદ્ધભાવે માને છે કે અસહકારની પ્રવૃત્તિથી દેશને હાનિ જ પહોંચે છે, તેમાં તેમનો દોષ શો? તેમની બહુ આપણે બળાતકારે કે અવિનયથી નહિ બાંધી શકાય.

જેઓ શાન્તિનો ભંગ કરે છે તેઓ દેશના શત્રુ છે, કેમકે તેઓ સરકારની સાથે મેટામાં મેટા સહકાર કરે છે, અશાન્તિને મટાડવાનો હવાજો સરકાર બળે છે. આપણે તેના કરતાં વધારે સંસ્થાન બતાવીએ તો તે જરૂર હારે; પણ જે બળ તેની પાસે નથી જ તે બળથી જો આપણે તેને હરાવીએ તો આપણને સાધ્ય પ્રાપ્ત કરતાં જોશમાં જોઈએ વખત લાગે ને આપણે તેની પામેથી કંઈ જ શીખવું ન પડે. એટલું તો એક બાળકની શુદ્ધિ પણ સમજી શકે.

અસહકારનો વિગ્રહ તારે જ થઈ શકે કે જ્યારે આપણે ધણીને અસહકારનો અમલકાર બતાવી શકીએ. તે અમલકાર શાન્તિથી જ બતાવી શકાય. અન્વહાર. જેમ અન્વજાળાથી જ મટાડાય તેમ સરકારનું અસ્થાન આપણે શાન્તિમય અસહકારથી જ શમાવી શકીશું.

મેં આટલે સુધી તો સિદ્ધાંત વિષે જ લખ્યું. હવે આવે સમયે અસહકારીએ શું કરવું? જો આપણે સભાઓમાં ચના અવિનયને ન રોકી શકીએ તો આપણે તેની સભામાં જવું જ નહિ. શાસ્ત્રીઆરની સભામાં જ્યારે પહેલો 'શરમ' તો પોશર થયો ત્યારે જ જેઓને એ અવિનય પસંદ ન પડ્યો તેઓ ચાલ્યા ગયા હતા તો બસે શાસ્ત્રીઆરની સભામાં શરમના પોશર કરનારા પાંચ સાત જ રહેતા, પણ અસહકારી તો દુપણુમાંથી બચી જાતા. કોઈની સભામાં જવાને આપણે બંધાયેલા નથી; પણ જો જાણે તો તો વિનય જાળવવા ને જાળવાવવા આપણે બંધાયેલા જ છીએ.

પણ સરકારના જ જમુસો અવિનય વાપરે તો આપણો દોષ? તે અવિનયને ન પહોંચી વળીએ એ આપણો દોષ. સિપાહી પોતાની સામે આવતી ખાણો અને ખડકો જોઈ વિસ્મય નહિ થાય, પણ ખાણો પૂરતો ને ખડકો કાપતો આગળ વધે જશે. સરકાર આપણી પર રાજ્ય ચલાવે છે કેમકે આપણી બધી યુક્તિઓને પહોંચી વળવાની તે શક્તિ ધરાવે છે. જ્યારે આપણે તેનાં બધાં કાવતરાંને પહોંચી વળીએ ત્યારે સરકારની ઉપર આપણે રાજ્ય ચલાવશું. જો સરકારના જમુસો જ સભાઓના બંગ કરવા આવતા હોય તો આપણે તેમને સારૂ મેદાન પ્રુશ્તું સુશ્તું. આપણે તે સભામાંથી શાન્તિપૂર્વક ચારા જવું. શાન્તિમય અસહકારનું શસ્ત્ર એટલું શુદ્ધ છે કે તેમાં જરૂર મલિનતા આવે તો તે જાણ્યા વિના ન રહે. તેની ધાર એવી તીક્ષ્ણ છે કે તે કાણુમાં કાણુ વસ્તુને કાપી શકે છે. તેથી તેના જેવું જલદ બીલું શસ્ત્ર નથી. તેમ છતાં તેનો ઉપયોગ એવો સહેલો છે કે બાળકને પણ સમજાવી શકાય. જ્યાં કંઈએ 'કરવું' નથી છે ત્યાં અનુભવ અને તાલીમની જરૂર છે. અસહકાર એટલે 'ન કરવું'. બાળક પામે અક્ષર દઢાવતાં વર્ષો જોઈએ; પણ બાળકને કહેવું કે તું અક્ષર ન કાઢતો એ તો તદ્દન સહેલું છે. સાચું આગ્રાંકિત બાળક ન કરવાનું તો એની મેજે સમજી શકે છે; તેમ સાચો ને પ્રદાવાન અસહકારી પણ અમુક વસ્તુઓ ન કરવાનું તો કદી તાલીમ વિના સમજી શકે. અને આવા સમજપૂર્વક કરેલા ત્યાગમાંથી જ ગાન અને જગ ઉત્પન્ન થાય છે. હિન્દુસ્તાનને શસ્ત્રબળ શીખવું હોય તો પણ શાન્તિ અને અસહકાર શીખવાં પડશે.

એટલે આ લેખના વાંચનાર સાથીઓએ નીચેના નિયમો, ઉપર ધ્યાન દેવાનું છે: સહકારીઓ સારૂ રહેલી સભામાં જરા પણ વિનયમંગની ધારતી હોય તો ન જવું તે બીજા અસહકારીઓને જાણા રોકવા. આ પ્રકારની તાલીમ પાઠ્યાં જ કરવી-

હવે વધારેને કે વિદ્યાર્થીઓને સમજાવવાપણું નથી રહ્યું; એટલે જે નીકળ્યા છે તેમને કેળવવાથી, તેઓના ધારિત્રથી, તેઓની નિર્ભયતાથી બીજા પોતાની મેળે નીકળી આવશે.

અમહકારીએ હવે કારીગરવર્ગમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. એમ આપણે દરેક વગમાં મેલા કરીને આગળ વધી ચક્રું.

૧ મુદ્દાની વાત

એકેએક અમહકારીએ એક વાત અહોગમ આખ સામે જગતી રાખવી જરૂરની છે, અને તે એ કે હિંસાધર્મ સ્વીકાર્યાથી રાષ્ટ્રની ગતિ અત્યારે જેટલી પાછી પડશે તેટલી બીજા કોઈ વિધા કે હરકતથી નહિ પડે. આપણે એને ખુલામરડીથી ભલે સ્વાતંત્ર્ય મળી શકેલું હોય, તુર્કી ભલે ખુલામરડીથી પોતે ખોળેલું પાછું મેળવવાનો સમય નજીક લાગી શકેલું હોય; પણ હિન્દુસ્તાન તો એ રસ્તે મો વરસ સુધી પણ સ્વતંત્રતા મેળવી શકે તેમ નથી. કારણ એની મનોગમતા જ બીજી રાષ્ટ્રોથી જુદી છે, હિન્દની આખી પરંપરા જ સદન કરી લેવાની શક્તિની અનેલી છે. અહિંસાના વાતાવરણમાં જ હિન્દી પ્રજા ઠરીને મોટી થઈ છે. અને સારે નસીમે કહો કે માટે નમીએ, પણ ઇસ્લામ પણ આ દેશમાં ચાલિત અને અહિંસાના વાતાવરણ વચ્ચે જ ઉગ્યો છે. હું તો એટલે સુધી કહું છું કે ઇસ્લામનું રક્ષણ જે હિન્દી મુસલમાનોને લાયક જ થનારું હશે તો તે કેવળ ચાલિતથી, સજ્જીથી, હિંમતથી, ખાનદાનીપૂર્વક, હિંસા માની લાકને કરેલા આપભોગ અને આત્મવિદાનથી જ—કેવળ અહિંસા-ધર્મના પાલનથી જ—થશે. ઇસ્લામનો જેમ જેમ હું વધારે અભ્યાસ કરતો જઈ છું તેમ તેમ મારી વધારે ને વધારે જ ખાતરી થતી જાય છે કે ઇસ્લામની મહત્તા તલવારને પ્રતાપે નહિ પણ તેના આરંભના ખલીશઓના આત્મચરતે પ્રતાપે, સહન-શક્તિને પ્રતાપે, ખાનદાનીને પ્રતાપે જ હુનિયાબર પ્રસરી છે. ઇસ્લામના અનુયાયીઓ જ્યારે બદીને નેહી માનીને માણસજાત સામે વલવાર ઉગામતા થયા અને તેના સંસ્થાપકોના દેશી સુણો, તેમની નમ્રતા, તેમના વર્ણવિતિકા વિસરી ગયા ત્યારે જ ઇસ્લામની કિતરતી કળા બેગી.

પણ અહીંયા હું અધા ધર્મોની પેઠે જ ઇસ્લામ પણ હિંસાના નહિ પણ અહિંસાના—પ્રાણ લેવાના નહિ પણ પોતાનો પ્રાણ અર્પવાના—તત્ત્વ ઉપર ખરો.

હિન્દુસ્તાનની
ચાલિતની
પરંપરા

થયેલો ધર્મ છે એ સિદ્ધ કરવા નથી બેટો. હું એટલું જ ઠસાવવા મથી રહ્યો છું કે
 અસહકારીઓ જો, એક વરસની અંદર સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને ખરા ઇન્તેજાર હોય તો
 તેમણે અહિંસાના સિદ્ધાન્તનું મન, વાચા અને ઈર્મ ત્રણે ક્ષેત્રમાં સંપૂર્ણ અને
 અસરકારક પાલન કરવા પ્રયત્નની કમાલ કરવી જોઈશે. અસહકાર ભલે તેઓ ધડીબર
 ભૂલી જાય, પણ અહિંસા કાણુબર પણ ભૂલી નહિ પાલવે. અસહકાર, અહિંસારહિત
 અસહકાર સંભવે જ નહિ. જે સરકારનો પત્થ હિંસાનો છે તેની સત્તાને નભાવવામાં
 આપણે હિંસાના જ ભાગીદાર બનીએ છીએ. સરકારનું છેલ્લું શસ્ત્ર ન્યાય નથી
 પણ હિંસા છે, એની છેલ્લી હાક છુદ્ધિને નથી, અન્તઃકરણને નથી, પણ તલવાગ્ને
 છે. આપણે આ પત્થથી હવે 'કંટાળ્યા છીએ' અને તેની સામે ઝુટો ઉઠાવ્યો છે.
 આવી સ્થિતિ વચ્ચે આપણે પોતે જ આપણને હિંસાવાદી ન સાબીત કરી બેસીએ
 એ હવે પ્રયત્નને બેસું ઘટે. અંગ્રેજો મળીબર છે, પણ હિંસાની સામે પૂર્ણ પડવાને તો
 તેમની પામે પૂરતી તૈયારી છે. આપણે દરોડો છીએ છતાં હિંસાને રમ્તે લડી લેવાની
 તૈયારી કરતાં આપણને જુગ જન્ય તેમ છે. આવી સ્થિતિ વચ્ચે હિંસાની વાત
 આપણે માટે અશુભને જ સન્દેશો છે.

એક બધી અંગ્રેજ બાઈએ લખેલો કન્ટ્રી કાગળ મેં જોયેલો, જેમાં એણે
 એટલા માટે ડાયરેક્ટરીનો અર્થાત્ કથો હતો કે જનરલ ડાયરે જલિયાંવાલાની
 હતલ ન કરી હોત તો હિન્દીઓ મોરી ઓઝો અને બાળકોના વીખીનીણીને
 જન લેત. જો આપણે નિર્દોષ ઓઝો અને બાળકોના જન લેનારા નરપશુઓ જ
 હોઈએ તો આપણે ધરતીમાં મમાઈ જવાને લાયક છીએ. પણ આ મવાલને
 બીજા બાજુ પણ છે. આ બધી બાઈના ધ્યાનમાં એ ન આવ્યું કે આપણે કદાચ
 મેનાનો હતા તોપણ એવા મેતાનોના પગમાંથી ઉગવા એના દેશવાસીઓને
 જે દિમન આપવી પડી તે મેના એમની સહાયમતી એમને બહુ મોંઘી પડી
 મળ્યું; કારણ એની નવામતી મેજવવા એમને પોતાને માણસાઈ ભૂલી મેનાન
 બનવું પડ્યું. એના દેશવાસીઓએ જનરલ ડાયરને 'તરો વા કુંદરો વા' ની
 કો મિસ્કાર ક્યો, તેના મુશ્કેલ સર માઈકલ ઓડવાયરને તો સાવ છરી જ
 જાડી દીધી, કારણ અંગ્રેજોને મેતાનોના આ દેશ છોડવાની ઇચ્છા નથી—પછી બંદે
 એમને જાને મેનાન બની એકેએક હિન્દીને મોળાએ દેવા પડે. તેથી જ હું ફરીફરી
 હસાવવા માણું છું કે અમૃતસરમાં આપણે આંધળા બન્યા એમ કહી કોઈવાર આંધળા
 બની જવાનો જો જુરો આવી ગયો તો જલિયાંવાલાના કરવાયે ચડી જાય એવી

વાનીઓ આપણે માટે તૈયાર ગ્રંથોની છે એ વાત કોઈ પણ હિન્દીની ગણતરી બદલ ન હોવી જોઈએ.

આમ હાલ-એકવાપરશાહીની માને હોવા આપણે પણ શું એ જ સેતાનિયત-ના હથિવાર હાથ ધરીશું? જો આપણે ધિક્કારી રહ્યા છીએ એ જ વસ્તુનું શું આપણે અનુકરણ કરીશું? આપણો પાયો હિંસા નહિ પણ અહિંસા, સેતાનિયત નહિ પણ હૈવી સપ્ત હોવો જોઈએ. ખાસ કરીને આપણે કામ કરનારાઓએ તો આપણે શું સાધવા નીકળ્યા છીએ એનો મનની બેઠે ચોખ કરી લેવો જ જોઈએ. સ્વગત્યતિહિતો જાવો આધાર આપણામાની હિંસા તરફ વળતારી શક્તિઓને કાનુમા રાખવાની આપણી શક્તિ કુપ જ ગ્રંથે. તેથી જ હું કહું છું કે આપણામા જ વોકો હિંસા કે બજબજાગ દરે તોપણ સુસાન્ય એક વસ્તુના ઘેર નહિ થઈ શકે.

જો આ ખંડ હોય તો આપણાવી લાઘવા ન બેસાય, પિકેટિંગ ન કરાય, નાળાકોલેજના બાગણ આગળ જાણ સઘને ન ચૂંચાય, વિગેધી મનવાળાઓ સામે 'મરમ' 'સરમ' ના ધોધારો ન કરાય આપણામા કોઈની ઉપર આપણો મન બૂલ્ય કરાવવા અણધરું કમાણ ન કરી શકાય. જે સ્વતન્ત્રતાના હક્કો આપણે દારો કરીએ છીએ તે જ સ્વતન્ત્રતા એમને પણ આપીને આપણે એમને નિર્ભય કરી મુકવા જોઈએ. આમવાર્ગને પણ આપણે છોડવો ન જોઈએ. મીલમજૂરો અને ગામડાઓની પ્રજાનો આપણા અત્યાગના ગત્યપ્રકરણી પમવાઓમા આપણે કપયોગ ન કરવો જોઈએ." એમ કરવાનો આપણને હક નથી એમ નહિ, પણ એમનો ઉપયોગ કરી શકવા જેટલી હજુ આપણે તાલીમ લઈ મુક્યા નથી તેથી. આપણે તેમને અસરસાનથી સ્વતન્ત્ર એવી રાત્યપ્રકરણી તાલીમ આપવા નર આટઆટલા વસ્તુ મુકી કશું કાઠું નથી. એ વર્ગોની મદદ લઈને આપણે કમો કરી શકીએ એટલા પ્રામાણિક, હૃદિમાન, કાર્યદક્ષ, વિધાસધાન અને બહાદુર કમરારો હજુ આપણી પામે નથી.

હિંસા પર
કાણ

અહિંસાના
પ્રસંગ

૧. અસહકાર કે સત્યાગ્રહ ?

માત્રસથી એક ભાષ લખે છે:

"સત્યાગ્રહી બહિષ્કારથી દૂર રહે છે. એ કોઈ વિવેક સરનારને મંજૂરતા નથી આ બાબતના જ સમ્બંધ રાખ્યા છે. હવે દાણની અસહકારની લક્ષ્યમા નેર હું કે અસહકારી સરનારને થીનથી દેવો છવતોડ મદેનત કરે છે અને એના બધા પ્રયત્નો જ

સત્યાગ્રહી
નિઃ અસહ-
કારી

સંગીન બહિષ્કાર (ધારાસભાઓનો, સરકારી કે સરકારની મદદ લેતી શાળાકોલેજોનો, વગેરે) કરવા તરફ હોય છે. આથી હું મુઝવણમાં પડ્યો છું. મણસ એકીવારે અત્યાચારી તેમજ અસહકારી બને ચર્ચા શકે શું? ઉપર ટાંકેલા આપના શબ્દોમાં સૂચવેલા તત્વની દૃષ્ટિએ જોવા જતાં એ તત્વોનો હાલની અસહકારની હતતની પદ્ધતિ જોડે કું કેમ ક્યાં જોળ બેસાડી શકતો નથી.”

આ બાબતે મારા શબ્દો તો ખરાબર ટાંક્યા છે ખરા. માત્ર તે તેનો આગલો પાછલો સંબંધ લક્ષમાં લીધા વગર ટાંક્યા છે. ઉપર ટાંકેલા વાક્યમાં જે પ્રકારના બહિષ્કારનો નિર્ણય સૂચવાયો છે તે તેના મૂળ અર્થમાં સમજવાનો છે. એટલે કે સગા તરીકે, પોતાના વિરોધીનું નુકસાન કરવાની વૃત્તિથી અખત્યાર કરવામાં આવતો બહિષ્કાર નિષિદ્ધ છે. એ જ દૃષ્ટિએ બધા વિદેશી માલનો બહિષ્કાર કરવો છોડી ‘આપણો આર્થિક લાભ થાઓ ન થાઓ પણ બ્રિટિશ પ્રજાને તો સગા થવી જ જોઈએ’ એ સિદ્ધાન્ત સ્વીકારીને એટલા બ્રિટિશ માલનો જ બહિષ્કાર પોષારવો એ નિષિદ્ધ ગણાય. હું માનું છું કે એવા બહિષ્કારના પ્રયત્નની નિર્ણયકતા પણ હવે તો સૌ કોઈના લક્ષમાં આવી ચુકી છે.

પણ આત્મશુદ્ધિના અર્થમાં—પાપનો, ખુશાહતનો, અસન્નતાનો ત્યાગ કરવો, તેનો સંગ છોડવો, તેના સહકારમાંથી, તેની બાગીદારીમાંથી નીકળ્યા જવું એ અર્થમાં તો—બહિષ્કાર કેવળ ધર્મ જ નહિ પણ ઇશ્વરની ખીંટ રાખનાર, પાપથી ડરીને ચાલનાર અને ધર્મને ઇવનમાં સર્વોપરી ગણનાર પ્રત્યેક વ્યક્તિને મોટે શરણાત છે. આમ હિન્દુસ્તાનની અત્યારની સ્થિતિમાં ધારાસભાઓ, શાળાકોલેજો વગેરેનો બહિષ્કાર એ આ વસ્તુઓ ગ્રેતાની સરકારની સત્તાનો નમાવનારી છે એમ માનનાર દરેક વ્યક્તિને મોટું મુશ્કેલ છે, એકમાત્ર ધર્મ છે. ‘પ્રેસિવ રીસ્ટ્રન્ટ્સ’ એ અંગ્રેજી શબ્દ સત્યાગ્રહના મૂળમાં રહેલી દૃષ્ટિના ખરાબર વ્યક્ત નથી કરી શકતો. સત્યાગ્રહ શબ્દ થોડાંતે મેં એ દૃષ્ટિનાને કૃત્રિમ વધારે સારી રીતે મૂર્ત કરવાનો પ્રયત્ન માત્ર કર્યો છે. આ બાબતે તો મારે એટલું જં દહેવું બસ થશે કે અસહકાર એ સત્યાગ્રહનું જ એક અંગ છે. સત્યાગ્રહમાં સરકારને મુઝવવા કે અડચણકર્તા થવાનો સમાવેશ નથી થતો; તેમ અસહકારમાં પણ ક્યાંયે સરકારને અડચણકર્તા થવાપણું નથી.

પણ સત્યાગ્રહી કે અસહકારીના પોતાના દેશ પ્રયાંસ કે ઇચ્છા વગર તેની પ્રવૃત્તિથી સરકારના માર્ગમાં અડચણો ઉભી થાય અગર સરકાર મુઝવણમાં પડે એ બનવાનું જ છે. એની ચિન્તા સત્યાગ્રહી કે અસહકારી ન કરે. એનો પ્રયત્ન તો

અનર્થુપી છે, આત્મશુદ્ધનો અને ઉન્નતિનો છે. જે માણસ ધરમાં ધૂસવા આવતા ત્રાહિતથી કે ચોરથી બચવા પોતાના ધરનાં બાજુનાં બંધ દરે તે એવા ત્રાહિતને મૂંઝવે છે એમ કહી શકાય ખરું ? અથવા તેા જે દારૂડીઓ રોજ પીંઠામાં બાંધે દારૂ પી પીને કલાસનું મળ્યું બરતો હોય તેને એક દિવસ રાંત યાંચ અને, તે દારૂની ટેવ છોડી કલાસને ઉબરે ચાનું છોડી દે અને એ રીતે એ કલાસનો વફો ઘટે તો એ એને મૂંઝવે છે એમ કહેવાય ?

૧. બંગાળ અને બિહારમાં જાગૃતિ

નવી ધારાસભાને કલકત્તા

મારા છેલ્લા પત્રમાં હું ગાંધીજીની કલકત્તાની પ્રવૃત્તિનો ઉલ્લેખ કરી ગયો. ત્યારપછી જાણીએથી મોટી ખીના તો તા. ૧લીની વિરોધસભાઓ હતી. બહુ મળીને ત્રણ ચાર હાજ માણસ આ સભાઓમાં ગયું દરે એમ આંદાજ કદાચ છે. ૮૫૬ બોર્ડરોઈને કાને ભે આ સભાઓના કાંઈ બહેવાલ પહોંચતા-હોય તો તેમને તો તરફ પોતાને અમારથી મળી ગયેલી આજ પ્રમાણે ચંચલ વર્તવામાં સારે પરવાશ થતો દરે ! નવી ધારાસભાના વિરોધ માટે મળેલી સભાઓમાંની એક સભામાં પ્રમુખ અને પાંચ સભામાં વક્તા સીધા દાસ હતા; એક સભામાં પ્રમુખ નહિ છતાં આ બધી સભાઓમાં વક્તા ગાંધીજી હતા. તે દિવસનો શ્રી. દાસનો અને ગાંધીજીનો શ્રમ કહી શકાય તેમ છે.

પરમાન્વીયોનો સહકાર

ત્યારપછી શુભરાત્રીઓની સભા થઈ મનમોહન નાથચંદ્રમાં. ત્યાં કલકત્તામાં આવી વસીને, કલકત્તાના વેપારે ધનિકે પપેલા શુભરાત્રીઓએ બંગાળ પ્રત્યે જાતનું કાજુ અદા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો. ૪૦ હજાર રૂપિયાની ચેપી ગાંધીજીને તેમણે શ્રીયુત દાસને સુપરત કરવા માટે આપી. શુભરાત્રી-ભાઈઓ ઉચિત અવસરે પોતાનું કાજુ અદા કરી ફેરવ્યું થયા છે. ખાંડે દિસરો શીઓનો એક નાનકડો નજરો થયા હતા. ત્યાં તો ગાંધીજીની બિશા માગવાની ખાસ વૃત્તિ પણ ન હતી. તેમના આચરણમાં વિમનજીને માન આપી તેમને અધિમાં અને સમૂદીના પાક સંભળાવવા ગાંધીજી ગયા હતા. બસો-ગ્રંથોસો માણસો ભાગ્યે જ ત્યાં દરે. પોતાનું કાજુ પૂરું કરી ગાંધીજી શીખ બંદેનેનું સંગીત સંભળવાને તત્પર થઈ રહ્યા હતા એવામાં એક જુદા શીખે શીખ કોમમાં-કેવાયેલી બરી ટેવ મદ્યપાનની વિકૃત ચેટો બોધ આપવા ગાંધીજીને વિનવિત કરી. ગાંધીજીએ તે વિનવિત સ્વીકારતાં બિશા માગવાની પણ તક લીધી અને બિજાની સાથે નાણાં નીકળવા માંડ્યાં. બંદેનેએ પોતાનાં આશુભલો ઉતાર્યો અને પુરુષોએ પાંચસે નેહલા રૂપિયા

ધારાસભા-
ઓનો
ઉત્કાર

કલકત્તાના
પરમાન્વીયો

વડીવારમાં બેઠા હયા. એક શ્રીમંત શ્રીએ બંગ્લીય રાષ્ટ્રીય વિદ્યાવચન દર માસે રૂ. ૧૦૦ આપવાનું નિર્દેશમાં વચન આપ્યું.

છવટે રહ્યા મારવાડી બાઈઓ. હિન્દુસ્તાનની સ્વતંત્રતાની લડતમાં મારવાડી બાઈઓનો ફાળો ઘણું અગ્રસ્યાન લેશે એને વિશે હવે, કોઈને સંકા રહી નથી. એ કોમના અગ્રદૂત શ્રી. જમનાલાલએ તો બહુ પહેલ કરી. પણ તેટલાથી જ સંતોષ ન માનતાં ગાંધીજીને મદદ કરવા મટિ પોતે કલકત્તા આવ્યા હતા. કલકત્તામાં અનેક મારવાડી બાઈઓને તેઓ મળ્યા. તેમનો ફાળો જે લાખ હાર જવાની વખતે છે. આમાં મારવાડી બહેનોના બધા ફાળોનો સમાવેશ થાય છે.

આમ રાસબિહારી ધારા અને બાબુ તારકનાથ પાલિતની ભારે સખાવતોથી મગદુત થયેલા બંગાળમાં આજે પરંપરાનીયો પોતાનો ફાળો આપી રહ્યા છે.

નવું રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય

આથી તારીખ ભારે મદદરતો દિવસ હતો. તે દિવસે ઝેલિંગલ સ્કવેર ઉપર આવેલા એક આવેશાન મંત્રાલયે વિગ્રાલય મટિ ગાંધીજીએ ખુલ્લું મુક્યું. ત્યારની કિયાના ગાળીયની તે ગી વાત થાય? ગાંધીજીના પોતા ઉપર પણ તેની ભારે અસર થયેલી એ જોઈ છે. દલદેશ વિદ્યાર્થીઓ હતાં અર્પુર્ શાન્તિ હતી. બંદિમાતરમના જયપાલ એક જ વાર થયા. ત્યારપછી એટલો સમય હાઈ આરંભ તેટલો સમય અધુર શાન્તિ ભરી રહી હતી. આ શાન્તિમાં બજવદ્દીતાવા અંયાવના શ્લોકોથી હાઈનો અંભ થયો. ગાંધીજીએ એ શાન્ત ગાંધીજીનો પોતાની પ્રસન્નજીવરપદા વાલીમાં પ્રતિવનિ પાડયા. એ વચનોમાં રહેલી લીત ચિન્તા, અરુચ શ્રદ્ધા, તેમજ મન, વચન અને કાયાની નિર્ગળતા મટિને અનિવાર્ય આવશ્યક પરિણામ પાડવા વિના નહિ રહે એવી આશા છે. એ વચનો આજે સમગ્ર 'નવલવન'માં બીજે ઠેકાણે આપવામાં આવ્યો છે એટલે હું તે વિશે વધારે વિવેચન કરતો નથી. ગાંધીજીએ પોને તે વિશે બોલતાં મને કહેલું કે એવી વાતની વિરલ પ્રસંગે જ મારા મુખમાંથી કૂટે છે!

અમે તા. ૪મીની જ સંજે કલકત્તાથી નીકળ્યા. શ્રીયુત દાસને ત્યાં જ પ્રીતિ અને પ્રવળતા અનુભવ્યાં તેનું વર્ણન આપ્યું બધ એમ નથી. શ્રીયુત દાસના પ્રીતિ જોડેરાથી હવાઈ તેમનાથી દૂર બાવતા સેટા તેમની સાથેના ધગકના સદવાસમાં તેમના મિત્ર થઈ ગય છે, અને તેમની સાથે સરખાપણું અનુભવી શકે છે; તેમની ચરવટ તે બાંધાયેલ છે. તેમણે પોતાનું આવેશાન ધર આજે એક નિર્દેશ આપેલ છે તેનું બતાવી દીધું છે. તેમનાં પત્ની તથા તેમનાં જ. સ્વ. બનિની શ્રીમતી હર્મિયારેલી તથા તેમના બાઈ પ્રકુલરંજન દાસ એઓ પત્ની હાઈકોર્ટના જજ છે તેમની દીકરીઓ તો પોતાની પ્રીતિથી સૌને અલગ જોડીની હમાય છે. જજ દાસની દીકરીઓ તો આવડપૂર્વક ખાતી પહેરવા વાળી છે અને કાંતનાં શ્રીખી મર્ડ છે.

હરીઆ

આ કુટુંબથી છૂટા પડી અને હરીઆ ગયાં હરીઆ ગુજરાતીઓ અને કચ્છીઓની એક મોટી વસાહત છે તેઓ કોલસાની ખાણોના કટ્ટાકટ માટે અને કોલસાના વેપાર માટે હરીઆમા જઈ વસેલા છે મારવાડીઓ પણ ધણા છે, અને આ ધંધામાંથી ધણા શ્રીમન્ત ત્યા છે આ ખાણોમાંના મર્નરોની સ્થિતિ વર્ણવવાનું આ સ્થાન નથી એ સ્થિતિ જોવાનો બમને સમય ન હતો, જોકે તેઓ 'વા કષ્ટમા, કેવા મોખમમા, પેટલર અંતરે માટે કામ કરી રહ્યા છે એ નજરોનાં અંગે જોયું.

હરીઆમાં
મોટી

નિમ ને પતે
નિંદામાં જા

હરીઆમાં થયેલા કામ વિષે કાંઈ કહું તે પહેલા એક સમુદાય વાત કહી દઉં અને ક્ય-તા કોલસાના હતા તેના એક દિવસ આગળ શ્રીયુત દાસ મને કહેવા લાગ્યા, 'મહાદેવ, હરીઆને કાંઈ રીતે બંધાવવા ગળી ન શકાય ? હું સવાવર્તુ રહસ્ય સમજી ગયો છતાં 'પૂછ્યું, 'કેમ ?' દસના દાગળ અને જોડ્યા, 'હરીઆનું ઉપરાષ્ટ્ર બિહારમાં વધારો !' મેં કહ્યું, 'ને સરકાર પેતાની મરજી પ્રમાણે ખાતો તોડે છે અને જોડે છે તે સરકાર નીચે ખીજી ગી આસા રાખી રાખે ?' તમારા પાતો બતાવે ત્યારે હરીઆને બંધાવવા દાખલ કરશે ' આ ગમ્મતખી ખૂબી હરીઆમાં થયેલા ઉપરાષ્ટ્રથી વધારે સમજારો

હરીઆમાં તે બાકીઓ અને બહેનોએ હાલ વાળી લાલા રામજીસ અગરવાલ નામના મારવાડી સંજ્ઞને રૂ. ૧૫૦૦૦ આપીને પહેલ કરી પછી તેઓ પોતે જ ખીજી વેપારીઓને આગ્રહ કરવા લાગ્યા, અને તેમના આગ્રહથી કચ્છી વેપારીઓએ ૧૦ હજાર મુકેલા તેને બહેને ૨૦ હજાર કર્યા ખીજી સંજ્ઞને પછી સારી રકમે ભરી સ્ત્રીઓએ બહેને ઉપરાષ્ટ્રમાં જા હજાર રૂ. રોક્યા અને બે નજી હજારના પ્રેરણા આપ્યા બધું મળીને ૬૦ હજાર એટલું ઉપરાષ્ટ્ર હરીઆમાં યથુ સવારે ધનબાદમાં ૧૦૦૦, સાંજે કતારામાં ૧૦ હજાર અને બરાબતમાં ૨૦૦૦ રૂપિયા ઉપરાવાવા પછી આ ઉપરાષ્ટ્રના આગ્રહની હું મોટી કિંમત આ તો નથી એ ઉપરાષ્ટ્રની પાછળ રહેતી ધર્મચિત્તિ આશ્ચર્યકારક છે એ આ નવી પ્રજનિત્ર પરિણામ છે એવું માત્ર નમ્ર માનવ છે સ્ત્રીઓની પ્રેમભરિત અને શ્રદ્ધાથી ભરેલ યતી રમણીય મૂલવણના દાખલામાંથી એ જ અહીં નોંધું ? એક બહેને પોતાના સોનાનાં હડા અને સોનાનો દારૂ જૂળ્ય હાલુખાને પહેરાવ્યા કસ્તુરબાએ બસરાઈને તરત જ તે કાઢાઈ અને કહ્યું, 'બહેન, આ મૂલુ તો માધીજી સ્વરાજ માટે માગે છે, અને કેમ ચડાવે છે ? પછી બહેને હાલ સ્વરાજ દુઢ માફ માધીજીના ચરણ આમળ મુકયો પછી 'કહા તો તમે પહેલા તો જ આપુ' એમ કહ્યું કસ્તુરબાએ બહા ન લીધા એટલે હડા સ્વરાજ દુઢને ન મળ્યા

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

કલકત્તા મહાવિદ્યાલયની પ્રતિષ્ઠા

મિત્રો,

આગેવાનોની બીકને બોલી પડે

વિદ્યાર્થીઓએ બીજાઓમાંથી કરેલી મુન્દર પ્રાર્થના તમે સાંભળી છે. એની ઉદાત્ત ભાષણું તમે મનન કરેલે. આ સંસ્થાનાં બધાં કામકાજ આપણે આમ પ્રાર્થના ઉપર બાંધેલું તે આપણે અવસ્ય આપણું તેમજ દેશનું મુખ અધિક લગભગ કરીશું. હમણાં હમણાં મેં આવી કેટલાયે સંસ્થાઓ ખુદી મુખી કરો, પણ આ સંસ્થા બોલતાં અને એટલાં ચિંતા અને બધા લાગી રહ્યાં છે તેટલા અમારું કદા નથી લાગ્યું. આને આખા દિન્દુસ્તાનની નજર કલકત્તા ઉપર છે. દેશના આમન-વલુને બીજી બધું વિદ્યાર્થીઓએ હાખવેલા પરાક્રમ માટે સાબાચીના અનેક તારો તમે રોજ બપોળોમાં વાંચી છે. બીજા અનેક ન છપાતા તારો મેં વાંચ્યા છે. તમારો હાખવો લઈને આખા દેશભર વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાઓએ ખાલી કરી રહ્યાં છે એ પણ તમે જાણો છો. આમ તમારી, તમારા અધ્યાપકવર્ગની, મારી પોતાની અને શ્રી. દાસની જવાબદારી નિઃસંશય ભારે છે. વળી હું પોતે તો તમારા પ્રયત્નો સફળ કરવા અહોરાત્ર પ્રશુપ્રાર્થના કર્યાં જ કરવાને; પણ વિદ્યાર્થીઓ ભલે અત્યંત નમ્રભાવે પ્રશુપ્રી કરીને ખંત અને ક્ષતિઓથી અને જેને સાર તેમણે સરકારી શાળા ઠોંસેલે છે તે દેશ પ્રત્યેની અનન્ય અભિપ્રાય પોતાનું કામ ન છપાવી એ ત્યાં મુખી કાંઈ પણ ભલની પ્રાર્થના ફળદ્રુપ ન નીવડી શકે. દેશની સેવાની ભાવના ખાતર ફેળવણીને, પ્રમાણપત્રોને અને ભાષિ અભિલાષોને હોખી દેવા તૈયાર થઈ, દેશની એવી સેવામાં જ પોતાનો સર્વેશ્વર સ્વાર્થ સંધાય છે એમ માનવું, એ નાની વાત નથી. મને પોતાને તો એ વાતમાં કશી યંકા ન નથી. હું બધું છું કે સરકારી સંસ્થાઓ ઊડવા માટે તમારે કરી પસ્તાવું પડવાનું નથી. પણ અમે હું એ પણ બધું છું કે શાળાઓએ ઊડીને જે તમે તમારો સમય કપચીમાં કામમાં નહિ ખાલો તો તમારે જરૂર પસ્તાવાનો વખત આવશે અને દેશના કેટલાક દિવસિનક આગેવાનોને હાખવી બીક તમે ખરી ફેરવો. અને હમેશાં છે કે એમની બીકને તમે બોલી જ પડવો.

તમારે તો આ વરસ એવી જ દલે ગાળવું પડે કે નેઓ. આજ સંકારીક છે તેમની સંકાઓ અસ્થાને હતી એમ સાબીત થાય. બીજા લોકો તમારે—કલકત્તાના વિદ્યાર્થીઓ—માટે શું થાય છે તે પણ હું અહીં કહી દઉં. તેઓ તમારે વિરે સારી રહે સંકારીક છે. તેઓ તમને ભાવનાપ્રધાન અને નાનુક દેવાના ગણે છે. ખત અને અવિશ્રાન્ત લોકો પણ તમારામાં છે એવો એમને વિશ્વાસ નથી.

• શ્રી. ચિત્રાન્ન દાસ અને બીજા અસહકારી આગેવાનોએ કલકત્તામાં કપાડેલું રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલય ખુદી મુખી કરેલું ભાષણ; તા. ૪-૨-૧૯૨૧.

અધ્યાપકવર્ગની નવામંદારી

તમે નવી કેવી પદવી ઉપર નથી દિવાળી તમારે પદાણુ દેશ્યું છે. તમે દિવનું અવિષ્કાર કરી રહ્યા છો અને આ નવામંદારીનું ખરું બાત તમારામાં પ્રગટ થો તમે વપુલી બધી સાક્ષીને બાદી પડો ન જો વિષે મને શંકા નથી. એજો બચાવને સાચું જોઈએ છે તેમણે જણ્યું છે કે બચાવજો પાછા પડનારા નથી. અને હું તો ત્રિશી ન વાળી બેઠો છું કે ને વિદ્યાર્થીઓ બહાર પડ્યા છે અને એજો આ સંસ્થામાં આવશે તેજો કોઈ કોણે પાછા પડવાના છે ન નહિ. હું જો પણ ઉમેદ રાખી રહ્યો છું કે અધ્યાપકવર્ગ પણ તેટલો જ ધર્માનુકાર નીવડશે. કુલસેત મહાવિદ્યાલય બોલતી વેળા મેં કહેલું તે જ એમને ઉદ્દેશીને અહીં પણ તેટલો જ નમ્રભાવે હું કહીશ કે તેમના જ કલમપરિશ્રમ અને તેમની જ અનન્યતા ઉપર આ સંસ્થાની સફળતા કે નિષ્ફળતાને આધાર રહેશે. આપણા પ્રિય દેશના ઇતિહાસના આવા અણીને રાણે નવજીવોનેના અંતરણ્ય ધરવા મામનારને માથે ભેખમંદારીનો પાર નથી. એવી સ્થિતિ વચ્ચે અધ્યાપકવર્ગ જો ઉપેક્ષા સંસ્થામાં અને, બાવિની વિનંતાથી બાતિમસ્ત માય, તો વિદ્યાર્થીઓની શી દયા થાય ? હું પ્રાર્થના કરું છું કે સર્વસંકલિતમાન પ્રજા આપણા અધ્યાપકવર્ગને ડહાપણ, હિંમત, કષ્ટા અને આચારી બંદન બનાવે.

અધ્યાપક
વર્ગ

નગરજસ્તીથી બચો.

હું વિદ્યાર્થીઓને કહી ચુક્યો છું કે તમે પોતે પોતાને માટ તેની કાંઈકે માર્ગે ચાલે તેટલું પરાક્રમ બતાવજો, પણ બીજાના નિર્ણયમાં હાથ નાંખતા ના. બારીસાલનો કિસ્સો (બારીસાલમાં સરકારી શાળાઓમાં જતા વિદ્યાર્થીઓને પણ પડવાને બદલે પત્ર પકડી રાખી શાળાઓનેમાં જતા અરજાવવામાં આવ્યા હતા.) તમે આને ઊપાંચોમાં વાંચ્યો ન હશે. એમાં અતિસંયોજિત હોય કે ન હોય તેપણુ તે એટલું તો શોખને ન છે કે એ તે સ્થિતિમાં પણ આપણાથી નગરજસ્તી કે અધ્યાપક કબાલુથી તો કામ ન જ સક સકાય. મને ઉમેદ છે કે સાલાહોલેને ન. ઉડનારાઓને ત્યાં ધરણું ધરવાનું (બારણાં આગળ લાંબવા બેસવાનું) અગર બીજું કાંઈ પણ બતાવું કબાલુ લાવવાનું વિદ્યાર્થીઓ ઊઠી ન દેશે. એમને સરકારી સંસ્થાઓમાં રહેલું પાપ લાગે તેઓ ન જ સંસ્થામાં ઊડે એટલું બસ છે. આપણે મહાપાન દોષી છું તો બીજો એક પણ વિદ્યાર્થી બહાર નહિ પડે તેપણુ દેદ રહેલો. અધીરાઈથી આઠળા ધડ જો તો અચ્છની ન નિશાની છે. આઠળા ધણી ત્યારે ન બીજાને પર આપણે હાથે દબાણ થાય. મને ઉમેદ છે કે આ સંસ્થાને જો એક વિદ્યાર્થી આ બાબતમાં પોતાનો સાચો ધર્મ સમજી નથી.

નગરજસ્તી
બચો

હિન્દી ભાષાનાં ગ્રંથમુદ્રકો રત્નો.

બીજા જો પણ ઉમેદ હું રાખું છું કે એક મહિના બાં આપણે ફરી મળીએ ત્યારે તમે અને તમારી જોડે અંગ્રેજીમાં વાત કરવાનું હેઠવાપણું નહિ રહેવું. તો અને મારે ને કાંઈ કહેવો આપવાનો હોય તે રાષ્ટ્રીય ભાષામાં ન હું તમને આપી શકું એટલી હિન્દી તમે બધા

હિન્દીની
હિમાયત

શીખી ચુક્યા હશે. હું તમને ખાતરી આપું-હું કે તમે હિન્દી ભાષા તરફ વળો. એટલી જ વાર છે, એટલી એ સહેલી ભાષા છે. કેટલાયે શબ્દો તો તમને ધરના જ લાગશે; કારણ દ્રાવિડ ભાષાઓ સિવાયની ઉત્તરની ભાષાઓનો મોટા ભાગનો શબ્દસંગ એક જ છે એ ભાષા તમારા હૃદય અને વિદ્વતાભર્યા વિચારોને સુધ્ધા પહોંચી વળે એવી છે એ પણ તમે જાણો. હિન્દી શીખો કે હરુ, બન્નેમાં તમને પાર વગરના ધૂપા રત્નો મળી આવશે. તમે હિન્દી સાહિત્ય અને આજની હિન્દી નિર્ધત છે એમ કહો છો, પણ તમે દુલસીદાસની તો એળખાણ કરી હતી તમને લાગશે કે આધુનિક જમાનાઓએ આટલી સદીઓમાં એ મન્યની જોડે મુઠ્ઠી રાખી એવી એ ખીત્રી અન્ય પેદા કર્યા નથી એ એક જ અન્ય મારામાં ને શ્રદ્ધા અને આશા પ્રચા છે તે ખીત્રી એકે પુસ્તકે નથી આપ્યા હું માત્ર હું કે 'દુલસી રામાયણ' રસમાં, અલકારમાં કે ભક્તિભાવમાં કોઈ પણ પંક્તિની દીક્ષા કે પરીક્ષા સામે જીતે તેમ છે.

તા. ૨૦-૨-૧૯૨૧

રાષ્ટ્રીય તિલક સમારક સ્વરાજ ફંડ

૧. લોકમાન્ય તિલક મહાગજનું સ્મરણ કાયમ રાખવું એ પ્રજાની ફરજ છે એ સ્મરણને સ્વગત/પ્રશસ્તિની સાથે જોડવું એ પુણ્ય વિચાર જે તેમના ગ્રામગતે અર્થે મળેલ પૈસાનો ઉપયોગ સ્વગત મેળવવામા જ થાય એ જ ધ્યેય છે. આ પ્રમાણે પૈસા આપવામા લોકોનો જગજો સ્વાર્થ સધાય છે લોકમાન્યની યાદ કાયમ રાખવામા આપણો સ્વાર્થ છે, ને સ્વરાજ મેળવવામા આપણો દેખીતો સ્વાર્થ છે

તિલક
સ્વરાજ ફંડ

૨. મહાસમિતિની કારોબરી સમિતિએ ફરાન્યુ છે કે દરેક પ્રાન્તની સમિતિએ આ કામો ઉધરાવે તો આશ્ચર્યની સાથે જ પ્રાન્તની અસહકારની પ્રવૃત્તિમા વાપરવાનો છે ને એક-ચતુર્થાશ મહાસમિતિને જશે.

૩. આ કામો કદ જોઈ સુધી ચાલવાનો નથી, માસ મે માસમા પૂરો થઈ જવો જોઈ.

તેમા ખાજક, શદ, સી, પુરપ બધાએ ચચાસકિત આપવું જોઈ છે હિન્દુ સુસતમાન, પારસી, ઇસાઈ, બુદ્ધી, જેઓ જેઓ પોતાને હિન્દુસ્તાની સમજે છે તેઓએ પૂરો હિસ્સો ભરવો જોઈ.

૪. પૈસા ભગવાનું ડેમણું એક તો મહાસમિતિના ખજાનચીને, બીજી મહાસમાના ખજાનચી શ્રી જનનાલાલ ખન્નજને ત્યાં, અથવા મીયા છોટાણીને ત્યાં જેઓ ક્યાયે ભગવા ન હોય તો 'નવજનન' અંશિકમા મોકલવા ધાવતા હોય તેઓના નાણાનો સ્વીકાર 'નવજનન'મા કરવામા આવશે ને તે નાણા ગુલગત પ્રાન્તિ સમિતિના ખજાનચીને ત્યાં મોકલવામા આવશે

કોધ આવે ત્યારે શું કરવું ?

મારા અનુભવેના બેઠાર વધતો જ નથી છે, ખિલ નવા. ગોરખપુરની મુસાફરી પૂરી થયા પછી અમારે દાશીજી જવાનું હતું. મુસાફરી ઘણેભાગે રાતની હોય છે. દર માસે લગભગ પંદર રાત ટ્રેનમાં જાય છે એમ કહેવામાં અતિસયોક્તિ નથી થતી. આ રાતે તો અવધિ વાળા, માડી દરેક સ્ટેશને ઘાંબો વખત રોકાય, દરેક સ્ટેશને માણુમોના પોકાર ચાલતા જ હોય. મારા સાથીઓ લોકોને વીનવે ને રખાય તેટલી શાન્તિ રાખે. હું ભારે યાકરો ને કાયર થયો હતો. મારી પત્નીએ ને બાઇ મહાદેવે એક સ્ટેશન આગળ લોકોને શાન્ત રાખવા ભારે પ્રયત્ન કર્યો, કેમે ન રહે. 'દર્શના' જોઈએ જ. બારીએથી ડાકીઓ કાઢે, અનેકવાનો સંભળાવે, મહેલું પછુ મારે. એવડે હું અમરાયો. મને લાગ્યું કે મારે મારી સ્ત્રીને ને મહાદેવનો કંઈક બચાવ કરવો જ જોઈએ. હું કહ્યો 'ને બારીમાંથી ડાકુ' કાઢ્યું. હું બળી રહ્યો હતો 'તેથી કંઈ આટલું પછુ ન હતું. કંડી કીક હતી, પણ કોધમાં મને સાંની લાગે ? મેં ઉંચે અવાજે લોકોને વીનવ્યા. તેમના 'જય'ના નાદો વધારે યરા લાગ્યા. હું બહુ ચીડાયો. મેં કહ્યું, 'તમારે સ્ત્રીને ને એક જીવાનની દયા તો ખાતરી હતી ? તમે આમ કેમ પચ્ચો છો ? રાતનાં દર્શન કેવાં ?' પણ લોકોને આ બધું સાંભળવું ન હતું.

હું શું કરું ? બારીએથી પડતું મેલું ? રોક ? લોકોને માફ ? સ્ટેશન ઉપર રહી જઈ ? પડતું કેમ મેલાય ? રોયે શું વળે ? મંરાય તો કેમ જ ? સ્ટેશન ઉપર રહી જઈ તો દાશી ન પહોંચાય. પણ મારો કોધ કેમે ન થયે. લોક પછુ શાન્ત થાય જ નહિ. 'જય'ના પોકારો વધવા લાગ્યા. પ્રેમ અને પિત્રાર બન્ને માણુસને બાન બૂધારી થકે છે એ મેં જોયું. મેં મારા કપાળ ઉપર પ્રહાર કર્યો તેની અંતર ન થઈ. ૪૨ી ક્ષો, એટલે એક જણ બોલી ઉઠ્યો, 'તમે કોધ કરશો તો અમે ક્યાં જશું ?' હું ચરમાયો, પણ કોધ કંઈ ઉતર્યો નહિ. લોકો શાન્ત થાય ત્યારે જ કોધ ઉતરે. ત્રીજી વેળા મેં કપાળ ફટકું. લોકો અમરાયા. તેઓએ મારી માંગી, ચૂપ થયાં, મને સર્પ જવા દ્યું. આ બધું એક સત્તજને જોયેલું. માફ દુઃખ તે માપી સક્યા, આમ મેં શાન્તિ મેળવી. પછીને સ્ટેશનેથી આ સત્તજને જ અમારો બંધાનો બચાવ કર્યો. જ્યારે જ્યારે સ્ટેશન આવે ત્યારે તે લોકોને સમજાવે, તેમની દર્શનની બાલસાને દમાવે ને શાન્ત પાડે.

આમ મારી પોતાની ઉપર પ્રહાર કરવાનો આ ચોથો દાખલો મારી જીંદગીમાં મને ત્રણ આવે છે. દરેક વેળાએ હું માધુ' દૂધને જ શાન્ત થઈ શક્યો છું. પ્રેમ પણ માધુસૂતને ખીંડી શકે છે એવા અનુભવ તો મને હમણા જ થવા લાગ્યા છે.

આ બધું સમજાવતું તાત્પર્ય તો હજી હવે આવે છે. માધુસૂતને ગુસ્સાનાં દારણો આવ્યાં જ કરે છે. દરેક પ્રસંગે ગુસ્સાને રોકવો તેનાં ધર્મ છે; ને જેમ તે ગુસ્સાને રોકે છે તેમ તે ધરો. બનવો જાય છે, તેની ધીરજ વધે છે, તેના હિંમત ને આત્મવિશ્વાસ વધે છે, તેની શુદ્ધિ નિર્મળ થાય છે. પણ જ્યારે તે ગુસ્સાને ન જ રોકી શકે ત્યારે તેણે પોતે પોતાની જ ઉપર પ્રહાર કરવો એ ગુસ્સાનું સરસમાં સરસ નિવારણ છે. મેં ચાર પ્રસંગો વર્ણવ્યા તેમાંના ત્રણ પ્રસંગે મને રોહીજનના અવળી દાર્પનું દુઃખ હતું, તે હું નહોતો પી શક્યો. એક પ્રસંગે મેં પોતે કરેલા અકાર્યનું પ્રામશ્ચિત્ત હતું. માગથી એવું પાપાચરણ થયેલું હતું કે હું એકાએક બડાઈ કર્યો ને મારી પોતાની ઉપર ગુસ્સાથી બળી રહ્યો હતો તે મેં મારી પોતાની ઉપર સખત પ્રહારો કર્યા ને ત્યાંપછી જ હું શાન્ત થઈ શક્યો. ચારે પ્રસંગની અસર મારી ઉપર ને મારી આસપાસના વાતાવરણ ઉપર સરસ જ થયેલી એમ મેં અનુભવ્યું. કોષાવેશમાં જ્યારે માધુસૂત બીજાની ઉપર પ્રહાર કરે છે ત્યારે તે પોતે પડે છે ને સામેનાનો ગુન્હેગાર થાય છે. કોષથી પીડાઈ પોતે દુઃખ સહન કરે છે ત્યારે પોતે પવિત્ર બને છે અને બીજાની ઉપર પવિત્ર અસર ઉપજાવે છે.

ગુસ્સાનું
નિવારણ
આત્મપ્રહાર

હિન્દુસ્તાન અત્યારે આ રાજ્યતા અભ્યાસથી કોષમાં આવેલ છે. જો હિન્દુસ્તાન પોતાની ઉપર પ્રહાર કરશે, પોતે દુઃખ સહન કરશે, તો જ જીતશે ને સંપ્રેમ્પર માસ પહેલાં સ્વરાજ મેળવશે. કેટલાંકે અવેળા હિંસામ ન કરવો, મારા દાખલામાં તો સર્વે પ્રેમી હતા તેથી તેઓ આત્મપ્રહારને સમજ્યા; અહીં તો અમેજો રહ્યા છે, તેને આપણા આત્મપ્રહારની થી અસર થવાની હતી? આવો પ્રશ્ન તાસ્તિકવાદ મહાત્મ. આત્મપ્રહાર એ પણ એક જાતની તપશ્ચર્યા છે. તેનું શળ યુષ્મ જ હોય. દુરમન પર પણ તેની અસર થવા વિના નથી રહેતી. પણ આપણે આશય અંગેજ ઉપર અસર કરવાનો નથી; આપણે આશય આપણે જાતે પવિત્ર, દૃઢ, હિંમતવાન, નિર્ભય બનવાનો છે. આપણે નિર્ભય બનશું ત્યારે આપણી ઉપર રાજ્ય કોણ અસરશે? નિર્ભય બનેલી જગતી જગતિઓ ઉપર પણ રાજ્ય કોણ નથી એલાવી શકતું, તો નિર્ભય થયેલા સખ્ય હિન્દુસ્તાન ઉપર કોણ રાજ્ય અંસાવી શકનાર છે?

આત્મ-
પ્રહારનો
પ્રભાવ

આત્મપ્રદાર કરવાના સમગ્ર કારણ હોવા જોઈએ. કોઈનું કારણ શુદ્ધ હોય જોઈએ તેમ ન હોય ત્યારે કરેલો આત્મપ્રદાર આપઘાત છે ને તેથી નિન્દ્ય છે તે સત્યાગ્રહમાં નહિ ખપે, તે તો દુઃશ્રદ્ધ જ હશે.

આવા દુરાગ્રહના દાખલા પણ મારી પાસે આવ્યા જ કરે છે કોઈને થોડે ખેસી પૈસાને સાર લાવણ કળના માણસ જૂને મરશે. તેની જૂખથી ખોટી દયા ખાઈ પૈસા આપના પણ ધર્મકાર્ય નહિ કરે. આત્મપ્રદાનના દાખલાનું અનુકરણ વિવેક-પૂર્વક ન ચાલે તો સદન કરેલું દુષ્ટ મિથ્યા જવાનો ભય છે.

૧ એક મિશ્ર અનુભવ

પદના છેડી અમે ગોરખપુર ગયા ગોરખપુરના અહેવાલમાં હું એકી હતરવા નંથી માગતો તો દમીએ ગોરખપુરથી કારી જતા અમારા ઉપર ને વીટી તે વર્ણવવા તથા તેના ઉપરથી રાજા કેટલાક વિચારો આ પત્રમાં જણાવવાનો ઈરાદો રાખ્યો હતો.

ગોરખપુર જીત્યા સમુદ્ધ પ્રાન્તનો મોટામાં મોટો જીતો છે એટલા ગોરખપુર જીતાની વસ્તી રક લાખની કહેવાય છે ચોટા દિવસ અગાઉ જ ખબર પડ્યા હતા અનેક ગામડા માથી લોકો ગોરખપુરમાં ઉભરાયા હતા ગોરખપુરની વિરાટ સભામાં એક લાખથી વધારા માણસો ભાગ્યે જ હશે આટલા માણસો જોઈને હું એક રીતે નચિન્ત થયો હતો કે અમારો રાતનો સમય તો ચાન્તિમાં જરો જ કારણ દર્શન માટે આવનારા પણ ધણાખરા આ સભામાં આવી ગયા હશે પણ મારી ધારણા ખોટી પડી.

ગોરખપુરથી રાતે ત્રણ વાગે ગાડી ઉપડી કારી જતા બટની સ્ટેશને લગભગ અગિયારેક વાગે ગાડી બદલાય છે ગાડી દરેક સ્ટેશને વધી રહેનારી હતી ગોરખપુરના કાર્ય કરનારાઓ એ રીપોર્ટલિથી અમારે માટે એક બે ઠેકાનાં ડબ્બા લઈ રાખી અમને ગાડી બદલવાની ચિન્તામાંથી મુક્ત કર્યા હતા પણ અમને કોઈ ચિન્તામાંથી મુક્ત રાખી રાત્રે એમ જ નહોતું ગોરખપુર પહોંચતા જ સ્ટેશનથી દરેક સ્ટેશને માણસોના ઘોડાઘાડા આવીને અમારા ડબ્બા ઉપર લઈ મચાવવા લાગ્યા કામગીરી કાનપુરની મુસાફરીનું વર્ણન જોણે વાચ્યુ છે તેને માટે આ લક્ષ્યોનું વર્ણન આપવાની જગ્યા નથી માત્ર આ લક્ષ્યોને લેવા ઐતિહાસિક દ્રશ્ય કરતા પણ વધારે ભયાનક હતા, અને તેટલે જ દરમિયાન હું તેમનું વર્ણન આપવા ચાલું હતું દરેક સ્ટેશને મોટી મોટી લોકો અને મશાવોવાળા જોડેતો આવીને કાન ફટિ એવા અવાજો કરતાં તેમને નેટલી વિનવતિ કરાય તેટલી ડબ્બામાં અમે સાંધ્યા જ કરતા અમારું કોણ સાંધે ? થોડુંક ઠેકાણું આગામાંથી ઉતરીને હું લોકોને પગે પડતો ત્યારે

મહાકાવ્ય પાછાં દેખતા, પણ હું ઉપર ચડ્યો કે પાછા બારણે આવીને પોતાર કરતા ન બાપ, આટલાથી બધું સન્તોષ ન થતો હોય તેમ સે'હો માણસો આજી સાલવા-મારે કે આડીની ઉપર મરી જતા અને ડબ્બાની બહાર ઉભા રહેતા કેટલેક ડેહાણે તો પોતાના બળથી આડીને અટકાવી રાખી રાકશે એમ માની અનેક જુલા ગાડીને એ'શી રાખવાનો પણ પ્રયત્ન કરતા ! આમને અટકાવવામાં અને ગાડી આગળથી ખસેડવામાં, કોઈને છતાં ન થાય તે'જવામાં બિચારા ગાડીના ધાસની અને ધીરત્વની પણ અવધિ વળતી હતી પણ સોડા કેમે ક્યાં ન જ માને

મારી ચીડ સમાડી ન હતી એ ચીડમાં જે ચીડમાં ગાંધીજીની સમજ મેં અસત્ય બોલવાની પણ ધૂણવા હતી એ અહીં કબૂલ કરી લઉં. આ પણ સહતોને તો ખબરે નથી હતી 'મહાત્મા ગાંધી' કોણ છે પોતા જણાવ્યાએ ઉપર ચડ્યા, 'મહાત્માજી કોન હૈ ?' 'મહાત્માજી કોન હૈ ?' એમ પોતાવા લાગ્યા. મેં જોડાઈને કહ્યું, 'મેં'હું', એટલે સન્નિધિ થઈ, પ્રણામ કરી હતરી ગયા ! ક્યાં મારી ધૂણવા અને ક્યાં તેમનો નિર્મળ પ્રેમ ! પણ એ નિર્મળ પ્રેમ પર મોહિત થયે કાંઈ વળે એમ ન હવે.

કંઈની સ્ટેશન આવ્યું. કંઈની સ્ટેશન ઉપર તો હવે વળી મારી સ્ટેશન સુમારે અગિયારે પહોંચે તે આ ઘણાંજાને કીધે બાર નાગે પહોંચી લોકો દર્શન ન ચેળવી રાકે એટલે ચીડાઈને અનેક વીનવણી છતાં ગાડીનાં પાટા રોડીને ઉભા રહ્યા અનેક જણ કહેવાં લાગ્યા કે દર્શન ન થાય ત્યાં સુધી ગાડીને ખસવા ન ન હઈયે હું પાછો હતરીને તેમને પણ પડ્યો તોયે તેઓ હાથાને તૈયાર ન હતા આખરે હું કોઈ સ્થળે ન કહેવાનાં ગળ્હો મેં તેમને કહેવા માડવા ગાંધીજી પચ્ચળમાં બે માણસો સામે મત્યામદ કરીને ગાડીમાં બે કલાક ઉભા રહ્યા હતા તે મેં તેમને કહી સલામનાં, આ તોફાનને પરિણામે કદાચ તેઓ પ્રવાસ કરતા બધ વર્ષ તરી અથવા કાંઈક અકસ્માતથી આકસ્માતમાંથી બેસશે એવી ચેતવણી આપી, પણ તે તેઓના મનને પણ અર્થ નહોતી કરતી 'સમવાનનાં દર્શન કરવા આવ્યા તેમા રામ સાની હોય ?' એમ જરી કરીને અમને રામાવધાનો પ્રયત્ન કરતા આમેં હરતા કમ્તા અમારો ડબ્બો બીજા ગાડીને લગાડતા ગાડીને અર્થો પોણા કલાકે લાખી ગયા.

ગાંધીજી આ ધગાલમાં હવે તો છાના ન ? પણ ગુપચુપ પડી રહ્યા હતા કંઈની પછી નાઇક શાન્તિ થશે એમ અમે આશા રાખી, પણ તે આશા પણ બર્ધ'બહા પછી તો દરેક સ્ટેશને લોકોનો ઉપર જણા પ્રમાણેનાં હાથમદ સાલ્યા એક સ્ટેશને ચારી નકાણી રોડેક નાગે ગાંધીજી ઉભા ગાંધીજી વીનવણ લાગ્યા, 'મહેરબાની કરીને તમે બંજો આટલી રાતે શા સદિ ચલશે છો ?' તેનાં જવાબમાં હવેકર હર્ષનદો ન થતા હતા ગાડી ખસે ત્યાં સુધી ન હદીયે એવ પણ ઘણાંક બોલવા હતા ગાંધીજીએ હતરી ચાંપી આજીજી કરી, પણ કોણ સામજે ? આ પ્રસંગે ગાંધીજીની સૌમ્ય મૂર્તિમાં થયેલી વિકૃતિનું વર્ણન આપવાને

કમાળ
રૂપાનો
પ્રસંગ

મટિ મારી પાસે યાજ્ઞો નથી. હું પણ તારીજો હતો. તું યરો, તેની કલ્પના કરી શકશે નહોતો. આંધીછને કુદ્દા દયામાં મેં આ પહેલાં કરી લેતા નહોતા. એટલે હું કાંપતો હતો. આખરે તેમણે પોતાનું કપાળ ફેલી કહ્યું, 'તમને પગે લાગુ' હું, ભલા મધને અહીંથી હટાડો.' યોગીની વજ્રવાહની અવધિ વળી ! ગાંધીજીએ આમ ત્રણવાર કપાળ ફરતા પછી લોભ ત્યાં તો શાન્ત થયા.'

આ બધું એક અપરિચિત ગૃહસ્થે જોયું. દલે પછીના દરેક સ્ટેશને અમારા ડબ્બા આગળ પહોંચી જઈ ટોળાંઓને અતિશય નમ્ર અને હૃદયદાવક ભાષામાં તેઓ ભાષણ આપી જતા. અને સુભાગ્યે ટોળા પછુ તેમની સલાહ કાને ધરતા અને શાન્તિથી વિખરાતા. આમ અમારા સિર ઉપરનો ભાર એ દેવદૂતે જ સહી લીધો. તેમના ભાષણો અક્ષરશુદ્ધ હતા તેમણે આંધીછના બધા સિદ્ધાન્તો સારી રીતે જરવેલા જણાતા હતા, અને શાન્તિથી પણ ફરતાપૂર્વક દરેક ભાષણને અંતે તેઓ સામાન્ય આદેશના, પરદેશી વસ્તુબદ્ધિકારના અને અસહકારના પ્રત્યેક અંગ બાબત ઉપદેશ આપતા હતા. તેમની બક્ષિત, તેમના ધૈર્ય અને તેમની શાન્તિ વિષે મારા વિરમયનો પાર ન રહ્યો.

મેં તેમને તેમનું નામ પૂછ્યું. તેમણે કહ્યું, 'મારું નામ રામગોપાલ. હું મગમાં એક મામુલી—સામાન્ય વેપારી છું અને ત્યાં જિલ્લાઈ કમિશીનો સેક્રેટરી છું' મને વધારે આશ્ચર્ય થયું આવી રીતે ફેલાયે શાન્ત કામ કરનારાઓ દેશમાં કામ કરી રહ્યા હશે, એની દેશના ધણા મોટા ભાગને ખબર નહિ હોય.

Some village Hampden that with dauntless breast

The little tyrant of his fields withstood,

Some mute inglorious Milton here may rest,

Some Cromwell guiltless of his country's blood.*

એ લીડીઓ મને યાદ આવી ગઈ, અને તરત જ એક પ્રકારનું આત્માસન મનું અસહકારના આ સદસ્યમુખી જવાબામુખીનું, મને તેટલા પ્રયત્ન છતાં, મને ત્યાં મને તે મુખ ફાળી નીકળાનો સંભવ નેટલો રહેલો છે, તેટલો જ સંભવ તેવે સ્થાને તે કલ્પાત અટકાવવાને નીકળી પડનારા અને તેને ચમચવતા તેમાં સખી જનારા મનુષ્યો બહાર આવવાનો પણ છે. આ પ્રવૃત્તિનું સવિધ્ય જ પાઘર છે. કેણું બહુ દેવી મુશ રીતે શાન્તિ અને અહિંસાના સિદ્ધાન્ત દેશસતીરમાં પ્રવેશ કરી રહ્યા છે અને યોગ્ય પાત્રમાં હલમ રીઠે કરી જઈ હલમ ધરિણું આપી રહ્યા છે !

જનશ્રેણ હવે એજે ગામડાના કળસ્તાન ઉપર એક કસણ કાળ્ય લખ્યું છે તેમાંની આ પ્રચરણ પત્રિકા છે. ભાષાર્થ: અહીં કદાચ એવા કોઈ ગામડાંમાંનાં અસ્થિ હશે કે જે તક મળી હોત તો પોતાનું જેવર પચાવી પડનાર જમીનદાર સામે બતી કાઢી મૂકી હેમ્પડનની ખ્યાતિ મેળવી શકે. હોત, મિલ્ટન જેવો કવિ મધ સંકળી હોત, અથવા પોતાના દેશજાન્યવના લોદીથી દાઘ ખરડીને ડોંગ્રેલની બીતિ મેળવી શકે. હોત.

જાત વધારે વિચાર કરતાં મને હંદર કમિટીની યોગ્ય વખતે અમદાવાદમાં માંધીજીને સર ધીમનલાલ સેતલવાડે પૂછ્યો. પ્રશ્ન થાક આપ્યો. માંધીજીને વારંવાર તેમણે પૂછ્યું હતું કે 'તમે એટલું સહન કરી શકો, તમે જે સાન્નિદ રાખી શકો તે રાખવાને માટે જીભ બરાકત ન હોય એમ ખરું ને ?' જાનો. માંધીજીએ હનઠાર કર્યા હતા, અને કષ્ટ સહન કરવાની કિન્હની સહિતમાં દરેક માતાનો દાખરો આપ્યો હતો. આજના પ્રસંગથી પણ તેનો જ દાખલો મળી રહે છે. જે પ્રસંગે ખુદ માંધીજીનું પૈયું ન રહી સહનું, જે પ્રસંગે માંધીજીની ધુનઘડિ ઉપર કોષની છાયા ફરી પળી, તે પ્રસંગે અસામાન્ય સાન્નિધી લોકોને સમજાવનારા પણ એક દેવન સામાન્ય આદમી ન હતો. કોઈ આત્મી સાથે દલીલ કરતો કે માંધીજીને તો આવા અનુભવો દરોજના દોષ એટલે તેમનો સાન્નિધ્યમં યવો સ્વાભાવિક છે. એ બરોજન છે, પણ પેલા બાઈ એમણે અસાધારણ સાન્નિધ્ય આ પ્રસંગે દાખવી, તે એવા પ્રસંગે દરોજન જાને તો ન દાખવે એનો પણ આપણી પાસે કરો પરાનો નથી. અને હું કહ્યું છું તેના પ્રસંગે તો કવચિત્ ન જનયે એવી આદા રાખીધી, છતાં તેને પ્રસંગે આવશ્યક સાન્નિધ્ય જનવનાર માણસો સામાન્ય માણસોમાથી પણ મળી આવશે એટલું જ કહેવાઈ તાત્પર્ય છે.

દિલ્લી,

મદારેજ હરિશ્ચંદ્ર દેસાઈ,

તા. ૧૪-૨-૨૧

તા. ૨૭-૨-૧૯૨૧

ઉધો ન્યાય

મારી ઉપર હજી નવામાં પત્રો ચલ્યા આવે છે. હજી પોતાનું નામ જાહેર કરીને લખવાની કિન્હત બધામાં નથી આવી. બાપામાં પોતાનું નામ જાહેર ન કરવું એ એક વાત છે. તન્વીને પણ પોતાનું નામ ન મોકલવું ને લેખ પ્રગટ થવાની આંસા રાખવી એ બીજી વાત છે. મારી પાસે એવા બે લેખ પડ્યા છે. એક લેખમાં મુજરાત કોલેજના એક વિદ્યાર્થીએ કેટલાક આક્ષેપો અસહકારી પર મુક્યા છે. તે હું પ્રગટ નથી કરતો. બીજો લેખ કોઈ જાહેરનો છે. એમાં પણ આક્ષેપ છે. પણ બીજો જાણી અને આક્ષેપો જાણવાનેમ હોવાથી તે અહીં ફત્તેહી હું.

આ નવાંથી જાહેર લખે છે:

"અંગ્રેજ રાજ્યના જુવની અમલદારોના પંજાબના જુવનથી મારા કાલેબને ધન્યવાદો ન છે અને નોકરી ઉઠાવાના વિચાર ચાર આશરો કર્યા હઈ છું. પરંતુ સમય જતાં જણાયું કે નોકરી ઉઠાવાની આદરતાં દિનપ્રતિદિન મને પાલી નય છે. તેનું કારણ એટલી પ્રવચનશીલ અમલદારોનાં કૃત્યાની લાગ છે તેટલી જ આપને નામી કારમાઈ

અસહકારી-
ઓની અ-
પ્રામાણિકતા

જરૂરના અપ્રામાણિક નેતાઓના કૃત્યોની પણ લાની છે...આપને નામે આવા દ'જી લોકો નથી ન જાય અને સત્ય જ તરે એવી કઈક તમવીજ થવાની જરૂર છે.. જ્યાં જ્યાં મ્યુનિસિપલ સ્કેલો હોય ત્યાં ત્યાં રાષ્ટ્રીય નિશાળો હથડે અને બાળકો વધારવા પ્રયત્ન થાય એ અશુભ નથી? નરિયાદની જગમગ મ્યુનિસિપલ નિશાળ રાષ્ટ્રીય કેમ ન બનાવે?"

આ બહેને ઉધા ન્યાયનો પ્રયોગ કર્યો છે જે સગદારી નોકરી છોડવાની તેને 'ધગશ' લાગી હોય તો તે અસહકારીની અપ્રામાણિકતા જોઈ ફડી થવાને બદલે વધારે તેજ થતી થતે છે. પ્રામાણિક માણસો મન્દ થઈ સરકારી નોકરીને વળગી ગઈશે તેથી અસહકારીની અપ્રામાણિકતા જોઈ થવાની નથી. જેઓ સગદારની નોકરી ઓડે અથવા બીજી રીતે અસહકાર કરે તેઓ અસહકારીની ઉપર મહેંગાની કરવા તેમ ન કરે, પણ અસહકારને ધર્મ જાણી તે પ્રમાણે વર્તન કરે. અસહકારી બધા પાપી હોય તેથી શું ? અથવા એમ હોય તો એકલડોફલ પુણ્યવાન મહાઅસહકારીએ વધારે પ્રયત્ન અસહકાર કરવો ગલો જે મજબૂત બહેનને લાગેલી ધગશ ખરી હોય તો તો આ ન્યાય જ ખરો કહેવાય

બધા અસહકારી શુદ્ધ જ હોય તો તો સ્વગજ ક્યારેનું મળી ગયું હોય. ધણી દાળનો મેલ આપણને ચડ્યો છે તે એકાએક દૂર થાય એવી આશા ગમતી એ જ ખોટું છે. મેલી સગદારથી આપણે દૂર થયા એટલો મેલ તો ઘોવાયો ? દારૂ પીનાર દારૂ નહિ પીનારમાં બીજા અપલક્ષણ જુએ એટલા માટે પોતે દારૂના વ્યસનને વળગી ગઈ એ ન્યાય નથી પણ તેણે તો બીજા ગમે તેમ વર્તે છતાં દારૂ છોડી પાપમુક્ત થવું ને બીજાએને બીજા પાપોમાંથી છોડાવવા પ્રયત્ન કરવો એ ચોખ્ખો ન્યાય છે

વળી આ બહેને મ્યુનિસિપલ નિશાળ વિશે લખ્યું છે એ જ અપ્રામાણિકતા હોય તો એ તો ગેરનનજ જ ગણાય જ્યાં મ્યુનિસિપલિટી નિશાળોને ગણાય ન બનાવે ત્યાં નવી નિશાળો કાઢી મ્યુનિસિપલિટીની નિશાળોમાંથી બાળકોને કાઢી શકાય તો કાઢવા એ અસહકારીનો સ્પષ્ટ ધર્મ છે

રાવળચિંટીની બહેનો

મગાળામાં અને બીજા જગ્યાઓમાં બહેનોના આશીર્વાદ દુઃસ્વગમ્યવાદીઓને સાર મેળવી ગલો છુ જુવાન બાળાઓને પોતાના બધા ધરેણા આપી દેતી મેં જોઈ છે. ગઈ કાલે જે તદ્દન પાખા વસ્ત્રો પહેંગતી હતી તેને આજે ખાદીની

સાડી પહેરતી હું નેહ રહ્યો છું. આવી રિયતિ જ્યાં સામાન્ય થઈ પડી છે ત્યાં ક્યા અતુલ્ય વર્ણવું મેં ક્યાં મુશ્કેલી હજી એ વિચારવા જેવું થઈ પડે છે.

ગાવળપિંડી મુખ્યત્વે સિંધીઓનું શહેર ગણાય. ત્યાં ધર્મિક પુરુષો રહે છે. પણ રાવળપિંડીમાં જે લાગણી સ્ત્રીઓમાં નેહ તે ખારી કલ્પના બદલતી હતી. સ્ત્રીઓનો મેળાપરો સંવારતો અગિયાર વાગે હતો. એક બંગીયામાં ખુલ્લો મેદાનમાં રાખવામાં આવ્યો હતો. તે વેળાએ તેમાં પુરુષોને આવવાની મનાઈ હતી. બહેનો એક માંચડાની આસપાસ ગોઠવાઈ હતી. ખારી સાથે લાલાશ હતી. બહેનોએ પોતે જે નેહ લેવાં જે ગીતો ગાયાં, ઘણી બહેનો તે ગાવામાં સામેલ થઈ હતી. એક અશ્રુસરને લગતું હતું અને પીળું રૂવેશીને લગતું. અને રેંદીયા ચણાવશું, અને નવરી નહિ નેસીયે, અને રેંદીયો ફેરવતાં પ્રભુનું નામ લેશું, અને ખારીક કપડાં તણ ખાદી પહેરશું, અને સુતાર સુતાર મોચીને વિલેજન આપશું ને દેશને સુખી કરશું, એવો તેનો બાવાઈ હતો. સુખ્ય ગાનારી બાઈઓ વીસેક વર્ષની છોટરીઓ હોવી જોઈએ. તેમજે સ્વેત વસ્ત્રો જ પહેર્યાં હતાં. પોતે પૈસાદાર હતી છતાં હાથમાં વીંટી ઉપરાંત બીજાં ધરેણાં મેં જોયાં નહિ. પંજાબમાં કુમારિકા અથવા સધવા ચૂકી પહેરે જ એવો ખાસ રિવાજ નથી. બરેનો બેઠે આપવા મંતરે તથા ખાદી પણ લાવી હતી.

જાન્યુઆરી
સ્વરાજ્યનો
વિભેનો બહા

તેમના પ્રેમમય અવાજની વચ્ચે અમારી વાતો તો થોડી જ સાંભળી. સાંભળવી હતી જ નહિ, કેમકે તેમના હૃદયમાં અમારી યાચના લખાઈ રહેલી હતી રાવણરાજે મટાડી રામરાજ સ્થાપવું છે, તે સ્થાપવાના માગ સ્ત્રીતાનો માગ છે. સ્ત્રીતાણે રાવણે મોહલેલી મીડાઈઓ, આભૂષણો, ઇલાદિનો ત્યાગ કર્યો હતો તેમ નિઃશસ્ત્રાનની પુત્રીઓએ કરવો રહ્યો. ગરીબોની જૂથ બાગે નહિ ત્યાં લગી તેમની ત્યાગરહી કુવાદે નહિ. એ જૂથ રેંદીયો જ બાગે. પવિત્ર સ્ત્રીનો આશીર્વાદ જ ફળે. તેથી સ્ત્રીઓએ વધારે પવિત્ર સાદાં ને સારાં બનવું રહ્યું. આવી સામાન્ય વાતો તો તેમના હૃદયમાં લખાઈ ગયેલી. પછી તેઓ શાનાં સાંભળે ? તેમજે તો રૂપીયા ને ધરેણાં કાઢવા માંડ્યાં. પૈસા સ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલી બહેનો પોતાની વીંટીની અદેખાઈ આવી. કાદી કેમ નીએ નહિ. છેવટે કાઢીને ખારી પીછેડીમાં નાંખી ત્યારે તેને શાન્તિ વળી. એમને બહેનો પચરાઈ ગઈ. કોઈ પોતાના ઉપરેણામાં પૈસા ને દાગીના એકઠા કરી લાવે. કોઈ બહેનો એકઠા કરેલા પૈસા દેથી પણ એવી યુક્તિથી ફેરે કે ને ખાંડ બહેન પોતાના બેળમાં ઝીલી લે. આમ એક કલાક સુધી કાલાદલ ચાલ્યો ને રૂપીયા તથા

પદ નય તો તે જવા રહે પણ પ્રામાણિક રીતે કહી દેવું કે પોતાની લાગણીઓ સા-
 પ્રકારની છે એ દર્શાવનારી પ્રામાણિક નીડરતા પણ આમાં રહેલી છે. સરકારી નોકરો
 ઇનામપ્રાપ્તિ સલાહોમાં જતા, ઇનામપ્રાપ્તિ સ્વરાજ્ય ફેરમાં નાણાં આપતી આંખોમાં
 લાગે એટલો પ્રામાણિક નીડરતા રહેવાની જોઈએ. આથી જ પ્રામાણિક અવૃત્તિ

આ સિવાયની અવૃત્તિઓ તો આજે બિહારમાં આવી રહેલી નોકરશાહીની દોડદોડી
 અને ધરપકડ ઉપરથી જ અંબર પડેલો. લોડ સિદ્ધાંત અમલનો આરંભ વાજતેગાજતે થીક
 શરૂ થયો છે. તિરહત વિભાગમાં, દરજા વિભાગમાં ન્યાયાલયો કામ કરી રહેલાઓ સામે
 કાળને ન જોલવાની તો કાળને સજા ન ભરવાની, કાળને સારી ચાલચલણતના નમીન
 આપવાની તો કાળને અમુક હેતુમાં પ્રવેશ ન કરવાની નોટિસો મળી રહી છે. આ બધું શા
 આરોપસર ? અસાન્નિત ફેલાવવાના. સીતામઢીના એક જ કુટુંબમાંથી ચાર પાંચ જણને
 નમીન આપવાની નોટિસ મળી અને નમીન ન આપ્યા એટલે જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા.
 યરડા પિતાને જેલમાં જવાની પુત્ર ગાંધીજીને ગારખપુર મળવા આવ્યો હતો. તે પ્રત્યેક
 યરીએ અને પળે પોતે પકડાવાની વધી રાખી રહ્યો હતો. તેણે ગાંધીજીને કહ્યું કે જે ન્યાય
 અસાન્નિત ફેલાવવાનો મારા પિતા ઉપર આરોપ છે તે ન્યાયે તો તેઓ કદી ગયા નથી ને
 જવાના પણ ન હતા. પણ એ તો ફીલ્ડિંગ હોલ નામના એક સહકારી સિવિલિયન
 પોતાના સુન્દર પુસ્તક 'આયમતો, સામાન્ય'માં લખી ગયાં છે તેમ ફોજદારી કાયદા
 પ્રમાણે કામ ચલાવવાની રીતના કાયદાની અટકાયતની કલમોની રચે કયા ખાસ ગુન્દા
 માટે આરોપ મુક્યા વિના જ અનેક માણસો પાંસેથી નમીન લેવામાં આવે છે, અનેક
 જણને જેલમાં મોકલવામાં આવે છે. આ કલમો ધરોહરો ધરાઈને વાપરવાના કાયદા કલમો
 મંજિસ્ટ્રેટ અને પોલીસને આપી રાખવામાં આવેલાં હોય છે. મુસાફરીએ હોય ત્યારે દરેક
 ગામે હાંમલખા વિનાના અથવા સકપડતા માણસો છે કે નહિ તેની તપાસ કરવાના કલમો
 હોય છે અને તેની ઉપર કામ ચલાવવાના કલમો હોય છે. આમનાં મુખ્યોની ઉપર આવી
 રાખેલો બતાવી આપવાનું દબાણ ચલાવવામાં આવે છે અને તેમને જેમના સામે અણ-
 બનાવ હોય તેવાને તેઓ કુખે પકડાવી આવે છે. આ તો પાંચ વર્ષ ઉપરની સ્થિતિ.
 આજે તો 'ધોળા ટાપી' દેખીને સડકનાર પોલીસ જવાં જોઈએ ત્યાં સકપડતા માણસો જ
 જુએ તેમાં શંકા શી ? ફીલ્ડિંગ હોલ લખે છે. "સિન્ડુસ્તાનનો આખો ફોજદારી કાયદો
 અને કાયદોનો અમલ જ ભૂટે છે. એ ફોજદારી અદાલતો તમામ ઉપર તાજાં દેવાય અને
 મામલચાલતોની સાથે મેસલેટ કરીને ગુન્દા અટકાવવાનો મારા હાથમાં અધિકાર હોય તો
 હું તો જીવાને વધારે જ સાન્નિધમાં રાખી સડું." પણ ફીલ્ડિંગ હોલ જોવો સિવિલિયનોનો
 આજે ભાગ્ય જ ભેટો મળે છે, અને તેમજ પોતાના પુસ્તકમાં 'કરેલી અતિશય' ગયો
 આગાહી—સામાન્ય કુખી જવાની આગાહી સાચી પાડવાની સંપૂર્ણ પેરવું પણ આજની
 નોકરશાહી કરી રહી છે.

લોકોનો જવાબ

પણ નોકરસાહીને લોકો શી રીતે સંવર્ણ આપી રહ્યા છે? બિદારના તિરહત વિભાગમાં કેટલીયે અદાલતો ખાલી છે ત્યાં વકીલો ખાલી નથી હરતા ત્યાં લોકોએ ખાલી કરી છે. અગત્યનાયતો ત્યાં મોટા મોટા મુન્દાઓના સંબંધમાં પણ સન્તોષકારક રીતે ન્યાય આપી રહી છે. ગયા, આરા, ચેંપીર વગેરે જિલ્લાઓમાં દારૂ વેચવાના પરવાનાવાળા ધરાશી વિના મેંડાં વધારી બેઠા છે. સાળાઓ પણ ત્યાં ત્યાં ખુલી રહી છે. દાહપુરની જે સાળાઓ આવીજ છે તે મહિના ઉપર પાંચ નાંખ્યા હતા તે સાળા બંધાઈ ગઈ; તેમાં સારાં ત્રણસો વિદ્યાર્થીઓ છે; સ્થાનિક અંગ્રેજ સાળાના વિદ્યાર્થીઓ હમબમ ધણાંખરા સાળાં છાત્રોને આ સાળામાં ભેળવાયા છે, અને ધણાંખરા શિક્ષકો પણ નીકળી આ સાળામાં આવ્યા છે. ખીલ સ્થળોએ બાણ યત્નકિશોરપ્રસાદ અને બાણ ધરણીપર કામ કરી રહ્યા છે અને સાળાઓ ખોલી રહ્યા છે. અહીં એક ફજીરની ઉદારચિત્તિને ઉલ્લેખ કર્યા વિના ચાલે એમ નથી. એ ફજી ને લોકો અડધા માનતા હતા, એટલે પૈસો પૈસો કરીને ઈની પાસે સાત આઠ હબરન્ટ મતા ચૂંટી હતી. તેની પોતે ધર્મસાળા બંધાવી. આ સાળા ખાલવાની બાદે પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તે જોઈને તેણે પોતે જ સ્થાનિક કામ કરનારાઓની પાસે માનસૂત્રી કરી કે પૈસી ધર્મસાળાની એક સાળા બનાવી હેવામાં આવે. એ ધર્મસાળા આજે શિક્ષણસાળા થઈ પડી છે, અને પૈસા ફજીર મસ્ત બનીને આજે ગામડાઓની અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં ધૂમી રહ્યા છે.

દક સાહેબ અને તેમની પ્રવૃત્તિ

દક સાહેબને વિશે આરંભમાં હું કાઠક હતી ગયો. તેમને મેં આ વખતે જોયા તે કાઠક મના જ નોયા. અર્થ વપડતે નેચા ત્યારનું તેમનું ચિત્ર મેં મારા તે વેળાના પત્રમાં આપ્યું હતું. આ વેળાનું ચિત્ર પણ એટલું જ આપવા જેવું છે. સીધી સડ લાધામાં હતું તો તેમને મેં ખૂબ તડા ઘણેલા નોયા. તેમના ગાલ બરેલા હતા, તેના ઉપર કાંઈકે જોર જ લાગી હતી, તેમનું ચપકન—અંગરણું દુઢું દુઢું કરી રહેલું હતું. મેં કહ્યું, 'તમે તો ખરે જ આ વખતે બહુ જ માત્યા છો', તેમણે હસીને કહ્યું 'ન મારું? કેટલી સ્વતંત્રતા, મનોનો કિનારો અને મારા બંધાવા વિદ્યાર્થીઓના સહવાસ! એ વિદ્યાર્થીઓને ખીલતાં જોઈને 'હું ખીલું છું' આ વિદ્યાર્થીઓનું જીવન જોવા અમે ગાંધીજીના મીનવારે—સામવારે સદાકાલ આવડ્યો મયા વિદ્યાર્થીઓ હલોલ કરતા હતા. ગામડાના લોકો તો ત્યાં ગાંધીજીના આશ્રમ' નીકળ્યો છે હતી ઉમરાવ છે જ. તેમની સાથે તેઓ જાળી મયા છે ગામડાઓએ આવે છે તેની સાથે ટાણું વળી આ વિદ્યાર્થીઓ પખાલ મ'છરાં સાથે સમાયજી તલકારે છે, અને તેમને જોઈને દક સાહેબની છાતી હંચા આવે છે. આઠ દસ દસક તેઓ રેડીયા બનાવવાના કાર્યમાં અને કલોમશુંદ લાધવાના કાર્યમાં આપે છે, અને સાથે એકાં ઘાય છે ત્યાં રાગાયમવાયન પડી દક સાહેબ તેમની આગળ દિવસની દુશ્મકતો ઉપર વિવેચન કરે છે. તેઓ પૂછપરછ કરે છે અને એકાદ બે કલાક સુધી આ હાનગોષ્ઠી ચાલે છે. અને તેમો મું ખાય છે? મને જરા તાલુબી થઈ. હું સવારે દક સાહેબ સાથે જમ્યો. નડા

આખા અને દાળ સાંઠ ખાધા પછી હક સાહેબને મેં પૂછ્યું, 'આહું જ તમે હંમેશા ખાઓ છો શું?' તેમણે મારી મસ્કરી કરી કહ્યું, 'હાથ, આ સિકંદર મંજિલ છે શું કે ન્યાં ગમે તેટલાં ચાકો વાચ અને ગમે તેટલા નમી નય?' એ જ ખોરાક વિદ્યાર્થીઓ ખાય છે એમ તેમણે મને કહ્યું અને ઉમેર્યું, 'મિત્ર, હું હિન્દુઓને વડાળવા બેઠો છું એમ લોકોને ન થાય તે ખાતર હું એમની સાથે નથી જમતો.' સત્તે હું વિદ્યાર્થીઓની સાથે જમ્યો. વિદ્યાર્થીઓની સાથે પણ એ જ ખોરાક. વિદ્યાર્થીઓને મેં પૂછ્યું, 'તમને ખર્ચ શો આવે છે?' તો તેમણે કહ્યું, 'પોણાઆઠ કે આઠ રૂપિયા.' હિન્દુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે દસ રૂપિયાથી ઓછે ન ખવાય—એ ત્રણ રૂપિયે ચલાવનારા માણસ છે એ મને ખબર ન હતી એમ નહિ—એ મહા શ્રાન્તિ આ વિદ્યાર્થીઓએ ટાળી. દૂધ ધી એઓ બાળ્યે જ લે છે. એમને પૂછ્યું, 'તમારી તબીયત આ ખોરાકે સારી રહે છે?' હક સાહેબના મુખની શુભાળી સુરખી નેવાં છતાં મેં આ પ્રશ્ન કરવાની ધૂટતા કરી. મને પણ દબાવનારો જ ઉત્તર મળ્યો, 'અત્યાર સુધી તો તબીયત નથી ખરાબ. પછી હરિને ખબર.' આ આશ્રમમાં અપરિશદ અને અસ્તેયત્વનું પાલન મેં એકું નેતું તેવું બાળ્યે જ ક્યાંયે નેતું હશે. આ વિદ્યાર્થીઓનું એ બંને પ્રતના પાલનનું દેસા અનુકરણ કરશે?

આ મારો પત્ર લાંબો થયો છતાં હક સાહેબના આશ્રમમાં એક વાત ને નેહ છે વિશે જે બોલ લખ્યા વિના રહેવાનું નથી. ગાંધીજીને સોમવારે મીન દોડ્યું છે એમ લોકો જાણે હતાં છતાં ગામડાંઓમાંથી ખૂબ લોકો કેવળ દર્શન માટે ત્યાં ઉભરાતા હતા હક સાહેબે કહ્યું કે 'આમાંના અર્ધાં તો ગાંધીજીનો આશ્રમ બંધાય છે તે નેવા જઈએ એમ કરીને પણ આવે છે; આજે બમણા આવ્યા છે. હવે તો શાન્તિને માટે ગાંધીજીનું નામ ન સંભળાયતું હોય તેવે કોઈ સ્થાને આશ્રમ લઈ જવું નેહરો. મહાત્માજીનું નામ એક પીડા (pride) છે.' તરત જ કહ્યું, 'એ પીડા વિના જીવી શકાય એમ નથી. એ લોકો તો મારું જીવન ચર્ચ પડ્યા છે. પણ આટલીવારમાં તો એક વિદ્યાર્થી આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો, 'સેંકરો સ્ત્રીઓ પેલા મંડપમાં બેઠી છે—કેવળ દર્શનને માટે.' મેં ગાંધીજીને કહ્યું. ગાંધીજી નીકળ્યા, નહીને ઉભા રહ્યા તેમના આગળ નાનાંમોટાં ધરેણીઓથી ભરેલી એક કોષળી ઠલવાઈ! આવી થઈ ન્યાં ત્યાં નેહીને હું ચકિત થયો છું. ધરીઆની કોષળીમાં ધરીઆના અર્ધનજ મનરોની સ્ત્રીઓનાં ધરેણાં પડેલાં છે. પટનામાં તે જ દિવસે ૫ કસ્તુરબા જંગલ ન્દાવા ગયાં હતાં, ત્યાં અનેક બંદેનો ન્દાતી દત્તી તેમને કાંઈકે કહ્યું, 'યે માતાલ દે.' એટલે પોતાને છટે ને કાંઈ બાંધેલું દરો તેટલું ઊંડીને તેમણે કસ્તુરબાને ચરણે ધર્યું! પણ આખરે એક ફાટાટૂટા કપડાવાળી ધરણી ડોશી આવી અને તેણે એક રૂપિયો મુક્યો. ૫ કસ્તુરબાએ પૂછ્યું, 'બંદેન તમે શું ધધો કરો છો?' જવાબ મળ્યો, 'દૂધ વેચવાનો.' એટલે બીજા પાસે ઉભેલા એક બાળકે કહ્યું, 'દૂધ વેચીને જમ તેમ અચાવેલા પૈસામાંથી એ એક રૂપિયો આણ્યો છે!' એટલે ચેલી બલી બાઈ બોલી, 'માતાલ, આપ ને દેશકા બલા કર રહી દો, ઉસ્કે દિયે ચે દિયા દે'

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

બિહારમાં સખ્તી

બિહારમાં અસહકારની પ્રવૃત્તિ સૌથી સંગીન રહે ચાલી રહી છે. અહિંસાધર્મનું રક્ષ્ય આગેવાનોને પૂરેપૂરું ગળે ઉતર્યું છે. વાણી સરખીમાં એની મર્યાદા એભંગનારને પણ હાથ રાખવામાં તેઓ સફળ નીવડતા જાય છે. બિહારમાં તોફાન ફાટી નીકળવાનું જોખમ નથી. આત્મશુદ્ધિની દિશાએ પણ આખો પ્રાન્ત નમ્રતેદાર પહેલ કરી રહ્યો છે. દારૂનિષેધની હીલચાલ અહીં એટલે સુધી પહોંચી છે કે સરકારની આજ્ઞાકારી ઉપજને ઘણે ભાગે ભારે ધક્કો પહોંચશે. કેળવણીની પ્રવૃત્તિ પણ ખૂબ જમી છે. સિવાય સંખ્યાબંધ વકીલોએ વકીલાત છોડી છે. લોકો સવાદથી કજીઆ પતાવી રહ્યા છે. ચોખ્ખે જે જાગૃતિ ફેલાઈ રહી છે તે હરકોઈ લોકપ્રિય સરકારનું શેર લોહી વધારે એવી છે.

પણ બિહાર સરકારની વાત જુદી છે. પ્રજાએ તો બિહાર માટે કેવડી આશીર્વાદો આપેલા! અને કેમ ન આપે? બ્રિટિશ અમલના ઇતિહાસમાં પહેલવહેલા દિન્દી ગવર્નર બિહારને ન લાખ્યા શું? અને તે દિન્દી પણ નેવા તેવા શું? દિન્દના બાહોશમાં બાહોશ પુત્રોમાંના એક; દિન્દી મહાસભાના એક માણ પ્રમુખ.

છતાં લોક સિંહ બાપડા શું કરે? એઓ સ્વેચ્છાથી પ્રજાને પીલનારી ધાણીને જૂંત્યા છે. એમની મહાન શક્તિઓ એ ધાણી દક્ષતાપૂર્વક ચલાવવામાં જ ખરચાવી રહી; નહિ તો એમણે રૂપસત લેવી રહી.

આમ બિહારમાં આજે સખ્તીને કોઈ આંગળી ચીંધનારું નથી; કારણ ગોરા અધિકારીઓને પોતાના પર દિન્દી ગવર્નર એ એક રીતે આશીર્વાદ જ છે. કોઈ ગોરા ગવર્નરની હકુમત હેઠળ તેમને પોતાનાં કૃત્યો માટે કપકો મળવાનો જે બચ રહે તે પણ દિન્દી ગવર્નરના હાથ હેઠળ રાખવાપણું તેમને નથી રહ્યું. દિન્દી ગવર્નર હેઠળ તેઓ ખાસા સુરક્ષિત બન્યા છે.

આ રહ્યા એના દાખલાઓ: બિહારના પ્રસિદ્ધ આગેવાનો મી. મજહર અલ હક અને બાબુ રાજેન્દ્રપ્રસાદને આરા જતા અટકાવવામાં આવ્યા. એક મિત્ર લખે છે:

“ મુઝફ્ફરપુર, સારણ અને ચંપારણ જિલ્લાઓમાં કિ. પ્રી. કાયદાની ૧૪૪મી અને ૧૦૭મી કલમનો બહોળો હાથ અમલ થઈ રહ્યો છે. એઓ જમીનો આપવા ઉપકાર કરે

છે તેમને જેલમાં મોકલવામાં આવે છે. તેવા ત્રીસ જણને જેલ મળી ચુકી છે. બીજા સામે પચાસ લેવાવાની તૈયારી છે. ખુશીની વાત તો એ છે કે આવામાંના કેટલાક ગૃહસ્થો વધોત્ક્રમ છે; તેમ જ સ્ત્રીવર્ગ પણ આ બંધી પકડાપકડીઓથી અને જોડાથી ન ગભરાતાં હલદી આનન્દ નહિ તોપણ મજા કરી જ ન જાયું હોય તેવી ધીરજ અને શાન્તિ બતાવી રહેલ છે.”

મૌ. સરી તેમજ બાપુ રામનન્દને નીચે મુજબ નોટિસ મળ્યા છે :

“મારી ખાતરી થઈ ચુકી છે કે તમે હાલપુરમાં જાહેર બાપણ કરવાના છો. જેમાં શ્રોતાઓને તમે અસહકાર મળે જેલ લેખવવા તૈયાર થવા અને એવી જ અતહકારને લગતી બીજી બાબતો કહેનાર છો. આવી વાતોથી શ્રોતાઓ ઉશ્કેરાવાનો અને જાહેર શાન્તિનો ભંગ થવાનો સંભવ છે. તેથી મિ. પ્રો. કાયદાની ૧૪૪મી કલમને આધારે હું તમને હુકમ કરું છું કે તમારે મારી સરદારમાં અસહકાર અગર એના કોઈ પણ સ્વરૂપ વિશે બાપણ કરવું નહિ.”

નોટિસ કાઢનાર અધિકારી મજકુર ગૃહસ્થો થનારા વ્યાખ્યાનમાં શું બોલવાના હતા તે ખાતરીઢાવક રીતે જણાવી લીધાનો દાવો કરે છે ! જેલ ભોગવવા તૈયાર થવાનું તો વ્યાખ્યાતાઓ આજ પ્રજાને આખા હિન્દુસ્તાનભર કહી રહ્યા છે. ક્યારે એથી જાહેર શાન્તિનો ભંગ નથી થયો. મોટામાં મોટા પ્રજાક્રીય મંડળોએ અસહકારની હિમાયત કરી છે અને આજ હજારો સભાઓમાં રોજ તેનો ઉપદેશ ચાલી રહ્યો છે. ઉપલા હુકમનો એક જ અર્થ થઈ શકે, અને તે એ કે વ્યાખ્યાતાએ સ્વદેશી, દારૂનિષેધ, અસ્પર્શતા કે હિન્દુસલમાન એકતા કદા પર બોલવું નહિ ! એ બધાં અસહકારનાં ‘સ્વરૂપ’ કહી શકાય. બીજાને એક હુકમ બુઝો :

“ મને ખબર મળ્યા છે કે બહારથી રામરક્ષ રહેવાથી બાંજરા ગોરાલગંજ, - સારણ હસ્તાનાએ ગઈ કાલે એક સભામાં બાપણ આપ્યું તેમાં બિટિરા પ્રજાને દગાબાજ, વચન-ભંગ કરનારી તેમજ જુલમી કાઢી અને બિટિરા સરકારની રાજ્યનીતિ એક કામને બીજી કામ સાથે લટાવી મારવાની - જાનને પર રાજ્ય કરવા મળે તેટલા સાડા—છે એમ કહ્યું. વળી એમ પણ કહ્યું કે સરકાર તેના જુલમને પરિણામે અવરથ નાસા. પામરો, અને જો પ્રજા ગાંધીનું કહ્યું કરે તો અંગ્રેજ સરકારને દસ દિવસમાં કાઢી મુકી શકાય. મને એવા પણ ખબર મળ્યા છે કે આ બાપણથી ભારે ઉશ્કેરણી ફેલાઈ છે અને આવું બીજું બાપણ થાય તો જાહેર શાન્તિનો ભંગ થવા સંભવ છે. એમ પણ જણાય છે કે સદરહુ બહારથી રામરક્ષ આજે એવું જ બીજું બાપણ કરનાર છે. તેથી મિ. પ્રો. કાયદાની ૧૪૪મી કલમની રૂએ હું તેને આ હુકમની તારીખથી એક મહિના સુધી સીતામંદી સબડિવિઝનન

કોઈ પણ ભાગમાં કોઈ પણ બહેર જગામાં પાંચ કે તેથી વધુ માણસોવાળા કોઈ પણ મેળાવડા સમયે કોઈ પણ બંદનું લાવણું કરવા મનાઈ કહે છે.”

આ પણ એની એ કથા છે. હવેલા દુકમખાના બક્ષચારીની જાણે જે વાતને માટે તાણું દેવાયું તે જ વાત આજે હજારો મોડેથી રોજ કહેવાઈ રહી છે. બક્ષચારીએ સરકાર હપ્ત કરેલા આરોપ કલકત્તાની ખાસ મહાસભાના ઠરાવની પ્રસ્તાવનામાં સુધારેલા છે. જે પોતે આ સરકારને ‘દગાખાન, વચનબંધ દરનારી અને જુલમી’ કહી વખોડવામાં આજે માન માન્યું છે. સીતામઢીના માજીસ્ટ્રેટ જ આપડા સરકાર વિષે આવું બોલવું એ વાતને ‘ગુન્હો’ કરી પોકારવા બાકી રહી ગયા હતા !

હવે સવાલ એટલો જ થાય છે કે આવી સ્થિતિ વચ્ચે લોર્ડ સિંહને રાજનામું આપવા સિવાય બીજો રસ્તો જ કયો છે ? સામાન્ય જીદા માજીસ્ટ્રેટના દુકમ દેરવા જેટલી પણ હકુમત વાપરવા જેવી એમની સ્થિતિ નથી. વાપરે તો ગોરા માજીસ્ટ્રેટો અસહકાર કરે, હડતાળ પાડે, તેમને તોખા પોકારાવે અને રાજ્યદારનાર અશક્ય કરી મૂકે. આટલા સાર ભવિષ્યમાં કોઈ દિવસ અને કોઈ અકદમ્પ્. રીતે પોતાના ગવર્નરપણાને બળે દેશનું કલ્યાણ કરી શકવાની આશાએ તેઓ આજે પોતાના મનને મનાવી રહ્યા છે કે જાણે રાજનામું આપી કોઈ અંગ્રેજ ગવર્નરને માટે જગા કરી આપવી તે કરતાં પોતાના હોદ્દાને વળગી રહેવું એમાં જ વધુ સાર છે.

અને આ તો હજી એમની એમના હોદ્દાની રૂએ દેશને મળનારી સેવાનું અંગણાચરણ છે. વખત વીતશે તેમ તેમ આપણે જોઈશું કે એમની હકુમત હેઠળના સિવિલ સર્વિસના અધિકારીઓ અંગ્રેજ ગવર્નરના હાથ નીચે ન જમાની શકે એટલી સત્તા જમાવશે, ન કરી શકે એવી કેટલીયે હિમ્મતો કરશે. આના બે કારણ છે. ગોરા અધિકારીઓ અંગ્રેજ ગવર્નરના હાથ હેઠળ રહીને જે અંકુશો માટે પ્રીઆદ ન કરે એવા દરેક અંકુશ સામે એઓ લોર્ડ સિંહની હકુમત હેઠળ ‘કામનાં વાધ’ કરી મુકી પોકારો ઉઠાવશે, ન્યારે બીજા બાજુએ લોકોના મનની વૃત્તિ પોતાના દેશી બાઈનું ગવર્નરપદ સહજ સિદ્ધ કરી બતાવવા ખાતર વધુ દબાણ કે વધુ સખ્તી પણ હસતે ચહેરે સહન કરી લઇને પોકાર ન કરવા તરફ ઝુકેલી રહેશે.

આમ ગવર્નરના હોદ્દાને માટે સરસમાં સરસ પસંદગી ગણાય એવા સમર્થતા સ્વર્થ હિન્દીના અમલ પણ જે નિષ્ફળ નીવડશે તે પ્રયત્નની શયિલતા અમર

તો કાર્યશક્તિને અભાવે નહિ, પણ જે રાજ્યવત્ત્વમાં લોડ સિદ્ધિ ભાગીદારી સ્વીકારી તેમાં રહેલા કુદરતી જૂઠાપણને લીધે. જેમને માટે મારા અન્તરમાં મારે માન વસે છે તેમના અમલની આમ દીકા કરવામાં મને આનન્દ નથી આવતો. પણ ગોખલે જેવા આજની દશામાં દેશની હકુમત કરવા બેઠા હોત તો તે પણ આમ જ નિષ્ફળ નીવડ્યા હોત એ તથ્યે મારા મનમાં છાટાભાર શંકા નથી.

૬ ઘેરાતાં વાદળ

બિહાર પ્રાન્તમાં થઈ પડેલા સખ્તીના ચુકાળ વિષે મેં આજે એલાયદો લેખ લખ્યો છે. એ લખાયા પછી ત્યાંની જે વધુ હચ્છકતો આવી પહોંચી છે તે ઉપરથી જાણે એમ જ યદ્ય આવે છે કે બિહારમાં જે કદાચ જલિયાવાદા નહિ બળવાય તો તે અધિકારીઓ તરફના ઘોરપરોણાની ઉણપને લીધે નહિ પણ બિહારી પ્રજાના નમ્તેદાર આત્મસંયમને જ પરિણામે હશે. કારણ એકાદ મનાઈહુકમનો ભંગ કરીને લોકોનું ટાળું બેસું થયું હતી એકાદ ડાયરને તેના પર ગોળામાર ખોલી દેતા કેટલી વાર લાગવાની હતી? હા હા દહેતા સ્ટેજે આવું બની જાય અને સરકારી ઇતિહાસકારોને હાથે લખાતા ઇતિહાસોમાં એવો કેર માત્ર 'ગણતરીની જૂથ' બની રહે!

સમુક્ત પ્રાન્તમાં પણ સખ્તી ચોકસ સ્વરૂપ પકડતી જાય છે. બાપજીકર્તાઓ ઉપર જાતજાતના અંકુસો મુકાતા જાય છે.

કાલીકટના મેંજરેટે તો યાકુબહસન સાહેબને અને તેમના સાથીઓને કેદમાં મોકલીને પોતાનું નામ કાઢ્યું છે.

પણ આ બધામાં અણધાર્યું એવું કશું જ નથી. સ્વરાજ સંસ્તી ક્રિમતે ન. મળી શકે—મળ્યું કામનું પણ નહિ. બાળક બુઝરગ બધાએ જ એને ખાતર જેલ જેવી ગ્હી. સૌને સરખેપણે ભોગવવા પડનારા દુઃખ જ આપણને અભેદ બન્ધુભાવથી એટલે કરશે. જેમ જેમ અસહકાર તપતો જશે તેમ તેમ આધિકારીઓને હિંદુએ જ —સારાસારાનું બાન જૂલ્યે જ છૂટકો છે.

કારણ હજી સરકાર તરફથી સાચા પત્રાતાપનાં તો કશાં જ ચિન્હ નથી. ના. ડચક આવીને કેટલોક સખ્તાઈખર કરી ગયા અને કહેવાય છે કે તેમ દરતઈ

તેમણે કૈયું પણ ભરાઇ આવેલું. નવી ધારાસભાએ પણ પંચાયત પ્રકારણ વિશે 'દિલ્હીની' દર્શાવનારો એક કસ્ટ પાસ કર્યો અને કેમ જાણે પ્રજાની મરકરી ન આદરી. હોય તેમ જ વેળાએ એકતરસ આ કારો રૂદન થતાં હતાં તે જ વેળાએ બીજી બાજુએ જુદા જુદા પ્રાંતોના મેંડરેટ્ટો સખ્તીના નવા સનની બાજુ ગોઠવી રહ્યા હતા! પોંકળ પશ્ચાત્તાપન આથી વધારે અસરકારક દેખાતું બીજું કયું હોઇ શકે ?

હિન્દને આજે બડીબડી વાતો નથી જોઈતી, તેમ બાંધણા કામો પણ નથી જોઈતા. હિન્દને તો આજ સાર સીધો વહેવારની રીતનો ન્યાય માત્ર જોઈએ છે. હિન્દ આજે સૌ પહેલા તો સર માણકેલ ઓડવાયર અને જનરલ ડાયરને હિન્દી તીજોરીમાંથી મળતાં વર્ષાસન બંધ કરાવવા માગે છે. હિન્દુસ્તાનની ઉપર અત્યાચાર ક્ષત્રીઓ મોટામોટા હોદ્દાઓ અને વર્ષાસનો ભોગવતા રહે ત્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનથી સખ વાળાને કેમ બેસી શકાય ? આ પહેલપ્રથમનો ન્યાય પણ ન્યાય લગી નથી થયો ત્યાં લગી હિન્દુસ્તાનને અસહકારની લડત ચાલુ રાખે જ જરૂર છે અને સરકારને પણ દબાણ અને સખ્તીની નીતિ જારી રાખે જ જરૂર છે.

આ સ્થિતિમાં આપણો ધર્મ શું ? આપણે તો સરકારની સખ્તીને આપણી કસોટીનો પથર જ સમજીને ચાલવું જોઈએ, જે એ સખ્તીની સામે આપણે શીકા ન પડતા આપણો સંયમ નમાવ્યા રહીને આપણું પાણી બતાવી આપીશું તો જ આપણે ચડીશું અને આપણી સાધ્ય વસ્તુને નજીક લાવી શકીશું. જે આપણામાં આપણા સાધ્યને માટે સાચી દાઝ હશે તો હરપ્રયત્ને, ગમે તે સ્થિતિમાં પણ મીળજ ન ખોતાં આપણે આ કસોટીમાંથી પાર ઉતરીશું સરકારની જોડે સહકાર કરવા ધનકાર કરીને આપણે સરકારની ધીરજની કસોટી રહ્યા છીએ એ તો સાવ ઉઘાડી વાત છે. સરકારને પણ આદરમરણીય તો કરવું જ રહ્યું, એ આત્મરક્ષણનો ખ્યાલ એમની પાસે અમુક હદ સુધી સકામ ધૈર્ય ધારણ કરાવે. પણ એવી ધીરજને પણ હદમર્યાદા હોય જ. એ હદ આવી જાય એટલે પછી એની ધીરજ પણ ઢળે; એ પણ ભાન બૂલે. એની સામે, લડતાં આપણે પણ એની પેઢે જ સાચી ધીરજ ખોલ બેસીએ—સામું બાન બૂલીએ, તો તેટલે દરજ્જે આપણે નખળા પડવાના અને સરકારને સામું તેટલું જોર આપવાનું. અહિં 'સાધર્મ' આપણને એ જ શીખવે છે કે સરકાર ગમે તેટલી હદ સુધી મીળજ ખોલ બેસે અને બાન બૂલે તોપણ આપણે સામા તેમ ન જ કરીએ.

અને આ વાત બરાબર ધ્યાનમાં રાખી જો આપણે હાથે તેના સંપૂર્ણ અમલ થાય, તો અન્તે સરકારને આપણી આગળ નમ્યે જ છૂટકો છે. હવામાં અકાળેલો હાથ જેમ અરળ નમ્ય છે અને ખોટાના મૂળથી ખૂટી જાય છે, તેમ સરકારની સંપત્તીની ધાર પણ આપણી અહિંસા આગળ ખૂટી યઇ જશે,

૧ ગાંધીજીની ઉત્તરની મુસાફરી

કિસાનો આગળ

બિહાર છોડી ગાંધીજી સંયુક્ત પ્રાન્તમાં ગયા—ખાસ કરીને ખેડૂતોને મળવા ખાતર અને કાંસી વિદ્યાપીઠ ખાતરના ખાતર. ખેડૂતોના જે મોટા જલસા ગોરખપુર અને ફૈઝાબાદમાં થયા. ગોરખપુરની લાખ માણસના જલસાની વ્યવસ્થા અણીમુદ્દ હતી. દબરો મોટી મોટી લાહીવાળા કિસાન લાઇઓને લોડને કોઇને પણ આનન્દ થયા વિના રહે. તેમ ન હઈ. એ લાહીઓને ઉપયોગ કોઇને દબુવામાં, ઉપદ્રવ કરવામાં ન વપરાય એ જ બોધ ગાંધીજીને દેવાનો હતો. ફૈઝાબાદમાં પણ એ જ બોધ દેવાયો. લૂંટકાર, બદમાશી અને તોફાનીપણાનાં જે હમદસાં સંયુક્ત પ્રાન્તમાં જણાયાં હતાં તેને હદેશીને જ ગાંધીજીનાં વચન નીકળ્યાં હતાં. આ જ વિષે પોતાના જે વિચારો ‘યંત્ર છટિયા’માં ગાંધીજીએ સ્વરૂપે મૂકી દીધા છે તે ત્યાં વિસ્તારથી જણાવ્યા હતા એમ કહી દઉં તો ચાલે એ અહીં તે સ્વરૂપે જ આપી દઉં: ‘સરકારની કે લોકોની ત્રાસનીતિ જ્યાં ચાલી રહી હોય ત્યાં એક વર્ષમાં લોકસાસનનું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરવું અશક્ય છે. કેટલીક રીતે લોકોની ત્રાસનીતિ લોકસાસનના વાતાવરણને સરકારી ત્રાસનીતિના કરતાં પણ વધારે પ્રતિકુળ છે; કારણ સરકારી ત્રાસનીતિથી જ્યારે લોકસાસનની ભાવનાને પ્રુદિ મળે છે, ત્યારે લોકોની ત્રાસનીતિથી ભાવના નષ્ટ થાય છે. ડાયરસાહીથી સ્વાતન્ત્ર્ય મટિ જેવી ઉલ્ટાંડા બન્યું થઇ છે તેવી બીજા કસાથી બન્યું નથી થઇ. પણ માદોમાંદેની ડાયરસાહી તો બદ્દમતથી ચાલતી ત્રાસનીતિનો પટલો હોઇ એવી અવલોકનસત્તા સ્થાપન કરશે કે જેથી સ્વતન્ત્ર ચર્ચા અને સ્વતન્ત્ર આચરણની રૂતિ જ ચગદાઈ જશે.’ ‘લીડર’ જેવાંજે પણ સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું છે કે ‘ગાંધીજીના ફૈઝાબાદના બાપણમાં અહિંસાની ઉપર અતિશય બાર મુકવામાં આવ્યો હતો.’

કાસીજીમાં ગ્રા. કૃષાલાનીયું કાર્ય

કાસીજીમાં ગાંધીજી પ્રથમ ગયેલા ત્યારે જે આસારે બેઠેલ વિદ્યાર્થીઓની નીલ્લી ઓળ્યા હતા તે સિવાય નંવા કોઈ નીકળ્યા નથી. છતાં તેઓએ પોતાનું કાર્ય ધીરેધીરે પણ દંડતાથી ચલાવ્યે રાખ્યું અને તેને પરિણામે જ બાણ બનવાનદાસ અને સિવપ્રસાદ ગુપ્તે ત્યાં વિદ્યાપીઠ કાઢવાનો નિર્ધય ઘર્ષો એમ કહું તો ચાલે. જે વિદ્યાર્થીઓના નામ

પ્રાદેસર કૃપાલાની છે. એ વિદ્યાર્થીઓને લઈને જ એઓ નીકળ્યા હતા. આરેક વર્ષ ઉપર એઓ મુઝફરપુરની સરકારી કોલેજમાં પ્રાદેસર હતા. ત્યાં તેમણે ગાંધીજીને નોતરવાનું પહેલું પાપ કરેલું; અને પછી પોતાના સ્પષ્ટવક્તાપણને લીધે આખરે સરકારની 'સંપૂર્ણ' હતરાજ વહેરાવી અને તેમને ત્યાંથી રૂબરૂ મળી એટલે તેઓ અંધારણમાં ગાંધીજી હતા ત્યાં તેમની મદદે ગયા. પોતે અતિશય જુઝાવાળા હોવા છતાં, જનસમુદાયને દોરવાની બારે ચકિત ધરાવતા હતા, તેમણે તો 'ગાંધીજી' નાનામાં નાનું કાર્ય કરવાનું તે વખતે પસંદ કરેલું કેટલાયે મહિના સુધી ન્યારે કસ્ટરખા ત્યાં ન હતા ત્યારે ગાંધીજીની રસોઈ તેઓ પકાવેતા. (ગાંધીજી ત્યાર દાળખાત, શાક જેવી સામાન્ય લોકોની રસોઈ જમતા અને કૃપાલાની જેવા બાવિક રસોઈમાં પોતાનો બાવ ભતાવવાનો અવકાશ હતો) દોઢ વર્ષ ત્યાં કાર્ય કર્યા પછી તેમને માનવીયાજી લઈ ગયા તેમની સાથે તેમના મન્ત્રી તરીકે લાખો સમય કાર્ય કર્યા પછી તેમને પંડિતજીએ હિન્દુ વિદ્યાપીઠમાં ઇતિહાસના અધ્યાપક નીમ્યા. વિદ્યાપીઠમાં વિદ્યાર્થીઓના તેઓ અતિમય માનીતા ધર્મ પટ્ટ્યા હતા અને 'મુનિયર' છતાં તેમની મદદની તેમના 'સીનિયરો' ને ધણીવાર નરર પડતી. પંડિતજીના દિલને કેમ દુઃખી ન કરાય અને પોતાના દિલને કેમ સન્તોષાય એ પ્રેમ અને કર્તવ્યના પત્થો વચ્ચેના ધર્મસંકટમાંથી તેઓ થોડા જ વખત ઉપર છૂટ્યા, અને ઉદાર દિલના પંડિતજીને આસીર્વાદ લઈને તેઓએ વિદ્યાપીઠ છોડ્યું ત્યારપછી તેમણે પોતાના વિદ્યાર્થીઓના નાની દુકરી સાથે જે જે વિટંબણાઓ ભોગવી છે તેનું વહન આપવાનું આ મ્થળ નથી. વિદ્યાર્થીઓને માટે તેમણે એક નાનકડું ઘર લઈ આશ્રમ કાઢ્યો. તેમાંના પછાક વિદ્યાર્થીઓએ મળીને એક શાળા કાઢી, અને એ શાળા દરરોજ વધતી નવ ઓ પેલા વિદ્યાર્થીઓનો સ્વાસ્થ્ય ભેળે જ આજુ ગિવપ્રસાદ શુભે અને ભગવાનદાસજીએ વિદ્યાપીઠ કાઢવાનો ઉપક્રમ કર્યો એમ મારે માનવું છે. વિદ્યાપીઠ બોલબગા આવી તે પ્રસંગે પ્રિન્સિપાલ આનંદરા'કરસાઈ પણ વિદ્યાર્થીઓને આસીર્વાદ દેવા મળે હાજર રહ્યા હતા બાજુ ભગવાનદાસના અને ગાંધીજીનાં લાપણો. 'આજ' પત્રમાંથી ઘણાં વર્તમાનપત્રોમાં હતાશરણે આવી ગયા છે એટલે તે વિષે કાંઈ કહી નું વાચનારને નથી રોકવા ઈચ્છતો આજે વિદ્યાલયની સ્થિતિ એ છે કે તેમાં વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા હતી તેની તે જ કાયમ છે, પણ શાળામાં વિદ્યાર્થીઓની ભરતી થયે જ નય છે. તે એટલે સુધી કે વિદ્યાલયના કરતાં પેલી શાળાના નવાજ ઉપર ચાલકોનેતથા ધ્યાન આપવું પડશે.

લખનો

લખનોમાં પણ દિલ્લી જતા ધડીકવાર ગાંધીજી લટક્યા હતા. તે વખતની એક બે વિગત અહીં સુધી ફેલ. લખનોના રોસન ઉપર ઘણા સોલ્જનો પોતાના વડા (જે ગોરા અમલદાર હતા) સાથે ઉભા હતા. તે સીએ ગાંધીજીને લટકરી દબે સલામ કરી. ગોરાએ પણ કરી. આમાં કાંઈક આશ્ચર્ય થવા લેવું છે, અને નથી પણ. - લખનોમાં રેલવેવાળાઓએ જે હડતાળ પાડી હતી તેને 'ગાંધીજીની' મુલાકાત સાથે લલભાર્ 'સંબંધ' ન હતો. છતાં 'સીદ્ધિ'ના

અબરપત્રીએ તેનો આ પ્રમાણે સંબંધ જોડવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. કોઈ હડતાળીએ ગાંધીજીને મળવા સુધ્ધાં આવ્યા ન હતા.

દિલ્લી

દિલ્લીની ગાંધીજીની મુલાકાત સ્મરણીય હતી. હકીમજીના ને વૈદિક વિદ્યાલયનો પાણે હોર્ડ હોર્ડિંગ નાંખ્યો હતો તેને ખુલ્લું મુકવા ગાંધીજી ગયા, હતા. આમાં લોકોને કાંઈક વિચિત્રતા લાગી હતી. પણ તે વિચિત્રતાનો ખુલાસો ગાંધીજીએ ત્યારના પોતાના ચિત્ર-સ્મરણીય ભાષણમાં સરસ રીતે આપ્યો હતો. હિન્દુમુસલમાન એકત્રીની મૂર્તિરૂપ હકીમજીની સંસ્થા—હિન્દુમુસલમાન એકત્રીની ચિન્હરૂપ ને સંસ્થા, તે ખોલવા જવાની ના કેમ પડાય? અને ત્યાં જઈ હોર્ડિંગની છબી ખુલ્લી મુકવાનું કાર્ય પણ ઉપલબ્ધિથી દૃષ્ટિથી જોનારને અસહકારરૂપિત સ્વયે અસંગત લાગે છતાં સંપૂર્ણ સંગત છે એમ જતાવવાની વધે ગાંધીજી કેમ ઇચ્છી શકે? અને છેવટે અર્વાચીન વૈદિક વિશે પોતાના મત સ્પષ્ટ રીતે પ્રગટ, સ્પષ્ટની પણ આ સન્ધિ હતી. આ ત્રણે વસ્તુઓએ એ ભાષણમાં સરસ રીતે અપાયેલી જોયો. એ ભાષણ અક્ષરેઅક્ષર વાચવા જેવું છે.

પણ એ તો વિદ્યાલયની વાત થઈ. એ વિદ્યાલય ખોલવા જતાં ને અદ્વૈત દર્શ્યો. જોયાં તે જોનાર કદી ન જાયે એવાં હતાં. ગાંધીજી, લજપતરાય, મોટીલાલ નેહરુ, અલી ભાઈજી અને ખીલ નેતાઓની દસ મોટર ડાહ્યાખંધ વિદ્યાલયને સ્થાને ચાલી જાય એની જ્યવસ્થા હતી. વિદ્યાલય દર્શાવજા—ડૉ. અનસારીના સ્થાનથી ચારેક માઇલ દુરો, પણ ડૉ. અનસારીના જંગલોથી તે વિદ્યાલય સુધી રસ્તાઓ માણસોથી ભરચક હતા. જુઓ—મસીદ આગળથી ચાલેલી ચોકને રસ્તે જતાં એ અટી માઇલ સુધી ચાલીમાર માણસ હવે-તણતણ ચારચાર માળની હવેલીઓ મધપૂરો મધમાખીથી ભર્યો હોય તેમ ખીચોખીચ ભરેલી હતી આમાં સ્ત્રીઓનો પણ પાર ન હતો. ચાલીધોરા તો ખંધ જ હતા એટલે કેવળ માણસોનાં ટાળાં સિવાય રસ્તા ઉપર કશું ન હતું. અને તે ઠીકઠીક તાપમાં દિલ્લીએ આવું સ્વાગત કોઈનું કશું બધી એમ ધણાં કહેવું છે. ધણાયે સદસરીઓ પાસેથી પણ આવાં જ વચનો સાંભળ્યાં છે: ‘ના. ટપકને આ વાતની ખબર ન હોય? કોણે દિવસે આંખ મીંચીને જોસે તેને થયું આ વાતની ખબર તો પડે.’ ‘ડયુક જે ત્રણ દિવસ આવ્યા ત્યારે અનજ હડતાળ પડી હતી. રસ્તાઓ ઉપરનાં ઘરોમાં દીવા સુધ્ધાં થયા ન હતા. લોકોના આ અજુગમા ઉપર સરકાર ક્યાં સુધી અધારપીછેડો રાખશે?’

પંબજ

દિલ્લીથી ચિવાની અને રોહતકમાં જટ લોકોને અહિંસાના પાઠ ભણાવી ગાંધીજી પંબજ ગયા. પંબજમાં હું આ વખતે ગાંધીજીની સાથે જવાનું સહજાચ્છ નથી પ્રાપ્ત કરી શક્યો, એટલે ત્યાંની મુસાફરીનાં વિગતવાર વર્ણનની માત્રી પાસે મોઈ આસા ન રાખ્યો. ત્યાં તો નાનકાના સાદેજ આગળ ને રીંખ દત્તાકાંઈ થઈ ગયો તે જ આને મોટો ચર્ચાને

ધિવય યદ પડે છે. આજે જ ખજાર વાંચું છું કે તેની વપાસ કરનારી એક કમિટીમાં ગાંધીજીને પણ લોકોએ નીમ્યા છે, અને ત્યાં દરેક દિવસ ગાળવા પડે એવો ગાંધીજીને તારે પણ છે. ચાર દિવસ ઉપર મારા ઉપર આવેલા એક પત્રમાં ગાંધીજી જણાવે છે:

“ મારું મન તો શીખ હંફાપાતમાં રોકાયું છે. આ યજ્ઞ (એટલે અસહકારયજ્ઞ)નો શો અર્થ છે, તેમાંથી શું થશે એ તો કહી જ શકાય નથી. આ તો દાવાનળ સળગ્યો છે. શું સચવે છે એ અંતરમાં તપાસ્યાં કરું છું. લડતને તો ભોખમ નથી ભેતો, છતાં લડત ઉપર તેની મહાઅસર તો થવાની જ. ”

કાલે જ આવેલા એક પત્રમાં તેઓ લખે છે: “ શીખની બાબતમાં હજી મને સત્ય જણ્યું નથી ”.

ખીલ ખાનગી પત્રો ઉપરથી જણાય છે કે ત્યાં શીખોના એક ક્ષેત્રે પાલકી કલસ સામે બારે મુન્દર સત્યાગ્રહ કર્યો છે. પણ આપણે ધીરજ અને સહિષ્ણુ સત્વ બદાર આવવાની રાહ ભેધે એ જ ઠીક છે.

મહાદેવ હરિભાઈ દેસાઈ

તા. ૧૩-૩-૧૯૨૧

§ વાંઈસરાય બોલ્યા !

ના. વાંઈસરાયે એક ખિલાફત ઉપર અને બીજું અસહકાર તથા તેને લગતા સરકારના ધોરણ ઉપર એમ બે ભાષણો કર્યાં છે. ખિલાફતની બાબતમાં સરકારની મનોહાત્તનું ના. વાંઈસરાયે ચચાર્થ દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. તેઓ માને છે કે હિન્દી મુસલમાનોની માગણી આગ્રહપૂર્વક સામ્રાજ્યસરકાર આગળ મુકી એટલે એમના કર્તવ્યની સમાપ્તિ યાય છે; જ્યારે હિન્દી લોકોનો મુદ્દો તો એ છે કે સામ્રાજ્યસરકાર હિન્દી માગણીને દાદ નથી દેતી એ જણાવ્યું તે જ દિવસે તેઓ નામદારે ચોતાના હોદ્દાનું રાજીનામું આપી દેવું જોઈતું હતું. રાષ્ટ્રસંઘ આગળ ઘૂંટણ હતું કંઈ ઉપજતું નથી અને એ એકલું બીજાઓના વિરોધ સામે શું કરી શકે, એ સમજીને તો કોઈ જ માનવા તૈયાર નથી. વળી તુર્કી મુલોહની શરતો પ્રગટ થઈ ત્યારે તેમા ભજવેલા ભાગ માટે વડો પ્રધાનનો ના. વાંઈસરાયે જે લાગોપહાનો બચાવ કરેલો એ પ્રજા બૂલી ગઈ છે એમ માનવાનું પણ કારણ નથી. ત્યારે પછી તેઓ નામદાર, વળી પાછી મુસલમાનોની વધાવાત ક્યારે કરતા થયા, ? અસહકાર ન ચાલ્યો હોત તો તેમને

તેમ કરવાનું સૂઝત ખરું ? અને હજુ પણ એમનું કહેવું શું છે ? જે સુસલમાન માગણીને હજુ સંતોષવામાં ન આવે અને અસહકાર ચાલુ રહે તો એ બધાનું પરિણામ અંધાધુંધીમાં જ આવે એમ તેઓ માને છે. તેથી તેઓ ધમકી આપે છે કે એવી સ્થિતિમાં શાન્તિ સ્થાપના ખાતર સરકારને એમાં દબલ દીધે જ છૂટકો.

સરકારની ભાષામાં 'શાન્તિ સ્થાપત્રી' 'એટલે શું એ તો હવે કોઈને અનબંધ નથી. ના. વાઈસરાય એ વાત ખ્યાનમાં નથી લેતા કે હિન્દમાં અંધાધુંધી થશે તો તો તે સામાન્યસરકાર તેમજ હિન્દી સરકાર બંનેની ત્રીસ કરોડ હિન્દી પ્રજા પ્રત્યેની કર્તવ્યવિમુખતાને લીધે જ થશે.

વાઈસરાય સાહેબ હિન્દની કોરી વધીલાત કરીને, પણ પોતાની જાતને કૃતકૃત્ય માની શકે છે. હિન્દુસ્તાન શું એટલાથી સંતોષ માની શકે ? ભૂખથી પ્રાણ કંઈ આવેશે માણસ પાસે 'હમા રહીને સાન્તવનવા શબ્દો બોલનારાની કોરી વાણીથી—તેમણે પેલો એને કોરી સહાનુભૂતિ ઉપરાત કંઈક પ્રત્યક્ષ પણ આપીને છોડારી શકે તેમ છે એમ પોતે જાણતો હોય એવી સ્થિતિમાં—સંતોષાય ખરો ? જો હિન્દી સરકાર પ્રજાને વડી સત્તાની અનીતિને ઘરણુ થવાની સલાહ આપી રહી છે તેણે એ વડી સત્તાને બાળે આવનારી નાલેશીમાં પણ બાગીદાર થવું જ જોઈએ. કોઈ પણ નોકર વિશ્વાસપાત થયા પછી કે પોતાની ઈજ્જત પર હાથ નાંખ્યા પછી પોતાને મજાના દુશ્મોને માન આપવાને બંધાયેલો રહેતો નથી. સેવરના સુલેહના કરાર એ કરેલી પ્રતિજ્ઞાઓનો તેમજ સામાન્ય ખાનદાનીના નિયમોનો ચોખ્ખો ભંગ નથી તો બીજું શું છે ? ભૂખે મરતાની જોડે ખરી સહાનુભૂતિ ધરાવનારા તો એનાં દુઃખમાં સાથી બનશે, એને ભૂખના દુઃખથી દિવાનો બંનતો જોઈને ગોળીએ દેવા નાહ નીકળે. જે અંધાધુંધી હિન્દુસ્તાનમાં ફેલાશે જ તો, તેની જોખમદારી હિન્દી સરકાર ઉપર અને જે કોઈ તેને તેનાં આટઆટલા દુષ્ટત્યો છતાં નભાવવામાં મદદ કરી રહ્યું છે તેમની ઉપર જ રહેશે; જેઓ તેમનાં દુષ્ટત્યોને અમલ કરવા ઈનકાર કરી રહ્યા છે, જેઓ લોકોને એ અશ્રમ્ય દુષ્ટત્યોને ભૂલી જવા કહેવાનું અશ્રમ્ય દામ કરવાની ના પાડી પ્રજાના રોષને યોગ્ય માર્ગે જ વહેવા દેવાની મહેનત કરી રહ્યા છે તેમના ઉપર કદાપિ નહિ.

સરકારને સેનાની કહેવાતી જોઈ ના. વાઈસરાય હેરાન થઈ રહ્યા છે. જે વર્જન પોતાની જાતને લાગુ કરવામાં તેઓ નામદાર બૂલ કરે છે, દારણુ વ્યક્તિઓને તો કોઈ જ એતાની કહેવું નથી. પ્રજા આ કાષ્ટનિક આરોપની હાથમાં પોતાના

હિન્દી સાથીઓને પણ ભેળવવાની ના. વાઘસરાયની ચાલાકી તો છેક જ ઉઘાડી પડી જાય છે. પણ જે રાજ્યતન્ત્ર ના. વાઘસરાય તેમજ તેમના સાથીઓ—પછી તે અંગ્રેજ હો કે હિન્દી—ચલાવી રહ્યા છે તે તો સેતાનનો એકેએક ગુણોથી વિભૂષિત છે. દગાબાજ, પાખંડ, પાપપુણ્ય કે નીતિઅનીતિના ખ્યાલનો હડહડતો તિરસ્કાર, પ્રસંગ પડ્યે-મને તેવો સિતમ ગુમરવામાં માથું વાળીને ન જોવું, અને બહુ તો અધકચરા એકરાર કરવા છતાં એવાં દુષ્ટત્યોનો ખયાવ જ કરવાની વૃત્તિ—આમાંના કયા ગુણમાં ચાલુ રાજ્યતન્ત્ર કંગાલ છે ?

પણ ના. વાઘસરાય જ્યારે અસહકારના સિદ્ધાન્તની સામે લોકોને કેળવીને—સહકારની સામી કેળવણી લોકોમાં ફેલાવીને—અસહકારનો વિરોધ કરવાની વાત પર આવે છે ત્યારે મને લાગે છે તેમની સામે કશું જ કહેવાનું પ્રાપ્ત થતું નથી. ધલકાબદારો અને વિદ્યાર્થીઓએ અસહકારના કપડેશને ઝાઝી દાદ ન દીધી તેમજ નવી ધારાસભાઓ માટે પૂરતા માણસો મળી ગયા એવી કંપના ના. વાઘસરાયને સાન્ત્વના આપી શકતી હોય તો તેવી સાન્ત્વના ભેળવવાનો તેમને પૂરોપૂરો હક છે. બીજી બાજુએ ખિતાબો, શાળાકોલેજો અને અદાલતોના અસહકારમાં વધુ લોકો ભેડાવા બોધતા હતા એમ અસહકારીઓ કબૂલ કરે છે, છતાં ખિતાબો, શાળાકોલેજો અને અદાલતોના અસહકારને લીધે જે નાશો થઈ છે અને પ્રજાએ વસ્તુઓને આટલા દિવસ જે પૂછ રહી હતી તે ભમણામાંથી ઉગરી ગઈ છે એટલું પણ અસહકારીઓ રાજ થવા ખસ છે. વધીલાત ન જોડેલા વધીરો અને ધનકામ ન જોડેલા ધલકાબદારો આજે પ્રજાની આગેવાનો થઈ શકે તેવું રહ્યું નથી, એટલાથી જ અસહકારીઓ સન્તુષ્ટ છે. તેઓ એ પણ જુએ છે કે જેઓ ધલકાબો, વધીલાત અગર શાળાકોલેજો છોડી શક્યા નથી તેઓ પણ મનથી તો અસહકારીઓ જ છે અને પોતામાં બોધે તેટલું મનોબળ નથી એ કબૂલ કરે છે.

અસહકારીઓએ છેક હવે જ પ્રજામાંના આમવગ તરફ લક્ષ્ય પાડ્યું છે એ ભમણામાં ના. વાઘસરાયને તેમના સલાહકારોએ નાંખ્યા જણાય છે. આમવર્ગ જ અસહકારીઓની સુખ્ય મૂડી છે એ તો ખુલ્લું છે. એમને અને અકબો હેડવાના નથી જ. તેમની પામે વગરજોખમે કામ લઈ શકાવા વિષે ખાતરી થતાં 'સુધી' અને ધીરજપૂર્વક તેમને કેળવે જવાના. અમારા ખોયને વિશે ભૂલાવામાં પડવાની જરૂર જ નથી. અહિંસા જળવાવાની અમને ઠીક ઠીક ખાતરી થશે, ચિત્તને ઉકાળનારા સંજોગો સામે પણ એ અહિંસાને ટકાવી રાખવા જેટલો અમારામાં આત્મવિશ્વાસ

આવશે, તે જ ઘડીએ લશ્કરી સિપાઇને તેનાં હથિયાર હેલાં સુકી દેવાનું અને ખેડૂત-
વર્ગને તેમનાં મહેસૂલ આપતા અટકવાનું કહેવા અમે ચૂકવાના નથી. અમે ખરા
દિલથી ઇચ્છીએ છીએ કે એવું કરવાનો વખત જ અમને ન આવે. એટલું ગંભીર
પગલું ભરવાનું ટાળવાને અમે અમારી તરફથી કમાલ કરીશું. પણ એ ખેડું છતાં
આખરે જો જરૂર પડે તો જો એ ક્ષિત્તિ આવશે જ તો તે દિવસ અસહકારી-
ઓને હાથે એ પગલું પણ તેટલી જ દૃઢતાપૂર્વક ભરવામાં મીનમેષ થનાર નથી એ
વાતની ના. વાઇસરાયને હું ખાતરી આપું છું.

સખ્તીનું સંધારથ

બિહારમાં ચાલી રહેલી સખ્તી વિષે ગયા અંકમાં લખ્યું તે વેળા તો બિહારમાં
શું શું ચાલી રહ્યું છે તેનો અર્ધો ખ્યાલ નહોતો. બિહાર સરકારનો અમલદારને
લગભગ કાયદાને હિંમત મુકવા ઉરકેરનારો વિચિત્ર દુષ્ટ તો મારી લખનૌની
સુલાકાત દરમિયાન મારા જોવામાં આવ્યો.

બિહારમાં અસહકાર એ હવે કાયદેસર ગુન્હો થઇ પડ્યો છે એમા નવાઈ
નથી, અને બિહારનો માજિસ્ટ્રેટ એક નિર્દોષ સંન્યાસીની ઉપર તેના ભક્તોના મોટા
ટાળા સમક્ષ દુમકો કરવાની ઉદ્ધતાઈ કરે તેમાં પણ કશી નવાઈ નથી. છતાં આ
બધી ઉચ્છૃંખલતાઓ આજે જેટલી શાન્તિથી મહી લેવાય છે તેટલી શાન્તિ એક
વર્ષ ઉપર રહી શકી હોત કે કેમ તે વિષે મને શંકા છે. સુઝરપુરવાળા મીયાં
મહમદ શરી જેવા માનનીય નેતાને તે સંન્યાસીને મળવા પણ ન દેવામાં આવ્યા
અને મહાસભાના મેકેટરી તરીકેના તેમના પદની સુધા અવગણના થઇ એવું મને
આશ્ચર્ય નથી થતું. હું આશા રાખું છું કે સરકારી નોકરા તો અસહકારની
સભાઓમાં સામટા હાજરી આપીને અને સરકાર ખરતરફ કરે તો તેમને તેમ
કરવા ધમકે પણ બિહાર સરકારના આ દુષ્ટને જોવામાં વાળવામાં પાછા પડશે
નહિ. સરકારી નોકરોને આવી સભાઓમાં જોલાવાની મનાઈ કરવામાં આવે તે સમજ
રાકાય તેવું છે, પણ અસહકારની સભામાં હાજરી સરખી આપતાં તેમને
અટકાવવા અથવા તો રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને માટે નાણાં આપતા કે રેંટીયો દાખલ
કરતા અટકાવવા તે તો પ્રત્યેક વ્યક્તિના અંગત સ્વાતંત્ર્ય ઉપર અક્ષમ અંકુશ

બરોબર છે. મને વિશ્વાસ છે કે સરકારી નોકરો આવા આપણા દુકમને માન આપીને તેના અમલમાં કદી સહકાર નહિ કરે.

હોઈ ચેમ્સફર્ડ પોતાના બાપણમાં અસહકારની સામે સરકારના પ્રતિકારની પ્રવૃત્તિની વાત કરી છે તેનું ઉદાહરણ ત્યજી બિહાર સરકાર આપી રહી છે. નિષ્કલંક ચાર્જિંગના અસહકારીઓને મોડે એ સરકારે તાળાં દીધાં છે અને પોતાના અમલદારો અને ખીજા મળતીઆઓને અસહકારની સામે નિરંકુશ લડત ચલાવવાની વિનંતિ કરી છે. મને એટલે સુધી ખબર મળ્યા છે કે સરકારના અતિઉત્સાહી ચોક્કીદારો મારા નામે સરકાર તરફની સલાહો બોલાવે છે. લોકો રહેજે ભૂલાવામાં પડી ભેગા થાય છે ત્યાં તો અપરિચિત મૂર્તિઓ જુએ છે અને ઘણાખરા વિખરાઈ જાય છે! સહકારીઓની વક્તૃતા સાંભળવાને જ્યો રોકાય છે તેઓને કહેવામાં આવે છે કે જો સરકારની અદાવતો છોડી દેવામાં આવશે અને દારૂની દુકાનો બંધ થશે તો સરકારને મહેસૂલની ખોટ જશે, એટલે આ સહકારી વક્તાઓ દારૂખાજી અને અદાલતખાજીને બારે દિગ્મતી તરીકે ઓળખાવે છે. ત્યાંના એક અતિશય વિશ્વાસપાત્ર કાર્યકર્તાએ આપેલા તાદ્દસ વર્ણનનો મેં સાર આપ્યો છે. એ ચિતાર સાવ સ્વાભાવિક લાગે છે.

જરા વિચાર કરી જોશું તો જણાશે કે સરકાર તરફના બાપણ આપનારાઓ મને લખનારે તેમના મોંમાં જે વચનો મુક્યાં છે તે જ કહી શકે, ખીજા ન કહી શકે. અસહકારીઓ સલાહોમાં શું કહે છે? સ્વાભાવિક રીતે જ તેઓ આરંભમાં ખિલાફત અને પંજાબના અન્યાયોનું વર્ણન આપે છે, હાલની રાજ્યપ્રથાનું શક્ષતી સ્વરૂપ દર્શાવે છે અને અંતે લોકોને શાન્ત રહેવાનો, વ્યસનો તજવાનો, અદાલતો, શાળાઓ અને પરદેશી માલનો ત્યાગ કરવાનો, તેમજ રેડીયો ગ્રંથણ કરવાનો આગ્રહ કરે છે. એકાદ અવિચારી વક્તા સહકારીઓને વિશે પ્રસંગોપાત કડવાં વચન પણ કાઢી લે છે અને અગ્રાનને લીધે તેમનો સામાજિક બહિષ્કાર કરવાની પણ કદાચ શ્રોતાઓને સલાહ આપે છે. સરકારી વક્તાને તો પંજાબ અને ખિલાફતના અન્યાયો પ્રજા સમક્ષ ઉભા છતાં સરકારને દેવદૂત સમાન જ દોરી ખતાવવી રહી. તેણે તો લોકોને એમ જ ખતાવવું રહ્યું કે અદાલતોનો બહિષ્કાર ન કરો. કારણકે ત્યાંથી ન્યાય મળે છે; દારૂ પીવાનું ન છોડો કારણકે હારેલાં ચાકેલાં એકાદ ખાલી લેની એમાં કશુંયે પાપ નથી. વળી એમાંથી સરકારને આવક થાય છે અને એ આવકમાંથી સરકાર શાળાઓ ચલાવી તમારાં જ છોકરાંઓ બણાવે છે! અને રેડીયા

સામે, તો બિચારો શું કરે ? એટલું જ કરે કે આવું ત્રેતાયુગનું નેયકરું આજની દુનિયાની શાસ્ત્રીય સંપૂર્ણતાએ પહોંચેલા સાંચાઓની હરિદ્રાઈ સામે અખત્યાર કરવાની વાત કેવળ ધર્તીંગ છે અને પરદેશી માલ સામે હરિદ્રાઈમાં ટકવા એટલું હિન્દ જ્યાં સુધી ઉદ્યોગોમાં કેળવાયેલું ન અને ત્યાં સુધી પરદેશી માલ વગર ઓપણું ચાલવાનું નથી. આમ સરકાર તરફની પ્રવૃત્તિમાં ઓછામાં ઓછું આડકતરી રીતે પણ નય્યાયાજી, સુક્રમાયાજી અને પરદેશી માલની વપરાશને ઉત્તેજન આપવાનું આવવાનું જ.

પ્રજાની ઇચ્છાઓને ઝીલનાર કોઈ પણ પ્રામાણિક સરકાર પ્રજાનાં મન રાજ કરવાની આવી સોનેરી તક ન ગુમાવે. ઉલટી અનાયાસે દારૂના દુષ્ટ વ્યસનને પ્રજામાંથી દૂરનાવે, નબળાસબળા અધકચરા રાષ્ટ્રીય કેળવણીના અખતરાઓને પણ સ્વાગ્રયના પ્રયત્ન તરીકે આદર કરી ઉત્તેજન આપે, લલાદ દ્વારા કૃષ્ણા પતવડાંની પ્રજાની ઇચ્છાને ઉદીપ્ત કરે અને આજર્સના ઓસડ તરીકે સાંચાકામથી નીકળતાં દેશી કાપડની પૂરવણી તરીકે પણ હાથકંતામણ અને રેડીયાના છર્ણોદ્ધારને આવકારદાયક લેખે, કોઈ પણ પ્રમુદિતદક્ષ સરકાર આ લડતનો મર્મ સહેજે સ્વીકારે, સાનમાં તેનું ધાર્મિક સ્વરૂપ સમજી જાય અને તેના મૂળમાં સહેલો. શુભ હેતુ તથા તેના નૈતિક બળ સામું જોઈ પોતા પ્રત્યેના તેના વિરોધ તરફ દુર્લક્ષ કરે, એટલું જ નહિ પણ બળ, ચારિત્ર્ય અને પવિત્રતાની પિપાસા પ્રજામાં ફરી એકવાર પ્રવર્તાવવાના પ્રયત્નને વધારી લે. પણ સરકારનું હૃદય ન પલટાય ત્યાં સુધી એવું ક્યાંથી અને ? અને એવો પલટો લેવાની આજ્ઞા આજ હજી ન રાખી શકાય.

એવા હૃદયના પત્રટાની આટલા જલદી હજી આપણે આજ્ઞા ન રાખીયે, એટલું જ નહિ પણ નાગપુરમાં જે પકડાપકડી થઈ છે તે પરથી તો આપણે ઉલટું એમ ચોખ્ખું માનવું રહ્યું છે કે મધ્ય પ્રાન્તની સરકાર દારૂનિષેધનું કાર્ય કરનારાઓની પૂરી ખબર લેવા બંને બાજુ યશસ્વીને તૈયાર છે. દાકતર ચોળકર અને રા. પરાંજયે નાગપુરના બાળીતા ધાર્મિકતાઓ છે. દારૂનિષેધનું કાર્ય કરવા માટે જ અત્યારે તેમના ઉપર કામ ચાલી રહ્યું છે એમ કહીયે તો ચાલે. અખતારોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી તેમના પર બળવવામાં આવેલી માહિતીની નોટિસ જે મેં જોઈ છે તે પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે દારૂની આપકમાં ઘટાડો થાય તે તરફ સરકાર દુર્લક્ષ નથી કરી શકતી. લોકલાગણી સામું જોઈને જ્યાં દારૂના ઇન્જરા જ આવવાનું બંધ કરવાની અને આવા નિમિત્તનો લાભ લઈ દારૂનું ખાતું જ સાફ બંધ કરી દેવાની સરકારની ચોખ્ખી

ફરજ દતી ત્યાં સરકારે તો પોલીસ અને સરકારના કૅપાવ કરી પરાણે દારૂનો ઇન્કરનાં લીલામ કરવા હક પકડી !

અને મદ્રાસમાં ? મદ્રાસની સરકાર પણ અસહકાર સામે જંગ ઉઠાવવામાં પાછળ રહેવા રાજ નથી. સાચે એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જોય છે કે મદ્રાસ પ્રજાકામાં તો બીજે ક્યાંક ક્યાંક કંઈ હમકલા થયાં તેવાં કલાં હમકલાં પણ નથી થયાં. આ સ્થિતિમાં યાદુબસન સાહેબ અને તેમના સાથીઓએ જામીનગીરી આપવાનો ઇનકાર કરી જેલ મેળવીને બારે મેવા બળાવી છે એમાં તો કશો શક નથી. બીજા પણ ચાર મળવારી આગેવાનો એ જ રીતે જામીન આપવાની ના પાડી જેલમાં બંધાનો તાર આવ્યો છે. સખ્તીનું આ નવું ગોળું જે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં એમરે પ્રી વળતું જાય છે તે ઇરાદાપૂર્વક ઘડી કાઢેલી સરકારી યાજનાનો જ એક ભાગ છે, આકસ્મિક નથી, એ તો ખુલ્લું છે. માઈ મન તો હૃદયપ્રભને અસહકારની પ્રવૃત્તિ મારી નાખવા હિન્દુસ્તાન સરકાર તરફથી સ્થાનિક સરકારોને હુકમે છૂટ્યા છે એવી મતલબની જે લોકવાર્તા આજકાલ એમરે ચાલી ફેરેલી છે તેને જ સાચી માનવા તરફ ગ્રેરાય છે

આપણી ફરજ તો એાખ્ખી છે આપણે ઇસ્લામના રક્ષાબુને માટે, પંજાબની હલજતને માટે, સ્વરાજ્યની સ્થાપના કરવા માટે દુઃખ ભોગવવાની, કુરબાની કરવાની, આત્મબલિદાન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે. તેથી આપણે આ મુકદ્દમાએને અને તેમાં થતી જેલની સજાએને વધાવી લેવી જોઈએ. પ્રત્યેક સાચી-સાચ પચ સ્થિતિએમાં થઈને પસાર થાય છે. હુલ્લશીની, કટુની, નિંદાની, સખ્તીજ્વર-હનીની અને અન્તે માનની. થોડા મહિના આપણી તરફ કોઈએ ન જોયું. પછી એક દિવસ ના. વામ્સગથે એને હસી કાઢવાની તમ્હી લીધી. નિન્દા અને વિપર્યાયનો વરસાદ તો અત્યારે મુસળધાર વરસી રહ્યો છે. જુદા જુદા પ્રાન્તના ગવર્નરો તેમજ અસહકારવિરોધી છાયાઓ અસહકારની નિન્દાની કમાલ કરી રહ્યાં છે. હવે સખ્તીની મરદમ્મા લડત દાખલ થતી જાય છે. હજુ સખ્તીનો આરંભ છે. એનું સ્વરૂપ પણ હજુ જલ્દિ જાય નથી. પણ એવી નરગ કે દુઃખ ચાહે તેની સખ્તી અને જળ જુના મારને પણ કાપેલા થતો દષ્ટને જે લડત હમરે છે તેને દુનિયા માનવી નમે છે. એ માન સરજનાતુ બીજું નામ માવ છે. જે આપણે માયા હોઈશું તો આ સખ્તીને દિવમે દિવમે નજીક ને નજીક ચાલ્યા આવતા વિજયનું જ ચિન્હ માનીશું. વળી જે આપણે સાચા હોઈશું તો જેમ આપણે

અમે તેવી સમ્પત્તી સામે પણ હાર નહિ માનીએ તેમ જ સમ્પત્તીનાં પમલાંચો સામે તપી કે કુક્ષણને સામે ધા પણ નહિ જ કરીએ—તોફાન રમખાણ નહિ કરીએ. આપણે એક વાતની મન જોડે ગાંઠ જ વાળી મુકવી જોઈએ. અને તે જ કે અત્યારે કોઈ પણ સ્થિતિમાં આપણે આપણો હાથ સામે જમાવેલો જ આ લડતને મધદેશીએ મુકી આપણાત ક્યાં બરોબર છે. સત્તા રહેજે મેળ કળ્યૂં નથી કરતી, અને સરકાર પણ પોતાની જાન પર આવી લાગે ત્યારે સમ્પત્તીનાં આશ્રય લઈને પણ જીવતી રહેવા હેલસા નવાનીઆ મારે જ એ આપણે ન જૂનવું જોઈએ. આ કટાકટીની વેળાએ સંપૂર્ણ ખામોશી અને આત્મસંયમ જ જ એક વહેલામાં વહેલા વિજયની કુંડી છે. આ ધડીએ તો તે ધલકામોનો, અદાલતનો, શાળા-કોલેજનો અને પરદેશી કાપડનો વધારે ને વધારે જોયમાં બિદાકાર કરીને અને હાથવણાટ અને હાથકંતામણનો પુનરુદ્ધાર કરવાને વધુ મોટા અને વધુ બહેળા પ્રયત્નો કરીને જ સરકારની સમ્પત્તીનાં હથિયારોની ધારને આપણે વહેલામાં વહેલી અને સહેલામાં સહેલી રીતે ખડી કરી મુકીશું.

ઉપરું લખ્યા પછી પંજાબમાં પં. રામબજાત યોધગી અને ડૉ. કિચલુને, હિંદુસ્તાણ કાનૂનની રૂએ મળેલા મનાઈ હુકમો મને જોવા મળ્યા છે. તે નીચે મુજબ છે:

“સ્થાનિક સરકારે જેવું માનવાને ખાતરીલાયક દારણ મળ્યાં છે ૧ ગ. (નામ) જે બહેર સુવેદને ધક્કો પડેલો તેવું વતન કર્યું છે. નેથી ના. અવર્નર ફરમાવે છે ૧ મજકુર શ. (નામ) જે બીજો હુકમ થતા સુધી કોઈ પણ બહેર સમામા જતું નહિ ૨ ત્યાં આપણું કર્યું નહિ.”

આ હુકમ મેળવનાર બને ખાધજોને હું મુખાગ્રજાતી આપું છું સરકાર તો, અને પૂરી હોદ છે, અસલકારની હીલચાલને નેટલી ને નેટલી જ નેસબેર આમળ ધપતી જોશે. મેં તો પંડિતજીને તેમજ કાકટરને ક્યારનું સૂચતી દીધું છે કે તેમજે દરે બહેર દેવાલો કરવા ચોગ્ય તેમના બધા વિચારો લખી દાઢવા, અને હાપાઓમાં તેમજ નેઓ લાજર રહેવા કમ્પટા હોય તેવી બધી સમાજોમાં તે મોક્ષી આપવા, અને આવી ફરક જમાએ વાનો કરવામાંથી અનાયાસ બચતો વખત મુતર દાંતવામાં આપવો. હું તો બીજા વક્તાઓને પણ આપણા કરવાનું નેટલું બની રોકે તેટલું જોઈું કરી દઈ મૂંઝે મ્હોડે સ્વગત્પરદાપના મારે જરૂરી અવરધાનું કામ કરવામાં મુંઝાઈ જવા અને તેટલે અંશે સરકારને સોંપ કરી

આપવાની સલાહ આપતાં અચકાતો નથી. મને તો ખાતરી છે કે આ બધા જ ગૃહસ્થો આવા આપખુદી મનાઇ દુકમોનો બંધ કરી આનન્દથી જીવમાં જઈ બેસવા તૈયાર છે. પણ એવો કાયદાનો બંધ શરૂ કરવાનો સમય હજી નથી આવ્યો.

પણ આ મનાઇ દુકમોને બીજી પણ એક બાજુ છે. કાયદાનું રક્ષણ તો આપણે હવે ઇચ્છાપૂર્વક નથી બોળવા માગતા. તેથી આવા મનાઇ દુકમો કેટલે દરજ્જે કાયદેસર છે એ વિશે વાદ કરવામાં મોટો જ સાર નથી આપખુદ અમલ ચલાવવા માગનારી કોમ પણ સરકારને દરેક વંતુ કાયદેસર જ છે અથવા તો તેને તે કાયદેસર જનારી શકે છે. બાકી જેમો સદકારીઓ છે તેમણે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં ચાલી રહેલી સરકારની આ બધી લીલા કાબુવાર વિચારવા જેવી છે ખરી. કારોબારી સત્તાના હિન્દી સભાસદો તેમજ લોકોને સોંપાયેલાં ખાતાંઓના કહેવાના પ્રધાનો પણ આ બધા દુકમોનો અમલ કરવામાં મંતવરેના નેટવા જ સંડોવાયલા છે. ઘડીવાર માની લઇએ કે અસદકારીઓ બધા દુકમો ભેગા છે. છતાં તેમની ઉપર પણ આપખુદ દુકમો અજાવવામાં આવે એ સ્થિતિથી સદકારીઓ શું તંદુર છે? મોરખપુરવાળા રૂપરતિ સહાય ધાનત તો ડેપુટી કલેક્ટર ચક્ર ચક્ર, તેઓ એક મુસંસ્કૃત ચિસલુચાઓ છે. પણ તેમનામાં કંઈ પ્રકારની યોગના-મુક્તિ અને મોરખપુરના વસ્તી ઉપર ખારે વજન એ બે મોટા દોષ છે. એમને મોઢે પણ તાણું દેવાપાતા ખપર હમણા જ વાચુ 'કુ'. ખુનામરડીનો તો રેશમાં અત્યારે કોઈ જ ઉપદેશ નથી કરી રહ્યું. રા. રૂપરતિ સહાય, તો રવખે, પણ ન કરે. પણ સુધાગઓથી 'નેરો યુગ' પ્રવર્તેલા કાવના રાજ્યતન્ત્ર હેઠળ એક છડા માછરોટ જેવો છવ તેમને જાહેર સભાઓમાં બાપચુ કવવાની મનાઇ કરી શકે છે! આ વસ્તુચિનિ તરફ સદકારવાદીઓનું હું ધ્યાન ખેંચું છું.

શીખ જાગૃતિ

શીખોમાં જાગૃતિ એવી થઈ છે અને શીખ કોમ એટલી જોગવર છે કે તેની જાગૃતિ કાં તો હિન્દુસ્તાનને આઠ માસ પહેલાં મુત્ત કરે અથવા તો હિન્દુસ્તાનની મુક્તિને રોકે. તેમનામાં તનનું મનનું એમ બન્ને બળ છે. તકવારે શરૂ છે. મનોબળ પણ હીક છે એમ કહેવાય.

તેઓની સંખ્યા ત્રીસ લાખની ગણાય છે. આજ લગી મેં શીખને હિન્દુ માને જ એક સંપ્રદાય માન્યો હતો. પણ શીખના આગેવાનો શીખ ધર્મને માને જ માને છે. ગુરુ નાનક તેના જન્મદાતા હતા. ગુરુ ગોવિન્દસિંગ તેના રક્ષક હતા. બધા મળીને દસ ગુરુને શીખો માને છે. ગુરુ નાનક પોતે તો હિન્દુ હતા જ, પણ તેમણે નવો ધર્મ પ્રવર્તાવ્યો એમ શીખ આગેવાનો માને છે. તેઓની સંસારીય 'ક' માં રહેલી છે. તે પાંચ વસ્તુ કેસ, કંગન, દડા, કચ્છ ને કરપાન છે. ત્રીજી તેમજ ચોટી તેઓ મુડાવતા જ નથી, તેથી કંગી (કાંસડી) ની જરૂર છે. કાંસા પર લોખંડનું કડું પહેરે છે તે સંયમની નિશાની છે. કચ્છ સહેલથી સમજાય છે. કરપાન એ જમૈયો છે. તે ધર્મની રક્ષા કરવાની શક્તિની નિશાની અને સત્ત્વને ત્રાસ પમાડનારી વસ્તુ રૂપે તેઓમા મનાય છે. આ પાંચ વસ્તુ ઉપર ઘણાં વર્ષો પૂર્વે ભાર દેવામાં નહોતો આવતો, પણ હવે તેની ઉપર નવજવાન શીખો ખૂબ ભાર મુકે છે; અને જેઓ પોતાને શીખ મનાવતા હતાં આ પાંચ ચિન્હો નથી રાખતા તેમને મુધારકો શીખ માનતા જ નથી. મુધારકો સ્ત્રીઓ પાસે પણ કરપાન ધારણ કરાવી રહ્યા છે.

તેમનામાના એક યુગરંગે મળતાં તેમણે મને જણાવ્યું કે શીખો વણાશ્વમને માનતા નથી; તેઓમા હિંમતીય નથી; અસ્પૃશ્યતા નથી; તેઓ મૂર્તિપૂજન પાપ માને છે; રાગદુષ્ટ્યાદિને માન આપે છે પણ તેમને જે ન્યાય હિન્દુ ધર્મમાં છે તે નથી આપતા. ગારુડાને તેઓ માનતા નથી જોકે ગોમાંસભક્ષણ નથી કરતા. તેઓ પુનર્જન્મ તથા મુક્તિને માને છે. વેદને કે બીજાં હિન્દુ શાસ્ત્રોને તેઓ વિશેષ માન આપતા નથી. તેમનો ધર્મગ્રંથ ગુરુઓની વાણી છે. તેનાથી બીજાં કોઇ શાસ્ત્રોને તેઓ ધર્મશાસ્ત્રો તરીકે નથી માનતા. તેઓમાં શરાબ અને તમાકુનો નિષેધ ગણ્યો છે.

શીખોનાં મંદિર ગુરુદ્વાગ નામે ઓળખાય છે. આ ગુરુદ્વાગમાં મુધારકોની માન્યતા પ્રમાણે આચાર મંદ્ર થયો છે ને તેમાં ગ્હેલા મહત્વે ઘણીવેળા ધર્મગ્રંથિત પાખંડી હોય છે. કેટલાક ગુરુદ્વાગ અતિદામ્ભિક છે. આવા બધા ગુરુદ્વાગને દબાવે લઇ લેવો મને મુધારકો દેવ માને છે. તેમાં કેશવ દાખલ કરવાની ને તેને એક સમિતિની સત્તા હોવું મુકવાની આ લીધેલા છે. કેટલાક વર્ષો થયા તે ચાલુ છે. તેમાં મોટાં શીખો—જેવા કે મરદાર સુન્દરસિંગ મન્ઝીયા—પણ સામેલ છે. અસહકાર પત્રી આ પ્રવૃત્તિએ વધારે દિવ ૩૫ પૃષ્ઠ છે. ગુરુદ્વાગઓનો દબાવે શીખોનાં મંડલો

લેતાં જાય છે. આ મંડોળે અકાલી જયા અથવા અકાલી દલને નામે ઝીળખાય છે. આવાં દસો ઠેકેકાણે ફેલાઈ ગયા છે. તેમનું મધક અમૃતસર છે. તેઓ ઉપર વર્ષુવેલી પાંચ સંઘાઓ ધારણ કરનારા છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓ ધાળા પાધડી ખાધે છે, કાળો પટો ખભે રાખે છે, ને મારે એક નાની ફરસીવાળી મોટી ડાગ પણ રાખે છે. કોઈ કોઈની ડાંગમા ફરસી નથી હોતી. આવી દુકડીઓમાના પચાસ કે સો માણસો જ્ઞ ગુરુદ્વારાઓનો કબજો લે છે. તેઓનું કહેવું એવું છે કે આ દુકડીઓનો ધરોહો જ્ઞમરદસ્તીથી કબજો લેવાનો નથી હોતો; પોતે માર ખાય છે પણ કોઈને મારતા નથી. આમ છતાં પચાસ કે વધારે માણસોના ટોળાનું ઉપર વર્ષુવેલા રૂપે કોઈ જગ્યાએ જવું એ એક પ્રકારનો સત્ક્રમણનો દેખાવ તો છે જ, ને તેથી ગુરુદ્વારાના રખેવાળો ડરે એ સ્વાભાવિક છે.

આ પ્રવૃત્તિમાં જ્ઞમરદસ્તીનો દેખાવ હોય યા ન હોય, પણ તેથી તેઓના મોઠામા મોઠા ગુરુદ્વારા અકાલી જયાના કમળમા આવી ગયા છે અને તે કબજો લેતા તેઓને સગમગ ૧૬૦ માણસો ખોવા પડ્યા છે.

તેમાનો મુખ્ય મરદ તેઓના નરથી શ્રેષ્ઠ ગુરુદ્વારાનો કબજો લેવામા થયો છે. આ ગુરુદ્વારાનું નામ નાનકાના સાહેબ કહેવાય છે. તે સાહેબથી ૪૦ માણસ દૂર છે, ફેલવે રોયન પણ તે જ નામનું છે. આ ગુરુદ્વારા ગુરુ નાનક સાહેબની મોઠીમાં રચપાણે છે. નાનકાનામા એક નહિ પણ પાંચ ગુરુદ્વારા છે. તેમા એક એ જગ્યાએ છે કે જ્યાં ગુરુ નાનકને સરખે નિર્દોષ બાવે પોતાની ફેણ પાવરી ડાથા આપી હતી એમ કહેવાય છે. આ ગુરુદ્વારાનો કબજો મદત નારણદાસને દાય હતો. એમ કહેવાય છે કે તે વિપરી હતો. હાસી કહેવાતો છતાં તેણે એક ખાઈને રાખેલી. તેની આવક વર્ષે પાંચ લાખ રૂપિયાની હશે એમ ગણાય છે. આ ગુરુદ્વારાની ઉપર અકાલી દલની નજર હતી જ. તેમનો વિચાર ત્રીજો ચોથી માર્ચે કંઈક પગલું લેવાનો હતો. પણ સ્વ. સરદાર લજમનસિંગ અને સ્વ. સરદાર દલીપસિંગ યોગી ન સહ્યા. આ જાને મરદાર લખપતિ હતા. તેઓમાના પહેલાએ નાનકાના સાહેબ જવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેઓની સાથે લખમજ ખંસો માણસ હશે. સરદાર દલીપસિંગે સરદાર લજમનસિંગને વાર્યા. પણ તેમણે કહ્યું કે પ્રતિજ્ઞા લખને નીકળ્યો છું કે 'મારે અન્યસાહેબની પાસે માથું ઝૂકાવવું. તેમ કરતાં નસીબે મરવાનું હશે તો મરીશ.' આગલી રાતે સરદાર દલીપસિંગ મારી સાથે બીજા શીખ બાહ્યોની સમક્ષ વાતો કરતા હતા. ચોત તેમને નાનકાના, લઈ ગયું

સરદાર દલીપસિંઘ મિત્રને એકલા કેમ જવા દે ? તે પણ સાચે આત્મા. ૨૦મી ફેબ્રુઆરી ને રવિવારનું પરાકીર્ણ હતું. શીખ દલ આવી પહોંચ્યું.

નારણદાસને ગુરુદ્વારા પર હુમલો થવાનો બચ કેટલાક માસથી હતો. તેણે તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. હથિયાર, દારૂગોળો એકઠાં કર્યાં હતાં. આસપાસ ફાટડીઓ બાંધી ફેટ જેવી દોવાલ કરી મુકી હતી. ફાટડીઓમાં બંદુકોના બાર કરવાનાં બાકોરા કર્યાં હતા. મુખ્ય દરવાજાને લોખંડનાં બારાં પતરાં જડ્યાં હતાં. માઠે બગેલો જીવતો ન આવી શકે ને દરવાજો ખંધ હોય તો બહારનો એકાએક અંદર પ્રવેશ ન કરી શકે એવો બંદોબસ્ત કર્યો હતો. દેવળ ફાટડીઓની હારોની લગભગ વચ્ચે છે. અંદર આરસ બિઝાવેલ છે.

રવિવારે લઘુમનસિંઘ અને તેની ફાટડીએ મન્દિરમાં પ્રવેશ કર્યો. એમ કહેવાય છે કે નેમણે કેવળ દર્યાન કરવાના જ હેતુથી પ્રવેશ કરેલો. તેમનો ઇરાદો આજે અજો લેવાનો ન હતો.

નારણદાસ તો બચલીત હતો. ગુન્ડો રાંકે હોય છે. તે ગાંડો બન્યો હતો. અકાલી દલતે પોતાના શત્રુ ગણતો હતો. લઘુમનસિંઘે અન્ધસાહેબની પાસે માથું મૂકાવ્યું તે જ ધડીએ નારણદાસના માગઓએ ગોળાના બાર સર કર્યા. મારાઓ ફાટડીઓની અગાસી પર હતા એમ કહેવાય છે. અન્ધસાહેબની ઉપર ને આરસની છત્રીના સ્તંભો ઉપર મેં ગોળાની નિશાનીઓ બેઠી.

લઘુમનસિંઘ પડ્યા. કોઇ કહે છે તેમને ધવાયેલા ને લોહીથી નીતરતાં પણ જીવતા ઘસડી જવામાં આત્મા, નજીકને ઝાડે બાધ્યા ને બાળ્યા ! બચેલુ થક તો મેં જોયું. લોહીના લીસોટા પણ જોયા.

બીજાઓએ છૂપાવાની ફાટડીએ શોધી, કોઇ ક્યા ને કોઇ ક્યાં એમ જીવ બચાવવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. પણ મદત તો ગાંડો બન્યો હતો. તેની પાસે ખુનીઓ હતા. બધાને દારૂ મારવાનો નિશ્ચય કર્યો. ફાટડીઓમાં તે જ્યાં જ્યાં ભગવા હતા ત્યાં ત્યાં આ સુધારક વીરોને માર્યા, અધમૂઆ કર્યા; પછી તેઓના હાથ કાન વગેરે કાપ્યાં ! કાણુબર આ પવિત્ર ભૂમિ પર મનુષ્ય રાક્ષસ બન્યો. તેણે ડાપરને આંટયો. આટલુંયે બસ ન હતું. કેમ જાણે પોતાની નિર્દયતાથી તે સરમાયે ન હોય અથવા પોતાનો એક માણસ મર્યો નથી એ સરમને ઠાંકવા માંમતો ન હોય તેમ આ વિકરાળ મદતે મૂઠાંઓને ઘાસલેટ છાંટી બાળ્યાં ! મન્દિરમાં રહેલો

એકે પણ માણસ હવતો બહાર ન જાય શક્યો. આંદાલી દસ તરફથી જોનારો સાક્ષી એકે પણ હાંધુ તો નથી મળ્યો. દલીપસિંઘ બહાર રહી મરેલો, કહેવાય છે કે તેમણે મહાંતને સમજાવ્યો, વાળ્યો. એ કંઈ વાળ્યો વળવાનો હતો ? તેણે દલીપસિંઘના પણ પ્રાણ લીધા ને તેમને બહાર બળાવ્યા !

આમ ધર્મને અર્થ, ધર્મને નામે, દોડસોથી વધારે શીખોએ પ્રાણ આપી ગુરદારાની પોતાની માલીકી સિદ્ધ કરી.

શીખોનું
બલિદાન

મેં એક સરદારને પૂછ્યું : 'તમે આ બલિદાનની કિંમત હિન્દુસ્તાનને સાર શી આંકે છે ?' તેમણે કહ્યું, 'આ બલિદાનથી કંઈ એકલા શીખોની તાકાત નથી વધી, આખા હિન્દુસ્તાનની વધી છે. પણ સ્વરાજ મળતાં પહેલાં આવાં બલિદાન આપણને ધણીએ આપવાં પડે તો નવાઈ નથી. આ બલિદાને દુનિયાને બતાવ્યું છે કે હિન્દુસ્તાનમાં કેવા બળિયા માણસો પડ્યા છે.' આ સરદારની વાત ખરી છે.

મીલાના અમુલ કલામ આઝાદ અને ટું બન્ને જે દહાડે આ શહીદાને અમિ-સંસ્કાર કરાવેલા હતા તે દહાડે એક શીખ સભામાં ફાગર હતા. ત્યાં તેમણે એક વાક્ય બોલે કહ્યું : 'એક શીખ ગુરદારાને દોડસો શહીદાના રુધિરે શુદ્ધ કર્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં ગુરદારાને શુદ્ધ કરવા સાર આપણે બધાએ શહીદ થવું પડે તો શી નવાઈ છે ?'

આ ભાઈઓના બોલને જરા તપાસીએ, જો તેઓએ ગુરદારાનો કબજો બળતો દેખાવ કરી લેવા ધારેલા હોય તો તેમણે હેતુ શુદ્ધ હતા, પણ સાધન મલિન ગણાય. એમ હતા તેઓ જ મૂઆ તેથી જગત્ તેમની બહાદુરીને તો હમેશાં વખાણશે જ.

જો તેઓ કેવળ દર્શનના જ હેતુથી ગયા હોય પણ પોતાનો બચાવ કરતા મૂઆ હોય તો પણ જગત્ તેમની બહાદુરીને મુલ્ય ગણશે ને તેમનાં સાધનો વિશે શંકા નહિ કરાય. પણ જો તેઓ કેવળ દર્શનના હેતુથી ગયા હોય ને તેઓ મૂલ્ય મોડે, હથિવાર હોવા છતાં તે હિમાચા વિના મળ્યું ને ભટક્યા હોય તો આધુનિક સમયમાં કોણે નથી બતાવ્યો એવો શાન્તિમય કાનૂનજોતો હાંમલો તેમણે જગતની આગળ રખા કર્યો મહાસી. એવું બન્યું હોય તો આ જગતનામાં કેવળ હિન્દુસ્તાનમાં જ એ બની શકે. સન્તોષજનક તો એ છે કે જે જો શીખોની સાથે મેં આ વિષે વાત કરી છે તેમાંના સમગ્ર અપવાદ વિના દરેકને મેં એમ જ માનનારા જોયા કે આ દોડસો વીરો દર્શન ખાતર જ મરેલા ને હથિવાર હિમાચી શકે તેવી

સ્થિતિ હતી છતાં તેઓ શાન્તિથી જ કામ લેવાની પ્રતિજ્ઞા કરી 'મહેલા તેથી' હથિયાર ખેંચ્યા વિના મૂઆ.

આ વાત બરોબર હોય તો અહિંસાત્મક અસહકારનો આ સંપૂર્ણ દાખલો છે ને મારી દહ માન્યતા છે કે તેની અસર સ્વરાજની પ્રવૃત્તિ ઉપર બારે પડવાની છે.

આ ખૂબ સરકારને લાહોરમાં મળતાં ખાસ ટ્રેનથી લશ્કર મોકલ્યું ને મહંતને તથા તેના જે સાથીઓ ગુરુદ્વારામાં હાથ આવ્યા તેમને પકડી કેદ કર્યા. ખીજે કે ત્રીજે દહાડે ગુરુદ્વારાનો કબજો અકાલી દલની કબિઝીને મોંઘ્યો. છતાં શીખ ભાઈઓને સરકારનો વિશ્વાસ નથી. તેઓ માને છે કે મહંતની તૈયારીઓ સરકારના અમલદારોની જાણ બદાર ન હોઈ શકે. પણ આ સ્થળે હું સરકારનો દોષ વિચારવા નથી માગતો.

આપણને આમાથી શી શીખામણ મળે છે એ જ જોવાની જરૂર છે. આપણે મરીને આપણી તાકાત એટલી વધારી સપ્તમે છીએ કે તેની સીમા નથી બાધી શકતા. જો શીખોએ મહંતને અને તેના સાથીઓને મારી નાંખ્યા હન અથવા નેઓને છૂટા કરી હત, અગર તો ખૂબ પશ્ચાત્ત સરખા મૂઆ હત, તો આજે જે નેર અકાલી દલમાં આવ્યું છે તે કદી ન આવત. જો કે મૂઆ છે શીખ, છતાં હરી રહ્યા છે મહંતો અને ખીલઓ, જેઓના કબજામાં ગુરુદ્વારા રહ્યા છે. ને જેઓ તેના કબજે પોતાના સ્વાર્થને સારૂ ટકાવી રાખવા માગે છે તે. આ તેમની છતને અવસરે જો શીખ ભાઈઓ આવેશમાં બાત બૂલે તો કમાયેલું ગુમાવી ખેંચે ને કામ નિસ્તેજ થાય એવો ભય રહ્યો છે એમ ત્રણ ડાહ્યા શીખો સમજે છે.

આ સિવાય ખીજા ગંભીર મુદ્દાઓ ઉભા થાય છે તેમાં હું અત્યારે ઉતરવા નથી હાથેતો, કેમકે તેની હાલ ગુજરાતી વાચકવર્ગને જરૂર નથી. પ્રસંગ આવ્યે તે મુદ્દાઓની માહિતી વાચનારને આપીશ.

† શૂરા શીખોને—

હજી મરી છોલા વીર પુરોનાં પદ મૂલ્ય આંદવાનો સમય નથી આવ્યો. હાલ તરત શાંત પગલાં લેવાનાં જોઈએ એ વિચારી લેવું અત્યારે તો વધારે અગત્યનું છે. હું પોતે તો આ બનાવને સમસ્ત હિન્દના રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેટલું મહત્ત્વ આપું છું. બતાવવામાં આવેલી વીરતાનો જય એટલા શીખોનો જ નહિ, પણ આખી

* નાનકાના સાહેબના શીખણ દત્તાત્રેય પણ શીખ બલિતે હોશીને બહાર પાડેલા સ્વદેસી મુદ્દાનો બાગ.

પ્રજાને છે અને માટે જ શીખ બાઇઓને મારી સલાહ એ જ હોય શકે કે તમે તમારું ભવિષ્યનું વર્તન આખી પ્રજાની જરૂરીયાતને વિચારી લઇને પછી જ કરાવજો. ખુનીઓ વિરુદ્ધ ન્યાય મેળવવાની સૌથી વિશુદ્ધ રીત એ છે કે ન્યાય મેળવવો જ નહિ. ખુન કરનારાઓ ગીખ હશે, પકામુ હશે કે હિન્દુ હશે—તે બધા આપણા દેશબંધુઓ છે. તેમને સભ્ય થવાથી ગયા તે કંઈ પાઠ આવનાર નથી. જેઓનાં હૈયા થવામાં છે તેમને મારી વિનંતિ છે કે તમે મારી આપો: તમારામાં વેર લેવાનું સામર્થ્ય નથી એટલા માટે નહિ—કારણકે ધારો તો ખુનીઓને તમે શિક્ષા કરાવી શકો તેમ છે—પણ તમારામાં અમાપ બળ રહેલું છે એ બતાવી આપવા માટે. બળવાન હોય તે જ ક્ષમાવાન થઈ શકે. વેર જતું કરીને ક્ષમા દાખવશો તો તમે તમારાં શત્રુની વહાવાંઓની મુલમુલ સમી કીર્તિમાં મુગ્ધ બેળવશો.

વિગેયમા, અસહકારીઓથી તો ખુનીઓને સભ્ય કરાવવા ખાતર પણ અશિષ્ટ અદાલતોનો આશ્રય લઈ ન શકાય. એક વરસની અંદર જો આપણે સ્વરાજ્ય લેવા માગતા હોઈએ, તો આપણું પોતાનું મન મને તેવું અને ન્યાયરક્ષા કરી શકે તેવું ગાંધીજી આપણે સ્થાપીએ ત્યાં સુધી ખુની લોકોને પણ મોકળા કરવા દેવાની આપણામાં દિમ્બત હોવી જોઈએ.

સરકાર પાસે
ન જાતે

શીખ બાઇઓ, સાવધાન રહેજો. સરકાર તો બેસકે તમને એમ જ બતાવશે કે શુન્દેગારોને સજા તો પોતે જ કરી શકનારી છે, અને એમ તમને દ્રસાવીને પોતાના પક્ષમાં ખેંચશે. કાયદાને નામે ચાલતા ગાંધીજીની કેટલી એ તો બળ છે. ગાંધીજી રહ્યો તે અબજોનાં જ તેમા સંપત્તિ છે.

પરંતુ હજી પણ જો આપણને આપણા ઉપર અમલ ચલાવતી ગાંધીજીની અધમતાનો સાક્ષાત્કાર થવો બાકી રહ્યો હોય, અને તેથી આવે કસોટીને પ્રસંગે સરકારી કેટી ત્યાગવા આપણે તૈયાર ન હોઈએ, તોપણ એવી જૂલમા તો આપણે ન જ ફસાઈએ કે સરકાર તરફથી તપાસની કમિટી નીમવા તે સાથે આપણે આપણી પણ એક જુદી કમિટી નીમીએ. કાં તો આપણે 'આપણી ખામીઓ' અને આપણી નબળાઈઓ ખુલી રીતે સ્વીકારી લઈને સરકારી કેટની આશ્રય લઈએ, અથવા તો દિમ્બત રાખીને ખુની લોકોને આપણી ઉપર છૂટા છોડવામાં આવે એવી રીતિ માટે પણ તૈયાર થઈએ. આપણી નિર્મળતા દુષાલવામાં જોખમ છે, પણ એવીને વિશેષ જોખમ દિમ્બતનો ખોટો ડોળ કરવામાં રહેલું છે.

જાધાના જાણવામાં હતું કે મહંત ધણા વખતથી ખુશી લગાઈ કરવાની તૈયારીઓ કરતો હતો. તેની પાસે હથિયાર હતાં. તેણે દારૂઓ એકઠો કર્યો હતો. તોશાની સોડાની ટોળા જમાવી હતી. સરકારી આધિકારીઓને આ બધી તૈયારીઓની આખો વખત ગન્ધ પણ ન હોય એ કેમ સંભવે ? આ સ્થિતિમાં આપણને સ્વાભાવિક રીતે જ વહેમ જાય કે મોટા અધિકારીઓ આ નીચ કૃત્યમાં ઉત્તેજન આપવામાં નહિ હોય તોપણ, થાય છે તે હીક થાય છે એમ માનનારા તો હોવા જ નોંધ્યે. સંપૂર્ણ સત્ય શું છે એ જાણવા તમે ઇતિજાર છો. એક ફાણવાર વિચાર કરી જોતાં જ તમારી ખાતરી થઈ જશે કે ધારો કે કેટલાક સરકારી અમલદારોને આ કામમાં ફાલ હતો એમ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું, તોપણ એ માહિતી આજ છે તેના કરતાં તમને પોતાને કે હિન્દુસ્તાનને એક તથ્ય પણ આગળ યોડી જ લઈ જનાર છે ? તમે પોતે અને આખું હિન્દુસ્તાન ધન્યો છો કે જે પદ્ધતિથી સરકાર આજે રાજ્ય ચલાવે છે તેમાં જડમૂળના દેરદારો ન કરાવી શકાય તો તે આખી સરકારને જ જમીનદોસ્ત કરવી. દેશની સામે જે મુખ્ય અને એકપૂરો સલાહ આજે ખડો છે તેની ઉપરથી અત્યારે પ્રજાના કોઈ પણ અંશનું લક્ષ યજાવવું અને બીજામેર દોરવું એ પાપ છે

આટલી વાત તો એ શોકજનક ઘટના વિષે.

શુરદારાઓન લગતી આખી દીલચાલમાં ધણો દેરદાર યવાની જરૂર છે. શુરદારાનો કબજો લેવા માટે એક મોટી ટુકડી તેની ઉપર ધસારો કરે એમાં જાજરાઈ કરવાનો ઇગદો બલે ન હોય તોપણ તેમાં જાજરાઈના દેખાવ તો રહેશે જ છે એ દેખીતું છે. વળી - સુવ્યવસ્થિત સમાજમાં તો કોઈ પણ રાખ પાસેથી, ધારાધોળમાં નહીં થયેલી રીતને છોડી જાજરાઈ કરીને અથવા તો બીજા કોઈ પણ પ્રકારનું દબાણ આંણીને ખુશી રીતે તેના તાબામાં રહેલી દેવાલય જેવી જાહેર મિલકત કાઢી લેવાની છૂટ કોઈને જ ન હોઈ શકે, પછી પેશે માણસ ભલે ગમે તેટલો દુષ્ટ હોય. જે વ્યક્તિઓને આવું કરવાની છૂટ આપવામાં આવે તો આખા રાજ્યનંત્રનો અન્ત આવે અને નિર્બળતા રક્ષણનો હેઠળે. માટે તમે જે આવું કંઈ કરશો તો ખાલસા ધર્મનું દહન થશે; કાચુકે ખાલસા ધર્મની જુનિયાદ નિર્બળનું રક્ષણ છે. આપણાં દેવાલયોમાં ખરો સુધારો દાખલ કરવાને અને તેમાં પેસી મથેલા સડાને કાઢી નાખવાને મારા જેટલું બાએ જ કોઈને લાગતું હશે, પરંતુ જે સુધારા આપણે દાખલ કરવા માગીએ છીએ તેને જાંખપ આણે એવા ઉપાયો વડે તે આપણે ન જ કરીએ. તમારી સામે જે રસ્તા ખુલા છે :

૧. બધા ગુરુદ્વારાઓનો અને ગુરુદ્વારા કહેવાતા દેવમંદિરોનો ઢેચળો કાતો હોવો. જોઈએ એનો નીકાલ લાવવા. માટે ૪૦૦ નીમવાં.

૨. આ સવાલ સ્વરાજ્ય મળતાં મુધી મુલતવી રાખવો.

નાનકાનામાં ધરેલા વીરયગને તમારે મુસલમાની થવા દેવો હોય તો તમારે આત્મસંયમની અને ગુરુદ્વારાનો ઢેચળો કયા પણ જગતના કલાજોઈ મેળવવાની હીલચાલ બધે પાડવાની અત્યંત જરૂર છે.

તમારો મુખેશ્વર

મોહનદાસ કરમચંદ માંધી

માંધી

૬ તારવહેવાર પર બંધી

મુંબઈમાં ના. ડચ્કની મુલાકાતને માટે મારે કંઈ સંદેશો મોકલવો એવી મારા અમદાવાદના મદદનીશો માગણી કરી હતી. મેં તેને આ પ્રમાણે તાર મોકલ્યા: 'મુંબઈએ જરૂર બીજાં સંદેશોની જેમ ડચ્કની મુલાકાતનો બલિષ્ઠકાર કરવો જોઈએ.' આ સંદેશો ગઈ ૧૮મીએ મોકલવામાં આવ્યા હતા. આના સંબંધમાં મને લાડોર તાર ઈન્ફિસમાંથી વા. ૨૪મીએ આ પ્રમાણે ઉત્તર મળ્યો: '૧૮મી તારીએ આનંદાનંદે મોકલેલા તમારો તાર અમદાવાદમાં, તારખાતાના નિયમ મુજબ, વાંધાસર્થી ગળી અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે. તમારા વારના પૈસા મંગાવી લીધે પાછા મળશે.' જે રાજ્યસંસ્થાને માટે તારખાત્ર ચાલી રહ્યું છે તે સંસ્થાનો નાશ કરવા માટે જ તે ખાતાને વાપરવા દેઈ અટકાવવા સામે કોણ ખાસ વાંધા લઈ શકે? પણ આ અટકાયત એ સંસ્થાને વળી વધારે જ નાંખી દેવા એજ બતાવે છે એ તો ખરું જ. જો એક જ માણસ એજ દૂષિત સમજતો હોત તો આ અટકાયત સાંસ્કૃતિક સ્વાતંત્ર્યની ઉપર અત્યાચારભર્યા અંકુશ નાખે છે એમ તે કહી શકત. ૫૫ અહીં તો, આ અટકાયત એક ધસારો કરતાં ઘોષને અટકાવવાને ધરેલા તણખતા જેવી કહેવાય. એ તેમ હોય તોપણ જે પ્રવૃત્તિ પ્રુવેન્ટીવી રીતે ચાલી રહી છે તે સરકારની દૃષ્ટિએ જો તેટલી વાંધાભરેલી હોય તોપણ તેને આમ અટકાવવા મધ્યર્થ એ નિરર્થક છે. આ પ્રસંગે કરવામાં આવેલી બંધી તો પડું પડું કરી રહેલા રાજ્યતંત્રના અસ્તની આગાહી ૧૫ છે.

વારવહેવાર
૫૨-બંધી

અધના જાણવામાં હતું કે મહાંત ધણુ વખતથી ખુશી લગાઈ કરવાની તૈયારીઓ કરતો હતો. તેની પાસે હથિયાર હતાં. તેણે દારૂગોળો એકઠો કર્યો હતો. તોશની સોડોની ટોળી જમાવી હતી. સરકારી આધકારીઓને આ બધી તૈયારીઓની આખો વખત મન ધણુ ન હોય એ કેમ સંભવે ? આ સ્થિતિમાં આપણને સ્વાભાવિક રીતે જ વહેમ જાય કે મોટા અધિકારીઓ આ નીચ કૃત્યમાં ઉત્તેજન આપવામાં નહિ હોય તોપણ, થાય છે તે હીક થાય છે એમ માનનારા તો હોવા જ નેહયે. સંપૂર્ણ સત્ય શું છે એ જાણવા તમે ઇતેભર છો. એક ક્ષણવાર વિચાર કરી નેતાં જ તમારી ખાતરી થઈ જશે કે ધારો કે કેટલાક સરકારી અમલદારોના આ કામમાં ફાય હોતો એમ તપાસ કરતાં માલમ પડ્યું, તોપણ એ માહિતી આજ છો તેના કરતાં તમને પોતાને કે હિન્દુસ્તાનને એક તક્ષ પણુ આગળ ઘોડી જ લઈ જનાર છે ? તમે પોતે અને આખું હિન્દુસ્તાન ઇચ્છો છો કે જે પદ્ધતિથી સરકાર આજે રાજ્ય ચલાવે છે તેમાં જડમૂળના ફેરફારો ન કરાવી શકાય તો તે આખી સરકારને જ જમીનદોસ્ત કરવી. દેશની સામે જે મુખ્ય અને એકપૂરો સલાહ આજે ખરો છે તેની ઉપરથી અત્યારે પ્રજાના દોષ પણુ અંશતું લક્ષ ચળાવવું અને બીજામેર દોરવું એ પાપ છે.

આટલી વાત તો એ શોકજનક ઘટના વિષે.

શુરદારાઓન લગતી આખી હીલચાલમાં ધણો ફેરફાર થવાની જરૂર છે. શુરદારાને દબાવે સેવા માટે એક મોટી દુકડી તેની ઉપર ધસારો કરે એમાં જખરાઈ કરવાનો ઇરાદો બંધ ન હોય તોપણ તેમાં જખરાઈનો દેખાવ તો રહેશે જ છે એ દેખીતું છે. વળી. સુવ્યવસ્થિત સમાજમાં તો કોઈ પણ ચખ્સ પાસેથી, ધારાધોરણમાં નહીં થયેલી રીતને છોડી જખરાઈ કરીને અથવા તો ઝીંજ દોષ પણુ પ્રકારતું દબાણ આંખીને ખુશી રીતે તેના તાબામાં રહેલી દેવાલય જેવી જાહેર મિલકત કાઢી લેવાની છૂટ કોઈને જ ન હોઈ શકે, પછી પેસો માણસ બંધે મમે તેટલો ફટ હોય. જે વકિલોને આવું કરવાની છૂટ આપવામાં આવે તો આખા રાજ્યવત્તને અન્ત આવે અને નિર્જનનો રક્ષણનો દહ ફૂળે. માટે તમે જે આવું કંઈ કરશો તો ખાલસા ધર્મનું દહધન યશે; કાણકે ખાલસા ધર્મની ખુનિયાદ નિર્જનનું રક્ષણ છે. આપણાં દેવાલયોમાં ખરો સુધારો દાખલ કરવાને અને તેમાં પેસી મયેલા સડાને કાઢી નાખવાને મારા જોટલું બાએ જ દોષને લાગતું હશે, પરંતુ જે સુધારા આપણે દાખલ કરવા માગીએ છીએ તેને ઝાંખપ આણે એવા ઉપાયો વડે તે આપણે ન જ કરીએ. તમારી સામે જે રસ્તા ખુલા છે :

૧. બધા ગુરુદ્વારાઓનો અને ગુરુદ્વારા કહેવાતાં દેવમંદિરોનો કંબળો કાઢો. જોઈએ એનો નીકાલ લાવવા માટે પંચો નીમવાં.

૨. આ સવાલ સ્વરાજ્ય મળતાં સુધી મુલતવી રાખવો.

નાનકાનામાં થયેલા વીરચરિતે તમારે સુરલદાસી, થવા દેવો હોય તો તમારે આત્મસંયમની અને ગુરુદ્વારાનો કંબળો કસા પલ્લુ જાળવવાના ઇલાજોથી મેળવવાની હીલચાલ બધે પાડવાની અત્યંત જરૂર છે.

તમારો શુભચિન્તક

મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી

નોંધ

૬ તારીખ હેવાર પર બંધી

‘જુલઈમાં ના. ડયૂકની મુલાકાતને માટે મારે કાંઈ સંદેશો મોકલવો એવી મારા અમદાવાદના મદદનીશો માગણી કરી હતી. મેં તેને આ પ્રમાણે તાર મોકલ્યા: ‘જુલઈએ જરૂર બીન’ સંદેશોની જેમ ડયૂકની મુલાકાતનો બહિષ્કાર કરવો જોઈએ.’ આ સંદેશો ગઈ ૧૮મીએ મોકલવામાં આવ્યા હતા. આના સંબંધમાં મને લાંબો તાર ઍલિસમાંથી તા. ૨૪મીએ આ પ્રમાણે હિતર મળ્યો: ‘૧૮મી તારીખે આનંદાનંદે મોકલેલા તમારો તાર અમદાવાદમાં, તારખાતાના નિયમ મુજબ, વાંધામયી ગણી અટકાવી રાખવામાં આવ્યો છે. તમારા તારના પૈસા મંચવી લીધે પાછા મળશે.’ એ શબ્દસંસ્થાને માટે તારખાતું ચાલી રહ્યું છે તે સંદેશનો નાશ કરવા માટે જ તે ખાતાને વાપરવા દેઈ અટકાવવા સામે કોણ ખાસ વાધો લઈ શકે? પણ આ અટકાવત એ સંદેશને વળી વધારે જ નાંખી દેવા જોઈ બતાવે છે એ તો ખરું જ. જો એક જ માણસ એને દુષિત સમજતો હોય તો આ અટકાવત સાર્વજનિક સ્વાતંત્ર્યની ઉપર અત્યાચારશરો અંકુશ નાખે છે એમ તે કહી શકાય. પણ બીજી તો, આ અટકાવત એક ધસારો કરતાં ધોષને અટકાવવાને ધરેલા તણખડા જેવી કહેવાય. અને તેમ હોય તો પણ એ પ્રવૃત્તિ ખુલ્લેખુલ્લી રીતે ચાલી રહી છે તે સરકારની દૃષ્ટિએ અને તેથી વાંધાકરેલી હોય તો પણ તેને આમ અટકાવવા મધ્યસ્થ એ નિરર્થક છે. આ પ્રસંગે કરવામાં આવેલી બંધી તો પડું પડું કરી રહેલા રાજ્યવતનના અસ્તની આચાહી રૂપ છે.

તારવહેવાર
૫૨. બંધી

૬ તેમાંથી લેવાનો પાઠ

બંધી કરનારા તો ઉત્સાહ ભરેલા હશે. હાથ એવા સ્થાનિક નોકરો હશે એમ હું માનું છું. પણ એમાંથી આપણને એક પાઠ મળે છે. સરકાર અસહકારીઓ માટે જામે તે દિવસે તાર બંધ કરે, રેલ બંધ કરે, છાત્રું પણ બંધ કરે, પણ તેથી શું આ લડત ફાટી પડે? ખરી કે? મારી કમેલ છે કે નહીં. અસહકાર એવી રીતે કલ્પાયો છે કે તેમાં સરકારનું ઓશિયાણું કાપી નાખે. એ તો જેમ વધારે વ્યાપક તેમ તેનો વધારે વિનય છૂટી જાયો. વ્યક્તિ પણ અસહકાર કરે એ સંભવિત છે અને કલ્પી શકાય તેમ છે. પણ ત્યારે તે કંઈક જુદા જ પ્રકારનો હશે. પણ ત્યારે આખા દેશની રજીસ્ટ્રારમાં અસહકાર વ્યાપી ગયો હશે ત્યારે તો આપણે નથી ધરવા રાખવાના તારની, કે નથી રાખવાના ટપાલની, રેલની કે છાપાની. આ બધા સાધનો વિના પણ આપણું કામ સરસ ચાલ્યાં કરશે. આપણે વિદ્યુતવેગે એક મોટરોથી બીજા અને બીજાથી ત્રીજા સંદેશા મોકલી શકીશું. રેલગાડી દ્વારા નેતાઓ એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને જઈ પહોંચી શકી શકે છે, પણ તે સાથે જ બીજા કટલાય કામધંધા વિનાના કેવળ ફાલતુ વખાણોને પણ એથી ફરવાનું મળે છે, અને દેશનો નાદક સંક્રિતિય પાય છે. એટલે સરકારની સાથે સહકારનો કરાર કરી આપનારા સિવાય બીજા બધાંએ માટે રેલનો ઉપયોગ બંધ કરવામાં આવે તો મને છાંટાબાર દુખ ન થાય. અને તેમ પાય તો દેશમાં વસતા સહકારીઓની વસ્તીગણતરી પણ આપોઆપ જ થઈ રહે. ત્યાં મુખી આપણા હાથમાંથી ખરીએ અને કલમ ગયાં નહિ હોય અથવા કંઈ નહિ તો પત્થરપાટી પણ આપણી પાસે રી હશે ત્યાં મુખી તો લખીને આપણા વિચાર ફેલાવવામાં અટકાવ નહિ જ આવે—હા, પૂરતા સ્વયંસેવકો જોઈશે ખરા, અને ધણીવાર કટેવામાં આવ્યું છે કે છાપાની સ્વતંત્રતાની ભાદે નહીં છે. હું કહ્યું હતું કે સ્વતંત્ર શાસ્ત્ર એ એક સમજદાર છે ખરી, પણ ૧૯૧૮નું એપ્રિલના સત્યાગ્રહ સમ્રાટમાં એ બતાવી આપ્યું હતું કે હાથે લખી વર્તમાનપત્ર કાઢવું અશક્ય નથી. પૂરતા મંદિત લઘીઆઓ મળી જાય તો મને તેટલી નકલો કાઢી શકાય. અને અસહકારીઓની પ્રવૃત્તિ માત્ર તેમની કલમમાં જ પર્યાપ્ત થાય તેમાં હું તો ઘણા લાભ જોઈ છું.

૭ વસ્તીગણતરી

વસ્તીગણતરીના કામમાં લોકોએ સરકાર જોડે સહકાર કરવા કે નહિ એ વિષે અનેક ભાવોથી મને પૂછવામાં આવે છે. આટલા દિવસ એ પેટે જ આ બાબતમાં મારા મન જોડે નિર્ણય કરી લીધો ન હતો, તેથી આ બાબતમાં નહેરુ મત આપતાં હું ખંચાતો હતો. આ સવાલની બાબતમાં આટલા દિવસ સત્યાગ્રહની વૃત્તિ એક બાજુ અને દાઢ વરવને માટે નક્કી કરેલા અસહકારના કાર્યક્રમને વડાદારપણે જળગી રહેવાની રત્તિ અને બીજા બાજુએ ખેંચ્યાં કરતી હતી. અન્તે મારી વફાદારી જ વિભવિ નીવડી છે અને હું એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યો છું કે વસ્તીગણતરીના કામમાં સરકાર જોડે આપણે સહકાર

કરવો ધટે. એથી આપણી ઘડતને ભેર ન મળશે. એથી આપણા અંતરને કોંકતા ન હોય તેવા કાયદેસર નિયમોનું કમને પણ પાલન કરવાની આપણને તાલીમ મળશે; અને ઉપરાંત આજેથી ઘડતમાં વેર કે દિ'સાની દલિને સ્વપ્ને પણ સ્થાન નથી એ દુનિયાને દેખાશે. વસ્તીગણતરી લેવા કામમાં સહેજે થઈ આવનારી સંત્યાગ્રહ કરવાની ઇચ્છાને આપણે ઉદાપણ-પૂર્વક સંયમ કરવો ધટે. ચાલુ રાજ્યતંત્ર સામેનો આપણો અણુગમે ખતાવી આપવાની આ એક જખરી તક છે એ સાચું, પણ અત્યારે ખાસ મુદ્દાની ન હોય તેવી બાબતોમાં આપણે પાળેલા સંયમ આપણને બિવિધમાં ઘડતના ખસા કટોકટીને ટાંકણે ખપ આપવાને છે એ આપણે ભૂલવું ઘટવું નથી તેથી વસ્તીગણતરીનું કામ પૂર કરવામાં આપણે સરકારને મદદ કરવી એ જ ઉત્તમ માર્ગ છે અસહકારી તરીકે એથી મદદ કરવાને હર્નકાર કરીને મળનારી સત્તા ભોગવવાથી આપણે ડરીએ છીએ એટલા સાર નહિ, પણ સ્વભાવે કરીને આપણે કાયદાને માન આપનારા છીએ અને હજુ હાલ ટુરત વિદોધને ખાતર અખર તેા જે સરકારે આપણો વિશ્વાસ ખોડ્યો છે તેની સત્તા મિટાવવા ખાતર જેમાં નીતિઅનીતિનો સ્વચ્છ ન હોય એવા કાયદાઓ ભાંગવા સુધી જવાનો વખત નથી આવી પહોંચ્યો. અસહકારનું એ છેલ્લું પગલું આપણે ભરી તેા સકારે ન છીએ, પણ એને ધટ્ટ વાતાવરણ હજુ ભર્યે તેરહું વેદા નથી થયું તેમ ખીલ લગવા ઈલાજે હજુ હુકા હોય ત્યાં સુધી છેલ્લું પગલું ધરવું એ થોગ્ય પણ નથી આપી મને ઉમેદ છે કે ચાલુ કાયદાઓને અત્તસરીને સરકાર તરફથી જેની જેની પાસેથી વસ્તીગણતરીના કામમાં મદદ માગવામાં આવે તેઓ અધિકારીઓને તેવી મદદ આપશે.

તા. ૨૦-૩-૧૯૨૧

સત્યાગ્રહ સપ્તાહ

એપ્રિલ માસ નજીક આવતો જાય છે. એપ્રિલની છૂટી નાનીખતો શક્તિપ્રદ, રવિતાર અને નેરમીતો થોર ગવિવાગ કંઈ કાંઈ હિન્દી ભૂલે તેમ છે ? હિન્દુનું નવજન્મ છૂટી એપ્રિલથી શરૂ થયું એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી. એ દિવસો આપણે ઉજવવા એ આપણો ધર્મ છે.

હઠીએ પિન્દ જાગ્યું, આજસ મરડ્યું, ને હંધમાંથી ઢળીને વ્યૂએ છે તેા તેરમી એપ્રિલે સાંજે નવી મળેલી શક્તિના દુરુપયોગનું પરાણે થોર પ્રાપ્તિત કરાવેલું જોયું. તે જ રમીએ પિન્દુત્તને પોતાના પતિના તેજહીન થોવા મસ્તકને ખોળામાં મેલી વિવાપ કરની સ્તનપેદીને સામળા.

એ આઠવાડિયું કય રીતે ઉજવાય ? સત્તનો વધારે આગ્રહ કરી; વધારે દદ ખતી, વધારે નમ્ર ખતી, વધારે શુદ્ધ અહ, વધારે શક્તિ મેળવતી ન, તેરમીએ

કચેલો અત્માચાર શરી ન બનવા પામે એવા ઉપાય યોજવાએ પણ તે અહવાડિયામાં આપણું વિશેષ કર્તવ્ય છે.

એ અહવાડિયું શુદ્ધ તપશ્ચર્યાનું, શુદ્ધ ભક્તિનું, શુદ્ધ ક્ષમારીનું હોવું જોઈએ. એ અહવાડિયે આપણે સર્વ દોષોની ધ્વજિત પાસે અને જોના આપણે દોષો ક્યાં હોય તેની પાસે માફી માગીએ. આપણી નમ્રતામાં આપણું બળ છે. આપણે અંગ્રેજોનું કે આપણાથી વિરોધી વર્તન ચલાવનારા બાહ્યોનું માહું ન ઇચ્છીએ; તેઓને આપણે માહું ન કહીએ. એ સાતે દિવસ આપણે રટીએ કે ‘અમે આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ લઇશું, આ જ વર્ષના ખિલાફતનો ફરિયો કરશું, આ જ વર્ષમાં પંજાબનો ન્યાય મેળવીશું.’

તે મેળવવાનાં સાધનોનો આપણે વિચાર કરી તે મેળવવાનાં બારે પ્રયત્ન કરીએ.

૧. ખિનાબી ખિતાબ છોડે.

૨. વડીલો વડીલાન છોડે.

૩. નિઘાર્યો સરકારી નિશાળ છોડે.

૪. વાદી શરીઆતી સરકારી અદાલતનો ત્યાગ કરે.

૫. શેરાબી ને ખીજા વ્યસની રશમ, વ્હસન, વ્યભિચાર, ચોરી છુગાર છોડે.

૬. સૌ સત્ત જ આચવાનું પણ લે.

૭. સૌ પોતાના ઘરમાં રેટીયો દાખલ કરી સ્ત્રીપુરુષ બધા હમેશાં અમુક કલાક કાંતવાનો આમલ રાખે.

૮. સૌ પરદેશી કાપડનો ત્યાગ કરી કેવળ દાઢના કાંતેલ સૂતરમાંથી હાથે વણાયેલાં કપડાં જ પહેરે.

૯. હિન્દુ, સુન્નતમાન, શીખ, ઇસાઈ, પારસી, ચઢ્ઢી જે કેઈ હિન્દમાં જન્મેલાં છે તે બધા એકબીજા પ્રત્યે સગાં બાંધબહેનની જેમ વર્તે.

૧૦. કોઈ હિન્દુ ખીજાને અસ્પૃશ્ય ન માને અને બધા પ્રત્યે સમભાવ રાખે.

૧૧. તિલક સ્વરાજ્ય કાળમાં સૌ ચલાયકિત દાન આપે.

ઉપલાં કાર્ય કરના ને ખીજાને તે કરવાનું કહેતાં કોઈ કહી બાળા પણ ન વાપરે.

ઉપરના અરજ પરથી જોઈ શકાય કે મોટામાં મોટું કાર્ય રેટીયાનો પ્રચાર કરવાનું, ખાદી પહેરવાનું ને દાન ઉપરાજવાનું છે.

આપણે છઠ્ઠીએ ને તેરમીએ દડતાળ પાળતી જોઈએ, ઠાકની ઉપર બળ નહિ ચલાવવું નેહ્યે. મીસમજીરાએ પણ પ્રથમથી આ એ દિવસની રંગતો જોઈબરત કરી હોવો જોઈએ. જોએને રંગ ન મળે તે કામ ખર્ચ ન જ કરે.

દડતાળ અને
ઉપવાસ

છઠ્ઠીએ ને તેરમીએ આગલી સાંજથી ચોવીસ દલાકનો અપવાસ પાળવો.

સરકારની અંધી ન હોય ત્યાં આપણે છઠ્ઠીએ ને તેરમીએ સભાઓ બંધવી ને ચોખ્ખ દરોનો પસાર કરવા, દરક સભામાં હુકમો કરવા ને તે પોતપોતાના પ્રાંતના તિલક સ્વરાજ કાળામાં મોક્ષી આપવાં.

સાને દલાડા ને મુખ્યત્વે કરીને એ અપવાસના દલાડાનો અસુક નખત લોકોએ કેવળ ગાંતિમાં ને બકિનમાં ગાળવો ને આમ આપણી લડાઈ ધર્મની છે તે સિદ્ધ કરી દેવું.

હિન્દુસ્તાનમાં એક પણ ગામડું સત્યાગ્રહ સમાધના સન્દેશા રિનાનું ન રહેવું જોઈએ. તાં ૧૮મીએ હિન્દુસ્તાનમાં દરેક ઓપરખને અનુબંધ વરો જ જોઈએ કે દરેકે દેશસેવા ને ધર્મસેવામાં ઠીક ભાગ લીધો છે ને દરેક વધારે પવિત્ર થયું છે.

રાષ્ટ્રીય તિલક સ્વરાજ ફાળો

આ ફાળા વિષે હું મારી પંજાબની મુસાફરીની નોંધમાં પ્રગણે કરી ચુક્યો છું. આપણે લોકમાન્યના સ્મરણને શોભાવે એવા ફાળો કરવાની જરૂર છે. લોકમાં તેમની પૂજા ખૂબ છે, તેના ખ્યાલ જોએ લોકમાન્યના અવસાન પછી લાજર હતા ને સરકારમાં ગયા હતા તેને હંધક આવી શકે છે. ને બકિન દબ્બુ કાચમ છે ? આ યોડા માસમાં તેનો અવાજ આપવાની તક લોકોને મળે છે.

તિલક
સ્વરાજ ફાળો

સ્મરણ પણ કેવું ? નથી બાવડું બેનાવવાનું. ને શળામાંથી અગળ મેળવવાનું છે, અને શળાનો મુખ્ય ઉપયોગ આળકેતે તિલક આપવામાં, રેડીવાની પ્રકૃતિ ચલાવવામાં અને પ્રભાસેકેતે આપવામાં થવાનો છે. એટલે કે જે પૈના આપણે બંધરું તેના અંત ઉપયોગ આપણે સાર જ થવાનો છે. આવી વધારે સારો ઉપયોગ હું નો દલીલ ચૂકો નથી.

લોકમાન્યના સ્મરણ અર્થે હિન્દુસ્તાન એક કરોડ રૂપીયા એમના દરે એ વધારે પડતું કોઈ નહિ ગણે સ્વગળ મેળવવા સાર એક કરોડ રૂપીયા એમના દરવા એ નજીક વાત હોવી જોઈએ. જો આપણે જોઈએ તેટલા રૂપીયા પણ આ પ્રકૃતિને

સાર ન એકલા કરી ચક્રવા તો સ્વરાજ માંગવાનો કે મેળવવાનો આપણને હક રહેતો જ નથી. જો પ્રજા પરદેશી કાંપડનો લાગ કરવા તૈયાર ન થાય, સૂતર કાંતવાની આનાકાની કરે, દ્રવ્ય ન આપે, તો સ્વરાજનો હક જ શો હોય શકે? એટલે એક કરોડ રૂપિયા તો હું ઓછામાં ઓછા ગણું છું. આટલી રકમ એકવીસ પ્રાન્તમાંથી મળવી જોઈએ. તેમાંથી કેટલાક પ્રાન્ત ગરીબ છે, કેટલાક બહુ નાના છે; તેમની પામેથી બાજે આવતા પૈસાની આસા ન રખાય. મુંગમ, ગુજરાત, પંજાબ ઇત્યાદિ માથી વધારે મળવાની આસા જરૂર રખાય.

આ ઉપરાંત આપણે ત્રીસમી જૂન સુધીના પૂર્વે કરવું જોઈએ. ઘણામાંથી ઉપરાવાયે તો કોઈને બારે નહિ પડે તે આપણે રહેજે કરોડ રૂપિયા એકલા કરી શકીએ. મારી તો સલાહ છે કે આપણે તુરત આ ઉપરાણું ચાલુ કરી જૂનની આખર સુધી ઉપરાવી લેવું જોઈએ. માત્ર નિશચની ને શુદ્ધ સ્વયંમેવકોની જરૂર છે. આ બાબતમાં બધા પ્રાન્તોએ પંજાબની નકલ કરવા જેવું છે.

સંજુને યાદ હોવું જોઈએ કે દરેક પ્રાન્તમાં નોખું ઉપરાણું કરવાનું છે ને દરેક પ્રાન્ત જે ઉપરાયે તેમાંથી પચીસ ટકા મદાસમિતિને આપવાના છે. જેઓને મદાનિક મદાસભાસમિતિએ ન નીચ્યા હોય તેઓને કોઈએ ઉપરાણું આપવું નહિ. આટલો સારો નિયમ જાળવવાથી આપણે ઘણાં દુઃખોમાંથી બચી જવાનો સંભવ છે.

આ ઉપરાણું ચાલતું હોય ત્યાં સુધી બનતા લગી બીજા એક પાણુ ઉપરાણાની બિંદા ન ભગાવી જોઈએ.

મદાસભાનું બંધારણ

મદાસભાના બંધારણનો અર્થ આપણે પૂરો સમજ લેવાની આવશ્યકતા છે. તે બંધારણ સ્વરાજ વેળાસર મેળવવાના હેતુથી ચલાવેલું છે. તે બંધારણ પ્રમણે જો આપણે દરેક ગામમાં મદાસભાસમિતિ બનાવી શકીએ તે આપણી વડીલો ૨૧ વયના દરેક ઓપુગપતું નામ દાખલ કરી શકીએ તો તેનો અર્થ એ થશે કે જેમ સરકારની તેમ મદાસભાની આણુ દરેક ગામમાં વર્તે છે. સરકારની આણુ બજારોએ વર્તે છે. ત્યાં જ ન્યારે બીજી આણુ લોકોની ધુન્ડાએ વર્તેલી ગરૂ થાય ત્યાં સરકારની આણુ લોકપ્રતિષ્ઠા હોય તો એક હાથબર પણ ન ટકી શકે. એટલે જો આપણે મદાસભાના બંધારણને સંપૂર્ણતાએ વ્યાપક કરી શકીએ તો તે જ દિવસે સ્વરાજ સ્થપાયું;

સમજવું. એમાં આપણી યોજનાશક્તિની પરીક્ષા આવી જાય છે. જે આપણે એટલી સક્તિ પણ ન ધરાવતા હોઈએ તો આપણને સ્વરાજ મેળવવાનો શો રસ્કો છે ?

મહાસભાનું પંધારણ એ નિરાશાવાદીઓને જવાબ રૂપે છે. તેઓ એમ માને છે કે આપણામાં યોજનાશક્તિ પણ નથી. તે ધીખવા સાર વર્ષો નેહ્યે. એ નિરાશા પામા વિનાની છે એમ જતાવવા આશાવાદીના હાથમાં મહાસભાએ એક સચ્ચ મુક્યું છે. આ યોજના પાર પાડવામાં કશેયે ત્યાગ નથી નેહ્યો; કેવળ આપણામાં સામાન્ય પ્રામાણિકતા અને ઉદ્યોગની જરૂર છે. તેમાં જુદું પૈસાની પણ જરૂર નથી; તે જોડવાની જરૂર છે તેટલા તો આપણે ચાર આનાના સવાજમમાંથી મેળવી લઈ સફળિયે છીએ. જેમ ત્રીસમી જૂન લગીમાં આપણામાં એક કરોડ રૂપિયા એકઠા કરવાની સક્તિ હોવી નેહ્યે તેમજ આપણામાં મહાસભાના એક કરોડ સભાસદ નોંધવાની સક્તિ હોવી નેહ્યે. એક કરોડ એટલે વસ્તીનો ત્રીસમો ભાગ. મુજરાતમાં જુનું સાબની વસ્તી મણુપ છે. એટલે આપણી વસીમાં એકાઠામાં એકાઠા ત્રણ લાખ સભાસદો ત્રીસમી જૂન પડેલા નોંધાવા નેહ્યે. આપણે ૨૮મી ફેબ્રુઆરી સુધી ૨૫૦૦૦ નામો નોંધ્યા હતા. આપણી ઝડપ વધે તો જ આપણે હામ, કરી સફળિયે. સત્યાગ્રહ સપ્તાહમાં ખૂબ મહેનત કરી આપણે સભાસદો ને નાણું વધારી આપણું સામાન્ય હામ તો કરી જ લેવું નેહ્યે.

મહાસભાના
પંધારણ

મારી પંજાબની છેલ્લી મુસાફરી

પંજાબ વિ. મુજરાત

પંજાબ મારે સારે ખીલું મુજરાત જતી મડું છે. ત્યાં વખતોવખત જુડું પડે છે. પંજાબમાં એવા ટાંઢા થોડા રહ્યા છે કે જ્યાં હું નથી જઈ ગયો. આ લખાણને જે છેલ્લા મુસાફરી એવું નામ આપું છે તેનો અર્થ પણ એવો નથી કે તે દરમિયાને સારું છેડી છે. ત્યાં જળા સમયમાં મારે જવું તો પડશે જ એવું સંભવે છે. આ વેળા હું રાવજિતિ, મુજરાતવાલા મુજરાત, લાલપુર, સીરી, લાહોર, અમલસર, જલંધર, દોદિવારપુર, દલિયાણ, જામ, દલિયાણ, સરિન્દ, અંબાલા, શાહવક અને લિવાની ત્રણે દિવસો. એટલે હું મુજરાત વધારે જાઈ હું કે પંજાબ એ કહેવું જરા મુશ્કેલ છે.

પંજાબ અને
મુજરાત

પંજાબની મહેનો

મારો વિચાર મુસાફરીનું રીતસર વર્ણન આપવાનો નથી, પણ કેટલાંક ઉપમાસરાર પવિત્ર સ્મારણો આપવા આજર જ આ લેખ સારુ કર્યો છે. પંજાબની પહેલોને મને મુખ

પંજાબની
મહેનો

હરી મુકયો છે. સ્ત્રીઓની સમા લગભગ દરેક જગ્યાએ થયેલી. તે પણ કંઈ પાંચ 'સાતની નહિ. ટાળાં ને ટાળાં આવે. તેમની ધીરજ, તેમની સ્વાદર્શી, તેમની નિર્દોષતાનાં વખાણ કર્યાં જાય તેમ નથી. તેમનો પ્રેમ અપૂર્વ અનુભવો દરેક જગ્યાએ તેઓએ કદ્યપૂર્વક આશીર્વાદ આપ્યા છે. સ્વરાજ્ય એટલે રાગરાજ્ય એમ જ તેઓ માને છે. તેઓએ આરી ઉપર સૂતરના પવિત્ર ગોથા ને હારે ફેંક્યા છે પૈસા આપવામાં ક્યારા નથી રાખે લાવાછની પૈસા વિવેની અગ્રદ્વા પાંખળની બહેનોએ ભાગી છે. 'પૈસા' પણ ચરમને લઇને નથી આપ્યા, પણ હપ્તર પડી પડીને આપ્યા છે. 'તેઓ એકે અવાજે મધુર ગીતો ગાય છે, ને તે ગીતો પણ ઐતિહાસિક છે. હંનરો' પાંખળી બહેનોને પાંખળની ડાયરસાટીની હંદાણી ગીતો મારફત મ્હેરે છે. રેંદીયાની છળામાં તો પાંખળની બહેનો હિન્દુસ્તાનની બીજી બહેનોને આજે હરાવે છે અને હમેશાં હરાવતી રહેશે એમ હું માનું છું. એક બેરિસ્ટરની બે બાળાઓએ મારી સાથે રેંદીયાની હરિકાંઠ કરી. મારા હાથ તો ચાલે જ ચાતા? તાર તાણું કે વૂટે. આ બાળાઓ તો તાર તાણે જ જાય. હું બખાણો પડયો મારી હાર તો એ પ્રથમથી જ કંજલ કરી હતી. બાપે મને આશ્વાસન આપ્યું ને હથું કે મારો રેંદીયા જ ખરાબ હશે પણ મારા અજ્ઞાનનું મને પૂરું જ્ઞાન હતું એટલે એ આશ્વાસન નકામું હતું એ બાળાઓના રેંદીયામાથી જ નાદ નીકળતો હતો તે મને તો મારે વાહન કરતાંયે મોઠો લાગતો હતો આ રેંદીયાણું રાતના અનિયાર વાગે ચાલેહું. પણ જો મારે બીજું કામ ન હત તો હું જરૂર એ રેંદીયાની ગતિ જોયાં કરત, કેમકે મારો વિશ્વાસ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે કે હિન્દુસ્તાનનું સ્વરાજ્ય રેંદીયામાં જ જાણાયેહું છે

સ્વરાજ્યનો વાવટો

એક સાણા મિત્રે કહ્યું હતું હતી છે કે સ્વરાજ્યના વાવટા પર રેંદીયાનું જ ચિત્ર જોયે મને આ વિચાર ધણો જ મુન્દર લાગ્યો છે. આપણે ધણાયે વિચિત્ર વાવટા વાપરીયે છીએ આન્ધ્ર પ્રાન્તના એક ગૃહસ્થે ધણા પ્રકારના વાવટા સંચળ્યા છે. પણ મને તો સ્વરાજ્યના વાવટામાં રેંદીયાના ચિત્ર જોવા બીજા એક વિચાર પ્રિય નથી લાગતો આગામી મહા-સમાના કાર્યવાદમાં આ વિચારની હું બેટ કરું છું.

બ્યાપક પ્રવૃત્તિ

પાંખળમાં જોવા છતાં છે કે જ્યાં રેંદીયા વિનાનું એક ઘર નહિ હોય. જઈંધાર, હોશિયારપુર, દરિયાણા રેંદીયાના મયક છે. રેંદીયા અને બીજી દેશી કારીગરી ત્યાં ઉત્તમ થાય છે. હોશિયારપુરના એક સજ્જને મને બે રેંદીયા આપ્યા છે તે જોને જોવા હોય તે આશ્ચર્યે આવી જોઈ શકે છે. જ્યાંના રેંદીયા એક જાતના સીસમના લાકડાના બનેલા હોય છે. તેમાં હાથા વગેરે સંપાટે ઉતારેલા ને કારીગરીવાળા હોય છે. તેમાં રંગ પણ પૂરવામાં આવે છે. કેટલામાં તો બદ કળા દાખલ કરવામાં આવે છે. કિંમતી રેંદીયામાં દાંત પૂરેલા હોય છે. કેટલામાં ચકરમાં નાના અરીસા પણ હોય છે. કાંઈને કુપરી હોય છે.

દોષિયાપુરમાં મને હઠેલામાં આજુ કે ૭ માસની અંદર રેંડીયાનું કામ બન્યું. યહ ગયું છે. સામાન્ય રીતે સારા રંગીન રેંડીયાની કિંમત ઘંદર રૂપિયા પડે છે. રેંડીયાની માગણી એટલી બધી છે કે કાચીગદા તેને પહોંચી નથી વળી શકતા.

વિચિત્ર માનપત્ર

પ્રજ્ઞા પ્રકારનાં માનપત્ર મને આપવામાં આવ્યા છે, પણ જલંધરમાં જે માનપત્ર મને મળ્યું તેણું તો આજ તરીકે મળ્યું નથી. સામાન્ય રીતે આપણી મ્યુનિસિપાલિટીઓ બહાર સેવકોને માન આપતી નથી. તેથી પહેલે બરેલીએ જ્યારે માલાતા મોકલત્યાં તે હું ત્યાં ગયેલા ત્યારે હતી. પછી ગોરખપુરે હતી, અને આ વેળા જલંધરે, જલંધરની મ્યુનિસિપાલિટીનું આ સાદસ કંઈક વધારે પડતું મળ્યાય; પણ તેઓએ વખત વિચારી ક્ષિયગત હતી. માનપત્ર કંઈ અંગ્રેજીમાં ન હતું. મધુર દિન્દુસ્તાનીમાં તે હતું લિપિમાં તે હાપવામાં આવ્યું હતું. વળી તે રેશમ, હંદીકા કે જુગળ ઉપર ન હતું. તે માનપત્ર ખાલી પર હાપવામાં આવ્યું હતું. એ ખાલી મક્કા શરીરમાં જઈ પવિત્ર થઈ આવેલી હતી. જલંધરના એક વકીલ નઝીરશાહનાં માતાજીએ પોતાના કંદને સારે ધણાં વર્ષોથી ખાલી ટંકરી રાખી હતી તેમાંથી પોતે આ ખાલી કાપી આપેલી તે તેની ઉપર માનપત્ર છાપેલું છે. આજે તો એવા કિસ્સા સાંભળવામાં આવે છે કે જનાબને સાર ધરાવાપૂર્વક મુસલમાન માણસો ખાલી વાપરે છે.

૯૩૧
ખાલી પર
માનપત્ર

જ્યારે હું અધ્યાધ્યાત્મ પદોંચ્યા ત્યારે જ્યાં રામચન્દ્રજીનો જન્મ થયેલો. હઠેવાય છે તે જ સ્થળે નાનકડું મંદિર છે ત્યાં મને ઘણાં જવામાં આવ્યો હતો. ભાવિક અસહકારીઓએ મને સૂચના કરેલી કે મારે પૂત્રીને પીતૃવવા કે તેઓ સીતારામની મૂર્તિઓનાં વચ્ચે સાર પવિત્ર ખાલીનો ઉપયોગ કરે. મેં તો સૂચના કરેલી તેને અમલ માણ્યો થયો હોય. જ્યારે હું દર્શન કરવા ગયો ત્યારે મેં મૂર્તિઓ પર બૂંડી મલમલ ને ટુંકતા વાધા ભેગેલા ને મારામાં દુલસીદાસજીનાં જોઈને ગાદ સંસ્તિત્વ સામર્થ્ય હત તો હું પણ તે વેળા દુલસીદાસજીની જેમ હઠ લેતા. કૃષ્ણમંદિરમાં દુલસીદાસજીએ પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે જ્યાં સુધી ધનુષ્યબાણ હઈ કૃષ્ણ રામરૂપે પ્રગટ ન થાય ત્યાં તરીકે દુલસીદાસજી ન મને. અઢાણ સેવકો, કહે છે કે જ્યારે ગોસ્વામીએ આવી પ્રતિજ્ઞા કરી ત્યારે ચોપર તેમની આંખ આગળ રામચન્દ્રજીની મૂર્તિ ખસી યહ ને દુલસીદાસજીનું માથું સ્થેજે નગું અને ઘણીયે વેળા એવી હઠ કરવાનું મન યહ જાય છે કે આપણા કામગીરને પૂત્રીઓ ખાલી પહેરાવી સ્વદેશી બનાવે ત્યારે જ માથું છુટાડું. પણ મારે એટલું તપ કરવું રહ્યું. દુલસીદાસજીની અપૂર્વ મહિમ મેળવવી રહી. દરમિયાન જેમ મુસલમાન માણસો પવિત્ર કામોને સાર ખાલીનો ઉપયોગ કરતા થઈ ગયા છે તેમ દિન્દુનાં મંદિરોમાં ને બીજાં પવિત્ર કાર્યોમાં ખાલી હાખવ થાજો એમ હજુ છું સુધિનો નિયમ છે કે એક મોઢું કામ કામ પડવાથી આસપાસનાં બીજાં જ્યાં પોતાની મેળે ચાકંદામાં બેસી જાય છે દિન્દુસ્તાનમાં મોટામાં મોટી આયાત હાપકની છે, એકે તે આયાત એક વેળા નહોતી.

મંદિરોમાં
ખાલી

તેથી જ્યારે આપણે પરદેશી કાપડનો સર્વથા બહિષ્કાર કરી લઇશું ત્યારે આપણને સ્વચ્છતા મળશે જ હશે અને આપણી ટાકાત એટલી વધી હશે કે તેને કોઈ રોકી જ ન શકે.

એક નમૂનો .

સેંકડો સ્થાનોમાં હું જઈ ચુક્યાં. બાપે જ ક્યાંયે હવે ખુરશીની બેઠક રાખવામાં આવે છે. લખનાની બિહારત પરિવહમાં ખુરશી કાઢને સાર ન હતી. મૌતાના મહમદઅલી સદર હતા. પોતાની ખાતીની ઇન્દર ને ખાતીનું પહેરણ પહેરી આવ્યા હતા. તે ગાંધીએ બેઠા હતા. બીજા ઉમરાવો, ઉલેખાઓ અને શિક્ષિતવર્ગના લોકો પણ ભોંય ઉપર બેઠા હતા. પણ બધું જ સ્વદેશી તો મેં દરિયાણીની પરિવહમાં જોયું. આત્માની મહાસભાને હું કદાચી રહ્યો છું તેનો જ છોટો નમૂનો કે ન જોય. પરિવહનો મંડપ કેવળ ખાતીના કપડાથી જ બનાવવામાં આવ્યો હતો. વચ્ચે એક છતી બેઠક હતી તેની ઉપર કેટલાક સભ્યો પથ ઠી વાળા બેઠા હતા. પાછળની બાજુ સેંકડો ખોરો હતા. જમણી બાજુ ખાતીનું પ્રદર્શન હતું. તેમાં સુંદર કુલવારીઓ, હાથના સૂતરમાં ગુથેલા રૂમાલો, ખાતીના યાનો પાથરેલા હતા. બારીકમાં બારીક ખાતી બનાવનારને અને બારીકમાં બારીક સૂતર કાતનારને હનામેો અપાયાં હતાં. બારીક ખાતી ત્રણ દરજ્જાની હતી, તે હું સાથે લાવેલો છું. ગુથેલા રૂમાલ તથા કુલવારી પણ લાવ્યો છું. તે આશ્રમમાં જોઈ ચકાશે. સ્વચ્છતાએ ખાતીનાં ઇન્દર, પહેરણ ને ટોપી પહેરાં હતાં. નવી રાષ્ટ્રીય સાજાના બાજુએ બધાએ ખાતીનો પોશાક પહેર્યો હતો. એક પણ પરદેશી વસ્તુ આ પરિવહમાં મારી નજરે ન પડી. જે કહેવતો ચોમેર લખેલી હતી તે પણ ત્યાંની માતૃભાષા ઉર્દુમાં જ હતી; અને ઠાવેા પણ બધા લોકોએ શું કારણે જ વિચે વચેરેના હતા. આ મંડપનો અર્થ વળગેલા વચેરે લોકો બાંહે લેવું પડ્યું હોય તે જ હતો. ખાતી તો બધી માઠી ભેંતી ને તેથી જ રહેવાની વાવડાઓ પણ ખાતીના હતા.

એક દુઃખીનો બેઠો

જ્વંધર, દોશિયારપુર, દરિયાણા વચેરે સાથે આવેલાં છે. તે પંજાબની પૂર્વમાં છે. ત્યાંથી હવે વાગનારને પશ્ચિમમાં મુલતાન લઇ જવા છપ્પું છું. મુલતાનમાં મરઘી હમેશાં રહે છે. મુલતાનમાં પ્રવેશીને જન્મ મળેલો મનસ છે. ત્યાં પ્રવેશીને મનિર પણ છે. દીવાન મુલતાનનું સ્થાન મુલતાન હતું. દરિયાણામાં પાંચેા ધૂપા રહેલ હોવાય છે. મુલતાન મહું સદેર છે. ત્યાં ધૂળનો તો પાર જ નથી. મુલતાનની મ્યુનિસિપાલિટી લેદરકાર બણાય છે, મરઘીએ એક સાધુ પુરુષને જન્મ આપ્યો. તેમનું નામ બાહ મુલત્યંદ છે. જેસેલે તે સુખી હતા. હજી કંઈ હશે. દેખાવે તે મેલા લાગે છે. મુલતાનમાં જેમ અસલી માણસો બંધ પહેરે છે તેમ આ બાઈ ખાતીની બંધ પહેરે છે. ખાતીની ટોપી ને ખાતીનું ઘોતી પહેરે છે તેમના પ્રવાસથી એક મરઘીની ઉચ્છિપ્તતા થતી છે. તેમાં બાઈ મુલત્યંદ ને તેમના બહ બન્ને હોમાયા. તેમની સાથે ત્રણ દાહદાર છે, જેમાંના બે મકલ કામ કરે છે

આ ઇસ્તિવાલમાં બધા મરજીના કેસ લેવામાં આવે છે. તેની સારવાર સાધ મૂળચંદ, તેમના સાઈ અને બીજા સ્વયંસેવકો કરે છે. દરદીઓને બને ત્યાં લગી ખુલી દવામાં સુવાડવામાં આવે છે. સહેરીઓએ મને કહ્યું કે ત્યારે માતાઓ પોતાના મરજીથી પીડાતા છાશરોઓને મેલીને ભયભીત થઈને નાહી ત્યારે સાઈ મૂળચંદે આવા નિરાધાર દારીઓને કબજે લીધે ને તેમની સારવાર કરી. તેમને પ્રતાપે સોંકડો બન્યા છે ને સોંકડો સાન્નિતમાં મરજી પામી શક્યા છે. સાઈ મૂળચંદને પ્રતાપે મરજીને ભય લોકોને જોડા લાગે છે. આ ઇસ્તિવાલ ભેવા મને લઈ અથા દવા. લગભગ ચાળીસ દરદીઓ હતા. બધાને હું મરજી. તેમના સન્તોષનું હું મું વર્ણન કરું ? મેં પોતે તો મને મુલતાનમાં આ દરદીઓનાં દર્શન થવાથી સાવ્યશાધી માન્યો.

એક બંગાળી સાઈ

સાઈ મૂળચંદે બધાની મુલાકાત કરાવી તેમા બંગાળીને પણ તે ન ભૂલ્યા કહ્યું. ‘આ સાઈએ પણ અમને કહ્યું સમયે બદ મદદ કરી છે.’ તે બરા દૂર ઉભો હતો. હું ને બાળને મળવા આવ્યો થયો. તે બિચારો આપો ખરો. મેં તેને આપો ખસતાં વાથો ને તેનો વાસો ઘાબડ્યો. મારી સાથે પછા સનાતની સાઈઓ હતા. તેમને મારા આ કાર્યથી જોઈ લાગ્યું હોય એમ મેં ન લોયું, પણ હું એમ તો જોઈ શક્યો કે તેઓમાંના પછા મારો સ્પર્શ જોઈ રાહ થયા જેથી અનુભવ સાઈ તો ખૂબ દરખાસો ને મને કહ્યું, ‘મેં તો કહ્યું નથી કહ્યું.’ એક કહ્યું ખરે કે પંજાબમાં અસ્પૃશ્યતાનું ભેર વર્ણ મોણું છે. કોઈ પંજાબી સનાતની બંગાળી અંગે જતાં અલગતો હોય એમ મેં નથી અનુભવ્યું.

બંગાળી
સાઈ

મરજીના ઇલાજ

આ ઇસ્તિવાલના વ્યવસ્થાપકોને મેં કહ્યું હતું કે મને મરજીના ત્રણ ઉપદ્રવોનો અનુભવ હતો, ને એકની હકીકત તો એવી હતી કે મરજીનો તદ્દન નારા કરવામાં મારો હાથ હતો; ને બીજા બેનો ઉપદ્રવ એકે તે જ વેળાએ તદ્દન બંધ ન થઈ સમયે તોપણ તેને ઠીક અંતુશમા રાખી સંકાઈ હતી. આ ઉપરથી વ્યવસ્થાપકોએ તેના ઇલાજ વિષે મને પૂછ્યું. એકે તે ઇલાજ આપ્યું લલ્લાયે બીયે તોપણ અહીં જાણી જાણે મારું કું:

મરજીના
ઇલાજ

૧. મરજીના દરદીને બની શકે તો તદ્દન અલગ રાખી જ્યો તેની સારવારમાં શકાયેલા હોય તેનો સ્પર્શ બીજાઓને ન થવા દેવા.

૨. જ્યાં મરજી થઇ હોય ત્યાં ચૂનો વગેરે છંદોથી તે પરનો ઉપયોગ ઓછામાં ઓછા દસ દિવસ સુધી બંધ રાખવો.

૩. તે જ ઘરમાં જોઈ હોય, અનુવાળું ન હોય ને હવાળી આવળ ઓળી હોય તો તણે ખાખીઓ દૂર કરવી.

૪. તે ઘરમાં ઉદ્દેશ રહેતા હોય તો તે ન રહી શકે એવી રીતે તેને સમરાખી લેવું.

આટલા ઉપાયો ધ્યાનમાં રખાય તો મરજી ફલાટી બગડે એમાં શંકા નથી. છે. હું
જાણું છું કે એ ઉપાયો કહી જવા સહેલા છે, એજવા મુશ્કેલ છે, તેથી જ મરજીએ, હિન્દુ-
સ્તાનમાં ધર કર્યું છે. પણ આપણી મરીબાઈ હતા એટલા ઉપાયો લઈ શકાય તેટલા લેવા
એકઠે મરજીને અટકાવવાના ઉપાયો સહેલા છે તે એ એ સચચ્યા હતા તે જાણી નાખવાનું
મન માય છે.

૧ હવા અને અજવાળાવાળા ધરોમાં જ રહેવાની ટેવ પાડવી.

૨ હાલો ચાવી ન રોકે એવા ધર કરવાની તબવીબ કરવી.

૩ પાચખાના બોય ઉપર પડવા ન દેતા એક વાસણમાં જ પડવા એકઠે તે તે
વાસણોમાં જ્યારે જ્યારે ઉપયોગ કરવામાં આવે ત્યારે ત્યારે સૂકી ધૂળ પુષ્કળ નાખવી, જેથી
બધો ખેલ દહાડ જાય તે માત્ર ટોરી ધૂળ જ નહીં પડે.

૪ પેચાળ પણ કોઈ વાસણમાં જ પડવા એકઠે.

૫ પાચખાના ધરના ખીલ લાગે એવા જ સાફ દોવા એકઠે.

આ નિયમોના મદદરૂબ ઉપર જાખવાની મને ધુરસદ નથી, પણ મારો એવો, ખાસ
અભિપ્રાય છે કે જોકે આપણે સૌંદર્ય વ્યક્તિગત નિયમોનું પાલન ઠીક કરીએ છીએ, હતા
સૌંદર્યના સામાજિક નિયમો આપણે જાણતા નથી, તે જાણીએ છીએ તોપણ તેનું પાલન
નથી કરતા અને તેથી અનેક વ્યાધિઓ ભોગવીએ છીએ.

ચાંદ ઘોડચો

આ ઇલિપ્સાકાર વર્ણન લખતા મારે એટલું ભલતુ ન એકઠે કે બાઈ મૂળચંદને સેમની
સેવા સાર સોનાનો ચાંદ મળ્યો હતો એ તેમણે તે સ્ત્રીને પાછો મોન્સી આપવાનો નિમિત્ત
કર્યો તે જ દિવસે એ પ્રસિદ્ધ વજીરો લાલા કેવજીજી અને લાલા બોધરાજે એક વર્ષને સાર
વજીલાત બંધ કરવાનો નિશ્ચય નહેર કર્યો. આ બન્ને વજીરોની નહેર સેવાની અસર
પ્રલતાનના જીવન ઉપર ઠીક પડેલી હતી તેઓ સમજી ગયા હતા કે તેઓના વજીલાતને
વળગી રહેવાથી નહેર જીવનની પ્રગતિ અડકી હતી. આટલું મટી બધી જગ્યાએ આજ
આજ જગી રહ્યું છે? જ્યાં આગેવાનો અસહનરને નથી સમજી શક્યા અથવા સમજતા
હતા તેનું પાલન નથી કરતા ત્યાં ત્યાં અસહનર આનંદ નથી વધી શકતો, કેમકે 'એક
વર્ષ જેમ આયરે છે તેમ હાલવર્ષ વર્તે છે.'

સિયાળકોટનો નમૂનો

જ્યાં જ્યાં હું બાટકું છું ત્યાં ત્યાં જોઉં છું કે એક માણસ પણ તે શુદ્ધ કામ કરનાર
મળે આવે છે તો ત્યાં અસહનરનું કામ સરસ ચાલે છે એક આગા સફરે સિયાળકોટનું
જીવન બારે ચડાવ્યું છે. આ એક બદાહુર ને ખાનદાન મુસલમાન વજીર છે તેમણે
સામુઅરના પહેલા એકસે ખિસાઈતનો કાગલ લેવો ત્યારે જ ટી કીચરની સાથે વજીલાત

છાડી. તેમનો ત્યાગ, તેમની સાદાઈ, તેમનું સત્ય તેમના દરેક કાર્યમાં જોવામાં આવે છે. એ જ સદેશ તેમના અસહકાર પૂર્વે પણ શિયાળકોટના જીવનમાં સારો ભાગ લેતા હતાં. તેથી તેમની પાછળ શિયાળકોટમાં અસહકારનું બોરું દાંત બેઠું રહ્યું છે. એક મોટી ઇસ્લામી 'નિરાળ રાષ્ટ્રીય બની છે' રેડીયાલ કામ જોરથી ચાલે છે તેમનાં બીજી તથા બીજા બહેનોના સારીર ઉપર પણ એ શિયાળકોટમાં ખાલીનાં જ કપડાં નોંધ્યાં, આવા અનુભવો મને ધણે ઠેકાણે થયા છે. મંજીબનો અનુભવ આપતાં શિયાળકોટનો સુંદર અનુભવ મને યાદ આવ્યો છે. એ જ એમ પણ જોયું છે કે જોઈ જોઈ શુદ્ધભાવે ત્યાગ કર્યો છે તે બધાએ પ્રતિજ્ઞામાં વધારો કર્યો છે ને હ'ઈ જ ખોસું નથી, પૈસો પણ યોશી ન હોવાય. પોતાની આજીવિકા પૂરતું મેળવી લે છે, ને તે વખતે લેવાનો અધિકાર કોને હોય ? સમાજસેવકને તો ન જ હોય. તેના હાથ શુદ્ધ હોવા જોઈએ, તેને ખાનગી વ્યવસાયો મોટા જ હોવા જોઈએ, તેની દાનતો ઓછામાં ઓછી હોવી જોઈએ.

તા. ૨૭-૩-૧૯૨૧

૧ પારસીઓ પ્રત્યે—

પ્રિય મિત્રો !

હું જાણું છું કે અસહકારની હીલચાલને તમે રસભર નિહાળી રહ્યા છો. તમે એ પણ માનજો કે જે આત્મશુદ્ધિના પ્રાયશ્ચિત્તવિધિમાં થઈને આજે આપો દેશ પસાર થઈ રહ્યો છે તેમાં તમે કેવો ભાગ ભજવવા માગો છે એ તરફ બધા જ વિચારી અસહકારીઓ જોઈ રહ્યા છે. મને પોતાને તો સ પણ વિશ્વાસ છે કે અરાબર ખરે વખતે તમે ખરી વસ્તુને જ સાચ કરશો, અને હું આજે આ દાગળ એટલા ખાતર જ લખવા બેઠો છું કે હું મારું છું કે ખરી પણ આવી લાગી છે.

તમારા એક દેશમન્દુતા નાતા ઉપરાંત બીજા પણ અનેક પવિત્ર સંમનધોથી હું તમારી સાથે સંકળાયેલો છું. દાદામાઈની મહાન દેશપ્રીતિએ મારાના પહેલવહેલી દેશપ્રેમની ન્યોત પ્રગટાવી, તે કાળે હું બીજા કોઈ આગેવાનને ઓળખતો ન હતો. એઓ જ મારા માર્ગદર્શક અને મદદગાર હતા એમની જ પાસે ન્યારે હું હજી આજક હોનો ત્યારે ઓળખાણનો દાગળ હાથમાં લખને ગયેલો. પછી સન ૧૮૯૬માં મુમ્બના તાજ વમરના રાજા મારા બીજા માર્ગદર્શક બનેલા અને મને કામ કરવાની તાલીમ આપેલી. એમણે છેક ૧૮૯૨ ની સાલમાં એક પોલિટિકલ એન્ટ સામે બુલેટ કઠાવવા હું હક્કી રહ્યો, હોનો ત્યારે મારા જુવેનીના જુસ્સાને રોષી

પારસીઓ
વિષે, આજે

પારસીઓ
સાથેના મારા
સંબંધો

સંઘન શીખનેલો અને જાહેર જીવનમાં અદિસાચિતિ કેમ ફેળવવી એનો પ્રશ્નો-પાઠ આપેલો. હિન્દુસ્તાનની સેવા કરવી હોય તેણે અમત અન્યાયને મળી જતાં કેમ શીખવું એ એમણે મને શીખવ્યું. દક્ષિણ આફ્રિકામાં મારા સૌથી કિંમતીમાં કિંમતી અસીધ તેમજ મિત્રોમાના એક શેક રસ્તમજી ધોરખોદુ પારસી જ હતા. એઓ જાહેર કામોમાં છૂટથી પૈસા ખર્ચતા અને સત્યાગ્રહ ચાલ્યો તે વેળાએ એઓ અને એમનો જહાદુર પુત્ર જન્મે મારી જોડે જેલમાં આવેલા. જોરાએનું ટોળું મને વધેશ્વા નીકળેલું ત્યારે પણ તેમણે જ મને આશ્રય આપેલો. આજે પણ અહીંની સ્વરાજ્યની હીલચાલ તેઓ ત્યાં બેઠે રસબેર, નિહાળી રહ્યા છે અને થોડા જ વખત ઉપર તે માટે તેમણે ૪૦ હજાર રૂપિયા જેવડી રકમ આપી છે. મારા નામ અભિપ્રાય મુજબ આજે હિન્દુસ્તાનમાં સૌથી શ્રેષ્ઠ સ્ત્રી, કદાચ એકે પારસી બહેન જ છે. ધરતી જેટલાં તે ક્ષમાવાન છે, અને એમના હૈયામાં તો આખી માનવજાતિ રહેજે સમાઈ જાય તેમ છે. એમનો પરિચય જાંદગીની એક અણમૂલી તક છે. આવાં પવિત્ર સ્મરણો હું કેટલાંયે આપી ચકું તેમ છું, પણ મને લાગે છે આ પત્ર લખતોના મારો હેતુ સમજવાને અને તેનો આક્રમેશ્વરને તમારે માટે આટલા દાખલા બસ છે.

તમે મારે ખમરદાર કામ છો. તમે સંપીલા છો, અને અલખત કામ પણ હોલચાલની રિચરતા તેમજ વાજખીપણા માટે ભરપૂર પૂરાવો મળ્યા વગર તેમાં ભજવ્ય શકાનાવિકપણે જ ના પાડો છો. પણ હવે એવો વખત આવી લાગ્યો છે કે કદાચ તમે હવે જહાર ખમરદાર બનવા પાછળ તમારો ધર્મ ચૂકી જાઓ. મને ધાસ્તી છે કે વેપારમાં મળી રહેલી બરકત તમને તમારા લાભો દરેકો દેશજનુઓની હાજરો અને ભાવનાઓ તરફ રમે આંધળા કરી મુકે. તાતાઓના મહાન કુટુંબને પશ્ચિમના ધનજૂજ્યા કરોડપતિઓની ઇતિના પંજમાં સપડાવું જોઈ હું કંઈ છું. હિન્દુસ્તાનના હિંદોએ ખીલવવાના ચક્રવર્તી લાભોની ખાતર મરીએને ધરખાઈ વમરના કરી મુકવામાં રહેલા દુષ્પરિણામ કદી કદીને હું ચરચઈ છું છતાં મારી અદા છે કે આ એક હાલો ચેપ જ માત્ર છે. તમારી કુદરતી અમમચેતી તમને આવાં સાદમોમાં રહેલો આપઘાત વચરવિલંબે દેખાડી દેશે. તમારી તીવ્રજુદિ તમને કદી દેશે કે હિન્દને જે જરૂરી છે તે તેનું ધન થોડાક મૂડીવાળાઓના હાથમાં એકઠું થાય એ નથી; એ ધન હિન્દુસ્તાનનાં સાત લાખ ગામડાંમાં વહેંચાઈ જાય અને ૧૬૦૦ મધ્ય લાંબા અને ૧૫૦૦ માઈલ પહોળા આ ભરતખંડમાં કાંઈ જૂખું ન સૂએ એ છે. આથી મને તો ખાતરી જ છે કે આજે હિન્દને નીચેલી કાદીને તેનો પ્રાણ

શેનાર સામ્રાજ્યસત્તાના પંખમાંથી હિન્દને છોડાવવા મથી રહેલા સુધારકોની જોડે એક આખી કેમ તરીકે સામેલ થવામાં તમે માત્ર વખતની જ વાટ જોઈ રહ્યા છો.

પણ એક બાબત તો એવી છે કે જેમાં તમારી કેમે હવે રાહ જોવી એ ચોખ્ખું પાપ જ છે. હિન્દમાં આજે દાર્શનિકોની ચળવળ હાલ છે. લોકો સ્વેચ્છાપૂર્વક દારૂનું વ્યસન છોડી શુદ્ધ થવા ઇન્તેજાર છે. પ્રજામાં દારૂનું વ્યસન લગભગ અશ્વમ્ય અપરાધ ગણવા લાગે એટલે સુધી પ્રજામત અધાઈ રહી છે. દારૂના પીણા ચત્રાવનારા મોટે ભાગે પારસીઓ છે. તમે આ બાબતમાં પૂરા દિલથી પ્રજા જોડે સહકાર કરવા તૈયાર થાઓ તો સુખદી ઇલાકામાંથી તો આ બદીના ધર ધડીના છઠ્ઠા બામમાં ઉખાડી મુકી શકાય તેમ છે. સ્થાનિક સરકારો આજે હિન્દુસ્તાનમાં લગભગ બધે જ આજકારી ખાતાને લગભગ છોડી મુકવાની હદ સુધી પહોંચવા કરી રહેલી આ પ્રવૃત્તિને અટકાવવાનો અણગમતો પ્રયાસ કરી રહી છે. તમે સરકારને મદદ કરશો કે પ્રજાને ? મુજબ સરકારે હજુ મીઝાજ નથી ખોલ્યો. પણ એ સુદ્ધ દારૂની આવક સાવ જતી કરવા જોઈથી હિન્દમાં અને હાલપણ બતાવી શકે એમ માનવું મુશ્કેલ છે.

આ સ્થિતિમાં તમારે તામડતોળ નિર્ણય કરી લેવાની જરૂર છે. તમામ યાત્રો દારૂને વિશે શું કહે છે કે તેની મને ખબર નથી, પણ જે અહુરમઝદે નેશી અને બદીના બેદ ક્યાં અને બદી સામે નેશીની છત મારી તેણે દારૂને માટે શું કહ્યું હશે તે હું સહેજે કંપી શકું છું. છતાં ધર્મની આગાઓનો વિચાર બાળુએ રાખીયે તોપણ અત્યારની આ પ્રજાકીય દારૂનિષેધની ચળવળમાં પૂરા દિલથી સામેલ થવું જ તો તટસ્થ કે હંદાસીન રહીને ચાલ તે એવા કરવાનું વલણ અખત્યાર કરવું એ વાતનો તમારે નિર્ણય કરી લેવો જ જોઈયે. મને પૂરી હમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનની એક ચતુર વહેવાર કેમ તરીકે તમે આજે હિન્દમાં શરૂ થયેલી દુનિયાની કોઈ પણ તેવી ચળવળને જાણી પાડે તેવી દારૂનિષેધની આ મહાન ચળવળમાં પૂરેપૂરા દિલથી જોડાઈ જઈ એ દિશાએ પ્રત્યક્ષ કાર્ય કરવામાં પરીવાઈ જશો.

પારસીઓ
અને
દારૂનિષેધ

તમારો સાચો મિત્ર

મોહનદાસ કરમચંદ આંબી

૬ રાજની આણુ કે રામની ?

મારી મુસાફરીઓમાં એકવાર એક સ્ટેશન ઉપર એકસરખા પોષાકમાં ઉભેલી એક છોકરાઓની ઢુકડી મેં જોઈ. મેં એ પણ જોયું કે એમનો એ પોષાક પરદેશી કાપડનો બનાવેલો હતો. યા તો પરદેશી સુતરમાંથી બનેલો હતો. એમણે કંઈ કે તેઓ 'સ્કાઉટ' (બાલસેના) વાળા હતા. મારી ઉલ્લેખ વધી. મેં પૂછ્યું, 'તમારે શું કરવાનું ?'

'અમે પ્રભુમેવા, રાજની સેવા અને દેશની સેવા ખાતર છીએ.'

'તમારો રાજ કોણ છે ?'

'પંચમ ન્યોન.'

'જલિયાવાલા બાગનું કેમ ? ધારે કે ૧૩મી એપ્રિલ ૧૯૧૯ ને દિવસે તમે ત્યાં હોત અને જનરલ ડાયરે તમને તમારા બેબાકાના બનેલા બાપ્તિસ્ટા પર મોળી ચલાવવાનો હુકમ આપ્યો હોત. તો તમે શું કરત ?'

'અલગત, એ હુકમનો હું અનાદર કરત.'

'પણ જનરલ ડાયર તો બાદચાહનો સેનાપતિ હતો ને ?'

'એ ખરૂં. પણ એ તો નોકરચાલીનો માણસ કહેવાય. એની જોડે અમારે કશી લેવાદેવા નહિ.'

મેં એને સમજાવવા માણ્યું. મેં કહ્યું કે 'નોકરચાલી અને રાજ વચ્ચે એવા ભેદ કેમ પાડી ગયાય ? રાજ એ તો બિહારના વગરની એક બાવના માત્ર છે, અને એ રીતે તો આખી બ્રિટિશ સત્તાનતને પણ રાજ ચાંદથી સૂચવી સકાય. વળી આ સત્તાનત દુનિયા ઉપર જે જે હુકમ કરી રહી છે તે જોતાં કોઈ પણ હિન્દી ધર્મધરને અને આ સત્તાનતને એકીસાથે વશાદાર રહી શકે ખરો ? જે સત્તાનત માર્શલ લોના ફર વર્તાવી શકે, જે આવા સિતમોની તોળા ન કરે, જે પવિત્રપણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા-એનો ભંગ કરીને બીજા દેશો જોડે છુપા ફેલકારા કરે, એ સત્તાનતને ધર્મધરની ઝોળખ કે ધર્મરતો ડર છે એમ કેમ કહેવાય ? એ તો કેવળ રાક્ષસી રાજ્ય કહેવાય. એવી સત્તાનતને વશાદાર થવા નીકળ્યું એ ધર્મધરને બેવફા સવા બરાબર છે. રામની આંખ મોટી કે રાજની ?'

છોકરો મૂંઝવણમાં પડ્યો.

મે 'મારી દલીલ ચાલુ રાખી; 'ધારો કે આપણે દેશ પણ ધનવૈભવની પાછળ પડે, બીજી પ્રજાએને નીચોવે, દાદગાંજના વેપાર ચલાવે, વેપાર વધારવાને સાઠ લડાઈઓ માટે, પોતાની સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા કાયમ રાખવા દગાખાજીઓ કરતા પાણુ વળી ન જુએ; એવે વખતે આપણે એવા સ્વદેશને અને ઇશ્વરને બેનનેતે એકીસાથે કેવી રીતે વશદાર રહી શકીયે ? બંનેની આજુ કઈ રીતે માનીયે ? એવે વખતે ઇશ્વરની આજુ માનવા ખાતર સ્વદેશની આજુનો ઇનકાર કરવો એ જ શું આપણો ધર્મ નથી ? તેથી માફ કરેલું તો તમને એ છે કે તમારે એકમાત્ર ઇશ્વરને જ વશદાર રહેવાને બધાવું. એટલે દરબરે અથવા એની વિરુદ્ધ વર્તીને સાથેસાથે જ બીજા પણ કોઈને વશદાર રહેવાની શ્રમજુમા શસાવું નહિ.'

આ ઇકરામીના બીજા સાથીઓ પણ આ બધું ખૂબ દમથી સાબળી રચા હતા. એમને મુખી પણ આવ્યો ને વાતમા ભજ્યો. મે 'મારી દલીલ એને ડરી કઢી સંભળાવી અને તે પર વિચાર કરવા તેમજ જે નવજવાનોને પોતે કેળવી રહેલ છે તેમની જિજ્ઞાસાશક્તિ સતેજ કરતા રહેવા બહામણુ કરી. આ રસમય ચર્ચા હજુ પૂરી થતી હતી એટલામાં તો ટ્રેન ઉપડી. મને એ સુંદર નવજવાનોની કંઈકે દયા આવી અને અસહકારની કીલચાલનું કંઈ ગહસ્ય પણ હું વધુ સમજતો થયો.

માણુમજાને માટે આ સંસારમા એક જ સારો, સર્વવ્યાપી અને સર્વોપરી ધર્મ હોઈ શકે, અને તે એ કે એક ઇશ્વરને જ વશદાર રહેવું. અન્તરમાં વસતા ગમની જ આજુ સર્વોપરી માનવી અને એ રામને કોઈ કાળે અન્તરમાથી આય-મવા દેવા નહિ. ગંગા પ્રત્યેની, દેશ પ્રત્યેની અગર માનવજાતિ પ્રત્યેની 'વશદારી ન્યારે ન્યારે એ ઇશ્વર પ્રત્યેની વશદારીની આડે ન આવતી હોય ત્યારે ત્યારે અલમત્ત તેમા સમાય છે, પણ ન્યારે ન્યારે સ્વદેશનું, ગામનું કે માનવજાતિનું વલણુ ઇશ્વરાભિમુખ ન હોય, એમના મ્હેં ઇશ્વરના સિંહાસનની ઉલટી દિશા તરફ હોય 'ત્યારે ત્યારે એ બધાની આજુને તરછોડીને એકમાત્ર ઇશ્વરની જ આજુ માનવી ગઢી. મને કમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનના નવજવાનો અને તેમને કેવંજનારાઓ પોતાના સ્વધર્મ અથવા વશદારી વિષેના ખ્યાલો ફરી તપાસી જોશે અને ન્યા તેઓ ખૂલ કરી રચા છે એમ જુએ ત્યા તે સુધારી લેશે. કુમળા મનના બાળકોને બર્ધ-દગ્ધ સૂત્રો કે સેવામન્ત્રોથી મુઝ કરવા એ નાનીમૂની વાત નથી.

દેશની આજુ
કે ઇશ્વરની ?

ઇશ્વર પ્રત્યે
વશદારી

મારી નોંધ

મહાસભાનું બંધારણ

જેમ જેમ હું મુસાફરીમાં અનુભવ લેતો જઈ છું તેમ તેમ મને લાગે છે કે આપણે જે મહાસભાના બંધારણ પ્રમાણે પ્રત્યેક મામડામાં આપણી સમિતિ સ્થાપી શકીએ તે મહાસભાની આજી ફેરવી સકીએ તોપણ આપણે સ્વરાજ્ય મેળવવાની સ્થિતિને લગભગ પહેાળી જઈએ. આટલું કાર્ય કરવું એ તો કોઈ મુશ્કેલ નહિ ગણે; અને જે ગણે, તો આપણે સ્વરાજ્ય આ વર્ષમાં મેળવવાની વાત ઊઠી દેવી જોઈએ. જ્યાં જ્યાં લોકોમાં જીવન આવ્યું છે, તે લોકોમાં થોડા આગેવાને પ્રામાણિકપણે કામ કરતા થઈ ગયા છે ત્યાં આવાં કામે ચાલ્યાં જ કરે છે. જળવપુરના એક જ છઠ્ઠામાં ૫૦૦૦૦ લોકોએ પોતાનાં નામ નોંધાવ્યાં દહેવાય છે. કોઈ કોઈ ગામેમાં લગભગ નેવુ રહી સીપુરોએ પોતાનાં નામ મહાસભાના ગ્રામમાં નોંધાવ્યાં છે. આ કામ કરનારા વકીલ નથી; એ પૈસાદાર જમીનદારોના જીવાત પુત્ર છે તેઓ પોતાના પૈસાને ને પોતાના વખતનો ભોજ લોકોને આપી રહ્યા છે. વકીલવર્ગનો મોટો ભાગ તો આ પ્રવૃત્તિથી વેતરનો રહ્યો છે. જ્યાં લોકો પ્રતિજ્ઞાને વળગી રહી વકીલ કે જીલ્લા જૂના કામદારોને વળગી રહ્યા છે ને તેમને ઊઠી પોતાનું કામ આજળ લઈ જવાની દિગ્ભ્રમ નથી કરતા ત્યાં કામ અટકી રહે છે. ગુજરાતમાં ૨૮મી ફેબ્રુઆરીએ મહાસભાના ૨૫૦૦૦ સભાસદ નોંધાયા હતા. એ કંઈ બહુ ન ગણાય. જેમ જૂન માસ પહેલાં આપણે એક કરોડ રૂપિયા આખા ભારતવર્ષમાં એકઠા કરવા જોઈએ, તેમ જૂન માસ પહેલાં આપણે મહાસભાના એક કરોડ સભાસદ પણ કરવા જોઈએ. એટલે આપણે સવા કરોડ રૂપિયા એકઠા કરી સેવાના રહ્યા ને એક કરોડ સભાસદોનાં નામ નોંધવાં વગેરેની બચત કરવી રહી. ગુજરાતની બધી વસ્તી છન્ન લાખની ગણાય છે. ત્રીસ કરોડમાં એક કરોડને દિશાએ આપણે ગુજરાતમાં જૂન માસ પહેલાં ત્રણ લાખ સભાસદ નોંધી સેવા જોઈએ, ને ત્રણ લાખ સભાસદ એટલે પોણા લાખ રૂપિયા સભાસદના લરાજમના પ્રાન્તિક સમિતિના હાથમાં તિલક સ્વરાજ્ય ફંડ ઉપરાંત આવવા જોઈએ. આ સભાસદોની ભરતીનું કામ બચસ્થિત રીતે થાય તો જ લાભ થશે. દરેક સભાસદનું ૫૨ નામ, ધર્મ, ઠેકાણું, વય ઉમર આપણી પાસે હોવાં જોઈએ. દરેક સભાસદને મહાસભાના બંધારણની સામાન્ય આદિની હેતુ જોઈએ ને અસહકારના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો તેના ધ્યાનમાં હોવા જોઈએ. આ કામની વપાસને સાર એક કામદાર ખાસ નીમાવે જોઈએ કે જે દરેક ઠેકાણે કામ કેમ ચાલે છે એ વપાસવા જ કરે. દરેક જીલ્લા વરદાની વિગતવાર અને સત્તાવાર ખબર દર અઠવાડિયે બહાર પડવી જોઈએ. આવાં કામોને સાર કેટલાકે તો ચાવીસે કલાક સ્વરાજ્યના કામને જ આપવા ધટે. એટલું જ નહિ પણ તેના દરેક કાર્યમાં જ્ઞાન, વિવેક અને સચ્ચાઈ હોવાં જોઈએ. હજી એકજીભનો દેશ, માન, મોહ, અધિકારનો લોભ દરેક જગ્યાએ ફૂં જોઈ રહ્યો છે. એના વિષય અંગે છે ત્યારે મારી લજ્જા લગતવા લાગે છે. પણ જ્યારે લોકોની

નયતિ ને આત્મશુદ્ધિને આપે સરવાળે જોઈ હું ત્યારે પાછો મને વિશ્વાસ આવી જાય છે. એમ છતાં ગ્રીષ્મામાં ગ્રીષ્મી હકીકતો ઉપર ધ્યાન આપતાં શીખી જવાની આપણને જરૂર છે. અંગ્રેજ કહેવત છે કે જે પૈનો દિસાળ રાખે છે તેને રૂપીયાના દિસાળની ચિંતા નથી કરવી પડતી. ગ્રીષ્મીયે સરોવર ભરાય છે.

રેડીયો ને ખાદી

જળવપુરમાં મેં આ તરફ જમીનફારને ઉપરનું કામ કરતા જોયા એટલું જ નહિ પણ તેઓએ સ્વદેશીનું કામ પણ ખૂબ ઉપાડી લીધું છે. આમેનામ રેડીયા દાખલ કરી રહ્યા છે. તેઓએ રૂ ખરીદી લીધું છે અને રૂની પૂણીઓ વેચાર કરાવી લોકોને પૂરી પાડે છે. જ્યાં જ માસ પહેલાં એક પણ રેડીયા નહોતો ચાલતો ત્યાં આજે સેંકડો રેડીયા ચાલી રહ્યા છે ને ખાદી બની રહી છે. એ કુટુંબના બન્ને ભાઈઓ ખાદીનો પોષાક પહેરે છે ને બન્ને ભાઈ હમેશા સૂતર પણ ભેંતે કાંતે છે.

રેડીયા ને
ખાદી

મધપાનનિષેધ

મધપાનનિષેધનું કામ ખૂબ ચાલી રહ્યું છે. કોઈ કોઈ જગ્યાએ દારૂનો હાલો થોડાં જ મળ્યા નથી. જો આપણે વિચાર કરી દારૂ બંધ કરી સંકળે તો હિન્દુસ્તાનનાં ગરીબ ઘરોમાં સત્તર કરોડ રૂપીયા રાખી સંકળે. સરકારની આવક દર વર્ષે દોઢ સત્તર કરોડ રૂપીયાની છે, તે આવક આપણા જ ધરોમાંથી જાય છે.

મધપાનનિષેધ

બહેનોને અરણ્ય

જો સુજરાતની બહેનો આ પુણ્યકાર્ય માટે જો તો આપણે જૂન માસ પહેલાં સુજરાતમાંથી તો દારૂની જડ કાઢી સંકળે. તેઓએ દરેક છંદામાં જ્યાં જ્યાં દારૂનાં પીકાં છે ત્યાં ત્યાં પહેલેથી વળતું જોઈયે. જ્યારે તેના માલીકોને પ્રથમ તો વીનવવા જોઈયે, ને તે ન માને એટલે પીનારને. બહેનો તો આકરા સખો ન જ વાપરે. તમે અમારા ભાઈ કહેવાઓ. અમારા ભાઈ દારૂ ન જ પીયે. વારતે તમે ઈશ્વરનું નામ લઈ દારૂ છોડી દો. આટલું જ તેમનું ભાવજી હું તો માનું. મારી ખાતરી છે કે ઘણા દારૂ પીનારા તો સરખાઈને ચાલ્યા જવાના. કદાચ ન જાય, મર્યાદા ન રાખે ને બહેનોને માણે પણ દે. તોયે શું ? બહેનો એટલી માણે પણ ભારતવર્ષને ખાતર સાધે. કોઈ શહેરની બહેનો પહેલ કરો તો બીજા ઉપાડી લેશે એવી મારી ખાતરી છે.

બહેનો અને
દારૂની માણે

પણ કેળવણીનું શું ?

પણ જો સત્તર કરોડની કમાણી ઉપર પાછી રૂ તો આપણી કેળવણીનું શું ? કેમકે સરકાર કહે છે ને આપણે પણ વખાવિયાર્થ માની લઈયે છીયે કે દારૂની કમાણીમાંથી જ આપણી કેળવણી ચાલે છે. જો આ વાત ખરી દોષ તો હું તો એમ જ કહું કે આપણને

દારૂ અને
કેળવણી

સરકારની કેળવણી એવી રીતે ત્યાગ્ય થઈ પડી. એક કારણ તો સરકારની સામાન્ય રાક્ષસી નીતિ અને બીજું પાપની કમાણીમાંથી મળતી કેળવણી. શું આપણે આપણાં બાળકોને દારૂ અટ્ટીણની આવકમાંથી બહાવીને પવિત્ર કેળવણી આપી શકીશું ? જે પ્રકારે ધન 'મળે' તે પ્રકારનું તે પરિણામ આપે. સારાબનાં પીઠાંવાળો આપણાં બાળકને કેળવણી આપે તો આપણે કોઈ રીતે તેનાં પીઠાં બંધ કરી શકીએ ખરા ?

સરકાર શા શાક દારૂની ઉપજ કેળવણી ખાતે જામે કરે ? શા સારે જમીન મહેસલ કેળવણી ખાતે જામે ન કરે ? દારૂની કમાણી બસે લશ્કર ખાતે જામે કરે ને તે બંધ થાય એટલે લશ્કર તેટલું એછું થાય. સ્વરાજ્ય મળશે ત્યારે આપણે કંઈ લશ્કર બાંધી કદાચ ખરચ નથી કરવાના. સત્તર કરોડ રૂપિયા તો લશ્કરના ખર્ચમાંથી રહેશે બચાવી ગયાય તેમ છે. એટલે સારાબઅટ્ટીણની આવક જતાં આપણે બચાવીત ન જ થઈએ.

કેળવણીનું સાધન

સ્વરાજ્યની હેઠળ જે કેળવણી અપાય તેનું સાધન ન હોય ગરાબ, ન હોય જમીન મહેસલ. તેનું સાધન મુન્દર રેંટીયો છે. જે દરેક નિરાશમાં રેંટીયો ને આજ દાખલ થાય તો ગાપણી કેળવણી આપણે માથે ન જ પડે. આજ તો આપણે બાળકોનાં બધાં વખત રેંટીયાને આપવા ઇચ્છીએ. સ્વરાજ્ય મળ્યા પછી પણ બાળક એછામાં એછા એક કલાક તો આપે જ સ્વરાજ્યની અસર દરેક ખાતામાં પડે તો જ તે સ્વરાજ્ય. આજની કેળવણી ગુલામોને કેળવવા—નોકર બનાવવા અપાય છે. સ્વરાજ્યની કેળવણી બાળકોને જીવાનીમાં જ સ્વાઘચી બનાવવા અપાયી નેહાયે તેથી આપણે તેઓને જરૂર મિંતવાં બહુવાનું શીખવીએ તે ઉપરાંત ધંધો શીખવવો હોય તો બસે શીખવાય, પણ કાંતવા બહુવાનું ફરજિયાત હોય નેહાયે. રેંટીયો એ 'કુબિયાનો વિસામો ને ગરીબની જીવાદોરી' હોયો નેહાયે. તેમાં રહેલી બરફત બીજ એકે ધંધામાં નથી, કેમકે ખેતી ઉપરાંત ને, ખેતીના પૂરવણી તરીકે રેંટીયો જ વ્યાપક પ્રવૃત્તિ હોઈ શકે. બધા સુતાર ન હોય, બધા લુહાર ન હોય, પણ બધાને કાંતતાં તો આવડતું નેહાયે ને બધા જ થોડું પ્રત્યે ખાતર અથવા પોતાની કમાણીની પૂરણી ખાતર કાંતે. બધાને ચત્રવચ નેહાયે તેથી જ રેંટીયો વ્યાપક પ્રવૃત્તિ તરીકે ચાલી શકે. ઉપર પ્રમાણે આપણી રાષ્ટ્રીય કેળવણી આજથી જ ધડાઈ જવી નેહાયે. નહિ તો સ્વરાજ્યમાં પડેલો જંગલો આપણી વચ્ચે આ જ ચાલશે, કોઈ કહેશે કેળવણીને અંગે હવેમ ન શીખવાય. આપણે હવેમને કેળવણીનું અંગ આજથી જ કરી મુકાયે એટલે પ્રત્યેક એટલે દરજ્જે પઠાઈ જાય કે પાછળથી તેનો વાદવિવાદ કરવાપણું જ ન રહે.

કર્મયુગનો પ્રવેશ

વાદયુગ વીની ગયા એમ હું દરેક જગ્યાએ લેયાં કરું છું. ૮-૧૨ વ્યાખ્યાનો સંબંધવાનો મોદ છે, બોલનારાને બોલવાનો મોદ છે. છતાં લોકો સમજ ગયા છે કે હવે કાર્ય કરવાની આવશ્યકતા છે, બોલીને સ્વરાજ નહિ મેળવી શકાય. આ કર્મયુગનો લાસ દામ દેવાનો

સોપીન નહિ ઉઠાવે તો આવેલી તક ગુમાવી બેસરો. સરકારે આપણાં મોં બંધ કરવાનું થાર કહ્યું છે. આપણે પોતે જ આપણાં મોં કાં બંધ ન કરીશિ? આપણે બોલીને શું કર્યું છે? સરકારને વગોવવામાં રસ લેવા દરતાં જે રાજ્યનીતિ પાપમય થઈ ગઈ છે તેનો નાશ કરવાનાં સાધનો ચોજવાના પ્રત્યક્ષ કામમાં ચાલીને દલાક આપતા થઈ નહયે એ જ આમાં સારો રસ નથી? સરકાર કેવી છે એ હવે જિંદ કરવાપણું રહ્યું છે?

તેથી મારી દરેક વસ્તુને ખાસ સલાહ છે કે તે બોલવાનું બંધ કરે ને માત્ર કામ કરવાનું જ રાખે. અથવા જોઈયા વિના ન જ રહી રાખે તો લોકોને તેમની મનદતાને સાર, નેમના સ્વાર્થોચ્ચારને સાર વગેરે અથવા તેમના ગીયને સાર, સ્વાર્થોચ્ચારને સાર (જ્યાં જ્યાં ત્યાં) વખાણે ને વધારે કામગા પ્રેરે. આપણે એવી સ્થિતિ લાવી રહ્યા છીએ કે જ્યારે સરકાર સરકારને જિંદવાના ગુન્દાને સાર સભ નહિ કરી રાકે, પણ રેડીશો ચલાવવાને ગુન્દો ગણે, ઘર ન પીવાને ગુન્દો ગણે. ખરે જોતાં દાલ જે પ્રજાતિને સાર જ્યાં ત્યાં પકડાવેલી ચાલી રહેલ છે તે પ્રજાતિ દારૂનિવેધની છે. બાપણે દારૂ ન પીયે ને પરદેશી કાપડ ન પહેરીય એ સરકારને પરજો તેમ નથી. આપણાં બોલવાનો ભય સરકારને ન હતો. આપણા બોલવાની અસર પડવા લાગી છે એનો ભય છે રેડીશો ચલાવવાના ગુન્દો સાર, ઘર ન પીવાના ગુન્દો સાર આપણે પકડાવા લાગીશું તે દિવસે આપણી પરી છત છે એમ સમજ્યું. સરકારને આપણે દારૂના ત્યાગ અને રેડીયાના ક્ષીકાર સિવાય બીજું કંઈ પણ બદાવું નથી આપવાનું. આ કામમાં આપણે જેટલા વહેલા થઈશું તેટલું વહેલું સ્વરાજ મળશે.

ધોળી ટાપીના પ્રતિબંધ

જે સાંજનું છે કે કાઠ જગ્યાએ નોકરોની ઉપર એવો દુકમ કાઢવામાં આવ્યો છે કે તેઓએ ખાલીની ધોળા ટાપી-પહેરીને ઔદિકમ ફાગલ ન થયું આવા ગુન્દા તો અને અને રાવજીરાજ્યમાં વિજીની છતી પોતાના ઘરમાં કોઈ રાખે તે ગુન્દો માણસો હતા. આ રાવજીરાજ્યમાં ધોળા ટાપી પહેરવી, અદાલતોમાં ન જઈ, દારૂ ન પીયો, પરદેશી કપડાં ન પહેરવાં, રેડીશો ચલાવના એ ગુન્દો ગણાય તો નવાઈ નહિ આપણે બધા એ ગુન્દો કરતા થઈ નહયે ત્યારે જ સ્વરાજ છે. અથવા આ રાજ્ય તે દિવસે પોતાની પદ્ધતિ બદલશે કેમકે જો આપણે સાચા થયે તો ગણમાંથી એક જ વસ્તુ અને: (૧) સરકાર રાજ્યનીતિ બદલી લોકમતને અનુસરે. (૨) રાજ્યનીતિ ન બદલતા લોકનીતિને ગુન્દો (ગણ) અસંખ્ય માણસોને જેવાં મોકલવાનો ફોકલ પ્રયત્ન કરે, અથવા (૩) લોકનીતિ સહન ન થઈ રાકે તેમ લોકને દબાવવાનું પણ ન બની શકે તેથી સરકાર જિંદગીમાં જો ત્યાગ કરે.

તેથી સ્થિતિ આપણે સાર કદ જ છે. ચાથી વસ્તુ મારી કપડાંની બદલ છે. તે એ કે મૂઠીકર આગેવાનો પકડાવાથી લોકો પોતાની ધર્મનીતિને ત્યાગીને સરકારની નીતિને તેઓ આજ વગેરે રાખે છે તેને જ પણ થઈ નહ. મારી ઉમેદ છે કે એ કાળ વચો છે.

આપણે બંધ કરે

ધોળા ટાપીના પ્રતિબંધ

નીવડ્યું છે. આપને જણાવતાં મને આનન્દ થાય છે કે મારી પત્ની અને બહેને સ્વત્ર કાંતવાનું શરૂ કરી દીધું છે. આ ભાગમાં લોકોની કેળવણીનું કામ ભારે ચાલી રહ્યું છે લોકો સરકારી કારદાનાં પગથીઆં ચડવાં છે. પંચાયતો તરફ ખૂબ વળવા લાગ્યા છે.”

બે નમૂનેદાર શાળાઓ

રાઇતક સહેરે કેળવણીની બાબતમાં ઘણી ઉત્તરિ કરી છે. બે હાઈસ્કૂલોને રાષ્ટ્રીય કરવામાં આવી છે. એક વૈસ્વ અને બીજી નંદ. બંને સ્કૂલ ઘણી પ્રસિદ્ધ છે. આ શાળાં નંદ નતિના બાળકોને ઘણી સારી કેળવણી આપી રહી છે. તેનો બધો કારણાર રાઇતકના જીવેક બીજા માનનીય સદ્ગુણસ્થ ચોધરી બળદેવસિંહજી ચલાવી રહ્યા છે. પોતે બ્રાહ્મણ છે. તેમની શાળામાં સામાન્ય શિક્ષણક્રમ ઉપરાંત કાંતવાવસ્તુવાનું કામ ખાસ શીખવવામાં આવે છે.

ખાદીનો વૈભવ

શાળાનાં બધા બાળકોનાં ચરીરો ઉપર એકલી ખાદીનાં પહેરણો અને જોષાં. એકવાપાથરવાની ચાદરો તો કેમ ભલે સત્યાગ્રહાશ્રમમાંથી જ ન ગઇ હોય. આ કાળોમાં તો અસહ્ય જ ખાદી બહુ સામાન્ય છે. હું આશ્ચર્યથી બાળકોનાં વસ્ત્ર જોતો હતો ત્યારે તેમને કહ્યું મારા આશ્ચર્ય સાથે આશ્ચર્ય યથુ હવું અહીં ગાંધીજીને જોઇને ગરીબ માણસ જોલી હો છે, ‘અરે, આ તો આપણા જેવા જ કપડાં પહેરે છે. ખાદીના પ્રચારને મુક્કેલી જોનારને આમાંથી કંઈ શીખવાનું મળશે ? શુજરાત હાઠીયાવાડનાં ગામડાંમાં શુદ્ધ ખાદીનો ઉપયોગ નથી થતો એમ તો નથી જ, છતાં આ તરફનાં સરખામણીમાં આવતાં હજી શુજરાતને પાર લાગશે. અત્યારે રેંડીયો ચલાવવાના જે લગની પંખળને—ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગમાં લાગી રહી છે તેની સરખામણીમાં હજી શુજરાતને ક્યાંનું ‘ક્યાં પાછળ રહેવું પડે; કેમકે વિદેશીપણાનું જે પાણી શુજરાતના નાવડામાં ભરાઇ ગયું છે તે કલેચતાં શુજરાતને કાળ તો જોઇશે જ. તેના કુલજ નાવિકોએ જેટલી બેદરકારીથી આટલા દિવસ પાણી ભરાવા દીધું તેટલી જ હડપથી અત્યારે પાણીને બહાર ફેંકી રહ્યા છે એમાં શક નથી. પંખળના નાવડાને એવી ભલતું બહુ વિષ્ન નથી નડ્યું. પણ હું ચાતર્યો. નંદ નતિના શિક્ષણનું આ મોટું મયક રાષ્ટ્રીય દરવાખા બાબતું છે એ હું કહી ગયો. અત્યારે તો આપણે માટે તેમાં જ તેવું બારેમાં બારે મંદસ્થ સમાવણ છે. નંદ શાળા પંખળ યુનિવર્સિટીમાંથી મુકા થઈ છે. તેણે માંદ લેવાનો ઉપકાર કરી લીધો છે. આ બધી લોકનૃતિ સ્વામીશ્રી સત્યદેવજીના પ્રયાસોને પળી રીતે આભારી હોવાય. આખા રાઇતક જીલ્લામાં છેલ્લા કેટલાક મહિનાઓથી તેઓ રાતદિવસ અસહકારનું કાર્ય કરી રહ્યા છે.

§ આગળ ધ્યેય

નાગપુરની મહાસભાએ જે બંધારણને જન્મ આપ્યો છે તેને એકનિષ્ઠપણે પ્રજા અનુસરે અને તેણે દોરી આપેલા કાર્યક્રમ પાઠ ક્રેડિટારે તો નેટલાઈથી જ પ્રજા એક વરસમા સ્વરાજ્ય સ્થાપી શકે એમ છે. એ બંધારણ મુજબ હિન્દુસ્તાનના એકેએક ભાગમા પ્રજાનીય સમિતિઓ સ્થપાય અને તે એક મધ્યવર્તી મિતિતિ— મહાસમિતિને જ સ્વેચ્છાપૂર્વક આધીન રહી કામ કરે એવો હેતુ છે. આ બંધારણ કોઈ પણ હિસ્સે (૨૧ વર્ષ) પહેલેલા ઓરિજિનલે જે જ રહેતો મનાધિકાર આપે છે: મહાસભાનું ખેડ કબૂલ રાખવું અને ૪ આનાની નામની શ્રી આપવી. બધા પક્ષો અને બધી ન્યાતો આમા વગરઅડચણે ભળી શકે એવી ગોઠવણ ગણેલી છે. આની સ્થિતિમા પ્રજા પ્રામાણિકપણે મહાસભાનો કાર્યક્રમ ઉપાડી લે અને સૌ કોઈ અદ્વાબકિતની નજરથી તેને જુએ તો જોતજોતામા તે ચાલુ ગત્યતત્ત્વને હંદરે કારણ સંગ્રહ પ્રજાના સદકાર—પછી તે ખુશીનો હોય કે ક્રશ્ચાત—વિના થકી નભી શકે નહિ. જે કંઈ દોર એ આજે ચલાવી નહીં છે તે આપણા પોતાના માણસોની મારફતે જ ચલાવે છે. એક લાખ ભાગ આપણી મદદ વગર આપણા ગામડાઓનો સાતમા ભાગ પણ પૂરો હાથ ગળી શકે નહિ. અને એક એકલા માણસને તે જોતે હાજર હોય તોપણ કોઈ પણ સ્થિતિમા હિન્દુસ્તાનના સામાન્યપણે ચાગમે ઓરિજિનલ બાળકોવાળા ગામડાને હાથ ગળવું ભારે જ પડે.

સરકારી સભા
એ તોડાય

આમ આપણી સામે સલાહ માત્ર આપણી જીવિત સરકારની કચ્છાની સામે મુકવાનો એટલે કે સરકારની સાથેનો આપણો સંબંધાર જેથી લેવાનો જ છે. જે આપણામાં ઉદ્દેશની એટલા હમે તો સરકારને કા તો આપણી કચ્છાને તાબે થવું પડશે, નહિ તો અખસત લેવી પડશે. આપણામાના ખટગમનો લાભ લઈને જ સરકાર પોતાની મતાને મજબૂત કરે છે; આપણે ખુશગરજ કરી છપ્પે તે જ કોણે એને કાળા કેર વર્તાવવાનું આપણું બહાનું જોડે છે; આપણે કુરંગમા પડીએ છીએ ત્યારે જ એ લાચો ખાય છે. જ્યારે તે આપણામા સંપ અને એકતા જુએ છે, ત્યારે તે નરમ બની સલાહસમવાદની વાત કરે છે. જ્યારે આપણે કશો હક માગતા ત્યારે થયે છીએ ત્યારે તે સૌથી વધારે કચે સાહે બોલનારના મોં આગળ લાલચો પાથરી તેનું મોં બંધ કરવા મથે છે. માટે આપણે સમજી હોઈએ

કરવામાં આવે તો તુર્કિનું સમાધાન કરવાપણું પણ જાણું રહેતું નથી. આનાં બે કારણો છે. ખિલાફત એ એક ભાવના છે, અને કોઈ એક ભાવનાને ખાતર જ્યારે માણસ પોતાનાં તન, મન, ધન ઘોષ નાંખવા તૈયાર થાય છે ત્યારે તેની સામે કોઈ ટકી નથી શકતું. એવી ભાવના માત્રથી જે મુસલમાનો પ્રેરાયેલા છે તેમને જ આખી હિન્દી મુસલમાન કોમનો ટેકો છે.

મુસલમાનો માત્ર તુર્કીને ખાતર લડી રહ્યા છે એમ કહેવું જુલભરેલું છે. તુર્કી ખોટો રસ્તો લે,—દાખલા તરીકે મહાન મુસલમાનના કાળનો દરજ્જો પોતાને મળવો જોઈએ એવો આગ્રહ ધરે,—તો તેઓ આજ તુર્કીના ત્યાગ કરે. તે જ રીતે તુર્કી આજે નખખાઈ બતાવીને કુરાને શરીરના પ્રમાણની રૂએ પોતાને મળેલો અધિકાર જતો કરી તેને અંગે પોતા પર આવી પડતી શરૂઆત માથા ઉપરથી કંઈક દેવા તૈયાર થાય તોપણ મુસલમાનો તેમ કરી શકે નહિ.

આમ દરેક ધર્મગ્રિય મુસલમાન તુર્કીની દુન્યવી સત્તા કાયમ રાખવા મથે જ. છતાં તુર્કી કાંઈક તે કરવા તૈયાર થાય તોપણ મુસલમાનો તો જહીરત-હલ-અરથ—જેમા મેમોપોટેમિયા, સીરિયા અને પેલેસ્ટાઇન આવી જાય છે—ઉપર અબાધિત મુસલમાની સત્તા ખલીફની—પછી તે તેટલા સમયને માટે ગમે તે હોય—ધાર્મિક આજુ હેઠળ ટકાવવાને બંધાયેલા જ છે. બીજી કોઈ પણ શસ્ત્રો—તે ગમે તેટલી સુંદર હોય તોપણ—મુસલમાનોને ન જ સન્તોષી શકે. દરલામનાં પવિત્ર સ્થળો પર કોઈ પણ પ્રકારની સીધી કે આડકતરી ગેરમુસલમાની સત્તા તેઓ ન જ બરદાસ કરે.

આમ પેલેસ્ટાઇનના સવાલ જ આમા સાંથી મુંચવાડાબરો છે. ઇંગ્લેંડે ઝાપો-નિસ્ટો (યહુદી લોકોનો એક પક્ષ) ને પેલેસ્ટાઇન માટે વચનો આપ્યા છે. યહુદી એને પણ સ્વાભાવિક રીતે જ પેલેસ્ટાઇન વિષે તીર્થસ્થાનની ભાવના છે. ‘અમારે શુ કાળના અન્ત સગી ધરખાર વગરના—સ્વદેશ વગરના રહેવું ?’ આવી તેમની દલીલ છે. આ માગણીના મૂળમા રહેલો સિદ્ધાન્ત આપણે અહીં નહિ તપાસીએ. મારો મુદ્દો એટલો જ છે કે યહુદીઓથી ઇંગ્લેંડ પામે યુક્તિ કે દગાયાજી કરાવીને પેલેસ્ટાઇનનો કબજો ન મેળવાય. પેલેસ્ટાઇનની ખાતર કંઈ લડાઈ ચાલી નહોતી. પોતાના જ મુસ્લીમ જ્વતમાઘઓના હાથમાથી પેલેસ્ટાઇન ખૂંચવી લઇને યહુદીઓને સોંપી દેવાનું એક પણ મુસલમાન સિપાઇને કહેવાની લડાઈ દરમિયાન ઇંગ્લેંડની મગદુર હતી શું ? જો મુસલમાન ધર્મચુસ્તો પોતાની પેઠે જ યહુદીઓને પણ પેલેસ્ટાઇન વાપરવા દેવાની આડે આવત તો યહુદીઓ તે સામે પોકાર કઢાવી શકત.

આમ લડાઇના કોઈ પણ કાનુનેને આધારે લડાઇના કૃળ તરીકે ઇંગ્લેન્ડથી યહુદીઓને પેલેસ્ટાઇન આપવા નીકળાય નહિ. એક તો ઝાયોનિસ્ટોએ પેલેસ્ટાઇન વિષે પોતાની ભાવના બક્સવી જોઇએ અથવા તો તે મેળવવાને તેઓ કૃતનિશ્ચય જ હોય અને તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો લડાઇ કરીને ન્યાય મેળવી લેવાની છૂટ આપતા હોય તો તેમણે મુસલમાન સંસાર સામે ધર્મયુદ્ધ માડીને હડયો કરી લેવો રહ્યો, —પછી તેથી લડાઇમા ખ્રિસ્તી રાજ્યો બંધે એમનો પક્ષ લે. પણ આજની દુનિયા ધર્મની લડાઇઓના કરતા નૈતિક મુદ્દાઓના જોર પર ધરમેળે જ સુલેહશાન્તિપૂર્વક આવી કજીઆઓ પતાવે એવી આપણે આશા રાખીએ. એવો કાળ આવે કે ન આવે તોપણ એટલું તો સ્પષ્ટ જ છે કે ખિલાફતના કોઇ પણ ન્યાયી ડગ્યામા જરૂરિયાત-ફલ-અરથ ઉપર ખલીફની ધાર્મિક આણુ હેઠળ મુસલમાનોની સંપૂર્ણ અને બેદખલ સત્તા રાખવાની વાતનો સમાવેશ થવો જ જોઇએ.

[ઝાયોનિસ્ટોની જે માગણીને ઉપર લેખ્યું આવેલો છે તે સંબંધમા મુખસિદ્ધ યહુદી લેખક હઝાયલ જેનવિલના 'જેરુસલમનો અવાજ' એ પુસ્તકની એક સમાલોચના ઇંગ્લેન્ડના 'નેશન' પત્રમાં પગલે થઇ છે તેમાં નીચેના વિચારો દર્શાવેલા છે-

'તે (હઝાયલ જેનવિલ) સ્વતન્ત્ર સુદ્ધિતા અને ગાડરીઆ પ્રવાહમા ન વહેનારા શુદ્ધ છે આથી જ ઝાયોનિસ્ટોના હાવના વલણને તેઓ મળતા નથી થતા પેલેસ્ટાઇનને યહુદીઓનું કરવાની સામે મોઢામાં મોગી દલીલ તો એ છે કે પેલેસ્ટાઇન ૬ લાખ આરબોનું પતન છે અને એ બધા આરબોને કાઢી મુકાય એમ ધડીઘર માની લઇએ તોપણ એ દેશ દુનિયાની અરથી યહુદી વસ્તીને સુદ્ધા સ્થાન આપી રાકે તેમ નથી. આમ આરબોને કાઢી યહુદીઓને વસાવવા જતા પણ સેન્ડેઝ યહુદીઓ લેવતી રહેવાના જ આથી જ મિ. જેનવિલ ઝાયોનિસ્ટ છતાં યહુદીઓએ કાનડા, આર્જિવ, એસિયા માજનર અગર સીબિરિયામાં વસણ એવા મતના છે કદાચ દરમિયાન વરતુસ્થિતિ બદલાઇ અને એમણે ઝાયોનિસ્ટ આગેવાનોની રાજદારી બાજુને ટેકો આપ્યો ખરો, પણ તે આનાકાનીથી જ. અત્યારે એમની શંકાઓ સાધી પડી છે અને તેઓ આ જર્મનિ (રખિવાળી) પ્રદક્ષિતા પ્રપંચ અને બ્રિટિશ સામ્રાજ્યને માટે એક નવું ધાણું ઉભું કરવાના હાથપેશીના પાયા ઉપર સ્થાપનામા આવનારા હાથે યહુદી રાજ્યની સામે આ પુસ્તકમા પોતાનો હડહડતો તિરસ્કાર દાખવે છે.'

—ઉપતન્ત્રી]

પારસીઓ વિષે વધુ

એક પારસી બાઈ બરજોરજી રતનયા બૂરી કોલબોથી પારસીઓ ઉપર થતી દીકાને વિષે લખે છે. તેમાંથી હું નીચેના ભાગ ઉતારું છું. બાપા પારસી ગુજરાતી બદલીને ગુજરાતી ગુજરાતી કરી છે ને વાંચ્યો દુકાં કર્યા છે.

“તમે સમ્યાક સાદાઈથી બહીતા થયા છો. જે આશાઓ તમે બાંધી છે તેની ઉપર મક્કમ રહેજો. તમે જે અસહકાર ચરૂ કર્યો છે તે ખુનામરહીથી તદ્દન અલગ છે. જે એમ હોય તો હું અસહકારને ટેકો આપવા તૈયાર છું. પણ તમારા વિચારના બધા માણસો છે ? અત્યારથી જ મારશાડ તો ચરૂ થઈ ચુકેલ છે. તેથી હું દિલગીર છું ને તમને મળતો નથી આવતો.”

આ દીકામાંથી આપણે શીખવાનું છે. જેમ જેમ આપણે શાન્તિનો પાક શીખતા જઈએ છીએ તેમ તેમ આપણે સફળ થતા જઈએ છીએ ને લડતની કિમ્મત વધે છે બાઈ બરજોરજી દર હોવાથી મારશાડની કંઈ હડીકત વાંચે છે તેથી માના લે છે કે મારશાડ ચરૂ થઈ ગઈ છે. પણ હજી મુંધી તો જેવી શાન્ત હાલ હિન્દુસ્તાનમાં વર્તે છે તેવી દી ન હતી એમ કહી શકાય. છતાં આપણે તો આખા હિન્દુસ્તાન ઉપર શાન્તિનો કાશુ મેળવવો જ રહ્યો. શાન્તિ જળવવી એ આપણો પાથો છે. તે નમજો એટલી લડત નમજી. તે પાકો તે પાકો તો લડત, પાછી.

ઉપરનું લખ્યા પછી બાઈ બરજોરજી લખે છે:

“અમારા બાપદાદા ધરાનથી આવ્યા. અમારા પાક અને પ્યારા મનદબને ખાતર હિન્દુસ્તાન આવી વસ્યા. એ જ હિન્દુસ્તાનથી અમે દુનિયામાં મશહુર થયા છીએ. અમે બાઈબધ કોમે હિન્દુમુસ્લીમને બનતો બદલો આપ્યો છે. જેટલી સંખ્યાવત પારસી કોમે કરી છે બટલી કોઈએ નથી કરી. પારસીઓ એક પડના દાણા જેટલા છે... પારસીઓ કંઈ સ્વરાજ્યની વિકલ્પ નથી. પણ તમે સાત મહિનામાં સ્વરાજ્ય મેળવવાનો ધરાહો રાખ્યા છો એ કોઈ કાળે બનશે નહિ... જે દેશમાં સંપ નહિ હશે તો સ્વરાજ્ય મેળવવું જ મુશ્કેલ થઈ પડશે.”

પારસી સંખ્યાવતથી દુનિયામાં કોઈ અજાણ્યું નથી. પારસી સંખ્યાવત જેટલી સંખ્યાવત દુનિયામાં બીજી કોઈ કોમે નથી કરી એમાં શક જ નથી. પારસીઓ સંખ્યામાં ઘણા યોડા છતાં જે ધારે તો હિન્દુસ્તાનમાં સ્વરાજ્યને બારે મદદ કરી શકે તેમ છે એમાં પણ શક નથી. કેટલાક પારસી મુલકરો મદદ કરી રહ્યા છે એ હું અગાઉ નોંધી ગયો

હું. ને જેમ જેમ આ લડતની પ્રવિત્તા, સિદ્ધ થતી જશે તેમ તેમ વધારે પારસીઓ જોડાશે એમાં શક નથી. હું માનું છું કે પારસી અને ખીજા બધા બાઈઓને લડતમાં વહેલા દાખલ કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો એ છે કે આપણે તેમની ટીકા ન કરી, તેમને વિષે કડવા વચન ન કહેવાં. જ્યાં જૂલ લાગે ત્યાં વિવેકથી જૂલ બતાવવી એ આપણી ફરજ છે, પણ કોણને ગાળ દેવી કે તેને વિષે અયોગ્ય વચન વાપરવાં એ ખાપ છે.

બાઈ ખરજેરજ સાત માહનામાં સ્વરાજ મેળવવું મુશ્કેલ છે એમ માને છે ને એવા ખીજા હિન્દીઓ પણ મુશ્કેલ માને છે. તેથી જ સાત મહિના જેટલી મુદત પણ રાખવી પડે છે. જો બધાને આત્મવિશ્વાસ આવી જાય, હિંમત આવે ને તેથી પોતાનું કર્તવ્ય કરવા મંડી જાય તો સ્વરાજ આજે જ મેળવી લાગે. આ વર્ષમાં મેળવવાની વાત હું કરી રહ્યો છું કેમકે મારી માન્યતા છે કે હજારો હિન્દીઓ જેઓએ અસહકાર કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી છે તેઓ પોતાની પ્રતિજ્ઞા દૃઢતાપૂર્વક પાળશે. આપણે અવિશ્વાસ એ આપણા રસ્તામાં મોટામાં મોટું વિઘ્ન છે.

સાત મહિના-
માં સ્વરાજ

પારસીઓને વિનંતિ

પારસી બાઈઓએ હિન્દુસ્તાનની સેવા કરી છે. પારસીઓ વિવેક છે. તેમણે હિન્દુસ્તાનને પોતાનો દેશ ક્યો છે. તેમનું સર્વસ્વ હિન્દુસ્તાનમાં છે. તેમની માદરી જાન ગુજરાતી છે. પણ તેમણે તેને ન્યાય નથી ક્યો એમ તો કહ્યા વિના ન જ ચાલે. બાઈ ખરજેરજનો કાગળ જોઈ તેમના જ ગુજરાતીમાં આપત તો ધણા ગુજરાતી કદાચ પૂરે સમજત પણ નહિ. ધણાખરા પારસી વર્તમાનપત્રો 'ગુજરાતી બાપોનો વધ કરે છે એ પારસી વર્તમાનપત્ર વાંચનાર દરેક જાણે છે. જો તેઓ સામાન્ય ગુજરાતી લખવા ધારે તો લખી ન શકે એવું કંઈ નથી. મલખારી શુદ્ધ ગુજરાતી લખી શકતા હતા. ખખરદારે ગુજરાતીને પોતાના કાલ્પથી શોભાવી છે. પણ એટલેથી સન્તોષ કેમ મનાય? પારસીઓ એક કેમ તરીકે ગુજરાતી ઉપર તેમની મહોલત રાખે ને પોતાની માતૃભાષા સમજી તેની સેવા કરે એ હમ્મજા જેવું તેઓ નહિ માને?

પારસીઓ
અને
ગુજરાતી

ખરી ગુજરાતી

કોઈ પારસી લખક કહેશે કે પારસીઓ સામાન્ય રીતે લખે છે તે કેમ ખરી ગુજરાતી ન ગણાય? આવી શંકાનું સમાધાન તો સહેલું છે. જો ગુજરાતી લખો ગુજરાતના બહેલા વતની બોલે છે ને લખે છે તે ખરી ગુજરાતી, ગુજરાતી સંસ્કૃતની

ખરી
ગુજરાતી

દીકરી હોઈ તેનો આધાર સંસ્કૃત ઉપર હોવો જ નોંધ્યો એમાં તો કોઈ શંકા ન હાવી શકે. પારસી લેખકો ને શિક્ષકો જે ધારે તો ગુજરાતીની સેવા કરી શકે છે. જેમ જેમ આપણામાં પ્રભુપ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ આપણામાં ભાષાપ્રેમ વધવો જોઈએ. જ્યારે ભાષાપ્રેમ વધશે, ત્યારે આપણું બધું પ્રાન્તિક કાર્ય ગુજરાતીમાં ચાલશે ત્યારે આપણે કેવી ગુજરાતી વાપરશું? આપણા કામદાઓ કેવી ગુજરાતીમાં લખશું? આપણી ધારાસભામાં ભાષણો કેવી ગુજરાતીમાં કરશું? આપણાં પાઠ્ય પુસ્તકો કેવી ગુજરાતીમાં લખશું? આપણી ધૃત્વા પ્રમાણે આપણે ગુજરાતી તરફ આપણું વર્તન રાખીએ છીએ તે આપણા દેશ અને ભાષાપ્રેમની ન્યૂનતા સૂચવે છે. દેશપ્રેમ હોય ને ભાષાપ્રેમની ખેવના ન હોય એ અસંભાવત છે. હિન્દુ, મુસલમાન ને પારસી ત્રણે કોમો ગુજરાતી બોલે છે. ત્રણે વેપારી હોઈ આખા હિન્દુસ્તાનમાં ને દેશાવર ધરનારી છે. એ ત્રણે ગુજરાતી તરીકે ઓળખાવનાર વસ્તુ તેમની ભાષા હોય. તેની સેવા ત્રણે કોમે કરવી એ તેમની દરજ છે.

નોંધ

ખાદીનો મહિમા

ખાદીપ્રચારની અસર એટલી મોટી થયેલી છે કે જુલહાસદરમાં એક મુસલમાન બિસ્તી જવાન મરી જતા તેના કફનને સાર સજાકીએ ખાદીનું કપડું લીધું અને તેમના પગે કરાવ કર્યો કે કફનને સાર હવે પછી ખાદીનો જ ઉપયોગ કરવો! જ્યારે આવી પવિત્ર ભાવનાઓ-લોકોમાં વ્યાપક રૂપે લે ત્યારે હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ મળતાં કેમ વાર લાગે? એટલે વખત જાય છે તે આપણા નખજાઈને લીધે અથવા આપણી અજ્ઞાને લીધે. નખજાઈ અથવા અજ્ઞાને કારણે આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી કરતા.

૧. મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

વર્ધા-આગિ-આર્ષી

અમ સોજમી તારીખે ગાંધીજી મુંબઈથી નીકળીને વર્ધા ગયા. વર્ધામાં સલામદાશ્રમની સાખા ઉમણું જ નીકળી છે તેની ગાંધીજીએ મુલાકાત લીધી. તેમને મધ્ય પ્રાન્તનો પ્રવાસ નક્કી કરી રાખવામાં આવ્યો હતો તેથી તે જ દિવસે અમે આગિ જવા નીકળ્યા પંચાવન માઈલ મોટરમાં જવાનું હતું રસ્તામાં ગમેગમે દરખેલા લોકોનાં ટોળાં રાહ જોઈ રહ્યા પર જોઈ હોય ગાંધીજી જે ચાર મિનિટ સ્વરેશી, ફાટનિયેધ, તિલક સ્વરાજ્ય કુંડ બગેરની વાતો કરી આવજા જતા. ગમેગમે ટોળાંઓ મોટરની પાછળ દોરે, પૂજનાં વાદ્યોથી મોટરને મુંબજાવે, મોટર ઉપર જ ચડી બેસે અને ચાલવા ન દે! આગિથી પાછા ફરતાં

ગોદી શને આવીમાં ગામીછએ જે ભાષણ કર્યું તેમાં કેટલીક ભાષણો ખાસ હતી. પંતબ અને ખિલાફતના અન્યાય, ધર્મશાસ્ત્ર—શામરાજ્ય સ્થાપવાની જરૂર અને શાળાઓ તથા અદાલતોનો ત્યાગ કરી રહેલા કાંતવાની આજે શા માટે જરૂર છે તે સમજાવ્યા પછી તેમણે જણાવ્યું કે

પરદેશી પાઘડીઓ

“તમારામાંના ઘણાએ અહીં સ્વદેશી કપડા પહેલી છે, પણ પાઘડીનું કપડું તો બધાનું હું પરદેશી જ લેઉં છું. આજે કંઈ પણ પરદેશી કપડું પહેરવું તે પાપ છે. આપણે તેનો સત્કાર ત્યાગ કરવો જોઈએ અને સ્વદેશી કાપડ પહેરવાને માટે આપણે દરેક સૂતર કાંતવું જોઈએ. સૂતર કાંતવામાં આપણા ધર્મની અને ખાનદાનીની રક્ષા રહેલી છે; અર્થની રક્ષા તો છે જ. બીજું આપણે દારૂનો ત્યાગ કરવો જોઈએ જે દારૂ પીતા હોય તેને તે ટેવ મુઝી દેવા સમજાવવું જોઈએ, ન સમજે અથવા દારૂ પીવાનું બંધ ન કરે તેના ઉપર જબરદસ્તી આપણાથી થાપવી નહિ. આપણે પ્રેમથી સમજાવવું જોઈએ, પણ પત્રને સમજાવવું જોઈએ અને ન માને તોપણ ફેર કયાં વગર ફરી ફરીને સમજાવવું જોઈએ. આ કામ સ્ત્રીઓ સારા રીતે કરી શકે છે. ચોરી, બંધિયાર, ભૂંડાણું તજવા જોઈએ. અન્યને પ્રત્યેના આપણા વહેવારમાં સુધારો કરવો જોઈએ.

આત્મશુદ્ધિનો કાર્યક્રમ

અસ્પૃશ્યતા

“અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મનું અગ્ર દોષ તો તેટલી હિન્દુ ધર્મમાં રાજતાનિયત છે એમ હું કહીશ. પણ મારી દૃઢ માન્યતા છે કે હિન્દુ ધર્મમાં તેવું કંઈ જ નથી અમુક ભવિતા માણસોનો સ્પર્શ ન કરવામાં ધર્મ નથી, અધર્મ છે અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ ગણી આપણે અનેક પાપો કર્યાં છે. તેનું પ્રાયશ્ચિત આપણે કરવું જ રહ્યું છે. હું કોઈની સાથે રોડી-વહેવાર કે બેગીવહેવારનું નથી કહેતો. માત્ર એટલું જ કહું છું કે સ્પર્શ કરવામાં આપણે દોષ માનીએ છીએ તે માન્યતા નીકળી જવી જોઈએ. આપણા એક અંગને અસ્પૃશ્ય ગણી આપણે સેડની નાખ્યું છે અને તેના દરદી આપણે આખું શરીર પીડાઈ રહ્યું છે. અમેને આજે આપણને ભંજી ગયું છે. વસાહતોમાં આપણને વેપાર કરવાનું જગ્યા અવગ આપવામાં આવે છે. રહેવાનાં હતા અને મુસાફરી કરવાને દેશચાલીનાં હતા આપણે માટે છુદા હોય છે. આપણે અસ્પૃશ્ય—પારીઆ—જણાઈએ છીએ આપણે આ અન્યને પ્રત્યેના તર્તન રૂપી લાંબા વખતથી આજ્યા આવતા અન્યાયને કાઢી નાંખવો જ જોઈએ. જ્યારે આપણે આ બાજતમાં આપણ વર્તન ફેરવશું ત્યાર અન્યજાવરનું જીવન વધારે સ્વચ્છ થશે. મારો અનુભવ એવો છે કે જ્યાં દેશના ગણતા ધણ કરતાં કેટલાય અન્યનેતાં થઈ ગયેને વધારે સાફ હોય છે, ભંજીનાં ધણો હવેકે નથી સંભાળતાં જીવનને તે અન્યનેતાં છે. તે અપવિત્ર નથી. મેં પોતે દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમજ અહીં ધણી વખત રહેલીઓનાં પાપખાનાં સાફ કર્યાં છે, પણ કોઈએ તે કામને કહી અપવિત્ર કે હલકું કહ્યું નથી, હલકાં

અસ્પૃશ્યતાનું પાપ

તે કાર્યનાં વખાણ કર્યો છે. દરેક માતા પોતાનાં બાળકોનું મેહું સાફ કરે છે. તેમાં રહેલી છે, મહત્તા રહેલી છે. માતાને સ્વપ્ને પણ કોણ અસ્પૃશ્ય ગણુરો ? ... રૂઢિ ફેરવના નેટલી ન અત્યંત હિન્દુમુસલમાનનું એકત્રિય બાઠ કરવાની છે. તેને હિન્દુઓએ મુસલમાન કે મુસલમાને હિન્દુ બનવાની કરી નહર નથી. બન્ને પોતાનાં ધર્મમાં સુસ્ત રહી એકબીજાના ધર્મને માન આપે અને સંપ રાખે એમાં જ શોભા

નાગપુરનું સાપણ

બીજા દિવસે સાંજે વર્ષામાં જાહેર સભા હતી તેમાં બે હબરથી વધુ સ્ત્રીઓ હતી. અહીંથી અમે નાગપુર ગયા. નાગપુરને સમાજધીનો કાયદો લાગુ પાડવા સ્ટેશનથી છ માઈલ દૂર રાહેરની હદ બહાર સભા ભરવામાં આવી. સભાનો વખત અગિયારનો હતો છતાં બારેક હબર લોકો હતા. સભામાં શાન્તિ ઠીક હતી. ગાંધીજીનું સાપણ અત્યંતું છે તેથી તે કંઈક વિસ્તારપૂર્વક આપુ છું. તેમણે કહ્યું:

“મને દુઃખ યાચ છે કે આવી મોટી સભામાં મારા સાથ મી. શ્રીકૃતઅલી દાનજી આઠવા દિવસ આખા હિન્દમાં અમે બન્ને સાથે ફરતા હતા. પણ ડિસેમ્બર માસની પછી અમે વિચાર્યું કે હિન્દુમુસલમાનનાં દિલ એટલે દરજ્જે સાફ થઈ મયાં છે સાથે ફરવાની જરૂર ન હોય. ને સાત મહિનામાં સ્વરાજ મેળવવું હોય, ખિલ મુસલમાન બાઈઓને યથેહું દુઃખ ટાળવું હોય અને પંતળને ન્યાય અપાવવો અમારે જુદી જુદી જગ્યાઓમાં ફરીને અમારું કામ આટોપવું જોઈયે. હું હમેશાં અમે બન્ને દરેક જગ્યાએ સાથે જ જઈએ એવી માગણી કોઈ નહિ કરે. હિન્દમાં લાખ મામુરો છે, તે બધે એક માણસ પહોંચી ન જાય.”

રાષ્ટ્રનો આદેશ પાળો

“અહીં હું આવરો મેટા મેળાવરો નેઈ ખુશી યાદ” છું. અસહયોગ આ રાષ્ટ્રીય યાગા ચાલી રહ્યાં છે તે માટે હું તમને મુબારકબાદી આપું છું. આ રાહેરના માન ભગવાનદીનજી નેહ ગયા છે, બીજા ડૉ. પરાંજી ઉપર એક મહિનો બેઠવાની હુકમ નીકળ્યો છે અને ત્રીજા ડૉ. જાળકર ઉપર કામ ચાલી રહ્યું છે, તે માટે તમને મુબારકબાદી આપું છું. પણ તમે મદાસલા તથા લખિનો આદેશ તોડ્યો—... ફેંક્યા—તે માટે મને દુઃખ યાચ છે. સાહ અસ્વાત ને મી. શ્રીકૃતઅલીના મંત્રી કામ કરે છે તેના ઉપર એક અંગ્રેજ ગાર્ડ દમણાં હુમલો કર્યો, તેથી તેમને જ ઘાયો. આથી સાહ અસ્વાતે તેને ધક્કો માર્યો. સરકારના કાયદા પ્રમાણે તે કરવાનો ખૂરો દક હતો. સરકારનો કાયદો એવો છે કે પોતાનો બચાવ કરવા વાપરવામાં કર્યો ગ્રન્હો નથી. સરકારનો કાયદો આવો છે, પણ મદાસલા અને કાયદો બીજો છે. તેથી સાહ અસ્વાતે યજ્ઞતાપ કર્યો. પોતે બહાર નીકળી પેલા

૧૧ શુસ્કામાંથી બચાવ કર્યા. તમારે હાથે નામપુરમાં બહુ ખોટું થયું છે. આપણે કોઈ પણ કારણે મારવાને પથરો ન લપડે. કોઈ દાંડ પીવાની હડ કરે તોપણ નબરાર્થ તેને ઘેડાનો ન જ શકાય આપણને સ્વરાજ ભેંધ્યે છે. સ્વરાજ તેનું નામ કે કોઈ ન શુંહો કરે તોપણ તેના ઉપર સ્વચ્છન્દી નબરાર્થની ન થાય એક લાઇના મળને ન દેનાવવામા અટકાયત કરવામા આવી એ પણ ખોટું થયું હવ. તેથી આપણી ાલને વુક્તાન થયુ છે, આપણી આજરને ધક્કો લાગ્યા છે.

સ્વરાજ શાથી અટકે ?

“કોઈ દાંડ પીવાની કે એવી જાતની અનિષ્ટ હડ રાખે તોપણ તેના ઉપર બિલકુલ ન ફરાય તેમા મદાસલા તથા લીગનો શુંહો થાય છે તથા સંખેંબરમા તમે તમારે જુદો રસ્તો નક્કી કરવો હોય તો કરી શકતા હતા. પણ તમે તો શાન્તિથી લડત વાની પ્રતિજ્ઞા કરી. તેમાથી હવે તમે ચલિત નથી થઈ શકતા આપણે શાન્તિનો હાથ અશાન્તિવાળું વર્તન નથી રાખી શકતા. આપણી લડતની ખબરો આખી દુનિયામાં છે. શાન્ત લડતની વારીફ થાય છે. શાન્તિનું નામ લઈ અશાન્તિ આચરી જનવને તો કરેલી કમાણી ખોળ બેસતું આપણે હાથે મથેલા ખોટા કામની આપણે તોળા ભેંધ્યે. આખી દુનિયા ભેંઈ રહી છે કે દિનમા છેલ્લા પચાસ વરસમા જે બળ નથી તે આ પાંચ માસમા આબુ છે સરકારે ઊઠાણી સાહેબને મિત્રરાજ્યોના વુર્કો મસલતની પરિષદમા ભાગ લેવા આમન્ત્રણ કર્યું, ડૉ અનસારી પણ સલામત નીમાયા, એ અસહકારનો જ ચોખ્ખો વિલય છે. હું નથી કહેતો કે આપણે ડરથી થઈ બેસી રહેલું. ડર તો એક ઈશ્વર વિના ખીલ કોળનો જ રાજવાની જરૂર નથી. ડર ન રાખવો એ એક વસ્તુ છે અને શરસે ન થવું એ બીજી વસ્તુ છે. તમારાથી મા આબ્યા સિવાય રહી ન ચકાવ હોય તો શાન્તિથી ધરમા બેસી રહેજો, દિનરત દિનરત એટલે ત્યાગ. તે હિન્દુમુસલમાન બન્ને કરી શકે છે પણ જો તમારે કારતા બહાદુર સૈનિક થવું હોય તો નક્કી કરો કે મારવાને હાથમા પથરો કે એવું પાકી હાથને અપવિત્ર નહિ કરીયે, ખરાબ સખ્દ ખોલી જાનને અપવિત્ર નહિ કરીયે. જે સાત મહિનામાં સ્વરાજ ભેંધ્યે છે. તેને માટે વધારે પ્રમાણમાં ઊંડા યાજા ન વજીરો વજીલાત ન ઊંડે તેની દરકત નથી. તેથી સ્વરાજ તદેન નહિ અટકે. પણ સંધ્યમ તોડો તો જરૂર અટકે. બીજી સરત હિન્દુમુસલમાન એકતા.

નૂતર કાણું નથી, આપણું દ્વંદ્વ કાણું છે

“ત્રીજી સરત ‘સ્વદેશી’ની છે. ટનિસજેટને બાંહે રેડીયા ચલાવો. બધાના હાથમાં લેખ્યે જો તમે પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો માગતા હો તો બધાએ રેડીયા મા લેવો ભેંધ્યે એક વખત એવો હતો કે જ્યારે વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર હાથચળક તો હો, ન બની શકે તેવો લાગતો હતો. આજ તે બીજી અર્થ છે. સ્વદેશી એટલે મલ જે બધા પાળી શકે છે. તેટલુપે આપણાથી ન થાય તો સ્વરાજની આસા ઊંડવી

સ્વરાજ
શાથી
અટકે ?

સ્વદેશી
અને શાન્તિ
૧૦૧

દોંદરી હોઈ તેના આધાર સંસ્કૃત ઉપર હોવો જ જોઈએ એમાં તો કોઈ શંકા ન હોવી શકે. પારસી લેખકો ને શિક્ષકો જો ધારે તો ગુજરાતીની સેવા કરી શકે છે. જેમ જેમ આપણામાં પ્રભુપ્રેમ વધતો જાય છે તેમ તેમ આપણામાં ભાષાપ્રેમ વધવો જોઈએ. જ્યારે ભાષાપ્રેમ વધશે, જ્યારે આપણું બધું પ્રાન્તિક કાર્ય ગુજરાતીમાં ચાલશે ત્યારે આપણે કેવી ગુજરાતી વાપરશું? આપણા કાયદાઓ કેવી ગુજરાતીમાં લખાશે? આપણી ધારાસભામાં ભાષણો કેવી ગુજરાતીમાં કરાશે? આપણી પાઠ્ય પુસ્તકો કેવી ગુજરાતીમાં લખાશે? આપણી ધન્ય પ્રમાણે આપણે ગુજરાતી તરફ આપણું વર્તન રાખીએ છીએ તે આપણા દેશ અને ભાષાપ્રેમની ન્યૂનતા સૂચવે છે. દેશપ્રેમ હોય ને ભાષાપ્રેમની ખેવના ન હોય એ અસંભવિત છે. હિન્દુ, મુસલમાન ને પારસી ત્રણે ક્રોમે ગુજરાતી બોલે છે. ત્રણે વેપારી હોઈ આખા હિન્દુસ્તાનમાં ને દેશાવર ધરનારી છે. એ ત્રણે ગુજરાતી તરીકે ઓળખાવનાર વસ્તુ તેમની ભાષા હોય. તેની સેવા ત્રણે ક્રોમે કરવી એ તેમની ફરજ છે.

નોંધ

ખાદીનો મહિમા

ખાદીપ્રચારની અસર એટલી મોટી થયેલી છે કે ભુવંદરાદરમાં એક મુસલમાન વિસ્તી જવાબ મરી જતાં તેના કંદને સાર સત્રાંશિએ ખાદીનું કપડું લીધું અને તેમના પગે દરાવ ઘોડા કે કંદને સાર હવે પણ ખાદીને જ ઉપયોગ કરવો. ન્યારે આવી પવિત્ર ભાવનાઓ લોકોમાં વ્યાપક રૂપે છે ત્યારે હિન્દુસ્તાનને સ્વરાજ મળતાં, કેમ વાર લાગે? એટલો વખત જાય છે તે આપણી નબળાઈને લીધે અથવા આપણી અશ્રદ્ધાને લીધે નમગાઈ અથવા અશ્રદ્ધાને કારણે આપણે આપણું કર્તવ્ય નથી કરતા.

જા મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

વર્ધા—આગિ—આર્ષી

મધ્ય પ્રાન્તમાં લારીને ગાંધીજી મુંબઈથી નીકળીને વર્ધા ગયા. વર્ધામાં સત્યાગ્રહાશ્રમની સાખા દમણમાં જ નીકળી છે તેની ગાંધીજીએ પ્રલાઠાત લીધી. તેમને મધ્ય પ્રાન્તનો પ્રવાસ નક્કી કરી રાખનામાં આચો હતા તેથી તે જ દિવસે અગે આગિ જવા નીકળ્યા પંચાવન માઈલ મોટરમાં જવાનું હતું રસ્તામાં ગમેગામ દરખાસ લોકોનાં ટોળાં રાહ જોઈ રહ્યા પર ખેડાં હોય ગાંધીજી બે ચાર મિનિટ સ્વેચ્છા, દાઢનિવેધ, તિલક સ્વરાજ્ય કંઈ જગેરની વાતો કરી આગળ જતા. ગમેગામ ટોળાંઓ મોટરની પાછળ દોડે, પૂજનાં વાદળોથી મોટરને ધ્રુવગાવે, મોટર ઉપર જ ચડી બેસે અને ચાલવા ન દે. આગિથી પાછા ફરતાં

ચોરી રાત્રે આવીમાં માધીજીએ જે સાપણ કહ્યું તેમાં કેટલીક ભાગતો ખાસ હતી. પ્રાંતજ અને જિવાસના અન્યાય, ધર્મરાજ્ય—રામરાજ્ય સ્થાપવાની જરૂર અને શાળાઓ, તથા અદાલતોનો ત્યાગ કરી દેંદીયા કાલવાની આજે શા માટે જરૂર છે તે સમજાવ્યા પછી તેમણે જણાવ્યું કે

પરદેશી પાધડીઓ

“તમારામાંના ઘણાએ અહીં સ્વદેશી કપડા પહેરી છે, પણ પાધડીનું કપડું તો બધાનું છે પરદેશી જ ભેશ” હું. આજે કંઈ પણ પરદેશી કપડું પહેરવું તે વાપ છે. આપણે તેનો સત્કાર ત્યાગ કર્યો નોંધવો અને સ્વદેશી કાપડ પહેરવાને માટે આપણે દરેક સૂતર કાલવું નોંધવું. સૂતર કાલવામાં આપણા ધર્મની અને ખાનદાનીની રક્ષા રહેલી છે, અર્થની રક્ષા તો છે જ. ખીજું આપણે દારૂનો ત્યાગ કરવો નોંધવો જે દારૂ ખીતા હોય તેને તે રૂપ મુકી દેવા સમજાવવું જોઈએ. ન સમજે અથવા દારૂ ખીવાનું બધે ન કરે તેના ઉપર જળરક્ષાની આપણાથી ધ્યાન નહિ આપણે પ્રેમથી સમજાવવું નોંધવું, પો પોતે સમજાવવું નોંધવું અને ન માને તોપણ ફાંસ ક્યાં વગર ફરી ફરીને સમજાવવું નોંધવું. આ કામ સ્ત્રીઓ સરસ રીતે કરી રાત્રે છે. ચોરી, બચિયાર, ભૂઠાણું વગવા નોંધવું અન્યત્ર પ્રત્યેના આપણા પહેવારમાં સુધારો કરવો નોંધવું.

આત્મશુદ્ધિનો કાર્યક્રમ

અસ્પૃશ્યતા

“અસ્પૃશ્યતા જે હિન્દુ ધર્મનું અંગ હોય તો તેટલી હિન્દુ ધર્મમાં રાજતાનિયત છે એમ કહીશ. પણ મારી દલ માન્યતા છે કે હિન્દુ ધર્મમાં તેવું કંઈ જ નથી અમુક ભતિના માણસોનો સ્પર્શ ન કરવામાં ધર્મ નથી, અધર્મ છે અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ ગણી આપણે અને ખાચો કર્યા છે. તેવું પ્રાયશઃ આપણે કરવું જ રહ્યું છે. હું કોઈની સાથે રોડી-પહેવાર કે બેઠીવહેવારનું નથી કહેતો માત્ર એટલું જ કહું છું કે સ્પર્શ કરવામાં આપણે હોય ખાનીયે છીએ તે માન્યતા નીકળી જતી નોંધવું આપણા એમ અને અસ્પૃશ્ય ગણી આપણે સોડવી નામુસ્” છે અને તેના દરદી આપણું આશુ” સરીર પીડાઈ રહ્યું છે. અમેને આજે આપણને બગી ગયું છે વસાહતોમાં આપણને વેપાર કરવાનું જગ્યા અલગ આપવામાં આવી છે રહેવાનો ભાગ અને મુસાફરી કરવાને રેલગાડીનો વખા આપણે માટે જુલુદા હોય છે. આપણે અસ્પૃશ્ય—પારીઆ—ગણાઈએ છીએ આપણે આ અન્યત્ર પ્રત્યેના વર્તન રૂપી લાખા વખતથી આપણા આવતા અન્યાયને કાઢી નાખવો જ જોઈએ જયારે આપણે આ ભાગતમાં આપણું વર્તન ફેરવશું ત્યારે અન્યત્રનું જીવન વધારે સ્વચ્છ થશે. મારો અનુગ્રહ એવો છે કે જ્યે કોમના ગણાતા ઘણા કાતા કેટલાયે અન્યત્રનેતા પર વગેરે વધારે સાફ હોય છે. બગોને ધણી દલકો નથી સમાજની જીવનને તે અગ્રત્યેના છે. તે અપવિત્ર નથી. મેં ચોતે દક્ષિણ આફ્રિકામાં તેમજ અહીં ઘણી વખત દરદીઓના પાયખાના સાક કર્યા છે, પણ કોઈએ તે કામને કહી અપવિત્ર કે દલકું કહ્યું નથી, ઉલટાં

અસ્પૃશ્યતાનું પાપ

વર્ગનાં માણસો આ કંપનીના શૌર લઘુ આ સાદસને ઉત્તેજન આપશે અને વ્યવસ્થાપકો પણ અમે તેવી મુશ્કેલીઓ આવે તોપણ જે ઉદ્દેશ પોતાની આગળ રાખ્યા છે તેમાંથી કદા પડશે નહિ.

મંજૂરોનું મહાજન

આજે આપણે અહીં બેઠા થયા છીએ તેનો હેતુ એ છે કે મંજૂરોએ પોતાનું મહાજન રચાવવું અને તેના નિયમો તથા કરારો પસાર કરવા.

આ કામ કરવા જતા પહેલાં મારે તમને કહી દેવું જોઈએ કે આ જે બંધારણ આપણે બાંધવા તૈયાર થયા છીએ તેના હેતુ શું છે તે બરાબર સમજ લેવાની જરૂર છે. જે કે ત્રણ વરસ પહેલાં પૂર્વ્ય અનસૂયા બહેને વધુકરોનું મહાજન સ્થાપવાનો વિચાર કરેલો અને એ દિશાએ કંઈક કામ પણ શરૂ કરેલું. પણ તે વેળાએ મારી સલાહ એવી હતી કે, આ બારે જોખમદારીવાળું કામ છે અને મંજૂરોની સેવા કરવાના હેતુથી તેમાં આપણે ભળીએ તોપણ એ જોખમદારી પાછળથી બરાબર ઉપાડી ન સકાય તો એમાં મંજૂરોની એવાને બદલે તેમનું પાર વગરનું તુલસાન થઈ બેસવાનો વખત આવે. હું એમ પણ નથી કહેતો કે આજે મને એ ભય નથી. પણ હું જોઈ રહ્યો છું કે હિંદુસ્તાનની દરમિયાન કેટલેક દરમિયાન એવી બદલાતી જાય છે કે પોતાની દશા સફળ રીતે જોઈ સમજી તેને સંભાળનારાં આવાં જ કંઈક બંધારણો જરૂરનાં છે. હું તમને સમજાવવા માંડું છું તે એટલું જ કે આપણાં બંધારણોનો વહીવટ કરવા શુદ્ધ હેતુવાળા ને કાર્યની પૂરી સમજણવાળા શુદ્ધ માણસો આપણી પાસે ન હોય તો તેઓ આપણા જ પગ ઉપર કુદાડા રૂપ થઈ પડે. આવા માણસો આપણી પાસે ન હોય તો આપણે મહાજનની જાળજીમાં ન પડીએ. જે વરસ ઉપર મેં આમ જ કહેલું અને આજે પણ હું એ જ કહું છું.

અત્યારે આ દેશમાં મંજૂરવર્ગમાં અનેક જાતની હીલચાલો ચાલુ છે. લડાઈ પછી અંગ્રેજો અને યુરોપી રાજ્યોની પ્રભુતાના બધા દેશોમાં એવો ખળભળાટ ચાલુ છે કે મંજૂરોને પોતાનું હિત ન જુએ, ન સાચવે તો કચરાઈ જાય. અત્યારે જે લોકો પ્રભુતરીકે હતા, ન રહી-શકે, બીજા પ્રભુએ જોડે પોતાનો મેળ ન મેળવી લે તે ટકી ન શકે એવું છે. આજનું રાજ્યતંત્ર જ એવું થઈ ગયું છે કે દરેકે દરેક માણસ તેમાં પોતાનો હિસ્સો ન આપે, પોતાનું હિત ન જાણે, તો કચરાઈ જ જાય. આગળના વખતમાં એવું હતું કે રાત્રી શું કરે છે એ જોવાની, એનું નામ દેવાની પણ આપણને જરૂર નહોતી. ત્રિઘોડી આપી દીધી, વખત આવ્યે દિગ્ગમતભર્યા જવાબ આપી દીધો અગર લાંચ આપી વખત વધારી લીધો એટલે અસ, એવું હતું. અત્યારે એમ નીકળી જવાય એવું નથી રહ્યું. દિગ્ગાપૂર્વક કે આપણી દિગ્ગા વગર પણ રાજ્યબંધારણ જોડે આજે આપણે સંબંધ જ એવા. પ્રકારનો બંધાઈ ગયો, છે કે ને

આપણે તેમાં જુદા જુદા રીતે આપણું જીવન ન શીખીએ તો ક્યારાઈ જ નહીં. આથી જ હું ધાર્મિક વૃત્તિના અને રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં તેને ખિલકુલ રસ રહ્યો નથી એવો માણસ છતાં છેલ્લા કેટલાક મહિનાથી એમાં જ શુધાઈ ગયો છું. આજું કારણ એટલું જ છે કે રાજ્યપ્રકરણી બાબતમાં આવો ભાગ લીધા વગર આજે હું મારા ધર્મ સાચવી શકું કે કેમ એ વિષે મને શંકા થઈ છે. અને આ વાત જ તમને હું સાદા શબ્દોમાં સમજાવવા માગું છું કે મનુષ્યની પાસે હવે પછી આ બાબતમાં થોડા કે વધારે પણ નંતે ભાગ લીધા વિના ચાકી રહેશે નહિ.

પહેલાં આપણે આપણાં ખેતરો જાણતા. મીઠી નહોતી, મીઠામાલીકા નહોતી, એના કાચનાઓ નહોતા. આજે એ બધું આજું છે; તો એ શું છે તે જાણી લેવું જોઈએ. ધર્મના અને કુટુંબના પણ કાચનાઓ છે, પણ આપણે તેને કાચના નથી કહેતા, કારણ તેમાં સગ કે દંડ નથી થતાં. હવે એવો વખત આવ્યો છે કે જો કે જાણુ આપણું સત્તું નહિ ફરી શકે, તુલસીન પણ નહિ ફરી શકે. આપણે જ આપણાં કામો ચલાવવાં પડશે. આમાં એવું પણ બને કે સરકારમાં, ધારાસભાઓમાં આપણા તરફથી પ્રતિનિધિઓ જાય તે આપણે નામે આપણું ગળું કાપે. માટે આ કારણસર પણ આપણે આ બાબતો સમજતાં શીખવું પડશે. આપણાં ઊંડાં આપણે કેમ ઉછરવાં તેમને શિક્ષણ આપવાની સમજદ હેમ જોઈ છે, અનાજના લાવ કેમ વગે છે એ આપણે જાણવું પડશે. માતાઓ અહીંનાં યોડી છે તેમણે પણ ઊંડાં કેમ ઉછરવાં એ શીખવું પડશે નિરાશો થશે તેમાં ફરજયાત ઊંડાં મોકલવાનો પણ વખત આવશે. માટે આ બધું કેવી રીતે આપણા કાચના ગ્રેસાપણાં છે એ આપણે જાતમહેનતથી સમજ લેતા અને સ્વતંત્ર થતાં નહિ શીખીએ તો આપણે મૂંઝા પડ્યા છીએ. વાળીઆચાકાણનાં મહાજનો તો આપણે ત્યાં છે જ. કૃષ્ણેનાં પણ જરા જુદી જાતનાં છે. હવે મનુષ્યના પણ મહાજન જેમાં વણકર, લુદાર, ત્રાંસલ વગેરે ભેળા થઈ ચોતાનો સપ જમીની શકે, ચોતાના શુણ અવશુણ જાણી શકે, તેના ઉપાય ફરી મહે એવાં જનસંધાનો વખત આથી કાળ્યો છે. હું ફરી તમને ચેતવું છું કે બંધારણ નામે ભણે બધો, મહાજનો જલે રહ્યોપો પણ જે નિયમો ફરો, જે માણસો શુદ્ધ, જે મુસોના હાથમાં તમે તમારું દિલ મુકો તે તેમાં રહેલી જવાબદારી પૂરેપૂરી સમજીને જ ફરો. એ માણસોની પાસે તમે કેવળ પૈસાની અને કારભારની જ તપાસ નહિ રાખો, પણ એમણે તમારે નામે શું શું કર્યું, તમારે નામે ક્યાં સહીઓ ફરી આજ્યા એ બધું તમારે તપાસવું પડશે.

ખીજ એક વાત મારે તમને ફરવી છે. તમારામાં જેઓ એમ માનતા હોય કે મીઠા-માલીકોની સામે લડવા, તેમને જવાબવાની ખાતર આ બંધારણ આપણે બાંધીએ છીએ અથવા આપણે આ મહાજનોનો એવો ઉપયોગ ફરી મગીશું, તેમને હું ચેતવી દેવા માગું છું કે એવા બાધજીએ આ મહાજનમાં લગવાનો વિચાર જ છોડ દેવો મીઠામાલીકોને જવાબવા કે તેમનું તુલસીન કરવા આ હંદીમાં મોઢ કામ મેં નથી કર્યું અને મારે હાથ ચલાવું નથી. માત્ર તેઓ મનુષ્યને જવાબે તો તેમનાં મનુષ્યને ઊડાવવા હું આ ગળું આપવા તૈયાર છું. પૂન્ય

મનુષ્ય મહા-
જનની જરૂર

મનુષ્ય મહા-
જન અને
મીઠામાલીકો